

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ARCHITECTURA

56^E JAARGANG 1935

159 B

N.V. BOEK- EN KUNSTDRUKKERIJ v.h. MOUTON & Co., 's-GRAVENHAGE

INHOUD

VAN DEN 56^{EN} JAARGANG 1935

(Met uitzondering van boekwerken en tijdschriften).

A.

Aesthetische normen en architectonische evolutie, door H. Buys . . .	483
Afdak van een benzinepomp enz. te Ede, architect Ir. S. van Ravesteyn	368
Algemeen uitbreidingsplan van Amsterdam (Verkort overzicht door J. P. M.)	121, 314
Angenot (Ir. L. H. J.), Boekbespreking Du vieux Paris au Paris moderne, Haussmann et ses prédécesseurs par André Moriset	219
Apollo (Tennis- en Tentoonstellingshal), in Plan Zuid te Amsterdam arch. Ir. A. Boeken en W. Zweedijk, door F. H. Fischer	21
Arbeiderswoningen (Prijsvraag voor goedkoop)	440, 455, 471, 481
Architectenbureau Brinkman & van der Vlugt. Twee woonhuizen te Rotterdam	197
Architectencongres (Verslag Internationale) te Rome, door D. F. Sict-houwer	465
Architectengroep „de 8”. Tentoonstelling der C.I.A.M. in het Stedelijk Museum te Amsterdam	29, 227
Architectura et Amicitia (Genootschap). Ontwerpstudie no. 5 15, 40, 76, 97, 147, 171	
Idem. Ontwerpstudie no. 6 218, 236, 353	
Idem. Ontwerpstudie no. 7	513
Architectuur als uiting van den geest, van H. Buys met onderschrift van Ir. A. J. v. d. Steur	446
Architectuur- en Kunstnijverheidstentoonstelling November 1935	364
Arnhem. Prijsvraag voor een schouwburg voor de gemeente Arnhem 113, 248, 267, 375, 420, 421, 440, 502, 508	
Atelierwoningen te Amsterdam van de architecten Zanstra, Giesen en Sijmons, door A. Komter	115

B.

Bad- en Zweminrichting te Amsterdam aan den Heiligeweg (Verbouwing en uitbreiding van de), arch. Eibink en Snellebrand	87
Beckering Vinckers (Ir. J.) woonhuis te Haren	253
Begijnhoven (De) van Leuven, door H. C. Verkruysen	530
Bergheof (J. F.). Indrukken en beschouwingen naar aanleiding van een bezoek bij Prof. Paul Schmitt-henner	515

Berlage † (Dr. H. P.). Het wezen der bouwkunst en haar geschiedenis, door H. C. V.	83
Idem. Architect Gemeente-Museum te 's-Gravenhage, door E. E. Strasser	317
Bernouilli (Hans), Bazel. Die systematische Erneuerung unserer Städte	546
Bestuur van den B.N.A. Jaarverslag over 1934	149
Bibliotheek van Kunstnijverheid te Amsterdam, door J. P. M.	283
Bie Leuveling Tjeenk (Ir. J. de) Eerelid van den B.N.A.	527
Bilderbeek (B. van). In Memoriam H. A. Reus †	457
Bloemendaal aan Zee (Bebouwing). Ontwerp van A. Komter	377
Boekband (De) door de eeuwen heen, door Jan Poortenaar	450
Boeken (Ir. A.) en W. Zweedijk, architecten van de Tennis- en Tentoonstellingshal „Apollo” in Amsterdam-Z.	21
„Borsumy” te Soerabaia. Architect C. Citroen B.N.A. †	309
Bot (Jac.). De prijsvraag zonder eind	245
Idem. Zetten we de klok terug? 253, 284	
Bouwacoustiek-dag. Aankondiging lezing	484, 490, 551
Bouwgeschiedenis van den Dom te Utrecht, door T. Haakma Wagenaar 1, 17	
Bouwkunst en verwante Kunsten. Bouwkunsttentoonstelling in het Sted. Museum te Amsterdam ter gelegenheid van het 80-jarig bestaan van het Genootschap Architectura et Amicitia	490, 491, 504
Bouwkunst en Vriendschap (Ver.). Prijsvragen 1935 (Jubileum) 96, 204, 413, 439	
Bouwspaarbeweging (Verslag van een lezing over de)	284
Boymans (Museum) te Rotterdam. Architect Ir. A. van der Steur	269
Braat (Ir. G. J.) Spouwafdichting bij metalen ramen	159
Brabantnummer	397
Brinkman & van der Vlugt. Woonhuizen te Rotterdam	197
Broek (Ir. J. H. van den). In Memoriam Alb. Otten †	450
Idem. In Memoriam J. van Teeffelen †	503
Bruin (Wieger). De fata morgana van Villeurbanne	162
Idem. Aankondiging en toelichting op de lezing van Dr. Joseph Gantner voor A. et A.	525
Brussel (De Wereldtentoonstelling 1935), door J. P. M.	181
Buys (H.). Bouwen in het Gooi. Plan voor een atelierwoning van arch. F. Hausbrand	144
Idem. Woningbouw „de Pol” te Zutphen, van architect Ir. W. van Tijen	173
Idem. Het Zwitsersche Paviljoen ter Wereldtentoonstelling te Brussel	345
Idem. Baden en Cultuur	411

Biz.

C.

Idem. Architectuur als uiting van den geest	446
Idem. Aesthetische normen en architectonische evolutie	483
Catalogus voor de bouwwereld 1935, door A. E.	180
Idem. Aankondiging voor 1936	440
Cathédrale (La) engloentie, door J. H. Hendricks	375
Centrale Verw. Industrie (Ned. Ver.) Voordrachten	542
Citroen B.N.A. † (Architect C.). In Memoriam, door J. P. M.	221
Idem. Architect van het Kantoorgebouw van de „Borsumy” te Soerabaia	309
Congres (Internationaal Architecten) te Praag e.a.	112
Congres (Internationaal Stedebouwkundig) te Londen	112
Congres te Rome (XIIe Internationale)	184, 364
Crisis, door A. Eibink	39
Culemborg (Pomp en telefooncel te). Schending van stadsschoon	316
Cumulaties van functies, door Ir. H. T. Zwiers	146
Cursus Hooger Bouwkunst Onderricht 1934	208
Cursus Betoncontrole	554

D.

Dom te Utrecht. De bouwgeschiedenis, door T. Haakma Wagenaar	1, 17
Duiker † (Ir. J.). In Memoriam, door Ir. G. Friedhoff	85
Idem. Architect van de Handelsblad-Cineac te Amsterdam, door Ir. A. J. van der Steur	103
Dumont † (Ir. A. C.). Bericht van overlijden	267

E.

Eibink (A.), Crisis	39
Idem. Over een omslag van een jubileum-nummer	54
Idem. De Catalogus voor de bouwwereld 1935	180
Idem. Twee prijsvragen	473
Idem. Jaarverslag over 1932-'33 en '34 van de Permanente Prijsvraag Commissie	489
Idem. Boekbespreking „De Hollandische molen als brandstofloze krachtcentrale door middel van ijs-accumulatie”	490
Idem. Open brief aan den Heer Max Speyer	524
Eibink en Snellebrand (architecten). Verbouwing en uitbreiding van de bad- en zweminrichting aan de Heiligeweg te Amsterdam	87

Biz.

Eksteen (Ingenieursbureau) te Bilthoven. Waterreiniging van Stoop's Openluchtzwembad te Bloemendaal	Biz.	390
Emmen (Dr. Ir. J.). Ontwerp van een oeververbinding over de Nieuwe Maas te Rotterdam, door Ir. O. Reich	Biz.	500
Examens ter verkrijging van het diploma van Bouwkundig Opzichter B.N.A. Uitslag examens 1935	Biz.	220
Idem. Oproeping voor het examen 1936	Biz.	542
F.		
Fischer (Dr. F. H.). Tennis- en Tentoonstellingshal „Apollo" te Amsterdam	Biz.	21
Flatgebouw aan de Parklaan te Rotterdam van architect Ir. W. van Tijen, door F. H.	Biz.	57
Floodlight-overdenkingen. (H. C. Verkruijzen, Ir. L. G. Kalff)	Biz.	344, 361, 383, 384, 437, 553
Fokker (Ir. J. P.), Leonard Springer, tachtig jaar	Biz.	54
Franken (J. N.). Architect Landhuis te Velp, door G. L. v. S.	Biz.	94
Friedhoff (Ir. G.). In Memoriam Ir. J. Duiker	Biz.	85
Idem. Architect v. e. verbouwing van een winkelhuis te Apeldoorn, door v. d. S.	Biz.	306
Idem. Nog eens het Zwitsersche Paviljoen te Brussel	Biz.	464
Idem. Ontwerp voor een Schouwburg te Arnhem	Biz.	508
G.		
Gaast (G. van der). Het ontvanggebouw op de Derde Algemeene Begraafplaats te Utrecht	Biz.	169
Gantner (Dr. Joseph). Künstlerische Form und Technisches Gesetz in der Architektur	Biz.	551
Gegevens voor den bouw van een synagoge te Amsterdam, met Juryrapport	Biz.	304
Gemeente-ambtenaar mag geen particulier dienen. (Overgenomen uit „De Telegraaf")	Biz.	284
Gemeente-Museum te 's-Gravenhage. Architect Dr. H. P. Berlage B.N.A. †, door E. E. Strasser	Biz.	317
Genootschap Architectura et Amicitia. Ontwerpstudie no. 5	Biz.	15, 40, 76, 97, 147, 171
Idem. Adres aan B. en W. van Arnhem inzake den bouw van den Schouwburg	Biz.	113
Idem. Ontwerpstudie no. 6	Biz.	218, 236, 353, 396
Jubileumtentoonstelling in het Sted. Museum te Amsterdam	Biz.	491, 504, 544
Idem. Ontwerpstudie no. 7	Biz.	513
Gerritsen (W. J.) Architect, „Vreedenhoff", Tehuis voor Ouden van Dagen te Amsterdam	Biz.	441
Geus (C. de). Boekbespreking. Gereedschappen, steigers en werktuigen in het bouwvak, van R. Jellema	Biz.	172
Glass as a structural material, door A. P. S.	Biz.	77
Goedkope arbeiderswoningen (Prijsvraag voor)	Biz.	440, 455, 373, 481
Granpré Molière (Ir. M. J.). Voorwoord Catalogus Jubileum-tentoonstelling Genootschap A. et A. November 1935	Biz.	544
Granpré Molière, Verhagen en Kok, architecten van het Raadhuis te Zwijndrecht, door Ir. A. J. v. d. Steur	Biz.	66
Greiner B.N.A. (Architect D.). Verbouwing van de Haarlemsche Huishoud- en Industrieschool, door Ir. J. B. van Loghem	Biz.	285, 308
Idem. Architect Heerenkleedingsmagazijn W. Wessel te Amsterdam	Biz.	360
Groote (Ir. J. F.). Antwoord aan architect Jac. Bot op diens artikel „Zetten we de klok terug?"	Biz.	284
H.		
Haakma Wagenaar (T.). Bijdrage tot tot de bouwgeschiedenis van den Dom te Utrecht	Biz.	1, 17
Idem. Boekbespreking „Overijsel, hoe het bouwt, dikwijls goed, dikwijls fout"	Biz.	448
Haarlemsche Huishoud- en Industrieschool (Verbouwing van de) architect D. Greiner B.N.A., door Ir. J. B. v. Loghem	Biz.	285, 308
Hamaker (H. J.). Rapport betreffende den invloed van de plaatsing op de warmteafgifte van warmwater-radiatoren	Biz.	418
Handelsblad-Cineac (De) van architect Ir. J. Duiker, door Ir. A. J. van der Steur	Biz.	103
Hausbrand (F.). Flatgebouw aan de Parklaan te Rotterdam van architect Ir. W. van Tijen	Biz.	57
Idem. Twee woonhuizen te Küsnacht van architect M. E. Haefeli B.S.A. Zürich	Biz.	82
Idem. Plan voor een atelierwoning in het Gooi, door H. Buys	Biz.	144
Idem. Bij het ontwerp van A. Komter voor Bloemendaal aan Zee	Biz.	377
Heerenkleedingsmagazijn W. Wessel te Amsterdam, architect D. Greiner B.N.A.	Biz.	360
Hendrick de Keyser (Vereeniging). Jaarverslag over 1934, door J. P. M. Hendricks (J. H.). La Cathédrale engloutie	Biz.	375
Het tegengaan van lintbebouwing, (uit het Hbd.)	Biz.	56

Heutsz (Het van) monument te Amsterdam, van architect Ir. G. Friedhoff, door J. P. M.	Biz.	249
Hoekzema † (G.). In Memoriam, door G. Efting Dykstra, A. W. Kort en J. Beckering Vinckers	Biz.	161
Holt (C. H.). Architect Stoop's Openluchtzwembad te Bloemendaal	Biz.	388
Hooger Bouwkundonderricht. Het werk der gediplomeerden 1934	Biz.	205
Huiveringwarming, door Ir. F. G. Unger	Biz.	9, 154, 177, 202
Huygen (Ir. L. B.). Het verwarmingsstelsel toegepast in het nieuwe Gemeente-Museum te 's-Gravenhage	Biz.	365
I.		
Indrukken van een tocht door Noord-Brabant, door J. P. M.	Biz.	397
In Memoriam C. Kruyswijk †, te Amsterdam	Biz.	37
Idem. D. Meintema †, te Leeuwarden	Biz.	45
Idem. Prof. J. A. v. d. Kloes †, te Delft	Biz.	77
Idem. G. Hoekzema †, te Groningen	Biz.	161
Idem. C. Citroen †, te Soerabaia	Biz.	221
Idem. Jac. Wormser †, te Hilversum	Biz.	385
Idem. Prof. Oscar Strnad †	Biz.	396
Idem. Albert Otten †, te Rotterdam	Biz.	450
Idem. H. A. de Reus †, te Dordrecht	Biz.	457
Idem. I. v. Teeffelen †, te Rotterdam	Biz.	503
Internationaal Architecten Congres (13e) te Rome, met verslag van D. F. Slothouwer	Biz.	184, 364, 384, 465
Internationaal Congres voor beroeps-kunsenaars te Brussel	Biz.	351
Internationaal Woningcongres te Praag	Biz.	195
J.		
Jaarbeurs 1935. De bouwtechniek op de Voorjaarsbeurs, door A. J. van der Steur	Biz.	113
Jaarverslag van den B.N.A. over 1934	Biz.	149
Joodsche Invalide (De) te Amsterdam. Uitbreiding en verbouwing door architect J. F. Staal B.N.A.	Biz.	329, 374
Jubileumtentoonstelling van het Genootschap Architectura et Amicitia in het Sted. Museum te Amsterdam, door H. C. Verkruijzen	Biz.	491
Juryrapport betreffende de ingekomen ontwerpen voor den bouw eener synagoge te Amsterdam	Biz.	297
Juvarra (Herdenking: Filippo) te Turijn	Biz.	472
K.		
Kalff (Ir. L. G.). Over de floodlight-overdenking van den Heer Verkruijzen	Biz.	383
Kantoorgebouw van de „Borsumy" te Soerabaia, architect C. Citroen B.N.A. †	Biz.	309

Kazemier (B.). Spouwdichting bij metalen ramen	Biz.	195
Kerk (Restauratie der Ned. Herv.) te Ginneken, door Ir. A. J. van der Steur	Biz.	229
Kerkelijke Kunst (Noord en Zuid in), door Jan Poortenaar	Biz.	29
Kerkgebouw der Ned. Herv. Gemeente te Spijkenisse (Restauratie van het), architect H. v. d. Kloot Meyburg	Biz.	337
Klimatologische (Over bijzondere) omstandigheden bij zeer hooge gebouwen, door Chr. A. C. Nell	Biz.	335
Kloes (Prof. J. A. van der). In Memoriam, door J. P. M.	Biz.	77
Kloot Meyburg (H. v. d.), architect van de restauratie van het Kerkgebouw der Ned. Herv. Gemeente te Spijkenisse	Biz.	337
Koldewey (B. J.). Ontwerp voor een Schouwburg te Arnhem	Biz.	511
Komter (A.). De atelierwoningen te Amsterdam van de architecten Zanstra, Giesen en Sijmons	Biz.	115
Idem. Beschouwingen bij zijn ontwerp voor Bloemendaal aan Zee	Biz.	377
Idem. Een late correctie op de bespreking van de Schofer schoorsteenen (zie B.W.A. no. 28 van 14-7-'34)	Biz.	440
Kromhout (W.). De restauratie der Ned. Herv. Kerk en toren te Schoonhoven	Biz.	94
Idem. Het werk der gediplomeerden van den cursus van Voortgezet en Hooger Bouwkundonderricht 1934	Biz.	205
Idem. Verslag Excursie naar de „Normandie"	Biz.	258
Idem. De Jubileumtentoonstelling van A. et A. in het Sted. Museum te Amsterdam	Biz.	504
Kruyswijk † (C.). In Memoriam, door Th. J. Lammers	Biz.	37
Künstlerische Form und technisches Gesetz in der Architektur. Lezing van Dr. Joseph Gantner voor A. et A., aangekondigd en toegelicht door W. B.	Biz.	525
L.		
Lammers (Th. J.). In Memoriam C. Kruyswijk	Biz.	37
Lansdorp (Prof. N.). Verslag Bouwacoustiekdag	Biz.	551
Lezingen over monumentale kunst	Biz.	412
Linden (Ir. J. van der). Lezing van den heer A. A. Kok over „Het bewaren en herstellen van oude gebouwen"	Biz.	146
Lintbebouwingsvraagstuk. Aankondiging van een lezing	Biz.	464
Loghem (Ir. J. B. van). Verbouwing van de Haarlemsche Huishoud- en Industrieschool van architect D. Greiner B.N.A.	Biz.	285, 308
Luchtbehandelingsinstallatie in de „Cinema Rex" te Parijs, door H. E. Ch. Poortman	Biz.	458

M.		
Meintema † (D.). In Memoriam, door Ir. J. A. C. Tillema	Biz.	45
Meyburg (H. v. d. Kloot). De restauratie van de Nieuwe Kerk te Delft	Biz.	497
Meyer (Jan de). Straatsburg en zijn Cathedraal	Biz.	72
Idem. De restauratie van de Kerk der Ned. Hervormde gemeente te Blaricum N.H., van arch. Theo Rueter	Biz.	109
Idem. Vakverrotting	Biz.	463, 489, 528
Meyers (Ir. G. J.). Die Clapeyronsche Gleichung als Grundlage der Rahmenberechnung, von Georg Ehlers	Biz.	554
Middelbaren technicus (De Werkring van den)	Biz.	36
Middelbare Technische Scholen in Nederland (Rapport inzake het onderwijs in bouw- en waterbouwkunde op)	Biz.	87, 187
Middelbare Technische School voor bouwkunde te Amsterdam. Jaarverslag 1934	Biz.	188
Mieras (J. P.). Landhuis in Bornim bij Potsdam. Arch. Prof. H. Scharouw. Idem. In Memoriam Prof. J. A. van der Kloes	Biz.	55, 77
Idem. Boekbespreking. Rapport van de Commissie voor den hoogen bouw te Amsterdam	Biz.	82
Idem. Verkort overzicht „Algemeen uitbreidingsplan van Amsterdam"	Biz.	121
Idem. De Wereldtentoonstelling 1935 te Brussel	Biz.	181, 190
Idem. In Memoriam Architect C. Citroen † B.N.A.	Biz.	221
Idem. De „Tartarin de Tarascon"	Biz.	235
Idem. Het van Heutsz-monument te Amsterdam, architect Ir. G. Friedhoff	Biz.	249
Idem. Het laten bouwen door onbevoegden	Biz.	254
Idem. Moderne bouwkunst in Nederland. no. 19. Bruggen. Uitg. N.V. W. L. & J. Brusse	Biz.	282
Idem. Wiener Möbel, bearbeitet von Erich Boltensern. Verlag Julius Hoffmann, Stuttgart	Biz.	283
Idem. Bibliotheek van Kunstnijverheid te Amsterdam	Biz.	283
Idem. Jaarverslag over 1934 van de Vereeniging Hendrick de Keyser	Biz.	351
Idem. Tentoonstelling van werk van leden van den Kring „Utrecht"	Biz.	382
Idem. Indrukken van een tocht door Noord-Brabant	Biz.	397
Idem. Boekbespreking. IJselmonde, Ridderkerk en Barendrecht van J. Verheul Dzn.	Biz.	471
Idem. De voorgeschiedenis van een raadhuisbouw (Woudenberg)	Biz.	526
Molendijk (L. M.). Bij den 75en verjaardag van J. Verheul Dzn. te Rotterdam	Biz.	65
Monumentendag (Tiende) te Enschede	Biz.	396

N.		
Monumentenverordening van Amsterdam. (De lijst ingevolge de) door D. F. Slothouwer	Biz.	213
Motie Haagsche Architecten Club, inzake hulp van het bouwtoezicht aan onbekwame bouwkundigen	Biz.	84
Motie inzake prijsvraag voor het nieuwe raadhuis te Amsterdam	Biz.	541
Museum Boymans te Rotterdam. Architect Ir. A. van der Steur	Biz.	269
Museum (Gemeente) te 's-Gravenhage van Architect Dr. H. P. Berlage B.N.A. †, door E. E. Strasser	Biz.	317
O.		
Nederlandsche Vereeniging voor Centrale Verwarmings-industrie, lezingen van Ir. F. C. J. M. Wirtz Czn. en R. P. van Royen	Biz.	455
Nell (Chr. A. C.). Over bijzondere klimatologische omstandigheden bij zeer hooge gebouwen	Biz.	335
Normalisatie in Nederland (Hoofdcmissie voor de). Jaarverslag over 1934	Biz.	226
Normalisatie van tuinteekeningen „Normandie" (Verslag excursie naar de), door W. Kromhout	Biz.	258
Normandie-bezichtiging, door W. J. Rozendaal	Biz.	281
P.		
Onbevoegden (Het laten bouwen door), door J. P. M.	Biz.	254
Ontvanggebouw op de Derde Algemeene Begraafplaats te Utrecht, van G. van der Gaast, arch. B.N.A.	Biz.	169
Ontwerpstudie no. 5, uitgeschreven door het Genootschap Architectura et Amicitia	Biz.	15, 40, 76, 97, 171
Idem. no. 6	Biz.	218, 236, 353, 396
Idem. no. 7	Biz.	513
Ontwerp voor een geluidsfilmtheater te Amsterdam, Vijzelstraat, van architect J. F. Staal B.N.A.	Biz.	48
Ontwerp van een oeververbinding over de Nieuwe Maas te Rotterdam van Dr. Ir. J. Emmen, door Ir. O. Reich	Biz.	500
Open brief aan den Heer Max Speyer, van A. Eibink	Biz.	524
Openluchtzwembad (Stoop's) te Bloemendaal, architect G. H. Holt	Biz.	388
Otten † (Alb.). In Memoriam, door Ir. J. H. v. d. Broek	Biz.	450
P.		
Parkabdij (De) te Leuven, door H. C. Verkruijzen	Biz.	370
Permanente Prijsvraag Commissie. De strijd tegen verkeerde prijsvragen	Biz.	28

Idem. Prijsvraag „Cobouw”	Blz. 40	Ravesteyn (Ir. S. van). Architect van den nieuwen toegang aan de Noordzijde van Station Rotterdam-D.P.	Blz. 314
Idem. Jaarverslag over 1932, '33 en '34, door A. Eibink	489	Idem. Afdak voor een benzinepomp enz. te Ede	368
Plaats en taak van den architect.	64	Reclame. Architect A. Leeuwenburgh te Rotterdam	268
Poortenaar (Jan). Noord en Zuid in kerkelijke Kunst	29	Redactie B.W.A. Onderscheiding van architect W. M. Dudok B.N.A.	29
Idem. De boekband door de eeuwen heen	450	Idem. Waar gaan wij heen met onze prijsvragen?	189
Poortman (H. E. Ch.). Luchtbehandelingsinstallatie in de „Cinema-Rex” te Parijs	458	Idem. Naar aanleiding van de affiche voor de Rembrandt-tentoonstelling 1885—1935	328
Potma (Ir. A. P.). Het rapport van der Steur c.s. over het M.T.O.	187	Idem. Schending van stadsschoon (Pomp en telefooncel te Culemborg)	316, 369
Praag (Eenige indrukken uit), door D. F. Slothouwer	153	Idem. Boekbespreking. Practische richtlijnen. Het huis van heden, door G. Feenstra	375
Prix de Rome voor schoone bouwkunst	180	Idem. Bouwkunst en Vriendschap 1885—1935	411
Prijsvraag, uitgeschreven door de N.V. Beverwijksche Conservenfabriek te Beverwijk voor een etiket en een wikkelbiljet	55, 195	Reich (Ir. O.). Ontwerp van een oeververbinding over de Nieuwe Maas te Rotterdam, door Dr. Ir. J. Emmen	500, 542
Prijsvraag voor houten en stalen meubelen, uitgeschreven door de N.V. Metz & Co.	76	Restauratie (De) der Ned. Herv. Kerk en toren te Schoonhoven, door W. Kromhout	94
Prijsvraag voor een ontwerp voor brievenbussen aan portiekwoningen uitgeschreven door de P.T.T., Den Haag	76, 148, 220, 394, 440, 473	Restauratie Kerk N. H. Gem. te Blaricum, van architect Theo Rueter, door Jan de Meyer	109
Prijsvraag Gedenkteeken H.M. de Kon. Moeder te 's-Gravenhage	112, 220	Restauratie der Ned. Herv. Kerk te Ginniken, door Ir. A. J. van der Steur	229
Prijsvraag Schouwborg te Arnhem 113, 248, 267, 375, 420, 421, 440, 502, 508		Restauratie Kerkgebouw der Ned. Herv. Gemeente te Spijkenisse, architect H. v. d. Kloot Meijburg	337
Prijsvraag Bata-woningen te Zlin	148	Restauratie van de Nieuwe Kerk te Delft, door H. v. d. Kloot Meijburg	497
Prijsvraag (De) zonder eind, door Jac. Bot	245	Reus † (H. A.). In Memoriam, door B. van Bilderbeek	457
Prijsvraag ter gelegenheid van de herdenking van het 40-jarig bestaan der cinematografie	328, 396	Rietveld, Vakverrotting	489
Prijsvraag voor een brievenhoofd, uitgeschreven door het Victoria-Hotel te Amsterdam	420, 484	Royal Institute of British Architects. Het nieuwe verenigingsgebouw, door A. P. Smits	137
Prijsvraag Goedkope arbeiderswoningen	440, 455, 473, 481	Rozendaal (W. J.). Normandier-bezichtiging	281
Prijsvragen (Jubileum-) Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap” te Rotterdam 1935	96, 204, 413, 439	Ru (Huib de). Gebrandschilderd glas-in-lood-raam	169
R.		Rueter (Theo). Architect van de restauratie der Ned. Herv. Gem. te Blaricum, door Jan de Meyer	109
Raadhuis te Zwijndrecht van het architectenbureau Granpré Molière, Verhagen en Kok, door Ir. A. J. van der Steur	67	Rijksacademie van Beeldende Kunsten Nieuwe Hoogleraar in de decoratieve schilderkunst)	63
Raad van Arbitrage. Bepaling, aanbevelen ter opneming in de bestekken Raadszaal te Utrecht. Toelichting door den architect F. Spanjaard	221	S.	
Rapport inzake het onderwijs in bouwen waterbouwkunde op middelbare technische scholen in Nederland 87, Rapport van de Commissie voor het Stadhuysvraagstuk te 's-Gravenhage	307, 351	Schelling B.N.A. (Ir. H. G. J.). Spouwafdichting bij metalen ramen	170
Rapport betreffende den invloed van de plaatsing op de warmte-afgifte van warmwater radiatoren, door H. J. Hamaker	418	Idem. Seinhaus te Haarlem	185
		Schending van stadsschoon (Pomp en telefooncel te Culemborg)	316, 369
		Schmitthener (Beschouwingen van werk van Prof. Paul), door J. F. Berghoef en Ir. J. J. M. Vegter	515
		Schoonheidscommissie (De) van Amsterdam zal het werken door onbevoegden bestrijden	112
		Schouwborg (Prijsvraag voor een) voor de Gemeente Arnhem 113, 248, 267, 375, 420, 421, 440, 502, 508	
		Seinhaus te Haarlem, arch. Ir. H. G. J. Schelling B.N.A.	185
		Slager (Frans). De kathedrale basiliek van St. Jan te Den Bosch. De floodlight-verlichting	437
		Slothouwer (D. F.). Eenige indrukken uit Praag	153
		Idem. De lijst ingevolge de monumenten-verordening van Amsterdam	213
		Idem. Verslag van het XIIIe Internationale Architectencongres te Rome	465
		Smits (A. P.). Glass as a structural material	77
		Idem. Het nieuwe verenigingsgebouw van het Royal Institute of British Architects	137
		Idem. Geluidloze geleiding voor schuifdeuren	180
		Idem. Willem Penaat 60 jaar	353
		Spanjaard (F.). Toelichtingen op de nieuwe Raadszaal te Utrecht	221
		Spouwafdichting bij metalen ramen, door Ir. G. J. Braat	159
		Spouwafdichting bij metalen ramen, door Ir. H. G. J. Schelling B.N.A.	170
		Springer (Leonard) 80 jaar, door Ir. J. P. Fokker	54
		Sprokkelingen, door G. W.	514
		Staal B.N.A. (J. F.). Voorloopig ontwerp voor een Geluidsfilmtheater te Amsterdam, Vijzelstraat	48
		Idem. Architect uitbreiding en verbouwing van het gebouw van de Ver. „De Joodsche Invalide” te Amsterdam	329, 374
		Stadhuisvraagstuk te 's-Gravenhage (Rapport van de Commissie voor het . . . . .)	307, 351
		Steur (Prof. Ir. J. A. G. van der) zeventig jaar, door Ir. H. T. Zwiers	462
		Steur (Ir. A. van der). Architect van het nieuwe Museum Boymans te Rotterdam	269
		Idem. Onderscheiding bij de opening van het Museum Boymans te Rotterdam	296
		Steur (Ir. A. J. van der). Boekbespreking „Het detailleeren naar schetsontwerpen van J. H. Emck”	41
		Idem. Het Raadhuis te Zwijndrecht	66
		Idem. De Handelsblad-Cineac van architect Ir. J. Duiker †	103
		Idem. De bouwtechniek op de Voorjaarsbeurs 1935	113
		Idem. Naar aanleiding van de Ontwerpstudie no. 5, uitgeschreven door A. et A.	147, 171
		Idem. De restauratie der Ned. Herv. Kerk te Ginneken	229
		Idem. Verbouwing van een winkelhuis te Apeldoorn, van Ir. G. Friedhoff	306

Idem. Over baden, gevolgd door een antwoord van H. Buys	Blz. 385, 412
Idem. Onderschrift bij artikel „Architectuur als uiting van den geest” van H. Buys	447
Idem. Boekbespreking. Nieuwere architectuur, door J. J. Vriend	541
Idem. Verkort Verslag v. d. voordracht: De Architect in de tegenwoordige maatschappij	547
Straaten (Ir. G. L. v.). Landhuis te Velp van architect J. W. Franken B.N.A.	94
Straatsburg en zijn cathedraal, door Jan de Meyer	72
Strasser (E. E.). Het nieuwe Gemeente-Museum te 's-Gravenhage, architect Dr. H. P. Berlage B.N.A. †	317
Streekplannen. Plannen ter bevordering van goede streekplannen, door de provincie Overijssel	256
Synagoge (Ontwerp voor den bouw van een) te Amsterdam. Juryrapport „Tartarin de Tarascon” (De), door J. P. M.	235
T.	
Technische Hoogeschool te Delft, Serie lezingen over de wetenschappelijke grondslagen van het materialenonderzoek	16
Teeffelen † (J. van). In Memoriam, door Ir. J. H. van den Broek	16
Tehuis voor ouden van dagen te Arnhem („Vreedenhof”), architect W. J. Gerretsen B.N.A.	441
Tennis- en Tentoonstellingshal „Apollo” in Amsterdam-Z., van de arch. Ir. A. Boeken en W. Zweedijk, door Dr. F. H. Fischer	21
Tentoonstelling van moderne toegepaste religieuze kunst in het Sted. Museum te Amsterdam, door H. C. Verkruysen	44, 71
Tentoonstelling Vereeniging voor Voortgezet en Hooger Bouwkunst Onderricht	76
Tentoonstelling Artibus Sacrum in de Korenbeurs te Arnhem	220
Tentoonstelling van werk van de leden van den Kring Hilversum in het oude Raadhuis te Hilversum	220, 225
Tentoonstelling Ontwerpen voor de Ned. Isr. Hoofdsynagoge aan de Lekstraat te Amsterdam	256
Tentoonstelling van werk van leden van den Gewestelijken Kring Utrecht	364, 382
Tentoonstelling van hedendaagsche monumentale kunst in het Sted. Museum te Amsterdam, door H. C. Verkruysen	436
Tentoonstelling van ontwerpen betreffende de prijsvraag voor goedkope arbeiderswoningen	455

Tentoonstelling „Bouwkunst en Verwante Kunsten” in het Sted. Museum te Amsterdam ter gelegenheid van het 80-jarig bestaan van het Genootschap Architectura et Amicitia	Blz. 412, 490, 491, 504
Tentoonstellingsraad. Collectie foto's voor de Wereldtentoonstelling te Brussel	267
Tillema (Ir. J. A. C.). In Memoriam D. Meintema	45
Idem. Het nieuwe gebouw van de Joodsche Invalide	374
Toegang Noordzijde van Station Rotterdam-D.P., architect Ir. S. van Ravesteyn	314
Tonkens (F.) B.N.A. Woningbouw „de Pol” te Zutphen. Polemie met Ir. W. van Tijen	173, 212, 255
Tijen (Ir. W. van). architect Flatgebouw aan de Parklaan te Rotterdam, door F. H.	57
Idem. Woningbouw „de Pol” te Zutphen, door H. Buys	173
Idem. Woningbouw „de Pol” te Zutphen, polemie met architect F. Tonkens	173, 212, 255
U.	
Uitbreidingsplan (Algemeen) van Amsterdam (Verkort overzicht door J. P. M.)	121, 314
Uitslag Prijsvraag voor goedkope arbeiderswoningen	440
Unger (Ir. F. G.). Huisverwarming 9, ...	154, 177, 202
V.	
Vacantiedagen Bouwbedrijf te Amsterdam	254
Vakverrotting door Jan de Meyer en G. Rietveld	463, 489, 528
Vegter (Ir. J. J. M.). Indrukken en beschouwingen naar aanleiding van een bezoek bij Prof. Paul Schmitthener	515
Verbouwing van de Haarlemsche Huishoud- en Industrieschool van architect D. Greiner B.N.A., door Ir. J. B. van Loghem	285, 308
Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap 1885—1935	411
Vereeniging „Hendrick de Keyser”, Jaarverslag over 1934, door J. P. M.	351
Verheul Dzn. (Bij den 75sten verjaardag van J.), door L. M. Molendijk	65
Verkruysen (H. C.). Tentoonstelling van moderne toegepaste religieuze kunst in het Sted. Museum te Amsterdam	71
Idem. Het wezen der bouwkunst en haar geschiedenis, van Dr. H. P. Berlage †	83

Idem. Bij een wandschildering van P. Worm in de 1e R.K. Montessori-school te Amsterdam	Blz. 93
Idem. De Wereldtentoonstelling Brussel 1935	237
Idem. De Begijnhoven van Leuven	350
Idem. Floodlight-overdenking 361, 384, 553	
Idem. De Parkabdij te Leuven	370
Idem. Tentoonstelling van hedendaagsche Monumentale Kunst in het Sted. Museum te Amsterdam	436
Idem. Jubileum-tentoonstelling van het Genootschap Architectura et Amicitia in het Sted. Museum te Amsterdam	491
Idem. Zwerftocht door natuur en kunst van België en Luxemburg	529
Verslag van een lezing over de bouwspaarbeweging	284
Verwarmingssysteem (Het), toegepast in het nieuwe Gemeentemuseum te 's-Gravenhage, door Ir. L. B. Huygen	365
Victoria-Hotel te Amsterdam. Prijsvraag voor een brievenhoofd	420, 484
Villeurbanne (De fata morgana van), door Wieger Bruin	162
Voordrachten van de Ned. Ver. voor Centrale Verw. industrie	542
Voorgeschiedenis van een raadhuisbouw (Woudenberg), door J. P. M.	526
Vorkink (P.) benoemd tot eeredid van A. et A.	543
„Vreedenhoff”, Tehuis voor ouden van dagen te Arnhem, architect W. J. Gerretsen B.N.A.	441
W.	
Waterreiniging van Stoop's Openluchtzwembad te Bloemendaal. Ingenieursbureau Eksteen te Bilt-hoven	390
Wedstrijd in de schoone bouwkunst 1935. Gouden medaille Arthur Staal	484
Wenckebach (Prof. L. O.). Benoeming tot Buitengewoon Hoogleraar	282
Wereldtentoonstelling (De) te Brussel 1935, door J. P. M.	181, 190
Wereldtentoonstelling Brussel 1935, door H. C. V.	237
Wereldtentoonstelling te Brussel. Zwitsersche Paviljoen, door H. Buys	345
Wentink (Joh. A.). In Memoriam Jac. Th. Wormser †	385
Werkkring (De) van den middelbaren technicus	36
Westerhout (G.). Sprokkelingen	514
Woningbouw in de groote steden, overgenomen uit het Hbld.	56
Woningbouw „de Pol” te Zutphen, polemie tusschen architect F. Tonkens en Ir. W. van Tijen 173, 212, 255	
Woonhuizen te Rotterdam van de architecten Brinkman & van der Vlugt	197

Worm (Piet). Wandschildering in Montessorischool te Amsterdam, door H. C. V.	93
Z.	
Zanstra, Giesen en Sijmons, architecten van de Atelierwoningen te Amsterdam, door A. Komter	115
Zietsma (J.). Boekbespreking perspectieftekeningen voor bouwkundigen, door J. J. Vriend en G. Arendsen.	63
Zweedijk (W.) en Ir. A. Boeken, architecten van de Tennis- en Tentoonstellingshal „Apollo” te Amsterdam-Z.	21
Zwerftocht door natuur en kunst van België en Luxemburg, door H. C. V.	528
Zwiers (Ir. H. T.). Naschrift op de polemiek over Bouwkunst en Nieuwe Zakelijkheid. (Gepubliceerd Dec. '34 B.W.A.)	34
Idem. Over de cumulatie van functies	146
Idem. Prof. Ir. J. A. G. van der Steur zeventig jaar	462
Idem. Verkort Verslag Voordracht: Waardeeringsgronddslagen in de bouwkunst	549
Zwicker (C.). Boekbespreking C. Marchesi Cappai, acustica nell' architettura	226
Zwitsersche Paviljoen ter Wereldtentoonstelling te Brussel, door H. Buys	345
Zwitsersche Paviljoen te Brussel (Nog eens het), door Ir. G. Friedhoff	464
BOEKBESPREKING.	
Het detailleren naar schetsontwerpen, van J. H. Emck, door v. d. S.	41
Perspectieftekeningen voor Bouwkundigen, van J. J. Vriend en G. Arendsen, door J. Z.	63
Rapport van de Commissie voor den hoogen bouw, door J. P. M.	82
Gereedschappen, Steigers en Werktuigen in het bouwvak, van R. Jellima, door C. de G.	172
Du vieux Paris au Paris moderne. Haussmann et ses prédécesseurs par André Moriset, door Ir. L. H. J. Angenot	219
C. Marchesi Cappai, Acustica nell' architettura, door C. Zwicker	226
Moderne Bouwkunst in Nederland, no. 19, Bruggen. Uitg. W. L. en J. Brusse, door J. P. M.	282
Wiener Möbel, bearbeitet von Erich Boltzenstern, Verlag Julius Hoffmann, door J. P. M.	283
Practische richtlijnen, Het huis van heden, van G. Feenstra, door Red.	375
Overijssel, hoe het bouwt, dikwijls goed, dikwijls fout, door Th. Haakma Wagenaar. Uitg. A. E. Kluwer	448

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

De 8 en Opbouw, door F. H.	35
No. 26 Jrg. 1934	63
No. 1 Jrg. 1935	83
No. 2, 3	195
No. 4, 5 en 6	248
No. 7, 8 en 9	364
No. 10 en 11	84
Heemschut, door H. C. V.	172
Januari	236
Februari	420
Maart en April	554
Mei, Juni, Juli en Augustus	44
September en October	83
Het R.K. Bouwblad, door H. C. V.	172
Jrg. 6 No. 12	236
No. 13 en 14	364
No. 15, 16 en 17	420
No. 18, 19, 20 en 21	484
No. 22, 23, 24 en 25	540
No. 26	420
Jrg. 7 No. 1, 2 en 3	420
No. 5 en 6	484
No. 7, 8 en 9	540
Technisch Gemeentebd., door H. Th. W.	44
No. 10 Januari	44
Gewapend Beton, door H. Th. W.	44
No. 5 Januari	44
Publieke Werken, door H. Th. W.	43
No. 8 Januari	43
The Architects' Journal, door A. P. S.	28
18 Oct., 25 Oct. en 1 Nov. 1934	28
15 Nov., 22 Nov., 29 Nov. en 6 Dec. 1934	35
13 Dec., 20 Dec., 27 Dec. 1934, 3 Jan. en 10 Jan. 1935	41
17 Januari	84
24 Januari	96
31 Januari	112
7, 14 en 21 Februari	160
7 Maart	178
4 April	248
11, 18 en 25 April	268
Art et Decoration, door H. C. V.	44
Nov. en Dec. 1934	44
Januari 1935	96
Moderne Bauformen, door J. P. M.	16
Januari	16
Februari en Maart	160
Juni	256

Juli	315
Aug. en September	472
December	554
Der Baumeister, door J. P. M.	160
Jan., Febr. en Maart	472
October en November	472
December	554
Zentralblatt der Bauverwaltung, door A. E. No. 1 en 2	43
Das Werk, door F. H.	43
Januari	43
Februari	83
Maart	195
April en Mei	256
Juni, Juli en Augustus	420
Arkitekten (Finland), door v. d. S.	64
No. 11 Jrg. 1934	179
No. 12 Jrg. 1934	179
Januari 1935	179
Arkitekten (Denemarken), door v. d. S.	42
No. 8 en 9 '34	63
No. 10, 11 en 12 '34	178
No. 1 en 2 '35	295
No. 10, 12 en 17 van het weekblad en het maandblad van Maart	42
Byggekunst, door v. d. S.	196
December 1934	296
Jan. en Febr. 1935	179
April	227
Byggnästaren, door v. d. S.	268
Januari 1935	227
No. 6, 7, 8 en 9	268
No. 11	268
AFBEELDINGEN IN DEN TEKST.	
Illustraties bij het artikel over de bouwgeschiedenis van den Dom te Utrecht, door T. Haakma Wagenaar	2 e.v.
Illustraties bij het artikel over huisverwarming, door Ir. F. G. Unger	10 e.v., 155 e.v. en 177 e.v.
Situatie Ontwerpstudie no. 5 A. et A.	15
Pensionaats te Praag, arch. Havlicek en Honzik	16
Tennis- en Tentoonstellingshal „Apollo” in Plan-Zuid te Amsterdam. Architecten Ir. A. Boeken en W. Zweedijk	21 e.v.
Illustraties bij het artikel van den heer Jan Poortenaar over Noord en Zuid in kerkelijke kunst	30 e.v.
Plattegrond en aanzicht van de flats in St. Mary's Road, Peckham, Arch. Adams, Thompson en Fry	35
Portret van den Heer C. Kruyswijk, arch. B.N.A., te Amsterdam †	37
Afbeeldingen van het werk van den Heer C. Kruyswijk †	38 e.v.
„Blidah”, architect Prof. Ivar Bentsen, uit „Arkitekten”	42

„Bellavista”, architect Arne Jacobsen, uit „Arkitekten”	43
Hut voor een stoomboot en een ontwerp voor een verlichting langs de Seine. Arch. R. Mallet Stevens. Affiches van Bernard Duval en Nathan	44
Portret van den Heer D. Meintema, † arch. B.N.A. te Leeuwarden	45
Afbeeldingen van werk van den Heer D. Meintema †	46 e.v.
Ontwerp voor een Geluidsfilmtheater te Amsterdam, Arch. J. F. Staal B.N.A.	48 e.v.
Omflag Jubileumnummer Jaarboek Nederlandsche Oudheidkundige Bond	54
Landhuis in Bornim bij Potsdam, Arch. Prof. Hans Scharouw	55
Flatgebouw aan de Parklaan te Rotterdam, arch. Ir. W. v. Tijen	58 e.v.
Gevelwedstrijd (Varia)	64
Portret van den Heer J. Verheul Dzn., architect B.N.A. te Rotterdam	65
Het Raadhuis te Zwijndrecht. Architectenbureau Granpré Molière, Verhagen en Kok te Rotterdam	66 e.v.
De Cathedraal van Straatsburg	74 e.v.
Illustraties bij het artikel: „Glass as a structural material”	78
Twee woonhuizen te Küsnacht, Zürich, van arch. M. E. Haefeli B.S.A.	80 e.v.
Flats te Northfield Highgate, Arch. Lubetkin en Tecton	84
Verbouwing en uitbreiding van de Bad- en Zwemrichting aan den Heiligeweg te Amsterdam, Arch. Eibink en Snellebrand	87 e.v.
Wandschildering van Piet Worm, in de Eerste R.K. Montessorischool te Amsterdam	93
Landhuis te Velp, arch. J. W. Franken Jzn. B.N.A.	94
De gerestaureerde St. Bartholomeuskerk te Schoonhoven	95
Raadhuis te Boulogne-Billancourt, arch. Tony Garnier en Debat-Ponsau (Uit Art et Décoration)	96
Tafel en stoel voor een jong meisje, van André Arbus (Uit Art et Décoration)	90
Illustraties bij het juryrapport van de ontwerpstudie no. 5 (Consultatiebureau voor Zuigelingen) uitgeschreven door het Genootschap Architectura et Amicitia	98 e.v.
De Handelsblad-Cineac te Amsterdam, arch. Ir. J. Duiker †	103 e.v.

De gerestaureerde Kerk der Ned. Herv. Gemeente te Blaricum N.H.	110 e.v.
Atelierwoningen te Amsterdam, Arch. Zanstra, Giesen en Sijmons	116 e.v.
Algemeen Uitbreidingsplan van Amsterdam	123 e.v.
Het nieuwe verenigingsgebouw van het Royal Institute of British Architects te Londen	138 e.v.
Atelierwoning te Blaricum, Arch. F. Hausbrand B.N.A.	144 e.v.
Illustraties bij het artikel: „Eenige indrukken uit Praag”, van D. F. Slothouwer	152 e.v.
Spouwafdichting bij metalen ramen	159, 170 en 195
Schildersatelier te Fordingbridge, arch. Chr. Nicholson (Uit The Arch. Journal)	160
Het ontworpen stadscentrum van Villeurbanne	162 e.v.
Gebrandschilderd glas in loodraam van Huib de Ru	169
Ontvanggebouw op de Derde Alg. begraafplaats te Utrecht, Arch. G. v. d. Gaast B.N.A.	169 e.v.
Dr. Berlage-penning	172
Woningbouw „de Pol” te Zutphen, arch. Ir. W. van Tijen	173 e.v.
Geluidlooze geleiding voor schuifdeuren	180
De slooper (Varia)	180
De Wereldtentoonstelling te Brussel 1935	181 e.v., 191 e.v.
Seinhuus te Haarlem, arch. Ir. H. G. J. Schelling B.N.A.	185 e.v.
Ontwerp arch. Bjarne Toien in de prijsvraag voor de bebouwing van een terrein met goedkope woningen te Oslo	196
Twee woonhuizen (Huis Dr. Boevé en Huis Sonneveld) te Rotterdam, Architectenbureau Brinkman en van der Vlugt	197 e.v.
Afbeeldingen van het werk der gediplomeerden van den cursus van voortgezet en hooger bouwkunst-onderricht (H.B.O.)	206 e.v.
Illustraties bij de bespreking van de lijst ingevolde de monumintenverordening van Amsterdam	213 e.v.
Situatie Ontwerpstudie no. 6. A. et A.	218
Nieuwe Raadszaal te Utrecht, Ontwerp F. Spanjaard	222 e.v.
Planetarium te Stockholm, Arch. R. Ostberg	227
Openluchtschool te Suresnes, Arch. Beaudouin en Lods	228
De gerestaureerde Ned. Herv. Kerk te Ginneken	229 e.v.
Het van Heutsz-monument te Amsterdam, Arch. Ir. G. Friedhoff en F. J. van Hall, beeldhouwer	249 e.v.

Woonhuis te Haren (Gr.). Arch. Ir. J. Beckering Vinckers	252 e.v.
Illustraties bij het artikel over het laten bouwen door onbevoegden	524
De Normandier van de Cie. Gle. Transatlantique	257 e.v.
Het nieuwe Museum Boymans, arch. Ir. A. van der Steur B.N.A.	269 e.v.
Interieurs arch. Hoffmann en Augenfild	283
Verbouwing van de Haarlemsche Huishoud- en Industrieschool, Arch. D. Greiner B.N.A.	285 e.v.
Eenfamiliehus, van arch. Erik Möller en Viggo Boesen (Overgenomen uit „Arkitekten”)	295
Plattegronden en doorsneden van een Vergebouw met theater te Nyköbing-Falster, arch. Tage Rue (Overgenomen uit „Arkitekten”)	296
Illustraties bij het juryrapport betreffende de ingekomen ontwerpen voor den bouw eener Synagoge te Amsterdam	298 e.v.
Verbouwing van een winkelhuus te Apeldoorn, arch. Ir. G. Friedhoff B.N.A.	306 e.v.
Kantoorgebouw van de „Borsumy” te Soerabaya, arch. C. Citroen B.N.A. †	309 e.v.
De nieuwe toegang aan de noordzijde van station Rotterdam-D.P.	314 e.v.
Telefooncel en pomp te Culemborg	316 e.v.
Het nieuwe Gemeente-Museum te 's-Gravenhage, arch. Dr. H. P. Berlage B.N.A. †	317 e.v.
Affiches Rembrandt-tentoonstelling	328
Uitbreiding en verbouwing van het gebouw van de Ver. „De Joodsche Invalide” te Amsterdam, Arch. J. F. Staal B.N.A.	329 e.v.
Ned. Hervormde Kerk te Spijkenisse, arch. H. v. d. Kloot Meijburg B.N.A.	337 e.v.
Floodlight-verlichting St. Janskerk te den Bosch	344
Het Zwitsersche Paviljoen ter Wereldtentoonstelling te Brussel	346 e.v.
Begijnhoven te Leuven	348 e.v.
Afbeeldingen ontwerpen Ontwerpstudie no. 6 (Verenigingsgebouw) van A. et A.	354 e.v.
Heerenkledingmagazijn W. Wessel Bzn. te Amsterdam, arch. D. Greiner B.N.A.	360 e.v.
Illustraties bij het artikel over het verwarmingssysteem toegepast in het nieuwe Gemeente-Museum te Den Haag	367
Afdak voor een benzinepomp te Ede, arch. Ir. S. v. Ravesteyn	369
De Parkabdij te Leuven	370

<p>Afbeeldingen van het ontwerp van architect A. Komter voor Bloemendaal aan Zee . . . . . 378 e.v.</p> <p>Portret van den Heer Jac. Ph. Wormser † arch. te Hilversum . . . . . 385 e.v.</p> <p>Stoop's Openluchtzwembad te Bloemendaal. arch. G. H. Holt . . . . . 386 e.v.</p> <p>Affiche 13e Architectencongres te Rome . . . . . 396</p> <p>Illustraties bij indrukken van een tocht door Noord-Brabant . . . . . 397 e.v.</p> <p>Bekroonde ontwerpen Studie-prijsvragen 1935 Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap” te Rotterdam . . . . . 414 e.v. en 438 e.v.</p> <p>Illustraties bij het artikel over den invloed van de plaatsing op de warmteafgifte van warmwater-radiatoren . . . . . 418</p> <p>Plannen voor den nieuwen Schouwburg te Arnhem . . . . . 424 e.v. en 508 e.v.</p> <p>De inblazing van het goddelijk woord. W. van Konijnenburg . . . . . 436 e.v.</p> <p>Franciscus. J. Thorn Prikker . . . . . 437</p> <p>„Vreedenhoff” Tehuis voor ouden van dagen te Arnhem. arch. W. J. Gerretsen B.N.A. . . . . 441 e.v.</p>	<p>Illustraties boekbespreking uit: Overijssel hoe het bouwt, dikwijls goed, dikwijls fout . . . . . 448</p> <p>Portret van den Heer Albert Otten †. arch. B.N.A. te Rotterdam . . . . . 449</p> <p>Illustraties bij een artikel over den boekband door de eeuwen heen, van Jan Poortenaar . . . . . 451 e.v.</p> <p>Affiches voor de Jubileumtentoonstelling van het Gen. A. et A. . . . . 456 e.v.</p> <p>Portret van den Heer H.A.Reust † arch. B.N.A. te Dordrecht . . . . . 457</p> <p>Illustraties bij het artikel over de luchtbehandelingsinstallatie in de „Cinema Rex” te Parijs, door H. E. Ch. Poortman . . . . . 460 e.v.</p> <p>Illustraties bij het verslag van het 13e Internationale Architectencongres te Rome, van D. F. Slot-houwer . . . . . 456 e.v.</p> <p>Afbeeldingen uit: IJselmonde, Ridderkerk en Barendrecht, door J. Verheul Dzn. . . . . 471</p> <p>Bekroonde ontwerpen in de prijsvraag voor ontwerpen voor goedkope arbeiderswoningen te Amsterdam . . . . . 474 e.v.</p>	<p>Bekroond ontwerp in de prijsvraag brievenbussen aan portiekwoningen . . . . . 483 e.v.</p> <p>Illustraties bij het artikel van den Heer H. Buys over „Aesthetische normen en architectonische evolutie” . . . . . 483 e.v.</p> <p>Interieur met meubelen van G. Rietveld . . . . . 488, 528</p> <p>De Jubileumtentoonstelling van het Genootschap Architectura et Amicitia te Amsterdam . . . . . 491 e.v. en 507</p> <p>Restauratie van de Nieuwe Kerk te Delft, arch. H. v. d. Kloot Meijburg B.N.A. . . . . 498 e.v.</p> <p>Ontwerp van een oeververbinding over de Nieuwe Maas te Rotterdam, door Dr. Ir. J. Emmen . . . . . 500 e.v.</p> <p>Portret van den Heer J. F. van Teeffelen † te Rotterdam . . . . . 503</p> <p>Situatie Ontwerpstudie no. 7 van A. et A. . . . . 514</p> <p>Afbeeldingen van werk van Professor Paul Schmitthenner . . . . . 512 e.v.</p> <p>Illustraties bij het artikel van den Heer H. C. V. over een zwerftocht door België en Luxemburg . . . . . 529</p>	<p>Biz.</p> <p>Biz.</p> <p>Biz.</p>
---	--	--	-------------------------------------

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN

No.1   BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 5 JAN. 1935   No.1

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. Inning Contributie voor het eerste halfjaar 1935.

Gedurende de maand Januari zal voor leden van den B.N.A. de gelegenheid openstaan de contributie voor het eerste halfjaar 1935 (zie statuten art. 6 par. 13 en H. R. art. 3 par. 11) te voldoen, bij voorkeur door storting van het betreffende bedrag ad f 20.— op de postrekening van den B.N.A. no. 71518.

Na 31 Januari a.s. zal over het bedrag bij de leden, die dit niet hebben overgemaakt, per postkwitantie worden beschikt, verhoogd met f 0.25 voor inningskosten.

Het Bestuur vertrouwt dat vele leden gebruik zullen maken van de gelegenheid om het verschuldigde bedrag te gireeren, en daarmee zullen medewerken aan het verlichten van de administratie.

HET BESTUUR VAN DEN B. N. A.

Concept-Notulen van de Ledenvergadering van den B.N.A. op 15 December 1934 in „Arti et Amicitiae” gehouden.

Van het bestuur zijn alle leden aanwezig, behoudens Prof. Ir. G. Diehl, die bericht van verhindering zond. De presentielijst wordt geteekend door 64 leden.

De Voorzitter, de heer Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, opent rond half elf de vergadering en heet de aanwezigen welkom. Hierna herdenkt hij het lid J. A. van Dongen te Breda, die 12 December in den leeftijd van 70 jaar is overleden. De heer van Dongen is jarenlang lid van den B.N.A. geweest en genoot het vertrouwen van zijn medeleden, die hem herhaaldelijk in het Kringbureau kozen. Zoo was hij tot dit jaar 3 jaren Voorzitter geweest van den Kring Eindhoven, waarvan de leden een gewaardeerd medelid verliezen. Voor hetgeen hij voor den Bond deed, danken wij hem en wij zullen zijn nagedachtenis in eere houden.

Deze herdenkingsrede werd door de leden staande aangehoord.

Vervolgens installeert de Voorzitter 5 nieuw toetredende leden van den B.N.A. te weten de heeren J. A. van Dillen te 's-Hertogenbosch, J. H. Emck te Groningen, Ir. A. Siebers te Rotterdam, W. Wijmstra te Maarssen en J. Wiegerinck te Kerkrade. De toetreding van 5 nieuwe leden in deze tijden noemt spreker zeer verheugend. Na het ernstige onderzoek bij de toelating zijn wij in het volle vertrouwen, dat de nieuwe leden goede leden zullen zijn. Met het aanvaarden van het lidmaatschap legt men zich verplichtingen op en in zekeren zin beteekent de toetreding dan ook een mijlpaal in het leven van den architect. Het praedicaat B.N.A. is een onderscheiding. De leden moeten zich goed indachtig zijn dat wat zij doen in hun beroepsuitoefening, neerslaat op den geheelen B.N.A.

Aan de orde zijn thans de notulen van de ledenvergadering van 30 October te Den Haag, die zonder wijziging worden goedgekeurd en zullen worden gearresteerd.

Vervolgens doet de Voorzitter de volgende mededeelingen:

1°. Spreker heeft den B.N.A. vertegenwoordigd op het eeuwfeest van het Royal Institute of British Architects te Londen, waarbij spreker tevens het nieuwe en grootsche gebouw van de Engelsche architectenvereniging heeft gezien. Behalve een en ander over de feestelijkheden zelf, deelt spreker mede wat hij bij deze gelegenheid heeft vernomen over den stand van zaken betreffende de wettelijke bescherming van den architectentitel en het architectenberoep. De wettelijke titelbescherming in Engeland, welke verkregen is door de beschermde architecten te betitelen met Registered Architect, is gebleken vooralsnog geen verbetering te zijn op den toestand die er bestond vóór de bescherming. Het verlenen van den titel R.A. is nog al soepel geschied. Vele leden van het R. I. B. A. volstaan er daarom liever mede hun gebruikelijke praedicaten te voeren zonder de toevoeging van R.A.

Overigens kreeg spreker den indruk, dat de positie van den Engelschen architect in 't algemeene maatschappelijke leven zeker niet slecht is.

In Duitschland hangt uit den aard der zaak de wettelijke beroepsbescherming, zooals die op 1 Oct. j.l. is afgekondigd, geheel samen met het politieke regime. De beslissing over de toelating tot de uitoefening van het beroep is voor degenen die geen lid waren van den B.D.A. vrijwel uitsluitend in handen gelegd van één persoon, nl. den Voorzitter van den B.D.A.

In Denemarken denkt men niet aan titelbescherming . . . Daar streeft de gemeentelijke overheid er krachtig naar dat het werk in handen van bevoegden komt.

2°. Ingekomen is het rapport van de Commissie Ir. A. v. d. Steur, Maurits Plate en G. Westerhout over de Schoonheidscommissies. Het rapport is reeds bestudeerd door de leden van het Bestuur. In begin van Januari zal er een bespreking over worden gehouden door het Bestuur en de Commissie.

3°. Vervolgens is ingekomen het rapport van de gemengde commissie ter bestudeering van het vraagstuk van het M.T.O., waarvan Prof. van der Steur Voorzitter was.

De conclusie in het rapport is o.m. dat het M.T.O. te veel theoretisch wordt opgevoerd. De vertegenwoordigers van den Ned. Aannemersbond gingen niet met de conclusies van het rapport mede en zijn uit de commissie getreden.

4°. Reeds langen tijd is er sprake van geweest, ook de V.A.N.K. te betrekken bij de uitgaaf van het B.W.A., plannen die echter steeds afsprongen op financiële bezwaren.

Enkele maanden geleden deed echter de firma Mouton een aannemelijk voorstel, dat het mogelijk maakte ééns in de maand een uitbreiding aan het blad te geven gewijd aan de kunstnijverheid.

Bij nader inzien is de uitvoering van dit plan nog opgeschort, om allereerst de overeenkomst met het Genootschap A. et A. nog eens onder het oog te zien.

5°. Omtrent den Catalogus voor de Bouwwereld, uit te geven door de firma Mouton, waarover op de vorige vergadering gesproken werd, kan thans worden medegedeeld, dat er een gunstig resultaat is bereikt. Er is overleg met de Commissie voor de Bouwmaterialen van de Jaarbeurs en den Bond van Handelaren in Bouwmaterialen.

De Catalogus wordt door de firma Mouton gratis in bruikleen toegezonden aan alle leden van den B.N.A., aannemers en handelaren. Ieder jaar komt een nieuwe catalogus die tegen den oude kan worden ingeruild.

De heer Ir. v. Rood deelt mede, dat reeds 30 jaren geleden 3 Delftsche studentjes, Mertens, Kubatz en v. Rood het initiatief deden voor zulk een Bouwcatalogus, maar de B.N.A. wilde niet. De 3 studentjes zijn toen zonder catalogus de wereld ingesprongen...

Punt 3. De Voorzitter deelt mede dat de ingekomen stukken betrekking hebben op de verdere agendapunten en daarbij behandeld zullen worden, behalve een schrijven van den Kring Leeuwarden, die verzocht te mogen overgaan tot een maandelijksche collectieve reclame van de leden van den Kring in de plaatselijke bladen.

De Voorzitter deelt mede, dat het Bestuur nog geen gelegenheid heeft gehad deze zaak te bekijken, maar spreker meent, dat wij op deze wijze op het hellende vlak zullen komen.

De heer Franken acht het juister de brochure te verspreiden.

De heer Friedhoff acht het noodig het voorstel Leeuwarden ernstig te bekijken.

De heer Ir. v. d. Broek steunt het voorstel Friedhoff. Het publiek moet de namen van de B.N.A. architecten leeren kennen. Ook de heer Meyerink zou het verzoek van den Kring Leeuwarden in ernstige overweging willen geven. De opdrachten worden verleend door de makelaars, tot wie het publiek zich wendt. De makelaars kiezen steeds de verkeerde architecten. De Voorzitter stelt voor de Commissie Buskens te verzoeken dit punt onder het oog te zien, welk voorstel wordt aangenomen.

Punt 4. Verkiezing van 2 bestuursleden.

De Voorzitter deelt mede dat, aangezien er 1 „Amsterdamsch“ lid moet worden gekozen, de kandidaten daarvoor zijn de heeren: Wiegier Bruin, Ir. G. Friedhoff en C. B. Posthumus Meyjes.

De kandidaten voor de tweede vacature zijn de heeren: G. Westerhout, Ir. D. Roosenburg, Ir. J. H. v. d. Broek, Ir. H. F. Mertens, Foeke Kuipers en L. Drewes.

Bij de stemming voor het „Amsterdamsche“ lid worden uitgebracht 52 stemmen, waarvan 27 op den heer Posthumus Meyjes, 21 op den heer Friedhoff en 4 op den heer Bruin. Gekozen is de heer C. B. Posthumus Meyjes, die verklaart de benoeming aan te nemen.

Bij de stemming voor de vervulling van de 2e vacature worden uitgebracht 52 stemmen, en wel als volgt:

Op den heer Westerhout 17, Foeke Kuipers 15, Ir. Roosenburg 7, Ir. v. d. Broek 6, Drewes 5, Mertens 2 stemmen. Aangezien geen der kandidaten de volstrekte meerderheid heeft behaald, volgt een nieuwe vrije stemming met den volgende uitslag:

op den heer G. Westerhout 29, Foeke Kuipers 18, Ir. Roosenburg 3 en Ir. v. d. Broek 2 stemmen.

Gekozen is dus de heer G. Westerhout, die mededeelt, de benoeming te aanvaarden.

De Voorzitter wenscht den beiden heeren met hun benoeming geluk en gaat over tot

Punt 5. Benoeming van leden in de permanente commissies.

Raad van Orde: Voordracht voor pl. vervangend lid: 1. P. Vorkink (herkiesbaar) en 2 Ir. A. v. d. Steur.

De heer P. Vorkink wordt bij acclamatie herkozen.

Raad van Orde: Voordracht voor nieuw pl. vervangend lid: 1. E. Verschuyf, 2. C. J. Blaauw.

Uitgebracht worden 49 stemmen, waarvan op den heer Verschuyf 44, op den heer Blaauw 4 stemmen. Blanco 1 stem.

De heer Verschuyf is dus gekozen en verklaart de benoeming te aanvaarden.

Commissie van Financien:

De Voorzitter deelt mede, dat de heer Feenstra steeds verhinderd is geweest, de enkele vergadering van de commissie voor het nazien van de boeken, welke vergadering gewoonlijk op een zeer bepaalden, moeilijk verschuifbaren dag moet worden gehouden, bij te wonen. Om deze reden acht het Bestuur het beter den heer Feenstra niet te herbenoemen.

De voordracht luidt: 1. Ir. C. B. v. d. Tak, 2. C. de Graaff. Uitgebracht worden 51 stemmen, waarvan 32 op den heer v. d. Tak, 18 op den heer de Graaff, 1 blanco. Gekozen is dus de heer Ir. C. B. v. d. Tak.

Commissie van Redactie.

De Voorzitter deelt mede, dat de beide heeren op de voordracht, Posthumus Meyjes en Friedhoff, hebben te kennen gegeven voor een eventuele benoeming te zullen bedanken.

De heer Friedhoff doet zulks om principieele redenen, aangezien hij zich niet kan vereenigen met de methode eener veelhoofdige redactie.

Inmiddels is het Bestuur bekend, dat de heer v. d. Steur zich gaarne een benoeming tot redactielid zal laten welgevallen, zoodat de nieuwe voordracht zal luiden: 1. Ir. A. J. v. d. Steur, 2. Ir. G. Friedhoff.

Bij de stemming worden uitgebracht op den heer v. d. Steur 35 stemmen, op den heer Friedhoff 21, zoodat gekozen is de heer Ir. A. J. v. d. Steur, die de benoeming aanneemt.

Ondersteuningsfonds. Voordracht: 1. C. N. v. Goor, 2. J. H. Hendricks. Bij acclamatie wordt herbenoemd de heer C. N. v. Goor.

Commissie van Voorlichting. 1e vacature: 1. Ir. G. Friedhoff, 2. Maurits Plate, 3. F. A. Eschauzier.

De Voorzitter deelt mede, dat de heer Friedhoff bedankt heeft voor de candidatuur, omdat hij slechts enkele jaren geleden deel heeft uitgemaakt van de Commissie.

Uitgebracht worden 52 stemmen, waarvan op de heeren Eschauzier 27, Plate 21 en Friedhoff 4 stemmen, zoodat gekozen is de heer F. A. Eschauzier.

2e vacature: 1. Ir. H. Hoekstra, 2. C. M. van Moorsel, 3. Wiegier Bruin.

Bij de 1e stemming worden uitgebracht 55 stemmen, waarvan op de heeren Hoekstra 25, v. Moorsel 14, Bruin 15 stemmen en 1 stem blanco.

Bij de 2e stemming worden uitgebracht 54 stemmen, waarvan op de heeren Hoekstra 43, v. Moorsel 8 stemmen, Bruin 1 stem en 2 stemmen blanco. Gekozen is alzoo de heer Ir. H. Hoekstra.

3e vacature: 1. J. A. v. Dongen, 2. L. C. v. d. Vlugt, 3. Dr. Ir. J. H. Plantenga.

Uitgebracht worden 44 stemmen, waarvan op de heeren v. Dongen 23, v. d. Vlugt 8 en Plantenga 13 stemmen. Gekozen is dus de heer J. A. v. Dongen.

Punt 6. Benoemingen.

Hierna benoemt de vergadering bij acclamatie tot lid van de Algemeene Honorarium Commissie den heer Ir. H. T. Zwiers en herbenoemt tot lid van de Ned. Sectie van het C. P. I. A. den heer Ir. A. J. v. d. Steur.

Punt 7. Begrooting voor 1935.

De Penningmeester deelt mede, dat het Genootschap A. et A. de subsidie aan het B. W. A. voor 1935 heeft verlaagd met f 250.—. Volgens de fusie-overeenkomst moet nu ook de subsidie van den B. N. A. met dit bedrag verlaagd worden. Het Bestuur betreurt deze verlaging, juist nu het blad er in is geslaagd het aantal pagina's en de rubrieken uit te breiden. Het Bestuur zal zich over de toekomst met het Bestuur van A. et A. beraden. Inmiddels is door uitgaaf-bezuiniging op een grooten post, de mogelijkheid geschapen, ondanks het verlaagde subsidie, het blad op het peil van 1934 te houden.

Wat de uitgaaf-post der gewestelijke kringen betreft, zullen de bedragen voor elken kring in verhouding tot hun begrooting worden vastgesteld.

Mr. Rosenboom vraagt inlichting over den post belasting. Betaalt de B.N.A. niet te veel? De Penningmeester antwoordt, dat de verhooging het gevolg is van de belasting van de goederen in de doode hand. In 1933 is de huurwaarde van het gebouw vanwege de belastingen herschat, hetgeen belastingverlaging tot gevolg had. Enkele leden vragen nog inlichtingen over enkele boekhoudkundige aangelegenheden.

De begrooting voor 1935 wordt z. h. s. aangenomen, waarna de Voorzitter onder applaus der vergadering, den aftredenden Penningmeester hulde brengt voor zijn voortreffelijk finantieel beheer.

Punt 8. Behandeling van het rapport over het werken van niet voldoende bekwame bouwkundigen. De Voorzitter brengt in de eerste plaats hulde aan de Commissie, die met groote voortvarendheid dit rapport heeft opgesteld, dat allerwege belangstelling heeft ondervonden.

Met het rapport hangt nu ook samen punt 9 van de agenda, de belangengemeenschap tusschen architecten, aannemers en leveranciers, welke in het rapport ook is aangevoerd.

Inmiddels heeft sinds de opstelling van het rapport het inzicht over een paar belangrijke zaken wel geëvolueerd en waarschijnlijk zou de commissie op een later tijdstip sommige punten wel anders geredigeerd hebben. Zoo is in dit rapport sterk de nadruk gelegd op de beroepsbescherming, waarvan men in de eerste helft van dit jaar, door de voorspiegeling van Min. Marchant, wel eenige hoop op invoering binnen afzienbaren tijd mocht en kon koesteren. Maar, bedriegen de geruchten ons niet, dan schijnt de gedeeltelijke beroepsbescherming, waaraan gedacht werd, reeds weer los gelaten te zijn in verband met de moeilijkheden aan een partieele wijziging van de Woningwet verbonden.

Ook de kwestie omtrent de vaksaneering, hier kortweg kwestie Twenthe te noemen, is wel eenigszins in een ander licht gekomen.

Deze zaak is het eerst behandeld op de vergadering van het Bestuur met de Voorzitters van de gewestelijke Kringen, waarop wijlen den heer Beudt een en ander over zijn besprekingen en onderhandelingen met aannemers over vaksaneering mededeelde.

De vergadering had er niets op tegen, dat de heer Beudt door ging. In September ontving het Bestuur een exemplaar van de in Augustus vastgestelde overeenkomst. Inmiddels was ook de heer Sandhóvel in Zuid Limburg van nabij bij het aangaan van zulk een overeenkomst betrokken geweest. Van hem vernam ons Bestuur de moeilijkheden en de gevaren die er aan verbonden zijn, terwijl ook inmiddels door den heer Postel de moeilijkheden naar voren werden gebracht, nu men ook in Oost Gelderland de behoefte voelde aan een overeenkomst. Op ons verzoek heeft toen de heer Sandhóvel zijn nota opgesteld die op de vergadering van het Bestuur met de Voorzitters van de gewestelijke Kringen is behandeld.

In deze vergadering stond de heer de Wijs met zijn inzichten over deze zaak vrijwel alleen.

Intusschen is het niet de bedoeling op deze vergadering tot een definitieve beslissing te komen. Daarvoor is de materie niet genoeg van alle kanten overwogen.

In April dacht het Bestuur dat het streven alleen gericht was tegen de beunhazerij en in die gedachte was het ook logisch den Kring Deventer gelegenheid te geven de zaak nader onder het oog te zien. Inmiddels is wel duidelijk gebleken dat de andere partijen geheel andere oogmerken hebben. Voor hen is het een zuiver commercieele actie, ingezet voor hun directe belangen. Daardoor is de heele zaak van aspect veranderd en de vraag dringt zich naar voren of de architecten van den B.N.A., die een overeenkomst hebben aangegaan, de gevolgen wel voldoende overwogen hebben. De hoofdvraag is: dienen de architecten, door zulke overeenkomsten te sluiten, wel voldoende de belangen van de principalen. Opvallend is het dat het initiatief steeds uitgaat van de leveranciers, die ten aanzien van vakmoraal in het bouwvak nu juist niet bepaald altijd een voorbeeld hebben gegeven. Het lijkt spreker daarom aangewezen, deze zaak ondergeschikt te maken aan de poging om de ordening van het bouwvak als geheel onder het oog te zien. Juist omdat de architecten commercieel buiten het bedrijf staan, zullen zij bij de ordening leidend kunnen optreden, omdat zij de tegenstellingen in de commercieele belangen van de verschillende vakgroepen het beste tegen elkaar zullen kunnen afwegen en daarbij het algemeen belang in het oog houden.

De heer de Wijs, hierna het woord nemend, meent in de eerste plaats te moeten waarschuwen tegen den term „belangengemeenschap“ welke hierbij wordt gebruikt en bij het publiek een verkeerd indruk wekt. De architecten hebben in deze met de andere partij geen belangengemeenschap, hun belangen staan feitelijk tegenover elkaar. Hoogstens kan er een uitwisseling van belangen bestaan. Liever moet men spreken van saneering van het

bouwwak of iets dergelijks. Spreker heeft op 1 Decembar reeds gezegd, dat hij zich wel kan vereenigen met de argumentatie van den heer Sandhövel, maar niet met zijn conclusie.

Want de argumentatie en de conclusie hebben in dit betoog geen strikt causaal verband. Omdat de zaak in Limburg is mislukt, behoeft het in andere streken van ons land a priori ook niet mis te loopen. In Limburg bijv. struikelde de zaak op den eisch van de handelaren, de materialen uitsluitend te betrekken bij handelaren op de lijst. In Twenthe hebben wij op dit punt toegegeven. Weliswaar als noodstap, maar dit heele geval is nu eenmaal een crisiskind.

Wanneer men vraagt, wat wij als Twenthsche architecten van deze overeenkomst verwachten, kan ik daarop antwoorden: Niet direct een grooter aantal opdrachten, maar wel een verschuiving van de opdrachten naar de goede richting, dus van de beunhazen af.

De heele overeenkomst houdt voor ons architecten de verplichting in alleen erkende aannemers (die van de lijst) bij onderhandsche bestedingen uit te noodigen. Voor de principalen beteekent dit hoegenaamd geen belemmering van hun keuze van aannemers. De selectie beteekent voor hen eerder een bescherming hunner belangen. De overeenkomst behoeft in geenen deele het vertrouwen in den architect bij de principalen te schaden. Persoonlijk is spreker gebleken dat enkele zakenmensen de actie met belangstelling volgen.

Waar de Voorzitter heeft gesproken van een ordening van het bouwwak, waarbij de architecten de leiding dienen te hebben, meent spreker dat Twenthe reeds tot een zoodanige ordening is overgegaan en de architecten hebben daarbij in elk geval een moreel overwicht.

Het nadere onderzoek dat het Bestuur voorstelt, kan dus niet anders dan onze volle sympathie hebben.

Ir. W. P. C. Knuttel merkt op, dat de tegenstand van het Bestuur in deze voortspruit uit het gemis aan kennis van de toestanden in de provincie. Het is één chaos. Er is geen scheiding meer tusschen architect en aannemer, bouwkundige en bouwpatroon. Ieder doet wat hij doen en neemt wat hij nemen kan.

Het oordeel van het publiek over de architecten is daardoor slecht. De B.N.A. architecten zijn klein in getal. In Deventer (50.000 inwoners) zijn 26 architecten, waarvan 4 lid zijn van den B.N.A.; daardoor ongelooflijke concurrentie. De toestand bij de aannemers is eveneens slecht. Er zijn er te veel en er heerscht onvakkundigheid. Niets is ongunstiger voor den bouwheer dan deze toestand. Wij hebben den plicht jegens de bouwheeren het bouwwak te sanieren. Van het werk in de provincie vormen de opdrachten voor bouwwerken van f 6500—f 8000 den hoofdschotel.

In Deventer nu is een kern van architecten bij elkaar gekomen en een groep aannemers.

Tegenover het argument van den heer Sandhövel dat de laatsten bij de beoordeeling der architecten er slechts naar kijken of deze veel werk hebben, deelt spreker mede, dat de aannemers in Deventer veel kritischer waren dan de architecten zelf en er van de 27 maar 7 op de lijst plaatsten! Daarom: wij houden onze waardigheid als architect volkomen hoog. In de overeenkomst zijn onze verplichtingen betrekkelijk gering: alleen ons beperken tot erkende aannemers. De 2 andere groepen hebben veel meer concessies moeten doen. Zoo bijv. zal ieder werk boven de f 500 in handen moeten komen van de architecten.

Wij hebben een eerecode opgemaakt die in sommige opzichten nog strenger is dan die van den B.N.A. De leveranciers en aannemers staan daarbij onder accountants-controle.

Spreker is er tegen dat de zaak landelijk wordt bekeken. Wat in Deventer kan, gaat niet per sé in alle andere steden. Spreker is overtuigd, dat de naam van den architect door deze overeenkomsten er op vooruitgaat. Wij doen niets wat ons niet waardig is. Spreker vraagt daarom toestemming in Deventer het contract te mogen teekenen. Blijkt het een mislukking, dan zijn wij in elk geval een leering en ervaring rijker. (Applaus)

De heer Meijerink is sinds hij kennis nam van wat Twenthe en Deventer trachten te bereiken, van meening veranderd. De toestanden in de provincie zijn voor den architect onhoudbaar. Spreker schetst er eenige van. Wij moeten niet alleen als architect, maar ook als staatsburger trachten tot betere toestanden te komen. In de voorstellen van Twenthe en Deventer is echter een lacune. De handelaren moeten wij verplichten de principalen niet meer te bestellen en de aannemers moeten wij verplichten het opzetcontract af te schaffen.

Dit is conditio sine qua non, want zonder dat, benadeelt men met zijn saneeringscontract de gemeenschap.

De heer M. van Harte te Deventer is van oordeel dat men in Deventer allereerst de meening van den B.N.A. moet afwachten, alvorens contracten aan te gaan. Spreker vraagt met verheffing van stem of andere leden van den B.N.A. het recht hebben hem als lid het leven lastig te maken! (Instemming).

De heer Sandhövel is van oordeel, dat juist het feit, dat er belangen tusschen architecten en aannemers moeten worden uitgewisseld, voor hem het teeken is, dat de zaak niet goed is. Het mag hier geen kwestie van loven en bieden zijn. De mislukking in Zuid-Limburg lag niet aan locale omstandigheden. Wij hadden dezelfde resultaten kunnen krijgen als in Twenthe.

Maar dit is allesbehalve vaksaneering!

De heer Buskens heeft veel sympathie voor hetgeen de heer Knuttel mededeelde. Maar wat de heer van Harte naar voren bracht, is zeer ernstig en geeft veel te denken. Laat daarom de Commissie dit geval snel bestudeeren en daarover rapporteeren.

De Heer Blaauw hoorde spreken van een Crisiskind. Maar dat is onjuist. De slechte toestand in het bouwwak bestaat al lange jaren. Organisatorisch gezien is, wat in Twenthe is gebeurd, volkomen mis, want de Kring werkt daar nu samen met architecten, die — zeker voor een groot deel — niet als architecten B.N.A. door den Bond zouden worden erkend. Dit is absoluut verwerpelijk. Wat nu de maatschappelijke zijde van de zaak aangaat is spreker van oordeel dat de voornaamste groep, de opdrachtgevers, als groep vergeten is. Deze groep moet maar gelooven, dat zijn belangen er mede gebaat zijn. Er zal legaal moeten blijken dat de belangen van de principalen met soortgelijke overeenkomsten gediend zijn. Spreker kan nog niet beoordeelen of thans de standing van den architect in wezen is aangetast maar naar den schijn is de standing zeker aangetast. De architect zal nu n.b. werk krijgen via den aannemer. Men volgt voor de saneering den destructieven weg.

Ten slotte wil spreker er op wijzen dat de toestanden als in Deventer is geschetst, nog heilig zijn vergeleken bij de groote stad, waar de B.N.A. architecten nog voor geen 2 % betrokken zijn bij hetgeen er gebouwd wordt. De partiele regelingen, zooals in Twenthe en Deventer zijn gesloten, staan een algemeene regeling in den weg.

De heer Postma schetst daarna hetgeen in Deventer is voorgevallen, waarbij van achter menige humoristische situatie, toch ook wel de gevaarlijke en moeilijke kant van de zaak scherp naar voren komt. Spreker zegt: wij zijn in Deventer de baas gebleven, maar is alles verantwoord geweest? Het is goed dat de zaak door het Bestuur ernstig en in het algemeen bekeken zal worden. De opmerking van den heer Blaauw, dat het organisatorisch niet goed is gegaan, gaat volgens spreker niet op, want het Bestuur heeft machtiging er toe verleend.

De heer Siebers deelt mede, dat er een rapport te wachten is van de R.-K. Kunstenaars-vereeniging, dat ook deze zaak aanroert en waarin het geheele bouwwak wordt geanalyseerd. Het zal voorstellen doen, maar stelt zich daarbij niet op de basis van de crisis. De chaos is inhaerent aan het aanneemstelsel. Er heerscht strijd in plaats van samenwerking. In dit rapport komt ook de positie van den architect aan de orde en de gewichtige vraag of de architect in of buiten het bouwbedrijf moet komen of blijven staan. Spreker beveelt de lezing van dit rapport ten zeerste aan.

De Voorzitter dankt de sprekers voor hun uiteenzettingen en stelt de vraag wat er gebeuren zal. Gezien den toestand, waarbij in Twenthe de leden aan hun contract vast zitten, terwijl in Deventer zulk een contract staat geëekend te worden, moet het vraagstuk zoo veel mogelijk los van reeds plaatselijk begonnen acties worden bekeken en zeker niet verder toegegeven worden aan aandrang of bedreigingen van aannemerszijde om soortgelijke overeenkomsten te sluiten. Bovendien is het plaatselijke optreden organisatorisch gevaarlijk; de leden toch behandelen vakbelangen buiten den B. N. A. om.

Spreker gaat in op het denkbeeld van een commissie, die de saneering van het geheele bouwbedrijf onder het oog zal zien, en in de eerste plaats de in Twenthe gesloten en in Deventer voorgenomen overeenkomst zal bekijken uit het oog van de belangen die de B. N. A. primair moet stellen.

Op voorstel van het Bestuur wordt voor deze commissie de bestaande Commissie voor het bestudeeren van het vraagstuk van het werken door onbevoegden aangewezen, waaraan ter behandeling van de kwesties in Twenthe en Deventer worden toegevoegd de heeren Ir. W. P. C. Knuttel en J. D. Postma.

Aan de orde is thans de verdere behandeling van punt 8: Het rapport van de Commissie ter bestudeering van het vraagstuk over de onbevoegden, waarna de aandacht moet vallen op Hoofdstuk III, de middelen tot verbetering.

1°. Het gebrek aan kunde, en 2°. het gebrek aan verantwoordelijkheidsbesef.

De Voorzitter is het niet eens met de opmerking in het rapport op pag. 449, dat er van een actie tegen de adviseerende werking van het Bouw- en Woningtoezicht weinig effect te verwachten is. In dit opzicht is spreker optimistischer, want het is hem bekend, dat verschillende Directeuren van Bouwtoezicht in de groote steden er contrecoëur toe overgaan het aantal bepalingen der Bouwverordening steeds te vermeerderen. Het Bestuur zal er naar streven meer contact te krijgen met de Directeuren van Bouwtoezicht. Spreker is overtuigd van hen ook medewerking te zullen krijgen in den strijd tegen de onbevoegden.

De heer Buskens deelt in aansluiting hierop mede, dat Ir. Valderpoort van het Bouwtoezicht te Rotterdam reeds 2 jaren geleden in het Bouwbedrijf gespleit heeft voor grootere bouwbevoegdheid.

Als gevolg van het besprokene zal de Commissie de bewuste passage op pag. 449 van haar rapport herzien.

De Voorzitter stelt hierna aan de orde de bespreking over de beschouwingen van de commissie, sub 2, pag. 447: het hooge peil van vakkundigheid dat noodig is voor betere uitoefening van het vak.

Hij merkt op dat dit punt samenhangt met de Twenthsche overeenkomst. Immers daar is een selectie naar vakbekwaamheid gemaakt, maar in afwijking van die van den B.N.A.

Sommigen meenen, dat de eischen van toelating tot den B.N.A. te streng zijn, anderen vinden ze te slap. Spreker gelooft echter dat de B.N.A. thans op den goeden weg is en dat de eischen zeker niet moeten worden verlaagd.

Ook de ballotage bij de leden blijkt goed te werken. De gedachte om aan het toetreden tot den B.N.A. een examen te verbinden lijkt spreker geschikt om nader bekeken te worden bij de eerstvolgende statutenwijziging.

De heer Friedhoff maakt bezwaar tegen de passage dat de verantwoordelijkheid alleen kan worden gedragen door wie zijn vak ten volle kent. Dit laatste acht spreker een beetje te geweldig. De Commissie zal worden verzocht deze passage redactioneel te herzien.

Wat betreft 3e, bepaalde toleranties ten aanzien van het honorarium, merkt de Voorzitter op, dat wij moeten trachten de kleine bouwwerken te winnen voor den architect.

Wij moeten hier nu geen principiele beslissing nemen, want de Alg. Honorarium-Commissie moet het vraagstuk bekijken. Er is thans een voorstel van spreker, dat betrekking heeft op een aanvulling van de tabel voor een bepaald soort bouwwerken, n.l. voor een woonhuis van een bepaald type.

De Kring Hilversum heeft principieel bezwaar tegen zulk een verlaging, maar het lijkt spreker wenschelijk eerst na te gaan, waartoe men komt als men het geval eens uitwerkt.

De heer Kool merkt op, dat, wanneer de verlaging betrekking heeft alleen op bouwwerken, zooals de Voorzitter noemt, dit niet in den geest is zooals de heer Knuttel de verlaging voor kleine bouwwerken opvatte. Intusschen gaat spreker er geheel mee accoord om de zaak te bestudeeren.

Besloten wordt nu dit onderwerp in studie te geven aan de Algemeene Honorarium-Commissie. Waar ook de in dit punt aangeroepte poliklinieken met het honorarium samenhangen, zal ook dit punt door de Alg. Hon.-Commissie nader bestudeerd worden.

Volgen de punten 4°, en 5°, van het rapport over scherp disciplinair toezicht op den beschermden architect en goede vakopleiding.

De Voorzitter deelt mede, dat deze punten reeds de volle aandacht hebben van het Bestuur.

Punt 6°. De ordening in het bouwwak, moet thans onder het oog worden gezien.

Besloten is reeds dit punt ter bestudeering op te dragen aan de Commissie ter bestudeering van het werken van onbevoegden.

Een voorstel van den heer Bruin om de heeren Blaauw en Siebers aan de commissie toe te voegen, vindt van wege de bezwaren hiertegen van de genoemde heeren zelf, geen steun. De Commissie is echter steeds bevoegd om zich door deze leden en anderen, die zij daarvoor aangewezen acht, te laten voorlichten.

De Voorzitter acht de bespreking over het rapport thans geëindigd en stelt aan de orde punt 9 van de agenda: College van advies inzake de keuze van een artikel.

Spreker deelt mede dat A. et A. bezwaar heeft gemaakt tegen het opnemen van de Groep Bouwkunst van de R. K. Kunstenaarsvereniging onder de C. V. van dit College. De bezwaren van A. et A. zijn kenbaar gemaakt aan den heer Buskens, Voorzitter van de genoemde groep.

De heer Buskens deelt mede dat de groep op grond van de geuite bezwaren, afziet van medewerking aan het College van Advies, om de instelling daarvan niet in den weg te staan. De groep gaat echter niet accoord met de argumenten van A. et A.

De Voorzitter verklaart hiermede het reglement van het College van Advies goedgekeurd. Het zal ten spoedigste in werking worden gesteld.

De Voorzitter richt zich hierna tot de heeren E. Verschuyf en Ir. A. J. v. d. Steur, respectievelijk aftredend Penningmeester en Secretaris en brengt hun in hartelijke en gevoelige woorden dank voor hetgeen zij, in een periode die gekenmerkt werd door een zeldzame harmonie tusschen alle leden van het Bestuur, in hun functies hebben gedaan, Applaus.

Aangezien niemand het woord verlangt voor de rondvraag, sluit de Voorzitter onder dank aan de aanwezigen, de vergadering.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR. 5 JAN. 1935

NR 1

WIJZIGING IN DE COMMISSIE VAN REDACTIE.

Met ingang van 1 Januari 1935 zijn de Heeren G. Westerhout en A. Komtar uit de Commissie van Redactie getreden. Wij danken deze leden voor hun zeer gewaardeerde medewerking. In hun plaats zijn benoemd de Heeren Ir. A. J. van der Steur en A. Eibink. De Commissie van Redactie bestaat voor 1935 uit de Heeren A. P. Smits, Voorzitter, J. M. van Hardeveld en Ir. A. J. van der Steur, aangewezen door den B.N.A. en de Heeren A. Eibink, F. Hausbrand en T. Haakma Wagenaar, aangewezen door het Genootschap A. et A., benevens de beide Redacteuren.

DE COMMISSIE VAN REDACTIE.

BIJDRAGE TOT DE BOUWGESCHIEDENIS VAN DEN DOM TE UTRECHT DOOR T. HAAKMA WAGENAAR

In dit artikel geef ik publicatie aan een hypothese, betrekking hebbend op de bouwgeschiedenis van den Dom, welke ik in 1930 opstelde, doch eerst in den afgelopen zomer in details uitwerkte. De aanleiding voor het publiceeren hiervan is voor mij het feit, dat door Dr. G. C. Labouchere, wien ik indertijd mijn veronderstelling mededeelde, hieraan tot mijn voldoening zooveel waarde werd gehecht, dat hij bij zijn onlangs gegeven colleges over „De geschiedenis der Middeleeuwsche bouwkunst in Nederland” mijn stelling heeft verkondigd.

De plattegrond van den Dom te Utrecht onderscheidt zich van de grondplannen der stamverwante kathedralen onder meer door het aantal traveeën van het langkoor en door het ontbreken van flankerende zijschepen langs het dwarschip. De eigenlijke koorsluiting van den Dom wijkt door het ontbreken van een deambulatorium van bedoelde kerken af. De hier te bespreken bijzonderheden aan den Utrechtschen Dom betreffen dan ook uitsluitend het langkoor en het dwarspand. Een dergelijke begrenzing van de stof is gerechtvaardigd, aangezien het verschil tusschen de afmetingen en detaillering van het hoogkoor en het langkoor duidt op een bouwpaauze, welke aan den bouw van de buitenmuren van het langkoor vooraf moet zijn gegaan. In hoeverre dus de koorsluiting is te beschouwen als het eenige uitgevoerde onderdeel van het alleroudste ontwerp voor de gotische kathedraal, blijve hier buiten beschouwing. Het plan, waarvan na de voltooiing van de koorabsis en de straalkapellen, aan het eind van de XIIIde eeuw de uitvoering ter hand werd genomen, wordt verder in dit artikel als „het oorspronkelijk project” aangeduid, hoewel het monument zelf duidelijk aantoonde, dat genoemde oudste deelen van de kerk achtereenvolgens naar minstens twee oudere ontwerpen werden opgebouwd.

Tot de kathedralen, welke ik als stamverwant aan den Utrechtschen Dom ¹⁾ beschouw, reken ik die van Amiens (begonnen 1220), Keulen (begonnen 1248) en 's-Hertogenbosch (eerste plan begonnen 1280). De kathedraal van Soissons (begonnen 1212) en het koor van de kathedraal te Doornik (begonnen 1242), welke bouwwerken overigens terecht met het koor van

¹⁾ De eerste steenlegging van den Dom vond plaats in 1254. Nadat de fundamenten van den kooromgang waren gelegd, werd het werk stopgezet tot 1288, waarna de opbouw krachtig ter hand werd genomen. Omstreeks 1300 werd het in dit artikel bedoelde gedeelte uitgevoerd.

den Utrechtschen Dom in één adem worden genoemd, kunnen hier buiten beschouwing blijven, aangezien de verwantschap met deze monumenten speciaal het grondplan der straalkapellen betreft.

Tot het langkoor reken ik niet de travee, welke bij den triomfboog van de koorabsis aansluit, omdat in vele gevallen — dit hangt er van af naar welk systeem de koorpartij is geprojecteerd — deze travee in den lichtbeuk met de eigenlijke koorsluiting door één gewelf is gedekt ¹⁾.

Welnu, de kathedralen van Amiens, Keulen en den Bosch hebben allen een langkoor van vier traveeën en zijbeuken langs het dwarschip. Omdat de Utrechtsche Dom drie traveeën in het langkoor heeft en aan zijn transept de zijbeuken ontbreken, is mijn veronderstelling indertijd de volgende geweest.

Door omstandigheden, waaraan ik hier voorloopig geen bespreking zal wijden, zal men genoodzaakt zijn geweest het transept van den Dom één travee naar het oosten te verplaatsen. Deze ingrijpende wijziging moet haar beslag gekregen hebben, nadat de oostwand van het zuidertransept reeds tot halve hoogte als buitenmuur van den aan de oostzijde langs het transept ontworpen zijbeuk was opgetrokken. Aan deze hypothese beantwoordde voorts de overigens niet te verklaren scheeve ligging van den westelijken arm van de kruisgang.

Dat de wijziging in het ontwerp tot stand kwam, nadat reeds een aanzienlijk gedeelte van het langkoor was opgetrokken, blijkt uit de volgende onregelmatigheden.

I. De oostelijke traveeën van het langkoor hebben een hartmaat (gemeten evenwijdig aan de lengte-as) van 5.37⁵ m. De westelijke travee heeft, gemeten tusschen de pijlers van den zuidelijken zijbeukmuur, een overeenkomstige breedte, doch in den middenbeuk is de dagmaat van 4.75⁵ m teruggebracht op 4.11⁵ m.

II. Van het blinde venster in den oostwand van het zuidertransept (recht tegenover den tegenwoordigen hoofdingang) is de profileering van het traceerwerk en van de kant- en middenposten rechts rijker dan links van de hartlijn. In de linkerhelft van de traceering ontbreken zelfs in de spitsboogjes de driepassen en in den kleinen cirkel de vierpasvulling. Het een

¹⁾ Bij de koorsluitingen volgens zeven zijden van den twaalfhoek is dit steeds het geval. Bij de koorsluitingen volgens het type Soissons zijn de gewelfoplossingen zeer uiteenlopend.

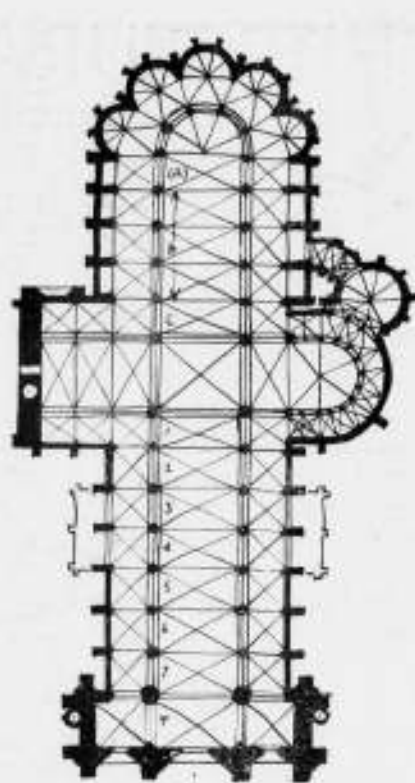

FIG. 1

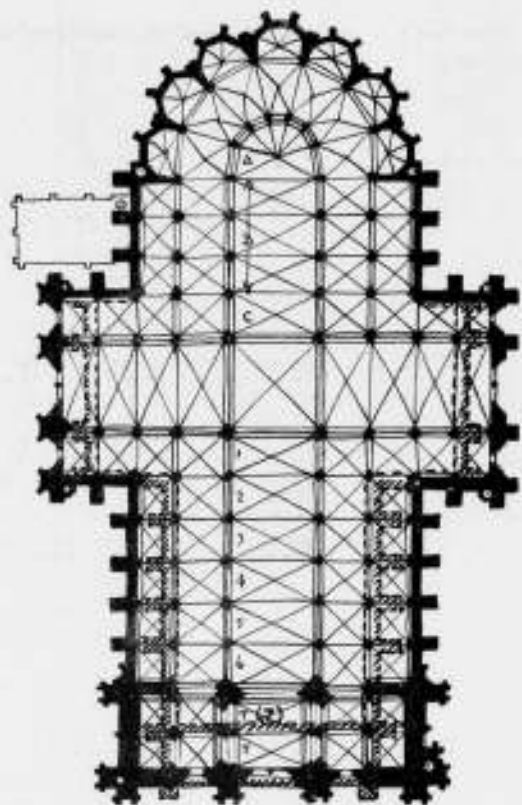

FIG. 2

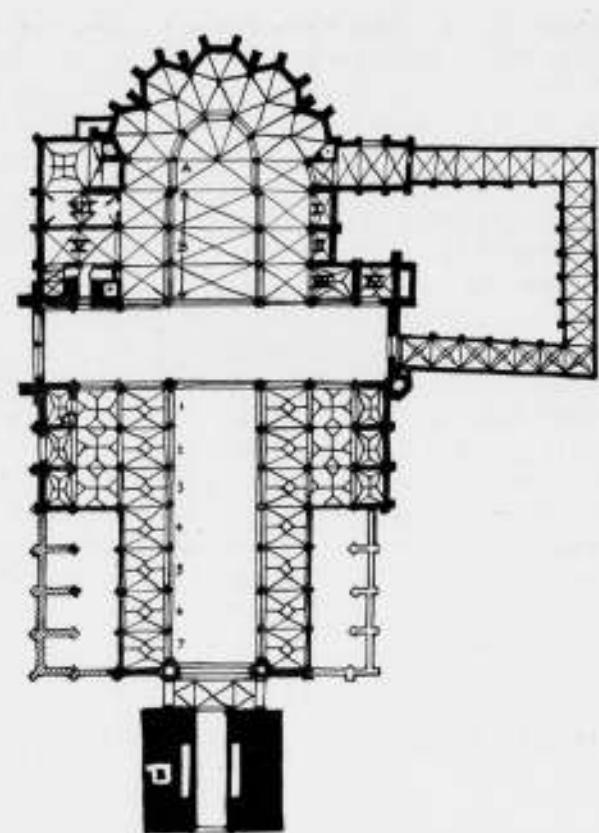

FIG. 3

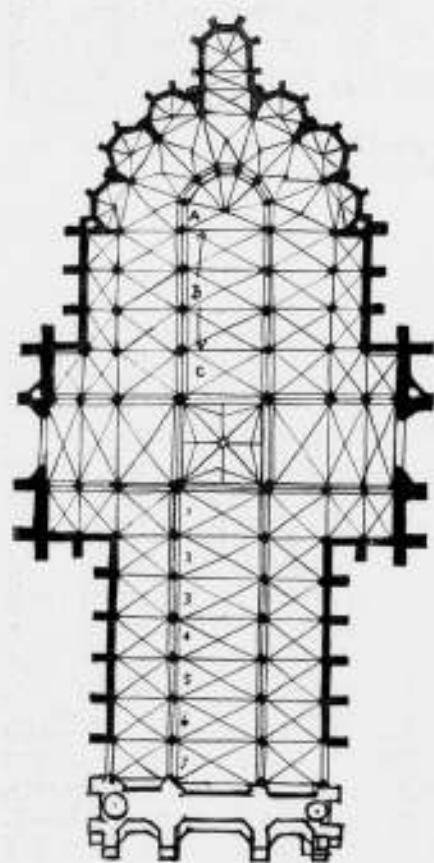

FIG. 4

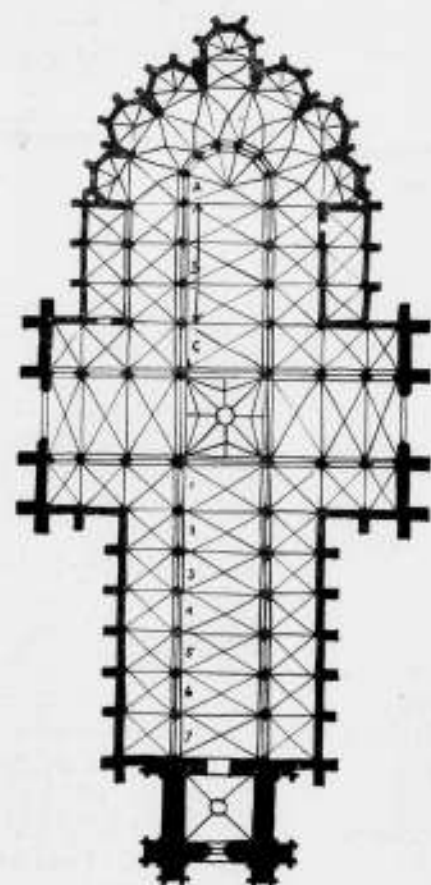

FIG. 5

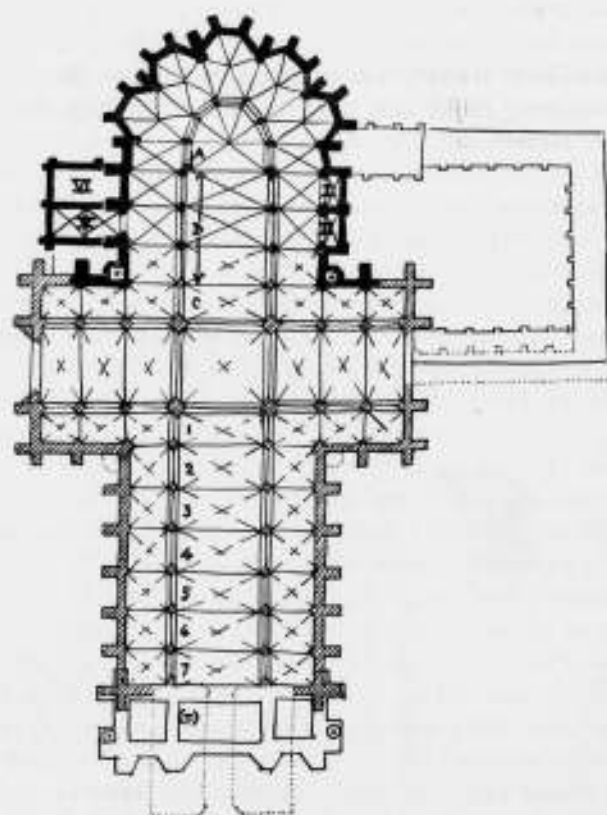

FIG. 6

FIG. 1 PLATTEGROND VAN DE KATHEDRAAL TE SOISSONS. FIG. 2 PLATTEGROND VAN DE KATHEDRAAL TE AMIENS. FIG. 3 PLATTEGROND VAN DEN DOM TE KEULEN, MET GEARCEERD HET OORSPRONKELIJK ONTWERP VOLGENS OTTO H. FÖRSTER. FIG. 4 PLATTEGROND VAN DE KATHEDRAAL TE 'SHERTOGENBOSCH, OORSPRONKELIJK ONTWERP NAAR MOEMANS. FIG. 5 PLATTEGROND VAN DEN DOM TE UTRECHT, TOESTAND MIDDEN XVII^{de} EEUW, GEARCEERD: DE ONVOLTOOIDE NOORDELIJKE KAPELLEN. OMLIJD: DE GEPROJEC-TEERDE ZUIDELIJKE KAPELLEN. I, KAPEL VAN BISSCHOP JAN VAN ARKEL, II, KAPEL VAN BISSCHOP GUY VAN AVESNES, III, KAPEL VAN BISSCHOP RUDOLF VAN DIEPHOLT, IV, DOMPROOSTENKAPEL, V, KAPEL VAN BISSCHOP FREDERIK VAN SIERCK, VI, SACRISTY. FIG. 6 RECONSTRUCTIE VAN HET OMSTREEKS 1300 GEPROJEC-TEERDE GRONDPLAN VAN DEN DOM.

en ander is het noodzakelijke gevolg van de grootere muurdikte ter plaatse van de linkerhelft van het blinde venster. (Zie fig. 7.) III. De colonetten van de pijlers langs denzelfden oostwand van het transept vertoonen ter hoogte van het triforium een architectonisch onaanvaardbare „verbuiging”. Het profiel van den pijler wordt aldus in den lichtbeuk aanmerkelijk veel zwaarder dan beneden het triforium (Zie fig. 12, A).

IV. Zoowel de basementen als de horizontale doorsnede over de onder III genoemde colonetten, toonen op overtuigende wijze aan, dat de pijlers tegen den oostelijken transeptwand oorspronkelijk geheel overeenkwamen met die aan den zuidelijken zijbeuk van het langkoor, doch later ten deele werden verhaakt tot een ander profiel, en deels van nieuwe stukken werden voorzien (fig. 8, 9, 10 en 14).

De onder I genoemde bijzonderheid kan onmogelijk in het oorspronkelijke ontwerp aldus bedoeld zijn. De versmalling van de meest westelijke koortravee wordt uitsluitend en alleen veroorzaakt door de zwaarte van den vieringspijler. Denkt men zich op de plaats van den vieringspijler een kolom van dezelfde zwaarte als de overige middenschippijlers van het langkoor, dan is voor de genoemde versmalling geen reden.

Was in het oorspronkelijke ontwerp dus inderdaad als westelijke beëindiging van de derde koortravee (gerekend van het oosten uit) een vieringspijler bedoeld, dan zou die pijler iets westelijker ontworpen zijn en in overeenstemming daarmee ook de oostelijke transeptwand ± 35 cm meer westwaarts zijn opgetrokken. In dit geval zou dan als westelijke beëindiging van het koor een zware triomfboog ontworpen zijn, niet alleen in den lichtbeuk, maar eveneens in den zijbeuk.

Voor den triomfboog is evenwel in het uitgevoerde ontwerp te weinig plaats. Vooral in den zijbeuk blijkt uit den vorm van den hoekpijler (fig. 12, B), dat op een zwaren gordelboog naar den vieringspijler niet gerekend is. De onder II aangestipte onregelmatigheden wezen op een wijziging in het bouwplan, welke tot stand kwam na voltooiing van den zuider zijbeukmuur en den oostelijken transeptwand tot halve hoogte. Bij een nadere beschouwing blijkt dan ook, dat de triomfboog van den zijbeuk niet logisch uit den aanmerkelijk veel lichter geprofileerden hoekpijler ontspruit. Bovendien is deze boog, welke dezelfde zwaarte behoort te hebben als de scheibogen in het langkoor, — een regel waaraan de triomfboog in het noorder transept wel voldoet —, aanmerkelijk veel te licht (fig. 11 en 12). Dat de plaats van de geboorte op zich zelf niet organisch verband houdt met de architectuur van den oostwand, worde voorloopig in het midden gelaten.

Het blinde venster herinnert opnieuw aan het oorspronkelijke plan. De muurverzwaring, die in de linker vensterhelft viel waar te nemen, is niets meer of minder dan de voet van een steunbeer voor den lichtboog, welke tusschen de derde en vierde travee van het langkoor in het oorspronkelijke plan moet ontworpen zijn. Het blinde venster in zijn tegenwoordigen toestand geeft geen logische architectuur te zien. De imponeerende XIII^{de}-eeuwsche vorm der traceering is in tegenspraak met het genoemde verschil tusschen rechter- en linkerhelft, hetwelk een onbevredigenden aanblik geeft. Klaarblijkelijk was de rechterhelft met glasbezetting ontworpen. Vóórdat de achter het venster gelegen kapel van Rudolf van Diepholt (fig. 5, III) gebouwd werd, dus vóór 1455, was de oostwand van het transept geheel buitenmuur (fig. 6, 7, 8, 9, 10, 11 en 12).

Het is thans zaak nauwkeurig na te gaan welk gedeelte van den oostelijken transeptwand naar het oorspronkelijke project is opgetrokken. Blijkens de onder IV genoemde onvolkomenheden aan de pijlerbasementen en de onder III aangeduide vormverandering van het pijlerprofiel ter hoogte van het triforium, behoort in ieder geval als zoodanig te worden beschouwd de travee, waarin het blinde venster voorkomt, en wel tot de

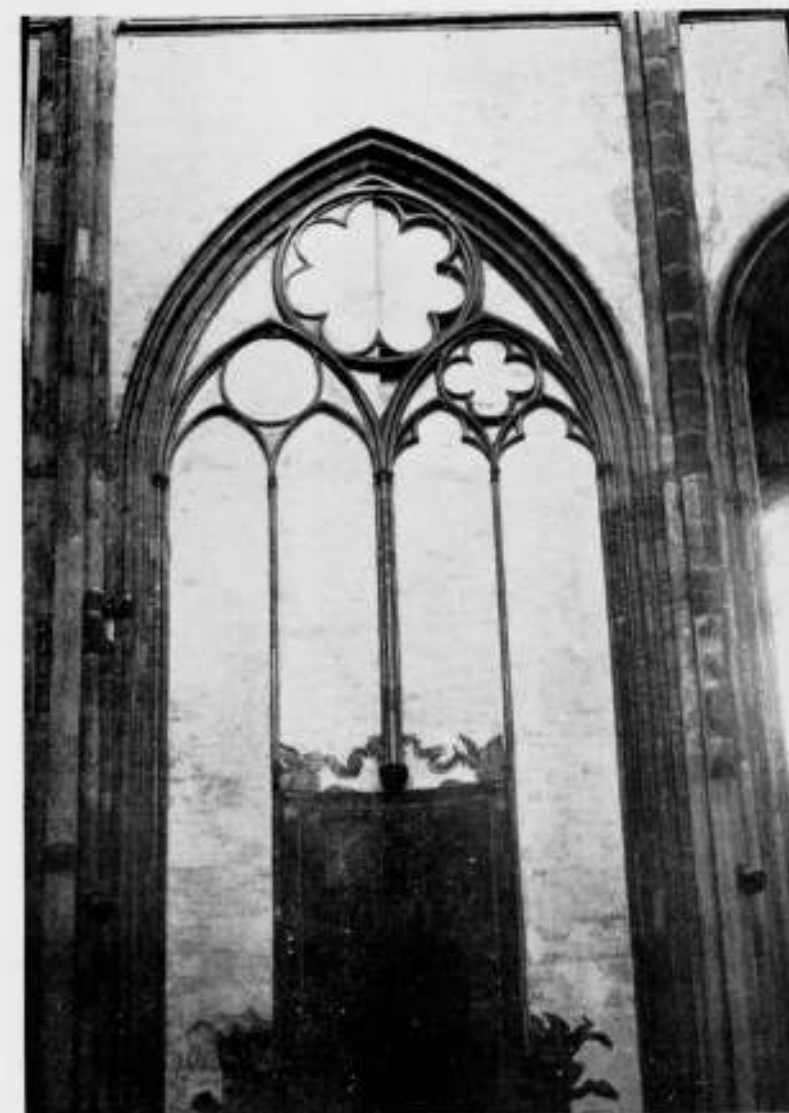

FIG. 7. BLIND VENSTER IN DEN OOSTELIJKEN WAND VAN DEN ZUIDELIJKEN TRANSEPT-ARM.

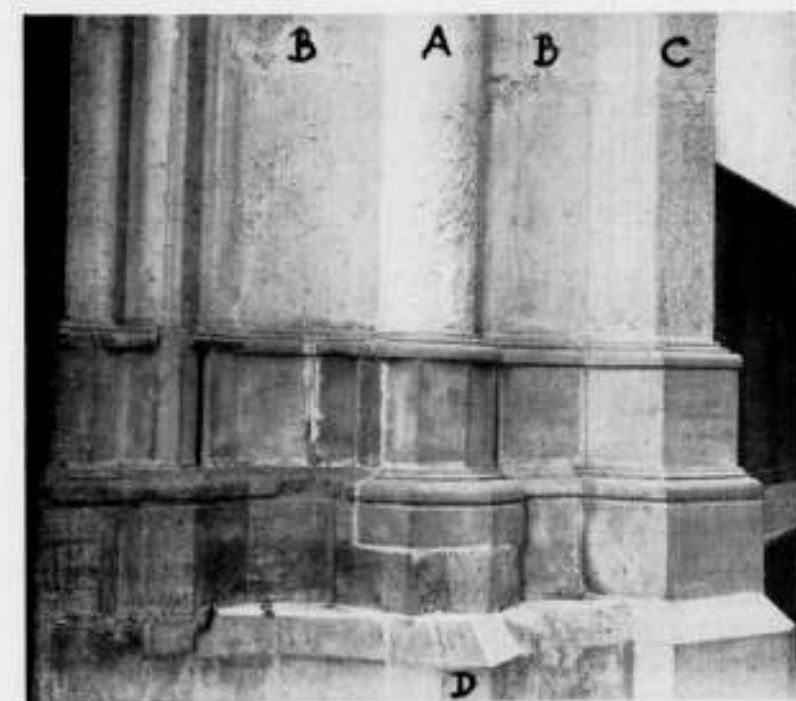

FIG. 8. FRAGMENT VAN DEN PIJLER OP DEN HOEK VAN DEN ZUIDELIJKEN TRANSEPT EN HET TRANSEPT, A, TOT RONDSTAAF GEHAKTE GEPROFILEERDE SCHALK, B, DOORGETROKKEN GEWELFVLAKKEN, C, SCHALK MET EIGEN LAAGVERDEELING, D, OVERBLIJFSEL VAN HET FRAGMENT VAN DEN ONDER A BEDOELDEN SCHALK.

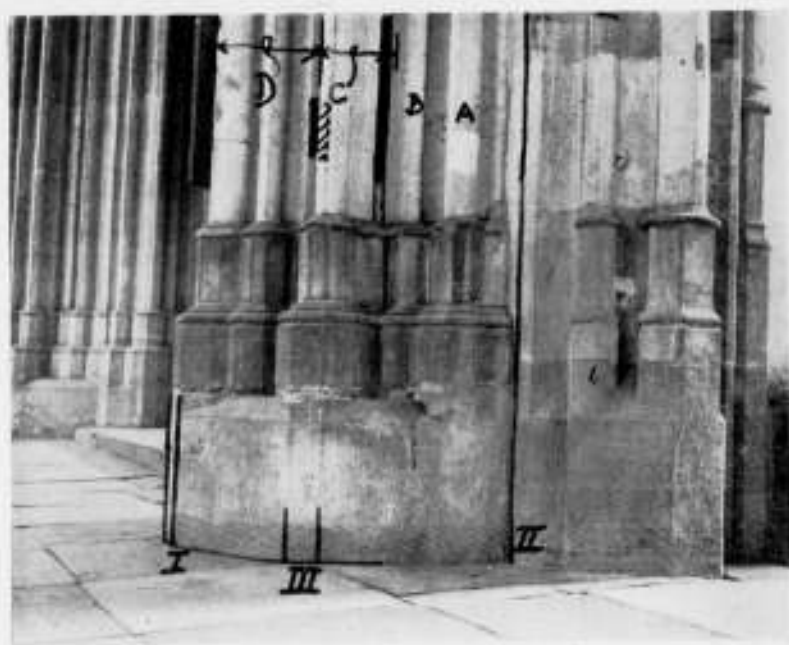

FIG. 9. BASEMENT VAN EEN PIJLER IN DEN ZUIDELIJKEN ZIJBEUK

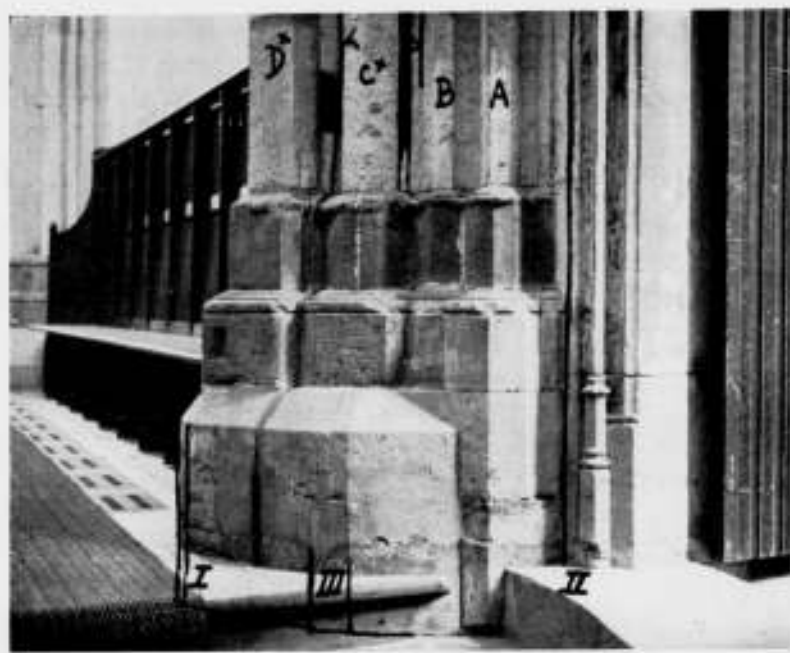

FIG. 10. BASEMENT VAN EEN PIJLER TEGEN DEN OOSTELIJKEN TRANSEPTWAND, WELKE OORSPRONKELIJK GELIJKVORMIG WAS AAN DEN IN FIG. 9 WEERGEGEVEN PIJLER. DE LETTERS EN CIJFERS WIJZEN OP DE OVEREENKOMSTIGHEDEN IN DE PIJLERS

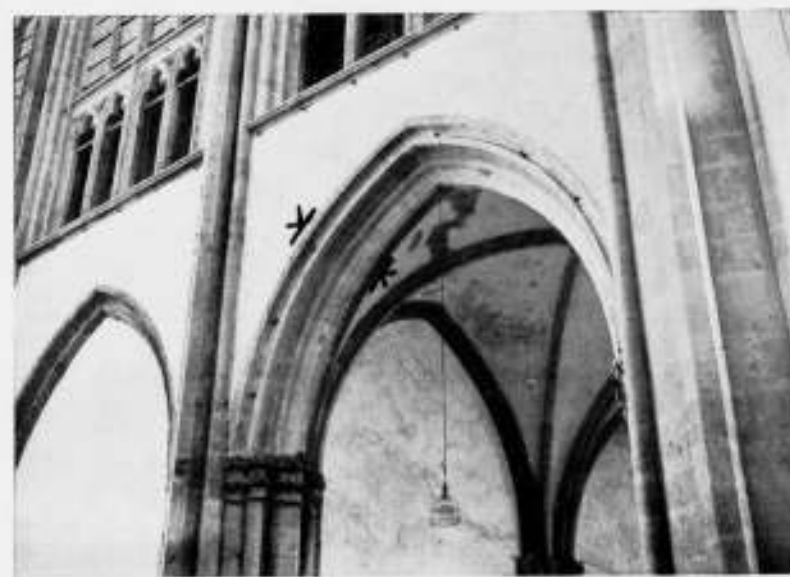

FIG. 11. TRIOMFBOOG VAN DEN NOORDELIJKEN ZIJBEUK

FIG. 12. AANMERKELIJK VEEL SMALLERE TRIOMFBOOG VAN DEN ZUIDELIJKEN ZIJBEUK

vloerhoogte van het triforium. De zuidelijke (smallere) travee van het dwarschip zou op het eerste gezicht tot hetzelfde bouwplan kunnen worden gerekend. Het muurveld van die travee is eveneens aanvankelijk als buitenwand opgetrokken en vertoont nog den zoo goed als volledig bewaard gebleven dagkant van het voormalige buitenvenster. Het negprofiel van deze raamopening komt geheel overeen met het profiel aan het blinde venster, doch het materiaal is gele Bentheimer zandsteen in plaats van de in de XIIIde eeuw gebezigde Drachenfels-trachiet en tuf. Hieruit volgt onherroepelijk dat deze travee omstreeks of na het midden van de XVde eeuw moet zijn gebouwd. De vorm van den spitsboog, de verhouding van pijl tot spanwijdte, bevestigen dit. De „bouwnaad” — het woord is hier niet geheel op zijn plaats, omdat nergens scheuren of zettingen de bouwpaauze verraden — moet dus gedacht worden ten zuiden van den zuidelijken pijler naast de travee met het blinde venster (zie fig. 13 stippellijn ¹⁾).

¹⁾ In de fig. 13 en 21 (volgende aflevering) is met een grove stippellijn aangegeven welk gedeelte volgens het oorspronkelijke plan werd uitgevoerd.

Het steenhouwwerk van de oostelijke transeptpijlers draagt dus de sporen van een ingrijpende voegverandering. De voegverdeling van den middenschalk correspondeert niet met die van de flankerende rondstaven. Klaarblijkelijk is de oorspronkelijke middenschalk verwijderd en door den dubbelafgeschuinden vervangen. De zoo juist genoemde rondstaven blijken dan afgehaakt te zijn. De oorspronkelijke toestand laat zich niet moeilijk reconstrueeren. De afgeschuinde achterzijde van de rondstaven deelt de geschiedenis mede. Deze afschuining, in het tegenwoordige pijlerprofiel ongemotiveerd, blijkt geheel overeen te komen met het achtervlak der schuin gestelde peerprofielen van de buitenmuurpijlers in den zuidelijken koorbeuk. De onder 45° gestelde schalken met peerprofiel zijn niet anders dan de kruisribben van de zijbeukgewelven, welke tengevolge van het ontbreken van een kapiteel, tot het basement zijn doorgevoerd. Ook de oorspronkelijk ontworpen oostelijke zijbeuk van het zuidertransept was aldus gedetailleerd, m.a.w. de rondstaven zijn niet anders dan de doorgetrokken ribben, waarvan het oorspronkelijke peerprofiel is afgehouden. De middenschalk ter breedte van de doorgetrokken gordelbogen

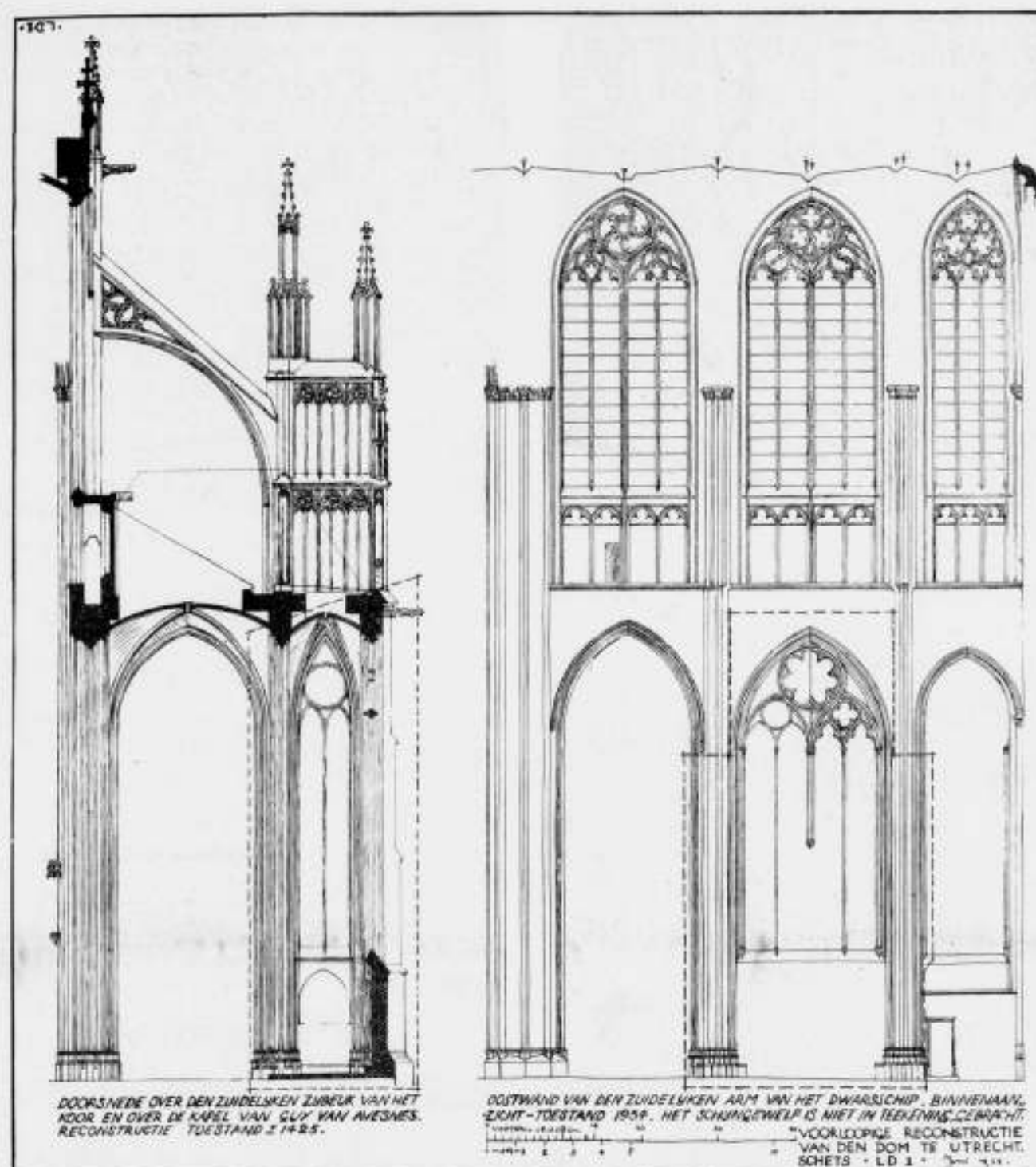

FIG. 13

tegen de buitenmuurpijlers van den noordelijken zijbeuk vertoont een andere laagverdeling dan de bundelpijler zelf. Het is duidelijk, dat het plan met zijbeuken langs het dwarschip tijdens de uitvoering van den bouw noodgedwongen moet zijn prijsgegeven voor het project met enkelvoudig transept. Dit vereenvoudigde transept moest dus gedetailleerd worden overeenkomstig den middenbeuk van het koor. De inmiddels reeds gebouwde transeptpijlers met de gewelfribprofilering, konden niet worden gecontinueerd tot de geboorte van het lichtbeukgewelf van het gewijzigde transept. Ten eerste werd naar een architectonische navolging van de middenschippijlers van het langkoor gestreefd, ten tweede verdroeg het bestaande pijlerprofiel een dusdanige verlenging niet; de architectuur van den pijler zou er te ijl door worden. Het hervormen van de kruisribschalken in pseudo-rondstaven leverde geen moeilijkheden op. Het peerprofiel van den gordelboog daarentegen was niet tot den vereischten dubbelafgeschuinden middenschalk te vervormen (zie fig. 14), waarom deze staaf dan ook geheel door nieuw werk werd vervangen. Dit leidde tot de genoemde afwijkende voegverdeling van den middenschalk ten opzichte

van den eigenlijken pijler. De vorm van dezen schalk is weliswaar overeenkomstig den middenschalk in het langkoor gehouwen, doch de breedte ervan werd bepaald door het weggehakte profiel. Pas boven de triforiumlatei kon deze afwijking gecorrigeerd worden (fig. 12, A en 13). De basements zijn bij het nieuwe pijlerprofiel passend gehouwen, hetgeen tengevolge van den gecompliceerden vorm niet op bevredigende wijze kon worden uitgevoerd. Bij de jongste restauratie (in 1923) zijn de basements gedeeltelijk vernieuwd. Hierdoor valt de stilistische tweeslachtigheid niet meer zoo direct in het oog. De pijler ten noorden van het blinde venster, oorspronkelijk dus hoekpijler tusschen den zijbeuk van koor en transept, vertoont na de reconstructie van het oude profiel op de hier besproken wijze een treffend regelmatig vorm. De beide holle vlakken (fig. 8, B) aan de pijlerkern aan weerszijden van de noordwestelijke colonnet, zijn nu bovendien verklaard. Ook deze colonnet (fig. 8, A) is oorspronkelijk als peerprofiel gehouwen. In aanmerking genomen dat de pijler zonder kapiteel

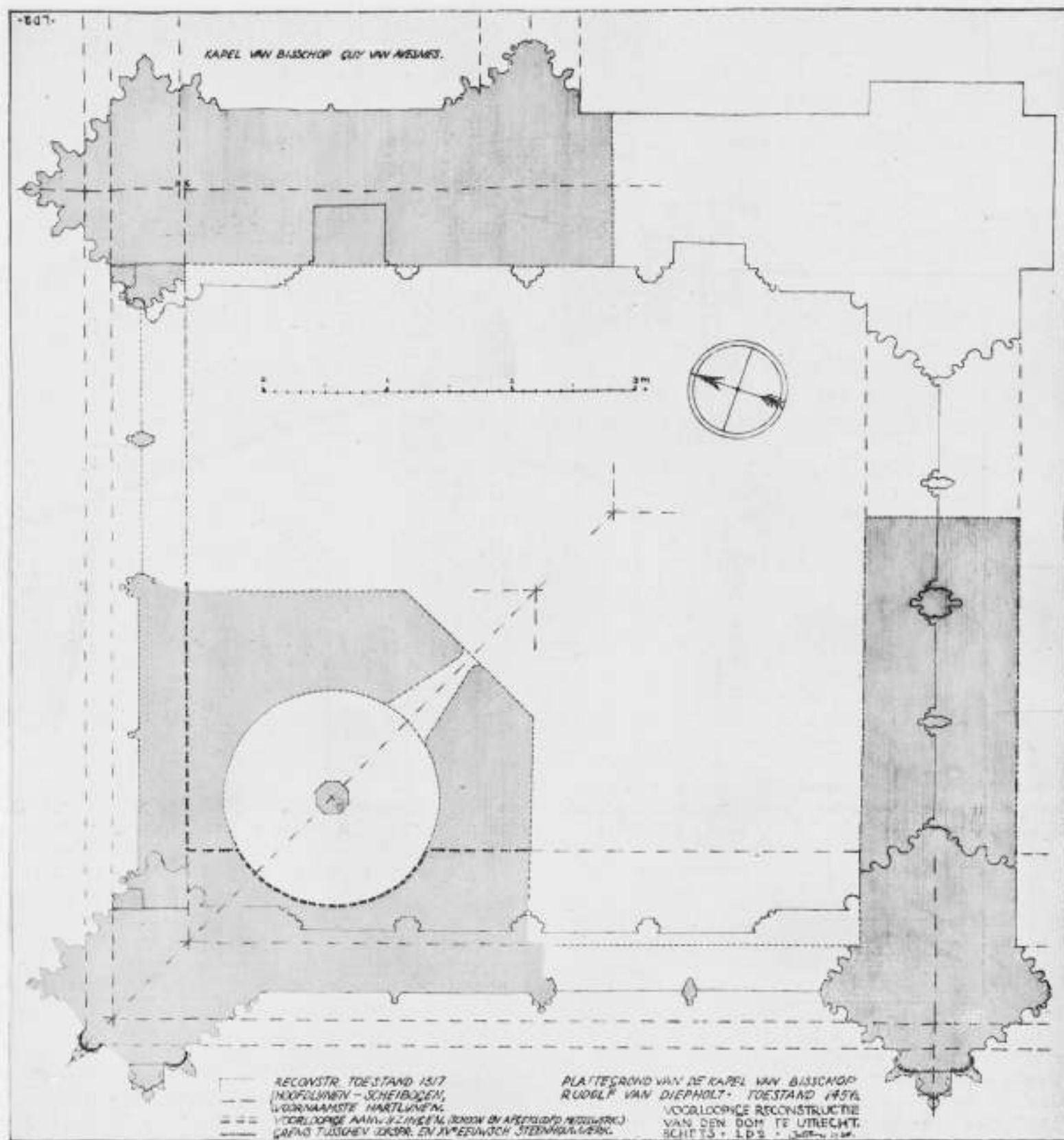

FIG. 14

werd ontworpen, is het dus duidelijk dat de eenigszins holle vlakken niets meer of minder zijn dan de tot het basement doorgetrokken gewelkappen van het kruisgewelf, dat de vierings-travee der zijbeuken van koor en transept zou overkluizen.

Dat de zuidelijke travee niet volgens het oorspronkelijke ontwerp is uitgevoerd, blijkt eveneens uit de profileering van den pijler tusschen deze travee en de travee met het blinde venster. Was de zuidelijke travee inderdaad zooveel smaller dan de overige traveeën bedoeld, dan moest de hoek van het achtervlak der tot rondstaaf vervormde ribbe met den transeptmuur grooter zijn dan 45° . Dit ribprofiel namelijk is gericht naar het hart (dus den gewelfsleutel) van de travee. De „normale” traveeën van de zijbeuken hebben een vierkant grondplan. In die

traveeën is dus de ribbe onder 45° met het muurvlak in den pijlerbundel gevat. In de ondiepe kapellen van Guy van Avesnes en Jan van Arkel bijvoorbeeld (zie fig. 14), staan de ribprofielen dus onder een anderen hoek.

Het behoeft dus geen naderen uitleg dat het ribprofiel aan den pijler tusschen het blinde venster en de smalle travee in het transept, onder een hoek van 45° , uitsluitend en alleen beantwoord kan hebben aan een zuiver vierkant gewelfplan, m.a.w. aan een kruisgewelf van een „normale” travee. De buitenste travee van het transept was dus in het oorspronkelijke plan even breed ontworpen als de travee met het blinde venster.

Het is mogelijk den toestand, waarin de in aanbouw zijnde zijbeuken aan de zuidzijde zich bevonden, voordat de groote ver-

andering in het ontwerp werd aangebracht, te reconstrueeren. Van den zuidelijken buitenmuur van het langkoor waren respectievelijk de volgende traveeën opgetrokken: de kapel waarin later bisschop Jan van Arkel zou worden bijgezet; de latere grafkapel van Guy van Avesnes; de daarop volgende travee, waarvan de juiste vorm aanstonds wordt gereconstrueerd; als westelijke beëindiging van deze laatste travee het muurveld met het blinde venster, dus een gedeelte oostmuur van het transept met den aan de zuidzijde begrenzenden steunbeer en pijler.

Hoe was dus de juiste vorm van het gedeelte, waar in 1455 de kapel van Rudolf van Diepholt verrees. Het valt direct op, dat het dagprofiel van den scheibog tusschen den zuidelijken zijbeuk en de kapel van van Diepholt in materiaal zoowel als in vorm afwijkt van de profielen in de archivolten van de grafkapellen van Jan van Arkel en Guy van Avesnes. Hieruit zou geconcludeerd kunnen worden dat zich, voordat de kapel van van Diepholt werd opgericht, ter plaatse geen andere ondiepe kapel bevond, want anders zou van die oudere kapel ongetwijfeld het dagprofiel van den scheibog zijn benut.

Onmiddellijk valt bij waarneming van dit gedeelte in het oog, dat deze toestand analoog is met dien in den Keulschen Dom. Ook Keulen heeft in den oostgevel van den zijbeuk van het transept de toepassing van een venster, dat voor de helft van glas is voorzien en waarvan de traceering over de andere helft als blind venster wordt voortgezet (zie fig. 15). Een dergelijke halve vensteropening wordt in verband met de (overhoeks beschouwde) symmetrie van de steunbeeren ook aangetroffen in de aansluitende travee van den zuidelijken zijbeuk langs het koor. Het kan niet anders of in principe moet dit systeem ook gevolgd zijn in den Utrechtschen Dom. M.a.w. de pijlers — en tegelijkertijd dus beeren — tegen den oostwand van het zuidertransept werden als onderbouw voor contraforten met luchtbogen van het transept ontworpen. De meest noordelijke dezer lichtbogen was dus geprojecteerd boven den tegenwoordigen ingangsboog van de kapel van Rudolf van Diepholt. Ook deze lichtboog behoefde een onderbouw, welke architectonisch zijn oplossing vindt in het halve blinde venster. Ter plaatse van den ingangsboog voor de kapel van van Diepholt moet dus eveneens een muur gestaan hebben, waarin een venster, dat voor de (westelijke) helft blind was.

Deze oplossing ontwikkelde zich vooral uitwendig tot een bijzonder interessante architectuur. De kapellen van van Arkel en Avesnes namelijk, sprongen zodoende eenigszins naar buiten ten opzichte van het gevelvlak van de overgangstravee (d.i. die tusschen de straalkapellen en de kapel van van Arkel) en de zoo juist beschreven travee met het halve venster in den zuidwand van het langkoor. De twee kapellen aan de zuidzijde zijn als een pendant te beschouwen van de aan de noordzijde van het koor tegenover dezelfde traveeën geprojecteerde kapel van Frederik van Sierck en de Sacristy (fig. 5 en 6, V, VI).

Een zeer belangrijke architectonische compositie moet de eigenlijke hoek tusschen de zijschepen van koor en transept hebben gevormd. Naar alle waarschijnlijkheid werd juist in dien hoek een wenteltrap aangetroffen. Deze hypothese berust op den volgenden gedachtengang. Bijna alle kathedralen van de Amienserschool hebben in of aan den overgang van de kapellenkrans naar de zijbeuken van het koor aan weerszijden traptorens, welke leiden naar de daken van de koorkapellen. Ook de Utrechtsche Dom heeft op de traditioneele plaats aan de zuidzijde een trap, en aan de noordzijde de ruimte, waardoor naar alle waarschijnlijkheid een houten spiltrap heeft gevoerd¹⁾. Deze beide trappen hebben evenwel nimmer tot de vereischte hoogte gereikt, doch leidden slechts tot de tegen het koor gebouwde dienstvertrekken, respectievelijk aan de zuidzijde naar de archiefkamer, aan de noordzijde naar de librye. Aangezien ten behoeve van deze beide trappen vensters van de straalkapellen zijn dichtgemetseld, — vensters, die blijkens

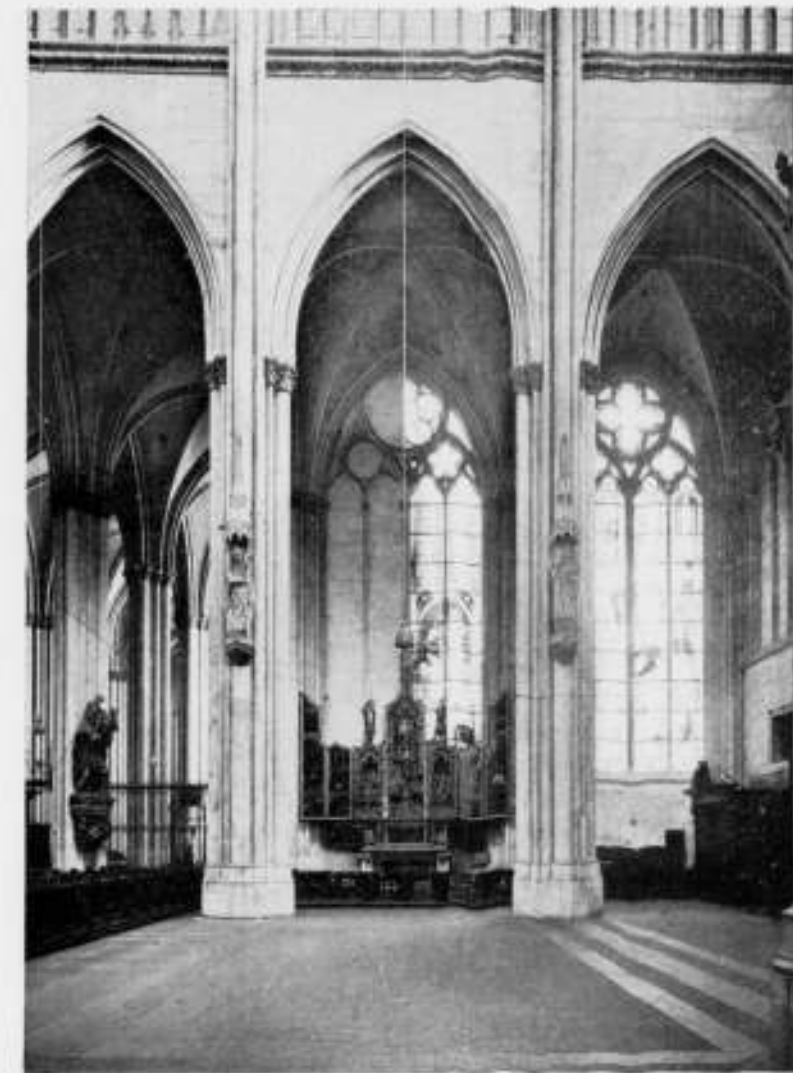

FIG. 15. OOSTWAND VAN DEN ZUIDELIJKEN TRANSEPT-ARM VAN DEN KEULSCHEN DOM, VGL. FIG. 7

de nog aanwezige brugijzers oorspronkelijk met glas waren bezet —, valt hieruit af te leiden dat de wenteltrappen in den Utrechtschen kooromgang niet tot het bouwplan behooren. De groote wenteltrap aan de noordzijde is gebouwd in den hoek tusschen transept en koor. Bij de Bovenkerk te Kampen, in het algemeen als een navolging van den Utrechtschen Dom te beschouwen en gebouwd door Rutger van Keulen, valt aan de noordzijde eveneens de Keulsche traditie waar te nemen in den vorm van een gedeeltelijk blind venster²⁾. Het blinde gevelveld van dit venster gaat schuil achter een wenteltrap, welke leidt tot de daken van den zijbeuk. Dit Kampensche detail moet ontleend zijn aan den Utrechtschen Dom.

De zijbeuktrappen van het koor te Utrecht waren in het oorspronkelijke ontwerp van de traditioneele plaats bij de overgangstravee opgeschoven tot tegen den oostelijken transeptwand. De noordelijke trap is bewaard gebleven.

De plaatsing der trappen bij de viering moet reeds in het plan zijn opgenomen, voordat de Keulsche invloed zich bij de projecten voor den Utrechtschen Dom liet gelden. Aldus geprojecteerde wenteltrappen worden o.a. aangetroffen bij de Notre Dame te Parijs (XIIde eeuw), Auxerre (XIII A) en bij de Cisterciënserkerk te Altenberg (XIII d).

Bij den bouw van de kapel van van Diepholt is de geheele zuidelijke wenteltrap geslecht. Inmiddels was aan den zuidwesthoek van het nieuwe transept een groote traptoren gebouwd, waardoor men inderdaad de hier veronderstelde trap kon ontberen.

¹⁾ Naar de meening van den opzichter over de Kerkgebouwen der Nedert. Herv. Gem. te Utrecht.

²⁾ Vrijwel dezelfde oplossing wordt eveneens gevonden bij de kathedraal te Clermont Ferrand.

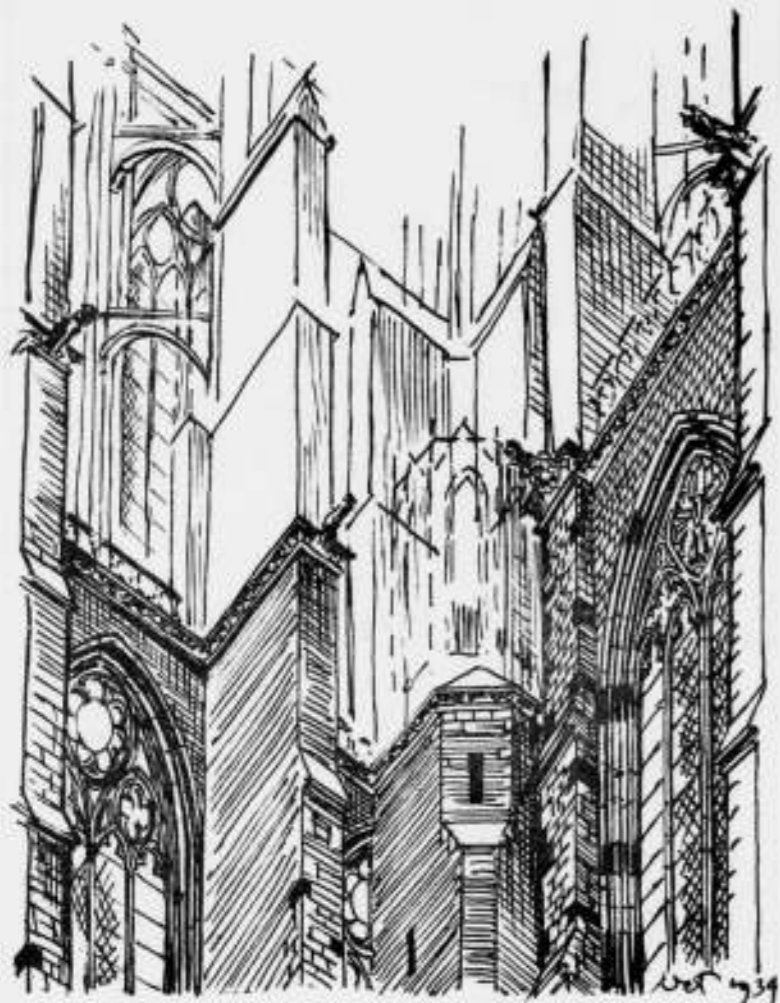

FIG. 16. BUITEN-AANZICHT VAN DEN VERONDERSTELDEN TRAPTOREN AAN DE ZUIDZIJDE

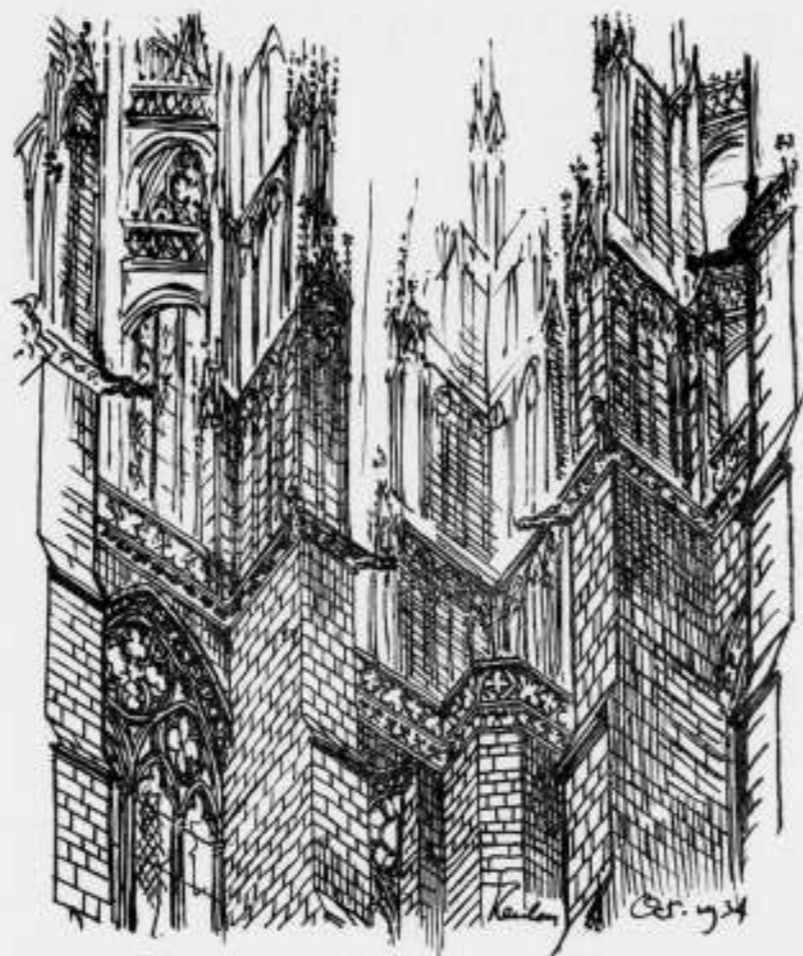

FIG. 17. DEZELFDE HOEK TE KEULEN ZONDER TRAPTOREN

Het is de vermelding waard, dat de Opzichter over de Kerkgebouwen der Ned. Herv. Gemeente te Utrecht, bij wien ik mijn licht opstak omtrent eventuele sporen van deze gesloopte trap, die gezocht moeten worden tusschen het gewelf en het plat boven de kapel van van Diepholt, mij wist te verzekeren dat op de gezochte plaats inderdaad een schoongemetselde segmentvormige uitholling in den westelijken wand van de kapel van van Diepholt is waargenomen. Een bijzonderheid, waaraan vroeger geen aandacht is besteed, doch die hoogst waarschijnlijk met mijn hypothese klopt.

In fig. 16 is de architectuur van de zuidelijke koorpartij in haar door mij gedachten oorspronkelijken toestand weergegeven. Daarin is nog een verschil in arceering aangegeven tusschen de gevelvlakken van de naar voren gebouwde kapel van Avesnes en de overige muren. Dit duidt op een vermoedelijk bestaan hebbend materiaalverschil. De straalkapellen van den kooromgang waren vooral boven de vensterkoppen overwegend uit baksteen gemetseld. Ook de noordelijke zijbeuk van het koor is voornamelijk in baksteen opgetrokken. Bij de restauratie van den kooromgang in 1883 onder F. G. Nieuwenhuys, is ten onrechte gebruik gemaakt van Brohltuf tot de geornamenteerde gevellijst toe. De toepassing van tuf aan de eerder genoemde grafkapellen aan de zuidzijde (blijkens afbeeldingen uit de XVIIIde eeuw, oorspronkelijk), moet verklaard worden uit het feit, dat de detaillering van

deze beide kapellen werd opgedragen aan een Keulschen meester¹⁾, die blijkbaar de beschikking over een aanzienlijk bedrag kreeg, gezien de enorme verfijning in de architectuur, welke vooral inwendig valt waar te nemen.

Hoe het zij, hoewel in de XVde eeuw de kapel van van Diepholt en in de XVIde eeuw de daaraan grenzende Domproostenkapel of kapel-Slaghek uitwendig met tufsteen werden bekleed, is het nog niet waarschijnlijk dat de traveeën, waartusschen de traptoren is gevat, van een tufsteenbekleding waren voorzien. Deze veronderstelling steunt op een mededeeling van den opzichter over de Kerkgebouwen, die indertijd geen sporen van tufsteen, doch wel schoon metselwerk boven de kapel van van Diepholt aantrof.

In oogenschijnlijke tegenstrijdigheid met de hier ontwikkelde hypothese, is het merkwaardige verschijnsel, dat de gevellijst van de kapel van Rudolf van Diepholt sculpturaal een oorspronkelijke voortzetting van de waterlijst boven de kapellen van van Arkel van Avesnes vormt. Ook dit laat zich verklaren. Bij den bouw van de kapel van van Diepholt heeft men het beeldhouwwerk van de oude hoektraveeën opnieuw gebruikt,

¹⁾ Prof. W. Vogelsang veronderstelt dat aan deze kapellen eenzelfde beeldhouwer werkzaam was als in Keulen („Veertiende-eeuwse beeldhouwers in Utrecht en Keulen”, in „De Kunst der Nederlanden” no. 12, Juni 1931).

(Slot volgt).

HUISVERWARMING DOOR I^R. F. G. UNGER.

(Vervolg van pag. 474 jg. 1934).

HOOFDSTUK II. HUISVERWARMINGSSYSTEMEN.

Inleiding.

In het eerste hoofdstuk zijn de voornaamste gezichtspunten aangewezen, welke men uit hoofde van behaaglijkheid en hygiëne, techniek en economie bij lokaalverwarming in het algemeen in het oog moet vatten. In dit tweede gedeelte van mijn verhandeling zal ik de verwarmingsmethoden bespreken, welke met het oog op den tegenwoordigen tijd en de naaste toekomst in de eerste plaats de aandacht van den gebruiker vragen en ze tevens beschouwen in verband met de in het vorige hoofdstuk gegeven aanwijzingen.

Waar mijn uiteenzettingen bedoeld zijn om den niet speciaal vakkundigen lezer het noodige inzicht te geven in de belangrijkste factoren, die het geheel samenstellen, daar heb ik mij uit den aard der zaak veel beperking moeten opleggen bij mijn ontledende beschouwingen, zoodat ik het den lezer dien over te laten ze van geval tot geval samen te vatten tot een voor hem bruikbaar geheel.

De moderne verwarmingsmethoden eischen van hen, die daarvan de toepassingen moeten verwezenlijken, een degelijke technisch-wetenschappelijke ontwikkeling, voorts gebruik van deugdelijke en praktisch uitgevoerde toestellen en onderdeelen, benevens te werk stellen van goed geschoolde en vakkundige werklieden. Het is noodig, dat de gebruiker ook in dit opzicht leert inzien, dat alle waar naar zijn geld is, vooral op het gebied der huisverwarming. In dit verband meen ik dan ook nog eens te mogen verwijzen naar het desbetreffende gedeelte van mijn inleiding van het eerste hoofdstuk.

Omtrent de indeeling van het behandelde zij opgemerkt, dat onderscheid is gemaakt tusschen lokale en centrale verwarming. De eerste behelst de lokale warmteopwekking in het vertrek zelf. Onder de tweede categorie vat ik samen alle wijzen van verwarmen, waarbij de warmte centraal wordt opgewekt en als zoodanig getransporteerd naar de plaatsen van gebruik. Hoewel op het onderhavige gebied ook overwegingen van aesthetischen aard een belangrijke plaats innemen bij het doen van een keuze, moet ik beschouwingen daarover aan in dit opzicht speciaal bevoegden overlaten.

Het is m.i. bij deze inleiding op zijn plaats om ook nog met een enkel woord de aandacht te vestigen op de omstandigheid, dat dikwijls voorlichting, uitvoering (aanleg) en levering aan één en denzelfden persoon worden toevertrouwd. Het spreekt wel vanzelf, dat een ieder, die omtrent de verschillende voor- en nadeelen van de voor hem in aanmerking komende verwarmings-systemen en de toepassing daarvan op objectieve wijze wil worden ingelicht, goed doet zich daarvoor niet uitsluitend te wenden tot belanghebbende leveranciers, hetzij deze opkomen voor de éénmaal benodigde installatie, of voor de doorlopend benodigde energie, doch dat men ook te rade moet gaan bij deskundigen, die geen belang hebben bij desbetreffende leveringen.

Teneinde den lezer het overzicht te vergemakkelijken heb ik het algemeen belangrijke in een samenhangend verband behandeld, terwijl dan in den vorm van losse toevoegingen de meer speciaal van geval tot geval in aanmerking komende gezichtspunten zijn vermeld.

Vanzelfsprekend is bij de geheele behandeling kennis van het eerste hoofdstuk voorop gesteld.

LOKALE VERWARMING.

A. GASVERWARMING.

1. Algemeene beschouwingen.

In overeenstemming met hetgeen ik reeds in de inleiding van

deze verhandeling aanstipte, geldt ook voor gasverwarming en wel in het bijzonder voor deze, dat een goed werkende verwarmingsinrichting het bewijs levert voor de mogelijkheid, daarmede ook in andere gevallen een bevredigende werking te verkrijgen en dat men voorzichtig moet zijn met generaliseeren door een niet naar den eisch geïnstalleerde of functioneerende inrichting als algemeen maatstaf van beoordeeling voor de ongeschiktheid te nemen. Immers blijken vooral bij het toepassen van gasverwarming eenige factoren bijzondere vakkundige attentie te vragen. Wordt hiermede de hand gelicht, dan bestaat de mogelijkheid, dat zich bezwaren gaan voordoen, welke den gebruiker gemakkelijk tot een algemeen afkeurend oordeel brengen, omdat hij in den regel de oorzaken niet juist kan onderkennen.

Het is dan ook van veel belang, dat de installateur terecht bekend staat als volkomen op de hoogte en beschikkend over ruime ervaring, aangezien de gebruiker daardoor de meeste zekerheid heeft, dat hem teleurstelling bespaard zal blijven.

Onder verwijzing naar de desbetreffende zinsnede in de inleiding van dit hoofdstuk vestig ik er de aandacht op, dat ook bij gasverwarming vakkundige en onpartijdige voorlichting met betrekking tot technische en economische uitvoering noodig is. Dit moge blijken uit de hiervolgende behandeling van de onderscheidene in acht te nemen factoren, mede in verband met hetgeen ik in het eerste hoofdstuk besprak.

2. Belangrijkste punten van overweging.

Vooruitlopend op hetgeen ik straks nog meer gedetailleerd zal behandelen, begin ik hier met het toepassingsgebied van gasverwarming zeer in het algemeen af te baken tot gebruiksperiodes van niet te langen en niet te korten duur en voorts voor overgangs- en bijverwarming. Eenerzijds gaan n.l. bij lange gebruiksperiodes de kosten aan stookmiddelen veelal een zoodanige rol spelen, dat vaste brandstoffen meer in het voordeel komen, anderzijds overtreft het gemak van elektrische hulpverwarming bij zeer korten gebruiksduur die van gasverwarming voldoende om de eventuele geldelijk voordeelige verschillen met eerstgenoemde te overstemmen.

Gasverwarming biedt in de eerste plaats een groot gemak t.o.v. vaste brandstoffen door haar steeds beschikbaren, praktisch onuitputtelijken brandstofvoeder. Alle bemoeiingen met bestellen, transporteerden, controleeren, opslaan en bijvullen van de brandstof zijn verdwenen. Bovendien is het in werking stellen zeer eenvoudig, terwijl oogenblikkelijk de volle capaciteit ter beschikking staat. Daarbij komt nog de uiterst gemakkelijke regelbaarheid, welke zelfs met zeer eenvoudige apparaten automatisch kan geschieden, zoodat de gastoeestellen wegens hun gemakkelijk gebruik en zeer weinig tijdroovende bediening terecht waardeering vinden.

Evenwel is in het algemeen de gasprijs een beletsel voor toepassing bij langdurig in gebruik zijnde vertrekken, althans als hoofdverwarming.

De noodzakelijkheid tot afvoer van de verbrandingsproducten vormt voorts een factor, welke bijv. de uit een lokaalverwarmings-oogpunt dikwijls gewenschte plaatsing onder de ramen veelal bezwaarlijk maakt, terwijl hierbij dan nog de eisch komt, dat de afvoer zeer vakkundig en zorgvuldig moet zijn uitgevoerd.

3. Plaatsing in het vertrek.

Zoals in het eerste hoofdstuk is vermeld, verdient in verband met de koude luchtstromingen, veroorzaakt door de ramen,

opstelling der verwarmingstoestellen daaronder met het oog op gelijkmatige verwarming verre de voorkeur boven elke andere plaats in het vertrek. In woningen zal echter een dergelijke plaatsing voor gasverwarmingstoestellen in den regel bezwaren ondervinden, zoodat men meestal toch tot opstelling tegen een binnenwand moet besluiten.

Om onder deze omstandigheden de koude luchtstroom in de vloerzone en afkomstig van de ramen tegen te gaan, moet men van warmtestraling gebruik maken. Dit bereikt men met behulp van een in het onderste gedeelte van den radiator geplaatsten reflector of door toepassing van een haard. Een bezwaar is daarbij echter, dat de straling zich met snel afnemende sterkte door het vertrek verspreidt (de intensiteit neemt nl. met het kwadraat van den afstand af). Ook vindt stralingswarmte bij sommige gevoelige personen minder waardeering; in dit geval dient men te voorkomen, dat de straling praktisch buiten de eigenlijke vloerzone kan treden.

Toevoegingen: 1)

Onder verwijzing naar hetgeen voorts reeds vroeger in het algemeen over de voor- en nadelen van geconcentreerde stralingswarmtebronnen voor huisverwarming is gezegd, zij hier in verband daarmee nog volledigheidshalve het volgende opgemerkt:

a. Wegens het ongelijkmatig verwarmend effect van een dergelijke stralingsbron zal een enkel verwarmingstoestel, nabij een binnenwand opgesteld, op den duur slechts bij zgn. één-persoons-vertrekken voldoen. In meer-persoons vertrekken zal dit wegens de bij grooter afstand afnemende stralingsintensiteit op den duur alleen bevredigen ingeval de vloerzone niet te koud is, dus bij goed warmte-isoleerende ramen, of door de koude neervallende luchtstroom buiten de gebruikszone af te leiden (b.v. met behulp van een tochtdeken).

b. Overmaat van straling kan men bij een verwarmingstoestel afschermen, een tekort is niet zonder meer te verhelpen.

c. Tegenwoordig kan men stralingstoestellen geheel in de haardnis of desverlangd ook in een vlakken muur in bouwen, mits natuurlijk ook in dit laatste geval goede afvoer van de verbrandingsgassen is te verkrijgen. Door de belemmering van convectiewarmteafgifte kan het rendement van het toestel echter niet hoog zijn.

4. Convectie-toestellen.

Gasradiatoren, tegenwoordig meer juist convectoren genoemd, geven hun warmte in hoofdzaak door convectie af. De vlammen zijn nagenoeg geheel ingesloten, waardoor zij tegen luchtstromen (tocht) beschermd zijn, terwijl voorts de toestellen gemakkelijk uitwendig gereinigd kunnen worden van stof en vuil. Waar mogelijkheid van directe aanraking met de vlam bestaat (bijv. in een doorloop of bedrijfsruimte), zijn convectoren in het voordeel. Elke directe aanraking met vlammen of gloeiende deelen is onmogelijk, zoodat zij dus in dit opzicht geheel veilig zijn.

Radiatoren met dubbel wand (fig. 36 en 37) geven zeer weinig straling, die met enkelen wand (fig. 38) meer, terwijl die met reflector nabij den vloer (fig. 39) in het bijzonder stralen, over de vloerzone verspreiden.

Zooals gezegd stuit plaatsing van convectie-toestellen onder de ramen veelal op bezwaren wegens het te maken afvoerkanal voor verbrandingsgassen. Slechts zelden, vooral in bestaande gebouwen, is zijwaartsche afvoer mogelijk. Om aan deze moeilijkheid tegemoet te komen, past men wel een bijzonder kachel-type toe, nl. een waarbij zoowel de aanvoer van de lucht als de afvoer van de verbrandingsproducten rechtstreeks door een,

1) De toevoegingen dienen van geval tot geval in aanmerking te worden genomen.

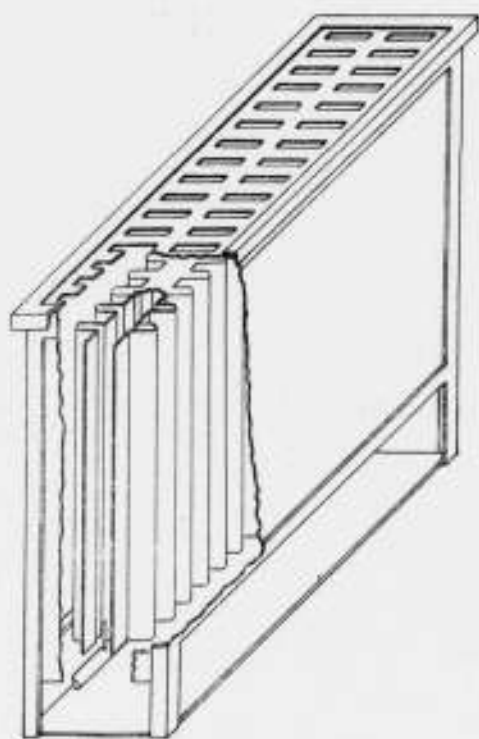

FIG. 36 GASRADIATOR MET BUITENMANTEL

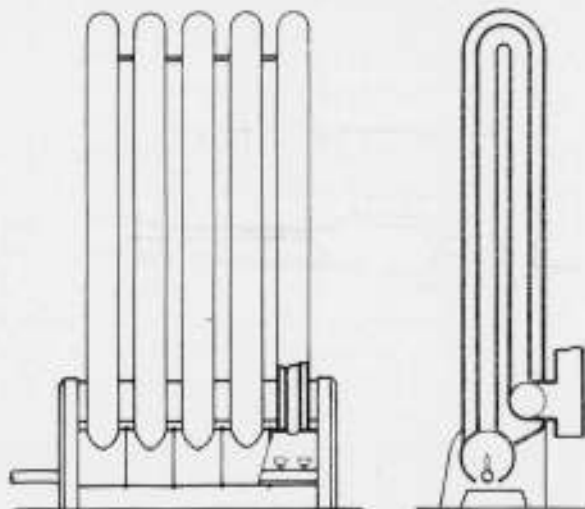

FIG. 37 GASRADIATOR MET DUBBELEN WAND

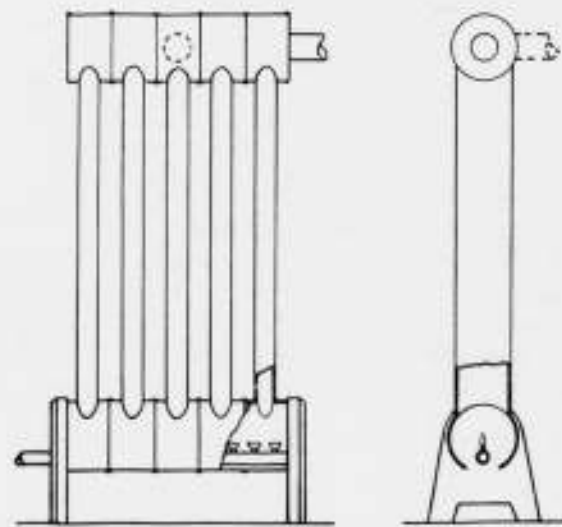

FIG. 38 GASRADIATOR MET ENKELEN WAND

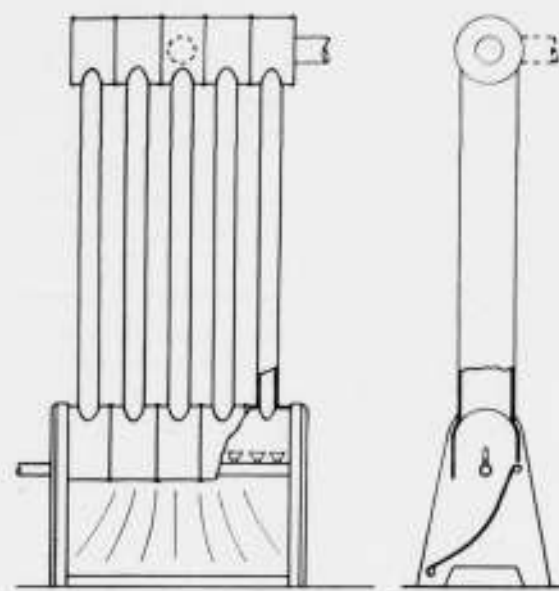

FIG. 39 GASRADIATOR MET VOETREFLECTOR

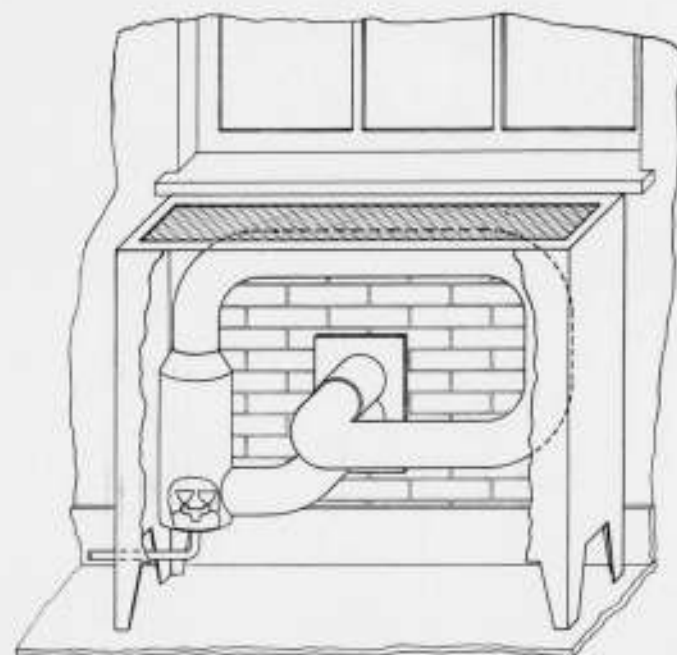

FIG. 40 GASRADIATOR VOOR PLAATSING ONDER RAAM (ZONDER AFVOERSCHOORSTEEN)

met een rooster bedekte opening in den muur onder het raam plaats vindt. (fig. 40).

Voor vertrekken, waarin bijzonder gevaar voor brand bestaat, voornamelijk voor autogarages, zijn bijzondere radiatoren verkrijgbaar, welke uitgerust zijn met een geheel van de garage-ruimte afgesloten luchttoevoer en verbrandingskamer (fig. 41).

• Het aansteken kan van buitenaf geschieden.

Aansluitende aan hetgeen op blz. 335 in het eerste hoofdstuk werd opgemerkt, moet bij gasconvectoren ook gewezen worden op het groote temperatuurverschil, dat in het vertrek tusschen boven- en beneden-zone kan bestaan als gevolg van de hooge temperatuur van de convectoroppervlakken, tenzij daartegen maatregelen zijn genomen door het aanbrengen van een (gesloten) luchtmantel, zooals in fig. 37 is weergegeven. Bevindt men zich echter in de nabijheid van het verwarmingstoestel dan kan dit nadeel min of meer door de warmtestraling gecompenseerd worden. Uit dien hoofde voorziet men het onderste gedeelte van de convectoren dan ook wel van een reflector.

Toevoegingen:

a. Gas-convectietoestellen zijn in zeer veel verschillende modellen en uitvoeringen verkrijgbaar, zoodat men aan zeer uiteenlopende wenschen m.b.t. capaciteit, hoogte- en

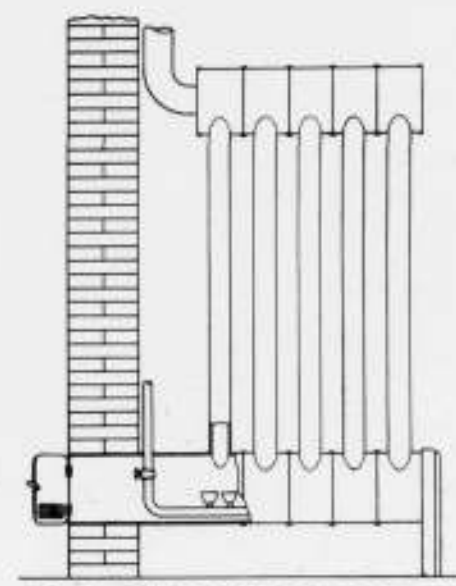

FIG. 41 GASRADIATOR VOOR GARAGE

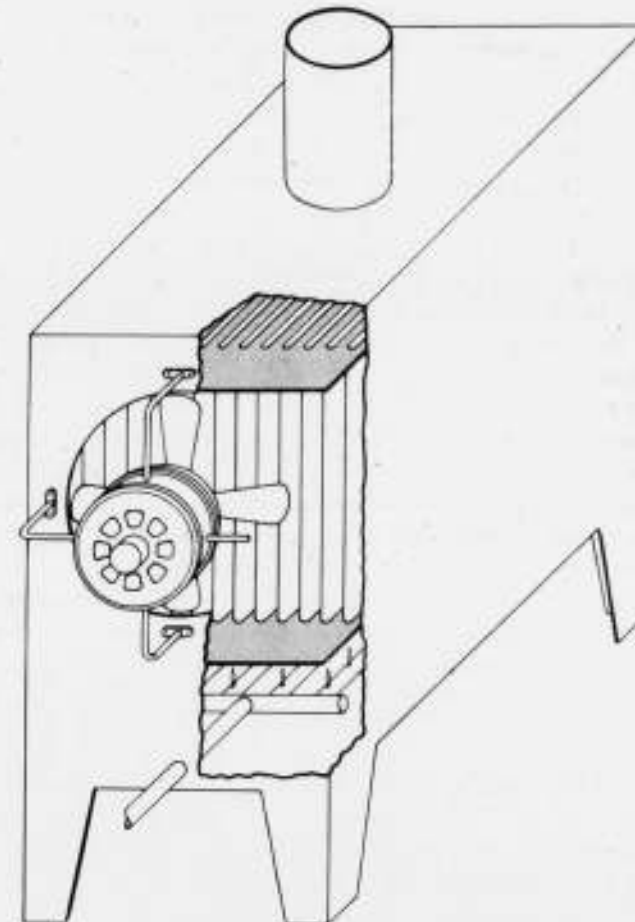

FIG. 42 GAS-LUCHTVERWARMER MET VENTILATOR

breedte-afmetingen enz. tegemoet kan komen. Ook heeft men door combinatie van verwarmingstoestel en elektrisch gedreven ventilator een zeer groot warmtegevend vermogen in een klein bestek weten onder te brengen als zgn. luchtverwarmer (fig. 42).

b. De bij convectie-toestellen in den regel toegepaste lichtgevend vlammen staan tempering tot en met algeheel dooven toe bij aanwezigheid van een waakvlam. Automatische regeling kan daarbij gemakkelijk worden toegepast.

5. Stralingstoestellen.

Haarden met gloeilichamen van vuurvast materiaal stralen krachtig. In principe onderscheidt men twee soorten nl. Hollandsche en Engelsche haarden. Bij de Hollandsche bevinden zich achter de gloeilichamen een circulatiekast, buizen of derg. (fig. 43), welke de nog in de heete verbrandingsgassen resterende hoeveelheid warmte grotendeels daaraan onttrekken en overdragen aan de erlangs strijkende convectie-lucht. Hier-

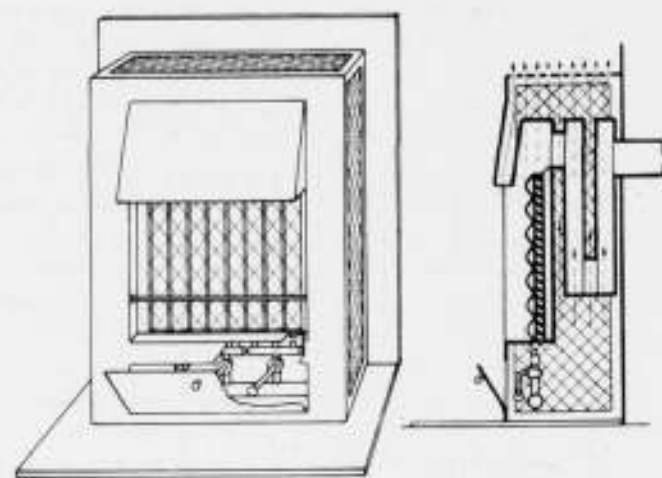

FIG. 43 GASHAARD MET CIRCULATIE

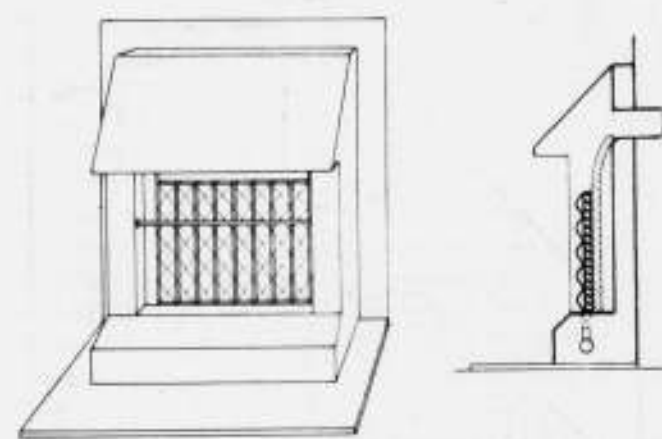

FIG. 44 GASHAARD ZONDER CIRCULATIE

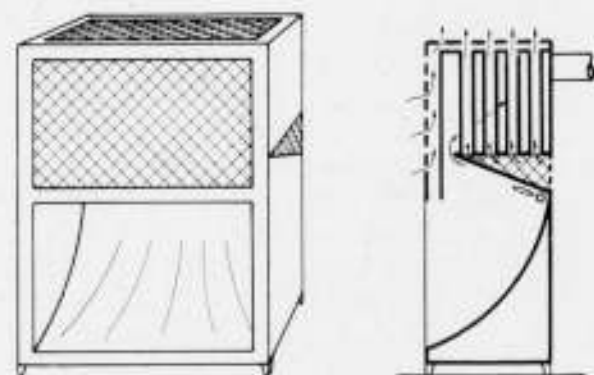

FIG. 45 REFLECTORGASKACHEL

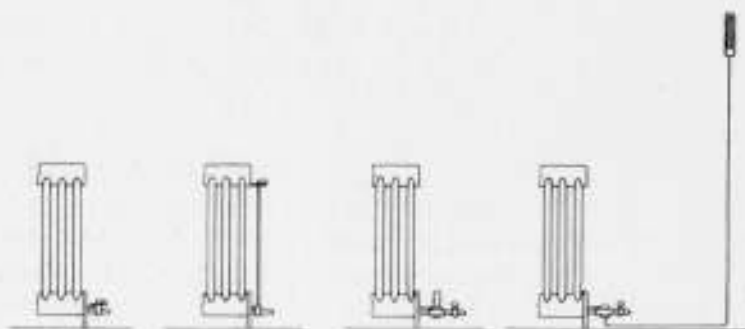

FIG. 46 TEMPERATUUR-REGELING

door wordt het nuttig effect gunstig in tegenstelling met de Engelse haarden (fig. 44) welke geen circulatie-inrichting bezitten. Bij deze laatste soort legt men wel den nadruk op hun krachtig ventilerende werking, hoewel het de vraag blijft of hieraan ook (onder alle omstandigheden) steeds behoefte bestaat, terwijl zij hier te lande ook dikwijls wegens matige aanschaffingskosten toepassing vinden. Men bedenke echter dat ons klimaat kouder is en daardoor ventilatie kostbaarder dan bij onze overzeesche bureu.

Wegens de niet-lichtgevende vlammen der bunsenbranders, welke in haarden moeten worden toegepast, is het temperen door geleidelijk verminderen van den gastoevoer slechts in beperkte mate veroorloofd, aangezien gevaar voor inslaan van de vlam bestaat, tenzij betrouwbare moderne inslagvrije branders zijn toegepast.

Toevoegingen:

a. Reflectorkachels met stralingsreflectie der lichtgevende vlammen (fig. 45) zijn verouderd, omdat zij betrekkelijk weinig stralen, een korten levensduur hebben en de reflector moeilijk glanzend te houden is.

b. Gloeilichamen uit keramisch materiaal voldoen beter dan asbestvezels wegens krachtiger uitstraling en langer levensduur.

c. Reiniging van alle warmtegevend oppervlakken van opvallend stof moet gemakkelijk en op geregelde tijden kunnen geschieden, teneinde verontreiniging van de atmosfeer te vermijden. Bij aanschaffing dient men hieraan wel aandacht te besteden, omdat er nog verschillende uitvoeringen bestaan, die dit niet voldoende mogelijk maken.

6. Regeling en aanpassing.

Doordat ons klimaat onderhevig is aan bij herhaling en dikwijls snel optredende wisselingen, doet zich de behoefte gevoelen aan vlugge en gemakkelijke regelbaarheid van onze verwarmingsinrichtingen, zoowel uit overwegingen van hygiënischen als van economischen aard.

Gastoeuvelen voldoen in zeer belangrijke mate aan dezen eisch en bieden bovendien het voordeel t.o.v. centrale verwarming, dat elk toestel afzonderlijk en geheel onafhankelijk van de werking van andere toestellen geregeld kan worden.

De algemeen met lichtgevend vlammen uitgeruste convectie-gastoeuvelen laten geleidelijk temperen en bij aanwezigheid van een waakvlam zelfs uitdooven toe. De bij gashaarden gebruikelijke bunsenbranders daarentegen kunnen wegens het gevaar van inslaan niet voldoende getemperd worden, tenzij betrouwbare inslagvrije constructies zijn toegepast. Daarom vermindert men bij gashaarden de warmteafgifte in het algemeen door dooven van brander-groepen.

De eenvoudige automatische regelbaarheid der gasverwarming beteekent groot voordeel. Zeer beknopte en gevoelige apparaten zijn daarvoor te verkrijgen, doch om bovengenoemde redenen zijn wel de radiatoren, doch niet het meerendeel der haardtypen geschikt om daarmee te worden uitgerust.

Toevoegingen:

a. Het automatisch regelen van stralingsverwarming levert moeilijkheden op, waaraan in het eerste hoofdstuk eenige beschouwingen zijn gewijd.

b. Automatische ontsteking is mogelijk met behulp van een klokautomaat.

c. Men brengt ook automatische regelaars in den handel, die op afstand werken en waarop eventueel een aantal kachels tegelijk kunnen zijn aangesloten. In fig. 46 zijn naast elkaar voorgesteld: een eenvoudige handkraan, een kraan met verlengd handvat, een eenvoudige automatische regelaar en een automatische regelaar op afstand.

d. De normale automatische regelaars werken stootsgewijze, d.w.z. maximale en minimale doorlaat wisselen elkaar beurtalings af, tusschenstanden komen niet voor. Zodoende blijft het verbrandingsrendement steeds gelijk en kan dit zoo gunstig mogelijk zijn. Bovendien komt het vertrek op deze wijze het snelst op temperatuur.

e. Zoals reeds gezegd moet bij automatische regeling de regelaar teruggesteld worden, wanneer men om huishoudelijke redenen ramen en deuren openzet. Een gemakkelijk bereikbare plaats van den regelaar (op handhoogte) is dan ook gewenscht.

7. Bouwkundige factoren.

Gastoeuvelen eischen evenmin als hun gasaanvoer speciale bouwkundige voorzieningen. Veelal zijn gasleidingen reeds aanwezig en behoeft men alleen op de vereischte breedte te letten. Op plaatsen, waar geen distributieleidingnet aanwezig is, kan men zich tegenwoordig toch van gas voorzien door de levering van flesschengas (vloeibaar of gecompriemd).

Anders is het gesteld met den afvoer der verbrandingsproducten. Deze eischt de noodige zorg, ook in verband met de mogelijkheid van condensatie van den daarin aanwezigen waterdamp. Hierom is het noodzakelijk de afvoerpijp goed warmte-isoleerend te maken en van een constructie die weinig warmte opneemt (accumuleert). Eventueel is een niet-koud gelegen gemetseld schoorsteenkanaal voldoende, doch geïsoleerde metalen pijpen zijn veel beter mits van goede uitvoering (fig. 47). Gasverwarmingstoestellen zonder afvoer brengen hun verbrandingsproducten direct in het vertrek. Mits de verbranding van het gas volkomen is (anders ontstaan onaangename en zelfs gevaarlijke producten) mogen toestellen van beperkt vermogen (afhankelijk van hun werktijd) zonder afvoer gebruikt worden zonder ernstig gevaar voor de gezondheid of bezwaren door de belangrijke hoeveelheden vocht, in de verbrandingsproducten aanwezig.

Zoo laat men in kleine vertrekken van 20 m³ inhoud kleine kachels met een uurverbruik van 400 liter gas zonder afvoer toe bij onafgebroken gebruik. In grootere vertrekken of (en) bij korten brandtijd kan men in verhouding grooter uurverbruik toestaan.

Gewoonlijk is er voor beperkt gebruik van een klein toestel voldoende zgn. natuurlijke ventilatie aanwezig om het gehalte van de vertrekatmosferaan verbrandingsproducten binnen toelaatbare grenzen te houden. Doordat de ventilatie echter zeer van de omstandigheden afhankelijk is, raadplege men in zulk een geval een deskundige.

Toevoegingen:

a. Elke m³ gas geeft bij verbranding ca. ¾ liter water in dampvorm en vermengd met de afvoergassen.

b. Het neerslaan van vocht (condensatie) tegen het inwendige oppervlak van metalen afvoerpijpen tast deze al naar den aard van het metaal meer of minder snel aan door de aanwezigheid van zwavelverbindingen in de verbrandingsproducten, terwijl gemetselde kanaalwanden na langen duur geheel met vocht doortrokken kunnen geraken.

c. Het rendement van gastoeuvelen mag niet te hoog zijn, immers worden dan de verbrandingsproducten in de kachel reeds zoo ver afgekoeld, dat kans op condensatie van den waterdamp in afvoerpijp of schoorsteen te groot wordt. Hoe hooger kachelrendement, des te meer condensatie.

d. Hinderlijke condensatie kan men tegengaan door belangrijke afkoeling van de gassen in de afvoerleidingen te beletten. Hiertoe moeten de wanden van de kanalen zoo weinig mogelijk warmte-afleidend, dus goed isoleerend zijn. Metalen pijpen voldoen in dit opzicht zeer goed mits uitwendig met isolatiemateriaal bekleed, resp. met een mantel omgeven, die de isolatie bevat (fig. 47).

FIG. 47. GEISOLEERDE METALEN AFVOERPIJP.

Afvoerleiding van geglazuurde grèsbuizen past men ook met succes toe. Men kan ze vierkant ommetselen met eenige tusschenruimte, zoodat een afgesloten luchtspouw ontstaat.

e. Aanvankelijk zal na het ontsteken van een gastoeuvel zich steeds eenig condensaat op de nog koude wanden van toestel en afvoerkanalen vormen. Dit vocht moet echter na korten tijd door het warm worden weer verdampen en zoo weer in de verbrandingsproducten worden opgenomen. Hoe korter de toestellen als regel gebruikt worden en hoe hooger het rendement is, des te minder gelegenheid vindt het vocht om te verdampen, dus des te meer zorg eischt de afvoer. Deze tijdelijke condensatie kan men tegengaan door, zooals gezegd, lichte metalen afvoerpijpen te gebruiken. Ook metselwerk en ongeglaasde grèsbuizen kunnen voldoen in dit opzicht. Zij zuigen aanvankelijk het vocht op, doch doen dit, naarmate zij warm worden, weer verdampen, hetgeen echter langer duurt dan bij metalen pijpen.

f. Omdat condensatie steeds optreedt, zij het dan in normale gevallen slechts gedurende korten tijd na het aansteken, moeten afvoerpijpen en kanalen van daartegen voldoende bestand materiaal zijn gemaakt. Vanzelfsprekend moeten deze ook de optredende temperaturen kunnen verdragen. Op grond hiervan past men bij voorkeur toe: verlood plaatijzer, aluminium, grèsbuizen en gemetselde kanalen.

g. Bij gemetselde schoorsteenkanalen, grèsbuizen of lange metalen afvoerpijpen brenge men zekerheidshalve steeds een opvanger (bakje of derg.) aan voor het verzamelen van eventueel aflopend condensvocht, regenwater enz. Is bij lange koude kanalen belangrijke condensatie niet te vermijden, dan make men deze van geglazuurde grèsbuizen en voorziet den vochtvanger van een condensaatafvoerleiding.

h. Gastoeuvelen verdragen geen sterke of wisselende schoorsteenafzuiging, zoodat men in den regel een trekonderbreker aanbrengt, welke tevens den eventueelen invloed van valwinden te niet doet (fig. 48).

i. Een vrije hooge uitmonding van het schoorsteenkanaal of van de afvoerpijp verdient steeds de voorkeur (zie ook hoofdstuk I). Brengt men (metalen) afvoerleidingen zijdelings door een muur naar buiten dan kunnen onaangename en niet ongevaarlijke trekstorings ontstaan en zodoende verbrandingsgassen in het vertrek komen. Dergelijke bezwaren kan men nog het beste opheffen door de afvoerleiding binnen het vertrek zoo hoog mogelijk te doen stijgen en buiten te voorzien van een verticaal teestuk op minstens ½ m afstand van den muur en vrij geplaatst van den dakrand.

j. In de afvoerleidingen van gastoeuvelen moet men geen schuiven en kleppen aanbrengen.

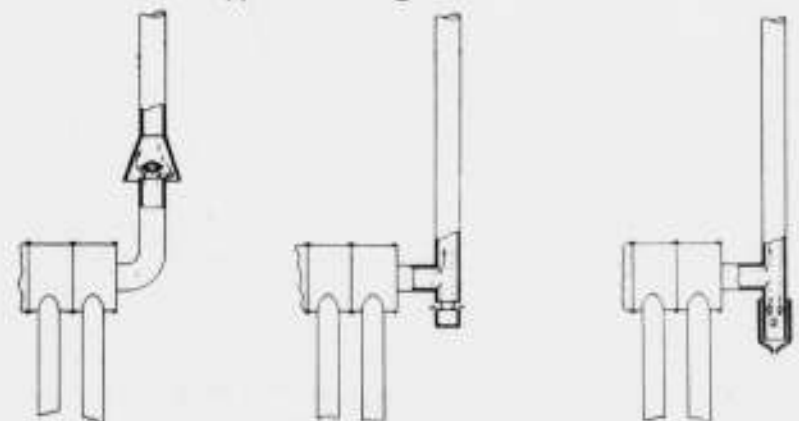

FIG. 48. TREKONDERBREKERS MET TERUGSTROOMBEVEILIGING EN VOCHTVANGER (DE BEIDE RECHTSCH).

8. Economie.

Bij de behandeling van de eigenschappen en het gebruik der gastoestellen bleek herhaaldelijk, dat verschillende factoren gunstig zijn voor de economie dezer verwarmingswijze, doch dat men hun beteekenis nog verre van algemeen overziet. Voor het overige moet ik er ook hier weer den nadruk op leggen, dat bij lokaalverwarming de thermische behaaglijkheid en de hygiëne steeds op den voorgrond dienen te staan, doch dat onmiddellijk daarna de economie alle aandacht vraagt.

Aanschaffing en aanleg.

De kosten van aanschaffing van een verwarmingstoestel, met alles wat daarbij behoort, zijn uit den aard der zaak in de eerste plaats afhankelijk van de hoeveelheid warmte, welke voor het verkrijgen van den verlangden thermischen toestand in de verblijfszone van het vertrek noodig is.

De totale hoeveelheid warmte, welke het verwarmingstoestel in het vertrek afgeeft, moet de fabrikant nauwkeurig vermelden. Deze hoeveelheid moet evenwel, al naar de omstandigheden van het betrokken geval, grooter zijn dan die, theoretisch noodig voor het verkrijgen van een juisten warmtegraad in de verblijfszone, omdat door verschillende oorzaken, bijv. door sterke verwarming van de plafondzone van het vertrek, een verhoogd warmteverbruik ontstaat. De grootte van dezen toeslag is zoowel van den aard van het vertrek als ook van de thermische eigenschappen van het toestel afhankelijk. Een nadere uiteenzetting hiervan gaf ik reeds in het eerste hoofdstuk bij de behandeling van het ruimte-effect op blz. 370. De gebruikelijke aanduiding, dat een zeker type kachel in staat zal zijn een vertrek van een bepaald aantal kubieke meters inhoud (door de kachelfabrikanten meestal wat aan den hoogen kant geschat) te verwarmen, is slechts een uiterst globaal gegeven. De hoeveelheid warmte nl., welke een vertrek behoeft om op den verlangden warmtegraad gebracht te worden hangt te veel af van de bouwuitvoering, ligging, weersomstandigheden, enz. dan dat het benodigde warmtekwantum zonder meer naar den vertrekinhoud beoordeeld zou kunnen worden. Zoo eischt bijv., afgezien van de bouwuitvoering, een vertrek op het noorden in het algemeen meer warmte dan een gelijkwaardige kamer op het zuiden. Ook de grootte en de uitvoering van de ramen zijn thermisch van veel belang. Sommige kachelfabrikanten maken dan ook onderscheid voor gunstige, normale, ongunstige en andere gevallen. In dit opzicht zal de gebruiker verstandig doen, als hij de voor zijn vertrekken benodigde warmte maar wat pessimistisch beoordeelt.

Aangezien voor het op temperatuur brengen van een vertrek meer warmte noodig is dan voor het op temperatuur houden, abnormale weersomstandigheden daargelaten, moeten kachels steeds zoo groot gekozen worden, dat zij voldoende capaciteit ontwikkelen voor het eerste, dus een grootere dan voor het op temperatuur houden noodzakelijk zou zijn. Gaskachels hebben een t.o.v. het te verwarmen vertrek ruim berekende capaciteit noodig, omdat een te kleine kachel veel tijd zou vragen voor het op de vereischte temperatuur brengen, hetgeen oneconomisch is, doordat gedurende dezen opwarmtijd een belangrijke hoeveelheid gas verbruikt wordt. Men bespare dus niet op de aanschaffingskosten door het kiezen van een te klein toestel, want de gasrekening wordt daardoor hooger.

Evenwel bestaat de mogelijkheid niet onbelangrijk te sparen op brandstof- en aanschaffingskosten bij toepassing van goeden thermischen bouw. Weinig warmtedoorlatende wanden zijn vooral bij een dure brandstof, zooals gas t.o.v. vaste brandstof is, dus bij dure calorieën het meest op hun plaats en voor zoover zij extra kosten vragen zijn deze eerder teruggewonnen dan bij gebruik van goedkope brandstof.

Waar gasverwarming vooral voor betrekkelijk kort in ge-

bruik zijnde vertrekken toepassing vindt, houde men, zooals reeds hiervoor gezegd, bovendien rekening met de mogelijkheid van versneld opwarmen van een vertrek door de wanden (aan de binnenzijde) te bekleden met een slecht warmtegeleidende deklaag (vezelmateriaal, weefsels, hout enz.).

Ten slotte zijn de aanschaffingskosten in niet onbelangrijke mate afhankelijk van het type. In het algemeen zijn bijv. haarden hooger in prijs dan radiatoren van dezelfde capaciteit. Volledigheidshalve zij hier nog gewezen op de kosten, welke de aanleg van gasleiding en afvoerpijpen en plaatsruimte voor opstelling van den meter met zich medebrengen benevens op die, welke de thermisch-bouwkundige voorzieningen kunnen eischen, zooals deze voor een economisch gasverbruik noodig blijken.

Verbruik.

Bij economie-beschouwingen m.b.t. gaskachels zien wij, dat het brandstofverbruik het meeste gewicht in de schaal legt. In het algemeen zullen, zooals gezegd, die kosten voor een doorlopend met gas verwarmd vertrek (per uur) hooger zijn dan bij het stoken van vaste brandstof, zoodat voor vertrekken met langen gebruiksduur de laatste in het voordeel zijn.

Vertrekken echter met korten gebruiksduur, i.c. bijv. ontvang-, studeer- en slaapkamers en mits deze thermisch op juiste wijze zijn gebouwd, kan men economisch met gas verwarmen, doordien de toestellen snel opwarmen en bovendien onmiddellijk in bedrijf gesteld, snel en gemakkelijk tot de juiste warmte-afgifte getemperd en onmiddellijk na gebruik gedooft kunnen worden. Vooral met behulp van krachtig stralende toestellen kan men zeer snel een voldoende behaaglijken warmtetoestand verkrijgen. Voorop moet echter steeds staan, dat de capaciteit van het toestel en de bouwwijze van het vertrek voldoende zijn om snel opwarmen mogelijk te maken.

Toevoegingen:

a. Zuinig gasverbruik eischt zorgvuldige en dus bij voorkeur automatische regeling.

Steeds dient men de verwarming eerst kort voor den aanvang van het gebruik te ontsteken, na afloop van het gebruik tijdig te dooven en oordeelkundig aandacht te geven aan het open zetten van ramen en deuren.

b. Het verbruik aan gas is afhankelijk van het rendement, dit mag met het oog op de afvoertemperatuur niet te hoog zijn (Condensatie!). Hier moet men dus een compromis treffen.

c. Het gasverbruik is in den regel moeilijk vooraf te schatten, omdat de wijze van gebruik en de eischen van de praktijk daarbij zeer onzekere factoren zijn.

d. Meterhuur wordt veelal afzonderlijk in rekening gebracht en kan bij groote gebouwen een niet onbelangrijk bedrag vergen.

Brandstofprijzen.

Omtrent den in rekening te brengen gasprijs zij opgemerkt, dat vele gasbedrijven tegenwoordig het gas voor verwarmingsdoeleinden tegen lagere prijs dan kookgas leveren, nl. door het stellen van een vastrechtstarief. Dit wordt gebaseerd op het kookgasverbruik, dat te voren geconstateerd of geschat is. Dit aldus vastgestelde kookgasverbruik wordt voor den geheelen gasprijs in rekening gebracht, waarbij men als vastrechtbedrag bedoelde hoeveelheid kookgas maal het verschil tusschen den kubiekmeterprijs van kook- en verwarmingsgas betaalt, terwijl alle door den meter aangewezen hoeveelheden verbruikt gas (ook het kookgas) op de rekening tegen vastrechtstarief genoteerd worden.

De grondgedachte van het vastrechtstarief is, dat de gebruiker daarmee althans een groot deel van de werkelijk speciaal te zijnen laste komende vaste kosten, verbonden aan zijn aansluiting, betaalt, d.z. o.a. die voor zijn aandeel in de kosten van leidingnet, administratie en eventuele meterkosten.

Hoewel de verbruiker voor zijn individueel verbruik aan verwarmingsgas dus den vastrechtstarief in rekening kan brengen, bedenke hij daarbij, dat enkele omstandigheden deze rekenwijze niet geheel juist maken. Ten eerste komt het vastrechtstarief voor koken alleen iets duurder uit dan het eenheidstarief, welke meerdere kosten men dus moet rekenen als op het verwarmingsgas te drukken. Anderzijds brengt het gas financieele baten aan de gemeente, welke dus de belasting-opbrengst ten goede kunnen komen, zoodat de eigenlijke belastingen iets lager kunnen blijven dan zonder verbruik van verwarmingsgas mogelijk zou zijn.

Bediening.

Hier zij nog opgemerkt, dat in gevallen, waarbij de bediening kosten veroorzaakt, men er uit een economisch oogpunt reke-

GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA. ONTWERPSTUDIE No. 5.

Deelname voor een ieder geheel vrij.

Onderwerp: Consultatiebureau voor zuigelingen en kleuters.

Programma.

Situatie: Bijgaande situatietekening stelt voor een midden in een grote stad gelegen park.

Ontwerpers zijn vrij in dit park het bouwterrein aan te geven.

Opgave van gevraagde ruimten.

Ingangsportaal, hal, stalling voor rijwielen en kinderwagens.

Toiletten voor kinderen en volwassenen.

Wachtkamers voor plus minus 40 moeders.

Loge voor juffrouw voor toezicht en administratie.

Uitkleedkamer voor ongeveer 15 zuigelingen. Hierin gelegenheid om kinderen te wassen.

Uitkleedkamer voor ongeveer 5 kleuters.

Uitkleedkamer met 8 gesloten glazen boxen voor zieke of hoestende kinderen.

Spreekkamer dokter, met klein laboratorium.

Alle uitkleedkamers moeten direct toegang hebben tot voornoemde spreekkamer.

Aansluitend aan de wachtkamer, een wachtplaats in de tuin met zandbak-speelgelegenheid.

Verder een melkkeuken en een spoelkeuken met afzonderlijke ingang voor aanvoer van melk enz.

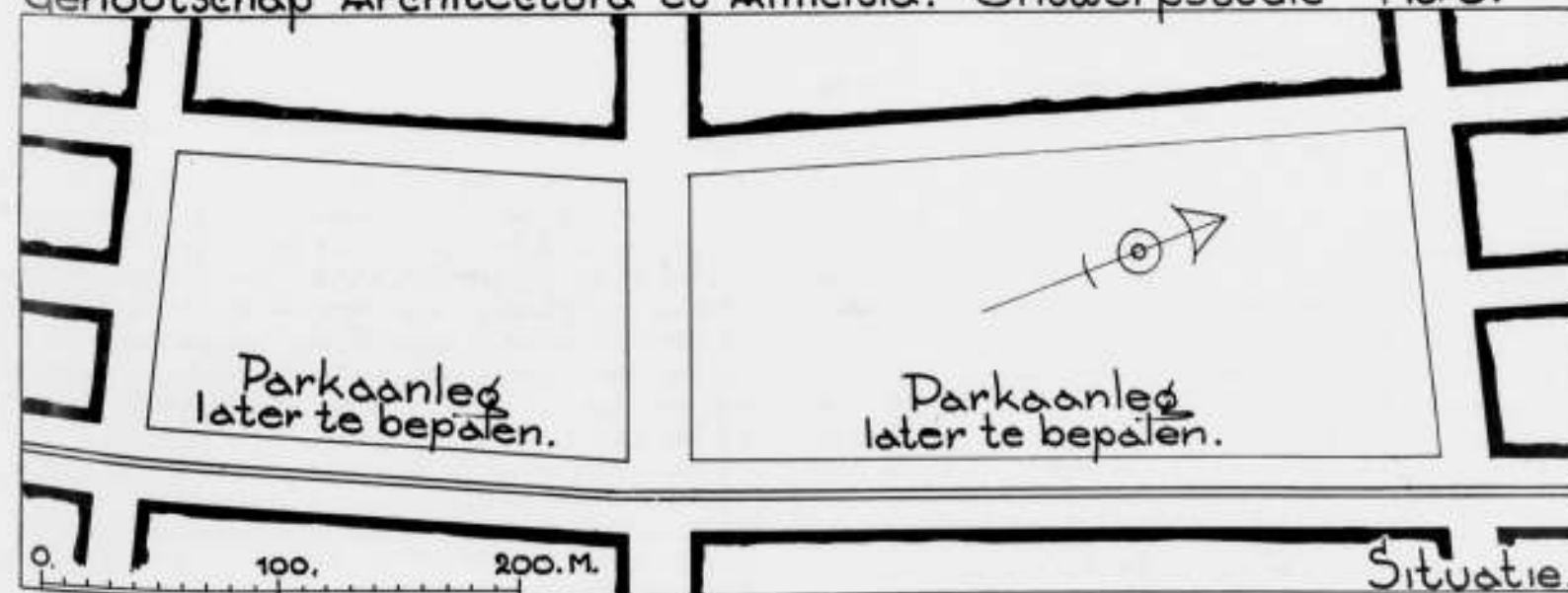
In de spoelkeuken moet plaats zijn voor 150 flessen evenals in de keuken. Het bereiden van de melk geschiedt op gastoestellen, voor het spoelen der flessen wordt een spoelapparaat gebruikt. De keuken moet ook toegankelijk zijn vanuit de hal en daar een loket hebben voor afgifte van melk.

ning mede moet houden, dat gastoestellen uiterst weinig toezicht en bediening vragen.

Onderhoud.

Wat den levensduur betreft, welke men van moderne gastoestellen mag verwachten, voor de beoordeeling hiervan beschikt men nog niet over het noodige statistische materiaal. In het algemeen acht men voor gietijzeren radiatoren en kachels een levensduur van 20 jaren, voor plaatijzeren toestellen ongeveer 15 jaren bereikbaar. Uiteraard spelen hierbij de omstandigheden, waaronder de toestellen gebruikt worden, een groote rol. Ook de kwaliteit en wijze van uitvoering is daarbij van groot belang. Bovendien kunnen bij onvoldoende uitvoering de reparatiekosten hoog worden. In normale gevallen echter zijn de kosten van onderhoud zeer gering. (Wordt vervolgd).

Genootschap Architectura et Amicitia. Ontwerpstudie No. 5.

toezicht en het schoonhouden van wachtkamer en uitkleedkamers voor haar rekening heeft, is het gewenst dat zij door middel van glazen wanden deze ruimten goed kan overzien.

Gevraagde tekeningen.

Gevraagd worden ten hoogste twee tekeningen in zwarte inktlijn op wit papier, opgeplakt op carton en voorzien van ringetjes of gaatjes om op te hangen. De cartons moeten een afmeting hebben van 40 bij 60 cm. Deze tekeningen moeten bevatten:

De situatie op schaal 1 à 2000 en verder de door ontwerpers nodig geoordeelde projectietekeningen en doorsneden op schaal 1 à 100. Geen perspectieven of scheve projecties en geen kleuren of schaduwen. Materialen, kleuren en verdere toelichtingen op de tekeningen in te schrijven. In de tekeningen moet de constructie van het gebouw op voldoende wijze zijn aangegeven.

Inzending.

De inzending geschiedt anoniem. Het handschrift van den inzender mag op de inzending niet voorkomen. Ongevraagde stukken of stukken van andere afmetingen of behandeling dan de gevraagde, blijven, evenals perspectieven en scheve projecties, buiten beoordeling. De tekeningen in de rechterbovenhoek te voorzien van een nummer van vier cijfers.

Bij de inzending moeten twee gesloten enveloppen gevoegd worden, voorzien van het zelfde nummer. Op de ene te vermelden: „Naambrief“; in deze sluit de inzender zijn naam en adres. Op de andere: „Correspondentieadres“; in deze geeft de inzender een

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

MODERNE BAUFORMEN. Jan. 1935.

Moet men het programma van een prijsvraag aanhouden, ook als men een betere oplossing ziet, die van het programma afwijkt? Er zou over dit onderwerp heel wat te vertellen zijn, want het wordt een rare wedstrijd, wanneer men zich niet aan de regels houdt en het wordt een rare bouwkunst, wanneer de goede gedachten niet geuit zouden mogen worden. Het is een feit dat meermaals architecten, die zich niet aan het programma hielden, wezenlijk betere oplossingen konden geven, dan met het programma mogelijk was. Zoo schreef een onder 9 architecten uitgeschreven prijsvraag voor een Pension-Anstalt te Praag een randbebouwing met daartusschen 1 middenbouw en 2 binnenplaatsen voor. De architecten Havlicek en Honzik verwierpen echter deze situatie en ontwierpen een absoluut andere groepeerling. Ze wonnen het pleit en..... gelukkig. Het zeer groote bouwwerk is hier afgebeeld en uitvoerig afgebeeld. Afzonderlijke beschrijving van Die Klima-Anlagen System L. G. Carrier. Wij vestigen er de aandacht op dat het gehele gebouw uit 9 „blokken“ bestaat, die los van elkaar staan, dus met voegen tusschen deze blokken van de fundeering tot het dak. Aan deze „voegen“ werd een afzonderlijke studie gewijd. Alle details daarvan worden gereproduceerd. Volgt een woonhuisgroep van Archt. Ernest Wagner. Voorts een uitvoerige studie van Ludwig Hilberseimer over „Raumdurchsonnung“. De eindconclusie luidt: „Als ergebnis unserer erweiterten Untersuchung stellen wir zusammen fassend fest, dass die Süd- und die Südost- bzw. Südwestlage der Wohnung bzw. der Räume in jeder Hinsicht die günstigste ist.“

Volgen de interieurs en meubels.

J. P. M.

SERIE LEZINGEN OVER DE WETENSCHAPPELIJKE GRONDSLAGEN VAN HET MATERIAAL-ONDERZOEK.

De commissie inzake onderzoek van materialen, ingesteld door den Senaat der Technische Hoogeschool, daartoe in staat gesteld door het Delftse Hoogeschoolfonds, heeft een serie lezingen georganiseerd over: De wetenschappelijke grondslagen van het materiaal-onderzoek.

Op de hieronder vermelde data zullen de volgende onderwerpen behandeld worden: 1 Februari 1935 prof. dr. J. M. Burgers over Plasticiteit en viscositeit en hun beteekenis van de beoordeeling van materialen, te houden in het gebouw voor Werktuig- en Scheepsbouwkunde.

8 Februari dr. ir. J. Ph. Pfeiffer over De invloed van den microscopischen en sub-microscopischen bouw van hout op de technische eigenschappen van dat materiaal, te houden in voornoemd gebouw.

15 Februari prof. ir. Chr. K. Visser over De grondslagen voor de keuring van gebakken steen, te houden in voornoemd gebouw.

22 Februari prof. dr. ir. C. J. van Nieuwenburg over De grondslagen voor de keuring van silica-stenen, te houden in voornoemd gebouw.

1 Maart prof. ir. A. S. Keverling Buisman over De wetenschappelijke basis van het grondonderzoek, te houden in het gebouw voor Weg- en Waterbouwkunde der T. H.

adres op door middel waarvan de jury zich met hem in verbinding kan stellen.

Vragen kunnen uiterlijk tot 15 Januari ingezonden worden. De beantwoording zal in het B.W.A. geschieden.

Alle bovengenoemde stukken te zenden aan het Genootschap Architectura et Amicitia, Frans van Mierisstraat 117, Amsterdam, uiterlijk met de eerste bestelling op Dinsdag 12 Febr. 1935.

Beoordeling.

De inzendingen, voldoende aan de bepalingen van dit programma, worden alle beoordeeld door de onderstaande jury. Deze beoordeling wordt gepubliceerd in het B.W.A., eventueel voorzien van afbeeldingen van enige der ontwerpen.

In verband met het karakter van ontwerpstudie, worden geen prijzen uitgelooft. Het Genootschap heeft echter f 50.— ter beschikking van de jury gesteld voor de bekroonde inzending, ingeval de ontwerper hiervan lid van A. et A. blijkt te zijn.

Alle ontwerpen worden op een Genootschapsvergadering ten toon gesteld. De inzenders die hierna hun tekeningen aan hun correspondentieadres teruggezonden wenssen, sluiten in de enveloppe met dit adres een adresstrook plus 35 ct. aan postzegels. Overigens kunnen de inzendingen gehaald worden, zie hiervoor te zijntijd de mededelingen in het B.W.A.

De Jury:

A. EIBINK.

Ir. S. VAN RAVESTEYN.

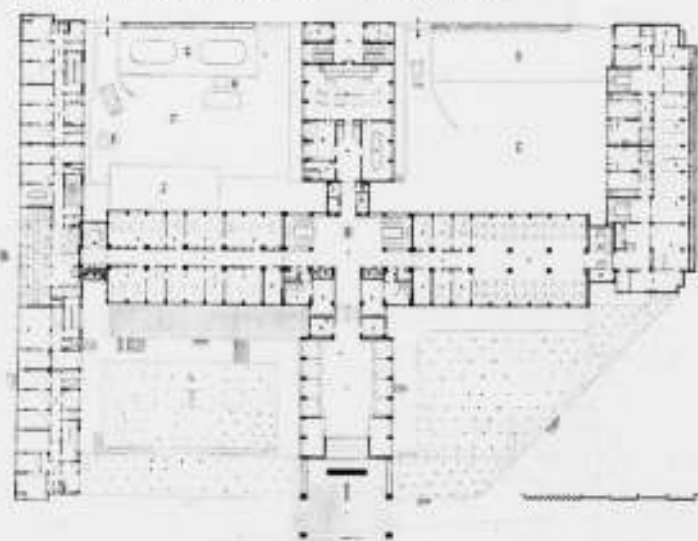
Ir. A. J. VAN DER STEUR.

8 Maart dr. ir. A. van Rossum over Oxydatie en verouderingsverschijnselen in verband met de keuring van ge vulcaniseerde rubber, te houden in het gebouw voor W. en S.

15 Maart prof. dr. H. B. Dorgelo over Röntgenografie als hulpmiddel bij het onderzoek van materialen, te houden in het Laboratorium voor Technische Physica, Mijnbouwplein, Delft.

22 Maart prof. ir. M. H. Caron over De invloed van de verhardingsverschijnselen op de eigenschappen van allages, te houden in het gebouw voor W. en S., Nieuwelaan, Delft.

De voordrachten worden gehouden telkens van half vier tot vijf uur n.m. Belangstellenden worden tot bijwoning uitgenoodigd.

PENSIONANSTALT TE PRAAG. ARCHITECTEN HAVLICEK EN HONZIK (UIT MODERNE BAUFORMEN JAN. 1935)

OFFICIEELE MEDEDELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 2 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 12 JAN. 1935 No. 2 DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. Verdeeling bestuursfuncties.

Op de bestuursvergadering van 5 Januari jl. is gekozen tot Secretaris van den B. N. A. de heer J. M. van Hardeveld; tot Penningmeester van den B. N. A. de heer C. B. Posthumus Meyjes.

Samenstelling van het Bestuur en de Permanente Commissies in 1935.

Bestuur. Voorzitter: Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, Vice-Voorzitter: Prof. Ir. G. Diehl, Secretaris: J. M. van Hardeveld, Penningmeester: C. B. Posthumus Meyjes, Leden: W. J. Gerretsen, W. J. Sandhövel en G. Westerhout.

Dagelijksch Bestuur. Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, J. M. van Hardeveld en C. B. Posthumus Meyjes.

Raad van Orde. Leden: Ir. G. C. Bremer, P. G. Buskens en P. Vorkink. Plaatsvervangende leden: H. v. d. Kloot Meijburg, Ir. A. van der Steur en E. Verschuyf. Secretaris: Mr. A. Hilbing Prins, Weteringschans 135, Amsterdam.

Commissie van Voorlichting. Leden: Alb. Otten, A. P. Smits en P. Vorkink. Plaatsvervangende leden: J. van Dongen, F. A. Eschauzier en Ir. H. Hoekstra. Secretaris: J. P. Mieras.

Commissie van Financiën: Th. J. Lammers, M. Meyerink en Ir. C. B. van der Tak Jr.

College voor het Ondersteuningsfonds: C. N. van Goor, J. H. de Roos en de Penningmeester.

Commissie van Redactie: J. M. van Hardeveld, A. P. Smits en Ir. A. J. van der Steur, leden aangewezen door den B. N. A.

Commissie van Onderwijs: Ir. A. J. van der Steur, Voorzitter; Leden: C. de Geus, Alb. Kool, J. B. Lürsen en Ir. H. T. Zwiers; Secretaresse Mej. C. Kleine, Weteringschans 102, Amsterdam; Penningmeester: J. P. Mieras.

Commissie van Geschillen A. R. 1922: Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, P. G. Buskens, S. de Clercq, C. N. van Goor, Alb. Kool, M. Meyerink, W. J. Sandhövel, Ir. H. Thunnissen, J. Verheul, E. Verschuyf, Voorzitter, Ir. W. K. de Wijs en G. Versteeg. Secretaris: Mr. E. H. P. Rosenboom, Willemsparkweg 198 te Amsterdam Z.

Commissie van Geschillen A. R. 1932. Voorzitter: Ir. M. H. Damme; Leden: Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, Vice-Voorzitter, P. G. Buskens, S. de Clercq, C. N. van Goor, Alb. Kool, M. Meyerink, W. J. Sandhövel, A. P. Smits, B. van Bilderbeek, E. Verschuyf, Ir. W. K. de Wijs en G. Versteeg. Secretaris: Mr. A. Hilbing Prins, Weteringschans 135, Amsterdam C.

Geschillencommissie Honorariumtabel 1915. P. G. Buskens, S. de Clercq, Ir. H. Thunnissen, J. Verheul. Secretaris: Mr. E. H. P. Rosenboom, Willemsparkweg 198, Amsterdam Z.

Commissie van geschillen Woningbouw. Leden aangewezen door den B.N.A.: G. Feenstra, Ir. W. P. C. Knuttel, Foeke Kuipers, J. H. de Roos, P. Vorkink, Ir. W. K. de Wijs en G. Versteeg. Secretariaat: Bureau Nationale Woningraad, Roelof Hartplein 4, Amsterdam.

Beëindiging van het lidmaatschap.

Voor het lidmaatschap van den B. N. A. hebben met ingang van 1 Januari 1935 bedankt: de heeren P. J. Houtzagers te Loenen, Ir. Jules Kayser te Venlo, E. J. Kuipers te Amsterdam, W. van der Leek te Soest, Ir. F. P. J. Peutz te Heerlen, J. van Wijngaarden te Rotterdam en H. C. C. Harmsen te St. Michel in Lungau.

Inning Contributie voor het eerste halfjaar 1935.

Gedurende de maand Januari zal voor leden van den B. N. A. de gelegenheid openstaan de contributie voor het eerste halfjaar 1935 (zie statuten art. 6 par. 13 en H. R. art. 3 par. 11) te voldoen, bij voorkeur door storting van het betreffende bedrag ad f 20.— op de postrekening van den B. N. A. no. 71518.

Na 31 Januari a. s. zal over het bedrag bij de leden, die dit niet hebben overgemaakt, per postkwitantie worden beschikt, verhoogd met f 0.25 voor inningskosten.

Het Bestuur vertrouwt dat vele leden gebruik zullen maken van de gelegenheid om het verschuldigde bedrag te gireeren, en daarmede zullen medewerken aan het verlichten van de administratie.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR
A. BRINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR. 12 JAN. 1935

NR 2

BIJDRAGE TOT DE BOUWGESCHIEDENIS VAN DEN DOM TE UTRECHT DOOR T. HAAKMA WAGENAAR

(Slot van pag 8¹).

De verwantschap met Keulen is aan den zuidelijken koorbeuk, als gezegd, zeer frappant. Behalve het beeldhouwwerk zijn ook de pijlerprofielen, de vorm der spitsbogen, de raamtraceringen, de onderverdeelde driepasjes, de kapiteltjes in de vensters en de toepassing van de halve blindvensters in de hoektraveeën volkomen „Keulsch” te noemen. In de fig. 15—20 is dit op overtuigende wijze toegelicht. Het grondplan kan beter als uit Noord-Frankrijk ingevoerd worden beschouwd.

De gevolgtrekking die uit het voorgaande gemaakt kan worden is dus deze, dat op de reeds naar Fransch voorbeeld aangelegde althans geprojecteerde grondvesten door een Keulschen meester is voortgebouwd. Bij het in tekening brengen van den oostelijken transeptwand (fig. 13) viel mij op, dat de Keulsche invloed boven de onderzijde van het triforium weer direct verdwijnt.

Nu staat wel vast, dat de uitvoering van den lichtbeuk na voltooiing van den Domtoren, dus na 1382, is ter hand genomen. De Keulsche meester was dus reeds lang ter ziele. Het tijdsverschil, dat gelegen is tusschen den bouw van de zijbeuken en de lantaarn van het koor, wettigt zodoende het ontbreken van Keulsche motieven aan den lichtbeuk. Doch mijn gevolgtrekking, dat ook bij den bouw van den lichtbeuk het oorspronkelijke plan geheel is losgelaten, berust op de opmerkelijke tweeslachtigheid in het gevolgde verhoudingensysteem van lichtbeuk en zijbeuk.

Alvorens ik tot het lanceeren van gevolgtrekkingen aan de hand van maatsystemen overga, is het noodig deze systemen toe te lichten.

Het is mij na langdurige studie aan den Utrechtschen Dom en aan de Buurkerk te Utrecht gebleken, dat inderdaad, zooals wel eens werd verondersteld, in de XIIIde en XIVde eeuw in deze stad bij den bouw gebruik werd gemaakt van een 26.828 cm grooten voet²⁾. De steeds wederkeerende afgeronde veelvouden van dezen voet in de hoogte- en breedtematen van de genoemde bouwwerken toonen dit op overtuigende wijze aan. Voorts ben ik tot de conclusie gekomen, dat men in de XIIIde en XIVde eeuw als inwendige hoogtemaat van een kerkgebouw niet de dagmaat aanhield. Als zoodanig werd daarentegen de afstand genomen tusschen den kerkvloer en het toppunt van het buitenboogvlak van den in het zicht zijnden gordelboog. Evenzoo blijken als binnenwerksche breedtematen soms de dagmaten, soms de binnenwerksche maten tusschen de muren genomen te zijn. De lengte-indeeling berustte op het systeem van hartmaten. Deze laatste twee stellingen zijn ontleend aan de verrassende resultaten, welke de bovengenoemde Utrechtsche kerken na nauwkeurige opmeting opleverden. Bovendien werden door mij op deze wijze de opmetingen van Fransche

kathedralen nagemeten, waarbij opnieuw volkomen afgeronde veelvouden en verhoudingsgetallen naar voren kwamen. De zoo dikwijls geteekende driehoek- en cirkelsystemen in de doorsneden van kathedralen, zijn voor een groot deel hierdoor definitief weerlegd³⁾. De vaak onwaarschijnlijke verhoudingsgetallen, aan zeer exacte opmetingen ontleend, zijn dan ook verkregen door als hoogtemaat de dagmaat onder den gordelboog of onder den gewelfsleutel te nemen. Evenzoo zijn dikwijls ten onrechte in dwarsdoorsneden de hartafstanden van pijlers en muren opgegeven of gebruikt in het verhoudingensysteem.

In de hoogte- en breedteverhoudingen van de zijbeukmuren aan de zuidzijde van het koor en aan de oostzijde van het oorspronkelijke transept van den Dom, vallen steeds veelvouden van 6 en 8 op. De hartafstand van de traveeën varieert van 6.36⁵ m tot 6.43 m. Hiermede moet dus bedoeld zijn de maat ± 6.44 m = 24 voet. De geboorte van de vensters wordt op dezelfde wijze gevonden op $(7 \times 6 =)$ 42 voet = 3 roeden. De onderlatei van het triforium ligt op 64 voet. De toppen van de vensters en de scheibogen bevinden zich op 6 voet daar- onder. De binnenwerksche breedte van den zijbeuk langs het koor bedraagt 20 voet, de dagmaat 18 voet.

De afmetingen van de bij de wijziging van het transept uitgevoerde vormen geven, evenals de hoogtematen van den lichtbeuk, veelvouden van 5, of liever 15 voet te zien. De vieringspijler heeft een zwaarte van 2.69⁵ m, waarin weer dadelijk de bedoelde maat 2.68²⁵ m = 10 voet te herkennen is. De geboorte van den triomfboog van den zuidelijken zijbeuk is van 42 voet gebracht op 45 voet (zie fig. 12, B, 13 en 21), het toppunt van 58 (= 64 voet — 6) voet op 60 voet. De geboorte van het gewelf in den lichtbeuk ligt op 90 voet, het toppunt op 120 voet. Een vergelijking van de dwarsdoorsnede over het koor van den Utrechtschen Dom met die van de kathedralen te Amiens, Beauvais of Keulen, brengt duidelijk aan het licht dat de lantaarn van den Utrechtschen Dom lager is uitgevoerd dan in het oorspronkelijk aan Amiens en Keulen ontleende ontwerp. Wanneer boven de onderlatei van het triforium in den Dom te Utrecht een lantaarn geschetst wordt volgens het verhoudingensysteem, dat in de drie genoemde kerken valt waar te nemen, dan komt men tot de volgende verhoudingen. Het triforium behoort een hoogte te hebben, welke ongeveer overeenkomt met den afstand van de geboorte der scheibogen tot de onderlatei van het triforium. Deze afstand bedraagt 64 — 42 = 22 voet, een onbruikbaar getal, dat ook na bij 64 te zijn opgeteld, geen bevredigend bedrag oplevert. Begrijpelijkerwijs heeft de hoogte van het oorspronkelijk ontworpen triforium dan ook iets minder, n.l. 20 voet bedragen, waardoor de bovenlatei op

¹⁾ In het onderschrift van fig. 8 op pag. 3 in het vorige nummer is gemerkt dat D overblijfsel is van het fragment van den onder A bedoelden schalk. Hier moet in plaats van fragment gelezen worden: basement.

²⁾ D.l. de „kleine Stichtsche voet”.

³⁾ Begrijpelijkerwijs maken de op maatsysteem ontworpen gebouwen het construeeren van driehoeken en cirkels mogelijk; de sleutel van zulke systemen moet evenwel uitsluitend bij de zuivere maatverhoudingen worden gezocht.

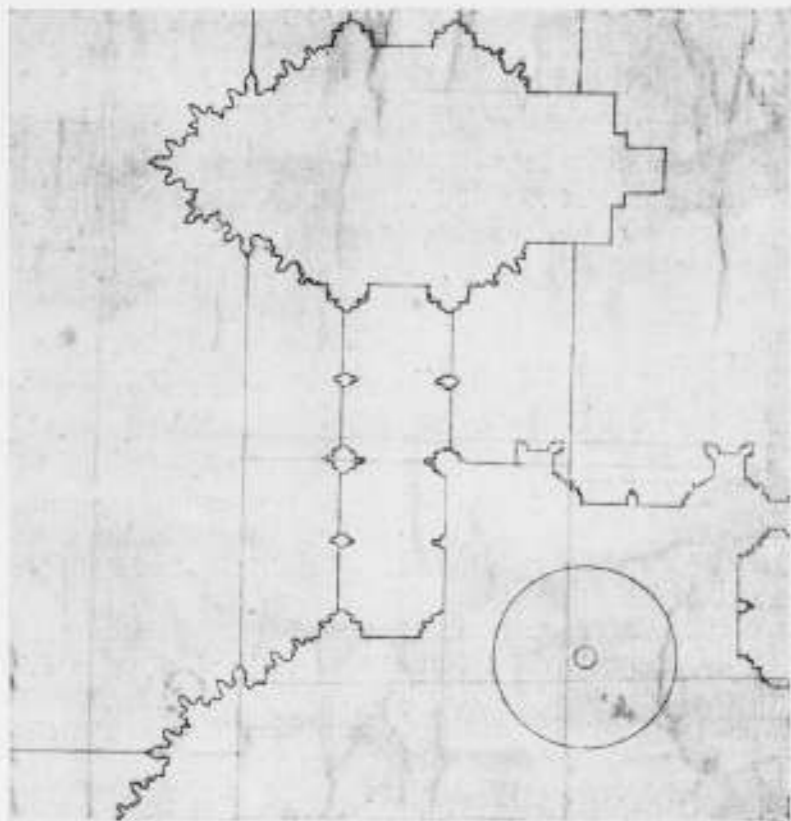

FIG. 18. FRAGMENT VAN EEN OORSPRONKELIJKE ONTWERPTEEKENING VOOR DE TORENS VAN DEN DOM TE KEULEN

84 voet, d.i. 6 roeden boven den kerkvloer kwam te liggen. Wanneer de vensters in den lichtbeuk even slank worden ontworpen als bij den Keulschen Dom, dan komen de toppunten op dezelfde hoogte te liggen als de toppen van de bovenste rij open velden in het eerste vierkant van den Domtoren, n.l. op 140 voet (= 10 roeden). De waterlijst van den lichtbeuk komt dan redelijkerwijs gesproken op 144 voet te liggen, terwijl de dekplaat van de balustrade op 150 voet kan worden gesteld. Ook deze hoogte correspondeert geheel met de hoogte van de oorspronkelijke balustrade op den eersten omgang van den Domtoren¹⁾. Op die wijze is bovendien een architectonisch verband verkregen tusschen de hoogte-indeeling van de kerk en den toren, een eenheid, die bij het uitgevoerde ontwerp van de kerk totaal ontbrak. Uit het bovenstaande schema valt een gewelfvorm af te leiden, waarvan de geboorte op 108 en de kruin op 140 voet moeten worden gedacht. Deze hoogte voldoet aan de Keulsche verhouding 7:3:1 voor hoogte lichtbeuk : hoogte zijbeuk : breedte zijbeuk²⁾.

Resumeerende kom ik tot de volgende veronderstellingen: Aan het einde van de XIIIde eeuw kenmerkte het ontwerp voor den Utrechtschen Dom, na waarschijnlijk ingrijpend te zijn gewijzigd in zijn opstand, een groote overeenkomst met het ontwerp voor den Dom te Keulen. Vervolgens telde het langkoor vier traveeën, de wenteltrappen voor de zijbeukdaken waren tegen de viering van de zijbeuken ontworpen, de transeptarmen waren drie traveeën diep, het dwarsschip was bovendien door zijbeuken geflankeerd en het langschip telde volgens traditie (zie fig. 1—6) zeven traveeën. Omtrent het ontwerp voor den westbouw wil ik mij hier niet uitlaten. In het begin van de XIVde eeuw heeft men zich genoodzaakt gezien het grondplan te wijzigen. De aanleiding hiervoor moet

¹⁾ Zie hierover mijn artikel in het Jaarb. Oud Utrecht 1934. Het ligt in mijn bedoeling eerlang ook in het Bouwkundig Weekblad over dit onderwerp een artikel te schrijven.

²⁾ Bij de kathedraal te Amiens is deze verhouding $6\frac{1}{2} : 3 : 1$, bij de kathedraal te Beauvais $10 : 4\frac{1}{2} : 1$.

gezocht worden in de moeilijkheden welke het Domkapittel met het kapittel van Oud-Munster ondervond. Laatstgenoemd college eischte het behoud van een toegang aan de noordzijde van zijn immunitet. Deze toegang zou namelijk door het groot-sche kathedraal-ontwerp komen te vervallen. Men heeft geen andere oplossing gevonden, dan het geheele langschip — dat moeilijk minder dan zeven traveeën kon tellen — één travee naar het oosten op te schuiven, waardoor ten westen van de kathedraal een ruime doorgang naar Oud-Munster bewaard bleef. Een mogelijk ontwerp voor twee weststorens heeft men tengevolge hiervan moeten loslaten. Wellicht bestond reeds te voren het plan voor één enkelen weststoren, in ieder geval was dit de eenige mogelijkheid om uit den door deze wijziging geboren toestand tot een behoorlijke oplossing te geraken. Het opschuiven van het langschip moest gewroken worden op de lengte van het langkoor, hetwelk reeds zóo ver was voltooid, dat nog slechts die travee vervallen kon, welke communiceerde met den ontworpen oostelijken zijbeuk van het dwarsschip. Ook de geringe diepte van de buitenste transept-traveeën moet haar oorzaak gevonden hebben in moeilijkheden tusschen beide kapitels betreffende het bouwterrein.

Reeds tijdens den bouw van den noordelijken zijbeuk werd de groote inkrimping van het ontwerp ter hand genomen. De noordelijke traptoren bleef evenwel op de ontworpen plaats behouden. Het binnen-muurvlak van den oostelijken wand van den noordelijken transept-arm werd daarentegen ± 50 cm naar het westen verplaatst, waardoor alle moeilijkheden die zich aan de zuidzijde hadden voorgedaan aldaar kwamen te vervallen.

Men heeft het ontstaan van een architectonisch weinig bevredigende steeg, welke zou komen te liggen tusschen den hoogen oostmuur van het noorder transept en de ver vooruit gebouwde kapel van Frederik van Sierck vermeden, door het bouwen van eenige kleinere vertrekken, waaronder de St. Blasiuskapel. Het muurwerk van deze vertrekken is zoo enorm zwaar, dat ik wel eens aan de mogelijkheid heb getwijfeld of hier wellicht een plan voor een oostelijken transeptoren heeft bestaan, zooals b.v. te Châlons sur Marne¹⁾. Doch de tijd, waarin dit gedeelte tot stand kwam, ± 1315 , noch de toestand van het hooger gelegen metselwerk maken dit waarschijnlijk. Niet onmogelijk hebben de grondvesten van het Romaansche dwarspand, dat volgens Dr. Labouchere zich ten oosten van het tegenwoordige dwarsschip moet hebben bevonden, de indeeling en afmetingen van dezen tusschenbouw beïnvloed.

Toen in 1321 de bouw van den Domtoren ter hand werd genomen, bestond blijkbaar nog het oorspronkelijke ontwerp voor wat betreft den opstand van den lichtbeuk. Dezelfde meesterhand die het Keulsche stempel drukte op de details van de kapellen van van Arkel en Avesnes, is nog eenigszins te herkennen uit het steenhoudwerk aan den doorgang van den toren. De meester van de genoemde kapellen leefde nog in de twintiger jaren van de XVIde eeuw en ongetwijfeld pronkte daar ook nog zijn grootsche opstand van de kathedraal.

De bouw van den Domtoren eindigde in 1382. Daarna kreeg de uitvoering van den lichtbeuk haar beslag. Begrijpelijkerwijs bevredigden toen niet meer de strenge vormen uit 1300. Men heeft een nieuw ontwerp gemaakt voor de lantaarn. De ervaring in Beauvais, waar de ijle lichtbeuk in 1225 en 1284 was ingestort, en de moeilijkheden bij den Keulschen Dombouw, waren den meester van het nieuwe plan niet ontgaan. De slanke lantaarn van Beauvais had ook in Frankrijk zelf geen school gemaakt. Zoo verscheen dan op den overwegend XIIIde-eeuwschen benedenbouw van het Utrechtsche Domkoor een lantaarn, die door het lage triforium treffende gelijkenis vertoont met het koor van de kathedraal te Limoges en Narbonne. De

¹⁾ Deze torens te Châlons sur Marne zijn op oude fundamenten gebouwd en zoodoende als een compromis in het ontwerp te beschouwen.

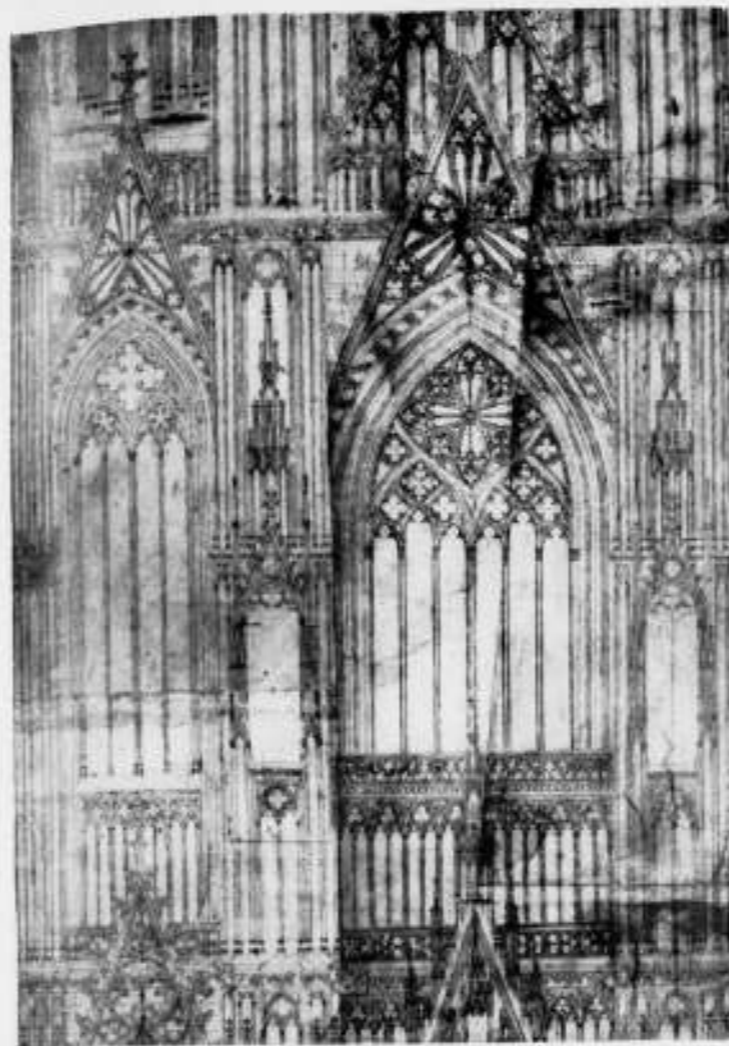

FIG. 19. FRAGMENT VAN EEN OORSPRONKELIJKE ONTWERPTEEKENING VOOR DEN WESTBOUW VAN DEN DOM TE KEULEN

verhouding van de hoogte van den lichtbeuk, tot die van den zijbeuk, tot de breedte van de zijbeuk werd gebracht op 6:3:1. Uitwendig werd het streefpijlersysteem, dat bij de zooveel lagere St. Jans-kerk te 's-Hertogenbosch nog naar Fransch-Keulsch voorbeeld met dubbele lichtbogen werd gebouwd, zeer vereenvoudigd door de toepassing van enkele lichtbogen. De detail-leering van de uitgevoerde enkele lichtbogen vertoont een groote overeenkomst met die aan de kathedraal van l'Evreux. Ik meen in de hoogte-indeeling van de contreforts een duidelijke aanwijzing te zien dat deze inderdaad in verkorten vorm zijn uitgevoerd.

Boven de plint namelijk versnijden zich de steunbeeren achtereenvolgens op 12 voet, op 15 voet, weer 15 voet en 18 voet, waarmede de kroonlijst van zijbeuk en kapellen is bereikt. Architectonisch bezien zou hierop de eerstvolgende versnijding van den vrijstaanden steunbeer gevonden moeten worden op 18 voet. De lichtboog van dat punt af, gesteld tegen den lichtbeuk, zou juist ter plaatse van de veronderstelde geboorte (op 108 voet,) het muurwerk schragen. Een volgende geleiding van 18 voet zou een tweeden boog waarschijnlijk maken ter plaatse van de oplegging der zolderbalken (zie fig. 21). De uitgevoerde steunbeeren versnijden zich daarentegen boven de genoemde kroonlijst tweemaal op 15 voet, hetgeen architectonisch niet geheel voldoet (zie fig. 13).

Bij een nauwkeuriger beschouwing van het kerkgebouw worden zelfs tastbare aanwijzingen gevonden welke duiden op een

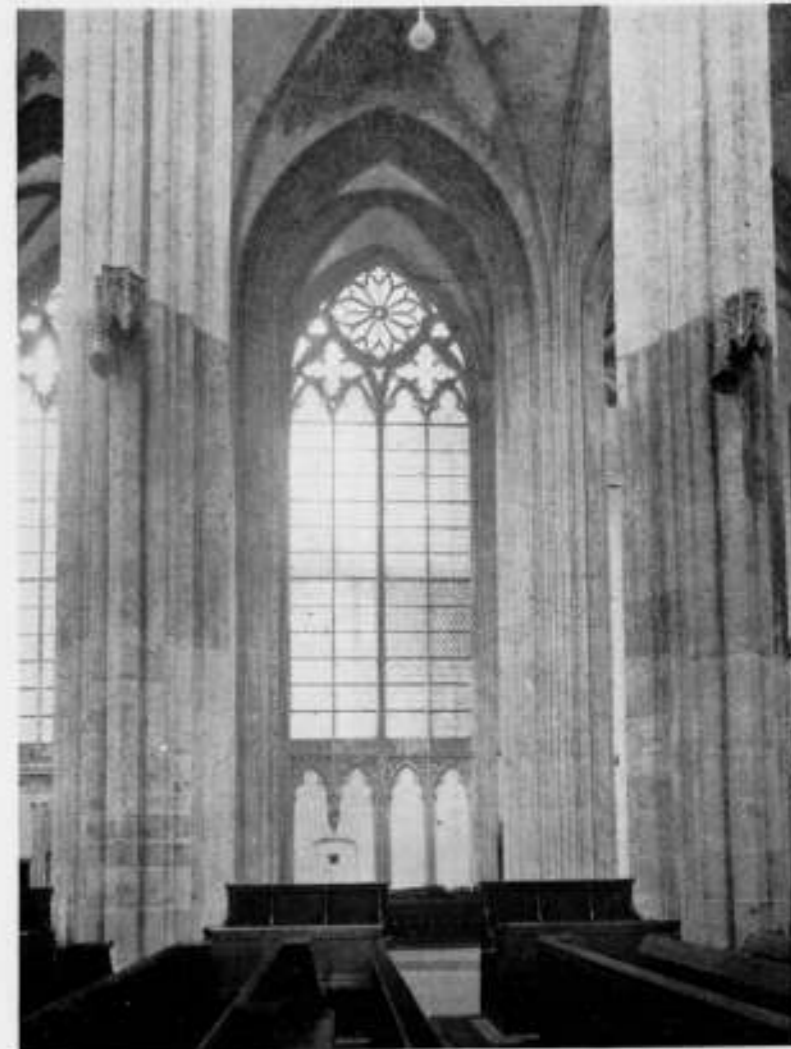

FIG. 20. GEZICHT IN DE KAPEL VAN BISSCHOP GUY VAN AVESNES

inkorting van den ontworpen lichtbeuk. De achterwand van het triforium boven den zuidelijken zijbeuk van het koor vertoont de moeten van verdwenen tentdaken welke de kapellen van Van Arkel en Avesnes hebben overkapt.

Van deze tentdaken ligt de nok hooger dan de onderdorpels van de lichtbeuk-vensters, zoodat deze kappen aan de zijde van den lichtbeuk waren afgesnoten (zie fig. 13 fijne stippellijn). Een dergelijke oplossing kan nimmer in de bedoeling hebben gelegen en wordt dan ook gecorrigeerd door de gevonden aanwijzingen, volgens welke in 1931 de lessenaarskappen op de zijbeuken werden aangebracht.

In 1321 ontbrak aan het koor de lichtbeuk. De bekapping op de zijbeuken en kapellen was reeds voltooid. Op de beide kapellen aan de zuidzijde zullen in ieder geval tentdaken ontworpen zijn. Deze daken zouden dan sluiten tegen den achterwand van het 20 voet hooge triforium.

Bij de uitvoering van den lageren lichtbeuk heeft men aanvankelijk de tentdaken gehandhaafd. Aangezien de kleinere lantaarn achter de hooge bekapping van den zijbeuken den kapellenkrans grootendeels schuil ging, heeft men de lessenaarskappen ingevoerd.

In fig. 21 is duidelijk aangetoond dat de gevonden hoogte van de verdwenen lessenaarsdaken zich geheel aanpast bij den hoogen lichtbeuk met zijn triforium van 20 voet.

Bij herhaling sprak ik over „Keulschen invloed“. Ik wil, alvorens dit artikel te eindigen, naar voren brengen, dat onder-

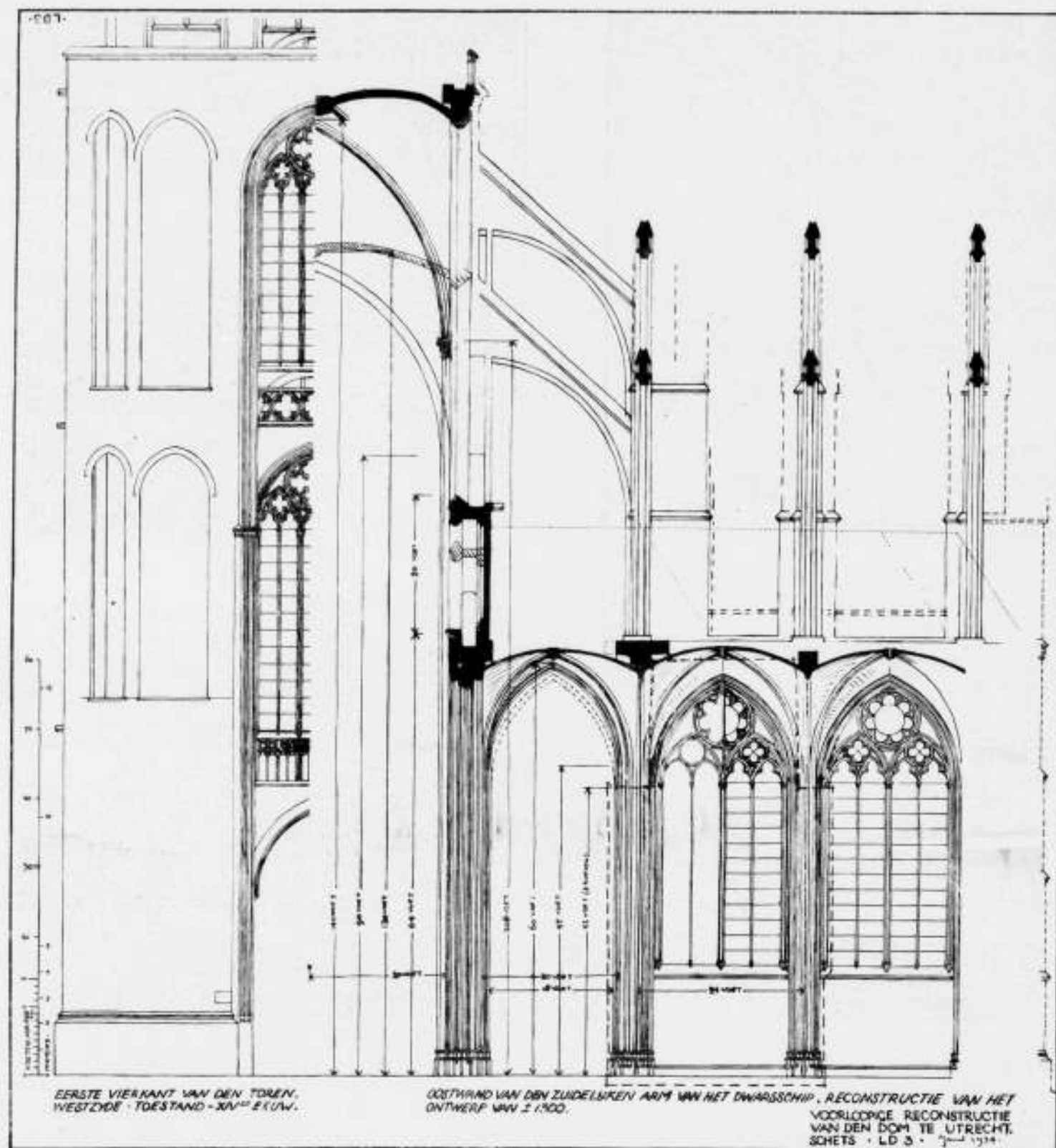

FIG. 21. VERGELIJK FIG. 13 EN 15
(DE HIER GESCHETSTE RAAMTRACEERINGEN IN DEN TOREN ZIJN WAARSCHIJNLIJK NIEMER UITGEVOERD.)

zoekingen op dit gebied nog te weinig resultaten hebben afge-
worpen om deze uitdrukking geheel te rechtvaardigen. Volgens
het genoemde artikel van Prof. Vogelsang is het niet onmogelijk
dat het Keulse werk onder Utrechtschen invloed stond. Waar ik
van Keulschen „invloed” of „school” heb gesproken, dient dus
in de eerste plaats gedacht te worden aan het onmiskenbare
contact tusschen de Utrechtsche en Keulse Domloofs. Met het-
zelfde recht zou men, sprekend over den Dom te Keulen, de
uitdrukking „Utrechtsche school” of „invloed” kunnen bezigen.

Het steen- en beeldhouwwerk dat gelijkenis vertoont met
Keulse details, is ouder dan het werk in Keulen.

Tenslotte worde dan nog gewezen op de bijzonderheden die bij
20

een mogelijke restauratie van de afdekking boven de kapel van
Rudolf van Diepholt zullen worden aangetroffen.

Behalve het fragment van het trapgat, genoemd op blz. 7,
zal de oorspronkelijke „buitenzijde” van het halve venster in
den transeptwand worden gevonden. Aan het muurveld boven
dit venster zal een schoongemetselde verzwaaring worden aan-
getroffen, welke stamt uit den tijd dat het transept reeds ge-
wijzigd was uitgevoerd, dus met een triforium boven den aan-
vankelijk daarop niet berekend oostmuur, en de kapel van
van Diepholt nog niet bestond. Ook zal het afgekloofde werk
van den gesloopten traptoren te zien zijn, evenals de strook,
waaruit de gebeeldhouwde gevelijst werd weggebroken, om
herplaatst te worden in den gevel van de Diepholt-kapel.

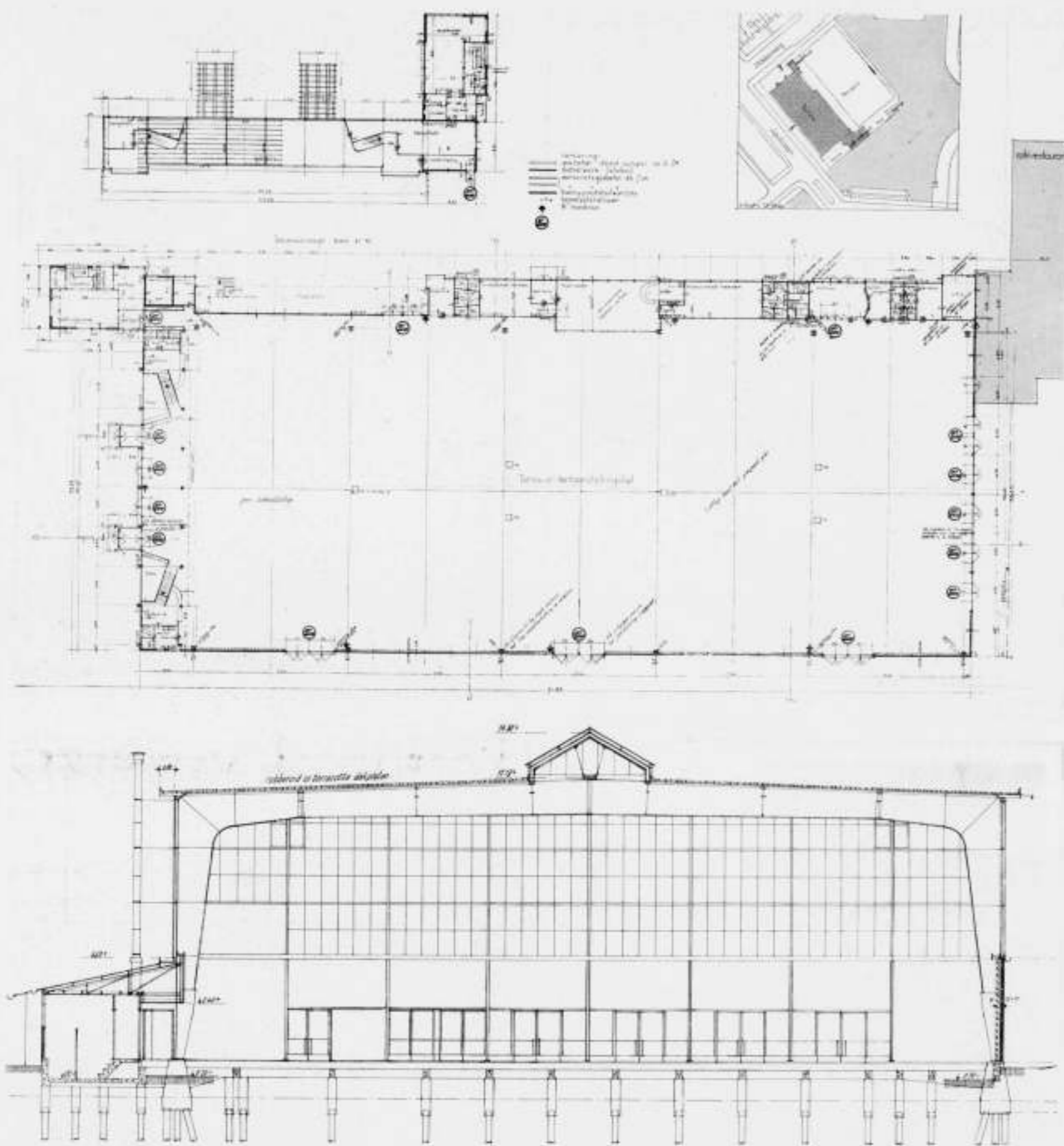
TENNIS- EN TENTOONSTELLINGSHAL „APOLLO” TE AMSTERDAM BOVEN GEZIEN UIT HET WESTEN, ONDER GEZIEN UIT HET OOSTEN.
ARCHITECTEN I. A. BOEKEN B.N.A. EN W. ZWEDIJK

DE TENNIS- EN TENTOONSTELLINGSHAL „APOLLO” IN PLAN-ZUID TE AMSTERDAM.

Wanneer een cultuurhistoricus de pen opneemt, om de hem
aangeboden plaats in een bouwkundig weekblad in te nemen,
moet hij weten wat hij doet. Men kan niet van hem verwach-
ten, dat hij, concurrerend met de mannen van het vak, con-
structieve gewichtigheden zal aandragen, waar geen behoefte
aan bestaat. Zijn taak is die van den belangstellenden leek, en
hij vertegenwoordigt het leekendom, omdat hij historicus is,
drager der traditie.

Want de plaats, die een bouwwerk in de levende wereld in-
neemt, wordt slechts weinig bepaald door de ideeën en opvat-
tingen der architecten en kunstenaars. Aanziet de monumen-
tale gebouwen uit het verleden, zooals het koninklijk paleis
op den Dam, of de nu met ondergang bedreigde Kathrijnekerk

op het Singel: ze staan daar als monumenten, als pronkdingen
in de mooie kamer; men wil ze niet missen, maar leven doet
men met de kanapee en het buffet. De luide en degelijke taal
der kunstenaars doet vergeten, dat de betekenis van een
gebouw voor het heden bepaald wordt door zeer nederige of
althans niet geachte personen: kinderen en jongelui. De gevels
en zalen die men ziet in de jaren van zijn groei en eerste rijp-
heid, ze worden door herkende en beminde oogen be-
schouwd, en tot integreerend deel der wereld gemaakt. Wat
ouderen zien, is slechts het vasthouden van het vertrouwde,
of anders een aesthetiseerend bekijken, nimmer werkelijk be-
leven, van nieuwe kunst. Hoogstens kon men voor enkele con-
templatieve personen een beperkte uitzondering maken, en dan

TENNIS- EN TENTOONSTELLINGSHAL „APOLLO“ TE AMSTERDAM. PLATTEGRONDEN EN DWARSDOORSNEDE (DEZE LAATSTE SCHAAL 1 A 200)

wel allereerst voor den cultuurhistoricus. Zijn aard brengt mee, dat hij zijn leven lang iets van die naar niets kijkende, en verborgen dingen ziende, kinderoogen overhoudt. Het is, bij de nadering van architect Boekens schepping, niet moeilijk in de stemming te komen. De ongewone ligging aan zooveel water, het uitzicht op een zoo wijsch tafereel, herinneren aan de gevoelens van uitgaan op vrije Woensdag- of Zaterdagmiddagen. En daarbij komt, dat de grootte en massaliteit van zulk een gebouw op prachtige wijze in lichtheid is opgeheven. Men heeft het gevoel als kon men het, met wat inspan-

ning, met zijn vieren verzetten. Wat dat betreft doet het meer aan watersport, dan aan dingen binnenshuis denken. Het tentmatige, dat bij tennissen zou hooren, zit er niet in. Ik zeg dit geenszins als een verwijt; een gebouw met blijvende bestemming, op zulk een opvallend punt, mag er toch weer niet uitzien alsof het zou kunnen wegwaaien. Minder aangenaam is mij de landzijde. Ik spreek niet van de sierlijke deuruitbouwsels, tocht ruimten met uitstekend dak, om de bezoekers aanstonds in de droogte te zetten; hierover niets dan lof; doch den grooten zijmuur aan de straatzijde vind ik

enbeduidend en vervelend. Hier is de fantasie des bouwmeesters verlamd. Doch hoe wordt dat goedge maakt door enkele juweeltjes. — ja, ik laat dat woord staan — als de prachtige opzwal van de restauranttrap, en het geestige dak van een bijgebouwtje! Mij ontviel wel is waar hierbij het niet zeer viriele woord juweeltjes, onwillekeurige reactie op het ietwat vrouwelijke kokette van sommige bestanddeelen des gebouws. Zelfs kan ik een gevoel van beklemming niet onderdrukken, in die geweldige, volkomen passend verdeelde zaal, waar de kleuren zoo welkomen voor het doel der ruimte en bij het gebruikte materiaal passen. Hoe zal de nieuwe bouwwijze op den duur deze dingen kunnen varieeren? Natuurlijk, er bestaan variaties in tint en toon, maar heel veel anders kan ik mij zulk een ruimte toch niet mooi denken. Zijn deze verrukkelijke kleuren bestemd, door herhaling te gaan vervelen? Voorloopig althans kunnen wij ze genieten. Ik gevoel mij weder een opgeschoten jongen, door mijn ouders op vrije middagen er heen gezonden om te tennissen. Ruimte is psychologisch het symbool der mogelijkheid. Een geweldige levensmogelijkheid, belofte eener ongekende toekomst, ligt daar voor mij, niet ernstig en zwaar, opwekkend tot moeilijke daden, maar licht en hemelklaar, als een geluksdroom. Ik geloof, dat jongelui, die daar tennissen, er onbewust een voorraad van geluksimpressies uit meedragen, die hen in de donkere werkelijkheid kunnen verfrischen.

Dr. F. H. FISCHER.

TENNIS- EN TENTOONSTELLINGSHAL „APOLLO“ TE AMSTERDAM. ARCHITECTEN Ir. A. BOEKEN ARCH. B.N.A. EN W. ZWEEDIJK ARCH.

Het gebouwencomplex van de naamlooze vennootschap Sportpark en Tentoonstellingsgebouw „Apollo“ aan de kruising van Stadionweg en Apollolaan bestaat uit de tennis- en tentoonstellingshal, de directeurswoning en het café-restaurant. Naast de hal bevindt zich een tennispark met negen open banen, die met de kleedkamers en tearoom sedert 1 April van het vorige jaar in bedrijf zijn. De hal is in September in gebruik genomen. Het café-restaurant, het „Paviljoen Apollo“ met groot terras, tuin, wherryhaven en aanlegsteiger werd einde November geopend.

De hal, groot 35 x 85 m bevat vijf banen op riftvloer, twee aan twee naast elkaar in langsrichting, terwijl de vijfde baan dwars aan het kopeinde der ruimte ligt. Op deze wijze heeft elke baan door de circa zeven meter hoge glaswanden en door de daktantaarn overwegend licht van de langzijden. Aan de zuidoosten- en zuidwestzijde kan desgewenscht het te veel aan licht of de directe zon door lichte gordijnen worden afgeschermd.

Voorts bevat het gebouw een theegelegenheid, kleedkamers, enz., kantoor, bestuurskamer en een galerij voor de toeschouwers over de geheele breedte der hal. Met wedstrijden worden bovendien losse tribunes langs de banen geplaatst.

Behalve als overdekte tennisbanen wordt de hal geëxploiteerd als tentoonstellingsgebouw, gebouw voor sportdemonstraties en vergaderingen. Zij kan 5200 zitplaatsen bevatten, op houten banken met onderstellen van ijzeren buis, welke in rijen kunnen worden vastgezet zonder het eigenlijke oppervlak der tennisbanen te beschadigen. Niet in gebruik zijnde kunnen de banken door in elkaar passen in een minimale ruimte worden opgeslagen.

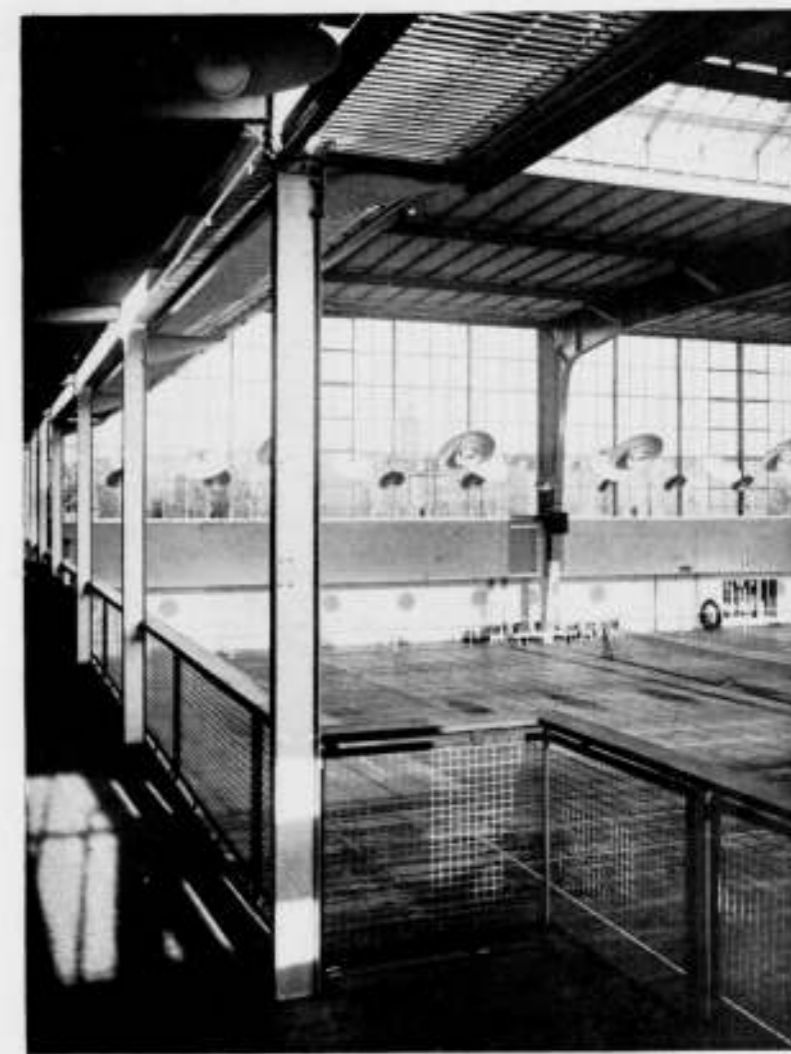
Terwijl de ingang voor de tennisspelers zich bevindt in den hoek tusschen de woning en de hal, worden voor de tentoonstellingen en vergaderingen de beide hoofdingangen met de portieken en de glazen luifels, en de voorruimte met cassa's en controle in gebruik genomen. Ten behoeve van de laatste genoemde bestemmingen zijn aan de vier zijden der zaal talrijke breede uitgangen geprojecteerd. De deuren aan de Apollolaan zijn zoo gemaakt dat deze met de daarboven aangebrachte

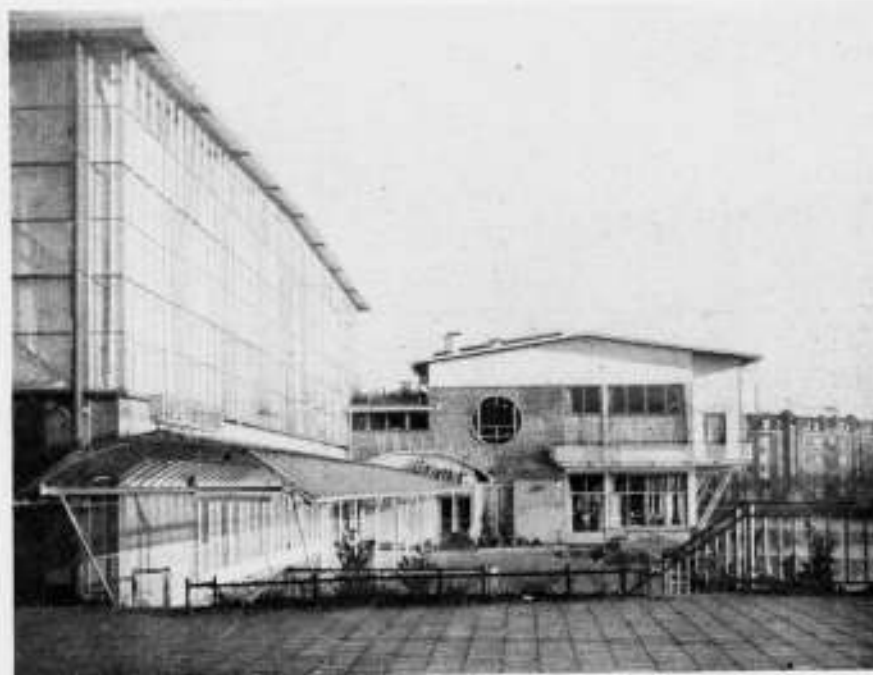
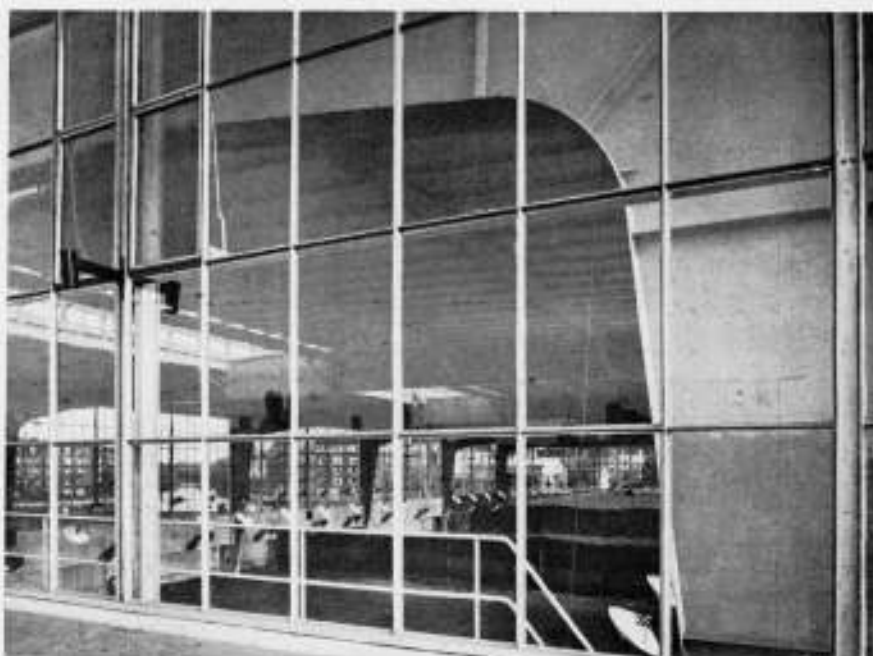
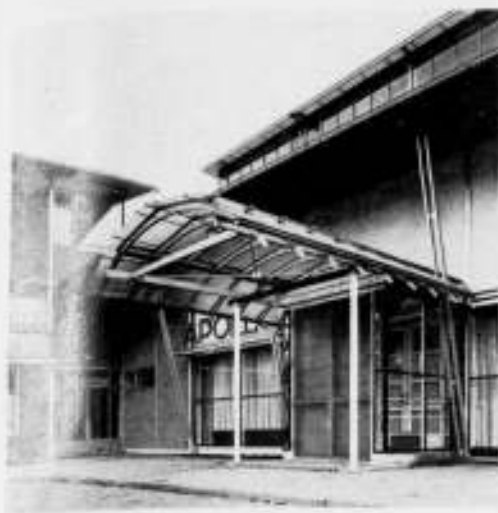
GEZIEN VAN AF DE NOORDER AMSTELLAAN MET HET A. N. W. B. MONUMENT

GEZIEN VAN UIT DE APOLLOLAAN

DE HAL GEZIEN VAN AF DE GALERIJ

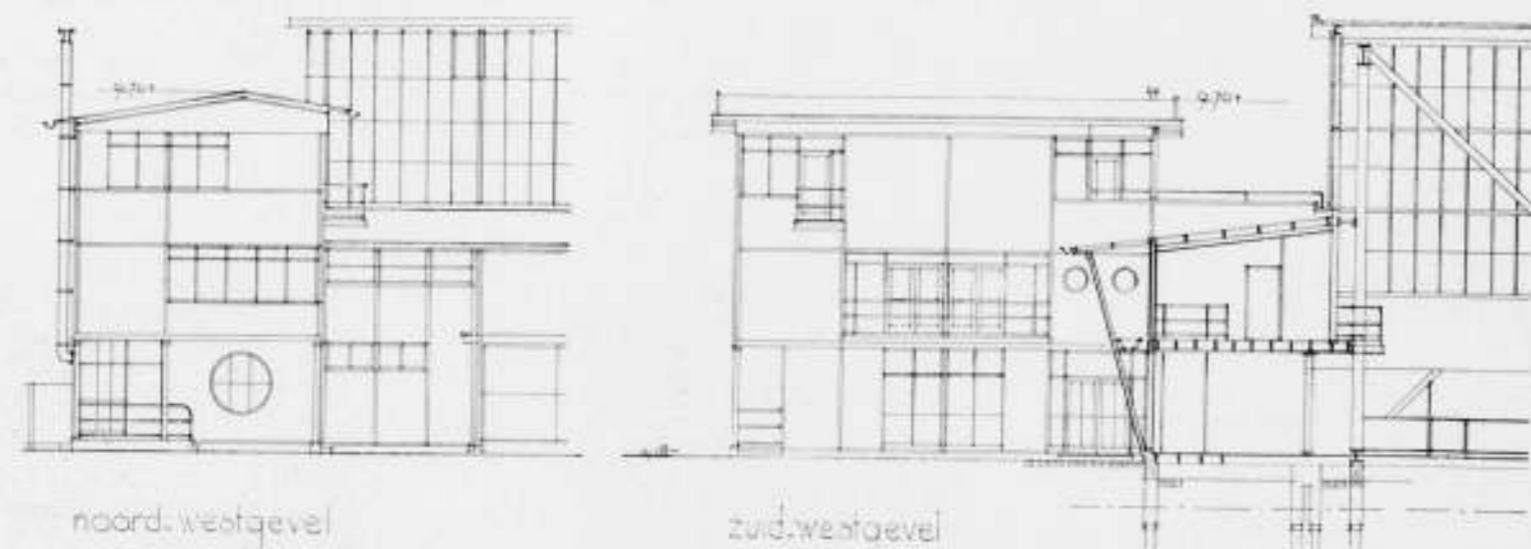
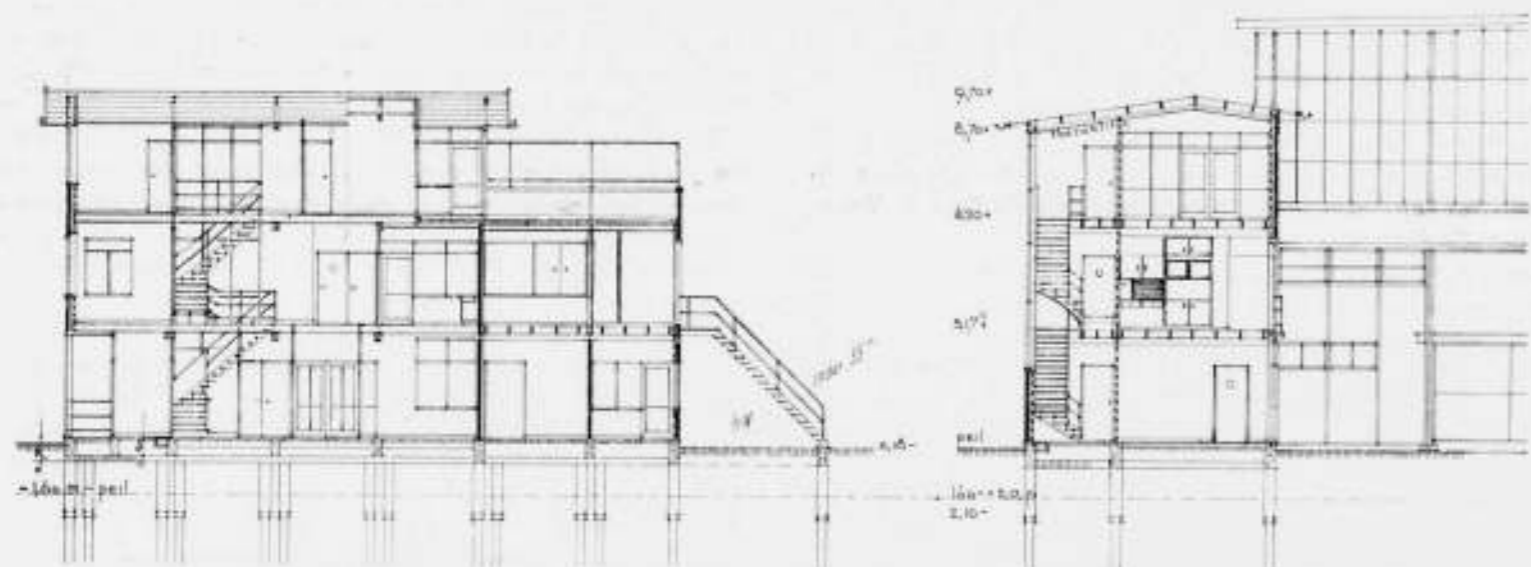
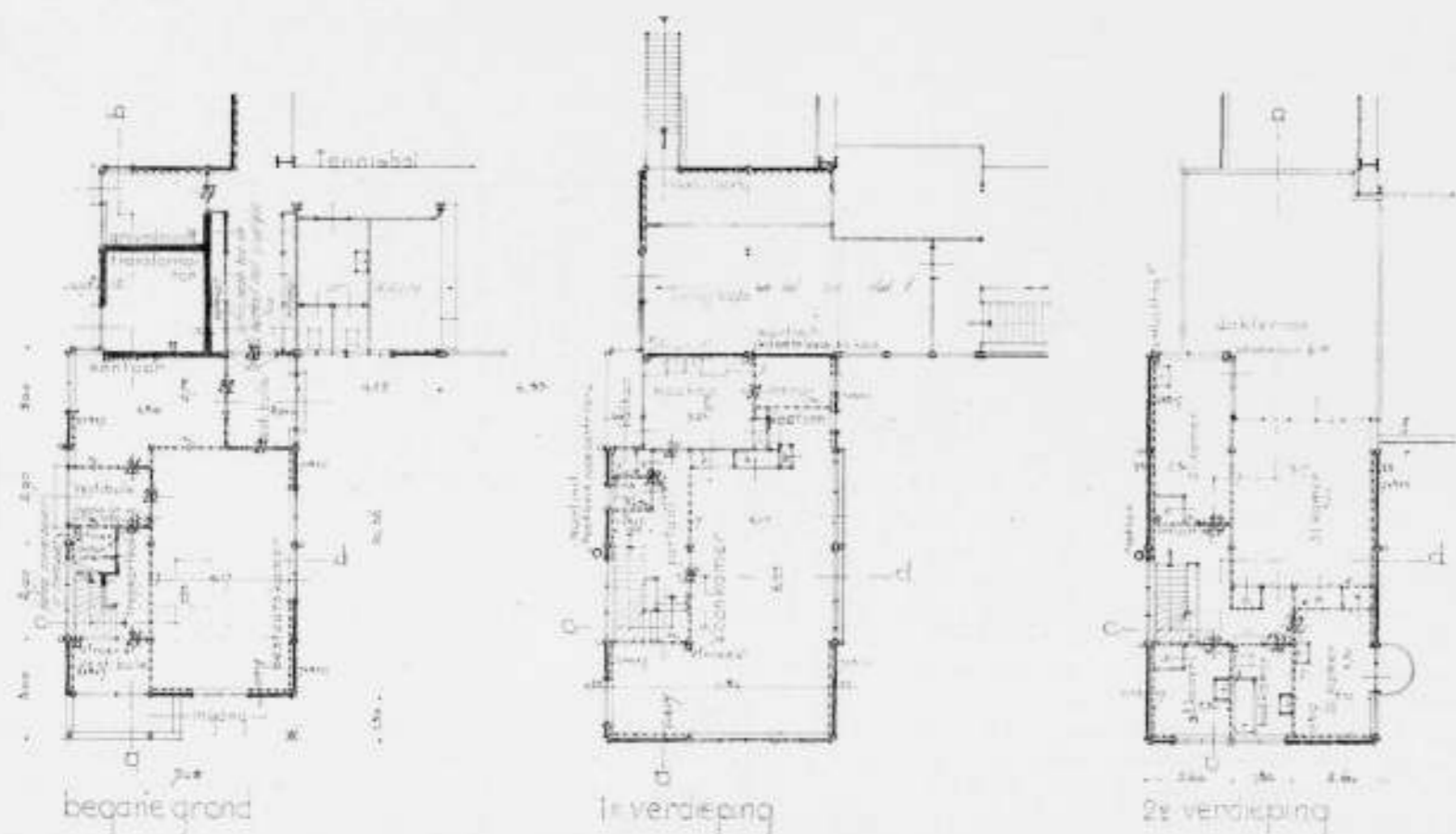

BOVEN: LINKS, LICHTKAP, RECHTS, INTÉRIEUR
MIDDEN: GEZICHT IN DE HAL
ONDER: DE HAL IN GEBRUIK

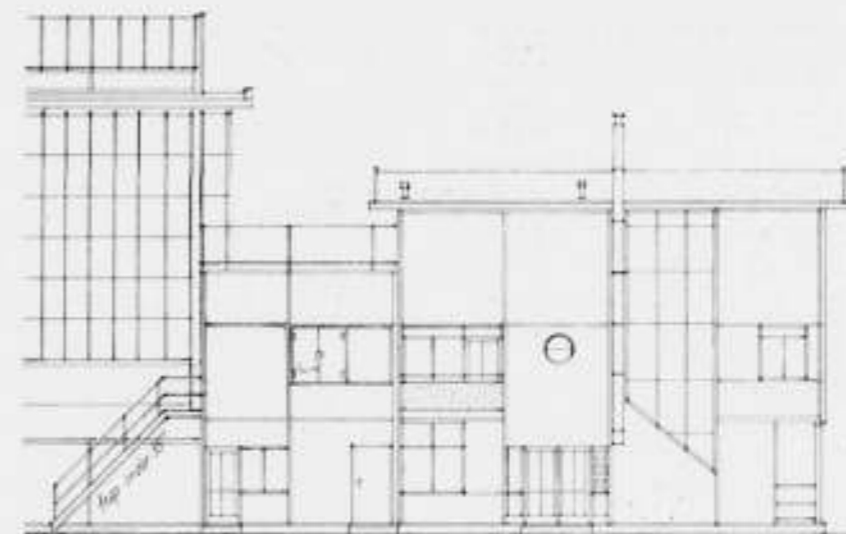
TENNIS- EN TENTOONSTELLINGSHAL „APOLLO” TE AMSTERDAM. ARCH. I. A. BOEKEN B.N.A. EN W. ZWEEEDIJK

BOVEN: LINKS: EEN DER ENTRÉE'S MET LUIFEL
RECHTS: OPGANG NAAR HET RESTAURANT
MIDDEN: ZUIDZIJDE VAN HET RESTAURANT
ONDER: FRAGMENT INGANG RESTAURANT

TENNIS- EN TENTOONSTELLINGSHAL „APOLLO” TE AMSTERDAM. ARCH. I. A. BOEKEN B.N.A. EN W. ZWEEEDIJK

TENNIS- EN TENTOONSTELLINGSHAL „APOLLO" TE A'DAM DIRECTEURSWONING, PLATTEGRONDEN, GEVELS EN DOORSNEDEN SCHAAL 1 A 200

HIERNAAST:
NOORD-OOSTGEVEL DIRECTEURSWONING

HIERONDER:
DE DIRECTEURSWONING

vakken een vrije doorlaat van 4.50×5.50 m kunnen hebben voor het binnenbrengen van omvangrijke tentoonstellingsstukken.

De constructie van de hal bestaat uit zes elektrisch gelaschte portaalspanten met een spanning van 35 m en een hoogte van circa 12 m. De spanten worden in vier gedeelten aangevoerd. Nadat de twee stukken van het horizontale gedeelte op den grond verbonden waren, werden de verticale stijlen overeind gezet en werd het middenstuk aangebracht, waarna het geheel in één gelascht werd.

De grootste constructiehoogte is slechts 1.50, zoodat deze spantvorm inderdaad een zoo groot mogelijk vrij profiel der ruimte geeft. De spanten staan op 17 m afstand van elkaar. Alle overige onderdeelen van het gebouwencomplex zijn ook als staalskeletbouw uitgevoerd.

De ijzerconstructie van de hal, de woning en zijbouw werd geconstrueerd door de Hollandsche constructiewerkplaatsen te Leiden. Dat van het café-restaurant met pergola door de Vries-Robbe te Gorinchem.

De wanden bestaan in het algemeen uit een halve steen metselwerk, spouw en binnenspouwmuur van gasbeton van 7 cm dikte. Eenige muurgedeelten boven groote raam- of deurpartijen, alsmede die van den zijbouw met kleedkamers enz. hebben een buitenspouwmuur van pleisterwerk op metaalgaas met een afwerking van witte cement. De meeste binnenmuren zijn van gasbeton. De buitenmuren van het restaurant zijn in hoofdzaak spouwmuren van tweemaal een halve steen terwijl de gevel aan het water grootendeels van stalen platen is, dit in verband met het wegwerken van de schuiframen.

De dakbedekking van de hal bestaat uit holle terracotta platen, die een gewicht hebben van slechts 45 kg per m^2 , waarover bimex met een afwerking van aluminiumpoeder. De overige flauwhellende dakvlakken bestaan uit een houten dakbeschoot met de zelfde bedekking, waaronder een isolatielaag van kurkplaten of heraklith.

De ruimten onder deze flauwhellende dakvlakken zijn in 't algemeen bij de onderliggende ruimte getrokken, hetzij door toepassing van een rond plafond als in het restaurant en in de tearoom, hetzij met schuine plafondvlakken als in de galerij, de woning en het clublokaal.

Terwijl de directeurswoning, de tearoom met kleedkamers enz. en het restaurant ieder hun eigen warmwater-verwarming en warmwatervoorziening hebben, wordt de Tennisbaan zelf elektrisch verwarmd door straalkachels die tegen het plafond der hal langs de ramen en onder de lantaarn zijn aangebracht met een totaal vermogen van circa 300 kw. De verlichting der tennisbaan geschiedt door P.H. tennislampen (fabrikaat Poulsen te Kopenhagen). Boven elke baan zijn 24 armaturen met lampen van 400 w aangebracht, die een verlichtingssterkte geven van 110 Hefner Lux, terwijl één baan speciaal voor wedstrijden nog voorzien is van 8 extra armaturen met lampen van 750 w. De verlichtingssterkte aldaar bedraagt circa 170 Hefner Lux. Voor nadere gegevens over deze elektrische installaties en de verwarmingsinstallaties zij verwezen naar de beschrijving hiervan door ir. H. M. Noordhoorn Boelen, den technischen adviseur in „de 8 en Opbouw" van 24 November j.l.

Het geheele gebouwencomplex werd uitgevoerd door de Amsterdamsche Ballastmaatschappij, onder leiding van haren directeur ir. A. Meyers, later onder haar ingenieur ir. Mauve. Ten slotte zij hier de prettige geest van samenwerking met mijn medewerkers op mijn bureau vermeld en hun goede zorg — en meer in het bijzonder die van mijn bureauchef C. Wiekart — voor dit schijnbaar eenvoudige maar in wezen gecompliceerde bouwwerk met zijn vele moeilijkheden en ook de aangename medewerking van A. Komter inzake het bepalen van het schilderwerk dat door het open karakter van het gebouw zijn eigenaardige eischen stelde.

Het interieur van het café-restaurant werd door den restaurateur buiten mij om ingericht, geschilderd en gemeubeld, zoodat ik daarvoor niet aansprakelijk ben.

A. B.

DE STRIJD TEGEN VERKEERDE PRIJSVRAGEN, DE LEDEN DER CONSTITUERENDE VERENIGINGEN MOETEN DE P.P.C. STEUNEN.

Geachte Redactie. De Permanente Prijsvraagcommissie vraagt een kleine ruimte om nog eens de aandacht van alle lezers te vestigen op een groot, oud en moeilijk uitroebbaar kwaad: De P.P.C. wordt door de leden der Constituerende Verenigingen onvoldoende gesteund. Nu eens neemt een hunner zitting in een jury zonder het programma te hebben onderzocht, dan verzuimt een uitgenodigde voor een besloten prijsvraag hiervan de P.P.C. kennis te geven, een andermaal is een inzending reeds geschied vóór men zich zelfs het bestaan van onze prijsvraagregelen en van de P.P.C. heeft herinnerd! Wij kunnen niet bij elk dier helaas zéér talrijke gevallen stukken naar Uw redactietafel zenden. Maar een enkele maal moet dat toch wel. Als namelijk de maat weer eens overloopt. Voor ons ligt een programma van een besloten prijsvraag uitgeschreven door een voorname groothandel, en het gevraagde is niet minder dan een handelsmerk. Dit programma nu is een ongelooflijk staal van prijsvraaguitschrijving, het heeft alle tekortkomingen der beruchte voorbeelden van de eeuw vóór de A.N.P. Dat er geen artikel in voorkomt betreffende het auteursrecht en dergelijke „kleinigheden“ spreekt wel van zelf, maar (wij zeiden U immers: ongelooflijk in 1934) de jury in deze prijsvraag is niemand dan de uitschrijver zelf, de prijs is... f 100.— (handelsmerk voor een groothandel!) en van terugzending is helemaal geen sprake! Nu zegt U natuurlijk: „waarom heeft de P.P.C. dan niet tijdig hier tegen geprotesteerd?“ Omdat, terwijl de termijn van inzending 31 December l.l. was, ons niet eerder dan diezelfde dag door een der uitgenodigden een ex. van het programma werd voorgelegd. En omdat de leden der P.P.C. geen helderzienden zijn, (althans niet ex officio), en men dus niet mag eisen dat zij verkeerde prijsvragen in de droom zien naderen. Het is ons inmiddels bekend dat de bovenbedoelde uitschrijver zijn ontwerpen van alle uitgenodigden op één na heeft binnengekregen. Men gaat dus op zulke aanbiedingen in! Dit ten eerste.

Ten tweede: Zowel uitschrijver als uitgenodigden (op één na) hebben A.N.P. en P.P.C. in volkomen argeloosheid of onverschilligheid genegeerd; — en de éne uitzondering wacht met zijn waarschuwing — tot de hele zaak goed en wel afgelopen is. Veel ervaring kalmeert verbazing en ontstemmingen, maar ook de (gelijk bekend) geduldigste en zachtmoedigste aller commissies heeft soms voor haar emoties een uitlaat nodig. Zij vinde die dan in dit nog eens herhaald beroep op elk der leden van de constituerende verenigingen: Wanneer U, op welke wijze ook, in aanraking komt met een prijsvraagplan, denk er dan aan dat wij prijsvraagregelen hebben! Denk er bovendien aan dat wij een Permanente Prijsvraagcommissie hebben! Die aller, ook Uw, belangen behartigt. Aanvaard geen plaats in een jury zonder het programma te kennen; ga niet op een programma in dat niet getoetst is aan de Alg. Nederl. Prijsvraagregelen. Breng de P.P.C. van alles wat de bedoelde voorgenomen of reeds uitgeschreven prijsvraag betreft op de hoogte. Geen lid heeft 't recht dit ooit te verzuimen. Maar doe het snel, DADELIIJK, en niet wanneer het te laat is.

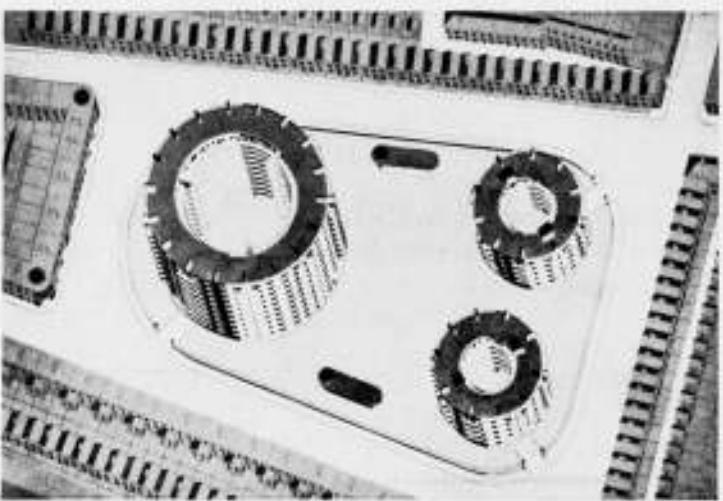
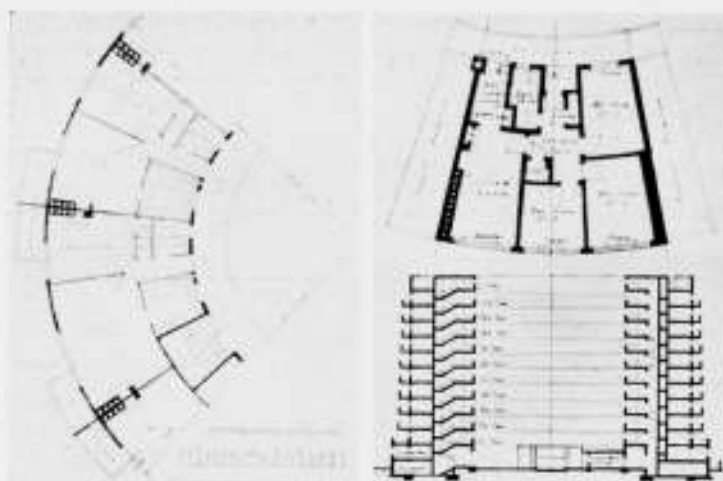
Met dank voor de opname.

DE PERMANENTE PRIJSVRAAGCOMMISSIE.

PRIJSVRAAG ARCHITECTURA ET AMICITIA.

(Zie vorig nummer).

Er worden niet gevraagd wachtkamers, maar er moet één wachtkamer komen voor ± 40 moeders. Het adres van het Genootschap A. et A. is Frans v. Mierisstraat 107, Amsterdam 28

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

THE ARCHITECTS' JOURNAL van 18 Oct. 1934.

Een overzicht van het naar aanleiding van het in den herfst van 1933 genomen besluit ingevolge de „Housing Act“ 1930 voor den bouw van 265189 huizen over den tijd van 5 jaren verdeeld ter vervanging van krotwoningen toont aan, dat in de eerste elf maanden 12789 huizen zijn gebouwd. Men acht het mogelijk, dat in het eerste jaar rond 15000 huizen gereed komen, zoodat er in de volgende 4 jaren 270.000 voltooid moeten worden. De uitvoering van dit plan beteekent werkverruiming.

Van architect Sir Giles Scott de Nieuwe Universiteitsbibliotheek te Cambridge en het door the Highways Committee of the London County Council aanbevolen laatste ontwerp van dezen architect voor de nieuwe Waterloo-bridge, beide belangrijke officieele opdrachten, en in een min of meer traditioneele vormgeving behandeld. Verder eenige flatgebouwen, werk-details en een bespreking over „Industrial Design“: A new Exhibition in Dorland Hall.

THE ARCHITECTS' JOURNAL van 25 Oct. en 1 Nov. 1934.

London's Newest Flats, Mount Royal Flats, een nieuw blok in Oxfordstreet, bevattende 650 gemeubileerde flats, prijzen varieerende van 3—7 guinea p. w. Arch. Sir John Burnet, Tait en Lorne, kosten £ 1.000.000.

Troy Court, High Street, Kensington W., een ander blok bevattende 80 flats, huurprijzen £ 155 en £ 260 per jaar, kosten £ 135.000. De muren der binnenplaats bekleed met glasplaten vastgezet met roestvrij metalen banden.

The Kirk Sandall Hotel, Doncaster, architect T. H. Johnson and Son. Dit vrijstaande kleine Hotel (Inn) in een landelijke omgeving is vierkant opgetrokken en zoowel buiten als binnen geheel met glas bekleed. Al het buitenglas is vastgezet met mastiek. Een project voor circular flats, tien verdiepingen hoog, van Mr. Douglas H. Green van de Trussed Concrete Steel Co, voorgelegd aan L. H. Keay, Director of Housing, Liverpool (zie afb. boven); met plannen en doorsneden van diens eigen project. De oplossing van het probleem voor de behuizing van den werkenden stand, berust op een methode van constructie, welke de productie van gebouwen met lage huren mogelijk maakt, is hierbij het uitgangspunt. In het No. van 1 Nov. wordt dit project nader door Mr. Green besproken en een bijdrage van Mr. James Wallace gegeven met suggesties voor Circular Buildings in Reinforced Concrete onder het motto: „Planning for Standardization“.

Vervolg van de Mount Royal Flats, Werkdetails van de glasbekleding Troy Court en een geïllustreerd verslag van de Industrial Design Exhibition.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 3 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 19 JAN. 1935 No. 3

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. C. KRUIJSWIJK. †

Op Donderdag 10 Januari jl. is te Amsterdam overleden het lid van den B.N.A. de heer C. Kruijswijk, in den ouderdom van 50 jaar.

De heer Kruijswijk heeft verschillende kerken gebouwd voor de Ned. Hervormde Gemeente en verschillende bijzondere scholen.

Van hem zijn ook bekend veel woningbouwblokken in Amsterdam Zuid, o.a. de arkadebouw aan de Noorder-Amstellaan bij het Dan. Willinkplein.

Binnen enkele weken zal een meer uitvoerig levensbericht over den heer Kruijswijk worden opgenomen.

D. MEINTEMA. †

Op Maandag 14 Januari jl. is na een korte ongesteldheid te Leeuwarden overleden de heer D. Meintema, Architect B. N. A. De heer Meintema was een zeer bekend lid in den B. N. A., die geregeld aanwezig was op de vergaderingen. Hij heeft nog deelgenomen aan de jongste ledenvergadering op 15 December jl. en aan de vergadering van het Bestuur met de Kringvoorzitters op 1 December jl., waar hij verschillende belangrijke mededeelingen deed over de behartiging van de schoonheidszorg in Friesland.

De heer Meintema was een bijzonder architect, die zonder in zijn werk tot bepaalde nieuwigheden te vervallen, toch meermalen met zijn werk de aandacht trok.

In zijn met den 1en prijs bekroond ontwerp voor een eensgezins-arbeiderswoning, ingezonden op de prijsvraag, in 1908 door de Mij uitgeschreven, kwam zijn methode om een project ernstig te doorwerken naar voren. Ook zijn project voor de in 1920 te Leeuwarden gehouden Electr. Tentoonstelling had een persoonlijk karakter.

De heer Meintema bereikte den leeftijd van 57 jaar. In een der volgende nummers van het B. W. A. zal hij meer uitvoerig herdacht worden.

Inning Contributie voor het eerste halfjaar 1935.

Gedurende de maand Januari zal voor leden van den B. N. A. de gelegenheid openstaan de contributie voor het eerste halfjaar 1935 (zie statuten art. 6 par. 13 en H. R. art. 3 par. 11) te voldoen, bij voorkeur door storting van het betreffende bedrag ad f 20.— op de postrekening van den B. N. A. no. 71518.

Na 31 Januari a. s. zal over het bedrag bij de leden, die dit niet hebben overgemaakt, per postkwitantis worden beschikt, verhoogd met f 0.25 voor inningskosten.

Het Bestuur vertrouwt dat vele leden gebruik zullen maken van de gelegenheid om het verschuldigde bedrag te gireeren, en daarmede zullen medewerken aan het verlichten van de administratie.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGaan VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUYSSEN, REDACTEUR
A. EIRINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR. 19 JAN. 1935

NR 3

ONDERSCHIEDING VAN ARCHITECT W. M. DUDOK, B.N.A.

De heer W. M. Dudok, Architect B.N.A. te Hilversum, is door het "Royal Institute of British Architects" aan den Koning van Engeland voorgedragen voor de Gouden Medaille voor 1935. Zooals men weet wordt deze medaille om de drie jaar verleend aan een buitenlandsch architect. De heer Dudok is de derde Hollandische architect, wien deze onderscheiding wordt waardig ge-

noemd. De eerste was Dr. P. J. H. Cuypers in 1897, de tweede Dr. H. P. Berlage in 1932. Wij wenschen den heer Dudok met deze onderscheiding geluk. De plechtige uitreiking zal, naar wij vernemen, plaats vinden in April.

REDACTIE B.W.A.

NOORD EN ZUID IN KERKELIJKE KUNST DOOR JAN POORTENAAR.

De grootheid der Italiaansche kunst is veelal haar klare vastheid, zoo van gedachte als van beelding, haar adel van vormgeving, haar rythmische evenwichtigheid en weloverwogen stijl, haar opperste volmaking der gedaante, die als een symbool van hoog geestelijk leven verschijnt. Zoo zijn Angelico's figuren geladen met gebedskracht, de godengedaanten van Michel Angelo schijnen als uit den kosmos gekristalliseerd op welks machtigen adem zij zweven, en Rafaëls prinselijke delicatessen geeft zijn modellen een algemeen-ideale, hemel-blanke harmonie. Hun bewegen is vorstelijke gratie of de hooge waardigheid van heiligen; hun verschijning niet intiem of huiselijk doch representatief.

De grootheid der Noordelijke kunst daarentegen is minder klaarheid van bouw dan droomende mystiek, minder de adel van den vorm dan zijn expressiviteit, minder de rythmische evenwichtigheid dan de karakteristiek van het individueel-natuurlijke, minder de opperste volmaking dan de scherpste, diepste karakterpeiling of het innigst medeleven eener gemoedsstemming. In dit Noorden kan het leelijke schoon zijn om hetgeen daarin verborgen huist, in dit Noorden kan het mismaakte prachtig worden als het een ziele-aandoening weerspiegelt en het ellendige verheven omdat het rijk gemoed uit beide vermag te stralen.

Zoo kan in het Noorden de pijnlijk-verwongen figuur eener kruisiging op een middeleeuwsche sculptuur ontroeren door de uitdrukingskracht harer uitgerekte, onreële vormen, meer dan de zuiverste menschelijke proporties die gedaante de welstandigheid van een Grieksch beeld hadden verleend. Het is dit onbegrijpelijk wonder, expressie van een innerlijk leven, dat er in doorstraalt en nog na eeuwen en eeuwen een echo van dat gevoelsleven kan oproepen. Het is alsof die expressie, als zij maar sterk genoeg spreekt, eigen wetten van proporties scheidt die uitgaan boven normale, stoffelijke verhoudingen der menschelijke gedaante.

In zijn gloeiende katholieke extaze zag de middeleeuwsche kunstenaar, wiens naam ons dikwerf niet eens bewaard bleef, minder van de wereld om hem heen dan van de verschrikking in het lijden van den Verlosser aan het kruis, en onder het sterven van zijn fel-gerichte, gesperde oogen openbaarde het lijden zich hem in een eigen gedaante. Wat deerden hem de spiervor-

men van een arm of knie bij zooveel leeds, Gods Zoon aangedaan? Een profanatie waren ze hem eerder dan een noodzaak. De extaze en het na-meten verdragen zich slecht. Kor-zichtigen zien juist in het ontbreken der zuivere vormen een profanatie — bij Servaes nog in onze dagen, ook deze Vlaming kent de vervoering die boven alle anatomieeler uitstijgt. In het Zuiden is dit welhaast ondenkbaar.

En hoever staat die middeleeuwsche vervoering van de er zoo kort na volgende periode, die ons den over het vergrootglas gebreken studeerenden en noteerenden Albrecht Dürer brengt, die met zijn mede-Renaissancisten langs den preciezen vorm het innerlijk zoekt, die meet, perspectief en anatomie uitcijfert, die ruims met zijn perspectief veroverd en als nieuw element der beeldende kunst haar intrede laat doen in het „verkort“, die heiligen schrijft „von menschlicher Proportion“ en van de „Messung mit Zirckel und Richtscheidt“. Het naspeuren is aan de orde van den dag gekomen, en men speurt zelfs met gretigheid na, wat de Romeinen al voor 't begin onzer jaartelken naspeurden. De studie van wat Vitruvius schreef is algemeen. Den middeleeuwer zouden al die anatomie en rekenarij meer heil-schennis dan steun zijn geweest. Bij Mantegna wordt de figuur van den Heiland het onderwerp van een studie in het kortst mogelijke menschelijke verkort. De extaze en het nameten.

Dit gedachten komen zoo in ons op wanneer wij in Basel's Kunsthalle een tentoonstelling van een honderdtal oude beeldhouwwerken zien, door den nieuwen conservator, Dr. Lichtenhan, met veel liefde bijeengebracht uit musea en particuliere collecties van Zwitserland en Duitschland, alle beelden van het Rijn-gebied tusschen het meer van Constanz en Keulen. Bijna alle anoniem.

Er zijn hier werken uit de elfde eeuw, de hierbij afgebeelde Christusfiguur van 1250 en de groep weeklagende vrouwen, die de eene geesteshouding vertegenwoordigen, terwijl de andere in de latere plastiek haar afspiegeling vindt, welke tot 1530 loopt. De Heilige Magdalena (± 1515) door Hans Leinberger, die ons aan de vrouwenfiguren van Dürer herinnert, de altaarvleugel met de voorstelling van de onthoofding van Johannes den Dooper (± 1530) toonen van deze laatste voorbeelden.

Een Maria met het Kind van 1430 boeit vooral door de prach-

CRUCIFIX. ± 1250. HOUT

HERKOMST: OMGEVING CONSTANZ

tige gelaatsuitdrukking, en hoe monumentaal en edel-sierlijk is die Sint-Martijn (± 1480) die zich den mantel doorsnijdt. Welk een aangrijpend beeld van diep geloof, welk een medeleven in die groep van de weeklagende vrouwen, staande aan den voet van het kruis, waarbij de herhaling in de figuren als een vermenigvuldiging van droefenis is. Welk een felle gespannenheid in dien straffen lijnengang van den Christus aan het kruis, tegenover de weidsche weelde van de Magdalena-figuur. Het eerste beeld wendt zich van de aarde af, het tweede er naar toe. Aan de andere zijde der Alpen — hoe is daar de schoonheid des hemels gezien als een verdubbeling van de aardsche!

In zijn, ons zoo naief aandoende, vroomheid maakt de Zuiderling zijn kerken dikwerf tot ware stapelplaatsen van krullen en verguldsel, van draperieën en papieren bloemen, van ontelbare voorstellingen van al wat heilig en engel-achtig is. Hij bouwt en siert zijn kerken niet volgens onze nuchterder, noordelijke begrippen maar krachtens de zijne, en maakt ze mooier door er steeds meer in te plaatsen dat tot zijn fantasie spreekt. Mooi plus mooi is nóg mooier, dat schijnt wel zijn gedachten-gang te wezen, en dat in de Beschränkung zich de meester toont, ja, dat is een theorie uit een ijzig koud land van mathematische redeneering die hier, in die warme zuiderzon, al verdampst voor ze er goed en wel is aangekomen.

Eén krul is mooi, twee krullen zijn mooier; goud is mooi en engeltjes zijn mooi. Zoo hangt er, aan twee lange haken, van de gewelven in den dom te Ferrara een gouden wolk van krullen, waarin vele gouden engeltjes zweven en die bekroond wordt door een gouden Christusfiguur, er boven op. „Zoo zweeft het volk der hemelingen en de gouden glorie van den Verlosser”, wil dat in woorden vertaald zeggen, en zegt het tot iederen geloovigen Italiaan. De haken ziet deze niet. Een Hollander ziet ze het eerst.

Kunst is in deze kerken er niet om der wille van de kunst, kunst en wat er min of meer op lijkt is hier slechts een voertuig — een der vele — van de religie. Zoomin als een Boeddha-beeld op den Boroboedoer is hier een Giotto of een Donatello als schilderstuk of als beeld. Zóó wilde ik ze gaan zien, die talloze beroemde kunstwerken, omdat ik zelf beeldend kunstenaar ben. Dat was mijn vergissing, terwijl ik meende, dat zoo'n kerk zich dan vergiste. Men wil een Ghirlandaio, Tintoretto, Titiaan, Orcagna, della Robbia of Cimabue gaan zien, waarvan men gelezen heeft, hoe die in de zooveelste kapel van deze of gene kerk aanwezig is — en dat is een dwaling. Zulk een kunstwerk, een schilderstuk vooral, is er totaal niet te genieten. Ten eerste gaat het schuil achter een aantal veelkleurige marmeren of porfieren zuilen, die niets te dragen hebben dan een overdadig kapiteel, en er alleen maar staan omdat mooi

DRIE WEEKLAGENDE VROUWEN. 1500. HOUT
HERKOMST: SCHWABEN

SINT-MARTIJN. ± 1480. HOUT
HERKOMST: LANDSHUT

DE HEILIGE MAGDALENA. 1515. HOUT
BEIERSCH, DOOR HANS LEINBERGER

plus mooi zoo mooi is. Dan gaat het schuil achter erg glimmende kandelaars van manslengte, met kaarsen die nog veel hooger zijn, wellicht een paar guirlanden, en zeker een crucifix; het is in een paar honderd jaar nooit schoongemaakt maar gestadig met wierook en kaarsenwalm, iederen dag een ietsje, glanslooser, grauwer, en onzichtbaarder geworden; gewoonlijk is het linnen uitgezakt en het fresco is van de vochtigheid of doorsiepelend condensatie-water ontkleurd, en gebarssten, en als alles dat niet het geval ware, zou het evenmin te bezichtigen wezen om de eenvoudige reden dat er geen licht op valt, maar het doorgaans juist onder of naast, tegen inplaats van tegenover, een venster is opgesteld.

Van de ongemeen statige, koninklijke composities van Ghirlandaio, bij wien Michel Angelo werkte, in Florence's Santa Maria Novella, zie ik veel meer wanneer ik thuis met een Duitsch boek zit, dan wanneer ik vóór die meters en meters groote fresco's sta, en veel van wat er in Italiaansche kerken is aan wandschildering of beeld heeft met kunst niet anders dan de verf of de steen gemeen. Maar in een kerk redeneert men niet als beeldend kunstenaar, men redeneert er ganschelijk niet. Men komt er slechts om te gelooven. En hoe ver is men van de prachtige statigheid der vroege Christelijke kunst afgeraakt. Sculptuur in den stijl der zooveen geschetste entourage? Eén voorbeeld.

Een Mariabeeld, kleurig en keurig opgeschilderd, met een grooten degen in de borst gestooten. Dat is de verpersoonlijking van Het Leed, zooals het tot de massa spreekt. Het gevest is stralend verguld. Het lemmet is stralend zilver. Het kleed is stralend hemelsblauw. Hier geen gelaat door smart vertrokken. Het geheel is achter stralend spiegelglas opgesteld, in een nis die prijkt met al krullen en verguldsel.

Eigenlijk kon het beeld er een wezen uit een wassenbeelden-verzameling — als men het „als beeld” beziet. Maar niemand beziet het zoodanig; hier heeft het alleen religieuze beteekenis

en wie zal het zeggen? het evenaart of overtreft daarin misschien menig meesterwerk. Het is zoo erg duidelijk. Net-echt schijnt het parcol. Een Christus in het graf, achter spiegelglas, lijk-grauw geverfd. Met kunstbloemen. De dom te Ferrara is van onder tot boven met een ornamentatie beschilderd, die de illusie wil wekken van in den steen gehouwen te zijn. Dit is het land van het marmer, en van de marmer-schilders. Honderden vierkante meters gewelf in den dom te Milaan zijn volgepeeseld met schijn-traceeringen, fijn als kantwerk uitgehouwen, lijkt het, moet het lijken. De San Vitale te Ravenna is om zijn oude mozaïeken wijd vermaard. Wat er verder aan de wanden is, het mag wel een nachtmerrie heeten. Acht bogen dragen den grooten koepel. Ze zijn als marmer geverfd, rose, wit, in de grilligste figuren. Op de gebogen vlakken zijn weer nissen geschilderd, en medaillons. Daaronder hangen guirlanden van grasgroen loof schijnbaar los in de ruimte en geven een geverfde schaduw op eveneens geschilderd paneelwerk en profileering. Boven zweven nog wolken, van verf, zoo-maar voor den wand, waarop zij nog gauw even slagschaduwen werpen. Zij dragen rose engelen die, als nog meer pilasters, geschilderd zijn. Eindelijk, na vele kroonlijsten, komt de koepel, daarin zijn perspectivisch cassetten geverfd, daarin weer dikke rosetten en ten derden male guirlanden, nóg grootere guirlanden, en dan gaat heel in de hoogte de hemel van verf zelf open en door het schijnbare cirkelgat tuimelen drommen van figuren naar binnen uit het nog-hooger-dan-hoog dat daar boven is. Te midden van zulk een wansmaak zijn de statige mozaïeken van keizerin Theodora te genieten. De tienvoudig overstelpte bezoeker vlucht, en hoezeer de koffie van Ravenna een grooten graad van landelijke onschuld blijkt te bezitten, een kop daarvan helpt iemand weer wat op de been en maakt het mogelijk dat hij moed vindt, desnoods na een glaasje vino rosso, nóg eens een beroemde kerk binnen te treden.

En dat is maar goed. Want op het onverwachtst blijkt de kunst

MARIA, ± 1430 HOIJT HERKOMSTIG UIT BEIEREN

ALTAARVLEUGEL MET DE ONTHOOFDING VAN JOHANNES DEN DOOPER, ± 1530, HOIJT KERK TE NIEDERROTWEIL.

MADONNA MET KIND STUCCO JACOPO DELLA QUERCIA

der eerste Christenheid in de koninklijke tombe van Galla Placidia met zijn sarcophagen vol wijding in het geheimvol licht, dat er door dunne albasten platen waast, een ongerepte eenheid uit de vroegste eeuwen van vroom geloof. Op den wand staan de edele mozaïek-figuren in statigheid gerijd, onvergankelijk schoon. Hunne gelaten weerspiegelen godsvertrouwen en vervuldheid van het mysterie, de gewaden zijn een lijnenrythme deinend als gregoriaansche zang. Geen twee eeuwen ouder zijn de van kleurigheid schallende hofgroepen met Justinianus en Theodora in de San Vitale, waarvan een wat matte kleur-reproductie mij haast nog liever is dan het origineel.

Een overdaad van beeldhouwwerk is over den dom van Milaan uitgestort, maar het oude, albastgetinte marmer is even éénkleurig als de San Marco van Venetië in bonte Perzische stralingen prijkt. Ontelbaar zijn de pinakels, ontelbaar de beelden, hoevele heiligen zouden hier staan, hoog en laag, als trouwe oude wakers voor de nietige mensch-mieren daar beneden. Oude, trouwe vrienden ook voor de fladderklepveugelende duiven boven. Ze komen er wat uitrusten op een hoofd, een hand, in de plooi van een marmeren gewaad. Het bosch van pinakels ziet men pas goed wanneer men het dak beklimt — maar is een dom er eigenlijk wel om op het dak te klimmen? — Ge gaat hem binnen, en daar is een enorme spook van nachtelijk duister waarin ge vleermuizen verwacht te zien hangen, daar is een ontzaglijk-uitgespreide, ontzaglijk-ruimte, groot als een marktplein, maar geen bank, geen bank, geen menschen schijnen er te wezen, nietig als alles in de muze-verhoudingen wordt. Uit den kalen vloer rijzen enorme zuil-massa's, hun omvang is als een ruim ver-

trek zoo groot, hun hoogte verdwijnt bijkans in den schemer waar zij de gewelven schragen, één kringeling van flamboyant ornament, kant-fijn. Die duizendvoudig vergrootte catacombe, komt zij ooit tot leven, of staat zij hier eeuwig in donker zwijgen? Het is wel een uitzonderlijk kerkgebouw te midden der andere aan de overzijde der Alpen.

Alom elders in Italië stralen de sieraden, de fulpen gordijnen met gouden franje, de marmers, geaderd rood, zwart, groen en wit, de gouden lijsten, de architraven en de nissen, de balustraden en wierookvaten, kandelaars en lichtkronen, glinsteren de geborduurde kazuifels en krullen de baldakijnen in ongebreidelde overdaad. Hier houden alle Noordelijke begrippen van bouwen en versieren op. Dat zou ook Goethe ervaren toen hij de Zuidergothiek te Venetië zag. Daar staat het koninklijk Dogenpaleis op rijen van zuilen zonder basis, die als een paal den grond uit komen, en daarboven is een gevelvlak uitgespannen, al even ongedacht en droom-achtig, als wel geen Noordelijk bouwwerk zou durven toonen. Het is teer-rozig, dooraderd, even ijl als massief, met marmer gezigzagd, het is klaar en groot, echt Zuidelijk-klaar en toch geheimzinnig als een sprookje; hier mocht Haroen-al-Raschid tronen met zijn getulbande hovelingen die pluimen en kromzwaarden dragen en zwartgebaarde vizieren konden op kameelen of olifanten aangereiden komen, door ruitery op springende schimmels omstooid.

Hier vraagt men niet, nieuwsgierig en graag-weterig als Goethe, hoe het wel komen mag dat die zuilen niet, zoals het hoort, op basementen staan en half-begraven schijnen. Misschien was Goethe zelf te veel gewend geweest op een voetstuk

te staan, dan dat hij er vrede mee kon hebben dat deze steunpilaren het nu eens zonder deden: het moest wel wezen, dacht hij zoo, dat toen de Gothiek hier kwam nog half-bedolven ruïnen der oudheid deels in, deels uit het zand staken, en men dat navolgde. Ja, wèl kwam de denk-Goethe uit een kil, kil, redeneerend Noorden. Wat moet den wijze van Weimar het

INGEZONDEN.

Geachte Redactie,

Na den min of meer persoonlijken aanval van Uw Redactielid Fr. Hausbrand heb ik thans het voorrecht genoten in Uw blad van 29 December 1934 opnieuw van Goosche zijde te worden bestreden, een voorrecht dat ik werkelijk niet gering schat, en wel in de eerste plaats omdat het mij de overtuiging heeft geschonken, dat, ondanks alle theorieën, als het er op aan komt, niemand tenslotte gaarne de kwalificatie „onchristelijk” als consequentie van die theorieën wil aanvaarden. En dat is al met al een verheugend verschijnsel. In de tweede plaats echter verheugt mij deze belangstelling, omdat zij mij toont, dat wat ik destijds in het Handelsblad schreef en wat volgens de heeren Hausbrand en Buys en misschien zoovele anderen nogal een „vergissing” moet zijn geweest, toch blijkbaar de moeite van het bestrijden wel waard is gebleken; alleen een Don Quichote strijdt tegen windmolens. Ook ik gevoel niets voor een dergelijken strijd.

Dat ik een aantal grondstellingen van het nieuwe bouwen bestrijd, moge voor de aanhangers van dit streven dan ook eerder een bewijs zijn, dat ik hun streven wel ernstig opneem en het mijnerzijds wel degelijk de moeite waard acht het te bestrijden op die punten, die mij als grondslag onjuist voorkomen. Welke deze punten zijn, heb ik naar ik meen duidelijk uiteengezet, zoowel in het bedoelde Handelsblad-artikel als meer gedetailleerd in mijn, in het B.W.A. van 28 Januari 1933 gepubliceerde, verhandeling over de invloeden van het gewapend-beton op de aesthetiek der bouwkunst en de daaromtrent al dan niet gerechtvaardigde verwachtingen.

De heer Buys nu meent eigenlijk, dat ik mij ten aanzien van wat ik noemde een „wezenlijke verandering van levenshouding, van levensuitingen en van levensverrichtingen” die zich „na verloop van tijd in de bouwkunst (kan) afteekenen”, onnoodig ongerust maak, immers hem komt het voor, „dat zich in het nieuwe bouwen een nieuwe levenshouding afteekent, al missen wij nog het vermogen, hetgeen uitgevonden en geproduceerd wordt, met het gevoel te absorbeeren.” Het door mij gespatieerde gedeelte van dit betoog is m.i. echter zeker niet geschikt om aan die nieuwe levenshouding ook maar in het minst te gelooven! Wat is dat voor een nieuwe levenshouding, die alles wat „uitgevonden en geproduceerd” wordt tot grondslag neemt en dan op zoek gaat naar het blijkbaar ontbrekende vermogen dat alles met het gevoel tot absorbeeren? Dit nu is de kern van de zaak en van de vraag van „christelijken” of „onchristelijken” grondslag. En als de heer Buys opmerkt, dat men nu al meer dan een eeuw bezig is „een levensvorm te scheppen, die de beschikbare mogelijkheden positief maakt” d.w.z. „ze zoo weet aan te wenden dat zij, in plaats van crisis, vooruitgang en verheldering van inzicht veroorzaken”, dan kan daarop alleen maar geantwoord worden, dat men nog vele eeuwen kan dóórgaan met dat zoeken, doch dat men den bedcelden levensvorm op die wijze nooit zal vinden, omdat men uitgaat van de verkeerde veronderstelling, dat het a priori mogelijk moet

meten en navolgen in het bloed gezeten hebben, dat hij in zijn ministerieele correctheid een correcte reden zocht voor die fantastische buitenissigheid in het bouwen en zelfs niet vermoedde, dat een Italiaan wel eens iets zonder redeneering doet! Zoo-maar, à l'improviste. Noord en Zuid.

zijn een levenshouding te vinden, die in onze modern-technisch-economische grondslagen wortelt. Maar dat is niet anders dan het averechtsch stellen van het probleem!

De vraag is niet of de mensch zich aan kan passen aan alles wat „uitgevonden en geproduceerd” wordt, maar of datgene wat „uitgevonden en geproduceerd” wordt zich aan den mensch kan aanpassen.

Wie uitgaat van den mensch en niet van het technisch-economisch gegeven, wie althans tracht daarvan uit te gaan, die zal mogelijkerwijze veel van wat wordt „uitgevonden en geproduceerd” niet met een menschelijke levenshouding en niet met een menschelijke moraal in overeenstemming kunnen brengen en dit dientengevolge moeten verwerpen, maar hij althans niet voor het onoplosbare vraagstuk gesteld wordt zich nieuwe gevoelsoverwegingen en zoo noodig een nieuwe moraal te scheppen om in staat te zijn het eenmaal gegeven d.w.z. alles wat „uitgevonden en geproduceerd” wordt te verwerken.

Dat ik overigens miskend heb „een uiterst belangrijk cultuurverschijnsel, dat zich reeds ongeveer sedert 1860 (William Morris) steeds scherper afteekent, al hebben zich den laatsten tijd twee belangrijke landen van deze beweging afgewend”, geloof ik, aan de hand ook van het voorgaande, niet. Ik meen, dat ook en juist in de bestrijding een — betrekkelijke — erkenning is gelegen en dat het verschijnsel belangrijk genoeg is om bestreden te worden! En tegenover de vraag die de heer Buys mij tusschen de regels door stelt, en die feitelijk de vraag is of ik dan niets heb gezien van dat nieuwe levensinzicht, van deze nieuwe beweging die zich internationaal steeds actiever teekent, kan ik niet anders stellen dan de tegenvraag of de heer Buys dan zijnerzijds ook niets gezien of zelfs maar vernomen heeft van andere verschijnselen, die zich óók reeds sedert-meér-dan-een eeuw in onze samenleving vertoonen? Verschijnselen die zich uiten in een weergalooze culturele afbraak, in groeiend atheïsme en materialisme, in het vervangen van het gehalte door het getal, van kunst door vermaak en sensatie, van wetenschap door technische nuttigheid, van wijsheid en bescheidenheid door zucht naar gewin en uiterlijk vertoon, in het verloren gaan van de vreugde in den arbeid, van plichtsbef, van vakbekwaamheid en algemeene moraal, in het ondermijnen van het gezinsverband en van algemeen-maatschappelijken samenhang door toespitsing van belangentegenstellingen, in de kunstmatige opvoering van behoeften terwille van den industrieelen „afzet”, in de humbug en de reclame waarmee den volke de voordeelen van al het nieuwe en noch-nie-dagewesene moet worden ge-suggereerd, kortom in al die uitingen, die er op wijzen dat wij steeds maar „vooruit” gaan. En zou het zoo heelemaal ondenkbaar zijn, dat er eens een generatie op zou staan, die het als zijn goed recht en derhalve als zijn plicht zou beschouwen desnoods veel van al dat zoogenaamde „nieuwe” en veel van dien zoogenaamden „vooruitgang” te bestrijden?

Ir. H. T. ZWIERS.

(Discussie gesloten, Red.)

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

THE ARCHITECTS' JOURNAL VAN 15 NOVEMBER 1934.

Aankondiging van een nieuw gouvernementsgebouw te Edinburgh, Architect Thomas S. Tait, met twee plattegronden en hoofdgevel. Verslag van de opening op 8 November van het nieuwe gebouw van het „Royal Institute of British Architects”. Verzoek prijsvraag voor „Civic centre”, Tunbridge Wells, met afb. van het bekende en tweede geplaatste ontwerp. Plan in Lowndes Square W., Architecten Messrs Joseph. Een enorm blok en verslag van reeds eerder gepubliceerd gedeelte van dit plan, bevattende 79 flats in drie typen, waarvan de grootste met niet minder dan 3 woon- en 8 slaapkamers, 4 badkamers, keuken en dienkamer.

THE ARCHITECTS' JOURNAL VAN 22 NOVEMBER 1934.

Ten aankondiging van excursies bij de herdenking van het honderdjarig bestaan, wordt bij wijze van gids een beschrijving gegeven over het Londen van de negentiende eeuw, met afbeeldingen naar oude gravures etc. Een artikel van John Gloag als eerste van een serie, getiteld „America can't live housing”, naar aanleiding van zijn Amerikaansche reis en bezoek aan de Housing Exhibition of the City of New York, welke een herhaling zou kunnen zijn van die van de „Mars”groep op the Building Trades Exhibition in Olympia gehouden. Schrijver bespreekt het schrijnend beeld hetwelk gegeven wordt van de woningtoestanden aldaar, waarbij de verbetering in de volkshuisvesting in Europa als een voorbeeld gesteld wordt. Het afgewezen ontwerp van de architecten Messrs. Tecton voor een serie huizen te Hayward Heath, Sussex, in z.g. nieuw zakelijken trant.

THE ARCHITECTS' JOURNAL VAN 29 NOVEMBER 1934.

Restauratie van Compton Place, Eastbourne, het toekomstige „Sea-side Home” van den Koning en de Koningin.

De R.I.B.A. tentoonstelling van Internationale Architectuur 1924—1934 in het nieuwe gebouw van het Instituut, door Peter Fleetwood-Hesketh, met eenige afbeeldingen.

Verslag van een after-dinner speech door den Prince of Wales, ter gelegenheid van het R.I.B.A. banquet, onder het motto: „The principles of Mass Production can be applied to Housing”.

Verslag R.I.B.A. conferentie bij het honderdjarig bestaan. Bespreking van het Zett-Haus, Zurich. Architecten: Hubacher en Steiger, met afb. In dit gebouw zijn ondergebracht winkels, kantoren, woningen, restaurant, autogarage, een cinema „Roxy”-theater met wegschuivend dak en een dakterras met zwembassin.

Sassoon House: flatgebouw voor arbeidersgezinnen, St. Mary's Road, Peckham. Gesticht door Mrs. Meyer Sassoon ter herinnering aan haar overleden zoon; architecten Adams, Thompson en Fry, bevattende 20 woningen, huurwaarde van 9 tot 11 sh. per week, zie afb.

THE ARCHITECTS' JOURNAL VAN 6 DECEMBER 1934.

Voorzetting bespreking Tentoonstelling Internationale Architectuur, met afb. idem organisatie van de bouwmaterialenindustrie. Latymer Court, Hammersmith, architect Gordon Jeeves. Een blok van 360 flatwoningen in typen van £ 90 tot £ 260 huurwaarde per jaar. School, Farnborough Road, Birkdale. A. P. S.

„DE 8 EN OPBOUW” No. 26 VAN 31 DEC. 1934.

Dit nummer is een fusienummer, want „de 8” en „de groep 32” hebben besloten de beide verenigingen te doen samengaan. Ter kennismaking hebben thans alle leden van de nieuwe groep afbeeldingen van hun ontwerpen in dit nummer geplaatst.

Er wordt in het voorjaar van 1935 te Amsterdam een stedenbouwkundige tentoonstelling gehouden, die zal bestaan uit kaarten en fotomateriaal van 30 verschillende steden van Europa en Amerika en een beeld wil geven van structuur en organisme dezer steden.

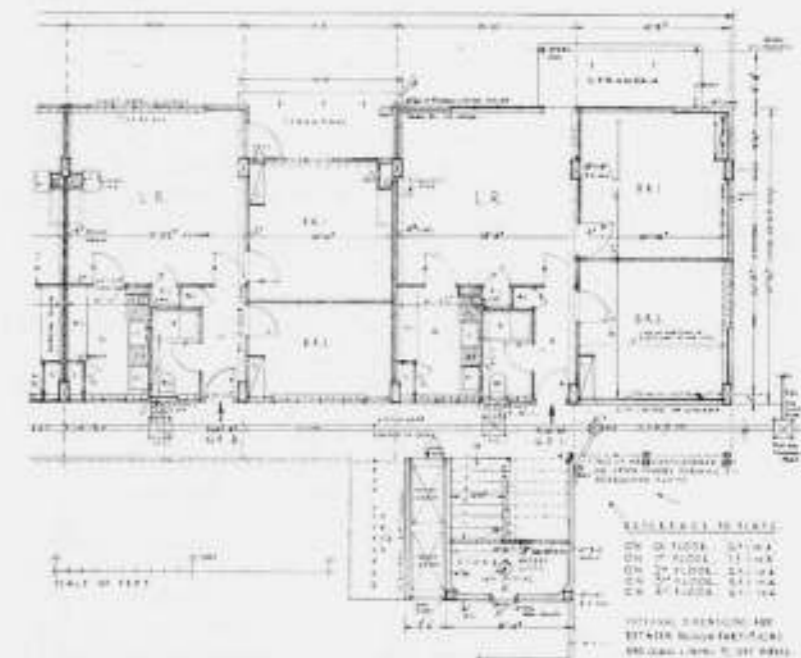
De tentoonstelling wordt bijeengebracht door de Nederlandsche groep C.I.A.M. als bouwmaterial voor het laatste congres te Athene.

„De groep 8” heeft nu op zich genomen om dit materiaal geschikt te maken voor de tentoonstelling, hetgeen geschiedt op gemeenschappelijke werkdagen in de werkplaats van „de 8”. Een foto geeft zoo'n werkvond en doet denken aan de onvolprezen verguldpartij uit de Camera.

J. P. M.

NORMALISATIE VAN TUNTEEKENINGEN.

De Hoofdc commissie voor de Normalisatie in Nederland is ingesteld door de Commissie B.B. voor de normalisatie van tuinteekeningen onder voorzitterschap van prof. ir. J. A. Bakker, Buitengewoon Hoogleraar aan de

FLATS IN ST. MARY'S ROAD, PECKHAM. ONTWERPEN DOOR ADAMS, THOMPSON EN FRY, IN SAMENWERKING MET MISS E. DENBY

Technische Hoogeschool te Delft en waarin verder zitting hebben de Heeren H. F. Hartogh Heys van Zouteveen te Wageningen, aangewezen door den Minister van Economische Zaken; J. Eveleens te Enschede, namens de Vereniging van deskundige Hoofden van Gemeentebeplantingen in Nederland; K. F. W. Henneke te Amsterdam; H. de Lange te Rotterdam, namens de Kon. Ned. Mij. voor Tuinbouw- en Plankunde; T. van Maanen, Adj. Directeur Ned. Heide Mij. te Arnhem; W. J. M. Sluiter te Amersfoort, namens den Bond van Tuinarchitecten; ir. A. v. d. Steur, Stadsarchitect te Rotterdam.

De commissie beoogt meer eenheid te brengen in de inrichting van en de wijze van aanduiding van onderdeelen op tuinbouwkundige teekeningen, hetgeen voor een juiste en snelle opvatting van het weergegevene bevorderlijk zal kunnen zijn. Daarbij zal zooveel mogelijk aansluiting worden gezocht aan de reeds op ander gebied bestaande normalen betreffende technische teekeningen.

De arbeid der commissie betreft zoowel de aanduiding van bouwkundige gegevens zooals omrasteringen, trappen, draineerleidingen, voorts technische gegevens zooals profielen, taluds, hellingen en ten slotte de aanduiding van de beplantingen zelf (loofboomen, naaldboomen, heesters, e.d.). Het secretariaat der commissie wordt vervuld door het Centraal Normalisatie Bureau, Willem Witsenplein 6, Den Haag.

DE WERKKRING VAN DEN MIDDELBAREN TECHNICUS.

Onder dezen titel lezen wij in het Centr. Blad der Bouwbedrijven het volgende: In het technische rijk zijn van vele gebieden, en daarbij behorende strooken van invloedssfeer, de grenzen niet nauwkeurig afgebakend; er bestaan gedeelten, welke door onderscheidene groepen elk tot haar meer bijzonder eigen domein worden gerekend.

Soms is het noodig, schrijft „De Ingenieur”, waaraan wij dit artikel ontleenen, hierin klaarheid te brengen en een soort van grensreguleringcommissie te benoemen, die tot studie of preciese omschrijving overgaat.

Sinds geruimen tijd genieten de opleiding en de werkkringen, met hun eventuele scheidinglijnen van ingenieurs en van middelbare technici, belangstelling van de direct betrokkenen, mede overgebracht in hun organisaties. Die belangstelling is versterkt door het toenemen der werkloosheid ook in deze lagen der maatschappij en voor tal van technische betrekkingen ontstaan concurrentie-neigingen en sutingen, welke vroeger meer sluimerend bleven. De besturen van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs en der Vereeniging van Delftsche Ingenieurs, die in het jaar 1934 dit onderwerp binnen hun beschouwingen trokken, wendden zich om desbetreffende voorlichting tot de Subcommissie voor studie en beroep der Delftsche ingenieurs, behorend tot de Commissie ter bestudeering van het vraagstuk der overbevolking van universiteiten en hogescholen (Voorzitter mr. J. Limburg).

De T. O. C. heeft dezer dagen aan het K. I. v. I. en de V. v. D. I. een nota verstrekt, waaraan het volgende in ietwat verkorten vorm ontleend is:

Het onderzoek naar de ontwikkeling van de beroepsvervulling van den ingenieur zou niet volledig zijn zonder een hoofdstuk gewijd aan de beroepsvervulling van de afgestudeerden van de Middelbare Technische Scholen.

Door het ontbreken van directe bronnen is het niet dan na uitgebreid individueel onderzoek mogelijk na te gaan, wat al de in ons land verblijvende afgestudeerden van de Middelbare Technische Scholen zijn geworden. Zulk een onderzoek is uitermate bezwaarlijk. Wel vond de commissie een bevestigende aanwijzing in de gegevens, die haar met groote welwillendheid werden verstrekt door den heer P. Lijdsman, Directeur der M. T. S. te Utrecht, bestaande o.a. in een in 1930 verschenen brochure van zijn hand, getiteld „De toekomst van den middelbaren technicus”. In deze brochure is zeer uitvoerig vermeld, welke betrekkingen door de tusschen 1913 en 1930 afgestudeerden aan de M. T. S. te Utrecht in 1930 werden bekleden. Aan deze brochure ontleent de commissie de volgende gegevens.

Van de 429 toen aan deze M. T. S. afgestudeerden werden er 8 ingenieur aan de T. H. te Delft, die dan ook met deze laatste studie overeenkomende posities verwierven. Wat de verdere werkkringen betreft, zoo kan reeds direct worden verklaard, dat uit deze brochure ten sterkste blijkt, dat, behoudens een kleine groep, de Utrechtsche M. T. S.-er geen werkring bekleeft, welke feitelijk als een volwaardige ingenieursplaats kan worden aangemerkt.

De grootste groep der Utrechtsche oud-leerlingen heeft een werkring gevonden als opzichter-teekenaar, teekenaar, opzichter, landmeter in rijk, gemeente- of particulieren dienst of bij spoor- en tramwegmaatschappijen. Uiteraard een kleiner aantal bracht het tot Technisch Ambtenaar en hoofd-opzichter. Een dertigtal had zich als architect gevestigd, terwijl een zelfde aantal als aannemer werkzaam was.

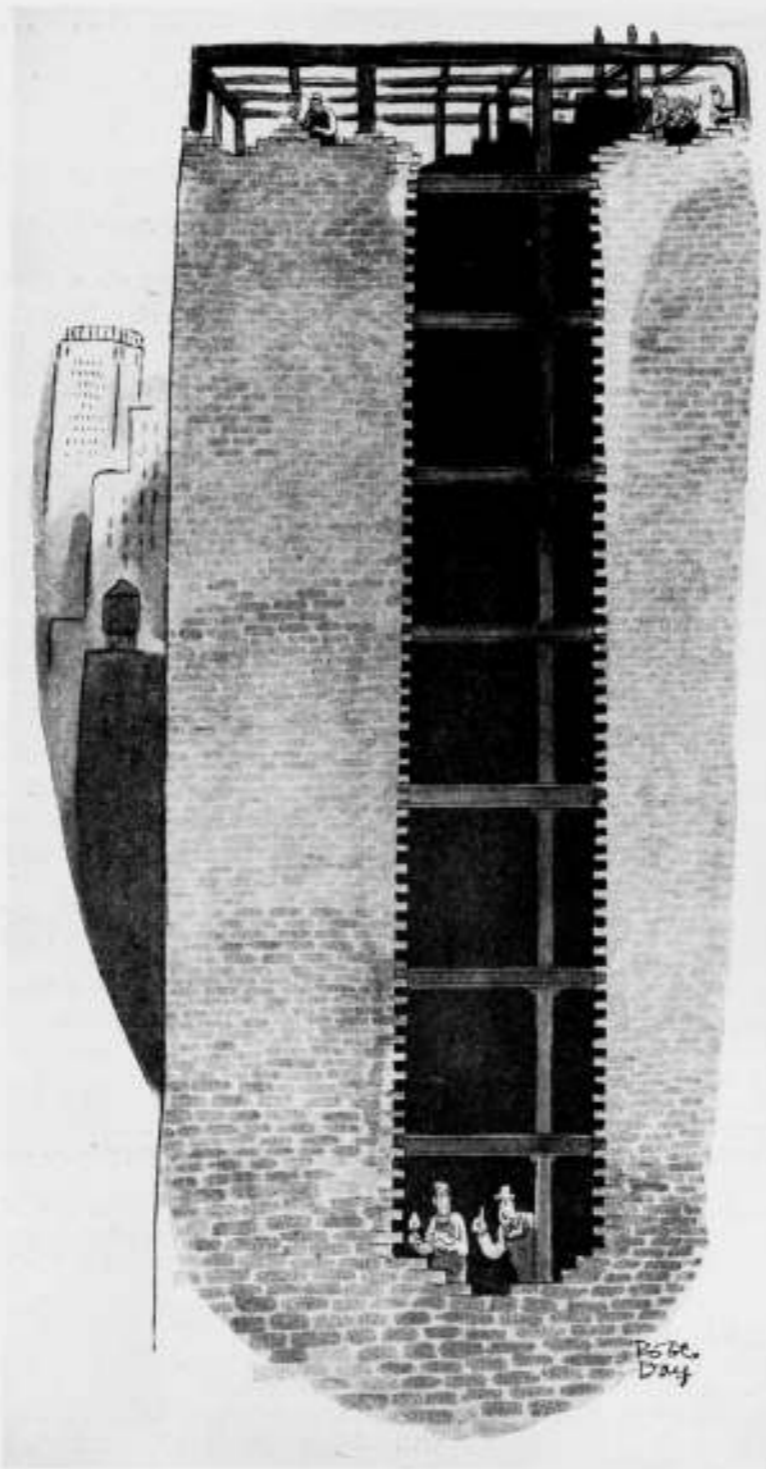
Velen zijn werkzaam als adjunct-ingenieur, bouwkundige, controleur, teekenaar of uitvoerder bij aannemersmaatschappijen zowel in Nederland als in Indië.

Een vijftal afgestudeerden werd aangesteld als gemeente-architect in kleinere gemeenten, terwijl een tiental de positie van inspecteur en adjunct-inspecteur bij Bouw- en Woningtoezicht bereikte, een drietal werd directeur van gemeentewerken in Indië.

De Directeur der M. T. S. te Utrecht verstrekte ook andere gegevens. Inzage van de meer dan 700 schriftelijk voor oud-leerlingen aangeboden betrekkingen leidde eveneens tot de conclusie, dat de functies voor welke vervulling de bemiddeling van den directeur werd ingeroepen, voor middelbare technici waren bestemd. Ook een collectie advertenties toonde aan, dat hoewel vele verschillende wegen voor de afgestudeerden der M. T. S. openstaan, deze functies niet vallen op het arbeidsterrein van den ingenieur.

Globaal aannemende, dat het aantal in de praktijk werkzame middelbare technici 10.000 bedraagt en dat hiervan 4 pCt. een functie bekleeft, waar ook een ingenieur op zijn plaats zou zijn, dan kan naar het oordeel der commissie nog niet van een onrustbarende concurrentie met de 6.000 ingenieurs worden gesproken.

Ten aanzien van de architecten moet de commissie aantekenen, dat door haar niet is na te gaan hoeveel architecten met diploma M. T. S. een praktijk

ZEG, PRITCHARD, JE RAAKT ACHTER (NEW YORKER)

uitoefenen, waarvoor een bouwkundig ingenieur beter op zijn plaats ware; te meer maakt de commissie hier een voorbehoud, omdat het aantal afgestudeerden van de gezamenlijke Middelbare Technische Scholen, dat zich als architect vestigt, zooveel grooter is dan het aantal zich als zodanig vestigende bouwkundig ingenieurs. Uit het voorgaande meent de commissie te mogen besluiten, dat er, behoudens het voorbehoud, gemaakt voor de architecten, een sterke aanwijzing bestaat, dat tot dusver de arbeidsterreinen van de M. T. S.-er en ingenieur in de praktijk vrijwel gescheiden zijn.

Ten slotte zij medegedeeld, dat de besturen van K. I. v. I. en V. v. D. I. besluiten hebben verder te gaan en in de eerste maanden van dit jaar een commissie samen te stellen, welke het aangevoerde onderwerp in ruimen zin zal behandelen en die ongetwijfeld dankbaar zal kennis nemen van de inzichten der T. O. C.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR
A. FIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR, 26 JAN. 1935

NR 4

C. KRUIJSWIJK
ARCHITECT B.N.A.

Collega Kruijswijk is van ons heengegaan.

Op juist slechts vijftigjarigen leeftijd en te midden van zijn werk; want hij behoorde tot de bevoorrechten die voortdurend belangrijke opdrachten — ook nog in dezen tijd — had te verwezenlijken.

Wij meenden dan ook dat zijn vele werk oorzaak was dat wij hem de laatste jaren niet meer zagen in vergaderingen van den B.N.A. en van den Kring. Echter blijkt ons nu dat achter deze krachtige en forsche verschijning een zwakke gezondheid stak, zoodat een jarenlange kwaal hem ten slotte zoo vroeg velde. Hij was als architect voortgekomen uit de praktijk. Hij werkte bij de Gemeente Dordrecht, bij de Spoorwegen en op de bureaux Ouëndag, Warners enz., hij leidde als hoofdopzichter den bouw van het eerste Stadion. Intusschen vormde hij zich al doende, studeerde tusschendoor, en behaalde eenige acten M.O. Hij was een werker.

Van 1920 af werkte hij als zelfstandig architect en begon met eenige kleinere werken, doch spoedig vermeerderden de opdrachten. Hij bouwde sinds 1920 wel 20 scholen en wanneer wij deze nog eens bezien dan valt op dat ze met liefde en groote zorg zijn behandeld en vooral ook vakkundig goed zijn. Hij kende groote waarde toe aan het „vak” van bouwen en daarmede aan de uitvoering. Behalve de vele nieuwe schoolgebouwen welke hij bouwde, verbouwde en vergrootte hij een oud schoolgebouw op Urk o.m. door het verhoogen met ééne verdieping, welk geval ik bijzonder geslaagd acht.

Verskillende kerkgebouwen heeft hij gemaakt. Zijn eerste groote werk was de Elthetkerk aan het Javaplantsoen te Amsterdam. Voor mij is dit tevens zijn beste kerk geworden. De oplossing van den platten grond is raak gevonden en de daaruit opgebouwde architectuur is van het goede soort. Goed doet

de toren het op die plaats, hij bindt en scheidt tegelijkertijd de kerk van den burgerbouw. Van deze architectuur zal, volgens mij, niet kunnen worden gezegd dat zij spoedig verouderen zal; misschien zouden de afgeronde lage voorbouwen op den hoek even simpeler hebben gekund.

Zijn tweede groote kerk was de Willem De Zwijgerkerk te Amsterdam aan den Olympiaweg. In haar geheel acht ik deze de mindere van de Elthetkerk, ook den toren, wat betreft vorm en oplossing tusschen kerk en aanbouw.

Voor de Hersteld Apostolische Gemeente bouwde Kruijswijk eenige „Vereenigingsgebouwen”. Deze Gemeente spreekt niet van „kerken” en in verband daarmede is de toren van het gebouw aan het Galileiplantsoen te Amsterdam meer te zien als blijkbaar gewenscht accent in de omgeving. M.i. aantrekkelijker en zuiverder is zijn laatste werk: het Vereenigingsgebouw voor dezelfde Gemeente te Amsterdam-Noord.

Vele andere werken — o.a. goede woningblokken — zouden wij hier kunnen noemen, maar dat is niet noodig om in te zien dat met Kruijswijk een goed architect is heengegaan. Het komt mij voor, dat deze uiterst serieuze praktische geest werd gedragen door een groote liefde voor zijn werk en dat de opdrachten op kerkelijk gebied voor hem een stuwende kracht zijn geweest. Aan zijn graf werd gezegd: Hij bouwde kerken, hij bouwde DE Kerk. Ik geloof dit. Hij heeft getracht iets van hoogere waarde in steen vast te leggen in zijn werk.

Geneigd is men te zeggen, hoe jammer dat deze mensch zoo jong is heengegaan omdat misschien nog rijper vruchten van zijn geest waren te verwachten. Zijn gezin heeft het verlies moeten aanvaarden; in onze gedachten zal hij voortleven als een collega die eerlijk en met groote liefde en toewijding bouwde.

Th. J. LAMMERS.

WILLEM DE ZWIJGERKERK AAN DEN OLYMPIAWEG TE AMSTERDAM

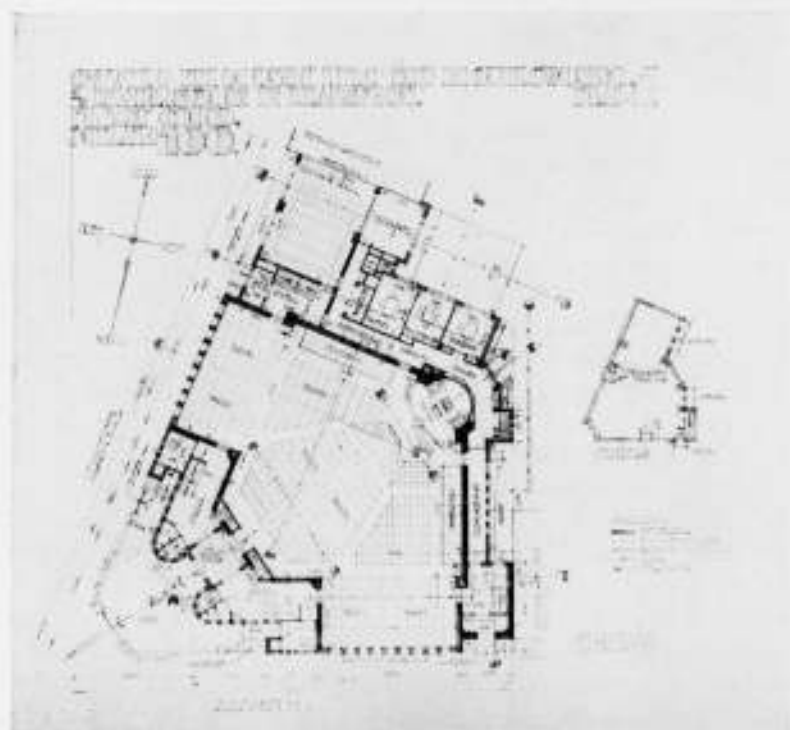
ARCHITECT C. KRUIJSWIJK B.N.A. †

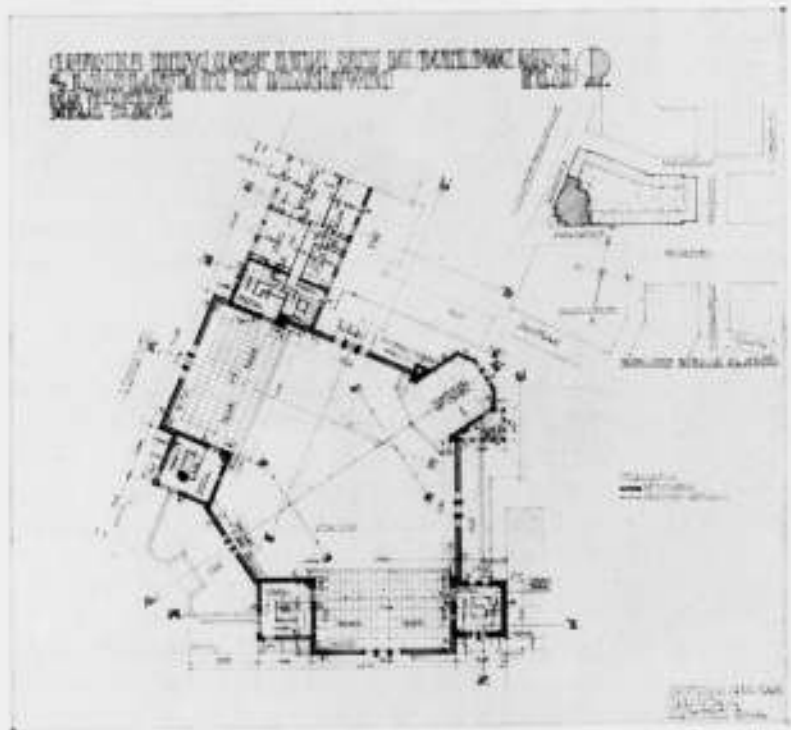
BIJZONDERE LAGERE SCHOOL TE WATERGRAAFSMEER

ARCHITECT C. KRUIJSWIJK B.N.A. †

ELTHETOKERK AAN HET JAVAPLANTSOEN TE AMSTERDAM

ARCHITECT C. KRUIJSWIJK B.N.A. †

CRISIS

Geheel analoog aan de verschijnselen bij alle andere bedrijven, zien we ook bij het bouwbedrijf dat de ondernemers, in dit geval dus architecten, aannemers en handelaren in bouwmaterialen, verlangens uiten naar ordening en bescherming van hun beroep of bedrijf.

Het opkomen van deze verlangens vindt natuurlijk zijn oorzaak in de slechte toestand waarin de bedrijven verkeren.

De vraag naar werk is groot en het aanbod is klein en dit verbroken evenwicht tussen vraag en aanbod blijkt reeds voldoende om een verwijdering teweeg te brengen waarin zelfs de sterken en de weinig scrupuleuzen geen bestaanskansen meer hebben en verdronken worden door hen die totaal bandeloos en gewetenloos het vak of bedrijf uitoefenen. En ziet, dat is meestal het moment waarop de roep om ordening en bescherming het luide vernomen wordt. Vóórdien is de liefde voor organisatie en het gewetensvol nakomen van daaruit voortvloeiende verplichtingen niet groot. Vooral niet bij de mindergewetensvolle beoefenaren en bij hen die de capaciteit om opdrachten te krijgen in sterkere mate bezitten dan de liefde en de capaciteit om ze uit te voeren.

Men huldigde de vrijheid. „Vrijheid van productie”, „vrije concurrentie”, enz. Maar deze vrijheid doet zich nu voor als chaos verwekkende bandeloosheid. Deze vrijheid, bij gunstige conjunctuur zo geliefd om de mogelijkheid die zij het individu biedt, zich vooral in materieel opzicht boven den medemens te verheffen, blijkt bij neergaande conjunctuur een vernietigende werking te hebben.

Nu is het opvallend, dat bij al wat men leest over voorgenomen, voorgestelde of wenselijk geachte maatregelen voor ordening en bescherming van de bedrijven, de ondernemers de bescherming en ondersteuning bij de gemeenschap zoeken doch de ordening liever zelf opknappen. Zij stellen de bescherming van hun bedrijf als een gemeenschapsbelang voor doch wensen de uitoefening hoogstens als een groepsbelang behandeld te zien. Met andere woorden, zij wensen dat het bestaan van de bedrijven als een gemeenschapsbelang gezien wordt doch willen het doel van deze bedrijven voor persoonlijke of groepsbelangen behouden.

Dat dit inconsequent is, lijkt mij duidelijk. En zelfs een regering die met hart en ziel genoemde vrijheid voorstaat, kan niet aan

laten de bedrijven, die haar steun en bescherming vragen en verkrijgen, ook tevens onder haar controle te brengen. En wanneer een overheid aldus ordenend gaat optreden dan volgt bij een juist beleid daaruit noodwendig een verschuiving van doelstelling van het persoonlijk belang naar het gemeenschappelijk belang. Dat dit ook moreel de consequentie is van het vragen om steun of bescherming bij de overheid, springt duidelijk in 't oog zodra bij deze steun of bescherming offers van de gemeenschap gemoeid zijn. Maar dat daarmee ook tevens de voor velen zo begeerlijke persoonlijke vrijheid moet verdwijnen staat evenzeer vast.

Men zal dus al naar men wenst, vrijheid in streven naar individueel gestelde doelen, of gebondenheid in streven naar gemeenschappelijk doel; en al naar men gelooft in een zich weer verbeterende conjunctuur of in een zich voltrekkende wezenlijke verandering in de structuur van onze samenleving, ook consequent de maatregelen moeten kiezen ter bestrijding van de moeilijkheden waarin men verkeert.

Zien we nu naar het bouwbedrijf. Tot nog toe hadden architecten, aannemers en handelaren in bouwmaterialen, ieder afzonderlijk hun, per vereniging of groep vastgestelde, bepalingen. Maar deze bepalingen hebben, juist in moeilijke tijden, weinig kracht. Immers er is geen macht die ze wezenlijk kan doen gelden, men is tenslotte vrij! En wanneer een vereniging de touwtjes strakker aanhaalt, de ongehoorzamen weert en bij het aannemen van nieuwe leden selectief te werk gaat, wel dan richten de geweerden plus de afgewezenen een nieuwe vereniging op en hebben spoedig een vrijwel gelijke invloedssfeer binnen de gemeenschap.

Het nieuwste is dat architecten, aannemers en handelaren gezamenlijk overeenkomsten willen sluiten om aan de verwildering het hoofd te bieden. Dat dit een mislukking moet worden

staat voor mij vast. Dergelijke overeenkomsten tussen groepen met zeer uiteenlopende belangen, kunnen met de beste wil nooit op een hoger plan komen dan het groepsgewijs dienen van elkanders belangen in materieel opzicht, met alle narigheid aan zo 'n soort ruil verbonden en waarbij van meet af aan zodanige destructieve krachten in het spel zijn, dat het goede nakomen van de daarin vervatte bepalingen en daarmee het bestaan van de overeenkomst, geen lange levensduur beschoeren kan zijn.

Willen we de persoonlijke vrijheid en de daarin vervatte mogelijkheden voor het individu behouden, dan hebben we ook op gezette tijden crisis en verwildering te aanvaarden.

Willen we dat niet, dan zullen we moeten hopen dat er een wezenlijke structuurverandering van onze samenleving op komst is waarbij het mogelijk zal zijn vanuit een hoger gezichtspunt alle krachten in de gemeenschap te organiseren en zullen we zoveel mogelijk thans reeds naar dit inzicht moeten handelen.

Voor de architecten is m.i. dan een eerste stap in de goede richting de wettelijke bescherming van de titel, mits daarbij ook de uitoefening van het beroep wettelijk geregeld en gecontroleerd wordt. Want ook hier zou het inconsequent zijn wettelijke bescherming alléén te verlangen, terwijl bovendien bescherming van de titel op zich zelf m.i. geen wezenlijke verbetering kan brengen.

Ook voor het aannemersbedrijf lijkt mij dat reeds nu wettelijke regeling verlangd en aanvaard zal moeten worden als mogelijkheid om aan de verwildering een einde te maken.

Het zou b.v. onmogelijk gemaakt moeten worden een werk te gunnen of aan te nemen tegen een prijs waarvoor het kennelijk niet gemaakt kan worden, thans nog een van die „vrijheden” welke zo'n verwoestende werking in zich hebben. A. E.

PRIJSVRAAG „COBOUW”.

Door „Cobouw”, Centraal orgaan voor de Bouwwereld, werd een „Studieprijsvraag” uitgeschreven voor een Landhuisje, die volgens de nieuwe A. N. P. niet als zodanig kon worden gekwalificeerd doch onder de openbare prijsvragen moest worden gerangschikt, ingevolge waarvan het programma aan de bepalingen dier A. N. P. moest voldoen. Waar dit laatste niet het geval was, kon de gevraagde goedkeuring door de P. P. C. niet worden verleend.

Daar uit de gevoerde correspondentie en bespreking bleek dat de jury, die de publicatie van het programma had goedgekeurd, blijkbaar nog niet voldoende vertrouwd was met de hanteer-

ring der nieuwe A. N. P. achtte de P. P. C. een voorwaardelijke goedkeuring van het programma gerechtvaardigd, mits eenige door haar aangegeven wijzigingen in het programma werden aangebracht en daarin de bepaling werd opgenomen, dat de afwikkeling van de prijsvraag door de jury geheel zal geschieden overeenkomstig de bepalingen der nieuwe A. N. P.

De P. P. C. deelt, ter voorlichting van de leden der C. V. mede, dat „Cobouw” aan deze voorwaarden heeft voldaan en de wijzigingen in het Orgaan van dien naam van 11 Januari j.l. heeft gepubliceerd.

De Permanente Prijsvraagcommissie.

INGEKOMEN VRAGEN, BETREFFENDE ONTWERPSTUDIE No. 5, UITGESCHREVEN DOOR HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA.

1. Het is juist, de mantel en paraplu te bergen bij de kinderwagen, mits de ruimte waarin deze wordt gestald, verwarmd wordt en onder controle valt van de juffrouw. Is dit toegestaan?
2. De werkzaamheden van de zuster in de kamer van den dokter werken storend bij het onderzoek. Is ook met het oog op ambtsgesheim niet aan te bevelen, in elk der kleedkamers zou een weegschaal met bureautje voor zuster kunnen worden ondergebracht. Wordt dit toegestaan? Zo niet, mag dan in de dokterskamer een doorgaande glaswand worden gemaakt waardoor scheiding der werkzaamheden wordt verkregen?
3. Mogen de raam- en deuropeningen geheel zwart gemaakt worden?
4. Is het gewenst den dokter een aparte ingang van buitenaf te geven?
5. Zo niet, mag de doktersingang door één van de kleedkamers zijn, of moet de dokterskamer direct vanuit de hal bereikbaar zijn?
6. Is het gewenst den dokter en de verpleegster een apart toilet te geven?

7. Is het gewenst, de boxen elk een afzonderlijke ventilatie te geven, ook m.h.o. op de verwarming?
8. Moeten de boxen tot aan het plafond gesloten zijn?

ANTWOORDEN.

1. In principe ja, doch hangt af hoe berging kinderwagens gesitueerd wordt.
2. De in het programma gevraagde situatie aan te houden.
3. Neen.
4. Neen.
5. Directe toegang vanuit de hal wel gewenst doch niet noodzakelijk.
6. Ja.
7. Neen.
8. Het is voldoende de boxen ter hoogte van plus minus 2.20 m te eindigen en aan de bovenzijde open te laten.

BOEKBESPREKING.

HET DETAILLEEREN NAAR SCHETSONTWERPEN.

Voor bouwkundige tekenaars en kandidaten voor de acte N III en de aanbesteding op N III, door J. H. Emck, architect en leeraar aan de M.T.S. te Groningen, No. 89 van de Polytechnische Bibliotheek, uitgave van de N.V. (1926) Versmaatschappij v/h van Mantgem & De Does, Amsterdam.

Ons land is een wonderlijk land en ons volk is een wonderlijk volk. Wij hebben er een wijdvertakt en zeer gecompliceerd onderwijs op na, en wij hebben er veel van — of het is misschien alleen maar een slechte gewoonte, maar je niet meer af kunt, zoals rooken en drinken — om elkaar te examineren. Daar heb je nu bijvoorbeeld onze beroemde acte N III, welke onderscheidt wordt te zijn ingesteld ten behoeve van het kweken van leerkrachten voor het lagere Nijverheidsonderwijs. Ieder jaar trachten eenige honderden jongelieden met veel moeite — en een bedroevend resultaat — in het bezit van die acte N III te geraken, en men zou zoo zeggen, dat wanneer die acte zoo moeilijk blijkt te halen te zijn voor vele van onze aankomende jonge bouwkundigen, degenen, die het wél halen, dan toch wel heele bollebozen in het vak zullen zijn en dat de heele jaarlijkse Jammervertooning van dit examen ten zeerste tot heil van ons ambachtsonderwijs moet trekken.

Wat is de werkelijkheid? Het slechte resultaat der N III-examens is niet het gevolg daarvan, dat men de kandidaten er werkelijk toetst, grondig en diepgaand, op een gefundeerde kennis van het vak, het is louter en alleen gevolg van een erbarmelijke opleiding. Misschien moeten we zeggen: van het vrijwel totale ontbreken van een behoorlijke opleiding. Maar, niet minder dan dit: van een totaal onjuisten geest, waarin men tot dit examen opgaat. Een geest, die niet bevordert, dat de kandidaten zich toeleggen op werkelijke vak-kennis, maar een geest, die leidt tot drillen, tot africhten, tot inpompen van examen-kennis, met als enig einddoel de acte N III zelf. Van dezen verkeerden geest is het boekje van den Heer Emck een zeer duidelijk symptoom. Het geeft aan de hand van een aantal voorbeelden: schetsjes van eenvoudige bouwwerkjes, een soort van handleiding, hoe men van twee schetsjes komt tot de uitgewerkte bouwkundige tekening. En als men dit zoo in een boekje moet gaan uitleggen, kost dat een enormen arbeid, want het komt feitelijk hierop neer, dat men eerst moet gaan teekenen, hoe een schets wordt verknood door dom en slaafsche copieeren en op schaal vergrooten, waarna men van die domme en slaafsche copie de fouten en zwakheden gaat bespreken en dan aan de hand van een aantal opeenvolgende stadia van bewerking, „het ideaal benadert”. De arbeid, dien de Heer Emck aan dit eigenaardige proces gespenseerd heeft, is ongetwijfeld eerbiedwekkend door zijn omvang, maar hij bewijst er naar mijn meening maar één ding mee: dat een dergelijke leerstof absoluut niet kan worden behandeld in een boekje, dat klaarblijkelijk hoofdzakelijk is bestemd voor zelfstudie. Iedereen, die zelf in het vak staat, zal dit moeten beamen. Het is een materie, die alleen in de praktijk werkelijk vruchtdragend kan worden behandeld, d.w.z. de candidaat kan zich dit alleen eigen maken, wanneer hij, toegerust met een behoorlijke basis van elementaire technische kennis, in de werkelijkheid onder goede leiding (d.i. dus op een goed architectenbureau als tekenaar, of desnoods op een school, maar in elk geval onder leiding!) praktische objecten uitwerkt en daarin, al doende, een op

de werkelijkheid van het vak gefundeerde bedrevenheid ontwikkelt. Het is mijn grootste grief tegen dit boekje, dat de schrijver heeft nagelaten, hierop maar zelfs te zinspelen. Hij werkt daardoor alweer mede om de gevaarlijke illusie, dat men het vak leert uit boekjes, en dat het uiteindelijke ideaal van de vakopleiding de acte N III is, nog meer te verbreiden.

Hier komt nog bij, dat de wijze, waarop het vak dan wordt behandeld, op zichzelf verre van vlekkeloos is. Ik noem een paar voorbeelden: De beschouwingen over het z.g. „tuinmuurverband” (kettingverband) op blz. 7, 8 en 9 kunnen naar mijn meening slechts één conclusie wettigen: dat de afmetingen van het gekozen voorbeeld het maken van dit verband niet toelaten, want het kan alleen maar in zeer aanvechtbaren vorm worden doorgevoerd.

In fig. 10 is een duimhengsel geteekend met het omgezette einde van den duim naar beneden; dit is moeilijk te stellen en aan te metselen.

Wat is er aan de schuur van het tweede voorbeeld eigenlijk voor een goot bedoeld? Een zinken hanggoot op beugels, die met één schroefje onder tegen de bebording geschroefd worden? Of een zinken goot helemaal zonder beugels, die tegen de bebording gespiekerd is? Dit laatste schijnt in fig. 16a te zijn aangegeven; de tekst zwijgt erover in alle talen.

Vindt de schrijver dat de voorbeeld van een zomerhuisje met een alleen van buiten af toegankelijk aangebouwd privaat een goede woning? En is na die heele langdurige beschouwing over de hoogte van de toegangsdeur van dit privaat in verband met de aanzethoogte van het dak (grote hemel, wat een gehannes!) deze toegangsdeur tenslotte niet toch nog te laag? De doorsnede van fig. 25a doet het m.i. blijken.

En heet fig. 32 een volledig kapplan, terwijl er niet één hoekkeper is uitgeslagen, om van de kilkepers maar te zwijgen?

Is het juist, dat op blz. 65 voor de hoogte van slaapkamers in weer een ander zomerhuisje 2.25 m wordt aangegeven, terwijl nagenoeg geen enkele bouwverordening in ons land dat toelaat?

Waarvoor staat in het kapplan van fig. 44 een spant vlak naast een muur, die in dit lage kapje gevoelig kon worden opgetrokken?

Is de constructie van het dakoverstek in fig. 53 wel juist? Ontbreekt hier niet een knielplank?

En is het niet volkomen te verwerpen, om in fig. 57 een balklaagtekening te geven, waarin over een overspanning van bijna 4 meter vloerbalken van 8 x 18 liggen op 79 cm afstand, voorts balkeninden rusten op een halfsteensmuur, en in het trappat een muur staat geteekend, die er niet is? De schrijver tracht zijn fout eenigszins te herstellen, door in een noot op te merken, dat de balken niet zoo ver uit elkaar moeten liggen, maar geeft dan een maat van 75 cm als maximum aan. Ik laat daar, dat deze afstand m.i. nog te groot is, maar waarom wordt op een dergelijke achtelooze manier een absoluut foute figuur gehandhaafd, die sterker in den geest van den lezling zal blijven hangen dan dat nootje? Had de uitgever zijn cliché al klaar, toen de fout ontdekt werd, en was de kwaliteit van het boekje hem niet één cliché waard?

De lezer zal begrijpen, dat ik dit boekje niet aanbeveel, tenzij als merkwaardigheid. Zeker niet als studieboek.

v. d. S.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

THE ARCHITECTS' JOURNAL VAN 13 DECEMBER 1934.

Cumberland garage, Marble Arch, architect Sir E. Owen Williams, plaats biedende voor 400 auto's, geconstrueerd in gewapend beton. De isolatie met het aangliggende blok Mount Royal Flats is verkregen door een laag kurk tusschen de muren van beide gebouwen. De toegang tot de 10 verspringende verdiepingen heeft plaats over twee opgangen met hellingen 1 op 8 en één richting verkeer. Reisdrukken uit Amerika van John Gloag, vervolg, architects and the pre-fabricated House. Housing supplement: 6 Housing England, Economic and Sociological Aspects, door Philip H. Massey.

THE ARCHITECTS' JOURNAL VAN 20 DECEMBER 1934.

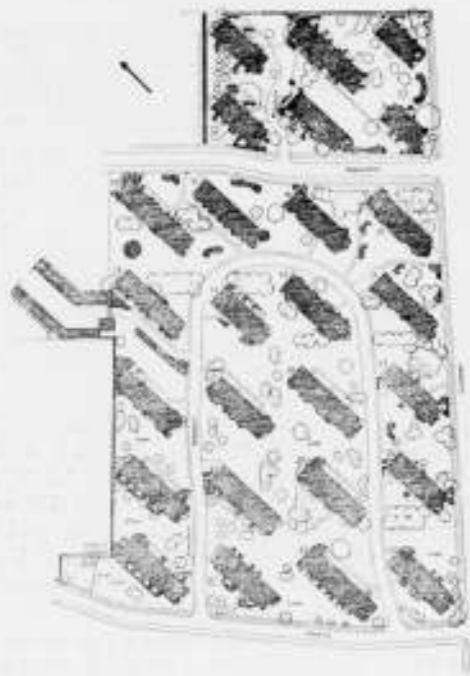
Bevat het bekroonde ontwerp prijsvraag Bibliotheek Swansea University, architect Werner O. Rees. Een huis te Holmby St. Mary Surrey, architecten Cole-Adams, Phillips en Clariton. Biological Laboratory, Cambridge, architecten Stanley Hall, Easton en Robertson. Constructiedetails van den duiktoren Bathing Pool, Scarborough, architect Philip Watson, en van de vloerhellingen Cumberland garage boven vermeld, beiden in gewapend beton.

THE ARCHITECTS' JOURNAL VAN 27 DECEMBER 1934.

Het artikel van de week handelt over randbebouwing. Publicatie van het kantoor van het Kopenhaagsche Nieuwsblad „Berlingske Tidende”. Exeter House een flatgebouw in Derby, C. T. Aslin, Gemeente architect. Reisdrukken uit Amerika, door Joh. Gloag, vervolg. Australian Colonial Architecture. Opmetingen door M. E. Herman. Housing Progress met tabellen over de woningvoorziening door de overheid en particuliere ondernemers. English Villages and Hamlets door Humphrey Pakington, uitgever B. T. Batsford, Londen, prijs 7 s. 6 d. Een boekbespreking met afbeeldingen van Engelsche mooie oude dorpen en gehuchten, welke nog intact zijn.

THE ARCHITECTS' JOURNAL VAN 3 JANUARI 1935.

Bevat een beschouwing van de London Building Act, welke verouderd genoemd wordt, terwijl de wijzigingen en aanvullingen van de bouwverordeningen altijd achter de praktijk aankomen. Bye-laws meer in overeenstemming met de moderne ontwikkeling van het bouwen komen thans in werking. Dat de L.C.C. bewust is van de ongeschiktheid voor den tegenwoordigen tijd, wordt een goed teken geacht. Aanvullende wetten kunnen echter nooit de volledige oplossing geven en moeten beschouwd worden als tijdelijke verbetering en geduld tot meer geschikte materialen en methodes beoordeeld kunnen worden naar hun eigen waarde.

„BLIDAH“ ARCHITECT PROF. IVAR BENTSEN

Een kerkje van Martin Weber te Frankfurt a. Main, blokjes huizen van Geoffrey Barnsley in de Welwyn Garden City, Flats in St. Dunstan's Road, Bow, ontworpen door Mitchell en Bridgwater en Housing supplement 7 met plannen voor 10 verdiepingen flats van de architecten E. W. Armstrong en Oscar A. Bayne, vullen dit nummer. Verspringende bouwblokken met een bebouwingsdichtheid van 100 flats per acre en 16% tot 18% bebouwde oppervlakte met ruime open terreinen tusschen de lange bouwblokken, welke aan de kopzijden van de derde verdieping af verdiepingsgewijze terugspringen over de breedte van een woning, waardoor zonterrassen ontstaan. De inhoud van deze woningen is zoals de meeste minimum flats in Londen wel zeer beperkt, b.v. één slaapkamer voor de kinderen (jongens en meisjes) en onvoldoende berggelegenheden. Information Sheet 177 geeft nieuwe modellen van panel Heating voor gebruik onder vensterbanken als paneelen, in plinten, hoeken, enz. De voorzijde van deze verwarmingslichamen is geheel vlak.

THE ARCHITECTS' JOURNAL VAN 10 JANUARI 1935.

Het artikel van de week is gewijd aan een overzicht over het afgelopen jaar. Professor C. H. Reilly geeft daarnaast een geïllustreerd overzicht van de voornaamste bouwwerken welke in 1934 gereed kwamen. In zijn kritische beschouwing deelt hij de gebouwen in in drie groepen: die van de linker en rechtergroep en die van het centrum. Serge Chermayeff en J. M. Richards brengen een voorspelling van de eerstkomende honderd jaar, het bouwen tusschen 1935 en 2035, van niet minder dan vier bladzijden kleinen druk. Hieraan is toegevoegd een chronologische tabel, waarin van jaar tot jaar de gebeurtenissen zijn aangegeven, die de architectuur zullen beïnvloeden. Rijke verbeeldingskracht, een groot combinatievermogen, veel humor en onzin spreken uit deze tabel.

De Royal Academy Exhibition of British Art in Industry, Burlington House, Piccadilly geopend tot 9 Maart, geïllustreerd overzicht door Joseph Peter Thorp.

Een warenhuis van Sir E. Owen Williams, „Endsleigh Court“, Upper Woburn Place, WC, Architecten Richardson en Gill en „Rossmore Court“, Park Road, NW, Architecten T. P. Bennett and son. Beide enorme woonblokken met minimum flats, eerstgenoemde bestaande uit één kamerwoning met bednis, keukentje en badkamer, huurwaarde £ 100. Twee kamers, keuken, badkamer £ 150. Drie kamers, keuken, badkamer £ 170.

Blackpool Pleasure Beach, architect Joseph Emberton. Een vermakkelijheids-park in Londen meest populaire badplaats en een landhuis te Bognor Regis (aan de Zuidkust), architecten Chitty en Tecton. Beide laatste uitgingen van het nieuwe bouwen. A. P. S.

UIT „ARKITEKTEN“

BYGGEKUNST, December 1934. (Zweden).

Kantoorgebouw van de Noorsche Reederesvereniging te Oslo, Arch. Bjercke en Eliasson. Een eenvoudig, zakelijk, maar weinig „hervorragend“ bouwwerk van 7 verdiepingen, gelegen op een scherphoekig hoekterrein; de op den hoek gelegen torenachtige opbouw, die niet erg organisch uit het plan volgt, was een speciale wensch van den opdrachtgever, die hier een vertrek wenschte, waar de geheele haven kon worden overzien. Deze kamer heeft een goed interieur.

Bebouwing van het terrein „Heia“ te Oslo met royale middenstandswoningen, Arch. Nicolai Beer. Aardige oplossing van een hellend terrein, waardoor de woningen aan de eene zijde een verdieping meer hebben dan aan de andere. Ik vraag mij af, of de oplossing van de keuken, die op een andere verdieping ligt dan de eetkamer — zij het door een directe trap verbonden — in ons land zou worden gewaardeerd. Merkwaardig voorbeeld van het streven een ruimte-illusie te scheppen, door het oplossen van een kamerwand in een grooten spiegel.

Beschouwing van Yngvar Hauge over Oud-Noorschen houtbouw, concluderende in de stelling, dat niet de detailvorm, maar het in een rustige massa resulteerende ruimtegevoel, dat evenzeer eigen is aan steen- als aan hout-architectuur, het karakter der Noorsche architectuur bepaalt, ondanks de wisseling der stijl-invloeden.

ARKITEKTEN, No. 8 en 9, 1934. (Denemarken).

Een interessant dubbel nummer, met 4 nieuwe woningcomplexen in de directe omgeving van Kopenhagen: Lille Tuborg, Arch. Charles I. Schou, Blidah, Arch. Prof. Ivar Bentsen e.a. Jörgenshave, Arch. A. Skjöt-Pedersen en Bellavista, Arch. Arne Jacobsen. Merkwaardig is vooral „Blidah“ om zijn aardige situatieplan: zuiver georiënteerde, precies evenwijdige korte blokken, die zoodanig gegroepeerd liggen, dat de woningen uitzicht hebben op de tusschenruimten der volgende rijen; de tuinen zijn niet van den weg gescheiden, zoodat de woningen in een grooten parkaanleg liggen met een weg, die er zich vrij doorheen slingert; alle blokken zijn langs korte voetpaden met den weg verbonden. Het prachtige geboomte is blijkens de foto's grotendeels gespaard. De architectuur is eenvoudig, maar goed van verhoudingen en fijn in de sfeer.

„Bellavista“ is ook merkwaardig om zijn geslaagde groepeerings: een op zee uitzijnde driezijdige ombouwing van een groen middenterrein; ook hier hebben de woningen geen eigen tuintjes. De achterwand is drie verdiepingen hoog; de beide vleugels dalen terrasvormig af van 3 op 2 verdiepingen met tevens een knappe verwerking van de terreinhelling. De vleugels hebben een zigzagverkeveling, waardoor ook deze huizen zon en uitzicht op zee hebben. De architectuur is nadrukkelijker Nieuw-zakelijk dan die van „Blidah“, maar in zijn soort geslaagd. v. d. S.

„PUBIEKE WERKEN“ — No. 1, Jan, 1935.

De nieuwe jaargang begint met een aflevering, gewijd aan architectuur en kunst, de twee speciale gebieden van dit tijdschrift. Het brengt twee moderne, behagelijke woonhuizen te Künacht (Zürich), door arch. Max Steffel B.S.A. Zürich, die uitstekend in het landschap passen, zoodat zeker ook Heimschut niets tegen deze sympathieke, menschelijk levende moderniteit zou kunnen inbrengen.

De tweede helft van deze aflevering is gewijd aan de groote muurschilderijtentoonstelling in het Kunsthau te Zürich en brengt naar aanleiding hiervan een discussie over muurschilderingen en de wetten, volgens welke de composities opgebouwd zijn; hierover zijn juist in den laatsten tijd interessante publicaties verschenen. F. H.

ZENTRALBLATT DER BAUVERWALTUNG.

No. 1. Uitvoerige beschrijving, door „Regierungsbaurat Malwitz“, van de „Handelshochschule Königsberg i. Pr.“. Met tekeningen en foto's. De school is ontworpen door de „preuzische Staatshochbauverwaltung“ en onder haar leiding gebouwd.

Idem, door „Regierungsbaurat Spielberg“, van de verbouwing en uitbreiding van de „Weinbaudomäne Marienthal a.d. Ahr“ (het voormalige nonnenklooster), eveneens ontworpen en uitgevoerd door de „Staatshochbauverwaltung“.

Idem, door „Oberregierungs- und -baurat Bock“, van de „Ausbau des West-deutschen Kanalnetzes“.

No. 2. Luftschutz und Städtebau. Von Stadtbaurat Dr. Ing. e.h. Paul Wolf, Dresden.

Een „deutsch-gründliche“ verhandeling over de wijze waarop steden gebouwd (en verbouwd?) behoren te worden, opdat de bewoners zo min mogelijk schadelijke gevolgen zullen ondervinden van aanvallen met gas-, brand- en springbommen. (Aan bacteriën-bommen is blijkbaar nog niet gedacht.) Met resultaten van uitvoerig wetenschappelijk onderzoek van verschillende bebouwingvormen en -afmetingen in verband met de mogelijkheid van „Durchlüftung“ na gasaanvallen en trefkanssen voor brand- en springbommen.

Het lijkt mij toch een gevolg van oorlogspsychose wanneer men er in onze tijd in ernst over denkt, de bouw van de steden, die zo langzaam geschiedt en zich zo langzaam laat wijzigen, te doen aanpassen aan oorlogstechniek en strijdwijze die zo snel veranderen.

Verder een beschouwing van „Stadtbaurat Labes, Kassel.“ over „Der Einbau selbständiger Wohnungen im Dachgeschoss“.

A. E.

„PUBIEKE WERKEN“, 4e jaargang, No. 8, Jan, '35.

Dr. Chr. Bronkhorst, onderdir. v. Gem. Werken en Dr. J. Idzerda, arts bij den Geneeskundigen en Gezondheidsdienst te Utrecht, wijden een uitvoerig artikel aan het nieuwe Noorderbad aldaar.

De gemeente Utrecht is in de laatste jaren op het gebied van bad- en zwembadrichtingen, en in het algemeen op het gebied van gelegenheden en terreinen voor beoefening van bepaalde takken van sport, steeds beter uitgerust. Het Noorderbad beteekent stellig een zeer belangrijke uitbreiding van de outillage der arbeiderswijken in het noorden van de stad.

In dit artikel komen de stedebouwkundige zoowel als de technische zijde van het project in hun volle belangrijkheid tot hun recht.

Van bijzondere beteekenis is de hygiënische installatie, bij het ontwerpen waarvan uitgegaan is van de overweging dat de helderheid van het zwembad een aangenaam aspect bevordert en daarmede de lust tot zwemmen aanwakkert, doch daarnaast voor een zeker deel van het publiek opvoedende beteekenis heeft ten aanzien van de lichaams-reinheid. Niet in de laatste plaats hebben de directe hygiënische eischen bij de totstandkoming van het ontwerp voor deze installatie een rol gespeeld. Uitvoerig wordt dan ook over de desinfecteerende werking uitgeweid.

De uitvoering van het geheele project werd, uitgezonderd de hygiënische installatie, door Gemeente Werken in eigen beheer uitgevoerd.

De werklieden, aangewezen door den dienst der Arbeidsbemiddeling en Werkloosheidsverzekering, werden om de acht weken vervangen.

Versmaar beteekende de uitvoering van dit plan een werkverschaffing gedurende 14 maanden voor telkens 50 à 60 werklieden.

Het blad geeft vervolgens een enthousiast artikel over de „Siedlungs“ beweging in het nieuwe Duitsland; een uiteenzetting welke waarlijk weldadig aandoet.

Dr. D. H. De Lange schrijft over het in bouwexploitatie brengen van particuliere terreinen. TH. H. W.

„BELLAVISTA“ ARCHITECT ARNE JACOBSEN UIT „ARKITEKTEN“

„GEWAPEND BETON“, 24e jaargang, No. 5, Jan. '35.

K. Beljajew behandelt het vraagstuk om trillingen van machines in fundamente op te heffen. De schrijver noemt een berekeningswijze welke in het „ontwerp bureau voor utiliteitsbouwconstructies“ te Leningrad wordt toegepast en waarvan volgens hem door uitgevoerde fundamente de juistheid is aangetoond.

Een artikel over „Isteg“ wapening is voorzeker de volle aandacht waard. Het principe dezer wapening berust op de toepassing van twee met gelijken spoed om elkander gewonden ronde staven, waardoor de trekspan met 50%, de sterkte van het materiaal met 10% wordt verhoogd. Een sprekende tabel licht een en ander toe.

„T. G.“, 20e jaargang, No. 10, Jan. '35.

Het blad geeft in eenige foto's van de oude en de nieuwe gemeentelijke begraafplaats te Zwolle duidelijk te zien wat op het gebied der verzorging onzer kerken bereikt kan worden. TH. H. W.

HET R.K. BOUWBLAD, Jaargang 6, No. 11, 27 December '34.

In dit laatste nummer van het jaar 1934 schrijft J. v. D. Jr. een kritisch artikel over een nieuwe R.K. kerk met pastorie in de Veldmont (gemeente Haaksbergen); de architect is Johs. Sluymer B.N.A. te Enschedé; illustraties verduidelijken de bedoeling van den criticus.

Door Jan Beerenda wordt uitvoerig gesproken over het beeldhouwwerk dat Charles Vos maakte in Maastricht aan de brug op het Vrijthof en de St. Servaasbron (met foto's). De architectuur in de schilderkunst der Nederlanden is een studie, die in dit nummer haar slot vindt; Jos. Verwiel schreef het bij foto's naar werk van Breitner, Witsen en A. C. Willink.

HET R.K. BOUWBLAD, Jaargang 6, No. 12, 10 Januari '35.

De jaargang opent met een bespreking door Arch. B. J. Koldewey B.N.A. over het Broederhuis te Vught en woonhuizen te den Bosch van Architect J. van Dillen. De architect geeft bij de illustraties een zakelijke toelichting. Harry van Helvoort, bisschoppelijk adviseur voor kerkbouw, schrijft een levendige opwekking tot behoud van de oude en niet meer in gebruik zijnde middeleeuwse kerk te Middelbeers in Brabant. De vertaling van de Dictionnaire van Viollet le Duc gaat verder, (kloosterbouw).

C. M. brengt Vitruvius aardig te pas om op eenige zieke plekken in hedendaagsche gebruiken in het bouwvak te wijzen. De dagelijksche opzichter keert zich in zijn weekstaat tegen het pleisteren en eventueel kleuren van buitenmuren.

ART ET DECORATION, November 1934.

Pierre Louis Duchartre schrijft een interessant artikel over de nijverheidskunsten, die men in Frankrijk poogt te stimuleren, waarmede de directie van de Printemps in Parijs begonnen is door een soort enquête in te stellen betreffende het kunsthandwerk en de kunstnijverheid in 1934.

Acht foto's van moderne expositieruimten volgen.

Louis Cheronnet schrijft over werk van Gérard Cochet; landschappen, beelden uit het boerenbedrijf, portretten, caféterrassen enz. Paul Laroche bespreekt een film van J. Benoit—Levy en R. Chavance over het glasblazerswerk. Een serie foto's met beschrijvend artikel van G. Brunon Guardia geeft een indruk van zilveren en houten voorwerpen van Jean Tétard.

Eenige foto's van verlichtingsexperimenten, waaronder een aardig ontwerp van Mallet—Stevens voor een Seineverlichting op de expositie 1937. P. Migennes zegt iets over foto en boekbanden bij een aantal voorbeelden.

ART ET DECORATION, December 1934.

Het nummer begint met een bespreking door Brunon Guardia aan de hand van niet minder dan 38 foto's, waarbij eenige interessante scheepsinterieurs, van de herfetsalon voor kunstnijverheid. Bij eenige afbeeldingen van plastieken, o.a. van Adré Deluol en Charles Desplau, schrijft J. C. De schildersalon herfst 1934 geeft tal van interessante beelden met behandeling van Jean Cassou. Eenige aardige affiches bespreekt Denin Lucas. Volgt een stukje van D. L. over toneeldecoratie en een artikel van Waldemar George over den beeldhouwer J. Fioravanti.

H. C. V.

TENTONSTELLING VAN MODERNE TOEGEPASTE RELIGIEUZE KUNST.

De Commissie voor wisselende tentoonstellingen van de Vank heeft in samenwerking met de Algemeene Katholieke Kunstenaarsvereniging A.K.V., Afd. Beeldende Kunsten, een tentoonstelling ingericht van moderne toegepaste religieuze kunst.

De tentoonstelling wordt gehouden in het Sted. Museum te Amsterdam en duurt tot 24 Februari.

HUT TOURISTENKLASSE VAN EEN STOOMBOOT

HUT 1e KLASSE ARCH. R. MALLET STEVENS

ONTWERP VAN R. MALLET STEVENS VOOR EEN VERLICHTING LANGS DE SEINE VOOR DE TENTONSTELLING IN 1937

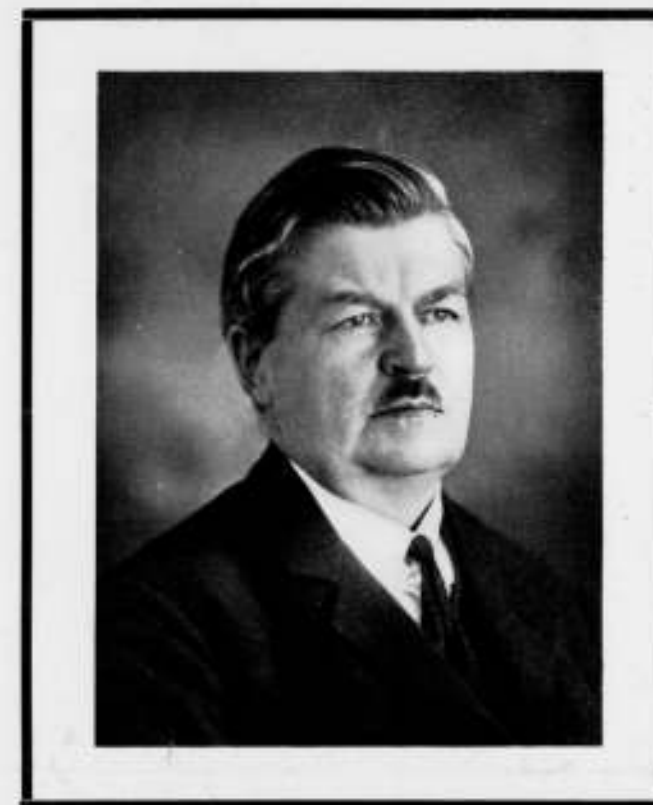
AFFICHES VAN BERNARD DUVAL EN NATHAN

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR
A. H. BINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. V. D. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR, 2 FEBR. 1935

NR 5

IN MEMORIAM ARCHITECT D. MEINTEMA.

Op 14 Januari jl. overleed te Leeuwarden architect D. Meintema, een man die een merkwaardige plaats onder zijn vakgenooten innam.

Architect Meintema behoorde tot de betrekkelijk weinig voorkomende figuren, die een opmerkelijk talent paren aan een groote mate van bescheidenheid en wien een verfijnde smaak zoowel als een groot besef van rechtschapenheid verbieden gebruik te maken van meer en meer in zwang komende reclamemiddelen om zichzelf op den voorgrond te dringen. Zoo werd voor hem het bezit van karakter mede oorzaak dat zijn gaven niet in zoo intensieve mate de bouwkunst konden dienen als wel wenschelijk zou zijn geweest.

Want waarlijk, de capaciteiten van dezen architect zouden gerechtvaardigd hebben een algemeene bekendheid bij het publiek, ook buiten Friesland.

Het is een eigenaardig verschijnsel te noemen dat in de provincie Friesland, waar de prachtigste stalen van oude bouwkunst nog allerwege aanwezig zijn, een streek die zoowel in de steden als op het platteland nog vaak een zeldzaam gaaf architectonisch beeld toont, betrekkelijk weinig architecten worden gevonden. Van hen was Meintema, in het bijzonder na den dood van den hoogbejaarden architect Kramer, onbetwist de eerste.

In Friesland geboren, wist hij met scherpe intuïtie aan te voelen het karakter van dit vlakke land, met wijde horisonten en hoo-

ge luchten, dat in de architectuur niet vraagt om verbrokkelde vormen en gekunstelde details, maar om krachtige, ongebroken silhouetten, om rustige contouren en eenvoudige uitwerking. Juist het pretentielooze, het afwijzen van modieuze stroomingen, het prijs stellen op eigen, stoer karakter, is in het werk van Meintema zoo aantrekkelijk.

Hier was inderdaad een man aan het woord, die wat te zeggen had, maar dit deed op de eenvoudige, natuurlijke wijze, die het kenmerk van ware kunst mag heeten. Bouwkunst in den besten zin des woords wist hij tot stand te brengen.

Architect Meintema werd in 1877 te Mantgum geboren. Hij bezocht de ambachtsschool, maar werd door zijn gebleken be-gaafdheid gezonden naar de normaalschool voor teekenonderwijs te Amsterdam, waar hij de twee teekenacten M.O. behaalde. Na op verschillende architectenbureaux werkzaam te zijn geweest, trad hij in dienst van Prof. Evers en had een belangrijk aandeel in de voorbereiding van het prijsvraagproject voor het Rotterdamsche Raadhuis. In dien tijd volgde hij als behoorder colleges aan de Technische Hoogeschool voor bouwkundig ingenieur. In 1914 nam hij deel aan de prijsvraag voor het stads-verzorgingshuis te Hilversum. Zijn ontwerp werd bekroond en uitgevoerd. Enkele jaren later vestigde hij zich als zelfstandig architect te Leeuwarden.

Van zijn arbeid dienen in de eerste plaats de vele woonhuizen worden genoemd, zoowel in de stad als op het platteland. Met

VERZORGINGSHUIS TE HILVERSUM

ARCHITECT D. MEINTEMA B.N.A. †

INTERNATIONALE ELECTRICITEITS-TENTOONSTELLING TE LEEUWARDEN
ARCHITECT D. MEINTEMA B.N.A. †

buitengewone fijngevoeligheid wist hij deze materie te behandelen, zonder eenig toegeven aan de zucht om buitensporig, interessant of nieuw te willen zijn, die zooveel „modern” werk ongenietbaar maakt. Ook in de uitwerking van andere opdrachten openbaarde zich deze kunstzinnige beschaving. Vermeld worden het Gemeentehuis van het Bildt, de pastorieën te Bergum en Eernewoude en verscheidene winkels en dergelijke gebouwen voor de Coöperatie Excelsior. Tevens dient op zijn stedenbouwkundigen arbeid te worden gewezen, met name op de uit-

breidingsplannen voor Grouw, Surhuisterveen en Buitenpost. Hierbij legde hij den nadruk op het groote belang, juist voor het aanzien van dorpen, die in zoo direct contact met de natuur staan, van een behoorlijke regeling der bebouwing. Met architect Meintema is heengegaan een eerlijk, nobel en trouwhartig man, een kunstzinnige die de traditie eerde maar toch eigen intenties wist uit te spreken, een bouwmeester die een sieraad van zijn stand kon worden genoemd.

ir. J. A. C. TILLEMA.

WONINGBOUW TE HARLINGEN

ARCHITECT D. MEINTEMA B.N.A. †

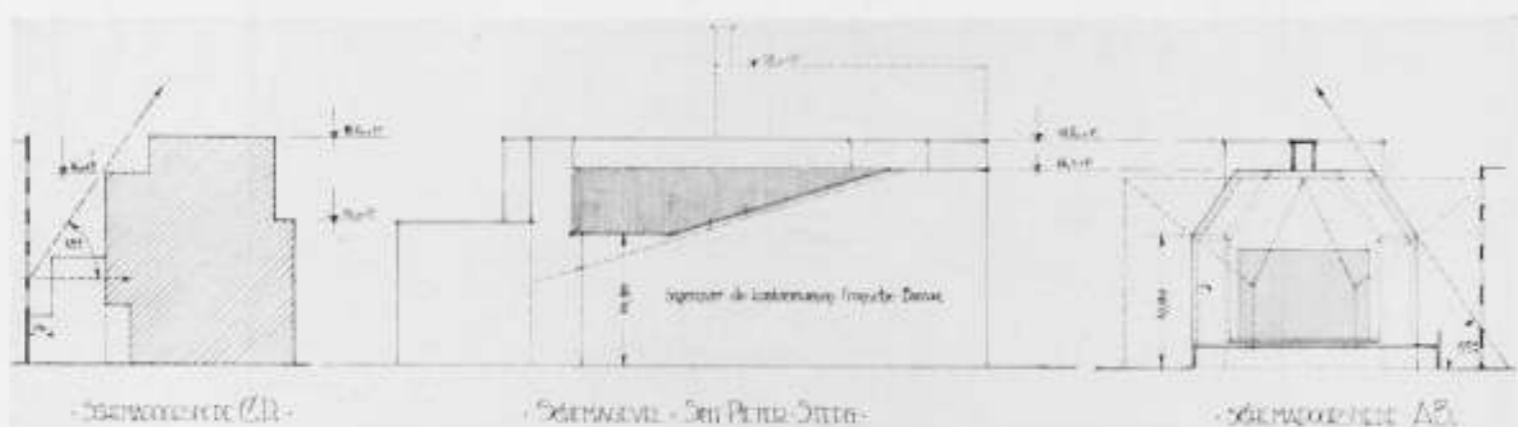
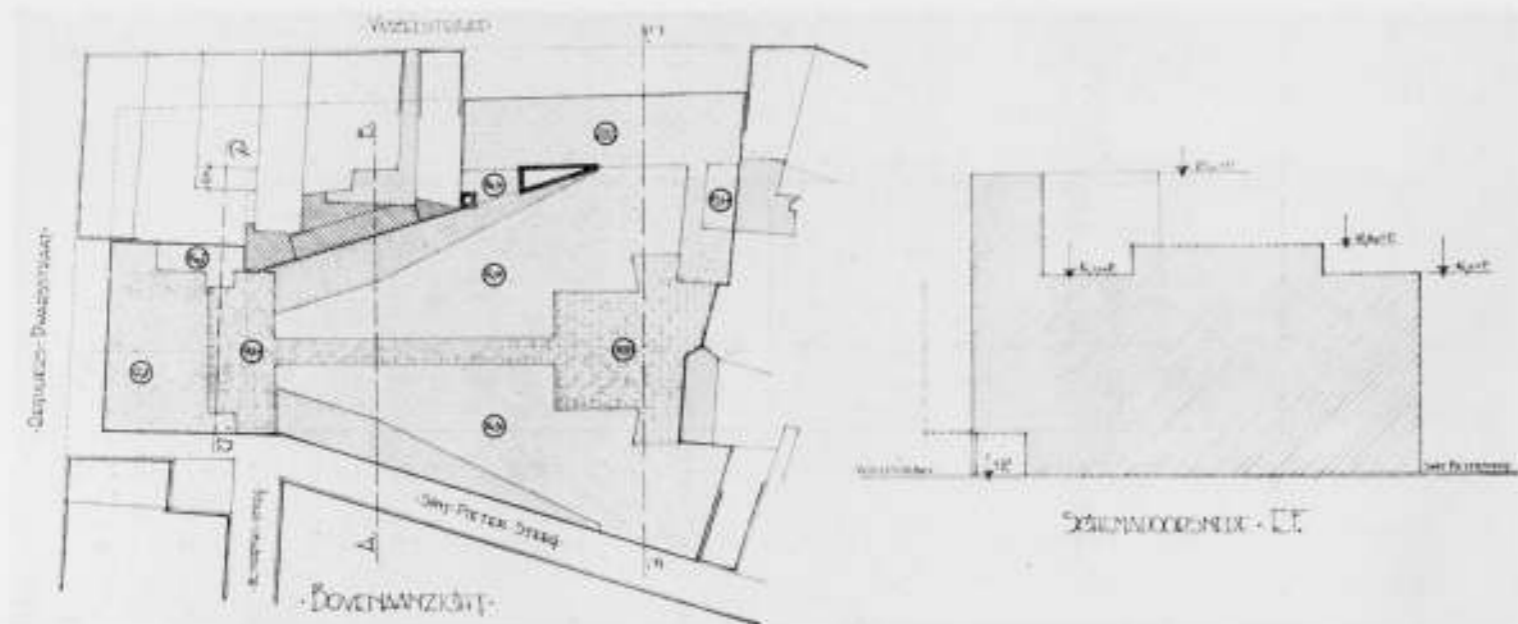
EIGEN WOONHUIS TE LEEUWARDEN

ARCHITECT D. MEINTEMA B.N.A. †

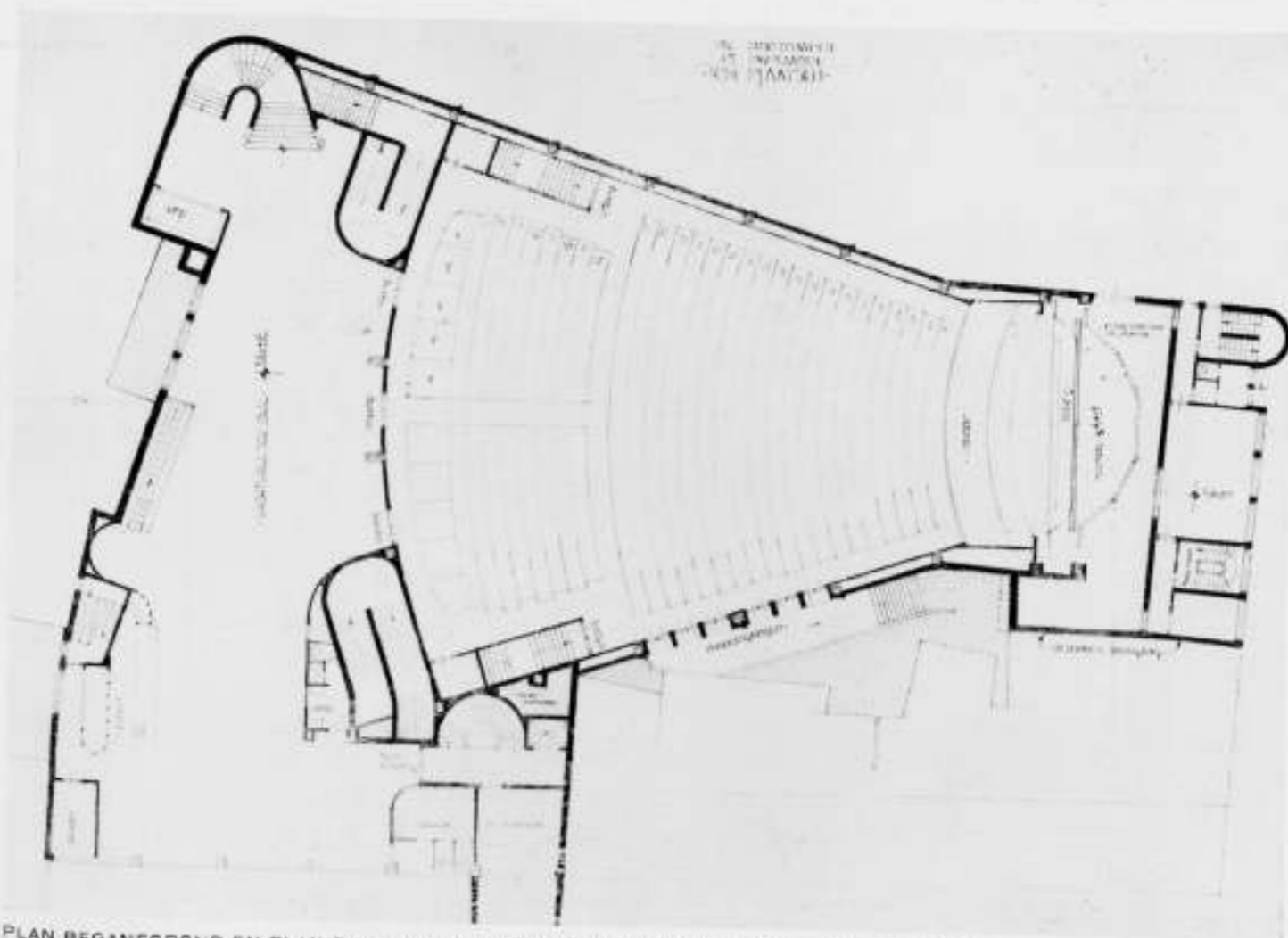
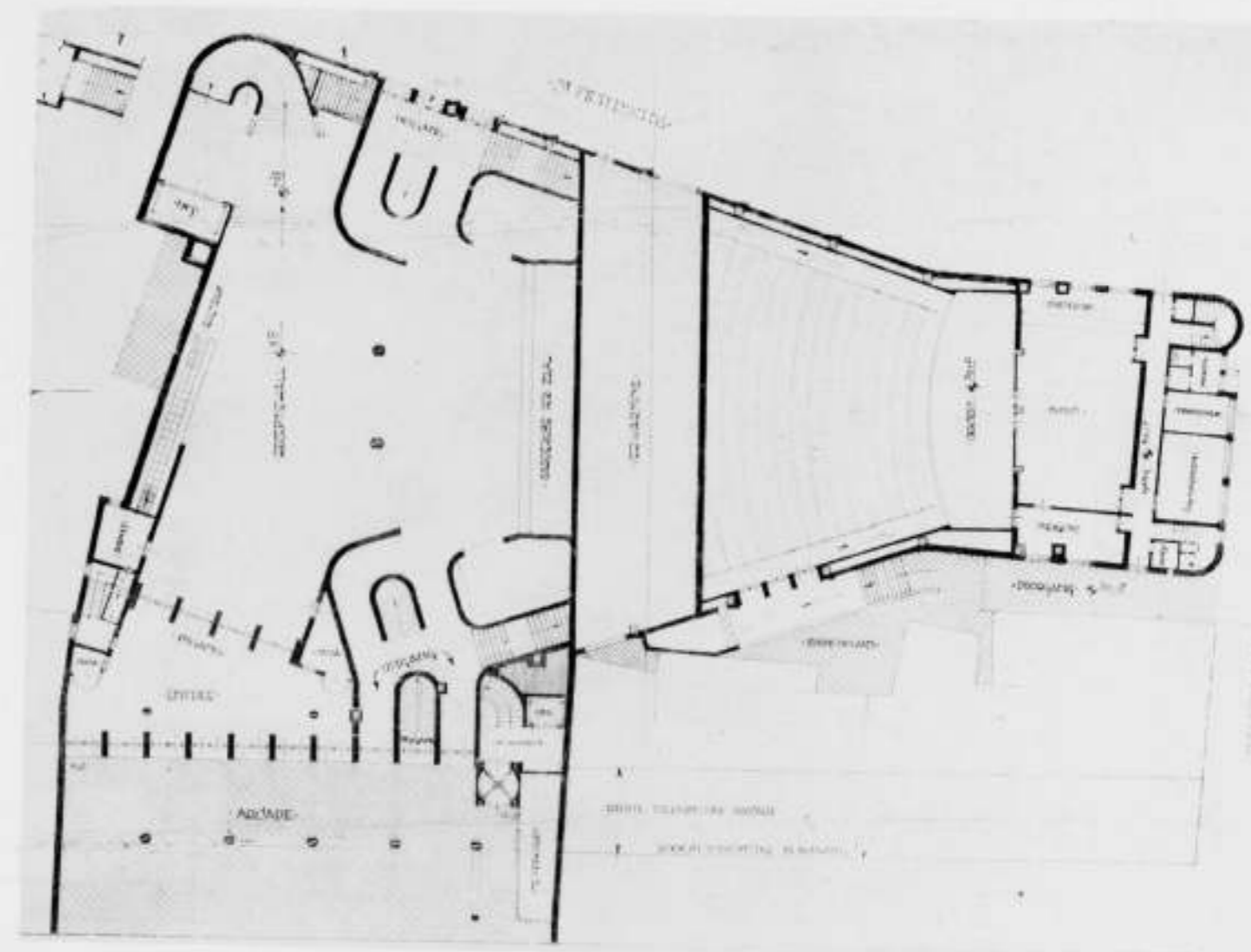

RAADHUIS TE HET BILD, ST. ANNA-PAROCHIE

ARCHITECT D. MEINTEMA B.N.A. †

SCHEMA'S, SCHAAL 1 Å 600, BEHOORENDE BIJ HET VOORLOOPIG ONTWERP VOOR EEN GELUIDSFILMTHEATER TE AMSTERDAM
ARCHITECT J. F. STAAL B.N.A.

PLAN BEGANEGROND EN PLAN ZAAL, SCHAAL 1 Å 300, VOOR EEN GELUIDSFILMTHEATER TE A'DAM. ARCH. J. F. STAAL B.N.A.

VOORLOOPIG ONTWERP VOOR EEN GELUIDSFILMTHEATER OP EEN TERREIN AAN DE VIJZELSTRAAT
BIJ DE MUNT TE AMSTERDAM.

Het verheugt mij dit ontwerp voor een bioscooptheater op een gegeven terrein, zij het in staat van voorloopig ontwerp, te kunnen publiceren. En daarbij de moeilijkheden aan te duiden, zoolwel liggende in de opgaaft in het algemeen, als in de, door het terrein met bestaande ombouwinge gegeven, horizontale en verticale begrenzingen en van de gekozen oplossingen.

De, in het najaar van 1932 verstrekte, opdracht hield in, op het aangekochte terrein Vijzelstraat Nos. 3 tot en met 15 en Reguliersdwarsstraat Nos. 87 tot en met 91, een geluidsfilmtheater te ontwerpen voor 1500 toeschouwers, met een klein tooneel.

De terreinbegrenzingen, horizontaal en verticaal, zijn te beschouwen als een onwrikbaar kader, waarbinnen een doeltreffende oplossing van het bouwkundig-vereischte moet worden gevonden.

Men bedenke hierbij, dat in tegenstelling met de meeste gebouwen, (woning, school, ziekenhuis e.d.), die meer of minder bestaan uit een groepeerige van ruimten, een theater een eenheid is, die door bebouwingsbeperkingen in haar geheel wordt getroffen.

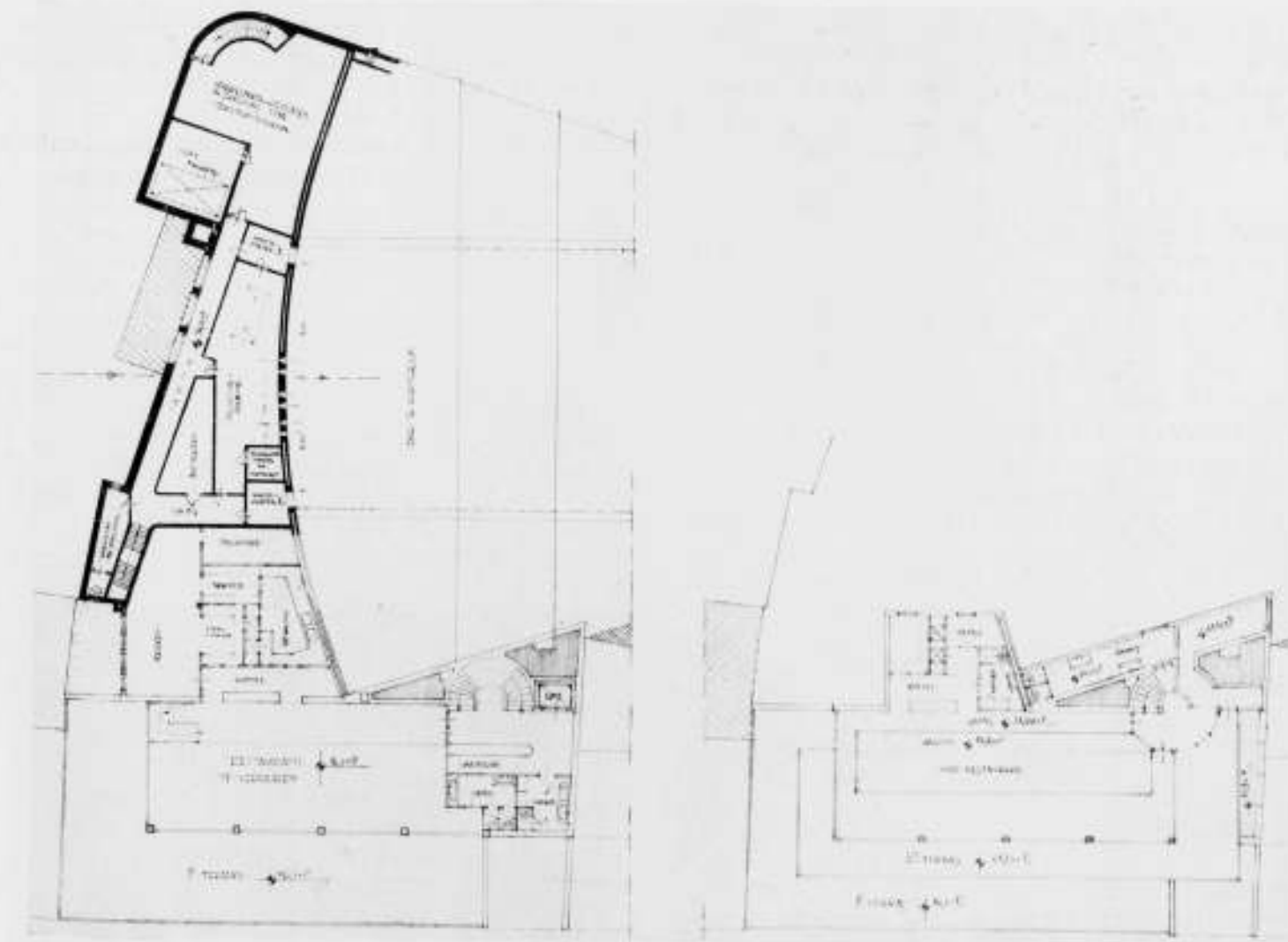
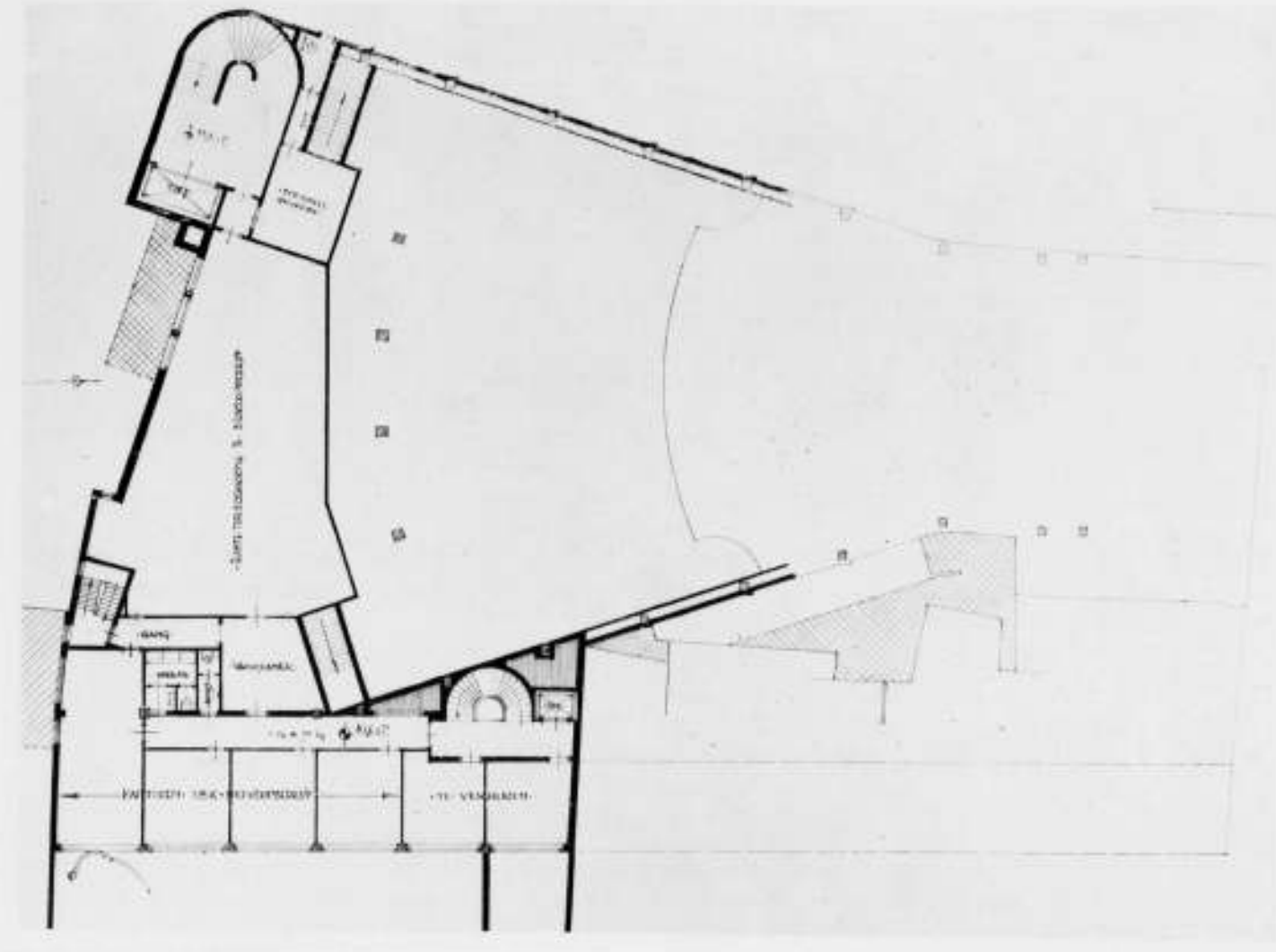
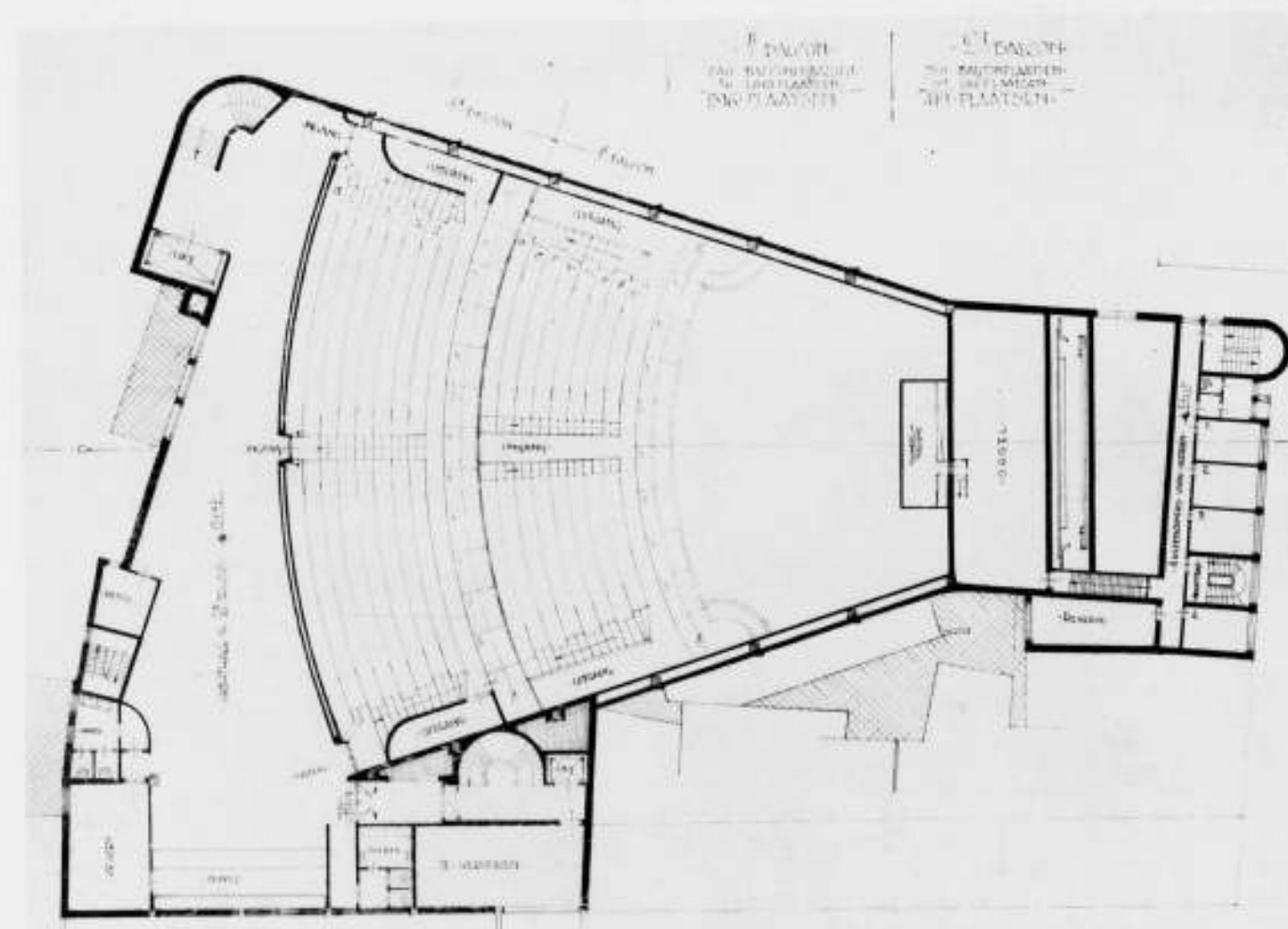
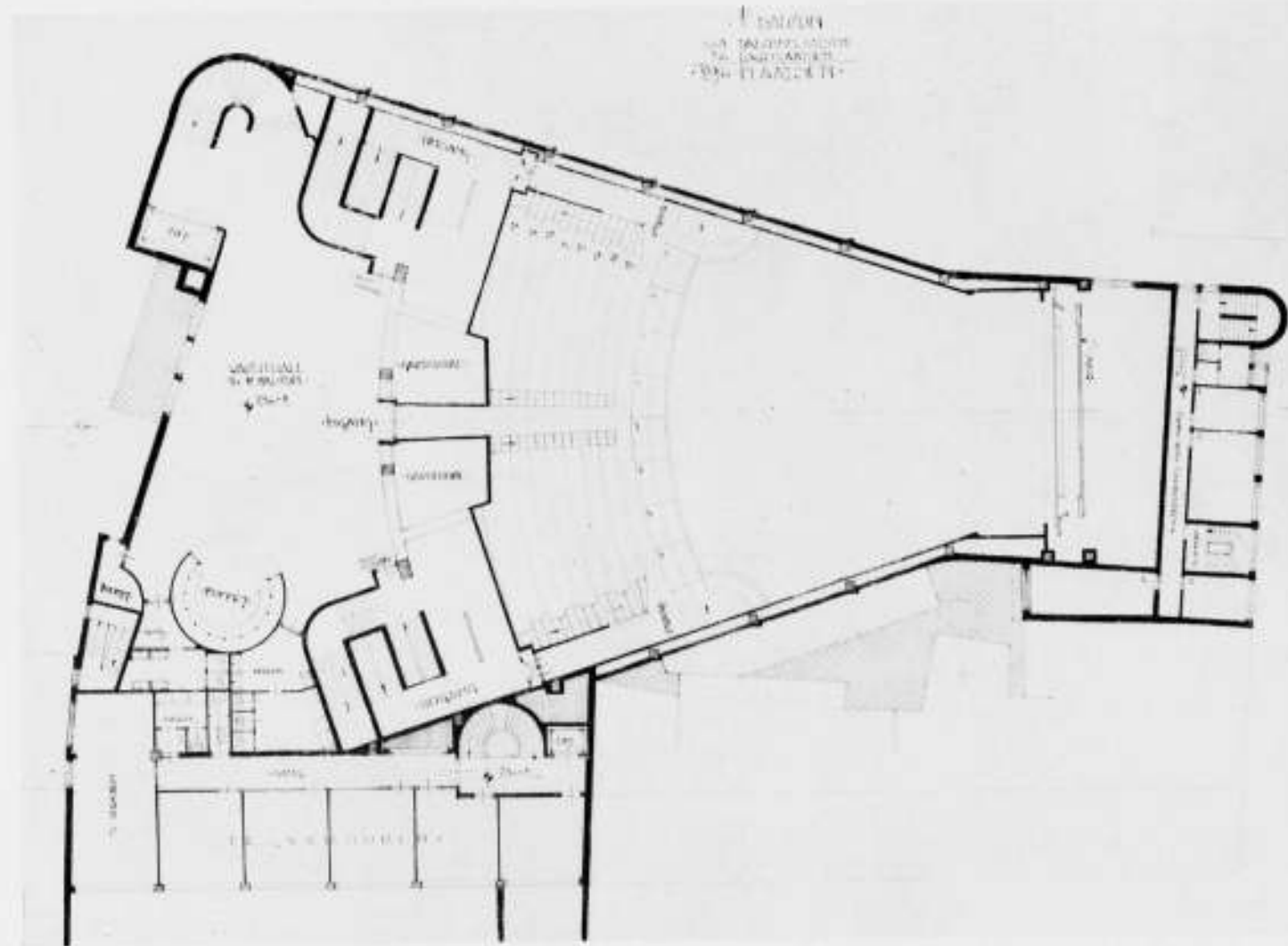
De dienst van Publieke werken verlangt aan de Vijzelstraat, Oostelijke zijde, een terugleggen van de rooilijn met 4 M, voorts een arcadebebouwing en een gevelhoogte als aan de Westelijke

zijde. Deze eischen belemmeren een bioscooptheater ter plaatse weinig of niet, zij zouden naar mijn meening den bouw van een winkelhuis onmogelijk maken.

Voorts een terugleggen van de rooilijn aan de Reguliersdwarsstraat met 3 M, volgens Raadsbesluit van 1919. Een perceel Vijzelstraat, alsmede de Fransche Bazar langs de St. Pieterssteeg hebben langs deze steeg en de Blindemansteeg recht op een achteruitgang. De Dienst van Publieke Werken werd bereid gevonden de Blindemansteeg op te heffen en als bouwterrein af te staan, mits de bestaande uitgang mogelijk blijft. Toegestaan werd den te maken uitgang van een vastgestelde breedte te overbouwen. Voorts moesten, ter bescherming van rechten van derden, de het bouwterrein omringende bebouwingen, voor zoover deze in gebruik zijn tot verlichting van woon- en werkruimten, een lichtinval behouden onder 55 met den horizon, of, in bestaande binnenplaatsen, een lichtinval gelijk aan den bestaande.

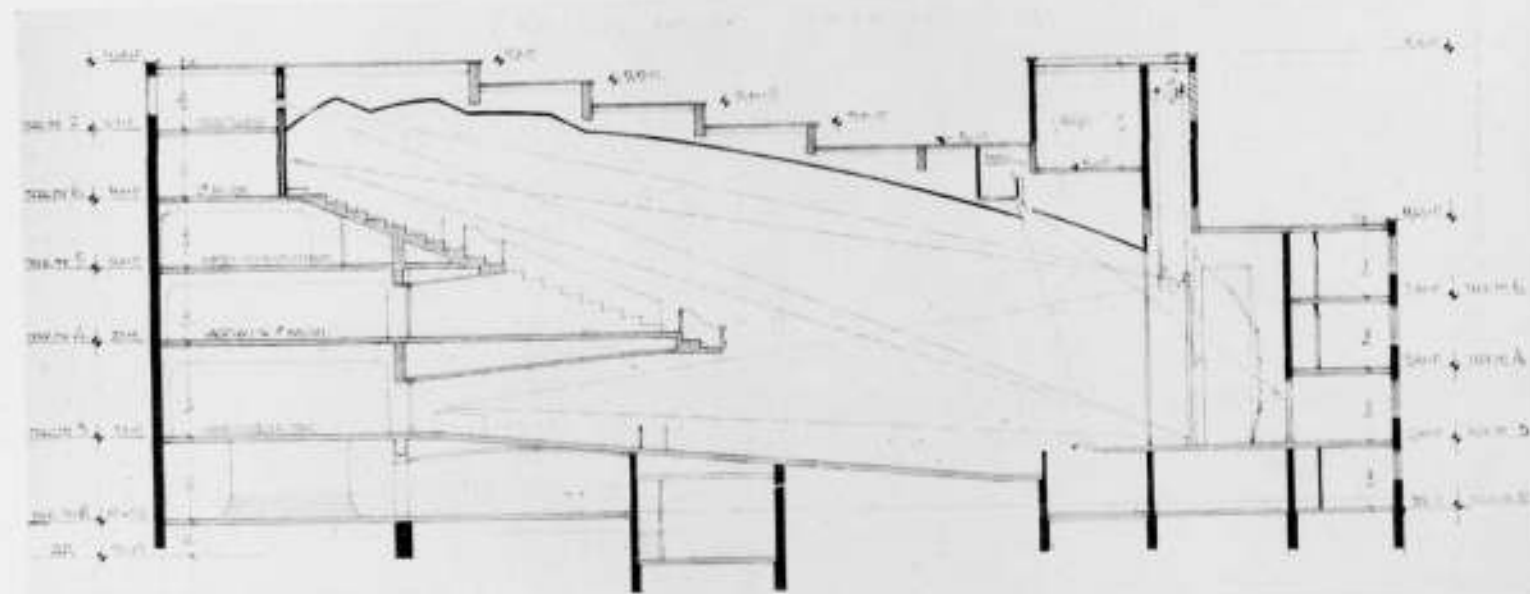
De gevolgen dezer laatste voorschriften, voor de begrenzing van het bouwwerk, zijn te zien op bijgaande tekening, waarbij dan tevens nog rekening is gehouden met de toegelaten bouwhoogten aan de omringende straten en steeg.

Het geluk wilde, dat de grillige vorm van het bouwterrein met

50 PLAN 1: EN 2: BALCON, SCHAAL 1 A 300, VOOR EEN GELUIDSFILMTHEATER TE AMSTERDAM. ARCHITECT J. F. STAAL B.N.A.

PLAN 5c EN 6: VERDIEPING, SCHAAL 1 A 300, VOOR EEN GELUIDSFILMTHEATER TE AMSTERDAM. ARCHITECT J. F. STAAL B.N.A.

LENGTE-DOORSNEDE. SCHAAL 1 à 300, VAN EEN ONTWERP VOOR EEN GELUIDSFILM-THEATER TE AMSTERDAM
ARCHITECT J. F. STAAL B.N.A.

de ongelijke hoogtebebouwing te samen vereenigd, een zaal-oplossing mogelijk maakte, bijna precies gaande tot aan alle grenzen, horizontaal zoowel als verticaal, van een bruikbaren vorm.

Dit in-overeenstemming-brengen van blind toevallige gevolgen van dwingende bebouwingseischen, met technische eischen voor den zaalvorm, geeft mij het sterke vermoeden, dat de gekozen oplossing de eenig denkbare is.

De bouw-bureaux van groote buitenlandsche filmproducenten, die in de gelegenheid kwamen deze oplossing te onderzoeken, hebben ten slotte de gekozen oplossing ongewijzigd moeten goedkeuren.

De vorm en ligging van het terrein dwongen tot den best mogelijke vorm van de zaal: „The cinema must become as much as possible a sound tunnel”. (Hope Bagenal, in „Building” Februari 1932).

Kort samengevat zijn de speciale eischen voor een groot klank-filmtheater de volgende:

- A. Zien en hooren der voorstelling vanaf alle geprojecteerde zitplaatsen, met de minst mogelijke vorm- en klankverandering.
- B. In- en uitgaan van het publiek langs gescheiden wegen, die beide toegang tot de garderobe geven. In verband hiermede wachtgelegenheid voor een aantal bezoekers gelijk aan het aantal plaatsen voor elken rang.

Ten opzichte van A. moet in aanmerking genomen worden, dat behalve een zoo zuiver mogelijk zien van het projectiebeeld, ook het zien van den geheelen tooneelvloer noodzakelijk is.

Vanzelfsprekend vervallen hierdoor alle mogelijkheden voor zoogenaamde zijloge's en zijbalcons. Waar het projectievlak is, neemt de verteekening van het projectiebeeld toe voor de zitplaatsen, met den afstand waarop zij zich zijwaarts van de as, loodrecht op het projectievlak, bevinden, terwijl een minimum-afstand van de voorste plaatsrijen tot aan het doek niet overschreden kan worden.

De hellingen van zaal- en balconvloeren, zoodanig dat de achter elkaar zittende toeschouwers het uitzicht van elkaar niet be-nemen, behooren te worden verkregen zooals b.v. aangegeven bij M. Semper.

Waar de theorie uitgaat van een gelijke oog- en hoofdhoogte der zittende toeschouwers en de praktijk deze hoogte varieerend verschaft, waar de zijgangen zich be-gaanbaar bij de zaalhelling moeten aansluiten, is een constante helling van 1 op 10 aangehouden, zooals in de meeste groote theaters.

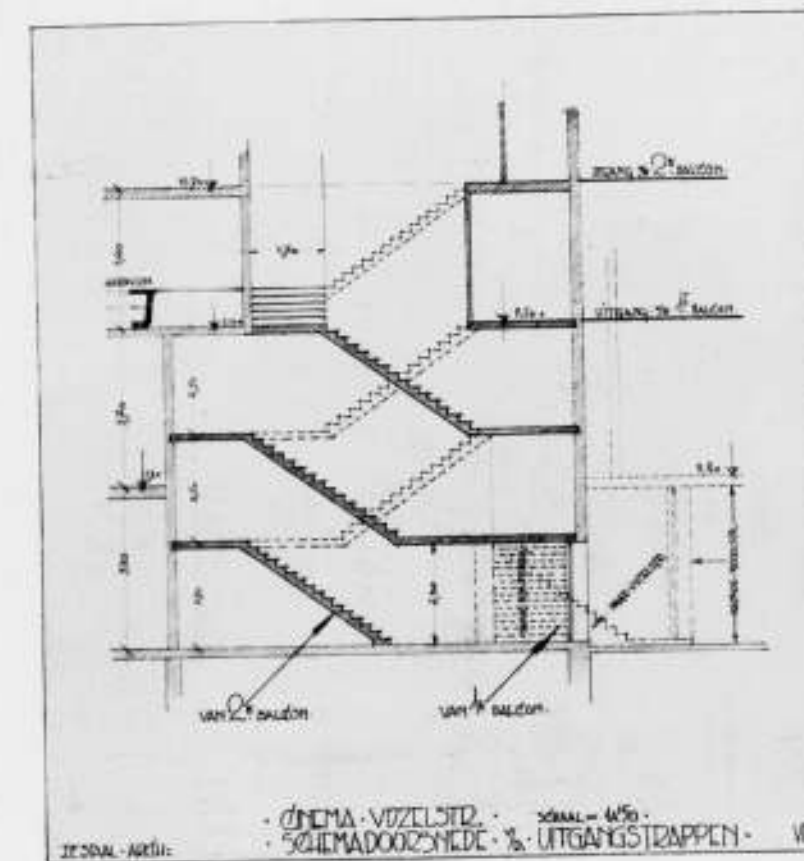
Voor de toepassing van de acoustische wetenschap zijn nog

niet alle gegevens verschaft, waarmede een volmaakte gehoor-zaal is te ontwerpen. Zelfs al mocht de toekomst deze gegevens opleveren, dan nog waren toevalligheden niet te bestrijden.

Bij de acoustiek in een omsloten ruimte heeft men allereerst met 3 factoren rekening te houden.

Ten eerste. **Reflexie**, hetzij als **e c h o**, (storende terugkaatsing, achter het oorspronkelijk geluid waarneembaar), hetzij als **n a g a l m**, (terugkaatsing, die niet afzonderlijk waarneembaar is).

Ten tweede. **R e s o n a n t i e**, ontstaat op 3 wijzen: door den eigentoon van de zaal, welke onaangename versterking van een geproduceerden bepaalden toon teweegbrengt. Door **directe meetrilling**, waarbij een toonproducent geluidsgolven direct overbrengt op den vloer (van een podium b.v.), welke door verbinding met wanden, vloeren en plafonds geleid, gunstige acoustische resultaten kan opleveren.

SCHEMA DOORSNEDE - 1/50 - UITGANGSTRAPPEN - V.M.

Door **indirecte meetrilling**, waarbij de geluidsgolven wandbekledingen e.d. treffen, en deze door hunne golfenergie tot medetrillen brengen, hetgeen gunstige acoustische resultaten kan opleveren.

Ten derde. **Interferentie**, wisselwerking tusschen sterke en zwakke geluiden, waarbij bepaalde geluidsgolven worden versterkt en de daaraan tegengestelde niet hoorbaar worden. **Zeer schadelijk.**

Deze 3 factoren, met inzicht en geluk tegen elkaar uitgespeeld en tot samenwerking gebracht, doen in een zaal goede acoustiek ontstaan. De middelen hiertoe, in de bouwkunde, zijn vormbepaling van de zaal, in verband met de plaats van de geluidsbron en plaats van toehoorders en verder de keuze van materialen en constructie. Het is niet wenschelijk in dit bestek, zich te begeven op het precair terrein van de nog jonge wetenschap der acoustiek, toegepast in gehoorzalen, die zich met deze en nog vele andere problemen veelzijdig bezig houdt. Men kan zich bedienen van de volgende literatuur:

- A. H. Davis and G. W. C. Kaye. „Acoustics of Buildings”.
- E. Petzold. „Elementare Raumakustik”.
- G. Herkt. „Das Tonfilmtheater”.
- I. Katel. „L'isolement phonique et l'acoustique”.
- A. D. Fokker. „Over de akoestiek van zalen”.
- J. L. Snoek. „Beginnelen der moderne zaalacoustiek”.

Noodig is echter zich met den nagalm even bezig te houden, omdat de zaalvorm en de zaalinhoud, voor alles, er op uit moet zijn den nagalm te beperken tot den gewenschten omvang.

Als grondslag werd aangenomen het inzicht van Sabine betreffende den samenhang tusschen nagalmtijd (t), kubieken inhoud, volume van een ruimte (v), en absorberend vermogen (A), van alle materialen en objecten in die ruimte aanwezig.

Deze samenhang wordt voor de praktijk voldoende nauwkeurig uitgedrukt in de volgende formule:

$$t = \frac{v}{0.16 A} \dots \dots \dots (1)$$

(t in seconden, v in M³ en A per M²).

Met behulp van deze formule is het dus mogelijk den nagalmtijd in een gegeven ruimte te berekenen en omgekeerd, wat voor het ontwerp van meer belang is, uit een gewenschten nagalmtijd op zoek gaan naar gewenscht volume en absorptievermogen, in onderlinge wisselwerking.

Den gewenschten nagalmtijd vindt men uit vele practisch gehouden experimenten en waarnemingen, welke tot de conclusie hebben geleid, dat het gesproken woord een korten nagalmtijd van 1 à 1½ seconde, orkestmuziek een veel langere van 2½ à 3 seconden vereischt. Deze conclusie deed mij besluiten, dat de gewenschte duur van nagalm voor het gegeven object tusschen 1½ en 2½ seconden moet liggen.

Hierbij is niet te vergeten, dat hoe ook een ideeële nagalmtijd moge vastgesteld worden, practisch altoos mogelijk is hem binnen bepaalde grenzen aan te houden.

Want in het absorptievermogen der zaal is een variabele factor begrepen, n.l. het aantal bezoekers. Een stoel, hoe uitvoerig en dik ook bekleed, kan het absorptievermogen van een afwezigen bezoeker slechts voor maximaal 45 % overnemen.

Nadat de gewenschte nagalmtijd is vastgesteld, staan den ontwerper volgens de formule (1) twee middelen ter beschikking, om dezen nagalm in de gehoorzaal te bereiken.

- 1. Het volume van de zaalruimte beperken.
- 2. Het doelmatig kiezen van aan te brengen materialen.

Men kan men voor gehoorzalen met veel plaatsen scherper formuleren en het standpunt aannemen, men moet het volume tot het uiterste beperken en zoo weinig mogelijk zich van sterk absorberend materiaal bedienen.

Immers de, bij groote zalen, groote afstand van achteraan zittende hoorders tot geluidsbron, schrijft zuinigheid met geluids-energie voor. En aanbrengen van sterk absorberende materialen beteekent waardevolle geluidsenergie dooden en deze den ooren der toeschouwers onthouden.

Voorts werkt een sterke absorptie altijd min of meer selectief, d.w.z. materialen die van de hooge toonen (kortgolvend) en van de lage toonen (langgolvend) evenveel en intensief absorberen zijn niet, althans nog niet, gevonden.

Scherpzinnige waarnemingen van fijn-hoorende onderzoekers hebben het resultaat gegeven, dat een gunstig zaalvolume wordt bereikt, indien men per zitplaats 3 à 4½ M³ heeft. In het door mij behandelde geval is verkregen voor 1540 zitplaatsen een zaalinhoud van 5100 M³, dus 3.3 M³ per zitplaats.

Het verkregen kleine volume laat toe het plafond geheel van hard, goed reflecterend materiaal te maken, met het doel, te kort-komende geluidsenergie, in het bijzonder op de balcon-plaatsen, bij normale muziek en tooneelopvoering aan te vuilen. Immers, de geluidssterkte neemt af volgens het kwadraat van den afstand, waardoor noodzakelijk wordt de verzwakking der directe geluidssterkte aan te vullen met indirect (gereflecteerd) geluid.

De tweede speciale eisch voor een bioscoop-theater, het ongehinderd in- en uitgaan van het publiek, bepaalde mede de ligging van de zaal en de hoogte van den zaalingang boven de straat. De praktijk in ons land, waar bioscoopbezoekers geen besproken plaats wordt uitgereikt, heeft doen zien, dat bij de publiek-wisseling dikwijls een ingaand en uitgaand publiek tegelijk aanwezig is, hetgeen voldoende groote wachtruimten voor het ingaand publiek noodzakelijk maakt.

Deze wachtruimten moeten dicht bij de verschillende rangen worden aangebracht. Deze wachtruimten zijn in het ontwerp nu zoodanig met ingangen aan de rangen verbonden, dat het publiek kan binnengaan, zonder het vertrekkend publiek te doorkruisen.

De groepen wisselende toeschouwers laten elkander dus de grootst mogelijke bewegingsvrijheid. De trappen en uitgangen bestemd voor het vertrekkend publiek, kruisen nergens die voor het komend publiek. Daarbij was in het oog te houden, dat de Brandweer verlangt dat ook onderling de uitgangen van de zaal, van eerste en tweede balcon gescheiden, onafhankelijk van elkaar, naar buiten voeren. Voorts dat de scheiding der wisselende groepen toeschouwers toch het passeeren van de zelfde garderobe mogelijk moet houden, zonder daarmede „tegenstroomingen” van toeschouwers te verwekken.

Aan deze eischen voldoet, meen ik, het plan redelijk. Men vervolg in de tekening den weg van het ingaand publiek van beneden tot boven, en dien van het uitgaand publiek omgekeerd. De afzonderlijke trappen van het eerste en tweede balcon zijn in een trappenhuis ondergebracht, waarbij de bordessen zich steeds op dezelfde hoogte bevinden en de traparmen in tegenovergestelde richting loopen (zie afbeelding).

Het vraagstuk van wachtruimten en verkeer heeft o.a. de noodzaak meegebracht de zaalvingen 3.50 M. boven de straat te leggen, teneinde gelijkstraats voldoende ruimte te krijgen voor in- en uitgangen, trappen en zaalgarderobe's en op de eerste verdieping de wachtruimte voor het zaalpubliek te kunnen vinden.

Alle toegangsmiddelen, welke het publiek omhoog voeren, (rol-trap, lift, trap) zijn op één plek gecentraliseerd, zoodat de vrije keuze, naar gelang der omstandigheden, open blijft.

De voor het tooneel overblijvende plaatsruimte veroorlooft slechts een z.g. „Podiumbühne” te maken, echter ruimschoots van alle bijbehorende vertrekken voorzien.

In verband met de afbeeldingen is de toelichting zoo kort mogelijk gegeven.

J. F. STAAL. Architect B.N.A.

LEONARD SPRINGER TACHTIG JAAR.

Op 24 Januari 1935 werd de tachtigste verjaardag gevierd van Leonard Springer, den nestor der Nederlandsche tuinarchitecten. Gaarne voldoe ik aan het verzoek der Redactie in dit ons architectenblad aandacht aan deze gebeurtenis te wijden.

Al wie als architect met hem in aanraking is geweest, zal zeker een diepen indruk behouden hebben van dat contact met deze krachtige persoonlijkheid en hem nog vele jaren toewensen in den opgewekten werklust en werkkraft, die hem tot nu steeds bleven kenmerken.

Springers kunst is gegrondvest op groote kunde, die hij zich geheel door zelfstudie eigen maakte. Deze degelijkheid eischt hij ook van anderen en scherp kan hij zich keeren tegen wat hij als dilettantisme beschouwt. Hoewel hij geen nadruk legt op de kunstzijde van het vak, is juist hij de man, die de tuinarchitectuur gezuiverd heeft en zelfstandig gemaakt. In zijn jonge jaren was hij een opvallende figuur, doordat hij de eerste Nederlandsche tuinarchitect was, die een dergelijk standpunt innam, als dat, hetwelk in de architectenwereld reeds eerder was bepaald: de tuinarchitect zij de ontwerper en de raadsman van zijn principaal, de keurmeester en degeen, die toezicht houdt op de uitvoering, maar blijve vrij van alle commercieel belang. Hij zij dus niet zelf kweeker of in dienst van een kweekersfirma, hij levere niet zelf materialen en aanvaarde geen provisies. Springer is tegenwoordig niet de eenige, die aldus het vak hooghoudt, maar algemeen aanvaard is dit standpunt door de tuinarchitecten helaas nog niet.

Springer was de zoon van den schilder C. Springer, die zijn oogen voor landschapsschoon opende, en groeide op in den tijd, waarin de z.g. Engelsche landschapstijl in de tuinarchitectuur nog onaanvechten was. Zijn eigen werk sluit daarop aan en het beste kon hij zich uiten in parkaanleg en op groote buitenplaatsen, waar ruimte was om zijn geliefkoosd materiaal, het houtgewas, te groepeeren en fraai omsloten bedden afgewisseld met doorkijken te maken. Waar de ruimte om de gewassen tot hun recht te doen komen gemaakt moest worden door den bijl te hanteeren, is hij natuurlijk vaak gestuit op behoudzucht, die zich tegen vellen verzette, omdat men niet kon vooruitzien, dat het te scheppen nieuwe schooner zou zijn, dan wat opgeofferd werd. Hij wist echter van doorzetten en het uiteindelijk resultaat, dat na vele, ja tientallen, jaren pas zichtbaar werd, stelde hem steeds in het gelijk en deed zien, hoe hij zijn groote dendrologische kennis met vrucht wist te gebruiken.

Voor zoover dat werk niet weer door verandering of verwaarloozing verknoeid is, moet het hem eene voldoening zijn zoo hoogen leeftijd bereikt te hebben en daardoor een groot deel van zijn werk nog „volwassen” te kunnen zien.

Wij verheugen ons daar van harte over en voegen gaarne aan de hem van andere zijde geworden belangstelling toe de hulde der architecten, die zijn verdienste erkennen.

Ir. J. P. FOKKER.

OVER EEN OMSLAG VAN EEN JUBILEUMNUMMER.

Dit is de uiterlijke verschijning — de losse omslag van het jaarboek — het jubileumnummer, van de Nederlandsche Oudheidkundige Bond.

Op die zelfde wijze als deze omslag, zijn ook de etalages toegerust van die kleine wisselkantoortjes, zoals men ze vindt aan het Damrak of in soortgelijke straten van andere grote steden. U weet wel, de bankbiljetten van verschillende landen in waaiervorm uitgespreid, een grote gouden munt in het midden en daaronder een rijtje kleine munten. Voor een wisselaar niet onverdientelijk gedaan, bovendien zijn het de voorwerpen zelf die aldus gerangschikt, hun begerlijkheid tentoon spreiden.

Ook een slager nemen we het niet zo erg kwalijk wanneer hij op gelijke wijze zijn reclame-prijscourant versiert; in het midden een foto van z'n winkel, daaromheen in medaillons de in de loop der jaren door hem geslachte, met goud bekroonde paasossen en onder dit alles een rijtje medaillons waarin de bedienden met hun transportfietsen zijn afgebeeld.

Erg vinden we het al, dat ook de dorpsverenigingen voor vreemdelingen-verkeer de bezienswaardigheden van dorp en omgeving op deze wijze op en in hun boekjes etaleren.

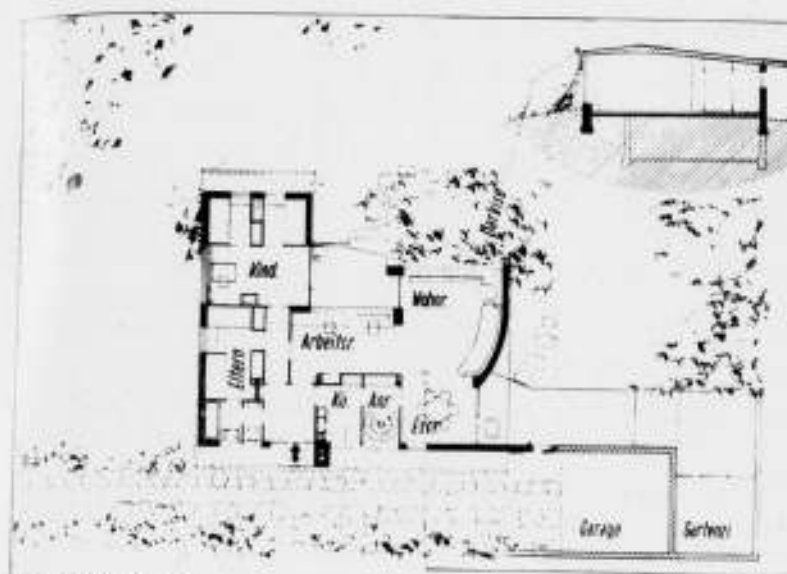
Maar dat de Nederlandsche Oudheidkundige Bond, ter ere van een jubileum, op deze manier zijn jaarboek behandelt en zó met afbeeldingen van schone bouwfragmenten omspringt, dat is heel erg.

Het zou toch niet onvergeeflijk zijn indien een kunstenaar van deze tijd, naar aanleiding hiervan, meent te kunnen constateren, dat bestudering van de schone voortbrengselen van het verleden, geen verlangen naar schoonheid in de voortbrengselen van het heden, noch een warm gevoel voor schoonheid in het algemeen, vermag te wekken.

Wij trekken die conclusie zeker niet. Maar dan is er bij het tot stand brengen van dit jubileumnummer toch wel grote onachtzaamheid in het spel geweest.

Want het ontbreekt ons niet aan kunstzinnige vaklieden die aan de hun gegeven opdrachten een schone uitvoering kunnen geven. Maar wel ontbreekt het dezen kunstenaars aan opdrachten, waarvan de uitvoering ons veel schoons kan brengen en waardoor ook onze tijd in staat gesteld wordt schone voortbrengselen aan volgende geslachten na te laten, waarvoor dan levende oudheidkundigen ons dankbaar kunnen zijn.

A. E.

PLATTEGROND

LANDHUIS IN BORNIM BIJ POTSDAM. ARCHITECT PROF. HANS SCHAROUW.

In de Deutsche Bauzeitung schrijft Dr. Adolf Behne een uitvoerig bijchrift bij de plaatjes van dit landhuis en hij begint: „Was brauchen wir zum Leben” und „Was wünschen wir uns zum Leben”. Hij spint natuurlijk het antwoord op die vragen geweldig uit. Geef 'm eens ongelijk.

Maar het slot van de redeneering is dat hij het een aardig landhuisje vindt, dat „naturverliebt in seiner Welt steht”.

Afgescheiden van die verkieftheid, die wij eigenlijk niet kunnen beoordelen (je moet verkieftheid trouwens nooit beoordelen) lijkt het ons een aardig huisje vanwege den zorgvuldig bekeken en uitgezochten plattegrond.

Nu is het doorgaans geen usance op de vraag: „hoe wenscht U te leven?”, het antwoord te geven: „op een goeie plattegrond”. Wat, hoewel het geen gewoonte is, heel dom is. Inderdaad leven de meeste menschen gewoonlijk op een slechten plattegrond, hetgeen erg slecht is, erg ongezond en lastig en zoo. Ter compensatie krijgen ze wat mooie opstanden, maar eigenlijk gezegd zie je daar niet veel van als je op je slechte plattegronden loopt te. Overigens spreken de plaatjes van dit huis wel voldoende. Van de woonkamer zegt Behne: „Er ist Raum als Wille und Vorstellung”. Dat is natuurlijk ook mogelijk.

Met één ding ben ik het niet direct met den schrijver eens, nl. waar hij zegt, dat de woonkamer door het inbuigen van den wand „leicht gegliedert” wordt. Ik zou gewoon van ingedeukt willen spreken, in zoon geval. Daar zit niets inférieurs in, in deze deuk. Integendeel.

De kosten van dit landhuisje bedroegen 13000 R.M.

J. P. M.

PRIJSVRAAG.

De N.V. Beverwijksche Conservenfabriek te Beverwijk schrijft een prijsvraag uit voor een etiket en een winkelbiljet, waaraan deelneming voor ieder open staat op de volgende voorwaarden:

PROGRAMMA.

I. **De gevraagde.** De B.C.F. wil in het a.s. voorjaar den reizigers de producten in deze nieuwe reclame meegeven; de winkelbiljetten moeten er de aandacht op vestigen en moeten daarom in opvatting, in opbouw en kleur aldus met de etiketten overeenkomen, dat een eenheid bestaat die onmiddellijk treft.

WOONKAMER

WERKKAMER

AANZICHT

Gevraagd wordt een wikkel- of mantaletiket, dat de opstaande gebogen wand van de groentebus geheel bedekt. De afmetingen van het etiket zijn: hoogte 110 mm, lengte 335 mm, + plakrand 25 mm. Het moet geschikt zijn om te worden verkleind of vereenvoudigd tot 225 mm (en 25 mm plakrand) bij 104 mm.

II. **Inzending/Terugzending.** De ontwerpen moeten vrachtvrij, op carton, plat verpakt worden ingezonden.

Inzendingen, die aan de gestelde regelen voor inzending niet voldoen, blijven buiten beschouwing.

De mededingers zenden hun ontwerpen tussen 15 Maart en 1 April a.s. aan

de N.V. Beverwijksche Conservenfabriek te Beverwijk. Op het adres te vermelden „Prijsvraag“.

Door de inzending verklaart de inzender-ontwerper zich geheel te onderwerpen aan de beslissing der jury en verbindt zich naar de voorschriften van dit programma te zullen handelen. Terugzending van de ontwerpen, die niet overeenkomstig de uitspraak van de jury en de regelen van dit programma eigendom zijn geworden van de B.C.F., geschiedt vrachtfvrij aan hun correspondentie-adressen zo spoedig mogelijk na afloop van de onder III—VI bedoelde termijnen.

III. Beoordeeling. De jury is als volgt samengesteld: W. F. Gouwe, Directeur van het Instituut voor Sier- en Nijverheidskunst, Mevr. A. van Hattum—v. Loenen en Ir. A. H. van Rood b.l. c.l., Architect B.N.A.

IV. Prijzen. Honorarium. Schadeloosstelling. Uitgeleefd worden:

een eerste prijs van f 500,—

een tweede prijs van f 300,—

terwijl de prijsvraaguitgever in overweging neemt nog enkele ontwerpen naast de bekroonde aan te kopen, indien de jury daarvoor bepaalde inzendingen aanbeveelt.

In geval van uitvoering ontvangt de ontwerper voor de hier aan te geven medewerking (waartoe hij die een prijs heeft aanvaard, gehouden is) een honorarium van f 150,—.

V. Tentoonstelling. De prijsvraaguitgever zal overwegen de ingekomen ontwerpen binnen vier weken na de uitspraak in een voor het publiek toegankelijke tentoonstelling te exposeren.

VI. Uitvoering. De prijsvraaguitgever is niet gehouden enig al dan niet bekroond ontwerp te doen uitvoeren. Indien hij tot uitvoering overgaat is hij geheel vrij in de keuze, behoudens de volgende bepaling: indien hij voor de uitvoering niet kiest het met de eerste prijs bekroonde

ontwerp (de met een prijs bekroonde ontwerpen) zal hij aan de(n) gepasseerde(n) prijswinner(s) een schadeloosstelling betalen, omschreven onder IV. De winner van de eerste prijs aanvaardt deze stilzwijgend en wordt geacht toestemming tot uitvoering van zijn ontwerp te hebben gegeven.

VII. Rechten. Alle ontwerpen blijven het geestelijk eigendom van de ontwerpers. De ontwerpen, waarvoor een prijs is aanvaard, worden het eigendom van den prijsvraaguitgever, die alleen en uitsluitend het recht heeft op het gebruik ervan voor het doel omschreven in het prijsvraagprogramma.

VIII. Verzekering. Alle ontwerpen zullen van het ogenblik van ontvangst tot en met de terugzending verzekerd zijn voor een bedrag van f 100,— per inzending.

IX. Inlichtingen. Vragen om nadere verklaring van programma-punten kan men richten tot de N.V. Beverwijksche Conservenfabriek te Beverwijk, (buiten op alle correspondentie vermelden „Prijsvraag“) mits vóór de eerste Februari. *) Antwoorden op vragen, die de jury van genoeg belang acht voor alle inzenders, worden opgenomen in het Bouwk. Weekblad Architectura.

X. Voor zover dit niet reeds uit bovenstaande bepalingen blijkt, zijn op deze prijsvraag van toepassing de Algemene Nat. Prijsvraagregelen. De Permanente Prijsvraagcommissie beslecht geschillen; partijen aanvaardden haar uitspraak op grond van deze A.N.P.

Het volledige programma is op aanvraag kosteloos verkrijgbaar bij de N.V. Beverwijksche Conservenfabriek, Beverwijk.

*) In verband met dezen datum vermelden wij, het Programma eerst op 31 Jan. te hebben ontvangen, zoodat publicatie vóór 1. Febr. niet mogelijk was. Red.

MEDEDEELINGEN

HET TEGENGAAN VAN LINTBEOUWING.

Verschenen is de Memorie van Antwoord over het ontwerp van wet tot vaststelling van bepalingen tot het in het verkeersbelang tegengaan van lintbeouwing langs wegen onder beheer van het Rijk of op het Rijks-wegenplan voorkomende. Wij ontleenen daaraan het volgende:

De verklaring van tweedertel strooming, zooals die in het voorloopig verslag tot uiting komt, ligt voor de hand. Men heeft hier te doen met pogingen het evenwicht tusschen twee belangen te behouden: een publiek belang, het verkeer op de groote Rijkswegen, en een privaat belang, de vrije gestie van de grondeigenaren; ook het belang van 's Rijks schatkist doet overigens zijn gewicht gelden. Het vaststellen van een algemeene en absoluut geldende verhouding tusschen deze belangen is niet mogelijk; verschil van inzicht daaromtrent zal steeds aanwezig zijn. De leden der Kamer, die het ontwerp te vergaand achten, zien bij deze beoordeeling voornamelijk naar de particuliere zijde van het vraagstuk: voor hen, wien het ontwerp niet ver genoeg gaat, weegt het betrokken publiek belang het zwaarst. De Regeering van haar zijde ziet zich tot taak gesteld om, het oog mede gericht op de financiële gevolgen van haar voorstellen, de tegenstrijdige belangen zooveel mogelijk met elkaar in evenwicht te brengen.

Geleidelijk heeft zich echter een toestand ontwikkeld, waarbij de eigenaren van gronden langs den weg deze meer en meer gingen beschouwen als ten dienste staande van hun belangen. Hierin moest verandering komen, toen bij het verschijnen van het motorrijtuig de weg — zij het in gewijzigden en verbeterden vorm — aan zijn bestemming, het verkeer te dienen, meer dan te voren bleek te moeten voldoen. Groote bedragen zijn te dien einde aan verbetering van bestaande en aanleg van nieuwe wegen door het Rijk ten koste gelegd en zullen daaraan nog moeten worden besteed. Om het verkeer over de Rijkswegen van dit kostbare werk evenredig nut te doen trekken, moet het, in overeenstemming met den eisch van dat verkeer, zich snel en veilig over die wegen kunnen bewegen.

Het verkeer stelt uiteraard hooge eischen aan de wegen wat betreft vrijheid en veiligheid. Het zou niet verantwoord zijn, indien tegen even genoemde hindernissen geen maatregelen werden genomen.

Niet tegen elke beouwing keert het ontwerp zich; slechts tegen een beouwing, die het weg- en verkeersbelang kan schaden.

Op welke plaatsen en onder welke voorwaarden uitwegen toegelaten kunnen worden, moet in de eerste plaats beoordeeld worden door den wegverzorger, uiteraard binnen de grenzen zoo van deze wet als van zijn algemeene bevoegdheid.

Dat iedere eigendomsbeperking door schadevergoeding gecompenseerd zou moeten worden, is nimmer het stelsel van ons recht geweest. De beperkingen, die de grondeigenaar zich voor een strook onmiddellijk langs den

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 4 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 9 FEBR. 1935 No. 6

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

A. ET A. OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.
ADMINISTRATIE-ADRES FRANS VAN MIERISSTRAAT 107, TELEFOON 27707.

EXCURSIE:

Op Zaterdagmiddag 23 Februari a.s. zal een excursie gehouden worden naar het in aanbouw zijnde administratie-gebouw van de P.E.N. te Bloemendaal.

Bijeenkomst te 1 uur vóór het Station te Haarlem.

De architect, Ir. H. T. Zwiens, zal vóóraf een toelichting op de plannen geven.

Introductie is na aanvraag bij het bestuur, toegestaan.

NIEUW LID. De heer J. H. Berghoef, Architect te Aalsmeer, wordt door de heren Wieger Bruin en H. T. Zwiens als lid voorgesteld.

Overeenkomstig art. 4 § 2 van de Statuten kunnen eventuele bezwaren tot toelating tot uiterlijk 25 Februari '35 schriftelijk bij het Bestuur worden uitgebracht.

Concept-notulen van de ledenvergadering gehouden te Amsterdam op 13 December 1934.

De Voorzitter opent de vergadering, waarna de notulen van de vorige vergadering worden vastgesteld overeenkomstig het concept, opgenomen in de Officiële Mededelingen No. 39 B.W.A. van 8 Dec. '34 No. 49.

Bij het punt ingekomen stukken en mededelingen behandelt de Voorzitter allereerst een schrijven van den heer Slebos die een mogelijkheid zoekt tot publicatie van zijn studie en het bestuur voorstelt een bijzondere uitgave daaraan te wijden. Door de hoge kosten blijkt er weinig animo voor te bestaan. In de reeds in de vorige vergadering gedane mededelingen over de eventuele medewerking van de R.K. Kunstenaarskring aan het „College van Advies“ deelt de Voorzitter mede, dat deze kring van de voorgestelde medewerking heeft afgezien, waarna hij verder bespreekt een medewerking van de V.A.N.K. aan maandelijks nummers van het B.W.A. De heer Verkruijzen ziet hier moeilijkheden voor de leiding van het blad, terwijl de heer Vorkink bezwaren oppert tegen het als proef ondernemen daarvan: het moet terdege worden voorbereid, anders funest voor het blad. De Voorzitter constateert dat dezelfde inzichten blijken te bestaan en zal deze zaak dus eerst verder besproken dienen te worden. Vervolgens deelt hij mede, dat de Commissie van de 5e Ontwerp-studie met haar voorbereiding gereed is, doch stelt de vergadering voor, deze prijsvraag, met het oog op de komende feestdagen, eerst in het begin van het nieuwe jaar uit te schrijven, waarmede de vergadering accoord gaat.

Bij punt 3, verkiezing van een bestuurslid, worden uit de opgemaakte voordracht op den heer Hausbrand 9 stemmen en op den heer Van der Steur 3 stemmen uitgebracht, zodat de heer Hausbrand gekozen is en zijn benoeming aanneemt. Bij punt 4, verkiezing van een redactielid, verkrijgen de heren Eibink 8 en Van der Steur 4 van de 12 uitgebrachte stemmen. De hr. Eibink aanvaardt eveneens zijn benoeming.

Bij punt 5, verkiezing van een lid van de P.P.C. verkrijgt de heer Blaauw 8 stemmen tegen de heer Dinger 4. De heer Blaauw zal van zijn benoeming worden bericht.

Punt 6, verkiezing van een lid van de Tentoonstellingsraad, heeft tot resultaat dat de heer Verkruijzen met 7 stemmen tegen de heer Wieger Bruin 4 stemmen en één blanco is herkozen.

Bij punt 7, verkiezing van twee leden voor de Commissie voor ontwerp-studie No. 6, wordt uit de eerste voordracht de heer v. d. Vlugt met 9 stemmen, tegen de heer Leupen 2 stemmen en 1 blanco, gekozen. Uit de tweede voordracht verkrijgt de heer Berghoef 7 stemmen, de heer Smits 4 stemmen, 1 blanco. De heren v. d. Vlugt en Berghoef zullen van hun verkiezing worden bericht.

Voor de verkiezing van 3 leden van de Tentoonstellingscommissie 1935 behandelt de Voorzitter de instructie voor deze Commissie, zoals deze in concept door het bestuur is opgemaakt en bij de agenda gevoegd.

Na enige discussie, waarbij de heer Hausbrand het inzenden van maquettes en de heer Snellebrand de toegepaste kunsten niet uitgesloten wil zien, wordt de instructie als volgt door de vergadering vastgesteld:

„Het Genootschap „Architectura et Amicitia“ nodigt de Tentoonstellingscommissie 1935 uit:

a. voor te bereiden en in te richten een bouwkunsttentoonstelling te Amsterdam in 1935 ter gelegenheid van het 16e lustrium.

b. voorstellen daartoe in te dienen bij het bestuur, waarbij rekening gehouden wordt met de wenselijkheid, uitgesproken door de vergadering van 13 December 1934, dat de tentoonstelling in hoofdzaak zal bestaan uit bouwkundige tekeningen en foto's, en dat ieder lid van het Genootschap juryvrij zal kunnen beschikken over een bepaald oppervlak wand- of vloerruimte“.

De nu volgende verkiezingen van drie leden van de tentoonstellingscommissie uit de totaalvoordracht hebben tot resultaat dat bij de eerste stemming de heren Bruin 5, Eibink 4, de Bie Leuveling Tjeenk 2, Verkruijzen 1 stemmen op zich verenigen en na herstemming de heer Eibink met 6 tegen de heer Bruin met 5, één stem blanco van de 12 uitgebrachte stemmen, gekozen wordt en zijn benoeming aanvaardt.

Bij de volgende stemming worden op de heren van der Steur 4, Bruin 4, de Bie Leuveling Tjeenk 3 en Verkruijsen 1 stemmen uitgebracht en na de tweede herstemming de heer de Bie Leuveling Tjeenk met 6 tegen de heer van der Steur met 5 en één stem blanco van de 12 uitgebrachte stemmen gekozen. Bij de laatste stemming verkrijgen de heren van der Steur 7, Smits 2 en Verkruijsen 3 stemmen, zodat de heer van der Steur gekozen is. De heren de Bie Leuveling Tjeenk en van der Steur zal van hun verkiezing bericht worden.

Bij punt 10, toekenning van een beloning bij de ontwerp-studies, geeft de voorzitter de gedachten van het bestuur weer en voert aan dat hoewel tot nu toe alleen de eer en de publicatie de beloning waren, de leden nu een streepje voor te geven, door aan het beste ingezonden ontwerp een geldelijke beloning toe te kennen, naar het oordeel en voorstel van de betreffende commissie.

De heer Hausbrand vindt het voorgestelde bedrag van f100.— te hoog, voelt er wel veel voor, doch wil het karakter dezer studies enigszins veranderen, serieuser maken en het vluchtige er aan ontnemen door het bouwprobleem groter te stellen, waarna de heer Eibink voorstelt reeds voor de a.s. 5e ontwerp-studie de tijd van inzending op een maand te stellen; hij ziet in het geheel een stimulans voor de leden.

De voorzitter wil echter het vluchtige karakter wel behouden; alleen de idee, geen tekenwerk, waarin de heer Vorkink juist het gevaar van het „handige schetsje” ziet dat nu veel waard is.

De voorzitter vraagt tenslotte machtiging van de vergadering om wanneer daartoe de gelegenheid is een bedrag van f 50.— per prijsvraag toe te kennen aan het beste ontwerp (eventueel over meerdere ontwerpen verdeeld) wanneer dit door een lid van het Genootschap is ingezonden, waarmede de vergadering zich verenigt.

Bij de behandeling van de begroting vinden de heren Hausbrand en Wesselink het bedrag voor de administratie te hoog. De heer Vorkink weerlegt dit, de post is met f 250.— verminderd en ook het bodeloon is teruggebracht. Het Genootschap heeft zijn administratieve omvang en de mogelijkheid van vergaderen dient niet afhankelijk te zijn van het aantal leden; de vorm moet blijven bestaan. De heer Hausbrand bestrijdt dit ideële standpunt, zegt dat vele leden het Genootschap hebben verlaten en brengt de idee „Maandblad” weer naar voren; met goeds wil en een dito redacteur is hier voor het Genootschap veel te doen; hij zou de uitgaven daartoe willen concentreren. De voorzitter wil dit jaar alleen een goedgeslaagde tentoonstelling, ziet in uitgave van een maandblad een hachelijke onderneming. Toen „Wendingen” bestond hadden het Bouwkundig Weekblad en „Architectura” niet die waarde die het gecombineerd nu heeft, terwijl het Genootschap nu niet de kracht heeft een maandblad uit te geven.

De heer Snellebrand wil dit jaar ook alleen een tentoonstelling om daarna na te gaan of de uitgave van een maandblad mogelijk is.

De heer Vorkink licht daarna de verdere punten toe en bespreekt de verdere bezuinigingen; ook de subsidie aan het B.W.A. moet helaas teruggebracht worden tot f 1500, doch het Bestuur wil er uit de reserve f 250 aan toevoegen, opdat de verlaging niet te plotseling geschiede. De vergadering gaat hiermede accoord en stelt de begroting vast overeenkomstig het voorstel.

De Voorzitter besluit met een opwekkend woord, er is geen enkele reden aan het bestaan van het Genootschap te wanhopen en dankt de door 12 leden bezochte vergadering voor de belangstelling en aangename discussies.

K. VAN DER WILK, Secretaris.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUYSSEN, REDACTEUR
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR, 9 FEBR. 1935

NR 6

FLATGEBOUW AAN DE PARKLAAN TE ROTTERDAM, ARCHITECT Ir. W. VAN TIJEN.

Op een vrij willekeurig terrein, waar eens een heerenhuis stond, onverkoop- en onverhuurbaar, werd de plaats vrij gemaakt voor het, zeven verdiepingen hoge, flatgebouw.

De smalle, 9,50 m breede, N.W.kant ziet op de mooie en breede Parklaan uit; 18 m meet het terrein aan de minder belangrijke Parkstraat.

Op elke étage werd een woning van een vrij groot type, van drie woon- en drie slaapkamers, geprojecteerd. Het wonen werd geconcentreerd op de hoek Parklaan-Parkstraat met zon en uitzicht.

In de N.W. gevel zijn lage, breede ramen gemaakt; aan de Parkstraat met groote bovenlichten, die de lage winterzon binnelaten, terwijl de heete zomerzon door de aanwezige balcon wordt afgeschermd.

De indeeling van de woningen blijkt uit de plattegronden. De keukens zijn telkens zoo centraal mogelijk gelegd, terwijl voor meerdere geluidsisolatie gang en kasten tusschen hal en lift, de badkamer tusschen slaap- en dienstbodenkamer werd gemaakt en een dubbele wand tusschen woon- en eetkamer.

De 7de étage is voor de voorste helft als dakterras voor gemeenschappelijk gebruik en voor de andere helft als kleine woning ingericht.

In de begane grond zijn verder: entree, logeerkamers, dienstruimte, enz. In de kelder heeft elke bewoner ± 12 m² bergruimte en kan hij over een waschkelder met stroomend water, gas en drooginrichting beschikken.

De constructie is uitgevoerd in ijzer-skeletbouw. De kolommen zijn NP profielen, loopende van NP 42½ tot NP 22. Met hun omkleedingen zijn deze kolommen op alle verdiepingen 0,20 m × 0,50 m. De kolommen staan met hun grootste traagheidsmoment in de richting van de grootste windkracht en moeten deze geheel opnemen. Alleen de gesloten achterwand doet dienst als windverband. Horizontale windverbanden tusschen de vloeren brengen de krachten naar de achterwand over.

Het staalskelet is ontworpen en berekend door Ir. Aronsohn te Rotterdam en in den tijd van iets meer dan drie weken gemonteerd.

Over het constructieschema laat Ir. v. Tijen zich als volgt uit: „Een dergelijk schema is voor den modernen architect, wat het ontwerpen op systeem voor den ouderwetsche was.

Er is wel gedacht en gezegd, dat skeletbouw den architect een groote vrijheid van beweging zou geven. Dit mag gedeeltelijk gelden voor bouw van villa's of gebouwen van geringe hoogte; voor hooge of grotere gebouwen is het skelet in zijn eischen onverbiddelijk gegeven, dat geen enkele afwijking van het eenmaal aanvaarde constructieschema zonder groote nadeelen duikt.

Dat de constructiewijze aan den architect de noodzaak van een dergelijke innerlijke orde in den plattegrond oplegt is natuurlijk niet anders dan toe te juichen.

De mate, waarin het gelukt deze eischen van plattegrond en constructie tot een harmonisch geheel te verwerken is bepaald door de gaafheid van het bouwwerk. Dat dit harmonisch

samengaan heel iets anders moet zijn, dan het botweg indeelen van het gebouw in even groote stukken, behoeft wel geen nader betoog.”

Bij een dergelijk hoog gebouw is het van belang, dat alle onderdeelen zoo licht mogelijk zijn. Voor de vloer- en balklaagconstructie werd daarom hout gekozen.

De geluidsisolatie werd zooveel mogelijk nagestreefd op een wijze, zooals de detailschets aangeeft.

De separatiemuren zijn van drijfsteen en rusten op de ondervloer.

Het eigen gewicht der vloerconstructie is slechts 110 kg per m² en mede door het toepassen van hout, bij de tegenwoordige prijzen, goedkoop.

De gevels zijn eveneens licht gehouden, maar voldoen niettemin aan goede eischen van isolatie en waterdichtheid. De detailteekening laat de gekozen oplossing zien.

De gevel rust op horizontale U binten, die buiten langs de kolommen doorloopen.

In de lintvoegen is een scheurwapening van kippengaas. Door de gaten der verblendsteen zijn ter plaatse der kolommen staven rond ijzer gestoken. Op deze wijze is getracht een metselwerk te verkrijgen, dat de temperatuur-uitzettingen van het staalskelet mede kan maken, zonder te scheuren.

Tot nu toe is dit ook bij zeer heete zonbestraling inderdaad het geval gebleken.

Het gewicht van de aangegeven constructie bedraagt 300 kg per m².

De gesloten vakken van de groote erkerpui zouden aanvankelijk met stalen platen worden bekleed. Toen echter voor de balustrades der balcon, draadglas werd gekozen met het oog op de beschuttende werking tegen de wind, werd besloten ook de erkerpui geheel met draadglas te bezetten. Dat draadglas werd aan de achterzijde geveerd, waardoor de verlaag zoowel tegen mechanische beschadiging als tegen weersinvloeden is beschermd. Als isolatie bevindt zich los achter het glas een drijfsteenwand.

Op deze wijze is een buitenwand verkregen met een volkomen waterdichte, weer- en kleurvaste buitenhuid en daarachter een lichte isolatiewand, waarvan het gewicht bij zeer voldoende isolatie tot 100 en bij gebruik van heraklith zelfs tot 50 kg per m² kan worden teruggebracht.

De draadglasruiten zijn op de gewone wijze met slappe stopverf en houten glaslatten in de sponningen der puien vastgezet. Daar de puien van buiten beglaasd zijn, is de vervangbaarheid steeds gewaarborgd.

Natuurlijk moet deze constructie als een experiment worden opgevat. Bij verdere toepassing zullen b.v. zoowel de wijze van vastzetten als de samenstelling der verf nog eens goed moeten worden nagegaan.

In de praktijk toch is gebleken, dat bij zeer intensieve zonbestraling aan de Z.W. gevel, spanningen in het glas optreden, die tot barsten aanleiding geven. Wellicht zal ook een opeenhoping van warmte achter het glas deze ongunstige gevolgen mede

FLATGEBOUW AAN DE PARKLAAN TE ROTTERDAM ARCH. Ir. W. VAN TIJEN

veroorzaken; een warmte-reflecterende laag direct achter het glas zou misschien er toe kunnen bijdragen het euvel te voorkomen.

Aan de N.W. gevel deden zich geen gebreken voor.

In elk geval biedt de constructie zoowel door haar prijs als haar kwaliteit in gewicht voor de skeletbouw belangrijke mogelijkheden.

Welke betekenis kan men nu aan een dergelijk gebouw voor de ontwikkeling van het moderne bouwen toekennen?

Deze vraag beantwoordt Ir. van Tijen zelf op de volgende wijze: „De ervaringen, die met balklaag-, muur- en raamconstructies zullen worden opgedaan, zullen ongetwijfeld van belang kunnen zijn bij de oplossing van het vraagstuk, hoe aan de eischen van het nieuwe bouwen ook op eenvoudige en niet al te kostbare wijze kan worden voldaan.

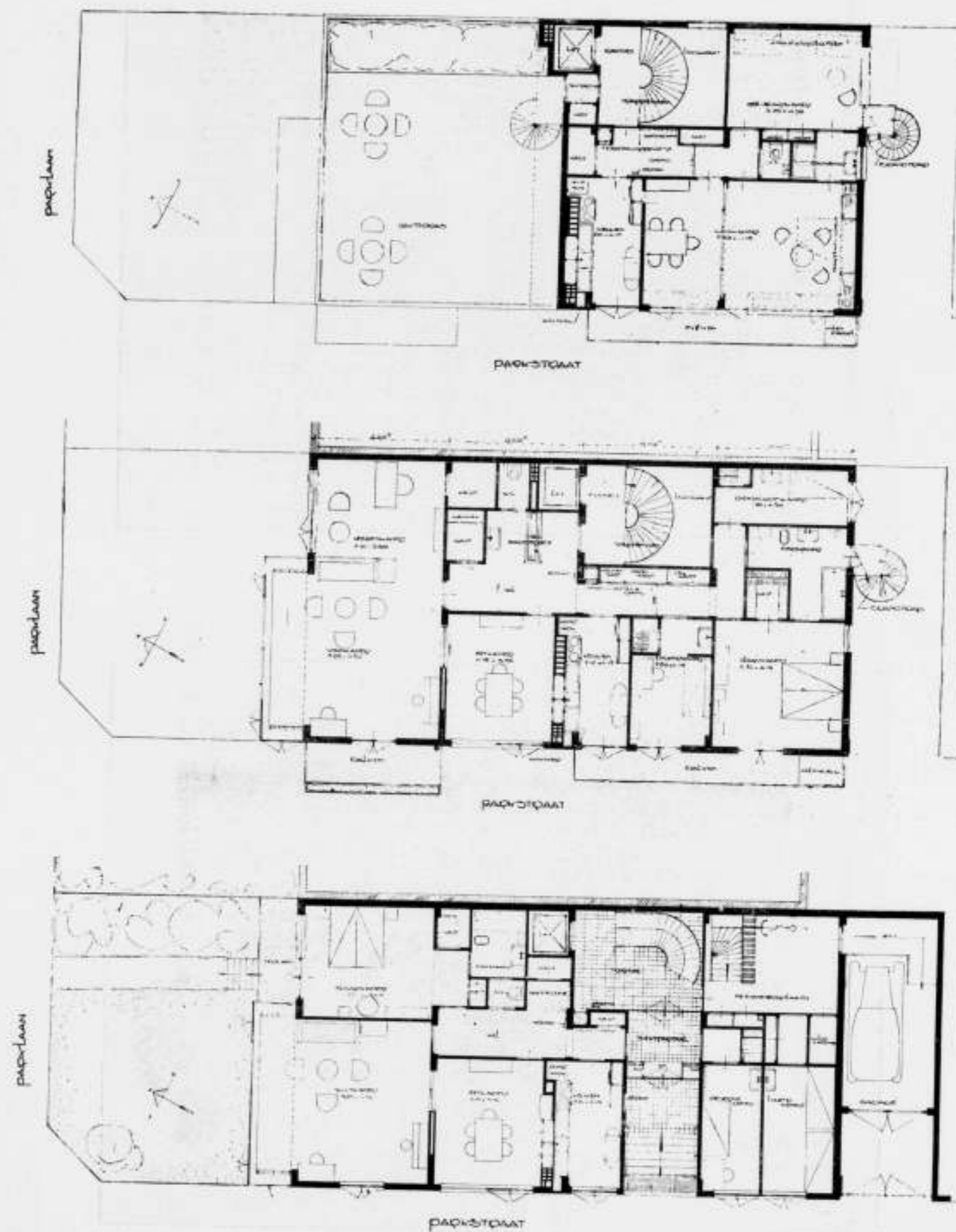
Systeem in orienteering, systeem in maten en woningoppervlak

als uiting van die innerlijke rationaliteit, die als basis voor het nieuwe bouwen onmisbaar is, kan bij deze opzet niet tot uiting komen. Men kan hoogstens uiten, dat men deze systematiseringsmogelijkheden noode miste, meer niet.

Onmodern zijn in bepaalde opzichten ook de flatwoningen zelf. Wel is de beschikbare ruimte stellig logisch ingedeeld en goed benut.

Met de eischen van verlichting, bezonning, ventilatie en meubeleering is overal, zooveel als maar mogelijk was, rekening gehouden en deze woningen zullen stellig tegenover de gebruikelijke woningen in deze huurklasse een zeer groote mate van woongemak bieden.

Ook zal men in deze woningen wel veel van de vreugde kunnen beleven, die ruimte en openheid kunnen schenken, maar wat toch de kern van het moderne wonen moet zijn, het zich met vreugde beperken tot het strikt noodzakelijke op het gebied van

PLATTEGRONDEN VAN HET FLATGEBOUW AAN DE PARKLAAN TE ROTTERDAM

ARCHITECT Ir. W. VAN TIJEN

het typisch individuele en het zich openzetten voor de mogelijkheden, die het leven in maatschappelijk verband zal kunnen bieden, dat mist men in een opzet als deze nagenoeg geheel. Het gemeenschappelijke dakterras is een schuchter begin in deze richting. Veel verder in moderneren zin gaat het woninkje op de 7de étage.

Daarin is volledig en consequent partij getrokken van wat de jonge woningwetenschap op dit moment reeds kan bereiken, zoowel door het gebruik van het goede moderne massaproduct, (klapbedden, eenvoudige houten en stalen meubelen, linoleum, goed behang, goed doordacht sanitair, beknopte meubelen, goede lichtarmaturen, enz.) als het toepassen van wat op woon-

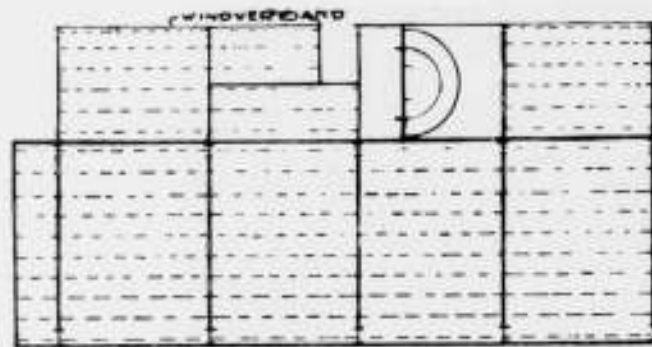
DAKTERRAS EN WONING 7^e VERDIEPING VAN HET FLATGEBOUW AAN DE PARKLAAN TE ROTTERDAM

ARCHITECT I. W. VAN TIJEN

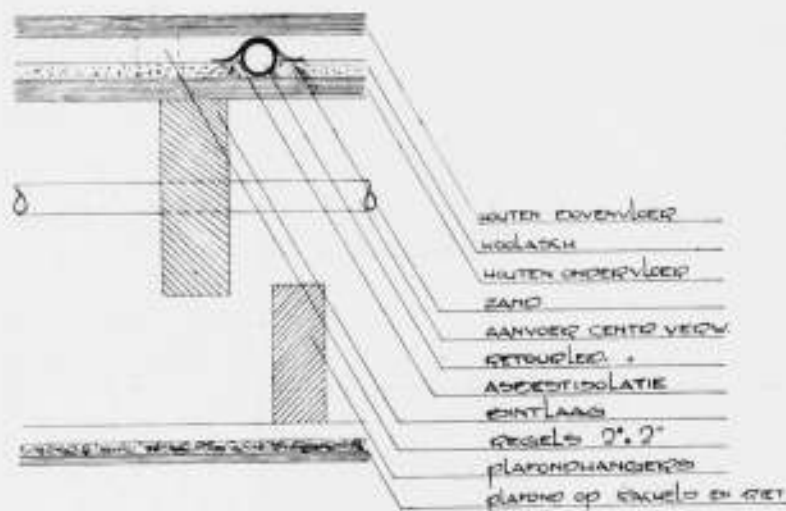

TRAPPENHUIS IN HET FLATGEBOUW AAN DE PARKLAAN TE ROTTERDAM

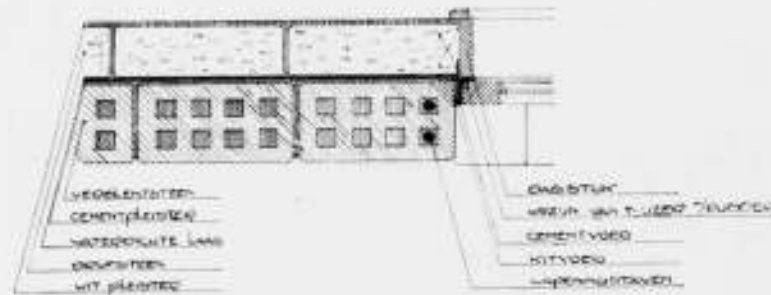
ARCHITECT I. W. VAN TIJEN

SCHEMA VAN HET STAALSKELET

VLOERCONSTRUCTIE

WANDCONSTRUCTIE

CONSTRUCTIES AAN HET FLATGEBOUW IN DE PARKLAAN TE ROTTERDAM. ARCHITECT I^r. W. VAN TIJEN

gebied doeltreffend en bevrijdend is bevonden. (weinig, maar dan zoo groot mogelijke ruimten, zoo spaarzaam mogelijk gemeubeld maar met overvloed van licht, zon en bloemen). De woning bestaat uit een combinatie van zit- en slaapkamer voor de ouders. Gelijkijdig heeft men praktisch nooit behoefte aan beide ruimten. Voorts een kleine eetkamer, door een enkele glaswand met schuifdeuren, afgedekt met een gordijn, gescheiden van de eerstgenoemde zitkamer. In de kinderkamer blijft door het gebruik van klappbedden overdag ook weer de geheele ruimte voor het kinderspel vrij.

De ligging naast de woonkamer maakt, dat dit zonder dat ouderen en kinderen elkaar wederzijds hinderen, kan plaats hebben, terwijl voortdurend toezicht toch mogelijk blijft. De fout van een combinatie van woon- en speelruimte is hier vermeden.

Het badkamertje is goed gelegen t.o.z. van beide vertrekken en zorgt tevens voor de noodige geluidsisolatie.

Wij hebben hier een woning, waarvan de geheele ruimte, zowel overdag als 's nachts in gebruik is. De geheele slaapverdieping met zijn noodzaak van trappen, extra gangen en toilet is hier vermeden.

Ligging van eetkamer en keuken t.o.z. van elkaar, van keukenkasten, buffet, eettafel spreken voor zichzelf.

Dat ook hier het wonen noodzakelijk tot den kring van het gezin beperkt moest blijven is duidelijk. Voor uitbreiding van dien kring door middel van tuin, speelplaats, eetzaal, kinderverblijf, enz. was hier nog geen gelegenheid. Maar in afwachting van het ontstaan dezer mogelijkheden, zal de architect moeten leeren om zijn ruimte te benutten en zijn materialen te beheerschen en te verbeteren en dat leert men alleen door bouwen en . . . . . wonen.

Het moderne wonen moet groeien, het kan niet bedacht worden."

Wat nu de verschijningsvorm van het gebouw betreft, zoo zal men al dadelijk moeten vaststellen, dat het gebouw, ofschoon het zich niet aan de bestaande omgeving „aanpast", door hoogte en geheel andere vormgeving zelfs sterk van de bestaande gebouwen zich onderscheidt, toch zoo bescheiden en terughoudend is, dat van een domineeren in de, met prachtige boom begroeide, Parklaan, geen sprake is. Het is geen hoogbouw-monument, zooals wij dat in Amsterdam kennen.

Vooral de lichte pastelkleuren van de grijze baksteen en grijs-groene verf achter de glaspanelen hebben tot deze voorname houding bijgedragen.

Tot besluit hier nog wat I^r. van Tijen zelf over die verschijningsvorm van zijn flatgebouw geschreven heeft:

„Het is een groote voldoening en geeft vertrouwen in den grondslag van ons werken, dat het gebouw ten slotte levendig is geworden zonder onrustig te zijn, eenvoudig zonder dor te worden, dat het ondanks baksteen en hout toch licht, blij en blank is.

Typisch is in dit opzicht het trappenhuis. Wie den plattegrond beziet, zal begrijpen, dat bij toepassing van een gewone dubbele steektrap met tussenbordjes (de eenige mogelijkheid, behalve de vrijdragende halfcirkelvormige trap) een schalmgat van slechts ongeveer 1 x 2 m mogelijk was. Hiermede was natuurlijk geen licht tot onder-, achter het 26 m hooge gebouw te krijgen. Bovendien was de halfcirkelvormige trap wel per trede duurder dan een rechte steektrap, maar dit woog niet op tegen de extrakosten van de tussenbordjes met hun wandbeteugeling, vloerbedekking en draagconstructie.

Het resultaat der schroefvormige, stijgende trap in de vierkante ruimte wordt vooral bij avond als bepaald zeer „mooi" onderhouden en herhaaldelijk is de opmerking gemaakt, dat blijkbaar toch het bloed kruipt waar het niet gaan kan en ook in de nieuwe zakelijkheid de architect toch ergens aan zijn verlangen naar bijzondere vormen en effecten lucht moet geven.

Wanneer men echter weet, hoe het onderdeel in kwestie uit de eischen van het gebouw is gegroeid en hoe nimmer door teekeningen of maquettes de toekomstige werking er van is onderzocht, dan hebben wij hierin een nieuw bewijs, hoe het werken ook zonder voorafgaande „conceptie", zuiver van het gegeven uit, tot werkelijke schoonheid kan voeren."

Ten slotte zij nog vermeld, dat behalve I^r. v. Tijen, in den aanvang aan het project ook hebben meegewerkt de heeren I^r. J. H. v. d. Broek en J. Uijterlinde.

NIEUWE HOOGLEERAAR IN DE DECORATIEVE SCHILDERKUNST AAN DE RIJKSACADEMIE VAN BEELDENE KUNSTEN.

De Staatscourant heeft de benoeming vermeld van den Heer Heinrich Campendonk tot Hoogleraar in de monumentale en versierende Schilderkunst aan de Rijksacademie voor Beeldende Kunsten.

De benoeming is geschied voor den tijd van één jaar. De Telegraaf vermeldt de volgende bijzonderheid over dezen functionaris: Prof. Campendonk is 3 November 1889 te Krefeld geboren. Hij bezocht de H.B.S. en was later leerling van de Vakschool voor textielindustrie in zijn geboorteplaats, het middelpunt van de zijde-industrie in Duitschland. Verder was hij icerling van de Kunstnijverheidsschool en in het bijzonder van Thorn Prikker, den Nederlander, van wien de vernieuwing der moderne Duitsche glasmalerij uitging. Thorn Prikker is het ook geweest, die hem reeds vroeg op de kunst van Van Gogh en Cézanne wees. Campendonk geraakte later onder den invloed van Franz Marc, met wien hij van 1911—1914 te Gindelsdorf werkte. Door den wereldoorlog, waarin Franz Marc, een der stichters van de expressionalistische beweging in Duitschland, al vroeg sneuvelde, kwam een einde aan dezen gelukkigen tijd, den meest belevende in Campendonk's leven. Hij verkeerde toen veel in de kringen der revolutionaire, jonge kunstenaars in München, in den lateren zoogenaamden kring van den „Blauen Reiter", waarvan de Rus Kandinsky, die toen in München vertoefde, de ziel was. Het orgaan in boekvorm van dezen kunstenaarskring, dat aan deze groep den naam gaf, was het reser-

voir, waarin al de moderne stroomingen van Frankrijk en Italië samenvloeden, maar waarin ook bijzondere belangstelling werd gevraagd voor de oude Duitsche ambachtskunst, houtsnij, glas-in-lood, etc. Tot dezen kring behoorden ook in zekeren zin Marc Chagall en Paul Klee, die na Marc den grootsten invloed hadden op Campendonk, wiens kunst zich vooral na den oorlog ontplooid.

De waardeering voor zijn werk kwam tot uitdrukking in zijn benoeming in 1921 tot leeraar aan de Kunstschool zijner geboortestad Krefeld en later in die tot professor aan de Kunstacademie te Düsseldorf. Campendonk is lid van den Deutschen Werkbund en heeft zijn werk in den eersten tijd in de vrije kunstenaarsverenigingen in Berlijn, Dresden en München ten toon gesteld. Later werd zijn werk ook in de musea van Duitschland opgenomen, voornamelijk in het museum van zijn geboorteplaats. Ook in het Stedelijk Museum te Amsterdam waren een tijdlang een paar zijner schilderijen te zien (uit de collectie-Regnault). Zijn hoofdwerken zijn: de beschildering der zittingzaal in het regeringsgebouw te Schneidemühl (in de vroegere Duitse provincie Posen); gebrandschilderde ramen in de krypta van de Münsterkerk te Bonn. Hij is in 't bijzonder bekend geworden door zijn houtsneden en achter-glasschilderingen: een renaissance van de oude Beiersche boerenschilderkunst.

BOEKBESPREKING.

PERSPECTIEFTEKENEN VOOR BOUWKUNDIGEN door J. J. Vriend en G. Arendzen, N.V. Uitgevers Mij „Kosmos" geb. f. 3.90, 149 biz. Uit de handen dezer vruchtbare combinatie, van wier eerdere pennevruchten in dit blad al eenige malen met waardeering kon worden gewag gemaakt, verscheen in 1934 een nieuw werkje, bedoeld als leidraad voor het bouwkundig perspectief teekenen, zooals dit o.a. aan M.T. scholen wordt onderwezen en voor de verschillende Nijverheidsacten wordt gevraagd.

Ik behoor niet tot hen die de perspectief een afkeurenwaardig middel achten om het ruimtelijk denken in beeld te brengen noch tot hen die haar onmisbaar achten. De waarde ervan behoeft niet verduisterd te worden door misbruik te maken der perspectief den leek met een schoone prent te overbluffen. Tusschen deze uitersten voert ook hier een gulden middenweg dien de samenstellers van dit werkje willen bewandelen blijkens hun opmerking dat aan het opwerken van bouwkundige teekeningen niet meer zoo'n groote waarde wordt toegekend als vroeger.

Perspectief, als toepassing van Centrale projectie, vormt een deel van de wiskundige opleiding van ieder bouwkundigs, met het doel een object in de ruimte, gezien van een bepaald punt uit, af te beelden. Dit doel op zijn beurt is slechts middel om vorm in ruimte voor zich zelf te beoordeelen of aan anderen duidelijk te maken. Meer niet. En de vaardigheid in het construeeren en teekenen van dat beeld moet geleerd en onderhouden worden.

Voor een goed boek dat daarop gericht is, is altijd plaats en als zoodanig boek mag ik het bovenvermelde werkje zonder twijfel aanmerken.

In hun voorwoord wijzen de schrijvers er op, dat zij geenszins bedoelden een nieuw leerboek der perspectiefleer het licht te doen zien. De theorie welke zij in hun boek behandelen is hun slechts middel om een duidelijk inzicht te geven in de methoden die in de praktijk gebruikt worden om

goed en snel een bouwkundige perspectief te kunnen maken. Zulks aan de hand van een reeks voorbeelden uit die praktijk, toegelicht met duidelijke uiteenzettingen van de grondbeginselen der perspectiefleer.

Zij gaven veel ruimten aan de straalmethode in combinatie met verdwijnpunten, een methode die h.l. in de gebruikelijke leerboeken veelal terloops behandeld wordt.

Tevens ruimden zij plaats voor een korte beschouwing van de methode Fritz Stark (netvliesmethode, zie ook artikel van I^r. H. T. Zwiers in B.W.A. no. 19 van 11 Mei 1929).

Achtereenvolgens worden behandeld: Schaduwbeplating in rechthoekige projectie, perspectief, schaduwbeplating in perspectief, weerspiegeling, perspectivisch schetsen en schetsen en opmeten.

Dit laatste onderwerp, hoewel niet direct verband houdende met perspectiefleer, is voor studeerenden niettemin een huttig aanhangsel.

Juist omdat zij het boekje hiermede een iets ruimere strekking gegeven hebben, mis ik destemee een beschouwing van de scheeve projectie en de isometrische perspectief. Beide zijn zulzes van de perspectief en verheugen zich tegenwoordig niet ten onrechte in groote belangstelling. Het toenemend gebruik van de teekenmachine (beter ware te spreken van teekenapparaat) valt (misschien niet geheel toevallig) daarmee samen en maakt het toepassen van deze methoden, die ik teekenkundig als uitdrukkingmiddel zulverder acht dan de altijd omslachtiger perspectief, zeer gemakkelijk.

Voor het afbeelden van een interieur als gegeven in fig. 105 op biz. 72 zullen ook de schrijvers wel de voorkeur geven aan een scheeve projectie met goeie lijnige weglating van twee wanden, in plaats van de perspectief met glazen plafond, ongeacht nog het voordeel dat van de scheeve projectie gemeten kan worden.

Druk en uitvoering van het boek zijn goed verzorgd.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

„DE 8", No. 1, 5 Januari '35.

„Richtlijnen", door I^r. v. Loghem:

„Na 3 jaren arbeid schijnt de tijd van sneuvelen nog niet te zijn aangebroken!"

„Het belangrijkste van ons werk zal in de naaste toekomst moeten zijn de strijd tegen onze vrienden. Want merkwaardigerwijze is er een soort apenliefde voor het nieuwe bouwen ontstaan, die dreigt gevaarlijker te worden dan de feiste tegenstand."

Vorder komt v. Loghem te spreken over „de staalmisère" en trekt hij te veld tegen de naïverij van het nieuwe bouwen zonder begrip en innerlijke overtuiging door de „gematigde-nieuwzakelijken".

In 42 afbeeldingen met bijschriften geeft de redactie een overzicht van de stand gedurende de laatste 40 jaar.

Over de vraag stalen- of houten meubels schrijft Mevr. I. Falkenberg—Lieftrink.

H. P. Mutters geeft eenige richtlijnen aan bij het inrichten van vliegtuigen; daarbij plattegrond en interieurfoto's van de F. XXXVI „Arend" van de K.L.M.

Ten slotte boekbespreking, door J. J. P. Oud.

ARKITEKTEN No. 10, 1934. (Denemarken).

Beschouwingen van den tuinarchitect C. Th. Sörenten over den aanleg van tuinen bij kleine buitenhuizen. Behartenswaardig is de wenk, dat de plaatsing van het huis op het terrein zoodanig moet zijn, dat de tuin een zoo-veel mogelijk ongebroke ruimte is. Schrijver breekt den staf over de ook bij ons te lande zoozeer gebruikelijke situatie van het huis midden op het terrein, en pleit er voor, het huis in een hoek van het terrein te plaatsen, liefst op de erfcheiding! Ons Burgerlijk Wetboek, dat het plaatsen van lichtopeningen in de erfcheiding verbiedt, tenzij . . . enz. enz. staat bij ons in den weg van een dergelijke situering, maar ook de praktijk van de Woningwet met haar vast keurslijf van bebouwingsvoorschriften en zijdelingsche erfcheidingsafstanden. Men overwege eens, dat onze bebouwingsvoorschriften in gevallen van bescheiden karakter (het meereendeel!) automatisch tot gevolg hebben, dat het huis midden op het terrein terecht komt! Wij moeten hier eens over denken. Sörenten heeft wel gelijk met zijn huis in of nabij den hoek . . . . .

De beschouwingen van S. Harbo en H. Fintes over bouwkosten van verschillende landhuistypen zijn voor ons land niet van belang.

ARKITEKTEN No. 11—12, 1934. (Denemarken).

Een dubbelnummer, dat geheel gewijd is aan nieuwe voorstads-stations en andere bedrijfsgebouwen van de spoorwegen te Kopenhagen. (arch. K. T. Seest). Eenvoudig en pretentieloos werk, maar met aardige vondsten in de situatie- en plattegrondoplossingen.

ARKITEKTEN (Finland) 1934, No. 11.

Beschrijving met afbeeldingen van de inrichting van de Radio-studio in een bestaand gebouw te Helsingfors (arch. Eino Schroderus).

Uitslag van een enquête onder verschillende Scandinavische architecten inzake de oriëntering van woningen en de meest gewenschte richting der straten. Merkwaardig is, hoe de arch. Svete Pedersen (Trondhjem) voor zijn zeer Noordelijk gelegen woonplaats komt tot geheel andere eischen

dan de in meer Zuidelijk gelegen woonplaatsen gevestigde architecten. Plausibel is o.m. zijn conclusie, dat de zeer lage zonnestanden in het Noorden het bouwen van gesloten bouwblokken zeer ongewenscht maken. Arch. Sven Wallander (Stockholm) wijst erop, dat de voorkeur voor sterke bebouwing naar zijn meening meer van psychologische dan van zuiver hygiënische betekenis is, wegens het groote verlies aan ultraviolette stralen door glasruiten. Hij is van meening, dat veel licht gewenscht is, maar dat het er weinig toe doet, of dit direct zonlicht is of diffuus licht. Hij maakt daarbij het voorbehoud, dat deze meening alleen voor Zweden geldt, waar men weinig zonnenschijn geniet en kan. Jurryrapport met afbeeldingen van een nieuw hoofdpostkantoor te Helsingfors.

MEDEDEELINGEN.

PLAATS EN TAAK VAN DEN ARCHITECT.

De redactie van de „Deutsche Bauzeitung“ heeft, zoo lezen we in de N.R.Ct. om een algemeene uitspraak over het vraagstuk uit te lokken, aan verschillende vooraanstaande architecten ook buiten Duitschland de volgende vragen ter beantwoording voorgelegd:

1e. Is de scheiding van architect en ambachtsman een onvermijdelijk resultaat van de cultuurgeschiedenis? Of is het mogelijk of gewenscht deze kloof weer te overbruggen.

2e. Hoe kan de medewerking van den architect aan de ontwikkeling van de toekomstige cultuur worden omlijnd: a. in economisch opzicht? b. in cultuurpolitiek opzicht.

3e. Hoe moet in verband daarmee de vorming en de organisatorische inschakeling van den architect in het gemeenschapsleven geschieden: a. in economisch opzicht? b. in cultuurpolitiek opzicht?

Van enkele architecten volgt hier het antwoord.

Fritz Schumacher te Hamburg merkt op, dat voor hem een blad ligt, waarin vier prijsvragen vermeld zijn: een voor kleine woningen, een voor een congreshal, berekend op 20.000 menschen, een voor een gedenksteen en een voor den aanleg van een stad.

We zien hier dus uitersten, het punt waar het beroep aanknoopt aan de oudste tradities van het ambacht, het punt waar het zich moet bezig houden met de gecompliceerde toekomstgedachten van den ingenieur, het punt waar het zich moet bezig houden met de monumentaalste voorstellingen der beeldende kunstenaars en het punt waar het in aanraking komt met de ingewikkeldste vraagstukken van den sociaal- en economiepoliticus.

De vraag, welke eischen voor de ontwikkeling onzer cultuur aan den architect moeten worden gesteld, is daarmee beantwoord, want geen dezer prijsvragen is toevallig. Ze zijn alle voor de behoeften van onzen tijd karakteristiek. Hieruit blijkt, dat het wezen van dat, wat men thans onder bouwkunst verstaat, zeer verschillende kanten heeft.

De school kan den architect weliswaar niet langs een geregelden weg door alle werkplaatsen, ateliers enz. leiden, doch zij kan hem gelegenheid bieden, in den waren zin van het woord, door de oopen deuren hiervan een blik te slaan.

De aaneensluiting van ambacht, kunst, techniek en wetenschap geeft in ons beroep eerst den grondslag tot dat, wat daarin „gemeenschap“ beteekent.

Hans Poelzig te Berlijn acht alle scholen een noodhulp, echter moet er niet op worden gerekend, dat zij voor een zuiver artistieke vorming verdwijnen en de vorming van den kunstenaar uitsluitend in het atelier van den architect of op het bouwwerk zelf geschieden kan. Daartoe zijn de academische eischen, vooral die aan den architect worden gesteld, naar de ingenieurszijde te groot en zelfs het meest veelzijdige atelier zou hier een goede vorming nauwelijks kunnen waarborgen. Echter moet zooveel als enigszins mogelijk is de opleiding op de scholen samengaan met practisch werken en de zuivere academische vorming beperken.

J. J. P. Oud te Rotterdam uit zich als volgt:

Ik houd de scheiding van architect en ambachtsman voor een tijdelijk onvermijdelijk, niet voor een onophefbaar resultaat van de geschiedenis der cultuur. Een opheffing van deze scheiding schijnt mij eerst mogelijk, nadat de huidige periode haar hoogtepunt heeft bereikt, hetgeen volgens mijn meening nog niet het geval is.

Veel regelt zich in de natuur van zelf. Het geld, dat gemakkelijk verdiend wordt, wordt gemakkelijk uitgegeven, de arbeid, die gemakkelijk wordt verricht, wordt gemakkelijk opgenomen. Waar de tijd tot rustig beschouwen ontbreekt, slinkt de lust tot liefdevol maken.

Zoo lang wij zoo'n haast hebben als thans (vliegtuig, auto, telefoon, enz.),

heeft het handwerk voor ons slechts geringe waarde en zal er ook geen goed handwerk bestaan.

Voor het heden en voor de naaste toekomst bereiken wij het meest, wanneer we van dit feit uitgaan.

Ik zie de werkzaamheid van den architect als vooruit brengende en juist heden vooral als een synthetische. De mogelijkheid van het „alles weten“ op het gebied van zijn vak is tegenwoordig voor den architect volkomen uitgesloten. Ik acht dit ook niet gewenscht.

Een grondig inzicht in de speciale vakken acht ik belangrijk als exact weten op elk gebied (waarvoor de specialisten zijn).

Mussolini schreef eens naar aanleiding van den wensch der technocraten om de regeering over te nemen, dat niet de geleerden, niet de geldmannen, niet de arbeiders, niet de kunstenaars, enz. niet de enkele groepen dus den staat moeten leiden, doch de politicus wiens taak het is, het evenwicht onder de verschillende groepen in den staat te vestigen.

Zoo zie ik bij een bouwwerk den architect vooral als den leider, aan wien zich alles, wat als speciaal geval optreedt, geestelijk te onderwerpen heeft.

Hieruit blijkt, dat ik van den aanvang af een permanent op het geheel gerichte opleiding voor den architect als een noodzakelijkheid voel. Wijl de scheppende kracht van den mensch uit zijn aanleg stamt en niet te leeren is, houd ik voor het oogenblik de opleiding door een technische hoogeschool voor het beste, vooropgesteld, dat zij geschiedt in het raam van het hierboven gezegde. Volgens mijn inzicht laat artistiek temperament zich op den duur niet onderdrukken door de exacte leerstof (heeft hier in tegendeel behoefte aan), terwijl kunstscholen van elken aard voor den „technischen“ kunstenaar spoedig tot dilettantisme leiden.

RECTIFICATIE.

In het artikelje over Leonard A. Springer op pag. 54, vorig nummer, staat in de rechter kolom, 7en regel van boven „bedden“. Dit moet zijn: beelden.

GEVELWEDSTRIJD.

Jones heeft een bekroning voor zijn huisje weten te verkrijgen.

(The New Yorker).

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 5 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 16 FEBR. 1935 No. 7

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. R. S. 1935.

Het Bestuur van den B.N.A. bericht hierbij, dat thans gereed zijn: Ontwerp Regelen betreffende de honoreering van den stedebooukundige en de verdere rechtsverhouding tusschen opdrachtgever en stedebooukundige R. S. 1935.

Hun die van dit ontwerp wenschen kennis te nemen, zal op aanvraag aan het Bureau van den B.N.A. een exemplaar toegesonden worden. Eventuele opmerkingen over het ontwerp ziet het Bestuur gaarne tegemoet vóór 15 Maart uiterlijk.

Het Bestuur van den B.N.A.

Aanbieden van provisie.

Aangezien het Bestuur in den laatsten tijd weer meermalen klachten verneemt over het aanbieden van provisie aan architecten door leveranciers, verzoekt het Bestuur den leden op deze aanbiedingen tegen de betrokken firma's niet zelf op te treden, maar het Bestuur van den B.N.A. over het geval onmiddellijk in te lichten.

Het Bestuur van den B.N.A.

Regelen verantwoordelijkheid gewapend beton-constructies.

Het Bestuur meent de leden er aan te moeten herinneren, dat voor eenige jaren door de Betonvereeniging, de Vereeniging van Delftsche Ingenieurs, de Orde van Nederlandsche Raadgevende Ingenieurs, den Bond van Nederlandsche Architecten, den Bond van Hoofden van Gemeentewerken en de Vereeniging van Gemeentelijke Bouwtechnische Hoofdamtbanen, de volgende regelen, volgens welke de verantwoordelijkheid voor Gwapend Betonconstructies in bestekken wordt bepaald, werden opgesteld.

Geval A. De constructietekeningen worden den aannemer door de directie verstrekt.

In afwijking van Art. 1645 van het Burgerlijk Wetboek is de directie aansprakelijk voor de constructieve samenstelling en de aannemer voor de uitvoering van de gewapend betonconstructies.

Geval B. De constructietekeningen en berekeningen worden den aannemer door de directie verstrekt, opdat hij in de gelegenheid zij deze teekeningen met de berekeningen te controleren.

In afwijking van Art. 1645 van het Burgerlijk Wetboek is alleen de aannemer aansprakelijk zoowel voor de constructieve samenstelling als voor de uitvoering van de gewapend betonconstructies.

Geval C. De constructietekeningen en de berekeningen worden door den aannemer gemaakt.

In afwijking van Art. 1645 van het Burgerlijk Wetboek is alleen de aannemer aansprakelijk zoowel voor de constructieve samenstelling als voor de uitvoering van de gewapend betonconstructies.

Geval D. Wanneer het door den aard van het werk de directie onmogelijk is, vóór de besteding alle constructietekeningen gereed te maken en de bouwheer wenscht, dat de aansprakelijkheid en voor de constructieve samenstelling en voor de uitvoering alleen bij den aannemer berust en deze dus niet in staat gesteld kan worden de teekeningen en de berekeningen vóór het onderteekenen van het Contract van Aanneming te controleren, moeten de te verwerken hoeveelheden in het bestek verrekenbaar gesteld worden, zoodat, wanneer gedurende de uitvoering wijzigingen en/of veranderingen in de teekeningen en berekeningen noodig zijn, de daaruit voortvloeiende wijzigingen verrekenbaar worden.

De ledenvergadering van den B.N.A. heeft zich met deze bepalingen accoord verklaard.

A. ET A. OFFICIËLE MEDEDELINGEN. ADMINISTRATIE-ADRES FRANS VAN MIERISSTRAAT 107, TELEFOON 27707.

EXCURSIE:

Op Zaterdagmiddag 23 Februari a.s. zal een excursie gehouden worden naar het in aanbouw zijnde administratie-gebouw van de P.E.N. te Bloemendaal.

Bijeenkomst te 1 uur vóór het Station te Haarlem.

De architect, Ir. H. T. Zwiers, zal vóóraf een toelichting op de plannen geven.

Introductie is, na aanvraag bij het bestuur, toegestaan.

Ledenvergadering op een nader te bepalen datum in de grote zaal van het Gebouw Heystee te Amsterdam.

Deze vergadering zal gehouden worden na afloop van een op diezelfde avond te houden tentoonstelling van de ingezonden antwoorden op de 5e ontwerp-studie.

VOORLOPIGE AGENDA:

1. Notulen.
2. Ingekomen stukken, mededelingen.
3. Verkiezing van een Commissie van Verificatie.
- *4. Verkiezing van een lid van de Commissie van voorbereiding en beoordeeling van Ontwerp-studie No. 6 (wegens bedanken van den heer L. C. v. d. Vlugt).

*) In overeenstemming met het bepaalde in art. 21 § 4 van de Statuten heeft het Bestuur de volgende voorlopige voordracht opgemaakt:
a. Ir. J. LEUPEN. b. G. WESTERHOUT.

Meerdere kandidaten kunnen door tenminste 5 leden schriftelijk bij het bestuur worden gesteld tot uiterlijk 26 Februari a.s.

De Secretaris, K. v. d. WILK.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUYSSEN, REDACTEUR
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR. 16 FEBR. 1935

NR 7

BIJ DEN 75^{EN} VERJAARDAG VAN J. VERHEUL D.ZN. ARCHITECT B.N.A.

Donderdag 14 Februari j.l. is de bekende Rotterdamsche architect J. Verheul Dzn. 75 jaar geworden. Voorwaar een mijlpaal in het vruchtbare en werkzame leven van den jarige, en daarom is een blik op het vele, dat zoowel door als van zijn hand op architectonisch als op cultuurhistorisch gebied tot stand kwam, de moeite waard om in 't licht te worden gesteld.

Na aan de Polytechnische School te Delft en in het buitenland gestudeerd te hebben, is hij o.a. de bouwmeester geweest van den Grooten Schouwburg te Rotterdam, de Regentesse- en Wilhelminakerk te 's-Gravenhage, welke bouw de aanleiding was dat hij in 1908 benoemd werd tot Ridder in de Orde van Oranje Nassau. Voorts noem ik de Ned. Herv. Kerk te Apeldoorn, het Remonstrantehuis te Friedrichstadt a/d Eider, de Engelsche en Waalsche Kerk te Rotterdam, restauraties van vele oude kerken en openbare gebouwen in Zuid-Holland, Zeeland en elders, waarvan die van de kerk te Middelharnis en het Raadhuis te Bolsward de voornaamste zijn. Van de concertgebouwen noem ik die van Deventer, Assen, Hengelo, Kunstmin te Dordrecht en de nog kort geleden in samenwerking met de architecten De Roos en Overeinder gebouwde Doelzaal te Rotterdam. Verder bouwde hij de Groote Societeit te Bergen op Zoom en de societeit „Eendragt maakt Magt” te Kralingen. Van de kantoorgebouwen kunnen genoemd worden, die van de Rotterdamsche Verzekeringssocieteit te Amsterdam, van de Levensverzekering Maatschappij „Utrecht” aldaar, te Rotterdam die van R. S. Stokvis en Zonen Ltd. aan den Ruigeplaatweg (met den architect C. N. van Goor), de Bijbank van de Nederlandsche Bank aan de Boompjes, de Nederlandsche Handel Maatschappij aan de Zuidblaak (in samenwerking met de architecten Van der Heyden en Van Nieuwenhuyzen), „Ons Huis” aan de Gouvernestraat, de gebouwen van de Handelskamer enz.

Van zijn woonhuizen te Rotterdam o.m. van wijlen A. van Stolk aan de Schiekade, mr. G. Bicker Caarten, mr. S. Muller en dr. F. M. Schreve aan den Westersingel, Otto Schaedtler aan de Parklaan, C. Stahl aan de Veerhaven, wijlen burgemeester J. Bos te Overschie enz.

Op vereenigingsgebied is de heer Verheul ook geen onbekende, hij was ongeveer 25 jaar voorzitter van de Vereeniging tot be-

vordering van Fabrieks- en Handwerknijverheid, die zijn verdienste erkende door hem tot eere-lid te benoemen. In 1881 lid geworden van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst is hij dit nu al 54 jaar, waarvan hij meer dan 20 jaar lid van het Hoofdbestuur was. Verder is hij lid van den Raad van Arbitrage voor de bouwbedrijven in Nederland en van de Commissie uit den Bond van Ned. Architecten voor de regeling van geschillen tusschen opdrachtgevers en architecten.

In 1902 gekozen tot lid van den Rotterdamschen Gemeenteraad, heeft hij daarvan thans bijna onafgebroken gedurende ruim 33 jaar deel uitgemaakt. Vervolgens is hij secretaris van het Museum Boymans en voorzitter van de Welstandscommissie te Rotterdam.

Nu hij in den laatsten tijd niet veel meer bouwt, heeft hij zich op ander gebied verdienstelijk gemaakt. Heel bekend is zijn omvangrijk werk, van de belangwekkende reeks verdienstelijke aquarellen die hij maakte van oude boerenhofsteden, monumentale inrijhekkens, poorten en woonhuisgangen in Zuid-Holland, een cultuur-historische verzameling, die thans tot ruim 400 stuks is aangegroeid. In verband hiermee verscheen van zijn hand het mooie bekende boekje over oude boerenhofsteden in Zuid-Holland en verder een 7-tal boekwerkjes, waarin hoofdzakelijk de oude landelijke architectuur en het landschapsschoon in de omgeving van Rotterdam wordt behandeld. Ook het kunstleven in Rotterdam in de jaren 1877—1903 werd herdacht door de uitgave van het Aesthetisch Genootschap te Rotterdam, een herinnering aan den werkkring van dit voor het kunstleven zoo belangrijk Genootschap, dat in 1903 werd opgeheven.

Ziedaar in korte trekken de verdiensten van den heer Verheul. Zij zullen den lezer ongetwijfeld bewondering afdwingen, en deze zou nog grooter zijn als men, zooals schijver dezès, die nu bijna 13 jaar op zijn kantoor werkzaam is, bemerkt, met welk een ijver en vitaliteit de 75-jarige nog iederen dag zijn vaak ingewikkeld en omvangrijk werk verricht. Dat de heer Verheul nog langen tijd zijn krachten mag wijden in dienst van zijn geliefde bezigheden is dan ook mijn hartgrondige wensch. Poortugaal.

L. M. MOLENDIJK.

RAADHUIS TE ZWIJNDRECHT ARCHITECTENBUREAU GRANPRÉ MOLIÈRE, VERHAGEN EN KOK

HET RAADHUIS TE ZWIJNDRECHT.

Op de plaats, waar de in het uitbreidingsplan van Zwijndrecht geprojecteerde groene gordel, die tot diep in het hart van het dorp doordringt, aan den hoofdweg van het bestaande dorp: de Burgemeester de Bruinelaan, aansluit, ligt het nieuwe raadhuis der gemeente: een werk van de architecten Granpré Molière, Verhagen en Kok. Het ligt in zijn langgerektheid naar den groenen zoom gericht en stoot alleen een korten, dwars op zijn hoofdrichting staanden eindvleugel in de richting van de Burgemeester de Bruinelaan, zodoende in een kort eindfront aan dien weg als het ware acte de présence gevend in het bestaande dorp, maar het wijst in zijn dwars daarop staande hoofdrichting a.h.w. naar de openheid en de gebonden orde van het nieuwe plan in tegenstelling tot den kleinburgerlijken en geenszins ordelijken staat van wat er is. Samenbinding van het eene en het andere kan men nochtans zien in de rustige overzichtelijkheid van de fijn gelede massa's; de scheidende eindvleugel is lager, en zoowel naar zijn zakelijke bestemming als naar zijn aesthetisch-stedebouwkundige functie secundair. Maar hij verleent juist aan het even buiten de verkeerslijnen teruggetrokken rustige pleintje vóór het raadhuis de beslotenheid en de vormbepaling, die noodig zijn om aan dit eenvoudige bouwwerk de waardigheid te geven, die, ook in een dorp, het gezag behoort te kenmerken. Ik vind in dit raadhuisje, en in zijn mooi overwogen en fijn gelede situatie op voortreffelijke manier uitgedrukt: hier is de waardigheid zonder machtsvertoon, een welbewust eigen geluid zonder demonstratiezucht, een fijn aanvoelen van de dorpsche sfeer, het stellig, maar in den vorm bescheiden aangeven van een toon. Aan dit gemeentehuis laat zich de aansluiting van een vriendelijke dorpsche bebouwing zonder moeite denken. Het is te wenschen, dat Zwijndrecht een klankbodem zal blijken te zijn voor den zuiveren toon, dien de architecten van dit gemeentehuis in hun werk hebben weten aan te slaan.

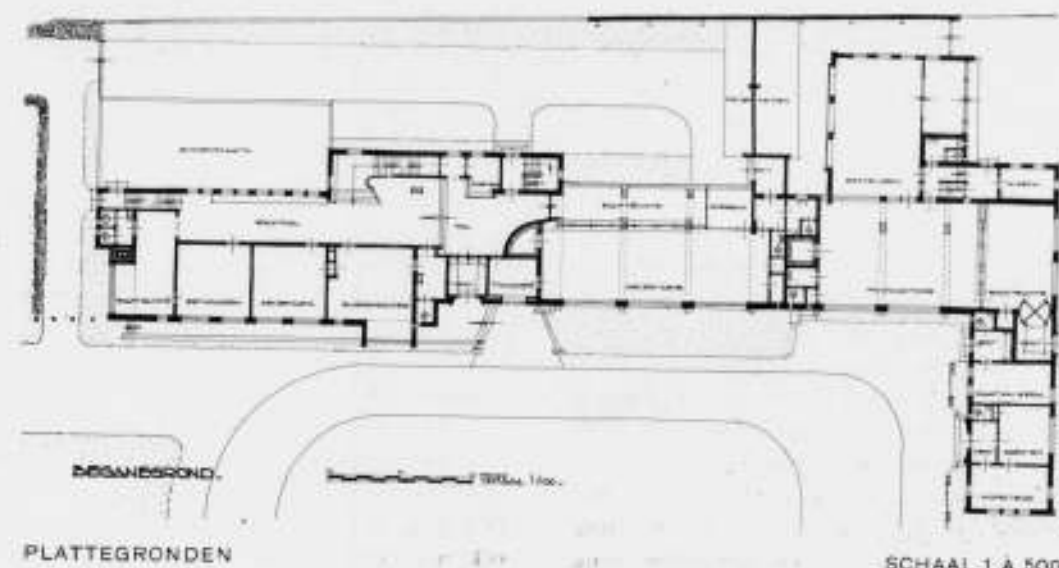
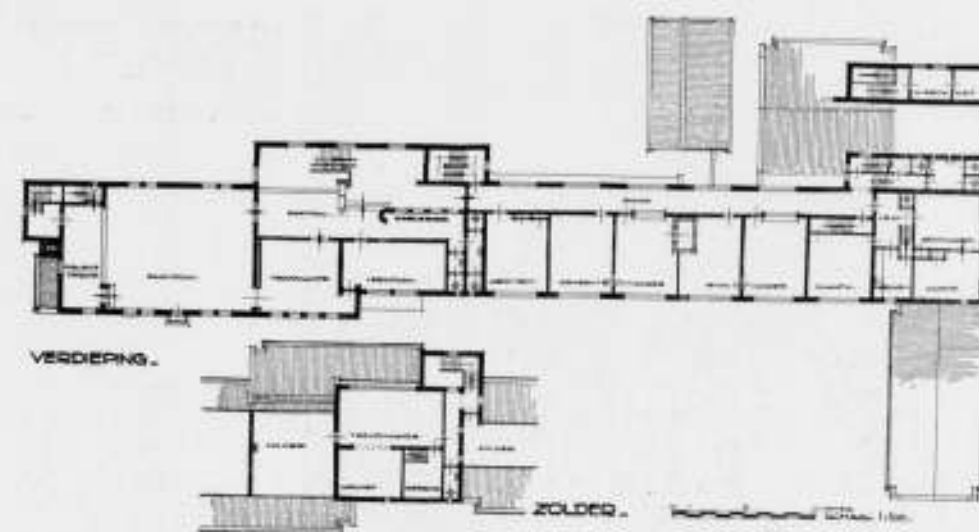
Als men dit bouwwerk kritisch beziet, zal men moeten getroffen worden door den eenvoud der middelen en de zekerheid, waarmede zij zijn gehanteerd. Ik sprak boven reeds over het rustige pleintje, waarachter het gemeentehuis zich als het ware van den openbaren weg terugtrekt. Het laat zich overzien — en het overziet de menigte. Men kan zeggen, dat dit voor de hand ligt, en dat doet het ook: het middel is eenvoudig. Maar wat er merkwaardig aan is, is de zuiverheid van verhouding en schaal van de aldus geschapen ruimte. Het is goed, dat een bouwwerk

van deze soort ruimte voor zich heeft, maar die ruimte moet in haar proporties zich aan het bouwwerk aanpassen — ware zij te groot, dan had zij de werking van een woestijn en werd het bouwwerk nietig en onbetekenend. Dit nu is in Zwijndrecht niet het geval: het gebouw en zijn voorruimte zijn met fijn gevoel op elkander afgestemd, en men voelt reeds nu hoe de architecten zich de schaal van de — nog ontbrekende — aansluitende bebouwing moeten hebben gedacht. Uit dit stukje stedebouwkundig-architectonisch detailwerk spreekt een fijne geest en een vaste beheersing van het métier.

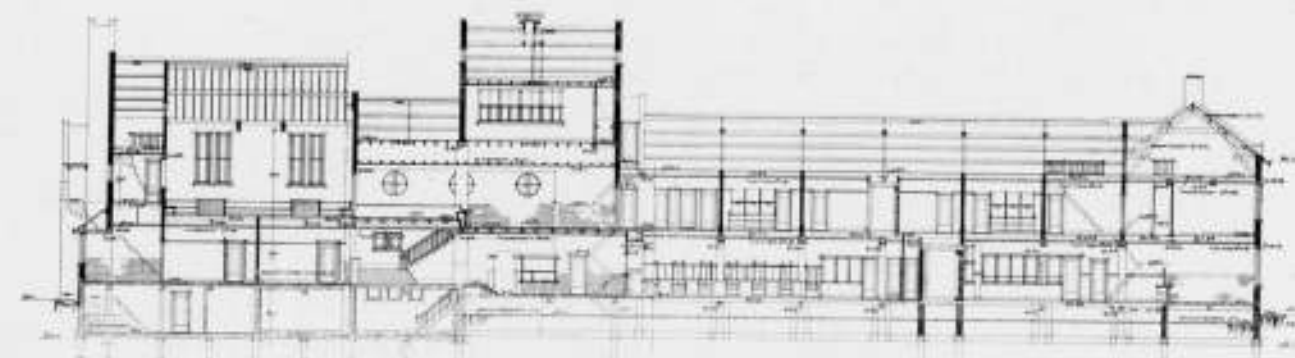
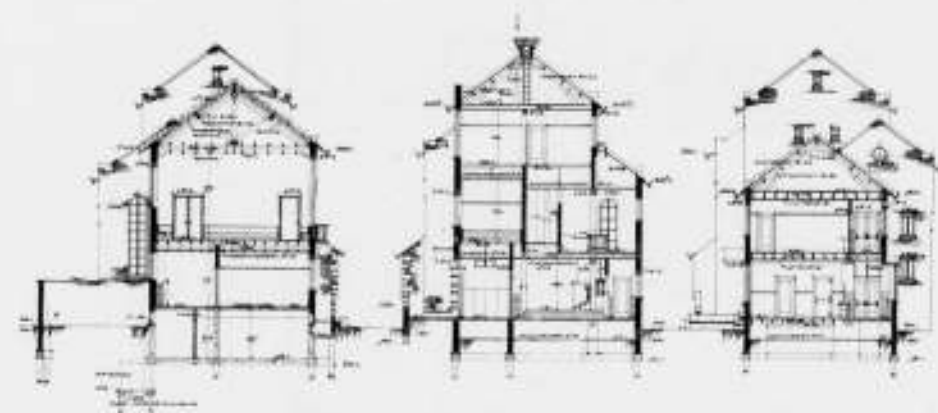
Ik leg speciaal zoo den nadruk op dezen voor mij zoo belangrijken en ook zoo overtuigenden kant van dit werk, omdat het uit de foto's maar ten deele blijkt, maar bovendien omdat ik van meening ben, dat het voor ieder, die dit beziet met een deskundig oog, moet spreken, ongeacht of hij de architectonische „richting“ van de ontwerpers deelt of niet. Het is nu eenmaal zoo met de meesten van ons, dat wij ons bij de beoordeeling van bouwwerken uit onzen eigen tijd vaak sterk door eigen voorkeur laten beïnvloeden en weinig toegankelijk zijn voor waarlijk bestaande kwaliteiten in werk van andere geestesgesteldheid dan de onze. En dit is juist daarom zoo jammer, omdat het later wel eens kon blijken, dat de zoo scherp gescheiden richtingen van nu veel meer gemeen hebben dan de partijgangers gelieven aan te nemen, en dat een later geslacht in al dat werk, dat ons zoo verschillend lijkt, den gemeenschappelijken trek van een periode zal kunnen ontdekken, ondanks de verschillen.

En juist in die stedebouwkundige zijde, die in het werk van Granpré Molière, Verhagen en Kok nooit kan worden weggedacht, zit naar mijn meening een belangrijk element van gemeenschappelijken denken en voelen van onzen tijd. Wij doen dus goed, er onze aandacht aan te wijden.

Als ik over de architectuur van dit gebouw ga praten, voel ik, dat veel van deze zekerheid mij ontvalt. Het oordeel, dat men uitspreekt, wordt nu noodzakelijkerwijze meer subjectief. Ook dat zullen wij op den koop toe moeten nemen en erkennen, dat het niet anders is. Wij staan er nog zóó dicht op, dat wij eerder datgene zien, wat het scheidt van, dan wat het verbindt met andersgezinde uitingen. Maar er is toch één ding van te zeggen, en dat is naar mijn meening toch een objectieve kenschetsing, en naar zijn aard een waardebeoordeling: in plattegrond, ruimtekarakter en opbouw van dit werk spreekt een-

SCHAAL 1 : 500

DOORSNEDEN RAADHUIS TE ZWIJNDRECHT ARCHITECTENBUREAU GRANPRÉ MOLIÈRE, VERHAGEN EN KOK TE ROTTERDAM

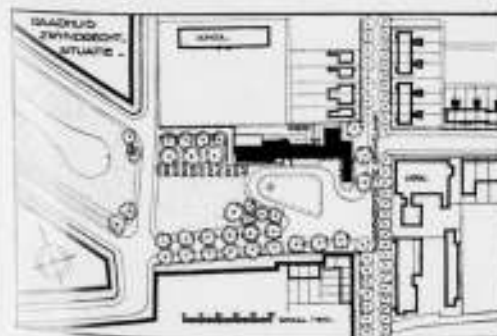
SCHAAL 1 : 400

OP PAG. 68. DE VOORZIJDEN VAN HET RAADHUIS
 OP PAG. 69. DE HOOFDINGANG.
 DE ZIJGEVEL MET DEN INGANG VAN HET POST-
 KANTOOR
 DAARONDER DE RAADZAAL

RAADHUIS TE ZWIJNDRECHT.
 ARCHITECTENBUREAU GRANPRÉ MOLIÈRE, VER-
 HAGEN EN KOK TE ROTTERDAM

zelfde geest als in de situering en de schaal. Dit bouwwerk is niet „monumentaal”, integendeel: het ziet juist bewust af van de soort „monumentaliteit”, die een zekere architectonische opvatting uitgedrukt zag in assen en accenten; het zoekt slechts een opgave op bescheiden wijze te dienen, en het doet dat zonder twijfel op een voortreffelijke manier. En als ik dit zeg, bedoel ik, dat de opgave zoowel geestelijk als materieel is begrepen en harmonisch tot oplossing is gebracht, en dat de opgave gediend is, niet zooals een slaaf dient, maar met die hoofdsche vrijheid, die de waarde beseft van een gebaar. Een vrijheid, die het materieel „overbodige” zijn plaats toekent, maar zich met wijsheid beperkt in het gebruik ervan. Een vrijheid, die (ik noem een voorbeeld) de waarde begrijpt van het hooger leggen — een paar treden maar — van het representatieve gedeelte van het raadhuis, maar het contact met het bureaugedeelte eenvoudig en gemakkelijk houdt; een vrijheid, die aan de hoofdtrap van het raadhuis een zekere statelijkheid weet te verlenen, echter deze niet zoekt in axiale pompositieit, maar — ook hier — in een fijne geleiding der ruimte, en een subtiele aanduiding van het geestelijke zwaartepunt van het gebouw. De praktische bruikbaarheid wordt daardoor nergens verstoord, eerder verhoogd, want wie b.v. den gemeente-architect moet spreken, heeft een paar treden minder te klimmen dan wie gaat trouwen; dit is, behalve een praktisch voordeel, tegelijk een juiste uitdrukking van wat het dagelijksche gedoe des levens, en wat een hoogtijdag voor ons menschen te beteekenen hebben. Zoo is er meer; ik wil niet alles neerschrijven, wat mij bij de beschouwing van dit bouwwerk trof, want het is niet alles belangrijk genoeg als je het neerschrijft. Ik wil alleen de sfeer kenschetsen, en daarvoor zijn de paar genoemde voorbeelden genoeg, naar het mij toeschijnt. En deze sfeer is gerealiseerd met eenvoudige middelen, in een natuurlijke, ongedwongen en vloeiende ruimtewerking, in zijn kleine accentjes persoonlijk en verrassend, maar niet demonstratief, behalve voor den geest, die de architecten bij hun werk bezielde heeft. De buitenarchitectuur van het gebouw — en ik kom, in de juiste volgorde van bespreking (waarin ik de wordingsgeschiedenis ervan meen te moeten volgen, zooals ik die zie) daarop, na de bespreking van situatie en ruimtewerking, het laatst —

is in groote trekken een afspiegeling van het inwendige, maar zij heeft, binnen het kader van den rustig gebonden en organisch juist hoofdvorm, een speelschheid, die mij persoonlijk bijzonder sympathiek is, al wil daarmee niet gezegd zijn, dat ik het eens ben met alle details. Het is tenslotte niet zoo heel erg belangrijk, of ik dat erkentje van de burgemeesterskamer zoo erg mooi vind, of ik mij afvraag, of het gespeel met onregelmatige blokjes natuursteen bij de ramen van de raadsaal niet een beetje zinneloos, en in elk geval een beetje onrustig is, ofwel dat het mij stoort, dat in den voorgevel een gootpijp precies langs dat ronde raampje van de publieke tribune loopt, en dat ik nu meen, dat dat anders had gekund . . . . Dat ik in de raadsaal het poortje, dat toegang geeft naar het balkonnetje aan den voorgevel, onnoodig geaccentueerd acht . . . . Ik meen, dat dit er heel weinig toe doet; het zijn kleine, ietwat vitterige aanmerkingen, die aan mijn warme waardeering voor dit geslaagde bouwwerk eigenlijk niets afdoen. Ik wil er eens wat anders tegenover stellen, b.v. dit, dat ik het zeer waardeer, de opgebouwde en sterk gesloten ingangspartij te zien terugspringen bij den raadsaalvleugel, op deze wijze het accent, door de grootere hoogte verkregen, verzachtend, terwijl de binding met den lageren kantoorvleugel het gevaar voor verbroekeling en uiteenvallen der massa's bezweert. Zoo iets vind ik belangrijker, en het is voor den geest dezer architecten typeerend.

Ik geloof, dat ik hiermede mijn beschouwing gevoeglijk mag besluiten. Als ik ze overlees, zie ik, dat zij verre van compleet is, maar dat zij dat ook niet behoeft te zijn. Het schrijven van een gedocumenteerde studie over het raadhuis te Zwijndrecht was mijn bedoeling niet. Wel was het, uitdrukking te geven aan mijn waardeering voor het gebouw en een poging te wagen, de gronden van die waardeering te peilen. Voor het overige zou ik willen zeggen, dat wie in Zwijndrecht komt, maar eens moet gaan kijken. Hij zal, ook waar hij het niet ten volle eens mocht zijn met wat hij ziet, althans gevoelen in goed gezelschap te zijn. Dat zijn wij in de architectuur van vandaag helaas niet steeds.

Ir. A. J. VAN DER STEUR.

RAADHUIS ZWIJNDRECHT.

KORTE TOELICHTING OP HET RAADHUIS TE ZWIJNDRECHT.

De keuze van het voor dit gebouw aan te wijzen terrein werd bepaald door den in het uitbreidingsplan opgenomen plantsoen- en singelaanleg, welke uitmond op de Burgemeester de Bruinelaan. Bij deze uitmonding, ongeveer in het midden van het toekomstige Zwijndrecht, staat op den noordelijken hoek het nieuwe Raadhuis. Het is een langgerekt gebouw met een korte zijde aan de Burgemeester de Bruinelaan. Deze langwerpige vorm is niet uitsluitend uit aesthetische overwegingen gekozen, doch is mede gevolg van de noodzakelijkheid om in het gebouw ook het postkantoor met daarbij behoorenden besteldienst onder te brengen, dat in den kop, dus aan den kant van de Burgemeester de Bruinelaan, is gehuisvest. Op den hoek, die met den lagen voorvleugel vooruitspringt, is het bureau van Politie. Deze hoek omslaande strekt zich de voorgevel in volle lengte voor den toeschouwer uit met den hoofdingang in het midden en een breede stoepaanleg daarvoor. Een klein stil plein scheidt het gebouw van den rijweg voor doorgaand verkeer af.

De gevels zijn in bruine baksteen met mooie, warme kleur opgetrokken, goed passend bij de spaarzaam toegepaste travertine- en tufsteen. Ze vinden in deze kleuren hun kracht; de vormgeving is sober en drukt de indeeling van den plattegrond op eenvoudige wijze uit. De rechtervleugel bevat de secretarie en de dienstvertrekken voor dagelijksch gebruik met groote ramen; de middenpartij, waarin de ingang is, is het hoogste opgetrokken en domineert over de beide vleugels. Links daarvan bevinden zich beneden de kamers voor den Burgemeester, Secretaris en Wethouders, waarboven de Raadsaal duidelijk in den gevel spreekt.

Al deze ruimten liggen aan de zonzijde, zoodat overvloedig licht en warmte

kan doordringen. Binnentredende bereikt men rechts de publieke ruimten behoorende bij de secretarie, die een geheel daarmee uitmaakt. Hier valt het licht overvloedig van twee zijden (voor en achter) binnen en wordt een maximum licht bereikt. Links in de hal, senige treden verhoogd is de vleugel der reeds genoemde kamers, met wachtruimte. Hier begint ook de hoofdtrap, die naar de bovenhal voert. Deze traphal als verbinding van de opeenvolgende ruimten beneden en boven, behoort tot de karakteristieke onderdeelen van den bouw.

In de bovenhal bevinden zich de Raadsaal, trouwkamer en leeszaal. De Raadsaal beslaat de volle diepte van het gebouw en heeft daardoor ramen aan de vóór- en achterzijde; de kapconstructie is in het gezicht gelaten.

De trouw- en leeskamer kunnen met de Raadsaal een doorlopend geheel bij voorkomende gelegenheden vormen. In de Raadsaal en ook in de traphal zijn de verschillende ramen met gekleurd glas-in-lood uitgevoerd; geschenken van de burgers, ambtenaren, ambachtsheeren, instellingen, fabrieken enz. van wier offervardigheid ook elders in het gebouw overtuigende blijken worden aangetroffen.

Het werk is uitgevoerd door den aannemer N. van Deursen te Gorinchem. De verwarmingsinstallatie is uitgevoerd door de N.V. Installatie Maatschappij Therna te Amsterdam. Electricische ornamenten zijn van de firma Gispin te Rotterdam, Meubelen van de firma Allan & Co. en de stalen meubelen van de firma van Heyat & Zn. te 's-Gravenhage, terwijl meerdere plaatselijke ondersaannemers aan den bouw hebben medegewerkt. Opzichter was de heer P. C. Kenninck, die voor een goede uitvoering heeft zorg gedragen.

TENTOONSTELLING VAN MODERNE TOEGEPASTE RELIGIEUZE KUNST IN HET STEDELIJK MUSEUM TE AMSTERDAM VAN 25 JANUARI TOT 28 FEBRUARI 1935.

De commissie van de V.A.N.K., voor wisselende tentoonstellingen van moderne toegepaste kunst en de afdeling beeldende kunsten van de Algemeene Katholieke Kunstenaarsvereniging, hebben tezamen een tentoonstelling ingericht, door zich te wenden tot de kunstenaars, die op dit gebied werkzaam zijn, ten einde een zoo volledig mogelijk beeld te geven van de toegepaste religieuze kunst in Nederland. Dit is een zeer te waardeeren poging om eens een goed inzicht te geven in hetgeen met deze materie bereikt is. Maar in den catalogus zegt de tentoonstellingscommissie het te betreuren, dat niet een vollediger beeld gegeven kon worden.

Men kan hieruit opmaken, dat of sommige inzenders te weinig hebben gestuurd, of dat er nog velen in deze expositie, die toch reeds een groot aantal zalen omvat, ontbreken. En dat is stellig jammer, om verschillende redenen, ten eerste omdat het nu niet mogelijk is zich een volkomen beeld te vormen van de hedendaagsche beoefening der kerkelijke kunst en ten tweede omdat het hier een kunstuiting geldt, die op een zoo hoog geestelijk niveau behoort te staan, dat de kunstnijvere en beeldende kunstenaar hier zijn „toepassing” veeleer als een opheffen van zakelijke bedoelingen in ideële waarden kan beschouwen.

De toepasselijkheid van religieuze kunst toch hangt tezamen met een gewijde symboliek en vaststaande liturgische handelingen. Deze beide vinden echter hun oorsprong in de gedachte, dat de ware bestemming van den eindigen en vergankelijken mensch is, door zijn onvolkomenheid heen te zien en op te gaan in het oneindige en eeuwige.

Er zullen, wanneer wij de fabricage-belangen beschouwen, altijd wel meer eet- of theeserviezen noodig zijn dan liturgische voorwerpen en wandschilderingen, want ieder mensch eet en drinkt, maar men bevindt zich groepsgewijs in gewijde ruimten. In de kerkelijke kunst gaat het dan ook om zeer bijzondere waarden, die niet meer voelbaar mogen samenhangen met het dagelijksche, dat het eindige altijd in den een of anderen vorm overtrengt. En in dit verband heb ik ernstig bezwaar tegen veel werk op deze expositie. Ik zwijg hierbij dus over de inderdaad prachtige stukken, die er ook, zij het spaarzaam, te vinden zijn. Maar het wil mij voorkomen, dat over het algemeen het geexposeerde werk lijdt aan twee groote fouten. De eerste is deze,

dat men van verscheidene werken, zoowel van nijverheidskunst als van beeldenden aard, als het ware afleest, dat de ontwerper niet is uitgekomen boven een vrees om niet modern te schijnen; hij wil hoe dan ook iets maken dat nog nooit gezien is, en dat expressief is met een neiging naar het vreemde en bizarre. Er is een benauwende geforceerdheid in vormen en versieringen, een gewildheid, die niet getuigt van een vanzelfsprekende innerlijke overgave aan het hooge vraagstuk en een rustig-bewuste vasthoudendheid om het materiaal naar die innerlijke visie te doen voegen.

Het komt mij voor, dat hier, juist door de hooge ideële eischen, die gesteld worden in kerkelijke kunst, nog weer eens duidelijk blijkt hoe weinig eenvoudig van gevoelshouding wij in onze dagen zijn en hoe ook hier, evenals in zooveel moderne kunst een geforceerdheid van vorm voorop staat, waardoor een uit te drukken inhoud totaal wordt teruggedrongen.

Mijn tweede bezwaar gaat tegen een naar mijn overtuiging bedenkelijken trek, die in de moderne kunst meer en meer veld wint. Deze is, dat men in onzen tijd, die nu eenmaal geen stijl heeft en die voor den kunstenaar dus geen vormhouvast biedt, zich werpt op het uitbeelden van het „karakteristieke”, een der gevaarlijkste kunstcategorieën, omdat in het karakteristieke het aesthetische kan verkeeren naar de zijde der schoone verhevenheid of naar de zijde van het leelijke en zelfs afstootende. De visie van den kunstenaar, als hij zuiver werkt, trekt de karakteristiek naar de zijde van het sublimereende, opheffende. Het verweerde, vergroeide aspect van een ouden boom of het gerimpelde gelaat en de scherpe markante trekken van een oud man kunnen karakteristiek zijn; de juiste daad van den kunstenaar maakt deze gegevens met behoud van hun karakteristiek tot kunstwerken, één wankeling in de innerlijke zekerheid ontleent aan deze objecten hun waarde van „moment” zijn in de eeuwige werkelijkheid van ontstaan en vergaan en verlaagt hen tot voorbeelden van zielig verval zonder meer.

In kerkelijke kunst dient men met dit karakteristieke zeer voorzichtig om te gaan; het staat modern en vooral, het doet waarheidslievend aan om zeer karakteristiek alle fasen van reëel lijden en van allerlei emoties aan te duiden, bij voorkeur nog in de in mijn eerste bezwaar genoemde geforceerde vormen. In deze aangelegenheid kunnen wij echter bij de ouden in de

leer gaan. Neem een vroege Madonna, b.v. uit de Sieneesche school of een middeleeuwsche gekruisigde of een pietà uit de vroege renaissance. De karakteristiek ontbreekt niet, is soms zelfs hevig voelbaar; maar altijd is er in deze werken iets, dat deze dubbelslachtige kunstcategorie redt van een neerstorting, en dat haar trekt naar het peil der verheven schoonheid.

Er is een tijd geweest, nog niet zo lang geleden, dat er bewondering gevraagd werd voor schilderijen, waarop het onderscheid tusschen b.v. een mensfiguur en een champagneflesch niet te zien was; deze zinledigheid is wel aan het uitsterven. Veel kwaad is er overigens met dit soort kunst niet te stichten geweest, omdat geen enkel gemiddeld mensch er iets in zag en er dus niet naar zag. Gevaarlijker voor de beteekenis van de moderne kunst is het „karakteristieke” wanneer dit verkeerd wordt aangevat en de kunst doet verglijden in het leelijke, of een stap verder in het afstootende en desnoods in het weerzinwekkende, waar wel wat te zien is. Maar als dat dan de heilige kunst voor de duizenden zou moeten worden, dan zou naar mijn overtuiging daarmee de kerkelijke kunst op een hellend vlak komen.

Ik zie hier op deze tentoonstelling teveel geforceerdheid van vorm en teveel van het verhevene afglijdende karakteristiek; ik heb in stomme verbazing voor sommige goddelijke verbeeldingen gestaan en mij afgevraagd hoe dergelijke afzietelijken heden een menigte van het hooger zoekende menschen zouden kunnen bevredigen. De taal, die de geloovige massa kan verstaan, is die van het gevoel, maar dan van een gezuiverd gevoel, dat het gevoel der geloovigen op hooger plan voert. Ik

STRAATSBURG EN ZIJN CATHEDRAAL.

De naam „Straatsburg” en onmiddellijk is er de gedachten-associatie: „Goethe” en „Cathedraal”.

‘t Is April 1770.

De 22-jarige Goethe, pas hersteld van een ernstige ziekte naar lichaam en geest, laat Leipzig achter zich en reist naar Straatsburg ter voltooiing zijner juridische studiën.

Hier in den Elzas met zijn niet bier- maar wijn-gemoedelijkheid, zijn intieme, poëtische natuur met diep-warm coloriet, zijn levende tradities, zijn oud, eerbiedwaardig decor, dat der geschiedenis een levenden achtergrond geeft, komt de jonge Goethe tot rust.

Kort te voren is de vijf jaar oudere Johan Gottfried Herder, de geniale schrijver eveneens in Straatsburg aangekomen voor het vervullen van een professoraat.

Goethe begeerig dezen reeds beroemden dichterlijken mensch te kennen, zoekt hem meermalen op.

Vriendschap ontstaat tusschen beiden; nog versterkt door Goethe's toewijding en zorg in de moeilijke dagen toen Herder door een ernstige oogziekte langen tijd aan huis werd gekluisterd. De omgang met hem wordt van beslissenden invloed op Goethe's dichterlijke ontwikkeling. Van Herder neemt hij de liefde en waardeering voor het Volkslied over. Het lyrisch element in hem openbaart zich met kracht. In diepste wezen geeft de schoonheid der Natuur in den mensch: de liefde, hiertoe den stoot. Frederike Brion is het, die bij hem de innigste lyriek doet ontbloeien. Haar danken wij, onder zoo vele andere, zijn in volkston gestemde, natuurlijk-frissche liederen: „Maidlied” en „Sah ein Knab' ein Röslein stehn”. Het eerste inspireert Beethoven, het tweede Schubert tot een muzikale omkleeding, welke der Menschheid steeds zullen begeleiden als twee engelen.

Goethe, die glimlachte als zijn dichterlijke vermogens niet naar waarde werden gewaardeerd, werd werkelijk boos als men zijn schildershoedanigheden in twijfel trok. Deze merkwaardigheid vertoonen veel groote mannen. Denk maar aan Richard Wag-

moest bij het wandelen door al deze zalen der tentoonstelling denken aan den zuiveren St. Franciscus, die juist door zijn gelouterd, maar natuurlijk en eenvoudig gevoel, duizenden en nog eens duizenden meenam in den geest.

Wie mij verstaat, begrijpt, dat ik niet pleit voor een zoetelijke of lieve kunst, die vriendelijke gevoelens zou moeten wekken bij sentimenteele zielen.

Ook hier kan St. Franciscus ons iets leeren, wiens leven één groot pleidooi is geweest voor een hooge liefde door een onverzettelijke wilskracht gesteund, St. Franciscus die de zwaarste lichamelijke smarten met verheven berusting zonder klachten heeft gedragen.

Liefde, kracht en verhevenheid in ééne zijn met de liturgische eischen de grondslagen der kerkelijke kunst: zij zijn op deze expositie nog te weinig vertegenwoordigd.

Ik vind het niet juist het boven besprokene door het noemen van bepaalde ter expositie aanwezige werken nader aan te duiden, aangezien het niet mijn bedoeling is, bepaalde kunstenaars met een afbrekende kritiek te treffen. Ik zie de geuite bezwaren meer als een ongemerkt insluipend gevaar, waarop ik terwille van de goede zaak de aandacht meende te moeten vestigen.

Er is overigens, zooals ik reeds in den aanvang van mijn betoog opmerkte, heel veel goed en zelfs zeer schoon werk te zien, zoodat wij een ieder met warmte kunnen aanbevelen de tentoonstelling te bezoeken en zich dan door eigen aanschouwing een oordeel te vormen.

H. C. VERKRUYSSEN.

ner, die schreef: „Ich bin kein Musiker”; die zich grooter voelde als dichter en schrijver van de waarlijk Deutsche taal.

Goethe dan, als schilder, werd diep getroffen door het aspect van den Straatsburger Dom, met den Keulschen Dom de beste voortbrengselen der Deutsche Gothiek. Hij teekent hem, zooals hij hem in velerlei stemmingen ziet, hij verdiept zich zoo, dat hij hem gaat opmeten, architectonisch in tekening gaat brengen. Het brengt hem tot het ontwerpen van de beëindiging der torens, zooals hij meent, dat zij meer in harmonie zijn met het ondergedeelte der façade. Zijn vermoedens worden bewaarheid als hij de oorspronkelijke teekeningen leert kennen, welke in de Straszburger „Bauhütte” bewaard zijn gebleven.

Als vrucht van deze diepgaande studiën schrijft Goethe: „Von deutscher Baukunst Erwin von Steinbach”. Let wel, Goethe zegt niet „Gothischer”, maar „Deutscher” bouwkunst. Hij is het, die Meister Erwin — ook den schepper van den voorgevel en de torens van den Keulschen Dom — met een glorie omgeeft, die de borst van elken Duitscher van trots doet zwellen en nu nog het idool is van het Hitlerianisme.

Ook mij heeft Meister Erwin naar Straatsburg gedreven, daar hij meer is geweest voor de cultuurontwikkeling en voor den Duitschen geest in 't bijzonder, dan alleen een groot bouwmeester.

Wat hangt er nu om Straatsburg, dat er zich zooveel belangrijks afspeelt? Het is hetzelfde als het geval is met andere steden, welke op woonplaatsen, stammende uit de kindsheid van Europa, zijn ontstaan en die steeds een groote aantrekkingskracht hebben gehad, omdat het bewogen leven van groote culturen er in ligt opgegaard.

Nog altijd wordt geleerd hoe met de komst der Romeinen in de gebieden van Europa boven de Alpen pas feitelijk ons cultuurleven begint. De archeologen weten thans echter beter. Door de, in de 19e eeuw met kracht ingezette opgravingen kennen wij nu een inheemsche cultuur, welke reeds duizenden jaren vóór de klassieke cultuur — dat is de Grieksche, de Etruscische

en op hen beide stammende Romeinsche — bestond. Deze kennis is echter nog geen gemeengoed.

Het is waar, de Romeinen zijn de middelaar geworden tusschen de inheemsche-laatsteijndperk-cultuur (gevolgd door een bronsecultuur) en de Grieksche cultuur.

De Grieksche cultuur, in oorsprong klein-Aziatisch, doch door toevoeging van een diepinwerkende reagens uit de Europeesche cultuur beïnvloed, werd in de retort — welke Griekenland heette — tot een nieuw element.

West- en Midden-Europa kregen hiervan een Romeinsche vertaling. Het „veni, vidi, vici”, van Julius Ceasar symboliseerde het karakter van hun opdracht, hun zending in het ontwikkelingsproces van Europa. Hun komst, hun zijn, hun terugtrekken was als die van een vloedgolf.

Op de belangrijkste punten werd de vruchtbare sliib hoog afgezet, punten welke reeds door voorafgegane vestiging van inheemsche bevolking als belangrijk waren voorbeschikt.

Roepen wij in ons geheugen wat bij vaderlandsche en bij algemeene geschiedenis over de Romeinen is geleerd, dan doemen verscheidene voorname vestigingsplaatsen op: Lugdunum Batavorum (bij Katwijk), Ultrajectum (Utrecht), Noviomagum (Nijmegen aan de Waal), Colonia Agrippina (Keulen) en als zeer voorname onder deze, aan den Rijn gelegen punten, Argentoratum (Straatsburg).

Wij zullen dit onmiddellijk begrijpen, indien wij een blik op de kaart van Europa werpen. Dan valt het op hoe Rijn en Donau samen de natuurlijke hartader van Europa vormen. Niet voor niets stroomden zij in tegengestelde richting, ontspringen zij dicht bij elkaar in het hart van Europa. Op hun wateren kwamen in den loop van duizenden en duizenden jaren verschillende cultuurvoortbrengselen af en aan; doch tegelijkertijd was het een barrière tusschen beide deelen van Europa.

De onder Julius Ceasar van uit het Zuiden oprukkende, streng georganiseerde Romeinsche legerscharen, welke samenstelling niet alleen uit krijgers, doch ook uit bouwers, cum annexis — ware kunst-genietroepen — en verder uit handelaren bestond, benutten die bestaande vaste punten als waardevolle kiemplekken, tevens ook als strategische punten. Zulke punten werden in den uitgebreidsten zin: „bruggehoofden” d.w.z. zij vormden zoowel de verbinding met de overzijde, als wel de afwering ertegen. Zij wierpen de zich niet aan hun gezag willende onderwerpen volken of stammen over die natuurlijke barrière terug. Het zeer belangrijke bruggehoofd aan den Rijn was daar, waar de hoofdweg uit Gallië naar Germanië den Rijn sneed. Hier lag een Gallische nederzetting, het kan ook een keltische zijn geweest, waarvan wij den naam niet kennen. De naam, welke de Romeinen er aan gaven is: „Argentoratum”, het tegenwoordige Straatsburg. Dit vestigingspunt dankt zijn beteekenis, vanaf den alleroudsten tijd, aan de laagte in de Vogezen „le col de Saverne” (de Zabernpas), waardoor het een kruispunt van wegen werd, o.a. van Lutetia (Parijs) naar Augusta Vindelicorum (Augsburg) en zoo naar Byzantium (Constantinopel). Bovendien had de Rijn daar ter plaatse vaste oevers en geen moerasen, zoodat daar een geschikte plaats voor den overtocht was.

Waaruit later in de 16e eeuw de naam Straatsburg is ontstaan, is mij geschiedkundig niet bekend. Dit doet ook niet zooveel ter zake. Wel kunnen wij vaststellen, dat er een fluidum van bepaalde plekken op deze aarde uitgaat. Het dwingt een bepaald

typeeren. Niet de inwoners bepalen het karakter der stad, de stad bepaalt het karakter harer bewoners. Straatsburg is de

typering van den stoeren, klaren, werkzamen geest der Elzasers. Voor vrije geesten was er plaats.

In Straatsburg kon Herder werken, in Straatsburg onderging de jonge Goethe zijn vormenden invloed. Eeuwen vóór hem was het in Straatsburg, dat de Deutsche geest zich bewust keerde tegen den Gallisch-Latijnschen geest, welke zich in zijn cathedraal

dralen van het „Isle de France” zoo machtig voor alle tijden demonstreert. Want de bouwkunst is duizenden en duizenden jaren, tot aan het eind der 14e eeuw, het gereedschap geweest, waarmede de Geest het bewustzijn der Menschheid ontplooidde. De bouwkunst was voor de Menschheid de meest zekere weg, waardoor zij niet kon afdwalen.

Bij den bouw der voornaamste Gothische Cathedralen in Duitschland, die van Straatsburg en Keulen, werd een andere weg ingeslagen, dan die, welke bij de Fransche Cathedralen (Chartres, Amiens) werd gevolgd.

Voor den oppervlakkigen beschouwer mag het onderscheid tusschen de verschillende cathedralen niet zoo opvallend zijn, toch zal de ontwikkelde leek het onderscheid voelen. Hij mist die onzegbare bekooring, welke van een Fransche cathedraal uitgaat, in 't bijzonder die van Chartres en Amiens. De bekooring wordt eendeels teweeg gebracht door een mengsel van phantasie en van religieus weten, een weten, dat dieper in het Heelal voert dan het godsdienstige geloof. Men heeft wel eens gezegd, dat in de cathedraal van Chartres het Christelijke geloof is gehuwd met den Griekschen geest. Niet in ons verstand, doch in onzen geest worden wij aangegrepen.

En nu de cathedraal van Keulen: een knap uitgedacht, technisch geheel af bouwwerk, hetwelk ons met verbazing slaat, eerbied afdwingt, doch ons diepste wezen niet doet meetrillen; het bouwwerk ontroert niet. Wij bewonderen de vakkundige knapheid; het doordachte geheel, doch missen het bezielende weten, de bron van het waarachtig verhevene. Bij dieper beschouwing verdwijnt de verbazing langzamerhand en bij scherper gedetailleerd kijken ontkomen wij niet aan het gevoel van nuchterheid. Wij gaan bemerken hoe inplaats van phantasie een scherp, werkelijk bewonderenswaardig verstandelijk overwegen en het door en door kennen van de goede vaktradities den bouwmeester hebben geleid. Er is een teveel aan herhaling van dezelfde motieven, zoodat vele details tot schablonen worden. Dit is nu wel anders bij de cathedraal van Straatsburg. Hier is ten eerste een gemengdheid van stijlen uit verschillende perioden: een romaansche choorbouw, een vroeg-gothische middenbouw, een gothisch ondergedeelte van hoofdgevel en torens uit den bloeitijd (2e helft der 13e eeuw) verder afgebouwd in laat-gothischen stijl, een geheel dus, dat op zichzelf al interessant is. Het fraaiste gedeelte, het onderste deel van hoofdgevel en torens nu, is een schepping van Meister Erwin, naar zijn waarschijnlijk geboorteplaats genaamd Erwin van Steinbach. De titelatuur „Meister” hangt samen met de wijze van organisatie der bouwmeesters.

De beoefening der bouwkunst lag na de Volksverhuizing in de handen van een groot en machtig internationaal bouwgilde, dat zijn hoofdzetel had in Como, en daarnaar genoemd werd: de Comaciner Meesters, „Maestri Comacini”. Het had zijn eigen wetten, zijn eigen rechtspraak, was vrij van krijgsdienst en van belastingen in welk land zijn organisatie ook werkzaam was; een hoogst merkwaardige organisatie dus, waarvan de latere bouwgilden, zooals wij die in de 16e, 17e en 18e eeuw kenden, een zwakken nabloei vertoonden. Waren de bouwgilden slechts zuivere handwerkgenootschappen, de Comaciner Meesters waren Scheppers vanuit hun diep religieuze kennis, waarvan hun kunst het voertuig was. Een van hun praktische wetten was, dat een Gezel niet tot Meester kon worden gewijd, voor en aler hij drie jaren aan verschillende bouwwerken had medegewerkt.

Zoo staat het vast, dat Erwin gewerkt heeft aan de Cathedraal van Amiens onder den hoofdschepper, den „Caput Magister” Robert de Luzarche, een bouwmeester met een geniaal conceptievermogen, begaafd met een klaren geest, een beheerschte bloeiende phantasie, geënt op een diep inzicht in de cosmische structuur, van ingewijde kennis dus. Erwin moet daar veel hebben geleerd. Dit blijkt uit zijn omwerking van het project

ONTWERPTEKENING OP PERKAMENT (1275 A.D.) VAN EEN GEDEELTE VOORGEVEL VAN DE CATHEDRAAL TE STRAATSBURG. BOUWMEESTER ERWIN VAN STEINBACH

van den voorgevel, dat hij te Straatsburg vond, toen hij aldaar werd geroepen als „Caput Magister” (hoofdmeester) van den bouw der cathedraal op te treden.

Van de cathedralen bestaan zoo goed als geen oorspronkelijke teekeningen meer. In de vroegere Bauhütte, thans Museum, wordt er een 12-tal in een afzonderlijke kamer zorgvuldig achter glas bewaard. Laat niemand, die er belang in stelt, hoe zulk een machtig en rijk bouwwerk wel tot stand is gekomen en die zich afvraagt hoe het ontwerp is gemaakt, verzuimen deze met inkt op perkament geteekende ontwerpen te gaan zien en bestudeeren. Het zal een openbaring zijn. Zelfs al is men geen vakman, toch dwingen deze tot in de fijnste details uitgevoerde teekeningen eerbiedige bewondering af. Veel sentimenteele verhaaltjes worden er door te niet gedaan.

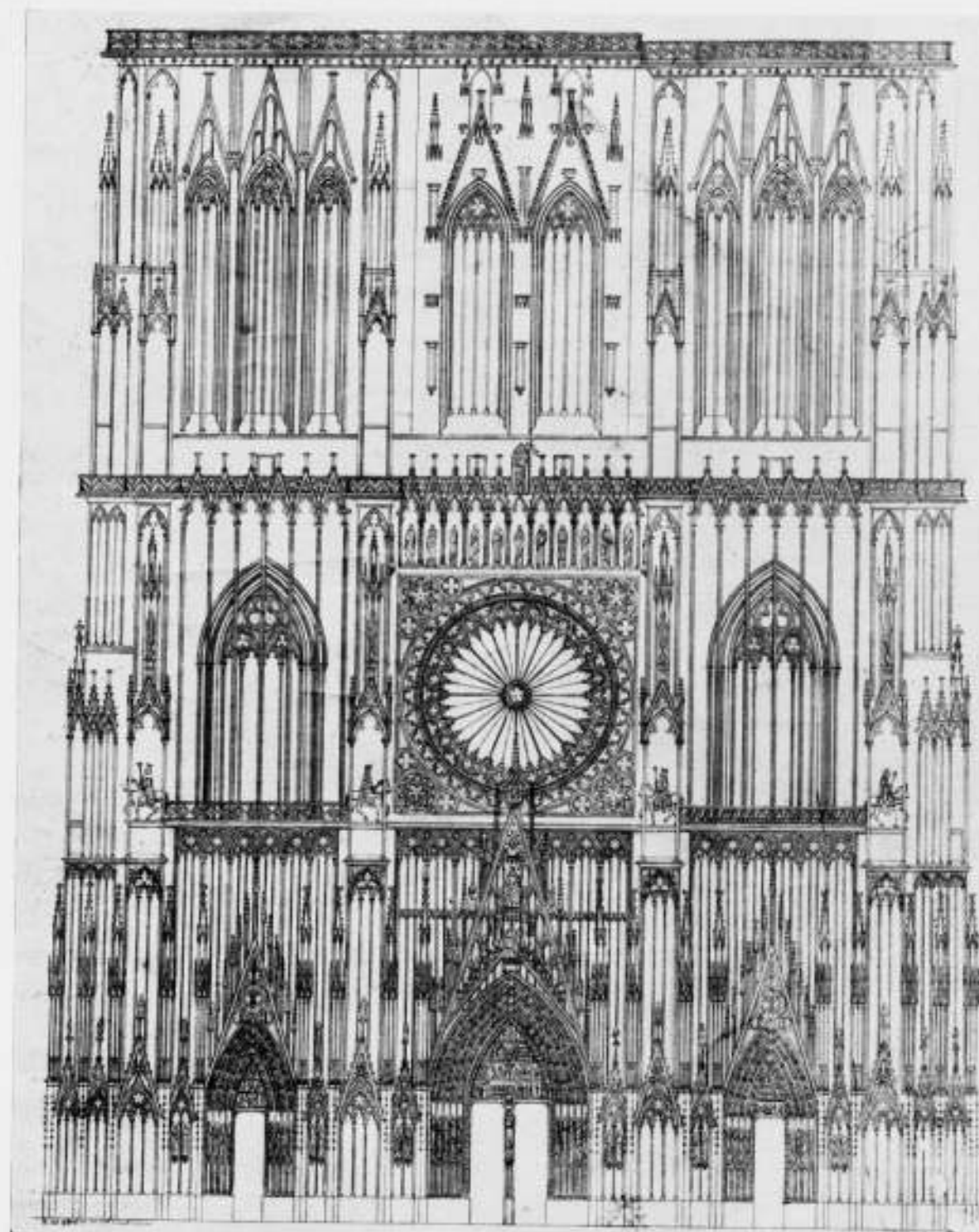
Er is wel een romantiek, doch een van de gezonde soort, een

die blijft, zoolang de groote menigte nog niet zelfontwikkeling heeft, nog niet in innerlijke beschaving genoeg is gevorderd om het teerste weten, dat is: de religieuse kant der wiskunde „de adem der schepping” te worden medegedeeld.

Deze Meester-Bouwers hadden in de Middeleeuwen een geheim: het „Arcana Arcanum”, het „geheim der geheimen”. Het was besloten in een boek, dat een Gezel als hij tot Meester werd bevorderd werd overhandigd; het was met een slot gesloten. Hij kreeg het sleuteltje om, als hij teruggetrokken in de eenzaamheid der natuur dit boek ter hand wilde nemen, te komen tot de diepste kennis. Deed hij dit, dan bleek na het openen het geheele boek te bestaan uit blanke bladzijden. In heel het boek bleek niet het minste teken te vinden zijn.

De beteekenis?

De ware Meester leest in het boek van den Geest, het boek, dat

OPMETING VAN DEN TEGENWOORDIGEN VOORGEVEL VAN DE CATHEDRAAL IN STRAATSBURG

in hem is. Minder verheven, doch doordrongen van dezelfde waarheid is de uitspraak, dat iemand uit een voor den gewonen mensch werkelijk boek pas alles kan putten, indien hij tusschen de regels leest.

Het heerlijke van dit „Meesterboek” is, dat het onwezenlijk blijft, nooit verouderd en, daar het aan geen tijd is gebonden, eeuwig is.

Maar daar zulke Meesters al zeer schaarsch zijn, werden de Meesterbouwers ingewijd in een praktisch bruikbaar geheim. Wij hebben vele bewijzen van welken aard dit geheim was, n.l. een bepaalde wiskundige vorm, waaruit de gansche opbouw ontsproot. Bij de Fransche Cathedralen is het nawijsbaar, dat dit de regelmatige vijfhoek moet zijn geweest, welke ook bij de pyramiden en de vroeg-Grieksche tempels de hoofdrol speelde.

Om op dit gebied op prettige en hoogst kundige wijze te worden ingeleid, zijn de boekwerken: „Meetkunde en Mystiek” en „Das Theorem des Pythagoras” van onzen genialen Dr. H. A. Naber bestudeerenswaard.

Evenzoo is historisch bewijsbaar hoe bij de Duitsche cathedralen en alle, welke onder hun invloed staan, de driehoek hetzij de regelmatige, of die, welke is afgeleid uit het vierkant, is toegepast.

Nu moet men niet vergoelijkend glimlachen. Er zijn meer dingen in het leven schijnbaar niet van beteekenis, welke later blijken van verstrekkende waarde te zijn.

Jammer genoeg biedt dit artikel geen ruimte voor een uitvoerige beschouwing. Toch zal een enkel geschiedkundig feit, bekend uit het bouwarchief der cathedraal te Milaan, heel wat verduidelijken.

Deze cathedraalbouw, waarmede in 1387 is begonnen, is telkens in het begin gestaakt, zelfs zijn deelen weer afgebroken, daar er voortdurend twist was over den grondslag van den systematischen opbouw. Ruim vier jaren heeft dit dispuut geduurd; tenslotte is de beslissing ten gunste van den gelijkzijdigen driehoek gevallen.

Van welke een bekendheid deze geometrie voor den bouw in de vroege Middeleeuwen was, getuigen de strophen uit de „Eneide” van Hendrik van de Veldeke — den Troubadour vóór van Maerlant —

„De wise man Geometras,
„Die des Werke Meester was”.

Ook in „Parzival” van Wolfram von Eschenbach bouwt „Meester Geometras” het wonderbare vertrek van Klingsor.

Toch kan ik mij begrijpen, dat velen dit lezende nog niet zullen begrijpen, wat nu eigenlijk de verschillende waarden zijn van deze veelhoeken. Het is dit: uit den regelmatigen vijfhoek kan worden afgeleid een schaal van verhoudingen even rijk als wij die kennen uit de klankleer. Met recht kunnen wij haar noemen: het muzikale systeem. Uit den regelmatigen driehoek en ook uit de gelijkbeenige driehoeken kunnen deze muzikale verhoudingen niet worden afgelezen. De uit deze driehoeken

afgeleide schaal houdt verband met de „doorzichtkunde”, de perspectief, een zuiver optisch systeem dus.

En nu ten slotte: wat was nu de cultureele betekenis in het optreden van Erwin van Steinbach. Het is deze.

In 1275, het jaar van zijn aanstelling als hoofdleider van den cathedraalbouw, riep hij de Duitsche Meesters tot een congres bijeen. Hier werd, in tegenwoordigheid van Italiaansche en zelfs Engelsche Meesters besloten zich van het internationale verband los te maken en de Duitsche Meesters te vereenigen in de „Bauhütte”, dat is dus het Duitsche Gilde der „Steinmetzen”. De eene kant van den Rijn los van den anderen kant. Die daad werd in 1458 te Regensburg door een wet bekrachtigd en deze door Keizer Maximiliaan in 1498 nogmaals bekrachtigd. De oudste bewaard gebleven Hütteverordening geeft de indeeling in Hüttengauen: Straatsburg, Keulen, Weenen en Bern. Ook hier „Gleichschaltung”. Ziehier Erwin’s cultureele betekenis.

Met dit al, Erwin was een groot kunstenaar en zal dit blijven voor alle tijden.

Amsterdam, Aug. 1934.

JAN DE MEIJER.
Arch. B.N.A.

ONTWERP-STUDIE No. 5.

Voor deze ontwerp studie zijn 54 antwoorden ingekomen.

PRIJSVRAAG VOOR EEN ONTWERP VAN BRIEVENBUSSEN VOOR PORTIEKWONINGEN.

PROGRAMMA.

De prijsvraag wordt uitgeschreven door het Staatsbedrijf der Posterijen, Telegrafie en Telefonie, Kortenaerkade 12 te 's-Gravenhage.

De prijsvraag is nationaal en staat voor alle Nederlanders open.

Het doel van de prijsvraag is op de postbestelling tijd te besparen en deze te vereenvoudigen door te voorkomen, dat de bestellers de stukken aan de voordeuren van de op de eerste verdieping gelegen toegangen tot de portiekwoningen moeten bezorgen. Hiertoe wordt gevraagd naar een praktisch uitvoerbaar, weinig kostbaar ontwerp voor gelijkstraats aangebrachte brievenbussen dienende voor elke woning afzonderlijk, ook al zijn deze op verdiepingen gelegen.

Men stelt zich voor, dat het mogelijk is alle daartoe noodige bussen gelijkstraats aan te brengen, zoodanig geplaatst en ingericht, dat ook den bewoner zelf het trappenloopen voor het halen van de post wordt bespaard en deze door hem met behulp van een of ander mechanisch bewogen inrichting in zijn woning kan worden gehaald.

Er worden twee oplossingen gevraagd: 1a. voor reeds bestaande portiekwoningen; 2a. voor nieuw te bouwen portielwoningen.

Gevraagd worden: a. een duidelijke overzichtsteekening schaal 1:50 van de complete toestellen in verband met het bouwwerk; b. details van alle mechanische onderdeelen op ware grootte. Alle teekeningen moeten eenvoudige lijnteekeningen zijn op wit papier.

De ontwerpen worden vrachtvrij ingewacht uiterlijk den 1en Mei 1935 aan het Hoofdbestuur der Posterijen, Telegrafie en Telefonie, Kortenaerkade 12 te 's-Gravenhage.

Prijzen:

a. een eerste prijs, groot f 200.—, voor de beste oplossing van het vraagstuk in bestaande portiekwoningen;

b. een eerste prijs, groot f 200.—, voor de beste oplossing van het vraagstuk in nieuw te bouwen portiekwoningen;

c. een tweede prijs, groot f 125.—, voor het de beste oplossing onder a genoemd meest benaderende ontwerp;

d. een tweede prijs, groot f 125.—, voor het de beste oplossing onder b genoemd meest benaderende ontwerp.

De uitbetaling der prijzen zal plaats vinden binnen 10 dagen na uitspraak van de Jury.

De jury bestaat uit de volgende heeren:

Den heer Prof. Ir. D. Dresden, Utrecht.

Den heer W. R. van Goor, Inspecteur der P.T.T., Hoofdbestuur der P.T.T., 's-Gravenhage.

Den heer Ir. H. Hoekstra, Architect B.N.A., 's-Gravenhage.

Den heer Mr. J. F. van Royen, Algemeen-Secretaris, Hoofdbestuur der P. T. T., 's-Gravenhage.

Den heer G. J. Rutgers, Architect B.N.A., Amsterdam.

Den heer Joh. P. Schippers te 's-Gravenhage.

Den heer A. A. C. de Vries Robbé te Gorinchem.

Alle ingekomen ontwerpen zullen na de uitspraak van de jury gedurende een maand, te rekenen van de uitspraak af, worden tentoongesteld in een nader bekend te maken localiteit.

Door den inzender kunnen nadere inlichtingen worden gevraagd aan de jury, adres Hoofdbestuur der P.T.T., Kortenaerkade 12, 's-Gravenhage. Deze zullen openbaar worden beantwoord in „Het Bouwkundig Weekblad, Officieel Orgaan van den B.N.A.”.

Deze inlichtingen kunnen worden verzocht tot uiterlijk 28 Februari 1935.

Het programma is kosteloos verkrijgbaar aan het Hoofdbestuur der P.T.T., Kortenaerkade 12, 's-Gravenhage.

PRIJSVRAAG VOOR HOUTEN EN STALEN MEUBELN, UITGESCHREVEN DOOR DE N.V. METZ EN Co.

De N.V. Metz & Co's Magazijnen, Amsterdam, Den Haag, hebben een prijsvraag uitgeschreven voor ontwerpen van houten en stalen meubelen. Het totaal der uitgeloopte prijzen bedraagt f 675.—. In de jury nemen o.a. zitting: architect J. J. P. Oud, architect G. Rietveld en de binnenhuisarchitect W. Penaat.

De termijn van inzending sluit 30 Maart a.s.

Voorwaarden en verdere inlichtingen worden door N.V. Metz & Co's Magazijnen, Leidschestraat, Amsterdam, op aanvraag kosteloos verstrekt.

76

OFFICIEELE MEDEDELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 6 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 23 FEBR. 1935 No. 8 DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

A. ET A. OFFICIËLE MEDEDELINGEN. ADMINISTRATIE-ADRES FRANS VAN MIERISSTRAAT 107, TELEFOON 27707.

Ledenvergadering op een nader te bepalen datum in de grote zaal van het Gebouw Heystee te Amsterdam.

Deze vergadering zal gehouden worden na afloop van een op diazelfde avond te houden tentoonstelling van de ingezonden antwoorden op de 5e ontwerp-studie.

VOORLOPIGE AGENDA:

1. Notulen.

2. Ingekomen stukken, mededelingen.

3. Verkiezing van een Commissie van Verificatie.

*4. Verkiezing van een lid van de Commissie van voorbereiding en beoordeling van Ontwerp-studie No. 6 (wegens bedanken van den heer L. C. v. d. Vlugt).

*) In overeenstemming met het bepaalde in art. 21 § 4 van de Statuten heeft het Bestuur de volgende voorlopige voordracht opgemaakt:
a. Ir. J. LEUPEN. b. G. WESTERHOUT.

Meerdere kandidaten kunnen door tenminste 5 leden schriftelijk bij het bestuur worden gesteld tot uiterlijk 26 Februari a.s.
De Secretaris, K. v. d. WILK.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUYSSEN, REDACTEUR
A. EBBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR, 23 FEBR. 1935

NR 8

PROF. J. A. VAN DER KLOES.

Op 23 Januari j.l. overleed de bekende Prof. J. A. v. d. Kloes, oud-Hoogleraar in de Kennis der Bouwstoffen aan de T. H., op den hoogen leeftijd van 89 jaren. In verschillende necrologieën werd Prof. van der Kloes een legendarische figuur genoemd. Maar het was nog niet zoo lang geleden, dat hij zich, door het neerleggen van het Hoofdredacteurschap van het Maandblad „Bouwstoffen”, werkelijk uit het ambtelijke leven terugtrok. En het redigeeren van een belangrijk tijdschrift is toch geen bezigheid voor legendarische figuren, vooral niet als men het deed zooals Prof. van der Kloes: vol strijdlust en niet van plan, in een wijsgeerig besef van het betrekkelijke van al het ondermaansche, één zaak, waarmede hij het niet eens was, over zijn kant te laten gaan.

Die nooit verflauwende energie om te strijden op een gebied, dat ongetwijfeld een groot praktisch maatschappelijk belang beteekent, maar dat voor een apostolische zending toch wat te materieel is, is misschien de oorzaak geweest, dat de stem van Prof. van der Kloes in de kringen van architecten niet dien weerklank heeft gevonden, die een algemeener waardeering van zijn voorschriften was ten goede gekomen. Daarbij kwam de omstandigheid, dat Prof. van der Kloes nooit aan eigen bouwwerken de juistheid van zijn voorschriften kon waarmaken. Want natuurlijk zit in het „Ga maar kijken naar de muren van mijn werken” een overtuigingskracht, die intuïtief door bouwende, dus zelf verantwoordelijke architecten

eerder wordt aanvaard, dan de uitkomst van het meest wetenschappelijke onderzoek van den grootsten geleerde. Hierin schuilt m.i. een deel van den ongewilden, ondefinieerbaren tegenzin, dien men jegens veel wat in de wandeling „Van der Kloes” werd genoemd, koesterde. Dat dit plaats vond jegens een man, die zóo vol kennis en ijver en daarbij zóo onbaatzuchtig de belangen van het goede gebruik van goede bouwmaterialen, dus de bouwtechniek, heeft behartigd, is zeker jammer. Maar daartegenover staat even zeker, dat niettemin zijn kennis en ijver van onschatbare beteekenis is geweest, omdat veel van zijn arbeid pionierswerk was. De kennis en het onderzoek van bouwmaterialen heeft zich in het lange leven van Prof. van der Kloes van den primitiefsten staat ontwikkeld tot een hoogte, die op sommige gebieden aan de perfectie grenst. Hij heeft niet alleen er voor gezorgd, dat deze tak van wetenschap de plaats kreeg, die haar in Delft toebehoort, maar door zijn tijdschrift en zijn geschriften de bouwtechnici op de hoogte gehouden van wat hun voor hun werk van nut kon wezen. Vergeten wij daarbij niet het vele uitnemende werk dat Prof. van der Kloes heeft gedaan in ontelbare commissies, waar zijn altijd scherp geformuleerd en nuchter oordeel tegenover de meening van anderen van groot gewicht zal zijn geweest. Prof. van der Kloes is een figuur geweest en zijn nagedachtenis zal in ons land in eere worden gehouden.

J. P. M.

GLASS AS A STRUCTURAL MATERIAL.

Onder dezen titel heeft J. R. I. Hepburn D.Sc., Ph. D. een boekje samengesteld, hetwelk uitgegeven is door The Vitrea Drawn Sheet Glass Co., Ltd., 52/54 High Holborn, London, W. C. 1. Price 1/.

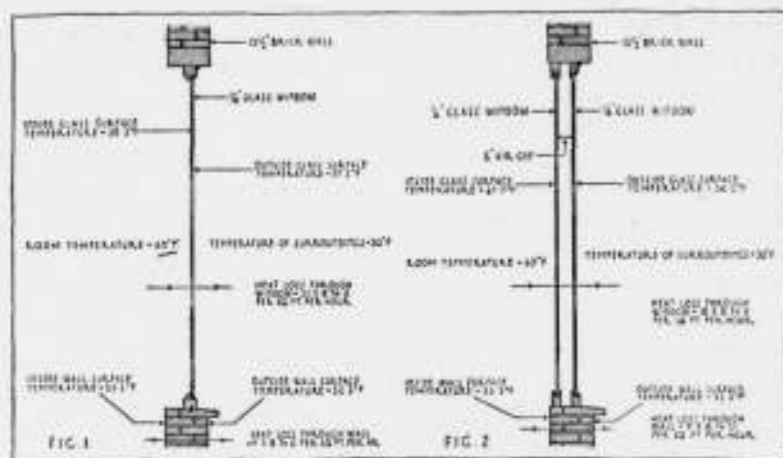
Glas is niet door een ander materiaal te vervangen en daarom ook als bouw materiaal van groote beteekenis. Vooral omdat glas tegenwoordig op veel ruimer schaal wordt gebruikt dan vroeger het geval was, is het van belang om de verschillende eigenschappen van het materiaal en de consequenties van het gebruik beter te leeren kennen.

Dit boekje is van belang, omdat het in een beknopt en goed gedocumenteerd overzicht antwoord geeft op vragen, welke bij de toepassing van vensterglas naar voren komen, en wel in drie soorten: geblazen, getrokken en spiegelglas, waarvan de twee

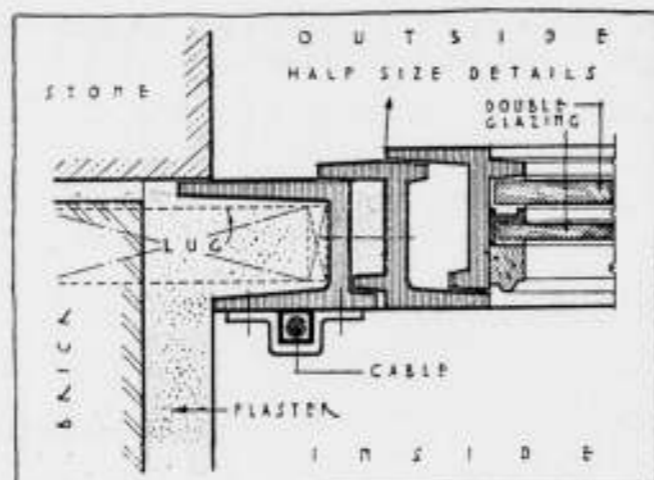
laatstgenoemde de meeste beteekenis hebben voor het gebruik. Ten opzichte van speciale typen van glas, zooals Calorex, Vita en gewapend spiegelglas, soorten van den lateren tijd, waarover een aantal wetenschappelijke onderzoeken gepubliceerd zijn, is aan de eigenschappen van het gewone vensterglas minder aandacht geschonken.

Een voor de hand liggende verklaring wordt hiervoor gegeven, n.l. dat de natuurkundige eigenschappen niet van beteekenis waren door de wijze van toepassing in architectonisch werk, waarbij slechts glas van kleine afmetingen werd gebruikt.

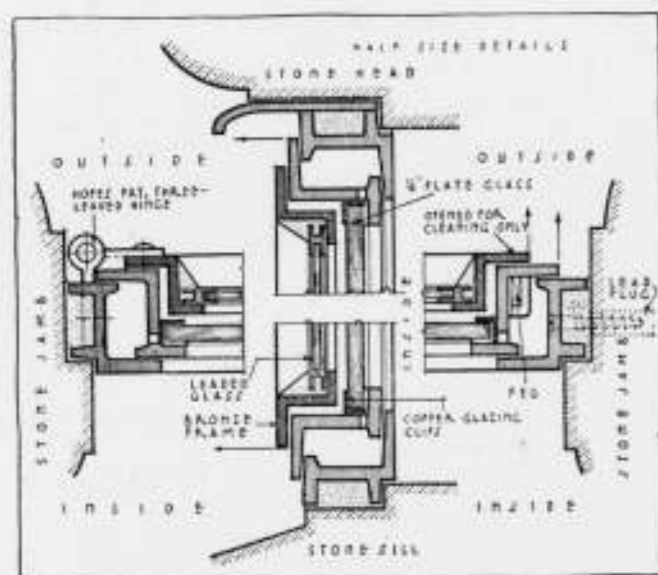
De maximum weerstand van glas tegen winddruk is voor de verschillende soorten, oppervlakten en dikten in berekeningen en tabellen aangegeven, alsook het gewicht en de doorbuigingsgrens bij verticaal en horizontaal gebruik.

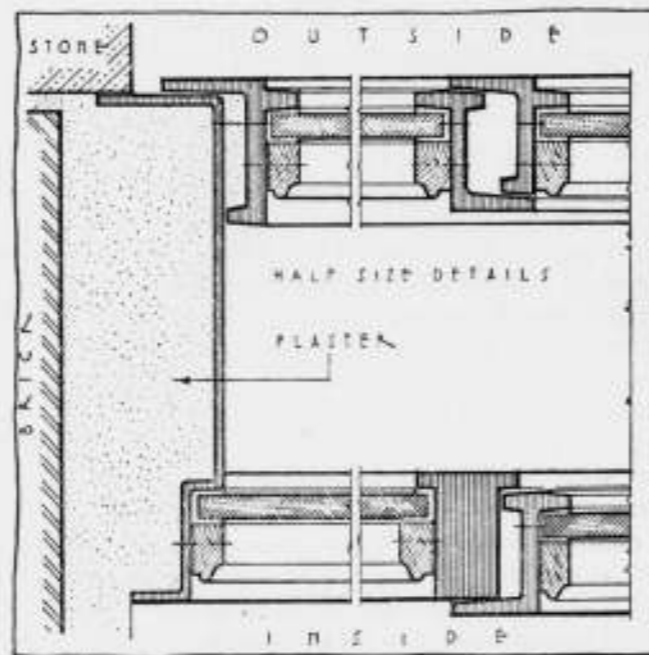
VERGELIJKING TUSSEN HET WARMTEVERLIES DOOR DEN MUUR EN DOOR RAMEN MET ENKELE EN DUBBELE BEGLAZING

DUBBELE BEGLAZING MET EEN SMALLE TUSSEN- RUIMTE. DE RUITEN ZIJN VAN VERSCHILLENDE DIKTE

DUBBEL VENSTER MET EEN DRIE BLADIG GEHENG OM HET SCHOONMAKEN VAN DE BINNENVLAKKEN DER RUITEN MOGELIJK TE MAKEN

DUBBELE BEGLAZING MET EEN GROJTE LUCHTRUIM- TE. DE RUITEN ZIJN VAN DEZELFDE DIKTE

Een ander hoofdstuk behandelt het warmteverlies door venster-glas en door de muren. Als voorbeeld wordt gegeven een ruit van 6 mm dikte en een 1½ steensmuur van gelijke oppervlakte. Het glas laat sneller de warmte door dan de muur, als verwacht kan worden door het groote verschil in dikte d.i. 6 mm tegenover 340 mm. In werkelijkheid laat het glas iets meer dan 3-maal zoo snel de warmte door dan de muur, terwijl op het eerste gezicht dit verschil veel grooter, n.l. ongeveer zestigmaal zooveel zou moeten zijn.

Uitgaande van een binnentemperatuur van 60° F. en een buiten-temperatuur van 30° F. is de temperatuur van het glas aan de binnenzijde 38,3° F. en aan de buitenzijde 37,2° F., een gering verschil, n.l. van 1,1° F.

Voor den muur is dit verschil veel grooter n.l. aan de binnenzijde 53,2° F. tegen 32,3° F. aan de buitenzijde of wel 20,9° F. Het warmteverlies door het glas bedraagt per vierk. Eng. voet 32,5 B.Th.U. per uur, terwijl het warmteverlies door den muur 9,3 B.Th.U. per vierk. Eng. voet bedraagt. Hieruit volgt, dat het glas ruim driemaal zooveel warmteverlies oplevert dan de muur. Het effect van de dikte van glas is hierbij van weinig betekenis

b.v. glas van 3 mm dikte geeft een warmteverlies van 33,2 B.Th.U. per vierk. voet per uur tegen 32,5 B.Th.U. voor 6 mm glas. Dikker glas heeft natuurlijk het voordeel van grooter sterkte en van meer gelijke kwaliteit. Het effect van dubbele beglazing is belangrijk, een vermindering van het warmteverlies van 57 %, tegenover enkele beglazing. In verband met de afmetingen van ramen is een voorbeeld gegeven van twee kamers van denzelfden inhoud. De eene met een klein, de andere met een groot raam. Het resultaat hiervan is, dat een derde meer verwarmingscapaciteit noodig is voor de kamer met het groote raam, wanneer het kleine raam een oppervlakte heeft van ¼ van het groote raam.

Behandeld wordt ook de zonnearmte transmissie door glas met tabellen van het gemiddelde aantal zonne-uren gedurende herfst- en wintermaanden en de intensiteit in verband met atmosferische invloeden, waaraan verbonden het verwarmings-effect van zonnearmte als ondersteuning van Centraal Verwarmingssystemen. Dat hierbij de afmetingen van de ramen een punt van belang vormen en het grooter warmteverlies van binnen naar buiten bij gebruik van groote ramen compensati-

door zonnearmte in zich sluit wordt aangetoond. De warmte verkrachten door zonbestraling bedraagt in percenten uitgedrukt van de totaal benodigde warmte, voor de periode October-Maart voor: het Zuid-oosten van Engeland:

	Zeezijde en landelijke districten.		Londen en omgeving.	
	Zuid- liggig.	Z.O.ofZ.W. liggig.	Zuid- liggig.	Z.O.ofZ.W. liggig.
Groot raam . .	25,6	20,4	14,2	7,4
Klein " . .	12,8	6,8	4,7	2,8

Met voordeel van het groote raam spreekt uit deze tabel n.l. een besparing op de kosten van verwarming van 25 procent voor de zeezijde en landelijke districten van Z.O. Engeland en 14 procent voor Londen en omgeving, wanneer het raam aan de Zuidzijde is aangebracht.

Hieruit blijkt, dat andere omstandigheden een groot verschil opleveren. Hierbij dient opgemerkt, dat voor landen met meer en minder zonne-uren, resp. meer en minder intensieve zonnearmte en gemiddelde maandtemperaturen in deze landen, de uitkomst sterk uiteen zal kunnen loopen. Beïnvloed door klimatologische omstandigheden kan dit voordeel m.i. zoo goed als te niet gedaan worden of in een nadeel veranderen. Opgemerkt wordt, dat bij de berekeningen, zooals gebruikelijk, is uitgegaan van een gemiddelde buitentemperatuur van 30° F. In werkelijkheid is echter de gemiddelde temperatuur gedurende de maanden October-Maart 3 F, zoodat de benodigde kamerwarmte in verhouding minder behoeft te zijn dan de berekening aangeeft, waardoor de warmte door zonbestraling ontvangen, proportioneel grooter is ten opzichte van de totaal benodigde warmte. Hoofdstuk IV behandelt de geluid-transmissie door glas. In dit laatste hoofdstuk wordt de geluid-overbrenging door glas besproken. De geluid-isoleerende eigenschappen van glas zijn van waarde als een hulp bij de keuze van het meest geschikte type van beglazing, daar waar geluid-isolatie belangrijk is.

Bij de gewone vensterbeglazing is geen enkele voorzorg genomen om geluidoverbrenging te verminderen. Voor een beglazing waarbij echter een maximale graad van geluid-isolatie gewenscht is, is het van belang of bedoeld wordt isolatie tegen geluid dat van buiten in het gebouw komt, b.v. verkeersgeluiden, of bij het gebruik van glas in het inwendige gedeelte van het gebouw, in welk geval het type van het geluid, hetwelk geïsoleerd moet worden, van geheel verschillend karakter is.

Drie verschillende oorzaken, waarbij geluid overgebracht wordt door glas, worden in de praktijk genoemd. Deze zijn de geluiden welke door de wijze van samenstelling van het gebouw gelegenheden krijgen daarin voortgeplant te worden, de z.g. structure-borne sounds, de air-borne sounds, geluiden welke in de lucht ontstaan en daardoor overgebracht worden, en geluiden overgebracht van de eene ruimte naar de andere door sympathetic vibration of resonance van in dit geval het glaspaneel zelf.

De isolatie van z.g. structure-borne sounds is van groot belang bij de te kiezen constructiewijze van de vitale deelen van het gebouw. B.v. bij de samenstelling van vloeren en wanden en als bij staalskeletbouw, maar dan is de kwestie als regel niet van betekenis voor een ondergeschikt deel als een raam, zoodat de schrijver zich bepaalt tot het nagaan van de geluidstransmissie in de twee overblijvende gevallen.

Indien de omlijsting van een venster zoo gemaakt zou zijn, dat

deze absoluut luchtdicht ware, dan zou (nu het glas absoluut niet meer poreus is) de eenige weg langs welke geluiden van buiten af (i.c. de luchtrillingen, welke de geluidsgolven veroorzaken) overgebracht kunnen worden doordat deze trillingen het venster zelf in trilling brengen, op dezelfde wijze als het overbrengende diaphragma van een telefoon of microfoon. Hierbij werkt het venster zelf als een bron van geluid en de geluidsgolven worden door de eigen trillingen overgebracht naar de binnenzijde van het vertrek. Wanneer het vensteroppervlak volstrekt onwrikbaar zou zijn, zou in het geheel geen geluid overgebracht worden, maar waar geen enkel raam bestuit onwrikbaar is, wordt de oppervlakte door geluiden van buiten af altijd in trilling gebracht; het effect is grooter bij een dunne dan bij een dikke ruit.

Door proeven met dubbele ramen is aangetoond, dat bij dubbele beglazing met een smalle luchtruimte ertusschen, voor geluidsisolatie, de twee ramen niet hetzelfde mogen zijn, daar in dit geval de trillingen van het buitenraam van een type zijn gelijk aan die van de trillingen van het binnenraam. Wanneer de ramen niet gelijk zijn, i.c. de ruiten in dikte verschillen, of indien deze onderling anders van afmeting zijn, zullen de natuurlijke trillingsperioden uiteenloopen, en daarmede de mogelijkheid van overeenstemming in de trillingen voorkomen worden. Vergelijkende cijfers voor dubbele beglazing met ruiten van gelijke afmetingen en een „grootte” luchtruimte toonen aan, dat deze wijze van beglazing belangrijk betere geluidsisolatie geeft dan met enkel glas, niettegenstaande het gevaar van sympathie in de trillingen, maar het gevaar hiervoor is grooter bij dubbele beglazing met een „smalle” luchtruimte, waardoor in die gevallen ruiten met verschil in dikte veelvuldig gebruikt worden. Waar dubbele ramen toegepast worden voor geluidsisolatie, mag de omlijsting van de twee ramen voor zoover dit mogelijk is, niet met elkaar in aanraking komen, daar anders de trillingen van het eene op het andere raam, door de omlijsting, worden overgebracht, waardoor het voordeel van dubbele beglazing voor een groot deel weer verloren gaat.

Of wel wanneer de omlijstingen niet luchtdicht afgesloten zijn, zal er een belangrijke toename van geluidoverbrenging zijn door de kieren van de ramen.

Het gebruik van dubbele ramen, waarbij de lucht voor ventilatiedoeleinden wordt toegelaten door openingen in de buitenmuren, zal de geluidsisolatie meer of minder effectief doen zijn, tenzij dat de constructie zoo is, dat speciale voorzorgen zijn genomen met geluidabsorberende bekleding van deze ventilatie-toegangen, teneinde de geluidoverbrenging tot een minimum terug te brengen.

Om dezelfde reden zijn schuiframen niet geschikt voor geluidsisolatie, omdat hierbij de noodzakelijke tussenruimte, noodig voor een vrije beweging van de ramen, geluidoverbrenging door de luchtopeningen veroorzaakt.

Verder bevat dit boekje een overzicht van de experimenteele proeven betreffende geluidoverbrenging door glas met de resultaten en een tabel voor de sterkte van verschillende soorten van geluid.

De resultaten van wetenschappelijk onderzoek met een tabel van geluidreductie voor Vitrea Drawn Sheet Glass en een tabel van P. E. Sabine voor geluidreductie voor verschillende typen van glas, terwijl tot slot horizontale beglazing en binnen- en buitenlantaarns worden behandeld.

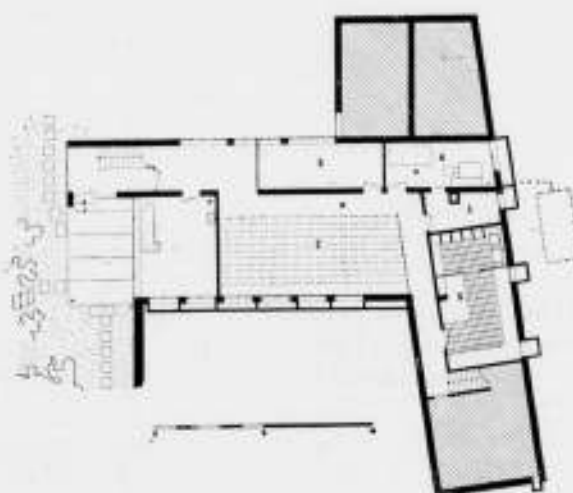
Alles bij elkaar is dit een uitgave, welke belangrijke gegevens bevat en (gezien de geringe kosten) in het bezit van ieder, die iets meer wenscht te weten van de eigenschappen van het materiaal „glas” aanbevolen kan worden.

PLATTEGRONDEN SCHAAL 1 A 300.

- Foto boven: Zuidkant.
 " daaronder: Noordkant.
 " " Woonkamer met uitzicht door plantenraam naar het meer van Zürich.
 " " Woonkamer met uitzicht naar 'toosten, links eetkamer, rechts overdekte zitplaats.

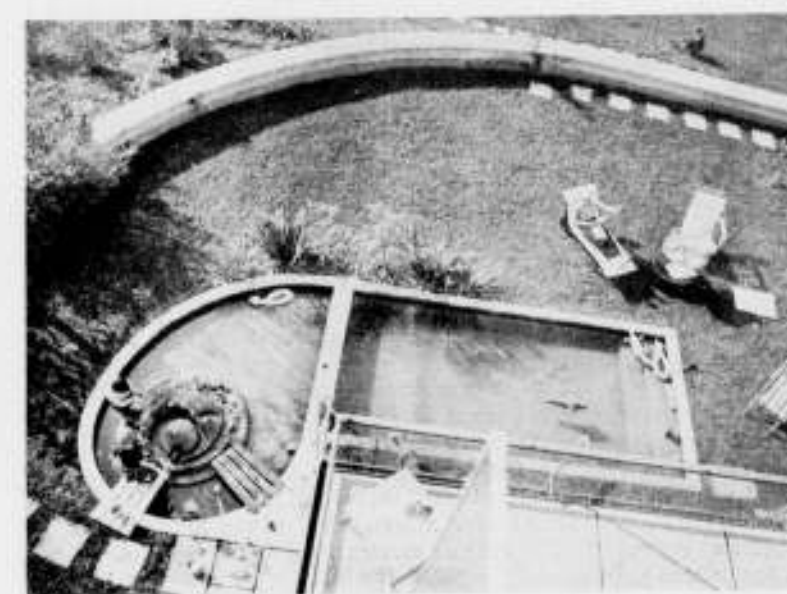
WOONHUIS DR. K. TE KÜSNACHT (ZÜRICH)
 ARCHITECT M. E. HAEFELI, B.S.A. (AFBEELDINGEN UIT „DAS WERK“)

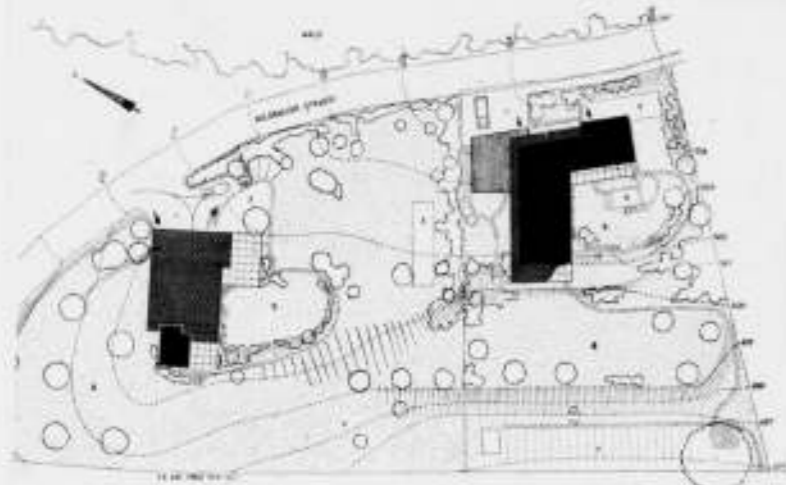
PLATTEGRONDEN SCHAAL 1 A 300.

- Foto boven: Zuidkant, op achtergrond huis Dr. K.
 " daaronder: Noordkant.
 " " Woonkamer.
 " " Gedeelte van den tuin.

WOONHUIS DR. B. TE KÜSNACHT (ZÜRICH)
 ARCHITECT M. E. HAEFELI B.S.A. (AFBEELDINGEN UIT „DAS WERK“)

TWEE WOONHUIZEN TE KÜSNACHT (ZÜRICH) DOOR ARCH. M. E. HAEFELI B.S.A., ZÜRICH.

SITUATIE SCHAAL 1:1000. HUIS DR. K. LINKS. HUIS DR. B. RECHTS
1 INGANG, 2 DROOGPLAATS VOOR DE WASCH, 3 BOCCIABAAN,
4 PLENSBAK, 5 WOONTUIN, 6 BOOMGAARD, 7 MOESTUIN.

Eenige gegevens overgenomen uit „Das Werk“:
Bouwtijd huis Dr. K. van Juni 1931 tot Febr. 1932; van Dr. B. van Sept. 1933 tot Mei 1934.
Huis Dr. K. 1500 M²; 95.— Frs. per M².
Huis Dr. B. 1750 M²; 81.— Frs. per M².

Stalen schuiframen en deuren bij huis Dr. K.; houten bij het huis Dr. B.

De rolluikkasten zijn van buiten toegankelijk. De schuifdeuren lopen voor de buitenmuur langs.

Het vensteroppervlak van alle kamers op het zuiden bedraagt 45% van het vloeroppervlak. De huizen zijn beide van een automatische oliestookinrichting voorzien. De praktijk heeft uitgevezen, dat 's winters de naar het Zuiden gerichte kamers bij het daglicht, zelfs bij betrokken hemel, goed merkbaar mede verwarmd werden, zoodat de gevoelige verwarmingsinstallatie, door middel van de kamerthermostaat, 's middags dikwijls buiten werking gesteld werd om dan pas 's avonds weer te beginnen. De vloerbedekking van de woonkamers is eikenstrooken parket. Van de gangen en slaapkamers grijs kurklinoleum op kurkbims-estrich onderlaag.

De wanden zijn met jute beplakt en geschilderd.

De vloerhoogte van de woonvertrekken is de zelfde als die van de aangrenzende tuin.

Een hek tusschen de beide tuinen is niet aanwezig, terwijl de huizen zoo op de terreinen zijn geplaatst, dat ieder bij zijn huis „vrij” is.

In de leuning tusschen de kinderplensbak, die slechts 10 cm. diep is, en het andere bassin, is een douche ingebouwd, die een fijne horizontale sproeiregen te weeg brengt. F. H.

BOEKBESPREKING.

RAPPORT VAN DE COMMISSIE VOOR DEN HOOGEN BOUW TE AMSTERDAM.

Het is reeds eenigen tijd geleden dat dit Rapport is uitgebracht. Niettemin wenschen wij nog de aandacht op dit Rapport te vestigen, omdat er verschillende beschouwingen over dit belangrijk onderwerp in worden geuit. Tot het instellen van de Commissie is besloten op 29 Maart 1929. De Commissie had tot taak te onderzoeken de mogelijkheid en wenschelijkheid van hoogen bouw en daarbij het vraagstuk in volten omvang onder het oog te zien. Uit alle mogelijke kringen, die met bouwen te maken hebben, zijn leden gekozen. Onder deze leden kwamen de volgende architecten voor: Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk voor de Groep Groot Amsterdam, Ir. A. J. van der Steur voor den B. N. A. en Ir. J. G. Wiebenga voor de Architectenkern „de 8”. Voorzitter was de Heer E. I. van Itallie, die destijds voorzitter was van de thans opgeheven Gezondheidscommissie. De installatie van de Commissie geschiedde 18 April 1929, door den Wethouder van Volkshuisvesting, Walrave Boissevain, die een en ander mededeelde over de voorgeschiedenis. In December 1925 hadden de raadsleden Gulden en Boissevain voorgesteld B. en W. uit te noodigen voorstellen in te dienen tot wijziging van de bouwverordeningen, met betrekking tot de hoogte der bebouwingen. De bedoeling was het maken van accenten, die uit aesthetisch oogpunt gewenscht waren, mogelijk te maken.

Het prae-advies hierop kwam Juli 1928. De conclusie ervan was, dat het in het belang der Volkshuisvesting in het algemeen ongewenscht moest worden geacht het bouwen van meer woningen boven elkaar toe te staan, dan volgens art. 98 van de bouwverordening is geoorloofd. B. en W. hadden echter geen bezwaar tegen enkele hogere punten voor aesthetisch effect. Deze conclusie is door den Raad aanvaard. In October 1928 kwam de Heer Wijnkoop met het voorstel de zaak echter nog eens te onderzoeken uit een oogpunt van volkshuisvesting. Als gevolg van dit voorstel is de bovengenoemde Commissie ingesteld.

De Heer Boissevain gaf in zijn installatie reeds eenige vraagpunten ter onderzoek in overweging:

- a. is een étagehuis van 6—10 of meer verdiepingen zoo in te richten, dat het een behoorlijk woonhuis vormt voor arbeiders.
- b. welke gevolgen heeft het bouwen van een wijk in hooge bebouwing voor den stedsbouw.
- c. zal de grondprijs in een stad met hoogbouw stijgen?
- d. onderzocht zal dienen te worden het verkeer in een hoogbouwwijk.
- e. ijsz of gewapend beton voor de constructie?
- f. hygiënische voor- of nadeelen?
- g. economische voor- of nadeelen?

De Commissie kwam voor haar taak tot het onderzoeken tot de volgende hoofdpunten:

- I. Is een étagehuis in hoogen bouw in te richten tot een hygiënisch en comfortabel woonhuis binnen het bereik van een arbeidersgezin.
- II. Welke technische constructies en inrichtingen kunnen in Amsterdam voor hoogen bouw worden toegepast.
- III. Op welke wijze moet een wijk in hoogen bouw schematisch worden ingedeeld.
- IV. Welken invloed heeft hooge bouw op de kosten en de exploitatie van bouwterreinen.
- V. Geeft onze wetgeving gelegenheid tot het oprichten van woonhuizen in hoogen bouw.

Voor elk der vraagpunten I en II werden subcommissies benoemd, voor de overige een rapporteur.

Al de rapporten zijn in afzonderlijke bijlagen in dit boekje opgenomen.

Wat de taak van de Commissie betreft, werd op haar verzoek nog nader door B. en W. gestipuleerd, wat de bestudeering van het vraagstuk in volten omvang beteekenen zou, n.l.:

bestudeering van de vraag of in hoogen bouw een goede arbeiderswoning is te verkrijgen. Bij de verdere behandeling moesten dus de eischen goed en goedkoop aan elkaar gekoppeld blijven bij de beantwoording van de vraag of in hoogen bouw verbetering der volkshuisvesting mogelijk is. De Commissie stelde zich voor gegevens te verkrijgen van buitenlandsche voorbeelden, maar veel is er op dit gebied niet.

Slechts een bescheiden poging in het dorp Floréal bij Brussel en enkele arbeiderswoningen van 5—7 verdiepingen te Parijs en Weenen (men bedenke dat het rapport al enkele jaren geleden is opgemaakt), maar deze zijn alle zonder lift.

De Commissie was echter van oordeel, dat juist in het probleem der liften voor een groot deel de moeilijkheid schuilt om arbeiderswoningen in hoogen bouw te verwezenlijken. De liften zijn thans nog te kostbaar van aanleg, onderhoud en bediening.

Na deze opmerkingen volgen in het rapport diverse beschouwingen, waarna de Commissie tot de conclusie komt, dat een arbeiderswoning, voldoende aan de eischen die men aan een moderne arbeiderswoning mag stellen, in hoogen bouw vooralsnog duurder wordt dan in lagen bouw.

Bovendien wil het de Commissie voorkomen, dat wanneer men het hooge woonhuis, hetzij als torenhuis, hetzij als rijenhuis uitgevoerd en het in woningbouw als systeem aanvaardt, men van den beginne af het stratenplan daarnaar zal moeten inrichten.

In Rapport 4 wordt aangetoond, dat het een illusie zou zijn, te verwachten dat de nieuwe bouwwijze van uitsluitend zeer hoogen woonhuizen zal leiden tot lage grondkosten per woning en zulks zeker niet wanneer men de woningdichtheid niet grooter wil maken dan bij de normale bouwhoogte in de moderne wijken wordt toegelaten.

W. blijkt, dat bij een gelijk aantal woningen per ha. de lichtvalling bij hoogbouw veel gunstiger kan worden dan bij normalen bouw.

De uitspraak van de Commissie geldt uit den aard der zaak voor huidige omstandigheden en voor thans geldende bouwkosten, constructiewijzen en kosten van bouwgrond.

Vanwege het echter mogelijk is, dat in toekomstigen tijd deze factoren gunstiger zin zouden kunnen veranderen, zijn de sub-commissies 1 en 2 voortgegaan de kwaliteiten van den hoogen bouw uit een oogpunt van volkshuisvesting op zich zelf te bestudeeren.

De meerderheid der Commissie is als gevolg daarvan tot de conclusie gekomen dat de specifieke eigenschappen van den hoogen bouw: het samenbrengen van veel gezinnen in één gebouw en het opeenstapelen van woningen, uit een oogpunt van volkshuisvesting te verwerpen is. Ook uit sociaal oogpunt blijkt de meerderheid der Commissie tegen hoogen bouw van arbeiderswoningen.

Voor hoogen bouw als systeem zou in elk geval een positieve regeling in de bouwverordeningen noodig zijn en kan niet worden volstaan met art. 98a, die de bevoegdheid aan B. en W. geeft van dispensatie inzake het aantal woonlagen.

HET WEZEN DER BOUWKUNST EN HAAR GESCHIEDENIS DOOR Dr. H. P. BERLAGE.

DEEL 62 VAN DE VOLKSUNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK.

Bovengenoemd deel van de serie Volksuniversiteitsbibliotheek werd door Dr. Berlage nog in Mei 1934 van een voorwoord voorzien; het is echter pas na het overlijden in Augustus '34 gedrukt. Dat is voor een uitgave altijd een ongelukkige omstandigheid, omdat een schrijver in de drukproef nog wel eens een woord wijzigt of een zinswending wat verandert en aan de leestekens en andere aanduidingen nog eens in het bijzonder aandacht schenkt.

Zoo mis ik b.v. bij de meeste citaten, waarvan de herkomst onder aan de bladzijde verantwoord is, een aanduiding in den tekst door teekens, zoodat niet is na te gaan, waar de schrijver ophoudt en waar de geciteerde begint; tenzij de schrijver met eigen woorden de gedachten van den aangehaalden auteur weergeeft; maar ook dan nog is de grens te onduidelijk. Bovendien is onder aan de pagina niet vermeld op welke bladzijde men de gebruikte woorden kan naslaan.

Het lijkt mij altijd zuiverder een citaat „woordelijk” te geven en niet als interpretatie en dan bovendien de herkomst volledig aan te geven. De citaten zijn voor een groot deel uit de „Aesthetica” van Van Vloten, die wel niet veel meer gelezen zal worden in onze dagen.

Na een inleiding over het wezen der bouwkunst volgt een bespreking van de verschillende perioden der bouwkunst.

Het is een moeilijke opgave om in een paar honderd pagina's van klein formaat de geheele geschiedenis der bouwkunst vanaf de oudste tijden

De conclusie van de Commissie is alzoo:

Op de vraag van B. en W. of in hoogbouw een goede en goedkope arbeiderswoning is te verkrijgen, wordt geantwoord dat, alhoewel het mogelijk is woningen in hooge huizen op zich zelf goed te bouwen, het ontraden moet worden arbeiderswoningen te stichten in hoogen bouw, omdat er op deze wijze thans zeker geen goedkoopere, doch slechts duurere woningen te verkrijgen zijn.

Enkele leden van de Commissie hebben de afbakening van de taak van de Commissie betreurd, omdat het vraagstuk veel meer omvattend is. Zij hebben daarom B. en W. met aandrang verzocht een kleine studiec ommissie te benoemen om het onderzoek voort te zetten aan de hand van een concrete opgave. Juist in den laatsten tijd, zeggen deze leden, wordt aan het rijenhuis in hoogen bouw naast het torenhuis veel aandacht besteed, maar men kan zich over de zaak pas uitspreken, nadat men goed uitgewerkte plannen heeft gemaakt.

Een groot aantal leden, die zich bevredigd achtten door het in de conclusie neergelegde resultaat, meenden toch het voorstel tot het instellen van een kleine commissie te kunnen ondersteunen.

Ir. Wiebenga heeft het rapport niet ondertekend, omdat z.i. 2 essentieele punten aanvechtbaar zijn, n.l. a de conclusie dat in hoogen bouw goede en goedkope arbeiderswoningen niet te verkrijgen zouden zijn, daar deze conclusie niet gebaseerd is op een redelijke, nauwkeurige kostenbegroting en b het oordeel der meerderheid, dat de bezwaren verbonden aan het bijeenbrengen van een groot aantal gezinnen in een gebouw niet te elimineeren zou zijn.

In het rapport zijn 3 schema's opgenomen, die betrekking hebben op den lichtinval en de onderlinge beschaduwing van torenhuizen en rijenhuisen in hoogen bouw bij verschillende dichtheid van bevolking. J. P. M.

tot op heden enigzins bevredigend te geven. Daar komt nog bij, dat in een geval als dit het Volksuniversiteitspubliek wel geen speciale en doorgevoerde vakstudie vraagt, zooals de vakgeleerde die kan eischen, maar dat toch de gemiddelde bezoeker van de Volksuniversiteiten meer verlangt dan een oppervlakkige voorlichting.

Ik heb nu den indruk, dat Dr. Berlage er wonderwel in is geslaagd in dit korte bestek, op onderhoudende wijze en zonder in een vervelende vermelding van feitenmateriaal te vervallen, al zijn de noodige gegevens niet vergeten, een beeld te geven van de veelzijdige ontplooiing der bouwkundigste idee in den loop der eeuwen. Tegen de uitvoering der illustraties heb ik wel bezwaren. Dat er ongeveer 200 foto's van klein formaat staan op de ruim 60 pagina's die ervoor beschikbaar zijn gesteld vind ik niet onjuist; een foto van een gebouw kan op een formaat van 4 x 6 cm heel goed te zien zijn. Maar een compositie van illustratiemateriaal op een pagina, zooals b.v. in de nummers 121-122 en 123 is toch niet gelukkig voor een serieuze bedoeld boek, dat een blijvende waarde moet vertegenwoordigen in zake kunstopvoeding van leeken.

De druk van het boekje zelf is keurig verzorgd. Afgezien van de enkele, hierboven geuite bezwaren, zullen velen aan dit laatste werk van Dr. Berlage een aangenamen gids hebben op een speurtocht door de vele eeuwen bouwkunsthistorie.

H. C. VERKRUUSEN.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

Das Werk No. 2 1935.

Dit nummer is voor een groot deel gewijd aan het woonhuis „Im Forster” te Zürich gebouwd door de architecten Henauer en Witschi. Het buitengewone en opmerkelijke van dit gebouw schuilt niet alleen in den omvang van het project, maar ook in de uitvoering. Een der kenmerken is, „man drückt auf einen elektrischen Knopf, und eine grosse Fensterwand oder ein Bronzegitter verschwindet mit verblüffender Selbstverständlichkeit”. En verder: zoldering en wanden van de woonkamer zijn geheel met echt merkkament (geiten leer) bekleed! Men vraagt zich af, of de bouwmeesters een woonhuis dan wel een karakteristiek van de bewoners hebben gebouwd.

Het het doodsbericht van den Deutschen Werkbund sluit dit nummer.

De 8 en opbouw No. 2 1935.

De thuishkomst van den Heer Mart. Stam uit Rusland heeft zich gemanteld in een beknopt artikel, waarin hij haastig, met de statistiek in de hand, het probleem van de kinderverzorging in de groote steden op een vooralsnog op papier.

Verder brengt het nummer vele artikelen over bewaarscholen, kindertehuizen, bewaarplaatsen, onderwijsstelsel, enz.; ten deele geïllustreerd met teekeningen, die een zwaar gewapend oog vereischen.

De 8 en opbouw No. 3 1935.

Een vertaling van een artikel door Dr. S. Giedion, Zürich over het werk van L. Corbusier.

Arthur Staal voegt er een stuk „Still going strong!” aan toe, waarin hij zegt, dat met het stellen van het probleem, de taak van de oude 8 feitelijk is afgelopen en dat met de fusie met de „groep 32” de periode van het oplossen is aangevangen; een oplossen, dat zich dus voornamelijk in het werk zal moeten demonstreren. Van deze demonstratie krijgen wij vervolgens een denkbeeld bij het bezien van de afbeeldingen van een woonhuis te Groot door Hans Elte, waarvan A. Staal o.a. bewoert: „Dit huis heeft niets overdonderends, en is goed!”

Verder forceert K. L. Sijmons open deuren, door nog eens te willen bewijzen, dat het boekje „Bausünde und Baugeldvergeudung” nog al overdueren is en men vraagt zich af, of deze architect, voordat hij het onbenullige slot aan zijn artikel breide, het artikel van Ir. v. Loghem over het zelfde onderwerp in de 8 wel gelezen heeft. Ten slotte iets over Leppla's werk te Schiedam. F. H.

HET R.K. BOUWBLAD, JAARGANG 6, 24 JANUARI 1935, No. 13.

In dit nummer schrijft A. S. bij foto's over een dubbel woonhuis in het Schoonveld te Vught en over arbeiderswoningen met winkels te Noordwijkerhout van Architect Ir. A. Siebers B.N.A.

Architect C. M. van Moorsel kritiseert een artikel van architect M. Stam in „de 8 en opbouw”, vooral het verkeerd gebruik van het begrip „ruimts”. Vervolgd wordt met „De inrichting van een parochiekerk”: dit gedeelte gaat over: de plaats van den ambon, en de versiering van den preekstoel. De dagelijkse opzichter trekt in zijn „Weekstaat” te veld tegen de om-

bouwing van het Trocadero voor de Wereldtentoonstelling 1937 en tegen het plan voor een Nieuw-Den Haag van Jan Wils en Prof. Rosse.

H. C. V.

HET R.K. BOUWBLAD, JAARGANG 6-7 FEBR. '35 No. 14.
J. S. Morper heeft geschreven bij een kerk te Brotdorf van Arch. Prof. Cl. Holzmeister; het stukje is vertaald; de kerk staat in het bisdom Trier. Een aantal foto's geeft een beeld van dezen bouw, die eigenlijk een verbouwing en uitbreiding is in een moeilijke situatie en waarbij de nieuwbouw groter is van omvang dan het oorspronkelijke.
Over Byzantijnse en Russische koepels schrijft bij illustraties P. Constantinus-Minderbroeder Kapucijn.
Over de tentoonstelling van moderne toegepaste religieuze kunst schrijft bij vele foto's Jan Beerends. Schrijver haalt o.a. Broeder Christiansen aan, die gezegd heeft: „Het nu is geen punt van uitgebreidheid het bevat iets van gisteren en van morgen”. (Ik hoop van harte, voor de religieuze kunst dat de catalogus, die er nu is en aan de anti-hoofdletter-ziekte lijdt er dan een van gisteren is en dat wij morgen weer een gewonen catalogus krijgen).
Volgen de gewone alotrubiëken.
H. C. V.

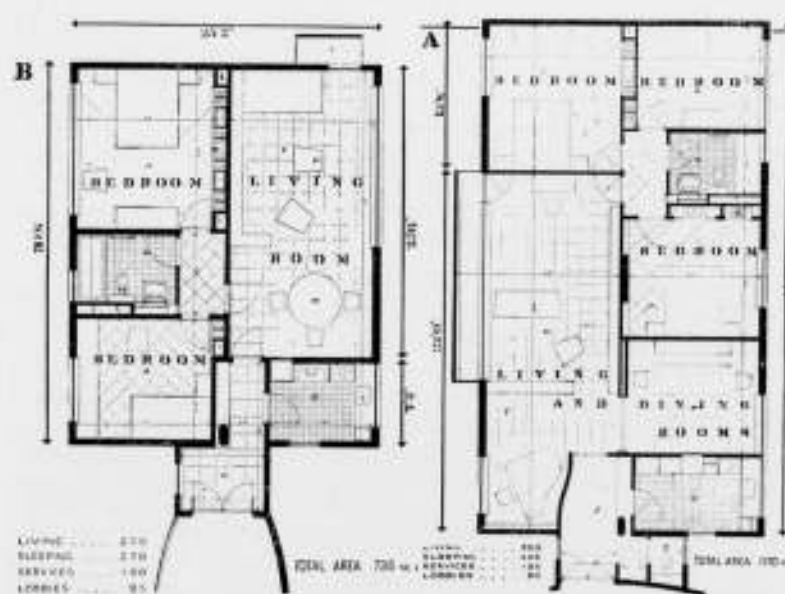
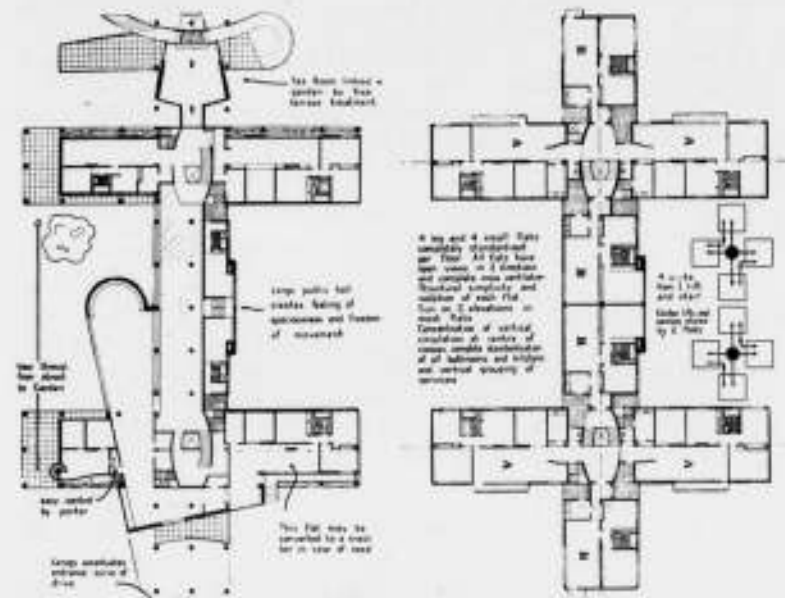
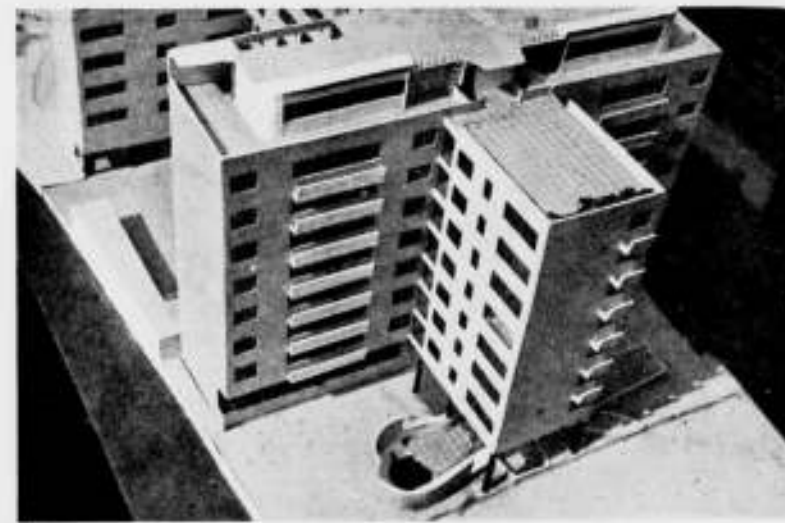
HEEMSCHUT, 12e JAARGANG No. 1 Januari '34.
Op de eerste pagina doet Heemschut mededeelingen en vermeldt o.a. een molenwonder: te Woubrugge werd een reeds onthoofde molen weer opgebouwd. Van meer belang is het vraagstuk der lintbebouwing; Baarn heeft een uitbreidingsplan, waarbij langs alle buitenwegen, op matigen afstand, huizen gebouwd mogen worden. In Hilversum mag dat niet: de eigenaren van gronden kwamen in verzet; als Hilversum ongelijk krijgt, wil Heemschut een massaprotest tegen lintbebouwing.
Architect A. A. Kok bespreekt de monumentenlijst van Amsterdam. Van de 4000 gebouwen van de Rijks-Monumentenlijst zijn er slechts 114 overgenomen voor de grachten; n.l. 60 op de Heerengracht, 30 op de Keizersgracht en 24 op den Singel.
Voorts staan er op: de Beurs, de Vondelkerk en het Rijksmuseum. Het paleis op den Dam staat er niet op. Tevens vestigt schrijver de aandacht op de manier van restaureren van Amsterdamsche gebouwen, waarbij de gevel gespaard blijft, maar het inwendige geheel wordt weggebroken ter verbouwing. Voorbeelden: het spinhuis (politie), prinsenhof (stadhuis) en vleeschhal (giro). Schrijver vindt Amsterdam veilig met schoonheidscommissie, monumentenverordening en monumentenlijst en eindigt met: „Behouden wat er aan schoonheid is. Opruimen van leelijkheden en zorgen dat wat er nieuw komt, zich passe in de omgeving”. Inderdaad, maar dit laatste heeft de schoonheidscommissie toch niet geheel in de hand! Matty Vigelius schrijft bij een paar prenten over „de blauwe steentegens”, de Delftsche tegels. Volgt een boekbespreking en behandeling van een schilderij naar de oude kerk te Dongen.
H. C. V.

THE ARCHITECT'S JOURNAL VAN 17 JANUARI 1935.
Overbevolking en de wijze waarop de nationale woningvoorziening wordt aangepakt geven aanleiding tot kritiek. Gewezen wordt op het ontbreken van voldoende statistische gegevens. Van meer belang nog het ontbreken van een duidelijke definitie en vastgestelde minimumeischen voor de volkswoningbouw, zonder welke een nationale woningdienst, gebaseerd op nationale standaard niet georganiseerd kan worden. Het is zeker noodig te weten, waar men staat en na verloop van tijd te kunnen zien, hoe de toestand is veranderd. Het aanwezige materiaal maakt dit onmogelijk om met zekerheid een van beide vast te stellen.
Flats te Northfield, Highgate: ontworpen door de architecten Lubetkin en Tecton, behoorende tot de M.A.R.S.-groep. Geprojecteerd in dubbel kruisvorm, waardoor alle flats aan de twee lange zijden licht ontvangen. Goede plattegrondindeling met een maximum aan bruikbare ruimte en een juiste scheiding van het woon- en slaappedeelte. 4 grotere en 4 kleinere flats op elke verdieping met in de knooppunten centraal gelegen op trappenhuizen en liften. Complete normalisatie van alle badkamers en keukens en ligging van de vertrekken boven elkaar, waardoor verticale groepering van de diensten. Uit de bijgevoegde details blijkt dat alle onderdelen met zorg zijn samengesteld. Het algemeene karakter is ingesteld op dat van het nieuwe bouwen.
A. P. S.

MOTIE HAAGSCHE ARCHITECTENCLUB INZAKE HULP VAN HET BOUWTOEZICHT AAN ONBEKWAME BOUWKUNDIGEN.

De Haagse Architecten Club, den 15den Februari 1935 in jaarvergadering bijeen in het Gebouw „Zur Krone” Buitenhof te den Haag, Gehoord de bespreking over de memorie van Antwoord van Burgemeester en Wethouders van 's Gravenhage op het Afdelingsverslag van den Gemeenteraad inzake het Bouw- en Woningtoezicht, Overwegende, dat het Bouwtoezicht een controleerende taak heeft te vervullen,

Spreekt als haar meening uit, dat ondeskundige ontwerpers niet met raad en daad behooren te worden bijgestaan en de ontwerpen, welke aanleiding tot ernstige ongelukken zouden geven, zonder pardon moeten worden af-

FLATS TE NORTHFIELD HIGHGATE, ONTWERPEN DOOR DE ARCHITECTEN LUBETKIN EN TECTON

gekeurd, waardoor het Bouwbedrijf van deze ondeskundige ontwerpers verlost, de taak van het Bouwtoezicht verlicht en het algemeen belang gediend zal worden.
Draagt het Bestuur op deze motie ter kennis te brengen van de Autoriteiten van 's Gravenhage en van de pers en gaat over tot de orde van den dag.

BERICHT.

De aanhalingen in het artikel van den Heer F. H. over het Flatgebouw te Rotterdam in ons nummer van 9 Februari zijn op aanwijzing van de Heer v. Tijen gedeeltelijk ontleend aan zijn artikel in de 8 en opbouw.

OFFICIEELE MEDEDELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 7 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 2 MAART 1935 No. 9

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. KRING DEN HAAG. Verslag van 2 lezingen.

Voor de tweede maal in korten tijd heeft onze Kring eene uitnodiging ontvangen van de Sociëteit voor cultureele samenwerking, tot bijwoning van eene lezing. Deze 2e maal (25 Febr.) — een voordracht van architect Strasser, schoonzoon en samenwerker van wijlen Dr. Berlage, over het nieuwe Haagsche Museum — moest den indruk van den 11en Februari waarschijnlijk weer een beetje goed maken. Toen toch bleek de voordracht, van een zekeren Dr. Travaglio, een treurige vergissing. Deze dr. zoude toen psychologische beschouwingen houden over architecturale vormen. Behalve echter, dat er van psychologie zoo goed als geen sprake was, was de geheele voordracht van een ergerlijke platvloersheid en van een hocus-pocus à la Cagliostro om versted van te staan. De wijze waarop de Romaansche kunst in den hoek werd gezet, was, zooals een bekend collega zich in de pauze liet ontvallen . . . „bij de beesten af”. Men vroeg zich met verwondering af welken specialen titel deze dr. had om over dit onderwerp voor ter zake kundigen te spreken?
Het bleek uit uitlatingen van ingewijden dat de spreker geen psycholoog, doch psychiater (gewest) was, wat misschien veel verklaarde. Later vernamen wij, dat deze dr. een zoon was van een vroeger Kamerlid van wien bekend was, dat hij in letterlijken zin kleiner werd als hij van zijn zetel oprees en ging staan; van den zoon zou men hetzelfde kunnen zeggen, maar dan in overdrachtelijken zin: toen hij eenmaal op den kathedraal ging staan, werd hij kleiner en kleiner. Na de pauze (het aantal bezoekers was inmiddels danig geslonken) werd hem door dr. Knuttel, die van verontwaardiging gloeide, ongezoeten van repliek gediend, hetgeen blijkbaar geheel in den geest viel van de meeste aanwezigen. En zelfs de Voorzitter kon het, in zijn gebruikelijk dankwoord aan den spreker, niet verhelpen, dat daarin duidelijk doorschemerde, hoe de vergadering het met den voordrachtgever absoluut niet eens was. Neen, die eerste avond was een vergissing. Dan bracht deze tweede avond heel wat beters. De heer Strasser heeft aan de hand van de noodige lichtbeelden aan een dankbaar gehoor een exposé gegeven van opbouw en inrichting van het nieuwe museum, waarnaar door onzen Kring binnenkort (16 Maart) eene excursie zal gehouden worden en bij welke gelegenheid waarschijnlijk wel een nadere bespreking zal volgen.
Onzen dank aan onze gastheeren voor dezen schoonen avond, die een revanche werd. Cagliostro is intusschen aan den horizon verdwenen.

J. H. HENDRICKS.

KRING HILVERSUM. Tentoonstelling B.N.A. Kring Hilversum.

Aan de inzenders wordt medegedeeld, dat een verzoek aan B. en W. is gericht 't oude Raadhuis van 18—26 Mei voor de Bouwkunsttentoonstelling ter beschikking te stellen. Inzenders rekenen dus op die datums. Reclameplaten ter grootte van 0.65 X 0.50 M. met duidelijk opschrift:

„Bouwkunst-tentoonstelling Bond Ned. Architecten, Kring Hilversum, in het oude Raadhuis van 18—26 Mei 1935, geopend van 2—5 en 's avonds 8—10 uur. — Vrij entree”

zijn welkom; zwartwit lichtdrukken. Iedere inzender make een aardige kleine penttekening van ± 20 X 15 cM., detail of perspectief om als herinnering aan de bezoekers te geven.
Correspondentie-adres: J. C. v. EPEN, Bremlaan 2, Hilversum.

A. ET A. OFFICIËLE MEDEDELINGEN. ADMINISTRATIE-ADRES FRANS VAN MIERISSTRAAT 107, TELEFOON 27707.

Nieuw lid. De heer J. H. Berghoef, architect te Aalsmeer, is als lid toetgetreden.

Ledenvergadering in de grote zaal van het gebouw Heystee te Amsterdam, na afloop van de tentoonstelling van de ingekomen antwoorden op de 5e ontwerp-studie.

Verdere bijzonderheden over deze ontwerp-studie en de datum van de tentoonstelling zullen in het volgende nummer worden vermeld.

AGENDA DER VERGADERING.

1. Notulen.
2. Ingekomen stukken, mededeelingen.
3. Verkiezing van een Commissie van Verificatie.
4. Verkiezing van een lid van de Commissie van voorbereiding en beoordeling van Ontwerp-studie No. 6. Deze verkiezing zal plaats hebben uit de voordracht: a. Ir. J. Leupen; b. G. Westerhout.

K. v. d. WILK., Secretaris.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGaan VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR. 2 MAART 1935

NR 9

Ir. J. DUIKER

De Redactie verzocht mij over ir. J. Duiker een levensbericht te willen schrijven en ik voldoe gaarne aan dit verzoek. Ik maak daarbij gebruik van een artikel, dat ik over dezen zoo bekwaamen collega in een van onze groote dagbladen schreef. Het is niet mogelijk over Duiker te schrijven zonder gelijktijdig over zijn vroegeren compagnon ir. Bijvoet te schrijven. Reeds op de Technische Hoogeschool, waar beiden in 1913 afstudeerden, waren ze „gezworen kameraden" en nooit heeft iemand kunnen aantoonen, waar de lijn van Duiker ophield en die van Bijvoet begon.

Na afloop van hun studietijd nam Prof. Henri Evers de twee jonge bouwkundige ingenieurs op zijn bureau en werkten ze o.a. mede aan het Raadhuis van Rotterdam.

Hier is een leerschool doorlopen die hun later zeer te pas zou komen, ook al gingen de beide jongeren natuurlijk een geheel anderen weg. Ze behoorden van den aanvang af tot de begaafden en toonden dit reeds direct door hun werk, dat ze voor verscheidene prijsvragen inzonden en dat veelal (of steeds?) bekroond werd. De studieprijsvragen voor Bouwkunst en Vriendenschap waren daarvoor b.v. een mooie gelegenheid; hun heldere planindefining en de daarbij passende, sobere vormgeving deden hun werk van den aanvang af op een hoog plan staan. Een prijsvraag voor een tehuis voor oude lieden te Alkmaar, de z.g. Karenhuizen, werd door hen in 1916 gewonnen. Dit bouwwerk is in 1917 tot 1919 uitgevoerd en behoort tot de belangrijke bouwwerken, die in ons land zijn tot stand gekomen. Het is een treffend staal van nationale bouwkunst, gebaseerd op een gezonde traditie, dat zijn waarde nog steeds handhaaft.

Langzamerhand werd hun werk meer gedurfd, hoewel het zich steeds vrij hield van ongezone invloeden. De planindefining en de daarbij behorende karakteristieke opbouw en ruimtewerking vormde steeds hun uitgangspunt en daarbij toonden ze zich steeds de volgelingen van hun leermeester Prof. Evers.

Deze belangrijke eigenschappen waren het ook, die hen de bekroning deed verwerven in de prijsvraag voor een nieuw gebouw voor de Rijksacademie voor Beeldende Kunsten te Amsterdam. De karakteristiek van dit bouwwerk was een stap vooruit bij de vorige plannen door een intensere verwerking van nieuwe materialen met hun mogelijkheden, zooals b.v. door uitgebreide toepassing van gewapend beton en spiegelglas werd mogelijk gemaakt. Vooral in dien tijd, toen de decoratieve en bouwkunstig weinig gefundeerde Amsterdamsche school bloeide, was dit gebouw en óók de bekroning daarvan in een prijsvraag, een belangrijke daad. Voor de voorbereiding van dezen bouw vestigden de beide architecten zich te Zandvoort, doch door de tijdsomstandigheden (ook omstreeks 1923 heerschte hier een crisis!) kwam dit zeer belangrijke bouwwerk helaas niet tot uitvoering. Doch behalve dit gebouw werd tevens het bestaan der beide jonge bouwmeesters hierdoor bedreigd. Bijvoet trok toen naar Frankrijk, om daar zijn kracht te beproeven, waar hij tot heden verblijf heeft gehouden, zonder het contact met zijn beproefden vriend en collega geheel te verliezen.

Ook de ontwikkelingsgang hierna is van beiden in dezelfde richting gegaan. Het gebouw van de academie wees reeds naar een sterker afwijken van de traditie, waarvoor een zekere zelfbe-

wuste, eigen houding in de plaats werd gesteld. Geen wonder dus, dat al datgene, wat tot het ontwikkelen der z.g. nieuwe zakelijkheid in vele landen aanwezig was, ook hun warme belangstelling verkreeg. Het spontane, opene en levende dezer levensopvatting paste bij hen. Zij waren evenwel ten eenenmale gespeend van iets dat naar „reclame" riekt. Steeds hielden ze zich afzijdig van openbare functies en vereenigingsleven en leefden voor zichzelf en voor hun kunst. Hun teruggetrokken, naar binnen gekeerde levenshouding, was wars van alles wat naar het representatieve streefde. Ook daardoor paste het werkelijk zakelijke, het onopgesmukte en natuurlijke, het naïve dat in de beste uitingen dezer architectuurrichting aanwezig is, bij hun karakter en moest dit op hen een groote aantrekkingskracht uitoefenen.

Later gaf Duiker zijn krachten openlijk aan deze nieuwe bouwkunstopvattingen en trad meer naar voren in het strijdperk door de medewerking, die hij verleende aan de „Architectenkern de 8" en aan het orgaan, dat deze met de „Opbouw" uit Rotterdam, gezamenlijk uitgeeft.

Steeds bleef zijn werk gedragen door de principieele bouwkunstige gedachten dat de kern van elk werk gelegen is in de plan- en ruimtewerking waaruit, als van zelf, volgt het gezicht naar de straat. De geestelijke inhoud en het daarmee verbonden karakter van het werk — zooals hij het zag — was hoofdzakelijk en toen hij zich meer en meer richtte naar de abstracte architectuur, offerde hij nooit aan eenig uiterlijk of schijneffect.

Door zijn groote belangstelling in de ideële vraagstukken bleef de werkelijkheid niet altijd in overeenstemming met den geestelijken inhoud. De materiele verzorging van zijn gebouwen staat daardoor, jammer genoeg, niet op hetzelfde plan als de bouwkundige gedachte ervan.

Van het werk, door Duiker en Bijvoet in samenwerking gemaakt, noem ik, behalve de reeds vermelde ontwerpen en werken, een plan voor het Volkenbondsgebouw te Genève, een groot complex landhuizen te Kijkduin van omstreeks 1921, een dubbele woning in het park Zorgvliet in Den Haag, een serie rijen huizen aan de Johan van Oldenbarneveltlaan aldaar, een ambachtsschool te Scheveningen van 1931, het Nirwana-flatgebouw aan den Benoordenhoutscheweg (in samenwerking met ir. Wiebinga), een apotheek te Zandvoort, een landhuis te Aalsmeer, een wasscherij voor het Koperen Stelenfonds te Diemen en het ziekenhuis Zonnestraal te Hilversum.

Nadat Duiker zich in Amsterdam had gevestigd, bouwde hij daar de Openluchtschool (1931), het bioscooptheater Cineac (1934) en zijn in uitvoering zijn plannen voor een eenheids-prijzen-warenmagazijn aan de Weteringschans en een schouwburg te Hilversum.

Onafhankelijk of men zich met het ideële uitgangspunt van Duiker kan vereenigen, moet erkend worden, dat een beschaafd, bescheiden en zeer begaafd collega te vroeg van ons heengegaan is en dat dit daarom voor de bouwkunst van ons land een groot verlies is.

Ir. G. FRIEDHOFF.

(Het ligt in de bedoeling binnenkort van de voornaamste werken van Ir. Duiker nog eenige afbeeldingen te geven. Red.)

RAPPORT INZAKE HET ONDERWIJS IN BOUW- EN WATERBOUWKUNDE OP MIDDELBARE TECHNISCHE SCHOLEN IN NEDERLAND.

Op initiatief van de Mij. tot bevordering der bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten is een Commissie samengesteld, bestaande uit vertegenwoordigers van bovengenoemde Bond (Prof. Ir. J. A. G. van der Steur en W. J. Sandhövel), de R.K. Bond van Bouwpatroons (J. Chr. Berger en E. B. Wirtz), de Betonvereniging (Ir. J. C. Begram van Eeten en Ir. G. J. Meyers) en de Beton Aannemers Bond (A. van Geluk en L. J. J. Hillen). Deze Commissie had tot taak haar oordeel te geven over de beginselen, die zijn neergelegd in het rapport van de Ministeriële Commissie-Hofstede inzake het Middelbaar Technisch Onderwijs. Zij heeft de eer U hieronder de conclusies te geven, tot welke de besprekingen haar hebben aanleiding gegeven.

De Commissie heeft bedoeld rapport niet op de voet gevolgd, doch slechts enige algemene denkbeelden gegeven, die naar haar mening richtsnoer behoren te zijn voor de opleiding der middelbare technici voor bouw- en waterbouwkunde.

De Commissie erkent de voordelen van uniformiteit bij het Middelbaar Technisch Onderwijs, maar het rapport-Hofstede gaat haar daarbij te ver, omdat dit het onderwijs in de exacte vakken voor bouw- en waterbouwkunde vrijwel gelijk stelt aan dat voor werktuigkundigen en electrotechnici.

De Commissie acht zich niet bevoegd een oordeel over de opleiding van werktuigkundigen en electrotechnici bij het M. O. uit te spreken; zij heeft zich dus op het standpunt geplaatst, dat zij slechts had te beoordelen de opleidingen van bouwkundigen en waterbouwkundigen, die in hun algemene toepassing in de praktijk zooveel gemeen hebben, dat tegen een ongeveer gelijkvormige theoretische opleiding geen groot bezwaar kan bestaan.

Wat aangaat het streven naar een zekere gelijkvormigheid in het onderwijs, moge de Commissie opmerken, dat al kan het onderwijs aan een Middelbare Technische School niet worden vergeleken met dat aan de Technische Hogeschool, er toch enige punten van overeenkomst zijn, die voor het M. T. O. van betekenis kunnen zijn.

Wanneer men de geschiedenis van de Polytechnische School en de Technische Hogeschool nagaat, blijkt, dat onder de regeling van de toenmalige wet op het M. O. de theoretische opleiding van de verschillende ingenieurs-groepen vrijwel gelijk was.

Bij de overgang van Polytechnische School naar Technische Hogeschool is dit beginsel van gelijkvormigheid prijsgegeven en nog steeds wijzigt zich het programma in die geest, waardoor de opleiding zich hoe langer zo meer aanpast aan de eisen, die aan de verschillende ingenieurs-groepen in de praktijk worden gesteld.

Het doet daarom enigszins vreemd aan, dat voor de middelbare technici in de bouw- en waterbouwkundige vakken een opleiding wordt voorgesteld, die niet uitsluitend is gericht op w a t v o o r d e p r a k t i j k n o d i g i s, maar die zich kunstmatig moet voegen in een keurslijf, dat ook omvat de opleiding van werktuigkundigen en electrotechnici.

Het principe, dat voor de hogere opleiding nodig is gebleken en blijkens de resultaten goed heeft voldaan, wordt bij het M. T. O. losgelaten, men doet hier een stap terug.

Al dient erkend te worden, dat een sterke differentiatie, die het Technisch Hoger Onderwijs eist, voor het Middelbaar Technisch Onderwijs niet in die mate nodig is, zo behoort er toch meer differentiatie ten aanzien van de exacte vakken te zijn dan in het rapport-Hofstede wordt voorgeschreven.

Een opleiding toch als het rapport-Hofstede aangeeft, heeft noodwendig tot gevolg, dat de bouw- en waterbouwkundigen belast worden met de studie van theoretische vakken, die zij voor hun verdere ontwikkeling niet nodig hebben en waaraan de praktijk van het vak geen behoefte heeft; maar ook wordt

hun tijd zodanig in beslag genomen, dat voor de eigenlijke vakstudie onvoldoende tijd beschikbaar blijft.

Zo bevat het programma van de Commissie-Hofstede, gelijk dit thans op de Middelbare Technische Scholen voor bouw- en waterbouwkunde is ingevoerd, lessen in Hogere Wiskunde, een vak dat op deze scholen niet thuis behoort. Ook de behandeling van de in dit programma voorgeschreven kennis van invloedlijnen en ideële momentenlijnen zou daaruit moeten worden weggelaten. Het onderwijs in statisch onbepaalde vraagstukken moet zich zeer beperken.

Voorts bevat dit programma gedurende de 3-jarige cursus 25 wekelijkse lesuren in exacte vakken, terwijl dit aantal uren van de M. T. S.'en te Groningen en Utrecht vóór de invoering van het programma der Commissie-Hofstede respect. 21 (1/2) en 20 1/2 bedroeg. In de praktijk hebben wij nooit vernomen, dat het theoretische onderwijs aan deze M. T. S.'en onvoldoende was, wel eens het tegendeel.

Door vermindering van het aantal lesuren in de exacte vakken, zou tevens het voordeel worden verkregen, dat het overmatige totaal-aantal van 42 wekelijkse lesuren, zoals thans tengevolge van het rapport-Hofstede wordt gegeven, op een geringer aantal werd gebracht en dat aan algemene vakken als „Nederlands” iets meer tijd zou kunnen worden besteed. Aan de M. T. S. voor bouw- en waterbouwkunde te Utrecht was vóór de invoering van het nieuwe lesrooster volgens het rapport-Hofstede, het totaal aantal wekelijkse lesuren 36, een schooltijd die voor de leerlingen meer efficiënt is en hun meer gelegenheid geeft tot de zo gewenste eigenstudie, intellectuele en lichamelijke ontwikkeling.

Het gevolg van de opvoering der theoretische vakken is, dat de afgestudeerden gedeeltelijk ongeschikt worden voor het uitoefenen van hun vak. Zij hebben theoretische, in hoofdzaak wiskundige en mechanica-kennis moeten opdoen, zonder daarvoor voldoende onderlegd te zijn, zodat zij machinaal en zonder voldoende begrip het geleerde trachten toe te passen.

Het doel van elk onderwijs moet zijn de verstandelijke vermogens te ontwikkelen, het middel daartoe is het bijbrengen van gepaste en nuttige kundigheden en het behoeft geen betoog, dat wanneer parate kennis wordt bijgebracht, waarvan de grondslag tot het begripen en het verwerken grotendeels ontbreekt, het doel van het onderwijs heeft gefaald.

Naar de mening der Commissie moet men vooral in het oog houden, dat het M. T. O. behoort te geven een afgeronde studie, met het doel de studerende geschikt te maken om een bepaalde taak in de maatschappij te vervullen. Opvoering van het onderwijs in de theoretische vakken leidt ook tot de neiging, dit onderwijs te doen dienen als voorbereiding van verdere studie in de richting van het hoger onderwijs.

Het M. T. O. zij echter geen voorbereiding voor het Technisch Hoger Onderwijs. Noch de vooropleiding voor de M. T. S. noch dit onderricht zelve en evenmin de algemene ontwikkeling van het grootste deel der studerende bij het M. T. O. kunnen in het algemeen de waarborg geven voor een voldoende vooropleiding voor het Hoger Onderwijs.

Wel zal het nodig zijn, dat voor enkele personen, bv. voor ambtenaren van bouw- en woningtoezicht, van wie iets meerdere theoretische kennis kan worden verlangd dan voor het normale M. T. O. nodig is, de mogelijkheid blijft bestaan om de studie, die zij aan een M. T. S. hebben gevolgd, enigszins uit te breiden. Voor de bijzonder begaafden zal natuurlijk altijd gelegenheid moeten zijn om na afloop der M. T. S., te Delft te gaan studeren, maar die gevallen behoren uitzonderingen te zijn.

De Commissie is van oordeel, dat de M. T. S. ten doel heeft, voor

zover het de bouwkundige en waterbouwkundige vakken betreft, om personen op te leiden die — nadat zij enige jaren na hun schoolopleiding praktisch hebben gewerkt — kunnen optreden als tekenaars, opzichters en ook ten slotte als uitvoerders van grote werken; als hulpkrachten dus, die gesteld zijn onder ontwerpers en leiders der bouwwerken; die dus maar ten dele een zelfstandige positie innemen en die zich hebben te schikken naar de aanwijzingen, die hun van hogerhand worden gegeven. Zelfstandig ontwerpen en berekenen kan en mag van hen niet worden gevergd en hun opleiding zij daarmede in overeenstemming. Voor zulk een opleiding, evenals voor die van aannemers, is hoog opgevoerd theoretisch onderricht ongewenst. Ieder, die enigszins op de hoogte is van de praktijk der bouwvakken, weet, dat goede vakkennis en grote ervaring voor hen van meer waarde zijn.

Als motief voor het geven van veel onderricht in exacte vakken op Middelbare Technische Scholen wordt vaak aangehaald, dat vele werkgevers vragen om middelbare technici, die b.v. volledig op de hoogte zijn van statische berekeningen en gewapendbeton-constructies en dat aan die vragen uit de praktijk toch voldaan moet worden. Hier schuilt echter de fout bij de werkgevers, die iets onredelijks vragen, en trachten om op die manier een goedkope kracht te krijgen voor een functie, die voor een ingenieur is weggelegd. Bovendien brengen deze opvattingen het gevaar mede, dat middelbare technici zelfstandig ingenieurswerk gaan verrichten.

De Commissie is op grond van bovenstaande beschouwingen tot de conclusie gekomen, dat de weg, die door het rapport van de Commissie-Hofstede is aangegeven en die door den Minister van O. K. en W. op grond daarvan is gevolgd, niet de juiste is. Het zoude naar haar mening meer in het belang zijn van hen voor wie een opleiding aan een M. T. S. voor bouw- en water-

bouwkunde is aangewezen, indien de in het land verspreide Middelbare Technische Scholen voor bouw- en waterbouwkunde het programma der Commissie-Hofstede niet behoeften te volgen. Zij meent, dat het gewenst is, dat aan de voor bouw- en waterbouwkunde ingerichte scholen een opleiding volgens een programma met minder theoretische eisen worde gegeven. Dit klemt te meer, omdat er zeer vele studerende voor bouw- en waterbouwkunde zijn en niet een gering aantal, dat zich om der wille van uniformiteit moet schikken naar de theoretische opleiding voor andere technische vakken.

De Commissie,
Vertegenwoordigers van den Bond van
Nederlandsche Architecten,
(w. g.) J. A. G. VAN DER STEUR,
Voorzitter.

W. J. SANDHÖVEL.

Vertegenwoordigers van den
R. Kath. Bond van Bouwpatroons,
E. B. WIRTZ,
J. CHR. BERGER.

Vertegenwoordigers van de
Betonvereniging,
J. C. BEGRAM VAN EETEN,
G. J. MEYERS, Secretaris.

Vertegenwoordigers van den Beton
Aannemers Bond,
A. VAN GELUK,
L. J. J. HILLEN.

7 December 1934.

VERBOUWING EN UITBREIDING VAN DE BAD- EN ZWEMINRICHTING AAN DE HEILIGEWEG TE AMSTERDAM. ARCHITECTEN EIBINK EN SNELLEBRAND.

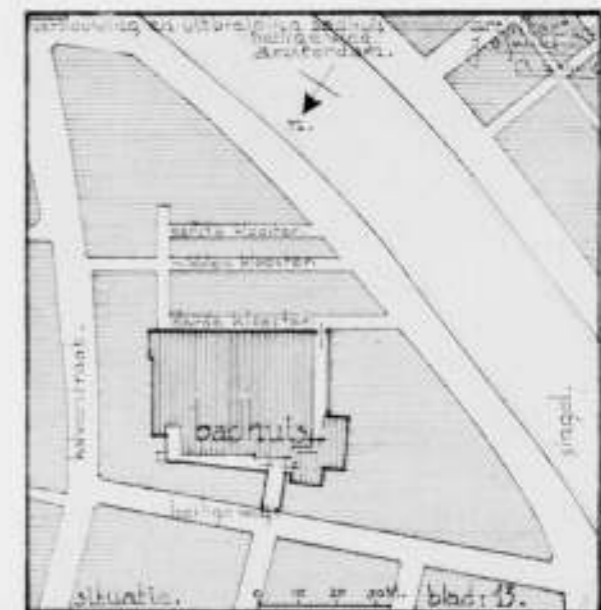
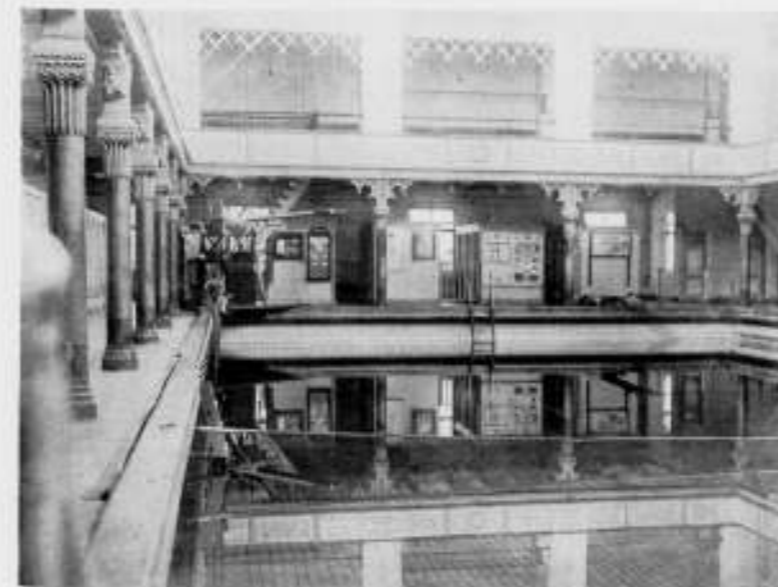
De opdracht was in hoofdzaak:

- 1°. Uitbreiding van het zwembassin op zodanige wijze dat vier wedstrijdbanen van 25 m verkregen worden en vrij van deze banen een ondiep gedeelte voor ongeoeffenden en een diep gedeelte voor schoonspringen.
- 2°. Afzonderlijke ruimte met kleedcabines voor dames.
- 3°. " " " " douches " " "
- 4°. Uitbreiding van het aantal kleedcabines voor heren.
- 5°. " " " " totaal aantal douches.

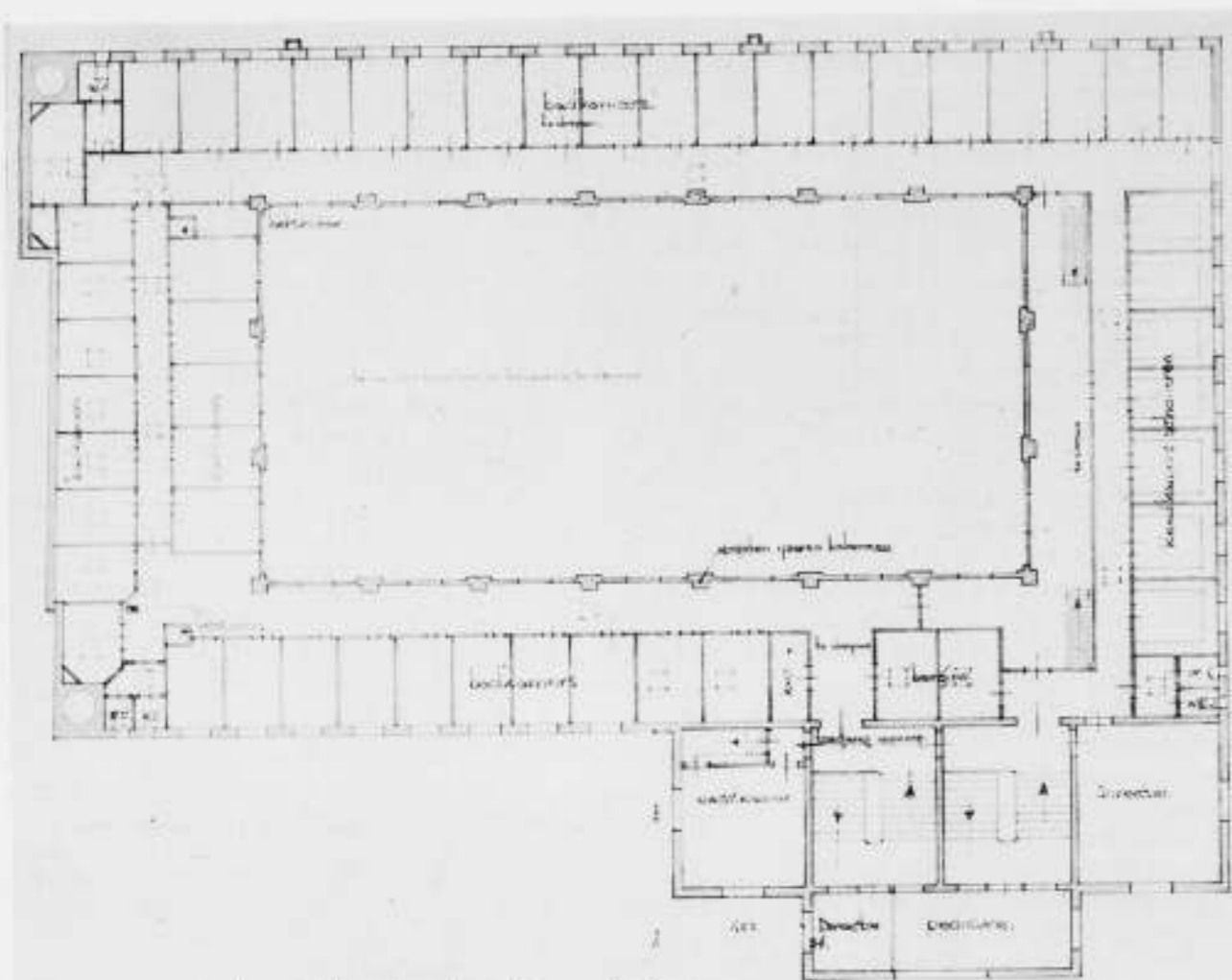
De hiervoor nodige ruimte kon verkregen worden door gedeel-

telijke bebouwing van het nog open liggende terrein, begrensd door de bebouwing van de Heiligeweg en het bestaande gebouw; verder door wegbreken van overtollig geworden kuipbadkamers op de 1e verdieping aan de Zuidzijde en slopen van een gedeelte van de uitbouw aan de Noordzijde, dat eveneens gemist kon worden.

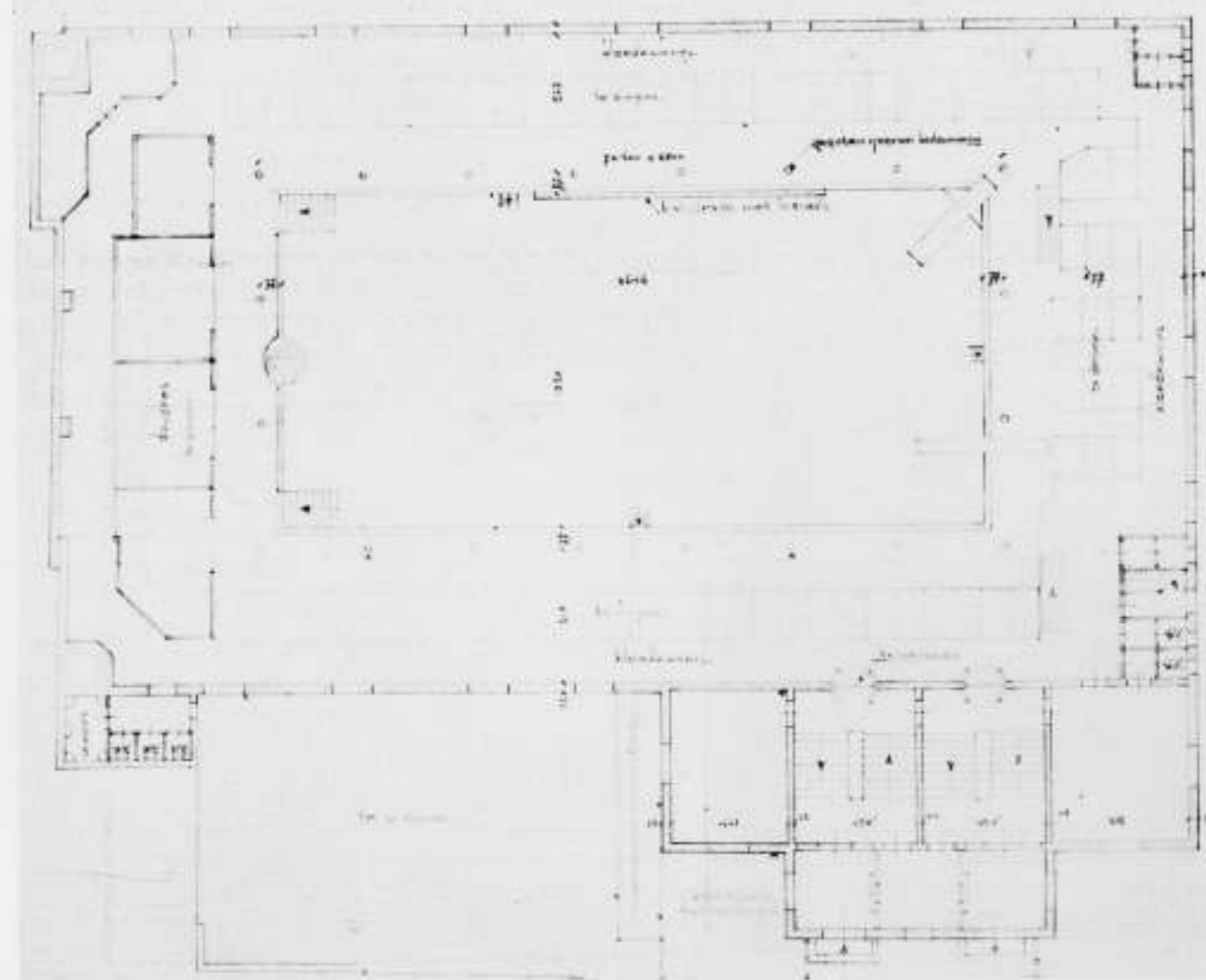
Hoe een en ander opgelost werd is door vergelijking van oude met nieuwe toestand op bijgaande tekeningen en foto's te zien. Het bestaande gebouw bleek als volgt geconstrueerd: Houten fundering. Tot begane grond, gemetselde muren en

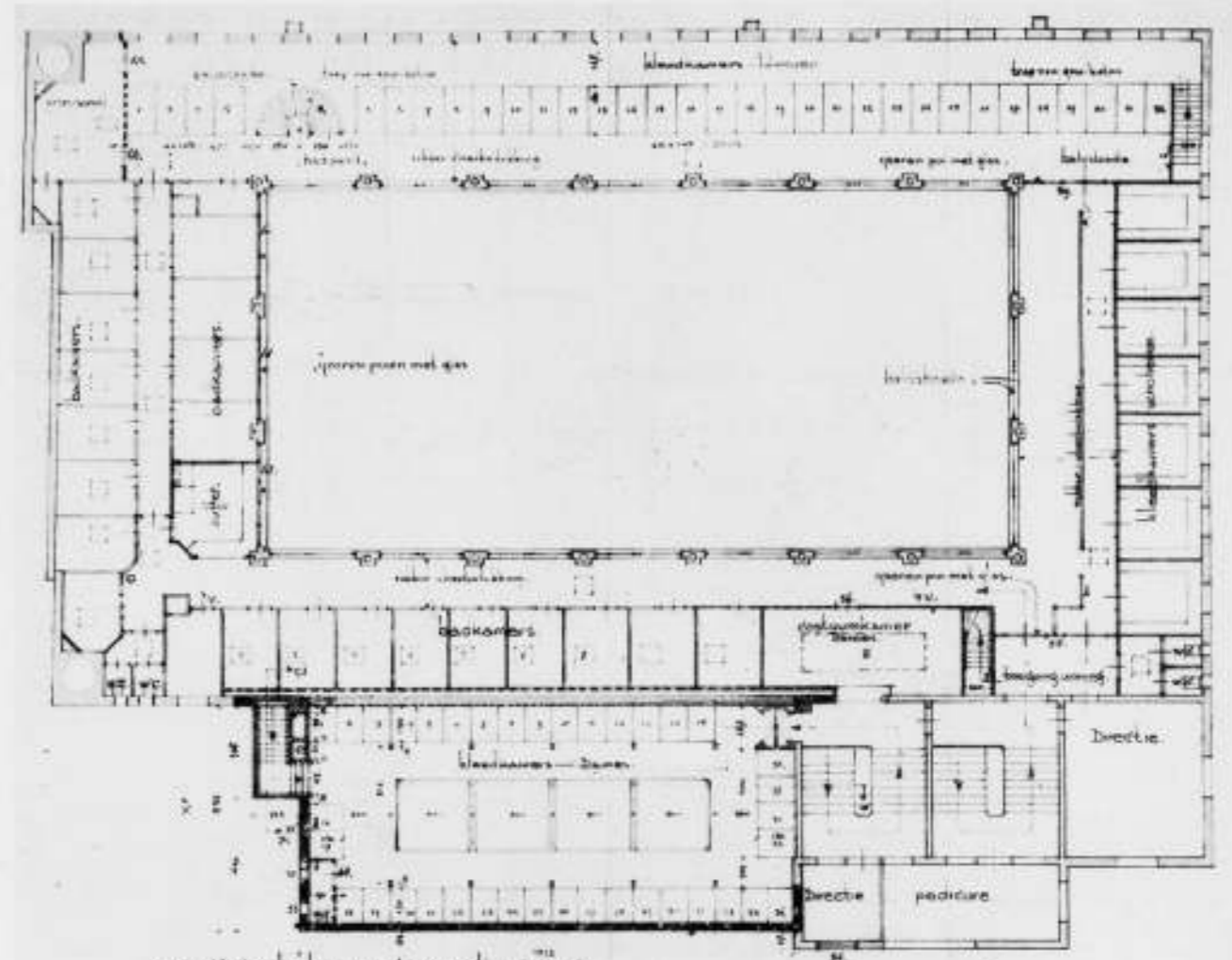
OUDE TOESTAND EN SITUATIE VAN DE BAD- EN ZWEMINRICHTING AAN DE HEILIGEWEG TE AMSTERDAM

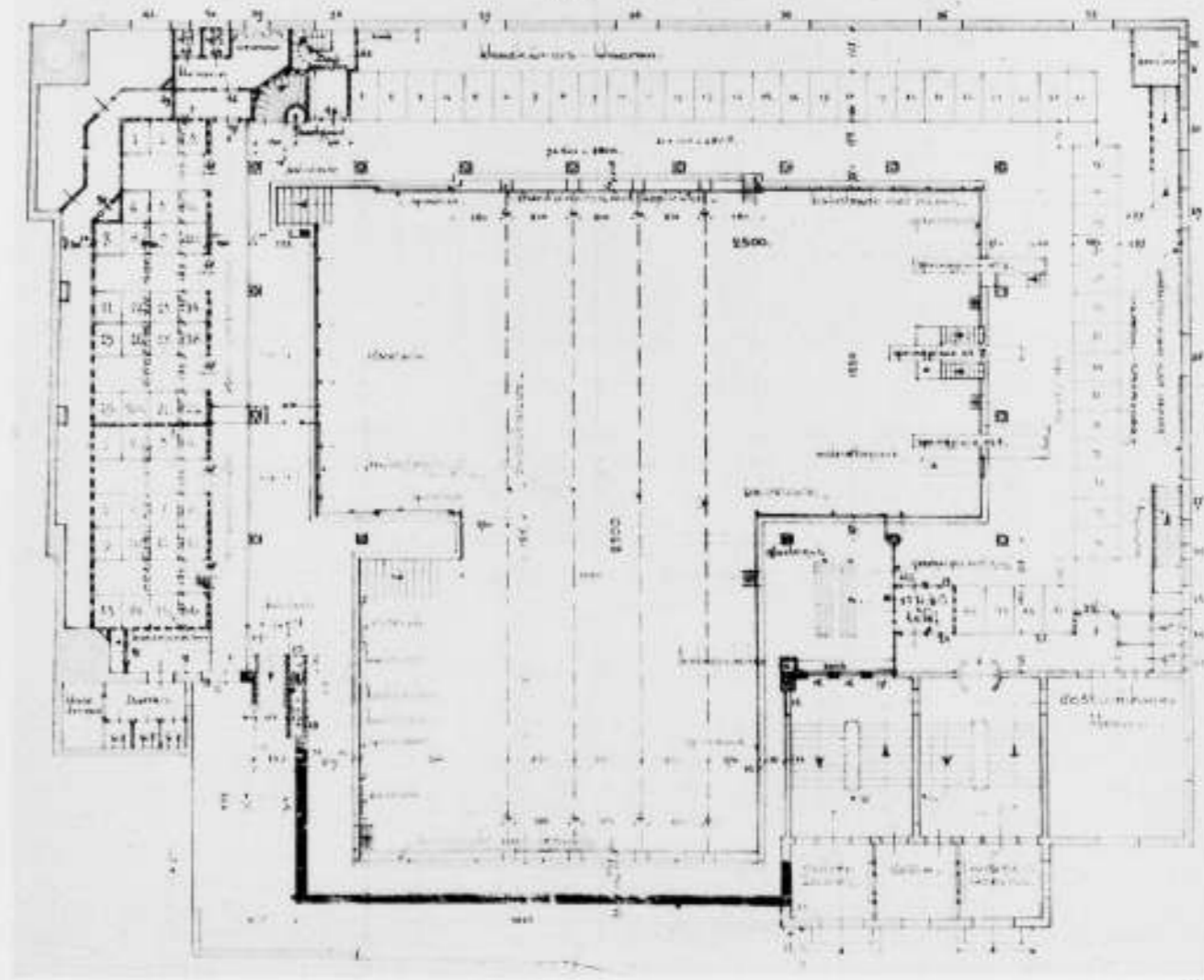
bestaande toestand v.a. 1° verdieping.

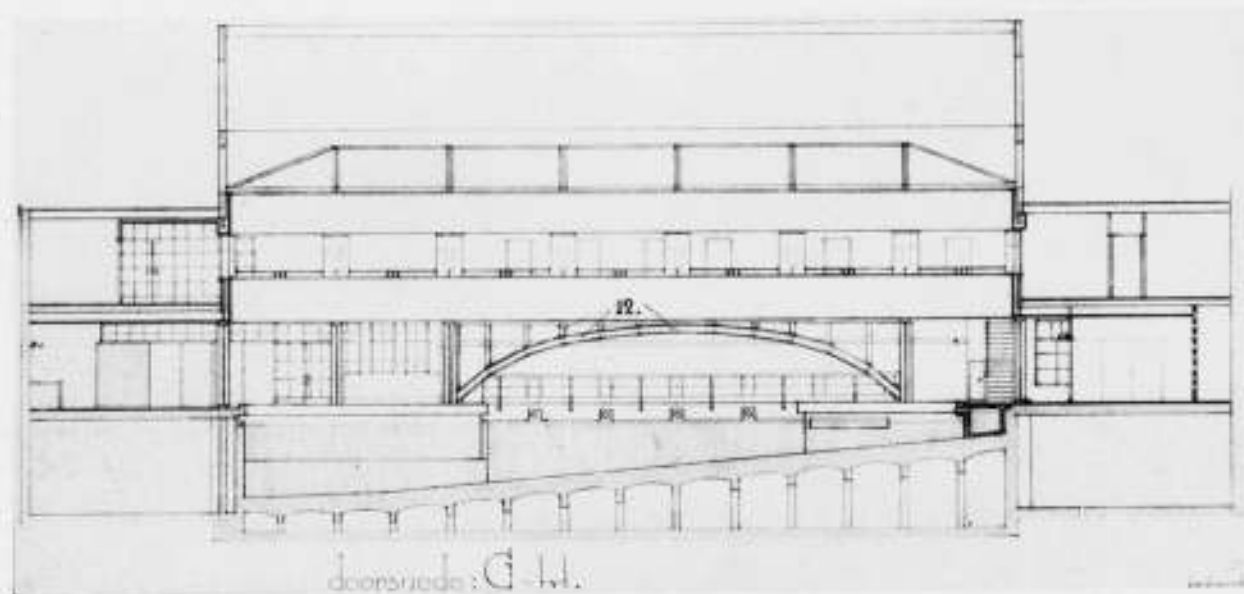
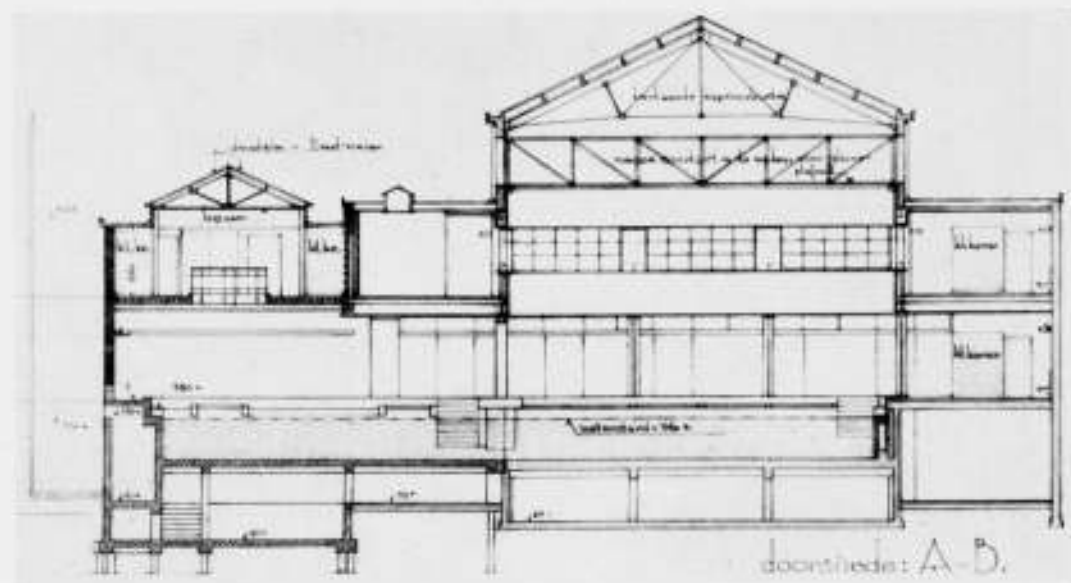
BAD- EN ZWEMINRICHTING AAN DE HEILIGEWEG TE AMSTERDAM. OUDE TOESTAND PLAN BEGANE GROND EN VERDIEPING. SCHAAL 1 A 250.

gewijzigd plan v.a. 1° verdieping.

BAD- EN ZWEMINRICHTING AAN DE HEILIGEWEG TE AMSTERDAM. NIEUWE TOESTAND PLAN BEGANE GROND EN VERDIEPING. ARCHITECTEN EIBINK & SNELLEBRAND.

BAD- EN ZWEMRIJCHTING AAN DE HEILIGEWEG TE AMSTERDAM.
NIEUWE TOESTAND. DOORSNEDEN A-B EN G-H. SCHAAL 1 A 250. ARCH. EIBINK EN SNELLEBRAND.

kolommen. Keldervloeren van metselwerk tussen ijzeren balken. Bassinvloer van gewapend beton op gemetselde gewelven. Bassinwanden van gewapend beton tegen verticale ijzeren balken, welke gesteld zijn tegen een rondom lopende bakstenen muur. Vloeren van begane grond en 1e verdieping, van ijzeren balken met trogvulfjes van slakkenbeton. Houten platvloerconstructie met mastiekafdekking. Houten kapconstructie boven de zwemzaal. Bakstenen buitenmuren en rondom het bassin een gestel van gegoten ijzeren kolommen met ijzeren moerbinten als draagconstructie van vloeren en kap.

Het nieuwe gedeelte, waarin de uitbreiding van het zwembassin, de was- en droogkelder, de filterbassins en de dames-kleedruimte zijn ondergebracht, is tot de begane grond geconstrueerd van gewapend beton op houten paalfundering. Alleen aan de zijde van het bestaande bassin, waar de heistelling niet kon komen, is gebruik gemaakt van betonpalen „systeem de Waal”. Ter plaatse van de oude buitenmuur is een vakwerklijger geconstrueerd met een overspanning van 18 m, waarvan de onder- rand de nieuwe- en de bestaande vloer van de 1e verdieping

90

opvangt en de bovenrand de bestaande en de nieuwe platvloer draagt. Ter plaatse van de aansluiting van het nieuwe- aan het oude bassin zijn vijf kolommen vervangen door een paraboolvormige ijzeren boogconstructie, welke gekozen werd omdat hierdoor, bij voldoende hoogte boven het water, de kolommen op de 1e verdieping ongemoeid konden blijven en deze constructie in aesthetische zin ons ook meer bevredigde dan een rechte overspanning van zo willekeurige steunpuntsafstand ten opzichte van de bestaande kolomafstanden. Bovendien bleek het ook de goedkoopste oplossing.

Van het nieuwe gedeelte is de vloer van de 1e verdieping van Italiaanse-holle-terracotta vloerplaten en de platvloer van holle bimsceementplaten op ijzeren balken gemaakt.

De vloeren van de begane grond zijn bezet met dubbele hard gebakken vloertegels terwijl de vloeren van de 1e verdieping die in mindere mate met water in aanraking komen, bekleed zijn met rubber op cement-estrich. Vloeren en wanden van de bassins en de wanden van begane grond en 1e verdieping werden afgewerkt met betonglazuur.

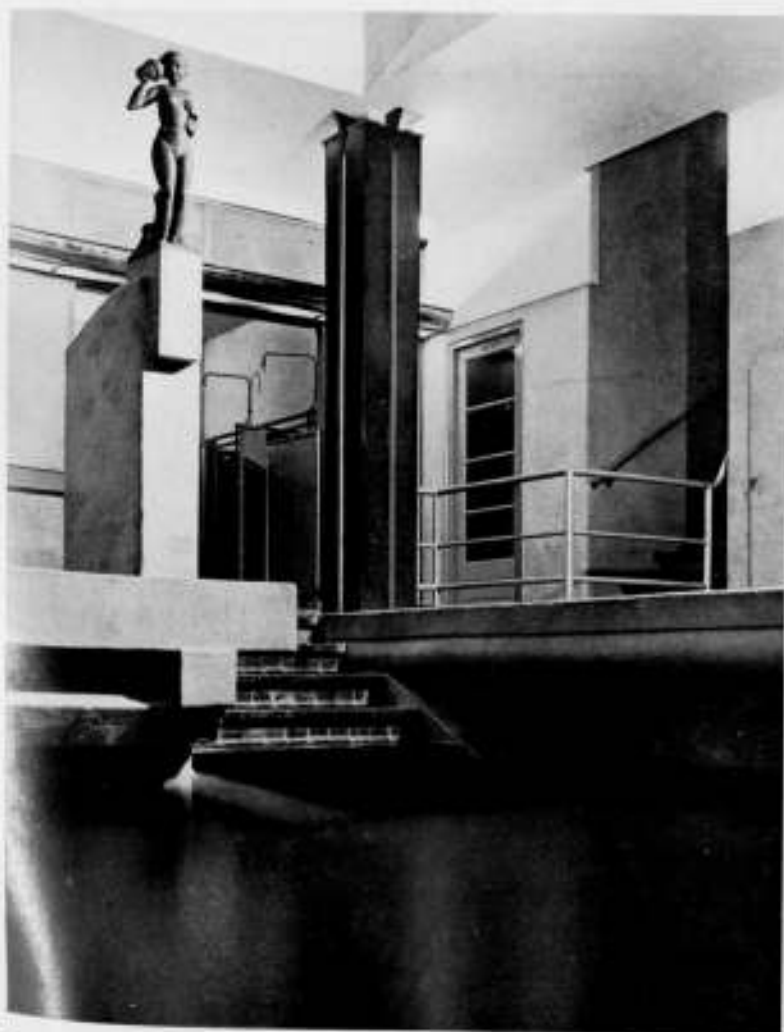
A. E.

OVERZICHT ZWEMZAAL

SPOELGOOT LANGS DE DOUCHERUIMTEN

TRAPJE NAAR HET ONDIEPE BASSIN

OMGANG EERSTE VERDIEPING

LUNCHROOM

91

OVERZICHT ZWEMZAAL VAN DE SPRINGHOEK UIT

OVERZICHT ZWEMZAAL VAN DE VERDIEPING AF GEZIEN

BAD- EN ZWEMINRICHTING AAN DE HEILIGEWEG TE AMSTERDAM

ARCHITECTEN EIBINK EN SNELLEBRAND

BIJ EEN WANDSCHILDERING VAN PIET WORM IN DE EERSTE R.K. MONTESSORISCHOOL IN DE BACHSTRAAT TE AMSTERDAM.

Wanneer men uitgenoodigd wordt om een wandschildering te komen zien en er een oordeel over te geven, en men dus met de ernstige gedachte aan monumentale schilderkunst aan die invitatie gevolg geeft, is het wel eenigszins verrassend in een school te komen, waar kleuters, die net over de tafel kunnen heen kijken, in drommen lachend en pratend langs je heen trekken in de gang, waar de betrokken muurschildering is aangebracht. En als je dan de wijzende vingertjes van de kinderen volgt, zie je daar op den muur een wonderlijke fantasie met een dartelend varken, een vreemd aandoend kalfachtig dier en tooverachtige figuren temidden van kleurige bloemen en slingers.

Het redelijk begrip over monumentale schilderkunst komt bij deze combinatie van kleuters, kleuren, bloemen en biggen een beetje in het gedrang, en men kan allereerst niet anders doen dan innerlijk eens hartelijk lachen. En ik vraag mij af, is het van den ontwerper en uitvoerder van deze wanddecoratie niet onderdaad juist gezien, niettegenstaande de bezwaren, die er eerder wel met het oog op natuurstudie en beeldingswijze tegen sommige vormen zouden zijn aan te voeren, om in een dergelijke school dit sprookjesachtige tafereel aan te brengen.

Men is ervan overtuigd, dat de kinderen telkens weer met belangstelling zullen kijken naar dien wind, die vanuit den linkerhoek het geheele wereldje, dat hier is afgebeeld, in beweging blaast. En het aardige is ook, dat juist door de droomachtige

dooréénwarreling der figuren, door de onregelmatige plaatsing, die toch ook weer goed is afgewogen, wat er gebeurt niet dadelijk is uitgekeken; er is zooveel te zien en de details zijn zoo levendig en rijk verbeeld, men zie b.v. de bloemmotieven, er is zooveel actie in het geval, dat het voor een kind nu niet is om er met zijn fantasie aan door te bouwen en er telkens weer met een vingertje iets in aan te wijzen, dat hem boeit.

Nu mag dan die big een rare big en het kalf een vreemd verdraaid kalf zijn, het geheel blijft een goed gevoelde droom, een onwerkelijk beeld met een aardigen, levendigen inhoud. Maar het is een opzichzelf staand geval deze schildering en wij zijn er belangstellend naar of het talent van den heer Worm zich ook op het gebied der ernstiger gestemde monumentale schilderkunst, waarbij de gewrichten van levende wezens niet naar den verkeerden kant draaien, tot een belangrijk resultaat zou kunnen voeren. Een aantal illustratieve teekeningen, die wij van hem zagen en waarop wij later nog eens hopen terug te komen, wijzen zeker in die richting en gaven tevens de overtuiging, dat het werk van den heer Worm zich zonder in dwaze uitersten te vervallen, een eigen karakter zal veroveren.

Het komt mij voor, dat er in het werk van den heer Worm meer mogelijkheden schuilen, dan uit het hierbij gereproduceerde en dartele werk volkomen aan den dag kunnen treden.

H. C. VERKRUYSSEN.

LANDHUIS TE VELP (GELD).

Een eenvoudige opdracht, waarvan geen ingewikkeld probleem is gemaakt. Collega Franken, die het dak als dekkend element heeft aanvaard en dit liefst zoo min mogelijk heeft doorbroken, meende voor het groote dak een andere goot te moeten maken dan voor het kleine dak, omdat ook de hoeveelheden op te vangen water zullen verschillen. Hoewel in principe juist, mag dit verschil hoogstens aanleiding geven tot verschillende afmetingen van de respectievelijke goten, echter niet tot goten van verschillende constructie.

Eenigszins storend is het horizontale vlieringraampje bij de verticale tendenz in alle andere ramen.

G. L. v. S.

DE RESTAURATIE DER NED. HERV. KERK EN TOREN TE SCHOONHOVEN.

ARCHITECT W. KROMHOUT CZN. TE VOORBURG.

Op Woensdag 27 Februari j.l. heeft, in tegenwoordigheid van vele autoriteiten, de overdracht plaats gevonden van de thans geheel gerestaureerde Grooten of St. Bartholomeuskerk, te Schoonhoven, aan de Ned. Herv. Gemeente. De werkzaamheden der restauratie van de kerk, het koor en den toren, onder leiding van architect W. Kromhout, vorderden een bedrag van f 500.000.

Reeds in 1932, in No. 28 van 9 Juli, hebben wij over deze restauratie een publicatie gegeven met verschillende afbeeldingen. Thans volgt nog een korte beschrijving van de belangrijke restauratie, ons door het Gemeentebestuur verstrekt met een pentteekening van den Schoonhovenschen architect Died Visser, B.N.A.

In 1927 begonnen met de versterkingswerken der torenfundatie, was de restauratie van de eigenlijke kerk in het voorjaar van 1932 zoover gevorderd, dat toen de dienst kon worden hervat.

Thans, drie jaren later, nu ook het Koor met de consistoriekamer en de toren zijn hersteld, heeft de volledige overdracht van kerk en toren, resp. aan de kerkelijke en burgerlijke gemeente op Woensdag 27 Februari j.l. in de kerk plaats gehad.

Een kort overzicht der werkzaamheden, in deze twee stappen verricht, moge hier volgen.

In het laatst der 14e, begin 15e eeuw gebouwd, begon de St. Bartholomeuskerk in het begin dezer eeuw ernstige sporen van ouderdom te vertoonen, o.a. door het meer en meer binnenwaarts overhellen van den toren, die de kappen en pijlers Oostwaarts wegduwde en op vele plaatsen het metselwerk ontzette, waardoor het raadzaam bleek naar een noodkerk den dienst te verplaatsen en het gebouw aan een grondige restauratie te onderwerpen.

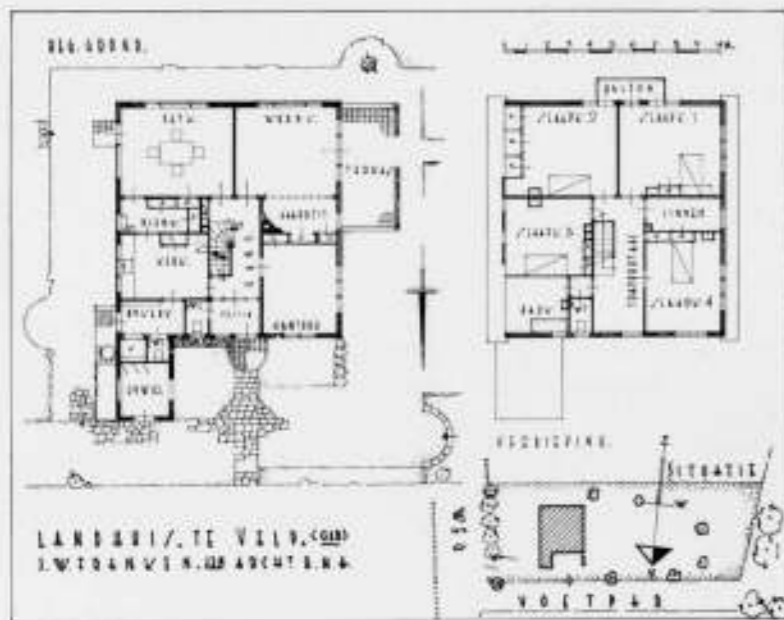
Hiermede werd in 1927 begonnen, nadat de geldelijke regeling tusschen Rijk, Provincie, Burgerlijke en Kerkelijke gemeente was tot stand gekomen, de Restauratie-Commissie gevormd en de architect benoemd. Een en ander op initiatief en met stager medewerking der Rijkscommissie voor de Monumentenzorg. Het eertijds volledig gothisch kerkinterieur en de gothische toren werden reeds in het midden der zeventiende eeuw aan een Renaissance-omwerking onderworpen. In de plaats der oorspronkelijke gothische kolommen werden in de voor den dienst bestemde kerkruimte aan N.- en Z.-zijde Dorische zandsteen-zuilen gemaakt, waarop bogen, samengevat tusschen den tegen de torenpijlers aangebrachten pilasterbouw en de ten Oosten geplaatste Renaissance kruispijlers.

Nadat de noodige stutwerken waren aangebracht, werden deze bogenrijen weggebroken, ten einde de fundaties te maken voor de zware penanten, die bestemd waren de Oostelijke torenpijlers volledig te schragen en tot rust te brengen.

Om trillingen te voorkomen — de 1,57 m overhellende kolos mocht niet in zijn rust worden gestoord — werden de Waal's betonpalen gekozen, die, ruim zestig in getale, elk dragende minimaal 30 ton, volgens Waal's systeem werden ingepuld. Het werk der daarop komende betonblokken en der pijlers, die hoogopgaande met vele inkassingen het torenuurwerk moesten schouderen en opvangen, werd met veel succes verricht door Van Waning & Co., de bekende betonfirma te Rotterdam.

De noodzakelijkheid dezer zware torencontreforten was oorzaak, dat de geheele plattegrond van de eigenlijke kerkruimte moest worden gewijzigd, waardoor van de oude binnenkerk weinig overbleef.

Van de drie bogen ter weerszijden bleven door deze contreforten twee over; de overweging echter dat een breeder transept noodzakelijk was ter vergroting van de bankenruimte, maakte een reductie tot ééne boogstelling ter weerszijden gewenscht. Na de noodige stutwerken werden derhalve de kruispijlers afgebroken en een viertal meters westelijk herplaatst. Het aldus verbreede transept leidde tot ééne verhoogde bekapping met binnen-houten punt-boog-tongewelf, opgesloten tusschen hoogopgaande nieuwe topgevels, in welke assen geheel nieuwe bovenlichtopeningen moesten worden geplaatst met daaronder lagere lichtopeningen voor de nieuw te maken tribunes. Het

LANDHUIS TE VELP
94

ARCH. J. W. FRANKEN Jzn. B.N.A.

mooie oude oksaal, een onvolprezen kunstwerk uit de 16 eeuw waarin de heerenbank-toevoegsels uit de 17e eeuw waren opgenomen, kon door dit systeem weder op zijn oude plaats worden herplaatst, n.m.l. in de as van het kerkgebouw als afsluiting van kerk en koor. Dit mooie werkstuk werd zorgzaam hersteld in de werkplaatsen van den heer van der Ende te Schoonhoven, die eveneens den Kansel en omsluiting der ouderlingenruimte herstelde en volgens den nieuwen plattegrond herplaatste.

Dadelijk na de voltooiing der grootendeels nieuwe noordelijke en zuidelijke kerkmuren, werden met de groote transeptkap ook die van het middenschip en de zijschepen vernieuwd; die van het middenschip met herstelling der oude tongewelfzoldering, van de zijschepen met de vlakke zoldering der spantbalken, kinderbanken en daar tusschen aangebrachte deelenafsluiting.

De ruimte tusschen de oostelijke torenpijlers met hunne nieuwe Oostwaarts zich uitstrekkende contrefort-aanbouwingen, wordt ingenomen door een predikanten-kamer, met daarnaast een archiefvertrek en een kosterruimte, samengebracht achter een eiken gevelwand, die den achtergrond vormt voor den kansel en zijn klankbord. Een wenteltrap aan de westzijde leidt naar het platvorm boven genoemde vertrekken, dat eventueel als zangertribune kan dienen en waarop een tweedeelig orgel is geplaatst, één aan de Noord- en één aan de Zuidzijde.

Met de tribunes ter weerszijden der hoofdas en het oude oksaal aan de Oostzijde vormt deze middengroep de omsluiting der eigenlijke kerkruimte, waarvan de banken ook onder de tribunes zijn voortgezet.

In overeenstemming met het oksaal zijn alle nieuwe houtwerken aan tribunes, middenfronten en banken in eikenhout uitgevoerd. Het oksaal noodigde buitendien uit tot het aanbrengen van eenig houtsnijwerk. De toekomstige kunsthistoricus zal kunnen vaststellen wanneer de crisis nog niet ingetreden was, uit het feit dat aan b.g. uitnodiging werd gevolg gegeven door den beeldhouwer Theo Vos uit Amsterdam, die in een achttiental voorstellingen aan het Oude- en Nieuwe Testament ontleend, de tribune-fronten met snijwerken versierde.

Rek buiten kon eenig beeldhouwwerk worden gemaakt aan den noordelijken transept-gevel, waar Theo van Reijn uit Haarlem tusschen en terzijde der lichttramen de vier Evangelisten in hun symbolischen vorm in zandsteen behakte.

Onder de voltooiingswerken uit deze eerste stappe behooren het nieuwe lichtportaal en de toreningang en het daarboven zich bevindend gothisch lichtvenster, dat, dichtgemetseld zijnde, in zijn oorspronkelijken vorm werd gerestaureerd en door Bogtman te Haarlem opnieuw beglaasd. Voorts het lichtportaal aan de Noordzijde, waaronder een verwarmingskelder werd gemaakt met gasinstallatie voor een voetverwarming door middel van buizen onder de zitplaatsen, welke verwarming later nog werd aangevuld met twee kachels van groote capaciteit, die in de Z.W. en N.W. hoeken zijn opgesteld.

Met het tweede gedeelte der restauratie n.l. van koor en toren, werd in het begin van Februari 1933 aangevangen. De kolommen, die ook hier door den Oostwaarts overhellenden toren zeer sterk uit den verticalen stand waren geraakt, werden alle, de een na de ander, afgebroken en met gebruikmaking

der afkomende materialen in loodrechten stand hersteld, waarop de bogen in hunne oorspronkelijke gedaante werden hermetsteld. Een totale hernieuwing der oude bekapping volgde, alsmede de restauratie van alle vensters (waarvan verschillende in den loop der tijden waren dichtgemetseld of wel ingekort) en van alle contreforten. Ook hier werd, evenals bij het eerste gedeelte, gebruik gemaakt van oude steen, die door formaat en kleur het oude nabij kwam.

De vloer van de consistoriekamer werd op hetzelfde niveau gebracht van den kerkvloer, het plafond aanmerkelijk verlaagd, en daarna ook over dit gedeelte een nieuwe bekapping aangebracht.

Tegelijkertijd werd de toren van boven tot beneden nagezien en hersteld. Tijdens de Renaissance-omwerking in de 17e eeuw, waarover in den aanvang dezer toelichting gesproken is, onderging ook deze toren een belangrijke wijziging, zóó zelfs, dat er van den oorspronkelijken gotischen toren betrekkelijk weinig was overgebleven. Om te beginnen werd de ingang toen vervangen door een streng Dorisch portiek, geheel in den stijl van de reeds besproken zuilen met bogenstellingen, die zich binnen, oostelijk van de torenpijlers uitstrekken en waarvan ter weerszijden één der bogen is behouden gebleven. De geweldige portaalnis met zijn robuuste profileeringen bleef daarbij intact, alsook de contreforten, die bij den eersten torentrans de gothische balustraden rondom opnemen. Boven deze balustraden gaan de contreforten in hunne gothische vormen door, om echter renaissancestijl te beëindigen met bekronende sier-elementen, die een sterk Hendrik de Keljser-karakter dragen. De vier wanden boven deze balustrade bevatten elk twee blind-vensters in Renaissance-vorm bekroond door een kroonlijst, waarop een ijzeren hek is geplaatst voor den tweeden torentrans. Hierboven ontwikkelt zich een volslagen Ionische opbouw, wederom door een kroonlijst afgesloten, met daarboven een verhoogd rondgaand attiek, waarop tamelijk plotseling de vierzijdige spits is geplaatst met hare vier uurwijzers, welke spits eindigt in een opengewerkten peervorm met ijzeren bekroning.

De vier wanden der Ionische verdieping bevatten elk twee halfcirkelvormig afgesloten openingen, boven de assen geplaatst der reeds genoemde blind-vensters der verdieping daaronder, welke openingen voorzien zijn van galmborden.

Van de b.g. Renaissance-beëindigingen waren vele verdwenen, die derhalve wederom moesten worden bijgemaakt.

Boven zijn Pisanesischen lotgenoot heeft de Bartholomeustoren thans voor, dat hij aan de buitenzijde ondersteund is, waardoor — naar menschenlijke berekening — stilstand gekomen is in zijne natuurlijke neiging tot verder overhellen. Met dat al geeft hij een wonderlijk schouwspel van de meest uiteenlopende lijn-afwijkingen, waarvan de contrasteerende richtingen zijn vast te stellen door de later aangebrachte verticalen der nieuwe schoorsteenen op de hoeken.

Tenslotte zij meegedeeld, dat de werken van het eerste gedeelte werden uitgevoerd door den aannemer, thans wijlen H. Boel uit Voorburg, het tweede gedeelte door den aannemer J. Woudenberg te Utrecht en de restauratie van den toren onder eigen beheer, alles onder toezicht van den opzichter H. Hendriks.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

THE ARCHITECTS' JOURNAL VAN 24 Januari 1935.

Aankondiging van twee nieuwe hoge gebouwen, een zestien verdiepingen hoog gebouw aan het strandfront te Hastings, bevattende winkels waarboven 200 flats, architecten Kenneth Dalgliesh en Roger K. Pullen, en een warenhuis in Oxfordstreet, architect Louis Blanc.

Bespreking van The New Housing Bill.

The Plaza Cinema, Sutton, met 2386 zitplaatsen, 1637 in de zaal en 749 op het balkon. De constructie van het balkon ver vooruitstekend en vrij dragend over de breede zaal is ongewoon voor een theater van deze capaciteit.

Volgt de volledige geschiedenis in zake The Cuckfield Case betreffende het door de lokale autoriteiten tegen het advies van de Schoonheidscommissie afgewezen ontwerp van de architecten Messrs. Tecton, welke hierop in beroep gingen bij den Minister van Gezondheid. De Schoonheidscommissie had eenige voorwaarden gesteld, waaraan door de architecten voldaan zou worden. De plaatselijke autoriteiten weigerden niettemin toch vergunning tot den bouw te geven. De door den Minister aangewezen arbiter heeft na onderzoek ter plaatse geadviseerd tot nietigverklaring van de weigering op grond van de door de gemeente gevolgde gedragslijn. Het resultaat hiervan is, dat de 8 z.g. nieuw zakelijke huizen nu toch gebouwd zullen worden.

Verder een uitvoerig technisch artikel over de verwarming en mechanische voorzieningen door Oscar Faber en J. R. Kell en de waarde van aan te brengen isolatie bij den bouw.

A. P. S.

ART ET DECORATION, JANVIER 1935.

Maximilien Gauthier houdt in een artikelje met het opschrift: „Les forces au village" een betoog om aan te toonen dat de machine volstrekt niet verlamdend behoeft te werken op het handwerk in de nijverheidskunst, maar dat de technische krachten veeleer stimulerend kunnen werken.

Een geïllustreerd artikel van Jean Gallotti over aardewerk van Jacques Lenoble, werk waarvan door een prettig aandoende soberheid zeker iets goeds van uit gaat.

RAADHUIS TE BOULOGNE-BILLANCOURT DOOR TONY GARNIER EN DEBAT-PONSAU. TAFEL EN STOEL VOOR EEN JONG MEISJE. DOOR ANDRÉ ARBUS.

Een manifestatie van decoratieve kunst beschrijft Désiré Lucas bij een groot aantal foto's van interieurs.

Een decoratie in tegels voor een zwembad van een transatlantische stoomer ontwierp Raoul Dufy; het heeft een zeer eigen karakter, een originele wijze van opzetten. Raymond Cogniat geeft een beschrijving.

Een artikel van Gaston Varenne over meubels van André Arbus kan mij van de groote kwaliteiten van dit werk niet overtuigen. Zoowel de tafel als de stoel van een jong meisje is naar mijn overtuiging een wec stuk meubel.

Volgt een beschrijving met foto's van het nieuwe raadhuis van Boulogne-Billancourt van de architecten Tony Garnier en Debat-Ponsau, waarbij zooals in dit tijdschrift gewoonte is, de plattegronden ontbreken. De auteur van het stuk Marcel Zahar noemt het gebouw „un magnifique morceau d'architecture". Smaken verschillen; het ziet er m.i. meer uit als een fabriek van draadnagels of iets dergelijks dan als een raadhuis. Volgen nog stukjes over meubels, décor, marionetten en de gewone slotrubrieken.

H. C. V.

PRIJSVRAGEN VEREENIGING „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP" TE ROTTERDAM.

Het zal 10 Juni a.s. vijftig jaar geleden zijn, dat de vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" door 17 Rotterdamse architecten werd opgericht. Vanaf de oprichting tot op heden, heeft de vereeniging bijna jaarlijks — geheel belangeloos — studieprijsvragen uitgeschreven. Groote financiële offers heeft zij zich telkenjare hiervoor getroost, terwijl tallooze vooraanstaande architecten en andere medewerkers geheel con amore hun tijd aan de beoordeeling en anderszins hebben gegeven.

Wij kunnen wel zeggen dat vrijwel alle bouwkundigen in hun studietijd en een enkele maal ook na voltooiing van hun studies (b.v. bij jubileum-prijsvragen) van deze prijsvragen één of meerdere malen hebben geprofiteerd, door hun krachten te meten en tegelijkertijd van hun kennen en kunnen blijk te geven. De prijsvragen van „Bouwkunst en Vriendschap" verheugen zich nog altijd in een toenemende belangstelling.

Bij het gouden jubileum van de vereeniging heeft het bestuur gemeend deze prijsvragen met een groot project te moeten uitbreiden, om ook nu weer de rijpere krachten in de gelegenheid te stellen mede te kunnen doen.

De onderwerpen zijn nu: 1. een congresgebouw; 2. een familie-vacantiehuis; 3. een interieur van een trouwzaal; 4. bouwkundige schetsen.

De jury bestaat uit de heeren: H. M. Kraayvanger, M. Lockhorst, Ir. J. B. van Loghem en Ir. A. van der Steur, architecten te Rotterdam en Ir. G. Friedhoff, architect te Amsterdam.

Exemplaren van het programma zijn verkrijgbaar bij den secretaris den heer W. C. Pouderooyen, architect, Proveniersstraat 58a te Rotterdam, tegen betaling van f 1.— (bijdrage in de kosten van tentoonstelling en terugzending), postrekening no. 205073.

De groote belangstelling voor deze prijsvragen en de behoefte waarin zij voorzien (vooral in dezen tijd waar zooveel jongeren en ouderen werkloos zijn), zijn een aansporing voor het bestuur om op den voor vijftig jaar ingeslagen weg voort te gaan.

Het hoopt dan ook dat deze prijsvragen, vooral bij dit jubileum, weer even goed mogen slagen als in de voorgaande jaren en dat weer velen hiervan zullen kunnen profiteren.

PRIJSVRAGEN.

PRIJSVRAAG- UITSCHRIJVER	ONDERWERP	Aangekondigd in S.W.A. No.	Inzending	BEMERKINGEN
N.V. Metz & Co.	Houten en stalen meubelen	No. 7, 1935	30 Mrt '35	
N.V. Beverwijksche Conserven- fabriek te Beverwijk	Etiket en een winkelpiljet	No. 5, 1935	1 April '35	
Staatsbedrijf der Posten, Telegrafie en Telefonie	Brievenbussen voor portiekwoningen	No. 7, 1935	1 Mei '35	Nationaal
„Bouwkunst en Vriendschap", Studieprijsvragen 1935	1. Congresgebouw. 2. Een familie-vacantiehuis. 3. Een interieur van een trouwzaal. 4. Bouwkundige schetsen.	No. 9, 1935	9 Juli '35	Nationaal
„Bat'a-Fabrieken" te Zlín	Woningen en meubelen voor de firma Bat'a			Internationaal

OFFICIEELE MEDEDELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 8 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 9 MAART 1935 No. 10

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

A. ET A. OFFICIËLE MEDEDELINGEN.
ADMINISTRATIE-ADRES FRANS VAN MIERISSTRAAT 107, TELEFOON 27707.

Ledenvergadering in de grote zaal van het gebouw Heystee te Amsterdam op Vrijdag 15 Maart des avonds na afloop van de tentoonstelling van de ingekomen antwoorden op de 5e ontwerp-studie.

AGENDA DER VERGADERING.

1. Notulen.
2. Ingekomen stukken, mededelingen.
3. Verkiezing van een Commissie van Verificatie.
4. Verkiezing van een lid van de Commissie van voorbereiding en beoordeling van Ontwerp-studie No. 6.

Deze verkiezing zal plaats hebben uit de voordracht: a. Ir. J. Leupen; b. G. Westerhout.

K. v. d. WILK., Secretaris.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 10
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR. 9 MAART 1935

ONTWERPSTUDIE No. 5 VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA.

JURY-RAPPORT.

Bij de beoordeling ging de jury als volgt te werk: Allereerst werden terzijde gelegd de inzendingen die ontoelaatbare gebreken vertoonden of van een zeer gebrekkig kunnen getuigen. Dit waren de volgende nummers:

1214. Ligging van de gevraagde ruimten voldoet wel aan de eisen doch het geheel is niet tot een architectonische oplossing gebrannt. Speciaal de weinig fraaie oplossing van buitenwachtplaats en loge-hal moet worden opgemerkt. De gekozen plaats is goed doch de situering geeft blijk van weinig begrip van architectonische mogelijkheden.

1935. Plattegrond is slecht en vertoont een gezochte symmetrie. De ruimten zijn slecht geproportioneerd, zowel op zich zelf als ten opzichte van elkaar. Gekozen plaats slecht. Het geheel vertoont grote onmacht.

2226. Voor dit ontwerp gelden de zelfde bemerkingsen als voor no. 1935.

9876. Plattegrond toont dat ontwerper zich wel rekenschap heeft gegeven van het bedrijf. Hij is echter het slachtoffer geworden van een vooropgezette plattegrondfiguur, waardoor de overzichtelijkheid van het geheel schade heeft geleden, slecht gevormde ruimten zijn ontstaan en het geheel te gecompliceerd en te wijdeloepig is geworden. Het exterieur is matig en toont een ongebreidelde wil naar grote glasoppervlakten. Ligging en situatie zijn goed.

2122. Voor deze plattegrond geldt in erger mate hetgeen bij no. 9876 is opgemerkt. De ingesloten wachtkamer is verwerpelijk, ook heeft deze geen verbinding met de speelplaats. De onderzoekkamer is veel te groot en ook de overige ruimten zijn slecht geproportioneerd. Het exterieur volgt niet logisch uit de plattegrond, is onnodig gecompliceerd en zal er in werkelijkheid heel wat ongunstiger uitzien dan de gegeven projecties bij oppervlakkige beschouwing doen vermoeden. Ligging en situatie zijn aannemelijk.

7215. Plattegrond is onbeholpen en veel te groot, hoewel er in de ligging der ruimten geen bepaalde fout is aan te wijzen. Het exterieur vertoont onmacht. Ligging en situatie zijn niet fraai.

1221. Ook deze ontwerper is slachtoffer van een vooropgezette plattegrondfiguur, waardoor de ruimte-economie zwaar geleden heeft en de afstanden in alle richtingen veel te groot zijn geworden. Het ontbreekt ontwerper aan ruimtegevoel. Het exterieur is droog en zwak. De ligging is doelloos terwijl situatie en gebouw geen gelijk karakter vertonen.

1325. Ligging onderzoekkamer en uitkleedkamer wel doordacht. Entrée met omliggende ruimten minder gelukkig. Terugweg door de wachtkamer niet fraai. Het exterieur is zwak. De ligging is aannemelijk, de situatie echter droog.

2902. Ontwerper heeft gestreefd naar een uitwendige symmetrie die hij echter niet bij machte was in de plattegrond te verwerken, waardoor noodeloos grote en slecht gevormde ruimten zijn ontstaan. Het exterieur heeft wel kwaliteiten doch is pompeus van opvatting. De ligging is onjuist. Het gebouwje vernielt het grote parkoppervlak. Ook de situatie is zwak.

2096. De ligging der ruimten voldoet wel aan de gestelde eisen doch vertoont, evenals het exterieur, architectonische onmacht. De ligging is goed. De situatie echter zwak.

1777. Algemene ligging der ruimten vrij goed. Afmeting van rijwielen-rijderwagens-bergplaats onjuist. Ligging van de keukens ongunstig, terwijl gebruik van een binnenplaats bij deze opgaaf verwerpelijk is te achten. Het exterieur is zwak. De ligging is aannemelijk. Situatie niet uitgewerkt.

1833. Plattegrond vertoont slechte onderlinge verhoudingen van de ruimten en is als geheel te groot. Het exterieur is zwak. De ligging is goed, de situatie echter ongevoelig.

1944. Hoewel in het plan aan de eisen van het programma is voldaan, is deze ontwerper slachtoffer van een vooropgezette plattegrondfiguur, met als gevolg zeer ongunstig gevormde ruimten en ruimteverspilling. Het exterieur heeft wel kwaliteiten. Ligging en situatie zijn goed. Ontwerper heeft tegen de eisen van het programma gezondigd door zwart invullen van de ramen en zou hierdoor reeds voor bekroning niet in aanmerking zijn gekomen.

4444. De ligging van de ruimten is wel ongeveer als in het programma gevraagd, doch het plan vertoont in zijn oplossingen een zekere onmacht waardoor oppervlakte en afstanden te groot zijn geworden. Gewezen wordt op de onmatig lange ingangshal. Het exterieur heeft wel kwaliteiten. De ligging is onjuist, de situatie zwak.

2428. Plattegrond, hoewel beknopt en beantwoordend aan de eisen van het programma, is architectonisch onaantrekkelijk en mist ruimtegevoel. Het exterieur is ongevoelig hoewel niet ongevoelig. Ligging en situatie zijn slecht.

1935a. Ontwerper heeft de bescheiden aard van de opgave niet begrepen en is tot een buitengewoon omvangrijk complex gekomen waarbij verschillende ruimten veel te grote afmetingen verkregen: zoals b.v. de loge voor de juffr., de onderzoekkamer, de keukens, enz. Uit plan en exterieur valt echter wel een zekere architectonische begaafdheid op te merken. Ligging en situatie zijn aannemelijk.

1324. De plattegrond is slecht en te groot van oppervlak. Het exterieur is zwak. Ligging en situatie zijn aannemelijk.

6699. Deze in kruisvorm ontworpen plattegrond heeft een veel te groot oppervlak, heeft voor de dienst veel te lange afstanden en is zonder bepaald verkeer te zijn, in zijn oplossingen onaantrekkelijk. Zo is b.v. de hal geen mooie ruimte en heeft de dokterskamer een ongunstige wand-indeling. Het exterieur is slecht. Ligging en situatie zijn aannemelijk.

1313. Ook deze ontwerper heeft de bescheiden aard van de opgaaf niet begrepen en is tot een te omvangrijk en te duur ontwerp gekomen. Ruimten als wachtkamer en dokterskamer hebben veel te grote afmetingen. De ligging van de ruimten onderling is wel juist. Het interieur is onnodig gecompliceerd en duur. Uit het geheel spreekt een zekere vlotheid. Ligging en situatie zijn aannemelijk.

2679. Plattegrond is zwak. Ligging loge t.o.z. van wachtkamer en grote uitkleedkamer is slecht. Uit het exterieur spreekt een zekere routine. De ligging is onjuist, de situatie aannemelijk.

1270. De poging om een centraalgeoriënteerd cirkelvormig plan te maken is allerminst geslaagd, immers de circulatie rondom de loge is veel te nauw, terwijl de sectorvorm van sommige ruimten aanleiding geeft tot ontoelaatbare vernauwingen. Het exterieur vertoont wel kwaliteiten doch is nog onrijp. De ligging is onjuist, de situatie aannemelijk.

2526. Plan zowel als exterieur zijn slecht en pretentius. Ligging en situatie zijn aannemelijk.

0770. Plattegrond is stroef. De ligging van de loge t.o.z. van ingang en wachtkamer is onjuist. Kleedkamer voor kleuters kan slechts door grote kleedkamer bereikt worden. Het exterieur vertoont routine, heeft echter een te veel aan glasoppervlak, dat op weinig fraaie wijze is ingedeeld. Ligging en situatie zijn slecht.

5391. Hoewel de plattegrond geen bepaalde fouten vertoont, uitgezonderd dan de ligging van de loge die weinig overzicht biedt over de uitkleedkamers, is het plan stroef en de grootte van wachtkamer en berging kinderwagens en rijwielen buiten verhouding. Ook is onjuist dat deze laatste ruimten alleen van de buitenzijde toegankelijk zijn. Het exterieur is zwak. De ligging is goed, de situatie niet uitgewerkt.

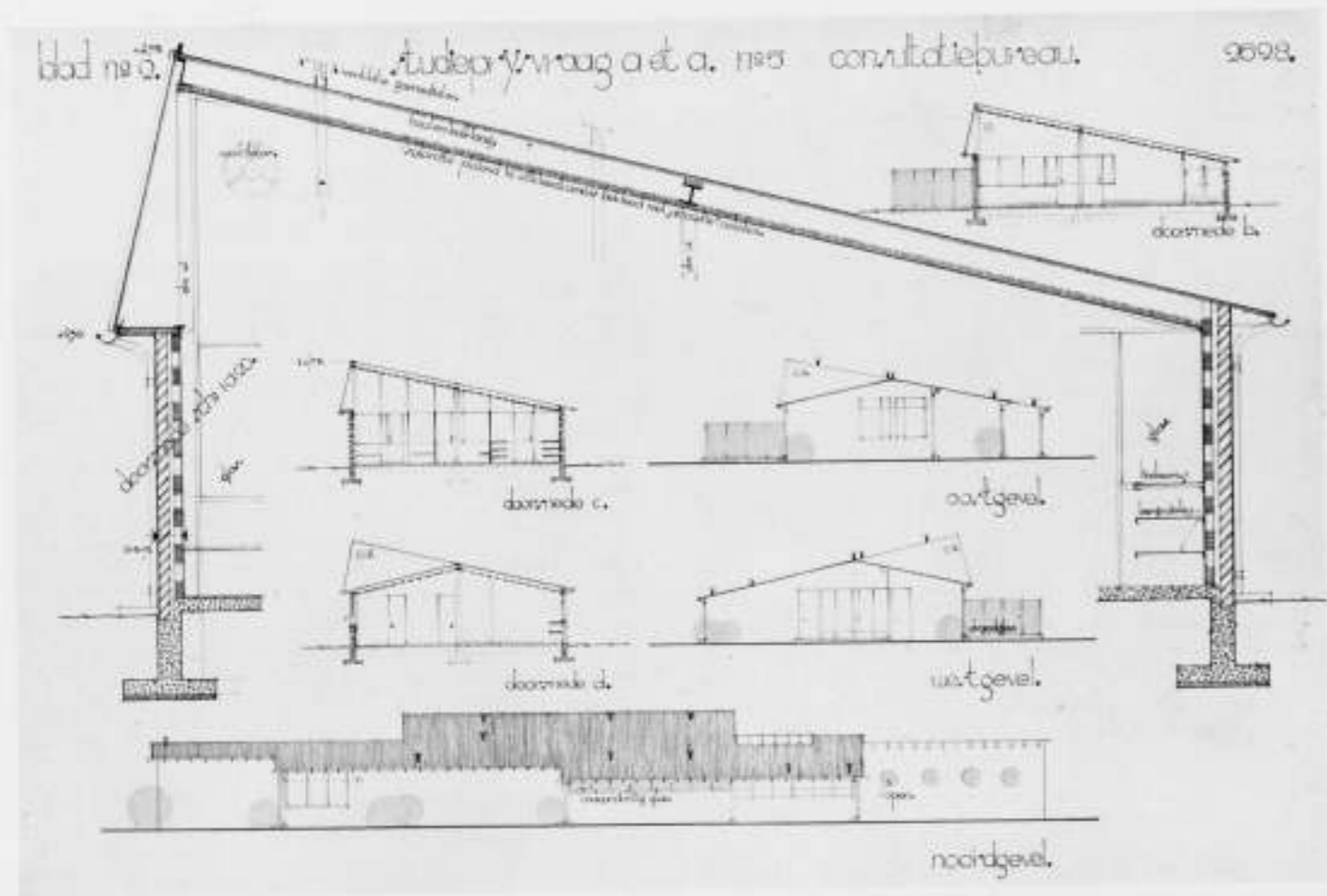
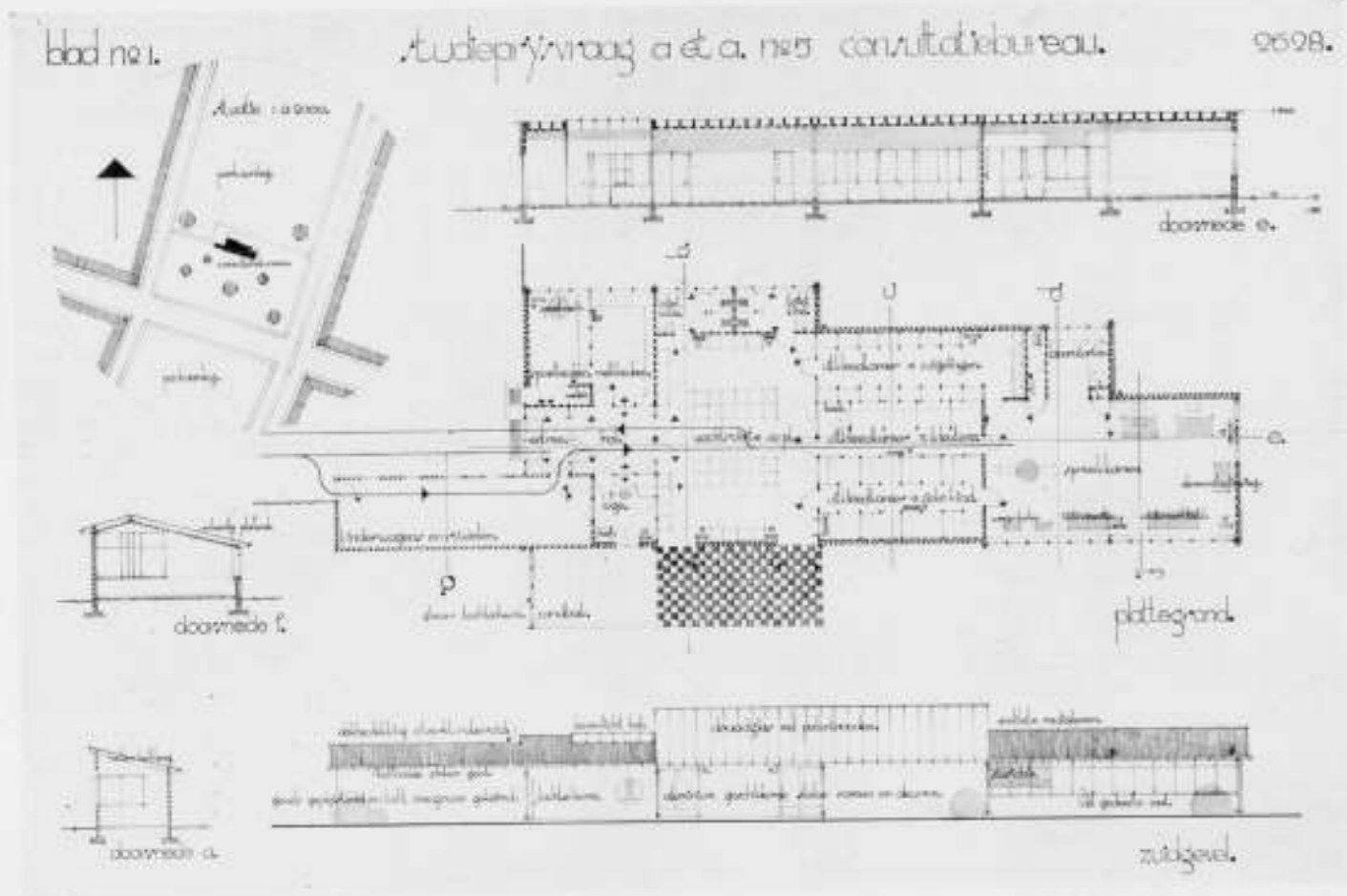
4161. Het plan voldoet aan de eisen van het programma doch is rommelig. De verlichting van de kleedkamers is slecht. Ook het exterieur is rommelig en zwak evenals ligging en situatie.

1818. De onderlinge groepering der ruimten is aanvaardbaar het plan vertoont echter een gebrek aan inzicht in de benodigde minimum afmetingen. Het exterieur is banaal. Ligging en situatie zijn slecht.

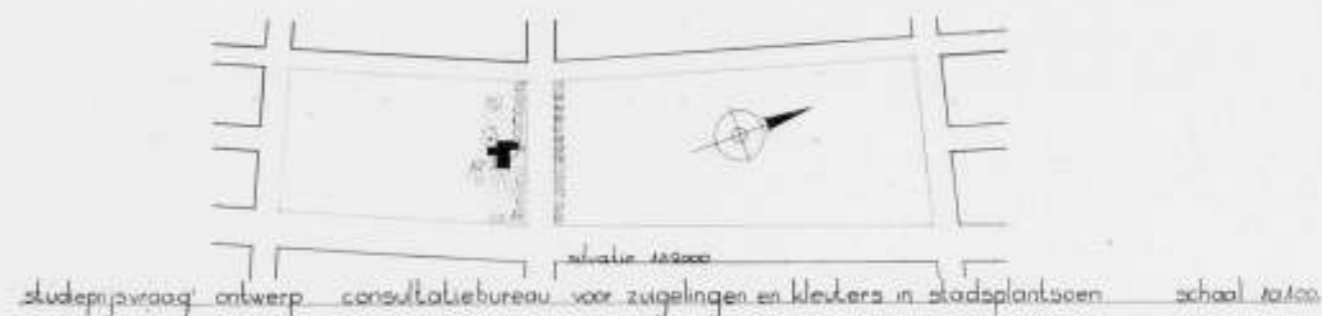
1234. Het plan voldoet aan de eisen van het programma, doch is gebrekkig van ruimteverdeling. Het exterieur is zwak. De ligging is aannemelijk, de situatie is slecht.

Na de hiervoor genoemde ontwerpen werden afgezonderd de inzendingen die wel kwaliteiten bezaten, maar die nog zodanige gebreken toonden, dat

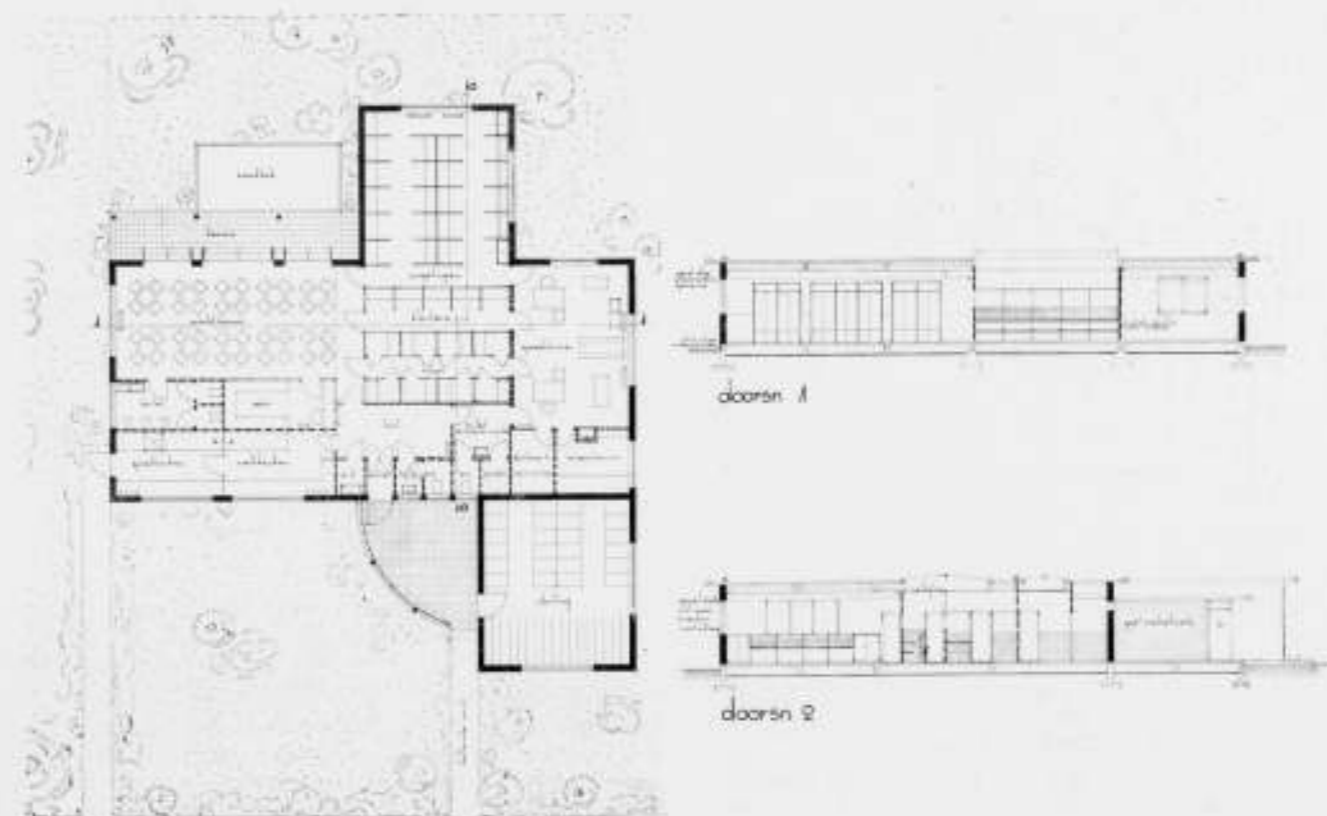

ONTWERPSTUDIE VOOR EEN CONSULTATIEBUREAU VOOR ZUIGELINGEN. BEKROOND ONTWERP No. 2628. VERVAARDIGER: H. E. SCHULTE TE AMSTERDAM.

studievraag ontwerp consultatiebureau voor zuigelingen en kleuters in stadsplantsoen. schaal 1:2000

ONTWERPSTUDIE VOOR EEN CONSULTATIEBUREAU VOOR ZUIGELINGEN.

ONTWERP N° 1135

Zij niet voor bekroning in aanmerking konden komen. Het zijn de nummers:

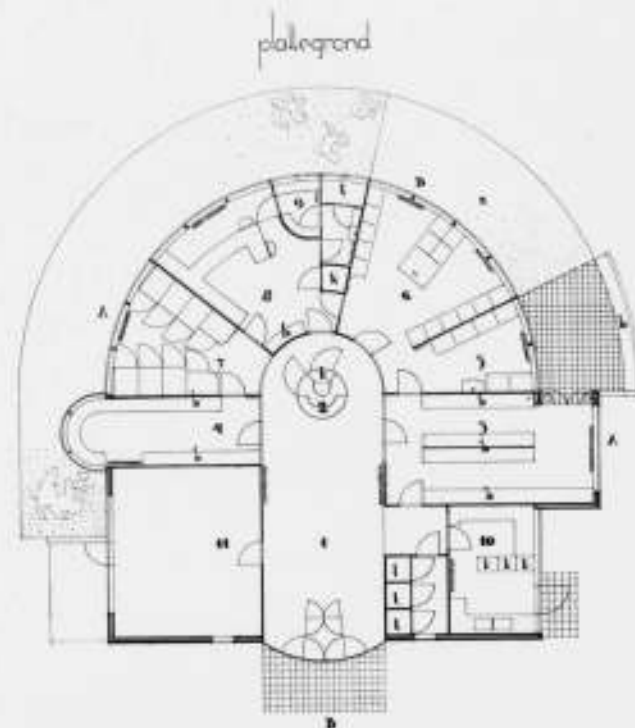
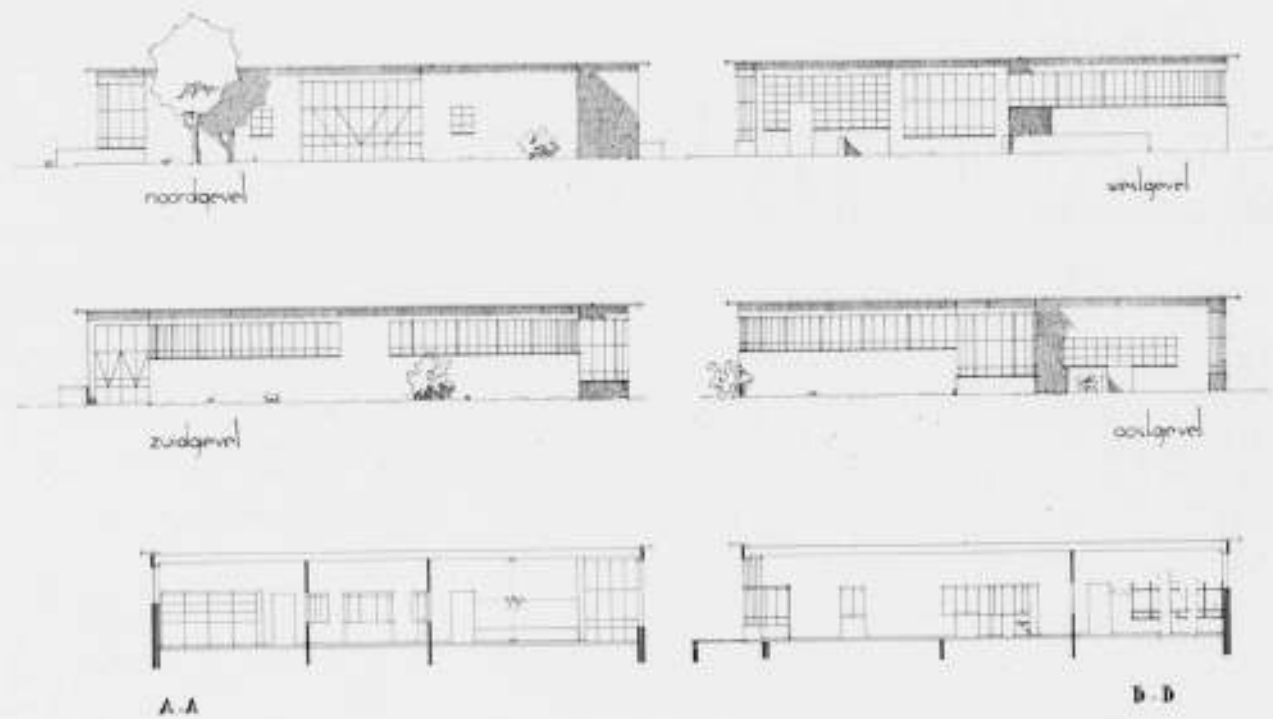
0.001. De ligging van de ruimten is niet onjuist te achten. De verbinding van kleedkamers met dokterskamer is echter niet gelukkig. Verder is de opzet van het plan te monumentaal gewild, speciaal de koepelhal is hier misplaatst. Het exterieur getuigt wel van architectonisch inzicht. De gekozen plaats is goed, doch de nagestreefde aswerking is t.o.z. van de omringende bouwblokken misplaatst.

0.002. Ligging van de ruimten vrij goed, hoewel de plattegrond wel gebreken vertoont, b.v. verbinding kleedkamers met dokterskamer en de terugkeer uit de kleedkamers door de wachtkamer. Het exterieur is nog niet beheerst. Ligging en situatie zijn goed.

0.003. De plattegrond is beknopt, terwijl de circulatie in het gebouw voor-

treffelijk tot oplossing is gebracht. Hoofdingang, toiletten, rijwielstalling en ingang dokterskamer lijden echter aan peuterigheid. Het exterieur vertoont onmacht. De ligging is goed. De situatie zowel als het plan tonen een onopgelost conflict tussen zuivere oriëntering ten opzichte van het Zuiden en de plaatsing onmiddellijk aan de weg welke, nog afgezien van andere bezwaren, de acheve ligging van de rijwielbergplaats tengevolge heeft gehad.

1950. De plattegrond vertoont een juiste beknoptheid waarbij de circulatie voortreffelijk is opgelost. Alleen kan bezwaar gemaakt worden tegen de entree die ook moeders zonder vervoermiddel dwingt tot de lange weg langs rijwielen- en kinderwagenstalling. Jammer is, dat het exterieur in verhouding veel zwakker is en dat de uitkleedkamers geheel onnodig slechts bovenverlichting hebben. De ligging is onjuist, de situatie echter goed bekeken.

ONTWERPSTUDIE VOOR EEN CONSULTATIEBUREAU VOOR ZUIGELINGEN. ONTWERP No. 7777A

1331. Weer een slachtoffer van een vooropgezette plattegrondfiguur. De gevolgen zijn hier te grote ruimten en te lange afstanden. Aan dit project ligt geen ruimtevoorstelling ten grondslag. Het exterieur is zwak en smakeloos. De ligging is vrij goed, de situatie is arm.

4221. Zeer beknopt plan. De toegang naar kleedkamer voor zieke kinderen en naar die van de kleedkamer voor kleuters is te nauw. Ligging van de wachtkamer, hoewel esthetisch-ruimtelijk in verband met de hal niet onverdienlijk, heeft het bezwaar dat in de hal kruisende verkeerslijnen ontstaan. Ligging van berging voor kinderwagens in kelder is onnodig en de helling van de toegangsweg onbepaald. Het exterieur vertoont geestige kwaliteiten, doch heeft in het dak enkele nodeloos, technisch moeilijk uit te voeren aansluitingen en constructies. De ligging is, in verband met klaarblijkelijk gewenste bezonning van de uitkleedkamers, onjuist. De situatie is t.o.z. van de gekozen ligging wel juist uitgewerkt.

2724. Het plan zit goed in elkaar, is echter wat ongeproportioneerd. Wachtkamer en entree-bergplaats zijn te groot. Het exterieur is gecompliceerd en geeft aanleiding tot lelijke dakoplossingen. Ligging en situatie zijn ondoordacht. Het ontwerp getuigt van een zekere gemakkelijke oppervlakkigheid.

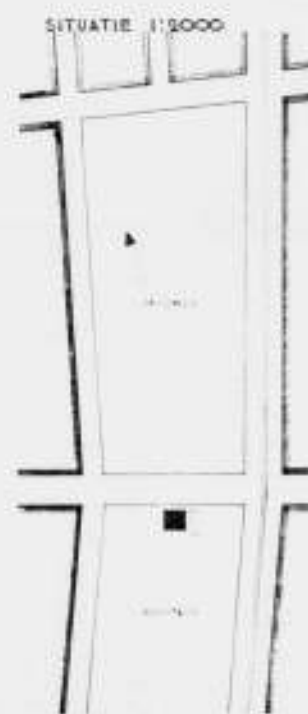
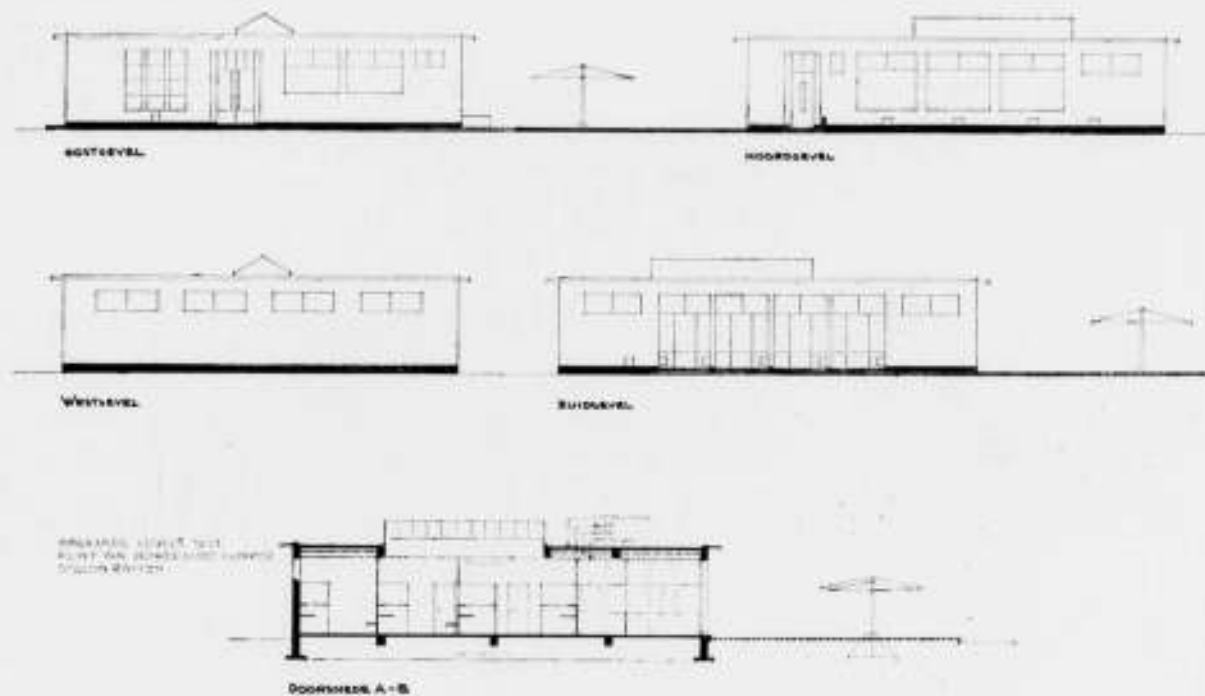
5252. Hoewel hier in cirkelvormige centraalbouw een aannemelijke oplossing is verkregen, bewijst dit plan door zijn te grote hal, dat voor dit gegeven de cirkelvormige centraalbouw ongeschikt is te achten. Het

exterieur is zwak en vertoont een overmaat aan raampervlak. De ligging is onjuist, de situatie aannemelijk.

2000. Ontwerper heeft voor zijn plan de centraalbouw gekozen en is er wel ingeslaagd in beknopte vorm te voldoen aan de eisen van het programma. De ligging van de ingang vanaf de straat t.o.z. van de ingang van het gebouw is onjuist gekozen. Het exterieur is droog. De berging voor rijwielen en die voor kinderwagens zijn niet gevrijwaard tegen regeninslag en zijn bovendien ongunstig gelegen. Ligging en situatie van het geheel zijn onjuist.

1749. Ontwerper is vrijwel geslaagd in het maken van een symmetrische planoplossing, die echter in z'n geheel in de afmetingen wat groot geworden is. Een bezwaar is, dat de terugweg uit de kleedkamers op zodanige wijze door de wachtkamer is geleid, dat hierin weinig rustige zitgelegenheid overblijft, hetgeen door andere plaatsing van de deuren nog enigszins te verhelpen zou zijn geweest. Vorm en indeling van de kleedkamers valt te prijzen. Het exterieur getuigt niet van een zelfde bekwaamheid als de plattegrond. De ligging is aannemelijk, de situatie vertoont echter een valse monumentaliteit.

7788. Dit is een cirkelvormige centraalbouw waarbij de zelfde bezwaren kunnen worden ingebracht als bij no. 5252. Echter is hier de centraal-gelegen wachtkamer het slachtoffer geworden door ongunstige verlichting en gebrekkig contact met de buitenwachtplaats. Het plan dwingt tot een

ONTWERPSTUDIE VOOR EEN CONSULTATIEBUREAU VOOR ZUIGELINGEN. ONTWERP No. 5241

te groot oppervlak, hetgeen aan sommige ruimten merkbaar is. Het karakter van het exterieur is, evenals de ligging en de situatie, in harmonie met het plan.

1890. Dit plan vertoont frappante gelijkenis met no. 1749 doch heeft in de uitwerking niet de klaarheid van dat ontwerp. Het oppervlak is hier ook groter. Het exterieur is zwak, evenals ligging en situatie.

2257. Hoewel de ligging van de ruimten niet verwerpelijk is, is de plattegrond weinig aantrekkelijk. De ruimten zijn in onderlinge verhouding slecht geproportioneerd (dokterskamer veel te groot en bergplaats kinderwagens en rijwielen te klein). Het exterieur vertoont een ongezonde monumentaliteit, waaraan de verlichting van verschillende ruimten onverantwoordelijk is opgeofferd. De ligging en de situatie zijn aannemelijk.

2004. Het plan is onrustig en te groot van oppervlak. De ligging van de wachtkamer is ongunstig. Het geheel vertoont gebrek aan ruimtegevoel. Het exterieur vertoont een zelfde onrust als de plattegrond en getuigt niet van architectonische zin. Ligging en situatie zijn zwak.

1094. Hoewel dit plan iets beknopter is dan het vorige, is hier de zelfde fout van toepassing, waarbij hier de wachtkamer te klein is. Het exterieur is, evenals het vorige, onrustig maar beter beheerd. De ligging is aannemelijk, de situatie zwak.

2200. Het plan vertoont in ligging en afmeting van sommige ruimten gebreken. De wachtkamer is te smal. De ligging van de loge is ten opzichte van de ingang en van de grote uitkleedkamer onjuist. Het contact tussen

grote uitkleedkamer en dokterskamer is gebrekkig. Het exterieur is matig. Ligging en situatie zijn slecht.

1045. Hoewel het plan in algemene groepering en afmetingen geen bepaalde fouten vertoont, zijn met name de wachtkamer en de uitkleedkamer voor zieke kinderen niet geslaagd. Evenals bij no. 2257 treft de volkomen onvoldoende verlichting van de naast de ingang gelegen ruimten, terwijl voor het exterieur en ligging en situatie de zelfde opmerkingen gelden als voor no. 2257.

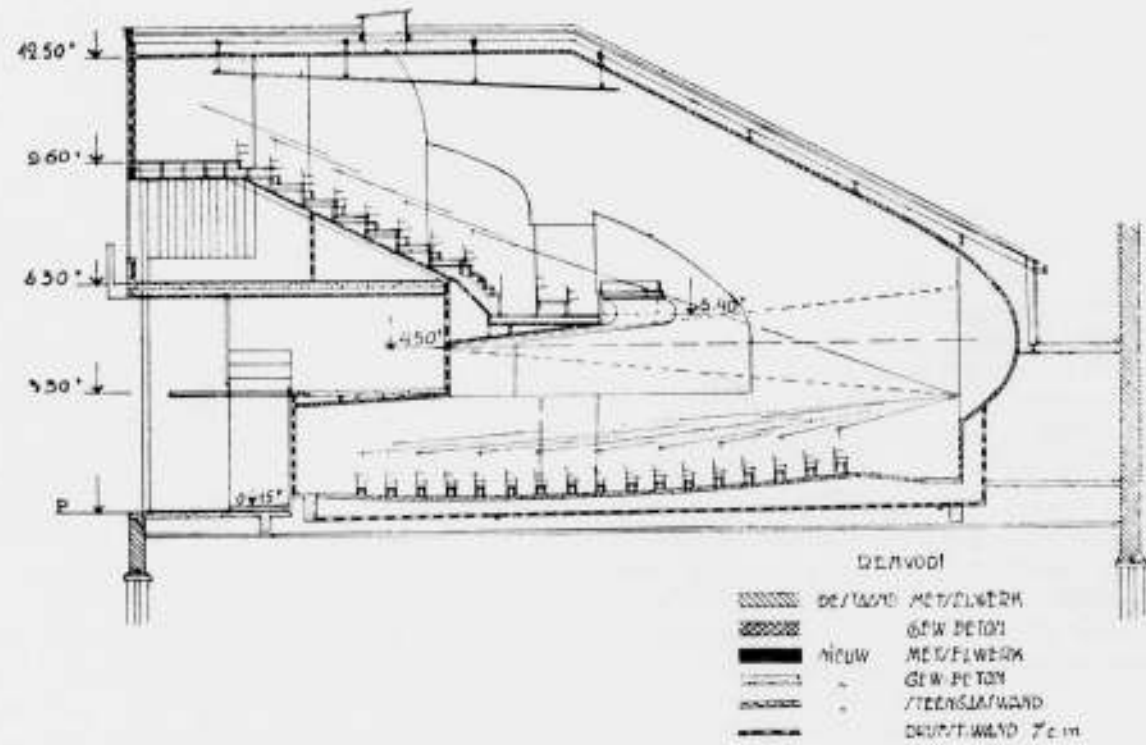
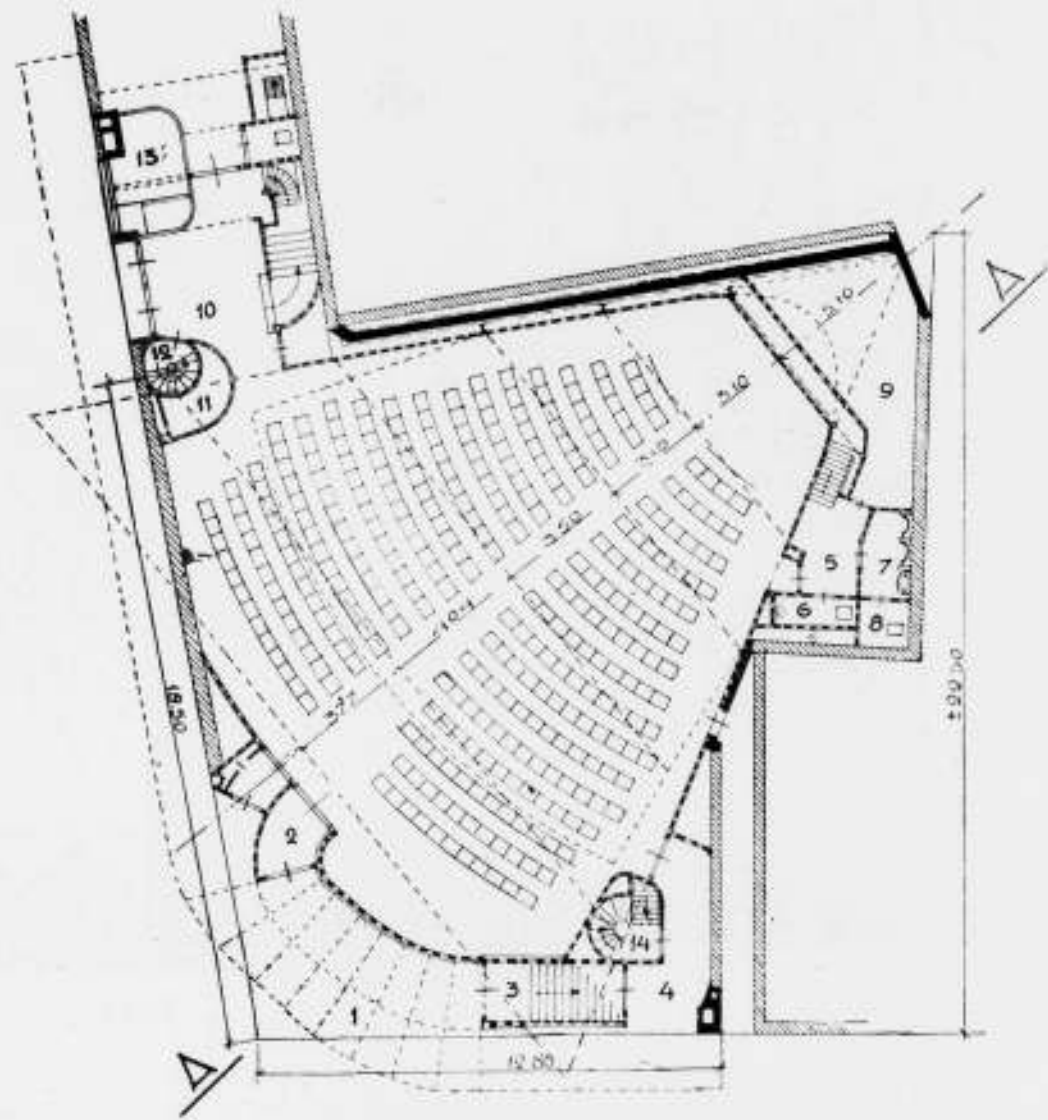
1365. Een cirkelvormig centraalplan met goede kwaliteit, maar waarbij met name de vestibule, wachtkamer en de toegang tot de speelkeuken veel te klein zijn en de uitkleedkamer zuigelingen veel te groot is. Het exterieur is arm en staat op een lager plan dan de plattegrond. Ligging en situatie zijn onjuist.

0001. Het plan heeft een goede onderlinge groepering der ruimten en getuigt van architectonisch inzicht. Te betreuren valt dat de dokterskamer veel te groot is en de uitkleedkamer voor zieke kinderen daarentegen te bekrompen van indeling. Het exterieur is matig hoewel gevoelig van verhoudingen. Ligging en situatie zijn onjuist.

3100. Het plan is beknopt en goed doorwerkt en is grotendeels architectonisch geslaagd. Het exterieur is wel verantwoord maar een weinig grof. De ligging is goed, de situatie matig.

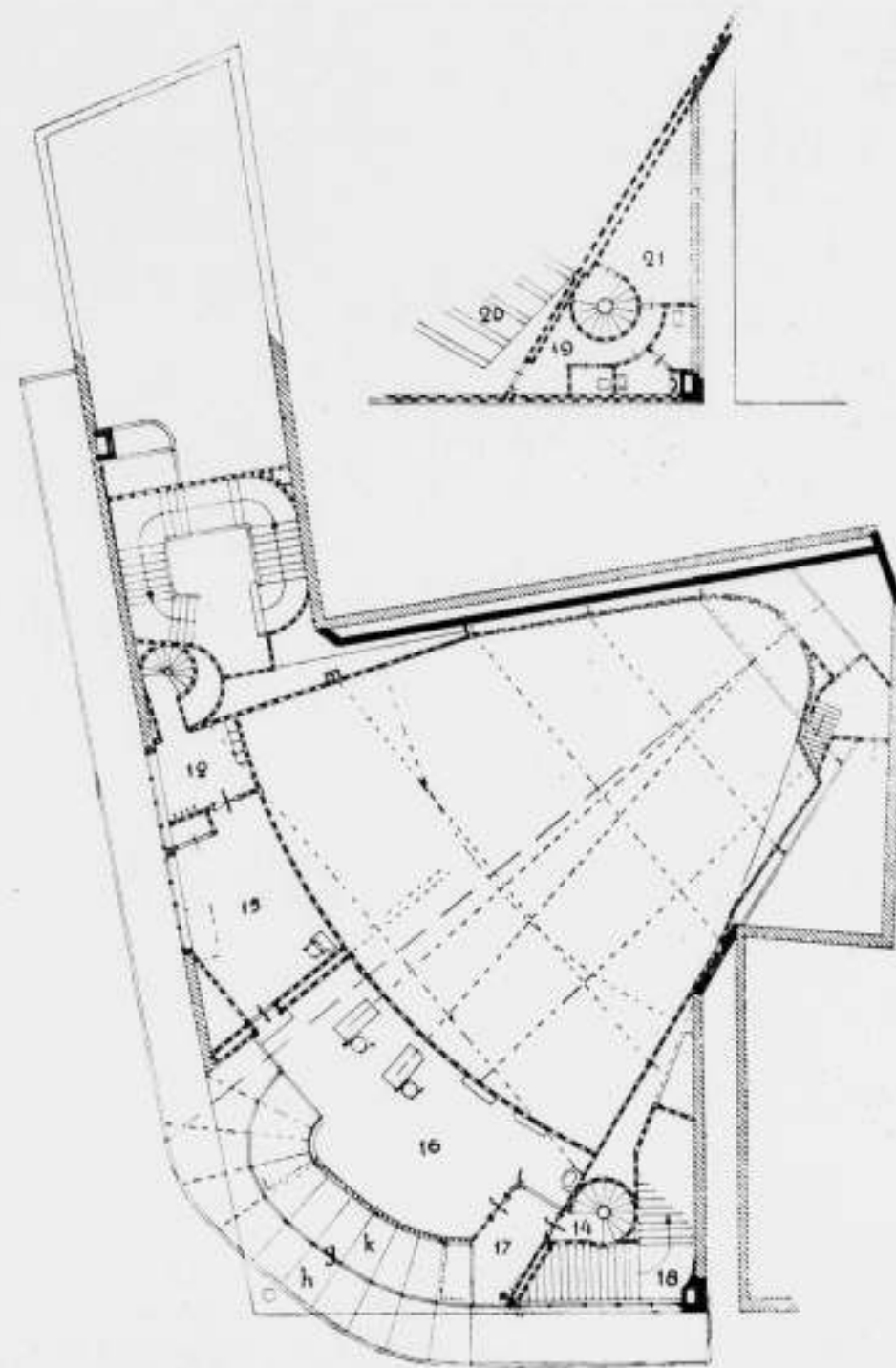
4156. Een cirkelvormig centraal plan waarbij ontwerper er niet in geslaagd

HANDELSBLAD-CINEAC TE AMSTERDAM. PLAN ZAAL. IN DOORSNEDE SCHAAL 1 A 200° ARCHITECT In. J. DUIKER †.

^o) (De cliché's van de plattegronden en de doorsnede zijn in bruikloos afgeslaan door „De Ingenieur“)

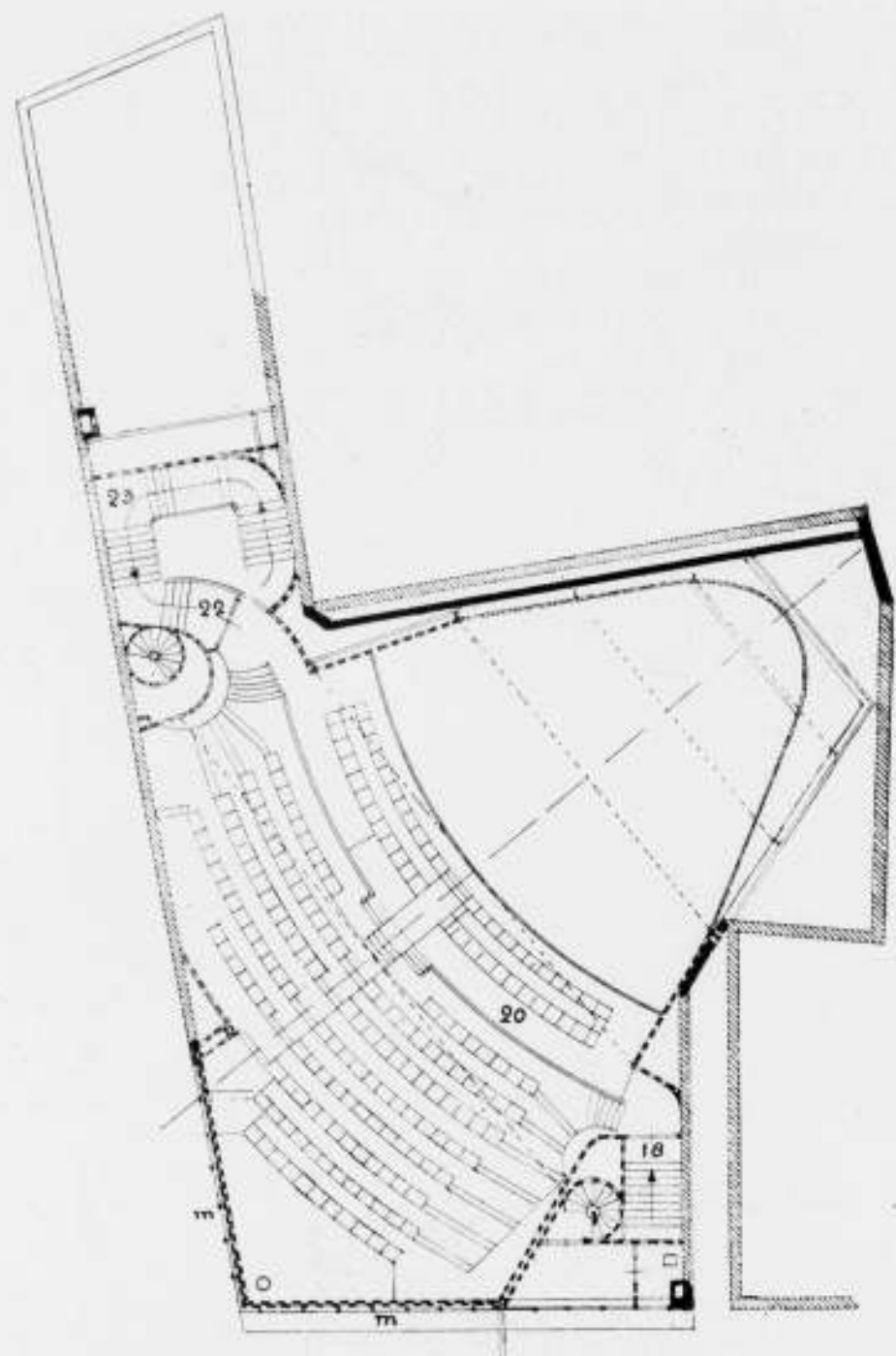

HANDELSBLAD-CINEAC TE AMSTERDAM

PLAN CABINE

SCHAAL 1 A 200 EN SITUATIE

ARCHITECT In. J. DUIKER †

HANDELSBLAD-CINEAC. PLAN BALCON. SCHAAL 1 Å 200. ARCHITECT IR. J. DUIKER †

achter het projectiegat te zien, er heel gauw af is? In trouwe, wat is er eigenlijk aan te zien? Het zal mij benieuwen, hoe lang het duren zal, eer er gordijntjes voor de ramen hangen. 't Kan lang duren of kort, maar ik geloof niet, dat het lang zal zijn. Wij zijn zoo langzamerhand al weer buiten — dat is juist, je blijft in een Cineac nooit lang. En als wij dan het kleine gebouwtje nog eens aanzien, dan zien we, dat het gebouw zelf eigenlijk maar de helft is; dat er nl. nog „iets" boven op staat: een reusachtig staketsel van ijzerconstructie, schuin over het gebouw heen, met front naar het Muntplein: een geweldige lichtreclame met Neonletters: „Cineac". Zoo maakt de Cineac front naar de Munt, vanwaar hij klaarblijkelijk de meeste bezoekers verwacht; en het is daarmee als met een klein mannetje, dat de aandacht wil trekken in een menigte: hij moet een bord op een staak omhoogsteken, wil hij gezien worden te midden van omstanders, die een kop grooter zijn dan hij. Er zit

in zoo'n manier van doen een brutale durf, (Goden, stel je voor, dat iedereen dat eens deed!) die alleen maar gerechtvaardigd wordt door de volkomen ontwapenende naïveteit, waarmee hij gepaard gaat. Hierin zie ik Duiker geheel, zooals hij was, zooals hij sprak en deed.

En wat hij nu in deze reclame zag als essentieel onderdeel van het bedrijf, tot welks dienst hij dit gebouw schiep, moest worden uitgedrukt in een overdonderende afmeting van dat voor hem essentieele onderdeel, een afmeting, die hem constructief, wat betreft de overdracht van de ongetwijfeld enorme winddrukken op het skelet van het gebouw zelf, nog wel eens zorgen zal hebben gebaard.

Als je zegt: „de Cineac van buiten is een grijze ijzeren doos met een paar gaten erin, en de eene hoek is er uitgezaagd; daar staat een pijp onder voor steun; en er bovenop staat een reusachtig droogrek", dan heb je een waarheid gezegd, die alleen

HANDELSBLAD-CINEAC TE AMSTERDAM.

ARCHITECT IR. J. DUIKER †

waar is voor den aanbidder van de doode letter, die ongevoelig is voor wat er in zoo'n ijzeren doos aan leven zitten kan. Wie het niet voelt, kan het met geen verstandelijke redeneering worden duidelijk gemaakt, n'en déplaie het feit, dat juist de maker van dit werk zoo gaarne den nadruk legde op het verstandelijke, en hij de techniek in een ander licht zag dan velen van ons, die zich afvragen, of zij een zegen of een vloek voor de menscheit zal blijken te worden. Duiker had van dergelijke overwegingen geen last: zijn geesteshouding was een volkomen

aanvaarding met een zeer echte, zuivere, en daarom respectabele geestdrift. Maar het blijft voor mij een van de meest verhelderende verschijnselen met betrekking tot den aard van ons beroep, dat juist in het werk van Duiker: een van de beste en zuiverste figuren van een beweging, die zich met voorliefde opwerpt als eenige verwerklijkster van de moderne techniek, het laatste woord aan de intuïtie blijkt te zijn. Dat juist hij aan ons vak ontviel, is een werkelijk, en nog lang voelbaar verlies.

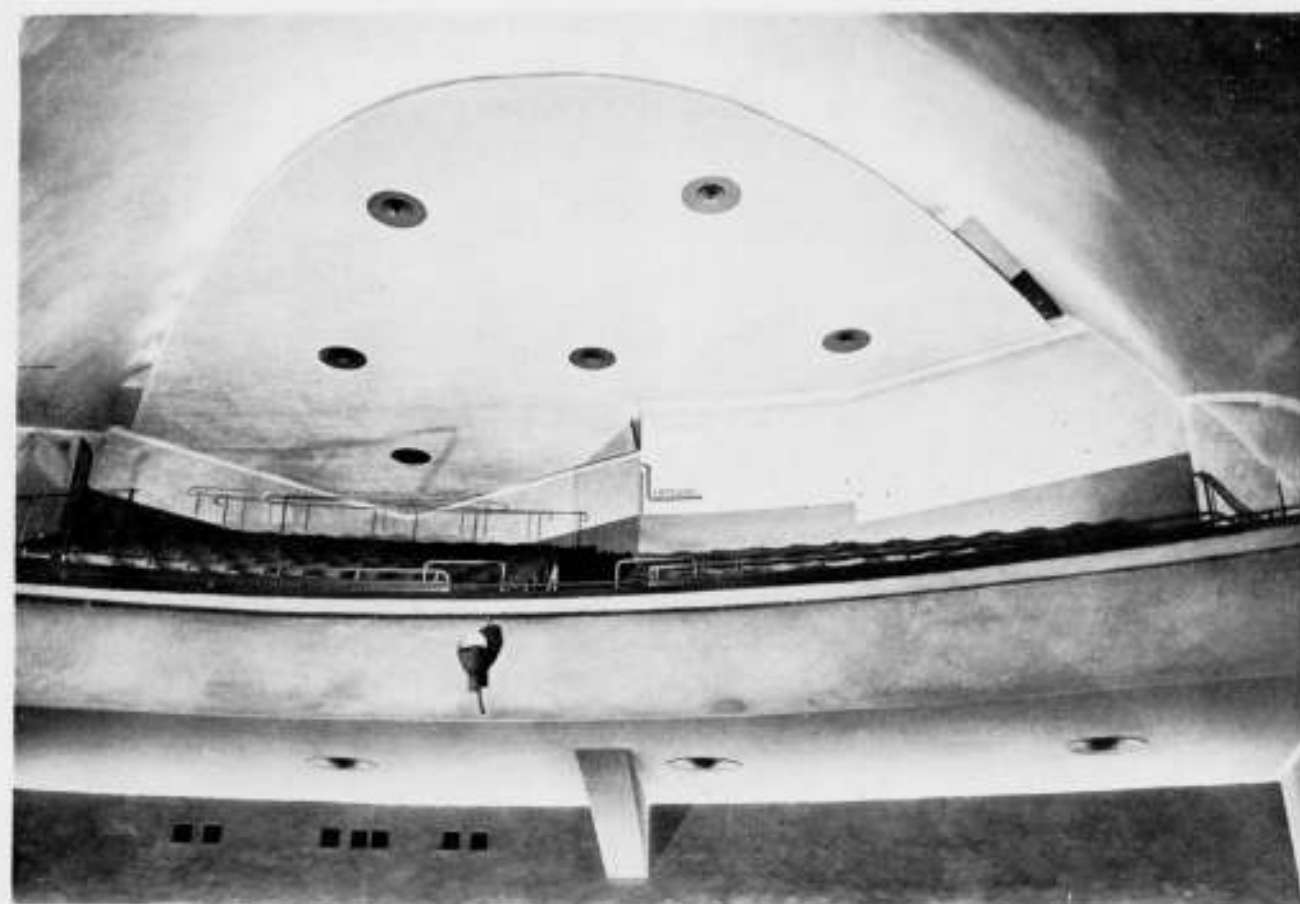
Ir. A. J. VAN DER STEUR.

HANDELSBLAD-CINEAC TE AMSTERDAM

INTERIEUR

ARCHITECT Ir. J. DUIKER †

HANDELSBLAD-CINEAC TE AMSTERDAM

BALCON

ARCHITECT Ir. J. DUIKER †

DE RESTAURATIE VAN DE KERK DER NED. HERVORMDE GEMEENTE TE BLARICUM, N.-H.

Weinig soorten van bouwwerken oefenen zulk een bijzondere bekoring uit als kerken. Zij behooren tot het type, waarvan de ruimte-omsluiting van dien aard is, dat de sfeer, welke ervan uitgaat, ons stemt. Beelden, welke wij anders in onzen geest niet zoo makkelijk benaderen, omdat wij gewoonlijk te weinig tot rust kunnen komen, worden in ons gewekt. Dit geeft dezen bouwwerken, afgescheiden van het ceremonieel gebruik, een eeuwige waarde. Rijkdom van vorm is daartoe niet het eerst noodige. Veeleer voert de hoogste eenvoud in vorm tot de meest grootsche ruimtewerking en tot den verheffenden indruk. Daaruit is dan ook de bekoring te verklaren, welke wij bij het betreden van een oude dorpskerk (en van enkele nieuwe) ontvangen. Niet met het bijzondere doel gebouwd de macht der geestelijkheid sprekend te doen uitkomen, doch geboren uit den drang het geestelijk doel — de gemeente in wijding samen te brengen — te dienen, bereiken die dorpskerken door hun weinig uitgebreiden vorm en hoogst kinderlijken eenvoud een verinnerlijking, welke menschelijk, vriendelijk welwillend aandoet. Het begrijpen van het karakter der eenvoudige kerk heeft de jongere bouwmeesters, aan wie het geluk ten deel viel een nieuwe kerk te mogen bouwen, er weder toe gevoerd dien hoogsten eenvoud te betrachten. Dit beter begrijpen van het eigenlijke wezen der bouwkunst heeft de vroeger niet opgemerkte kerkjes in de waardeering weer gemaakt tot wat zij steeds waren gebleven: bouwkunstmonumenten, welke het geldelijk offer waard zijn te worden onderhouden, zoo zij dreigen verloren te gaan te redden en indien brand of andere rampen ze teisteren hen weder in ouden luister te herstellen. Het stichten van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg heeft dit werk nu reeds een 25-tal jaren krachtig gesteund en er voor gewaakt, dat de restauratie van oude bouwwerken niet in verkeerde handen komt. Het restaureeren eischt van den architect een groot aanpassingsvermogen en een sterke zelfbeheersching, want niets is verleidelijker dan zijn eigen vormenspraak

te uiten. Daartegenover staat de streaming in het restauratievraagstuk, zoo verder moet worden gegaan dan het alleenlijk voor verder verval behoeden en weder tot een bruikbaar gereedschap maken, dus indien hoofdbouwdeelen eraan moeten worden toegevoegd, deze niet bestaan-hebbende toevoegsels karakteristiek te onderscheiden.

Zoo gaat het in het hier te bespreken geval — de restauratie van het oude kerkje te Blaricum — over den aanbouw, welke moest bevatten: catechisatielocaal, vergader- en dominees-kamer.

De met de restauratie belaste architect Theo Rueter heeft gemeend, dat het beste was dezen aanbouw als een soort choor aan de achterzijde in de lengteas te situeeren.

De vraag is nu: welken invloed heeft dit — afgescheiden van de detaillering — op de werking der hoofdmasa. En dan zijn er twee hoofd gezichtspunten. Ten eerste: wordt het architectonisch karakter aangetast, d.w.z. gaat de eenvoud, de rust van het eenschepige, kapelachtige kerkje verloren? Ten tweede: komt het karakter van voor den Protestantschen Eeredienst bestemd te zijn, er door tot uitdrukking?

Onze dorpskerkjes zijn veelal de, vanuit de „moederkerken“ gestichte „capellae parochiales“. Uit den aard der zaak behoeften zulke kerkgebouwen — zooals Vermeulen in zijn „Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst“ (blz. 204 1ste deel) opmerkt — slechts ruimte te bieden aan beperkte groepen der bevolking, terwijl zij bediend werden door één, of hoogstens enkele priesters. Het grondplan kon dus in den regel bepaald blijven bij een grootere, rechthoekige ruimte, het schip, voor de geloovigen, en een kleinere vierkante, dan wel rechthoekige ruimte als choor, aan de voorzijde plat of half rond gesloten, in den lateren tijd veelhoekig.

De ritus van den Roomsch-Katholieken Eeredienst en die van den Protestantschen voert tot een kernachtig verschil in plattegrond.

GERESTAUREERDE KERK DER NED. HERVORMDE GEMEENTE TE BLARICUM (N.H.)
ARCHITECT VAN DE RESTAURATIE THEO RUETER

In den ritus van den Roomsch-Katholieken Eeredienst is het hoofdaltaar, dat als hoofdpunt zijn eigen ruimteomsluiting vraagt: het choor.

In het eind der 16e eeuw toen ons land grootendeels Protestantsch was geworden, werden deze kerken en kerkjes door de Protestanten in bezit genomen en zoo goed en zoo kwaad als het ging ingericht voor hun zeer beperkten Eeredienst. Het hoofdaltaar werd verwijderd, het Priesterchoor zoodoende een leege, ongebruikte ruimte. Als nieuw hoofdpunt trad de preekstoel op, veelal geplaatst in het midden der Noordzijde van het schip; daaromheen schaart zich de gemeente. De centraal-bouw, meestal het grieksche kruis, is dan ook de plattegrond, welke bij de in de 17e eeuw door de Protestanten gebouwde kerken, o.a. de Noorderkerk te Amsterdam en de Nieuwe Kerk te 's-Gravenhage, werd gekozen als beter voldoende.

Het uit de Middeleeuwen stammende kerkje te Blaricum moet een choor hebben gehad; waarschijnlijk is dit later afgebroken. Rueter vertelde mij echter geen fundamenten, noch sporen ervan te hebben gevonden. Wel bevindt zich op die plaats de grafkelder der familie Stachouwer. In ieder geval karakteriseerde de nu reeds een paar eeuwen bestaande vorm door zijn simpelheid het Protestantsche wezen goed. Zoo bezien is dus de nieuw gemaakte aanbouw een vermindering van het algemeen aspect. Een dwars op de lengteas geprojecteerde aanbouw ware wellicht beter geweest, vooral waar Rueter terecht aan de onderdeelen, zooals ramen en toegangsdeur,

een niet-kerkelijk karakter heeft gegeven: voor de ramen koos hij het oud-hollandsche kruiskozijs, de toegangsdeur, een portiek met liefdevol behandelde details, gaf hij het karakter van ingang tot een pastorie. Doch juist deze opvatting in de behandeling der onderdeelen had moeten voeren tot de conceptie van het geheel als afzonderlijk bouwdeel.

Zooeven spraken wij over het geplaatst zijn van den preekstoel tegen den langen wand. Het verband met het andere belangrijke onderdeel in den Protestantschen dienst: het orgel, bestaat daarbij niet. Bij de restauratie der kerk te Muiden (1923-'28) heb ik getracht van beide één hoofdmoment te maken; de preekstoel is dus verplaatst naar de Westzijde onder het orgel, waarbij het klankbord door een geeigende houten overhuiving met het vooruitspringende orgelbalcon is verbonden, zoodat een organisch geheel is verkregen.

Rueter heeft deze plaatsing ook toegepast. Hiertoe dwong nog een ander motief. Ds. Röder, de predikant der Blaricumsche gemeente, is de nieuwopkomende beweging, de liturgische toegedaan. In deze opvatting blijft de dienst niet alleen beperkt tot de preek en het gezang der Gemeente, doch wordt een gedeelte van den dienst vóór den preekstoel verricht; daartoe is de plaatsing van een tafel vereischt, dus een grootere open ruimte voor den kansel, grooter dan gewoonlijk de ruimte binnen het doophek is. Preekstoel met kerkeradsbanken en gedeelten van het doophek konden diensgevolge een waardiger plaats vinden aan de Korte Westzijde onder de orgelgalerij.

INGANGSPOORTJE

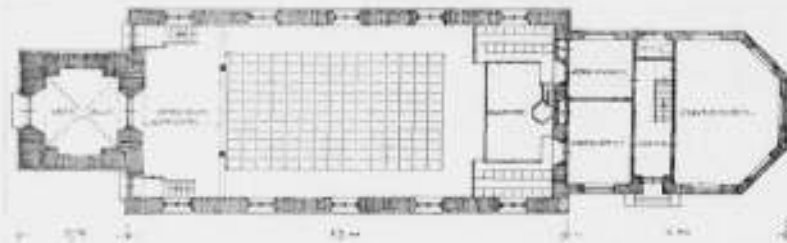
OUDE PREEKSTOEL

GEZICHT NAAR DEN PREEKSTOEL EN DE ORGELGALERIJ
GERESTAUREERDE KERK DER NED. HERVORMDE GEMEENTE TE BLARICUM (N.H.)

GEZICHT NAAR HET BALCON
ARCHITECT DER RESTAURATIE THEO RUETER

PLAN VAN DE NED. HERVORMDE KERK TE BLARICUM NA DE RESTAURATIE EN UITBREIDING.

In de nieuwe Liturgie neemt ook de koorzang een voornamelijk plaats in. Een betrekkelijk groot koor vraagt echter veel ruimte. Het orgel voorspringend plaatsen, zooals gewoonlijk het geval is, ging hier dus niet. Zodoende is het orgel in een diepe nis sterk naar achteren geplaatst. Jammer genoeg gaat daardoor van zijn vorstelijke waarde veel teloor, temeer waar de orgelpijpen van brons zijn en niet van tin. Rueter heeft begrepen, dat het enkele hekwerk der galerij geen monumentale afsluiting genoeg gaf. Daarom heeft hij aan weerszijden van

den preekstoel de galerij naar buiten uitgerond en er lange, naar beneden toe inspringende motieven in eikenhout van gemaakt. Hoe fijn en gevoelig ook gedetailleerd, treden zij toch een weinig te sprekend naast den preekstoel op. Hoogelijk te waardeeren valt in deze restauratie de liefde, en de toewijding, waarmede elk onderdeel van het stemmingsvolle interieur door Rueter is bestudeerd en uitgevoerd. Hier heeft hij zijn eigen vormenspraak op beschaafde, bescheiden wijze laten medespreken, vooral komt dit uit in de uit eikenhout vervaardigde elektrische kronen, daar er voor koperen geen fondsen waren. Wellicht is dit maar gelukkig, want zij geven het interieur een grootere vertrouwelijkheid, een intimiteit, welke zoo juist tot uiting brengt de waarlijk verheugend stemmende opvatting, dat de kerk als Huis des Heeren niet is een door witskalk verkleide ruimte, doch dat het een „Alledagskerk" worde, waar men op ieder uur van den dag, indien men behoefte heeft tot rust te komen, zich kan concentreren.

JAN DE MEIJER.

Amsterdam, 11 Februari 1935.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

THE ARCHITECTS' JOURNAL van 31 Januari 1935.

Flats in Hackney, architecten Sir John Burnet, Tait en Lorne. 320 flats elk met 3-4 kamers, ondergebracht in tien vijf-verdiepingen-blokken. Deze flats, gebouwd voor de vier percent Industrial Dwellings Co. bedoelen te zijn een poging om up to date woningen te verkrijgen zonder hulp van de subsidie. De economie is belangrijk verhoogd door normalisatie en zorgvuldige organisatie van het tijd-vorderingen schema. De gewapend beton skelet samenstelling is ontworpen voor onderling verwisselbare centering en standaard tusschenruimte voor bewapening. Slechts twee dikten van ijzer werden gebruikt voor muren en vloeren: verder baksteenvullingen voor de muren. De indeeling van deze woning zal voor de bewoners, welke uit de slums

komen, zeker een groote verbetering beteekenen, doch het aspect van deze blokken, ook al door de wijze van situeren, maakt vooral vanuit de achter gelegen straten gezien toch een vrij troosteloozen indruk. Het A.D.C., Theater, Cambridge, Architecten Harold Tomlinson en W. P. Dyson, is gebouwd in Parkstreet, op de plaats van het oude, verbrand in 1933. Een klein intiem Theater met slechts 214 zitplaatsen. Exhibition House, Pretoria, South Africa, Architect Douglas M. Cowin is het resultaat van een prijsvraag, uitgeschreven door de „Rand Daily Mail", een aardig huis in den trant van het nieuwe bouwen. Verder een extract van een lezing gehouden door John Gloag over Frank Lloyd Wright. Voortzetting technisch artikel over verwarming, geconditioneerde lucht en mechanische uitrusting.

DE SCHOONHEIDSCOMMISSIE VAN AMSTERDAM ZAL HET WERKEN DOOR ONBEVOEGDEN BESTRIJDEN.

Wij vernemen, dat de Schoonheidscommissie een onderzoek instelt om na te gaan wat kan worden gedaan ten einde het indienen van bouwontwerpen, door architectonisch onbevoegden ontworpen, tegen te gaan. Bij de daaraan voorafgegane besprekingen werd er op gewezen, dat voor vele ingediende bouwplannen herhaaldelijk, in het belang van het stads-schoon, door de desbetreffende subcommissies van de schoonheidscommissie aanwijzingen moeten worden gegeven. Deze worden menigmaal zóó slecht begrepen, dat telkens wederom nieuwe wijzigingen dienen te worden aangebracht. Doordat menige opdrachgever voor het ontwerpen van zijn plannen een onbevoegde kracht engageert, waardoor vele veranderingen in het oorspronkelijk ontwerp noodig zijn, wordt het eventueel verlenen van de goed-

keuring aanmerkelijk vertraagd, wat door belanghebbenden, aldus de van vele kanten in de commissie geuite opinie, ten onrechte aan de instanties wordt geweten, die over de aesthetische zijde der objecten hebben te oordeelen. En als men, wat volgens architecten der schoonheidscommissie werd gereleveerd, zich door een bevoegden bouwmeester laat bijstaan, geschiedde en geschiedt dit in den regel nóg enkel voor de gevels. Aan deze methode, aldus de meening, heeft het bouwkundig spraakgebruik te danken dat het is verrijkt met de qualiteit: „Schortjesarchitectuur". Ten slotte werd bepaald, dat door de schoonheidscommissie zou worden onderzocht in welken geest zij burgemeester en wethouders zou kunnen adviseeren om de in de beraadslagingen gewraakte methode te bestrijden. (Hdbi.)

LEZING VEREENIGING „HENDRICK DE KEIJSER".

Wij herinneren onze lezers hierbij aan de door bovengenoemde vereeniging te houden voordracht met lichtbeelden van den Heer A. A. Kok, architect te Amsterdam, over: „De bewaring en herstelling van oude bouwwerken". Deze voordracht zal worden gehouden op Vrijdag 15 Maart a.s. des

avonds om 8½ uur in de groote bovenzaal van het American Hotel te Amsterdam (ingang Marnixstraat). Kaarten voor deze lezing kunnen worden aangevraagd bij het Secretariaat, Heerenracht 508, Amsterdam.

PRIJSVRAAG GEDENKTEEKEN H. M. DE KONINGIN-MOEDER TE 'S-GRAVENHAGE.

Het Comité deelt mede, dat de inzendingen voor de prijsvraag niet ingezonden moeten worden bij Pulchri Studio, maar bij de Ridderzaal 's-Gra-

venhage. De termijn van inzending is bepaald van 17 tot 24 Maart 1935.

CONGRESSEN.

INTERNATIONAAL STEDEBOUWKUNDIG CONGRES TE LONDEN. Van 16 tot 20 Juli a.s. zal in het nieuwe gebouw van het Kon. Instituut van Britsche architecten te Londen het 14e Internationale Stedebouwkundig Congres gehouden worden. Omtrent het vraagstuk van volkshuisvesting zal o.a. verslag worden uitgebracht door ir. A. Keppler, directeur van den Woningbouw te Amsterdam. De heer L. S. P. Scheffer, chef van de afd. stadsuitbreiding van Publieke Werken te Amsterdam zal spreken over stadsuitbreidingsplannen, ir. P. Verhagen uit Rotterdam zal een voordracht houden over de ontwikkeling der landelijke districten en het behoud van het natuurschoon. Men verwacht ook eenige belangwekkende rapporten omtrent het vraagstuk van stadsuitbreiding in verband met de aviatiek.

Voor deelnemers uit het buitenland worden goedkope reisbiljetten beschikbaar gesteld. Officieele ontvangsten der congressisten zullen plaats vinden vanwege de Britsche regeering en den Lord Mayor en Corporatie van Londen.

INTERNATIONALE ARCHITECTENCONGRES.

In September 1935 wordt te Praag een Internationaal Architectencongres gehouden, door de Vereeniging „Architektur von heute" bijeengeroepen. De deelnemers zullen een studiereis door Tsjecho-Slowakije ondernemen en o.a. Praag, Bratislava, Brünn bezoeken. De terugreis gaat over Weener en Boedapest. (Vad.)

OFFICIEELE MEDEDELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 9 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 16 MAART 1935 No. 11

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. Aanbieden van provisie.

Zooals reeds eerder is medegedeeld komt het den laatsten tijd weer meermaalen voor dat leveranciers provisie aanbieden aan architecten. Wij verzoeken onze leden in voorkomende gevallen ook ons Bestuur van het aanbieden der provisie op de hoogte te stellen.

Het Bestuur van den B.N.A.

A. ET A. OFFICIËLE MEDEDELINGEN. ADMINISTRATIE-ADRES FRANS VAN MIERISSTRAAT 107, TELEFOON 27707.

Causerie over Theaterbouw op Woensdag 27 Maart, des avonds 8½ uur, in de groote zaal van het Gebouw Heystee te Amsterdam.

In verband met de verschillende voorgenomen Schouwburgplannen heeft het Bestuur één der leiders van het „Amsterdams Tooneel", den heer A. Defresne, bereid gevonden voor de leden en introducés zijn inzichten uiteen te zetten over „het nieuwe theater en waaraan het zal hebben te voldoen".

Introducities dienen schriftelijk te worden aangevraagd bij het Bestuur.

Jaarvergadering op Vrijdag 12 April, des avonds 8 uur, in de groote zaal van het Gebouw Heystee te Amsterdam.

Voorlopige Agenda.

1. Notulen.
2. Ingekomen stukken, mededelingen.
3. Verslag van den Secretaris.
4. Verslag van den Penningmeester.
5. Verslag van de Commissie van Redactie van het B.W.A.
6. Verslag van de Commissie van Verificatie.
7. Verkiezing van twee bestuursleden.
8. Rondvraag.

Toelichting punt 7.

De heren Ir. H. T. Zwiers en Van der Wilk treden af en stellen zich niet herkiesbaar.

Op de voordracht, waaruit de verkiezingen zullen plaats vinden, worden geplaatst alle leden welke candidatuur door tenminste 5 leden schriftelijk bij het Bestuur tot uiterlijk 26 Maart a.s. wordt gesteld.

K. v. d. WILK, Secretaris.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR, 16 MAART 1935

NR 11

ADRES VAN HET BESTUUR VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA AAN B. EN W. VAN ARNHEM INZAKE DE BOUW VAN DE NIEUWE SCHOUWBURG.

Door het bestuur van het Genootschap A. et A. is het volgende adres aan B. en W. van Arnhem gericht:

20 Februari 1935.

Den Edelachtbaren Heren Burgemeester
en Wethouders der Gemeente Arnhem.

Edelachtbare Heren,

Ons bestuur nam kennis van de ramp, die Uw Gemeentelijke Schouwburg getroffen heeft en sindsdien van verschillende berichten in de pers betreffende plannen tot de bouw van een nieuwe schouwburg.

Uw College zal ongetwijfeld ampel overwegen wat de beste weg is om te geraken tot de bouw van een schouwburg, die in elk opzicht voldoet aan hoge eisen.

Wij nemen de vrijheid U het uitschrijven van een nationale openbare prijsvraag aan te bevelen. De toneelkunst een huis te bouwen is een bijzondere architectonische opgave. Wij menen, dat het daarom van belang zou zijn, dat allen Nederlandschen architecten gelegenheid wordt gegeven hun krachten te be-

proeven aan de oplossing van het vraagstuk, zoals Uw Gemeentebestuur dat zal stellen.

Wij menen tevens onder Uw aandacht te mogen brengen, dat het mogelijk is, enige architecten, die Uw vertrouwen hebben, tot (gehonoreerde) deelneming aan een openbare prijsvraag uit te nodigen.

De Permanente Prijsvraag Commissie, opgericht door de voornaamste organisaties, werkzaam in het belang der bouwkunst en aanverwante kunsten, heeft deze vorm van prijsvraag mede opgenomen in de voor kort herziene Algemene Nederlandse Prijsvraagregelen. Twee exemplaren daarvan (tot ons leedwezen nog niet in officiële vorm) bieden wij U hierbij aan.

Wij hopen, dat U het gestelde wel in overweging zult willen nemen.

Met de meeste hoogachting,

Voor het bestuur van het
Genootschap Architectura et Amicitia.

(w.g.) WIEGER BRUIN, Voorzitter.

(w.g.) K. v. d. WILK, 1ste Secretaris.

DE BOUWTECHNIEK OP DE VOORJAARSBEURS 1935.

De Jaarbeurs heeft haar poorten weer geopend op Dinsdag 12 Maart en biedt aan de belangstellenden wederom een overzicht van veel van wat er op het gebied der bouwmaterialen in ons land te koop is. Wil men den catalogus niet in extenso overschrijven, dan is het tamelijk moeilijk van het geheel een volledig overzicht te geven; ik zie daar maar liever van af, want deze taak is vrijwel een onbegonnen werk. Ik wil trachten, de geheele expositie als het ware in vogelvlucht te overzien; hier en daar een greep doende; en wat ik vermeld en niet vermeld, wil geenszins aanspraak maken op volledigheid, noch zelfs op volkomen juistheid; de producten, die ik onvermeld laat, zijn niet noodzakelijkerwijze inferieur, noch zijn die, welke wel vermeld worden, noodzakelijkerwijze beter dan wat ik wellicht onvermeld liet. De lezer oefene in dit opzicht ten aanzien van zijn zwaar belaste verslaggever eenige toegevendheid. En met dit voorbehoud begin ik met goeden moed mijn verslag. ....

Men betreedt het Jaarbeursterrein onder het vroolijk gebeier van een compleet klokkenspel, bestemd voor een monument te den Helder, en geëxposeerd door de firma A. H. van Beeger te Heiligerlee en Bilthoven. Vlak hier tegenover vindt men een fraai stalen steigerwerk van de firma Zeevenhooven & Co. N.V. te Rotterdam. Voorts viel mijn oog op het voorterrein nog op den stand van de N.V. „Hoematimex“, waar de bekende „Sihl“-pomp zijn geëxposeerd. Voor architecten, die buiten bouwen, zij de aandacht gevestigd op de door deze firma in den handel gebrachte, keurig compact samengebouwde hydrophoor-installaties. Aan den overkant vindt men dergelijke objecten in den stand van Stork.

Binnentredende, treft men in het hoofdgebouw allereerst een uitgebreiden stand van Philips, in hoofdzaak gewijd aan radio en verlichting. De natrium- en kwikdamlampen voor straatverlichting zijn hier in verschillende lichtsterkten in natura te aanschouwen; van de lampen voor huisverlichting is niet zoo veel nieuws te melden; ik noteer, dat de bekende „Philinea“-buislampen thans ook in gebogen vorm verkrijgbaar zijn, en voorts, dat men de beide afzonderlijke fittings voor deze lampen, die tot heden groote nauwkeurigheid bij de montage vereischten, ook tot één, in philite uitgevoerd fittingstel gecombineerd kan krijgen: een wezenlijke vereenvoudiging en verbetering.

Behalve in dezen stand komt Philips ook nog uit in een afzonderlijken stand met zijn „Philite“-bouwartikelen en -platen: fraai hang- en sluitwerk, sanitaire accessoires en closetzittingen. Aan deze laatste, die in een werkelijke behoefte voorzien, aangezien zij ongetwijfeld solider en duurzamer zijn dan de tot heden gebruikelijke houten zittingen, voorspel ik grooten afzet; zij zien er uitstekend uit.

De producten van Heemaf: electromotoren voor talloze met het bouwvak verwante doeleinden, mogen nog even terloops vermeld worden: het viel mij op, hoe fraai verzorgd de omkapping van al deze motoren er uitziet; aan den vorm is hier zorg besteed.

Buiten de eigenlijke bouwmaterialenbeurs vermeld ik nog de ijzergieterij „de Etna“ te Breda, die uitkomt met een groote collectie apparaten op sanitair gebied, zoals de „Corona“ drukknopreservoirs, gasfornuizen en komforen, sanitaire accessoires, gaskachels en -radiatoren, en elektrische koelkasten.

„Inventum" te Bilthoven vertoont zijn bekende elektrische apparaten.

Ten aanzien van de bouwmaterialenbeurs zij het mij vergund, te trachten een globaal overzicht van de verschillende rubrieken te geven. De baksteen is vertegenwoordigd door verschillende van de bekende fabrieken, zoals Tiglia, Gebr. Teeuwen, Canoy-Herfens, Ouderzorg, Russel, Terwindt (Kerkdriel), Dericks & Geldens, de Vlamovenstraatklinker, de Ridder's schoorsteenbouw, e.a. Toch is het opvallend, dat de deelname van de baksteenindustrie niet bijzonder groot is; vele bekende firma's zijn afwezig, en de firma's, die wel aanwezig zijn, schijnen zich voor deze beurs te hebben gespecialiseerd op speciale producten: dunne formaten, handvorm (echt en namaak) en verglaasde steen. In het algemeen schijnt de industrie van andere gebakken bouwproducten meer heil in de Jaarbeurs te zien: zoo bv. de dakpannen, zoals de N.V. Bouwstoffen v/h A. E. Braat, de fabriek „de Valk" te Echt, Oosthoek & Zoon, Gebr. Oppelaar, Ouderzorg, van Rijn & Kloot, Teeuwen, Tiglia, Dericks & Geldens en de Woerdensche dakpannen- en steenfabrieken. Opvallend is, dat men zich meer en meer schijnt te gaan toeleggen op allerlei bijzondere kleurschakeringen; er is, naar het schijnt, een bepaalde, en mij persoonlijk verre van sympathieke, voorliefde voor allerlei soorten van groen te constateren. Men moet bepaald naarstig zoeken naar een gewone, goede, roode pan, en gesmoorde pannen heb ik, als ik mij wel herinner, in het geheel niet gezien.

Andere kleiprodukten zijn in goede sorteering voorhanden, zoo b.v. raamdorpelsteenen, gevelafdekkingen, traptreden enz. bij „de Porceleyne Fles", Martin & Co. (Chamotte-Unie, Geldermalsen), pannenfabriek „de Valk", Oosthoek & Zoon, van Rijn & Kloot, Tiglia, Ouderzorg, Tegels bij „de Porceleyne Fles", Goedewaagen-Gouda, Martin & Co., pannenfabriek „de Valk", „Mosa"-Maastricht, Gebr. Oppelaar, Ouderzorg, Russel, „de Sphinx", Tiglia e.a.

Op het gebied van speciale baksteenmaterialen zijn te noemen: de holle gewapende baksteenvloeren van de N.V. „Himex", welke voorheen werden gefabriceerd in België (Hennuyères), maar nu ook worden vervaardigd door de N.V. Woerdensche Dakpannen- en steenfabrieken, de „Moler"-steenen, de „Bendor"-steenen, zoowel voor wanden als voor holle gewapende baksteenvloeren: eigenlijk een holle betonvloer in den geest van de bekende „Arkel"-vloeren, maar met holle sparingslichamen van „Bendor"-materiaal.

Beton-artikelen zijn in groote menigte en verscheidenheid aanwezig. Ik noem als interessante nieuwigheid den hollen betonvloer, systeem-Netscher, welke in den handel wordt gebracht door de N.V. „Algem" te 's-Gravenhage; een vlakke holle plaatvloer, welke gebaseerd is op een normale wapening, waar overheen een laag van geheel tegen elkaar geschoven holle halfbolvormige lichamen van licht materiaal wordt geplaatst, die vervolgens worden ingebetonneerd. Het systeem laat, zoo noodig, ook het toepassen van bovenwapening toe, en leent zich, door zijn zeer gering eigen gewicht bij groote stijfheid, voor het maken van vlakke plaatvloeren van groote overspanning. Naar men mij mededeelde, zijn van dit vloersysteem nog officieele beproevingen ten overstaan van Bouw- en Woningtoezicht van de groote steden te wachten. Ik meen, dat wij dit systeem in het oog mogen houden, daar het interessante mogelijkheden in zich bergt.

De N.V. „Betondak" te Arkel is aanwezig met haar bekende producten. De N.V. „Betonwerf" te Amsterdam exposeert de aardige, vernuftige, en, naar het mij voorkomt, zeer doeltreffende betonnen „trektop" voor schoorsteenen. De N.V. „de Meteor" geeft acte de présence met haar zeer verzorgd product, waarvan als nieuwigheid valt te signaleren het z.g. „Articon", een betonproduct op natuursteenbasis, dat waarlijk bedriegelijk op 114

natuursteen gelijk. Eigenlijk te veel! Ik meen, dat de directie van deze fabriek wel gevoelig is voor bezwaren, die wij architecten tegen imitatie-producten zullen gevoelen, en er naar zal streven, het beton-karakter niet geheel te doen verloren gaan. Een kleine waarschuwing, dat de weg, dien men opgaat, niet zonder gevaar is, is misschien toch niet geheel overbodig.

De N.V. Oosthoek & Zoon exposeert diverse beton- en bimswaren; de N.V. Wernink eveneens. Ook hier beton-artikelen op natuursteenbasis, die iets minder dan die van „de Meteor" aan imitatie doen denken; voorts een eenvoudig en naar mijn meening goed systeem van beton-opzetters.

De N.V. „de Waal's Industrie" te Amsterdam vertoont haar bekende „de Waal"-betonpalen, bekend en zeer gewaardeerd product voor moeilijke fundeeringsgevallen.

Natuursteen is er niet veel. Ik noem de N.V. Pelt & Hooykaas te Rotterdam en de firma Joh. Beisterveld & Zoon te Utrecht, die, behalve verschillende soorten Duitse dakleien, ook de bekende roestbruine Noorsche leien vertoont voor dakbedekking en muurbekleding, benevens het uitermate fraaie en duurzame kwartsiet voor traptreden en vloeren.

Bij de houtproducten is het opvallend te zien, dat tal van vroeger geregeld verschijnende deurenfabrieken ontbreken. Ik noem van de aanwezigen de firma W. C. Hülsmann Jr. te Amsterdam (die ook goed verzorgd meubelwerk, en vitrines vertoont), „Aristos" te Naarden-Bussum, en de bekende „Overhead"-garagedeur.

Zijn dus de gewone timmerfabrieken weinig in aantal vertegenwoordigd, overstelpend is de menigte van verschillende bouwplaten, die, elk voor zich, pretendeeren het maximum aan geluid-, warmte- en vochtisolatie, voor zoo billijk mogelijke prijs, te praesteeren. Naast de Heraklith noem ik als verwante producten van dezelfde soort o.m. de „Nefa"-plaat, de Torfotekplaat, de Tektonplank, de Dempo-plaat, De houtvezelplaten: „Insulwood" en „Sundeala", „Lumbolite", „Gelria", „Masonite" met zijn broertjes „Quartboard" en „Presdwood", „Treetex", „Tentest" en „Beaverboard", benevens het alom bekende „Celotex", dat wel geen houtvezelplaat is, maar er in zijn eigenschappen veel op lijkt. Het is, geloof ik, gemakkelijker om op te noemen, welke boards er op deze beurs niet zijn. De aanschouwer duizelt en weifelt, wat hij van al deze hem zoo kwistig aangeboden voortreffelijkheden zal dienen te kiezen. . . . .

Triplex in tal van fraaie soorten, onmisbaar in onze hedendaagsche bouwtechniek, vindt men o.m. bij „Ret". Er zijn andere firma's, die ontbreken. . . . .

Bij de asbestproducten noem ik de Martinit-fabriek met haar tallooze soorten van asbestcementproducten, waarvan de pijpen en kanalen den laatsten tijd in verband met de moderne verwarmings- en ventilatietechniek meer en meer de aandacht trekken. De fraai afgewerkte aanrechtbladen met vast druipbord en gootsteen uit één stuk zijn een goed artikel; ik kan helaas de kleuren niet erg bewonderen. Voorts vindt men o.a. nog dergelijke producten bij N.V. Oosthoek & Zoon; de firma H. J. Vermeulen te Amsterdam exposeert de „Turnall" asbest bouwstoffen: brandvrij en isoleerend.

Afzonderlijk mag nog genoemd worden de „Limpet" gespoten asbestbekleding voor wanden en plafonds, tot het verkrijgen van oppervlakken met bepaalde, vooraf aan te geven acoustische eigenschappen. Het product ziet er fraai uit, is naar mijn meening tamelijk prijzig, en in zijn zachtere soorten zal het bij toepassing op kleinere hoogte dan 2 m uit den vloer wel bezwaren opleveren door zijn indrukbaarheid. Niettemin zal het in vele gevallen, waar een ruimte aan bepaalde acoustische eischen moet voldoen, ongetwijfeld een uitkomst blijken. In de „Cineac" te Amsterdam is het op groote schaal toegepast met goed resultaat.

De metaalproducten geven een incompleet beeld. Zoo ontbreken alle stalen-ramenfabrieken, die ik vroeger vele malen sterk ver-

tegenwoordigd zag. Ik kan in dit verband (en dan nog een beetje met de haren er bij gesleept) alleen noemen de „Ferma" kelderroosters met inbraakvrij rooster van de N.V. „Celotex". De firma J. A. C. Nering Bögél vertoont de „Elkington" putranden in verschillende maten en uitvoeringen, de firma van Gelder en van Ginkel haar metalen vitrines, winkelpuilen enz.

Stalen meubelen zijn er o.m. van D 3, Thonet, Veba. De laatste firma vertoont voorts haar bekende „Veba"-plaatradiatoren, en een nieuwe, zeer compacte en sierlijke radiatorkraan, die de aandacht waard is. Voorts vinden wij radiatoren bij de N.V. Continental radiatorfabriek te Bussum, die als nieuwigheid naar radiator vertoont met schuin gestelde leden, waardoor het warmte-effect door uitstraling wordt verhoogd. De N.V. Radiatoren Handel Mij, vertoont verschillende types van „National"-radiatoren en -verwarmingsketels.

Onder de bijzondere metaal-artikelen noem ik nog den aardigen „Dictator" deursluiser, die misschien nog niet aan alle lezers van ons blad bekend is, maar de aandacht verdient door zijn origineele en zinrijke constructie, terwijl hij bovendien niet duur is. Hij bestaat, behalve voor gewone draaideuren, in eenigszins gewijzigden vorm voor schuifdeuren en in een afzonderlijk, nieuw model, voor doordraaiende deuren.

Interessant is ook de stand van de firma Tesser te Nijmegen, met verschillende nieuwe en technisch voortreffelijk verzorgde uitvoeringen van zonneschermen, waaronder ik noem het „Velum"-zonnescherm, de oprolbare marquise, en een fraai uitgevoerd zonnescherm van groote breedte met gespannen rol, waardoor zeer groote lengten in één stuk zijn te maken, en zoo goed doorgeconstrueerd, dat een dergelijk scherm nog tot een breedte van 9 m door één man met de hand kan worden bediend.

Tot op dit punt heb ik in mijn verslag een zekere geleidelijke lijn kunnen vasthouden; deze lijn blijkt mij nu ten einde te zijn. Er resten mij nog een paar firma's te vermelden, die er een beetje buiten vallen, maar die ik volledigheidshalve niet wil vergeten.

ATELIERWONINGEN TE AMSTERDAM. ARCHITECTEN ZANSTRA, GIESEN EN SIJMONS.

Sinds een half jaar staat nu het atelierwoningen-gebouw aan den uitersten rand van zuidelijk Amsterdam. Dat het door zijn bewoners, schilders en beeldhouwers, die voordien in allerlei onmogelijke „accenten" en „hoekoplossingen" moesten huizen, gewaardeerd wordt, is wel zeker.

Voor de totstandkoming van dit gebouw is nagegaan, wat de meest dwingende eischen waren, die een bepaalde categorie menschen voor hun werk en leven aan hun behuizing mocht stellen. En daarna is bewust getracht aan deze eischen op de meest rationeele wijze te voldoen. In hoeverre dit gelukt is willen wij straks nader beschouwen.

Eerst is het van belang op te merken, dat het hier de architect is, die de verschillende fasen van den bovengeschetsten ontwikkelingsgang geleid heeft. Het is dus de architect die de sociale behoeften der maatschappij bestudeert, ze formuleert en er aan voldoet. Dit is een verschijnsel van den laatsten tijd, en het is waard er bij stil te staan, omdat het de verhouding maakt van den architect tot de gemeenschap en tevens betreft de standing van zijn beroep.

Is het namelijk juist, dat een architect a.h.w. opdrachten „creëert" in plaats van zich te bepalen tot zijn taak van bouwmeester en adviseur van een opdrachtgever?

De vraag stellen is haar beantwoorden.

Voor de standing van zijn beroep is het natuurlijk ten eenen-

Zoo exposeeren de firma's Stein & Takken te Utrecht en Key te Rotterdam hun asphaltproducten; de eerste met zekeren nadruk op dakbedekkingsmaterialen, de laatste op wegenmateriaal en vloeren. Bij dit laatste is een voor den architect wel waardeerbaar streven op te merken naar heldere kleuren: iets, wat tot heden bij asphalt maar zelden gelukt is. Stein en Takken vertoont voorts, evenals de Steenkolen Handel Mij, te Amsterdam verschillende koolteerproducten, als daar zijn gewone en gekleurde carbolineum, creosootverven, black varnish, enz. Voorts is nog te vermelden de Linoleumfabriek Krommenie, waarvan ik het z.g. vitlinoleum als nieuw product noem: een linoleum, dat instaat tusschen effen en graniet-linoleum, en de geringe besmettelijkheid van het laatste tracht te paren aan de fraaiere kleuren van het eerste. Ik vind het resultaat wel geslaagd.

Op het gebied van rubbervloeren is de Hevea-fabriek met een grooten en zorgvuldig uitgevoerden stand vertegenwoordigd. Als ik nog vermeld, dat de firma Ramondt & Co. het Pudlo vertegenwoordigt tot verhooging van de waterdichtheid van metselwerk en beton, en dat men bij de firma Weruméus Buning maquettes kan laten maken, heb ik mijn rondgang beëindigd. Ik onthoud mij uitdrukkelijk van het vermelden van verffabrikaten, die in tamelijk groot aantal aanwezig zijn. Het is mij een te gevaarlijk product, dan dat ik mij waag aan een beoordeeling op grond van wat men op een Jaarbeurs vertoont. Ik mag volstaan met de vermelding van den stand van het Comité „Mebes" (Meer en beter schilderwerk), waar men verschillende stalen van goed en minder goed schilderwerk kan aanschouwen. Toen ik er was, was ik blijbaar (een uur na de opening van de Jaarbeurs) nog te vroeg, want de stand was onvoltooid en onbeheerd. De toelichting, die bij de tentoongestelde monsters niet geheel overbodig mag heeten, is mij dus ontgaan. Ik vermoed, dat latere bezoekers van de Jaarbeurs ervan hebben kunnen profiteren.

v. d. S.

male onjuist dat de architect a.h.w. zou gaan leuren met plannetjes louter en alleen uit zakelijke overwegingen. Maar iets heel anders wordt het, wanneer een architect zich zijn sociale roeping bewust, aan sociale behoeften meent te kunnen voldoen, door het naar voren brengen van een project, waarachter hij met zijn volle overtuiging staat.

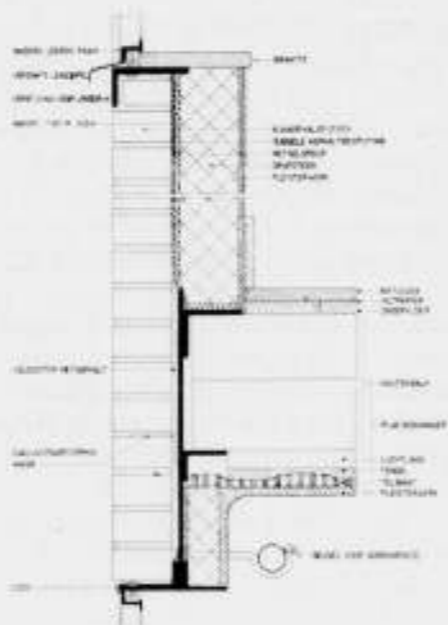
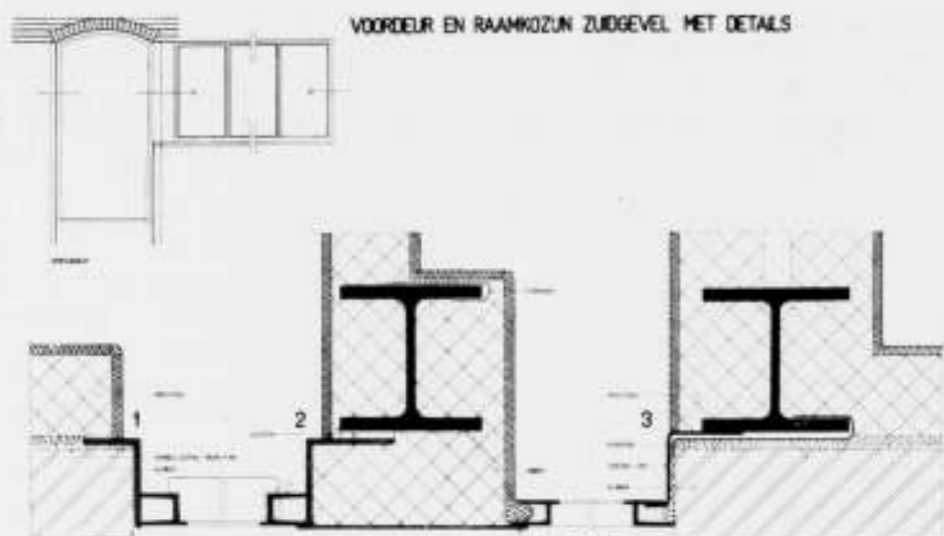
Wij moeten hierbij nuchter opmerken, dat hiertoe naast een groote mate van zelfvertrouwen en van zelfverzekerdheid ook een juiste dosis zelfkennis noodig is. Maar hoe is het heele oeuvre van Le Corbusier anders ontstaan dan zoo? En is hij geen architect?

Hoe is het nu in een tijd van groote versobering en dépressie mogelijk een woon-werkgebouw voor kunstenaars te stichten, terwijl talrijke pogingen daartoe in een economisch gunstiger tijd gefaald hebben? Wij herinneren in dit verband aan Berlage's kunstenaarshuis, aan Wijdeveld's plan voor de „Onafhankelijkken", aan van Epen.

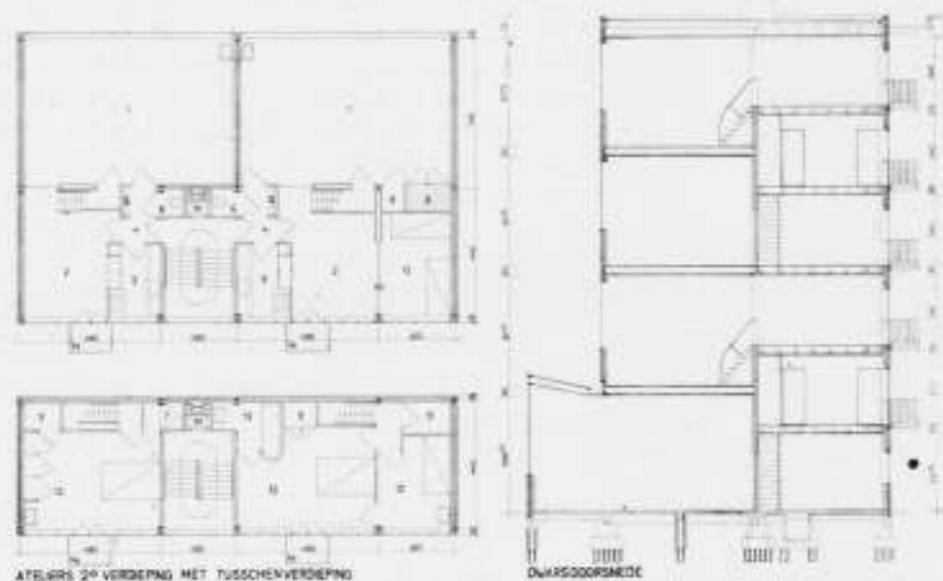
En hoewel het paradoxaal moge klinken, is het misschien juist aan die tijdsomstandigheden te danken, dat deze opgave nu wel gerealiseerd kon worden.

Men werd namelijk nu wel gedwongen het programma zoo beknopt mogelijk te houden en zich slechts in te stellen op de meest elementaire eischen van het wonen en werken van deze

VOORDEUR EN RAAMKOZIJN ZUIDGEVEL MET DETAILS

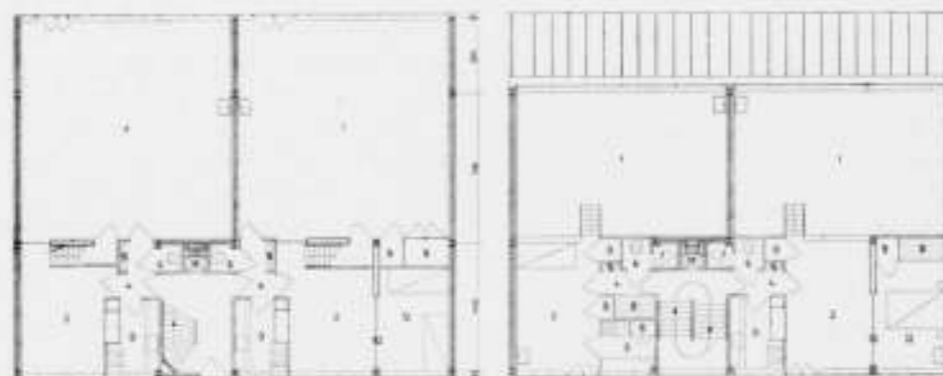

VERTICALE DOORSN. OVER NOORDEVEL (DUBBEL LIGGEN 750 cm.)

ATELIERS 2e VERDIEPING MET TUSSENVERDIEPING

DUBBELDOORSNEDEN

ATELIERS 1e EN 3e VERDIEPING

1. ATELIER	10. WOLVENBERG
2. BALKON	11. BAK
3. KEUKEN	12. TOEGANG
4. BATH	13. BOESCHAPPEL
5. W.C.	14. SLAFKAMER
6. TOEGANG	15. BALKON

ATELIERS BEG. GROND MET TUSSENVERDIEPING

VERTICALE

HORIZONTALE

DOORSN. OVER VERWARMINGSSCHOORSTEEN

ATELIERWONINGEN TE AMSTERDAM ARCHITECTEN ZANSTRA, GIÉSEN EN SIJMONS ZUIDGEVEL

groep mensen, met weglating van leesalen, gemeenschappelijke eetzaal, dakterrassen, enz. Hierdoor werd het mogelijk de opgave terug te brengen tot een normaal eigenbouwersproject met de daaraan verbonden economische mogelijkheden . . . . . en onmogelijkheden zouden we willen toevoegen. Want dat hier moest worden afgezien van kleine woongemakken als provisieberging (de keukens zijn op het zuiden), rijwielberging, spreekbuis in de trappenhuisen, is jammer. De constructie is uitgevoerd in staalskelet en de geluidsoverbrenging is navenant. Dat deze bouwwijze een rigoureuze isolatie en geluidsonderbreking eischt is bekend, dat dit niet ganschelijk te bereiken valt binnen het kader der exploitatierekening eens bouwondernemers eigenlijk ook . . . . .

In het plan is door het inbrengen van 6 woningen in de zuidelijke helft van het gebouw (met verdiepinghoogte van 2.40 m) tegenover 4 atelierverdiepingen in de noordelijke helft, de mogelijkheid ontstaan, verschillende types te maken, die ieder hun eigen voordelen bieden. Naar onzen smaak is het type met verhoogde woonétage t.o.v. het atelier het meest geslaagde in ruimtelijken zin.

Den architecten een pluim op den hoed voor de totstandkoming van dit werk, dat zooveel van hun toewijding en doorzettingsvermogen eischte.

Dat zij hierin nooit geslaagd zouden zijn zonder de welwillende houding der verschillende gemeentelijke diensten, zal een ieder bij het beschouwen der plannen wel duidelijk zijn. In totaal zijn 7 ontheffingen der bouwverordening verlaend, terwijl het reeds vastgestelde uitbreidingsplan gewijzigd moest worden om deze eerste streepbebouwing mogelijk te maken. Dit zijn dingen

waarvoor de voorstanders van het nieuwe bouwen zich zeer erkentelijk moeten toonen, en die er op wijzen, dat ook in Amsterdam bij de overheid de inzichten betreffende uitbreiding en bebouwing zich wijzigen, waarover wij ons slechts mogen verheugen. Al met al een stap in de goede richting.

A. KOMTER.

Technische toelichting.

De atelierwoningen, gelegen aan de Uiterwaardenstraat en de Zomerdijkstraat, zijn geconstrueerd in staalskelet. Binnen- en buitenmuren hebben nergens een dragende functie. Ook de ramen en de balkons zijn aan het skelet bevestigd en zijn alle gesteld voordat met metselen werd begonnen.

De buitenmuur van noord- en zuidgevel (uiteraard alleen maar borstweringen) bestaan uit een halve steen klinker, waterdicht gemaakt met een dubbele asphalt-bespuiting en waartegen aan de binnenzijde een drijfsteenwandje, dik 9 cm is gemetseld. In tegenstelling met de gebruikelijke wijze is hier de asphalt-bespuiting niet aan de binnenzijde van den muur aangebracht, direct onder het stucadoorwerk, daar de dunne pleisterlaag het condensatie-vocht niet voldoende kan absorberen; de 9 cm drijfsteen is hiervoor echter voldoende.

Den westgevel, die niet beschermd is door lekdorpels, construeerden wij als spouwmuur, per verdieping opgevangen op het staalskelet, en bestaande uit een buitenspouwmuur van een halve steen, waartegen een klamp en een binnenspouwmuur van 9 cm drijfsteen.

De binnenspouwmuur van den verwarmingsschoorsteen is onafhankelijk van het staalskelet gefundeerd op den keldervloer.

PLATTEGRONDEN, DOORSNEDE EN DETAILS VAN DE ATELIERWONINGEN AAN DE ZOMERDIJKSTRAAT TE AMSTERDAM Z ARCHITECTEN ZANSTRA, GIÉSEN EN SIJMONS

ATELIERWONINGEN TE AMSTERDAM
ARCHITECTEN ZANSTRA, GIESEN EN SIJMONS

ATELIERWONINGEN TE AMSTERDAM
ARCHITECTEN ZANSTRA, GIESEN EN SIJMONS

Alle binnenmuren welke een scheiding vormen tusschen woningen (zie ook doorsnede), zijn geconstrueerd als spouwmuren van drijfsteen dik 9 cm.

In de spouw zijn de windverbanden weggewerkt. Alle drijfsteenwanden staan op ijzer, om scheuren zoo veel mogelijk te voorkomen.

De vloerconstructies van de verdiepingen zijn normaal, d.w.z. zij bestaan uit houten balken en plafondhangers. Echter gebruikten wij in plaats van riet, cocosvezel (z.g. telamat).

De begane grondvloeren zijn van beton.

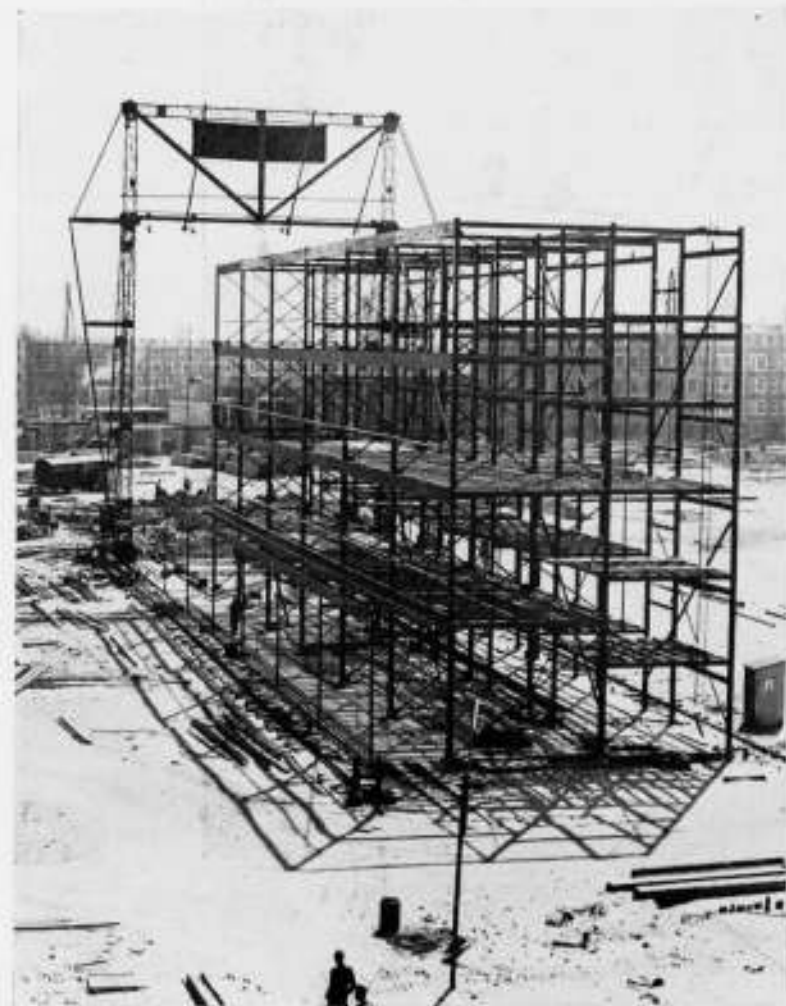
In de beeldhouwersateliers zijn deze vloeren afgedekt met houten blokjes, om het geluid van het hakken te dempen, voor de warmte-isolatie en tegen het beschadigen van scherpe instrumenten.

In het bijzonder willen wij opmerkzaam maken op de wijze, waarop wij de verticale aansluiting van ijzeren ramen met metselwerk waterdicht hebben geconstrueerd. Namelijk hebben wij het raamprofiel met de ijzeren kolom door een plaatijzeren hoek verbonden, waardoor het doordringen van het vocht absoluut is buiten gesloten. (Zie tekening).

Voor den aansluitenden woningbouw, welke niet in staalskelet is uitgevoerd, hebben wij een soortgelijke waterkeering toegepast. Het werk is uitgevoerd door de firma S. Bijl en C. A. Rendse.

Onderaannemer voor het staalskelet en de ijzeren ramen was de firma de Vries Robbé & Co.

ZANSTRA, GIESEN & SIJMONS,
Architecten.

HET STAALSKELET VAN DE ATELIERWONINGEN TE AMSTERDAM TIJDENS DE UITVOERING

OFFICIEELE MEDEDELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No.10 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 23 MAART 1935 No.12

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. Ledenvergadering van den B.N.A.

De eerstvolgende ledenvergadering zal gehouden worden op Zaterdag 13 April a. s. te Utrecht.

Het voornaamste punt van de agenda van deze vergadering zal zijn het bepalen van het standpunt van den B.N.A. ten opzichte van de overeenkomsten tusschen de verschillende belanghebbenden in het bouwvak, zooals die in enkele streken en gemeenten reeds zijn afgesloten of in voorbereiding zijn.

Nadere berichten in het volgende nummer.

Het Bestuur van den B.N.A.

A. ET A. OFFICIËLE MEDEDELINGEN. ADMINISTRATIE-ADRES FRANS VAN MIERISSTRAAT 107, TELEFOON 27707.

Causerie over Theaterbouw op Woensdag 27 Maart, des avonds 8¹/₂ uur, in de grote zaal van het Gebouw Heystee te Amsterdam.

In verband met de verschillende voorgenomen Schouwburgplannen heeft het Bestuur één der leiders van het „Amsterdams Toneel”, den heer A. Defresne, bereid gevonden voor de leden en introducés zijn inzichten uiteen te zetten over „het nieuwe theater en waaraan het zal hebben te voldoen”.

Introducities dienen schriftelijk te worden aangevraagd bij het Bestuur.

Jaarvergadering op Vrijdag 12 April, des avonds 8 uur, in de grote zaal van het Gebouw Heystee te Amsterdam.

Voorlopige Agenda.

1. Notulen.
2. Ingekomen stukken, mededelingen.
3. Verslag van den Secretaris.
4. Verslag van den Penningmeester.
5. Verslag van de Commissie van Redactie van het B.W.A.
6. Verslag van de Commissie van Verificatie.
7. Verkiezing van twee bestuursleden.
8. Rondvraag.

Toelichting punt 7.

De heren Ir. H. T. Zwiens en Van der Wilk treden af en stellen zich niet herkiesbaar.

Op de voordracht, waaruit de verkiezingen zullen plaats vinden, worden geplaatst alle leden welke candidatuur door tenminste 5 leden schriftelijk bij het Bestuur tot uiterlijk 26 Maart a.s. wordt gesteld.

K. v. d. WILK, Secretaris.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN
EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUYSSEN, REDACTEUR
A. E. E. DE VRIES, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR. 23 MAART 1935 NR 12

ALGEMEEN UITBREIDINGSPLAN VAN AMSTERDAM.

In November 1934 verscheen het „Algemeen Uitbreidingsplan van Amsterdam”, een in kleuren uitgevoerde kaart op schaal 1 : 25000 met een zeer uitvoerige Nota van Toelichting en verschillende bijlagen.

Wij reproduceeren hierbij deze kaart ¹⁾ en geven daarbij een uittreksel van de Nota van Toelichting. (Red.)

„De totstandkoming in 1901 van de Woningwet” aldus de heer Ir. W. A. de Graaf, Directeur van den Dienst van Publieke Werken, in zijn Voorwoord, „waarin de gemeentelijke plichten en bevoegdheden ten aanzien van de uitbreidingen voor het eerst wettelijk werden geregeld, heeft de zorg voor den stadsuitleg verheven tot onderwerp van gemeentelijke bemoeiing bij uitnemendheid.”

Hij wijst er op, dat sedert dat gedenkwaardige jaar ook Amsterdam menig plan voor uitbreiding heeft opgemaakt. Het waren steeds zoogenaamde „partieele” plannen, waardoor rondom de bestaande stad een kring van groote nieuwe wijken werd geschapen, welke het algemeene beeld van het stadslichaam zeer sterk hebben gewijzigd.

„Zonder te uitvoerig in te gaan op de redenen, welke tot deze — trouwens voor de meeste steden in binnen- en buitenland geldende — broksgewijze uitbreiding hebben geleid, moge hier worden volstaan met de opmerking, dat de zeer sterke en snelle groei de stad telkenmale deed opdringen tot tegen haar grenzen, welke eerst na langdurige en moeizame onderhandelingen als het ware voetje voor voetje werden verruimd, totdat eindelijk de groote annexatie van 1921 de zoo dringend noodige bewegingsvrijheid verschafte.

Overigens mag ter verklaring worden aangevoerd, dat het stedenbouwkundig inzicht, dat een algemeen uitbreidingsplan den grondslag moet vormen voor elke partieele uitbreiding, slechts langzamerhand, op grond van de opgedane ervaringen, algemeene erkenning heeft gevonden, zoodat het zelfs eerst bij de laatste herziening van de Woningwet in 1931 een practisch uitvoerbare wettelijken grondslag heeft gekregen.”

„Voor de door de annexatie in 1921 aan het stadsgebied toegevoegde gedeelten bleven de eertijds door de daarbij betrokken gemeenten vastgestelde uitbreidingsplannen gelden, hoewel deze natuurlijk geenszins waren ingericht naar de eischen, welke de moederstad daaraan moest stellen. Zaak was dus allereerst te trachten, daarvoor andere plannen op te maken, waarbij het bestaan der oude plannen met de daaruit afgeleide vermeende of verkregen rechten der grondeigenaars en bouwexploitanten zich al spoedig deed gevoelen als factor, die het opmaken van een stedenbouwkundig goed verantwoord plan zeer ernstig in den weg stond.

¹⁾ De kaderlijnen geven verticaal de richting Noord-Zuid, horizontaal de richting Oost-West.

De ernstige woningnood, die inmiddels ter hand genomen Rijks- en Provinciale wegenplannen, het vraagstuk der spoor- en waterwegen, ziedaar eenige van de brandende problemen, die eenzijdig tot spoedige beslissing en uitvoering noopten, anderzijds bezonnen studie en overleg met vele instanties dringend vereischten.”

Bij de voordracht van 22 Januari 1926 werd door B. en W. het door den toenmaligen Directeur van P.W. opgemaakte Schemaplan voor Groot-Amsterdam aan den Gemeenteraad voorgelegd, een plan, dat als eerste poging om tot een algemeen uitbreidingsplan te geraken, sterk de aandacht trok en, naast waardeering, ernstige critiek uitlokte. Deze critiek richtte zich o.m. op het gemis van een door grondige studie van de verschillende voor het plan maatgevende factoren van economischen en socialen aard te verkrijgen grondslag voor het schemaplan.

Een en ander is aanleiding geweest dat op 23 Februari 1928 besloten werd een afdeling Stadsontwikkeling en Stadsuitbreiding als onderdeel van den Dienst Publieke Werken in te stellen. Deze afdeling begon haar taak in Maart 1929 en zij bepaalde die niet alleen tot het ontwerpen van het algemeen uitbreidingsplan. Zij werd van meet af aan ingeschakeld bij de behandeling van de talrijke overige bemoeienissen op stedenbouwgebied van den Dienst van P.W., o.a. de voorbereiding van 3 partieele plannen, in West, in Zuid, en in Noord en een plan voor de binnenstad, deze laatste om te vermijden dat door het vaststellen van inmiddels onvermijdelijk geworden partieele uitbreidingen, fouten zouden worden gemaakt, die de toekomstige uitbreiding zouden kunnen bemoeilijken.

Daarbij kwam de volledige organisatie van de Afdeling eerst geleidelijk tot stand, zoodat de afdeling pas in den zomer van 1931 als voltallig kon worden beschouwd.

Na een tot het uiterste opgedreven arbeidsinspanning was na 4 jaar het Algemeen Uitbreidingsplan zoover gereed dat een ontwerpplan met uitvoerige nota van toelichting op 30 Juni 1930 aan den Wethouder van P.W. kon worden gezonden. Het Gemeentebestuur heeft over dit ontwerp talrijke adviezen ingewonnen.

„De ontvangen adviezen”, aldus besluit de heer de Graaf zijn Voorwoord „gaven aanleiding het oorspronkelijk ontwerp op enkele ondergeschikte plaatsen te herzien en aan te vullen, zoodat mag worden aangenomen, dat de richtlijnen in het hierbijgaande „plan in hoofdzaak” schaal 1 : 25.000 neergelegd en in achterstaande nota van toelichting nader toegelicht en omschreven, inderdaad den grondslag zullen kunnen vormen, waarop Amsterdam zich in de toekomst zal kunnen ontwikkelen tot een goed geoutilleerde en tevens schoone stad.”

Ten einde het overzicht over de verschillende ontwerpen, die in de niet minder dan 169 pagina's tellende nota van toelichting worden behandeld te vergemakkelijken, laten wij hieraan een opgave van de Hoofdstukken voorafgaan:

- Hoofdstuk I: Historisch overzicht.
- .. II: Ontwikkelingsmogelijkheden.
  - .. III: Verdere gegevens van algemeen aard (zandrapport, boschrapport, IJ-oeververbinding, spoorwegplannen Oost e.d.).
  - .. IV: Omvang en type van de toekomstige stad.
  - .. V: De intercommunale verbindingen te land en te water.
  - .. VI: Werkgebieden (havens en industrieterreinen e.d.).
  - .. VII: Tuinbouw, landbouw en veeteelt.
  - .. VIII: De woonwijken.
  - .. IX: Ontspanning.
  - .. X: Het grachtenstelsel.
  - .. XI: Het locale hoofdverkeerswegennet.
  - .. XII: Bijzondere voorzieningen. (Begraafplaatsen, tentoonstellingsterrein).
  - .. XIII: De voor verschillende bestemmingen in het plan gereserveerde terreinen.
  - .. XIV: Ophooging en onteigening.
  - .. XV: Besluit. (Beschrijving der perspectieftekeningen, te volgen werkprogramma).

In deze Nota van Toelichting zijn opgenomen, behalve de kaart van het Algemeene Uitbreidingsplan zelf op schaal 1 à 25.000, 8 speciale kaarten, een plan in hoofdzaak schaal 1 à 50.000 (overeenkomende met de hierbij gevoegde kaart in kleuren) en 22 afbeeldingen van kaarten en stadsdetails benevens 5 staten. Voorts is de Nota van Toelichting vergezeld van een bundel Bijlagen, waarin zeer uitvoerig de werkwijzen en de uitkomsten van het wetenschappelijk onderzoek van de economische, sociologische en stedenbouwkundige factoren, die de ontwikkeling van de stad hebben bepaald, worden beschreven. Aangezien de uitkomsten dezer studies tot basis zijn genomen van het Algemeen Uitbreidingsplan, vindt men die uitkomsten als punt van uitgang bij de bespreking der verschillende onderwerpen in de hoofdstukken van de Nota van Toelichting terug. Voor de beoordeeling van het Algemeen Uitbreidingsplan zijn de voor de studie van hedendaagschen stedenbouw in 't algemeen en voor de kennis van Amsterdam als stad in 't bijzonder zeer waardevolle Bijlagen dan ook slechts zoover direct van gewicht, wanneer het voor de beoordeeling inderdaad noodig blijkt, in een onderdeel in het wetenschappelijk survey-werk door te dringen.

Hier zij nog vermeld waarop de Bijlagen betrekking hebben:

- Bijlage I: Functie en inrichting van de Havenuitbreiding in het Westen der stad (behoort bij Hoofdstuk VI, Werkgebieden).
- .. II: De oppervlakte industrieterreinen. (idem).
  - .. III: Rapport inzake de wenschelijkheid en mogelijkheid van het reserveeren van terreinen voor tuinbouw bij de uitbreiding der stad (behoort bij Hoofdstuk VII: Tuinbouw etc.).
  - .. IV: Het aantal woningen, waarop in het plan gerekend moet worden (Hoofdstuk VIII: De woonwijken).
  - .. V: De voorziening in de behoefte aan parken, sportterreinen, volkstuinten en schoolwerktuinen en algemeene recreatie terreinen (behoort bij Hoofdstuk IX: Ontspanning).
  - .. VI: Waterstaatkundige toestand, waterverversing en rioleering van Amsterdam (behoort bij Hoofdstuk X: Het grachtenstelsel).
  - .. VII: Berekening van de benodigde oppervlakte aan begraafplaatsen (behoort bij Hoofdstuk XII: Bijzondere voorzieningen).
  - .. VIII: Het gereedmaken van gronden voor bouwterrein, voor wegen, voor parken en sportterreinen in de

toekomstige stadsuitbreiding (behoort bij Hoofdstuk XIV: Ophooging en onteigening).

De Bijlagen beslaan 241 pagina's tekst, en zijn uitgerust met 2 kaarten, 23 afbeeldingen en 41 staten.

De hoofdstukken van de Nota van Toelichting op den voet volgend, maken wij eerst melding van

Hoofdstuk I: Historisch overzicht.

Deze historische beschouwing is zeer beknopt en heeft uitsluitend betrekking op Amsterdams stedenbouwkundige ontwikkeling. Deze bevat, naar we lezen, 4 karakteristieke tijdperken te weten

- de 1e periode, gedurende welke de stad groeide van gehucht tot Zeehaven.
- de 2e periode, waarin de stad ommuurd werd (waarbij bij elke uitleg een plan noodig was),
- de 3e periode, welke reeds in den modernen tijd valt en alle kenmerken toont van het eerste stadium der technische ontwikkeling, en
- de 4e periode, die van den laatste tijd, waarin een reactie op de 3e periode valt waar te nemen.

„En zoo heeft Amsterdam zich dan ontwikkeld tot de stad, zooals wij die heden ten dage kennen. Een stad, die haar opkomst oorspronkelijk heeft te danken aan een economisch zeer goede ligging en daarnaast aan de onverwoestbare levenskracht van haar bevolking. De innerlijke geestkracht, die haar na tijden van rampspoed en tegenslagen steeds weer ongebroken deed opstaan en die zich steeds weer in den, als geheel genomen, zoo stijlvollen opbouw der stad heeft geuit, is wel de schoonste traditie, die van vorige geslachten op het huidige is overgedragen. Zij zal ons helpen de tegenwoordige moeilijkheden te overwinnen en de tekortkomingen aan te vullen.”

Van deze tekortkomingen wordt wel het meest gevoeld het gebrek aan parken, en aan „natuurschoon”. Voorts worden genoemd gebrek aan ééngesinshuizen, goede scheepvaartverbindingen, en goed gelegen industrieterreinen.

„De sterke uitgroeiing van de nederzetting aan den overkant van het IJ heeft zich, door de daaruit voortgevloeide gevolgen, als een stedenbouwkundige fout doen kennen”, lezen wij voorts. En tot besluit:

„Intusschen heeft de in binnen- en buitenland opgedane ervaring ertoe geleid, het stedenbouwkundig inzicht te verdiepen en daardoor te vervormen. Wij weten nu, dat uitbreidingsplannen niet behooren te worden opgemaakt zonder dat de algemeene richtlijnen voor de ontwikkeling der geheele gemeente zijn uitgestippeld. Wij weten ook, dat deze richtlijnen voor de ontwikkeling van een stad als Amsterdam eigenlijk niet kunnen worden opgesteld, zonder dat de mogelijkheid van ontwikkeling van het gewest, waarin Amsterdam als kernstad is gelegen, is bestudeerd. En met het doordringen van deze nieuwere inzichten, die ook aan de hoofdstad niet onopgemerkt voorbij zijn gegaan, blijkt een nieuwe fase in haar ontwikkeling te zijn ingeluid. Een fase, waarin het statistisch vooronderzoek, de „survey”, een steeds belangrijker deel van de voorbereiding van uitbreidingsplannen en gewestelijke plannen zal gaan vorderen.”

Hoofdstuk II: Ontwikkelingsmogelijkheden. Te Amsterdam wordt de in Nederland unieke toestand aangetroffen, dat er reeds veertig jaar een gemeentelijk Statistisch Bureau bestaat. Dit heeft het statistisch vooronderzoek voor het Algemeen Uitbreidingsplan in een perfectie kunnen doen geschieden, die anders wellicht niet mogelijk zou zijn geweest. De berekening van de te verwachten toeneming der bevolking is opgezet met toepassing van de z.g. methode Wiebols (d-

berekening is uitvoerig beschreven in de „Studie betreffende den toekomstigen bevolkingsaanwas”).

„De berekening werd gebaseerd op de redeneering, dat het verloop der bevolking in het verleden is ontstaan onder de inwerking van de demografische factoren geboorte en sterfte en vestiging en vertrek en dat deze factoren ook het verloop der bevolking in de toekomst zullen bepalen. Deze factoren zijn dus ook voor zich onderzocht.

„Het cijfer voor de toekomstige vruchtbaarheid werd aangenomen op grond van vergelijking met verschillende steden in het binnenland; hieruit kon, in verband met den leeftijdsopbouw volgens na 10 jaren het te verwachten verloop van de geboorten worden berekend. Voor de sterfte werd gebruik gemaakt van de sterftetabellen, waarbij werd aangenomen, dat de sterftetabellen voor de verschillende leeftijden in de toekomst een voortgezette verbetering zouden vertoonen. Ook met den invloed van vestiging en vertrek werd, hoewel Amsterdam van 1900 af geen belangrijke bevolkingsaanwas, noch ook het tegendeel uit dezen hoofde boekte, rekening gehouden. Dit was noodig, omdat bepaalde leeftijdsgroepen regelmatig een vestigingsoverschot, andere daarentegen een vertrekoverschot vertoonen; de leeftijdsopbouw ondergaat dus zeer den invloed van de migratie. Aangenomen is, dat dit dus ook in de toekomst het geval zal zijn”.

Op deze wijze is berekend dat de toekomstige groei van Amsterdam steeds afnemend zal zijn en dat ten slotte een hoogtepunt bereikt zal zijn omstreeks het jaar 2000, met een bevolking van rond 900.000 zielen (d.i. zonder rekening te houden met de mogelijkheid van het optreden van vestigingsoverschotten).

Met dit cijfer, te beschouwen als minimum, moet dus in ieder geval rekening worden gehouden.

Daarna is een berekening opgezet waarbij het optreden van vestigingsoverschotten, als gevolg van de meerdere economische aantrekkingskracht van het toekomstige Amsterdam, in aanmerking is genomen (echter niet op de manier van een „economische schatting”, maar volgens een methode die een praktisch bruikbaar cijfer aangeeft).

Een maximum bleek nu met een zekere mate van waarschijnlijkheid te kunnen worden gesteld op 1.100.000 zielen. Hiermede waren dus verkregen een boven- en benedengrens voor de te verwachten bevolking van Amsterdam. Het was nu mogelijk, zich een duidelijk denkbeeld te vormen omtrent de orde van grootte, het type en de voor allerlei doeleinden benodigde oppervlakte der toekomstige stad.

Omdat Amsterdam kernstad is van een gewest, zoodat er een mutuele invloed is van de stad op het gewest en van dit op de stad, is getracht de invloedssfeer van Amsterdam op het gewest te bepalen.

De afbeeldingen 3, 4 en 5 van de nota nu bakenen het invloedsgebied naar het noorden af tot dat deel van Noord-Holland, dat afgesneden wordt door een lijn van af Schoorl tot Oosthuizen (iets ten Z. van Hoorn), naar het zuiden tot de geheele provincie Utrecht.

In dit groote studiegebied werden als te bestudeeren objecten gekozen: het Gooi, Haarlem en Omstreken, verder Kennemerland en de Zaanstreek. (Naar het Z.W. sluit het gebied aan, waarvoor door de technische diensten in den Haag en Rotterdam soortgelijke onderzoeken zijn verricht).

De Nota van Toelichting geeft vervolgens een beschrijving van deze studie aan de hand van afb. 6, 7 en 8 en kaart B. 1)

„Dat de voorbereiding van een streekplan urgent wordt, volgt uit de snelle ontwikkeling van verschillende deelen uit het „verre gebied” lezen wij.

„De gemeenten in het Gooi, waar langzamerhand algeheele ver-

1) Ter toelichting geven we hier een reproductie van de in kleuren uitgevoerde afb. 7.

AFB. 7 VAN DE NOTA VAN TOELICHTING

nietiging van het natuurschoon dreigde, hebben het voorbeeld van samenwerking gegeven. Meer zorg baart de ontwikkeling van het gebied aan den mond van het Noordzeekanaal. Deze ontwikkeling zal Amsterdam met aandacht moeten volgen, opdat het primaire belang niet in het gedrang kome.

Ten slotte wordt in dit hoofdstuk het euvel besproken van het bestaan van verschillende gemeentegrenzen, die zoodanig zijn komen te liggen, dat zij stedenbouwkundig tot elkaar behorende gebieden fiscaal en administratief van elkaar gescheiden houden.

„Het ware te wenschen, dat voor dit overal in Nederland voorkomende euvel een behoorlijke oplossing kon worden gevonden. Ook hierbij zal een streekplan waarschijnlijk den eenig bruikbaren grondslag kunnen vormen, om tot een rationeeler gemeentelijke indeeling te geraken”.

Hoofdstuk III. Verdere gegevens van algemeen aard.

1e. Het vraagstuk of Amsterdam in de toekomst moet blijven voortgaan de bouwterreinen op te hoogen of wel, dat op de daarmede gepaard gaande hooge kosten kan worden bespaard door niet of slechts weinig op te hoogen, is door een speciaal door het Gemeentebestuur ingestelde Commissie bestudeerd en de resultaten van dat onderzoek zijn neergelegd in het z.g. Zandrapport.

De Commissie heeft als hare meening te kennen gegeven dat:

- a. de uitbreiding van de stad binnen de ringbaan als opgehoogde stad dient te worden uitgevoerd;
- b. voor de uitbreiding buiten de ringbaan elk geval afzonderlijk moet worden nagegaan, in verband met de samenstelling van het algemeen uitbreidingsplan;
- c. indien tot aanleg van een polderstad zou moeten worden besloten, het stratennet zou moeten worden uitgevoerd volgens het z.g. „kunettensysteem”, teneinde het zoo hinderlijke nazakken der wegen zooveel mogelijk te beperken.

Het voornaamste uit het rapport is opgenomen als Bijlage VIII: ook een beschrijving van het hier genoemde, nog niet op groote schaal uitgevoerde „Kunettensysteem”.

2e. De Gemeenteraad heeft verder in zijn vergadering van 28 November 1928 besloten tot den aanleg van een groot Boschpark op de terreinen tusschen het Nieuwe Meer en den Poel, waarna een studiec ommissie werd ingesteld ten einde te onderzoeken, welke eischen aan den aanleg van zulk een boschcomplex op kleigrond moeten worden gesteld.

De Commissie kwam in haar z.g. Boschrapport tot de conclusie, dat de aanleg van het bosch zeer goed mogelijk was. Door deze uitspraak van deskundigen kan het Boschpark als vaststaand in het uitbreidingsplan worden opgenomen.

3e. De Commissie van de bestudeering van de middelen om aan

de bezwaren tegemoet te komen van den hinder dien het toenemende landverkeer van het waterverkeer ondervindt en omgekeerd, heeft in haar rapport geadviseerd deze bezwaren op te heffen door den aanleg van een kanaal voor het doorgaande scheepvaartverkeer in Noord-Zuid-richting ten Westen van de Amsterdamsche bebouwing, het z.g. „Kanaal om de West”. Dit Kanaal werd noodig geacht en met dezen eisch is in het uitbreidingsplan rekening gehouden.

4e. Door den Dienst van de P.W. is een rapport uitgebracht over het vraagstuk van de verbinding der IJ-oeveren.

We lezen hierover:

„Hoewel het maken van een tunnel uitsluitend voor autoverkeer onder het IJ volgens een bepaald tracee technisch uitvoerbaar wordt geacht, is in het rapport aangetoond, dat zulks, nog afgezien van de hoge kosten, om verkeerstechnische redenen (te sterke concentratie van het Noord-Zuid-verkeer op één punt van de binnenstad) onaanvaardbaar moet worden geacht. In de plaats daarvan wordt een betere oplossing voorgesteld, n.l. de aanleg van een vaste overbrugging bij Schellingwoude en van een auto- (en spoorweg-)tunnel bij de Hembrug (welke dan zou vervallen). Door langs deze beide „vaste” verbindingen het interlocale autoverkeer af te leiden, zal het mogelijk zijn, het locale verkeer met ponten te blijven bedienen, mits de stad aan de overzijde van het IJ zoo min mogelijk wordt uitgebreid. Hier werden dus voor het uitbreidingsplan zeer belangrijke richtlijnen gevonden”.

5e. Vervolgens wordt gewezen op het schemaplan voor de binnenstad, dat als richtlijn door den Gemeenteraad is aanvaard, zoodat op dit schema werd doorgewerkt.¹⁾

6e. Ten slotte zijn daar de spoorwegplannen-Oost, die de opheffing beoogen van de talrijke kruisingen à niveau, die thans het verkeer ernstig belemmeren.

Deze plannen zijn thans definitief vastgesteld en reeds in een stadium van uitvoering.

Behalve de technische constructies voor de nieuwe onderdoorgangen omvatten ze een nieuw Muiderpoortstation en het nieuwe Amstelstation, dat ter hoogte komt van de Berlagebrug en het Weesperpoortstation zal vervangen.

Hoofdstuk IV. Omvang en type van de toekomstige stad.

De studie van den minimum en maximum bevolkingsaanwas leidde tot de verrassende gevolgtrekking, dat het niet alleen mogelijk doch zelfs geboden is, het algemeene uitbreidingsplan zoodanig in te richten, dat het een beeld geeft van de toekomstige stad, in haar uiteindelijke vorm, dus als een afgerond en als het ware afgesloten stedenbouwkundig gebied.

Dit programmapunt wijkt sterk af van den tot dusver in binnen- en buitenland bij het opmaken van uitbreidingsplannen gevolgden gedachtengang. Het is op stedenbouwkundig gebied een novum en de begrijpelijke moeilijkheden aan het ontwerpen van een plan op dezen grondslag werden niet onderschat.

„Kort samengevat lag het probleem dus zóó, dat een plan moest worden ontworpen, voor de toekomstige stad van zoodanige grootte en inrichting, dat zij, als haar ontwikkeling niet verder zou blijken te gaan, in dien staat een gaaf geheel zou vormen, terwijl een verdere ontwikkelingsmogelijkheid niet uitgesloten mag zijn”.

De oplossing van dit eenigszins dualistische probleem werd uiteraard beheerscht door de keuze van de grootte en het type van de stad, waarvoor het plan ontworpen moet worden.

Om technische redenen nu is het gewenscht gebleken, bij het bepalen van den omvang van de toekomstige stad rekening te

houden met een toekomstige bevolkingsgrootte van rond 960.000 inwoners.

Wat het type van de toekomstige stad aangaat, behoeft het geen betoog, dat dit belangrijke punt uitvoerig wordt besproken. De Nota van Toelichting wijst er op dat er, behalve het motief dat de beperkte groei van de bevolking geen dringende noodzaak naar voren brengt tot den gedecentraliseerden stadsvorm over te gaan (het is vooral het schrikbeeld van de miljoenenstad, dat de tuinstadgedachte heeft doen ontstaan), bovendien positieve redenen zijn, welke er toe hebben geleid den centralen stadsvorm als systeem voor de stadsuitbreiding te handhaven, zij het dan met de mogelijkheid met één of meer tuinsteden, die nabij Amsterdam zullen kunnen ontstaan, rekening te houden.

Onder de nader aangeduide redenen wordt in het bijzonder de aandacht gevestigd op het feit, dat de bedrijven geen neiging vertoonen zich te decentraliseeren. Mochten enkele bedrijven de stad verlaten hebben, het meerendeel daarvan heeft zich toch weer gevestigd in de nabij Amsterdam gelegen plaatsen. Het is mogelijk gebleken het uitbreidingsplan zoodanig in te richten, dat de nieuwe woonwijken den woonvorm van de ideale tuinstad zeer nabij zullen komen.

„Mocht in de toekomst toch blijken, dat het thans opgemaakte plan van Amsterdam niet voldoende ruimte biedt voor een eventueel verdergaanden groei, dan zou kunnen worden overwogen, deze meerdere bevolking in een of meer tuinsteden onder te brengen. Het ontworpen plan sluit deze mogelijkheid zeker niet uit. Integendeel, bij het opmaken van het ontwerp werd daarmede volkomen rekening gehouden. Het ligt echter voor de hand, dat dergelijke plannen eerst nader onder de oogen kunnen worden gezien, wanneer omtrent de noodzakelijkheid daarvan eenige zekerheid is verkregen. Het is in ieder geval niet gewenscht zulks te doen, voordat door het opmaken van een bestemmingsplan voor de geheele streek, het reeds bepleite z.g. gewestelijke plan, is komen vast te staan of er met de vestiging van zulke complexen rekening moet worden gehouden, en zoo ja, welke terreinen daarvoor dan in aanmerking komen.

„Ten slotte moge, alvorens tot de gedetailleerde beschrijving van het algemeen uitbreidingsplan over te gaan, nog worden opgemerkt, dat het over het algemeen mogelijk is gebleken, hetzij natuurlijke, hetzij kunstmatige, stedenbouwkundig goed verantwoordte begrenzingen voor het plan te vinden. Slechts in het Zuidelijke en Zuidoostelijke gedeelte was dit niet het geval en moest het ontwerp noodgedwongen tot zelfs buiten de gemeentegrenzen worden voortgezet. Met name was dit noodig voor het boschplan, voor het industriegebied in den Duivendrechtse polder en voor de geprojecteerde verbinding van den Provincialen ringweg met de vaste overbrugging bij Schellingwoude, terwijl voor het bebouwingscomplex op Amsterdams gebied ten Noorden en dat op Nieuwer-Amstels gebied ten Zuiden van de Kalfjeslaan, die stedenbouwkundig een eenheid behooren te vormen, door de gescheiden behandeling in twee afzonderlijke gemeenten met verschillend inzicht en afwijkende belangen, uiteraard niet meer bereikt kan worden dan dat de plannen onderling behoorlijk aaneensluiten”.

Hoofdstuk V. De intercommunale verbindingen te land en te water.

Met dit hoofdstuk begint de gedetailleerde beschrijving van het plan. Uit het overleg van den Dienst van P.W. met de betrokken instanties inzake de wegenplannen van Rijk en Provincie, ontstond een voorloopig stelsel van intercommunale hoofdwegen die aangegeven zijn op afb. No. 10.

Als uitvalswegen zijn aanwezig, in uitvoering of geprojecteerd en door ons met Romeinse cijfers op de op pag. 133 afgedrukte kaart aangegeven.

I. de op de Meeuwenlaan aansluitende Rijksweg via Purmerend

en den afsluitdijk van de Zuiderzee naar Friesland, waarmede een begin van uitvoering is gemaakt, binnen Amsterdams gebied, doch waarvan het tracee van het Noordelijke gedeelte nog niet in alle opzichten geheel vastligt;

II. de provinciale weg door de Zaanstreek, die door middel van het nieuwe Rijksweg bij de Hembrug voorloopig op den Hembrug en later op den langs den spoorweg naar Zaandam ontworpen weg zal aansluiten;

III. de Rijksweg naar Velsen langs het verbrede Noordzeekanaal, die tengevolge van de geprojecteerde Westhavens ook slechts een voorloopige aansluiting kan krijgen;

IV. de bestaande Rijksweg naar Haarlem;

V. de geprojecteerde Rijksweg naar Leiden en 's-Gravenhage, die nabij de kruising van de ringspoorbaan met den Sloterweg op dezen weg zal aansluiten;

VI. de bestaande Amstelveenscheweg, welke verbreed zal moeten worden;

VII. de geprojecteerde Rijksweg naar Rotterdam, welke tot de kruising van de ringspoorbaan met de Boerenwetering zal worden doorgevoerd en vandaar via het Scheldeplein aansluiting zal moeten geven op de Noord-Zuid gerichte hartader Ferdinand Bolstraat-Vijzelstraat-Rokin-Damrak;¹⁾

VIII. de geprojecteerde nieuwe Rijksweg naar Utrecht, welke via een nieuw te bouwen brug over den Amstel in het verlengde van de Rijnstraat aansluiting zal geven op dezen hoofdverkeersweg.

Dit nieuwe tracee zal dienen ter vervanging van:

IX. den bestaanden Rijksweg naar Utrecht, die bij de Duivendrechtsebrug aansluit op de Weesperzijde en later op den door de Watergraafsmeer geprojecteerden hoofdverkeersweg;

X. het Provinciale Zandpad naar Hilversum, dat in uitvoering is en bij Diemen te zamen komt met

XI. den Rijksweg naar Amersfoort. Beide wegen sluiten dan gezamenlijk via de Hartveldschebrug op den Middenweg en via het te verbreden gedeelte van de Weesperzijde op den onder IX genoemden hoofdverkeersweg door de Watergraafsmeer aan.

Voorts is opgenomen een ringweg voor het verkeer Haarlemsche Duinstreek-Gooi buiten de bebouwde kom van Amsterdam. Het voorloopig stelsel, hoewel aanvaard, moest voor het uitbreidingsplan worden aangevuld en gewijzigd. Deze wijzigingen, die terloops worden aangeduid en deze aanvullingen, die uitvoerig worden besproken, zijn geteekend op kaart C.

(De wijziging betreft aansluiting van den Rotterdamschen weg aan de hoofdaderen van het nieuwe plan; de aanvullingen zijn vrijwel alle omliggingen van wegen, ter verkrijging van een onderling betere aansluiting, te uitvoerig echter om in dit verkorte overzicht gedetailleerd te vermelden).

Na de landwegen komen de waterwegen aan de beurt.

Voor de binnenvaart op grooten afstand zijn noodig:

1. het Rijnkanaal, 2. de aftakking van het Rijnkanaal naar Vreeswijk, 3. de Vaarweg over het IJsselmeer, 4. het Noord-Hollandsche Kanaal en het Noordzeekanaal.

Deze vaarwaters zijn geschikt of worden geschikt gemaakt voor groote tonnages voor massagoed en voor snelle motorboten voor het stukgoed.

Onvoldoende echter is het vaarwaterstelsel dat Amsterdam verbindt met de Hollandsche Laagvlakte tusschen Nieuwe Maas en het Noordzeekanaal.

Maar het is niet waarschijnlijk dat het in de toekomst noodzakelijk zal zijn dit gebied met zulke groote tonnages te kunnen bereiken. Bovendien zou een bevredigende retourlading ontbreken.

Voor het massaverkeer mag men vaarwaters voor schepen van 1000-1200 ton als voldoende beschouwen.

Het groote belang van deze waterwegen voor Amsterdam

¹⁾ Zie voor het dwarsprofiel van het gedeelte binnen de gemeentegrens op pag. 133.

schuilt echter in hun geschiktheid voor het snelle stukgoedverkeer, den aan- en afvoer van industriële producten en het verzorgingsverkeer voor de groote stad”.

De voor het waterverkeer thans openstaande wegen zijn in hoofdzaak: 1. de Schinkelroute (richting Gouda e.v.), 2. de Amstelroute (idem), de Westelijke Ringvaart van de Haarlemmermeer (aansluitende op de Schinkelroute), 4. de Vecht aansluitende op het Rijnkanaal.

De beide „stamlijnen”, de Schinkel- en Amstelroute, doorsnijden de stad, hetgeen naast het voordeel der directe verbinding met het achterland, het nadeel heeft van onnoodig veel hinder voor het door de stad doorgaand scheepvaartverkeer. Vooral de westelijke route, de Kostverlorenvaart, wordt op den duur een ontoelaatbare verkeershindernis.

De Commissie, genoemd sub 3 Hoofdstuk III, bepleit daarom een Kanaal om de West, tusschen Nieuwe Meer en Noordzeekanaal.

Op het plan (kaart C) is voor dit kanaal aangegeven een tracee, dat van het Nieuwe Meer het Noordoostelijke gedeelte van de Ringvaart van de Haarlemmermeer volgt, die hiertoe aan de Noordzijde verbreed is gedacht tot ongeveer bij de buurtschap Zwanenburg. Van hier tot aan het zijkanaal F is een nieuw kanaalgedeelte in het verlengde van het Noordwaarts gericht deel van de Ringvaart ontworpen met een schutsluis direct ten Zuiden van den Noordwaarts verschoven spoorweg naar Haarlem, die met een hooggelegen brug over het kanaal gevoerd moet worden.

Ook aan de oostzijde van de stad is op den duur een omleidingskanaal, als verbinding van de Amstelroute met het Rijnkanaal, noodzakelijk. Het aangewezen middel hiervoor is een Kanaal om de Oost, dat niet zoozeer behoeft aangelegd te worden om de verkeersbelemmeringen in de binnenstad op te heffen, dan wel om het scheepvaartverkeer, komende uit het Zuiden en gaande naar het IJsselmeer, buiten het te druk bevaren IJ te houden. Zulk een kanaal om de Oost, liggende geheel binnen Amstellands gebied, kan zonder schutsluizen worden aangelegd. Door een dwarsverbinding te maken tusschen Schinkel en Amstelroute dus een Kanaal om de Zuid, kan het Kanaal om de Oost gedeeltelijk de functie van het Kanaal om de West overnemen.

In de Nota van Toelichting wordt er op aangedrongen de mogelijkheid van aanleg dezer beide kanaalverbindingen ernstig te bestudeeren.

Absoluut noodzakelijk is het Kanaal om de Noord (dat op het plan is aangegeven), wanneer het binnenvaartverkeer Oost-West langs Amsterdam, na den aanleg van het Rijnkanaal en de uitbreiding van de Havens West, drukker wordt.

Spoorwegen.

In Amsterdam is sedert 1933 de noodige verbetering van het spoorwegstelsel rond de stad in uitvoering.

De voor een groot deel voltooide ringspoorbaan kan dienstbaar gemaakt worden voor:

1°. Goederenbaan van en naar Haven-West.

2°. Goederenverbinding van de Zuidelijke en Oostelijke gedeelten van ons land naar de Westelijke en Noordelijke, buiten het Centraalstation om.

3°. Als personenbaan voor intercommunale verkeer en

4°. eventueel als personenbaan voor stadsverkeer.

De ringbaan ligt op hoog peil (behalve bij kruising spoorweg naar Utrecht) dus alles kan er onder door.

Met de bovengenoemde 4 functies kan nu in het plan als volgt rekening gehouden worden:

De hoog gelegen ringbaan kruist den spoorweg naar Haarlem door middel van een viaduct en splitst zich daarna in:

1e. een Westelijken tak, die geleidelijk daalt totdat de aansluiting met den spoorweg naar Haarlem is verkregen;

¹⁾ Voor dit schemaplan verwijzen we, voor zoover we er hierachter in Hoofdstuk XI niet in 't kort op terugkomen, nog naar de toelichting erop van Ir. L. S. P. Scheffer, opgenomen in het Bouwkundig Weekblad Architectura 1931 pag. 201.

2e. een haven- en industriespoor, dat aansluiting geeft op een emplacement, vanwaar de haven- en industrieterreinen kunnen worden bediend;

3e. een hooge baan als Noordwaartsche aansluiting op den hoog gelegen spoorweg naar Zaandam (die zelf met een tunnel onder het Noordzeekanaal door moet worden gevoerd) en

4e. een hoog gelegen Oostwaarts gerichte aftakking, als aansluiting op den spoorweg Zaandam-Amsterdam in de richting van het Centraalstation.

De spoorweg naar Aalsmeer is aangesloten gedacht op de ring-spoorbaan, zoodat een deel van dezen spoorweg omhoog moet worden gebracht.

Voorts werd een hooggelegen korte verbindingsbaan ontworpen, die de ringbaan direct beoosten de Amsteloverbrugging verbinden zal met den spoorweg Utrecht-Amsterdam.

Na het passeeren van den Amstel zal de ringspoorweg zich dus Oostwaarts in 3 takken splitsen, waarvan de Noordelijke de bovengenoemde korte personen-stadsverbinding vormt, de middelste de oorspronkelijke ringbaan via Diemen blijft en de Zuidelijke de reeds vroeger ontworpen verbindingsbaan vormt met het toekomstig emplacement Duivendrecht en den spoorweg Amsterdam-Utrecht in de richting Utrecht en verder.

Het spreekt vanzelf, dat er naar gestreefd is, de verschillende ontmoetingspunten van deze spoorwegen (behoudens de hier genoemde duidt de Nota van Toelichting er nog enkele meer aan), met elkaar en met hoofdwegen en scheepvaartkanalen zoodanig te ontwerpen, dat nergens kruisingen à niveau ontstaan.

Dit bleek na grondige studie ten slotte mogelijk, hoewel dit natuurlijk gevolgen heeft gehad voor de inrichting van het plan. Wat het luchtverkeer betreft, lezen wij dat het uiteraard moeilijk is voor de ontwikkeling hiervan en den invloed daarvan op den omvang en de inrichting van de luchthavens te land en te water duidelijke richtlijnen aan te geven.

Met 't oog op transoceanisch luchtverkeer per vliegboot is met een luchthaven voor watervliegtuigen rekening te houden op dat deel van het IJsselmeer dat tusschen IJdijk en Pampus is gelegen.

Hoofdstuk VI. De werkgebieden. (Kaart D). Haven.

Voor de haven is de algemeene ligging aangewezen: nl. aan het Noordzeekanaal ten westen van de bestaande stad.

Het Haven-West idee dateert van 1913, toen de Gemeenteraad zich daarover uitsprak. (Het havencomplex aan de Oostzijde der stad is als een unicum op het gebied van havenaanleg te beschouwen).

De Nota van Toelichting memoreert in 't kort de redenen, die tot de Haven-West deed besluiten. (Een der voornaamste is, dat de Haven-West aanzienlijk goedkooper is dan een haven in Oost).

Van het nieuw ontworpen havencomplex volgt nu een omschrijving:

1°. Een nieuwe handelshaven tusschen de Coenhaven en het Westerkanaal, op de terreinen en wateren van de bestaande Houthaven.

2°. Ten westen van de Petroleumhaven komt een uitbreiding hiervan.

3°. Een nieuwe Houthaven op het terrein tusschen de langs het IJ gelegen havens en den spoorweg naar Zaandam.

4°. De z.g. nieuwe Westhaven, ten westen van de Hembrug en den geprojecteerden spoorweg- en autotunnel naar Zaandam. De zuid-westzijde van de Westhaven van de heerschende windrichting afgekeerd, is gedacht als handelshaven, de andere zijde als terrein voor grootindustrie.

5°. Verder naar het Noordwesten, een havencomplex bestaan-

de uit overlaad-opslag havens voor massagooderen, handel- en industriehavens, overslaghavens, al naar behoefte.

6°. Tenslotte entrepôthavens.

De worteleinden van al deze havens zijn naar de stad gekeerd. Dit heeft onschatbare voordeelen. Alleen daardoor zal dit havencomplex reeds gunstig uitsteken boven de meeste andere groote zeehavens.

Voor de uitvoering dezer havens is thans een onderzoek in volen gang, ter verkrijging van een zoo goed mogelijk inzicht in de factoren, die indeeling en grootte der ontworpen havens zullen bepalen.

Industrieterreinen.

Amsterdam, zoo lezen we, heeft de voordeelen van zijn functie als havenstad voor zijn industriele ontwikkeling niet voldoende weten te benutten. Een der oorzaken is, dat de terreinen voor grootindustrie in het tegenwoordige Amsterdam praktisch zonder eenig verband met de havens zijn gebleven.

De vestiging van krachtige bedrijven en bedrijfjes moet aantrekkelijk gemaakt worden door aan de daarvoor bestemde terreinen de meest gunstige ligging te verzekeren.

Daarom zijn in dit plan de industrieterreinen voor de verschillende soorten alle in verband gebracht met de ontworpen havens.

Ter voorziening in de behoefte aan terreinen voor kleinere, niet op de haven georiënteerde bedrijven, zijn eenige complexen ontworpen, één nabij den Amstel, één ten zuiden van Sloten. Voor deze terreinen worden de verbindingswegen met de stad beschreven.

„Het is een gelukkige omstandigheid te noemen, dat het mogelijk is gebleken een ontwerp op te maken, waarin de eischen, waaraan een industrie-complex moet voldoen, ook technisch op alleszins bevredigende wijze konden worden verwerkt.”

Ten einde na te gaan, of de in het uitbreidingsplan ontworpen complexen in verhouding tot den te verwachten bevolkingsaanwas en de daaruit voortvloeiende grootte van de stad een redelijken omvang hebben verkregen en of er in genoeg mogelijkheid van uitbreiding is voorzien, werden uitgebreide onderzoekingen verricht en berekeningen gemaakt. Het moet voorhands onmogelijk worden geacht voor een stad als Amsterdam eenigszins nauwkeurige schattingen te maken over de toekomstige ontwikkeling der bestaansbronnen en de bevolking daarbij betrokken.

Daarom is uitgegaan van de verwachting dat de welvaartsbronnen zich zoodanig zullen ontwikkelen, dat ook een sterkere groei tot op zekere hoogte nog reden van bestaan zou hebben.

Ook de ontwikkeling van de behoefte aan industrieterrein is moeilijk te berekenen. Daarom is voor dit punt anders te werk gegaan. Er is nagegaan, welk aantal personen bij het inwonertal van 960.000 en gezien de tegenwoordige economische structuur en het algemeen karakter van Amsterdam, in de industrie werkzaam zal kunnen zijn en welke oppervlakte industrieterrein voor dit aantal benodigd is.

De schatting is ook verricht voor de maximumgrens van 1.100.000 inwoners. „In het kort” lezen wij „kan dus de gevolgde methode aldus worden gekenschetst, dat de benodigde oppervlakte voor industrieterrein is berekend voor een bevolking van 960.000 zoowel als voor een van 1.100.000 inwoners, door de behoefte te analyseeren in haar samenstellende factoren en voor ieder dezer factoren op grond van allerlei gegevens een grootste en kleinste waarde te schatten.”

De resultaten van deze berekening zijn in Staat XII van de Bijlagen overzichtelijk gerangschikt en hieruit is af te leiden dat de toekomstige behoefte aan industrieterrein kan worden gesteld op 550 ha in totaal als minimum en dat met de kans

ALGEMEEN UITBREIDINGSPLAN VAN AMSTERDAM.

5 KM PLAN IN HOOFDZAAK.

VERKLARING

LINKER HULF: BESTAAND
RECHTER HULF: BESTEMMING

BEBOUWING.

- WOONWIJKEN, GEMIDDELD 110 WONINGEN PER H.A.
- WOONWIJKEN, GEMIDDELD 85 WONINGEN PER H.A.
- WOONWIJKEN, GEMIDDELD 70 WONINGEN PER H.A.
- WOONWIJKEN, GEMIDDELD 55 WONINGEN PER H.A.

- GEMENGD E W I J K .
- BEBOUWING MET BIJZONDERE BESTEMMING.
- PLANNEN OMLIGGENDE GEMEENTEN.

- WATER.
- HAVEN-EN OPSLAGTERREINEN

- INDUSTRIETERREINEN.
- RIJOLWATERZUIVERINGS-
INRICHTINGEN.

- PARKEN, PLANTSOENEN, ENZ.
- BOSCH.

- BEGRAAFPLAATSEN.
- SPORTTERREINEN.

- VOLKSTUJEN EN
SCHOOLWERKTUJEN.
- TERREINEN MET BIJZONDERE
BESTEMMING.

- TUJNBOLW EN VOOR DE UIT-
OEFENING DAARVAN VER-
EISCHE GEBOUWEN.
- VEENDERIJ.

- LANDBOLW EN VEETEELT EN
VOOR DE UITOEFENING DAAR-
VAN VEREISCHE GEBOUWEN.
- IDEM. DOCH BESTEMD VOOR
TOEKOMSTIGE UITBREIDING
VAN HAVENS EN INDUSTRIE-
TERREINEN.

- HOOFDVERKEERSWEGEN.
- SPOORWEGEN EN SPOOR-
WEG-INRICHTINGEN.

- INTERCOMMUNALE
TRAMWEGEN.
- BRUGGEN, VIADUCTEN.

- VERKEERSTUNNEL.
- SPOORWEGTUNNEL.

- PONTEN.
- SLUIZEN.

- LUCHTHAVEN LAND.
VLIEGTUJEN - SCHIPHOL.
- LUCHTHAVEN WATER.
VLIEGTUJEN - SCHELLING-
WOUDE.

- GEMEENTEGRENS, TEVENS
GRENS VAN HET UITBREI-
DINGSPLAN.

ZOO LANG EN VOOR ZOOVER VOOR DE MET NEVENSTAANDE REUKEN AANGEGUJDE GRONDEN GEM. PLAN VAN UITBREIDING. IN
ONDERBOLWEN IS VASTGESTELD. GELDT DAARVOOR. TEVENS DE BESTEMMING. LANDBOUW EN VEETEELT EN VOOR DE UITOEFENING IN
DAARVAN VEREISCHE GEBOUWEN.

op een uitbreiding tot 863 ha in totaal als maximum zoo mogelijk rekening dient te worden gehouden.

Schattenderwijs is aangenomen, dat van de bestaande netto oppervlakte industrieterrein, thans 200 ha, er 150 ha als zoo lanig blijft fungeeren. In het Uitbreidingsplan moest dus voorzien worden in 550 — 150 = 400 ha (netto) nieuw industrieterrein als minimum en zoo mogelijk gelegenheid tot uitbreiding tot 863 — 150 = 713 ha (netto) nieuw industrieterrein als maximum.

Er wordt op gewezen, dat deze oppervlakten groot lijken, vooral in vergelijking met den bestaanden toestand. Er moet echter een marge zijn en men neme de oppervlakte aan industrieterrein vooral niet te klein. „Industrieterrein vormt een star element in een uitbreidingsplan. Het stelt zeer speciale eischen, vooral wat betreft ligging ten opzichte van water- en spoorwegen. In een tekort is daardoor niet altijd makkelijk te voorzien.” Het hoofdstuk besluit met een overzichtsstaat (Staat I) van de oppervlakten ontworpen industrieterrein van verschillende soort en ligging. Hieruit noteeren wij:

Haven West, totaal oppervlakte	278 ha.
Duivendrecht „ „	104 ha.
Schinkel „ „	8 ha.
Sloten „ „	19 ha.
Landlust „ „	7 ha.
Totaal aan nieuw terrein	416 ha.

Uitbreidingsmogelijkheid:

Haven West totaal oppervlakte	286.5 ha.
Duivendrecht „ „	20.5 ha.
Totaal aan nieuw terrein nog	307 ha.

Hoofdstuk VII. Tuinbouw, Landbouwen Veeteelt.

Tuinbouw. In de onmiddellijke nabijheid van iedere groote stad is warmoezeniersbedrijf. Zo ohad Amsterdam de z.g. „Slautintjes”, die echter onder het zand der ophoogingen zijn verdwenen. Ook de uitvoering van het groote Boschpark zal tuinderij aldaar verjagen.

Zoo is sinds 1920, ruim 100 ha tuingrond aan zijn bestemming onttrokken door stadsuitbreiding.

Dit heeft veel onnoodig geld gekost, want de bedrijven moesten worden uitgekocht. Het tuinbouwbedrijf heeft bovendien in hooge mate behoefte aan een vaste plaats, zoodat de gevolgde gang van zaken niet bevredigend is geweest.

Daarom hebben B. en W. een Commissie benoemd, die een onderzoek heeft ingesteld naar de mogelijkheid van blijvende terreinen voor het tuinbouwbedrijf in het Uitbreidingsplan.

Het rapport van deze Commissie (van 11 October 1932) is als bijlage No. III opgenomen. De conclusie er uit is: Vrije vestiging van Tuinbouwbedrijven is onordelijk en financieel onverantwoord. Er dienen terreinen voor te worden gereserveerd.

In het Uitbreidingsplan nu zijn opgenomen:

In den Sloterpolder	190 ha
„ „ Akerpolder	80 ha
„ „ Osdorperbovenpolder	85 ha
„ „ Osdorperbinnenpolder	50 ha
	405 ha

Aanwezig terrein dat zal blijven bestaan . . . . . 125 ha

Totaal . . . . . 530 ha

of rond 40 % meer dan thans aanwezig is.

De ligging der terreinen is bepaald in verband met de ligging van de nieuwe Marktcentrale.

Bestemming tot tuinbouwgebied zal niet altijd voldoende zijn. Verschillende terreinen zullen tuinbouw-rijp gemaakt moeten worden.

Landelijk gebied.

Landbouw en veeteelt hebben groote terreinen noodig.

Blijkens de in 1930 gehouden landbouwtelling waren er te Amsterdam 459 landbouw- en veeteeltbedrijven met een gezamenlijk oppervlak van 8080 ha of rond 66 % van het landelijk gebied, dat 2/3 vormt van het totale gemeentelijke gebied. Er waren 387 veehouderijen met 1195 werkzame personen en 72 landbouwbedrijven (in hoofdzaak in den grooten IJpolder met 824 werkzame personen).

„Behalve in economisch opzicht is het ook stedebouwkundig gezien voor een groote stad van niet genoeg te waardeeren be- teekenis, dat de bebouwingkern door een nog binnen de gemeentegrenzen gelegen landelijk gebied van groote uitgestre- heid omgeven blijft”. Amsterdammers van heden kunnen nog op betrekkelijk korten afstand van hun woning werkelijk „bui- ten zijn”. Getracht is dit ook voor de bewoners van het toe- komstig Amsterdam zoo te doen blijven. In het Uitbreidingsplan is een groot landelijk gebied behouden. In Oost komen de groene strooken helaas over de gemeentegrens. In West daarentegen blijft de stad zich ook in de toekomst duidelijk in het omgevend landelijk gebied afteekenen, het voormalige dorp „Sloten” blijft een op zich zelf staand landelijk dorp.

In het Noorden blijft ook een uitgestrekt territoir „landelijk”. Resumeerend blijkt, dat in het Uitbreidingsplan het agrarische bedrijf een plaats in het samenstelsel van maatschappelijke functies zal blijven innemen. Het hoofdstuk besluit met een kleine notitie over het veenderijbedrijf.

Hoofdstuk VIII. De woonwijken.

Dit hoofdstuk is uiteraard een der voornaamste hoofdstukken uit de Nota van Toelichting.

Het eerste punt is: „De richting der uitbreiding”.

„De ligging der nieuwe woonwijken vloeit voort uit den eisch, dat de bewoners zich zonder bezwaar en langs de kortste ver- bindingen naar de bestaande stad en naar de groote werkcentra moeten kunnen begeven, terwijl verder voor een zoo goed moge- lijken samenhang tusschen woonwijken en ontspanningsterrein en tusschen de woonwijken onderling moet worden gezorgd”. De eisch van den kortsten afstand leidt tot concentratie van bebouwing (zie ook hoofdstuk IV).

De richting, waarin de woonwijken zullen moeten worden uit- gebreid, wordt in sterke mate beïnvloed door de ligging der groote werkgebieden.

Op grond van deze overtuiging komen de westelijke en het zuidelijke gedeelte van het om de bebouwde kom gelegen ge- meentegebied voor de richting van de stadsuitbreiding het meest in aanmerking.

Uitbreiding in Amsterdam-Oost geeft moeilijkheden (diepge- legen Watergraafsmeer etc.) en is te beperkt door allerlei sta-in-den-wegs.

In het zuiden en westen kunnen de nieuwe woonwijken behoor- lijk binnen de grens der gemeente worden gebouwd.

Bekijkt men echter de kaart, dan is hierdoor het gevaar van een excentrischen uitleg van de stad aan deze zijde van het IJ niet denkbeeldig en moesten dus maatregelen worden beraamd. Een middel, om de bezwaren van een te excentrischen uit- groeiing van de stad te ondervangen, kan worden gevonden in het geven van een zoo groot mogelijke zelfstandigheid, een zoo sterk mogelijk doorgevoerd eigen karakter aan de in het westen buiten de ringbaan geprojecteerde woonwijken, zoodat dus deze buitenwijken niet voor alles aangewezen zijn op de moederstad. Verder bedenke men, dat Amsterdam-Oost meer aantrekkelijk zal worden wanneer de spoorwegbarrières zullen zijn opge- ruimd. Deze grootere aantrekkelijkheid zal den al te sterken toeloop van de bevolking naar West en Zuid beperken. In het ontworpen Uitbreidingsplan is er naar gestreefd om voor de toekomstige uitbreiding een vorm te zoeken waarin zooveel

mogelijk de voordelen van de gedecentraliseerde stad kunnen worden verwezenlijkt, met vermindering van de nadeelen.

Aan de aanwezigheid van de Ringbaan is het te danken dat het Uitbreidingsplan een zoo typischen vorm heeft kunnen verkrijgen, die, zoo lezen we, zoovele schoone mogelijkheden voor de toekomstige woon- en werkstad Amsterdam in zich bergt.

„Tijdens de bestudeering van de verschillende mogelijkheden van uitbreiding en de uitwerking van het ontwerp-plan is steeds duidelijker gebleken, dat deze Ceintuurbaan een onmisbaar primair element is, dat ontworpen had moeten worden, indien het niet reeds aanwezig ware geweest”.

Aan de overzijde van het IJ is slechts een geringe uitbreidingsmogelijkheid gedacht. Enkele woningcomplexen op nog open terreinen (bijv. het Entosterrein), eenige uitbreiding van de tuindorpen Nieuwendam en Tuindorp.

Benodigde oppervlakte der woonwijken.

Voor de berekening hiervan was het allereerst noodig een inzicht te krijgen in het aantal woningen en dus in het aantal gezinnen op 960.000 menschen.

De gebruikelijke deeling van dit totaal aantal menschen door 5, 4½ of 4 (al naar men voor een gemiddeld gezin aanneemt) is niet nauwkeurig en zou voor Amsterdam zeker niet juist zijn geweest. Bij de laatste volkstelling op 31 December 1930 bleek de gemiddelde gezinssterkte te Amsterdam 3.74 en alles wijst er op dat dit cijfer in de toekomst nog zal dalen.

Het was dus van belang te onderzoeken of het mogelijk zou zijn, een betrouwbaar cijfer voor de toekomst te vinden. De berekening hiervoor is geschied in verband met een analyse van het ingewikkelde vraagstuk van de „gezinsverdunding”.

Aan de hand van uitvoerige berekeningen en beschouwingen (opgenomen in Bijlage IV) kwam men tot de conclusie, dat men voor de berekening van de toekomstige woningbehoefte zal moeten uitgaan van een gemiddeld aantal inwoners per woning van 3.37. Het in totaal benodigde aantal woningen moet dus worden gesteld op 285.179.

Op 31 Dec. 1930 was de woningvoorraad 200.867, er zouden dus nog te bouwen zijn 84.312 woningen, ware het niet dat de bestaande voorraad woningen vermindert, 1e door sanering en 2e door cityvorming.

Deze twee begrippen worden in 't kort toegelicht aan de hand van interessante afbeeldingen (No. 27 en 28) in bijlage IV.

Door sanering zullen verdwijnen 13.460 woningen, door cityvorming 12.039. Samen 25.499.

Resumeerend krijgt men dus:

Nieuw te bouwen woningen	84.312
Extra wegens sanering en cityvorming	25.499
Aanvulling wegens vervallen van woningen in landelijk gebied	1.370
Totaal dus	111.181

d.i. meer dan de helft van den tegenwoordigen woningvoorraad terwijl de bevolking zal toenemen met 26.8 %.

Bebouwingsdichtheid.

Deze zal niet voor elk der in het plan voorziene woongebieden dezelfde kunnen zijn.

Aangenomen is voor de woningen binnen de Ringbaan: in West: 110 woningen per ha (ongeveer als in het plan Landlust);

in Zuid: 85 woningen per ha (ongeveer als in het oostelijke en westelijke deel van zuid, bezuiden het Amstelkanaal en het Noorder Amstelkanaal).

Voor de woningen buiten de Ringbaan zijn gevarieerde dichtheden aangenomen van 70 woningen per ha in het westelijk gedeelte tot 55 woningen per ha voor het zuidelijke gedeelte.

Uit verschillende bij wijze van studie opgezette globale verkavelingen is gebleken, dat bij een z.g. gemengde bebouwing bij een dichtheid van 70 woningen per ha het mogelijk zal zijn, voor 50-60 % der in de westelijke uitbreiding te stichten woningen het ééngzinstype te kiezen.

„Dat het ooit dringend noodzakelijk zal kunnen worden, tot toepassing van zeer hooge woongebouwen op groote schaal over te gaan, lijkt zeer onwaarschijnlijk, in verband met den nog te verwachten bevolkingsgroei”, zoo lezen we. En verder: „Het ontworpen plan toont dan ook duidelijk aan, dat de stad met toepassing van de thans gebruikelijke woningtypen een omvang krijgt, die in geenerlei opzicht verontrustend is”. Niettemin is in het plan aangegeven, op welke plaatsen in de toekomst bij gebleken behoefte en financieele mogelijkheid geïsoleerde hooge woongebouwen stedenbouwkundig volkomen verantwoord zijn te achten.

Deze plaatsen zijn: in West in den westelijken rand van het binnen de Ringbaan ontworpen park en langs den oostelijken en den noordelijken rand van het daarbij aansluitende meetingterrein; in Zuid langs een gedeelte van den zuidelijken rand van de buiten de Ringbaan ontworpen parkstrook.

De woonwijken zijn niet verkaveld aangegeven in het plan. Het plan in hoofdzaak is opgebouwd op een zoo eenvoudig mogelijk gehouden stramien van verkeersaderen en groenstrooken. Hierdoor hebben de woongebieden zeer eenvoudige rechthoekige hoofdvormen gekregen, die praktisch volgens elke gewenschte verkavelingsmethode ingedeeld kunnen worden.

Verdeeling toekomstige bevolking.

Door vermenigvuldiging der aangenomen dichtheden van bebouwing met de oppervlakte der in het plan voor bebouwing bestemde gebieden, krijgt men het aantal toekomstige woningen voor elk gebied afzonderlijk.

Hiervan is een schematisch overzicht gegeven op kaart F.

Het aantal woningen zal als volgt verdeeld zijn:		
Binnenstad	26.123	= 9.2 %
Bestaande oude buitenwijken	95.772	= 33.7 %
Bestaande nieuwe buitenwijken	49.859	= 17.5 %
Geprojecteerde wijken bezuiden het IJ binnen de Ringbaan	58.943	= 20.7 %
Geprojecteerde wijken West en Zuid buiten de Ringbaan	53.655	= 18.9 %
Totaal	284.352	= 100 %

Bovendien nog in landelijk gebied 2.244 woningen.

Hoofdstuk IX. Ontspanning (hierbij behoort Kaart G). Het zal geen betoog behoeven, dat het plan voor 2000 een heel ander beeld geeft, voor zoover het de verhouding betreft van het oppervlak voor ontspanningsdoeleinden tot het geheele stadsgebied, dan thans in 1935. We leven in de eeuw van de „Culture physique”. Groen + water + zon = gezondheid is de tooverformule van onzen tijd.

Er zijn 4 categorieën van ontspanning:

- 1°. Natuurschoon (algemeene recreatie-oorden als zee, bosch, water, wandel-, fietswegen).
- 2°. Buurtparken en plantsoenen.
- 3°. Sport- en speelreinen (ook watersport en strandbaden).
- 4°. Volkstuinen en schoolwerktuinen.

Het bleek noodig de benodigde normen te zoeken voor de oppervlakte van deze categorieën.

Voor parken en recreatie-terreinen loopen ze in verschillende landen uiteen en wel van een minimum-eisch van 10 m² per inwoner tot den maximum-eisch van 40 m² (in Amerika bijv.). De berekeningen der normen zijn uitvoerig opgenomen in bijlage V.

Natuurschoon. Alleen het Waterlandsche gebied kan in

zijn oorspronkelijken vorm behouden blijven. Waterland blijft dus een natuurschoon (het prachtige Kinselmeer e.d.). Het natuurschoon langs Amstel, Nieuwe Meer, Kalfjeslaan, rond IJsselmeer zullen van hun zuiver landelijk karakter door de bebouwingen onvermijdelijk moeten verliezen.

Langs de Kalfjeslaan komt ten N. een groene strook van 60 m breedte om het effect van landelijkheid zoo goed mogelijk te binnen verwezenlijken.

De oevers van de Nieuwe Meer zullen beter beschermd worden. Tot op grooten afstand zullen ze geheel „groen” gehouden worden.

De Amsteloevers gaan grootendeels verloren, evenals de IJ-oevers reeds verloren zijn. Er zal gered worden wat nog te redden is.

Nieuwe recreatie-terreinen worden:

- 1°. Het Boschpark.
- 2°. Het Sloterdijkmeer in het westen.
- 3°. Het IJsselmeerpark in het oosten (voor 185.000 inwoners). Buurtparken en plantsoenen.

De bestaande toestand is: 162.7 ha park of 2.20 m² per inwoner. Het grootste deel ligt echter aan den overkant van het IJ; daardoor is het gemiddelde 12.35 m² per inwoner overkant IJ en 1.56 m² per inwoner ten Zuiden het IJ.

Bovendien zijn de parken zeer onregelmatig verdeeld.

Overzichten en inzichten geven de kaarten 31, 32 en 33 in de bijlage V. Het zijn „bereikbaarheidskaarten”, waaruit blijkt:

Ten Zuiden van het IJ hebben 380.000 inw. (± 55 %) geen park binnen 400 m afstand van hun woning. Van de overigen hebben er echter nog 261.000 of 30.5 % minder dan 3.5 m² ter beschikking.

Ten Noorden van het IJ, waar 12.35 m² per inw. beschikbaar is, wonen niettemin ruim 19.000 inw. of 43.2 % buiten de kringen van 400 m.

Bij kringen van 800 m wordt het beeld uiteraard gunstiger. De nieuwe parken voor de bestaande stad zijn geprojecteerd:

- 1°. in West, tusschen Haarlemmerweg, Jan v. Galenstraat (ter grootte Vondelpark).
- 2°. in Zuid, tusschen Scheldeplein en verlengde Beethovenstr. (± 20 ha).

3°. in Oost, kan de Stadskweekerij „Frankendael” park worden.

4°. in Noord, een parkrand langs het IJ nabij Nieuwendam.

Buiten de Ringbaan zijn geprojecteerd: in West een parkstelsel in verband met het Sloterdijkmeer-complex; in Zuid parkstrooken in aansluiting met het Boschpark.

Staat II geeft een overzicht van de oppervlakten park in verband met de bevolkingsaantallen per wijk in 1930 en 2000.

Stadsgedeelte	Aantal inwoners		Oppervlakte in ha		Oppervlakte in m ² /per inw.	
	1930	2000	1930	2000	1930	2000
Noord-west	129.751	89.300	7.34	7.34	0.57	0.82
West	169.719	387.800	23.48	211.03	1.37	5.44
Zuid	188.378	251.400	36.14	113.41	1.93	4.51
Oost	204.961	184.700	41.20	87.29	2.01	4.73
Noord	44.204	44.800	54.58	88.02	12.35	19.65
Geheele stad	737.013	958.000	162.74	507.09	2.20	5.29

Sport- en speelvelden.

„De bestaande toestand op het gebied van de terreinen, die voor de beoefening van de verschillende soorten van sport zijn bestemd, duidt wel zeer sterk op het beginstadium van een ontwikkeling”, zoo lezen we. De sportvelden liggen incidenteel en ongeordend op toevallig beschikbare terreinen.

Het is mogelijk voor de behoefte aan sport- en speelvelden een

schatting te maken. Van de verschillende methoden daartoe is die van den Berlijnschen stedenbouwkundige Dr. Martin Wagner gevolgd, aangegeven in zijn geschrift „Städtische Freifläche”. Wagner bepaalt de behoefte aan sportterreinen e.d. door de wijze, waarop de verschillende leeftijdsgroepen van de bevolking de sport beoefenen en verder door het gebruik, dat van elke soort terrein kan worden gemaakt.

De conclusie is, dat voor den huidige toestand (1930) een norm van 5 m² per inw. bruto terreinoppervlak (dus met inbegrip van beplanting, paden enz.) gesteld kan worden, doch dat die voor de bevolking van 2000 op 4 m² per inwoner kan worden teruggebracht, omdat het aandeel van de oudere bevolking in het totaal dan zooveel grooter is geworden.

Bij het reserveeren van de benodigde sportterreinen is gebleken dat een deel der bestaande sportterreinen door bebouwing of parkaanleg verloren gaat.

Nieuwe terreinen worden:

In Noord: 1. op de baggerbergplaats nabij Oostzaan, 2. in den Buikslooterpolder en 3. aan het IJ bij het IJ-bosch.

In West: 1. tusschen Haarlemmerweg en de Noordwaarts verschoven nieuwe spoorbaan naar Haarlem, 2. in het park binnen de Ringbaan, 3. nabij het park bewesten het Sloterdijkmeer, 4. langs Noordrand Tuinbouwgebied aan den Sloterdijkweg, 5. langs Nieuwe Meer.

In Zuid: 1. groot complex in het Boschpark, 2. in rand binnen de Ringbaan, 3. een klein complex ten westen van den Amstel-veenschen weg (in samenhang met het stadion).

In verband hiermede wordt in de Nota van Toelichting met nadruk gewezen op de groote waarde van diep in de stadsbebouwing doordringende park- en groenstrooken voor de toekomstige stad.

In Oost: sportcomplexen in de Watergraafsmeer, waar de kleigrond zeer geschikt is voor sportterreinen.

Staat III geeft hierna een overzicht in getallen.

Stadsgedeelte	Bevolking zonder die in het landelijk gebied		Oppervlakte in ha bruto		Oppervlakte in m ² /per inw.	
	1930	2000	1930	2000	1930	2000
Noord-west	129.751	89.300	34.64	37.27	2.67	4.17
West	169.719	387.800	16.22	155.97	0.96	4.02
Zuid	188.378	251.400	44.00	111.27	2.34	4.43
Oost	204.961	184.700	95.36	89.44	4.66	4.84
Noord	44.204	44.800	32.05	71.78	7.25	16.02
Totaal	737.013	958.000	222.27	465.73	3.01	4.86

Watersport.

Uitvoerig wordt het groote nut van de watersport uiteengezet. De bestaande en de nieuw te maken waterpartijen (o.m. het Sloterdijkmeer) zijn de geschiktste plaatsen. Een gedetailleerde vernieuwing is overigens niet uitgewerkt, omdat het in den regel gaat om terreinen van beperkte afmetingen.

Volkstuinen en schoolwerktuinen.

De huidige complexen zijn evenals de sportterreinen zeer willekeurig verspreid.

Ze nemen groote oppervlakten in. Aan den overkant van het IJ ruim 28 ha, aan deze zijde van het IJ (ruim 115 ha. De terrein-grootte zal in de toekomst meer toenemen dan de bevolking. Er waren dus aanzienlijke oppervlakten te reserveeren. De Nota van Toelichting wijst er op dat de bestaande tuintjes zeer rommelig zijn, vooral de huisjes erop en maakt een vergelijking met het bekende complex te Frankfort a. M.

De nieuwe terreinen zijn nu als volgt ontworpen:

in Noord: 1. (Bestaande complexen), 2. langs zuidelijken rand van het Kanaal om de Noord, 3. Noordelijkste deel terrein tussen zijkanaal I en Kamperfoelieweg;

in West en Noord-West: 1. rond de begraafplaats St. Barbara, 2. in het gebied tussen Haarlemmertrekvaart en den nieuwen uitvalsweg naar Haarlem en Velzen, 3. ten Noorden van de woonwijk langs den Ospolderweg, 4. in den Rieherpolder;

in Zuid: 1. tussen Amstelveen en industriecomplex in Dui-vendrecht;

in Oost: 1. in de Watergraafsmeer (reeds begonnen bij de boerderij „de Waterhond“).

Berekening leidde tot de conclusie dat de behoefte in de toekomst dient te worden gesteld op gemiddeld 5 m² volkstuin per inwoner.

Staat IV geeft ten slotte een overzicht in getallen:

Stadsdeel	Aantal inwoners		Oppervlakte in ha		Oppervlakte in m ² per inw.	
	1930	2000	1930	2000	1930	2000
Noord-west	129.751	89.300	29,19	156,52	2,25	17,53
West	169.719	387.800	27,12	148,07	1,60	3,82
Zuid	94.189 *)	125.700 *)	20,24	16,69	2,15	1,33
Oost	204.961	184.700	38,84	127,23	1,89	6,89
Noord	44.204	44.800	28,14	69,61	6,37	15,54
Geheele stad	642.824	832.300	143,53	518,12	2,23	6,23

*) In dit stadsdeel is slechts voor de helft van het aantal bewoners behoefte aan volkstuinen verondersteld.

Hoofdstuk X. Het Grachtenstelsel.

Het Grachtenstelsel heeft drieërlei betekenis, 1°. voor het rioleeringstelsel, 2°. voor het transport te water, 3°. als aesthetisch element in 't stadsbeeld.

De stadsgrachten (behalve die in West, bewesten de Kostverlorenvaart en die in Zuid) vormen de stadsboezem, waarop het water loost van het betrokken deel van de stad. Deze stadsboezem staat in normale tijden in open gemeenschap met het Noordzeekanaal, dat bij eb op de Noordzee loost en met den boezem van Amstelland. Aanhoudende hoge buitenwaterstanden doen het peil van Noordzeekanaal en stadsboezem stijgen. Wordt een peil van 0,15 m ± A.P. bereikt, dan wordt de gemeenschap der boezems verbroken en komt het schepradgemaal bij Zeeburg in werking, dat het stadswater op het IJsselmeer uitslaat.

Het stadswater heeft een grooten invloed op de inrichting van de rioleering. Vroeger waren de stadsgrachten open riolen, een deel ervan is het nog. Daarom moet het stadswater ververscht worden. Sinds de afsluiting van het IJ geschiedt dit 's nachts in de richting Oost-West, door inlaten bij Zeeburg en afspuien op het IJ. Mocht het peil van het IJsselmeer van Rijksweg worden verlaagd tot ± 0,40 ± A.P. waartoe het plan bestaat, dan zal de verversching plaats vinden in de richting West-Oost, waarbij een nieuw gemaal bij Zeeburg het water op het IJsselmeer zal moeten uitslaan.

De ervaring heeft geleerd dat de verversching de vervuiling van de stadsgrachten over 't algemeen voldoende tegengaat, echter niet in de grachten van de kern van de oude stad. In 1931 is daarom besloten tot een rioleeringplan voor de binnenstad, dat echter nog niet klaar is.

(Al de bijzonderheden omtrent het bemaling-, rioleering- en watererverschingstelsel zijn uitvoerig opgenomen in bijlage VI.) Vervolgens wordt het grachtenstelsel toegelicht uit een oogpunt van vervoer en tenslotte als aesthetisch element in het stadsbeeld.

Wijzende op de bestaande nieuwe grachten in Zuid en West, vermeldt de Nota van Toelichting dat de geheel andere aard der bebouwing en de meer aan de moderne eischen aangebrachte breedte der kaden, de verhoudingen tusschen de breedte van water en straten en de hoogte der bebouwing hebben gewijzigd en daarmede het aesthetisch karakter van de gracht. De nieuwe grachten zijn dan ook grootendeels als singels aangelegd met meer of minder breede plantsoenstrooken langs den waterrand. „De ervaring heeft geleerd, dat op deze wijze zeer schoone effecten worden verkregen, indien de groene boorden op een behoorlijke breedte worden aangelegd.“ Voor de nieuwe grachten is over het algemeen een breedte van 30 m aangehouden. De hierna te noemen „singels“ zijn minder breed gedacht. De nieuw ontworpen grachten en singels zijn op bijgaand kaartje op pag 131 aangegeven van 1-18 te weten: 1)

A. Binnen de Ringbaan gemerkt:

1. Kanaal Oost-West van Markthal tot in het gebied bewesten van de ringbaan.
2. Verbinding Postjeswetering met Kostverlorenvaart.
3. Bassin als samenkomst van 4 grachten en centrum beurtvaartdiensten, watersport etc.
4. Gracht Oost-West naar bassin 3.
5. Scheepvaartkanaal van Schinkel naar 1, via 3.
6. Doorgetrokken Admiralengracht.
7. Verbinding Postjeswetering met 4.
8. Verbindt dit kanalenstelsel met de Haarlemmertrekvaart.

B. Buiten de Ringbaan in West:

9. Kanaal Noord-Zuid ter verbinding van 1 en 4 en Kanaal om de West (10).
11. Verbindingskanalen met Sloterdijkmeer.

In Zuid:

12. Een gracht West-Oost vanaf de Nieuwe Meer.
13. Een gracht ten Zuiden evenwijdig aan 12.
- 14 en 15. Grachten Noord-Zuid.
16. Een der als „singel“ gedachte smallere sierwateren.

In Noord:

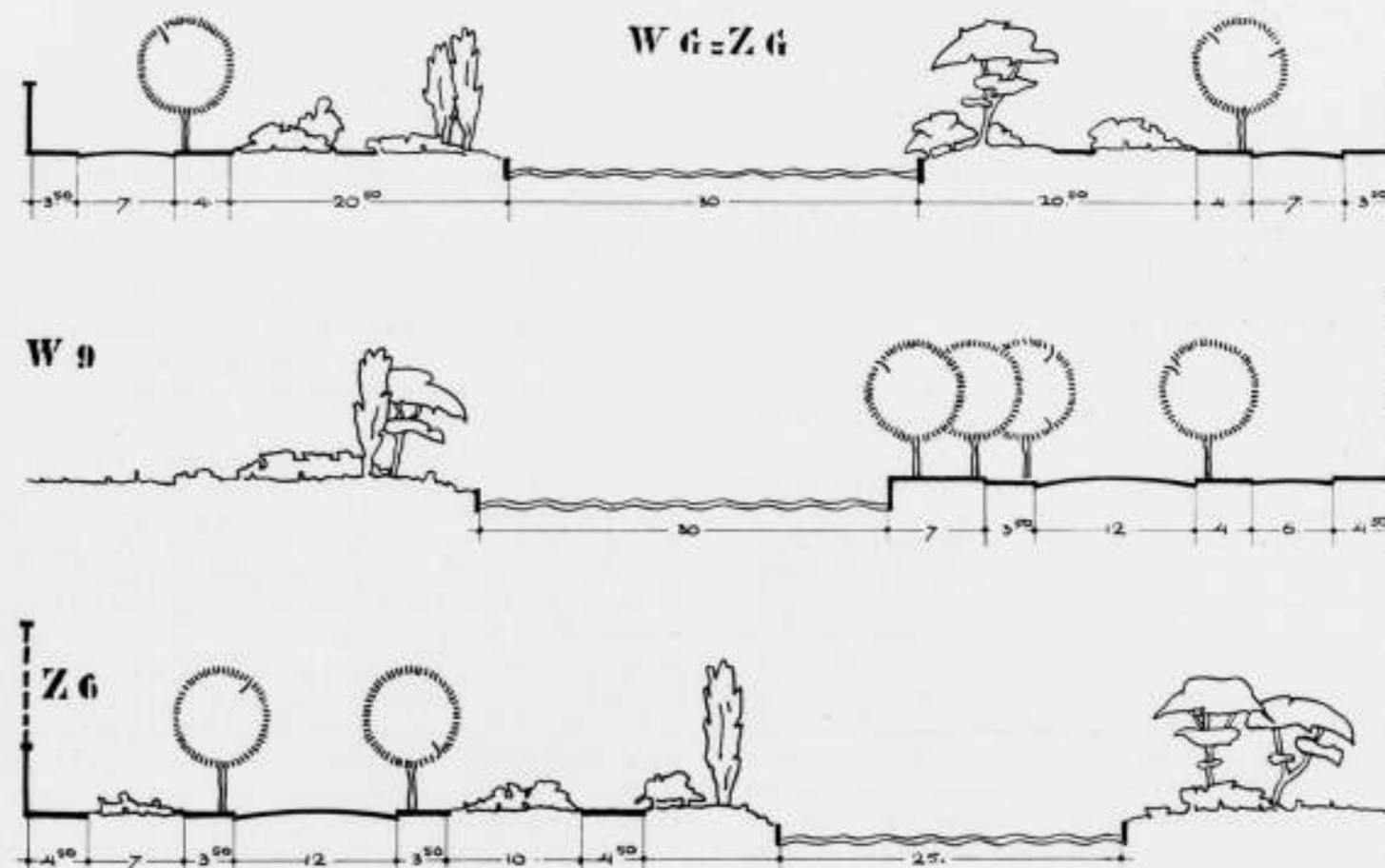
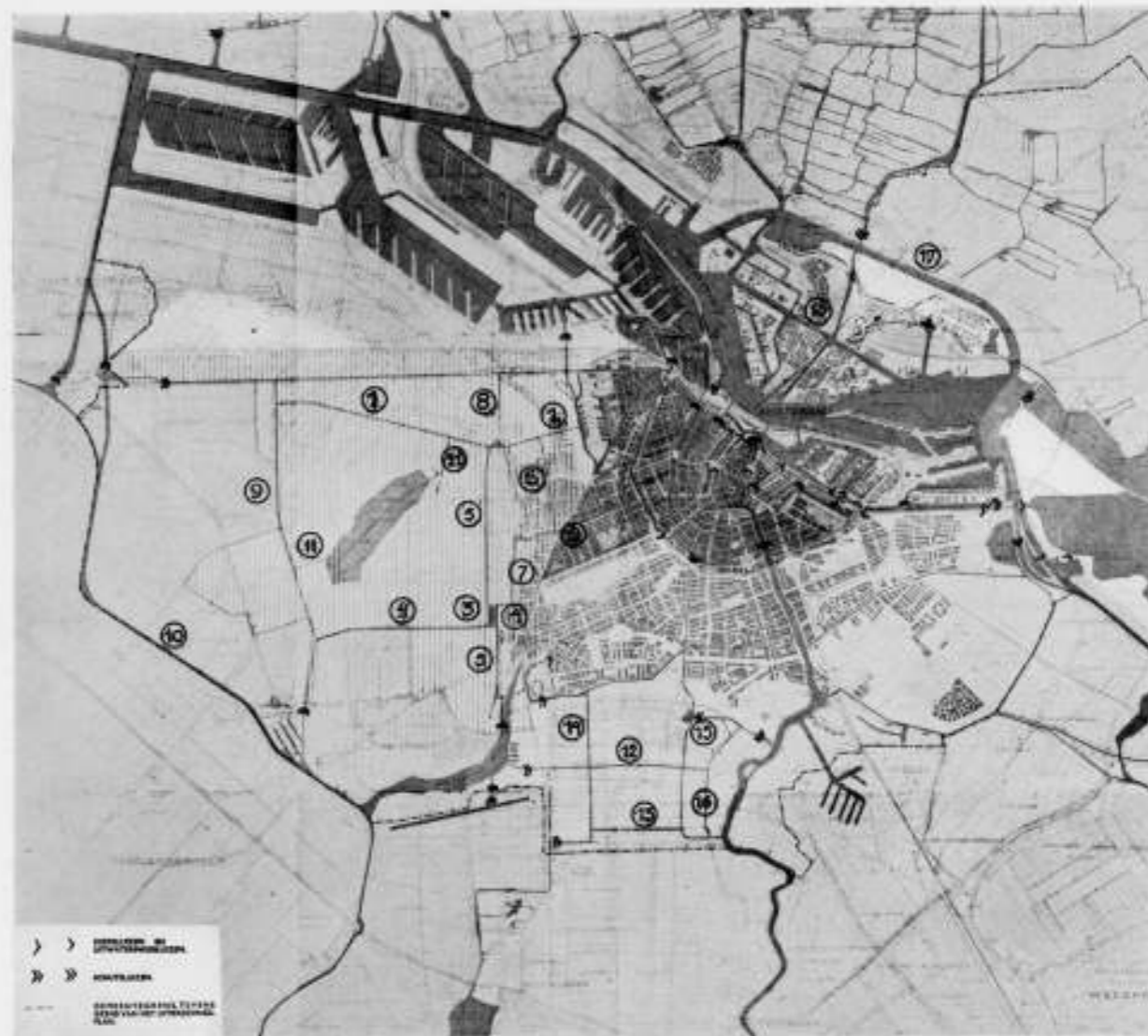
17. Kanaal om de Noord.
18. Doorgraving Johan van Hasseltkanaal.

Door verschillen der waterpeilen zullen bijzondere maatregelen noodig zijn voor de aansluiting aan de verschillende wateren. In de grachten West voornamelijk schutsluizen.

„ „ „ Zuid-West „ „ „ „ „ Zuid zijn geen voorzieningen noodig.

Wat de watererversching betreft door de nieuwe grachten, verwacht men in de Nota van Toelichting dat deze overal goed zal zijn (behoudens in het uiterste westen misschien iets minder voldoende). De grachten in Zuid zullen buiten de verversching vallen, want ze behooren tot Amstellandsboezem. In Amsterdam-Noord is het Kanaal om de Noord ontworpen. De schutsluizen van het Noord-Hollandsch Kanaal worden naar het noorden tot de snijding met dit kanaal verplaatst. De beide deelen van het Johan van Hasseltkanaal worden tenslotte met elkaar verbonden door een smaller kanaal, omdat er geen industrie langs gevestigd zal worden.

1) De nummers zijn door ons (Red.) ter verduidelijking op het kaartje aangegeven.

ENKELE TYPEERENDE VOORBEELDEN VAN DWARSPROFIELEN VAN GRACHTEN OP SCHAAL 1 A 500 (NAAR AFB. 11 VAN DE NOTA VAN TOELICHTING)

Hoofdstuk XI. Het lokale hoofdverkeerswegennet. Er moet een onafscheidelijk verband bestaan tussen de bestaande stad en de uitbreidingen, want de stad vormt maatschappelijk een eenheid, een levend organisme.

Op kaart J, waarvan wij hier een verkleinde reproductie geven op pag. 133, zijn de (door ons (Red.) van a-f en van 1-21 genummerde) nieuw ontworpen nieuwe lokale verkeerswegen aangegeven, waarvan het beloop nauwkeurig omschreven wordt. Het is een stelsel van radiaalwegen (1-14) en van ringwegen (15-18).

In Amsterdam-Noord (Overkant van het IJ) de wegen gemerkt:

a. richting Zaandam, b. Rijksweg naar Friesland en c. naar tuindorpen, Nieuwendam en Schellingwoude.

a, b en c gaan met hoge vaste bruggen over het Kanaal om de Noord; d en e zullen, ten Noorden en ten Zuiden van het Kanaal om de Noord de dwarsverbindingen worden tussen a, b en c. Tusschen de twee toegangsaderen tot de stad naar de ponten komen enkele nieuwe dwarsverbindingen.

De nieuwe weg f moet den voor het verkeer totaal ongeschikten Nieuwendammerdijk voor het verkeer naar Nieuwendam en de recreatiegebieden in Waterland vervangen.

Stad aan deze zijde van het IJ.

A. Radiaalwegen. Gemerkt:

1. verbrede Haarlemmer Houttuinen, Nassaplein, Haarlemmerweg, die even ten Oosten van de Ringbaan, wordt vervangen door een evenwijdigen, iets Noordelijk geprojecteerden „snelweg”, richting Haarlem e.v.

2. Aftak op het Nassaplein naar Havengebied Zaandam e.v.

3. Parallelweg aan den Haarlemmerweg, ontworpen als woonweg om te voorkomen, dat, zolang de snelweg niet is uitgevoerd, bebouwing direct langs den Haarlemmerweg zal ontstaan.

4. 2e Hugo de Grootstraat, Jan v. Galenstraat naar het Westen. Hartader van de woonwijken in het Noorden van West naar de stad, vice-versa.

5. Parallelroute door de de Clercqstraat.

6. Primaire verkeersader van het middendeel van West naar de stad via het Surinameplein (op het kaartje aangegeven: S.P.).

7. Secundaire hoofdweg tusschen 5 en 6, zal stad met Sloterdijkmeer verbinden.

8. Zal tuinbouwgebied via Hoofddorpplein met stad verbinden.

9. Verbindingsweg Rijksweg Den Haag-Amsterdam, met de stad, na en nieuwe brug over den Schinkel (zie +). Deze weg loopt ten Zuiden van den bestaanden Sloterdijkmeer, die zijn landelijk karakter zal behouden).

Naar het Zuiden zijn geprojecteerd:

10. In 't verlengde van den Parnassusweg.

11. Verkeersplein, eind Rijksweg naar Rotterdam.

12. Hoofdweg aansluitend op Beethovenstraat e.v. (zie dwarsprofiel Z 2).

13. Hoofdweg aansluitend op Scheldeplein e.v. Nieuw Station-Zuid aan de Ringbaan is ontworpen tusschen 10 en 12, in de as van de Minervalaan (Station op het kaartje aangeduid: N.S.Z.).

14. Afdelingsweg van den Amsteldijk, die in de toekomst buiten het verkeer zal vallen.

In het Oosten de Rijkswegen naar Utrecht en naar het Gooi.

B. Ringwegen.

De in het schemaplan voor de binnenstad uitvoerig beschreven ringwegen zijn in het algemeen uitbreidingsplan aangegeven, te weten de dubbele ring Marnixstraat-Weteringschans-Sarphatistraat en Nassaukade-Stadhouderskade-Mauritskade, en de daarbuiten liggende ringweg Fr. Hendrikstraat-Const. Huygensstraat-v. Baerlestraat, Ceintuurbaan, Oosterparkstraat-Insulindeweg.

132

Verder zijn geprojecteerd:

15. Nieuw verkeersplein eind Hoofdweg.

16. Nieuwe Ceintuurparkweg tot: (zie dwarsprofiel W 14 a en W 14 b).

17. Nieuw verkeersplein.

18. Nieuwe westelijke ringweg (zie dwarsprofiel W 13 b).

C. Op zichzelf staande wegen, die de functie van ringweg zullen hebben te vervullen:

19. Weg Noord-Zuid tusschen 16 en 18 (zie dwarsprofiel W 12).

20. Verbinding meest westelijke woonwijk met industriegebied geprojecteerd door het ontspanningsgebied.

21. Weg ter verbinding van Watergraafsmeer met Boschpark.

De Nota van Toelichting vat een en ander als volgt samen:

„Resumeerende kan dus worden gezegd, dat het wegensysteem zoodanig is ontworpen, dat het systeem van radiaal- en ringwegen is aangehouden en gecompleteerd, waardoor een betrekkelijk eenvoudig en goed overzichtelijk wegennet is verkregen. In het noordelijk stadsdeel worden de bestaande radiaalwegen aangevuld met twee nieuwe wegen ten Noorden en ten Zuiden van den Nieuwendammerdijk, die gezamenlijk de functie daarvan zullen overnemen en voorts met een uitvalsweg naar Zaandam ter vervanging van den Oostzanerdijk. Verder wordt de onderlinge samenhang der bebouwingscomplexen verkregen door den langs de Noordzijde daarvan geprojecteerden Randweg en door de twee ontworpen dwarsverbindingen over het Noord-Hollandsch kanaal.

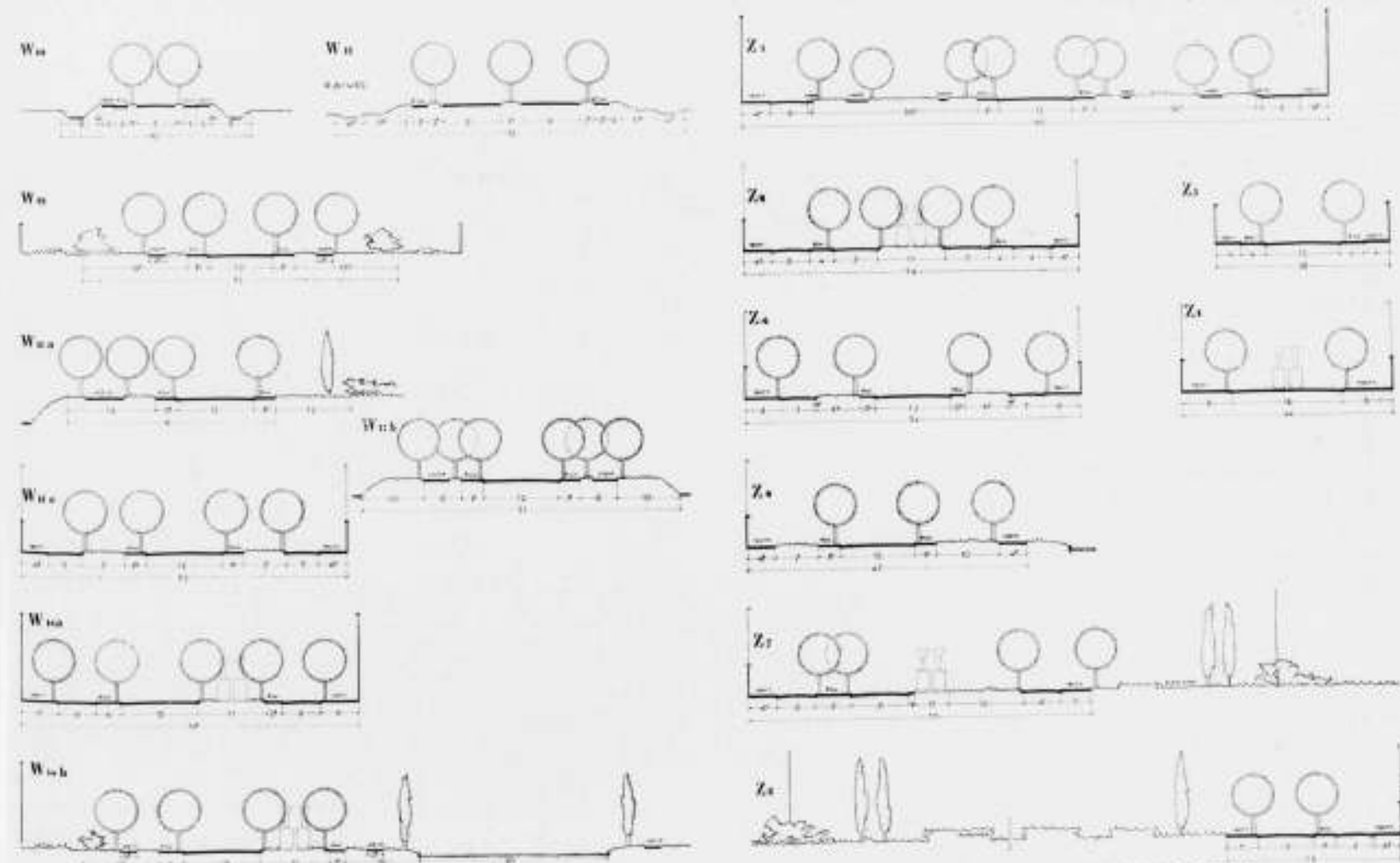
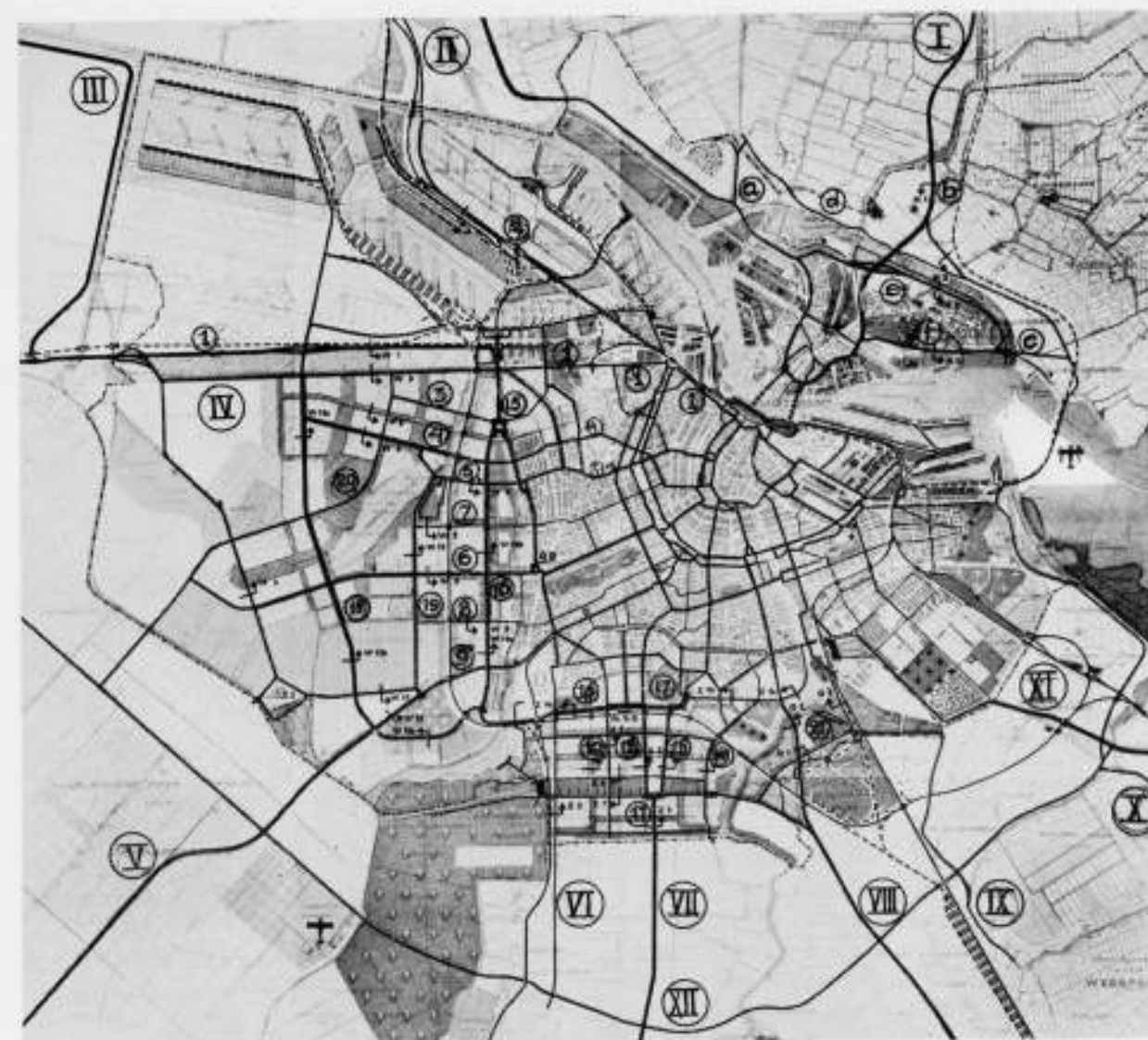
In het Westen zijn drie groepen van uitvalswegen te onderscheiden. De eerste voert door het havengebied naar Zaandam, de tweede groep naar Haarlem en Velsen en de derde naar den Provincialen ringweg, Schiphol, Leiden en Den Haag. De laatste twee bundels radiaalwegen worden door de Sloterdijkmeer gescheiden, waaromheen zij respectievelijk Noordwaarts en Zuidwaarts worden afgebogen. De Noordelijke bundel mondt uit in de Rozengracht-route en de ontworpen Oost-westverbinding, de Zuidelijke bundel in de Overtoom-route en de Lairesestraat. De verschillende uitvalswegen worden door achtereenvolgende ringwegen gesneden en verbonden, waarvan in het bijzonder de ontworpen ceintuurparkweg door geheel West en Zuid heenvoert en via de Berlagebrug nog verder aansluit op den ringweg in Watergraafsmeer en Indische buurt en over de ontworpen vaste verbinding bij Schellingwoude verbinding geeft met de overzijde van het IJ.

In Zuid zijn, behalve de bestaande, te verbreden Amstelveenscheweg, vier nieuwe radiaalwegen geprojecteerd, waarvan er twee, nl. de verlengde Beethovenstraat en de Rijksweg Rotterdam, op een verkeersplein te zamen komen. De even genoemde ceintuurparkweg vormt den ringweg voor het stadsdeelte binnen den ringspoorweg; daarbuiten is een tweede ringweg geprojecteerd, welke den ontworpen hoofdingang van het Boschpark zal verbinden met de Watergraafsmeer via een brug over den Amstel en de Duivendrechtsche brug.

Ten Oosten van den Amstel vormt de Rijksweg naar Utrecht de radiaalverbinding met Zuid (Rijnstraat) en de langs de gedeeltelijk op de terreinen van den spoorweg naar Utrecht geprojecteerde weg de verbinding via Weesperplein met het centrum.

In Oost is de bovengenoemde ringweg van de Berlagebrug naar de Indische buurt ontworpen en fungeeren de nieuw geprojecteerde verkeersweg Weesperplein-Duivendrechtschebrug en de Middenweg als radiaalwegen naar het Gooi en Amersfoort.”

Hierna volgt een beschouwing over de afstanden van de woonwijken naar de city en naar de werkgebieden. Een en ander is nagegaan als controle op de doelmatigheid van den algemeenen opzet van het plan.

DWARSPROFIELEN VAN HOOFDVERKEERSWEGEN SCHAAL 1 A 1000 (NAAR AFB. 14 NOTA VAN TOELICHTING)

Op de afbeeldingen 12 en 13 van de Nota van Toelichting is om het gebied, dat al te bereiken doel is beschouwd, een lijn getrokken op die punten waar de hoofdtoegangswegen dit gebied binnentreden. Uit deze punten zijn dan langs die hoofdwegen afstanden uitgezet van 1250 m (zijnde de afgelegde afstand per fiets in 5 min., met 15 km per uur).

Men krijgt dus afstandszones overeenkomende met 5, 10, 15, 20, 25 en 30 min. fietsen.

Op fig. 12 is de city einddoel; op fig. 13 zijn het de werkgebieden.

Het blijkt nu dat de normale afstand voor het overgrote deel der woonwijken naar de city en de werkgebieden 20 min. fietsen bedraagt (globaal genomen, zonder verkeersoponthouden). De afstandskaarten leiden tot de conclusie, dat het plan alleszins doelmatig is ingericht. In de 1.000.000 stad zijn de woonwijken doorregen met groen en hun onderlinge afstanden zijn betrekkelijk niet groot. Niettemin moet er een behoorlijk ingericht en geëxploiteerd net van openbare verkeersmiddelen komen.

Een ondergrondse stadsspoorbaan, die eenigszins rendabel is, is uitgesloten. Niettemin staat voor de buitenwijken voor latere geslachten de technische mogelijkheid voor een ondergrondse stadsspoorbaan open.

Groote beteekenis krijgt de Ringspoorweg, waarvan de werkwijze, de plaats der stations en haltes goed moet worden bestudeerd.

Op fig. 14 van de Nota zijn verschillende wegprofielen aangegeven der primaire en secundaire hoofdwegen en buitenwegen. Voor de primaire hoofdwegen is tramaanleg ondersteld. De vraag: „eigen baan” of niet, wordt summier aangevoerd. Wegens de groote afstanden zal de rijtijd moeten worden opgevoerd, en daarvoor zijn eigen banen aangewezen. Maar deze vormen on-aangename barrières. Het bezwaar kan echter gedeeltelijk ondervangen worden door gunstige verkavelingen en ligging der dwarswegen. In het Uitbreidingsplan zijn de ontworpen dwarswegen $\pm$ 500 m van elkaar ontworpen hetgeen overeenkomt met een praktischen halteafstand.

Het vraagstuk moet echter nog nader bestudeerd worden. De primaire hoofdwegen zijn ontworpen op een breedte van 54 m tusschen de rooilijnen, de secundaire (eventueel ook met trambaan) op een breedte van 34 m, met trottoirs van 8 m.

De plaatsen van de op pag. 133 aangegeven wegprofielen zijn op het kaartje met een genummerd pijltje aangegeven. Naar enkele dwarsprofielen is in de opgave der nieuw ontworpen wegen hierboven verwezen.

Het hoofdstuk eindigt met enkele algemeene opmerkingen over de voorzieningen met betrekking tot auto en fiets.

Hoofdstuk XII. Bijzondere voorzieningen.

Deze bijzondere voorzieningen betreffen: 1. de begraafplaatsen, 2. Rioolwaterzuiveringsinrichtingen, 3. Tentoonstellingsterrein, 4. Meetingsterrein, 5. Quarantaine-inrichting, 6. Tehuis voor ouden van dagen. Deze zijn alleen in het plan behandeld, omdat ze een bepaalde ligging en grootte moeten hebben.

Voorts zien we een notitie voor een nieuw ziekenhuis in West, ter grootte van 12 ha, maar de plaats ervan is nog niet aangegeven.

Begraafplaatsen.

Uit schatting van het aantal overledenen en levenloos geboren tusschen 1930—2000 is het aantal ter-aardebestellingen afgeleid en geraamd hoeveel oppervlakte begraafplaats gemiddeld per graf wordt ingenomen door algemeene graven en eigen graven. Ruimingstijd 10—25 jaar.

Het resultaat van de berekening was: oppervlakte boven de thans reeds gebruikte begraafplaatsen 179 ha min.-208 ha max., naar gelang van den aangenomen duur van den ruimingstijd.

De nieuwe begraafplaatsen beslaan 107 ha, +13 ha uitbreidingsmogelijkheid, de bestaande begraafplaatsen beslaan 30 ha. Tusschen nu en 2000 is dus beschikbaar 150 ha, hetgeen voldoende zal zijn (gerekend buiten de mogelijkheid van meer crematies). In bijlage VII is deze berekening geheel opgenomen met een afzonderlijk kaartje voor de begraafplaatsen.

Rioolwaterzuiveringsinrichtingen.

Er zijn reeds 2 zuiveringsinrichtingen, nl. voor Oost in de Watergraafsmeer en voor West aan den Sloterdijkmeerweg. Deze laatste moet vergroot worden. In Zuid komt een geheel nieuwe inrichting ten NO Zuidergasfabrieksterrein.

Tentoonstellingsterrein.

Hier is steeds behoefte aan. Het in gereedheid brengen der thans steeds wisselende terreinen kost onnoodig veel geld. Aangewezen is in Zuid de grond tusschen Amsteldijk en den Westwaarts gelegen verkeersweg naar Ouderkerk. Een tijdelijk tentoonstellingsterrein is ontworpen ten zuiden van het Scheldeplein.

grond tusschen Amsteldijk en de Westwaarts gelegen verkeersweg naar Ouderkerk. Een tijdelijk tentoonstellingsterrein is ontworpen ten zuiden van het Scheldeplein.

Het meetingsterrein is geprojecteerd in West tusschen de ringbaan en den Ceintuurparkweg bij het Surinameplein.

De Quarantaineinrichting komt in het Noord-Oostelijk deel van Watergraafsmeer. Voor het Tehuis voor Ouden van Dagen is een terrein gereserveerd in West, direct ten Noorden van het park aan de Jan v. Galenstraat.

Hoofdstuk XIII. De voor de verschillende bestemmingen in het plan gereserveerde oppervlakten.

De berekeningen, waarvan de uitkomsten in dit hoofdstuk zijn samengevat, zou men kunnen noemen de proef op de som. Niet alleen is de juistheid van elk oppervlak op zich zelf gecontroleerd, maar ook de verhoudingen der oppervlakten onderling, tenminste wat het „stedelijk” gebied betreft, dus zonder het agrarische gedeelte. De toevallige omstandigheid dat de bevolkingstoename van 1903—1930 (mede door de annexaties) gelijk is aan de berekende bevolkingstoename van 1930—2000, is een betrouwbaarder basis van vergelijking dan wellicht anders te stellen ware geweest.

De beschouwingen zijn vastgeknoopt aan een gespecificeerde staat van oppervlakte en indeeling van het voor stedelijke doeleinden bestemde terrein in de jaren 1903, 1930 en 2000.

Deze staat nu geeft het volgende beeld.

De oppervlakte van de woonwijken en de city nam van 1903—1930 toe met 103 %, tegen een bevolkingstoename van 38,6 %. Deze zelfde oppervlakte zal van 1930—2000 toenemen met 89 % tegen een bevolkingstoename van 26,75 %.

De vergroting komt grotendeels voort uit gezinsverdunding en ruieren aanleg der nieuwe woonkwartieren.

De oppervlakte van het „groen” nam

van 1903—1930 toe met 198 % en zal

van 1930—2000 toenemen met 587 %.

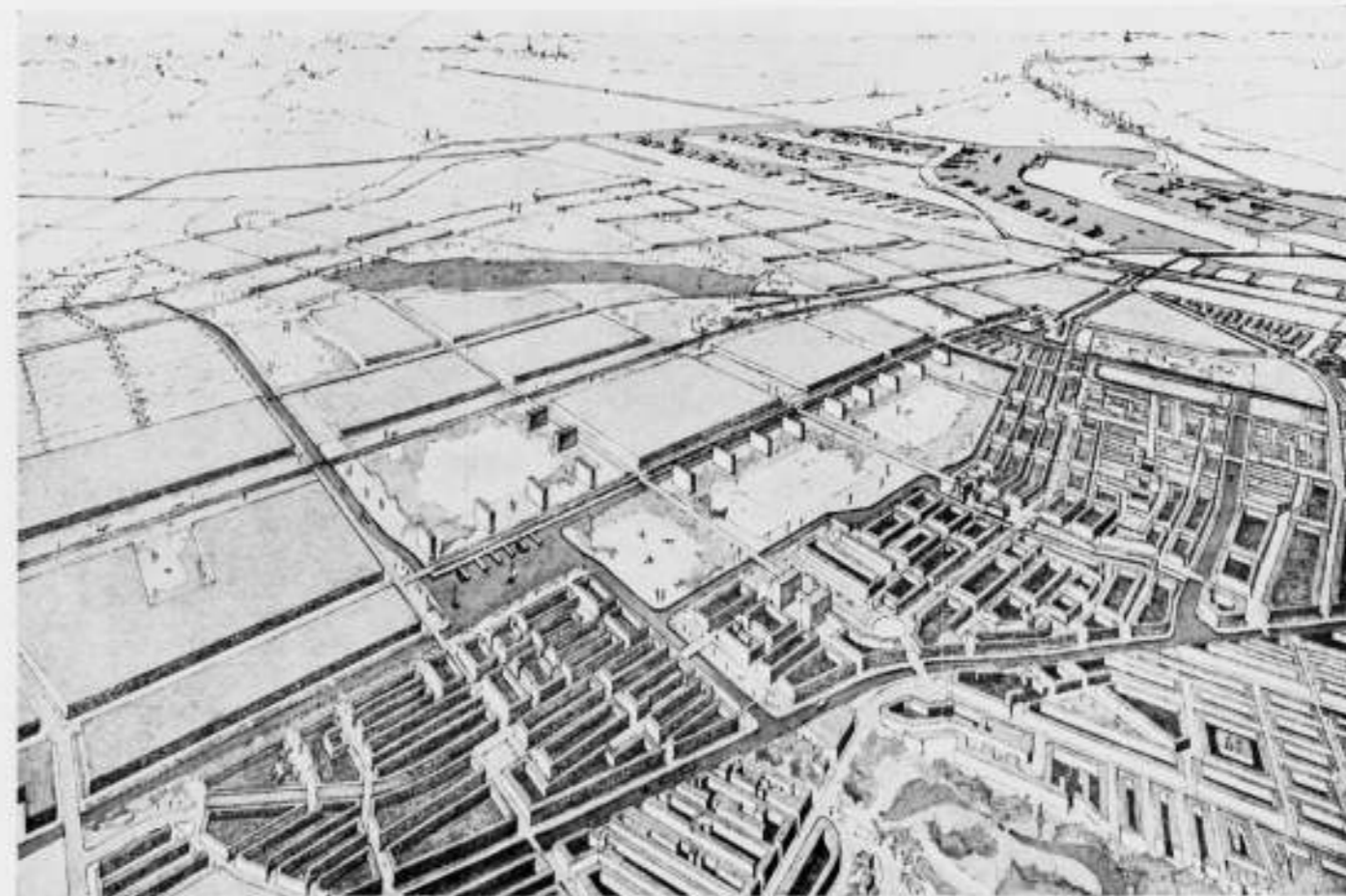
De vermeerdering van de parkoppervlakte is niet buitengewoon nl. 738 ha of vergeleken bij 1930 161 %, dus minder dan in de periode 1903—1930 toen de toename 198 % was.

De vermeerdering is dan ook voornamelijk toe te schrijven aan de algemeene recreatie-terreinen (o.m. het groote Boschpark). Bij de sportterreinen is geen zuivere vergelijking mogelijk, omdat in de eerste helft van de periode 1901—1930 de sport beoefend werd op geïmproviseerde velden, die niet meer met zekerheid zijn vast te stellen.

De ruimte voor de begraafplaatsen nam van 1903—1930 toe met 62 %, zal van 1930—2000 stijgen met nog 153 %, hoofdzakelijk ten gevolge van de te verwachten stijging van het sterftecijfer.

AFB. 21 UIT DE NOTA VAN TOELICHTING. ZUIDELIJK STADSDEEL, GEZIEN UIT DE RICHTING WATERGRAAFSMEER NAAR HET TOEKOMSTIGE BOSCH EN SCHIPHOL. (OP DEN VOORGROND DE BEKENE HOOGBOUW AAN HET DANIEL WILLINKPLEIN)

AFB. 18 UIT DE NOTA VAN TOELICHTING. WESTELIJK STADSDEEL, GEZIEN UIT DE RICHTING VONDELPARK. RECHTS OP DEN VOORGROND, NAAR DE HAVENS-WEST EN HET NOORDZEE-KANAAL

Uiteraard vormen de werkgebieden eveneens een sterken ontwikkelingsgang, grooter dan in de achter ons liggende periode. Indien de bestemmingen worden samengevat in drie rubrieken 1o. woongebied (met inbegrip city), 2o. groen (ontspanning en begraafplaatsen) en 3o. werkgebied, dan blijkt de indeeling van het aldus opgevatte stedelijke gebied in de beschouwde jaren uit het volgende staatje waarin de totaal oppervlakten zijn herleid tot vierkante meters per inwoner.

	1903	1930	2000
Woongebied	17.10	25.15	37.65
Groengebied	2.82	9.10	35.31
Werkgebied	17.65	34.67	43.67
Totaal stedelijk gebied	37.60	59.12	116.63

In 2000 zal dus iedere bewoner van Amsterdam zoowel voor wonen als voor ontspanning en voor werken gemiddeld 35—40 m² noodig hebben.

Eik dezer functies vraagt dus 1/3 oppervlak van het stedelijk gebied. (Aan deze berekeningen is in afb. 15 een fraaie overzichtelijke grafiek in kleuren toegevoegd).

Dit interessante hoofdstuk eindigt aldus:

„De vorenstaande beschouwingen wettigen de conclusie, dat de berekeningen, die aan het plan ten grondslag liggen, op den bodem der werkelijkheid staan; er is tusschen den in het plan voorzien groei van het geheele stedelijke oppervlak een opmerkelijke analogie met dien, welke de stad in haar natuurlijke ontwikkeling van 1903-1930 heeft doen zien. Hetzelfde kan worden gezegd omtrent de ontworpen voorziening van de diverse functies. Slechts de in zekeren zin nieuwe behoefte aan ontspanning vertoont een ontwikkeling, veel grooter dan die in de afgelopen periode”.

Hoofdstuk XIV. Ophooging en onteigening.

Dit hoofdstuk betreft een nadere uiteenzetting van technische kwesties, ontleend aan het „Zandrapport” (zie hoofdstuk III). Samengevat, blijkt dat het noodig zal zijn:

- 1°. de stadsuitbreidingen, met inbegrip van de industrieterreinen, in het algemeen op boezempeil aan te leggen (behoudens enkele met name genoemde uitzonderingen);
- 2°. de daarvoor benodigde ophoogingen als regel langs den natten weg te doen geschieden en
- 3°. de daarvoor in aanmerking komende terreinen vroegtijdig in bezit te krijgen.

Hoofdstuk XV. Besluit.

We lezen:

„Uit de in de voorafgaande hoofdstukken vervatte beschrijving van de verschillende onderdeelen van het plan en de daarbij gegeven beschouwingen, welke op de in de bijlagen en in vroeger gepubliceerde rapporten neergelegde resultaten der diverse studies steunen, blijkt, dat het algemeen uitbreidingsplan de richtlijnen bevat voor de ontwikkeling van Amsterdam tot een stad van ongeveer één miljoen inwoners met een rijk gedifferentieerde stedenbouwkundige structuur. Mede als gevolg van de door het opmaken van het ontwerp gekozen werkmethode, waarbij een zoo voorname plaats aan de „survey” is ingeruimd, konden de verschillende stedenbouwkundige elementen zoodanig worden gegroepeerd, dat de toekomstige stad niet alleen als

„gebruiksobject” volledig aan haar bestemming zal kunnen voldoen, doch tevens de mogelijkheden zijn geschapen, om zeer schoone stads- en landschapbeelden van steeds wisselend karakter te doen ontstaan”.

Aan het plan zijn in de fig. 16-22 van de Nota een 7-tal gekleurde vogelvlucht perspectieven toegevoegd, kennelijk met het doel ook de niet deskundigen een idee te geven van de stad, zooals deze zich in de toekomst aan het oog zal voordoen. Wij geven hiervan een tweetal in reproductie weer.

Ten slotte wordt er op gewezen dat het plan in hoofdzaak op eenvoudige hoofdlijnen is ontworpen. Binnen deze hoofdlijnen kan de nadere uitwerking op verschillende wijzen geschieden, al naar de behoefte of het inzicht van den tijd, waarin de mazen van het stramien zullen moeten worden ingevuld.

„Stedenbouw in modernen zin is (dus) niet alleen een ordening naar de plaats, doch evenzeer een ordening naar den tijd”, staat er gecursiveerd gedrukt.

Voorkomen moet worden dat bedoelingen van het groote plan worden geschaad door ontijdig ontstaan van bebouwing. Hiervoor bestaat gevaar, met name langs de bestaande wegen. In verband met den omvangrijken en naar verhouding weinig nuttigen arbeid, om ingevolge de bepalingen van de nieuwe woningwet voor deze wegen uitbreidingsplannen in onderdeelen te maken, waarvoor men een, indien wenschelijk, passende regeling voor elken weg kan vaststellen, is op eenvoudige wijze te werk gegaan door gebruik te maken van de bevoegdheid om soortgelijke „bouwvoorschriften” in de Bouwverordening op te nemen, mits zij strikt normatief blijven. Bepaald is dus dat in het landelijk deel, waar nog geen uitbreidingsplan van kracht is, in het algemeen slechts die bebouwing mag worden gesticht, welke daar karakteristiek thuis behoort, dus boerderijen en hofsteden en wat daarbij behoort.

„Is dus eenerzijds de mogelijkheid van een geleidelijke, ook naar den tijd geordende ontwikkeling van het stedelijk complex door deze bepaling gewaarborgd, anderzijds moet worden voorkomen, dat tengevolge van de strenge bepalingen van de wet, toepassing van deze bepaling door de vaststelling van het algemeen uitbreidingsplan onmogelijk zou worden. Ingevolge artikel 6 van de Woningwet zal immers elke bouwvergunning, welke in strijd is met de bestemming op een uitbreidingsplan aangegeven, moeten worden geweigerd. Het is dus noodig, dat niet alleen de uiteindelijke, doch ook de tusschentijdsche bestemming van de gronden op het plan zelve wordt vastgelegd, waartoe aan de verklaring der kleuren en teekens een bepaling is toegevoegd, welke het mogelijk maakt ten behoeve van landbouw- en veeteeltbedrijven bebouwing toe te staan, zoolang voor het desbetreffende gebied nog geen uitbreidingsplan in onderdeelen is vastgesteld”.

Tot slot wordt gepleit voor een samenwerking met de Vaste Commissie voor de Uitbreidingsplannen in Noord-Holland, en met de omliggende gemeenten, het Rijk en de Provincie, opdat bereikt worde, dat de mogelijkheid tot het aanleggen van nieuw geprojecteerde wegen, kanalen, spoorwegen enz., voor de toekomst wordt open gehouden. Dit zal moeten leiden tot het opmaken van een streekplan. „Dit is niet alleen noodzakelijk om de richtlijnen vast te stellen voor de ontwikkeling van het groote gebied, dat bij den groei van onze stad betrokken is, zooals in Hoofdstuk II is uiteengezet, het is tevens noodig en wenschelijk om het voor eigen gemeentegebied opgemaakte plan in hoofdzaak te verdiepen en nader uit te werken”.

PRIJSVRAAG VOOR BRIEVENBUSSEN AAN PORTIEKWONINGEN, UITGESCHREVEN DOOR HET HOOFDBESTUUR VAN DE P. T. T.

Wegens plaatsgebrek kunnen de vragen en antwoorden op deze prijsvraag niet in dit nummer worden opgenomen. Ze zullen in het volgende nummer verschijnen. Belangstellenden kunnen

zoo noodig de gereedliggende proef op het Bureau van de Redactie, Weteringschans 102, Amsterdam, raadplegen.

OFFICIEELE MEDEDELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 11 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 30 MAART 1935 No. 13 DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. Voorjaarsvergadering van den B.N.A., op Zaterdag 13 April 1935, te Utrecht, om half elf. De plaats der vergadering zal in het volgende nummer worden opgegeven.

AGENDA:

1. Opening.
2. Notulen van de vorige vergadering. (opgenomen in de off. med. van 5 Jan. 1935, no. 1.)
3. Mededeelingen.
4. Ingekomen stukken.
5. Rekening en Verantwoording over 1934.
6. Jaarverslag over 1934.
7. Verkiezing van leden voor de Commissie van Onderwijs.
8. Verkiezing van leden en pl. verv. leden College van Advies.
9. Bespreking over overeenkomsten tusschen de verschillende belanghebbenden in het bouwvak.
10. Bindend verklaren van besluiten van den Tentoonstellingsraad.
11. Behandeling Ontwerp Regelen, betreffende de honoreering van den stedenbouwkundige en de verdere rechtsverhouding tusschen opdrachtgever en stedenbouwkundige. R.S. 1935.
Het ontwerp voor deze Regelen is, voor hen die daarin belang stellen, zooals reeds is medegedeeld, op aanvraag verkrijgbaar op het Bureau van den B.N.A.
Het Bestuur verzoekt den leden eventueele opmerkingen en amendementen drie dagen voor de vergadering bij het Bestuur in te willen zenden.
12. Rondvraag.
De toelichtingen op de agendapunten, sub 4, 6, 7, 8, en 9, zullen den leden in een afzonderlijke officieele mededeeling nog worden toegezonden.

A. ET A. OFFICIËLE MEDEDELINGEN. ADMINISTRATIE-ADRES FRANS VAN MIERISSTRAAT 107, TELEFOON 27707.

„5e Ontwerpstudie”. Tentoonstelling der ontwerpen.

De ingekomen ontwerpen zullen nog enige dagen worden tentoongesteld in het Gebouw der Rijks-Academie voor Beeldende Kunsten te Amsterdam.
Bijzonderheden zijn elders in dit blad vermeld.

Jaarvergadering op Vrijdag 12 April, des avonds 8 uur, in de grote zaal van het Gebouw Heystee te Amsterdam.

Agenda.

1. Notulen.
2. Ingekomen stukken, mededeelingen.
3. Verslag van den Secretaris.
4. Verslag van den Penningmeester.
5. Verslag van de Commissie van Redactie van het B.W.A.
6. Verslag van de Commissie van Verificatie.
- *7. Verkiezing van twee bestuursleden.
- *8. Verkiezing van een lid en een plaatsvervangend-lid van het College van Advies.
9. Rondvraag.

* Toelichting punt 7.

De verkiezing van twee bestuursleden zal geschieden uit de voordrachten:

1e vacature:	a. Ir. W. B. Ouëndag.	b. J. Zietsma.
2e vacature:	a. D. C. Engel.	b. C. Feltkamp.

* Toelichting punt 8.

De verkiezingen voor het College van Advies hebben plaats overeenkomstig art. 21 § 2 van de statuten uit de voordrachten:

voor een lid:	a. C. J. Blaauw.	b. P. Vorkink.
voor een plaatsv. lid:	a. Ir. D. Roosenburg.	b. J. F. Staal.

K. v. d. WILK, Secretaris.

Verslag van de Commissie van Redactie over het jaar 1934.

De Commissie van Redactie bestond uit de heeren A. P. Smits, J. M. van Hardeveld en G. Westerhout, aangewezen door den B. N. A. en de heeren F. Hausbrand, A. Komter en Th. Haakma Wagenaar, aangewezen door A. et A. De heer Komter werd op 23 Februari gekozen in de plaats van den heer E. H. Frowein, die om gezondheidsredenen altrad. De heer Wagenaar werd gekozen op 25 April in de plaats van het volgens rooster aftredend lid Wieger Bruin. Met ingang van 1 Mei trad de heer A. P. Smits als Voorzitter van de Commissie van Redactie op.

De Redactie vergaderde overeenkomstig den regel, vrijwel iederen Dinsdag.

Wat den omvang van het blad betreft, wijzen wij er op, dat deze omvang sinds 1927 gestadig is toegenomen, van 416 pag. toen, tot 552 in 1934, terwijl wij bovendien als extra-nummer in December het Herdenkingsnummer Dr. H. P. Berlage konden doen verschijnen.

Deze toename van den omvang heeft plaats gevonden, hoewel het oorspronkelijk subsidie, gelukkig nog niet ernstig, is verlaagd. Het behoeft echter geen betoog, dat het huidige peil moeilijk zal kunnen worden gehandhaafd, wanneer het budget van onze Redactie onverhoopt méér mocht worden verminderd.

Niet alleen is de omvang van het blad aanmerkelijk toegenomen, ook het afbeeldingsmateriaal is in den loop der jaren sterk uitgebreid, zoodat thans het „Bouwkundig Weekblad Architectura" onder de vaktijdschriften in zijn illustraties zeker bovenaan staat. Vermindering van deze illustraties in grootte of aantal zou o. i. de waarde van het blad doen dalen.

Wat de opgenomen bouwwerken betreft, heeft de Redactie zich als steeds laten leiden door de vraag of het bouwwerk, hetzij wegens zijn opzet, hetzij wegens zijn technische constructie, hetzij wegens zijn aesthetische kwaliteiten, de belangstelling wettigt van de lezers.

Vanuit dit gezichtspunt blijft het steeds mogelijk bouwwerken van zeer verschillend karakter op te nemen.

Dank zij de medewerking van den heer Ir. F. G. Unger, waren wij in staat in een reeks artikelen de verschillende verwarmingsvraagstukken in den vorm van een praktische handleiding te doen behandelen.

Voorts werd een nieuwe rubriek „Overzicht van Tijdschriften" geopend, die, wij kregen althans den indruk daarvan, door vele lezers wordt gewaardeerd.

Ten slotte willen wij nog één punt aanroeren met betrekking tot de geste van onze Redactie. Wij hooren nl. wel eens de klacht, dat wij niet vlug genoeg zijn in het opnemen van bepaalde bouwwerken, dat andere bladen ons vóór zijn. Inderdaad bestaat deze mogelijkheid. Onze Redactie geeft er echter, ten bate van de lezers verre de voorkeur aan, met de publicatie van een bouwwerk te wachten tot daarvan goed publicatiemateriaal beschikbaar is, dan, terwille van actualiteit, een publicatie te forceeren aan de hand van onvoldoend materiaal.

Op de gevolgde wijze komen vrijwel al de daarvoor in aanmerking komende bouwwerken successievelijk in het B.W.A., dat daarvan een goede en volledige documentatie geeft.

Bovendien, goede bouwwerken blijven lang actueel...

Moge wij ons verslag eindigen met — evenals aan het eind van het vorig verslag — een beroep op de medewerking van de architecten, goed reproduceerbare teekeningen af te staan. Voor wat wij soms ter reproductie ontvangen, staan de wonderen der techniek wel eens verlegen.

Des te meer hebben wij het gewaardeerd, dat verschillende inzenders zich aan ons verzoek in het vorige jaarverslag hebben gehouden of zich bereid verklaarden speciale reproductietekeningen te vervaardigen.

De Commissie van Redactie,

A. P. SMITS, Voorzitter.

J. P. MIERAS, Secretaris.

Amsterdam, Maart 1935.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUYSSEN, REDACTEUR NR 13
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR. 30 MAART 1935

HET NIEUWE VEREENIGINGSGEBOUW VAN HET ROYAL INSTITUTE OF BRITISH ARCHITECTS.

Het instituut is sinds haar oprichting van 1834 tot 1860, drie maal van zetel veranderd en na dat het zich gehuisvest had in No 9 Conduit Street bleek het noodzakelijk geleidelijk alle beschikbare ruimten in dit gebouw in gebruik te nemen, waarop in 1923-'24 het eerste plan voor een volledige vernieuwing van dit pand werd voorbereid. Van dit plan werd afgezien, omdat het niet afdoende geacht werd. Na eenige voorloopige voorzieningen van het bestaande gebouw, besliste het Comité elders naar een geschikt bouwterrein uit te zien.

Gedurende de volgende jaren werden een aantal bouwplaatsen overwogen, hetzij voor een nieuw of voor verandering van een bestaand gebouw. Totdat in Januari 1929 het Comité een bod deed van £ 70.000 ter verkrijging van een bouwplaats in Portland Place hoek Weymouth Street. Het bestuur van the Howard de Walden Estates bleek niet tot verkoop over te willen gaan, doch was wel bereid dit deel van haar bezittingen in erfpacht af te staan voor den tijd van 99 jaar en ging ermee accoord dezen termijn te verlengen tot 999 jaar, in praktijk „freehold", tegen een jaarlijksche grondrente van £ 500 per jaar en niet te verhoogen tot een maximum van £ 2000 per jaar vóór 1944. Deze regeling kwam uit in het voordeel van het instituut, de rente van £ 70.000 zou £ 3000 per jaar hebben bedragen. De enorme arbeid van het Comité voor het voorbereidende werk blijkt uit het feit, dat in drie jaar van 1926-1929 300 bouwplaatsen geïnspecteerd werden en rapport er over werd uitgebracht. Spoedig nadat het bouwterrein in Portland Place was verkregen, adviseerde het Comité in Juni 1929 aan het bestuur tot het uitschrijven van een open prijsvraag onder de leden van het R.I.B.A., waartoe ook werd besloten.

Uit een referendum onder de leden van het Instituut gehouden, waarbij 40 namen naar voren werden gebracht, is in Oct. 1930 door het Bestuur de Jury gekozen, bestaande uit de architecten: Sir Gilbert Scott R.A., Dr. Percy S. Worthington F.S.A., Mr. H. V. Lanchester, Mr. Robert Atkinson en Mr. Charles Holden.

Na een grondige voorbereiding kon in April 1931 de prijsvraag worden uitgeschreven, welke tot resultaat had, dat het ontwerp van den architect Grey Wornum door de jury uit 284 inzendingen werd gekozen en voor uitvoering aanbevolen. 140 hiervan kwamen uit het district Londen, 54 uit de provincies, 20 uit Schotland, 2 uit Ulster, de rest uit de koloniën.

Na deze beslissing had het Comité van voorbereiding zijn taak beëindigd en werd de leiding overgenomen door de daartoe ingestelde Bouwcommissie.

Tot zoover de voorgeschiedenis.

Mr. Grey Wornum heeft belangrijke wijzigingen aangebracht in het uitvoeringsontwerp. Het R.I.B.A. besloot de bouwkosten te beperken. Doch de twee hoofdveranderingen welke met het oog hierop gemaakt zijn, het niet betrekken in het plan van perceel Portland Place 67-68 en het weglaten van den bovenbouw bestaande uit twee verdiepingen met kantoorruimten voor verhuur, hebben een gelukkig resultaat gehad: een grootter compactheid en meer eenheid.

Bij een vergelijking tusschen het prijsvraag- en het uitvoeringsontwerp blijkt echter, dat de essentiële kwaliteiten, waarom dit ontwerp voor uitvoering is aanbevolen, behouden zijn gebleven,

terwijl bij de verdere uitwerking het geheel belangrijk heeft gewonnen.

In de diagrammen van de platte gronden en twee doorsneden is aangetoond het gebruik van de verschillende gedeelten van het gebouw.

Zij demonstreeren o.m. de groote verscheidenheid in gebruik. Van belang is een vergelijking van de verticale en horizontale circulatie in verband met de platte grond indeelingen en doorsneden. De vrijwel volkomen afwezigheid van smalle gangen valt op. De indeeling is ruim en ongedwongen in de groepeerings. Van het verschil in hoogte van de verschillende ruimten is volledig partij getrokken.

Doordat de Henry L. Florence Memorial Hall verschoven ligt ten opzichte van eronder gelegen Henry Jarvis Memorial Hall en het gewicht van de boven eerstgenoemde zaal gelegen Bibliotheek, rekening houdende met de mogelijkheid van uitbreiding boven de bibliotheek, opgevangen moest worden, waren extra voorzieningen noodig, doch de technische middelen hiervoor zijn gevonden. Door het op deze wijze in elkaar sluiten van de verschillende ruimten is het mogelijk geworden deze op dit grondoppervlak en in dit volume onder te brengen.

Het grootste gedeelte van het onderhuis wordt ingenomen door de vergaderzaal en foyer met de garderobe en toiletten. Op den begane grond bevinden zich de voornaamste administratieve ruimten gegroepeerd om het bovengedeelte van de vergaderzaal en foyer. De eerste of hoofdverdieping wordt gebruikt voor recepties, feestmaaltijden, tentoonstellingen en examens.

De tweede verdieping is in den vorm van een entresol ten opzichte van the Henry Florence Memorial Hall. Hier bevinden zich de vergaderkamers, een zaaltje voor de leden en de vertrekken voor de Architects' Benevolent Society.

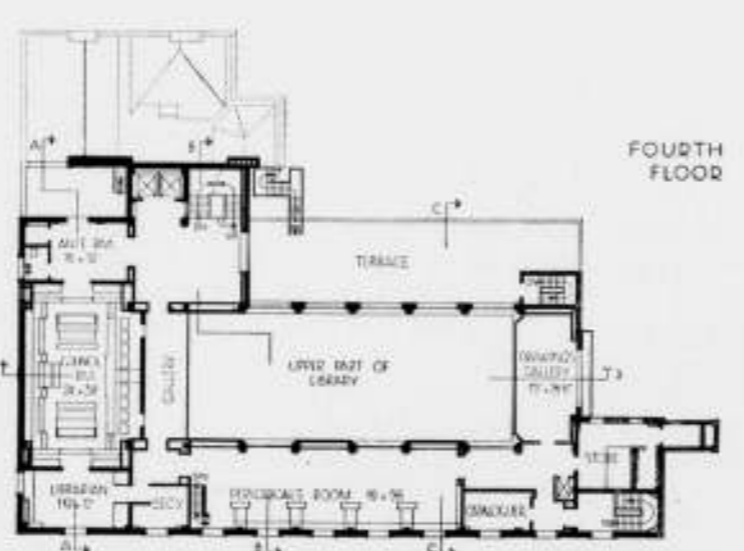
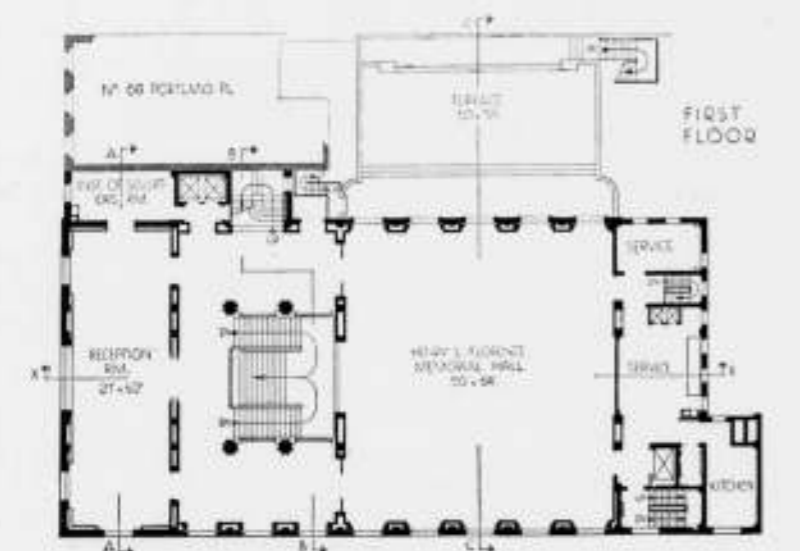
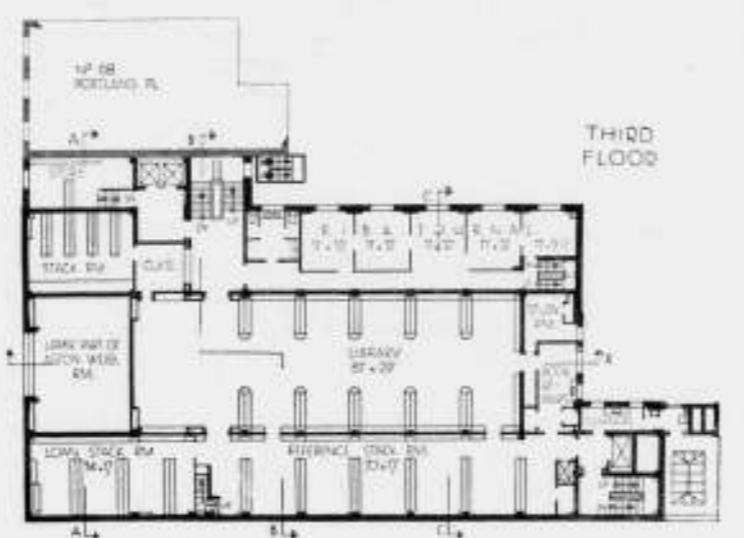
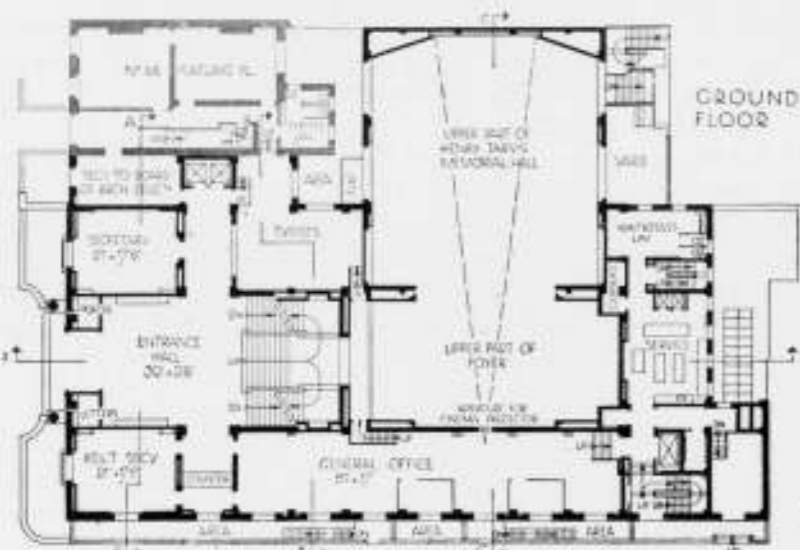
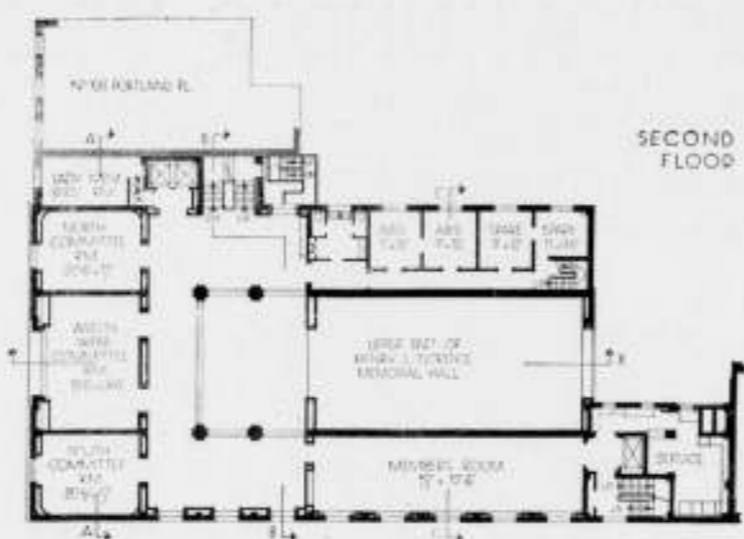
Op de derde en vierde verdieping is de bibliotheek met bijbehorende vertrekken ondergebracht, op deze laatste verdieping bevindt zich ook de vergaderzaal voor het Bestuur.

Het platte dak is bereikbaar vanaf het zijtrappenhuis en kan gebruikt worden als terras, terwijl zich op de eerste verdieping aan de Henry Florence Memorial Hall en op de vierde verdieping bij de vergaderzaal van het Bestuur eveneens terrassen bevinden met buitentrappen naar den begane grond.

De dienst is geconcentreerd aan de oostzijde van het gebouw en de geheele mechanische uitrusting is in het onderhuis en in de kelder verdieping ondergebracht.

De verwarming en kunstmatige ventilatie werkt geheel automatisch, de installatie behoeft hierdoor weinig controle. De verwarming wordt gevoed vanuit twee groote boilers, welke gedurende den nacht met laag stroom tarief op hooge temperatuur worden gebracht. Hieruit wordt ook gevoed de air-conditioning-plant, welke voorziet in gewassen en voorverwarmde lucht voor de Hall, de Vergaderzaal en Bestuurskamer. Verborgene paneelen, aangebracht in plafonds, wanden en vloeren zorgen voor een aangename en gelijkmatige verwarming.

Als constructie is gebruik gemaakt van een staalskelet, beschermd tegen roestvorming en elektrische corrosie door Tockalith en daarna beton er om heen gestort, waarin de vloeren van gewapend beton zijn opgenomen.

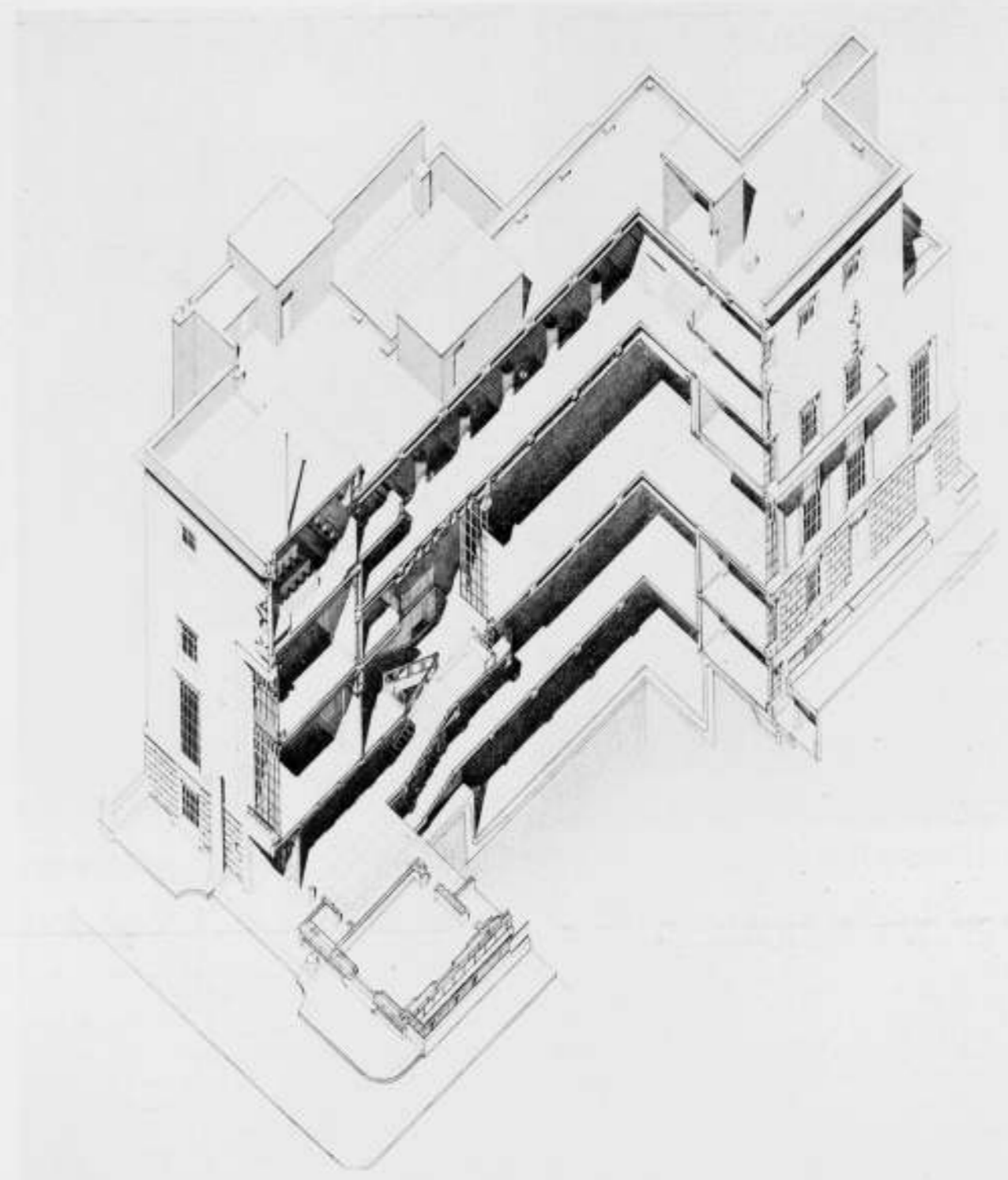

PLATTEGRONDEN VAN HET NIEUWE GEBOUW VAN HET R.I.B.A. TE LONDEN

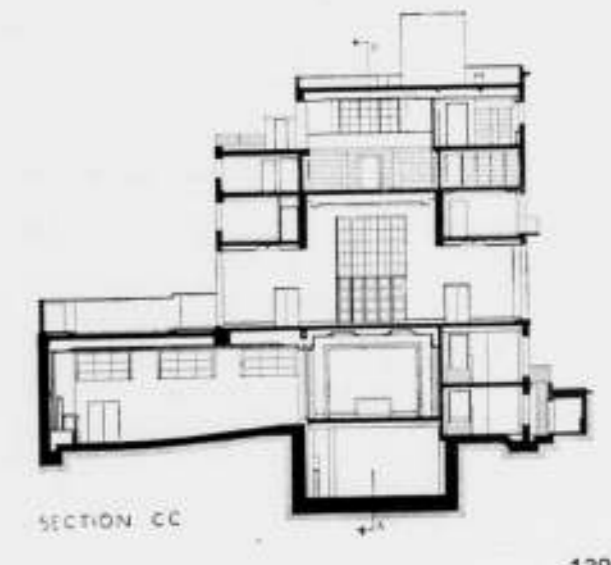
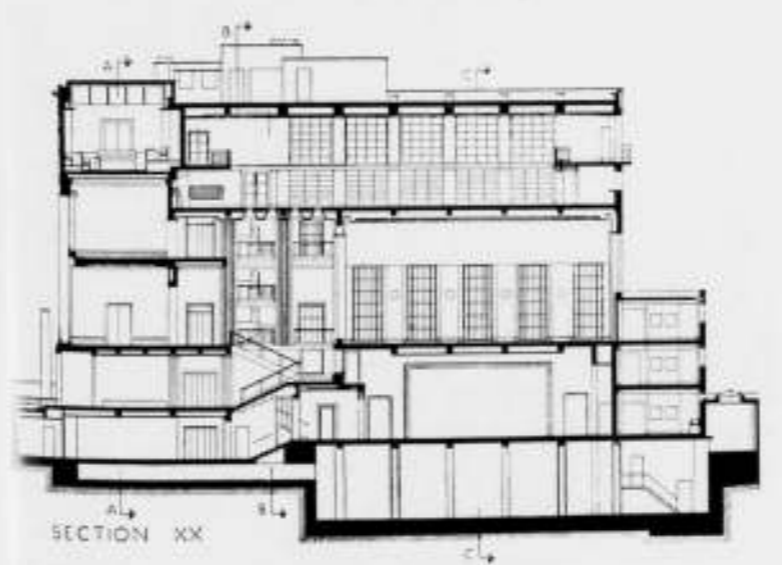
ARCHITECT GREY WORNUM

De vulmuren bestaan uit baksteen, aan de buitenzijde bekleed met Portland Stone. De vijf relief figuren in den gevel aan Weymouth street opgenomen stellen voor: in het midden Sir Christopher Wren, typeerend den architect, geflankeerd door den schilder en beeldhouwer met ter weerszijden uitbeeldingen van techniek en ambacht. Aan de zijde van Portland Place is in het midden nog een zesde relief voorstellende Architectura. Deze reliefs zijn gehakt door Bainbridge Copnall, terwijl de twee figuren op de kolommen

ter weerszijden van den hoofdingang, symboliseerende de bezieling van den man en de vrouw als scheppende krachten zich verheffende tot architectura, zijn uitgevoerd door James Woodford, door wien ook de modellen voor de bronzen ingangdeuren zijn vervaardigd. Het bronzen hek voor het middenraam draagt het wapen van het R.I.B.A. en is werk van Seaton White. De versiering van deze deuren doet wat vreemd aan, in twee slangachtige motieven is de geschiedenis van Londen's rivier de

PERSPECTIVISCHE DOORSNEDE VAN HET GEBOUW VAN HET R.I.B.A. TEEKENING DOOR M. JOHN PINCKHEARD (Geplaatst met toestemming van Meers, London Brick Co & Forders Ltd.)

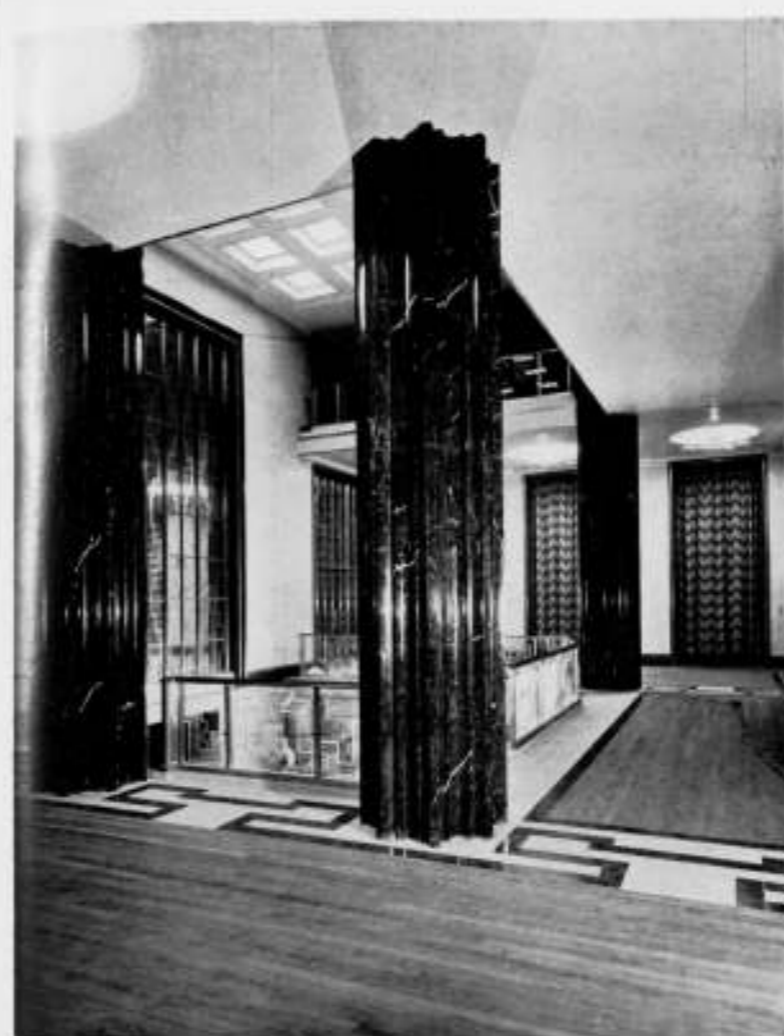

VOORGEVEL EN INGANGSPARTIJ VAN HET NIEUWE GEBOUW VAN HET R.I.B.A.

ARCHITECT GREY WORNUM

NIEUW GEBOUW VAN HET R.I.B.A. HOOFDTRAP EN DEUR NAAR TERRAS. ARCHITECT GREY WORNUM. DE 6 GLAZEN PANEELN MET SYMBOLISCHE VOORSTELLINGEN VAN DE 6 GROOTE STIJLPERIODEN DER BOUWKUNST, ONTWERPEN DOOR RAYMOND MC GRATH *)

Theems met de belangrijke gebouwen aan haar oevers weergegeven, de deelen zijn los op het vlak geplaatst en zonder verband met de bronzen deuren.

De wanden van de entree-Hall zijn bekleed met gepolijste Perycotstone; hierin zijn gegrift de namen van vroegere Presidenten en Royal Gold-Medallists. In den vloer bevinden zich drie paneelen, gesneden in Derbyshire marmer door Mr. Bainbridge Copnall.

De kolommen en treden in het hoofdtrappenhuis zijn bekleed met marmer.

De leuning uitgevoerd in verzilverd brons met paneelen in geëst glas, versierd met de Koninklijke Wapens, die van de Dominions en van het R.I.B.A. Verborgene buislampen in den voet van de leuning laten de werking van dit glas zien.

Vanuit het trappenhuis ziet men naar boven door groote metalen fronten, eveneens met geëst glas bezet, in de Henry Florence Memorial Hall. Het decoratieve glas door het geheele gebouw is het werk van Mr. Jan Juta.

In deze Hall zijn twee gesepareerde systemen voor avondverlichting, in het midden bevinden zich in verdiepingen in het plafond sterke lampen voor gebruik bij de examens. De meer decoratieve verlichting bestaat uit daglichtbuislampen, verborgen opgesteld in het hooger gedeelte van het plafond en twaalf glazen schalen in koepelvormige uithollingen in de lage gedeelten. Laatst genoemde wijze van verlichting is ook in de entree-Hall en het trappenhuis aangebracht. Het is jammer, dat de decoratieve werking hiervan geschaad wordt door de vlak erbij geplaatste pleisterreliefs van James Woodford. De wanden zijn hier gedeeltelijk voorzien van reliefs in perrycotstone, ontworpen door Bainbridge Copnall.

Aan de Oostzijde bevindt zich een „screen” gesneden in Quebec pine naar modellen van Mr. Henri Dunlop met voorstellingen

van de Dominions, Canada, Australië, Indië, Zuid-Afrika en Nieuw-Zeeland.

De vloer is samengesteld uit Engelsch marmer en verschillende soorten hout afkomstig uit de Dominions.

De Henry Jarvis Memorial Hall met den daarbij behoorenden foyer wordt gebruikt voor de algemeene vergaderingen en biedt plaats aan 350 personen. De wand tusschen beide ruimten weegt 3000 kg en kan in den kelder verdwijnen, waardoor de ruimte van den foyer bijgetrokken kan worden en voorzien in 150 extra zitplaatsen. De beweegbare wand kan gemakkelijk op en neer geschoven door een eenvoudig met de hand te bedienen mechaniek.

Op een der zijwanden van de vergaderzaal is een muurschildering aangebracht door Mr. Bainbridge Copnall en zijn assistent Mr. Nicholas Harris, symboliseerende de wijd vertakte werkzaamheid over de British Empire van het Royal Institute. Deze en nog twee andere schilderingen zijn aangebracht op een materiaal, hetwelk geluid absorbeert; dit om de mogelijkheid van echo-werking te voorkomen.

De wanden zijn betimmerd met toepassing van verschillende houtsoorten.

Een gedeelte van den vloer ter plaatse van het spreekgestoelte is bedekt met „Rodesian” Teak en werkt als een geluidreflector. Het plafond afgewerkt in hard wit pleister is bedoeld als een gecombineerde licht- en geluidreflector.

De muren van den foyer zijn bekleed met kurk; hier is evenals in de Henry Florence Memorial Hall een „soft speaker” systeem aangebracht, waardoor het zeker is, dat sprekers met zacht stem ook in deze ruimte gehoord kunnen worden. Toespraken en muziek kunnen met dit systeem ook van de eene zaal naar de andere worden overgebracht.

De afwerking van de overige zalen en vertrekken is in denzelf-

den geest behandeld, veelal met toepassing van kostbare houtsoorten. Opvallend is de bewerking van de betimmeringen. De vormgeving en detaillering hiervan is meer conventioneel dan van de meeste andere onderdeelen. De behandeling van de metalen fronten, het glas en de wijze van verlichting is het minst traditioneel en voor zoover nieuwe technieken aanvaard zijn is er een poging om zich los te maken van deze invloeden. Trystan Edwards maakt in zijn beschouwingen *) over het gebouw vergelijkingen en vraagt: is dit gebouw functioneel? en maakt daarbij een onderscheid tusschen de beteekenis van dit woord, zooals dit algemeen gebruikt wordt volgens de moderne opvatting en de meer uitgebreide beteekenis, welke daaraan gehecht moet worden: wil een gebouw niet alleen aan praktische eischen voldoen, doch ook aangemerkt worden als architectuur, dan moet het ook uitdrukking geven aan de functie en hiervoor is gewoonlijk een element van symboliek noodig, want het alleen voldoen aan de eischen door het gebruik gesteld geeft geen volledige uitdrukking van het maatschappelijk aspect. Dat het gebouw aan de praktische eischen van gebruik voldoet is deze schrijver bereid aan te nemen, alhoewel dit punt nog nader in detail overwogen zal worden.

De eerste vraag welke gesteld dient te worden is: „geeft dit gebouw uitdrukking aan de bestemming, als hoofdkwartier van een geleerd genootschap van architecten” en de tweede vraag: „voegt dit nieuwe gebouw zich op harmonische wijze in een van de weinige mooie straten, overgebleven uit een tijd, dat het essentieele van straatarchitectuur zoo buitengewoon goed begrepen werd.”

*) The Architects' Journal van 8 November 1934 en het Journal of The Royal Institute of British Architects van 6 November 1934 en het Decembernummer van The Architectural Review zijn geheel aan dit gebouw gewijd.

Volgens dezen schrijver is de nieuwe R. I. B. A. zetel wezenlijk een Engelsch gebouw en bezit het sommige van de kwaliteiten van Engelsche gebouwen uit de beste perioden van Engelsche architectuur. Het is de eerste in het oog vallende verdienste, dat het volkomen in het straatbeeld past en alhoewel met een eigen karakter, krachtens welke het uitdrukking geeft aan de uiteenlopende functies, is zulks niet ten koste van de omgeving geschied.

Dezelfde wijze van appreciatie is ook voor het inwendige gevolgd. Dat waardigheid en standing van het Instituut uitdrukking moeten vinden in dit gebouw is een uitgangspunt bij de beoordeeling van andere schrijvers over de interieurs.

De architect heeft stellig ook naast het voldoen aan de praktische eischen van het gebruik, aan een architectonische en decoratieve aankleding van het gebouw meer waarde gehecht voor het bereiken van dit doel en daaraan dan ook buitengewoon veel zorg besteed. Hij heeft hiervoor samenwerking gezocht met verschillende kunstenaars, waarbij echter op verschillende plaatsen de decoratieve behandeling te veel op den voorgrond is gekomen, terwijl ter verkrijging van een ceremonieel geheel, de ligging of communicatie van andere ruimten daaraan ondergeschikt is gesteld. Men kan dit al of niet afkeuren, het is typisch Engelsch. Men schikt zich desnoods in een iets minder praktische oplossing, terwille van andere dingen, waaraan meer waarde gehecht wordt.

Vergeleken met de behuizing in Conduit street, beteekent het nieuwe gebouw een enorme verbetering; praktisch genomen zal er weinig te wenschen overblijven, want in vrijwel alles is voorzien en de technische inrichting en afwerking moet voorbeeldig zijn. Wat dit betreft kan het R. I. B. A. dan ook terecht trots zijn op zijn nieuwe hoofdkwartier.

*) Deze laatste foto uit „The Architectural Review”.

VESTIBULE

GROOTE VERGADERZAAL (HENRY JARVIS MEM. HALL)
HET NIEUWE GEBOUW VAN HET R.I.B.A. ARCHITECT GREY WORNUM

Architectonisch gesproken is volgens continentale opvatting het werk van Architect Grey Wornum niet modern te noemen in den zin dien wij hieraan hechten, doch kan men eerder spreken van een geleidelijken groei om zich los te willen maken uit de heerschende conventionele begrippen welke de gemiddelde Engelschman en zelfs de meerderheid van zijn collega's nog toegedaan zijn. Zoo gezien zal zijn werk zeker invloed uitoefenen

op de opvattingen en inzichten van een deel der Engelsche architecten, welke in dit verenigingsgebouw telkens ermede in aanraking komen.

Dat er onder de Engelsche architecten ook velen zijn, voor wie de verschijningsvorm van dit nieuwe gebouw niet die betekenis heeft, welke ermede beoogd wordt, is zeker. Vooral onder de jongeren zullen er zijn die meer rationeel bouwen en bereid

HENRY FLORENCE HALL

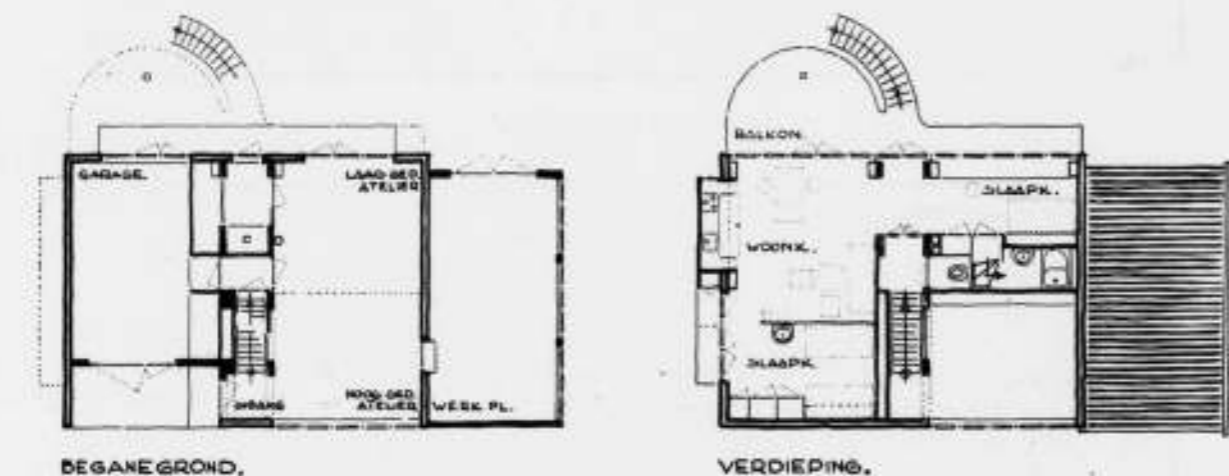
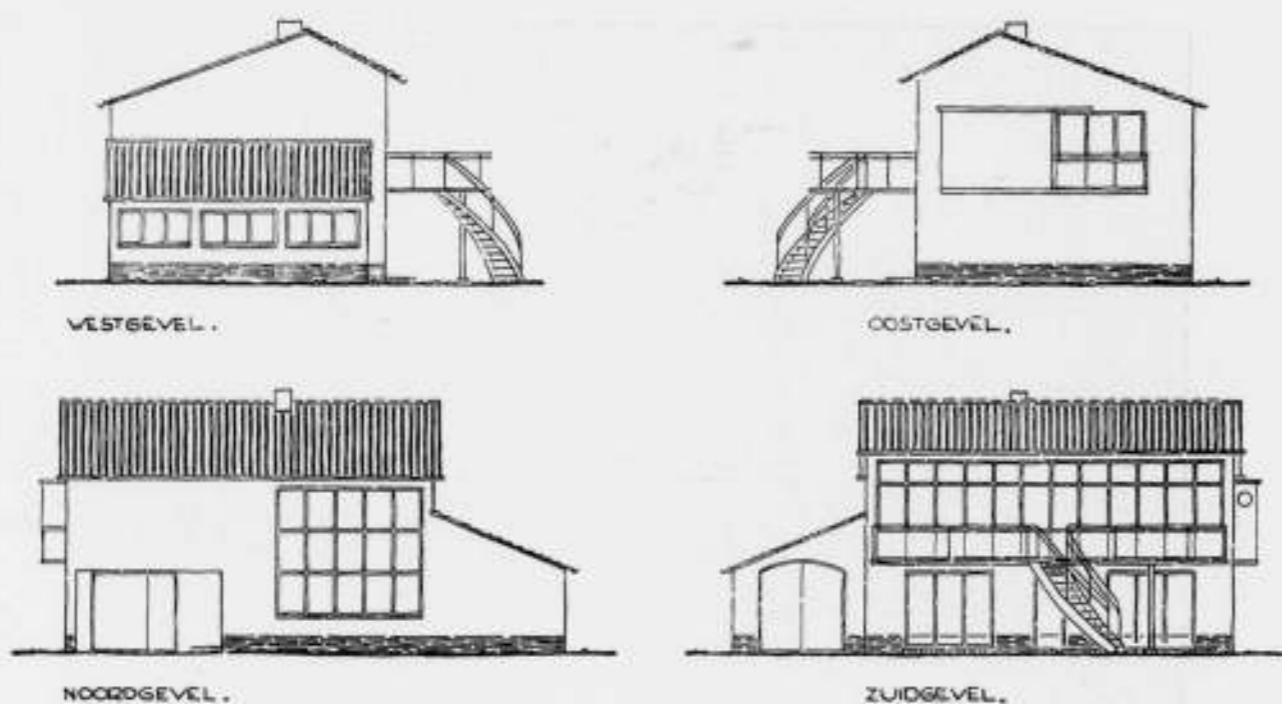
BIBLIOTHEEK
HET NIEUWE GEBOUW VAN HET R.I.B.A. ARCHITECT GREY WORNUM

gevonden worden afstand te doen van een te veel aan decorum indien de zuiverheid en het organisme van hun bouwwerken daarmede gediend is.

Het kan als een zeker bezwaar gevoeld worden in een tijd als de onze, waarin alles zoo snel wisselt en architectuur-opvattingen spoedig kunnen verouderen, een nieuw gebouw te moeten stichten, waarvan de kosten niet minder dan £ 110.000

hebben bedragen en het welk zoo hecht is, dat het voor onafzienbaren tijd gebruikt zal kunnen worden.

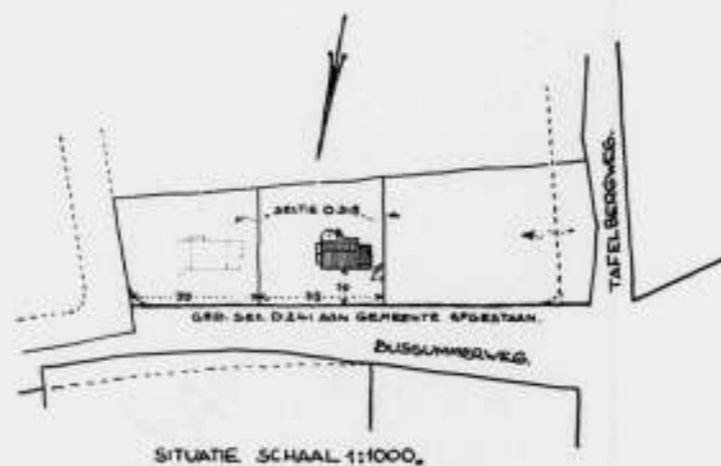
Dat het R. I. B. A. hiertoe echter kon besluiten in een periode van depressie en inflatie, waarbij het Eng. pond viel, kan gelden als een bewijs voor de materiele welvaart van deze architecten-organisatie.

PLAN VOOR EEN ATELIERWONING TE BLARICUM

F. HAUSBRAND - BOUWK. ING. - ARCH. D.N.A.

BLARICUM - FEBRUARI. 1935.

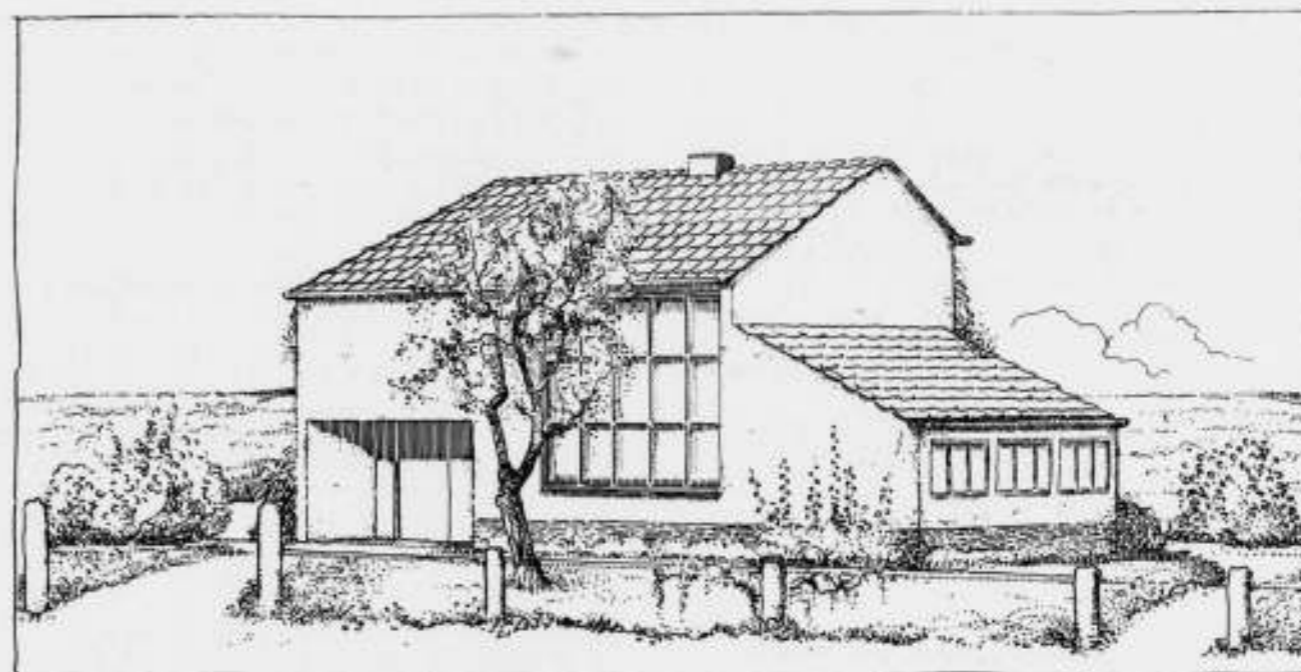

SITUATIE SCHAAL 1:1000.

BOUWEN IN HET GOOI.

Het is nog niet lang geleden, dat ik een beroep deed op de welwillendheid van eenige tijdschriften op het gebied van de architectuur, toen architect G. Rietveld groote moeite had met de verwezenlijking van zijn bouwplannen in het Gooi, bouwplannen, waarvan intusschen de verwezenlijking tot heden is achterwege gebleven tengevolge van het gemis aan medewerking der desbetreffende gemeentebesturen. Ook anderen architecten wordt thans het werken in het Gooi onmogelijk ge-

maakt; zoo heeft architect F. Hausbrand thans de grootste moeite met de verwezenlijking van een bouwplan, dat nu reeds een jaar lang onderwerp van beraadslaging heeft uitgemaakt in diverse commissies en thans eindelijk door een definitieve weigering van de bouwvergunning is rijp geworden voor behandeling door den Gemeenteraad. Men mag aannemen, dat de heer Hausbrand niet onbevoegd is tot het ontwerpen en uitvoeren van bouwplannen; daarvan leggen zijn uitgevoerde

PLAN VOOR EEN ATELIERWONING TE BLARICUM

ARCHITECT F. HAUSBRAND B.N.A.

werken op Crailoo onmiskenbaar getuigenis af, vruchten van een lange, zorgvuldige, opleiding aan de technische hogeschool te Zürich. Uiteraard zal een architect met een technische opleiding de neiging hebben, zijn werk een rationeel accent te geven, hetgeen echter aan de innerlijke hoedanigheid geen afbreuk behoeft te doen. Niettemin doet zich het merkwaardige geval voor, dat een architect, in stede zijn vermogens in den bouw te kunnen ontwikkelen, tot sterilität veroordeeld schijnt te blijven, althans niet in de gelegenheid kan komen, het terrein, dat hij bezit, te bebouwen in den geest, welken hij gewenscht oordeelt. De belemmering komt van de zijde van niet-deskundigen, namelijk van B. en W. van Blaricum, die zich weliswaar laten adviseeren door commissies, maar dit advies ter zijde leggen, zoodra het niet met hun opvattingen strookt, gelijk ook in het onderhavige geval weer is gebleken.

Welke zijn nu de motieven, waarop B. en W. van Blaricum een project van alleszins redelijke hoedanigheden afkeuren? Wij lezen in hun motiveering, dat de weigering o.m. berust op de overweging, dat het bouwplan te beschouwen is als een uiting van het zogenaamde „nieuwe bouwen”, waarbij de beginselen van de zogenaamde „nieuwe zakelijkheid” toepassing hebben gevonden en omdat naar de meening van B. en W. bouwplannen van dezen aard groote kans bieden, in een landschappelijke omgeving van hooge waarde zoowel door vorm als door kleur misplaatst te zijn en dat dit met name is te vrezen, indien zooals in casu het geval is, de bouwplaats een zoodanige is, dat het te stichten huis reeds om zijn overzichtelijke ligging sterk in het oog zal vallen.”

Wanneer men nu de reproductie ziet van het plan, dat zoozeer de gemoederen van Blaricum's gemeentebestuur verontrust en zich afvraagt, wat de heeren zoo schichtig maakt, dat zij ongeveer een jaar tijd noodig hebben gehad, om tot dit oordeel te komen, dan zal men toch, zonder over de details er van een oordeel te geven, moeten erkennen, dat men te maken heeft met een project, waar een architect achter staat en dat het misplaatst is, zoowel van de zijde van een „welstands”-commissie als van een gemeentebestuur een dergelijk plan niet tot uitvoering te laten komen. Een van de belangrijkste dingen, die uit de argumentatie van B. en W. van Blaricum blijken, is dit, dat dit gemeentebestuur vergeet, dat het overheid is, dus een bovenpersoonlijke constructie, die niet over opvattingen heeft te oordeelen en nog minder dictatoriaal haar opvat-

tingen betreffende bouwkunst in het algemeen heeft door te drijven, hetgeen onmiskenbaar het geval is in de zinsneden, die tegen „het nieuwe bouwen” zijn gericht, nog buiten beschouwing gelaten, of dit ontwerp aan de conceptie, die wij van het etiket „het nieuwe bouwen” hebben voorzien, inhaerent is. Wij hebben hier, naar het mij voorkomt, te maken met een goed plan voor een eenvoudig woonhuis met atelier, dat voornamelijk kwaliteit heeft in de praktische behandeling van den plattegrond en de daaruit voortvloeiende rationeele ordening van de woon- en andere functies, waaraan het huis moet voldoen, terwijl voor het overige de projectie van de woonruimte op de verdieping die een wijd uitzicht biedt, de aantrekkelijkheid van het gebouw vergroot. Wel mag men het project „nieuw-zakelijk” noemen, maar niet in de reeds traditioneel geworden beteekenis. Zoo zijn de typische bezwaren, die door landelijke gemeentebesturen gewoonlijk worden aangevoerd — wit en plat dak — in dit project juist vermeden: de rationalistische dogmatiek ontbreekt te eenenmale, zoodat het geheel alleszins aannemelijk schijnt. Is het wellicht echter juist de eenvoudige oplossing van een ongecompliceerd probleem, dat zulk een tegenstand ontmoet?

Men klaagt — en allermintst ten onrechte — over het euvel, dat de bouwkunst ten gronde gaat aan den eigenbouw. Maar wanneer men het goed meent met de toekomst van de bouwkunst, zal men toch tegen dergelijke beslissingen van overheden dienen op te komen. De totstandkoming van een huis gelijk het onderhavige schijnt van beteekenis, niet zoozeer wegens zijn volume, dan wel omdat er een principe van eenvoudig en onbezwaard wonen in tot uitdrukking wordt gebracht, dat stellig dieper in het bewustzijn ligt van vele landgenooten, dan men gewoonlijk geneigd is te veronderstellen en dat mitsdien niet op vrij vage en weinig steekhoudende argumenten mag worden geweerd. Kunst in het algemeen en bouwkunst in het bijzonder kan niet anders zijn dan een vrije schepping van den menschelijken geest en de onderdrukking daarvan is te eenenmale in strijd met de denkbeelden, die in onze Nederlandsche wetgeving zijn neergelegd. „Creatief”, zegt Theodor Mommsen, die stellig iets van geschiedenis weet, „is altijd en overal alleen de vrijheid geweest”. Waar echter moet het heen, wanneer deze vrijheid zelfs in gevallen als het onderhavige, zoozeer geweld wordt aangedaan, dat practisch een jong architect het werken in de gemeente, waar hij is gevestigd, onmogelijk wordt gemaakt? Ik aarzel niet, zoowel dit ge-

val als het onlangs behandelde geval-Rietveld voor een land, dat zich een oorlog van tachtig jaren voor de vrijheid heeft getroost, beschamend te noemen. Men vergeet niet, wat het voor een kunstenaar beteekent, wanneer hem verhinderd wordt, zijn productief vermogen aan te wenden op de wijze, die met de vrije uiting van zijn geest overeenstemt. Wij raken hiermede de kern van den geest van onze Nederlandsche samenleving, die langzamerhand zoozeer is ontaard, dat de architecten, in menig opzicht werkers aan de menschelijke beschaving, tegen-

OVER DE CUMULATIE VAN FUNCTIES.

In het Jaarbeursnummer van „Cobouw” schrijft ir. J. B. van Loghem in een stukje over „Thermisch en acoustisch Bouwen” het volgende: (spatieering is van ondergeteekende)

„De grootste waarde van het nieuwe bouwen is dat feitelijk de wand heeft opgehouden te bestaan als bouwelement.

Men moet niet licht over die omwenteling denken. Een wand, die door alle tijden van het menselijk bestaan geweest is een constructief dragend element, verliest plotseling die eigenschap volkomen, terwijl een tiental andere eigenschappen daarvoor in de plaats treden.

Het ligt voor de hand, dat nu de wand niet meer één functie, n.l. de dragende heeft, maar een tiental andere functies, die daardoor voor den architect ontstane vrijheid zeer licht tot ongebondenheid kan voeren.

De architect zal zich n.l. hebben te beperken, en zich voor elk geval moeten afvragen: „Welke functie is thans de belangrijkste en hoe kan ik meerdere functies in één geval combineren?”

Het thermisch bouwen vraagt naast oplossing van allerlei verwarmingssystemen en problemen, de oplossing van den thermischen en economischen wand, d.w.z. de wand, die geen hinder van koude of regenslag van buiten ondervindt, daar hierdoor kostbare warmte aan de ruimten onttrokken wordt in den winter en ongewenschte warmte aan de ruimten toegevoerd wordt in den zomer. Diezelfde warmte- en vochtkeerende wand moet tevens accumulator van warmte binnen kunnen zijn, zoodat de schommelingen, die elke warmtebron in meer of mindere mate bezit, worden opgevangen door de geaccumuleerde warmte in den muur.

In plaats van 1 functie, het dragen, zijn dus voor dit geval 3 functies gekomen, n.l. waterkeering, warmte-isoleering en warmte-accumuleering, terwijl de eischen der geluidkeering in veel gevallen ook nog aan dien wand gesteld zullen worden, en gering gewicht een factor van waarde is. En met deze 5 functies zal de wand meestal nog niet aan alle eischen voldoen, want het kan voorkomen, dat die wand tevens aan de binnenzijde geluidabsorberend of geluidkaatsend moet wezen. Wanneer wij daarbij nog den eisch voegen, dat het uiterlijk,

gewerkt door hen niet welgezinde stroomingen, eenvoudig het werken wordt belet, dus verhinderd wordt, het hunne bij te dragen tot de ontwikkeling der bouwkunst. De actie van de architectenverenigingen ter bestrijding van dit euvel zal er op gericht dienen te zijn, het bouwen vrij te maken van de inmenging van buitenstaanders, opdat uit onze cultuurlooze periode eens weer een bouwkunst en misschien een cultuur kan ontbloeien.

Laren (N.H.), 25 Maart 1935.

H. BUYS.

zowel binnen als buiten aangenaam voor het oog en soms ook nog voor het gevoel moet zijn, en we voegen den eisch van zuinig construeeren daaraan toe, dan zal men moeten inzien, dat het nieuwe bouwen alleen ten opzichte van zoo'n simplen buitenmuur door bijzonder zware eischen wordt beheerscht.”

Ik weet niet goed meer hoe ik het heb.

Daargelaten de bewering, dat de wand „door alle tijden van het menselijk bestaan geweest is een constructief dragend element”, welke bewering historisch niet vol te houden is, vraag ik mij af of dan de „wanden”, die ook collega van Loghem maakte vóór hij overging tot het „nieuwe bouwen” en die sommige, weliswaar weinig „vooruitstrevende” collega's zelfs nu nog maken alléén maar dragend waren? En niets anders?

En b.v. niet waterkeerend, niet warmte-isoleerend, niet warmte-accumuleerend, niet aangenaam van uiterlijk, niet zuinig enz.?

Arme ouderwetsche bouwmaterialen die zoo onmaatschappelijk zijn, een ongepaste cumulatie van meerdere functies in zich te vereenigen.

En arme aftandsche architecten, die nog steeds tobben met het „oude bouwen” en die waar het te pas komt nog „dragende” wanden maken, maar dan natuurlijk hoogst primitief, lekkend, tochtend, scheurend, onoogelijk, duur enz.

Collega van Loghem neme mij overigens bovenstaande opmerkingen niet al te kwalijk, ze zijn licht en luchtig bedoeld en dat ligt zeker in zijn lijn.

ir. H. T. ZWIERS.

ONTWERPSTUDIE No. 5 VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA.

Het bestuur heeft, in verband met de voor deze ontwerpstudie gebleken animo, gemeend gelegenheid te moeten zoeken om de inzendingen nog enige dagen te kunnen exposeren. Het heeft hiervoor de beschikking gekregen over een zaal in de Rijks Academie van Beeldende Kunsten, Stadhouderskade 86, Amsterdam. De inzendingen zullen daar kosteloos te bezichtigen zijn op 3, 4, 5 en 6 April van v.m. 10 u. tot n.m. 3 u.

Op verzoek van het bestuur hebben de ontwerpers van de vier niet-bekroonde ontwerpen, behorende tot de vijf beste inzendingen, hun naam bekend gemaakt. Het zijn: No. 5241, K. L. Tillemans te Rotterdam, No. 1135, Jac. v. d. Linde te Rotterdam, No. 3927, J. J. van Voorst te Bussum en No. 7777a, J. Hettema te Amsterdam.

NAAR AANLEIDING VAN DE ONTWERPSTUDIE No. 5.

Aan de Jury van Ontwerpstudie No. 5.

Mijn Heeren,

Naar aanleiding van Uw rapport betreffende bovenvermeld onderwerp, verzoek ik U beleefd mij te willen toestaan, enkele opmerkingen te maken. Wanneer ik na afloop van een studieprijsvraag het gepubliceerde werk bestudeer, bezit dat nagenoeg altijd voor mij een groote aantrekkelijkheid door een verrassende opzet of door vernuftige vondsten. Dat zijn omstandigheden welke mij als mededinger tot leering strekken en ook voldoening geven over de uitslag.

Ook deze keer, kan ik zulks constateeren. Alleen op één punt, het strikt nakomen van de programma-eischen, laat het gepubliceerde dikwijls, ook bij deze prijsvraag te wenschen over, zonder dat de jury zulks in haar rapport vermeldt. Ik bedoel geen overtredingen als het aanbrengen van schaduwen, hoewel de inzender van 1582 met de zwart ingevulde ramen — welke reeds hierdoor niet voor bekroning in aanmerking zou zijn gekomen — daar allicht anders over zal denken.

Waar ik op doel is het volgende. Hoewel ik ontwerp 7777 A ten zeerste bewonder en dankbaar ben dat U het door publicatie ook onder mijn oogen bracht, staat het voor mij vast dat deze opzet absoluut onmogelijk is, als er geen 2 wachtkamers en geen indirecte toegang van één kleedkamer naar de Dokterskamer waren geprojecteerd. En dat zijn overtredingen, en wel juist op die punten waarop ik en zeker velen met mij hebben zitten blokken.

Het feit dat ook deze jury, met geen woord melding maakt van zulke overtredingen, zal bij volgende prijsvragen velen de moed geven bij het ontmoeten van moeilijkheden, deze te ontwijken door de programma-eischen te negeren.

Gaarne verneem ik Uwe zienswijze op het punt: „Is een jury bevoegd een inzender voor eventuele bekroning in aanmerking te laten komen, als zijn ontwerp programma-overtredingen bevat, ook al leiden deze tot een goed ontwerp en zoo ja, moet de jury dat dan in haar rapport vermelden?”

Met de meeste hoogachting,
A.

P.S. Dit schrijven is geen ingezonden stuk.

Antwoord van de Jury aan den WelEdGeb. Heer A.

WelEdGeb. Heer,

In antwoord op Uw schrijven dd. 13 dezer, waarvan de jury van de ontwerpstudie No. 5 met belangstelling kennis heeft genomen, heb ik het genoegen, U na overleg met mijn medejuryleden en tevens uit hun naam mede te deelen, dat naar ons oordeel de door U opgeworpen quaestie inderdaad van belang is, maar dat het ons zeer moeilijk voorkomt, in dezen een voor alle gevallen geldend oordeel te geven. Het spreekt vanzelf, dat het eenvoudig is in gevallen als dat van het ongeoorloofd aanbrengen van schaduwen, maar U bedoelt blijkens Uw brief niet dergelijke afwijkingen, maar meer principieele dingen. Hieromtrent nu meenen wij, dat een afdoend antwoord niet mogelijk is. Bij elke prijsvraag, hetzij een prijsvraag voor een bouwwerk, dat moet worden uitgevoerd, hetzij een studieprijsvraag, is het programma het werk van menschen, die zich in de eischen van het prijsvraagobject hebben ingewerkt en deze eischen naar hun beste weten zoodanig mogelijk in een omschrijving in het programma trachten te formuleeren. De praktijk wijst het haast dagelijks uit, dat dit een zeer moeilijke

werk is, en dat de formulering maar al te vaak aanleiding geven kan tot misverstand, ofwel op een of ander punt of te vaag, of te letterlijk bindend blijkt. Wij meenen dan ook, dat er wel degelijk gevallen zijn, waarin een jury een project met afwijkingen van het programma moet bekronen, eenvoudig omdat het het beste is. Ook juryleden zijn maar feilbare menschen en het kan voorkomen, dat een mededinger in een prijsvraag op een bepaald geval een kijk blijkt te hebben, die „zelfs” aan de juryleden bij de opstelling van hun programma is ontgaan. Moeten zij nu in zoo'n geval een dergelijke mededinger, die dan toch blij geeft, verreweg de bekwaamste te zijn, disqualificeeren, en daarmede het belang van de bouwkunst lager stellen dan dat van de mededingers aan de prijsvraag? Wij gelooven, dat het geen wonder is, dat talloze malen bij prijsvragen en meervoudige opdrachten ontwerpen worden bekroond, die afwijkingen van het programma bevatten, soms zelfs juist om die afwijkingen zelf!

U begrijpe ons goed: dat dit vaak noodig is, is zeer zeker, prijsvraagtechnisch bezien, een misstand, omdat een ander mededinger hetzelfde denkbeeld kan hebben gehad, maar het zal hebben verworpen, juist op grond van strijd met het programma. Men kan er alleen dit van zeggen, dat het aan elke prijsvraagjury de verplichting oplegt, het programma met de uiterste zorg te formuleeren, waardoor de kans op ontsporingen zoo gering mogelijk wordt. Dat het ooit gelukken zal, ze geheel te vermijden, gelooven wij niet; zij zijn naar onze meening aan het prijsvraagstelsel inhaerent.

Het is met het door U gesignaleerde ontwerp 7777 zóó gesteld, dat inderdaad niet letterlijk voldaan is aan den eisch, dat alle kleedkamers directen toegang tot de dokterskamer hadden. Waar de inzender twee groote kleedkamers tot één groote ruimte combineerde, ingedeeld door een halven tusschenwand, scheen ons dit geen bezwaar, en misschien naar den letter een afwijking van het programma, maar niet naar den geest. Met de afzonderlijke wachtkamer voor de zieke kinderen is het zóó gesteld, dat deze niet in het programma was gevraagd, maar ook niet verboden, en het scheen ons te getuigen van een zeer goed doordenken van de opgave, dat deze inzender een afzonderlijke wachtruimte aanbracht, waardoor het besmettingsgevaar voor de gezonde kinderen wordt verminderd, en dat hij deze zeer juiste toevoeging bovendien op zoo voortreffelijke wijze in een zeer compact en klaar overzichtelijk geheel wist in te voegen. Moesten wij nu dit ontwerp disqualificeeren, omdat de inzender de opgave beter bleek te hebben doordacht dan de jury zelf? De vraag stellen is haar beantwoorden.

Wat nu betreft het gevaar, dat het bekronen van ontwerpen met afwijkingen velen den moed zal geven, moeilijkheden te ontwijken door programma-eischen te negeren: dit gevaar zien wij nu niet zoo heel ernstig in. Een inzender, die welbewust een programma-eisch negeert om een moeilijkheid te ontloopen, toont daarin een zwakhed, die zich voor een jury die werkelijk oordeel heeft, zal openbaren in zijn ontwerp. Als men een programma-eisch negeert, omdat hij onjuist of overbodig blijkt, en men deze onjuistheid demonstreert in een project, waarin het prijsvraagobject vanuit dit verhelderende inzicht op een hooger plan wordt geheven, zal elke eerlijke jury dit moeten waardeeren.

Wij waardeeren het zeer, door Uw hoffelijk schrijven in de gelegenheid te zijn, over deze belangrijke, maar steeds zeer moeilijke, en feitelijk onoplosbare zijde van het prijsvraagstelsel en gedachten te wisselen. Alhoewel U te kennen geeft, dat Uw schrijven geen ingezonden stuk bedoeld te zijn, zouden wij het op prijs stellen, zoodat Uw schrijven als dit antwoord in extenso te publiceren in het Bouwkundig Weekblad Architectura.

Hoogachtend

Namens de Jury:

Ir. A. J. v. d. STEUR.

147

LEZING VAN DEN HEER A. A. KOK OVER „HET BEWAREN EN HERSTELLEN VAN OUDE GEBOUWEN”.

Voor de vereeniging „Hendrick de Keyser” hield Vrijdagavond 15 Maart j.l. in de groote bovensaal van American de architect A. A. Kok een lezing over „Het bewaren en herstellen van oude gebouwen”.

Eerst hield de inleider een kort historisch overzicht van het ontstaan der vereeniging en hare werkzaamheid. Was aanvankelijk de vereeniging alleen gericht om Amsterdamsche bouwwerken te beschermen, thans heeft de vereeniging zowel in Friesland als in Zeeuwach-Vlaanderen haar — 100 eigendommen. Gewoonlijk verkeeren deze gebouwen bij aankoop in slechten staat van onderhoud en is het noodig deze te herstellen, opdat zij voor het nageslacht bewaard kunnen worden. De spreker releveerde, dat hier een tweetal meeningen van groote voorgangers tegenover elkaar staan en wel Violet le Duc, welke de geheele restauratie voorstaat en John Ruskin, welke zich hoofdzakelijk instelt op het bewaren, desnoods liever in schoonheid ondergaan dan verminkt.

Volgens spreker is de moeilijke kunst van restaureeren samen te vatten in „opruimen wat slecht is, verbeteren wat goed is en wat noodgedwongen nieuw moet worden gemaakt, zoo goed mogelijk te doen plaats hebben.” Bij dit alles moet wel voorop staan zoo min mogelijk te sloopen, want dat kan men altijd nog doen en wat vernietigd is, is voor altijd verloren. Vóór alles moet de schoonheid voorop staan.

Als regel zijn geen teekeningen voorhanden en moet men zijn aanwijzingen putten uit oude gravures of aquarellen, maar de meeste uitkomst geeft meestal een nauwgezette studie van het object zelf in al zijn details. Werden vroeger dikwijls heele gevels gesloopt om naderhand met de oude materialen te worden opgebouwd, thans gebeurt het meermalen en met gunstig resultaat, dat overhangende gevels recht getrokken worden. Zoo komt men al doende tot meer perfectie in de te volgen werkwijzen.

146

De spreker splitste verder zijn betoog in:

1. Het technische gedeelte en
2. Het aesthetische gedeelte.

Het technische gedeelte lichtte hij toe aan de hand van vele lichtbeelden, welke de objecten vóór en na de herstelling te zien gaven en vermeldde hierbij op geestige wijze de typische moeilijkheden, die bij elk werk naar voren waren gekomen.

Komende op het aesthetisch gedeelte, memoreerde hij, dat in vroeger tijden het, door het bestaan van een vast proportie-stelsel, mogelijk was voor de middelmatigen om iets goeds te maken, terwijl in onzen tijd deze steun ten eenenmale ontbreekt.

Voorts belichtte hij sterk het gevoel voor schaal, welke schaal als model in heel het werk is voortgezet, zoodat dit alles aaneen bindt tot een harmonisch geheel. Zeer vele restauratie's hebben zich alleen bepaald tot het opzoeken dezer schaal en ze in de raamverdeeling in toepassing te brengen en dit dikwijls met verbluffende resultaten.

Hierna besprak spreker het oude gebouw in het stadsbeeld en wees erop, dat bij nieuwbouw en herstelling in de oude stad dit stadsbeeld voorop behoort te staan.

In den laatsten tijd hebben verscheidene particulieren en instellingen dit begrepen en er zijn verscheidene huizen op de grachten in hun ouden luister hersteld. Dit ter demonstratie, dat de idee door de Vereeniging „Hendrick de Keyser” vruchtdragend is.

Na een opwekking om het streven der Vereeniging „Hendrick de Keyser” te steunen, besloot de spreker zijn interessant betoog.

Ir. J. VAN DER LINDEN.

PRIJSVRAAG VOOR BRIEVENBUSSEN AAN PORTIEKWONINGEN.

Vragen:

1. Is het geoorloofd de betreffende transportrichting langs den voor- of achtergevel te construeeren.

2. a) Mag voor de brievenbussen worden afgevoerd van den zuiver verticalen of horizontalen stand der inwerpgleuf.

b) Behoeven de brieven mechanisch niet verder te worden gebracht dan de voordeur op de 1ste verdieping.

c) Kan in verband met de kosten worden opgegeven hoeveel toestellen tegelijk zullen worden gemaakt.

3. a) Is het aanbrengen van bussen op den buitenmuur, dus in de straat, geoorloofd.

b) Is constructie geoorloofd waarbij de lichting van een kamer uit geschiedt.

c) Nadere toelichting gevraagd van hetgeen in programma is vermeld omtrent de wettelijke regeling van de auteursrechten voor wat het architectonische gedeelte betreft; gaarne opgave van de betreffende wetsartikelen.

Antwoorden:

Omtrent een constructiewijze als hier bedoeld bevat het programma geen beperkende bepaling. Aan de Jury wordt overgelaten te beoordeelen, of zoodanige inrichting praktisch bruikbaar is en in hoeverre inzender bij het samenstellen van zijn ontwerp met praktische bezwaren rekening heeft gehouden.

a) Hiertegen bestaat geen overwegend bezwaar; rekening dient te worden gehouden met de bij den stand der gleuf het best aansluitende hoogte en diepte der bus, die als normale afmetingen in het programma zijn vermeld.

b) De post moet met behulp van de gevraagde inrichting ook tot de hoogere verdiepingen worden doorgevoerd.

c) Omtrent het aantal eventueel noodige toestellen is uiteraard niets bekend. Met de „begroting van kosten” wordt bedoeld, dat de inzender een raming geeft van hetgeen de door hem ontworpen inrichting zou kosten.

a) Zie antwoord op vraag 1.

b) Geen bezwaar; de bedoeling is juist om het ook den bewoners gemakkelijk te maken.

c) Met de wettelijke regeling is bedoeld de regeling van de „Auteurswet 1912” (o.a. art. 10, 6° en 8°).

Vragen:

d) Is er een norm voor de maximum kosten van de gevraagde busconstructie; wil de Jury hierover haar meening zeggen.

4. a) Kan van een inzender verwacht worden, dat hij alle beschermde uitvindingen kent.

b) Voor welke consequenties staat een inzender, die onwetend van een erkende uitvinding of van een uitvinding, waarop reeds octrooi is aangevraagd, gebruik maakt.

c) Indien een ontwerper tot een oplossing komt, die hij door een octrooi-aanvraag wil beschermen, is hij daartoe dan gerechtigd.

d) Wordt, indien een inzender een prijs wordt toegekend, een wettelijk beschermde uitvinding gelijk gesteld met een uitvinding waarvoor inzender zelf octrooi heeft aangevraagd.

5. a) Is het geoorloofd teekeningen in te zenden op schaal 1:10 of 1:20.

b) Moeten de doorsneden op ware grootte zijn uitgevoerd.

Antwoorden:

d) De ontwerpers worden in dit opzicht vrijgelaten; uiteraard is beperking van de kosten der inrichting wenschelijk, opdat de eventuele toepassing zoo algemeen mogelijk zal kunnen zijn.

a) Zoodanige bekendheid wordt bij de inzenders niet verondersteld; het verbod onder 1° op blz. 2 van het programma bedoelt, dat de inzender het voor deelneming aan de prijs vraag bestemde ontwerp niet tevoren bekend mag maken, noch mag toelaten, voor zooveel dat van hem afhangt, dat het tevoren wordt bekend gemaakt.

b) Onder de afdeling „Rechten” bevat het programma de bepaling, dat de ontwerper zich moet verstaan met den uitvinder, van wiens beschermde uitvinding hij gebruik maakt. Over het al of niet beschermd zijn van de uitvindingen kan men bij den Octrooiraad te 's Gravenhage uitsluitel krijgen. Wordt aan de bepaling niet voldaan — zij het onwetend — dan komt het ontwerp niet voor beoordeeling in aanmerking.

c) Vraag wordt bevestigend beantwoord; in dit geval is ontwerper en uitvinder één (zie 4b hiervoren).

d) Octrooirechten worden door het toekennen, uitkeeren of aanvaarden van een prijs niet vergroot of verkleind. Zie verder antwoord op vragen 4b en 4c.

a) De teekeningen behooren te zijn uitgevoerd op de in het programma vermelde schaal; derhalve voor de overzichtsteekening 1:50 en de details van mechanischen onderdeelen op ware grootte.

b) Doorsneden moeten op dezelfde schaal als de teekening waarop zij betrekking hebben.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 12 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 6 APRIL 1935 No. 14

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. Voorjaarsvergadering van den B.N.A., op Zaterdag 13 April 1935, om half elf, in Hotel des Pays Bas, Janskerkhof, te Utrecht.

AGENDA:

1. Opening.
  2. Notulen van de vorige vergadering. (opgenomen in de off. med. van 5 Jan. 1935, no. 1.)
  3. Mededeelingen.
  4. Ingekomen stukken.
  5. Rekening en Verantwoording over 1934.
  6. Jaarverslag over 1934.
  7. Verkiezing van leden voor de Commissie van Onderwijs.
  8. Verkiezing van leden en pl. verv. leden College van Advies.
  9. Bespreking over overeenkomsten tusschen de verschillende belanghebbenden in het bouwvak.
  10. Bindend verklaren van besluiten van den Tentoonstellingsraad.
  11. Behandeling Ontwerp Regelen, betreffende de honoreering van den stedeboouwkundige en de verdere rechtsverhouding tusschen opdrachtgever en stedeboouwkundige, R.S. 1935. Het ontwerp voor deze Regelen is, voor hen die daarin belang stellen, zooals reeds is medegedeeld, op aanvraag verkrijgbaar op het Bureau van den B.N.A. Het Bestuur verzoekt den leden eventuele opmerkingen en amendementen drie dagen voor de vergadering bij het Bestuur in te willen zenden.
  12. Rondvraag.
- De toelichtingen op de agendapunten, sub 7, 8, 9 en 10, zijn den leden in een afzonderlijke officieele mededeeling toegezonden.
- De toelichting op het agendapunt sub 4 volgt in het begin van de volgende week.
- Het Jaarverslag, onder sub 6 van de agenda, is opgenomen in het Redactioneel gedeelte op pag. 149 van dit nummer.

Verslag van de Commissie van Voorlichting over 1934.

De Commissie bestond uit de Heeren; J. Luthmann, Voorzitter, B. J. Koldewey en G. Westerhout, J. P. Mieras, Secretaris.

De plaatsvervangende leden waren de Heeren: A. Otten, A. P. Smits en P. Vorkink.

De plaatsvervangende leden behoeften dit jaar niet te worden opgeroepen.

De Commissie vergaderde op 5 Februari, 9 Juli, 17 September, 16 October en deed enkele zaken bij rondschriften af. Het werk der Commissie bepaalde zich tot:

- A. Het onderzoek naar de aesthetische en technische kwaliteiten van het werk van kandidaten voor het lidmaatschap van den B. N. A.
- B. Het geven van voorlichting bij de keuze van een architect of eenige architecten.
- C. Het verlenen van goedkeuring eener benoeming tot lid van een aesthetische adviescommissie (Art. 8 Par. 42 H. R.).
- D. Het opmaken van voordrachten voor leden van Schoonheidscommissies.
- E. Het opmaken van de voordracht der plaatsvervangende leden voor 1935.

Overzicht der werkzaamheden:

Sub A. Onderzocht werd het werk van de volgende kandidaten, die lid van den B. N. A. zijn geworden: Ir. J. van der Linden te Amsterdam, Ir. C. M. Bakker te Hilversum, W. Wymstra te Maarssen, J. van Dillen te Den Bosch, J. H. Enck te Groningen, Ir. A. Siebers te Rotterdam en H. J. Kolk te Utrecht.

Voorts adviseerde de Commissie tot toelating van 2 kandidaten, die om andere redenen niet werden toegelaten. Tenslotte heeft de Commissie nog de aanvraag behandeld van 2 kandidaten, over wie zij een afwijzend advies aan het Bestuur uitbracht en die werden afgewezen.

Bovendien vond de Commissie in het werk van 3 kandidaten aanleiding het Bestuur te adviseeren, hun te verzoeken hun aanvraag te herhalen, wanneer het werk, waarop een oordeel moet worden gebaseerd, wat uitgebreider zal zijn geworden.

Sub B. Uiteraard komt het maar zelden voor, dat in dezen tijd de Commissie verzocht wordt een advies uit te brengen over de keuze van een architect. En wanneer zulks geschiedt, is het in gevallen, waarin alles nog op zeer losse schroeven staat. Dat de Commissie er toe overging onder deze omstandigheden toch een advies uit te brengen in den vorm van een voordracht, deed zij niet zoozeer in de verwachting, dat haar advies tot praktisch resultaat zou leiden, dan wel in het besef van haar plicht, ook in deze onzekere gevallen, het naar voren brengen van namen van goede architecten niet te verzuimen. Van de beide behandelde gevallen, die ook van de zijde van het Bestuur veel bemoeiingen eischten, kan hier, wegens het vertrouwelijk karakter, geen gewag worden gemaakt en moet ook de gebruikelijke publicatie van de verstrekte voordrachten achterwege worden gelaten.

PRIJSVRAAG BATAWONINGEN TE ZLIN.

Door de firma Bata A.G., te Zlin is een internationale prijsvraag uitgegeven voor den bouw van goedkope woningen ten dienste der firma en tevens een prijsvraag voor goedkope meubelen. Uitgelooft worden voor de woning prijzen van 15000—5000 Kronen en voor de meubelen 5000—1600 Kronen, benevens talrijke belooningen. In de Jury hebben o.m. zitting Le Corbusier te Parijs, P. Janák te Praag,

B. Fuchs te Brünn en Prof. F. Schuster te Frankfort am M. De projecten moeten op zijn laatst 15 April 1935 zijn ingezonden. (Wij maken er de lezers op opmerkzaam dat ons het officieele programma van deze prijsvraag, welke in Jan. j.l. is uitgeschreven, eerst dezer dagen heeft bereikt.) Het programma in de Duitsche taal ligt op het Bureau van de Redactie Weteringschans 102 Amsterdam, ter inzage.

Sub C. Goedkeuring tot het zitting-nemen in de Schoonheidscommissie te Hilversum werd verleend aan den Heer H. Bunders, in die te Utrecht aan den Heer A. Kool, in die te Heemstede aan den Heer C. v. d. Linde, in die te Schiedam aan den Heer W. F. Overeynder en in de Hooger Beroeps Commissie te Leeuwarden den Heer A. P. Smits. Sub D. Voor een nieuw lid en plaatsvervangend lid in de Schoonheidscommissie te Den Bosch voor 1934 werd de volgende voordracht opgemaakt:

Vacature lid: 1. J. P. L. Hendriks, 2. Ir. H. F. Mertens.

„ pl.verv.lid: 1. B. v. Bilderbeek, 2. G. van der Gaast.

Als aanvullingsvoordracht: 1. C. H. de Bever, 2. G. v. d. Gaast.

Voor Schoonheidscommissie te Zandvoort

de Heeren B. T. Boeyinga, Wieger Bruin, Dick Greiner, C. Kruyswijk, Ir. J. van der Linden, A. P. Smits en J. Roodenburgh.

Voor een aanvullende voordracht omdat eenige Heeren bedankten:

1. H. W. van Kempen te Bloemendaal, 2. Ir. J. P. Fokker te Wassenaar; 3. Ir. J. A. van der Laan te Leiden.

Voor een lid in de S. C. te Soest:

1. E. Verschuyf, 2. H. Bunders.

Sub E. Voor 3 plaatsvervangende leden voor de Commissie van Voorlichting, voor 1935, werd de volgende voordracht bij het Bestuur ingezonden:

1. Ir. G. Friedhoff, 2. Maurits Plate, 3. F. A. Eschauzier,

1. Ir. H. Hoekstra, 2. C. M. van Moorsel, 3. Wieger Bruin,

1. J. A. van Dongen, 2. L. C. v. d. Vlugt, 3. Dr. Ir. J. H. Plantenga.

Uit deze voordracht worden op de ledenvergadering op 15 December tot plaatsvervangende leden voor 1935 gekozen de Heeren: F. A. Eschauzier, Ir. H. Hoekstra en J. A. van Dongen.

De Commissie van Voorlichting in 1934,

J. LUTHMANN, Voorzitter.

J. P. MIERAS, Secretaris.

A. ET A. OFFICIËLE MEDEDELINGEN. ADMINISTRATIE-ADRES FRANS VAN MIERISSTRAAT 107, TELEFOON 27707.

Jaarvergadering op Vrijdag 12 April, des avonds 8 uur, in de grote zaal van het Gebouw Heystee te Amsterdam.

Agenda.

1. Notulen.
2. Ingekomen stukken, mededelingen.
3. Verslag van den Secretaris.
4. Verslag van den Penningmeester.
5. Verslag van de Commissie van Redactie van het B.W.A.
6. Verslag van de Commissie van Verificatie.
- *7. Verkiezing van twee bestuursleden.
- *8. Verkiezing van een lid en een plaatsvervangend-lid van het College van Advies.
9. Rondvraag.

* Toelichting punt 7.

De verkiezing van twee bestuursleden zal geschieden uit de voordrachten:

1e vacature: a. Ir. W. B. Ouëndag, b. J. Zietsma.

2e vacature: a. D. C. Engel, b. C. Feltkamp.

* Toelichting punt 8.

De verkiezingen voor het College van Advies hebben plaats overeenkomstig art. 21 § 2 van de statuten uit de voordrachten:

voor een lid: a. C. J. Blaauw, b. P. Vorkink,

voor een plaatsv. lid: a. Ir. D. Roosenburg, b. J. F. Staal.

„WENDINGEN”

Van het maandblad „Wendingen” zijn, vanaf de jaargang 1925, nummers beschikbaar.

Het bestuur verzoekt de leden vóór 11 April a.s. schriftelijk te willen opgeven welke nummers aan hun jaargangen ontbreken en zij ter aanvulling daarvan wensen te ontvangen.

Voor zover de voorraad strekt zullen deze nummers KOSTELOOS (alleen tegen vergoeding van porto) worden toegezonden, terwijl de leden die de jaarvergadering op 12 dezer bijwonen, na afloop daarvan over de door hen aangevraagde nummers, voor zover mogelijk, kunnen beschikken.

Concept-notulen van de ledenvergadering gehouden op Vrijdag 15 Maart 1935 te Amsterdam.

Na afloop van de op dezelfde avond gehouden tentoonstelling van ingekomen antwoorden op de 5e ontwerp-studie, opent de voorzitter de vergadering ter afdoening van enkele agendapunten. Van het bestuur zijn de heren Eibink, Hausbrand en Zwiers aanwezig. De notulen van de vorige vergadering worden overeenkomstig het concept goedgekeurd. Punt 2. Ingekomen stukken, mededelingen.

De voorzitter doet mededeling van een schrijven van de Tentoonstellingsraad, waarin deze raad bezwaren oppert tegen het wenselijk geachte juryvrije gedeelte op de a.s. Jubileumtentoonstelling. Het bestuur meent dat door zulk een

gedeelte geen verwarrende indruk zal kunnen ontstaan; de bezwaren zullen gering blijken, terwijl ook door de wijze van expositie het verschil duidelijk zal zijn. Het bestuur is echter nog in beraad en heeft nog geen beslissing genomen. Verder een schrijven, eveneens van de Tentoonstellingsraad, waarin deze, in verband met de a.s. tentoonstelling van het N.I.V.A. de constituerende verenigingen adviseert uitsluitend alles te concentreren op de wereldtentoonstelling te Brussel en de jubileumtentoonstelling van A. et A.

Onder opgave van de kandidaten die de B.N.A. en B. en Vr. hebben gesteld, deelt de voorzitter mede, dat het College van Advies hierdoor definitief is gevormd en op de volgende vergadering tot verkiezing van de vertegenwoordigende leden zal worden overgegaan.

Voorts doet hij mededeling, dat door het bestuur een schrijven is gericht aan B. en W. van Arnhem, om voor de nieuw te bouwen schouwburg een nationale prijsvraag uit te schrijven.

De voorzitter herdenkt het overlijden van Ir. J. Duiker, bij wiens begrafenis het bestuur vertegenwoordigd was.

Ten slotte wordt medegedeeld, dat voor de komende maanden nog enige lezingen op het programma staan:

1°. Over het Nieuwe Theater, door A. Defreane; 2°. Een causerie over „Wonen” door Ir. van Tijen, 3°. door Ir. Harmsen over „Bruggenbouw” en 4°. over het „Algemeen Uitbreidingsplan van Amsterdam” door Ir. W. A. de Graaf, Dir. P.W.

Punt 3. Verkiezing van een lid van de commissie voor de 6e ontwerp-studie.

Uit de opgemaakte voordracht wordt de heer Ir. J. Leupen met 5 stemmen tegen den heer J. Westerhout met 4 stemmen gekozen.

Punt 4 Verkiezing van een commissie van verificatie.

Na enige stemmingen verkrijgen de heren Schulte, van der Steur en Wijmen de vereiste meerderheid en zij zullen dus deze commissie vormen. Van de rondvraag wordt door niemand gebruik gemaakt, waarna de Voorzitter de vergadering sluit.

K. v. d. WILK, Secretaris.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 14
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR, 6 APRIL 1935

JAARVERSLAG VAN DEN B.N.A. OVER 1934.

Ter voldoening aan het bepaalde in par. 26 van de Statuten, brengt het Bestuur het volgende verslag uit over den B.N.A. in 1934.

In 1934 zijn overleden de leden: H. H. Kramer te Leeuwarden, Aug. M. J. Sevenhuysen te Haarlem, A. K. Beudt te Hengelo, Dr. H. P. Berlage te den Haag, A. Stahle te Schiedam en J. A. van Dongen te Breda.

Het Eerlidmaatschap van den B.N.A. werd in 1934 verleend aan Sir Giles Gilbert Scott, President van het Royal Institute of British Architects, ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van dit Institute.

Tot den B.N.A. traden als lid toe de volgende architecten: A. J. M. Buys te Rotterdam, Ir. J. van der Linden te Amsterdam, Ir. C. M. Bakker te Hilversum, J. J. van Dillen te 's Hertogenbosch, J. H. Emck te Groningen, Ir. Alph. Siebers te Rotterdam, W. Wymstra te Maarssen en J. A. Wiegerinck te Kerkrade.

Aspirant-lid werd de Heer Ir. W. Vermeer te Rotterdam.

Voor het lidmaatschap bedankten de Heeren: P. J. Houtzagers te Loenen, Ir. Jules Kayser te Venlo, E. J. Kuipers te Amsterdam, W. van der Leek te Soest, Ir. F. P. J. Peutz te Heerlen, J. van Wijngaarden te Rotterdam en H. C. G. Harmsen te York. Het aantal Eereleden, leden, buitenlandsche leden en aspirant-leden bedroeg op 31 December 1934 respectievelijk 18, 303, 4 en 9.

Het Bestuur bestond in 1934 uit de Heeren: Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, Voorzitter; Prof. Ir. G. Diehl, Vice-Voorzitter; Ir. A. J. van der Steur, Secretaris; E. Verschuyf, Penningmeester; J. M. van Hardeveld, W. J. Gerretsen en W. J. Sandhövel, leden.

De beschouwingen over het wel en wee van den B.N.A. in dit verslag kunnen niet aangevangen worden zonder allereerst den grooten bouwmeester te herdenken, wiens stoffelijke resten op den 16en Augustus voor de ontroerde blikken van de zijnen, van zijn vele collega's, vrienden en vereerders, in den gloed van het louterende vuur zijn weggezonden. Dr. Hendrik Petrus Berlage, Eerlid van den B.N.A., was niet meer, zijn leven van rusteloozen, eerbiedwekkenden arbeid is geëindigd. Dr. Berlage is alle eer ten deel gevallen, welker teekenen de mensch zichtbaar kan dragen, maar daarbovenuit wist hij zich getooid met het onzichtbare, maar hoogste onderscheidingsteeken, dat een leven vol moeizamen, eerlijk overtuigden arbeid kan huldigen: de vereering van gansch een generatie van vakgenooten. In die vereering zal zijn persoon blijven voortleven, als een waachtig Eerlid, niet van den B.N.A. alleen, maar van den geheelen architectenstand, naast zijn bouwwerken, die eere werken zullen blijven in de architectuur.

Het alles overheerschende, en in menig opzicht ook beheerschende onderwerp onder de werkzaamheden van den B.N.A. in het afgelopen jaar was de wettelijke regeling nopens den

titel en het beroep van den architect, die na lange jaren latent verborgen te zijn geweest in de cocon, waarmede de vele rapporten en voorstellen haar zacht en zorgzaam omspanden, plots in het leven en de werkelijkheid naar voren sprong. Want het was aan de huldigende schare rond den 70-jarigen Kromhout, dat de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen Mr. H. P. Marchant, op 23 Mei, nuchter weg mededeelde dat een wettelijke regeling van het architectenberoep binnen afzienbaren tijd te verwachten was. Daarmede stond plotseling de wettelijke bescherming, waaraan het tijdstip der verwezenlijking steeds meer als een onbepaalde dan als een onbekende factor verbonden was geweest, voor de deur.

Maar haar verschijning, zoo in levende lijve, schonk naast vreugde ook zorg. Want de zaak kreeg, in de enkele uitdrukking die de Minister bezigde, een eenigszins ander aspect, dan de B.N.A. in zijn jarenlange bestudeering van het vraagstuk had verwacht, had kunnen verwachten en had mogen verwachten. Immers deze bestudeering had er toe geleid onder het staatkundige stelsel, dat in ons land wordt gevolgd, de mogelijk eener bescherming van titel en beroep slechts trapsgewijze aan te nemen, in dien zin, dat de invoering van een bescherming van den titel van architect in de praktijk geleidelijk tot een zekere mate van beroepsbescherming zou leiden, welke ten slotte door een tweede wettelijke regeling ten aanzien van het beroep zou kunnen worden geconsolideerd.

De Regeering koesterde echter, blijkens de woorden van den Minister, plannen tot een directe invoering van een beroepsbescherming, hetgeen natuurlijk door den B.N.A. ten zeerste werd toegejuicht, niet alleen omdat de B.N.A. uiteindelijk toch niet anders had beoogd dan de beroepsbescherming, maar vooral omdat het werken van onbekwamen in het bouwvak in de laatste jaren tot zulk een ongewenschten toestand heeft geleid, dat de beroepsbescherming in plaats van de eindphase eener geleidelijke evolutie, meer en meer het karakter van een noodwendige urgente regeling heeft gekregen. Bovendien werd het duidelijk dat deze beroepsbescherming, die aanvankelijk had gegolden als het alles omvattende middel om de beoefening van de bouwkunst op een gunstige basis te stellen ten einde de voor haar noodige factoren zoo onbelemmerd mogelijk te kunnen doen groeien en bloeien, veel enger van betekenis moet worden gezien, omdat er naast haar nog vele andere krachten noodig zullen zijn om het bouwen (met alles wat daaronder verstaan en begrepen kan worden) maatschappelijk en cultureel op beter en hooger peil te kunnen brengen. Het werd duidelijk, dat naast een verbetering en gezondmaking van het architectenberoep, het gelijktijdig brengen van orde in andere groepen in het bouwbedrijf noodzakelijk is om de eerste zelfs onder een wettelijke regeling niet illusoir te maken; het werd duidelijk dat de afbakening van saneringsplannen tot het eigen gebied tot teleurgestelde verwachtingen moet leiden. En wat in voorafgaande jaren symptomatisch werd gevoeld en bewust nog slechts sporadisch naar voren werd ge-

bracht, kon zodoende in het jaar 1934 tot volkomen begripen worden. Stellig heeft de B.N.A. hierdoor een gezichtspunt kunnen innemen, dat hem in staat zal stellen het wijd vertakte net van wegen, dat de belangen van het geheel met die van den architect als maatschappelijk persoon verbindt, te overzien. De ontwikkeling van al deze denkbeelden vond in het afgelopen jaar niet chronologisch elkaar volgend, maar elkaar beïnvloedend, gelijktijdig plaats in het Bestuur, dat zich te beraden had over de wettelijke regeling van het architectenberoep, en in de Commissie ter bestudeering van de oorzaken inzake het werken van niet voldoende bekwame bouwkundigen op het terrein van den architect en de middelen ter bestrijding daarvan, onder voorzitterschap van den Heer P. G. Buskens. De behandeling van de wettelijke regeling van het architectenberoep leidde, na minitieuze voorbereiding, tot een voorstel in den vorm van een wetsontwerp aan de Ledenvergadering op 30 Juni, welk voorstel behoudens enkele redactionele wijzigingen, werd aangenomen.

Duidelijk belichtte het voorstel de plaats, die de wettelijke regeling in het crisiscomplex van vraagstukken op het gebied der bouwkunst inneemt.

De inleiding luidde nl. als volgt:

„Het is dringend noodzakelijk dat in den chaos, die in het geheele bouwvak heerscht, zoo spoedig mogelijk orde wordt gebracht en wel:

1. ter bevordering van de bouwkunst,
2. ter bescherming van het stads- en landschapsschoon,
3. in het belang van hen, die gebouwen gebruiken, o.m. dus in het belang van de volkshuisvesting in algemeenen zin,
4. teneinde de kosten van overheidswege voor toezicht op het bouwen zoo laag mogelijk te doen zijn,
5. in het belang van alle bekwame werkers in het bouwvak,
6. in het belang van hen, die financieel bij de gebouwen betrokken zijn.

Als één van de middelen om tot ordening te komen, kan worden genoemd een wettelijke regeling nopens den Titel en het Beroep van Architect”.

De kern van het voorstel vormden de artikelen 2 en 3, waarmede een gedeeltelijke beroepsbescherming kan worden verkregen, langs dien weg, dat de Kroon categorieën van bouwwerken zou kunnen aanwijzen, waarvoor alleen bouwvergunning zou kunnen worden verleend, wanneer uit de overgelegde stukken blijkt dat zij zijn opgemaakt door of onder rechtstreekse verantwoordelijkheid van een architect en dat de uitvoering van het ontwerp zal geschieden onder diens directie. Vervolgens werd voorgesteld den Gemeenteraad de bevoegdheid te verlenen deze categorieën van bouwwerken uit te breiden, waardoor de beroepsbescherming stil-aan zou kunnen groeien. Op deze wijze kon het rigoureuze ingrijpen in de bestaansmiddelen van vele staatsburgers worden ontgaan, waartoe een directe algeheele invoering eener beroepsbescherming aanleiding geeft, wil zij niet door een ruimen overgangstijd een wezenlijke verbetering voor lange jaren uitstellen.

Mochten onverhoopt deze beide artikelen niet in het regeeringsontwerp worden overgenomen, zoodat de wet beperkt zou blijven tot wettelijke titelbescherming alleen, dan is het slechts te hopen dat bij de toepassing van deze wet, waarmede niemand wezenlijke financiële schade kan worden gedaan, van hooge beginselen zal worden uitgegaan.

Wil de wet geen schijnvertoning worden, maar een werkelijke zij het geleidelijke, verbetering van den toestand beoogen, ten bate van het algemeen belang, van de bouwkunst en van het natuur- en stedschoon, dan zullen hun belangen primair richting gevend moeten zijn, zoowel in opzet als in uitvoering van de wet.

Het publiek, de bouwkunst en het natuur- en stedschoon zijn onder de onbelemmerde vrije uitoefening van het vak door tal

van onbekwame bouwkundigen reeds te veel en te lang de dupe geworden, dan dat een soepele toepassing van de nieuwe wet dezen toestand terwille van een onmerkbaaren overgang nog vele jaren zou mogen bestendigen. En van het dupeeren van het publiek ondervinden de bona-fide architecten nog het meesden terugslag.

In het uitvoerige rapport van de bovengenoemde Commissie ter bestudeering van het werken van niet voldoende bekwame bouwkundigen, dat in extenso werd opgenomen in het redactionele gedeelte van het B.W.A. No. 42 zijn de oorzaken, die er toe geleid hebben dat de onbekwamen vrij spel kregen en de omstandigheden, waaronder zij dit vrije spel konden en kunnen blijven handhaven, uitvoerig geanalyseerd en uiteengezet.

De middelen, om den toestand te bestrijden, werden in groote trekken aangegeven. Door de Ledenvergadering van 15 December werd de Commissie opgedragen op de basis van deze middelen de geheele saneering van het bouwbedrijf onder het oog te zien.

Uiteraard zijn de verwachtingen van den B.N.A. ten aanzien van het werk van deze Commissie ten zeerste gespannen, al zal het wel duidelijk zijn, dat verrassende trouwvallen bij voorbaat als uitgesloten moeten worden geacht. Want het zal niet meer gaan om praktisch succes te boeken, tegenover anderen, maar het zal gaan om groote beginselverklaringen, waarbij de B.N.A. zich tot een hoog moreel besef over de plaats van den architect in de maatschappij, over zijn „standing”, zal moeten voorbereiden.

Reeds in het jaar 1934 deden zich omstandigheden voor, waarbij de B.N.A. gelegenheid kreeg zich in te stellen op het ordeningvraagstuk.

Wij doelen daarmede op de z.g. overeenkomsten tusschen architecten en aannemers of architecten, aannemers en leveranciers, die op enkele plaatsen van ons land tot stand kwamen en waarbij, ter saneering van het bouwbedrijf, de mogelijkheid tot optreden als architect en aannemer (of leverancier) wederzijds beperkt zou blijven tot de overeenkomst toegetreden en daartoe onderling als architect en aannemer (of leverancier) erkende vakmensen.

Doordat het Bestuur aanvankelijk geen bezwaar zag, dat de leden hun aandacht schonken aan hetgeen er in deze richting gaande was, zijn ook eenige leden van den B.N.A. tot zulk een overeenkomst toegetreden, waartegen echter al ras bezwaren werden geopperd, zoodat het onderwerp op 15 December op de ledenvergadering werd behandeld. Reeds spoedig is daarbij gebleken, dat bij zulke locale regelingen het gevaar bestaat dat andere dan de betere bedoelingen ten aanzien van het algemeen belang, leiding gevend zijn, waardoor zulke locale regelingen een werkelijke saneering van het bouwbedrijf in den weg staan. Aan de Commissie voor de Vaksaneering werd op de genoemde vergadering daarom verzocht in de eerste plaats zich over dit vraagstuk te beraden en er den B.N.A. over te praeadviseeren.

Met nadruk willen wij er hier op wijzen, dat het naar voren brengen van de noodzakelijkheid van moreel besef als leidend beginsel bij het behandelen van vele vraagstukken op vakgebied in dezen tijd, geenszins beteekenen wil vóór alles de houding aan te nemen van den nobelen idealist, die de werkelijkheid uit het oog verliest. Dit heeft de B.N.A. nooit gedaan en het zou onverstandig zijn er thans mee te beginnen. Maar wel is het noodig de geestelijke en moreele waarden, waarop de vakbeoefening van architecten behoort te steunen — zelfs in den nuchtersten vorm dier beoefening — hoog te houden tegenover iedere poging om ze in den stroom van plat materialisme meegesleurd te krijgen.

Naast de wettelijke regeling van het architectenberoep zijn

er nog verschillende andere onderwerpen in het afgelopen jaar in den B.N.A. behandeld, die belangrijk genoeg zijn om in dit verslag te worden genoemd.

Zoo werden op de Ledenvergadering van 7 April de statuten en het huishoudelijk reglement aangevuld met verschillende bepalingen betrekking hebbende op het Steunverzekeringsfonds. Tevens werd het reglement voor dit Fonds voorloopig vastgesteld. Reeds werden in het vorig jaarverslag de voorbereidende werkzaamheden, om tot de stichting van dit Fonds te komen, gememoreerd. De constructie is thans zoodanig, dat ieder lid van den B.N.A. door zijn lidmaatschap tevens lid is van het Steunverzekeringsfonds, waarin per jaar f 10 van zijn tot f 40 verhoogde contributie wordt gestort. Ten einde het Fonds zoo spoedig mogelijk voor behoeftige leden te kunnen doen werken, hetgeen eerst mogelijk is nadat men 1 jaar lid van het Fonds is geweest, heeft het Bestuur reeds in Augustus de storting doen ingaan.

Intusschen . . . het Steunverzekeringsfonds is er, op papier, maar op de Rijksbijdrage aan het Fonds, waarop de regeling gebaseerd is, wordt nog steeds gewacht. In elk geval is de B.N.A., zoodra de steunregeling in werking kan treden, gereed. Het onderwerp der werkverruiming werd meermalen op de ledenvergadering ter sprake gebracht, maar bekend moet worden, dat de naar aanleiding daarvan ondernomen pogingen om de autoriteiten tot medewerking te krijgen, maar matig met succes werden bekroond. Behalve dat het niet gelukte bepaalde en incidenteele opdrachten van de overheid in handen van particuliere architecten te krijgen, veelal stuit men op een apathie om bij het stichten van gebouwen een geste te doen, die moreel den geheelen architectenstand zou kunnen steunen.

Zoo bijv. blijven de prijsvragen in ons land nog steeds tot uitzonderlijke gevallen beperkt, terwijl men in sommige landen, bijv. Zwitserland, permanent een serie prijsvragen heeft loopen, ook voor vrij alledaagsche bouwobjecten, als scholen e.d. Dit systeem werkt stimulerend, het houdt niet alleen den geest actief en vaardig, maar de vele prijsvragen vormen te samen voor meerdere architecten een redelijke kans op een i g werk. Toch zijn de Constitueerende Vereenigingen niet nalatig gebleven de Algemeene Prijsvraag-Regelen tijdig aan te passen aan veranderende opvattingen en er den architecten een kans mede te geven dat thans ook overheidsinstanties prijsvragen kunnen uitschrijven, zonder al te bindend in hun overheidsrechten te worden geknot. Aan den anderen kant moesten de prijsvraagregelen de prijsvraagdeelnemers voldoende blijven beschermen. Inderdaad, de Herzieningscommissie zat tusschen Scylla en Charibdis.

Bovendien moest op intuïtief gevoel getracht worden in de prijsvraag-regelen dien geest neer te leggen, die hen voor de leden van de Constitueerende Vereenigingen niet tot een knellenden band, maar tot een steun zoude maken. De conceptregelen werden op de ledenvergadering te Eindhoven op 21 September aangenomen en zijn tegen het eind van het jaar ook in de andere C.V. aangenomen en daarna vastgesteld door de Herzieningscommissie van de Permanente Prijsvraag Commissie. De doeltreffendheid der nieuwe regelen dient te worden afgewacht. Moge de groote en vele zorg aan de herziening besteed, de nieuwe regelen vruchten doen afwerpen, evenals de oude regelen dat in vele opzichten hebben gedaan, dank zij den voortreffelijken Secretaris der P.P.C. den Heer C. N. v. Goor, die hier bij zijn aftreden als zoodanig openlijk hulde worde gebracht.

Nog een andere belangrijke zaak kreeg haar beslag, en wel het College van Advies voor de keuze van een architect, waarvan het reglement een langdurig overleg tusschen de besturen van den B.N.A., het Genootschap Architectura et Amicitia en de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap had noodzakelijk gemaakt. Het Concept-reglement werd op de ledenvergadering van 5 Mei aangenomen. In den loop van het jaar

hechttten ook de beide andere vereenigingen haar goedkeuring aan het reglement, zoodat het College van advies in 1935 zal kunnen optreden.

Als een weinig voorkomende bijzonderheid kan even gememoreerd het op de ledenvergadering van 27 October behandelde hooger beroep van het lid P. M. J. Moojen tegen een uitspraak van den Raad van Orde, waarbij hij vervallen werd verklaard van het lidmaatschap. Met groote meerderheid van stemmen werd het rapport van de Commissie van Beroep aangenomen, dat voorstelde de uitspraak van den Raad van Orde nietig te verklaren, aangezien de gegrondheid van de tegen den Heer Moojen ingediende klachten niet was gebleken.

De jaarlijksche examens voor het Diploma van Bouwkundig Opzichter B.N.A. werden wederom in het voorjaar gehouden. Mag aan den eenen kant met vreugde kunnen worden geconstateerd dat bij de jonge technici de lust tot studie nog niet verflauwd blijkt, blijken de onverzwakte deelname aan dit examen, aan den anderen kant zijn de vruchten van dien studielust niet zeer te loven.

Van de technische vakken heeft alleen het vak: Grondwerken, het cijfer 6 kunnen bereiken, dat als gemiddelde door de candidaten werd behaald. Voor alle andere vakken is dit gemiddeld cijfer minder dan 6, dus minder dan voldoende. Dat juist „Grondwerken” een voldoende cijfer bereikte, moge in ons land, dat ontworsteld moest en moet worden aan de baren, intusschen een kleine troost zijn.

Wat de werkzaamheid van de in ons vorige verslag vermelde, in samenwerking met de Vereeniging van Nederlandsche Gemeenten en het Ned. Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw ingestelde, gemengde Commissie voor het opstellen van een regeling voor de werkzaamheden voor Uitbreidingsplannen betreft, kan worden vermeld, dat deze Commissie heeft opgesteld „Ontwerp-Regelen betreffende de Honorering van den Stedebouwkundige en de verdere rechtsverhouding tusschen opdrachtgevers en stedebouwkundige.” Deze ontwerp-regelen werden voor de belanghebbende leden verkrijgbaar gesteld en zullen eerlang op de Ledenvergadering behandeld worden.

Het rapport van de Commissie ter bestudeering van het vraagstuk der Schoonheidscommissies is op 1 September van 1934 bij het Bestuur binnengekomen. Het is een lijvig rapport geworden, dat binnenkort in behandeling zal komen.

De Schoonheidscommissies blijven, om een bekende term te gebruiken, een onderwerp van aanhoudende zorg voor het Bestuur, maar ook voor de kringen, waar de wederwaardigheden der leden met betrekking tot de plaatselijke Schoonheidscommissies natuurlijk op het tapijt worden gebracht. Het wordt intusschen meer en meer duidelijk, dat van een „oplossing” van het vraagstuk der Schoonheidscommissies, in dien zin dat invoering van een andere methode direct voelbare en aanwijsbare verbeteringen zal brengen, vrijwel geen sprake meer kan zijn. De materie is afhankelijk van zooveel andere factoren van maatschappelijken en cultureelen aard, dat het ook hier voor den B.N.A. zal gaan om beginselverklaringen, van waaruit de behandeling in de praktijk moet worden geleid.

Ook de gemengde Commissie ter bestudeering van het onderwijs in Bouw- en Waterbouwkunde op Middelbaar Technische Scholen in Nederland, onder voorzitterschap van den Heer Prof. Ir. J. A. G. v. d. Steur, bracht haar rapport uit, op 7 December, zoodat het in het verslagjaar niet meer behandeld werd. Bij een tweetal M.T.S.'en kreeg de B.N.A. gelegenheid voor de eindexamens een gecommiteerde bij den Minister ter benoeming aan te bevelen. De aanbevelenen werden door den Minister be-

noemd te weten: Prof. Ir. G. Diehl bij de M.T.S. te Groningen, de Heer C. de Geus bij de M.T.S. te Haarlem. Bovendien trad als geëmmiteerde, aangewezen door den B.N.A., bij de eind-examens van de Gemeentelijke Nijverheidsschool te Dordrecht, op Prof. N. Lansdorp.

Dit jaar genoot de B.N.A. de eer de gast te zijn van den Gewestelijken Kring „Eindhoven”, waar op den overgang van den zomer naar den herfst door vele leden met hun dames twee aangename en door de bezoeken aan de Philips' fabrieken en de Picusfabriek ook leerrijke dagen werden doorgebracht. De Voorzitter van den Kring Eindhoven heeft bij dit bezoek zijn naam van voortreffelijk gastheer bevestigd. De gastvrije Kring „Rotterdam” liet 1934 ook niet zonder attentie voorbijgaan en bood den leden na afloop van de ledenvergadering op 5 Mei, een rondrit per autobus aan, waarop verschillende bouwwerken werden bezichtigd. De excursie werd besloten met een bezoek aan de Studio 1934, waar de film „Die Stadt von Morgen” werd vertoond.

Op het Eeuwfeest van het Royal Institute of British Architects, op 21 November, werd de B.N.A. vertegenwoordigd door zijn Voorzitter, den Heer Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk. Tegenover de schittering van het feest, waarvan de Voorzitter verhaalde, in het nieuwe grandiose gebouw van het R.I.B.A., steekt de bescheiden situatie van onze, de eerste Nederlandsche Architecten Vereeniging, niet weinig af. Maar het zal slecht weinigen architectenvereeningen gegeven zijn, hun voorspoort te belichamen in een zetel, zooals de Engelsche collega's hen konden stichten. Boven den uiterlijken glans gaat echter, vooral in deze tijden van inzinking en depressie, de innerlijke, moreele waarde al vereeniging, de zelf-achting, zooals Milton haar in zijn Paradiso Lost voor een gemeenschap, welke ook, noodig acht. Moge de B.N.A. deze zelf-achting blijvend hoog houden, zooals hij dit tot nu toe steeds heeft gedaan.

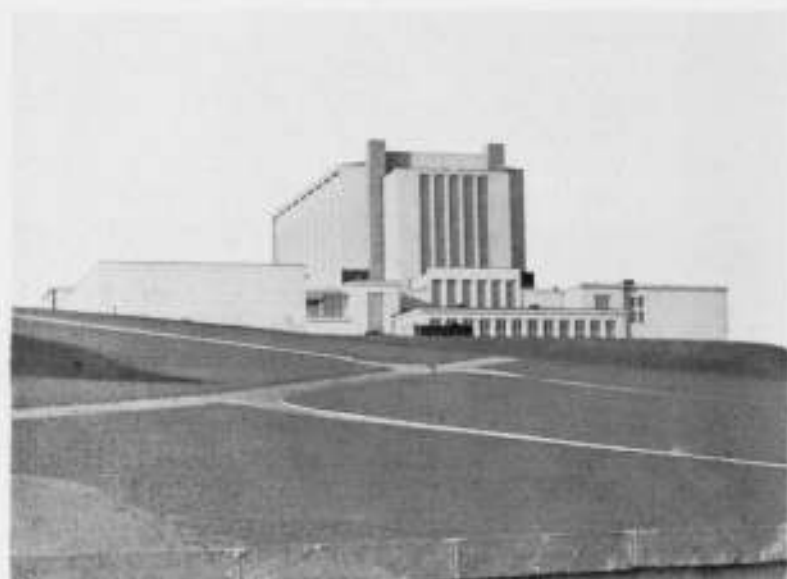
HET BESTUUR VAN DEN B.N.A.

GEBOUWEN VOOR DE PENSIOENEN TE PRAAG
ARCH. JOSEF HAVLICEK EN KAREL HONZIK
(Voor het plan verwijzen wij naar pag. 16 van dezen jaargang)

INTERIEUR VAN DE ST. WENZELSKERK TE PRAAG
ARCHITECT JOZEF GOCAR

CREMATORIUM TE PRAAG
ARCHITECT ALOIS MEZERA

TEHUIS VOOR JOEGOSLAVISCHE STUDENTEN TE PRAAG
ARCHITECT DOBROVIC

ST. WENZELSKERK TE PRAAG ARCHITECT JOZEF GOCAR

EENIGE INDRUKKEN UIT PRAAG.

Het is m.i. van belang de hedendaagsche architectuur van het jonge Tsjechoslowakije met aandacht te volgen. Wij hebben onmiskenbaar te maken met een artistiek begaafd volk, dat, onder de inspireerende leiding van den President der Republiek, den nobelen Masarijk, bewust naar schoonheidsidealen streeft. Wellicht in de eerste plaats muzikaal begaafd, heeft dit volk reeds duidelijk bewezen — de tentoonstelling in het Stedelijk Museum te Amsterdam liet zeer fraai glaswerk en kantwerk zien — dat het op het gebied der decoratieve kunsten reeds veel bereikt heeft.

Wat de architectuur betreft is het begrijpelijk dat ook daar nog niet van een stijletheid gesproken kan worden, maar men mag wel constateeren dat de meest begaafden blijken geven definitief met een en ander afgerekend te hebben, waarbij intusschen ook van positieve nieuwe waarden gesproken mag worden.

Hierbij zijn eenige gebouwen afgebeeld, die als voorbeelden der verschillende opvattingen mogen gelden. Zeer opmerkelijk is het zoo sterk persoonlijke werk van Jozef Gocar, van wien hierbij de St. Wenzelskerk. Een zeer opmerkelijke compositie van een hartstochtelijke beweging, die ook tot uiting komt in de zeer bijzondere lichtwerking, waarbij het staande licht om het altaar sterk contrasteert met de diffuse verlichting van het schip.

Een sterke tegenstelling hiermede vormt het werk van Alois

Mezera, waarvan hier het exterieur van het enorme crematorium is weergegeven. Het zeer monumentale interieur was hier op de tentoonstelling te zien. Veel minder spanning, een minder zeker rythme, een wat onzekere massagroeping, een vrij willekeurige raamverdeling, maar toch ook hier een onmiskenbaar grootsche allure, die in werkelijkheid ook vooral gevoeld wordt in de voortreffelijke behandeling der situatie. Dit laatste kan ook gezegd worden van het gebouw voor de Pensioenen van Jozef Havlicek en Karel Honzik. Dat op dit gebouw de aandacht gevestigd wordt door deze enkele reproductie is niet veel meer dan een notitie. Wellicht is dit bouwwerk het meest typeerend voor de algemeen gangbare opvattingen onder de jongeren.

Zeer merkwaardig is het Tehuis der Joegoslavische studenten van Dobrovic, een compositie, die niet van gemanieerdheid is vrij te pleiten. De aandacht moge op dit gebouw gevestigd worden ook omdat hier het inwendige een zeer doordacht voorbeeld van een studentenhuis doet zien.

Voor degenen, die Praag bezoeken, noem ik hier ook nog de kleine kolonie Baba, nog te nieuw om reeds een aantrekkelijke foto te kunnen geven.

De meeste van deze werken zijn in de laatste jaren tot stand gekomen. Men zit daar niet bij de pakken neer!

D. F. SLOTHOUWER.

TWEDE HOOFDSTUK. B. ELECTRISCHE VERWARMING.

Algemeene beschouwingen.

De toepassing van electriciteit voor lokaalverwarming heeft de verschijning van opvallend veel voor dit doel bestemde systemen en soorten van toestellen met zich medegebracht. Zulks vindt zijn oorzaak in de omstandigheid, dat het gebruik van genoemde energie op dit gebied mogelijkheden biedt en zich leent tot het verwezenlijken van denkbeelden, die men bezwaarlijk bij andere verwarmingsmiddelen in zoo groote mate aantreft. In dit opzicht mag men dan ook verwachten, dat het gebruik van electriciteit voor lokaalverwarming een uitgebreide toepassing gaat erlangen. Echter dient men daarbij met een der wezenlijke eigenschappen van deze energiesoort in het bijzonder rekening te houden, nl. met de kosten, die aan het gebruik zijn verbonden.

Toetsen wij, op dit laatste nog elders terugkomend, bovenvermelde kenschetsing van de gunstige verwarmingstechnische eigenschappen, wat de hoofdzaken betreft, eens aan de werkelijkheid.

Bij elektrische verwarming is de primaire warmte-opwekking, dat is die in den vuurhaard, uit het verwarmde rayon verdwenen; zij ligt op verre afstand nl., althans hier te lande, in de stoomcentrales of, bij landen met waterkrachtcentrales op ca. honderdvijftig miljoen kilometers afstand, nl. in de zon.

Voorts onderscheidt zich het transport gunstig van andere verwarmingsmiddelen. De elektrische energie komt naar de verbruiksplaatsen door leidingen, die zich niet alleen door zeer eenvoudigen en soepelen aanleg kenmerken, doch die tevens als regel ook dienst doen voor den toevoer van stroom voor tal van andere doeleinden.

En de verbruikstoestellen zelf! De electriciteit biedt gelegenheid er de grootst denkbare verscheidenheid in vorm, werking en plaatsing mede te verwezenlijken. In dit opzicht bestaat niet alleen de mogelijkheid om de gedachten tot uitvoering te brengen, die reeds het aanzijn hebben geschonken aan tal van systemen van verwarming en aan warmtegevend toestellen, gevoed uit andere bronnen van energie, doch ook om geheel nieuwe ideeën toe te passen.

Ik noem in dit verband den haard, den radiator en convector, de gladde en de ribbenbuis, den plint-, plaat- en paneelradiator, de vloer- en plafondverwarming, de luchtverwarming met en zonder ventilator, enz. Ik wijs op de stralende en de convectiewarmte, die men er praktisch in willekeurige onderlinge verhouding en intensiteit mede kan verkrijgen, op de groote vrijheid in keuze van de plaats der warmteontwikkeling, zoowel met inachtneming van meubileering en vertrekindeeling als met betrekking tot behaaglijkheid en gunstige warmteverdeling.

Met deze opsomming wil ik niet te kennen geven, dat al het bovenvermelde ook reeds geheel naar den eisch is totstandgebracht, want veel zal nog den toets eener duurzame praktijk moeten doorstaan, alvorens voor „foolproof“ te kunnen gelden, maar wel, dat hier onbegrensde mogelijkheden verscholen liggen voor de oplossing van lokaalverwarmingsproblemen, mits goed bestudeerd en met kennis van zaken toegepast.

Tot welken graad van ontwikkeling heeft nu de elektrische verwarming het t.o.v. bovenaangehaalde mogelijkheden tegenwoordig gebracht?

Gaan wij ter behandeling van deze vraag de typen der thans gebruikelijke elektrische systemen en toestellen benevens hun werkwijze na.

Toestellen en systemen, hun thermische eigenschappen, toepassing en gebruik.

I. Algemeen geldende gezichtspunten voor elektrische verwarming.

Zooals in de inleiding gezegd, maakt geen andere energievorm zoo vele en zoo sterk uiteenlopende verwarmingswijzen mogelijk als de elektrische. De groote vrijheid welke men zoowel in de keuze van de opstellingsplaats als in bepaling van de temperatuur en den vorm van het warmte-afgevend gedeelte heeft, hebben talrijke toesteltypen te voorschijn geroepen en nog steeds brengt men nieuwe ideeën naar voren en ontwikkelt men verdere mogelijkheden. De tijd en de ervaring moeten daardoor nog hun stempel van praktische bruikbaarheid en duurzaamheid drukken op veel van wat thans in toepassing wordt gebracht en het is onder dit voorbehoud, dat ik straks een korte beschrijving laat volgen van de meest gangbare typen en systemen.

Naarmate gebruiksduur en warmtebehoefte of wel een van deze beide groot zijn, moeten, vooral bij gebruik van electriciteit, aan de verwarmingswijze hoge eischen gesteld worden, en wel wat de eerste betreft aan rationeele verdeling van de warmteafgifte, wat de tweede aangaat aan haar sterkte. In woonkamers en daarmede in gebruik overeenkomende verblijfsruimten, zooals kantoorlokalen en dergelijke, dus bij rustige bezigheden, verlangt men in het algemeen meer en gelijkmatiger warmte dan bijv. in gangen en slaap- of wachtkamers. Als regel zal men dan ook bij kortstondig en beperkt gebruik met minder vergaande eischen kunnen volstaan, althans wat de gelijkmatigheid der warmte betreft.

Omdat nu elektrische warmte uit economische overwegingen in de meeste gevallen voor kortstondige of aanvullende verwarming in aanmerking komt, kan men veelal genoegen nemen met eenvoudige toestellen, ook al bieden deze, algemeen gesproken, in thermisch opzicht niet de meest ideale verwarmingswijze. Hiermede wil ik zeggen, dat in dergelijke gevallen met de elektrische energie op de meest eenvoudige manier een snelle aanpassing aan plaatselijke, tijdelijke en individuele warmtebehoefte kan worden verkregen.

Ongetwijfeld is het ook mogelijk langs elektrischen weg in speciale gevallen de meest volmaakte verwarming te verwezenlijken, mits de bouwconstructies en de aanleg van de installatie in thermo-technisch opzicht vakkundig zijn ontworpen. Veelal zal dan echter de economie niet op den voorgrond kunnen staan.

Met het oog op deze mogelijkheid wijs ik op het groote aanpassingsvermogen der elektrische verwarming aan de uit een architectonisch oogpunt te stellen eischen en wel door de groote verscheidenheid in typen van toestellen, benevens door de groote vrijheid in de plaats van opstelling of in het aanbrengen, al mag niet over het hoofd worden gezien, dat hier nog veel onderzoek moet geschieden en ervaring worden opgedaan om naast de meest gunstige wijze van verwarmen een minimum aan energieverbruik te verkrijgen. Want eerst dan zal een installatie aan alle thermo- en electrotechnische eischen kunnen voldoen en, mits zorgvuldig ontworpen en uitgevoerd en met oordeel gebruikt, zeker geen aanleiding tot moeilijkheden of teleurstellingen geven.

Een belangrijk punt vormt altijd het aanpassingsvermogen van de verwarmingswijze aan de veranderlijke behoefte en aan de weersomstandigheden; dit hangt in hooge mate af van de regelbaarheid. Ook in dit opzicht biedt elektrische verwarming

vele mogelijkheden, al is in het algemeen geen geleidelijke, doch slechts min of meer trapsgewijze regeling uitvoerbaar. Deze trapsgewijze regeling eischt onderverdeling in kleine, afzonderlijk uitschakelbare eenheden, welke kan aangevuld worden door wijziging van het verwarmingseffect, d.i. door vergrootten van den afstand tusschen warmtebron en gebruiker of door verandering in de richting van de straling. Bovendien is het nog mogelijk de warmteafgifte te vertragen, o.a. door thermische isolatie, welk middel toepassing vindt bij accumulatie van warmte, verkregen uit elektrische energie.

De trapsgewijze regeling, althans met groote sprongen, benoeligt een goede aanpassing aan de zich veelal zeer geleidelijk wijzigende warmtebehoefte. Door toepassing van thermisch eenigszins trage toestellen of warmte-gevende constructies kan men weliswaar het effect der warmtesprongen matigen, doch daarmede doet men dan te kort aan den, als regel economisch noodzakelijken eisch van snel op temperatuur komen. Ook de aanpassing aan snelle veranderingen van den warmtetoestand, o.a. bij optredenden of verdwijnenden zonneschijn, wordt dan onvoldoende.

Automatische regeling voorkomt energieverwasting, hetgeen vooral bij dure energie als electriciteit van belang is. Bovendien wordt de persoonlijke bediening en attentie zeer gering, alhoewel eenige controle steeds noodig blijft. Echter heeft automatische regeling bij elektrische verwarming het bezwaar van slechts stootsgewijze de geheele, of wel slechts een groot gedeelte van de verwarming in of uit te kunnen schakelen. Vloeiende regeling is (althans economisch) niet mogelijk. Bovendien is de gevoeligheid van de in de praktijk in gebruik zijnde elektrische regelautomaten veelal slechts matig.

Controle op het energieverbruik is bij elektrische verwarming gemakkelijk, doordat de gebruikstijd een juiste maatstaf is; immers blijft bij een bepaalden schakelstand het Wattverbruik gedurende de werking van het toestel steeds gelijk.

De bediening van de elektrische verwarming is, zooals het bovenstaande reeds doet begrijpen, uiterst gemakkelijk, overzichtelijk en goed controleerbaar.

Electrische verwarming kan aan de strengste hygiënische eischen voldoen, doordat te verwarmder plaatse een verbrandingsproces met daaraan verbonden brandstofaanvoer en asch en verbrandingsgasafvoer enz. geheel ontbreekt. Ook stofverschroeiing op de heete oppervlakken kan gering zijn, indien men de gloeilichamen klein maakt zooals bij straalkachels en het stoffig wordend oppervlak zoowel bij straal- als convectiekachels tot een minimum reduceert. Ook kan in bepaalde gevallen de temperatuur van de oppervlakken laag gehouden worden, bijv. bij straalkachels door de reflectors aan de buitenzijde te ommantelen en bij electrisch verwarmde paneelen door de temperatuur van het stralend oppervlak laag te kiezen, zoodat van stofverschroeiing geen sprake kan zijn.

Volledigheidshalve zij opgemerkt, dat bij het gebruik van electriciteit, evenals bij dat van de meeste andere verwarmingsmiddelen, het gevaarelement niet geheel denkbeeldig is. Zooals bij elke normale elektrische installatie bestaat bij defecten of door onvoorzichtig gebruik de mogelijkheid elektrische schokken te ontvangen bij aanraking der toestellen en daarbij speelt tevens de voor huisinstallaties gebruikelijke vrij hoge spanning een rol. Vooral in vochtige ruimten (keukens en badkamers) en bij aanwezigheid van geaarde metalen delen (water- en gaskranen, badkuipen, centrale verwarmingstoestellen enz.) is groote voorzichtigheid met het hanteeren der toestellen geboden. Het is dan ook noodzakelijk, dat de aanleg vakkundig en volgens de voorschriften geschiedt en dat de toestellen op gevaarloosheid zijn goedgekeurd, zoodat bij normaal gebruik de mogelijkheid van ongelukken praktisch geheel is geëlimineerd.

Voor het overige behoeft, dank zij de doelmatige constructie

FIG. 49. ELECTRISCHE ZONNEKACHEL.

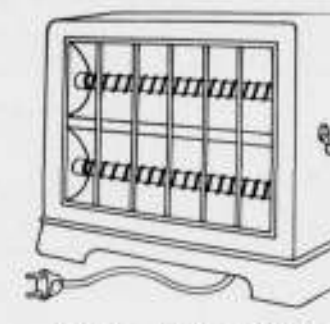

FIG. 50. ELECTRISCHE ELEMENTEKACHEL.

van de moderne toestellen, het brandgevaar, zoodat niet verwaarloosd, dan toch geenszins zwaar aangeslagen te worden. Zelfs een op het eerste gezicht mogelijk wat gevaarlijk lijkende opstelling van een straalkachel onder een tafelblad (zie fig. 51) kan in dit opzicht geheel veilig voor normaal gebruik ingericht zijn.

II. Toestellen en systemen.

Teneinde bij de behandeling der toestellen en systemen een overzichtelijk geheel te verkrijgen, heb ik de navolgende in-deeling in vier groepen gemaakt:

1. verplaatsbare straalkachels
2. vaste straalkachels
3. convectiekachels
4. wandverwarming.

Volledigheidshalve zij opgemerkt dat de bijbehorende schetsmatige figuren slechts de hoofdzaken, speciaal met het oog op de thermische werking weergeven. De uitvoering der fabrieken loopt m.b.t. verschillende, in thermotechnisch opzicht ondergeschikte punten, sterk uiteen, doch ik acht het voor het onderhavige doel niet van belang daar nader op in te gaan.

1. Verplaatsbare elektrische straalkachels worden in tal van modellen en uitvoeringen in den handel gebracht. De bekende zonnekachel, afgebeeld in fig. 49, is voorzien van een ronden metalen reflector, welke alle hem treffende warmtestralen als één parallel gericht en geconcentreerd bundel stralen terugkaatst. Hierdoor neemt de intensiteit praktisch weinig af bij grooter wordenden afstand (minder dan bij ongebundelde straling) en verkrijgt men zoodoende van een betrekkelijk zeer geringe hoeveelheid energie een zoo effectief mogelijke warmte. Echter staat hier tegenover, dat het bestreken rayon uiterst beperkt is, waardoor veelal zelfs voor een enkelen occupant geen bevredigende warmtetoestand is te scheppen, tenzij meerdere dezer toestellen tezamen werken. De zonnekachels hebben gewoonlijk een klein vermogen en kunnen daarom niet gedeeltelijk uitgeschakeld worden.

De zeer populaire elementenkachels met 1, 2 of 3 afzonderlijk inschakelbare, gloeiende eenheden boven of naast elkaar, aangeduid in fig. 50, verspreiden hun warmtestralen over een grooter gebied en voldoen daardoor aan hooger thermische eischen dan de zonnekachels. Daar staat dan echter vanzelfsprekend tegenover, dat het energieverbruik ook grooter is, en wel naarmate het verwarmde rayon toeneemt. In den regel zijn deze elementenkachels voorzien van cilindrische metalen reflectoren, welke evenwel de warmtestralen wel richten maar weinig of niet concentreren. Nog grootere spreiding geeft een achtergrond van ceramisch materiaal in plaats van reflectoren, terwijl voorts een zeer zachte straling kan worden verkregen door de roodgloeiende spiralen te omsluiten door buisjes, welke dan slechts een temperatuur van ongeveer 100°C verkrijgen. Aangezien de gevoeligheid voor warmtestraling bij den mensch

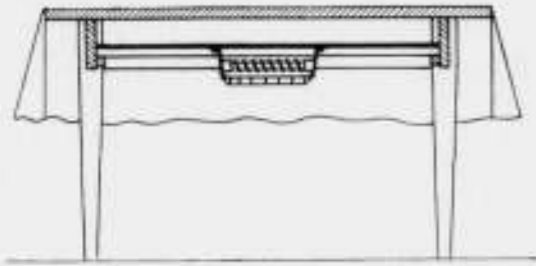

FIG. 51. ELECTRISE STRAALKACHEL ONDER TAFEL.

individueel zeer uiteenloopt en men over het algemeen meer van zwakke dan van krachtige straling is gediend, acht ik het voor den gebruiker wel van belang aan dit punt de noodige aandacht te schenken.

Voor een goede bundeling van de uitgezonden straling met behulp van een reflector moet laatstgenoemde een juiste, aan het doel beantwoordende vorm hebben en zoo reflecteerend (glimmend) mogelijk zijn. Verchroomd metaal is hiervoor het meest geschikt gebleken, mede door het gemakkelijk onderhoud. Toch moeten de reflectoren voldoende bereikbaar zijn om een goede reiniging van stof en aanslag mogelijk te maken. In den regel laat men in de praktijk de reiniging te veel na. Moderne verplaatsbare elektrische straalkachels behooren tot de uiterst gemakkelijk te hanteeren verwarmingstoestellen. Het geringe gewicht der moderne typen en de beperkte afmetingen tezamen met het lichte, soepele aansluitnoer maken het gebruik zeer gemakkelijk, ook voor wat de bediening betreft. Behalve hieraan hebben de straalkachels (zowel verplaatsbare als vaste) een groote populariteit te danken aan hun bij inschakeling praktisch onmiddellijk vol effectieve verwarmende werking, ontstaan door het uiterst snel heet worden van het verwarmingselement (hetgeen mogelijk is door deszelfs zeer geringe thermische traagheid) en de gemakkelijk richtbare gebundelde straling, welke de warmte rechtstreeks op het te verwarmen object overdraagt. Voorts zijn zij praktisch voldoende regelbaar door trapsgewijze uit of in schakelen van elementen en dit zoo noodig aangevuld door wijziging van den afstand tusschen straler en object. Tenslotte zij opgemerkt, dat straalkachels ook in staat stellen hinderlijk tochtgevoel op te heffen en wel door den gebruiker de warmtestraling ongeveer uit dezelfde richting te doen treffen als de tochtige luchtstroom.

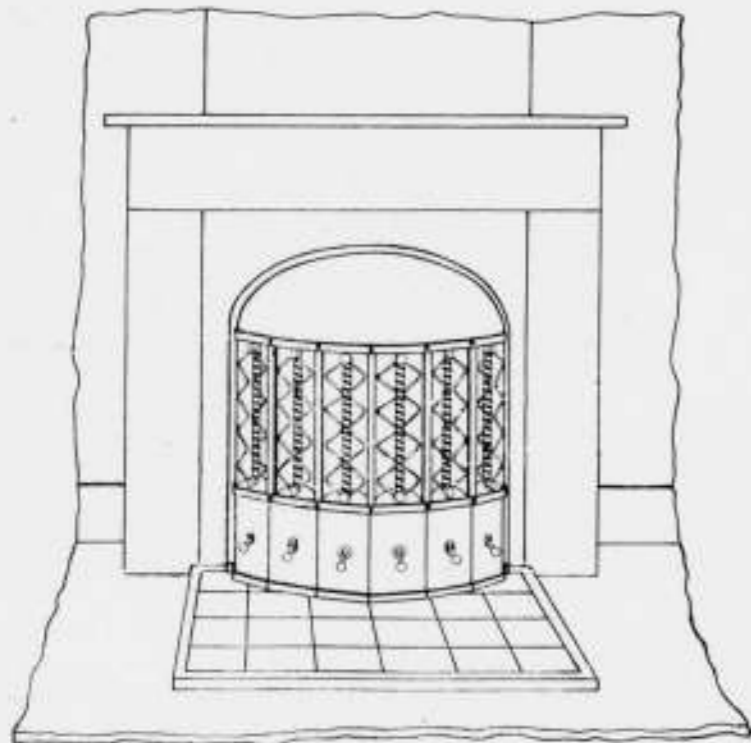

FIG. 52. ELECTRISE HAARD.

Naast deze gunstige thermische eigenschappen staan echter ook eenige minder aantrekkelijke. Ten eerste is de verwarmende werking zeer eenzijdig en plaatselijk beperkt meer dan bij andere verwarmingsmiddelen en althans indien slechts een enkel toestel gebruikt wordt, hetgeen bij toepassing van verplaatsbare straalkachels veelal het geval is. De geconcentreerde bundel stralingswarmte verhit het lichaam plaatselijk zeer intensief, zoo zelfs, dat het op de onbedekte huid onaangenaam kan aandoen, zij maakt n.l. het lichaamsoppervlak eenzijdig bloedrijk, anderzijds bloedarm. Daarbij bespeurt de gebruiker aan zijn van het toestel afgekeerde zijde geen directen en bij kortstondig gebruik zelfs geen indirecten invloed van de verwarming.

Het blijkt dan ook, dat, zooals reeds gezegd, de gebruikers zeer verschillend reageeren op de meer of minder intensieve warmtestraling. Daarom verdienen veelal toestellen de voorkeur, die milde en meer verspreide straling geven, al gaat dit ten koste van de economie.

Hieruit volgt, dat aan de grootste toelaatbare capaciteit van een éenzijdige intensieve stralingsbron grenzen zijn gesteld. Dit komt niet zoozeer tot uiting in gevallen van bijverwarming, d.w.z. daar waar de vertrekken op andere wijze reeds eenigszins, doch niet geheel voldoende verwarmd zijn, omdat hier een matige intensiteit steeds noodzakelijk zal wezen. Doch bij gebruik in onverwarmde vertrekken, o.a. in slaapkamers, zal een enkele straalkachel als regel of te intensief en daarbij te eng begrensd stralen, of bij meer verspreide straling te zwak werken. In dit geval geven twee, op verschillende plaatsen in het vertrek opgestelde straalkachels van beperkte capaciteit een aanmerkelijk gunstiger verwarming in het vertrek dan een groote kachel, omdat de straling minder intensief en het verwarmde rayon uitgebreider is.

Echter kan men de oplossing ook zoeken in het plaatsen van een mild en verspreid stralende kachel, welke dan echter den noodigen tijd van te voren ingeschakeld moet worden, opdat oppervlakken van wanden en meubels voldoende door de straling verwarmd worden en zoo op hun beurt als (zwak) verwarmend oppervlak gaan werken en aldus een meer gelijkmatige verwarming van het vertrek bewerkstelligen. Zeer veel zal daarbij afhangen van de thermische geaardheid dezer oppervlakken, hun opstelling enz.. In het algemeen, d.w.z. indien geen bijzondere thermische maatregelen getroffen zijn en de gebruiksduur matig is, mag men geen gunstiger thermisch rendement verwachten dan bij een tweetal momenteel ingeschakelde krachtige straalkachels.

Tenslotte zij nog gewezen op mijn opmerking in het eerste hoofdstuk dezer verhandeling op blz. 369, Jrg. 1934, n.l. dat bij eenigszins langdurig gebruik van stralende verwarming veelvuldige naregeling noodig blijkt vanwege de allengs stijgende temperatuur van de kamerlucht.

2. Vaste elektrische straalkachels kunnen op verschillende plaatsen in het vertrek worden aangebracht en zijn uit den aard van de zaak meer bestemd voor niet te kortstondigen gebruiksduur. Zij komen dus in aanmerking wanneer men een meer algemeene verwarming wenschte te verkrijgen, hetgeen veelal met enkele verplaatsbare toestellen niet goed mogelijk is. In bepaalde gevallen, zooals in badkamers, brengt men ook voor kort gebruik vaste kachels aan, omdat daar verplaatsbare met het oog op het gevaar niet toelaatbaar zijn.

Veel van hetgeen over de werking van verplaatsbare straalkachels is gezegd, geldt overigens ook voor vaste. In fig. 51 is een eenvoudige, thermisch gezien zeer praktische toepassing van een vaste straalkachel voorgesteld. Men brengt n.l. onder het tafelblad een in neerwaartsche richting stralende

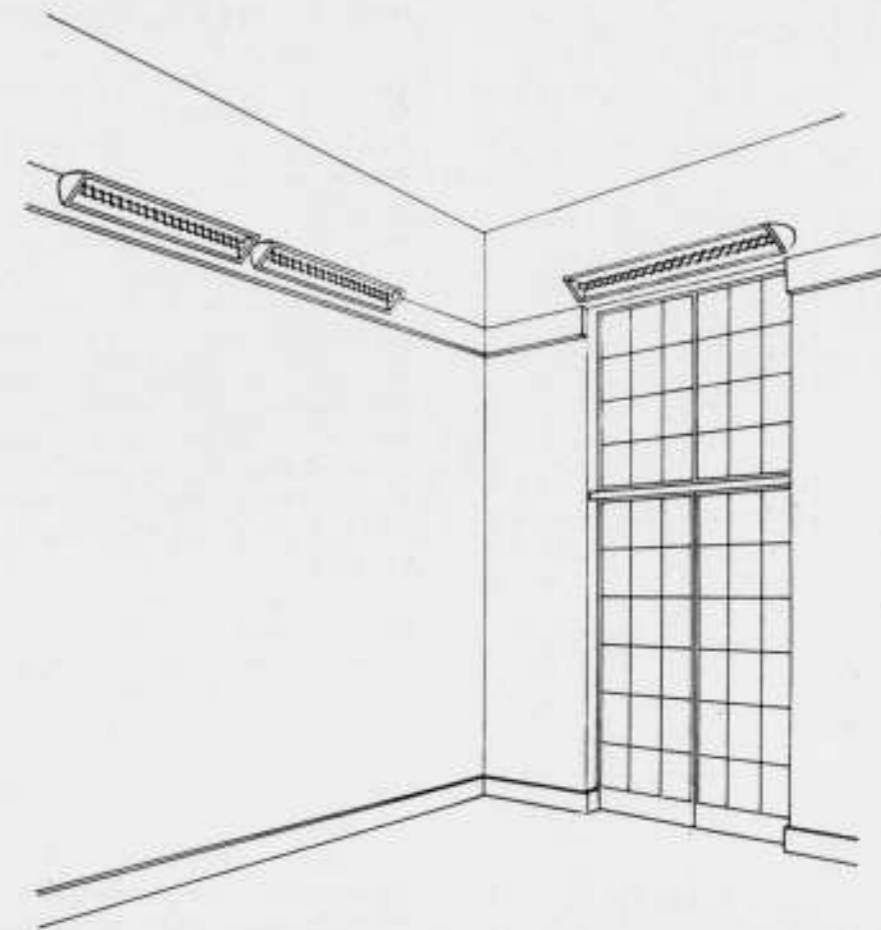

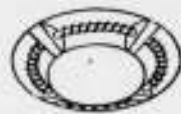
FIG. 53. ELECTRISE STRAALKACHELS HOOG TEGEN DEN WAND.

kachel van matige capaciteit aan. Deze verwarmt de vloerzone en in het bijzonder de voeten der occupanten. Men verkrijgt zodoende de warmte juist daar, waar zich bij convectieverwarming een koude zone bevindt en aldus een doelmatige bijverwarming. Hoewel zuinig in warmteverbruik dient men inachtig te zijn aan het inconvenient van de stroomtoevoerleiding over den vloer en de eenigszins bezwaarlijke controle van het al of niet ingeschakeld zijn. Zooals op blz. 155 reeds is opgemerkt is het brandgevaar praktisch van geen betekenis. Fig. 52 geeft een (ingebouwd) elektrischen haard weer, welke uit naast elkaar vast opgestelde stralerelementen bestaat. Hij is veelal slechts voor bijverwarming bestemd en voldoet dan ook niet aan hoge thermische eischen. Weliswaar wordt de vloerzone verwarmd, maar ongelijkmatig. Bovendien bezit hij niet, zooals de verplaatsbare straalkachels, aanpassings- en regelbaarheid door verplaatsing en wijziging van den afstand, behalve dan voor zoover de occupant een andere plaats innemen kan.

Wil men gelijkmatiger verwarming verkrijgen dan met een haard, dan brengt men stralende elementen verdeeld over het geheele vertrek aan. Daarbij doen zich verschillende opstellingsmogelijkheden voor. Bovendien kan men desgewenscht ook het totale vermogen groot maken en zodoende een krachtiger verwarming verkrijgen. Uitgaande van de gedachte, dat eigenlijk alleen de verblijfszone van het vertrek verwarmd moet worden, en dat dus als regel de vloerzone de meeste warmte behoeft, brengt men wel straalkachels beneden langs de wanden aan. Echter wordt in de praktijk de ongestoorde uitstraling van laag geplaatste kachels dikwijls belemmerd door meubels en dergelijke, welke de straling te veel afschermen, en die daardoor bovendien zelf aan ongewenschte verhitting bloot staan. In den regel zal men om deze reden aan hoogere plaatsing van de toestellen of aan plafondverwarming de voorkeur geven, vooral omdat stralingswarmte ongehinderd de lucht doordringt en zodoende ook van bovenaf direct de verblijfs- en vloer-

zone verwarmen kan. Stralingstoestellen evenwel, hoog, d.w.z. buiten het directe bereik met de hand, tegen den wand geplaatst en voorzien van eenigszins naar beneden gerichte reflectoren (fig. 53) kunnen, althans bij beperkte hoogte boven den vloer, op hinderlijke wijze het hoofd der occupanten treffen. Hetzelfde geldt voor alle hoog in het vertrek aangebrachte stralingsbronnen, tenzij de kamerhoogte groot en de intensiteit van de straling daar, waar zij de occupanten treft, klein is. De in fig. 54 afgebeelde straalkachel in het centrum van de zoldering aangebracht (eventueel in combinatie met de verlichting), verspreidt de straling over het geheele vertrek. Evenwel is in lage vertrekken de straling op hoofdhoogte te intensief en daardoor minder aangenaam dan die van langgerekte toestellen, welke men slechts een klein vermogen per lengte-eenheid behoeft te geven. Men krijgt dan de zgn. „lijnverwarming" waarbij de toestellen in meerdere rijen naast elkaar geplaatst kunnen worden, zooals in fig. 55 is voorgesteld. Is het plafond evenwel zeer laag, dan komt ook deze verwarmingswijze niet meer in aanmerking en moet men, teneinde de langgerekte stralingstoestellen zoo veel mogelijk op afstand van de occupanten te houden, deze langs de uiterste randen van het plafond aanbrengen, zooals in fig. 56 is aangeduid. Een zuinig stroomverbruik is vanzelfsprekend alleen te bereiken, indien de reflectoren zoodanig gevormd en gericht zijn, dat alleen de geoccupeerde ruimte en geen afkoelende wandvlakken rechtstreeks bestraald worden. De moderne toestellen met gemakkelijk instelbare en in den juiste stand goed fixeerbare reflectors bieden hiervoor een goede mogelijkheid. Bij het gebruik van straalkachels als de hier beschrevene kan men steeds onmiddellijk de volle warmtelevering benutten, terwijl de regeling wel is waar herhaaldelijk zorg en attentie vraagt, doch overigens zeer gemakkelijk en weinig tijdrovend is. De opstelling vergt evenwel vakkundige zorg opdat de warmte gelijkmatig en spaarzaam verdeeld wordt.

(Wordt vervolgd.)

WETTELIJKE ARCHITECTENREGELING IN FINLAND.

In Architecten No. 12, 1934, staat een voorstel afgedrukt dat de Finsche Rijkscommissie voor bouwkunst aan den Minister van Binnenlandsche Zaken heeft doen toekomen.

Waar den laatsten tijd het hierin behandelde vraagstuk ook in ons land een zekere actualiteit bezit, kwam het mij gewenscht voor dit voorstel in het Bouwkundig Weekblad Architectura geheel over te nemen.

Natuurlijk zijn er kleine verschillen in de bouwkunstige toestanden in Holland en Finland en is laatstgenoemd land nog gelukkig niet afgezaakt op het peil waarop wij zijn terecht gekomen.

De praktijk in ons land ontwikkelt zich hoe langer hoe meer in een richting die in het hieronder volgende rapport voor Finland in de toekomst wordt voorzien, wanneer geen wettelijke maatregelen worden genomen, en die „merkbaar verliezen voor de bouwkunst” en „in sociaal opzicht kommervolle gevolgen” bij ons reeds hebben afgeworpen. Enerzijds worden bij ons zeer belangrijke bedragen (zelfs in dezen bezuinigingstijd) voor technische onderwijsdoeleinden besteed, terwijl daarna van overheidswege niets wordt gedaan het cultureel bereikte tot ontplooiing te brengen en het land profijt te doen trekken van de in het land aanwezige en met veel geld deugdelijk opgeleide goede krachten.

De „vrije” concurrentie met den eersten den besten beunhaast ons culturele leven dusdanig aan, dat het gemiddelde ontwikkelde publiek reeds geen kennis des onderscheids meer bezit. De beunhaast wordt in zijn bestaan gesteund door de uitgebreide gemeentelijke voorschriften en door de architecten zelf, in den vorm van de vele schoonheidscommissies, waar ze (meestal zonder vergoeding) het bouwen door onbevoegden nog mogelijk maken en waar ze niet het recht hebben hier tegen maatregelen te nemen.

Een categorie personen vindt er een bestaan in ons land cultureel ten gronde te richten, terwijl de aanwezige bevoegde krachten uit de maatschappij gestooten worden. Als deze laatste categorie weer maar wordt ingeschakeld, zullen de nu bouwende onbevoegden hun krachten in dienst der bevoegden moeten stellen en daar de plaats innemen welke hun maatschappelijk toekomt. Het wordt hoog tijd dat de regeling van het bouwvak ook hier te lande wordt aangepakt en dat de moed niet verloren wordt nu blijkbaar één aanloop (de wettelijke bescherming) voorloopig nog slechts een dragen gang heeft, al heeft het wetsontwerp, naar verluidt, het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen verlaten.

G. FRIEDHOFF.

BEVOEGDHEIDSEISCHEN VOOR BOUWKUNDIGE ONTWERPERS.

Rapport over het voorstel van de commissie welke een wetsvoorstel voorbereidt voor de regeling van het bouwvak voor steden, dorpen enz., van de Rijkscommissie voor Bouwkunst.

De Rijkscommissie voor Bouwkunst (Statens expertnämnd för byggnadskonst), die volgens haar instructie de belangen van de bouwkunst in het rijk moet bewaken en de regeering voorstellen moet doen toekomen over vraagstukken, die haar gebied betreffen, brengt hiermede het volgende naar voren: Na kennisname van de voorstellen tot regeling van het bouwvak voor steden en dorpen, in verband met bevolkingsdichtheid enz. (Helsingfors 1934) en na bestudeering van het rapport van den Finschen Architectenbond, dat naar aanleiding hiervan aan het Ministerie voor Binnenlandsche Zaken is toegezonden, heeft de commissie kunnen vaststellen, dat de in voornoemd rapport in § 8, hoofdstuk 5, aangevoerde bevoegdheidseischen voor personen die bouwkundige teekeningen uitwerken, overeenkomen met de opvatting die de commissie over dit vraagstuk en de betekenis hiervan voor de ontwikkeling der bouwkunst in ons land heeft.

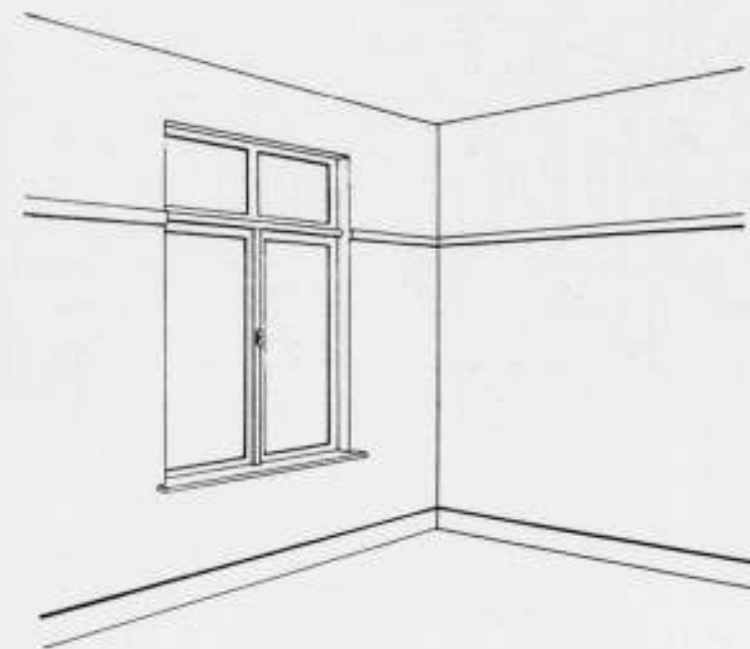

FIG. 54. ELECTRISE STRAALKACHEL IN HET CENTRUM VAN DE ZOLDERING.

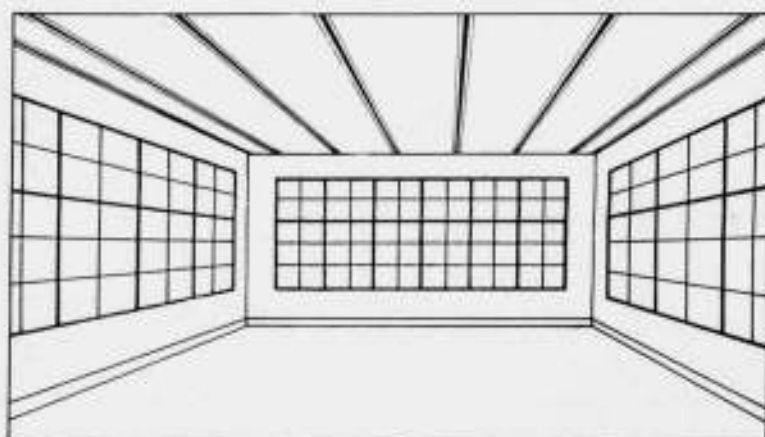

FIG. 55. ELECTRISE STRAALKACHELS VERDEELD OVER DE ZOLDERING.

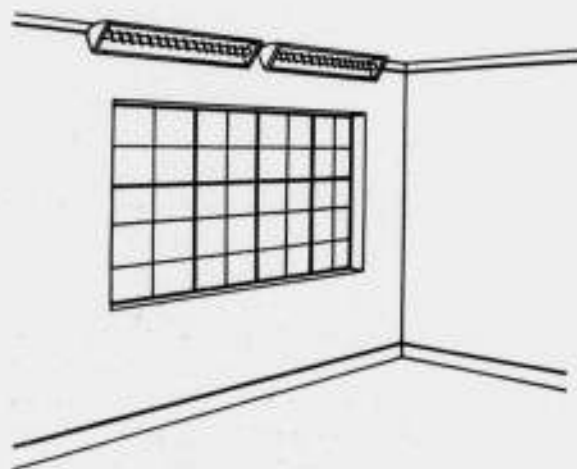

FIG. 56. ELECTRISE STRAALKACHELS IN DEN HOEK TUSSEN WAND EN ZOLDERING.

Hoewel de commissie principieel de gedachte is toegedaan, dat het ontwerpen van gebouwen, bedoeld om in brandvrij materiaal te worden opgetrokken, alleen behoort te worden uitgeoefend door vaklieden, die een examen aflegden aan de Technische Hoogeschool of Middelbaar Technische School (Tekniskt skoleverk), dus door personen, die vakonderwijs hebben genoten in het ontwerpen van gebouwen, ziet de commissie in, dat rekening moet worden gehouden met de bestaande verhoudingen in de praktijk, en kan zich zoodoende vereenigen met het voorstel van den Finschen Architectenbond, volgens hetwelk bouwkundige ambtenaren het recht hebben om, wanneer het gaat om eenvoudige bouwwerken, toe te staan, dat het uitwerken van teekeningen ook voor zoodanige personen geschiedt, die niet de bovengenoemde volledige vakopleiding hebben.

Verder wenscht de commissie de aandacht van den Minister er op te vestigen, dat het betreffende voorstel, waardevol uit praktisch oogpunt, zoowel aan de huidige omstandigheden als aan toekomstige eischen beantwoordt.

Als de bevoegdheidseischen voor ontwerpers worden vastgesteld volgens het hierboven vermeld, zal dat voorloopig geen belemmering opleveren voor enig teekenaar, die als vakkundig mag worden aangezien maar geen examen heeft afgelegd, in de uitoefening van zijn broodwinning, wanneer de ambtenaren binnen het raam van het voorstel bevoegdheid hebben, om wanneer ze meenen dat het vakmanschap van den betreffenden bouwkundige werkelijk voldoende is, deze menschen dispensatie te verlenen, waardoor ze dus hun beroep kunnen blijven uitoefenen.

Voor de toekomst zullen overigens zakelijk vastgestelde vakseischen noodig zijn om te voorkomen dat technici met gebrekkige of zonder opleiding in het ontwerpen, zich met tekenwerk inlaten, een opgave, voor welke de uitsluitend bouwtechnische studie, zooals de industriescholen verkregen wordt, geen voldoende basis is, noch in theoretisch-economisch, noch in praktisch kunstzinnig opzicht. Dit met te meer nadruk, daar het aantal studeerenden aan de afdeling architectuur aan de Technische Hoogeschool de laatste jaren zoo vermeerderd is, dat het aantal van hen, die in aanmerking komen om als volledig bekwaam ontwerpers op te treden, binnen enkele jaren waarschijnlijk het dubbele bedraagt van nu, wat er praktisch op neerkomt, dat men in de naaste toekomst voor ons land voor de bouwrijverheid beschikt over een geheel voldoende aantal volkomen opgeleide bouwkundige ontwerpers en architecten.

Wanneer deze vaklieden — die minstens vier en een half jaar hoogeschool-

studie hebben genoten en dikwijls een aan den studietijd beantwoordenden schuldenlast dragen — niet langzamerhand door effectieve wettelijke maatregelen van de hun toekomende werkmogelijkheden in hun eigen vak verzekerd kunnen worden, kan hierdoor een situatie ontstaan die niet alleen merkbaar verliezen voor onze bouwkunst, doch ook in sociaal opzicht kommervolle gevolgen zal opleveren.

De lagere bouwtechnische onderwijsinstellingen, de bouwkundige afdelingen der industriescholen, hebben tot taak vakkundige bouwkundigen te kweken die bij de uitvoering van bouwwerken leiding kunnen geven — de Middelbaar Technische Scholen hebben tot taak bouwkundige technici op te leiden, die in staat zijn bij meer omvattende werkzaamheden leiding te geven en voor eenvoudige bouwopgaven geschikt zijn — de afdeling bouwkunde van de Technische Hoogeschool daarentegen is de eenigste inrichting in het land, welke programma en oefeningen gericht zijn op de opleiding van den bevoegden vakman voor bouwkunst en techniek, voor teeken- en ontwerpogaven.

In § 20 van hoofdstuk 5 van „Normalbyggnadsordningar” heeft men op gronden, beantwoordende aan de opleiding van de twee eerstgenoemde groepen van bouwkundigen, getracht de vakkundige bevoegdheid voor deze bouwkundigen te definieeren. Op denzelfden grond zou het even zoo natuurlijk zijn om van de ontwerpers een zoodanige vakbekwaamheid te eischen, die beantwoordt aan de algemeene organisatie van het bouwkundig onderwijs in het land.

Op grond van het bovenstaande heeft de Rijkscommissie voor Bouwkunst-aangelegenheden hiermede de eer voor te stellen:

Dat de Minister van Binnenlandsche Zaken bij de behandeling van bovengenoemd voorstel tot de bouwkunstregeling (Normalbyggnadsordningar”) rekening zal houden met het standpunt van de commissie en het in hoofdstuk 5 en 8 zal completeeren met het volgende:

Bouwkundige teekeningen mogen voornamelijk slechts worden uitgevoerd door personen, die volgens hun, bij een hoogere onderwijsinrichting afgelegde examens, blij geven zich theoretisch vertrouwd te hebben gemaakt met het ontwerpen van gebouwen; de bouwkundige ambtenaren hebben evenwel het recht wanneer het eenvoudige bouwopgaven en kleine verbouwingen betreft, ook teekeningen in behandeling te nemen, gemaakt door personen, die niet aan bovenstaande bevoegdheidseischen voldoen, maar van wie uit een bevoegdheidsonderzoek blijkt, dat ze de noodige theoretische en praktische kennis van het bouwvak bezitten.

SPOUWAFDICHTING BIJ METALEN RAMEN.

Bij houten ramen geplaatst in spouwmuuren, dient het kozijn veelal tevens als spouwafdichting.

Worden nu metalen ramen toegepast, dan wordt het ontbreken van het kozijn als een gemis gevoeld, wat één van de redenen is, waarom sommige architecten het houten kozijn handhaven, al dan niet teruggebracht tot een eenvoudige spouwlat. De binnen- en buitenmuur worden dan geheel gescheiden gehouden. Anderen zoeken de oplossing in het dicht metselen van de spouw, en brengen op de afscheiding tusschen binnen- en buitenmuur een waterkeerend materiaal aan in den vorm van lood, glazen of ijzeren platen, leien, hard gebakken tegels. Behalve de individuele fouten van elk van deze materialen, waarop ik in een vakblad niet behoef in te gaan, hebben deze oplossingen één bezwaar gemeen, te weten: er bestaat geen hechting met het aansluitende metselwerk of een goede aansluiting is alleen te bereiken bij een zeer scherp toezicht op het bouwwerk. Langs de naden nu trekt het water door capillaire werking toch naar binnen.

Ik beveel daarom aan de oplossing te zoeken in negstijlen van gewapend beton van een doorsnede als op bijgaande schets aangegeven. Deze negstukken worden met den binnenmuur opgetrokken en kunnen desnoods als metselprofiel dienen.

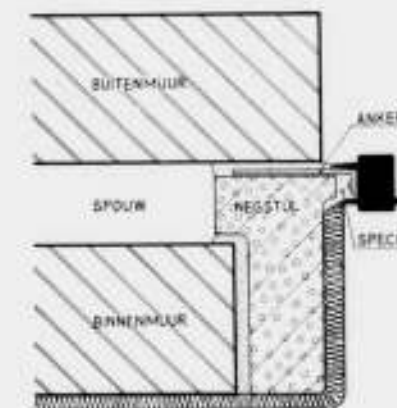
Het raam wordt tegelijk met den buitenmuur geplaatst en verankerd met ankertjes tusschen negstijl en buitenmuur.

De negstijlen kunnen evenals betonnen lateien op het werk vooruit gemaakt worden of bij daarvoor ingerichte fabrieken besteld. De kosten behoeven niet hoog te zijn, terwijl nog één

groot voordeel bereikt wordt, dat, hoewel ik het het laatst noem, niet het geringste is en wel, dat bij deze werkwijze het gevaar van doormetselen van de ramen door onvoldoend stemmen van het metselwerk bij de raamopening zeer verminderd wordt.

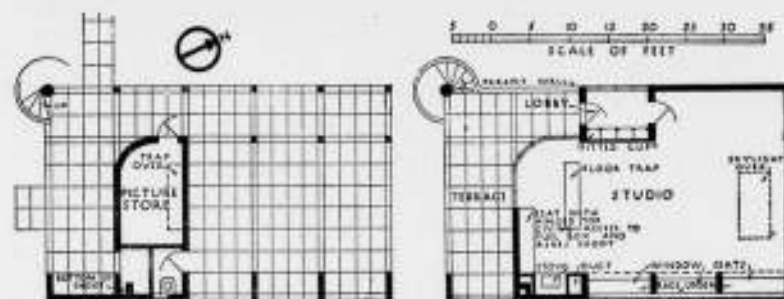
Klossen voor bevestiging, betimmering e.d. kunnen eventueel ingegoten worden. Desnoods kunnen de negstukken blank gelaten en geschilderd of ook wel gepolijst worden.

Ir. G. J. BRAAT.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

THE ARCHITECTS' JOURNAL van 7 Febr. 1935.
 Aan het Albert Embankment bouwden de architecten Herbert O. Ellis, Clark en F. C. Bayliss een groot Factory gebouw met drukkerij en binderij voor W. H. Smith and son, welke firma door geheel Engeland de boekstallen exploiteert. De gevel aan de Themazijde is bekleed met creme terra cotta. Het plint in zwart terra cotta, de andere gevels in kalksteen. Eenige huisjes in z.g. nieuw zakelijke stijl van de architecten Connel Ward en Lucas, gebouwd met speculatieve bedoeling, in de badplaats Saltdean bij Brighton. De client stipuleerde, dat deze huisjes een „sea-side” atmosfeer zouden verkrijgen en tegelijkertijd een „aesthetic” improvement upon the South Coast development moesten zijn. Die Zuidkust is nogal verknoid in vele badplaatsen, doch of deze bouwsels, welke als cartoonen doosjes aandoen, inderdaad een verbetering in aspect geven?
 Verslag van de tentoonstelling voor arbeiders flats Engelsch en continentaal, geopend door Sir Hilton Young, Minister van Gezondheid.
 Verder een schildersatelier te Fordingbridge, Hampshire, architect Christopher Nicholson. Een niet onaardig geval, voortkomende uit het nieuwe bouwen.
 Tot slot opmetingen van Australische Koloniale architecten en voortzetting artikel over verwarming etc. A. P. S.

SCHILDERSATELIER TE FORDINGBRIDGE
 ARCHITECT CHR. NICHOLSON
 (UIT THE ARCH. JOURNAL)

tijd aantrekkelijk te bouwen. Volgen nog zeer vele landhuizen en zomerhuizen, met de noodige details.

Idem Maart 1935. „Neuere Grossbauten” heet het. Een school bij Zürich, Arch. Dr. R. Rohn, die deze opdracht kreeg als 1e prijswinner in een prijsvraag onder 75 deelnemers. Waarom heeft men bij ons nooit een prijsvraag onder 75 deelnemers? Voorts de nieuwe garage aan het begin der auto-strade te Venetië. Verdiepinggarage met schroefvormige oprit aan de eene zijde en aan de andere zijde een zelfde afit. Capaciteit 1300 wagens. Artikel geeft verschillende technische bijzonderheden.
 Een „Grossbäckerei” in Stuttgart, Arch. K. Elsässer. Capaciteit is brood voor 80.000—100.000 menschen per dag. Voorts het hier reeds vertoonde Opel-bad te Wiesbaden. Ten slotte 10 bladen met details van eenereel.

Moderne Bauformen. Febr. 1935. Een „Haus der Kinder” van Arch. Prof. F. Schuster, te Frankfort. Het is een Montessorischool. Alleraardigste plaatjes van het leven in deze kleine wereld vormen den hoofdinhoud van deze publicatie. Volgen verschillende landhuizen, een „Weinausschenk” in het Julius-hospitaal in Würzburg en werk van de Kerschensteiner Gewerbeschule te München, onder leiding van Prof. Max Wiedersanders gemaakt. Bekijkt U het maar eens.

Idem. Maart 1935. Scholenbouw te Keulen, Weenen en Zürich. Rijk geïllustreerde en gedocumenteerde studie. Voorts een Herronhaus bij Kleef door Arch. Fritz Hitzbleck, met voortreffelijke momenten. Arch. Fritz Gross geeft een voorbeeld van een „grosse-Stadtwohnung”, Sommigen zullen er niet van houden, anderen (misschien) wel. J. P. M.

THE ARCHITECTS' JOURNAL VAN 14 FEBR. 1935.
 Aankondiging van de tentoonstelling van boeken en teekeningen uit de Bibliotheek van het R.I.B.A. Een keuze uit de collectie teekeningen en illustratuur, welke in haar soort tot de beste behoort en tot nu toe weinig bekend is, omdat in het oude gebouw de gelegenheid tot bezichtiging ontbrak, is thans in het nieuwe R.I.B.A. gebouw geëxposeerd.
 Publicatie van het belangrijkste nieuwe gebouw te Praag, voor de algemeene verzekerings maatschappij voor pensioenen voor ouden van dagen, architecten: Jozef Havlicek en Karel Honzik. De gebruikelijke oplossing met gesloten binnenhoven is vervangen door de open methode van groepeerling met vleugels.
 Kantoren in Throgmorton Street E. C., architect Joseph Emberton.
 Een huis te Edgbaston van den architect Francis W. B. Yorke.
 Verder voortzetting technisch artikel over verwarming.

THE ARCHITECTS' JOURNAL VAN 21 FEBR. 1935.
 Twee bekoonde prijsvraag ontwerpen voor een Grammar School te East Barnet, architect W. F. Granger en voor een school te Wijken, architect A. H. Gardner.
 Flatwoningen te Acton, architect R. G. Cox, huurwaarde £ 75 tot £ 115 per jaar.
 Het nieuwe gebouw voor de bekende drukkersfirma Eyre and Spottiswoode, (opgericht in 1769) in de plaats van het oude, bekend als King's House, East Harding Street en Printer Street E. C. Een staalskelet constructie met gewapend beton vloeren en baksteenbekleding, architecten Herbert O. Ellis en Clarke.
 Een landhuis te Sydenham Hill van de architecten Harding en Tecton behoorende tot de groep van het nieuwe bouwen in Engeland.
 Verder nog eenige winkelpuizen en voortzetting technisch artikel over verwarming. A. P. S.

Der Baumeister, Jan. 1935. Gewijd aan den houtbouw, die is toegelicht met voorbeelden uit Duitschland, Zwitserland, Zweden en Oostenrijk. Interessant is een geïllustreerde bijdrage over oud-Noorschen houtbouw.
 Idem Februari 1935. Een aflevering met nieuwe woonhuizen. Allereerst een woonhuis in het Saargebied, volgt een bijdrage: „Neue Baukultur an der Mosel”, waarin arch. E. Gondrom gewichtige dingen zegt over Baukultur en eenige voorbeelden van zijn werk geeft, die heel aantrekkelijk zijn. Zoodat het mogelijk is gewichtig over Baukultur te spreken en tegelijk-

PRIJSVRAGEN.

PRIJSVRAAG- UITSCHRIJVER	ONDERWERP	Aangekondigd in B.W.A. No	Inzending	BEMERKINGEN
Staatsbedrijf der Posten, Telegrafie en Telefonie	Brievenbussen voor portiekwoningen	No. 7, 1935	1 Mei '35	Nationaal
„Bouwkunst en Vriendschap”, Studieprijsvragen 1935	1. Congresgebouw. 2. Een familie-vacantiehuis. 3. Een interieur van een trouwzaal. 4. Bouwkundige schetsen.	No. 9, 1935	9 Juli '35	Nationaal
„Bat'a-Fabrieken” te Zlin	Woningen en meubelen voor de firma Bat'a			Internationaal

OFFICIEELE MEDEDELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN
 No.13 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 13 APRIL 1935 No.15
 DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT
 STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ
 WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

A. ET A. OFFICIËLE MEDEDELINGEN.
 ADMINISTRATIE-ADRES FRANS VAN MIERISSTRAAT 107, TELEFOON 27707.
 CAUSERIE OVER „WONEN”.

Het bestuur heeft den Heer Ir. J. W. van Tijen te Rotterdam bereid gevonden voor de leden van het Genootschap en introducés een Causerie te houden met als onderwerp:

„WONEN”

Deze lezing, welke met lichtbeelden wordt toegelicht, zal gehouden worden op Donderdag 25 April a.s. des avonds 8¹/₂ uur in de grote zaal van het Gebouw Heijstee te Amsterdam.
 Introducties dienen bij het bestuur te worden aangevraagd en worden uitsluitend op naam verstrekt.
 K. v. d. Wilk, Secretaris

Inning der contributies 1935.

Den leden wordt bekend gemaakt, dat 20 April a.s. de kwitanties der contributies over het lopende jaar, aan de bank ter inning worden afgegeven.
 Dringend verzoekt het bestuur, tensinde nodeloze inningskosten te besparen, deze bij eerste aanbieding te voldoen. Voor hen, die er de voorkeur aangeven hun contributie vóór die datum te gireren, (postgiro 88839—Gem. A. 518), wordt er aan herinnerd, dat ook de zegelkosten ad f 0.10 moeten worden overgemaakt, waarna de gezegde kwitantie, tevens diploma, wordt toegezonden.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 15
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR. 13 APRIL 1935

G. HOEKZEMA
ARCHITECT B.N.A.

De Heer Hoekzema leefde reeds vele jaren met de wetenschap dat een plotselinge dood een eind aan zijn leven zou maken. Zij die hem van nabij gekend hebben, hebben met bewondering gadeslagen hoe hij, dit wetend, daarbij gebukt gaand onder zwaar lichamelijk lijden, tot het laatst toe bleef arbeiden. Bleef volhouden, dat wat hij zijn taak achtte.

Een taak, die bij zijn principe slechts bij den dood kon eindigen. Niets stond hem verder dan het gaan „rentenieren“. Met fijne ironie kon hij zich uitlaten over hen die misschien in jaren ouder, doch naar lichamelijke gesteldheid jonger dan hij, een aan arbeid ledigen levensavond verkozen boven een doorwerken, een doorstrijden tot het eind.

Veel heeft hij tot stand gebracht in zijn leven. Het Architectenkantoor Hoekzema, begonnen door zijn vader, door hem later voortgezet, heeft onder zijn leiding een groote vlucht genomen. Hoewel niet ongevoelig voor dezen voorspoedigen gang van zaken, hoe kon het ook anders, dacht hij toch dikwijls met heimwee terug aan den tijd dat hij als beginnend architect,

alleen of met hulp van een enkelen teekenaar, het voorkomende werk en het vereischte toezicht zooveel mogelijk zelf kon verrichten.

Want voor hem „de Werker“ was dit het mooiste bestaan, het zelf doen, zelf zoo nauw mogelijk bij de uitvoering en ook bij het scheppend werk betrokken zijn.

Een groote kwelling moet voor hem, wiens ideaal het was het architectenvak met alles wat daarbij behoorde tot in de perfectie te beheerschen, geweest zijn, dat zijn lichamelijke toestand hem verhinderde aan alles deel te nemen en leiding te geven, zooals hij zich dat wenschte.

Het feit dat hij van zijn taak niet af kon, later zelfs, nadat zijn kwaal in dier mate verergerd was dat hij het licht van zijn oogen moest missen, kan ons niet anders dan met den grootsten eerbied en deernis vervullen voor deze sterke persoonlijkheid, die tot het laatst het roer in handen heeft gehouden.

G. EFTING DIJKSTRA.

In verband met het overlijden van G. Hoekzema Kzn. te Groningen op 18 Maart l.l., zouden wij op deze plaats even den omvangrijken en veelzijdigen arbeid van dezen architect willen memoreeren. Een werker in de volle beteekenis van het woord, heeft zijn werkzaamheid zich in hoofdzaak uitgestrekt over het terrein van gestichts- en scholenbouw, waarvan de verschillende paviljoenen, welke hij bouwde voor de Stichting Dennenoord, de uitbreiding van het Diakonessenhuis te Groningen, het Ubbenagasthuis, de Chr. H.B.S. te Hoogeveen, de Kook- en Huishoudschool en de scholen aan Nassaulaan, Sumatrалаan en Dirk Huizingastraat alle te Groningen, voorbeelden zijn. Ook een tweetal kerken, de Oosterkerk en die aan de W. A. Scholtenstraat, zijn van zijn hand. Voorts bouwde hij voor verschillende woningbouwverenigingen de blokken aan de Petr. Hendrikszstraat en Padangstraat te Groningen, verder

woningen te Appingedam en Eindhoven. Tot zijn laatste werken behooren de Nutsspaarbank te Groningen en te Kampen. Zijn werk onderscheidt zich door eenvoud en soliditeit en goed doordachte constructieve samenstelling. De architectuur van zijn werk is rustig, nooit opdringerig, soms voornaam en steeds van een sobere strakheid. Het werk van Berlage, voor wien hij een groote vereering koesterde, is hem in dezen tot een voorbeeld geweest. Als architectonisch best geslaagde concepties zijn wel te noemen het woonhuis van den heer Schilthuis te Haren en het Kerkgebouw aan den Oosterweg te Groningen, welk laatste op oud-Groningsche voorbeelden is geïnspireerd.

Groningen, 5 April 1935.

A. W. KORT.
J. BECKERING VINCKERS.

HET ONTWERPEN STADSCENTRUM VAN VILLEURBANNE IN VOGELVLUCHT

ARCHITECT MORICE LEROUX

DE FATA MORGANA VAN VILLEURBANNE.

We weten weinig van Lyon; het is geen ville célèbre. We weten van Lyon, dat het aan de samenvloeiing van Saone en Rhône ligt, dat het zijdeindustrie, een jaarbeurs, een paar honderduizend inwoners en een wandelenden heuvel heeft, dat Edouard Herriot er maire is en Tony Garnier stadsarchitect. En dat men er goed en goedkoop eet. Daarvan heb ik me overtuigd. Maar we weten sinds geruime tijd ook, dat in de buurt wat grootsch' is gebouwd. Villeurbanne, waar dat is geschied, is een afzonderlijke gemeente, maar haar bebouwing is vrijwel vergroeid met die van Lyon, is Lyonesse banlieue. Villeurbanne komt van het latijnsche Villa Urbana en beteekent volstrekt niet urbanistische modelstad. Vergist U niet. Er is geen uitbreidingsplan Groot-Lyon; wel is er een commissie die zich zoowat met de uitbreiding van Lyon en omgeving ophoudt, maar daarvan heeft niemand last.

Een oud mirakel van een tram rijdt van Lyon naar Villeurbanne, oorsverschurend knersend in de bochten, alle ramen klepperend en het glas knetterend in de sponningen. Je rijdt door een gezellige rotzoo (met permissie) van huizen met kroegjes en winkeltjes met kralengordijnen en uitstallingen op straat, met handwerkende mamans daarbij van spelende jochies met zwart luster schorten —, van werkplaatsen en schuttingen, geitenweitjes en volkstuintjes met genoegelijke heiningen van boonestaken en dan worden daar, daarbovenuit zoo-maar-ergens Tibethaanse of Hadramautsche tooverpaleizen zichtbaar: roomkleurig en wit en wat aschbruin, breeduit, geleed, met terrassen, hoog en blank. Als fata morgana.

Warempel als fata morgana.

Want de zinsbegoocheling duurt niet; de schoone paleizen blijken niet schoon en geen paleizen, maar formidabele huurkazernes, opeenstapelingen van minimale woninkjes voor fabrieksarbeiders.

162

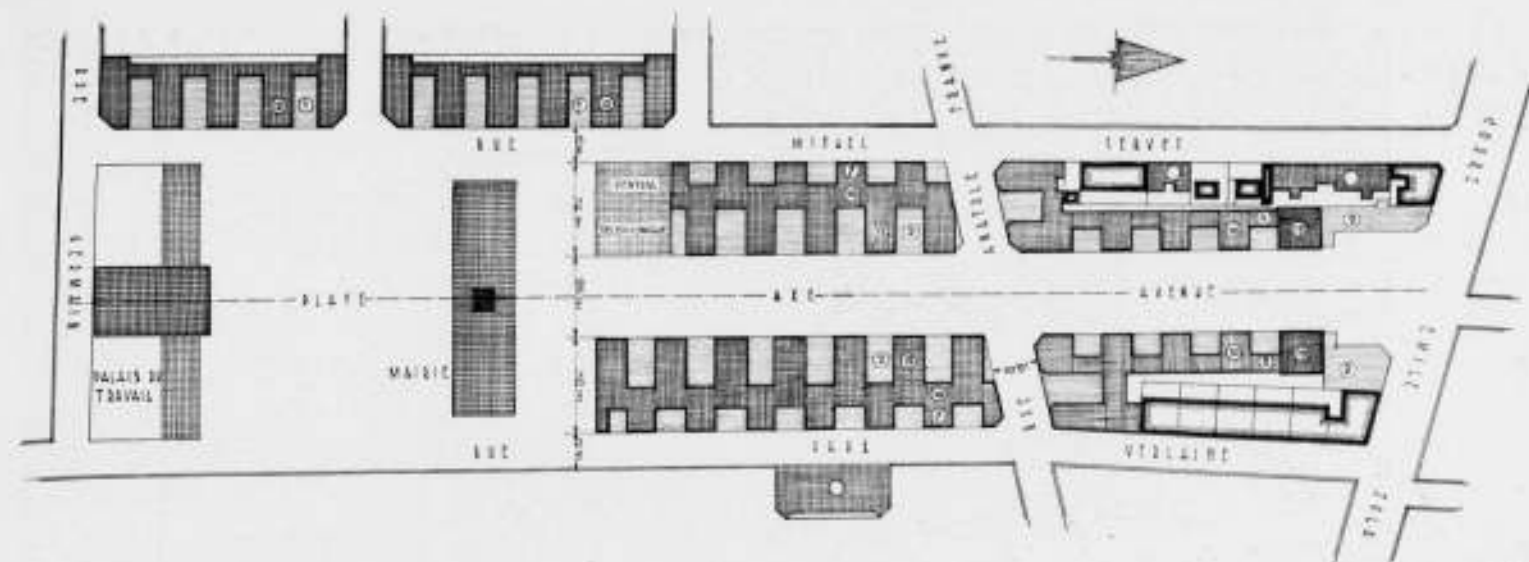
De vogelvlucht-perspectiefteekening klopt niet precies met de werkelijkheid; zij is misleidend als de ouderwetsche reclames van cacao-fabrieken e.d.

Pour le besoin de la cause is alles wat uiteengeschoven en de omgeving wat mooier voorgesteld, dan de werkelijkheid is. De breede avenues, die op de tekening het complex omgeven, zijn er niet en komen er niet; de parkaanleg in het Oosten en Zuiden (links) is er niet en komt er niet. Fransch-klassicistisch-ster zijn de woningblokken, het raadhuis en het Paleis van den Arbeid geordend, Fransch-achteloos is het complex in zijn omgeving geplant. Het zal al mooi zijn als er — voorzover nog mogelijk — althans eenigszins ordelijk omheen gebouwd wordt. Hoe is het daar zoo verzeild geraakt?

Ik geloof goed te doen met eerst iets mede te delen van de bedoeling en de stichting van dit complex, en daarvoor nog van den toestand der volkshuisvesting in Frankrijk, om een eenigermate billijke appreciatie van dezen woningbouw mogelijk te maken.

Van alle West-Europesche landen heeft voor den oorlog Frankrijk het minste aandacht aan de volkshuisvesting gegeven. In 1912 kwam er een wet, die de „Offices Publics d'Habitations à bon marché" in 't leven riep, maar de oorlog kwam en van 1914-1926 stond de aanbouw van woningen in Frankrijk vrijwel stil. In 1919 deed onder den druk der openbare meening de wetgevende macht iets: er werd een regeling getroffen voor het verschaffen van staatscredieten en-subsidies aan de „Offices Publics d'Habitations à bon marché", echter slechts voor den bouw van ééngezinshuizen en van blokken woningen voor families met tenminste vier kinderen beneden 16 jaar.

Op grond van een studie van de woningtoestanden in de gemeenten boven 5000 zielen in 1926 is vastgesteld, dat 10% van

SITUATIETEKENING VAN HET STADSCENTRUM VAN VILLEURBANNE SCHAAL 1 : 2500 (DE CIJFERS GEVEN HET AANTAL WOONLAGEN AAN)

hun bevolking in overbevolkte woningen en 26% in onvoldoende woningen was gehuisvest. 1½ miljoen nieuwe woningen waren toen reeds nodig. Toen kwam de wet-Loucheur, die den bouw van 200.000 woningen beoogde. Volgens deze wet van 13 Juli 1928 schijnen (in 1933) 150.000 woningen te zijn gebouwd. De kwaliteit van dien woningbouw was slecht, daar hij grootendeels in handen viel van het soort „pseudo-architecten" en bouwondernemers, dat al bij den herbouw in de verwoeste gebieden zijn onbekwaamheid en winzucht had getoond.

Sinds eenigen tijd is een betere geest bemerkbaar.

Aldus de Fransche volkshuisvestings-kampioen Henri Sellier in een artikel van 1933 „Hoe staat het in Frankrijk met de Volkshuisvesting" (in nr. 1 jaargang V van „Wonen en bouwen", uitgave van den Internationalen Bond voor Volkshuisvesting), dat ik aanhaal om schetsmatig een beeld te geven van de achterlijke positie van Frankrijk op het gebied der volkshuisvesting.

In Villeurbanne was de nood hoog. De bevolking nam toe van 21.000 in 1897 tot 63.000 in 1926 en tot 82.000 in 1931. De ontwikkeling van de industrie in de streek van Lyon (weverij, ververij, automobielen o.a.) leidde tot dezen aanwas. Het gemeentebestuur zat niet stil; de maire, Dr. Lazare Goujon ontwierp het bijna fantastische plan om Villeurbanne in een slag 1700 woningen te verschaffen, een nieuw raadhuis en een „Paleis van den Arbeid". Tot den bouw van dat complex werd opgericht voor den duur van 60 jaren de „Société villeurbanaise d'Urbanisme", een particuliere onderneming onder leiding van Dr. Goujon. De gemeente bracht den grond in, wordt aanstonds na den bouw eigenares van het raadhuis en na 60 jaren eigenares van het geheel. Het kapitaal werd ten deele ingebracht door de bouwondernemers (van ieder bouwvak tenminste twee), die daardoor persoonlijk en financieel aan het plan gebonden werden. Voor hun toetreding moesten ze de voor hun werk voorgeschreven eenheidspreizen erkennen, die laag waren.

Een merkwaardige opzet!

Robert Giroud, grand Prix de Rome, werd de architect van het raadhuis en het middendeel van het „Paleis van den Arbeid", Morice Leroux werd voor het overige de architect der maatschappij.

Deze motiveert den opzet van de geheele bebouwing als volgt: „Het kan verwonderlijk schijnen, dat de woongebouwen tot 11 en 20 verdiepingen hoog zijn. Het gestelde probleem was het volgende: gegeven een beperkt terrein; daarop woningen bouwen, een raadhuis, een gemeentelijk gebouw, het Paleis van den Arbeid, in het midden een avenue van bijna 30 m breedte, een groot plein, geen woningen aan binnenplaatsen, alle aan avenue of straat en, uitsluitend met de inkomsten uit

de woningen de annuïteiten opbrengen van de koopsom van het terrein, de kosten van den wegeaanleg, van den bouw van het raadhuis en het Paleis van den Arbeid, welke lasten ongeveer 1/5 bedragen van de totale lasten.

Alleen hooge bouw heeft mij mogelijk gemaakt het aantal woningen te verkrijgen, noodig om tot het verlangde resultaat te geraken."

De bedoeling is dus dat de belastingbetaler buiten schot blijft en het schijnt dat de bewoners der kleine appartementjes Villeurbanne gratis een raadhuis leveren en nog een Paleis van den Arbeid.

De woningen zijn gebouwd in 6 blokken, omvattende 109 eenkamerwoningen, 1193 tweekamerwoningen, 50 driekamerwoningen, 76 vierkamerwoningen en 2 vijfkamerwoningen, alle met keuken. Bovendien 24 concierge-eenkamerwoningen; in totaal dus 1487 woningen. Bovenop sommige blokken zijn ateliers. Op den beganegrond zijn winkels e.d., verhuurd voor 75-150 frs per m². Op de eerste verdieping der middelste blokken zijn kantoorlokalen, verhuurd voor 50-100 frs per m².

Ruim 1/2 der woningen heeft badkamers.

Als huurprijs wordt opgegeven 700-1200 frs per kamer (keuken, W.C., badkamer en vestibule samen als een kamer gerekend), plus 10% voor diverse onkosten als conciergerie, liften, vuilverwijdering, onderhoud en toezicht; plus 7-8% voor centrale verwarming. Deze huurkosten worden opgegeven 30% lager te zijn dan die van in de laatste jaren gebouwde woningen. De kosten van het warme water van 60° bedragen frs 0,01 per liter. De totale inhoud bedraagt 331.573 m³, de totale bouwkosten circa 80 miljoen frs.

Eenige technische gegevens mogen volgen:

De toegelaten gronddruk werd gesteld op 6 kg per cm².

Als vloerbelasting werd 150 kg per m² aangenomen, alleen de beganegrondvloer werd op 250 kg berekend.

De fundeering is van beton, belast met 40 kg per cm².

Er werd een ijzeren geraamte toegepast, waarin geen grootere spanning werd toegelaten dan 12 kg per cm². Dit werd ingebetonned met holle baksteen als bekisting.

De vloeren zijn geconstrueerd van holle balken van lichte slakkenbeton waarover beton met een kruiswapening van 20 x 20 cm, als ik 't goed begrepen heb.

De buitenmuren zijn van holle baksteen, tot de 6e verdieping dik 20 cm, daarboven 15 cm. De woningen zijn onderling en van de gangen gescheiden door wanden van holle baksteen, dik 10 cm.

Ijzeren trappen met terrazzo (?) treden.

Kozijnen en ramen zijn van eikenhout, uitvoering in ijzer zou bijna 50% duurder gekomen zijn.

163

DE WONINGBLOKKEN AAN DE PLACE ALBERT THOMAS EN DE RUE MICHEL SERVET.

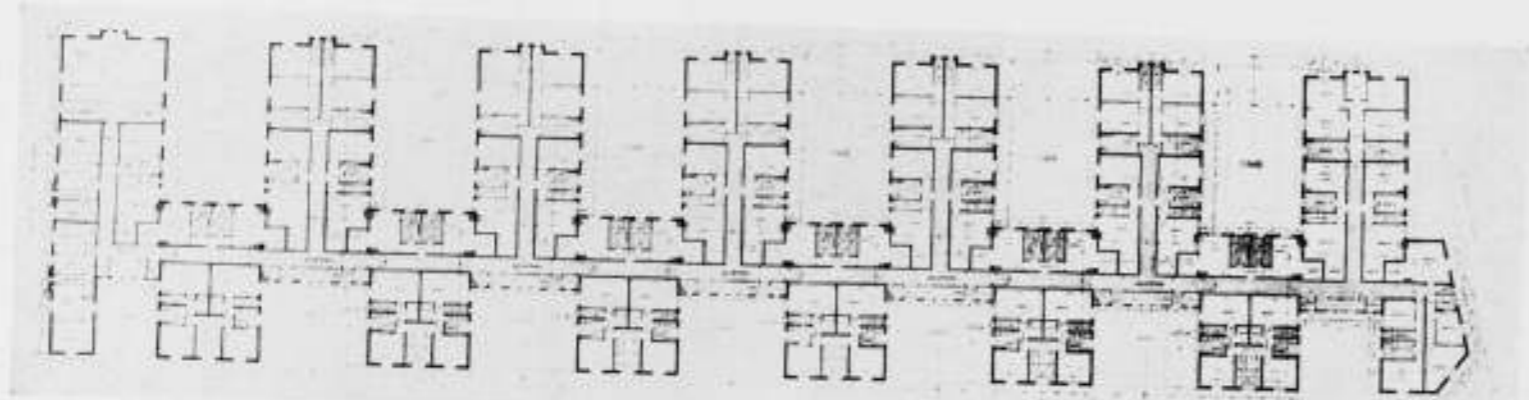
DE PLACE ALBERT THOMAS (RECHTS HET RAADHUIS).

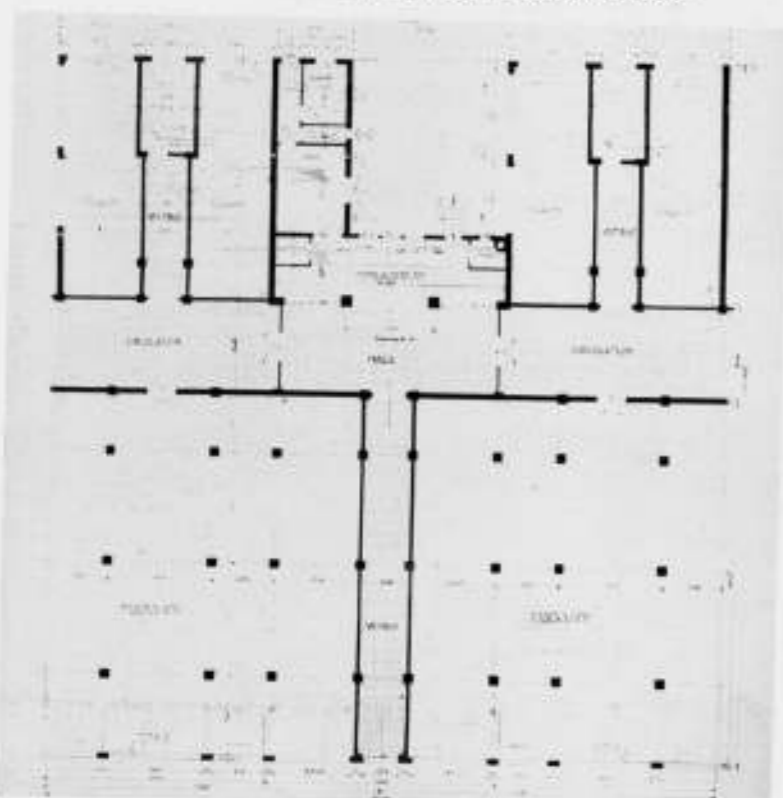
GEZICHT OVER DE TELEFOONCENTRALE HEEN OP WONINGBLOK AAN DE RUE MICHEL SERVET.

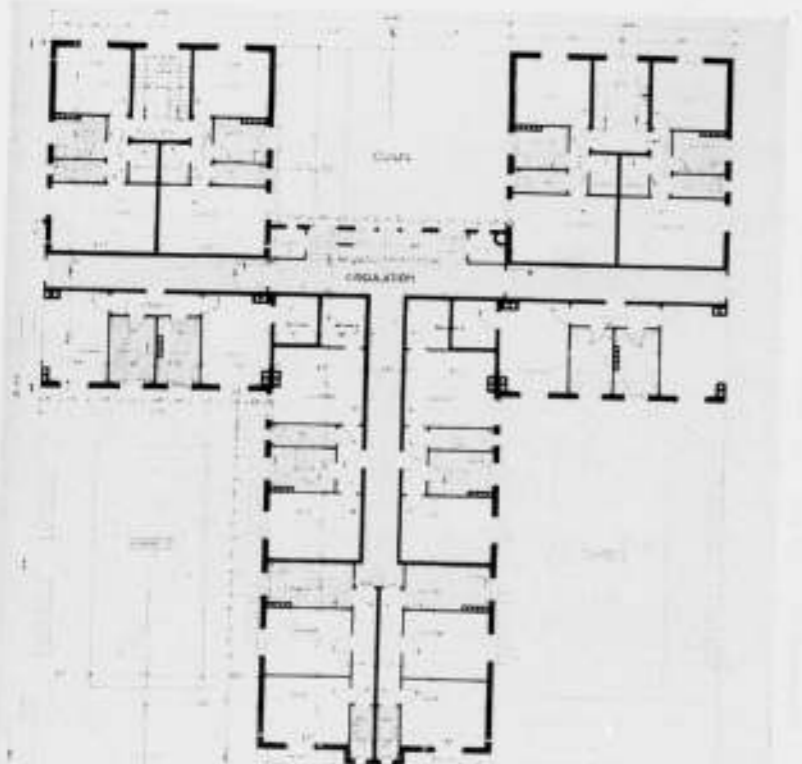
AAN DE RUE RACINE ACHTER DE RUE MICHEL SERVET, IM SCHATTEN DER TITANEN.

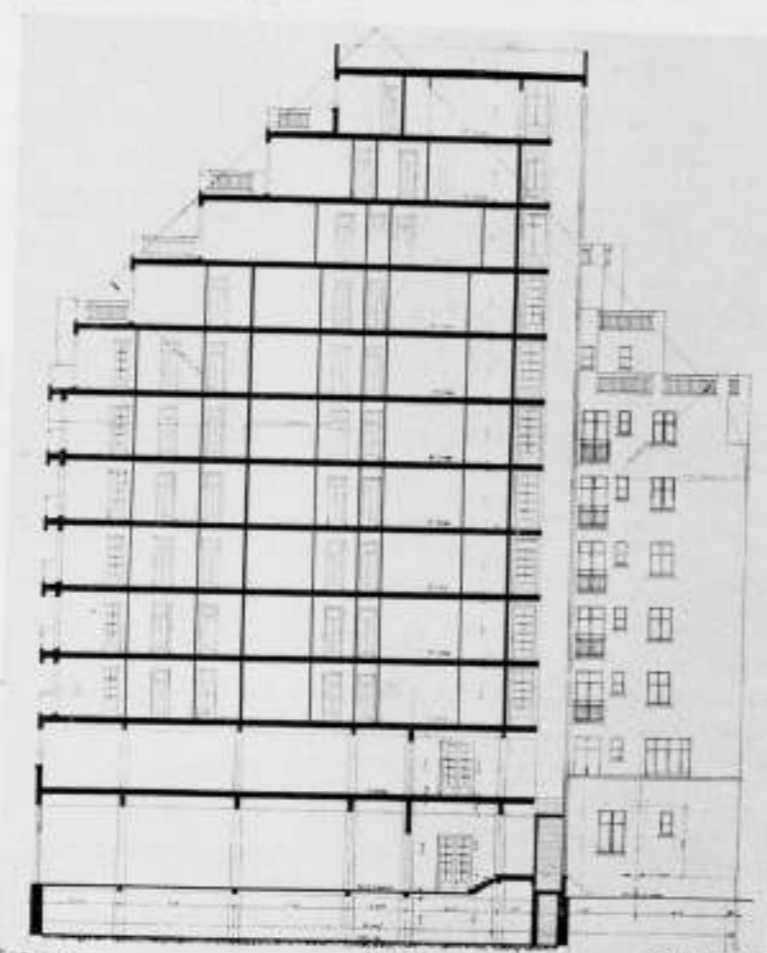
PLATTEGROND VAN HET GROOTSTE WONINGBLOK.

GEDEELTE VAN DEN PLATTEGROND VAN DEN BEGANEN GROND DER MIDDENSTE WONINGBLOKKEN.

GEDEELTE VAN DEN PLATTEGROND VAN DE 2e-6e VERDIEPING DER MIDDENSTE WONINGBLOKKEN.
166

DOORSNEDE VAN DE MIDDENSTE WONINGBLOKKEN.
40

TWEE WONINGBLOKKEN AAN DE AVENUE DE L'HOTEL DE VILLE.

TRAP OP DE 1e VERDIEPING

In alle kamers ligt eiken parket. Centrale verwarming door de stedelijke centrale met een radiator in elk woonvertrek, berekend op een temperatuur van 18° bij de buitentemperatuur van 5° . Ook het warme water wordt van de stedelijke centrale betrokken. Tapplaatsen zijn alleen in de W.C.'s en de badkamers. Warm- en koudwatermeters voor elke woning. 34 liften zijn er, elk voor 4 personen; 4 daarvan zijn er in de beide torenhuizen (2 snelliften). Het liften-vraagstuk is dus wel heel luchthartig bekeken. De plattegronden leeren, dat in de grootste blokken 1 kleine lift circa 42 woningen moet bedienen! En dan zijn er de genoemde ijzeren open trappen van 1,34 m breedte. Een eigenaardigheid is het dat de gangen, breed 1,42 m, doorlopen door het heele blok. De tochtdeuren daarin — branddeuren zijn het, meen ik, niet — zijn 1 m breed! Dat die gangen de belasting van de liften verdeelen zouden, lijkt me een illusie. In de spitsuren moeten ze alle hopeloos te kort schieten. Ik breng ook nog onder de aandacht dat de woningen aan de achterzijde der blokken, 7-hoog boven elkaar gelegen, geen lift ter beschikking hebben en voor 12 woningen slechts een trap van 1 m breedte beschikbaar is. Weliswaar zijn de woningen klein, maar overbevolking is steeds mogelijk. De kamers zijn bijna alle slechts 3 m breed. De genoemde

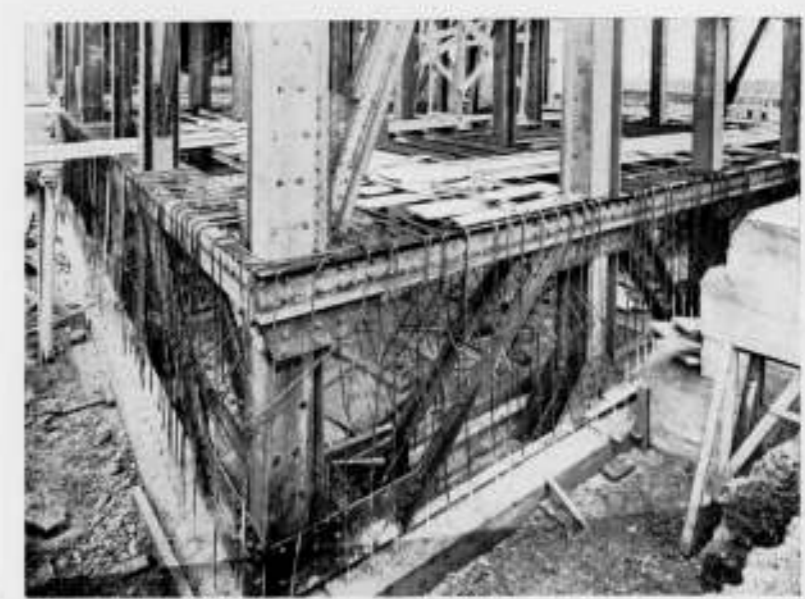
TRAP OP DEN BEGANEN GROND

woningen hebben een woonkamer van $3 \times 3,39$ m en een slaapkamer van $3 \times 4,70$ m! In 't algemeen zijn er geen kasten, soms geen bergplaatsen ook. De verlichting is kortweg slecht. Ik bereken dat in ongeveer 160 woningen geen zonnestraal zal doordringen en dat van ongeveer 320 woningen de eenige slaapkamer geen zon krijgt. Men meene niet dat dit in Villeurbanne weinig gewicht in de schaal legt: er is veel nevel; het aantal zonne-uren is er misschien minder dan hier. Circa 300 woningen kijken bovendien uitsluitend uit op een (aan een zijde open) binnenhof. Waarom de woonkamers op de hoeken van die hoven niet ook voor lichttoetreding en uitzicht een venster in den zijgevel is gegeven, is me een raadsel. De keukens, waarin op gas of electrisch gekookt kan worden, zijn overigens uiterst primitief toegerust. Ik vermeld hier nog dat bij de trappen vuilnisstortkokers zijn.

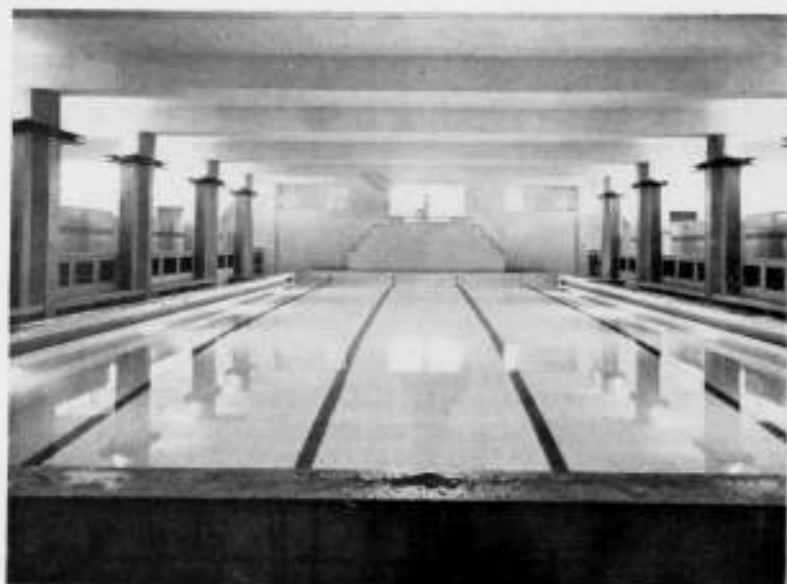
Op een terrein van ruim 3,5 ha zijn 1487 woningen gebouwd, d.i. 400 per ha, wat wellicht een wereldrecord is, maar dan een triest record. Brengen we het pleinoppervlak in rekening, dan komen we tot een wat lager aantal, maar de menschenoepacking blijft afschuwelijk. Parken en sportvelden e.d. zijn slechts op flinken afstand te vinden. Schandelijk, misdadig is de wijze waarop bestaande woningblokken en huizen hun licht ontnomen is.

WONINGBLOKKEN IN AANBOUW

HET STALEN GERAAMTE WORDT INGEBETONNEERD OP DE FUNDEERING

HET ZWEMBAD ONDERIN HET PALEIS VAN DEN ARBEID

DE SCHOUWBURGZAAL BOVENIN HET PALEIS VAN DEN ARBEID

DE PLACE ALBERT THOMAS. LINKS HET PALEIS VAN DEN ARBEID

DWARSSTRAAT VAN DE RUE MICHEL SERVET
168

Het Paleis van den Arbeid is veelomvattend. In het midden-gedeelte bevinden zich boven elkaar 1°. een badinrichting met bassin van 9 x 20 m en 130 kleedhokjes, 2°. een ook als feestzaal te gebruiken café van 23.50 x 24.50 m en 3°. een schouwburgzaal met 1300—1500 plaatsen, met orgel, klankfilminstallatie en primitief tooneel. In den rechter vleugel — Pavillon du Travail — zijn bureaux en zalen ten gebruike van verschillende vereenigingen; de linker vleugel — Pavillon de l'Hygiène — omvat bureaux, magazijn en lezingzaal van den Gemeentelijken Gezondheidsdienst (met wachtkamers en behandelingskamers voor syphilis- en tuberculose-patiënten gemeenschappelijk). De middenpartij is in gewapend beton uitgevoerd; de vleugels hebben een stalen geraamte.

Over de architectuur wil ik niet veel zeggen; men kan de foto's zelf beoordeelen en zal dan wel veroordeelen. Op schromelijk nonchalante en stumperige wijze is de schuine kruising van de avenue met de rue Anatole France behandeld en ook de uitmonding van de dwarsstraat op het plein verbreekt storend het rythme van de hooge massa's.

„L'Hotel de ville qui accumule devant de regard étonné, ses colonnades imposantes comme une résurrection de l'Antique", dat raadhuis botst ongenadig tegen de zoet-kleurige, beweeglijke, woonkazernes en staat ook op gespannen voet met het Villeurbanneesche Paleis voor Volkslijt ertegenover. De situatietekening doet al voldoende zien hoe architectonisch en stedenbouwkundig mis het heele geval is. Het geheel doet aan als onvoldragen maak- en (misschien) haastwerk, waaraan alle inspiratie vreemd is. De axialiteit is het eenige wat hier overgebleven lijkt van een groote Fransche traditie en geen nieuw element van waarde kan ik ontdekken.

Ik laat het hierbij. De opzet van dezen hoogen woningbouw is in vrijwel elk opzicht te slecht om er eenige conclusie uit te kunnen trekken ten aanzien van de gedachte aan volkshuisvesting in hoogen bouw in 't algemeen. Maar wel bewijst deze, nog wel semi-gemeentelijke bouw hoe moeilijk de krachten te bezweren zijn, die Le Corbusier heeft opgeroepen, met zijn geniale plan voor hervorming van Parijs.

En ik vraag mij af: als dan de plattelandsbevolking van Frankrijk door de industrie wordt opgezogen, is het dan niet meer dan wenschelijk haar in het dun bevolkte land op den grond te huisvesten en niet volledig te ontwortelen? Is het niet fataal voor de Fransche volkskracht, dat zij zal ingaan in appartements met centrale verwarming maar zonder ruimte voor kinderen?

WIEGER BRUIN.

GEBRANDSCHILDERD GLAS IN LOODRAAM.

Het gebrandschilderde glas in loodraam in de officieele ontvangzaal van de „Flora" bedoelt als allegorische verbeelding weer te geven de beteekenis der bloemen voor het menschelijk leven, van de wieg tot aan het graf.

De godin Flora, een jonge tenger meisesfiguur, de aarde zegenende en verrijkende met haar weelde van bloemen, die zij over de gansche wereld in overvloedigheid uitstrooit, verschijnt te midden van een groep menschen, die zich vermeien met haar gaven, of de bloemen voor een diepere, zinvolle of plechtige handeling aanwenden.

Van de geboorte tot den dood leeft de mensch in het besef van zijn erkentelijkheid voor de zegeningen van Flora. Reeds bij zijn eerste schreden in het leven ontdekt het kind splendorwijze de wondere wereld der bloemen.

Ook in het liefdeleven der jonge menschen speelt de bloem haar

beteekenisvolle rol. Tot versiering dient zij de inlandsche vrouw, die de Melatti-bloem als haartooi in het haar bevestigt.

De kunstenaar brengt zijn hulde aan der bloemen godin, erkentelijk voor de inspiratie, die in hare schoonheid de bloemen hem verschaffen.

Tuinman en kweker toonen zich dankbaar voor de milde gaven der natuur.

Kinderen geven uiting van hun genegenheid jegens de ouders, met feestelijke guirlandes.

Als laatste groet bij het verscheiden van den mensch uit het aardsche leven zijn het bloemen, immortellen, die hem medegegeven worden in het graf.

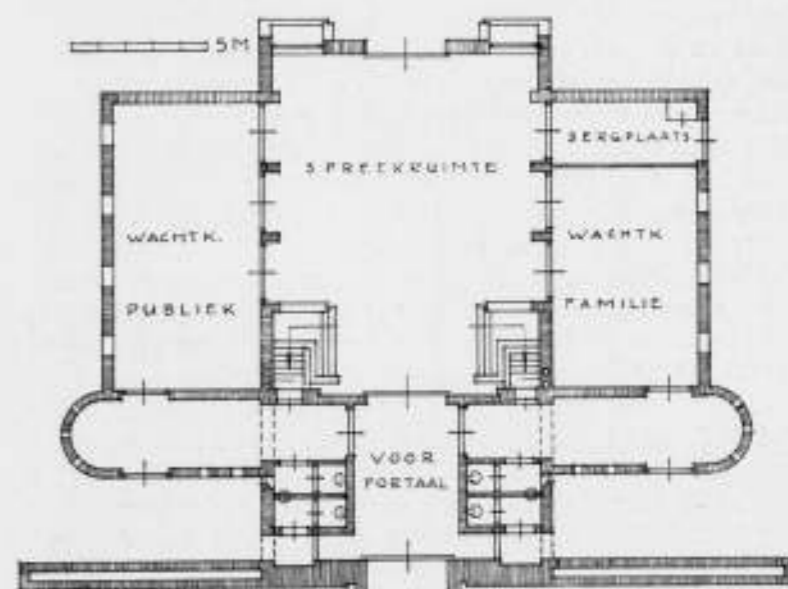
Dit raam is ontworpen en op glas geschilderd door den glaszijder Huib. de Ru en gebrand en vervaardigd op het atelier „De Vonk" Fa. Schrier & de Ru.

HET ONTVANGGEBOUW OP DE DERDE ALGEMEENE BEGRAAFPLAATS TE UTRECHT.

Een van de beroepen, waar de crisis geen vat op heeft, is dat van aanspreker, en zoo bleek dan ook het maken van een derde algemeene begraafplaats te Utrecht op een gegeven moment voortgang te moeten hebben. Het is ook alweer eenigen tijd geleden, dat het op deze begraafplaats gereed gekomen gebouw in gebruik genomen werd. Dit gebouw vormt feitelijk den toegang tot de begraafplaats, en elke baar verwijft, op den doorgang, hier enkele, laatste oogenblikken. Er is dan ook slechts één ingang in den overigens geheel blind gehouden voorgevel: die voor de baar. De andere toegangen zijn, als zeer bijkomstig, verborgen achter de beide vleugelmuren.

De plattegrond is verder van een zoodanige indeeling, dat bij grooten toeloop, wat in Utrecht nogal eens voorkomt, door het openzetten der tweemaal drie tusschendeuren, beide wachtkamers bijgetrokken kunnen worden, en één groote ruimte ontstaat, terwijl ook het balkon boven het voorportaal als zoodanig nog dienst kan doen. In het voorportaal kan intusschen reeds weer een tweede baar geplaatst worden, wat ook nogal eens voorkomt. (Zie voor een en ander den plattegrond).

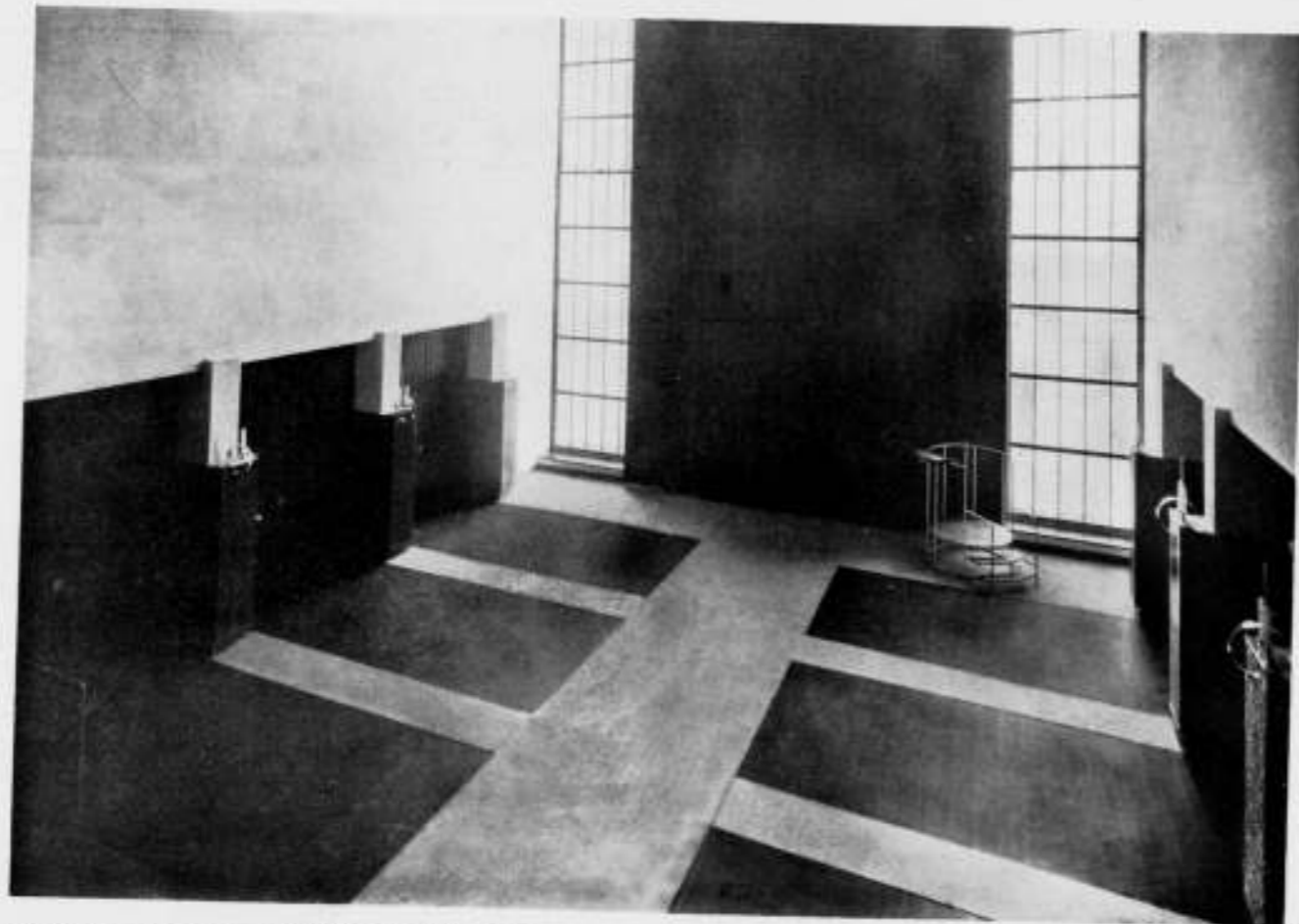
De opname is genomen vanaf het balkon in de groote hal. De hal ontvangt haar licht uitsluitend door de ramen aan de achterzijde. De rest van den wand is behangen met één groot gordijn, waardoor eenigszins de indruk gewekt wordt alsof de geheele

wand van glas zou zijn. Wanneer het gordijn nu vaneen splijt, treedt men het licht tegemoet.

De acoustiek is goed. Het meubilair en de verlichtingsornamenten werden verzorgd door Kees Kuiler.

v. d. G.
169

GROOTE HAL OP DE ALGEMEENE BEGRAAFPLAATS TE UTRECHT ARCH. GEM.WERK. G. v. d. GAAST, B.N.A

SPOUWAFDICHTING BIJ METALEN RAMEN.

In no. 14 van het Bouwkundig Weekblad Architectura van 6 April i.l. doet Ir. G. J. Braat een oplossing aan de hand voor het plaatsen van een metalen raam in een spouwmuur, met de bedoeling, water van den buitenmuur niet in den binnenmuur te laten doordringen. Deze oplossing is inderdaad een belangrijke stap op den goeden weg. Toch heb ik enkele bezwaren tegen zijn constructie.

In de eerste plaats moet het koppelend element tusschen buiten- en binnenmuur m.i. niet uit één stuk gemaakt worden, maar liever met een verticale voeg, die de twee helften van den z.g. negstijl van elkander scheidt. Immers geen beton is volstrekt waterdicht; bij langdurigen regenslag zal de negstijl ten slotte water gaan opnemen en zal dat water zich aan de binnenbepijstering meedeelen. Een tweede bezwaar is gelegen in de keuze van het materiaal beton. Het is meermalen gebleken, dat pleisterlagen aan eenmaal verhard beton moeilijk hechten, zoodat er kans bestaat, dat de aan de dagkanten van het raam aanwezige specielagen vroeg of laat zullen loslaten. Dit bezwaar lijkt mij lang niet denkbeeldig.

Het vraagstuk waarvoor Ir. Braat nog eens opnieuw de belangstelling heeft gevraagd, heeft reeds langen tijd mijn bijzondere aandacht. Het heeft mij aanleiding gegeven, te zamen met de Steenfabriek „Ouderzorg“ een constructie te ontwerpen, die naar mijne meening aan de bezwaren goeddeels tegemoet komt. Het denkbeeld komt hierop neer, dat de spouw rondom dichtgemetseld wordt met L-vormige steenen van ijzerklinker, grès of een ander waterdicht materiaal, zoodanig dat de steenen twee aan twee tot een T-vorm worden verenigd, en met de tegen elkaar komende flenzen in sterke specie in de spouw worden geplaatst.

Bij het ontwerpen van dezen spouwsteen heeft tevens de bedoeling voorgezet, een goede oplossing te zoeken voor het opnemen van het stalen raam in de constructie. Daarvoor is de steen zoodanig geprofileerd, dat een uitsparing op den hoek

van den L-vormigen steen bij de inmeteling van de twee steenen tegen elkaar een sponning vormt, die het stalen raam kan opnemen.

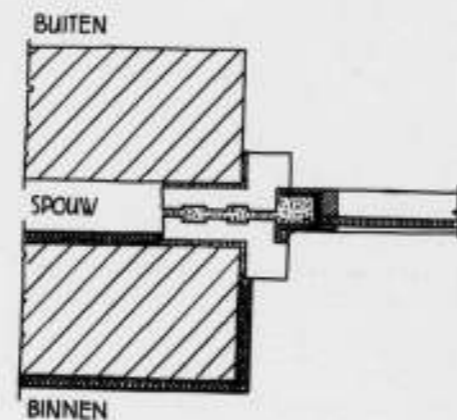
Het ligt in de bedoeling, den steen als strengperssteen te vervaardigen, waarbij hij in dubbel als T-vorm kan worden gemaakt. In het midden van het lijf is deze T-vorm volgens symmetrie-vlak verzwakt, waardoor de steen op het werk gemakkelijk kan worden doorgeslagen.

Het stalen raam wordt zodoende door een smal „kozijntje“ van ijzerklinkermateriaal omzoomd, dat zoonoodig kan worden verglaasd. De verankering kan geschikt tusschen de beide helften van den spouwsteen geschieden. Het water van buiten vindt tweemaal een voldoende massief stuk nagenoeg waterdicht materiaal, dat vrijwel overal even dik is.

Ook voor smalle muurdammen geeft het steentje m.i. een goede oplossing. De maat van den binnenmuur blijft onveranderd, zoodat dus niet gehakt behoeft te worden.

Op bovenomschreven steen en de werkwijze is door de genoemde steenfabriek octrooi aangevraagd.

Ir. H. G. J. SCHELLING, B.N.A.

NAAR AANLEIDING VAN DE ONTWERP-STUDIE No. 5.

Mit het laatste gedeelte van het antwoord van den heer Ir. A. J. v. d. Steur namens de jury gezonden aan den prijswaardelid A. (vraag zowol als antwoord opgenomen in ons orgaan d.d. 30 Maart 1935), valt te constateren dat het de bedoeling der jury is het onderhavige geval meer onder de algemeene aandacht te brengen en de gelegenheid te openen voor anderen om ook hunne meening hierover kenbaar te maken.

Dus deze aangelegenheid opvallende, wil ik dan ook de mijne ten beste geven en dan moet het mij maar dadelijk van het hart dat — hoewel ik mij met verschillende opvattingen van het betoog volkomen kan vereenigen — ik lijnrecht tegenover den hoofdinhoud daarvan sta.

Naar mijn meening moet de veel toegepast wordende prijswaardelid, waarbij niet de hand aan de programma-eischen wordt gehouden, in haar wezen absoluut onjuist geacht worden.

Inderdaad is de opgeworpen kwestie van belang — doch zulks vooral — omdat helaas te veel wordt afgeweken.

Dat het samenstellen van een programma een moeilijk werk is, onderschrijf ik volkomen en dat elke prijswaardelid de verplichting heeft het programma met de ultieme zorg te formuleeren eveneens.

Evenzeer besef ik dat trots alle zorg het stellen van minder juiste eischen mogelijk blijft. Zijn de eischen — ook de minder juiste — echter gesteld en worden zij, door eventueel te stellen vragen en de antwoorden daarop, niet achterhaald, dan moeten zij om der wille van de eerlijkheid worden gehandhaafd.

De mogelijkheid om, met een enkele, meerdere, of zelfs totale afwijking van het programma een betere oplossing aan de hand te doen dan bij strikte navolging, zal welhaast altijd mogelijk blijken.

Een programma is er echter niet om daarvan af te wijken, doch om met de bepalingen, eventueel moeilijkheden, daarin vervat rekening houdend, te trachten een zoo goed mogelijke oplossing te verkrijgen.

Wordt door een inzender een zeer goede oplossing aan de hand gedaan met afwijking van de programma-eischen, dan mag deze, naar het mij voorkomt trots de eventuele aanwezige zeer goede eigenschappen, nimmer voor bekroning in aanmerking komen.

De jury behoort echter wel de vrijheid te hebben — en ik zou het bejammeren wanneer daarvan geen gebruik gemaakt zou worden — om van een goed geslaagde afwijkende oplossing gewag te maken, zelfs desgewenscht door een eervolle vermelding.

Een jury houde echter vooral in het oog dat het voor deelnemers reeds moeilijk is onderworpen te zijn aan wisselende opvattingen over al of niet geslaagde oplossingen van wisselende juryleden.

Vergroot men deze moeilijkheden door niet strikt de hand te houden aan de eischen van het programma dan zet men daarmede de eerste schrede op een hellend vlak, waarbij altijd aanvechtbaar blijft welke afwijkingen wel en welke niet geoorloofd geacht moeten worden.

Ook zal het voor een jury — al heeft deze werkelijk oordeel — niet altijd mogelijk zijn te onderscheiden of het negeren van programma-eischen al dan niet aan zwakte (onbekwaamheid) te wijten is, dat derhalve een inzender van de beste oplossing (met afwijkingen van het programma) als de bekwaamste gequalificeerd zou worden lijkt mij niet juist; met evenveel recht kan een ander hem onbekwaam achten om met handhaving van het programma een goede oplossing tot stand te brengen.

Door afwijkingen te tolereren vergroot men slechts de moeilijkheden eener juiste beoordeeling en brengt daarmede het vertrouwen in de onpartijdigheid der beoordeeling — wat toch zoozeer gewenscht is — in gevaar.

Dat het belang van de bouwkunst erdoor geschaad zou worden wanneer ter wille van een eerlijke concurrentie een van het programma afwijkende inzending wordt gedeequalificeerd, kan ik al evenmin onderschrijven.

Neen mijne heeren, vooral tegenover de jongeren zijn wij — mede ter wille van de bouwkunst — verplicht tot een bindende strikt eerlijke toepassing van voor ons zelf gestelde programma-eischen ook al zouden die eischen tekortkomingen bevatten.

H. BRAND, Architect B.N.A., Dordrecht.

Aan de Jury van Ontwerfstudie No. 5.

Mijne Heeren,

Onder dankzegging voor Uw uitvoerig schrijven d.d. 21 Maart i.l. deel ik mede dat Uw motieven om bedoelde ontwerpen ook voor bekroning in aanmerking te laten komen, mij wel juist voorkomen. Inderdaad zou anders eenig goed ontwerp niet naar voren komen en dat ik zulks zou betreuren blijkt uit mijn geuite waardeering voor ontwerp 7777 A.

Wel rijst bij mij de vraag of voor bedoelde ontwerpen een aparte waardeering en belooning niet meer op haar plaats zou zijn dan een vergelijkende beoordeeling, vooral bij studieprijsvragen.

Naar aanleiding van de bedoeling van mijn vorig schrijven ben ik zoo vrij terug te komen, het niet bevredigend te achten dat een jury in haar

rapport dikwijls nalaat het niet strikt nakomen van de programma-eischen in het gepubliceerde werk te vermelden en op dit, naar mijn meening zeer belangrijke punt, geeft Uw schrijven mij geen antwoord.

Als een jury nalaat haar naar de letter inconsequente beslissing te motiveeren, zal m.i. het in mijn vorig schrijven gesignaleerde gevaar aanwezig zijn. Minder ernstig zie ik dit, als het rapport genoemde motiveering en eventueel een erkenning van een onvolkomenheid in het programma wel bevat.

Ik zou het op prijs stellen Uwe meening hierover te vernemen en stel U voor, de door U gewenschte publicatie van onze, door mij zeer gewaardeerde briefwisseling, terwille van de volledigheid met dit schrijven en Uw met belangstelling tegemoet gezien antwoord, aan te vullen.

Met de meeste hoogachting,
A.

ANTWOORD VAN DE JURY.

De publicatie van onze briefwisseling met den Heer A. heeft aanleiding gegeven tot een hernieuwde uiting van den Heer A. en een interessante en lezenswaardige beschouwing van den Heer Brand, architect B.N.A. Onze jury waardeert van beide de goeden toon, waardoor een discussie over een principieel punt op een behoorlijk peil mogelijk wordt. Zij zal, als besluit van deze gedachtenwisseling, haar opvatting nog even nader preciezeren.

De Heer Brand is het met onze opvatting principieel oneens om der wille van de eerlijkheid. Hij erkent echter tevens de moeilijkheden welke voor een jury bestaan bij de uitwerking van haar programma. Hij betwijfelt, of een zeer goed project met afwijkingen van het program altijd bewijst, dat de ontwerper de bekwaamste is: het kan z.i. even goed betekenen, dat deze ontwerper zonder afwijkingen van het program niet in staat zou zijn geweest, een superieur ontwerp te maken. De jury is naar zijn meening zeker niet altijd in de gelegenheid, uit de kwaliteit op te maken, of de inzender een zoodanige bekwaamheid bezeten zou hebben.

Onze jury meent, dat het zeer wel kan voorkomen, dat de Heer Brand gelijk heeft. Zij heeft in haar vorig stuk ook wel degelijk met nadruk doen uitkomen, dat de vraag, of bij een prijswaardelid afwijkingen van het programma toelaatbaar zijn, niet in het algemeen kan worden beantwoord. Zij erkent, dat in abstracto beschouwd, de opvatting van den Heer Brand zeker juist is, en haar betoog bedoelt in geen deele om te bepleiten, dat het er niet op aan komt of een inzender zich aan het programma houdt of niet. Wij hebben, prijswaardelid, de afwijking van het programma in ons eerste stuk zelfs als „misstand“ gequalificeerd. Maar dit neemt niet weg, dat, wanneer men het doel van een prijswaardelid, in het algemeen beschouwd, in het oog vat, men naar onze meening verkeerd doet, wanneer men vergeet, dat dit doel toch ten allen tijde is geweest, en moet blijven: het verkrijgen van een zoo goed mogelijke oplossing voor een gegeven geval, en dat daarbij het belang van de bouwkunst, d.i. dus „het best mogelijke ontwerp“ het eigenlijke doel van de prijswaardelid is. Men zal het een jury eerder moeten verwijten, wanneer zij haar programma zoodanig opstelde, dat „het best mogelijke ontwerp“ slechts ten koste van programma-afwijkingen mogelijk werd, dan dat men het een inzender mag verwijten, dat hij, de best mogelijke oplossing slechts ten koste van die programma-afwijking ziende, er toch toe overging. Het is hiermede juist, zoodanig wij het in ons eerste stuk hebben gezegd: deze moeilijke en feitelijk onoplosbare vraag legt op elke jury de zware verantwoordelijkheid van een onfeilbare formulering van het programma. En nu is het onze meening, dat al moge men het theoretisch met den Heer Brand eens zijn, dat dit de eenige juiste en zuivere gang van zaken is, de praktijk het uitwijst, dat het een utopie is. Wanneer men dit niet erkent, zal men tevens de conclusie moeten trekken, dat een prijswaardelid praktisch onmogelijk is. Wil men, om de onmiskenbare voordeelen voor de ontwikkeling der bouwkunst, de prijswaardelid, dan zal men, hoezeer doordrongen van de noodzakelijkheid om afwijkingen van het programma zooveel doenlijk te voorkomen, de kans van afwijkingen mede in den koop moeten nemen.

Met den Heer A. kunnen wij het eens zijn, dat de jury, wanneer zij werkelijke afwijkingen van het programma in een bekroond ontwerp aantreft, goed zal doen ze te signaleeren, en dan tevens zal dienen te erkennen, dat uit deze afwijking blijkt, dat de bepaalde programma-eisch, waarvan werd afgeweken, niet juist is gebleken.

Namens de Jury: A. J. VAN DER STEUR.

(Discussie gesloten. Redactie).

ONTWERPSTUDIE No. 5.

Het ontwerp van inzender 1135, is naar men ons mededeelt, niet van den Heer Jac. v. d. Linden, doch van den Heer Jac. van Hartingsveld te Schiedam.

171

DR. BERLAGE-PENNING SPECIAAL ONTWERPEN VOOR DE LEDEN VAN DE VER. VOOR PENNINGKUNST. ONTWERP MEJ. NEL KLAASSEN, AMSTERDAM. — UITV. N. V. KONINKLIJKE-BEGEER-VOORSCHOTEN.

BOEKBESPREKING.

Bij de N.V. Wed. J. Ahrend & Zoon te Amsterdam verscheen enkele weken geleden een boek met den titel:

„Gereedschappen, Steigers en Werktuigen in het Bouwvak,
„door R. Jellema, Leraar aan de M.T.S. voor Bouwkunde te
„Amsterdam.“

De schrijver heeft in dit werk ongetwijfeld een ernstige poging gedaan het hierboven aangegeven breede onderwerp op bevattelijke wijze te behandelen en hij is hierin voor sommige gedeelten zeer wél geslaagd. Daar, waar het gereedschap en het werktuig in direct verband met het gebruik, met het vak zijn gebracht, waar het dus geen dood stuk is maar zichtbaar wordt gehanteerd, dáár is het boek goed. Zie b.v. het hoofdstuk over steenhoudersgereedschappen. Maar zodra het blijft bij het noemen alleen, zonder voldoende verklaring en aanduiding van het verband met de toepassing, daar slaagde de schrijver er niet in, om de behandeling van zijn onderwerp aannemelijk te maken.

Dit zal blijken een bezwaar te zijn voor diegenen waarvoor dit „leerboek“ naar zijn ondertitel is bestemd: leerlingen van het Middelbare Nijverheids-onderwijs, toekomstige kandidaten voor de Nijverheidsakten en Bouwkundige Examens en zelf-studeerenden. Hierbij betreft de schrijver in zijn voorwoord ook uitdrukkelijk de kandidaten voor het opzichters diploma B.N.A. en daarom is het zeker goed dat aan deze uitgave in het B.W.A. volle aandacht wordt geschonken, d.w.z. dat naast de waardeering voor het vele waardevolle hetwelk wordt geboden, een welgemeende critiek niet zal kunnen achterblijven.

Het bezwaar tegen dit boek ingebracht is de uiteindelijk toch nog oppervlakkige wijze van behandelen van vele der genoemde onderwerpen. De schrijver is gaan vergeten, dat het gereedschap en het werktuig in het bouwvak slechts middel is, nooit doel en dat het, ter bereiking van dat doel, noodzakelijk is het middel grondig te kennen. Schrijvend over gereedschap moet telkens weer de relatie tot het vak op den voorgrond komen; wordt dit verwaarloosd, dan onttaardt de beschrijving in een stapeling van gereedschappen en werktuigen en zou het boek kunnen worden een uitgegroeide,

schoon toch nog onvolledige catalogus. Waar de behandeling door den schrijver in deze richting gaat, moet zij onvoorwaardelijk worden afgewezen.

Een enkel voorbeeld moge dit toelichten:

Er worden in het boek 20 regels gewijd aan de behandeling van de „beton-pomp“; deze behandeling eindigt met een tamme afbeelding van de uitmondung der persbuis waaruit „duidelijk blijkt dat hier van ontmenging geen sprake kan zijn“.

Of wel: In hoogstens 2 bladzijden tekst en 12 schemateekeningetjes en slechte foto's moet leerstof bijgebracht worden over een stoomdraaikraan, een Dieselmotorkraan, een stoomkraan, een torendraaikraan, nog een paar mastkranen en looppotten.

Dit zijn gemakkelijk te vermeederen voorbeelden. In dit tempo hadden de welbewust weggelaten houtbewerkingsmachines toch nog kunnen meedoen het boek „compleet“ te maken. Of zou het, in ernst, niet beter geweest zijn het „bouwvak“ uit den titel zoodanig te begrenzen dat deze quasi-behandeling ware weggebleven?

Hetzelfde geldt voor vele illustraties. Schemateekeningen van machines met aangehaalde letters en cijfers die om een verklaring vragen welke niet is gegeven (fig. 149 en 150) laten de studeerenden totaal in den steek. Heeft dan een dergelijk geknipt cliché waarde? Een wazige mastconstructie in postzegelformaat (fig. 168) zegt die ook maar iets tot den gebruiker van dit boek? Wederom in ernst, zou het niet beter geweest zijn meer goede lijnclichés en minder slechte foto's op te nemen?

Een leerboek moet het beste geven wat er is, omdat het de pretentie heeft anderen voor te gaan. Dit wordt niet goedge maakt met een klinkend voorwoord en met veel onverzorgde prentjes. Aan dit, zoogoed als aan ieder boek op dit gebied, moet als eisch gesteld worden dat het zich richt op de gebruikers en deze zal helpen het vak te leeren zien en te leeren begrijpen. Bij het vele goede dat dit boek geeft is het, jammer genoeg, niet ontkomen aan de tendenz van het Middelbare Technisch-Onderwijs, dat het te veel in de breedte en te weinig in de klare diepte zoekt. C. DE GEUS.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

HET R.K. BOUWBLAD Jaargang 6, No. 15, 21 Febr. '35.

Het nummer opent met de Nieuwe kerk van O. L. V. ten Hemelopneming te Assen, gebouwd door Arch. Jan van Dongen Jr. B.N.A. De bouwmeester geeft zelf de beschrijving van zijn werk bij foto's.

Jan Beerends schrijft over een Maria-altaar van Mari Andriessen. Het is een in hout gesneden werk, een groote Maria met het Christuskind in het midden, op de zijstukken telkens 3 paneelen uit het leven van Maria. C. M. schrijft onder het hoofd „Kijk uit“ over het flatgebouw aan de Parklaan te Rotterdam van Arch. Ir. W. van Tijen. Het houdt een bestrijding in van dit nieuw-zakelijke gebouw.

Ir. J. A. C. Tillema geeft een scherpe kritiek op een artikel van Prof. Schoemaker in het tijdschrift „Staal“. Verder is dit nummer een reisschets van Albert Servaes: De Dom te Keulen.

HET R.K. BOUWBLAD Jaargang 6, No. 16, 7 Maart '35.

In dit nummer bespreekt Ir. H. v. Oerle de door hem en Architect A. J. Kropholler gebouwde St. Petruskerk te Leiden; foto's verduidelijken de beschrijving.

„Hoe vier eeuwen terug een verbrande stad werd opgebouwd“ is een aardig

artikel van A. Hallema. Jan Beerends houdt een geïllustreerde nabetrachting over de tentoonstelling van moderne toegepaste religieuze kunst te Amsterdam.

In den weekstaat van den dagelijkse opzichter wordt de aandacht gevestigd op een uitspraak van K. Wach uit Düsseldorf, die als antwoord op een vraag in de „Deutsche Bauzeitung“ over de verhouding van architect en ambachtsman, het handwerk ter vervanging van machinalen arbeid aanbeveelt.

HET R.K. BOUWBLAD Jaargang 6, No. 17, 21 Maart '35.

Jan Jans schrijft bij een aantal reisschetsen over het dorp Wietmarschen in West Duitschland. Jan Beerends houdt een bespiegeling met verscheidene citaten over: „kerkelijk of religieus“

Onder het hoofd: „klein tournooi“ neemt W. Moens het fusienummer van „de B“ en „groep 1932“ onder handen; er blijft niet veel van heel. Een in memoriam van Architect Jac. Duncker door Arch. J. M. van Hardeveld besluit deze aflevering.

HEEMSCHUT. 12e Jaargang No. 2, Februari 1935.

Een nummer gewijd aan den Hollandschen molen.

H. C. V.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN
No. 14 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 20 APRIL 1935 No. 16
DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT
STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ
WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. Ledenvergadering van den Bond van Nederlandsche Architecten.

Te Utrecht is op Zaterdag 13 April j.l. in Hotel des Pays Bas de voorjaarsvergadering gehouden van den B.N.A. In zijn openingswoord tot deze druk bezochte vergadering herdacht de Voorzitter, de Heer Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk de sinds de vorige bijeenkomst overleden leden van den B.N.A., t.w. de Heeren Kruiswijk te Amsterdam, D. Meintema te Leeuwarden en G. Hoekzema te Groningen. Verder memoreerde hij, dat aan het medelid Architect W. M. Dudok te Hilversum de eer te beurt viel met de gouden medaille van den Engelschen Koning door het Royal Institute of British Architects te worden onderscheiden. Een feit van groote betekenis werd door hem genoemd de mededeeling van Z. Ex. Minister Marchant, gedaan in de Eerste Kamer, n.l. dat het ontwerp eener architectenwet zijn Departement heeft verlaten. De B.N.A. wacht met spanning af of dit wetsontwerp een zoodanigen vorm verkregen heeft, dat verwacht kan worden, dat de momenteel teugelooze concurrentie van onbekwamen in het architectenberoep zal worden beperkt, hetgeen in het belang is van het algemeen en van de volkshuisvesting in het bijzonder.

De Voorzitter sprak de hoop uit, dat uit het wetsontwerp ook zou blijken, dat de Minister zich bewust is van de cultureele taak van de bouwkunst in de samenleving.

Mededeeling werd gedaan van de besprekingen, welke het Bestuur met provinciale en gemeentelijke autoriteiten heeft gehouden inzake het toezicht op den welstand bij bebouwing. Erkennende het verdienstelijk werk dat door vele schoolheidscommissies wordt verricht, gingen in de vergadering verschillende stemmen op, die wezen op de noodzakelijkheid dat het werk van deze commissies zich beperkt tot het beoordeelen der ingediende projecten en zich niet uitstrekt tot architectonische raadgeving.

De vergadering hechtte haar goedkeuring aan het ontwerp Regelen, betreffende de honoreering van den Stedebouwkundige, en de verdere rechtsverhouding tusschen Opmachtgever en Stedebouwkundige, R.S. 1935, welk ontwerp was opgesteld door een Commissie die door de Vereeniging van Nederlandsche Gemeenten, het Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw en den B.N.A. daartoe was benoemd. Het vaststellen van deze Regelen was voor de vergadering aanleiding er bij het Bestuur op aan te dringen de noodige stappen te doen, dat de particuliere architect-stedebouwkundige zooveel mogelijk betrokken wordt bij het maken van Gemeentelijke uitbreidingsplannen; onjuist werd het geacht dat streekplancommissies of provinciale adviescommissies deze werkzaamheden op zich nemen.

In samenwerking met het Genootschap Architectura et Amicitia te Amsterdam en de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam is in het leven geroepen een College van Advies inzake de keuze van een Architect. In dit College, dat zal staan onder voorzitterschap van een hoogstaand kunstzinnig man, die geen architect is, werd door den B. N. A. aangewezen als lid de Heer A. P. Smits te Aerdenhout en als plaatsvervangend lid de Heer Ir. H. Hoekstra te 's-Gravenhage.

Verwacht mag worden, dat met de instelling van dit College in een behoefte wordt voorzien.

In de Commissie van Onderwijs werden benoemd de Heeren Ir. G. Friedhoff te Amsterdam en B. J. Koldewey te Voorburg.

De middagvergadering werd in hoofdzaak besteed aan de kwestie der „saneering“ van het bouwvak. Door den Voorzitter werden de besprekingen hiervoor ingeleid, waarbij hij opmerkte, dat op velerlei gebied naar saneering gestreefd wordt, waarmee men dan bedoelt bestaande misstanden onder het oog te zien en aan ingeslopen verkeerde gebruiken een einde te maken. Ook op het gebied van het bouwvak bestaan allerlei wantoestanden en begrijpelijk is dan ook, dat door aannemers en leveranciers van bouwmaterialen overeenkomsten worden gemaakt om o.m. aan de moordende concurrentie te ontkomen en om over het algemeen betere vaktoestanden te herstellen.

Was het wonder dat de behoefte aan saneering de onderscheidene groepen welke in het bouwvak werken, bijeen dreef en zoo kon het gebeuren dat in verschillende plaatsen en streken van ons land besprekingen werden gehouden tusschen aannemers en leveranciers in bouwmaterialen en soms ook met architecten, waarbij het in eenige gevallen reeds gekomen is tot een belangenovereenkomst waarin de onderscheidene groepen hun belangen trachten veilig te stellen.

Het Bestuur van den B. N. A. heeft zich, toen het deze samenwerking zag toenemen, ernstig beraden welke houding de B. N. A. hierin moest aannemen. Het heeft na een grondig onderzoek over deze kwestie aan zijn leden een praeadvies toegezonden. Dit praeadvies nu maakte in deze middagvergadering een onderwerp ter bespreking uit.

Na een langdurig debat verklaarde de vergadering zich met slechts één stem tegen, geheel accoord met het door het Bestuur opgestelde praeadvies en nam het onderstaande bindend besluit:

„De B. N. A. in vergadering bijeen op 13 April 1935 te Utrecht, kennis genomen hebbende van het streven in „verschillende gemeenten om door samenwerking van belanghebbenden tot saneering in het bouwvak te komen, „overtuigd dat, waar in het bouwvak de beunhazerij steeds verder om zich heen grijpt, ook het algemeen belang „eischt, dat aan dezen wantoestand een einde komt, „is echter van meening, dat de hierbedoelde plaatselijke regelingen een werkelijke vaksaneering in den weg „zullen staan en de behartiging der groepsbelangen in strijd zal komen met het algemeen belang, „stelt met nadruk vast, dat de Architect B. N. A. voor alles is vertrouwensman van zijn opdrachtgever en daarom

„behoort te blijven buiten iedere overeenkomst met aannemers, onderaannemers en leveranciers, die de tendenz „heeft in strijd daarmee de belangen van die groepen te behartigen, „bepaalt, dat het den leden van den B. N. A. niet veroorloofd is aan overeenkomsten als hierbedoeld mede te „werken, en besluit verdere voorstellen van het Bestuur ten aanzien van deze materie in samenwerking met de „Commissie voor Saneering van het bouwvak, af te wachten.”

Inzake den kort geleden verschenen Catalogus voor de Bouwvakken, uitgegeven door de Firma Mouton & Co te Den Haag, betuigden verschillende leden hun groote instemming met dezen zeer bruikbaren gids, in de totstandkoming waarvan de B. N. A. een belangrijk aandeel heeft gehad.

De bedoeling bij dezen Catalogus is, dat ieder jaar een nieuw exemplaar verschijnt en er bestaat gegronde hoop om aan te nemen, dat hij de dagelijksche vraagbaak zal worden voor de meeste bouwvakbeoefenaars.

Ten slotte deelt de Voorzitter nog mede, dat in het najaar door den Tentoonstellingsraad voor Bouwkunst en Verwante Kunsten een groote nationale tentoonstelling voor architectuur en kunstnijverheid zal worden gehouden. Door de samenwerking der Kunstenaarsverenigingen, t.w. de B. N. A., het Genootschap Architectura et Amicitia, de Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst (V. A. N. K.) en de Nederlandsche Kring van Beeldhouwers, kan een belangrijk overzicht over de hedendaagsche Nederlandsche toegepaste kunsten worden verwacht.

A. ET A. OFFICIËLE MEDEDELINGEN. ADMINISTRATIE-ADRES FRANS VAN MIERISSTRAAT 107, TELEFOON 27707.

CAUSERIE OVER „WONEN”.

Het bestuur heeft den Heer Ir. J. W. van Tijen te Rotterdam bereid gevonden voor de leden van het Genootschap en introducés een Causerie te houden met als onderwerp:

„WONEN”

Deze lezing, welke met lichtbeelden wordt toegelicht, zal gehouden worden op Donderdag 25 April a. s. des avonds 8¹/₂ uur in de grote zaal van het Gebouw Heijstee te Amsterdam.

Introducities dienen bij het bestuur te worden aangevraagd en worden uitsluitend op naam verstrekt.
K. v. d. Wilk, Secretaris.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR. 20 APRIL 1935 NR 16

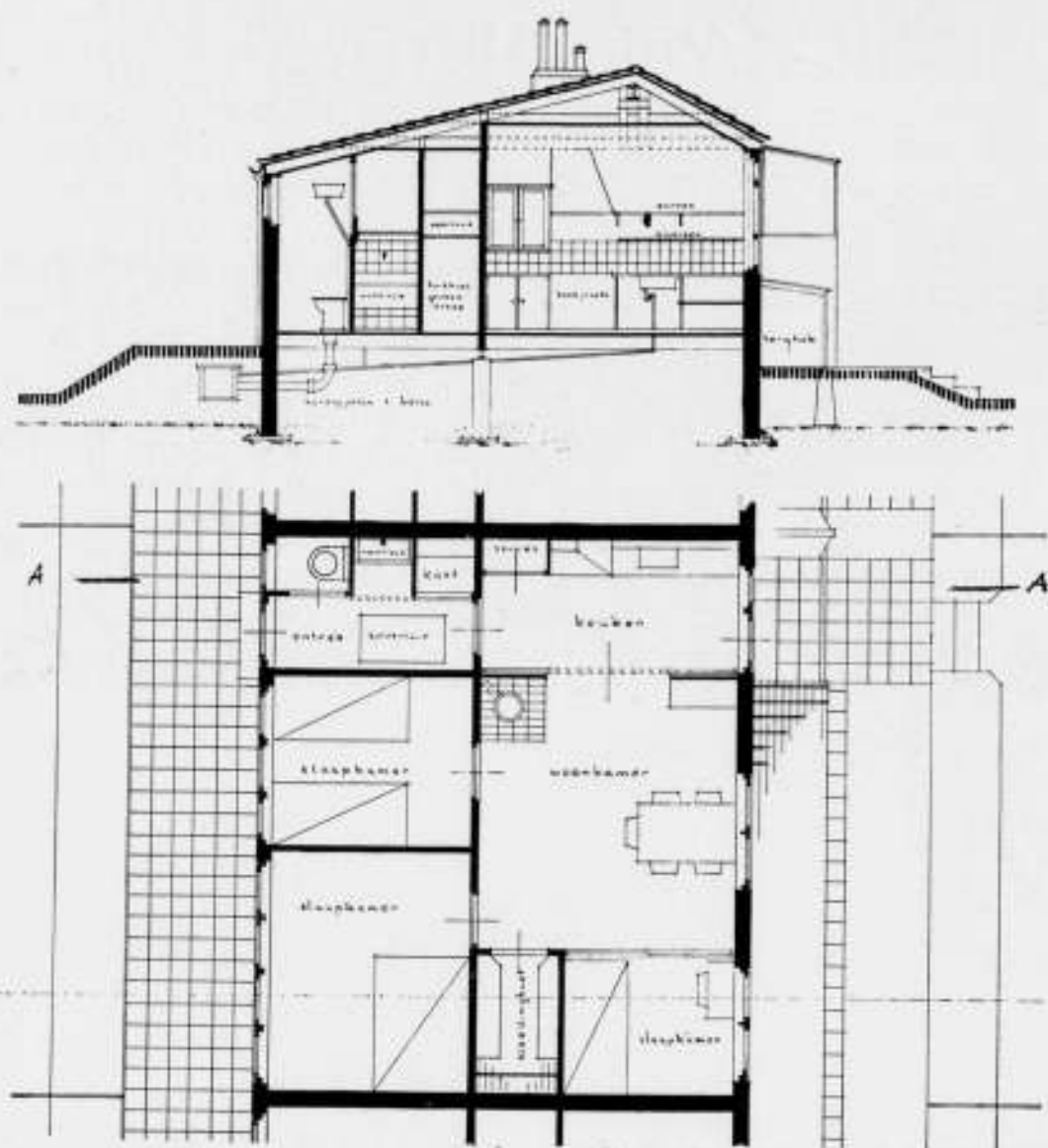
WONINGBOUW „DE POL” TE ZUTPHEN

ARCH. Ir. W. VAN TIJEN

WONINGBOUW „DE POL” TE ZUTPHEN.

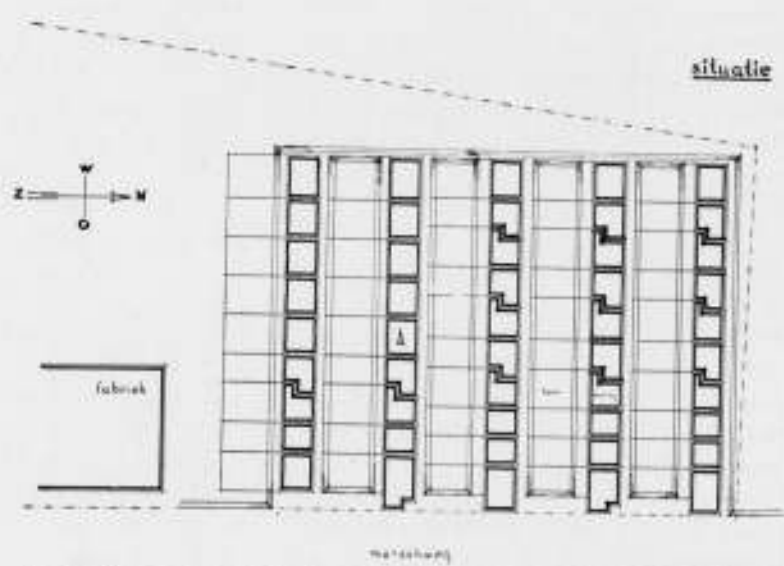
Het complex arbeiderswoningen, dat Ir. W. van Tijen te Zutphen heeft gebouwd, is in meer dan een opzicht merkwaardig. In de eerste plaats demonstreert het, dat wij onder invloed van de techniek waarschijnlijk evolueeren van het naturalisme naar bewuste organisatie; in zooverre is dit complex een zinnebeeld, dat bijgevolg door behoudende elementen eenigszins sceptisch wordt beoordeeld, daar deze vreezen, dat door de mechanisatie van de samenleving sommige waarden zullen verloren gaan. Geheel ongemotiveerd is deze vrees niet, maar men verlieze niet uit het oog, dat elke nieuwe phase van de ontwikkeling

der menschheid in zekeren zin een breuk met de traditie heeft opgeleverd en meermalen is gebleken, dat hetgeen aanvankelijk verlies en vernietiging van cultureele waarden scheen, later meermalen winst en vooruitgang is gebleken. In de tweede plaats toont Van Tijen's werk hier, dat het proces, de techniek in dienst te stellen van de architectuur nog in het beginstadium verkeert, zoodat wij te maken hebben met een combinatie van de technische, rationeele gedachte en de nog aan traditioneele werkwijzen gebonden uitvoering. In zooverre kan men spreken van een compromis tusschen utopie en werkelijkheid. Velen

PLATTEGROND EN DOORSNEDE OPSCHAAL 1:100 VAN EEN WONING IN DEN WONINGBOUW „DE POL“ TE ZUTPHEN ARCH. Ir. W. VAN TIJEN

beschouwen een volgens technische principes gemaakt huis nog als een verarming — volkomen begrijpelijke en intuïtieve reagens op het teveel aan „cultuurwaarden“, waarin de mensheid op het punt stond, te verdrinken. Het kan daarom geen verbazing wekken, dat ook de sobere huizen, die Van Tijen te Zutphen maakte, aan de „tegenstanders“ allerlei versierende bepalingen hebben ontlokt. Elk tijdperk heeft nu eenmaal zijn eigen oogen en iedere vernieuwing wekt, daar zij nu eenmaal botst op de traditie, in zekeren zin tegenkating. Van Tijen's werk is daar niet aan ontkomen. Raadsleden en schoonheidscommissieleden spraken van hondenhokken, paardenstallen, krotwoningen. De bewoners hebben zich echter door deze qualificaties niet laten afschrikken en weten de gemakkelijke woonbaarheid van de zonnige en niet hokkerige woningen te waardeeren. De gelukkige greep, die Van Tijen met dit nieuwe specimen van „Reihenbau“ deed, blijkt uit de situatietekening. De woningen konden zonder uitzondering op de zon worden geprojecteerd, zoodat alle bewoners de beschikking hebben over een blijde, vroolijke woonruimte, welke bij toepassing van blokbouw niet voor allen zou bereikbaar zijn geweest. De projectie van de z.g. „woonstraatjes“ langs de huizen, loodrecht op de as van den hoofdverkeersweg, is in het belang van de veiligheid van het verkeer. De toepassing van de Reihenbau kan ook een aesthetische factor zijn. De overzichtsfoto van de vijf rijen huizen toont, dat hun rythmische verdeling over

SITUATIE VAN DE WONINGEN „DE POL“ TE ZUTPHEN ARCH. Ir. W. VAN TIJEN

WOONZIJDEN VAN DE WONINGEN „DE POL“ TE ZUTPHEN

ARCH. Ir. W. VAN TIJEN

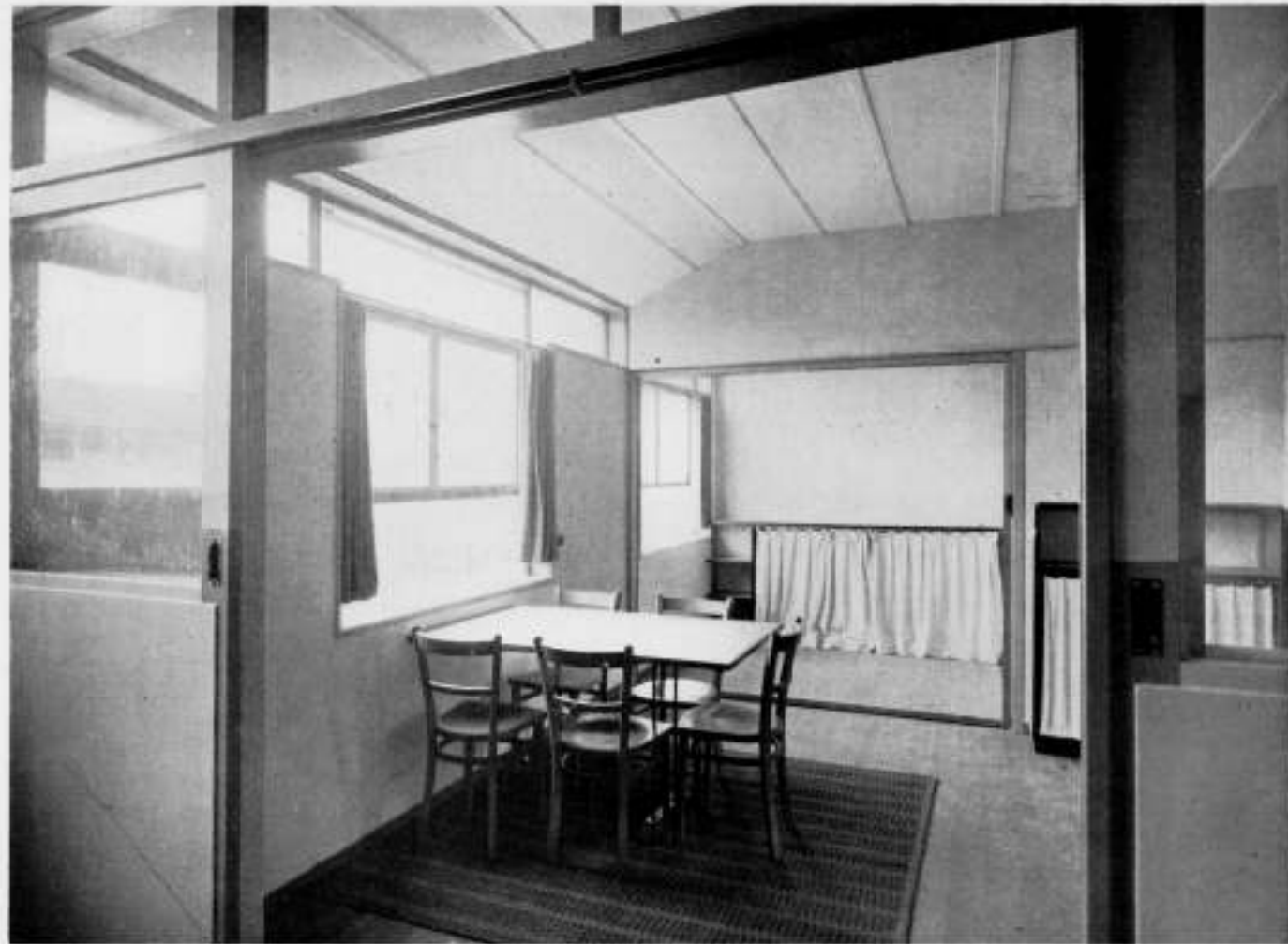
het bouwterrein een bebouwing heeft teweeggebracht, die door de regelmaat en zuiverheid, harmonieert met het landschap. Hieruit blijkt, dat ook een technicus niet van intuïtie behoeft te zijn gespeend, n'en déplaie de romantische aesthetici, die heden ten dage nog van oordeel zijn, dat dergelijke producten van de „nieuwe zakelijkheid“ in het landschap „misstaan“. Hetgeen de aesthetici wellicht stoort, is het gemis aan zwaarte, aan „degelijkheid“, dat de huizen kenmerkt, doch dit is wellicht een criterium, dat in onzen volksaard ligt besloten. Mij echter valt het steeds weer op, hoezeer juist gebouwtjes van dezen aard een eenheid, zij het van andere orde dan de romantiek, vormen met de fijne tonaliteit van ons landschap. Juist het aesthetische, lichte, transparante, het sobere, schept een nieuwe harmonie met de omgeving. Architectonisch zijn deze huisjes bovendien goed. Er is eenvoud in, op het lapidaire af, er is een minimum van materiaal aan verwerkt, dat den zwaar geladene „arm“ zal aandoen, anderen echter de bevrijding van overtolligen ballast, die dit impliceert, zal duidelijk maken. Schuilt daarin wellicht de bekoring, die van Van Tijen's werk uitgaat? Breekt hier wellicht de techniek, zuiver en oprecht aangewend als dienst aan den mensch, nieuwe perspectieven open? Bezie men de interieurs, dan ontdekt men tevens, dat Van Tijen in meer dan één opzicht architect is. Hij bouwt niet alleen huizen, maar ook menschen. Hij suggereert hen, mogelijk zonder het te willen of te bedoelen, een hiërarchie der waarden, die zonder twijfel ligt in hun bewustzijn, maar die door invloeden van buiten, van de schijncultuur, waarin de massa nog verstrikt ligt, is verontreinigd. In deze levensblijve omgeving kan ook de eenvoudigste arbeider „mensch“ zijn en in zoverre zijn deze gebouwtjes in den besten zin van het woord humanistisch. Zij manifesteren, dat het noch de veelheid van het materiaal, noch de omvang van de bouwsom zijn, die de qualiteit van het wonen bepalen, maar veeleer de goede verdeling van het licht, en die van de ruimten. Zoo kunnen wij ook de woning voor de economisch zwaksten herscheppen in een menschwaardig verblijf.

H. BUYS.

WOONZIJDEN VAN DE WONINGEN „DE POL“ TE ZUTPHEN ARCH. Ir. W. VAN TIJEN

WOONKAMER WONINGBLOK „DE POL“ ZUTPHEN.

ARCH. DR. W. VAN TIJEN

HUISVERWARMING DOOR I^R. F. G. UNGER.

(Vervolg van pag. 157 jg. 1935).

3. Electriche convectiekachels hebben zich een veel minder groot toepassingsgebied kunnen verwerven dan straalkachels. De voornaamste oorzaak is gelegen in de omstandigheid dat men daarmede slechts indirecte verwarming van de occupanten, n.l. via de lucht, kan verkrijgen. Doordat deze verwarmingswijze dus niet zoo plaatselijk beperkt in haar werking is, doch lucht, meubelen en kamerwanden mede in dezelfde mate verwarmd worden, is van een zuinig effect geen sprake. Het op temperatuur brengen van het vertrek kan niet anders dan geleidelijk geschieden, zoodat veel tijd en warmte noodig zijn. Zoodoende is ook geen zuinig gebruik van de electriche energie mogelijk bij kortstondigen gebruiksduur.

Waar convectieverwarming dus uitsluitend voor niet te kort in gebruik zijnde vertrekken effectief is, hoewel zij daarbij dan ook in tegenstelling met de gewone stralingsverwarming (met uitzondering van de gelijkmatige plafondverwarming) het voordeel van een meer gelijkmatigen warmtetoestand geeft, goede uitvoering vooropgesteld, daar spreekt het vanzelf, dat men de betrekkelijk kostbare electriche energie voor dit doel slechts in bijzondere omstandigheden kan aanwenden.

Dit geldt in de eerste plaats voor verplaatsbare convectiestellen (fig. 57), electriche verwarmde ribbenbuiskachels (fig. 58) en waterradiatoren, in geval men op electriche energie van normalen dag-(vastrecht-)prijs is aangewezen. Zij vinden o.a. slechts daar toepassing, waar men bijzondere eischen stelt ten aanzien van veiligheid tegen brandgevaar, gemakkelijke bediening, goedkoop aanleg enz. Ook in bestaande centrale verwarmingsradiatoren met water kan men een electriche verhit inzetstuk aanbrengen mits dat de watercirculatie niet hindert (fig. 59). Men beschikt dan over hulpverwarming in overgangstijden.

Voorts past men wel voor plaatselijke hulpverwarming electriche verwarmde buizen toe, welke bijv. de koude luchtstromen nabij de ramen (fig. 60) of langs groote koude muurvlakken kunnen afweren.

Behalve krachtig verwarmde zware buizen legt men tegenwoordig ook verwarmingskabels in gewone montagebuis aan, welke als pijpslangen vrij langs de wanden worden gemonteerd.

In gevallen, dat men den electriche stroom gedurende de nachturen tegen zeer lagen prijs betrekken kan, vindt somtijds voor convectieverwarming de accumuleerende kachel toepassing, waarvan in fig. 61 één der nieuwste constructies is weergegeven. De accumuleerende kern zamelt de door het ingesloten electriche element afgegeven warmte gedurende de nachturen op en stijgt daarbij hoog in temperatuur (tot 400 à 500° C.). De deze kern omgevende draaibare mantels zijn dan zoodanig geplaatst, dat slechts een minimale hoeveelheid warmte ontsnappen kan. Overdag, wanneer men dus geen of weinig stroomverbruik wenscht, kan men de opgezamelde warmte in het vertrek doen ontwijken door de mantels al naar behoefte zoodanig te draaien, dat zij meer of minder warmte doorlaten, resp. door de kleppen van de in den mantel aangebrachte luchtkanalen meer of minder te openen. De zelfwerkende luchtconvectie zorgt dan voor voldoende gelijkmatige verspreiding van de warmte in het vertrek.

Het mag niet onvermeld blijven, dat vooral bij de meeste oudere constructies de regelbaarheid zeer onvoldoende, de afmetingen en gewichten groot en de warmte-afgeevende oppervlakken zeer heet zijn. De tijdens het laden gedurende den nacht ontsnappende warmte (absoluut warmteverwende thermische isolatie bestaat niet) moet zoo gering mogelijk zijn, omdat deze, hoewel gedeeltelijk aan de dagverwarming ten goede komend, voor het overige verloren gaat.

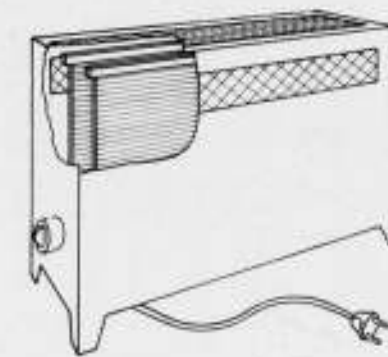

FIG. 57. VERPLAATSBARE ELECTRICHE CONVECTIE-KACHEL.

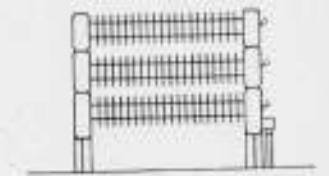

FIG. 58. ELECTRICHE VERWARMDE RIBBENBUISKACHEL.

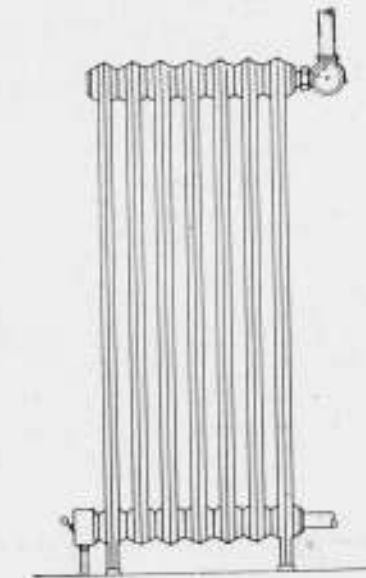

FIG. 59. ELECTRICHE VERWARMDE WATERRADIATOR.

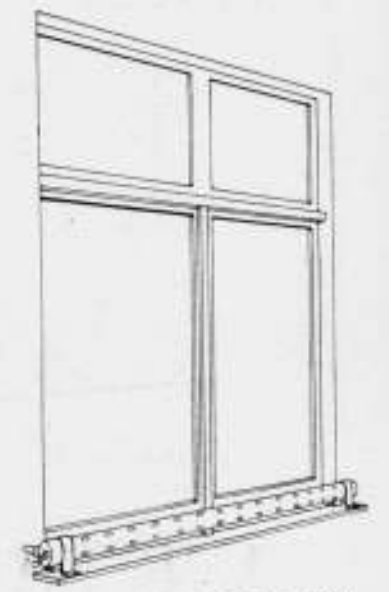
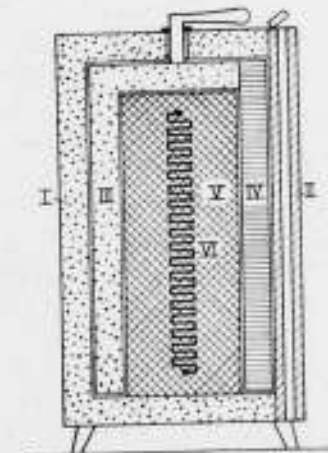

FIG. 60. ELECTRICHE RAAMVERWARMINGSBUIS.

- I. Isolerende helft van den buitenmantel.
- II. Geleidende helft van den buitenmantel.
- III. Isolerende helft van den draaibaren binnenmantel.
- IV. Geleidende helft van den draaibaren binnenmantel.
- V. Warmte-accumuleerende massa.
- VI. Electriche verhitler.

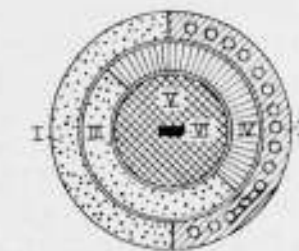

FIG. 61. ELECTRICHE ACCUMULEERKACHEL.

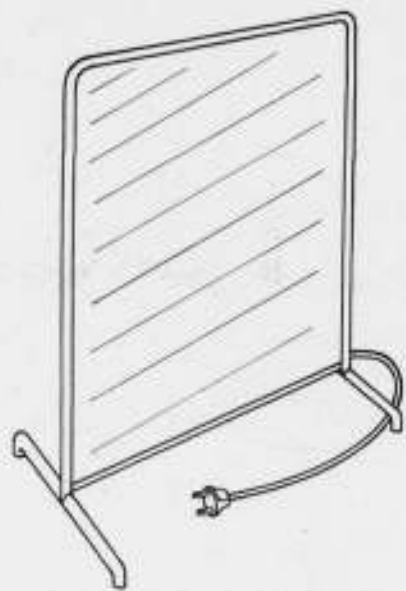

FIG. 62. ELECTRISCH VERWARMD KAMERSCHERM.

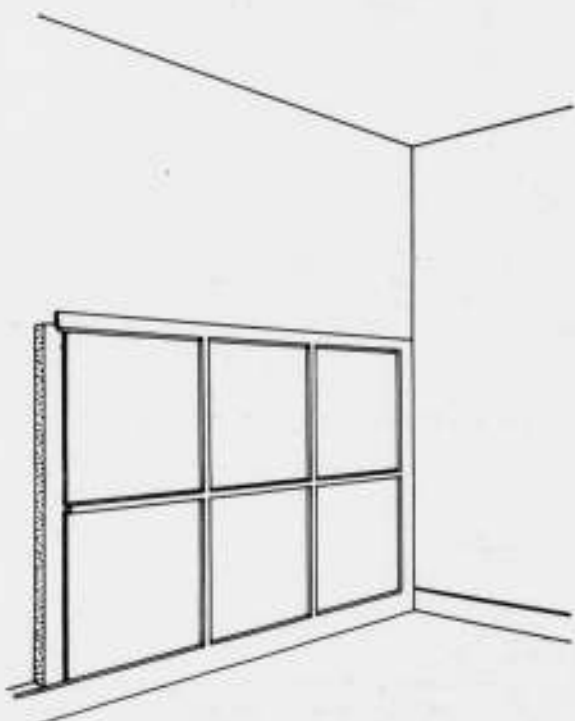

FIG. 63. ELECTRISCH VERWARMD MUURPANEEL.

Warmte-accumulatie is hier te lande echter weinig gebruikelijk voor lokaalverwarming in tegenstelling met koudere streken, bv. met Duitsland, waar van oudsher de „Kachelofen" slechts enkele uren per dag gestookt pleegt te worden en daarbij voldoende warmte opzammelt voor het overige van den dag. Aan de regelbaarheid van convectieverwarming behoeven niet zulke hoge eischen gesteld te worden als aan die van stralingsverwarming doordat de werking langzamer en geleidelijker is. In dit opzicht voldoen de elektrische convectietoestellen aan alle normale eischen. De bediening is derhalve eenvoudiger.

4. **Electrische wandverwarming** komt in allerlei uitvoeringsvormen voor, waarbij men zich dan het begrip wand zoo ruim mogelijk moet denken, dus als omsluitingswand, d.w.z. als staande wand, als zoldering en als vloer. De voornaamste hiervan zal ik in het kort vermelden.

Zoo maakt men gebruik van groote vlakken (platen), welke door den electrischen stroom tot matige temperatuur (ca. 40 à 50° C., d.i. 100 à 120° F.) verwarmd worden. Men kan ze als losse, verplaatsbare schermen (fig. 62) gebruiken, dan wel als platen vast in of tegen muren (fig. 63), zoldering of vloer aanbrengen. Door de diffuse straling, de lage temperatuur en de

grote afmetingen van het stralend oppervlak is de werking milder en gelijkmatiger dan die van straalkachels met gloeiende elementen. Echter staat daar tegenover, dat het in werking komen aanmerkelijk langer duurt, terwijl voor een krachtige verwarming zeer groote oppervlakken noodig zijn en deugdelijke warmte-isolatie van de achtervlakken niet achterwege mag blijven, opdat zij naar de muurzijde zoo weinig mogelijk warmte verliezen. Daartoe brengt men warmte-isoleerend materiaal (bijv. één van de vele soorten isoleerende bouwplaten) aan, dan wel maakt men de achterzijde glanzend door beplaking met aluminium-folie, en stelt de plaat op enkele centimeters afstand voor den op gelijke wijze reflecteerend gemaakten muur. Opgemerkt zij, dat studie en ervaring nog dienen te leeren, hoever men practisch met dergelijke maatregelen moet gaan.

Wandverwarming eischt echter geen plaatsruimte in het vertrek, kan geheel onzichtbaar gemaakt worden en wekt weinig of geen tocht op.

Muurpaneelen geven in horizontale en verticale richting geen gelijkmatige warmteverdeling, terwijl bij lage plaatsing (bijv. onder de ramen) veelal afscherming door meubels plaats vindt. Om deze redenen geeft men in het algemeen aan plafondverwarming, zij het door platen of door in de plafondconstructie weggewerkte verwarmingskabel (fig. 64) de voorkeur, welke een groot deel van de zoldering moet bedekken, wil zij in een volledige lokaalverwarming voorzien. De vertrekhoogte mag evenwel niet te gering zijn, en men dient in ieder geval de stralingsdichtheid in verband daarmede te kiezen. In tegenstelling met de muurpaneelen, waarbij ook nog verwarming door convectie een rol speelt, is bij plafondverwarming, althans primair, uitsluitend stralingswarmte werkzaam (zie hoofdstuk I, blz. 369 Jrg. 1934). De door contact verwarmde lucht blijft onder de zoldering in een rustige laag hangen, waaruit tevens volgt, dat de zoldering en de bovenste strook van de staande wanden luchtdicht moeten zijn, zoodat ventilatieopeningen niet tot vlak onder het plafond mogen reiken, wil de warme luchtlaag intact blijven.

Doordat plafondverwarming alle voorwerpen en ook de wanden en vloer van het vertrek bestraalt, treden convectieluchtstromen alleen nabij de ramen en den vloer op, hoewel zwakker dan bij convectieverwarming.

Voor smalle hoge ruimten is plafondverwarming minder economisch, omdat dan de muren in verhouding te veel stralingswarmte absorbeeren. Om deze reden verdient het isoleeren, en zoo mogelijk reflecteerend maken van de wanden, bijzondere aandacht bij deze verwarmingswijze.

Het effect van plafondverwarming is nabij de wanden (ramen bijv.) niet gelijkmatig tengevolge van de warmteafstraling van den occupant naar het koude raam. Doelmatig zijn in dit verband verwarmingspaneelen onder de ramen of een extra straalkachel boven het raam. Onder tafelvlakken zal door de afscherming van de plafondstraling steeds een iets minder gunstige warmtetoestand heerschen.

Tenslotte zij vermeld dat ook electrisch verwarmde vloeren toepassing vinden. Behalve de bekende kleine vloermatjes bestaan er geen (dunne) electrisch verwarmde vloerbedekkingen, welke aan praktische eischen voldoen, zoodat men genoodzaakt is tot een betrekkelijk massieve constructie over te gaan (fig. 65), waardoor de warmte-accumulatie op den koop toe genomen moet worden. Hoewel hierdoor het gebruik van billijken nachtstroom mogelijk wordt, is regeling van de warmteafgifte van den vloer practisch niet anders mogelijk dan door regeling van den (nacht)stroomtoevoer, hetgeen dus een voorspellende instelling eischt, terwijl aanpassing aan plotseling intredende weersveranderingen (bijv. zonsbeschijsning) bijzondere moeilijkheden geeft.

Voor wat betreft de gelijkmatigheid van de verwarming in

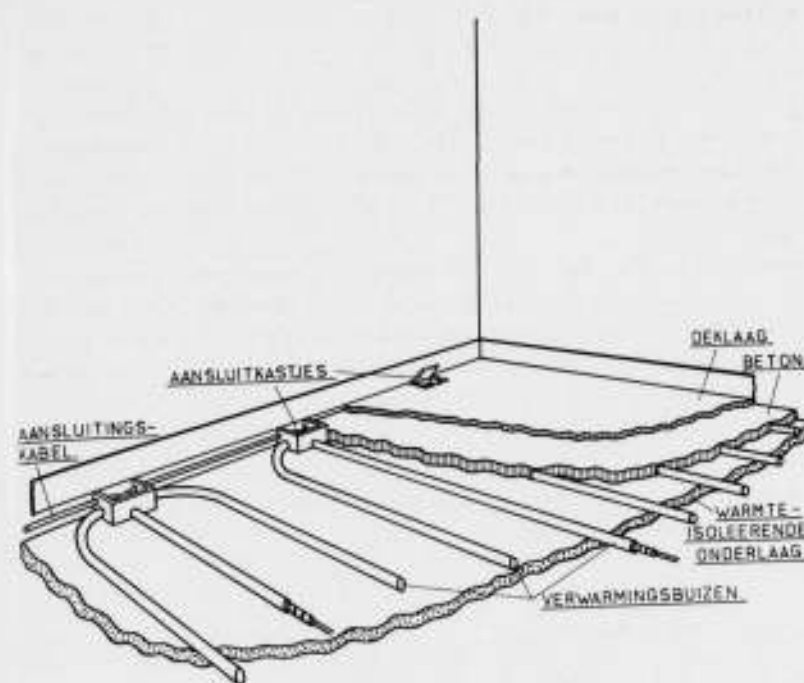

FIG. 65. ELECTRISCH VERWARMD VLOER.

ruimtelijken zin, zoo voldoet vloerverwarming in dit opzicht aan zeer hoge eischen, voor welke laatste ik overigens naar mijn algemeene behandeling van de vloerverwarming in het eerste hoofdstuk, blz. 369 Jrg. 1934, verwijs.

Dat bij alle hier vermelde toepassingen oordeelkundig thermische uitvoering van den bouw van groot belang is, o.a. in verband met de thermische traagheid van het geheele systeem, behoeft wel geen nader betoog en ik meen ook hiervoor te kunnen volstaan met te verwijzen naar het desbetreffende gedeelte in het eerste hoofdstuk.

(Wordt vervolgd.)

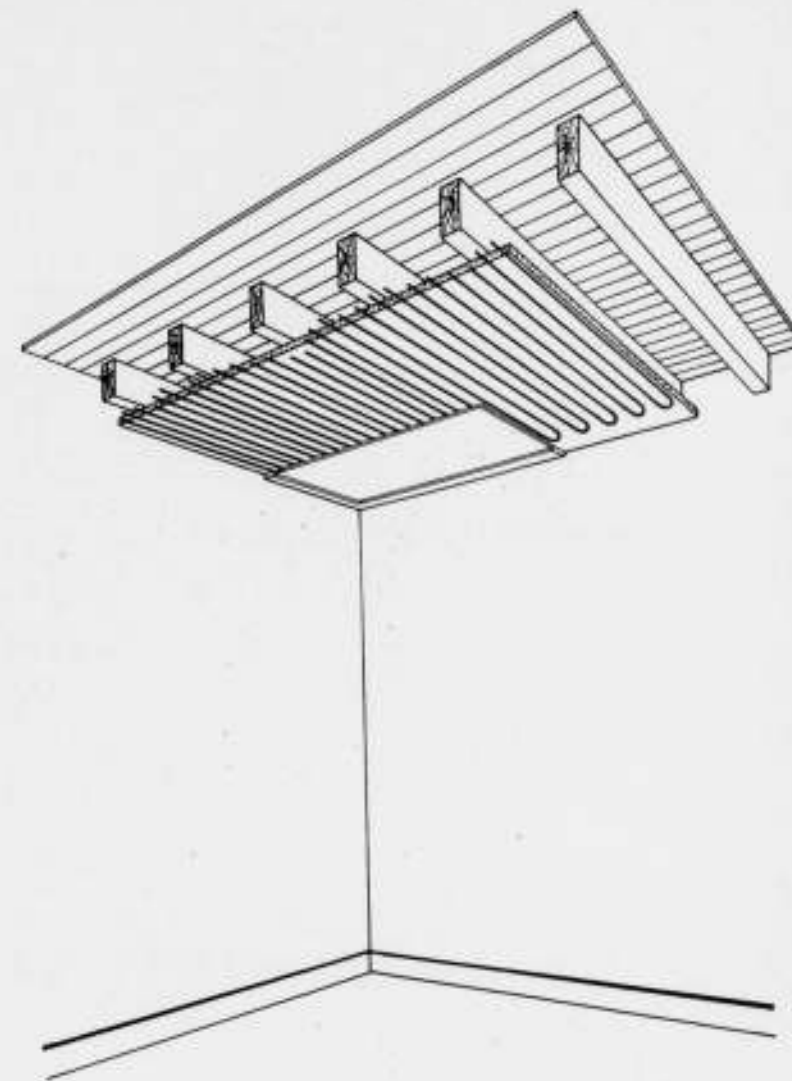

FIG. 64. ELECTRISCH VERWARMD PLAFOND PANEEL.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

ARKITEKTEN. (Finland) December 1934.

Dit nummer begint met het rapport over beroepsbescherming voor den architect, waarop Ir. G. Friedhoff in een der vorige nummers van ons blad de aandacht heeft gevestigd.

Een merkwaardig geval is het „Landskapsarkiv" te Viborg; een groot archiefgebouw in een hooggelegen parkaanleg, dat werd opgetrokken op de funderingen van een onvoltooid Russische kerk. (arch. Uno Uilberg).

Van den zelfden architect bevat dit nummer voorts een fraaie en stemmingsvolle dorpskerk, en eenige verbouwingen van openbare gebouwen te Viborg.

ARKITEKTEN. (Finland) Januari 1935.

Naar aanleiding van de „Kalevata"-herdenking geeft dit nummer een aantal kleine reproducties van opmetingsteekeningen naar oude houten landelijke bouwwerkjes: kerken en boerderijen.

Een woningblok te Helsingfors (arch. Martti Välikangas), met 1-, 2- en 3-kamerwoningen, evenwel van alle moderne sanitaire gemakken voorzien, geeft wel een duidelijken kijk op de normen voor minimale woonruimte in de Noordelijke landen, welke aanmerkelijk lager zijn dan de onze.

Het nummer bevat voorts een verhandeling over akoustiek naar aanleiding van het onlangs voltooide gebouw voor den Finschen radio-omroep, over een aanleg van radiocentrales, en over de nieuwe Finsche liftvoorschriften.

ARKITEKTEN. (Denemarken). Januari-Februari 1935.

Een dubbel nummer, geheel gewijd aan het door den Kopenhaagschen Stadsarchitect Poul Holsboe gebouwde veemarkt-abattoir-complex. Een reusachtig complex, dat de geheele vleeschvoorziening en -bewerking van de hoofdstad omvat, met inbegrip van de bereiding van vleeschconserven. De naam: „Kødby", hetgeen letterlijk vertaald zooveel als „vleeschstad" betekent, is waarlijk niet ten onrechte aan dit complex gehecht. Een, niet te onterecht, is de samengesteldheid, uiterst klaar en overzichtelijk geheel, van een zeer simpele, maar klare architectuur, grootendeels in beton. Merkwaardig is de levendige, vrije, maar gansch niet onbetreftelijke wijze, waarop men overal reclame-opchriften heeft aangebracht.

BYGGMASTAREN. Januari 1935.

Dit nummer is grootendeels gewijd aan een beschrijving van het torenhuis van de Philadelphia Saving Fund te Philadelphia (arch. Howe & Lescaze). Merkwaardig en geslaagd voorbeeld van het doordringen van moderne bouwopvattingen in Amerika. Een tweetal prijsvraagontwerpen (architecten N. E. Eriksson en S. I. Lind) voor een kantoor- en winkelpand te Göteborg.

THE ARCHITECTS' JOURNAL van 7 Maart 1935.

London County Council Housing: Het voorstel den particulieren architect een aandeel te geven in de belangrijke taak van de woningvoorziening door de L.C.C. op aanbeveling van zijn Housing and Public Health Committee wordt met zekere reserve vermeld, in zooverre het als een proef voorgesteld is. Niettemin wordt het als een bepaalde stap vooruit gezien, waarmede de Council geluk gewenscht kan worden en waardoor de architecten een ruimere werkgelegenheid krijgen. De hulp van de particuliere architecten wordt gevraagd in de moeilijke omstandigheden om het werk te ondersteunen van het Architects Department of the L.C.C. en niet om het te vervangen; omdat dit departement onder hoogen druk werkt, ook in verband met ander werk wat onder handen is. De keuze van de architecten en de vaststelling van het honorarium en wat er verder aan vast zit, moet nog geregeld worden.

Verder bevat dit nummer de verandering van North Gate Hall Oxford, architecten Sir John Burnet Tait and Lorne.

„Kingsley Green", Sussex, een huis van de architecten Minoprio en Spencely. Tot slot Housing Supplement No. 8.

Een Zweedsch systeem van houten huisjes, gebouwd door de bewoners zelf. Een experiment ondernomen door Stadsbesturen in Zweden om te voorzien in kleine landelijke woningen aan de buitenkanten van de groote steden, op het tuinstad principe gebaseerd. Deze huisjes zijn ontworpen voor een systeem van op de fabriek gereed gemaakte deelen, waarvan is gebleken, dat in een land als Zweden de gemiddelde werkman voldoende ervaring heeft van houtbehandeling, om deze woningen in elkaar te kunnen zetten.

CATALOGUS VOOR DE BOUWWERELD 1935.

Vrijwel alles wat een architect of ingenieur bij de uitoefening van zijn beroep nodig heeft en dat tot de inventaria van zijn bureau behoort, laat zich behoorlijk en zonder al te grote arbeid ordenen.

Alleen de gegevens over de in de handel zijnde materialen en artikelen maken hierop een uitzondering en bieden een hardnekkige tegenstand aan elke poging om deze op zodanige wijze te organiseren dat, zonder veel ergernis verwekkende omslachtigheid, datgene wat men weten wil, te vinden is.

De oorzaak is gelegen in de wijze waarop deze gegevens verstrekt worden, n.l. in de vorm van reclame.

Want de reclame is het in de eerste plaats te doen om de begeerte op te wekken een bepaald materiaal of artikel toe te passen. De reclame bekomert zich echter niet om de slachtoffers bij wie haar dat gelukt is. We ontvangen dan ook dikwijls reclames waar vrijwel niets anders op staat dan de fantastische naam van artikel of materiaal plus een serie verleidelijke eigenschappen. Verder hebben die reclames natuurlijk de meest uiteenlopende afmetingen, vormen en bewerkingen, vanaf het gestencilde papertje tot de luxe uitgaven in prachtband. Stapelen of naast elkaar zetten wordt hierdoor een wanhoop. Reclame annonceert dikwijls meerdere materialen van zeer uiteenlopende aard. Dit maakt indeling in rubrieken onmogelijk.

De gebruikelijke manier van stapeltjes of pakjes in kast of lade, in groepen naar de aard van het gebruik, zal dan ook wel nooit iemand bevredigd,

maar velen wel ergernis bezorgd hebben, vooral wanneer na lang zoeken de gevonden reclame niet veel meer dan de naam van het materiaal vermeldt.

Alleen de uitgave van een werk waarin, met weglating van alle reclame, de zakelijke gegevens betreffende de in de handel zijnde materialen en artikelen op overzichtelijke wijze verzameld zijn, kan aan alle misère een einde maken.

Het verschijnen van de Catalogus voor de Bouwwereld valt dan ook zeer toe te juichen en deze zal, naarmate hij vollediger wordt, inderdaad „in een reeds lang gevoelde behoefte voorzien”.

Deze eerste uitgave voor 1935 is goed verzorgd en toont, in de samenstelling en verwerking van de gegevens, dat de samenstellers een juist inzicht hebben in karakter en doel van een zodanig werk. Willen we echter onze hele collectie reclame paperassen, zoals we die nu nog bezitten, op kunnen ruimen dan zal zo spoedig mogelijk naar grote volledigheid van deze catalogus gestreefd moeten worden, waarbij nog scherper alle reclame moet worden geweerd. Er zijn nu nog vrij veel, voor de zakelijke gegevens, onnodige plaatjes in aangebracht.

Fabrikanten en handelaren zullen hun belang in deze uitgave moeten zien en hun volle medewerking moeten verlenen. Zij worden er door in staat gesteld een scherpe scheiding aan te brengen tussen reclame maken en gegevens verstrekken, hetgeen naar mijn mening hun zowel als ons belang is.

A. E.

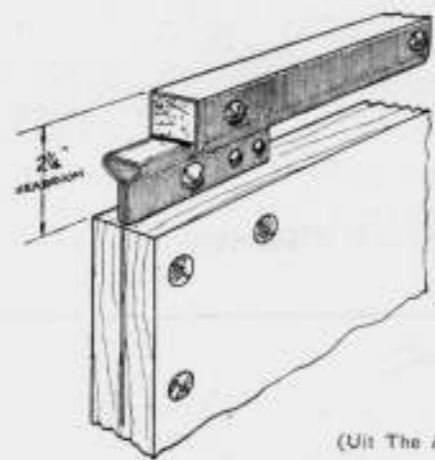
GELUIDLOOZE GELEIDING VOOR SCHUIFDEUREN.

Onder Trade Notes vermeldt F. R. S. Yorke een geluidloze geleiding voor schuifdeuren zonder kogellagers of rollen, verkrijgbaar bij Messrs. George W. King. Deze geleiding is verkrijgbaar in verschillende modellen, zoowel voor enkele als dubbele deuren.

Het type hier afgebeeld is berekend voor deuren tot 120 Eng. Pond in gewicht. De standaard overhead gear voor een enkele deur bestaat in een stalen rails 5 ft 8 in. lang met stalen hanger brackets, twee geleiders en twee deurplaten. De geleiding van onderen vindt plaats door hard houtslips genageld op den vloer of in betere uitvoering door speciale fiber schoenen loopende op koperen geleiding. De prijs hiervan bedraagt per stel voor een deur breed 85 cm compleet met koperen vloerleiding en fiber schoenen £ 1-6s-6d. Om de economie van een dergelijke schuifconstructie te verklaren zeggen de fabrikanten hiervan, dat wat op het eerste gezicht een hooge prijs mag schijnen dit het in werkelijkheid niet is.

Het is verklaarbaar dat de aanschaffingskosten van een schuifdeur eenigermate die van een draaldeur moeten overtreffen, maar in kleine huizen en flats, waar iedere duim ruimte gebruikt moet worden, kan de vloeroppervlakte, noodzakelijk voor het vrij draalen van een deur gevoelig verminderd daar waar schuifdeuren gebruikt worden. De fabrikant komt tot de berekening dat voor een kleine flat met zeven deuren een besparing aan vloeroppervlakte van niet minder dan 42 sq. ft. of wel 400 c. ft. verkregen kon worden, waardoor een besparing in bouwkosten van £ 25 verkregen kan worden, door draaldeuren te vervangen door schuifdeuren.

In het midden latende, dat deze wijze van berekening niet geheel opgaat

(Uit The Architects' Journal).

en zeker niet zonder meer als een voordeel gezien kan worden, omdat bij toch al kleine woningen het nog kleiner maken van de ruimten als een nadeel aangemerkt moet worden, is de verkrijgbaarstelling van een geluidloze schuifconstructie, indien deze werkelijk aan dit doel beantwoordt, op zich zelf reeds van voldoende betekenis om dit te vermelden.

A. P. S.

„PRIX DE ROME" VOOR SCHOONE BOUWKUNST.

Vanwege de Rijksakademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam zullen voor de Nederlandsche „Prix de Rome" voor schoone bouwkunst, dit jaar een examen en vervolgens een wedstrijd (proefkamp en eindkamp) in de schoone bouwkunst worden gehouden, welke op 3 Juni en 2 Juli zullen aanvangen. Hiertoe kunnen worden toegelaten Nederlanders die op 1 Juli 1935 niet jonger dan 20 en niet ouder dan 30 jaar zijn. Uitgereikt kunnen worden een prijs en een accessit, bestaande uit een gouden en een zilveren erepenning. Wie den gouden erepenning wordt waardig gekeurd en blijk heeft gegeven van groot talent en buitengewonen aanleg, kan gedurende drie achtereenvolgende jaren worden begunstigd met een jaargeld.

Gegadigden dienen zich uiterlijk op 6 Mei 1935 schriftelijk, met overlegging van een uittreksel uit de geboorteregisters van den burgerlijken stand, op te geven bij den waarnemend hoogleeraar-directeur der Rijksakademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam, die desgewenscht nadere inlichtingen verstrekt.

(de C.)

TENTOONSTELLING ONTWERPEN MONUMENT VOOR H.M. DE KONINGIN-MOEDER.

De tentoonstelling van de ingekomen ontwerpen wordt gehouden in de Ridderzaal op het Binnenhof te 's-Gravenhage en blijft geopend t/m. 30 April a.s.

180

DE SLOOPER.

Ik kan er niet mee doorgaan! Die meneer heeft voor dat raam gezeten sinds ik 'n kleine jongen was. — (Bystander).

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN
No. 15 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 27 APRIL 1935 No. 17
 DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

A. ET A. Het administratie-adres van het Genootschap Architectura et Amicitia is vanaf heden: Slaakstraat No. 9. 3^e Amsterdam Z. Tel. 27707.

B.N.A. Sinds de laatste opgave zijn lid van den B. N. A. geworden de Heeren:
 A. V. J. M. Meylink, Marggraffstraat 16, Vught N.Br.
 E. E. Strasser, Haviklaan 41, 's-Gravenhage.

PAVILJOEN VOOR DE ACTION CATHOLIQUE

langen vijver, die met cascades trapsgewijze oploopt. Des avonds is alles wat overdag water is, verlicht. Trouwens 's avonds is het natuurlijk ook water. De verlichtingsinstallatie is de dierstrijd op dit gebied.

Aan het eind van de middenas, die terweerszijden levendig omzoomd is met paviljoens, komen we aan de groote paleizen, rond een kolossalen vijver geprojecteerd. In de as ligt het Grand Palais, links het paviljoen voor Oude Kunst en rechts de Feestzaal. Dit zijn blijvende gebouwen, naar ik vernam voor de te stichten Jaarbeurs, en daarom voor gezamenlijke rekening van de stad Brussel en het Tentoonstellingsbestuur gebouwd. Intusschen is de ligging van deze gebouwen niet bepaald centraal

OUD BRUSSEL
182

(Foto: Epi-Devalder)

PAVILJOEN VAN DENEMARKE

voor een Jaarbeurs, want het tentoonstellingsterrein ligt even ten N.W. van het bekende Park van Laeken. Van de gelegenheid van de tentoonstelling wordt inmiddels gebruik gemaakt om dit terrein met enkele nieuw aangelegde moderne wegen met de binnenstad te verbinden.

Het hierbijgaande kaartje geeft een idee van de indeeling van de Tentoonstelling, maar zij is hier en daar gewijzigd, wat misschien wel verstandig was. Het is ontegenzeggelijk een fraai terrein, sterk hellend en met den top ongeveer 50 m boven de binnenstad van Brussel.

Ons Hollandsche paviljoen, heeft geen slechte ligging, gezien het feit, dat we nogal laat tot deelname besloten. Het ligt in de

HOOFDGEBOUW

PAVILJOEN VOOR LEERBEWERKING

(Foto: Epi-Devalder)

PAVILJOEN VOOR VOEDING

(Foto: Epi-Devalder)

PAVILJOEN VAN DE GASINDUSTRIE

(Foto: Epi-Devalder)

PAVILJOEN VOOR DE TEXTIEL

(Foto: Epi-Devalder)

(Foto: Epi-Devalder) PAVILJOEN VOOR WETENSCHAPPEN, LETT. EN K.

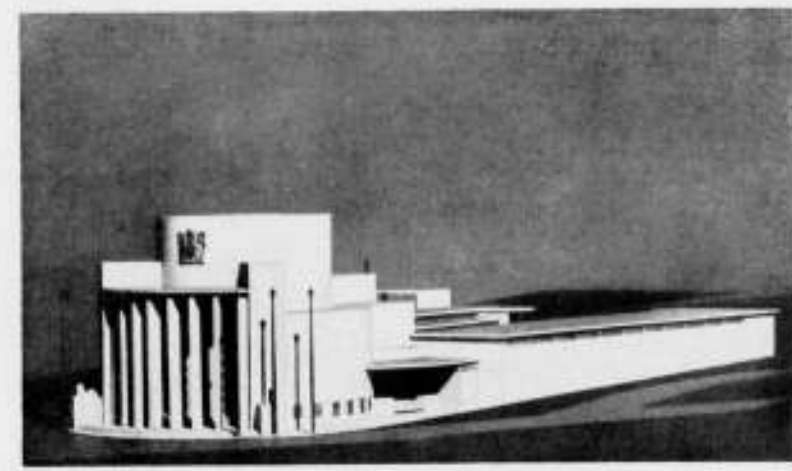
(Foto: Epi-Devalder)

PAVILJOEN VAN POLEN

(Foto: Epi-Devalder)

PAVILJOEN VAN FRANKRIJK EN DE STAD PARIJS

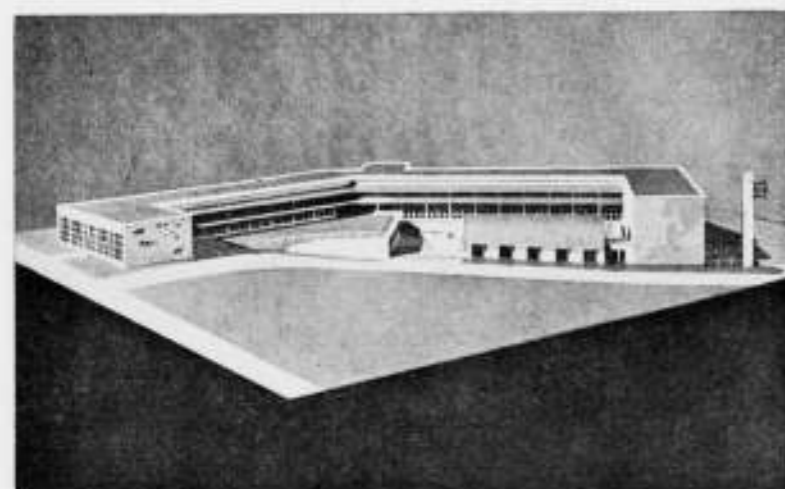

PAVILJOEN VAN ENGELAND
183

PAVILJOEN VAN NOORWEGEN

(Foto: F. Epi-Devalder)

PAVILJOEN VAN DENEMARKE

W. M. DUDOK. GOLD MEDALLIST.

Op Donderdag 18 April j.l. is te Londen in het Gebouw van het Royal Institute of British Architects de Gouden Medaille, op voorstel van het Royal Institute door den Koning aan W. M. Dudok verleend, in een plechtige zitting uitgereikt. Deze gebeurtenis heeft door de belangrijke redevoeringen door den President van het Institute Sir Giles Gilbert Scott en den Heer Dudok gehouden, een bijzondere betekenis verkregen.

HET XIIIe INTERNATIONALE ARCHITECTEN CONGRES TE ROME.

Het XIIIe Internationale Architecten Congres zal dit jaar gehouden worden te Rome, en wel van 22—28 September. Het wordt georganiseerd door het Nationale Fascistische Syndicaat van Architecten, wiens uitnodiging daartoe door het Comité Permanent des Architects aangenomen is.

De plechtige opening zal plaats hebben op het Kapitoel; de zittingen zullen worden gehouden in de Hoogeschool voor Bouwkunst, Valle Giulia.

Er zullen excursies gehouden worden naar Littoria en Sabaudia, en andere Italiaansche steden.

De congressisten genieten reducties op de sporen.

De te behandelen onderwerpen zijn:

1°. Nieuwe materialen, hun invloed op het ontwerp en de constructie en de verkregen resultaten bij hun gebruik.

2°. De kennis, die nuttig is voor architecten voor de bestudeering van openbare bouwwerken en stedenbouwkundige plannen.

184

as van de Avenue des Athlètes, en als deze dus niet te vermoed zijn, kunnen zij na hun lichaam, hun geest nog verkwikken aan ons paviljoen. De Belgen noemen het „un exemplaire séduisant des tendances modernistes des architectes néerlandais”. Het Nederlandsche Paviljoen behoort tot de weinige paviljoens, die niet gemaakt zijn uit stuc. Het bestaat uit een ijzerconstructie, bekleed met dempo-platen. We komen natuurlijk op het paviljoen van Ir. D. Roosenburg — „den jeugdigen bouwmeester”, zooals een der groote bladen ten genoegen van heel de generatie rond de 50 dezer dagen schreef — uitvoerig terug. Van af de snijding van de Avenue Gros Tilleul met de hoofdboulevard gezien, staat een paviljoen met een pompeuse bebouwing ons paviljoen wat in den weg. Maar men moet wat verdraagzaam zijn.

In de Avenue Coloniale ziet men zoo iets als de Spaansche trap te Rome. Hier resideert Philips en komt natuurlijk niet met een halfWatt-lampje voor den dag. Dat zal een feest geven.

Van enkele paviljoens geven wij hierbij een schetsje.

Binnenkort hopen wij met foto's te komen.

In een volgend nummer zullen we nog enkele mededeelingen doen over de constructie van het hoofdgebouw.

Uit het staattie onder het kaartje blijkt, wat er allemaal te zien zal zijn en te beleven.

De hoofdentree bevindt zich aan de Place St. Lambert.

Rechts daarvan bevindt zich Oud-Brussel.

Men verzuime niet deze vertooning te bezoeken. Hulde aan de architecten Blockx en De Lange, die met ongeëvenaarden flair Gothiek, Renaissance en Barock aan elkaar hebben gebreid tot een charmant geheel. Geloof maar dat het hier op de warme zomeravonden plezierig zal zijn. De gilde viert!

De tentoonstelling van Oude Kunst belooft zeer bijzonder te worden. De hoofdfiguur zal Rogier van der Weyden zijn, die zich 500 jaar geleden te Brussel vestigde, rond wiens werk dat van Van der Goes, Bouts, Colyn, d'Orley Bruegel, uit alle musea der wereld en uit de beroemdste particuliere verzamelingen wordt geschaard.

J. P. M.

terwijl de tentoonstelling van het werk van den Heer Dudok zeer de aandacht heeft getrokken.

Wij wenschen den Heer Dudok, die in zijn antwoord op de voorzittersrede zijn onderscheiding mede beschouwde als een waardeering van de Engelschen voor de bouwkunst der jongeren in Nederland in haar geheel, hartelijk geluk.

opdat zij met vrucht kunnen medewerken aan de totstandkoming van deze plannen, die te samen bijdragen aan de algemeene stedenbouwkundige schoonheid.

3°. De middelen, die de architecten kunnen gebruiken om aan het publiek en de Overheid duidelijk het voordeel kenbaar te maken zich tot hen te wenden, zonder allereerst overbodige tusschenpersonen te raadplegen.

4°. De normalisatie in volkswoningbouw.

5°. Ondergrondse constructies.

6°. Bescherming van het auteursrecht van de architecten op hun ontwerpen en het recht van de architecten om de uitvoering ervan te leiden.

7°. Prijsvragen voor bouwwerken van een openbaar karakter. De rapporten, op deze thema's betrekking hebbende, worden ingewacht uiterlijk 15 Juli 1935.

Binnenkort volgt het uitvoerige programma.

Foto A. Peperkamp-Haarlem.

SEINHUIS TE HAARLEM, ARCHITECT IR. H. G. J. SCHELLING B.N.A.

Bouwdirectie: N.V. Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

Bouwplaats: Haarlem, nabij onderdoorgang Kinderhuis-Singel, op emplacement, ten Westen van het Station, tegen het talud.

Indeeling: Op straathoogte (ongeveer 3.50 m onder bovenkant spoorstaaf): centrale verwarming, brandstoffen-berging.

Op spoorstaafhoogte (0): kabelruimte.

Op wagen-hoogte (1.20+): contactruimte onder het seintoelel, gang met W.C., en werkruimte met werkbank.

Op 3.92+: seinkamer, waarin 2 vaste kasten.

Intoestel aan drie zijden door ramen omgeven.

Voor deze ramen een 50 cm breed bordes voor schoonmaken.

De ruimen. Toegang tot bordes door een der taatsramen.

De ruimte opent met dubbele deurtjes naar den spoorweg.

De contactruimte daarboven eveneens; van af spoorwagen kan

De machine op gelijk niveau worden binnengebracht.

De trappen en bordessen geheel buiten het gebouw; vanaf eerste

bordes toegang tot contactruimte, vanaf tweede bordes tot seinkamer. Beide toegangen aan de van den spoorweg afgekeerde zijde.

Bebouwd opp.: 36 m².

Ombouwde ruimte: 418 m².

Bouwkosten: / 11.950.—.

Beschrijving van materialen en constructie details.

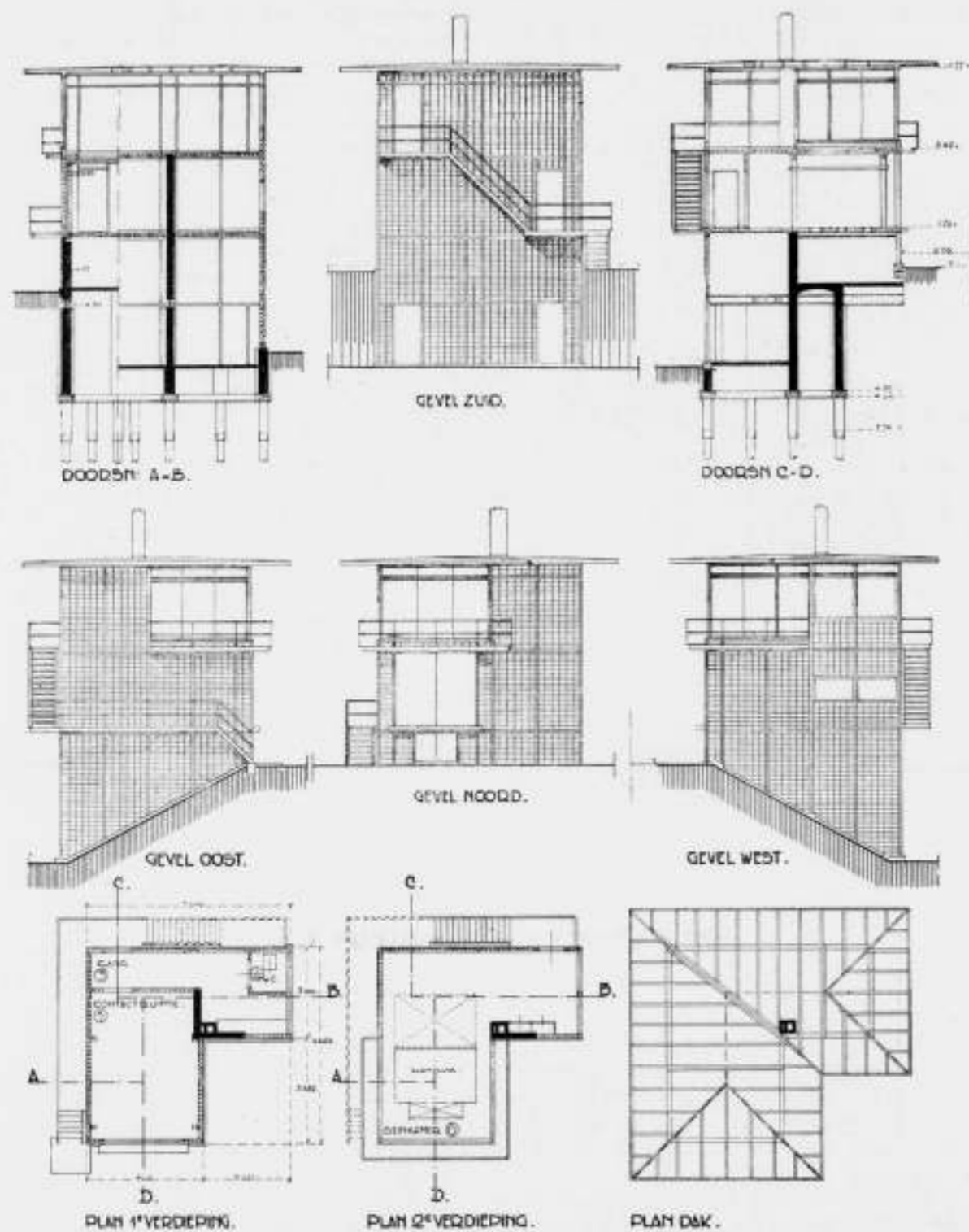
Fundering: Dennen heipalen, waarop betonnen opzetters van 1.50 m; gewapend betonnen koppelbalken, waarop staalskelet, voorzoover het gebouw boven den grond komt. Daaronder metselwerk.

Buitenwanden: Aerocrete gasbeton, dik 12.5 cm, aan de binnenzijde bepleisterd, aan de buitenzijde bekleed met dubbel hardgebakken grijs verglaasde splijtsteen, dik 1.5 cm, werkend 12 x 24 cm. (Porceleyne Fles).

Deze bekleding aangebracht in sterke mortel.

Plaksteen werkt gelijk met voorkant stijlen en regels.

185

PLAN, GEVELS EN DOORSNEDE VAN HET SEINHUIS TE HAARLEM SCHAAL 1 A 200
ARCHITECT Ir. H. G. J. SCHELLING B.N.A.

Staalskelet: Stijlen I 16 op afstanden van ongeveer 1.50 m, geregeld naar plaksteenafmetingen. Hoekstijlen van hoekijzer No. 7.5, overeenkomend met voetbreedte van I 16 (74). Horizontale regels [16 met flenzen naar beneden gericht. Deze regels op de verschillende vloerhoogten.

Geheele ijzerconstructie electrisch gelascht.

Vloeren: IJzeren balken, waartusschen vloeren van gewapend beton.

Bedekking: Tile-tex in zwart-wit gevlamde tegels van 30 x 30 cm, geplakt op den vlak afgewerkten betonvloer. Plinten van hetzelfde materiaal.

Kap: Voor zonwering aan alle zijden 1.40 m overstek. Houtconstructie. Bebording met celotex bekleed ter bescherming tegen zonnewarmte. Geen goten.

Dakbedekking: Cubile, d.i. een bedekking van met dun koper omgeven leien van asphaltvilt. Leien in enkele dekking met asphalt van hoog smeltpunt op laag teervrij dakvilt geplakt. Bedekking over het boord doorgetrokken, waardoor op

deze sterk blootgestelde plaats geen schilderwerk behoeft te worden onderhouden.

Ramen: Stalen ramen, geklemd op het ijzerwerk. Vaste ramen 36 mm, beweegbare 42 mm zwaar. Eiken glaslatten. Buitenbeglazing.

Deuren: Stalen deuren, aan beide zijden van vlak plaatijzer voorzien. Plaatwerk 3 mm. Randen gootijzer No. 4. Grote deuren hebben (inwendig) kruisverstijving, kleine deuren 2 horizontale verstijvingen van zelfde profiel.

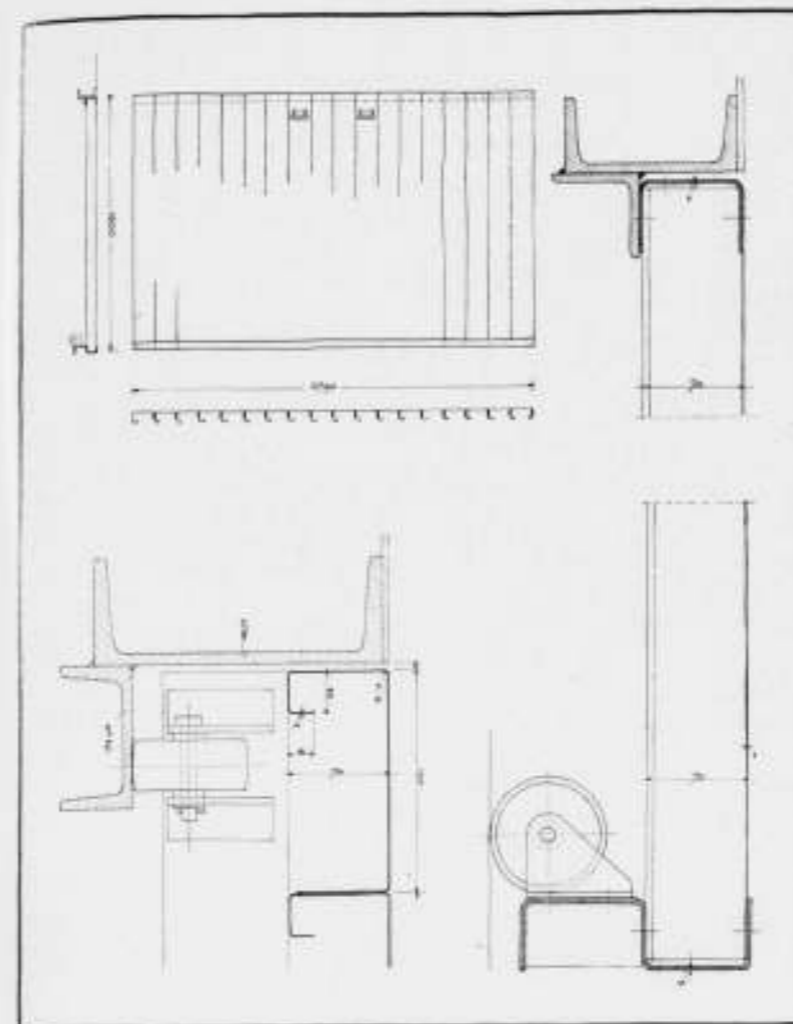
Schilderwerk: Drie lagen Faktorverf. Kleuren: bruin en zwart.

Glas: Eerste soort spiegelglas 8 mm.

Bordessen en trap treden: Gegalvaniseerde ijzeren roosters met vierkante mazen.

Inrichting:

In de seinkamer komt een bedieningstoestel van zeer moderne constructie (tweede uitvoering in Nederland). Hierbij is in de

LUIKCONSTRUCTIE IN HET SEINHUIS TE HAARLEM

HET RAPPORT-VAN DER STEUR, C.S.

Geachte Redactie,

Gaarne zag ik de volgende opmerkingen naar aanleiding van het Rapport, uitgebracht door de Commissie, gevormd door de heren Prof. Ir. J. A. G. van der Steur c.s. in Uw blad opgenomen.

Evenals in de laatste jaren reeds meerdere malen van een bepaalde zijde is geschied, wordt ook in dit Rapport betoogd, dat de opleiding voor a.s. bouw-, weg- en waterbouwkundigen aan de M.T.-Scholen in ons land, zoals deze door de Commissie-Hofstede is vastgesteld, te theoretisch is, hetgeen dan in het bijzonder tot uitdrukking zou komen door het daarin opgenomen onderwijs in de beginselen der Hogere Wiskunde en een (te ver doorgevoerde) behandeling van statisch onbepaalde vraagstukken.

Het Rapport bestaat echter grotendeels uit beweringen, die geuit worden op een wijze, alsof zij als axioma's zijn te beschouwen en de Commissie blijft dan ook in dezelfde lijn door alle bewijsvoering van haar stellingen achterwege te laten. Omdat velen het met de meningen der Commissie niet eens zullen zijn, had een motivering van de krasse uitingen, die hier en daar als beschuldigingen aandoen, zeker niet achterwege mogen blijven.

Men valt het op, dat het Rapport weinig positiefs biedt en alleen het leerplan-Hofstede bestrijdt zonder scherp omlind te geven, bijv. aan de hand van een lesurenstelsel, hoe de Commissie zich dit leerplan dan wél gedacht had.

Het Rapport vermeldt dat vóór de invoering van het leerplan-Hofstede het totaal aantal wekelijkse lesuren van de M.T.S. te Utrecht 36 was, terwijl dit thans 42 zal worden. De Commissie heeft hier echter vergeten mede te delen, dat het aan de

seinkamer alleen een lage bedieningstafel geplaatst met horizontaal bovenvlak, voorzien van stelknoppen. In de onder de seinkamer gelegen contactruimte is het geheele elektrische gedeelte van het toestel ondergebracht (ascontacten, magneten, weerstanden, relais, eindknoppen). De linealen, die in normale gevallen boven den vloer van de seinkamer in het toestel zijn gebouwd, en het mechanisch verband vormen tusschen de verschillende stelknoppen, liggen bij deze constructie onder den vloer van de seinkamer.

Om dit gedeelte van het toestel goed en snel bereikbaar te kunnen maken, werd de eisch gesteld, een vloergedeelte vóór het toestel, ter grootte van 1.80 x 2.70 m, gemakkelijk wegneembaar te maken.

De daarvoor tenslotte gekozen constructie bestaat uit een aluminium luik, aan de eene lange zijde opgelegd, en aan de beide korte zijden van rollen voorzien, die over een geleiding kunnen loopen. Eén man kan het luik, aan de lange zijde die van 2 handgrepen is voorzien, gemakkelijk optillen. Het geheele luik weegt slechts 42 kg bij een oppervlakte van 5 m². De constructiehoogte was door het gegeven toestel tot 70 mm beperkt.

Het luik is gemaakt van Anticorodal A en bestaat uit mannetje aan mannetje naast elkaar liggende, onderling geklonken balkjes van omgezette aluminiumplaat dik 1 mm, elk ter lengte van 1.80 m. Aan de lange zijden zijn zwaardere, eveneens van omgezette plaat (2 en 3 mm) gevormde eindbalken aanwezig. De constructie blijkt uit bijgevoegde schetsteekening. Het luik wordt in de praktijk door een 10 mm dikke doorgaande triplexplaat bedekt.

Deze constructie is het denkbeeld van de N.V. Hollandsche Constructiewerkplaatsen te Leiden.

Ir. H. G. J. SCHELLING, B.N.A.

M.T.S. te Utrecht bij het oude leerplan gebruikelijk was, dat tekeningen thuis werden vervaardigd, terwijl het leerplan-Hofstede dit (m.i. terecht, omdat dit gemakkelijk tot misbruiken leidt) verbiedt. Dit belangrijke feit, waardoor de genoemde getallen alle betekenis verliezen, had de Commissie zeer zeker bekend kunnen en moeten zijn. Aan de ook door de Commissie genoemde M.T.S. te Groningen bedroeg het aantal wekelijkse lesuren, vóór invoering van het nieuwe leerplan, 40. Verder treffen we in het Rapport enige opmerkelijke tegenstrijdigheden aan. Terwijl de Commissie enerzijds betoogt, dat door vermindering van het aantal lesuren in de z.g. exacte vakken meer tijd beschikbaar zou komen „voor de eigenlijke vakstudie” en hierdoor ook aan „algemeene vakken”, als „Nederlandsch” iets meer tijd zou kunnen worden besteed”, wordt anderzijds de suggestie opgeroepen, dat deze vermindering van lesuren den leerlingen meer gelegenheid zal geven „tot de zoo gewenschte eigen studie, intellectuele en lichamelijke ontwikkeling”. Dan beweert het Rapport eerst, dat de opleiding moet gericht zijn op de eisen, door de praktijk gesteld, maar als de Commissie constateert, dat vele werkgevers vragen om middelbare technici, die b.v. volledig op de hoogte zijn van statistische berekeningen en gewapend beton-constructies, dan zijn het volgens haar „de werkgevers, die iets onredelijks vragen”. Het is op deze wijze wel moeilijk aan de verlangens van de Commissie te voldoen.

Wat de Commissie bedoelt met de bewering, dat de opvoering van de theoretische vakken de afgestudeerden, „gedeeltelijk ongeschikt” maakt voor het uitoefenen van hun vak, ontgaat mij ten enenmale.

Hoe is het nu met die „opvoering” gesteld? Wanneer men zich

met de bestudering van mechanica bezig houdt, ontmoet men aanhoudend de voortgezette verdeling en het limitebegrip. Deze zijn niet te omzeilen, aangezien ze tot het wezen van dit vak behoren. Hoe wil men tot de bepaling van een zwaartepunt, statisch moment, traagheidsmoment, spanning enz. komen zonder de genoemde begrippen? En om nu niet telkens weer incidenteel hieraan beschouwingen te behoeven te wijden, verdient het m.i. ten eerste aanbeveling de hiervoor benodigde kennis bijeen te brengen door den leerlingen enig onderwijs te geven in de Hogere Wiskunde. Juist om te voorkomen, dat „parate kennis wordt bijgebracht, waarvan de grondslag tot het begrijpen en het verwerken grootendeels ontbreekt" zijn deze lessen dringend noodzakelijk.

Van de statisch onbepaalde vraagstukken worden alleen balken op meer dan 2 steunpunten en één- of tweezijdig ingeklemde balken besproken. Dit onderwijs is dus, in overeenstemming met de wenschen der Commissie, reeds zeer beperkt. Waar juist bij gewapend-beton-constructies en bij de moderne staal-skeletbouw bij toepassing van smeltlassen vrijwel alles statisch onbepaald is, kan bij het onderwijs op de M.T.S. een vertrouwd-maken met de grondbeginselen van de sterkteberekening van zodanige constructies zeker niet worden gemist.

Dat invloedslijnen voor de a.s. weg- en waterbouwkundigen een zeer belangrijk onderwerp vormen blijkt ten duidelijkste uit de nieuwe Voorschriften voor het Ontwerpen van Stalen Bruggen (V.O.S.B. 1933), die geheel op het gebruik van deze lijnen zijn ingesteld. Dat voor de a.s. bouwkundigen dit onderwerp weinig belangrijk is, kan ondergetekende geheel met de Commissie eens zijn. Ook de „ideële momentenlijn", die bij de tekenoefeningen in het 2e studiejaar wordt vermeld, moet hier m.i. bij vergissing zijn opgenomen.

Aangezien de bouwkundigen, in verband met hun meerdere kunstzinnige neiging en begaafdheid in de regel minder wiskundig zijn aangelegd, is het zeer wel te verdedigen dat, ook indien voor hun opleiding minder kennis van wiskunde en (of) Mechanica zou nodig zijn, toch op het leerplan voor hen evenveel uren in deze vakken zijn uitgetrokken als voor de andere afdelingen.

De Commissie heeft er zich blijkbaar geen rekenschap van gegeven, dat, door het steeds voortschrijden van wetenschap en techniek, ieder volgend geslacht meer kennis dient op te nemen dan het voorgaande, alvorens met verder bouwen te kunnen beginnen.

Toen Melanchton in het begin der 16e eeuw de studenten aan de Hogeschool te Wittenberg dringend uitnodigde toch vooral

zijn college voor Rekenkunde te bezoeken, eraan toevoegende, dat de beginselen dezer wetenschap zeer eenvoudig zijn, en dat „zelfs de deeling met ietwat inspanning en toewijding wel te begrijpen is", zal hij weinig hebben kunnen bevroeden, dat in onze tijd alle kinderen van 7 en 8 met deze bewerking vertrouwd zouden zijn.

Bij het wiskunde-onderwijs op de middelbare scholen hebben, niettegenstaande veel weerstand, de grafische voorstellingen, dat zijn de beginselen van Analytische Meetkunde of Coördinatie-leer, hun intrede gedaan en zullen naar mijn verwachting binnen afzienbare tijd gevolgd worden door de beginselen der Differentiaal- en Integraalrekening.

Zo heeft bij het onderwijs een aanhoudende verschuiving van de wetenschap naar beneden plaats, volgens een natuurwet, waartegen geen verzet mag baten.

Haarlem. (w.g.) Ir. A. P. POTMA. P.S.

Het zou mij aangenaam zijn als bladen, die het Rapport der Commissie-v. d. Steur opnamen, ook bovenstaande bestrijding van de daarin vervatte conclusies wilden opnemen.

(w.g.) P.

NASCHRIFT.

Het M.T. onderwijs behoort zich aan te passen aan de eisen der praktijk en niet omgekeerd. Het is bij alle onderwijs een bekend verschijnsel, dat de leraren hun leerstof trachten op te voeren. Met daartegen de stem uit de praktijk te doen horen, menen wij het algemeen belang te dienen.

Dat er in vakkringen bezwaren zijn tegen de opvoering van het theoretisch onderwijs, is o.a. gebleken uit de enquête, ingesteld door de Betonvereniging, waarbij de overgrote meerderheid der gevraagde deskundigen uit bouw- en waterbouwkundige kringen het onderwijs in Hogere Wiskunde en statisch onbepaalde vraagstukken op M.T. Scholen voor Bouw- en Waterbouwkunde ongewenst achtte. Aldus was b.v. de opinie van 10 van de 11 Hoofdingenieurs van den Provinciaal Waterstaat in Nederland (de 11e zond geen antwoord in).

Wij menen het hierbij te moeten laten; slechts op één onjuistheid in bovenstaand betoog zij de aandacht gevestigd, n.l. de bewering, dat het aan de M.T.S. te Utrecht gebruikelijk was, dat de tekeningen thuis werden vervaardigd. Bij informatie bleek ons, dat dit niet gebruikelijk, maar hoge uitzondering was.

Namens de Commissie,

Prof. Ir. J. A. G. VAN DER STEUR,
Voorzitter.

Ir. G. J. MEYERS, Secretaris.

MIDDELBARE TECHNISCHE SCHOOL VOOR BOUWKUNDE TE AMSTERDAM.

Uit het 5e jaarverslag (over 1934) van de Middelbare Technische School voor Bouwkunde te Amsterdam (Dongestraat 12) nemen wij het volgende over:

Dit jaar zal het onderwijs worden uitgebreid met een 2e afdeling n.l. een voor weg- en waterbouwkunde.

De Gemeenteraad van Amsterdam sprak in zijn vergadering van 4 April 1934 uit, dat de oprichting van deze afdeling noodig is en reeds werd bij Koninklijk Besluit van 27 Juli 1934 nr. 89 goedgekeurd deze afdeling op te richten.

De afdeling weg- en waterbouwkunde zal worden geopend met ingang van September 1935, zoodat in Amsterdam dan gelegenheid zal bestaan voor opleiding zowel tot bouwkundige als voor weg- en waterbouwkundige. Voor talrijke jongelieden, welke tot nu toe buiten de hoofdstad des lands hun opleiding moesten zoeken voor weg- en waterbouwkunde, is dit een verheugende gebeurtenis.

125 leerlingen uitsluitend voor burgerlijke bouwkunde bezoeken de school, waaronder zich één meisje bevindt. Een twintigtal is praktisch werkzaam gedurende het practisch studiejaar, hetwelk tusschen het 2e en het 4e studiejaar is gevoegd. Maandelijks wordt door deze leerlingen een rapport ingeleverd betreffende hun werkzaamheden.

Aan het eindexamen der M.T.S. werd deelgenomen door 42 candidaten (1933 - 34), waarvan 40 (1933 - 25) slaagden. Van deze 65 afgestudeerden waren op 1 Januari 1935 slechts 4 werkloos.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA.

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUYSSEN, REDACTEUR NR 18
A. EIBINK, J.M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR. 4 MEI 1935

WAAR GAAN WIJ HEEN MET ONZE PRIJSVRAGEN?

Het besef, dat het dringend noodzakelijk was zich teweer te stellen tegen misbruiken inzake kunst-prijsvragen, bracht des tijds de belangrijkste kunstenaarsverenigingen ertoe gezamenlijk een permanente prijsvraagcommissie in te stellen, met het doel leiding te geven bij het uitschrijven van prijsvragen en misbruiken op dat gebied te voorkomen en tegen te gaan.

Deze verenigingen waren: De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten, het Genootschap Architectura et Amicitia, de Vereniging Bouwkunst en Vriendschap, de Nederlandsche Vereniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst en de Nederlandsche Kring van Beeldhouwers.

Leden van bovengenoemde verenigingen, en daarin zijn, op een enkele uitzondering na, vrijwel alle kunstenaars begrepen, mogen niet deelnemen aan prijsvragen, die niet door de Permanente Prijsvraag-Commissie zijn goedgekeurd; maar wanneer een prijsvraag de P.P.C. gepasseerd is, hebben zowel prijsvraaguitschrijver als deelnemer zich aan de regelen der P.P.C. te houden.

Hiermede werd niet alleen bereikt, dat een kunstenaar, die aan een prijsvraag wilde gaan medewerken, zekerheid had, dat zijn werk, om het maar eens kort en goed uit te drukken, op bonafide wijze zou worden behandeld en dat hij dus veilig was, maar bovendien was er nog een algemeener belang bij betrokken.

Door den invloed en de bemoeiingen van de P.P.C. werd n.l. geleidelijk een juister inzicht gewekt ten opzichte van de eischen, die kunstenaar en opdrachtgever aan elkaar mochten stellen; tusschen de leeken-prijsvraaguitschrijvers en de kunstenaars groeide een houding, die de gebruiken op dit gebied zuiverde en het gehalte daarvan op hooger peil bracht.

De leek-prijsvraaguitschrijver, die veelal met een zekere eigen-dunkelijkheid de zaak aanvatte, leerde meer en meer inzien, dat het een redelijk recht is van den kunstenaar, als hij eischt door een jury van door hem erkende deskundigen te worden beoordeeld. Het ligt dan ook in de rede, dat de prijsvraaguitschrijver, wanneer hij eenmaal zelf, in samenwerking met de P.P.C. tot de benoeming van een jury is overgegaan, zich dus vooraf op het standpunt stelt, dat niet hij (als leek), maar de door hem aangewezen jury (als deskundige) zal hebben te beoordeelen, wat het beste werk is. Hij kan zich dan na het oordeel der jury aan die uitspraak in het algemeen niet meer onttrekken.

De prijsvraaguitschrijver geeft n.l. door het benoemen der jury te kennen, dat hij zich, weliswaar natuurlijk met behoud van zijn eigen opinie, toch niet bevoegd acht in laatste instantie het beslissende oordeel te vellen, dat tot daadwerkelijke uitvoering van een ontwerp zou moeten leiden. Hij neemt het hoogere standpunt in, het ruimere en meer algemeene belang boven zijn persoonlijke voorkeur te stellen en door het volgen van het besluit eener erkende deskundigen-commissie, ook zelfs naar een schijn van willekeur of eigengereidheid te vermijden.

Dit is niet alleen naar woord en geest van de prijsvraagregelen, maar het is tevens een redelijkerwijze te verwachten opvatting bij ieder, die zich met betamelijke bescheidenheid onthoudt van het oordeelen op gebieden, die hij door zijn ondeskundigheid niet beheerscht.

Het geval, dat zich thans voordoet bij de prijsvraag voor een gedenksteen voor H. M. de Koningin Moeder is de volkomen vernietiging van bovenstaande door de kunstenaarsverenigingen en zuiver gevoelende leeken op kunstgebied zorgvuldig opgebouwde en hoog gehouden beginselen.

Het Comité voor bovengenoemd gedenksteen schrijft een prijsvraag uit met een deskundige jury, alles goedgekeurd door de P.P.C.

De jury doet haar uitspraak en kiest drie ontwerpen voor een 1en, 2en en 3en prijs, waarvan de eerste prijs, het ontwerp van den beeldhouwer Zijl, voor uitvoering wordt aangewezen en motiveert dit besluit in een uitvoerig rapport.

Ieder, die rekt op de redelijkheid van een Comité, dat zich, volgens het bovenomschrevene, moet houden aan het oordeel van haar eigen jury, kan nu niet anders verwachten, dan dat er een monument van Zijl zal komen.

Zonder eenig commentaar heeft men echter tot zijn stomme verbazing het ongehoorde bericht in de bladen kunnen lezen, dat het Comité het ontwerp Dupuis, (dat de jury in haar rapport ongeschikt achtte) zal doen uitvoeren.

Kan het Comité zich onttrekken aan de jury-uitspraak, niettegenstaande zij het prijsvraagprogramma met de jury en de P.P.C. mede heeft onderteekend?

Wat er in het Comité gebeurd is laten wij even buiten bespreking, maar vast staat, want dat is het feit, waar het om gaat, dat het Comité alles tot het einde normaal laat verlopen, en dan plotseling zijn eigen jury désavoueert.

Heeft het Comité, snuffelend in het reglement van de P.P.C. daar art. 29 gevonden?

Dit artikel, dat het fatale geheim in deze onverkwikkelijke aanleggen is, luidt als volgt:

„Indien de prijsvraaguitschrijver, na overleg met de jury, overwegende redenen heeft om af te wijken van het in het vorige artikel bepaalde" (dat is dat de door de jury toegekende 1e prijs moet worden uitgevoerd) „is hij bevoegd een ander dan het in dat artikel aangewezen ontwerp ter uitvoering te verkiezen". Daarop volgen dan nog eenige bepalingen over uit te betalen schadevergoedingen aan den door de jury verkozenen, die door den prijsvraaguitschrijver in dat geval voorbij gegaan wordt. Het Comité nu heeft het in artikel 29 genoemde „overleg" moeten plegen met de jury, en zal daarvoor een vergadering hebben moeten beleggen.

Maar wat valt er nu voor een jury, die haar uitspraak goed gemotiveerd heeft, en dus heel zeker weet, waarom zij oordeelde zooals zij deed, te overleggen met een leeken-comité, dat

zegt niet te weten, welk werk het wél wil, maar alleen dat het de uitspraak van de jury niet wil.

De jury kan hier niets overleggen met het Comité, dat zich niet eens uitsprekt en overlegt dan ook inderdaad niets. Intusschen is de volgens het reglement vereischte bijeenkomst voor te plagen overleg er geweest, en aan de regels is voldaan. Orde is maar alles.

Het Comité is nu vrij en kan eens gaan rondkijken. Het ontdekt dan plotseling het ontwerp Dupuis; beter gezegd het ontdekt no. 13, want de namen waren niet bekend en ziet dan na opening van den naambrief dat dit nummer van Dupuis is; of ging het nog weer anders?

Dat weet alleen het Comité. Men vraagt zich nu toch af, met artikel 29 in de hand, welke zijn de aan de jury in het „overleg“ bekend gemaakte „overwegende redenen“ om van de jury-uitspraak af te wijken?

Het betreft hier een nationale zaak; het geheele volk is gevraagd bij te dragen; de nationale prijsvraag, goedgekeurd door de Permanente Prijsvraag-Commissie was een daad, die indruk maakte, veel ontwerpen opleverde en velen geïnspireerd zal hebben hun geld te storten voor een zaak, die zij volgens goede gebruiken geregeld achtten.

Een weinig meer licht, liefst het volle licht in deze aangelegenheid zou wel gewenscht zijn.

Het gaat hier om het monument, maar ook nog om iets anders. De vraag is dunkt ons toch: waar gaan wij heen met prijsvraagregelen, die zoo gemakkelijk kunnen worden gehanteerd voor allerlei bedoelingen?

Het Comité treft naar de letter geen blaam, het heeft achterna artikel 29 gebruikt en dat is zijn goed recht. En toch lijkt ons dit naar de bedoeling van het artikel: misbruik. Want al moge dit artikel dan geschapen zijn om aan opdrachtgevers een gevoel van vrijheid te geven en misschien in bijzon-

dere gevallen b.v. openbare lichamen, gemeentebesturen e.d. betreffend, bij bouwkunstprijsvragen onvoorziene moeilijkheden te keeren, het artikel is nooit bedoeld, om het uit een willekeurige reden, samenhangend met subjectieven smaak of voorkeur, tegen een jury-uitspraak in het geding te brengen. En dat beseft toch ook eigenlijk wel iedere prijsvraaguitdager.

Het artikel zelf lijkt ons overigens duister van redactie, want hoe kan ooit een „prijsvraaguitdager, na overleg met de jury, overwegende redenen“ hebben om af te wijken, waarbij dus het overleg de oorzaak van dat verzet zou moeten zijn.

Vermoedelijk begrijpt niemand zuiver, wat er precies staat, maar men benut het alleen om een bepaald doel te bereiken. Het lijkt ons van groot belang voor de toekomst der Nederlandsche prijsvragen, dat er in deze duistere materie van de Gedenkteen-prijsvraag licht komt en dat hierover dus iets naders gepubliceerd wordt.

Het is niet te wenschen, dat het in de toekomst mogelijk blijkt, dat door dit artikel 29 der prijsvraagregelen een of ander leekencomité een jury, een aantal kunstenaars en duizenden bijdragers in de totstandkoming van een kunstwerk voor zich een spelletje kan laten spelen, alle nutteloos gegeven tijd en arbeid en het verlies van vertrouwen kalmweg negerend. Wat zeggen hierin de jury, het comité en de P. P. C.?

Een nationale prijsvraag, waarbij een beroep is gedaan op de toewijding van het Nederlandsche volk om de herinnering aan een algemeen geliefde Koningin-Moeder levend te houden behoort volgens de algemeen erkende regelen loyaal te worden afgewikkeld en niet door spitsvondige toepassing van niet volkomen begrijpelijke reglementsartikelen in een bepaalde, en slechts door enkele ondeskundigen, gewenschte richting te worden gedreven.

Nederland wacht op een redelijke verklaring.

DE REDACTIE.

DE WERELDTENTOONSTELLING 1935 TE BRUSSEL

De hoofdgebouwen van de tentoonstellingen liggen op het hoogste punt van den Heysel, zooals de heuvel heet, waartegen de tentoonstelling is opgebouwd. Ze bestaan uit 3 hallen, waarvan de bekapping van het middelste gebouw in gewapend beton is uitgevoerd, die der zijgebouwen in ijzer.

De 3 gebouwen zijn door arcaden aan elkaar verbonden.

Aan het centrale gebouw is de vorm van een kopstation gegeven. Het heeft diverse perrons, waartusschen modellen van alle in België gebruikte treinen zijn opgesteld.

Uit technisch oogpunt is de overkapping in gewapend beton een nieuwigheid, niet zoozeer om de grootte — hoewel op zich zelf respectabel, — maar om het feit dat deze constructie de eerste op groote schaal is, met een doorlopende wapening van electrisch gelaschte staven.

De centrale hal is overspannen door 12 spanten van gewapend beton, met een overspanning van 86 m en een hoogte van 32 m. De spanten zijn 3-scharnierspanten, staan 12 m hart op hart en zijn 2 aan 2 met elkaar verbonden door dwarsbalken, die nog een halve travée uitgekraagd zijn.

In fig. 1 ziet men links en rechts een stel door dwarsbalken gekoppelde spanten, waartusschen in het midden weer de uitkragingen over een half veld. Ieder stel spanten is door een uitzetvoeg van een naast liggend stel gescheiden (fig. 2). Ieder spanten-stel heeft een zekere stijfheid, doordat de hoeken van den onderste dwarsbalk met de spanten verstijvingen hebben gekregen. In de lengterichting wordt de rij van 6 zulke stellen gesteund door den voorbouw die door trappen en bordessen etc. stijf genoeg is (zie fig. 3 en 4), en door den vlakken achtergevel, die verstijfd is door een raamwerk met zware conterforten en diep in den grond is verankerd. In fig. 4 ziet men duidel-

lijk de uitzetvoeg tusschen voorbouw en eerste spantenstelsel. Het geheele bouwwerk bestaat dus uit 8 deelen, die los van elkaar zijn geconstrueerd en van elkaar los zullen blijven.

In de dwarsdoorsnede van de kap vertoont het spant de gedaante van fig. 5. De betonspanten zijn 1 m breed en bij den voet, halverhoogte en aan den top resp. 1,50, 1,80 en 1,00 m dik. Het voetscharnier van elk spant moet een druk opnemen van 900 t. Dit wordt verkregen door een kogel van 50 cm doorsnede en vervaardigd van chroom-nikkelstaal (fig. 6) en gegoten in de Aciéries d'Haine Saint Pierre et Lesquin. De elasticiteitsgrens van dit chroom-nikkelstaal bedraagt 75 à 90 kg/mm², de breukspanning 85 à 105 kg/mm². De draagstoelen van het scharnier zijn van gietstaal en uitgevoerd in de fabriek Boël à la Louvière. De elasticiteitsgrens bedraagt 30 kg/mm², de breukspanning 50 kg/mm². Het scharnier is bevestigd in een betonblok van 100 m², gedragen door z.g. Rotinoff-palen¹⁾ van 15 m lengte en 0,45 m dikte, waarvan er 25 schuin geslagen zijn. Het topscharnier is een cylinder van gietstaal en moet een druk van 400 t opnemen.

Over de wapening van de betonspanten het volgende: Ieder halfspant bevat ongeveer 30 t rond ijzer, hetgeen gemiddeld neerkomt op 350 kg per m². (Totaal voor het geheele bouwwerk bedraagt het gewicht van het wapeningsijzer 1600 t).

De wapening bestaat uit staven van 40 mm diam. langs den binnen- en buitenkant van de boog, staven van 20 mm diam. in de zijvlakken, vervolgens twee omwindingen met staven van 16 mm onder hoeken van 45° over de zijkanten der spanten. Voor ieder halfspant is de wapening van elk derde deel van het

¹⁾ Hierop zullen wij nog nader terugkomen.

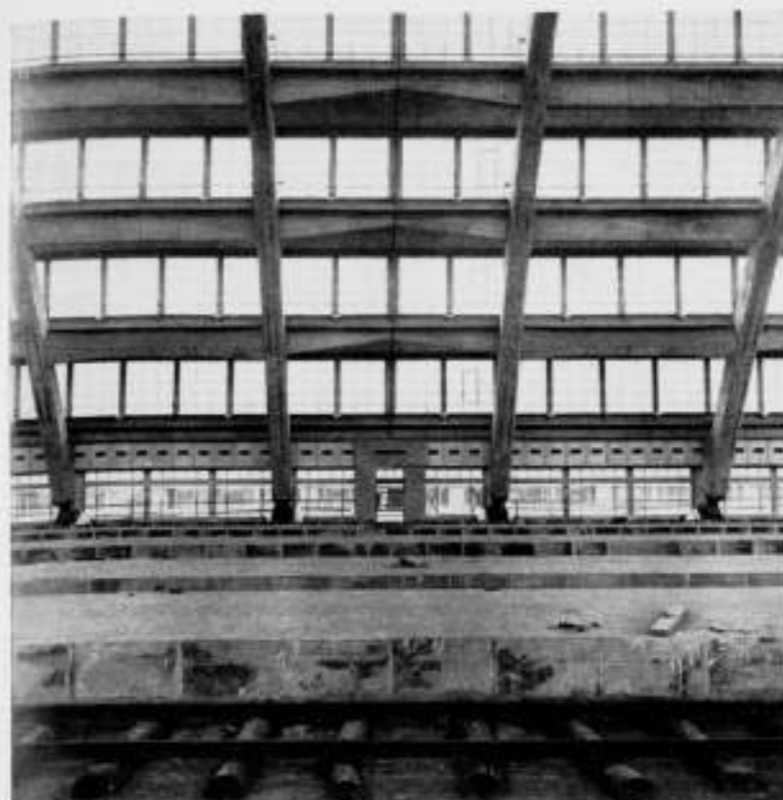

FIG. 1

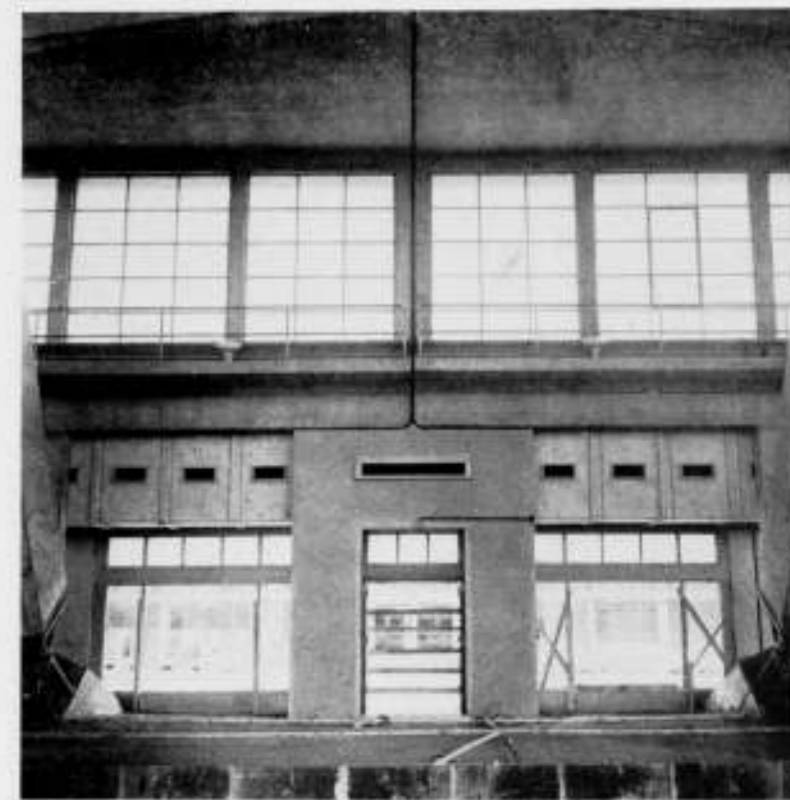

FIG. 2

FIG. 3. GEZICHT TEGEN DEN VOORBOUW

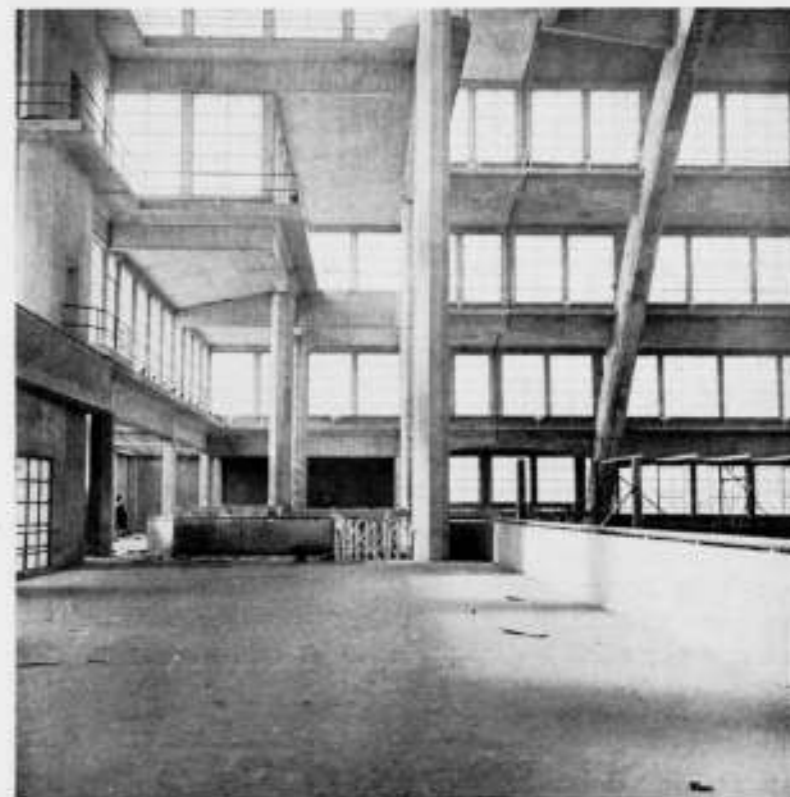

FIG. 4. CONSTRUCTIE VAN DEN VOORBOUW GEZIEN VAN DE GALERIJ

FIG. 11. GEWAPEND BETON SPANTEN. DAARACHTER HET IJZEREN FORMEEL

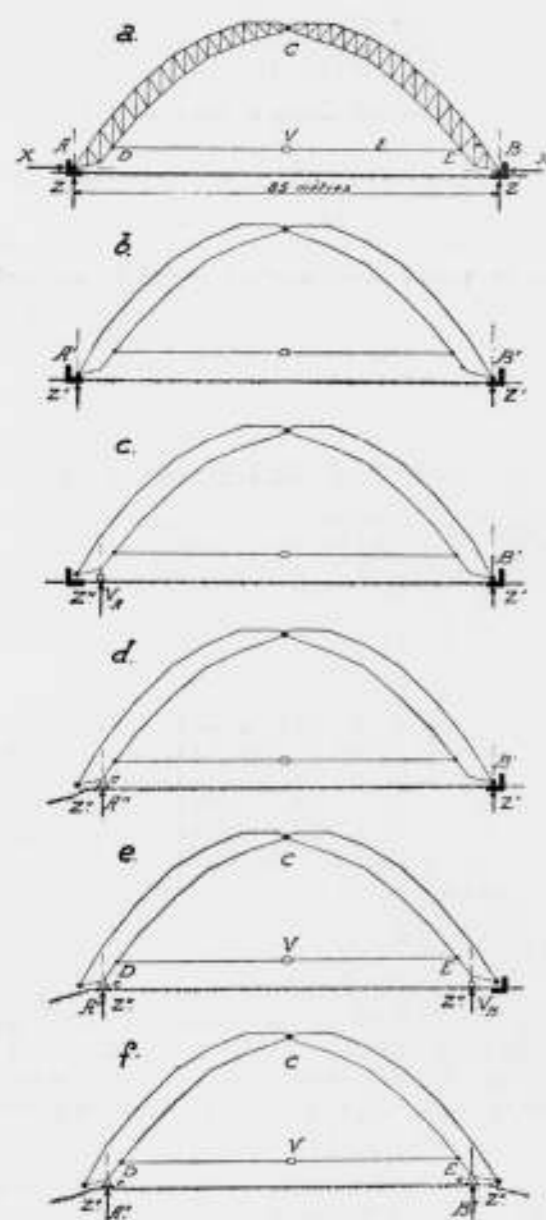

FIG. 12. SCHEMATISCHE AANDUIDING VAN DE LOSSING VAN HET IJZEREN FORMEEL

middel van lieren van onder de gewapend betonconstructie weggerold met een gemiddelde snelheid van 10 cm/min. De 24 m werd ongeveer in 3½ uur afgelegd. In 't algemeen was het formeel na 2 werkdagen weer voor de montage van een nieuw spantenstel gereed (fig. 11).

In fig. 8 en 9 zien wij de wijze waarop de gewapend betonboog op het formeel rust. De voeten van beide rusten op hetzelfde fundatieblok. De tijdelijke draagstoel van het formeel kon tegen een tijdelijk betonblok rusten, beneden den bovenkant van den vloer.

Het lossen van het formeel geschiedde als volgt:

Na het verharden van de gewapend betonspanten werden deze ontcenterd door in den top de beide gewapend betonspanthelften met behulp van een hydraulischen vijzel 120 mm van elkaar te drukken. Het topscharnier rees daarbij 40 mm, juist voldoende om het formeel vrij te maken. Daarna moest het formeel van de tijdelijke opleggscharnieren weg om het te plaatsen op de rollen, waarop het naar de nieuwe plaats kan worden gebracht. Dit lossen is schematisch afgebeeld in fig. 12. In den stand a is de trekstang DE spanningsloos. In het scharnier treden de horizontale en verticale ontbondenen van de totaalreactie op. In V is een vijzel die met een kracht van 100 t de beide spanthelften zoover samentrekt, dat boven de onderkant van het betonspant net niet wordt geraakt. De horizontale reactie X is thans opgeheven (b). Elk stel spanthelften werd hierna met een vijzel omhoog geheven, zoodat ook de verticale reactie in het scharnier verdwenen is (zie c en e) en overgenomen is door den vijzel Va. Het spant staat dan vrij van de opleggingen. Men laat vervolgens de zuigers van de vijzels weer zakken, zoodat het spant op de rolconstructie komt te staan (d en f). De tijdelijke opleggscharnieren werden gedemonteerd en op de volgende fundeeringblokken gemonteerd.

In verband met de minimale vormveranderingen waarvoor men ruimte heeft, is de plaats van de trekstang en de plaats van de ondersteuning door de rollen zeer nauwkeurig bepaald.

De ontwerper van deze vernuftige constructiewijze, die in al zijn opzichten bij de uitvoering bleek te voldoen, is Prof. Louis Baer, Hoogleraar aan de Universiteit te Brussel. De aanneemster van dit groote werk was de Société Anonyme d'Entreprises générales et Matériaux Engema te Brussel.

De afdekking van het gebouw vindt plaats door verticale ramen, op de dwarsbalken gesteld, afgedekt door horizontale platen, hetgeen het bouwwerk van voren den vorm heeft gegeven van een trapsgewijze oplopende pyramide. De architect van dit bouwwerk en het geheele complex is Prof. J. van Neck. De beide zijgebouwen zijn, zooals reeds werd vermeld, niet uit-

gevoerd in gewapend beton maar hebben ijzeren overkappingen met 4-scharnierspanten. Voor uitvoerige mededeelingen over dit onderwerp verwijzen wij naar „l'Ossature Metallique" van Juni 1934, (waaruit wij de figuren 7, 8, 10 en 11 overnamen) en naar het Octobernummer van „Annales des Travaux Publics de Belgique", waaruit wij de figuren 9 en 12 reproduceerden.

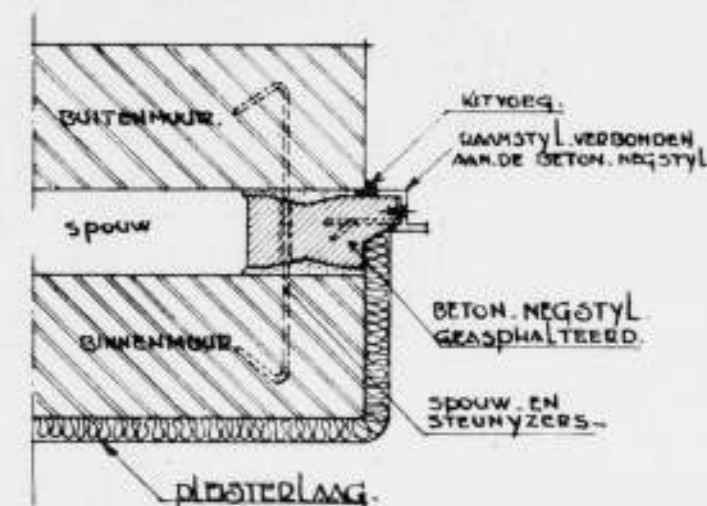
J. P. M.

SPOUWDICHTING BIJ METALEN RAMEN.

Naar aanleiding van de mededeelingen over bovenstaand onderwerp in Uw bladen no. 15 en 16, meen ik dat het nuttig kan zijn mede te deelen, dat door mij reeds een aantal jaren gebruik gemaakt wordt van een betonnen negstijl volgens bijgaande schets. Deze kan op het werk worden gemaakt en na uitdroging in kokende mastiek ingepapt en daarna met lijvige loodwitpapp aan het raam geschroefd en op de muur geplaatst. Goed uitgevoerd, is dit een goede en goedkope constructie. Door mij zijn zeker meer dan 2000 stuks geplaatst, o.m. in hoge vrije gevels, die de Westelijke slagregens ten volle ontvangen, zonder dat er gebreken optraden. Redenen waarom ik deze durf aanbevelen.

Groningen, 19 April 1935.

B. KAZEMIER, Architect.

INTERNATIONAAL WONINGCONGRES TE PRAAG VAN 23-26 JUNI 1935.

Het Gemeentebestuur van Praag heeft het Internationale Verband für Wohnungswesen uitgenodigd zijn eerstvolgende zitting te Praag te houden.

President van het Verband is Dr. F. M. Wibaut.

Uit de uitvoerige prospectus vernemen wij dat op het programma de volgende onderwerpen staan:

1. Het opruimen van wijken met krotwoningen.
2. De technische uitrusting en inrichting van de kleine woning.

3. De maatregelen, om werklozen werk op het land te doen vinden.

Aan het congres is o.m. een studiereis verbonden naar Hradec Kralové, Zlin, Brno en Bratislava.

Kosten voor deelname 150 Cs. Kronen; voor begeleidende dames 100 Cs.Kr. De studiereis wordt begroot op 550 Kr. per deelnemer. Voor aanmeldingsformulieren wende men zich tot Prof. Franz Schuster, Alg. Secr. van het Int. Verband für Wohnungswesen, Frankfurt a. M., Hansa Allee 27.

PRIJSVRAAG ETIQUETTES EN RECLAME-AFFICHE VOOR DE BEVERWIJKSCHE CONSERVENFABRIEK N.V.

De Directie van bovengenoemde fabriek deelt ons mede dat de Jury in deze prijsvraag den eersten prijs heeft toegekend aan Ir. F. M. Oswald, te Den Haag en den tweeden prijs aan P. N. Misset, eveneens te Den Haag. De totale

inzending bedroeg 220 stuks, waaronder vele zeer goede, zoodat de Directie besloten heeft de geheele inzending eenige dagen te Den Haag en te Amsterdam ten toon te stellen.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

„DAS WERK" No. 3, Maart 1935.

Dit nummer is geheel gewijd aan het ontwerp voor het nieuwe academische ziekenhuis te Zürich, waarvoor 60 miljoen (Zw. fr.) beschikbaar zijn.

Voor het ontwerp van dit ziekenhuis, dat een van de grootste in Europa zal worden, is een prijsvraag gehouden en ofschoon geen van de ingezonden ontwerpen voor directe uitvoering gekozen is, is toch zeer veel materiaal bijeen gekomen, dat bij verdere ontwikkeling der plannen van dienst kan zijn.

Vander vinden wij een groot aantal artikelen van verschillende experts op het gebied van het ziekenhuisprobleem.

„DE 8 EN OPBOUW" No. 4.

De redactie getuigt van haar vereering voor den gewezen voorzitter van de architectengroep de 8, Ir. J. Duiker, die 23 Febr. te Amsterdam is overleden.

Ir. J. B. van Loghem stelt, in een artikel, „academisch" en „vrij gegroeid" tegenover elkaar. Hij constateert een parallel gaan van den „open" bouw, met het verlangen van de groote massa, door te dringen in het „vollere leven".

Hij zegt o.a.: „de academicus zal zich steeds verhouden tot den vrijen kunstenaar als de man, die slechts accepteert, wat historisch gegroeid is.

tot de durvende mensch, die het nieuwe ontleeft en, zoo hij daarin goede nieuwe krachten bespeurt, deze ook aanvaardt en er voor strijdt, ook al kan hij daarbij falen; maar dit falen is geen ondergaan, maar een zich versterken, een zich bevrijden van bestaande dogma's, waardoor meer en meer de geestelijke zin van „het functioneere tot uitdrukking zal komen". Verder bevat dit nummer een artikel van B. Merkelbach bij de publicatie van het Sportfondsenbad te Haarlem door Ir. J. B. van Loghem en ten slotte nog iets over het nieuwe Sportpaleis te Wembley.

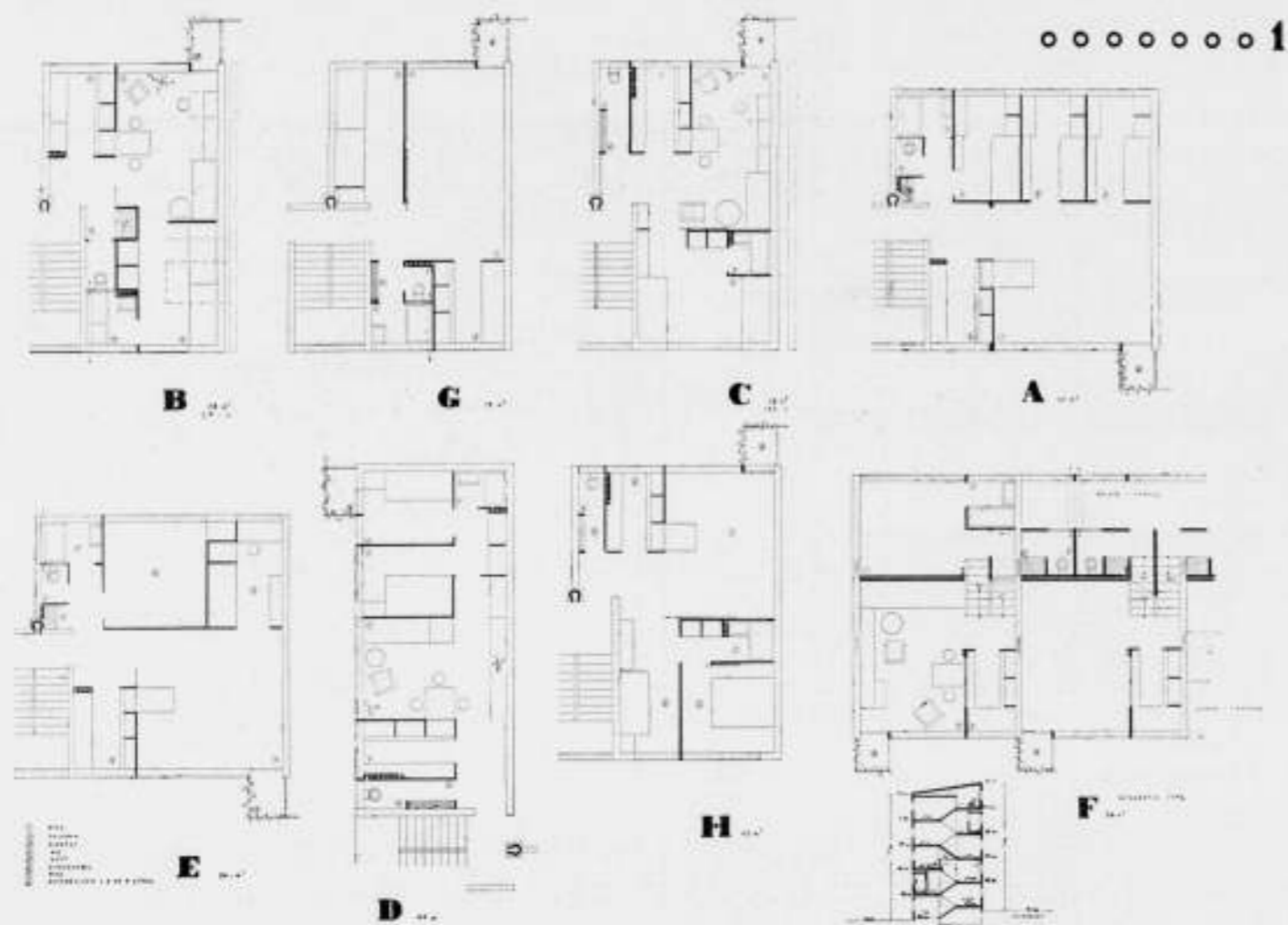
No. 5.

Arthur Staal laat in dit nummer weer eens luide zijn stem hooren, naar aanleiding van de publicatie van de atelierwoningen (in slecht gezelschap, volgens A. S.) te Amsterdam, daar gebouwd door de architecten Zanstra, Giesen en Symons. Ook een winkelverbouwing aan het Leidscheplein te Amsterdam, door dezelfde architecten uitgevoerd, wordt ons getoond.

No. 6.

Ook in dit nummer heeft Arthur Staal ons weer veel te vertellen, hij is n.l. op reis geweest en heeft veel interessants gezien. Verder volgt een artikel over bouwindustrie en bouwnormen. En ten slotte eenige prijsvraaginzendingen van A. Elzas, A. Komter, H. Elte en I. Falkenberg-Liefrink.

F. H.

BYGGEKUNST (Noorwegen) Januari 1935.

Prijsvraag voor de bebouwing van een terrein met goedkope woningen te Oslo. Het eerstbekroonde ontwerp (arch. Bjarne Toien) vertoont zeer smalle woningtypes van opmerkelijk goede ruimteverdeling: de woonkamers zijn echter voor onze begrippen zeer smal en diep (3 x 5,80 M.). Het streven is blijkbaar bij de meeste andere ontwerpers naar een zoo gering mogelijke bouwdiepte: voor de woning op zichzelf is dit natuurlijk een aanbevelenswaardig streven, echter is het algemeen volgens oude ervaringen met een noodlottig gevolg ten aanzien van den huurprijs. De publicatie geeft hieromtrent helaas te weinig gegevens.

Het nummer sluit met een uiteenzetting over het uitbreidingsplan van Oslo, en vervolgens met een verhandeling over de verantwoordelijkheid voor bouwwerken, welke ten aanzien van de positie en de werkzaamheid van het bouwtoezicht, stellingen poneert, die ook in ons land zouden kunnen zijn geuit; nl:

„Het is niet de taak van het Bouwtoezicht op te treden als bouwtechnisch adviseur van den opdrachtgever.

„nog minder om toe te zien op de inachtneming van de overeenkomsten tusschen opdrachtgever en aannemer.

„en nog veel minder om toe te zien, of deze overeenkomsten wel zodanig worden opgesteld, dat de belangen van den opdrachtgever op juiste wijze worden behartigd”.

Maar dat die taak hierin bestaat, dat

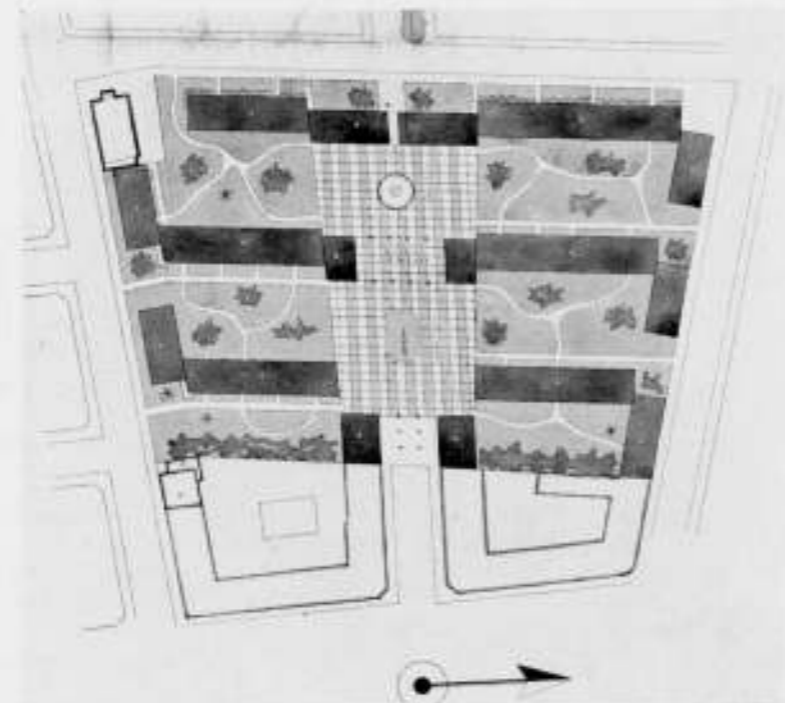
„toezicht wordt gehouden, in het algemeen belang, op de dispositie en planoplossing der bouwwerken, zoowel op zichzelf als in verband met hun omgeving.

idem, in het algemeen belang, op de konstruktieve en technische doorwerking van het projekt.

idem, in het belang van de veiligheid, op de uitvoering der bouwwerken en de daarvoor noodige hulpconstructies, ter voorkoming van ongelukken”.

Het schijnt, dat in Noorwegen zeer dikwijls niet de architect maar de aannemer of bouwondernemer de verantwoordelijke gemachtigde is. Dit wordt onjuist geacht, aangezien het het juiste begrip voor de verantwoordelijkheid doet verloren gaan en het bouwtoezicht drijft in de richting van een adviseerende inplaats van een toezichthoudende instantie. Het is aardig om in een buitenlandisch tijdschrift iets te lezen, dat als een bus klopt op de beschouwingen in ons eigen rapport over het werk van onbevoegde bouwkundigen. Blijkbaar zijn de toestanden in Noorwegen van hetzelfde gehalte als bij ons.

196

PRIJSVRAAG VOOR DE BEBOUWING VAN EEN TERREIN MET GOEDKOOPE WONINGEN TE OSLO ONTWERP VAN ARCH. BJARNE TOIEN
(Uit: Byggekunst, Jan. 1935.)

idem: Februari 1935.

Eenige bouwwerken van het bureau van Publieke Werken van de stad Oslo (stadsarchitect Harald Aars), en beschouwingen over het spoorwegprobleem (is er in Europa wel één groote stad zonder spoorwegprobleem?) te Oslo.

Voorts een aantal, gedeeltelijk steenen, gedeeltelijk houten landhuizen van de Bergenske architecten. (Johan Lindström en Frederik Konow-Lund.)

OFFICIEELE MEDEDELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN
No. 16 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 11 MEI 1935 No. 19

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

A. ET A. Het administratie-adres van het Genootschap Architectura et Amicitia is vanaf heden: Slaakstraat No. 9. 3e Amsterdam Z. Tel. 27707.

Causerie over „Bruggenbouw”

Het bestuur heeft den heer Ir. W. H. J. Harmsen, Hoofdingenieur bij het Rijksbruggenbureau, bereid gevonden voor de leden en introducés een causerie te houden over: „De algemene richtlijnen welke worden gevolgd voor het totstandkomen der grote oeververbindingen, de wijze van constructie, afmetingen en vormgeving der overspanningen, wijze van uitvoering, etc.

De causerie, welke met lichtbeelden wordt toegelicht, zal gehouden worden op Vrijdag 31 Mei, des avonds 8 uur in de grote zaal van het Gebouw Heystee, Heerengracht 545-549, te Amsterdam.

Introducities dienen schriftelijk bij het bestuur te worden aangevraagd en worden uitsluitend op naam verstrekt.

LEDENVERGADERING

Na afloop van bovengemelde lezing zal een korte ledenvergadering worden gehouden met als voorlopige agenda:

1. Notulen.
2. Ingekomen stukken, mededelingen.
3. Verkiezing van een bestuurslid.
4. Rondvraag.

TOELICHTING PUNT 3.

In de ledenvergadering van 12 April j.l. werden in de beide vacatures gekozen de heren J. W. Engel en J. Zietsma; de heer Zietsma aanvaardt zijn benoeming niet, zodat een nieuwe voordracht moet worden opgemaakt. De leden worden uitgenodigd hiertoe schriftelijk (tot uiterlijk 16 Mei) kandidaten bij het bestuur te stellen.

Overeenkomstig het bepaalde in Art 21 § 1 van de statuten worden op de voordracht geplaatst alle leden, welke candidatuur door tenminste 5 leden wordt gesteld.

K. v. d. Wilk, Secretaris.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN
EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 19
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR. 11 MEI 1935

HUIS DR. BOEVE

TWEE WOONHUIZEN TE ROTTERDAM. ARCHITECTENBUREAU BRINKMAN EN VAN DER VLUGT.

Deze huizen zijn gelegen in het uitbreidingsplan „Dijkzigt” op een terrein voor open bebouwing bestemd.

Huis Boevé. Op den beganegrond bevinden zich verschillende woonruimten, welke door, hetzij een harmonicawand, hetzij schuifdeuren, van elkaar af te scheiden zijn.

Een kelder bevat provisiekamer, waschkelder en een ruimte voor centrale verwarming.

De eerste verdieping bevat uitsluitend slaapkamers met de daarbij behorende wasch- en toiletgelegenheden, terwijl de gang geheel benut is voor het maken van kasten. Op de tweede verdieping bevinden zich een gymnastiekkamer met dakterras en twee personeelkamers.

De constructie van dit huis is een staalskelet met hoofdzakelijk houten balklaag en houten vloeren. De buitenwanden zijn venals die van Huis Sonneveld, met uitzondering van den binnenspouwwand, welke van IJselsteen is. Ook de separaties zijn van IJselsteen. Voor geluids- en warmte-isolatie is slakkenwol toegepast. Alle leidingen zijn bereikbaar in speciale schachten.

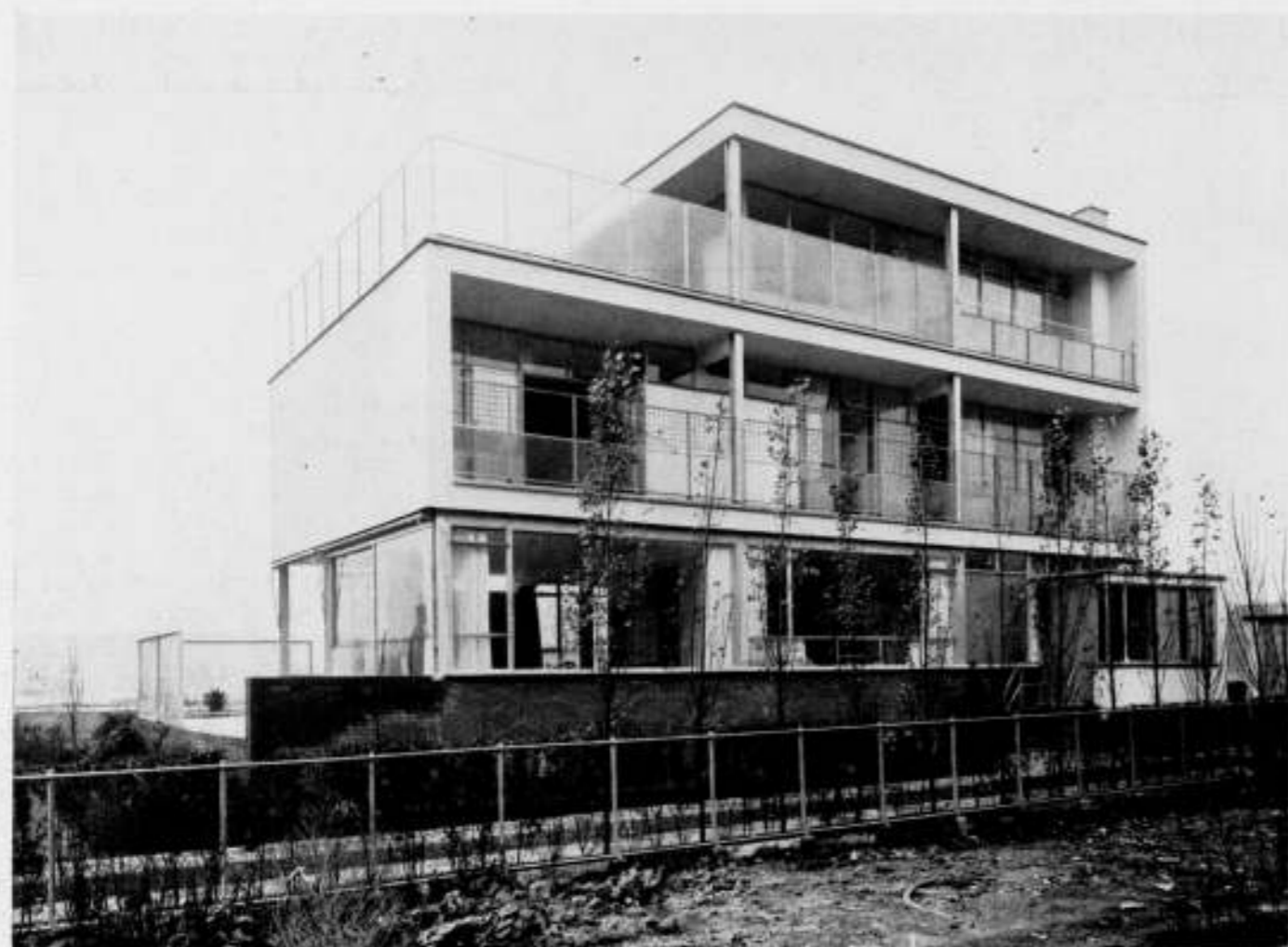
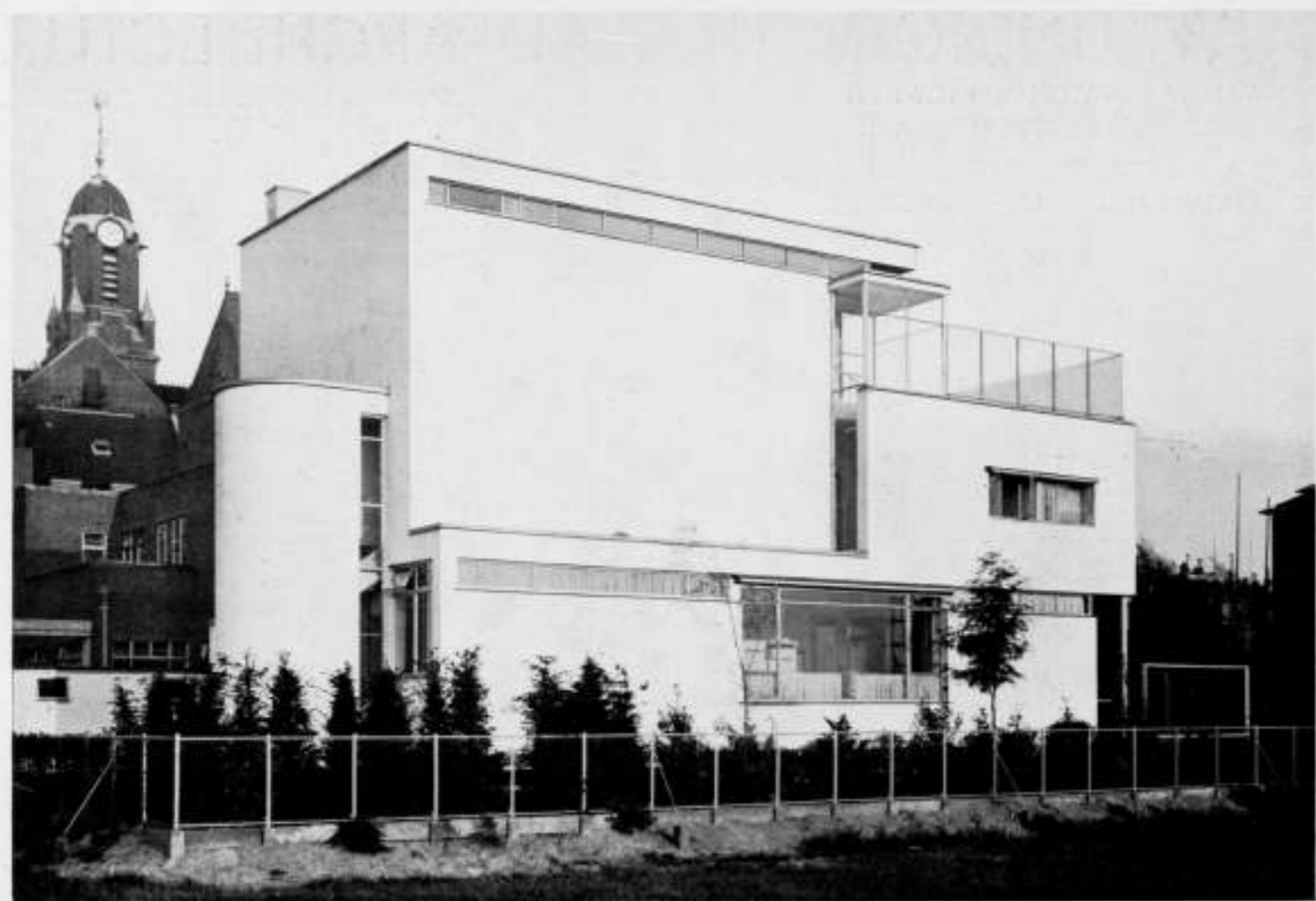
De afwerking van wanden en plafonds is met waterverf. In den Zuidgevel is een horizontale stalen schuifwand toegepast bij de woonruimten beganegrond.

Huis Sonneveld. Bevat beganegrond entree met garderobe, traphall en een studio-tuinkamer. Afscheiden van deze ruimten verschillende dienstvertrekken en garage. Onder den beganegrond bevindt zich een kelderruimte voor provisie, berging en centrale verwarming.

Het wonen heeft plaats op de eerste verdieping, waarvoor beschikbaar zijn bibliotheek-werkkamer, zit- en muziekkamer, overdekt terras, eetkamer, dienstruimten en keuken. De werkkamer kan van de zitkamer afgesloten worden door middel van een harmonica schuifwand.

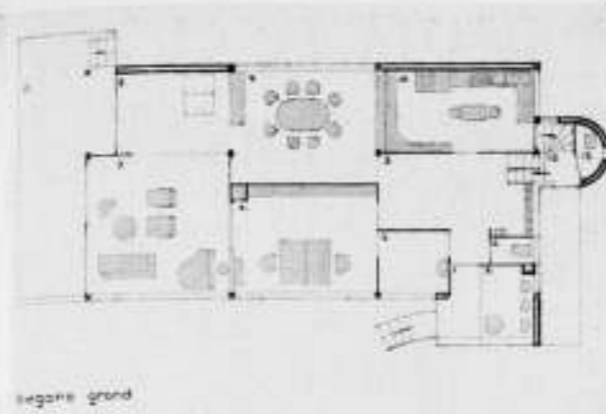
De verschillende slaapvertrekken en badkamers bevinden zich op de tweede verdieping, terwijl daarboven nog een dakterras ter beschikking is.

Het huis is gebouwd in staalskelet met gasbeton aerocrete vloeren van gewapende platen. De buitenwand (van buiten naar

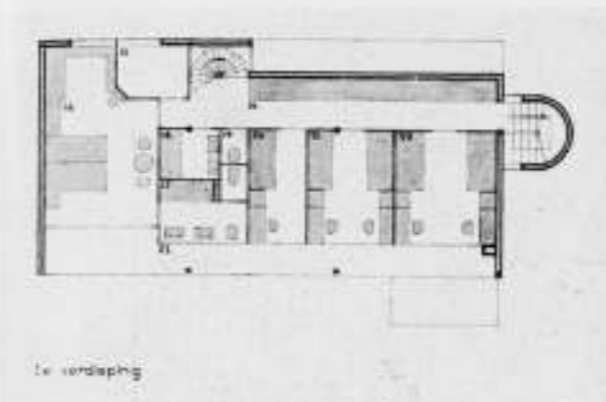

HUIS DE BOEVÉ TE ROTTERDAM

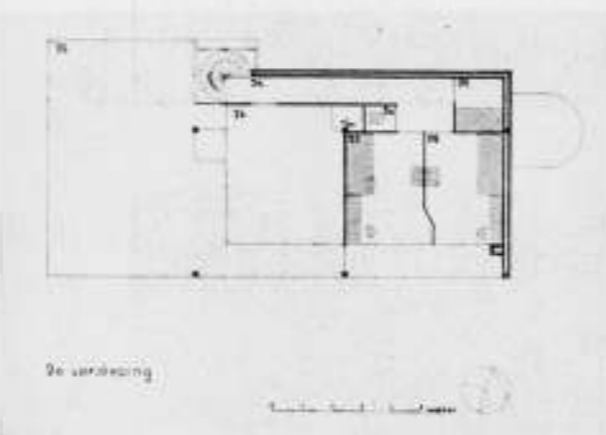
ARCHITECTENBUREAU: BRINKMAN EN v. a. VLUGT

begane grond

1e verdieping

2e verdieping

PLANINDEELING HUIS DE BOEVÉ *)

Begane grond: 1. entrée; 2. wachtruimte; 3. hall; 4. w.c.; 5. onderzoekkamer; 6. werkkamer; 7. zitkamer; 8. speelkamer; 9. eetkamer; 10. keuken; 11. terras; 12. dienstentree; 13. dienst w.c.

1e verdieping: 14. gang met kasten; 15. slaapkamer; 17 en 18. badkamer; 19. w.c.; 20, 21 en 22. slaapkamer; 23. balkon.

2e verdieping: 24. gang; 25. dakterras; 26. gymnastiekkamer met douche; 27 en 28. slaapkamer dienstbode; 29. badkamer dienstbode; 30. w.c.

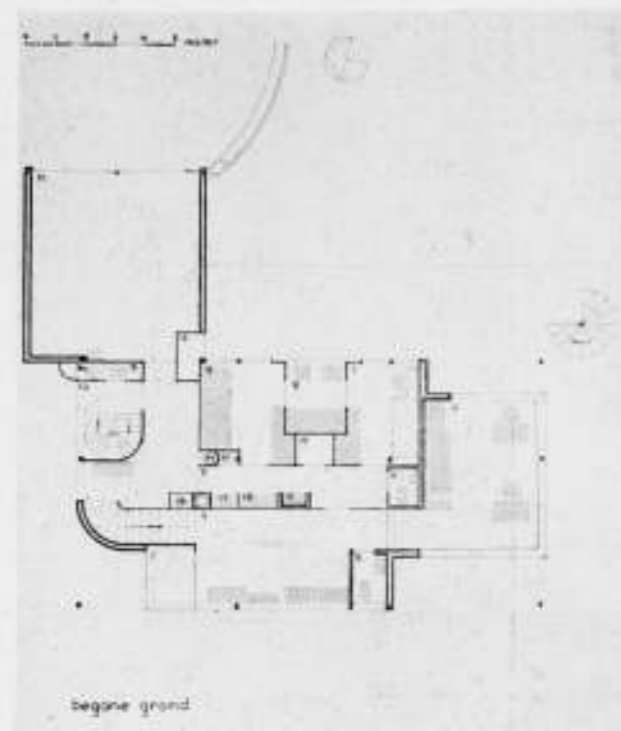
PLANINDEELING HUIS SONNEVELD

Begane grond: 1. entrée; 2. hall; 3. w.c.; 4. studeerkamer; 5. dienalgang; 6. dienst w.c.; 7. dienstbodekamer; 8. dienstbode badkamer; 9. dienstbodekamer; 10. kofferberging; 11. garage; 12. kast; 13. dienstentree; 14. vuilstort; 15. spijzenlift; 16. blokkenlift; 17. slobsink; 18. leidingenschacht; 19. centraalpost huis; 20. vuilgoedkoker; 21. leidingenschacht.

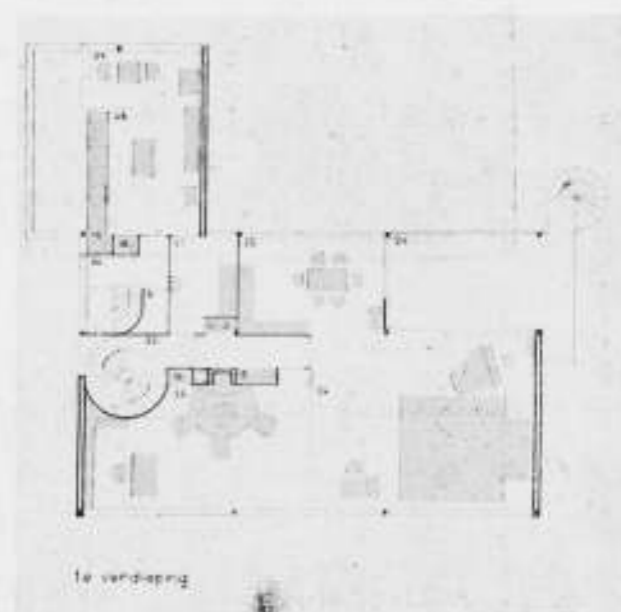
1e verdieping: 22. gang; 23. bibliotheek; 24. zitkamer; 25. eetkamer; 26. terras; 27. dienkamer; 28. keuken; 29. zijgedeelte personeel; 30. dienstportaal; 31. werkkast.

2e verdieping: 32. gang; 34. badkamer met w.c. dochters; 35. slaapkamer dochters; 36. linnenkamer; 37. logeerkamer; 38. badkamer met w.c. cel en douche; 39. slaapkamer met kleedkamer; 40 en 41. balkon.

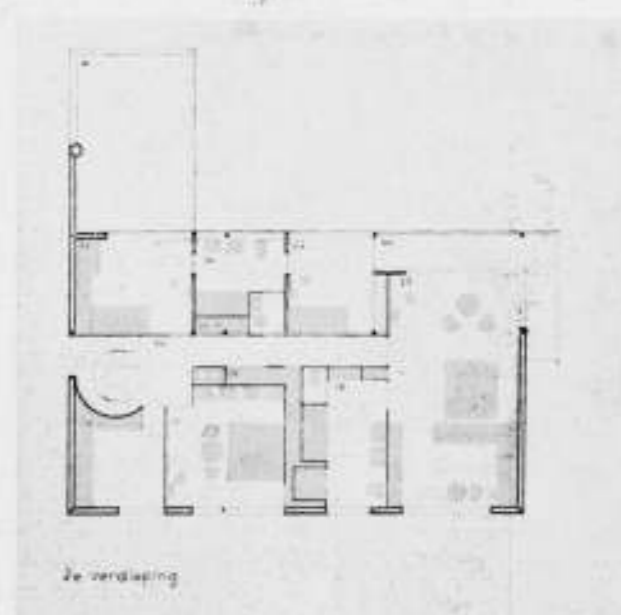
*) Afbeeldingen zijn vervaardigd naar reproducties in „de 8 en Opbouw“.

begane grond

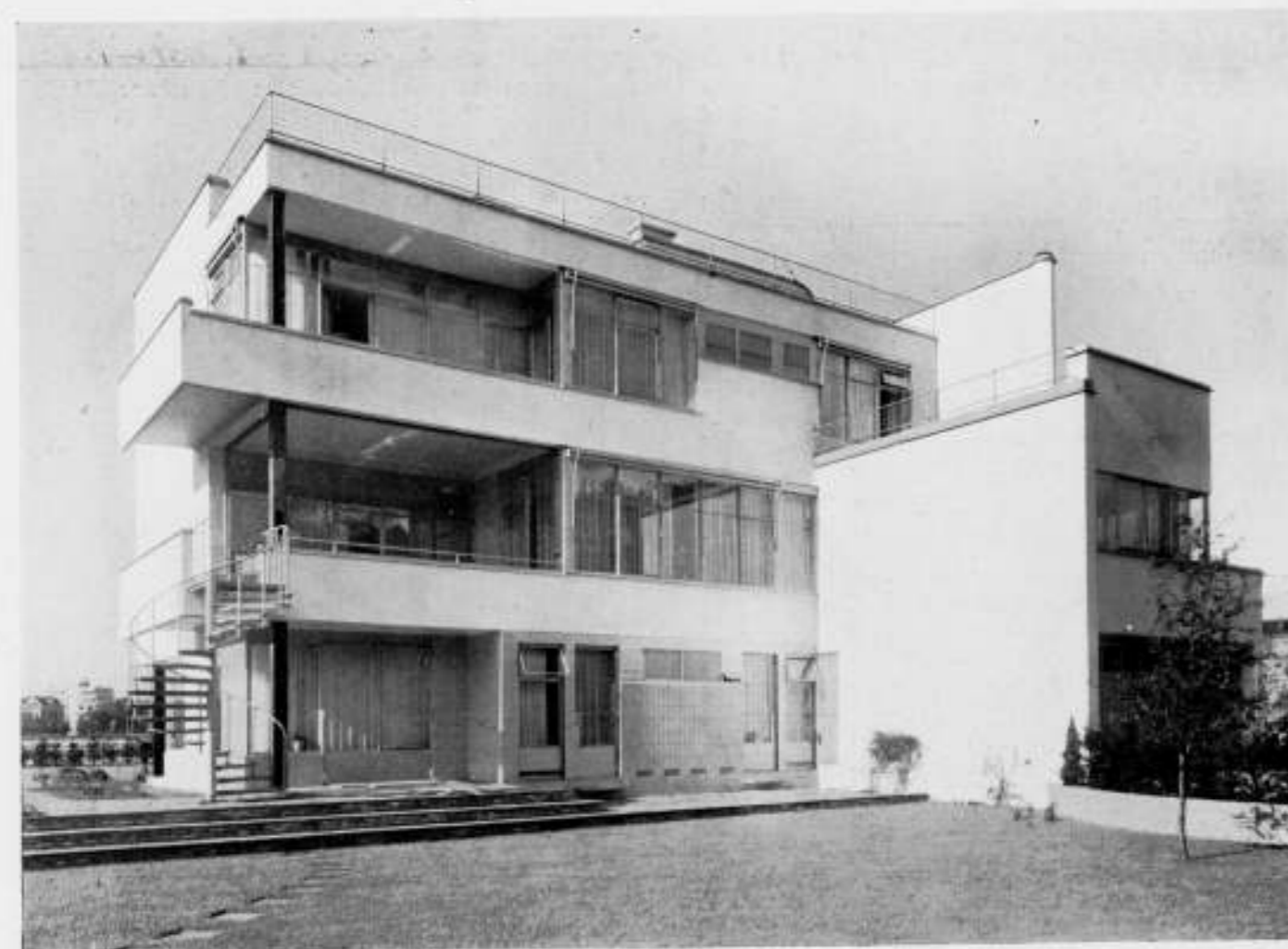
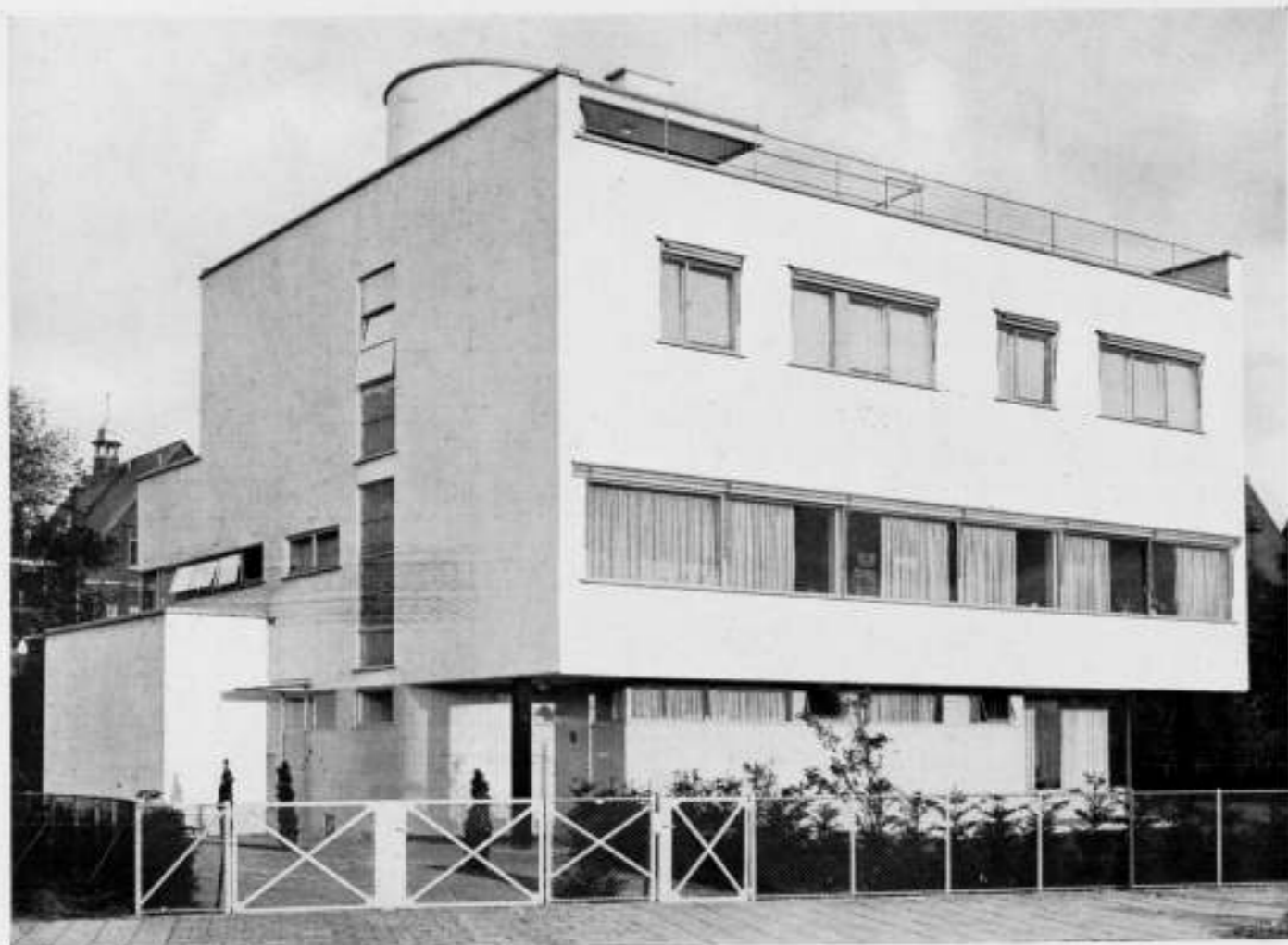

1e verdieping

2e verdieping

PLANINDEELING HUIS SONNEVELD *)

HUIS SONNEVELD TE ROTTERDAM

ARCHITECTENBUREAU BRINKMAN EN v. o. VLUGT

HUIS SONNEVELD ZITKAMER EN SLAAPKAMERTJE N°. 7

ARCHITECTENBUREAU BRINKMAN EN v. o. VLUGT

HUIS SONNEVELD

TUINKAMER

binnen) bestaat uit afschildering, pleister, $\frac{1}{2}$ steens metselwerk, vertinlaag, asphaltbespuiting, 8 cm spouw, binnenwand van aerocrete platen. Voor geluidsisolatie, b.v. voor W.C.'s begangegrond, zijn geheel dubbele wanden met aerocrete met luchtlaag van 1 cm gemaakt. Onder de badkamer- en W.C.-vloeren is een isolatie van slakkenwol aangebracht. Ook het platte dak is met slakkenwol geïsoleerd.

HUIS SONNEVELD

INTERIEUR VAN DE HALL

Alle leidingen zijn bereikbaar in speciale schachten. De plafonds en wanden in dit huis zijn afgeschilderd in olieverf. In den Westgevel bij de groote woonruimten zijn horizontale schuiframen toegepast. Boven de ramen bevinden zich ingebouwde zonnenschermen.

BRINKMAN en v. d. VLUGT,
Architecten.

HUISVERWARMING DOOR I^r. F. G. UNGER.

(Vervolg van pag. 179 jg. 1935).

III. Economie.

Zoals reeds te voren is opgemerkt, speelt bij dure energie en derhalve in het bijzonder bij electriciteit, de economie een groote rol. Daarom is in dit geval een uitvoeriger behandeling daarvan dan bij de andere verwarmingsmiddelen gerechtvaardigd. Onder verwijzing naar den in het eerste hoofdstuk toegelichten en aan elke lokaalverwarming te stellen primairen eisch, n.l. dien van voldoende behaaglijkheid, verdienen dan ook de volgende punten met betrekking tot de economie de aandacht van den lezer. Daarbij zij opgemerkt dat wel is waar de economische gezichtspunten genoegzaam bekend zijn, doch dat tengevolge van de betrekkelijke jeugd dezer techniek deugdelijke gegevens omtrent de kosten nog te schaarsch voorkomen om reeds een voldoende gefundeerd oordeel mogelijk te maken. Bij economie-beschouwingen over de elektrische verwarming treden in de eerste plaats de energiekosten op den voorgrond.

Energiekosten.

De hoeveelheid warmte, welke bij het verbruik van een kilowattuur (1 kWh) ontstaat, bedraagt theoretisch, dus afgezien van eventuele verliezen, 860 warmte-eenheden of kilocalorieën (kcal). Gaat bij andere verwarmingsmiddelen tengevolge van de verliezen bij de verbranding veelal 20 à 30 % van de theoretische stookwaarde verloren, n.l. met de verbrandingsproducten naar buiten, anders is het bij de elektrische verwarming, waar geen verbrandingsverlies kan plaats vinden. Afgezien van enkele procenten energie-verlies in de toevoerleidingen komt hier alle gemeten energie aan de ruimteverwarming ten goede. Om een indruk te krijgen van de betrekkelijke waarde van deze warmteproductie moet men haar beschouwen ten opzichte van die, welke men met de gebruikelijke brandstoffen verkrijgt. Zoo geeft 1 kg anthraciet (1 mud bevat ca. 75 kg) theoretisch ongeveer 7500 kcal, en staat daarvan in een goede vuilkachel

of dergelijke ca. 5000 kcal nuttig aan het vertrek af. In een centraleverwarmingsinstallatie brengt 1 kg gietcokes, welke ca. 6400 kcal verbrandingswaarde heeft, ongeveer 4500 nuttige kcal. Gas, met een verbrandingswaarde van ca. 3800 kcal, deelt daarvan aan het vertrek ongeveer 3000 kcal mede.

Echter geven deze cijfers nog niet de werkelijke onderlinge verhouding weer, omdat de wijze, waarop de warmte aan de occupanten van het vertrek ten goede komt, invloed heeft op het thermisch rendement, zooals in het eerste hoofdstuk bij de behandeling van het ruimte-effect is uiteengezet. Door n.l. de warmte zoo direct mogelijk op de plaats, waar deze noodig is, te brengen, kan men haar effect verhoogden en daarmee aanmerkelijke warmtehoeveelheden besparen. Bovendien kan men, wanneer het mogelijk is binnen korten tijd na het inschakelen een voldoende warmtetoestand te verkrijgen, veel zgn. opwarmcalorieën uitwinnen. En zooals in den aanhef reeds gezegd, stelt geen andere verwarmingswijze ons in staat zoo doelmatig de warmte op de goede plaats te brengen en zoo snel op warmte te komen als de elektrische.

Een doelmatige installatie gepaard aan een thermisch doelmatige bouwwijze stelt ons derhalve in staat de elektrisch opgewekte warmte uiterst zuinig te gebruiken en zodoende een aanmerkelijk gunstiger verhouding te verkrijgen dan bovenstaande cijfers aangeven. Het resultaat is uit den aard der zaak afhankelijk van type en plaatsing der verwarmingstoestellen en van het gebruik. De ontwikkeling van onze inzichten op dit gebied wacht nog op uitgebreid onderzoek. Ervaringen tot nu toe opgedaan wijzen evenwel op een niet te onderschatten invloed van bovengenoemde factoren n.l. ruimte-effect en opwarm-snelheid.

In het algemeen behooren straalkachels en vloerverwarmingen tot de meest zuinige verwarmingswijzen; zij emitteren de warmte met grooter nuttig effect dan bijv. kolenkachels of de

gunstiger dan deze laatste opgestelde radiatoren onder de ramen.

Evenwel blijft in den regel voor niet al te korten gebruiksduur, in ieder geval voor min of meer doorlopende verwarming, de economie van elektrische verwarming, zelfs bij het gunstigste ruimte-effect, bij de huidige prijsverhoudingen nog in het nadeel tegenover andere verwarmingsmiddelen.

De wenschelijkheid om, bij zeer korten gebruiksduur, door elektrische verwarming in een vertrek, zooals bijv. in slaap-, bad- en wachtkamers, snel een bevredigenden warmtetoestand te verkrijgen, legt veel gewicht in de schaal. Bij ontstentenis van de noodige deugdelijke onderzoeksresultaten is het echter niet mogelijk den invloed van de gebruiksomstandigheden in juiste waarden uit te drukken.

Een zeer kort gebruik zijn straalkachels ongetwijfeld het meest economisch, bij eenigszins langer gebruik is het mogelijk, dat wandverwarming het wint.

Zoals reeds opgemerkt, speelt bij dure verwarmingsenergie de thermische bouwwijze een groote rol. Belangrijke besparingen aan energieverbruik en aan te installeren capaciteit zijn mogelijk door op juiste wijze wandisolatie aan te brengen en tegen groot verlies de ramen thermisch te voorzien, terwijl ook goed reflecterende metallische oppervlaktlagen of verven in dit verband genoemd moeten worden.

Electriciteitstarieven.

De prijs van de elektrische energie hangt, voor wat den verbruiker betreft, geheel af van het tariefsysteem. Hierin kan men drie hoofdtypen onderscheiden, welke door de meeste electriciteitsbedrijven naast elkaar worden toegepast. In de eerste plaats bestaat nog het oude enkelvoudige tarief, dat aan elke kWh een zelfde gefixeerde waarde toekent en dat o.a. nog voor verrekking van lichtstroomverbruik toegepast wordt. Daarnaast is het zg. vast-rechttarief algemeen in gebruik gekomen, waarbij naast een gefixeerden kWh-prijs, die aanmerkelijk lager is dan bij het enkelvoudige tarief, een voor elk geval op zich zelf door het electriciteitsbedrijf te bepalen aandeel in de vaste kosten van het bedrijf als zg. vast-recht in rekening gebracht wordt. Dit vastrecht tarief is vooral van belang voor huishoudingen, waarin, naast het lichtstroomverbruik, ook nog een aanmerkelijke hoeveelheid elektrische energie voor koken en kamerverwarming gebruikt wordt, daar als grondslag voor de vaststelling van het vastrechtbedrag de grootte van de verlichtingsinstallatie wordt genomen en niet die van het electriciteitsverbruik voor andere doeleinden.

Tenslotte heeft men het z.g. nachttarief, dat de laatste jaren veelvuldig voor verrekking in zwang is gekomen. Hierbij betaalt men voor den elektrischen stroom, welke gedurende de nachturen, d.i. in den tijd van de geringste stroomproductie van de elektrische centrale, verbruikt wordt, een zeer laag prijs. Dit tarief brengt men in toepassing bij het gebruik van elektrische warmwatervoorraadtoestellen en accumuleerende kachels.

Voor de verdeling van de tarieven naar den tijd, dus bijv. voor het nachttarief, heeft men speciale meters met schakeluurwerken noodig.

Op grond van de algemeen door de electriciteitsbedrijven aangenomen beginselen voor de tariefberekening kan de elektrische stroom buiten de spijtijden, welke grootendeels in de periode van na zonsondergang vallen, goedkoper door de centrales geleverd worden dan in de periode van het grootste verbruik. Het is dus gedurende de rest van den dag minder duur en kan vooral in de nachturen, wanneer, zooals gezegd, van de centrale steeds de minste stroom gevraagd wordt, zeer billijk betaald worden. Ook pleegt men wel tusschen 12 en 2 uur en gedurende den Zaterdagmiddag en den geheelen Zondag slechts het nachttarief in rekening te brengen.

In verband hiermede zij nog opgemerkt, dat in de praktijk de spijtijd-beperking voor de lokaalverwarming van ondergeschikt belang blijkt, omdat 's middags de gebouwen en vertrekken door en door warm plegen te zijn, zoodat tegen zonsondergang de elektrische verwarming zonder veel bezwaar uitgeschakeld of desnoods sterk getemperd kan worden, terwijl ook veelal omstreeks dien tijd scholen, kantoren enz., gaan sluiten. Dan speelt ook nog de omstandigheid een rol, dat het grootste lichtverbruik in December en Januari optreedt en de capaciteit eener centrale hierop dus ten volle (o.a. inclusief reserve) berekend moet zijn, terwijl de verwarming in den tijd van de grootste koude, d.i. in Januari en Februari, en dan nog bovendien op voor de belasting gunstige tijdstippen van den dag, het meeste eischt.

Den stroom voor verwarmingsdoeleinden kunnen de centrales dus voor belangrijk lager prijs verstrekken, dan dien voor verlichting.

Voor de elektrische verwarming komen daarom en wegens economische redenen, in het algemeen alleen de verlaagde tarieven (i.c. vastrecht- en nachtstroomtarieven) in aanmerking. Ter oriëntering zij hier vermeld, dat in ons land de vastrechtstroomprijs omstreeks 4 ct/kWh en de nachtstroomprijs ongeveer 2 ct/kWh bedraagt.

De goedkoopste stroom, d.i. dus de nachtstroom, kan in normale gevallen alleen voor verwarmingsdoeleinden benut worden door het opzamelen (accumuleeren) van de opgewekte warmte in daarvoor bruikbare materialen, zooals bijv. zand, grind, beton, water, olie, enz. Deze warmte moet dan overdag voldoende zijn om de behoefte te dekken.

Wil men het accumulatievermogen van vloeren of zolderingen of dergelijke benutten, dan dient men wel te bedenken, dat de warmte-afgifte aan het vertrek 's nachts niet beperkt kan worden, zoodat dus de ruimte-verwarming over het volle etmaal functioneert. Evenwel bestaat, althans bij nieuwen bouw, de mogelijkheid dit probleem thermotechnisch in bevredigenden zin op te lossen, door met oordeel gekozen materialen en bouwconstructies toe te passen en zoo de warmtegolven te beheerschen, die de dagelijks optredende variaties in den gang van de buitentemperatuur en van de warmteproductie van de installatie opwekken. De toevalligheden en de veranderlijke invloed van den zonneschijn blijven echter moeilijk te beheerschen.

Zuiver zijn in dit opzicht en in betrekkelijken zin de accumuleer-kachels, waarvan de warmte-afgifte gedurende den nacht zoo goed als geheel tegengehouden kan worden door middel van doelmatig aangebrachte warmte-isolatie. Al naar behoefte kan men dan overdag door een regelinrichting de warmte in het vertrek laten treden.

Aanschaffingskosten.

De kosten van aanschaffing zijn bij elektrische verwarming zeer afhankelijk van het gebedigde toesteltype, de wijze van opstelling en den aanleg. De verplaatsbare straalkachels behooren wel tot de in aanschaffing goedkoopste verwarmingstoestellen, die men zich denken kan, terwijl zij door hun matige aansluitwaarde als regel op het bestaande huisnet aangesloten kunnen worden en dus ook uit dien hoofde weinig of geen kosten veroorzaken.

Bij uitgebreider installaties, met vast aangebrachte straalkachels en ook bij krachtige convectie- en accumuleerkachels zijn de aanschaffingskosten niet meer te verwaarloozen, terwijl in verband met de grootere aansluitwaarde ook het leidingnet veelal zwaarder moet zijn, dan bij gebruik van eenvoudige straalkacheltjes.

In tegenstelling met de eenvoudiger elektrische verwarmingstoestellen, zooals de straalkachels, brengt de wandverwarming als regel niet onbelangrijke bouwkundige kosten met zich mede. Bij toepassing van plafond- en vloerverwarming zal men in het

algemeen de bouwkundige constructie aan deze verwarmingswijze moeten aanpassen. Bij eenigszins belangrijke installaties zal ook het leidingnet, mede door de bijbehorende regel-, schakel- en veiligheidsinrichtingen, een daarmede overeenkomende uitgebreidheid en verhoogde capaciteit moeten hebben.

Voor wat betreft den in de afschrijving op te nemen levensduur zij opgemerkt, dat vooral met het oog op de nog steeds voortschrijdende ontwikkeling van deze nog betrekkelijk jonge techniek het afschrijvingspercentage in den regel niet te laag mag zijn, ook al zal men aan het toegepaste verwarmingssysteem een langen levensduur kunnen toekennen. Veel hangt hierbij af van den aard en het gebruik der toestellen.

TENTOONSTELLING KRING „HILVERSUM" VAN DEN B.N.A.

Van 18—28 Mei a.s. zal in het voormalige Raadhuis te Hilversum een tentoonstelling worden gehouden van werk van de leden van den kring „Hilversum" van den B.N.A.

VRAGEN EN ANTWOORDEN PRIJSVRAGEN 1935 „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP".

CONGRESGEBOUW.

Heeft de huismeester een kantoortje nodig?

Antw.: Neen, het kantoor van de administratieve afdeling wordt ook door hem gebruikt.

Zijn de vertrekken voor eerste hulp en de brandwachten alleen in gebruik wanneer de groote zaal gebruikt wordt?

Antw.: Ja, in 't algemeen wel.

Is het de bedoeling, dat de stoelen uit de kleine zaal kunnen worden weggenomen?

Antw.: Ja.

Er mogen slechts 13 zitplaatsen op één rij worden gemaakt in de groote zaal; wil dit zeggen, dat men maximum 12 plaatsen mag pusseeren voordat men zijn plaats bereikt en dus 25 plaatsen tusschen twee paden?

Antw.: Neen, slechts 13 plaatsen tusschen twee paden.

Moet er verbinding zijn tusschen podium en couloir (en dus spreekkamer en commissiekamer)? Is een verbinding door de zaal voldoende?

Antw.: Ja, niet door de zaal.

Is de hoeveelheid toegangsdeuren niet te beperken? Bij het consequent doorvoeren van deze maat moeten ook verdere toegangen, corridors, enz., totaal 30 m breed zijn en dit is niet vol te houden. Naar mijn meening moet deze totaalbreedte slechts worden bereikt door alle uitgangen tezamen, inclusief de nooduitgangen, en is de vestibuletoegang ruim voldoende op de helft hiervan. Ook is 1,20 m per 100 bezoekers meer dan men voor deze gevallen algemeen aanneemt (0,80—1,00 m).

Antw.: Waar in het programma opgegeven, moeten mten worden aangehouden; verder is men natuurlijk vrij.

Kan het aantal w.c.'s heeren, vergeleken met het aantal w.c.'s dames en urinoirs, niet tot op de helft beperkt worden?

Antw.: Programma moet worden aangehouden.

Betekent „bereikbaar vanuit de couloir" noodzakelijk „gelegen aan de couloir"? Met het oog op de noodige rust lijkt meer aan te bevelen: „in verbinding met de couloir", (bij B).

Antw.: Het laatste is inderdaad bedoeld.

Behoort de onder 14 bedoelde foyer bij (het podium van) de kleine zaal of bij het podium van de groote zaal?

Antw.: Bij het podium van de groote zaal.

FAMILIEVACANTIEHUIS.

a) Waar ligt de vaste zandlaag?

b) Mag de sloot ter plaatse van de doornit gedempt worden of moet hiervoor een brug geslagen worden?

Antw. ad a: Op 1,00 m onder het maaiveld.

ad b: Wordt aan ontwerper overgelaten.

Is aan de inzenders overgelaten of (zoo mogelijk) controle op de kinderkamer vanuit gezelschapskamer en de keuken of uit één van beide plaats moet kunnen hebben. Kan het programma niet met dit punt worden aangevuld?

Antw.: Wordt aan inzenders overgelaten.

Mag verbinding garage-woning door de keuken?

Antw.: Met oog op brandgevaar niet rechtstreeks.

Moet keuken direct aan eetkamer grenzen?

Antw.: Wordt aan inzenders overgelaten, mits het gebruik zal blijken te voldoen.

Volledigheidshalve zij opgemerkt, dat, vooral bij eenigszins uitgebreide of ingewikkelde installaties ook de kosten voor meter- en huur een niet geheel te verwaarlozen rol kunnen spelen.

Daarentegen zijn de onderhoudskosten bij elektrische verwarming in het algemeen praktisch nihil. Hoogstens moet af en toe een enkel straallement vernieuwd worden.

Ook de bediening brengt in het algemeen geen kosten met zich mede, omdat de regeling veelal geheel of grotendeels automatisch kan geschieden en trouwens bij handregeling zoo weinig tijdroovend is, dat in geen geval afzonderlijk personeel daarvoor in dienst gesteld zal behoeven te worden.

(Wordt vervolgd.)

OFFICIEELE MEDEDELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 17 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 18 MEI 1935 No. 20 DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

A. ET A. Het administratie-adres van het Genootschap Architectura et Amicitia is vanaf heden: Slaakstraat No. 9. 3^e Amsterdam Z. Tel. 27707.

CAUSERIE OVER „BRUGGENBOUW".

Het bestuur heeft den heer Ir. W. H. J. Harmsen, Hoofdingenieur bij het Rijksbruggenbureau, bereid gevonden voor de leden en introduce's een causerie te houden over: „De algemene richtlijnen welke worden gevolgd voor het totstandkomen der grote oeververbindingen, de wijze van constructie, afmetingen en vormgeving der overspanningen, wijze van uitvoering, etc.

De causerie, welke met lichtbeelden wordt toegelicht, zal gehouden worden op VRIJDAG 31 MEI, des avonds 8 uur in de groote zaal van het Gebouw Heystee, Heerengracht 545-549, te Amsterdam. Introducties dienen schriftelijk bij het bestuur te worden aangevraagd en worden uitsluitend op naam verstrekt.

LEDENVERGADERING

Na afloop van bovengemelde lezing zal een korte ledenvergadering worden gehouden.

Agenda:

1. Notulen.
2. Ingekomen stukken, mededelingen.
3. Verkiezing van een bestuurslid.
4. Rondvraag.

TOELICHTING PUNT 3.

Voor de verkiezing van een bestuurslid is, in overeenstemming met het bepaalde in art. 21 §1 van de statuten, de volgende voordracht opgemaakt:

- a. Ir. J. W. Dinger.
- b. C. Felkamp.
- c. Ir. W. B. Ouëndag.
- d. J. Snellebrand.

K. v. d. Wilk, Secretaris.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUYSSEN, REDACTEUR NR 20
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR. 18 MEI 1935

HET WERK DER GEDIPLOMEERDEN VAN DEN CURSUS VAN VOORTGEZET EN HOOGER BOUWKUNST-ONDERRICHT.

Uitgenoodigd om eene beschouwing te voegen bij de publicatie van dit werk, meen ik goed te doen me eenige beperking op te leggen in zake de kritische zijde, wijl de leiders, ditmaal de architecten Roosenburg en Eschauzier in eene korte samenvatting reeds hunne meening daaromtrent hebben te kennen gegeven (zie rapport van Docenten).

Er zijn wel eens bedenkingen geopperd over een te wijde vlucht van het gegeven, dat den deelnemers van het 4de jaar ter verwerking werd aangeboden. Niet ten onrechte, dikwijls, doch hoezeer hing dit af van de persoonlijkheid der leiders! Uit de programma's toch zal men kunnen afleiden tot welke rubriek deze gerangschikt moeten worden. Het concrete programma van den positivist zal wel zeer afwijken van dat, welke door den meer stijlvolle wordt voorgelegd. Beiden met gelijke waarden en rechten, m.i. Eenmaal de leider gekozen, wordt hem in deze vrije republiek de volle verantwoordelijkheid gelaten, hoogstens zal de keuze worden beïnvloed door de gevolgen van eenige jaren hoog-spanning en omgekeerd. Eene klasieke vaststelling is er niet, wel eene steeds golvende, beweeglijke. Is het mogelijk in onzen tijd iets anders te verwachten? En is het niet gelukkig dat er steeds nog gevonden worden, die elegant kunnen zweven? Want goed is het somwijlen in hooger regionen te vertoeven om iets van visioneele waarde op te vangen als noodzakelijke tegenstelling van het ons plat omringende.

In de telkenjare verschenen stukken naar aanleiding dezer publicaties komen beschouwingen te voorschijn, die in bovengenoemd verband alweer de geaardheid en stemming weergeven der schrijvers, leiders van den anderen kant, die het geziene toetsen aan eigen opvattingen en onmiskenbaar óók hun invloed uitoefenen. De evenaar schommelde steeds heen en weer, nooit stond hij pal in het midden.

Zoo donderde Zietsma in 1928: „de Vereeniging v. V. en H. Bouwkunst-onderricht, zij er op bedacht dat haar cursus geen instituut worde (of blijve) dat zelfoverschatting en geforceerde begrippen aankweekt, daarmee is de Bouwkunst niet gediend”. Werd hier aan de hoogheid onzer kunst niet te kort gedaan door het denkbeeldig gevaar van enkeler zelfoverschatting, lees: waarde-bewustheid, dat steeds der jongeren deel is geweest voor wie althans de herinneringen aan eigen jeugd niet geheel zijn vervaagd?

Onze oogen is dat overschatting, maar was deze bewustheid niet het noodwendige kloekmoedige doel van ieder vóór-dertigjarige om vooruit te stormen? Wee dengene, die deze bewustheid niet gekend heeft! En wat zijn geforceerde begrippen? Daarover kan men, vooral nu, bijna zeven jaren later, nog wel uimschoots debatteeren en theoretiseeren.

Vermoedelijk zijn na deze uitbarsting jaren gevolgd van inge-

toomde programma's en daarna wederom enkele van hoogconjunctuur, als had men Zietsma weer ganschelijk vergeten onder den invloed eener zich herstellende behoefte aan vrijer beweging.

Met dat al bleef eene gezonde en frissche afwisseling door de instelling van het steeds veranderende leiderschap. Moge dit beginsel behouden blijven bij de thans in studie zijnde reorganisatie en wederom meer — als voorheen — ook worden betracht in de samenstelling van het Docenten-corps.

Ik acht het niettemin een voorrecht van dezen cursus, dat het werk zijner deelnemers telken jare onder de publieke aandacht wordt gebracht. De elkander opvolgende gunstige en ongunstige beschouwingen kunnen niet anders dan stimulerend werken. Nam men ooit van andere, gelijkdoelende opleidingen zoo veel notitie? Waarom niet? Kom, breng ze eens voor het voetlicht!

Hoe stonden de deelnemers aan den cursus tegenover deze wisselende zienswijzen? Ik meen niet ver van de waarheid af te zijn indien ik vermoed dat zij zoo al niet onkundig er toch onverschillig van bleven en slechts bestuurd werden door hun innerlijken, respectabelen drang van elke opgave — hoe zij ook luidde — eene eigene, eerlijke oplossing te geven, waarbij de meerdere of mindere invloed van den leider geldend zou blijken. Toch dient dit laatste niet te worden overschat, want opmerkelijk blijft het eigen zoeken naar het nieuwste, wellicht vermoedend dat dit nieuwste de som is der laatst opgedane ervaringen, daarbij eerder geneigd tot overtroefing dan tot inperking.

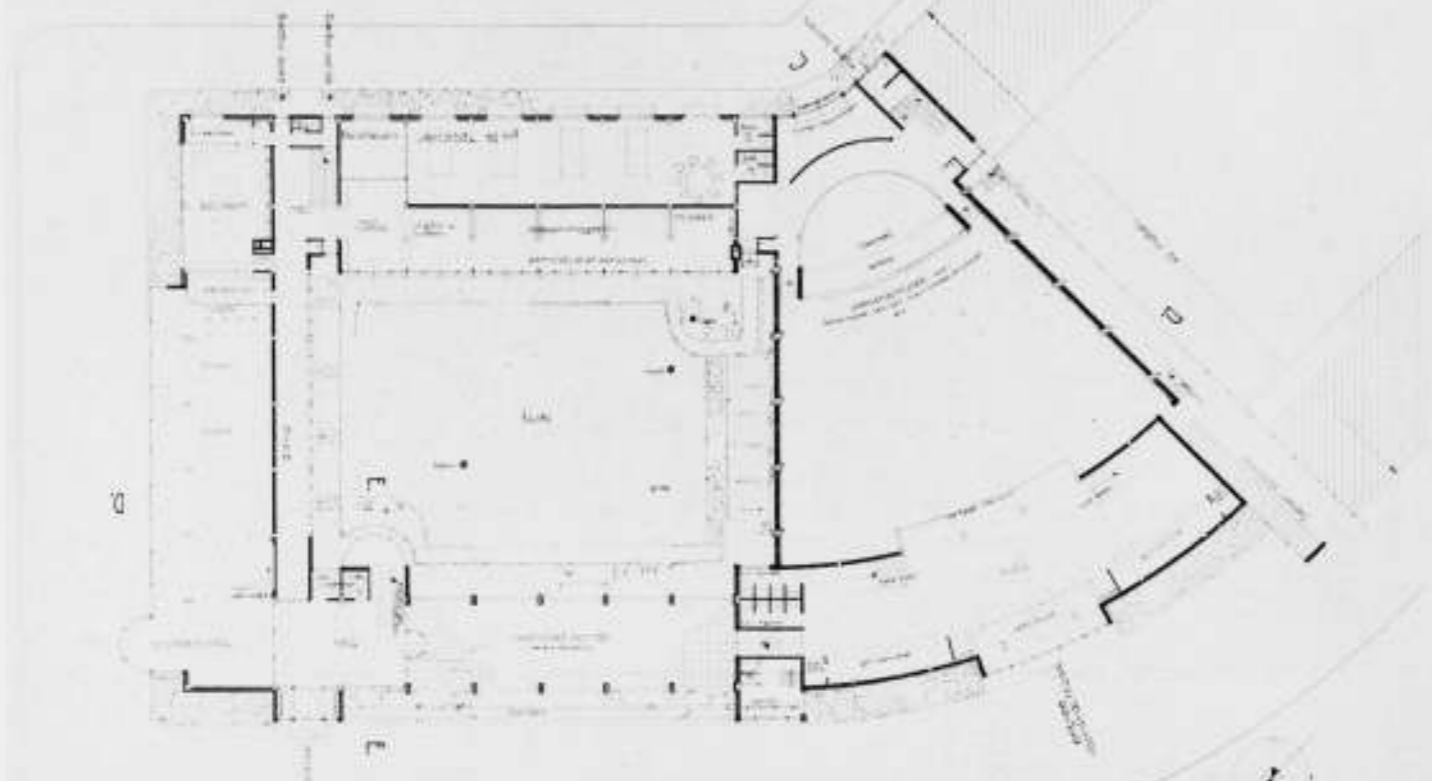
Bouwkunst als resultaat eener eigen-geordende techniek is eene aanvaardbare, schoon niet fonkelnieuwe leuze, den ontwerpers overstelpend gelegenheid gevende tot vervoeringen, welke beddingen zullen moeten samenvloeien om naar Bouwkunst te leiden. In afwachting dezer samenvloeiing buiten den cursus, vertoonen de ontwerpen de reflex der tendenzen, waaronder eensdeels onze architectuur gebukt gaat en waardoor anderdeels zij geheven wordt, al naar mate der aanwezigheid van den niet te definieeren factor, zonder welke geen enkel principe tot kunst zal voeren.

Het stoutste standpunt is wellicht dat van hen, die in de evenwichtig materiele en functioneele oplossing reeds voldoende grond vinden voor den opmarsch „vers une architecture”, waarbij aangenomen wordt dat in het evenwichtig geslaagde het equivalent schuilt voor — verder overbodige — artisticeit. Slechts het gemakkelijke eener gedeeltelijke buitenwerkingstelling onzer opperste faculteiten kan, dunkt mij, beletsel zijn ter volle waardeering van dit overigens aantrekkelijk-klare beginsel.

W. KROMHOUT.

CULTUREEL CENTRUM.

SCHAAL 1:100.

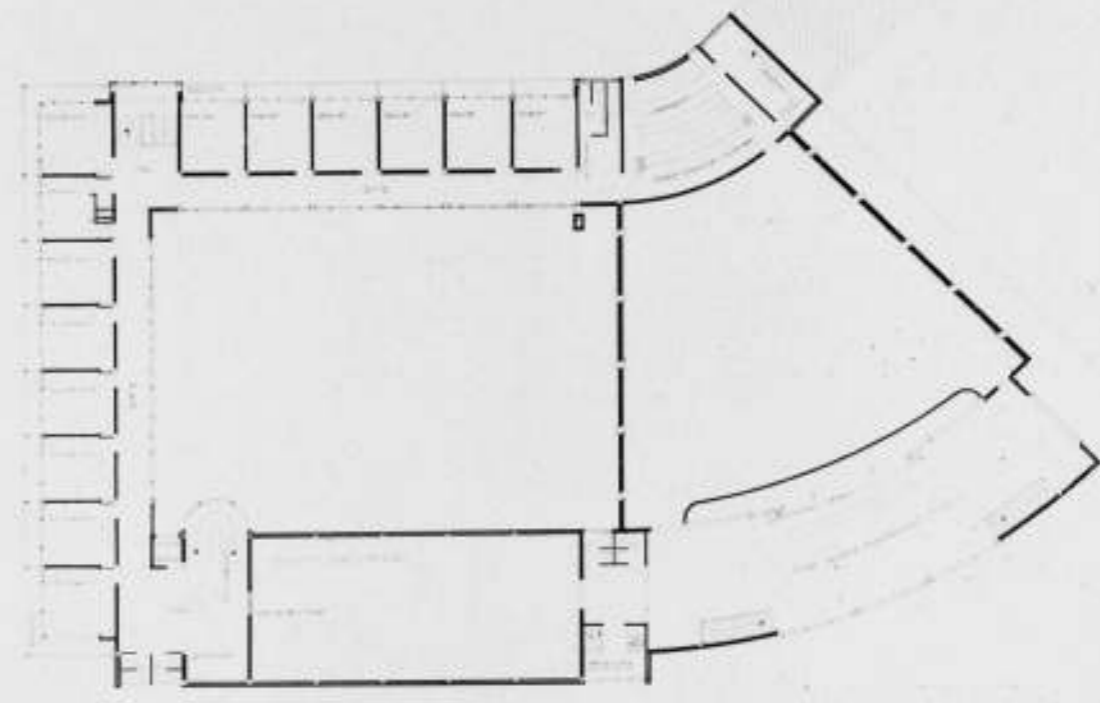

PLAN BEGANE GROND.

H.B.O. 1933-'34.
DOCENT IR. D. ROOSENBURG.

CULTUREEL CENTRUM.

SCHAAL 1:100.

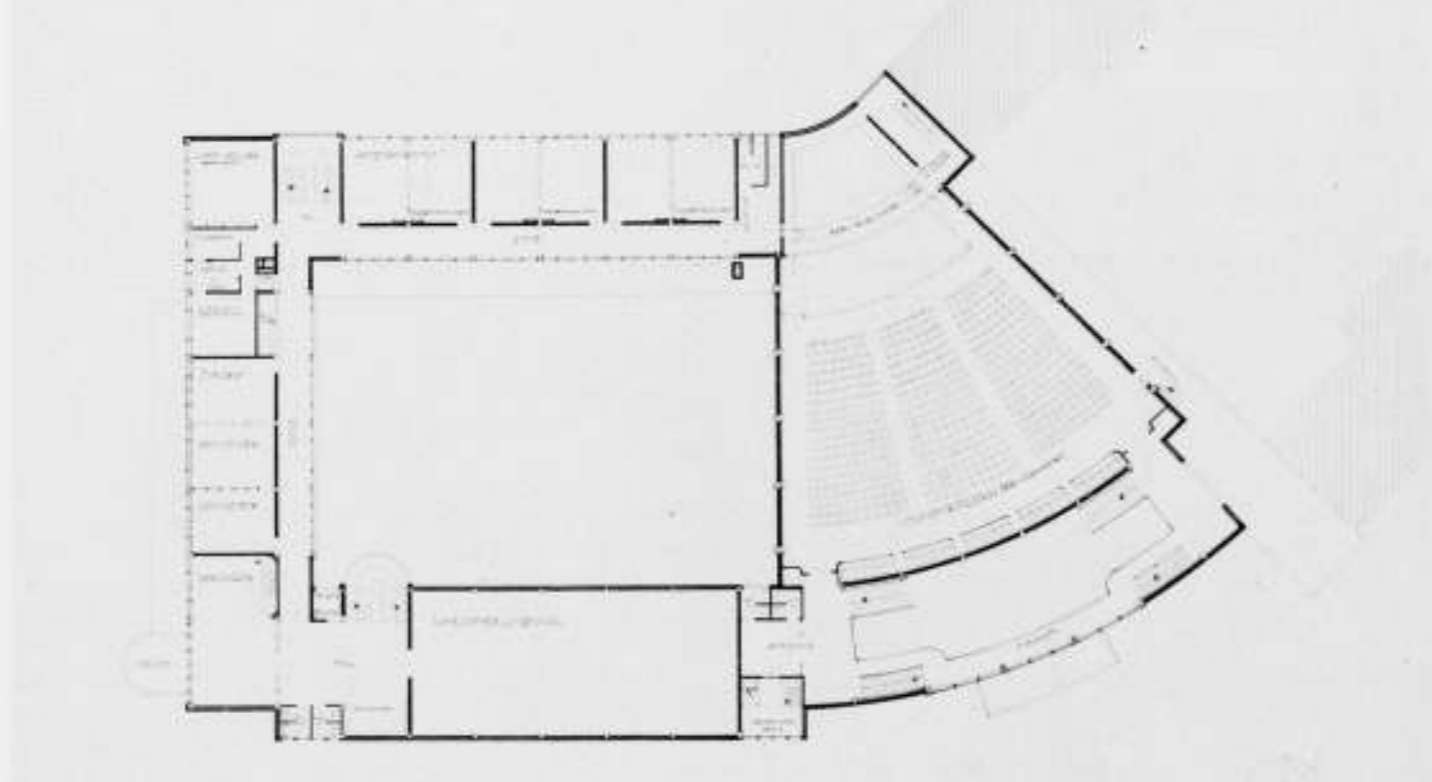

PLAN 2e VERDIEPING.

H.B.O. 1933-'34.
DOCENT IR. D. ROOSENBURG.

CULTUREEL CENTRUM.

SCHAAL 1:100.

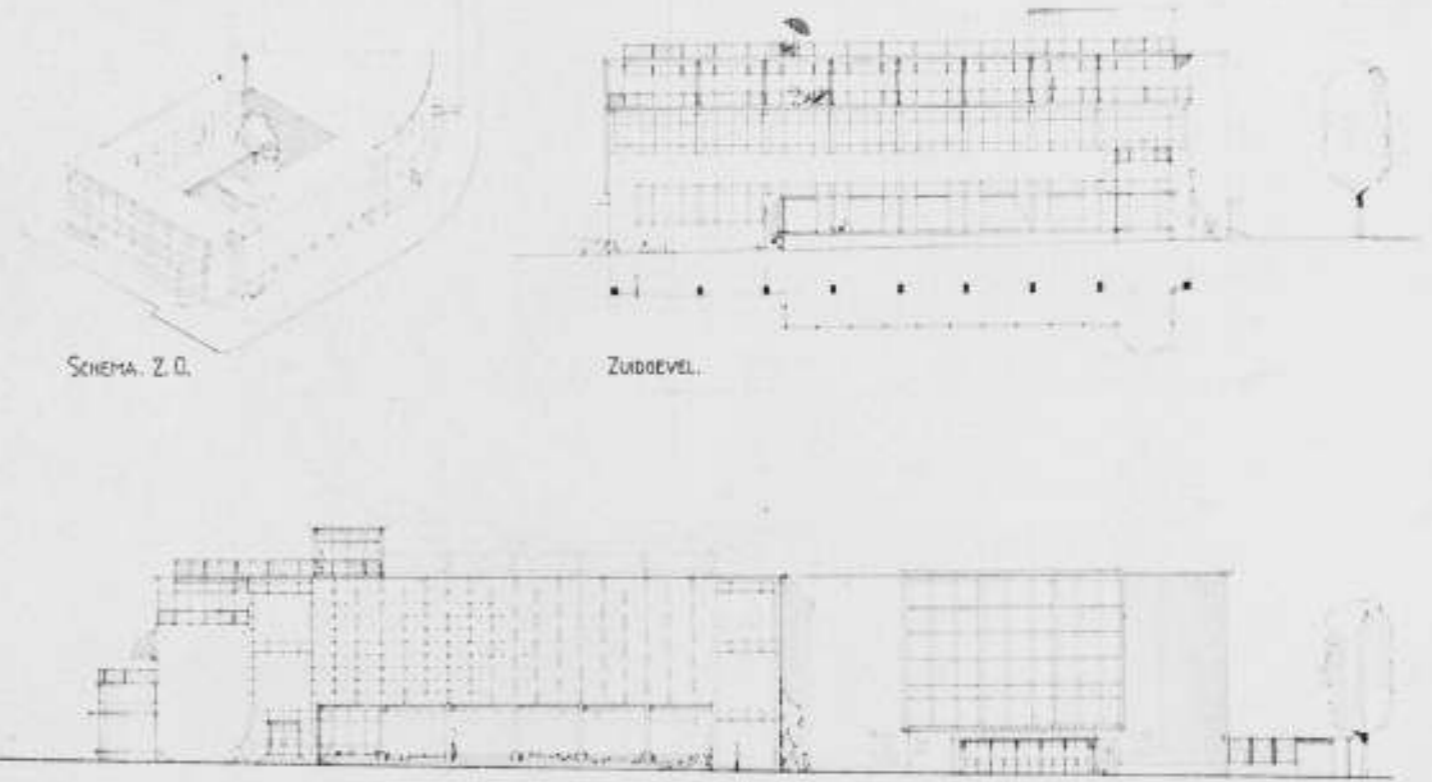

PLAN 4e VERDIEPING.

H.B.O. 1933-'34.
DOCENT IR. D. ROOSENBURG.

CULTUREEL CENTRUM.

SCHAAL 1:100.

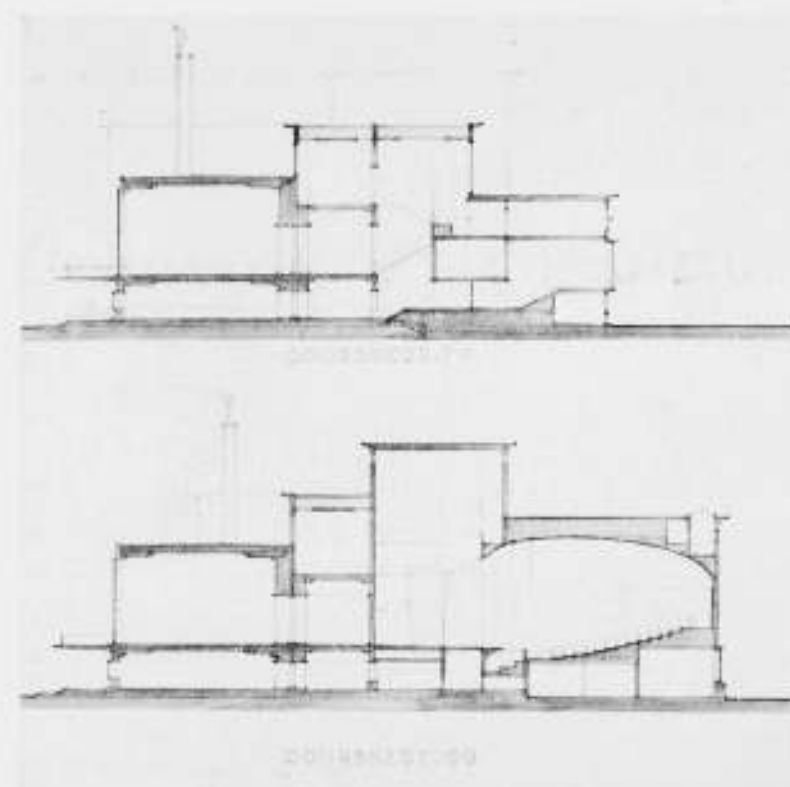
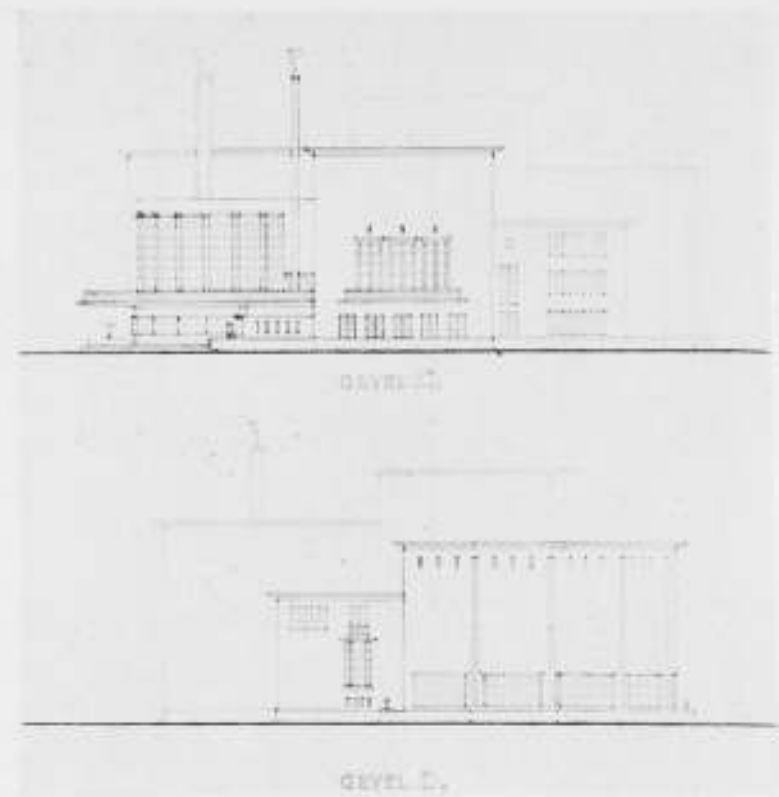
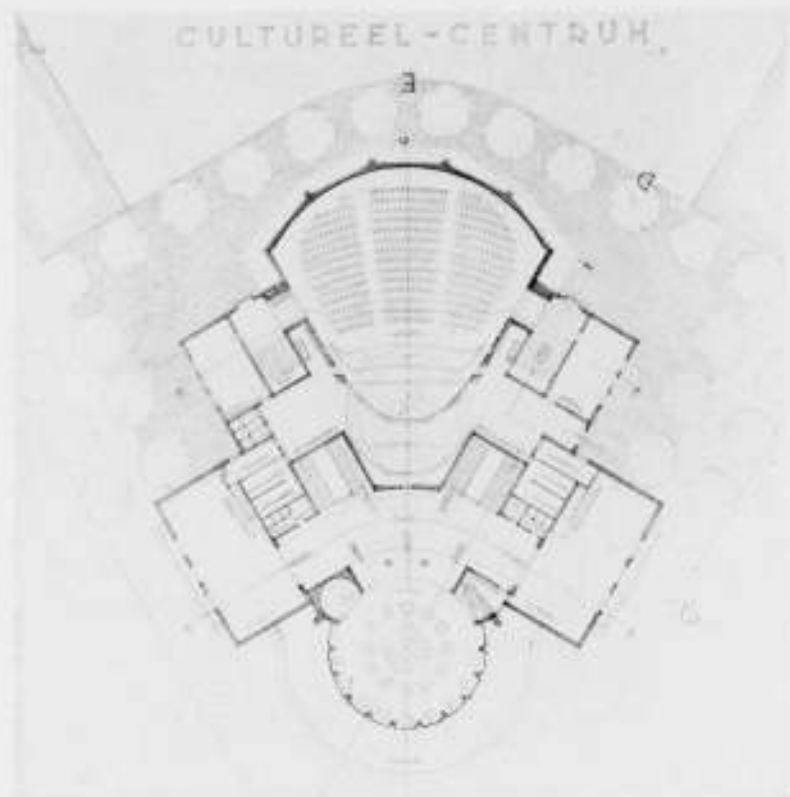

SCHEMA, Z.O.

ZUIDGEVEL.

OOSTGEVEL.

H.B.O. 1933-'34.
DOCENT IR. D. ROOSENBURG.

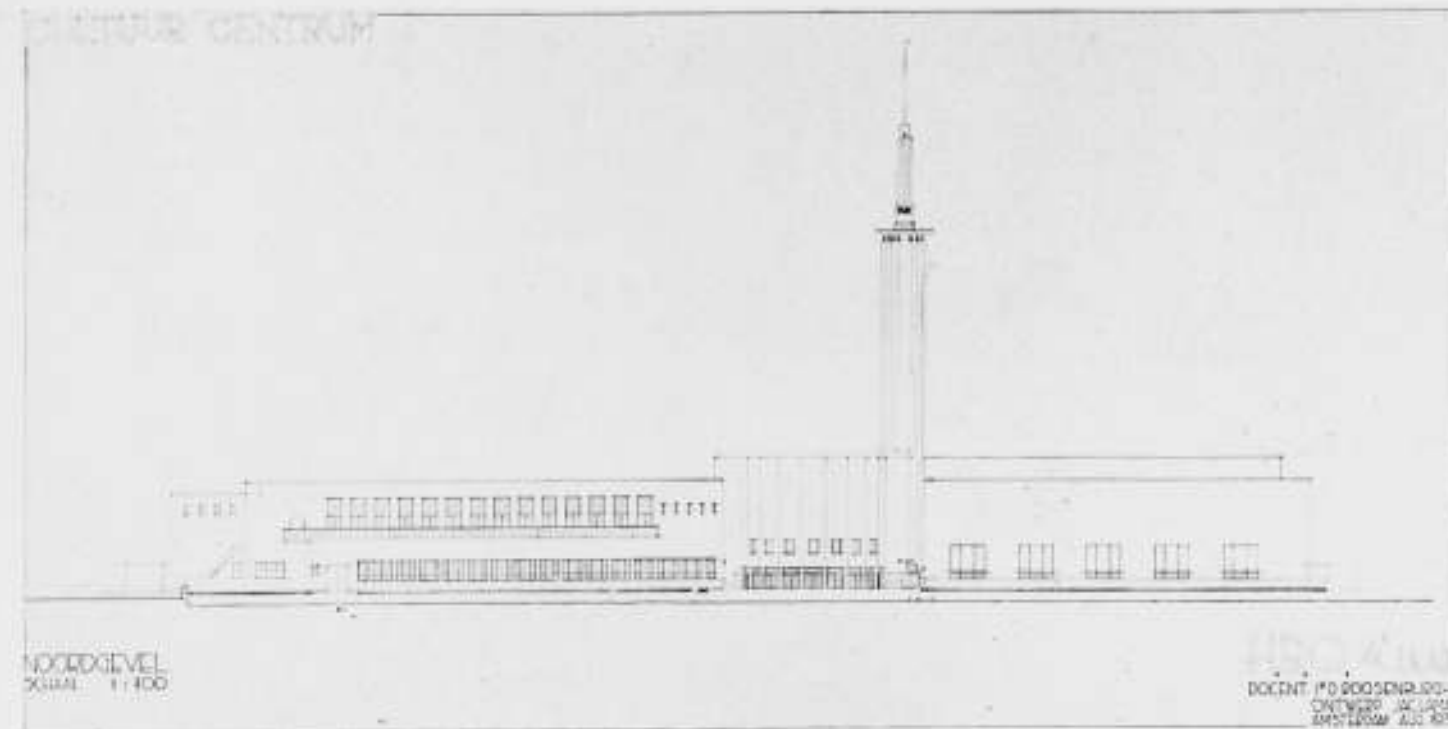
VIERDE STUDIEJAAR H.B.O. 1933-'34.

ONTWERP ANDRÉ VAN SWEDE, AMSTERDAM

CURSUS H.B.O. 1934.

In afwijking met vorige jaren, was voorgesteld, den Leerlingen-studenten te geven: een programma, waarbij door een verscheidenheid van situaties te bereiken viel, dat voor een ieder het vraagstuk anders werd, zoodat ieder op zichzelf studeerde. Het resultaat was: een groote verscheidenheid in de projecten, zoo groot, dat van feitelijk vergelijken daarvan geen sprake kon zijn. Er kan nagegaan worden, in hoeverre de Ontwerpers slaagden, en daarop is dan ook het eindoordeel gevestigd.

Hoewel er van de 15 candidaten 4 slaagden, mag zulks niet aangenomen worden als een vergelijking der krachten. De factoren: of een situatie zich goed leent voor een project, en of deze situatie den Ontwerper goed ligt, speelt daarbij een te groote rol. Men moet het H.B.O. aannemen als studie-instelling: als zoodanig heeft het dit jaar zeer goed gewerkt: er is met grooten ijver en toewijding gestudeerd, en zij, die niet tot de gelukkigen behoorden, een diploma te verwerven, en

VIERDE STUDIEJAAR H.B.O. 1933-'34.

ONTWERP JAC. LAMAN TE AMSTERDAM

toch over voldoende aanleg beschikken, hebben zich, op een uitzondering na, voor den volgenden cursus opgegeven, en zullen ook, na, hetzij een diepere studie, hetzij een gelukkiger greep, wel degelijk dit diploma verkrijgen.

Aan de eischen van het programma was door den Docent verbonden, dat de cultureele beteekenis van het gebouw ook naar buiten tot uitdrukking zou worden gebracht. Met dit punt, dat toch zeer zeker een verlangen van een Oprachtgever mag worden genoemd, heeft het gros van de Ontwerpers groote moeilijkheden gehad, en men kan niet zeggen, dat één daarin volledig is geslaagd. Alle leerlingen voelen zich min of meer beheerscht door een nieuwe constructiemethode (neue Sachlichkeit), en voelen de behoefte aan architectuur daarnaast nog moeilijk aan. Aan den bodem, waarop de meeste van deze projecten zijn gegroeid, ontbreekt een aanvoelen van cultuur. Hoewel een juist begrip daarvan zich eerst op lateren leeftijd kan vormen, zou een inleiding daartoe, door filosofische beschouwing, in dezen cursus zeer op haar plaats zijn. Over de projecten ieder afzonderlijk sprekend, zouden Docenten de volgende opmerkingen willen maken:

Project v. d. Kolff:

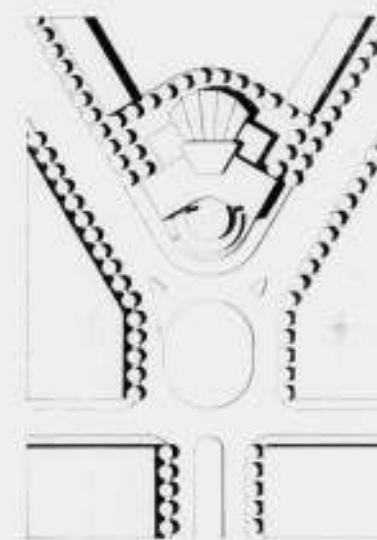
Goed aangepast in situatie; overzichtelijk plan met juistten opbouw, waarin meer expressie had kunnen zijn; zeer gaaf geheel. Het interieur is niet tot een oplossing gekomen.

Van Swede:

De zeer moeilijke situatie door goede vinding in het plan opgelost. Meest succesvolle poging de beteekenis van het gebouw tot uitdrukking te brengen. De onderlinge verhouding der massa's zou nader moeten worden gezien om tot een sterk geheel te komen. Interieur goed van ruimtewerking; kon rijker gedetailleerd.

Laman:

Een goed plan met fantasie in de situatie opgelost. De opbouw is goed en verantwoord. Het interieur, waarin oplossingen zijn die getuigen van oorspronkelijkheid, verraadt echter ook eene neiging naar te grooten zwier.

SITUATIE 1:1000

SITUATIE ONTW. A. v. SWEDE.

SITUATIE ONTW. JAC. LAMAN

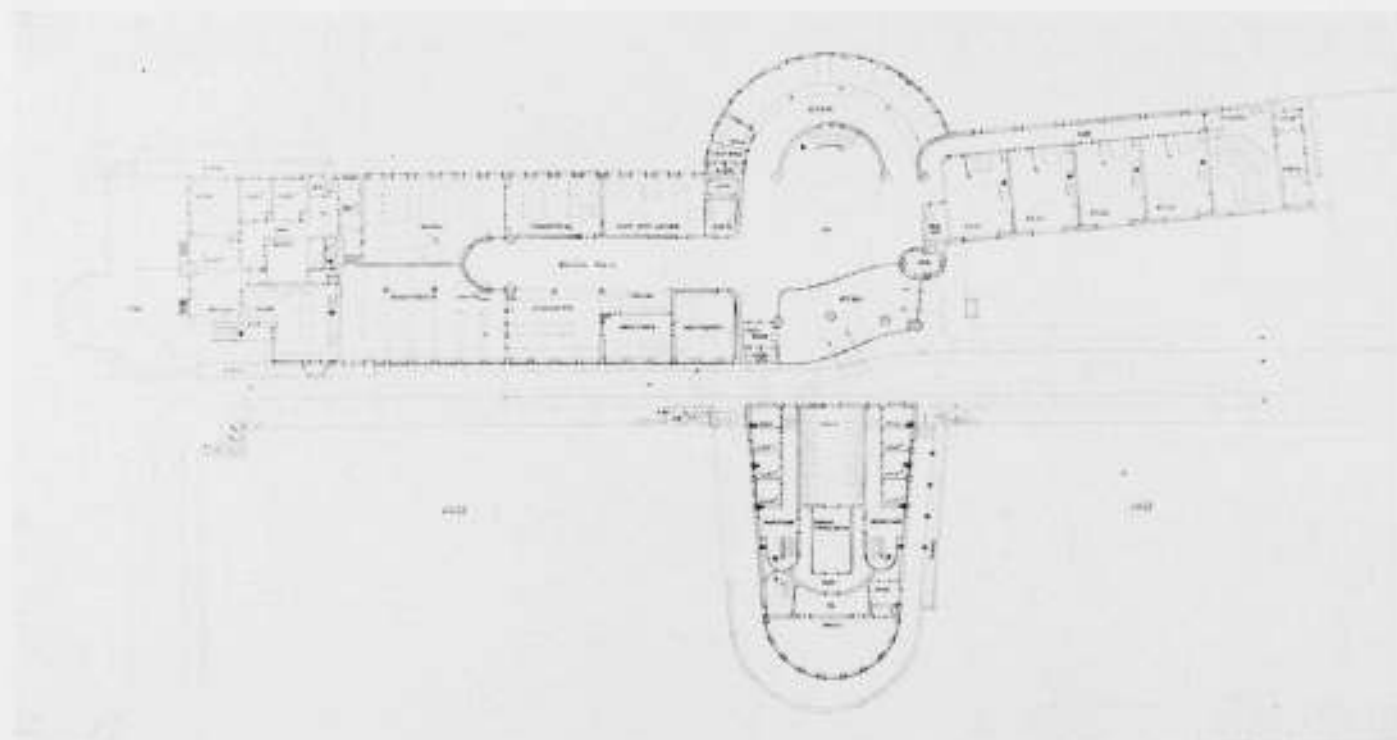
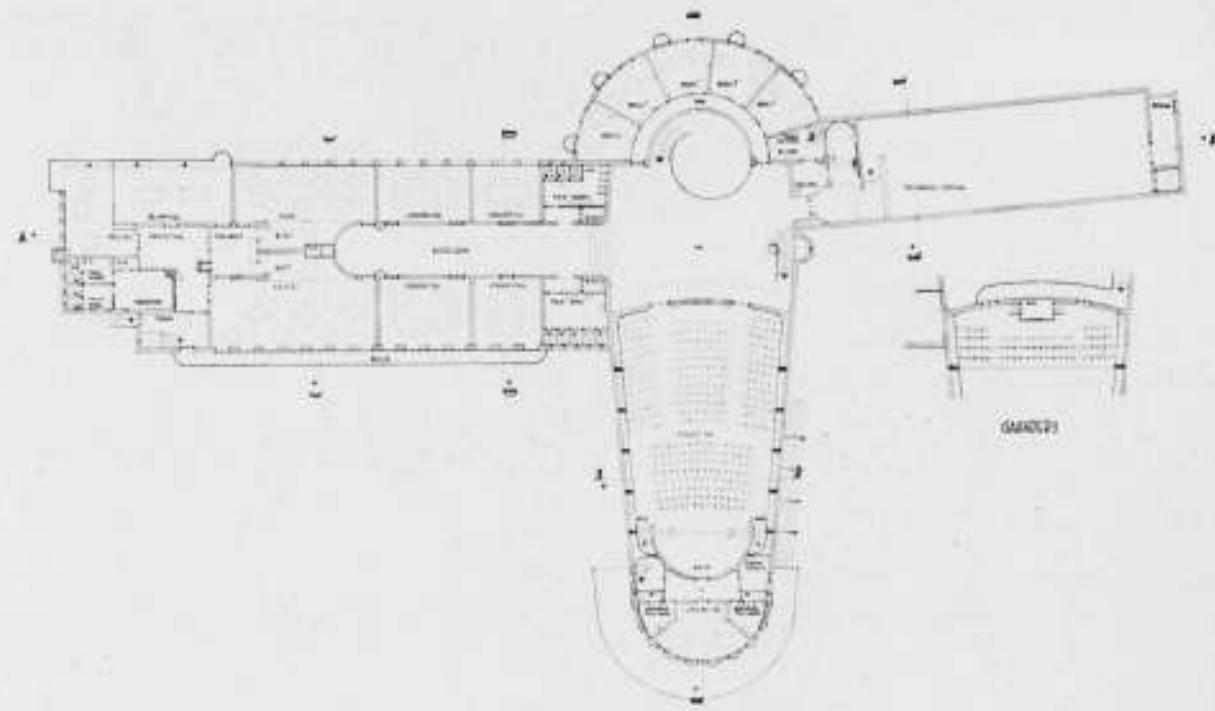
Best:

Hoewel de dwingendheid der symmetrische situatie niet is aanvaard, zijn zoowel plan als opbouw knap opgelost, het blijft echter eenigszins de vraag of het zoo noodige evenwicht bereikt wordt. Het interieur mist verfijning. Het teekenswerk is zeer goed en verzorgd.

De beoordeeling van de projecten is opnieuw bekeken op de in Maart gehouden Tentoonstelling, georganiseerd door de Vereniging van studeerenden H.B.O.-leden, waar zoowel de projecten waren van hen, die het diploma ontvingen, als van hen, wien dit onthouden was. Deze beoordeeling met frisschen kijk, bracht Docenten de overtuiging, dat van een juist oordeel omtrent projecten, waarin zij een geheel jaar medeleefden, aan het einde van dat jaar niet veel terecht komt.

F. A. ESCHAUIER.

Ir. D. ROSENBERG.

VIERDE STUDIEJAAR H.B.O. 1933-'34. ONTWERP VOOR EEN CULTUREEL CENTRUM. ONTW. JAC. LAMAN, AMSTERDAM

PROGRAMMA.

In een zich snel-uitbreidende stad bestaat, in een groot uitbreidingsplan voor een nieuwe wijk, behoefte aan een gebouw, waarin de bewoners aan hun drang naar wetenschap, kunst-uitingen en gezelligheid kunnen voldoen.

Deze wenschen zijn als volgt in een programma vereenigd:

a. Voordrachtzaal voor kamermuziek, klein orkest, lezingen, klein-tooneel, cabaret; ongeveer 400 zitplaatsen, eventueel met een galerij. Kamer voor solisten 25 m², een ruimte voor orkestleden 40 m². Kleedkamers tezamen 40 m². Toiletten, garderobes. Berging voor eenig tooneeldecor en requisieten. Entree voor deze voordrachtzaal, met garderobe en toiletten voor het publiek; tochtvrije vestibules met loketten. Foyer 60 m² met buffet.

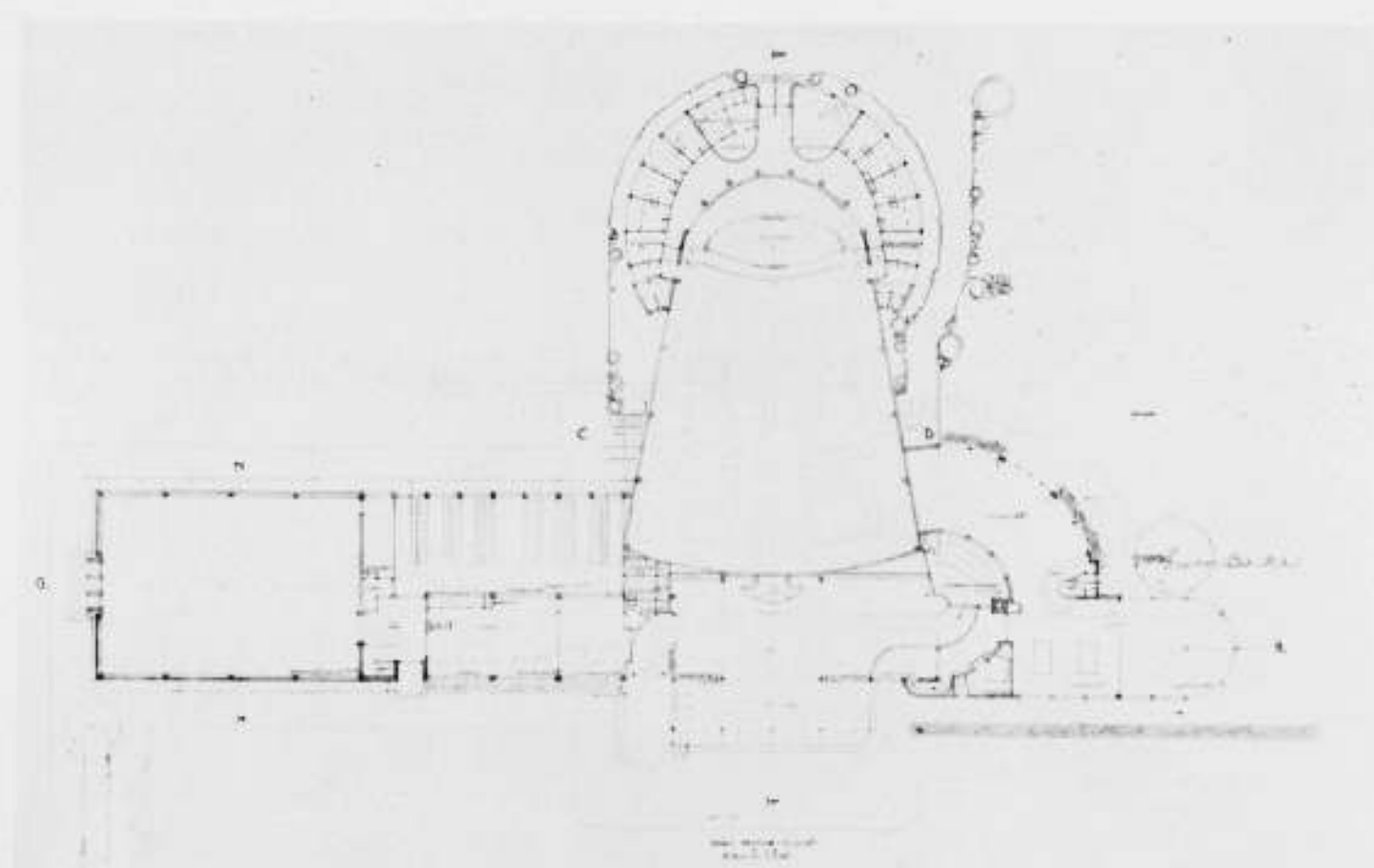
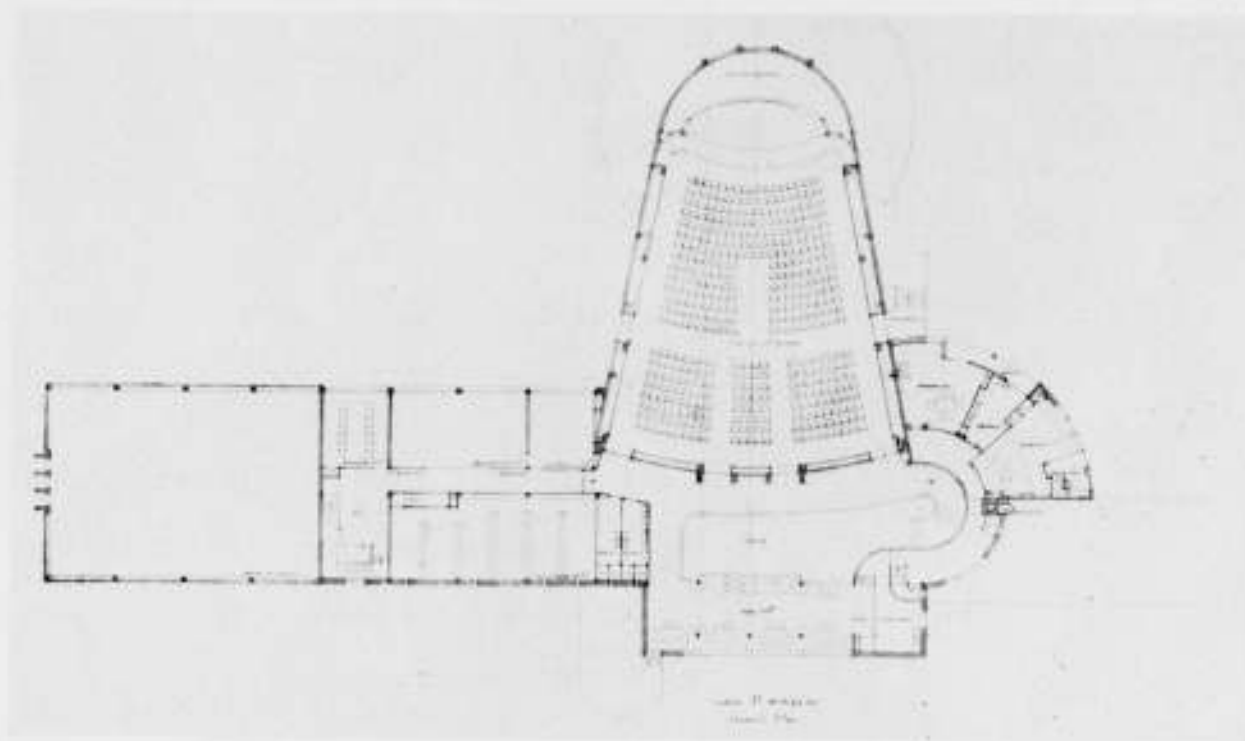
b. Leeszaal ongeveer 120 m². Kamer-bibliothecaris 30 m². Uitgifte van boeken, tevens 1 of 2 persoonskamer voor admini-

stratief personeel. Boekenmagazijn voor ongeveer 20.000 boeken met gedeelte voor muziekbibliotheek.

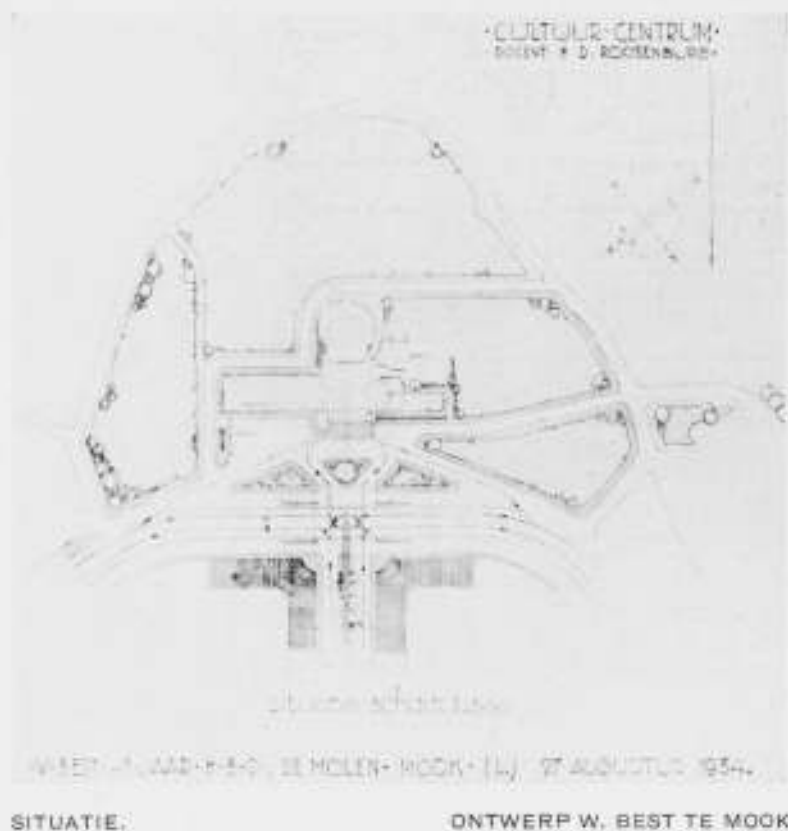
c. Een tentoonstellingszaal ongeveer 250 m². Een ruimte voor berging van kisten en dergelijke. Een teekenzaaltje voor modelteekenen voor 20 personen.

d. Een societeitszaal ongeveer 80 m² met annex ruimte voor 2 biljarts en een speelzaaltje. Buffetkamer. Een kamer voor de Directeur 25 m²; een ruimte voor de administratie 40 m². 4 Vergaderkamers, 2 van ongeveer 40 en 2 van ongeveer 25 m². Een keuken 30 m² met bijkeuken en dienstkamertjes. Woning-restaurateur: woonkamer, 3 slaapkamers en badkamer.

e. Voor verhuur een aantal kamers voor studie van particulieren in de omgeving van de bibliotheek, ongeveer 20 m², waar deze personen tevens kunnen confereeren. Een aantal schilders-, eventueel beeldhouwersateliers, om te verhuren.

VIERDE STUDIEJAAR H.B.O. 1933-'34 ONTWERP VOOR EEN CULTUREEL CENTRUM. ONTWERP W. BEST-TE MOOK (L.)

SITUATIE. ONTWERP W. BEST TE MOOK

WONINGBOUW „DE POL” TE ZUTPHEN.

Nu de Heer H. Buys in Uw blad no. 16 nogal triomphantelijk over bovengenoemd woningcomplex en daarbij over „behoudende elementen”, „velen die den bouw als een verarming beschouwen”, en „de zwaar geladenen” schreef, meen ik dat het nuttig kan zijn eenige van de motieven naar voren te brengen, welke er toe leiden dat de behoudenden en de zwaargeladenen nogal sceptisch tegenover dezen bouw staan. Deze vragen zich af, wat toch wel het betere, nieuwe van deze woningen is.

1. Dat de keuken op het Zuiden gelegen is?
2. De slaapkamers op het Noorden?
3. Dat de eenige toegang naar de woonkamer door de keuken gaat en dus alle lucht van het koken der wasch, van het eten enz. zich in de kamer verspreidt en de dampen tegen de noordelijke slaapkamer muren gaan condenseeren?
4. Dat de muren reeds vóór de bewoning gingen scheuren en thans reeds, nu ze nog geen strengen winter hebben weerstaan, op meerdere plaatsen scheuren vertoonen?
5. Dat, hoewel de pannebakkers voor daken met gepaste helling pannen bakten, die eeuwen bestand bleven en nog aanwezig zijn, zij geen pannen kunnen bakken, die vorstbestendig blijven op daken met hellingen als bij deze woningen toegepast?

Zoo zouden er meer vragen te stellen zijn, waarop, zooals ook voor de bovenstaande, voor hen geen bevredigend antwoord te geven is.

Groningen, 26 April 1935. F. TONKENS, Arch. B.N.A.

Geachte Redactie,

Naar aanleiding van de mij toegezonden opmerkingen van den heer Tonkens, merk ik het volgende op:

1. Oriëntering.

De vraag naar het motief van de gekozen oriëntering is vaker gedaan. Velen hebben gemeend, in de N-Z ligging der woningen een aangrijpingspunt te vinden voor een gevoelscritiek, die zij in zakelijke argumenten wenschen te uiten.

De zaak is deze:

In het algemeen ben ik een voorstander van een O-W oriëntering (rijen N-Z) en wel slaapkamers Oost, woonkamers West. Er zijn echter omstandigheden, waarin men hieraan niet star

kan vasthouden. Zulke omstandigheden bestonden in Zutphen in de beperkte afmeting en bepaalde ligging van het beschikbare terrein. Een blik op de situatie kan leren, dat op dit terrein geen N-Z verkaveling was te maken zonder dure toegangswegen en veel terreinverlies.

Daartegenover is gezorgd voor zeer goede ventilatie-mogelijkheden (draairaam voor elke windrichting en ventilatieklep) en voor de directe verbinding van woon- en slaapkamers. In de winter (in de zomer is de Noordligging eerder een voor- dan een nadeel) valt de zon tot diep in de slaapkamers.

Met dat al blijft Noordligging der slaapkamers een nadeel, maar deze omstandigheid is gezien en in het plan verwerkt, in plaats van dat, zoals bij gesloten blokbouw, altijd onvermijdelijk van alle kamers foutief is georiënteerd.

Heeft de heer Tonkens zich daarover ooit bezorgd gemaakt?

2. Zuid-ligging keuken.

Weet de heer Tonkens niet, dat bij behoorlijke overluiding der ramen, een Zuid-ligging veel minder warm is, dan een West of Oost-ligging (geen lage, hete zon)? In Zutphen is voor een brede overluiding van de keukenvensers gezorgd, terwijl het dak uitstekend isoleert.

3. Toegang woonkamer door keuken.

In Zutphen werd bij wijze van proef in een aantal woningen een toegang tot de woonkamer gemaakt, buiten de keuken om. Deze toegang wordt door de bewoners nooit gebruikt.

In Gelderland is de woonkeuken in deze huurklasse algemeen. De woonkamer met keuken in Zutphen is niets dan een verbetering van zulk een woonkeuken, waarbij door de glazen schuifwand keukendampen uit het woongedeelte worden gehouden. De goede ventilatiemogelijkheden van de keuken (wasemkap, draai- en klepraam, deur, doorwaaien) kunnen de rest doen. Wassen kan men bovendien nog in het voorportaal-bijkeuken met wasbak en afvoer. Welke woningen bieden dit alles? In hoeveel woningen komt men vanaf de tuin door de keuken binnen? Loopt niet in elke volkswoning de huisvrouw voortdurend tussen keuken en woonkamer heen en weer? Waar blijft dan de dampafscheiding?

4. Scheurtjes in muren.

Zoals iedere bouwkundige weet, vertoont elk langgerekt gebouw hier en daar wel eens een zetscheurtje. Zo ook in Zutphen. Bezwaren hebben dergelijke scheurtjes niet. Ook dit weet elke bouwkundige. Zij worden dichtgemaakt, nadat het gebouw geheel gezet is. Dat gebeurt ook in Zutphen.

5. Helling pannen dak.

Nadat de pannebakkers de eeuwen door geen werkelijk sluitende pannen konden bakken, omdat gebakken pannen niet vormvast zijn, maar natrekken, vond de 20e eeuw de vormvaste cementpan uit. Deze is, mits goed toegepast, ook bij geringe dakhelling te gebruiken. De Pol bewijst dit, want de daken zijn dicht.

Overigens is deze flauwe dakhelling geen ondoordacht architectengrapje, zoals de hoge puntdaken, waarmede sinds jaren Nederland wordt bedorven.

Door deze flauwe dakhelling komt de zon in de woningen, die zon, waarover de heer Tonkens zich elders zo bezorgd maakt. Daardoor kunnen de bewoners de lucht zien en krijgt men „ruimte”, ook bij 14 m gevelafstand. Is architectuur geen „ruimte scheppen” en waren wij dat in Nederland niet vergeten en „ruimte dervers” geworden?

Ook de meerdere vragen van den heer Tonkens zou ik graag beantwoorden, tenminste, voorzover zij een zakelijke ondergrond hebben.

Voorzover zij voortkomen uit innerlijke tegenzin tegen het licht, ruime en eenvoudige, moet ik het antwoord natuurlijk schuldig blijven.

Rotterdam, 4-5-'35.

W. VAN TIJE J.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 18 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 25 MEI 1935 No. 21

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

A. ET A.

Algemeen Uitbreidingsplan Amsterdam.

Over het algemeen Uitbreidingsplan der Gemeente Amsterdam zal door den heer C. van Eesteren, architect-stedebouwkundige bij de afdeling Stadsontwikkeling van de Dienst der Publieke Werken een lezing worden gehouden voor de leden van het Genootschap A. et A., de Kring Amsterdam van de B. N. A. en de vereeniging „de 8”.

Deze lezing, welke toegelicht zal worden door tentoongestelde plannen, perspectieven en maquettes, zal worden gehouden op Dinsdag 4 Juni des avonds 8.15 uur in de Militiezaal, Singel bij het Koningsplein, te Amsterdam.

B. N. A.

KRING
AMSTERDAM

A. ET A.

Het administratie-adres van het Genootschap Architectura et Amicitia is vanaf heden: Slaakstraat No. 9. Amsterdam Z. Tel. 27707.

CAUSERIE OVER „BRUGGENBOUW”.

Het bestuur heeft den heer Ir. W. H. J. Harmsen, Hoofdingenieur bij het Rijksbruggenbureau, bereid gevonden voor de leden en introducés een causerie te houden over: „De algemene richtlijnen welke worden gevolgd voor het totstandkomen der grote oeververbindingen, de wijze van constructie, afmetingen en vormgeving der overspanningen, wijze van uitvoering, etc”.

De causerie, welke met lichtbeelden wordt toegelicht, zal gehouden worden op VRIJDAG 31 MEI, des avonds 8 uur in de grote zaal van het Gebouw Heystee, Heerengracht 545-549, te Amsterdam. Introducties dienen schriftelijk bij het bestuur te worden aangevraagd en worden uitsluitend op naam verstrekt.

LEDENVERGADERING

Na afloop van bovengemelde lezing zal een korte ledenvergadering worden gehouden.

Agenda:

1. Notulen.
2. Ingekomen stukken, mededeelingen.
3. Verkiezing van een bestuurslid.
4. Rondvraag.

TOELICHTING PUNT 3.

Voor de verkiezing [van een bestuurslid is, in overeenstemming met het bepaalde in art. 21 §1 van de statuten, de volgende voordracht opgemaakt:

- a. Ir. J. W. Dinger.
- b. C. Feltkamp.
- c. Ir. W. B. Ouendag.
- d. J. Snellebrand.

Concept-notulen van de jaarvergadering gehouden op 12 April 1935.

De agenda van de jaarvergadering bevatte behalve de bestuursverkiezingen en de benoeming van een lid en een plaatsvervangend lid van het nieuw gevormde College van advies verder weinig belangrijks waardoor 12 leden aanwezig waren. Nadat de Voorzitter der vergadering heeft geopend worden de notulen van de vorige vergadering overeenkomstig het concept goedgekeurd.

In verband met een ontvangen schrijven van de Tentoonstellingsraad naar aanleiding van de aan die Raad verzochte medewerking aan de Jubileumtentoonstelling zet de Voorzitter uiteen welke voorwaarden de T. R. meent te moeten stellen om zijn medewerking toe te zeggen. Het blijkt dat het door het Genootschap gewenste juryvrije gedeelte voor de leden niet gewenst wordt en de tentoonstelling op te vatten als een algemene bouwkunsttentoonstelling waarbij een juryvrij gedeelte zal schaden. De beide besturen zijn hierover nog in overleg en een beslissing zal dus nog moeten worden genomen.

De Secretaris brengt verslag uit over het afgelopen verenigingsjaar, welk verslag, op verzoek van den Voorzitter, voor een enkel punt meer omschreven zal worden. Hierna wordt het verslag van de Commissie van Verificatie uitgebracht welk verslag met dank aan den penningmeester voor het gevoerde beheer wordt aanvaard.

De Commissie van Verificatie bestaande uit de heren A. Schulte, Ir. A. J. van der Steur en N. Wijmer maakt aan het einde van het verslag een opmerking over het grote bedrag dat no. 1 van de „bijzondere uitgaven” heeft geeist. Zij meent dat dit bedrag niet in overeenstemming is met de gestelde verwachtingen.

De heer Vorkink licht toe dat de uitgaven begroot waren op plm. f 500.— doch alle kosten zowel voor clichés als drukkosten en de geraamde inkomsten van de verkoop zijn tegengevallen. De eerste keer is nu geprobeerd, waarbij de gevaren van het zelf uitgeven duidelijk in het oog springen.

Het bestuur is het echter volkomen eens met de opmerking van de Commissie om volgende „uitgaven“ eerst dan te ondernemen wanneer de uitgaven daarvoor dit wettigen.

De heer Verkruijsen meent dat de behandelde stof van de „uitgave“ evengoed in het B.W.A. opgenomen had kunnen worden zo nodig met een extra subsidie.

De Voorzitter antwoordt dat het dan geen daad van A et A is en de „uitgaven“ toch hoofdzakelijk bedoeld zijn om aan de jongste generatie gelegenheid te geven hun studies wereldkundig te maken.

Hierna brengt de penningmeester het financieel verslag uit, wat met dank aan hem door de vergadering wordt goedgekeurd. Eveneens wordt het verslag van de redactie van het B.W.A. goedgekeurd.

De verkiezing van twee bestuursleden heeft tot resultaat dat uit de gecombineerde voordrachten en de 11 geldige biljetten de heren Zietsma 8, Engel 6, Ouendag 5 en Feltkamp 3 stemmen verkrijgen, de heren Zietsma en Engel gekozen zijn en van hun benoeming zal worden bericht. Voor de verkiezing van een lid en een plaatsvervangend lid van het College van Advies worden op de heren Vorkink en Blaauw resp. 8 en 3 stemmen uitgebracht, op de heren Roosenburg en Staal resp. 2 en 9 stemmen.

De heeren Vorkink en Staal zijn dus als lid resp. plaatsvervangend lid gekozen en aanvaarden hunne benoeming.

Bij de rondvraag stelt de heer Snellebrand de vraag of een vergadering niet voorafgaan of gevolgd kan worden door een lezing of filmvertoning waardoor vanzelf meer belangstelling voor de vergaderingen zal komen. Voorts meent hij dat de tijd van voorbereiding voor de tentoonstelling wel kort gaat worden.

De Voorzitter antwoordt dat een vergadering met kleine agenda wel gekoppeld kan worden met een lezing o.a. doch de belangstelling enkel voor een vergadering toch ook dient te bestaan — en wat de tentoonstelling aangaat de medewerking van de T.R., die dan met speciale kennis van zaken optreedt, van groot belang is.

De Voorzitter doet vervolgens mededeling dat het bestuur voor een affiche voor de tentoonstelling een prijsvraag wil uitschrijven, of openbaar of alleen voor de leden.

De heer Eibink voelt het meest voor een studieprijsvraag voor de leden en wanneer deze niet het gewenste resultaat oplevert dan een opdracht aan een bepaald kunstenaar, terwijl de heer Vorkink zo nodig met een minder resultaat van de studieprijsvraag reeds tevreden zou zijn.

Ten slotte wordt op voorstel van den Voorzitter in beginsel besloten een studieprijsvraag uit te schrijven, als beloning een bedrag van f 50.— te fixeren en bij uitvoering van dit ontwerp een groter bedrag toe te kennen.

Nadat de heer Zwijs nog melding heeft gemaakt van een door de P.P.C. gericht schrijven aan de Jury van de prijsvraag tot verkrijging van goedkope woningen over het lang uitblijven van de resultaten van deze prijsvraag, sluit de Voorzitter de vergadering.

K. VAN DER WILK, Secretaris.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUYSSEN, REDACTEUR NR 21
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR, 25 MEI 1935

HEERENGRACHT 556

HEERENGRACHT 554

DE LIJST INGEVOLGE DE MONUMENTENVERORDENING VAN AMSTERDAM.

Gaarne voldoe ik aan het verzoek der Redactie een bespreking te wijden aan deze lijst, die men gewoon is, eenvoudigheidshalve, de monumentenlijst te noemen. Al moge het begrijpelijk zijn dat ook hier weer een korte benaming, hoe onvolledig en dus gedeeltelijk onjuist ook, het wint van de langere en gecompliceerde, in dit geval geeft deze aanduiding toch wel hinderlijk veel aanleiding tot misverstanden. Het merkwaardige is dat de verordening die volgens art. 12 monumentenverordening genoemd kan worden, nergens het woord monument omschrijft of zelfs noemt. In art. 1 wordt gesproken van een lijst van de bouwwerken en onroerende kunstwerken, of van gedeelten van zulke werken, welke naar het oordeel van B. & W. van belang zijn uit een oogpunt van geschiedenis, kunst of schoonheid, dan wel door hun bijzonderen aard. Dat toch het woord monument steeds weer naar voren dringt is deels uit historische gronden te verklaren. Hierin toch is het Rijk voorgegaan met de Voorloopige lijst der Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst. Men vindt intusschen in die lijsten zeker niet alleen monumenten in den absoluten betekenissen van het woord, de Rijkscommissie heeft dit zeer terecht als een soort inventarisatie opgevat, waarbij naast de roerende kunstvoorwerpen als schilderijen en zilverwerken in kerken ook fragmenten zijn opgenomen als gevelsteenen e.d., zoodat men daarin genoemd kan vinden, bijv. Westerstraat 34, een pand, waarin enkele jaartal- en gevelsteenen bewaard zijn, zonder dat de

gevel als zoodanig eenige waarde heeft. Het is dan ook ten eenenmale onjuist, zooals indertijd eens op een kaart is gedaan, alle in deze Lijsten genoemde perceelen aan te duiden als door het Rijk erkende monumenten.

Dat hier wat lang bij deze naamskwestie wordt stilgestaan, vindt zijn reden hierin dat het zoo begrijpelijk is dat vele particulieren zich er moeilijk mee vereenigen kunnen wanneer zij een mededeeling krijgen dat hun pand op de stedelijke monumentenlijst geplaatst is. Zij vinden het veelal onaanvaardbaar dat hun bezit tot „monument“ wordt verklaard, vooral ook omdat zij daarvan zeker geen voordeel, maar dikwijls nadeel zullen ondervinden.

Nu doet het zeker aan het uiteindelijk resultaat weinig af of men nu inplaats van dit verheven woord te kiezen zou spreken van bouwwerken en onroerende kunstwerken, maar dan is toch vermeden, dat men moet beginnen uit te leggen dat vele der gebouwen, die op de Monumentenlijst voorkomen geen eigenlijke monumenten genoemd kunnen worden. Iedereen zal moeten toegeven dat in deze verordening weer een nieuwe eigendomsbeperking ligt en dat feitelijk, wanneer de gemeenschap deze gebouwen voor die gemeenschap wil bewaren, de eenige moreel-juiste consequentie zou zijn, dat zij deze gebouwen verwierf. Maar ook iedereen zal begrijpen, dat dit de facto onmogelijk is. Juist echter omdat men hier ingrijpt in het particulier bezit is er veel gelegen aan de wijze waarop men dit doet.

HEERENGRACHT 510-508

HEERENGRACHT 450-448-446

HEERENGRACHT 436-434

HEERENGRACHT 388-386

Moge het Rijk, dat volgens de toezegging van den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, weldra met een Monumentenwet zal komen, nog eens overwegen of hier niet een minder pretentieuze naam ware te verkiezen.

Hoe ziet nu de eerste lijst van Amsterdam er uit? In ieder geval, hoe men ook tegenover deze materie staat, zal men, doordrongen van de groote moeilijkheden, die zich bij het opstellen daarvan voordoen, kunnen spreken van een niet te miskennen bescheidenheid, zoowel wat vorm als wat inhoud betreft. De waardeering van deze, in het algemeen zoo lofwaardige eigenschap, kan intusschen zeer verschillend zijn. Men dient echter voorop te stellen dat deze lijst slechts een eerste begin is, maar gezien het uiterst langzame werken dezer commissie lijkt het onjuist met een bespreking te wachten tot de geheele lijst compleet zal zijn, ook omdat zeker deze commissie een welmeenende kritiek niet zal negeren en wellicht zelfs enkele opmerkingen bij de verdere uitwerking van nut kunnen zijn. De opsomming in alphabetische volgorde, zonder eenige indeeling, is zeker niet practisch. Er was hier niets tegen geweest het voorbeeld van het Rijk in de Voorloopige Lijsten te volgen en te rubriceren in verdedigingswerken, bruggen, sluizen, standbeelden, wereldlijke openbare gebouwen, kerkelijke gebouwen, gebouwen van liefdadigheid, wetenschap en kunst, particuliere gebouwen. Men vindt nu in de gepubliceerde lijst alles door elkaar en dikwijls zonderling gerangschikt. Het lijkt niet vanzelfsprekend dat men Felix Meritis op de Keizersgracht moet zoeken onder de G en de Koepelkerk op het Singel onder de N.

Natuurlijk raken deze kleinigheden nauwelijks de zaak zelve, maar een goede rubricering heeft ook het voordeel dat men eerder de omissies opmerkt.

Bij het doorzien van de lijst zal het enkelen opvallen dat een der belangrijkste werkelijk monumentale gebouwen daarop niet voorkomt n.l. het Paleis op den Dam, terwijl men er bijv. wel vindt het huisje Heerengracht 394, hoek Leidschegracht. Nu doet dat er niet zoo heel veel toe, want men kan zich nauwelijks voorstellen dat men ertoe zou kunnen komen het Paleis op den Dam af te breken (men moge intusschen bedenken dat indertijd Palladio voorstelde het Dogenpaleis af te breken) en het voorkomen van het genoemde onaanzienlijke huisje is te verklaren doordat alle huizen in het bezit van de Vereeniging

Hendrick de Keyser op de lijst zijn opgenomen. Maar de tegenstelling is toch wel zeer opvallend en aangezien niet iedereen dit laatste weet is de lijst niet zeer begrijpelijk, hetgeen er niet toe meewerkt deze populair te maken.

Wat de niet-particuliere gebouwen betreft valt het op, dat niet zijn opgenomen de Oude Walenkerk op de O.Z. Achterburgwal, de Derde Synagoge in de Nieuwe Amstelstraat en de Port. Isr. Synagoge op het J. D. Meyerplein.

Waarom, als men het Deutzenhofje wel opneemt, is dit niet het geval met talrijke andere hofjes als het Bosschen Hofje, het Looyershofje, het Nieuwe Suykerhofje, het Raepenhofje, het Regenboogliefdehofje, het Suykerhofje en het Hofje Venetiae? En waarom komen geen bruggen op de lijst voor?

Heeft men het Paleis van Justitie onwaardig gekeurd of vergeten of komt dit aan de beurt bij de behandeling van de Prinsengracht? Uit den nieuweren tijd zijn alleen opgenomen het Rijksmuseum, de Vondelkerk en de Koopmansbeurs. Het Rijk heeft er terecht de voorkeur aan gegeven afstand te willen bewaren en is met de Voorloopige Lijsten niet verder gegaan dan tot 1850.

Voor de commissie het moeilijkste en voor het publiek het meest belangwekkende is de keuze, die hier gedaan is uit de particuliere gebouwen. Men dient goed te begrijpen dat in deze lijst nog alleen maar de drie voornaamste grachten, de Heeren- en Keizersgracht en het Singel bewerkt zijn. Geen enkele andere straat of gracht is voorloopig veilig. Er moge dus B. & W. met den meesten aandrang op gewezen worden dat een spoedige verdere en liefst volledige behandeling der geheele stad een noodzaak genoemd moet worden, omdat nu tal van belangrijke panden zonder meer gesloopt kunnen worden.

Het bewerken intusschen juist van een stad als Amsterdam vereischt bijzonder veel arbeid en leidt tot talloze moeilijkheden. Indertijd is er van verschillende kanten op gewezen dat men hier niet zal kunnen volstaan met een lijst, waarop eenvoudig eenige perceelen vermeld worden, maar dat, waar het karakter der stad veelal bepaald wordt door geheele complexen, die niet door de perceelen afzonderlijk maar als geheel belangrijk zijn, naar andere oplossingen gezocht zal moeten worden. Er is gedacht aan de mogelijkheid de lijst te beperken tot de meest opvallende monumentale gebouwen, die dus op zichzelf van

bijzonder belang geacht kunnen worden, terwijl dan de bepaling in de Bouwverordening, waarbij nu in art. 303 de aanvangstermijn voor de slooping is vastgelegd, gewijzigd zou moeten worden, opdat voor een groote reeks perceelen en complexen, die men dan beschermde gedeelten zou kunnen noemen, eerst overleg met de stedelijke Monumentencommissie dient te worden gepleegd.

Hiervan is niets terecht gekomen. Of men mag misschien zeggen, dat voorloopig deze kwestie nog niet is opgelost. Er is nu niets anders dan een gedeeltelijke lijst ingevolge art. 1 der verordening.

Bovengenoemde moeilijkheid doet zich het minste voor op de Heerengracht omdat hier inderdaad nog een groote reeks monumentale gevels bewaard gebleven zijn. Het ligt dus voor de hand om bij onze bespreking van de lijst — waarbij nogmaals uitdrukkelijk vastgesteld moge worden dat, wat de particuliere gebouwen betreft, van de geheele stad alleen nog maar de Heeren- en de Keizersgracht en het Singel opgenomen zijn — met de Heerengracht begonnen wordt.

De nummering gaat hier van 1 tot 627 en van 2 tot 600, zoodat het hier rond 600 perceelen betreft. Hiervan zijn slechts 58 opgenomen, dus rond 10 %, waaruit blijkt dat er van een bescherming van dit stadsgedeelte als geheel geen sprake is. Dit percentage is intusschen hoog in vergelijking met Keizersgracht en Singel, wellicht zal het later als de geheele lijst is opgemaakt, een der hoogste percentages der geheele stad zijn. In aansluiting aan den gedachtegang, die tot deze lijst heeft geleid en waarbij dus eenvoudig de volgens art. 1 der verordening belangrijke perceelen zijn opgenomen, vestigen wij dan het de lage even nummers beginnende, het eerst de aandacht op No. 70-72. De onderverdieping is leelijk gemutileerd, maar deze 1643 gedateerde gevel is niet alleen een unicum door de twee verdieping en door de zeer aparte behandeling van de bovenste verdieping met de naar onder versmallende pilasters, maar is bovendien zoowel door de totale compositie als door de profiëering een zeer belangrijk voorbeeld uit het tweede kwart der 17e eeuw. Zoodra men zich dit geheel gerestaureerd denkt, valt men de noodzakelijkheid dezen gevel voor onnoodige vernieling te behoeden.

Alvorens tot de z.g. kleine bocht te komen, passeeren wij de No. 120 en 122, die tezamen een bekoorlijk geheel vormen, de 17e en de 18e eeuwse top naast elkaar. Een bescherming daarvan lijkt ons gebillijkt. Ook de zeer eenvoudige, doch karaktervolle gevel No. 134, genaamd De Beeck, verdient een dergelijke bescherming.

In de kleine bocht, waar de Nos. 164, 166 en 170/172 zijn opgenomen, lijkt No. 168 bij vergissing weggelaten. Want dit is een oorspronkelijke gevel van Philip Vingboons, goed bewaard en die een apart voorbeeld geeft van de kunst van dezen meester. Bescherming hiervan mag een noodzaak genoemd worden.

Naast No. 182, dat zeer terecht is opgenomen, lijkt ook No. 180 in aanmerking te komen, een door de proporties zeer fraai 18e eeuwse exemplaar. De schoonheid van een gevel wordt zeker niet bepaald door het ornament, de proporties blijven de hoofdzak. Voor het groote publiek is dit veelal niet duidelijk, maar bij het opstellen dezer lijst dient zeker deze hoofdzak als zoodanig erkend te worden.

Terwijl No. 250 is opgenomen, is dit niet het geval met No. 252. Deze is, hoewel het ornament wat minder rijk is, zeker, wat het algemeen karakter betreft, niet minder. Ook de Nos. 280 en 376 ontbreken. Toch zijn beide, hoewel in hoofdzak vlakke gevels, gave typen uit de 18e eeuw.

Geen twijfel mag bestaan omtrent No. 386. Deze behoort zeker op de lijst. No. 388 is wel opgenomen en hoewel No. 386 in baksteen inplaats van in natuursteen is uitgevoerd, is dit toch een uitmuntend Vingboonstype, dat, behalve de ingangspartij, voortreffelijk bewaard is en uitmuntende details doet zien.

Het even gedeelte tusschen Leidsche- en Spiegelstraat is zeer stiefmoederlijk behandeld. Vlak bij de Leidschestraat dienen zoowel het monumentale No. 436 als het bekoorlijke en zeldzame No. 434 opgenomen te worden.

Volkomen onbegrijpelijk lijkt het ook dat de Nos. 448 en 450 ontbreken. Het laatstgenoemde huis is, ondanks de zeer hinderlijke later opgebouwde verdieping, een uitmuntend type van Vingboons' stijl uit het eind der 17e eeuw en No. 448 is een unicum uit het laatst der 18e eeuw. De kans dat deze twee belangrijke panden gesloopt zouden worden is zeker gering, maar dit mag geen reden zijn ze niet op de lijst te plaatsen.

HEERENGRACHT 252-250

HEERENGRACHT 170-168-166

HEERENGRACHT 122-120

HEERENGRACHT 72-70

Vorbij de Vijzelstraat trekken ook nog enkele gevallen de aandacht. Waar No. 502 is opgenomen dient dit ook het geval te zijn met No. 500. Onverklaarbaar lijkt het waarom No. 508 wel vermeld is, maar het precies gelijke No. 510 niet. Tenslotte komen nog de Nos. 554 en 556 voor bescherming in aanmerking. Met de oneven zijde is het anders gesteld, hier zijn inderdaad maar weinig belangrijke panden en ook weinig goed bewaarde complexen. Het mag overdreven genoemd worden dat het pakhuis No. 39 op de lijst voorkomt. Een aardige reeks is nog bewaard in de Nos. 55 tot en met 63, die tezamen beschermd zouden kunnen worden. Bij het Koningsplein lijkt No. 433 vergeten en bij de Vijzelstraat No. 527¹⁾, een unicum niet alleen als gevel, maar ook als type. Tenslotte komen nog in aanmerking de Nos. 615 en 617, die een fraai geheel vormen.

Resumeerende zou het aanbeveling verdienen de Nos. 39 en 64 af te voeren en alsnog op te nemen de Nos. 70-72, 120, 122, 168, 180, 252, 280, 376, 386, 434, 448, 450, 500, 510, 554, 556 en 433, 527 en 615-617, hetgeen een vermeerdering met slechts 20 panden zou betekenen, terwijl dan de nummers 55 tot en met 63 voor een bescherming als bovenbedoeld in aanmerking komen.

Op de Keizersgracht zijn de verhoudingen wezenlijk anders, hetgeen wij reeds dadelijk zien uitgedrukt in het zooveel geringer aantal opgenomen panden n.l. slechts 35 op een totaal van 795, dus nog geen 5%. Wanneer men zich houdt aan de opvatting, die blijkbaar aan deze lijst ten grondslag ligt, komen toch nog verschillende panden voor opname in aanmerking. Daarvoor moge geweest worden op het Kerkgebouw No. 22, dateerende uit 1837. Speciaal wordt hier ook naar voren gebracht No. 146 uit 1780, gedateerd²⁾. Het is n.l. opvallend hoe weinig voorbeelden uit het einde der 18de en het eerste begin der 19de eeuw opgenomen zijn. De zeer gereserveerde houding, die deze periode kenmerkt moge dit begrijpelijk maken, het wil ons voorkomen dat hieraan toch meer aandacht geschonken dient te worden. Het pand No. 214, dat sterk gerestaureerd is, dateerende 1656, behoort o.i. op de lijst, evenals No. 248 uit 1710. Hoewel No. 265

hier en daar veranderd is heeft het, zie Caspar Philips, voldoende van het oorspronkelijk karakter bewaard. De Nos. 292 en 294 zijn als geheel behouden en vertoonen twee fraaie toppen. Een vergissing lijkt het dat 488 wel is opgenomen en No. 486, dat daarmede één geheel vormt, niet. Waar No. 606 en No. 608 wel genoemd zijn lijkt het logisch dit ook te doen met de Nos. 601, 603 en 605.

Resumeerende zou de lijst nog uitgebreid kunnen worden met de volgende Nos.: 22, 146, 214, 248, 265, 292, 294, 488, 601, 603 en 605, totaal 11 nummers, waardoor het aantal zou stijgen tot 46, d.i. dus nog geen 6% van de geheele Keizersgracht.

Het is duidelijk, dat hiermede het karakter van de gracht als geheel niet beschermd kan zijn. Hierboven is uiteengezet volgens welke methode men iets verder zou kunnen gaan met het vaststellen van beschermde gedeelten. Daarvoor zouden op de Keizersgracht in aanmerking komen Nos. 188 tot en met 196, Nos. 238 tot en met 256 en de Nos. 353, 355 en 357.

Het Singel levert minder moeilijkheden op, omdat daar reeds zooveel veranderd en bedorven is. Hier zijn slechts 22 panden van de 510 opgenomen dus ruim 4%. Voor een deel is dit zeker te wijten aan het feit, dat de gevels hier minder goed werden onderhouden en dus minder aantrekkelijk zijn. In aansluiting aan de architectonische waarde der opgenomen nummers lijkt het billijk ook nog enkele andere in aanmerking te doen komen. Daarvoor zij de aandacht gevestigd op No. 36, Zeevrugt, met een fraaie L. XV-attiek, de Nos. 66 en 68, die zeker niet minder zijn dan het wel opgenomen No. 60, No. 83 en No. 85, de hoekperceelen van de Lijnbaansteeg, No. 104 en No. 106 met fraaie toppen, No. 135, een barokke halsgevel, No. 258 uit het eind der 17de eeuw, No. 410 en 412 op de hoeken van de Wijde Heisteeg, No. 440 en No. 464, totaal 13 panden, waarmede dat van het Singel tezamen 35 nummers zouden zijn opgenomen. Ook hier vragen eenige complexen om bescherming n.l. No. 23 tot en met 30, Nos. 316 tot en met 326 en Nos. 386 tot en met 390, welk laatste nummer het interessante huis Bouwkonst is.

Met het bovenstaande moge volstaan worden wat de bespreking van de verschenen lijst betreft. Bij het behandelen van minder aanzienlijke buurten zal steeds meer blijken dat men niet kan

volstaan met het aanduiden van enkele panden, waarvan de keuze dikwijls moeilijk te verantwoorden zal blijken. Moge intusschen de hier gehouden beschouwing aanleiding zijn voor de verschillende instanties de verdere completering te

bespoedigen. Ons geliefde Amsterdam verdient een intensief werken ten volle!

D. F. SLOTHOUWER.

LIJST BEDOELD IN ART. 1, 1e LID DER MONUMENTENVERORDENING.

Aalmeerder Veerhuis, Sloterkade 21-22.
 Accijnshuis. Oudebrugsteeg hoek Damrak.
 Admiraaliteitsgebouw, Oude Zijds Voorburgwal 195.
 Bank-van-Leening, Oude Zijds Voorburgwal 300.
 Brants-Rushofje, Nieuwe Keizersgracht 28-44.
 Brienengesticht „De Star“ (Hoofdgebouw), Prinsengracht 133.
 Burgerweeshuis, Sint Luciënsteeg 27, Kalverstraat 92, Nieuwe Zijds Voorburgwal.
 Corvershof, Nieuwe Heerengracht 4-18.
 Dedel-Hodshonhofje, Eerste Weteringdwarsstraat 83/95.
 Deutzenhofje, Prinsengracht 855 t/m 899.
 Engelsche Presbyteriaansche Kerk, Begijnhof 48.
 Frankendaal, Middenweg 72, Watergraafsmeer.
 Gebouw van het voormalig genootschap Felix Meritis, Keizersgracht 324.
 Grill's Hofje, Eerste Weteringdwarsstraat 11-43.
 Haarlemmer- of Willemspoort, Haarlemmerplein.
 Heerengracht 39, 40, 59, 64, 77, 84, 91, 160, 164, 166, 170/172, 182, 203, 218/220, 250, 257, 284, 346, 364 tot en met 370, 388, 390, 392, 394, 402, 408, 412, 416, 433, 446, 460, 462, 475, 476, 480, 493, 495, 498, 499, 502, 508, 507, 509, 510, 514, 520, 524, 526, 539, 543, 554, 554a, 556, 564, 605.
 „Huis met de Hoofden“, Keizersgracht 123.
 Huiszittende Stads Armen, Karthuizersstraat 21 tot en met 131.
 Kapel van het Agnietenklooster, Oude Zijds Voorburgwal 231.
 Keizersgracht 38 tot en met 44, 77, 105, 117, 119, 121, 133, 175, 177, 209, 221, 224, 225, 317, 319, 322, 387, 401, 444, 446, 488, 604, 606, 608, 611, 613, 615, 672, 674, 702, 704, 743, 756.
 Kleine Vleeschhal en Hersteld Lutherische Wees- en Oudeliedenhuus, Heerenmarkt-Haarlemmerstraat 75.
 Koppmansbeurs, Damrak.
 Kruisnetershuis, Nieuwe Zijds Kolk 28.
 Lands Zeemagazijn, Kattenburg.
 Lutherische Diaconie Weeshuis, Nieuwe Keizersgracht 120.
 Nicolaarskantoor, N.V. Voorburgwal 75.
 Postelbaanstoren, Oude Waal.
 Rindervoort, Alexanderplein.

Munttoren, Muntplein.
 Nieuwe Lutherische Kerk, Singel 11.
 Nieuwe Synagoge, J. D. Meyerplein 4.
 Noorderkerk, Noordermarkt.
 Occo's of R.K. Gesticht van Barmhartigheid, Nieuwe Keizersgracht 94.
 Oosterkerk, Wittenburgergracht.
 Oost-Indische Huis, Oude Hoogstraat 24.
 Oude Mannen- en Vrouwenhuis (Diaconie der Nederduitsch-Hervormde Gemeente te Amsterdam), Amstel 51.
 Oudezijds huiszittenaalmoeneniershuis, Waterlooplein 67.
 Pakhuizen der West-Indische Compagnie, Prins Hendrikkade, 's-Gravenhekje 1, Peperstraat.
 R.K. Maagdenhuis, Spui 21.
 Rijksmuseum, Stadhouderskade.
 Saaihal (uitbreiding van den Staalhof), Staalstraat 7a/7b.
 Schreierstoren, Gelderschedade.
 Singel 2-2a, 23, 25, 28, 60, 83, 85, 90, 96, 134, 142, 145, 186, 263, 288, 292, 450/452, 456, 460, 516, 518, 548.
 Sint Antoniespoort, Nieuwmarkt.
 Sint Catharina- of Nieuwe Kerk, Dam.
 Sint Nicolaaskerk of Oude Kerk, Oudekerksplein.
 Sint Olofs- of Oudezijds kapel, Zeedijk 2.
 Stadsturfpakhuizen, Waterlooplein 69/75.
 Stadswerkhuis, Roetersstraat 2.
 Stedelijke Universiteit, Oude Zijde Achterburgwal/Oudemanshuispoort 4.
 Trippenhuus, Kloveniersburgwal 29.
 Tuighuis of Bushuis of Stadsmagazijn, Singel 423.
 Universiteitsbibliotheek, Singel 421.
 Vondelkerk, Vondelstraat 120.
 Voormalige Kerk van den H. Nicolaas, Oude Zijds Voorburgwal 40.
 Voormalig Spinhuis, Oude Zijde Achterburgwal 185.
 Walenweeshuis, Vijzelgracht 2.
 Westerkerk, Westermarkt.
 Wijnkoopersgildehuus, Koestraat 10/12.
 Zuiderkerk, Zandstraat 17.

¹⁾ Zie: Slothouwer, Amsterdamsche Huizen, Pl. LXXVI.

²⁾ idem Pl. LXXII.

GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA. ONTWERPSTUDIE No. 6.

Deelname voor een ieder vrij.

Onderwerp: Verenigingsgebouw in een landelijke gemeente.

Nadere omschrijving: In een gemeente, groot ± 10.000 zielen, wordt een bloeiend verenigingsleven verondersteld.

Het gebouw moet aan verschillende verenigingen gelegenheid bieden tot het geven van uitvoeringen, het houden van lezingen, van repetitiën, enz.

De in het programma gevraagde grote zaal moet geschikt zijn voor het geven van toneel- en muzikuitvoeringen (fanfarecorpsen en zangverenigingen), bioscoopvoorstellingen, lezingen, enz., terwijl deze zaal tevens vrijgemaakt moet kunnen worden voor het geven van turnuitvoeringen en feesten, waarbij het publiek is gezeten in de corridor, welke normaal voor wandelgang of foyer dienst doet.

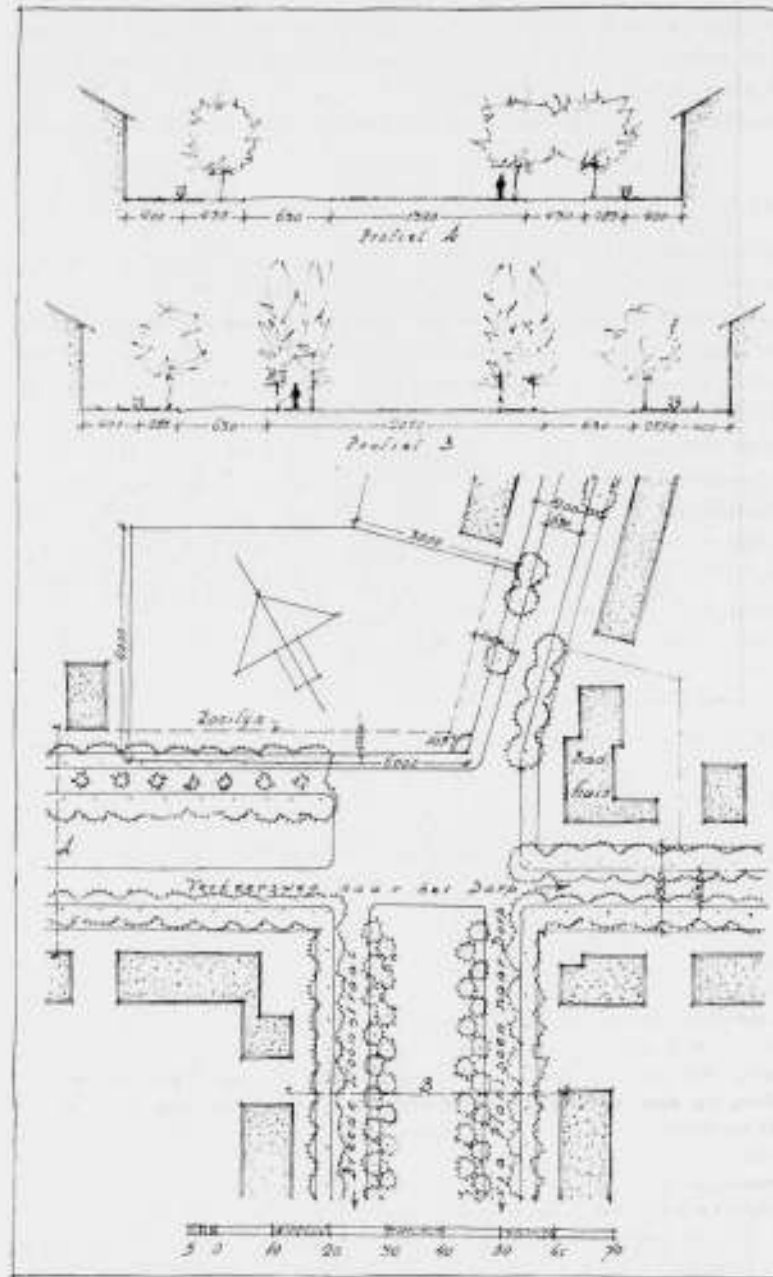
Het bijbehorende café doet bij uitvoeringen dienst als foyer.

Situatie: Bijgaande situatie-tekening stelt voor een terrein gelegen in het nieuwe gedeelte van het dorp.

Landelijk karakter van de bebouwing wordt hier verondersteld. Aan de ontwerpers wordt, binnen de aangegeven rooilijnen, de plaatsing van het gebouw op het terrein vrijgelaten. Achtergevelrooilijnen en afstanden tot de erfscheidingen zijn niet bepaald.

Opgave van de gevraagde ruimten.

- Hoofdingang, tochtvrij portaal met 2 loketten.
- Klein bureau waarin de loketten uitkomen.
- Ruime hall, met trap naar de verdieping.
- Aansluitend aan de hall, de corridor en een gemakkelijk bereikbare garderobe, voor 500 personen.
- Bij de garderobe voldoende toiletten voor dames en heren.
- Grote zaal, voor 400 personen (zonder balkon), met eenvoudig toneel en corridor(s) of wandelgang(en).
Voor deze zaal is daglicht (geen bovenlicht) gewenst. Eenvoudig tooneel met requisieten-ruimte groot $\pm 16 \times 10$ m. De toneelopening breed 7.50 m.
Brandvrije filmcabine.
Voor de grote zaal rekening te houden met de nodige nooduitgangen.
- In aansluiting met het toneel twee kleedkamers, elk groot ± 25 m², elk met toilet en douche-ruimten.
- Bergruimte direct gelegen bij de grote zaal en het toneel (20 m²).
- Café met afzonderlijke ingang en vestibule, groot ± 150 m², eventueel met plaats voor een biljart (mogelijk in twee delen van ongeveer 100 m² en 50 m² te verdelen), bufftruimte, minstens 35 m², tevens grenzend aan de corridor.
- In aansluiting met het buffet, een keuken met speelkeuken, samen groot ± 45 m².
- Ruimte voor provisie en servies, ± 15 m², binnen direct bereik van keuken en buffet, koel gelegen.
- Een feest- of vergaderzaal, tevens geschikt voor repetitiën, groot ± 100 m² (zonder toneel) met dienkamer van ± 10 m².
- Een vergaderzaal van 50 m².
- Twee vergaderkamers elk groot ± 25 m².
- Voor de vergaderzalen de nodige toiletten voor dames en heren.

- In of nabij het gebouw moet gelegenheid zijn tot het bergen van 200 rijwielen.
- Het gebouw wordt centraal verwarmd, waarvoor centrale verwarmingskelder en kolenkelder te projecteren.
- Woning voor de gérant, bestaande uit:
één woonkamer, in verbinding met de keuken van het café;
3 slaapkamers; toilet en douche en twee slaapkamers voor personeel.

De onder l, m, n en o genoemde ruimten kunnen desgewenst ook op de 1e verdieping geprojecteerd worden.

De onder l genoemde dienkamer dan door middel van een spijzenliftje in directe verbinding met de keuken of het buffet te brengen.

Nadrukkelijk wordt er op gewezen, dat niet een kleine schouwburgzaal moet worden ontworpen, maar een eenvoudige zaal voor het hierboven omschreven doel.

Gevraagde tekeningen.

Gevraagd worden ten hoogste vier tekeningen in zwarte inkt op wit papier, opgeplakt op carton en voorzien van ringtjes of gaatjes om op te hangen. De cartons moeten een afmeting hebben van 65×80 cm. Deze tekeningen moeten bevatten: De situatie op schaal 1 à 500 en verder de door de ont-

werpers nodig geoordeelde projectietekeningen en doorsneden op schaal 1 à 100; echter zijn doorsneden over de voornaamste ruimten noodzakelijk. Geen perspectieven of scheve projecties en geen kleuren of schaduwen. De bestemming der ruimten is te schrijven. Materialen, kleuren en verdere toelichtingen op de tekeningen in te schrijven. In de tekeningen moet de constructie van het gebouw op voldoende wijze zijn aangegeven.

Inzending.

De inzending geschiedt anoniem. Het handschrift van den inzender mag op de inzending niet voorkomen. Ongevraagde stukken of stukken van andere afmetingen of behandeling dan de gevraagde, blijven, evenals perspectieven en scheve projecties, buiten beoordeling. De tekeningen in de rechterbovenhoek te voorzien van een nummer van vier cijfers.

Bij de inzending moeten twee gesloten enveloppen gevoegd worden, voorzien van dat zelfde nummer. Op de ene te vermelden: „Naambrief” in deze sluit de inzender zijn naam en adres, op de andere: „Correspondentie-adres” in deze geeft de inzender een adres op, door middel waarvan de commissie van beoordeling zich met hem in verbinding kan stellen.

Vragen kunnen uiterlijk tot Maandag 3 Juni, eerste bestelling, ingezonden worden. De beantwoording zal in het B.W.A. geschieden.

Alle bovengenoemde stukken te zenden aan het Genootschap Architectura et Amicitia, Slaakstraat No. 9, Amsterdam-Zuid, uiterlijk met de eerste bestelling op Dinsdag 25 Juni 1935.

BOEKBESPREKING.

ANDRÉ MORIZET. Du vieux Paris au Paris moderne. Haussmann et ses prédécesseurs. 1932 Librairie Hachette frs. 70.—

De schrijver, senator en maire van de parijse voorstad Boulogne-Billancourt werd in deze laatste kwaliteit geroepen om deel te nemen aan de voorbereiding van de Plan de Paris. Dit werk wekte in hoge mate zijn belangstelling op voor stedenbouwkundige vraagstukken en was voor hem aanleiding de stedenbouwkundige geschiedenis van Parijs te bestuderen en te boek te stellen.

Beschreven wordt hoe reeds in het begin van de 19e eeuw de behoefte aan stadsverbetering werd gevoeld en hoe de opvolgende regeringen niet vermochten de nodige maatregelen te treffen, zodat met de troonsbestijging van Napoleon III nog bitter weinig was tot stand gebracht. Ten gunste van de toenmalige bestuurders moet evenwel worden gezegd, dat dit zijn grond vond in een zuinig en voorzichtig financieel beleid.

Napoleon III had zich tot taak gesteld een waardige hoofdstad te scheppen. Het gelukte hem ter volvoering van dit voornemen den juiststen persoon te vinden in Haussmann, die met de prefectuur werd belast. Deze stamde af van een protestants fabrikantengeslacht uit de Elzas en was als prefect te Bordeaux bekend om zijn doortastend en autocratisch karakter. Iemand dus, die voor het algemeen verzet tegen het omverhalen van de oude stad niet spoedig op zij zou gaan. De omstandigheden waren gunstig; de sterke financiële positie van de stad, dank zij de spaarzaamheid van zijn ambtsvoorgangers, maakte het sluiten van leningen gemakkelijk, zodat met kracht het grote werk kon worden aangevangen. In het begin deelde bovendien de staat in de kosten; later kwam alles voor rekening van de stad. Het is verbluffend, wat in de korte periode van 1853 tot 1870 tot verbetering en verfraaiing is verwezenlijkt. Kosten werden niet gespaard. Als later Haussmann de rekening opmaakt, dan komt hij tot een bedrag van 2.000 miljoen franc. Bij Napoleons val waren de voorgenomen plannen bijna geheel uitgevoerd. De voltooiing heeft nog 60 jaar op zich laten wachten; in 1929 kwam de laatste doorbraak, de boulevard Haussmann, tot stand. Haussmann was reeds in 1869 tot heengaan gedwongen. Zijn politieke

Beoordeling.

De inzendingen, voldoende aan de bepalingen van dit programma, worden alle beoordeeld door de onderstaande commissie van beoordeling. Deze beoordeling wordt gepubliceerd in het B.W.A., eventueel voorzien van afbeeldingen van enige der ontwerpen. De commissie heeft het recht de naambrieven van die inzendingen te openen, teneinde de namen der ontwerpers te kunnen publiceren.

In verband met het karakter van ontwerpstudie, worden geen prijzen uitgelooft. Het Genootschap heeft echter f 50.— ter beschikking van de commissie gesteld ter beloning van de beste inzending, ingeval de ontwerper hiervan lid van A. et A. blijkt te zijn.

Aan de ontwerpers van wie de inzending gepubliceerd wordt in het B.W.A., zal een exemplaar van dat nummer gratis worden toegezonden.

Alle ontwerpen worden op een Genootschapsvergadering en zo mogelijk in het openbaar tentoongesteld. De inzenders die hierna hun tekeningen aan hun correspondentie-adres teruggezonden wensen, sluiten in de enveloppe met dit adres een adresstrook. Overigens kunnen de inzendingen gehaald worden. Zie hiervoor te zijner tijd de mededelingen in het B.W.A.

De commissie van beoordeling:

J. F. BERGHOEF.
Ir. J. LEUPEN.
P. HARTMAN.

Namens het bestuur van het Genootschap A. et A..

WIEGER BRUIN, Voorz.
K. VAN DER WILK, Secr.

WONEN, WERKEN, ONTSPANNING EN VERKEER IN DE HEDENDAAGSE STAD.

De Architectengroep „de 8” organiseert gedurende de maand Juni een Architectuur- en stedenbouw-tentoonstelling der Internationale Congressen voor het Nieuwe Bouwen (C.I.A.M.), welke gehouden zal worden in het Stedelijk Museum te Amsterdam.

Deze tentoonstelling zal in hoofdzaak bestaan uit kaartmateriaal van 30

steden, uit geheel Europa, de Verenigde Staten van Noord-Amerika, van enige koloniale steden en van de Nederlandse steden Amsterdam, Rotterdam, den Haag en Utrecht.

De kaarten zullen worden verduidelijkt door foto's en andere verklarende documenten.

Bovendien zullen d.m.v. een serie eenvoudige illustratieve tableaux de problemen worden behandeld, welke voor de hedendaagse stedeboouw het belangrijkste zijn.

De kaarten geven een analyse inzake het wonen, de ontspanning, de werkgebieden en het verkeer der behandelde steden en het betreffende gewest. Alle kaarten zijn op dezelfde schaal gebracht, zodat het mogelijk zal zijn de steden onderling te vergelijken. Zo zal het mogelijk zijn het verkeerssysteem van Parijs te vergelijken met dat van Berlijn of van Los Angeles. Ook de uitgebreidheid en het systeem van aanleg der verschillende steden zal zijn te vergelijken. Daartoe is het materiaal ingedeeld in de hoofdgroepen: Wereldsteden, Havensteden, Fabriekssteden, Residenties enz. Voor het eerst is het op grond van vergelijkbaar kaartenmateriaal mogelijk om de misstanden na te gaan, die zich bij de snelle groei der grote steden hebben ontwikkeld.

Het is de bedoeling om door deze expositie de aandacht te vestigen op de vraagstukken van de moderne stedeboouw en architectuur teneinde hiervoor in wijdere kring belangstelling te wekken en de ontwikkeling van de stedeboouw in Nederland te dienen. Daartoe wordt voor deze tentoonstelling de belangstelling gevraagd niet alleen van ieder die op directe of indirecte wijze betrokken is bij de opbouw en de aanleg van onze steden, waaronder gerekend mogen worden: stedeboouwkundigen, architecten, hoofden van staats- en gemeentelijke diensten, maar ook van hygiënisten, medici, historici enz.

Het materiaal is beschikbaar gesteld door de Internationale Congressen voor het Nieuwe Bouwen. Het is ontstaan door een geheel belangelooze en opofferende arbeid der leden van de Congressen in de betreffende steden, architecten en stedeboouwkundigen, die de noodzaak voelden om in wederkerige uitwisseling van ervaring en kennis hun inzicht in deze materie te verdiepen.

Zo kwamen reeds in voorgaande jaren twee studies tot stand, n.l. 1 over de woningen voor geringe inkomens en 2 de Rationeel ingerichte woonwijk. De tentoonstelling van de Rationeel ingerichte woonwijk, die in 1932 te Amsterdam gehouden werd, zullen velen zich ongetwijfeld nog herinneren.

Deze studies trokken de aandacht van verschillende deskundigen hier te lande, van wie bij de voorbereiding in vele opzichten medewerking werd verkregen.

Intussen heeft zich een Comité van Aanbeveling voor deze tentoonstelling gevormd, bestaande uit de heren:

Amsterdam: Ir. W. A. de Graaf, Directeur van de Dienst der Publieke

Werken der Gemeente Amsterdam, Ir. A. Keppler, Directeur van de „Woningdienst“ der Gemeente Amsterdam, Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, Voorzitter van de Bond van Nederlandsche Architecten (B.N.A.), Ir. L. S. P. Scherffer, Hoofd der afdeling „Stadsontwikkeling“ van de Dienst der Publieke Werken der Gemeente Amsterdam, Ir. M. E. H. Tjaden, Directeur van het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht der Gemeente Amsterdam, Dr. F. J. Wibaut, Lid der Eerste Kamer der Staten-Generaal, Oud Wethouder van Amsterdam, Voorzitter van het Internationaal Congres voor Woningwezen, Den Haag: Ir. P. Bakker Schut, Directeur van de Dienst der Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting der Gemeente 's-Gravenhage, Mr. L. Lietaert-Peerbolte, Directeur-Generaal der Volksgezondheid 's-Gravenhage, Ir. H. van der Kaa, Hoofdinspecteur van de Volksgezondheid 's-Gravenhage, G. J. Meijer, Directeur van het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht der Gemeente 's-Gravenhage.

Rotterdam: Jhr. M. J. I. de Jonge van Ellemeest, Directeur van de Dienst der Volkshuisvesting en Bouwpolitie der Gemeente Rotterdam, Voorzitter van het Ned. Inst. voor Volkshuisvesting en Stedeboouw, Ir. A. Plate, Algemeen Voorzitter van de Scheepvaartvereniging „Zuid“, Ir. W. G. Witteveen, Stadsarchitect en Directeur van de Dienst der Stadsontwikkeling der Gemeente Rotterdam.

Utrecht: Ir. L. N. Holsboer, Directeur van de Dienst van Gemeentewerken der Gemeente Utrecht.

De Stedeboouwkundige Raad van het Nederlands Instituut voor Volkshuisvesting en Stedeboouw zal voorts aan deze tentoonstelling een vergadering wijden.

Te Amsterdam wordt dit materiaal voor het eerst getoond. Daarna gaat het naar het buitenland, alwaar het geëxposeerd wordt in de landen die hun medewerking verleenden bij de samenstelling van het materiaal.

Aan de tentoonstelling zal bovendien een eenvoudige eretentoonstelling verbonden zijn van het werk van wijlen architect Ir. Jan Duiker, oud-voorzitter van de Architectengroep „de 8“ en een actief lid der „Internationale Congressen voor het Nieuwe Bouwen“. Zoals men zich zal herinneren, overleed Ir. J. Duiker kort na de beëindiging van zijn laatste oeuvre, het bouwwerk van de Journalistenschool „De Cineac“ te Amsterdam. Met de verzameling van de belangrijkste zijner werken op deze internationale stedeboouwkundige tentoonstelling zal uiting worden gegeven aan de betekenis van Ir. J. Duiker als architect en stedeboouwer voor de ontwikkeling van het bouwen en de stedeboouw, zowel in Nederland als daarbuiten.

UITSLAG VAN HET EXAMEN, TER VERKRIJGING VAN HET DIPLOMA VAN BOUWKUNDIG OPZICHTER B.N.A.1935.

Aan bovengenoemd examen hebben dit jaar 41 kandidaten deelgenomen, waarvan door 17 kandidaten het diploma van Bouwkundig Opzichter B.N.A. 1935 werd behaald. Deze kandidaten zijn de Heeren: no. 350, M. Alberti te Wageningen, no. 351, P. M. van Amelsvoort te den Bosch, no. 352, J. A. M. de Best te Boxmeer, no. 357, J. Deutekom te Alkmaar, no. 362, Krijn Dubbeldam te Leiden, no. 360, P. Groenenberg te 't Zand b/Middelburg, no. 363, J. H. Harbach te Zutphen, no. 370, D. J. Jeronimus te Velp, no. 371, H. Jonker te Deventer, no. 372, H. Kerkhof te Hilversum, no. 374, W. J. Landman te Overschie, no. 375, A. Mol te Muiden, no. 378, J. N. Padberg te Utrecht, no. 380, J. E. Rynders te Amersfoort, no. 383, Th. L.

H. Spoelstra te Hengelo O., no. 385, G. H. Trines te Eindhoven, no. 391, J. F. de Wildt te Rotterdam.

VOORBEREIDEND EXAMEN.

Aan het eerste gedeelte van het Voorbereidend Examen namen deel 221 kandidaten, waarvan 51 kandidaten tot het tweede gedeelte daarvan werden toegelaten.

Aan 21 kandidaten van deze laatste groep kon worden medegedeeld, dat zij behoudens verdere bepalingen, vermeld in het programma van eischen, toegelaten zijn tot het afleggen van het Definitief Examen.

PRIJSVRAAG BRIEVENBUSSEN VOOR PORTIEKWONINGEN.

De algemeen Secretaris der P.T.T. deelt ons lid van de Jury in de Prijsvraag voor een ontwerp van brievenbussen voor portiekwoningen, mede dat, in verband met de ongesteldheid van het Jury-lid, den Heer Prof. Ir. D. Dresden, de Jury niet op den in het programma vastgestelden

datum (22 dezer) uitspraak zal kunnen doen. Er zal op de in de Algemeene Nederlandsche Prijsvraagregelen aangegeven wijze in de vervanging van Prof. Dresden worden voorzien.

TENTONSTELLING VAN WERKEN VAN DE LEDEN VAN DEN GEWESTELIJKEN KRING „HILVERSUM“ VAN DEN B.N.A. IN HET OUDE RAADHUIS TE HILVERSUM.

Wij vestigen als nog de aandacht der lezers op deze tentoonstelling die tot 28 dezer geopend blijft.

TENTONSTELLING ARTIBUS SACRUM IN DE KORENBEURS TE ARNHEM.

Op deze tentoonstelling, die geopend is tot en met 9 Juni 1935, exposeeren de volgende architecten B.N.A. enkele hunner werken: G. Feenstra,

J. W. Franken Jzn., W. J. Gerretsen, J. G. Heineman en Ir. G. L. van Straaten B.I.

PRIJSVRAAG VOOR HET MONUMENT VOOR H.M. DE KONINGIN-MOEDER TE DEN HAAG.

Onze Redactie ontving j.l. Maandag een anoniem stuk betrekking hebbende op bovengenoemde prijsvraag. Wij verzoeken den schrijver beleefd, zich op 220

aan onze Redactie bekend te maken, aangezien voor de Redactie anonieme stukken niet verder behandeld kunnen worden. Re 4.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 19 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 1 JUNI 1935 No. 22

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

A. ET A. Algemeen Uitbreidingsplan Amsterdam.

Over het algemeen Uitbreidingsplan der Gemeente Amsterdam zal door den heer C. van Eesteren, architect-stedeboouwkundige bij de afdeling Stadsontwikkeling van de Dienst der Publieke Werken een lezing worden gehouden voor de leden van het Genootschap A. et A., de Kring Amsterdam van de B.N.A. en de vereeniging „de 8“.

Deze lezing, welke toegelicht zal worden door tentoongestelde plannen, perspectieven en maquettes, zal worden gehouden op Dinsdag 4 Juni des avonds 8.15 uur in de Militiezaal, Singel bij het AMSTERDAM Koningsplein, te Amsterdam.

B.N.A. Kring Rotterdam.

Elken eersten Maandag van de maand wordt Koffietafel gehouden in Café Restaurant „t Verguld Spinwiel“, Coolsingel, Rotterdam. Dus ook op Maandag 3 Juni a. s.

De vorige maand waren de meeste leden de koffietafel vergeten; — ook de daarna gehouden excursie. Slechts 2 leden waren aanwezig. Honni soit qui mal y pense.

De Propaganda Commissie,

ELFFERS, Secretaris.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 22
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR. 1 JUNI 1935

IN MEMORIAM ARCHITECT C. CITROEN B.N.A.

Er stond een kort berichtje in de bladen dat Architect C. Citroen te Soerabaja, op 15 Mei j.l. na een operatie overleden is. Voor de meeste leden zal dit berichtje weinig zeggend zijn geweest, want buiten den engeren kring van zijn vrienden had Citroen hier te lande weinig bekendheid.

Hij werkte op het bureau van Architect B. J. Ouendag, die hem gelegenheid gaf, ook zelfstandig te werken; hij was aan het onderwijs verbonden en gaf veel lessen.

Een jaar of 20 terug trok hij naar Indië. Indië, de Indische kunst en alles wat Indië was, had zijn belangstelling en zijn liefde. Nu bij het verscheiden van dezen sympathieken man alles wat ik mij over hem herinner, weer door mijn gedachten gaat, geloof ik dat niet zoozeer het wezen van de Indische en Oostersche kunst hem beroerde, maar de vormenschoonheid, de rijke en toch ingetogen pracht. Zijn aanleg ging niet zoo zeer in de richting van het willen door-dringen in mysteries die achter de vormen verborgen liggen. Hij beleefde zijn vreugde aan de vormen zelf.

In zijn eigen werk was dit ook waar te nemen. Een huis of een meubel was voor hem alleen vormenschoonheid. Hij begreep een huis met een raffijnen, scherp sprekenden vorm. Daarmede omsloot hij het leven van den bewoner. Toch achtte hij dat leven niet secundair aan hetgeen hij wilde maken. Bij wijze van spreken kon een edelsteen zóó edel niet zijn, of hij trachtte de vassing daarvan nóg edeler te maken.

Hij trok naar Indië met illusies, vele en groote illusies zelfs. Indië mocht niet langer worden volgezet met Hollandsche huizen, voor het Indische leven met een paar galerijen pasklaar gemaakt. Hij sprak over een hogere synthese, iets waarin het specifiek Indische bewaard zou blijven. Maar toen ik hem, voor een jaar of acht, het laatst ontmoette, stonden deze illusies, al waren ze misschien niet vervlogen, niet meer op den voorgrond. Hard en sloepend werken was zijn deel, eischte al zijn energie op. Hij bouwde het Stadhuis te Soerabaja, in zijn kwaliteit van bouwkundig adviseur van deze gemeente, en verschillende omvangrijke gebouwen, o.a. een groot ziekenhuis. Maar voor mij blijven deze werken, hoe belangrijk ook, secundair aan hetgeen te genieten viel uit die kleinere ontwerpen uit zijn Hollandschen tijd, die zijn nerveuse hand schetste en waaruit zijn begaafdheid en fijne eruditie sprak.

En in die herinnering zal ook blijven voortleven die kleine bewegelijke man, met die groote vitaliteit, die in koelen bloede iets maar dadelijk verachtte als een ander slechts versmaadde, maar die ook intens wist te bewonderen vóór een ander nog durfde te apprecieeren, die ongevoelig voor de affecties van de middenstof onder de menschen, heel licht met die middenstof wrijving had, maar wiens nauw merkbare fijne humor in zijn oordeel over menschen en toestanden, de zachtheid van zijn karakter verried, die diep in zijn binnenste verborgen lag.

J. P. M.

TOELICHTINGEN NIEUWE RAADZAAL UTRECHT.

Daar de oude raadzaal voor Utrecht's Gemeenteraad te klein was geworden, werd besloten tot het scheppen van een nieuwe vergaderruimte in het kader van de in 1933—1935 plaats gehad hebbende algehele verbouwing van het oude Utrechtse stadhuis, dat in de loop der eeuwen reeds vele gedaanteverwisselingen heeft ondergaan. Deze verbouwing geschiedde door de Dienst van Gemeente Werken onder leiding van Ir. J. I. Planjer.

In deze verbouwing was dus opgenomen een nieuwe raadzaal door samenvoeging van de oude (ca. 11 × 10 m) met de oude antichambre tot een nieuwe vergrote ruimte van ca. 20 × 11 m en door bijtrekking van enige kantoorruimten tot antichambre. Met het ontwerp werd door het Gemeentebestuur, na door zijn ingewonnen advies bij de adviescommissie van de V.A.N.K., belast F. Spanjaard, binnenhuis-architect, Den Haag.

De nieuwe raadzaal en antichambre werden in April 1934 in gebruik genomen.

De door het Gemeentebestuur bij het verstrekken van de opdracht gestelde eis luidde: een raadzaal en antichambre te verkrijgen met de beschikbare bescheiden middelen, waarin een ernstig-zakelijke, toch tevens aangename en opwekkende verksfeer zoude zijn.

De raadzaal en antichambre moesten in open verbinding blijven, slechts door een groot schuif gordijn af te sluiten.

De antichambre moest zowel lees- en koffiekamer „bevatten“. De raadzaal moest tevens voor officiële ontvangsten kunnen worden gebruikt, waarbij dan de losse meubelen verwijderd worden.

Het door de Gemeenteraad toegestane crediet van f 16.000.—, mocht niet worden overschreden.

Hierbij is nog gekomen een bedrag van ca. f 3.000.— aan geschenken uit de burgerij, van hoge Gemeente functionarissen, ambtenaren, stedelijke corporaties, studenten-corpsen, enz., welk bedrag voor verschillende, aanvullende onderdelen van de inrichting werd besteed.

Behalve de moeilijkheid van de zeer beperkte financiën, blijkt uit de plattegrond dat het niet eenvoudig was om in de (in het kader van de algehele verbouwing niet anders mogelijke) voor antichambre beschikbare onregelmatige en bescheiden ruimte, leeskamer en koffiekamer te combineren.

Behalve bij officiële ontvangsten, waarbij de hoofdingang naar de raadzaal vanuit het trappenhuis wordt gebruikt, komt de raad als regel binnen door deze antichambre, na de garderobe, enz. gepasseerd te zijn.

In de antichambre is, binnenkomend direct links, een kastbetimmering voor de te bergen stukken enz. (pl. gr. 3). Langs de linker raamwand bevindt zich de leestafel.

RAADZAAL TE UTRECHT 1934

F. SPANJAARD, BINNENHUIS ARCHITECT

RAADZAAL TE UTRECHT 1934

F. SPANJAARD, BINNENHUIS ARCHITECT

ANTICHAMBRE BIJ DE RAADZAAL TE UTRECHT

ONTW. F. SPANJAARD

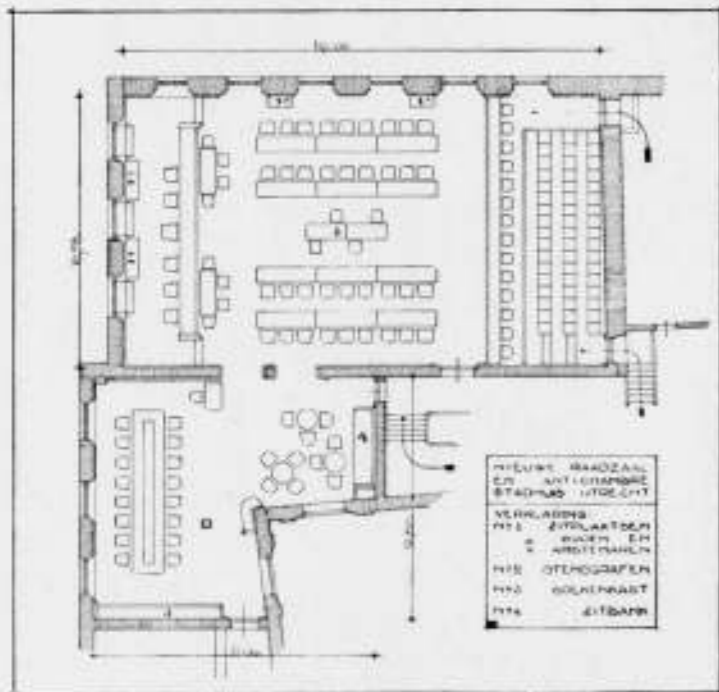
DOORKIJK NAAR RAADZAAL VANUIT ANTICHAMBRE

ONTW. F. SPANJAARD

RAADZAAL UTRECHT 1934

ONTW. F. SPANJAARD

PLATTEGROND RAADZAAL UTRECHT 1934
224

Rechts is de „praathoek“ met lage gemakkelijke fauteuils en een zitbank (pl. gr. 4).

De onaangename scherpe hoek in de doorgang is met een klein dressoir omtimmerd.

De ijzeren kolom in de doorgang was (helaas) nodig ter opvang van de nieuw aangebracht ijzeren binten. Tot op 2.50 m hoogte is deze bekleed met geschuurd aluminium Plymax-plaat, daarboven geschilderd in de grijze kleur van het plafond.

Door bovenstaande indeling en plaatsing van de meubels is de tweeledige functie van de antichambre zo scherp mogelijk uitgedrukt, terwijl er voldoende gang- en circulatie-ruimte is vrij gebleven. De twee ramen rechts zien uit op de grote Empire-hal; deze ramen wenste men te behouden om bij ontvangsten en feestelijkheden het aardige uitzicht te hebben op het gewoel in de hal, en om tevens de architectuur van de hal (welke op de „Monumentenlijst“ staat) geen „geweld“ aan te doen.

Materialen antichambre.

Kast-, bankbetimmering en lambris langs de raamwand en deuren in coromandel-ebben met zwart ahorn met cellulose-lak bespoten.

Bovendeuren van de kastbetimmering met grijs linoleum bekleed.

Meubels, in verband met de kleine ruimte, in verchromd buismetaal.

De koffie-tafeltjes met zwart „gisolite“-bladen, de grote leestafel met grijs linoleum bekleed.

Bekleding van bank en lage fauteuils: blauw-grijs handweefsel. Bekleding van de leestafel-stoelen: zilvergrijze spanstof.

Wandbespanning boven de betimmering: grijs linnen handweefsel met blauwe en zwarte strepen.

Gordijnen aan de lange raamwand: zacht-oranje popeline.

Gordijnen aan de halwand dunne, soepele, grijze zijden stof.

Grote portière naar de raadzaal: zilvergrijze velours.

Plafond: grijs geschilderd, getamponneerd.

Verlichting: in de zithoek een eenvoudige grote Gispens-lamp; boven de leestafel een eenvoudige „lichtlijn“ van philinea-lampen; de leestafel zelf met 16 plaatselijke leestlampjes.

Vloerbedekking: beige moquette, gedeeltelijk bruin gestreept. De toegepaste materialen maken de sfeer in de antichambre min of meer „gedempt“, in tegenstelling met de raadzaal, die „lichter“, helderder van atmosfeer is.

De raadzaal is in drieën verdeeld:

1. podium B. en W. met twee treden verhoogd.
2. middengedeelte, waarin tafels en zetels voor raadsleden, stenografen, ambtenaren, boden.
3. tribune pers en publiek.

De blank-eiken betimmering met zware zwarte dagstukken om de vensters op het podium B. en W. tot aan het plafond opgetrokken, en waarin de glas-in-lood-vensters geheel zijn opgenomen, (als een onderdeel van die betimmering, als het ware), wordt aan de doorgangswand naar de antichambre tot deurhoogte verlaagd. Boven de betimmering aan deze wand evenals op de pers- en publieke tribune zijn de bovenwanden met een beige-grijskleurig acoustisch asbestmateriaal bespoten. Achterwand podium B. en W. Om het hinderlijke tegenlicht vanuit de zaal tengevolge van de drie hier aanwezige vensters te verhelpen en tevens te voorkomen dat de figuren van B. en W. zich als donkere silhouetten zouden aftekenen, werd in de drie kopvensters donkerkleurig glas-in-lood toegepast.

Als kernpunt in de gehele zaal was hier trouwens een accent noodzakelijk, aangezien de zaal anders door de nu eenmaal aanwezige vensters aan twee wanden (kopwand B. en W. en lang zaalwand) onduidelijk, onuitgesproken van indeling en verhouding zou zijn geworden. De ontwerper Reyer Stolk Amsterdam heeft de gehele conceptie van de drie ramen ondergeschikt doen

blijven, zodat de aandacht niet afgeleid wordt van het College van B. en W.

De hoofdtoon van het glas-in-lood is grijs in vele schakeringen en om niet toch nog te veel licht te krijgen, vrijwel alles is doubleerd glas, met slechts bescheiden toepassing van enkele sterkere kleuraccenten. Het middenraam bevond zich niet in de as van de zaal; Stolk heeft nu door verwerking van het Utrechtse wapen en het Dommertoren-silhouet als motieven in dit middenraam als het ware twee assen aangeduid: de raam- en de as van de zaal, waarop de gehele inrichting gebaseerd is.

De bovenvermelde licht-beige acoustische asbestbespuiting vindt haar voortzetting in de, in dezelfde kleur geschilderde lange raamwand. De gordijnen zijn van diepblauw peau-de-pêche in het middengedeelte; op het podium-B. en W. en de pers-tribune in bruin peau-de-pêche, „gebonden“ aan de daar aanwezige eiken betimmering, en tevens om de driedelige indeling van de zaal te accentueren.

Perstribune. Hier zijn metalen Gispens-stoelen geplaatst ter ruimtebesparing.

Publieke-tribune is voorzien van drie rijen, gemakkelijk zittende, banken.

Plafond: roomwit geschilderd, mat getamponneerd.

Betimmering: geheel blank eiken met hier en daar enkele zwart-ahorn onderdelen, plinten enz. alles in blanke cellulose-lak bespoten.

Vloerbedekking: evenals in de antichambre beige moquette, met in de doorloop bruin gestreept dito. Pers- en publieke tribune grijs Hevea-rubber.

Meubilair: eveneens blank bespoten eiken met beige-bruin wollen handweefsel. De zetels van het College van B. en W. zijn iets monumentaler van verhoudingen dan die der raadsleden. De Burgemeesterzetel heeft een ingeweven gobelin-versiering, het Utrechtse wapen als motief verwerkt.

Verlichting. Een acht meter lange middenverlichting, een samenstel van matte en witte plaqué-glazen schermen aan matnikkelen staven opgehangen, waarboven een metalen met aluminiumlak bespoten reflector, die door indirect licht het lichte plafond kan bestralen, en waardoor de hoogte-werking in verband met de gegeven verhouding (de hoogte was slechts 5.25 m), iets rijziger, iets gunstiger, is geworden bij avondverlichting.

Het is een directe, diffuse verlichting, de gloeilampen zijn tussen

TENTOONSTELLING VAN DE KRING „HILVERSUM“ VAN DE B.N.A.

De kringleden van de B.N.A. uit het Gooi hebben, in het oude raadhuis van Hilversum, een tentoonstelling gehouden van hun werken. Het waren een vijftiental architecten die hier foto's en tekeningen van hun werk exposeerden. Zoals elke jury-vrije tentoonstelling, vertoonden ook hier de inzendingen zeer uiteenlopende kwaliteiten, hetgeen mij voor een, voor het publiek toegankelijke tentoonstelling, ongewenst lijkt omdat hierdoor bij het publiek verwarring gesticht wordt, terwijl het doel van een openbare expositie juist voorlichting moet zijn. Ook overigens werkte deze tentoonstelling verwarrend daar de meeste inzendingen in het teken stonden van „zó of zó“, doordat de inzenders naast „romantische“ — ook „nieuwzakelijke“

de glazenschermen dusdanig geplaatst dat de lichtbronnen niet hinderlijk zichtbaar zijn.

Plaatselijke verlichting in de vorm van een lichtbalk als „opstand“ aan de tafel van het College van B. en W.

De pers heeft voor iedere zitplaats een afgeschermd lampje.

Verwarming en ventilatie. Deze geschieden door aanvoer- en afzuigkanalen vanaf de zolderverdieping, waar verse buitenlucht kan worden ingeblazen en op temperatuur gebracht door de algemene centrale verwarmingsinstallatie voor het gehele gebouw. Kunstmatige luchtafkoeling voor zomers heeft niet plaats.

De verwarmde, resp. verse lucht, komt de zaal binnen in plaats van door roosters, tussen vrijhangende plafondplaten onder de plafond-kanalen door, aan de twee langszijden van de raadzaal en langs de raamzijde in de antichambre. De roosters ter afzuiging (blank metaal) bevinden zich voor de raadzaal in de balustrade van de perstribune (onder de tribune lopen de afvoerkanalen) en voor de antichambre onder de zitbank (naar een verticale afvoerkolom).

De oude schuifvensters moesten alle onveranderd blijven en kunnen desgewenst ter ventilatie nog geopend worden.

Acoustiek. De acoustische adviezen werden gegeven door Ir. A. Dubois, Hilversum, naar aanleiding van een door hem uitgebracht rapport, volgens hetwelk de definitieve keuze en de verdeling der te gebruiken materialen definitief werd vastgesteld. De bovengenoemde gedeeltelijke wandbespuiting met het acoustisch asbestmateriaal („Limpet-Spray“), hetwelk in iedere gewenste kleur kan worden bespoten, werd in Holland voor de eerste maal toegepast in deze ruimte, waar behalve hoge technische eisen van geluidabsorptie ook esthetische eisen werden gesteld. In Engeland werd tot dusverre dit materiaal in hoofdzaak toegepast in werkplaatsen, „undergrounds“ enz. Aan deze eerste proefneming is dan ook het iets te „bonte“ effect van de als effen bedoelde wanden te wijten.

Het acoustisch resultaat is alleszins bevredigend en voldoet aan alle gestelde eisen; de ruimte is overal uitstekend bespreek- en beluisterbaar.

De uitvoering is in alle onderdelen door de verschillende uitvoerders met de grootste toewijding en zorg behandeld.

In de antichambre is (als huldeblijk van de ambtenaren ten stadhuis aan den, einde 1933, afgetreden oud-Burgemeester Dr. Fockema Andreae) het door Isaac Israëls geschilderde portret van dezen oud-Burgemeester geplaatst. Het is een der laatste werken van den onlangs gestorven schilder.

F. SPANJAARD.

ontwerpen exposeerden; hetgeen den heer van Epen waarschijnlijk inspireerde voor zijn (ook al voor het publiek niet zeer geschikte) grap, waarbij hij op één tekening twee ontwerpen van een weekendhuisje laat zien waartussen de vraag gesteld is: Zó of Zó?

Een beetje bevreemdend was het ook naast een ontwerp van een flatgebouw een soort van getypte reclame te vinden met huurprijzen en verdere gegevens. De tentoonstelling zelf zag er overigens vrij goed verzorgd uit, doch het oude raadhuis is een triest gebouw dat weinig aanlokt om een architectuurtentoonstelling te gaan bezichtigen.

A. E.

Ook in het afgelopen jaar heeft de belangstelling voor het werk der normalisatie reden tot tevredenheid gegeven. Dit is gebleken uit de voortdurende medewerking van de vele leden der verschillende normalisatiecommissies, die hun tijd en kennis voor dezen arbeid beschikbaar stelden, het blijkt ook voortdurend uit het aantal nieuwe onderwerpen, dat door belanghebbenden ter normalisatie wordt aanbevolen, dikwijls door de overheid, waaruit blijkt dat de resultaten van den normalisatie-arbeid door haar worden gewaardeerd en haar toepassing van voordeel wordt geacht.

Op het nut van een algemeene toepassing van de normalen door den verbruiker kan inderdaad niet voldoende de nadruk worden gelegd. Immers, waar de producent, zoowel als de handel, steeds afhankelijk blijven van de vraag en geneigd zullen zijn te voldoen aan de uiteenlopende leveringsvoorwaarden, leert de ervaring, dat op de doorvoering van de normalisatie de verbruiker den grootsten invloed heeft. Het is trouwens het meest in zijn belang, indien de verbruiker tot de normalen overgaat, omdat de uiteindelijke voordeelen, hetzij in den vorm van prijsverlaging, tijdsbesparing of verwisselbaarheid, hem ten slotte het meest ten goede komen.

Hierbij dient wel in het oog te worden gevat, dat de fabrikant ten aanzien van die artikelen, die hij zelf niet produceert, maar van anderen betreft (grondstoffen, materialen, onderdeelen), de positie van verbruiker inneemt. Een kort geleden ingestelde enquête naar de invoering van de normalen op scheepsbouwkundig gebied bij een aantal fabrieken, rederijen en werven hier te lande, welke overigens een bevestigend beeld van die toepassing opleverde, toonde de noodzakelijkheid van dit initiatief bij den verbruiker, in dit geval de rederij, aan. Het spreekt echter vanzelf, dat een goede invloed van de zijde van den producent, in dit geval dus van de werf of den fabrikant van bepaalde onderdeelen kan uitgaan, indien van diens zijde op levering van genormaliseerde onderdeelen wordt aangedrongen, in de plaats van levering volgens daarvan afwijkende besteks-bepalingen.

Een ander verschijnsel, dat zich bij de toepassing der normalen voordoet is, dat de besteller deze ten deele volgt, ten deele naar eigen inzicht aanvult of wijzigt. Zulk een handelwijze moge gemotiveerd zijn in bijzondere gevallen, waarin de normalen niet voorzien; het spreekt echter vanzelf, dat zij, als regel geldende, weinig zal bijdragen tot het bereiken van het voor de industrie beoogde doel: bevordering van een economische productie. Voor de internationale normalisatie is het jaar 1934 van groote betekenis geweest. In dit tijdperk vallen twee serievergaderingen der International Federation of National Standardizing Associations (I.S.A.), waarvan de H.C. deel uitmaakt.

Op haar uitnodiging hadden van 6-14 Juni te 's-Gravenhage bijeenkomsten plaats van I.S.A.-commissies voor klinknagels en scheeps-onderdeelen voor zee- en binnenvaart. Van die commissies bekleedt de H.C. het secretariaat. In aansluiting aan deze vergaderingen had op verzoek van Ned. geïnteresseerden een gedachtenwisseling plaats over de ter hand neming van de internationale normalisatie van voorschriften voor elektrische scheepsinstallaties. Dit heeft geleid tot nader overleg met de Internationale Electrotechnical Commission en de instelling door deze van een

internationale studiecommissie voor dit onderwerp.

In September 1934 heeft te Stockholm de 3e algemeene ledenvergadering der I.S.A. plaats gehad, ter gelegenheid waarvan tevens internationale besprekingen plaats hadden omtrent sleutelwijdten, bouten en moeren, p.s.-singen, teekeningen, normale middellijnen, normale getallen, kogelkussen, luchtvaartonderdeelen en meetflenzen. De belangrijke resultaten, die op velerlei gebied door de internationale samenwerking zijn bereikt, worden voor de algemeene toepassing van de normalisatie en de daarmee beoogde voordeelen voor de Nederlandsche industrie en verbruikers van groot belang geacht.

Het arbeidsveld der normalisatie in Nederland onderging in 1934 uitbreiding door de instelling van drie nieuwe normalisatiecommissies, te weten commissie 47, onderdeelen van gaasmaskers, commissie AC, technische voorschriften voor den aanleg van bliksemafleiderinstallaties, en commissie 88, inrichting van tuimteekeningen. Aan het einde van het verslagjaar werden o.a. besprekingen gevoerd omtrent de normalisatie van onderdeelen en voorschriften voor motorrijtuigen, van voorschriften voor hefwerktuigen en van rubberartikelen. Mededeeling wordt gedaan van de instelling en inschrijving door het Bureau voor de Industriële Eigendom van het woordmerk NENORM ter aanduiding van genormaliseerde waren, waarvan het gebruik onder bepaalde voorwaarden aan fabrikanten kan worden verleend.

Met de zusterinstelling in Ned. Indië, de Normalisatieraad, wordt een vruchtbare samenwerking onderhouden, doordat in nieuw ingestelde normalisatiecommissies in onderling overleg een lid wordt benoemd ter behartiging van de Indische belangen, en dat meer in het bijzonder daarmee vertrouwd is. Betreffende specifiek Indische onderwerpen stelt de Normalisatieraad zelf normalen vast die door de H.C. worden uitgegeven. Ook met verschillende verenigingen en organisaties hier te lande leidde de samenwerking tot verschillende nuttige normalisatie-arbeid.

Aan het einde van het verslagjaar waren ingesteld 3 groepscommissies en 64 normalisatiecommissies te samen met ongeveer 800 leden. Er werden in dat jaar 166 vergaderingen gehouden door normalisatiecommissies en subcommissies. Het aantal nieuw vastgestelde normaalbladen bedroeg 67 en dat der ter critiek gepubliceerde ontwerpbladen 27, waardoor het totaal aantal normaalbladen tot 470 en dat der ontwerpen tot 147 steeg.

De verkoop van normaalbladen bedroeg 66882 bladen en 4606 voorschriften. Wat de geldmiddelen aangaat, wordt medegedeeld, dat de vermindering aan bijdragen van het Fonds voor de Normalisatie ten gevolge van de aanhoudende crisis ernstige zorg baart en dat het streven naar vermindering der uitgaven zoowel bij handel en industrie als bij de overheid een geneigdheid doet ontstaan om de bijdragen aan het Fonds te verminderen of op te zeggen. Daartegenover dient te worden opgemerkt, dat de normalisatie, die in al haar consequenties slechts bezuiniging en besparing beoogt te brengen, thans meer dan ooit te voren dient te worden gesteund en bevorderd. Het totaal der bijdragen aan het Fonds voor de Normalisatie bedroeg f 39725,—; het aantal leden en contribuanten 397.

BOEKBESPREKING.

C. MARCHESI CAPPAL. Acustica nell' architettura. Uitgave: Ulrico Hoepli, Milaan 280 pag. 114 fig. Prijs 50 Lire. In zijn voorwoord zegt de schrijver, dat het even onmogelijk is, de geheele bouwacoustiek in een boek van beperkte omvang te geven, als het een kind aan het strand onmogelijk is, al het water van de zee in zijn kuil te dragen. Men verwachtte dus beperkingen. Deze zijn in dit boek gekozen aan de zijde der physica. De physische grondslagen zijn kort, bijna zonder wiskunde weergegeven, op een kleine uitzondering na (het is bijv. niet duidelijk, waar de schrijver het nulpunt van de decibelschaal heeft aangenomen, de formule op p. 218 wordt zonder noodzaak en ten onrechte gebruikt) toch voldoende volledig. In dezelfde lijn ligt het feit, dat voor de geluidsisolatie, dat van nature een vak is, waarbij veel theorie komt kijken, minder plaats is ingeruimd dan voor de zaalacoustiek. Uitvoerig behandelt de schrijver de acoustische merites van bestaande theaters en andere gehoor-ruimten. Hij deelt ze niet alleen in naar de bestemming, maar ook naar jaartal, stijl en land. Naast de questies van nagalm en echo's, die men ook in andere boeken vindt, valt in dit boek op de aandacht, die gegeven wordt aan de berekeningen van Gustav Lyon 226

over de intensiteiten van door gekromde oppervlakken teruggekaatste golven. Jammer, dat de schrijver, in aansluiting aan de Engelsen en Amerikanen, de afmetingen in foot laat staan, zelfs als hij over Duitse en Italiaanse gebouwen spreekt. Het boek eindigt met een uitvoerige beschrijving van de radio-omroepstudio van de E.I.A.R. te Rome, die door den schrijver is gebouwd. De beschrijving gaat vergezeld van overzichtsfoto's en detail-teekeningen. De heer Cappal is klaarblijkelijk een voorstander van hout, kurk, vilt en dilt vergelijking met de in aanbouw zijnde A.V.R.O.-studio dringt zich op, want men juist zooveel mogelijk deze vergankelijke en brandbare materialen heeft vermeden. Aan de mogelijkheden om met de gebruikelijke bouwmaterialen betere isolaties te verkrijgen, wordt niet veel ruimte gewild, wat voor den Nederlandsen lezer misschien ook geen verlies is, gezien de grote verschillen in de bouwmethoden van Italië en ons land. Formaat en uitvoering van het boek wijken af van de gebruikelijke en zijn met smaak gekozen. Een geslaagd boek, dat door architecten met grote belangstelling zal worden gelezen. C. ZWIKKE

in verband met de Stedebouwkundige Tentoonstelling van de Architecten-Griffith „De 8", welke van 1 tot en met 23 Juni in het Stedelijk Museum te Amsterdam wordt gehouden, kan worden medegedeeld, dat naar aanleiding van deze tentoonstelling van 8 tot en met 12 Juni te Amsterdam een algemeene vergadering van gedelegeerden van de verschillende nationale groepen der Internationale Congressen voor het Nieuwe Bouwen (C.I.A.M.) zal worden gehouden. Aangevaardigen der belangrijkste groepen uit geheel Europa hebben zich aangemeld o.a. een grote delegatie uit Engeland, afgevaardigden uit Spanje, waar vooral in Barcelona een zeer actieve groep der Congressen bestaat, alsmede uit Noorwegen, Denemarken, Zwitserland, Frankrijk, België en Polen. Te noemen zijn de bekende architecten Le Corbusier en de vice-voorzitters der Congressen Walter Gropius, de oprichter van het Bauhaus

te Dessau en Victor Bourgeois, uit Brussel, oud-voorzitter der Congressen, alsmede de zeer gezeene Professor Karl Moser uit Zürich. Het tentoongestelde stedebouwkundige materiaal zal op deze bijeenkomst worden behandeld, een en ander ter voorbereiding van het volgend congres. Aan de vergadering zullen excursies naar nieuwe bouwwerken van de leden der Nederlandse Groepen van C.I.A.M. te Amsterdam en Rotterdam worden ondernomen. De stadsuitbreidingen van Amsterdam en Rotterdam zullen worden bezichtigd. Tevens zal een bezoek worden gebracht aan de tentoonstelling der plannen en maquettes van het Uitbreidingsplan Amsterdam, welke in de Militie-zaal te Amsterdam gehouden wordt.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

Byggnästaren. No. 6. 13 Febr. 1935.

Dit technische nummer bevat een beschrijving van het sloopen en opnieuw opbouwen van een vuurtoren; voorts nomogrammen voor de berekening van vierkante en ronde kolommen in gewapend beton, en een tabel, waarin de Zweedsche normaalvoorschriften voor klinkverbindingen overzichtelijk zijn samengevat.

idem. No. 7. 27 Febr. 1935.

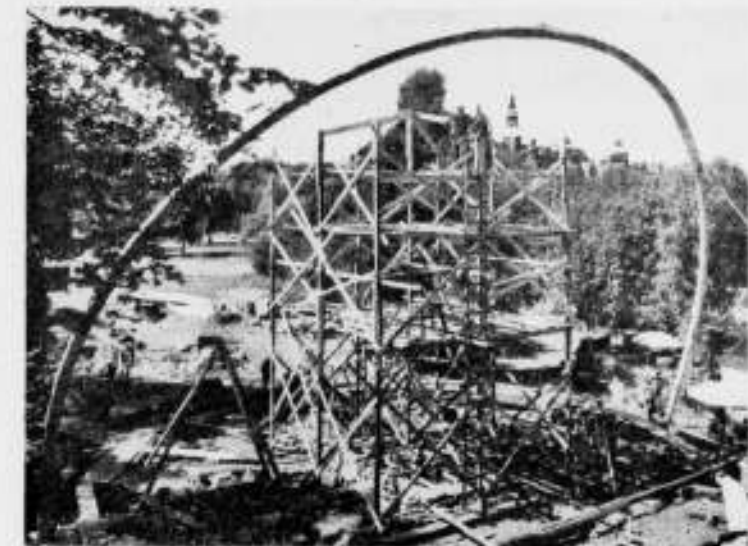
Verslag betreffende proeven op betonvloeren van verschillende samenstelling en bewapening, en daarop aangebrachte dekvloeren. Voorts een vergelijkende beschouwing van de kosten van verschillende muurconstructies, welke natuurlijk, doordat zij op Zweedsche verhoudingen staan, voor ons van betrekkelijk weinig praktische beteekenis zijn. Aardig, en in technisch opzicht interessant is het planetarium te Stockholm. (arch. prof. Ragnar Östberg); een houten koepel van 18 m inwendige overspanning, die in 6 weken tijd (begin montage 1 Augustus, opening 10 September) volledig werd voltooid. De koepel is uitwendig bekleed met Topal-dakleer op houten beschiëting; de binnenzijde werd bekleed met maonite, dat met olieverf werd geschilderd. Het gebouwtje biedt plaats voor 350 personen. Een merkwaardig contrast hiermede vormt het er vlak achter weergegeven Griffith-planetarium te Los Angeles; de vergelijking valt m.i. niet ten gunste van het zeer luxueuse Amerikaansche geval uit.

idem. No. 8. 6 Maart 1935.

De ontwikkeling van een stukje stadsplan te Göteborg in de periode 1929-1934 geeft een merkwaardig voorbeeld te zien van de ontwikkeling der stedebouwkundige inzichten, van een intensieve verkaveling met gesloten bouwblokken tot een open en losse groepeerling met veel ruimte. In vele opzichten charmant is het kleine warenhuis „Bredenberg" (arch. E. G. Asplund), waarvan dit nummer een goed gedocumenteerde en rijk geïllustreerde beschrijving geeft. Het nummer sluit met een beschouwing (uit het Fransch vertaald) van Max Raphaël, getiteld: „Is de moderne architectuur internationaal?" Schrijver poneert de stelling dat het internationale aspect van de moderne architectuur meer schijn dan werkelijkheid is, en dat degene, die het werk van onze dagen met begrip beschouwt, den Hollander Oud nooit verwarren zal met den Duitscher Gropius, den Zwitser le Corbusier of den Franschman Lurçat. Hij werkt dit nader uit in een vergelijkende studie van le Corbusier en Lurçat, waarbij hij tot de conclusie komt, dat de geest van beider werk aan elkaar tegengesteld is; le Corbusier ziet hij als den typischen vertegenwoordiger van het protestantsch getinte intellectualisme; terwijl naar zijn meening Lurçat in zijn werk alle fundamentele elementen vertoont van den klassieken geest. Interessant en lezenswaardig, deze studie.

idem. No. 9. 13 Maart 1935.

Dit nummer is geheel gewijd aan een groot rapport betreffende woningbouw te Stockholm. Het vraagstuk van de goedkope woning blijkt ook hier brandend te zijn. Een vraag rijst bij mij, elken keer als ik een Scandinavisch tijdschrift in handen krijg en daarvan de advertentiepagina's bekijk: waarom kennen wij hier in ons land nog in het geheel niet de keukenaanrecht met gootsteen uit één stuk van roestvrij staal? Welke Nederlandsche importeurs zou ons dat prachtige artikel eens brengen? Of is de prijs te hoog voor onze Nederlandsche verhoudingen? Ik kan het moeilijk aannemen. v. d. S.

PLANETARIUM TE STOCKHOLM UIT: BYGGMÄSTAREN

ARCH. R. ÖSTBERG

OPENLUCHTSCHOOL TE SURESNES

ARCHITECTEN BEAUDOUIN EN LODS

We geven hier een tweetal afbeeldingen ontleend aan de Mei-aflevering van Art et Décoration, van de nieuwe openluchtschool te Suresnes. De verschillende gebouwtjes, die het geheel vormen, zijn door luchtbruggetjes

aan elkaar verbonden. De klassen zijn alle afzonderlijke bouwwerkjes, met glazen wanden en dakterrassen, die alle weer met de luchtbrug verbonden zijn. Het terrein is geaccidenteerd en heeft hoogteverschillen tot 14 m.

OFFICIEELE MEDEDELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 20 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 8 JUNI 1935 No. 23

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. Zomervergadering van den B.N.A.

De Zomervergadering van den B.N.A. zal dit jaar worden gehouden te Haarlem op 19 Juli a.s. Aan de vergadering zal een excursie verbonden worden naar Alkmaar en de Wieringermeer op Zaterdag 20 Juli. In de volgende nummers zullen nadere mededeelingen worden verstrekt.

Adres aan den Gemeenteraad van Amsterdam.

De Gewestelijke Kring Amsterdam zond op 3 Juni j.l. het volgende schrijven aan den raad der Gemeente Amsterdam, inzake de verordening op de Schoonheidscommissie:

Aan den Raad van de Gemeente Amsterdam.

Met belangstelling heeft de Kring Amsterdam van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst Bond van Nederlandsche Architecten B.N.A. kennis genomen van het voorstel van Burgemeester en Wethouders aan Uwen Raad tot wijziging van de Verordening op de Schoonheidscommissie en op de Commissies voor de oude stad en voor de nieuwe stad, voorstel no. 334, dd. 24 Mei 1935.

Waar tegen dit voorstel bij den Kring ernstige bezwaren bestaan, heeft het Bestuur de eer het onderstaande ter Uwe kennis te brengen.

Het heeft bij den Kring verwondering gewekt, dat over deze wijziging de belanghebbenden niet zijn gehoord; het inzicht van onzen Bond althans is niet ingewonnen. Waar bij zoovele regelingen voor het bestuur der stad in hooge mate rekening gehouden wordt met de inzichten van de organisaties der daarbij betrokkenen, waarvan wij, om slechts op een paar voorbeelden te wijzen, de regelingen op de winkelsluiting en op het venten noemen, daar meenen ook de architecten er aanspraak op te kunnen maken, dat bij een regeling, die hun belangen raakt, zij door middel van hunne organisaties in de gelegenheid worden gesteld hunne meening aan het College van Burgemeester en Wethouders kenbaar te maken, alvorens de ontwerp-regeling aan den Raad wordt voorgelegd.

Steeds sterker voelt de Kring de bezwaren, die zijn ontstaan doordat bij de laatste groote wijziging van de Verordening op de Schoonheidscommissie de voorheen geldende bepaling, dat de B.N.A. voor de benoeming der architect-leden voordrachten indiende, werd geschrapt. Naar zijn meening toch kan daardoor niet in voldoende mate worden nagegaan of er voldaan is aan den eisch, dat de leden der Schoonheidscommissie naast het vertrouwen van het Gemeentebestuur, ook dat der werkende architecten bezitten.

De uitschakeling van den Bond uit de Verordening is o.i. niet ten goede gekomen aan de verhouding tusschen de leden van de Schoonheidscommissie en de werkende architecten.

Wat nu de thans aanhangige wijziging van de Verordening betreft, komen de reeds boven aangeduide bezwaren van onzen Kring „Amsterdam“ er in 't kort op neer, dat de kennelijke bedoeling der wijziging, om de aftredende leden na een zeker aantal jaren weer in de Schoonheidscommissie op te nemen, inhoudt de groep waaruit de architect-leden worden gekozen, zoo klein mogelijk te houden; het getal 14 wordt immers daarvoor genoemd. De Kring heeft echter een tegengestelde meening en is van oordeel, dat verstarring van het werk der Schoonheidscommissie slechts voorkomen kan worden, door zooveel mogelijk nieuwe leden in de Schoonheidscommissie op te nemen, die onbevangen en met een frissche kijk tegenover het werk staan.

Het werk der Schoonheidscommissie grijpt diep in de werkzaamheid der architecten in, de hierbedoelde wijziging van de Verordening is zonder twijfel op hun werk van invloed.

Daardoor meenen wij Uwen Raad met aandrang te moeten verzoeken de voordracht aan te houden en Burgemeester en Wethouders uit te noodigen eerst de voornaamste architectenorganisaties over de voorgestelde wijziging te hooren.

Het Bestuur van den Kring Amsterdam van den B.N.A.

(w.g.) B. T. BOEYINGA, Voorzitter.

(„) Ir. W. B. OUENDAG, Secretaris.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN
EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR. 23
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR, 8 JUNI 1935

INTERIEUR VAN DE GERESTAUREERDE NEDERDUITSCH HERVORMDE KERK TE GINNEKEN

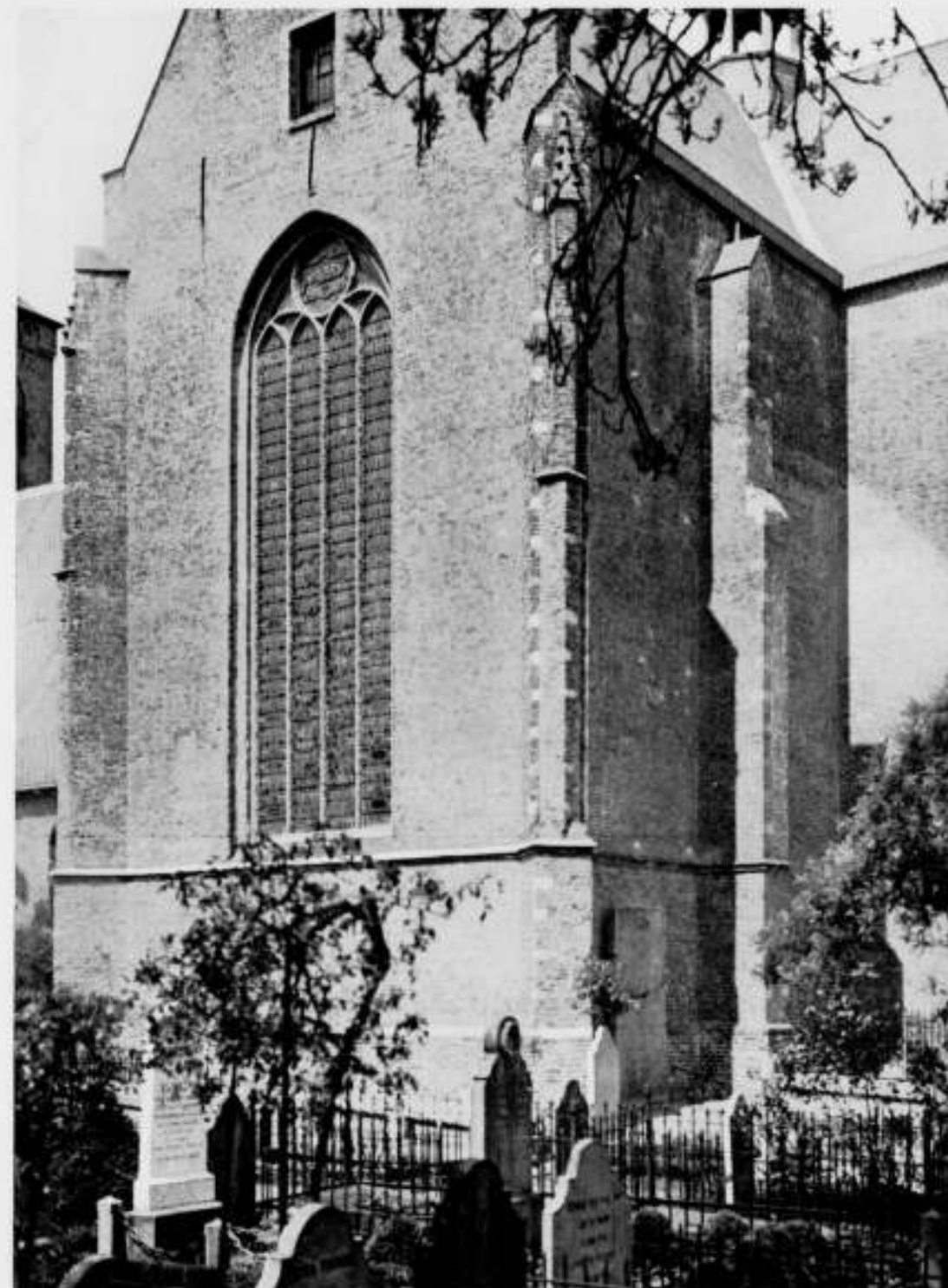
DE RESTAURATIE DER NEDERDUITSCH HERVORMDE KERK TE GINNEKEN.

Van de restauratie van de Ned. Herv. Kerk te Ginneken, welke restauratieplan (van de hand van Dr. Ir. J. H. Plantenga) in het nummer van 9 Maart 1929 van dit blad werd opgenomen, is onder mijn leiding in het jaar 1934 het eerste gedeelte, omvattende het koor en het dwarschip, tot uitvoering gekomen. Bij deze werkzaamheden, welke bijna een jaar in beslag hebben genomen, is het plan-Plantenga in hoofdzaak gevolgd, echter met één groote en belangrijke wijziging, die naar mijn meening het gebouw zeer ten goede is gekomen; het oorspronkelijk geprojecteerde houten plafond in kruisgewelfvorm is vervangen door steenen gewelven. Of deze kerk vroeger steenen gewelven heeft bezeten, is niet met zekerheid uit te maken. De aanleg van het gebouw, met kloeke contraforten, schijnt erop te wijzen, evenals het voorkomen van de overblijfselen van (afgehakte) natuursteen gewelfaanzetten in de muren van koor

230

en dwarschip, terwijl bovendien in en om de kerk bij de eenige jaren geleden plaats gehad hebbende herstelling der fundeeringen behakte baksteenen (reuzenmoppen) werden opgegraven, waarvan de vorm onmiskenbaar duidde op gebruik als gewelfrib. Of deze gewelven echter deel hebben uitgemaakt van koor en dwarschip in hun oorspronkelijken staat, of dat zij voorkwamen in hoofd- of zijbeuken van het nu verdwenen driebekige schip, is niet na te gaan; de beschikbare archiefstukken zwijgen erover.

Het Rijk was, gezien deze historische onzekerheid, dan ook niet ertoe bereid te vinden, aan de meerdere kosten, welke met het maken van nieuwe gewelven zouden gemoeid zijn, bij te dragen; met mijn verklaarde echter, er geen bezwaar tegen te hebben, dat zij werden aangebracht, mits de kosten geheel door de Kerkvoogden

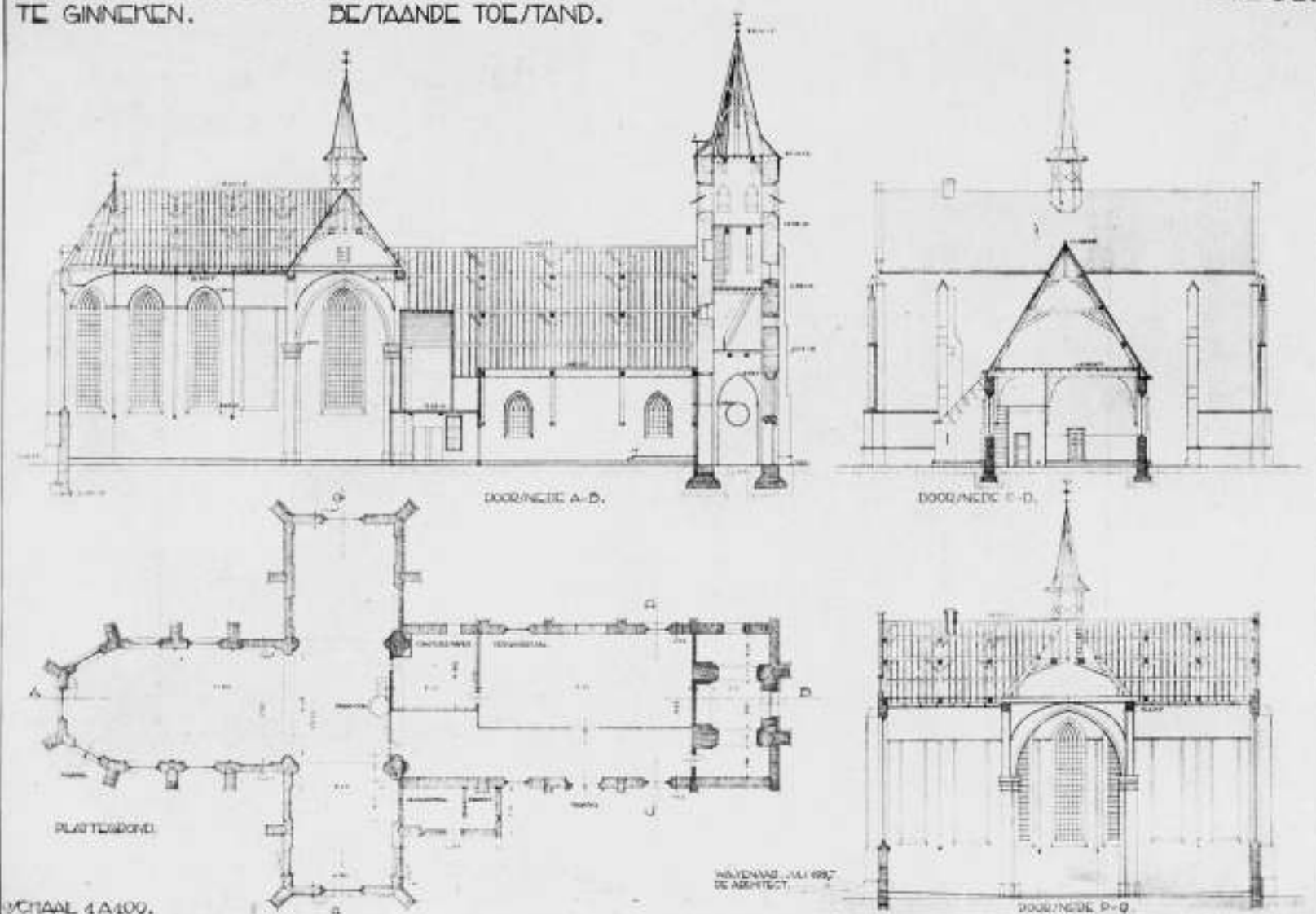
worden gedragen. Zulks is geschied: in de gemeente bleek voldoende belangstelling voor het gebouw aanwezig te zijn om de benodigde gelden, ten bedrage van f 2.178.—, te voteeren. En zoo kwamen de gewelven tot stand, tot vreugde van al de betrokkenen.

Ik heb mijn medewerking aan deze completeering van het gebouw gaarne verleend, echter niet dan nadat ik de overtuiging had verkregen, dat aanleg en staat van het gebouw het toelieten. De bestudeering van de druklijnen der gewelfribben, het verloop daarvan in de contraforten, en de uiteindelijke drukverdeling op den ondergrond gaven mij de overtuiging, dat niet alleen de aanleg voldoende solide en stabiel was om den zijedruk der gewelven op te nemen, maar sterker nog: het bleek mij, dat de ontwerper van het gebouw met een door rijpe

ervaring geschoold constructief gevoel de afmetingen precies voldoende had gemaakt, zoodat er aan de contraforten geen m² metselwerk te veel zat.

De uitvoering der gewelven gaf mij in dit opzicht een nog sterker staaltje van zuiver statisch inzicht bij den architect dezer kerk te genieten. Het scheen mij wenschelijk, terwille van de veiligheid van het geheel maatregelen te treffen tegen mogelijke kleine zijwaartsche zettingen der contraforten, welke tenslotte, zelfs al wees de berekening uit, dat de grootste druk op den ondergrond de 3 kg/cm² niet te boven ging, toch niet als volkomen uitgesloten konden worden beschouwd. Te dien einde projecteerde ik trekankers van platijzer over de gordelbogen heen van contrafort naar contrafort, welke trekankers volgens het meest waarschijnlijke beloop van de druklijn in de contraforten zouden worden doorgevoerd en verankerd zullen worden

231

SCHAAL 1:400.

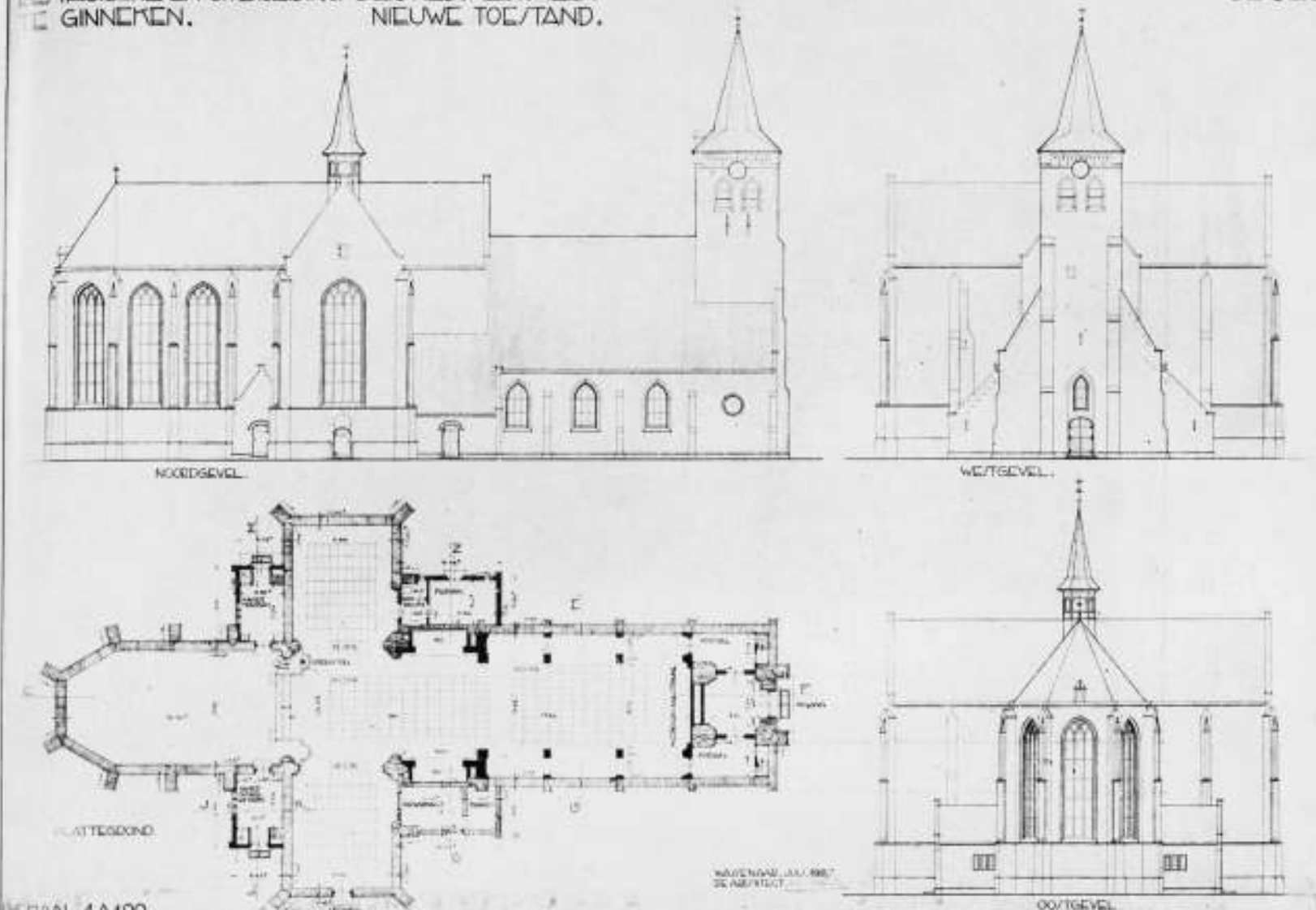
aan lange schieters, die van terzijde in het lichaam van het contrafort zouden worden ingebracht. Toen de gaten voor deze trekankers werden gehakt, stuitte wij op ijzer en vonden, precies op de plaats, waar volgens mijn grafistische constructie de druklijn het hart van den muur passeerde, resten van een oud kettinganker. Wij hebben den knappen technicus, die dit gebouw, op ervaring en gevoel, zoo wonderbaarlijk zuiver statisch doordacht, gezegend, wij hebben onze lange schieters niet gemaakt, onze boogankers aan het ringanker, dat in prima staat bleek te zijn, bevestigd, en voorts de brokken, die alleen in de muren aanwezig waren, maar ter plaatse van de ramen door een later geslacht waren verwijderd, weer tot één geheel gemaakt door er de bovenste brugijzers van de ramen aan vast te lassen. Zoo heeft onze kerk haar oude „harnas” terug en zij staat stevig als ooit te voren.

Gelijk boven aangestipt, was er van mogelijk vroeger aanwezige gewelven niets te vinden, zoodat wij den vorm ervan hebben moeten afleiden uit verschillende bouwelementen van het bestaande werk. De resten der aanzetten gaven ons de juiste hoogte van den gewelfaanzet uit de baksteen schalken; de vorm der muraalbogen langs de langsmuren (halfcirkelboog met hoogen rechtstand) was in het bestaande werk gegeven. De gewelfaanzet zat hoog; naar uit de foto's ook blijkt, aanmerkelijk hooger dan de kapiteelen van de viering; op deze kapiteelen vonden wij aan de zijde van het koor en van de transepten in

de hoeken een baksteen kolonnet, en daarboven, op gelijke hoogte met de andere aanzetten, ook hier natuursteenresten, die op een vroegeren natuursteen aanzet wezen.

De trekbalen van de kap gaven ons de begrenzing van de kruinhoogte der gordelbogen aan, terwijl de eindgevels van de transepten een uitgemetselde, bijna halfcirkelvormige segmentboog vertoonden, die ook voor kwam aan de buitenzijden der vieringbogen aan de zijden van koor en transepten.

Een en ander leidde tot de veronderstelling, dat de juiste vorm der gewelven moest zijn geweest een typisch laat-Gothisch z.g. koepelvormig kruisgewelf met oplopende kruin, met als grondvorm een tamelijk gedrukte segmentboog in het koor, en een bijna halfcirkelvormige segmentboog in de (smallere) transepten. Door deze veronderstelling werden alle aansluitingen aan het bestaande muurwerk verklaard; bovendien was zij in overeenstemming met den tijd van ontstaan van het bouwwerk. Veel voorbeelden van dezen gewelfvorm in kerken zijn er in ons land niet. In het boek van Vermeulen komt een foto voor van de voormalige St. Jacobskerk te Utrecht, die niet meer bestaat, maar dergelijke gewelven had. Het typische kenmerk van deze laat-Gothische periode: het wegloopen van de gewelfribben in de doorsnijding met den cilindrischen schalk, bleek op natuurlijke wijze uit den gewelfvorm voort te vloeien; echter vonden wij nog wel een merkwaardig rudiment van een vroegere opvatting in den vorm van een uit een reuzenmop gehakt astragaal, die onder den natuursteen aanzet het metselwerk

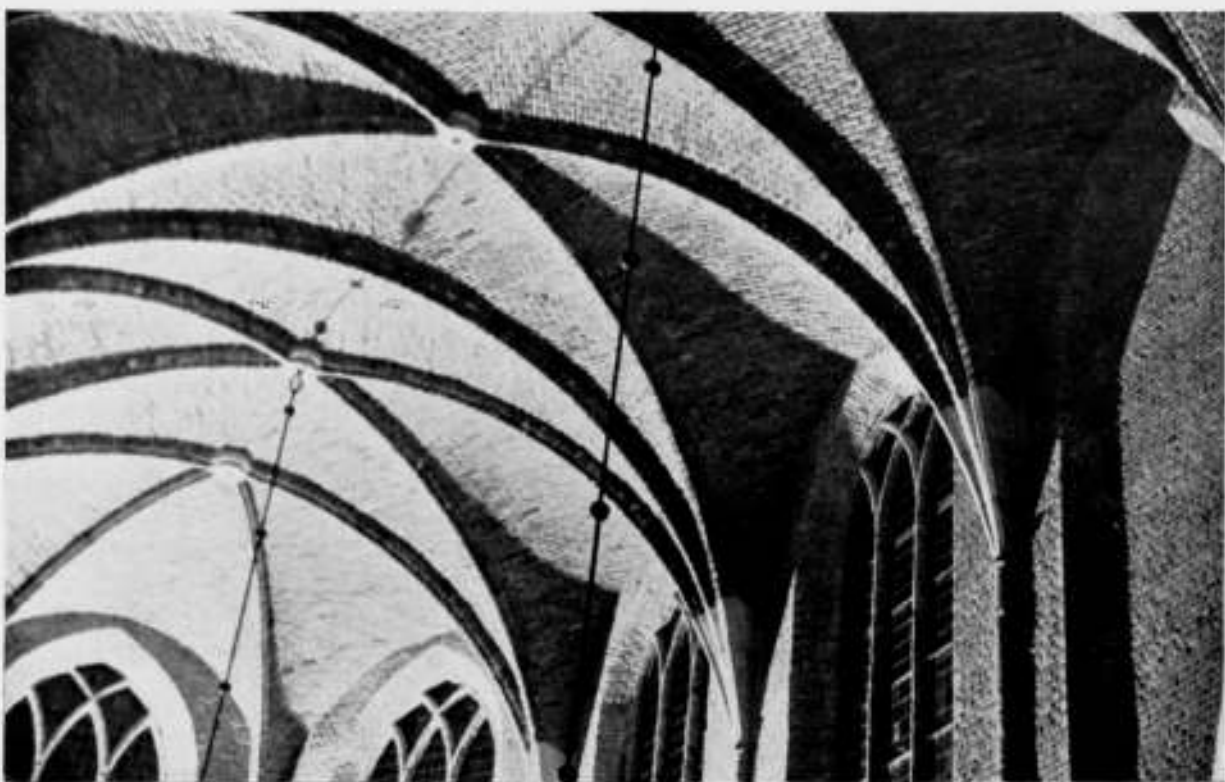
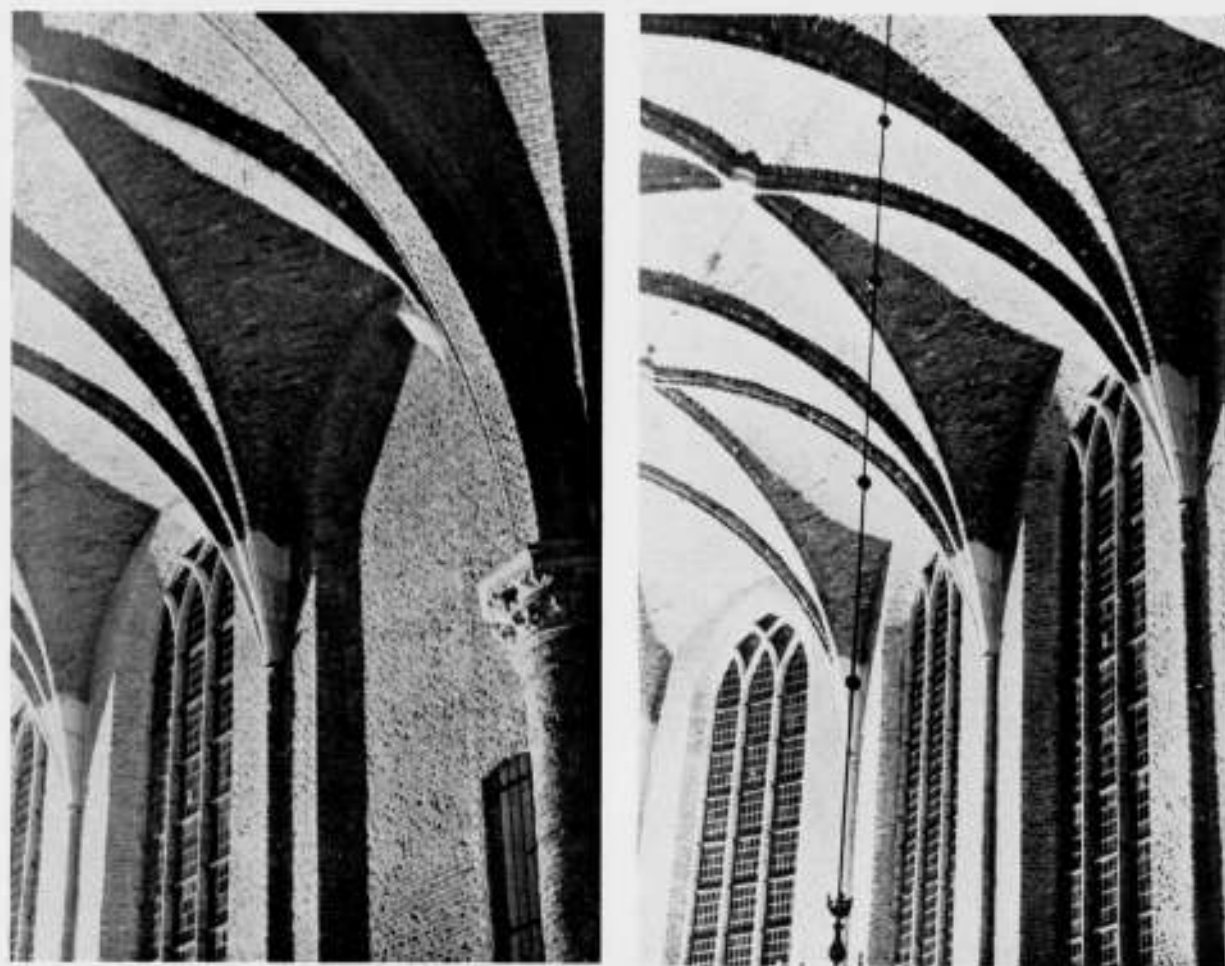
SCHAAL 1:400.

van den schalk beëindigt. Een uitzondering op dezen vorm vormen de kolonnetten op de vieringpijlers en in de hoeken van de transepten; naar analogie van een dergelijke oplossing in de Grootte Kerk te Breda, die in haar gewelfvormen zekere overeenkomsten met deze kerk vertoont en waarschijnlijk als voorbeeld heeft gediend, hebben wij hier eenvoudige kleine kapiteeltjes gemaakt.

Hadden wij tijdens het werk gelegenheid, onzen voorganger te prijzen om zijn juist statisch en constructief inzicht, wij hadden ook gelegenheid om (waarschijnlijk andere) voorgangers uit te maken voor schandalige knoeiers. Dit gebeurde bij het onderzoek van de vier zware scheibogen, die de viering afsluiten van koor, transepten en schip. Deze scheibogen zijn spitsbogen, in de langs-as zeer gedrukt, in de dwars-as verhoogd van vorm. Alle vier deze bogen zagen er bedenkelijk uit, speciaal de smalle, in de dwars-as, deden ons door hun zonderlingen, in den top omhooggeknikten vorm vermoeden, dat zij waren gespat door omhoogdrukken der sluitsteen. Dit bleek inderdaad het geval te zijn; alle vier de bogen waren gespat, hadden in of nabij de kruin scheuren, en eveneens in de „lendenen” op ongeveer een kwart van de overspanning, en het materiaal was ter plaatse van de scheuren zelfs totaal verbrijzeld. De oorzaak was vrij duidelijk aan te wijzen: de bogen waren tot de hoogte van de kruin vlak aangerazeerd, waren dus in de „lendenen” zwaar belast, maar in den top in het geheel

niet. Geen spitsboog, en zeker geen verhoogde spitsboog, houdt dit uit. Het gevolg was niet alleen, dat de bovenvermelde scheuren waren ontstaan, bovendien waren de booghelften door het spatten in den top naar elkaar toe gedrukt, waardoor de aanzetingen overal van de muren waren losgescheurd. Het heele zaakje stond op een griezelige manier te wiebelen en het is onbegrijpelijk, hoe het nog zoo lang „aan zijn adem” heeft kunnen blijven hangen. Het sloopen was een karwei op zichzelf, met voorloopige hulpformelen onder de te sloopen bogen om geen ongelukken te maken. Met het sloopen en vernieuwen van deze bogen was een extra aanneemsom van f 5000.— gemoeid. Natuurlijk zijn de nieuwe bogen maar ten deele aangerazeerd en voorzien van een toplast.

Het groote gewelf boven de viering heeft een van de andere gewelven afwijkenden vorm. Om te beginnen sluiten de gewelfvelden aan op de spitse scheibogen, en bovendien kon hier de kruin van het gewelf niet oplopend zijn, doordat boven het gewelf de trekbalen van de groote kilspanen lagen, die natuurlijk moesten blijven zitten. De diagonaalribben zijn, evenals de diagonaalribben der andere gewelven, elkander snijdende segmentbogen, waarvan hier de kruinhoogte bepaald werd door de maximale beschikbare ruimte onder de trekbalen. De viering bood ons nog een bijzondere technische moeilijkheid, doordat het schip van de kerk ontbreekt en de viering dus aan één zijde geen schoring had. Dit euvel zal bij voltooiing van de

GEWELVEN IN HET KOOR VAN DE NEDERDUITSCH HERVORMDE KERK TE GINNEKEN

restauratie komen te verdwijnen, aangezien het restauratieplan voorziet in opbouw van één nieuwe hooge travée aan de zijde van het schip. Eerst wanneer deze er is, zal ook de ruimtewerking van de viering weer geheel tot haar recht komen. Het ontbreken van de schoring aan de zijde van het schip heeft het noodzakelijk gemaakt, den zijdruk van de smalle scheibogen voor de transepten op te nemen in een zichtbaar trekanker, dat

t.z.t. weer zal kunnen verdwijnen. Ik meen te mogen zeggen, dat het in de kerk nauwelijks opvalt. Wij hebben met dit op het oogenblik absoluut onmisbare anker niet volstaan, maar bovendien de viering nog verstijfd met ankers tusschen de scheibogen boven het gewelf, in twee hoogten, waarvan het bovenste een volledige achthoekige ring vormt. Door dezen maatregel werd de zekerheid verkregen, dat de viering voldoende stijf zou zijn

om ook zonder schoring aan een zijde de geaccumuleerde zijdrukken van de gewelven van het koor in de langsrichting te weerstaan.

Het resultaat van een en ander heeft volkomen aan de verwachtingen beantwoord; in geen van de gewelven is ook maar de geringste zetting opgetreden.

Het sloopen en weer opbouwen van de scheibogen heeft in één opzicht het werk aanzienlijk vergemakkelijkt; het gaf ons de gelegenheid om zonder moeilijk schoorwerk de natuursteenen kapitelen van de vieringpijlers te vernieuwen. Deze kapitelen waren in de periode, die ons gelukkig maakte met de witkalk, het blauw geschilderde en zeer wanstaltige houten plafond en de gegoten ijzeren ramen (en die ook ons ringanker waarschijnlijk heeft doorgezaagd) finaal weggehakt en overgetrokken met gestucadoorde profielijsten. Slechts op twee plaatsen op den zijder van het schip, achter schotten ter weerszijden van het oigel, bevonden zich nog twee herkenbare fragmenten, waaruit wij den massavorm, de profileering van de dekplaat en het karakter van het oude beeldhouwwerk konden reconstrueeren. De beeldhouwer P. van Dongen te Bergen-op-Zoom werd met de uitvoering van dit werk belast en heeft er zich naar mijn meening op uitstekende wijze van gekweten. Het werk, dat hij geleverd heeft, is geen letterlijke copie van het oude, maar het past er zich in zijn karakter uitstekend bij aan. In de bladvormen is een plezierige variatie betracht, en voorts zijn de pijlers op symbolische wijze verrijkt met de teekens der vier evangelisten.

De inwendige restauratie heeft zich verder bepaald tot het afbikken en repareren van de muren. Dit was reeds eerder geschied tot aan de hoogte van den cordonband, die onder de ramen langs loopt. De fraaie zacht goudgele kleur van het oude metselwerk, waar het, eveneens in oude steen uitgevoerde metselwerk der gewelven zich voortreffelijk bij aansluit (alleen de reuzenmoppen, waaruit de gewelfribben zijn gemetseld, zijn wat rooder van tint) maakt de ruimte van een blijde en warme stemmigheid; de verhoudingen zijn naar mijn meening zóó mooi, dat ik dit kerkje meen te mogen rangschikken onder de fraaiste kleinere kerkgebouwen, die ons land rijk is.

In het Zuider transept was reeds eerder een gebrandschilderd raam geplaatst van de hand van Jaap Weyand, dat in de vorige publicatie van 9 Maart 1929 door Dr. Ir. J. H. Plantenga beschreven is. Inmiddels waren de middelen bijeengebracht voor de plaatsing van een tweede raam, nl. dat in het Noorder transept. Deze beide ramen zijn begin en eind van een serie, die zich van het Noorder transept over het koor (7 ramen) naar het

Zuider transept zal voortzetten, en waarin de hoofdgedachten van het Oude Testament zullen worden verbeeld. Het nieuwe raam, dat dus eigenlijk het eerste van de serie is, verbeeldt de Schepping.

Doordat men hoopt, t.z.t. de geheele serie te voltooien, is in de ramen van het koor zeer eenvoudig, rechtlijnig en zacht getint glas-in-lood geplaatst, dat natuurlijk heel wat meer licht doorlaat dan de tamelijk zwaar gekleurde ramen van Weyand. Het totale aspect van de ruimte wordt m.i. door het te groote verschil in lichtsterkte eenigszins benadeeld; de transepten zijn wat al te donker tegenover het zeer lichte koor. Dit is jammer voor de ramen van Weyand, van welke ik speciaal het nieuwe raam in zijn omgeving, niettegenstaande een paar zwakheden van tekening van de hoofdfiguren, zeer waardeer. Ik wil de hoop uitspreken, dat de ramencommissie, onder haar onvermoeibaren Voorzitter, den Heer Lietz, spoedig kans moge zien om de reeks verder te completeren.

De uitwendige restauraties aan de kerk waren in hoofdzaak eenvoudige herstellingen; een nieuwe leibedekking van genuanceerde paarsblauwe Fumay-leien in maasdekking in plaats van het zeer leelijke rensdak, dat erop lag, gedeeltelijke vernieuwing van het kruistorentje (dat geheel gedemonteerd werd, voorzien van eenige stijlen en schoren, en er weer op geplaatst werd), nieuwe goten, waarvan de buitenboeiingen met leien bekleed zijn, vernieuwing van de afdekkingen der contraforten, nu weer geheel in metselwerk, voorts montans, brugijzers en glas-in-lood in de ramen, natuursteenen afdekkingen op de transeptgevels, en verder allerlei kleinere reparaties van het muurwerk. Alle profielsteenen, die voor het werk nodig waren, zowel buiten als binnen, zijn uit de hand gehakt; het zijn er zoo ongeveer 20.000 geweest.

Het werk is op ideale wijze verlopen; de aannemer G. van der Peyl te Ginneken, lidmaat der gemeente, die het werk voor een prijsje (f 20.873.— later verhoogd met f 5.000.— voor de vernieuwing van de vieringbogen) van de publieke markt weghaalde onder de neuzen van een goede 40 mededingers, heeft aan het werk zijn volledige toewijding en al zijn krachten en ervaring doen ten goede komen en een prachtig stuk werk geleverd. Mijn opzichter, de Heer A. Griffioen, toonde zich tegen zijn taak, die niet eenvoudig en verre van alleaagsch was, en hem stelde voor tal van problemen, die nieuw voor hem waren, volledig opgewassen. De harmonie op het werk was voorbeeldig, het tempo was goed, en de begroting is niet overschreden. Wat wil men meer?

Ik hoop het volgend jaar de rest te kunnen aanvatten.

Ir. A. J. VAN DER STEUR.

DE „TARTARIN DE TARASCON”.

Natuurlijk heb ik de uitnodiging van mijn Franschen vriend om het nieuwste en grootste passagiersschip ter wereld, de trots van zijn vaderland, met hem te komen zien, moeilijk kunnen afslaan. En zoo stonden wij dan aan de kade van Calais, waar de achtersteven van de „Tartarin de Tarascon” hoog in de lucht met een majestueuze boog overheen zweefde. Nadat wij het mer, dat in grootte de groote sluisdeur van IJmuiden ver achter zich laat, omgevaren waren, kregen wij gelegenheid in een drijvende lift te stijgen. Plots werd alles donker, flikkerden de elektrische lampen door de tralies van de liftschacht. We waren in het schip, in het silo-gedeelte. We liepen tusschen de eindeloze kolommen door, de hangende trechters der karen, beschenen door de spaarzame lampen, maakten een spookachtig fantasieus indruk. Aan het silo-deel sluit de fabriek der voedingsstoffen aan, de centrale administratie, met, meer naar bakkerij, het giro-kantoor. Met een overdwarsche tunnel of hall,

waarop de winkelstraten uitkomen, begint het eigenlijke gedeelte, waarop de passagiers zich bewegen.

De winkelstraten loopen uit in een rond-point, overweld door een koepel. In het midden staat een monument, resultaat van een prijsvraag. Aansluitend ligt de eetzaal, de muziekzaal voor klassieke muziek, de muziekzaal voor moderne muziek, een algemeene rookzaal, de rooksalon voor D 3 van Lub, de danszaal, de zaal met stroomlijnbiljarts, de pokerzaal, de flirt-studio enz., welke vlucht van zalen eindigt in terrassen met uitzicht op de speelvelden, de zwembassins, de plassen voor kanosport, alles fleurig en kleurig in het Juni-zonnetje, dat nog komen moet.

Inmiddels vervolgen wij onze wandeling langs het promenadedek. Het schip heeft in deze zône een lintbebouwing van allerlei kiosken, salons de beauté, zittingslokalen der dokters, alle van den weg gescheiden door vriendelijke voortuintjes. Ten

slotte staan we op een soort parkeerterrein, voor auto's bestemd voor het verkeer op de middenmoot van het schip. Wij hebben onze keuze gauw gemaakt, en met een flink gangetje rijden wij in ons Hauscarretje het landelijke gedeelte in.

De Directie van de Compagnie staat er op dit deel echt landelijk te houden. Slechts 2 bouwwerken storen de wazige groene velden, het Zeeziekte-instituut met toepasselijk beeldhouwwerk en de hoogspanningscentrale, die door het verschuiven van een paar paneelen geschikt is voor lage-druk-stroomverwarming. Even later rijden wij over de beroemde 300 m spanning brug van Dr. Emmen over den griezelig diepen afgrond van het ruim die de IIe en de Ie klasse scheidt. Alles krijgt thans meer luxe. De eetzaal is breder dan de Spiegelzaal van Versailles lang is. De korte wand wordt bedekt door een 11-malige vergrooiting van de „Schuttersmaaltijd" van Hobbema. Het zwembassin heeft een glazen bodem, van waar onder uit het Ie klasse publiek het zwemmen kan gadeslaan. Door een geraffineerde inventie is hier de breking van het licht in het water opgeheven.

GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA" ONTWERPSTUDIE No. 6.

In afwijking met het daaromtrent in het programma vermelde, de tekeningen te zenden aan het genootschap Architectura et Amicitia, p/a **GEBOUW HEYSTEE, HEERENGRACHT 545-549**, Amsterdam (C.).

Vragen en Antwoorden:

Vraag 1: Mag de toneelopening breder genomen worden dan 7,50 m?

Antwoord: Neen.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

HET R. K. BOUWBLAD, Jaargang 6—4 April '35, no. 18. Twee woonhuizen te Oestgeest van Ir. J. van der Laan openen dit nummer. De eerste van vier radioleringen en wel die van Architect C. M. van Moorsel over doel en richting van het R. K. Bouwblad is afgedrukt; spreker zegt o.a. over het blad: „Het wil een bepaalde richting propageeren, omdat zijn redactie ervan overtuigd is, dat het geen nut heeft, wat veel kunstbladen van onzen tijd plegen te doen: voor elk wat wils te bieden".

Architect B. J. Koldewey schrijft bij reïsschetsen van Albert Servaes; hij zegt o.a.: „Dese houtskool- en krijttekeningen zijn spontane, bewogen weergaven van den indruk, dien de machtige oude bouwwerken van Danzig, Lübeck en Keulen op den schilder maakten, in hun massa- en ruimtewerking". Fraaie reproducties van de schetsen zijn bijgevoegd. Jan B. bespreekt onder het hoofd: „Thee en devotie" het plaatjesalbum, getiteld: Heiligen A.B.C. van de Kon. Stearine Kaarsenfabriek te Gouda, waarvoor Prof. H. Luns en Han Tellingier de plaatjes maakten. De schrijver is met het resultaat niet ingenomen. Ook de versjes erbij worden gekritiseerd.

H. C. V.

HET R. K. BOUWBLAD, 18 April '35, no. 19.

De tweede der vier radioleringen, n.l. over Landeigen vormen in de kerkelijke architectuur is in dit nummer opgenomen; de lezing werd gehouden door Arch. B. J. Koldewey. Jan Beerends schrijft over: „Naar een werkgemeenschap" en houdt een pleidooi voor het van den aanvang van een bouw af samenwerken van architect en beeldende kunstenaars, dus niet dat er door den architect zonder meer een plaatsje voor een beeld of schildering wordt aangewezen, maar het samen denken en samen iets in eenheid teweegbrengen.

Dom A. v. Roy, O.S.B. schrijft onder den titel: „Omnia Probate: quod bonum est, tenete!" (beproeft alles; maar wat goed is, houdt dat). Hij bestrijdt betonbouw en pleit voor baksteen.

H. C. V.

HET R. K. BOUWBLAD, 2e Mei '35, no. 20.

Een kerk van den H. Antonius te Groesbeek gebouwd door Arch. Ir. Granpré-Molière met teekening en situatie. De derde der vier radioleringen; deze gaat over de toekomst der beeldende kunst en is van Wies Moens.

236

Vermoeid wandelen wij verder door hallen, langs luxe bedrukte huizen, door gangen en zalen, theaters, een bioscoop met luxe Norico-ijs-chocolade, een luxe bibliotheek, versierd met de beeltenissen der hoofdfiguren uit de wereldliteratuur (Cervantes en zoo), een luxe vuilverbranding, kortom hier vindt men alle ware luxe en de ware menselijkheid, tot een luxe idiotie is gesticht toe.

Maar meende ik daar niet, door de tralies van de railing, diep onder ons, een kerktoertje te zien? Inderdaad, het is de Kerk van Dover en wij zijn aan den boeg van de „Tarascon". Met liften dalen wij weer af op een ponton, vanwaar een vriendelijke jolleman ons aan de kade zet. Good bye, Sir!

We keken nog eens om; tusschen de hemelhooge voorsteven van het schip en een mager loodsje met keurige cementpannen op het havenhoofd, zagen we een grijsgroen strookje met witte kuifjes. Het was de zee. Die zagen wij tenslotte dus ook nog.

J. P. M.

Vraag 2: Moet(en) ook de wandelgang(en) zitplaats bieden voor 400 personen?

Antwoord: Indien de zaal voor turnuitvoeringen wordt gebruikt, dient men op het normale aantal bezoekers te rekenen. Dit behoeft men evenwel niet op strikt 400 te stellen; bij benadering moet echter op een dergelijk grote belangstelling gerekend kunnen worden.

Jury Studieprijsvraag No. 6.

Paator M. Simons schrijft bij een R. K. Kerk voor Chinezen te Medan van Arch. Han Groenewegen.

HET R. K. BOUWBLAD, 16 Mei '35, no. 21.

B. J. K. schrijft naar aanleiding van een publicatie in „Monatsheft für Baukunst und Städtebau" over de 13e eeuwse kerk te Lensahn in Holstein, (met een foto). De vierde radiolering is van Jan van Dongen Jr. met het onderwerp: „De verhouding tusschen opdrachtgever en kunstenaar".

Jan Beerends schrijft bij aardige foto's over „Gevelschilderingen". Een belangwekkend artikel, dat een aanmoediging wil zijn voor het wand-schilderen. Eenige foto's zijn erbij opgenomen. Hoe staan de heeren nieuwzakelijke architecten tegenover het beschilderen van hun groote witte vlakken?

De studiedagen te Huybergen worden beschreven door M. v. Kaessart vervolgt: „De inrichting van een parochiekerk".

De dagelijksche opzichter zegt ware woorden over de oppervlakkigheid der waarneming van hen, die veel in anelrijdende auto's zitten; de auto-mensch stelt zich in een andere orde, die van de algemeene oppervlakkigheid.

H. C. V.

HEEMSCHUT 12e jaargang no. 3 Maart 1935.

„Wat Heemschuts aandacht had" waren o.a. verschillende molens, gevels in Edam, en wijst op een nieuwe ontziening, die dreigt voor steden; n.l. de radiodistributie masten en draden o.a. in Lobith en Giethoorn. Architect A. A. Kok hield een voordracht voor de Vereeniging Hendrik de Keyser over „Het bewaren en herstellen van oude bouwwerken". De voordracht is in haar geheel afgedrukt.

H. C. V.

HEEMSCHUT 12e jaargang no. 4 April 1935.

De demping van het Rokin te Amsterdam vormt een punt van bespreking. Volgt een verslag van een lezing van Dr. Paul Helot uit Rouen, atchtif en secretaris van de „Société des amis des vieux Moulins" over: Les vieux Moulins de France, leurs meuniers et meunières de jadis et aujourd'hui. A. H. Haarsma van Oucoop, Directeur van het Tiha instituut schrijft over „Tuinkunst en plantenkunst".

H. C. V.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 24
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR, 15 JUNI 1935

FONTEINEN VOOR HET GRAND PALAIS

WERELDTENTOONSTELLING BRUSSEL 1935.

Wie er zich toe zet om ernstig een Wereldtentoonstelling te beschrijven, brengt zich in een moeilijke situatie, waar hij zich niet kan uitredden door het geval niet ernstig te behandelen, want daarvoor is er welbedacht ook weer niet voldoende aanleiding. En zoo blijft de schrijver met zijn goede bedoelingen precies doen, wat hij tot den laatsten stap op het tentoonstellingsterrein heeft gedaan, n.l. zich afvragen, wat hem dan toch in zoo'n expositie onmiskenbaar blijft boeien, niettegenstaande alles, wat hij er tegen kan aanvoeren.

Ik meen daar nu wel achter te zijn. Het is dit, dat een Wereldtentoonstelling een eigen sfeer heeft, die men nergens anders vindt en waarin trots alle bezwaren een bekoring ligt. Het bonte, roesemoezige, zelfs rommelige, met tal van fraaie momenten tusschen veel dwaasheid, de wapperende vlaggen, de spuitende fontein, de drommen menschen van allerlei nationaliteiten, drentelend langs de fantastische gebouwen, dat alles is geen kermis, daarvoor is het veel te ernstig en artistiek bedoeld en het is geen jaarbeurs of markt, daarvoor is het weer veel te veel op aangenaam verpoozen ingesteld; het is wat het is en dat is doodeenvoudig: „Wereldtentoonstelling" en wereldtentoonstellingen zijn eigenlijk allemaal in wezen gelijk. Men

moet een wereldtentoonstelling niet te lijf gaan met de vooropgezette gedachte: „ik ben er vóór, of ik ben er tegen", want dan komt men niet zonder kleerscheuren heen door het wonderlijke gedoe, dat er te zien is.

Een typisch voorbeeld van de sfeer is het paviljoen van Tjecho-Slowakije, een eenvoudig, klein gebouwtje, maar dat er niet onaardig uitziet en wel een verzorgden indruk maakt.

Eraan gebouwd, en bepaald in de compositie opgenomen, is een lage vleugel, die als bierhuis is ingericht. Boven op het platte dak van dien vleugel staan twee glazen bier van ruim een meter hoog, overlopend van schuim.

Over zulke kleinigheden, als meterhooge glazen bier stappe men heen en dan zal ieder onbevooroordeelde beschouwer moeten erkennen, dat er verscheidene geslaagde pogingen te vinden zijn en dat de totaalindruk van de geheele expositie minder onrustig en overladen is, dan dat bij vorige gelegenheden wel het geval was.

Heeft een misschien noodzakelijke beperking van beschikbare middelen hier wellicht een ingetogener resultaat ten gevolge gehad?

Een gelukkige greep is de aanleg van de 1000 meter lange cen-

237

TOREN VAN HET NEDERLANDSCH PAVILJOEN

VOORZIJDEN VAN HET NEDERLANDSCH PAVILJOEN
MET SCHILDERING VAN PROF. ROSSE

ACHTERZIJDEN NEDERLANDSCH PAVILJOEN

MUURSCHILDING

CHARLES EIJCK FECIT

trale avenue met aan het einde de permanente Belgische Grands Palais.

Misschien zijn de 4 beelden op het hoofdgebouw iets te groot, waardoor zij de hoogte van dit stuk architectuur eenigszins drukken, maar afgezien daarvan maakt dit Centrum van de expositie een monumentalen indruk, mede door den aanleg van vijvers, fonteinen, watervallen en bloembedden.

Op een der zijwegen en vanuit de groote avenue zichtbaar ligt op een overbrugging van de trambanen, die onder een gedeelte van de expositie doorloopen, het complex van gebouwtjes dat Philips huisvest.

Hier is de noodzakelijkheid om met trappen over deze tram-baan-hindernis te komen op een gelukkige wijze opgelost in verband met de benodigde expositieruimten.

Het is een gaaf, zuiver symmetrisch geheel, dat aardige aspecten oplevert op de verschillende hoogten der bordessen van de trappen.

Afgezien van ons Nederlandsche paviljoen, dat wij tenslotte willen bespreken, is de belangwekkendste hoek van de tentoonstelling gelegen in den omtrek van de „Entrée du parc royal”, dat is de eerste ingang rechts naast den hoofdtoegang.

Het paviljoen van Engeland, dat hier onmiddellijk bij dezen ingang ligt, is het minst interessant; het is niet goed modern in den zin der nieuwe zakelijkheid en niet goed ouderwetsch; het eenige wat er aan te prijzen valt, is dat het sober is gehouden; voor Engeland is het echter reeds een sprong vooruit.

Maar wat onmiddellijk pakt is het paviljoen van Italië, dat met zijn vier bijvormen en zijn groote sobere massa een zeer eigen karakter vertoont; er is iets in van een daverend geluid, dat op een bewuste wijze wordt voortgebracht en aangehouden.

Zowel het uiterlijk, als het interieur vertoonen verwantschap met de Mostra in Rome; de origineele vindingen in de inrich-

ting, die daar zoo pakkend waren toegepast, zijn hier gevarieerd. Merkwaardig is de indeeling van de rechterhelft in kleinere zalen, waarvan de wanden beginnen op ruim 2 m boven den grond. Men loopt dus onder kamers zonder vloeren door; de wanden zijn van onder tot boven bezet met enorme fotomontages, die betrekking hebben op de vraagstukken, die Italië bezighouden. Bij deze foto-montages zijn prachtige vondsten, raak en boeiend.

Het Italiaansche paviljoen met zijn eindeloze verscheidenheid van smaakvol gevonden composities is een der belangwekkendste van de Brusselsche tentoonstelling.

Italië heeft behalve het hoofdgebouw nog eenige andere paviljoens o.a. één voor het toerisme, dat bepaald leelijk van kleur is, en ook van vorm weinig aantrekkelijk.

Zeker de moeite van het bezien waard, is de Italiaansche 105 m hooge toren uit stalen buizen met fittings in elkaar geschroefd, zooals bij den bouw van metalen steigers gebruikelijk is.

Voor dezen toren ligt het paviljoen van Letland, dat er met zijn harde profileering en onsamenvangende compositie weinig uitnodigend uitziet.

Het fraaiste gebouwtje in dit gedeelte is van Zweden.

Eenvoudig, fijn en kantig van vorm, nagenoeg zonder profileering in de details, in een licht groene kleur gehouden en met groote glasvlakken, waartegen het gehroomde metaal van de entree mooi contrasteert, is het tegen een heuvel van het er achter liggende park opgebouwd.

De drie vlaggen zijn bepaald in de compositie medegedacht en men moet dit paviljoen ook eigenlijk op eenigen afstand bezien, wat door de ligging zeer goed mogelijk is. Naast Zweden staat Denemarken, dat naast het fijne Zweedsche huis een beetje onnoozel aandoet.

Verder wandelen wij hier nog langs Noorwegen, dat een aardig

tegenstelling geeft van glazen voorbouw en donker gesloten achtergedeelte en langs Finland, dat het contrast van voor- en achterstuk wel erg sterk heeft doorgevoerd.

Zwitserland komt niet erg fraai voor den dag met een gebouw dat meer op een loods dan op een expositie-paviljoen lijkt.

Hier en daar liggen nog aardige kleinigheidjes tusschen de grotere gebouwen in het groen, zooals o.a. een stand en verkoopgelegenheid voor rookgerei van Oostenrijk.

Het grootste paviljoen van de geheele expositie is van Frankrijk; het is stellig beter dan vele vroegere tentoonstellingsgebouwen van Frankrijk en blijft niettegenstaande een vrij rijke decoratie in relief en beschildering toch tamelijk eenvoudig van hoofdvorm. Enkele storende momenten zijn er echter zeker, zooals het door de bouwmassa heenschieten van de entree links en b.v. dat de hoofdentree den indruk maakt, dat er een rolgordijn, over de geheele breedte van het gebouw, een eindje is opgehaald.

Het gebouwtje van de stad Parijs is bar overladen.

De stad Brussel is ook tamelijk beheerscht van vorm, maar het is toch teveel het gewone tentoonstellingsgebouw gebleven in de traditioneele geelachtige kleur en het zware vormenspel; weinig fraai is het halveeren van den hoofdingang door een pijler die door de geheele gevelhoogte loopt en ten slotte eindigt in een beeld.

Een merkwaardig gebouw is het paviljoen van het katholieke leven, dat in de bovenverdieping een centrale kerk met 5 koepels en een aantal obeliskken bevat en waarin beneden een groot restaurant wordt geëxploiteerd.

De kerkruimte is zeer modern van opvatting en doet aan een theaterdecor denken voor Beatrijs of een dergelijk religieus stuk; de acoustiek is er prachtig.

De koepels en een deel der wanden buiten, zijn met koper beschilderd.

Het strakste gebouw van de expositie is het paviljoen van het Gas, met een groot restaurant en vijver-aanleg aan de voorzijde. De Belgische Congo heeft haar gebouwen-complex achter den aanleg van Philips. Een reuzen olifant bewaakt den ingang. Komen wij ten slotte tot ons Nederlandsche paviljoen, dat door Ir. D. Roosenburg op strakke wijze en met fijnen smaak is opgezet. Het maakt met zijn aluminium kleur en sobere indeeling, verlevendigd door decoratieve schilderijen, een rustigen indruk en houdt toch de aandacht geboeid.

Het gebouw is in staalskelet opgetrokken en afgewerkt met Dempo-platen, die met aluminiumverf bespoten zijn. Prof. Rosse schilderde in Faktorverf aan de hoofdentree-zijde een symbolische verbeelding der elf provinciën.

Er gaat van deze schildering met de met stramme beenen staande mannen en de levendig wapperende vlaggen in het bovengedeelte wel een bewegende emotie uit, die de voorkant van het paviljoen markant aanduidt; er waait iets van een levendige stuwkracht den bezoeker, die die trappen bestijgt, tegemoet.

De achterzijde, waar de uitgang van het paviljoen ligt, werd beschilderd door Charles Eyck.

Hier is een der belangrijkste gronden van ons bestaan, de koloniën uitgebeeld in een schildering, die zich om een boeddha-achtige figuur groepeerd. De Indische bedrijven en nijverheid zijn hier in beeld gebracht.

Ik kan niet anders dan lof toezwaaien aan het initiatief, dat het mogelijk maakte, dat op een Nederlandsch gebouw, zij het dan maar een tijdelijk, zulke groote schilderijen aangebracht konden worden.

En het blijkt dan toch maar, dat er Nederlanders zijn, die het kunnen, en er zijn er nog veel meer.

Laat men toch steeds, waar eenigszins mogelijk, schilderijen, laten aanbrengen tot behoud en ontwikkeling dezer prachtige kunst en tot verrijking van de omgeving, waarin wij verkeerden.

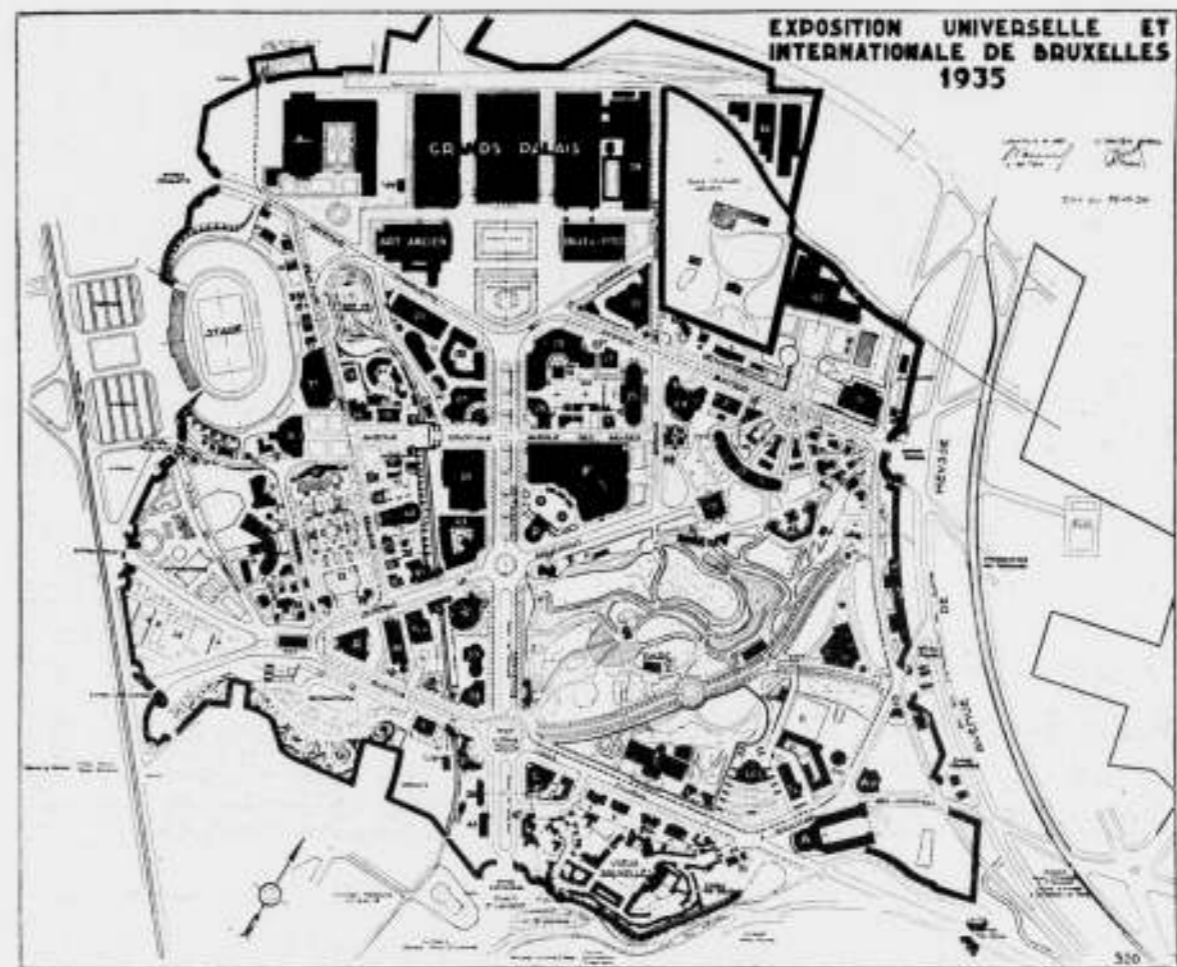
PAVILJOEN VAN BELGIE. GRAND PALAIS

BOULEVARD DU CENTENAIRE MET GRAND PALAIS
240

INGANG GRAND PALAIS

OVERZICHTSKAARTJE VAN DE TENTOONSTELLING BRUSSEL 1935.

BIJ DE UITVOERING ZIJN ER HIER EN DAAR WIJZIGINGEN GEBRACHT IN DE LIGGING VAN ENKELE ONDERGESCHIKTE PAVILJOENS, DE OPZET IS ECHTER AANGEHOUDEN EN HET KAARTJE KAN VOOR ALGEMEENE ORIENTEERING DIENST DOEN.

A. Groot-Brittannië.	Let. Letland.	10. De Sam. Mij.: Het Volkshuis.	35. Paviljoen der Voeding.
Au. Oostenrijk.	L. Luxemburg.	14. Provincie Brabant.	40. Paviljoen der Electriciteit.
B. Brazilië.	N. Noorwegen.	20. Collectiviteit der Bouwnijverheid.	43. Paviljoen der Stad Brussel.
C. Chili.	P. Parijs (stad).	24. Paviljoen der Instrumenten en algemeene methodes der Wetenschappen, Letteren en Kunsten.	47. Brandweerpost.
D. Denemarken.	Pal. Palestina.	25. Paviljoen van het Gas.	48. Post-, Telegraaf- en Telefoonkantoor.
F. Frankrijk.	Pol. Polen.	26. Paviljoen der Ledernijverheid.	56. Paviljoen der Waterwegen en Bos-schen.
H. Holland.	R. Roemenië.	27. Paviljoen der Scheikunde.	59. Paviljoen der Moderne Kunst.
Hon. Hongarije.	Su. Zweden.	28. Paviljoen der Decoratieve Kunsten.	61. Paviljoens van nuttige Zaken.
I. Italië en stad Rome.	Tch. Tchech-Slowakije.	29. Paviljoen der geweven Stoffen, Kleeren, Opschikartikelen.	62. Hallen voor Tijdelijke Wedstrijden.
1. Bond der Belgische Maatschappijen voor Dierenbescherming.	Y. Yougo-Slavië.	30. Paviljoen der Automobielenijverheid.	67. Officieele Fransche Koloniale Afdeeling.
5. Paviljoen van Land- en Tuinbouw en Modelhoexe.		31. Paviljoen van Belgisch-Congo.	68. Verpakkingen - Ledige Kisten.
		32. Paviljoen van het Katholieke Leven.	- Kleine spoorweg.

De architectonische oplossing gaf nog een proeve van zijn decoratieve kunst in het interieur, waar dit werk aan de zaalruimte een prachtig accent geeft.

De grote zaal met drie verschillende vloerhoogten is uitstekend van verlichting en werking der ruimte.

In de voorzaal bij de entree zijn nog eenige zeer goed verzorgde wanden te waardeeren.

De kleine vijfhoekige voorbouw is als receptie-hal gedacht en bevat in eenige vitrines moderne nijverheidskunst en verder een aantal plastieken van Nederlandsche beeldhouwers.

Achter dit voorgebouwte ligt een langgerekte zaal, naast de groote ruimte en lager van opbouw, die voor expositie van industrieën en bedrijven dient.

Bijzonder mooi vind ik de bekroning van den toren, een groote smeedijzeren en aluminium geschilderde decoratieve bloemvorming, die fraai op den vierkanten toren aangrijpt.

Zonder twijfel mag het Nederlandsche paviljoen er zijn en maakt het tusschen alle andere voorbeelden van internationale expositie-architectuur een frisschen en waardigen indruk.

H. C. VERKRUYSSEN.

AVENUE DU CENTENAIRE

ITALIE. DEMONSTRATIETOREN VOOR SAMENSTELLINGEN MET METALEN BUIZEN

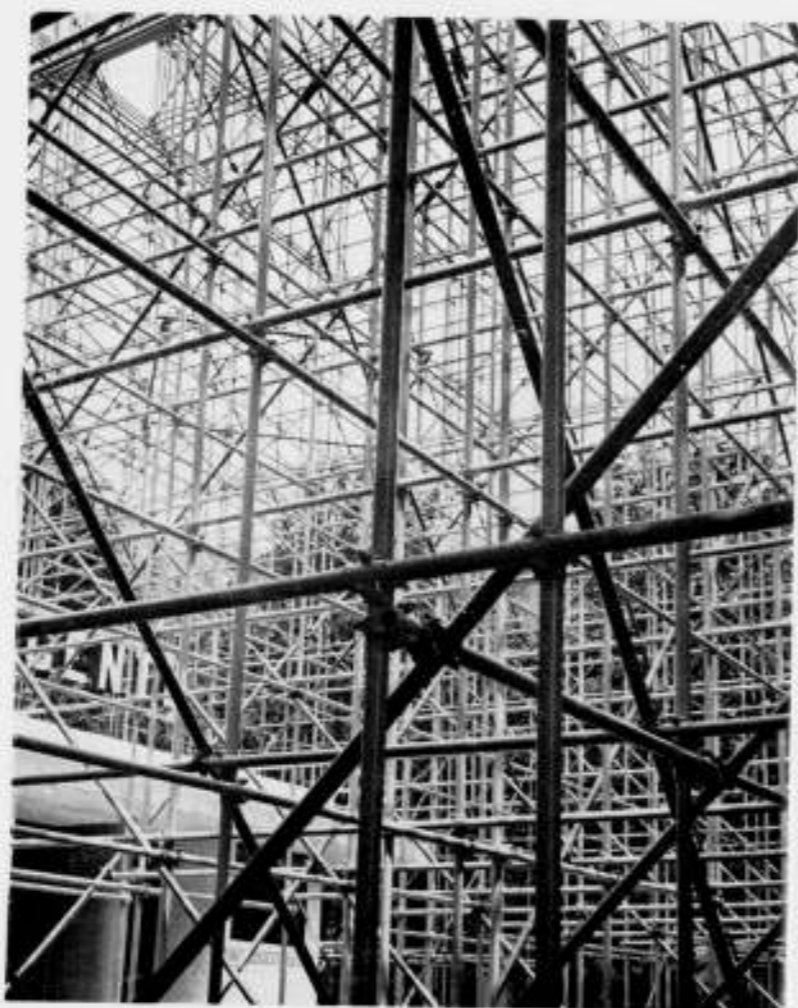
PAVILJOEN VAN ZWEDEN

PAVILJOEN VAN ITALIE

DETAIL ITALIAANSCHER DEMONSTRATIETOREN
242

DETAIL ITALIAANSCHER DEMONSTRATIETOREN

PAVILJOEN VAN ZWEDEN

PAVILJOEN VAN NOORWEGEN
243

PAVILJOEN VAN DE BELGISCHE CONGO

PAVILJOEN VAN PHILIPS

OOSTENRIJSCHES STAND VOOR ROOKGEREI

PAVILJOEN VAN LETLAND

PAVILJOEN VAN PHILIPS

PAVILJOEN VAN PHILIPS

PAVILJOEN VAN FRANKRIJK

PAVILJOEN VAN DE STAD BRUSSEL

PAVILJOEN VAN ZWEDEN

BELGIE. GASPAVILJOEN

DE PRIJSVRAAG ZONDER EIND.

We leven snel tegenwoordig. De gebeurtenissen van allerlei aard stapelen zich op met zulk een snelheid, dat men zich datgene wat enkele jaren geleden plaats vond, nog slechts met behulp van Keesing's Archief kan herinneren. Dank zij dit gedrukte geheugen van de moderne mens, kunnen wij ons dan ook nog herinneren wat in het grijze verleden van den jare 1933 in onze goede stad Amsterdam plaats vond. Dat was zeer veel, maar wij willen ons slechts herinneren dat in de maand April van dat jaar, de Vroedschap dezer stad het nuttige besluit nam, om door een prijsvraag te pogen het urgente probleem der goedkope en toch goede arbeiderswoning een stap nader te brengen tot de oplossing. De wijze Vroedschap, haar wijsheid puttende uit de rustige rust die in hare raadskamer heerst zolang geen

verkiezingen naderen, was niet van gisteren, en wilde in haar wijsheid twee vliegen in één klap slaan: de vlieg die ik reeds noemde en die andere die vandaag den dag ook nog niet dood is, n.m. de werkloosheid onder de architecten. Dies noemde zij de prijsvraag „studieprijsvraag” en stelde zij de deelneming open voor alle Nederlandse en—groots gebaar tegen de stijgende vloed van autarkie — niet-Nederlandse architecten. Voorts benoemde zij een talrijke jury met veel Directeuren van Stedelijke Diensten, verdienstelijke Bestuurders van Woningbouwverenigingen, grote Captains der (bouw)industrie en — ik zou het bijna vergeten! — enkele architecten. Bovendien stelde zij in de goedheid haars harten nog beschikbaar drie geldelijke prijzen, ter beloning van gerijpte fantasie, technische Ueberlegenheit en

ITALIAANSCH PAVILJOEN VOOR TOERISME

PAVILJOEN VAN DENEMARKE

PAVILJOEN VAN HET KATHOLIEKE LEVEN

PAVILJOEN VAN HET KATHOLIEKE LEVEN

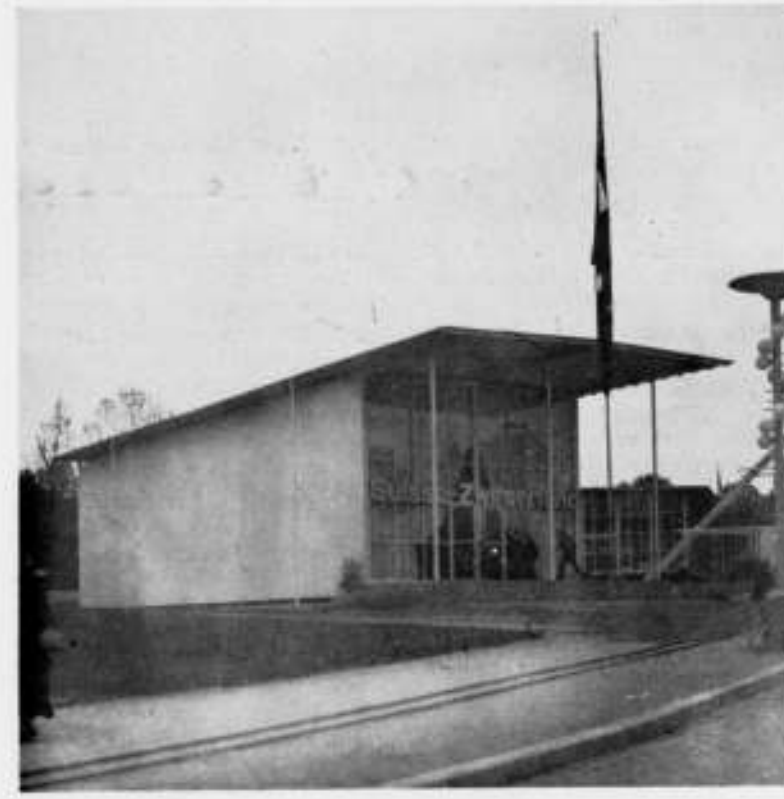
PAVILJOEN VAN FINLAND

PAVILJOEN VAN ENGELAND

PAVILJOEN VAN TJECHO-SLOWAKIJE

PAVILJOEN VAN ZWITSERLAND

rebusen-vaardigheid. Om te voorkomen dat menselijke zucht naar gewin, de edele wedijver-in-het-belang-der-gemeenschap zou overstemmen, werd het totaalbedrag dat de Gemeentelijke Schatkist zou hebben uit te keren, gefixeerd op slechts drie-duizend gulden.

Wijsheid vraagt tijd. En dus werd het December van het gedenkwaardige jaar, alvorens de jury, niet minder wijs dan haar vroede lastgeefster, den Volke en speciaal het architecten-volkje, kond kon doen van het programma van eisen dat zij had opgesteld. Had zij — de jury — acht maanden nodig voor het

uitbroeden van dit ei, de architecten kregen er vijf-en-een-half voor het leggen van het hunne. Gelukkig heeft de Voorzitter van de jury een royale hand en zo deed hij er later een maand bij, waarbij hij, wetende dat niet iedereen zo royaal is, wil oppaste er zijn collega-juryleden wat van te vertellen. Men moet voorzichtig zijn!

Met hun bijna spreekwoordelijk geworden vlijt, togen de architecten aan het werk en zie, einde Juli 1934 werden niet minder dan 93 projecten ingeleverd, alle begeleid van gewichtige en belangrijke berekeningen en tabellen. Toen trok op haar beurt

de jury weer aan het werk, maar wetende dat werkverschaffing de eerste eis van deze tijd is, liet zij eerst een schare, naar arbeid snakkende, ambtenaren aanrukken om ieder cijfertje, door de listige architecten opgenomen in hun berekeningen, op zijn wezenlijke waarde te toetsen. Men kan dat tekenende en rekenende volkje nu eenmaal niet vertrouwen.

Wijsheid eist tijd. Elf maanden verstreken en nog steeds peinsde de wijze jury over de vraag aan welk der ingediende plannen de eropalm zou kunnen worden toegekend. Zo nu en dan informeerde eens een schuchtere stem uit het publiek, dat zich nog

telkenmale hoorde verzekeren dat het vraagstuk der goedkope woning urgent was, of de jury al een beetje opschoot. Maar zij beriep zich op het vele werk harer ambtenaren en op haar wijsheid, die nu eenmaal tijd vraagt. De architecten zwegen. Dat zijn nu eenmaal geduldige wezens. Rijmde niet een keer één hunner, in arren moede over de lankmoedigheid zijner collega's: „Een architect is een insect, dat lijnen trekt en van de honger verrekt“?

En waarlijk, ook ditmaal werd wederom de deugd beloond: 29 Mei van den jare 1935 konden de geduldige architecten in

„De Telegraaf” lezen dat het peinzen en ook de wijsheid der jury ten einde was en zij dus besloten had aan geen der ontwerpen de erepalm en dus ook hier de prijs! uit te reiken.

Twee dagen later kwam een andere krant dat nogeens nadrukkelijk en uitvoerig bevestigen, zodat we nu wel kunnen aannemen dat de prijsvraag zonder einde toch nog een einde gevonden heeft. Weliswaar houdt een architect-lid van de jury

vier dagen na dit laatste bericht nog pertinent vol dat hij van den prins geen kwaad weet en aan die beslissing niet heeft medegewerkt, maar deze man vergeet natuurlijk dat hij maar architect is en dat ook voor den Wijze, de wegen der Allerwijst en ondoorgrondelijk zijn.

Amsterdam, 4 Juni 1934.

JAC. BCT.

PRIJSVRAAG SCHOUWBURG TE ARNHEM.

Door het Gemeentebestuur van Arnhem is een prijsvraag uitgeschreven voor een ontwerp van een nieuwen schouwburg op de plaats van den oude, welke in December van het vorig jaar afbrandde. Tot mededinging aan deze prijsvraag zijn uitgenoodigd de Heeren Ir. G. Friedhoff, Architect B.N.A. te Amsterdam en B. J. Koldewey, Architect B.N.A. te Voorburg, terwijl de deelname voorts openstaat voor alle architecten, die blijkens inschrijving in het bevolkingsregister sedert 1 Januari 1935 inwoner van Arnhem zijn. Deze mogen niet de medewerking

inroepen van een architect buiten Arnhem om gezamenlijk een project in te dienen.

De Jury wordt gevormd door de Heeren: Prof. Ir. M. J. Grandjeu Molière, Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk en P. Vorkink. De inschrijvingstermijn loopt tot 30 Augustus 1935.

Er worden 3 prijzen uitgelooft: een 1e prijs groot f 5.000.—, een 2e prijs f 3.000.— en een 3e prijs groot f 2.000.—.

Bij uitvoering zal de honoreering geschieden volgens klasse C van de A.R. 1932.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

THE ARCHITECTS' JOURNAL van 4 April 1935.

Pioneer Health Centre, Peckham. Architect Sir E. Owen Williams. Een stichting voor „Physical Culture” in het Londensche staddeel Peckham. De principes waaraan deze stichting haar ontstaan dankt worden afzonderlijk besproken in het hoofdartikel in dit nummer. Zij heeft twee hoofd-functies welke praktisch niet te scheiden zijn. De eerste is die van medisch onderzoek en als observatie kliniek; geen medische behandeling wordt gegeven. Voorkoming van ziekte en constateeren in het beginstadium, zoodat de leden met meer zekerheid behandeld kunnen worden door hun huisdokter. De tweede functie is die van een centrum voor familielevens. Een soort van Community Club, gelegenheid gevende voor een gezond bestaan en gericht op de familie als een eenheid van lidmaatschap. Deze gecombineerde functies gaven den grondslag voor het ontwerp van dit gebouw.

Het zwembad vormt de kern, en alle andere ruimten, met uitzondering van de onderzoek- en wetenschappelijke afdeling, zijn daarmede en onderling verbonden en voor zoover mogelijk zichtbaar van de een in de andere ruimte, in overeenstemming met het principe van gemeenschappelijke recreatie, liever dan afzondering. Dit centrum kan in volle werking 2000 families dienen en is zoo georganiseerd, dat, eenmaal de oprichtingskosten bestreden, het „self supporting” kan zijn op een ledenbijdrage van een shilling per week voor elke familie.

De constructie is uitgevoerd met kolommen, vloeren en muurwanden in gewapend beton, voor isolatie en accoustische doeleinden bekleed met kurkplaten. De vloeren zijn in hoofdzaak eveneens bekleed met kurk. Stalen ramen en in verband met het doel ruime glastoeepassing.

Het ontstaan van dit centrum is typerend voor de toestanden in een wereldstad als Londen en in een dichtbevolkte wijk als Peckham is, waar door de opeenhooping van menschen dergelijke behoeften ontstaan.

Dreamland cinema, Margate. Architecten J. B. Hes, Leathart en Granger met 2050 zitplaatsen. Een type van rolprenttheater, zooals die thans ook in de grootere Engelsche badplaatsen verrijzen, met annex café's, saloon Bar, etc. Verder Housing Supplement 9. A. P. S.

DE 8 EN OPBOUW Nr. 7.

Dit nummer is geheel gewijd aan het onderwerp „mode”. In een inleiding vestigt Willy la Croix er de aandacht op, dat de mode een barometer is van de cultuur en citeert Broder Christiansen: „Een gevoelig mensch herkent aan een vrouwenhoofd het aspect van een tijdperk”. Vervolgens vertelt de modekunstenaar Jacques Edme du Mont het een en ander over hetzelfde onderwerp. Het nummer is geïllustreerd met een groot aantal teekeningen van G. Weynand Grijzen.

DE 8 EN OPBOUW Nr. 8.

Mart. Stam publiceert, ter vergelijking, twee woningcomplexen, beide gelegen aan den oever van een groote rivier, het eerste te Boedapest, aan den Donau, het tweede te Moskou, aan den Moskwa. Het eerste ontwerp is geheel logisch ontstaan op grond van de gegevens ter plaatse, het tweede academisch gecomponeerd. Dezelfde schrijver illustreert met een aantal

zeer goede ontwerpen voor houten huizen van de Zwitsersche architecten Artaria, Hubacher & Steiger en Werner Moser, dat het modern zijn van een bouwwerk met de keuze van materialen niets te maken heeft. Het programma van het a.s. congres van sovjet-Russische architecten te Moskou besluit dit nummer.

DE 8 EN OPBOUW Nr. 9.

W. van Gelderen beschrijft de verbouwing door ir. J. B. van Loghem van twee aan elkaar grenzende inpandige oude scholen tot een school voor vrouwenarbeid te Rotterdam, waar, bij beperkte mogelijkheden, veel is bereikt.

Dan volgt het uittreksel van de radiolezing, uitgaande van de Nederlandsche vereeniging van huisvrouwen over het onderwerp „De huisvrouw en de woningbouw”, gehouden voor de A.V.R.O. door mevrouw mr. D. Oppenheimer—Belinfante, waarbij de redactie in de inleiding opmerkt, „Wij waren aangenaam verrast door de overeenstemming, welke er blijkt te bestaan tusschen de wenschen der huisvrouwen, zooals zij door mevr. Oppenheimer—Belinfante zijn geformuleerd en het streven der architecten van het nieuwe bouwen.”

O. H. de B. G. geeft een leekenoordeel over het nieuwe bouwen en B. Merkelbach bespreekt den nieuw verschenen Nederlandschen Catalogus voor de bouwwereld. Afgezien van de juiste opmerkingen, die de heer Merkelbach maakt betreffende de wijze, waarop sommige firma's haar artikelen onder de aandacht van de architecten brengen, doet het niet aangenaam aan, dat de schrijver eenige wrange opmerkingen maakt aan het adres van den B.N.A., die met den samensteller van het boek samenwerkte.

„Hoe mot dat nou?
Ik heb nog een steen
over!”

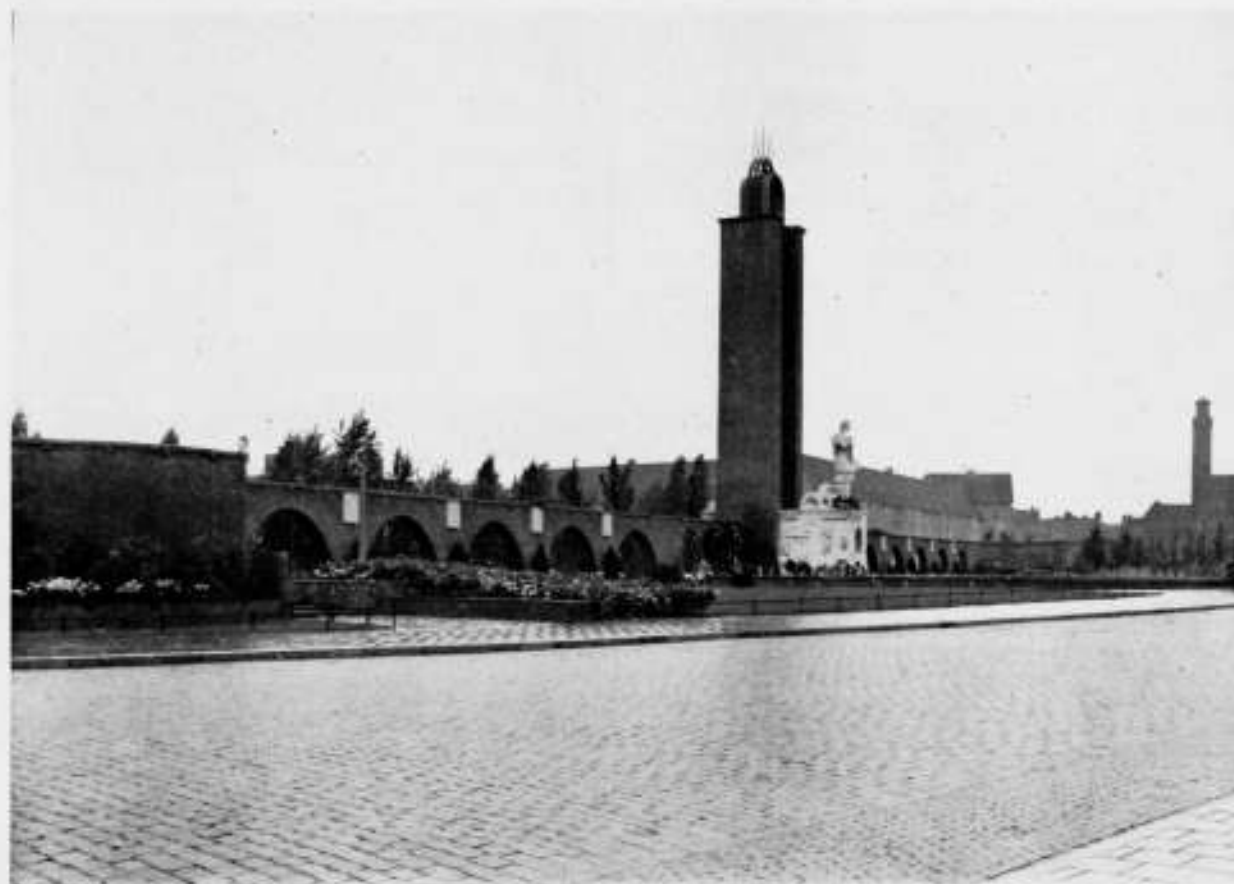

(de Humorist).

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUYSSEN, REDACTEUR NR. 25
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR, 22 JUNI 1935

HET VAN HEUTSZ-MONUMENT TE AMSTERDAM. IR. G. FRIEDHOFF, ARCH., F. J. VAN HALL, BEELDHOUWER

MONUMENTEN.

Amsterdam krijgt monumenten; heeft een monument gekregen, het op Zaterdag 15 dezer onthulde Van Heutsz-Monument, ontstaan uit de samenwerking van den architect Ir. G. Friedhoff en den beeldhouwer F. J. van Hall, zal ook nog een monument krijgen ter nagedachtenis aan H. M. de Koningin-Moeder, naar het ontwerp van den beeldhouwer L. Zijl, dat in de prijsvraag voor een monument te 's-Gravenhage den eersten prijs verwierf, maar niet kon worden uitgevoerd, omdat men liever een ander ontwerp uitvoeren wilde. Het zal komen op het Emma-plein, in de buurt en in dezelfde „as” als het Van Heutsz-Monument.

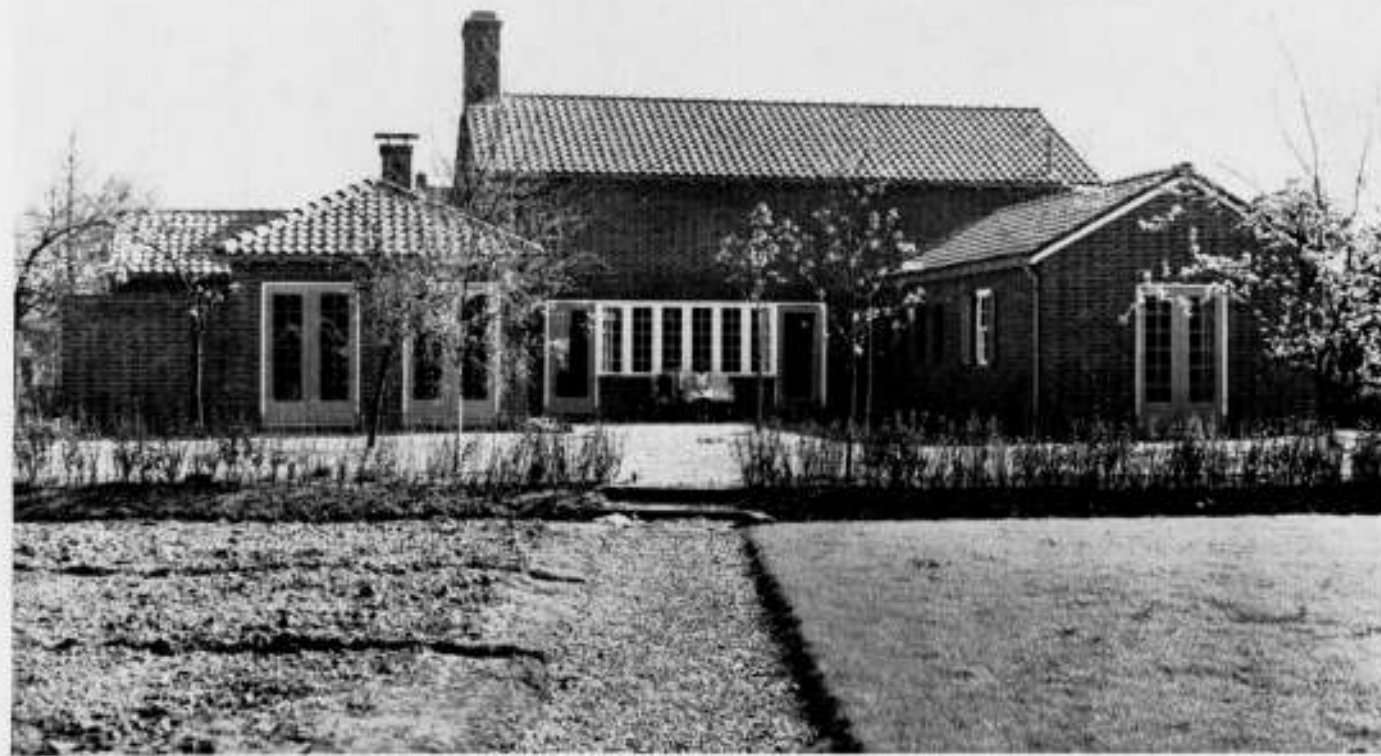
Van het Van Heutsz-Monument geven wij hier eenige afbeeldingen, later zal er een gedetailleerde beschrijving en beschouwing over volgen. Hier zij in 't kort vermeld, dat het monument gelegen is aan de Apollo-laan, tegenover de Lyceumbrug.

Architectonisch is het opgebouwd uit een 93 m langen bruin-roode bakstenen muur, waarin 12 parabool-vormige bogen zijn gespaard, en welke voorzien is met reliefs, om zoodoende den „gordel van smaragd” te symboliseeren. In het midden rijzen twee 18 m hooge pylonen omhoog, eindigend in een zon als bekroning, als zinnebeeld van de twee-eenheid Nederland-Nederlandsch Indië.

Naar de zijde van het Lyceum is een vijver aangelegd. Tegen de pylonen is een zwaar uit blokken opgebouwd voetstuk met aan de voorzijde den naam en een bronzen relief van Generaal Van Heutsz. Op het voorstuk staat het meer dan levensgrootte beeld van een vrouw, met een wetsrol in de hand, geflankeerd door twee leeuwen, die de wapenschilden van Amsterdam en Batavia dragen, aldus het Nederlandsche gezag symboliseerend.

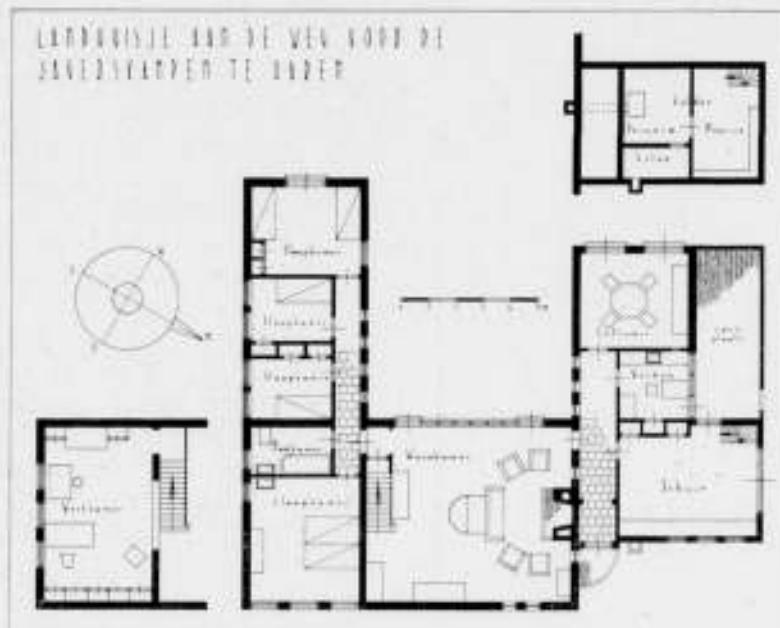
J. P. M.

WOONHUIS TE HAREN (GR.)

ARCHITECT: H. J. BECKERING VINKERS

WOONHUIS TE HAREN.

Beschrijving:

Het plan was een huis te bouwen, waarvan de woon- en slaapruidten zooveel mogelijk gelijkvloers gelegen zouden zijn, om den huisarbeid te verlichten. Alleen de werkkamer ligt met het oog op de rust eenigszins buiten het huiselijk verkeer en toch niet geheel geïsoleerd. De slaapkamers liggen op de morgenzon. Het binnenpleintje vormt een vrij en beschut zitje. Alle kamers zijn voorzien van eiken riftvloeren, de gangen zijn bevoerd met Solnhofer-tegels. De wanden van de gangen en de

schouw werden in schoon metselwerk uitgevoerd in warmroode Groninger baksteen. De schouw dient voor verwarming in voor- en najaar. De gevels werden opgetrokken in bezande genuanceerde Groninger steen, het voegwerk is platvol en afgestreakt. De zinken goot rust op zichtbare klossen, het dak is gedekt met roode pannen. Het schilderwerk is wit voor kozijnen en ramen met frisch groen voor deuren en luiken. De bestaande vruchtbomen werden zooveel mogelijk gespaard.

Foto's W. Keuning te Groningen.

J. B. V.

ZETTEN WE DE KLOK TERUG?

In enkele uren Amsterdam-Londen. In een dag Amsterdam-Moskou. Twee keer per week naar Batavia. Dat is het programma van de K.L.M. Over vijf jaar hebben wij, zegt Douglas, de Amerikaanse vliegtuig-bouwer, het stratosfeer-vliegtuig en dan tellen we de verbinding Europa-Amerika niet meer bij dagen maar bij uren. Zo schrompelt, dank zij de enorme vooruitgang van de verkeerstechniek, de wereld ineen. En zo lijkt het geen dwaze fantasie meer, te voorspellen dat over tien, twintig jaren een uitstapje voor de Amsterdamse H.B.S.-ers naar Peking of Tokio even gewoon zal zijn als thans een dergelijk uitstapje naar de Wereldtentoonstelling in Brussel.

Als ..... ja als, aan de verdere ontwikkeling der techniek geen belemmeringen in de weg worden gelegd en wanneer de volken niet voort zullen gaan zich meer en meer voor elkander af te sluiten. Helaas staat maar al te zeer te vrezen, dat dit laatste nu juist wel het geval zal zijn. Steeds verder zien wij de verschillende landen voortschrijden op de weg van autarkie en contingentering. En dit blijft niet beperkt tot de productie en de in- of uitvoer van waren, doch ook de cultuur en dus ook de kunst blijven van deze beperkende maatregelen niet verschoond. Het is geen zeldzaamheid meer, dat aan Nederlandse kunstenaars belet wordt in den vreemde hun brood te verdienen en dank zij dit, gaan er, betreurenswaardig genoeg, ook in Nederland al sinds geruime tijd stemmen op, die verlangen dat aan buitenlandse kunstenaars belet zal worden hier te arbeiden. Het kan niet anders of dit alles moet ten gevolge hebben, dat in plaats dat de uitwisseling der culturele ideeën en de resultaten der kunst, de volken nader tot elkander brengt, hetgeen juist door de snelle voortschrijding der verkeerstechniek zo zeer gemakkelijk zou kunnen worden, de volkeren ook in cul-

tureel opzicht weer verder van elkander komen te staan. Maar erger nog wordt het, wanneer de autarkie niet stilstaat aan des lands grenzen, maar zelfs al wordt overgebracht naar landstroken en steden. Ook op het gebied der kunsten, wanneer in Nederland ook al de steden aan architecten uit andere plaatsen gaan verbieden binnen hun grenzen opdrachten uit te voeren of daaraan beperkingen opleggen. We zouden, behalve Hilversum, waar, bij het verkopen van gemeentelijke bouwgrond, de voorkeur wordt gegeven aan opdrachtgevers die zich doen bijstaan door Hilversumse architecten, nog andere voorbeelden kunnen noemen. We zien thans weer een streven in die richting tot uiting komen bij de prijsvraag voor een nieuwe schouwburg te Arnhem, welk geval de directe aanleiding tot dit artikel gaf. Men heeft kunnen lezen (zie B. W. A. no. 24), dat het slechts aan Arnhemse architecten veroorloofd is in deze prijsvraag mede te dingen. Behalve dan, dat aan twee niet-Arnhemers een speciale uitnodiging voor het indienen van een (betaald?) project is gericht. Dit laatste schijnt wel vreemd in de blijkbaar gedachtengang van de prijsvraag-uitschrijver. Het leidt immers direct tot de vraag: acht men dan geen enkele Arnhemse architect bekwaam genoeg om een topprestatie te leveren?

Maar dit slechts terloops. Waar het hier in hoofdzaak om gaat, is de vraag, waar het heen moet, wanneer dit voorbeeld, en andere, ruime navolging vindt. Lijkt het, in verband met de grote mogelijkheden tot internationale uitwisseling van kunst en techniek, aan sommigen reeds een anachronisme in onze dagen nog te spreken van de „Nederlandse“ of „Amerikaanse“ bouwkunst, hoe moet het worden, wanneer de ontwikkeling dezer kunst beperkt wordt binnen de grenspalen van een stad of dorp? Zullen onze nazaten, bestuderende de bouwkunst der

twintigste eeuw, behalve over de „Amsterdamsche School“, ook nog moeten spreken over de „Lutjebroekse Bouwkunst“ of over de „Stijl van Nergenshuizen“? Misschien ook wel over de architectuur der Amsterdamsche Dubbele Buurt? Want wat zou ons beletten de autarkie in de kunst ook door te voeren tot in de stadswijken? Met al welke vragen slechts gezegd wil wezen, dat de wijze waarop Arnhem probeert aan een nieuwe — en mooie! — schouwburg te komen, niet mijn bewondering kan hebben.

Amsterdam, 16 Juni 1935.

JAC. BOT.

HET LATEN BOUWEN DOOR ONBEVOEGDEN.

De actie tegen het onbevoegde en onbekwame bouwen richt zich in 't algemeen tegen de onbevoegde en onbekwame bouwkundigen, die moeten worden geweerd. Voor de opdrachtgevers, die hun belangen aan deze onbekwamen toevertrouwen, geldt doorgaans dat ze voor wat het bouwbedrijf betreft, als vreemdelingen in Jerusalem zijn, en er met hun onbekwame bouwkundigen maar altijd invliegen. Het wordt voorgesteld dat ze met een heilige onnoozelheid alles moeten slikken wat hun bouwkundigen hun voorleggen, hoewel zij waarschijnlijk op ieder ander gebied zich om den drommel geen knollen voor citroenen laten verkoopen. De onnoozelheid is dan ook vaak meer onbegrijpelijk dan heilig, te onbegrijpelijk wanneer het gaat om dingen, die voor een opdrachtgever toch wel te realiseren zijn. Men kan zich voorstellen dat het een opdrachtgever uit de schetsen niet al te duidelijk kan zijn hoe precies de trappen door zijn huis zullen draaien, hoe verhoogingen en verlagingen van vloeren in werkelijkheid zullen worden.

Op bijgaande kiekjes is echter een geval afgebeeld waarbij men zich met een voornamen factor, waarmede bij het bouwen rekening moest worden gehouden, blijkbaar niet heeft ingelaten. Mogelijk is men over de „oplossing“ zóó opgetogen geweest, dat men het zinlooze ervan niet meer heeft beseft.

Tegen de glooiing van een verkeersweg bij een der grensplaatsjes van ons land, is kort geleden een hotel-restaurant gebouwd en daarnaast een woonhuis. Het hotel is „versierd“ door een fraaie topgevel, die door zijn zwierigheid zijn werking niet mist. In de verte betreurt men oprecht de voor den topgevel wat noodlottige situatie van het woonhuis.

Naderbijgekomen bemerkt men dat de architect van dit hotelletje de schuld draagt van het noodlot van zijn topgevel, aangezien deze aan den verkeerden kant is aangebracht, en n.b. aan de zijde, waar nog bouwterrein vrij lag. De architect en zijn principaal konden dus op hun vingers natellen, dat het met het schoone uitzicht van uit de grootsteedsche spiegelruiten in den zijgevel spoedig kon gedaan zijn en dat ook het gezicht op den nogal begrootelijken topgevel spoedig zou kunnen worden weggenomen. Dit is dan ook na 8 maanden al geschied. De bezoekers van het café zitten thans tegen den blinden muur met de glimmend roode baksteentjes te kijken. Van den anderen kant gezien, wordt het geval al heel krom. Wit gepleisterd steekt de achterkant van den zwierigen topgevel boven het gebroken dak uit, beplakt met den schoorsteen, die vanwege dezen begrootelijken topgevel nog anderhalve meter hooger moest worden opgetrokken dan noodig was. Deze schoorsteen lost ook het geheim op, waarom het sierlijke zolderraampje in den topgevel helaas blind is moeten blijven.

Hier is weer de gelegenheid om met eenvoudige middelen iets goeds te bereiken, voorbijgegaan. Het behoeft geen betoog, dat het geval op een punt staat, dat zeker een goede oplossing waard was geweest.

J. P. M.

VACANTIEDAGEN BOUWBEDRIJF TE AMSTERDAM.

De Samenwerkende Patroonsverenigingen in de Bouwbedrijven te Amsterdam, deelen mede dat de 5 contractuele vacantedagen voor het Bouwbedrijf te Amsterdam zijn bepaald op: Maandag, Dinsdag, Woensdag, Donderdag en Vrijdag, resp. 5, 6, 7, 8 en 9 Augustus 1935. De verenigingen voornoemd verzoeken beleefd bij aanbesteding en uitvoering van bouwwerken of anderszins met deze vacantie-data rekening te willen houden.

Namens de Samenwerkende Patroonsverenigingen in de Bouwbedrijven te Amsterdam.

WONINGBOUW „DE POL“ TE ZUTPHEN.

Het groote belang dat gelegen is in goeden bouw van woningen, doet mij de vrijheid nemen terug te komen op dit vraagstuk.

Al den Heer van Tijen zij opgemerkt, dat het niet gaat tegen zijn woningen noch tegen zijn persoon. Zijn woningen worden steeds gebruikt als strijd-object tusschen oudere en nieuwere opvattingen. Daarbij worden bestaande waarden op brute wijze aangerand en worden zijn woningen daartegen uitgespeeld als iets heel bijzonders.

Afzoodanig gebruik ik dezelfde dus om na te gaan in hoeverre deze woningen boven de oudere opvattingen uitgaan.

Nu is het niemand minder dan de geestelijke vader dezer woningen, de Heer van Tijen, die mij daartoe te hulp komt en wel:

1. Hij deelt mede (alhoewel ik het onderwerp niet aanroerde), dat hij voorstander is van O.W.-oriëntering, doch ondervindt daar (m.i. denkbeeldige) moeilijkheden mede, en laat straten aanleggen tegen zijn principe, waardoor de bestaande en komende geslachten voor altijd in woningen moeten verblijven, die volgens zijn eigen overtuiging onjuist gelegen zijn.

2. Dat de ligging van de slaapkamers op het Noorden een nadeel is.

3. In zijn mededeeling, dat de Keukenramen overluid zijn en het dak uitstekend is geïsoleerd, ligt de erkenning dat hij ook de meening is toegedaan, dat deze keukens op een onjuiste windstreek zijn aangebracht.

4. In zijn mededeeling over den toegang naar de woonkamer door de keuken blijkt, dat hij aan allicht uit armoedig bestaan voortkomende slechte hygiënische begrippen concessies doet, waardoor de bewoners nog geslachten lang die minderwaardigheid blijven gevoelen.

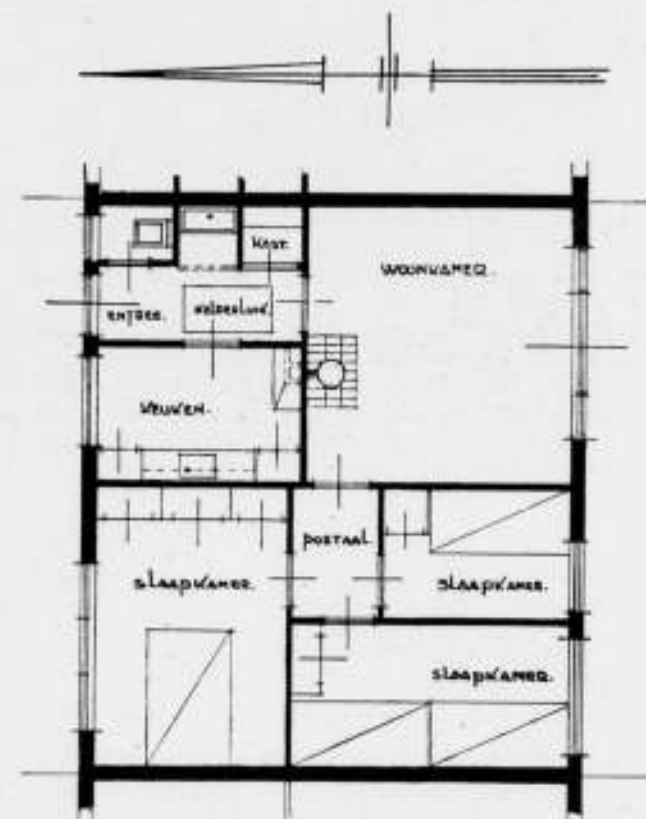
5. Uit zijn mededeeling over de scheuren blijkt, dat hij daarvan al de oorzaken niet heeft kunnen vaststellen. B.v. de van boven tot onder doorgaande loodrechte scheur, die den eindgevel doet losstaan van de andere, is aan andere oorzaken toe te schrijven, oorzaken die verhinderen zulk een scheur blijvend te dichten.

6. De helling pannendak is gered door cementpannen. Deze 20ste-eeuwse cementpannen-industrie kwam inderdaad als een storm over ons land. De pannen worden in enorme hoeveelheden toegepast. Nadat men daarmede eenige ervaring had opgedaan, werden ze minder gebruikt en thans kunnen wij ons gelukkig prijzen, dat al die fabrieken, machines en vormen voor meer dan 90 % in ruste zijn. Ik ben er zeker van, dat een paar winters met veel afwisseling van regen- en sneeuwval en sterke vorstperioden zullen overtuigen, dat voor zulke flauwe hellingen geen pannen zijn te gebruiken.

Over de eerste vijf punten zijn wij het thans wel eens, zoo niet, dan zal dat voorloopig ook wel uitblijven. Over het zesde zullen wij een behoorlijken winter moeten afwachten. De meerdere vragen die ik zou kunnen stellen, zouden allicht tot verder geschrijf aanleiding kunnen geven, hetgeen wij beiden zeker niet wenschen en de Redactie niet zou toestaan.

In ieder geval zal de Heer van Tijen met mij van meening zijn, dat deze zes punten toch niet geschikt zijn om daarmede oudere opvattingen te bestrijden.

Daar uitsluitend het belang van de Volkshuisvesting bij mij de zekelijke ondergrond is, acht ik het niet noodig meerdere vragen te stellen. Immers: wij zijn het geheel eens; ook ik heb groote voorliefde voor het lichte, ruime en eenvoudige. Alleen over het begrip daarvan zijn onze opvattingen allicht ongelijk. Ik meen, dat het gebiedend is zich van constructies en materialen te bedienen, die bij den laagst mogelijken prijs aan die eischen voldoen, mits zij een goede beschutting en een levensduur garanderen over een langer tijdperk dan met de afschrijving van het geïnvesteerde kapitaal gepaard gaat, zonder dat abnormaal onderhoud plaats vindt. En daaraan voldoen de woningen m.i. niet.

Indien de straatrichting en de omtrekmuren gegeven waren zoals die voor de bewuste woningen door den ontwerper zijn aangegeven, dan zouden sommigen allicht tot een woning-indeling komen volgens bijgaand schetsje, zulks om de keuken op het Noorden te hebben, de kinderen allen te voorzien van een zonnige slaapkamer, en doorspuiling van de slaapkamers mogelijk te maken, zonder daarbij de woonkamer te gebruiken. Voorts om de woonkamer een minder aantal deuren te geven, waardoor meer rust zou ontstaan en eveneens bevrijding van slaapkamer- en keukenlucht. Misschien zullen dit vastgeroeste ideeën genoemd worden. Mijns inziens zijn het eischen, waaraan men, zonder het geheel te benadeelen, niet kan ontkomen. Hoewel deze woningen door de groote gevelbreedte voor steden, waar water-, gas-, elektrische-, radio- en rioolleidingen worden aangelegd, wellicht te duur zullen zijn, is het mogelijk dat deze wrijving voor landelijken bouw nut zal afwerpen. In ieder geval is het verschil in opvatting bij beide denkwijzen nu ongeveer belicht.

Groningen, 24 Mei 1935.

T. TONKENS.

Onderschrift.

De heer Tonkens heeft het nodig gevonden, om, nadat ik zijn vragen had beantwoord, deze antwoorden van mij nog eens te verduidelijken.

Ik weet niet, waarom hij meent, dat de lezers van het Bouwkundig Weekblad dergelijke toelichting nodig hebben. Ben ik door de redactie van mijn antwoorden de schuldige, dan gaarne mijn excuses. Ik ben natuurlijk blij, dat de ware zin ervan nu duidelijk is en dank den heer Tonkens voor zijn hulp.

Intussen geeft de bouwkundige toestand der woningen, die ik als beheerder geregeld inspecteer, mij geen ogenblik zorg.

Verder voegt de heer Tonkens nog een plattegrondje aan zijn betoog toe. Dit is verheugend, want onvoldoende begrip van de betekenis van de plattegrond is altijd het kenmerk van de Nederlandse woningbouw geweest!

Werkelijke woningplattegronden maakt men echter maar niet „zo maar“. Dat stelt zijn eisen.

Ik geef hieronder — voor beter — een poging, om die eisen te formuleren.

Een woning behoort organisch en ruimtelijk een gaaf geheel te zijn en in de plattegrond moeten zowel de economische noodzakelijkheden, als de technische en sociale perspec-

tieven van een bepaalde periode zich weer spiegelen.

Men toetse diverse plattegronden maar eens aan deze eisen. Dat is interessant.

Mijnerzijds is de discussie hiermede gesloten.

W. VAN TIJE

STREEKPLANNEN.

Onder dit hoofd lezen wij in de N.R.Cr.: „Bij de behandeling van de begroting 1935 hebben de heer A. Y. Tulp, mevr. G. A. Leendertz-Ladenius en de heer H. de Vroome (soc. dem.) een motie ingediend, waarbij Ged. Staten werden uitgenoodigd een onderzoek in te stellen naar de mogelijkheid en wenschelijkheid om in de provincie Overijssel te komen tot oprichting van een instelling ter bevordering van goede streekplannen.

Ged. Staten, in wier handen deze motie werd gesteld, deelen in hun praedicties mee, dat in 1927 op initiatief van hun college een commissie is gevormd voor het ontwerpen van een gewestelijk plan voor Twenthe.

Het gebied waarover het onderzoek van de commissie zich heeft uitgestrekt, omvat de gemeenten Almelo, Borne, Stad-Delden, Ambt-Delden, Denekamp, Diepenheim, Enschede, Goor, Haaksbergen, Hellendoorn, Hengelo, Holten, Lonneker, Lossler, Markelo, Oldenzaal, Ootmarsum, Vriezenveen, Rijssen, Tubbergen, Weerselo en Wierden. De commissie heeft nagegaan welke maatregelen van overheidsweg zouden kunnen worden genomen om de verdere economische ontwikkeling van Twenthe te bevorderen.

BEPALING, AANBEVOLEN TER OPNEMING IN DE BESTEKKEN.

Het Bestuur van den Raad van Arbitrage beveelt ter opnemings in de bestekken de hieronder volgende redactie aan, welke overeenkomt met die der A.A.V. 1931.

1. Alle geschillen, welke ook (daaronder begrepen die, welke slechts door één der partijen als zoodanig worden beschouwd), welke naar aanleiding van de overeenkomst van aanneming of van de overeenkomsten, welke daarvan het uitvloeisel mochten zijn, tusschen den aanbestedder, of den namens hem met de leiding en het toezicht belaste persoon of personen (directie) en den aannemer mochten ontstaan, zullen alleen en uitsluitend worden onderworpen aan het oordeel van een scheidsgerecht, gekozen uit den Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland, overeenkomstig de statuten van genoemden Raad.
2. Het scheidsgerecht oordeelt als goede mannen, naar billijkheid, overeenkomstig de statuten van den Raad voornoemd.
3. Alle kosten van de arbitrage, het honorarium en de reis- en verblijfskosten der arbiters daaronder begrepen, komen ten laste van de partij of van de partijen, welke daarvoor door het scheidsgerecht wordt of worden aangewezen en worden door het scheidsgerecht bij zijne uitspraak bepaald.
4. Gedurende de voorbereidende maatregelen tot benoeming van het scheidsgerecht en gedurende de behandeling van een geschil zullen de werkzaamheden door den aannemer worden voortgezet. Bij gebreke daarvan wordt daarin door of vanwege den aanbestedder, na aanmaning, voor rekening van den aannemer voorzien, behoudens de verrekening, welke

TENTOONSTELLING ONTWERPEN VOOR DE NED. ISRAËLIETISCHE HOOFDSYNAGOGE AAN DE LEKSTRAAT TE AMSTERDAM ZUID.

Deze tentoonstelling zal geopend worden op Dinsdag 25 Juni a.s. om 1 uur n.m., en gehouden worden tot en met 5 Juli, met uitzondering van 29 Juni in het gebouw van de Ned. Israëlietische Hoofdsynagoge Jonas Daniel Meyerplein 10, Entrée f 0.25. Geopend van 1—5 uur n.m.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

MODERNE BAUFORMEN, Juni 1935.

Deze aflevering heeft een zeer gemengden inhoud. Een der hoofdartikelen is een beschrijving van het onderwijs aan de Darmstädter Hochschule, toegelicht aan werken van studeerenden, naar aanleiding van een tentoonstelling van die werken. Het zijn geen groote en onuitvoerbare projecten, maar praktische gevallen, zooals de architect ze in doorsnede te ontwerpen krijgt. Op het handwerk en op materialenkennis wordt in 't bijzonder de nadruk gelegd. Ook bestudeering van bouwkunst van 't verleden is in het onderwijs opgenomen. In het artikel zijn 20 voorbeelden opgenomen.

Voorts wordt een koepelvormige hal beschreven die 180 m beneden den grond in een zoutmijn bij Heilbronn in Württemberg is uitgehakt. In de wanden zijn reliëfs uitgehakt, die, beschenen door lampen, een wonderlijk effect geven.

Verder worden er verschillende beeldhouwwerken afgebeeld, Amerikaanse landhuisjes en „Wiener Möbel van heute“.

Van den gestorven lithograaf Rudolf Koch wordt zijn laatste werk, een kaart van Duitsland, opgenomen. De kaart is 1,60 x 1,20 m en geeft op

Het resultaat van het onderzoek is neergelegd in een inmiddels aan G. d. Staten uitgebracht rapport, dat echter nog niet is verschenen. Naar G. d. Staten mededeelen wij de commissie er in dat rapport op, dat door verschillende, bij den aanvang harer werkzaamheden reeds aanwezige, of nadien opgetreden omstandigheden de omvang van haar taak is beperkt. De behoefte aan een streekplan voor een industriegebied als Twenthe is daarom niet in die mate gebleken, als verwacht werd, en daarom mag volgens Ged. Staten worden aangenomen, dat dit voor het overige deel der provincie evenmin het geval is. Zij zijn van meening, dat aan een nieuwe instelling ter bevordering van streekplannen — aan het samenstellen van belangrijke kosten zouden zijn verbonden — in de provincie Overijssel vooralsnog geen behoefte bestaat.”

Tot zoover dit bericht.

Mogen wij hieraan een kleinen wenk ter overweging aan Gedeputeerde Staten van Overijssel toevoegen, n.l. deze, dat zoodra er behoefte aan een streekplan wordt gevoeld, het te laat is.

eventueel het gevolg zal zijn van de uitspraak van het scheidsgerecht. Bericht per telegraaf of per aangeteekenden brief geldt voor behoorlijke aanmaning.

5. Wanneer door het oponthoud, verbonden aan de scheidsrechterlijke uitspraak, nadeel wordt veroorzaakt, kan het scheidsgerecht bepalen dat de partij, die in het ongelijk wordt gesteld, dat nadeel zal vergoeden.
6. De uitspraak van het scheidsgerecht geldt als een voor partijen bindend advies en heeft de kracht van een tusschen hen gesloten overeenkomst, ook wat de kosten betreft.
7. In de gevallen, waarin de wet zulks gedooft, kan de eischende partij, inplaats van het uitbrengen van een bindend advies te vragen of zelfs na het uitbrengen daarvan, de tusschenkomst van den Raad inroepen ter verkrijging van een uitspraak, een executorialen titel opleverend.
8. Wanneer de arbitrage wordt aanhangig gemaakt later dan 3 maanden, nadat de beslissing van den aanbestedder omtrent de eindafrekening ter kennis van den aannemer is gebracht, is eene vordering tot meer of iets anders dan de bedoelde beslissing inhoudt, niet-ontvankelijk.
9. Indien bij rechterlijk gewijsde een uitspraak geheel of gedeeltelijk niet-bindend of nietig wordt verklaard, heeft ieder der partijen het recht het geschil, voor zoover het onbeslist is gebleven, opnieuw aan het oordeel van een scheidsgerecht uit den Raad te onderwerpen. De vordering is niet-ontvankelijk, wanneer de nieuwe arbitrage wordt aanhangig gemaakt later dan 3 maanden na het in kracht van gewijsde gaan der rechterlijke uitspraak.

De tentoonstelling betreft een 9-tal ontwerpen ingekomen op een besloten prijsvraag, gehouden onder Isr. Architecten te Amsterdam. Den ten prijs verkreeg het ontwerp, ingezonden door den Heer A. Elzas te Amsterdam.

de plaats van elke stad en van elk dorp een karakteristiek, meest door een aanduiding van een historisch bouwwerk. De Insel-Verlag heeft deze kaart in den handel gebracht.

J. P. H.

„Das Werk“, April 1935.

R. Th. Bosshard schreef een belangwekkend stuk, „Peintures murales“. De schrijver heeft een hogere meisjesschool te Lausanne van muurschilderingen voorzien en weidt daarover uit. Verder vele bijdragen, o.a. over begraafplaatsen.

„Das Werk“, Mei 1935.

De redactie wenscht den uitgever geluk met het 75-jarig bestaan van zijn firma. Er volgt een artikel over de technische samenstelling van het tijdschrift, voorzien van vele illustraties uit het drukkersbedrijf. In de afgeving van Lugano bouwde Helmut Bohtz twee eenvoudige, aantrekkelijke zomerhuisjes. „Bilder aus dem Ascona-Baubuch“, een beschrijving van een landhuis nabij Hamburg en de aankondiging van de tentoonstelling „Land- und Ferienhaus“ te Bazel completeeren dit nummer.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 21 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 29 JUNI 1935 No. 26 DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. Vergadering van het Hoofdbestuur van den B.N.A. op Zaterdag 1 Juni j.l.

Op de laatste ledenvergadering, in Utrecht gehouden, is, als antwoord op daartoe te kennen gegeven veriangens, door het Hoofdbestuur toegezegd, zoo geregeld mogelijk een en ander mee te deelen van het in het Hoofdbestuur behandelde. Een en ander, want goed moet worden begrepen, dat vele onderwerpen, vooral in het beginstadium van hun behandeling, nog niet rijp zijn voor publicatie en het kan dus zijn dat diverse kwesties, zooals dit heet, een voorwerp zijn van een langdurige bespreking, terwijl ze in het verslag der vergadering slechts met een enkel woord worden aangeduid, of om tactische redenen geheel niet worden genoemd.

De vergaderingen van het Hoofdbestuur vinden in den regel elke maand plaats, in het, voor vele leden welbekende achterzaaltje, op de verdieping van het bondsbureau te Amsterdam. Dat is dan meestal Zaterdags van tien uur 's morgens tot pl. m. zes uur 's avonds met een onderbreking van een half uur voor de, in het voorzaaltje gereedgemaakte koffietafel. Over het algemeen worden de Hoofdbestuurvergaderingen, welke ook door den Directeur, den heer Mieras, worden bijgewoond, door alle leden bezocht; een zeldzaamheid als iemand ontbreekt.

De stoelen, een gewoon burgermans huismodel, zijn niet van de makkelijkste, zoodat een dergelijke vergadering, behalve een geestelijke, ook een fysieke prestatie beteekent.

Alle leden komen gewapend met omvangrijke bundels paperassen ter vergadering, welke zich doorgaans in een rijk gevarieerde agenda verheugen mag.

Dat zijn dan na de gebruikelijke notulen-van-de-voorige-vergadering, de „mededeelingen“, „Ingekomen stukken“ en verder een reeks onderwerpen in een al of niet vergevorderden staat van behandeling. Nu is dat punt 2 van de agenda, die „mededeelingen“, iets waar men niet gering over denken moet. Dat omvat zoo allerlei zaken van urgent belang of kwesties, de directe actie van den Bond rakende en dikwijls gebeurt het, dat met de behandeling hiervan de geheele morgen en een groot deel van den middag gemoeid zijn.

Tot een vruchtbaar volgen van de discussies in de Hoofdbestuurvergadering is het gewenscht, zich een voorstelling te maken van de plaats-verdeeling der leden.

De voorzitter heeft zijn zetel in het midden van een lange zijde van de tafel, tegenover hem de secretaris. Naast den voorzitter links de vice-voorzitter Prof. Diehl en rechts de Directeur. Deze, d.w.z. de Directeur, heeft naast zich een lage tafel beladen met paperassen. Aan weerszijden van den secretaris, links de heer Westerhout, rechts de heer Sandhövel, terwijl de koppen van de tafel zijn ingenomen door de heeren Posthumus Meyes en Gerretsen.

Het behoort tot de goede gebruiken dat een bestuurslid gedurende zijn zittingsperiode zijn vaste plaats behoudt. De vergaderingen zijn door den voorzitter steeds in de puntjes voorbereid, zijn mededeelingen munten uit door een alles-overtreffende grondigheid. De wijze waarop hij een zaak bij zijn medebestuurders inleidt, is eenvoudig af.

Tegenover het spontane en de voortvarendheid van den voorzitter is Prof. Diehl de bedaarde, weloverwogene. Het volmaakte type van den raadsheer. Grondig en klaar is zijn betoogtrant, in critieke momenten redt hij de situatie. De heer Sandhövel, een der oudste leden van het thans zittend bestuur, een doorkneet vereenigingsman, is specialist in steekhoudende opmerkingen. Overigens heeft hij, zooals dit met de meeste bestuursleden het geval is, zoo zijn gebieden waarop hij meer in 't bijzonder thuis is.

De heer Gerretsen is provinciaal deskundige. Hij kent de bouwkundige kaart van 't land als geen ander. Zijn encyclopedische kennis is in 't bestuur van veel nut. De secretaris heeft zoo ook zijn heldere oogenblikken, zegt overigens niet veel, wat misschien wel zijn goede zijde heeft. De heer Westerhout is de meest bloemrijke spreker in 't bestuur. Hij bouwt zijn zinnen als arabesken, met forschen stam en veelvoudige vertakking. Waarop hij met groote virtuositeit weer kleinere twijgjes ent en steekt, om ten slotte over de verrukte hoofden van zijn medebestuurders de volledige bloem van zijn welsprekendheid te ontplooien.

Onze penningmeester is er in geslaagd periodiek een punt aan de agenda toe te voegen, n.l. dat der „financieele mededeelingen“. Omvangrijk is de taak van den penningmeester vooral in deze tijden van monetaire onzekerheid.

Zoo was dan ook de vergadering van 1 Juni j.l. een met een rijk gevarieerde agenda.

Door den voorzitter wordt mededeeling gedaan van de bespreking van het Dag. bestuur met de Vak-saneeringscommissie voor het aannemersbedrijf, bij welke bespreking ook een drietal leden van de vaksaneeringscommissie B.N.A. tegenwoordig waren. Deze bespreking droeg een informatorisch karakter. Wel zijn door de saneeringscommissie der aannemers voorstellen geformuleerd, welke echter door de aannemers-organisaties nog moeten worden behandeld.

Overwogen wordt het zenden van een adres vanwege den B.N.A. inzake de voorgenomen slechting der wallen van Doesburg. Deze zaak heeft echter veel kanten en moet met omzichtigheid behandeld worden. Uitvoerige besprekingen worden gewijd aan de H.A.C. (Haagsche Architecten Club). Het Bestuur ontving n.l. van deze club, waarvan ook een aantal B.N.A.-leden lid zijn, statuten en tekst van een „overeenkomst“ met de bouwers-vereening „Onderneming en Vrijheid“ te Den Haag.

Deze statuten en overeenkomst zijn van dien aard dat het bestuur zich ernstig afvraagt of we in deze H. A. C. niet met een verkapt vakvereening te doen hebben, 'tgeen voor de B. N. A.-leden tot lastige consequenties zou leiden. Besloten wordt dat het Dag. Bestuur in den Haag een bespreking zal hebben met die B. N. A.-leden, welke lid van de H. A. C. zijn, teneinde tot een aanvaardbare oplossing te geraken. Ook de in de overeenkomst genoemde tabel is aan den lagen kanten wijkt af van den „Leidraad“ door den B. N. A. voor werkzaamheden voor eigen-bouwers vastgesteld.

De voorzitter doet vervolgens mededeeling van een bespreking welke hij heeft bijgewoond tusschen den Minister van Sociale Zaken met vertegenwoordigers van diverse kunstenaarsverenigingen om te komen tot een Voorzieningsfonds voor Kunstenaars. Het oorspronkelijk regeeringsvoorstel bleek grondig omgewerkt. De leiding komt in handen van een speciaal hiervoor in het leven te roepen „stichting”, de zelfstandigheid der verenigingen verdwijnt daarmee, de ondersteuning worden uniform. Daartegenover staat dat de Gemeentes niet meer als noodige tusschen-schakel optreden. Diverse bestuursleden vragen zich ernstig af of, onder deze sterk gewijzigde omstandigheden, een meegaan van den B. N. A. met dit ondersteuningsfonds nog wel zooveel zin heeft.

Eveneens heeft de voorzitter samen met den heer de Roos een bespreking bijgewoond met Ir. v. d. Kaa, Hoofd-inspecteur van de Volksgezondheid en de Nationale Woningraad inzake het honorarium voor architectenwerkzaamheden bij den volkswoningbouw. Naar de meening van den Hoofdinspecteur moest in verband met de tijdsomstandigheden het hier bedoeld architectenhonorarium met 15% verminderd worden. Na ampele besprekingen is dit percentage op 10% teruggebracht, welke verlaging zal ingaan op 1 Augustus e.k.

Verslag wordt uitgebracht van het bezoek dat door voorzitter en secretaris, met als derde bestuurslid den heer Gerretsen gebracht is aan Leeuwarden, voor een bespreking van de wijze van werken der Provinciale Schoonheidscommissie in Friesland. Gebleken was n.l. dat in Friesland sterk aan Bauberatung gedaan wordt. Daarvoor staat aan de Prov. Schoonheidscommissie een bouwkundig ambtenaar ten dienste, die een belangrijk aantal ingekomen plannen in overleg met den voorzitter der werk-commissie (men is dit bij toerbeurt) corrigeert. Van het gecorrigeerde plan ontvangt de belanghebbende een stel blauwdrukken. Een beeld hiervan geeft het hieronder afgedrukte overzicht.

Overzicht van de in het jaar 1934 door de Provinciale Friesche adviescommissie behandelde bouwaanvragen.

Naam van de gemeente.	Aantal behandelde plannen.	Afgekeurd.	Goedgekeurd.	Gewijzigd		
				Met opmerking.	In blauwdruk.	Nieuwe teekening.
Achtkarspelen	56	2	12	1	1	40
Engwirden	10		5		2	3
Ameland	49	3	15	5	7	19
Baarderadeel	—		3		1	5
Barradeel	9					
Het Bildt	4					4
Bolsward	16	1	8	—	2	5
Dantumadeel	6		1			5
Dokkum	27		14	1	2	10
Ferwerderadeel	9		3		1	5
Franeker	24	1	8	1	5	9
Harlingen	42		23	1	7	11
Haskerland	24		6		2	16
Idaarderadeel	40	1	20	—	5	14
Leeuwarderadeel	63	2	37	5	2	17
Lemsterland	14		2		1	11
Menaldumadeel	11		4		1	6
Ooststellingwerf	56		6		5	45
Opsterland	22		4		3	15
Schiermonnikoog	16		25	1	9	46
Schoterland	81			3	—	11
Sloten	1	1	1			1
Smallingerland	70		28	2	4	36
Tietjerksteradeel	48	6	18	—	3	21
Westdongeradeel	17	1	1	—	3	12
Weststellingwerf	86		33	1	8	44
Workum	5		1			4
Wonseradeel	11		4		2	5
Wymbritseradeel	6		1			5
Ylst	4					4
Diversen	2		1			1
1934	829	18	284	21	76	430
Totaal		2.15 %	34.25 %	2.50 %	9.20 %	51.90 %
1926	866	2.5 %	23.5 %	5.5 %	8 %	60.5 %
1927	871	2.1 %	29.7 %	3.9 %	9.4 %	54.9 %
1928	809	1.7 %	32.6 %	2.5 %	9.8 %	53.41 %
1929	817	1 %	33.5 %	3.5 %	9.5 %	52.1/2 %
1930	859	1.7 %	34 %	0.6 %	9.4 %	54.3 %
1931	705	2 %	25 %	1 1/2 %	12.1/2 %	54.3 %
1932	789	2 %	30 %	2 %	6 %	60 %
1933	816	2 %	32 %	2.6 %	8.2 %	55.2 %

nmiddels bleek uit de bespreking met den Kring en met enkele provinciale autoriteiten wel, hoe deze wijze van doen ontstaan is, doch eveneens, dat de tijd zoo langzamerhand rijp wordt om een andere methode te volgen. Door de vertegenwoordigers van het Hoofdbestuur werd voorgesteld dat de Gemeentes zouden toezien dat bouwplannen alvorens ze naar de Prov. Schoonheidscommissie worden opgezonden, reeds van een behoorlijk gehalte zijn, en gemaakt door een daartoe bevoegde kracht.

Door het Dag. bestuur is een bespreking gehouden met het bestuur van A. en A. inzake de subsidie van beide verenigingen van het orgaan. Hieromtrent werd nog geen overeenstemming verkregen.

Een belangrijk gedeelte van de bestuursvergadering wordt verder gewijd aan mededeelingen van den penningmeester en ingekomen stukken, welke laatste zich meerendeels weinig leenen voor commentaar.

Een niet onbelangrijk aantal aanvragen voor het lidmaatschap zijn binnengekomen en worden stuk voor stuk behandeld.

Van den tentoonstellingsraad is een schrijven ingekomen waarin mededeeling gedaan wordt van het voornemen om in het najaar een groote architectuurtentoonstelling te houden te Amsterdam, ter gelegenheid van het 80-jarig bestaan van A. en A. Aangezien deze tentoonstelling echter een algemeen karakter zal dragen, verzocht de tentoonstellingsraad een bijdrage hiervoor van den B.N.A. Het bestuur besluit hierop een bijdrage te geven groot f 500.—, op voorwaarde dat de deelname zoo ruim mogelijk gesteld zal worden.

Door het Kon. Instituut van Ingenieurs is mededeeling gedaan dat door haar een afd. „Gezondheidstechniek” zal worden gesticht. De heer Westerhout wordt aangewezen van de voorgenoemde plannen en bedoelingen nader kennis te nemen.

Van de examencommissie voor Bouwkundig opzichter is een uitvoerig verslag harer werkzaamheden over de afgelopen examens ingekomen. Over het algemeen is het resultaat dit jaar beter dan voorgaande jaren.

Een aantal personen welke meer speciaal werkzaam zijn op stedenbouwkundig terrein willen een Vereeniging van Stedenbouwkundigen, en zoeken daartoe in overleg te komen met den B.N.A. Op de e.v. bestuursvergadering zullen Prof. Ir. Granpré Molière en Ir. A. J. v. d. Steur hiervoor tot een bespreking worden uitgenoodigd.

Vastgesteld wordt dat de e.v. ledenvergadering gehouden zal worden in Haarlem met daaraan verbonden een excursie naar de Wieringermeer.

J. M. v. H.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN
EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR. 26
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR, 29 JUNI 1935

DE NORMANDIE VAN DE CIE. G.E. TRANSATLANTIQUE

NORMANDISCHE MARKT TE ETRETAT

EXCURSIE PER „JOHAN DE WITT" NAAR HAVRE TER BEZICHTIGING VAN DE „NORMANDIE".

Gecharterd door het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, waren de excursionisten voor het meerendeel de leden daarvan met hunne dames, benevens een klein groepje architecten, leden B.N.A. en eenige belangstellenden.

De boot vertrok Donderdagochtend, 13 Juni, te 10 ure uit Amsterdam en kwam den volgenden ochtend te ± 9 ure te Havre aan, van waar zij 's avonds 7 ure vertrok om Zaterdagmiddag 2 ure te IJmuiden terug te zijn.

Het oponthoud te Havre beperkte zich derhalve tot een negental uren (een uur vóór het vertrek waren we terug aan boord), waarvan nog vijf en een half uur moet worden afgetrokken voor eene excursie naar Etretat en van daar naar het Hotel-Restaurant „Frascati" te Havre, zoodat ons nauwelijks drie-en-een-half uur overbleef voor de „Normandie", het doel van den tocht. Indien men hierbij bedenkt, dat ook daarvan ruim één uur, weliswaar niet geheel nutteloos, verloren ging aan groep-indeeling en aan het verbijsterend dwalen op het immense schip, dan zal men beseffen hoezeer het bezoek een ietwat vluchtige, zij het gecompliceerd dankbare was, waardoor dit verslag zich beperken moest tot een generale impressie van dat reuzenschip, waarover anders een tijdschrift vol te verhalen zou zijn.

Tijdens het statig opstroomen naar IJmuiden, bestond ruimschoots gelegenheid voor de gebruikelijke begroetingen van kennissen, het aanknoopen van nieuwe en het oprisschen van vervagende herinneringen aan oude.

Aangenaam! aangenaam! Van welk studiejaar? Volgde precies het jaar, al was het lang geleden en de koppen reeds grijzend. En U? Ik heb niet gestudeerd, maar ben toch ook wel eens bezweken . . . . zonder studie, aangenaam, zeer aangenaam! Als ik ze allen een dag later, na een tafelrede zag opstaan om uit volle borst het lo Vivat te zingen, de hofmeesters en de Javaantjes in het gelid met onbewogen gezicht verspreid er tusschen, dan voelde ik toch wel het prachtige van zoo'n onderlingen band in den studietijd ontstaan, voor immer.

De groepen vormden zich magnetisch en naar gelang der tafelorde en hutbewoning. Ons groepje, bestaande uit zes personen, kreeg plaats aan een tafel aan den uitersten wand, dwarsscheeps en wij bewoonden beneden dezelfde steeg, drie man sterk in één hut, twee in kooien, waarvan de een boven de andere was geplaatst, de derde onder de patrijspoort. Breed was het er niet, maar ja, het naar beneden gaan geschiedde toch afzonderlijk in verband met het uithoudingsvermogen, boven. Ziehier het tableau van onze groep.

1°. Roosenburg, de exotisch getinte, hoog van gestalte, de eenigste Ir. in ons gezelschap, de trait d'union derhalve tusschen het overheerschende Delft en de overige wereld, waarvan wij deel uitmaakten, als architect gemengd horizon-verticalist, gematigd glas-amateur, dichter, collega bij uitnemendheid, ridder van diverse orden, aan wien ik bij dezen buitendien de hoogste, die der jovialiteit uitreik.

2°. Wils, West-Fries, Catalaansch van statur, breed, kort, athletisch als Jan met het handje van het Stadion (waar 'n tweede handje bijkomt), als architect Dudokiaan, met groeiende glasneigingen, horizontalist, ook geordend, de perikelen des levens steeds weg-glimlachend, sedert tien jaren ononderbroken bezitter van een ivoren vouwbaar-maatstokje, meegenomen om de „Normandie" optemeten, in teekening te brengen en eventueel te verbouwen.

3°. Luthmann, de fijne, slanke, élégante; in alles tegenvoeter van No. 2, architect met groote verschieten, nóg vrijblijvend tegenover glas, op schip meer horizontalist dan in zijn kunst; borst nog vrij van orden, doch met veelbelovende plaats er voor; roerend redenaar in de oogenblikken welke den overgang vormen van het bewuste naar het schemerend-onbewuste, zijnde onmiskenbare voortekenen van een naderend éclips.

4°. Mutters, Koninklijke levenshouding, trots gemiddeld statur, (H. P. Mutters, Koninklijke meubelen, scheepsbetimmeringen en vliegtuiginterieurs), ontwerper en uitvoerder van de „Indrapoera", Sibajak, Baloran en andere bergen; blauw wimpel van het palet der houtkleuren, dito van de techniek der

LA ROTISSERIE TE ETRETAT

meubelen, dito van hunne prijzen; correct, consument van Houbigant en Coty; ordeloos.

5°. Schuil, jongmensch zonder trouwboekje, volledig blank in alle opzichten, voorloopig architect van binnen met de mogelijkheid eener groote vlucht naar buiten. Leerling van Mutters, met den verslaggever (No. 6), uw dienaar, het zestal dat aan boord bij voorkeur in de prachtige ebenhouten rooksalon zat door onzen Lion Cachet ingericht, dat nog steeds een unicum is, niettegenstaande de veranderde inzichten. Hier voelden we ons op Schip, C.V.D. (zou No. 1 er bij voegen) en al was het rondom ons overheerschend leeuwerig door de veelvuldige toepassing van den koning der dieren in ebben, brons, koper, eterniet, rubber etc., geuwerig werden we er nimmer, al sperden ze nog zoo wijd hun muil open. Hier ontstond een vers op Cachet en zijne leeuwen, van ieder onzer een regel, luistert hoe schoon:

- 1°. Eens zag Leeuw een leeuwte geeuwen.
- 2°. Fluks nam hij van het beest een kiek.
- 3°. Want, zei Leeuw, dat is der leeuwen
- 4°. Juist begrip van de Heraldiek.
- 5°. Sedert geeuwen bij de Zeeuwen
- 6°. En in Holland alle leeuwen.

(Bij de schepping van dezen laatsten regel begon m'n eenjarig leeuwte plots te brullen).

Divers zij Lion Cachet in eerbied opgedragen, ter herinnering aan de bewuste, halfbewuste en bewustlooze uren op de „Johan de Witt" doorgebracht.

Het bleek den volgenden dag, dat ons meer gaaf's en gezond's ter bezichtiging zou worden geboden vóór ons bezoek aan de „Normandie". Onmiddellijk na de ontschepping trok het grootste deel van het gezelschap in een achttal autocar's door Havre, een langs de kust naar het prachtig, hooggelegen St. Adresse, daarna landwaarts en met een bocht weer zeewaarts naar Etretat, een bekoorlijke badplaats benoorden Havre. (Een

kleiner contingent ging ter Mairie voor de officieele plichtplegingen).

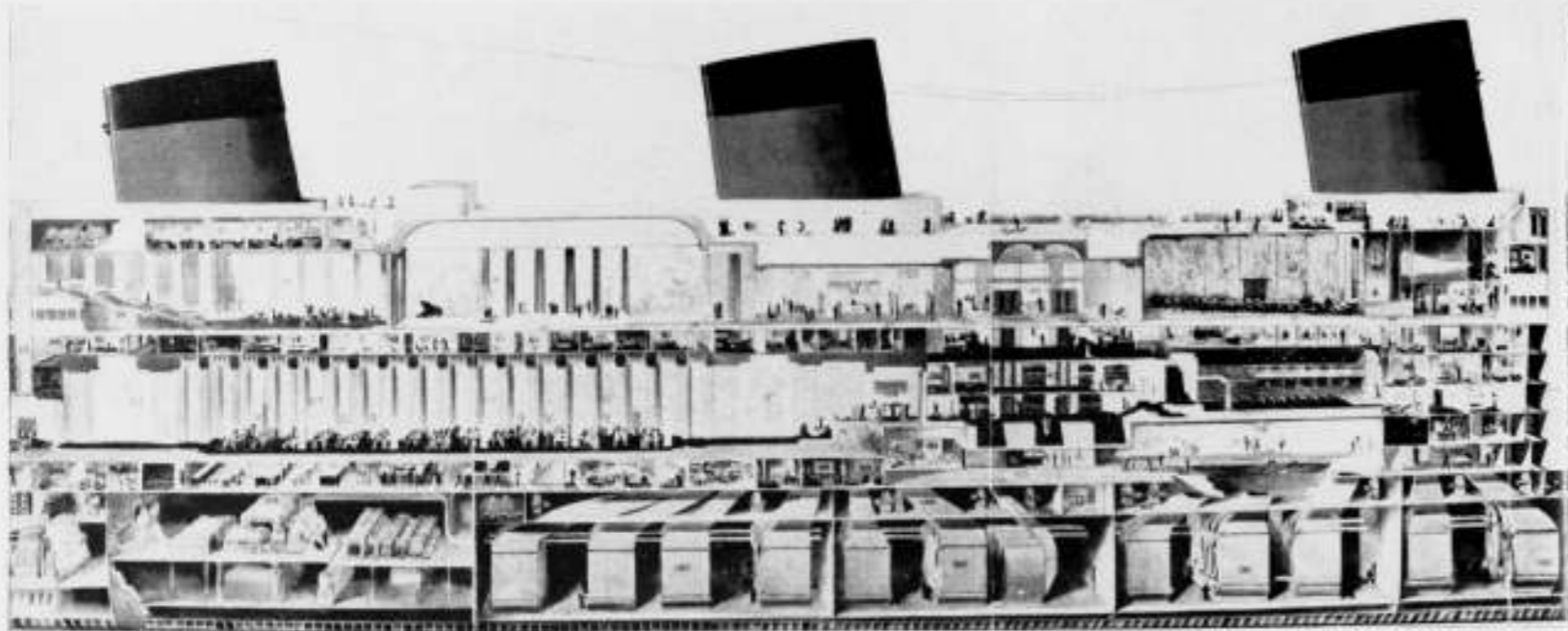
Rijdende door Havre zagen we ook hier ergens een toren met Stokholmsche beëindiging, ten bewijze dat niet Holland alleen rijk is aan beïnvloeden. Deze spits was trouwens voorlooper van meer Scandinavisch, dat we te Etretat zouden zien, want daar aangekomen, stonden we spoedig voor een prachtig kloek marktgebouw, geheel van zwaar eiken geconstrueerd, met spits, die ons de schetsen in herinnering bracht van de Klerk tijdens zijn verblijf in de Noordelijke landen.

Iets verder, in de straat die naar het strand leidde, een hoogst merkwaardige groep oud-Normandische huizen, waarin beneden een groot café „la Rotisserie", dat ons lokte tot verpoozing. Aan het strand „les falaises", de merkwaardige, grillige steenvormingen langs de geheele kust van Dieppe tot Havre, hier en daar door golfslag doorbroken, bogen en torens vormende als door giganten gebouwd. Landwaarts opklimmend zeer geaccidenteerde partijen van prachtige kleur.

De tijd verstreek inmiddels. Terug moesten we naar Havre waar ons in „Frascati" een broodje wachtte.

Na Etretat en het daar geziene eene beklemmende teleurstelling.

Niet de heerlijke, krakende pistolet met ham daartusschen, ook niet de malsche sandwiches met Edammer belegd (attentie aan ons Hollanders?) doch de voorhal, de vestibule met gemoderniseerde Fontainebleau-trap, in beton-vlucht opzwaaiende naar de galerijen, de groote zalen daarachter, van welke één door ons gezelschap van 350 koppen — de twee groepen hadden zich hereenigd — werd ingenomen. Alles wél wijsch van aanleg, doch mistroostig slecht van opbouw en vulling. Modern op z'n smalst. Geef mij maar liever 'n bakkie melk, zou de Wijze Kater gezegd hebben en wij zeiden het hem na, denkende aan Etretat, later dit herhalende, denkende aan de „Normandie". Wederom werd het signaal gegeven tot instappen, thans naar den reus, die ons wachtte:

MIDDENGEDEELTE VAN DE DOORSNEDE-TEKENING VAN DE NORMANDIE DOOR ALBERT SEBILLE

De „Normandie”.

In prachtige stoet van achter elkander rijdende autocar's ging het naar de kade, naar de hangar, vele bunders groot, om, na er doorheen te zijn gewandeld over een gesloten, klapbare tunnel plotseling midden in het schip te belanden in een der vestibulen van het machtig lichaam. Zóó hangar, zóó paleis. Toen wij aanlegden, hadden we van af het bruggedek het schip reeds van nabij gezien, gemeerd als wij lagen aan dezelfde kade, met het uitzicht vlak voor ons op zijn hoogopstijgende boeg van krachtige, soepele belijning, met daarachter de kleinere, oudere „Paris”, te samen 'n paar zeereuzen, waar de „Johan de Witt” als een plezierjacht bijlag. O zeker, ze mócht meedoen, onze „Johan de Witt”, toch ook nog 12000 ton, maar ja, zoo'n 79000 tonner daar vlak voor je, concurreer daar maar eens tegen! Enfin, we waren dan aangeland in den buik van den reus, in een Hall van marmer, straf van architectuur, imposant, met twee liften links en twee dito's rechts, streng rechtlijnige rijen van geperst-glas-lichten in de plafonds, vrije, breede uitzichten naar de beneden- en bovendoortzettingen. Naar boven gingen we langs monumentale trappen, weer een hall, 15 x 20 m met uitzicht op de verbrede promenade-dekken, hier 7 m breed; verderop versmallende tot 5 m met een vergezicht van 150 m. De verzamelplaats was het théâtre, waar Mr. Loranchat een algemeen exposé gaf van het schip door lichtbeelden geïllustreerd. Deze zaal, gedrongen eivormig met goudkleurige telkens verspringende wanden volgens gebogen lijn (in de verspringingen gemaskeerde verticale verlichting) ter grootte van ± 19 x 20 m, werd voortgezet aan de smalle zijde door het tooneel, op welks achtergrond het projectiedoek was opgesteld. Bij „quelques chiffres” het beeld van den Eiffeltoren, 300 m hoog, daaronder dat van de „Normandie” met zijn spiegel onder de as van den toren. Een groote kwart-cirkel met den afstand van af dit punt naar den torentop tot straal, sloeg bij den voorsteven neer om aan te toonen, dat deze nog 13 m verder reikte.

Na dit overzicht werden wij in groepen gedeeld, elk met een letter, C.D.E.F.G.H., etcetera. Eendrachtig hadden wij ons aangesloten bij D, architectuur (de anderen waren voor „algemeen overzicht”, installaties, machinerieën, enz). Tot zoover liep de papieren organisatie „sur des roulettes”. Maar toen! Hopeloos werd het. 'n Prachtvolk, het Fransche, maar men moet er z'n eigen weg weten te vinden. Ze organiseeren zich niet dood. Wij kregen een geleider, voor wien de weg wég was. Na de dekken — pleingroote uitgestrektheden — de cabines. In vele werd nog gewerkt, het was er vol van werklieden. Moest dit schip morgenavond 6 uur weer vertrekken? Ongetwijfeld, want het is vertrokken. Cabines-de-luxe, 1ste klasse cabines, schitterend, toeristenklasse, prachtig. Maar in deze nauwe gangen met talloze portalen en trappen, in dit gedeelte, waar het inderdaad „schip” was, raakten vele D's op drift, tot eindelijk ook onze mentor verdween. Op onzen tocht kruisten we telkens andere groepen van ons gezelschap, maar ook, O gezellig-democratisch volk, andere groepen van een ander gezelschap, vaders en moeders met kinderen, de vaders met kinderen aan de hand, de moeders met bébé's op de armen, brave burgers en handwerkslieden, die óók gelegenheid kregen de „Normandië” te zien. Frottement fraternel van intellectueelen (h'm), kunstenaars (h'm) en de heffe des volks, waaruit — in dit geval — eene hopeloze verwarring ontstond. Gelukkig was No. 1 er nog. Roosenburg nam vrijwillig de leiding, nú zou het goed gaan, doch zijne Fransche instincten werden ons hier noodlottig, want na verschillende trappen beproefd te hebben om tot een grootsch doel te komen, waarbij we al-maar-door cabines zagen, een zee van cabines — weliswaar met mooie daarbij, maar toch cabines, cabines, bemerkte ik ten slotte de verdwijning mijner groepsgenooten en was enfin-seul, het providentieel-gelukkig einde, dat een nieuw begin werd door eene treffelijke verbinding, die me weder in de groote ruimten bracht.

VOORSTEVEN VAN DE NORMANDIE

De lezer zal uit het b.s. de gevolgtrekking maken, dat het scheepsplan verwarrend is. Ten onrechte, want de hutten-afdelingen zijn uiteraard van eene andere indeeling dan die der groote ruimten, waarbij komt dat er scherpe afscheidingen bestaan tusschen de 1e, toeristen en 3e klasse, waarom men, verzeild geraakt in de laatste afdelingen en niet wederom dekwarsch willende gaan, den weg moet weten om langs andere route in de zalen terug te keeren. Ik had me dus hervonden en overdacht het geziene en regelde mijne indrukken. Reeds sprak ik terloops van de plein-groote dekken. Deze zijn inderdaad geweldig van afmeting, al zijn ze door de groote eivormige schoorsteenen (in doorsnede elk ± 17 m van lengteas), in vakken gedeeld, hetgeen niet belet bij de groote breedte van het schip, dat er breed verband bleef voor de overblijvende ruimte ter weerszijden. De achterste schoorsteen was gedeeltelijk ingenomen door een keurig-ingericht hondenvverblijf met daarnaast dienstvertrekken. Het overige was afgesloten. Deze schoorsteen is blijkbaar bestemd voor de verschillende functies, die het leven van den reus moeten mogelijk maken. Eene verdieping lager zagen we de Bar-grillroom, met danscentrum, een groote zaal, half elliptisch afgesloten, wanden bekleed met perkament, bevat tusschen horizontale koperen banden, de zaal van waaruit men trap-afwaarts in de groote rookzaal komt en in de salons. Achter deze zaal een luxe dek met ter weerszijden van de scheepsas rijen zig-zags gewijze geplaatste banken met glazen schuttingen, waar men tijdens de vaart de windrichting vermijdende, naar keuze plaats kan nemen. Van hieruit een mooi uitzicht op de half-elliptisch-concentrische afdelende dekken tot den spiegel van het schip, eene serie van terrassen, waarvan de hierbij gevoegde foto een duidelijk beeld geeft. Nóg vergeet ik het groote luxe verblijf boven de grillroom, bestaande uit series vertrekken als van een flat, met eigen ter-

ras. Dalende, ter weerszijden, luxe hutten met kleinere terrassen, andere met wat wij „serres” zouden noemen. Alle hutten verschillend van betimmering en afwerking. Daaronder, twee à drie lagen vertrekken, zalen en cabines voor de toeristenklasse, enz. enz. te veel om te noemen. Het zijn slechts deze hutten — hoe armelijk klinkt dit eerlijke woord, dat zoo van oudsher de benaming geeft der minimale passagiers- en officiers-verblijven onzer vroegere schepen, hoe armelijk vooral bij den aanblik der luxueuse kamers en kamercomplexen van salon- zit- slaap- en badkamers, waar alles tot een graad van materiaal-perfectie en weelde is opgevoerd als nooit te voren — het zijn deze hutten met de noodzakelijke ruimten der bedrijven, die ons slechts aan een schip deden denken, al het overige zou een super-hotel kunnen zijn in de hoofdstad van een overrijk land met milliarden schuld, dingen die blijkbaar bij elkander hooren. Het land dat zeggen kan „bij God meneer, er is niet meer”, dat land is rijk en bouwt vloten en heirwegen en betaalt geen schulden; het land, dat drie minister-presidenten in korten tijd verslindt omdat zij tegen devaluatie vochten, dat een te kort heeft van duizenden milliarden, dat land is rijk en bouwt de „Normandie”. En het land van burgers met brave bezuinigingsbeginselen, die er zich op spitsen geen cent schuld te hebben, dat land is a r m, stok en stok-arm. Pang! zou No. 1 zeggen. Continuons! Het schip is dus geen schip, doch gedeeltelijk schip, gedeeltelijk paleis. Wil men een denkbeeld krijgen van de aanschakeling van zalen op het theater-niveau? Ten eerste het theater met zijn tooneel, 2. de centrale hall met zijne liften, 3. de verbindingzalen naar de „grand salon” met de daarin besloten kleinere salons, één geheel vormende met de groote rookzaal, daar weer achter ter breedte van 26 m (5 m promenade-dek ter weerszijden blijven dan nog over); 4°. de langzaam

GROOTE EETZAAL VAN DE NORMANDIE ARCH.: PATOUT EN PACON (PHOTO DESBOUTIN)
RELIEFS VAN JEAN DRIVIER EN PIERRE POISSON OP DEN ACHTERGROND „PAX“ VAN JEAN DEJEAN

klimmende trap met om de vier à vijf treden bordessen (een en ander ter breedte van 7 m naar de „bar grill-room“). Deze aanschakeling geeft een lengte van 155 m, waarachter onmiddellijk het reeds genoemde luxe-dek met zijne zig-zag schuttingen.

De hoogten dezer zalen bewegen zich tusschen de 7 en 9½ m. Meer naar beneden, na een „woonlaag“ tusschenruimten, wederom een zalen-geheel, eerst de Centrale hall (die naar boven en beneden zich voortzet en de luisterrijke verbinding vormt der verdiepingen onderling) dan boegwaarts eenige treden op, de kapel, langwerpige zaal van 17 m diepte, tonvormig afgedekt, ontsierd door grove, leelijke ornamenten (de ornamenteele

kunst is in de laatste tien jaren finaal bezweken); dan, naar de andere zijde, voorafgegaan door eene vestiaire, de groote eetzaal, ter diepte van 79 m met er achter eene kleinere „des banquets“, alle bijeen eene streksche maat gevende van 135 m (Eetzaal hoogte 9 m).

Onmiddellijk onder de kerk, bevindt zich de „piscine“, een prachtig overdekte badzaal met diep en ondiep gedeelte, waar vóór een portaal, waarin „bar“, vloer en wanden en bar met prachtig Sèvres-mozaïek bekleed. De badzaal ter lengte van 26 m. Ter completeering nóg eenige dieptematen. Van het bovenside dek beginnende, daalt men 10.5 m naar het promenade-dek (vloer der groote bovenzalen) 22 m naar het niveau van de

eetzaal, 26 m naar de piscine en 37 m naar de machinekamer-vloeren. Is een „accent“ — om niet van toren te spreken — van 37 m hoogte al niet 'n monumentaal accentje?

De lezer vergeve mij al deze cijfers en bedenke dat men niet zonder de inwerking daarvan te ondervinden, straffeloos gevende 'n paar volle dagen in een sterk overwegend fr. atmosfeer heeft doorgebracht. Het preciese, dat zoozeer des ingenieurs is, heeft trouwens zijne bekoring, evenals hunne werken. — maten vullen woorden aan, want ik wilde ook maar even eindelijk maken, dat 'k zoo langzamerhand trap op, trap af, maal in maal uit, honderden meters lange gangen door en terug, zwaaiend, hier oppervlakkig, daar iets grondiger, dat ik maar verademing snakte en ze eindelijk ook zou smaken. Op een der portalen ontmoette ik onzen voorzitter, ook alleen. Hij was het die mij naar de piscine bracht. Hoe zouden, dachten we, eenige nymphen dezen aanblik verlevendigd hebben! Helaas, ze waren er niet, althans niet in het passende costume en de lascive houdingen. Na nog even afgedaald te zijn naar de machinekamer, togen we naar het beloofde land, naar de groote salon boven, die, tot dusverre afgesloten, zeer breed nu open stond, voor de driehonderd en vijftig vermoeden, waar de Compagnie générale transatlantique ons de thee aanbod en de champagne. De „jardin d'hiver“ had ik nog niet gezien, maar neen, o vader niet meer, ik zat hier goed. Dat was 'n grootsch moment, hier hadden wij in smoking moeten zitten, fijn, rijk, met veel schulden, op weg naar Amerika.

Na het tweede glas — nobele menschen, die Franschen — sprak ik over het machtig instituut der Ingenieurs, dat ons hier gebracht had en over den nóg machtigeren Bond van Nederlandsche Architecten, die — het was nog steeds tot Tjeenk, dat ik het woord richtte — wilde hij een goed verslag van me hebben over de „Normandie“, niets anders te doen had dan mij 1e klasse in luxe hut heen en weer naar New-York sturen per „Normandie“, welke toch den volgenden dag zou vertrekken en over tien dagen terug, prompt op tijd om Mieras tevreden te stellen. Den lezers zou ik dan met schetsen toegelicht alles, neen maar à-lès uiteenzetten, de materialen, de kleur, de schilder-, beeldhouw-, glas- en bekledingswerken, misschien ook iets van den krangen wil en den durf van het Fransche volk, dat zoo'n schip voortbracht; wellicht ook eene poging om ons al te Duitsch-georiënteerd Hollanderdom naar Franschen kant te doen zwenken . . . En nog veel meer schoons: het Leven aan boord, dat vooral, omdat zonder dat het schip niet te begrijpen is. Ik was zéér éloquent.

En wat antwoordde onze oppergod? Hij lachte. De lezer kent den lach van Tjeenk, hij kan van alles beduiden, hij geeft antwoord op alle vragen en voorstellen, zelfs de rationeelste, want daar zit nuance in zijn lach. Ditmaal beteekende hij het niet te weerspreken feit, dat de champagne goed was. En daarmee was m'n breedopgezette aanslag volkomen mislukt.

Middelerwijl hadden wij gelegenheid de zaal optenemen. Bij de foto's hierbij gereproduceerd en mij door Tjeenk uit Parijs toegezonden „waar hij toch heenging“, moet ik de opmerking maken dat ze wel iets geven, doch niet — foto's kunnen daar niets aan doen — het geheel, zooals het rondblickend oog dat alleen vermog. Ook geven zij niet de sfeer, kleur en tonaliteit, die te samen het moeten „doen“ en het hier inderdaad „deden“. Opgezet in een gamma van mat-goud (plafonds wit) waren deze zalen bijzonder verlevendigd door de groote velden der bewogen reliefs in Japansch goud-lak-procédé (waarvan hierbij eenige reproducties). Het aanvullend element, de mensch liggend, staand, zittend, in groepen bijeen of gescheiden, was hier — zij het rudimentair (niet gekleed immers) aanwezig. De beoordeeling kon hier zuiverder zijn dan b.v. bij de groote eetzaal. Deze zaal, die ik qua wanden, kleur, verlichting en uitwerking wel de mooiste vond, zou ik willen zien zonder de

stoelen, die nog ordeloos opgestapeld stonden, zonder de bezoekers, die er zich noodwendig door heen moesten wringen. Haar niet gezien te hebben met de tafels en stoelen, geometrisch geschikt, bezet met het zwart en wit der heeren, met het fijnkleurig décolleté der dames en de toiletten waarin zij zich hullen, het schitterend garnituur van glaswerk en de tallooze accessoires, die tafels zoo feérik kunnen maken, dat alles gecompliceerd door de omringende pracht van architectuur, licht en decoratief, waardoor het pas zou worden de Eetzaal, zie, dat ontnemt me de mogelijkheid iets over een totaal-indruk neerteschrijven.

Aanvankelijk sloot ik me aan bij het motto: een schip moet schip blijven. Dat klinkt simple comme bonjour. Wij houden van een uitgangspunt dat ons voor het leven vastlegt. Doch hoe zijn de afmetingen hier anders? Moesten deze zalen, zij het in staal of ander materiaal het constructief scheepsaspect behouden terwille van een vooropgezet beginsel? Bij zalen die door drie „woonlagen“ tegelijk heenboren en in het midden van het schip gelegen, los van den praktischen eisch der patrijspoorten (die verlichting moétende geven, tevens weermiddelen zijn tegen de geweldige zee), aangewezen op kunstverlichting, die, hier op de „Normandie“ als groote daglichtspelen werken; kunnen deze zalen dan scheepszalen blijven? Wat is trouwens het beginsel van luxe? Geen beginsel. Weelde is beheerschen, liefhebben, betooveren, omringen. Er bestaat in onzen tijd een bijna schijnheilig-aandoende afkeer voor weelde en toch, hoe bevangt ze ons als wij daar plotseling midden in zitten, hoe weldadig, hoe schoon is gelouterde pracht, minutieus georganiseerd. Hoe tóp-menschelijk bovendien. Dan stijgt men tot de beginselloosheid der weelde en onderziet het einde van alles, omdat in weelde ook schuilt het beginsel van destructie. Als straks in fel orkaan het schip slingerend en stampend 30 graden en meer over stag gaat, de bliksem inslaat, het roer weigert, de organisatie ophoudt en de menschen als bezetenen — slechts op lijfbehoud bedacht — dooreenrennen, dan aanschouwt het menschenpaar dat daar in de salon staat als personificatie van weelde, het neerstorten der marmervlakken, het tuimelen der onyxwanden en albasten lampadaires en het neerkletteren rondom der glazen verlichtingsobjecten in trotsche houding en met onbewogen gezicht deze gansche verwoesting als ware het hun natuurlijk recht daarop. Het was zóó schoon! Sadisme? Misschien, maar ook het begrijpen van en het één zijn met Weelde. (Van dat menschenpaar, n.l. dat ik zie staan op het eigen dek van hun „flat“ met verrekijkers turende naar het wijkende oud-Frankrijk, op hun weg naar de „Nieuwe Wereld“).

In de „Illustration“ van 1 Juni, voor een groot deel gewijd aan de „Normandie“ kan de lezer zeer vele bijzonderheden vinden, over verschillende hoofden verspreid. Onder het algemeene hoofd: Une exploitation flottante de tous les arts décoratifs français, zijn — kenschetsend van titel — de onderdeelen, bijv.: „Un Royaume de Verre“, „Un tour de force en marbrerie“, „La ferronnerie et ses fleurs“, „L'orfèvrerie crée pour le bord“, enz. Van de marmeren platen lezen we, dat deze tot een minimale-dikte van één cm zijn teruggebracht, en eerst gepolijst en bevestigd, nà volkomen homogeen op geperforeerde, metalen platen te zijn geplakt. Het verschil in gewicht tusschen deze en de normale behandeling leverde reeds een gewichtsbesparing van 50.000 kg.

Ik kwam aan boord met stoere beginselen, respectabel waren ze: geen marmer, geen glazen platen, weg met alles dat breekbaar zou blijken bij de minste zetting, alles elastisch materiaal . . . enz. En nu? Och arme bekeerde, O, Normandie!

Prompt zes uur vertrokken we van het paleis via de hangar naar ons jacht. Weer zaten we in Cachet's rooksalon. Ik kreeg 'n idee. Mannen van de Witt, sprak ik, help me uit den brand, geef

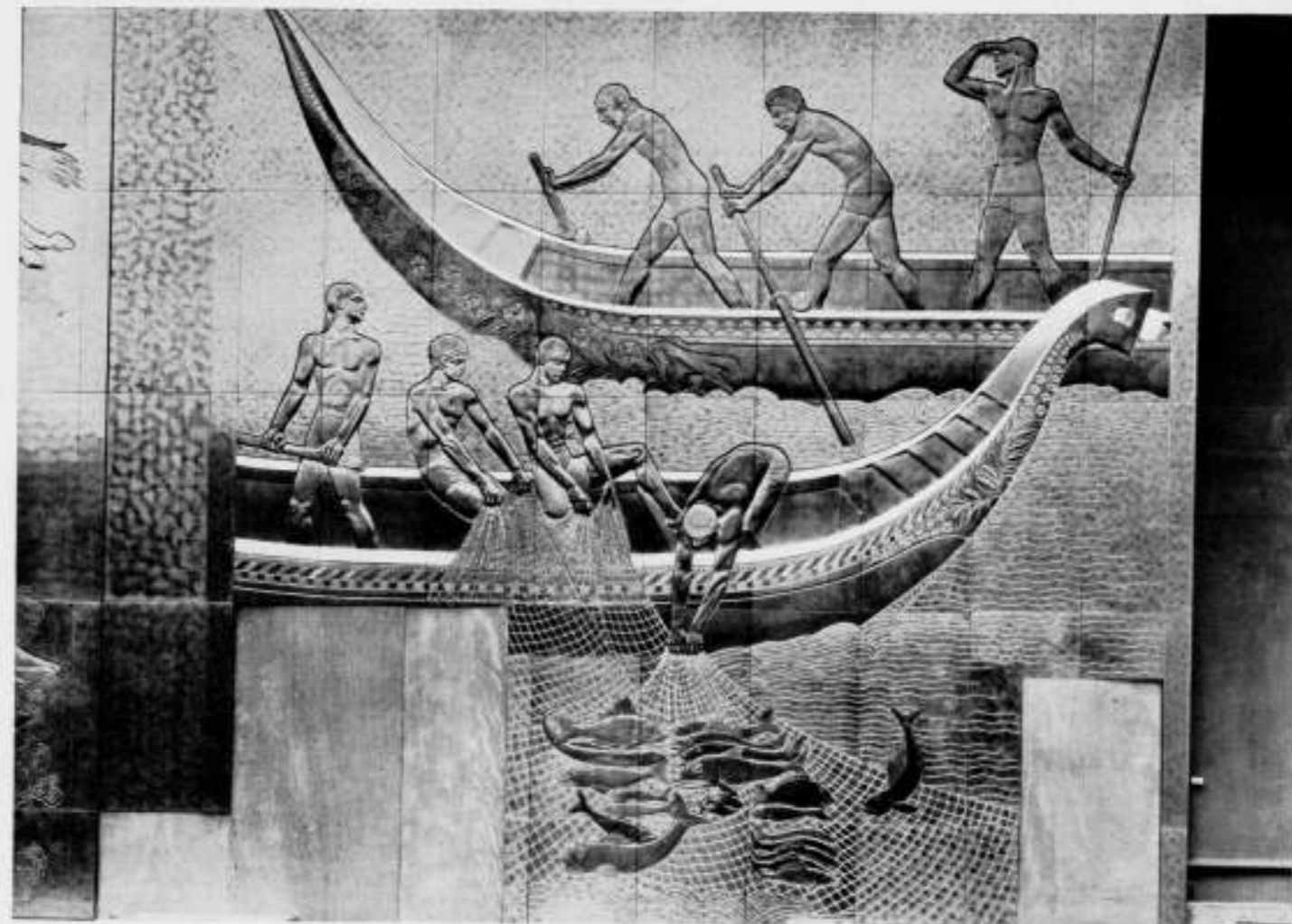
HOEK VAN DE ROOKSALON. VERLICHTINGSORNAMENTEN VAN LABOURET

(PHOTO DESBOUTIN)

JARDIN D'HIVER

(PHOTO DESBOUTIN)

ROOKSALON. PANEEL IN JAPANSCH GOUD-LAK

DE VISCHVANGST (6 X 6 M.)

ROOKSALON. PANEEL IN JAPANSCH GOUD-LAK,

DE JACHT

ZWEMBASSIN FRIES VAN GRÉS EMAILLÉ DE SÈVRES

elk uwer straks, vannacht of morgen in een tiental regels uwe impressie over de „Normandie“, voor ons aller lijfblad. Het denkbeeld sloeg in, straks de resultaten. Eerst nog het laatste diner, dat reeds spoedig ingezet werd met het voorstel om H. M. de Koningin een telegram van hulde te zenden, waarop een statig Wilhelmus volgde. Niet lang daarna eene tafelrede waaruit de twijfel sprak of de „Normandie“ een begin of een einde betekende, beantwoord door een „Io Vivat“ dat geen begin noch einde kent, doch van alle tijden zal blijven. Aan ons hoekje vond men het noodig óók onze gastheeren toe te spreken. De oudste werd hiervoor aangewezen, die onverschrokken te voorschijn trad en nauw-verstaanbaar er aan herinnerde hoe voorheen bij ons — architecten — eene minachting bestond voor Ingenieurs-kunst, hoe dat zich langzamerhand wijzigde tot de waardeering van thans, zóó zelfs, dat we den laatsten bundel van „moderne bouwkunst in Nederland“ waarin de werken der Ingenieurs prijken, den mooiste vinden der gansche uitgave; zijne rede beëindigend met eenige vriendelijke woorden aan Blocq van Kuffeler, den man der grootsche Zuiderzeewerken. Toen we op dek kwamen, bleek de boot reeds ver op weg naar de lage landen.

's Avonds zaten we weer bijeen, in de Rooksalon. Men vergunne mij thans de publicatie der regelen, die, al naar de mate van het uur van hun ontstaan, daarvan de sporen dragen. Ik veroorloof me eenige kuisching toe te passen, uitgezonderd bij No. 3, ter redding — voor zooverre mogelijk — mijner tochtgenooten.

No. 1 kwam heel spoedig met een tweetal aandragen, tusschen twee glazen geschreven, dus spontaan, diep aangevoeld:

- a. Normandie.
Asbakkie.
Uiterlijk de winst der hoogste techniek,
Innerlijk het tragische der erotiek,
Maar het is — hier volgt een vloek — magnifiek.
De val van het Romeinsch imperium.
Is niets bij dit helsch criterium,
Maar we leven op een schip, en moeten toch mee,
Geboren, zonnegloren — zucht ziedende zee (ietwat verkort).
- b. Van een melkmeid met koperen kan te Krommenie,
Tot een dame met niet heel veel an op de Normandie,
Dat is een stuk van ons bestaan geweest
't Verkeerde (etc., en eindigt met) beest,
Maar dank zij de kwast, limonaad en veel meer
Keerden we, —. —. — tot 't normale weer (middenmoot onleesbaar).

No. 2 volstond met een glimlach.
No. 3. verschijnt hier achter. Het kwam per post als ernstig resultaat van de Zondagsrust, na de émoties.
No. 4. kwam reeds 's avonds.
Na een aanhef over perverse tijden (de ondankbare!)
Sodom, Gomorrha etcetera, het prijzend slot:

Grootsch en gedurfd in z'n opzet van kunst
Fransch in haar wezen en volkomen geslaagd
Hulde aan die décoratieve kunstenaars.
Voorbeeld voor ons. Voor Holland tóch iets anders.

(De auteur verontschuldige mij, indien ik hierbij tóch even aan Brunninkmeyer dacht).
No. 5. Van onzen Benjamin ontving ik den volgenden ochtend de volgende + 1 — 1 ontboezeming.
No. de bewering dat een Franschman toch altijd een Franschman blijft (zoo'n hardnekkigheid!) schrijft hij:

Wat hij ons met het exterieur van zijn schip wil zeggen en toonen, dat is de Held, vechtend tegen de Zee, een indruk die te niet wordt gedaan door het intérieur, dat zoozeer een sprookje is van kunst, rijkdom en weelde.
Is deze tegenstelling niet prachtig? Denk eens aan den dapperen boeg der Normandie.
T' t slot — en ook voor No. 6, uw dienaar, le mot de la fin — het stuk van No. 3, onzen groepsgenoot Luthmann:

Waarde Kromhout,

Na de indruk van de „Normandie“ eenigszins bezonken is, staar ik je hierbij het bezinksel.

Aldus:
Onwillekeurig zoeken we in het interieur iets dat verwantschap heeft met het wezen van het zeeschip, hetwelk geheel is ingesteld op het overwinnen van weerstanden, op den strijd met de elementen. We zouden in dat interieur iets willen terugvinden van het sportieve dat zoo kenmerkend is voor den romp met z'n dekopbouwen.

Afgescheiden daarvan bemint de jonge architectengeneratie de frisheid en het onbevangene, zelfs het primitieve, dat een kenmerk is van al het groeiende. We gelooven immers zoo gaarne dat we aan het begin staan van iets en niet aan het einde. We zijn nu eenmaal geen generatie van genieters, meer van gewetensvolle zoekers.

We vinden in de „Normandie“ niets van dat sportieve en niets van jeugd.

Een opeenvolging van indrukwekkende ruimten, een verbijsterende luxe, het Rome der Keizers.

We zijn dan spoedig geneigd om van een tweespalt in dat schip te spreken. We vinden het geen schip meer. Toch geloof ik dat zoo'n oordeel niet heelemaal rechtvaardig is. Er bestaat nu eenmaal een verwend publiek in de wereld dat deze dingen eischt, een publiek dat een reis over den oceaan niet ziet als een sportieve daad, maar ook dáár het weeldeleven, zooals het gewoon is, wenscht voort te zetten.

Ik voel me allerminst geroepen daarover te moraliseeren. Daarbij moeten we, afgescheiden van meer of mindere weelde, toch wel degelijk ook bedenken dat er inderdaad een wezensonderscheid bestaat tusschen dien romp met alle technische installaties en het verblijf voor de passagiers, al is er mogelijk een synthese op hooger plan denkbaar.

Wat er van zij, in het scheppen van een luxe verblijf voor een verwend wereldpubliek zijn de makers van de „Normandie“ voortreffelijk geslaagd. Dat een land, erfelijk zoo zwaar belast als Frankrijk, hier radicaal met de gewoonte brak om weelde onafscheidenlijk te verbinden met den een of anderen Lodewijk, is toch wel van cultuurhistorische beteekenis.

Dat er bovendien bij dat streven ook werkelijk sublieme dingen zijn te voorschijn gekomen, maakt de „Normandie“ m.i. tot een van de mijlpalen in de geschiedenis van het interieur in het algemeen en van het scheepsinterieur in het bijzonder.

Bravo, Luthmann, mijn dank voor dit stukje, waarvan zelfs No. 1 zal opkijken.

En nu: Adieu Normandie.

„Wat kostte dat schip“ vroeg me het bekende mannetje?

Tachtig miljoen Hollandsche guldens, meneer.

„Wat zonde als zoo'n schip verging“!

Neen, dat schip zal niet vergaan nooit, never, jamais!

Voorburg, 24 Juni 1935.

W. KROMHOUT Cz.

Ir. A. C. DUMONT. †

Op 69-jarigen leeftijd is overleden de Heer Ir. A. C. Dumont, oud-Directeur van Gemeentewerken te Haarlem, oud-lid van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

TENTOONSTELLING TE BRUSSEL.

De Tentoonstellingsraad heeft voor Brussel een collectie van ruim 100 foto's gereed gemaakt. Omtrent de plaatsing daarvan hebben enkele leden van den Tentoonstellingsraad van de gelegenheid dat ze te Brussel waren gebruik gemaakt, om zich ter plaatse te oriënteren en bemerkt dat deze collectie in een open galerij zou worden opgesteld, waar ze blootgesteld zijn aan de wisselende weersomstandigheden. De Tentoonstellingsraad acht zich niet verantwoord de collectie, die met groote kosten van

den Tentoonstellingsraad is samengesteld, aan vernietiging prijs te geven. Er worden nog onderhandelingen gevoerd om tot een oplossing te komen om de collectie een waardig en passend onderkomen te verschaffen. Mochten deze niet tot een gunstig resultaat leiden dan zal de Tentoonstellingsraad moeten overwegen zijn collectie niet naar Brussel te zenden.

PRIJSVRAAG SCHOUWBURG TE ARNHEM.

De Jury bericht, dat wegens de uitgebreidheid van de vragen, de met de antwoorden niet in dit weekblad worden gepubli-

ceerd, maar vanaf 27 Juni verkrijgbaar zijn aan het Stadhuis te Arnhem.

Namens de Jury,
Ir. J. DE BIE LEUVELING TJEENK.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

THE ARCHITECTS' JOURNAL VAN 11 APRIL 1935.

Vangt aan met een afbeelding van de 390 m lange stalen brug te Poppelau in Boven-Silezië, geslagen over de rivier de Oder ten behoeve van een van de nieuwe Duitse hoofdverkeerswegen. Vervolgens de Mersay ventilating Building met 70 m hoogen toren gezien vanaf de Liverpool overhead Railway, architect Herbert J. Rowse; dit is een van de zes ventilatiegebouwen voor de nieuwe Mersay tunnel. De Pithead Baths te Snowdown in Kent, architecten C. G. Kemp en J. K. Foreshaw, gebouwd in opdracht van the Miners welfare Committee. Verder een huis te Hampstead, architecten Percy Tubbs, Son and Duncan, een School te March, Isle of Ely, architect R. D. Robson en voortzetting van het technisch artikel Heating air conditioning van Oscar Faber en J. R. Kell.

THE ARCHITECTS' JOURNAL VAN 18 APRIL 1935.

Op de voorpagina is het portret afgebeeld van the distinguished Dutch Architect Willem Marius Dudok—Royal Gold Medallist 1935. The Architects' Journal publiceert in dit nummer onder het hoofd „Analysis of a building" het eerste van een serie beschouwingen met als onderwerp een plan voor een Sanatorium van den architect William Tatton Brown en stelt daarbij voorop, dat opbouwende kritiek van eenig gebouw alleen mogelijk is, wanneer degene die de beschouwing geeft in het volle bezit is van de voorwaarden van het originele programma en de factoren kent, welke de ontwerper hebben beïnvloed in zijn zoeken naar de uiteindelijke oplossing. Met de bedoeling, dat architecten eenig idee kunnen krijgen van de normen gesteld in andere dan hun eigen bureaux, publiceert het blad deze serie van analyses, welke van algemeen belang zijn. De auteurs van deze analyses zullen uitleggen niet alleen, wat zij hebben bedoeld, maar waarom zij het zoo en niet anders hebben gedaan, illustreerende hun argumenten met teekeningen van de vordering in de verbeteringen van hun plannen. Verder bevat dit nummer publicaties van twee flats in Kopenhagen, architecten Kay Fisker en C. F. Moller. De eerste voor arbeiders bevattende 84 een-kamer-, 2 twee- en 11 vier-kamerwoningen. Het andere blok bevat 9 vijf- en 9 vier-kamer flats en 7 winkels. De mooie ligging van dit laatste blok met een der lange zijden aan het Meer, zal voor de bewoners aan die zijde wel een groote aantrekkelijkheid bezitten. Tot slot vier huizen te Plumstead, architecten Lubetkin and Pilchowski en voortzetting van het artikel over centrale verwarming etc.

THE ARCHITECTS' JOURNAL VAN 25 APRIL 1935.

The Bath to-day and yesterday; een korte beschrijving met voorbeelden van hoe wel en hoe niet van de international Bath exhibition in het kunst- en nijverheid museum te Zürich. Church of St. Mary Becontree, arch.: Welch, Cachemaille-day and Lander. Een combinatie welke meerdere kerken heeft gebouwd. Deze is in modern neo-gothischen trant. De meubelen zijn in modernen renaissancestijl ontworpen; welk een verwarrende inzichten in dit land van tradities. Een huis te Sandbanks, Dorset, arch. R. Thorne. Verder een een-verdieping garage in Berlijn, arch. Fred. Forbat. Voortzetting technisch artikel over centrale verwarming.

BYGGMASTARAN No. 11, 3 April 1935.

In dit nummer stelt arch. Mogens Mogensen de vraag of titel- of beroepsbescherming voor den architect in Zweden noodig is. Hij betreft deze vraag in hoofdzaak op de toestanden ten plattelande, die volgens dit artikel voor den architect zeer ongunstig zijn wegens een ongebreidelde concurrentie van onbevoegden, die zich bovendien ophouden met praktijken, die een goed architect beneden zich acht, terwijl het groote publiek zich laat verblinden door de z.g. zeer lage honoraria, welke deze heeren bedingen. Tout comme chez nous . . . . . De beide vrouwelijke architecten Ingeborg Waern—Bugge en Kerstin Göransson—Ljungmann geven een beschrijving met afbeeldingen van een door haar, hoogst eenvoudig maar smaakvol ingericht tehuis voor ongehuwde moeders te Stockholm. Verschillende architecten geven voorts verhandelingen over het krot-opruimingsvraagstuk te Stockholm.

TENTOONSTELLING STEDEROUW IN HET STEDELIJK MUSEUM.

Deze tentoonstelling is verlengd en duurt thans tot 30 Juni a.s.

•beter wonen voor minder kosten.

... zon, licht, lucht . . . . .
gezondheid voor uw kinderen!

een der beste wezelen die Hollanders te buiten is, wonen, in een eigen huis, op een eigen stukje grond, zoo'n moedig huisje bij de zon, met 'n mooi tuintje, waarin boy sam' herteluis buiten kan spelen zonder vrees voor het verkeer.

een huis om rustig te wonen, zonder last van buien, in een historische omgeving, met toch weer de gemakken van een groote stad!

het, eigenlijk moest je zoo'n huis laten bouwen, groote moeite is het graag zou hebben, een woning echt op maat, je die, maar . . . . . zoo kunt u wonen! zulke woningen met een flakken ras komen hauch niet duur met behoeven middelen heeft u reeds een betere woning, een moderne villa met dakterrassen, of een landelijke woning met een mooi reien dak, iets apart, juist een woning voor u!

want ook rustig in een eigen ruime woning, het is goedkoop wonen, juist zoals u wilt! vraag een inlichting, wij zorgen voor een mooi stukje grond, dicht bij de stad, al bij duzen, bosch of het buiten wonen is 'n rijk gevoel!

ganne van dienst!

naar een betere woning, 'n eigen gezellig huis!

architect leeuwenburgh
rotterdam

aan
gouden ketenacht met baby ook goed!

n.b.
als jongelui op bus 25e levensjaar trouwen en een woning huren voor 140,- per maand, hebben zij op hun 65e levensjaar precies 156112,76 aan huis (met 5% reste huurbedrag) betaald . . . . . dan is nog geen steen in eigendom! een eigen huis brengt zonder risico dit vermogen in uw bereik!

architect a.
leeuwenburgh
rotterdam • oost • slonstraat 9a

Kent U, waarde lezer, collega architect leeuwenburgh. Zoo niet leest U dan even wat op bovenstaande afbeelding staat. De afbeelding is namelijk die van een circulaire, die architect leeuwenburgh rondgezonden heeft. P.S. Het origineel is uitgevoerd in zwart en rood.

MALLE GEVALLEN No. 9.

Van monumentale banken gesproken . . . . .

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 22 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 6 JULI 1935 No. 27 DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. Inning Contributie voor het tweede halfjaar 1935.

Gedurende de maand Juli zal voor leden van den B.N.A. de gelegenheid openstaan de contributie voor het tweede halfjaar 1935 (zie statuten art. 6 par. 13 en H. R. art. 3 par. 11) te voldoen, bij voorkeur door storting van het betreffende bedrag ad f 20.— op de postrekening van den B.N.A., no. 71518.

Na 31 Juli a.s. zal over het bedrag bij de leden, die de contributie niet hebben voldaan, per postkwitantie worden beschikt, verhoogd met f 0.25 voor inningskosten.

Het Bestuur vertrouwt dat vele leden gebruik zullen maken van de gelegenheid om het verschuldigde bedrag te gireeren, en daarmede zullen medewerken aan het verlichten van de administratie.

Namens het Bestuur van den B.N.A.:
De Penningmeester.

Ledenvergadering van den B.N.A. te Haarlem op Vrijdag 19 Juli a.s.

AGENDA:

1. Opening van de vergadering.
2. Notulen vorige vergadering. (In concept opgenomen in de Officieele Mededeelingen van 25 Mei 1935, No. 21.)
3. Mededeelingen.
4. Ingekomen stukken.
5. Benoemingen.
6. Wijziging Regelen en Tabel voor bouwwerken voor Woningbouwverenigingen en in het algemeen voor woningen voor de volkshuisvesting van 1 Mei 1931.
7. Voorzieningsfonds voor kunstenaars. (Zie toelichting hieronder.)
8. Bespreking van de overeenkomst inzake het honorarium voor werk voor bouwondernemers, aangegaan door de B.N.A. leden van de „Haagsche Architecten Club" met de vereeniging „Onderneming en Vrijheid".
9. Rondvraag.

De toelichtingen op de andere agendapunten worden in het volgende nummer opgenomen.

Excursie van den B.N.A. op Zaterdag 20 Juli naar de Zuiderzeewerken en de Wieringermeer.

Over deze excursie zullen nog nadere mededeelingen worden verstrekt. Zij, die inmiddels voorloopig van plan zijn deze excursie mede te maken, gelieven zich op te geven aan het Bureau van den B.N.A., ten einde het mogelijk te maken een overzicht te vormen van de deelname. Evenals bij vorige Zomerexcursies zijn de dames der leden in het bijzonder welkom.

Toelichting bij agendapunt 7.

Voorzieningsfonds voor kunstenaars.

Toen in het najaar van 1933 door den Minister van Sociale Zaken op de begroting voor 1934 een post f 70.000,— was uitgetrokken voor steunuitkeering aan kunstenaars, die tengevolge van de crisis in moeilijke omstandigheden verkeerden en deze post door de beide Kamers der Staten Generaal was goedgekeurd, heeft het Bestuur van den B.N.A. — zooals bekend — onder het oog gezien wat in deze voor de leden van den Bond moest worden gedaan. De uitvoerige besprekingen, die op initiatief en onder leiding van den Voorzitter van de V.A.N.K., Mr. van Royen, waren gehouden tusschen vertegenwoordigers van de voornaamste kunstenaarsverenigingen, waarbij de B.N.A. door zijn Voorzitter vertegenwoordigd was, hadden een inzicht gegeven in de wijze, waarop de Minister zich de steunverlening had gedacht. Mr. van Royen was daarbij zoo welwillend geweest de zaak uitvoerig en helder uiteen te zetten op de ledenvergadering van 15 December 1933. Spoedig daarop, in het voorjaar van 1934, ontving het Bestuur van den Minister nader uitgewerkte voorstellen.

Na ampele overweging besloot het Bestuur deze belangrijke aangelegenheid aan het oordeel der ledenvergadering te onderwerpen, hetgeen geschiedde in de vergadering te Amsterdam op 7 April 1934, en dit had tot gevolg dat de vergadering in principe besloot, dat door den Bond een Steunverzekeringsfonds zou worden gesticht, terwijl een reglement daarvoor werd vastgesteld. Een en ander diende uiteraard als een voorloopige regeling te worden beschouwd, omdat nadien eerst definitief zou blijken op welke wijze de Regeering de steunverlening aan kunstenaars zou regelen. Het Bestuur achtte het van groote waarde om de aangelegenheid zoo veel mogelijk voor te bereiden en wat het financieele gedeelte betreft reeds de noodige maatregelen te treffen, opdat, wanneer de regeling tot stand mocht komen, de steunverlening zoo spoedig mogelijk in werking zou kunnen treden.

In de ledenvergadering van 5 Mei 1934 werden in de Statuten en het Huishoudelijk Reglement de wijzigingen aangebracht, die daartoe noodig waren, in aanmerking genomen de inzichten van de Regeering en de onderhandelingen tusschen Haar en de kunstenaarsverenigingen op dat oogenblik. De contributie werd met ingang van 1 Juli 1934 gebracht op f 40.— per jaar, waarvan f 10.— wordt afgezonderd voor het in het leven te roepen Voorzieningsfonds.

Na dien heeft het vele maanden geduurd, alvorens vastomlijnd bekend werd hoe de Minister zich de regeling had gedacht. Medewerking van de gemeentebesturen achtte Zijne Excellentie noodzakelijk en de onderhandelingen met de meer dan 1000 gemeentebesturen in ons land eischten uiteraard zeer veel tijd.

Op 2 Mei van dit jaar ontving het Bestuur de voorstellen van den Minister, welke, nadat de kunstenaarsverenigingen in de gelegenheid waren gesteld daarover schriftelijk hunne meening kenbaar te maken, werden behandeld in een bijeenkomst op het Departement van Sociale Zaken op 28 Mei. Op deze bijeenkomst waren vertegenwoordigd de vereniging van beeldende kunstenaars „De Onafhankelijken“; de maatschappij „Arti et Amicitia“; de vereniging „St. Lucas“; het schilderkundig genootschap „Pulchri Studio“; de vereniging „Haagsche Kunstkring“; de Ned. Vereniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst; de vereniging tot bevordering der Grafische Kunst; de vereniging „De Nederlandsche Kring van Beeldhouwers“; de vereniging van Nederlandsche beeldende kunstenaars „De Brug“; de vereniging „Limburgsche Kunstkring“; de vereniging „Rotterdamsche Kunstenaarssociëteit“; de vereniging „R 33“; kring van beeldende kunstenaars het Genootschap „Kunstliefde“; de Algemeene Katholieke Kunstenaarsvereniging; de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst; de Vereniging van Nijmeegsche Architecten; de Ned. Vereniging voor tuin- en landschapskunst; Bond van Nederlandsche Tuinarchitecten; de vereniging van beeldende kunstenaars „Laren-Blaricum“; het teekencollege „Kunst zij ons doel“ en de Koninklijke Nederlandsche Toonkunstenaarsvereniging.

Minister Slotemaker de Bruine heeft in deze bijeenkomst een toespraak gehouden, waarin hij in herinnering bracht, dat de Regeering reeds eenigen tijd geleden termen heeft gevonden, om op de Rijksbegroting een bedrag uit te trekken, om een subsidieregeling voor behoeftige kunstenaars mogelijk te maken. Zij achtte het noodig overleg met de daarbij betrokken gemeentebesturen te openen, teneinde na te gaan, of deze bereid zouden zijn aan de door het Rijk te maken regeling hun medewerking te verleenen. Dit overleg met de gemeentebesturen heeft wat langer geduurd dan men hoopte.

Bij het gehouden onderzoek is gebleken, dat van de 1062 gemeenten er 700 niet in aanmerking kwamen voor medewerking aan de regeling, omdat daar geen kunstenaars wonen. Van de 362 overblijvende gemeenten hebben 90 zich tot medewerking bereid verklaard, terwijl 272 gemeenten, waaronder heel belangrijke, niet wenschten mede te werken. Dit is natuurlijk buitengewoon jammer, maar wanneer blijkt, dat de regeling in de praktijk aan een behoefte voldoet en goed werkt, dan vertrouwt de Minister, dat de medewerking van de gemeenten nog wat algemeener zal worden. In de 90 gemeenten, die zich tot medewerking bereid hebben verklaard, wonen intusschen de meeste kunstenaars, zoodat die gemeenten, welke nog niet medewerken, slechts een gering aantal kunstenaars omvatten.

Het is niet mogelijk gebleken om het aanvankelijk denkbeeld, om aan elke vereniging van kunstenaars een werklozenkas te verbinden, tot uitvoering te brengen, in hoofdzaak, omdat er tal van verenigingen zijn, die een gering aantal leden hebben en combinatie van verschillende verenigingen om allerlei redenen tot onoverkomenlijke bezwaren zou leiden. Daarom is ten slotte overwogen, een stichting in het leven te roepen, uit welcher fondsen steun zal kunnen worden verleend aan alle kunstenaars, die deel uitmaken van de bij de stichting aangesloten en door de Regeering voor dit doel erkende verenigingen.

Ik behoef wel niet te zeggen, aldus de Minister, dat wij hier te maken hebben met een geheel nieuwe, maar ook zeer moeilijke materie, zoodat de regeling, welke thans in het leven zal worden geroepen, als een proefneming zal moeten worden beschouwd en eerst in de praktijk zal kunnen blijken, in hoeverre zij voldoende levensvatbaarheid bezit. Ik vertrouw, dat de kunstenaarsverenigingen zich zooveel mogelijk solidair zullen betoonen en dat de onderscheiden groepen zich zullen beschouwen als deelen van één geheel. Voor deze regeling beschouw ik hen als één gilde, waarin alle leden werken voor alle anderen. Met de strekking van de plannen der Regeering heeft men zich blijkbaar in beginsel kunnen vereenigen.

Daarna werden de voorstellen van de Regeering uitvoerig besproken met de wenschen en voorstellen die door de verschillende verenigingen vooraf schriftelijk waren ingediend. De Minister heeft toen een en ander nader overwogen en thans te kennen gegeven dat hij zich de regeling als volgt denkt:

Grondslagen voor een regeling voor steun aan behoeftige kunstenaars.

1. In deze regeling wordt verstaan onder:

- a. stichting: de stichting: Voorzieningsfonds voor kunstenaars;
- b. toegelaten vereniging: een door den Minister van Sociale Zaken na overleg met den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, met betrekking tot het sub a bedoelde fonds op haar verzoek toegelaten vereniging van kunstenaars;
- c. leden: de werkende of door het bestuur der stichting daarmee gelijkgestelde leden van toegelaten verenigingen, voorzover zij den leeftijd van 70 jaren nog niet bereikt hebben en behooren tot één der groepen schilders, beeldhouwers, sier- en nijverheidskunstenaars, grafische kunstenaars, architecten en musici.
- d. medewerkende gemeenten: de gemeenten, die zich bereid verklaard hebben aan deze regeling mede te werken door in de kosten daarvan bij te dragen.

2. Elke toegelaten vereniging is verplicht binnen vier weken na het inwerking treden dezer regeling aan het bestuur der stichting, volgens door haar te geven aanwijzingen, een opgave te verstrekken van de leden.

Zij is voorts verplicht vóór den tienden van elke maand opgave te verstrekken van alle wijzigingen, die in de voorafgaande maand in de ledenlijst zijn gekomen.

Van de in de vorige alinea bedoelde opgave zendt het bestuur der stichting afschrift of uittreksel aan het betrokken gemeentebestuur.

3. Elke toegelaten vereniging betaalt op den eersten van elke maand aan de stichting voor elk lid het volgende bedrag:

f	voor schilders;
„	voor beeldhouwers;
„	voor sier- en nijverheidskunstenaars;
„	voor grafische kunstenaars;
„	voor architecten;

Voor hem, die lid is van meer dan één toegelaten vereniging wordt de bijdrage over die verenigingen van welke hij lid is, verdeeld.

Het bestuur der stichting bepaalt voor ieder lid eener toegelaten vereniging onder welke der sub 1 tot en met 5 genoemde categorieën het zal behooren, dan wel met welke categorie het zal worden gelijkgesteld.

Bij elke betaling aan de stichting zendt het bestuur der toegelaten vereniging aan de stichting een specificatie van het betaalde bedrag, vermeldende de namen der leden, voor welke de betaling strekt en hun woonplaatsen.

Afschrift of uittreksel van deze specificatie wordt door het bestuur der stichting aan het betrokken gemeentebestuur gezonden.

4. Elke medewerkende gemeente betaalt per jaar aan de stichting een bedrag, voor het eerste jaar overeenkomende met hetgeen door de toegelaten verenigingen voor de in die gemeente wonende leden per jaar aan de stichting betaald wordt, voor het tweede en volgende jaren een nader te bepalen deel daarvan. Deze betaling heeft tweemaal per jaar plaats, binnen vier weken na ontvangst van een opgave van het te betalen bedrag van het bestuur der stichting.

5. Het Rijk betaalt aan de stichting per jaar een gelijk bedrag als alle toegelaten verenigingen tezamen per jaar betalen. Deze betaling vindt tweemaal per jaar plaats, binnen vier weken na ontvangst van een opgave van het te betalen bedrag van het bestuur der stichting.

6. Indien een medewerkende gemeente aan leden honorarium heeft betaald voor door haar verleende opdrachten, kan de door haar ingevolge punt 4 te betalen bijdrage verminderd worden met een evenredig deel van een zoodanig bedrag, als naar het oordeel van het bestuur der stichting deze door de uitbetaling van het honorarium gebaat is met betrekking tot de te verstrekken uitkeeringen. Is het bestuur der betrokken gemeente het met de beslissing van het bestuur der stichting niet eens, dan kan de beslissing van den Minister van Sociale Zaken worden ingeroepen.

7. Het bepaalde in punt 6 geldt eveneens voor het Rijk, als dit opdrachten door leden doet uitvoeren.

8. Een uitkeering uit de fondsen der stichting kan worden verleend aan leden, die:

- a. kunnen aantoonen, dat voor hen op het oogenblik der aanvraag tenminste 12 maandbijdragen vanwege hun vereniging of verenigingen aan de stichting betaald zijn;
- b. geheel of voor het grootste deel hun bestaan plegen te vinden in de beoefening van kunst;
- c. in behoeftige omstandigheden verkeerden en geen voldoende inkomsten hebben als noodig worden geacht voor hun noodzakelijk levensonderhoud.

9. Voor het verkrijgen van uitkeering moet het betrokken lid zich met een schriftelijk verzoek tot het bestuur der stichting wenden en wel op door de stichting te verstrekken formulieren, gegevens bevattende, waaruit kan blijken dat het lid in behoeftige omstandigheden verkeert. Het verzoek wordt bij het bestuur der Stichting ingediend door tusschenkomst van het bestuur der toegelaten vereniging, waarbij het lid is aangesloten. Dit laatste bestuur zendt de aanvraag met zijn advies door aan het bestuur der Stichting, dat op de aanvraag beslist.

10. Uitkeering wordt door het bestuur der stichting verleend door tusschenkomst van het bestuur der toegelaten vereniging, waarvan het lid deel uitmaakt. Uitkeering wordt verleend naar de mate van behoefte, tot een maximumbedrag van f 312,— en f 195,— per jaar resp. voor gehuwden of kostwinners en ongehuwden. Het bedrag van de uitkeering mag echter niet hooger zijn dan f 24,— per week voor gehuwden of kostwinners en f 15,— per week voor ongehuwden. Voor leden wonende in niet-mede-werkende gemeenten, kan de uitkeering nimmer hooger zijn dan f 12,— per week, wanneer het gehuwden of kostwinners en dan f 7,50 per week, wanneer het ongehuwden betreft.

Het bestuur der stichting is bevoegd de bijdrage per lid te verhoogen, dan wel het bedrag of den duur der uitkeering te verminderen, indien het bestuur dit uit hoofde eener economisch verantwoorde beheervoering van het fonds noodzakelijk acht. Deze wijzigingen worden niet aangebracht dan na overleg met de betrokken verenigingen. Is een vereniging het met het besluit van het bestuur niet eens, dan kan zij de beslissing van den Minister van Sociale Zaken inroepen. Zoo noodig is het bestuur bevoegd het verstrekken van uitkeering te staken, in afwachting van het vorenbedoelde overleg.

11. Voorzover in eenig kalenderjaar uitkeering aan een lid plaats heeft tot een zoodanig bedrag, dat zich voor hem een redelijke mogelijkheid voordoet van een contra-prestatie aan het Rijk of aan eenige medewerkende gemeente in den vorm van hetzij de volvoering van een voor hem geschikte opdracht, hetzij de levering van een door hem vervaardigd en nog in zijn bezit zijnd kunstwerk, mag de medewerking daartoe van hem gevraagd worden, echter slechts tot een zoodanige waarde in geld als overeenstemt met het gedeelte van de hem in totaal gedane uitkeering, dat geacht kan worden door het Rijk en de gemeenten gezamenlijk in dat jaar te zijn bijgedragen. De contra-prestaties worden zooveel mogelijk gelijkelijk verdeeld over het Rijk eenerzijds en de medewerkende gemeenten anderzijds.

Een lid, dat weigert gevolg te geven aan een uitnodiging, als hier bedoeld, verliest zijn aanspraken op verdere uitkeeringen.

12. Het bestuur der stichting verstrekt geen uitkeering aan leden, die

- a. door eigen toedoen inkomsten uit hun vakbeoefening derven;
- b. in het buitenland verblijf houden;
- c. door onwil om te werken of passende opdrachten uit te voeren in behoeftige omstandigheden komen te verkeerden of blijven verkeerden;
- d. nalatig blijven passend werk te aanvaarden;
- e. niet de inlichtingen verstrekken, welke voor een juiste beoordeeling van het verzoek om uitkeering noodig zijn, hetzij aan het bestuur der toegelaten vereniging of der stichting, hetzij aan door het Rijk en gemeenten met het toezicht belaste ambtenaren;
- f. niet op eerste aanvraag van de sub e. genoemde colleges of personen hun boeken of bescheiden toonen om de juistheid hunner opgaven te kunnen verifiëren;
- g. niet de door het bestuur der toegelaten vereniging of der stichting vastgestelde controle-maatregelen opvolgen;
- h. handelingen verrichten in strijd met het belang der stichting;
- i. ouder dan 69 jaren zijn.

Het bestuur eener toegelaten vereniging is bevoegd in het belang van een lid, op hetwelk het in de vorige alinea

bepaalde wordt toegepast, zich tot het bestuur der stichting te wenden, indien men meent, dat er reden is, dat het bestuur der stichting herziening van zijn besluit overweegt.

Het bestuur der stichting verstrekt voorts geen uitkeering aan leden van die toegelaten vereenigingen, die de in punt 3 bedoelde bijdrage niet binnen een week na den vervaldatum hebben betaald.

13. Een toegelaten vereeniging is verplicht, ten verzoeken van het bestuur der stichting, leden, die uitkeering hebben verkregen door het opzettelijk verstrekken van onjuiste opgaven of door het opzettelijk verzwijgen van datgene, wat voor beoordeeling van hun verzoek om uitkeering van belang had kunnen zijn, als lid te roeyeren.

14. Het bestuur der stichting geeft aan het betrokken gemeentebestuur kennis van de door hem verleende uitkeeringen (tijdvakken en bedragen).

15. Besturen van gemeenten die van oordeel zijn, dat de betrokkene op grond van de voorgaande bepalingen geen recht op uitkeering kon doen gelden, geven hiervan kennis aan het bestuur der stichting, dat c.q. de verstrekte uitkeering van den betrokkene kan terugvorderen.

16. Door het bestuur der stichting worden, in overleg met de besturen der toegelaten vereenigingen, regelen gesteld omtrent de controle van leden, die uitkeering gevraagd hebben, dan wel in het genot daarvan zijn.

Onafhankelijk van het voorgaande zijn de toegelaten vereenigingen en haar leden verplicht alle boeken en bescheiden voor de uitvoering van deze regeling noodzakelijk, op eerste aanvraag aan het bestuur der stichting of deszelfs gemachtigden, alsmede aan de ambtenaren van Rijk en gemeenten, met het toezicht op deze regeling belast, te verloopen.

17. Geen lid van een toegelaten vereeniging kan recht op uitkeering doen gelden. Voorts zal geen lid van een toegelaten vereeniging de stichting in rechte kunnen aanspreken ter bekoming van een uitkeering of een hoogere uitkeering.

18. Deze regeling treedt in werking op 1 October 1935.

Overgangsbepaling.

19. Gedurende de eerste 12 maanden na het in werking treden van deze regeling kan door het bestuur der stichting uitkeering worden verleend aan leden, die niet hebben voldaan aan den eisch, gesteld in punt 8, sub a, uit daarvoor in het bijzonder door het Rijk, de gemeenten en anderen beschikbaar gestelde gelden.

Stichtingsbrief.

De ondergeteekende, Minister van Sociale Zaken, ten deze vertegenwoordigende den Staat der Nederlanden, verklaart op heden, te hebben afgezonderd een bedrag van f 10.— (tien gulden) en dat te bestemmen tot een stichting die hij bij deze in het leven roept en die zal worden geregeerd door de navolgende

Statuten.

Artikel 1. De Stichting draagt den naam: „Voorzieningsfonds voor kunstenaars”.

Artikel 2. De Stichting heeft ten doel kunstenaars, die werkend lid zijn van een door den Minister van Sociale Zaken, na overleg met den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, op haar verzoek toegelaten vereeniging van kunstenaars en die in behoeftige omstandigheden verkeerden, geldelijken steun te verleenen, volgens de bepalingen van een door den Minister van Sociale Zaken goed te keuren reglement.

Artikel 3. De Stichting tracht dit doel te bereiken door:

1e. het bijeenbrengen van bijdragen van vereenigingen van kunstenaars als bedoeld in artikel 2 en de op die bijdragen door Rijk en gemeenten verleende subsidies;

2e. andere wettige middelen, die voor het doel bevorderlijk kunnen zijn.

Artikel 4. Het Bestuur der Stichting bestaat uit 9 leden, benoemd door den Minister van Sociale Zaken. Van deze 9 leden wordt één benoemd op voordracht van den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, één op voordracht van het bestuur van de Vereeniging van Ned. Gemeenten en één op voordracht van Burgemeester en Wethouders van Amsterdam. Voorts wordt één der leden geacht het Ministerie van Sociale Zaken te vertegenwoordigen, terwijl vier leden worden benoemd uit den kring van leden der toegelaten vereenigingen van kunstenaars, nadat die vereenigingen in de gelegenheid zijn gesteld, een aanbeveling in te dienen. De Minister van Sociale Zaken bepaalt wie van de leden als voorzitter zal optreden en wijst een negende lid als secretaris-penningmeester aan.

Op overeenkomstige wijze worden 8 plaatsvervangende leden benoemd, om op te treden bij ontstentenis van het lid, voor wien zij plaatsvervanger zijn.

Aan den Secretaris-penningmeester kan een vergoeding voor zijn werkzaamheden worden toegekend.

Voorzitter en secretaris-penningmeester vormen met één der kunstenaarsleden, aan te wijzen door het bestuur, het dagelijksche bestuur.

Artikel 5. Het bestuur vertegenwoordigt de stichting in en buiten rechten.

Artikel 6. Alles, wat de organisatie en de regeling van de werkzaamheden der stichting betreft, wordt door het bestuur geregeld.

Ter regeling van het verleenen van geldelijke uitkeeringen, als bedoeld in artikel 2, stelt het bestuur na overleg met de toegelaten vereenigingen een reglement vast, dat aan de goedkeuring van den Minister van Sociale Zaken is onderworpen. Voor wijzigingen in het reglement zijn overleg en goedkeuring, hiervoren bedoeld, evenzeer vereischt. In spoedeisende gevallen echter is het bestuur, in afwachting van het resultaat van het te plegen overleg, tot voorloopige wijziging in het reglement bevoegd.

Artikel 7. De geldmiddelen der stichting bestaan uit:

1. het kapitaal, waarmede zij is opgericht;
2. de bijdragen van de kunstenaarsvereenigingen;
3. de subsidies van Rijk en gemeenten;

4. renten van belegde gelden;

5. hetgeen aan de stichting uit anderen hoofde mocht ten goede komen.

Artikel 8. Het beheer van het vermogen der stichting geschiedt door het bestuur, overeenkomstig de regelen door den Minister van Sociale Zaken vastgesteld.

Artikel 9. Het bestuur doet jaarlijks, voor den eersten Maart, aan den Minister van Sociale Zaken rekening en verantwoording van het in het afgelopen kalenderjaar gevoerde beheer, een en ander volgens regels, te stellen door genoemden Minister. Volledige afschriften worden ter beschikking gesteld van de bijdragende toegelaten vereenigingen. Goedkeuring van de rekening en verantwoording door genoemden Minister strekt het bestuur tot décharge van het gevoerde beheer.

Artikel 10. De Stichting bestaat voor onbepaalde tijd, doch de Minister van Sociale Zaken is bevoegd tot haar opheffing te besluiten, echter niet, dan na de toegelaten vereenigingen te hebben gehoord.

Artikel 11. Bij opheffing van de Stichting heeft vereffening plaats door het bestuur volgens regels, te stellen door den Minister van Sociale Zaken.

Aan het na vereffening resterende vermogen wordt door genoemden Minister een door hem te bepalen bestemming gegeven, zooveel mogelijk in overeenstemming met het doel der stichting, waarbij zooveel mogelijk wordt rekening gehouden met de geldelijke belangen van hen, die tot de vorming van het fonds hebben bijgedragen.

Artikel 12. Deze statuten kunnen te allen tijde door den Minister van Sociale Zaken worden gewijzigd, in overleg met het bestuur der stichting en na de toegelaten vereenigingen te hebben gehoord.

Artikel 13. Voor de eerste maal bestaat het bestuur uit de navolgende personen:

- A.
1. Ir. R. A. Verwey, directeur van den Rijksdienst der Werkloosheidsverzekering en Arbeidsbemiddeling, voorzitter.
  2. P. Visser, administrateur, chef der afdeling Kunsten en Wetenschappen, bij het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen;
  3. Mr. F. J. van Lanschot, burgemeester der gemeente 's-Hertogenbosch.
  4. J. C. van Dam, hoofdamtenaar ter gemeentesecretarie van Amsterdam.
- B.
1. Mr. J. F. van Royen, voorzitter van het bestuur van de Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst;
  2. J. H. Gosschalk, voorzitter van de Federatie van Beeldende Kunstenaarsvereenigingen;
  3. E. van Beynum, secretaris van de Ned. Toonkunstenaarsvereeniging;
  4. Ir. J. de Bie Leuveling Tjenk, voorzitter van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst (B.N.A.).

C. 1. Mr. A. R. Visser, secretaris-penningmeester.

's-Gravenhage, den . . .

DE MINISTER VAN SOCIALE ZAKEN

De B. N. A. zal dus thans moeten beslissen, of hij zich bij de voorgestelde Stichting zal aansluiten.

Het bestuur heeft gemeend geen vastomlijnd voorstel daaromtrent aan de ledenvergadering te moeten doen. Het komt hem gewenscht voor, dat de leden zich over deze zeker belangrijke aangelegenheid uitspreken. Het Bestuur stelt zich voor het geheele verloop nog nader mondeling uiteen te zetten, waarna het standpunt van den Bond zal kunnen worden vastgesteld.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN
EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 27
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR, 6 JULI 1935

HET NIEUWE MUSEUM „BOYMANS“ TE ROTTERDAM

LUCHTFOTO K.L.M.
ARCHITECT Ir. A. v. d. STEUR B.N.A.

HET NIEUWE MUSEUM BOYMANS DOOR Ir. A. VAN DER STEUR.

1. Inleiding.

Op 12 April 1928 besloot de Gemeenteraad van Rotterdam, om het legaat „Burger“ te bestemmen voor den bouw van een nieuw Museum Boymans.

Het Museum Boymans was op dat tijdstip gevestigd in het voormalig Schielandshuis aan den Schiedamschedijk, terwijl een dependance voor moderne kunst was gevestigd in een nabijgelegen pand aan de Boymansstraat.

In den loop van den zomer van 1928 werd mij opdracht gegeven, om in overleg en samenwerking met den Directeur van het Museum, den Heer D. Hannema, een voorproject te maken, waarin met uitbreidingsmogelijkheid werd gerekend. Dit project kwam in het voorjaar van 1929 gereed, nadat een uitvoerige studie van de litteratuur en een bezoek aan vele buitenlandsche musea had plaatsgevonden.

Op 31 Mei 1929 werd dit plan door den Gemeenteraad van Rotterdam aanvaard. Direct werd met de uitvoering begonnen, die aan den Dienst der Gemeentewerken werd opgedragen.

In den zomer van 1929 werd een gebouwtje voor het nemen van

lichtproeven gebouwd, waar in een tweetal zalen, gedurende drie jaar werd geëxperimenteerd.

Intusschen werd ook met het uitwerken der teekeningen voortgegaan, zoodat in Januari 1931 met den bouw kon worden begonnen. Vrijwel zonder ophoud werd voortgebouwd en verder geëxperimenteerd op verschillend gebied.

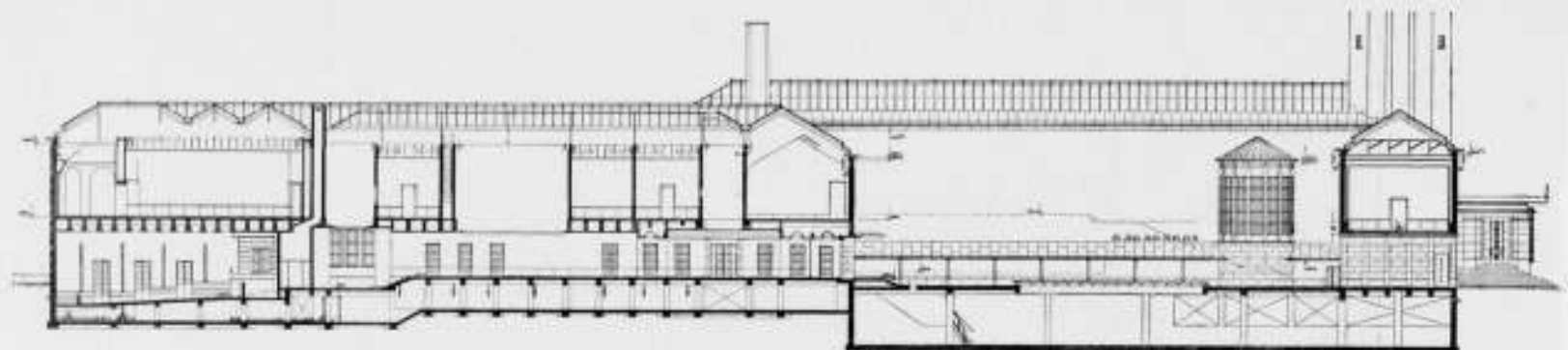
Thans is het gebouw en de inrichting gereed gekomen en is ook de aankleding grootendeels op haar plaats gebracht en zullen de poorten eerstdaags worden geopend.

Ik moet hierbij getuigen van een volmaakte samenwerking tusschen Directeur en Architect, van den eersten tot den laatsten dag.

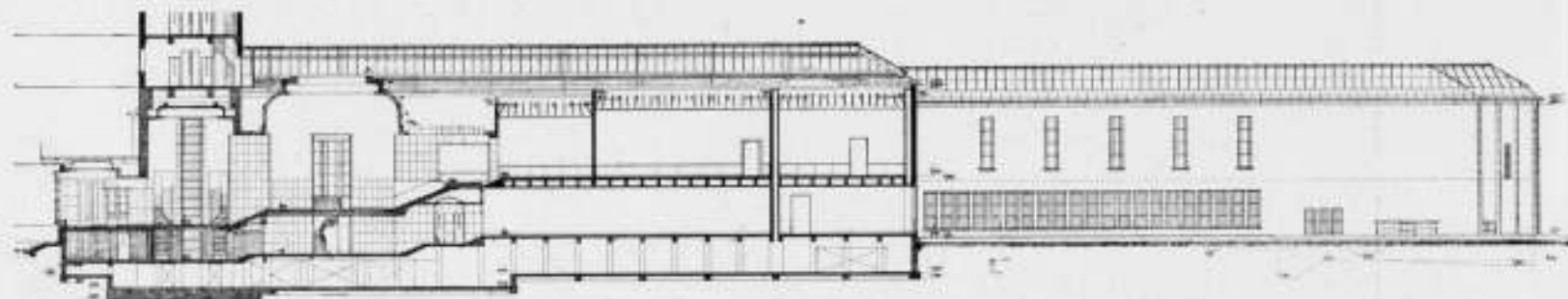
2. Situatie.

Het gebouw is gelegen in het uitbreidingsplan „Dijkzicht“, aan de Mathenesserlaan, nabij den Westersingel. Aan de Noordzijde grenst het aan de Mathenesserlaan, aan de Westzijde aan het ruime Museumtuin, aan de Zuidzijde aan den Museumtuin, die een voortzetting vindt in een strak aangelegd plantsoen, dat

DOORSNEDE OVER ZUIDELIJKEN VLEUGEL, DEN BUITENHOF EN DEN LINKER VLEUGEL AAN DE MATHENESSELAAN

DOORSNEDE OVER INGANG EN HAL EN ZAAL VOOR MODERNE SCHILDERIEN MET AANZICHT TEGEN DEN ZUIDELIJKEN VLEUGEL

DOORSNEDEN

NIEUWE MUSEUM „BOYMANS“

ARCH. Ir. A. v. d. STEUR B.N.A.

Achtereenvolgens zijn hier zalen voor Oostersch porcelein, meubelen, oud Delftsch blauw, modern aardewerk, oude tegeltableaux, oud gepolychroomd Nederlandsch aardewerk en glaswerk, terwijl zilverwerk en koperwerk tusschen de andere collecties zijn geplaatst.

D. Het prentenkabinet is in tweeën gesplitst. De tentoonstelling der prenten geschiedt in een drietal, op het Noorden gelegen zalen, die aansluiten aan het kunstnijverheidsmuseum. Hier worden telkenmale ± 120 prenten geëxposeerd uit de collectie, die bij een wisseling om de 14 dagen, voor een zeer groot aantal jaren verscheidenheid biedt. De studieafdeeling en de bergkamers voor de prenten zijn in de afdeeling F. opgenomen.

E. De wisselende tentoonstellingen vormen een element in het gebouw, dat het „Museumleven“ zeer kan verrijken. Anderzijds brengen zij veel geloop en geroes. Daarom zijn deze zalen aan de voorhal geprojecteerd. Speciale bezetting van den toegang is nu alleen noodig op drukke uren. De zaal kan door schotten op allerlei wijzen worden ingedeeld.

F. Hier vindt men de kamers voor directie, assistenten en administratie, verder de bibliotheek met boekenkamer, commissiekamer, die tevens bergkamer voor het prentenkabinet is. De prenten kunnen in de bibliotheek worden bestudeerd. Ten behoeve van de voordrachtzaal voor 240 personen, met cabine voor projectie, is verder gemaakt een hal als „salle des pas perdus“, een voorhal met garderobes, toiletten en portiersloge. Deze vleugel is ook afzonderlijk te gebruiken. Niet alleen is hij afsluitbaar van het overige museum, maar bovendien is hij over den „Buitenhof“ afzonderlijk toegankelijk. Daartoe is de Buitenhof toegankelijk gemaakt door een poort aan de Mathenessestraat.

G. In de poort ligt tevens de ingang voor het depôt, dat met rijdbare schotten een groote capaciteit verkregen heeft. Deze ingang dient tevens voor het vullen van de tentoonstellingszalen en het afvoeren der tentoongestelde voorwerpen, die met een groote lift worden vervoerd. Op deze wijze kunnen deze zaken droog gelost en geladen worden. Tegen het depôt aan liggen de personeelverblijven.

H. In den toren zijn de werkplaatsen ondergebracht. Ze zijn met bovengenoemde lift bereikbaar.

J. De technische dienst vindt een ruim onderkomen onder den „buitenhof“. Ten behoeve der centrale verwarming en luchtverschieping is verder het geheele gebouw onderkelderd.

K. Uitmondend aan de poort is de conciërgewoning ook onder de zalen voor tijdelijke tentoonstellingen gelegd.

L. De hoven en de tuin dienen tot verpoozing en tot opstelling van beeldhouwwerk.

De „Buitenhof“ is speciaal hiervoor bestemd. De „Binnenhof“ is voorzien van een fonteintje, een bloemenrand en een vlakke grasmat, omzoomd met een wandel terras. De tuin is gedeeltelijk verlaagd tot een laag terras, dat overgaat in een groote vijverpartij.

4. Algemeene opzet van de gevels.

In de gevels is getracht in de eerste plaats het gegeven te verwaarden, ramen voor den beganegrond, maar gesloten gevelvlakken op de verdieping, voor zoover bovenlichtzalen noodig waren. Het glasdak loopt in zoo groot mogelijke afmetingen over het geheele gebouw door.

Uit plan en logischen opbouw kwam een rythme te voorschijn, dat het noodig maakte op één punt den blik omhoog te trekken. Vandaar de toren.

HET NIEUWE MUSEUM „BOYMANS“ GEZIEN VANUIT DE MATHENESSELAAN

In ieder geval en ik wensch dit uitdrukkelijk te zeggen, de toren is niets dan een architectonische noodzakelijkheid voor dit uitgebreide complex en later werd voor dit bouwlichaam een goed en nuttig gebruik gezocht en gevonden.

De gevels werden geplaatst op een plint van Scandinavisch graniet; alweer de rythmie — zooals ik die aanvoel — maakte het noodig in het deel van het gebouw, dat beneden kunstnijverheidsmuseum is, de onderste helft in zandsteen uit te voeren, daardoor versterkend de tegenstelling tusschen de onderverdieping en de bovenverdieping.

Het kleureffect loopt daardoor van puur grijs door geelgrijs naar diep rood, welke kleur door de koperen dakgoot in zwaren toon wordt besloten.

Bij de kleurkeuze werd overwogen, dat dit gebouw vooral ook „oud“ zou mogen worden. Als dan de zandsteen grijzer, de baksteen zwaarder wordt, wordt het dak en de torenbekroning van een fel groen, dat een vergoeding zal zijn voor het zachter worden der andere kleuren.

De „Buitenhof“ is meer overwegend in baksteen uitgevoerd. Om het gevaar dat baksteen gekleurde reflexen zou kunnen opleveren, is de „Binnenhof“ geheel in zandsteen uitgevoerd. Om de verveling in de groote gesloten baksteenvelden te breken, werden zij om de andere laag, van dikken en dunnen steen gewisseld in een eigenaardig verband.

5. De constructie.

Op een houten paalfundering werd een betonnen kelder gelegd, daarop werden op de beganegrondverdieping de zwaarste muren in baksteen opgetrokken, terwijl de zeer doorbroken fronten op betonpijlers werden geconstrueerd. De betonpijlers werden met steen bekleed als bescherming.

De beganegrond wordt afgedekt met een vlak betonplafond, waarboven de balken met een tusschenruimte van 1.25 m hangen op hart, zijn geconstrueerd. Op die balken zijn platen ge-

legd van schokbeton. Daardoor ontstonden dus kanalen, die voor het horizontale luchttransport worden gebruikt. In de gesloten binnen- en buitenmuren werden kanalen gemetseld voor het verticale luchttransport.

De 1e verdieping is in metselwerk uitgevoerd. Wel zijn ter verstijving van muren hier en daar betonpijlers aangebracht en voor het opvangen van den dakvoet is het geheel van een stelsel van ringbalken in gewapend beton voorzien. Daarop is een gelascht stalen bekapping gesteld, afgedekt aan den voet met hout en koper, daarop een glazen dak, waarbij het draadglas gelegd is in Nibra-roeden met koperen afdekkappen en nokken. De lichtplafonds op de 1e verdieping zijn opgehangen tusschen stalen binten.

6. De verlichting.

Over de verlichting kan ik hier kort zijn, omdat deze geheel is uitgevoerd volgens de beginselen, die einde 1933 in het Bouwkundig Weekblad werden gepubliceerd. Door de toen reeds aangekondigde verbeteringen is het mogelijk gebleken, het aesthetisch effect der plafonds te verbeteren en de lichtsterkte bijna tot het drievoudige op te voeren, zonder dat aan het lichteffect overigens afbreuk werd gedaan.

7. Avondverlichting.

Boven de schilderijenzalen zijn in de lichtkappen groote schijnwerpers opgehangen. Zij gooien het licht op dezelfde wijze naar binnen als het daglicht. De kleur is geler, maar waarom zou men een schilderij alleen bij daglicht of daglichteffect mogen zien, terwijl zij meestal voor onze interieurs gemaakt werden, die in den winter om drie uur al kunstverlichting behoeven?

Door deze wijze van verlichting is dus eigenlijk de verlichting van al deze zalen indirect. Daarom is in hallen, trapportalen, enz., de indirecte verlichting dan ook doorgevoerd.

Anders is dit op den beganegrond, waar een directe verlichting

HET NIEUWE MUSEUM „BOYMANS" TE ROTTERDAM

TUINZIJD

ACHTERGEVEL MET VIJVER
NIEUW MUSEUM „BOYMANS" TE ROTTERDAM.

FRAGMENT VAN DEN BUITENHOF
ARCHITECT H. A. v. d. STEUR B.N.A.

uit oeconomische overwegingen werd aanvaard, behoudens in de voordrachtzaal, die ook geheel indirect verlicht wordt. Ten behoeve van werksters en nachtwakers kan ook een bescheiden gedeelte der verlichting worden ontstoken. Het ligt in de bedoeling het museum een enkele maal 's avonds open te stellen, zooals hier en daar in het buitenland reeds geschiedt.

8. Verwarming en ventilatie.

Voor de verwarming en ventilatie werd een combinatie van drie systemen gekozen.

- 1°. Voor de zalen waar kunstvoorwerpen worden geëxposeerd is ten behoeve van het behoud dier voorwerpen en ten behoeve van het lichamenlijk welzijn der bezoekers, een verwarming gekozen met gezuiverde, voorgewarmde, bevochtigde en nagewarmde lucht.
- 2°. In de werkruimten wordt verwarmd met radiatoren, welke door warm water worden verhit. Hierdoor blijft in de werkruimten de mogelijkheid om de ramen te openen.
- 3°. In de lichtkappen en in den toren is een stoomverwarming gemaakt. Dit houdt verband met het feit, dat men boven de schilderijen geen water wenschte, hetgeen met het oog op lekkages gevaar zou opleveren. De stoomleiding in de lichtkappen dient onder meer voor de sneeuwontdooiing, die noodig is, omdat anders het museum bij sneeuwval in duisternis gehuld zou zijn.

De verwarmingskelder is gelegen onder den „Buitenhof". Hier liggen drie olietanks, die een drietal, met olie gestookte ketels voeden. Van deze ketels zijn 2 warmwaterketels, gestookt met 2 N.F. branders en 1 stoomketel met 1 N.F. brander. Een drietal gescheiden rookkanalen voert de verbrande gassen buitendaks. De stoom dient dus voor verwarming van toren en lichtkappen. Het warme water dient ter verwarming der radiatoren in de

werkaafdeeling en vooral ter verhitting der voor- en naverhitters van de luchtverwarming.

De lucht wordt binnengezogen in een hoek van den buitenhof. Zij passeert een oliezeef en komt dan in een voorruimte van waaruit zij verdeeld wordt over een drietal luchtkamers. Per luchtkamer wordt de lucht gezogen door voorverhitters naar de bevochtigingskamer, waarin door zeer fijn gestelde sproeiers nevels kunnen worden opgewekt. De sproeiers worden met behulp van hygrostaten automatisch in werking gesteld, zoodra het in die zalen te droog wordt.

Hierna passeert de lucht de naverhitters en wordt door 3 groote Maidinger ventilatoren in de kelderkanalen geperst. Deze gemetselde kanalen, die met een breedte van ± 3 m en een hoogte van 1.40 m beginnen, vertakken en vernieuwen zich steeds. Na bepaalde afstanden worden weer naverhitters aangetroffen. De horizontale kelderkanalen vertakken zich steeds in verticale stijgkanalen van Martinit, die in de gemetselde kanalen zijn gesteld en die de lucht voor een deel voeren naar de kanalen tusschen de balken, om daarna op den beganegrond binnen te treden.

Een ander gedeelte gaat door naar de verdieping en komt in ringkanalen terecht, die de bovenlichten der zalen omvatten. Door regelmatig verdeelde openingen wordt de lucht zoo gelijkmatig verdeeld. Zij wordt onder overdruk binnengebloeid en kan aan den voet der muren weer worden weggezogen. Door deze richting der luchtstroomen wordt uitdrogen der schilderijen volledig voorkomen.

De teruggezogen lucht is waardevol, want zij is nog altijd verwarmd; zij is niet verbruikt, want daarvoor zijn er onder normale omstandigheden niet voldoende menschen in het gebouw. De teruggezogen lucht wordt daarom weer gezeefd en komt dan weer in dezelfde voorruimte, waar ook de lucht van buiten wordt gemengd en gaat dan den zelfden kringloop weer beginnen.

Behalve een automatische vochtregeling, is ook een automatische temperatuurregeling mogelijk gemaakt, met behulp van thermostaten, die in de kanalen zijn ingebouwd.

In de Commissiekamer, waar gerookt kan worden en in de voordrachtzaal, waar veel menschen tezamen komen, wordt de lucht wel ververscht, zij wordt echter weggedrukt naar buiten.

Koeling is voor den zomertijd wel overwogen, doch uit oeconomische overwegingen weggelaten.

Het blijkt echter reeds een groot voordeel te zijn indien men bij warm weer de lucht in beweging kan brengen. Vooral geldt dit voor de bovenlichtzalen, waaruit de heete lucht, die door het bovenlicht heen gedrukt wordt, nu kan worden afgevoerd.

9. Accoustiek.

Een museum is in het algemeen geen moeilijk accoustisch probleem. Slechts de voordrachtzaal, waarvoor reeds een trechtervormig profiel was gekozen, is door Prof. Zwicker te Delft nader bestudeerd.

10. Beveiliging.

Inbraakbeveiliging is gevonden door een eenvoudige voorziening op de stalen ramen en deuren. De raamverdeling zelf is zwaar uitgevoerd, dat zij zelf al een beveiliging vormt. Voor zover de ruiten breeder dan 15 cm zijn, is er een staaf voor gelijgd, die op het randijzer en op de horizontale glasroeden is vastgelascht.

Over verdere beveiligingen kunnen uiteraard geen publicaties worden gedaan.

11. Alarmering.

Voor de nachtwakers is een ingenieus rondesysteem uitgevonden.

Daarnaast is een speciale alarmleiding ten gebruike van de suppoosten gemaakt.

12. Brandbeveiliging.

Water is in een museum al bijna even groote vijand als het vuur. De hoofdconstructies zijn daarom brandvrij uitgevoerd. Voorts is aan de buitenzijde van het gebouw voldoende brandleiding aanwezig, terwijl aan de binnenzijde een aantal eenvoudige bluschapparaten wordt geplaatst.

13. Afwerkingen meubilair.

De afwerking van een museum dient verfijnd te zijn, doch mag nergens op den voorgrond treden. Ook mag noch het vaste, noch het losse meubilair zich eenigszins opdringen.

Een groote eenheid in behandeling is om dezelfde reden ook al noodig.

Dan is een belangrijke eisch in het gemakkelijk schoonhouden gelegen.

14. De collectie.

De collectie van het museum Boymans heeft in binnen- en buitenland sedert jaren een goeden naam gehad. Door schenkingen en belangrijke bruikleenen op langen termijn, is de collectie tegen de opening van ons nieuwe gebouw zeer belangrijk uitgebreid.

15. Materialen.

De gevels: tot 1.10 m boven de straat Scandinavisch graniet, tot 5 m boven de straat Obernkirchner zandsteen, daarboven handvormbaksteen uit Leiderdorp.

Formaat $3^{\circ} \times 12 \times 24$ en $7^{\circ} \times 12 \times 24$ om de andere laag.

FRAGMENT AAN DE ZUIDZIJDE
NIEUW MUSEUM „BOYMANS“ TE ROTTERDAM. ARCH. Ir. A. v. d. STEUR B.N.A.

Bekapping gelascht staal, afgedekt met hout, bekleed met 0,0009 m koper.

Glasdak: Nibra roeden, draadglas met groote mazen op vilt, gedekt met koper.

Ramen: staal.

Ramen in den boventoren: brons.

Kelders: beton.

Beganegrond: vloer beton, afgedekt in hal, gangen, zaal Chineesch porcelein, blauw- en gekleurd Delftsch en zaal glaswerk, met witte Italiaansche travertin; afgedekt in prentenkabinet, meubelzalen en zaal voor faience, met rand van witte Italiaansche travertin, daarbinnen linoleum (grijs) dik 4 mm op onderlaag van korkment dik 3 mm. De naden zijn gedekt met bronzen strippen.

In de bibliotheek, directiekamer met nevenvertrekken: linoleum op korkment.

Plint: In het kunstnijverheidsmuseum van Comblanchien marmer.

In de directievertrekken plinten en lambris van eikenhout.

Kasten alle van eikenhout.

Voordrachtszaal lambris van eikenhout.

Muren: Schuurwerk, geverfd met Ramses muurverf. Achterwand voordrachtszaal Siltem, waarover handweefstof. Garderobes muurbespuiting.

Plafonds: Beton met schuurwerk en Ramses-verf.

1e verdieping: vloeren schokbeton afgedekt met:

276

Voorhal: Comblanchien en matten, trappen: Comblanchien-marmer, hal: Zweedsch groen marmer (Vert de Suède), bordessen: Comblanchien-marmer, schilderijzalen: 20 cm breed eiken strooken met hol plint; daarbinnen linoleum op korkment met bronzen biezen op de naden, beeldenzalen: witte Italiaansche travertin, doorgangen: eiken strooken, lambris: voorhal en hal met trappen: lichtgrijs marmer van de Adriatische Zee (Bianca del mare), in de hal op zwartgroene bies van Syeniet, schilderijzaal: eikenhouten lambris met bronzen bies, beeldenzalen: Comblanchien-marmer, muren: schuurwerk met Ramses-muurverf, plafonds: middengedeelten en coof Ribbenstreckmetal op ijzer en geschuurd; randen schoepen van triplex met zeer klein U-profiel aan de onderzijde. Houten bovenlichtramen met viltsluiting. Glasplafond naar de plaats: geëtt matglas, gespoten matglas, of opaalglas. In lichtkap zonnescherm van dubbel gematteerd glas. In zalen voor tijdelijke tentoonstellingen, gematteerd draadglas. Kelder: vloer met Egypto Hardener; wanden en plafond cementschuurwerk. W.C.'s: Silzische badcelsteen.

16. Organisatie vanden bouw.

Aangezien het onmogelijk bleek tot in details de eischen van de interieurs vroegtijdig te formuleeren, is het gebouw in verschillende fasen uitgevoerd.

Daardoor bleek het noodig een groot aantal aanbestedingen te houden. Bezwaren heeft dit nooit opgeleverd.

WESTGEVEL
NIEUW MUSEUM „BOYMANS“ TE ROTTERDAM.

TOEGANGSHAL
ARCHITECT Ir. A. v. d. STEUR B.N.A.

Augustus	1928.	Opdracht tot het maken van een voorproject.
Mei	1929.	Aanvaarding van het voorproject door den Gemeenteraad.
Juli	1929.	Aanbesteding van het gebouwtje voor lichtproeven.
Januari	1931.	.. .. het graafwerk en het heikwerk.
Juli	1931.	.. .. de kelders en het geraamte van den toren.
September	1931.	.. .. den baksteen voor de gevels.
Januari	1932.	.. .. het graniet.
Januari	1932.	.. .. het zandsteen.
Mei	1932.	.. .. den bovenbouw tot de kap.
Augustus	1932.	.. .. de stalen ramen.
Augustus	1932.	.. .. de bronzen ramen.
September	1932.	.. .. de stalen binnenpuien.
December	1932.	.. .. Martinitkanalen.
Januari	1933.	.. .. de stalen bekapping en glasdak.
Januari	1934.	.. .. de bronzen deuren.
Januari	1934.	.. .. de proefzaal in het museum.
Januari	1934.	.. .. het graaf-, beton en metselwerk voor den tuin.
Januari	1934.	.. .. gemetselde- en betonkanalen in den kelder.
Maart	1934.	.. .. de centrale verwarming en ventilatie.

Mei	1934.	Aanbesteding van den afbouw.
Januari	1935.	.. .. de vitrine.
Januari	1935.	.. .. het losse meubilair.
Januari	1935.	.. .. de stoelen in de voordrachtszaal.
Januari	1935.	.. .. het stoffeerwerk.

Het algemeen toezicht werd gehouden door den Hoofdopzichter D. Born, het dagelijks toezicht op den bouw door den Eerst-aanwezend Opzichter D. van der Waal, terwijl het teekwerk werd uitgevoerd onder den Hoofdopzichter K. Schippers.

Het zou te ver voeren de namen der aannemers van bovenstaande lijst te gaan noemen. Om dezelfde reden zal ik ook niet overgaan tot het noemen van namen van verdere medewerkers al is het mij aangenaam te kunnen mededeelen, dat met allen op de meest plezierige wijze werd samengewerkt.

Interessant moge alleen zijn het feit, dat op het werk door ruim 850 verschillende arbeiders is gewerkt, afgezien van het veel grootere aantal, dat in werkplaatsen of fabrieken, in onze stad of elders in den lande, heeft medegearbeid aan de totstandkoming van dit werk.

17. De kosten.

Deze hebben bedragen ruim f 1.500.000.—.

Rotterdam, Juli 1935.

HAL MUSEUM VAN KUNSTNIJVERHEID

ZAAL VOOR BEELDHOUWERK

NIEUW MUSEUM „BOYMANS" TE ROTTERDAM.

ARCHITECT Ir. A. v. d. STEUR B.N.A.

VOORDRACHTZAAL

VERBINDINGSGANG 1^e ETAGE

NIEUW MUSEUM „BOYMANS" TE ROTTERDAM.

ARCHITECT Ir. A. v. d. STEUR B.N.A.

HAL VOOR DE VOORDRACHTSZAAL

BESTUURSKAMER

17^e EEUWSCHE TRAP
NIEUW MUSEUM „BOYMANS“ TE ROTTERDAM. ARCHITECT I. A. J. G. STEUR B.N.A.

NORMANDIE-BEZICHTIGING.

Ochtends heel vroeg kwam de „Normandie“ in zicht. Door het bewegende beeld in de patrijspoort schoof langzaam het schip en in de verjongde lucht was het land 'n trillende arcadische schoonheid, waarin het schip als symbool van het menselijk vernuft aanwezig was.

De „Normandie“ was vóórdien voor ons slechts een begrip geweest: men las erover en hoorde ook eenige mensen spreken over capaciteit, over luchtverversching, over verlichting, etc., wél onder den indruk, maar ontroerd of gegrepen werd men niet. Maar dien ochtend wás de ontroering er: onverwacht is men eenigen tijd geheel zonder zich zelve („buiten zichzelf“ — „weg ervan“). „lieve knappe mensen“ denkt men en eigenlijk niet veel anders, maar men is even ontbonden van het „ik“ en uitsluitend bewonderend. Even zonder kritiek en niet slechts belangstellend tijdgenoot“.

Op dat oogenblik kon men de „Normandie“ als iets volmaakt moois zien; bedenkzels van de vorige dagen, bij voorbeeld „waarom drie pijpen van die afmetingen, als men er slechts één werkelijk als uitlaat gebruikt“ en dergelijke golden nog slechts als herinnering aan eigen vit-zucht.

Ons schip was inmiddels, door sleepbootjes geleid, aan de kade gemeerd; vlak vóór de Bovennatuurlijke en een beetje zielig van proportie werd het daardoor wél; de opvarende passagiers werden plotseling potverteerende dagjesmensen uit een Purmerensch bootje, maar dát was toch een vergissing.

De „Normandie“ liet zich door eenige dozijnen insecten den neusrug wat poederen, zuchtte een klein kolommetje smook uit en kwispelde languissant met haar blauwen wimpel.

Goudlak, bladgoud, goud, glas met goud, liften met goud, indirect verlicht goud, plafonds in goud, zalen in goud, zuilen in goud, standbeelden in goud, onyx. Na een verblijf van eenigen tijd krijgt men in de „Normandie“ het normale kijk- en denkvermogen weer eenigszins terug; men is dan althans bij machte zijn impressies eenigszins te ordenen.

De „Normandie“ lijdt aan ingewandsziekte! In haar eetzaal-orgaan kankert het goud en het glas in geestlooze overbodigheid. Eerste reactie: welk type voelt zich behaaglijk in deze gulden overladenheid gedurende de vijf dagen van den overtocht? Een scheepvaartdirectie weet tenslotte toch wat „men“ wil; indien zij juist koos: des te erger.

De vreugde om het menselijk kunnen valt in het interieur van het schip weg: waarom zooveel constructie-knapheid voor een ruimteverspillende eetzaal? Waarom deze protserige camouflage van de zee en het schip? Waarom eigenlijk het heele wonder, als iedereen zich slechts vergaapt aan dezen carroussel-opschik. De kunstenaars leverden hun knap geconstrueerde ontwerpen voor de wanden, maar stelden goudlak en klatergoud achter glas in plaats van bezieling.

De eerste klasse „hutten“ zijn zwoele étuis geworden. Als er af eenige rechtlijnigheid betracht werd, geschiedde dit minder uit zucht naar constructieve verstrakking en beheerschte orde, dan wel uit speelsche imitatie van rationeele voorbeelden. De in hun zilverachtigheid te eentonige gangen zijn benauwend door hun lengte, die nog extra wordt geaccentueerd door twee eenzijdig loopende lichtlijnen.

Van „architectuur“ kan men eigenlijk niet spreken; men krijgt den indruk, dat tusschen den scheepconstructeur en de decoratieve kunstenaars zich geen andere schakel bevond, dan de man, die de wand-, plafond- en vloer-versierders aanwees.

Dualisme in de ruimte-aankleding is welhaast op elke plaats in het schip te constateeren. Het gouden cassetten-plafond van de eetzaal harmonieert in het geheel niet met de lichtende glas- en metaal-taarten; de vloerbedekking en de meubels zijn er op hun beurt weer van een andere geaardheid. Een rond, indi-

rect verlicht, gebogen plafond hangt in de hall, waar de liften in goudgeschulpte kooien geborgen zijn.

De glazen en metalen licht-taarten en kolommen zien er zéér verplaatsbaar uit. De glas-prestaties zijn in technischen zin alweer wonderbaarlijk.

De theaterzaal is fraai van hoofdvorm, maar geheel in brons-poeder gesopt en voorzien van een allerakeligst „jeu de fond“, dat op de stucwanden gekrast werd.

In de toeristenklasse, waar een relatieve eenvoud betracht werd, leidde deze eenvoud niet tot grotere zuiverheid.

De „Normandie“ is een historisch monument; een gedetailleerde illustratie van groot hedendaagsch technisch vermogen naast geestelijke schijnbeschaving en van leeghoofdige haast.

De ridicule klasse-indeeling van elk schip is hier extra geaccentueerd door groote verschillen, voornamelijk in de ruimten voor onderling verkeer. De eerste-klasse passagiers reizen er niet in sierlijk nietsdoen; zij worden er voortdurend bezig gehouden met rammelend goudblik. Het door de directie veronderstelde geestelijk vacuum bij haar reizigers is beleedigend. In den buik van de „Normandie“ rommelt een dreiging: „de beschaving is verkeerd gestuwd, bij den volgende storm gaat zij ten onder“.

De natuur is vertegenwoordigd met een wintertuin in wit marmer. De vogelen des velds zitten er in aquaria op glazen boomen, sommige exemplaren fluiten jazz-muziek. De rozenboomen groeien hier in banketbakkers-vormen, kransen en zoo.

Voor devotie-mogelijkheden werd gezorgd: een kleine kerk, met indirect verlichte kruisweg-staties, laat hier gelegenheid toe. Franciscus van Assisi stuurde bericht van verhindering: „hij was alleen op het dek, met het gezicht naar zee te spreken, óók voor de eerste-klasse“.

Onder de kerk zwemmen de eerste-klassers als exotische salamanders in geheimzinnig groen licht, zij fosforesceeren en kleven zich, uitrustend, tegen mozaik van cocktail-bar en piscine-wanden.

En onder deze doel- en stijlloosheid werken de machines, in somberen ernst de energie produceerend: bovennatuurlijke scheppingen zonder cultuur-rendement.

De „Normandie“ heeft haast: haar passagiers hebben allen vijf-daagsche spleen; het is daarom zaak, dat de overtocht in vier en een halven dag geschiedt. De decoratie is slechts voor vijf dagen verstrooijing berekend.

Terugkomend op ons kleine schip met een moe gevoel, welhaast als een verdriet-ervaring, is de tweede-klasse-hutwand, geklonken plaat met witte verf, weldoend in pretentielooze eerlijkheid. Men denkt aan reizen op een vrachtschip en zou wel willen, dat men zich grondig los kon maken van alles, wat als „toegepaste kunst“ geldt — 'n schilderkistje en wat papier slechts als materiaal, maar direct daarna aan tafel is men weer op jacht: deze maal naar andermans ervaringen. Men vraagt: een jong ingenieur zegt met een bijna ontroerd timbre, dat hij het prachtig vond; men denkt: knap technisch hoofd, dat kinderlijk plezier heeft in gouden rammelaar. Iemand spreekt: in eloges over „ingenieurskunst“: terecht, maar hij stootte zich toch niet zoo aan den opschik; hij wilde het vacuum niet ontdekken. Later hoorde men terloops een knappe Hollandsche decorateur converseeren: die sprak over renaissance en Chinese kunst; men denkt: de renaissance was geestelijk geladen en de overdaad was toen een symbool ervan. Een dekmatroos van ons schip vraagt men: naïve bewondering, maar toch niet geheel overdonderd en... géén kritiek op den tartenden klaterrijkdom. Een Engelsche Hollander: hij zag de Fransche drukte wél, maar schrikte niet.

Op de terugreis ervoeren we, dat men, zelfs bij ééndaagsche bootreis, aan de zee en zichzelf niet voldoende had: we speelden met houten paardjes en keerden onze ruggen naar het water.

W. J. ROZENDAAL.

PROF. L. O. WENCKEBACH.

Bij Kon. Besluit is benoemd tot Buitengewoon Hoogleraar in de Afdeling der Bouwkunde van de Technische Hoogeschool te Delft, om onderwijs te geven in het boetseeren en de beeldhouwkunde, de Heer L. O. Wenckebach, beeldhouwer te Noordwijkerhout.

In de N. R. Ct. lazen wij over den nieuwen Hoogleraar en zijn werk de volgende uitvoerige beschrijving:

Ludwig Oswald Wenckebach, zoon van den bekenden hoogleraar prof. dr. K. F. Wenckebach — in 1926 heeft hij van zijn vader een mooi borstbeeld in brons gemaakt — is 16 Juni 1895 te Heerlen geboren. Te Groningen heeft hij eenige jaren de H.B.S. bezocht, doch hij verliet de schoolbanken om zich, mede op advies van Jan Veth, geheel aan het teekenen te wijden, waarvoor hij zijn aanleg had bewezen. Zijn oom, de schilder L. W. R. Wenckebach, werd zijn eerste leermeester. Drie jaar later, in 1913, ging hij naar de Kunstnijverheidsschool te Haarlem, waar Grabijn zijn teekenaar was. In 1915 werd hij toegelaten tot de Akademie te Weenen, waar o.a. voortreffelijk les in anatomie werd gegeven.

Te Schoorl, waar Wenckebach zich na de studie jaren in Oostenrijk vestigde, schilderde hij landschap, beoefende hij de grafische kunsten (houtsnede, ets en litho) en beoefende hij het kunstambacht (sieraden in verschillende metalen, hoorn, enz.). Geleidelijk vond hij zijn richting in de beeldhouwkunst, waarin hij zich een voorname plaats zou verwerven.

Nog onlangs, toen hij in den Rotterdamse Kunstkring een tentoonstelling van zijn werken hield, vooral portret en naakt, waarover uitvoerig is geschreven, is aan de waarde van Wenckebach's grafisch werk herinnerd. Hij maakte opmerkelijke houtsneden naar vogels en boomen, met Bijbelsche onderwerpen (Isaïa zeggend Jacob, Verdrijving uit het Paradijs, Toren van Babel), etate en lithografeerde ze ook: De Barmhartige Samaritaan, Christus en de blinde, Gethsemane. Daartusschen door was hij plastieken gaan maken, naar dieren, menselijk figuur, portret; eerst veelal in hout, totdat hij het materiaal meesterlijk beheerschte, dan in zandsteen en het in brons te gieten model. Zoo ontstond allengs een rijk oeuvre, van zijn Verloren Zoon (1919) in het Haagse Gemeentemuseum tot een smartelijk gespannen tragische vrouwetors, als in den Kunstkring te bewonderen was; Het Begin, zandsteen maakte mannefiguur uit 1924, Ruiter, Niobe, Prometheus, Icarus, Kikkervrouwje, Zanger, vrouwenfiguren, meisjesportretten, borstbeelden van bekende mannen in den lande. We noemen zijn marmeren Hermesbuste in de hal van het gebouw der Twentsche Bank te 's-Gravenhage, het monument voor prof. Lorentz te Arnhem, den kop van Hippocrates in den tuin van het Academisch Ziekenhuis te Leiden, het beeld van von Siebold in den Hortus aldaar, den bronzen Chinese plantier in de hal van het gebouw van Deli's Plantersvereniging te Medan, de beelden in den gevel van het gerestaureerde raadhuis te Veere en het bronzen borstbeeld van dr. Berlage, onlangs in het Gemeentemuseum te 's-Gravenhage onthuld.

BOEKBESPREKING.

MODERNE BOUWKUNST IN NEDERLAND. no. 19 Bruggen. Uitg. W. L. & J. Bruuse N.V. Rotterdam.

Hoe gevarieerd de oplossingen zijn voor een heel eenvoudig gegeven, is altijd merkwaardig te constateren. Van een simpel geval als het voeren van een weg over het water is het aantal noodzakelijkheden en eischen, waarmede rekening moet worden gehouden, en het aantal mogelijkheden, dat voor ieder dier eischen weer openstaat, veelvuldig. Daardoor is het bijkans onmogelijk om op korten afstand van elkaar over een zelfde gracht 2 bruggen te slaan die aan elkaar gelijk zijn. Neemt men daarbij het persoonlijke in opvatting bij hen die de bruggen bouwen, dan krijgt men langzamerhand een begrip van de mogelijkheden van het uiterlijk van zulk een zakelijk ding als een brug.

Natuurlijk zijn er typen. In dit boekje vinden we wel typen terug. Brugtypen dus.

Het behoeft geen betoog dat het huidige verkeer de aandacht op de brug over onze groote rivieren heeft gevestigd en ook de brug voor de menschen heeft zichtbaar gemaakt.

Twee generaties van menschen hebben nooit de schoonheid van onze groote bruggen op zich zelf en in het landschap kunnen beoordeelen, omdat ze er alleen maar in den trein overheen gereden zijn.

Thans nu alles beter bereikbaar is, wordt ook de schoonheid van een brug een voorname factor. Dit boekje geeft van de betekenis van dezen factor een aardig en duidelijk overzicht. Het bevat een 48-tal foto's, waarbij verschillende luchtfoto's.

IDEM. No. 8. Binnenhuis-Architectuur.

Het is en blijft jammer, dat de redactiecommissie van deze uitgaaf zich blijkbaar niet kan houden aan den oorspronkelijken opzet, n.l. een documentair overzicht te geven van het beste, het meest typeerende, dat in de jaren 1900—1930 op het gebied van architectuur werd tot stand gebracht. Want nu blijven wij evenzeer verstoken van een werkelijke documentatie van

Aan de Technische Hoogeschool zal prof. Wenckebach les geven in het boetseeren en de beeldhouwkunde. De uitvoerigste studie, aan dezen kunstenaar gewijd, is indertijd in Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift verschenen van de hand van mr. J. Slagter, die in Oswald Wenckebach juist constateerde de gelukkige vereeniging van liefderijke overgave tot en voorts komen beheersching van het ambacht enerzijds en geestelijke vervoering anderzijds, welke voor de beeldhouwkunst onmisbaar is. Hij kent zij materiaal door en door, beheerscht het en heeft het lief. „Twee dingen maakten Wenckebach tot een echten beeldhouwer: de ingeboren drang tot plastische verwezenlijking van zijn innerlijke ervaringen en zijn eveneens ingeboren, maar door veel arbeid en studie ontwikkelde gaven, waarbij hij werd geholpen door zijn ook al ingeboren begrip voor techniek en materiaal, de gave om het materiaal te doorgronden in al de — den leek verborgen blijvende — eigenschappen daarvan en de kundigheid in het hanteren van werktuigen, tot de fijnste toe. ... Zoo vinden wij in Wenckebach het samengaan van den „artiste" en den „artisan", dat hem maakt tot een waarlijk vrij kunstenaar, die door geen technische tekortkomingen wordt gehinderd in zijn scheppenden arbeid".

Als grondslag van Wenckebach's werk stelde de heer Slagter de aanvaarding van de stoffelijke realiteit. „Zijn er bij zijn eerste beeldhouwwerken nog vele, welke niet verder gaan dan het geven van vorm aan de uiterlijke karakteristiek, een realisme dus van de uiterlijke verschijning, weldra zien wij het realisme — dat hem nooit zal verlaten — zich verdiepen en veredelen tot een werkelijkheid van den geest en tot een synthese, vooral wanneer hij vrij is in zijn onderwerp en hem geen portretbusten worden opgedragen. En dan treedt bij Wenckebach een element op den voorgrond, dat zijn verdere houding zal bepalen en essentieel voor hem is: de ingeboren, met heel zijn denken en willen verwante en door zijn Weensche jaren ongetwijfeld versterkte zin voor de klasse, met name de Heileinsche beeldhouwkunst, welke dan ook als de grondslag voor zijn werk is te beschouwen, een grondslag, waarop hij echter zijn kunst tot een zelfstandige ontplooiing heeft gebracht". ... „Op traditie bouwt hij voort en daarbij streeft hij er kennelijk naar om uit te komen boven de louter-zinnelijke schoonheid, welke een voornaam bestanddeel van de Grieksche beeldhouwkunst is. De zinnelijke schoonheid is onverbreeklijk verbonden aan het individueele en toevallige: plastisch tracht Wenckebach schoonheid te geven als deel van het eeuwige, als de stoffelijke manifestatie van geestelijke dingen. Hij stelt zich dus deze moeilijke taak om in de aanvaarde vormen der zichtbare werkelijkheid geestelijke dingen uit te zeggen. Lijnrecht staat hij hierdoor tegenover het expressionisme in de beeldhouwkunst, dat die vormen opoffert aan de bereiking van zijn doel (in de wel eens falende verwachting, dat dit doel ook inderdaad wordt bereikt). Maar evengoed wil Wenckebach het stoffelijke ontvluchten; evengoed wil hij zich in zijn werk bevrijden van het heden, van de dagelijkse dingen om de eeuwige waarden te zoeken".

het werk uit het achter ons liggende tijdperk, als we het waren zonder deze uitgaaf. En met deze uitgaaf werd juist beoogd in deze leemte te voorzien. Natuurlijk is het wel begrijpelijk dat de commissie zich niet te streng aan den oorspronkelijken opzet hield. Neem bijv. dit bundeltje, dat gewijd is aan „binnenhuis-architectuur". De variaties in ons leven volgen elkaar tegenwoordig zó snel op, dat een overzicht van interieurs vóór 1930 een ouderwetschen indruk maakt. De jus (lees zju) is er van zoo'n overzicht af. Veel belangstelling mag men er niet meer voor verwachten.

Dat dus de commissie onder deze omstandigheden er tamelijk veel werk van recenten datum bij doet, ligt voor de hand. Maar voor de „historische" interieurs blijft er dan niet veel plaats meer over.

In een 30-tal plaatjes dan een overzicht te geven van binnenhuis-architectuur over een tijdperk van 30 jaar, is geen gemakkelijke taak, vooral wanneer het tijdperk loopt van 1900—1930. De noodwendige beperking moet hierbij meer geleid worden door een scherpen blik op het karakteristieke, op het typeerende, dan door een schiften zoeken naar het beste. Naar mijn meening heeft de Commissie van Redactie, die deze boekjes samenstelt, noch het een, noch het andere gedaan. Wat natuurlijk óók mogelijk was. Maar wel had zij er voor moeten waken van een bepaalden architect te veel op te nemen, wil men met anderen niet in het gedrang komen, zó dat ze slecht of niet vertegenwoordigd zijn. Zoo lijkt me, b.v. afgezien van de waarde, het werk van Ir. Buys met 6 platen te sterk vertegenwoordigd tegen dat van den gestorven M. de Klerk met 1 afbeelding. Vooral waar de Klerk geen gelegenheid meer had zijn ontwikkelingsgang voort te zetten, was het noodig geweest, van zijn werk, waarvan de invloed op anderer werk toch moeilijk kan worden ontkend, iets meer vast te leggen.

Wat voorts in deze verzameling sterk tot uiting komt, is het onpersoonlijk van vele interieurs, met, daardoor, een klein element van vervelendheid. Het boekje opent met een portret van wijlen Dr. Berlage, van wie 5 interieurs alleen de hal van de Schipborg is opgenomen. J. P. M.

INTERIEURS ARCHITECTEN HOFMANN EN AUGENFELD

WIENER MÖBEL, BEARBEITET VON ERICH BOLTENSTERN, JULIUS HOFFMANN VERLAG STUTTGART.

Toen de samensteller en de uitgever van dit boek, zoo lezen wij in het voorbericht, besloten in een aparten band het hedendaagsche „Wiener Möbel" in zijn beste voorbeelden te laten zien, gingen zij van de gedachte uit, dat in den dringend noodzakelijken strijd tegen de protserige en onnatuurlijke vormen van het meubel, dat tegenwoordig den doorsnee meubelhandelaar tot verkoop beschikbaar wordt gesteld, het wijzen op het betere de vruchtbaarste kritiek zou zijn.

Goeden smaak waar het meubels betreft, treft men in Weenen zelfs ook niet veel meer aan. Toch zijn er groepen van kunstenaars en werkplaatsen, wier ontwerpen en producten te samen een weldoende eenheid insluiten. Tot deze groepen hebben samensteller en uitgever zich gewend om het materiaal voor dit werk, dat niet alleen bestond uit foto's, maar ook uit werkteekeningen, waarnaar de teekeningen in het boek konden worden vervaardigd.

Bij alle eenheid in de opvatting treden bij nadere beschouwing onder de ontwerpers toch zeer bepaalde persoonlijke uitingen naar voren, bijv. die van den bekenden, zoo juist gestorven Hugo Gorge.

Dok is reeds menig meubelstuk tot type geworden. Om opdrachtgevers in de gelegenheid te stellen zich in verbinding te kunnen stellen met de ontwerpers, naar wier meubelen hun voorkeur in 't bijzonder uitgaat, zijn de namen en adressen der ontwerpers in een afzonderlijke lijst vermeld. Wij zouden op dit kleine detail wel even willen wijzen. Het boek is er o.i. een reclameboek door geworden. Wel is waar een beschaafde en hoogst „anständige" reclame, reclame met een hooge bedoeling, maar toch reclame, waar het boek zich in wezen niet onderscheidt van die uit den stroom van publicaties, waar de begrenzingen van het toelaatbare minder gewetensvol

BIBLIOTHEEK VAN KUNSTNIJVERHEID, KEIZERSGRACHT 444, AMSTERDAM C.

Zooals ook in de dagbladen bekend is gemaakt, heeft de Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel de boekery die vroeger verbonden was aan het Museum voor Kunstnijverheid te Haarlem, aan de gemeente Amsterdam in bruikleen afgeestaan. Deze bibliotheek bevat een zeer uitgebreide verzameling boeken, tijdschriften en plaatwerken op het gebied der toegepaste kunsten, architectuur, schilder- en beeldhouwkunst, reclame, costumekunde e.d. De boekery is thans in hoofdzaak ondergebracht bij de Openbare Leeszaal en Bibliotheek, Keizersgracht 444, (bij de Leidsche straat) te Amsterdam. Het gedeelte der bibliotheek uit Haarlem, dat meer in het bijzonder van belang geacht moet worden voor de universitaire studie in de kunstgeschiedenis, is ondergebracht bij het Kunsthistorisch Instituut der Gemeente-Universiteit, hetwelk gevestigd is in het Museum Willet Huis, Heerengracht 605 (bij de Utrechtsche straat) te Amsterdam. Het raadplegen der boeken van de bibliotheek uit Haarlem is geheel gratis, zowel op de Openbare Leeszaal als in het Kunsthistorisch Instituut. Het uitleenen der boeken (ook van die, welke bij de bibliotheek van het Kunsthistorisch Instituut zijn gevoegd), geschiedt uitsluitend door de Openbare Leeszaal. Hiervoor moeten inwoners van Amsterdam zich laten inschrijven als lezer van de Openbare Leeszaal en Bibliotheek (kosten f 1.25 per half jaar of f 2.— per jaar). In bijzondere gevallen wordt één enkel boek voor f 0.25 uitgeleend. Voor zendingen aan lezers buiten Amsterdam wordt per zending een leesgeld van f 0.25 berekend of een bedrag van f 1.50 per 3 maanden. De transportkosten (heen en terug) en de eventuele

(UIT: WIENER MÖBEL, VERLAG JULIUS HOFFMANN)

zijn getrokken, in een zeker opzicht moeten wij het dan ook betreuren dat ook op het gebied van het betere boek over kunstnijverheid, waartoe het onderhavige boek o.i. behoort, deze methode gevolgd wordt.

De bekende Professor Max Eisler schrijft een Inleiding, die getiteld is „Das Wiener Möbel gestern und heute".

Hij wijst er op hoe in den tijd van het Biedermeier het Weensche meubel een overwegende rol heeft gespeeld voor den smaak op het continent. Het Biedermeier meubel vormde met het interieur een volmaakte eenheid. Het hedendaagsche Weensche meubel knoopt aan het oud-Weensche meubel vast. Het heeft traditie. „Freilich", zoo schrijft Eisler, „die Führung liegt jetzt beim Architekten. Das verleitete am Anfang nicht selten zur Einmischung der freien, rasch vergänglichlichen Künstlerlaune zur Überschätzung des Zierats, kurzum zu einem nicht ungefährlichen künstlerischen Spiel mit Formen. Doch bald lernte der Architekt vom Tischler".

Eisler wijst er voorts op, dat het nieuwe Weensche meubel weer beweeglijk is. Overigens weet deze schrijver ook niet veel nieuws te zeggen over het meubel. Alleen dit nog, dat hij overtuigd is, dat het hedendaagsche streven van de Weensche kunstenaars op meubelgebied geen eind, maar een begin is. „Dieser Stil ist noch immer in Fluss". Wij willen er hierbij op wijzen dat we alleen houten meubelen zijn tegengekomen in dit werk. Om den samenhang tusschen meubels en interieur goed te doen uitkomen, zijn alle meubels in dit werk in een omgeving afgebeeld.

Bijna van ieder meubel zijn teekeningen opgenomen, met de maten. Aan het eind van het boek vinden wij nog 8 bladen met details. Verlag Julius Hoffmann te Stuttgart waarborgt een goede uitvoering.

J. P. M.

onkosten voor correspondentie of frankering komen voor rekening van den aanvrager. De supplementen op den catalogus zijn tegen betaling van f 0.60 te verkrijgen. De catalogus zelf is helaas uitverkocht. De bibliotheek in de Openbare Leeszaal is voor het publiek geopend alle werkdagen van 10—5 uur.

Wij zijn eens naar de nieuwe aanwinst van den boekenschat op de Openbare Leeszaal van Amsterdam een kijkje gaan nemen, onder het geleide van den Heer Tierie, die sinds 1923 de bibliotheek van het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem onder zijn beheer heeft. De bibliotheek wordt geregeld bijgehouden en de aankopen worden vaak gedaan op buitenlandsche veilingen. Met de beperking die uiteraard noodig is, kan men daardoor toch wel zeggen dat deze bibliotheek een universeel karakter heeft. Men kan er op elk gebied van de kunstnijverheid wel wat vinden, in elk geval de algemeene werken.

De bibliotheek is bedoeld als een uitleenbibliotheek. Hoe meer er uitgeleend wordt, hoe beter naar het oordeel van den Heer Tierie de bibliotheek aan haar doel beantwoordt. Hij zou als bibliothecaris het liefst geen enkel boek meer in zijn kasten willen zien! Tijdelijk natuurlijk. Wij brengen daarom gaarne deze instelling onder de aandacht onzer lezers, die, voor litteratuur over een bepaald kunstvak, hier zeker wat van hun gading zullen vinden of aanwijzingen zullen kunnen krijgen voor hetgeen ze zoeken.

J. P. M.

VERSLAG VAN EEN LEZING OVER DE BOUWSPAARBEGEWING

Donderdagavond 27 Juni j.l. werd voor den kring Utrecht van den Bond van Nederlandsche Architecten in Hotel Terminus te Utrecht door den Directeur der N.V. Hybos i.o. te Arnhem, den Heer M. J. Kuik, een inleiding gehouden betreffende de bouwspaarbeweging.

Inleider merkte op, dat behuizing naast de andere primaire behoeften van den mensch, n.l. voeding en kleding, in den loop der eeuwen een belangrijke rol heeft gespeeld in de menselijke samenleving. Uit de ruïnes van ten onder gegane beschavingen zijn met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid de aard en de gewoonten van oude volkeren vastgesteld, waaruit ten duidelijkste bleek, dat behuizing ook een machtigen invloed op de vorming van het karakter van het individu heeft gehad.

Hoewel het begrip „tehuis” in onze moderne beschaving voor velen niet meer beteekent dan de beschikking over één of meer gehuurde vertrekken, mag toch worden aangenomen, dat in ieder mensch de onuitgesproken behoefte leeft om op den duur een eigen woning te bezitten. Dit bezit is alleen te verwerven, indien het individu door spaarzaamheid tracht een som gelds bijeen te krijgen, waaruit de bouw of aankoop gefinancierd kan worden. Hoewel dit voor velen een onoverkomelijke eisch zal zijn, is het de bouwspaarbeweging, die aantoonde, dat uit kleine regelmatig gespaarde bedragen sommen gelds worden verkregen, waardoor een eigen woning voor ieder burger niet meer tot de onmogelijkheden behoort.

De ontwikkeling van de bouwspaarbeweging in Engeland, waar in 1871 in Birmingham de eerste „Building-Society” werd opgericht, heeft wel aangegeven, welk een belangrijke plaats deze bouwspaarbanken in het maatschappelijk leven innemen. Eind 1934 waren er in Engeland 1007 dergelijke bouwspaarbanken, die aan 1.066.327 personen een hypothecair crediet hadden verstrekt. Het totaal actief van deze banken bedroeg £ 555.028.811, terwijl in 1934 £ 124.214.655 aan hypothecaire credieten werd verstrekt.

Ook in de continentale landen heeft het bouwspaarwezen sinds 1924 vasten voet gekregen. In Duitsland, waar op het ogenblik een 170-tal Bau-spaarbanken wordt geëxploiteerd, zijn voor ettelijke honderden miljoenen Reichsmark aan credieten verleend, terwijl in Oostenrijk, Hongarije, Tsjecho-Slowakije, Zwitserland, Denemarken en nog vele andere landen de bouwspaarbeweging gedurende eenige jaren een groote vlucht heeft genomen en duizenden spaarders zich tot deze instellingen hebben gewend om een hypothecair crediet te ontvangen.

Het idee van de bouwspaarbeweging komt neer op een spaarsysteem, waarbij uit de gespaarde gelden van de deelnemers de hypothecaire credieten worden verstrekt. Iemand, die b.v. een crediet wenscht van f 10.000,—, moet hiervoor sparen 20% van deze som, zijnde f 2.000,—. Zoodra hij 20% heeft gespaard, komt hij in aanmerking om het gevraagde crediet te ontvangen. Het geld, dat op deze wijze is bijeengebracht, wordt nu verdeeld onder hen, die het vereischte minimum-bedrag op hun rekening hebben staan. Hierbij wordt een zekere volgorde verkregen door berekening van een of ander sleutelgetal, waarbij rekening wordt gehouden niet alleen met het bedrag, dat gestort wordt, maar ook met den tijd, dat men heeft gespaard. Zoodra de credieten zijn verstrekt, zal de hypothecaire debiteur het ontvangen bedrag in maximum 20 jaar moeten aflossen.

Deze credieten worden door sommige bouwspaarbanken renteloos verstrekt, terwijl andere eene kleine rente van b.v. 2% vragen. De eerste soort bouwspaarbanken vergoedt ook geen rente van de gespaarde gelden; de tweede soort, zooals b.v. de N.V. Hybos i.o. te Arnhem, vergoedt b.v. 1½ %.

De voordeelen van deze wijze van credietverstreking zijn de volgende:

1. De credietnemer behoeft niet in het bezit te zijn van 40% van de bouwsom om zich een eigen huis te verschaffen. Daardoor wordt voor breedte lagen van de bevolking de gelegenheid geopend om door sparen te komen tot een eigen huis.
2. De credietnemer betaalt de lage rente van 2% benevens een klein percentage aan administratiekosten. Het zal hem dus mogelijk worden om meer af te lossen op zijn schuld, dan wanneer hij een hypotheek van 4½ of 5% op zijn huis had. De bouwspaarbanken spelen dus ook een groote rol bij het schuldvrij maken van een huis en werken daardoor de kapitaalvorming bij het individu in de hand.
3. Zoo lang de credietnemer aan zijn verplichtingen inzake rente en aflossing voldoet, wordt van de zijde van de bouwspaarbank het crediet niet opgezegd. Ontijdige executies bij daling van de waarde van het onderpand worden hierdoor vermeden.
4. De credietnemer mag te allen tijde zijn hypothecaire schuld aflossen zonder dat boete voor vervroegde aflossing behoeft te worden betaald of een extra-rentevergoeding gevraagd wordt.

INGEZONDEN.

DE KLOK TE HILVERSUM GAAT GELIJK.

In zijn artikel „Zetten we de klok terug” schrijft de Heer Jac. Bot dat te Hilversum bij het verkoopen van gemeentelijken bouwgrond de voorkeur wordt gegeven aan opdrachtgevers die zich doen bijstaan door Hilversumsche architecten. Als leider van het gemeentelijk grondbedrijf stel ik er prijs op mede te deelen, dat de mededeeling van den Heer Bot gansche-lijk op fantasie berust, en vermoedelijk ontsproten is uit het brein van een om andere redenen gepasseerden eigenbouwer. De klok van het Raadhuis gaat nog altijd gelijk.

De Directeur van Publieke Werken,
Ir. J. F. GROOTE.

NASCHRIFT:

Hoewel der Redactie dankbaar voor de mij geboden gelegenheid om direct te antwoorden op het stukje van den Heer Groote, spijt het mij toch, dat dit op zo korte termijn moet gebeuren, dat mij de gelegenheid ontbreekt het feit dat mij aanleiding gaf te schrijven zoals ik deed, zo precies te memoreren als wellicht wenselijk zou zijn. Maar dat kwaad kan, zo het nodig mocht zijn, later nog wel hersteld worden.

Hetgeen ik schreef berust niet op duimzuigerij, noch van mij noch van een of anderen teleurgestelden bouwondernemer, maar wel degelijk op een feite-

lijke mededeling van een te goeder naam en faam bekend staand Amsterdams architect, aan wiens oordeel ik de betreffende zinsnede uit het gewraakte stukje onderworpen heb, alvorens het ter publicatie aan te bieden. Ook nu nog weer heb ik dezen collega (wiens naam ik bereid ben den Heer Groote te noemen — al lijkt het mij overbodig hem in dit stukje te vermelden) gevraagd of hij zijn destijds gedane mededeling handhaaft. Het geval komt in het kort hierop neer: toen de architect in kwestie zich, in de loop van het vorig jaar, aan de dienst van het gemeentelijk grondbedrijf te Hilversum vervoegde, om namens een met name genoemden principaal (geen bouwondernemer) een bouwterrein te vragen, werd hem medegedeeld, dat momenteel geen gemeentelijke grond beschikbaar was, maar dat, zo die er wel zou zijn, aan een Hilversumsen architect de voorkeur zou worden gegeven.

Mij dunkt dat het alleszins gerechtvaardigd is, hieruit een conclusie te trekken zoals ik deed in mijn artikelje. Intussen doet het mij — natuurlijk — genoegen nu, na de tegenspraak van den Heer Groote, te mogen concluderen dat ook hij de gaste die uit het boven omschreven antwoord spreekt, wraakt. Het is dan ook te hopen dat niet alleen de Heer Groote, maar ook zijn ambtenaren, er zich van bewust mogen zijn, dat de klok vooruit behoort te gaan, ook in Hilversum.

Amsterdam, 2 Juli 1935.

JAC. BOT.

GEMEENTE-AMBTENAAR MAG GEEN PARTICULIEREN DIENEN.

B. en W. van Weesperkarspel hadden voor den „technisch ambtenaar in algemeenen dienst” die gemeente, die belast zou zijn met het bouwtoezicht ingevolge de gemeentelijke bouwverordening, een instructie vastgesteld, waarbij het aan den ambtenaar opgelegde verbod van het aanvaarden, uitvoeren of aan de uitvoering medewerken van technische opdrachten van particulieren niet zou gelden ten aanzien van werken uitgevoerd door particulieren, die geen inwoners zijn van die gemeente.

De Kroon heeft thans bepaald, dat deze uitzondering op het verbod in strijd is met het algemeen belang en vervallen moet.

284

De Kroon overwoog bij deze beslissing, dat de gewraakte uitzonderingsbepaling, en de daardoor aan den ambtenaar gelaten vrijheid om particulieren te dienen, het hem opgedragen toezicht en de daarbij betrokken publieke belangen kan schaden door conflict van belangen, waarin de ambtenaar in dienst van de gemeente niet mag worden betrokken, wat er toe name wel zou geschieden wanneer het betreft werken, die onder Weesperkarspel worden uitgevoerd door particulieren van wie hij elders technische opdrachten zou hebben aanvaard.

(Te)

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 23 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 13 JULI 1935 No. 28

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. LEDENVERGADERING EN EXCURSIE VAN DEN B.N.A.

Voor Mededeelingen over de EXCURSIE zie hierachter.

Ledenvergadering van den B.N.A. op Vrijdag 19 Juli a.s. te 215 uur, in Café-Restaurant „Brinkman”, Groote Markt te Haarlem.

AGENDA:

1. Opening van de vergadering.
2. Notulen vorige vergadering. (In concept opgenomen in de Officieele Mededeelingen van 25 Mei 1935, No. 21.)
3. Mededeelingen.
4. Ingekomen stukken.
5. Benoemingen.
6. Wijziging Regelen en Tabel voor bouwwerken voor Woningbouwverenigingen en in het algemeen voor woningen voor de volkshuisvesting van 1 Mei 1931.
7. Voorzieningsfonds voor kunstenaars. (Zie toelichting hieronder.)
8. Bespreking van de overeenkomst inzake het honorarium voor werk voor bouwondernemers, aangegaan door de B.N.A. leden van de „Haagsche Architecten Club” met de vereeniging „Onderneming en Vrijheid”.
9. Rondvraag.

Toelichting op punt 6 van de agenda.

In 1931 kwam de herziening van de honorarium-regeling voor bouwwerken van woningbouwverenigingen tot stand. Daarvoor waren onder leiding van den Hoofdinspecteur van de Volkshuisvesting den heer Ir. H. v. d. Kaa uitvoerige besprekingen gehouden tusschen afgevaardigden van den B.N.A. en den Nat. Woningraad. De herziening had tot doel een regeling te maken, waaraan de Minister van Sociale Zaken zijn goedkeuring zou kunnen hechten, hetgeen in 1931 geschied is.

In de praktijk is gebleken dat de formuleering van de tweede alinea van artikel 26 tot verschillende moeilijkheden aanleiding gaf, welke eenigen tijd geleden door genoemden hoofdinspecteur ter kennis van den B.N.A. en den Nat. Woningraad werden gebracht.

Er zijn toen wederom besprekingen gehouden, waarvan het resultaat was dat de hoofdinspecteur en de afgevaardigden van de genoemde vereenigingen tot overeenstemming kwamen, om bedoelde tweede alinea van art. 26 als volgt te wijzigen:

„Indien de opdracht omvat in totaal a woningen, welk aantal wordt aanbesteed in n groepen en het aantal woningen van elke groep bedraagt onderscheidenlijk: p, q, r, s . . . . enz. woningen, dan bedraagt het honorarium voor de eerste groep: p/a maal het totaal honorarium voor a woningen, plus 5 % van het honorarium voor p woningen; voor de tweede groep q/a maal het totaal honorarium voor a woningen, plus 5 % van het honorarium voor q woningen; enz. voor de laatste groep z/a maal het totaal honorarium voor a woningen, plus 5 % van het honorarium voor z woningen”. Het Bestuur van den B.N.A. heeft zich met deze wijziging vereenigd, en stelt aan de Ledenvergadering voor hieraan haar goedkeuring te hechten.

In de hierboven bedoelde bespreking werd een tweede punt aangevoerd, dat van veel grooter belang is. De regering was nl. van inzicht, dat de tijdsomstandigheden zeker aanleiding gaven om het honorarium wat lager te stellen. De bouwkosten zijn nl. sinds 1931 zeer belangrijk gedaald en waar bij deze regeling het honorarium niet afhankelijk is van de bouwkosten, achtte de regering het zeker redelijk om ook tot een verlaging van het honorarium te komen. De afgevaardigden van den B.N.A. en den Nat. Woningraad waren het met dit gezichtspunt eens, zoodat de besprekingen liepen over de vraag met hoeveel % de honorarium tabel moest worden verlaagd.

De Hoofdinspecteur meende eerst het verlaagde percentage te moeten stellen op 15, maar na uitvoerige gedachtenwisseling is deze ermee accoord gegaan, dat het werd bepaald op 10.

Het laat zich aanzien dat de Minister van Sociale Zaken daaraan zijn sanctie zal geven, terwijl de Nat. Woningraad zich reeds met deze verlaging accoord heeft verklaard.

Ook het Bestuur van den B.N.A. acht het redelijk om dit percentage der verlaging op 10 te stellen, en stelt de Ledenvergadering voor hieraan haar goedkeuring te hechten. Bij deze verlaging zal tevens moeten worden bepaald, wanneer zij ingaat en daarvoor werd de volgende formuleering gevonden: „Voorts zal met ingang van 1 Augustus 1935 voor nieuwe bouwplannen, waarvoor op genoemden datum nog geen opdracht aan den architect is verstrekt en door dezen nog geen beduidende arbeid is verricht, op het honorarium, voortvloeiende uit artikel 20 dezer regeling, een korting van 10 % worden toegepast”.

Ook hiermede is het Bestuur het eens.

Toelichting op punt 7 van de agenda.

Deze toelichting is opgenomen in de Officieele Mededeelingen No. 22, in het vorige nummer, waarnaar verwezen wordt.

Punt 8 van de agenda. Hierover zullen in de vergadering door den Voorzitter uitvoerige mededeelingen worden gedaan.

Na afloop van de vergadering zullen de leden met hunne dames in de gelegenheid gesteld worden per autobus naar Duin en Daal te Bloemendaal te gaan, alwaar om half acht de gemeenschappelijke maaltijd zal plaats vinden. De kosten hiervan bedragen f 2,50 p. p. (zonder dranken).

Op den autorit naar Duin en Daal zal gereden worden langs het nieuwe gebouw van de Haarlemsche Huishoud- en Industrieschool, van architect Dick Greiner, en langs het gebouw van de P. E. N., architect Ir. H. T. Zwiers. Voor logies bestaat gelegenheid in Duin en Daal te Bloemendaal (logies met ontbijt f 3,50) of in Hotel Lion d'Or, Kruisweg, Haarlem, (logies met ontbijt f 2,75).

DE HEER J. SLAGTER, ARCH. B.N.A., SECRETARIS VAN DEN KRING HAARLEM, IS GAARNE BEREID ZIJN BEMIDDELING TE VERLEENEN VOOR HET RESERVEEREN VAN KAMERS VOOR DEN NACHT VAN 19 OP 20 JULI.

PROGRAMMA EXCURSIE OP 20 JULI 1935.

EXCURSIE IN AUTOCARS NAAR DEN WIERINGERMEERPOLDER EN DE ZUIDERZEEWERKEN.

In aansluiting op onze voorloopige mededeelingen over de voorgenomen excursie van de leden van den B.N.A. met hunne dames naar den Wieringermeerpolder en de Zuiderzeewerken, brengen wij hieronder het definitieve programma ter kennis van de leden.

De deelnemers en deelnemsters worden dringend verzocht ten spoedigste en uiterlijk Woensdag 17 Juli zich voor deze excursie op te geven, zulks in verband met het bestellen van het aantal autocars.

De excursie vangt aan te Haarlem op het Stationsplein, tegenover den uitgang van het Station.

Het vertrek met de autocars vindt plaats om half tien.

a. autotocht via Alkmaar naar Medemblik. Aankomst te Medemblik ± 11 uur, alwaar een kopje koffie zal worden gedronken.

Hierna volgt de tocht door de Wieringermeer.

Vanwege de Directie van den Wieringermeerpolder zal bij de diverse te bezichtigen bouwwerken technische toelichting gegeven worden, terwijl aan iederen deelnemer een kaartje wordt uitgereikt, zoodat een goede oriëntering in den polder mogelijk is.

Deze excursie kan bijzonder belangwekkend zijn en het Bestuur vertrouwt, dat vele leden (met hunne dames) zich zullen opgeven.

Allereerst volgt nu:

b. Bezichtiging van het Gemaal „De Lely”, vervolgens

c. bezichtiging van ontginningschuren.

d. bezichtiging van Wieringerwerf.

e. Vervolgens per auto van Wieringerwerf naar Slootdorp.

f. Lunch in Hotel Smit te Slootdorp, ad f 1. — per persoon.

g. Groote autotocht naar Ewijcksluie, over Wieringen, de Zuiderzeewerken te Den Oever tot het Monument op den afsluitdijk.

h. Terugtocht naar den Wieringermeerpolder, ter bezichtiging van eenige boerderijen, ten Noord-Westen van Slootdorp.

i. Bezoek aan Middenmeer.

j. Terugtocht via Aartswoud naar Alkmaar Station, waar de excursie wordt ontbonden.

Kosten autotocht pl.m. f 1.50 à f 2. — per persoon, welk bedrag tijdens den tocht wordt verrekend.

TENSLOTTE HERHALEN WIJ NOG ONS DRINGEND VERZOEK ZICH UITERLIJK WOENSDAG 17 DEZER OP TE GEVEN AAN HET BUREAU VAN DEN B. N. A., MET OPGAVE OP HOEVEEL PERSONEN DIENT TE WORDEN GEREKEND.

Het Bestuur van den B. N. A.

Inning Contributie voor het tweede halfjaar 1935.

Gedurende de maand Juli zal voor leden van den B. N. A. de gelegenheid openstaan de contributie voor het tweede halfjaar 1935 (zie statuten art. 6 par. 13 en H. R. art. 3 par. 11) te voldoen, bij voorkeur door storting van het betreffende bedrag ad f 20.— op de postrekening van den B. N. A. no. 71518.

Na 31 Juli a.s. zal over het bedrag bij de leden, die de contributie niet hebben voldaan, per postkwitantie worden beschikt, verhoogd met f 0,25 voor inningskosten.

Het Bestuur vertrouwt dat vele leden gebruik zullen maken van de gelegenheid om het verschuldigde bedrag te gireeren, en daarmede zullen medewerken aan het verlichten van de administratie.

Namens het Bestuur van den B. N. A.:
De Penningmeester.

Invulling biljetten Aangifte Hoofdlijke Omslag 1935.

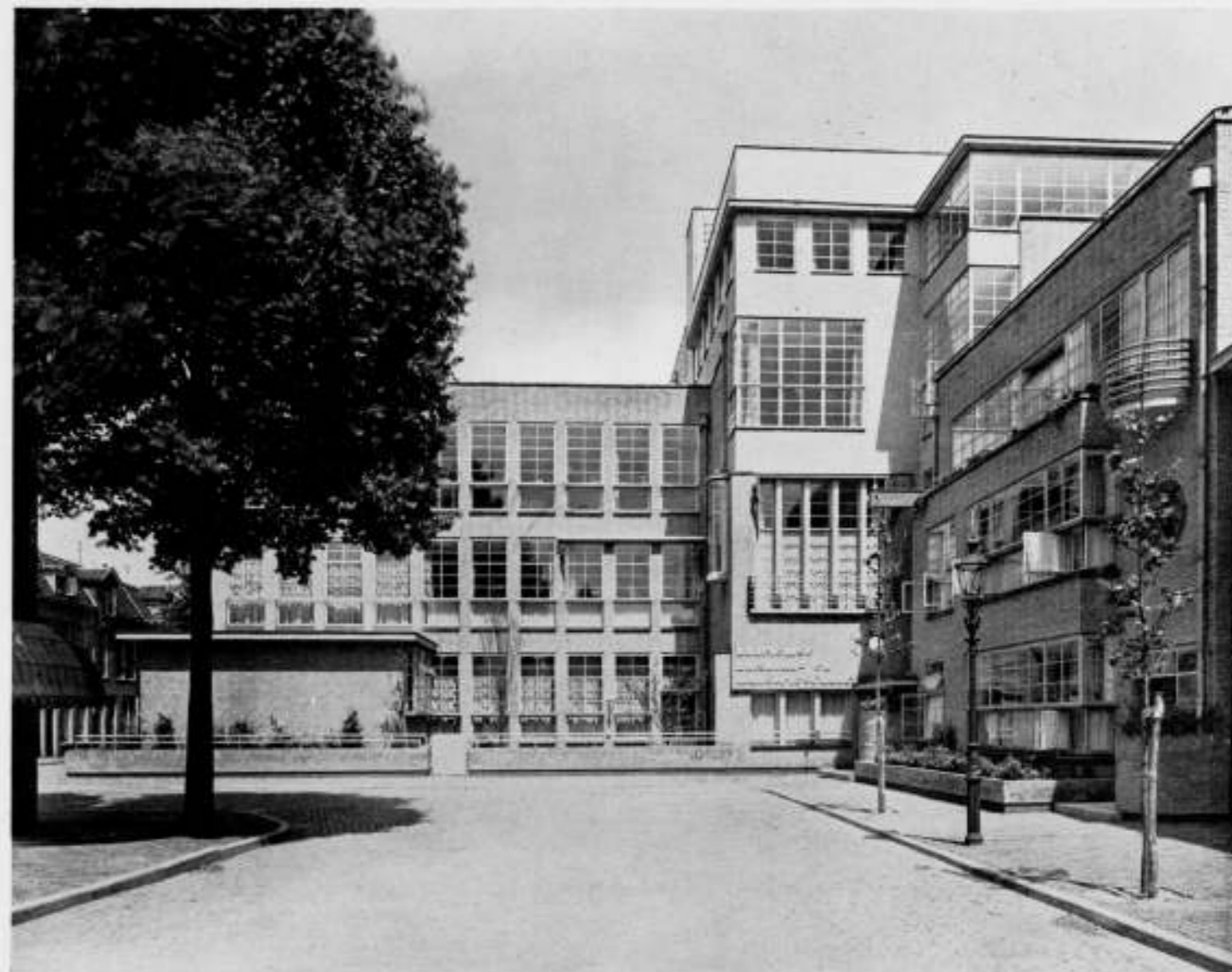
De leden van den B. N. A. worden er hierbij aan herinnerd het biljet van Aangifte voor den Hoofdlijken Omslag 1935 aan ondergeteekende op te zenden, vóórdat de termijn van inzending verstreken is.

De Penningmeester.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGaan VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS; VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 28
LEIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR. 13 JULI 1935

VERBOUWING VAN DE HAARLEMSCHE HUISHOUD- EN INDUSTRIESCHOOL. ARCHITECT DICK GREINER B.N.A.

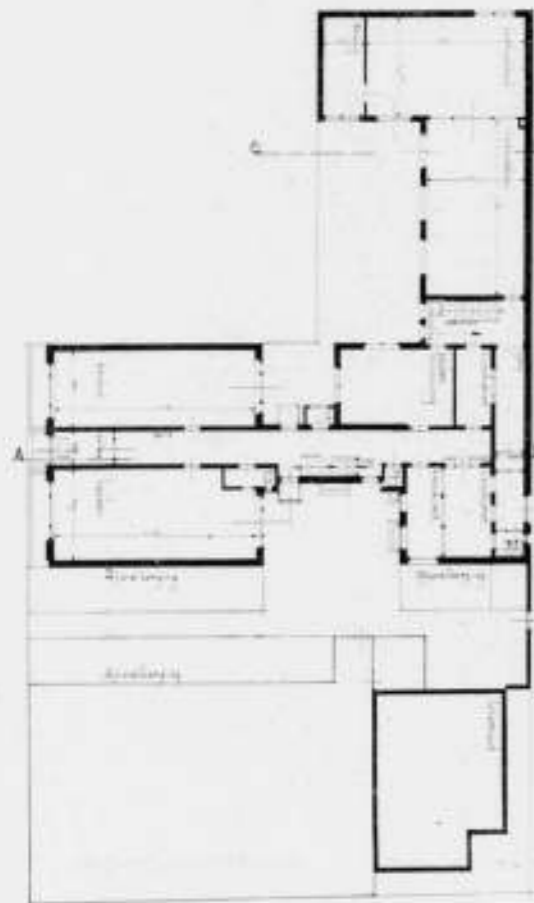
Schrijf jij eens wat in het Bouwkundig Weekblad over de door mij verbouwde huishoudschool, aldus Greiner op de tentoonstelling van de mooie collectie uitbreidingsplannen voor Groot-Amsterdam.

Jij had ik mijn gedachten geconcentreerd op het vraagstuk van de nieuw te scheppen woonwijken. Toen ineens daartussen het huishoudschoolvraagstuk. Even doorgaan op Groot-Amsterdam.

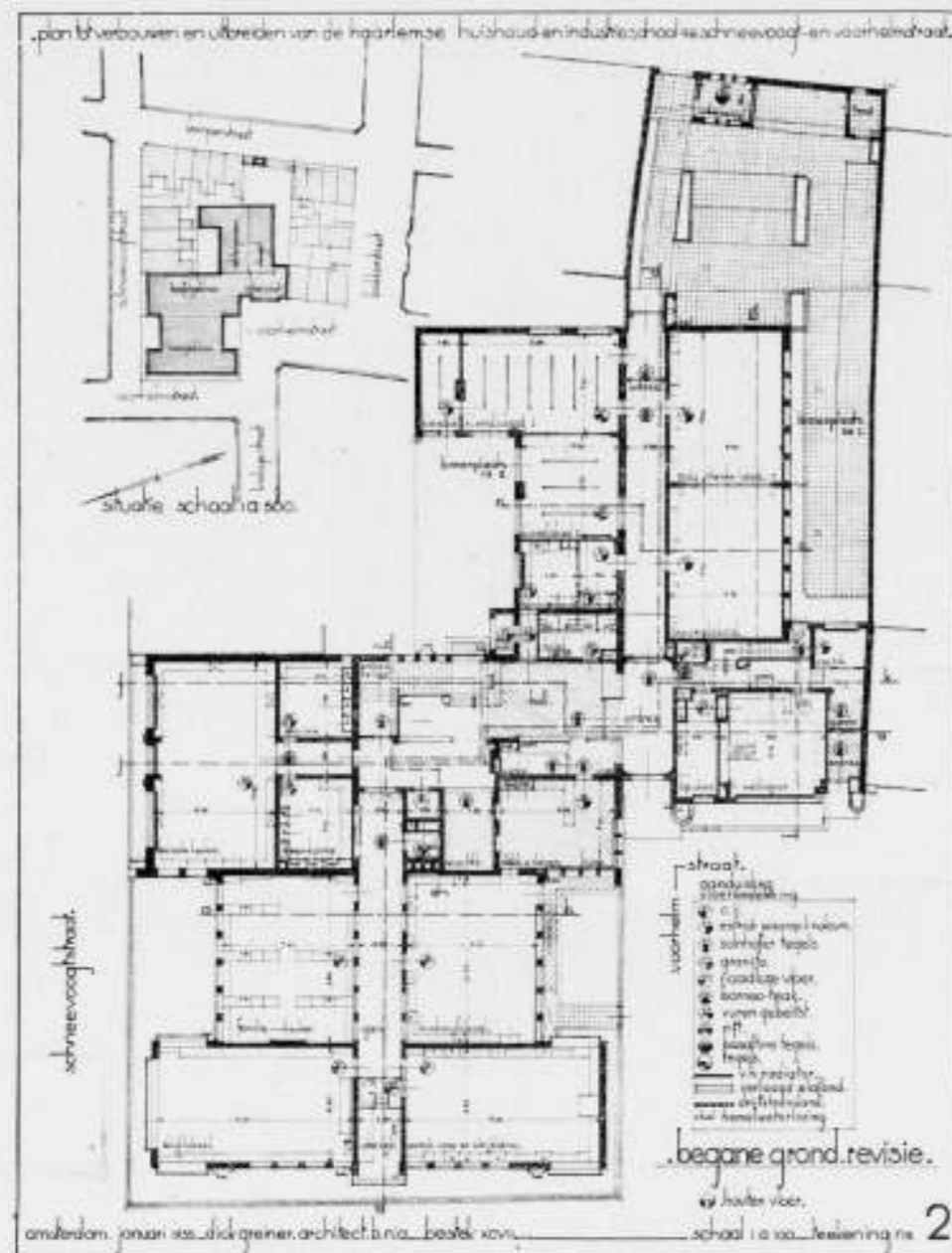
Jij had kan wel een mooi plan zijn, als het werkelijk als schema bedoeld is, waarin de architect later geheel vrij, zijn gedachten kan ontplooiën, zoodat niet noodzakelijk zal blijken star alles te aanvaarden, wat nu zoo argeloos als schema is aangegeven. Want — ambtenaren zijn gauw geneigd een schema tot algemene waarheid te maken, en te vergeten, dat de geldigheid

van vandaag morgen in de prullemand thuis hoort — maar ik mocht niet langer filosoferen hoe de nieuwe woonwijken wel tusschen die afwisselende groenstrooken zouden uitkomen, en hoe het toch ook wel weer anders zou kunnen; ik moest nu over huishoudscholen praten, want — Greiner had gelijk — doordat ik zelf pas een dergelijke school had verbouwd, was ik misschien wel de aangewezen man om objectief over een dergelijke opgave te kunnen schrijven.

Enfin, dan maar direct een dag bepaald om het geheel aan de hand van de plannen eens grondig te bestudeeren ter plaatse. Wat een raar vak is toch het architectenvak. Ieder leek denkt, dat een architect altijd maar bezig kan zijn om mooie dingen te maken. En als je dan achter de coulissen van al ons werk kijkt, dan zie je, dat, als er dan uiteindelijk in concreto iets ont-

VERBOUWING HAARLEMSCHE HUISHOUD- EN INDUSTRIESCHOOL.
LINKS BEGANE GROND PLAN OUDE TOESTAND, RECHTS NIEUWE TOESTAND.

ARCHITECT DICK GREINER B.N.A.
SCHAAL 1 A 400.

staat, in de meeste gevallen zoo geweldig gewijzigd, geschaafd en geveild is aan onze oorspronkelijke gedachten, dat van een gaaf kunstwerk bijna niets meer overgebleven is.

Maar dit beteekent intusschen niet, dat het gebouw daardoor aan werkelijke waarde heeft ingeboet. In de meeste gevallen is het gebouw er menschelijker door geworden.

Bij elk bouwwerk opnieuw leert de architect meer zijn dienende functie te beseffen. Elke opdracht vernietigt in den kunstenaar weder een stukje van zijn ijdelheid, elk nieuw bouwkundig probleem voert onomstootelijk den architect tot dieper schouwen in de eischen, die het maatschappelijk verband stelt.

Totdat — en dit is de tragiek van ons werk — wij uiteindelijk schouwen en dienend worden, dat we vergeten, dat er ook nog zooiets bestaat als pure ruimtelijke schoonheid, ter wille van geheel andere menschelijke verlangens n.l. volkomen irrationeele, verkwistende, volkomen onnoodzakelijke verlangens, die even menschelijk zijn, even functioneel als de rationeele, strikt economische wenschen van den mensch.

„Bouwen is Dienen” is dan ook meer een grafschrift dan een levende leuze, want wie te veel dient, dient de kunst niet meer. Kunst is vogelvrij en laat zich niet uitsluitend tot dienen ineen-schrompelen.

Hoe kom ik aan die uitweiding bij het werk van Greiner in Haarlem?

Heel eenvoudig. Hier was een opgaaft, om rondom een paar

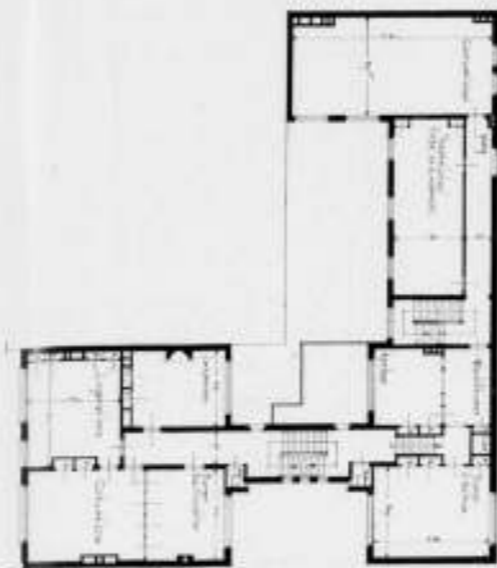
oude rotte muren en slechte funderingen een zeer ingewikkeld complex van ruimten met zeer afwisselende bestemming te maken. Als je bij zoo'n opgaaft je niet de onderdanige dienaar van, in dit geval een 1000-tal jonge vrouwen, gevoelt, dan ben je bij voorbaat verloren.

En als daarbij dan nog komt een rijksdienst, die, door de tijdsomstandigheden gedwongen, zelfs het allerslechtste van oude resten nog moet bewaren, dan is het begrijpelijk, dat van een aanvankelijke illusie van een gaaf kunstwerk niet veel over blijft.

Maar als je dan schrap gaat staan, en aanvaardt de noodzakelijkheid van die belemmerende vergane, slecht gefundeerde muren, en je weet die zoo overtuigd weg te werken en ze toch te gebruiken op een wijze, dat alleen de ingewijde de oude rommel nog ontdekt in het nieuwe geheel, ja dan ben je toch dienend geweest op een wijze, die bewijst, dat je nog niet aan je grafschrift toe bent.

Ik zal niet probeeren alle moeilijkheden op te sommen. Maar de vermelding, dat het onderwijs doorgegaan is bij deze verbouwing, waarbij bijna geen steen op elkaar is gebleven, mogt volstaan voor het besef, dat alleen daardoor de architect zij dienend werk heeft verricht.

Want aldus werkend rondom die oude nietswaardige resten kon van het groeien van een volkomen gaaf werk zeker geen sprake zijn.

VERBOUWING HAARLEMSCHE HUISHOUD- EN INDUSTRIESCHOOL.
LINKS PLAN 1: VERDIEPING OUDE TOESTAND, RECHTS NIEUWE TOESTAND.

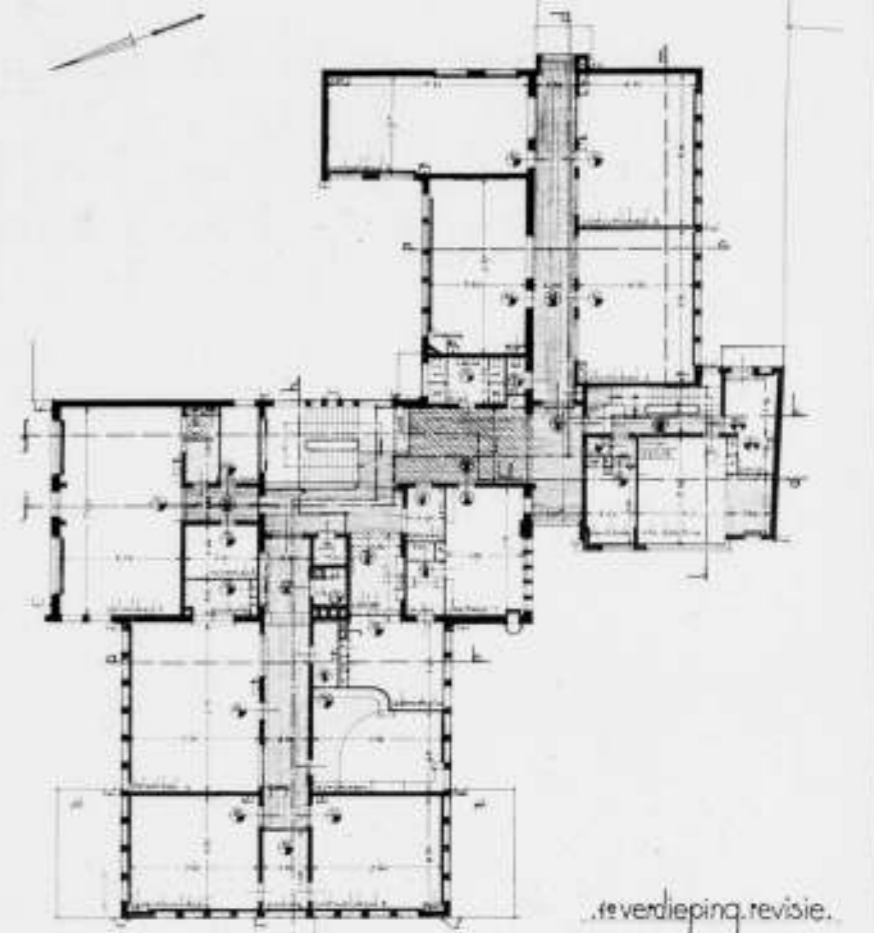
Wanneer Greiner niettegenstaande deze bezwarende omstandigheden toch een gebouw tot stand bracht, dat in sommige deelen werkelijk boven het dienen uitgaat en waarin ruimtelijke expressie is verkregen, dan is dit verheugend.

Het begrip school met allerlei uniforme min of meer doodsche regelmaat is nergens te vinden. Deze school is tot een levend organisme gegroeid, niettegenstaande — misschien ook wel dank zij — de belemmerende oude deelen en het grillige terrein, dat door de deels smalle omgevende straten tot schijnbaar onlogisch hoog en laag aanleiding moest geven.

Op logische wijze zijn de groote verkeersdeelen in het centrum van het gebouw gebracht, en als in zich gesloten organismen sluiten de twee lokalengroepen en het internaat daarop aan.

Zoodoende is het ook mogelijk geweest bepaalde lokalengroepen, zooals keukens, die toch altijd hinderlijke geuren verspreiden, bijeen te brengen en door tochtdeuren van de centrale hal af te sluiten.

De details voor een onderwijsinrichting, waarin alle werkzaamheden van het specifiek vrouwelijke leven op geperfectioneerde wijze tot uiting moeten komen, zijn uit den aard legio. De architect moet zich instellen op alle huishoudelijke werkzaamheden en moet voor elke groep bezigheden de synthese trachten te vinden, waardoor de arbeid op de eenvoudigste en overzichtelijkste wijze tot stand kan komen. Gelukt het hem die synthese te bereiken, dan zal zijn gebouw een vanzelfheid verkrijgen, die als

ARCHITECT DICK GREINER B.N.A.
SCHAAL 1 A 400.

het ware de orde, die moet heerschen, als een natuurwet te voorschijn roept.

Hierin is Greiner voor een zeer groot deel geslaagd. Er zijn ruimten, zooals het huishoudlokaal, de leer-keuken en het strijklokaal, waarin men gevoelt, dat die synthese bereikt is.

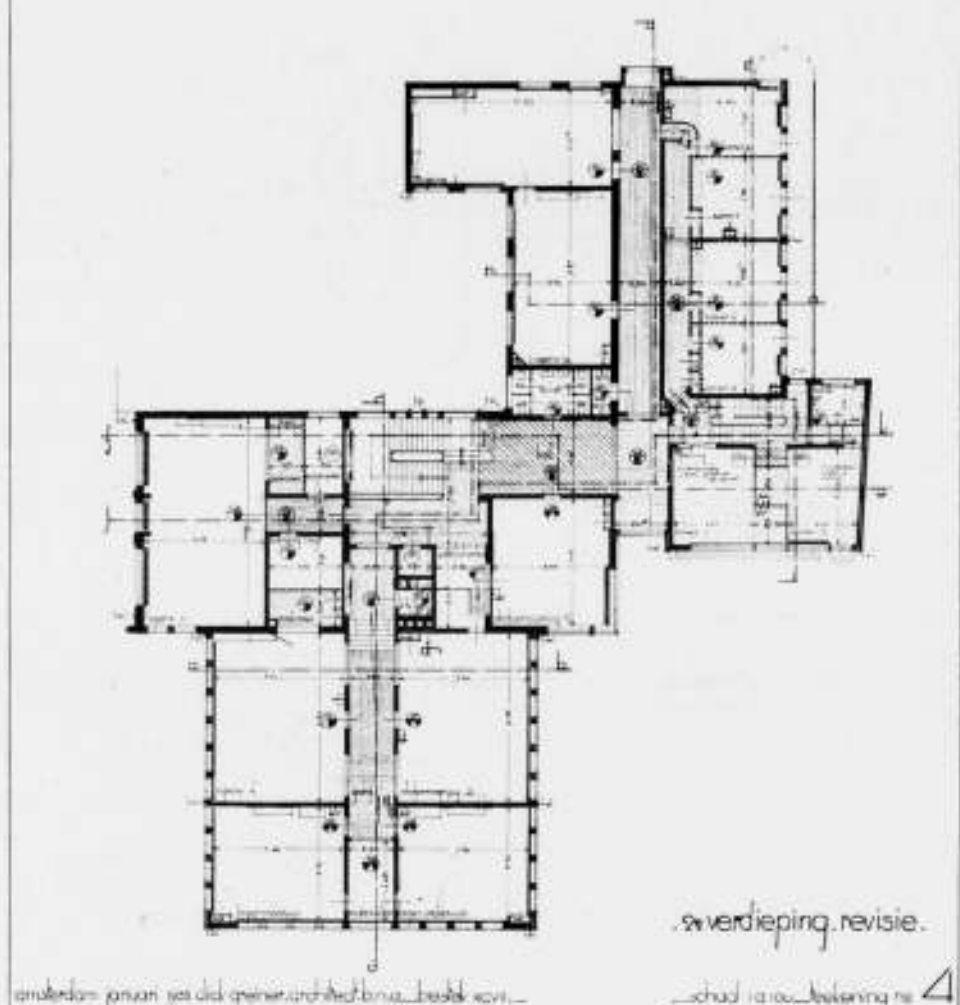
De familiekeuken, d.i. de keuken bestaande uit een serie kleinere keukens, is niet aan die synthese toegekomen. Er is daar geen eenheid in de veelheid ontstaan. Waarschijnlijk is de kleine oppervlakte daaraan schuld, althans het is in die keuken, evenals in de te kleine was- en mangelruimten niet tot een logische ordening gekomen. De te groote gebondenheid door het onvrije bouwterrein wrekt zich het meest in deze ruimten.

Wat in dit nieuwe werk van Greiner opvalt, is een zich oriënteren in nieuw-zakelijke richting.

Hij is echter nog niet vrijgekomen van zijn romantischen aard, die het sterkst tot uiting komt in die deelen, waar de ordening hem het meest werd opgelegd door de opgaaft zelf. Waar de kracht van de noodzakelijkheid niet gedictieerd werd, liet hij zich gaan, ontstonden details, die niet vrij van kunstnijverheid zijn. Dit geldt zoowel binnen als buiten.

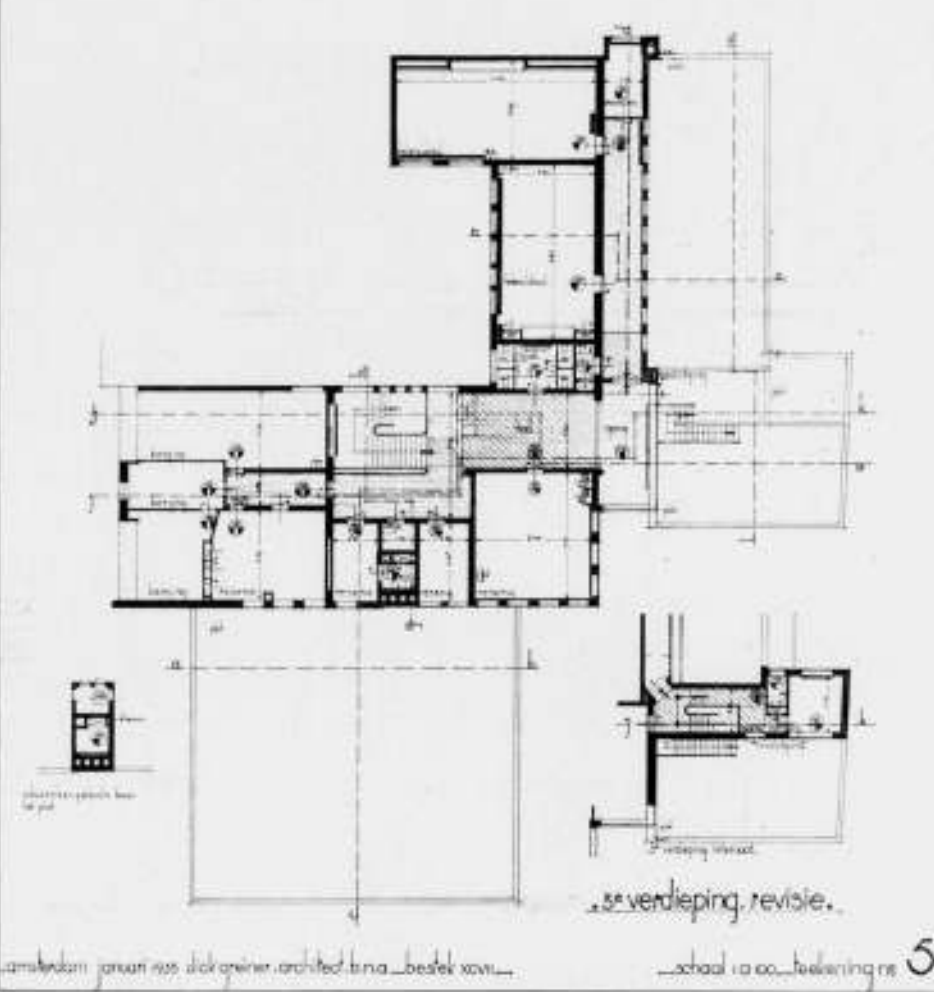
Verder is de figuur van de directrice voor Greiner bijna een symbolische figuur geworden, die niet leidend en overal aanwezig den geest van de leerlingen bezielt, maar die min of meer centrale heerscheres is, waarvoor de behuizing cerebraal werd en worden moest. De verticaal gelede raampartij links boven

plan 2: verbouwen en uitbreiden van de haarlemse huishoud- en industrijschool aan vorderings- en vorderingsstraat.

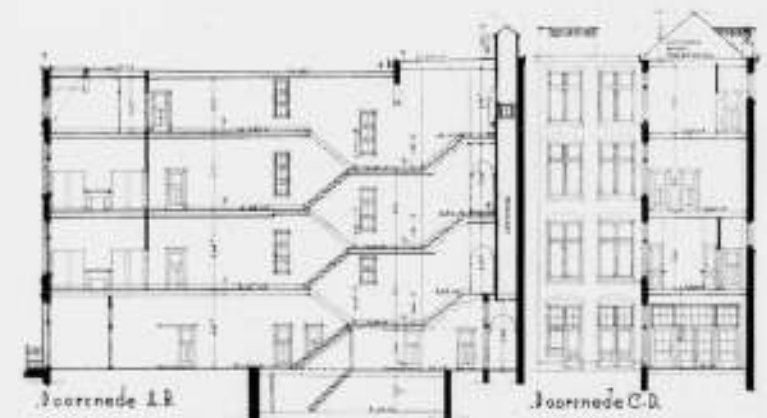

PLAN 2: VERDIEPING. SCHAAL 1 à 400.

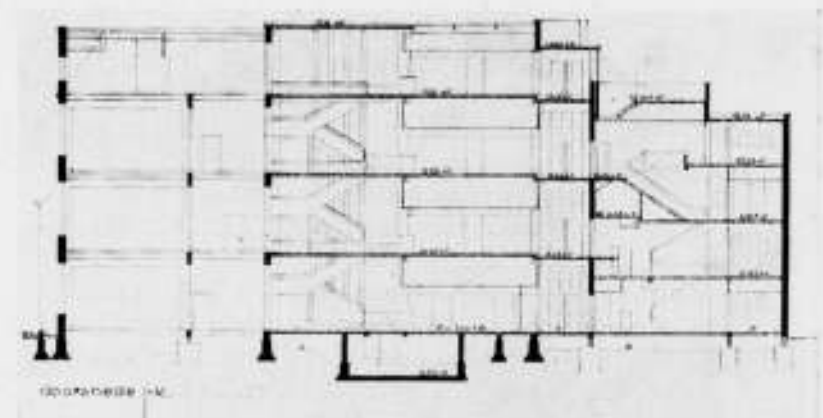
plan 3: verbouwen en uitbreiden van de haarlemse huishoud- en industrijschool aan vorderings- en vorderingsstraat.

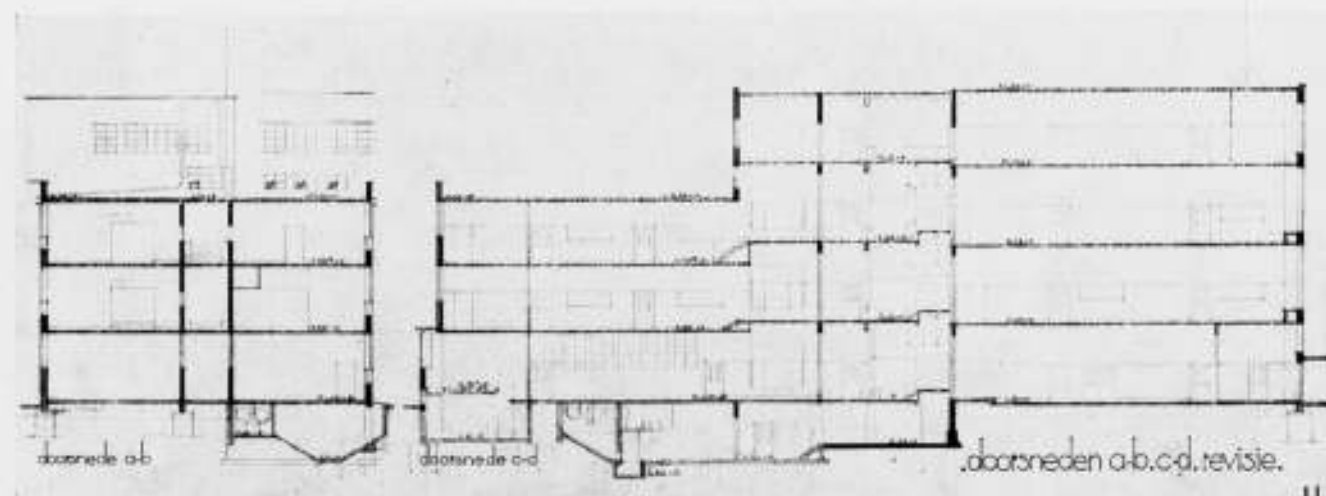
PLAN 3: VERDIEPING. SCHAAL 1 à 400.

DOORSNEDEN VAN HET GEBOUW VOOR DE VERBOUWING. HAARLEMSCHE HUISHOUD- EN INDUSTRIJSCHOOL.

DOORSNEDE J-K NIEUWE TOESTAND. SCHAAL 1 à 400. ARCHITECT DICK GREINER B.N.A.

DOORSNEDEN a-b, c-d VAN DEN NIEUWEN TOESTAND. HAARLEMSCHE HUISHOUD- EN INDUSTRIJSCHOOL. SCHAAL 1 à 400. ARCHITECT DICK GREINER B.N.A.

den hoofdingang geeft naar buiten dien zetel van gezag weer. Het glazen precieuze erkertje vervrouwelijkt het cerebrale, maar schept daarbij tevens een dualisme. Echter is het niet aan mij de waarde van de opvatting van Greiner te critiseeren. Ik sta alleen iets langer bij dit onderdeel stil, omdat er een geestelijke ondergrond in te bespeuren valt.

Waaraan heeft deze tijd behoefte? Aan de dienende leiders of medewerkers of aan de symbolische leiders? De komende architectuur ook in ons land zal te bepalen krijgen hoe het gezag moet worden gebeeld, en op welke wijze de uitdrukking van die macht zal plaats hebben. Het was voor mij een zeer interessant oogenblik toen ik zag

welke ruimte Greiner voor de directrice maakte, en ik die kon vergelijken met de ruimte, die ik voor de directrice van een soortgelijke instelling in Rotterdam maakte. Greiner maakte daar de cerebrale architectuur tot een ruimte, die schroom zoo niet vreeze doet ontstaan bij de leerlingen, die het heiligdom betreden. Ik trachtte de gedachte van de zorgende moeder in

die ruimte te leggen. Zoowel bij hem als bij mij zal dit natuurlijk in hoofdzaak onbewust zijn gebeurd. Het is jammer, dat dit gebouw in een zoo bitter armelijk milieu ontstond. Er is moeilijk een tijd van geestelijke inzinking te denken, die droever architectuurbeeld geeft dan wat rondom deze school in Haarlem zich bevindt.

Ir. J. B. VAN LOGHEM.

HOOFDTRAPPENHUIS

TOELICHTING OP DE VERBOUWING DER HAARLEMSE HUISHOUD- EN INDUSTRIESCHOOL.

Op een van de meest trieste plekjes werd in Haarlem in 1903 de H. H. I. S. gebouwd. Wanneer we het gebouw binnentraden viel een klamme kille sfeer op ons.

Zon en licht ontbraken er zo goed als geheel.

De hoogteverschillen in de vloeren waren legio, het was b.v. niet mogelijk van het voorgedeelte naar het achtergedeelte te gaan, zonder dat men een trap af en een trap op was gegaan.

In niets kon men enige orde ontdekken, iets wat ons toch moest verwonderen, immers de bekende school aan het Zandpad te Amsterdam van Posthumus Meyjes, had zeker als voorbeeld kunnen dienen.

Ook constructief waren er vele delen die te denken gaven. Dat was de erfenis die alleen maar moeilijkheden kon geven.

Voor uitbreiding waren twee aangrenzende terreinen beschikbaar, die door de eigenaardige ligging en door de aangrenzende straten de vorm en de afmetingen van het nieuwe gebouw volkomen bepaalden. Verder waren er natuurlijk de bepalingen

van het Gemeentelijk Bouwtoezicht, t.o.z. van de rooilijnen en de toe te laten hoogten.

De voorbereiding eiste vrij veel tijd, n.l. bijna 2 jaar.

Na het vaststellen van het programma van eisen heeft het Bestuur mij volkomen vrijgelaten, een geste die niet genoeg te waarderen is.

Aan het uitwerken van het plan heeft de Directrice Mejuffrouw D. van de Waal een belangrijk aandeel gehad en zij heeft in vele gevallen de juiste weg gewezen, een factor die bij het tot stand komen van een dergelijke zeer gecompliceerde opdracht van grote waarde is.

De bodemgesteldheid maakte dat grote overspanningen zoveel mogelijk vermeden moesten worden. De vaste zandlaag bleek op ± 4.50 m beneden de straat te liggen. De fundering is uitgevoerd op het z.g. pijlersysteem. De bestaande fundering moest versterkt worden waarvoor het zelfde systeem is aangehouden. De bepalingen t.o.z. van het stichten van inrichting voor het

KAMER VAN DE DIRECTRICE

Nijverheids-onderwijs zijn door het Rijk terzijde gesteld, b.v. de hoogte van de nieuw te bouwen leslokalen is belangrijk gereduceerd, luchtkanalen moesten vervallen enz. Het is te begrijpen dat deze wijzigingen geen enkele goede invloed hadden, 1e. op het gebruik van leslokalen, 2e. op de indeling, dus op het onderwijs, 3e. op het uitwendige. De noodzakelijke rust is niet verkregen.

Doordat vrijwel alle bestaande vertrekken onderbelicht waren en geen of zeer weinig zon kregen is getracht aan dat grote tekort tegemoet te komen door of het vertrek anders te leggen, of ramen er aan toe te voegen in de buiten- en binnenmuren en wel zo dat in bijna elk vertrek twee kleuren daglicht vallen.

De betonnen pijlers zijn verbonden met c.y.-binten waarop de buiten- en binnenmuren rusten. De vloeren bestaan uit ijzeren binten, waartussen 1e. holle terra cottaplatten, 2e. zand-isolatie, 3e. bimsbeton, 4e. houtbeton, 5e. dekvloer.

Alle buiten- en binnenramen en deuren zijn van metaal evenals de binnendeurkozijnen, tochtdeuren enz. Alleen voor de deuren,

de losse kasten, de aanrechten en dergelijke is hout gebruikt. De kleuren van verschillende ruimten zijn telkens overeenkomstig de aard en de ligging van die ruimte vastgesteld, waarbij rekening is gehouden dat in dit gebouw uitsluitend jonge vrouwen verblijven.

Het internaat is zoveel mogelijk gescheiden gehouden van de school. De trappenhuisen zijn op de 3e. verdieping door een nooduitgang met elkaar verbonden.

De c.v.w. is terwille van een economisch gebruik in meerdere groepen verdeeld, omdat het niet nodig is bij een lagere temperatuur direct de gehele verwarming in te schakelen. De noordelijke lokalen kunnen afzonderlijk worden verwarmd; evenals de zuidelijke; de gangen, trappen e.d.; de 3e. verdieping; de vertrekken voor administratie en huishoudelijk bedrijf; Internaat en droogkamers, waarvoor in de kelder een regelkamer is ontworpen. De verlichting is eveneens volkomen gescheiden gehouden, elke afdeling heeft een eigen aansluiting.

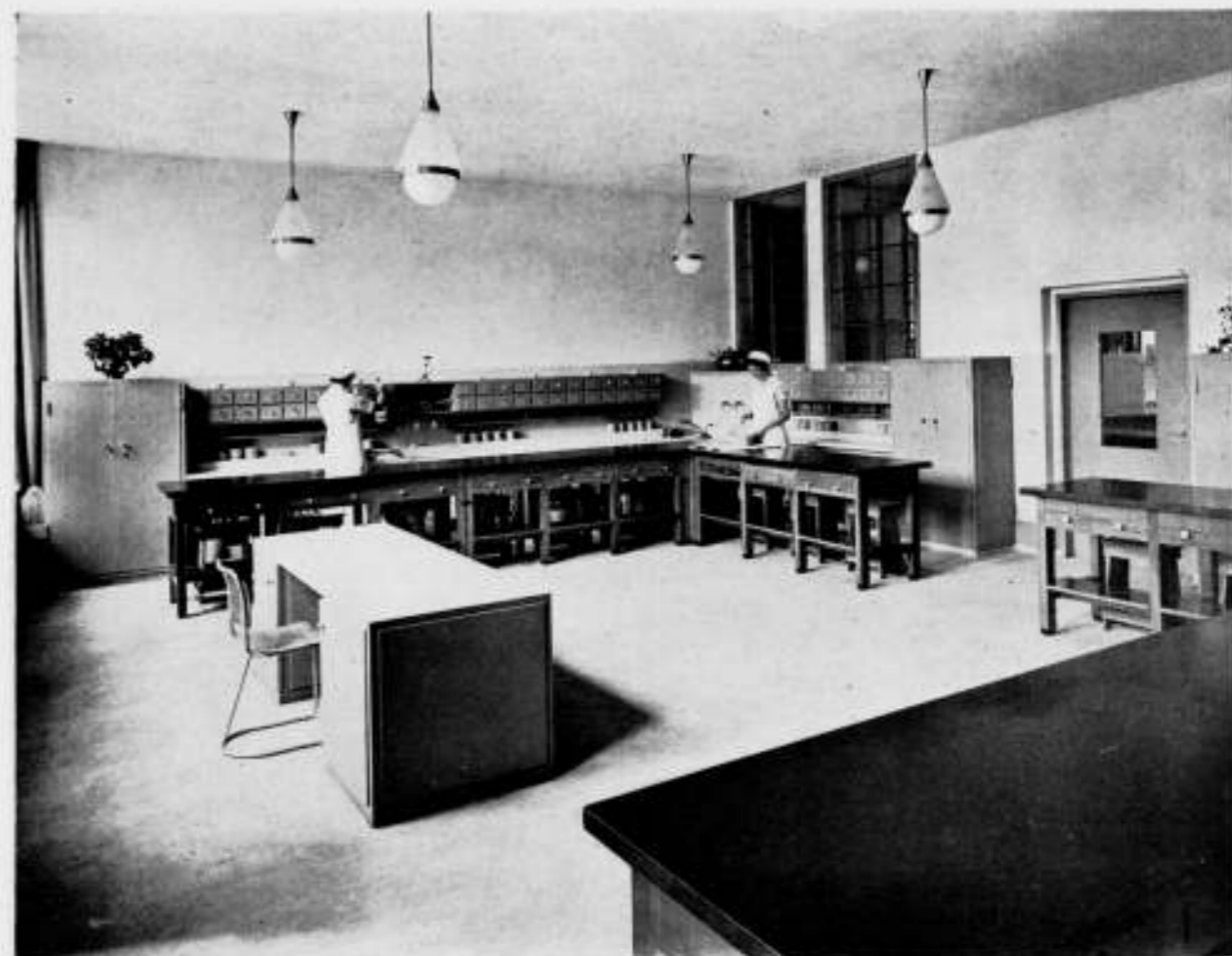
Voor controle op het gebruik van de elektrische strijkijzers zijn

GANG OP DE 3^e VERDIEPING MET NOODUITGANG (RECHTS)

LOKAAL VOOR STOFVERSIERING
HAARLEMSCHE HUISHOUD- EN INDUSTRIESCHOOL. ARCHITECT DICK GREINER B.N.A.

LOKAAL VOOR HUISHOUDKUNDE

STRIJKLOKAAL
HAARLEMSCHE HUISHOUD- EN INDUSTRIESCHOOL. ARCHITECT DICK GREINER B.N.A.

FAMILIEKEUKEN

LEERKEUKEN

HAARLEMSCHE HUISHOUD- EN INDUSTRIJSCHOOL

ARCHITECT DICK GREINER B.N.A.

in de portiersloge de nodige signaallampjes aangebracht. De bestaande gevels zijn voor een gedeelte bepleisterd met terrazzo-grana, de nieuwe gevels zijn opgetrokken uit dunne gele klinkers. De gehele verbouwing en uitbreiding is op een prettige en vlotte

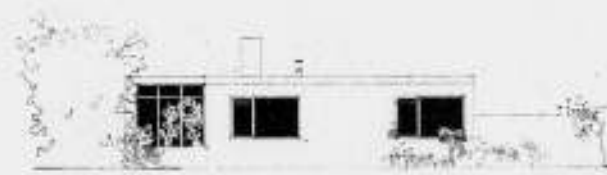
wijze uitgevoerd door de Gebr. H. V. en J. de Vries te Purmerend en stond onder leiding van den hoofdopzichter den heer G. D. Jansen, die dit moeilijke werk uitstekend heeft volbracht.

DICK GREINER, Architect B.N.A.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

A. **ARKITEKTEN** (Denemarken). Dit tijdschrift, dat in een bijzonderen vorm verschijnt, ni, in dien van een bi-maandblad, gecombineerd met meer uitgebreide maandafleveringen, geeft in zijn weekbladvorm meestal niet veel anders dan een korten weer- sluit op actuele gebeurtenissen, die niet altijd voor de lezers van ons blad van belang zijn. Ik zal mij ertoe bepalen, bij het verslag uit de kleine weekbladjes alleen datgene aan te halen, wat voor Nederlandsche lezers belang kan hebben; de maandafleveringen leenen zich doorgaans wel voor een meer uitgebreide bespreking. Weekblad No. 10, 8 Maart 1935 reproduceert een bekroond prijsvraagontwerp voor een verenigingsgebouw met theaterzaal, hotel-restaurant en kantoren te Nykøbing-Falster (Arch. Tage Rue). Een interessant project van zeer klare en vlotte ruimte-indeeling, dat de moeite van het bestudeeren alleszins waard is. Idem No. 12, 22 Maart 1935 geeft nog een tweetal andere bekroonde ontwerpen uit deze prijsvraag, die eveneens van goede kwaliteit zijn, maar toch de moeilijke aansluiting

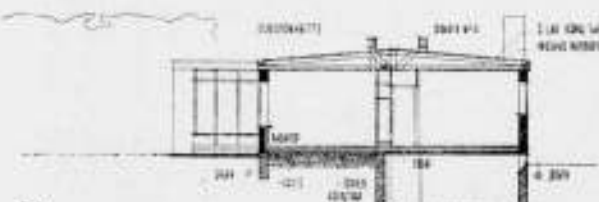
van de theaterzaal aan de rest van het bouwcomplex niet tot eenheid hebben weten te brengen op de gemakkelijke en vrije wijze van het eerstbekroonde plan. Idem No. 17, 26 April 1935 reproduceert een viertal projecten, welke bekroond zijn in een prijsvraag voor eengezinswoningen, uitgeschreven door het dagblad „Politiken“. Wij reproduceeren hiervan een tweetal: een project van arch. F. Houmøller Klemmensen en een van arch. Erik Møller en Viggo Boesen; beide met het schoone principe van een groote ongebroken woonruimte. Het eene met een van het woongedeelte afgescheiden slaapafdeeling, het andere met een meer direct contact. Beide plannetjes getuigen van een zuiver begrip en van fijn gevoel in de uitwerking. Maandblad No. 3, Maart 1935. Dit nummer is geheel gewijd aan eengezinswoningen van verschillende jongere (?) architecten; voor het meerendeel zijn het kleine landhuisjes van lage bouwkosten, die aanmerkelijk minder karakteristiek voor moderne woonbeginselen zijn dan de bekroonde ontwerpjes van „Politiken“. Ik mis

Fasade med Nord

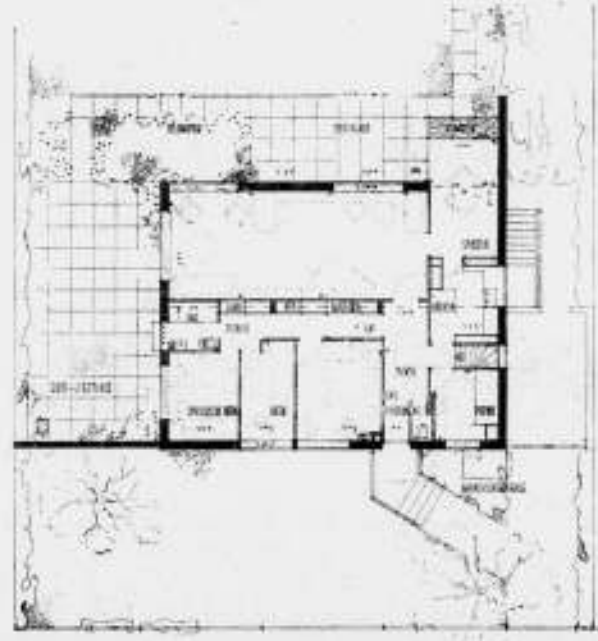

Fasade med Syd

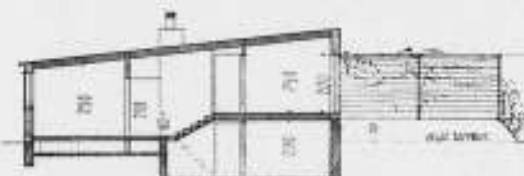

Snit

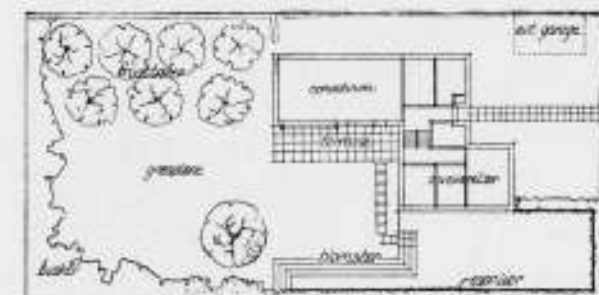
F. Houmøller Klemmensen: Eenfamiliehus. 1:250. Præsentat. og udsigt til Opførelse ved „Politiken“'s Konkurrence

Plan af Stue

Snit

Biliggingsplan

Erik Møller og Viggo Boesen: Eenfamiliehus. 1:250. Biliggingsplan 1:500. Præsentat. og udsigt til Opførelse ved „Politiken“'s Konkurrence

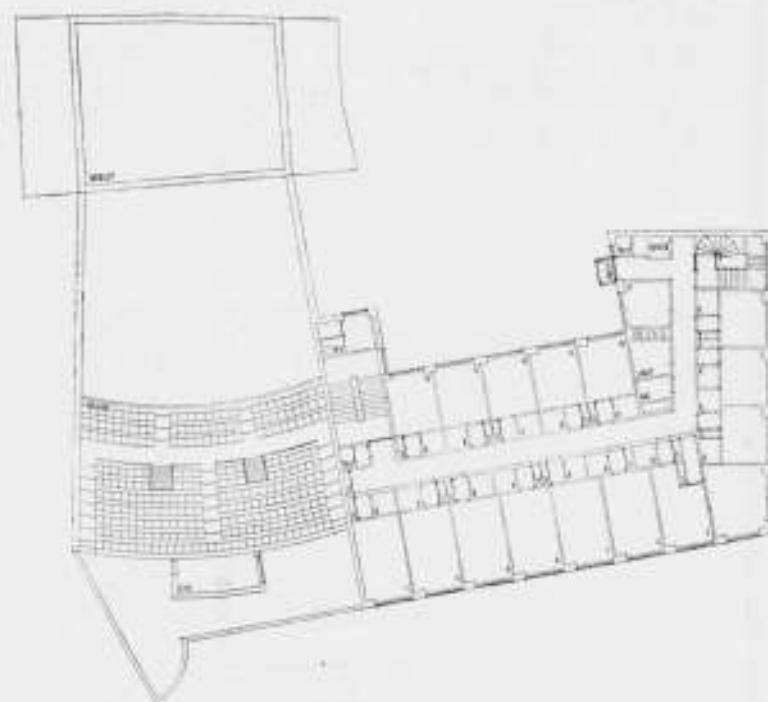
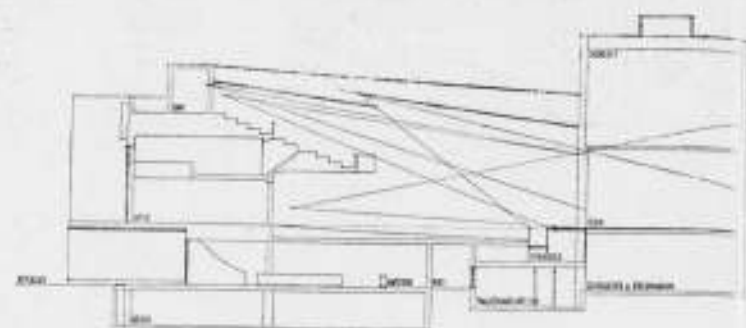
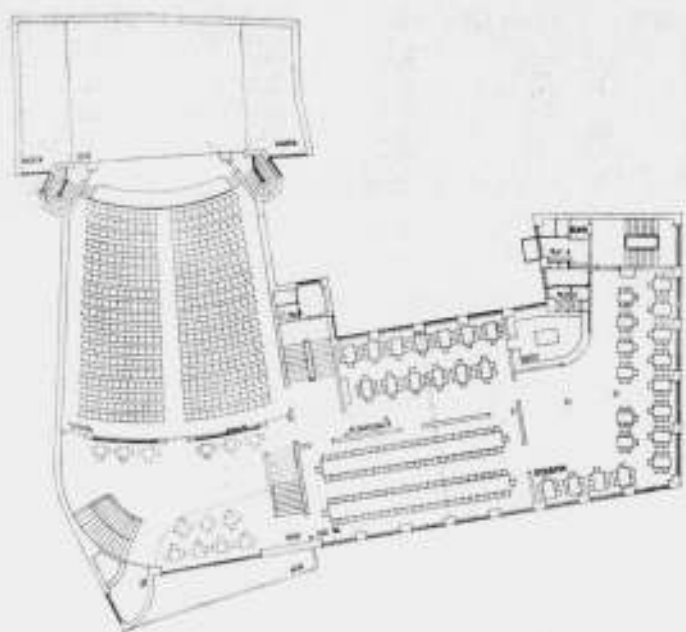
Fasade med Syd

Plan af Stue

OVERGENOMEN UIT „ARKITEKTEN“

PLATTEGRONDEN EN DOORSNEDE VAN EEN VEREENIGINGS-
BOUW MET THEATER TE NYKØBING-FALSTER, ARCH. TAGE RUE,
(OVERGENOMEN UIT „ARKITEKTEN“).

ONDERSCHIEDING Ir. A. v. d. STEUR, ROTTERDAM.

Ter gelegenheid van de opening van het Museum Boymans te Rotterdam op Zaterdag 6 Juli j.l. is de architect daarvan, de Heer Ir. A. van der Steur B.N.A., benoemd tot Officier in de Orde van Oranje Nassau. Dezelfde onderscheiding verkreeg de Heer D. Hannema, Directeur van het Museum Boymans.

MALLE GEVALLEN No. 10.

DIT is een echt mal geval.

OFFICIEELE MEDEDELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 24 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 20 JULI 1935 No. 29

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. Inning Contributie voor het weede halfjaar 1935.

Gedurende de maand Juli zal voor leden van den B. N. A. de gelegenheid openstaan de contributie voor het tweede halfjaar 1935 (zie statuten art. 6 par. 13 en H. R. art. 3 par. 11) te voldoen, bij voorkeur door storting van het betreffende bedrag ad f 20.— op de postrekening van den B. N. A. no. 71518.

Na 31 Juli a.s. zal over het bedrag bij de leden, die de contributie niet hebben voldaan, per postkwitantie worden beschikt, verhoogd met f 0.25 voor inningskosten.

Het Bestuur vertrouwt dat vele leden gebruik zullen maken van de gelegenheid om het verschuldigde bedrag te gireeren, en daarmee zullen medewerken aan het verlichten van de administratie.

Namens het Bestuur van den B. N. A.:
De Penningmeester.

Invulling biljetten Aangifte Hoofdelijke Omslag 1935.

De leden van den B. N. A. worden er hierbij aan herinnerd het biljet van Aangifte voor den Hoofdelijken Omslag 1935 aan ondergeteekende op te zenden, vóórdat de termijn van inzending verstreken is.

De Penningmeester.

in dit geheele nummer het fijne accent, dat het Deensche werk anders zoo dikwijls kenmerkt.

BYGGEKUNST (Noorwegen) April 1935.

Dit nummer bevat reproducties van een groot bouwcomplex te Oslo, waarin een groot theater, een winkelpassage en een groot kantoorgebouw zijn ondergebracht. (Arch. Morgenstjerne en Eide). Een zeer gecompliceerde opgave, waarvan de oplossing technische bekwaamheid toont, zonder dat overigens gesproken kan worden van een architectonisch belangrijk werk. Voorts vinden wij het juryrapport met afbeeldingen van de bekroonde ontwerpen voor een Industrietentoonstelling te Oslo in 1938. De gereproduceerde teekeningen zijn zeer vlot, maar het geheel is te onvolledig om een duidelijken indruk te wekken. Wij vinden verder in dit nummer het bericht, voorzien van een toelichting, dat in Noorwegen in een kortgeleden ingediend wetsontwerp met betrekking tot de Technische Hoogeschool een artikel voorkomt, dat als volgt luidt:

„§ 7. De van de hoogeschool afgestudeerden krijgen den titel „architect“, wanneer zij van de afdeling architectuur komen, die van de overige afdelingen krijgen den titel „ingenieur“. De nadere bepalingen betreffende degenen, die bovendien nog deze titels in het land mogen voeren, worden door den koning vastgesteld.“

M.a.w.: titelbescherming voor architecten en ingenieurs!

v. d. S.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 29
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR, 20 JULI 1935

JURYRAPPORT BETREFFENDE DE INGEKOMEN ONTWERPEN VOOR DEN BOUW EENER SYNAGOGUE VOOR DE NEDERLANDSCH-ISRAELIETISCHE HOOFDSYNAGOGUE TE AMSTERDAM OP EEN TERREIN AAN DE LEKSTRAAT (PLAN ZUID) ALDAAR. *)

Inleiding.

Het terrein waarop de synagoge gebouwd moet worden is een langwerpige vierkant. De oriëntering vereischt, dat de lange as van de synagoge juist in de korte as van het terrein komt te liggen. Hierdoor ontstaat de eigenaardige moeilijkheid den toegang tot de synagoge met de beperkte ruimte toch een passend karakter te geven. Voorts moet een tweede moeilijkheid opgelost worden: een synagoge heeft toch een hoofdmoment in de Heilige Arke, doch daarnaast een secundair punt in de Biema, dat zeker ook van belang is. Hierdoor onderscheidt dit kerkrum zich wezenlijk van het protestantsche of katholieke bedehuis, bij elk waarvan slechts één beheerschend punt aanwezig is; bij het eerste de kansel, bij het tweede het altaar. Een sterke gerichtheid der ruimte is hierdoor bij een synagoge niet noodzakelijk en de typische synagogeform dus noch alleen gericht, noch alleen centraal moeten zijn.

Bij de beoordeeling der ingekomen projecten zijn deze beide moeilijkheden als typisch voor deze opgave naar voren gekomen.

De jury heeft nu kunnen constateeren, dat naast enkele ontwerpen, welke bouwkundig logisch waren opgebouwd, er verscheidene waren, waarbij de fantasie en het teekenstift vaardiger zijn geweest dan de constructieve inzichten van de inzenders, zoodat ontwerpen zijn ontstaan, die naar de meening der jury, zonder belangrijke wijzigingen niet wel uitvoerbaar zijn.

Een afzonderlijke beknopte bespreking der onderwerpen moge thans hieronder volgen:

Motto Druiventros.

De aansluiting van de synagoge tegen het scholencomplex is niet onverdienstelijk van gedachte; aan de zijde van den bestaanden woningbouw is de aansluiting echter niet opgelost en niet in overeenstemming met den bestaanden toestand. De ligging van de buitentrapp is wat de plaats en het uitwendig aspect betreft aanvaardbaar en duidt op juiste wijze den toegang tot een belangrijke ruimte aan. Bij de planinndeeling heeft de inzender de origineele gedachte gehad de hoofdsynagoge op de eerste verdieping, o.a. boven de bijsynagoge te ontwerpen; hij is er echter niet in geslaagd dit in een bruikbaar plan tot oplossing te brengen. De toegang tot de synagoge is zoo sterk, dat hij voor het gebruik ongeschikt is; bovendien is hij aesthetisch slecht van ruimtebewerking, terwijl het niet in overeenstemming met het karakter van een bedehuis is alle bezoekers langs een uitgebreide garderobe te leiden. De details van het plan zijn in tal van onderdeelen gezocht en onbeheerscht; de vormgeving is zwak van karakteristiek en mist de waardigheid, welke een gebouw van deze bestemming behoort te kenmerken.

De aansluiting aan den belendenden woningbouw is door de looze bebouwingsmassa niet opgelost. De plaatsing van een groote kap, die nogal laag doorgevoerd is, geeft in deze omgeving het gebouw een gedrukt aanzien, wat niet in overeenstemming is met het karakter van een bedehuis. De verlichting van de synagoge is door het groote raam op het zuiden vlak boven de Heilige Arke, ongunstig. De toegang tot de vrouwengaanaderij is te veel aan één zijde.

Motto Lasjym.

De plaatsing naast de Heilige Arke zijn onbruikbaar. De vormgeving van het geheel is in- en uitwendig weinig geslaagd. De twee massa's (hoofdsynagoge en bijsynagoge) met annexen zijn niet tot een eenheid samengegroeid. De raamplaatsing en de detaillering zijn in- en uitwendig gezocht van vormgeving en slecht van verhouding.

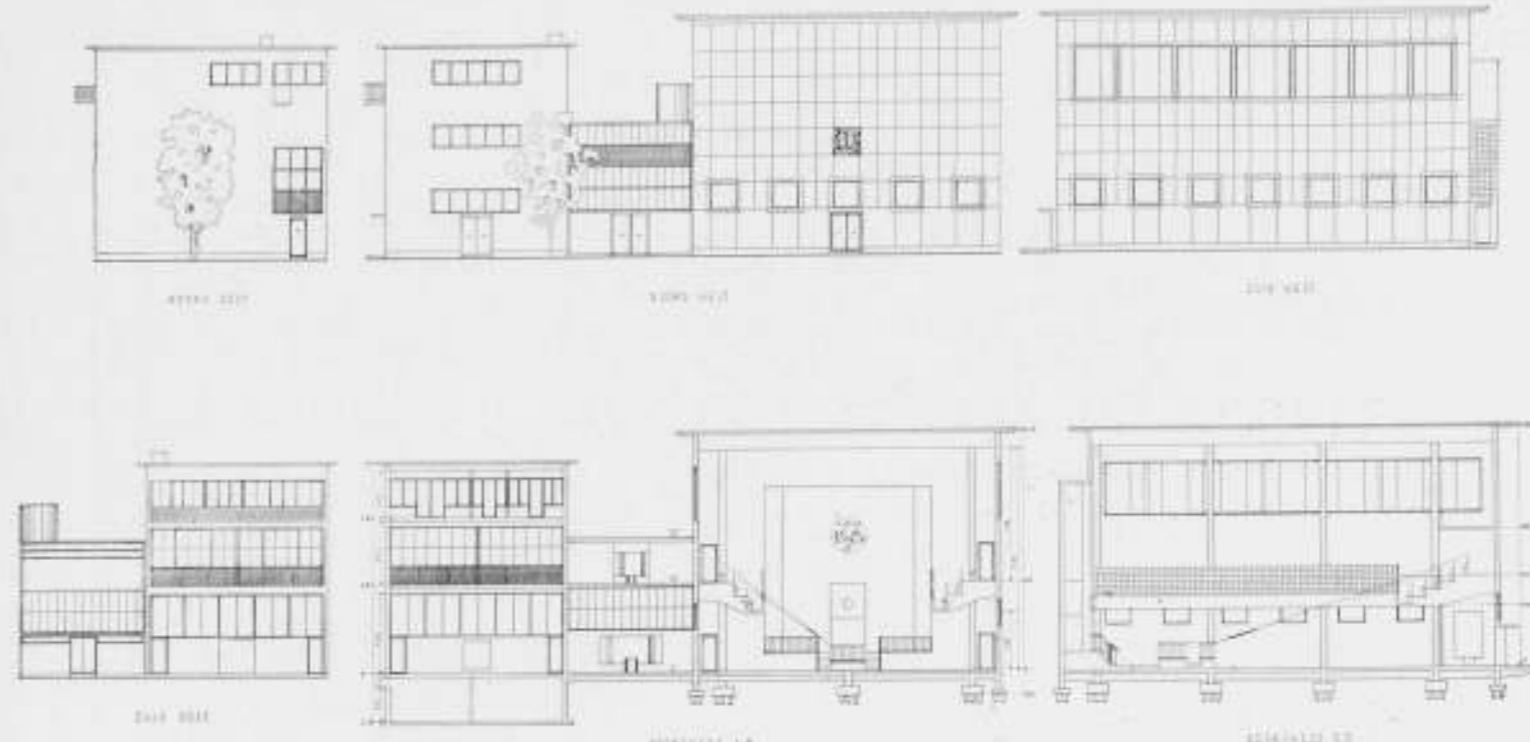
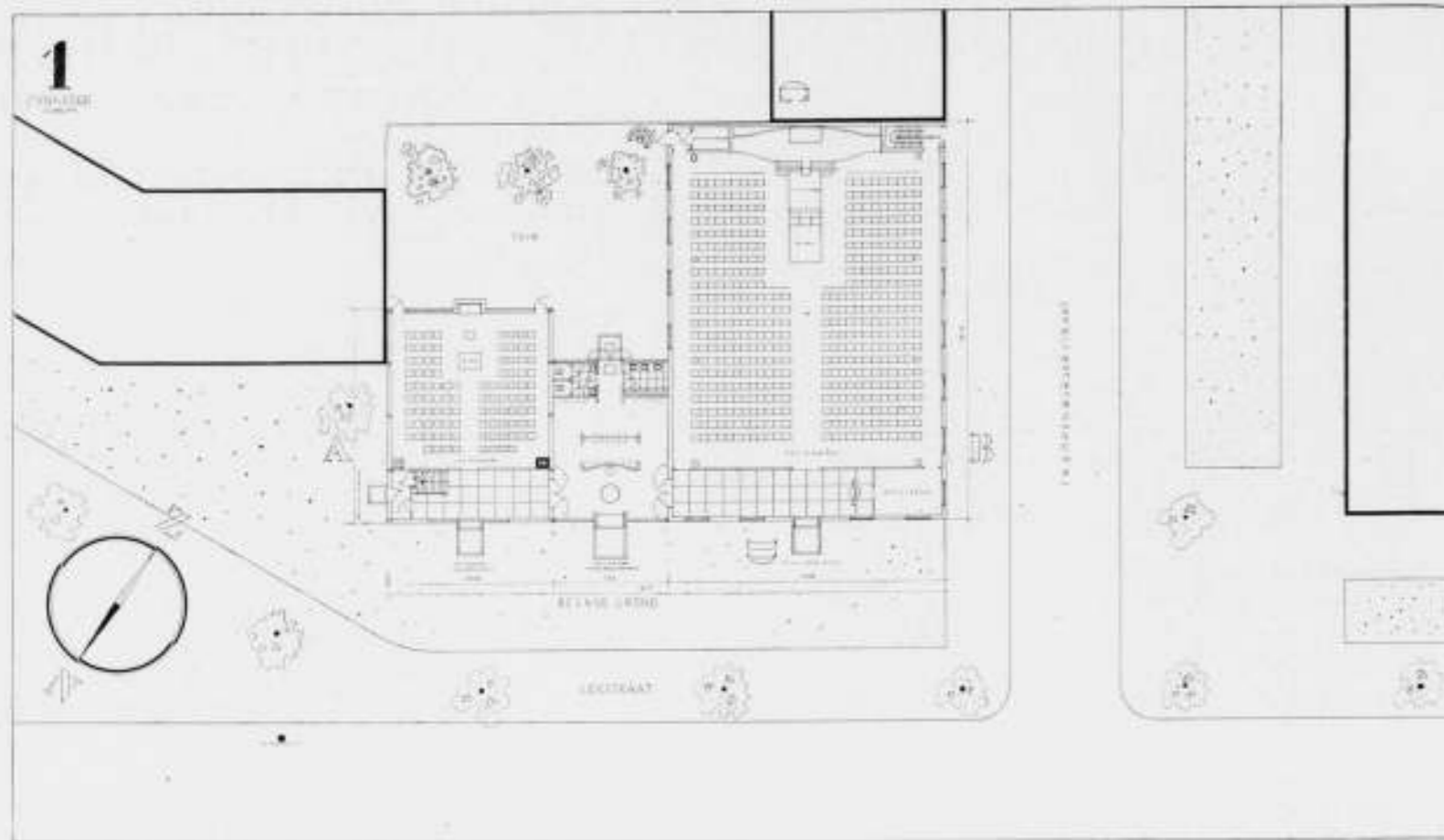
De duidelijke scheiding tusschen het woongedeelte met nevenruimte der synagoge en de hoofdsynagoge zelf is in massa goed tot uitdrukking gebracht, de twee massa's zijn door den lagen bouw goed verbonden. De onsymmetrische plaatsing van het trappenhuis, dat toegang tot de vrouwengaanaderij geeft, is minder gelukkig. De perspectiefteekening geeft van bovenvermelde eigenschappen een onduidelijk beeld.

Geteekend Motto.

Het geheele plan is bekrompen opgezet, waardoor wel een laag kubiek cijfer ontstaat, doch een benepen plattegrond, wat vooral in de gangpaden, corridors, in- en uitgangen zoowel een groot practisch als een aesthetisch bezwaar oplevert. De centrale planinndeeling, die voor een synagoge geschikt is, wordt door den ruimtelijken opbouw, die sterk gericht is, te niet gedaan. Hierdoor ontstaat een weinig karakteristiek interieur. Het groote raam op het Zuiden boven de Heilige Arke is ongunstig. Van de werking van het kleine raam boven deze Heilige Arke zal daardoor ook weinig terecht komen. De constructieve opbouw der synagogeruimte is onlogisch en gezocht en zal onbestemd werken door een tweeslachtigheid van dragende en zwevende deelen; bovendien zal zij zonder wijziging niet gemakkelijk uitvoerbaar zijn.

De ligging der woning is in principe juist, doch de planinndeeling is fout gesitueerd. De architectuur is noch horizontaal, noch verticaal en deze twee zijn ook niet tot een harmonische eenheid tot oplossing gebracht.

*) Voor het ontwerp van deze Synagoge werd een besloten prijsvraag uitgeschreven onder 9 architecten.

BEKROOND ONTWERP EENER SYNAGOGUE AAN DE LEKSTRAAT TE AMSTERDAM
MOTTO: „NICHT IN DER GOLOES, NICHT IN DER HEEM”
ARCHITECT A. ELZAS

Motto Zes.

De synagoge is door den inzender zoo zuiver mogelijk georiënteerd en hierdoor is een karakteristieke hoekoplossing ontstaan. De architectonische opzet is origineel en geeft aardige vondsten te waardeeren, doch bevat daarnaast vele details, die in het gedrang zijn gekomen zoowel in het plan als in de vormgeving, zoo zijn b.v. de afmetingen van nagenoeg alle trappen en portalen veel te klein. De hoofdtoegang tot de synagoge heeft architectonische kwaliteiten door de opeenvolging der verschillende verlichte ruimten. Constructief kleven aan dit plan groote nadeelen; het is op deze wijze naar de meening der jury onuitvoerbaar.

Motto Duberin.

De aansluiting tegen het schoolcomplex is aanvaardbaar; aan de zijde der belendende woningen is de bekledingsmuur overbodig. De planinndeeling van de bijvertrekken is onoverzichtelijk, met name is de bijsynagoge ongunstig gelegen en de toegang hierheen weinig geslaagd van karakter. De vergaderzalen zijn te klein en de gangen te smal. De constructie van afdekking en steunpunten is op de tekening niet aangegeven, doch is in de beschikbare ruimte niet onder te brengen. De architectonische vormgeving is in- noch uitwendig tot een rustige en waardige eenheid gegroeid, is in onderdeelen verward en vooral uitwendig een samenvoeging van geheel ongelijksoortige motieven. De massawerking is verbrokkeld o.a. doordat de samenstellende deelen van geheel verschillend karakter zijn. De detaillering is grof.

Motto Eenheid.

De groepeerling der verschillende bouwmassa's is wel overwogen, en geeft een levendig en aantrekkelijk aspect; de platteafdekking boven ruimte 21 valt echter uit het karakter, terwijl de verhouding van den onder- en den bovenbouw van de hoofdsynagoge ten opzichte van elkaar niet gunstig is. De aansluiting aan den woningbouw is goed, die aan het schoolcomplex zou later moeilijkheden kunnen opleveren voor de lichttoetreding in de synagoge. De planinndeeling voldoet in het algemeen aan de eischen; de vergaderzalen zijn echter te klein en de synagoge heeft wat weinig uitgangen. De verbindings-

gang welke op den beganen grond de verschillende ruimten koppelt is architectonisch niet opgelost, evenmin de toegang van buiten naar de hoofdsynagoge, die echter wel gunstig van lichtwerking is. De hoofdvorm van de synagoge is in het algemeen goed; evenzoo de plaatsing van de gaanderijen en de dagverlichting, hoewel de ongelijke raamlengten in den zijgevel niet geslaagd zijn, constructief is echter een en ander slecht uitvoerbaar.

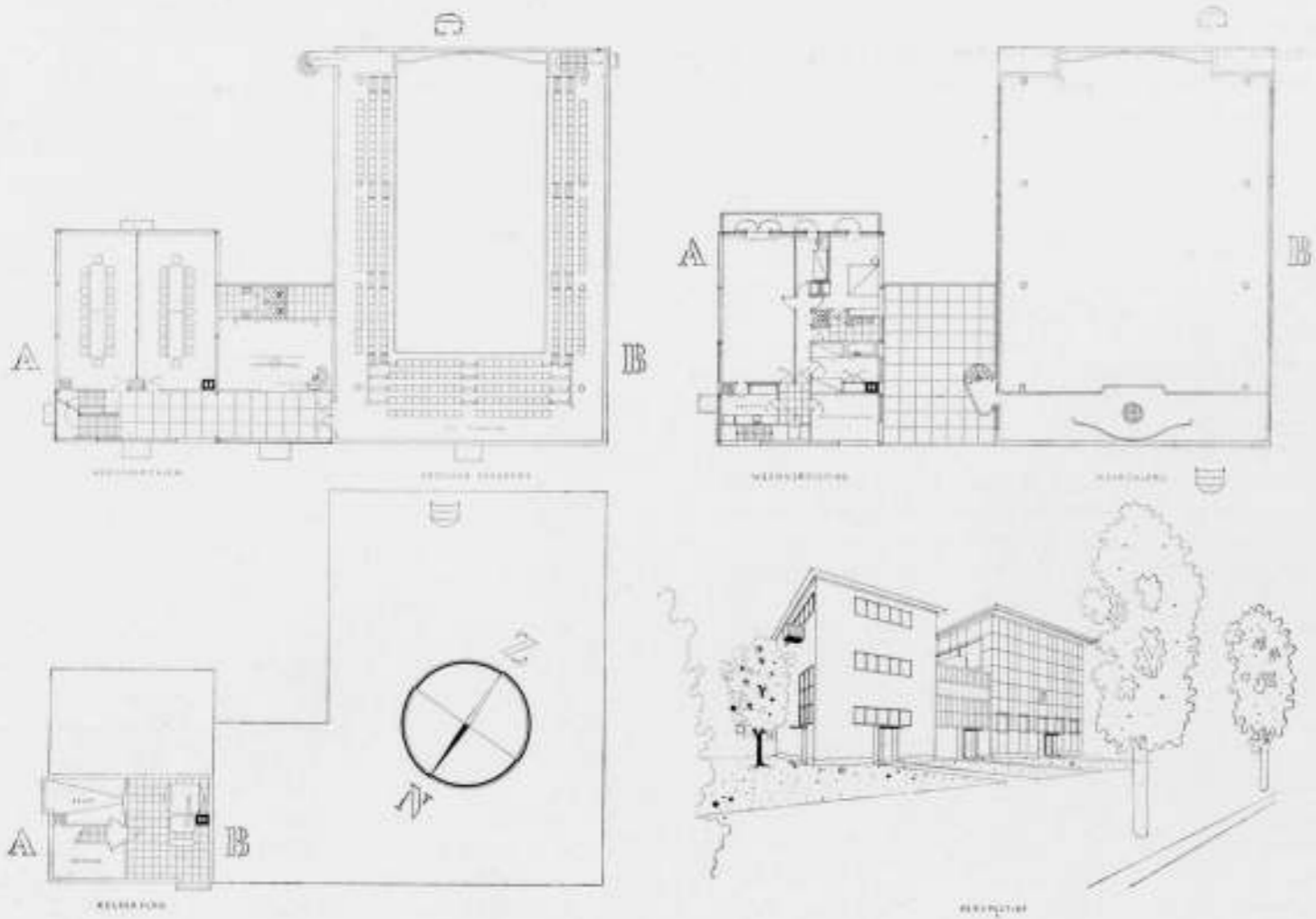
De architectuur toont een gevoelige hand, waardoor met eenvoudige en zuiver architectonische middelen een gebouw van typeerend karakter is ontstaan. Evenwel staan hier vooral inwendig zwakke details tegenover, die doen betwijfelen of de ontwerper in staat zou zijn hen op bevredigende wijze tot uitvoer te brengen. De afdekking met flauw hellende daken is goed, doch de plaatijzeren balustrade is een onbegrijpelijke vergissing.

Motto Torah.

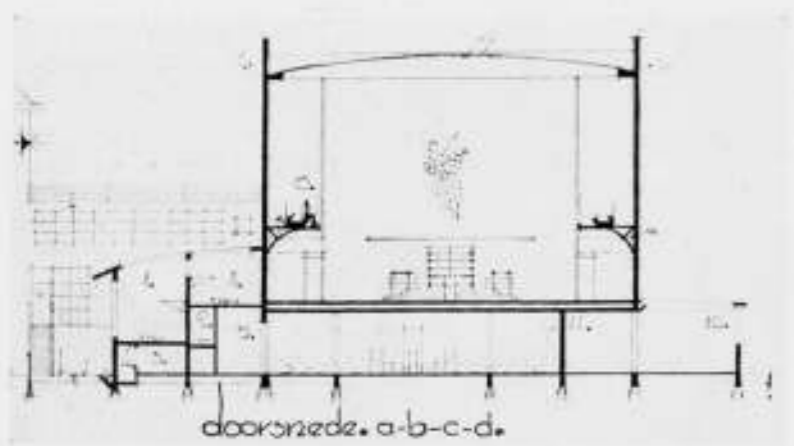
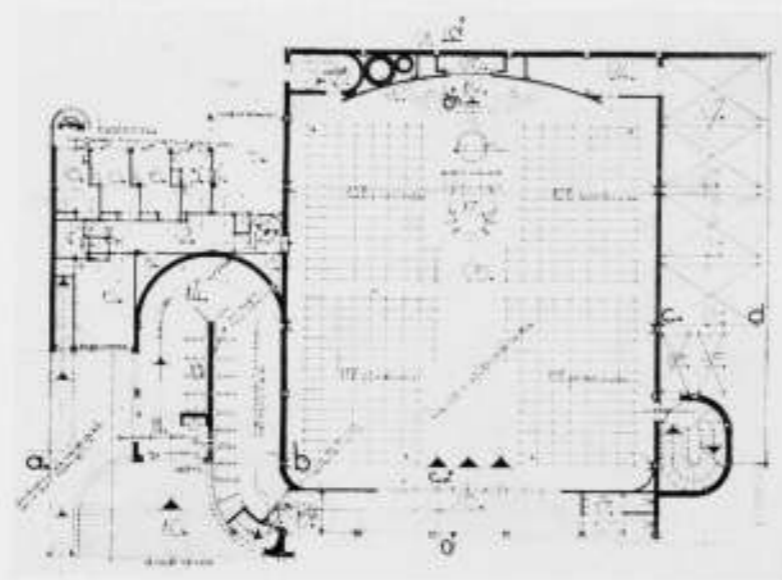
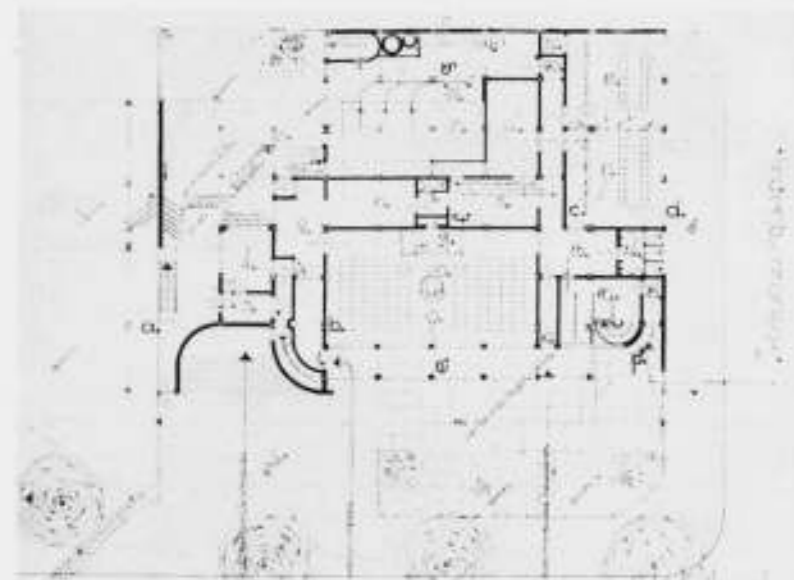
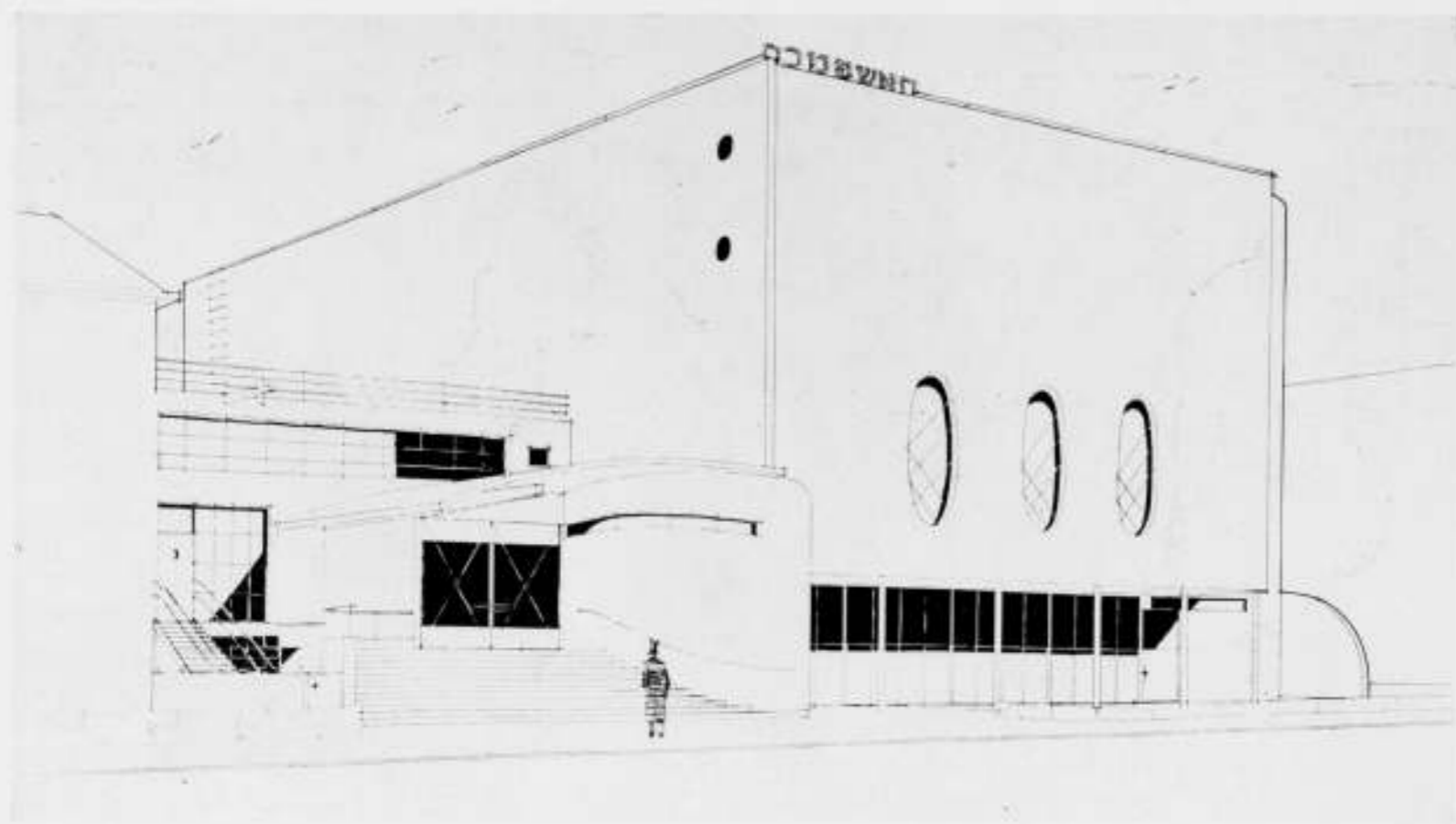
De algemeene situatie is te aanvaarden, doch de plaatsing van de woning als los element is niet geslaagd. De planinndeeling is in het algemeen goed, de woning is echter voor het gebruik slecht gelegen, daar direct contact met de synagoge, de bijsynagoge en de vergaderzalen geheel ontbreekt. De toegang tot de synagoge door middel van het verhoogde bordes is een geslaagde vondst. De synagoge als centrale ruimte is goed opgelost, doch nog niet tot een klare en zuivere architectuur uitgegroeid. De verhoogde middenpartij mist organisch verband met de ruimte zelf. De detaillering van het geheel is zwak. De materialenkeuze is verward. Constructief is het plan slecht doordacht. Plan en opbouw vormen geen logische eenheid; zonder ingrijpende wijzigingen is dit niet uitvoerbaar.

Motto Sefa.

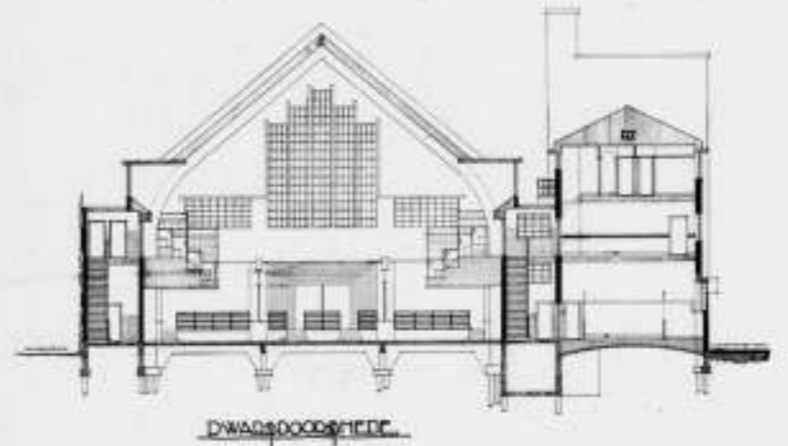
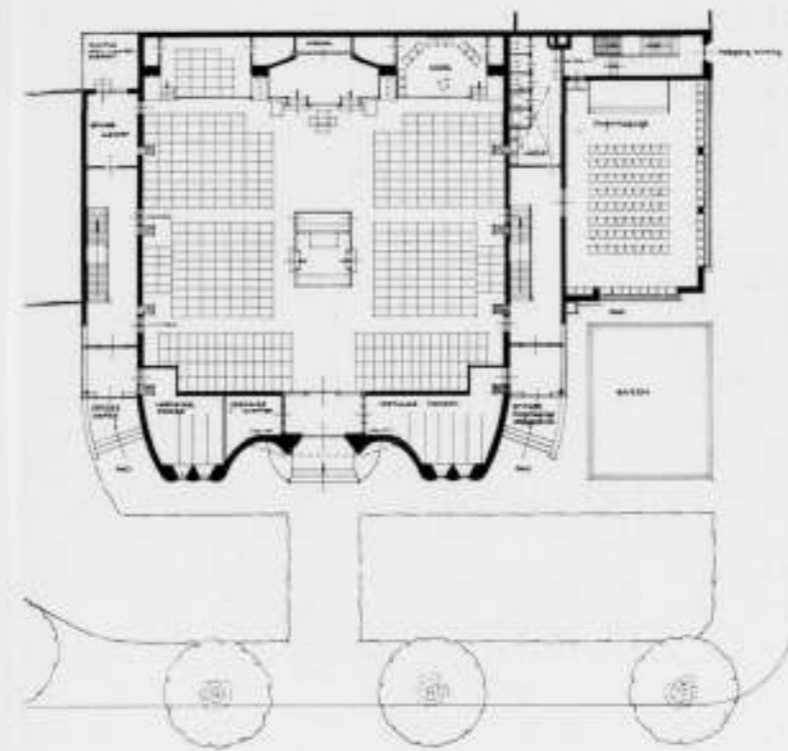
De inzender heeft het gebouw zooveel mogelijk als een op zich zelf staand geheel beschouwd. De aansluitingen tegen de belendingen bieden weinig kans op een mooie oplossing; daardoor is het standpunt van den inzender niet onjuist. De planinndeeling is eenvoudig en goed. De synagoge is centraal van vorm en goed opgelost. Het is echter architectonisch niet geslaagd

BEKROOND ONTWERP EENER SYNAGOGUE AAN DE LEKSTRAAT TE AMSTERDAM
MOTTO: „NICHT IN DER GOLOES, NICHT IN DER HEEM”
ARCHITECT A. ELZAS

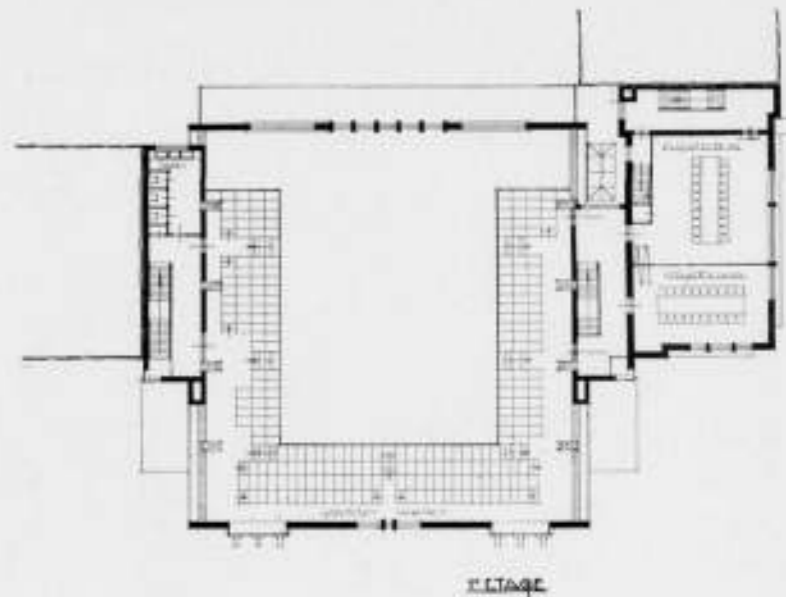
ONTWERP EENER SYNAGOGUE AAN DE LEKSTRAAT TE AMSTERDAM. INGEZONDEN ONDER HET MOTTO: „DRUIVENTROS“

om in de korte as binnen te komen. De vrouwengaderij heeft geen nooduitgang.

De dagverlichting van de tweede vergaderzaal is niet gunstig. Het uiterlijk aanzien is eenigszins droog. De schoorsteen van de centrale verwarming is niet eenvoudig genoeg afgedekt; bovendien is het onjuist deze tot architectonische bekroning der massagroepeering te verheffen. Wanneer de schoorsteen op deze plaats echter vervalt, wordt de massawerking beïnvloed. De toepassing der aangegeven materialen is aanvaardbaar.

Motto Nicht in der Goloes, Nicht in der Heem. De groepeerig op het terrein in het algemeen en de aansluiting zullen geen moeilijkheden opleveren. De planinndeeling is zeer eenvoudig en helder. De toegang tot de woning, die uitsluitend door ruimten van den dienst voert, zal echter geïntegreerd moeten worden. De plaats van de Biema is te dicht bij de heilige Arke en de zitplaatsen zijn hier niet goed op gericht. Voor inzender is de bouw met opzet in drie geprononceerde massa's verdeeld; in het plan is deze sterke scheiding niet zoo duidelijk terug te vinden. Op de eerste verdieping is hierdoor b.v. de gang naar de vrouwengaderij ongemotiveerd verschillend behandeld. Inplaats van de eenheid welke den geheel bouw moet kenmerken, te accentueeren, zijn de onderdelen los van elkaar behandeld, zonder dat dit voldoende basis in de planoplossing vindt. De drie in- en uitgangen, welke

ONTWERP EENER SYNAGOGUE AAN DE LEKSTRAAT TE AMSTERDAM. INGEZONDEN ONDER MOTTO: „LASJYM“

verschillende beteekenis hebben, zijn vrijwel gelijk en werken daardoor verwarrend.

De verhoudingen van de uitwendige architectuur zijn zeer gevoelig, de inwendige ruimte is voornam van karakter. De geheele opzet vertoont een frisschen geest, die zonder in uitersten te vervallen, op waardige wijze het karakter van een synagoge weergeeft. De hiervoor genoemde bezwaren zijn naar de meening van de jury zonder aantasting van de hoofdgedachte te ondervangen.

De jury heeft met waardeering kennis genomen van de groote zorg, die door de inzenders aan de oplossing van dit moeilijke vraagstuk is besteed, en acht zich gelukkig hierbij een plan te hebben gevonden hetwelk zij U voor uitvoering kan aanwijzen.

Met algemeene stemmen heeft de jury besloten dat dit de inzending onder motto: „Nicht in der Goloes, Nicht in der Heem“ zal zijn.

Bij de opening van den naambrief bleek dit ontwerp te zijn ingezonden door A. Elzas.

De Jury:

w.g. G. FRIEDHOFF.

„ D. GREINER.

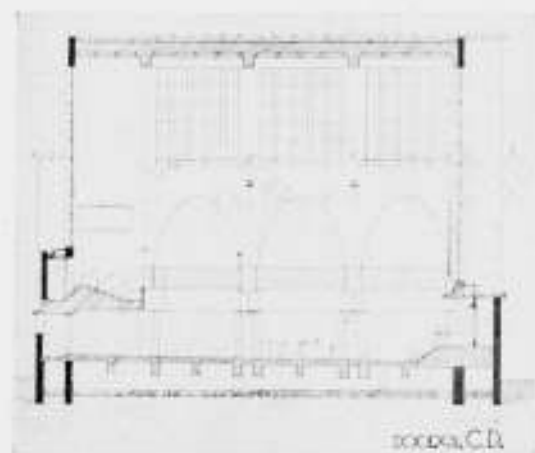
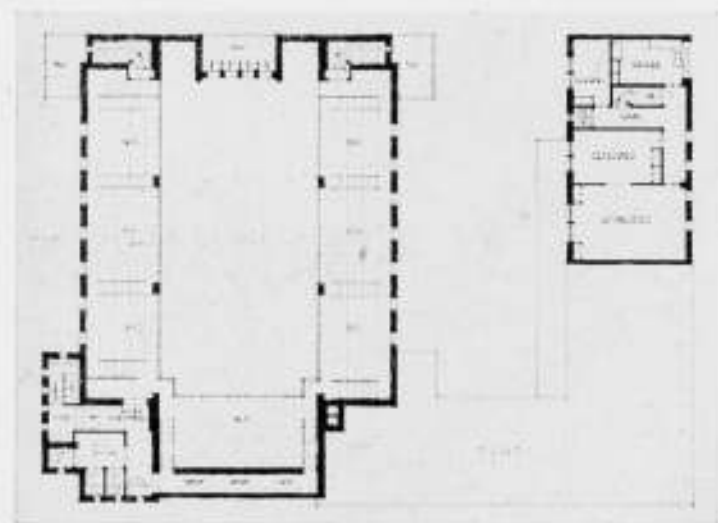
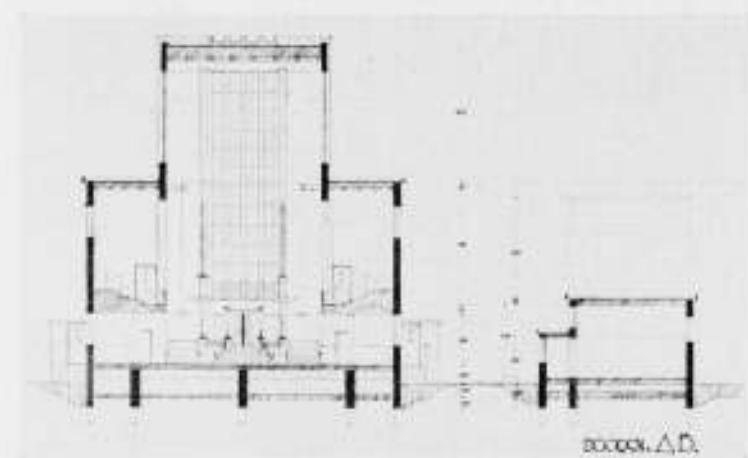
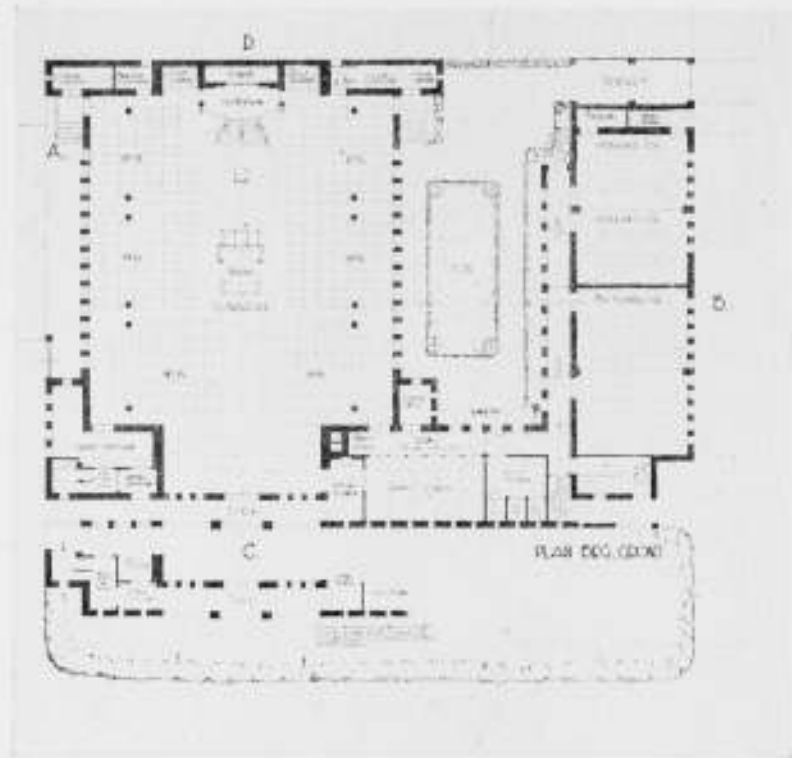
„ A. J. VAN DER STEUR.

Amsterdam, 10 Mei 1935.

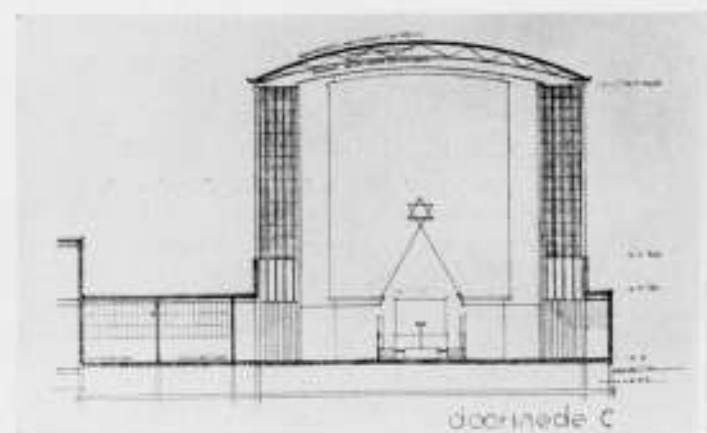
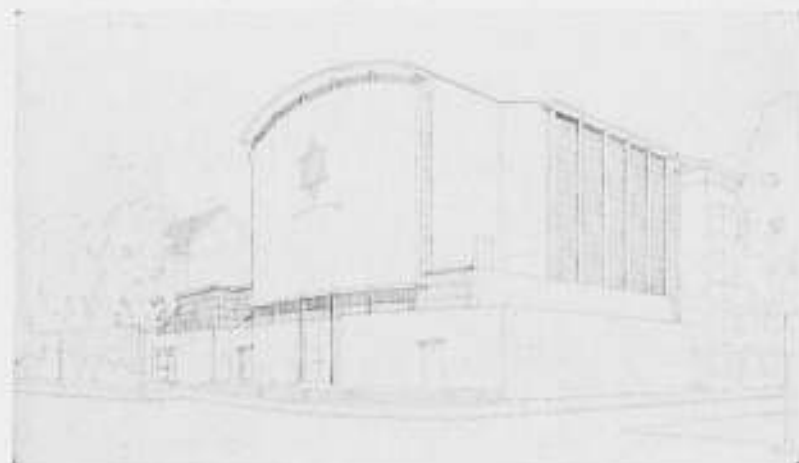
w.g. M. B. NIJKERK.

„ A. SOEP Bzn.

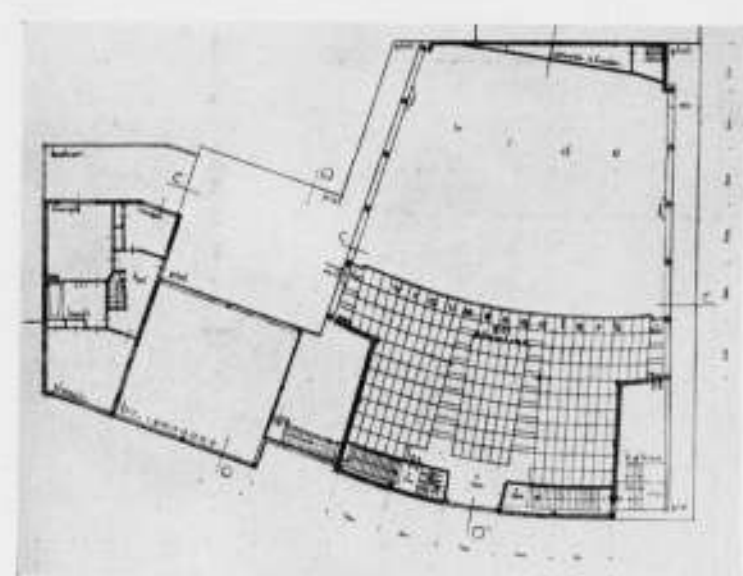
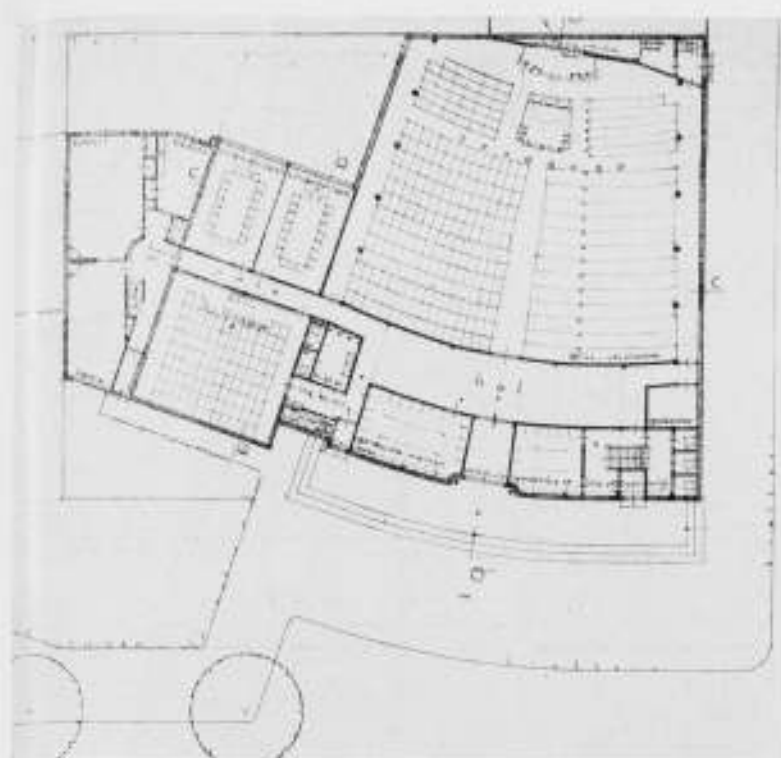
De Secretaris: Dr. D. M. SLUYS.

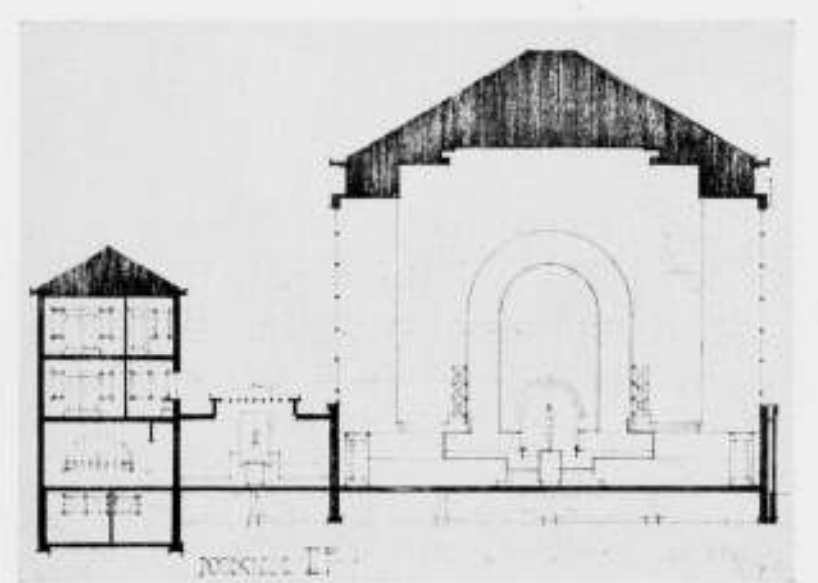
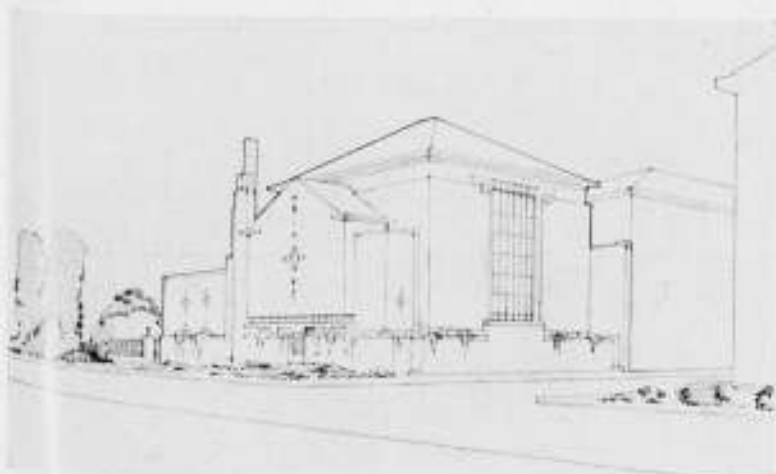
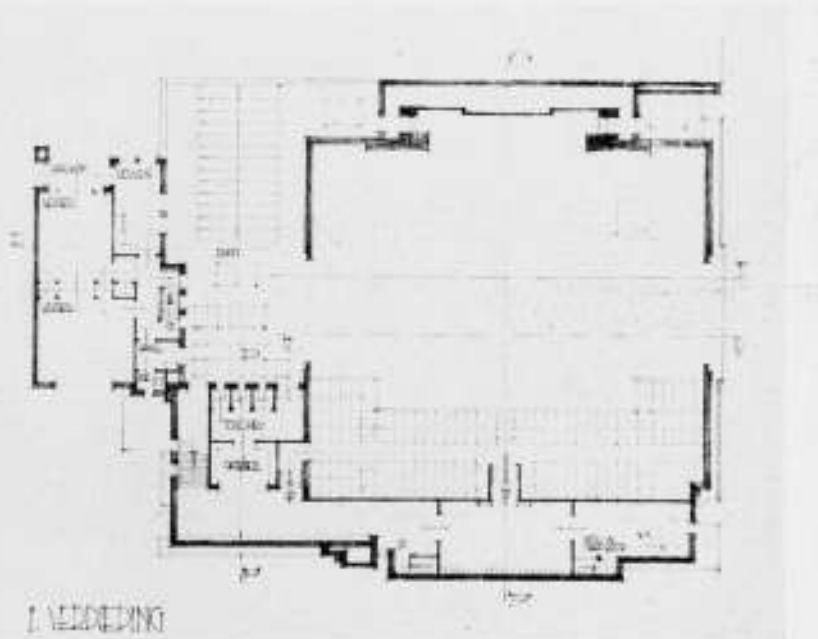
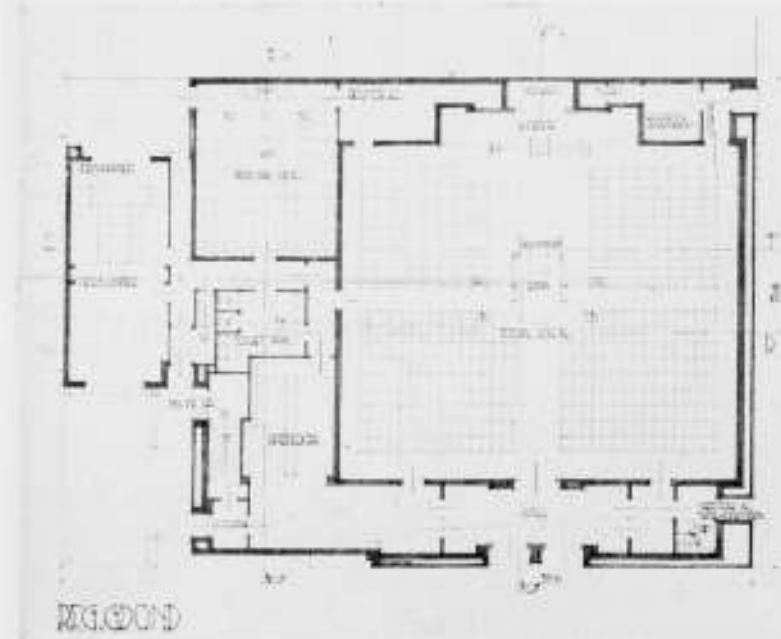
ONTWERP EENER SYNAGOGUE AAN DE LEKSTRAAT TE AMSTERDAM, INGEZONDEN ONDER EEN GETEEKEND MOTTO

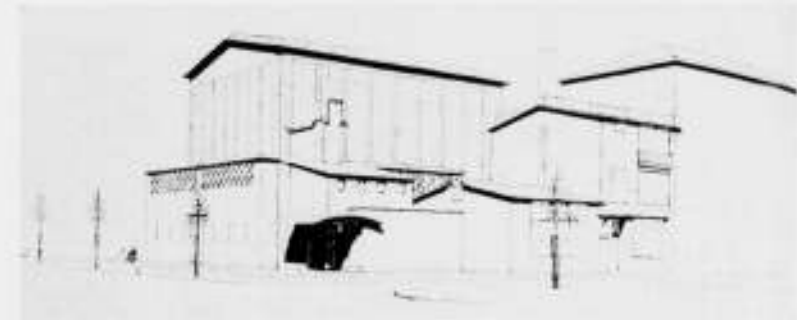
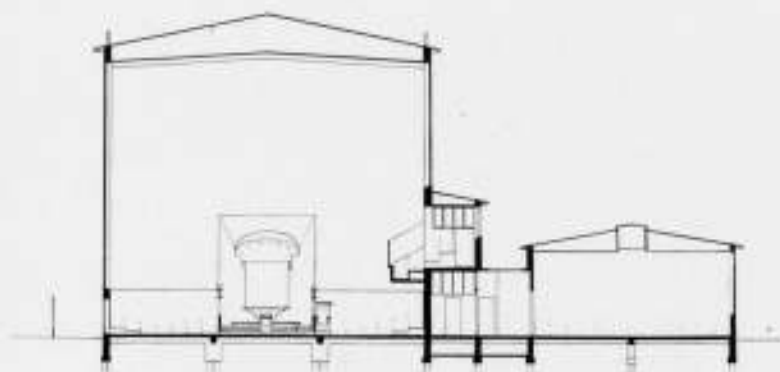
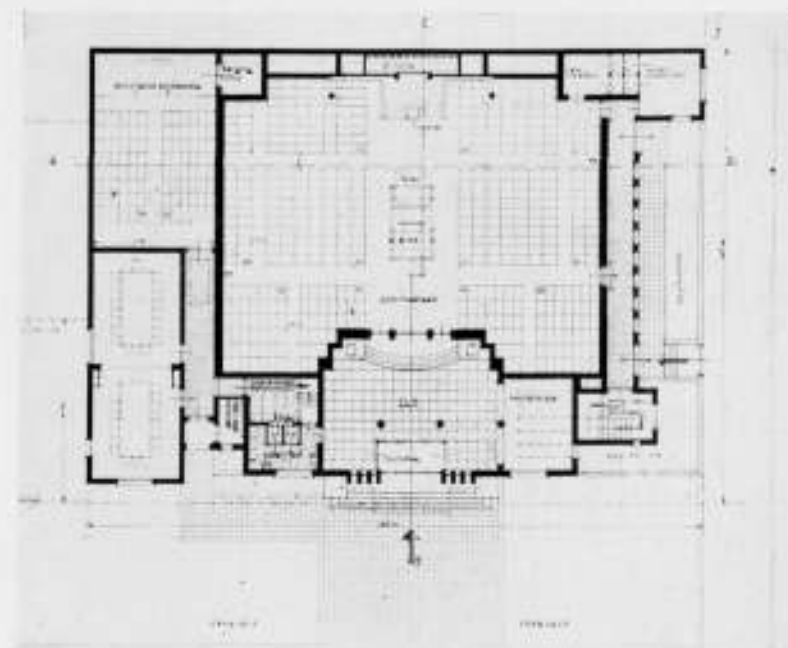
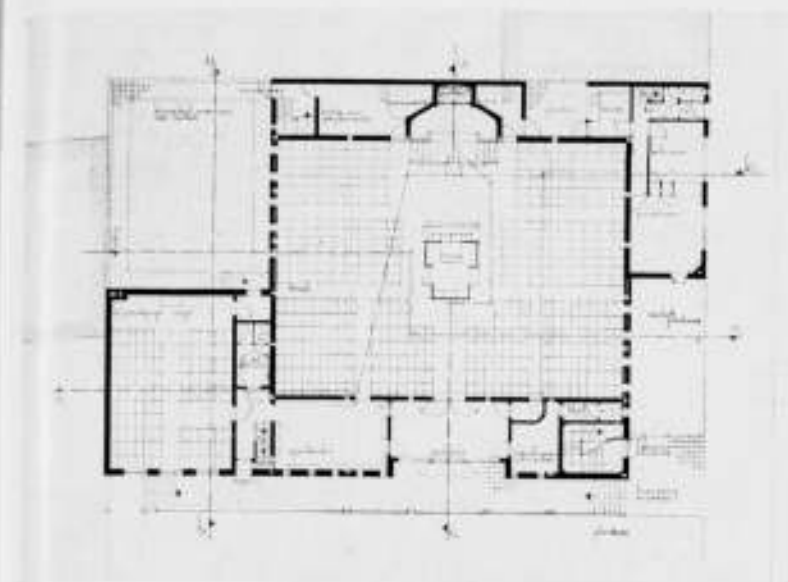
ONTWERP EENER SYNAGOGUE AAN DE LEKSTRAAT TE AMSTERDAM, INGEZONDEN ONDER MOTTO „ZES“

ONTWERP EENER SYNAGOGUE AAN DE LEKSTRAAT TE A'DAM, INGEZONDEN ONDER MOTTO: „ZES“

ONTWERP EENER SYNAGOGUE AAN DE LEKSTRAAT TE AMSTERDAM, INGEZONDEN ONDER MOTTO „DUBERIN“

ONTWERP EENER SYNAGOGUE AAN DE LEKSTRAAT TE AMSTERDAM. INGEZONDEN ONDER MOTTO: „EENHEID“

GEGEVENS VOOR DEN BOUW EENER SYNAGOGUE C.A. OP HET TERREIN AAN DE LEKSTRAAT (AMSTERDAM-ZUID) GROOT 875 M².

De eigenlijke Synagoge moet georiënteerd zijn van Noordwest naar Zuidoost, met dien verstande dat de hoofdingang moet worden geprojecteerd in de hoofdas aan de Noordwestzijde, tegenover de Heilige Arke (Hechal), die in dezelfde as aan de Zuidoostzijde moet worden geplaatst. In deze oriëntering kan, maar uitsluitend wanneer de N.W.-Z.O. richting onmogelijk door te voeren blijkt, een afwijking worden toegelaten tot N.N.W.-Z.Z.O.

Het grondvlak van de synagoge moet bij voorkeur langwerpiger rechthoekig zijn; de boven bedoelde hoofdas is de lange as van den rechthoek.

Het altaar (Biema) met een kerkvoogdenbank, moet liggen in de hoofdas, met de achterzijde bij voorkeur grenzend aan de lijn, die de ruimte in de lengte verdeelt in verhouding van 2:1. Voor den Hechal moeten een kansel en een staande lessenaar ter borsthoogte worden geplaatst. Deze kunnen worden gecombineerd.

Gerekend moet worden op scheiding van mannen- en vrouwenvergadering. De zitplaatsen moeten ten minste 52 cm breed en 80 cm diep zijn en worden aangebracht in vaste banken.

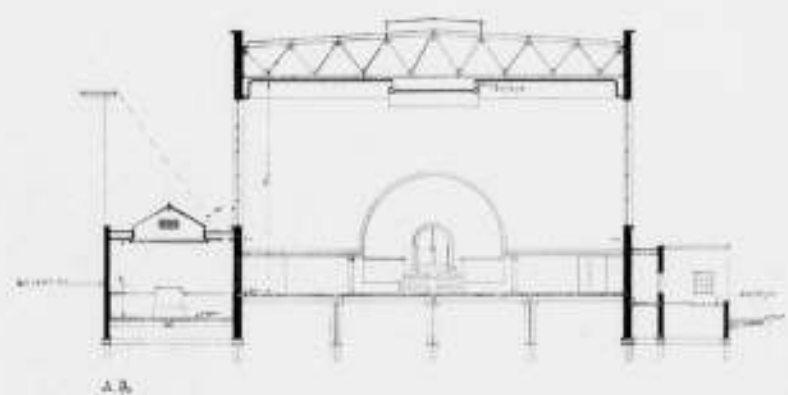
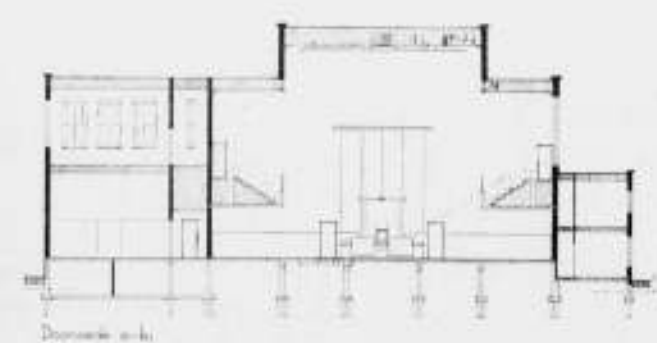
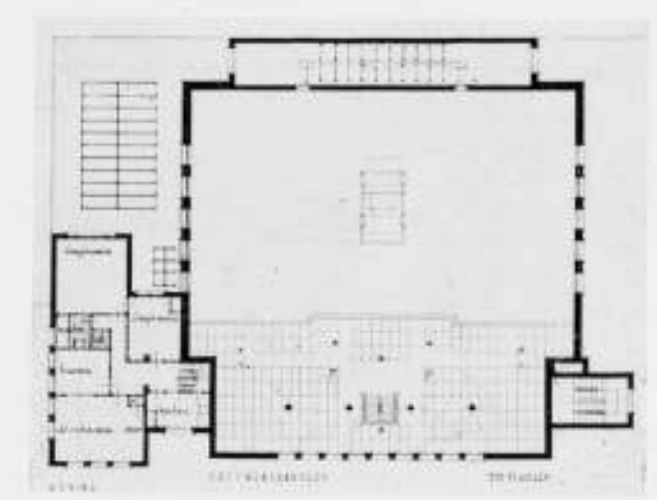
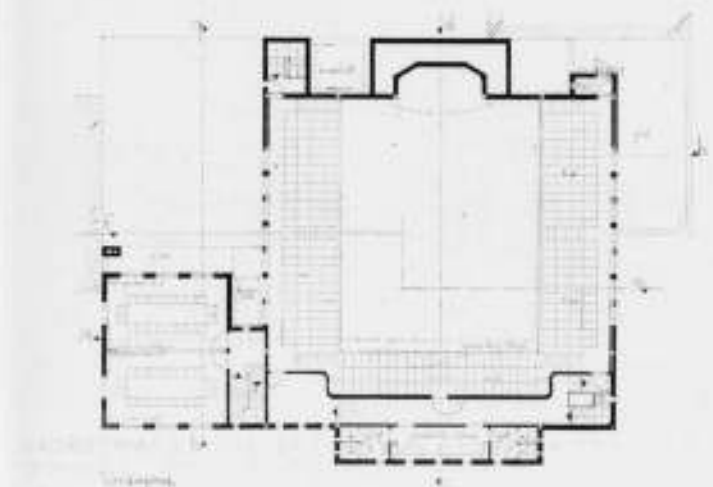
De plaatsing der banken moet zoodanig zijn, dat op economische wijze, zonder ruimteverspilling, een gemakkelijke en veilige circulatie in het gebouw mogelijk zal zijn.

De mannenvergadering telt tenminste 450 zitplaatsen; de vrouwenvergadering (op een gaanderij) tenminste 250 zitplaatsen. Bij het projecteeren dezer gaanderij moet erop gerekend worden, dat de bezoekers onder een hoek van ten hoogste 45° zowel de Biema, den staanden lessenaar als den kansel en den Hechal moeten kunnen zien en ook de audities van den dienst kunnen volgen. De vrouwengaanderij moet een afzonderlijken toegang hebben.

Voor het koor, bestaande uit 8 à 12 man, moet een geschikte ruimte worden geprojecteerd, zoo mogelijk zoodanig, dat bij niet-gebruik van het koor deze ruimte geen storenden indruk maakt.

Gelet moet worden op een zoodanigen lichtinval, dat ook op donkere dagen, het op Sabbath (behalve in den winter) mogelijk blijft om zonder kunstverlichting den dienst in het gebedenboek te volgen.

De annexen der synagoge omvatten het volgende:

MOTTO: „TORAH“
ONTWERPEN EENER SYNAGOGUE AAN DE LEKSTRAAT TE AMSTERDAM

MOTTO: „SEFA“
305

1. twee vestiaires bij den ingang en wel één voor de mannenvergadering, plaats biedende voor 250 personen, en één voor de vrouwenvergadering, met plaats voor 100 personen, voorts nog een afzonderlijke kleine garderobe en een bewaarplaats voor gewijde klederen;

2. toiletten voor mannen, omvattende 3 urinoirs, 2 W.C.'s en handwaschbakken;

3. toiletten voor vrouwen, omvattende 2 à 3 W.C.'s en handwaschbakken;

4. een bij-synagoge, eventueel ook te bezigen als vergaderzaal, voor 100 personen;

5. twee kleinere vergaderlokalen, elk voor 20 personen, welke zoodanig moeten zijn geprojecteerd, dat zij tot één ruimte te vereenigen zijn. De bij-synagoge moet bij voorkeur een afzonderlijken ingang van de straat hebben en op gemakkelijke

wijze in verbinding staan met de garderobes, de toiletten en de overige vergaderlokalen;

6. ruimte voor de centrale verwarming.

Voorts moet in het complex een woning voor een ambtenaar zijn opgenomen; deze woning moet vijf vertrekken, keuken, badkamer en bergruimte bevatten; mocht in het ontwerp met het oog op de aansluiting aan de omgevoende bebouwing een tweede woning door den ontwerper gewenscht worden geacht, dan bestaat hiertegen geen principiëel bezwaar.

In het plan moet voorts de bestemming en de indeeling worden aangegeven van de terrein-gedeelten, welke onbebouwd blijven. Een toren wordt niet gewenscht.

De bouwkosten mogen een bedrag van f 90.000,— niet te boven gaan. In dit bedrag zijn Biema en Hechal begrepen, echter niet het overige meubilair, inventaris, de verwarming- en lichtinstallatie, honorarium van den architect, teekencosten en opzichterssalaris.

VERBOUWING VAN EEN WINKELHUIS TE APELDOORN.

Er stond ergens in Apeldoorn een bouwsel van de soort, als men in die streek wel meer aantreft, uit de laatste helft van de vorige eeuw: zonder verdieping en met een onbruikbare kap met bovenplat, een zeer rare uitbouw er midden voor: ramen met zonderlinge geknikte bovendorpels (Carltonhotel?), en op een goeden dag hebben ze de symmetrie van het geheel wreed verstoord door er aan één kant een winkelraam in te zetten. Het winkeltje ging blijkbaar nog al goed, want eenige jaren later werd er ook aan den anderen kant een winkelraam ingezet, en toen was de symmetrie hersteld, zij het op andere wijze. Maar toen was er in dat achterhuisje en in die rare kap geen woonruimte genoeg meer, en op een goeden

dag liep de eigenaar tegen collega Friedhoff op en zei tegen hem: „maak eens een plannetje”. Friedhoff maakte een plannetje, en hij had een gelukkige hand dien dag, en het plannetje werd uitgevoerd. Zie bijgaande teekeningen en foto's. Waarde lezers, dit is geen geval voor een diepgaande beschouwing. Ik zal U die besparen. Ik wil U alleen dit dingetje even laten zien en U erop wijzen, dat de onderbouw met de twee winkelramen en de oude ingang deur met zijn Carlton-hotelvondorpel ongewijzigd zijn gebleven. En dat het mij voorkomt, dat Friedhoff erin geslaagd is om met behoud van die op het eerste gezicht zeker niet „aansprekende” elementen een geheel te maken van karakter en van fijne proportie.

v. d. S.

VERBOUWING VAN EEN WINKELHUIS TE APELDOORN

ARCH. Ie. G. FRIEDHOFF B.N.A.

HET RAPPORT VAN DE COMMISSIE VOOR HET STADHUISVRAAGSTUK TE 'S-GRAVENHAGE.

Uit dit rapport, in de N.R.Gr. opgenomen, nemen wij het volgende over: De Commissie voor het Stadhuisvraagstuk betreffende de door de daartoe aangewezen architecten ontworpen plannen voor den bouw van een stadhuis op het Alexanderveld en voor de omgeving daarvan en betreffende het door de Adviescommissie daaromtrent uitgebrachte advies heeft, zooals reeds in het kort is gemeld, rapport uitgebracht.

Zij zegt daarin, dat het haar ter oore was gekomen, dat er onder de architecten kritiek werd geïnterd op het rapport der Adviescommissie, welke niet alleen voortspoot uit verschil van waardeering der plannen, doch ten deele mede rechtstreeks tegen haar beleid was gericht. De Stadhuiscommissie achtte zich het aangewezen orgaan om van deze grieven, welke slechts bij geruchte bekend waren, kennis te nemen. Mitsdien werd den architecten tevens gelegenheid gegeven in de bijeenkomst, waarin zij aard en beteekenis van hun ontwerp uiteen zetten, hun meening omtrent het juryrapport vrij uit te spreken en deze verder nader op schrift te stellen. De Stadhuiscommissie is tot de conclusie gekomen, dat op het gebied van de Adviescommissie geen aanmerking viel te maken.

De raadscommissie achtte het noodig ook met enkels bouwwerken van de architecten kennis te maken door eigen aanschouwing en heeft te dien einde drie excursies ondernomen.

Tusschen bepaling van haar houding bij het geven van een advies heeft de Stadhuiscommissie als niet deskundig lichaam in de eerste plaats gemeend, niet te moeten treden in technische details ten aanzien van architectuur, stambouw, enz. noch als college voor hooger beroep te moeten fungeren. Zij heeft zich er toe beperkt, de resultaten ten aanzien van stadsaanleg en architectuur te toetsen aan de normen, welke de leden zich dienaangaande stellen op grond van hun inzichten met betrekking tot stadsaanleg, verkeer en de beteekenis van het stadhuis voor de Residentie en aanvaardt

de volledige bekwaamheid der architecten om hun projecten te kunnen uitvoeren.

De commissie is eenstemmig in haar oordeel, dat de bouw van een stadhuis een zaak is van groot belang uit aesthetisch oogpunt voor een aantal geslachten, en dat mogelijk hogere kosten van een plan het kiezen van de aesthetisch best geslaagde oplossing niet in den weg mogen staan; wel zal, indien eenmaal de keuze is gedaan, het financieele element op het tempo van uitvoering invloed kunnen hebben.

Met gelijke eenstemmigheid oordeelt de commissie, dat het raadhuys een monumentaal karakter behoort te dragen.

Bij de beoordeeling van de vraag, welk van de ontwerpen aan de te stellen eischen het meest voldoet, loopen de meeningen van de leden uiteen.

Drie leden zijn van oordeel, dat aan de eischen van monumentaliteit, representatie en autoriteit het meest beantwoordt het plan van architect Kropholler. Ook de situatie van dit plan heeft voor hen veel aantrekkelijks. De hoofdgedachte: het Stadhuis aan de Javastraat, recht tegenover de Alexanderstraat, achten ze de eenig juiste. De bezichtiging van het Stadhuis te Waalwijk heeft hen gesterkt in hun gedachten, dat Kropholler de aangewezen architect behoort te zijn.

Inderdaad constateerden ook andere leden, dat bij dit plan het representatieve en monumentale den geheelen bouw meer beheerscht dan bij de andere plannen, waar een duidelijke scheiding is gemaakt tusschen werken vertegenwoordigend gedeelte, hoewel erkend moet worden, dat het programma zulk een scheiding zeer duidelijk toelaat. Niettemin zijn deze leden van oordeel, dat aan het plan-Kropholler niet de voorkeur behoort te worden gegeven. Zij baseeren deze meening in hoofdzaak op dezelfde gronden als de jury heeft aangevoerd. Hun hoofdbezwaar betref zoowel den naam hun oordeel niet voor een openbaar gebouw van onzen tijd passenden

stijl als het onmiddellijk hiermede samenhangende karakter van afgeslotenheid en somberheid, die het gebouw vooral ook inwendig kenmerken. Ook werd overwogen, dat de groote monumentale opzet van het gebouw niet voldoende tot zijn recht zal komen, aangezien men van geen enkel punt uit een overzicht kan krijgen van de massa van het gebouw.

Deze leden konden zich — evenals trouwens de overige leden — ook niet verenigen met de plannen Roosenburg en Staal, doch aarzelden tusschen Dudok en Luthmann. Aanvankelijk rees zelfs het denkbeeld om hun samen de opdracht te geven, doch, mede gelet op de dienaangaande door de Adviescommissie verstrekte inlichtingen, achtten deze leden het niet gewenscht om van twee zulke zelfstandige kunstenaars een dergelijke samenwerking te verlangen.

Ten slotte is de hier bedoelde meerderheid der Commissie van oordeel, dat zij bij een moeilijke keuze als deze het nauwkeurig en objectief onderzoek en het oordeel der Adviescommissie moet respecteren en haar argumenten en conclusies moet aanvaarden.

De situatie van het plan Luthmann — met het representatieve gedeelte recht tegenover de Alexanderstraat — is buitengewoon gelukkig. Ook met de indeeling, zoo van het werk — als van het representatieve gedeelte, kan de commissie zich in hoofdzaak vereenigen. Hoe men oordeelt over den naar buiten tredenden vorm van het ontwerp, is uiteraard een zaak van smaak. Luthmann heeft een gevel ontworpen, waarvan niet ontkennd zal worden, dat hij rustige kracht ademt. Logisch voortvloeiende uit de inwendige indeeling van het gebouw, ontgaan van alle gewilde versiering, is deze gevel een onmiskenbaar product van dezen tijd.

Hierin liggen objectieve elementen genoeg om met vertrouwen te handelen naar het advies van de meerderheid der Adviescommissie.

Dat Luthmann — afgezien van de bekwaamheid, noodig om een dergelijk plan in eerste instantie te ontwerpen — ook overigens de capaciteiten bezit, noodig voor de vervulling van een dergelijke verantwoordelijke taak als de bouw van een Stadhuis voor de Residentie, is strikt genomen reeds uitgemaakt toen hij werd gekozen in het vijftal architecten tot wie de mededinging werd beperkt. De Raadscommissie heeft nochtans de vraag nog met zooveel woorden aan de Adviescommissie gesteld, die haar beslist bevestigend beantwoordde. Luthmann moge dan tot nu toe als zelfbouwend architect minder op den voorgrond zijn getreden, en zijn rijke ervaring als Rijksarchitect, en zijn successen in prijsvragen (o.a. een eervolle vermelding voor een ontwerp voor het Volkenbondspaleis), en ook zijn persoonlijke eigenschappen bieden naar het oordeel der Adviescommissie alleszins voldoende waarborg, dat hij de eventueel hem toe te vertrouwen taak tot volle tevredenheid zal volbrengen.

De vraag, waarop de raad nu moet beslissen, is naar het oordeel der Commissie niet, of thans tot den bouw van den Stadhuis moet worden overgegaan, maar of de voorbereiding van den bouw naar de ideeën van Luthmann ter hand moet worden genomen.

De beantwoording van de eerste vraag ware op dit oogenblik inderdaad uiterst moeilijk. Een kostbaar werk als dit, waarvan men kan zeggen, dat het in hooge mate wenschelijk, niet dat het, op het oogenblik althans, onvermijdelijk is, schijnt in de tegenwoordige omstandigheden alleen antwoord, wanneer het in zeer belangrijke mate bijdraagt tot tempering der werkloosheid en er een goede verhouding is tusschen de totale kosten en wat aan steun voor werkloozen wordt uitgespaard of uit andere hoofden aan de gemeentekas ten goede komt.

Een weloverwogen beslissing is dus eerst te nemen, wanneer men den stand der werkloosheid in de bouwvakken ten tijde van de behandeling van het werk kent; bekend is met den steun, die van rijkswegen te wachten is uit hoofde van de betekenis van het werk voor de bestrijding der locale, maar ook nationale, werkloosheid; kan nagaan hoeveel werkweken de bouw zal vorderen en onder welke arbeidsvoorwaarden zal worden gewerkt; weet wat de exploitatiekosten zullen zijn in vergelijking tot de tegenwoordige uitgaven voor de vele verspreide gebouwen, waarin de verschillende diensten zijn ondergebracht en tegen welken rentevoet de benodigde gelden zullen kunnen worden geleend.

Het meerendeel van deze gegevens is voor dezen bouw, waarvan het toch wel vaststaat, dat hij zeker niet eerder dan over twee jaren feitelijk aangevan zou kunnen worden, niet te verkrijgen. Met name is het gebleken, dat de regering bezwaar heeft, zich ten aanzien van den te verleenen steun voor een zoo langen tijd tevoren te binden.

Iets anders echter is het, of thans de voorbereiding niet ter hand genomen behoort te worden. Deze vraag beantwoordt de meerderheid der Commissie om verschillende redenen met overtuiging bevestigend.

De Commissie stelt voor, thans de opdracht tot verdere uitwerking van het plan te geven, vooropgesteld dat de Raad, als ook de verdere hierboven genoemde gegevens bekend zullen zijn, nog immer volledig vrij moet zijn om den bouw niet te doen doorgaan, dan wel dien geheel of gedeeltelijk naar betere tijden te verschuiven.

Zonder zich nog definitief tot de uitvoering van het werk te verbinden zal men naar de meening der commissie zich bij de voorbereiding moeten beperken tot het doen maken van een nader voorloopig ontwerp, omvatende de nadere bestudeering van het vraagstuk in overleg met de organen

van het gemeentebestuur en het maken van een kostenraming van zoodanige nauwkeurigheid, dat daarop een besluit tot bouwen kan worden gegrond. De architect zal zich hierbij ook, door raadpleging van speciale deskundigen, rekenschap hebben te geven van de te kiezen systemen van centrale verwarming, luchtverschieping, verlichting, enz.

Is dit voorloopige ontwerp gereed, dan zal de raad aan de hand daarvan en van de daarbij te voegen gegevens omtrent de exploitatiekosten, de wijze van financiering, de al of niet beschikking over Rijkssteun, de arbeidsvoorwaarden van het te werk te stellen personeel enz., enz., kunnen besluiten of de bouw ter hand zal worden genomen.

Het uitvoerings ontwerp, waarvoor den architect 25 pct. van het honorarium toekomt, zal dan daarna, naar gelang de bouw vordert, kunnen worden opgemaakt. Aldus zal reeds spoedig, nadat de raad zich met het voorloopige ontwerp zal hebben vereenigd, met het werk een aanvang kunnen worden gemaakt.

Vermits het Reglement voor de prijsvraag in dit geval niet voorziet, zal, wanneer de raad zich met de keuze der commissie vereenigt, met Luthmann overeenstemming moeten worden verkregen omtrent de hem te verstrekte opdracht tot het nader uitwerken van een voorloopig ontwerp met kostenraming. Basis zal daarbij moeten zijn het in de „Algemeene Regelen" genoemde bedrag van 10 pct. van het totale honorarium, waarbij intusschen nog nader zal moeten worden beslist omtrent het bedrag der bouwkosten, dat aan de berekening van dat honorarium ten grondslag moet liggen en dat immers bij niet uitvoering fictief is.

In elk geval mag worden aangenomen dat f 16.800 (10 pct. van f 168.000) wel het maximum zal zijn, waartoe de gemeente zich op dit oogenblik tegenover den architect zal verbinden. Daarbij moet dan nog een zeker bedrag gevoegd worden voor de kosten van speciale adviezen over centrale verwarming, enz., die niet hoog behoeven te zijn, omdat het in dit stadium nog slechts om schets-ontwerpen gaat.

Op grond van bovenstaande beschouwingen geeft de commissie den raad in overweging:

1. voor den bouw van een stadhuis te kiezen het ontwerp van den architect J. Luthmann;
2. B. en W. te machtigen met genoemden architect een overeenkomst te sluiten, waarbij deze zich verbindt voor den bouw van het Stadhuis een nader voorloopig ontwerp te maken met een begroeting van de kosten van uitvoering, waarbij de gemeente zich echter vrijheid voorbehoudt omtrent den definitieven bouw in een later stadium te beslissen;
3. Hiervoor een credit van f 20.000 beschikbaar te stellen.

RECTIFICATIES.

In het artikel van Ir. J. B. v. Loghem in ons vorige nummer zijn enkele correcties, door den auteur aangebracht, niet overgenomen. De zinstorende drukfouten rectificeren wij hieronder:

pag. 286, l.k. 14e regel v.o. te lezen: „Totdat — en dit is de tragiek van ons werk — wij uiteindelijk zóó schouwend en dienend worden, dat wij vergeten, dat er ook nog zoiets bestaat als pure ruimtelijke schoonheid.”

pag. 287, r.k. 11e regel v.o. te lezen: „Hij is echter nog niet vrijgekomen van zijn romantischen aard, die het sterkst tot uiting komt in die deelen, waar de ordening hem het minst werd opgelegd door de opgaf zelf.”

pag. 289, l.k. 4e regel v.o. te lezen: „Greiner maakte door de cerebrale architectuur de kamer van de directrice tot een ruimte, etc.”

MALLE GEVALLEN No. 11.

DIT is het malle geval (No. 11.)
waarom het malle geval No. 10
zoo een echt mal geval is.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 25 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 27 JULI 1935 No. 30

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. Inning Contributie voor het tweede halfjaar 1935.

Gedurende de maand Juli zal voor leden van den B. N. A. de gelegenheid openstaan de contributie voor het tweede halfjaar 1935 (zie statuten art. 6 par. 13 en H. R. art. 3 par. 11) te voldoen, bij voorkeur door storting van het betreffende bedrag ad f 20.— op de postrekening van den B. N. A. no. 7151B.

Na 31 Juli a.s. zal over het bedrag bij de leden, die de contributie niet hebben voldaan, per postkwitantie worden beschikt, verhoogd met f 0.25 voor inningskosten.

Het Bestuur vertrouwt dat vele leden gebruik zullen maken van de gelegenheid om het verschuldigde bedrag te gireeren, en daarmede zullen medewerken aan het verlichten van de administratie.

Namens het Bestuur van den B. N. A.:
De Penningmeester.

Invulling biljetten Aangifte Hoofdelijke Omslag 1935.

De leden van den B. N. A. worden er hierbij aan herinnard het biljet van Aangifte voor den Hoofdelijken Omslag 1935 aan ondergeteekende op te zenden, vóórdat de termijn van inzending verstreken is.

De Penningmeester.

BUREAU VAN DEN B.N.A. GESLOTEN.

In verband met de vacantie zal het Bureau van den B.N.A. GESLOTEN zijn in de week van 12 tot 18 AUGUSTUS.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN
EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 30
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR, 27 JULI 1935

KANTOORGEBOUW VAN DE „BORSUMIJ” TE SOERABAIA. ARCH. C. CITROEN B.N.A. †

Kort voor zijn dood had de Heer C. Citroen, architect B. N. A. die op 15 Mei j.l. overleed, een publicatie van zijn laatste werk, het Gebouw van de „BORSUMIJ” te Soerabaia, gereed gemaakt. De nabestaanden hebben ons de bescheiden doen toekomen, waardoor wij in de gelegenheid zijn wijlen architect Citroen in zijn laatste werk te kunnen herdenken.

Als toelichting op het bouwwerk schreef hij daarbij het volgende:

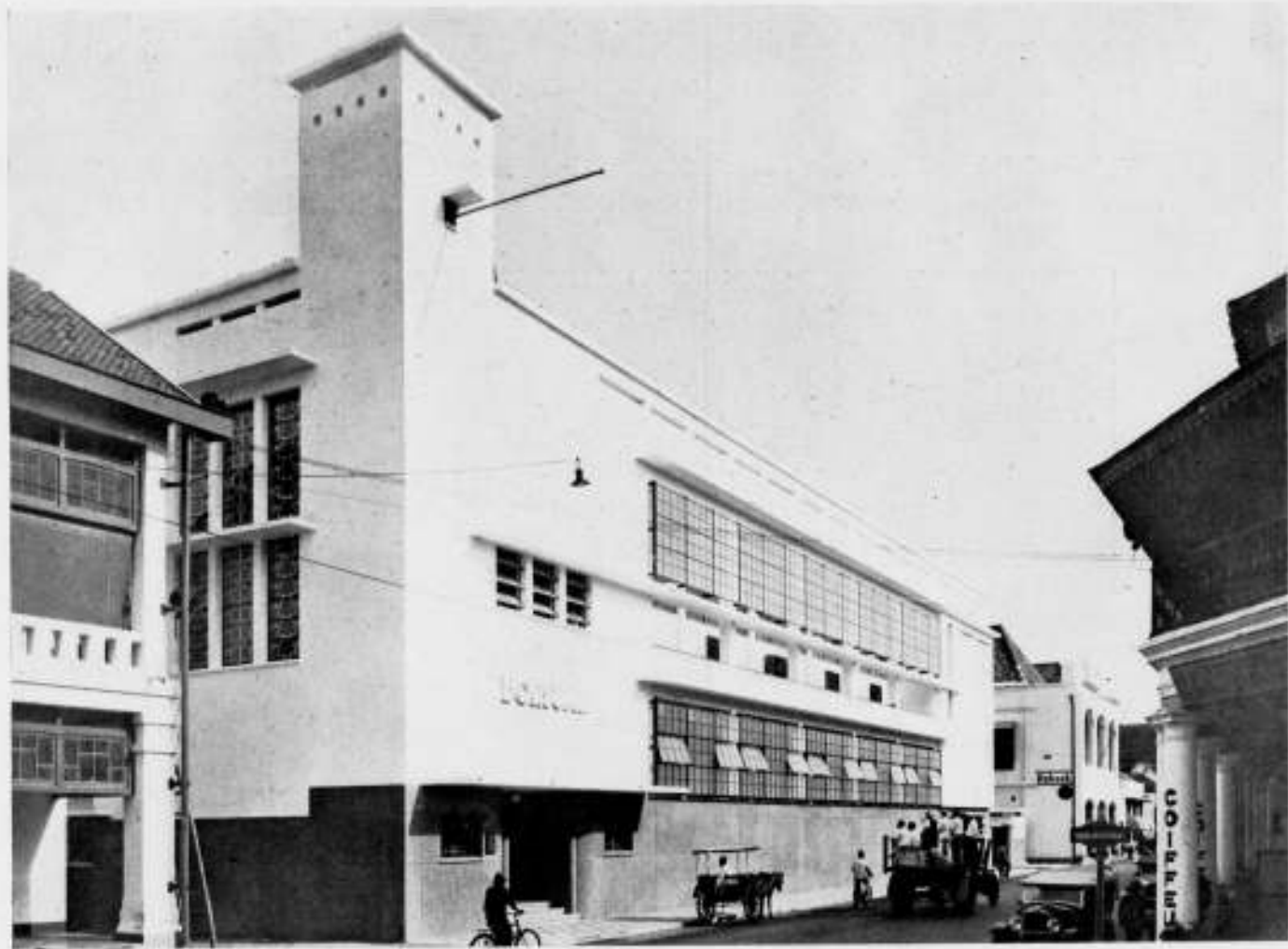
Reeds in het jaar 1930 werd mij door den Hoofdvertegenwoordiger van de „BORSUMIJ” te Soerabaia opgedragen voorloopige schetsplannen te vervaardigen voor een nieuw kantoorgebouw te Soerabaia, op een terrein gelegen aan de Societeitsstraat.

De oppervlakte van dit plan bedroeg niet meer dan ongeveer de helft van het thans uitgevoerde bouwwerk.

De steeds grootere uitbreiding die de BORSUMIJ aan hare zaken gaf maakte het noodzakelijk de plannen eenige keeren om te werken.

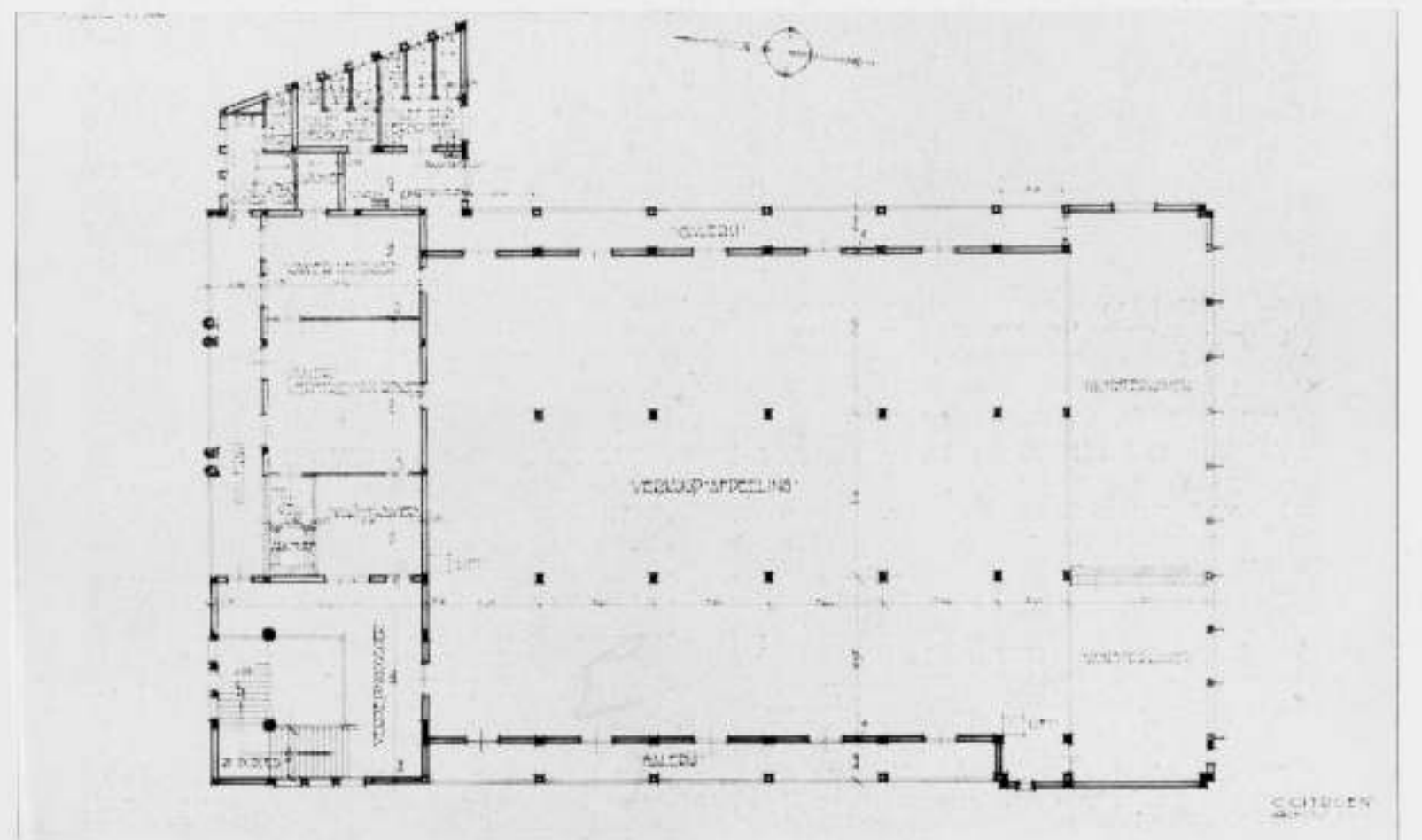
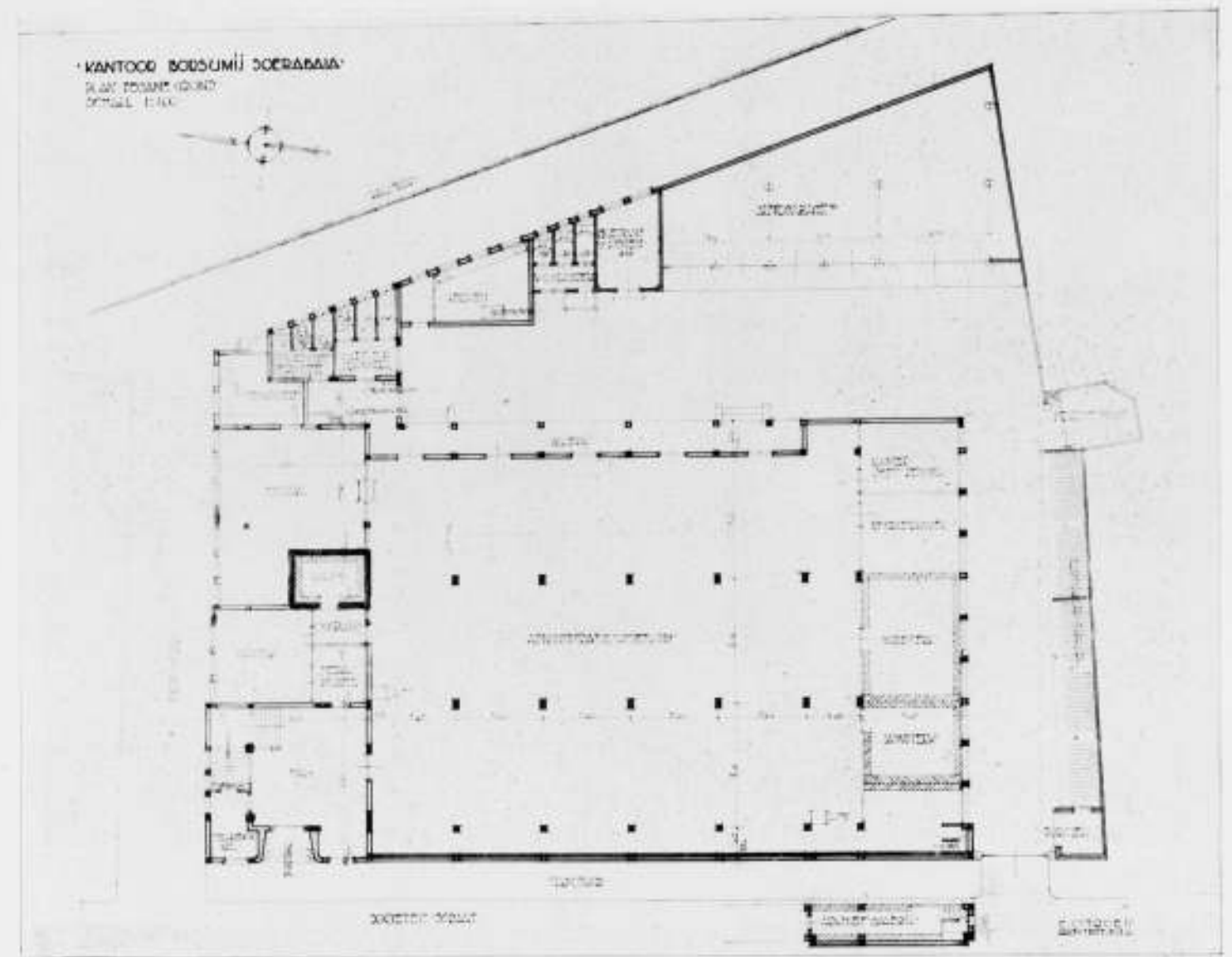
Eerst op het eind van 1933 werd het definitieve ontwerp ter uitvoering aan de Nederlandsche Aanneming Maatschappij (NEDAM) opgedragen.

Het kantoorgebouw, een verdiepingsgebouw, bevat op den begane grond Vestibule, Traphal, Administratieafdeeling met naastliggende monsterkamers en kleine archiefgalerij, expeditie en douaneafdeeling, afdeling „Revimij” met kamer Vertegenwoordiger en monsterkamer. Verder bevat de begane grond

KANTOORGEBOUW VAN DE „BORSUMIJ” TE SOERABAIA

ARCHITECT C. CITROEN B.N.A. †

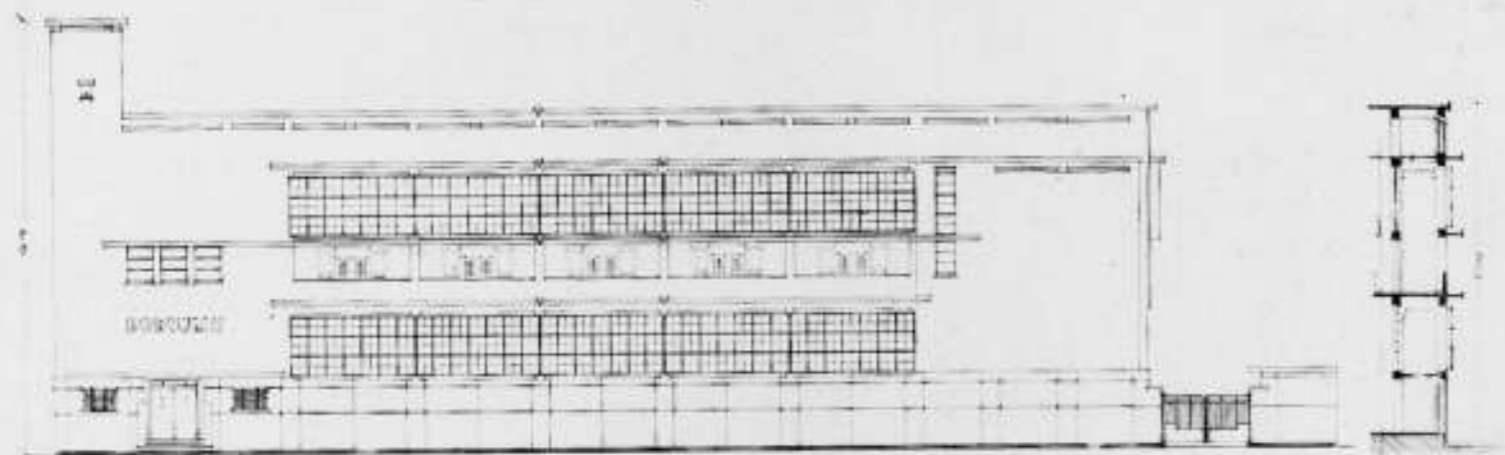

PLATTEGRONDEN VAN HET KANTOORGEBOUW VAN DE „BORSUMIJ” TE SOERABAIA

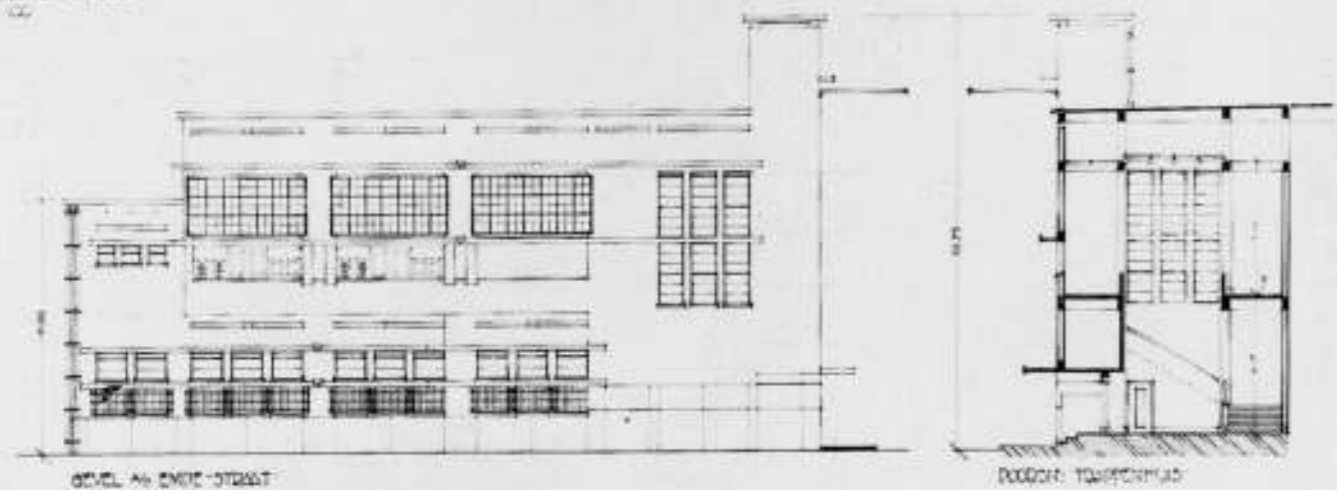
ARCHITECT C. CITROEN B.N.A. †

'KANTOOR BORSUMIJ SOERABAIA'

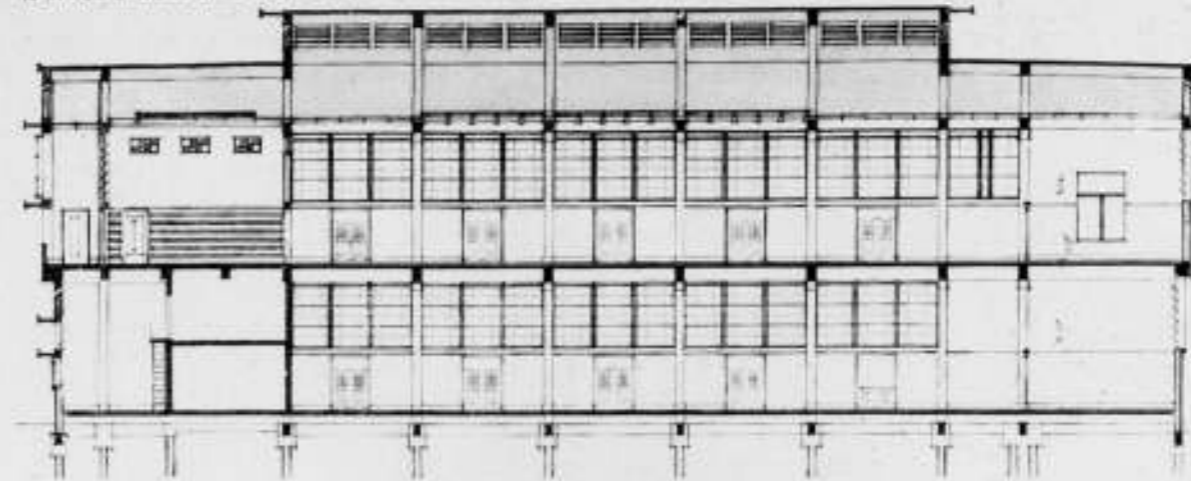
GEVEL EN DOORSNEDEN
SCHAALE 1:100

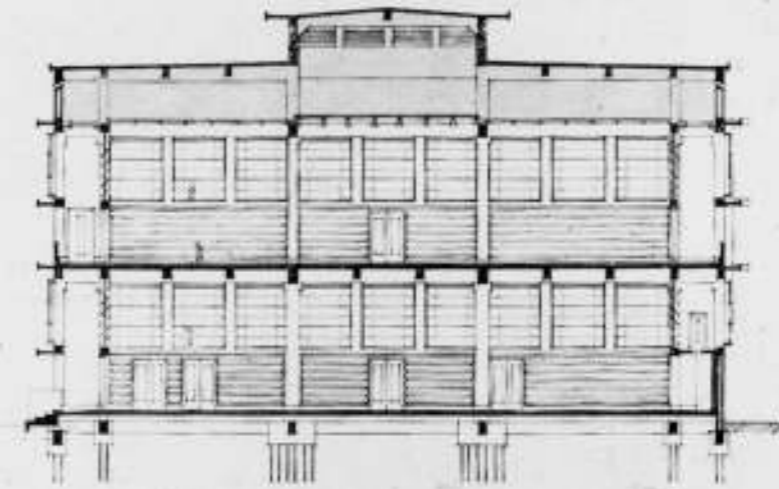
GEVEL EN DOORSNEDEN
SCHAALE 1:100

INTERIEUR EN GEVELTEKENINGEN VAN HET KANTOORGEBOUW VAN DE „BORSUMIJ" TE SOERABAIA ARCH. C. CITROEN B.N.A.

'KANTOOR BORSUMIJ SOERABAIA'

LEVENSDOORSNEDEN
SCHAALE 1:100

DOORSNEDEN
SCHAALE 1:100

C. CITROEN
ARCHITECT B.N.A.

DOORSNEDEN KANTOORGEBOUW VAN DE „BORSUMIJ" TE SOERABAIA

ARCHITECT C. CITROEN B.N.A. †

nog de kassiersafdeling met kluis, een aangrenzende betaalruimte, eetzaal, bijkeuken etc. Achter het kantoorgebouw aan de rivierzijde liggen de garages, kleine goedang, keuken, etc. en aan de Zuidzijde een portiershuisje met naastliggende fietsenbergsplaats voor 80 fietsen.

Op de bovenverdieping zijn ondergebracht, de verkoopsafdeling met aangrenzende monsterkamers, de kamer van den Hoofdvertegenwoordiger en Vertegenwoordiger voor de buitenbezittingen (op plan aangegeven als kamer reiziger) met telefooncel, archieven en wachtkamer.

Twee elektrische boekenliften vergemakkelijken de communicatie tusschen beneden- en bovenkantoor.

Het gebouw is uitgevoerd als een gewapend-beton-skeletbouw met vulling van baksteen metselwerk, gefundeerd op 179 palen van gewapend-beton ter lengte van 15 meter elk.

Uit de op het terrein verrichte grondboringen bleek, dat wel is waar een vaste laag dicht onder de oppervlakte aanwezig was, doch in dikte zeer afwisselend, terwijl onder deze laag slappe blauwe klei werd aangetroffen.

Ter bepaling van de lengte der toe te passen betonpalen werden nog twee proefheiningen uitgevoerd, waarna de paallengte definitief werd vastgesteld op 15 meter.

Tijdens het heien bleek de juiste lengte te zijn gekozen.

Als model voor de betonpalen werd de vierkante vorm gekozen met schuine hoeken en zijden van 35 cm elk.

De wapening bestaat uit langstaven met spiraalomwikkelingen terwijl bij de punt en aan den top door ijzeren schoenen en extra wapeningsijzer voorzieningen zijn getroffen tegen het

kapot slaan tijdens het heien. Het gewicht van elken paal bedraagt 4500 kg. Het heiwerk zelf werd uitgevoerd door middel van een zgn. kraanstelling en met een valblok van 2500 k.g. Tijdens het heien bleek, dat de bodem zeer ongelijk van samenstelling was, wat ook op grond der proefboringen mocht worden verwacht. Terwijl de meeste palen vlot werden weggeslagen, bood daarentegen op enkele plaatsen de vaste laag grooten weerstand, zoodat langdurig heien noodig was. Eenmaal door de vaste laag heen ging het heien gemakkelijk tot op den vasten ondergrond, waar alle palen zgn. gekalenderd werden.

Enkele palen kregen in totaal ± 1000 slagen te verduren waarbij geconstateerd kon worden, dat zij daartegen volkomen bestand waren.

Breuk kwam niet voor, terwijl ook de koppen slechts zeer weinig beschadigd waren.

Eenmaal op diepte geheid, bleken de laatste zakkings per paal zeer gelijkmatig te zijn, zoodat veilig de gerekende belasting zijnde ± 30 ton per paal, op alle kon worden toegelaten. Door middel van de toegepaste paalfundering kreeg dus het zware gebouw een uitstekende fundering, wat niet mogelijk zou zijn geweest bij een fundering op geringe diepte, zooals voor lage en minder zware gebouwen in den regel wordt toegepast.

Ter completering van de paalfundering werd onder het gebouw, en tot dracht van de baksteenwanden en voor koppeling van de betonpalen, een raam gemaakt van gewapend betonbalken.

Het verdere gewapend betonwerk is ontworpen, berekend en uitgevoerd zooals voor dergelijke betonwerken gebruikelijk is: kolommen, balken, dakvloer, luifels, enz. vormen één aangesloten geheel, waardoor de karakteristieke eigenschappen van den betonskeletbouw, sterkte van elk onderdeel en een goede samenhang tusschen alle deelen van den bouw, worden verkregen.

Ten einde de eventuele nadeelige gevolgen van de groote zonbestraling op het dakveld tegen te gaan, werd een dilatatievoeg ongeveer halverwege de lange zijde van het gebouw onder de bovenste verdieping aangebracht.

Dat ook in Indië betonwerken met snelheid kunnen worden uitgevoerd, mogen onderstaande data aantonen:

Midden Januari 1934 werd aangevangen met het heien der palen, waarmede men eind Februari gereed was.

Reeds tijdens het heien der palen werd op de gereed zijnde gedeelten der paalfundering gewerkt aan de funderingsbalken, zoodat 2 weken na het gereed komen der paalfundering de geheele fundering gereed was. Een maand daarna waren de kolommen, balken en vloeren tot en met de eerste

verdieping afgestort. 2 weken later waren de koppelbalken gereed en weder ruim een maand later, in het begin van Mei, waren de dakvloer en daarmee alle betonwerken gestort. Volledigheidshalve dient vermeld, dat de garages, keuken, enz., die zich apart van het hoofdbouwwerk op het achterterrein aan de rivierzijde bevinden, niet op betonpalen rusten, maar gefundeerd zijn op breede funderingslooven. Voor deze bouw, zonder verdieping, zou een fundering op betonpalen niet verantwoord zijn geweest.

Wat de afwerking van het gebouw betreft kan worden opgemerkt dat dit, overeenkomstig den wensch van de Opdrachtheffster, zeer eenvoudig is. Een uitzondering hierop maakt de bekleding van de vloeren van de hall en het trappenhuis die van wit marmer zijn, hier en daar met blauw marmer afgezet. In de kamers van de Vertegenwoordigers op de verdieping zijn vloeren van extra mooie terrazzo-tegels, terwijl de wanden van houten lambriseeringen zijn voorzien ter hoogte van 2.40 m.

Het plint van het gebouw is van granito, grijsgroen van kleur, overeenkomend met de kleur van syeniet.

ALGEMEEN UITBREIDINGSPLAN VAN AMSTERDAM AANVAARD.

De Gemeenteraad van Amsterdam heeft in zijn zitting van Donderdagavond 18 Juli met algemeene stemmen het uitbreidingsplan, waarvan wij in ons nummer van 23 Maart '35 een uittreksel gaven, aangenomen.

Daarbij is bovendien een voorstel-Gulden aangenomen tot het stichten van tuindorpen en een voorstel-Woudenberg-Gulden tot het maken van een tunnel onder het Y, die centraal gelegen zal zijn.

De aanneming van het algemeen uitbreidingsplan kan zeker voor Amsterdam als een historische gebeurtenis worden aangemerkt en, waar erkende deskundigen het plan zoowel om zijn eigenlijke beteekenis als om zijn wijze van voordracht hebben geroemd, voor de afdeling „Stadsontwikkeling” van den dienst van Publieke Werken als een groot en welverdiend succes.

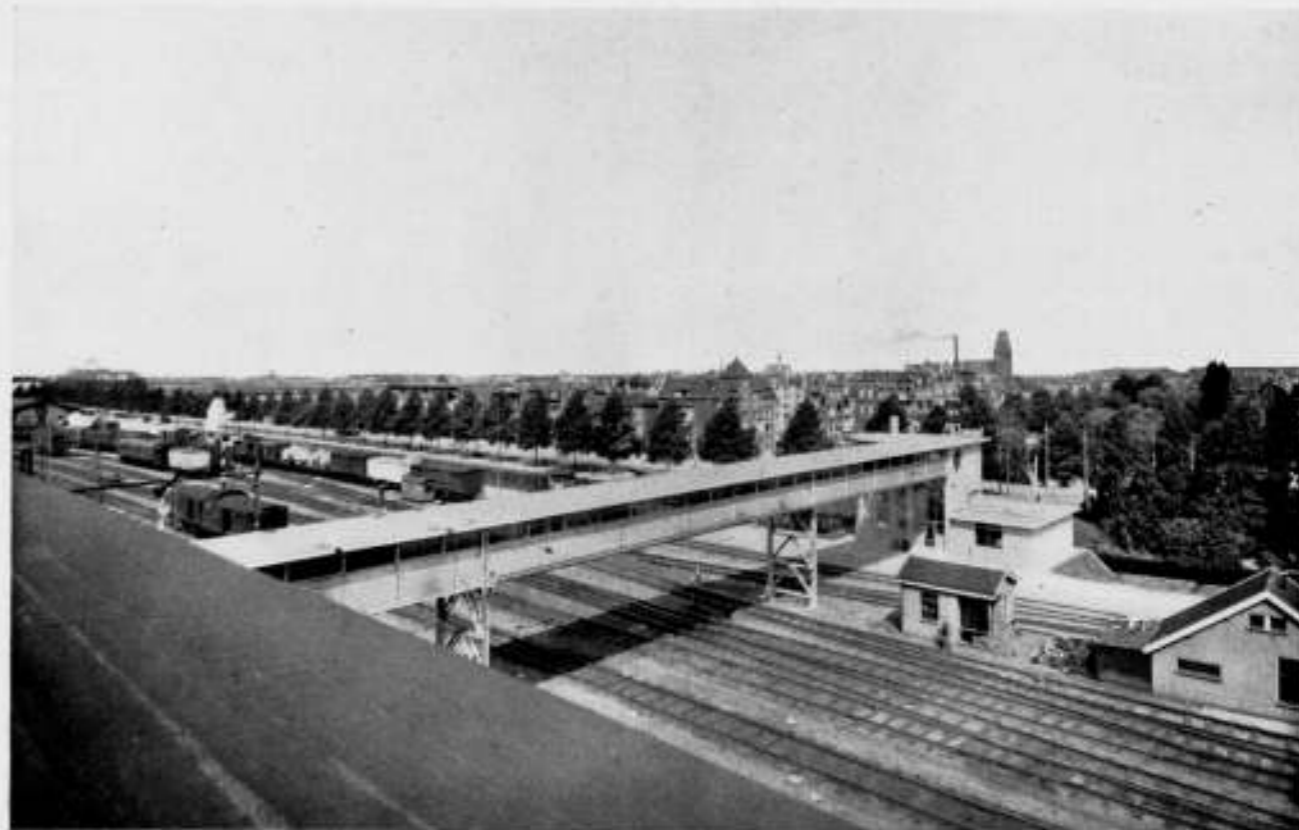
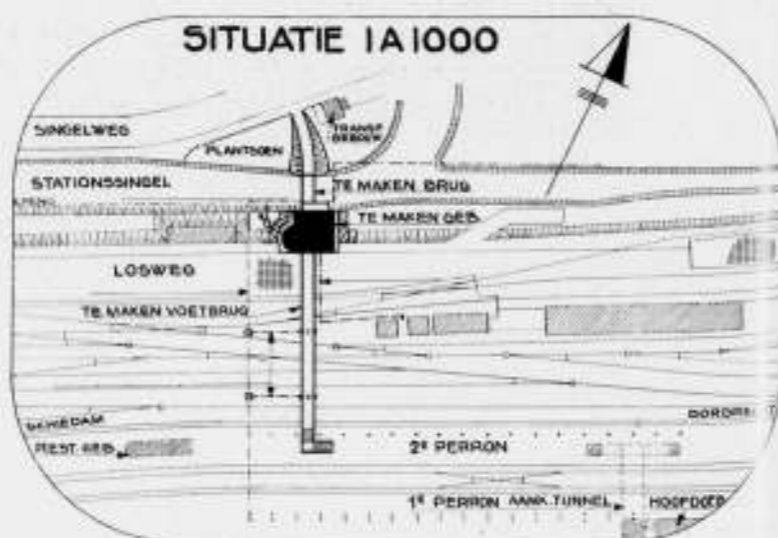
DE NIEUWE TOEGANG AAN DE NOORDZIJDE VAN STATION ROTTERDAM-D.P.

De bewoners van het stadsgedeelte, in de laatste jaren sterk gegroeid, gelegen ten noorden van het station Rotterdam-D.P., moesten tot dusver, om den hoofdingang op het Stationsplein te bereiken, een grooten omweg afleggen. Om hierin verbetering te brengen werd aan de noordzijde, ter plaatse waar Spoor-singel en Provenierssingel samenkomen, een toegang gemaakt, uitsluitend bestemd voor kaartverkoop en niet voor bevrachting van bagage of rijwielen — dit laatste om de bouw- en vooral de bedieningskosten te beperken. Men betreedt van de straat, waar twee tram- en twee buslijnen langs voeren, over een brug over den Singel, die het spoorwegterrein begrenst, het gebouwtje, waarin ook een rijwielstalling is opgenomen. In het inwendige, op den beganen grond, vindt men een kantoortje voor den plaatskaartenverkoop, waarna men de trap bestijgt, die na 5.90 m klimmen, onderbroken door twee bordessen, op de overdekte voetbrug over de goederenspooren brengt, welke 3 m breed en ongeveer 50 m lang is en die tot onder de overkapping van het station voert, waar men met een trap afdaald naar het 2e perron.

1 Juli j.l. werd de toegang — die uiteraard ook uitgang is — onder groote belangstelling van reizigerszijde in dienst gesteld

en het zeer drukke gebruik, sindsdien ervan gemaakt, bewijst dat hier inderdaad van een verkeersverbetering kan worden gesproken.

Ir. S. VAN RAVESTEYN.

NIEUWE TOEGANG AAN DE NOORDZIJDE VAN STATION ROTTERDAM D.P.

ARCH. Ir. S. VAN RAVESTEYN

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

MODERNE BAUFORMEN. Juli 1935.
Dit Julinumner is gewijd aan huizen in het Rijnland. In de eerste plaats van Josef Op Gen Oorth. Uit de toelichting op de landhuizen van dezen Architect vernemen wij dat Op Gen Oorth groote waarde hecht aan het duidelijk in elkaar grijpen der constructiedelen. „Es bedeutet mit dem Bauhandwerker selbst arbeiten und die Fabrikware samt dem Agenten-

einfluss bewusst ausschalten. Nur so können jene — wie Op Gen Oorth gerne sagt — private Grundrisse entstehen und Wohnhäuser die so selbstverständlich erscheinen, doch so streng durchdacht sind.“ In het bijzonder valt een huis op voor een kunstgeleerde te Honnef, door een practischen en interessanten plattegrond.

Het valt niet te ontkennen, dat het werk van den Heer Op Gen Oorth

NIEUWE TOEGANG AAN DE NOORDZIJDE VAN STATION ROTTERDAM D.P.

ARCH. I^{r.} S. VAN RAVESTEIJN

aantrekkelijke kwaliteiten heeft, waarvan wij hier een ruim overzicht genieten.

Van den Keulischen architect Hans Heinz Lüttgen zijn, behalve interieurs, ook diens Café Grill am Ring opgenomen. Een nogal fantastische geschiedenis, waarvan de kwaliteiten uit de afbeeldingen niet te beoordeelen zijn. Zoo gezien, lijkt het nogal een allegaartje.

Van Hugo Kämmerer te Berlijn is zijn inzending opgenomen van de prijsvraag, die door de Deutsche Werkstätte te Hellerau werd uitgeschreven voor een 2-kamerwoning. Verder vinden wij in dit nummer afbeeldingen van aquarellen en de bekende uitvoerige details.

J. P. M.

SCHENDING VAN STADSSCHOON.

De bijgaande foto toont ons weer een dier ergerlijke gevalletjes van het tactloos neerzetten van een straatmeubel, waarbij men er aan twijfelt of de autoriteiten, die voor deze plaatsing verantwoordelijk zijn, wel ooit zoo iets van „Heemschut" hebben gehoord. Misschien is hij, die deze plaats voor de telefooncel heeft uitgedacht, trotsch op zijn goeden inval om het monument van publieke nuttigheid uit den ouden tijd in vergelijking te stellen met wat heden ten dage voor algemeen gebruik aan den publieken weg wordt geplaatst. Misschien wel met den helmlijken trots, dat wij het heden ten dage zooveel mooier, in ieder geval zooveel zakelijker doen dan onze voorvaderen. Maar de telefoondienst gelieve zich buiten de vergelijkende kunstgeschiedenis en aethetica te houden.

De plaatsing van deze cel naast de fraaie pomp is — tout court — schennis van stadsschoon. En wij zouden den telefoondienst ernstig willen verzoeken het ding te verplaatsen. Natuurlijk bedoelen wij, Heeren, de cel en niet de pomp! De Markt te Culemborg is groot genoeg, dat er nog wel een hoekje te vinden is, waar de cel niet in den weg staat en waar de Culemborgers in hun metropool haar nog wel zullen kunnen vinden.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 26 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 3 AUG. 1935 No. 31

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. BUREAU VAN DEN B.N.A. GESLOTEN.

In verband met de vacantie zal het Bureau van den B.N.A. GESLOTEN zijn in de week van 12 tot 18 AUGUSTUS.

Invulling biljetten Aangifte Hoofdelijke Omslag 1935.

De leden van den B. N. A. worden er hierbij aan herinnerd het biljet van Aangifte voor den Hoofdelijken Omslag 1935 aan ondergeteekende op te zenden, vóórdat de termijn van inzending verstreken is.

De Penningmeester.

Het Bestuur van den B.N.A. zond op 26 Juli j.l. een schrijven aan B. en W. van Woudenberg, met den volgenden inhoud:

Naar wij vernamen bestaan er in Uwe Gemeente plannen tot het stichten van een nieuw Raadhuis. Waar het voor Uwe Gemeente van groot belang is dat dit bouwwerk van openbare beteekenis aan goede praktische bruikbaarheid een waardig architectonisch aanzien paart, nemen wij de vrijheid Uw College te verzoeken deze opdracht in handen te stellen van een bekwaam architect. Om tot de aanwijzing van een architect te komen staan er verschillende wegen open, waarvan wij noemen de rechtstreeksche opdracht aan één architect of wel een prijsvraag, waarvoor ook weer verschillende vormen bestaan.

Gaarne zijn wij bereid Uw College omtrent de mogelijkheden tot het kiezen van zulk een architect van advies te dienen. Zoo U het uitschrijven van een prijsvraag mocht willen overwegen, raden wij U aan zich te wenden tot den Heer W. F. Gouwe, Secretaris van de Permanente Prijsvraag-Commissie te 's-Gravenhage, Zwarteweg 64.

Voor het geval U voornemens mocht zijn de opdracht rechtstreeks te verleen aan een architect, zoudt U zich kunnen wenden tot het (neutrale) College van Advies, inzake de keuze van een architect, waarvan Prof. Dr. F. Hudig, Hoogleraar aan de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam, Voorzitter is.

Met belangstelling Uwe berichten tegemoetziende, verblijven wij,

Met verschuldigde gevoelens van hoogachting,

Het Bestuur van den B.N.A.,

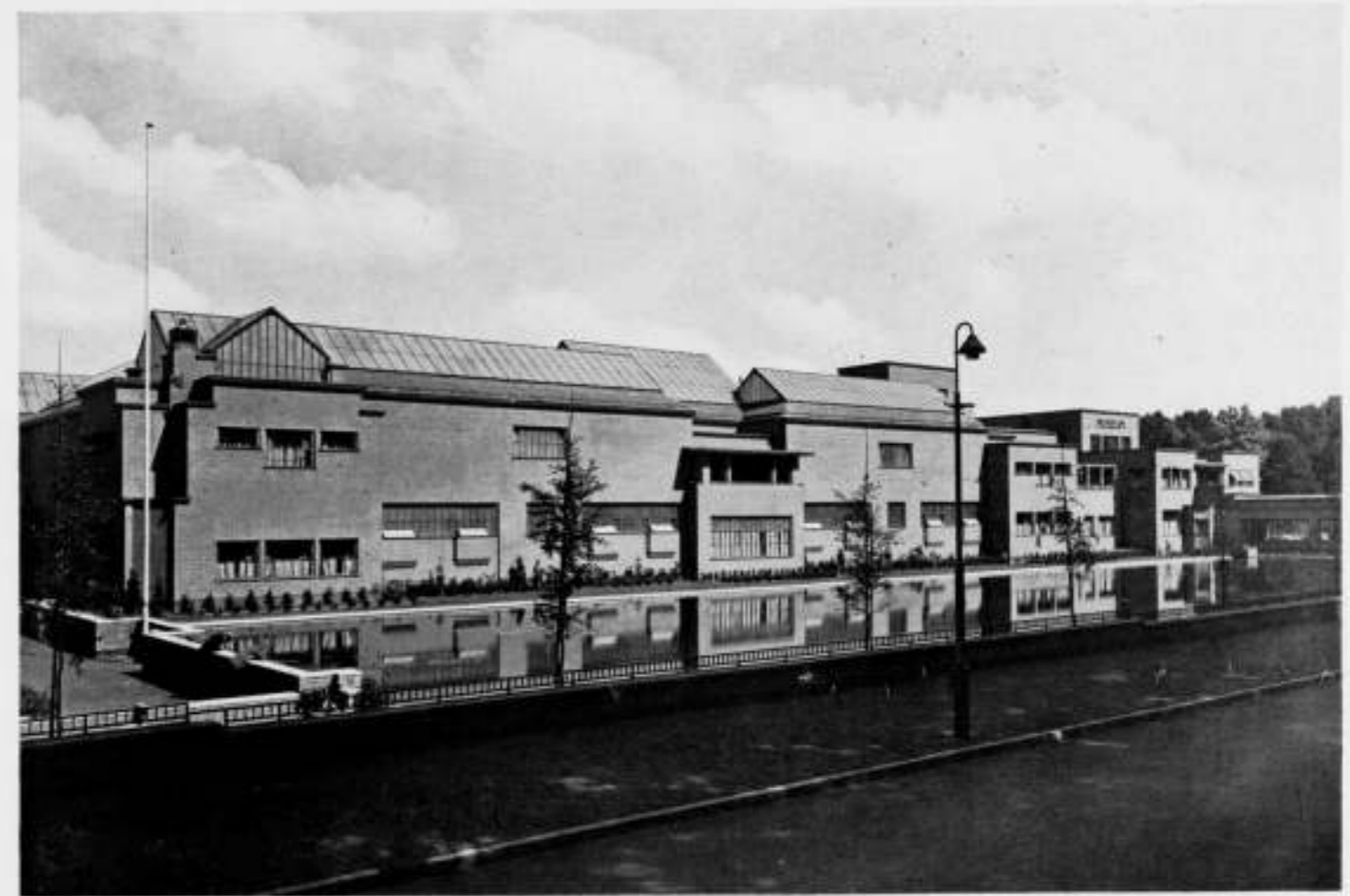
(w.g.) Ir. J. DE BIE LEUVELING TJEENK, Voorzitter.

(w.g.) J. M. VAN HARDEVELD, Secretaris.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN
EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUYSSEN, REDACTEUR
A. DEBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR. 3 AUG. 1935 NR 31

HET NIEUWE GEMEENTE-MUSEUM TE 'S-GRAVENHAGE

ARCHITECT DR. H. P. BERLAGE B.N.A.†

HET NIEUWE GEMEENTE-MUSEUM TE 'S GRAVENHAGE.

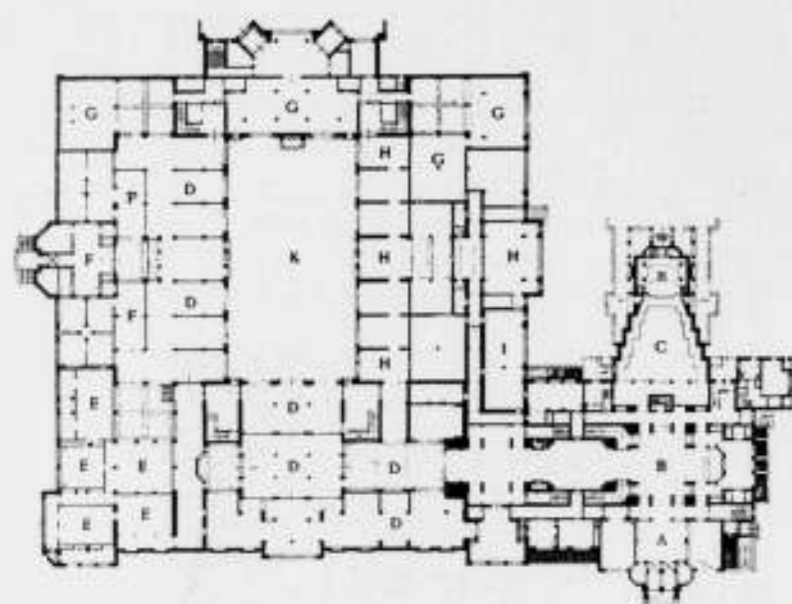
Op 29 Mei van dit jaar, op een zonnigen ochtend, hebben mijn vrouw en mijn kinderen voor den eersten keer de vlaggen geschenen, welke sindsdien aan de uiteinden der twee vijvers wapperen, ten teken, dat van nu af aan het nieuwe Gemeente Museum in gebruik genomen is. Het was een indrukwekkend moment, eigenlijk zoo echt in den bescheiden geest van Dr. Berlage, even getint tot een bijzondere herdenking door de waardig-blijde woorden van den Directeur van het Museum en den Directeur van Gemeentewerken, waarbij tot uiting kwam, dat hier, niettegenstaande de veelzijdige moeilijkheden, verbonden aan dit werk, het geheel tot een zoo bevredigende voltooiing gebracht werd. En ik ben vooral den Directeur van Gemeentewerken zeer dankbaar voor deze woorden, want hij en ik, wij moesten den uiterst moeilijken weg vinden tusschen de financiële begrenzing en de keuze van den, volgens den architect, vereischten waardigen vorm en materiaal.

Het spreekt vanzelf, dat noch de „vechter”, noch de „berustende” hun 100% ontvangen hebben, maar ik geloof, dat voor allen boven deze moeilijkheden geldt: de indruk en de eerlijke overtuiging, dat de gemeenschappelijk aanvaarde weg tot een tenslotte toch zeer geslaagd geheel geleid heeft.

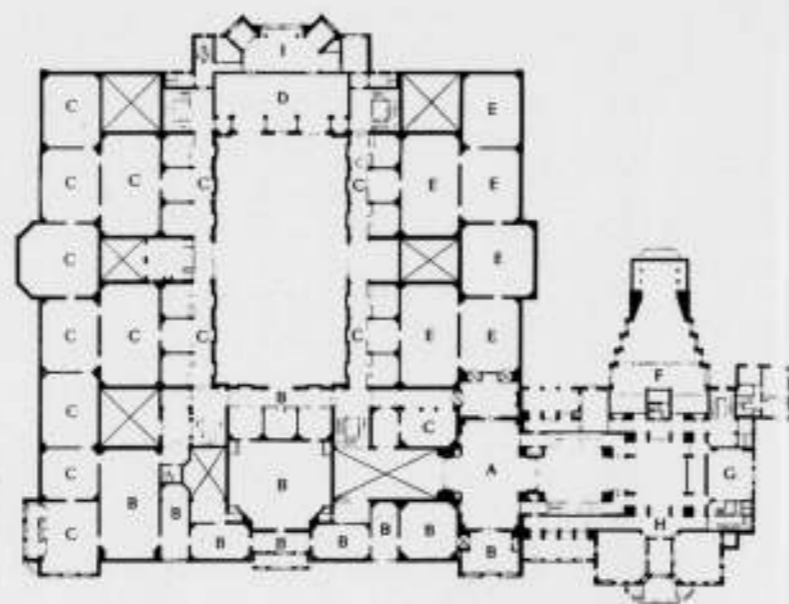
Bij het tot stand komen van dit werk heeft het werkelijk niet ontbroken aan belemmeringen en eischen, en, alhoewel ieder bouwwerk zijn bijzondere problemen heeft, hier had ieder onderdeel zijn eigen geschiedenis, die vol was van tijdroovende studies, experimenten, de noodzakelijkheid van omwerken, enz. enz.

Toch wil ik aan deze plaats gaarne naar voren brengen, dat aan den anderen kant het inschakelen van adviseurs, deskundigen en anderen, het bouwwerk en vooral zijn technische eigenschappen ook zeer ten goede gekomen is.

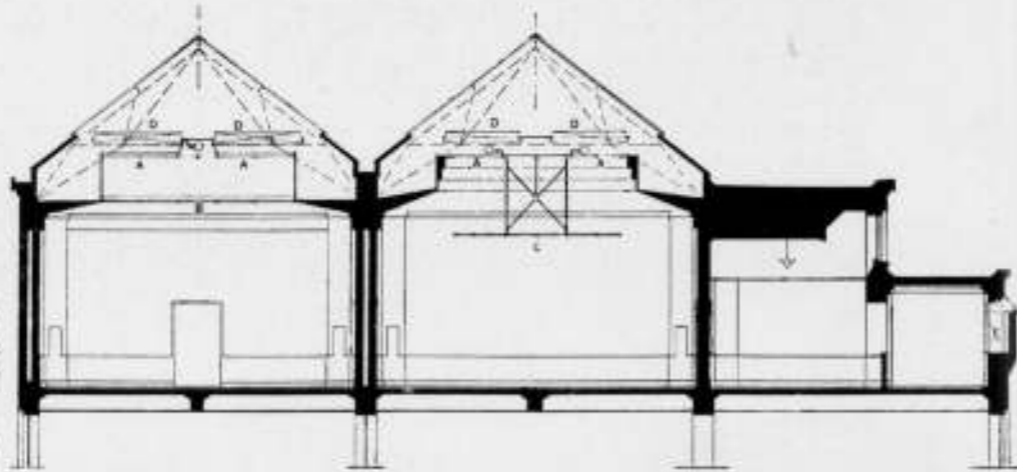
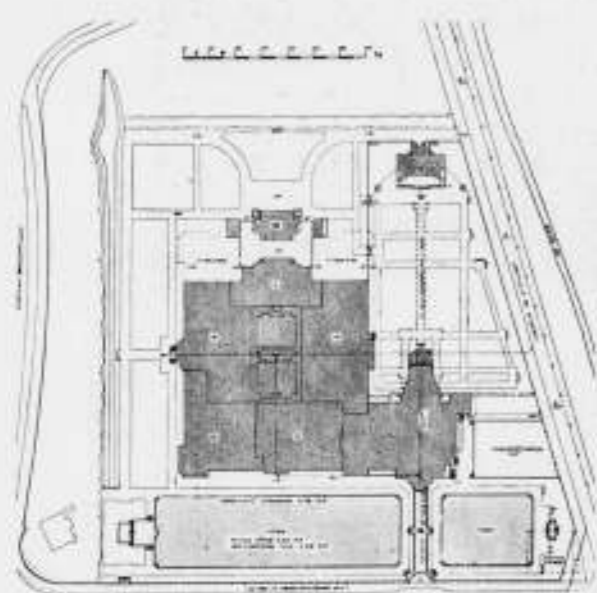
Gelukkig heeft de 10-jarige voorbereiding van het programma

PLAN BEGANE GROND

PLAN VERDIEPING

SITUATIE EN DOORSNEDE

A. Opaline glas.	D. Jalouziën.
B. Gefigureerd glas.	E. Bovenlicht vizine.
C. Glazen velum.	

(de eerste museumplannen ontstonden immers alreeds in 1919) ten opzichte van de „organisatie” van het museum geen probleem meer naar voren gebracht, alhoewel b.v. kort voor het laatste nu uitgevoerde project in de subcommissie voor den museumbouw nog geen eenstemmigheid bestond over het wel of niet afscheiden van het administratiegebouw van het eigenlijke museum.

En ook over de meest gunstige dagverlichting der schilderijen (velum of legraam) werd langen tijd gearzeld. Zonder twijfel heeft deze aarzeling ten slotte ten gevolge gehad, dat het thans toegepaste tenminste museumtechnisch een verbetering beteekent, wat betreft zijn architectonischen vorm zou ik het heden nog weer anders oplossen. Toch ook voor de verwarming, de kunstlichtvoorziening, de bekleding der wanden en vloeren moesten nieuwe wegen gezocht worden, daar de bekende niet in alle opzichten voldeden.

Ik heb meer dan één keer erop attent gemaakt, dat wijlen Dr. Berlage dit gebouw ontworpen heeft in de eerste plaats in overeenstemming met het verstrekte programma van eischen. Ik stipuleer dit daarom, omdat hij zich bij zijn eerste projecten veel meer vrijheid toestond dan hier. Ik zeg het ook om duidelijk te maken, dat het uiterlijk eveneens zuiver en alleen het programma vertolkt d.w.z. als men b.v. op de Stadhouderslaan midden voor het gebouw staat, ziet men links het eigenlijke Museum, (glazen daken, leeg muurvlakten) rechts het admini-

stratiegebouw. Tusschen de twee gebouwen is als verbindingslid de nog wat hooger opgevoerde ontvangzaal-koepel. Dr. Knuttel heeft in een zijner lezingen zeer treffend erop gewezen, dat deze „koepel” een rudiment beteekent van een droom dien Dr. Berlage altijd weer gekoesterd heeft, namelijk „eenmaal” een gebouw met een vlakken koepel te kunnen uitvoeren. Wat ik hier koepel noem is weliswaar geen koepel, maar een hooggelegen plafond met zijwaartschen lichtinval. Het typische van dien gedroomden koepel is echter aanwezig: namelijk het niet bepalen kunnen van deze bovenste ruimteafsluiting, waardoor zij bijna het effect van het hooggelegen gewelf bereikt.

Naar een zelfde effect heeft de bouwmeester ook gestreefd bij de velums, althans ernaar, de hoogte bepaling van dit zwevende plafond te bemoeilijken, het hooger liggend te doen verschijnen dan het werkelijk ligt.

Het is niet verwonderlijk, dat velen zich niet verzetten kunnen tegen den indruk, dat het uiterlijk hun enigszins onrustig voorkomt, ik herhaal daarom nogeens: Dr. Berlage ontwikkelde van binnen naar buiten en verwierp de verzoeking om het uiterlijk in een gesloten geheel tot een monumentale bouwmassa te maken ten nadeele van economie en indeeling. geef U gelijk, het had allicht, en niettegenstaande onder achneming van deze eerlijkheid, nog anders gekund, maar vergeet, dit was nu eens niet zijn overtuiging. Trouwens he

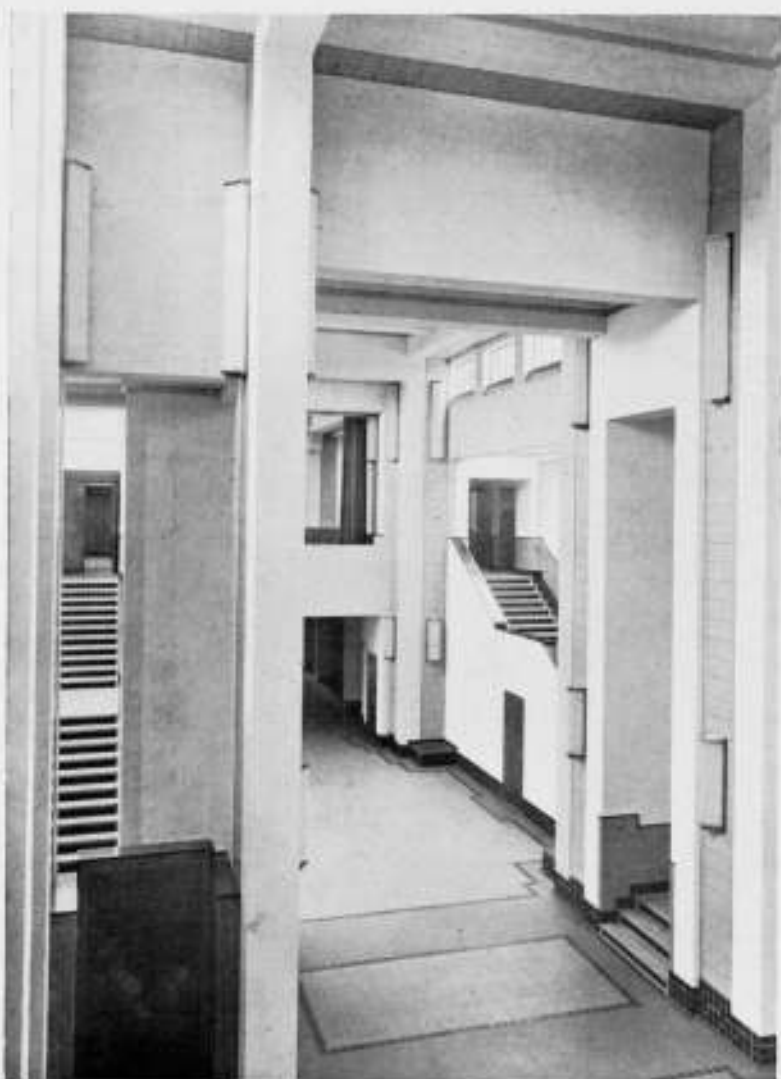
ACHTERAANZICHT ZIJGEVEL CORNELIS DE WITLAAN

BINNENPLAATS

HET NIEUWE GEMEENTE-MUSEUM TE 'S-GRAVENHAGE

ARCH. DR. H. P. BERLAGE B.N.A.

HAL MET HOOFDTRAP

HAL EN HOOFDTRAP VAN EERSTE ÉTAGE AF GEZIEN

TRAPHAL BENEDEN
HET NIEUWE GEMEENTE-MUSEUM TE 'S-GRAVENHAGE

ARCH. Dr. H. P. BERLAGE B.N.A. †

hij zich, nog in de laatste dagen, dat hij op bureau was, bezig gehouden met het probleem, dezen „koepel" een nog sterker accent te geven, helaas sprak hij zich daar niet meer positief over uit.

Uit de situatie-teekening blijkt, dat het gebouw ± 40 m van den zeer belangrijke verkeersweg in het terrein teruggeplaatst is tusschen gebouw en straat is een lange aan drie zijden gesloten verbindingshal (corridor) in zekeren zin als brug geslagen, rechts en links van dien toegangscorridor liggen twee goote vijvers.

Ik heb de opmerking best gehoord, dat Berlage zich hier niet vrij kon maken van eenige romantiek, maar toch is het niet zoo, want zijn gedachte was, dat het gebouw zich spiegelen zou, losgerukt van den grond, zooals een kristal, indien het zich vrijzwevend in de verzadigde kristalvloeistof vormt, zich naar twee kanten symmetrisch ontwikkelt.

En nog iets, U moet weten, dat vijvers ten opzichte van de exploitatiekosten goedkoper zijn dan plantsoenen, nietwaar dat is niet romantisch, maar heusch eenigszins prozaïsch!

Het gebouw dan bestaat uit slechts twee verdiepingen, kelders (als magazijnen) bevinden zich alle onder het administratiegebouw en het dienstgebouw aan den achterkant. De verdiepingshoogte van den beganegrond is 4.25 m, van de verdieping over het algemeen 5.50 m.

Het administratiegebouw, rechts op den plattegrond, bevat op den beganegrond, de groote hal, bijbehorende garderobes en commissiekamer, de kamers der conservatoren en de concierge-woning, op de verdieping, de ruimten der directie en administratie, een kleine voordrachtzaal en de galerij van de groote voordrachtzaal. Het administratiegebouw is door hekken en deuren tegen het eigenlijke museumgebouw af te sluiten, zoodat het, en voornamelijk de voordrachtzalen, onafhankelijk van het museum, voor congressen en ontvangsten afzonderlijk, te gebruiken is.

Het eigenlijke museumgebouw is rond om een open binnenhof (20 X 40 m) ontworpen. In de 4 hoeken van den binnenhof bevinden zich 4 trappenhuisen, rondom den binnenhof loopen gangen, die de trappenhuisen verbinden. Door deze schikking is het den bezoeker mogelijk gemaakt op een zeer korten weg, datgene van het museum te bereiken en te verlaten, dat hem bijzonder interesseert, een afwijking dus van den in de meeste musea voorgeschreven circulatieweg.

Achter aan het museumgedeelte bevinden zich de ruimten van den dienst, (verwarming, liften, pakruimten, accubatterijen, fotoatelier) zoodat het dienstpersoneel het museum niet behoeft te betreden.

In het museumgedeelte bevindt zich op den beg. grond de oude kunst, de muziekhistorische afdeling (Scheurleer), het prentenkabinet met openbare studiezaal, en het Koninklijke Penningkabinet; op de verdieping hoofdzakelijk de schilderijen en plastieken.

De hier gepubliceerde doorsnede (fig. Nr. 4) door de eigenlijke tentoonstellingszalen (verdieping) geeft een duidelijk beeld van de verschillende toegepaste verlichtingsprincipen, van rechts naar links de rondom den binnenhof loopende gang met de ingebouwde vitrines E, het kabinet met hoogliggend zijlicht, de velumzaal met het glas-ijzervelum C en de legroomzaal met de dubbele legroomen A en B.

Bij de studie voor de dag- en avondverlichting en het praktische uitwerken harer bedoelingen werd de bouwdirectie ondersteund, eerst door Dr. T. v. Lohuizen, en dan in uitgebreidere en op voortreffelijke wijze (helaas wat laat erbij gehaald) door Prof. Ornstein en zijn staf (Dr. v. d. Held, Mej. Eijmers, den Heer Dr. D. Vermeulen). U begrijpt, dat de Heeren de Wetenschap principieel te werk gingen, maar het zij hier uitdrukkelijk gezegd, dat deze alliance voor mensch en museum heel wat verrijking gebracht heeft, althans ik per-

soonlijk heb heel wat geleerd en ben er dankbaar voor. Bij het goed verlichten van schilderijen komt het erop aan, dat de schilderijen in verticale, als ook in horizontale richting gelijkmatig verlicht zijn en het ontvangende licht niet weerkaatsen. Ook moet ernaar getracht worden, dat wanden, die tegenover de zon staan, niet overmatig meer licht ontvangen dan de met hun rug naar de zon gekeerde wanden.

Ook is van belang, hoeveel licht een schilderij noodig heeft, waarbij opgemerkt zij, dat het m.i. niet erom gaat zooveel mogelijk licht te verkrijgen (natuurlijk niet te weinig, het minimum schijnt tusschen 60 en 90 lux te liggen). In dit museum is dus bereikt, dat de wanden en daarmee ook de schilderijen, in alle zalen van boven naar beneden als ook zijwaarts even veel licht verkrijgen, terwijl de hoeveelheid van licht voor een bepaalde groep van schilderijen geregeld wordt door een systeem van jalouzieën, dat tusschen de buitendraadglasdakhuid en het lichtverdeelende legroom (A) ligt. Deze jalouzieën zijn voor iedere zaal afzonderlijk te bedienen vanuit de zalen. Zij regelen niet alleen de lichthoeveelheid, zij dienen voorts in gesloten toestand tegen onnoodige verbleeking der schilderijen door het daglicht en als reflectoren voor de onder hen aangebrachte kunstverlichting.

De gelijkmatige verdeling van het daglicht op de wanden wordt bereikt door in het legroom A (zie doorsnede) Opalineglas (Überfangglas) te plaatsen. Ook in de verticale ramen der cabinetten is opalineglas toegepast.

Toch kan men daarmee alleen nog lang niet volstaan, het komt er namelijk ook op aan, de oppervlakte van dit opalinelegroom zoodanig in te deelen (donker middenvak, aan de kopeinden van een langwerpige zaal breeder) dat alle wanden evenveel licht ontvangen.

Bij de velumzaal ligt buitendien onder het opalineglas nog prismaglas, waarmede bereikt wordt, dat het bovenste en normalerwijze het sterkst verlichte wandgedeelte minder licht ontvangt, zoodat boven- en ondergedeelte van den wand even sterk verlicht zijn.

Bij de legroomzalen draagt, zooals reeds gezegd, het legroom A opalineglas, het legroom B ornamentdraadglas; dit laatstgenoemde glas dient slechts ertoe het inkijken in constructie en kunstverlichting te belemmeren. De kunstverlichting der legroomzalen is onder de loopstegen aangebracht, echter bevindt zich dan tusschen het verlichtingsornament en het legroom B, over de breedte van de loopsteeg nog een smal legroom, met matglas en prismaglas voorzien, ten eene deele om het kunstlicht op de gelijkmatigste manier door het ornamentdraadglas op den wand te verspreiden, ten anderen deele om het storende effect der lichtbronnen te vervaagen.

Daar er een groep van menschen bestaat, die hinder ondervinden (museumvermoeienis) van den sterken lichtinval der legroomen, is men tot toepassing van velums gekomen. Terwijl de bezoeker zich in een gedempte sfeer bevindt, moeten de wanden en schilderijen het volle licht ontvangen. Het zich tusschen opalinelegroom A en den bezoeker bevindende velum C bestaat in het Gemeente Museum te 's Gravenhage uit een lichte ijzerconstructie; in het horizontale velumvlak zijn dunne melkglasplaten geplaatst. De toepassing van dit systeem, dat hoofdzakelijk geschikt is voor groote en quadratische zalen, is m.i. bijzonder geslaagd, maar ook de dubbel-legroomzalen zijn verreweg de beste, die tot nu aan toe voor musea ontworpen zijn.

Een bijzonderheid is de verwarming. Hier werd voor de schilderijenzalen in ruime mate gebruik gemaakt van de zgn. panelheating (systeem Krittel) uitgevoerd door de firma Huijgen en Wessel te Amersfoort. Dit verwarmingssysteem is aldus geconstrueerd, dat de radiatoren als spiraalbuizen in wanden en plafond aangebracht zijn. Voor meerdere technische details zou ik gaarne naar mijn artikel in „De

ONTVANGHAL

GROOTE SCHILDERIJENZAAL
HET NIEUWE GEMEENTE-MUSEUM TE 'S-GRAVENHAGE

ARCH. Dr. H. P. BERLAGE B.N.A. †

GANG MET SCHILDERIJKABINETTEN EN INGEBOUWDE VITRINES

GANG MET SCHILDERIJKABINETTEN EN INGEBOUWDE VITRINES

HET NIEUWE GEMEENTE-MUSEUM TE 'S-GRAVENHAGE

ARCH. Dr. H. P. BERLAGE B.N.A. †

SCHILDERIJENZAAL

Ingenieur" Nr. 24 van 14 Juni 1935, pag. B. 113 enz. willen verwijzen. Door dit systeem wordt bereikt, dat de hier zoo ondoelmatige en storende radiatoren aan de wanden en in het midden der zalen gemist kunnen worden. Ter voorkoming van scheuren en lekkages werden de panels met bijzondere zorg ingebouwd. Het is inderdaad mogelijk iedere scheurvorming te vermijden.

Het vochtigheidsgehalte der lucht wordt geregeld door het openzetten van stoombuisjes, gelijkmatig verdeeld over het geheele gebouw, terwijl de ventilatie geschiedt door „Rotor Lüfters". De groote gehoorzaal en de hal echter worden door heete lucht verwarmd en zijn van ventilatiemogelijkheden voorzien: de kleine voordrachtzaal heeft een afzonderlijke, door een motor gedreven ventilatie.

Terwijl in andere musea de wanden van de schilderijenzalen met hout beschoten zijn, teneinde de kleinere schilderijen met spijkers tegen deze beschieting te kunnen bevestigen, is hier, in dit gebouw, vanaf de lambriseering tot op 2.50 m hoogte Aerocrete Beton in de wanden ingebouwd. Deze luchtblaasjesbeton (te vergelijken met een versteende rubberspons) heeft behalve de eigenschappen dat het warmte- en geluidsisoleerend is, nog het voordeel, dat men er spijkers en schroeven in kan aanbrengen, welke speciale eigenschap door ons benut werd. Voorts zijn dan de wanden over de geheele hoogte met jute-stof beplakt (niet bespannen), waardoor betengeling achterwege kon blijven.

Trouwens is er aan en in het gebouw naar gestreefd materialen toe te passen, die in de toekomst geen of zeer weinig onderhoud vereischen, de vloeren of met rubber of met tegeltjes belegd, de deuren van koper, dat langzamerhand donkerbruin wordt: de ramen, goten en hemelwaterbuizen zijn eveneens van koper of brons. Schilderwerk komt slechts aan de houten lambriseeringen voor of daar, waar, om economische redenen, b.v. ijzer inplaats van koper gekozen moest worden. Zodoende zullen de exploitatiekosten in de toekomst dus zeer laag kunnen blijven.

Het spreekt vanzelf, dat een gebouw, dat zooveel waardevolle kunstschaten herbergt, niet alleen tegen brand, maar ook tegen inbraak en diefstal beveiligd dient te worden. Ten opzichte van het blusschen met den waterstraal is menig beheerder dezer kunstschaten huiverig, daar soms wel meer bedorven dan gered wordt. Toch moet zeker een begin van brand op de meest doelmatige wijze gestuit kunnen worden. Wat inbraak en diefstal aangaat, zijn de omstandigheden weer

324

ZAAL VOOR MODERNE BEELDHOUWKUNST

anders. Ik kan verraden, dat voor dit museum verscheidene inrichtingen bestaan, om dergelijke schade te belemmeren en te verhinderen. Het klinkt bijna naïef, dat men ermede begonnen is, gedurende den geheelen nacht de gevels zoodanig met schijnwerpers te verlichten (Philips-natriumlampen), dat iedere voorbijganger de kleinste beweging aan de fassaden gade kan slaan. Hier wordt van een nationale karaktertrek gebruik gemaakt, namelijk van onze belangstelling voor de kleinste gebeurtenissen aan den openbaren weg. Men schelde niet op de pronk- of verkwistingzucht der 's-Gravenhaagsche Gemeente, wanneer men dit gebouw zoo romantisch „mooi" den geheelen nacht verlicht ziet; deze verlichting is dus een helaas noodzakelijk kwaad, dat niet gunstiger wordt door het feit, dat sommige deze verlichting zoo indrukwekkend vinden. Het is niet zoo gek, wanneer U mij vraagt, waarom de zalen ook van kunstlicht voorzien zijn. Dit gebeurt in de eerste plaats ter aanvulling van het daglicht in winterdagen. Maar in de tweede plaats, omdat men hier begonnen is het museum ook 's avonds gedurende een paar uur open te stellen teneinde belangstellenden en vreemdelingen de mogelijkheid te bieden, indien zij overdag tot het brengen van een bezoek verhinderd zijn, des avonds van deze mogelijkheid gebruik te kunnen maken. Voorloopig is dan het museum ook Maandag, Woensdag en Vrijdag, des avonds tusschen 8 en 10 uur geopend. In tegenstelling tot de meeste musea is dit museum niet gebouwd voor een vastbestaand schilderijenbezit, maar voor een steeds groeiend en wisselend bezit. Daarom zijn alle museumtechnische inrichtingen, als ook de afmetingen der zalen, zoo veelzijdig mogelijk gekozen, de gelegenheid biedend, alle mogelijke variaties in de tentoonstellingen te brengen.

Uit den aard der zaak zal het volledig, doelmatig benutten der aanwezige mogelijkheden nog heel wat studies vereischen, zal nog heel wat tijd verstrijken, tot men uit dit zoo kunstzinnige instrument de laatste finessen gehaald heeft. Men vergeete nooit: een museum is niet slechts een bergplaats voor kunstvoorwerpen, een museum heeft een cultureele daad te volbrengen, het kunstvoorwerp en de ruimte, waarin het geplaatst is, moeten zich tot een geheel verbinden, zij moeten samen overtuigend tot ons spreken, ons onafwijsbaar eraan herinneren, dat wij menschen iets goddelijks bezitten, eraan gelooven en hooghouden moeten, dezen moeilijken overma-

rielen tijd ten spijt.

's-Gravenhage, 5 Juli 1935.

E. E. STRASSE R.

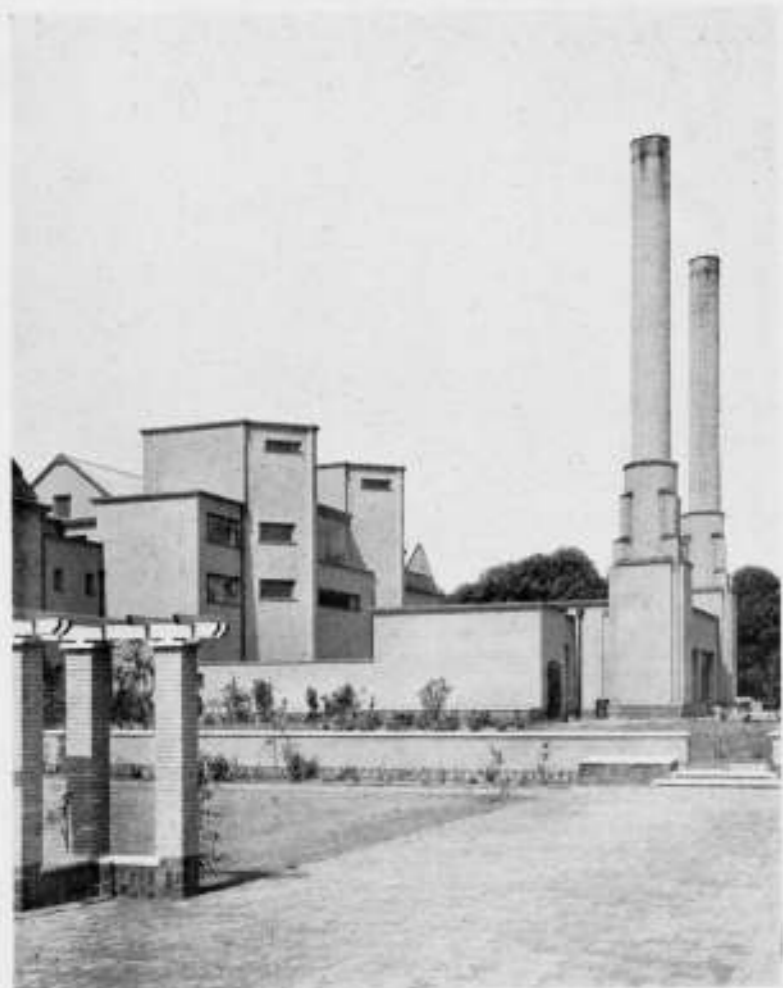
ZAAL VOOR MUZIEKINSTRUMENTEN

ZAAL OUDE KUNSTNIJVERHEID

HET NIEUWE GEMEENTE-MUSEUM TE 'S-GRAVENHAGE

ARCH. DR. H. P. BERLAGE B.N.A. †

ACHTERGEVEL

PYLONEN AAN DEN INGANG

ALGEMEENE GEGEVENS.

grondwerk: plm. 25.000 m² grondverzet, alles inbegrepen, fundeering, tuinaanleg, vijvers.
 metselwerk: 4.000.000 steenen, alles inbegrepen, ook tuinmuren en vijvers.
 gasbeton: 1250 m² dik 5.10 en 20 cm.
 dakbedekking: 1000 m² leien, 2500 m² cementmastiek.
 bimsbeton: 2500 m² platte daken, 1000 m² voor schuine daken, 1000 m² voor binnenwerk en legramen.
 gewapend beton: 12000 m³ alles inbegrepen, ook tuinmuren en vijvers 1.200.000 kg wapeningsijzer (1200 ton).
 wanden: 2900 m² met tegels.
 vloeren: 1300 m² met tegels, 7500 m² rubbervloeren, 500 m² houtcement, 300 m² asphalt, 100 m² terrazo, 100 m² parketvloer.
 in tuin: 4000 m² roode vloerbakken voor tegelpaden.
 natuursteen: 100 m² basaltlava, en hardsteen, 15 m³ comblandien, 15 m³ zwart marmer.
 deuren: 125 houten deuren, 125 bronzen deuren.
 ijzerconstructie: 325.000 kg voornamelijk kap en legramen.
 gegoten ijzer: 25.000 kg voornamelijk leidingen.
 brons: 60.000 kg voor deuren, ramen, gootlijsten, dakbanden.
 lood: 38.000 kg bladlood, 6.000 kg lood aan leidingen.

zink: 9.000 kg voor goten enz.
 glas: 3200 m² dakbeglazing, 2600 m² horizontaal binnenglas voor legramen en lighthoven, 500 m² verticaal binnenglas voor ramen en deuren, 1200 m² verticaal buitenglas voor ramen en deuren.
 7500 m² totaal.

Aantal personen in groote voordrachtzaal 300.
 Aantal personen in kleine voordrachtzaal 50.

Centraal kan worden afgelezen vochtigheidstoestand en temperatuur in de zalen. De vochtigheid kan worden vergroot door stoom in enkele zalen in te blazen. Verder brandleidingen en een eigen pompinstallatie voor water in den vijver.

Geheele terreinoppervlakte 26.000 m².
 Oppervlakte binnentuin 700 m².
 Oppervlakte buitentuin plm. 18300 m².
 Omtrek tuin is 650 m¹.

Bebouwde oppervlakte:
 Ingangspergola: 220 m²
 ontvangzalen: 1170 m²
 groote voordrachtzaal: 185 m² hierv. 70 m² v. portierswoning.
 museumgedeelte: 4650 m²
 ketelhuis c.a. 565 m²
 paviljoen 260 m²

totaal 7050 m² bebouwd dus 27 %.

PAVILJOEN IN DEN TUIN

HOOFDGEBOUW

LICHTORNAMENT VOOR NACHTBEVEILIGING

KETELHUIS

NOORD-WESTGEVEL

Vaste zandplaat op plm. 1.00 — D.P. bel. op grond 0.5 kg/cm²
 vlakplaatfundament
 aanleg: 0.65 + D.P.
 beg. grond 4.30 + D.P. oude kamers 2.98 D.P.
 verdieping: 8.59 + D.P.
 onderste leggraam normale schilderijenzalen: 13.49 + D.P.
 terreinhoogte norm.: 3.20 + D.P.
 binnentuin: 4.20 + D.P.
 bovenk. schoorsteen: 28.94 + D.P.
 bovenkant pilonen: 14.64 + D.P.
 Hoogte zalen begane grond: 4.29 m.
 Hoogte hal hoogste gedeelte 10.80 m, afmetingen 12 X 23 m.
 Hoogte schoorsteen boven terrein 24.75 m.
 Groote vijver: 90 X 27.5 is plm. 2500 m² totaal plm. 3500 m²
 kleine vijver: 37 X 27.5 is plm. 1000 m²

Schilderijenzalen voor geel licht 3 à 4 kw.
 Schilderijenzalen voor wit licht 6 à 7 kw.

Er is gerekend op een wandverlichting van 90 kw. Buiten op een mooien zomerdag 35000 kw. 's winters 5000 kw. Er is een noodbatterij van 150 Amp. uren, die automatisch invalt indien de stadsstroom wordt uitgeschakeld. Deze noodverlichting geeft in zalen voldoende licht en kan één uur branden. Dezelfde lampen dienen ook om bij de nachtcontrole groepsgewijze het museum te verlichten en verkrijgen dan hun stroom van het stadsnet. In het algemeen zal indirecte verlichting worden toegepast.

Voor verwarming is gerekend op 1.500.000 cal. De panel-heating heeft een max. temp. van 60 gr. De stoomverwarming geschiedt met radiatoren. Dan is er nog een heete-luchtverwarming in hal en voordrachtzaal. Afmetingen kunstzalen (schilderijenzalen). Kabinetten 4 1/2 X 4 1/2, kleinere zalen 8 X 11, vierk. velumzalen 11 X 11, groote velumzalen 8 X 15, grootste zaal 13 X 15. Opp. bergkelder 300 m², tentoonstellingskelder 300 m², fietsenberglplaats 100 m², voor 100 fietsen.

De affiche voor de Rembrandt-Tentoonstelling te Amsterdam, welke ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van het Rijksmuseum, hier wordt gehouden, en waarvan hierbij een kleine reproductie gaat, draagt het signatuur van Mej. Fré Cohen, die aldus het geestelijk artistieke eigendomsrecht ervan opeischt. Al ware het, dat wij niets tegen deze affiche zouden hebben, dan zou ons toch die signature blijven dwars zitten.

Het idee n.l. van de fotografische affiche is niet van Mej. Fré Cohen. Hâár artistieke prestatie is alzoo alleen de keuze van den kop. Nu hebben we eenige proeven genomen ter bepaling

van de waardeschatting van dezen geestelijk artistieke arbeid, en zonder hoovaardig te zijn kunnen wij oprecht verklaren, dat wij al gauw den slag te pakken hadden. En niet zoo'n klein beetje ook! Maar hieruit weten we met stelligheid ook, dat de geestelijk artistieke prestatie van Mej. Fré Cohen, niet van dien wijdschen omvang is, om een signatuur, behoudens de bedoeling eener zeer bescheiden reclame, tegenover het werk van wezenlijk talentvolle graphische kunstenaars, ten volle te kunnen rechtvaardigen.

DE REDACTIE.

PRIJSVRAAG TER GELEGENHEID VAN DE HERDENKING VAN HET 40-JARIG BESTAAN DER CINEMATOGRAPHIE.

Het gevraagde. De Nederlandsche Bioscoop-Bond schrijft ter gelegenheid van de herdenking van het 40-jarig bestaan der Cinematografie een prijsvraag uit.

Gevraagd wordt een Ontwerp voor Aanplakbiljet dat op aantrekkelijke en lichtbevattelijke manier de aandacht der menigte op de straten en in de hiervoor in aanmerking komende openbare gebouwen vestigt op deze herdenking. De vormgeving, de voorstelling of compositie, moet dus populair zijn in den goeden zin; opvatting en kleur feestelijk. Ingewikkelde symbolische gedachten en technische figuren, die den gemiddelden voorbijganger niets zeggen, zijn daarom onbruikbaar. De cinematografie richt zich tot alle lagen der bevolking, het biljet moet zich daarbij aansluiten. Maar overigens is de ontwerper geheel vrij in de wijze waarop hij het doel wenscht te bereiken. De prijsvraag-uitschrijver stelt geen andere voorwaarden in dit opzicht dan:

Het papierformaat moet lang zijn 100 cm; breed 70 cm.

De volgende tekst moet in het ontwerp opgenomen zijn:

Herdenkingsweek 11-17 October 1935. 1895 - Lumière - 1935. 40 jaren Cinematografie. Het biljet wordt in kleurendruk uitgevoerd.

Inzending.

De inzender moet in Nederland woonachtig zijn.

Termijn van inzending vóór 7 September a.s. (12 uur 'smiddags).

Beoordeling. De jury is als volgt samengesteld: (Aif.) Ir. J. Denijs, te 's-Gravenhage; H. Ehrlich, te Rotterdam; J. Franken Pzn., te 's-Gravenhage; W. F. Gouwe, te 's-Gravenhage; Prof. H. Luns, te Amsterdam.

328

Uitgelooft worden: een eerste prijs van f 300.—; een tweede prijs van f 200.—; een derde prijs van f 100.—.

Inlichtingen.

Vragen om nadere verklaring van programmapunten kan men tot 3 Augustus a.s. schriftelijk zenden aan het Bureau van den Nederlandschen Bioscoop-Bond (Achtergracht 19, Amsterdam) alwaar het volledige programma voor deze prijsvraag kan worden aangevraagd.

Voor zoover dit niet reeds uit bovenstaande bepalingen blijkt, zijn op deze prijsvraag van toepassing de Algemeene Nederlandsche prijsvraagregelen.

EEN LEEUW IS EIGENLIJK IEMAND
DIE BANG IS VOOR NIEMAND.
EN MET ZIJN KLAUWEN EN Z'N STAART
VERNIELT HIJ EEN RUITER TE PAARD.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 27 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 10 AUG. 1935 No. 32

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN. MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. BUREAU VAN DEN B.N.A. GESLOTEN.

In verband met de vacantie zal het Bureau van den B.N.A. GESLOTEN zijn in de week van 12 tot 18 AUGUSTUS.

Concept-Notulen van de Ledenvergadering gehouden op 19 Juli 1935 te Haarlem in het Café-Restaurant Brinkman.

De presentielijst wordt geteekend door 20 leden.

Van het Bestuur zijn aanwezig de Heeren: Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, Voorzitter, J. M. van Hardeveld, Secretaris, C. B. Posthumus Meyjes, Penningmeester en W. J. Sandhövel.

De Voorzitter opent te half drie de vergadering, waarbij hij allereerst eenige woorden wijdt ter nagedachtenis van het overleden lid C. Citroen te Soerabaia. De heer Citroen behoorde tot de weinige B. N. A. leden in N.-Indië en in zijn belangrijke functies — ook semi-officieele — heeft hij den naam van den B. N. A. in Indië steeds hoog gehouden. Zijn verscheiden is dan ook een ernstige slag voor de bouwkunst in Indië, en met weemoed hebben wij van het bericht van zijn overlijden kennis genomen.

Deze herdenkingswoorden werden door de aanwezigen staande aangehoord.

Hierna richt de Voorzitter zich tot den Kring Haarlem, om deze in de allereerste plaats te bedanken voor de moeite die de Kring heeft gedaan om de leden van den B. N. A. een ontvangst te bereiden en spreekt er zijn verheugenis over uit in Haarlem te kunnen vergaderen. Zeer apprecieert de Voorzitter de bloemenhulde, die de Kring Haarlem het Bestuur heeft bereid.

Sinds de vorige vergadering zijn lid geworden de Heeren A. V. J. M. Meylink te Vught en E. E. Strasser te Den Haag, die echter tot hun spijt verhinderd zijn de vergadering bij te wonen. Niettegenstaande dat, heet de Voorzitter beiden welkom en spreekt de hoop uit dat zij waardige en trouwe leden van den B. N. A. zullen zijn.

Notulen. Aan de orde zijn de notulen van de vorige vergadering van 13 April. De Heer Ir. Dinger heeft verzocht het door hem gesprokene en genotuleerd op het midden van de vijfde bladzijde als volgt te mogen wijzigen: „De Heer Dinger is van oordeel, dat de vrees van Ir. de Wijs overdreven is. Immers zou de uitsluiting, door dezen gevreesd, neerkomen op een boycot van de B. N. A.-afdeling door de plaatselijke afdelingen der Aannemersbonden; wat zeker niet zonder meer door de hoofdbesturen van B. N. A. en Aannemersbonden gesanctionneerd zou worden.”

Aangezien deze redactie een nadere presiceering is van die in de concept-notulen, stelt de Voorzitter voor de redactie van den Heer Dinger over te nemen. De vergadering gaat hiermede accoord.

Aangezien niemand der aanwezigen aanmerking op de notulen heeft, worden deze goedgekeurd.

Mededeelingen. De Voorzitter deelt mede, dat de B.N.A. een uitnodiging heeft gekregen van den Kring Rotterdam om deze vergadering te houden in de Aula van het Museum Boymans. Het Bestuur heeft echter gemeend de Zomervergadering niet in de gebruikelijke groote steden te moeten houden, en heeft voor het bezoek Boymans uitstel gevraagd tot de Najaars-vergadering. Het is dan de bedoeling denzelfden dag ook het Museum in den Haag te bezichtigen.

Vervolgens deelt de Voorzitter mede dat het kort verslag van de Bestuursvergadering van Mei is verschenen en naar hetgeen spreker heeft vernomen wordt dit door vele leden gewaardeerd.

Voorts deelt de Voorzitter mede, dat er besloten is in de maand November een tentoonstelling te houden van hedendaagsche Nederlandsche Architectuur in het Sted. Museum te Amsterdam, ter gelegenheid van het 80-jarig bestaan van het Genootschap Architectura et Amicitia. Waar het hier een belangrijke tentoonstelling betreft, heeft het Bestuur een bedrag van f 500.— ter beschikking gesteld, onder voorwaarde dat de tentoonstelling voor de B.N.A.-leden op zoo breed mogelijke basis zal worden gehouden.

Hierna deelt de Voorzitter mede, dat het rapport over de Schoonheids-commissies, samengesteld door de Heeren Ir. A. v. d. Steur, Maurits Plate en G. Westerhout na de vacantie door het Bestuur zal worden behandeld en waarschijnlijk in het najaar aan de orde kan komen.

De z.g. Saneeringscommissie is zeer diligent, maar de materie is ook zeer moeilijk.

De Voorzitter deelt mede dat er geen ingekomen stukken zijn en er ook geen benoemingen zijn te doen, zoodat punt 4 en 5 van de agenda kunnen worden overgeslagen.

Punt 6 van de agenda. Wijziging Regelen en Tabel voor bouwwerken voor woningbouwverenigingen en in het algemeen voor woningen voor de volkshuisvesting.

De Voorzitter geeft nog een kleine mondelinge toelichting op hetgeen hierover in den beschrijvingsbrief op de agenda is opgenomen.

Spreker deelt mede dat tegenover den Heer v. d. Kaa de hoop is geuit dat, als gevolg van de verlaging van de tabel, er ook een grooter aantal opdrachten zullen komen. . . . Op het gebied van de volkshuisvesting is echter alles zoo ongedecideerd, dat deze hoop vooralsnog niet te sterk gekoesterd moet worden.

Niemand vraagt over deze wijziging het woord. De wijziging wordt hierna zonder hoofdelijken omslag aangenomen.

Punt 7 van de agenda. Voorzieningsfonds voor Kunstenaars.

De Voorzitter deelt mede dat het Bestuur voor zich zelf wel een oordeel heeft gevormd over het voorstel van den Minister. Het Bestuur heeft echter gemeend, dit niet te moeten kenbaar maken om de Kringen vrij te kunnen laten oordeelen. Het is een zeer moeilijke materie. Het Bestuur kan geen peil trekken op den nood onder de leden. Er worden momenteel uit het Ondersteuningsfonds 6 leden ondersteund, dus wij kunnen niet de conclusie trekken dat de nood erg is, hoewel natuurlijk de moeilijkheden voor de leden grootter zullen zijn dan blijken kan uit dit aantal, dat ondersteund wordt. De Heer Hulshoff is van meening dat er een groot verschil is tusschen den nood onder de leden en den nood onder de architecten. Deze laatste is naar sprekers meening zeer groot.

De Heer de Roos vraagt of er geen conclusie kan worden getrokken uit de opgave voor den Hoofdelijken Omslag. De Penningmeester deelt mede dat de biljetten nog niet alle binnen zijn en nog niet geopend zijn. In 1934 werd een ernstige teruggang van den H.O. verwacht, maar deze is uitgebleven.

De Voorzitter deelt thans mede dat het Bestuur ertoe over helt te adviseeren niet tot het Voorzieningsfonds toe te treden maar de f 3000.— per jaar, die naar de Stichting zouden moeten gaan, in het Ondersteuningsfonds te storten. Spreker deelt mede dat het aantrekkelijke van de oorspronkelijke voorstellen weg is. Bij iederen gulden die een erkende vereeniging in het Fonds stort, betalen het Rijk en de Gemeenten f 1.50 bij (althans het eerste jaar) maar het gestorte geld blijft niet meer het eigendom van de Vereenigingen. Oorspronkelijk had iedere vereeniging haar eigen pot, maar nu komt het geld van iedere vereeniging ten bate van de groep waartoe zij behoort.

De Heer de Roos vindt de regeling zeer ingewikkeld. De ondersteunde moet lang wachten, voordat hij hulp krijgt en de regeling is in het bijzonder voor architecten niet gunstig, omdat de ondersteuning te weinig is. Spreker geeft verre de voorkeur aan het Ondersteuningsfonds omdat dit incidenteel veel beter kan helpen.

De Heer Verschuyf is het geheel eens met den Heer de Roos. De regeling van den Minister is een lapmiddel en bovendien behoudt de B.N.A. niet meer de beschikking over zijn gestorte gelden.

De Heer Bot meent dat er nog vele vragen open staan die beantwoord moeten worden alvorens men een oordeel over de zaak heeft. Wat verstaat men b.v. over den toestand van een architect waaronder hij voor steun in aanmerking komt. Wanneer dit eerst kan plaats vinden nadat de architect financieel volkomen is uitgeput, dan heeft deze regeling geen nut. Artikel 12 bepaalt dat gebleken moet zijn dat de architect niet in moeilijkheden is gekomen door het weigeren van werk. Volgens spreker moet hier nadrukkelijk bij gestipuleerd worden dat dit niet geldt wanneer de weigering gebaseerd is wegens het aanbieden van een te laag honorarium. Evenzoo is het niet uitgesloten dat, wat de contraprestatie betreft, daarbij druk op het honorarium kan worden uitgeoefend. Het is noodig deze mogelijkheid met nadruk in de regeling uit te sluiten. Volgens spreker is de f 312.— maximum steunverleening te weinig. Op grond van al deze overwegingen lijkt spreker het beter de eigen regeling te houden, aan den anderen kant brengt het uit-treden uit de regeling misschien gevaar mede dat deze regeling, die voor andere groepen van beeldende kunstenaars nuttig kan zijn, niet wordt uitgevoerd. Dan zou de daad van den B.N.A. oncollegiaal zijn. Spreker is van oordeel dat het Bestuur veel actiever moet zijn op het gebied van de werkverruiming.

De Heer Posthumus Meyjes ziet het grootste bezwaar in den velen administratieve rompslomp die de regeerings-regeling geeft. Spreker geeft een voorbeeld dat een architect plotseling f 500.— noodig kan hebben voor een teekenaar, als hij een werk krijgt. Het Ondersteuningsfonds kan hem dit direct verschaffen, maar volgens de regeerings-regeling krijgt hij na veel papier f 24.— in de week, waarmede hij in zulk een omstandigheid natuurlijk niet geholpen is.

De Heer Abspoel deelt mede, namens den Kring den Haag, dat deze van oordeel is, dat de B.N.A. deze zaak zelf ter hand dient te nemen. Zijn hoofdbezwaar tegen het regeeringsvoorstel is, dat aangenomen kan worden dat de bijdrage van den B.N.A. voor het meerendeel ten goede zal komen aan niet-leden.

De Heer v. d. Linde kan er zich mee vereenigen dat de B.N.A. de zaak zelf ter hand neemt, mits de mogelijkheid open blijft zich later bij de regeling aan te sluiten. Men weet thans niet hoe de financiële moeilijkheden van vele leden in de toekomst kunnen toenemen.

De Voorzitter, de sprekers beantwoordende, deelt mede dat, wat de vraag van den Heer Bot betreft, men moet aannemen, dat het Bestuur van de Stichting te goeder trouw zal zijn en redelijk in zijn oordeel over wie voor steun in aanmerking komen. Spreker ziet niet in dat het niet meedoen van den B.N.A. aan de rijksregeling een oncollegiale daad zou zijn, de waarschijnlijkheid bestaat zelfs dat het niet meedoen van den B.N.A. ten goede komt aan andere kunstenaars. Spreker releveert hetgeen het Bestuur heeft gedaan voor de werkverruiming maar veel heeft het inderdaad niet opgeleverd. Spreker heeft ervaren dat er met de autoriteiten niet in het algemeen over werkverruiming gesproken moet worden, maar dat men voor concrete en speciale gevallen op het verlenen van opdrachten aan bekwaame architecten moet aandringen. Aan den Heer v. d. Linde deelt spreker mede, dat het altijd mogelijk zal zijn later toe te treden. De Heer Foeke Kuipers is van oordeel dat wij niet moeten toetreden tot de rijksregeling. Spreker is van oordeel, dat wanneer men het architectenberoep niet meer kan uitoefenen en deswege geen lid van den B.N.A. meer zijn kan, men een ander beroep moet kiezen.

De Heer Baarda stelt zich de vraag hoe de regeering het zal opvatten als de B.N.A. niet meedoet met het Voorzieningsfonds. Spreker stelt voor de regeering te verzoeken de 10% die afgaat van het honorarium voor woningbouw te storten in het Voorzieningsfonds.

De Heer Bot blijft bij zijn vrees voor honorariumdruk en acht de regeling onaanvaardbaar, zolang omtrent de door hem genoemde punten geen duidelijke redacties zijn opgenomen. Spreker vreest dat de zaak voor de regeering in minder aanzien komt, als de B.N.A. zich terugtrekt. Hij verzoekt hieromtrent overleg te plegen met de Federatie van Beeldende Kunstenaars. Voor de werkverruiming is het Bestuur niet diligent genoeg, daarvoor is voortdurende agitatie noodig. Spreker vraagt spoed van de zijde van de Saneeringscommissie en met de behandeling van het rapport van de Schoonheidscommissie. De uiting van den Heer Foeke Kuipers valt spreker tegen, hij acht haar niet rechtvaardig. De B.N.A. dient de beroepsuitoefening te beschermen.

De Voorzitter deelt mede, dat zoo juist een expresse brief is binnengekomen van den Kring Amersfoort, waarin wordt medegedeeld dat de Kring unaniem er de voorkeur aan geeft de contributie op f 40.— te houden, waarvan f 10.— ten bate van het Ondersteuningsfonds.

De Heer Foeke Kuipers deelt mede, dat de Heer Bot hem waarschijnlijk niet goed begrepen heeft. De bona-fide en ernstige uitoefening van het architectenvak wordt onmogelijk gemaakt door lieden die het vak niet behoorlijk kunnen uitoefenen. Wanneer deze lieden daardoor in financiële moeilijkheden geraken, behooren zij geen regeeringssteun te krijgen als architect, maar zij behooren een ander vak te kiezen.

Tenslotte meent de Heer Baarda dat de regeling zoo moet gaan dat het contingent architecten dat werk heeft, van hun honorarium een percentage diene af te dragen aan het contingent architecten, dat geen werk heeft.

De Voorzitter beantwoordt nogmaals de sprekers. Hetgeen de Heer Baarda voorstelde omtrent de 10% vermindering van het honorarium voor woningbouw is voor geen verwezenlijking vatbaar. Het is immers de bedoeling van de regeering om de kosten van den woningbouw lager te maken. Hetgeen de Heer Bot nog naar voren heeft gebracht verandert niets aan spreker's meening dat men verwachten moet dat het Stichtingsbestuur te goeder trouw zal zijn.

De discussie wordt hierop gesloten. De Voorzitter concludeert dat de vergadering besluiten wil voorloopig althans niet tot het Voorzieningsfonds voor Kunstenaars toe te treden. Met algemeene stemmen gaat de vergadering met deze conclusie accoord. De Voorzitter deelt mede een statutenwijziging te zullen voorbereiden in verband met het Ondersteuningsfonds.

Punt 8 van de agenda. Bespreking van de overeenkomst inzake het honorarium voor werk voor bouwondernemers aangegaan door de Haagse Architecten-Club H.A.C. met de Vereeniging „Onderneming en Vrijheid“.

De Voorzitter releveert de voorgeschiedenis, te weten de z.g. tabel Lammers, die door enkele architecten in Amsterdam werd aangehouden om de onderlinge concurrentie te beteugelen. Dit had indertijd wel enig succes. De Algemeene Honorarium-Commissie heeft daarna een regeling voor bouwondernemers opgesteld, die behandeld werd op 28 Januari 1933 op de Ledenvergadering in de Witte Brug te den Haag. De regeling werd niet aangenomen, maar als leidraad goedgekeurd, terwijl verschillende kringen toepassing zouden trachten te vinden door middel van procentsgewijze verminderingen op het honorarium. Inmiddels was ook in den Haag een actie begonnen tot beteugeling van de concurrentie en heeft men de Haagse Architecten-Club, de H.A.C. opgericht. De H.A.C. ging echter verder dan het besluit van 28 Januari 1933 en ondertekende een overeenkomst met de Vereeniging „Onderneming en Vrijheid“. In die overeenkomst is ook een toelatingscommissie en een commissie van geschillen geregeld, en toen de Heer S. de Clercq, daartoe uitgenoodigd, toestemming vroeg als voorzitter van deze commissies te mogen optreden, was het Bestuur genoodzaakt de rechtmatigheid van het aangaan van de overeenkomst te onderzoeken, aangezien deze overeenkomst buiten zijn voorkennis was gesloten.

Bij dit onderzoek, waarbij verschillende besprekingen met den Kring den Haag plaats vonden, kwam het Bestuur tot de conclusie, dat de H.A.C. is uitgegroeid tot een vakvereeniging. Het lidmaatschap van de H.A.C. is alzoo onverenigbaar met het lidmaatschap van den B.N.A. Het gevolg van deze onverenigbaarheid is intusschen zeer ernstig, want de regeling van deze materie is voor vele architecten van den B.N.A. in den Haag van veel belang en de Kring den Haag vindt de regeling bevredigend. De meerderheid van het Bestuur is echter van oordeel dat de regeling onbevredigend is. De basis van de tabel van de H.A.C. is geheel anders dan die van den leidraad en de honorarium-percentages zijn lager. Nu de B.N.A. eenmaal een leidraad heeft, acht spreker het onjuist om regelingen te treffen, los van dezen leidraad.

Wanneer de leidraad niet deugt, laat de B.N.A. dan den leidraad onder het oog zien.

Wat de H.A.C. zelf aangaat moet men niet vergeten, dat er van de 40 leden maar 8 leden lid zijn van den B.N.A. De overige leden houden er een geheel andere vakmoraal op na, dan de B.N.A. leden. Welke moeilijkheden kunnen er niet voortvloeien, wanneer bijv. de H.A.C. besluit te gaan requesteeren. Spreker deelt mede dat het Bestuur van gevoelen is dat het beter is de zaak ongeregeld te laten, dan regelingen te treffen die den B.N.A. in moeilijkheden brengen.

De Heer Roosenburg deelt mede dat het Kringbestuur van gevoelen was na de vergadering in de Witte Brug, gelegenheid te hebben de zaak zelf te regelen. Er is inderdaad van de H.A.C. een kleine vakvereeniging gemaakt, maar met een speciaal doel. Als de onverenigbaarheid moeilijkheden geeft, moeten de leden van den B.N.A. maar voor de H.A.C. bedanken. Spreker is het niet eens met den Voorzitter, dat de tabel zooveel slechter is dan den leidraad. De tabel van de H.A.C. bepaalt voornamelijk een minimum, als er echter iets bijkomt, detaillering of berekening en derg., dan komt de tabel bij een grooter aantal woningen den leidraad vrij spoedig nabij. Spreker zet hierna uiteen dat het aangaan van een overeenkomst het eenige middel was om de tabel in de praktijk beteekenis te geven. Men moet hierbij niet uit het oog verliezen dat de ondernemers sterk georganiseerd zijn. Spreker zou het op prijs stellen, wanneer de tabel eens een paar jaar van toepassing zou kunnen blijven, waarbij dan de leden daarmede ervaringen zouden opdoen. De Heer Otten doet hierna mededeeling van hetgeen in Rotterdam geschiedt. Spreker was van oordeel dat de vergadering van de Witte Brug uiteen is gegaan met de opdracht aan de kringen om aansluiting te zoeken met eigenbouwers. Gaarne zouden wij dit in Rotterdam alleen willen doen als architect-B.N.A., maar dat gaat niet. 95% van het werk op dit gebied is in handen van niet-B.N.A. leden. Spreker wenscht de H.A.C. geluk met haar succes. Naar spreker's meening heeft de Kring aan de opdracht van de ledenvergadering in de Witte Brug voldaan.

Rotterdam is nog niet zoo ver, maar bij hun pogingen om de regeling tot stand te brengen, refereert men zich aan het goede voorbeeld van den Haag. In Rotterdam wil men ook komen tot een overeenkomst met eigenbouwers zooals in den Haag, maar met de bedoeling het werk te brengen in handen van de B.N.A. leden.

De Heer Bot betraurt de onverenigbaarheid der beide lidmaatschappen, maar de vaste overeenkomst die de H.A.C. heeft bereikt, is verheugend. In Amsterdam krijgt geen architect betaald volgens den leidraad. Spreker vindt een overeenkomst op een lager basis beter, dan een betere basis als leidraad. Deze zaak moet worden opgelost, de H.A.C. moet haar karakter van vakvereeniging zien te veranderen.

De Heer Baarda deelt mede dat het geheele streven van de H.A.C. geweest is de drukking van het honorarium te remmen voordat dit honorarium zoo gedaald is, dat de architecten niet meer zouden hebben kunnen meewerken. Nu deze rem er is, overweegt een bouwondernemer niet meer te bouwen zonder een B.N.A.-architect om het goedkoop te krijgen. Als de overeenkomst 2 jaar geleden was gesloten, was de tabel 30% hooger geweest.

De Heer Abspoel deelt mede dat de Kring inderdaad van oordeel is dat de zaak niet anders tot oplossing kon worden

gebracht, dan in den vorm van een vakvereniging. Gaat dit dus niet dan moet de B.N.A. er iets tegenover stellen. De Heer A. J. Kramer heeft het bevreemd, dat de B.N.A. hier nooit regelend heeft willen optreden. Wij hebben in Amsterdam veel concurrentie van menschen buiten den B.N.A. Spreker betoogt met klem dat de B.N.A. hier moet optreden, het werk voor eigenbouwers is voor vele leden het eenige werk, dat zij hebben.

De Heer Hulshoff wijst er op dat er reeds in 1921 een overeenkomst is geweest tusschen eigenbouwer en architect, maar het Bestuur en de ledenvergadering wilden daar niet mede meegaan. Wanneer er toenmaals een regeling was getroffen, had de B.N.A. nu geen moeilijkheden.

De Heer v. d. Linde is van oordeel, dat al moge het organisatorisch verkeerd zijn, wat de Kringen doen, dit streven toch niet te keeren is. De architect-B.N.A. moet bij het werk van eigenbouwers betrokken worden. De B.N.A.-architect kan niet alleen leven van „luxe” bouw.

De Heer Sandhövel vraagt zich af, waar het einde blijft. De eigenbouwers zijn niet gebonden aan de architecten, de eischen worden dus eenzijdig gesteld. Het honorarium dat overeengekomen werd, is de onderste limiet. De geheele overeenkomst is niet anders dan een afgeperste overeenkomst. In wezen is echter werk voor eigenbouwers niet anders dan werk voor particulieren. De Kringen halen hiermede het gewone honorarium tenslotte ook naar beneden.

De Heer Roosenburg stelt hier tegenover dat de tabel niet zoo laag is en niet is afgedwongen. De eigenbouwer voelt het als een noodzakelijkheid een overeenkomst te hebben. De eigenbouwer krijgt nu voor zijn geld een beter architect. Spreker wijst er op dat de eigenbouwers ook concurrentie hebben, want de Dienst van Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting laat ook kappers en groenteboeren als amateur-bouwondernemers toe. De Dienst speelt daarbij de architecten tegen elkaar uit voor wat betreft het honorarium. Bona-fide bouwers konden onmogelijk meer werken. De Voorzitter is van oordeel, dat het niet mogelijk is aan de H.A.C. haar vakverenigingskarakter te ontnemen, want het gebied waarop zij werkt is het behartigen van vakbelangen. Het is natuurlijk mogelijk dat de Kringen hun gang gaan om later te zien wat daaruit voortvloeit. Maar als men nagaat dat van den Kring den Haag 8 leden van de 72 lid zijn van de H.A.C., vraagt men zich af, of het belang, dat deze 8 leden met deze overeenkomst hebben, opweegt tegen den terugslag die deze regeling voor den geheelen B.N.A. beteekent. Zooals de Heer Otten de opdracht van de vergadering in de Witte Brug interpreteert, is niet juist. Besloten werd dat de leidraad de basis zou blijven bij hetgeen de Kringen verder zouden doen. Naar spreker's meening kan de woningbouw alleen in handen komen van den bekwamen architect, als er overheidsbescherming is. Regelingen zooals in den Haag zijn getroffen, houden naar spreker's meening het verkrijgen van die overheidsbescherming tegen. Tenslotte moet men zich wel realiseeren dat de regeling van de H.A.C. in wezen nergens anders op neerkomt dan het ontwerpen van een „schortjesarchitectuur”, en het was juist om hier tegen op te komen, dat de Alg. Hon. Commissie den leidraad heeft opgesteld.

De Heer Roosenburg stelt voor te bevorderen dat alle leden van den Kring den Haag lid worden van de H.A.C., dan hebben deze 72 leden de meerderheid om de statuten in de H.A.C. te wijzigen.

De Heer Bot zet nogmaals uiteen dat ons vak een sociaal vak is en dat de woningbouw niet zonder architecten kan worden voltrokken. Wij behoeven met de belangen van de eigenbouwers geen rekening te houden, maar wij hebben ze noodig voor ons zelf. Het vakverenigingskarakter van de H.A.C. is uiterst gevaarlijk en de B.N.A. dient haar dit te ontnemen, door het middel dat de Heer Roosenburg aangeeft. Spreker stelt voor de onverenigbaarheid van B.N.A.-lid en H.A.C.-lid speciaal uit te spreken.

De Heer Abspoel acht de methode Roosenburg onuitvoerbaar. De 66 leden buiten de H.A.C. hebben geen werk voor eigenbouwers, en zullen nooit gedwongen kunnen worden lid te worden van de H.A.C.

De Heer Bot stelt voor dat de H.A.C. moet verdwijnen.

De Voorzitter vreest dat de H.A.C. zich aan deze uitspraak weinig zal storen.

De Heer Baarda betoogt dat tengevolge van de grondpolitiek de bouwers niet alleen zeggenschap zullen hebben over woningbouw maar ook over bankgebouwen, kerken etc.

De Voorzitter antwoordt hierop dat de getroffen regeling met de H.A.C. dezen toestand eerder in de hand werken zal dan tegenhouden.

De Voorzitter sluit hierna de discussie en concludeert dat de vergadering het er over eens is dat de H.A.C. een speciale vakvereniging is op een beperkt gebied en dat de consequenties nader onder het oog dienen te worden gezien. Aangezien niemand gebruik maakt van de rondvraag, sluit de Voorzitter onder dank aan de aanwezigen, de vergadering.

Verslag van de excursie naar de Zuiderzeewerken en de Wieringermeer.

Na de vergadering verenigden een aantal leden met enkele dames zich tot een gezelligen maaltijd in Duin en Daal, waar de vakaangelegenheden weer eens van een anderen kant werden bekeken . . . . .

Den volgende morgen reed de autocar met de 27 deelnemers en deelnemsters aan de excursie naar de Zuiderzeewerken en de Wieringermeer om half tien van het Station te Haarlem weg, in de richting Alkmaar, waar nog twee deelnemers zich zouden aansluiten.

In de oude streek ten Noorden van Haarlem, heerscht de epidemie van erkers. Het is heel genoegelijk daar tusschen door te rijden en dit genoeg duurt tot voorbij Beverwijk.

In Alkmaar werd de Heer J. v. Eck, hoofd van het Bouwbureau voor de Wieringermeer, onze beproefde gids, want onder zijn leiding is alles wat in den Wieringermeerpolder gebouwd werd tot stand gekomen, verwelkomd.

We reden door Heer Hugowaard, dat Amerikaansch van aanleg is, te weten één rechte hoofdstraat, die zó lang is, dat men er drie kermissen te gelijk kan houden. Bij Andijk kwamen we op den ouden Zuiderzeedijk, die thans zijn emeritaat heeft. Men krijgt bij het zien van dezen ouden dijk eenig idee wat het voor onze voorouders beteekent heeft Holland te ontworstelen aan de baren. Maar de baren zijn hier thans weg, en het geruisch der golven heeft plaats gemaakt voor het gebrom der motoren van de landbouwmachine. Medemblik heeft, sinds de drooglegging van de Wieringermeer in aanzien gewonnen. Het is niet meer een verlaten eindpunt, maar een transitoplaats tusschen het oude en het nieuwe land en een stad voor vreemdelingenverkeer. Ten dienste hiervan is het Kasteel van Radboud tot museum gemaakt.

Met een flink gangetje reden we den Wieringermeerpolder in, waar men aan de kleur van den grond nog duidelijk het zoutgehalte ziet. We bezochten hier de proefboerderij en reden over de Terp, zoodat we uit de verte het in aanbouw zijnde Wieringerwerf zagen liggen, naar Slootdorp.

Tot de verrassingen van de Wieringermeer behoort zeer zeker de koffietafel van Hotel Smit te Slootdorp. Hierbij bouwden nog enkele particuliere architecten, zooals wij in 't voorbijrijden zagen. Aan de koffietafel bracht de Voorzitter dank aan den Heer v. Eck voor zijn geleide en de keurige kaart, welke hij den deelnemers had verstrekt, en merkte daarbij op dat de architecten het nieuwe land inderdaad heel mooi vinden, zó mooi, dat ze er ook wel eens zouden willen bouwen. . . . De Heer v. Eck deejde hierop verscheidende bijzonderheden mede omtrent de studie inzake boerderijbouw. De evolutie hierbij gaat zoo snel dat binnenkort een boerderij niet meer als een boerderij te herkennen zal zijn. Zij wordt een constructivistisch geval, op mathematisch mechanischen grondslag. De koe zal als kostbare tusschenschakel uit het agrarisch proces verdwijnen. Men maakt dan melk uit gras zonder de koe. De koe wordt een abstract begrip, en een stal wordt een veelheid van koe-abstracties.

De Heer v. Eck verraste ons met de mededeelingen dat er plannen bestaan om voor het raadhuis van de Wieringermeer een prijsvraag uit te schrijven, en dat het zijn bedoeling is te trachten bij de bebouwing van den N.O. Polder t.z.t. de particuliere architecten meer in te schakelen. Natuurlijk werden deze mededeelingen met groote instemming der aanwezigen vernomen!

Na de koffie ging de tocht over het werkelijke mooie Wieringen, dat door zijn golvend terrein een heel apart aspect heeft, naar den Oever, om een kijkje te nemen op den Afsluitdijk.

Op den terugweg werd Middenmeer doorgereden en werden nog eenige boerderijen in oogenschouw genomen, o.m. ook een boerderij van de Heeren Jans en Hennake, arch. B.N.A.. Rond half zes bereikte de autocar Alkmaar, van waaruit de jaarlijksche getrouwen aan de excursies van den B.N.A. elkaar een vrolijk en hartelijk tot weerziens in 1936 toeriepen.

J. P. M.

Inulling biljetten Aangifte Hoofdelijke Omslag 1935.

De leden van den B. N. A. worden er hierbij aan herinnerd het biljet van Aangifte voor den Hoofdelijken Omslag 1935 aan ondergeteekende op te zenden, vóórdat de termijn van inzending verstreken is.

De Penningmeester.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGaan VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 32
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR, 10 AUG. 1935

UITBREIDING EN VERBOUWING VAN HET GEBOUW VAN DE VEREENIGING „DE JOODSCHE INVALIDE” TE AMSTERDAM, NIEUWE ACHTERGRACHT HOEK WEESPERPLEIN.

Teneinde voldoende uitbreiding te kunnen verkrijgen voor haar gebouw, heeft de Ver. De Joodsche Invalide het onbebouwde terrein aan het Weesperplein en het gebouw Concordia aan het Weesperplein hoek N. Achtergracht aangekocht en het gebouw Concordia gesloopt. Door de gewenschte uitbreiding van het gebouw, die een meerdere huisvesting van ± 150 patiënten ten doel had, bleek een aanzienlijke verbouwing van het bestaande gebouw noodzakelijk. Immers het bestaande gebouw, dat reeds ± 150 patiënten kon huisvesten, bezat dienstvertrekken op de verzorging van dit aantal patiënten berekend en dus onvoldoende voor het $2 \times$ te vergrooten gebouw. Het bleek niet mogelijk de dienstvertrekken doelmatig te vergroten op de plaatsen waar zij in het bestaande gebouw waren geprojecteerd, zoodat zij, b.v. de keuken, de dienkeukens, provisiekamer, kantoren, verblijfzaal der verpleegsters en ook de Synagoge, op nieuwe wijze in de groepeerings van het plan dienden te worden opgenomen, hetgeen mede tot een ingrijpende verbouwing van het bestaande gebouw verplichtte.

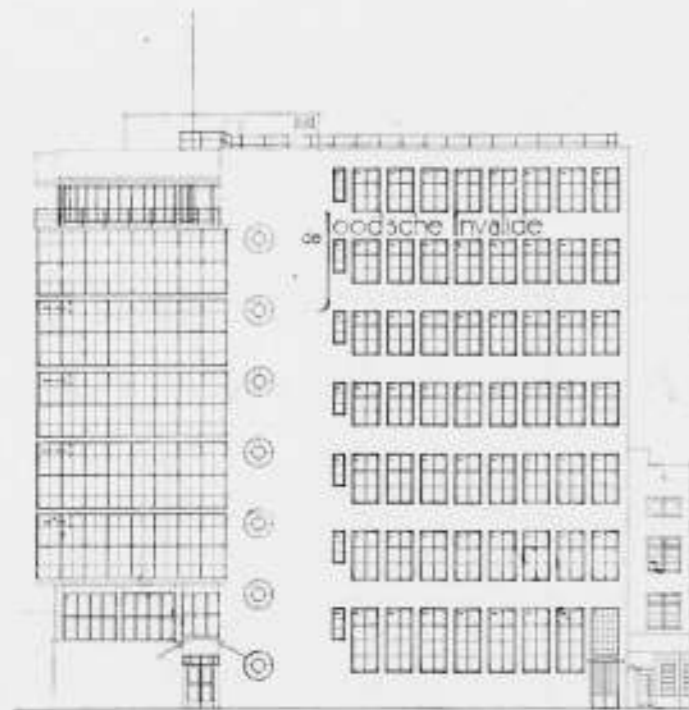
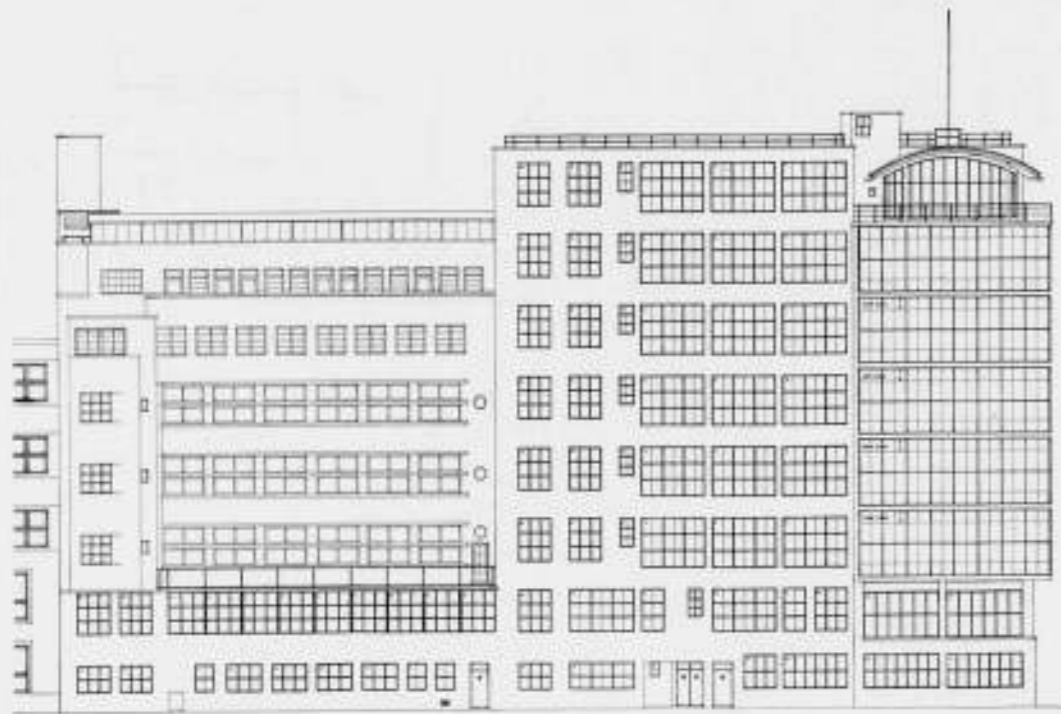
Door mij is er naar gezocht, ondanks de gecompliceerde eischen van gebruik, het nieuwe gebouw op den hoek van het Weesperplein en de Nieuwe Achtergracht zoo regelmatig mogelijk

op te bouwen en gelijkvormige ruimten van gelijke bestemming zoo mogelijk boven elkaar te plaatsen.

Waar de Synagoge gewenscht werd aan het Weesperplein, naast den hoofdingang, ontwierp ik daarboven 2 gelijkgroote ruimten: Feestzaal en Conversatiezaal, terwijl het, voor eenigzins geïsoleerde ligging doelmatig bleek, daarboven de verdiepingen met kleine vertrekken: Echtparen en Dienstpersoneel te ontwerpen. Op den hoek van Weesperplein en N. Achtergracht kwamen 5 verdiepingen verblijfzalen in aansluiting met 6 verdiepingen slaap- en ziekenzalen, terwijl de verdieping boven de 5 verblijfzalen als Bestuurskamer werd ingericht. De verblijfzalen werden langs het Weesperplein en de N. Achtergracht met doorgaande glaswanden gesloten. Hierdoor werd de grootst mogelijke gelegenheid tot uitzicht verschaft aan de patiënten, die, voor het grootste deel, aan huis gebonden zijn. Alle denkbare bezwaren, die een dergelijke oplossing medebrengt, zijn onder het oog gezien en naar vermogen overwonnen (tocht, oververhitting door zonbeschijning, angstgevoel). De Feestzaal, die ook als verblijfzaal wordt benut, heeft gedeeltelijk een beweegbare vloer, die onder een, tot beziën van het podium, doelmatige helling kan gebracht worden (op de wijze van het Bach-Conservatorium van architect Vorkink).

GEVELS VAN DE UITBREIDING EN VERBOUWING VAN HET GEBOUW VAN DE VEREENIGING „DE JOODSCHE INVALIDE“ TE AMSTERDAM
ONTWERP J. F. STAAL, ARCH. B.N.A.

Daar ook patiënten in rolstoelen e.d. aanwezig moeten kunnen zijn, blijft een gedeelte van den vloer constant-horizontaal. De verpleegden in De Joodsche Invalide zijn in te deelen in 3 groepen, zoowel mannelijke als vrouwelijke, nl. patiënten die voortdurend het bed houden, patiënten die alleen 's nachts te bed gaan en patiënten die ook overdag veel te bed liggen. De zalen zijn aan het verschillend gebruik dezer patiëntengroepen aangepast. Ten eerste is daartoe in het bestaande gebouw partij getrokken van de daarin voorkomende zalen. Ten tweede zijn de toilet- en badvertrekken steeds in directe nabijheid der zalen, aangepast aan de eischen van het bepaalde soort patiënten, ten derde zijn de ziekenzalen voorzien van een uitzichtplaats voor een toezichthoudend verpleegster en voorts zijn de licht-, schel- en radio-installatie voor de bepaalde groepen verschillend gedistribueerd.

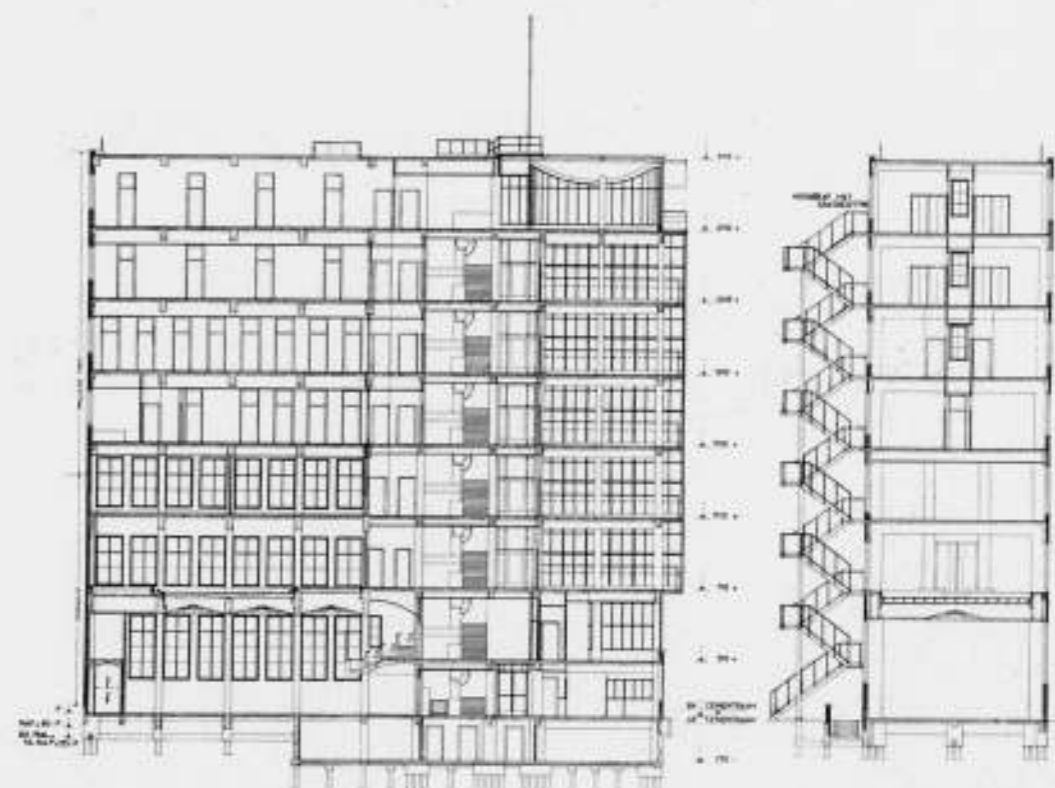
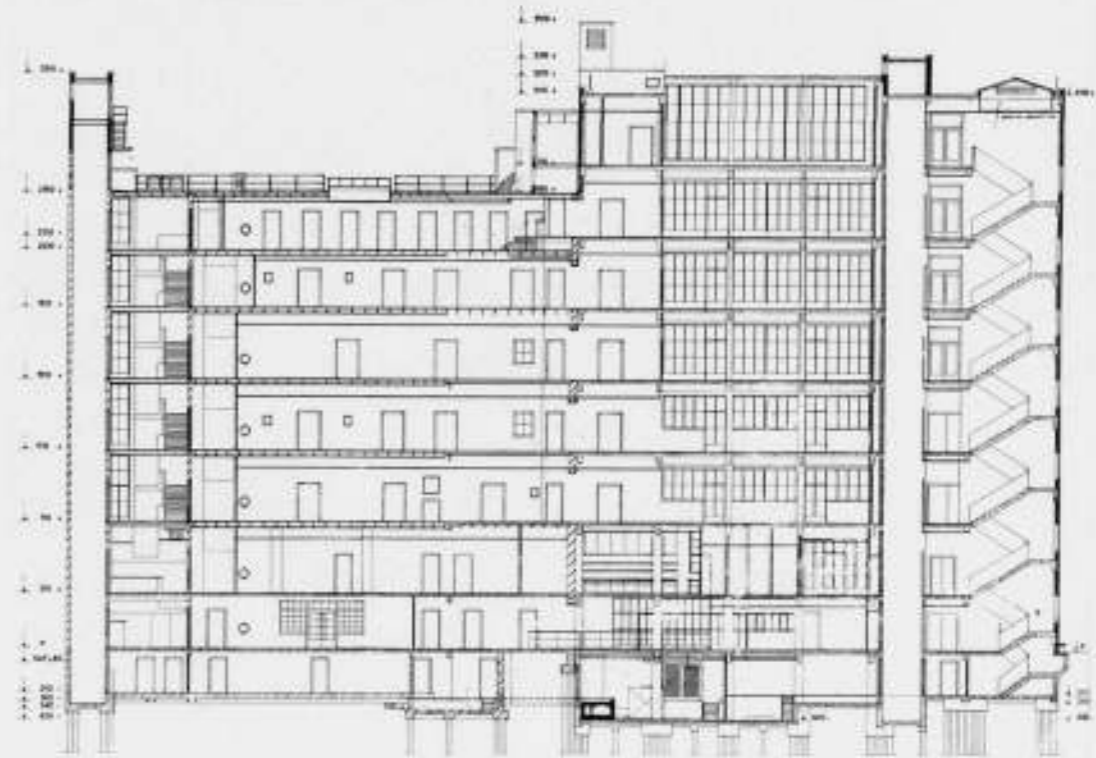
De groote keuken op het Noorden langs de Nieuwe Achtergracht is in directe verbinding met dienkeukens op alle ver-

diepingen en ingericht naar ritueele voorschriften. De dienkeukens zijn in het nieuwe gebouw ontworpen, direct naast het bestaande, teneinde een plaatsing zooveel mogelijk in het midden van het geheel te verkrijgen.

Het nieuwe gebouw is geconstrueerd als betonskelet met betonvloeren. De bekleding door muren samengesteld uit lichtgrijze geglazuurde grès, dik 11 cm en een Aerocrete laag dik 11 cm. Scheidingswanden van 11 cm Aerocrete of Bendorsteenen, vloeren van gewapend beton aan de onderzijde afgeschuurd, aan de bovenzijde afgewerkt met 2 cm geëxpandeerde krukplaten in kalkmortel, 5 cm vulmassa van aerocrete, 1,7 cm magnesiet-vrije afwerkvloer, waarover linoleum, tile-tex of rubber. Adviseur voor de gewapend-betonconstructies is de Heer P. A. van der Weiden te Amsterdam.

Het gebouw wordt verwarmd met stoom, welke een druk heeft lager dan de atmosferische druk z.g. vacuumstoom. De druk van den stoom en daarmee de temperatuur der verwarmings-

DOORSNEDEN VAN DE UITBREIDING EN VERBOUWING VAN HET GEBOUW VAN DE VEREENIGING „DE JOODSCHE INVALIDE“ TE AMSTERDAM
ONTWERP J. F. STAAL, ARCHITECT B.N.A.

lichamen wordt geregeld, afhankelijk van de buitentemperatuur. Slechts bij felste koude (± 1 dag per jaar) kan de temperatuur der verwarmingslichamen boven 100° C. stijgen, bij mild weer tot 50° C. dalen. Als verwarmingslichamen zullen convectoren worden toegepast. Daar zonder bezwaar een aantal convectoren achter elkander in serie kunnen geschakeld worden, was het mogelijk alle stij- en valleidingen in ondergeschikte ruimten onder te brengen.

In de verblijfszalen, feestzaal, leeszaal, bestuurskamer en solarium geschiedt de warmte-regeling automatisch door thermostaten.

In de hoek-verblijfszalen met de groote glaswanden aan de buitenzijde, werd op afstand van ± 20 cm van de buiten-glaswanden een tweede glazen wand van 1,40 m hoogte aangebracht, de convectoren op ± 10 cm boven den vloer tusschen beide wanden. De tweede glaswand is draaibaar. De ruimte tusschen beide glaswanden werkt hierbij als een schoorsteen

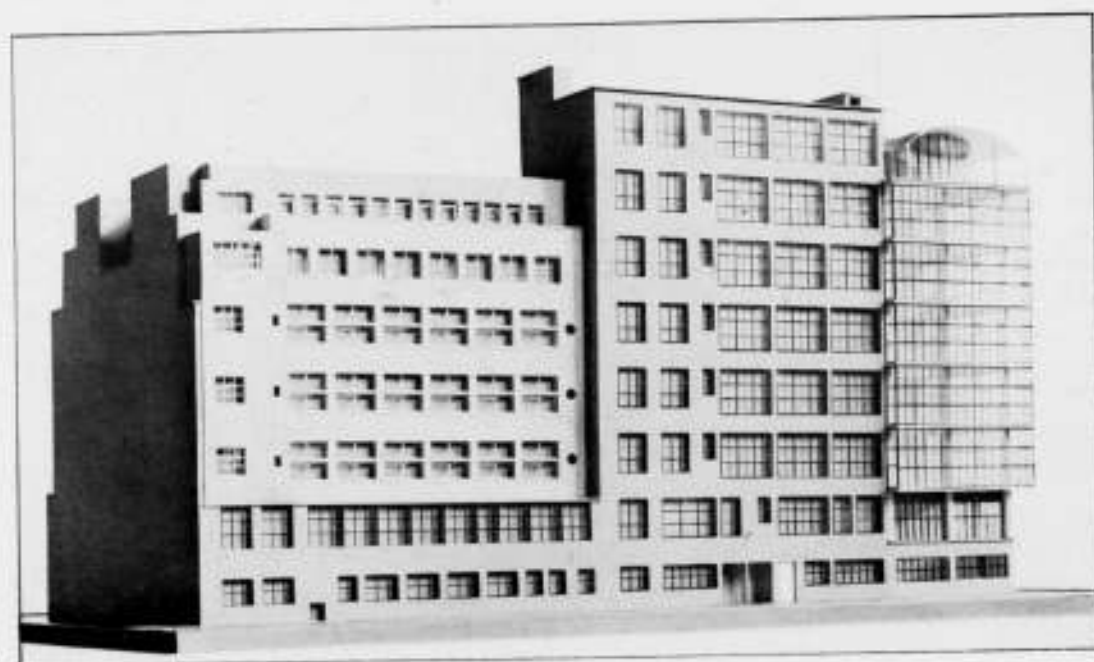
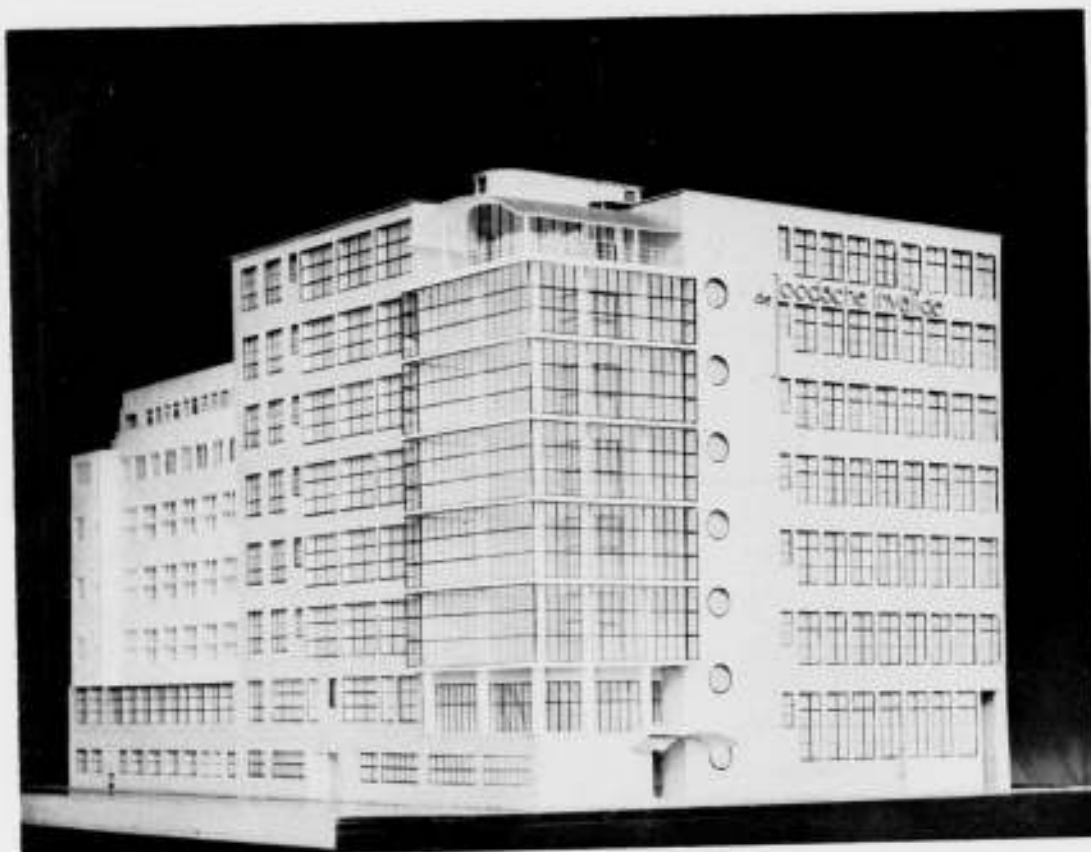
voor het opwekken van de luchtstroom langs de lamellen in de convectoren. Deze laatste dienen dus alleen voor het opvangen der koude-luchtstroom, terwijl verder een automatisch geregelde luchtverwarmer voor het temperatuurhouden van de ruimte zorgdraagt.

De lagedrukstoomketel-installatie zal ook stoom afleveren voor de stoomkookinrichting en voor de heet- en warmwatervoorzieningsinstallatie.

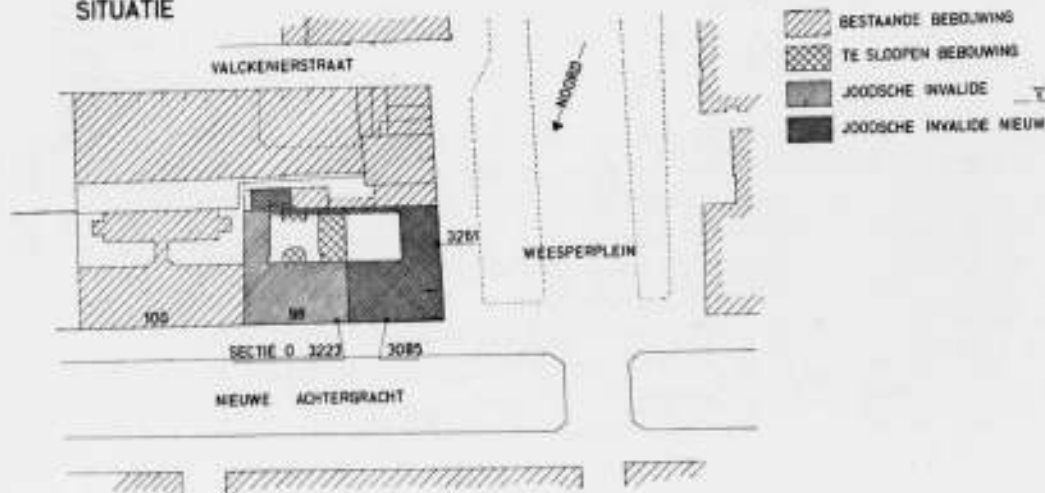
Adviseur voor de verwarmings-installaties is de Heer J. A. Verhoeven te Amersfoort.

Het geheele ontwerp van het nieuwe gebouw en verbouwing van het bestaande is van den ondergeteekende, die in samenwerking met architect M. Oesterman te Amsterdam de uitvoering zal leiden.

J. F. STAAL, Architect B.N.A.

SITUATIE

UITBREIDING EN VERBOUWING VAN HET
GEBOUW VAN DE VEREENIGING DE
JOODSCHE INVALIDE TE AMSTERDAM
ONTWERP J. F. STAAL, ARCHITECT B. J. A.

OVER BIJZONDERE KLIMATOLOGISCHE OMSTANDIGHEDEN BIJ ZEER HOOG GEBOUWEN.

Bij nieuwe toepassingen van de techniek komen dikwijls onverwachte gevolgen te voorschijn, waarvan men later wel zegt, dat men deze had kunnen voorzien. Dit is ook het geval bij den bouw van wolkenkrabbers en torenhuizen, waarbij men feitelijk rekening zou moeten houden met zekere veranderingen in de klimatologische verhoudingen, waaraan zulke hooge gebouwen blootgesteld zijn.

Ongeschiedlijk zal het eenige verschil tusschen een laag gebouw en een wolkenkrabber zijn, dat de laatste wat meer aan den wind is blootgesteld dan het eerste, maar wanneer men dieper op de zaak in gaat blijken er meer verschillen te zijn. Wanneer ik nu hieronder dit onderwerp wat nader ga bekijken, dan wil ik mij bepalen tot de verschillen bij gebouwen van matige hoogte, laten wij zeggen van omstreeks vijftig meter. De klimatologische omstandigheden voor gebouwen van deze hoogte verschillen kwalitatief van die bij lage gebouwen in den zelfden zin als bij nog hogere gebouwen maar kwantitatief natuurlijk minder dan bij de laatsten.

In de eerste plaats is een zeer hoog gebouw natuurlijk veel meer aan den wind blootgesteld dan een laag en wel eenzijdig omdat lage gebouwen veel windschut hebben van hooge gebouwen, boomgroepen en andere hindernissen, zelfs als deze lager zijn dan deze gebouwen, anderzijds omdat de windsterkte in elk klimaat op een bepaalde wijze van beneden naar boven toeneemt. Onze voorouders, die zooveel molens hebben gebouwd, wisten wel iets daarvan af, wisten in elk geval, dat de windvang op een eenigszins hoog gelegen punt grooter is dan dicht bij den grond, maar uit verschillende omstandigheden kan worden opgemaakt, dat zij dit toeschreven aan verschil in windschut.

Aan deze kwestie zitten echter meer kanten dan deze eene. Betrekkelijk jonge onderzoekingen hebben aangetoond, dat de bodem al naar zijn aard en bedekking de over hem heen strijkende luchtstroom meer of minder sterk remt, zoo sterk zelfs, dat in de avond- en nachturen, wanneer ook andere factoren beginnen mede te werken om den wind te verzwakken, de lucht geheel en al tot stilstand komt.

Deze windstilte strekt zich echter tot slechts geringe hoogte uit. Men had dit al lang kunnen opmerken uit het feit, dat de jongensvliegers in de vooravonden op betrekkelijk geringe hoogte nog goed blijven staan als het op den grond reeds windstil is. Menige knaap verwondert zich erover, dat zijn vlieger, die natuurlijk de beste is, niet van den grond te krijgen is, terwijl die van zijn vriendjes nog zoo mooi in de lucht staan. Ja, maar die stonden er al voordat de bodemwind ging liggen.

Op dit feit is nooit voldoende gelet. Dezelfde ervaringen heb ik in de jaren, dat ik met groote vliegerspannen aerologische onderzoekingen deed, dikwijls opgedaan. Dikwijls trad de windstilte in de onderste 10-20 meter dikke luchtlaag reeds in de late namiddagen in als op 40-50 meter hoogte de wind nog sterk was.

In het algemeen is uit enkele bijzondere onderzoekingen gebleken, dat de windkracht een dagelijksche periode heeft met een maximum op den grond op het midden van den dag en een minimum in den nacht terwijl op grotere hoogte boven den grond het maximum juist in den nacht en het minimum over dag valt. Dit heeft tengevolge, dat de avond- en nachtstilte op de hoogte van de gebouwen die hier besproken worden, eigenlijk niet optreedt, m.a.w. de hooge gebouwen staan aan hun hoogste gedeelten ook den geheelen nacht in den wind.

Op een bijzondere betekenis hiervan kom ik straks terug. Het remmen van den luchtstroom door den invloed van den bodem (de wrijving) heeft echter ten gevolge, dat de windkracht van beneden naar boven toeneemt. De factor, die de verhouding aangeeft van windsnelheid op den grond tot die

op verschillende hoogten, is over het algemeen niet goed bekend, noch onder alle weersomstandigheden dezelfde. De wet van Egnell, volgens welke de windsnelheid omgekeerd evenredig is met den luchtdruk, geldt stellig niet voor den zoo sterk gestoorde wind in de onderste luchtlagen. Verhoudingen als 1 : 2, 1 : 3 en zelfs 1 : 3,5 tusschen de windsnelheid op 2 en 20 meter hoogte, komen naar mijne ervaringen bij het oplaten van meteorologische vliegers onder verschillende weersomstandigheden stellig voor. Voor grotere hoogten mag zeer zeker, vooral bij stormachtig weer, op verhoudingsfactoren van deze grootte gerekend worden. Er is echter nog betrekkelijk weinig met zekerheid van bekend. De in enkele andere landen verrichte metingen gelden niet voor ons klimaat. Met het oog op de berekeningen van den winddruk op zeer hooge bouwconstructies zou een uitgebreid onderzoek naar voorkomende windsnelheden op hoogten tusschen 10 en 200 meter van groot belang zijn.

Om dit artikel niet te lang te maken wil ik bij deze aangelegenheid niet verder stilstaan. Er zijn namelijk andere verschijnselen, die besproken moeten worden.

Vooreerst is er het verschijnsel van het zg. pompen van den barometer bij stormweer. Tijdens het woeden van een wervelstorm teekent de barograaf somtijds zeer snelle luchtdrukvariaties van verscheidene millimeters aan. Bij de in ons land voorkomende stormen komen geregeld snelle variaties voor van 0,1 en 0,2 mm, bij windhoozen enkele malen plotselinge dalingen van twee tot drie mm en soms meer. Een oogenblikkelijke drukdaling aan één zijde van een vlak van 0,1 mm stelt dit vlak bloot aan een druk in de richting van de laagste luchtdrukking van 1,36 kg per vierk. meter.

Deze snelle drukvariaties oefenen in gebouwen op vensters en deuren krachten uit, die tot het rammelen aanleiding geven. Bij plotselinge drukval van b.v. 2 mm tijdens het voorbijtrekken van een windhoos, ontstaat een van binnen naar buiten werkende kracht van 27,2 kg per vierk. meter, die de oorzaak kan zijn van een deel van de vernielingen, die tijdens de windhoozen worden aangericht.

Het is waarschijnlijk, dat op grotere hoogten deze verschijnselen in sterker mate optreden dan bij den grond.

Terugkomende op het verschijnsel der nachtelijke windstilte op den grond moeten wij nu den invloed hiervan op de temperatuur nagaan.

In de avond- en nachturen koelt de grond door uitstraling sterk af en de onderste luchtlaag, die hierop rust, zal dus eveneens afkoelen. Vandaar, dat in windstille nachten op den grond steeds een lagere temperatuur wordt waargenomen dan op eenige hoogte boven den grond. Tengevolge van de windstilte blijft de afgekoelde lucht op den grond liggen en zij zoekt steeds de laagste plaatsen op. Zij vermengt zich niet met lucht uit hogere lagen. Gedurende den nacht plant deze bodemkoude zich als het ware naar boven voort en er ontstaat op die manier een zekere temperatuuroename met de hoogte. De top van een hoog gebouw reikt dus des nachts tot in een warmere luchtlaag dan waarin de voet staat.

Overdag zijn deze verhoudingen juist omgekeerd. De onderste luchtlaag wordt het sterkst verwarmd. De temperatuurverschillen tusschen dag en nacht zijn op den grond grooter dan op eenige hoogte boven den grond en deze vervlakking van de temperatuurcurve wordt dus met toenemende hoogte sterker. Dit heeft de betekenis, dat op heete dagen op hoogten van 40 tot 50 meter de hitte belangrijk minder is dan op den grond. Hooggelegen vertrekken zijn dus op heete dagen koeler dan laaggelegene.

De klimatologische temperatuurverschillen tusschen den grond en hogere luchtlagen krijgen vooral in den winter tijdens vrie-

zend weer een bijzondere beteekenis. Uit aerologische onderzoekingen toch is gebleken, dat bij sterke vorst een slechts dunne zeer koude luchtlaag op den bodem rust. De sterke vorst in ons land ontstaat grotendeels door den aanvoer van sterk afgekoelde lucht uit het Oosten, welke lucht als een dunne schil op den grond ligt. Gewoonlijk ondersteunt nachtelijke uitstraling de afkoeling maar ook deze blijft beperkt tot de onderste luchtlaag. Men vindt daarom bij sterke vorst een toename van de temperatuur naar boven toe.

Dit heeft dus de beteekenis, dat de bovenste gedeelten van zeer hoge gebouwen in den winter aan minder lage temperaturen zijn blootgesteld dan de voet.

De hoogere wintertemperaturen tegenover de lagere in den zomer maken dus, dat de tegenstellingen tusschen beide seizoenen kleiner zijn.

De zonnestraling wordt tegenwoordig beschouwd als een factor van groote beteekenis bij den bouw en in dit verband is het bijna overbodig op te merken, dat, hoe hooger men bouwt, hoe verder de gebouwen van elkaar af moeten worden geplaatst om te maken, dat de onderste gedeelten geen gebrek aan zonneschijn krijgen.

Van geen beteekenis is, dat op grotere hoogte de zonnestraling door geringere verstrooiing iets sterker is dan bij den grond. In verband met de meerdere zonneschijn moet worden opgemerkt, dat zeer hoge gebouwen in vele gevallen boven een mistlaag zullen uitsteken omdat de mist dikwijls niet hooger reikt dan tien tot twintig meter. De bovenste gedeelten van die zeer hoge gebouwen kunnen zich zelfs bij dikken mist in den helderen zonneschijn baden, omdat boven de mist, die door uitstraling ontstaat, de hemel onbewolkt is.

Van zeer groote beteekenis zijn de zeer hoge gebouwen in verband met het stofgehalte van de lucht. Hieraan moeten wij eenige meerdere aandacht schenken.

Zowel door den wind als door de zoogenaamde verticale convectiestroom, maar waarschijnlijk het meest door den wind, wordt van den grond stof opgewerveld en naar boven in den dampkring opgevoerd. Bij luchtstroom kan men zich ervan overtuigen, dat deze stof zich tot ten minste 2000 meter hoogte verhoogt. Wij moeten echter aannemen, dat de stofdichtheid van beneden naar boven afneemt en wel het snelst in de onderste luchtlagen, zoodat op geringe hoogte zich zeer veel stof met de lucht heeft vermengd en reeds enkele tientallen meters hoger belangrijk minder stof bevindt. De zwaarste stofdeeltjes, waaronder vooral zandsplinters moeten worden genoemd, zullen uit den aard der zaak het snelst naar beneden zakken en zich daarom in de onderste luchtlaag ophoopen, de lichte stofdeeltjes, die meest van organischen aard zijn, zullen langzamer neerdalen en daarom zal met toenemende hoogte de organische stof de overhand krijgen op de anorganische.

Vroeger beschouwde men de anorganische stof als de gevaarlijkste voor de gezondheid, omdat men aannam, dat de zandsplinters de slijmvlies der ademhalingsorganen beschadigen. Sedert echter de beteekenis van het begrip allergische ziekten verder in de medische wetenschap doorgedrongen is, is men meer den nadruk gaan leggen op de gevaren, waaraan de organische stof de menschen, die voor allergische ziekten vatbaar zijn, blootstelt. Of daarbij dan toch de anorganische stof dezelfde rol speelt, namelijk door beschadiging van de slijmvlies der ademhalingsorganen de opname van allergenen in het bloed van den mensch bevordert, weet ik niet. Hoe dit zij, het moet als een zaak van het hoogste belang voor de volksgezondheid worden beschouwd, dat de mensch zoo weinig mogelijk stof inademt.

In dit licht gezien lijdt het geen twijfel of het langdurig verblijf in stofarme of stofvrije lucht is heilzaam voor allen, die vat-

baar zijn voor allergische ziekten en waar nu het stofgehalte ongetwijfeld op grootere hoogten in den dampkring minder is dan vlak bij den grond zouden zeer hoge gebouwen de bestaande woon- en werkvertrekken voor zulke menschen aanbieden. Op een hoogte van ongeveer vijftig meter is men zeer zeker vrij van de dichte stofwolken, die de wind langs den grond voortjaagt.

Ten slotte moeten wij ons nog bezig houden met de verspreiding van andere stoffen in de atmosfeer, rook en schadelijke gassen. Hierbij komen wij te staan voor het bekende verschijnsel, dat wij bij den rook uit hooge schoorsteenen kunnen waarnemen, de sterke verspreiding van den rook door convectieve luchtstromen en door de zeer effectieve turbulentie van de luchtstromen.

Onder turbulentie van de luchtstromen wordt verstaan een inwendige wervelende beweging, die den luchtstroom een verbrediging doet ondergaan waardoor hij zich vermengt met de omgevende lucht. Het effect der turbulentie in den dampkring is, dat de bodemstof en de waterdamp, die beiden hun oorsprong bij den grond hebben, bovenwaarts in den dampkring verspreid worden en wel des te sneller naarmate de wind sterker is.

Wanneer nu in de onderste luchtlagen een vreemd gas in den dampkring wordt gebracht zal dit onder den invloed der turbulentie snel naar hogere luchtlagen worden verplaatst en de dichtheid van het gas t.o.v. de lucht zal snel verminderen.

Dit is een uiterst belangrijk verschijnsel bij de verspreiding van schadelijke industriële gassen en van gifgassen bij vijandelijke aanvallen uit de lucht, waarvoor tegenwoordig groote vrees bestaat, een vrees, die door de propaganda voor afweermiddelen uiteraard wordt aangevuurd.

Uit den aard der zaak zal men gifgassen gebruiken, die soortelijk zwaarder dan de lucht zijn. Worden zij met behulp van springbommen geworpen dan zal door de kracht der explosie verreweg het grootste gedeelte van de gaslading naar boven worden gedreven en onmiddellijk in luchtlagen komen waarin de turbulentie krachtig werkt, zelfs als het op den grond windstil is. Men zal bij voorkeur de avond- en nachturen voor gifgasaanvallen uitkiezen omdat men dan het best profiteert van windstil weer, maar wij hebben hierboven gezien, dat in de avond- en nachturen op betrekkelijk geringe hoogte nog een vrij sterke wind kan heerschen. In den regel zal dus het gas grotendeels en snel in de hogere luchtlagen overgaan en snel in dichtheid afnemen.

Het zou dus bij gasaanvallen het veiligst zijn een schuilplaats te zoeken zoo hoog mogelijk boven den grond, dus, als het kan, in de bovenste, overigens goed gesloten ruimten van zeer hoge gebouwen, want in die omgeving heeft men de groote voordelen, dat er bijna altijd een vrij sterke wind voor een snelle ventilatie van de lucht zorgt terwijl onder den invloed van dezen wind de turbulentie zeer effectief is en het gifgas snel naar nog hogere luchtlagen verplaatst waardoor de dichtheid van het gas binnen den kortst mogelijken tijd zoo gering wordt, dat het gas geen schade meer doet.

Zoo heeft dus het zeer hoge huis en de wolkenkrabber bioklimatologisch een bijzondere beteekenis doordat zijn hoogste gedeelten reiken in een luchtlaag, waarin sommige meteorologische factoren werkelijk verschillen van die in de onderste luchtlagen. Voor het merendeel komen deze verschillen den bewoners ten goede. Het temperatuurverloop is gelijkmatiger, de lucht is zuiverder, er is meer zonneschijn, de mist en de nevels zijn er minder, de zonnestraling is er sterker, er is meer ventilatie en de veiligheid met betrekking tot vergiftige gasen in den dampkring is er grooter.

Chr. A. C. NELLE

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUYSSEN, REDACTEUR NR. 33
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR, 17 AUG. 1935

NED. HERVORMDE KERK TE SPIJKENISSE

ARCHITECT DER RESTAURATIE H. v. d. KLOOT MEIJBURG B.N.A.

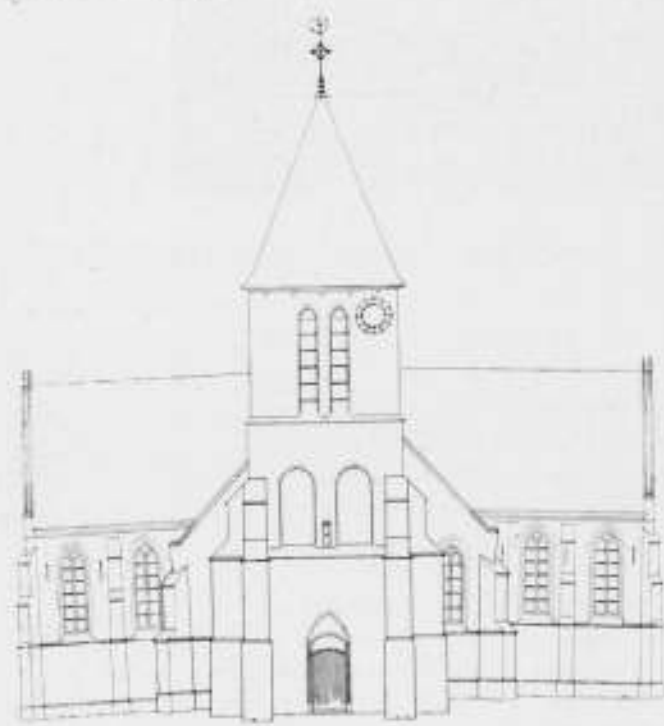
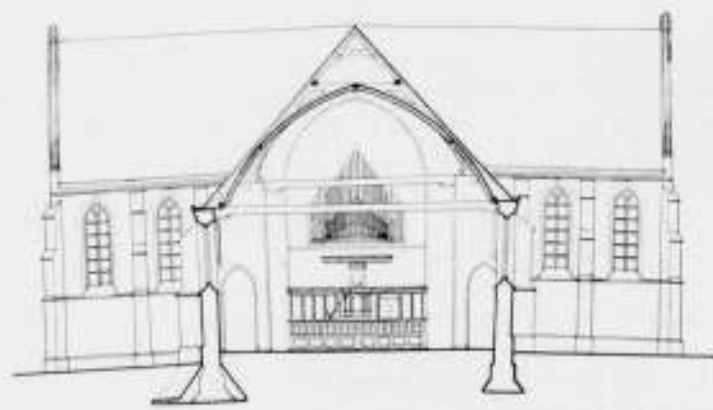
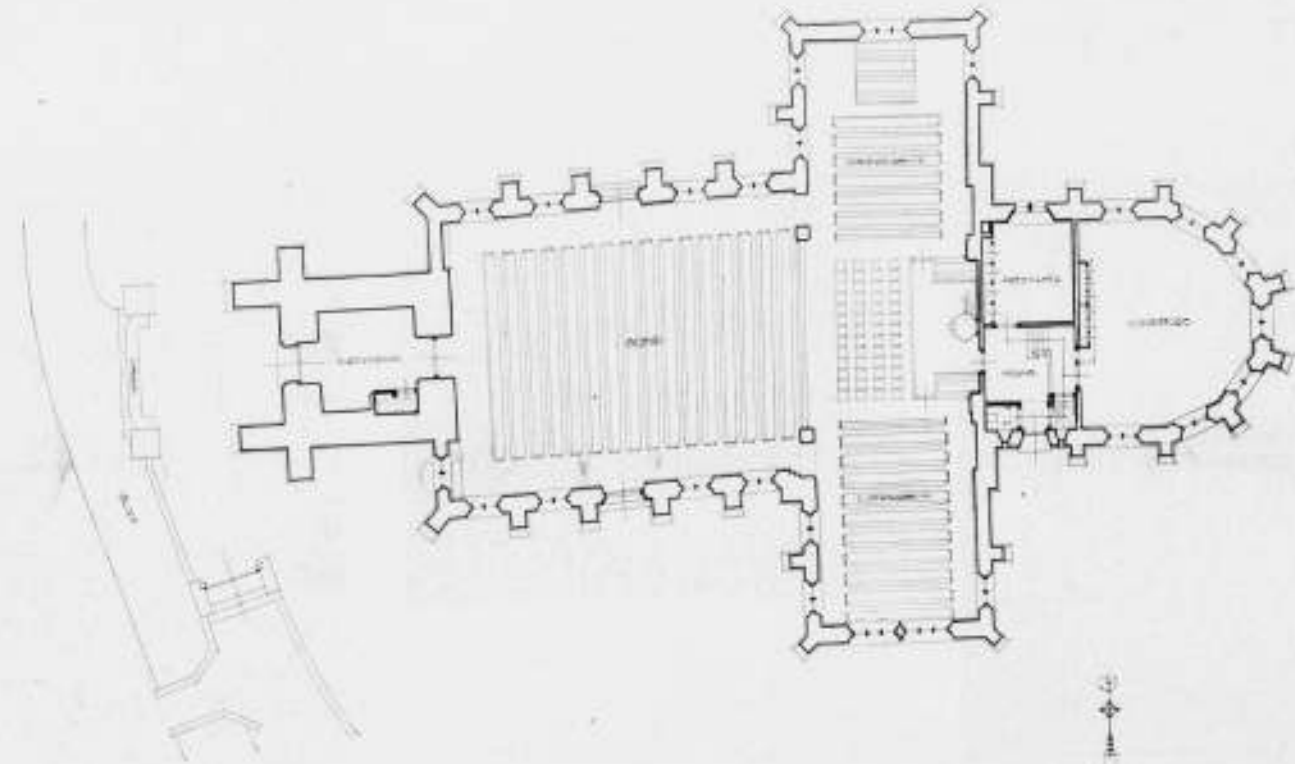
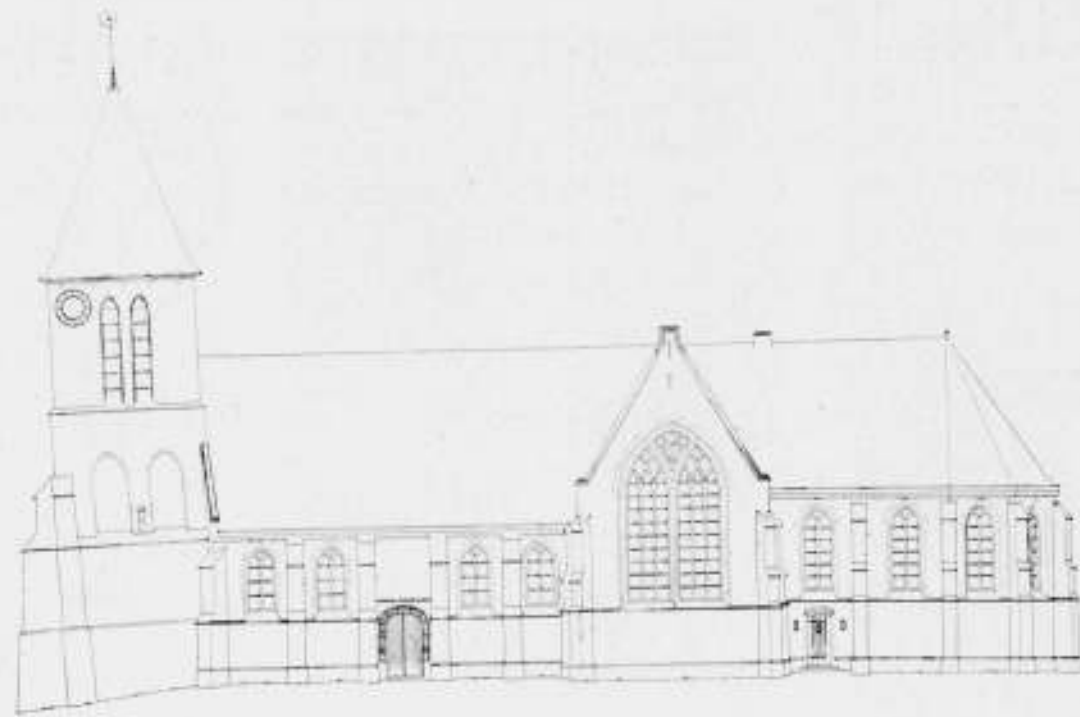
DE RESTAURATIE VAN HET KERKGEBOUW DER NED. HERV. GEMEENTE TE SPIJKENISSE.

Het Kerkgebouw der Ned. Herv. Gemeente te Spijkenisse was danig in verval geraakt. De muren van Schip en Dwarsschip waren verzakt en gescheurd en de massieve Toren helde angstvallend naar het Westen over. De daken en goten waren te deele vergaan en lekten zoodanig dat het gebouw bij regen bijna niet te gebruiken was. Om deze misère althans inwendig eenigermate aan het gezicht te onttrekken was een verlaagde zoldering aangebracht die met de ingebouwde schotten en wanordelijk geplaatsten kansel en banken een triest geheel maakte.

Daar met een normaal onderhoud geen uitkomst meer was te bereiken, werd mij in Augustus 1928 opdracht gegeven de noodige voorbereidende maatregelen te treffen voor een grondige restauratie. Tusschen het nemen van dit besluit en de

uitvoering der restauratie lag echter een groote afstand. Eerst in Februari 1933 toch kon met de werkzaamheden worden begonnen nadat toekenning van Rijks-, Provinciale- en Gemeentelijke subsidie verzekerd was en de Kerkvoogdij haar aandeel in de kosten had weten bijeen te brengen.

Bij een nauwkeurig onderzoek van het gebouw was gebleken dat de fundeeringen op verschillende plaatsen onvoldoende waren in verband met de ongunstige bodemgesteldheid. Een grondboring leerde dat tot een diepte van ruim 8 m de grond bestaat uit klei, afgewisseld met twee lagen veen. Daaronder bevindt zich tot ruim 16 m diepte een menging van zand en leem. Eerst op 17 m diepte werd een zandlaag aangeboord terwijl na een diepte van 20 m grof zand en fijn grind werd aangetroffen.

GEVELS, PLATTEGROND EN DOORSNEDE VAN DE NED. HERV. KERK TE SPIJKENISSE

WAPENING VAN DE BETONVERSTERKING VAN HET TORENFUNDAMENT AAN DE WESTZIJDE VAN DEN TOREN

BETONVERSTERKING VAN HET TORENFUNDAMENT AAN DE WESTZIJDE OP 10 BETONPALEN, IEDER LANG 20 M.

BETONVERSTERKING VAN HET TORENFUNDAMENT AAN DE WESTZIJDE

HET STORTEN VAN DE BETONPLAAT LANGS EN ONDER DEN NOORDERSCHIPMUUR

KRUISSPANTEN MET HULPCONSTRUCTIE EN DUBBELE DAKBESCHIETING

BETONVERSTERKING VAN DE FUNDEERING NOORDERSCHIPMUUR

Tot de eerste werkzaamheden behoorden dan ook het verbreden en versterken van sommige fundeeringsmuren met een gewapend betonconstructie. Voornamelijk was dit noodzakelijk bij den sluitgevel van het Noorderdwarschip, den Noordgevel van het schip en den Toren.

De sluitgevel van het Noorderdwarschip bleek over een hoogte van ongeveer 10 m 37 cm naar het Noorden over te hellen. Bij een loodrechten stand zou de gronddruk ongeveer 1 kg per cm² bedragen hebben doch door het overhellen was deze tot 1,39 kg per cm² opgevoerd. De aanlegbreedte van de fundeering is daarom zooveel vergroot dat de gronddruk teruggebracht is op 0,5 kg per cm².

De gronddruk van den Noorderschipmuur die 25 cm helde over een hoogte van 5,50 m, bedroeg 2,78 kg per cm². Door een gewapend betonconstructie is hier de belasting eveneens teruggebracht op 0,5 kg per cm².

De massale Toren, waaraan het onderste gedeelte dagteekent uit de 14e eeuw, vereischte een ingrijpende versterking. Het zwaartepunt van den Toren, die ruim 1.000.000 kg weegt, valt in Westelijke richting 1,10 m buiten het zwaartepunt van het grondvlak en in Zuidelijke richting 0,30 m. Bij vertikalen stand van den Toren zou de gronddruk 1,63 kg per cm² bedragen doch door het overhellen was dit geworden aan de Westzijde 2,5 kg per cm² en aan de Oostzijde 0,76 kg per cm².

GEZICHT OP TOREN MET AFSLUITMUREN

GEZICHT OP HET DWARSSCHIP

ZUIDZIJDE
340

GEZICHT OP HET KOOR

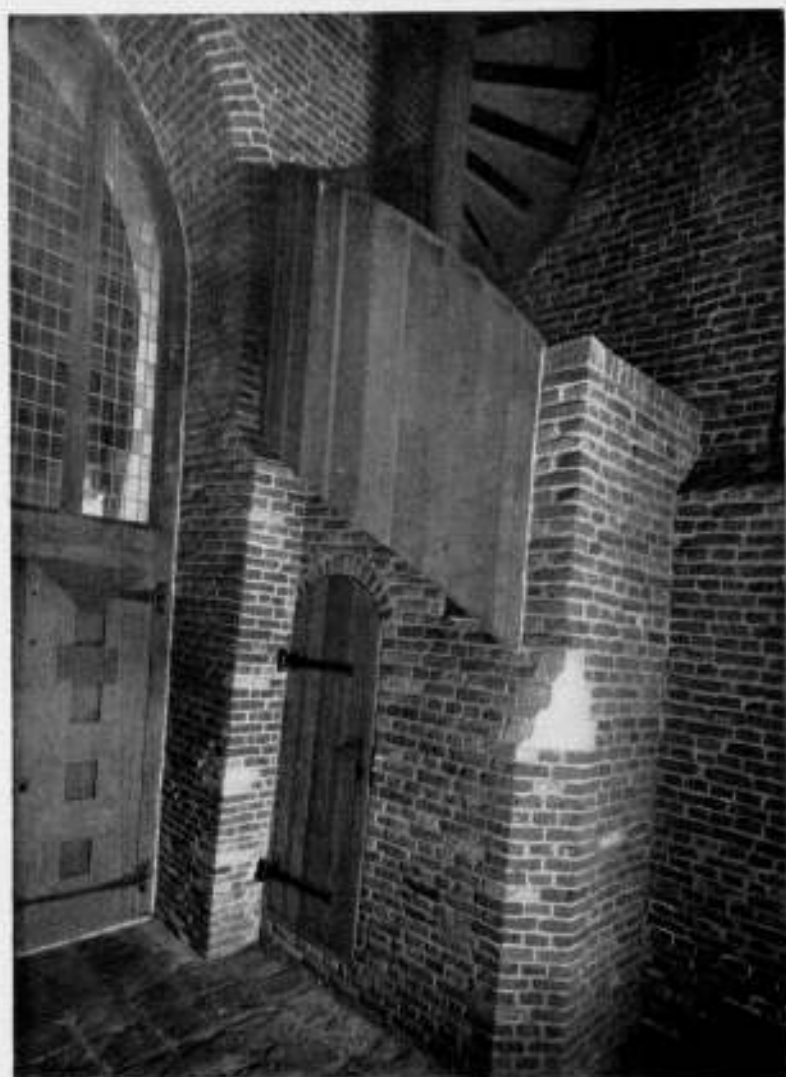

DWARSSCHIP

NED. HERVORMDE KERK TE SPIJKENISSE

SCHIP VAN DE KERK
ARCHITECT DER RESTAURATIE H. v. d. KLOOT MEIJBURG B.N.A.

TORENPORTAAL
NED. HERV. KERK TE SPIJKENISSE

Met een voetverbreeding als bij het Schip en Dwarsschip kon dus niet worden volstaan, mede ook omdat de onderzijde dezer fundeering veel te diep ligt. Er werden daarom aan de Westzijde tien stuks „De Waal palen” ingepulst ter lengte van 20 m die tot ongeveer een meter in de vaste zandplaat reikten. Deze palen bezitten een draagvermogen van 30.000 kg. De paalkoppen werden op ongeveer 1,50 m onder den Kerkvloer teneinde afgehaakt om het bewapeningsijzer goed te kunnen verbinden met dat van de draagconstructie die in het torenlichaam werd ingewerkt. Bovendien werden de twee steunberen aan de Westzijde voorzien van een gewapend beton kern die den gewapend betonvloer van de eerste torenverdieping steunen. Deze steunberen zijn bovendien nog verzwaard. Tijdens het inpulsen van de vijf eerste palen is de Toren nog 2,2 cm naar het Westen gaan overhellen doch daarna is de zetting tot rust gekomen.

Behalve de fundeering, vereischte ook de kap een grondige herstelling. In het merkwaardig breede schip, dat in het einde der 16e eeuw tegen het toen reeds bestaande Dwarsschip was aangebouwd waarbij twee kleine spitsboogvormige zijdoorgangen werden gespaard of gemaakt, waren de trekbalen onoordeelkundig verwijderd zoodat het onderling verband der muren was verbroken en deze door den zijdelingschen druk van de kap en het egaal naar buiten wegzakken der beide Dwarsschiplmuren waren uitgeweken. Deze trekbalen, die bij de muren waren afgezaagd, werden natuurlijk opnieuw aangebracht en daardoor de koppeling der muren hersteld. De

CONSISTORIEKAMER
ARCHITECT DER RESTAURATIE H. v. d. KLOOT MEIJBURG B.N.A.

trekbalen in de viering waren nog aanwezig; in het Koor en Dwarsschip zijn deze nooit geweest. Om het verband in het bovengedeelte van het gebouw te versterken werd over de buitenmuren een rondgaande gewapend betonbalk aangebracht zoodat de muren, die vele verticale scheuren vertoonden, een hechte verankering kregen.

De kruisspanen boven de viering moesten geheel worden vernieuwd; zij waren door het lekken van de kilkepers bijna geheel vergaan en zoodanig verzakt dat men het indertijd noodig heeft geoordeeld boven de bestaande dakbeschiëting een tweede beschiëting met nok aan te brengen, waarschijnlijk om de verzakking uitwendig aan het oog te onttrekken. De kap is inwendig van een nieuwe gewelfbeschiëting voorzien die evenals de spanten in eikenhout is uitgevoerd.

Teneinde het Kerkgebouw voor den dienst zoo bruikbaar mogelijk te maken, werd in het Koor, dat uit de 15e eeuw dateert, een Consistoriekamer en een Kerkeraadskamer ingebouwd waaronder een kelder voor de centrale verwarming. Boven de Kerkeraadskamer is een orgelgalerij gemaakt teneinde bestemd voor een zangkoor. Al deze ruimten zijn toegankelijk vanuit een kleine hal die een ingang heeft gekregen aan de Zuidzijde van het Koor. Bij deze werkzaamheden is een laat-Gothisch poortje, dat van den Noorderzijgevel van het Schip naar het Koor was verplaatst, wederom op zijn oorspronkelijke plaats teruggebracht.

Daar het torenportaal wederom als ingangsportaal zou worden gebruikt zijn de hier aanwezige cachotten opgeruimd en in de

DWARSSCHIP
NED. HERV. KERK TE SPIJKENISSE

gebrekkige ladder naar den eersten zolder vervangen door een eikenhouten spiltrap, op den beganen grond afgesloten door een ruim 2 m hoog muurtje met toegangsdeur. De muren van het gebouw met hun zware steunberen zijn hersteld; scheuren zijn ingemetseld en aangegoten en, waar noodig, de gevels en steunberen ingeboet. Van deze steunberen zijn de koppen grootendeels vernieuwd. De topgevels van het Dwarsschip zijn gedeeltelijk, de ramen geheel vernieuwd. Inwendig is het Kerkgebouw wederom gepleisterd behoudens de kleine hal, de Toren en de ramen die als schoon werk zijn behandeld. De raamstijlen zijn natuurlijk uit de hand behakt van ouden steen waarvan toevalliger wijze een groote partij in de omgeving te koop was.

De daken zijn gedekt met genuanceerde Engelsche leien in maasdekking waarbij getracht is het oude karakter zooveel mogelijk te behouden. Na tal van proefnemingen zoowel bij het Kerkgebouw als elders, is de leidekker erin mogen slagen de oude bedekkingswijze vrij dicht te benaderen en een levensduur van werking te bereiken die aan de gewone leien daken meestal ontbreekt.

Bij het inrichten van de kerkruimte is dankbaar gebruik gemaakt van oude aanwezige onderdeelen zooals een aardige prakstoel en doophek met fraai koperwerk en eenige oude banken. Het bestaande orgel bezat geen kunstwaarde zoodat het front ervan is gewijzigd in een meer bescheiden karakter. Het Kerkgebouw werd aan de Zuidzijde omgeven door een muurtje dat gelijktijdig voor grondkeering dienst doet omdat het terrein rondom de Kerk, de voormalige begraafplaats,

SCHIP VAN DE KERK
ARCH. DER RESTAURATIE H. v. d. KLOOT MEIJBURG B.N.A.

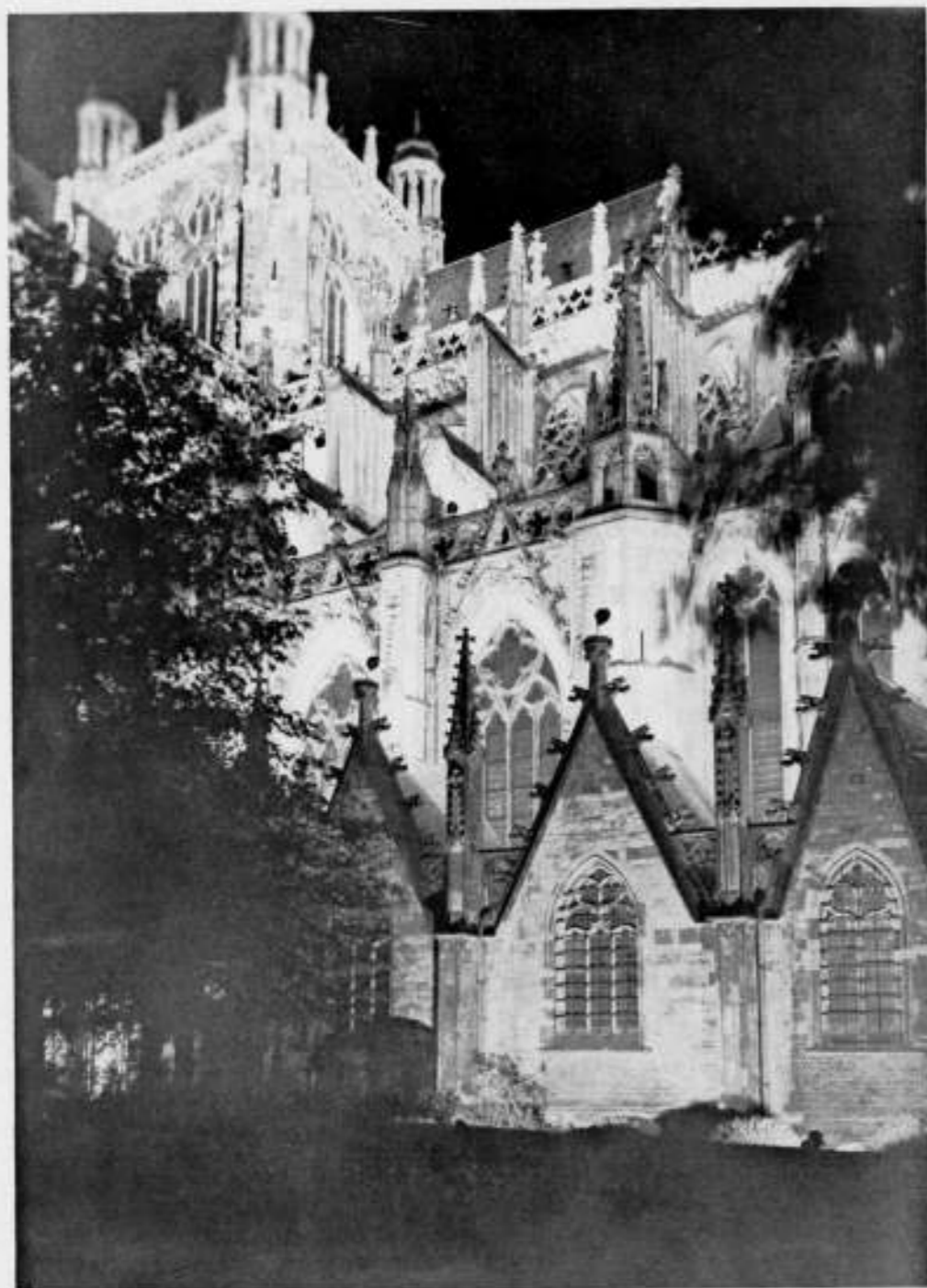
ruim een halve meter hooger ligt dan het omliggende kerkpad. Aan de zijde van den Toren, waar een klein pleintje werd aangelegd, rijzen de afsluitmuren direct uit het water op. Hierdoor heeft de stoere Toren tevens een krachtigen voet gekregen.

De restauratie die in het begin van dit jaar gereed kwam, werd niet op de gebruikelijke wijze aanbesteed, doch uitgevoerd tegen een bepaald percentage van het verwerkte bedrag, wat ook wederom een gunstige en aangename methode van werken is gebleken niettegenstaande daarbij de administratie voor de Directie wel zeer omvangrijk wordt. Op deze wijze is het mogelijk gebleken meer uit te voeren dan aanvankelijk in het voornemen lag en toch onder het totaalbedrag van de begroeting te blijven.

Tenslotte zij nog opgemerkt dat de hierbij gereproduceerde foto's, welwillend afgestaan door het Rijksbureau voor de Monumentenzorg, niet mistekend zijn zooals sommige doen vermoeden. Inderdaad is het Kerkgebouw en Toren zoodanig naar alle zijden verzakt dat geen enkele muur te lood staat en geen enkele vloer waterpas ligt. Hierdoor was het noodig verschillende onderdeelen, zooals b.v. het torentrapje, eveneens uit het lood te stellen teneinde een storend gezichtsbedrog te voorkomen.

HERM. VAN DER KLOOT MEIJBURG.

N.B. De foto's der afbeeldingen van de kerk te Spijkenisse zijn welwillend afgestaan door het Rijksbureau voor de Monumentenzorg. (Red.)

FLOODLIGHT VERLICHTING ST. JANSKERK TE DEN BOSCH.

Ter gelegenheid van het 750-jarig bestaan van den Bosch wordt de St. Janskerk met floodlight verlicht. Wij geven hierbij een van de fraaie aspecten onder deze verlichting op het bouw-

werk. Hierbij laten wij de mogelijkheid open, dat sommige lezers het misschien minder fraai zullen vinden.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

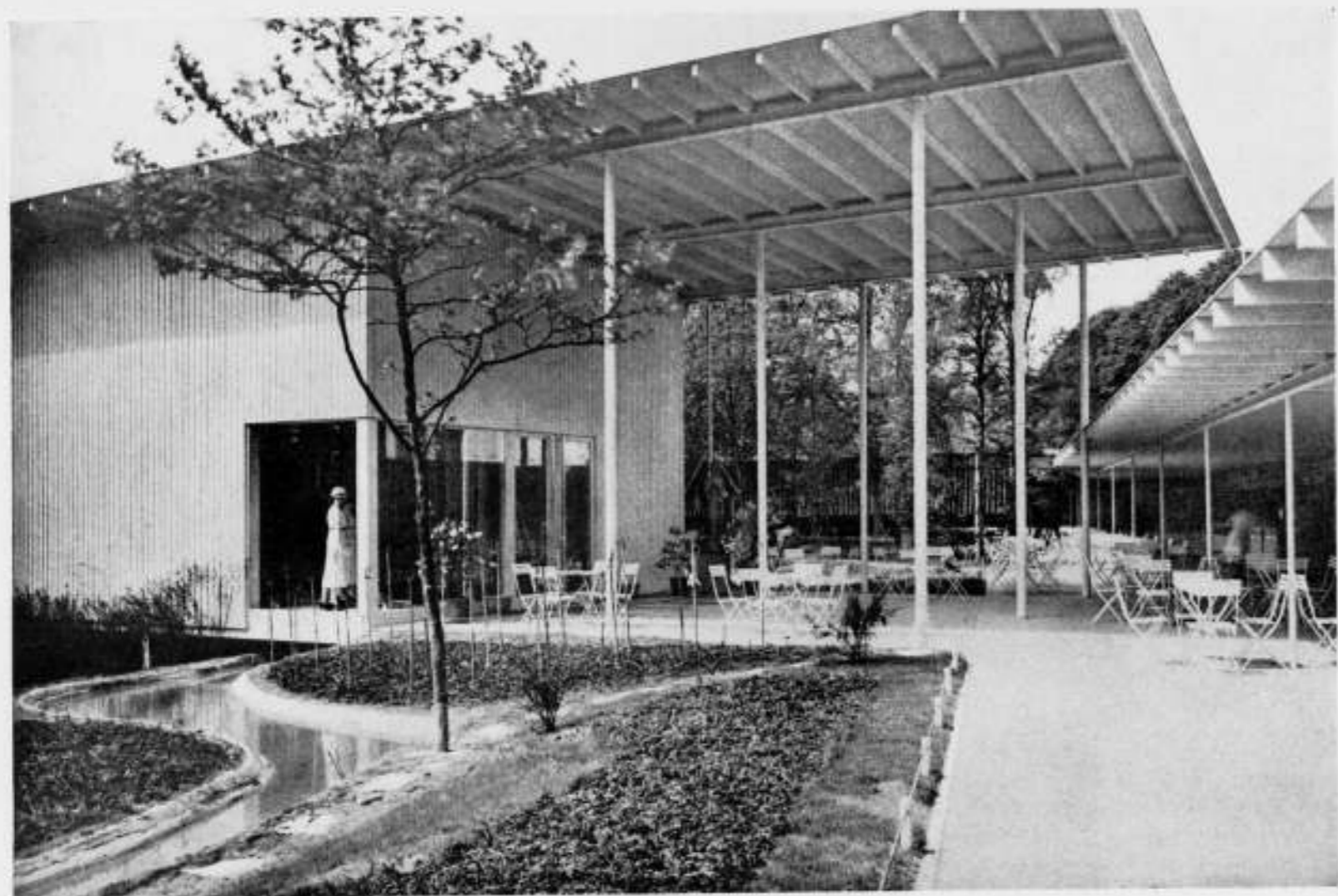
ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 34
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR, 24 AUG. 1935

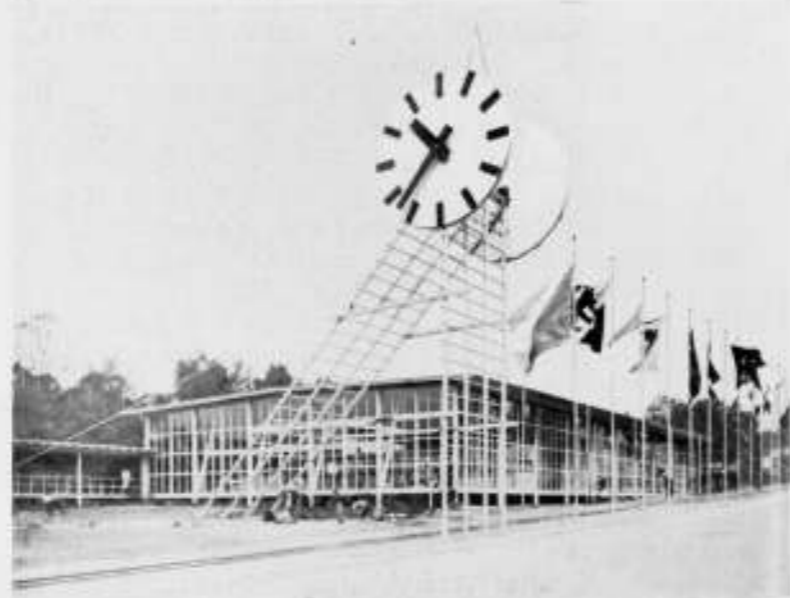
HET ZWITSERSCHE PAVILJOEN TER WERELDTENTOONSTELLING TE BRUSSEL.

Over het Zwitsersche paviljoen ter Wereldtentoonstelling te Brussel is in de internationale pers een discussie ontstaan, die, gelijk geheel de discussie over de nieuwe architectuur, symptomatisch is. Uiteraard vergrijpt de critiek zich ook thans weer aan weinig vleiende vergelijkingen: kermistent, hoenderpark e.d., die feitelijk niet tot het domein van de ernstige critiek zouden behoren, indien niet in de vergelijking met de kippenfarm, waaraan de bestrijders van de gewijzigde architectonische opvattingen zich bij voorkeur laven, een niet bedoelde welwillendheid juist ten opzichte van de nieuwe architectuur lag opgesloten. Immers, de eigenaardigheid van enkele — wellicht ook van enkele Nederlandsche — architecten is deze, dat zij, zoodra zij een sobere kippenfarm moeten bouwen, het gewoonlijk, bij gebrek aan middelen om uit den band te springen, goed doen, echter uitbundig en onwaar worden, zoodra zij ongelimiteerde bouwsommen te hunner beschikking krijgen. Er zijn zelfs hier en daar gebouwen te vinden, waar de kippen met aandoenlijke zorg op den zonkant in het licht verblijven houden en de menschen in het duister zitten. Derhalve schijnt de opgang makende hoenderpark- en kippentreinvergelijking een uitzonderlijk compliment aan de nieuwe architectuur, die er aan begint te denken, behalve voor het pluimvee, ook eens voor de menschen te zorgen. Hoe verward intusschen de geesten nog zijn, blijkt in sterke mate, wanneer men ziet, dat dezelfde critiek, die met de goedkoopste en meest afgezaagde formules opereert tegen het zakelijke en ernstige werk van den Zwitserschen architect Hans Hofmann B.S.A., andere paviljoens gunstig beoordeelt, ofschoon deze pompeus, leugenachtig en vol vals pathos zijn. Over smaak valt nu eenmaal niet te twisten, zoolang de objectieve schoonheidsnorm niet is gevonden. Een feit is het echter, dat de wereld in sommige tijdperken een reïncarnatie beleeft. Ons tijdperk is er een van. De historische vormen, waarin de dingen zijn belichaamd, worden niet langer voldoende geacht, zij geraken in verval. De wereld wordt gedesincarneerd, wanneer wij het zoo mogen noemen en het is moeilijk in te zien, in welken vorm zij zal reïncarneeren. Het proces van desincarnatie gaat gepaard met het verlies van hetgeen wij gewoon zijn „plastische schoonheid” te noemen; het leven schijnt vormloos, soms leelijk, te worden. Het verlies aan „stijl” in de architectuur wordt daarvan een van de symptomen genoemd. Zien wij echter in, dat veel van hetgeen wij bereid zijn geweest „stijl” te noemen, niet anders is dan een gebrekkige camouflage van een volkomen gemis aan stijl, dan kunnen wij ons over het verlies daarvan moeilijk anders dan verheugen. De nieuwe schoonheid, waarvan de geboorte zich aankondigt, kan niet anders ontstaan dan door te breken met de traditioneele vormtaal. De schoonheid zelf

echter verdwijnt evenmin uit het leven als uit de kunst, doordat de mensch, hoe zakelijk ook, een irrationeel wezen zal blijven en op hetgeen hij maakt nolens volens iets van hetgeen aan aesthetische normen in hem leeft, moet overbrengen. Wel verandert de stralenbreking van het „objectief schoone” door het individueele, in het bijzonder in een tijdperk van desincarnatie. Met dit proces van desincarnatie gaat gepaard de materialisatie en mechanisatie van de moderne beschaving; de historische belichaming van de dingen is bezig te verdwijnen, de concrete vorm van de organische aggregaten is in ontbinding. De materialisatie van het menschelijk leven is nog geen incarnatie, maar de omkeer. De organische synthese van ziel en lichaam schijnt in de mechanische beschaving te verdwijnen. De machine vernietigt de plastische historische verschijningsvormen en vervangt organische elementen door mechanische. Nog andere onbewuste complexen zijn in de nieuwe architectuur actief. De spanning van de levenseischen forceert het verlangen naar vrijheid. Een bevrijdingsproces is in den mensch actief; hij heeft de neiging, allen ballast, alle zwaarte van zich af te werpen. Sommigen vinden de nieuwe architectuur leelijk. Dat is meer ontmoedigend voor de beoordeelaren dan voor het beoordeelde; het bewijst, dat de nieuwe schoonheidsnorm nog ligt buiten het bewustzijn. Het denken is nog ten volle traditioneel gebonden aan bewustzijnsinhouden van vroegere tijdperken. Alle critiek ten spijt betuigen evenwel tal van vakbladen het Zwitsersche paviljoen den grootsten lof. Het is zakelijk en functioneel, het praat niet en dringt zich niet op. Het is een van de weinige paviljoens, die het terrein niet overheerschen, maar er zich in oplossen. Het samenspel van gazons, hagen en bouwelementen doet buitengewoon weldadig aan. Er is iets lichts in, iets vlots en vloeibaars, iets van buitengewone zuiverheid. De Zwitsersche architecten brengen een deel van hun tijd door in de zuivere atmosfeer van het hooggebergte, te midden van sneeuw en gletschers; iets van deze zuiverheid brengen zij over op hun uitingen. Geheel de tentoonstelling te Brussel gaat onder in een verouderde gevelarchitectuur, die in den regel zwaar is en opdringerig en die men ondergaat als een valsche belofte. Het Zwitsersche paviljoen is zoo beminnelijk onprentieus, dat fotografen vergeefs naar een indrukwekkenden hoofdingang zoeken: de beste fotografische opneming zou uit een vliegmachine moeten worden gemaakt. Ook de elementen zijn zuiver. Er is een Zwitsersche klok, die suggereert, dat zij er niet is om te pronken, maar om den tijd aan te wijzen. De machinehal laat de machines inderdaad spreken en de machine wordt niet in salons, in een mondaine sentimenteele coulisse geplaatst, maar zij wordt zeer geprononceerd tentoongesteld. De glazen gevels maken, dat de machine-tentoonstelling ook

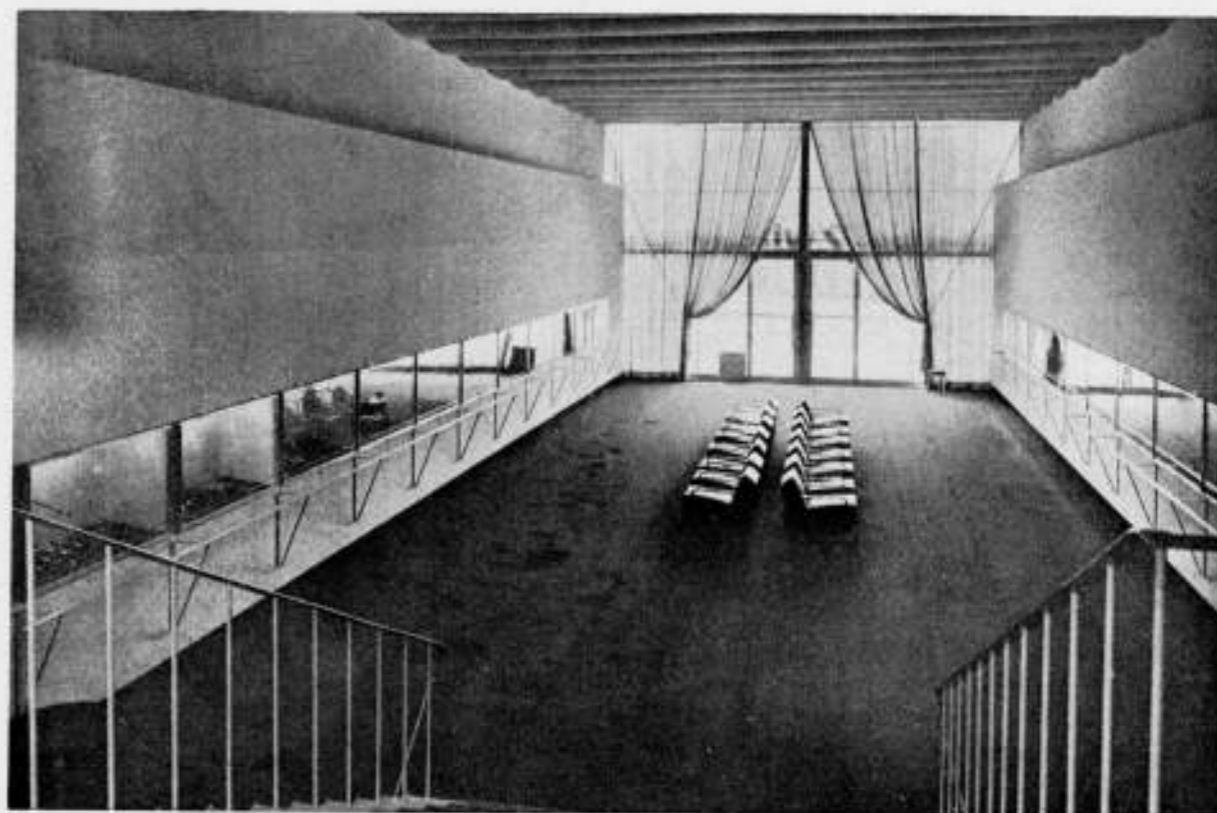
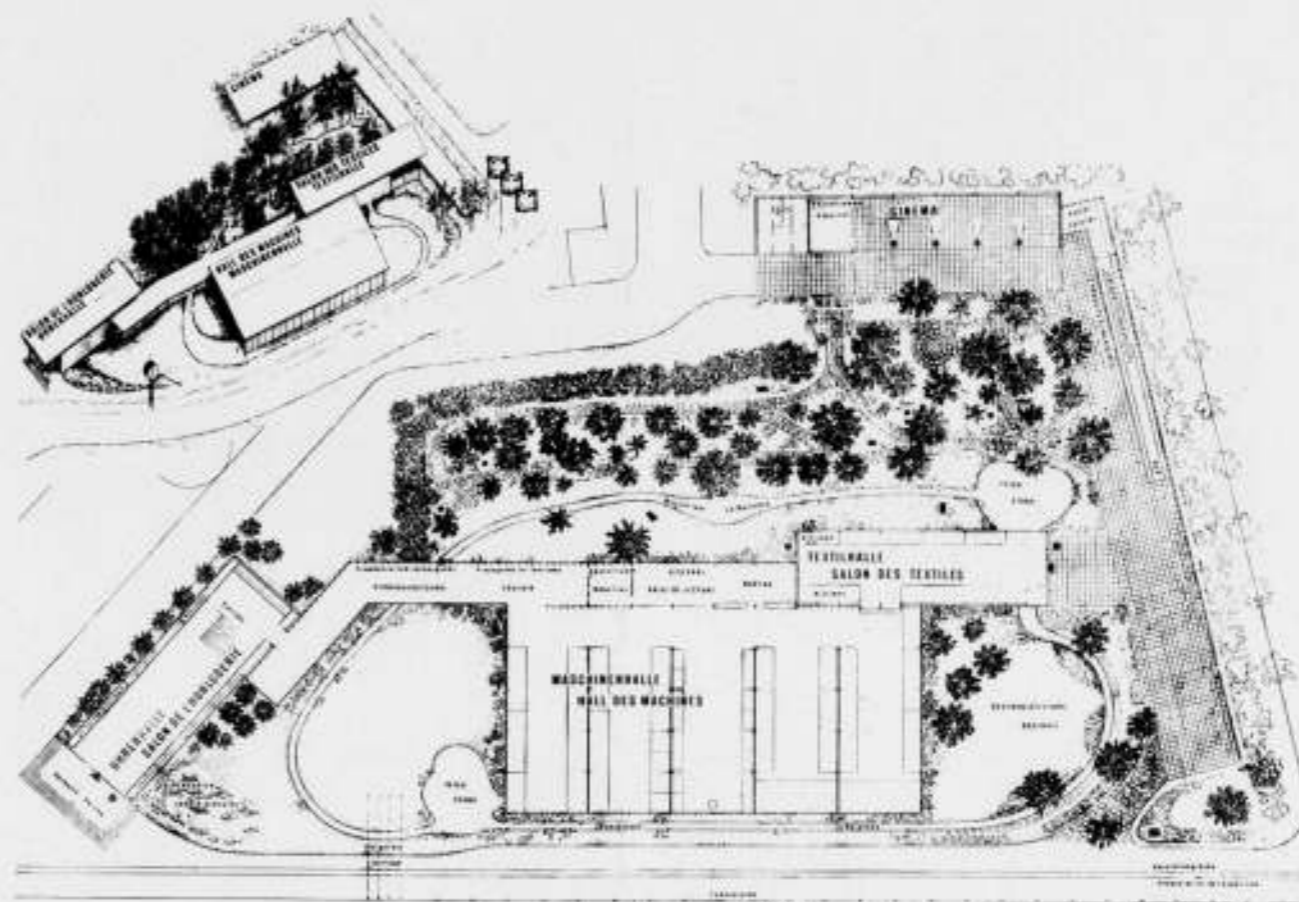
HET ZWITSERSCHE PAVILJOEN OP DE WERELDTENTOONSTELLING TE BRUSSEL

ARCHITECT HANS HOFMANN, B.S.A.
(Cliché's overgenomen uit „Das Werk“)

buiten zichtbaar is. Bovendien heeft deze ruimte het licht, dat machines noodig hebben. Gedempt licht, tapijten en marmer zijn niet de stijl van de machine. Ook de textielhal heeft een glazen wand met ijle gordijnen. Zolder en wanden zijn met beige reps bespannen. Vitrines reiken van de zoldering tot den grond; hier kan de stof inderdaad effect

bereiken. De vloer is bedekt met een groen tapijt; de kleuren zijn fijn en discreet tegen elkaar afgewogen. Het drukst wordt de horlogehal bezocht. In aquaria, die in de wanden werden ingelaten, vindt men de horloges van de Zwitsersche industrie. Licht valt van boven in. Het horloge overheerscht. Niets leidt den blik af en dat is bij een tentoonstelling

HET ZWITSERSCHE PAVILJOEN OP DE WERELDTENTOONSTELLING TE BRUSSEL
(Cliché's overgenomen uit „Das Werk“)

van dergelijke instrumenten van veel belang. Een eigenaardig verschijnsel is het, dat vele bezoekers, die deze voorname ruimte betreden, onwillekeurig den hoed afnemen, gelijk de Brusselaars dat in hun elegante zaken gewoon zijn te doen. Het schijnt, dat de nieuwe architectuur „erkend“ gaat worden — en op de wijze, die met haar karakter overeenstemt. Nog gispt men

de demagogie van de politiek, maar men bemint de demagogie van de architectuur. Hetgeen de mensch in het kader van zijn vak als een bezwaar beschouwt, laat hij dikwijls in een ander vak als deugd gelden. Dat is altijd zoo geweest. Alleen de goden waren in staat, het te veranderen.

BEGIJNHOVEN TE LEUVEN

DE BEGIJNHOVEN VAN LEUVEN.

Men is in België, en trouwens ook wel in ons land, altijd weer opnieuw geneigd zich af te vragen om welke waarden de architecten meenen, dat het toch eigenlijk gaat bij het bouwen. In het bijzonder dringt zich dat probleem op, wanneer men in een na 1918 gedeeltelijk herbouwde stad als Leuven rondwandelt en van de moderne wijken bij het station langs de nieuwe Universiteitsbibliotheek naar het groote en het kleine begijnhof wandelt.

Naarmate men verder in het oude gedeelte dóórdringt, wordt het voortdurend smoezeliger en vervallener, maar tegelijk inhoudrijker en schooner. Nu is een foto een mooi ding; die flatteert n.l. in zoverre, dat de vervallenheid, die een beetje arm aandoet en de groezeligheid, die een beetje afstoet, er niet hinderlijk op zichtbaar worden, zoodat de bedoeling, het wezen van den architectonischen opzet onbelemmerd kan uitkomen.

Op deze wijze moet men deze prachtige oude straatjes, belegd met moeilijk begaanbare kasseien en op verrassende wijze doorbroken door de erin stroomende Dyle, ook eigenlijk zien om ze goed te verstaan. Want de armoede en vervallenheid hebben niets te maken met de bouwkunstige intentie.

En als men dat dan doet, wordt men zich pijnlijk bewust, dat onze tijd toch wel iets belangrijks mist, doordat men in veel

gevallen óf niet meer bij machte is een warm-levende sfeer te wekken in een stadswijk, óf dat men in het bereiken van die mogelijkheid in het geheel geen belang stelt.

Al zijn de begijntjes, in de 18e eeuw nog bijna 200 in aantal, nu nog slechts door enkele tientallen vertegenwoordigd en al heeft de kleine burgerij in haar plaats bezit genomen van deze oude wijk, zoodat er weinig schilderachtige kleederdracht meer te zien is, toch leeft er in de smalle witte straatjes rondom de middeleeuwsche kerk nog altijd iets, dat onuitsprekelijk rijk en waardevoller is dan de pompeuze pracht of kille eenvoud van veel moderne wijken.

Maar evenals in zoovele plaatsen, ook bij ons, schijnt in Leuven het bezitten en bezien van prachtige oude kunst weinig of geen invloed te oefenen op de scheppingsdaden der kunstenaars. Of ziet men juist teveel naar de oude vormen, zonder het wezen erin aan te voelen en te trachten dien onvergankelijken inhoud in nieuwe vormen nog eens weer te realiseeren.

Inzoverre architectuur menschenlijken levensinhoud vernag voelbaar te maken, is dat in de Leuvensche begijnhoven gelukt en daarom is een wandeling door deze fraaie stadsdeelen een zinrijk genot, hetgeen in onze dagen iets wil zeggen.

H. C. VERKRUYSZEN.

INTERNATIONAAL CONGRES VOOR BEROEPSKUNSTENAARS TE BRUSSEL OP 29 EN 30 SEPT. 1935.

Het bovenstaande congres wordt georganiseerd door de vereenigingen van beroepskunstenaars te België. Het programma der werkzaamheden is als volgt:

ZATERDAG 28 SEPTEMBER 16 UUR. Ontvangst van de vreemde gedelegeerden en de constitutie van het Bureau.

ZONDAG 29 SEPTEMBER 10 UUR. Opening van het Congres in de Salle des Conférences te Brussel.

Behandeling van de rapporten betreffende:

1. De materiele en de moreele voordeelen bereikt door de vereenigingen van beroepskunstenaars.
2. De organisatie van officieele kunstmanifestaties.
3. Vraagstukken betreffende invoerrechten.

2½ uur: Voortzetting van het congres.

Debat, stemmingen en resolutie.

MAANDAG 30 SEPTEMBER 10 UUR. Voortzetting van het Congres, rapporten en bespreking over de wettelijke erkenning van de kunstenaarsberoepen.

2½ uur: Stichting van de Confédération Internationale des Associations d'artistes professionnelles.

DINSDAG 1 OCTOBER, 10 UUR. Bezoek aan monumenten en kunsttentoonstellingen.

De buitenlandsche deelnemers zullen tijdig de noodige inlichtingen ontvangen voor hun verblijf in België.

Kosten van deelname bedragen 100 fr. per deelnemer, betaalbaar per postwissel of bankcheque aan het adres der Vereeniging, Moderne Wijkstraat 27 te Sinte-Agatha-Berchem.

STADHUISBOUW TE 'S-GRAVENHAGE.

De Gemeenteraad heeft besloten den Heer J. Luthmann opdracht te geven om zijn plan voor het Stadhuis te Den Haag nader uit te werken.

17e JAARVERSLAG VEREENIGING „HENDRICK DE KEYSER" OVER 1934.

Wij ontvingen het verslag van de Vereeniging „Hendrick de Keyser" over 1934.

In de inleiding schreef de Heer J. Th. Boelen, Voorzitter der Vereeniging, dat er eenige feiten zijn die verheugend stemmen, aan den anderen kant zijn er echter donkere wolken, die helaas nog niet voorbij getrokken zijn.

„Verheugend is het zeker geweest", zoo lezen we, „dat wij ondanks de ongunstige tijden er nog in slaagden, het huizenbezit der Vereeniging met 5 te vermeerderen, waarvan twee althans tot de allerbelangrijkste bezittingen onzer Vereeniging behooren. Het geldt hier het huis in de Oude Ebbingestraat 40 te Groningen met een bijzonder gaven, belangwekkenden gevel uit de eerste helft der 18e eeuw en het fraaie huis te Middelburg, genaamd „de Gouden Sonne", met zijn bijzonder interessanten Renaissance-gevel, welke eveneens nog in zeer vele opzichten, met uitzondering van de onderpui, in uitstekenden toestand in ons bezit kwam.

Voorts kochten wij een kleiner huisje te Haarlem en verkregen wij den blooten eigendom van de perceelen „Overburgh" en „het Schoenmakershuisje" te Oostvoorne, welke ons door den eigenaar werden geschonken en door ons in erfpacht werden teruggegeven".

De donkere wolken zijn natuurlijk de financieele moeilijkheden door de sterke waardedaling der huizen en de daarmee gepaard gaande daling der huren, terwijl de vaste lasten nog bijna niet verminderd zijn.

Zoendoende kon de Vereeniging geen uitvoering geven aan verscheidene plannen tot restauratie van verschillende panden.

De Secretaris van de Vereeniging, Mr. H. Westerman, geeft na deze inleiding weer een uitvoerige beschrijving van het werksame en daadkrachtige leven van deze Vereeniging. Wij lezen:

„Een gelukkig verschijnsel blijft de toenemende belangstelling allewege in onze oud-Nederlandsche bouwkunst. Zoowel in Amsterdam als elders worden telkens oude huizen gerestaureerd, in het eene geval wat gelukkiger en vooral wat meer designdig dan in het andere, doch alle getuigenis aflegend van liefde tot en eerbied voor hetgeen het voorgeslacht heeft gewoont.

De Monumentenverordeningen vonden bij de laatste wijziging van de Woningwet in 1934 erkenning door den Wetgever.

Het is hier de plaats niet om over de Monumentenverordeningen uit te weiden. Het middel moet zeer voorzichtig worden gehanteerd, opdat niet juist door de Monumentenverordeningen de zoo even gesignaleerde belangstelling in onze oude architectuur in haar tegendeel omsla.

Nog onlangs is een ontwerp Monumentenwet aangekondigd. Gelet op den tijd van voorbereiding welke daaraan gaandeweg is besteed, zal het te zijner tijd in te dienen ontwerp ongetwijfeld gedegen en goed bezonken zijn. Zulks kan het doel, hetwelk men met de Wet verwezenlijken wil, slechts ten goede komen. Zonder Monumentenwet is er voorloopig ook nog wel een en ander te bereiken. Zoo zou er o.i. kunnen worden geijverd voor de verwijdering van in het oog vallende afzichtelijke reclames en naamborden. Of de schreeuwerigheid dier reclames aan degenen die ze plaatsten een daaraan geëvenredigd succes in zaken verzekert is stellig aan gerechten twijfel onderhevig.

In de huurcontracten, welke de Vereeniging met hare huurders afsluit, staat steeds een clause opgenomen, dat aan de gevels geen reclames en borden mogen worden bevestigd dan met toestemming van de zijde der Vereeniging. Een kenmerkend crisisverschijnsel is, dat deze clause bij herhaling overtreden wordt, ja dat het Bestuur noodgedwongen wel eens toestemming moet geven gedurende een bepaalden tijd een reclame te handhaven, die in normale omstandigheden nimmer getolereerd zou zijn. Met geven en nemen kan evenwel ook hier wel iets worden bereikt. Voor onze Schoonheidscommissies ligt hier nog een groot arbeidsveld ter bewerking".

Over de restauraties en onderhoudswerken lezen wij, dat de Heer Wittop Koning te Groningen, de geveltop van het perceel St. Jacobsstraat 13 te Groningen heeft gerestaureerd en het perceel Oude Ebbingestraat 40 te Groningen uitwendig terdege heeft opgeknapt.

Opgeknapt werd voorts te Gouda het huis Naayerstraat 6, dat Gothische fragmenten heeft, en het perceel Rapenburg 13 te Amsterdam.

Met verheugenis hooren wij hier spreken over opknappen.

Inderdaad is het vaak veel juister te spreken van „opknappen” van dergelijke perceelen en niet meer van restaureren, want deze term roept direct allerlei gewichtigheden op, die beter vermeden kunnen worden. Met een flink opknappen zijn de panden weer voor langen tijd voor gebruik geschikt. Ze worden dan ook direct tot de gerestaureerde perceelen gerekend. Voorts releveert de Secretaris het succes van de voordrachten die op 29 Maart en 12 Mei 1933 resp. door Dr. J. Kalf over „Het Restaureren van Oude Gebouwen” en Ir. Jan Gratama, over „Het Behoud van Oud-Vaderlandsche Bouwkunst in verband met het Nationaal Bewustzijn” werden gehouden.

De Penningmeester, Jhr. A. van Lennep, geeft een uitvoerige toelichting op de jaarrekening. „Het financieele resultaat toont aan, dat de huuropbrengst, zij het in mindere mate dan in 1933, ook in het afgelopen jaar voldoende is geweest om den rentelast der Vereeniging en de onderhoudskosten der perceelen, benevens de gebruikelijke afschrijving van 1 % van de aanschaffingswaarde te dekken. De ontvangen contributies zijn voldoende geweest om de algemeene kosten te dekken, zoodat het Rijkssubsidie, de donaties en het overschot der huizenexploitatie grootendeels kunnen worden aangewend als afschrijving op de restauratiekosten. Intusschen is het voor dit doel beschikbare bedrag, zooals reeds hierboven is vermeld, vrij belangrijk kleiner dan het bedrag der in 1934 betaalde restauratiekosten, zoodat het op bijgaande balans opgenomen bedrag hooger is dan de overeenkomstige post op de balans per 31 December 1933.

De nog steeds aanhoudende daling van de huren vervult het Bestuur met zorg, daar de huren de voornaamste bron van inkomsten der Vereeniging zijn en de voornaamste post van uitgaven, de dienst der obligatieleeningen, gelijk blijft. Het

Bestuur zoekt dan ook naar een oplossing om te komen tot een verlaging van het jaarlijks ten dezen verschuldigde bedrag. Onder deze omstandigheden bestaat er, zelfs meer nog dan het vorig jaar, aanleiding om bedacht te zijn op verbetering van de verhouding van inkomsten en uitgaven en het zal in afwachting daarvan ook thans noodzakelijk blijven om de activiteit zoowel met betrekking tot aankopen, als tot het uitvoeren van restauratiewerken, voor zoover deze ten laste der Vereeniging komen, tot het allernoodzakelijkste te beperken.”

In het verslag is voorts opgenomen een beschrijving van Ir. W. S. Unger, archivaris te Middelburg, van het huis „De Golden Sonne” te Middelburg, van 1635, dat het eigendom is geworden van „Hendrick de Keyser”.

Tenslotte vinden wij melding gemaakt van de Acquoy-Nairas-Stichting, ingesteld door den Heer Jacobus Acquoy, Gemeentes-Archivaris van Deventer en diens Echtgenoot, met het doel financieelen steun te verleenen aan: de Vereeniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland, de Vereeniging Rembrandt, de Vereeniging „Hendrick de Keyser”, en een philanthropische vereeniging.

Het Verslag eindigt met een lijst van door Gemeenten, Particulieren, enz., en door de Vereeniging „Hendrick de Keyser” gerestaureerde woonhuis- en aanverwante gevels en interieurs sedert 3 Januari 1918, en een lijst van het huizenbezit van de Vereeniging zelf, zijnde 86 stuks.

Naar aanleiding van dit verslag willen wij onze lezers opwekken de belangstelling voor het werk van deze Vereeniging in zoo ruim mogelijke kringen aan te kweeken.

J. P. M.

BEGIJNHOVEN TE LEUVEN

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUYSSEN, REDACTEUR NR 35
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR. 31 AUG. 1935

WILLEM PENAAAT 60 JAAR.

Zondag 25 Augustus j.l. heeft de bekende binnenhuis-architect Penaat den zestigjarigen leeftijd bereikt.

Penaat is ook in architectenkringen een bekende figuur, zooal als werkend kunstenaar, als om zijn bijzondere verdiensten als organisator op het gebied van het vakvereenigingsleven.

Wat Penaat in den loop der jaren en in zijn verschillende functies voor de verbetering van de vakbelangen gedaan heeft, dwingt eerbied en erkenning af. Zijn tijdgenooten en de daarop volgende generatie weten, beter nog dan de tegenwoordige, dat Penaat gedurende zijn werkzaam leven, niet alleen door zijn eigen werk, waaruit naast veel vakkennis ook groote overtuiging spreekt, doch ook door wat hij verricht heeft in het belang van de Ambachts- en Nijverheidskunst in het algemeen, bijzonder veel invloed heeft uitgeoefend op de ontwikkeling ervan. Door zijn persoonlijk inzicht, onverflauwden arbeid en onkreukbare trouw aan de beginselen heeft hij steeds een voorbeeld gesteld aan de jongeren.

Zelf nog jong, nam Penaat in de negentiger jaren reeds deel aan den opbouwenden arbeid voor een zuivering van de vakopvattingen.

In den strijd voor de vernieuwing van sier- en nijverheidskunsten, door Berlage, de Bazel, Lauweriks en anderen ingezet, heeft ook Penaat daadwerkelijk deel genomen. Aanvankelijk medewerker in de kunstwerkplaats Amstelhoek, werkte hij enkele jaren later mede in het „Binnenhuis” om vervolgens in 1902 tot de combinatie „de Woning” toe te treden.

Hier heeft Penaat voor de meubel- en interieurafdeeling met Eisenloeffel voor den metaalarbeid in een reeks van jaren verdienstelijk werk verricht en door zijn voorbeeld veel bijgedragen tot een vernieuwing en vestiging van betere inzichten en juister begrippen omtrent deze kunsten. Als een van de oprichters van de Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst in 1903, nam hij deel aan de organisatie van deze vereeniging. In de periode van 1913-1922 was hij voorzitter van deze vereeniging, waarbij Penaat programmatisch aan de verwezenlijking van de verschillende doelstellingen van de V.A.N.K. heeft medegewerkt, daaraan leiding heeft gegeven op een wijze,

waarbij hij zijn krachten en tijd zonder eenige reserve heeft aangewend en waarbij Penaat het algemeen belang in de eerste plaats zag.

Ongetwijfeld heeft hij ook juist hierdoor veel voor de organisatie van de V.A.N.K. kunnen bereiken.

De oprichting in 1924 van den Bond voor Kunst en Industrie B.K.I., was mede een uitvloeisel van zijn organisatorischen arbeid.

Intusschen werkte Penaat in al die jaren gestadig door aan de ontwikkeling van eigen werk en hij heeft daarin zeker rust en tegenwicht gevonden om levend te blijven voor nieuwe actie.

Penaat heeft een uitgesproken eigen karakter in zijn werk, waaraan het aanstonds is te herkennen.

Veel vakkennis spreekt daaruit, doch bovenal de fijnzinnige gevoelige natuur van den ontwerper.

Tot Penaaats meest bekende werken behooren de Kerkmeubelen in den Dom van Utrecht. De meubilering van de Raadzaal te Amsterdam en te Sneek. De meubelen in de kamer van den Minister van Defensie en de inrichting van het Bureau van den Directeur van Kunsten en Wetenschappen te 's-Gravenhage. De inrichting der Magazijnen van Metz en Co te Amsterdam en Den Haag.

In zijn kwaliteit van vasten medewerker bij deze onderneming heeft Penaat gedurende de laatste tien jaren steeds naar vernieuwing gezocht. Na een periode van groote verfijning in zijn meubelen zien wij Penaat, wellicht ook mede door het zoeken naar een oplossing voor het type meubel, terugkeeren tot het uitgangspunt voor zijn werk, de functioneele vormgeving, waarbij de uitvoering echter is ingesteld op de thans belangrijk veranderde productiemethoden met toepassing van de nieuwe technieken.

Wat ons bij zijn werk opvalt, is dat Penaat na zooveel jaren van arbeid steeds weer frisch tegenover zijn opgaven tracht te staan. Zijn neiging om zonder vooroordeelen zuiverheid te zoeken en te stellen, is met het klimmen der jaren levend gebleven. Dit verklaart waarom zijn arbeid met belangstelling gevolgd wordt.

A. P. S.

RAPPORT VAN DE COMMISSIE VAN BEOORDELING VAN DE ONTWERPSTUDIE No. 6. *)

De beoordeeling heeft de commissie eerst nagegaan of door de inzenders van het programma was afgeweken. Dit bleek, behoudens enkele afwijkingen van zeer ondergeschikte aard, bij geen der ontwerpen het geval te zijn.

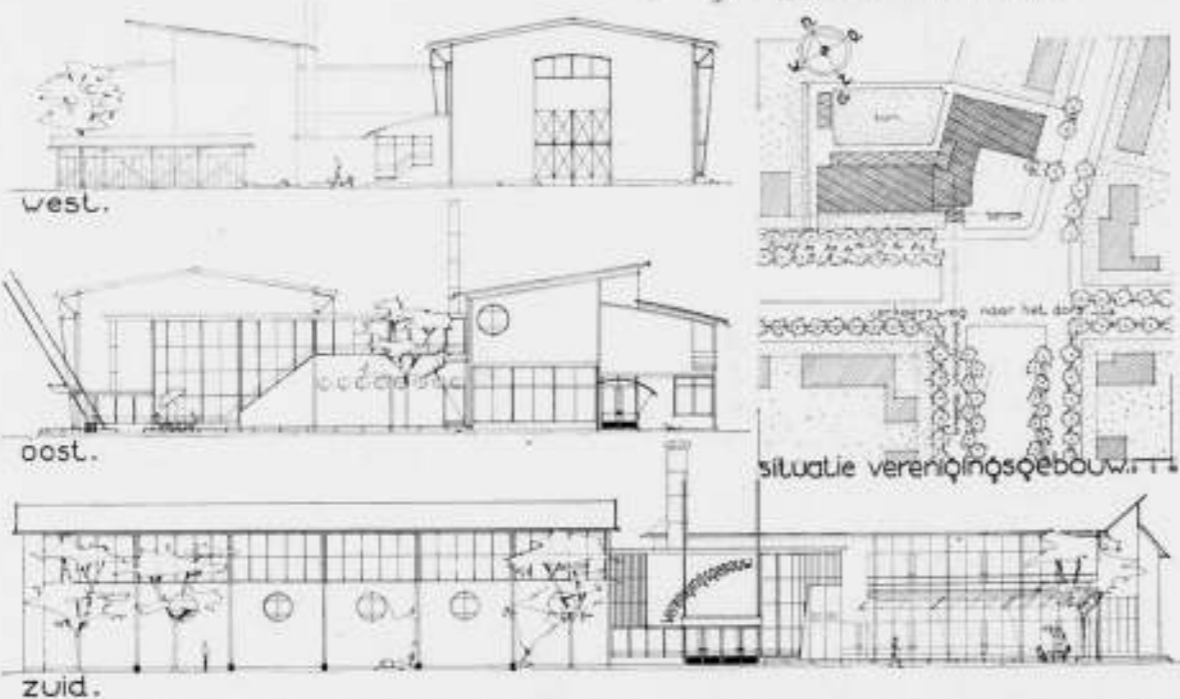
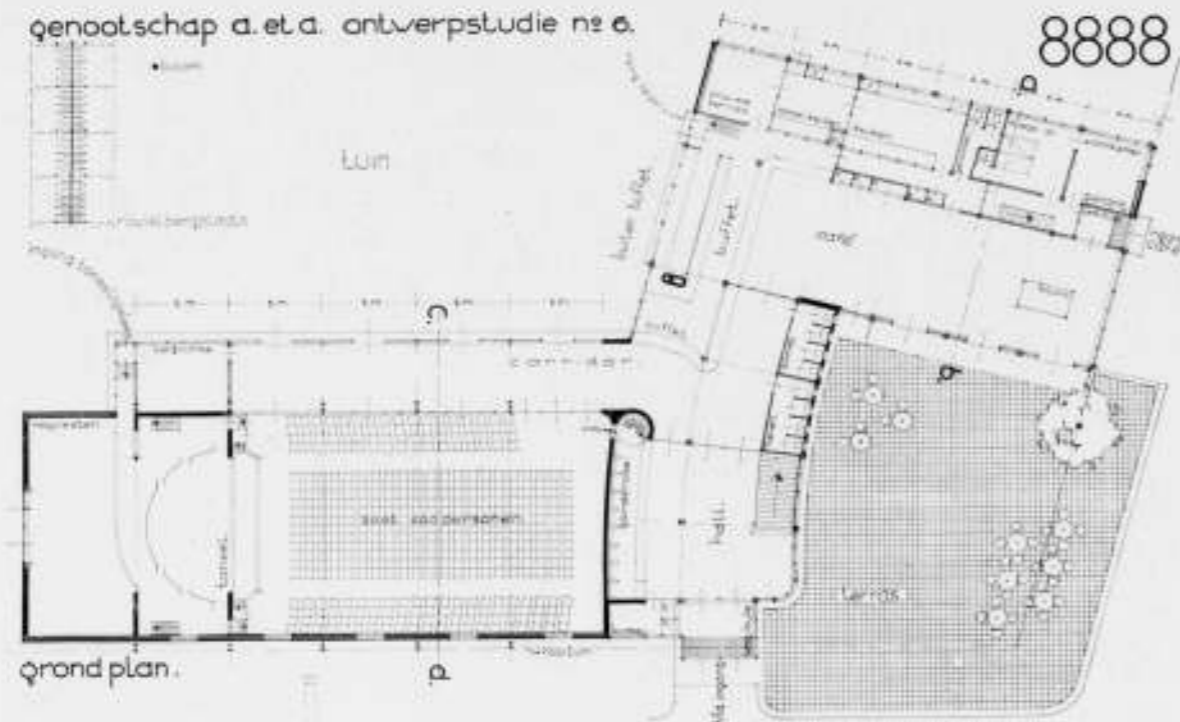
Door het geringe aantal inzendingen (9) kon de commissie elk ontwerp afzonderlijk aan een nauwkeurig onderzoek en beoor-

*) zie pag. 218 No. 21, 1935.

deling onderwerpen, om daarna de inzendingen onderling te vergelijken.

Als resultaat van dit onderzoek kwam de commissie tot de onderstaande uitspraak:

Naar de mening der Commissie bezit geen der ingezonden ontwerpen in situatie, in plattegronden en in architectonische verschijsning tezamen zodanige kwaliteiten, dat het als „de beste”

VERENIGINGSGEBOUW IN EEN LANDELIJKE GEMEENTE MOTTO 8888 ONTW. C. W. VAN DER KOLFF

inzending zou kunnen worden aangewezen. Een beloning kon dus niet worden toegekend.

Twee der ontwerpen zijn echter van een belangrijk beter gehalte dan de andere.

Het plan onder Motto 8888 vertoont — stedenbouwkundig gezien — een zeer fraaie situatie, waarbij op goede en doelmatige wijze het terrein is gebruikt. Het plan toont in groepering en in de onderlinge verbinding der hoofdruimten een klaar en overzichtelijk geheel. Aan de bezwaren, als een te kleine corridor, te weinig ruimte voor toneel met accessoires en de minder fraaie indeling der verdieping, zou op eenvoudige wijze tegemoet te komen zijn zonder dat de knappe structuur van het plan aangetast zou worden.

De architectonische verschijning zowel in- als uitwendig, acht de Commissie evenwel niet te beantwoorden aan het gestelde doel en het verlangde landelijke karakter.

Het plan onder Motto 1234 dankt zijn kwaliteiten vooral aan de goede en beknopte plattegronden en aan de juist aangevoelde ruimteontwikkeling. De situatie laat evenwel veel te wensen over, doordat van het terrein niet voldoende profijt is getrokken. De architectonische verschijning biedt in het interieur verrassende momenten. Het exterieur is in z'n geheel minder ge-

slaagd (te kloosterachtig), doch toont eenige gevoelige details. De commissie acht de plannen ingezonden onder de Motto's 8888 en 1234 gelijkwaardig.

Plan onder Motto 1956 meende de Commissie om z'n architectonische verdiensten te moeten publiceren, hoewel tegen de situatie ernstige bedenkingen bestaan en de plattegronden te brokkelig en te onbeheerst zijn.

In zijn architectonische verschijning is in dit project een juist karakter getroffen.

Bij de opening der naambrieven bleek het plan onder Motto 8888 afkomstig te zijn van C. W. van der Kolff, het plan onder Motto 1234 van J. Brugman en het plan onder Motto 1956 van C. J. M. Sarlemijn, allen te Amsterdam.

Een beoordeling van alle inzendingen volgt hieronder, in volgorde vanaf het laagste nummer der motto's.

O. 718. De situatie is niet onverdeeld gunstig. De hoofdingang is ten opzichte van de hoofdweg slecht gelegen en gezien het wijde loopige ruimte-gebruik van hal en foyer te benepen. Het café is t.o.v. de hal minder gelukkig gesitueerd; doch goed ingedeeld. Indeling van de keuken ontbreekt, deze zou echter in deze situatie moeilijkheden opleveren; bovendien is zij slecht verlicht. De toneelruimte is te klein en in deze vorm onbruik-

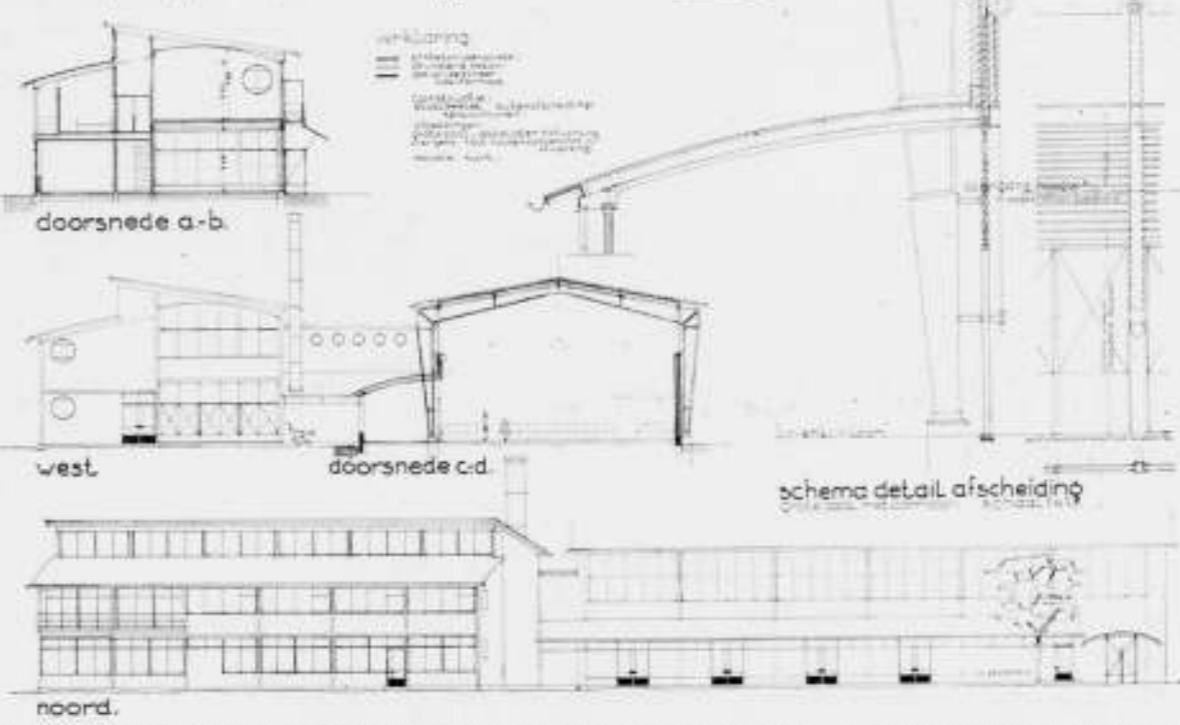
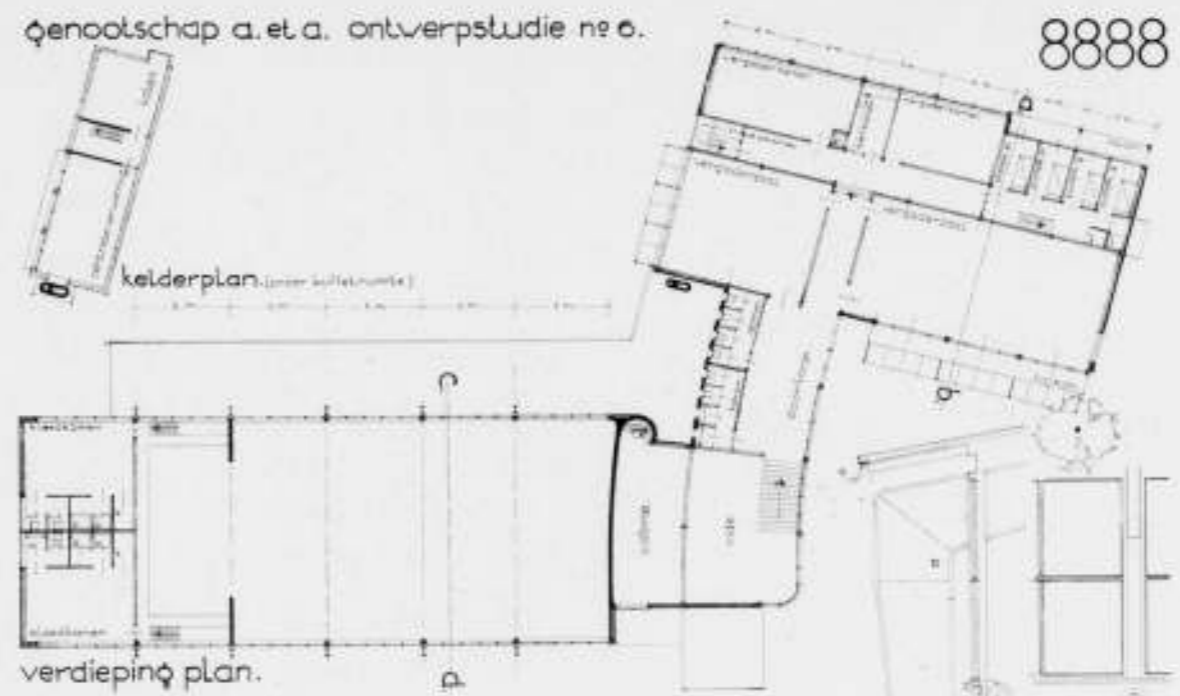
baar (trapjes n. d. kleedkamers); de toneelvloer ligt te hoog boven de zaalvloer. De bovenverdieping is zonder enig architectonisch en constructief verband met de parterre geprojecteerd; de afvoer der toiletten van de verdieping is niet bekeken en zo niet onuitvoerbaar, dan toch moeilijk goed te verwerken. De rijwielstalling is onvoldoende. De architectuur is onbeheerst.

1234. In de situatie is niet voldoende van de hoek profijt getrokken; een terras bij het café is daardoor onmogelijk. De hoofdingang is goed gesitueerd; entree-portaal te klein. De hal is aardig van opvatting; de garderobes zijn zeer goed gelegen. De hoofdruimten zijn t.o.v. elkaar zeer goed geschikt; de doorgangen van de hal naar de verschillende ruimten zijn echter te nauw.

De corridors (eventueel plus het toneel) kunnen bij turnuitvoeringen geen voldoende publiek opnemen. Toneel, kleedkamers en berging goed. De verlaagde zaalvloer t.o.v. corridors en hal zal in de praktijk een bezwaar zijn.

Het café is goed gesitueerd, de buffetten zijn uitstekend gelegen. De keuken is te klein, bovendien is de onderlinge groepering van keuken, buffet en service niet juist.

De portaalruimte en de gang op de verdieping zijn te nauw

VERENIGINGSGEBOUW IN EEN LANDELIJKE GEMEENTE MOTTO 8888 ONTW. C. W. VAN DER KOLFF

baar (trapjes n. d. kleedkamers); de toneelvloer ligt te hoog boven de zaalvloer. De bovenverdieping is zonder enig architectonisch en constructief verband met de parterre geprojecteerd; de afvoer der toiletten van de verdieping is niet bekeken en zo niet onuitvoerbaar, dan toch moeilijk goed te verwerken. De rijwielstalling is onvoldoende. De architectuur is onbeheerst.

1234. In de situatie is niet voldoende van de hoek profijt getrokken; een terras bij het café is daardoor onmogelijk. De hoofdingang is goed gesitueerd; entree-portaal te klein. De hal is aardig van opvatting; de garderobes zijn zeer goed gelegen. De hoofdruimten zijn t.o.v. elkaar zeer goed geschikt; de doorgangen van de hal naar de verschillende ruimten zijn echter te nauw.

De corridors (eventueel plus het toneel) kunnen bij turnuitvoeringen geen voldoende publiek opnemen. Toneel, kleedkamers en berging goed. De verlaagde zaalvloer t.o.v. corridors en hal zal in de praktijk een bezwaar zijn.

Het café is goed gesitueerd, de buffetten zijn uitstekend gelegen. De keuken is te klein, bovendien is de onderlinge groepering van keuken, buffet en service niet juist.

De portaalruimte en de gang op de verdieping zijn te nauw

en te slecht verlicht. De totale groepering der ruimte op de verdieping is minder gelukkig.

De toegang tot het café is te veel opgeofferd aan de fietsenkelder-toegang.

Algemeen: een beknopte en goede plattegrond; goede ruimteontwikkeling; de ramen van de grote zaal onmatig; proporties t.o.v. elkaar niet volkomen geslaagd; het geheel iets gemaniëreed.

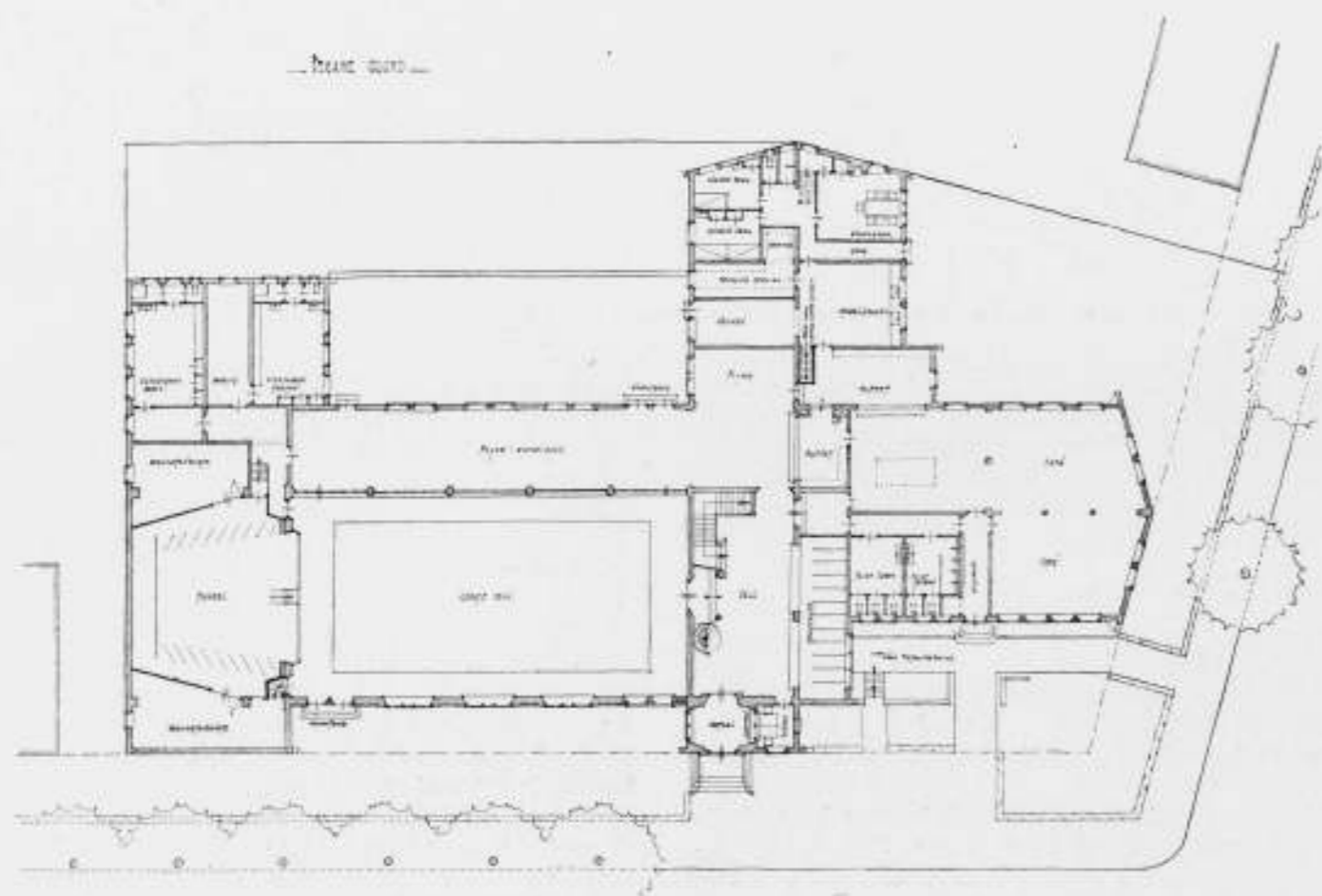
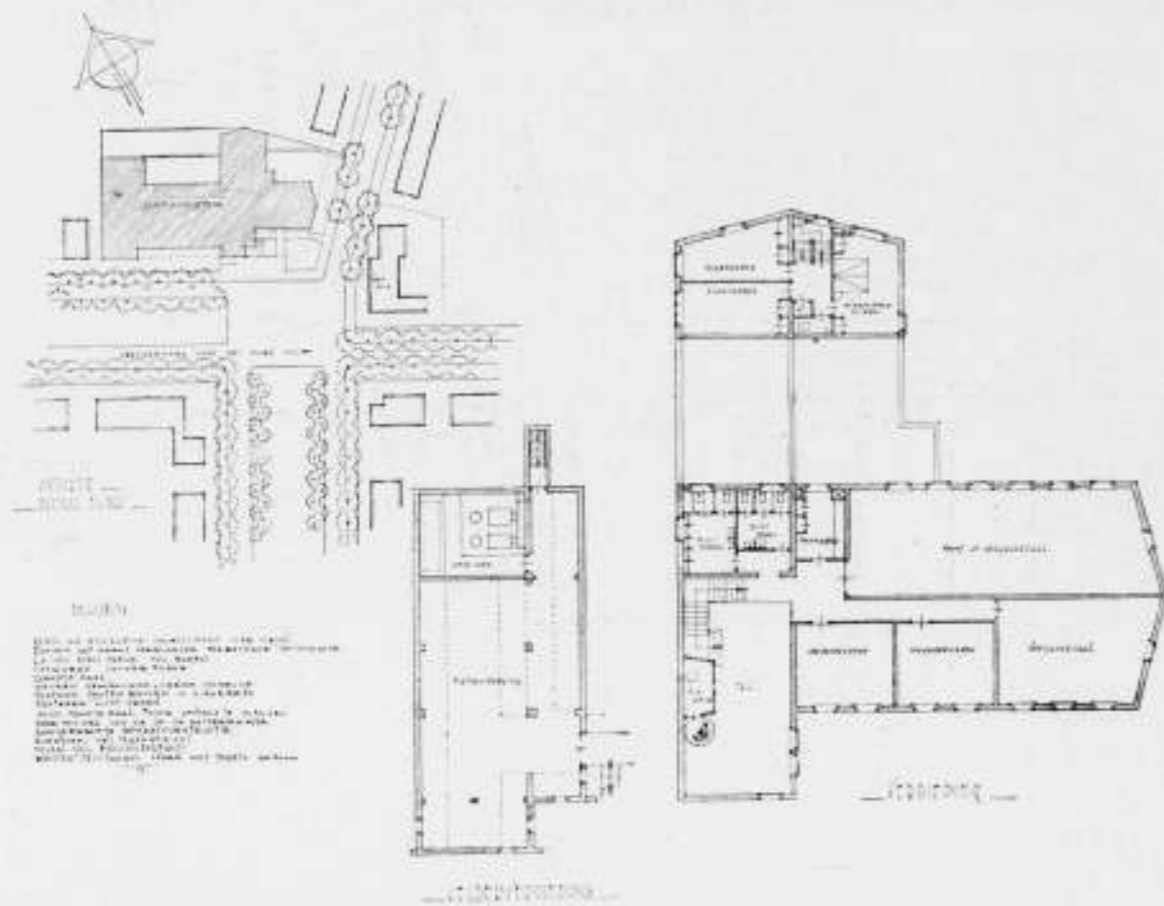
1956. De totale situatie is niet gelukkig; de woning neemt een te belangrijke plaats in.

De entree van de zaal ligt te veel achteraf.

De verlichting van de hal is slecht, evenals de ligging der garderobes. De zaal is te vierkant; afgezien van de te grote breedte is het zaal-profiel goed.

Het gebruik van de corridor is goed overwogen, de verlichting (bovenlicht) hiervan is echter minder geslaagd. Het toneel, de kleedkamers en de berging zijn goed bestudeerd. 't Café is geslaagd van opvatting; ligging van de spoelkeuken is verkeerd. Verbinding hal met café ontbreekt.

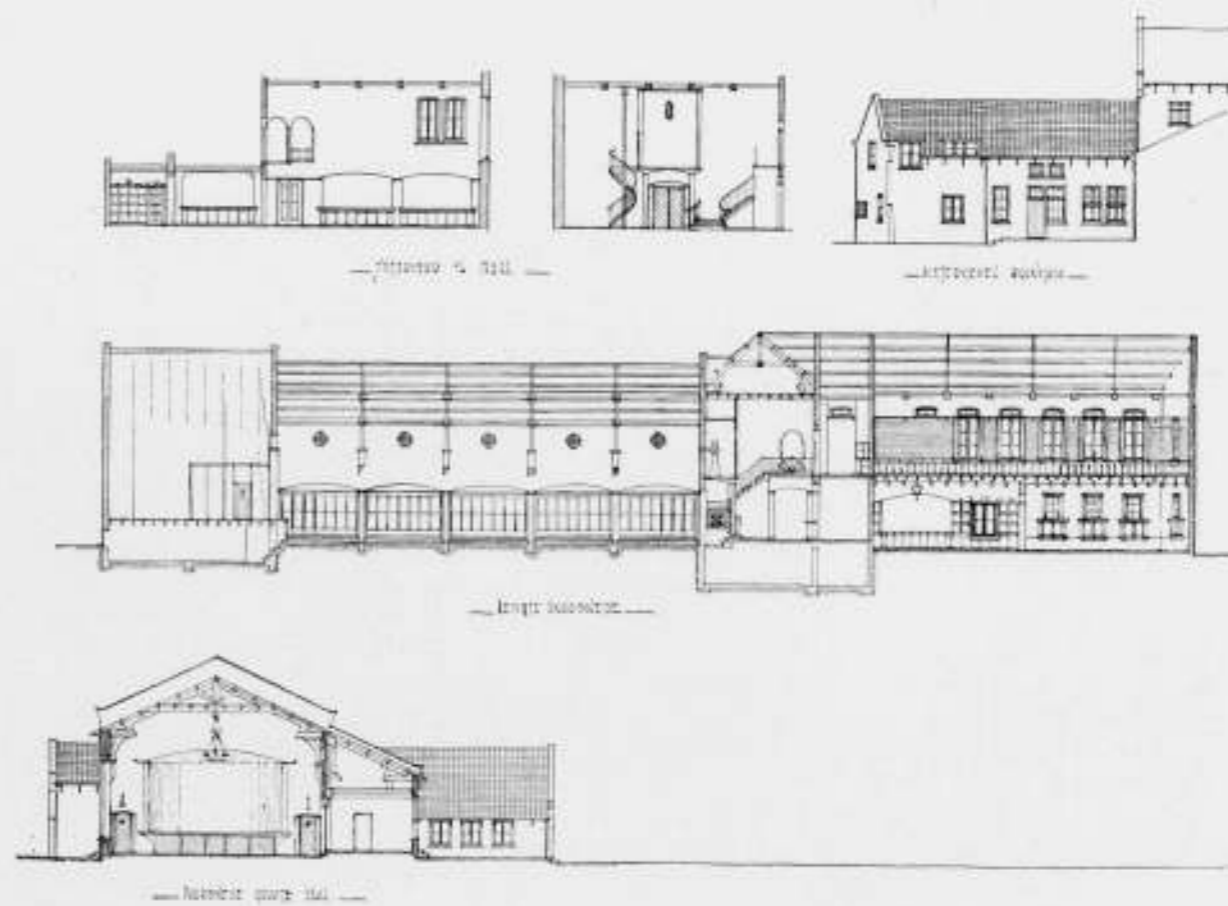
De voor foyer bestemde ruimte is ongenoegelijk gelegen. Het café-terras is aardig in 't geheel opgenomen. Rijwielstalling is te klein. De trap naar de verdieping is slecht verlicht.

VERENIGINGSGEBOUW IN EEN LANDELIJKE GEMEENTE

MOTTO 1234

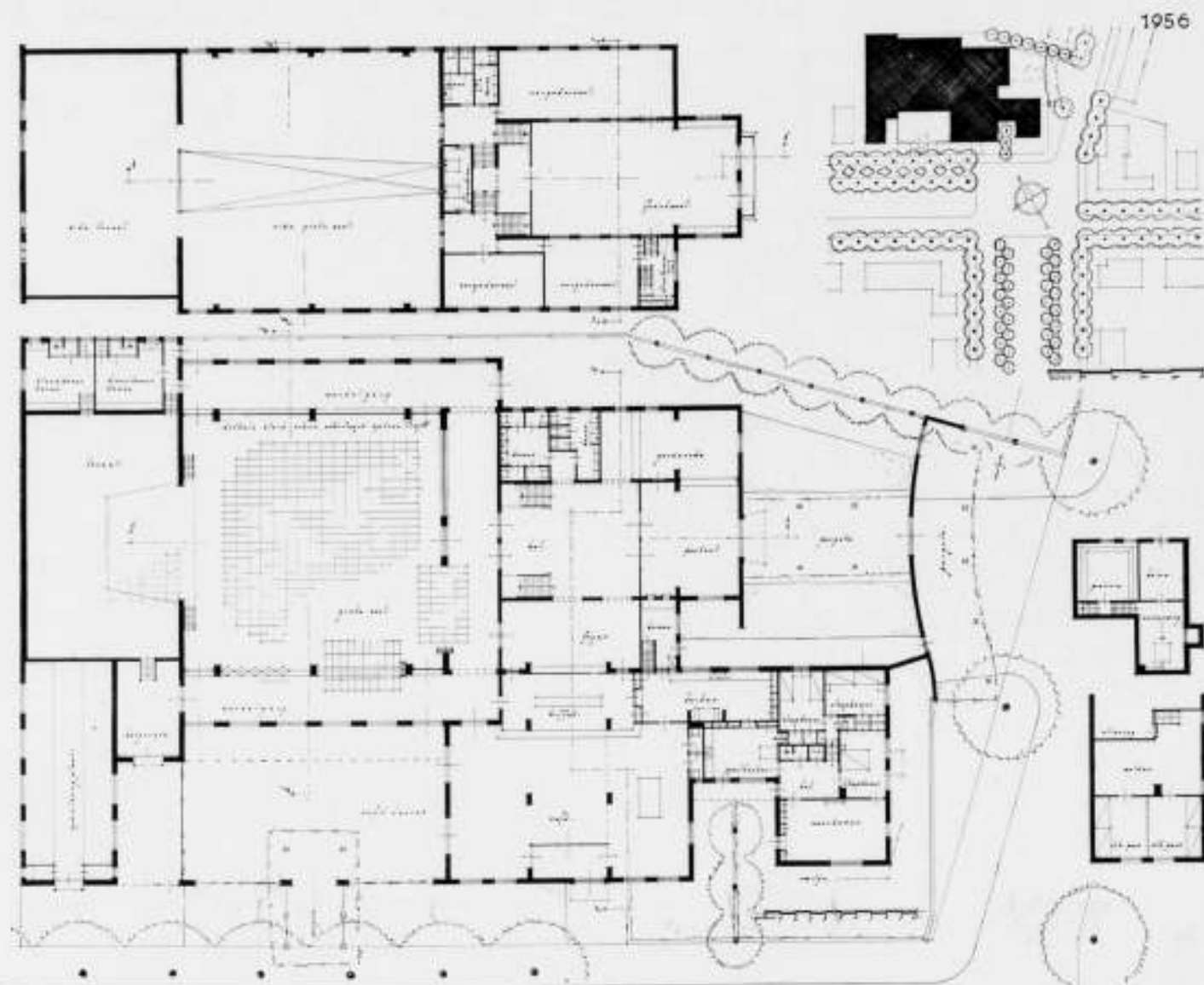
ONTW. J. BRUGMAN

VERENIGINGSGEBOUW IN EEN LANDELIJKE GEMEENTE

MOTTO 1234

ONTW. J. BRUGMAN

VERENIGINGSGEBOUW IN EEN LANDELIJKE GEMEENTE

MOTTO 1956

ONTW. C. J. M. SARLEMIJN

De architectonische uitdrukking is zeer geslaagd en de opgave juist aangevoeld; het geheel echter wel wat onrustig en in plan onoverzichtelijk.

2911. Ingangen zijn goed gesitueerd. Verbinding café-hal en bovenverdieping te beknopt. Hal en garderobe goed. Van de corridor aan de voorzijde kan niet voldoende profijt getrokken worden. Toneel, enz. goed, alleen de verbinding berging en toneel ontbreekt. De toepassing van overhead-deuren is wat erg onbarmhartig in dit meer feestelijk bedoelde interieur. De ligging van het café is zeer goed; de opvatting van het buffet is niet geheel juist (open verbinding hal en café ongewenst), het is echter wel goed gelegen.

De keuken is onvoldoende bestudeerd; spoelkeuken ontbreekt. De woning is te zeer op het minimum ingesteld. Het plan van de verdieping is zeer goed opgelost; het boven elkaar stellen van de verdiepingen is echter volkomen onorganisch.

Rijwielberging is onvoldoende.

De architectonische opvatting voldoet niet aan landelijk karakter; vormgeving en verhoudingen zijn ongevoelig. De materiaalkeuze is niet geschikt voor het karakter van het gebouw.

3413. De situatie is slecht. De hal is overdadig groot en de corridors zijn te klein om de $\pm$ 400 personen onder te brengen; één corridor en de hal zijn lelijk en slecht verlicht. De garderobe is goed. Het toneel is bruikbaar; de kleedkamers zijn goed. De filmcabine is onvoldoende. De bergruimte is t.o.v. het toneel slecht gelegen.

De ligging van het café t.o.v. verkeersweg ongunstig. Keuken en spoelkeuken zijn onvoldoende bestudeerd; afstand tot café-buffet is te groot. De vorm van de hoofdtrap en de ligging zijn niet geslaagd.

358

De woning is slecht; de afzonderlijke ligging van de personeel-kamers is ontoelaatbaar (oncontroleerbaar). De toegang naar de rijwielkelder is onpraktisch. De architectuur is zwak; gewilde monumentaliteit; geeft blijk van niet begrijpen van het karakter der opgave.

5296. De situatie is goed; de ingangen zijn goed gelegen. De verbinding van hal met café is benepen; de gemeenschappelijke toiletgroep voor zaal en café domineert in het plan te veel. De trap naar de verdieping is goed gelegen, maar architectonisch slecht opgelost. In hoofdopzet zijn de zaal en de corridors goed, echter onbarmhartig van architectonische opvatting (schuifwanden, verlichting, detaillering). De nooduitgangen zijn onvoldoende bekeken. Het toneel is niet geslaagd; de berging t.o.v. 't toneel is slecht te gebruiken; de kleedkamers met douches zijn weinig beknopt.

Het café is goed gelegen, maar slecht ingedeeld, verlichting deels overdadig, deels onvoldoende (biljart in 't donker). 't Buffet en de keukengroep zijn slecht opgelost.

De indeling van het verdiepingplan is zeer gebrekkig; de toegangen tot de verschillende vertrekken ongunstig; verlichting van de feestzaal is lelijk.

De opgave is architectonisch niet tot uitdrukking gebracht (ongevoelig en schaalloos).

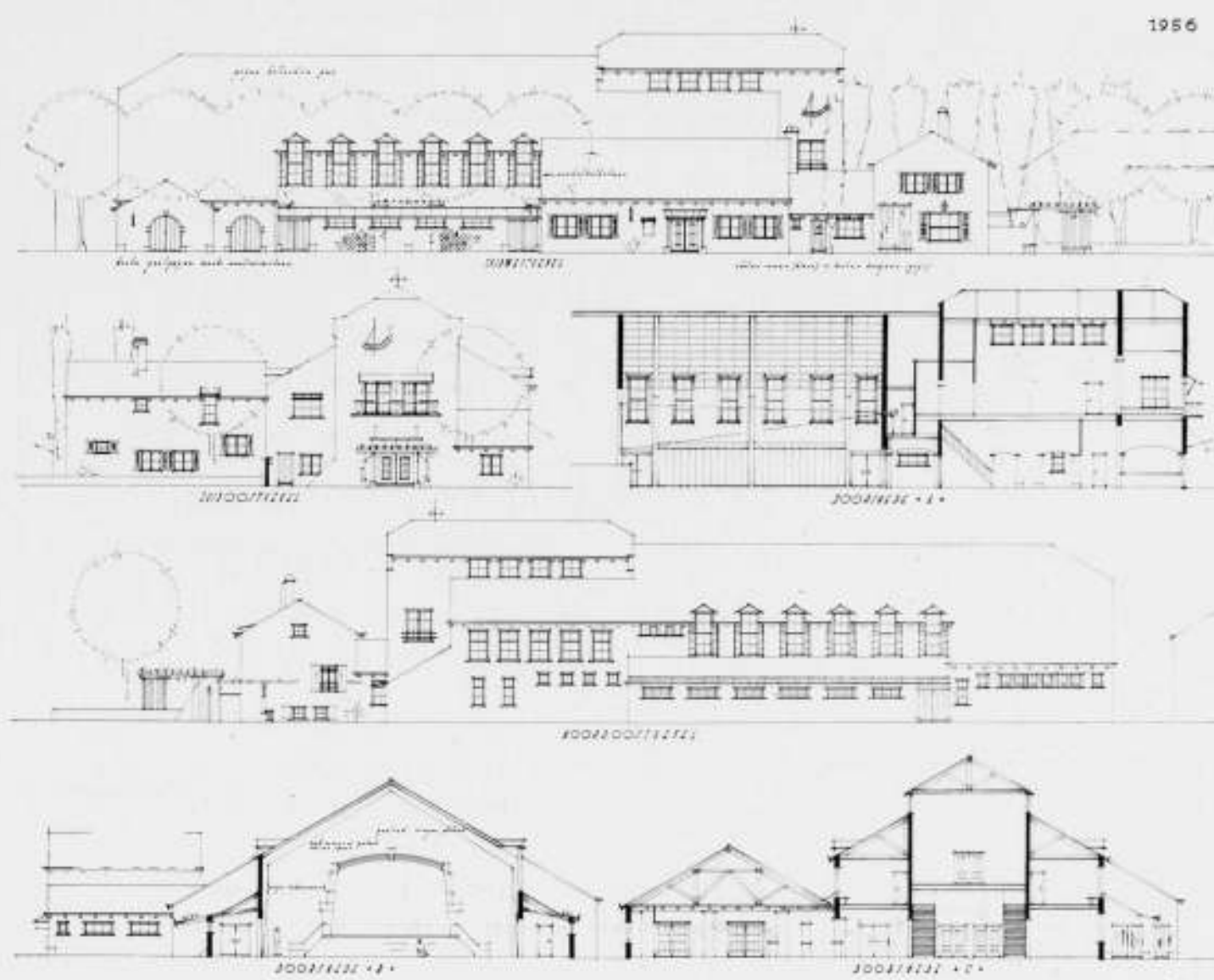
6514. De situatie is over het algemeen zwak; de ligging van het café is goed begrepen; de ingang van het café ligt echter op een ongunstige plaats.

Vestibule, hal en garderobe goed opgelost.

De trap naar de verdieping is niet goed bekeken.

De zaal is goed; het toneel is éénzijdig uitgebreid en daardoor ondoelmatig; de berging is niet juist gelegen.

1956

VERENIGINGSGEBOUW IN EEN LANDELIJKE GEMEENTE

MOTTO 1956

ONTW. C. J. M. SARLEMIJN

De afscheiding zaal-corridor is onvoldoende bekeken en niet opgelost. De kleedkamers zijn slecht gegroepeerd. De keuken is slecht gesitueerd (op 't zuiden); bovendien is geen indeling aangegeven; deze zou overigens moeilijkheden geven in haar ligging t.o.v. het buffet. De plaats van het buffetliftje is slecht. De toiletten van de verdieping zijn slecht in de bouw opgenomen. Het boven elkaar stellen der verdiepingen is volkomen onorganisch.

De rijwielstalling is onvoldoende en onbeholpen gesitueerd. Het geheel is onvoldoende toegelicht in de tekeningen wat betreft materiaal, kleur, enz. en zeer onvoldoende en onbeheerst in architectonische opzet.

8888. De situatie is stedenbouwkundig zeer geslaagd en de ingangen zijn goed gelegen. Hal-verbinding met zaal en café is uitstekend, de garderobe is goed.

De zaal is goed. Corridor is te klein bij turnuitvoeringen; de beweegbare wand tusschen zaal en corridor is meedogenloos opgelost.

Het toneel is te klein; de ligging der kleedkamers is verkeerd op ingebouwde verdieping in de toneelruimte. De bergruimte is t.o.v. het toneel slecht te gebruiken. Het café is goed gelegen t.o.v. de verdere ruimten; het terras is uitstekend gesitueerd. Keukenafdeling en buffet zijn goed, maar buffetruimte is onnodig groot; buitenbuffet is niet gevraagd.

De ligging van de vergaderkamers op de verdieping is ongunstig; de corridor is onoverzichtelijk, waardoor onnodig ruimte-verlies en slechte lichtverdeling.

Hoe is de afvoer der toiletten v/d verdieping?

De rijwielbergplaats is te klein.

De totale groepering der ruimten is duidelijk en klaar; streven merkbaar naar een joyeus geval, gezien de hoekoplossing, trap, hal, enz., wat echter in andere belangrijke elementen volkomen is mislukt (grote zaal).

Uitgezonderd de grote zaal met het toneel, toont dit ontwerp een weloverdacht plan.

De architectuur is niet landelijk genoeg van opvatting („brute“ zaal-constructie).

9731. Het gebouw is te veel op de rooilijn gesteld en er is niet genoeg profijt getrokken van het terrein.

Ingangen zijn goed gelegen. Van de belangrijke hoek is slecht gebruik gemaakt, deze had niet voor toiletten, enz. bestemd moeten worden. De hal is ongunstig van vorm; de garderobe is goed gelegen, maar onbeholpen opgelost. De zaal is een ongenoegelijke ruimte geworden en moeilijk toegankelijk. Het toneel is door eenzijdige verruiming ondoelmatig; de kleedkamers zijn voldoende, doch slecht bereikbaar.

Het café is goed van vorm, doch ongunstig gelegen.

Buffet en keukens zijn uitstekend gegroepeerd; de onderlinge verbinding der ruimten is praktisch en beknopt.

De rijwielstalling is voldoende.

Het gehele project is zowel in plan als in opbouw droog; de plattegronden zijn zakelijk — wel overwogen.

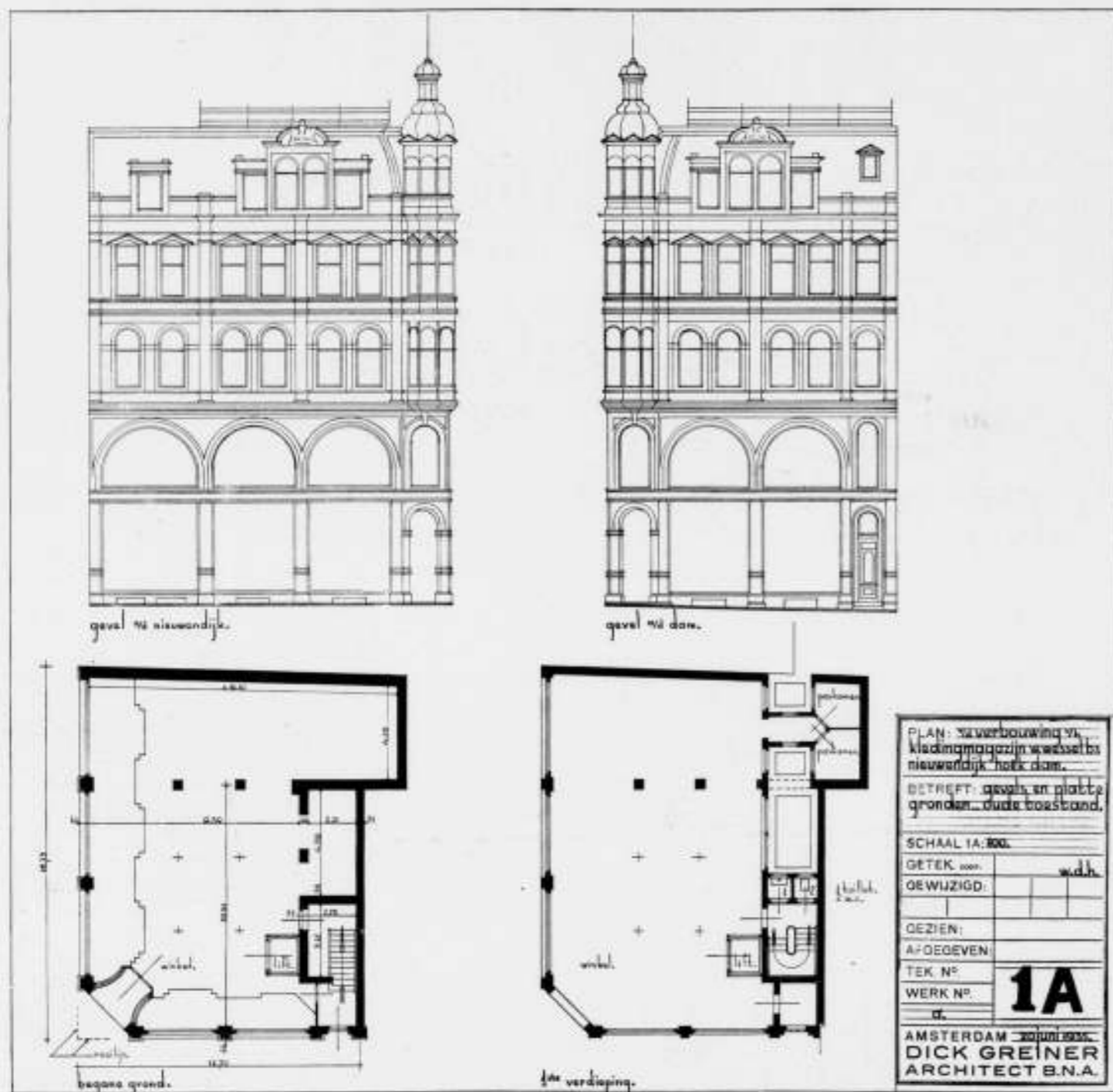
De commissie van beoordeling:

Namens het bestuur
van het genootschap A. et A.:

J. F. BERGHOFF,
P. HARTMAN,
Ir. J. LEUPEN.

WIEGER BRUIN, Voorzitter.
K. VAN DER WILK, Secretaris.

359

HEEREN-KLEEDINGMAGAZIJN W. WESSEL Bzn., DAM No. 4 TE AMSTERDAM, ARCH. DICK GREINER B.N.A.

In 1886 gaven de Heeren Kattenburg aan architect Langhout de opdracht dit kledingmagazijn te bouwen, waarna het eerste groote kledingmagazijn in Amsterdam werd gevestigd. In 1905 werd het aan de Nieuwendijkzijde vergroot. Het kledingbedrijf, dat zich van toen af in hoofdzaak richtte op de confectiekleding, was de aanleiding dat na verloop van eenige jaren meerdere zaken op dit gebied werden geopend en waarvan de omvang vooral in latere jaren, den omvang van genoemd magazijn belangrijk overschreden.

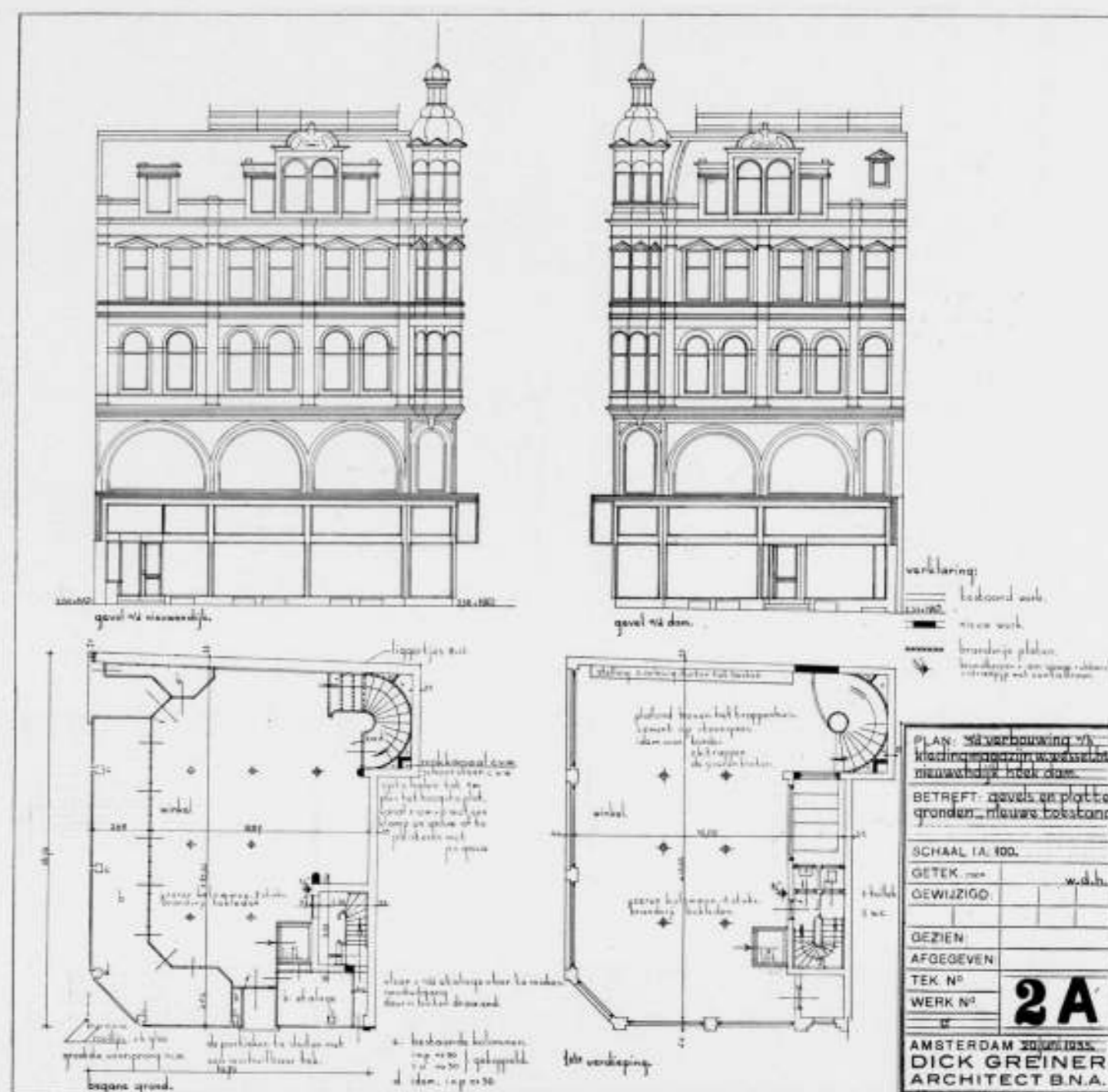
Uitwendig had het pand geen wijzigingen ondergaan, inwendig meerdere. Bij de opdracht tot verbouwing werd als eerste eisch gesteld meer etalage-ruimte, een groot glas-oppervlak, zoo mogelijk meer verkoopsruimte en vooral meer licht.

De verkoopsruimte begane grond heeft nu door middel van een ruime trap een directe verbinding gekregen met de verkoopsruimte op de 1e verdieping.

Door het opofferen van enkele zeer kleine paskamers, was het mogelijk het nieuwe trappenhuis behoorlijk daglicht te geven en door het aanbrengen van een legzaam in de aanwezige binnenplaats kreeg de verkoopsruimte eveneens meer daglicht. De hardsteenen onderpui werd geheel gesloopt evenals het geheele interieur op den beg. grond en de 1e verdieping. IJzeren binten en ijzeren kolommen hebben de functie van het natuursteen overgenomen.

De onderpui is vervaardigd uit brons, de etalage's zijn doorgevoerd tot het kalf, de pui is door een luifel afgesloten van den bovenbouw. Plint en penanten bestaan uit Gundelsheim- Travertin Gold-Gelb. De etalage's bestaan uit een stijl- en regelwerk van witmetaal, de paneelen zijn uit gemoesd Eschdoorn hout en bovendien verwisselbaar.

De wanden van de verkoopsruimte zijn ontdaan van alle b-

timmeringen, daarna bepleisterd en „ge-Hasconeerd”, de plafonds „gekeimd”, beide ivoorkeurig.

Alle onderplinten zijn beplakt met grijs linoleum, waarboven een gemoesd Eschdoorn plint van 0.28 m hoogte is aangebracht.

De beschreven trap is van ijzer, de leuning van wit-brons. De vloerbedekking is warm grijze moquette, de meubels van

berkenhout. Alle houtwerken zijn bespoten met Cellulose-lak. De opdracht werd einde Mei door de N.V. Nationale Levensverzekering-Bank te Rotterdam verstrekt, de aanbesteding had op den 1en Augustus plaats, op 6 Augustus werd met het sloopen aangevangen, de officiële opening had op den 12den October plaats.

D. GREINER.

FLOODLIGHT OVERDENKING.

In no. 33 van het B. W. A. vertoonden wij een foto van de St. Janskerk te 's-Hertogenbosch, badend in floodlight.

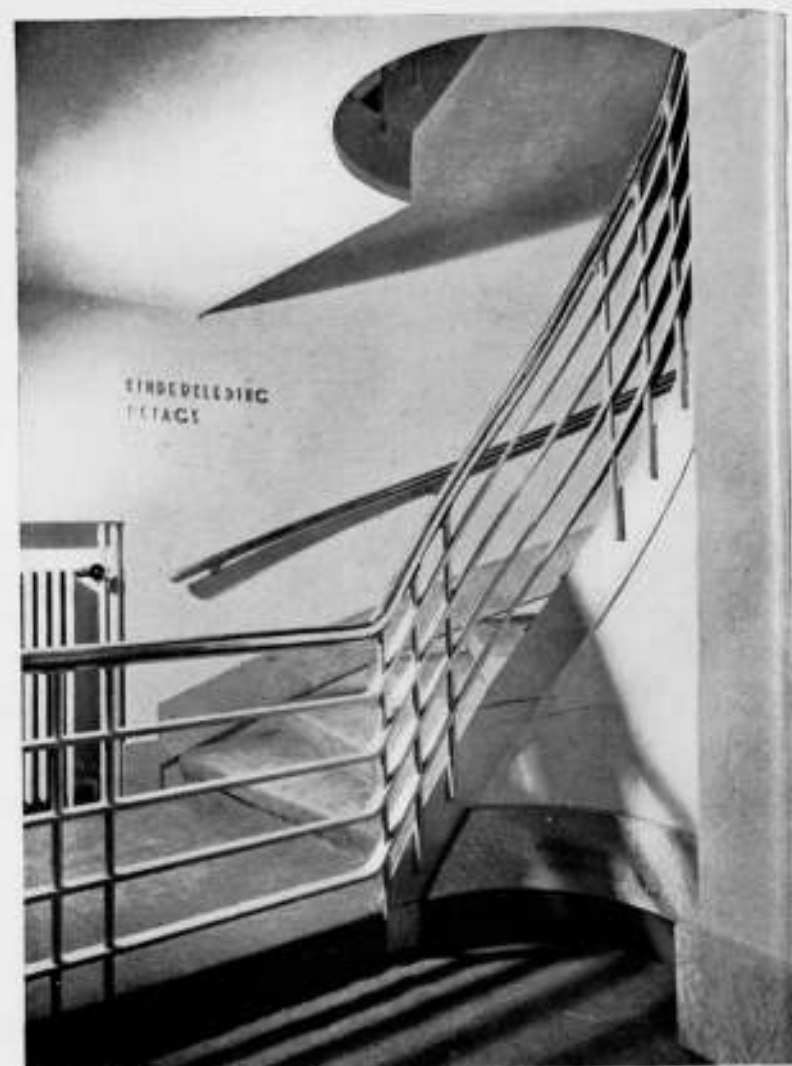
Als dan die foto de aanleiding tot het schrijven van dit stukje, zij is niet de oorzaak van mijn oordeel over de technische artistieke verdwazing, die floodlight heeft gebracht, want zooals als deze lichtmode woedt heb ik in mijn voordrachten, als het te pas kwam, dezen nieuwen vorm van wanbegrip op kunstgebed gekritiseerd.

De b.v. een sigarenfabrikant zijn fabriek 's avonds door floodlight laat beschijnen, als hij vooraf gezorgd heeft, dat zijn

firmaam er duidelijk op staat is te verstaan; het betreft dan een zuiver commercieel belang, en dat weegt meestal zwaarder dan het eventueel begaan eener aesthetische zonde.

Zoo'n fel oplaaierende lichtreclame, die het heele huis is, heeft iets fascineerends. Zoo'n gebouw, dat daar opeens in de duisternis rondom aan het licht komt als afzonderlijk object, staat daar als een onwerkelijk tooverhuis uit een droom.

Nu verstaat de gemiddelde mensch over het algemeen weinig van de werkelijkheid der kunst. Hij ondergaat liever een vreemden droom, die een rare aantrekkelijkheid heeft en waar

HEERENKLEEDINGMAGAZIJN W. WESSEL B.V. TE AMSTERDAM

ARCHITECT DICK GREINER B.N.A.

HEEREN KLEEDINGMAGAZIJN W. WESSEL B.V. TE AMSTERDAM

ARCHITECT DICK GREINER B.N.A.

verder niets waardevols aan te beleven valt, dan dat hij met moeite moet doordringen in de kunstzinnige waarde van een zinnig kunstwerk.

Zoo is weldra voor de naar vreemde kijkspelen, die het rare van een droom hebben, graag uitlopende menigte het floodlight een nummer op elk feestprogramma geworden.

De fabrikanten maken nu eenmaal die sterke lampen en schijnwerpers, de mode is gecreëerd en dus wordt alles en niets in licht verdrongen.

Watervallen, oude kasteelen, raadhuizen, kerken, beelden, wat is er nog veilig voor het witte, roode, gele of blauwe of gecombineerde licht?

Wie het er niet heelemaal geel en groen van voor het geestelijke oog is geworden en zich even bezint, zal toch tot de overweging moeten komen, dat de bouwmeesters der oude gebouwen hun werk uit zorgvuldig gekozen materiaal opbouwden en dat juist de prachtige kleur en stof volkomen wordt teniet gedaan door het verblindende licht, dat er in veel te groote sterkte op wordt uitgestort.

Maar er is meer en erger. De architect (en voor den beeldhouwer geldt het zelfde) ontwierp zijn werk in verband met de werking van het natuurlijke licht, dat van boven en uit één richting komt.

In verband hiermede en ook in samenhang met de zinnige oriëntatie ten opzichte van den zonnestand zijn de groote indelingen en de kleine en kleinste profileeringen en plastieken ontworpen en aangebracht.

Voor een kathedraal in het natuurlijke licht heeft de haastige mensch van onzen tijd al even weinig aandacht als voor het fijn en zinnige profiel van een ouden raadhuistor; men jaagt er voorbij.

Maar wanneer het licht niet van boven, uit een richting, maar volkomen tegen de bouwbedoeling in, van beneden en uit alle richtingen tegelijk komt, zoodat er geen licht en donker, geen architectuur en geen plastiek meer is, dan staat de anders zoo haastige mensch langen tijd verrukt stil om dat rare schouwspel van suikerbakkerskunst op groote schaal tegen den nachtelijken hemel ten volle te bewonderen en te genieten.

Niet het waarlijk-kunstzinnige, maar het vreemd-verrassende trekt den mensch van tegenwoordig aan. Ik gun hem graag zijn vermaak, en heb geen enkel bezwaar tegen verlichte fonteynen of versieringsmasten e.d., die voor het doel ontworpen zijn, maar meen een protest te moeten laten hooren tegen het hedendaagsche verlichtingsgesol met oude gebouwen, want dit werkt de toch al reeds voortdurend toenemende oppervlakkigheid op een weer nieuwe wijze in de hand.

De oude gebouwen, volkomen gerukt uit het stadsbeeld, staan als malle gevallen, eenzaam en zielloos te kijk in den donkeren nacht.

De lichttechniek biedt ontelbare mogelijkheden voor kunstzinnige toepassing aan voor haar ontworpen vormen; zij begaat met het floodlight op oude gebouwen de fout, die in meer opzichten aan onzen tijd eigen is, n.l. alles wat men kan doen, ook inderdaad te willen doen, vooral als het succes blijkt te oogsten.

Maar een der groote factoren in het ontstaan van werkelijke kunst is juist veel niet te doen.

Ik ben er mij overigens wel van bewust, dat de floodlight ziekte nog wel een behoorlijken tijd zal aanhouden.

H. C. VERKRUYSSEN.

ARCHITECTUUR- EN KUNSTNIJVERHEIDSTENTOONSTELLING NOVEMBER 1935.

Ter gelegenheid van het 80-Jarig Jubileum van het Genootschap „Architectura et Amicitia” zal de Tentoonstellingsraad voor Bouwkunst en verwante kunsten een tentoonstelling inrichten van bouwkunst, kunstnijverheid en beeldhouwkunst. Deze tentoonstelling zal worden gehouden in het Stedelijk Museum te Amsterdam van 16 November tot en met 8 December 1935. De inzendingen voor de tentoonstelling zullen worden gekeurd door een jury, bestaande uit: Ir. S. van Ravesteyn, Ir. D. Roosenburg, Ir. A. Siebers, Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, P. Vorkink, terwijl mede deel uitmaken van de jury, voor de beeldhouwkunst: Dr. J. Mendes da Costa, Th. van Reyn; voor binnenhuis-architectuur: H. Wouda, ...; voor decoratieve schilderkunst en grafiek: S. Jessurun de Mesquita, Mr. J. Sjollema; voor textiel: Mej. K. v. d. Mijll Dekker, Mej. J. Wichmann; voor metaal: S. van den Hoonard, F. Zwollo Sr.; voor glas en ceramiek: A. D. Copier, W. J. Rozendaal. Het is de bedoeling, dat de deelneming zoo ruim mogelijk zal

TENTOONSTELLING UTRECHT.

De gewestelijke kring Utrecht van den B.N.A., heeft het voor-nemen van 7 tot 21 Sept. e.k., in het gebouw der Vereeniging voor de Kunst, Nobelstr. 12A, aldaar, een Tentoonstelling te houden van het werk zijner leden. De meeste leden hebben mede-

zijn, zoodat een zoo volledig mogelijk beeld kan worden ge-given van den huidige stand der Nederlandsche bouwkunst en verwante kunsten.

Het reglement voor de tentoonstelling zal zoo spoedig mogelijk worden vastgesteld, waarna de nadere gegevens omtrent de deelneming zullen worden gepubliceerd. De Tentoonstellings-raad vertrouwt, dat de belangstelling en medewerking der Nederlandsche architecten, kunstnijveren en beeldhouwers groot zal zijn, zoodat een belangrijke collectie kan worden bijeengebracht.

Den kunstenaars wordt verzocht, zich reeds thans op de deel-neming aan de tentoonstelling voor te bereiden, zoodat zij straks in staat zijn, onverwijld gevolg te geven aan den oproep van den Tentoonstellingsraad tot inschrijving.

Het secretariaat van den Raad met betrekking tot deze tentoon-stelling zal worden vervuld door Ir. A. J. van der Steur, architect B.N.A., Botticellistraat 26, Amsterdam-Zuid.

werking door inzending van foto's en teekeningen toegewezen. De Burgemeester van Utrecht Mr. Dr. G. A. W. ter Pelkwijk, verklaarde zich bereid op Zaterdag 7 September a.s. des namid-dags om 3 uur de Tentoonstelling te openen.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

HET R.K. BOUWBLAD, Jaargang 6, 30 Mei '35, No. 22. De redactie bespreekt in een goed geïllustreerd artikel het paleis-raadhuis probleem van Amsterdam en zegt: „Amsterdam viert een triest jubileum: vijf en twintig jaar raadhuiskwesie, vijf en twintig jaar van weifelen, van wikken en wegen, van aarzelen en treuzelen, vijf en twintig jaar van besluiteloosheid”. De redactie werpt de vraag op of het gemeentebestuur van Amsterdam wel ernstig wil dat het paleis weer raadhuis wordt, en tracht bewijzen te vinden om aan te toonen dat die wil er eigenlijk niet meer is. Zij maant tot waakzaamheid.

Een interessant artikel (met foto's) over Friesche kloostersleutels in het Friesch museum te Leeuwarden schrijft A. Hallema. Cornelis Veth schrijft een waardeerend stuk over L. Zijl's beeldhouwwerk en geeft er twee foto's bij. H. C. V.

IDEM, Jaargang 6, 13 Juni '35, No. 23. Arch. C. H. de Bever beschrijft zijn Limburgsche Hoeve „Hommerich”, die hij bouwt te Gulpen (met teekeningen). Arch. B. J. Koldewey noemt den toren der Mariakerk te Treuchtlingen een garderobeboren, omdat er een heele voorraad kerkelijke motieven in de grootste onregelmatigheid aan is opgehangen.

Een paar mooie werken van J. Thorn Prikker publiceert Jan Beerens met een artikel. Wies Moens schrijft een artikel „de huurling” naar het Duitsch van Paul Ernst; het handelt over de ondervindingen van een jong echtpaar in een meubelzaak. De vertaling der Dictionnaire van Viollet le Duc door V. Haessaert gaat verder met kloosterbouw. In den weekstaat weer een be-strijding der nieuw-zakelijken. H. C. V.

IDEM, Jaargang 6, 27 Juni '35, No. 24. Arch. J. Jans verhaalt van een lezing door hem gehouden over „de Zeeuw-sche boerderij” en hij reproduceert hierbij een ontwerp voor een dergelijke boerderij. C. M. schrijft een kritiek op de tentoonstelling „de functioneele stad” te Amsterdam gehouden. Hij vindt het jammer, dat zooveel goed-bedoelde arbeid en zooveel offervaardigheid zoo weinig succes zullen heb-ben, omdat alles eenzijdig gericht is op de materiele zijde der vraagstukken. M. English Pr. schrijft een artikel, getiteld: „Nog eens de consecratie-kruisen”. Het behandelt de eischen, die te stellen zijn in verband met het teken der wijding, dat in een kerk gegrift wordt. In de gewone slotrubrieken wordt het paviljoen van het katholieke leven

op de wereldtentoonstelling te Brussel gekritiseerd door een gedeelte over te nemen uit het Belgische tijdschrift Clarté, waarin F. Masoin zegt: „Zijn we dan zóó diep gezonken, dat er voor ons geen andere architectuur meer is om ons geloof en onze liefde weer te geven dan die van Mahomed?” De weekstaat richt zich tegen de machinebeschaving. H. C. V.

IDEM, Jaargang 6, 11 Juli '35, No. 25. Het nummer opent met een lang, geïllustreerd kritisch artikel van C. M. over het nieuwe Gemeentemuseum in den Haag van Dr. H. P. Berlage. B. J. K. schrijft over twee series foto's in mapjes die C. J. F. van der Heyden te Vught maakte van hofsteden in Brabant en Twente. Jan Beerens kritiseert het van Heutz-monument te Amsterdam van archi-tect Friedhoff en den beeldhouwer van Hall. Er blijft niet veel van over. H. C. V.

DE 8 EN OPBOUW.

No. 10—11: Is geheel gewijd aan het 4de congres der Internationale Con-gressen voor het Nieuwe Bouwen, te Athene.

No. 12: Reproductie van de affiche van Piet Worm: „Wonen, werken, ver-keer, ontspanning in de hedendaagsche stad. Architectuur en Stedebouw-tentoonstelling van C.I.A.M. in het Stedelijk Museum te Amsterdam”. Aardschok- en brandvrije huizen in Californië door Richard Neutra. Pleidooi van Arthur Staal voor speciale autowegen, iets over aanhangwoneagens. Ten slotte een modelinrichting van een volkswoning door Ir. W. van Tijen en A. Verbeek.

No. 13: Jeugdherbergnummer.

No. 14: Iets over het ontstaan van verschillende boerderijtypen. Verder eenige Zwitsersche houten huizen.

No. 15: Geheel gewijd aan het plan Komter voor Bloemendaal aan Zee.

No. 16: Congresnummer. Verslag openingsrede van Minister Prof. Dr. J. R. Slotemaker de Bruine; rede van C. van Eesteren (Voorzitter van de C.I.A.M.). Voordracht van Prof. Walter Gropius over „Bilanz des neuen Bauens”, voordracht van Dr. S. Giedion over: „Das Bad als Kulturmasse”, voordracht van Georg Schmidt over: „De ontwikkeling van de stoel”, voor-dracht van J. J. P. Oud over: „De nieuwe bouwkunst gezien in verband met de ontwikkeling van de schilderkunst”.

No. 17: Geheel gewijd aan Theo van Doesburg 1883—1931.

13e INTERNATIONAAL ARCHITECTENCONGRES.

Op het 13de Internationale architectencongres, dat in September te Rome zal worden gehouden zal, naar wij vernemen de Nederlandsche regering 364

worden vertegenwoordigd door prof. dr. ir. D. F. Slothouwer en prof. ir. R. L. A. Schoonmaker.

OFFICIEELE MEDEDELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 28 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 7 SEPT 1935 No. 36

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN MAANDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. REDACTIEVERGADERING.

Bij wijze van proef heeft de Redactie in samenwerking met de firma Mouton sinds eenigen tijd het afdrucken en expedieeren van het blad een dag vervroegd, ten sinde te bereiken, dat het blad des Zaterdags bij alle leden en abonne's bezorgd wordt. Nu deze proef bevredigende resultaten heeft afgeworpen, zal de tijdelijke regeling definitief worden, waarbij voortaan de Redactievergadering des Maandagmorgens 10 uur zal worden gehouden.

Inzenders van artikelen of stukken gelieven dus hiernede rekening te houden. DE REDACTIE.

A. ET A. Het administratie-adres van het Genootschap Architectura et Amicitia is vanaf heden: Slaakstraat No. 9. Amsterdam Z. Tel. 27707.

CAUSERIE OVER „HET MODERNE FRANSE AFFICHE”.

Het bestuur heeft den heer Mr. J. S. Sjollema bereid gevonden voor de leden en introducés een causerie te houden over:

„Het moderne Franse affiche”.

De causerie, welke met lichtbeelden en tentoongestelde affiches wordt toegelicht, zal gehouden worden op Woensdag 11 Sept. des avonds 8¹/₂ uur in de grote zaal van het gebouw Heystee, Heerengracht 545—549, te Amsterdam.

Introducities dienen bij het bestuur te worden aangevraagd en worden uitsluitend op naam verstrekt.

Ledenvergadering op Donderdag 3 October des avonds 8¹/₂ uur in de grote zaal van het Gebouw Heystee te Amsterdam.

Voorlopige agenda:

1. Notulen.
2. Ingekomen stukken, mededelingen.
3. Verkiezing van een bestuurslid.
4. Verkiezing van twee leden van de commissie van voorbereiding en beoordeling van ontwerp-studie no. 7.
5. Rondvraag.

Toelichting punt 3.

Dit punt stond op de agenda van de ledenvergadering, welke op 31 Mei is vastgesteld.

Voor de verkiezing is de volgende voordracht opgemaakt (alf.):

a. Ir. J. W. Dinger, b. C. Feltkamp, c. Ir. W. B. Ouëndag, d. J. Snellebrand.

Toelichting punt 4.

Voor de verkiezing van twee leden van de commissie van voorbereiding en beoordeling van ontwerp-studie no. 7 is de volgende voorlopige voordracht opgemaakt (alf.):

1. a. H. van Anrooy, b. J. J. P. Oud. 2. a. F. A. Eschhausier, b. Komter.

Volgens art. 21 § 4 van de statuten kunnen meerdere kandidaten door tenminste 5 leden schriftelijk bij het bestuur worden gesteld tot uiterlijk 17 September.

K. v. d. WILK, Secr.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGaan VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN
EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 36
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR, 7 SEPT. 1935

HET VERWARMINGSSYSTEEM, TOEGEPAST IN HET NIEUWE GEMEENTE MUSEUM TE 'S-GRAVENHAGE.

Overtuigd, dat zij, die belangstellen in den bouw van het nieuwe museum der Gemeente 's-Gravenhage, zich ook zullen interesseren voor de wijze, waarop belangrijke museumtechnische vraagstukken daarbij zijn opgelost, zij het mij vergund hier één van deze te behandelen. En zeker een der moeilijkste.

Steeds immers is het vraagstuk der Centrale Verwarming voor musea een onderwerp geweest voor langdurige overwegingen bij directeurs, architecten en ingenieurs. En terecht, want er hangt veel van af voor het conserveren van de uit den aard der zaak kostbare kunstwerken en voorwerpen van herinnering, welke de museumdirecties niet alleen moeten vertoonen, maar ook zoo ongeschonden mogelijk weder aan het nageslacht moeten kunnen overdragen.

In de vorige eeuw zijn de groote musea bijna alle voorzien van centrale-heete-luchtverwarming, die min of meer gebrekkig in het doel voorzagen.

Daarna kwam lage-drukstoom op den voorgrond met plaatselijke radiatoren, eindelijk warmwater.

Inmiddels waren er steeds stroomingen om de centrale heete-luchtverwarming in meer modernen vorm te herstellen en daaraan de ventilatie en bevochtiging te koppelen, zulks in navolging van hetgeen geschiedt in groote banken en theaters. Men „maakt dan het klimaat” binnenshuis; men vermijdt de hinderlijke plaatselijke verwarmingstoestellen en men centraliseert de bediening! Daarbij is in de eerste plaats gedacht aan het welbehagen van hen, die zich in de ruimten bevinden.

Wat is nu toonaangevend in een museum: het welbehagen van den bezoeker, dan wel de conservering der voorwerpen? Ik meen het laatste en daarom is het wenschelijk een beschouwing daaraan te wijden.

Indien men afziet van vervuilen, verrotten en verschimmelen moeten de voorwerpen voornamelijk beschermd worden tegen te veel en tegen te weinig vocht in de lucht.

Meer in het bijzonder speelt daarbij de „relatieve” vochtigheid een groote rol en niet zoo zeer de „absolute” vochtigheid. Warmere lucht kan meer vochtigheid opgelost houden dan koudere, zonder dat het vocht schadelijk wordt.

De absolute hoeveelheid water in een kubieke meter lucht blijft natuurlijk onveranderd, indien men er geen vocht bijvoegt, maar de relatieve vochtigheid daalt naarmate men diezelfde lucht meer verwarmt.

De kunstvoorwerpen staan dan vocht af aan de lucht en drogen dus uit.

Alleen het doen afkoelen van museumlucht kan dus het gevaar van uitdrogen bezweren. En daarom is het volstrekt niet af te keuren om in musea een ongelijkmatige temperatuur te onderhouden en haar dus des nachts flink te doen dalen, vooral in droge perioden (bijv. Oostenwind-perioden).

Overal, waar niet een zeer goede bevochtiging gepaard gaat met lucht- of stoomverwarming, is temperatuurwisseling zelfs zeer gewenscht.

De gelijkmatigheid der temperatuur komt eerst in de tweede

plaats en is alleen nuttig, indien de wijze van verwarmen niet tot uitdrogen van de langs de verwarmingslichamen strijkende lucht voert, onafhankelijk of deze lichamen centraal, dan wel verspreid zijn geplaatst.

Hieruit volgt, dat het feitelijk verkeerd is om de lucht draagster te maken van de verwarming en dat was toch het geval bij alle centrale-heete-lucht-verwarming en bij alle radiator-verwarming.

Bij het Haagsche Museum is voor een groot aantal zalen daarom een systeem, dat in ons land tamelijk nieuw is, toegepast, nml. dat der zoogenaamde „panel-heating”, ook wel, naar den Engelschen uitvinder ervan „Crittall-system” genoemd. Hierbij wordt niet uitgegaan van warmte door convectie, maar van warmte door straling, waarbij inderdaad de lucht niet de warmte draagt, maar haar doorlaat zóó, als wij dat bij de zonnestralen ervaren.

Thans kom ik terug tot den aanleg in het Haagsche Museum. De normale berekeningen, waarbij wij met behulp van transmissiecoëfficiënten, toeslagen enz. het warmteverlies van een gebouw meenen te voorspellen, houden geen rekening met de werkelijk physiologische eischen van het menschelijk lichaam. Bij onze normale transmissieberekeningen geldt de luchttemperatuur feitelijk als eenige maatstaf en werden andere invloeden buiten rekening gelaten.

Onze berekeningen zijn reeds circa 40 jaren oud en werden een sleur, die verhindert verder te zien naar andere, wellicht betere methoden.

Het is nuttig zich weer eens te verzamelen en enkele grondgedachten te analyseeren om daarna conclusies te trekken en kennis te nemen van nieuwere en origineele toepassingen. Gaat het wel om het verwarmen van den mensch? Ik zeg neen. Gaat het dan wel om het verwarmen van de ruimte? Ik zeg wederom neen!

Het gaat alleen om het afkoelen van ons lichaam, resp. hoe zulks op de meest behaaglijke wijze geschieden moet, zoodat ons eigen warmteverlies niet meer, maar ook niet minder is, dan onze levensfuncties normaal toelaten.

Onze menschelijke motor moet afkoeling hebben en anders niets. Ons arbeidsvermogen moet een uitweg hebben om als warmte verder zijn eeuwigen kringloop voort te zetten. Van onze geboorte tot aan onzen dood moet de mensch onder alle omstandigheden gekoeld worden, onafhankelijk van het hem omringende klimaat.

We zullen nu nader bezien, welke samenhang er bestaat tusschen ons behaaglijkheidsgevoel en koude oppervlakken van ramen en buitenmuren.

Onze kleding heeft een oppervlak-temperatuur van ongeveer 23 tot 24° C., onze handen en ons gelaat zijn wat warmer, maar bezitten niet veel oppervlak. Een gemiddelde oppervlak-temp. van over het geheele lichaam 25° C. zal wel ongeveer juist zijn.

Bezitten de muren en vloeren en de meubels een temp. van

25° C., dan zal er geen afkoeling kunnen plaats hebben door straling en moet alle warmte afgevoerd worden door verdamping en door geleiding aan de lucht.

Om warmte-stuwung te voorkomen en dus het gevoel van onbehaaglijkheid, moet de lucht wat kouder zijn dan wij normaal kiezen en kan b.v. dalen tot 14° C., zonder dat wij er hinder van zullen hebben.

Integendeel, deze koude lucht veroorzaakt opgaande natuurlijke stroomingen rond om het warme lichaam, terwijl levendige huid-verdamping kan plaats hebben, die de stralings-verhinderung op aangename wijze kan neutraliseeren. Physiologisch verhoogt zulks de vitaliteit. Warme muren kunnen wij dus neutraliseeren door koudere lucht; maar het omgekeerde kan praktisch niet, immers is het aandeel der convectie-warmte klein en zou men de lucht heel wat boven de 25° C. moeten verwarmen om muurtemperaturen van 14° C. te neutraliseeren. Men zou zelfs bij zeer koude, dunne muren tot 30° C. moeten gaan indien het buiten sterk vriest.

Een van de middelen om te geraken tot hogere oppervlakte-temperaturen van dunne muren is het toepassen van stralende warmte, zoodat alle vaste begrenzingen van een vertrek veranderen in verwarmingslichamen, die op hun beurt de warmte aan de lucht afstaan. Lucht laat, zooals we weten, de warmte-straling bijna geheel ongehinderd door. Willen we warmte onder in het vertrek hebben, dan moeten we bij voorkeur van bovenaf stralen, en wel loodrecht op den vloer. Dat heeft het meeste effect.

Natuurlijk zijn er gevallen, dat men warmte suppleert in tocht-hoeken en in andere ongunstige omstandigheden, maar in het algemeen gesproken, is het mogelijk gebleken om meestal te voldoen met naar beneden gerichte straling, mits deze straling zeer verspreid is.

Het gaat hiermede als met het licht. Een zeer verspreide verlichting schept het meeste behagen en veroorzaakt de minste schaduwwerking. Nu komt daar nog een andere eigenschap bij n.l. die van de groote goflengte der donkere warmtestralen. Zulke stralen dringen niet door glas heen, in tegenstelling tot de z.g. lichte stralen, die eveneens alle energie in warmte omzetten bij het treffen van eenig vast-ondoorzichtig voorwerp. Het doorschijnende glas echter vormt voor deze z.g. lichte stralen geen hinderpaal.

Beschouwen we nu zulk een kamer:

De uitzenders van stralen leveren de warmte bij zeer geringe oppervlakte-temperatuur b.v. 50°. Zij zijn natuurlijk groot en beslaan vaak meer dan de helft van het plafond, maar de resultaten zijn schitterend. Overal dringen de stralen met lange goflengte door en veranderen in warmte, juist hoofdzakelijk in het beneden gedeelte van eenig vertrek. De lucht neemt ongeveer de temperatuur aan van de omringende voorwerpen, maar de algeheele temperatuur kan veilig onder het normale ons bekende cijfer van 18° C. blijven. Daarentegen worden de muren warmer dan wij bij onze radiator-verwarming gewend zijn. Indien men nu nog invloed kan uitoefenen op de bouw-wijze en dus van te voren met den architect kan confereeren, dan wordt het mogelijk nieuwe richting te geven aan toegepaste wetenschap en architectuur beide.

En zoo glijden we vanzelf naar de nieuwe en werkelijk artistieke vormgeving, zonder manieren en met inachtnaam van geschiedkundige overlevering.

Verlichting en verwarming zou men samen moeten vatten, de twee voornaamste voorwaarden van woonbaarheid en welbehagen in ieder bouwwerk!

Zij het ook, dat in enkele kunstnijverheidszalen „panels” in het bovengedeelte der wanden zijn aangebracht, toch kan men wel zeggen, dat de panelverwarming als plafondverwarming is toegepast. In schilderijzalen is dus de plaatsing van verwarmingslichamen op lager niveau dan de schilderijen-zelf uit-

gesloten; luchtstroomingen van bodem naar zoldering en langs de wanden komen niet voor, met al haar bijkomende bezwaren (stofverplaatsing o.a.). Het is bij metingen in de Londensche Nat. Gallery (Millbanks), waar in de beide laatste aanbouwen van nieuwe zalen dit verwarmingssysteem is toegepast, geconstateerd, dat de luchttemperatuur op verschillende hoogten in de zalen niet alleen constant is maar ook dezelfde. Dit is het gevolg van het feit, dat de stralende verwarming, toegepast in het plafond, geen directe verwarming van de lucht toelaat. Deze kan namelijk niet meer stijgen en alle warmte komt in den vorm van zuivere straling vrij! Daarbij komt dit belangrijke feit, dat de relatieve vochtigheid door deze straling niet wordt beïnvloed. Weliswaar nemen de vloeren, wanden en meubels de functie der radiatoren over, maar zij doen dat op een uiterst laag temperatuur-niveau, zoodat de kans van uitdroging der hen omgevende lucht zoo veel kleiner geworden is, dat zij vrijwel geen rol speelt.

Bovendien kan de luchttemperatuur ook in absolute zin lager gehouden worden, omdat de toestand van behaaglijkheid spoediger bereikt is bij stralende dan bij convectiewarmte. Slechts bij langdurige droogte-periodes zal men wellicht genoodzaakt zijn om eenig vocht in de lokalen te blazen in den vorm van stoom, maar in het algemeen gesproken, zal de zaallucht in zichzelf, wat betreft het vochtigheidsgehalte, goed blijven.

Het mag niet worden ontkend, dat men ook met hoogst ingewikkelde centrale warmelucht-bereidingen en automatisch werkende bevochtiging tot een goed resultaat kan komen.

Maar de kosten van een dergelijke inrichting, zoowel van aanleg als van exploitatie, zijn belangrijk hooger, dan die der „panels”, welke op eenvoudige wijze het doel doen bereiken. Wel is de aanleg der panels kostbaarder dan die eener gewone radiatorenverwarming; maar daartegenover staat eene bezuiniging op den duur. Immers de exploitatie-kosten der panelverwarming kunnen zeer veel lager gesteld worden — de schattingen bewegen zich om een bedrag van 25%, omdat onder andere oorzaken voor de stralingswarmte een veel lager temperatuur van de lucht voldoende is en dus veel minder brandstof behoeft te worden gebruikt.

Het verwarmen in den Haag geschiedt door middel van zeer matig verwarmd water, hetwelk verspreid wordt in dunne pijpspiralen, die onzichtbaar liggen in de stucplafonds. Met behulp van de hierbij gaande afbeeldingen kan men een inzicht krijgen in den vorm van dezen aanleg in een schilderijen-zaal.

Afb. I geeft de in den muur aangebrachte ijzerconstructie van de bovenlichten, waarvan het aan den muur aansluitende deel bestemd is het vlakke koof-plafond te dragen.

Op afb. II ziet men spiraalvormige buizen onder aan deze ijzerconstructie bevestigd. Deze dunne buizen zijn de eigenlijke verwarmingslichamen, waardoor het warme water stroomt.

Op afb. III zijn matten van stijfgeperst riet boven de panels gelegd. Dit isolatiemateriaal belet het afgeven van warmte naar boven.

Op afb. IV ziet men, dat panels en riet van onderen met specie worden aangevuld, waarop o.a. een gevlochten metalen mat wordt gelegd, zoodat tenslotte de specie de buizen geheel en al omsluit.

Afb. V geeft een overzicht van zulk een specie-bewerking in verschillende stadia.

Tenslotte vertoont afb. VI ons een geheel afgepleisterde koof, waar men van de erin volkomen opgesloten verwarmingselementen niets meer zien kan. Het vierkante gat is een nog niet afgewerkte ventilatiekoker.

Het op de boven beschreven wijze verkregen stucplafond fungeert nu als zender der warmte-stralen bij een goflengte van 6/1000 tot 8/1000 millimeter (30 tot 50° C. opp. temp.).

Deze stralen veranderen bij de minste aanraking met va-

I. HET AANBRENGEN VAN EEN PANEL: DE IJZERCONSTRUCTIE.

IV. HET INBEDDEN DER PANELS.

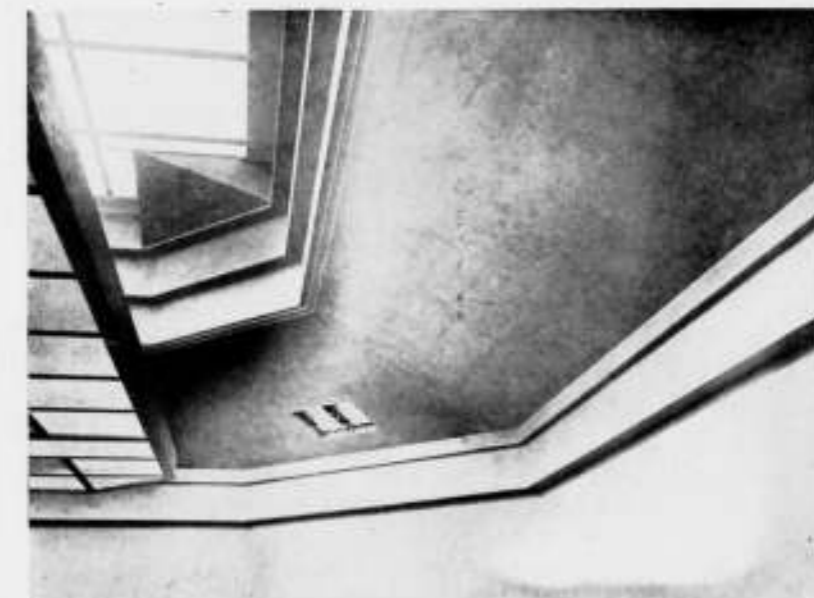
II. DE OPGEHANGEN BUIZEN.

V. DE INGEBEDDE PANELS.

III. DE ISOLATIE DER BUIZEN.

VI. EEN WARMTESTRALEND PLAFOND.

lichamen in warmte en bezitten bovendien de eigenschap om niet door glas heen te dringen. Ofschoon de nieuwe theorieën op dit gebied belangwekkend zijn, is het hier niet de plaats daarop verder in te gaan, slechts meen ik als mijn gevoelen te mogen geven, dat de stralende plafond-verwarming het aangewezen systeem is voor schilderijen-musea.

Ik zeg hier bepaaldelijk schilderijen-musea, omdat voor het museum in kwestie, dat niet alleen schilderijen-museum is, maar ook in andere afdelingen belangrijke meubelcollecties en betimmeringen zal bevatten, voor die afdelingen een ander systeem is verkozen. Daar, evenals in de prentenafdeling en in de bureauruimten zal men radiatoren aantreffen, van het platte Veba-type. Deze radiatoren worden met stoom verhit, welke verhitting zoowel een snelle aanwarming als een snelle afkoeling mogelijk maakt, waardoor men instaat is de verwarming gedurende de nachturen af te zetten ten einde de lucht gelegenheid te geven op natuurlijke wijze vocht op te nemen, waardoor meubels en houtwerk beter voor uitdroging worden behoed dan wanneer zij constant aan een gelijkmatige warmtestraling zijn blootgesteld.

Intusschen is, speciaal om veilig te gaan op het gebied der uitdroging van de lucht, in het geheele gebouw een elektrische vochtigheids- en temperatuursmeting mogelijk, welke een melding heeft in het ketelhuis. Blijkt daar dat in een deel van het gebouw het vochtgehalte van de lucht gedaald is beneden een bepaald niet te overschrijden minimum, dan kan op verschillende plaatsen waterdamp in den vorm van drupvrijen lage-drukstoom worden toegevoerd, totdat het gewenschte evenwicht weder is hersteld.

Op grond van het hiervoór geschrevene meen ik dat in de panel-zalen daarvan alléén zal behoeven te worden gebruik gemaakt in zeer langdurige droogte-perioden, waarin de buitenlucht weinig vocht afgeven zal; in de door stoomradiatoren verwarmde zalen is de kans, dat deze stoomtoevoer noodig zal zijn, grooter; is hij noodig dan is hij echter ook in staat om op eenvoudige wijze en afdoende te helpen.

Als voordeel van de hiervoor beschreven systemen mag tenslotte gelden, dat daarbij een eenvoudige ventilatie zonder kunstmatige aandrijving mogelijk is. Zij geschiedt met behulp

AFDAK VOOR BENZINEPOMP ENZ. TE EDE.

Voor Purfina werd te Ede het hier afgebeelde afdak gemaakt. Er werd geëischt, dat het uitneembaar moest zijn, opdat, bij beëindiging van het contract met de garage, het op eenvoudige wijze uit elkaar zal kunnen worden genomen, de samenstellende deelen in een vrachtauto worden vervoerd, en het geheel elders weer opnieuw kan worden opgericht.

Het afdak bestaat daarom uit twee zijjukken, ieder van twee 2½" vertikale gaspijpen, van onderen gesteld in een ter plaatse gestort betonblok, dat natuurlijk bij verplaatsing verloren is en elders opnieuw moet worden gestort. De vertikale pijpen zijn, behalve door een ring, bovendien van boven verbonden door een aangelaschte, holle, horizontale strip, waaraan het tweede onderdeel, de 4" horizontale gaspijp wordt geschroefd. Deze bezit aan hare beide uiteinden gaffels, waarin de bovendaksche, in doorsnede driehoekige, reclameborden met het opschrift „Purfina" worden bevestigd. Van boven worden de twee zijjukken zelf verbonden door de „gootbalk" met opschrift „Purfina-auto olie", die aan de bovenzijde, door een met zink bekleede uitholling een gootje vormt, dat aan de uiteinden door

van een serie op het dak van het gebouw opgestelde ventilatiekokers met roteerende monding (systeem Rotor). Slechts in de Voordrachtzaal en in de groote Ontvangzaal, waar groote menschen-groepen aanwezig zullen zijn, is een kunstmatige ventilatie-inrichting, welke door een eigen motor wordt aangedreven, aangebracht.

De geheele verwarming wordt tenslotte in het ketelhuis verkregen, waar drie Holland-Huygen ketels geplaatst zijn, welke ingericht zijn voor het stoken met olie.

Het ketelhuis bevindt zich buiten het museumgebouw, waarvan het door een binnenplaats gescheiden is. Onder deze binnenplaats (waarin stortgaten zijn aangebracht) ligt de bergruimte voor de brandstoffen. De aanvoer daarvan gaat dus geheel buiten het eigenlijke museum om.

Als geheel genomen is de verwarming van het nieuwe Haagsche museum een zeer belangrijk object. De problemen, welke erlij te beschouwen waren, zijn inderdaad moeilijk en hebben sedert het ontstaan der musea voor deze een hoofdvraagstuk uitgemaakt. Waar in het geval, dat ons thans bezig houdt, een althans voor zoover het de panelverwarming betreft, voor ons land vrijwel nieuw systeem in toepassing wordt gebracht, zien wij de uitkomsten daarvan met spanning tegemoet.

Met spanning maar ook met goed vertrouwen, omdat juistheid der beginselen, waarop het systeem berust, door de praktijk elders reeds bevestigd is, o.a. door de toepassing in Engeland, waar men er ook voor enkele museumzalen reeds de voorkeur aan heeft gegeven. In zooverre is echter juist, dat de Haagsche toepassing principiëeler is uitgewerkt dan in de Nat. Gallery, waar men bijv. ook een gedeelte der panels in den vloer gelegd heeft (deze zijn trouwens, als ik mij niet bedrieg, sedert buiten werking gesteld). De latere toepassingen bij Engelsche musea, o.a. het Geologisch Museum te Londen, dateeren ook uit het laatste jaar, zoodat de ervaring daarmede met de Haagsche parallel zal loopen.

Ook voor de museum-wereld is er dus reden om met belangstelling naar dit onderdeel der techniek van het Haagsche museum te zien.

Ir. L. B. HUYGEN.

Dit artikel is reeds opgenomen geweest in de Mededeelingen van den Dienst voor Kunsten en Wetenschappen der gemeente 's-Gravenhage.

spuwertjes loost. Deze gootbalk vormt de oplegging voor de twee dakplaten, samengesteld uit opgeklampte deelen, van boven met asfaltpapier bedekt en aan de voorzijde voorzien van een hoekijzer, welks uiteinden geschroefd worden aan de uiteinde der zware horizontale uitkragende buis. In het midden der lengte is de dakplaat aan de voorzijde opgehangen aan de bovendaksche reclamebalk. Oorspronkelijk waren de dakplaten ontworpen als uitsluitend bestaande uit gegolfd verzinkt plaatijzer; de Provinciale Geldersche Schoonheidscommissie heeft dit echter niet toegestaan.

Het hier getoonde afdak heeft aan één zijde een breed, aan de andere zijde een smal overstek. Wenscht men een breed overstek aan beide zijden, dan behoeven alleen andere 4" horizontale buizen over de jukken te worden gelegd en vanzelfsprekend de smalle dakplaat door een breede te worden vervangen; alle overige onderdeelen blijven echter bruikbaar.

De kleuren, waarin het afdak is geschilderd, zijn lichtblauw-aluminium en wit (onderzijde dakplaat).

Ir. S. VAN RAVESTEYN.

AFDAK VOOR EEN BENZINEPOMP TE EDE

ARCH. Ir. S. v. RAVESTEYN

SCHENDING VAN STADSSCHOON

Niet zonder belangstelling heb ik gelezen Uw artikeltje „Schending van stadsschoon" in Uw no. 30 van 27 dezer.

Inderdaad heeft het Gemeentebestuur van Culemborg, dat voor de plaatsing van de telefooncel op de Markt alhier verantwoordelijk is, „wel eens zoo iets van „Heemschut" gehoord"; ja, zelfs laat het Gemeentebestuur — het zal waarschijnlijk uwe verwondering wekken — niet na, het noodige te doen tot 't bewaren van het oude stadsschoon van Culemborg, hetzij door in overleg met Monumentenzorg historische gebouwen te herstellen overeenkomstig hun karakter, hetzij door het tegengaan van ontsierend bouwen overeenkomstig de adviezen eener schoonheidscommissie, hetzij door aanleg van sierlijk plantsoenwerk of anderszins. Ik begrijp heel wel dat het moeilijk voor U is, dergelijke goede zorgen voor het stadsschoon te veronderstellen bij personen die in uw oogen een kleinsteedsche voorkeur voor moderne onsmakelijkheden en een soevereine min-

achting voor het historisch schoon hebben, maar toch is het heusch een feit dat het Culemborgsch Gemeentebestuur het noodige heeft gedaan om een betere oplossing te vinden voor het vraagstuk, hoe aan den eisch van een publieke telefooncel in het centrum der stad kon worden voldaan op een wijze die aannemelijker is dan de manier waarop wij ons ten slotte uit de moeilijkheid hebben gered.

Het schijnt evenwel dat U een andere, betere oplossing ziet. Welnu, U zoudt ons zeer van dienst zijn, indien U ons het middel aan de hand zoudt willen geven dat wij, na weken zoeken en na overleg met belanghebbenden en rechthebbenden, niet hebben kunnen vinden. Van mijn erkentelijkheid kunt U bij voorbaat verzekerd zijn.

Hoogachtend,

De Burgemeester van Culemborg.

ONDERSCHRIFT.

Wanneer vooraf vast staat dat, ook al zou de pomp er voor moeten verdwijnen, de gemeente Culemborg beslist niet langer buiten een rondom vrijstaande publieke telefooncel kan en wanneer verder ook vast staat dat aan alle daaraan gestelde eisen voldaan is, alle rechten geëerbiedigd en alle belangen gediend moeten worden, ja dan willen we op gezag van den Burgemeester gaarne aannemen dat er in heel Culemborg geen andere plaats voor de telefooncel meer in aanmerking kan komen.

Wij zijn er echter van overtuigd dat in deze tijd geen enkel monument of ander kunstwerk, dat als zodanig geen geld oplevert, voor vernietiging of vermindering behoed kan worden wanneer alle „eisen", alle „rechten" en alle „belangen" onaanvaardbaar worden gesteld.

Wij nu menen dat er, in de eerste plaats voor de overheid, ook de plicht is iets van die eisen, rechten en belangen te offeren of te doen offeren wanneer dat nodig is om de dingen van culturele waarde van vroeger en nu tot hun recht te doen komen of tegen vernietiging of onverschillige behandeling te beschermen.

Dat de telefooncel ten slotte vlak naast de pomp geplaatst is bewijst dat men niets heeft kunnen offeren om dat te voorkomen. Te weten dat er „weken lang gezocht en overleg gepleegd is met belanghebbenden en rechthebbenden", verzacht de indruk van overschilligheid niet die men thans van het resultaat krijgt.

REDACTIE.

1. BINNENAANZICHT JOHANNESPOORT

1723

2. BOERDERIJ

1665

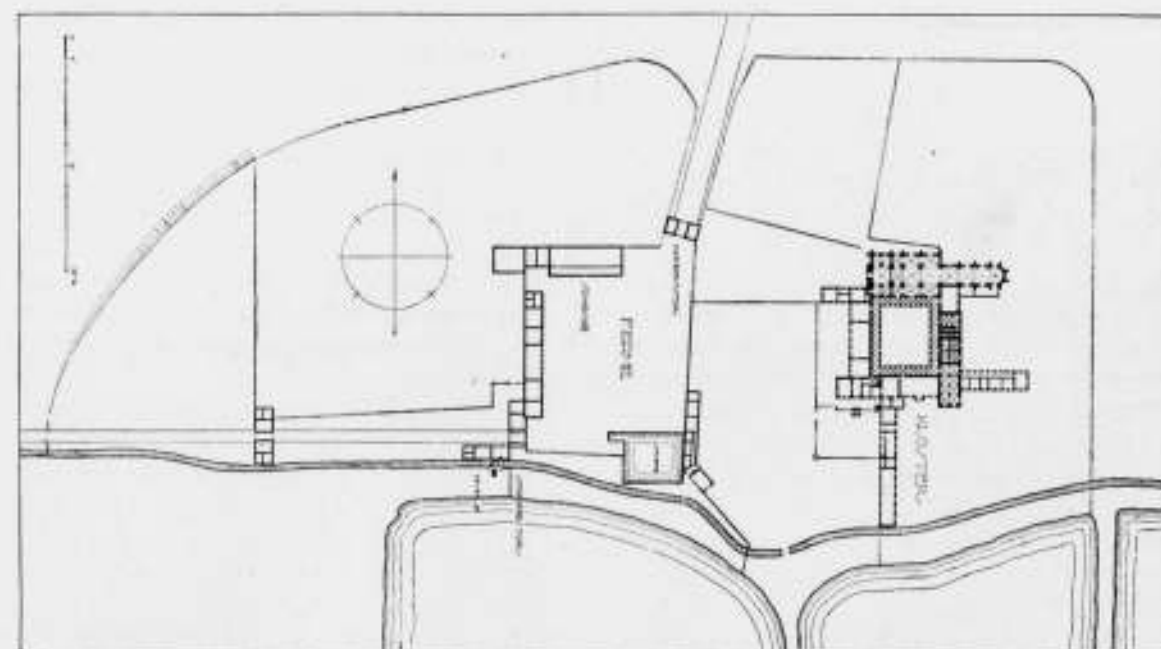
3. BOERDERIJ, DETAIL

1665

4. VOORRAADSSCHUUR

1663

DE PARKABDIJ TE LEUVEN
PLATTEGROND (OVERGENOMEN UIT BELGISCHE KUNSTDENKMÄLER, 2e BAND)

DE PARKABDIJ TE LEUVEN.

In alle reisgidsen is de abdij vermeld en tal van verhandelingen zijn over haar geschreven. Het bestaan, evenals een of meer afbeeldingen ervan kan dus aan velen bekend zijn. Maar het is toch nog iets anders te lezen over bouwwerken of deze zelf te zien en door eigen aanschouwing te ondergaan wat er van de architectuur uitgaat.

In het bijzonder geldt dit van zulk een prachtig gaaf geheel als de parkabdij in Leuven is. Het gaat hier niet om één gebouw

of een bouwfragment, maar om een samenstel van bij elkaar behorende bouwwerken, hoven, poortgebouwen, vijvers en als centraal punt een kerk, het is een afzonderlijk wereldje, dat bij wijze van spreken stil ligt te droomen aan de buitenzijde van Leuven en den bezoeker geheel opneemt in zijn sfeer. Het wandelen in dit complex van gebouwen en hoven is een openbaring, het is een voortdurend genot; het neemt ons niet meer en meer gevangen; tot wij eindelijk ergens bij een der fraai

poortgebouwen op het lage ontsluitingsmuurtje van een vijver gaan zitten en de kleurenpracht van den baksteen, afgewisseld met banden natuursteen, rustig op ons laten inwerken. Wij overpeinzen het wonder, dat deze abdij ontkomen is aan al de vernielingen, door beeldenstormers, roovende bendes en wat niet al, waardoor zoovele abdijen tot puinhoopen zijn gemaakt. De abdij is in het jaar 1219 gesticht door Gottfried, hertog van Brabant, die praemonstratenser monniken uit Frankrijk uitnoodigde zich in Leuven te komen vestigen, teneinde daar heerschede dwaalleeren te bestrijden.

In den loop der eeuwen groeit dan geleidelijk met een romaansche kerk als aanvangsmoment, de aanleg tot zijn tegenwoordigen, nog volkomen gaaf bewaarden vorm.

De oude middeleeuwsche gedeelten zijn in de 17e en 18e eeuw door de stijlvormen van die eeuwen vervangen.

Vooral de 18e eeuw heeft overwegend het karakter van de tegenwoordige abdij bepaald, al zijn b.v. in de abdijkerk uit vrijwel alle eeuwen nog stukken aan te wijzen.

Wie het weinig belangwekkende en arme gedeelte van Leuven, dat naar de parkabdij voert, doorwandelt en dan, na het spoorwagviaduct gepasseerd te zijn, aan zijn linkerhand een paar kolommen met hek en oprijlaan ziet, beseft niet welk een rijkdom van eeuwenlangen arbeid achter dezen eenvoudigen ingang verscholen ligt.

Aan het einde van de ± 100 meter lange laan staat de eerste doorgang, toegang gevend tot een tweede ongeveer even lange laan, die eindigt in een poortgebouw, de Johannestor. Deze poort heeft aan de binnenzijde een 18e eeuwse façade (fig. 1) en is samengebouwd met de 17e eeuwse boerderij (fig. 2 en 3) en de voorraadsschuur (fig. 4 en 5).

Van naast de voorraadsschuur voert de Norbertspoort (zoo ge-

noemd naar den stichter der orde) in het bouwland. Deze poort (fig. 6) is uit de 18e eeuw.

Aan de oostzijde van den hof, dicht bij de Norbertspoort ligt een toegangsweg naar de abdijkerk en aan de andere zijde van den oostwand bij den vijver staat een bijgebouw met een poort van 1723, (fig. 7). Hier voert een zwaar begroeide en eenigszins stijgende laan naar de barokke leeuwendoorgang, die opent op den hof voor het vreemdelingenverblijf van 1688, dat men in fig. 8 op den achtergrond ziet en in fig. 10 genomen vanuit den hof.

Links aan dezen hof ligt de woning van den abt met een monumentale trap (fig. 11).

Hierachter ligt het klooster en het abdijgebouw, aansluitend aan de kerk, die van hieruit zichtbaar worden (fig. 12).

Een zeer merkwaardig kunstwerk is de zoldering in de bibliotheek; deze is een houten tonvormig gewelf, dat door Jan Christian Hansche in de 17e eeuw bedekt is met in hoogrelief geboetseerde stucfiguren, tafreelen vormend uit het leven van Christus en de heiligen.

Uit de stille sfeer, die deze rustige omgeving wekt, weer terugwandelend naar het woelige Leuven, beseffen wij dat deze parkabdij een zeldzaam goed bewaard architectonisch geheel is en wij raden dan ook ieder, die in Leuven komt, aan, de abdij te bezoeken; hij zal stellig de moeite van de wandeling erheen beloofd achten.

Wie er meer van wil weten kan een uitvoerige beschrijving van de abdij vinden in: „Belgische Kunstdenkmäler 2e Band”, waaruit wij ook den plattegrond overnamen, benevens in: l'Architecture religieuse du Brabant au 17e siècle par Dr. Ir. J. H. Plantinga.

H. C. VERKRUUSEN.

5. VOORRAADSSCHUUR, DETAIL

1663

6. NORBERTSPOORT, BINNENAANZICHT

1722

9. ZIJEDEELTE VAN DE LEEUWENPOORT

10. VREEMDELINGENVERBLIJF

1663

7. HOFZIJDE VAN DEN DOORGANG NAAR HET KLOOSTER

1723

372

8. LEEUWENPOORT EN VREEMDELINGENVERBLIJF

1663

11. WONING VAN DEN ABT

1724

12. ABDIJGEBOUW EN KERKTOREN

373

HET NIEUWE GEBOUW VAN DE JOODSCHE INVALIDE.

In de aflevering van 10 Augustus van dit blad werd opgenomen een aantal teekeningen van de uitbreiding van het gebouw der Vereeniging De Joodsche Invalide te Amsterdam. Dit project, en niet minder de toelichting van architect Staal, doet gedachten opkomen over den loop der hedendaagsche architectuur, die niet bij uitstek verkwikkend kunnen heeten.

Het verzorgen van den ouderdom is een edele taak en edel ook is de opdracht den bouwmeester gegeven, om voor ouden en behoeftigen het tehuis te scheppen, waar zij in vredige rust op harmonische wijze hun leven kunnen afsluiten. Ik kan me indenken hoe van zulk een gebouw een sfeer van gelatenheid en berusting bezit heeft genomen, zoo geheel in den geest van hen voor wie het leven in de maatschappij is geworden een langzaam terugtrekkende, steeds verder klinkende strijd, waarvan zij stilaan vervreemden en waaraan zij slechts hun gesloten herinneringen ingekeerd bewaren.

En dan komt me het project-Staal onder oogen. Ik ben er niet van overtuigd of dit nu Nieuwe Zakelijkheid moet worden genoemd; het is noodig ten aanzien van modebegrippen voorzichtig te zijn bij een architect die reeds zooveel wisseling doormaakt. Maar, Nieuw-Zakelijk of niet, de eerste indruk van dit ontwerp doet pijnlijk verrast opzien van zulk een kolossale fabriek, plomp verrijzend tusschen de omringende bebouwing. Nu kan men lang en breed spreken over de bevrijding van den nieuwen mensch, over het wegvallen van de scheiding tusschen binnen en buiten, over het elkaar doordringen der ruimten of over licht en lucht en de noodzakelijkheid van permanente zonnebaden, ik ben er echter heilig van overtuigd dat het geheel van deze glazen doos, geflankeerd door twee op de allerakeligste wijze in ruitjes gedeelde, suffe blukken, met geen bouwkunst, oud of modern, ook maar iets meer te maken heeft. Zeker kan de krampachtige speelschheid van de gebogen afdekking boven de bestuurskamer en het luifelte van den ingang — is evenals eertijds de Amsterdamsche School de

Nieuwe Zakelijkheid al zoo spoedig weer aan het ontaarden in de toepassing van modieuze grappes? — niet het leven inblazen aan deze steriele composities en huiverend moet men denken aan de kleine gemeenschap van oude dametjes en heertjes, te kijk gesteld als in een reusachtig terrarium.

In de toelichting schrijft de architect over zijn streven den oudjes veel uitzicht te verschaffen, een streven dat kennelijk moest worden geneutraliseerd — op welke wijze? — onder meer vanwege het gevaar dat deze ijte op de zooveelste verdieping angstgevoelens zou dreigen teweeg te brengen bij de toekomstige bewoners. Inderdaad begrijpelijke vrees; voor deze lieden, in sterk gebonden en van de wereld afgezonderd familielevens geworteld, moet de overplaatsing naar zulk een „niets" wel een schok beteekenen, het ontvallen van elk steunpunt. Hetgeen voor hen, die binnen zijn, een kwelling wordt, belooft althans voor de buurt een kijkspel te zijn van den eersten rang. Het uitdrukingslooze en, ondanks de logge vormen, immaterieele gebouw — worden de muren (althans wat daarvan over is) niet samengesteld uit geglazuurde lichtgrijze grès? — zal slechts worden geaccentueerd door de levende stoffage achter glas: onwaardig schouwspel.

Te memoreeren valt nog de waarlijk verbluffende wijze waarop de architect de synagoge wist te verstoppen. Dit Huis des Gebeds heeft al niet veel meer pretenties dan een slaapzaal of een ziekenkamertje. Het zou een aardige puzzel zijn om zonder de plattegronden, alleen met de gevelteekeningen uit te maken waar wel de synagoge zich zou bevinden. Aan malle sentimentaliteiten is dit gebouw gelukkig ontgroeid.

Heeft het nog wel zin te spreken van bouwkunst, waar de schepper van zulk schoons zoo kennelijk zijn gemoed buiten de deur heeft gezet?

En kan men prat gaan op zakelijkheid bij een bouwwerk dat zoo flagrant in strijd is met den geest, met de psyche der bewoners?

ir. J. A. C. TILLEMA.

ONDERSCHRIFT.

Van de Commissie van Redactie van het Bouwkundig Weekblad Architectura, die mij verzocht de ontwerp-teekeningen van het gebouw voor „De Joodsche Invalide" ter publicatie af te staan, kreeg ik het volgende schrijven, gedateerd 27 Aug. 1935: „Wij ontvingen bijgaand stuk van den Heer Tillema, als kritiek „op de publicatie van het gebouw van de Joodsche Invalide. De „Redactie heeft besloten dit stuk in het blad op te nemen, maar „stelt U in de gelegenheid er een antwoord op te geven.

„Wij zien dit dan gaarne uiterlijk 2 Sept. a.s. tegemoet, dan „kunnen wij het gelijktijdig met het stuk van den Heer Tillema „plaatsen."

Met dit briefje bericht de Redactie, dat zij langs den vlaksten weg zich uit de moeilijkheid retireert. Want zij laat na te zeggen, waarom zij het ontwerp van De Joodsche Invalide, dat nog uitgevoerd moet worden opnam, en waarom zij het stukje van den Heer Tillema opneemt. Met het eerste is de Heer Tillema, met het tweede ben ik het oneens.

Mag nu de Redactie aan mij, daartoe onbevoegd, overlaten, beproefde-verse meeningen, die tevens die van den Heer Tillema zijn, te bespreken, om te keeren of recht te zetten om moeiteloos aan copie te komen?

Ben ik aangewezen den bedroefden Heer Tillema zijn snelvlie-

naschrift aan den Heer Staal.

De Redactie heeft, o.m. de taak — nee, lach nou niet — te zorgen dat de lezers van het B.W.A. de bouwwerken die gemaakt zijn en de ontwerpen van bouwwerken, die uitgevoerd zullen worden, of niet uitgevoerd zullen worden, voor zoover zij die van belang acht, in afbeeldingen en omschrijving te laten zien. Sommige architecten sturen ongevraagd afbeeldingen van hun bouwwerken of ontwerpen in. Anderen doen dat niet. Dan hebben wij den plicht ze zelf op te vragen. Dat is alles.

tende tranen te drogen, wetende dat hij zich daarna toch weer zal bemorsen?

Moet ik hem inlichten over de opdracht mij gegeven, nu hij er over spreekt alsof hij die had verstrekt?

Moet ik hem vertellen, als hij dit nu nog niet weet, dat iedereen tegenover een architectuur, die zijn oog niet streelt, zijn hart niet verkwikt, zijn borst niet doet gloeien en zijn brein niet verruimt, verkeerde vergelijkingen treft en dan bij voorkeur een fabriek aanhaalt, overigens een bouwwerk dat de architectuur grootere diensten bewijst, dan de gelegenhedsgevoelens van architecten en opdrachtgevers?

Mag ik zijn heilige overtuiging aantasten, waarin hij blijkbaar een voldaan bestaan leidt?

En daarbij mijn vacantielijf verstoren, waarvan ik al een te groot gedeelte heb moeten benutten, om vliegen en muggen dood te slaan?

Ik vind van niet.

Indien de Redactie ontwerpen opneemt, die den Heer Tillema overstuurt maken, zoeken zij zelve de middelen om hem tot bedaren te brengen.

Moge het opnemen van zijn stukje een der gemakkelijkste zijn — het doeltreffendste is het zeker niet.

J. F. STAAL

Ons werk is als dat der nederige kruiers. We belasten ons — ons steeds minzaam aanbevelend, telefoon 36736 — met het transport van het geestelijk goed der bouwkunst uit de duisternis der onbekendheid naar het licht der openbaarheid, maar voor risico der architecten zelf. Geestelijk goed kunnen we niet verzekeren. Blijft nog de vacantielwestie. Waarom moe te worden van het meppen als flit je frisch kan houden?

Redactie

LA CATHÉDRALE ENGLOUTIE.

In Nr. 33 van het Bouwkundig Weekblad komt eene afbeelding voor van de St. Janskerk te Den Bosch, verlicht door „floodlight". In het bijchrift wordt de mogelijkheid open gelaten, dat sommige lezers het misschien minder fraai zullen vinden. Dit moge min of meer geruststellend luiden, doch wat de hoofdzakelijk betreft is het dit toch heelemaal niet!

(Langs met eenige collega's in Den Bosch zijnde, heb ik de installatie voor deze verlichting („welwillend" en zeker met de beste bedoelingen door de Firma De Gruyter — naar mij gezegd werd — als blijvend geschenk aangeboden) gezien en als mijn meening te kennen gegeven, dat de opstelling van deze instrumenten wel zeer leelijk om en aan het gebouw zichtbaar was. Maar, afgezien daarvan, en aannemende, dat deze monsterlampen beter gecamoufleerd zouden kunnen worden, rijst nog de vraag, of werkelijk eene zoodanige verlichting — die misschien gedurende een feesttijperk, zooals Den Bosch beleefde, geduld kan worden als attractie voor boeren, burgers en buitenlui — mocht ze permanent blijven, niet het intieme karakter van het bouwwerk nadeelig beïnvloedt? Is het werkelijk noodig van onze mooie architectuur-uitingen kermis-kijkstukken te maken, waarbij dan nog komt, dat een bouwwerk, op verlichting van boven af, door het zonnelicht, berekend, nu van onder af belicht wordt en dus een totaal verkeerd beeld geeft van de werkelijkheid?

PRIJSVRAAG ARNHEM.

B. en W. van Arnhem berichtten ons dat bij de prijsvraag voor den bouw van een Nieuwen Schouwburg aldaar 25 plannen zijn ingezonden, voorzien van de volgende motto's: E.K.W., Tooneel, Ovno, Comoedia, Stralend her-

In een van de laatste nummers van het Vlaamsche tijdschrift „Kunst" komt een artikel voor van Drs. Jan van de Voort, waarin hij zijn vrees uitspreekt voor de achteruitgang van de huidige kerkelijke bouwkunst in Nederland. Dit latende over wat het is, zou het toch in alle geval des te meer van belang zijn om het beeld van de oude kerkelijke bouwkunst, waarvan wij zulke fraaie voorbeelden in ons land hebben, niet noodeloos te verminken door dergelijke experimenten, die op een tentoonstellingsterrein misschien beter op hun plaats zijn. La cathédrale engloutie... par la lumière! Waar blijft, onder het felle licht van deze schijnwerpers, de nuanceering in het patina, door den tijd teweeg gebracht? Hoe moet men een juisten indruk krijgen van de onderdeelen, als de schaduw niet onder, maar boven de voorwerpen komt te liggen? Laten wij toch niet trachten de zon te overtroeven en dan nog wel op averechtsche wijze en meer eerbied toonen voor wat onze voorvaders gewrocht hebben en niet zoo zakelijk-nieuw (ziekelijk-nieuw?) doen, waar het geen pas geeft!

J. H. HENDRICKS.

Wij plaatsen alsnog dit stuk, vooral ook omdat er het alarmeerende bericht in voorkomt, dat de installatie rond de St. Janskerk waarschijnlijk blijvend is.

Het stukje werd in het vorig nummer niet geplaatst wegens te late ontvangst.

Red.

BOEKBESPREKING.

PRACTISCHE RICHTLIJNEN. Het huis van heden, door G. Feenstra, Architect B.N.A. Uitgeverij „De Tijdstroom", Lochem.

Een merkwaardig boekje!

Mevr. H. van der Marel—Burg. Oud-presidente van de Nederl. Vereniging van Huisvrouwen, Afd. Arnhem, schreef het voorwoord en zegt daarin: „Ongetwijfeld zal deze uitgave in een groote behoefte voorzien". Dit spant de verwachtingen direct nog al hoog.

Wij hebben niet kunnen ontdekken voor wie dit boekje nu eigenlijk geschreven is. Na beurtelings gemeend te hebben dat de schrijver zich richt tot opdrachtgevers, eigenbouwers, architecten en leerlingen van middelbaar technische- of ambachtsscholen, kwamen we tot de conclusie dat het voor geen van hen afzonderlijk noch voor allen te samen deugt.

Het is erbarmelijk slecht geschreven.

Herhaaldelijk lezen we dat de schrijver iets „weg laat" of dat er iets „buiten beschouwing" of „onbesproken blijft", terwijl wat er dan verder van een bepaald onderwerp wel gezegd wordt, van dien aard is dat niemand er wijzer van kan worden.

Nu we het boekje doorgewerkt hebben staat elke bladzijde vol onderstrepingen en kanttekeningen.

Een uitvoerige bespreking zou nogal wat plaats vorderen, daarom geven we hieronder slechts een bloemlezing uit de door ons onderstreepte gedeelten, ingedeeld volgens onze kanttekeningen die we hiervoor ietwat gekuist en tot de meest eenvoudige vorm terug gebracht hebben.

Veel commentaar lijkt ons verder daarna overbodig.

1. Wat buiten het boek valt:

1 blz. 6.

„Niet geslaagde experimenten laten we hier dus achterwege."

2 blz. 7.

„Bijzonder kostbare uitvoeringen laten we eveneens weg. We bepalen ons verder alleen tot het huis en zijn onderdelen in bouwkunstige zin *) en zo valt de beschrijving van kleine technische huishoudelijke hulpmiddelen buiten het verband van deze beschouwingen. We bespreken dus in hoofdzaak de plattegrond van het huis en enkele onderdelen, die we in de praktijk (sommige na verschillende mislukkingen) als doelmatig bevonden. Behoudens enkele onderdelen, die we nog

al eens op zeer onjuiste wijze zagen opgelost, laten we de architectonische vormgeving onbesproken."

3 blz. 7.

„In hoeverre deze noodwendige zakelijkheid in de toekomst beïnvloed zal worden door religie en traditie, kan hier onbesproken blijven."

4 blz. 13.

„Woningen met meer dan drie kamers op de begane grond vallen buiten het bestek van dit boekje."

5 blz. 15.

„Het verdere gedeelte van de plattegrond blijft hierbij buiten beschouwing." (We hadden anders graag vernomen waarom in dit goedkope plan zo'n speciale vleugel is getekend. Een met de bas aan de rechterkant. Voor linkspelers? Red.)

6 blz. 36.

„Zooals gezegd, is voor de beschrijving van kleine technische, moderne hulpmiddelen hier geen plaats."

7 blz. 44.

„Het kan nog van belang zijn om de zitslaapkamers hier te noemen. Door het gebruiken van klappbedden zijn ze vrijwel overal ingeburgerd. Om ze in alle onderdelen te beschrijven heeft dus geen zin." (Dit is het volledige artikel onder het hoofd: „Zitslaapkamer". Red.)

8 blz. 47.

„Soms wordt volstaan met een enkele vochtwerende laag, b.v. glasstroken; maar hieromtrent hebben wij geen ervaring."

9 blz. 49.

„Omtrent de vraag, in hoeverre het wenschelijk is een spouwmuur al of niet te ventileren heeft schrijver dezes geen beslissende ervaring."

10 blz. 50.

„Uitvoerige bespreking van de dakbedekking valt verder buiten deze beschouwingen."

11 blz. 65.

„Wat de keuze der ontvangtoestellen aangaat, kan men tegenwoordig te kust en te keur gaan. Leveranciers van sanitair kunnen hierin vol-

*) Spat. van Red.

doende raad geven. Beschrijving ervan in dit werkje zou dubbel werk zijn." (Dit is het artikel onder het hoofd: „Lozingtoestellen". Red.).

12. blz. 68.
„Het heeft geen zin om in deze beschouwingen een uitgebreide omschrijving te geven van de verschillende verwarmingsinstallaties."

II. Stijlbloempjes!

1. blz. 6.
„Men zou verwachten, dat uit deze bouwpraktijk een geperfectioneerd huis zou ontstaan, waarin alle moderne eisen en gemakken in vervulling gaan of tot uitdrukking worden gebracht."

2. blz. 6.
„Het brengt alleen datgene naar voren, wat we in de praktijk aan de werkelijkheid toetsten en dat in de loop van de tijd waardevol bleek."

3. blz. 7.
„Het bouwen van huizen zal in de centra's van ons land zich veel meer als vooraf vastgesteld montagewerk kunnen voltrekken."

4. blz. 11.
„Het zou de zelfwerkzaamheid van de huisvrouw en ook van de kinderen onvoeren."

5. blz. 19.
„De vraag naar kleinere huizen leidde tot fig. 10."

6. blz. 21.
„Aangezien deze plattegronden zijn bedoeld als geraamteplannen."

7. blz. 26.
„Schrijver dezes is om zuiver zakelijke redenen begonnen met een elektrische bijverwarming, maar hoewel hij later tot een sterke versoering van bewoning is overgegaan, heeft hij op het onderdeel of de bijverwarming electrisch zou zijn of met een open haard, het pleit glansloos verloren."

8. blz. 30.
„b. Aanrecht. (Plaat 4). Een belangrijk principe, waarbij het aanrecht moet aansluiten bij de keukenkasten om iedere onnoedige werkverspilling tegen te gaan, is niet altijd vol te houden."

9. blz. 35.
„Soms is het gewenst, deze bijkeuken, als ze als dienkeuken wordt gebruikt, warmer aan te kleden."

10. blz. 45.
„De aandacht wordt er op gevestigd, dat de waabaktafels niet tegen elkaar zijn geplaatst. Dit is een traditioneel aesthetisch begrip, dat in de praktijk slecht voldoet."

11. blz. 49.
„Een andere kwestie is echter tegenwoordig aan de orde, d.i. een mode-zucht tot het maken van slap architectonisch gevonden gebroken daken."

12. blz. 52.
„Wij men persé een balkon of plat dan is dit goed te verdedigen, mita men dan ook de gedachte aan een plat zakelijk en doelmatig oplost."

13. blz. 53.
„Wij hebben arbeiderswoningcomplexen gezien, waarbij kinderen op een stoel moesten klimmen om uit te kijken! Deze grote fouten wreken zich nu." (Wat een wreedheid... en wat schelen die kinderen nu? Red.).

III. Romantiek.

1. blz. 40.
„Onze eerste gedachten gaan naar de slaapkamer van Vader en Moeder."

2. blz. 44.
„De plaats van de diensbodenkamer wordt in 99 van de 100 gevallen gezocht op de zolderverdieping. In veel gevallen is dit niet meer dan een slecht afgesloten zoldertje, maar de laatste jaren wordt hieraan toch meer aandacht geschonken. Er zijn voordelen aan deze plaats verbonden, maar ook nadelen. Een groot nadeel is, dat 's morgens bij het opstaan en 's avonds als de dienstbode op haar kamer is, veel onnodig geloop wordt vereist, omdat het nogal eens voorkomt, dat ze wellicht iets vergeet en dan weer de trap af moet."

IV. Nonsens!

1. blz. 6.
„Uit de schijnbaar tegengestelde eisen van de opdrachtgevers groeit een fundamentele basis, een gelijksoortigheid van gegevens en zo ontwikkelt zich een bepaald woonhuis-type."

2. blz. 7.
„Men mene echter niet, dat wij met de bovengeschetste ontwikkeling en de gevonden algemene formule genoegen nemen. Integendeel, de tijd gaat zijn gang en hiermede in verband staande ook de ontwikkeling van ons woonhuis." (We hebben de „geschetste ontwikkeling" en de „algemene formule" nergens kunnen vinden. Red.).

3. blz. 7.
„Een meerdere zakelijke uitgroei en perfectionering van de plattegrond zal ongetwijfeld moeten volgen."

4. blz. 7.
„De uiterst consequente bouwkunst zal in de richting van de zakelijke uitgroei van ons huis ongetwijfeld nog grote winsten boeken."

5. blz. 9.
„De praktijk van ieder levensgebied en dus ook dat van den architect, geeft lering en inzicht in het menselijk vermoeden."

6. blz. 12.
„Een grote huiskamer met een prettige zithoek, en een ander hoekje, waar b.v. de dagelijkse correspondentie e.d. wordt behandeld, maakt een honderdmaal meer levende indruk dan een z.g. beschaafde salon, waar ieder element van de zelfwerkzaamheid van de bewoner(s) ontbreekt."

7. blz. 13.
„Een tweede kamer naast de grote huiskamer wordt nog veel gevraagd. Het is voor ons echter de grote vraag of met het oog op het jaarlijks inkomen van vele onzer principalen deze tweede kamer wel altijd verantwoord is. Kan men zich deze weelde veroorloven, dan geve men aan die kamer ook een levend karakter, hetzij eetkamer, studeer- of werkkamer, o.d."

8. blz. 14.
„Naast de woonvertrekken komt de keuken in de eerste plaats in aanmerking voor een diepere beschouwing." (Nog dieper?)

9. blz. 14.
„Uit dit schema van gegevens ontwikkelt zich logisch en klaar het gehele gebouw." (? ? ? ? ?)

10. blz. 32.
„Over de hoogte van aanrechten zijn vele theorieën opgesteld."

11. blz. 39.
„Bij deze indeling is met enige zelfwerkzaamheid der kinderen toch nog een huistype te maken, waarbij zonder dagelijks personeel toch een goede werkverdeling mogelijk is."

12. blz. 49.
„De vorm van het dak hangt veel af van de architectuur."

13. blz. 54.
„Onze nieuwe huizen dienen te hebben een maximum aan licht. De vrijwel geheel glazen wanden van de nieuwe zakelijkheid hebben vermoedelijk als een reactie op de droevige donkere oplossingen van de vorige jaren, wel een grote bekoring. Voorlopig is dit echter nog een experiment, dat aan de praktijk zal moeten worden getoetst. Zonder zo ver te gaan, willen wij wel met bijzondere nadruk wijzen op veel licht. Het oude houten raam heeft hierbij afgedaan."

V. h m, h m :

1. blz. 6.
„Als men nedurende vele jaren landhuizen en middenstandswoningen bouwt."

2. blz. 7.
„Een goed architect wordt in de praktijk gevormd en komt na veel bouwen tot een eigen persoonlijke vormgeving en iedere opdrachtgever doet goed zich tot een bevoegd architect te wenden."

3. blz. 9.
„De architect die jaren bouwt heeft zich een mening gevormd over de doelstelling van de bouwkunst."

4. blz. 10.
„Schrijver dezes is lid geweest van verschillende beoordelings- of schoonheidscommissies..."

5. blz. 13.
„Schrijver dezes bouwde honderdtallen huizen."

6. blz. 30.
„Het maken van een goede open haard, waarbij men geen last van rookneerslag in de kamer heeft, is een zaak van veel ervaring."

7. blz. 39.
„Verschillende plattegronden zijn door ons op deze wijze ontworpen."

8. blz. 76.
„Schrijver dezes heeft zijn bureaux op deze wijze verwarmd." (x).

9. blz. 79.
„De praktijk leerde schrijver dezes dat vrijwel alle veranderingen, die hij aanbracht in een ontwerp tegen zijn eigen goed weten in, maar op herhaald aandringen van zijn opdrachtgever, na gereedkoming mislukkingen of verslechtering van het plan bleken."

10. blz. 82.
„Soms was het voor ons een ontgoheling, maar vaak voerde het licht tot prachtige resultaten, vriendenbanden werden gevonden en versterkt en zo kan bij alle moeilijkheden, die de werkelijkheid nu eenmaal geeft, toch het bouwen een grote vreugdevolle taak zijn. Mogen deze beschouwingen in deze richting steun geven."

Wij hebben slechts enige richting kunnen vinden in de gedeelten die ons van de kanttekening h m, h m zijn voorzien.

OFFICIEELE MEDEDELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 29 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 14 SEPT 1935 No. 37 DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN MAANDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

A. ET A. Het administratie-adres van het Genootschap Architectura et Amicitia is vanaf heden:
Slaakstraat No. 9. Amsterdam Z. Tel. 27707.

LEDENVERGADERING op Donderdag 3 October des avonds 8^{1/2} uur in de grote zaal van het Gebouw Heystee te Amsterdam.

Voorlopige agenda:

1. Notulen.
2. Ingekomen stukken, mededelingen.
- * 3. Verkiezing van een bestuurslid.
- * 4. Verkiezing van twee leden van de commissie van voorbereiding en beoordeling van ontwerp-studie no. 7.
5. Rondvraag.

Toelichting punt 3.

Dit punt stond op de agenda van de ledenvergadering, welke op 31 Mei is uitgesteld.

Voor de verkiezing is de volgende voordracht opgemaakt (alf.):

a. Ir. J. W. Dinger, b. C. Feltkamp, c. Ir. W. B. Ouëndag, d. J. Snellebrand.

Toelichting punt 4.

Voor de verkiezing van twee leden van de commissie van voorbereiding en beoordeling van ontwerp-studie no. 7 is de volgende voorlopige voordracht opgemaakt (alf.):

1. a. H. van Anrooy, b. J. J. P. Oud. 2. a. F. A. Eschhausier, b. A. Komter.

Volgens art. 21 § 4 van de statuten kunnen meerdere kandidaten door tenminste 5 leden schriftelijk bij het bestuur worden gesteld tot uiterlijk 17 September.

K. v. d. WILK, Secr.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 37
J. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR, 14 SEPT. 1935

BIJ HET ONTWERP VAN A. KOMTER VOOR BLOEMENDAAL AAN ZEE.

In het Stedelijk Museum te Amsterdam hield de architectengroep „de 8”, in samenwerking met de C.I.A.M. (Internationale congressen voor het nieuwe bouwen), een tentoonstelling „De functionele stad”.

Bij de afdeling „Ontspanning” was de maquette van een ontwerp voor Bloemendaal aan Zee van architect Komter tentoongesteld, welke algemeen de aandacht trok. Bij nadere bestudeering van dit aantrekkelijke en heldere plan komt men tot het inzicht, dat hier een zuiver voorbeeld is tot stand gekomen van het z.g. nieuwe bouwen.

Voordat de architect aan de vormgeving van zijn opgave ging, heeft hij zich door diepgaande studie van de eischen, die men aan een hedendaagsch ontspanningscentrum moet stellen, rekenschap gegeven. Het zich duidelijk voor oogen houden, welke deze nieuw te stellen eischen zijn, en zich, zoo noodig, te onttrekken aan ingeburgerde begrippen, behoort, naar mijn meening, tot één van de voornaamste taken van den architect en is zeker niet de gemakkelijkste. Het zuiver stellen van het programma leidde hier uiteindelijk tot een ontwerp, waar verantwoordelijkheidsgevoel tegenover de gemeenschap, liefde voor de natuur en aanvaarding van technische mogelijkheden kenmerkend werden. Het streven der jongere architectengeneratie naar immaterialiseeren van de constructies (d.w.z. door het

verhoogen der spanningen de meest economische constructie toe te passen) gaat hier gelukkig gepaard met den wensch, het natuurlijk gevormd landschap zoo min mogelijk aan te tasten. Als er ooit een verwijt aan het nieuwe bouwen gericht, ongegrond was, dan is het het verwijt, dat uitingen van de nieuwste architectuur geen rekening zouden houden met natuur, mensch en landschap. Wie zich vermag open te stellen voor het beginsel van het nieuwe bouwen, dat de te stellen eischen aan het werk primair en de daaruit voortvloeiende vormen secundair zijn (secundair niet in de beteekenis van minder belangrijk) zal in dit beginsel meer waarborg vinden, dat de architect, bewust of onbewust, de natuur niet zal aanranden, dan wanneer een sterk individueel getint werk, zonder de wetten der economie te volgen, deze opoffert ter wille van een vormspel. Ook daar, waar de architecten, met behulp van ervaring, wetenschap en techniek er naar streven, in de vormgeving van hun opgave, bepaalde richtlijnen te vinden, zal toch steeds een oneindige reeks van oplossingen mogelijk zijn. Welke oplossing de architect ten slotte kiest bepaalt de meer of mindere aantrekkelijkheid van zijn werk.

Ik meen, dat Komter in de keuze van zijn oplossing zeer gelukkig geweest is.

F. HAUSBRAND.

BESCHOUWINGEN OVER ONZE KUST EN IN HET BIJZONDER OVER BLOEMENDAAL AAN ZEE.

De steeds toenemende bevolkingsdichtheid, de in verband daarmee en verhoudingsgewijs nog sterker toenemende bebouwendichtheid (tuindorpen, verkavelen van landgoederen tot villaparken), het steeds meer in cultuur brengen van woeste gronden eenerzijds; de sterke sociale verschuivingen, het weer ontwakend gevoel voor de natuur, de ontwikkeling der openlucht-sport en de verbeterde verkeersmogelijkheden anderzijds; het zijn alle gevolgen, welke oorzaken na te speuren niet op onze weg ligt, maar die ons in deze gecompliceerde maatschappij steeds scherper het probleem mensch—natuur voor oogen stellen.

Door den hierboven zeer in het kort geschetsten toestand zal het duidelijk zijn, dat eenerzijds zich meer en meer de behoefte doet gevoelen, vooral bij de bevolking in de groote centra, naar een ongedwongen ontspanning en sportbeoefening in de vrije natuur, terwijl anderzijds de in steeds beperkter mate voorhanden zijnde natuurgebieden zooveel mogelijk intact gelaten dienen te worden.

Speciaal bij het vaststellen van ontspanningscentra in natuurgebieden dienen wij dus aan dit probleem onze volle aandacht te schenken.

Zulk een centrum zal dus rekening moeten houden met de karakteristieke schoonheid van een bepaald gebied door deze zooveel mogelijk te sparen, en tevens met de behoeften en eischen van de te verwachten gebruikers.

In een goed plan voor zulk een centrum zal als het ware een „biologisch evenwicht” moeten verkregen worden tusschen natuur en mensch.

Alvorens nu het probleem: de ontwikkeling van Bloemendaal aan Zee, duidelijk te kunnen stellen, lijkt het gewenscht, deze beide factoren natuur en mensch eens nader te beschouwen. Te dien einde willen we het ontstaan en de ontwikkeling van ons kustgebied nagaan, zoowel geologisch als cultuur-historisch. Waar komt het zand onze kust vandaan?

Hoe is het daar gekomen?

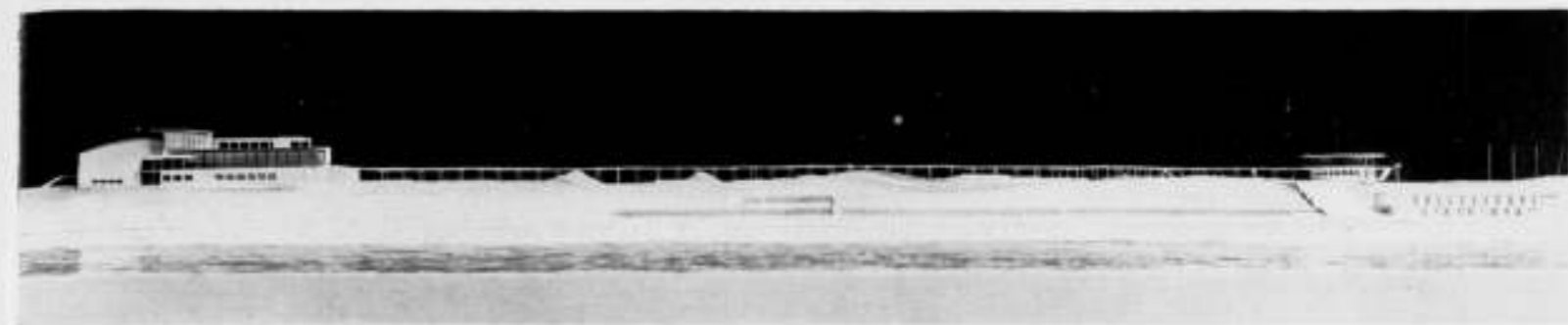
Hoe heeft zich het dwarsprofiel dezer kust gevormd?

Zeer in het kort en in hoofdzaak aangegeven volgt hier een hypothese over de vorming van onze duinkust, waarbij de beantwoording dezer vragen op bevredigende wijze geschiedt¹⁾. Hoewel de niveauperandering van den zeespiegel tijdens het Würmglaciaal (tengevolge van de wateronttrekking der groote ijsgebieden was de zeestand 60 m lager dan nu) het hoofdmoment vormt en de achtereenvolgende toestanden moet beheerschen, kunnen we daarop hier niet diep ingaan. Vermeld kan worden, dat omstreeks 5000 voor Chr. de zeestand zoover gerezen was, dat de overstroming van de laagste plekken in de landverbinding Calais—Dover kon plaats grijpen, zoodat de waterbeweging in het Kanaal door kon dringen tot de zuidelijke Noordzee. In 't tot dusverre gesloten uiteinde van den zeearm hadden zich groote hoeveelheden zand verzameld welke nu weer mobiel gemaakt werden. Nadat de opening door de verdere rijzing van de zee en door uitschuring voldoende breedte en diepte had verkregen, kon de vloedstroom de zandmassa's oostwaarts verplaatsen.

¹⁾ De vorming van de Nederlandsche duinkust door Dr. P. Tesch.

1 THEATER, 2 CASINO, 3 CAFE-RESTAURANT „HET RONDE HUIS“, 4 CAFETERIA, 5 THEEHUISJE, 6 WINKELGALERIEN, 7 KLEED-CABINES, 8 FAMILIE-BAD, 9 OPENLUCHT-THEATER, 10 AUTOBUSHALTES, 11 PARKEERTERREINEN, 12 FIETSEN-STALLING, 13 WEDSTRIJDBASSIN, 14 BADVIJVER, 15 CANOVIJVER, 16 WEEK-END-HUISJES, 17 TENNISBANEN, 18 STRANDBAR
PLAN VAN AANLEG BLOEMENDAAL AAN ZEE, ARCHITECT A. KOMTER

BILHOET VAN HET PLAN KOMTER VOOR BLOEMENDAAL AAN ZEE VANUIT ZEE GEZIEN, CASINO-THEATER, WANDELPJER EN HET RONDE HUIS

Doordat de zee straat voorbij Calais zich verwijfde, verminderde de snelheid van den stroom en kreeg deze zodoende gelegenheid het meegevoerde zand af te zetten en een zandbank op te bouwen die zich gaandeweg kon verlengen en verhoogen. Zoo ontstond door dezen verminderenden stroom een reeks platen, zandbanken en eilanden, die zich langzamerhand aansloten en een vrijwel doorgaanden wal vormden, een z.g. schoorwal, die zich ten slotte uitstreckte van Calais tot Texel (4500 voor Chr.) en waaraan onze lage landen hun ontstaan en bevestiging te danken hebben.

Het aldus gevormde zeer ondiepe binnenmeer, waar de zee nog slechts ongeregeld toegang had, vulde zich langzamerhand met een kleiafzetting (oude zeelei). Na de definitieve afsluiting vormde zich hier een zoetwatergebied (laagveen), dat we verder niet zullen beschouwen.

Intusschen groeiden schoorwal en strand westwaarts, dus zee- waarts aan en op deze breede zandstrook ontwikkelde zich het oude duinlandschap, hetwelk in historischen tijd door het jonge duinlandschap gedeeltelijk is bedolven.

Hoe de duinvorming door wind, zon en bepaalde plantengedenschappen in zijn werk gaat mag bekend verondersteld worden. Hebben we, in het kader van dit artikel, bij de vorming van onze kust oogenschijnlijk te lang stil gestaan, dan was dit slechts om het wezen en het karakteristieke van dit gebied nogmaals te belichten, omdat juist in dit landschapsbeeld zoo duidelijk te volgen is het eeuwigdurende spel van golven, zand en wind en plantengroei, dat dien subtiele overgang tusschen land en water, die fijne beweeglijkheid der duinen en die lichte blijheid der kleuren teweegbracht, die ons in dit gebied zoozeer bekoren.

Het behoeft wel geen betoog, dat elk ingrijpen van menschenhand in dit landschap op uiterst kiesche wijze behoort te geschieden.

Afgezien van de Kaninefaten zal ons kustgebied wel vanaf zeer oude tijden bewoond zijn geweest door visschers. Zij vonden op zee hun bestaan en zochten tegen die zee bescherming voor hun woningen achter de eerste duinenrij. Zoo ontstonden de visschersdorpen, een groep huizen met als kern meestal een kerk. Onderling hadden ze weinig contact en waren slechts bereikbaar vanuit het achterland door een eenvoudigen landweg. Vanaf de zeezijde verrieden zij hun bestaan alleen door de binnemuren op het strand, door de torenspits die over het duin keek of door den vuurtoren die er op stond.

Voorbeelden van deze situatie zijn nog terug te vinden in de oude deelen van Scheveningen, van Zandvoort en van Katwijk. Voor ongeveer 100 jaar brak het begrip ruimer baan, dat de zee- lucht en het zeewater een heilzamen invloed op het menschelijke gestel uitoefenen.

Langzamerhand begint nu de trek van den stedeling naar de kust. Hij moest zijn intrek nemen in het eenvoudige visschersdorp, welks bewoners deze nieuwe bron van inkomsten zeer waardeerden en zich meer en meer op kamerverhuur gingen instellen, terwijl het visscherijbedrijf zich naar de groote havens verplaatste.

De badgast nam evenwel op den duur met de eenvoudige accommodatie die het visschersdorp achter het duin hem bood geen genoegen meer. Hij was gekomen voor de zee, en wilde nu ook zooveel mogelijk daarvan genieten. Een eenvoudig badhotel op de eerste duinenrij kwam aan zijn wenschen tegemoet en werd zeer gewaardeerd. Al heel gauw had dit de pensions Bellavista en Zeerust tot naaste bureu. Voor deze drie legde men een weg aan met trap naar het strand, terwijl plannen in bewerking waren dezen weg tot een royalen boulevard te verlengen, wat weer nieuwe uitbreiding ten gevolge zou hebben . . . . en het pad tot de beruchte lintbebouwing was gebaad, waarvan hier dan ook gretig gebruik gemaakt werd. De hotels en pensions rijden zich aaneen, het duintalud werd vervangen door keermuren met trappen en winkelgalerijen.

Deze boulevard-lintbebouwing, dit conglomeraat van bouwsels, dat, gezien den tijd waarin het ontstond, geen enkele aanspraak kon maken op eenige architectonische waarde, sloot als een troosteloze steenen barricade de achtergelegen duinen volkomen van strand en zee af, zodoende bruuft verbrekend, wat op logische wijze de natuurlijke afsluiting vormde met haar vloeiende lijnen en wijde verschietsen.

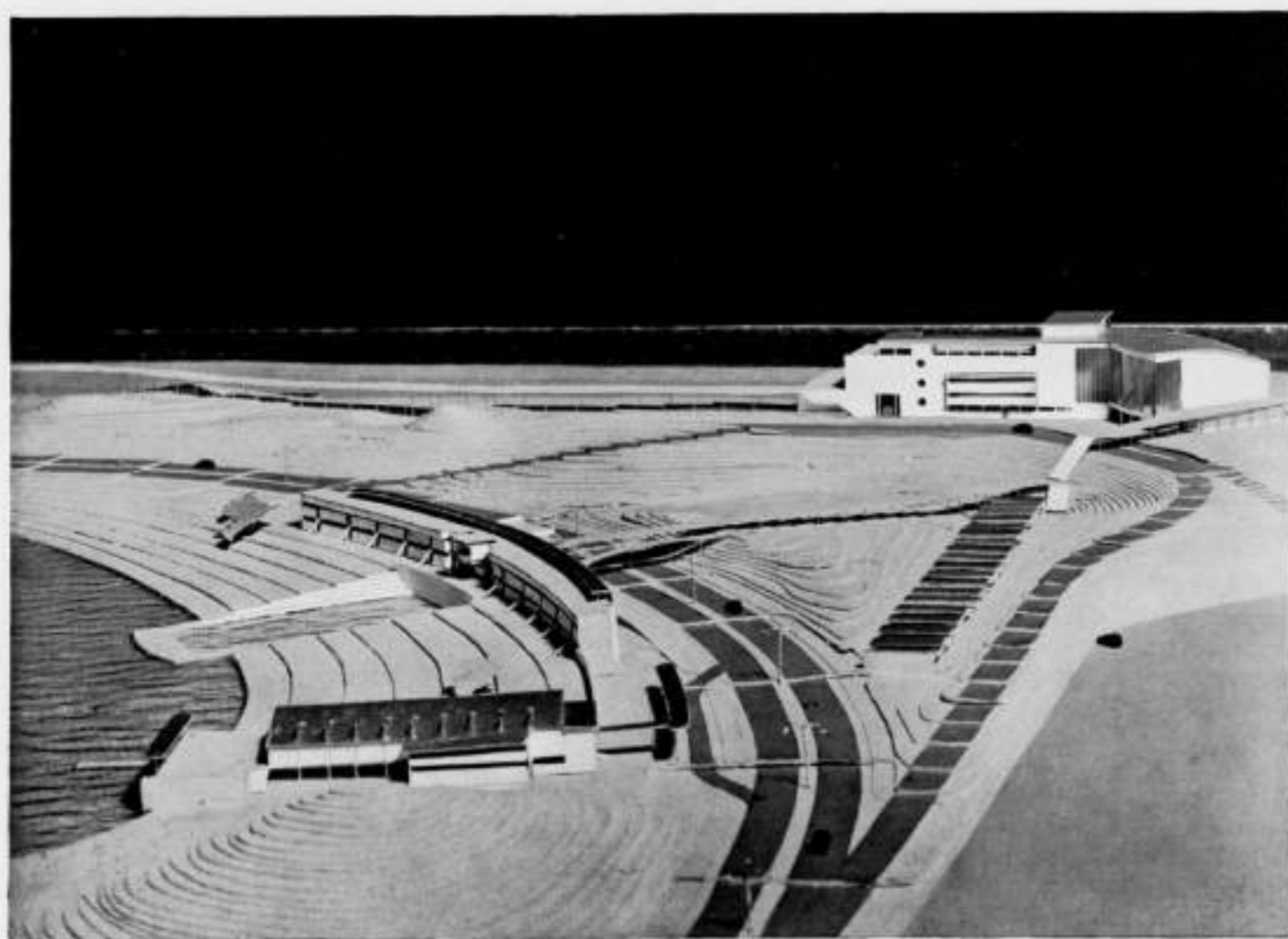
Het beeld van de kustbebouwing wijzigde zich gedurende deze ontwikkeling van visschersdorp tot badplaats wel sterk. Lag vroeger de kern van het visschersdorp achter de duinen, thans ligt de kern van de badplaats, (casino, kurhaus) óp het duin. Had de uitbreiding van het visschersdorp straalsgewijze plaats, thans gebeurt die, vooral bij de meest begunstigde badplaatsen, in hoofdzaak rechtlijnig, en wel even wijdig aan de kust. Had vroeger het verkeer alleen landinwaarts plaats langs een voedingsweg met het achterland, nu is de boulevardverbinding met de naastbij gelegen plaats vaak even belangrijk. Dit verschijnsel neemt hier en daar (vooral in België met zijn groote bevolkingsdichtheid en korte kustlijn) bedenkelijke vormen aan.

Dat men wel voelt, dat de drukke boulevardverbinding niet de gunstigste oplossing brengt, blijkt wel uit de gewaardeerde ligging van b.v. het Groot Badhuis te Zandvoort en het Huis ter Duin te Noordwijk, waar het verkeer achter om heen geleid is. In de 20ste eeuw, we zezen er in het kort reeds op, veranderden de sociale verhoudingen en de menschelijke behoefte sterk. Deze meer nog dan de 19de eeuw staat in het teeken der technische ontwikkeling. Het productieproces werd sterk veranderd en versneld. In verband hiermee nam de arbeidersklasse in sociaal opzicht zeer in belangrijkheid toe. Het heele rythme van het maatschappelijk leven werd haastiger en onder den druk van dit leven kwam weer boven het verlangen naar de natuur. De stedeling trok naar buiten en genoot van zon en lucht, van sport en beweging en de betere verkeersmogelijkheden kwamen hem hierbij zeer te stade.

Ook de badplaatsen ondergingen deze veranderingen. Tot voor korten tijd konden de hotels en pensions ieder seizoen rekenen op een vast contingent logeergasten; gezeten families met kinderen, die er hun vacaties kwamen doorbrengen. Door verschillende oorzaken: automobilisme, gemakkelijke buitenland-

OVERZICHT VAN HET PLAN NAAR ZEE TOE GEZIEN: IN HET CENTRUM HET BINNENMEER EN HET OPENLUCHTTHEATER, ARCHITECT A. KOMTER

HET PLAN GEZIEN NAAR ZEE: LINKS VAN DEN ZEEWEG HET BINNENMEER MET WEDSTRIJD-BASSIN: RECHTS CASINO ARCHITECT A. KOMTER

sche verbindingen, grootere attracties in vreemde badplaatsen, lagere valuta's, algemeene verarming, verloren ze hun clientèle. De hedendaagsche badgasten zijn in het algemeen mensen met een geringere financieele draagkracht en met kortere vacanties, die zij zoo effectief mogelijk willen benutten. Het meerendeel van hen verkiest de tent boven de kleine pensionkamer. De tent bleek ook het goedkope en sportieve middel om het meer en meer in zwang komende week-end ten volle te genieten. Hierbij komen nog de enorme hoeveelheden dagbezoekers, die vooral de badplaatsen met goede verbindingen met de groote steden te verwerken krijgen.

Het resultaat van deze veranderingen is: lege hotels en volle tentenkampen. Het ziet er voor de badplaatsen van den ouden tempel dan ook bedenkelijk uit en het zal voor vele van hen zeer moeilijk blijken zich aan de gewijzigde omstandigheden aan te passen.

De nog jaarlijks toenemende trek naar de kust wettigt het scheppen van nieuwe centra en het uitbreiden en veranderen van oude die hiervoor in aanmerking komen.

Uitbreidingsplannen zijn het gevolg van maatschappelijke behoeften en kunnen eerst na analyse van deze behoeften vastgesteld worden.

Concludeerende uit het voorgaande, komen wij tot de volgende punten:

- 1e. De kuststrook van den Helder tot Hoek van Holland moet meer en meer beschouwd worden als een der voornaamste ontspanningsgebieden der achtergelegen groote centra, en het is de plicht der overheid dit gebied op de, in ideëel opzicht meest economische wijze als zoodanig te benutten.
- 2e. Het karakteristieke van de duinkust: de beweegelijke golvende lijnen, de vloeiende overgangen tusschen land en water, de wijde horisonten en verre verschieten, zooveel mogelijk te sparen.
- 3e. De zich veranderende sociale omstandigheden, het voortschrijdende nivelleringsproces eischen een geheel nieuwe instelling bij het stichten van ontspanningscentra aan de kust.

Hoe is nu de bestaande toestand in Bloemendaal aan Zee?

T e r r e i n : Een strook gemeentebezit, breed 600 m, ten zuiden begrensd door Zandvoort, ten noorden door particulier bezit, welke zich uitstrekt van zee tot Overveen.

W e g e n : De zeeweg, een dubbele geasfalteerde autoweg, met rijwielpaden, die de verbinding met Overveen vormt en die zich door bovengenoemde strook slingert, harmonisch zich voegend naar het duinlandschap. Met een laatste wijde bocht komt deze weg eerst 30 m van de zuidgrens van dit terrein aan zee, daar aansluitend aan den boulevard naar Zandvoort.

B e b o u w i n g : Behalve het café-restaurant het Ronde Huis, heeft de bebouwing een tijdelijk karakter, en is voor verdere plannen van geen belang.

Ter beschikking staat dus een praktisch gesproken maagdelijk terrein, breed 600 m, met een onbepaalde diepte en verbonden door een unieke weg met de zeer belangrijke gebieden Haarlem met omstreken (239.000 inwoners) en Amsterdam (780.500 inwoners).

Welke zijn nu de richtlijnen die bij het vaststellen van een uitbreidingsplan voor Bloemendaal aan Zee gevolgd moeten worden?

- 1e. Uit praktische overwegingen zich te bepalen tot het gemeentebezit, en zoodoende een vlotte voorbereiding en uitvoering mogelijk te maken.
  - 2e. Het bestaande tracé van de laatste bocht van den zeeweg zoodanig te veranderen, dat de aandacht van het verkeer op het nieuwe centrum gevestigd wordt en dat dit tot zeer dicht bij de kern kan naderen.
- De doortrekking van den boulevard naar het noorden moet,

gezien het vergraven der voorste duinenrij en het gevaar der lintbebouwing, vermeden worden.

Het geheele wegensysteem moet relatief een geringere lengte hebben en zich aan het terrein aanpassen.

- 3e. De verstrooide bebouwing zal zoo spaarzaam mogelijk moeten zijn. Hotels en pensions zijn uit exploitatie-oogpunt te vermijden.
- 4e. Voor gebruikers in hoofdzaak te rekenen op dagbezoekers en op kampeersders.

In den aanvang spraken wij reeds van een „biologisch evenwicht“ tusschen natuur en mensch. Wij hopen dat in dit plan bereikt te hebben door een kort wegensysteem en door spaarzame verstrooide bebouwing enerzijds, door de verhoogde promenade op de voorste duinenrij, die den wandelaar een rustig genieten van de geheele omringende natuur (zee, strand, duinen) biedt zonder hem de duinen te doen betreden, door de rustige wandelpaden in het zuid-oostelijk gedeelte en door het duinmeer anderzijds.

Als gebruikers zijn gedacht dagbezoekers, bewoners der week-end- en zomerhuisjes en kampeersders. Dit is gebaseerd op wat de praktijk in dit gebied leert. Er is gerekend op een dagbezoek van 16.000—20.000 menschen gedurende seizoenweken en voor deze getallen zijn de noodige voorzieningen getroffen zoowel op verkeers- als op sport- en ontspanningsgebied.

Het tot stand komen en de exploitatie zullen we, als niet vallend binnen het gebied van dit tijdschrift, buiten beschouwing laten.

Aan de zeer uiteenlopende behoeften en verlangens van de gebruikers is getracht te voldoen door het scheppen van diverse badgelegenheden en uiteenlopende badmogelijkheden, van zonnebaden, tennisvelden en wandelgelegenheden, van cultuurelegenheden door het projecteeren zoowel van een theaterzaal als van een openluchttheater, en verder door het aanbrenge van verschillende consumptiegelegenheden.

Deze laatste het eerst besprekend, wijzen we er op, dat getracht is, zoowel wat aard als wat ligging dezer gebouwen betreft, deze zeer verschillend te doen zijn, opdat ieder zijn eigen publiek zal kunnen trekken, waardoor concurrentie vermeden zal worden.

Het casino, aan de noordgrens en op de voorste duinenrij gelegen, omvat de genoemde theater- en feestzaal, foyer welke de verbinding met het café-restaurant met zijn verschillende zalen vormt. Het casino is door de promenade verbonden met het Ronde Huis, een verbinding die aan alle drie objecten ten goede zal komen. Het Ronde Huis bevindt zich ongeveer op de plaats van het bestaande en dit laatste zal zich ook in dit plan gedurende de eerste jaren kunnen handhaven.

Het cafeteria sluit aan op het strand van het binnenbad en is bedoeld als een goedkope, vlotte eetgelegenheden.

Het theehuisje, rustig gelegen aan kinderbassin en kanovijver, zal zijn eigen publiek weten te trekken.

Bij de badmogelijkheden vraagt allereerst het duinmeer met zijn badinrichting een nadere beschouwing.

Zoo dicht bij de heerlijke branding van de Noordzee een kunstmatig binnenbad te maken, waarvoor is dat noodig, zal men zich afvragen.

Wij hopen door het aanvoeren van eenige motieven, de wenschelijkheid hiervan aan te kunnen toonen.

Bij oostelijken wind (vast zomerweer) is de branding gering, het water op dit gedeelte der kust vaak zeer troebel en vet. Het strand is dan goed beschut, maar bij groote hitte vaak drukkend warm.

Bij westelijken wind (vaak onvast weer, bewolkt en koel) is het baden in zee soms ideaal, maar het verblijf aan het strand is bij koel weer en door het stuiven vaak onaangenaam.

Het zal duidelijk zijn, dat door het scheppen van een bad- en zonnebadgelegenheden met beschutte ligging op het zuid-oosten

en welke door een voetbrug direct met het strand verbonden is, grotere mogelijkheden geboden kunnen worden wat betreft het badbedrijf. Verder is door goede verlichting, gemakkelijk toezicht en geen getijden, de badtijd per dag zeer te verlengen, wat aan de exploitatie ten goede zal komen. Wij wijzen voorts nog op wedstrijd-bassin, op den kanovijver, op de mogelijkheid van avondfeesten met vuurwerk en illuminatie, enz.

Het binnenmeer zal het heele plan verlevendigen en het gezicht vanaf de promenade nog ongemeen verrijken.

Wij meenen dus dat dit binnenmeer (met bodemafsluiting en watervoorziening) dat door weinig grondverzet verkregen kan worden, zijn nuttigheid in het plan kan bewijzen.

Verdere badgelegenheden zijn nog het familiebad, een reeks afsluitbare kamertjes met zonneterrassen ervoor en erboven waarbij een strandbar, en het volksbad.

Het tentenkamp is in dit plan niet op het strand te vinden, daar dit wel de meest ongeschikte plaats voor zulk een kamp is.

Uit een oogpunt van beschutting, van hygiëne en van toezicht behoort zulk een kamp thuis in een duinvallei op zoo kort mogelijke afstand van het strand.

In dit plan is er voor gereserveerd de groote duinkom tusschen binnenbad en Zandvoortsche grens.

Het verkeersvraagstuk bij een badplaats, hoofdzakelijk ingesteld op dagbezoek, is er een van de eerste orde, temeer waar hier (gelukkig) geen treinverbindingen zijn en dus met een intensief busverkeer rekening moet worden gehouden.

Zelden wij reeds dat het plan gebaseerd is op 16.000—20.000 bezoekers per dag, dan hebben we speciaal wat de capaciteit der parkeerterreinen en rijwielstallingen betreft, het aantal menschen vast te stellen, dat per moment aanwezig is. Deze getallen zijn vastgesteld op 10—14.000 bezoekers. Hiervan zijn

50 % wielrijders	of	5000—7000
30 % buspassagiers	of	3000—4200
15 % automobilisten	of	1500—2100
5 % voetgangers	of	500—700

In het plan is getracht deze verschillende groepen zooveel mogelijk gescheiden van elkaar te houden en gevaarlijke kruisingen à niveau te vermijden.

De rijwielstallingen en parkeerplaatsen (375—525 wagens) zijn op de richtingen van het verkeer georiënteerd, zoodat zich bij

TENTOONSTELLING VAN WERK VAN LEDEN VAN DEN KRING „UTRECHT“.

Zaterdagmiddag j.l. is onder een voor een dergelijke gebeurtenis groote en hooge belangstelling, de Tentoonstelling geopend van het werk van leden van den Kring Utrecht. Dit is de eerste Tentoonstelling die de Kring heeft georganiseerd. Hij heeft zich kunnen spiegelen aan de vele kring-tentoonstellingen die er in de laatste 10 jaren zijn gehouden en er zijn voordeel mee kunnen doen. De organisatie is heel collegiaal opgezet, de leden hebben zich onderworpen aan het inzicht van een Jury uit eigen kring, en aldus is een kleine maar in haar soort goede tentoonstelling tot stand gebracht.

Bij de opening heette de Kringvoorzitter de Heer Ir. H. F. Mertens de aanwezigen welkom en wees erop, dat in zulk een tentoonstelling niet het dienen van het directe eigen belang moet worden gezien. Slechts 5 à 10 % van alles wat gebouwd wordt, geschiedt onder medewerking van „diegenen, die in de gangbare betekenis architect kunnen worden genoemd“. Zulk een tentoonstelling, die beoogt meer bekendheid te geven aan het werk van architecten, dient dus wel in de eerste plaats een algemeen belang.

Daarna sprak de Voorzitter van den B.N.A. de Heer Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, die er op wees, dat het den architecten van den B.N.A. verboden is persoonlijk reclame te maken; maar in

het casino a.h.w. het kopstation der badplaats bevindt. Het verwerkt het hoofdverkeer uit Haarlem komende en laat de bezoekers op een gemakkelijke wijze via de winkelgalerij en de noordelijke trap het strand bereiken. Bij het Ronde Huis bevindt zich een kleinere outillage welke het verkeer van Zandvoort opvangt. Deze menschen komen langs de zuidelijke winkelgalerij en trap op het strand.

Om het groote verharde parkeerterrein niet als een troostelooze grauwe vlakte te doen schijnen is dit dieper gelegd dan de oprit naar het casino.

De bushaltes voor vertrek en aankomst zijn zoo gunstig mogelijk over het complex verdeeld. Die voor vertrek zijn overdekt en alle zijn zonder den rijweg over te moeten steken te bereiken. We willen nog wijzen op de mogelijkheid het plan bij gedeelten uit te voeren en wel als volgt:

1. strandbebouwing,
2. op- en afrit casino en dit gebouw,
3. promenade,
4. openluchttheater en week-end-huisjes,
5. verlegging Zeeweg,
6. binnenbadcomplex.

Dit zal een soepele ontwikkeling mogelijk maken. Evenwel is het toch noodzakelijk binnen beperkten tijd het afgeronde geheel te voltooiën, aangezien de exploitatie slechts dan haar gunstigste resultaten zal kunnen bereiken wanneer in dit organisch gedachte plan, een samenwerking van alle factoren verzekerd is.

Ten opzichte van Zandvoort zal dit plan, waarin geen sprake is van hotelbebouwing, een stimulerende werking blijken uit te oefenen op het hotel- en pensionbedrijf aldaar.

Omgekeerd zal dit Bloemendaal aan Zee een belangrijk bezoek van Zandvoortsche logeergasten mogen verwachten. In plaats dus als concurrente van haar oudere zuster op te willen treden zal blijken dat een nauwe samenwerking met haar tot beider voordeel zal zijn.

Bij het bestudeeren van het vraagstuk Bloemendaal aan Zee en bij het maken van deze plannen mocht ik de medewerking hebben van ir. A. Boeken, arch. B.N.A. De foto's van de maquette zijn vervaardigd door den Heer Hans Spies, fotograaf te Amsterdam.

Amsterdam 8-7-'35. AUKE KOMTER, Architect.

dezen tijd vooral is het goed zijn licht niet onder de korenmaat te zetten en collectief te toonen, wat men kan.

De Voorzitter gaf als zijn meening te kennen, dat de steun van de overheid noodig is om de architecten bij het bouwen meer te betrekken. Daarom was het verheugend hier de belangstelling van de stedelijke overheid te kunnen constateeren in de tegenwoordigheid van den Burgemeester en den Wethouder van Publieke werken. Spreker wees er op, dat het meer en meer gaat, niet zoozeer om de individualistische topprestaties of architectonisch gebied, maar om de harmonische eenheid van stadsbeeld. Daarom wekte hij allen op tot samenwerking.

De Burgemeester van Utrecht, de Heer Mr. Dr. G. A. W. ter Pelkwijk, hield hierop zijn openingsrede, waarin hij in eenvoudige en hartelijke bewoordingen zijn sympathie uitte met het werk van goede architecten, ten bate van de schoonheid der stad. Architecten timmeren aan den weg. Hun werk kan de omgeving bederven of er cachet aan geven. Publiek en kunst hebben elkaar wederkeerig noodig. Het belangrijkste voor de samenleving is, dat de opdrachten worden gegeven aan de goede architecten en dat deze hun uiterste best doen om het verouwen waardig te blijken. Er is geen kunst, waarbij kunstenaar en publiek elkaar zoo noodig hebben, als de bouwkunst.

Spreker ontveinst zich niet, dat de tegenwoordige tijd zware eischen stelt aan de kundigheden van den architect, finantieele, technische en sociale. Spreker wijst op de stadsuitbreidingen, waarbij het noodig is dat er tusschen de architecten goede samenwerking bestaat, waaraan helaas nog wel eens iets hapert. De Burgemeester roerde tenslotte ook de bebouwing van de landelijke randgemeenten aan, waarvoor hij eenheid en harmonie noodzakelijk acht.

Wat nu de tentoonstelling zelve betreft, valt het in de eerste plaats op dat de tentoonstellingscommissie gewoekerd heeft met de kleine ruimte en daarin de vrij talrijke teekeningen en foto's overzichtelijk heeft weten onder te brengen. Toch ziet men dat het wenschelijk is ook op dit gebied „ordenend“ op te treden en gezamenlijk te streven naar eenheidsformaten van de foto's. Wil men een architectuurtentoonstelling benutten om het publiek den weg te wijzen naar de bouwwerken zelf — m.i. het voornaamste doel — dan zullen de foto's in de eerste plaats groter (alleen groote foto's krijgen ruimtelijke werking!) en daarbij ook vaak bekoorlijker moeten zijn. Kleine foto's spreken zoo weinig als ze aan een muur opgehangen zijn en het bekijken ervan is vermoeiend. Maar het is begrijpelijk, dat niet iedere architect zich de weelde van speciaal expositiemateriaal met zijn werk kan veroorlooven. Samenwerking en organisatie zal hier noodig zijn.

Wil het boven aangeduide doel bevorderd worden, dan lijkt het mij ook geschikt den bezoekers een lijstje te geven van hetgeen tentoongesteld is.

Wat men op zoo'n tentoonstelling ziet, is nogal omvangrijk en de indruk wordt spoedig tot een vage herinnering. Wellicht is voor een volgende tentoonstelling een lijstje van het geexposeerde, dat de bezoekers kunnen meenemen, te overwegen.

OVER DE FLOODLIGHT-OVERDENKING VAN DEN HEER VERKRUYSSEN.

Wanneer wij eens aandachtig deze overdenking nalezen, zullen wij tot de conclusie komen, dat zij niet zoo erg overdacht is. De Heer Verkruijsen vindt een reeks leelijke benamingen voor deze verlichtingstechniek, die hij blijkbaar als kunstuiting niet apprecieert en noemt daarna eenige bezwaren van het floodlight, dat de als slachtoffer gevallen kunstwerken zou schenden.

Het belichten met „floodlight“ is o.i. een techniek, niet een Kunst met groote K; men kan deze techniek op zichzelf geen „aesthetische verdwazing“, „wanbegrip op kunstgebied“, „aesthetische zonde“, enz. noemen.

Het 's avonds zichtbaar maken van kunstwerken, mits op de goede manier, door middel van floodlight, kan den Heer Verkruijsen o.i. ook niet zoo opwinden; ten eerste omdat het kunstwerk er hoegenaamd geen blijvende verandering door ondergaat, ten tweede omdat het gebouw, dat de Heer V. alleen overdag wil zien, 's avonds natuurlijk door hem gemeden kan worden!

Maar indien wij nu ernstig bekijken welke argumenten den Heer V. het floodlight als heiligschennenden invloed doen uitkrijgen, dan vinden wij er twee:

1) „..... en dat juist de prachtige kleur en stof volkomen wordt tenietgedaan door het verblindende licht, dat er in veel te groote sterkte op wordt uitgestort.“

Het is vooral uit dezen zin, dat wij meenen te moeten opmaken, dat de Heer V. reeds vóór te kijken in haast is weg gevliucht voor deze „floodlight-ziekte“, m.a.w. dat hij de verlichte „St. Jan“ niet heeft gezien!

De intensiteit van de verlichting is n.l. zeer nauwkeurig bepaald vóór de definitieve installatie werd uitgevoerd. Deze intensiteit nam toe van beneden naar boven, beneden meer

Bij den rondgang zagen wij landhuizen van arch. Wijnstra, utiliteitswerken aan de spoorwegen van Ir. H. G. J. Schelling (o.a. een duidelijke maquette van het ontwerp voor het nieuwe Muiderpoortstation te Amsterdam), een plan voor een kantoorgebouw te Kortrijk en eenige watertorens van Ir. H. F. Mertens, veelsoortig werk van Gebr. Koster en arch. P. J. Koster, waarbij conscientieuze teekeningen te bewonderen vielen, de bebouwing van Overplaats Jachtlust door arch. Engelfriet, het gerestaureerde Gemeentehuis te Maartensdijk van arch. Quéré, landhuizen van arch. Wentink, vele werken van den veteraan op kerkbouwgebied, arch. W. te Riele, die ook eenige fraaie afdrucken van gefigureerde en geornamenteerde grafzerken afstand ter opluistering van de kale wanden van de traphal. Van arch. A. Kool zien wij bekende werken en de Groen van Prinstererschool te Utrecht, van arch. H. C. M. van Beers vele R.K. Kerken, van arch. Ebeling eenige omvangrijke landhuizen, van arch. v. d. Gaast eenige werken als architect in gemeentediens uitgevoerd.

Het Gemeentebestuur heeft zich niet onbetuigd willen laten en stond ter opluistering der tentoonstelling de fraaie maquettes van de bebouwingsplannen van „Kromme Rijn“ en van „Pijlsweert“ af. Deze sympathieke medewerking van het Gemeentebestuur zal zeker door de Utrechtsche Architecten hoogelijk worden gewaardeerd.

Ten slotte zijn in de zalen, die op eenvoudige wijze zijn aangekleed, eenige beeldhouwwerken geplaatst van Jo en Stefan Uiterwaal en W. van Kuilenburg.

Het is jammer voor de organisators, dat enkele leden van den Kring Utrecht zich afzijdig hebben gehouden.

Laten wij hopen dat deze tentoonstelling (in Gebouw Nobelstraat 12) die tot 22 September geopend blijft, door velen bezocht zal worden.

J. P. M.

geel licht, totaal = 50 lux, boven meer wit licht van 100 à 200 lux, zoodat een natuurlijk gevoel van een donkerder en zwaarder basis verkregen werd. De intensiteiten (50—200 lux) zijn nog niet een honderdste van de verlichtingssterkte, die men bij zonlicht op den gevel kan meten. Hoe kan nu van teniet doen van kleur en stof gesproken worden bij dergelijke geringe intensiteiten? Het is wel vreemd, dat de Heer V., die de werkelijkheid waarschijnlijk niet heeft gezien, dit moet opmerken, terwijl de tienduizenden, die de cathedraal met verrukte oogen in een nieuw aspect hebben aanschouwd, getuigen de kerk nog nooit zoo mooi gezien te hebben.

Is dit een „mode“ door lampenfabrikanten gecreëerd? Is dit zucht naar „vreemde kijkspelen“?

Schuift de Heer V. misschien ook verontwaardigd zijn gordijnen weer dicht als op een zonnigen wintermorgen de heele natuur in het schitterend wit van sneeuw en rijp verschijnt, omdat een boom nu eenmaal zwart of groen behoort te zijn? 2) „..... meer en erger“.

„De architect ontwierp zijn werk in verband met de werking „van het natuurlijke licht, dat van boven en uit één richting komt“.

Neen mijnheer Verkruijsen, dat heeft de architect, vooral op onzen breedtegraad, nooit gedaan; misschien deed men dat in het zuiden, waar weinig atmosfeer en veel sterk zonlicht te verwachten is, maar hier in het noorden is het vooral het materiaal, de kleur en het silhouet, die de uitdrukking aan een bouwwerk geven. Hoe kan men hier spreken van het natuurlijke licht van boven en uit één richting; draait niet de zon meer dan 180° per dag, is niet de middaghoogte iederen dag verschillend, maar vooral maken niet onze bewolkte luchten met hun bijna volkomen diffuse verlichting, dat de platiëk

hier minder gewicht in de schaal legt en dat men hier niet met één lichtrichting mag rekenen in verband met de „kleine en kleinste profileeringen“? Daarbij komt nog, dat, behalve in de hoogterichting, waar men niet geheel vrij is, wel degelijk de richting van het kunstlicht, ten opzichte van den vorm, zorgvuldig wordt bepaald en dat per gevel de beste richting consequent wordt volgehouden, zoodat licht en schaduw en daardoor de vorm op hun mooist uitkomen.

Ieder onzer heeft weleens vol bewondering gestaan voor een volkomen natuurlijk, maar bijzonder lichteffect als de zilveren

contouren van de cathedraal van Chartres in een stillen maan- nacht, of voor het zwarte silhouet van duizenden fijne pinakels van den Dom van Milaan tegen een rooden avondhemel. Zouden wij niet eens een dergelijke overweldigend mooie uitdrukking mogen geven aan één van onze mooiste monumenten, omdat de oorspronkelijke bouwmeester het floodlight nooit gekend heeft? Wij meenen, dat dit een onechte en dwaze piëteit zou zijn, die een waarachtig kunstgenot aan tienduizenden zou doen voorbij gaan.

Ir. L. C. KALFF.

ANTWOORD INZAKE FLOOD-LIGHT AAN DEN HEER Ir. L. C. KALFF.

De heer Kalff vraagt mij wat en ik vind, als je wat gevraagd wordt, moet je daar netjes op antwoorden.

Ik zeg dat, ofschoon ik er even over gedacht heb, het advies van den heer K. te volgen en wat mij niet aanstaat, omdat ik het verkeerd vind, eenvoudig te mijden en alles stil zijn gang te laten gaan.

Een reuzen advies zit hierin voor onze schoone samenleving: als de tooneelcritici, muzikrecensenten en de bevorderaars eener gezonde kunstnijverheid, alles wat hun onjuist lijkt, zwi- gend mijden, dan gaan we enorm vooruit. Dan zullen de „tien- duizenden“, wien de heer K. in zijn laatste zin hun „waarachtig kunstgenot“, (of was het volgens de eerste zinnen juist géén kunstgenot?) wil laten houden, weldra tot honderdduizenden zijn aangegroeid.

Nu is de waardeering op kunstgebied van zoo groote menigten altijd een solide maatstaf geweest voor „waarachtig kunst- genot“, ofschoon het wel weer vreemd is, dat er altijd meer menschen gaan naar een lunapark (wat een lichteffecten) dan naar een oude-kunst tentoonstelling en er altijd meer menschen luisteren naar de imitatiemuziek van het radio- apparaat, dan dat er hoorders zijn in de concertzaal.

Maar ik zou het hebben over wat gevraagd was.

De heer K. vraagt dan, of ik mijn gordijnen dichtschuif, als een boom, die eigenlijk zwart of groen behoort te zijn, wit is van sneeuw of rijp.

Ik heb ernstig gezocht in mijn verleden: neen, neen, ik zag het graag, maar dat was dan ook zoo mooi, dat natuurlijke licht uit één richting, die met het uur veranderde, dat was juist zoo verrassend en toch bleef het van één kant komen en van zoo ver weg, en er ontstonden van die prachtige diepe schaduwen. Ja het was waarlijk schoon, want die zon en die boom en die sneeuw, het behoorde alles zoo natuurlijk bij elkaar.

Maar waarom wilde de heer K. dat eigenlijk weten? Ik doe ook mijn gordijnen niet dicht als de straten nat zijn en reflectee- ren, ofschoon zij eigenlijk droog behooren te zijn, en zoo is er wel meer, maar we hadden het dacht ik over floodlight.

De heer K. wil nog meer van mij weten. Hij vraagt of ik de verlichting van de St. Jan in 's Hertogenbosch heb gezien.

Neen, die heb ik nog niet gezien, maar daarover schreef ik ook niet. De foto in het B.W.A. was alleen maar de aanleiding, hetgeen ik dadelijk gezegd heb; ik schreef over flood-light in het algemeen, hier en in het buitenland; het is altijd een soort- gelijke misère.

Het spijt mij overigens van de St. Jan; ik bedoel dat ik de ver- lichting niet gezien heb, en wel vanwege de zwaarheid van onderen en de lichtheid van boven en dan nog van alle kanten tegelijk; dat valt je overdag niet zoo op, die zwaarte beneden. Daar is de zonnewerking toch maar niets bij, die kan het maar van één kant en dan nog niet eens op dezelfde plaats: je kunt er welbedacht eigenlijk heelemaal niet van op aan, want haar licht wordt soms nog diffuus ook.

Het eenige wat nog jammer is, zou kunnen zijn, dat de zon nog meer lichtkracht heeft, maar dat komen wij ook nog wel eens te boven.

Nu ik hoor dat de installatie in den Bosch helaas permanent is, ga ik er toch misschien nog wel eens heen. Wellicht is er wel een modern hotel tegenover, heelemaal van glas zonder gordijnen, dan kun je alles goed zien. Maar wat moet je dan doen als je de cathedraal overdag wil mijden? Trouwens zou men op een donkeren dag geen cocktail verlichting kunnen maken, een beetje goed gericht kunstlicht van onderen, en wat diffuus natuurlucht van boven; de naam werkt pakkend op de menschen tegenwoordig; de honderdduizenden zullen nog millioenen worden.

Belangwekkend vond ik die getuigenis der tienduizenden met verrukte oogen. Wat men er al niet voor over heeft, zooveel getuigenissen te tellen, laat staan aan te hooren, het lijkt wel iets voor Sanatogen en ik sta heelemaal alleen.

Dat is dan weer goed voor dien rustigen maannacht voor de cathedraal van Chartres met de zilveren contouren of het zwarte silhouet van den Dom van Milaan tegen een rooden avondhemel, die de heer Kalff aanhaalt als argument vóór floodlight.

Maar lees ik daar goed? Maanlicht en een „zwart silhouet van duizenden fijne pinakels“ tegen een lichten hemel? Zwart-licht? En u pleit precies voor het omgekeerde, u wilt ons in plaats van het positief van de foto het negatief in de hand stoppen. Negatieven hebben het aantrekkelijke van een vreemden droom, echt iets voor tienduizenden. Maar waar praten we over? Maan, stille nachten, roode luchten, zwarte silhouetten, zilveren contouren; bah, voor den modernen mensch van de tienduizenden geen lux genoeg. En, het zal nog wel een tijd duren, maar misschien worden we toch nog ééns weer logisch en eenvoudig.

H. C. VERKRUYSELI.

XIIIe INTERNATIONALE ARCHITECTENCONGRES 1935 TE ROME.

Volgens mededeeling van het uitvoerend comité van het congres zijn door de spoorwegen van verschillende landen reducties toegestaan voor de deel- nemers aan het congres. Voorzover zij voor Nederlandsche deelnemers van belang zijn, volgen deze reducties hieronder:

België. 35 % reductie op de normale prijzen (eveneens geldig voor doorreis, zoowel voor de heen- als voor de terugreis, tegen inlevering, aan het loket van het station van vertrek (resp. station, waar men België

binnenkomt) van een speciale aanvraag, geteekend door den secretaris- generaal van het congres, welke aanvraag te verkrijgen is aan het bureau van de Belgische sectie van het C.P.I.A., rue du grand Cerf 12 te Brussel. Tevens moet een legitimatiebewijs worden vertoond.
Frankrijk. Reductie van 40 %, met een geldigheidsduur van 3 weken tusschen heen- en terugreis, eveneens geldig voor doorreis, op vertoon van congreskaart.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 30 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 21 SEPT. 1935 No. 38

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN MAANDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

A. ET A. Het administratie-adres van het Genootschap Architectura et Amicitia is vanaf heden: Slaakstraat No. 9. Amsterdam Z. Tel. 27707.

LEDENVERGADERING op Donderdag 3 October des avonds 8^{1/4} uur in de grote zaal van het Gebouw Heystee te Amsterdam.

Agenda:

1. Notulen.
2. Ingekomen stukken, mededelingen.
- * 3. Verkiezing van een bestuurslid.
- * 4. Verkiezing van twee leden van de commissie van voorbereiding en beoordeling van ontwerp-studie no. 7.
5. Ontwerp-studie affiche. Vaststelling uitslag van de stemming.
6. Rondvraag.

Toelichting punt 3.

Voor de verkiezing is de volgende voordracht opgemaakt (alf.):

- a. Ir. J. W. Dinger, b. C. Feltkamp, c. Ir. W. B. Ouëndag, d. J. Snellebrand.

Toelichting punt 4.

Voor de verkiezing van twee leden van de commissie van voorbereiding en beoordeling van ontwerp-studie no. 7 is de volgende voordracht opgemaakt (alf.):

1. a. H. van Anrooy, b. J. J. P. Oud, 2. a. F. A. Eschausier, b. A. Komter.

ONTWERP-STUDIE AFFICHE

Tentoonstelling der ingekomen ontwerpen.

In afwijking en ter aanvulling van het in het programma bepaalde wordt medegedeeld dat de tentoonstelling zal worden gehouden in de Grote Zaal van het Gebouw Heystee, Heerengracht 545-549 te Amsterdam op werkdagen van Vrijdag 27 September tot en met Donderdag 3 October a.s. van 10 tot 5 uur, alsmede voor de aanvang van de op 3 October te houden ledenvergadering.

Tegelijkertijd zullen de ingekomen ontwerpen van Ontwerp-studie No. 6 „Vereenigingsgebouw“ zijn tentoongesteld.

K. v. d. WILK, Secretaris.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGaan VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN
EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUYSSEN, REDACTEUR NR 38
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR. 21 SEPT. 1935

IN MEMORIAM JAC. PH. WORMSER

Op Dinsdag 3 September overleed te Amersfoort de Heer Jac. Ph. Wormser, architect te Hilversum, sedert lange jaren lid van den B.N.A.

Nadat mijn oom Wormser geruimen tijd de Quellinusschool bezocht had, was hij werkzaam op verschillende bekende architectenbureau's, o.a. bij architect Ouëndag en tijdens den bouw van de Beurs bij Dr. H. P. Berlage.

Langen tijd was hij geassocieerd met architect Vorkink; onder hun leiding werden zeer vele werken uitgevoerd, verschillende landhuizen en een kinderkolonie te Bergen aan Zee, vele woningen te Watergraafsmeer, Hilversum, Breukelen, Velp (G.), enz., het bekende landhuis „Het Reigersnest" te Oostvoorne.

Eenige jaren geleden werd een geheel Wendingen-nummer aan hun werk gewijd en verwierven zij den Prix d'Or op de tentoonstelling te Parijs.

Nadat het architectenbureau Vorkink en Wormser ontbonden was, bouwde hij te Hilversum twee woningblokken voor de Woningstichting Patrimonium, eenige landhuizen, een hulpkerk, en verbouwde de Torenlaankerk.

Toen hij bezig was met plannen voor een tweetal kleuterscholen te Hilversum werd hij getroffen door een ongeneeslijke ziekte, die hem de kracht tot verder werken ontnam; één daarvan is later door ondergeteekende naar zijn ontwerp gebouwd. Ook ontwierp hij zeer vele boekbanden, die getuigen van groote kunstzinnigheid.

Zijn ziekte verhinderde hem verder te werken en zijn talent verder te ontplooiën.

De kring Hilversum verliest in hem een knap architect, een fijn besnaard en zeer begaafd architect.

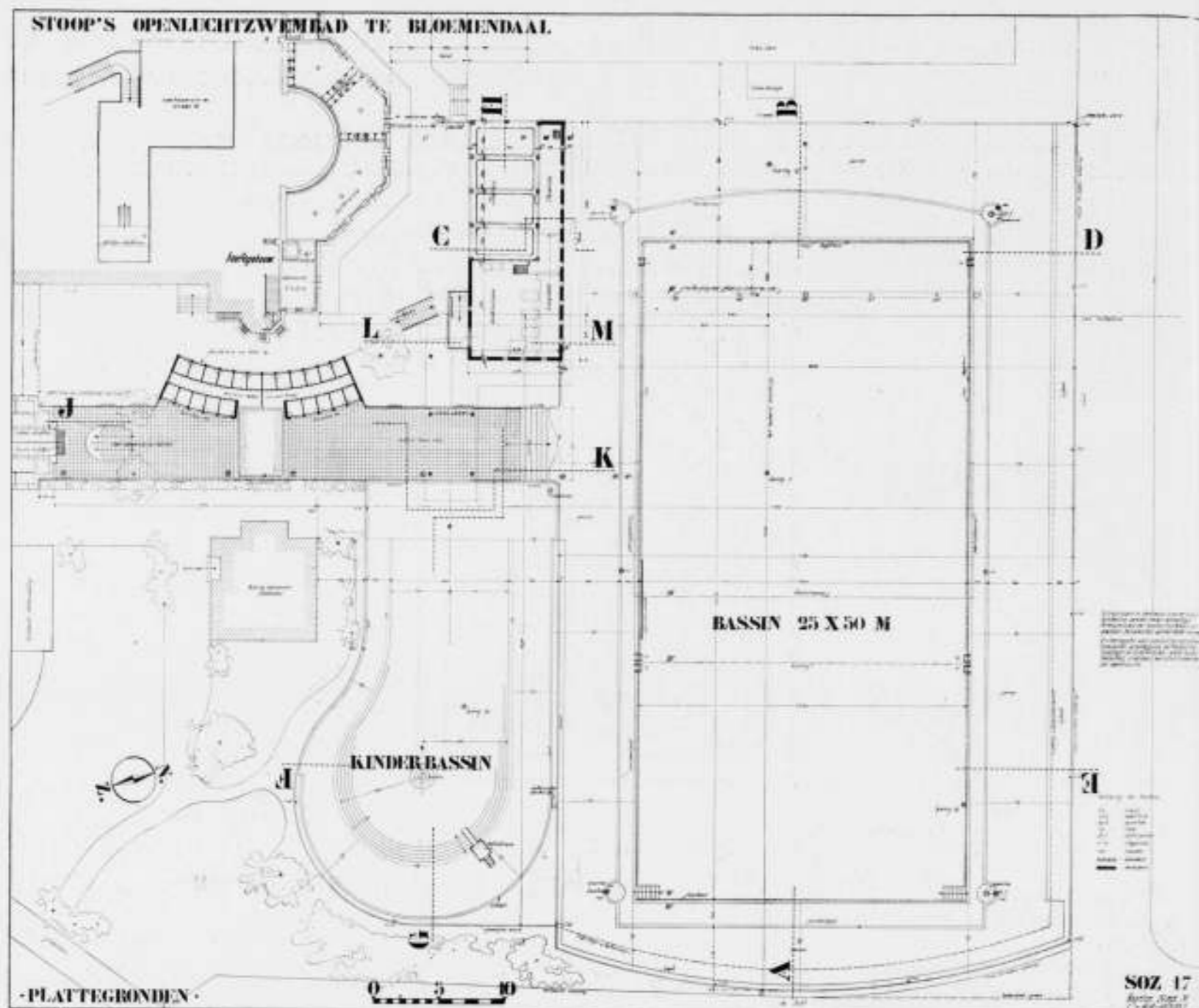
Den Dolder, 8 Sept. 1935.

JOH. A. WENTINK.

OVER BADEN.

Het is betrekkelijk gemakkelijk om over de in de laatste jaren steeds sneller en algemeener ontwikkeling van het badwezen een paar diepzinnigheden te debiteeren en er het woord „cultuur" bij te halen. Het bad als „Kulturmass" voor te stellen, heeft de aantrekkelijkheid van een nieuwen maatstaf, aangelegd aan de menschelijke prestatie, maar het heeft daarnaast de oppervlakkigheid, die leiden kan tot een gevaarlijke begripsverwarring. Gevaarlijk in zooverre, dat voor de zooveelste maal een slagwoord werd gecreëerd, dat net zoo juist en net zoo onjuist is als het veel misbruikte „nieuwe zakelijkheid".

Vóór men over de beteekenis van de werkelijk frappante ontwikkeling der baden in onzen tijd diepzinnige doodoeners zegt, doet men goed, zich de gedachten te herinneren, die Dr. F. H. Fischer eenige maanden geleden eens in het Handelsblad schreef over de behoefte aan ontspanning in verband met de wijze van werken in onzen tijd en vroeger, waarbij hij poneerde, dat een sterke behoefte aan ontspanning niet wijst op een harmonisch in den arbeid opgaan van een zich op zijn plaats en in zijn arbeid thuis voelend individu; dat de werker van vroeger zich in zijn arbeid zóózeer geestelijk kon uitleven, dat de be-

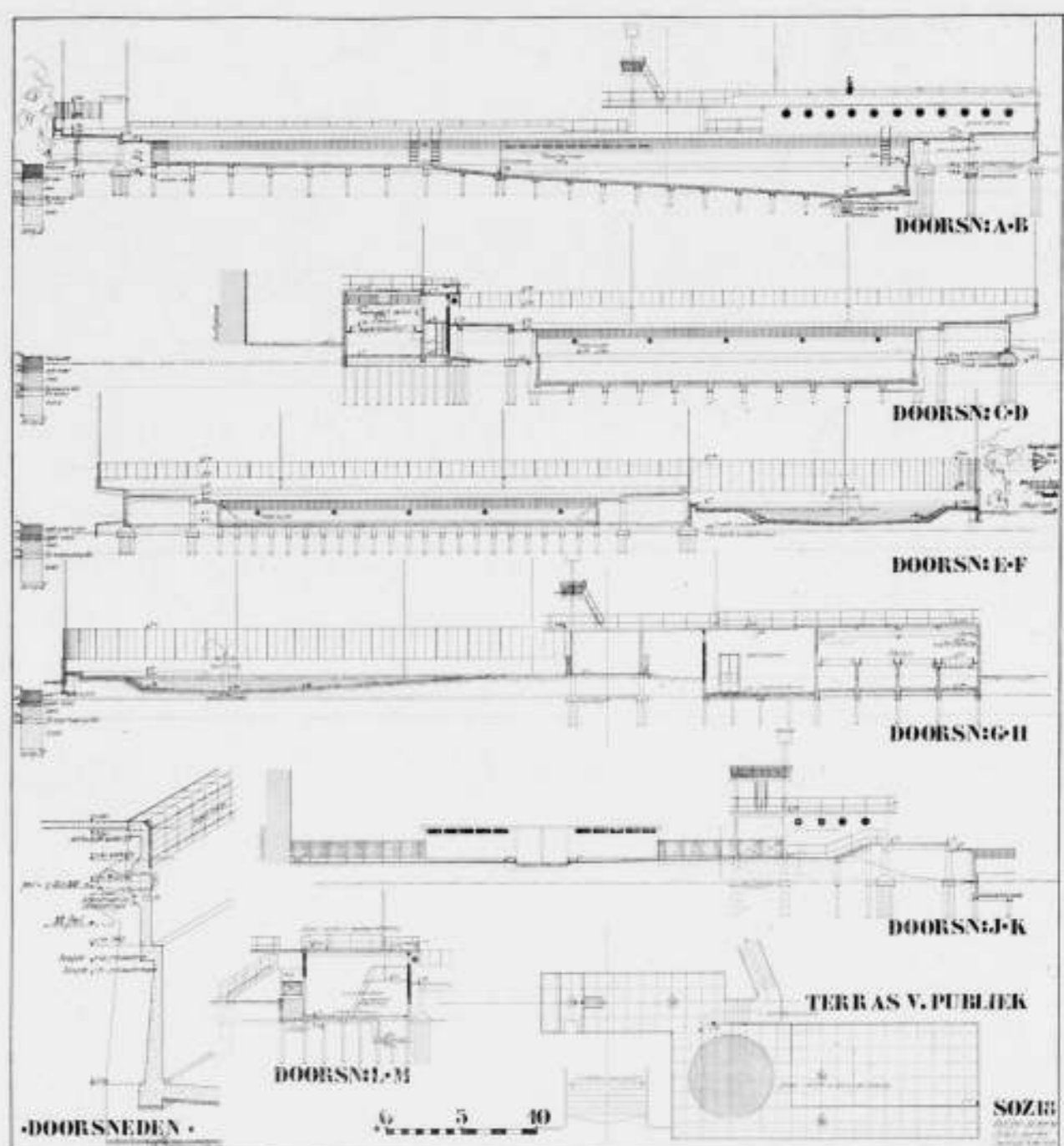
STOOP'S OPENLUCHTZWEMBAD TE BLOEMENDAAL (SCHAAL 1 A 400)

ARCHITECT G. H. HOLT

hoeft aan ontspanning in den zin, waarin wij dat woord thans opvatten, bij hem maar zelden rees. Dat de drang naar ontspanning eerst dáár optreedt, waar in den arbeid een element van dwang, van disharmonie, van onlust aanwezig is. En dat, vanuit dezen gezichtshoek gezien, de drang naar ontspanning, naar vacantie, naar reizen, van onzen tijd, te denken geeft. Ik hoop, dat het met de meerderheid van onze architecten nog wel zóó gesteld is, dat zij hun vak gekozen hebben uit een innerlijke noodzakelijkheid, en dat zij zich in hun arbeid thuis voelen. Maar zelfs hij, die in de tegenwoordige samenleving op een dergelijke wijze bevoorrecht is, ontkomt, zelfs in een vak, dat hem lief is, niet aan onaangename ervaringen, noch aan de routine. En ik meen dan ook uit eigen ervaring te mogen zeggen, dat de gedachten van Dr. Fischer, hoezeer zij misschien, in het kader van een krantenfeuilleton, te weinig gedifferentieerd werden gesteld, een kern van volkomen en absolute waarheid bezitten. Hard werken schept op zichzelf den drang naar ontspanning niet, alleen die aan periodieke rust van korten duur in het eigen milieu. De drang naar ontspanning komt eerst naar voren, wanneer het werk gepaard gaat met conflicten, met dwang, met óver-spanning.

Het is daarom voor mij, even goed als voor Dr. Fischer, een vraag, of wij moeten juichen over het feit, dat de groote massa van het volk den drang naar ontspanning zooveel sterker blijkt te voelen dan vorige generaties. Men kan er eerder een symptoom in zien van den geestelijken nood van onzen tijd, dan van bevrijding, tenzij men deze „bevrijding” wil opvatten als een vlucht uit de werkelijkheid. En in zooverre kan men dan ock weliswaar van „das Bad als Kulturmass” spreken, als men dit zóó opvat, dat deze waardemeter in onzen tijd niet zoo hoog blijkt te wijzen als de profeten van het „nieuwe” leven juichend uitroepen. Men kan trouwens de geschiedenis van het bad zeer goed zóó interpreteren, dat de tijden van zijn hoogsten bloei zeker niet kunnen gelden als hoogtepunten van cultuur. (Of trouwens „cultuur” in den zin van een gespannen, (niet óver-spannen), scheppende, geestelijke harmonie der samenleving, en hygiëne iets met elkaar te maken hebben, lijkt mij, op zijn minst genomen, aan twijfel onderhevig.

Nu ik dit heb neergeschreven, bekruipt mij de vraag, of het een goede inleiding is tot de publicatie van een sympathiek werk. En het blijkt mij, dat ik eigenlijk deze publicatie heb

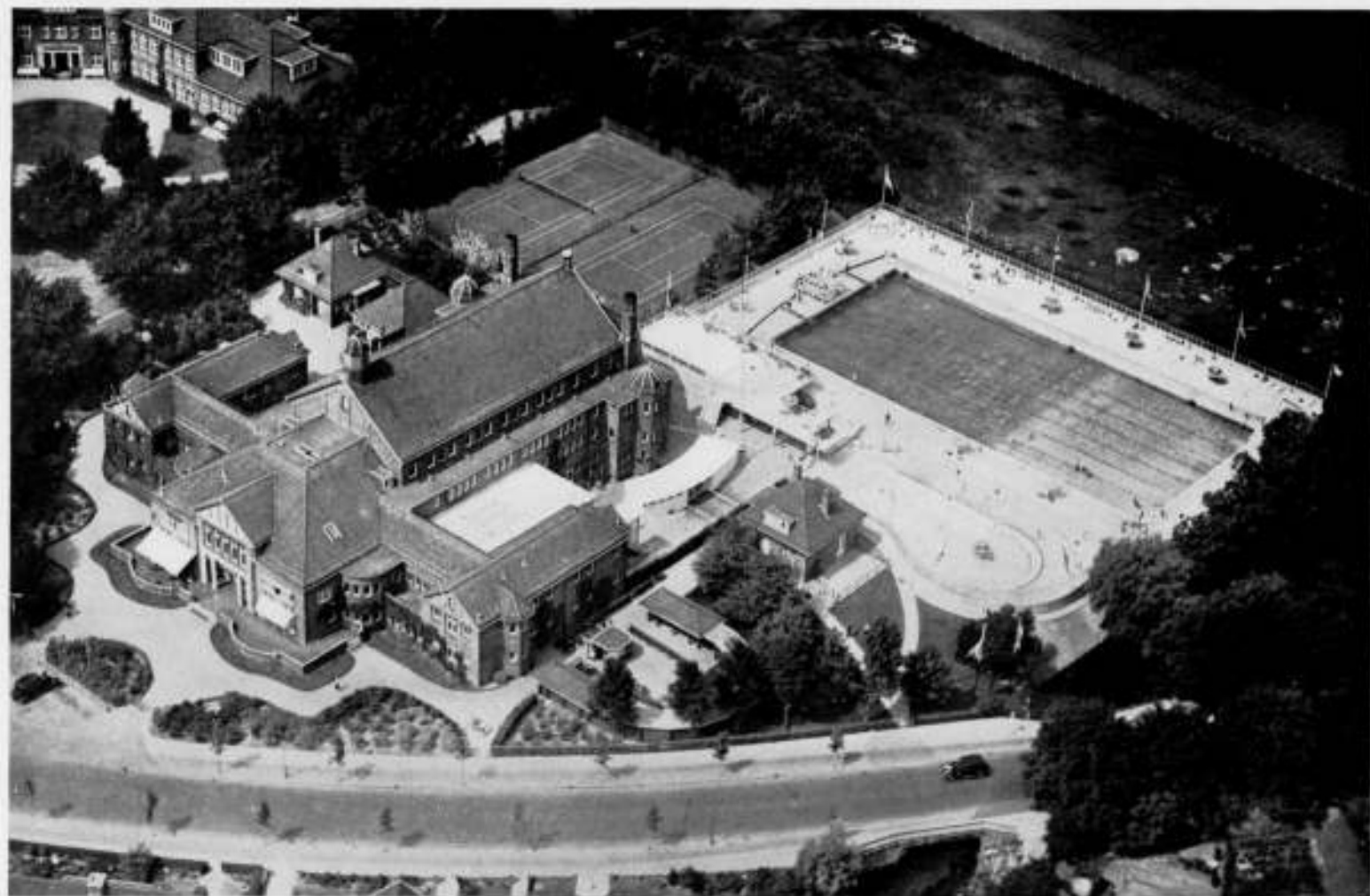

STOOP'S OPENLUCHTZWEMBAD TE BLOEMENDAAL (SCHAAL 1 A 400)

ARCHITECT G. H. HOLT

aangegrepen als een aanleiding om een paar gedachten te formuleeren, die mij al langen tijd bezighouden, en die telkens opnieuw bij mij opkomen, als ik de denkfout constateer, door zoovele jongeren in onzen tijd gemaakt, van de verwarring van „cultuur”, met intellectueelen en materieelen vooruitgang (beschaving) en „nieuwe levensopvatting” met overmatige vergoding van het fysieke welbehagen. Ik wil daarmee niet zeggen, dat ikzelf voor dat fysieke welbehagen, zooals dit o.m. door het moderne openluchtbad wordt nagestreefd en bevordert, onvatbaar ben. Verre van dien! Maar het moest mij, in tegenstelling met de strekking van sommige publicaties der jongeren, even van het hart, dat ik hierin maar zeer ten deele een werkelijke cultuuropenbaring kan erkennen. De Heer Holt moge mij deze uitweiding vergeven; ik heb reeds gezegd, dat ik zijn werk sympathiek vind. Sympathiek, omdat het een stellige houding heeft, die niettemin vrij is van starheid. Omdat hij erin geslaagd is, zijn openluchtbad te doen aansluiten aan een ouder gebouwencomplex van geheel ander karakter, zonder iets van zijn houding prijs te geven, en toch een conflict wist te vermijden. Hij toonde daarin, te staan boven het luidruchtige en altijd ietwat domme slagwoord. Menig

architect had de hoofdgroepering van dit project misschien wel op overeenkomstige wijze aangepakt, want het is tenslotte wellicht min of meer vanzelfsprekend, om de zwembassins op dit terrein en achter dit bestaande gebouw zóó neer te leggen als Holt dit deed. Daarin zit naar mijn gevoelen de verdienste van dit aantrekkelijke werk minder dan in de goed doordachte opeenvolging en ordening van de elementen, welke het gebruik van het gebouw zonder storende onvolkomenheden doet verlopen, en in de gevoelige hand, waarmede Holt aan verschillende details, en aan de verhoudingen der ruimten en onderdeelen vorm wist te geven. Men zie den soepelen vorm van het charmante kinderbassin met zijn aardige fontein, en de juiste tegenstelling van dit bassin met de straffe contour van het hoofdbassin, in aangename verhouding van vorm en grootte, en in ongedwongen onderlinge ligging en aansluiting. De goede oplossing van het toeschouwersgedeelte, waardoor het geheel aan strenge eischen van hygiëne voldoet. En de voor een zoo jong architect zeer beheerschte wijze, waarop de technische problemen van dit werk zijn aangezien en verwerkt.

STOOP'S OPENLUCHTZWEMBAD TE BLOEMENDAAL (FOTO K. L. M.)
OVERDEKTE INRICHTING ARCHITECTBUREAU ED. CUYPERS OPENLUCHTZWEMBAD ARCHITECT G. H. HOLT

STOOP'S OPENLUCHTZWEMBAD TE BLOEMENDAAL ARCHITECT G. H. HOLT.

Omschrijving.

Bouwtijd: 1 November 1934—15 Mei 1935.
Het nieuwe Stoop's openluchtzwembad te Bloemendaal is gesticht op het terrein, dat bij de bestaande overdekte zweminrichting van de N.V. „Stoop's bad" ligt. Het is bedoeld als een completeering van het geheele complex.
Het overdekte bad werd vroeger 's winters verreweg het meest bezocht. In de zomermaanden bestond veel minder animo om te zwemmen in het overdekte bad, dat, vrijwel verstoken van zonlicht en met zijn volkomen gesloten karakter, niet de minste verbinding heeft met de natuur.

Situatie.

Voor den bouw van het openluchtbad moesten twee bestaande tennisbanen en een groote moestuin verdwijnen. Het terrein is aan de noordzijde door een vaart begrensd en aan de oostzijde door de „Delft", welk water daar ter plaatse de grens is van de gemeenten Haarlem en Bloemendaal.
De bezoekers van het openluchtbad zijn naast de zwemmers en zonnebaders ook het toeschouwerspubliek. Er is gezocht de belangen en eischen van deze twee categorieën gebruikers te bepalen en tot een logische ordening ervan in het plan te komen.

Richtlijnen bij het ontwerpen en verwezenlijken der verschillende deelen waren de grootst mogelijke hygiëne en de orientatie naar zonen wind.

Het plan is zoodanig geordend, dat de mogelijkheid is uitgesloten, dat zwemmers dáár gaan kunnen, waar het toeschou-

werspubliek met schoenen loopt. Ook het omgekeerde is onmogelijk. Deze grondregel moest noodzakelijk worden doorgevoerd, daar anders door de verontreiniging, die bij afwezigheid van deze voorzieningen zou ontstaan, de zorgen voor de reiniging en sterilisatie van het bassinwater zouden teniet gaan.

Het bad.

De zwemmers kunnen naar keus in het openlucht- of het overdekte bad zwemmen. De centrale hal en dienstruimten van het bestaande bad bleven om praktische redenen dan ook voor het open bad in gebruik. Aan deze centrale hal liggen: de cassa, het depôt en de uitgifte van het badgoed en handdoeken, de steriliseerinrichting van de door de baders medegenomen badpakken. (De badpakken die in bewaring blijven worden na elk gebruik in de wasscherij gewasschen en gesteriliseerd).
Om het overdekte bad liggen 160 kleedcabines, welke in de zomermaanden voor enkelvoudig gebruik door de dames zijn. Voor de heeren werden 55 nieuwe cabines, groot elk 1.10 x 1.25 m, gemaakt van het wisselsysteem, waarvoor een open hof tusschen hoofdgebouw en zijvleugel werd overbouwd met een ruime kleedzaal, waar ook de rekken voor het bergen der overkleeding in verband met het wisselsysteem, in een afzonderlijk gedeelte zijn opgesteld.

Alle cabines zijn zóó geplaatst, dat ze langs een z.g. schoenen-gang bereikbaar zijn en via de bloote voetengangen moeten verlaten worden (hygiëne).

Vanuit de cabinezaal gaat een toegangstrap naar het open bad beneden. Vóór de bassins liggen de douches in een overdekt

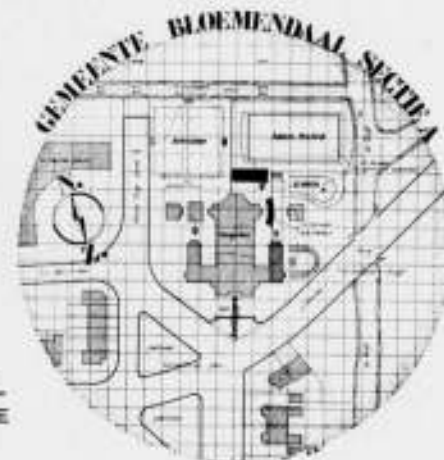
TOEGANGSTRAP NAAR HET OPENLUCHTZWEMBAD

gebouwtje. Het gebruik van de douches, voor dames en heeren elk 11 stuks, is verplicht. Zij hebben koud- en warmwater en men moet zich met zeep en borstel grondig reinigen. Bij het passeeren van het douchehuis gaan de zwemmers door een waadplaat, tot enkelhoogte met water gevuld, om eventueel losse onreinheden van de voetzool op te lossen. Bij de toegangstrap liggen de noodige toiletten.

Op de perrons om de bassins zijn nog twee douches en drie drinkfontein geplaatst. Er zijn verder de noodige wateraansluitingen voor de dagelijksche schoonmaak.

Het perron op de zonneperron, dus het noordperron, is het breedst gemaakt en heeft direct tegen den glaswand, die een afdoende beschutting tegen noordenwind en trek is, over de volle lengte een zonneligbank. Verder hebben de perrons op alle bezonde plaatsen zitbanken.

Het bassin is 25 x 50 m, dus met een oppervlakte van 1250 m². Het heeft een ondiep gedeelte met een waterdiepte van 0.90 m tot 1.25 m en een diepbassin voor de geoefende zwemmers met diepten van 1.25 tot 3.25 m. Wanneer wedstrijden of zwem-demonstraties worden gegeven wordt de waterstand 40 cm omhoog gebracht en wordt de scheidingslijn tusschen ondiep- en diepbassin verwijderd, zoodat de geoefenden dan over de geheele lengte van 50 m kunnen zwemmen. Bij de gehouden wedstrijden heeft deze voorziening uitstekend voldaan.

SITUATIE
STOOP'S
OPENLUCHT-
ZWEMBAD TE
BLOEMEN-
DAAL

ARCHITECT
G. H. HOLT

NIEUWE CABINEZAAL MET TOEGANGSTRAP NAAR HET OPENLUCHTZWEMBAD

De springtoren, welke met drie springplanken is toegerust, staat aan de zijde van het diepbassin, waar een waterhoogte van 3.25 m is (bij wedstrijden 3.65 m). Van deze springplanken ligt er één 3 m boven het water en twee stuks op 2 m spronghoogte. Ter weerszijden van den toren zijn nog twee springplanken van 1 m spronghoogte geplaatst. Het is de bedoeling in de toekomst nog toestellen voor lichte gymnastiek en een rutschbaan voor de kinderen te maken.

Het kinderbassin heeft als grootste waaddiepte 80 cm en loopt schuin op in het perron over als aan het strand. Het oppervlak is 250 m².

Bij mooi weer zijn de perrons gemeubileerd met ligstoelen, tafeltjes en parasols. De draadglas-afschuttingen om de baden geven een voldoende bescherming tegen storing vanaf den verkeersweg, die langs het bad gaat en zijn tegelijk onmisbare windschermen.

Toeschouwers.

De toeschouwers scheiden zich reeds in de centrale ingangshal van de zwemmers af en gaan over den binnenhof, waarboven de nieuwe kleedzaal op vrije betonkolommen is gebouwd, naar de terrassen, vanwaar een goed overzicht van het geheele bad is. Het ligt aan de zuidzijde, zoodat het publiek steeds met zonneméé kijken kan. Een iets hoger liggend terrasje geeft een vogelvlucht-overzicht van het bad en zijn mooie omgeving.

Materialen.

De trappen, paden, perrons met opstaande wanden, banken en zonneperron, de bassins zijn van gewapend beton. Hiervan zijn alleen de trappen bekleed, n.l. met het stroeve granitine. De oppervlakken van de perrons zijn „genopt" dus met kleine putjes om uitglijden te voorkomen. Een tegelstrook is aangebracht om het bassin boven de waterlijn en op den bassinrand. De douches zijn van Siegersdorfer badcelsteen.

Alle metaalwerk is gelascht en zooveel mogelijk gegalvaniseerd. De bassintrapjes zijn roestvrij staal; de rondgaande grijpleuning om het bassin van verchromd koper.

Hieronder volgt een schematische toelichting over het reinigen van het water.

G. H. HOLT, Architect.

OVE RZICHT OPENLUCHTZWEMBAD MET PROMENADE

ARCHITECT G. H. HOLT

WATERREINIGING VAN HET OPENLUCHTZWEMBAD.

De installaties zijn uitgevoerd door het Ingenieursbureau „Eksteen” te Bilthoven.

Het water van het openluchtwembad wordt verkregen uit eigen bronnen. Het wordt door afzonderlijke pompen opgepompt en, na in een afzonderlijke ontijzeringsinstallatie te zijn ontijzerd, verzameld in een schoonwaterkelder.

De leiding van den schoonwaterkelder is aangesloten op de gemeenschappelijke zuigleiding van de pompenkamer der nieuwe reinigingsinstallatie. In deze pompenkamer zijn, behalve de hieronder te beschrijven pompen van het kinderbad, drie pompen geplaatst, n.l. twee van een capaciteit van 100 cbm. en één van 60 cbm. per uur. Deze pompen vormen elkaars reserve.

Het opgepompte water is nu wel ontijzerd, doch voldoet bij lange na nog niet aan de eischen, die aan de goede hedendaagsche zweminrichting gesteld kunnen worden. Niet dat op hygiënische gronden iets op het water is aan te merken, doch het ziet geel en de doorzichtlengte is niet groot. Het is dus zaak het water kleurloos te maken, waardoor dit ook uit aesthetisch oogpunt bruikbaar is.

Dit kleurloos maken geschiedt als volgt: Bij het water worden chemicaliën gevoegd en wel aluminiumsulfaat en soda. Deze chemicaliën komen via een chemicaliëndoseerinrichting in de zuigleiding der pompen, welke het water uit den schoonwaterkelder pompen.

In de pompen worden de chemicaliën goed met het water vermengd en daarna medegevoerd naar het filter. Door de toevoeging van de chemicaliën ontstaan vlokken in het water op het filter. Deze vlokken omsluiten de organische stoffen en

worden mee naar beneden gevoerd, waar ze op het filter worden achtergehouden.

Het nu gereinigde water komt na het doorlopen van het filter in de verzamelleiding van de filters en gaat via de injecteur naar de persleiding, die het water naar het bassin voert. In het koude jaargetijde of wanneer het water in de zomermaanden te koud mocht zijn, kan het water in de genoemde injecteur naar behoefte op temperatuur worden gebracht.

Is het bad op deze manier gevuld en in bedrijf gesteld, dan moet het water regelmatig gereinigd worden om het in goede conditie te kunnen houden.

Dit geschiedt door alle pompen, dus in totaal met een capaciteit van 260 cbm. per uur, het water te laten zuigen uit het diepe gedeelte van het bassin en het met chemicaliën gedoseerd op het filter te brengen. Het reeds beschreven proces wordt dus herhaald en de organische en eiwitstoffen worden regelmatig op het filter vastgelegd door de vlokken, ontstaan door de coagulatie.

Het water komt dus vrij van organische en eiwitstoffen uit het filter, doch is dan nog niet geheel steriel. Om dit te bereiken wordt een uiterst kleine hoeveelheid chloramine toegevoegd, welke alle bacteriën doodt. Het aldus gereinigde en gesteriliseerde water vloeit nu af naar het ondiepe gedeelte van het bassin, doorloopt het bassin en wordt dan uit het diepe gedeelte weer opgepompt en opnieuw gereinigd. Het water beschrijft dus voortdurend een cirkelloop.

STOOP'S OPENLUCHTZWEMBAD TE BLOEMENDAAL. TOESCHOUWERSTERRAS EN DIEP BASSIN MET SPRINGPLANKEN

ARCHITECT G. H. HOLT

Door het omstellen van een paar afsluiters kan het water naar willekeur ook aan het diepe gedeelte van het bassin worden ingevoerd en aan het ondiepe gedeelte worden afgezogen. Zoals hierboven beschreven kan het water in de injecteur verwarmd worden; het kan echter ook verwarmd worden door den voorwarmer. Twee pompen circuleeren dan het water over het filter, terwijl de derde enkel voor de circulatie der verwarming zorgt.

Door het filterproces wordt het filter langzamerhand vuil en laat geen water meer door. Het is dan noodig het filter te spoelen. Dit geschiedt door water en lucht in tegenovergestelde richting door het filter te blazen. Het vuil wordt door de lucht losgemaakt en door het water meegenomen en afgevoerd.

De afsluiters op de pompen in de persleiding naar het filter worden gesloten en de andere geopend. Het water stroomt nu in tegenovergestelde richting door de injecteur en komt in de verzamelleiding van de filters. Door één filter open te zetten en drie andere te sluiten, wordt de geheele hoeveelheid water van onder naar boven door één filter gepompt. Een waterverdelinrichting onder in het filter zorgt er voor, dat het spoelwater gelijkmatig over het geheele spoeloppervlak wordt verdeeld. Door deze groote hoeveelheid water door één filter heen te pompen ontstaat een groote snelheid, waardoor het vuil spoedig is meegevoerd.

Zoo worden achtereenvolgens alle vier filters behandeld. Het stille spoelwater wordt afgevoerd naar de Delft.

Het spoelwater wordt onttrokken aan het bad, zoodat daar een tekort aan water zou ontstaan. Dit tekort wordt uit den schoonwaterkelder weer aangevuld. Per dag wordt ongeveer 5 % van den totalen bassinhoud aangevuld, waardoor na verloop van 20 dagen alles ververscht is.

Voor het kinderbad is een zeer sterke circulatie noodig door de grootere vervuiling in verhouding tot den waterinhoud van dit kleine en zeer ondiepe bassin. Hiervoor is een fontein geprojecteerd, welke het water krijgt van een pomp, die het water uit de gemeenschappelijke persleiding naar het groote bassin zuigt. Een tweede pomp trekt het water uit het ondiepe gedeelte van het kinderbad en brengt het in de persleiding naar het filter, waar het weer gereinigd wordt.

Het is ook mogelijk het water buiten de fontein om naar het kinderbad te voeren. De schematische tekening geeft hiervan een beeld.

Om te zorgen, dat de pomp, welke het water uit het kinderbad pompt, niet meer water oppompt dan door de fontein wordt aangevoerd, is een suppletieleiding aangelegd, waarin een automatisch werkend vlotterventiel. Is het kinderbad op peil, dan is het ventiel gesloten. Wordt echter meer water weggehaald dan de fontein aanvoert, dan zorgt dit ventiel ervoor, dat de waterstand in het bassin constant blijft.

De geheele installatie werkt practisch automatisch en behoeft geen toezicht.

OVERZICHT OPENLUCHTZWEMBAD MET PROMENADE EN DOUCHEHUIS

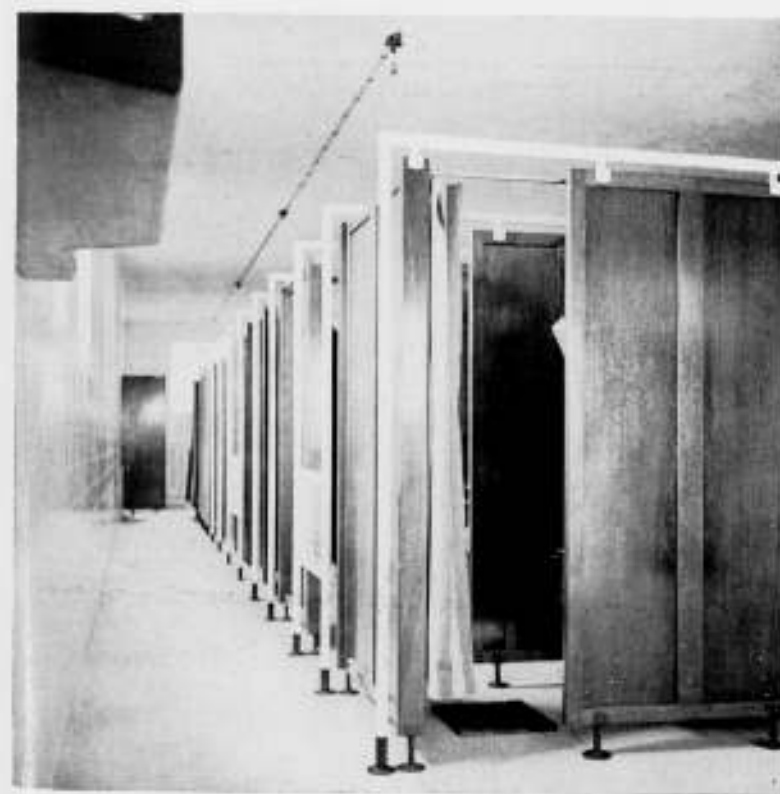
KINDERBASSIN

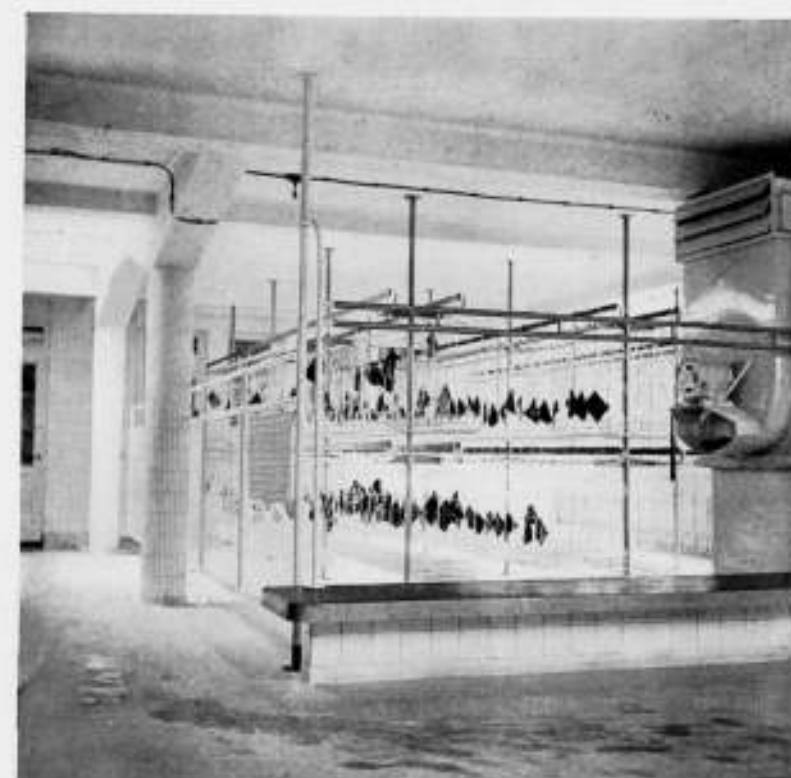
ONDIEPBASSIN MET ZONNEKANT KLEUTERBAD

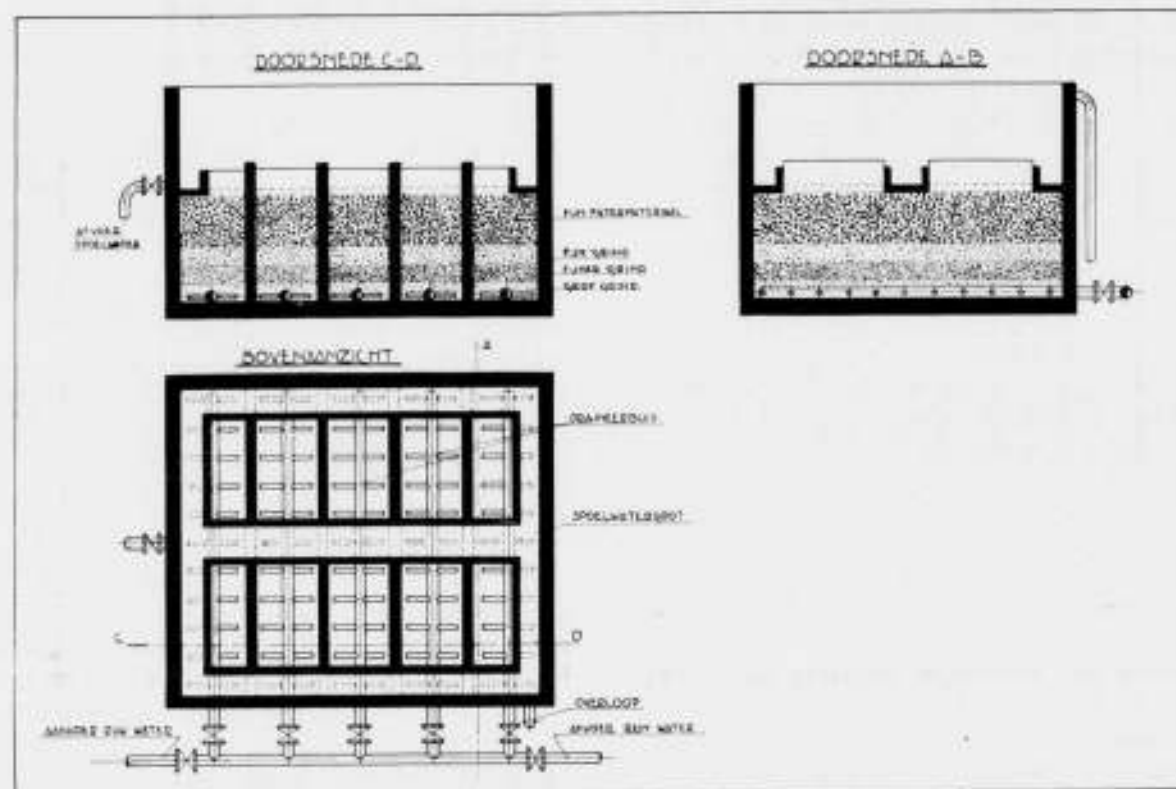
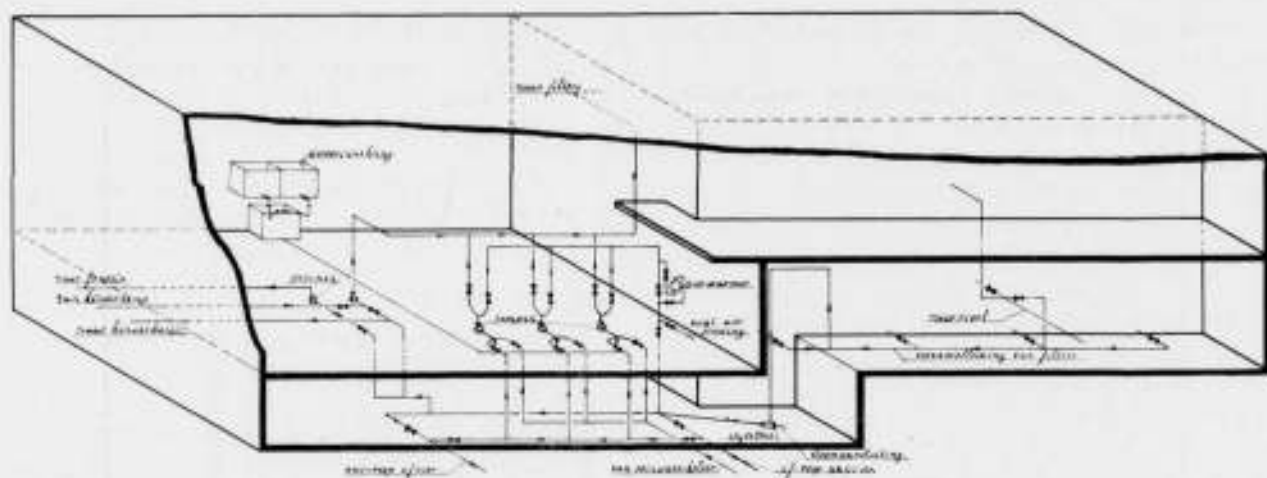
KLEUTERBAD

WISSEL-KLEEDCABINES

REKKEN VOOR KLEERENBERGING MET BALIE EN VERWARMINGS-VENTILATIE APPARAAT

REINIGINGSINSTALLATIE VAN STOOP'S OPENLUCHTZWEMBAD TE BLOEMENDAAL

RAPPORT DER JURY, INGESTELD TER BEOORDEELING VAN DE INZENDINGEN NAAR AANLEIDING VAN DE DOOR HET STAATSBEDRIJF DER P.T.T. UITGESCHREVEN PRIJSVRAAG VOOR EEN ONTWERP VAN BRIEVENBUSSEN AAN PORTIEKWONINGEN.

Blijkens het groote aantal inzendingen, waarvan er, naar de wijze van inzending en naar den vorm, 104 aan de voorwaarden van het programma voldeden, bestond er voor deze prijsvraag zeer veel belangstelling.

Dit behoeft geen verwondering te wekken, indien men bedenkt, dat de deelneming voor alle Nederlanders open stond en het onderwerp zich niet aandient als behoorende tot een nauw begrensde gebied van speciale vak- of kunstbeoefening, doch een gegeven bevat, waarmee vooral de stadsbewoner nagenoeg dagelijks te maken heeft.

Hieraan moet dan ook worden toegeschreven, dat vele inzendingen blijkbaar afkomstig zijn van personen, die geheel vreemd staan tegenover de bouwkundige en/of werktuigkundige eischen van het vraagstuk. Dat dit op de waarde van de aan de hand gedane oplossingen van invloed is geweest, spreekt vanzelf. Over het algemeen hebben de inzenders vrij veel werk aan hun ontwerpen besteed; daarnaast zijn er, die zich met enkele onvolledige slordige schetsen of een uiterst sobere beschrijving van de zaak hebben afgemaakt.

Bij de beoordeeling van de verschillende oplossingen is het als een teleurstelling gevoeld, dat, meer in het bijzonder wat betreft het werktuigkundige deel van het vraagstuk, geen enkele treffende of oorspronkelijke gedachte of constructieve oplossing is aangetroffen. In dit opzicht staan de inzendingen op niet hooger peil dan de gemiddelde constructeur „op bestelling” zou bereiken.

Vele inzendingen vertoonen als gebrek: een zeer samengesteld en dus kwetsbaar mechaniek, onvoldoende voorzorgen tegen onbevoegd gebruik of tegen verloren raken van correspondentie, kostbaarheid in uitvoering, ongemakkelijke bediening, dat bijvoorbeeld het gebruik van sleutels door den postbesteller noodzakelijk maakt.

Met betrekking tot de bouwkundige zijde van het vraagstuk zij opgemerkt, dat vele inzenders brievenbussen hebben ontworpen, aansluitend op pijpen naar de verschillende verdiepingen; deze brievenbussen zijn dan in de nabijheid van de portiek geplaatst, hetzij op den voorgevel, hetzij op den muur in de portiek.

Voor nieuw te maken portiekwoningen zijn de bussen in of achter den muur gedacht, dus uit het gezicht.

Andere inzenders hebben soortgelijke constructies ontworpen aan den scheidsmuur van de perceelen, aan welke plaats om verschillende redenen de voorkeur zou moeten worden gegeven, ware het niet, dat bij de aanwezigheid van voortuinen de bediening moeilijkheden zou ondervinden.

Alast deze twee bouwkundige toepassingen, welke door de overgrote meerderheid worden gevolgd en waarbij de constructie van de pijpen tegen den muur in architectonischen zin niet is opgelost, zijn nog andere in het algemeen minder bruikbare ontwerpen ingezonden.

Een van de ingezonden ontwerpen mag in bouwkundig opzicht als geslaagd worden beschouwd; evenmin is er een oplossing aangetroffen, die in mechanisch opzicht geheel voldoet en dus aangewijzigd voor uitvoering in aanmerking zou komen.

Van de vele inzendingen vormt slechts één een behoorlijke bediening van een dergelijke oplossing, namelijk no. 47 onder het motto „Op hoop van Zegen”, welk ontwerp naar het oordeel der Jury vooral in werktuigkundig opzicht, het beste is. De Jury acht dit ontwerp zoowel mechanisch als bouwkundig uitvoerbaar.

Het heeft echter enkele mechanische onvolkomenheden en bouwkundig gezien, kan de oplossing niet geheel bevredigend worden genoemd.

Aangezien voorts het ontwerp een afzonderlijke schacht eischt voor elke woning, zullen de kosten voor het aanbrengen en voor het onderhoud van de inrichting vrij hoog zijn, mede in verband met het feit, dat de voor bestaande portiekwoningen geheel op de gevels ontworpen inrichting een vrij zware bescherming eischt, om niet te kwetsbaar te zijn.

Met waardeering voor het wel doordachte en duidelijk uitgewerkte ontwerp, is de Jury dan ook van oordeel dat niet wordt voldaan aan alle eischen, welke voor een goede en praktische oplossing van het onderwerpelijke vraagstuk moeten worden gesteld.

Wel komt het ontwerp een zoodanige oplossing het dichtst nabij, reden waarom de Jury besloot, deze inzending voor den 2den prijs in aanmerking te brengen.

Vermits het ontwerp zoowel voorziet in de toepassing bij bestaande portiekwoningen als in die bij nieuwe, worden beide tweede prijzen aan dezen inzender toegekend.

De Jury heeft voorts aanleiding gevonden, de navolgende premies toe te kennen:

Inzending no. 40 (motto „Tijd is geld”, correspondentie-adres: 2de Emmastraat 254, 's-Gravenhage) een premie van f 75.— Het ontwerp bevat een aardig mechanisch beginsel voor het gebruik van slechts één schacht, waarbij onderlinge storing van de etagebewoners wordt vermeden.

No. 54 (motto „Eureka”) een premie van f 75.— De oplossing is bedoeld zoowel voor bestaande als voor nieuw te bouwen portiekwoningen. In den hoek, gevormd tusschen den voorgevel en den portiekmuur, zijn schachten geplaatst, welke corresponderen met de verdiepingen. Op de 2e verdieping komt de schacht op een willekeurige plaats in de kamer uit, welk bezwaar inzender heeft getracht te ondervangen door het projecteren van een variant met doorgaande trap. De brievenbussen zijn op eenvoudige, praktische wijze onder de leuning in de portiek aangebracht. Mechanisch is de oplossing niet aanvaardbaar.

No. 84 (motto „Systeem”) een premie van f 50.— De inzender heeft van de voor hem gedachte oplossing, welke zekere bouwkundige verdiensten heeft, veel werk gemaakt en er een goede beschrijving bijgevoegd.

No. 74 (motto „Posthoorn”) een premie van f 50.— De inzender heeft de brievenbus geplaatst in den hoek, gevormd door

den voorgevel en den tusschenmuur van de perceelen. Het bezwaar van de bediening van de brievenbussen bij de geprojecteerde voortuinen is ondervangen door onderbreking dier tuinen. De inzending is zeer goed verzorgd.

Met de vorengenoemde voor prijzen en premien in aanmerking gebrachte inzendingen, kwamen de volgende inzendingen, na schifting voor een afzonderlijke beschouwing in aanmerking.

No. 9 (motto „Efficiency”). De inzender heeft de brievenbussen aan den voorgevel geplaatst, corresponderend met schachten in den hoek van den voorgevel en den tusschenmuur van de perceelen.

Deze plaats zou uit bouwtechnisch oogpunt gezien de meest bruikbare zijn, ware het niet dat — zooals reeds eerder is opgemerkt — de bediening van de brievenbussen bij afgesloten voortuinen bezwaar zal opleveren.

No. 12 (motto „Eenvoud”, correspondentie-adres: Vlierboomstraat 175, 's-Gravenhage). Voor bestaande portiekwoningen heeft de inzender pijpen of kokers op den voorgevel geplaatst, corresponderend met brievenbussen beneden en gelegenheden voor het uithalen van brieven, enz. op de verdiepingen.

Architectonisch is deze oplossing niet geslaagd. Voor nieuwe portiekwoningen zijn de schachten achter den voorgevel geprojecteerd.

Nos. 64 (motto „P.T.T.”) en 66 (motto „B.L.”). De inzenders hebben den koker aan den binnenkant geplaatst in den hoek voor den voorgevel en den gangmuur. Ook deze plaats is praktisch aanvaardbaar. Overigens hebben deze inzendingen geen bijzondere bouwkundige kwaliteiten.

No. 86 (motto „Logica”). De inzender heeft een poging tot architectonische schikking gedaan door het plaatsen van de brievenbussen in den verdiepten ingang van de benedenwoning, welke plaats op zich zelf goed gekozen is. Een variant laat een portiek zien, welke afwijkt van de meest gebruikelijke. De trap is n.l. dubbel geprojecteerd met een doorgang naar den ingang van de benedenhuizen, waardoor er gelegenheid is, de schachten voor de verdiepingen te projecteeren in den daardoor ontstane verdiepten ingang.

No. 87 (motto „A.H.”). De inzender geeft twee varianten bij gelijke plaatsing van de schachten, n.l. de brievenbussen in den voorgevel en met plaatsing van de bussen aan den portiekwand. Overigens heeft dit ontwerp geen bijzondere verdienste.

De wijze, waarop deze ontwerpen zich onderscheiden van de andere inzendingen, welke niet voor een nadere beschouwing in aanmerking komen, geeft de Jury aanleiding vorenstaande vermeldingen voor elke inzending als „eervolle vermelding” te kwalificeeren.

Tenslotte verdient nog vermelding de inzending no. 89 (motto „Spiraal”), welke goed is voorgedragen. Ook deze inzender heeft zoowel voor bestaande als voor nieuwe portiekwoningen de brievenbussen aan den voorgevel naast de portiek geplaatst met schachten in den hoek van den voorgevel en de portiekmuren. Deze schikking is goed, doch in bouwkundig opzicht heeft het ontwerp geen verdere verdienste.

September 1935.

De Jury:

- (Get.) Prof. Ir. D. DRESDEN,
- „ W. R. VAN GOOR,
- „ Ir. H. HOEKSTRA,
- „ Mr. J. F. VAN ROYEN,
- „ G. J. RUTGERS,
- „ Joh. P. SCHIPPERS,
- „ A. A. C. DE VRIES ROBBÉ.

GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA”. ONTWERP-STUDIE N°. 6 „VERENIGINGS-GEBOUW”.

De ingekomen antwoorden zullen tentoongesteld worden in de grote zaal van het Gebouw Heystee te Amsterdam, Heerengracht 545-549, op werkdagen van Vrijdag 27 Sept. tot en met Donderdag 3 Oct. a.s. van 10 tot

5 uur, alsmede voor de aanvang van een op 3 Oct. des avonds half negen te houden Genootschapsvergadering waarbij dan het Juryrapport zal worden toegelicht.

AFFICHE-PRIJSVRAAG VAN DEN NED. BIOSCOOPBOND.

De Nederlandsche Bioscoop-Bond heeft ter gelegenheid van de herdenking van het veertigjarig bestaan der cinematografie, welke gehouden zal worden in de week van 11—17 October a.s., o.m. een prijsvraag uitgeschreven voor een ontwerp van een aanplakbiljet. Dezer dagen heeft de jury, bestaande uit de heeren ir. J. Denijs, H. Ehrlich, J. Franken Pzn., W. F. Gouwe en prof. H. Luns, de 136 inzendingen, welke waren binnengekomen, beoordeeld. Zij zal haar bevindingen neerleggen in een gemotiveerd rapport, dat binnen-

kort openbaar zal worden gemaakt. Reeds nu kan worden medegedeeld, dat de jury den eersten prijs van f 300 heeft toegekend aan den heer S. C. van Vleuten, reclame-teekenaar, te Voorburg, voor diens ontwerp onder het motto „Ronald”. Winnaar van den tweeden prijs van f 200 is de heer L. W. C. Gerlach te Amsterdam, die inzond onder het motto „742-G”, terwijl de heer H. J. M. Brouwer, te Scheveningen, voor diens inzending onder het motto „8052” den derden prijs van f 100 ontving.

TIENDE MONUMENTENDAG TE ENSCHEDÉ TE HOUDEN OP ZATERDAG 28 SEPT. A.S.

Na een ontvangst door het gemeentebestuur van Enschedé ten Stadhuize om 11.45, wordt de vergadering des namiddags om klokke twee uur geopend in het Rijksmuseum „Twenthe”.

De agenda bevat:

1. Openingswoord van den Eere-Voorzitter Mr. A. E. Baron van Voorst tot Voorst, Commissaris der Koningin in Overijssel.
2. Voordracht van den Heer Dr. L. R. Wentholt, Hoofding, Directeur van den Rijkswaterstaat te Zutphen over: „Waterstaatswerken en Natuurschoon”. (Er is gelegenheid in verband met deze voordracht een excursie mee te maken naar het Rijn-Twentekanaal, welke excursie aanvangt op het Stationsplein te Zutphen op 28 Sept. v.m. 9 uur. Leider Dr. Wentholt). Kosten excursie worden over de deelnemers omgeslagen.
3. Voordracht van den Heer Dr. Jac. P. Thijsse over „De verarming van ons Landschap”.
4. Debat over de punten 2 en 3.

5. Rondvraag.
6. Inleiding over het Rijksmuseum „Twenthe” door den Heer J. H. v. Heek, Directeur van het Museum.
7. Bezoek aan het Rijksmuseum „Twenthe”. Na de vergadering per autobus naar Carelshaven te Delden, voor den gemeenschappelijken maaltijd om half acht.

Op Zondag 29 September volgt een groote excursie door het Zuidelijk gedeelte van Twenthe. Om 16.45 wordt de excursie aan het station Hengelo ontbonden.

De kosten der excursie bedragen inclusief koffiemaaltijd f 2.—, diner op 28 Sept. f 3.—.

Opgaaf tot deelname met storting van het bedrag vóór 23 Sept. op Giro-rekening Mr. H. Westermann 58438 te Amsterdam.

Wij waken de leden gaarne op aan dezen belangrijken Monumentendag deel te nemen.

PROF. OSCAR STRNAD. †

Naar aanleiding van den dood van prof. Oscar Strnad, wiens plotselinge overlijden, te Weenen op 56-jarigen leeftijd, door de bladen is gemeld, vinden wij in de N. R. Ct. het volgende:

Architect prof. Oscar Strnad genoot een groote vermaardheid door zijn werkzaamheid voor het tooneel. Hij heeft voor talrijke vertooningen, vooral voor Max Reinhardt, tooneelbouw en decors ontworpen en hij was een strijder voor vernieuwing in den schouwburgbouw.

Wij herinneren hier aan de betrekkingen, welke hij ook met het Nederlandsch tooneel heeft gehad. Zoo vond dr. Willem Royaards, in de periode van zijn leiding van de Kon. Vereen. Het Nederlandsch Tooneel, prof. Strnad bereid, den tooneelbouw voor Dantons Dood van Georg Büchner te ontwerpen.

Op de theatertentoonstelling, in het begin van 1922 in het Stedelijk Museum te Amsterdam gehouden, had hij een belangrijke maquette voor een modernen schouwburg ingezonden en hij kwam naar onze hoofdstad, om te spreken over wat hem na aan het hart lag: „Die Formgebung des neuen Theaters”. Hij bepleitte een nieuwe eenheid tusschen het woord, den klank, de handeling en de ruimte. De eischen die de tooneelruimte aan dynamiek, aan rythme stelt, zijn voor elk stuk anders, waarom hij zich den bouw van een tooneel dacht, dat voor alle eischen geschikt zou zijn te maken. In dien geest was zijn ontwerp op de tentoonstelling samengesteld. Op Strnad had dr. Willem Royaards zijn hoop gevestigd voor een eigen schouwburg aan het Kleine-Gartmanplantsoen te Amsterdam. In 1924 meldde Royaards verheugd en vol vertrouwen: over twee jaar staat de Dr. Willem Royaards Schouwburg — September 1926 opening. Op de receptie ter gelegenheid van zijn zestigsten verjaardag kon althans een maquette worden getoond. In de plannen werd gewijzigd, maar de verwezenlijking leek nabij: prof. Strnad en prof. Slothouwer zouden de bekroning van Royaards' levenswerk bouwen, doch in Januari 1929 is Royaards gestorven.

In 1928 heeft Strnad zijn medewerking verleend aan het Vereenigd Tooneel, directie Eduard Verkade en Dirk Verbeek, voor de enscenering van Voorstad (Peripherie) van Frantische Langer. Hij had de reeks decormaquettes ontworpen, waarnaar de artistiek wat domineerende decors, een aldoor tastbare stemming scheppende tooneelbouw, waren uitgevoerd, berekend op den factor, waarmede Strnad zijn beslissend woord sprak: het licht, in Voorstad de schemering over zonde, misdaad en stille gerechtigheid, buiten het gedruisch van het klaterende leven.

In den opgang, dien het tooneel een aantal jaren geleden beloofde, is Oscar Strnad een belangrijke figuur geweest.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 31 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 28 SEPT. 1935 No. 39

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN MAANDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

A. ET A. Het administratie-adres van het Genootschap Architectura et Amicitia is vanaf heden: Slaakstraat No. 9. Amsterdam Z. Tel. 27707.

LEDENVERGADERING op Donderdag 3 October des avonds 8^{1/2} uur in de grote zaal van het Gebouw Heystee te Amsterdam.

Agenda:

1. Notulen.
2. Ingekomen stukken, mededelingen.
3. Verkiezing van een bestuurslid.
4. Verkiezing van twee leden van de commissie van voorbereiding en beoordeling van ontwerp-studie no. 7.
5. Ontwerp-studie „Affiche”. Vaststelling uitslag van de stemming.
6. Rondvraag.

Toelichting punt 3.

Voor de verkiezing is de volgende voordracht opgemaakt (alf.):

- a. Ir. J. W. Dinger, b. C. Feltkamp, c. Ir. W. B. Ouëndag, d. J. Snellebrand.

Toelichting punt 4.

Voor de verkiezing van twee leden van de commissie van voorbereiding en beoordeling van ontwerp-studie no. 7 is de volgende voordracht opgemaakt (alf.):

1. a. H. van Anrooy, b. J. J. P. Oud, 2. a. F. A. Eschhausier, b. A. Komter.

ONTWERP-STUDIE AFFICHE

Tentoonstelling der ingekomen ontwerpen.

De leden worden er aan herinnerd, dat de tentoonstelling der ontwerpen in de Grote Zaal van het Gebouw Heystee te Amsterdam geopend en toegankelijk is op werkdagen van 10 tot 5 uur tot en met Donderdag 3 October a.s., alsmede voor de aanvang van de op dien avond te houden ledenvergadering.

Tegelijkertijd zijn de ingekomen ontwerpen van Ontwerp-studie No. 6 „Verenigingsgebouw” tentoongesteld.

K. v. d. WILK, Secretaris.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN
EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 39
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. o. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR, 28 SEPT. 1935

DOOR DE REDACTIE OPGEDRAGEN AAN Mr. Dr. A. B. G. M. VAN RIJCKEVORSEL
COMMISSARIS DER KONINGIN IN NOORD-BRABANT

INDRUKKEN VAN EEN TOCHT DOOR NOORD-BRABANT

1. BOERENWONINGEN TE VLIJMEN. 2. DUBBEL WOONHUIS TE VLIJMEN. 3. EIND VAN DE DORPSSTRAAT TE DRUNEN. 4. WOONHUIS TE WAALWIJK, ARCH. I. JOS. KLIJNEN. 5. RAADHUIS TE WAALWIJK, ARCH. A. J. KROPHOLLER.

Van de groote wegen van Zuid naar Noord en van Oost naar West, waarvan den Bosch het aloude knooppunt vormt, heeft alleen de weg naar de Langstraat zijn oorspronkelijk aspect bewaard. Het is geen breed glad lint, dat de steden tezamen houdt, maar een genoegelijke straatweg onder een bladerengewelf van een dubbele rij boomen, die met eenige groote sierlijke bochten naar Vlijmen voert.

Vlijmen is een landelijk uitziend dorp met boerenhuizen tusschen veel boomen. Vele boerenhuizen staan hier scheef op den weg. Vanuit het zijraam van de voorkamer heeft men door deze ligging een goed uitzicht op den weg, over het voortuintje van zijn buurman heen.

Deze situatie doet denken aan de zig-zag-huizen te Keulen en te Frankfort, maar deze waren meer een nieuwe inventie.

In Vlijmen en in andere dorpen in deze streek vindt men veel nieuwe bouwwerken, waarvan de ontwerpers gekeken bleken te hebben naar het Raadhuis van Waalwijk van Kropholler. Dit is heel natuurlijk en gelukkig is de invloed, dien dit bouwwerk zodoende heeft, zeer zeker niet onbevredigend.

Het volgende dorp aan dezen weg is Nieuwkuyk, van hetzelfde karakter als Vlijmen, misschien wat minder begroeid. Meer naar het Westen verbreedt de Dorpsstraat zich en is daar beplant met een dubbele boomenrij, hetgeen een aardig effect geeft. Nieuwkuyk is in het bezit gekomen van een hoogen ronden watertoren van gele baksteen. Watertorens zijn zulke hooge dingen, dat ze moeilijk nog opgehemeld kunnen worden. Dat is niet prettig voor de watertorens, ook voor dien van Nieuwkuyk. Ongemerkt komen wij in Drunen, een soortgelijk plaatsje als Nieuwkuyk, maar met een veel grooter percentage huizen uit de 2e helft van de vorige eeuw. Alleen aan het eind van het dorp vinden wij een prachtige afsluiting door eenige boerenhuizen uit het eind der 18e eeuw. Hier eindigt abrupt het vel groen, dat zoo kenmerkend is voor het Oostelijk gedeelte van de Langstraat; langs een kalen weg door het vlakke landschap komen wij in Baardwijk, dat vrijwel aaneengegroeid

6. DORPSSTRAAT TE WAALWIJK MET NED. HERV. KERK. 7. EEN IDYLLE TE HEESBEEN. 8. NED. HERV. KERK TE EETHEN. 9. BOERDERIJ TE EETHEN. 10. WEINIG AANTREKKELIJK KERKJE TUSSEN EETHEN EN MEEUWEN.

met Waalwijk. Het zijn langgerekte industriedorpen, zonder veel poëzie. Natuurlijk hebben wij halt gehouden bij het Raadhuis van Kropholler, dat aan een ruim plein aan den noordkant van de Dorpsstraat is gelegen. Dit Raadhuis heeft iets zeer sterk zelfbewusts, zooals onze oude raadhuisen dat hebben. Maar in dezen tijd, waarin de stedelijke autonomie niet meer van zoo'n kracht is als weleer, heeft dit raadhuis met zijn zelfbewustheid iets anachronistisch. De sterke levendige kleur en de nadrukkelijke robuste vormen doen het raadhuis in dit wat grauwe dorp erg in 't oog vallen. Wanneer het nieuwe er wat af is, zal het gebouw in gunstiger verhouding tot de plaats komen te staan. Maar het lijkt mij, dat dit Raadhuis nooit één zal worden met zijn omgeving, want het Raadhuis is sterk (zelfs wat overdreven) Hollandsch en Waalwijk is Brabantsch. Het bouwwerk zoo op het plein heeft thans nog iets weg van een enigszins hard theater-decor met de primitieve maar krachtige expressie die men daaraan wel eens geeft.

Van de groote kerk van Valk zagen wij de koepels boven de daken uitrijzen, hetgeen een bijna adembenemend angstig gezicht is. In een der zijstraatjes zagen wij nog een klein woonhuisje, ontworpen door architect Jos. Klijnen. Het is de uiting van een uiterst persoonlijke visie op architectuur. Het is in zijn kleuren precieus, maar de kleuren zijn wel op Waalwijk afgestemd. Ze passen er naar mijn gevoel in elk geval veel meer dan de kleuren van het Raadhuis.

Waalwijk heeft ook nog een oude Hervormde Kerk uit het laatste kwart van de vijftiende eeuw, die door haar ligging een aardig punt vormt in de overigens wat monotone hoofdstraat van dit dorp.

Bij deze kerk verlaten wij den hoofdweg om noordwaarts naar het Land van Altena te gaan, dat een openbaring van andelijke schoonheid zal blijken te zijn. Wanneer men langs Doeveren en Heesbeen gaande, de brug bij Heusden over de Bergsche Maas is gepasseerd, komt men via Genderen in Eethen. Men zou dit plaatsje gerust Eden kunnen noemen,

11

13

14

15

12

11. DORPSBEELD TE DUSSEN. 12. IDEM. 13. FRAGMENT BOERDERIJ TE DUSSEN. 14. KASTEEL TE DUSSEN. 15. EEN DER VELE BOERENWONINGEN LANGS DEN DIJK DOOR ALMKERK.

want het is een hof van Eden. Een idylle van mooie boerenhuizen tusschen het groen. Temidden daarvan staat een kerk, uit de 2e helft van de 15e eeuw. Alles wat hier gebouwd werd is eenvoudig en groot gehouden. Dit Eethen is van een nog bijna volmaakte eenheid, omdat er nog maar zeer weinig is geschonden. Dit geldt trouwens voor vele dorpen in het Land van Altena. Want er wordt hier weinig gebouwd. Maar wanneer er gebouwd wordt, is het direct hopeloos mis. Er is eigenlijk maar één woord voor bouwkunst die niet goed is: prutserig. Zoo ligt er aan den weg van Eethen naar Meeuwen, gelukkig buiten de kommen van deze dorpen een kerkje. Prutserig. Naar het westen gaand komen wij in Dussen. Is Eethen meer een gecentraliseerd dorp, Dussen is langgerekt, en heeft zijn schoonheid te danken aan een watertje, aan weerszijden waarvan haaks op den weg de boerderijen zijn gebouwd, die bijna ieder voor zich, pracht voorbeelden van bouwen zijn. Wat is hier ons land mooi en gaaf in zijn bouwkundige schoonheid! Even verder ligt het kasteel van Dussen, een omgracht recht-hoekig gebouw uit de Middeleeuwen, dat in de 17e eeuw werd gewijzigd. Uit den massieven baksteenwand, die naar den weg is gekeerd, treedt, onmogelijk elegant, een erkertje naar voren. In de middeleeuwen konden ze ook coquet zijn. Via Muilkerk, waaraan ik de beste herinneringen heb, aangezien ik er niets slechts van weet te vertellen, bereikten wij Almkerk. Almkerk is een dorp, dat gebouwd is op een slingerende dijk. Alle boerenhuizen liggen met hun lange zijde aan den dijk terwijl de topgevel met den ingang en het wolfeindje van he rieten dak (de „mooie” zijde dus van het huis) vanaf den weg te genieten is. In deze gevels ziet men nog veel versieringen in de deuroplijstingen en dergelijke. De boerderijen staan op tamelijken afstand van elkaar, zoodat het mooie van ieder huis ook werkelijk te bewonderen is. Het is ongemeen zoo rationeel deze eenvoudige dingen in hun eenvoudige schoonheid zijn opgebouwd en samengesteld. Alles is wel degelijk overwogen, maar die overwogenheid zelf is natuurlijk geweest. En het bijzonder-

16

16. DORPSSTRAAT TE WOUDRICHEM MET RAADHUISJE. 17. MARTINUSKERK TE WOUDRICHEM. 18 EN 19. BEBOUWING BUITEN DE WALLEN. 20. PRACHTIG HOEKJE TE 'S-GRAVENMOER.

van dit alles is, dat de rij van mooie boerenhuizen zich over een lengte van zeker 1½ km uitstrekt. Waarlijk, deze dorpen in het Land van Altena behooren tot de bouwkundige preciosa van ons land, hoewel zij niet kunnen staan op de Monumentenlijst, en in hun schoonheid dus onbeschermd zijn. Dat de schoonheid van het eene dorp intact is kunnen blijven, terwijl die van een naastbijgelegen dorp totaal vernietigd is, zal zijn oorzaak vinden in zuiver plaatselijke omstandigheden. (industrie, e.d.). Zoo is in Nieuwendijk aan de route Gorinchem-Geertruidenberg geen spoor van bouwkundige schoonheid meer te ontdekken. Maar wij gaan eerst naar Woudrichem, om vandaar uit het heerlijke gezicht te genieten van de samenvloeiing van Maas en Waal met het prachtige silhouet van Gorinchem, „dat rijst van ver” en de tusschen de boomen verscholen donjons van Loevesteijn in het oosten. Woudrichem zelf is een kostelijk stadje, geheel omsloten door zijn vestingwallen. Uit de doorsnijding van den toegangsweg met deze wallen steekt de fraai gelede baksteenklopp van de Martinuskerk omhoog. De hoofdstraat, aan welker einde het genoegelijke Raadhuisje ligt, is de oude dijk, waarvan men de gekromde kruin duidelijk herkent. Wat geeft het leven op zoo'n gekromde kruin een gezellig aspect. Maar het leven en de gekromde kruin, ze worden beide steeds meer genivelleerd. Woudrichem bezit nog verscheidene intact gebleven oude laat-Gothische en vroeg-Renaissance gevels. Opvallend is de mooie warme kleur van de baksteen hier. Zeker uit eenzelfde oven ergens in de buurt. Het komt maar zelden voor dat oude vestingstadjes de unieke beteekenis van hun situatie begrijpen en in eere trachten te houden. Zij hebben altijd behoefte aan uitbreiding, terwijl een vreemdeling, die 's middags in de stille straten wandelt, zich afvraagt of er eigenlijk wel één sterveling woont. En die uitbreiding is natuurlijk altijd zóó, dat het binnen de wallen niet gaat. Jan maar buiten de wallen of . . . weg met de wallen. In Woudrichem is het buiten de wallen op den weg naar Werkendam,

17

18

19

20

21

22

24

25

23

21. HET HUIS MET HET ZONDERLINGE BALCON TE DONGEN. 22. WAT MEN ER TEGENOVER VINDT. 23. MOOIE BOERENWONING TE DONGEN. 24 EN 25. BEBOUWING BUITEN HET KARAKTER VAN DONGEN VALLEND.

van waaruit men juist zulk een fraai gezicht op de vestingstad had. Een loffelijk streven van de plaatselijke Bouwvereniging om deze bebouwing althans waardig bij de grootheid van dit oude dorp te doen aanpassen, is helaas niet gevolgd door enkele bouwondernemers, die dezen mooien toegangsweg verknoeien met een prutserige bebouwing.

Hier voelden wij op onzen tocht het eerst de bedreiging van het dorps- en landschapsschoon in Brabant door nieuwbouw.

Aan den grooten weg van Gorinchem via Geertruidenberg, Oosterhout-Breda is weinig te beleven dan de sensatie van een groote snelheid, die de gebetonneerde weg hier de auto's mogelijk maakt te rijden. Laten wij voor een keer op deze sensatie ook eens belust zijn.

Wij vervolgen dus onzen weg naar het Zuiden, om Oosterhout te laten liggen en een kijkje te nemen te 's Gravenmoer. 's Gravenmoer is jammer genoeg een allegaartje. De 19e eeuw heeft hier nog al wat neergeplant, maar er zijn ook prachtige gedeelten. Het einde van de dorpskom bijv. is nog een juweeltje.

Hier vindt men rondom echte landelijk-bouwkundige schoonheid, die nog extra naar voren treedt door de bijzondere groepeerings van de huizen. 's Gravenmoer heeft zoo waar een haventje, hoewel ik niet kon ontdekken, waar het water eigenlijk vandaan kwam. Maar aan het eind daarvan wordt men verrast door een huis van recenten datum, dat in deze omgeving bijzonder goed doet. Het bleek een voormalig meelpakhuis te zijn, verdienstelijk verbouwd tot een blok van twee woningen.

Het is nu een kort eindje om in Dongen te komen. Het landschap hier begint het echte Brabant te worden. Want de natuurlijke grens tusschen Holland en Brabant moge wel is waar de Waal (Moerdijk) zijn — men steke slechts eens over van Gorinchem naar Woudrichem om de karakteristieken van Noord en Zuid in het stadsbeeld naast elkaar te zien — eerst dáár, waar het land zijn volle Brabantsche elementen krijgt, voelen we het „echte“ Brabant.

26

26. MOOI HUISJE NABIJ DE NED. HERV. KERK TE DONGEN. 27 EN 28. MODERNE BOUWKUNST TE RIJEN. 29. ZONDERLING BOUWSEL AAN DEN SPOORWEG TE RIJEN. 30. HET VONDELPLEIN TE TILBURG

In het Noorden, het Land van Altena, nog de hogere welvaart, het contact met Holland, weiland met veeteelt en landelijke architectuur met hier en daar uitingen van weelde, van sierkunst.

Hoe zuidelijker echter, hoe zandiger en schraler de bodem wordt, hoe lager ook het levenspeil op het land, hoe ruiger en schilderachtiger de vormen.

Dongen is een groot dorp met verscheidene goede exemplaren van dorps-architectuur. Aan het eind van de hoofdstraat, de Hooge Ham, staat een voortreffelijke boerderij bijvoorbeeld. Maar Dongen heeft het op een of andere manier te pakken gekregen, men zou haast zeggen van de Amsterdamsche School, en daar is Dongen niet gelukkig mee. Het gaat langzamerhand teveel riante, „onder architectuur gebouwde“ optrekjes krijgen, waarmede, naar wij vernamen, de Dongensche autoriteiten bijzonder ingenomen zijn.

Een van die juweelen van bouwkunst is het hierbij afgebeelde huis met een dubbelen erker waartusschen een balkon.

Helaas mist dit balkon elken toegang, welke en waar ook. Als een ideaal iets is dat men nooit bereikt, dan heeft de gelukkige eigenaar, die hoopt nog eens op zijn balkon te zitten, zijn ideaal te pakken.

Tegenover dit wanstaltige product staat natuurlijk een prachtig mooi 18e eeuwsch huis. Het is eigenaardig, hoe de inspiratie altijd van den verkeerden kant komt. Wij geven hier nog enkele voorbeelden meer van Dongen, dat zoo er geen doeltreffende maatregelen worden genomen, overwoekerd zal worden met bouwkundige wanstaltigheden. Na al dit leelijks is het een verkwikking het sublieme huisje te zien, dat op een pleintje staat van de Laurentiuskerk, de bekende kerk waarvan het schip voorbestemd is een ruïne te blijven, terwijl het koorgedeelte met het dwarspant en de toren door Ir. Jos. Cuypers zijn gerestaureerd.

Naar het zuiden gaande bereiken wij het dorp Rijen, waar de sterkste staaltjes van architectonische onkunde te vinden zijn.

27

28

29

30

31

32

33

34

35

31. HUIS AAN HET VONDELPLEIN TE TILBURG. 32. EEN STRAAT, UITLOOPENDE OP HET VONDELPLEIN TE TILBURG. 33 EN 34. NIEUWE OPEN BEBOUWING AAN DE RINGBAAN WEST TE TILBURG. 35. OUDERE, GESLOTEN BEBOUWING TEGENOVER DIE VAN 33 EN 34.

Vooral het huisje aan de spoorlijn is een merkwaardig staal van ruimtekunst. Ongelukkig is ook de bebouwing uitgevallen bij de kruising van den weg van Rijen naar Gilzen met den grooten weg Breda-Tilburg bij Haansberg. De weg Breda-Tilburg behoort overigens zeker tot een van de prachtigste hoofdverkeerswegen van ons land.

Tilburg heeft geheel het aanzien van een in 't wild opgegroeide industriestad. Steden als Tilburg, Eindhoven, Enschede hebben een spinvorm. Als lange pooten grijpen de bebouwde uitvalswegen het er omheen liggende land in, en in de stad zelf is het stratennet een ware knoedel.

Een mooie stad is Tilburg niet te noemen, het bezit heel weinig oude architectuur, daar het een stad is van jongen datum. Natuurlijk heeft Tilburg o.m. een westelijke uitbreiding, maar erg gelukkig kunnen wij de uitbreiding niet vinden. Beroemd zijn de dorre eentonige achterstraten uit de vorige eeuw te Utrecht. Tilburg streeft thans dat Utrecht naar de kroon in zijn bebouwing van recenten datum. Als de Place de l'Etoile ligt het Vondelplein in een ster van straten, maar de bebouwing daarvan is weinig in overeenstemming met dezen grootscheepschen aanleg. Droeviger voorbeeld van slechte hedendaagsche bebouwing is niet denkbaar en het is jammer, dat het ongetwijfeld energieke Gemeentebestuur de bebouwing van zijn stad niet in beter banen leidt. Teekenend voor de gevolgen van het gemis aan bebouwingsvoorschriften, die uitgaan van leidende stedenbouwkundige beginselen, is ook de bebouwing van de Ringbaan-west. Wij zijn hier in een betere buurt, en wij vinden dus vrijstaande eengezinshuizen. Wat er echter van het begrip open bebouwing, zelfs in een middenstandsbuurt, te recht komt, wanneer men blijkbaar geen idee heeft van wat open bebouwing behoort te zijn, zien wij aan bijgaande plaatjes. Nauwe, donkere, doodlopende sloppen, tusschen blinde muren, zijn hier de ridicule openheid geworden van de bebouwing aan de Ringbaan-west. In de tachtiger jaren bouwde de vorige generatie aan de overzijde van deze straat een gesloten bebouwing.

Welke is beter?

36

36. GEZICHT OP DEN TOREN TE HILVARENBEEK. 37. PLEIN TE HILVARENBEEK. 38. TRANSFORMATORHUISJE OP HET PLEIN TE HILVARENBEEK. 39. SCHAKELZUIL EN RECLAME BEDERVEN EEN BOERDERIJ TE RIJEN. 40. HUISJE TUSSEN HILVARENBEEK EN DIESSEN.

Maar wij verlaten thans Tilburg, wij gaan naar het zuiden, naar het bekende Hilvarenbeek, met den prachtige Gothischen torenonderbouw, waarop een zonderlinge bekroning staat. Eigenlijk is de bekroning niet zoo zonderling, maar het geheel is wat zonderling.

Een groot vierhoekig plein vormt de kern van het dorp. Dit plein is met gave eenvoudige huisjes bebouwd. In één der pleinvanden verstoort een wat uit de „stemming" vallend bankgebouwtje direct het rustige aspect. Dat architecten de rust en gaafheid van een pleinvand zoo verstoren kunnen, is niet prettig. Ook is niet prettig dat de electriciteitsingenieurs hun transformatorhuisjes altijd plaatsen op punten, waar men vanwege het dorpschoon ze liever niet heeft. Op het dorpsplein van Hilvarenbeek staat een vierkant steenen geval, dat het uitzicht op den torenvoet belemmert. (Vlak voor een prachtige boerderij in de buurt van Rijen, zagen wij een ronde transformatorzuil het gezicht bederven).

Nu is het voor iedereen vergeeflijk ergens leelijke dingen te zetten, maar voor een electrotechnisch ingenieur is het onvergeeflijk een transformatorhuisje op een plaats te zetten, waar zooiets niet mag staan. Geen enkele electrotechnicus zal kunnen volhouden dat het transformatorhuisje op het plein te Hilvarenbeek op die plaats noodig was. Men kan transformatorhuisjes zetten w a a r m e n w i l. Dat is een kwestie van enkele meters draad. Dat het moeilijker uit te zoeken is waar het transformatorhuisje dan w e l z a l k o m e n, neem ik aan. Maar waarom kunnen semi-overheidslichamen als de Prov. Electriciteitsmaatschappijen niet een aesthetisch ontwikkeld deskundige raadplegen? En dan niet alleen over de plaats, maar over de bouwsels zelf, want daar heb ik het, wat Hilvarenbeek betreft, nog niet eens over gehad.

Gelukkig komt men vaak genoeg weer wat tegen, waar men zijn ergernis kwijt raken kan. Een eenvoudig huisje, pretentielos aan den weg naar Diessen gelegen, doet tegenover onze ergernis wonderen.

37

38

39

40

41

42

43

44

45

41. GEZICHT OP MIDDELBEERS. 42. NIEUWE R.K. KERK TE MIDDELBEERS. ARCH. L. P. J. KOOKEN. 43. HUIS MET WINKEL TE VESSEM. 44. WATERRADMOLEN TE OPWETTEN. 45. HUISJES BIJ DEN WATERMOLEN.

Er is een neiging om de betekenis van dergelijke onopvallende en zich door niets speciaal onderscheidende bouwwerkjes niet naar hun waarde met betrekking tot het stadsbeeld of het landschap te schatten.

Tegenover de vele slechte ontwerpen, die er gemaakt worden, ziet men graag ontwerpen geplaatst, „die er zijn mogen“. Aan werk zonder eenige opvallendheid wordt geen „waarde“ toegekend. Ten onrechte, want al draagt het natuurlijk niet actief bij tot de verhoging van de schoonheid, in elk geval toch wel tot het behoud daarvan. Laat men zich bovendien eens realiseren welke bouwwerken, naar algemeen oordeel, actief inderdaad bijdragen tot het verhogen van de schoonheid. Hoeveel zullen het er zijn?

Inmiddels is het landschap van karakter veranderd. Het is zacht glooiend geworden, geheel bebouwd met korenvelden, die afgewisseld worden met struikgewas. Aan den horizon rijzen telkens de bekende, bijna uniforme torenspitsjes op. Daar ligt weer een dorp. Langs de verbindingswegen der dorpen vindt men bijkans geen boerderijen. De bevolkingsdichtheid is hier opvallend gedaald. Tot op zekere hoogte liggen deze streken buiten het leven. Dit is het land van de aarde en van de groote monumentaliteit.

Wanneer wij een oude boerderij zien, dan is zij groot, robuust. Er is overeenstemming tusschen de boerenhoeve op het land en de door de paarden getrokken boerenkar langs de veldwegen. Al dat oerechte doet weldadig aan. Zoodra men echter een maaksel ziet, dat ontstaan is uit een klein-burgerlijk georiënteerd brein, dan ziet men de kleinheid, het peuterige. Men ziet het verschil in een deur en een raam van de nog boersch gebleven hoeve en in de deur en het raam van het burgerlijk geworden boerenhuisje. Men ziet het in de kleur van de steen hier donker bruin getint rood, daar licht lila paars. (Mooi! Zoo kwamen wij in Middelbeers met zijn twee kerkjes, het oude kleine afgedankte kerkje met den ouden toren, waarop een

46

46. VINCENT VAN GOGH'S MONUMENT TE NUENEN. 47. PLEINTJE TE NUENEN. 48. FRAAIE WONINGEN TE LIESHOUT. 49. WAT ER ZOO NAAST STAAT. 50. GOED HUIS TE LIESHOUT.

spits in prachtige harmonie met den klomp eronder. Maar de nieuwe grootere kerk mist deze kracht en monumentaliteit. Zeer zeker, het is vriendelijk, maar het is geen domineerend middelpunt meer van het in het groen verscholen dorpje. Waarom kon het oude kerkje niet gerestaureerd worden? En wat gaat er nu mee gebeuren?

Weer ging het tusschen korenvelden door naar Vessem, dat zijn bestaansrecht op dezen aardbodem rechtvaardigt door het bouwkunstige product waarvan hier een afbeelding wordt gegeven.

In de plaatsjes Wintelre, Oerle en Zeelst is niet veel te beleven, en zoo naderen wij Eindhoven, waarvan wij dit laatste niet zeggen kunnen, hetgeen echter geen reden is, om er langer te blijven dan noodig is, en onzen tocht niet nog steeds te vervolgen naar het oosten, in de richting van Tongelre en Opwetten. Hier staat nog een oude waterradmolen. Naast dit scheprad een paar aaneengesloten huisjes, die het fotografeeren waard zijn. Thans komen wij in Nuenen, de plaats waar Vincent van Gogh, aan wiens nagedachtenis een klein monumentje (van Hildo Krop) is gewijd, zijn eerste werken van betekenis maakte, werken van typisch Brabantsch karakter. Het monument bestaat uit een eenvoudig stuk syeniet, versierd met een vergulde zon, en ondersteund door een ronde plaat, met randschrift. Het monumentje staat op een der vele driehoekige samenvloeiingen van wegen van het dorp, waar een reusachtige linde staat, welker takken extra ondersteuning noodig hebben. De bebouwing rond dit plein is oud en heel fraai; onooglijk zijn de ijzeren hekjes rond de perken. Gaat de Nuenensche jeugd de paden zoo te buiten? Overigens zijn er erg leelijke dingen in Nuenen.

Van Nuenen gaan wij over Gerwen door hei en bosch naar Lieshout, dat ik mij ook herinner door zijn mooi centrum, waaraan een wit gepleisterd boerenhuis ligt, een eenvoudig Raadhuisje met een stoepje van 1775, en helaas een leelijke muziektent. Maar dit geldt voor alle plaatsen, die wij in Nederland bezoeken. Zij hebben allemaal muziektenten, die de markt bederven.

47

48

49

50

52

53

54

55

51

51. MOOI EN GAAFF GEVAL TE AARLE-RIXTEL. 52. GOED EN SLECHT NAAST ELKAAR. ONDER HELMOND. 53 EN 54. BEBOUWING LANGS KONINGSWEG TE HELMOND. 55. TOPGEVEL-COLLECTIE TE HELMOND

Muziektenen zijn eigenlijk merkwaardige dingen. Waarom heeft Wendigen destijds geen muziektenennummer uitgegeven? Dus de muziektenen van Lieshout is niet fraai. Vlak naast de prachtige huizen aan den Brink vinden wij de gebruikelijke bebouwing van de onbevoegden.

Hoe is het toch mogelijk! Bij zulke voorbeelden, zoo slecht te volgen. Wat zijn de menschen toch slecht zichzelf. Dit is alles import uit de groote steden, omdat de menschen het eigen van hun geboortegrond klein achten en versmaden. Toch zijn er in Lieshout enkele goede werken van architecten uit de buurt te zien. Wij wijzen hier speciaal op het hierbij afgebeelde huisje aan den weg naar St. Oedenrode, dat geen enkele bijzondere architectonische kwaliteit heeft, zeer eenvoudig is, en volstrekt niet storend werkt. Waarom kan het niet altijd in dezen geest? Na Lieshout kwam Aalre-Rixtel aan de beurt, ook weer een driehoekig plein met een vroolijke hoewel leelijke muziektenen. Aan dit plein staat een prachtig mooi huis, en volkomen in harmonie met den gevel zijn de kanten gordijnen. Ja, het kan heel wat beter dan met onze vitrages. Ziet U, zegt dan de juffrouw bij V. & D., en ze houdt dan het eind van de rol luchtig over haar arm en hand, „dit is het nieuwste dessein, het is zeer voordeelig, en het is mooi breed“.

Op den weg naar Helmond zagen wij nog een groot wit huis, en weer viel ons de prutserigheid van de huidige burgerlijke huizen, die er naast stonden, op. Want het witte huis, zoo tegen het groen, was in alles groot gehouden.

Het is een tref bij het binnenkomen van een stad niet in een nieuw villapark terecht te komen. Nou, in Helmond troffen wij het ook niet. Lieve deugd, hier kwamen wij nota bene aan de Koningsweg en wat een mormels van huizen, met erkers en inmaakflesschen. Dit is Helmond vooruit, maar aan den overkant van de Zuid-Willemsvaart, ligt de eigenlijke stad die een merkwaardig centrum heeft in haar kasteel, dat door wijlen den architect Hanrath tot Raadhuis is verbouwd. In Helmond is niet alles botertje tot den boom en de hier weergegeven be-

56

56. RAADHUIS TE HELMOND. 57 EN 58. BEBOUWING TE HELMOND LANGS DEN WEG NAAR BAKEL. 59. EENZAME TOREN BIJ BEEK EN DONK. 60. HUIS TE GEMERT.

bouw, welke als een monstercollectie van topgevels schijnt bedoeld te zijn, is niet heel fraai. Gelukkig werken aan den Dienst van Gemeentewerken eenige architecten met goede intenties en de bekwaamheid om tot betere resultaten te komen. Enkele voorbeelden tot dit pogen zagen wij in een open bebouwing aan den weg naar Bakel.

Weer naar het Noorden gaande, deden wij Beek aan met de groote in een soort van Romaansch-Belgischen trant gebouwde katholieke kerk. Geheel in het open veld staat een hooge Gothische toren die in den loop der jaren zijn Ned. Herv. Kerk is kwijt geraakt. De toren staat thans als een reusachtig grafmonument op het kerkhof. Hoe deze kerk uit de vijftiende eeuw zoo ver buiten de kom van de huidige gemeente kan staan, is op het eerste gezicht niet duidelijk, en voor het tweede hadden wij geen tijd.

Tenslotte brachten wij een bezoek aan Gemert, dat een uitgestrekt dorp is, maar wat grauwig. Die grauwigheid is trouwens wel een karaktertrek van alle Brabantsche dorpen. De kleurigheid en de fleurigheid van het Noorden is er daar uit. Rood treft men er weinig aan, en het krachtige blauw en groen van Holland is afgezwakt tot het grijsachtige ceruleumblauw en wat vaal groen. In Gemert troffen wij nog een interessant oud huis, dat wij hierbij afbeelden.

Het was in den tusschentijd tamelijk donker geworden en den volgenden dag zaten wij allang weer in het hooge Noorden, onze indrukken te overdenken. In het kort gezegd zijn deze aldus, dat Brabant een gelukkige provincie is, met zooveel, vaak nog ongerepte dorps-schoonheid, maar dat daarnaast helaas de bouwlandige verwildering op vele plaatsen zóódanige afmetingen aanneemt, dat de algemeene schoonheid van Brabant toch wel ernstig wordt bedreigd. Er zal dan ook ernstig moeten worden gewaakt, dat de bestaande schoonheid behouden blijft.

Gelukkig zijn daartoe reeds maatregelen getroffen. Het is bekend, dat een plan van de afdeling Noord-Brabant van de Vereniging van Nederlandsche Gemeenten, om een z.g. Bouw-

57

58

59

60

ST. JANSKERK TE 'S-HERTOGENBOSCH. BLIK IN HET TRANSEPT

raad in te stellen als een breed opgezette organisatie ter voorziening van het bouw-, woning- en welstandstoezicht in Brabant, mislukt is. Qui trop embrasse, mal étirent. Het instituut zou nogal kostbaar zijn en daarmee is in den tegenwoordigen tijd niet te beginnen.

Het Provinciaal Bestuur is thans van een eenvoudiger opzet uitgegaan en daarvan heeft de Commissaris der Koningin in Noord-Brabant mededeeling gedaan aan de Gemeentebesturen en dezen verzocht hun medewerking te verleenen.

Het Provinciaal Bestuur heeft nu twee deskundige ambtenaren aangesteld met standplaats 's-Hertogenbosch en Breda, waarvan de Gemeenten bijstand kunnen krijgen bij het bouw-, woning- en welstandstoezicht, tegen een zekere betaling per bouwaanvraag.

De Gemeenten zelf zullen die kosten weer kunnen dekken door leges.

Boven de genoemde ambtenaren staan twee Commissies van Toezicht, een voor Oostelijk en een voor Westelijk Noord-Brabant.

Het is niet meer de tijd, dat het bouwen geschiedt onder den sterken steun van een waardevolle traditie. Uit zichzelf bouwt men in 't algemeen zich geen woningen meer in den waardigen, oprechten eenvoud, dien de traditie voorschreef. De menselijke bevrediging in het wonen is gericht op andere verlangens dan die vorige geslachten koesterden.

In de groote eeuw van de stoomkracht, wellicht de geweldigste omwentelingskracht van ooit, takelde met de veranderende verlangens met betrekking tot het wonen, de ambachtelijke traditie af, tot ze weldra hopeloos te kort schoot in het verwezenlijken dier verlangens. Dit — nog altijd — te kort schieten heeft nog altijd het gevolg dat wat gebouwd wordt, klein wordt, onrustig, prutserig.

Brabant is stoer, groot, ruim en rustig, maar wat heeft het begriploze bouwen het hier en daar klein, eng en vaak rommelig gemaakt in de steden zoowel als in de dorpen. Iedere poging en ieder streven om deze mooie provincie voor verder verlies aan schoonheid te behoeden, zal waardeering en medewerking vinden bij allen, die oog en hart hebben voor stads- en landschapsschoon. Zoolang het bouwen in handen blijft van lieden, voor wie bouwen identiek is met knutselen, zoolang dienen er instanties te zijn om hun dit knutselen te kunnen beletten, liever nog preventief dan repressief. Dit is méér dan het op wat schoolmeestersmanier aanbrengen van correcties in details, waarmee de schoonheid van stad of dorp nooit staat of valt en waarin zich de taak van schoonheidsinstanties soms meer dan wenschelijk, redelijk en nuttig, wel eens verliest. Het is de hooge taak van welstandscmissies het karakter van onze steden, dorpen te trachten te behouden, met alle vrije en individueele opvattingen, die een levende schoonheid binnen de begrenzingen van dit karakter in onuitputtelijke variatie toelaat.

J. P. H.

„BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP" 1885—1935

Op Zaterdag 28 September a.s. viert de bekende Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam haar vijftigjarig bestaan.

Dit jubileum is ons aanleiding deze vereeniging in het openbaar geluk te wenschen met haar feest en van onze sympathie te getuigen.

Het leven van deze vereeniging heeft zich hoofdzakelijk binnen de grenzen van Rotterdam afgespeeld, maar op één terrein hebben de architecten en bouwkundigen van het geheele land van haar initiatief kunnen profiteren. Haar talrijke uitgegeven studieprijsvragen zijn alom in den lande bekend en befaamd en daarmee heeft deze vereeniging velen een grooten dienst bewezen. Talloos zijn de velen die door het winnen van een prijs bij Bouwkunst en Vriendschap een aanmoediging hebben gevonden om zich op het gebied van de architectuur verder te bewegen. Verschillenden hebben per abonnement antwoorden ingezonden en er zijn er geweest die per abonnement de prijzen hebben weggesleept. Er zijn vele architecten die door de prijsvragen van Bouwkunst en Vriendschap hun „Entwurf-fähigkeit" hebben gekregen, en al mogen wij deze eigenschap niet overschatten, het is toch altijd beter haar te bezitten, dan haar te missen, hetgeen op het gebied van ontwerpen nogal eens voorkomt.

Door deze prijsvragen heeft Bouwkunst en Vriendschap altijd contact gehouden met ons blad en al mogen verschillende omstandigheden er toe hebben geleid de resultaten van deze prijsvragen niet steeds in vollen omvang in ons blad te kunnen publiceren, wij zullen als jubileumgeschenk gaarne de voornaamste der bekroningen een plaatsje in ons blad blijven gunnen. Naast het uitschrijven van studie-prijsvragen heeft de Vereeniging natuurlijk veel en veel meer gedaan voor het bouwkundige leven te Rotterdam. Zij heeft jaren gekend van bloei, afgewisseld met tijden van inzinkingen. Maar in de annalen van Bouwkunst en Vriendschap wordt te vaak over schitterend geslaagde feestpartijen geschreven, dan dat die inzinkingen het bestaan en de kracht van deze vereeniging ernstig zouden hebben bedreigd. En in die annalen vindt men de namen van Prof. Henri Evers, van de Heeren P. G. Buskens, Prof. Diehl, P. A. Weeldenburg, Alb. Otten en J. C. Meischke en den huidige Eere-Voorzitter, den Heer C. N. van Goor, om enkelen slechts te noemen, die allen tot den bloei van deze vereeniging hebben bijgedragen. Bij ervaring wetende dat voor een vereeniging de jaren na het 50ste nog onstuimig genoeg kunnen zijn, wenschen wij Bouwkunst en Vriendschap een sterken vereenigingsband toe, die haar krachtig en onversaagd naar het eeuwfeest zal leiden.

DE REDACTIE.

BADEN EN CULTUUR.

Ir. A. J. van der Steur maakt in het nummer van het „Bouwkundig Weekblad" van 21 September j.l. van de gelegenheid, die de beschrijving van het ook volgens hem „sympathieke" openluchtbad te Bloemendaal hem biedt, gebruik om hoofdschuddend het streven van de „jongeren" — één hunner is reeds grootvader! — aan critiek te onderwerpen. Allereerst moet — zijdelings — dr. Gideon het ontgelden, die onlangs als titel voor een lezing min of meer ironisch „Das Bad als Kulturmasz" heeft gekozen en daarin o.m. aantoonde, dat in de Grieksche cultuur het centrum van geestelijk leven tevens het centrum was van fysieke ontwikkeling, in tegenstelling b.v. met de middeleeuwen en de Renaissance. De (onuitgesproken) gevolgtrekking van den Heer van der Steur, dat de behoefte aan baden feitelijk als een verschijnsel van cultuurverval zou moeten worden beschouwd, schijnt daarom absurd. De reagens op het niet-baden gedurende sommige cultuurtijdperken, waarvan wij de gevolgen thans nog niet te boven zijn, moge wat ostentatief en hevig zijn, de bravour van sommige „jongeren" wat overdadig, dat behoeft nog allermint een reden te zijn, hun deswege van oppervlakkigheid, die kan leiden tot gevaarlijke begripsverwarring, te betichten. Het komt mij voor, dat wij de bescheiden kiemen van de wordende cultuur, die zich aankondigt, geen dienst bewijzen, door ten opzichte er van steeds een negatief standpunt in te nemen. Dat vertoont overeenstemming met de houding van sommige politieke partijen, die haar kracht uitsluitend zoeken in het bestrijden van anderen, zonder zelf tot een positieve daad in staat te zijn. Een positief verlangen, dat aan een van de diepste waarheden van het menscheijk denken een dienovereenkomstige uitdrukking tracht te geven, spreekt uit de groeiende jonge architectuur zeer stellig. In het organisch tijdperk was de geest in de natuur verzonken, in het cultuurtijdperk, dat achter ons ligt, maakte de geest zich van de natuur los en vormde een zelfstandige sfeer, in het derde tijdperk maakt zich de geest van de natuur los en wordt haar heerscher. Inderdaad kan een sterke behoefte aan ontspanning getuigen van een element van dwang, disharmonie en onlust; het streven van de jongeren is er echter ten duidelijkste op

gericht, de bronnen van dien dwang, die disharmonie en dien onlust te overwinnen; het is de onlust van een stervend cultuur-tijdperk, dien zij te boven willen komen en het komt mij zeer normaal en gezond voor, dat in de dynamiek der levensverschijnselen ook plaats is voor gezonde ontspanning. Laat deze nog wat overdreven zijn — mettertijd nivelleert zich deze drang tot het normale evenwicht. Wanneer de Heer Van der Steur de „bevrijdings"-idee wil opvatten als een vlucht uit de werkelijkheid, geeft hij blijk, gefascineerd te zijn door een plaatje in een der bouwkundige bladen, dat onder een foto van een springende juffrouw in badpak als onderschrift de woorden „De vrije mensch" gebruikte. Achter deze vrij kinderlijke symboliek schuilt uiteraard voor wie iets verder ziet een dieper denken dan de heer Van der Steur klaarblijkelijk veronderstelt. Een feit is het intusschen, dat het bewustwordingsproces van den mensch in het algemeen de breuk met de traditie, die wij in de architectuur aanschouwen, nog niet is genaderd. Echter dragen de voortdurend luider wordende klachten tegelijk het verzet tegen de toekomstige ontwikkeling in zich. Nog vertolkt de architectuur slechts den onvolmaakten toestand van ons innerlijk zijn, zij tracht echter toch reeds disharmonie in harmonie te herscheppen. Zoolang het evenwicht tusschen natuur en niet-natuur niet is bereikt, blijft de architectuur middel. Zij bereikt haar doel eerst, wanneer de harmonie zoowel om ons als in het uiterlijke leven is gerealiseerd. De overheersching van de levenstrategie zal dan geëindigd zijn. Architectuur is niet langer beelding van het ik; de vormplastiek is opgeheven en reeds teekenen zich met alle duidelijkheid de nieuwe wetten af, waarop de nieuwe werkelijkheid moet worden gebaseerd. Nog is de architect onvrij, wijl beheerscht door de materieele macht; dus is het nog vrijwel onmogelijk, het nieuwe inzicht tot uitdrukking te brengen. Zoowel de wil als de macht, de idee te verwezenlijken, moeten aanwezig zijn. Als voorbereiding tot algemeene realisatie van de schoonheid zijn een nieuwe aesthetica en een nieuwe kunst onontbeerlijk. Is de mensch bezig, zich innerlijk en uiterlijk vrij te maken van de hem omringende realiteit, dan kan het niet anders, dan dat inspanning als de

bron van dwang moet worden beschouwd. Een nieuwe harmonie zal ontstaan uit de botsing der schijnbare disharmonieën, harmonie als volmaakte activiteit en niet als de pastorale rust van de oude harmonie opgevat. De ontwikkelingsgang van uiterlijkheid naar geprononceerde innerlijkheid brengt den bouw mede van een nieuw schoonheidssymbool, waarvan de verschijnselen en uitingen thans zichtbaar worden.

Nu wordt in de worsteling van de samenleving om een nieuwe cultuur de behoefte zichtbaar aan een nieuwe anthropologie en, welke dit ook zal zijn, de sporen van het gedachteleven van de jonge architecten zullen er stellig in zichtbaar zijn, omdat het streven naar innerlijke en uiterlijke vrijheid een van de groote primaire krachten is, die echter in de geschiedenis nog geen evenredige uitdrukking heeft gevonden en waarvan de onderdrukking juist voor een deel voor den „onlust", waarover de Heer Van der Steur spreekt, verantwoordelijk is. En, wat tenslotte het baden betreft — ook als maatstaf van de wordende cultuur — het is een van de eminente middelen tot instandhouding van de volkskracht, over de ontwikkeling waarvan wij ons dus ook in dit opzicht moeilijk anders dan kunnen verheugen!

Met dit alles wil uiteraard niet gezegd zijn, dat de jonge architectuur pretendeert, de „volkomen en absolute" waarheid op het spoor te zijn, waarvan de Heer Van der Steur blijk geeft, het geheim te kennen.

Laren (N.H.), 22 September 1935.

H. BUYS.

Naschrift.

Het verbaast mij niet, dat er op mijn artikeltje „Over baden" gereageerd werd door iemand, die met het streven der „jongeren" (inclusief 1 grootvader) zoo sterk sympathiseert als de Heer Buys. Ik moet zeggen, dat ik het prettig vind, dat het juist de Heer Buys was, die den degen met mij wil kruisen, want hij uit zijn bezwaren op een zeer aangename en faire wijze, en houdt zijn betoog op een hoog peil. Dit maakt het voor mij evenwel niet gemakkelijker om hem te woord te staan, want ik gevoel dat hij en ik, uitgaande van een nogal verschillende sfeer van denken, elkaars standpunten mogelijk kunnen waardeeren, maar ze nooit zullen deelen; m.a.w. dat ik den Heer Buys evenmin zal kunnen overtuigen als hij mij overtuigt. Ik constateer alleen een paar, naar ik meen onomstootelijke, feiten:

1°. dat de Heer Buys het betoog van Dr. Fischer, dat uitgangspunt voor het mijne was, klaarblijkelijk onderschrijft.

2°. dat ik alleen in verband met het betoog van Dr. Fischer de qualificatie „kern van volkomen en absolute waarheid" heb

gebruikt, maar dat ik niet pretendeer, noch ooit, bij mijn weten, gepretendeerd heb, deze waarheid zelf in pacht te hebben.

3°. dat de Heer Buys en ik eigenlijk alleen werkelijk verschillen van meening hebben over de cultureele beteekenis van voor ons beiden vaststaande feiten.

En laat ik daar dan nog iets van zeggen. Ik heb „een bad" aangegrepen om iets te zeggen over „het baden", maar dit is bedoeld en naar ik meen ook gezegd, als symptoom van den meer krampachtigen drang naar ontspanning van onzen tijd. Ik heb daarover „het hoofd geschud", en de Heer Buys ziet er daaren tegen een mogelijkheid in om de „kiemen van een wordende cultuur" te onderkennen. Nu zal ik de laatste zijn om de waarde te onderschatten van een harmonische eenheid tusschen geestelijk en fysiek leven. Maar naar mijn gevoelen is juist die harmonie in onzen tijd verder te zoeken dan ooit. En het schijnt mij toe, te getuigen van een vrij gevaarlijk optimisme, in de min of meer krampachtige opleving van het massale fysieke vermaak van onzen tijd een symptoom van „wordende cultuur" te zien. Naar mijn gevoelen wordt hier het woord „cultuur" voor de zooveelste maal misbruikt.

En ik vind dat optimisme nog des te gevaarlijker, als ik lees, dat „de geest zich van de natuur losmaakt en haar heerschert wordt!" Precies, zeer geachte Heer Buys, daar hebben wij het! Dat is een uitdrukking, waarin de heele houding van de „jongeren" in a nutshell voor ons ligt. U hebt het beter, veel beter gezegd dan ik met mijn tastende qualificatie over de verwarrende van „cultuur" met „intellectuele en materiele vooruitgang". En juist op dit punt zullen onze wegen uiteengaan, omdat ik het hier waag, te glimlachen over de naïveteit van een geestesgesteldheid, die de diepere realiteiten van ons menscheeljk zijn alleen in een tegenstelling van mensch en natuur, en in een tenslotte zuiver positivistische verheerlijking van de techniek en derzelve praestaties weet te zien, en geen spoor vertoont van eenig inzicht in de „verborgen harmonie", waarvan Bierens de Haan spreekt en die tenslotte, hoe ook genuanceerd, de gronslag is van elk religieus besef.

En daarom wordt het ook moeilijk, om op dit thema verder te gaan.

Men komt ten slotte op deze principieele en grondeloos diepe scheidingslijn terecht, en dan moet men maar ophouden, want wie er iets van begrijpt, heeft geen woorden meer noodig, en wie het niet begrijpt, wordt door geen boekdeelen overtuigd. Ik dank den Heer Buys voor de gelegenheid, die hij mij geboden heeft, om het eens te zeggen.

v. d. S.

TENTOONSTELLING VAN ARCHITECTUUR EN VERWANTE KUNSTEN IN HET STEDELIJK MUSEUM TE AMSTERDAM NOVEMBER-DECEMBER 1935

Het secretariaat der tentoonstellingscommissie deelt mede, dat in overleg met den Directeur van het Stedelijk Museum de tentoonstelling een week later zal worden gehouden dan oorspronkelijk was vastgesteld. De tentoonstelling zal dus worden geopend op 23 November inplaats van 16 November, en duren tot en met 15 December inplaats van 8 December. De programma's en reglementen der tentoonstelling zijn inmiddels vastgesteld, in druk verschenen en, vergezeld van een inschrijvingsformulier, gezonden aan alle leden der bij den Tentoonstellingsraad voor Bouwkunst en verwante kunsten

LEZINGEN OVER MONUMENTALE KUNST.

In aansluiting aan de tentoonstelling van hedendaagsche monumentale kunst, die gehouden wordt ter gelegenheid van het veertigjarig jubileum van het stedelijk museum te Amsterdam, zal in dit museum een drietal lezingen met lichtbeelden plaats hebben op Woensdagavonden te 8.15 uur. Toegangsbevisen voor de drie lezingen samen f 1.—, voor één lezing f 0.40, verkrijgbaar bij den portier van het stedelijk museum.

412

aangesloten vereenigingen, en voorts aan eenige aanvragers, welke geen lid dezer vereenigingen zijn. Aangezien de deelname aan de tentoonstelling, binnen het kader van de beoordeeling der Jury, openstaat voor alle Nederlandsche kunstenaars, is het bovengenoemde programma op aanvraag verkrijgbaar bij den secretaris der tentoonstellingscommissie: Ir. A. J. van der Steur, Botticellistraat 26, Amsterdam-Zuid.

De termijn van aanmelding sluit op 5 October.

De lezingen worden gehouden:

25 September, dr. A. Hoff, directeur van het stedelijk museum te Dordrecht a.D. „Der Sinn der monumentalen Kunst".

2 October, Joep Nicolas over glasschilderkunst.

16 October, prof. dr. W. Vogelsang over monumentale kunst.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 40
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR, 5 OCT. 1935

JUBILEUMSTUDIEPRIJSVRAGEN 1935; UITGESCHREVEN TER GELEGENHEID VAN HAAR 50-JARIG BESTAAN DOOR DE VEREENIGING „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP" TE ROTTERDAM.

(Wegens de beschikbare ruimte kan het juryrapport niet volledig worden overgenomen. Wij hebben ons wat betreft de prijsvraag voor een Congresgebouw en een Familievacantiehuis beperkt tot een gedetailleerde bespreking van de ontwerpen, die in de groep werden geplaatst, waaruit de uikroningen zijn toegekend. Red.)

JURYRAPPORT.

Altijd weer, zoo ook nu, blijkt het een aangename taak het ingekomen werk op een prijsvraag te beoordeelen. Met genoegen heeft de jury zich van deze taak gekweten. Het is zeer aantrekkelijk zich in al dit, van zoo veel zorg en toewijding getuigende werk in zijn bonte schakeering te verdiepen. Soms getroffen door een origineele vondst, dan weer speurend naar de beweegredenen die een ontwerp(er)-ster in het door hem of haar ingezonden werk tot de daar voorgestelde oplossing hebben geleid. Met zorg heeft de jury geschift en gewogen, terwijl zooveel mogelijk iedere inzending(er)-ster op zijn of haar fouten is gewezen.

Door de aan elk onderwerp voorafgaande algemeene beschouwing en de speciale opmerking voor elke inzending, hoopt de jury er toe te hebben bijgedragen ook deze studieprijsvragen vruchtdragend te doen zijn en te doen beantwoorden aan haar doel. De verzorging van bijna alle inzendingen verdient lof, het tekenwerk getuigt bij velen van zorg en accuratesse.

Door onvoorzien omstandigheden was het niet mogelijk, dat de heer Ir. G. Friedhoff aan het werk van de jury kon deelnemen.

Het aantal inzendingen bedroeg 104; en wel voor het congresgebouw 17, voor het familievacantiehuis 77, voor een trouwzaal 6 en voor de reisschetsen 4. In totaal bestonden deze inzendingen uit 358 teekeningen.

De inzendingen voor het congresgebouw droegen de motto's: Megafoon, „de Rotte", 131, G.W.B., HTH (Hierdoor tot Hooger), raison, „R'dam 1935", „Het Congres danst", E. a.b., Fugit Hora, „Schetsidee", cucaracta, AHEV, AZ, Hobesta't, ABKTW;

de inzendingen voor het familievacantiehuis, de motto's: Kampement, zon, barbara, „Hiswa", „Wijdeblick", AX, „Jol" (8), „Sport", non quis, sed quid, 112, B.L., „M", „H", Rietzang, „Zon", 3.1.1.g., A.E.S., „Sport", h., „water", — Jol — (24), „Do-Re-Mi", „Eenvoud", „Vacantiehuis", E-Dur, 333, HTH (Hierdoor tot Hooger), 1935, „Eendracht", Vredegedachte, „de Kaaghut", 352, „Ons Huis", Soekar Hati, „2442", „Tres Esperanzas", Ontspanning, no. 1234, P14, „Wetterwille", F36, „eendracht", „A Novo", Hans, 1746, V36, Clemens, Ontspanning, „Instuif", „Vivat B en V", „Amphibie", „in the long run", „Water", „Clytia", 2150 m, K—J—41, „vrij", M.M., 9735, „Nieuw-Loosdrecht", „Oud-Loosdrecht", Synthese, „de hagedis", „Schets", 0013, nees, „de 4 windatrekken", 555, 12235, 151, „Juli", „De Zwaan", „1618", „Sol", „B", „Boeier", Op het nippertje. (De inzending onder motto micantis no. 567 kwam te laat in, zoodat deze inzending van mededinging was uitgesloten);

de inzendingen voor de trouwzaal, de motto's: Als de lente komt, Op hoop van zegen, „Crocus", „Fini", Nog af ook en „Bruid";

de inzendingen voor de reisschetsen, de motto's: „t overmaas", „A", Delft 1935 en „Waag".

CONGRESGEBOUW.

Algemeene beschouwingen. In de eerste plaats kan opgemerkt worden, dat de meeste inzenders gestruikeld zijn op die punten, waar ze zelf iets moesten uitdenken; waarvoor niet zonder meer maten in het programma waren gegeven, zooals b.v. de situatie en de garderobes, het contact tusschen congreszaal, couloirs en restauratie en last not least de groote zaal.

Situatie. Bijna geen enkel ontwerper heeft zich ingeleefd in de dingen die zich rondom het gebouw op het beschikbare terrein zouden kunnen afspelen. In 't algemeen heeft niemand er zich rekenschap van gegeven welke oplossingen b.v. uit verkeers-technisch oogpunt dienden te worden bestudeerd en gegeven. Enkele inzenders hebben gemakshalve zelfs heelemaal geen oplossing voorgesteld. Verder is er in de meeste gevallen geen partij

getrokken van de mogelijkheid die de nabijheid van het water den ontwerpers bood b.v. voor het restaurant, juist daardoor hadden heel aantrekkelijke oplossingen kunnen ontstaan.

Garderobes. In 't algemeen viel op te merken dat men zich geen rekenschap heeft gegeven van het zeer groote aantal menschen dat van de garderobes gebruik moet maken. De ligging speelt daarbij evenals de grootte, een zeer belangrijke rol. De vorm is hierbij echter wel van het meeste belang. Een rechthoekige ruimte met aan de kleinste zijde een toonbank, waarachter een zeer diepe kleederbergruimte is absoluut te veroordeelen. En wanneer deze toonbank waarvoor ieder zich ook kleeden moet, dan bovendien aan een betrekkelijk smal uitgangspad ligt, kan men begrijpen dat groote opstoppen niet zouden uitblijven.

Contact congreszaal-couloirs-restauratie. Bij de meeste ontwerpen laat dit toch zoo noodzakelijk contact veel te wenschen over, b.v. waar dit door te smalle gangen en te smalle trappen tot stand komt. Ook hier moet men zich duidelijk voor oogen stellen het groote aantal bezoekers, hetwelk zich op een oogenblik en masse b.v. naar het restaurant begeeft. Bij vele ontwerpen is dit eenvoudig niet mogelijk.

Congreszaal. Bij bijna alle ontwerpen is door te smalle waaivorm de zaal diepte zoo groot geworden, dat de bespreekbaarheid, zonder gebruikmaking van mechanische hulpmiddelen, in het gedrang komt. Uitgaande dus van het principe dat een zoo groot mogelijk aantal hoorders in de onmiddellijke nabijheid van den spreker moet worden geplaatst, zal de meest praktische oplossing weliswaar worden verkregen door toepassing van den waaivorm, maar dan zoo breed mogelijk. Door een niet te hooge zaal met afschuiningen kan dan de acoustiek belangrijk bevorderd worden. In enkele ontwerpen is dit principe aanvaard, doch niet voldoende in bovengenoemden zin opgelost.

Ook de sterk aflopende gangen of couloirs in aansluiting met den oplopenden zaalvloer, die bij enkele ontwerpers tot een niet te beloopt vlak zijn geworden, zijn absoluut uit den boeze.

Ook de plaatsing van de menschen op 't podium is meestal onvoldoende bestudeerd, het verdient aanbeveling dat ook deze menschen een spreker niet alleen van achteren kunnen zien.

Verder heeft het de jury getroffen, dat de architectuur van de meeste inzendingen niet bevredigend is.

Bij de schifting ontstonden de volgende groepen:

De groep de inzendingen onder de motto's Megafoon, „de Rotte", 131, HTH (Hierdoor tot Hooger), „Het Congres danst", E. a.b., Fugit Hora, „Schetsidee", AHEV, AZ, Hobesta't en ABKTW.

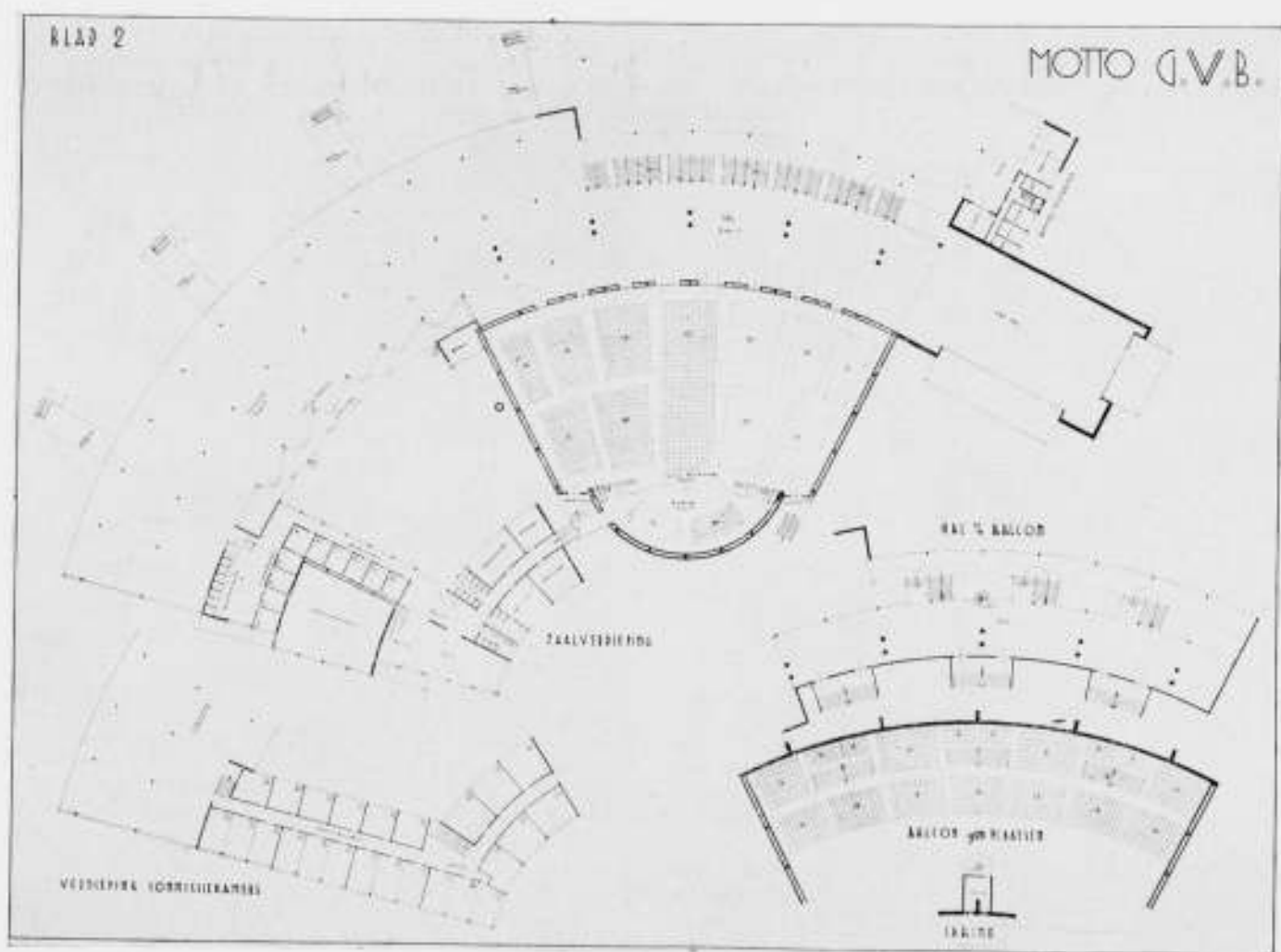
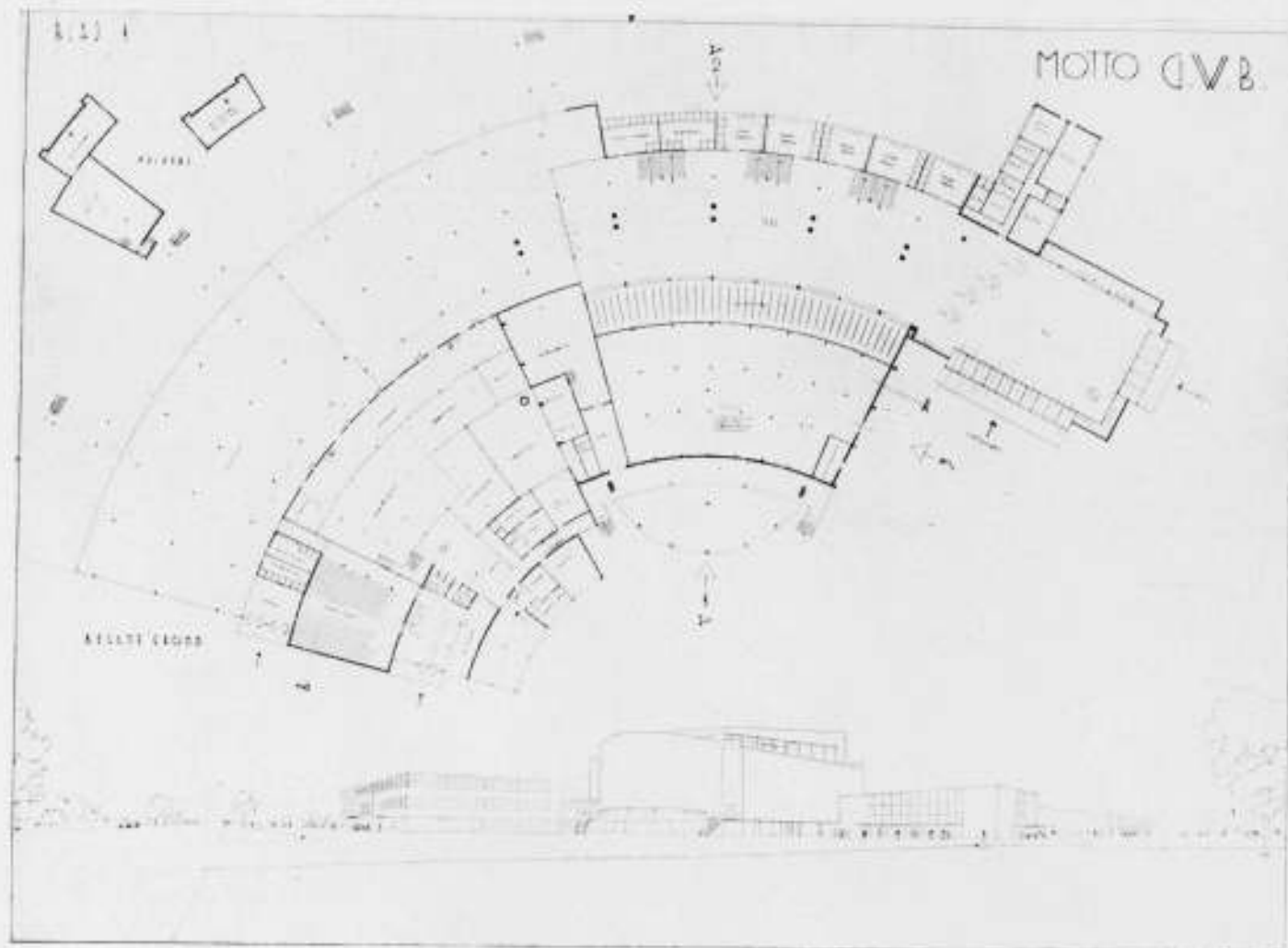
De groep, de inzendingen onder de motto's G.W.B., raison, „R'dam 1935" en cucaracta.

De groep.

Motto cucaracta. De situatie is zeer aantrekkelijk. Het restaurant aan het water te projecteeren is een goede gedachte, de verbinding met het overige gebouw is echter niet fraai. De toegangen tot het gebouw zijn goed, de uitgangen tusschen de garderoberuimten zijn te nauw en zullen aanleiding tot verstoppingen geven. Het principe is echter wel goed. De ligging van de trappen is wel goed, het aantal echter onvoldoende. De trappen tusschen de zaal en het balkon maken de zaal dieper, wat met 't oog op de bespreekbaarheid minder fraai is. Een behoorlijke verbinding van het restaurant met de couloir ontbreekt, wat een heel groote fout is. De functie in het geheel van de verschillende restaurants heeft de ontwerper niet aangevoeld. De verbinding met de commissiekamers is niet fraai. De perspectief is geestig geteekend, het overige tekenwerk doet minder prettig aan.

Motto „R'dam 1935". De situatie is behoorlijk opgelost, het parkeerterrein is goed. Het geheele plan heeft kwaliteiten. Een cardinale fout is echter de te groote zaal diepte. De couloir is in verhouding tot de zaal te klein, het contact met het restaurant is hier echter goed. De kantoren liggen niet gunstig, de aanvoer van de keukens is onvoldoende. Er is gepoogd de verschillende onderdeelen behoorlijk in de arch. tot uiting te brengen.

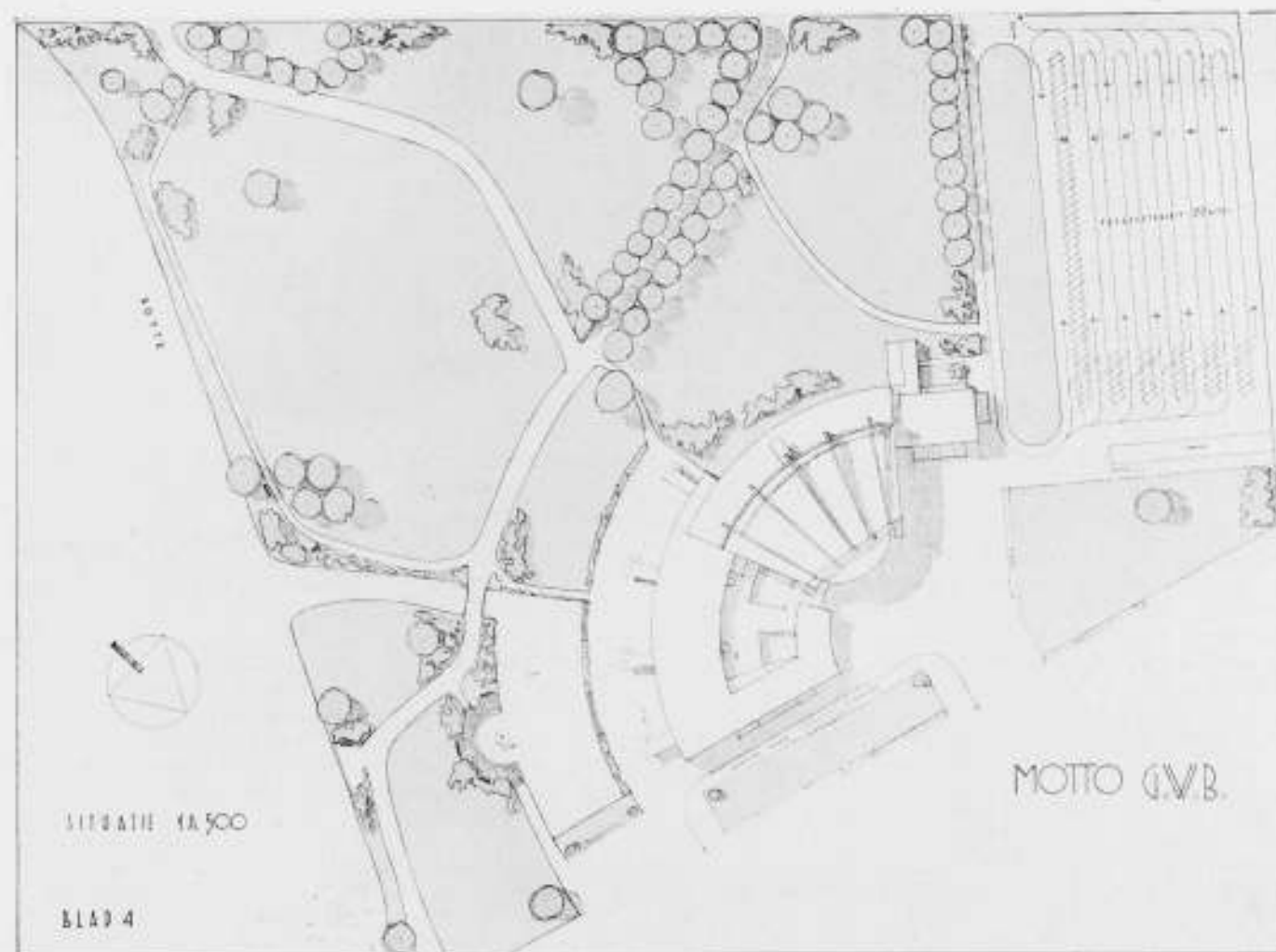
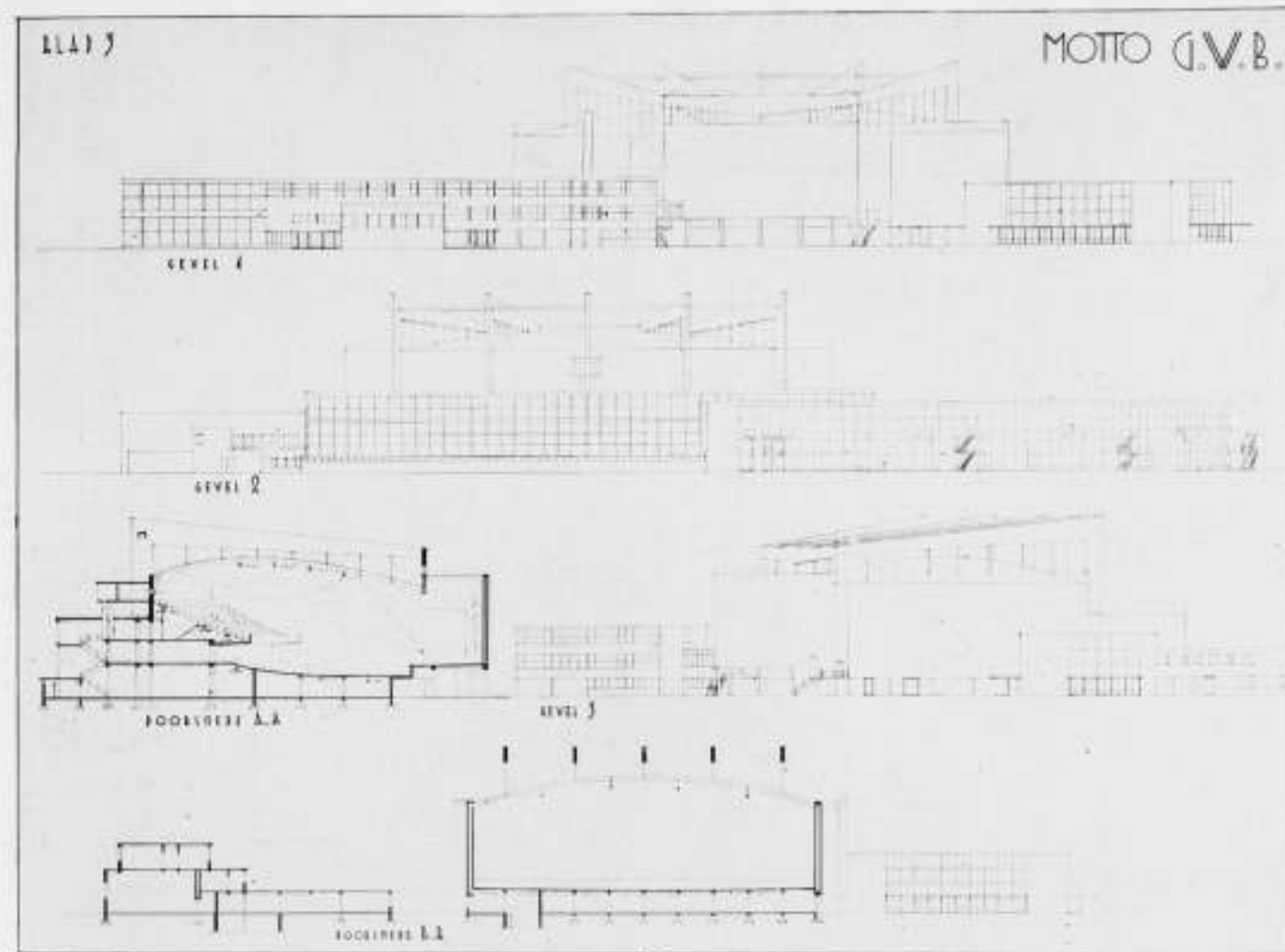
413

PRIJSVRAAG VOOR EEN CONGRESGEBOUW.

EERSTE PRIJS

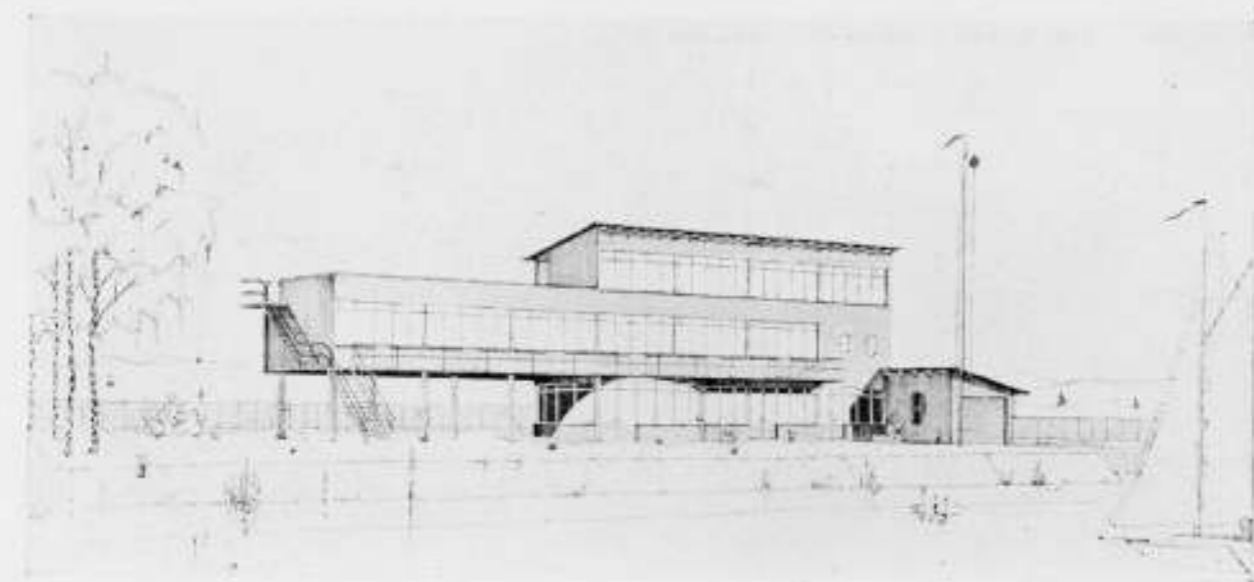
ONTWERPER J. J. VAN VOORST

PRIJSVRAAG VOOR EEN CONGRESGEBOUW

EERSTE PRIJS

ONTWERPER J. J. VAN VOORST

PRIJSVRAAG VOOR EEN FAMILIE-VACANTIEHUIS

EERSTE PRIJS

ONTWERPER H. E. SCHULTE

Het geheel vertoont samenhang, de schuine vleugels die in den plgrond niet fraai aandoen, zijn in de uiterlijke verschijning eveneens zwak. Het tekenwerk is pittig, de teekeningen zijn keurig verzorgd.

Motto raison. De algemeene opzet is goed. De garderobes zijn te klein. De opstelling van de congressleiding op 't podium is niet mooi. De kleine zaal is voor wat den toegang daartoe betreft niet mooi opgelost.

De arch. is in enkele partijen wel verdienstelijk, het geheel is echter niet geslaagd. Het tekenwerk is niet mooi, de letters bepaald slecht.

Motto G.W.B. De hier gegeven oplossing voor de toegangen en het parkeerterrein is aanvaardbaar. Van den tuinaanleg is echter niet veel gemaakt. Het gebouw ligt aardig op het terrein. De garderobes zijn te klein ook de daarbij behorende toonbanklengte. Het restaurant had mede met het oog op de dagverlichting smaller en korter moeten zijn. De opstelling op 't podium is aanvaardbaar, echter niet gelukkig. De plaatsing van de toiletten is niet mooi, liggen o.a. veel te ver van het balkon. De spreekkamers zijn ook minder gunstig gelegen. De kleine zaal is niet voldoende bestudeerd, er is b.v. geen goede plaats voor een spreker, terwijl het binnenkomen aan de zijde van den spreker altijd hinderlijk is. Bij de dienstruimten kunnen ook nog verbeteringen worden aangebracht, de serviceruimte had b.v. tuschen spoelkeuken en groentenkeuken moeten liggen, terwijl natuurlijk toch het contact tuschen de groote keuken en de spoelkeuken gehandhaafd moet blijven. Dit alles is echter in dit plan zeer wel mogelijk. De toegang en afvoer van de dienstruimten zijn onvoldoende. Er is in de architectuur wel een zekere eenheid bereikt, waar de plgr. echter (dienstgedeelte) zwakke plekken vertoont, komt dit ook in de architectuur tot uitdrukking. Voor den uiterlijken vorm was het b.v. beter indien het podium in de zaal was opgenomen, het plafond had door moeten loopen. De dakconstructie van de zaal lijkt overdreven. Het tekenwerk doet prettig aan. Na ernstige overweging kwam de jury tot de overtuiging, dat de vier laatstgenoemde ontwerpen voor een bekroning in aanmerking komen en stelt daarom aan het bestuur van de vereeniging „B. en V.“ voor de prijzen als volgt te verveelen:

Motto G.W.B. eerste prijs f 100.— en verguld zilveren medaille met getuigschrift. Motto „R'dam 1935“ derde prijs f 25.— en bronzen medaille met getuigschrift. Motto raison, derde prijs f 25.— en bronzen medaille met getuigschrift. Motto cucaracta derde prijs f 25.— en bronzen medaille met getuigschrift.

De jury stelt deze verdeling voor, omdat het verschil in kwaliteit tuschen de inzending onder motto G.W.B. en de overige voor een bekroning in aanmerking komende inzendingen zoo groot is, dat dit bij de toekening van een tweeden prijs onvoldoende tot uitdrukking zou komen. Deze drie overige bekroonde ontwerpen kunnen, hoewel in onderdeelen sterk afwijkend, toch het best door de toekening aan ieder van een derden prijs worden gekwalificeerd.

FAMILIE-VACANTIEHUIS. Algemeene beschouwingen. In 't algemeen kan worden opgemerkt dat vele inzenders deze opgave niet begrepen hebben. De bedoeling was weliswaar een permanent gebouw te maken, maar toch in inrichting en uiterlijk het karakter dragend van een slechts voor een gedeelte van het jaar bewoond huis. Verder is speciaal gelet op een juiste ligging van de verschillende vertrekken met het oog op het gebruik. De kinderkamer

dient naast de woonkamer te liggen en van daaruit moet ook toezicht gehouden kunnen worden. De keuken moet in de onmiddellijke nabijheid van de eetkamer liggen. Zoo is ook het maken van balconns aan de slaapkamers gewenscht.

Bij de schifting ontstonden de volgende groepen:

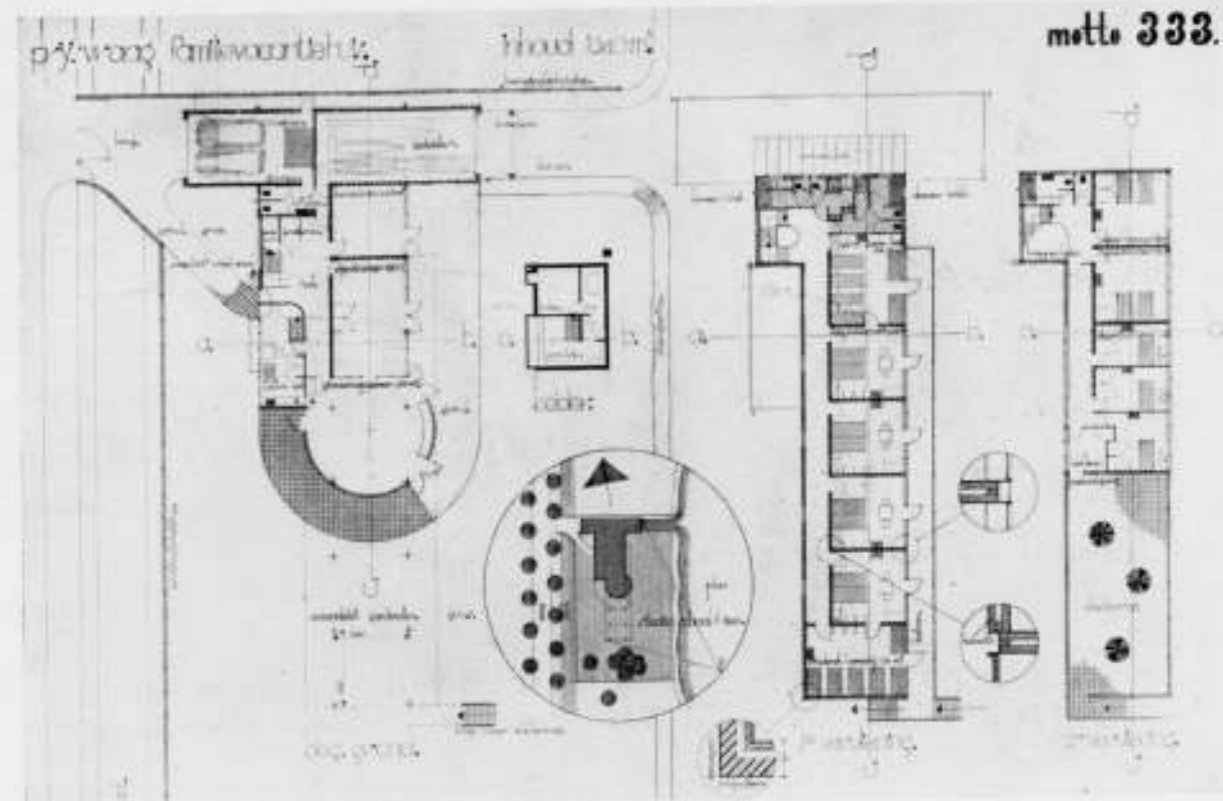
1e groep: de inzendingen onder de motto's Kampement, „Zon“, „Hiowa“, B.L., 112, „B“, „Vivat B & V“, Clemens, 2150 m², „Do-re-mi“, „de 4 windstreken“, Vredesgedachte, „Tres Esperanzas“, „Clytia“, M.M., „Boeier“, „Eendracht“, H.T.H. (Hierdoor tot Hooger), „Water“ en „2442“.

2e groep: de inzendingen onder de motto's „Sport“, (9.), non quissed quid, A.X., Hans, „in the long run“, h., „eendracht“ (46) 1935, „eenvoud“, „de Kaaghut“, no. 1234, „m“, Jol (24), Soeka Hati, 9735, 1746, schets, „Wetterwille“, V 36, „de Zwaan“, „Zon“ (18), Ontspanning, „water“ (59), „Nieuw Loosdrecht“, „Oud-Loosdrecht“.

3e groep: de inzendingen onder de motto's „H“, 333, 352, E.dur, „1618“, „Julij“, 0013, P 14, op het nippertje, k.j. 41, „vacantiehuis“, „ons huis“, „Sol“, „vrij“, „Jol“ (8), Synthese, 151, Nees, „Instuif“, A.E.S., 12.2.33, 3.1.1.g., barbara, „Wijdeblick“, Rietzang, „Amphibie“, „Sport“, 555, „A novo“, f 36, ontspanning (41), „de hagedis“.

De inzendingen zijn behoudens deze indeeling in groepen niet in rangorde van kwaliteit vermeld.

Motto „H“. De algemeene opzet van dit plan is wel aanvaardbaar. De architectuur vooral van den westgevel is toch niet datgene wat voor een vacatiehuis geëischt kan worden. Motto E.dur. Indeeling begane grond wel verdienstelijk. Plan is verder niet zoo mooi in elkaar gezet. Verbinding van keuken en eetkamer is in dit geval acceptabel. De architectuur is ook wat raamindeling betreft niet fraai. Motto „1618“. Plan is wat te wijdoopig. De architectuur onvoldoende. Voor een eenvoudig gegeven als dit vacatiehuis zijn de door dezen ontwerper voorgestelde verkeersoplossingen niet noodig. Motto Op het nippertje. Het projecteeren van de slaapkamers beneden is een afwijking van het programma. De hierbij ontstane souterrain-garage is geen goede oplossing. Een en ander is wel aardig in elkaar gezet. De gevels bevredigen niet geheel. De kubieke inhoud is wel het minimum. Motto k.j. 41. De opzet is wel goed, doch veel te monumentaal, het karakter is daardoor ook niet goed. Het is wel goed bestudeerd. Het geheele plan is te wijdoopig, met bovendien een inhoud van 2783 m³ zal een dergelijk bouwwerk zeker te duur komen. Motto „vacantiehuis“. De garage is veel te ondiep. Enkele slaapkamers zijn te klein van afmeting. De dagverlichting is vooral op de verdieping slecht. De gevels zijn niet in overeenstemming met de platte gronden. Motto „Sol“. Het slaapkamerplan is goed. De lange gang op den begane grond is gecreëerd voor de leeskamer. De architectuur is volkomen, geen skeletbouw. De architectuur is voor een zomerhuis goed begrepen. Motto „Vrij“. Hier is ook weer geen behoorlijk toezicht mogelijk op de kinderkamer vanuit de zitkamer. De toegang tot het bootenhuis is onvoldoende. Het geheel kan niet bevredigen. De architectuur is slecht. Motto „Jol“ (8). De geheele opzet is niet onaardig. Teekenwerk vertoont vaardige hand en netheld. De architectuur is zwak. Motto Synthese. De situatie is heel goed. De plattegrond beneden is goed opgelost, boven echter niet. Het tekenwerk is goed. Ook hier is in de architectuur

PRIJSVRAAG VOOR EEN FAMILIE-VACANTIEHUIS

EERSTE PRIJS

ONTWERPER H. E. SCHULTE

niet het goede karakter gebracht. Motto 151. De plattegronden kunnen niet bevredigen. De gevels zijn met zorg geteekend, het geheel heeft wel een beschaafd karakter. Een vacatiehuis is het niet geworden. Motto Nees. De balconns zijn onvoldoende, omdat zij slechts vanuit enkele slaapkamers te bereiken zijn. De architectuur is matig, al heeft de ontwerper getracht een goed vacatiehuiskarakter aan zijn ontwerp te geven. Motto „Instuif“. Niet onaardig plan. Er is in de architectuur wel eenheid. Motto A.E.S. Dit plan is zeer beknopt opgezet en vertoont aardige vondsten. Ook de gevels zijn aardig, al zijn er verschillende zwakke details. Motto 12.2.33. Een vrij goede planoplossing, de kinderspeelkamer is te veel geïsoleerd, is althans alleen vanuit de woonkamer te bereiken. Verdiepingplan is aanvaardbaar. De gevels eenvoudig, doch niet fraai. Motto 3.1.1.g. Geen aantrekkelijk ontwerp, echter met verdiensten, die op geforceerde manier bereikt zijn. Motto barbara. Het plan is niet fraai.

De ramen in den westgevel geheel mis. Op het eerste gezicht lijkt het aardig, bij nadere bestudeering blijkt veel op geforceerde wijze tot stand gebracht te zijn. Motto „Wijdeblick“. Dit ontwerp is goed opgevat. Het is serieus werk, wat niet bevredigend is opgelost. Motto Rietzang. Dit plan is verre van praktisch. De heerenkamer is te veel geïsoleerd, de woon-eetkamer is versnipperd. Buiten vertoont het geforceerde raampartijen ten dienste van de architectuur. Motto „Amphibie“. De ontwerper heeft wel getracht een meer geëigende oplossing te geven voor een vacatiehuis. Het uiterlijk zouwel als de plattegronden zijn niet erg geslaagd. Motto „Sport“. De plattegronden zijn aanvaardbaar. Het is wel jammer dat ook de kinderslaapkamers niet van het balkon kunnen profiteren. De architectuur mist voldoende eenheid. Motto 555. Dit plan vertoont spitsvondigheden doch volloopt tenslotte toch niet. Toch heeft het z'n goede kanten. Motto „A novo“. De plattegronden zijn slechts

matig opgelost. Ook de architectuur is zwak en mist het juiste karakter. Motto F 36. Algemeen plan niet fraai, doch aanvaardbaar. Op de verdieping is de ontwerper er niet uitgekomen. Ook het uitwendig bevedrigt niet, hetgeen in de perspectieftekening duidelijk tot uitdrukking komt. Motto Ontspanning (41). Het gehele ontwerp is rammelend. Ingang bootenhuis slecht. De architectuur is door de verschillende raamvormen ook erg onrustig. Motto „de hagedis“. De vestibule is veel te klein. De algemeene groepeerling is beneden wel goed. De ligging van de keuken tusschen de kamers is minder fraai, heeft een te voorname plaats in het plan. De architectuur is droog. Motto „Ons huis“. De afmetingen van de garage zijn niet goed, in elk geval te ondiep. Het plan zit wel goed in elkaar. De lange gang op de verdieping is slecht verlicht. Het geheel is beschaafd van vorm. Motto 352. De speelkamer en de heerenkamer zijn te klein. De beg. grond is niet fraai. De verdieping is goed ingedeeld. Het bootenhuis zou in 't gebruik onpraktisch blijken te zijn. Er zijn nergens balkons, wat een tekortkoming is. De architectuur is verdienstelijk. Motto Juli. De verbinding van keuken en eetkamer is niet mooi. De kinderspeelkamer ligt onrustig. Het plan van de slaapverdieping is goed. De geheele opbouw is erg beschaafd, heeft echter niet het type van een vacatiehuis. Motto 0013. Bij dit plan is 't jammer dat de kinderkamer alleen vanuit de woonkamer bereikbaar is. Kinderkamer en leeskamer konden wel om-

gewisseld worden. Kolom in garage is niet fraai. De ontwerper is de dupe geworden van zijn constructiesysteem. De W.C.'s in slaapkamer onjuist. De lichtheid van het geheel doet prettig aan. Motto 333. Het karakter van de opgaaf is door dezen ontwerper goed begrepen. De plattegrond is voortreffelijk. Constructief is het geheel verantwoord. De ronde kamer is niet zoo mooi wat de indeeling betreft. Ook is het jammer dat er geen tochtportaal is. Uit deze laatste in groep 3 ingedeelde ontwerpen, heeft de jury een keuze gedaan. Zij stelt het bestuur van de vereeniging B. & V. voor de prijzen als volgt te verdeelen: Een eerste prijs aan de inzending onder motto 333 f 50.— en zilveren medaille met getuigschrift. Een derde prijs aan motto 0013 f 10.— en bronzen medaille met getuigschrift. Een derde prijs aan motto „Juli“ f 10.— en bronzen medaille met getuigschrift. Een eervolle vermelding aan motto 352 met bronzen medaille en getuigschrift. Een eervolle vermelding aan motto „Ons Huis“ met bronzen medaille en getuigschrift.

(Wordt vervolgd.)

RAPPORT BETREFFENDE DEN INVLOED VAN DE PLAATSIING OP DE WARMTEAFGIFTE VAN WARMWATERRADIATOREN.

Deel van het onderzoek.

In certificaten betreffende de warmteafgifte van radiatoren, uitgerekend door de Warmtestichting, worden steeds gegevens vermeld over het gedrag van de radiator in zogenaamde vrije opstelling, d.w.z. zoodanig geplaatst in een vertrek, dat noch de wanden, noch mede in het vertrek aanwezige voorwerpen een merkbaar invloed op de warmteafgifte hebben. De aldus gemeten warmteafgifte is de maximale. Deze wijze van keuren wordt toegepast, omdat zij de eenige mogelijkheid biedt betrouwbare, reproduceerbare, dus ook elders te verifieeren gegevens te verkrijgen. Door deze wijze van werken ontstond echter de behoefte om door onderzoek vast te stellen, welken invloed de warmteafgifte ondervindt van diverse wijzen van opstellen der radiatoren in de praktijk. Tevens zou daardoor aangegeven kunnen worden op welke wijze met de in een certificaat vermelde gegevens in de praktijk kan worden gerekend.

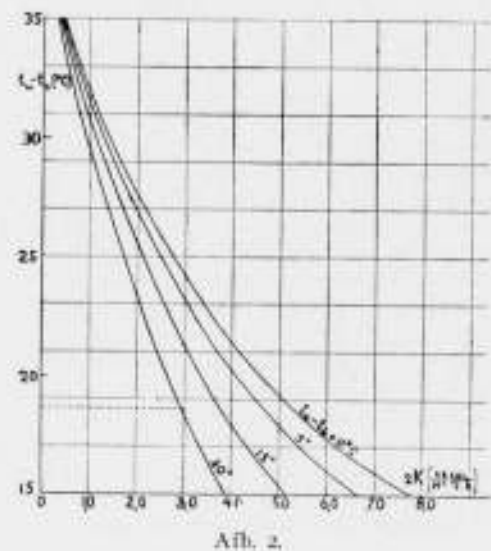
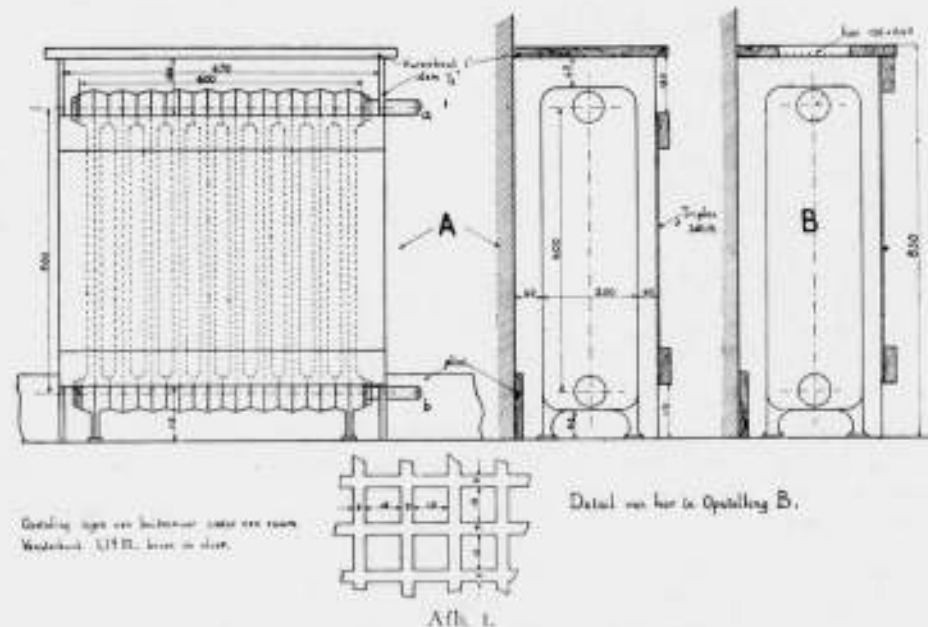
Beschrijving van de verrichte onderzoekingen.

Aangezien de gebruikelijke meest betrouwbare meetmethode, het waarnemen van het verloop van een afkoelproef, welke steeds bij vrije opstelling wordt toegepast, bij opstelling tegen een muur of ingekast niet meer is toe te passen wegens de dan door den opgewarmden muur of omkasting veroorzaakte storingen, werd uitgezien naar een betrouwbare en eenvoudige meetmethode, in stationnaire toestand uit te voeren.

Deze werd gevonden door een elektrischen verhitte, waarin het water verwarmd wordt, met de radiator te verbinden, terwijl de circulatie in het systeem geheel berust op thermosyphonwerking. De verhitte werd aangesloten aan de radiator met de in fig. 1 met a en b aangegeven buizen van 1 m lengte. Deze buizen benevens de verhitte werden goed geïsoleerd, zoo-

dat hun warmteverlies niet meer bedroeg dan 4 à 5% van het totale energieverbruik. Deze correctie werd eerst nauwkeurig bepaald. Daarna werd in vrijstaande opstelling een vergelijking gemaakt tusschen de resultaten van afkoelproef (zie proef I en XI in de tabel) en stationnaire meting (zie proef II en XII), waarbij de laatste werd verkregen uit waarnemingen van het wattverbruik van den verhitte en van de temperatuurverschillen van oppervlak en watervulling van de radiator met de omgeving. Nadat hierbij was gebleken, dat deze stationnaire meting aan de gestelde eischen voldeed, gingen wij over tot de volgende serie proeven:

- I en II. Van een gietijzeren radiator met 10 gesloten leden elk met twee ovale circulatie kanalen, werd in vrije opstelling de warmteafgifte bepaald, respectievelijk uit afkoelproeven en metingen in stationnaire toestand.
- III. Van deze radiator werd de warmteafgifte bepaald, opgesteld op 6 cm afstand voor een buitenmuur.
- IV. Vervolgens werd ter nabootsing van een overstekende vensterbank op 7 cm boven de radiator een plank van 70 x 30 cm aangebracht.
- V. Aangezien deze plank niet veel langer was dan de radiator zelf, werd ze vervangen door één van 150 x 30 cm op 7 cm afstand boven de radiator.
- VI. Deze plank werd gebracht op 4 cm boven radiator.
- VII. In de zoo aangebrachte plank werd boven de radiator een hor geplaatst (voor afmetingen zie fig. 1).
- VIII. Deze hor werd ter controle met karton dicht gemaakt waardoor toestand VI weer ontstond.

IX. Om de radiator werd een triplex kast gebouwd volgens de in fig. 1 in opstelling A aangegeven constructie en afmetingen, voorzien van een gesloten bovenzijde en een van onderen en van boven open voorkant voor luchtcirculatie.

X. Deze houten kast werd in dien zin veranderd, dat de luchtcirculatie plaats kon vinden door een open gedeelte onder aan de voorzijde en door een hor in de bovenzijde (zie fig. 1 opst. B).

De volgende proeven werden genomen met een gietijzeren radiator van zes koloms-leden met een bouwhoogte van 500 mm, voorzien van een elektrischen verhitte in de onderste verbindingsbuis:

- XI. Bepaling van de warmteafgifte in vrije opstelling door middel van een afkoelproef.
- XII. Bepaling van de warmteafgifte in vrije opstelling door metingen in stationnaire toestand.
- XIII. Bepaling van de warmteafgifte bij opstelling 6 cm voor een blinden binnenmuur.
- XIV. Bepaling van de warmteafgifte bij 3 cm tusschenruimte tusschen radiator en muur.

Resultaten.

Verkregen werden de volgende resultaten:

N ^o . van de proef volgens bovenstaand overzicht	Warmteafgifte van de radiator in kgca.°C/uur	Aantal waarnemingen	Nauwkeurigheden van de gemeten warmteafgiften in %	Vermindering van de warmteafgifte t.o.v. vrije opstelling in %
I	21,5	2	± 0,5 %	—
II	21,6	6	0,6	—
III	20,5	9	0,7	— 5,1
IV	20,3	3	0,5	— 6,0
V	19,8	3	0,3	— 8,3
VI	19,4	3	0,4	— 10,2
VII	19,9	4	0,6	— 7,6
VIII	19,4	1	—	— 10,2
IX	19,3	2	0,4	— 10,6
X	19,2	5	0,4	— 11,0
XI	14,3	1	—	—
XII	14,2	1	—	—
XIII	13,5	3	± 0,15	— 4,8
XIV	13,2	3	0,15	— 7,2

De bovenstaande resultaten zijn alle berekend voor één en hetzelfde temperatuurverschil van 60° C. tusschen de radiator en zijn omgeving, zoodat ze direct vergelijkbaar zijn.

De resultaten onder I en II resp. XI en XII toonen de goede overeenstemming aan, die werd verkregen tusschen afkoelproef en meting in stationnaire toestand.

De verkregen gegevens vermeld onder III en XIII laten zien, dat men mag zeggen, dat een radiator op 6 cm afstand van een muur ongeveer 5%, en op 3 cm (XIV) ongeveer 7,5% minder warmte afgeeft dan in vrije opstelling. Daar waarneming III geschiedde voor een buitenmuur onder een raam en waarneming XIII voor een binnenmuur en daar toch praktisch hetzelfde resultaat werd gevonden, mag men dus zeggen dat de invloed niet afhangt van constructie en doel van den muur noch van het al of niet aanwezig zijn van een raam boven de radiator. 1)

De waarnemingen IV tot en met VIII laten zien, dat door opstelling van een radiator voor een muur (op afstand 6 cm en onder een vensterbank of iets dergelijks), bijna onafhankelijk van het feit of deze voorzien is van een hor of niet, de warmteafgifte met ongeveer 10% wordt beperkt. Bij opstelling op 3 cm afstand van den muur en met een vensterbank laag boven de radiator moet zelfs 15% vermindering in rekening gebracht worden.

Waarneming IX en X toonen aan dat een kast om de radiator gebouwd, vooral 4 tot 6 cm van de radiator verwijderd zijnde, vrijwel onafhankelijk van de constructie de warmteafgifte zal beperken met ongeveer 15%, terwijl als men de kast nauwer om de radiator sluit de warmteafgifte zeker tot 20% geringer zal kunnen worden dan in vrije opstelling. Met toepassing van deze correctie percentage's zijn dus de gegevens in een certificaat, uitgerekend door de Warmtestichting direct voor de praktijk bruikbaar.

Extra warmteverlies door het achter een radiator gelegen deel van een muur.

Daar de langs een muur geplaatste radiator het er achter gelegen muuroppervlak belangrijk verwarmt, zal een gedeelte van de door de radiator gegeven warmte direct door den muur naar buiten afvloeien en voor verwarming van het lokaal verloren zijn. Door dit effect wordt dus niet zooals boven de eigenlijke totale warmteafgifte van de radiator beïnvloed, echter wel de effectieve, het lokaal ten goede komende, warmte verminderd. Dus mag als zoodanig bij berekening ook hiervoor de warmteafgifte volgens certificaat worden verminderd met een gering percentage.

Men kan dit warmteverlies meten door van de buitenzijde van den muur de (oppervlak-) temperatuur te bepalen en de luchttemperatuur buiten te meten. Hieruit kan men dan stralings- en convectiewarmteafgifte van het buitenoppervlak van den muur schatten.

Anderzijds geeft een theoretische schatting aan, dat de radiale warmtestroom in den muur, uitgaande van het door de radiator verwarmde oppervlak hoogstens een even groot warmteverlies geeft als de achter de radiator recht door den muur naar de andere zijde afvloeiende extra warmte. Hierbij is aangenomen, dat men met een muur van tenminste een halve steen dikte te doen heeft. Onder extra warmteverlies recht door den muur verstaan we het totale warmteverlies uit hoofde van het verschil tusschen de wandtemperatuur aan de binnenzijde en de buitentemperatuur vermenigvuldigd met de bijbehorende transmissiecoëfficiënt²⁾, verminderd met de normale warmtetransmissie uit hoofde van het temperatuurverschil tusschen kamer en buitenlucht. Men kan dus het totale extra warmteverlies door den muur achter de radiator in goede benadering berekenen door het oppervlak van de projectie van de radiator op den muur (O.) te vermenigvuldigen met twee maal de transmissiecoëfficiënt van den muur en met het temperatuurverschil tusschen het binnenoppervlak van den muur achter de radiator en de luchttemperatuur in het vertrek, waarin de radiator is geplaatst. Een vergelijking van deze beide methoden gaf tot resultaat: Extra warmteverlies geschat uit straling en convectie der buitenzijde van den muur bedroeg 17 kgcaal/uur.

Berekening uit de wandtemperatuur aan de binnenzijde achter de radiator en de transmissiecoëfficiënt van den muur gaf 16,3 kgcaal/uur.

Dit stemt dus goed overeen.

Duiden we aan met:

t_k de kamertemperatuur
 t_w de luchttemperatuur aan de andere zijde van den muur
 t_b de temperatuur van den wand achter de radiator.

dan geeft fig. 2 de grootte aan van $t_w - t_k$ voor verschillende transmissiecoëfficiënt K van den muur (Uitgezet werd $t_w - t_k$ tegen 2 K), en voor verschillende waarden van $t_k - t_b$, waarvoor als kleinste waarde 0° werd genomen, wanneer de radiator staat voor een binnenmuur, aan de andere zijde waarvan ook een verwarmd vertrek ligt, en als grootste waarde 30° waarvoor de kamertemperatuur gesteld werd op 20° C en de buitentemperatuur op -10° C.

Deze gegevens gelden voor een temperatuurverschil tusschen de radiator en zijn omgeving van 60° C.

Voorbeeld.

Neemt men de radiator uit fig. 1 geplaatst voor een buitenmuur met transmissiecoëfficiënt $K_L = 1,5$, radiator temperatuur 78° C, kamertemperatuur 18° C, temperatuur buiten -10° C dan zal dus, daar $t_k - t_b = 18 - (-10) = 28°$ C bedraagt, $t_w - t_k = 18,6°$ C bedragen (fig. 2).

Het extra warmteverlies bedraagt dan:
 $2 \times 1,5 (t_w - t_k) \times O = 2 \times 1,5 \times 18,6 \times 0,6 \times 0,7 = 23,5$ kgcaal/uur.
 Hetgeen beteekent ongeveer 2% van de totale warmteafgifte van de radiator in vrije opstelling bij 60° C temperatuurverschil tusschen radiator en omgeving.

Lab. v. d. Thermotechnischen Dienst der Warmtestichting.

UTRECHT, Bijhouwerstraat 6.

1) De invloed van de constructie zal waarschijnlijk merkbaar worden indien de steenen muur zou worden vervangen door een houten schot of plaat isolatiebord.

2) Deze transmissiecoëfficiënt van binnenzijde van den muur tot buitenlucht is te benaderen met $x = \frac{1}{1 + K \cdot O,13}$ waarin x de gevraagde transmissiecoëff.

is en K de normale transmissiecoëff. geldend van de lucht in de kamer naar de buitenlucht. De verder op beschreven figuur 2 is zoodanig te beschouwen dat men, mede in verband met de geringe grootte dezer warmteverliezen geheel kan rekenen met de normale transmissiecoëff.

PRIJSVRAAG SCHOUWBURG TE ARNHEM.

De jury bestaande uit de Heeren Prof. Ir. M. J. Granpré Molière, Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk en P. Vorkink, die de inzendingen op de prijsvraag voor den bouw van een nieuwen Schouwburg te Arnhem heeft beoordeeld, heeft den eersten prijs toegekend aan F. A. M. Brons, techn. ambt. der gemeentew. Arnhem; twee gelijke premies aan E. J. Rothuizen en F. Wind en tenslotte een premie aan H. J. M. van Embden, allen te Arnhem.

Wij herinneren er aan dat voor deze prijsvraag, die einde Mei van dit jaar werd uitgeschreven (zie B.W.A. no. 24 van 15 Juni), drie prijzen werden uitgelooft: een eerste prijs groot f 5000.—; een tweede prijs van f 3000.— en een derde van f 2000.—.

PRIJSVRAAG VOOR EEN BRIEVENHOOFD, UITGESCHREVEN DOOR HET VICTORIA-HOTEL TE AMSTERDAM.

Deelname staat open voor ieder in Nederland woonachtig kunstenaar. De Directie van het Victoria Hotel verlangt een briefhoofd waarvan de aard en vorm overeenkomen met den rang, dien het Hotel in de hoofdstad inneemt.

De teekeningen worden gegeven op ware grootte voor briefpapier van ongeveer 27½ bij 21 cm. Toegevoegd wordt een schets van de wijze, waarop de inzender zich het hoofd geheel of gedeeltelijk voorstelt op de brief-veloppe (in verkleining).

Inzending. De ontwerpen moeten vrachtvrij worden ingezonden, plat verpakt op carton van bijv. 30 bij 25 cm, tusschen 22 September en 22 October a.s. aan het Victoria Hotel te Amsterdam.

De Jury is als volgt samengesteld: Willy Sluiter, Piet van der Hem en Jan Sluyters.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

HET R.K. BOUWBLAD, Jaargang 6, 25 Juli '35, No. 26.
Jan Beerends herdenkt het vijftigjarig bestaan van het Rijksmuseum bij een foto van het bekende portret door Architect de Klerk van den bouwmeester van het Rijksmuseum. Een foto van de schepping van Dr. Cuypers is er tevens bijgevoegd.

Het uitbreidingsplan voor Amsterdam wordt bij eenige foto's daaruit, behandeld door Alph. Siebers.

Te 's Hertogenbosch werd een tentoonstelling gehouden van katholieke religieuze kunst, welke door B. beschreven wordt.

Wies Moens behandelt het boek van Hubert Schrade: „Das Deutsche Nationaldenkmal“; het boek wordt zeer geprezen.

In den weekstaat wordt de aandacht gevestigd op onvoldoende verzorging der rubriek bouwkunst in de dagbladen, waardoor een verkeerde voorlichting gegeven wordt.

HET R.K. BOUWBLAD, Jaargang 7, 8 Aug. '35, No. 1.

De redactie opent den nieuwen jaargang met een uiteenzetting van de leidende beginselen, die aan het blad ten grondslag liggen. Een uitvoerig artikel van J. v. D.—J. B., met vele foto's geeft een beschrijving van en kritiek op het nieuwe museum Boymans te Rotterdam van Architect Ir. A. v. d. Steur B.N.A.

Een verslag van het Internationaal woningcongres te Praag wordt gegeven door O. Gerner, die als verslaggever voor het R.K. Bouwblad het congres volgde.

In den weekstaat wordt een pleidooi gehouden vóór een brug over en tegen een tunnel onder de Maas bij Rotterdam.

HET R.K. BOUWBLAD, Jaargang 7, 22 Augustus '35 no. 2.

De architecten Ger. en Ir. C. G. Geenen publiceeren het St. Gerarduskerkje te Deurne. Gedachtig aan wat er onlangs in het R.K. Bouwblad stond over een garderobe kerk, zou ik zeggen, dat het klokkentorentje, dat op blz. 21 afgebeeld is, toch ook wel aan eenige bedenking onderhevig is.

De rede, door Prof. Ir. Granpré—Molière gehouden bij de opening der tentoonstelling van katholieke religieuze kunst te den Bosch is in extenso opgenomen.

Hierna volgt een geïllustreerd artikel over deze tentoonstelling door Jan Beerends.

Volgen de gewone rubrieken.

HET R.K. BOUWBLAD, Jaargang 7, 5 Sept. '35, no. 3.

Architect J. M. van Hardeveld schrijft bij foto's over de uitbreiding van het St. Lidwina ziekenhuis te den Helder door Arch. Herman van Putten. Dom A. Beekman O.S.B. schrijft over „De structuur der kerkelijke liturgie“; het artikel is een inleiding op de studiedagen te Huybergen in 1935 gehouden. Dan is er een schrijven aan de redactie van Charles Eyck waarin de schilder zich in heftige bewoordingen beklagt, dat hij en zijn vakgenooten geen wanden vinden om te beschilderen, naar hij meent, omdat de kerkenbouwers niet nieuw-zakelijk willen bouwen met groote betonwanden; een en ander naar aanleiding van een radiolezing van architect Koldewey. De redactie, antwoordend, doceert, wijst terecht, verklaart en noodigt Eyck uit zich aan haar zijde te scharen.

Volgen de gewone rubrieken.

420

De jury heeft aanleiding gevonden alleen den eersten prijs toe te kennen, en wel aan den Heer Brons, en de resterende f 5000.— te verdeelen als premies, nl. f 2000.— aan den Heer Rothuizen, f 2000.— aan den Heer Wind en f 1000.— aan den Heer van Embden.

De expositie van de ingekomen ontwerpen heeft plaats in het Gemeente Museum.

Tot deelname aan de prijsvraag, waren behalve architecten, die sedert 1 Jan. 1935 inwoner van Arnhem zijn, uitgenoodigd de architecten Ir. G. Friedhoff te Amsterdam en B. J. Koldewey te Den Haag.

Prijs, Schadeloosstelling. De inzender, die door de Jury wordt bekroond, ontvangt van de Directie van het Victoria Hotel een passagebewijs voor een vlucht naar Kopenhagen, heen en terug per K.L.M., waaraan verbonden een vrij verblijf gedurende 8 dagen in het Hotel Terminus aldaar; tijdstip waarop de reis kan plaatsvinden ter regeling in overleg met den prijswinnaar.

Mocht de prijswinnaar blijken om persoonlijke redenen niet in staat te zijn de aangeboden reis te maken, dan zal de Directie van het Victoria Hotel hem voor zijn ontwerp een vergoeding toekennen, overeenkomstig voor directe opdracht in deze gangbare honorariumvorm (in overleg met het Instituut voor Sier- en Nijverheidskunst).

Het volledige programma is op aanvraag kosteloos verkrijgbaar bij het Victoria Hotel te Amsterdam. De prijsvraag is goedgekeurd door de P. P. C.

HEEMSCHUT, 12e Jaargang no. 5, Mei '35.

Wat Heemschut's aandacht had zijn de molens, die een moeilijke zaak blijken te blijven, verder de tentoonstelling Mooi Nederland, waaraan Heemschut met een stand meedeed, de schoonheidscommissie van Baarn, waarin Heemschut een lid heeft; de echoput te Apeldoorn, een grachtdemping in Fraenker; de vischhal van Amsterdam; een kaatanjeboom te Heenvliet op IJsselmonde; lintbebouwing aan uitvalswegen te Hilversum; de Catharinakerk te Amsterdam, en een stuk vestingwal te Muiden.

H. Cleynert Azn. schrijft over Council for the preservation of rural England. Volgt een Zweedsch oordeel over het Hollandsche Heemschutwerk en een boekbespreking van Sinjorenstad (Antwerpen rond de jaren '80 tot 1900) door Armand de Lattin.

HEEMSCHUT, 12e Jaargang no. 6, Juni '35.

In dit nummer een mededeeling over het Goolisch Natuurreservaat 1934; en een artikel van B. J. Gelder over: „leeren zien“.

A. C. A. v. Dedem schrijft over: „Den Aalhorst“, een merkwaardige N.V. Verder: „Een bonte avond bij de Tonijn“ door M.S.

HEEMSCHUT, 12e Jaargang, No. 7, Juli '35.

Dit nummer opent met een verslag van de Algemeene Jaarvergadering in het Gool, vervolgd met de openingsrede van den voorzitter en eindigt met het 24e jaarverslag van den Bond Heemschut door den Secretaris-Architect A. A. Kok.

Als sluitmotief een foto van Schagen N.H. met onderschrift: „Schoonheidsvernietiging in werkverschaffing“.

HEEMSCHUT, 12e Jaargang no. 8, Augustus 1935.

Wat Heemschut's aandacht had zijn nog steeds de molens; verder de weg Eelde—Paterswolde; het uitbreidingsplan van Warmond; het congres, dat de Vlaamsche Heemschutvereniging Natuur- en Stedenschoon gaat houden, en ten slotte de bruggen.

Over verspreide bebouwing in het landschap schrijft J. J. Talema.

Ten laatste wordt vermeld dat de Boergscheide te Oudenaarden gedempt dreigt te worden; een fraaie foto geeft dit mooie deel van Oudenaarden, met de St. Walburgakerk op den achtergrond.

H. C. V.

DAS WERK.

No. 6: Een speciaal nummer ter gelegenheid van de algemeene jaarvergadering van den „Bund Schweizer Architekten“. Van elken architect B.S.A. van de groep Zürich is één foto van zijn werk in het nummer opgenomen.

Uit dit fotomateriaal blijkt duidelijk dat het algemeene peil van de heden-daagsche architectuur in Zwitserland hooger staat dan bij ons.

No. 7: Tentoonstellingsnummer: „Land und Ferienhaus“ te Basel met de buitengewoon goede afdeling „Wohnbedarf“, verder het Zwitsersche paviljoen op de Wereldtentoonstelling te Brussel.

No. 8: Universiteitsgebouwen. Uitbreiding E. T. H. Zürich door Prof. O. R. Salvisberg, Hôpital Nestlé te Lausanne door J. Epitoux en ten slotte het reusachtige complex gebouwen van de nieuwe universiteitsstad bij Madrid.

F. H.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 41
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR, 12 OCT. 1935

JURY RAPPORT BETREFFENDE DE ARNHEMSCHE SCHOUWBURG PRIJSVRAAG.

Er werden 29 ontwerpen ingezonden, onder de motto's: 40; 333; Stralend Herrezen; Feniks; Uit de as; Op de oude fundeering; Elckerlic; 27260; Comoedia; Lux; O.V.N.O.; O.K.; Baksteen; Rex; Intimo & Festivo; Badeloch; Beperking; C.A.3.5.; E.K.W.; Zeven op Tien; S.P.Q.A.; Intiem; Lien; 27-12-1934; Toneel.

Behoudens enkele zeer ondergeschikte afwijkingen, bleken alle inzendingen aan de eisen van het programma te voldoen; er waren echter enkele plannen, die zoveel overeenstemming met andere vertoonden, dat de Jury zich verplicht achtte, om na te vragen, of door de auteurs van dit viertal ontwerpen voldaan was aan Art. 4 van het programma; dit bepaalt n.l. dat door een inzender niet meer dan één ontwerp mag worden ingezonden; nadat daarop van allen een bevestigend antwoord was ontvangen, konden dus alle ontwerpen voor beoordeling in aanmerking komen.

Bij de eerste schifting zijn echter een achttal ontwerpen ter zijde gelegd, onder de motto's: 27260; Rex; Beperking; C.A.3.5.; Zeven op Tien; Intiem; Lien; Toneel; die niet voldoende kwaliteiten bezitten om afzonderlijk te worden besproken.

De jury heeft waardering voor de ernst en toewijding, waarmede door een groot deel der inzenders aan het vraagstuk is gewerkt; de opgave is echter niet gemakkelijk; weinigen hebben aan de eisen van een rationele samenhang der ruimten kunnen voldoen, en een nog geringer aantal is er in kunnen slagen, een geheel bevredigende zaaloplossing te verkrijgen; meestal is van een groter of kleiner deel der plaatsen een onvoldoende uitzicht, of zelfs in 't geheel geen uitzicht op het toneel mogelijk. Deze tekortkoming zal dan ook bij de afzonderlijke beoordeling niet telkens opnieuw worden vermeld. De indeling is in 't algemeen beter verzorgd dan de uitwendige architectuur; deze laatste stelt, door de grote verscheidenheid van ruimten bij de schouwburg uiteraard hoge eisen. Ook de situatie bracht haar eigenaardige moeilijkheden mede; de oude schouwburg had, stedenbouwkundig gezien, een bezwaar, dat n.l. de voorgevel vooruitsprong bij de hoekpunten der belendingen; verkeertechnisch zowel als esthetisch zou men juist het omgekeerde verlangen, n.l. een aanmerkelijke terugsprong, niet alleen achter de aangegeven rooilijn, maar ook achter de genoemde verbindinglijn. Om dit te bereiken, zou een dwarsligging van de schouwburg op het Koningsplein het meest aangewezen middel zijn; zeer weinigen hebben deze onsymmetrische — dus uiteraard moeilijker — oplossing gewaagd; ze hebben echter hun voordeel niet uitgebuit en komen met hun ingang ook aanmerkelijker naar voren; enkelen hebben getracht aan het genoemde bezwaar door een gebogen — of zelfs ronde vorm van de voorgevel tegemoet te komen, hetgeen echter in geen dier gevallen tot een gelukkige oplossing heeft geleid.

Het meerendeel der inzenders heeft een groter of kleiner deel der oude fundering benut; waar een gedeeltelijk gebruik van een oude fundering haar eigenaardige technische bezwaren meebrengt, heeft de jury gemeend, aan dit punt niet te grote waarde te moeten toekennen.

Alvorens tot een aanwijzing van de prijzen over te gaan, heeft de jury, na de eerste, nog drie achtereenvolgende schiftingen gemaakt. Bij de tweede schifting werden de inzendingen onder de volgende motto's ter zijde gelegd: Stralend herrezen; Uit de as; Op de oude fundeering; E.K.W.

Bij de derde schifting moesten de volgende motto's vallen: 333; Lux; O.V.N.O.; Baksteen; Intimo & Festivo; Badeloch; S.P.Q.A.; 27-12-1934.

Bij de vierde schifting moest ook O.K. worden terzijde gelegd. Toen bleven dus nog de motto's: 40; Feniks; Elckerlic; Comoedia over, die de jury elk voor een prijs of premie heeft aangewezen.

Hier volgt de afzonderlijke bespreking van de ontwerpen, die onder de tweede schifting vallen.

Stralend Herrezen. Hoewel de opzet van dit plan symmetrisch is, werd dit in de uitwerking dadelijk losgelaten, waardoor zowel in- als uitwendig een tweeslachtig geheel ontstaat; zo is de ingang op een zonderlinge wijze terzijde van het midden gebracht. Het gehele plan is onoverzichtelijk, het heeft in onderdelen ook meerdere gebrekkige oplossingen; de ligging

van trappen, foyers en vestiaires is niet gunstig; de tredjes die men af te dalen heeft naar de zijdelings gelegen vestiaires, zijn ongewenst.

De zaalvorm is beneden wel verdienstelijk, maar op de balconen zijn verschillende plaatsen, die geen goed uitzicht op het toneel toelaten. De buitenarchitectuur is gebrekkig. De inzender is blijkbaar tegen zijn opgave niet opgewassen geweest.

Uit de as. De inzender van dit plan heeft de dwarsligging gekozen, waardoor het voornaamste deel van het gebouw ver achter de rooilijn gelegen is; dit is op zichzelf een verdienste maar de ingang springt weer sterk naar voren en bevindt zich juist op het smalste gedeelte van de Eusebiusbinnensingel. Door deze oplossing ontstaan bovendien twee loodrecht op elkaar staande assen; deze moeilijkheid is noch in-, noch uitwendig bevredigend opgelost.

De toegang is ruim; de hoofdvorm van de zaal, die breed, ondiep en laag is, valt te prijzen; maar de opeenvolgende balconen liggen te dicht boven elkaar, waardoor men zich daaronder enigszins bedrukt zou gevoelen; de orkestruimte springt te ver uit, waardoor geen afstand tot de voorste stoelenrij overblijft.

Het ingangsmotief is niet zeer oorspronkelijk en geeft door de ononderbroken glasvlatte weinig uitdrukking aan de daarachter gelegen ruimten.

De bebouwd oppervlakte is te groot.

Het ontwerp is blijkbaar de krachten van den ontwerper te boven gegaan.

Op de oude fundeering. De hoofdopzet van het plan kenmerkt zich door een zekere eenvoud en gemakkelijheid, die soms in oppervlakkigheid dreigt te vervallen. De vestibule en de drie daarboven gelegen foyers b.v. zijn alle ongeveer gelijk van vorm, wat niet gewenst is. De trappen naar de eerste verdieping zijn voor een dergelijk bouwwerk onvoldoende; om vanuit het parterre de foyers te bezoeken, moet men door de vestibule.

De zaalvorm is niet onverdienlijk; de orkestruimte springt te ver uit, waardoor geen afstand tot de eerste stoelenrij overblijft.

Het ingangsmotief is niet oorspronkelijk, en geeft door de ononderbroken glasvlatte weinig uitdrukking aan de daarachter gelegen ruimten; bovendien blijken de deuren in dit gedeelte alleen als uitgangen te zijn bestemd, wat bij zulk een overwegend motief niet past. De torenvormige trapuitbouw aan de Noordzijde is noch door het plan, noch door de architectuur, noch door de ligging gevorderd.

Het ontwerp is blijkbaar nog boven de kracht van den ontwerper gegaan.

E.K.W. Dit plan is met zorg bewerkt, en valt dadelijk op door de beknoptheid; maar in uitwerking is het in velerlei opzicht gebrekkig; zonder alle punten afzonderlijk te noemen, wijst de jury op de tekortkomingen in de plaatsing der trappen, de aanleg van wandelgangen, garderobes en W.C.'s, het gemis aan uitzicht van de zijbalconen en de ligging van de kleedkamers aan weerskanten van het toneel.

De zaal is zeer hoog, waardoor de totale inhoud ongunstig wordt beïnvloed. De situatie is verdienstelijk.

Hier volgt de afzonderlijke bespreking van de ontwerpen, die onder de derde schifting vallen:

333. De hoofdopzet van het plan is eenvoudig en overzichtelijk, de sterk gebogen vorm van het voorgedeelte n.l. concentrisch met zaalvorm is uiteraard bevorderlijk voor een gemakkelijk verkeer van het publiek, maar de ruimtevormen, die er door ontstaan, zijn niet gelukkig; in de buitenarchitectuur is het zelfs hinderlijk, zowel op zichzelf als in het stadsbeeld gezien.

De toegang tot de beide hoofdtrappen is te nauw; de garderobes op de begane grond zijn klein, en de ligging van de W.C.'s tegenover de toegangen van de zaal is gebrekkig. De scheiding van het gedeelte voor het publiek en de ruimten behorende bij het toneel is eenvoudig en consequent doorgevoerd.

Een gelukkige vondst is de ligging van de rookfoyer onder de begane grond; de toegang die over de buitenportalen voert, acht de jury niet gelukkig; een nadeel aan deze ligging verbonden is verder de grote verticale afstand tot het tweede balkon.

Het parterre van de zaal is voortreffelijk opgelost; de beknopte oppervlakte, de goede plaatsing van de toegangen, de gebogen paden en de verspringende plaatsen verdienen vermelding. Daarentegen laten op het uitgebreide tweede balkon meerdere plaatsen onvoldoende uitzicht op het toneel toe; dit gedeelte heeft bovendien over de volle omtrek generlei verband met het lagere deel van de zaal.

Het karakter van de architectuur is enigszins koel, maar heeft afgezien van het weinig geslaagd voorfront wel verdienste. Het plan is beknopt, en zou zich tot een economische uitvoering lenen.

L. u. x. Dit ontwerp kenmerkt zich zowel in plan als in opbouw door een bijzondere eenvoud en zuiverheid; daarmee is evenwel niet geheel recht gedaan aan de zeer samengestelde eisen die een hedendaagse schouwburg stelt. Aan de ingang ontbrekt een tochtportaal; op de eerste en tweede verdieping is de verbinding van linker- en rechterdeel alleen over de balkons of door de foyers mogelijk; de toegang tot de foyers langs vrij hoge, niet al te brede trappen is niet uitnodigend, terwijl de rookfoyer vanuit het parterre niet gemakkelijk, en bovendien alleen door de vestibule, bereikbaar is.

De vorm van de zaal is rustig; de ontwerper heeft alle geforceerde oplossingen vermeden; de hoofdvorm is evenwel in verhouding tot de breedte te diep; de baignoirs zijn niet gelukkig opgelost. Aan de toneelafdeling valt op te merken, dat de kunstenaars alleen door de requisietenruimte het toneel kunnen bereiken, en dat de bestuurskamer aan de tegenovergestelde zijde ligt, waardoor het contact bezwaarlijk is.

De gevelarchitectuur is beschaafd en gewetensvol; de verhouding van de massa's en de indeling der gevels is goed; alleen is het voorfront door de breed uitgespreide topgevel in dit opzicht minder gelukkig. De situatie heeft verdienste.

O. V. N. O. Dit ontwerp verdient, wat de hoofdgedachte betreft, zowel in plan als in aanzicht, bijzonder waardering; daartegenover komen in de uitwerking meerdere tekortkomingen aan het licht.

De omgaande zuilenrij in de wandelgangen vormt een gelukkig motief; en de aansluiting daarvan met de foyer op de eerste verdieping verdient bijzondere lof. De hoofdtrappen naar de eerste verdieping, met hun scheve vorm zijn daartegenover al heel ongelukkig opgelost.

De verhouding tussen breedte en diepte van de zaal is gunstig; de zijvleugels van de verschillende balkons zijn van het toneel afgekeerd; bovendien laten meerdere zitplaatsen van het tweede en derde balkon een onvoldoende uitzicht op het toneel toe. De bestuurskamer ligt te ver van de artiestenfoyer; de conciërge en de artiesten hebben een gemeenschappelijke ingang en trap, wat stellig niet gewenst is. De hoofdvorm van het gebouw is eenvoudig en van goede verhouding; in onderdelen evenwel is de architectuur teleurstellend. De situatie is goed bestudeerd.

Bakateen. Plan en architectuur van deze inzending zijn goed doorwerkt en eenvoudig opgelost, zonder bijzondere kenmerken te vertonen. Van de indeling verdient opgemerkt te worden, dat de trappen niet zonder gebreken zijn, vooral doordat de tochtdeuren er te dicht bij liggen; de toiletten van begane grond en verdieping zijn niet mooi gelegen; de garderobes op de begane grond hebben te weinig voorruimte en zijn ook zelf te klein. De ligging van de rookfoyer aan de zijkant van de wandelgang is minder gunstig; deze is vanaf het tweede balkon alleen te bereiken, wanneer het gehele publieke gedeelte van het gebouw doorkruisd wordt. De zaalvorm is goed; er zijn evenwel zeer veel plaatsen op het tweede balkon, en een groot deel daarvan laat onvoldoende uitzicht op het toneel toe. De ligging der kleedkamers rechts en links van het toneel acht de jury in gebruik onpractisch; de scheiding van de ene heeft door de coulissenruimte acht zij eveneens ongewenst.

Het karakter van de architectuur is wel eenvoudig, maar met het oog op de bestemming te utilitair; bovendien is de hoofdvorm enigszins verbrokken. De gebouwinhoud is groot.

Intimo & Festivo. Inzending heeft de oplossing gekozen, waarbij de zaalvloer boven de begane grond is gelegen. Dit maakt een ruime aanleg van toegangen, garderobes en trappen mogelijk, waarvan hij evenwel naar het oordeel der jury, niet voldoende partij heeft weten te trekken. De hoofdgarderobe in het midden heeft geen praktische vorm. De trappen acht de jury minder gunstig, zowel de rechte trappen, die op zich zelf minder geschikt zijn, als de lange dubbelarmige, die met hun ligging tegen de buitenmuren, niet bijzonder gunstig in het plan zijn opgenomen. Tegenover de ruime plaats aan deze trappen toegemeten, steekt de bescheiden afmeting der wandelgangen ongunstig af, vooral omdat hun onderlinge ver-

binding achter de zaal om ontbreekt, en alleen door de foyers mogelijk is. De indeling van het parterre in de zaal is minder goed, de afstand tot het toneel van de laatste rijen is vrij groot. Verschillende onderdelen zijn zorgvuldig bestudeerd; de jury acht o.a. de doortocht voor de requisieten een gelukkige vondst. De architectuur is wel rustig, maar toch niet sterk. Het gehele plan is vrij uitgebreid, waardoor het aan de eis van economie niet ten volle kan beantwoorden.

Badeloch. Dit ontwerp blijkt met zorg te zijn opgemaakt. Het valt dadelijk op door de ligging evenwijdig aan de Eusebiusbinnensingel, en door de toegang onder het niveau van de zaal. Het vraagstuk van de twee assen is in het plan niet onverdienstelijk opgelost; de begane grondverdieping is evenwel wijdfopig, en de trappenhuizen in de Noordgevel laten niet vol doende hoogte toe voor de daarin aangegeven uitgangen.

De foyers van de zaal en het eerste balkon zijn niet gelukkig van vorm. De zaaloplossing is overigens geslaagd. De ruimten rondom het toneel zijn ongunstig gegroepeerd.

Wat het uitwendige betreft, heeft inzonder het vraagstuk van de kruisende assen van zaal en toegang minder goed beheerst; de silhouet is niet sterk, en de ingangspartij schijnt tegen een zijgevel geplaatst. De balkons hebben geen voldoende bestaansgrond, en doorsnijden met de aansluitende luifels de gevels op enigszins hinderlijke wijze. De situatie laat nauwelijks enige parkeerruimte toe.

S. P. Q. A. De ontwerper van dit plan heeft zowel voor het inwendige als voor de buitenarchitectuur het schouwburg-karakter niet onverdienstelijk getroffen. De uitwerking schijnt echter zijn kracht wel enigszins te boven te zijn gegaan; er zijn geslaagde detailoplossingen, maar het geheel is te omslachtig, en daardoor niet overzichtelijk genoeg. Het aantal uitgangen is groot; dat de hoofddeuren in het belangrijke middenmotief alleen als uitgangen dienen, is niet bouwkunstig gedacht. Het beloop der trappen is minder gunstig; de ronde vorm, die aan sommige gegeven is, acht de jury zelfs verwerpelijk.

De ligging van de rookfoyer en de kleine foyer zijn niet bijzonder gelukkig, de toiletten zijn klein en ongeschikt geplaatst. De zaalvorm is goed; in het bijzonder de plaatsing van de stoelen en gangpaden in het parterre.

De buitenarchitectuur is als geheel weinig samenhangend; dit wordt nog versterkt door de luifel, die de gehele voorgevel in twee delen snijdt.

Grondvlak en inhoud zijn te groot, waardoor het ontwerp niet aan de eis van spaarzaamheid voldoet.

27.12.34. De opzet van het plan heeft eenvoudig en klassieke rust; maar een dergelijke opvatting is minder geëigend in betrekking tot vele eisen aan een hedendaagse schouwburg gesteld, vooral in dit geval, waar economie en beknoptheid op de voorgrond stonden.

De inwendige ruimtevormen en hun openvolging zijn min of meer droog en stug. De trappenhuizen hebben wel een statig karakter, maar ze zijn wijdfopig. Daartegenover zijn in de entree's en de vestibule de traptreden zo dicht bij de tochtdeuren aangegeven, dat ze een gevaar zouden opleveren bij het verlaten van het gebouw.

De hoofdvorm van de zaal is niet bijzonder gunstig, vooral omdat de afsluitmuren der verschillende verdiepingen niet boven elkaar zijn gelegen; op de balkons zijn er verscheidene plaatsen, waarvan men zeer onvoldoende op het toneel kan zien; vooral op het tweede balkon, dat bovendien abnormaal hoog is geplaatst; de voorste stoelenrij van het parterre is te dicht bij de orkestruimte geprojecteerd.

De tonaliteit, die ontwerper zich voor de hoofdruimten heeft gedacht, valt te prijzen.

De buitenarchitectuur vertoont een goed bestudeerde silhouet en zuivere details; maar het karakter is als geheel wat zwaarmoedig, en niet geheel in overeenstemming met wat men van een schouwburg verlangt.

De gebouwinhoud is zeer groot.

Bij de laatste schifting werd één ontwerp ter zijde gelegd, waarvan hier de bespreking volgt:

O. K. Dit ontwerp vertoont op het eerste gezicht twee waardevolle kenmerken, n.l. de onsymmetrische ligging op het Koningsplein en de breedte van de zaal.

Door deze zijdelingse situering van het gebouw ontstaat een plein van behoorlijke afmeting; vanaf de stad komend heeft men ook een goed gezicht op het gebouw, en verder verkrijgen de kleedkamers en de conciërgewoning een eenvoudige duidelijke ligging naast de toneelruimte. De jury gevoelt het wel als een bezwaar, dat aan de Zuidelijk gelegen belendinger veel licht zou worden onttrokken.

De brede zaalvorm heeft de verdienste, dat de afstand van alle zitplaatsen tot het toneel beperkt blijft; de balkons hebben echter een zodanige uitbreiding, dat een groot gedeelte van het parterre wordt overdekt. De toegangen tot de zaal zijn gunstig gelegen.

De wandelgangen met garderobes, enz. vormen een ruim en prettig geheel.

Er zijn evenwel enkele opvallende tekortkomingen; de trappen naar het eerste balkon hebben geen tochtafsluiting; de in de foyers aangebrachte toiletten zijn verwerpelijk te achten; de toegang van uit het parterre naar de foyers geschiedt door de voorhal. De gelijkwaardige behandeling van de foyers acht de jury niet juist.

De gevels zijn in onderdelen wel van goede verhouding; maar de voorgevel met de raamgroepen door drie verdiepingen heen, is minder geslaagd; ook de silhouet is niet bijzonder sterk.

Hier volgt ten slotte een bespreking der vier laatst overgebleven ontwerpen: 10. Bij dit plan blijkt vooral aandacht te zijn gewijd aan een organische samenhang en een bewegelijke vorm van de verschillende ruimten om de zaal. De jury heeft waardering voor de ontwikkeling van trappen en foyers. Zij kan er zich evenwel niet mee verenigen, dat de trappen op één plaats in het gebouw zijn samengetrokken; het aantal uitgangen is bovendien te gering; en daarom voldoet de aanleg niet aan de eis van een vlotte vacuatie van alle bezoekers. In 't bijzonder is de ruimte achter de controle te nauw en te gedrukt. De scheiding van de toegangen tot de verschillende ruimten is onvoldoende; voor het tweede balkon zijn geen garderobes aangegeven.

De foyers vertonen verschillende goede vondsten; er is alleen wat heel vrij met de ruimten omgesprongen; zo zijn b.v. de zijvleugels van de hoofdfoyer 9 m hoog, hoewel ze een vrij beperkt grondvlak hebben.

De zaal kenmerkt zich vooral door de grote oppervlakte van het parterre. Het aantal zitplaatsen op het tweede balkon is in verhouding zeer gering. Hierdoor ontstaat weliswaar een ruime zaal, maar een betrekkelijk groot deel van de toeschouwers blijft vrij ver van het toneel verwijderd. De toneelvloer ligt te hoog.

De opvatting van de architectuur is enigszins modieus, en komt, naar het oordeel der jury, niet voldoende overeen met de aard van een dergelijk overheidsgebouw; een schouwburg, die alleen 's avonds bezocht wordt, en bij het gebruik overwegend naar het inwendige is gekleed, vereist eerder een gesloten architectuur. Het bezwaar van de grote raamvlakten wordt vooral gevoeld bij de wandelgangen, waar nog bovendien garderobes tegen de glazen buitenwanden zijn geplaatst.

De grote hoeveelheid glas zou bovendien aan onderhoud, verwarming, reiniging en verzekering onnodig hoge kosten vorderen. Het plan is zeer beknopt. De situatie acht de jury onvoldoende bestudeerd.

Feniks. Aan dit ontwerp vallen de klaarheid en beknoptheid onmiddellijk op, als gevolg van de goede afmetingen en van de doelmatige samenhang en verdeling van de verkeersruimten in het gebouw.

De entrees met de ligging van trappen en garderobes zijn voortreffelijk opgelost, de schuine toegangen van de trappenhuizen tot de wandelgangen zijn stellig praktisch, maar een goede architectonische oplossing bieden zij niet; de wandelgangen zijn goed van vorm en afmeting.

De scheiding van het gedeelte voor het publiek en de ruimte behorende bij het toneel is eenvoudig en consequent doorgevoerd. Dat de drie foyers elk een verschillend karakter hebben, acht de jury gunstig. Een gelukkige vondst is de ligging van de rookfoyer onder de begane grond; de toegang, die over de buitenportalen voert, acht de jury niet gelukkig; een nadeel aan deze ligging verbonden is verder de grote verticale afstand tot het tweede balkon.

De oplossing van de zaal is in alle opzichten voortreffelijk; van het parterre mogen de beknopte oppervlakte, de goede plaatsing van de toegangen en de gebogen paden worden vermeld, en voorts het verspringen der plaatsen, waardoor het gezicht op het toneel wordt bevorderd. Het hoogste balkon is nogal groot en diep; desondanks hebben bijna alle plaatsen goed uitzicht op het toneel.

Hoewel door de schematische behandeling der gevels een volledig oordeel niet wel mogelijk is, kan toch als een verdienste van de architectuur worden vermeld, dat de uitwendige vorm de inwendige bestemming en grootte der ruimten getrouw volgt; ook de silhouet is gunstig; het karakter van de architectuur is enigszins koel; de wijze waarop in de zijgevels de ramen onmiddellijk boven de toegangsdeuren geplaatst zijn, acht de jury niet bepaald gelukkig.

De situatie heeft bijzondere verdienste; door de grote beknoptheid van het plan blijft er niet alleen aan weerszijden een behoorlijke parkeerruimte over, maar bovendien is de inzender er in geslaagd de voorgevel zo ver terug te dringen, dat deze nauwelijks meer voor de belendingen uitsteekt; dit is zowel uit verkeersoogpunt als aesthetisch beschouwd ongetwijfeld een aanmerkelijk voordeel van dit ontwerp.

De zinsneden van de toelichting over te raadplegen adviseurs acht de jury niet ter zake.

Elickerlic. Indeling en architectuur van dit ontwerp zijn zorgvuldig bestudeerd en uitgewerkt. De verdiensten zijn evenwel meer in de onderdelen dan in de opvatting van het geheel te zoeken, de toegangen en uitgangen zijn gunstig gelegen; de entree is echter niet ruim, en de ruimte achter de controle is te beknopt. De vestibule is boeiend

van vorm, maar toch is de wijze waarop de trappen zich ontwikkelen niet vrij van een zekere gezochtheid. De garderobes liggen gunstig, de foyer op de begane grond schijnt bedoeld te zijn om ook afzonderlijk te worden gebruikt; hij is echter van binnenuit niet gemakkelijk bereikbaar, vooral voor de bezoekers van de balkons, die een vrij ingewikkelde weg hebben te doorlopen, die o.m. door de vestibule voert. De rookfoyer is toegankelijk vanuit de trappenhuizen, wat niet bijzonder fraai is.

De zaalvorm is wat stijf; er is gestreefd naar meer statische vormen, o.m. met behulp van doorgaande zuilen ter ondersteuning van de balkons; dit valt op zichzelf wel te waarderen, maar het is enigszins strijdig met de hoge eisen, die aan zulk een zaal worden gesteld. Het wordt betreurd, dat de zitplaatsen in het parterre niet verspringen, en dat die in de baignoirs terzijde loodrecht staan op het toneel.

Een eigenaardige oplossing is die van de conciërgewoning, die door een binnenhof van het hoofdgebouw is gescheiden. Daardoor blijft weinig parkeerruimte over.

De architectuur is beschaafd en verzorgd, maar te klein van schaal; de vele kleine aanbouwen zijn ook in verband met de omgeving niet gewenst. Ondanks de zorgvuldige opzet en de vrij beperkte inhoud, munt toch, door de veelheid van elementen, het geheel niet uit door economie.

Comœdia. Bij dit ontwerp zijn ingang en garderoberuimte in een verdieping onder de zaalvloer gelegd. Het binnenkomen wordt daardoor wel zeer ruim, maar wijdfopig en wat drukkend voor de beperkte hoogte. De wijze waarop men, van de garderobes omkerend, de toegangen naar boven aantreft, is minder gelukkig; maar eenmaal boven ontwikkelt zich een mooi perspectief; de samenhang van zaal, wandelgangen en foyer is bijzonder gelukkig opgelost. In het algemeen is de loop van het verkeer door de publieke ruimten gunstig.

De zaal heeft een goede breedteontwikkeling en rustige hoofdvorm en de balkons springen weinig over, de zaalvorm verandert echter op iedere volgende verdieping, wat de jury niet kan waarderen; het verspringen van de zitplaatsen in het parterre wordt gemist.

Dat de artiesten, het bestuur en de conciërges door één en dezelfde deur binnenkomen, is minder gewenst.

De architectuur is tot in de onderdelen verzorgd; het karakter is echter decoratief en theatraal; de vormen als zodanig zijn wat klein van schaal; het gebogen front en de wijze, waarop in dit gedeelte de massa's in elkaar grijpen, is niet aangenaam; het kleine trapmotief aan het water in de zaal van het gebouw verdient vermelding.

De situatie met de voor de parkeerruimte doorgetrokken trottoirs is bijzonder goed. Hoewel de inhoud van het gebouw niet groot is, wekt het de indruk, dat de kosten voor uitvoering toch niet gering zouden zijn.

Na een zorgvuldige vergelijking van deze vier meest geslaagde ontwerpen, heeft de jury eenstemmig de rangorde opgemaakt. Zonder aarzelen heeft zij het ontwerp onder motto „Feniks” als het beste uitgekozen; dit plan munt vooral uit door de voortreffelijke plattegrond, de gunstige zaalvorm, de geslaagde situatie en de uiterst economische opzet van de bouw. Het was niet te verwachten, dat bij een dergelijke prijsvraag al dadelijk ontwerpen zouden ontstaan, die zonder meer voor uitvoering gereed zijn. De jury ziet evenwel in dit ontwerp een voortreffelijke grondslag, om op voort te gaan; en zij heeft niet gearzeld om het met de eerste prijs te bekronen.

De inzendingen onder de motto's „Elickerlic” en „Comœdia” zijn wel zeer uiteenlopend; maar de jury kon niet tot een voorkeur voor een van beide besluiten en waar de prijsvraagregelen niet toelaten twee gelijke prijzen uit te keren, heeft zij besloten, aan beide een gelijke premie, elk van f 2000.— toe te kennen.

Het ontwerp onder motto „40” bleek, ondanks enige opvallende tekortkomingen, toch zulke goede eigenschappen te bezitten, dat het boven de opvolgende scheppingen behoort te worden gewaardeerd; de jury heeft aan dit plan een premie van f 1000.— toegekend.

Aan de hand van het bepaalde in art. 17 der A.N.P. werd de naam-brief, behorend bij het motto „Feniks” geopend, en deze bleek ingezonden te zijn door den Heer F. M. A. Brons te Arnhem. Na daartoe door de inzenders gemachtigd te zijn, werden ook de naam-brieven der gepremieerden geopend; deze bleken toe te behoren aan de volgende inzenders:

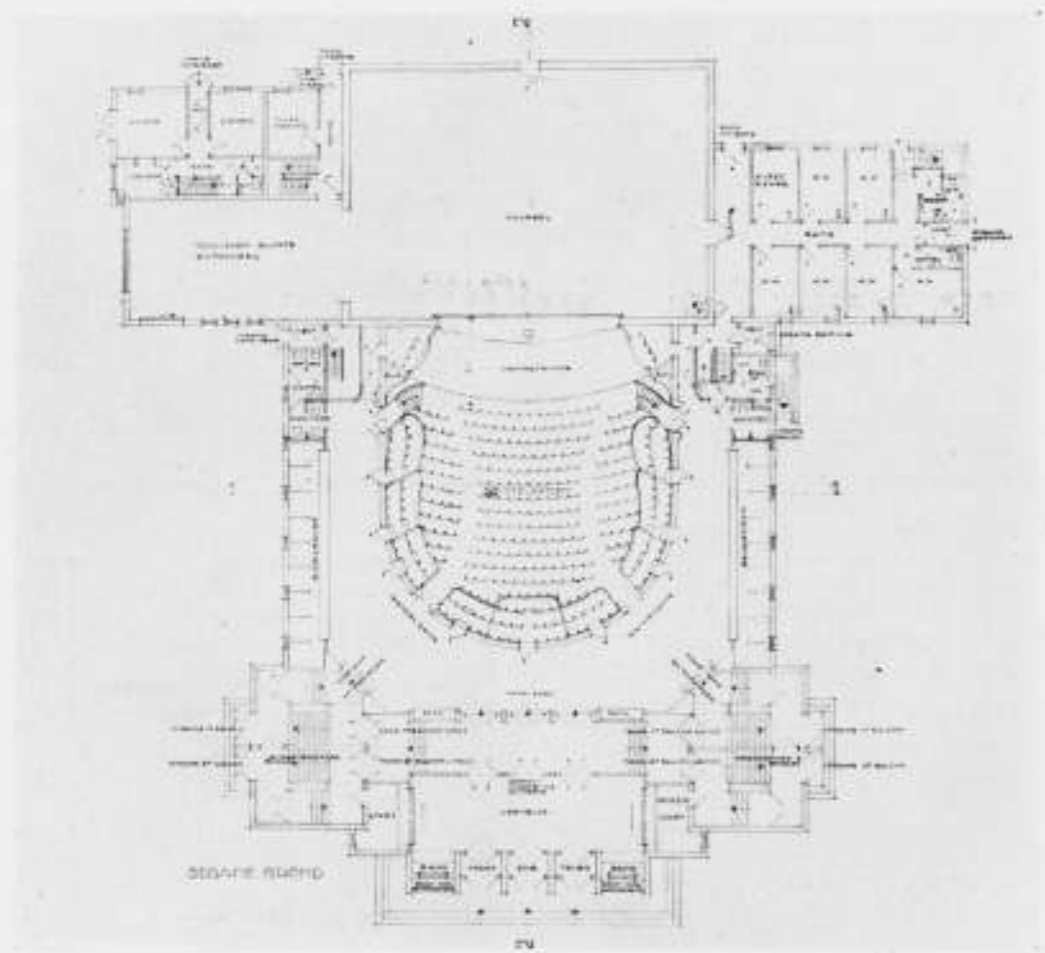
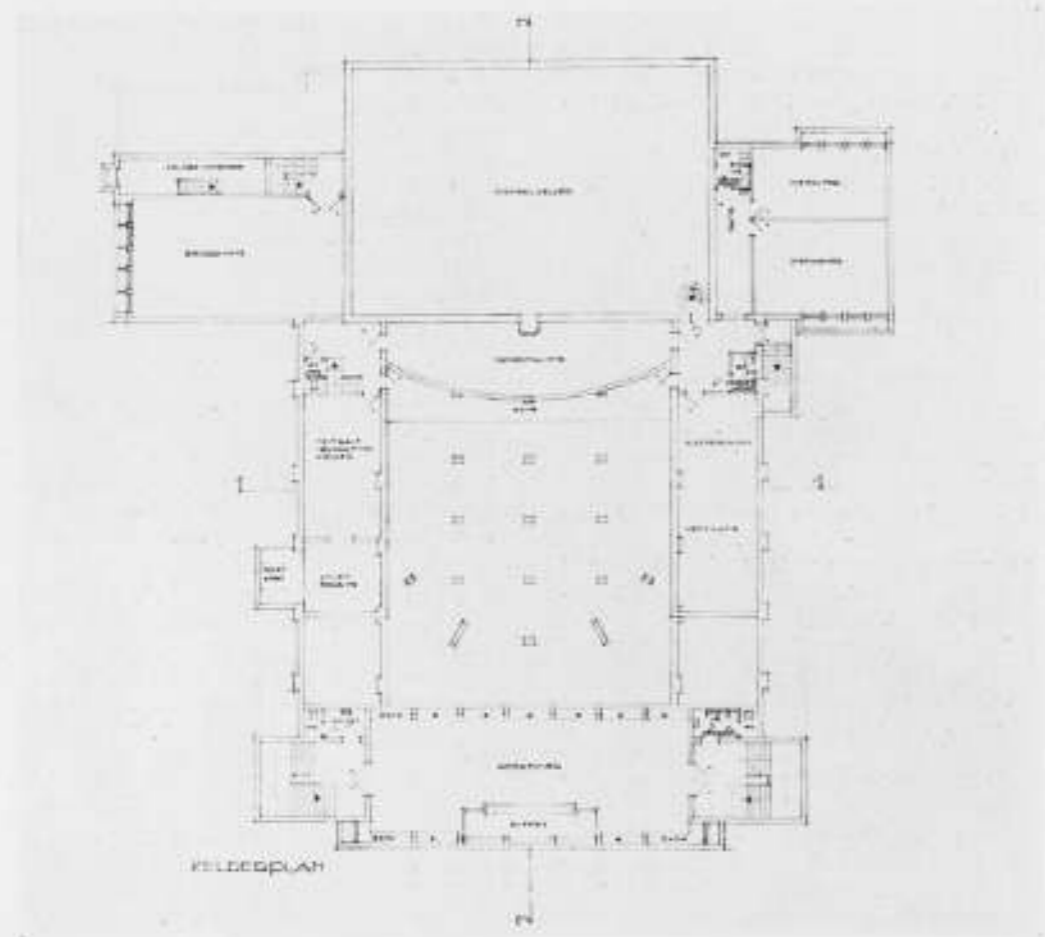
motto „Elickerlic” E. J. Rothuizen te Arnhem.

motto „Comœdia” F. Wind te Arnhem.

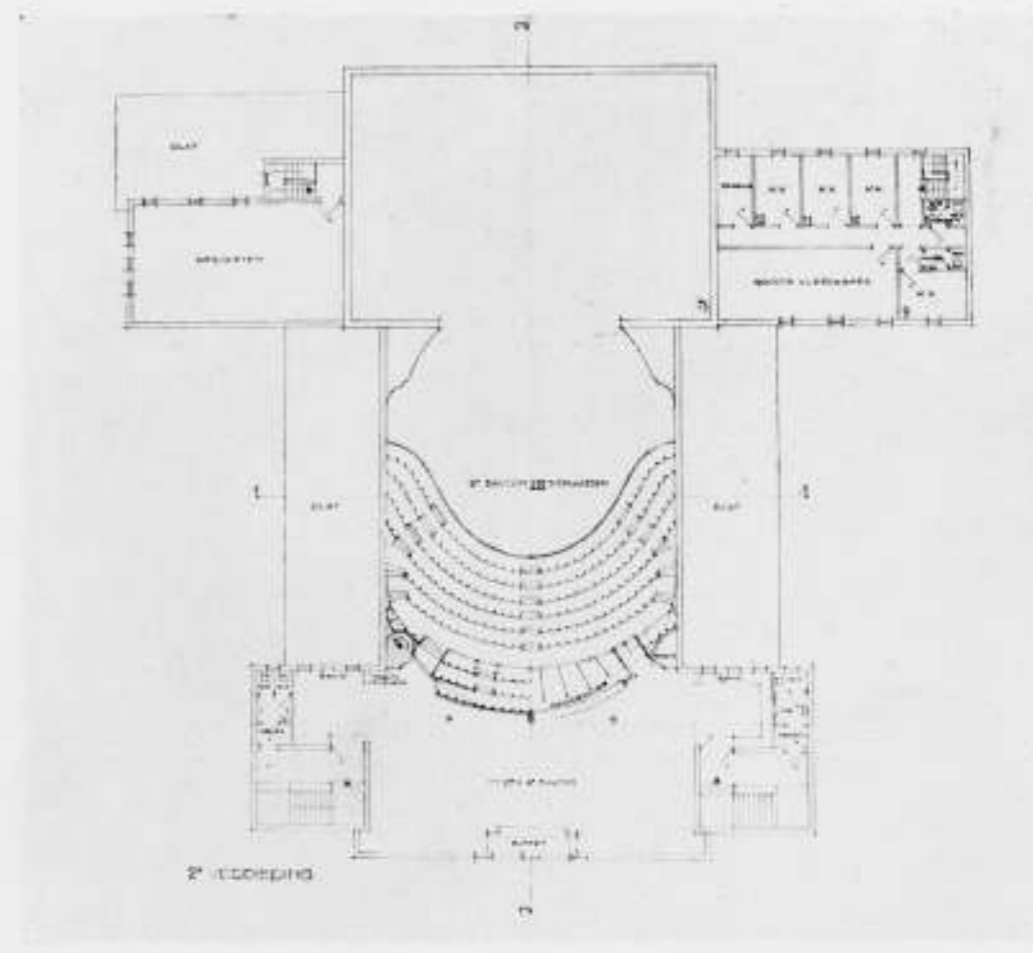
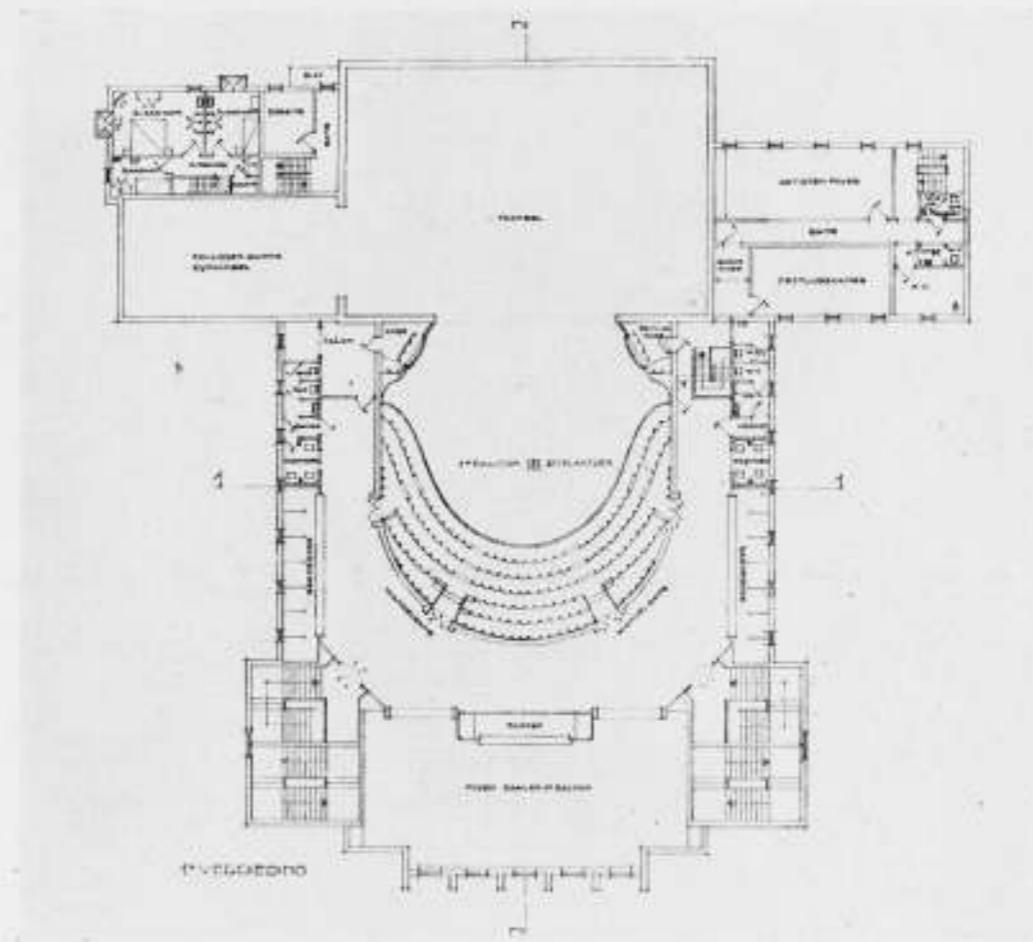
motto „40” H. J. M. van Embden te Arnhem.

(get.) M. J. GRANPRE MOLIÈRE.
(„) J. DE BIE LEUVELING TJEENK.
(„) P. VORKINK.

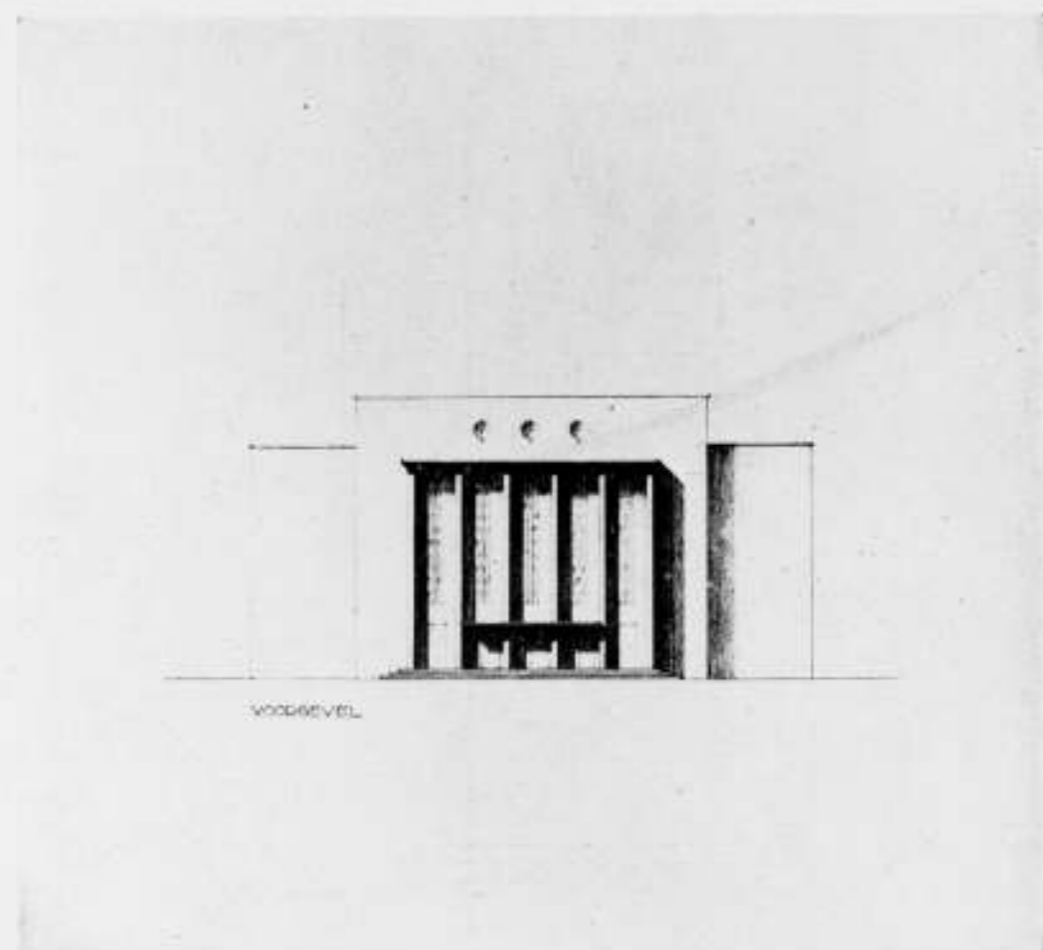
Arnhem, September 1935.

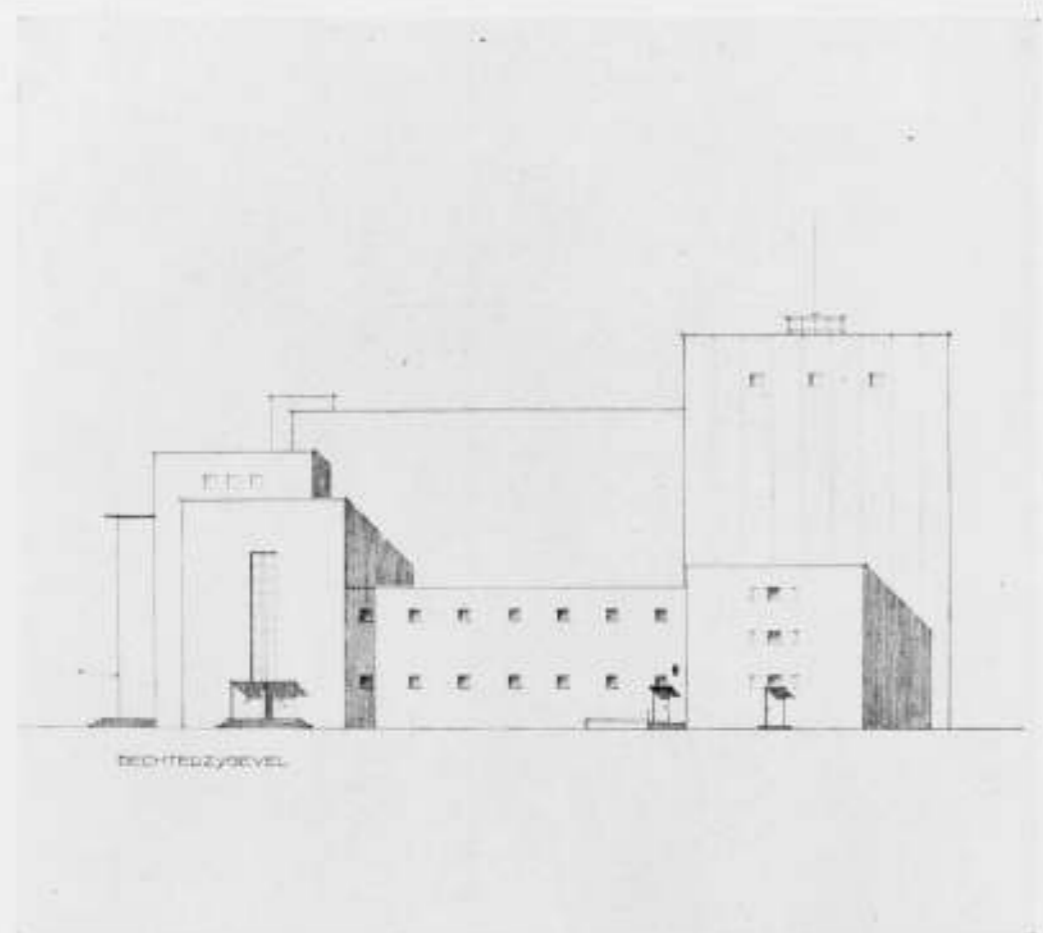
ONTWERP VOOR DE NIEUWE SCHOUWBURG TE ARNHEM. 1: PRIJS MOTTO FENIKS. ONTWERPER: F. M. A. BRONS TE ARNHEM.
 PLATTEGRONDEN KELDERPLAN EN BEGANE GROND SCHAAL 1 A 400.

ONTWERP VOOR DE NIEUWE SCHOUWBURG TE ARNHEM. 1: PRIJS MOTTO FENIKS. ONTWERPER: F. M. A. BRONS TE ARNHEM.
 PLATTEGRONDEN 1: EN 2: VERDIEPING SCHAAL 1 A 400.

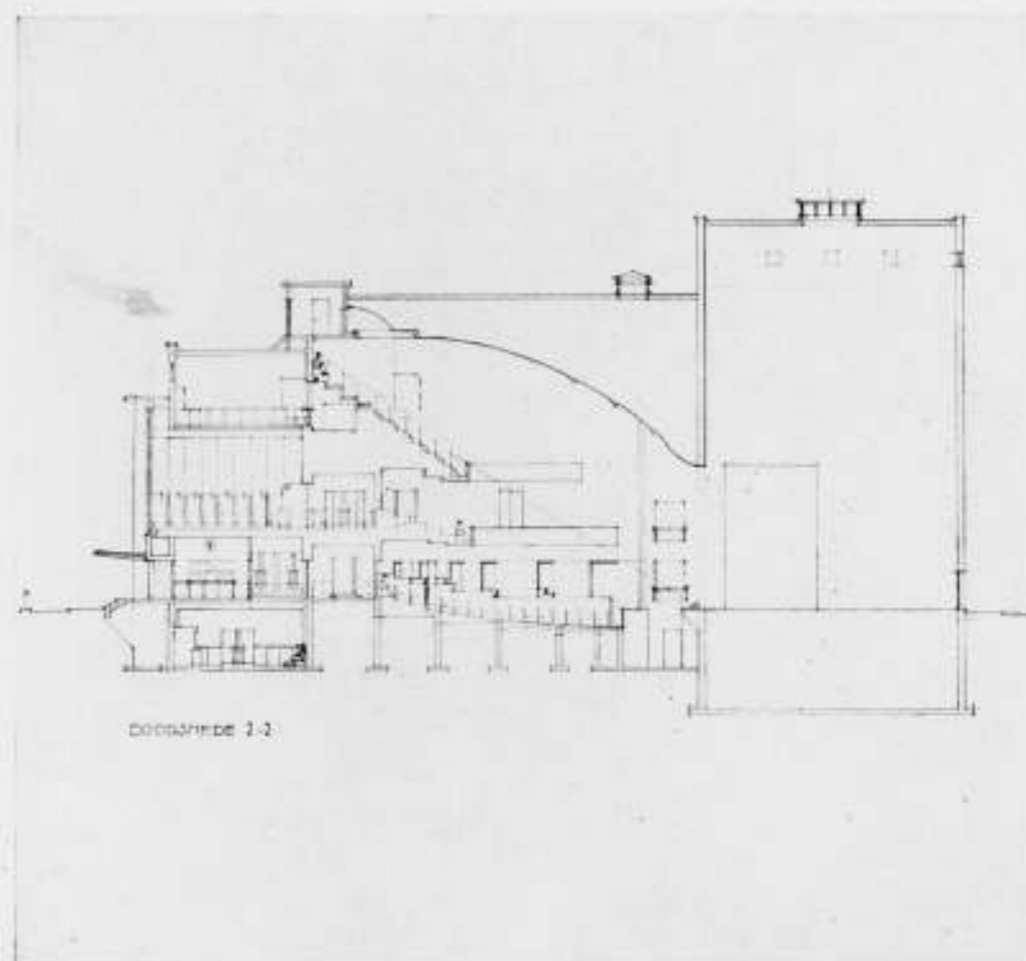

VOORGEVEL

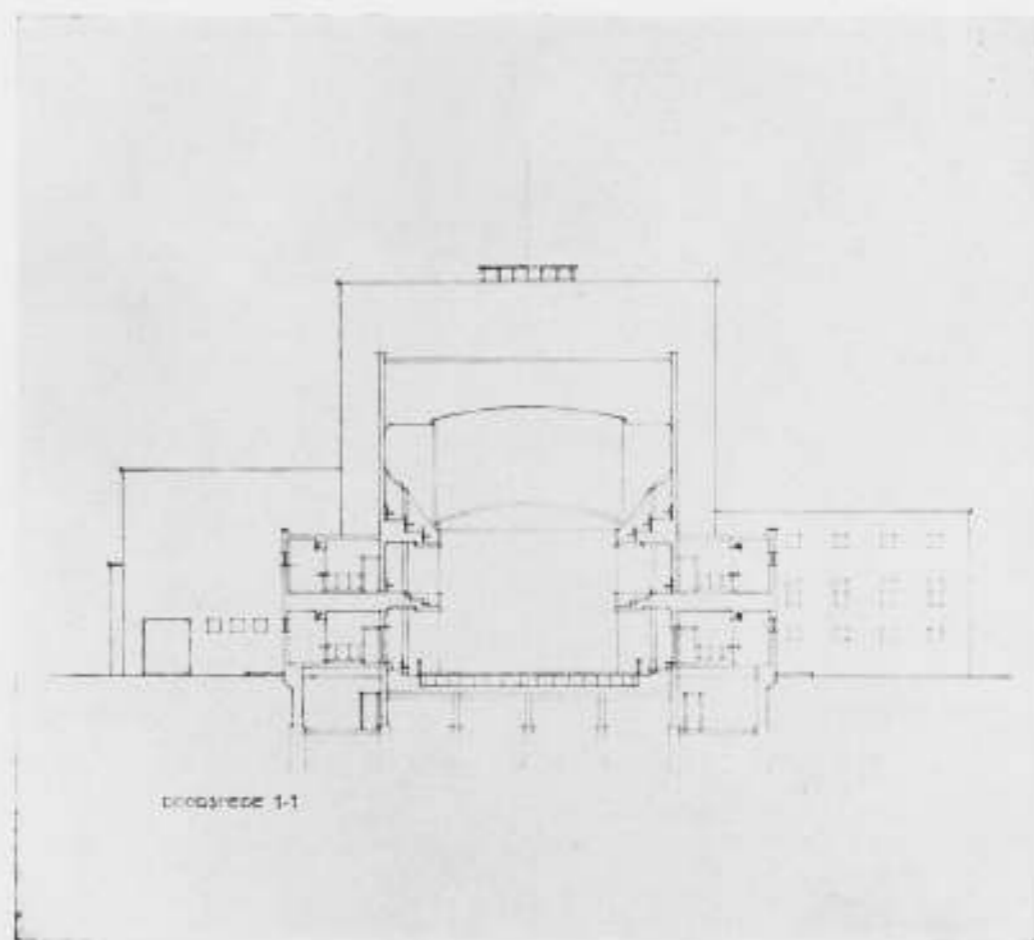

RECHTERZIJGEVEL

ONTWERP VOOR DE NIEUWE SCHOUWBURG TE ARNHEM. 1^e PRIJS MOTTO FENIKS. ONTWERPER: F. M. A. BRONS TE ARNHEM. VOORGEVEL EN RECHTERZIJGEVEL SCHAAL 1 A 400.

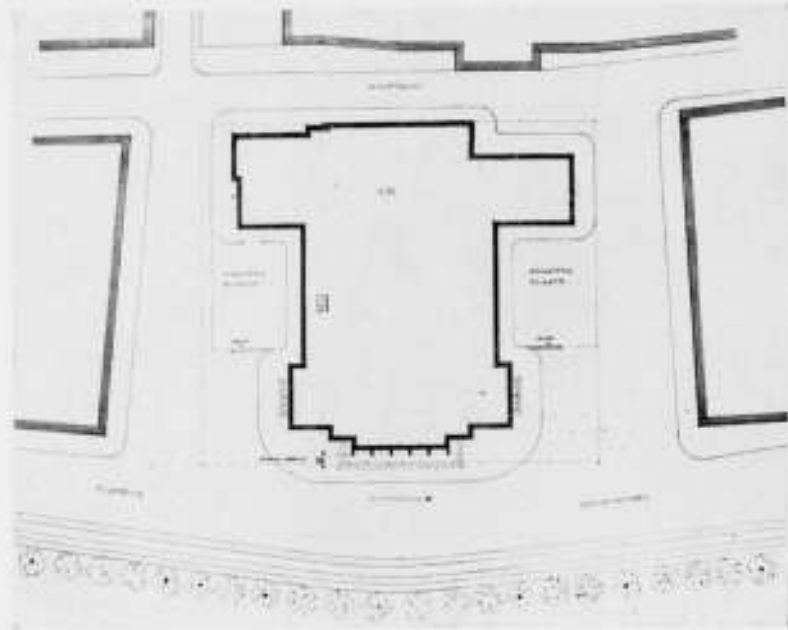

DOORSNED E 1-1

DOORSNED E 1-1

ONTWERP VOOR DE NIEUWE SCHOUWBURG TE ARNHEM. 1e PRIJS MOTTO FENIKS. ONTWERPER: F. M. A. BRONS TE ARNHEM. LENGTE- EN DWARSDOORSNEDE SCHAAL 1 A 400.

SITUATIE NIEUWE SCHOUWBURG TE ARNHEM.
SCHAAL 1 A 1000. MOTTO „FENIKS“. 1: PRIJS.

TOELICHTING PRIJSVRAAG SCHOUWBURG MOTTO „FENIKS“ MET 10 TEEKENINGEN.

Situatie blad 1. Ten opzichte van het éénrichtingsverkeer naar de Rijnbrug, welke met de nieuwe brug over de Waal bij Nijmegen de verbindingsschakel vormt tusschen Noord en Zuid, zal het verkeer in de toekomst over de Eusebiusbinnensingel nog belangrijk toenemen.

Het komt ontwerper, stedenbouwkundig gezien, beter voor indien het gebouw zoo min mogelijk uitstak voor de resp. rooilijn links en rechts van de bestaande bebouwing aan de Eusebiusbinnensingel, welke bij de oude Schouwburg bedroegen resp. 2,5 en 4,— m.

Ontwerper heeft daarom getracht het nieuwe gebouw nog ± 1,40 m. binnen de aangegeven rooilijn te projecteeren, terwijl de resp. rooilijnen links en rechts nagenoeg langs het geheele gebouw heengaan.

De as van de nieuw ontworpen Schouwburg is gelijk gehouden met die van de oude, omdat ontwerper gemeend heeft dit monumentale gebouw in de as te moeten leggen van het Koningsplein, en voorts om zooveel mogelijk profijt te trekken van de bestaande fundaties, hetgeen ontwerper heeft benut om een belangrijke besparing, in verband met de diepe fundaties, in de bouwkosten te verkrijgen.

De breedte van het trottoir aan de voorzijde van het gebouw is 2 m. buiten de toegangstoep, ontwerper acht deze breedte voldoende, temeer daar de Schouwburg-bezoekers zoowel van links als rechts komende, over deze stoep het gebouw kunnen binnen treden, terwijl dan voor het verkeer van de voetgangers (geen Schouwburg-bezoekers) voldoende ruimte overblijft.

Voor genoemd trottoir is een vluchtheuvel geprojecteerd waarop aan de stadzijde een verkeerspaal is gedacht, zoodat het primaire verkeer dus nimmer gebruik zal kunnen en mogen maken van het gedeelte weg tusschen vluchtheuvel en trottoir, hetwelk alleen bestemd is voor de Schouwburg-bezoekers die gebruik maken van auto of ander vervoermiddel.

Links en rechts bij de trappenhuizen zijn de uitgangen geprojecteerd voor de bezoekers van het 1e en 2e balkon, waar de 3,— m. brede trottoirs aan de bezoekers gelegenheid zullen bieden gemakkelijk hun e.v. auto te doen voorrijden.

Aan weerszijden van de Schouwburg is een parkeergelegenheid geprojecteerd, welke aan de Singelzijde afgesloten is met een band, zoodat de bezoekers rustig het autoverkeer komende van de parkeerplaatsen gemakkelijk kunnen overzien en deze band tevens een afsluiting is voor de auto's die de bezoekers ophalen bij de zij-uitgangen.

Doordat ontwerper het gebouw nog 1,40 m. terug heeft kunnen projecteeren, blijft er tusschen de vluchtheuvel en de bestaande tramlijn een verkeersweg over van 8 m. breedte, hetgeen als enkele verkeersweg voldoende mag worden geacht, terwijl ook volgens de situatie-teekening blad 1 no. 1508B de Eusebiusbinnensingel bij het Velperplein en de nieuwe toegangsweg (oprit) naar de Rijnbrug een gelijke breedte hebben.

Het voordeel hiervan is, dat er geen extra kosten behoeven te worden

gemaakt voor tramrailsaamlegging, wegverbreding etc., hetgeen zal drukken op den bouw van de Schouwburg.

De conciergewoning is naar informatie geprojecteerd met de diagonaal op het Zuiden.

Voor het aanvoeren van coulissen, requisieten etc. heeft ontwerper de gelegenheid gemaakt aan de lange zijde van het zijtooneel; het laden en lossen kan dus geschieden vanaf de parkeergelegenheid, zonder dat het secundaire verkeer rondom de Schouwburg hiervan eenig hinder zal ondervinden of verkeersbelemmering kan veroorzaken.

Planindeeling blad 2, 3, 4, 5, 6 en 7. Alhoewel de teekeningen aan Uw College mijn gedachten wel duidelijk zullen weergeven, meent ontwerper de aandacht te moeten vestigen op het navolgende:

Uit het programma heeft ontwerper gemeend te moeten lezen, dat men een strenge scheiding heeft willen doorvoeren voor de onderscheidene rangen n.l. door het projecteeren van twee balkons en twee afzonderlijke foyers. Ontwerper heeft daarom direct achter de gemeenschappelijke contrôle de scheiding zoodanig gemaakt, dat de bezoekers voor de parterre (zaal) recht doorgaan, bezoekers van het 1e en 2e balkon naar gelang zij plaatsbewijzen hebben, links of rechts ieder hun afzonderlijke toegangstrappen krijgen en deze onafgebroken doorloopen tot het eerste of tweede balkon.

Het voordeel hiervan is dat direct na contrôle de regeling der bezoekers goed geordend is en men dus boven hetzij op 1e of 2e verdieping op de vlugste wijze, zich naar zijn plaats kan begeven, zonder anderen te storen. Vanaf den begane grond is links en rechts een gemeenschappelijke trap geprojecteerd voor alle bezoekers die gebruik wenschen te maken van de rookfoyer.

De trap voor het 2e balkon loopt hiervoor door, terwijl in de scheidingmuur van de trappenhuizen een verbinding is gemaakt met dit trappenhuis voor de bezoekers van parterre en 1e balkon.

De zaal biedt plaats voor 325 toeschouwers, de plaatsen zijn amphitheatrisch geprojecteerd in opstijgende isacoustische lijn.

Het 1e balkon biedt plaats voor 181 en het 2e balkon voor 250 toeschouwers (loges medegerekend) totaal dus 756 plaatsen.

Uit de doorsnede 2-2 blijkt dat alle bezoekers het geheele tooneel kunnen overzien — hetgeen verhoogd wordt doordat ontwerper zooveel mogelijk frontplaatsten heeft geprojecteerd — en alle tooneelhandelingen zonder onnodige hoofdbeweging kunnen volgen.

Ook de bezoekers welke gezeten zijn in de achterste baignoires kunnen de geheele tooneel-entourage overzien, hetgeen ontwerper wel noodzakelijk acht, waarmee echter de hoogte van de balkons hooger geprojecteerd moest worden, hetgeen de kubieke inhoud verhoogt.

Het bestuur heeft een eigen ingang met trap, toilet en garderobe, in ver-

binding met bestuurskamer en bestuursloge en tevens met tooneel, zaal en artiesten.

Ontwerper heeft voorts het werkgedeelte voor het tooneel en de artiesten gescheiden gehouden.

In verband met een economische opzet en exploitatie zal het wel in de bedoeling liggen dat de tooneelmeester tevens concierge is, waarom het bureau van den tooneelmeester onmiddellijk hieraan grenzend is geprojecteerd in verbinding met het zijtooneel met daarboven en er onder gelegen ruimten voor requisieten en berging.

Voorts hebben musici en personeel voor verwarming, electrisch licht en ventilatie ieder een aparte toegang, terwijl de musici als nooduitgang tevens gebruik kunnen maken van de toegang naar de centrale verwarmingskelder. De artiesten hebben een aparte ingang met tevens een nooduitgang, terwijl de trap naar de artiesten-foyer en kleedkamers direct bij de ingang is geprojecteerd, dus zoover mogelijk van het tooneel verwijderd in verband met brandgevaar.

Verwarming. De verwarming zal bestaan uit een warmwaterverwarming met versnelde circulatie, met uitzondering van de zaal, waar een luchtverwarming is gedacht.

Ventilatie. Alle publiek-ruimten worden kunstmatig van verse lucht voorzien. De verse lucht wordt van buiten af aangezogen. De bedorven lucht wordt boven in de zaal afgezogen met een snelheid van 5 m³ per uur per persoon, deze afgezogen lucht gereinigd door Ozon en verwarmd en gekoeld weder in de zaal gebracht.

Verlichting. Gekozen is een systeem van een combinatie van directe en indirecte verlichting. De zaal zal in hoofdzaak indirect verlicht worden, met een bescheiden directe verlichting aan het plafond.

In de vestibule en hoofdfoyer zal een rijkere verlichting worden toegepast, terwijl de overige ruimten alle bescheiden zullen worden gehouden.

Acoustiek. Voor de acoustiek heeft de ontwerper gedacht als adviseur Ir. Gustav Lyon te Parijs, die als adviseur is opgetreden voor het concertgebouw Pilsainborg, Salle Pleyel en vele zalen in Frankrijk met succes heeft verbeterd.

Ook heeft hij in samenwerking met Le Corbusier de hoofdlijnen bepaald van de zaal van het Volkerebondspaleis te Genève.

Constructie. Brandvrije constructie voor het geheele gebouw.

Voor het constructie-systeem is gedacht het staalskelet, terwijl voor een vlotte opbouw zooveel mogelijk Siegwald-balken zullen worden toegepast.

Materialen. De buitenarchitectuur is gedacht in gele verblendsteen

met een bescheiden toepassing van natuursteen voor afdekking en raam-dorpels.

De ramen zijn gedacht in koperhoudend staal (indien mogelijk brons).

Stoepen. De entree en andere stoepen uit te voeren in bruin-paarse ijzerklinker.

Tochtportalen, vestibule. Tochtportalen, wanden en vloeren in tegels.

Vloer van donkere tegels groot formaat, bescheiden lage lambrizeering van travertine, daarboven stucadoorswerk, het plafond gedeeltelijk relief.

Rookfoyer. Vloer belegd met linoleum (marmer intaid). Wandentimmerd hoog 1 m, waarin opgenomen lage banken en buffet.

Betimmering uit te voeren in berkentriplex in blokverband licht en donker gebeitst en gespoten met cellulose-lak. Wand en plafond stucadoorswerk behandeld met mineraalverf.

Hoofdfoyer. Wandbetimmering bestaande uit mahonie met groen eschdoorn met coromandel plinten en afzettingen, vloer van soloclin parket, boven de betimmering de wanden te bekleden met bespanningsstof, gordijnen velour d'Utrecht.

2e Balkon foyer. Betimmering wanden van blank eiken (licht en donker), vloer linoleum.

Wanden behandeld in mineraal-verf.

Zaal, wandelgangen, beg. grond en verdieping. Betimmering uit te voeren in bubinga met Afrikaansch citroenplinten van palisander. Vloerbedekking vast tapijt jaspé.

In de zaal overbekleede fauteuils met Velours d'Utrecht.

Wanden boven betimmering en plafond stucadoorswerk gedeeltelijk relief, boven de betimmering een zeer bescheiden decoratie.

Trappenhuizen. De trappen toegang gevende naar de hoofdfoyer zijn gedacht te bekleden met rubber of vast tapijt, terwijl de trappenhuizen naar het 2e balkon en rookfoyer zullen worden uitgevoerd in licht gele ijzerklinker.

Alle overige ruimten zullen zoo sober mogelijk worden uitgevoerd.

Ontwerper heeft voorts gedacht om de medewerking te vragen van erkende kunstenaars op onderscheiden gebied, om daar een behagelijke en kunstzinnige sfeer te scheppen.

De totale inhoud van het gebouw bedraagt 25432 m³.

Bovenstaande toelichting leek ontwerper ter verduidelijking noodzakelijk. Hij wil echter besluiten met het College zijn dank te brengen in de gelegenheid te zijn gesteld om aan deze prijsvraag te kunnen deelnemen.

KORTE TOELICHTING MOTTO „ELCKERLIC“.

Totale inhoud 26800 m³.

Aantal zitplaatsen 764.

Materialen voor de gevels enz. Het lage plint van donkere natuursteen. De muren van baksteen (handvorm) van een warme goudblonde kleur (deze eenigszins overdreven benaming om een verwarring met scherp geel of geel-grijs te voorkomen).

Penanten van hoofdingang van tufsteen of travertine. Verder een spaarzame toepassing van deze materialen bij de uitgangen en enkele vensters. Eenig beeldhouwwerk aan de consoles onder de luifel en enkele andere markante punten.

Het dak van donkerbruine, zeer mat verglaasde pannen. De boogjes, waarmee de zaal zich in het groote dak even afteekent, in zeer licht blondkleurig bouwaardewerk, hier en daar met een herhaling van de pankleur en iets gold (zeer matig).

In dezelfde geest zijn de dakversieringen gedacht, welke de vensters der zijgevels e.d. bekronen. Deze kunnen in aansluiting met het panprofiel gebakken worden.

Voor de luifel een koperbedekking.

De ramen van staal en over het algemeen geverfd in een niet opvallende kleur, behalve daar, waar een dergelijk accent gewenscht mocht blijken. Op de tooneelstoren aan de Singelzijde, waar op tekening blad 7 een half-cirkelvormig venster is aangegeven, zou een geschikte plaats zijn voor het wapen van Arnhem of een symbool, verband houdende met de tooneelkunst, uitgevoerd in kleur keramiek.

Verder zouden tooneelmotieven in het glas in lood verwerkt kunnen worden, zoodat het gebouw ook bij avond haar bestemming op onmiskenbare wijze demonstreert.

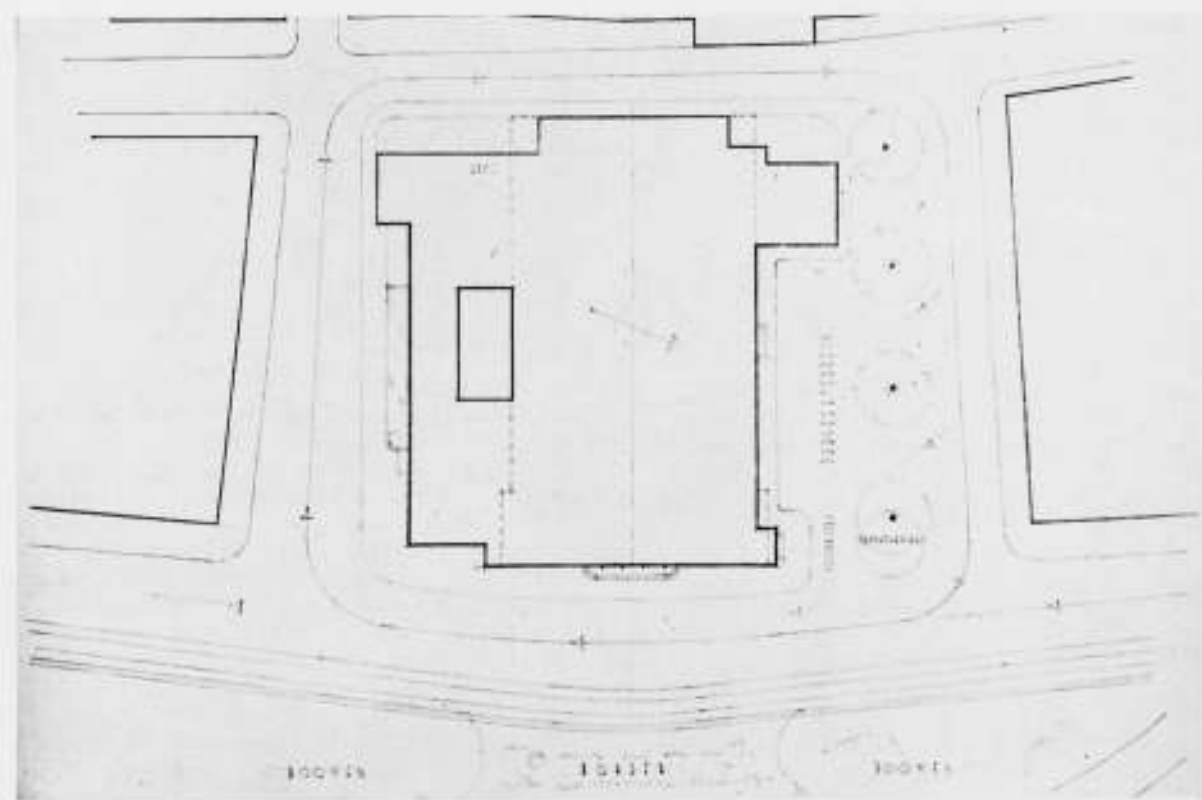
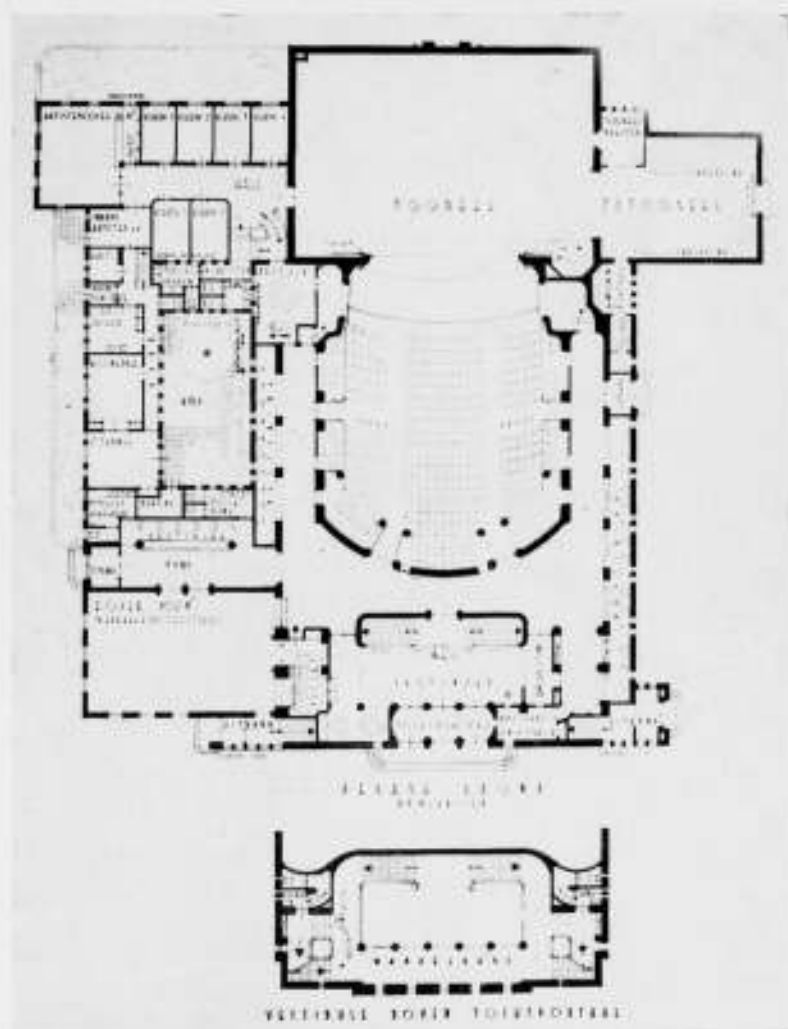
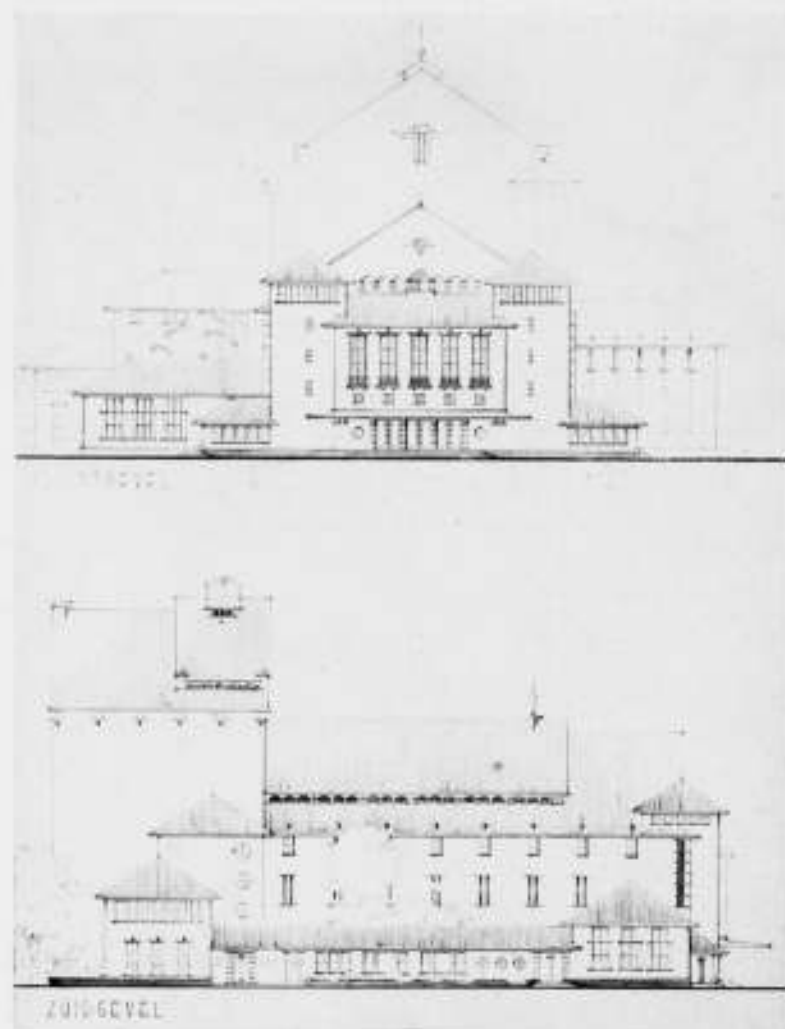
Aankleding van de zaal. De wanden, voor zoover deze de achtergrond vormen van de zitplaatsen, tot aan balkons en plafond, ook de balustrade van de baignoires, van loges op 1e balkon en van hooge plaatsen der zijbalkons, gedeeltelijk te bekleden met houtfineer, b.v. coromandel, deels bespannen met stof (mede in verband met de acoustiek) in een vrij donkere toon, aansluitende op die van het houtfineer en waartegen de in warm rood gedachte bekleding der theaterstoelen en vloerbedekking, alsmede de avondkleedij der bezoekers goed uitkomt.

De overige wanden, balkonbalustraden en het plafond in lichte, effen, elkaar verwante tinten.

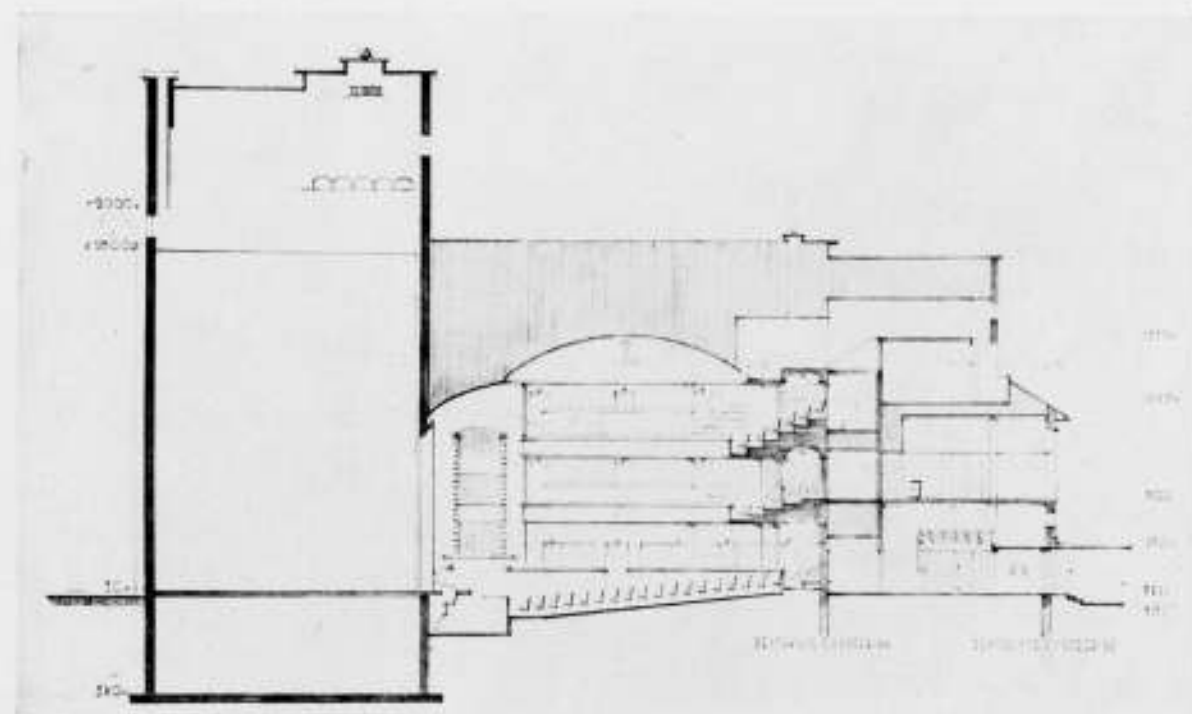
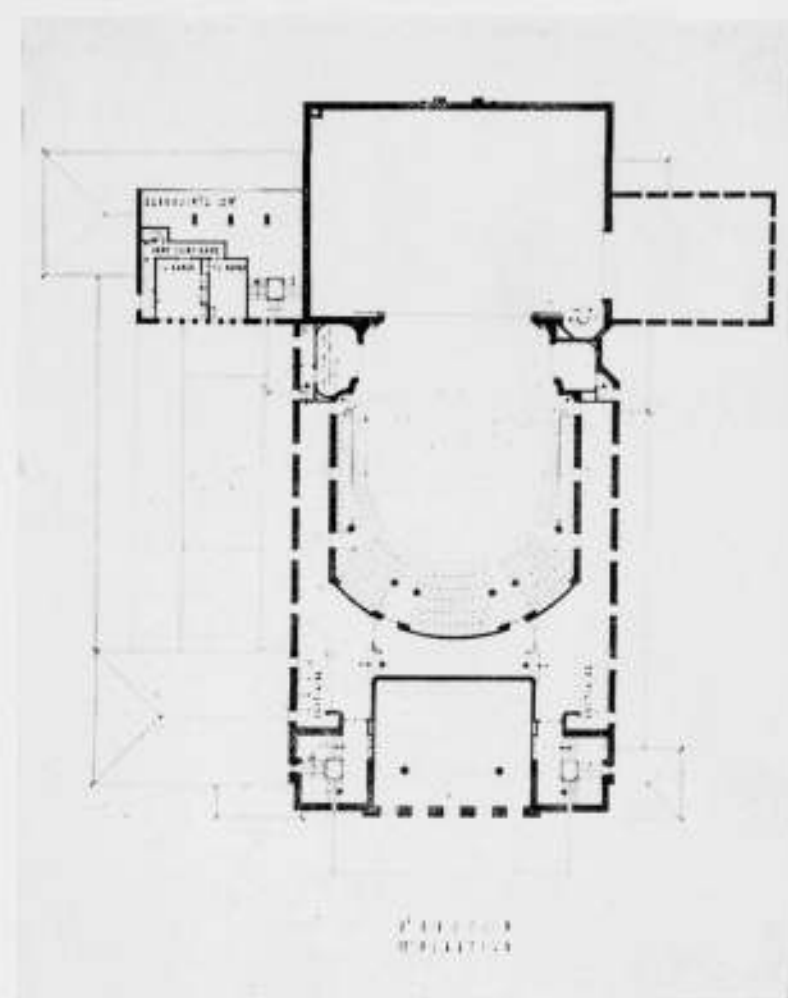
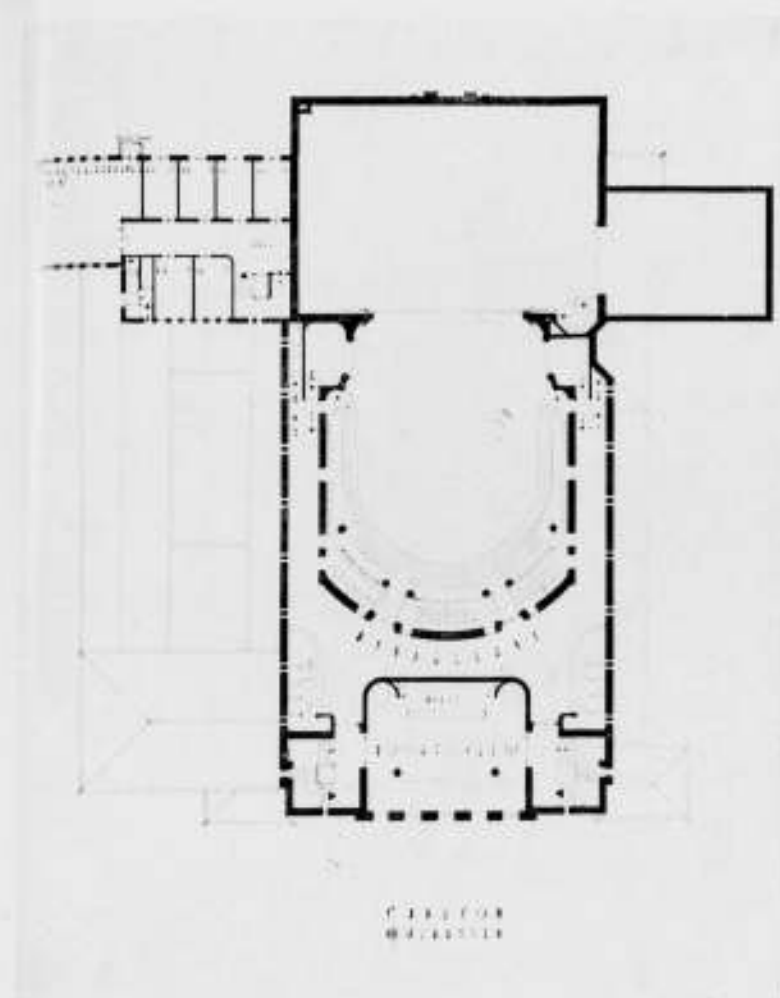
Decoratieschilderwerk beperkt zich bijna geheel tot het gedeelte, waar het plafond zich naar de tooneelopening buigt. Hier zijn enkele fragiele lijnen gedacht, waarvan het effect voornamelijk is berekend van de reflex der zijdelingsche belichting uit de lichtkloof om de tooneelopening.

De verlichting van de zaal kan op de bekende wijze vrijwel geheel indirect zijn, behalve in de koepel, waar een feestelijk ornament bedoeld is.

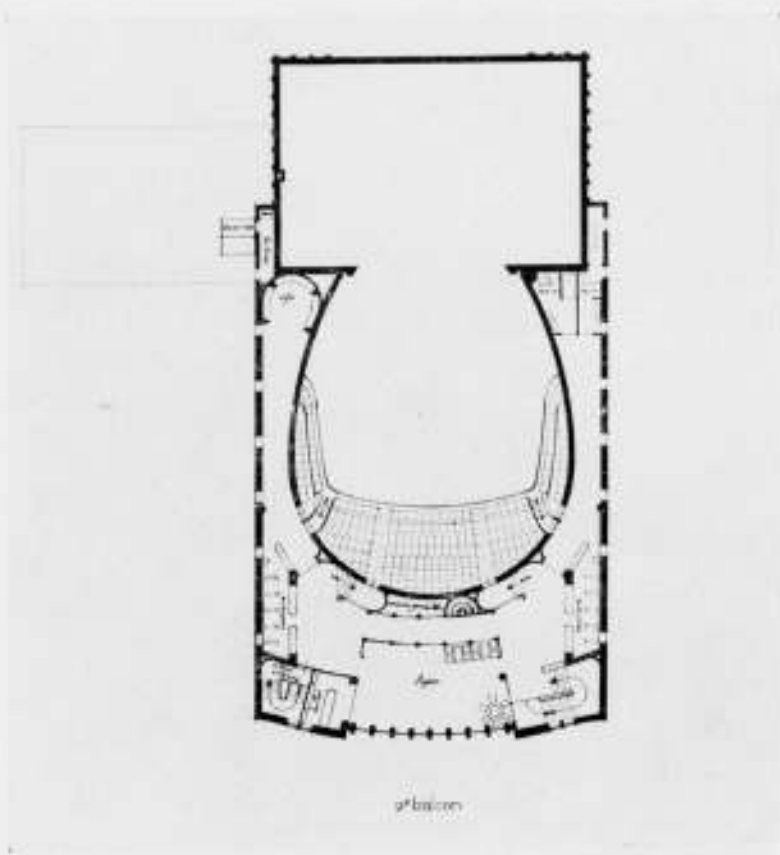
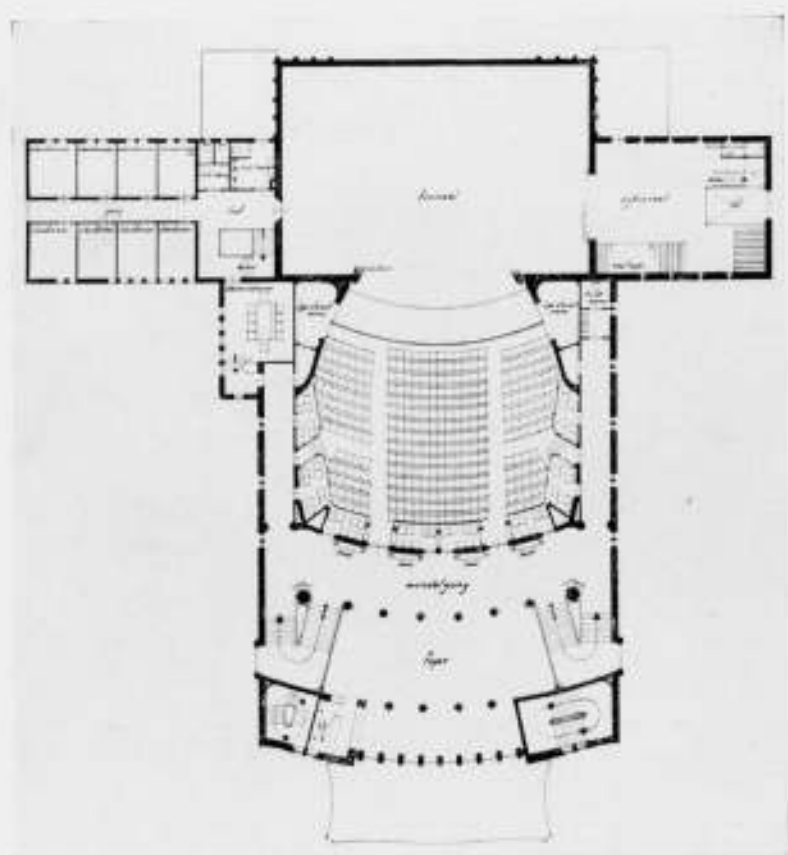
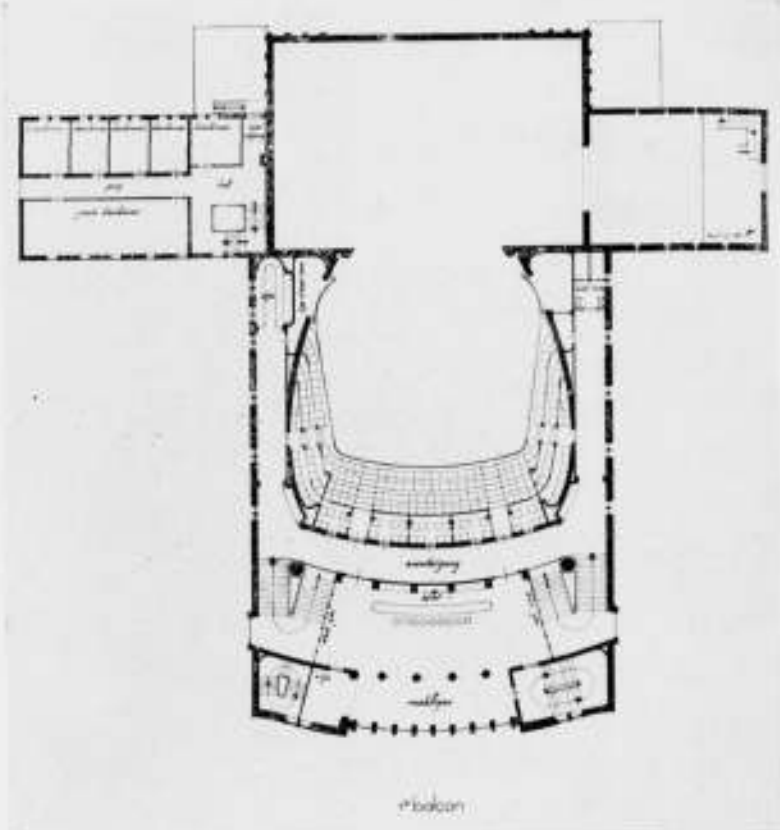
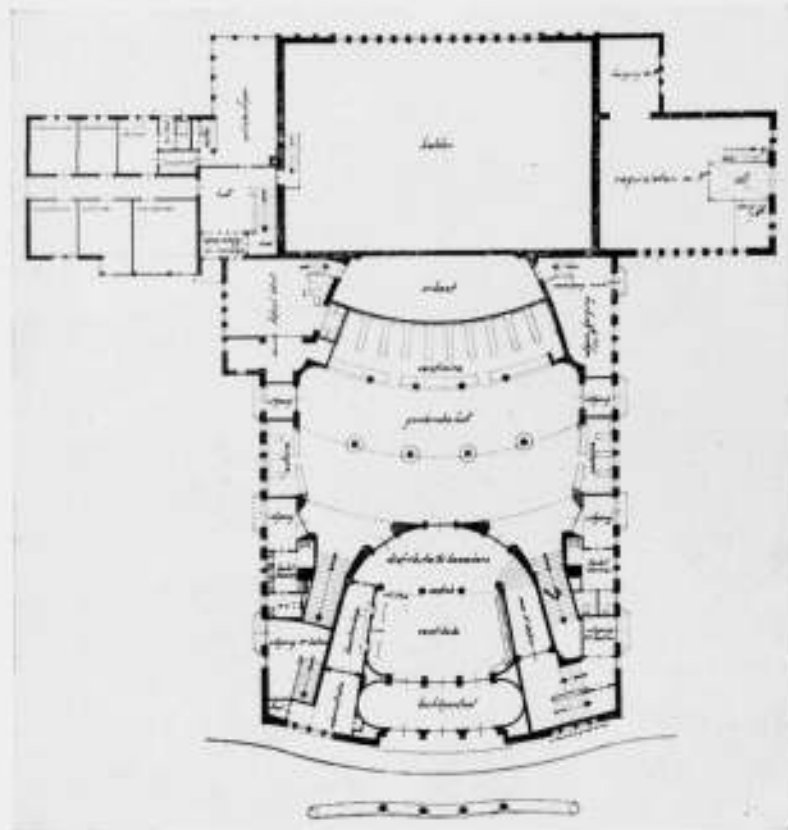
Om de mogelijkheid te scheppen, het brandscherm in een fijne, met zorg gekozen onopvallende tint te spuiten en toch de inkomsten van de veel aldaar toegelaten reclame niet te derven, zijn in de trappenhuizen en wandelgangen vitrines geprojecteerd, waar firma's hun artikelen op een beschaafde en aantrekkelijke wijze zouden kunnen exposeren.

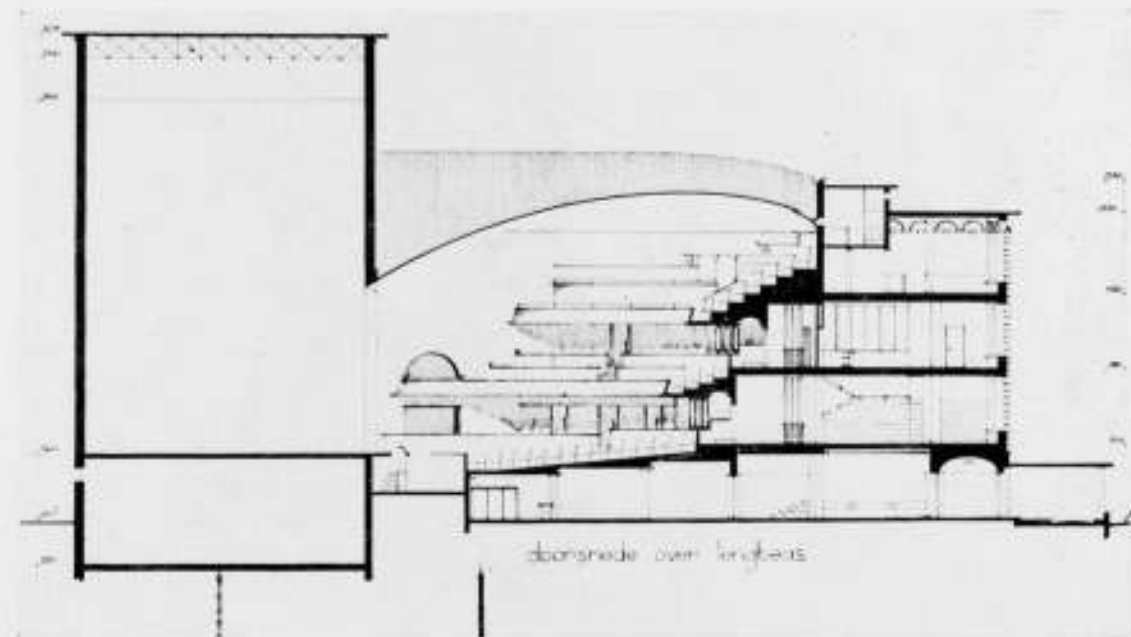
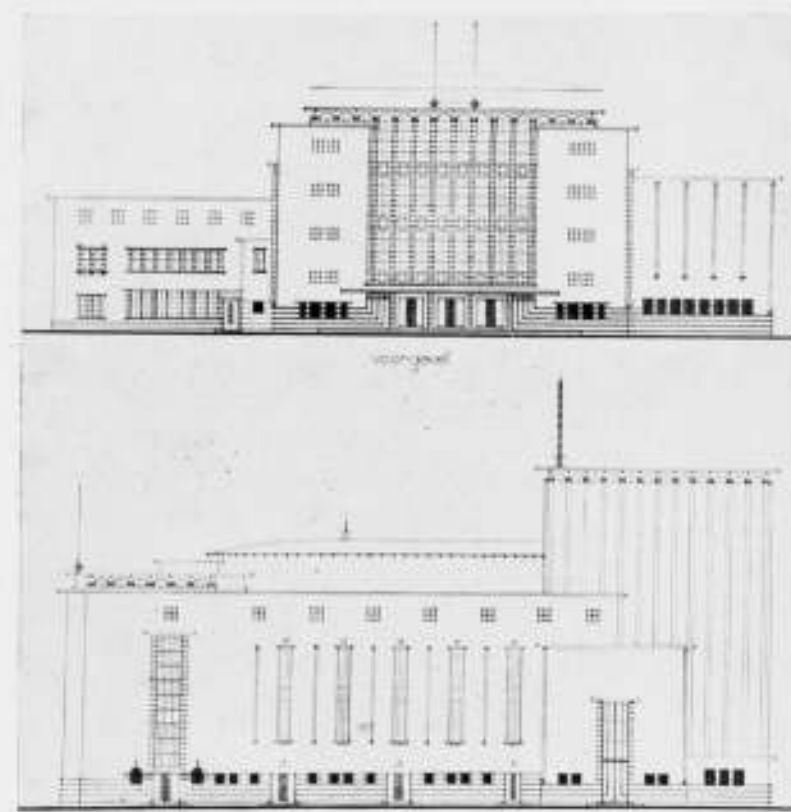
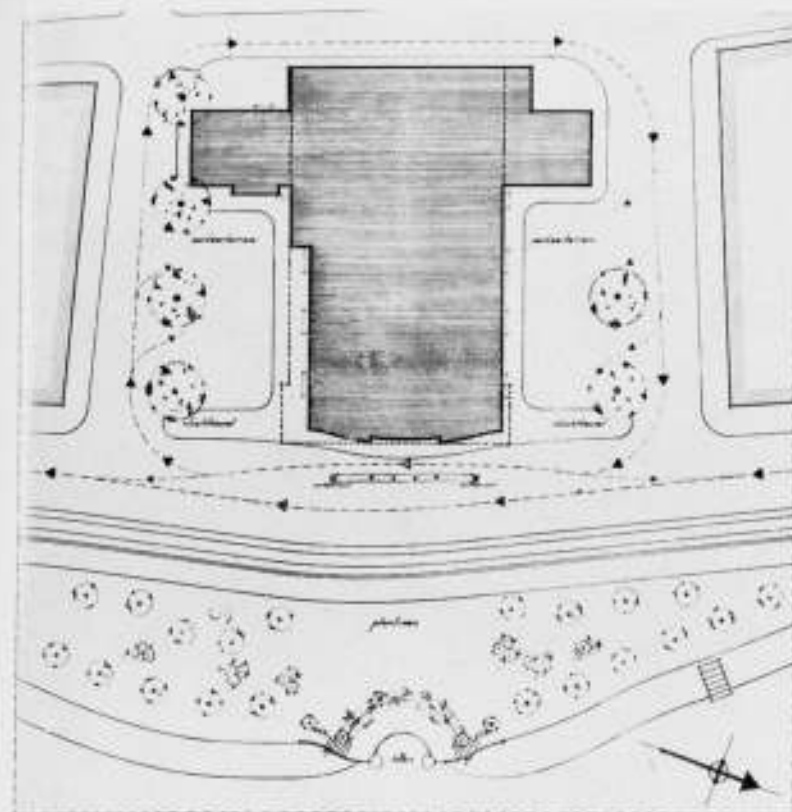
ONTWERP VOOR EEN NIEUWE SCHOUWBURG TE ARNHEM. PREMIE VAN / 2000.-. MOTTO „ELCKERLIC”.
 ONTWERPER: E. J. ROTHUIZEN, ARCHITECT TE ARNHEM.
 GEVELS EN PLAN BEGANE GROND OP SCHAAL 1 A 500 EN SITUATIE SCHAAL 1 A 750.

ONTWERP VOOR EEN NIEUWE SCHOUWBURG TE ARNHEM. PREMIE VAN / 2000.-. MOTTO „ELCKERLIC”.
 ONTWERPER E. J. ROTHUIZEN, ARCHITECT TE ARNHEM.
 PLAN 1e EN 2e BALCON SCHAAL 1 A 500 EN LENGTEDOORSNEDE

ONTWERP VOOR EEN NIEUWE SCHOUWBURG TE ARNHEM. PREMIE VAN / 2000. MOTTO: „COMOEDIA”.
ONTWERPER F. WIND, ARCHITECT TE ARNHEM.
PLATTEGRONDEN IETS GROTER DAN SCHAAL 1 : 500.

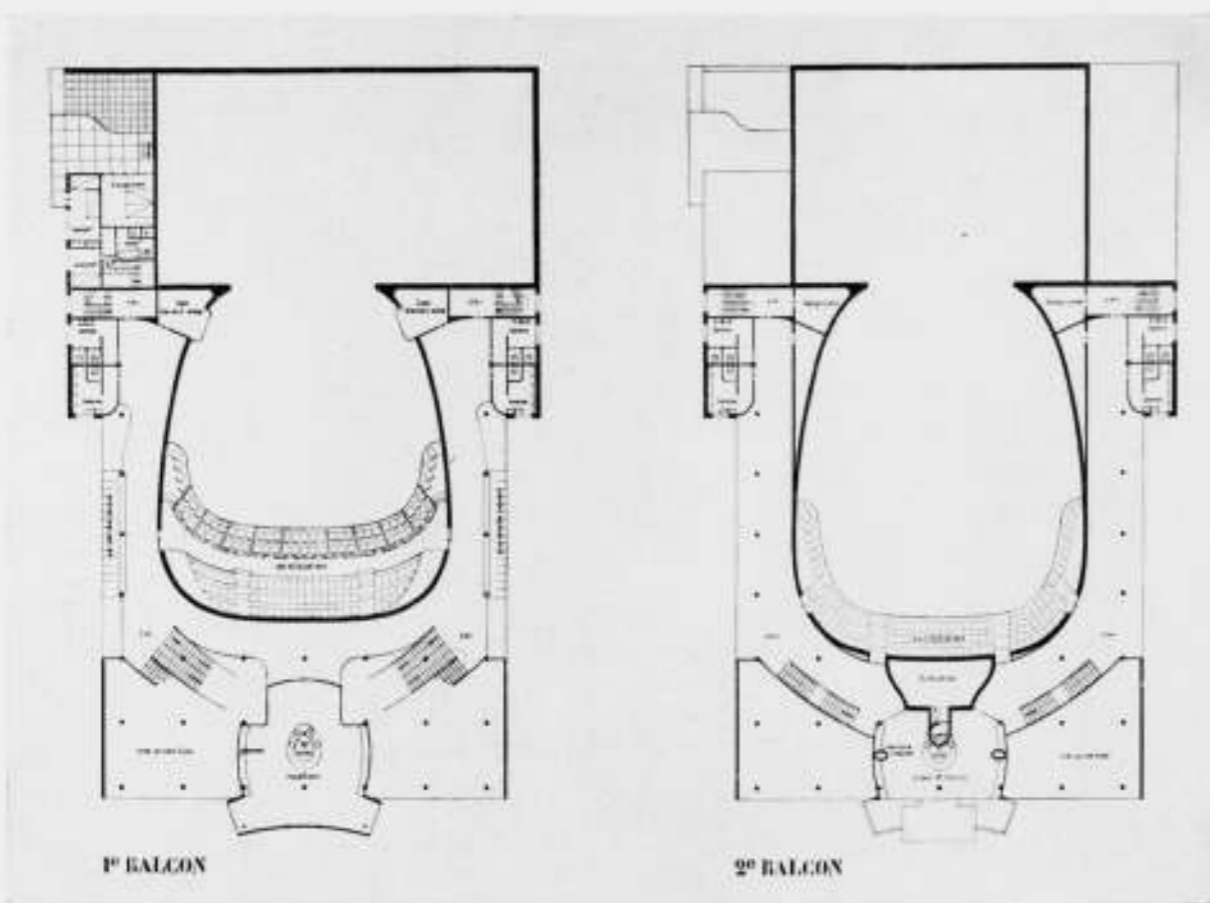
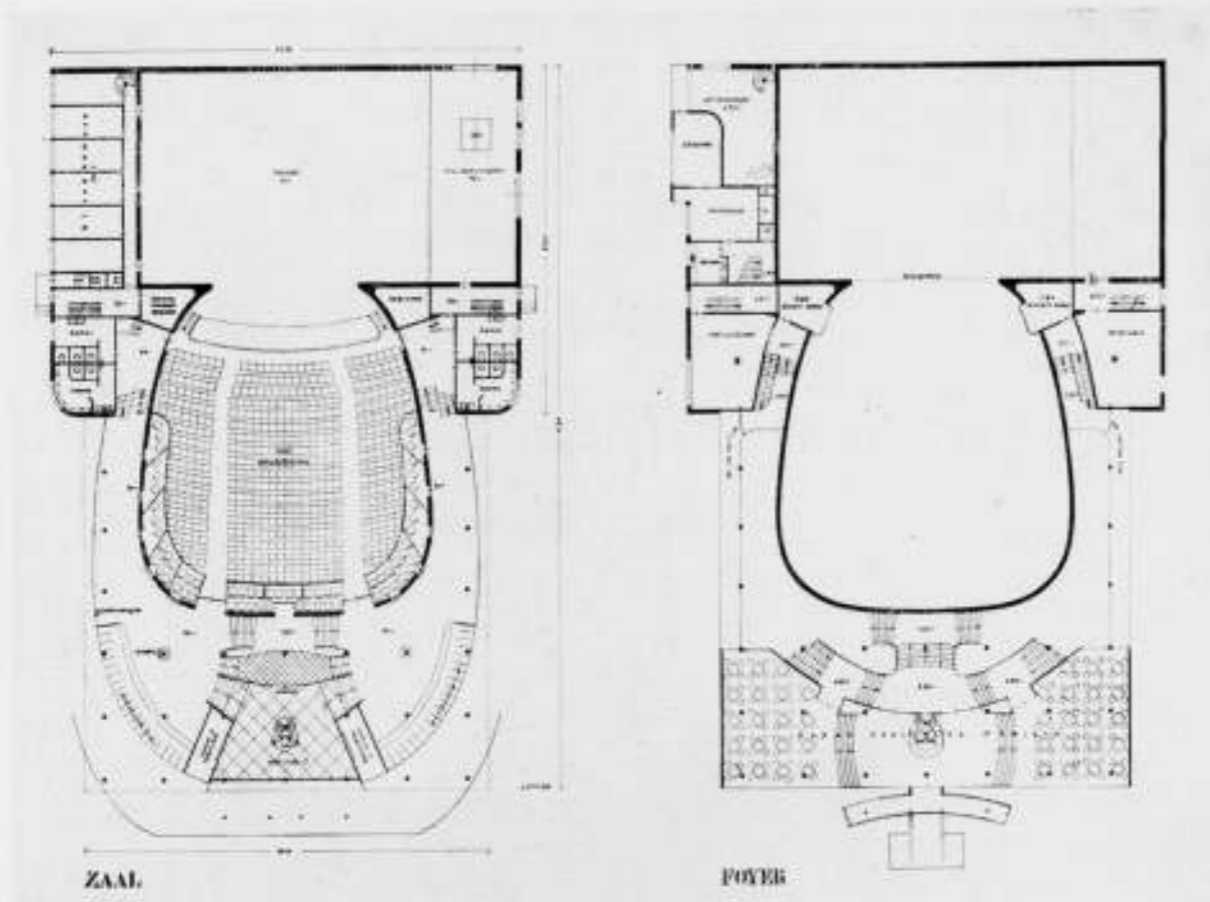

ONTWERP VOOR EEN NIEUWE SCHOUWBURG TE ARNHEM. PREMIE VAN / 2000. MOTTO „COMOEDIA”. ONTWERPER F. WIND TE ARNHEM.
SITUATIE GEVELS EN LENGTEDOORSNEDEN.

KORTE TOELICHTING MOTTO „COMOEDIA”.

Inhoud: 27360 m³.
Aantal plaatsen: 769.
Materialen voor de gevels. Plint. Natuursteen (noordsch graniet).
Opgaand metselwerk. Roodbruine handvormsteen. De bloemenmuurtjes bij de Lauwersgracht in hetzelfde materiaal.
Eaamgroepen foyerpartij en grote trappenhuis. Combinatie van metselwerk en natuursteen (zandsteen). Alle ramen gebrand glas in lood. Zaalmuren voor zoover ze boven de afdekking van de gangmuren uitsteken te bekleeden met groote tegels in lichte kleur.
Afwerking van de zaal. Plafond. Asbest board (b.v. Turnall).

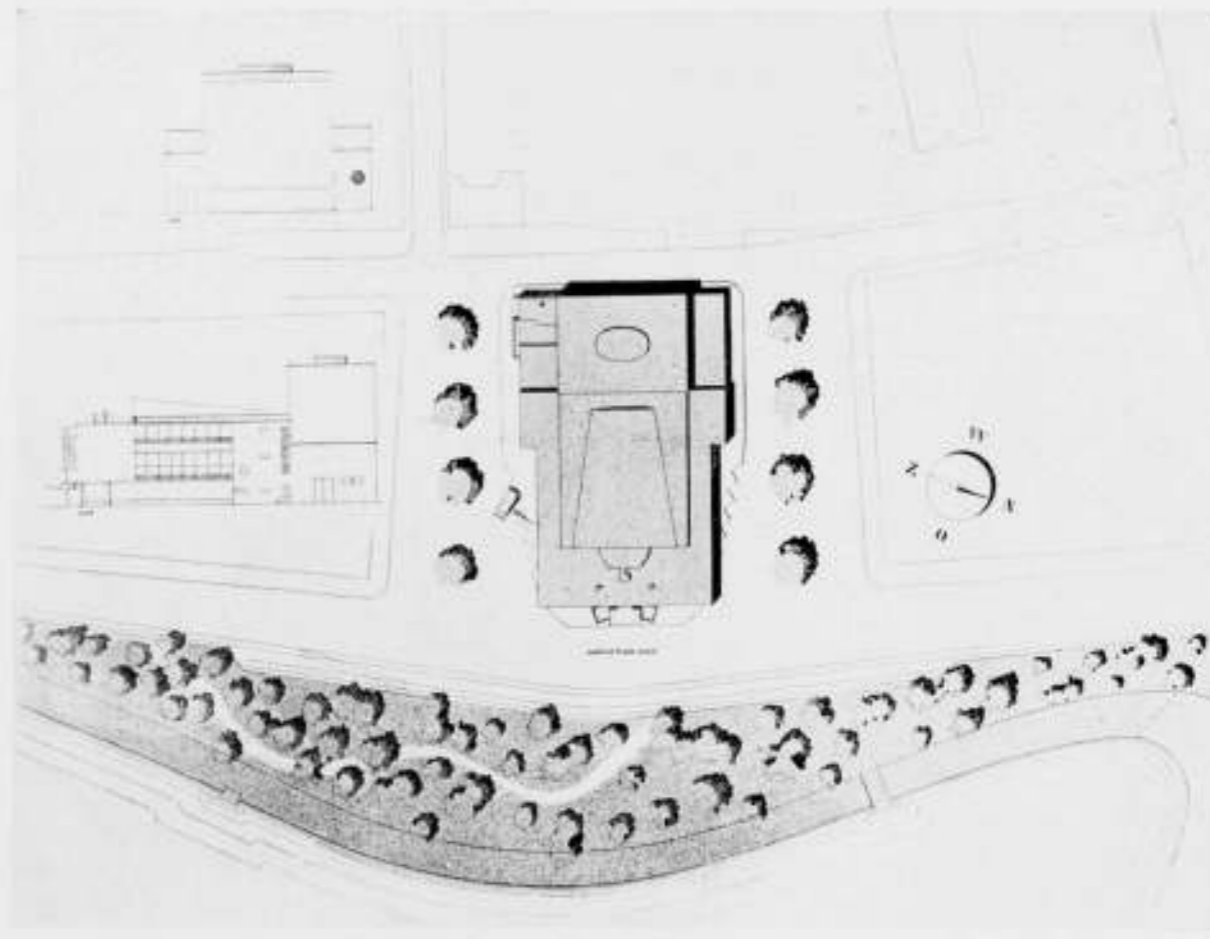
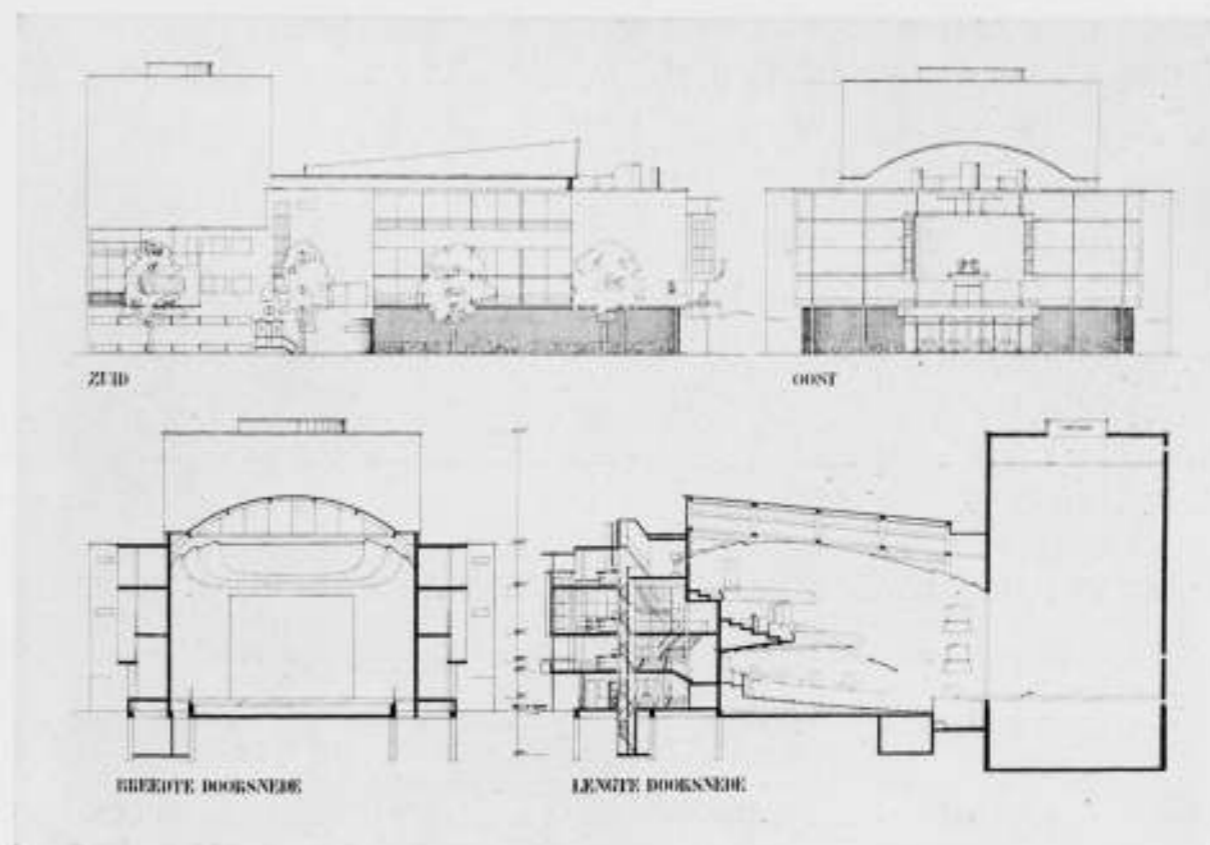
Wanden. In verband met de in staalskelet gedachte constructie van de zaal de wanden te bekleeden met geluidisoleerend materiaal. Vrijblijvende wandvlakken te zamen met het plafond eenvoudig decoratief te beschilderen. De motieven moeten verband houden met de op de teekening aangegeven lichtlijnen in het plafond. De achterwand van loges e.d. met donkere stof te bekleeden, rekening houdend met de eischen der acoustiek.
Balcons. Te bekleeden met donkerbruin gevamd triplex, dat na de bespuiting de natuurkleur moet behouden.
Vloerbedekking. Tapijt in donkerroode hoofdkleur.
Zitplaatsen. Zitting en rug der stoelen van zaal en balcon te stoffeeren. Leunstoelen in bagnoires en loges geheel te stoffeeren.

ONTWERP VOOR EEN NIEUWE SCHOUWBURG TE ARNHEM. PREMIE VAN 71000.-. MOTTO „40”.
 ONTWERPER: H. J. M. VAN EMBDEN, ARCHITECT TE ARNHEM.
 PLATTEGRONDEN SCHAAL 1 A 500.

MOTTO 40.
 Toelichting tot het plan.
 Het geheele gebouw is geconstrueerd van beton en gewapend beton.
 De inhoud bedraagt 22.600 m³.

Het buitengevelbetonwerk af te pleisteren met „Cullamix” en af te werken als „Scraped finish” in lichte kleur.
 De buitengevel van den rookfoyer bekleed met gladde lichtgele travertien zonder voeg.

ONTWERP VOOR EEN NIEUWE SCHOUWBURG TE ARNHEM. PREMIE VAN 71000.-. MOTTO „40”.
 ONTWERPER: H. J. M. VAN EMBDEN, ARCHITECT TE ARNHEM.
 GEVELS, DOORSNEDEN EN SITUATIE.

1. Het gevelplint is van grijsgroene breuksteen, waarboven glasbetontegels.
 2. alle ramen spiegelglas, waar noodig tot borstweringshoogte draadglas.
 3. zaalvorm is bepaald in overeenstemming met de eischen der acoustiek
 4. zal overeenkomstig deze eischen worden bekleed. Het zaalplafond is

opgehangen aan de constructiebogen en geeft gelegenheid tot het aanbrenghen van indirecte verlichting.
 Het binnenpleisterwerk schilderen in olieverf in verschillende kleuren.

W. VAN KONIJNENBURG.

DE INBLAZING VAN HET GODDELIJK WOORD.

TENTOONSTELLING VAN HEDENDAAGSCHE MONUMENTALE KUNST, STEDELIJK MUSEUM AMSTERDAM

Wij leven in de dagen der jubilerende musea. Het Rijksmuseum viert zijn 50-jarig bestaan met een Rembrandt tentoonstelling en het Stedelijk Museum het 40-jarig aanzijn met een expositie van hedendaagse monumentale kunst.

Nu heeft ongetwijfeld het Rijksmuseum met Rembrandt een gemakkelijker en zekerder weg naar succes, dan het Stedelijk Museum, dat zich uiteraard zijn roeping moet begeven op paden, die slechter geplaveid en vol hinderlagen, o.a. van kritiek zijn. De Nederlandsche belangstelling voor hedendaagse monumentale kunst is dan ook niet groot, en al is Rembrandt arm gestorven (ofschoon nu duizenden naar zijn werk komen kijken), ook onze hedendaagse monumentale kunstenaars zullen, als zij het uitsluitend van hun opdrachten moeten hebben, geen millionairs worden.

Het is eigenlijk treurig gesteld met onze monumentale kunst; de catalogus hangt er om te beginnen al geen vrolijk beeld van op; ziehier wat de directeur van het Stedelijk Museum de heer C. W. H. Baard in een voorwoord o.a. zegt, wanneer hij spreekt over 40 jaar geleden: „Der Kinderen, de pionier stond in die dagen als kampvechter op dit terrein alléén, overgelaten aan de willekeur van zijn op dit gebied onwennige opdrachtgevers; Toorop ontging de kans zijn monumentaal kunnen in den breede te openbaren; Thorn Prikker zag zich genoodzaakt bij gebrek aan waardeering het land te verlaten; Van Konijnenburg ontving ook laat zijn opdrachten. De Nederlandsche monumentale kunst is derhalve een vrucht van de laatste jaren en dankt haar vlucht, behalve aan het genoemde viertal, zonder twijfel en in niet geringe mate aan der Kinderen's opvolger als hoogleeraar-directeur van de Rijksacademie te dezer stede Prof. Roland Holst, wiens werk daarom op deze tentoonstelling noode wordt gemist”.

Stellen wij ons nu even op het standpunt, dat wij een tentoonstelling van monumentale kunst, die toch grotendeels aan architectuur toegepaste kunst is, aanvaarden. Dan wil dat zeggen, dat wij zonder protest heenstappen over de onjuiste consequenties die zulk een expositie medebrengt, n.l. dat volkomen uit hun verband gerukte muurschilderingen en glasramen eenvoudig zonder meer tegen een wand of tegen het licht geplaatst worden.

En dan houdt dat verder in, dat wij het monumentale van het werk in den volledigen zin eigenlijk niet vermogen te beoordelen.

Daartoe zouden wij n.l. het werk moeten zien op de plaats, waarvoor het gemaakt werd en wanneer er dan voldoende monumentaal werk aanwezig was aan en in openbare en andere gebouwen, dan zouden wij daarvoor ook meer oog krijgen, laten wij zeggen: er meer belangstelling of zelfs liefde voor gaan gevoelen en geen behoefte hebben aan exposities, die eigenlijk

in den grond een verkeerd kijk op de zaak, waarom het gaat, geven.

Maar als wij, zooals gezegd, over dit alles heenstappen, dan missen wij hier inderdaad allereerst het werk van den man, die met zooveel toewijding gestreden heeft voor de herleving van die prachtige kunst, die meer dan architectuur tot het gemoed der velen kan spreken, omdat haar inhoud en vorm het leven zèlf is.

De architectuur van een volk moge nog zoo belangrijk zijn, zonder beeldende kunst is de Kunst niet volledig, uit de beeldende kunst eerst kan het waarlijk verhevene, het tragische en de humor van het hooger menschenlijke spreken.

En waar zijn op deze tentoonstelling de voorbeelden van de tegenwoordige „vlucht”, waarvan de catalogus spreekt en die aan den invloed van Prof. Roland Holst is te danken?

Wanneer wij de ouderen even uitschakelen, en enkele anderen, die een geheel eigen weg volgden afzonderen, dan blijft er van die „vlucht” op deze tentoonstelling weinig over.

En wanneer wij dan de mogelijkheden zien in zulk geweldig en persoonlijk werk als Thorn Prikker gaf (wie behalve hij, zou zóó een S. Franciscus met zijn vogels en visschen, uitbeelden) en de fascinerende schoonheid en idee van de bijna 7 meter lange teekening: „de inblazing van het Goddelijk woord” van Van Konijnenburg en om dan nog een enkel voorbeeld te noemen van een dier bedoelde jongeren, de „Panta Pei” van Sjollema, dan wordt het meer en meer duidelijk, dat er iets ontbreekt aan deze monumentale tentoonstelling.

Want behalve werk van de bovengenoemde kunstenaars zien wij nog een paar kleine teekeningen van Alma, vier kleine ramen van Prof. Campendonk; van Charles Eyck eenige werken en foto's; drie werken van Leo Gestel, een paar stukken van Jacoba van Heemskerk, 3 ontwerpen van Otto van Rees, 2 doeken van Lambert Simon, 7 stukken van Matthieu Wiegman, 6 venster-tjes van Jaap Weyand, één doek van Quirijn van Tiel, en dan 18 stukken van Joep Nicolas, zoodat deze onder de hedendaagse kunstenaars de dominerende plaats op deze expositie inneemt.

Het werk van Nicolas is vol verrassende vondsten, en toch is het van één geaardheid, anders gezegd, al het werk vertoont eenzelfde wijze van doen, die in dat genre altijd gelukt. Nicolas beschikt in zijn rijke fantasie over een eindeloze reeks oplossingen en figuren, standen en gelaatsexpressies en toch blijft alles voortdurend hetzelfde. Het is alles even vlot en geslaagd, het ééne stuk wekt een glimlach om het primitieve gebaar, het andere is even een vreugde om de kleur of de geestigheid der lijn, al is die heel dikwijls te week; het is eigenlijk allemaal in veel opzichten aantrekkelijk, en toch ontbreekt er iets aan, dat b.v. een Thorn Prikker heeft gehad.

J. THORN PRIKKER 1869-1932

FRANCISCUS

Dat ontbrekende is naar mijn besef, behalve nog wat er ligt in het vraagstuk of dit nu wel „glas in lood is”, de strijd, de worsteling en de daaruit voortvloeiende innerlijke groei.

Deze tentoonstelling voert onze gedachten weer naar de monumentale kunst zelf terug, en wij kunnen niet nalaten voortdurend te herhalen, dat het dringend noodig is, dat architectonische opdrachtgevers en bouwmeesters plaats reserveeren voor muurschilderwerk, ramen in gebrand glas, voor plastiek, brons-gietwerk en wat er verder in het begrip „monumentale kunst” is onder te brengen.

En het zij hier nogmaals gezegd, dat dit niet alleen bedoeld is om kunstenaars werk te bezorgen, maar omdat alléén door het aan den arbeid zijn der kunstenaars, de kunst zelve zich kan ontwikkelen. Er is geen andere mogelijkheid.

Er behoeft niet aan getwijfeld te worden, dat Nederland, ook of juist onder de jongeren veel meer kunstenaars telt met monu-

mentale talenten of zelfs maar aanleg. Die zouden wij graag eens voor den dag zien komen in een ruime werkgelegenheid om zichzelf te leeren vinden, en op zijn minst zouden wij hun werk willen aantreffen op een expositie als deze.

Er is tegen deze tentoonstelling wel een en ander aan te voeren, maar er is toch ook veel te genieten en iets te leeren voor hen, die zoo langzamerhand zouden kunnen gaan vergeten, dat er nog zoo iets als beeldende kunst, toegepast aan architectuur, bestaat. Charles Eyck heeft niet lang geleden in het R.K. Bouwblad een noodkreet geslaakt om den schilders toch wandvlakken te geven; de beeldhouwers kunnen voor hún vak iets soortgelijks roepen.

Mogen hun redelijke verlangens nog eens in vervulling gaan, en een eenheid der kunsten niet alleen theoretisch te bereedeneeren, maar ook praktisch uit te voeren blijken.

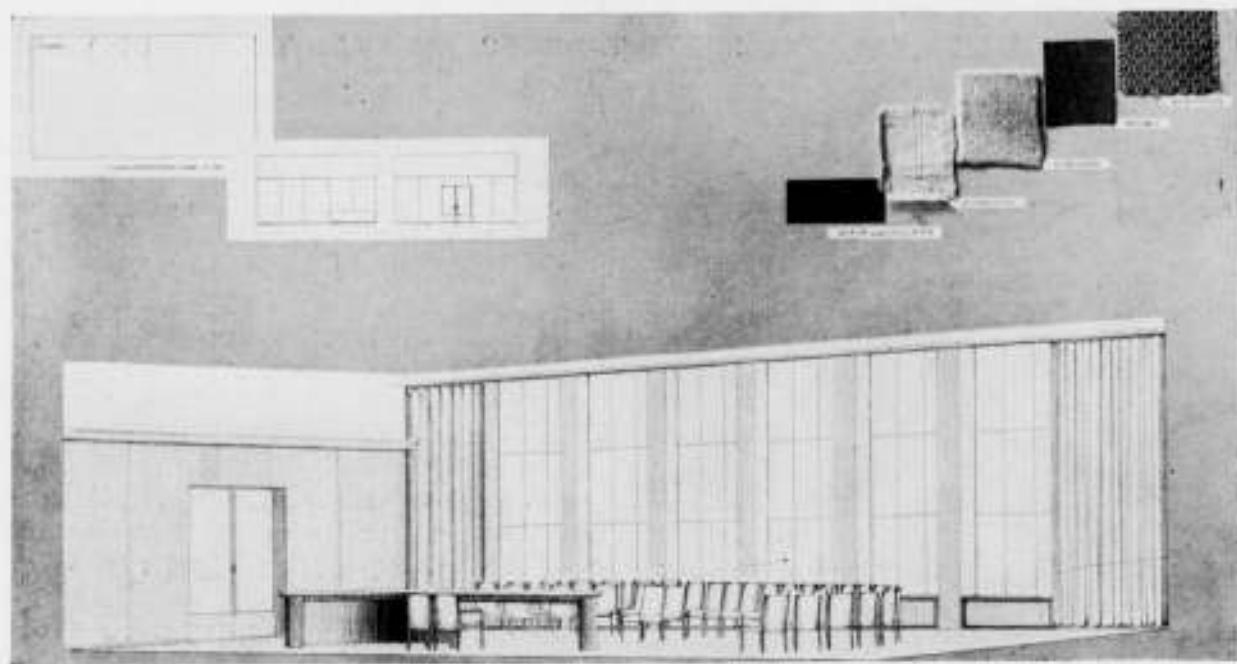
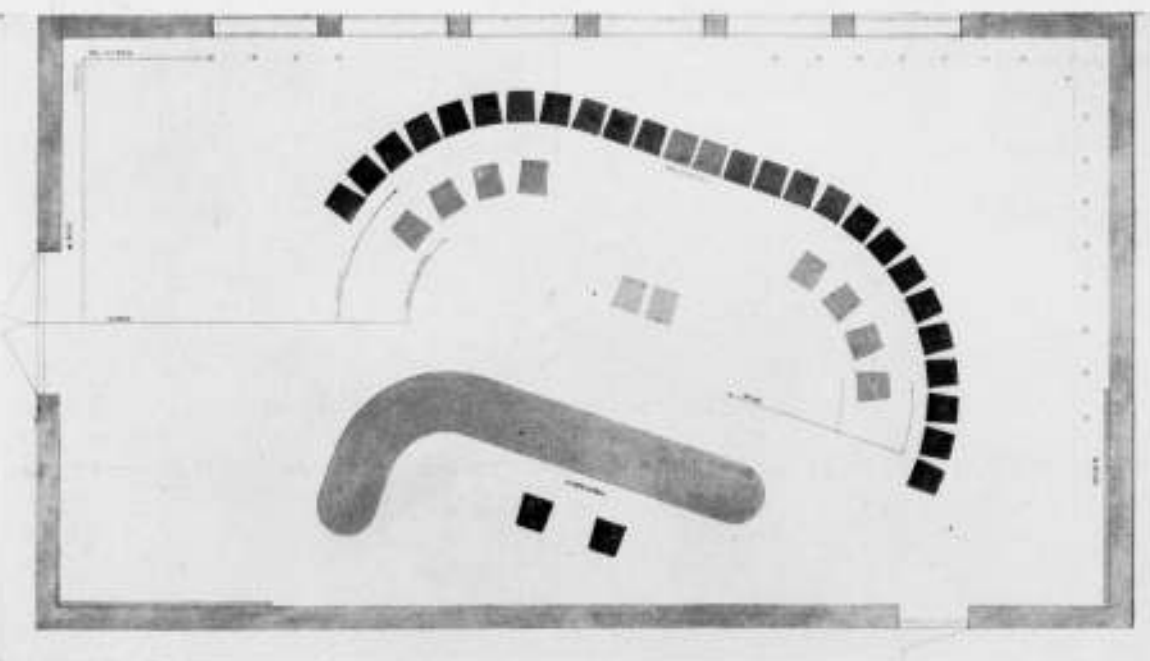
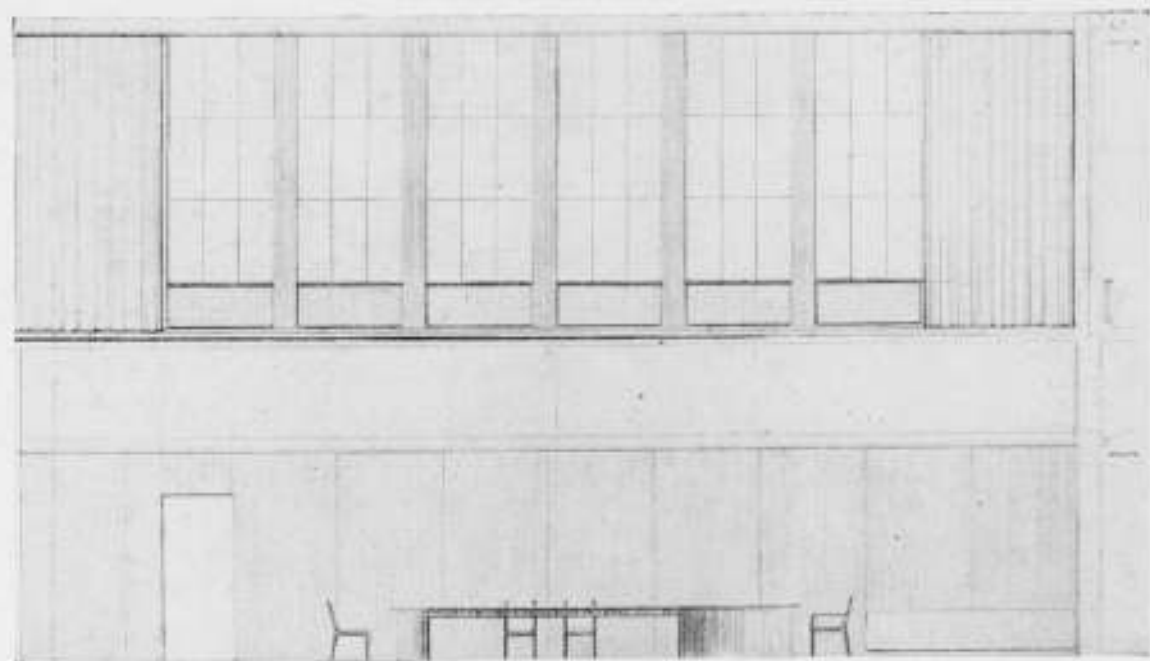
H. C. VERKRUYSSEN.

DE KATHEDRALE BASILIEK VAN SINT JAN TE 'S-HERTOGENBOSCH TIJDENS DE VIERING VAN HET 750-JARIG BESTAAN DER STAD.

Het mag mij als Bosschenaar — en als schilder — die sinds meer dan vijftig jaar het lief en leed der Bossche kerk volgde, bijzonder interesseeren wat in Uw nummers no. 35—37 over de floodlight-belichting geschreven werd. Dat de wijze waarop de kathedrale basiliek in de feestelijkheden betrokken werd niet onopgemerkt voorbijging (bij heeren deskundigen) kan een verheugend verschijnsel genoemd worden. Daarmede bedoel ik speciaal het standpunt door den Heer H. C. Verkruysen ingenomen. Het ligt niet in mijn bedoeling, meer of minder spitsvondige bewijsvoeringen stuk voor stuk na te gaan... doch het is bedroevend om argumenten te lezen als van: „verlichtingsterkte die men bij zonlicht op den gevel(!) meten kan”...; en dan van: geringe(r) intensiteit der kunstbelichting... Alsof toegepaste moderne belichting tegen een diep donkere, meest pikzwarte lucht, niet — door de contrastering — veel scherper, en „intenser” werd, dan het zonlicht onder een helderen en beweeglijken hemel! Een schablone van blik op dooden achtergrond; van een architectonisch onwettig gebouw (de toren!). En wat betreft de verrukte ogen en het kunstgenot van tienduizenden... ach! Moet nu,

bij fanfaregeschal en opgewonden feestherrie, rondom de mooiste „vermakelijkheid”, de getuigenis der verrukte oogen gelden? Wie geeft er zich rekenschap van dat de verrukking eener Roomsche bevolking rondom haar overvloedig verlicht kerkgebouw... zoo bitter weinig te maken had met schoonheids-waardeering in breeden zin? en wie — onder die tienduizenden toeschouwers had óóit die kathedraal gezien z o o a l s z i j w a s (en dit was zeer schoon)... wie keek verrukt naar boven, in een halve eeuw? (behalve naar den „Erwtman”)... mooi was de kathedraal zooals ze uit het verleden tot ons kwam (Weekblad „Buiten” Juli 1935), met haar omgroei van wild geboomte; met haar aangrijpende aspecten; bij zon, regen en wind, mist, sneeuw en maanlicht; met haar resten van aandoenlijk, oud beeldhouwwerk... Leelijk is de kathedraal (N.R.C. 6 Juli 1935, Rondom een kathedraal) als ze staren moet, al maar staren in den donkeren nacht... Het eenigste goede wat de St. Jan door de feestelijkheden heeft ondergaan, is de verwijdering eener wansmakelijke directieloods, welke, sinds jaar en dag, het Noorder Transept bedierf.

FRANS SLAGER.

JUBILEUMPRIJSVRAGEN BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP. ONTWERP VOOR TROUWZAAL. MOTTO „CROCUS“
1^e PRIJS EN ZILVEREN MEDAILLE MET GETUIGSCHRIFT. ONTWERPSTER MEJ. ELFFERS TE ROTTERDAM

JUBILEUM-PRIJSVRAGEN „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP“. REISSCHETSEN. MOTTO 'T OVERMAAS.
1^e PRIJS EN BRONZEN MEDAILLE MET GETUIGSCHRIFT P. VAN DORP TE VLAARDINGEN FEC.

JUBILEUMSTUDIEPRIJSVRAGEN 1935; UITGESCHREVEN TER GELEGENHEID VAN HAAR 50-JARIG BESTAAN
DOOR DE VEREENIGING „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP“ TE ROTTERDAM.

(Vervolg van pag. 418.)

TROUWZAAL.

Algemeene opmerkingen. De grootste moeilijkheid was hier de plaatsing van het meubilair. Alleen de inzender onder 't motto „crocus“ is erin geslaagd voor deze moeilijkheid een aanvaardbare oplossing te geven, een oplossing althans die hoewel nog voor verbetering vatbaar in de praktijk wel voldoende zou. Het vormen van een cirkel zoals hier wordt voorgesteld zal er toe bijdragen een prettige en passende sfeer te brengen, iedereen en vooral de daarbij het meest betrokkenen hebben op deze wijze deel aan het gebeuren.

Motto als de lente komt. De algemeene opstelling is geforceerd en onpraktisch, de boxen in de zaal o.a. zijn geheel onnoodig. De cirkelvormige wand is in het gegeven geval gezocht en ongemotiveerd. Het geheel maakt meer den indruk van een chapelle ardente dan van een trouwzaal. De verlichtingsornamenten werken storend.

Motto „Op hoop van Zegen“. De eerste indruk is die van een hall in een bioscooptheater zoals men die zooveel ziet.

Motto Nog af ook. De opstelling van het meubilair is niet fraai. Het geheel is rustig en maakt een beschaafden indruk. De imitatie van de ramen in den gesloten wand is echter niet verantwoord en was geheel onnoodig. De verlichting is onvoldoende.

Motto „Bruid“. De plaats van den ambtenaar is hier niet zoo mooi. Het model van de stoelen is gezocht.

Motto „Fini“. Een van de dingen die hier direct opvallen is de schuin tot een punt uitloopende looper, nogal een gezochte oplossing.

Motto Crocus. Na hetgeen over deze inzending bij de algemeene beschouwing is gezegd, kan hier nog worden opgemerkt, dat het geheel zonder enige pretentie of geforceerdheid is ontworpen. Het maakt een gedianteerden indruk en getuigt van een fijnen smaak. Ook de keuze van de verschillende materialen wijst hierop.

De jury stelt het bestuur van de Ver. B. & V. voor de prijzen als volgt te verdeelen:

Motto Crocus:
1ste prijs f 50.— en zilveren medaille met getuigschrift.

Motto „Fini“:
tweede prijs f 25.— en bronzen medaille met getuigschrift.

Motto „Bruid“:
derde prijs f 10.— en bronzen medaille met getuigschrift.

Motto „Nog af ook“:
eerv. vermelding, bronzen medaille met getuigschrift.

REISSCHETSEN.
Motto „t overmaas“. De onderwerpen van deze vier schetsen zijn met zorg gekozen. De schetsen zijn fijngevoelig geteekend en keurig verzorgd. Het geheel staat op een hoog peil.

Motto „Waag“. Ook hier zijn goede onderwerpen gekozen, de uitvoering van deze schetsen doet echter wat slordig aan. Het kerkinterieur is het meest verdienstelijk. Indien de inzender zich wat eenvoudiger onderwerpen had gekozen, zou het resultaat vermoedelijk gunstiger zijn geweest.

Motto „Deift 1935“. Deze onderwerpen zijn niet alle even goed gekozen. De schets van het transept b.v. is weinig aantrekkelijk. Het geheel getuigt wel van een serieuze opvatting, doch is door de wijze van voordragen minder geslaagd. In den toren ontbreekt het carillon, dat overal zichtbaar is.

Motto A. Wanneer niet een bouwkundige schets als eisch was gesteld, zou deze inzending zeker voor bekroning in aanmerking gekomen zijn. Nu is het echter meer een verzameling stadsgezichten. De schets van Leiden beantwoordt eigenlijk alleen aan het in het progr. gestelde. De schetsen zijn vlot geteekend en getuigen van een beheerschte techniek. Als reisschetsen zijn ze zeer verdienstelijk.

Gezien het bovenstaande heeft de jury gemeend aan het bestuur van B. & V. te moeten voorstellen aan de inzending onder Motto „t overmaas“ een eersten prijs en aan de inzendingen onder de motto's „Waag“ en „Deift 1935“ elk een derden prijs en aan de inzending onder motto A een eerv. vermelding toe te kennen.

Resumeerende:
Motto „t overmaas“ eerste prijs f 25.— en bronzen medaille met getuigschrift.

Motto „Waag“ derde prijs een bronzen medaille met getuigschrift.
Motto „Delft 1935“ derde prijs een bronzen medaille met getuigschrift.
Motto A. ervolle verm., bronzen medaille met getuigschrift.

WINNAARS.

Congresbouw.

1e prijs Motto G.W.B., J. J. van Voorst, bouwk. teek. bureau Gemeentewerken te Bussum, Willem Bilderdijkstraan 16, Bussum.

3e prijs Motto R'dam 1935, W. Blok en J. C. Bolten, resp. Voorstraat 63 te Delft en Gravestraat 16 te Wassenaar.

3e prijs Motto „raison“, P. Dirksen, bouwk. teekenaar, Meloestraat 20, den Haag.

3e prijs Motto cucaracta, J. J. van Voorst F.Tzn., bouwk. techn., Meerweg 22, Bussum, H. Schipper, Rembrandtlaan 8, Naarden, F. T. v. Voorst Jr., tuinarchitect, Meerweg 22, Bussum.

Familievacantiehuis.

1e prijs Motto 333, H. E. Schulte, arch. H.B.O., Krugerstr. 2 Bis, Utrecht.

3e prijs Motto 0013, J. J. van Voorst F.Tzn., bouwk. techn., Meerweg 22, Bussum, H. Schipper, bouwk. technicus, Rembrandtlaan 8, Naarden.

3e prijs Motto „Juli“, B. van Veen, Haringvliet 86, R'dam, ervolle verm. Motto 352, W. J. Drees, opz. teek. Prov. Utr. electr. Mij. te Utrecht, Hoogeweg 38, A'dam O.

ervolle verm. Motto „Ons Huis“, P. van Dorp, bouwk. teek., Willem Barendsstr. 9, Vlaardingen.

Trouwzaal.

1e prijs Motto crocus, Mej. Eiffers, binnenarchitecte, R. Rijweg 86, Overschie.

2e prijs Motto „Finl“, Mej. Rens ten Holt, leerlinge inst. voor Kunstnijverh. Onderwijs te Amsterdam, Saxen Weimarlaan 37, A'dam-Zuid.

3e prijs Motto „Bruid“, J. H. André de la Porte, leerl. inst. voor Kunstnijverh. Onderwijs te Amsterdam, Zomerdijkstraat 30 II, A'dam-Zuid.

erv. verm. Motto Nog af ook, F. U. Verbruggen, Thérèse Schwarzepl. 25 I, A'dam-Zuid.

Reïsschetsen.

1e prijs Motto „t overmaas“, P. van Dorp, bouwk. teek., Willem Barendsstraat 9, Vlaardingen.

3e prijs Motto „Waag“, Ir. A. V. Gerritsen b.l. arch., Ericalaan 2, den Haag.

3e prijs Motto „Delft 1935“, B. van der Lecq, Rotterdam, cerv. verm. Motto A, Fred. de Haas, van Vlotenstraat 38, den Haag.

De Jury:

H. M. KRAAYVANGER.

M. LOCKHORST.

Ir. J. B. VAN LOGHEM.

Ir. A. VAN DER STEUR.

W. C. POWDEROYEN, Secretaris.

Rotterdam, 17 Augustus 1935.

PRIJSVRAAG GOEDKOOPE ARBEIDERSWONINGEN.

De jury voor de door het gemeentebestuur van Amsterdam uitgeschreven Prijsvraag voor goedkope arbeiderswoningen heeft besloten aan geen der ingezonden ontwerpen een prijs toe te kennen, doch aan vier ontwerpen elk een premie ten bedrage van f 400.—.

Bij het openen der naambrieven bleken de desbetreffende vier inzendingen te zijn ontworpen, door:

Motto: &. de heeren Arthur Staal, S. van Woerden en G. H. Holt;

Motto: Optimum den heer ir. J. H. van den Broek, te Rotterdam;

Motto: f 4.75 den heer ir. W. van Tyen, te Rotterdam;

Motto: 1254 de heeren A. Bodon, Joh. H. Groenewegen, Ch. J. F. Karsten en B. Merkelbach.

De tentoonstelling zal geopend zijn van 15 October tot 4 November 1935, op werkdagen van 9—12 en van 2—5 uur en des Zondags van 2—4 uur en gehouden worden in het gebouw Westeinde 15, te Amsterdam.

TENTONSTELLING ONTWERPEN PRIJSVRAAG NIEUWE SCHOUWBURG TE ARNHEM.

De ingekomen ontwerpen zijn te bezichtigen in het Gemeentemuseum te Arnhem.

TENTONSTELLING PRIJSVRAAG BRIEVENBUSSEN AAN PORTIEKWONINGEN.

De door de Jury in beschouwing genomen inzendingen worden tentoongesteld in het nevengebouw van het Hoofdbestuur der P.T.T., Kortenaerkade te 's-Gravenhage in een zaal, die voor het publiek kosteloos toegankelijk is aan de de Ruyterstraat No. 1.

Vermits het voor den besteldienst van groot belang zou zijn, indien althans

bij nieuwbouw zoo mogelijk werd gestreefd naar een oplossing, waarbij het met het uitschrijven der prijsvraag beoogde doel zooveel mogelijk zou worden benaderd, wordt de aandacht op vorengenoemde tentoonstelling, welke tot en met 22 October a.s. op werkdagen is geopend van 10 tot 16 uur, gevestigd.

CATALOGUS VOOR DE BOUWWERELD.

De uitgave 1936 van dit boekwerk komt binnenkort bij de samenstellers, de heeren K. Limberg en E. Verschuyf, in behandeling.

Dezen stellen prijs op wenken van deskundige zijde met betrekking tot de indeling en het redactioneel gedeelte. Zij zien dus van de zijde der leden der architectenverenigingen gaarne wenschen omtrent aanvulling of veran-

dering tegemoet, teneinde deze in ernstige overweging te kunnen nemen. Een spoedige toezending hiervan waarborgt de nauwgezette behandeling.

De Uitgevers van den
CATALOGUS VOOR DE BOUWWERELD
Boek- en Kunstdrukkerij v/h MOUTON & Co.

EEN LATE CORRECTIE.

In het B.W.A. no. 28 van 14 Juli 1934 bespraken wij een artikel over de moeilijkheden bij het aanbrengen van rook- en ventilatiekanalen in hoogbouw, van de hand van architect Alfred Hijst en voorkomende in „la Cité, revue de l'architecture et de l'urbanisme“, Maart 1934.

Hierop moeten wij, hoewel laat, nog even terugkomen om een onjuistheid te verbeteren, waarop de heer L. Nopper, agent van de Schoferkamin- und Ziegelwerke, ons opmerkzaam maakte.

In het genoemde artikel werden de drie volgende groepen beschouwd:

- het afzonderlijke kanaal,
- het gemeenschappelijke kanaal,
- het „Shunt“kanaal.

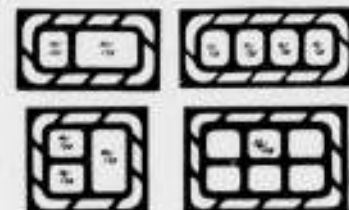
Hierbij werd a. ongeschikt geacht voor het doel, wegens het groote ruimteverlies.

Voor b. werd als een goed voorbeeld genoemd de Schoferkamin waarbij de ventilatiekanalen a.h.w. de spouw om het rookkanaal vormen, terwijl dit laatste in zijn doorsnede het totaaloppervlak vertegenwoordigt van de rookkanalen van alle verdiepingen.

Hiervan werden dan de nadeelen opgenoemd, als: onderlinge afhankelijkheid der gebruikers, geluidoverbrenging, dooven van alle vuren voor het vegen, enz.

Over het hoofd was nu gezien bij het bespreken van dit artikel uit België, dat in Nederland het gemeenschappelijke kanaal voor meerdere stoofplaatsen niet toegestaan wordt. Ook werd niet naar voren gebracht, dat dit gemeenschappelijke kanaal in geenen deele het specifiek kenmerk van de Schoferkamin zou zijn, omdat bij verdiepingen het Schoferschoorsteen-

systeem zóó gebouwd is, dat er 2 of meer kanalen in een opgaanden bundel binnen de ventilatiekanalen worden gebouwd (zie fig.). Ten opzichte van het afzonderlijke kanaal in metselwerk is deze schoorsteen met de omgevende ventilatiekanalen zeer zeker een verbetering door ruimtebesparing, goede afwerking, betere trek en betere ventilatie. A. K.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 32 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 19 OCT. 1935 No. 42

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN MAANDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. EXCURSIE MUSEUM BOYMANS ROTTERDAM.

Er wordt een excursie georganiseerd naar het nieuwe museum Boymans te Rotterdam voor de leden en hunne dames op Zaterdag 16 November a.s., waaraan verbonden voordrachten van Ir. A. v. d. Steur en den heer D. Hannema over museuminrichting. Nadere bijzonderheden zullen nog worden bekend gemaakt.

VOORGEVEL „VREEDENHOFF”. TEHUIS VOOR OUDEN VAN DAGEN TE ARNHEM

ARCH. W. J. GERRETSEN B.N.A.

„VREEDENHOFF” TEHUIS VOOR OUDEN VAN DAGEN TE ARNHEM.

Opdrachtgever. „Vreedenhoff” is een stichting van de Ned. Hervormde en Luthersche Gemeenten te Arnhem, ge-
reorganiseerde voortzetting van het oude „Protestantsch Be-
stedelingshuis”.

Opdracht. In Aug. '32 ontvingen Ir. P. H. Endt te Ooster-
beek en ondergeteekende, benevens twee architecten buiten
Arnhem, als meervoudige opdracht, de uitnodiging tot het
maken van een schetsontwerp. In Dec. d.a.v. werd ons plan
gekozen op advies van de heeren J. Schulte Nordholt, Dir. v/h
Bouw- en Woningtoezicht en Ir. J. P. van Muylwijk, Dir. van
Gemeentewerken.

In gewijzigde vorm werd het in Nov. '33 aanbesteed.
De ontwerpen zijn van de hand van ondergeteekende.

Bouwterrein. Aan de Zuidzijde van de Velperweg, nabij
de grens van de gemeente. Een bestaande villa moest in het
bouwplan worden opgenomen en uiterlijk met het nieuwe ge-
heelte in overeenstemming gebracht. Terrein circa 75 m breed,
50 m diep.

Plan. De verlangde scheiding tusschen de verschillende cate-
gorieën van bewoners gaf er aanleiding toe om, in het 2 ver-
diepingsgebouw, 4 gangen boven elkander te leggen, corres-
ponderend met de verspringende vloeren aan vóór- en achter-
zijde. (zie doorsneden A en B).

Zoodoende vormt iedere gang, met de bijbehorende serie ver-
trekken, een afzonderlijke afdeling. De verbindende trappen
liggen daarom aan de uiteinden der gangen. De lift in het mid-
den geeft een snelle verbinding.

Hier en daar zijn 2 ganghoogten tot 1 vereenigd (middenhall
parterre en zitjes westzijde) of doorzichten gemaakt van een
gang in lager liggende vertrekken (gang achterverdieping door
glaswand gescheiden van vide conversatiezalen).

Behalve de noodzakelijke verlichting wordt hiermee een con-
tact bereikt tusschen de, zich moeilijk bewegende invalide en
de valide bewoners. Na een half jaar gebruik mag de opzet ge-
slaagd genoemd worden.

De directeurswoning kon, gedeeltelijk in entresol, de verlangde
centrale plaats krijgen en met de 4 gangen in directe verbin-
ding komen.

DETAIL VOORGEVEL „VREEDENHOFF" TEHUIS VOOR OUDEN VAN DAGEN TE ARNHEM ARCH. W. J. GERRETSEN B.N.A.

Het achterterrein kon op bestaand niveau blijven, het voorterrein de gewenste helling krijgen en de gevraagde berg-ruimten en kelders vanzelf gevonden worden.

Bewoners. Links van ingang en middenhall, op alle verdiepingen, vrouwenafdeling; rechts mannen. Eetzalen, voor mannen en vrouwen, samen kerkzaal, aan de vrouwenkant.

a. **Zaalbewoners.** 7 slaapzalen voor vrouwen, 7 voor mannen, elke zaal voor 6 personen. Bedden en kleerkastjes, in boxen, sluitbaar met linnen gordijnen. Deze zalen liggen in de onderverdieping, op tuinhoogte, en op de eerste verdieping in de vleugels.

De bij deze zaaltjes behorende conversatiezalen liggen aan de voorzijde van het gebouw, op verhoogd parterre. Van de slaapzaaltjes in de onderverdieping een halve trap op, van die op de eerste verd. in de vleugels, een halve trap af.

b. **Afdeeling gebrekkigen.** 2 zaaltjes, elk voor 6 vrouwen; 2 idem voor mannen, gelegen op achterverdieping, zuidzijde, met balcon. Op deze verdieping eenige zitgelegenheden voor dagverblijf; zuid, west en noord. Eet-kerkzaal, mede voor de onder a genoemden, op deze verdieping om ook voor de gebrekkigen gemakkelijk beschikbaar te zijn. Toiletten en spoelkeukens hebben bovenlicht.

c. **Afdeeling alleenwonenden,** gelegen op vóórverdieping, met balcon. Afzonderlijk bereikbaar met personenlift (van Straaten, den Haag). Tusschen zit-slaapkamers vrouwen en mannen, enkele dubbele kamers voor gehuwden.

d. **Personeel.** In de afdeelingen, zit-slaapkamers voor toezichthoudend personeel; verder zit-slaapkamers voor vrou-

welijk en mannelijk personeel op de 2e verdieping van de vleugels. Dienstbodenkamers boven de dienstafdeeling.

e. **Villa,** met zit- en slaapkamers ingericht voor meergeoeden.

Dienst. Dienstingang aan oostzijde, tevens toegang tot tuin, werkplaatsen en rouwkamer op het achterterrein.

Dienst ruimten gelegen tusschen bestaande villa en nieuw gebouw. 2 spijlsiften, waarvan één tevens voor linnengoed, doorgaande van waschkelder naar linnenzolder.

Installaties. Centrale warmwaterverwarming met versnelde circulatie. 3 ketels, gestookt met cokes. Karbo (electrisch gelaschte, dunwandige staalplaat-) radiatoren. Warmwatervoorziening, boiler en leidingen rood koper. Koudwaterleiding van rood koper met soldeerfittingen; brandleiding van ijzer.

Electrische verlichting met noodverlichting op accu's. Radioinstallatie; gezelschapszalen en zitslaapkamers aangesloten aan het Gemeentelijk Radiodistributiebedrijf over centrale in kantoor van de directeur.

Rijkstelefoon met centrale in portiersloge. Schellen met verschillende nummerborden op transformatoren

Rioleering. Een "zak" in het straatriool, juist vóór het gebouw, maakt dat dit riool bij zware regenval in hooger gelegen wijken, onder druk komt te staan. Terugslagklepper waren dus noodig om overstrooming in het gebouw te voorkomen. Een vijver, voor tijdelijke berging van regenwater zolang de terugslagkleppen in werking zijn, moest, om de kosten achterwege blijven. In het laagste deel van een groot gazon op het achterterrein zijn nu 4 roosterputjes gemaakt die in geval

ACHTERGEVEL „VREEDENHOFF" TEHUIS VOOR OUDEN VAN DAGEN TE ARNHEM ARCHITECT W. J. GERRETSEN B.N.A.

van nood als uitlaat dienen en het water later weer opnemen. Het gaat best!

Voor onder het rioolpeil gelegen afvoeren van wasch- en centr. verw. kelder is een afzonderlijke verzamelput gemaakt met automatisch werkende vuilwaterpomp die loost op de rioleering.

Constructie. Fundeering op staal. Gewapend beton voor kelders, fundeeringssloven, vloeren van gangen, halls en balcon, de trappen en kolommen.

Buitenmuren in hoofdzaak 22 + 11 met spouw. Dilatatievogegen met rood koper gedicht, op de scheiding van hoofdgebouw en vleugels.

In vertrekken houten balklagen en plafondhangers met brandvrije plafonds van geperste asbestplaten (Turnall), niet brandvrije platen (Dom Ster) of schuurwerk op metaalgaas.

3 zelfwerkende branddeuren verdeelen het gebouw (Gorter, Wormerveer).

Materialen. Buiten: Gevels van kleurige roode klinker op donkerder plint, waalvorm (Jurgens Waalsteenfabriek, Singerden).

Om hoofdingang Médarder Zandsteen.

Eenig metselwerk van mat-zwart verglaasde baksteen.

Blauwe verbeterde Holl. pannen.

Roode raamdorpels en gevelafdekkingen (Offerhaus).

Stalen ramen en deuren (Hoogstraten & Zn, Zeist).

De villa kreeg een ommetseling van een halve steen en pannen

in plaats van leien, nieuwe gootlijst en stalen ramen en deuren

in daartoe verzwaarde, bestaande houten kozijnen.

Estratingsen van gele en paarse klinkertjes in patroon.

Binnen: Trap in middenhall, vloeren en plinten in alle gangen en halls van Solnhofer steen, in platen of tegels, grijs en geel, afgewisseld met zwarte Naamsche tegels en sterren van gekleurd marmer in vestibule en halls.

Vlakke Bruynzeel deuren.

Stalen kozijnen (de Vries Robbé).

Wanden in vestibule en middenhall van geel verglaasde handvormsteen of tegels; zwart gebeitste iepen banken.

Wanden in keukens, badkamers, toiletten enz., industrie tegel, 15 x 15. (Maastricht).

Penanten in gangen, betonkolommen, bekleed met tegels 7½ x 15 of strippen: onderste gang rood, 2e en 3e gang groen, 4e gang kannen-geel. Deze, en alle vensterbanksteenen van „De Porceleyne Fles", Delft.

Op de trappen gebakken traptegels en stootborden, wit en donkerbruin, (Ericson, Zweden).

Tusschen de eetzalen een stalen schuifwand, te bergen in wandkast met stalen deuren (Spaan & Zn, A'dam). Samen-vouwbaar preekstoel eerst daaruit te verwijderen, daarna op te stellen tegen kastdeuren. Alsdan kerkzaal.

In alle zalen amerik. groenen riftvloeren. (Bruynzeel). Wanden in gangen en zalen behandeld met muurverf. (Milca Doel & Fray, den Haag).

Kamers behangen.

Ombouwde ruimte. 16000 m³.

Bouwkosten. Incl. alle genoemde installaties, / 192.281,57.
Prijs per m³. " " " " " 12,—.

WILLEM GERRETSEN B.N.A.

GROOTE ZAAL (ALS KERKZAAL)

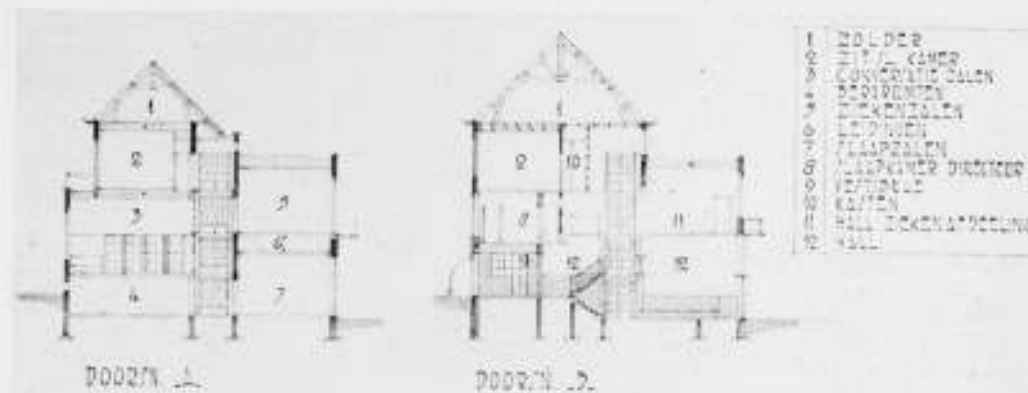
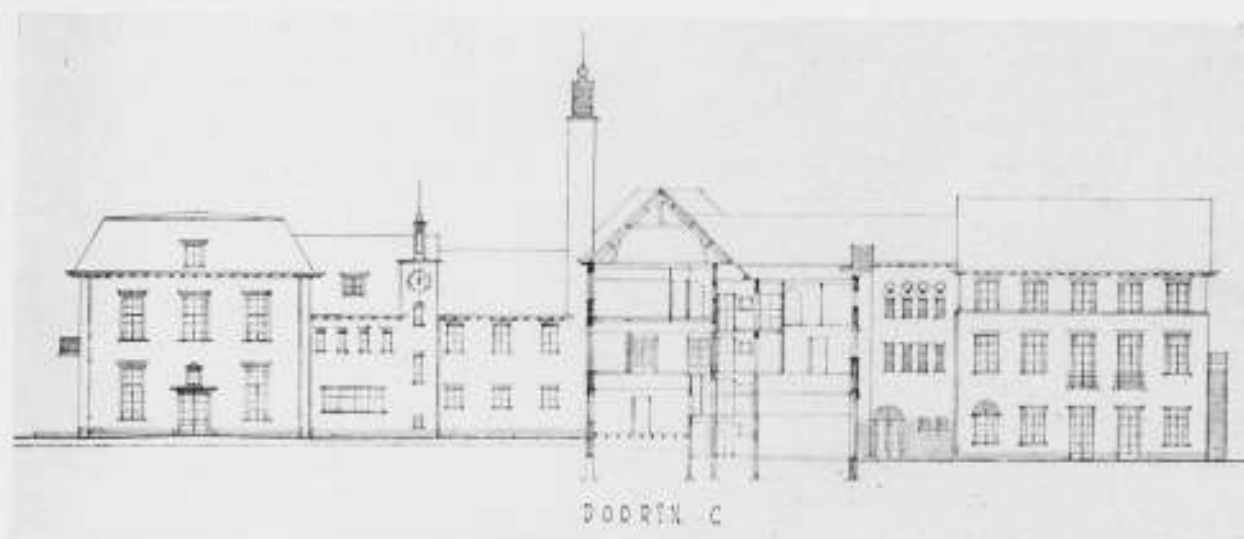
GANG GEBREKKIGEN-AFDEELING

MANNEN-CONVERSATIEZALEN
„VREEDENHOFF" TEHUIS VOOR OUDEN VAN DAGEN TE ARNHEM
ARCH. W. J. GERRETSEN B.N.A.

ARCHITECTUUR ALS UITING VAN DEN GEEST.

Het deed mij genoegen, dat de Redactie van het Bouwkundig Weekblad de discussie met ir. Van der Steur nog niet heeft gesloten. Daardoor ontstaat de gelegenheid, op een punt, dat klaarblijkelijk tot ongemotiveerde conclusies kan leiden, iets dieper in te gaan. Niet weinig verbaasd was ik, te lezen, dat de Heer Van der Steur, op grond van het voor ieder waarneembaar feit, dat de geest zich van de natuur losmaakt en haar heerscher wordt, mij, althans de jonge architecten, indeelt bij positivisten en materialisten. Zou deze gevolgtrekking op zichzelf onjuist zijn, omdat met de constatacie van het feit alleen nog geen standpunt ten opzichte er van is ingenomen, het betoog, dat ir. Van der Steur aan zijn gevolgtrekking koppelt, maakt een korte nadere uiteenzetting niet overbodig. De eerste periode in de verhouding mensch-natuur, die wordt gekenmerkt door de verzonkenheid van den mensch in de natuur, was de voor-christelijke, de heidensche, dit was het oerstadium, gedurende hetwelk de mensch de natuur animistisch beschouwde. Het volgende stadium hield verband met het Christendom en omvatte de middeleeuwen; de mensch streed toen met de natuurlijke krachten. In de derde periode, de Renaissance, keert de menschelijke geest naar de natuur terug; de strijd is dan gericht op de verovering der natuurkrachten, met het doel, ze te veranderen in werktuigen van menschelijk streven, menschelijke belangen, welvaart. De uiterlijke natuur wordt door den mensch veroverd; zij onderwerpt zich aan hem, dientengevolge verandert de menschelijke natuur ook zelf. De overgang vindt plaats van het organisch type naar het mechanische. De 16e, 17e en 18e eeuw zijn een overgangperiode, waarin de mensch zich vrij van het organisme acht en nog niet aan het mechanisme is onderworpen; de menschelijke krachten zijn vrij gelaten voor scheppende activiteit. Het constateeren van dit historisch proces mag er m.i. echter in geen geval toe leiden, een categorie architecten tot positivisten en materialisten te stempelen. Het komt mij voor, dat wij gezamenlijk bezig zijn de basis van de nieuwe cultuurperiode — van een nieuwe beschaving — te vinden (culturen zijn even sterfelijk als menschen individueel) en het staat voor mij vast, dat zij, voortkomend uit het dynamische leven, een innerlijke harmonie tusschen levende persoonlijke innerlijkheid en boven-individuele eenheid zal symboliseeren. Ofschoon het wel mijn overtuiging is, dat het bewustzijn wordt bepaald door het zijn en niet omgekeerd, zou ik toch zeer verwonderd zijn, deswege bij de positivisten te worden ingedeeld! Om een voorbeeld te noemen: ook Thomas van Aquino erkende het primaat van het zijn. Ir. Van der Steur zal er vermoedelijk bezwaar tegen hebben, hem een positivist te noemen. De classificatie negeert, dat men noch idealist, noch materialist kan zijn, noch half-idealist, noch half-materialist. Zoo is b.v. de Christelijke filosofie noch idealisme, noch materialisme, maar een realistische filosofie. Uit mijn stuk heeft de Heer Van der Steur één gevolgtrekking niet gemaakt, ofschoon deze voor de hand lag, n.l. dat allermint de positivistische verheerlijking van de techniek en haar praestaties mijn sympathie voor de nieuwe architectuur bepaalt, maar juist de geestelijke qualiteit, die het werk van sommige jongeren kenmerkt, ook en dikwijls in het bijzonder in hun techniek (die oorspronkelijk bij de Grieken niet anders beteekende dan meesterschap) al zal deze techniek in de toekomst een andere rol moeten vervullen dan thans nog het geval is en ondergeschikt moeten worden aan den menschelijke geest. In ieder geval zijn er uiterst subtiele verschillen er men doet den jongen architecten onrecht, door hun uitingen generaliseerend, positivistisch te noemen. Zeker, er zijn onder hen pure positivisten en anderen, die door een lange positivistische periode zijn heengegaan. Maar bij enkelen komt in

„VREEDENHOFF" TEHUIS VOOR OUDEN VAN DAGEN TE ARNHEM.

ARCH. W. J. GERRETSEN B.N.A.

grote zuiverheid een qualiteit te voorschijn, die van een aanhanger van het naïeve materialisme niet afkomstig zou kunnen zijn. En nu is, naar het mij voorkomt een van de belangwekkendste verschijnselen van het nieuwe bouwen dit, dat de jonge architecten, ofschoon dikwijls van geheel verschillende innerlijke constellatie — verondersteld, dat die aanwezig is — niettemin komen tot een zekere eenheid van uiting, waaruit misschien de gevolgtrekking mag worden gemaakt, dat wij met de waarheid een gemeenschappelijke relatie hebben. De teekenen wijzen op het bereiken van een nieuwe phase van de

NASCHRIFT.

Ik wil op het tweede stukje van den Heer Buys een kort wederwoord laten volgen, dat mijnerzijds het laatste zal zijn. Ik vrees n.l., dat wij elkander niet veel nader komen en dat het heen-en-weer schrijven, elk vanuit zijn tegengesteld standpunt, onvruchtbaar wordt.

Wat ik nog zeggen wil, is dit: het kleine college in cultuurpsychologie dat de Heer Buys hier geeft, houdt wijselijk op bij het einde van de 18e eeuw, maar wat er daarna volgt, vind ik gesuggereerd in de passage, waarin gesproken wordt over den mensch, die „nog niet aan het mechanisme is onderworpen". Ik vervolg hier op mijn eigen houtje, dat in de daarna volgende periode de mensch meer en meer aan het mechanisme is onderworpen geraakt, en op dit oogenblik er diep onder zit, en dat er weinig teekenen zijn, die erop wijzen, dat de „nieuwe" mensch zich aan die slavernij van het mechanisme zal kunnen onttworstelen. Ik constateer eerder een vrij naïeve vreugde over de steeds doeltreffender „beheersching" der natuurkrach-

cultuur (cultuur is voor mij een geestelijke categorie: uitdrukking van levenswijsheden in onze niet-natuurlijke omgeving; onze West-Europeesche cultuur komt ten slotte voort uit de versmelting van het Christendom met den geest van de oudheid). Deze nieuwe architectuur is, ofschoon onopzettelijk, zeer religieus in de beste betekenis van het woord; zij realiseert met intense kracht iets van een filosofie, die er in twintig eeuwen niet in slaagde, een adequate uitdrukking te vinden.

Laren N.H., 2 October 1935.

H. BUYS.

ten, met als achtergrond een beangstigend perspectief van een geheel aan het mechanische overgeleverde toekomst, waarin de weg terug steeds moeilijker zal te vinden zijn. De Heer Buys zal, als hij de tot heden verschenen jaargangen van „de 8" eens naslaat, heel veel kunnen vinden, dat mijn meening krachtiger steunt dan hij wel veronderstelt. Ik heb het woord „positivisme" dan ook welbewust neergeschreven en houdt het staande ten aanzien van den algemeenen geest van deze groep van architecten. Dat er verschillen zijn, erken ik gaarne en ten volle, en ik acht het zeker niet uitgesloten, dat een deel van hen, op het voetspoor van figuren als Oud en van Ravesteyn, het geestelijke accent van de beweging zullen weten te verdiepen in de richting die de Heer Buys zich . . . . . droomt. Maar vóór het zoover is, moet er naar mijn gevoelen in de beweging der jongeren gebroken worden met het overheerschende gevoel van superioriteit over de natuur, dat ons steeds verder dreigt te sturen naar een volkomen kunstmatige samenleving, dat hen het harde, blikkerende, kunstmatige en snelvervallende

doet verkiezen boven het levende, met-den-tijd rijker wordende, dat hen afvoert van het zich in liefde verdiepen in een werk voor de jacht van onzen tijd, die hooger stelt wat gauwer klaar is, die deze zinneloze haast toejuicht en stimuleert. Geloof mij, waarde Heer Buys, ik ben niet blind voor vele opbouwende elementen in het werk der jongeren; ik heb inder-tijd mijn instemming uitgesproken met de grondgedachten van hun stedenbouwkundig streven. Ik zie daarin een zeer zeker heilzame zuivering, die heel noodig is, en die natuurlijk ook in de architectuur in engeren zin van vandaag en morgen bevruchtend zal kunnen werken. Mits . . . men de „manier“ van vandaag niet aanziet voor „stijl“. En men begrijpe, dat de onlust van vandaag alleen kan worden overwonnen door een werkelijke bevrijding, d.w.z. een beheersing van de techniek

in geestelijken zin, die naar mijn gevoelen alleen kan worden verwacht, als men de kracht weet te vinden om op een oogenblik een bepaalde nieuwe technische „verbetering“ van het materiele leven ongebruikt te laten, omdat de mensch daarvan de feitelijke waardeeloosheid inziet en er zijn geluk niet mee gediend acht.

Zelfs de suggestie van een dergelijke mogelijkheid heb ik tot heden in „de 8“ gemist. En zoolang dat het geval is, geloof ik, dat wij maar beter doen om nog niet over „cultuur“ te praten.

v. d. S.

(De Red. meent dat hiermede het onderwerp voldoende is toegelicht.)

BOEKBESPREKING.

„Overijssel,
Hoe het bouwt,
Dikwijls goed,
Dikwijls fout.“

Is de titel van een uitgave van het Genootschap „Het Overzicht“ tot Bevordering en Instandhouding van het Landelijk en Stedelijk schoon in de provincie Overijssel, met een korten duidelijken tekst van de heeren J. H. de Herder, J. Jans en Ir. W. P. C. Knuttel. De titel lijkt wellicht wat onvolledig, want, naar het mij voorkomt, wordt er ook „dikwijls“ in het geheel niet gebouwd. Doch deze dichtelijke vrucht wordt niet onder het vergrootglas genomen. De varianten, welke mij voor den mond kwamen ¹⁾ vallen geheel in het niet bij deze welgekozen woorden, welke ons allen van de lippen geplukt zijn.

Ter zake: ik steun de prijzenswaardige „doelstelling“ van het Overzicht. Het hier gekozen middel om het doel te benaderen lijkt mij daarentegen verre van rendabel. Hoe vele van dergelijke publicaties hebben de laatste dertig jaar het licht gezien en waar zijn de resultaten? Mijn grief tegen den hier bedoelden bundel met tegenstellingen betreft voornamelijk het gebrek aan de gewenschte duidelijkheid in het bijeengebrachte materiaal. De verzamelaars zijn in hun keuze niet steeds geslaagd. Pas toen ik den tekst bij de afbeeldingen las, bemerkte ik dat de helft der illustraties als voorbeelden van goede architectuur waren bedoeld. Ter toelichting het volgende:

Het hotel op blz. 63 (boven) (zie fig. 1 met zwembroek) heeft geen rustige muurvlakken. De fabriek op blz. 81 (boven) (fig. 2) is geen mooi gebouw. Het kantoorgebouw op blz. 99 (fig. 3), met zijn dwaze door glastegels ondermijnde plint, zijn schromelijk overdreven rollagen boven de vensters en zijn „kanteltjes in knop“, verdient niet de waardeerende beschouwing „kloek, frisch“ en „— eenvoudige vormen“. Het kantoorgebouw op blz. 101 (fig. 4) mag niet als ongunstige tegenhanger van bovengenoemd bouwwerk worden beschouwd, al is de architectuur ook verouderd en onbetekenend.

FIG. 1

FIG. 2

FIG. 3

(AFBEELDINGEN UIT OVERIJSEL, HOE HET BOUWT, DIKWILS GOED, DIKWILS FOUT. UITGAVE VAN HET OVERZICHT BIJ DE N. V. UITG. MIJ. E. E. KLUWER, DEVENTER.

FIG. 4

FIG. 5

De kiosk op blz. 109 (boven) (fig. 5) heeft een onlogischen schoorsteen en een onlogischen dakvorm en mag dus niet als goed voorbeeld dienen. Het boekje eindigt met eenige raadgevingen omtrent keuze en kleur van bouwmaterialen. Deze wenken zullen ongetwijfeld een kalmeerende invloed hebben.

Nogmaals, mijn volle waardeering voor het Genootschap „Het Overzicht“. Wanneer men ziet hoe het landschaps- en stedenschoon in het algemeen en in de provincie Overijssel niet minder, meer en meer overwoerd wordt door kriebelde-kriebel-architectuur van alle mogelijke manekes met „eigen ikjes“, talentvolle manekes, kleine manekes die uit niets huisjes „in mekaar“ krabben, kwade en makke manekes, die links en rechts erwtjes pikken uit de handen van het publiek, — wanneer men dat ziet, dan heeft men zich te scharen achter degenen, die dit boek hebben uitgegeven.

Kortom, dit boek is een rapport over de wijze, waarop de Nederlandsche Bouwkunst met man en muis is vergaan, nee niet heelemaal; „dikwijls goed“ zegt het rapport, en inderdaad zijn daar nog enkelen, vooral muizen, die zich al rugzwemmend drijvende weten te houden, daarbij kushandjes van het publiek in ontvangst nemend. De schipbreuk zelf heeft niemand gezien.

TH. HAAKMA WAGENAAR.

1) Overijssel, hoe het bouwen doet,
Dikwijls fout,
Dikwijls goed.

Overijssel bouwt nog vaak,
Dikkels er naast,
Dikkels raak.

Overijssel, naar men gewaagt,
Bouwt dikwerf . . .
Doch ook dikwerf geslaagd.

OFFICIEELE MEDEDELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 33 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 26 OCT. 1935 No. 43

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN MAANDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. EXCURSIE MUSEUM BOYMANS ROTTERDAM.

Er wordt een excursie georganiseerd naar het nieuwe museum Boymans te Rotterdam voor de leden en hunne dames op Zaterdag 16 November a.s., waaraan verbonden voordrachten van Ir. A. v. d. Steur en den heer D. Hannema over museuminrichting. Nadere bijzonderheden zullen in het volgende nummer worden bekend gemaakt.

VERSLAG VAN DE EXAMENS BOUWKUNDIG OPZICHTER B. N. A. 1935

VERTEGENWOORDIGER VAN ZIJNE EXCELLENTIE DEN MINISTER VAN ONDERWIJS, KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

W. H. Cool, Inspecteur van het Nijverheidsonderwijs te 's-Gravenhage.

VERTEGENWOORDIGER VAN HET BESTUUR VAN DEN B.N.A.

G. Westerhout.

COMMISSIE VAN ONDERWIJS.

Ir. A. J. van der Steur b.i., Voorzitter; C. de Geus, Vice-Voorzitter; Albert Kool, Joan B. Lürsen, Ir. H. T. Zwiers, b.i.

Secretaresse: Mej. C. Kleine.

Penningmeester: J. P. Mieras, Directeur van den B.N.A.

EXAMENCOMMISSIE.

De Commissie van Onderwijs en de Heeren: Ir. B. H. H. Zweers c.i., vertegenwoordiger van het Kon. Instituut van Ingenieurs, G. O. Vetter en Br. de Wilde, vertegenwoordigers van den Ned. Bond van Technici, de Ned. Ver. van Chr. Technici en den R. K. Bond van Technici.

COMMISSIE VOOR DE EINDBEOORDEELING.

W. H. Cool, vertegenwoordiger van den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen; G. Westerhout, vertegenwoordiger van het Bestuur van den B.N.A., de Examen-Commissie en de H.H. Examinatoren: J. B. v. d. Haar, Ir. J. Leupen b.i., C. v. d. Linde, J. D. Meijning, A. Santema, Jan van der Valk en Ir. W. de Vrind b.i.

LIJST DER EXAMINATOREN.

De Examencommissie en de Heeren: G. Albers, Architect B.N.A., Den Haag; G. Arendzen, Architect, Amsterdam; A. Baart, Architect B.N.A., Leeuwarden; A. Bakker, Architect, Dordrecht; Ir. C. M. Bakker, b.i., Architect B.N.A., Hilversum; Dr. N. G. W. H. Beeger, Leeraar H.B.S., Amsterdam; Pl. van den Berg, Architect B.N.A., Vlaardingen; H. Bletz, Architect, Amsterdam; W. van Blitterswijk, Architect B.N.A., Wageningen; J. W. Blom, Bouwkundig Hoofdambtenaar Rijksgebouwendienst, Den Haag; Ir. G. C. Boonstra c.i., Den Haag; D. Booyinga, Techn. Ambtenaar P.W., Amsterdam; J. Bouman, Bouwkundige, Duivendrecht; J. M. den Breeje, Bouwkundige Gem. Werken, Utrecht; P. den Breeje, Directeur Nijverheidsschool, Utrecht; H. B. van Broekhuizen, Architect Hengelo; J. Broeren, Leeraar Ambachtsschool, Amsterdam; C. Broerse Jr., Inspecteur Gem. B. & W. Toez., Amsterdam; Ir. J. H. de Bruyn c.i., Directeur van Gemeentewerken, Katwijk aan Zee; H. Bunders, Architect B.N.A., Hilversum; J. J. v. d. Burgt, Leeraar Industrieschool te Amsterdam; Mej. W. Coppens, Onderwijzeres, Amsterdam; W. A. Dille, Architect B.N.A., Helmond; H. H. J. Egbers, Architect, Hengelo; H. Evers, Directeur 4e Amb.school, Amsterdam;

H. G. van Eyden, Architect B.N.A., Bussum; G. van der Gaast, Architect B.N.A., Architect Gemeentewerken, Utrecht; K. van Geyn, Architect, Amsterdam; Ir. W. C. van Goor, c.i., Hillegersberg; H. N. de Groot, Bouwkundige, Helmond; J. B. v. d. Haar, Architect B.N.A., Amersfoort; Ir. A. ten Have, c.i., Adj. Ing. Gemeentewerken, Haarlem; W. Helwig, Architect, Den Haag; A. A. van Hemert, Bouwkundig Ambtenaar Rijksgebouwendienst, Den Haag; H. Hendriks, Architect, Rheden; P. A. Hendriks, Leeraar Rijksinstituut voor Teekenonderwijs, Amsterdam; Th. J. H. Hendriks, Bouwk. Opzichter, Amersfoort; J. H. de Herder, Architect B.N.A., Zwolle; A. A. Hes, Architect, Amsterdam; N. Hollander, Leeraar Ambachtsschool, Amsterdam; H. de Hoop, Gem. Architect, Waalwijk; D. R. Hueting, Hoofd- resp. Bouwtoezicht, Bussum; Fr. Hulsbosch, Architect, Huizen N.H.; B. J. Koldewey, Architect B.N.A., Den Haag; A. P. Koster, Architect B.N.A., Leeraar M.T.S., Utrecht; P. J. Koster, Architect B.N.A., Zeist; J. Kroon, Onderwijzer, Amsterdam; P. Leith, Inspecteur B.W. Toezicht, Rotterdam; Ir. J. Leupen, B.N.A., Adj. Arch., afd. Geb., Publ. Werken, Amsterdam; C. v. d. Linde, Architect B.N.A., Haarlem; Ir. M. C. A. Meischke, b.i., Architect B.N.A., Rotterdam; B. Meulenbeld, Leeraar M.T.S., Amsterdam; Dr. J. W. Meyer, Arts, Amsterdam; Ir. H. Meyerink b.i., Architect B.N.A., Zwolle; Ir. G. J. Meyers, Civiel-Ingenieur, Amsterdam; J. D. Meijning, Architect B.N.A., Eindhoven; J. Moerman Jzn., Hoofdopzichter, Den Haag; J. Molenaar, Architect, Amsterdam; H. W. Nyman, Hoofdopzichter adj. hoofd afd. geb. P. W., Amsterdam; Ir. J. I. Planjer, Architect Gem. Werken, Utrecht; G. W. C. Post, Onder-Directeur 2e Ambachtsschool, Amsterdam; Ir. J. Potma, Civiel-Ingenieur, Amsterdam; J. Roosing, Architect, Amsterdam; G. van Rossem, Bureauchef Chef onderafd. Havenwerken Utiliteit, Amsterdam; J. Th. van Rossum, Architect B.N.A., Delft; D. Saal, Architect, Alkmaar; A. Santema, wnd. Direct. Amb. school, Enschede; J. H. Schaad, Directeur Bouw-Woningtoezicht, Zwolle; Ir. H. G. J. Schelling, Architect B.N.A. Architect Ned. Spoorwegen, Utrecht; Ir. I. van Sandick, Adj. Ing. Dienst Publ. Werken, Amsterdam; G. L. J. Schönbeck, Chef Projectenbureau Gem. Telefoon, Amsterdam; J. H. Schoorel, Bouwkundige, Dordrecht; H. O. Schuhmacher, Directeur Academie van Techn. Wetenschappen, Rotterdam; Mathilde van Son, Arts, Amsterdam; H. J. Stutvoet, Leeraar M.T.S., Amsterdam; A. Tesselhoff, Inspecteur Bouw-Woningtoezicht, Amsterdam; Ir. H. Thunnissen b.i., Architect B.N.A., Den Haag; F. A. W. v. d. Togt, Architect B.N.A., Den Haag; A. J. v. d. Tol, Inspecteur B. W. Toezicht, Amersfoort; W. Uytendoude, Architect B.N.A., Deventer; Jan van der Valk, Architect, Tilburg; J. H. v. d. Veen, Architect B.N.A., Amsterdam; D. Visser, Architect B.N.A., Schoonhoven; J. A. Visser, Architect B.N.A., Leeraar M.T.S., Vught; J. J. Vriend, Leeraar M.T.S., Amsterdam; Ir. W. de Vrind b.i., Architect B.N.A., Den Haag;

W. v. d. Weg, Opzichter Bouw- en Woningtoezicht, Zaandam; G. Westerhout, Architect B.N.A., Kijkduin; K. Wiedijk, Leeraar M.T.S., Amsterdam; K. v. d. Wilk, Arch. afd. Gebouwen Publ. Werken, Amsterdam; Ir. G. F. Wittewaai, Civiel-Ingenieur, Baarn; Ir. W. K. de Wijs b.i., Architect B.N.A., Enschede; J. Zietsma, Architect B.N.A., Amsterdam; J. Zuidema, Architect B.N.A., Leeuwarden; Ir. A. J. Zuiderhoek, Ing. Bouw- en Woning Toezicht, Amsterdam.

WIJZIGING PROGRAMMA VAN EISCHEN.

Voorbereidend Examen. Meermalen bereikte onze Commissie de klacht, dat de bestaande regeling van het verlenen van vrijstelling voor de kandidaten er toe kon leiden, dat men bij een herhaald examen het bereikte van het vorige examen verspeelde, en dus verder van het einddoel af is, hetgeen uit den aard der zaak zeer teleurstellend is.

Teneinde hieraan tegemoet te komen, heeft de Commissie getracht de mogelijkheid van vrijstelling van de daarvoor in aanmerking komende vakken te vergroten. Zij stelde aan het Bestuur voor aan kandidaten van het Voorb. Examen in het betreffende geval vrijstelling te geven van het afleggen van het eerste gedeelte van het Voorb. Examen, wanneer het door hen behaalde gemiddelde van de vier bij dit Examen behorende vakken niet lager dan het waardcijfer 6 bedroeg, waarbij dan hoogstens één 5 mocht zijn. Het Bestuur meende echter, dat het beter was elk vak afzonderlijk daarbij te beoordeelen en ging er mede accoord, dat in dit geval het waardcijfer 7 voor vrijstelling in aanmerking zou komen. Deze regeling is thans van kracht geworden.

Bij de eischen voor het vak Statica werd ingelascht, dat de krachten en buigende momenten van eenvoudige statisch bepaalde constructies moeten kunnen worden bepaald, zowel volgens de graphische als volgens de analytische methode.

Voorts werd bepaald, dat voortaan, indien een kandidaat, tengevolge van niet-toelating tot het tweede gedeelte van het Voorb. Examen gelegenheid krijgt alsnog één keer zonder betaling van examengeld aan het examen deel te nemen, deze deelname in het direct daarop volgende jaar moet geschieden. Wordt hiervan geen gebruik gemaakt, dan vervalt elke aanspraak op restitutie van het examengeld.

Definitief Examen. Aangezien de omstandigheden, die het wenschelijk hebben gemaakt den termijn, gedurende welken een kandidaat practisch als opzichter op bouwwerken werkzaam moet zijn geweest om tot het Definitief Examen te kunnen worden toegelaten, terug te brengen van 2 jaar op 1½ jaar, niet veranderd zijn, is deze termijn ook voor het examen 1935 gehandhaafd gebleven.

Zoals dit bij het examen 1934 heeft plaats gehad, konden ook nu kandidaten, die in het bezit waren van het aspirant-diploma van Bouwkundig Opzichter, behaald bij het Polytechnisch Bureau Nederland Arnhem, P.B.N.A. direct tot het Definitief Examen worden toegelaten, zoodat zij niet eerst het Voorb. Examen behoefden af te leggen. De door het Bestuur van den B.N.A. gestelde eischen van toelating betreffende leeftijd en aantal praktijkjaren als opzichter, bleven uiteraard ook voor die kandidaten van kracht.

De examens hebben dit jaar plaats gevonden in het Jaarbeursgebouw te Utrecht, aangezien er tot leedwezen van onze Commissie geen gelegenheid meer is geweest in de Ambachtsscholen te Amsterdam de examens te houden, doordat de vroeger daarvoor beschikbare lokalen thans in gebruik zijn genomen. Onze Commissie heeft de gastvrijheid die zij heeft genoten van het bestuur van de Maatschappij voor den Werkenden Stand afd. Ambachtsscholen ten zeerste op prijs gesteld en zal ook de medewerking die zij van de Directeuren dier scholen steeds mocht ondervinden, in aangename herinnering houden. De ruimte in het Jaarbeursgebouw bleek voldoende om, zoo-

wel het Voorbereidend als het Definitief Examen gelijktijdig af te nemen. Ook het mondeling examen had hier plaats.

AANTAL DEELNEMERS, PLAATSEN EN DATA VAN AFNEMING DER EXAMENS.

Voorbereidend Examen.

Voor het Voorbereidend Examen stonden ingeschreven 229 kandidaten, waarvan 8 kandidaten op grond van de desbetreffende bepaling in het programma van eischen, vrijstelling hebben gekregen van het afleggen van het eerste gedeelte van het Voorbereidend Examen.

Het eerste gedeelte van het Voorbereidend Examen waaraan resp. 54, 26, 63, 20, 28, en 30 kandidaten deelnamen, werd afgenomen op Woensdag 10 April te Amsterdam, Utrecht, Rotterdam, Eindhoven, Arnhem en Zwolle.

Op grond van het op dit gedeelte van het examen gemaakte werk, konden 44 kandidaten tot het afleggen van het tweede gedeelte van het Voorbereidend Examen worden toegelaten. Het tweede gedeelte van het Voorbereidend Examen werd afgenomen in het Jaarbeursgebouw te Utrecht op 29 April, 30 April, en 1 Mei.

Hieraan namen deel 50 kandidaten (42 plus 8). Twee kandidaten hadden zich inmiddels teruggetrokken.

Het Definitief Examen (schriftelijk gedeelte) dat tegelijkertijd aanving met het Voorbereidend Examen en ook in het Jaarbeursgebouw werd afgenomen, eindigde op Donderdag 2 Mei. Het mondeling gedeelte vond plaats op 7, 8 en 9 Mei d.a.v., eveneens in het Jaarbeursgebouw. Aan het Definitief Examen hebben deelgenomen 41 kandidaten, waarvan zich tijdens het examen 2 kandidaten hebben teruggetrokken.

EINDVERGADERING EN UITSLAG EXAMENS.

De vergadering van de Commissie voor de Eindbeoordeling vond plaats op Maandag 20 Mei, in tegenwoordigheid van den vertegenwoordiger van den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, den Heer W. H. Cool, Inspecteur van het Nijverheidsonderwijs, en den Heer G. Westerhout, afgevaardigde van het Bestuur van den B.N.A.

Aan 21 kandidaten, die het geheele Voorbereidend Examen hebben afgelegd, kon worden medegedeeld, dat zij, behoudens verdere bepalingen in het programma van eischen, toegelaten zijn tot het Definitief Examen.

Definitief Examen. Het diploma van Bouwkundig Opzichter B.N.A. 1935 werd behaald door 17 kandidaten, te weten de Heeren M. Alberti te Wageningen (no. 350), P. M. van Amelsvoort te den Bosch (no. 351), J. A. M. de Best te Boxmeer (no. 352), J. Deutekom te Alkmaar (no. 357), P. Groenenberg te 't Zand (no. 360), Krijn Dubbeldam te Leiden (no. 362), J. H. Harbach te Zutphen (no. 363), D. J. Jeronimus te Velp (no. 370), H. Jonker te Deventer (no. 371), H. Kerkhof te Hilversum (no. 372), W. J. Landman te Overschie (no. 374), A. Mol te Muiden (no. 376), J. N. Padberg te Utrecht (no. 378), J. E. Rijnders te Amersfoort (no. 380), Th. L. H. Spoelstra te Hengelo (no. 383), G. H. Trines te Eindhoven (no. 385), J. F. de Wildt te Rotterdam (no. 391).

De Commissie memoreert hierbij gaarne de welwillende medewerking, die zij evenals in vorige jaren, ondervonden heeft van de Besturen en de Directeuren der verschillende scholen, waarin het eerste gedeelte van het Voorbereidend Examen werd gehouden. Voor deze medewerking wil de Commissie ook in dit verslag haar dank betuigen.

Een woord van dank is hier voorts zeker op zijn plaats aan Ir. J. M. Prins (Gem. Electriciteitswerken te Amsterdam) voor het gebruik van een volledige schakelinstallatie bij het afnemen van het vak Leidingen en Installaties, aan den Heer J. Molenaar, examinerator bij de examens en de firma Wed. J. Ahrend & Zn. N.V. te Amsterdam, die verschillende instrumenten hebben afgestaan ten behoeve van het vak Meet- en Waterpasinstru-

menten en ten slotte aan de firma van Dillen te Utrecht, die een collectie hang- en sluitwerk voor het vak Bouwmaterialen ter beschikking stelde met een serie gereedschappen voor het mondeling examenvak Gereedschappen en Werktuigen. De Commissie heeft deze medewerking ten zeerste op prijs gesteld.

HERHAALDE DEELNAME.

Voorb. Examen	Aantal cand.		toegelaten tot het Def. Examen	
	1935	(1934)	1935	(1934)
1e maal	118	163	5	13
2e maal	78	91	9	7
3e maal	24	24	6	4
4e maal	8	5	1	1
5e maal	1	—	—	—

aantal kandidaten 229 283 21 25

Def. Examen	Aantal cand.		gediplomeerd	
	1935	(1934)	1935	(1934)
1e maal	22	30	6	6
2e maal	14	12	8	—
3e maal	2	2	2	2
4e maal	1	2	1	2

aantal kandidaten 39 46 17 10

BEOORDEELING VAN HET SCHRIFTELIJK WERK.

De beoordeeling van het examenwerk vond op dezelfde wijze plaats als vorige jaren. De Commissie verwijst belangstellenden daarom ten aanzien van de regeling van het nazien naar vorige verslagen (1932 en daaraan voorafgegane), waarin deze is opgenomen.

OVERZICHT VAN HET INGELEVERDE WERK.

Teneinde een globaal overzicht te kunnen vormen over de waardcijfers welke aan de kandidaten voor hun examenwerk zijn toegekend, heeft de Commissie, evenals in de vorige verslagen, staten samengesteld van het aantal keeren, dat de waardcijfers 1-10 in de verschillende vakken zijn toegekend, alsmede het aantal onvoldoenden, cijfer 5 en het aantal onvoldoenden in % uitgedrukt met tenslotte het gemiddeld cijfer, en in vergelijking daarmede het gemiddeld cijfer over 1934. Deze staat is afgedrukt op pag. 4.

De vakken Opstel, Rekenen, Stelkunde en Meetkunde zijn onder B. volledigheidshalve nogmaals opgenomen, waarbij dus de overzichtsstaat van de aantallen en percentages enz. betrekking heeft op het aantal kandidaten, dat tot het tweede gedeelte van het V.E. werd toegelaten.

EINDCONCLUSIE.

Evenals het vorige jaar meent de Commissie een gedetailleerde bespreking over het gemaakte examenwerk in de verschillende vakken afzonderlijk achterwege te kunnen laten, omdat vrijwel overeenkomstige opmerkingen als die van vorige jaren wederom zouden moeten worden gemaakt.

Zoals uit de vergelijking van den staat van waardcijfers over het examen 1934 met dat van 1935 blijkt, is met betrekking tot het tweede gedeelte van het Voorbereidend Examen een verbetering op te merken. Het gemiddelde eindcijfer komt bij vele vakken nog wel niet boven het cijfer 5 uit, maar de gemiddelde eindcijfers zijn tegenover die van 1934 gestegen.

Gemiddeld eindcijfer van het totaal aantal vakken over de jaren:

	1931	1932	1933	1934	1935
Voorb. Examen, eerste gedeelte	5	5	5.1	5.2	4.1
Voorb. Examen, tweede gedeelte	5.6	5.3	5.2	5.1	5.4
Definitief Examen	5.6	5.6	5.4	5.1	5.2

Een afzonderlijke vermelding verdient het feit, dat voor het tweede gedeelte van het Voorbereidend Examen een buitengewoon groot aantal kandidaten is afgewezen. Was het aantal kandidaten dat tot het 2e gedeelte werd toegelaten geduren-

de de laatste 5 jaren ongeveer 120, dit jaar konden van de 229 kandidaten slechts 44 kandidaten tot het tweede gedeelte van het V.E. worden toegelaten. Een resultaat dat het gevolg is geweest van het feit, dat de Commissie eenigszins is afgeweken van het gebruikelijke type vraagstukken en aan de kandidaten opgaven heeft voorgelegd, die niet het afgericht zijn op bepaalde vraagstukken vooronderstelden, maar behoorlijk elementair wiskundig inzicht vroegen. De „oplossing” van enkele vraagstukken was zelfs gemakkelijker dan die van vraagstukken van vorige jaren.

Onze Commissie wijst er daarbij op, dat in vorige verslagen reeds meermalen tot uiting is gekomen, dat zij geen prijs stelt op kandidaten, die zich onvoorbereid en zonder die behoorlijke elementaire kennis voor het examen opgeven, en nog in haar vorige verslagen heeft zij leeraren van opleidingsinstituten er voor gewaarschuwd kandidaten examen te laten doen, die niet aan redelijk te stellen eischen behoorlijk voldoen. Door de wijziging van het karakter van enkele opgaven is het lage peil, waarop de kandidaten met hun wiskundige kennis staan, ontstellend naar voren gekomen, terwijl ook aan den dag is gekomen, hoe begrensd de kandidaten bij hun opleiding worden afgericht.

De behandeling van vierkantsvergelijkingen blijkt te bestaan uit het uit het hoofd leeren en toepassen van de bekende formules voor de wortels, zonder dat daarbij de betrekkingen behandeld worden, die er bestaan tusschen de wortels en de vergelijking. De gestelde vragen over deze betrekking in het tweede vraagstuk voor Stelkunde werden slechts door 19 kandidaten van de 229 goed beantwoord.

Op het gebied van de Meetkunde kwam eenzelfde gebrek aan inzicht tot uiting.

Bijzonder slecht was dit jaar ook de rekenvaardigheid van de kandidaten. Wij wijzen hierbij op het tweede vraagstuk voor Rekenen, dat betrekking had op het uitrekenen van een staatje van 6 merken natuursteen. Hierbij wisten ook slechts 19 kandidaten van de 221 het juiste kubiek te bepalen. Van 20-jarige bouwkundigen mag men verwachten, dat zij zich op 3 kwart kubieke meter geen kwart kubiek vergissen.

Zeer vele uitkomsten wijzen er bovendien op dat de kandidaten de beteekenis van de uitkomst in verband met het vraagstuk niet realiseren. Het waren geen zeldzaamheden dat de oppervlakte van het fabrieksterrein, zooals die gevraagd werd te berekenen in de 1e som voor Rekenen, zoo groot was als half Nederland, of als een velletje loliopapier. Daarbij komen de talloze gevallen, waarin de kandidaten tot in het, men zou bijna zeggen, oneindige doorrekenen, algebraïsche herleidingen ettelijke pagina's vervolgen, tot steeds ingewikkelder vormen, blijkbaar in de hoop er ten slotte toch nog „uit” te zullen komen.

Daarbij is het dit jaar opvallend geweest zoo slordig als vele kandidaten hun werk durfden in te leveren.

Bij het beslissen over de toelating tot het tweede gedeelte van het Voorbereidend Examen bleef onze Commissie dan ook niets over dan den slechten uitslag te aanvaarden, en zij koesterde daarbij de hoop, dat de kandidaten die wel toegelaten werden en dus gemiddeld voldoende werk hadden geleverd, een selectie zouden vormen. Inderdaad is gebleken dat van de toegelaten kandidaten een behoorlijk percentage voor dit deel van het examen is geslaagd, zelfs zoo dat dit percentage hooger is, dan in de voorafgegane jaren met een groter aantal tot het tweede gedeelte toegelaten kandidaten kon worden bereikt. Uit dien hoofde meent de Commissie dan ook een richtsnoer te kunnen vinden voor haar gedragslijn ten opzichte van volgende examens. Zij hoopt er op den duur in te slagen het examen te bevrijden van kandidaten, die niet in staat zijn aan de theoretische eischen van het examen, zonder welke het diploma niet kan worden verleend, te voldoen.

Waardecijfers	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Aantal onvol- doenden	in %	Waarde- cijfer 5	in %	Aantal vol- doenden	in %	Gemidd. cijfer 1935	id. 1934	
A. Voorbereidend Examen, eerste gedeelte (deelname 221 kandidaten)																			
Opstel	—	1	7	31	37	93	43	8	1	—	39	18%	37	17%	145	65%	5.7	5.8	
Rekenen	45	77	22	19	9	10	14	10	13	2	163	74%	9	4%	49	22%	3.4	5.9	
Stelkunde	24	74	32	22	13	5	21	15	7	8	152	69%	13	6%	56	25%	3.9	5	
Meetkunde	13	67	41	34	27	12	21	3	3	—	155	70%	27	12%	39	18%	3.6	4.1	
B. Voorbereidend Examen, tweede gedeelte (deelname 50 kandidaten)																			
Kapconstructies	1	—	6	9	18	10	6	—	—	—	16	32%	18	36%	16	32%	4.9	4.7	
Steenconstructies	2	—	9	13	13	10	3	—	—	—	24	48%	13	26%	13	26%	4.5	4.4	
Houtconstructies	—	1	4	14	20	11	—	—	—	—	19	38%	20	40%	11	22%	4.7	4.7	
Ijzerwerk	—	1	7	14	10	13	5	—	—	—	22	44%	10	20%	18	36%	4.8	4	
Fundeering	—	4	12	8	11	9	6	—	—	—	24	48%	11	22%	15	30%	4.5	4.3	
Dakbedekking	2	3	8	9	13	10	3	2	—	—	22	44%	13	26%	15	30%	4.6	4.4	
Gereedschappen	2	1	3	6	10	12	11	5	—	—	12	24%	10	20%	28	56%	5.5	4.6	
Bouwmaterialen	—	—	5	10	15	15	5	—	—	—	15	30%	15	30%	20	40%	5.1	5.2	
Beschr. Meetkunde	—	2	6	13	5	5	10	4	4	1	21	42%	5	10%	24	48%	5.5	4.7	
Handteekenen	—	5	7	13	10	11	3	1	—	—	25	50%	10	20%	15	30%	4.5	4.3	
Statica	—	—	9	8	8	14	4	6	1	—	17	34%	8	16%	25	50%	5.3	5	
Opstel	—	—	1	5	12	20	11	1	—	—	1	2%	5	10%	44	88%	6.7	6.4	
Rekenen	—	2	1	1	2	6	17	8	11	2	4	8%	2	4%	44	88%	7.3	7.2	
Stelkunde	—	1	2	1	2	1	22	9	5	7	4	8%	2	4%	44	88%	7.3	7.5	
Meetkunde	—	2	2	1	9	6	25	2	3	—	5	10%	9	18%	36	72%	6.2	5.7	
C. Definitief Examen, (deelname 39 kandidaten)																			
Steenconstructie	—	3	9	19	—	7	1	—	—	—	31	80%	—	—	8	20%	4	4.2	
Houtconstructie	—	—	2	4	7	21	5	—	—	—	6	15%	7	18%	26	67%	5.5	4.9	
Ijzerconstructie	—	—	2	3	5	23	5	1	—	—	5	13%	5	13%	29	74%	5.7	4.3	
Sterkteleer	—	—	4	12	6	11	4	2	—	—	16	41%	6	15%	17	44%	5.1	4.9	
Fundeering	—	6	16	9	2	5	1	—	—	—	31	80%	2	5%	6	15%	3.6	3.7	
Rioleering	—	3	6	3	2	22	2	1	—	—	12	30%	2	5%	25	65%	5.1	2.8	
Opmeten	—	3	8	10	4	11	3	—	—	—	21	54%	4	10%	14	36%	4.5	5.5	
Begroting	—	9	10	9	—	6	4	1	—	—	28	72%	—	—	11	28%	4	4.4	
Bouwwetgeving	—	2	5	4	13	10	3	1	1	—	11	28%	13	33%	15	39%	5	5.5	
Algemeene Vak kennis	—	—	2	7	3	15	9	2	1	—	9	23%	3	8%	27	69%	5.8	5.3	
Grondwerken	—	—	1	4	1	16	9	5	2	1	5	13%	1	3%	33	84%	6.4	6	
Gereedschappen	—	—	3	7	5	14	5	4	1	—	10	26%	5	13%	24	61%	5.6	5.7	
Dakbedekking	—	—	1	9	2	13	8	6	—	—	10	26%	2	5%	27	69%	5.9	5.7	
Stuc-, Schilder- en Beh.w.	—	1	2	10	2	9	9	5	1	—	13	33%	2	5%	24	61%	5.7	5.8	
Bouwmaterialen	—	—	4	8	5	12	7	2	1	—	12	30%	5	13%	22	57%	5.5	5.2	
Meet- en Waterpasinstr.	2	2	1	3	1	7	12	10	1	—	8	20%	1	3%	30	77%	6.1	5.5	
Gewapend beton	—	—	4	9	9	6	7	2	2	—	13	33%	9	23%	17	44%	5.4	5.8	
Leidingen en Installaties	—	—	1	9	5	12	10	1	1	—	10	26%	5	13%	24	61%	5.7	5.4	
Eerste Hulp bij Ongelukken	1	1	5	8	—	11	4	9	—	—	15	39%	—	—	24	61%	5.5	6.1	

Zij is op grond van de ervaringen in het examen van gevoelen, dat er wel degelijk een parallel is tusschen bekwaamheid en in de theoretische vakken en in de praktische technische kennis. Al moge het wel eens voorkomen, dat soms theoretisch weinig onderlegde bouwkundige opzichters later blijken te beschikken over een groote praktische technische kennis, voor ons examen kan men aannemen, dat in het algemeen die kandidaten in de praktische technische vakken een behoorlijk figuur slaan, die ook blij hebben gegeven de op dit examen gevraagde theoretische vakken voldoende te beheerschen. Bij het Definitief Examen valt in vergelijking met het vorige jaar een kleine verbetering waar te nemen. Enkele vakken werden

weliswaar slechter gemaakt, waar tegenover staat dat het resultaat in andere vakken weer beter was dan het vorige jaar. Als eindconclusie kan de commissie mededeelen, dat het resultaat van het geheele examen procentgewijze gunstiger is geweest, dan dat van het vorige jaar.

De Examencommissie:

Ir. A. J. VAN DER STEUR, Voorzitter.
C. KLEINE, Secretaresse.

Gezien het Bestuur van den B.N.A.:

Ir. J. DE BIE LEUVELING TJEENK, Voorzitter.
J. M. VAN HARDEVELD, Secretaris.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUYSSEN, REDACTEUR NR 43
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR, 26 OCT. 1935

Rad Aachen, 25.10.35.

de architecten van
aan van den
Nederl Architecten

de heer de heer
van Meuse

Wandel de gebouwen van den
Julegend van Royal Architecten
Bepanding.

Met inwendige
gevoelen van
g.d.u.

10/10

ALBERT OTTEN ARCHITECT B.N.A. †

IN MEMORIAM ALBERT OTTEN.

Al vroeg in de stilte van den Zondagmorgen bereikte mij het ontstellend bericht, dat onze collega Albert Otten hedennacht plotseling overleden is.

Het valt moeilijk te gelooven: Albert Otten, die nog pas kort geleden in zijn zwaar handschrift bedankte voor onze belangstelling bij zijn zestigsten verjaardag, die met denzelfden zwier voor weinige dagen de opdracht in ontvangst nam voor nieuw commissoriaal werk voor den Kring, met wien ik voor twee dagen nog een afspraak maakte voor een vergadering op den zelfden dag, die zijn sterfdag is geworden.

Voor onzen Kring teekende dit Otten geheel: dikwijls in touw en altijd van breede allure. Hij heeft onze broederschap en het vak trouw gediend: meerdere malen als Voorzitter en dikwijls in commissies, altijd op de bres voor wat goed was en groot in ons vak.

Rotterdam had zijn jaloersche belangstelling — vanaf de eerste tijden van Bouwkunst en Vriendschap tot onze laatste vergade-

ringen — zijn pen en zijn woord waren altijd bereid belangstelling te vragen voor wat zijn stadgenooten en collega's presteerden.

In zijn werk is hij frisch gebleven: breed van educatie, ademde zijn werk altijd een edelen geest, wijder dan normaal, dat was reeds zoo in Berlagiaansche tijden, dat bleef ook in de laatste jaren, toen hij, ofschoon niet behoorend tot de jongste enthousiaste generatie en mogelijk zelfs niet bewust van haar scherpe formuleeringen, niettemin getroffen door haar klaarheid en zuiverheid, kwam tot grootscher en eenvoudiger en strakker vormen in overeenstemming met de zelfbewustheid van dezen tijd.

Maar hoe ook geëvolueerd, altijd bleef dit werk doordacht en doorwrocht. Toegewijd in werk en leven is Albert Otten, Architect B.N.A. en goed vriend, waard om ten voorbeeld te blijven.

Rotterdam, 20 October 1935.

Ir. J. H. VAN DEN BROEK.

DE BOEKBAND DOOR DE EEUWEN HEEN.

Onze boekband ving zijn leven aan toen het boek zijn rol-vorm, dien het sedert eeuwen en eeuwen bezeten had, verwisselde tegen de vlakke gedaante. Deze werd in de vierde eeuw onzer jaartelling meer algemeen, de boekrol hadden Grieken, Romeinen, Egyptenaren, de laatste drieduizend jaar voor Christus reeds.

Getoond wordt ons die oude papyrus-rol in menig oud stuk beeldhouwwerk. Op reliefs zien wij studenten ermede, dan weer een beeld van Demosthenes, dat in het Vaticaan bewaard wordt, en bij een sculptuur van een Egyptischen schrijver, een der bekendste kunstwerken van het Louvre. Niet ongelijk aan ons . . . schrijfmachinelint werd zulk een rol aan het eene einde af, aan het andere opgewonden, zoodat de lezer of schrijver steeds een vlak gedeelte, een paar pagina's als het ware, voor zich had. Daar de stukken papyrus slechts geringen omvang bezaten, plakten men ze aan elkaar tot strooken, die al gauw een tiental meters lang zijn; te Londen bewaart men zulk een geschrift dat niet minder dan veertig meters lang is, en groote boekwerken bestaan uit verscheidene rollen, zooals onze groote boeken uit deelen bestaan, die aan de rol, volumen, hun naam ontleenden. Een rol borg men op in een foudraal, waaruit een pergamenten „label“ hing, waarop de naam van het werk vermeld stond. Deze label, titulus, gaf zijn naam aan ons „titel“ en „titelblad“. Ook is de oude rol-vorm zelf levend gebleven in de wetsrol der Israëlieten. De Romeinen bewaarden die boekrollen in een ronde doos of bus.

De boekrollen vervaardigde men van papyrus, een rietsoort, of pergament, dat bereide huid van geit, kalf of schaaap is. Pergament was een sterker materiaal en verdrong op den duur den plantenzvezel. De naam papyrus leeft in ons woord papier nog voort, de Grieken noemden de rietplant byblos, waarvan ons „bijbel“ afstamt; beschavingen reiken elkaar over tientallen eeuwen en naties de hand: in alle talen van Europa spreekt men ook nog van een „blad“, Blatt, leaf, feuille van een boek alsof het thans nog een boomblad ware, zooals dat in waarheid duizenden jaren her het geval was. Trouwens, in de Oost is het nog zoo; op Java kan men op iedere markt de waren: vischjes, rijst, vruchten, aan de koopers zien meegeven, verpakt in pisangblad, dat keurig in vierkante stukken gesneden en gevouwen, op stapels gereed ligt als pakpapier, en op gedroogd palmblad schrijft men godsdienstige verhandelingen, 450

levens van hadji's, en zoo meer. Een blad van den pisangboom is wel een manslengte groot en dient ook bij een plotseligen regenval, in het voorbijgaan afgesneden, tot . . . parapluie.

Als schrijfmateriaal, grondstof voor touw, zeilen, bootjes, beheerschte de papyrus het oude Egypte; de plant groeide overvloedig in de Nijl-delta en het is merkwaardig, dat zij er nu verdwenen is, terwijl zij zoo overdadig voorkwam, dat met den papierhandel in de oudheid geweldige fortuinen verdiend werden. Nu komt de plant nog slechts ver buiten Egypte, in den Soedan voor, en het is merkwaardig dat dit in den bijbel geprofeteerd is; bij „De last van Egypte“ staat in Jesaja te lezen: „het papiergewas bij de stroomen, en al het gezaaide aan de stroomen, zal verdrogen, het zal weggestooten worden, en niet meer zijn“. Dit bijbelwoord is in vervulling gegaan, doch dat evenzeer geen visch meer gevangen wordt in de wateren van Egypte, gelijk er tevens wordt gezegd, is schrijver dezes niet bekend.

Met het gebruik van pergament ontstond vanzelf de nieuwe boekgedaante: weliswaar kent men ook pergamenten rollen, door zijn steviger substantie kwam men er vanzelf toe, de uit de huiden gesneden, vierkante stukken, blads-gewijs samen te leggen; papyrus was hiervoor niet zoo geschikt. Het aaneenhachten door draden lag nu voor de hand, en daar het geheel om een soortgelijke beschutting vroeg als het foudraal van de oudere boekrollen, plaatste men het eigenlijke boek (de hedendaagsche boekbinder noemt dit: het boekblok) tusschen twee plankjes. Blevende deze aanvankelijk geheel los, de wenschelijkheid ze door een rug te verbinden was bij veelvuldig gebruik weldra een eisch, en onder den naam „codex“ was onze boekvorm geboren. Papyrus en codex brachten ons de Evangelien. Weliswaar spreken wij hier nog van geheel geschreven boeken, maar de uitvinding en toepassing der boekdrukkunst heeft in de gedaante en in deeling van het boek geen verandering van belang gebracht; men kan zelfs zeggen, dat de eerste gedrukte boeken eigenlijk slechts machinaal vervaardigde handschriften waren, waarbij alle eigenaardigheden en bijzondere karaktertrekken van het oude manuscript werden nagevolgd, niet alleen de boek-vorm als geheel.

Voor den boekband nu van het eerste vlakke boek, den codex had men in de eerste eeuwen onzer jaartelling een voorbeeld bij de hand in alom in gebruik zijnde zak-boekjes voor notities

GECEISELEERD ZILVEREN BOEKBAND MET EEN ONDERGROND VAN ROOD FLUWEL, 17^e EEUW, HOLLANDSCH WERK. BEVAT: HANDBOEKJEN VAN DE CHRISTELIJKE LEERE EN RELIGION

(juist als heden ten dage) de pugillares of cerae. Men had twee of meer kleine plankjes, houten blaadjes, die door ringen aan elkaar bevestigd waren, de randen waren iets hooger dan het middenvak, dat met een waslaagje was bedekt en waarin men met een stift, de stilus, vlot schrijven kon. Bij het toevouwen konden dus, dank zij de dikkere omranding, de was-oppervlakken niet tegen elkaar drukken en het schrift onleesbaar maken. Aldus zond men korte berichten, nota's, quitanties, reglementen enz. aan de daarvoor bestemde personen. De schrijfstift was aan het eene einde van een (schrijf)punt, aan het andere van een knop voorzien, en met de laatste kon het waslaagje weer vlak gepolijst worden: het geschrevene werd dan uitgeveegd, zooals wij het nu ook nog met potloodjes doen, waar aan een einde een stukje gomelastiek is bevestigd. Alweer dus een zeer oud principe, al zou men dat niet zoo denken. De naam cerae wijst op de waslaag, het essentiele van het notitieboekje; pugillares, vuist-groot, duidt er op dat men die boekjes met de hand omspannen kon, gemakkelijk normaliter in de hand hield. Als militaire diploma's hadden de Romeinen ze van brons; hout was natuurlijk minder sterk, vergankelijk, en de fijnere werden vooral uit ivoor vervaardigd. Deze boekjes noemden de Grieken diptychon als zij twee-deelig, triptychon of polyptychon als zij drie- of meerdeelig waren. De Romeinen spraken van triplices, enz. Personen van aanzien lieten er hun naam wel in snijden, Romeinsche consuls en verdere hooge staatsambtenaren lieten gaarne fraaie reliefversieringen op de buitenzijden aanbrengen; zulk een boekje was dikwerf een klein maar fijn geschenk. Complete diptycha zijn er ongeveer negentig gevonden, doch zeer vele bleven ons op andere wijze bewaard: op de boekbanden van middeleeuwsche handschriften werden zij als versiering gehecht of ingelaten. Bij het veldwinnen van het Christendom ontstond het liturgische diptychon, waaruit bij den kerkdienst werd voorgelezen: namen van heestelijken, schutpatronen, schenkers enz. werden er dan in genoteerd. En het eigenaardige geval doet zich voor, dat men die oude, Romeinsch-heidensche reliefs wel kerstende: er is in den Dom te Monza een diptychon bewaard, waarop Romeinsche

consuls zijn afgebeeld; door boven hun hoofden later de inscripties „David Rex“ en „Scs. (Sanctus) Gregor“, in te snijden, heeft men ze eenvoudig in Koning David en Gregorius den Groote herschapen.

Zoo ontstond het gebruik, de boekbanden met reliefplaten op te sieren. Dit had te meer zin daar men het boek in vroeger eeuwen niet als nu, staande in een kast, doch liggende, op een lezenaar, bewaarde. Het voor-plat, om een boekbindersterm te gebruiken, was dus wat men steeds zag; nu is het gebruik boeken zoo te plaatsen, dat de rug in het gezicht komt, wat natuurlijk samenhangt met het sterk toegenomen aantal boeken; de plaatsing moet nu zoo geschieden, dat er minder ruimte wordt ingenomen dan bij het naast-elkaar-liggen.

De versiering van de oude kerkbanden kende geen grenzen. Elpenbeen, goud, zilver, edelsteenen, emailwerk deden St. Hieronymus zeggen: Uw boeken zijn met kostelijke stenen bedekt terwijl Christus in naaktheid moest sterven. Op een enkelen band, te München bewaard, kan men 59 malachieten, 21 saffieren, 108 parels tellen, en daarnevens zijn er reliefs met de overspelige vrouw, de geldwisselaars in den tempel, de genezing van den blinde, de Evangelisten. Hoe in dien tijd, de 9e of 10e eeuw, een gansche kerk een stapelplaats van kostbaarheden en kunst was, wanneer een enkele boekband zulk een schat beteekende, wij kunnen het slechts gissen.

Bij het toenemend aantal der boeken treedt, begrijpelijkerwijs, een vereenvoudiging in, de lederen band doet zijn intrade — voor ons nu nog luxe, alleen bij luxe-edities komt die nog voor. Deze werd dan in z.g. blinddruk met stempels voorzien, ruit- of granaatappelfiguren. Van die z.g. monniks- of kloosterbanden beelden wij er een af: deze zijn de banden uit de eerste jaren der drukkunst (1450—1500). Leder verschafte ook den band van een codex, waarvan het verhaal gaat dat Sint Bonifacius dien bij zich gehad zou hebben toen hij te Dokkum werd vermoord; de schriftvormen moeten uit het begin der 8e eeuw zijn. Uit dien tijd dateeren ook de eerste Lederschnitt-bandten.

Z.G. KLOOSTERBAND, VERSIERD MET BLINDDRUK-RELIEF ± 1480

in de middeleeuwen zijn zij zeer in zwang, de versiering is hier door insnijdingen aangebracht.

Een vluiggere werkwijze vond men door het stempelen met een plaat die het gansche oppervlak ornamenteerde. De boekenproductie steeg, en de binders zochten daarmee gelijken tred te houden.

Toch waren de boeken nog zoo zeldzaam, dat de mensch naar het boek kwam, en niet het boek naar den mensch ging, als tegenwoordig. Men ketende de werken aan de lezernaars vast, wat wel eenerzijds om de groote waarde zal zijn geschied (een geheel geschreven boek was een luxe-bezit) doch anderzijds wel een reden gehad zal hebben van anderen aard, n.l. beoogd werd mede, dat een val van zulk een zware foliant werd gebroken en vernieling en beschadiging daardoor tot kleineren omvang werd teruggebracht.

Deze kettingbibliotheken kan men nog in tal van kerken en kloosters aantreffen, in ons land is de St. Walburghskerk te Zutphen er nog eene, en een wereldberoemde is de Biblioteca Laurenziana, waar Michel Angelo voor Lorenzo de' Medici de trap heeft gebouwd. Wellicht werd meteen de volgorde, de plaats der boeken op die wijze gemakshalve vastgesteld.

Eveneens uit de late middeleeuwen stamt de boekbuidel, waar-

bij het leder of de kostbare stoffbekleding van den band veel grooter afmeting had dan het boek zelf, en dus òf als een foudraal ter bescherming en omwikkeling kon dienen, òf voor een gemakkelijke wijze van dragen goeden dienst bewees. Op vele schilderijen kan men ze afgebeeld vinden, zoo bijvoorbeeld op het Center altaarstuk. Soms steekt de bekledingsstof van den band, fluweel of zacht en slap leder, aan alle zijden uit. In een oude Fransche inventaris wordt hiervoor de benaming „cuir à queue" en „couverte de soie à queue" gebruikt. Een ander maal loopt de stof slechts aan één zijde door en ze is dan aan het einde samengebonden, zoodat daar een knoop komt, en soms nog een ring voor het ophangen aan den gordel. Ook voor het dragen in de hand gaf die knoop gemak; men vindt ook dit op schilderijen voorgesteld.

Is vóór 1500 ongeveer de invloed van de Oostersche kunstnijverheid nu en dan in de ornamentatie van den boekband duidelijk zichtbaar, daarna, wanneer de Renaissance door Europa vaart die in Italië haar uitgangspunt had, doen zich Arabische en Perzische krachten sterk gelden. Venetië toch groote internationale handelsplaats als het was, huisvestte allerlei scheepsvolk en handwerkslieden uit de Levant en daar

BOEKBAND DOOR SAMUEL MEARNE, ENGELSCH HOF-BOEKBINDER 17e EEUW. ORNAMENT MET „DRAWER-HANDLE". HET AAN LADE-BESLAG HERINNEREND MOTIEF

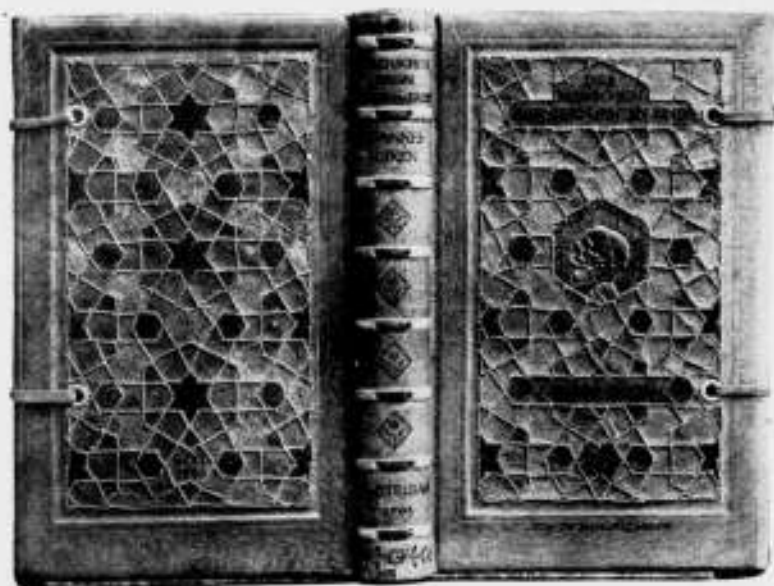
van 1500 af de boekdrukkunst zich in een grootschen opbloei kon verheugen en Venetië een der belangrijkste brandpunten dezer nieuwe kunst was, zien wij hier de typisch Oostersche, doorelkaar gevlochten banden als ornamentatie, die de Arabische bouwkunst zoo overdadig wist toe te passen. Maar ook aan het tapijt met zijn rijke bladfiguren en indeeling: een ovaal middenvak en vier hoekstukken, worden wij menigmaal herinnerd wanneer wij de bindkunst van Italië zien. En deze beheerschte op haar beurt de Fransche, die de vlechtwerkbanden tot ongekenden rijkdom opvoerde.

Deze veranderingen gingen samen met veranderde keuze van de materialen der versiering: metaalbeslag werd minder, hoofdzakelijk nog voor sluitingen genomen, want het boek werd kleiner van formaat, minder zwaar dus van gewicht en vroeg een minder massalen band. Dit nu hing mede samen met het materiaal dat men voor het boek gebruikte: het papier was naast het pergament in zwang gekomen en werd alras overal bereid. Zonder het papier trouwens zou de boekdrukkunst nooit haar groote vlucht hebben kunnen nemen, het kon veel vluiggere en in veel grooter hoeveelheden worden vervaardigd aan het dierenhuidpergament.

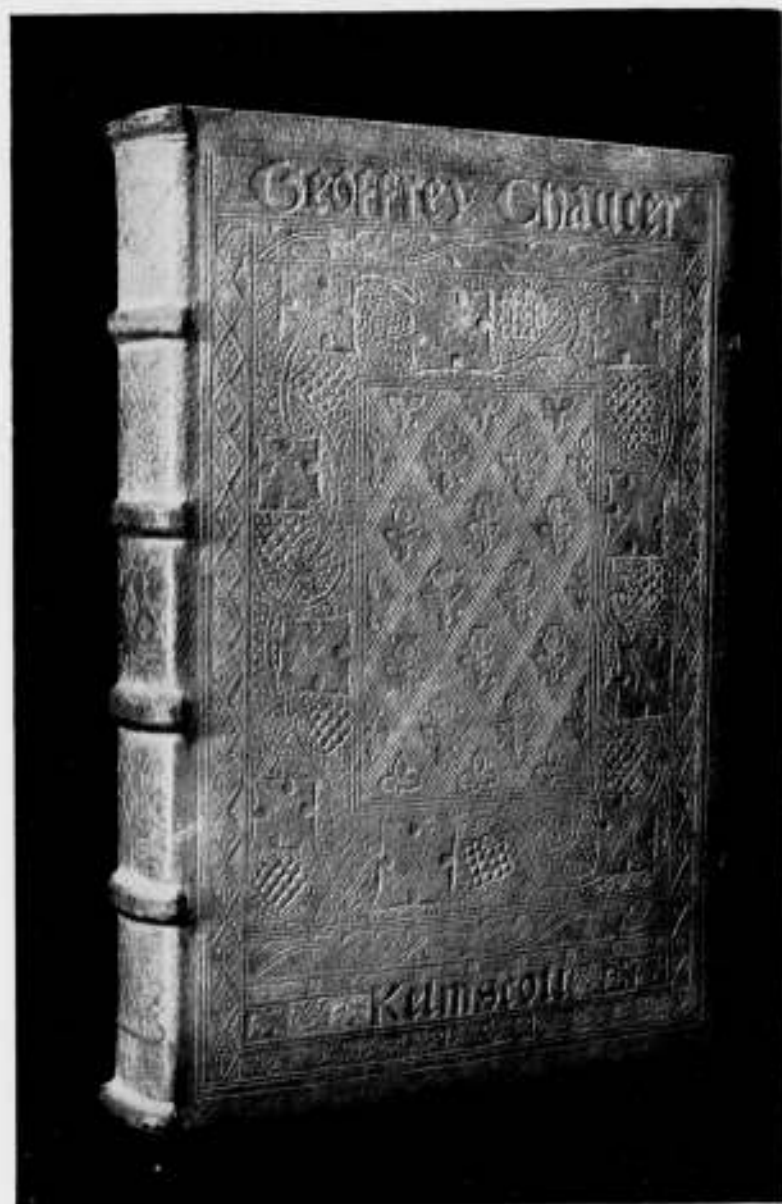
Het leder van den band, vroeger in binddruk gestempeld of met

goud gehoogd, zag nu ook kleuren ter versiering aanwenden. De Oostersche nijverheidskunst had het hierin ver gebracht. De Mooren in Spanje bereidden het prachtigste rood leder, dat naar Cordoba corduaan of naar Marokko marokijn heette. Het Perzisch lakwerk werd als het ware in ragfijn uitgesneden leder geïmitteerd, waardoor de boekband een klein Perzisch tapijt van de weelderigste kleurschakeeringen geleek.

Met de boekdrukkunst doet de uitgeversband zijn intrede. De uitgever had aanvankelijk — en ook nu nog wel — zijn eigen drukkerij en binderij. Vooral Italië blonk uit met zijn meesterlijke drukkers en kunstvaardige binders. Een Franschman, Jean Grolier, schatmeester van de troepen waarmee de Fransche Koning Frans I kracht zette bij zijn aanspraken op Milaan, bracht wellicht Italiaansche kunstenaars naar Frankrijk over. Althans na zijn terugkeer begint alom dit kunstvak daar beoefening te vinden. Typisch voor de Grolier-band is het Oostersche motief van gevlochten linten of banden. Grolier zelf was een geleerd, ontwikkeld en kunstzinnig man, men vermoedt dat hij zijn banden wel zelf ontwierp. Een dergelijk vlechtwerk — motief met ingelegd en gekleurd leder uit Groliers tijd — is op onze tweede afbeelding te zien. De rijkdom van zulk werk evenaart de fraaiste Oostersche tapijten.

BOEKBAND EN ETUI UIT MENSCHENHUID.
19e EEUWSCH BELGISCH WERK

BOEKBAND VAN WILLIAM MORRIS

Na Tory is Frankrijk met meesters als Roffet, en in de 17e en 18e eeuw met Le Gascon, Eve, Padeloup, Derome het boekbindersparadijs. De band volgt den kunstnijverheidsstijl, maar eigen ontwerpen zijn toch voor de meesten kenmerkend. Le Gascon is de man van den pointillé-stijl, met een uiterst fijne stippeling der figuren, de Hollandsche meester Magnus, die ook voor de Elseviers boeken bond, volgde dien stijl. Figuren die aan kantwerk herinneren vormen de kern van de dentelle-stijl; à la fanfare heet de ornamentatie waar bebloemde spiralen het hoofdmotief vormen; wordt een klein stempel talloze malen op het vlak herhaald dan spreekt men van „semis”. Na de luxueuze 18e eeuw, waarin de Fransche koningen de prachtigste banden laten maken, 't zij voor zich zelf, 't zij voor hun koninginnen, of hun vriendinnen, na de barok en roccoco wordt de Empire-stijl en later, met de neo-Gothiek, de kathedraal-stijl overheerschend.

Het is vooral de goudstempeling die deze meesters toepassen; meesters kunstnijveren zonder weerga. Maar een enkele Duitcher, Krause, hofbinder van Saksen, bereikt hun peil. Krause stierf in 1585 en luidde de Renaissance in Duitschland in; eigenaardig is, dat de middeleeuwsche boekband in dit land aan fijnheid van versiering alle andere overtreft, sedert de Renaissance echter Italië en Frankrijk bovenaan staan.

Doch dan komt ook bij de Engelsche boekenliefhebbers een fraaie band in hoog aanzien. Het zijn in de 17e eeuw vooral de

familie Mearne en in de 18e de binder Roger Payne die ontwerp en uitvoering op een even hoog peil brengen. Ook in Engeland treden speciale boekband-motieven op, de „cottage-style” van Mearne is genoemd naar het figuur dat aan een zadeldak herinnert. De „drawer handle” is het eigenaardig motief, dat op onzen band van Samuel Mearne voorkomt: het herinnert aan het handvat-beslag op de laden van de commode, en dankt daaraan zijn naam.

Van „all-over” stijl spreekt men wanneer de bladvormen het gansche vak vullen; naar den verzamelaar Harley heet de „Harleian” stijl, met een rechthoekig middenpaneel vol bloemfiguren, in een omranding van lijstwerk. Fluweel, borduurwerk, zijde kwam voor kleine boekjes zeer in trek. Maar ook geheele banden van filigrain in zilver of goud had men in de Renaissance gaarne. Aan de ornament-compositie, aan de bewerking der microscopisch-nauwkeurig bewerkte metaalreliefs werden dan de ongelooftelijkste eischen gesteld.

De 19e eeuw geeft in de wereld van den boekband een stijlverval te zien als overal elders. Herleving treedt pas laat in: na 1890 en wel door de Morris-beweging, een reactie op de smakeloosheid waarmede de machine de wereld overstelpt had (door productie van groote aantallen en het veronachtzamen van de kunstzin).

Morris bepleitte dus om artistieke en menschlievende redenen min of meer hetzelfde, wat wij in onze dagen door sommigen

om materiele redenen (die overigens klemmend genoeg zijn!) aangeprezen zien: terugkeer naar het handwerk, en de machine er zijde stellen. De vraag, in hoeverre dat mogelijk, en in hoeverre dat verstandig is, kunnen wij hier laten rusten, alsook de vraag of het niet beter ware de machine wél te benutten en de aldus vrij-komende tijd aan 's menschen ontwikkeling te wijden. De boekenproductie was nu eenmaal sterk crescendo gegaan en op de manier van Morris kon men wel een hoog peil, maar niet anders dan kleine aantallen vervaardigen. De eigenaardige tweespalt doet zich dus in zijn arbeid voor, dat hij zich in zijn bedrijf richtte naar de „happy few”, de enkele gefortuineerden, die zijn kostbare drukken konden koopen, maar in zijn gansche streven als socialist naar verheffing der massa zocht. In zijn banden trachtte hij eveneens naar zuivering van het ambacht; Douglas Cockerell, die kundige vakman, bond voor hem en liet soms in een half-lederen band het onversierde eikenhout van het plat in zijn volle natuurlijke schoonheid van nerf spreken.

Het is dit principe: het erkennen van de schoonheid van de constructie en het construeerend materiaal zelf, dat sedert in bouwkunst en nijverheid als rationalisme den toon aangaf. De Hollandsche, Duitsche, Scandinavische, Amerikaanse boekkunst ondervond er den sterksten weerslag van. Ten onzent vonden die inzichten, door geschriften van Morris, Walter Crane en anderen wijd verbreid, weerklank in het werk van Lion Cachet, Dijsselhoff, De Roos, Smits, Nieuwenhuis, Rueter en anderen. Voor de hedendaagsche oplagen kan men echter de machine niet ontberen; deze kunstenaars zijn vooral „ontwerpers”. Thans treedt het uit de hand stempelen van het ornament „à petits fers” geheel op den achtergrond. In ons land althans is er niemand meer te vinden, die voor een band alleen honderd of een paar honderd gulden over heeft. Die tak van kunstnijverheid behoort vrijwel tot het verleden, al heeft Mej. Menalda onlangs een korte handleiding voor „Zelf boekbinden” samengesteld.

De kunstenaar bepaalt zich er meestal toe, een ontwerp te teekenen, waarvan eenvoudig een stempel, een cliché, wordt gemaakt langs foto-mechanischen weg. Het gansche binden geschiedt machinaal, dus het stempelen eveneens. Snijmachines snijden 800 boeken per uur. Vroeger bouwde men een band om een boek, nu liggen de banden klaar als de boeken, de tekst, van den drukker komen; deze worden door een machine in den band geplakt: 12 stuks per minuut. Vellen vouwen: 4 à 5000 stuks per uur.

Eigenaardig genoeg is in de spiraal (een gepatenteerde bindwijze van Fransche vinding) weer een bindtechniek ontstaan die aan het dyptichon der Romeinen herinnert. Het voordeel is dat men losbladige boeken aldus bindt, en dat de bladen volkomen vlak openliggen. Voor notitieboeken, monsterboeken enz.

van beteekenis; het cellophaanpapier, doorschijnend als glas en zeer dik en hard, geeft daarbij nieuwe mogelijkheden: het wordt op een bedrukt papier geplakt zoodat de band zelf kleurendrukwerk krijgen kan.

Maar het vreemdste materiaal ooit voor een boekband gebruikt is zeker wel . . . menschenhuid. Dit artikel is niet, als men misschien denken zou, bij de kannibalen in zwang om gebruiksaanwijzingen in te bewaren, hoe men zijn medemensch het beste oppeuzelt. Neen, in het beschaafde West-Europa kan men zulke banden vinden. In Frankrijk heeft men er verscheidene, en de Bibliothèque Nationale, zoo lees ik in de Chronique Graphique, heeft een bijbel op menschenhuid geschreven.

Ook dichterbij komt zoiets voor.

Wij beelden hier zulk een band af, vervaardigd door den Gent-schen boekbinder Auguste De Decker—Lemaire; het boek dat er in omsloten werd, is Jan Luyken's „Des menschen begin, midden en einde” van 1719. De band heeft figuren van ingelegden zijden draad. De band zelf wordt beschermd door een doos, waarop de „versiering” (naar een teekening van Armand Rassenfosse) een doodskop is: „un crâne de jeune fille, tenant, entre ses dents, une fleur”. Smaken verschillen. Laten wij er maar niet meer van zeggen.

In een eenvoudig samenstel van letters en lijnen zocht en vond S. H. de Roos een ontwerp, dat zich voor hedendaagsche technieken leende en aan schoone verdeeling kunstwaarde dankt: voor de uitgeverij Brusse werden aldus in goud op zwart linnen fraaie banden gemaakt voor Boutens' vertalingen der Grieken. Maar meer en meer vroeg de stofomslag, de „jacket” de aandacht van uitgever, versierder, en publiek. Aanvankelijk geschapen, om den versierden band te beschermen, ging het weldra de functie vervullen van uithangbord. En die bleek zoo belangrijk te wezen, dat men den band zelf minder en minder ornamentatie gaf — en hem nu gewoonlijk van effen linnen houdt. Van boekbandstijl als kunstnijverheid kan men dus dan waarlijk niet meer spreken, en het ziet er niet naar uit dat dit spoedig anders worden zal. De „jacket” biedt gelegenheid met gekleurde platen een voorproefje te geven van hetgeen den lezer in het boek te wachten staat, m.a.w. het goochelt een kijker om tot een koper. Het boek is nu eenmaal van een ongehoorde luxe het gemeengoed van velen geworden, en dat het aan de beloften van den stofomslag beantwoordt, men mag het hopen. Nieuw is het denkbeeld niet, belangstelling door een aantrekkelijk uiterlijk te wekken. Althans in 1646 klaagt een boeken-liefhebber, hoe men wist „de boecken sulcken schoonen doec voor 't hoofd te binden, datter Goden en Godinnen schynen te woenen. Maer binnen comende, liever Godt, isser niemandt thuis”. — Maar dat was in 1646!

JAN POORTENAAR.

NEDERLANDSCHE VEREENIGING VOOR CENTRALE VERWARMINGS-INDUSTRIE.

Aankondiging.

1. Lezing, te houden door den Heer Ir. F. C. J. M. Wirtz Czn., Directeur van het Rijksinstituut voor brandstof-economie te 's-Gravenhage, over het onderwerp: „Schoorsteentrek en schoorsteenkappen”, op Woensdag 6 November 1935 des v.m. 11 uur.

2. Lezing, te houden door den Heer R. P. van Royen, Directeur der Gemeente-Waterleidingen te Amsterdam, over het onderwerp: „Eenige opmerkingen over centrale warmwatervoorzieningen”, eveneens op Woensdag 6 November 1935 des n.m. 2 uur.

Beide lezingen worden gehouden in de groote zaal van de Industriële Club, Nijlendam 2 te Amsterdam.

Introducties voor één of beide voordrachten worden op verzoek gaarne toegezonden door den Secretaris, Ir. H. W. Opstelten, de Ruyterkade 104 te Amsterdam.

TENTOONSTELLING VAN ONTWERPEN, BETREFFENDE DE PRIJSVRAAG VOOR GOEDKOOPE ARBEIDERSWONINGEN.

De tentoonstelling, thans gehouden Westeinde 15 Amsterdam, zal met het oog op het van verschillende zijden gedane verzoek, tot 4 November 1935 den geheelen dag voor het publiek geopend zijn, op werkdagen van 9—5 uur en des Zondags van 2—4 uur. De toegang is kosteloos.

MOTTO 2322. ONTWERP D. STELLING

MOTTO 2436. ONTWERP J. C. JONGENS

MOTTO 5973. ONTWERP N. SCHRIER

MOTTO 2425. ONTWERP J. POT

MOTTO 3209. ONTWERP ONBEKEND

MOTTO 6843. ONTWERP H. SALOMONSON

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 34 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 2 NOV. 1935 No. 44

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN MAANDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. Excursie naar het nieuwe museum Boymans te Rotterdam voor leden van den B.N.A. met hunne dames op Zaterdag 16 November a.s.

- PROGRAMMA:**
- Half 11 tot 11 uur: Bijeenkomst en onderlinge begroeting in het Museum Boymans, daarna: Voordracht: Voordrachten van Ir. A. van der Steur en den heer D. Hannema over Museum-inrichting.
  - Kwart voor 1 tot 2: Gezamenlijke koffiemaaltijd in het Park Hotel.
  - 2-4: Gezamenlijke bezichtiging van het Museum.
  - 4 uur: Ontvangst door het Gemeentebestuur en thee.

INGEKOMEN ONTWERPEN OP DE DOOR HET GENOOTSCHAP A. ET A. UITGESCHREVEN ONTWERPSTUDIE VOOR EEN AFFICHE VOOR DE TENTONSTELLING BIJ HET XVIe LUSTRUM.

Op verzoek van het Bestuur hebben 5 inzenders hunne namen bekend gemaakt, welke onder de afbeeldingen zijn afgedrukt.

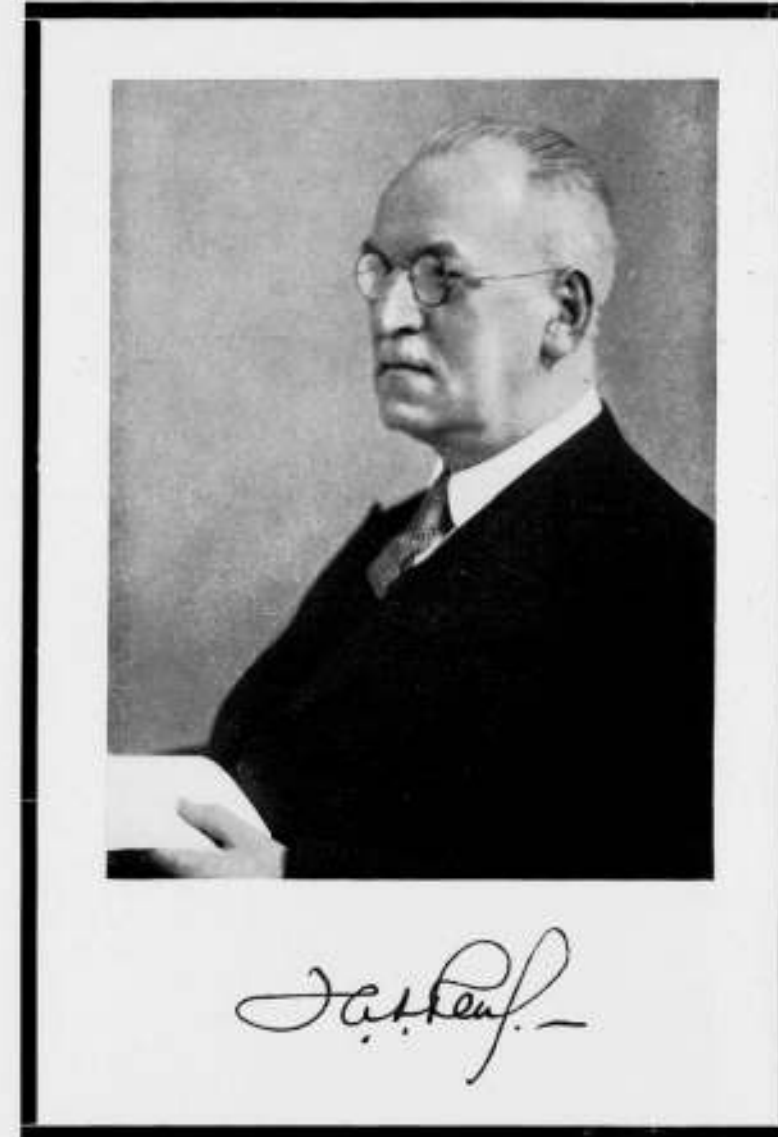
DEELNEMERS ONTWERPSTUDIE No. 6 GENOOTSCHAP A. ET A.

Verzoeken het juiste correspondentie-adres op te geven voor motto 2911 (W. Haalboom, Bertelmanplein 23, Amsterdam Z.) en voor motto 973 (W. v. Schoonhoven, Adelaarstraat 2bis, hoek Lijsterstraat).

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUYSSEN, REDACTEUR NR 44
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR, 2 NOV. 1935

Vier dagen na het verscheiden van Albert Otten wordt onze Bond weder getroffen door het overlijden van collega Reus. „Zijn vriendelijke, prettige verschijning zullen wij dus voortaan ook al moeten missen”, schrijven mij in een betuiging van deelneming zijn oude studiemakkers de Roos en Overijnder, en wij kunnen ons nog niet indenken, dat we dezen blijmoedigen, beminnelijken mensch niet meer zullen ontmoeten. De oude garde, die ook eens enthousiasme kende, maakt plaats voor de jongste generatie met weer nieuwer enthousiasme.

De ingewijden hadden reeds begrepen, dat zijn leven onverwachts zou kunnen worden beëindigd en zelf moet hij het hebben gevoeld, dat zijn ernstige ziekte een afscheid moest betekenen van zijn werk, van zijn beroep, dat hem zoo lief was. En juist daarom was misschien zijn verlangen, zijn hoop zoo heel groot, om zijn arbeid weer te kunnen hervatten, zijn laatste opdrachten zelf te kunnen voltooien.

Het heeft niet zoo mogen zijn. Een hoogstaand architect is heengegaan.

Reus behoorde tot de groep jonge talentvolle architecten die in de negentiger jaren aan de Rotterdamsche Academie, als leerlingen van wijlen Henri Evers, hun studie voltooiden. De

vriendschapsband op de Academie gelegd is met zijn latere Rotterdamsche collega's steeds blijven voortbestaan.

In zijn werk heeft hij het op de Academie geleerde nooit verloochend. Voor Reus betekende een bouwkundig ontwerp een op een modul gebouwde, uiterst zorgvuldig bestudeerde plattegrond en opstanden, een volkomen verantwoorde, logische opbouw en liefdevol behandelde details. Zijn altijd eigenhandig, vlot geteekende bestekteekeningen waren diagrammen waarin alles was te vinden en af te lezen. Onder bouwen verstond hij het met uiterste zorg en overleg kiezen en doen verwerken van de juiste en beste materialen, het met groote accuratesse en toewijding verzorgen van alle, ook de geringste onderdeelen. Het voldoen aan een nieuwe opdracht was voor hem een genot, en vele uren kon hij zich in stilte daarmee afzonderen.

Daarom lag hem het restaureeren van oude bouwwerken zoo goed, waartoe hij eerst in de latere jaren werd geroepen. In dezen arbeid, die, wil hij werkelijk slagen, zelfbeperking en dienen van den architect vordert, toonde Reus zijn technische bekwaamheid, zijn gave als kunstzinnig mensch, zijn volkomen toewijding tot een verworven opdracht.

Reus was een in elk opzicht beminnelijk mensch, belangstellend,

hartelijk en hulpvaardig voor ieder, dien hij op z'n levensweg ontmoette. Kenschetsend daarvoor is een schrijven van een onzer zakenrelaties, die naar aanleiding van zijn overlijden schreef: „ik bewaar aan zijn persoon zulke sympathieke herinneringen, dat ik niet kan nalaten U als zijn medewerker mijn hartelijke deelneming te betuigen. Wanneer de houding van een architect tegenover zijn leveranciers, die min of meer van hem afhankelijk zijn, er een is van de beminnelijkheid en vriendelijke belangstelling als van wijlen den heer Reus, dan teekent

LUCHTBEHANDELINGSINSTALLATIE IN DE „CINEMA REX" TE PARIJS DOOR H. E. Ch. POORTMAN e.i.

Vershillende in de laatste jaren nieuw gebouwde of verbouwde theaters en enkele groote kantoorgebouwen werden voorzien van een centrale ventilatie-inrichting, gecombineerd met een min of meer volledige luchtbehandelingsinstallatie. Het is een niet te loochenen feit, dat het publiek langzamerhand een uitgesproken voorkeur aan den dag gaat leggen, die localiteiten te bezoeken, waar kunstmatig een gelijkmatige, zuivere luchttoestand wordt gehandhaafd. Deze zelfde ontwikkeling kon eenige jaren geleden ook in de Vereenigde Staten van Amerika worden waargenomen; daar heeft zich thans de vraag naar geklimatiseerde kantoor-gebouwen, theaters, restaurants, hotels en spoorrijtuigen zoo gepopulariseerd, dat luchtbehandelingsinstallaties in oude zoowel als nieuwe gebouwen meer en meer worden aangebracht.

Waar wij in Europa zeker ook, zij het misschien niet in een zoo snel tempo, denzelfden weg opgaan, zal ongetwijfeld een uitvoeriger beschrijving van de geheel automatische, perfect werkende „Air-conditionings"-installatie in de „Cinema Rex", gelegen aan een der groote Parijsche boulevards, ontworpen, geleverd en in bedrijf gesteld door het Fransche kantoor van het Carrier-concern, algemeene belangstelling wekken in architecten-kringen.

Het is interessant, na te gaan, waarom eigenlijk pas in den allerlaatsten tijd luchtbehandeling, systematisch toegepast, op den voorgrond is gekomen.

Drieërlei oorzaken zie ik hier aan het werk:

Zuiver psychologische, zakelijk technische en zakelijk psychologische.

De eerste, de zuiver psychologische, vindt haar oorsprong in de neiging van den Westersche cultureelen mensch om overal op de wereld, waar hij zich bevindt, te willen leven in volgens zijn maatstaf normale omstandigheden; een speciale kant van het algemeen heerschend nivelleerend streven, dat zich o.a. openbaart in het internationaal wordend karakter der nieuwere steden en stadsuitbreidingen. Hier gaat het dus om een nivelleering van het klimaat; het vermijden van uitersten zoowel naar de koude- als naar de warmterichting toe; eensdeels omdat de huidige Westersche mensch minder in staat is dan vroeger deze uitersten te verdragen; anderdeels uit een half bewust, half onbewust streven jong te blijven, door het daarvoor scheppen ook van de gunstigste uiterlijke voorwaarden.

De zakelijk technische oorzakenreeks is te danken aan het feit, dat de steeds voortgaande perfectioneering van alle voortbrenging het beheerschen der klimaatomstandigheden meer en meer voor groote productie-groepen noodzakelijk maakt. Op een bepaald gebied kennen wij dit scheppen van een kunstmatig klimaat, misschien zonder dat we dit als zoodanig beseft hebben, reeds lang als de bloemen- en ooftteelt in kassen, resp. voor bepaalde streken de electrische grondverwarming voor den intensieven kleinlandbouw.

Tegenwoordig is echter voor meer productiegroepen kunstmatig klimaat noodig: niet altijd om het gunstig beïnvloeden van wasdom of chemische en physische processen, doch dikwijls om meer of beter product uit de handen van de arbeiders

hem dit in mijn oogen als een gentleman. Het was mij een behoefte U te schrijven".

Een volkomen juiste karakteriseering.

Reus was daarbij van een onkreukbare eerlijkheid, een waardig, hoogstaand vertegenwoordiger van ons verantwoordelijk beroep. Ruim 18 jaren mocht ik in volkomen harmonie met hem samenwerken. Het waren voor hem en voor mij even zoovele gelukkige jaren.

Dordrecht, 29 October 1935.

B. VAN BILDERBEEK.

te krijgen, of om deze daar te doen verblijven en werken waar het zonder luchtbehandeling onmogelijk zou zijn, b.v. op zeer groote diepte, als in de goudmijnen in Zuid-Afrika. Tenslotte voeren de zakelijk psychologische factoren meestal tot de directe toepassing van luchtbehandeling in kleiner en meer beperkt verband; vnl. daar waar de goede stemming en het gevoel van welbehagen van den mensch gestimuleerd moet worden, om van hem gedaan te krijgen wat men wil; hetzij meer of beteren arbeid, hetzij het koopen van niet onontbeerlijke artikelen, het gebruiken van genotsmiddelen, het verblijven in ontspanningslocaliteiten. Juist de toepassing der luchtbehandeling voor deze laatste categorie ontwikkelde zich snel, dank zij de direct daarmee verkregen grootere inkomsten uit vermeerderd bezoek.

Zoo is dan de „Cinema Rex" te Parijs hiervan een sprekend voorbeeld. Dit theater is de eerste „Cinema atmospherique" in Frankrijk, een unicum wat betreft de geheele technische inrichting en waarschijnlijk ook wat de decoratieve uitvoering van de zaal betreft. Men waant zich, als men de zaal betreedt, verplaatst in een Oostersche stad, in nachtstemming, onder diep blauwe lucht die met flonkerende sterren bezaaid, zich welft boven hoge muren, slanke torens en donkere pijnboomen. Lichte wolken trekken langs die nachtlucht (effect teweeg gebracht door middel van een projectielamp) en de indruk van het buiten zijn wordt verstrekt door de er heerschende frissche sfeer als van een ideale zomeravond. Zoo werken hier decoratie en luchtbehandeling samen tot het verkrijgen van een bevoorrend geheel. Ook het tooneel sluit zich zooveel mogelijk bij deze zaaldecoratie aan, is omsloten door een regenboog en loopt ongemerkt in de zaaldecoratie over. De tooneelruimte is enorm en van een zeer moderne installatie voorzien; voor honderd en meer menschen biedt het overvloedig ruimte. Nog zij vermeld, dat het bijzondere effect van de zaaldecoratie voornamelijk verkregen wordt door een indirecte, zeer kunstig aangebrachte verlichting, waarvoor in totaal ca. 15.000 gloeilampen worden gebruikt. Ook overigens is de bouw van dit theater door de toepassing van bijzondere, zeer gelukkig gevonden oplossingen in de ijzer- en betonconstructie merkwaardig.

De geheele ventilatie-, verwarmings- en koelinstallatie van het gebouw bestaat uit drie van elkander onafhankelijke groepen, te weten:

- 1). 2 luchtbehandelingsgroepen die de verschillende gedeelten van de groote theaterzaal en de aangrenzende localiteiten bedienen.
- 2). 2 groepen uitsluitend voor ventilatie, bestemd voor de luchtverversing van de ingangshal en van de localiteiten in het sousterrain gelegen: de machinezaal, de ketelruimte, het transformatorstation, de zaal voor repetities, artiestenloges, enz. (Voor de W.C.'s en lavabo's wordt luchtuitzuiging toegepast om op die wijze in deze localiteiten een kleinen onderdruk te handhaven, waardoor uit de gangen en in de buurt gelegen localiteiten versche lucht kan toestroomen. De uitgezogen lucht wordt door de schoorsteenen naar buiten gebracht).

- 3). Een centrale verwarmingsinstallatie ten dienste van de bureaux en diverse localiteiten, trappenhuis en zaaltoegangen, welke werkt met warm water onder lagen druk en versnelde circulatie.

De ondervolgende beschrijving beperkt zich tot die van de eigenlijke luchtbehandelingsinstallatie.

Het bedrijf van een cinema met doorlopende voorstelling, waarin dus gedurende meer dan 12 achtereenvolgende uren een groot aantal personen aanwezig is, maakt het noodzakelijk om een omvangrijke ventilatie in werking te stellen, die volkomen in staat is om op werkzame wijze in de zaal een gezonde en aangename atmosfeer te handhaven.

De theaterzaal van Rex is ingericht voor 3500 toeschouwers. Gezien de grootte en de verschillende wijzen waarop de geconditioneerde lucht kan worden ingeblazen, is het noodzakelijk gebleken, teneinde de verschillende gedeelten behoorlijk te bedienen, de luchtbehandelingsinstallatie in 2 afzonderlijke groepen te verdeelen.

De eerste groep bedient de eerste verdieping, het achtergedeelte van het parterre en den foyer en wel wordt hier de behandelde lucht met betrekkelijk geringe snelheid ingeblazen door middel van openingen in de kroonlijsten die op verschillende hoogten zijn aangebracht.

De tweede groep bedient het voorste gedeelte van het parterre en het balcon en wel door het inblazen van de lucht onder hoo-gen druk (en dus groote snelheid) door middel van speciale ejecteurs die in het bovenste gedeelte achter in het theater geplaatst zijn.

De centrale behandelingsinrichting voor de lucht is gelegen in de machinekamer geheel onder in het sousterrain.

Op het bijgevoegde schema (fig. 1) is de principieele werking van de luchtbehandelingsvoorziening voor een theater weergegeven. Deze komt dus niet geheel overeen met de in Rex toegepaste installatie; wel min of meer wat betreft de verschieping in het achtergedeelte van het parterre; echter niet voor het balcon en het voorgedeelte, waar volgens het schema een langzame luchtbeweging is aangegeven, terwijl in Rex de lucht met groote snelheid horizontaal onder het plafond wordt ingebracht, en daardoor de heele luchtmasa boven het balcon en het voorgedeelte van het parterre in langzaam wentelende beweging brengt.

Op het schema is duidelijk aangegeven hoe elke luchtbehandelingsgroep bestaat uit:

een luchtmenkammer waar de versche lucht, die wordt aangezogen van boven het dak en door een afzonderlijke pijpleiding naar beneden wordt gebracht, en de retourlucht, die uit de zaal wordt aangezogen door de hoofdlichtleiding, vermengd worden; de openingen van beide toevoerleidingen zijn regelbaar door middel van jalousiekleppen;

de eigenlijke behandelingsinrichting, die alle benodigde apparaten bevat voor het filteren van de lucht, het geven van de juiste vochtigheid en het regelen van de temperatuur;

een ruim bemeten ventilator van het centrifugaal type met geringe omwentelingsnelheid en volkomen geruischloos werkend met een van het huis volkomen onafhankelijk opgestelden rotor; het netwerk van luchtleidingen en uitlaatopeningen voor de distributie van de behandelde lucht en evenzoo inlaatopeningen voor de verbruikte lucht, voorzien van bewegelijke regelkleppen; de installatie voor de automatisch regelbare controle, die noodig is om den gewenschten luchttoestand te handhaven, waarbij de regelapparaten in werking worden gesteld door thermostaten met druklucht als medium voor de servomotoren.

In de eigenlijke behandelingsinrichting treft men de volgende apparaten aan:

1 voorverwarmingsbatterij, die de ingeblazen lucht op zoodanige temperatuur brengt, dat het mogelijk is deze voldoende waterdamp op te doen nemen teneinde na het doorlopen van den

wasscher die temperatuur te verkrijgen, die bepaald wordt door den vochtigheidsgraad, dien men in de zaal wenscht te hebben; 1 wasscher tevens ontvochtiger, bestaande uit 2 rijen watersproeiers, die in de waschkamer een fijnen waterregen veroorzaken en waarmede de doorstromende lucht in nauw contact komt en daardoor gewasschen, gefilterd en op de juiste waarden van temperatuur en vochtigheid wordt gebracht. (De wasscher is uitgerust met alle toebehooren, zijnde waterontvangbak, luchtverdeelers, waterfilter en wateroverloop- en afvoer-inrichting, inspectiedeuren en verlichtingsvensters). Door het intensief wasschen van de lucht worden alle daarin aanwezige stofdeeltjes door het water medegenomen;

1 waterafscheidingsfilter, bestaande uit stootplaten, aangebracht in het luchtkanaal aan den uitgang van den wasscher, welke de waterdeeltjes, die door den luchtstroom worden medegevoerd, tegenhouden;

1 hoofdverwarmingsbatterij, die 's winters aan de gewasschen lucht die temperatuur moet geven, die noodig is om het optredend warmteverlies te compenseeren en in de zaal de ingestelde temperatuur te handhaven;

1 luchtmenkammer voor behandelde lucht met hercirculerende lucht, die het mogelijk maakt het temperatuurverschil tusschen de ingeblazen lucht en de in de zaal zich bevindende luchthoeveelheid te verminderen zonder gebruik te maken van een kunstmatige verwarmingsbron.

De behandelde lucht bestaat dus uit een mengsel, in passende verhouding, van versche lucht en retourlucht, welke laatste uitsluitend gebruikt wordt uit economische beweegredenen, daar aan deze reeds een belangrijke warmtehoeveelheid is toegevoerd. Dit mengsel wordt verwarmd of afgekoeld, bevochtigd of gedroogd, al naar de omstandigheden en het heerschende seizoen, op zoodanige wijze, dat bij het verlaten van den wasscher men lucht verkrijgt van een zekere verzadigingstemperatuur, die bepaald wordt door de temperatuur en vochtigheids-toestand, die men in de zaal wenscht te hebben en die automatisch gecontroleerd wordt door de verstelling van de regelkleppen in de toevoerleiding van de versche lucht en van de retourlucht en door regeling van den stoomafsluiter in de voorverwarmingsbatterij.

De hoofdverwarmingsbatterijen worden gecontroleerd door thermostaten in de zaal. Een gedeelte van deze batterijen, dat een minimum verwarming geeft, wordt gecontroleerd door een thermostaat die ge geplaatst wordt in de luchtleiding juist vóór de uitlaatopeningen, om te zorgen, dat nimmer lucht van een te lage temperatuur naar binnen wordt geblazen, hetgeen voor zou kunnen komen wanneer de temperatuur in de zaal boven het ingestelde maximum zou zijn gekomen en daardoor de stoomtoevoer naar de hoofdverwarmingsbatterij door den thermostaat in de zaal geheel zou zijn gesloten.

De verwarmingsbatterijen worden met lagedrukstoom gevoed waarbij alle stoomtoevoerleidingen vereenigd worden op den centralen stoomverdeelers in de machinekamer. Elke stoomleiding is voorzien van een handbediende afsluitkraan en van een automatisch gecontroleerd diaphragmaventiel, overzichtelijk gerangschikt voor bediening en controle door den wachtloopen-den machinist.

Het condensatiewater wordt bij het verlaten van de verwarmingsbatterijen opgevangen in een reservoir teneinde de daarin aanwezige warmte zooveel mogelijk nuttig te gebruiken en wordt van daaruit door middel van een automatisch werkende electrisch gedreven pomp teruggebracht naar de lage-druk ketels, die een verdieping hooger zijn gelegen. Deze worden gestookt door middel van automatische oliebranders, speciaal ingericht voor het gebruik van lichte stookolie.

Door middel van een warmte-transformator is het mogelijk met behulp van de ketelbatterij het voor de centrale verwarmings-

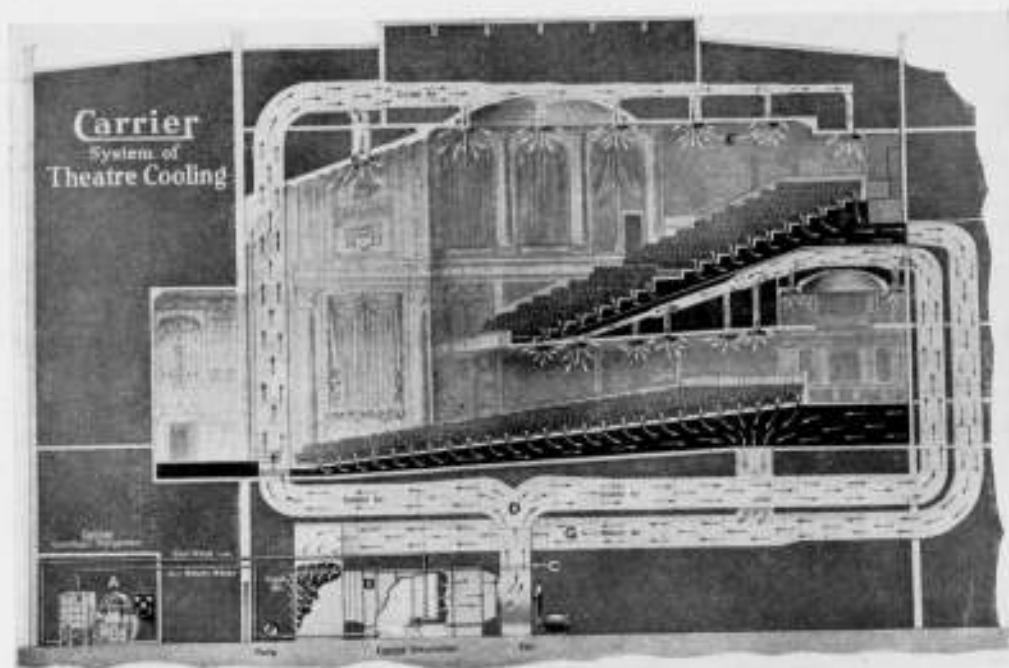

FIG. 1. PRINCIPESCHMA VAN DE LUCHTBEHANDELINGSINSTALLATIE IN THEATERS VOLGENS SYSTEEM CARRIER:

- A. De Carrier centrifugaal koudecompressor, die het water voor de sproeiers koelt.
- B. De eigenlijke behandlungs- of sproeikamer, ook genoemd ontvochtiger, waar de lucht ontvochtigd, gekoeld en gereinigd wordt.
- C. De centrifugaal ventilator, die de lucht door de sproeikamer zuigt en door de plaatijzeren leidingen naar de zaal blaast.
- D. De plaatijzeren hoofd-luchtleidingen, waar doorheen de behandelde lucht tot boven de plafonds van de theaterzaal wordt gebracht.
- E. De naar beneden gerichte lichtopeningen, waar doorheen de lucht in de toeschouwersruimte diffundeert, en de ademhalingszone bereikt zonder eenige „tocht“ te verwekken.
- F. De luchtkamers onder de balkon- en parterre-zitplaatsen, waarheen de lucht uit de zaal gezogen wordt.
- G. De plaatijzeren hoofd-luchtleidingen, waar doorheen de verbruikte lucht naar de behandelingskamer terugstroomt, om daar opnieuw te worden gewassen, gekoeld en ontvochtigd en met verse lucht gemengd.

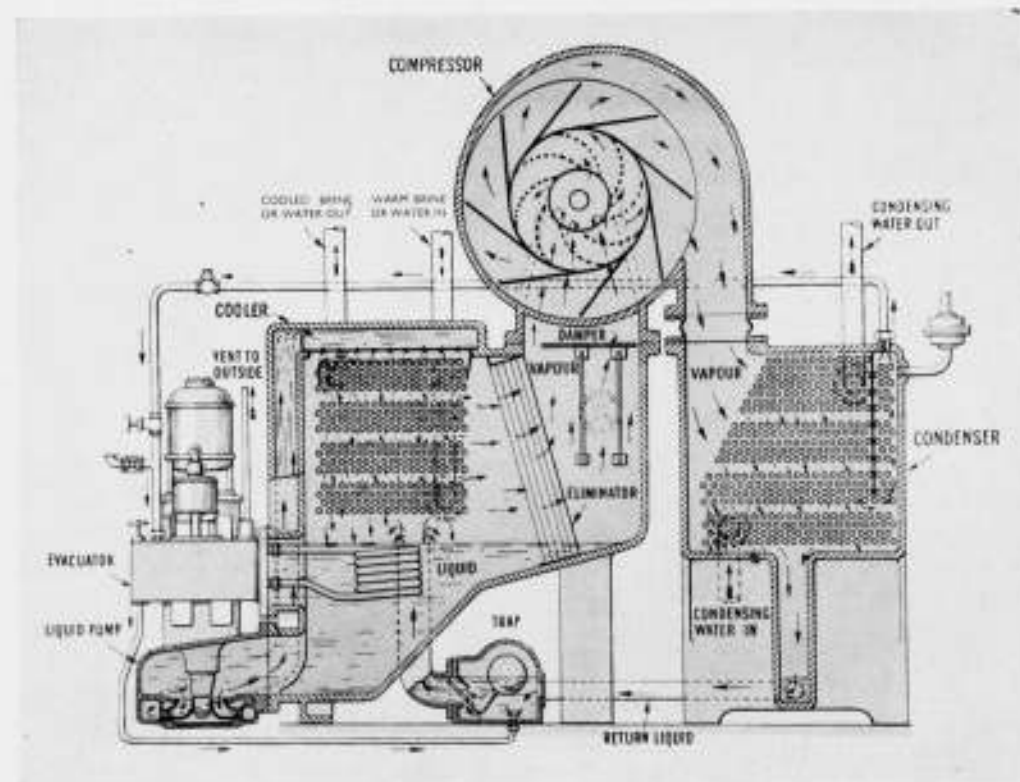

FIG. 2. SCHEMATISCHE DOORSNEDETEKENING VAN DE CENTRIFUGAAL-COMPRESSOR, SYSTEEM CARRIER, VOOR HET KOELEN VAN HET SPROEIWATER.

installatie (boven onder ten 3de genoemd) benodigde warme water te verkrijgen.

Zoals uit de voorafgaande beschrijving van de luchtbehandelingsinrichting blijkt, is het noodzakelijk het versproeiwater in de zomermaanden te koelen, zowel voor het koelen van de ingeblazen lucht, als ook voor het ontvochtigen in tijden van hoge luchtvochtigheid.

Een koelinstallatie van betrekkelijk groot vermogen is daartoe in een afzonderlijk lokaal, buiten de eigenlijke ruimte voor de luchtbehandelingsinstallatie opgesteld. Deze koelinstallatie bestaat uit een tot een compact geheel samengebouwden compressor met condensator en verdampers, welke laatste in de als het ware verhoogde grondplaat van den compressor (die door een electromotor wordt aangedreven) zijn ondergebracht.

De compressor is van het centrifugaaltype systeem Carrier, speciaal voor toepassing in luchtbehandelingsinstallaties ontworpen, heeft een zeer hoog rendement bij groote regelmogelijkheid en een zoodanig groote bedrijfszekerheid, dat het hebben van een reserve koudegroep in de praktijk niet noodzakelijk is gebleken. Er zijn Carrier compressoren in bedrijf, die vrijwel ononderbroken gedurende meerdere jaren zonder storing in werking zijn geweest.

Het koude-middel, waarmede deze centrifugaalcompressoren werken, is een samengesteld gasmengsel, genaamd Carrene, dat zich in hoofdzaak gedraagt volgens de algemeene formule CH_2Cl_2 en dat door een speciale behandeling wordt verkregen. Het heeft een klein soortelijk gewicht en leent zich in het bijzonder goed voor het gebruik in centrifugaalcompressoren, die groote gasmassa's verwerken. Het is verder onontvlambaar, niet agressief en niet explosief, zoodat het bijzonder geschikt is voor het gebruik in woonruimten, op schepen en dergelijke.

Een verder groot voordeel van deze koude-machine is, dat met vacuum gewerkt wordt en niet met hoedruk zoals bij CO_2 machines b.v. het geval is, waardoor de pijpleiding-aanleg eenvoudiger kan worden en er veel minder kans bestaat op verlies van koude-medium niet alleen, doch ook het bij CO_2 installaties in het geheel niet denkbeeldige gevaar van explosie volkomen is buitengesloten.

De compressor wordt aangedreven door een in snelheid regelbaren electromotor onder tusschenschakeling van een overbrenging, waarmede zoowel compressor als motor half-elastisch gekoppeld zijn.

Op de schematische doorsnedeteekening van deze koude-machine (fig. 2) is de werking gemakkelijk te volgen, daar pijltjes den loop van het koude-medium door de machine aangeven. De compressor zuigt het koude-medium uit den verdampers aan, door afscheiders heen, welke alle in het gas nog voorkomende vloeibare Carrenedeeltjes tegenhouden en perst dit gas dan naar den condensor, waar het zich verdicht tot vloeistof door middel van het koelwater, dat door het inwendige der pijpen stroomt. Het vloeibare koude-medium verzamelt zich beneden in den condensor en stroomt van daar door een reinigingsstoel met vlotterventiel, dat den toevoer regelt naar den verdampers, waar het zijn koude afstaat aan het door de pijpen circuleerende sproeiwater voor de luchtbehandelingsinstallatie. Dit laatste circuleert tusschen wasscher en verdampers door middel van een afzonderlijke pomp.

Waar de compressor met een luchtledig werkt is een luchtpompje noodzakelijk (direct aan de koelmaschine aangebouwd) om de kleine luchthoeveelheden, die gaandeweg, voornamelijk langs de compressoras, naar binnen dringen, uit het bovenste gedeelte van den condensor te verwijderen.

De constructie van den compressor is die van een meer-kameruitvoering, waarbij dus de rotor uit diverse naast elkander geplaatste schoepenraden bestaat, die elk in een eigen kamer van het compressorhuis, dat horizontaal 2-deelig is, werken. De eigenschappen komen dus overeen met die van een stoom-

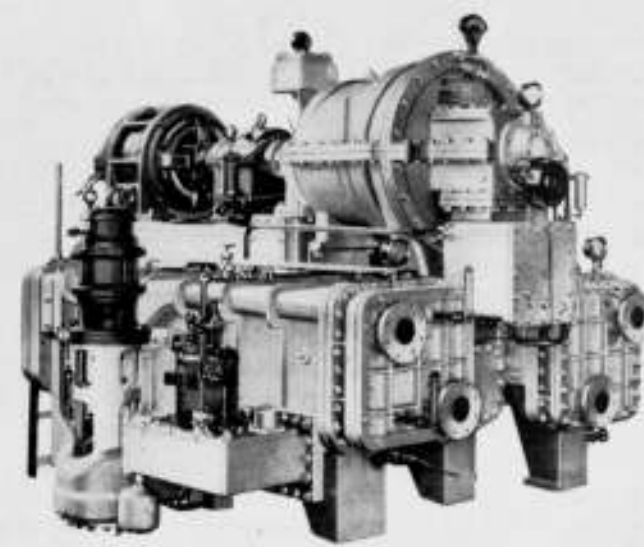

FIG. 3. ELECTRISCH GEDREVEN CARRIER CENTRIFUGAAL KOUDE-COMPRESSOR MET AANGEBOUWDE LUCHTPOMP EN CIRCULATIE-POMP VOOR HET KOUDE-MIDDEL

turbine; vandaar de buitengewone bedrijfszekerheid daar nergens drukventielen en andere bewegende slijtende deelen worden gebruikt; de eenige wrijving ontstaat in de lagers die onder druk gesmeerd worden.

Het koude-middel wordt in een verdampers door een ingebouwd pompje van 1 pk omhoog gebracht om dan door sproeiers fijn over de koelbuizen te worden verspreid.

Uiteraard zijn er diverse beveiligingsinrichtingen aanwezig; o.a. wordt de compressor stilgezet, zoodra het koelwater voor den condensor uitblijft of ook de aanvoer van het te koelen sproeiwater stopt. Eveneens wordt de compressor automatisch uitgeschakeld wanneer het te koelen water een temperatuur krijgt, die ligt beneden de ingestelde minimumtemperatuur.

Een wezenlijk voordeel van den Carrier-compressor is het groote aanpassingsvermogen aan de steeds varieerende behoefte aan koude-hoeveelheid voor de luchtbehandeling. De koude-productie is afhankelijk van de snelheid van den compressor en kan dus op zeer eenvoudige wijze geregeld worden door snelheidsregeling van den aandrijvende motor. Verder is er een automatische regeling van de hoeveelheid te koelen water, dat door den verdampers stroomt; deze werkt door middel van een thermostaat, die geplaatst is in de leiding van het gekoelde water bij het verlaten van den verdampers en deze beïnvloedt een automatisch ventiel in de toevoerleiding van het sproeiwater naar den verdampers. Wanneer minder water wordt toegevoerd, stijgt de temperatuur en de druk in den condensor en wordt het koude-effect van de geheele machine dienovereenkomstig gereduceerd. Alle voor de bediening van deze koude-groep benodigde apparaten zijn op een centraal bedieningsbord vereenigd, zoodat een gemakkelijke controle en instelling der verschillende automatisch werkende ventielen door den dienstdoende machinist mogelijk is.

Waar de condensor een groote koelwaterhoeveelheid vraagt, wordt bij „Rex“ water in gesloten circuit hiervoor gebruikt. Op het dak van het gebouw is een luchtkoelinstallatie aanwezig, welke in hoofdzaak bestaat uit een wasscher, waardoor een verse lucht-stroom wordt geblazen, die het daarin verstoven water voldoende afkoelt. Op deze wijze wordt het gebruik aan koelwater sterk gereduceerd, daar slechts de verliezen tengevolge van verdamping in dezen wasscher moeten worden gesuppleerd. Voor de circulatie van het koelwater is een afzonderlijke pompgroep in de machinezaal opgesteld.

De luchtverdelingsinrichting is berekend op een voldoende vernieuwing van den zaalinhoud. Bij het verlaten van de luchtbehandelingsinrichting wordt de lucht aangezogen door groote

centrifugaal-ventilatoren, die de lucht in het leidingnet blazen. De afmetingen van de luchtleidingen moeten zeer precies worden berekend in verband met de luchtsnelheid, teneinde het ontstaan van trillingen en geluidstoreningen te voorkomen. Zoals bovendien reeds gememoreerd, ontvangen de ventilatieopeningen onder de balcon hun luchttoevoer uit de luchtdistributieleidingen van de eerste groep. Deze openingen zijn zoodanig bemeten, dat de juiste luchtuitredesnelheid bereikt wordt, noodig in verband met de hoogte, waarop de uitlaat boven den vloer ligt en de werkingssfeer die een bepaalde luchtstroom moet bereiken. Het aanbrengen van deze luchtdiffusoren is een zeer moeilijk probleem en maakt voor elk geval weer een speciaal onderwerp van studie uit, daar het noodzakelijk is, dat nergens in de zaal voelbare luchtstromen optreden; alleen door groote ervaring op dit gebied is het daarbij mogelijk goede resultaten te verkrijgen.

De hoofddistributieleidingen van de tweede groep voeden de lucht-ejecteurs, die boven in de zaal, achter in het theater gelegen zijn en die met een groote snelheid door speciale mondstukken de lucht parallel aan het plafond inblazen, zoodat deze zich volkomen over de geheele zaalruimte verdeelen kan. Door het uitblazen met groote snelheid wordt, geheel volgens het principe van de ejecteur, de omringende lucht mede in beweging gebracht, waardoor een zeer intensieve menging van de geconditioneerde met de aanwezige lucht plaatsvindt en een zeer snelle vereffening van het temperatuurverschil tusschen de ingeblazen en aanwezige lucht ontstaat.

De retourlucht wordt afgezogen in het onderste gedeelte van het parterre en van het balcon door openingen, die in paddestoelvorm onder de zitplaatsen zijn aangebracht. Deze openingen monden uit in luchtkamers, die in verbinding staan met de hoofdretourleiding, die terugvoert naar de luchtbehandelingsinstallatie.

De luchtcirculatie vindt plaats door een leidingnet dat gedeel-

telijk in het metselwerk is uitgespaard en gedeeltelijk, bestaande uit gegalvaniseerd ijzer, boven tusschen-plafonds is weg-gewerkt.

De luchtleidingen van gegalvaniseerd ijzer hebben een totale lengte van ca. 2000 m, terwijl in het metselwerk nog een 600 m zijn ondergebracht; 400 paddestoelvormige uitlaatopeningen zijn onder de zitplaatsen in het parterre, eerste verdieping en balcon geplaatst.

Het spreekt vanzelf, dat voor een bioscoop-theater in het bijzonder gelet moest worden op een zoo geluidloos mogelijk werkende installatie. Hiermede is met de uitvoering, constructie en montage van alle onderdeelen dan ook ten volle rekening gehouden.

Hoewel uit economische redenen bij de luchtbehandeling een minimum hoeveelheid verse lucht wordt aangezogen, vindt toch een ruim voldoende luchtverversing in het theater plaats, terwijl in elk geval de retourlucht in den wasscher gezuiverd wordt van rook, stof en verdere verontreinigingen.

De geheele theaterzaal wordt onder een kleinen overdruk gehouden, waarbij de overtollige lucht uitwijkt door de toegangsdeuren.

Ter controle van den luchttoestand in het theater is een afstandsthermometer aangebracht, die op verschillende punten in de zaal de temperatuur meet, evenals de temperatuur van de behandelde lucht in elk van de beide groepen.

In de praktijk is gebleken, dat de automatische inrichting onder alle omstandigheden van verwarming of verkoeling, bevochtiging of droging van de lucht volkomen nauwkeurig en bedrijfszeker werkt. Het toezien personeel behoeft slechts de temperaturen te controleren en enkele automaten in te stellen in verband met de buiten heerschende weeromstandigheden, om de gewenschte luchtcondities in de zaal automatisch te doen handhaven.

PROF. Ir. J. A. G. v. d. STEUR ZEVENTIG JAAR.

Woensdag 30 October j.l. vierde de Delftsche oud-hoogleraar in de architectuur aan de Technische Hoogeschool, prof. ir. J. A. G. van der Steur zijn 70sten verjaardag. Wanneer de jubilaris niet reeds in 1931 als hoogleraar was afgetreden, dan zouden wij zijn afscheid van het Hooger Onderwijs binnenkort met een afscheidscollege en een passende hulde hebben kunnen beleven. Prof. v. d. Steur heeft echter destijds den pas voor een dergelijk afscheid en een dergelijke hulde afgesneden door zich reeds vóór het bereiken van de onverbidde leeftijdsgrens uit het onderwijs terug te trekken; zijn heengaan had destijds in alle stilte plaats, de gebruikelijke ceremonieën bleven achterwege en . . . het leven rolde verder en de oud-hoogleraar werd vergeten? Neen, integendeel! Dat is ons thans wel zeer duidelijk gebleken. Bij het naderen van den 70sten verjaardag van prof. v. d. Steur vormde zich een officieel huldigungscomité onder voorzitterschap van jhr. mr. dr. H. A. van Karnebeek, Commissaris der Koningin in Zuid-Holland, welk comité het genoeg mocht smaken uit de ruim toegevloeide bijdragen een geschilderd portret van den jubilaris aan de Technische Hoogeschool te kunnen aanbieden en een fraai album met de namen der schenkers aan den betrokkene. Maar, bij alle vreugde over het welslagen van deze hulde-betuiging ontstond toch bij een aantal oud-leerlingen het gevoel dat, juist wegens de on-officieele wijze waarop prof. v. d. Steur het onderwijs had verlaten, een terugblik op dat onderwijs voor den oud-hoogleraar zelf een goede en aangename herinnering zou kunnen worden. Er vormde zich spontaan een kleine commissie van bouwkundige ingenieurs van verschillende studieperiodes, die zich ten doel stelde van een zoo groot mogelijk aantal oud-leerlingen hetzij persoonlijke herinne-

ringen, hetzij een bijdrage van eigen werk te verzamelen teneinde een albumje samen te stellen, dat niet alleen een terugblik zou geven op het onderwijs van prof. v. d. Steur, maar dat ook een beeld zou kunnen geven van de resultaten van dat onderwijs. Het aantal bijdragen werd zéér groot: ongeveer honderd oud-leerlingen verleenden hun medewerking, daarmede den jubilaris het onomstootelijke bewijs leverende, hoe zijn werk ook, misschien zelfs juist, na vele jaren wordt geapprecieerd. Moge de omvang, dien deze medewerking van zijn oud-leerlingen heeft aangenomen, voor prof. v. d. Steur een groote voldoening zijn, deze voldoening zal er zeker niet minder op worden wanneer hij eens rustig de gelegenheid heeft stuk voor stuk de bijdragen door te nemen en daaruit te ontdekken, hoe tal van goede herinneringen aan zijn persoon en aan zijn onderwijs-werk levend zijn gebleven en hoe de vruchten ook van zijn hooger onderwijs zijn uitgevallen. Hij moge er ook uit begrijpen hoe de waardeering van en de dank voor dit onderwijs in den tijd die sindsdien verliep niet werden verminderd, doch hoe deze integendeel door de jaren zijn gegroeid, in sommige gevallen misschien wel eerst bewust ontstaan.

Want dat velen van ons eerst later zouden begrijpen wat Prof. v. d. Steur voor ons en voor de geheele Afdeeling Bouwkunde deed, is ook mij zelf pas duidelijk geworden toen ik als zijn assistent het genoeg had eenige jaren aan zijn onderwijs mede te werken. Ik heb toen de gelegenheid gehad hem van nabij in zijn werk mee te maken en kunnen ervaren hoe onvergelijkelijk veel zijn enorme stuwende kracht voor het onderwijs en voor de Afdeeling beteekende en hoeveel ten bate daarvan tot stand is gekomen. Ik behoeft hier slechts te wijzen op zijn

ijver voor de stichting van een goede Afdeelingsbibliotheek, op de inrichting van goed-gedocumenteerde en uitgebreide platen-collecties, op de uitbreiding van het aantal docenten bij het zich in snel tempo vervelvdigende aantal studenten, op zijn onvermoeid strijden voor verbeterde huisvesting en centralisatie van de Afdeeling in één gebouw, en zooveel andere zaken, die hij voorbereide en . . . tot resultaat wist te brengen. Ik denk verder aan de invoering van de colleges Stadsaanleg en Nederlandsche Bouwkunst in een periode waarin de hoogleraren bij het groeiende studentental waarlijk niet te weinig belast waren, ik denk aan de organisatie van schetsexcursies en aan nog zooveel andere voorbeelden van zijn ruime en veelzijdige belangstelling voor alles wat het onderwijs aan de Afdeeling raakte, een belangstelling, die uit den aard der zaak aan de studenten eerst duidelijk kon worden wanneer de strijd reeds lang gestreden was en de resultaten bereikt waren.

Ik herinner mij in dit verband hoe treffend wijlen Prof. Klinkhamer mij enkele dagen voor zijn eigen afscheid als hoogleraar de verdiensten van Prof. v. d. Steur schilderde door mij te vertellen hoe zwaar het afscheid hem woog, hoe zij beiden, (nu wijlen) Prof Evers en hij vroeger vóór de benoeming van v. d. Steur hadden gevoeld dat er in de Afdeeling het een en ander ontbrak en hoe zeer zij de stuwkracht en het doorzettingsvermogen van dezen noodig hadden en waardeerden; letterlijk zei hij ongeveer: „ik moet nu heengaan, maar ik vind het heel jammer; we vulden elkaar zoo goed aan, Evers, v. d. Steur en ik. Maar onthoud één ding van me, je kunt van v. d. Steur méér leeren dan alleen het bouwvak en hij is ook, wat eigenlijk iedere architect zou moeten zijn, een goed organisator; wees blij, dat je nog eenige jaren bij hem als assistent hebt kunnen werken”.

Deze woorden heb ik nooit vergeten; de juistheid ervan is steeds meer tot me doorgedrongen. Steeds meer heb ik begrepen hoe deze docent een „leermeester” kon zijn, juist door zijn all-round architect zijn, door zijn groote kennis van het bouwvak in al zijn onderdeelen en in zijn veelzijdige aanrakingspunten met het leven, door zijn groote teekenaardigheid naast een zeer groote mate van technische kennis en ervaring, door zijn liefde voor het „vak” en door zijn enormen werklust en werkvermogen. Menigmaal heb ik in particuliere gesprekken ervaren hoe objectief-critisch Prof. v. d. Steur tegenover eigen werk kon zijn, hoezeer hij de moeilijkheden voor de architecten van zijn generatie beseft en hoe hij, met zijn scherp-critischen aanleg, in het werk van een volgende generatie het goede wist te waar-

VAKVERROTING.

Tot de vele Amsterdamsche zaken, waar wij meubelen, zich aanpassend aan de hedendaagsche eischen kunnen zien en meermalen bewonderen, behoort ook „Liberty”.

Na de Bazil, Lauweriks, Berlage, van Leeuwen e.a. was het Penaat, die zich uitsluitend richtte op het stijlvol vereenvoudigen der meubelen. Van oorsprong geen meubelmaker, begreep hij toch hoe groot de factor „vakkennis” bij het ontwerpen van meubelen is. Feitelijk beheerscht zij alles daarbij.

De Heer de Leeuw, de eigenaar van „Liberty”, een voortvarend en zakelijk man, heeft Penaat jarenlang reeksen van meubelen laten ontwerpen en deze laten uitvoeren. Zij munten uit door eenvoud, beschaafden vorm en goede werkmanschap. Nu nog zijn zij niet verouderd.

Maar de tijden veranderen en daarmede het zakelijk inzicht. Een zaak, die leidend wil blijven, moet met zijn tijd meegaan. De „nieuwe zakelijkheid” — van een bepaald standpunt beschouwd — kwam haar recht opeischen, dus ook zij werd in den handelsstroom opgenomen.

In de voetsporen van J. J. P. Oud, degene, die het eerst hier in

deeren, zonder zijn steeds grondig gemotiveerde critiek prijs te geven. Zeer sterk voelde hij ook de moeilijkheden die voor die volgende generatie nog zouden voortspruiten uit slechts schijnbare „vrijheid”, die het gevolg zou zijn van een al te plotseling en vooral te opzettelijk loslaten van alle banden met het verleden.

Wanneer wij nu, na verloop van jaren, nog eens met ons zelf te rade gaan en ons afvragen wat zijn werk en zijn onderwijs voor ons aan waarden heeft opgeleverd, dan moeten wij erkennen, dat dit veel en veel meer is geworden dan wij als leerlingen hebben kunnen begrijpen.

Maar niet alleen het werk van prof. v. d. Steur als leermeester hebben wij misschien eerst na jaren op de juiste waarde weten aan te slaan, ook de waardeering van zijn werk als architect is voor velen van ons met de jaren gegroeid. Ik moet eerlijk bekennen, dat ik b.v. een gebouw als het Evang. Luthersche Weeshuis nog steeds een der beste gebouwen van Haarlem vind en dat in de omgeving van Haarlem verschillende „villa's” van 30 à 40 jaar geleden mij veel meer aantrekken dan het overgrote deel der hedendaagsche gewrochten in dezelfde omgeving.

En wanneer wij, meer dan 20 jaar na de voltooiing, nog eens een bezoek brengen aan het Vredespaleis, dan vinden wij daar nog steeds één groot overtuigend bewijs van vakliefde en vakmanschap.

Mogen wij, oud-leerlingen, wanneer het ons gegeven is na 20 jaren nog in onze eigen bouwwerken van thans rond te gaan, daarin ook nog een klein beetje van diezelfde vakliefde en datzelfde vakmanschap terugvinden! En mogen wij ons dan niet alleen herinneren, dat het deze zijn geweest, waarmee wij vaak den strijd moesten strijden om althans iets van ons verlangen tot werkelijkheid te kunnen voeren, maar ook dat het prof. v. d. Steur was die ons mee inwijdde in het hanteeren van deze wapenen in den strijd, die steeds en steeds opnieuw moet worden gestreden.

Niemand weet beter dan de jubilaris van j.l. Woensdag, dat er geen bereiken en geen behouden is zonder dien strijd; moge hij zelf nu hij de 70 jaren heeft bereikt nog lang behouden blijven en moge het hem gegeven zijn de strijdvaardigheid waarvan hij en de moeilijkheden en de zegeningen heeft ondervonden, nog lange jaren in dienst te stellen van den strijd voor het behoud van de Monumenten van onze vaderlandsche bouwkunst, die hem zoo zeer ter harte gaat!

Ir. H. T. ZWIERS.

Holland de beginselen der nieuwe richting op voortreffelijke wijze formuleerde en wiens werk op dit gebied baanbrekend was, stapte G. Rietveld die, hoe men ook over zijn werk (meubelen en architectuur) oordeelt, toch heeft getoond den waren architecten aard te bezitten. Rietveld werkt thans ook voor „Liberty”. Zijn laatste gewrocht, een dood-simpel meubilair voor een week-endhuisje is daar in een der uitstallingsramen van het magazijn in de Leidschestraat tentoongesteld.

De meubelen zijn in timmermansmanier opgevat; zij zijn samengesteld uit vuren duimsplanken, het geheel is witgeschilderd. Het doel zit natuurlijk voor, een niets voor zichzelf opeischend ameublement te maken, want in een week-end gaan wij terug tot het eenvoudig-natuurlijke leven, waarbij geen weelde-eischen worden gesteld, doch alles zoo praktisch mogelijk is ingericht en ook zoo, dat men het met een gerust hart kan laten staan, zoo noodig laten overwinteren. Het moet dus heel goedkoop zijn.

Het in massa vervaardigen van zulke meubelen is te loven, doch te berispen is het, indien dit werk beneden alle vakpeil

zakt. Slecht werk is altijd nog te duur betaald. Het houtwerk van deze meubelen is slordig afgewerkt, ofschoon het wel machinaal zal zijn geschaafd. Nu reeds zijn de planken van elkaar getrokken met naden van wel een halve duim; zij zijn hol getrokken, terwijl toch de eerste functioneere eisch van een tafelblad is, dat het vlak is. De verbindingen schijnen met schroeven te zijn vastgezet, waarvan de verzonden koppen bijgestopt zijn en daarna het geheel overgeschilderd. Deze prop-pen stopsel werken nu naar buiten.

Alweder functioneel beschouwd, indien schilderwerk wordt toegepast, moet het houtwerk af zijn. Wat in veler timmermansmond ligt bestorven, als hij zijn werk niet goed afwerkt: „Och, dat schaaft de schilder wel bij” is daarvan het bewijs. Bij ongeschaafd en rustiek in elkaar gezet werk behoort het beitsen of voor nog ruiger werk het carbolineumen of teeren; schilderwerk eischt verfijning.

Doch eenmaal de machine in de vervaardiging ingeschakeld, moet het werk der machine waardig zijn. De machine wil gaarne in het arbeidsproces meedoen, zij laat het aan den mensch over, hoe zij zal helpen. Zij is geduldig, slecht hout weigert zij niet; zij laat het iedere hand toe haar te besturen; is zij slecht ingesteld, het hout hakkelt onder haar door. Laten wij dus de machine niets verwijten. Goed gebruikt, helpt zij den goeden vakman een goed werkstuk te maken.

In alle andere vakken, behalve in het onza, weten de industriele leiders dit maar al te goed. Wordt ook in ons hedendaagsche streven niet terecht gewezen op de vliegmaschine, den trein, het schip, ja, op alles door de industrieën gemaakt.

Ik heb liever voor mijn f 18.75 — dit kost de schamele boeken-

kast — een correct gemaakt stalen boekenrek, zooals vele fabrieken dit voor dien prijs maken. Hetzelfde geldt voor het schrijfbureau, het tafeltje. Ja, ik ga nog verder, ik heb nog liever een exemplaar — voor denzelfden prijs — van de Culemborgsche meubelfabriek, waar nog steeds oude, beproefde modellen tot voorbeeld dienen, maar waar tenminste nog een goede vaktraditie heerscht.

Al kunnen wij in dezen tijd slechts nog van enkele artisans — ware martelaren voor de goede zaak — het verzonken zijn in een stuk goed handwerk verwachten, toch is het onvergeeflijk zelfs voor den realiteitskunstenaar, dat is iemand, die het noodig vindt zich stipt aan de algemeene tijdsverschijnselen te houden, het zuiver-ambachtelijke (zooals Roland Holst het karakteristiek heeft genoemd) op de ergerlijkste manier te verkrachten.

Elk waarachtig vakman zal de uitvoering, niet het ontwerp, het hoogst stellen. Pas in de juiste verwerking komt het innigste van het ontwerp tot zijn krachtigste werking.

Een ontwerper, vol van liefde voor het vak, mag een slechte uitvoering niet dulden.

Een kunstenaar is ieder, die het door hem begonnen werk ook afmaakt!

Met half werken worden de vakken niet gediend.

Het streven der „Vereeniging tot Veredeling van het Ambacht” moge dan ouderwetsch lijken, laten wij oprecht dankbaar zijn haar te zien vechten tegen een bedenkelijk verschijnsel van onzen tijd: de verslapping, het „zich er weinig meer van aantrekken”, waardoor vakverrotting intreedt.

October 1935.

JAN DE MEIJER.

NOG EENS HET ZWITSERSCHE PAVILJOEN TE BRUSSEL.

De heer H. Buys heeft ons verteld, dat het Zwitsersche paviljoen tot de beste behoort van de expositie, aan de hand van een artikel waarin veel zaken er bij gehaald worden om dit aan te toonen. Dat komt omdat dit paviljoen overeenstemt met wat de heer Buys graag ziet. Is dit nu wel zoo erg belangrijk om daar een deel van ons wekelijksch nummer aan te wijden?

Inderdaad, het paviljoen heeft kwaliteiten; zoo is het luchtig van sfeer, tijdelijk van karakter en een zekere elegance in de samenstellende deelen is niet te ontkennen. Maar architectonisch gezien toont het merkwaardige fouten, die met dit zakelijke karakter weinig overeenstemmen en het oppervlakkige en uiterlijke heeft, dat veel overeenkomst toont met de door den heer Buys vermelde „verouderde gevelarchitectuur”, alleen is het dan niet „zwaar” en „opdringerig” maar een beetje demonstratief en glazig.

Bij een tentoonstelling mag het tentoongestelde toch niet bijkomstig zijn. De horlogezaal betreedt men van buiten komend. Het transparante gordijn van de foto 347 is in werkelijkheid behoorlijk zwaar. Men ploft van het daglicht in een duister schemer zonder tusschenlid, met als resultaat dat de verlichte horloge-vitrines onvoldoende de aandacht kunnen boeien omdat deze kunstverlichting vele malen achterstaat bij het daglicht en men eerst behoorlijk wennen moet aan dezen bruten overgang. Gevolg dat er van stemming geen sprake is. Komt men omgekeerd van de trap af (zooals de foto genomen is) dan

kijkt men naar de fel verlichte opening van het gordijn en treedt storende verblinding op.

Dan de hal waar de machines staan. Heeft deze „het licht dat de machines nodig hebben”? De wand is aan 3 zijden geheel van glas, het dak geheel gesloten. Resultaat: de straat er om heen ziet men als een fel verlicht gebied, de rand van de zaal is ook behoorlijk verlicht, het midden is zeer matig verlicht, mede door de tusschenschotten die aangebracht zijn en het licht onderscheppen. Inplaats van een propere en helder verlichte machinekamer een ruimte met een matte atmosfeer, waar men neiging vertoont alleen naar den kant toe te loopen waar het goed licht is.

Tenslotte de hal met de stoffen. Deze zijn zoo opgesteld, dat de vitrines, die tegen den dichten wand zijn geplaatst spiegelen. De voorwerpen tegen den langen buitenwand zijn volkomen tegen het licht in geplaatst. Aan den kopwand is een tegenstelling van open en gesloten architectuur gemaakt waardoor binnen weer verblinding optreedt en men de tentoongestelde voorwerpen slecht kan waarnemen.

Primaire architectonische eischen zijn hier verwaarloosd ten bate van het uiterlijk aspect en ten koste van hetgeen tentoongesteld werd. Is dat verschil zoo heel groot met de „pompeuze en leugenachtige” paviljoens, is dit „iets van buitengewone zuiverheid”? Van mijn kant onderga ik dit, „als een valsche belofte”

ir. G. FRIEDHOFF.

BESPREKING VAN HET LINTBEOUWINGSVRAAGSTUK.

Op 8 November a.s. des namiddags om 2 uur zal in één der zalen van den Dierentuin te 's-Gravenhage een vergadering worden gehouden ter bespreking van het vraagstuk van de „Lintbebouwing”. De vergadering gaat uit van den A.N.W.B., den Bond Heemschut, de Commissie „De weg in het landschap”, het Ned. Inst. voor Volkshuisvesting en Stedebouw, de Ver-

eeniging van Nederlandsche Gemeenten en de Vereeniging Het Nederl. Wegcongres.

Het vraagstuk van de Lintbebouwing zal worden behandeld door de Heeren Ir. P. Bakker Schut, J. J. Talsma en Mr. F. J. van Lanschot, waarna de legenhoud zal zijn tot discussie. Belangstellenden zijn welkom.

OFFICIEELE MEDEDELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 35 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 9 NOV. 1935 No. 45

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN MAANDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. Excursie naar het nieuwe museum Boymans te Rotterdam voor leden van den B.N.A. met hunne dames op Zaterdag 16 November a.s.

PROGRAMMA:

Half 11 tot 11 uur: Bijeenkomst en onderlinge begroeting in het Museum Boymans, daarna: Voordracht: Voordrachten van Ir. A. van der Steur en den heer D. Hannema over Museum-inrichting.

Kwart voor 1 tot 2: Gezamenlijke koffiemaaltijd in het Park Hotel.

2-4: Gezamenlijke bezichtiging van het Museum.

4 uur: Ontvangst door het Gemeentebestuur en thee.

Met het oog op een goede regeling wordt den leden verzocht zich schriftelijk op te geven met opgave van aantal deelnemers aan het Bureau van den B.N.A. uiterlijk Donderdag 14 Nov. a.s.

Ledenvergadering (najaarsvergadering) van den B.N.A. op Zaterdag 14 December a.s. te Amsterdam.

Voorloopige agenda:

1. Opening.
2. Notulen.
3. Mededeelingen.
4. Verkiezing van drie bestuursleden.
5. Verkiezing van den Voorzitter van den B.N.A.
6. Verkiezing van leden der permanente commissies.
7. Benoemingen.
8. Begroeting voor 1935.
9. Wijziging Statuten en Huishoudelijk Reglement van den B.N.A.
10. Behandeling van het rapport van de Commissie voor de Vaksaneering.
11. Rondvraag.

Bestuursverkiezing.

Volgens het door de Ledenvergadering vastgestelde rooster, treden dit jaar af de Heeren Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, Voorzitter van den B.N.A., Prof. Ir. G. Diehl, Vice-Voorzitter, W. J. Sandhóvel, die niet herkiesbaar zijn. Ingevolge het bepaalde in art. 4 par. 14 van het Huishoudelijk Reglement, laatste wijziging van 23 November 1929, verzoekt het Bestuur aan de Gewestelijke Kringen, candidaten voor te stellen, ter vervulling van beide vacatures, uiterlijk 30 November a.s.

De betreffende bepaling luidt als volgt:

„De verkiezing van de leden van het Bestuur geschiedt uit een voordracht, bevattende de namen van de candidaatgestelden. Een Gewestelijke Kring, of ten minste 10 leden van den B.N.A. kunnen voor een te vervullen plaats in het Bestuur een candidaat stellen.

Bij geen of onvoldoende candidaatstelling is het Bestuur bevoegd daarin te voorzien. De namen der candidaten moeten schriftelijk ter kennis van het Bestuur worden gebracht om ze te doen opnemen in het orgaan van den B.N.A. dat verschijnt minstens één week vóór de vergadering.

De candidaatgestelden, welke binnen drie dagen na deze publicatie niet schriftelijk aan het Bestuur te kennen hebben gegeven, dat zij geen candidaat wenschen te zijn, worden geplaatst op de definitieve candidatenlijst, welke op de vergadering ter kennis van de leden wordt gebracht.”

In verband met art. 7 van de Statuten, waarin bepaald is dat drie leden van het Bestuur in Amsterdam gevestigd moeten zijn, moet er bij de candidaatstelling rekening mede worden gehouden, dat één der drie nieuwe bestuursleden te Amsterdam wonen moet of gevestigd moet zijn.

Het Bestuur van den B.N.A.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 45
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR, 9 NOV. 1935

OPENING VAN HET XIIIe INTERNATIONALE ARCHITECTENCONGRES IN HET KAPITOOl TE ROME

VERSLAG VAN HET XIIIe INTERNATIONALE ARCHITECTENCONGRES TE ROME, SEPTEMBER 1935.

Dit congres, dat door bijzondere omstandigheden eerst 5 jaar na het vorige te Budapest, plaats heeft gevonden, werd in de zoo spannende dagen vóór den oorlog met Abessinië gehouden. Onze gastheeren hebben op bewonderenswaardige wijze het uitgebreide en goed gecomponeerde programma afgewerkt, waarbij de hoogste autoriteiten hare medewerking hebben gegeven.

De zittingen werden gehouden in Palazzo Carpegna (Via della Stamperia bij de Via del Tritone) den zetel van de Accademia di S. Luca, een gebouw met zeer fraaie zalen en den merkwaardigen spiraalvormigen opgang. De ingang is door Borromini gewijzigd, uit het werk van Hempel kent men de verschillende studies van dezen meester voor dit paleis.

Reeds Zondagochtend 22 September had een eerste bijeenkomst plaats van de leden van het C.P.I.A. onder Presidium van den Zwitsers Vischer, waar de leiding der verschillende secties werd besproken. Als Presidenten der zeven secties werden in volgorde benoemd: Kertesz (Hongarije), Pontremoli (Frankrijk), Slot-houwer (Nederland), Elkart (Duitschland), Theiss (Oostenrijk), Zanzinger (Amerika), Bellido (Spanje). De eer hiermede aan ons land aangedaan is beantwoord door de derde zitting in het Italiaansch te leiden.

Des middags werd de eerste tour per autocars door de stad gemaakt, waarbij na een langdurig bezoek aan de Via del Impero, de markthallen van Trajanus, Caracalla-Thermen, Theater van Marcellus en ten slotte het groote Sanatorium Benito Mussolini bezichtigd werden.

Het congres werd Maandagmiddag, nadat des ochtends weer een zitting door het C.P.I.A. was gehouden — ditmaal voor het regelen van internationale prijsvragen —, op zeer plechtige wijze geopend in de zaal Julius Caesar op het Kapitoool. Hier werden de talrijke genoodigden toegesproken door den Gouverneur van Rome, Bottai, door den President van het Congres Calza-Bini, den President van het C.P.I.A. Vischer, terwijl de opening geschiedde door den Minister van Openbare Werken Gigli. De grondtoon der Italiaansche redevoeringen was de zeer actieve belangstelling van de Overheid in de architectonische problemen, die juist in een oud cultuurland zoo veelzijdig zijn. Er werd ditmaal niet, zooals in 1930 te Budapest, door de gedelegeerden der Regeeringen geantwoord, waarschijnlijk omdat men dan aan 27 landen het woord had moeten geven. De belangstelling voor dit congres was zeer groot, in totaal waren er ± 450 deelnemers.

Den volgenden dag zijn de zittingen begonnen.

Omtrent de voorbereiding niets dan lof. De 7 thema's hadden aanleiding gegeven tot een zeer groot aantal rapporten, die reeds bij den aanvang in verschillende talen verkrijgbaar waren voor de congressisten. Elke sectie had een rapporteur, die verslag omtrent de ingekomen rapporten uitbracht, terwijl debat aan ieder open stond. Een bezwaar, vooral bij de groote warmte waarbij het langdurig verblijf in een propvolle zaal dikwijls ondragelijk werd, is weer gebleken het telkens vertalen door tolken. De Italianen waren hierin zeer genereus. Wanneer de rapporteur in het Fransch had gesproken, werd geen vertaling

HEMYCYCLE VAN DE MARKTHALLEN VAN TRAJANUS TE ROME

in 't Italiaansch geëischt, die in Duitsch en Engelsch bleken echter onvermijdelijk. Omtrent de behandeling der thema's moge, in afwachting van het definitieve verslag van het congres, alvast het volgende worden medegedeeld.

I. De nieuwe materialen gezien van het standpunt van den ontwerper en de reeds daarmee bereikte resultaten. Rapporten van: G. Minucci, A. Ramelli met C. Marchetti, Italië; G. Pingusson en Chanut, Frankrijk; Howard Robertson, Engeland; Monroe Hewlett, Amerika; M. Garriques, Spanje; V. Krch, Tsjechoslowakije; J. Chika, Roemenië; H. Jaksch, Oostenrijk; L. Nyiri, Hongarije; H. Zwiers, Nederland. Door den rapporteur werd de belangrijkheid van het Nederlandsche rapport onderstreept. Bij de discussies bleek de bijzondere belangstelling der Russen, die een groote delegatie gezonden hadden, waarvan echter blijkbaar niemand iets anders dan Russisch sprak. Het congres gaf de wenschelijkheid te kennen dat de Secties van het C.P.I.A. omtrent ervaringen met nieuwe materialen gegevens zullen verzamelen en dat het bureau te Parijs deze zal centraliseeren.

II. Van de kennis, die de architect moet hebben van de studie der stedenbouwkundige vraagstukken en zijne medewerking daaraan. Rapporten van: G. Banfi met L. Belgiojoso, E. Peressutti met E. Rogers, L. Piccinato, C. Albertini, A. Annoni met P. Portaluppi, D. Filippone, Italië; E. Pontremoli, Frankrijk; H. Cart de Lafontaine, Engeland; S. de la Mora met G. Blein en F. Mercadel, Spanje; A. Zamphiropol, Roemenië; K. Holey, Oostenrijk; V. Bierbauer, L. Wurga, Hongarije; L. Jungo, Zwitserland; H. Siebers, Nederland.

Bij de discussies, die, gegeven de belangrijkheid van het thema, zeer levendig waren, werd o.a. door de Russen gewezen op de gunstige omstandigheid in hun land waar, door het ontbreken van particulier eigendom, de Staat bij het vaststellen der plannen over alles kan beschikken, terwijl van Italiaansche zijde werd onderstreept dat uitbreidingsplannen vooral 3-dimensionaal gezien moeten worden. Het congres sprak de wenschelijkheid uit dat meer dan tot nog toe de leiding van uitbreidingsplannen in handen van architecten kome en dat daarmee bij hun opleiding rekening wordt gehouden.

III. Wat de architecten dienen te doen om het publiek en de Overheid te overtuigen van hunne diensten gebruik te maken en niet de bouwopdrachten te doen uitvoeren door bouwondernemers.

Rapporten van: M. Urbani, G. Levi-Montalcini, G. Muzio en F. Reggiori, Italië; A. Bérard, Frankrijk; Section C.P.I.A., Engeland; Hönig, Duitschland; M. Lopez Otéro, Spanje; N. Kolli, Rusland; E. Lazarescu, V. Smigelschi, Roemenië; Popp, Oostenrijk; V. Bierbauer, Hongarije; B. Couremenos, Griekenland; L. Jungo, Zwitserland; T. Charlier, V. Docquier, België; A. v. d. Steur, Nederland.

Zoals reeds de talrijke rapporten bewijzen, heeft dit punt veelzijdige belangstelling gewekt, hetgeen ook bleek bij de discussies. Algemeen bleek men van meening, dat de kern van dit probleem te zoeken is in de bescherming van den architectentitel. In Italië en Spanje blijkt dat probleem zelfs niet meer te bestaan, tengevolge van die bescherming. In dezen zin spraken zich ook uit Duitschland, Rusland, Engeland (registered architect) en Roemenië. De begrijpelijke conclusie was dat overal naar deze bescherming gestreefd dient te worden.

OSTIA, ROMEINSCHE POORT

IV. Standaardiseering van woningcomplexen. Rapporten van: G. Nicolosi, P. Bottoni, Italië; M. Beaudoin en Loods, Frankrijk; H. Cart de Lafontaine, Engeland; M. Krukov, Rusland; E. Padanyi Gulyas, Hongarije; O. Salvisberg, Zwitserland; J. Janzen, Nederland. Ook hier vestigde de rapporteur de aandacht op het uitstekende Nederlandsche rapport. De niet zeer duidelijke conclusie wenschte deze standaardiseering te beperken tot de constructieve elementen, hoewel het interieur en zelfs de meubilering ook in dit opzicht de aandacht verdient.

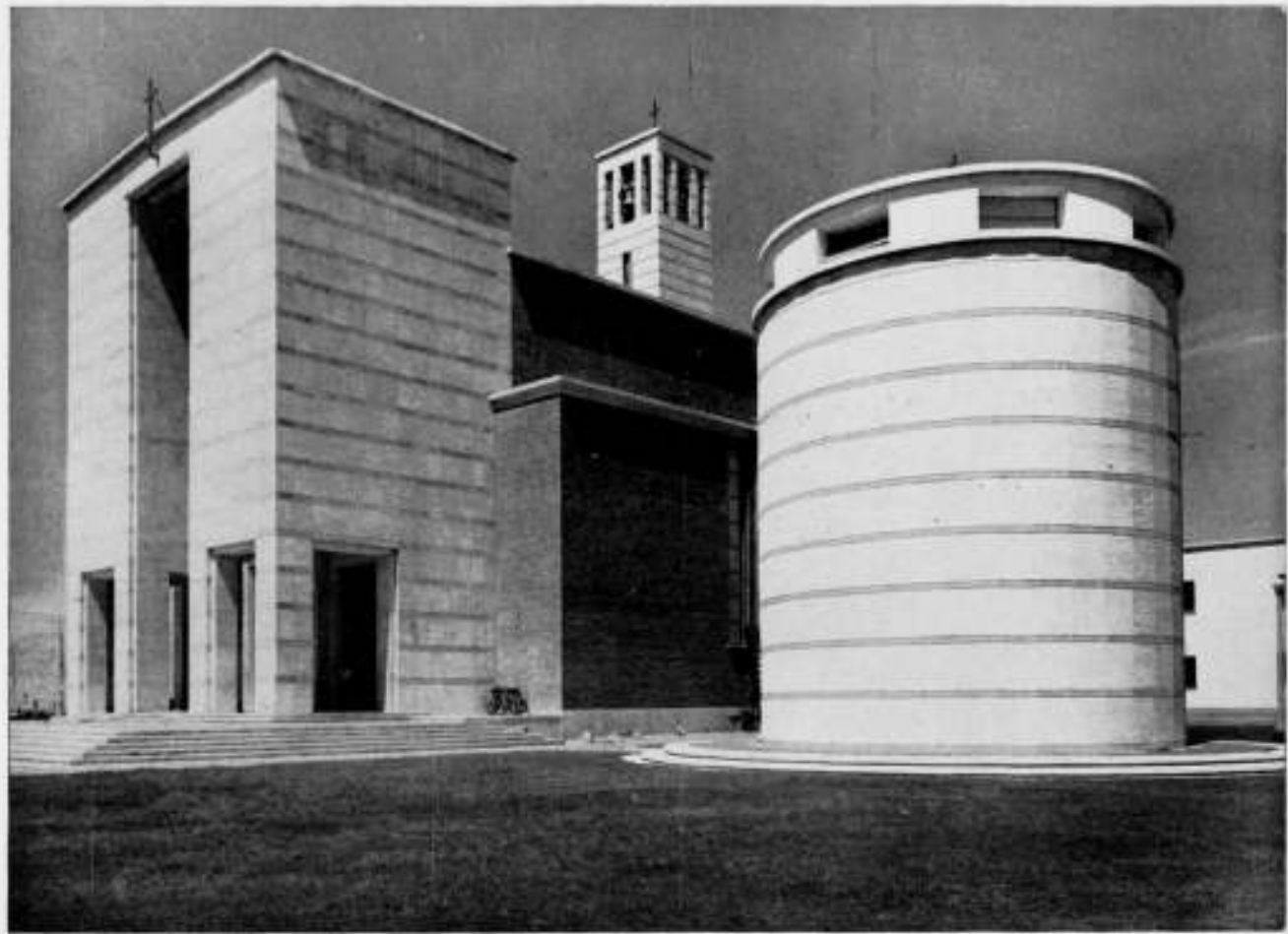
V. De mogelijkheden van onderaardsche constructies en beschutting tegen luchtaanvallen. Rapporten van: E. Fuselli, M. Cavallé, Italië; H. Prost, Frankrijk; H. Cart de Lafontaine, Engeland; S. Tchernychev, Rusland; C. Möller, Hongarije. Dit thema is indertijd opgenomen met de bedoeling een zeer recent vraagstuk te behandelen en daarmee aan het congres iets actueels te geven. Hoewel bijv. het Russische en ook het zeer uitvoerige Fransche rapport vele interessante bijzonderheden behandelen heeft het congres geen andere conclusie kunnen trekken dan dat de ondergrondse constructies in logischen samenhang met de bovengrondse moeten staan.

VI. Bescherming der projecten van architecten en hun recht daarvan zelf de uitvoering te leiden. Rapporten van: R. Faquoni, Italië; Mre Durant-Farget, Mre Rogers de Saint Chamas, Frankrijk; H. Cart de Lafontaine, Engeland; E. Hönig, Duitschland; A. Schusser, Rusland; M. Urban, Tsjechoslowakije; C. Holzmeister, Oostenrijk. Hier waren de juristen aan 't woord, in verband met de auteursrechten. Het congres heeft een rapport verlangd over te leggen

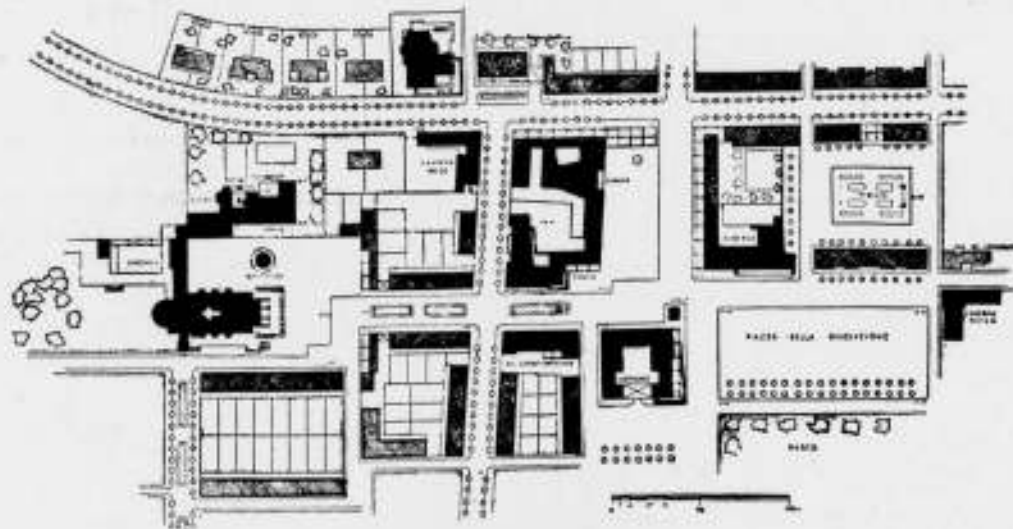
aan het volgend congres omtrent de verhoudingen in de verschillende landen. Bovendien vestigt de conclusie de aandacht op de wenschelijkheid, dat bij prijsvragen de uitvoering aan den bekroonde wordt opgedragen. De architecten dienen zich te onthouden van het maken van ontwerpen zonder opdracht voor de uitvoering.

VII. Prijsvragen, nationaal en internationaal, en openbare gebouwen. Rapporten van: G. Vaccaro, P. Mezzanotte en M. del Ponte, V. Colasanti, Italië; A. Louvet, Frankrijk; H. Cart de Lafontaine, H. Lanchester, Engeland; E. Hönig, Duitschland; L. Niemojewski, Polen; G. Ionescu, Roemenië; S. Theiss, Oostenrijk; L. Honsch, Hongarije. Het congres onderstreept de wenschelijkheid van het houden van prijsvragen. De jury's dienen in meerderheid uit architecten te bestaan op de keuze waarvan de inzenders of hunne organisaties invloed moeten hebben. Internationale prijsvraagregelen dienen overeen te stemmen met de nationale. Voor zeer belangrijke concoursen dienen twee etappes gekozen te worden, zonder tontoestelling van de resultaten der eerste of ideeën-prijsvraag.

Alle rapporten en de definitieve conclusies zullen in het groote verslag van het congres worden gepubliceerd. In verband met punt VII en in aansluiting aan de reeds gehouden besprekingen van het C.P.I.A. te Parijs werd een commissie benoemd, die in samenwerking met de Coopération intellectuelle van den Volkenbond een voorstel tot regeling der prijsvragen zal ontwerpen. Hierin zijn gekozen de voorzitter Paul Vischer (Zwitserland), E. Pontremoli (Frankrijk), H. P. Cart de Lafontaine (Engeland), C. Broggi (Italië), D. F. Slothouwer (Nederland) en als reserve S. Theiss (Oostenrijk).

KERK EN BAPTISTERIUM TE SABAUDIA. ARCHITECTEN: CANCELOTTI, MONTUORI, PICCINATO EN SCALPELLI

CENTRAAL GEDEELTE VAN SABAUDIA

Tijdens het congres zijn eenige ontvangsten georganiseerd. Zoo, die door den Duce in het Pal. Venezia, waarbij deze een improvisatie over de architectuur hield, die hij de Koningin der Kunsten noemde en waarbij hij de noodzakelijkheid bepleitte van het zoeken naar een stijl als uitdrukking van dezen tijd, een uitspraak, die juist in Italië van betekenis geacht moet worden. De Gouverneur van Rome heeft een avondreceptie in het Palazzo dei Conservatori gegeven, een schitterend schouwspel met het verlichte Kapitol en de prachtige zalen met de unieke collecties van beeldhouw- en schilderkunst. De Regeering heeft verder een excursie en thee aangeboden naar de Villa d'Este te Tivoli, waar de fonteynen spotten en de ondergaande zon voor een fantastische verlichting zorgde. Tevens heeft een ontvangst

plaats gehad op de Amerikaansche Academie, terwijl de Architecten-organisatie een ontvangst heeft bereid op het Lido van Rome, n.l. Ostia Mare. Er hebben vier rondritten door Rome plaats gehad, waarbij naast de restauraties der antieke monumenten, de markthallen van Trajanus en het Theater van Marcellus, verschillende nieuwe werken werden bezichtigd zooals de Cita Universitaria en de uitbreiding van de Stadiongebouwen. Deze universiteitsstad is door samenwerking van de architecten A. Foschini, Pietro Aschieri, Giuseppe Capponi, Giovanni Michelucci, Giuseppe Pagano, Giovanni Ponti en Gaetano Rapisardi onder leiding van Z.E. Marcello Piacentini, lid der Academie, gebouwd.

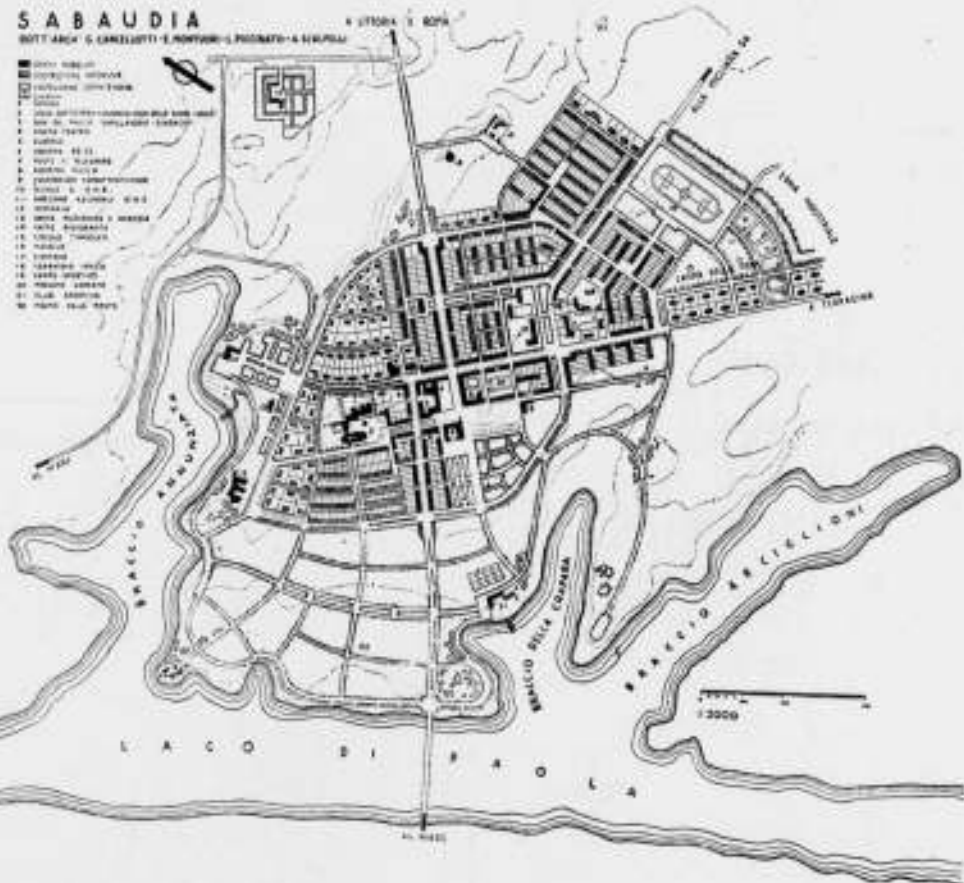

NIEUWE WOONHUIZEN TE SABAUDIA

DE KERK EN WOONSTRAAT TE SABAUDIA

ARCHITECTEN: CANCELOTTI, MONTUORI, PICCINATO EN SCALPELLI

PLAN VAN SABAUDIA: ARCHITECTEN CANCELOTTI, MONTUORI, PICCINATO EN SCALPELLI

Aan het stadion Mussolini, waarvan het hoofdgebouw en het kleine stadion reeds gereed waren, zijn zeer belangrijke nieuwe bouwwerken toegevoegd, voor tennis en zwemmen, terwijl een representatief gebouw door Moretti, nog niet voor reproductie vatbaar, als een der belangrijkste moderne uitingen beschouwd moet worden.

Hier moge nog in het bijzonder de aandacht gevestigd worden op de nieuw gestichte steden in de vroegere Pontijnsche moerassen n.l. Littoria en Sabaudia. Vooral de laatste stad, ontstaan door de samenwerking van de architecten Cancellotti, Montuori, Piccinato en Scalpelli, kan als een zeer gelukkig resultaat beschouwd worden.

In het algemeen mag van de nieuwste Italiaansche architectuur

gezegd worden, dat zij veelal voortreffelijk harmonieert met het landschap en met de oude bouwkunst.

Door gebrek aan tijd heeft ondergeteekende, die de eer had de Nederlandsche Regeering, den Senaat der Technische Hoogeschool te Delft en de Afdeling der Bouwkunde, te vertegenwoordigen, geen gelegenheid gehad de excursies naar Napels, Pompei en Capri noch die naar Perugia, Assisi en Orvieto mee te maken.

Een woord van dank aan de gulle en ijverige gastheeren, en in de eerste plaats aan Prof. Calza-Bini, die overal de leidende geest bleek te zijn, is hier ten slotte zeker op zijn plaats. Het volgende congres zal in 1937 te Parijs gehouden worden in verband met de groote tentoonstelling van Kunst en Techniek.

D. F. SLOTHOUWER.

HOOFDGEBOUWEN VAN DE UNIVERSITEITSSTAD TE ROME

PLAN VAN DE UNIVERSITEITSSTAD TE ROME

1. KAZERNE VOOR DE UNIVERSITEITS MILITIE. 2. INSTITUUT VOOR HISTOLOGIE EN ALGEMEENE PHYSIOLOGIE, ANTROPOLOGIE EN EXPERIMENTEELE PSYCHOLOGIE. 3. INSTITUUT VOOR PHYSIOLOGIE, CHEMISCHE PHYSIOLOGIE EN PHARMACOLOGIE. 4. FACULTEIT DER POLITIEKE WETENSCHAPPEN. 5. JURIDISCHE FACULTEIT. 6. RECTORAATS-GEBOUW, BIBLIOTHEEK EN AULA. 7. BOTANISCH INSTITUUT EN PHARMACEUTISCHE CHEMIE. 8. PLANTENKASSEN. 9. STUDENTENHUIS. 10. LITTERAIRE EN FILOSOPHISCHE FACULTEIT. 11. MINERALOGISCH, GEOLOGISCH EN PALEONTOLOGISCH INSTITUUT. 12. AFDEELING VOOR WISKUNDE. 13. INSTITUUT VOOR GENEESKUNDIGE POLITIE. 14. NEUROPSYCHIATRISCHE KLINIEK. 15. INSTITUUT VOOR NATUURKUNDE. 16. IDEM VOOR SCHEIKUNDE. 17. INSTITUUT VOOR HYGIENE EN BACTERIOLOGIE. 18. ORTHOPEDISCHE KLINIEK. 19. CENTRALE VERWARMING. 20. CLUBHUIS VOOR PROFESSOREN EN DOPOLAVORO.
ARCHITECT MARCELLO PIACENTINI, MET MEDEWERKING VAN DE ARCHITECTEN: ARNALDO FOSCHINI, PIETRO ASCHIERI, GIUSEPPE CAPPONI, GIOVANNI MICHELUCCHI, GIUSEPPE PAGANO, GIOVANNI PONTI, GAETANO RAPISARDI

HOOFDGEBOUW VAN DE UNIVERSITEITSSTAD TE ROME

WINKELSTRAAT EN RAADHUISTOREN TE SABAUDIA

ONTVANGEN BOEKWERKEN.

Yselmonde, Ridderkerk en Barendrecht, alsmede verdwenen en nog bestaande merkwaardigheden in het oostelijk gedeelte van het Eiland Yselmonde door J. Verheul Dzn. architect B.N.A. Uitgave: N.V. Drukkerij en Uitgeversbedrijf Stermerding en Co.

In dit vijfde — en laatste — deel van zijn beschrijving van het landschap rond Rotterdam en in 't bijzonder van de boerderijen, dorpswoningen en dorpskerkjes, die daar uit de vorige eeuwen zijn overgebleven, voert de schrijver ons langs den oostelijken rand van Yselmonde, langs den dijk die vanaf het dorpje Yselmonde, via Bolnes, Ridderkerk, Oude Molen en Rijsdord, het eiland omzoomt.

Met denzelfden bewonderenswaardigen lust en ijver die ons zoo aantrok in het eerste deeltje van deze serie „Oude boerderijen aan den Dordtschen straatweg te Rotterdam” houdt de schrijver minitieuze aantekening van alles wat op de ondernomen tochten wordt gezien en wat hem uit zijn herinneringen, die vele zijn, naar voren komt. De verteltrant van den Heer Verheul is ongekunsteld, zonder litteraire pretentie: hij strookt geheel met de eenvoudige objecten van zijn belangstelling.

Een essentieel kenmerk van de gebouwen, waaraan de Heer Verheul zijn aandacht heeft besteed, is inderdaad hun eenvoudigheid en ook hun nederige bestemming. En hoewel in de laatste decennia deze „alledaagsche” bouwkunst een belangstelling heeft, die vorige generaties haar niet hebben geschonken, is zij waarschijnlijk in ons land nergens zoo volledig nagespeurd en gedocumenteerd, als de Heer Verheul het heeft gedaan voor die rondom Rotterdam. Het is de groote verdienste van den Heer Verheul, dezen documenteelen arbeid nog juist te hebben verricht vóór de meeste dier alledaagsche bouwwerken onder de zware wals van de nieuwere stadsuitbreidingen en wegenverbetering zijn weggedrukt. Voor Amsterdam en Haarlem bijv. is het niet gedaan en wat dáár in de laatste 20 jaren is verdwenen, zou ook zeker een boekdeel hebben gevuld met merkwaardigheden. Heel genoegelijk zijn aan de peripherie van onze grootere steden, (om maar niet te spreken van hetgeen er in dorpen is gebeurd) talloze voorbeelden van goede en begrip-vol geconstrueerde bouwwerken gesloopt, zonder dat er een haan naar kraaide, terwijl vaak over de bedreiging van

één enkel geveltje Holland in last is geweest. Onbewust speelt hierbij, geloof ik, de gedachte aan een „monument” een groote rol. Zoodra een gebouw, of laat het maar een enkele gevel zijn, een „monument” is van kunst of geschiedenis of zoo kan worden genoemd, dan kan het — gelukkig en terecht — belangstelling en bescherming opeischen. Maar wees het arme alledaagsche gebouw, dat dit certificaat van cultureele betekenis niet kan toonen. En toch zijn die alledaagsche bouwwerken, die de vorige generaties ons achterlieten, vaak van zoo'n groote betekenis voor het stads- en landschapschoon.

De boekenserie van den Heer Verheul vestigt daarop krachtig de aandacht, en daarom hebben ze een propagandistische waarde ook.

Noteeren wij tenslotte, dat dit laatste boek den grooten omvang heeft gekregen van 166 pagina's, door verschillende historische uitweidingen die de Heer Verheul tusschen de beschrijvingen van zijn tochten heeft ingelascht. Zoo bijv. over de zalmvischerij op het van Brienoord, over de scheepswerven en industrieën langs de Nieuwe Maas en de Noord, over het (voormalige) kasteel van Yselmonde, enz., terwijl hij aan het geheel een beknopt historisch overzicht van het oostelijke deel van Yselmonde laat vooraf gaan.

Zooals alle reeds verschenen deeltjes is ook dit boek geïllustreerd met een aantal afbeeldingen, voor het merendeel naar door den schrijver met hulp van den Heer L. M. Molendijk vervaardigde aquarellen.

Met het beëindigen van de zich zelf gestelde taak om het een en ander van de mooie en interessante omgeving van Rotterdam in woord en geschrift mede te deelen, besluit de Heer Verheul met de hoop uit te spreken, dat zijn boekjes er toe zullen bijdragen, meer belangstelling te wekken voor het vele, dat de onmiddellijke omgeving te genieten en te waardeeren geeft.

Hieraan kunnen wij een gelukwensch aan den schrijver toevoegen, dat hij zijn zware, maar sympathieke taak tot het eind met onverzwakt en zelfs groeiend enthousiasme op zulk een bewonderenswaardige wijze heeft kunnen vervullen.

J. P. M.

KOFFIEHUIS EN UITSPANNING „DE PRINS VAN ORANJE” AAN DE WAAL TE RIJSOORD

BOERENHOFSTEDEN „DE WOUDE” AAN DEN BENEDEN RINGDIJK TE RIDDERKERK

UIT: YSELMONDE, RIDDERKERK EN BARENDRECHT DOOR J. VERHEUL Dzn.

INGEKOMEN BOEKWERKEN.

Rechtspositiebesluit Nijverheidsonderwijs 1935, Salarisbesluit Nijverheids-
onderwijs 1935. N. Samsom N.V. Alphen aan den Rijn.

Aantasting van buizen: 2e verslag van de Corrosie Commissie II voor de
bestudeering van buisaantasting door bodeminvloeden. Mededeeling No. 10
van de Stichting voor Materiaalonderzoek.

Tweede verslag van de Commissie voor het onderzoek van vuurvast
materiaal. Mededeeling No. 9 Stichting voor Materiaalonderzoek.

Betonstrassenbau in Deutschland. Herausgegeben vom Deutschen Zement-
Bund.

Profielboek. H. J. Reesink en Co. te Zutphen.

G. J. J. Both, Tunnelbouw. Uitgave Nijgh en v. Ditmar.

J. A. P. Meere en G. D. Hoekstra. Aanbesteding en Prijsberekening van
schilderwerken. A. E. Kluwer, Deventer.

Die Clapeyronsche Gleichung als Grundlage der Rehmenberechnung. Von
Dipl. Ing. Georg Ehlers. Verlag Deutsche Bauzeitung.

Ausstattung der Kleinwohnung. Band I en II. Verlag Julius Hoffmann,
Stuttgart.

Elendsviertelsanierung. Band I en II. Verlag Julius Hoffmann, Stuttgart.

Dr. Ir. J. Emmen ontwerp voor een oeververbinding over de Nieuwe
Maas te Rotterdam. Uitg. H. J. Paris, A'dam.

J. J. Vriend, Nieuwere Architectuur. Uitgave Kosmos.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

MODERNE BAUFORMEN. Aug. 1935.

Deze aflevering opent met een werk van Adolf Schneck, bestaande uit een
Kraamvrouweninrichting, een zusterhuis en dokterswoning te Stuttgart.
Dit complex wordt door talrijke illustraties in beeld gebracht. Voorts
wordt een groot deel van dit nummer gewijd aan sportgebouwen, te weten
het „Obert-v. Sprecher-Haus“, een Armée-Skihütte bij Davos, van arch.
Keller te Zürich, een padvindstershuis te Adelboden (arch. Sinner en
Beyerler te Bern) beide bouwwerken in de volkstümliche stijl van onge-
verfd hout en een koperen ketel boven een open vuur, een flinke over-
stekende kap en spreuken op de moerbinten. In een clubhuis voor hen-
gelaars in Azusa (dat in Californië ligt) vinden we weer andere eigen-
dommelijkheden, evenals in een sporthotel Kekes in het Matragegebergte,
dat er absoluut als een sporthotel uitziet. Hierop volgt het Staats Hygiene-
Instituut te Budapest van arch. Ivan Kotsis, en dan volgen 14 polsteressels,
benevens werk van Walter Lompe te Düsseldorf, die winkels en bars
heeft gebouwd. J. P. M.

Idem, September 1935. Van den architect Josef op den Oorth, te Keulen,
die in het Julinumnummer zulke voortreffelijke landhuizen liet zien, wordt op-
genomen een Kerk te Goch am Niederrhein. Een werk met vele domine-
rende verticale en horizontale lijnen van hetzelfde karakter als het hierop-
volgende werk van denzelfden architect, de zaal voor Volkstum und Kultur
op de tentoonstelling van het Saarland te Keulen in 1934. Een wandelhal
en concertzaal in Bad Wiessee van architect Bruno Biehler te München,
treft door het zeer blank houden van de ruimten, die daardoor iets voor-
naams krijgen. Volgt een uitvoerige beschrijving van de tuintentoonstelling
„Planten un Blumen“ te Hamburg. Tal van foto's en teekeningen verduide-
lijken deze publicatie. Te vermelden valt een muziekplatform met een over-
kapping, die de geluidsgolven richt. Dit gebeurt echter slechts 1 zijde toe.
Voorts vinden we eenige villa's en interieurs en meubelen van Oskar
Tischer te Weenen. Wat decadent wordt een en ander tenslotte wel. J. P. M.

DER BAUMEISTER, Octobernummer.

Een artikel over: „Haus und Garten .... und der Mensch“ door den
tuinarchitect Alwin Seifert geschreven, is geïllustreerd met verschillende
staaltjes van tuinaanleg van dezen tuinarchitect. Verschillende van verras-
send mooi effect.

Een goed gedocumenteerd artikel over de bouwproblemen en bibliotheek-
gebouwen door Dr. Schürmeyer, Directeur der stadsbibliotheek te Frank-
fort is belangrijk voor den architect die een opdracht krijgt een biblio-
theek te bouwen. Het artikel is goed geïllustreerd. Arch. Ladders bouwde
een Heidehaus bij Bremen en daarvan vinden we vele prentjes. Tenslotte
nog eenige meubelen en landhuisjes. De technische platen bevatten van
vele werken een overmaat van details.

Paul Bromberg. De kleine praktische woning. Uitg. Kosmos.

Ir. G. Knuttel. Beknopte Geschiedenis der Bouwkunst. Uitg. H. J. Paris,
Amsterdam.

Muséographie. Architecture et aménagement des Musées d'Art. 2 deelen,
Uitg. Office Internationale des Musées.

Beton en gewapend beton door Ir. A. W. C. Dwars. Uitgave A. E. Kluwer,
Deventer.

De Woningwet door Dr. L. Lietaert Peerbolte. Uitgave Samsom, Alphen
a.d. Rijn.

Nieuwe Bouwkunst in Holland en Europa, door J. J. P. Oud.

Walter Gropius, The New Architecture and the „Bauhaus“.

Lier, door Prof. Ir. Hans Leurs, Ars Belgica no. 3. Uitgave De Sikkel.

Zweedsche Coöperatie architecten Bureau.

De Hollandische Molen als brandstofloze krachtcentrale door middel van
ijsaccumulatie door A. J. Dekker en C. P. J. Paal. Uitgave Staal en Co.,
Rotterdam.

De nieuwe geest in onze woning. Hoe richten wij haar in, hoe vernieuwen
wij haar, door Miep van Roy-Berlage. Uitgave Kosmos, Amsterdam.

Sommige dezer boekwerken zullen nog nader in ons blad besproken
worden.

DER BAUMEISTER, Nov.-nummer. Of de Hanseatenhalle te Hamburg
(arch. Winand) de grootste sporthal ter wereld is, zoals hij hier wordt
aangeduid, weet ik niet, maar hij is een flinke ruimte die 30.000 bevat.
De hal is provisorisch, IJzerconstructie, hout en baksteenvullingen. Van
arch. Winand voorts diverse villatjes met gevel van een „belebter Ober-
flächenstruktur“.

Behoudens andere landhuizen in dit nummer zien we nog afbeeldingen van
„Gediegene Preiswerte Zimmer Einrichtungen“.

Ja, ja, ja, wat zal je d'r nou van zegge.
Alleraardigst zijn „Pfründner- und Fremden Asyle“ in het oude Stralsund
en kiekjes van de Fuggerei te Augsburg.

In de Beilage een technische beschrijving van de Hanseatenhalle en vele
werktekeningen van alles wat in dit nummer te vinden is. J. P. M.

HERDENKING PHILIPPO JUVARRA TE TURIJN.

Wij vernemen uit de Telegraaf dat de stad Turijn 100.000 lire ter beschik-
king gesteld heeft voor de herdenking van den bouwmeester Philippo
Juvarra, die aldaar in 1737 gestorven is. Hij was afkomstig van Sicilië
en is door Victor Amadeus II naar Turijn gehaald, waar hij tal van kerken
bouwde en tal van paleizen, zooals het bekende Palazzo madama. Hij
bouwde ook den bekenden koepel van de Superga-kerk te Turijn. Juvarra
is een van de grootste bouwmeesters van de Italiaansche barok geweest.
Talrijke leerlingen hebben zijn arbeid voortgezet.

MALLE GEVALLEN No. 13.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 36 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 16 NOV 1935 No. 46

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN MAANDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT
STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102, KOPIJ
WELKE LATER WORDT ONTVANGEN. MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A.

Ledenvergadering (najaarsvergadering) van den B.N.A. op Zaterdag 14 December a.s. te Amsterdam.
(De plaats zal nader worden bekend gemaakt).

Agenda:

1. Opening.
2. Notulen.
3. Mededeelingen.
4. Verkiezing van drie bestuursleden.
5. Verkiezing van den Voorzitter van den B.N.A.
6. Verkiezing van leden der permanente commissies.
7. Benoemingen.
8. Voorstel tot wijziging van het contract met het Genootschap Architectura et Amicitia, betreffende het „Bouwkundig
Weekblad Architectura“.
9. Begroting voor 1936.
10. Voorstel tot Wijziging van de Statuten en het Huishoudelijk Reglement van den B.N.A.
11. Bespreking van de vraag of het lidmaatschap van den B.N.A. op grond van de statuten van den B.N.A. verenigbaar
is te achten met dat van de „Haagsche Architecten Club“.
12. Behandeling van het rapport van de Commissie voor de Vaksaneering.
13. Rondvraag.

Toelichting.

Punt 2. De Concept-notulen van de vorige vergadering van 19 Juli 1935 zijn opgenomen in het nummer van 10 Aug.
1935, No. 32.

„ 4. Over de verkiezing der bestuursleden volgen hieronder de bepalingen omtrent de candidaatsstelling.

Volgens het door de Ledenvergadering vastgestelde rooster, treden dit jaar af de Heeren Ir. J. de Bie Leuveling
Tjeenk, Voorzitter van den B.N.A., Prof. Ir. G. Diehl, Vice-Voorzitter, W. J. Sandhóvel, die niet herkiesbaar zijn.
Ingevolge het bepaalde in art. 4 par. 14 van het Huishoudelijk Reglement, laatste wijziging van 23 November 1929,
verzoekt het Bestuur aan de Gewestelijke Kringen, kandidaten voor te stellen, ter vervulling van de drie vacatures,
uiterlijk 30 November a.s.

De betreffende bepaling luidt als volgt:

„De verkiezing van de leden van het Bestuur geschiedt uit een voordracht, bevattende de namen van de candidaatgestelden.
Een Gewestelijke Kring, of ten minste 10 leden van den B.N.A. kunnen voor een te vervullen plaats in het Bestuur
een candidaat stellen.

Bij geen of onvoldoende candidaatsstelling is het Bestuur bevoegd daarin te voorzien. De namen der kandidaten moeten
schriftelijk ter kennis van het Bestuur worden gebracht om ze te doen opnemen in het orgaan van den B.N.A. dat
verschijnt minstens één week vóór de vergadering.

De candidaatgestelden, welke binnen drie dagen na deze publicatie niet schriftelijk aan het Bestuur te kennen hebben
gegeven, dat zij geen candidaat wenschen te zijn, worden geplaatst op de definitieve kandidatenlijst, welke op de
vergadering ter kennis van de leden wordt gebracht.”

In verband met art. 7 van de Statuten, waarin bepaald is dat drie leden van het Bestuur in Amsterdam gevestigd
moeten zijn, moet er bij de candidaatsstelling rekening mede worden gehouden, dat één der drie nieuwe bestuursleden
te Amsterdam wonen moet of gevestigd moet zijn.

Punt 6, 7 en 9. De stukken hierop betrekking hebbende zullen in een gecyclostyleerde mededeeling aan de leden
worden verstrekt.

„ 10. Dit voorstel zal in een der eerstvolgende Off. Mededeelingen worden opgenomen.

„ 8 en 11. De punten zullen op de vergadering door het Bestuur worden ingeleid en toegelicht.

„ 12. Het rapport van de commissie zal aan de leden worden toegezonden.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 46
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR, 16 NOV. 1935

TWEE PRIJSVRAGEN.

- 1e. Prijsvraag voor goedkope arbeiderswoningen. (Bedoeld werden eigenlijk goedkopere arbeiderswoningen dan tot nog toe gebouwd konden worden.)
- 2e. Prijsvraag voor brievenbussen aan portiekwoningen.

Twee wel zeer verschillende vraagstukken die men door middel van prijsvragen tot oplossing trachtte te brengen.

De factoren echter die beide gemeen hebben zijn oorzaak dat ze hier gelijktijdig besproken worden.

Beide prijsvragen eindigden onbevredigend n.l. met de erkenning dat het vraagstuk niet is opgelost en dat geen bekroning kon worden toegekend.

Dit resultaat is o.i. hoofdzakelijk het gevolg van het feit dat in beide gevallen de mogelijkheid van oplossing van het vraagstuk, zo als het gesteld werd, niet vooraf vast stond.

Een deel van de bij de uitschrijving betrokkenen zal er waarschijnlijk zelf niet in geloofd hebben.

Ter staving van bovenstaande bewering kunnen we het beste de beide jury-rapporten aan een nadere beschouwing onderwerpen.

Nemen we eerst het rapport over de arbeiderswoningen.

Dit is op zich zelf een waardevol resultaat van deze prijsvraag. Waardevol omdat, aan de hand van de daarin verzamelde gegevens, het mogelijk zal zijn in den vervolge de telkens opduikende, met veel enthousiasme of reclame voorgedragen, plannen van goedkopere bouwwijzen voor arbeiderswoningen, snel aan de tand te voelen. Wij menen dat het uitschrijven van deze prijsvraag ook wel voor een groot deel het gevolg is geweest van het optreden van deze, het gemeentebestuur veel last veroorzakende, enthousiasten of reclamemakers.

Resumeren we nu de door de ontwerpers toegepaste middelen om goedkopere woningen te verkrijgen, die de jury, in de beoordeling van de na de 2e schifting overgebleven ontwerpen, ontoelaatbaar of ongewenst acht:

Afstanden tussen straatwanden en achtergevels beneden het thans geldende minimum.

Woonkamer-oppervlak beneden de minimum afmetingen volgens de bouwverordening.

Toetreding van licht en lucht beneden de daarvoor geldende eisen.

Bad in de keuken.

Rug-aan-rugbouw.

Slaapnissen in woonvertrekken.

Open verbinding van keuken en woonvertrek.

Hoogte van woon- en slaapvertrekken beneden de bestaande normen.

Het ontbreken van voldoende bergruimte.

Klapbedden in woonvertrekken.

Toegang slaapkamer door woonkamer.

Ontbreken van balcon of veranda's.

Kooknis in woonkamer.

Verdeling van de woonruimten over twee woonlagen.

Toegang keuken door woonkamer.

Open buitentrappen of -trappenhuis.

Abnormaal lange bouwblokken.

Combinatie slaapkamer-eetkamer.

Vijfhoogbouw zonder lift en tien woningen door één deur toegankelijk.

De hierboven aangehaalde (terecht) ontoelaatbaar verklaarde middelen berusten alle op het verlaten van de thans geldende minimum eisen en voor het merendeel dus op verlaging van het woningpeil.

Deze middelen zijn terecht ontoelaatbaar verklaard omdat er geen prijsvraag voor nodig is om te weten te komen dat de bouw van woningen goedkoper wordt naarmate de inhoud kleiner is en de eraan gestelde eisen lager zijn.

Hierover zullen allen die bij de uitschrijving van de prijsvraag betrokken waren het wel eens zijn. Wanneer dat zo is dan zullen zij ook geen oplossing van het vraagstuk mogelijk geacht hebben door een of andere wijze van bebouwen die meer woningen per ha zou opleveren dan tot nog toe mogelijk was. De onderlinge verschillen tussen de ingekomen ontwerpen zijn van secundair belang omdat het hier een gegeven terrein betrof waarop, binnen het raam van eisen en gegevens, de één wat beter en voordeliger dan de ander een bebouwing zal projecteren. De vraag of hoogbouw de begeerde goedkope arbeiderswoningen zou kunnen brengen is voor een bepaald geval al eens door het Gemeentebestuur onderzocht. Wij menen wel te mogen aannemen dat men van de zijde van uitschrijver en jury in 't algemeen in hoogbouw de mogelijkheid tot oplossing van het vraagstuk niet gezien heeft.

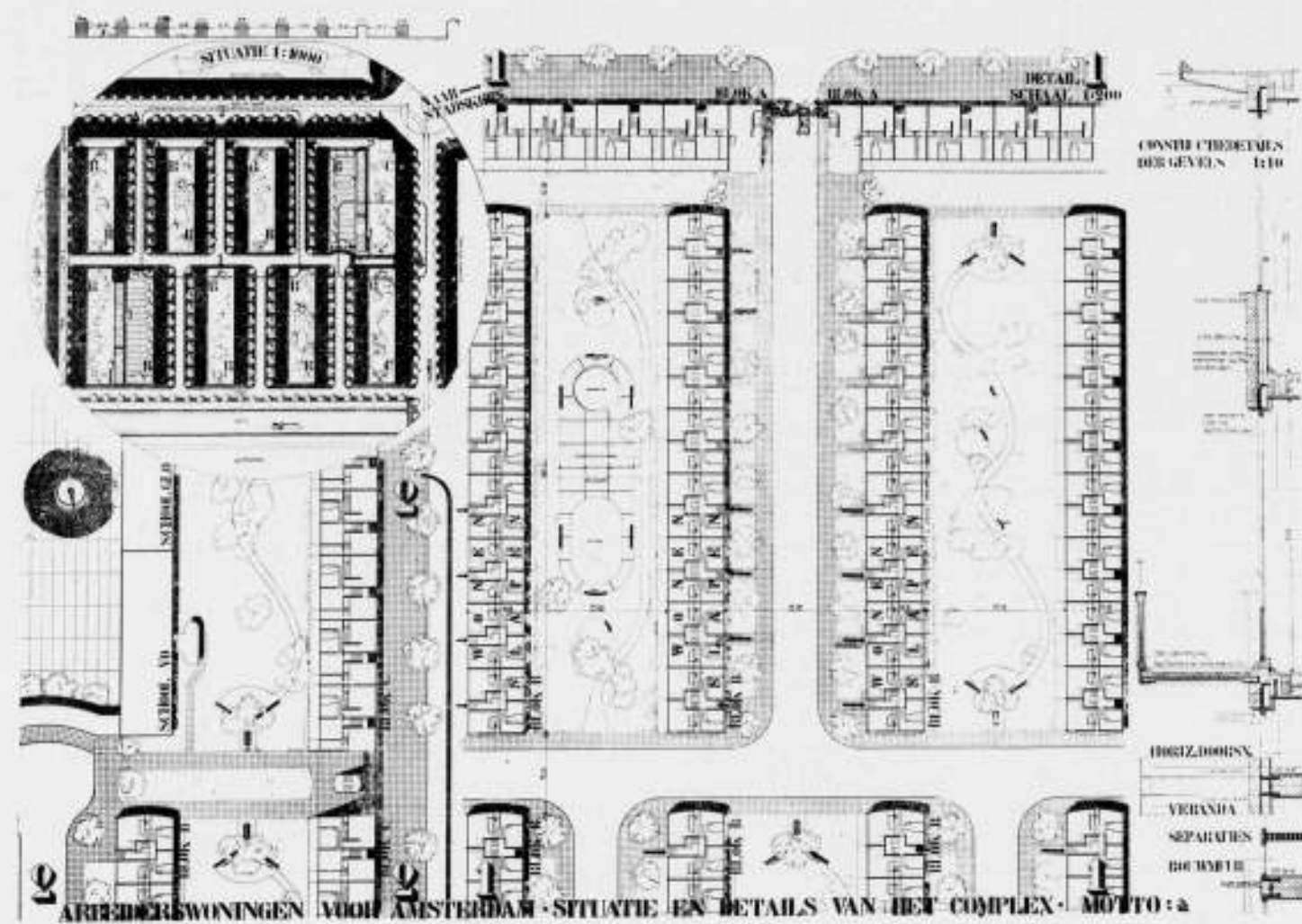
Er zijn eigenlijk, binnen het raam van deze prijsvraag, slechts twee vragen die ter overweging of een oplossing mogelijk is, in aanmerking komen om beantwoord te worden. De ene is: of het mogelijk is door een tot nog toe niet toegepaste wijze van bebouwing meer woningen per ha te verkrijgen en de andere: of het mogelijk is door middel van andere constructies de bouw prijs te verlagen. Dit laatste beheerst in hoofdzaak ook het vraagstuk hoogbouw.

Zoals reeds gezegd menen wij dat men van een andere bebouwingwijze geen oplossing verwachtte en kon verwachten. We kunnen veilig aannemen dat dit vraagstuk al lang tot in de puntjes door de gemeentendiensten bekeken is.

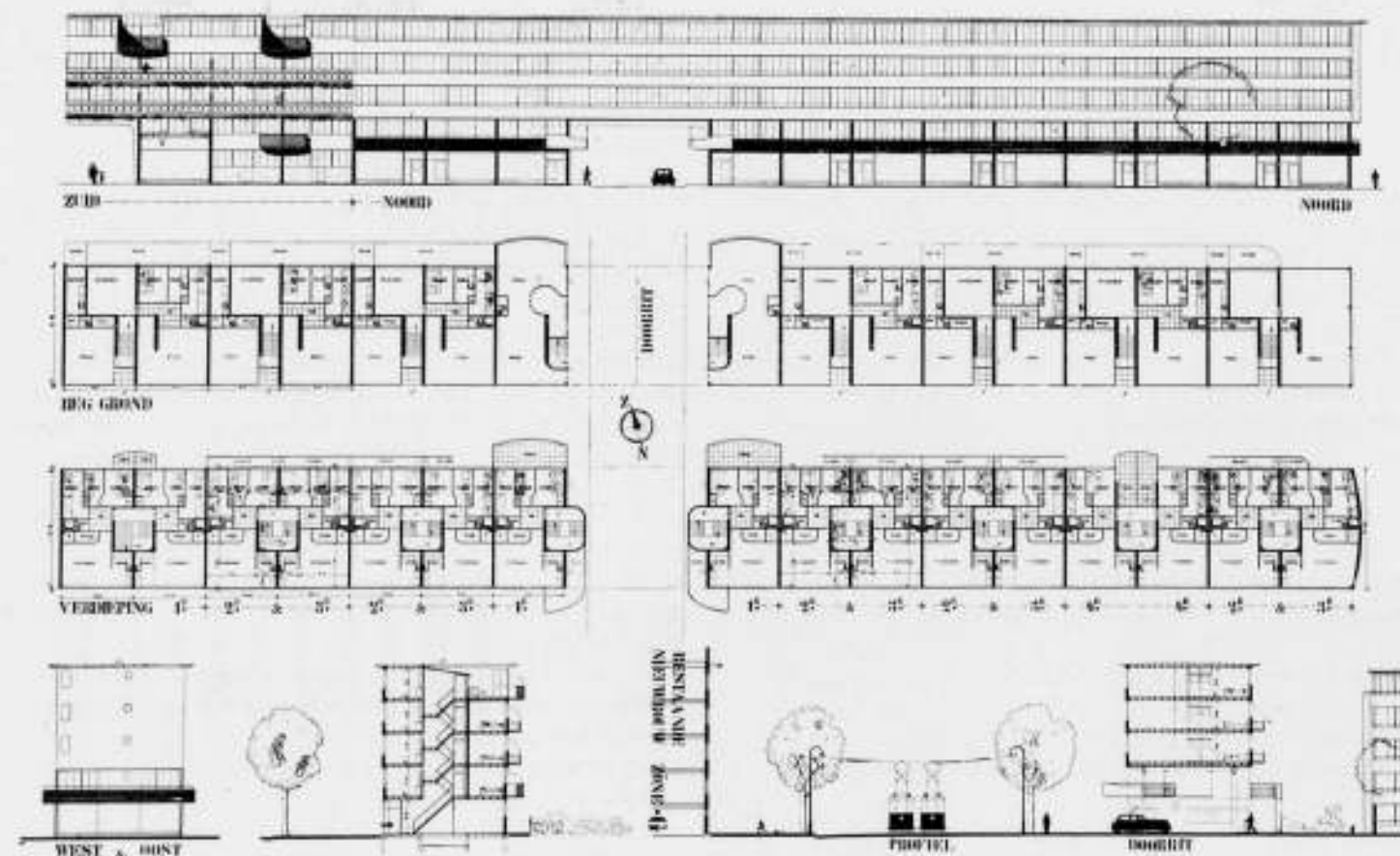
Blijkens het jury-rapport heeft men ook van nieuwe of andere constructies niets verwacht. Immers in de beoordeling van de ontwerpen wordt de toegepaste constructie niet genoemd. De constructie is slechts bekeken t.a.z. van de staalskeletbouw en dit in hoofdzaak om vergelijkbare gegevens te verkrijgen over de bouwkosten bij een stijgend aantal woonlagen.

Om aan te tonen dat de jury bijvoorbeeld meende (onzes inziens terecht) dat wel betere, maar geen goedkopere constructies dan de voor woningbouw gebruikelijke verwacht kunnen worden, laten we hier een gedeelte van de „toelichting van de berekening van de bouwkosten van hoogen bouw met staalskelet” volgen.

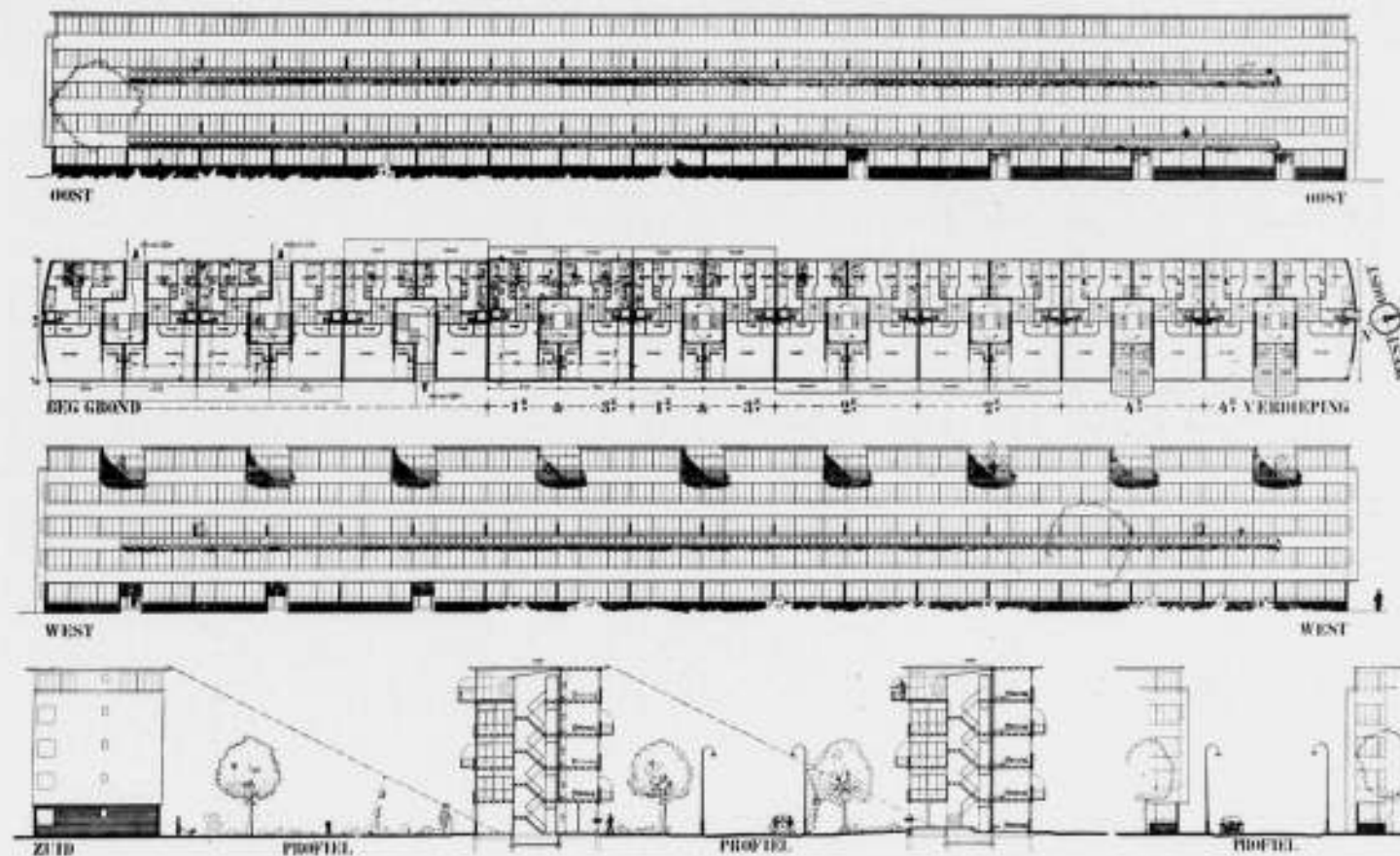
„Met betrekking tot het gewicht van den bovenbouw zij nog „opgemerkt, dat dit is berekend naar een bouw met buiten-„muren van metselwerk. Immers, voorop is gesteld, dat de „skeletbouw in constructie niet moet achterstaan bij „gewonen” „bouw en dat in elk geval de skeletbouw zóó hecht en sterk „zal moeten zijn, dat een afschrijving van de totale stichtings-„kosten in 50 jaar, waarop ook volgens de programma-eischen

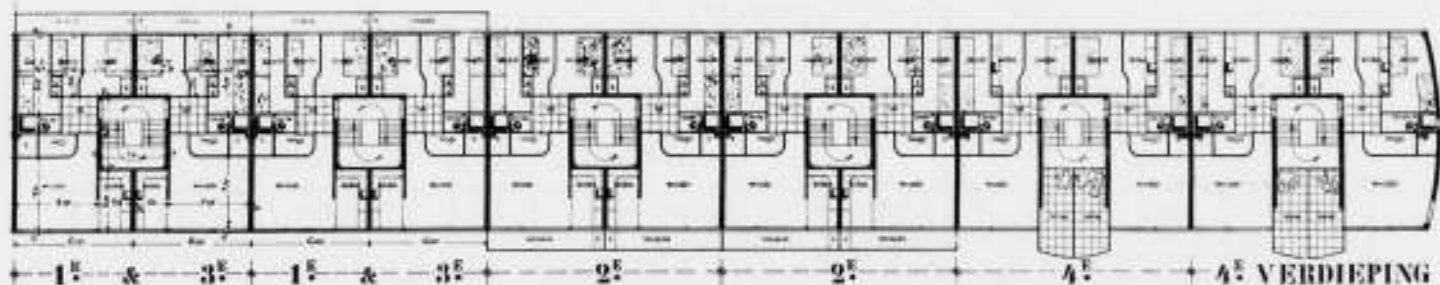
ARBEIDERSWONINGEN VOOR AMSTERDAM - SITUATIE EN DETAILS VAN HET COMPLEX - MOTTO : a

PRIJSVRAAG GOEDKOOPE ARBEIDERSWONINGEN
MOTTO „&“. ONTW. ARTHUR STAAL, S. VAN WOERDEN EN G. H. HOLT

ONDERSTAANDE PLATTEGRONDEN ZIJN EEN VERDUIDELIJING DER PLATTEGRONDEN IN HET BOVENSTAANDE BLOK

MOTTO „&“. ONTW. ARTHUR STAAL, S. VAN WOERDEN EN G. H. HOLT

„dient gerekend te worden, gewettigd is. (Voor den exploitatie-
„opzet toch is een 50-jarige annuïtsleening bedoeld). Voorts
„is overwogen, dat bij een eventuele toelating van andere,
„lichtere, materialen, verschillende muren, welke niet door
„veranda's e.d. tegen atmosferische invloeden beschermd zijn,
„wel in elk geval van metselwerk vervaardigd zullen moeten
„worden.

En verder:

„Betreffende de grondtaxe, aangenomen voor berekening van
„de kosten van den bovenbouw, zij hier nog opgemerkt, dat
„hiervoor de prijs van een woning, omgeven door muren van
„metselwerk, is aangehouden, omdat, zooals reeds eerder bij
„het onderdeel „onderbouw“ is gememoreerd, de constructie
„van den hoogen bouw met staalskelet in geen geval mag ach-
„terstaan bij die van den „gewonen“ bouw, terwijl ook de af-
„werking van de woningen niet minder moet zijn dan die van
„woningen, welke tot dusverre in de gemeente Amsterdam wer-
„den gebouwd. Daarbij is ook overwogen, dat indien wellicht
„het gebruik van andere materialen, als tot dusverre bij woning-
„bouw toegepast, zou kunnen worden toegestaan, deze mate-
„rialen toch van zoodanigen aard en zoodanige kwaliteit zullen
„moeten zijn, dat de bouwkosten niet noemens-
„waard verminderd zullen worden, terwijl dan

„bovendien weer extra kosten zullen voortvloeien uit de dan
„noodige bijzondere isoleeringswerken.”

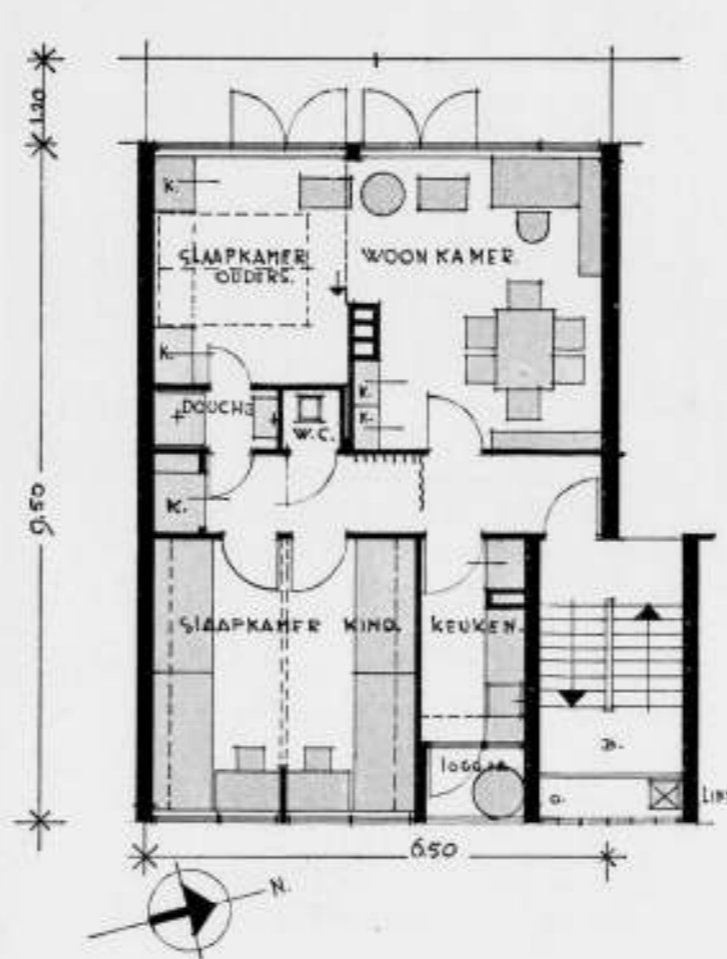
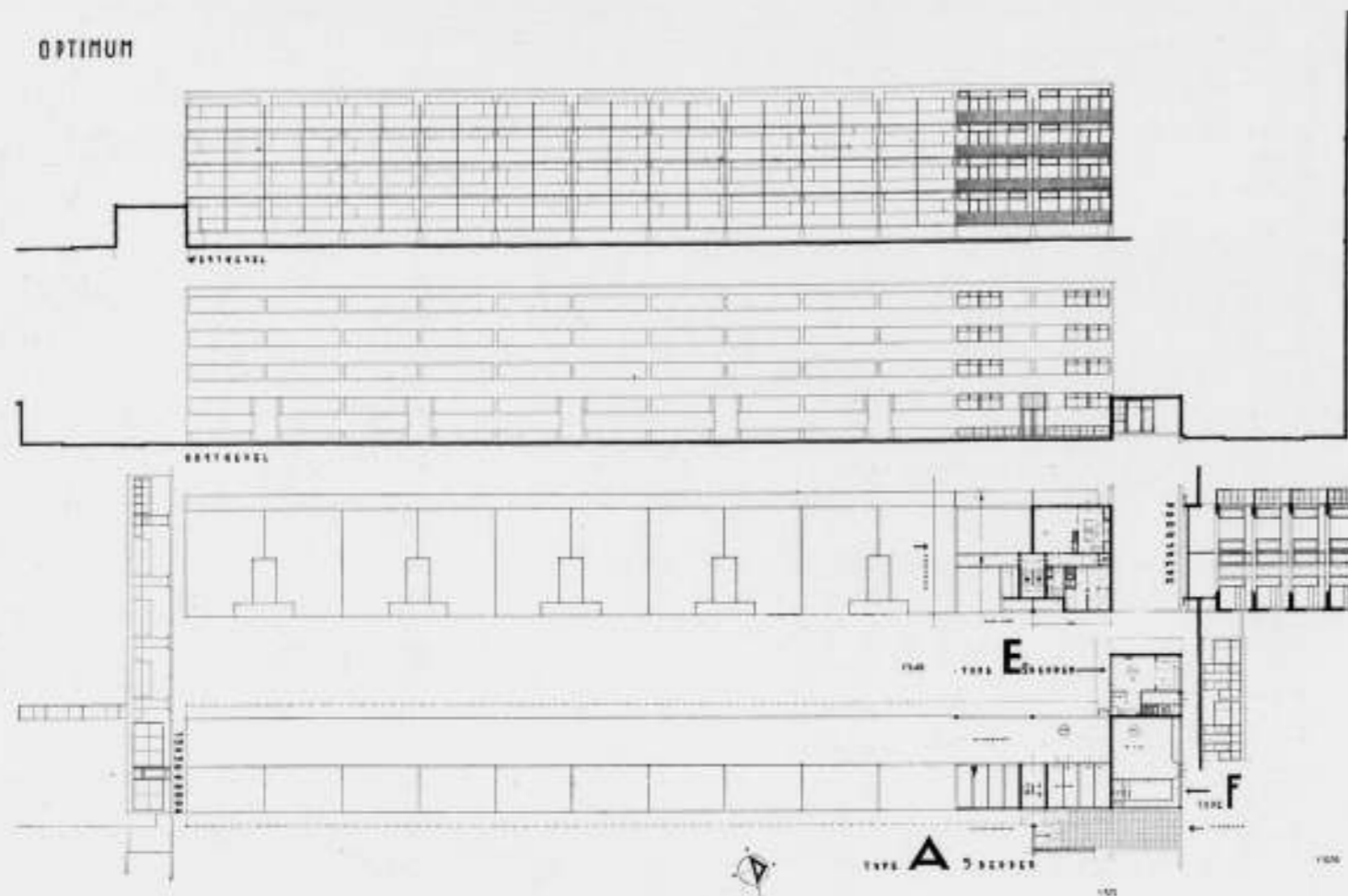
Ook van de constructiemogelijkheden verwachtte men de op-
lossing van het vraagstuk dus niet. Zo moeten we wel tot de
conclusie komen dat de prijsvraag, zoals ze gesteld was, geen
bevredigende oplossing als antwoord kon verkrijgen.

Het vraagstuk dat eigenlijk ietwat achter deze prijsvraag schuil
gaat is: hoe verkrijgen we arbeiderswoningen die aan de gang-
bare eisen voldoen tegen een huurprijs die in juiste verhouding
staat tot het inkomen van hen voor wie deze woningen be-
stemd zijn. De mogelijkheid om dit vraagstuk op te lossen ligt
grotendeels niet binnen de grenzen van het arbeidsterrein van
de architecten.

Kon men in dit geval, bij nuchtere beschouwing van het pro-
gramma, reeds tot de conclusie komen dat deze prijsvraag
onmogelijk een bevredigende oplossing kon krijgen, bij de prijs-
vraag voor brievenbussen aan portiekwoningen was dat niet
het geval. Binnen redelijk gestelde grenzen waren de mogelijk-
heden, die de in het programma gestelde eisen boden, wel te
overzien. Het ging er slechts om een ontwerp te verkrijgen
dat de meest gewenste mogelijkheid technisch goed en goed-
koop verwezenlijkt.

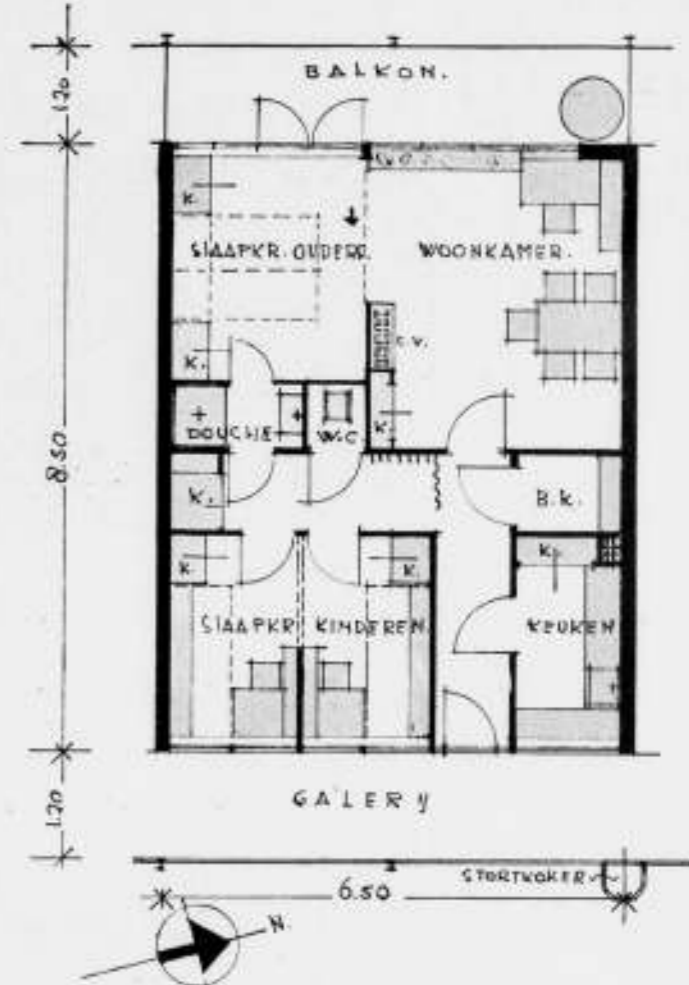
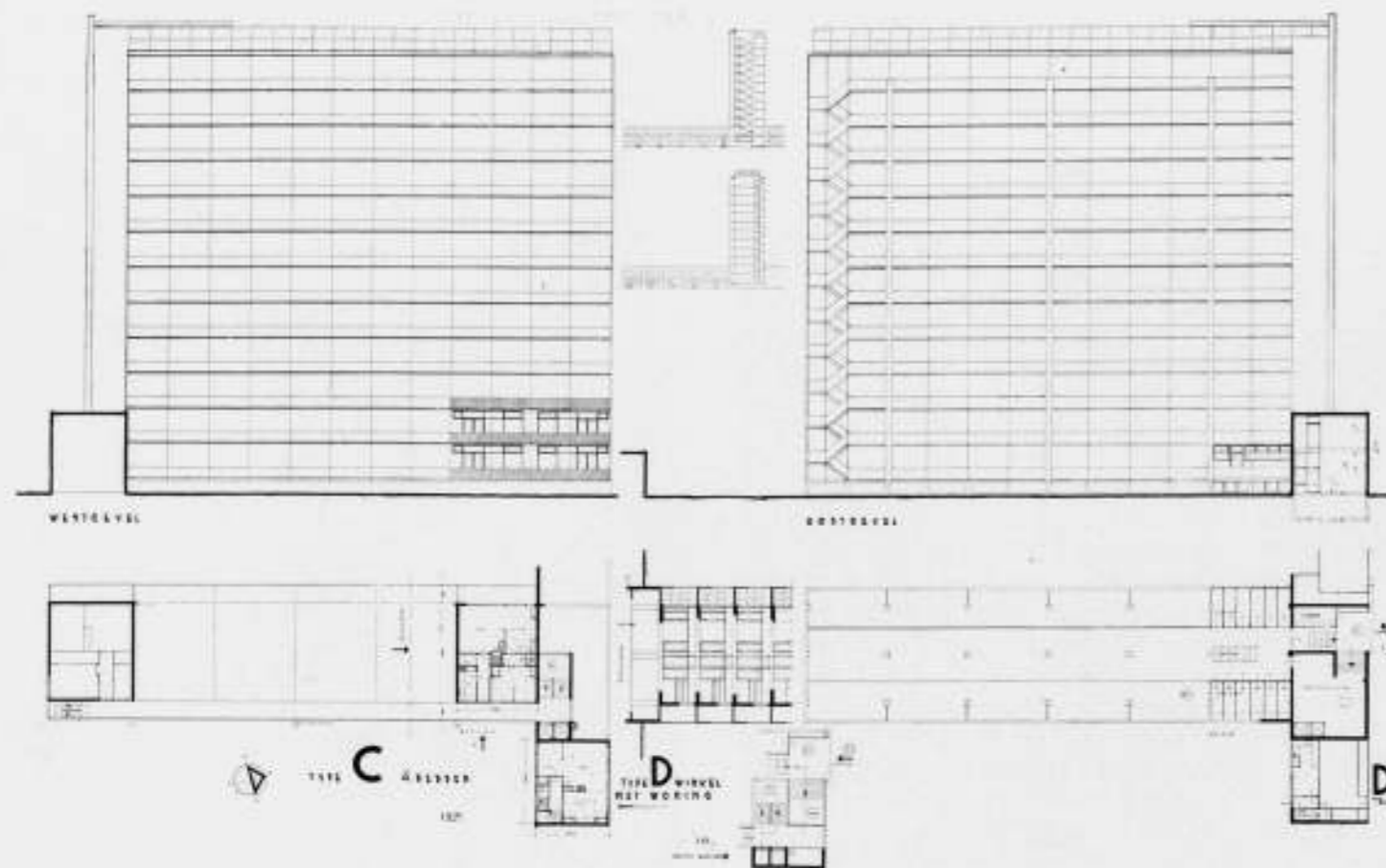
Nu is het natuurlijk mogelijk dat aan deze prijsvraag slechts

OPTIMUM

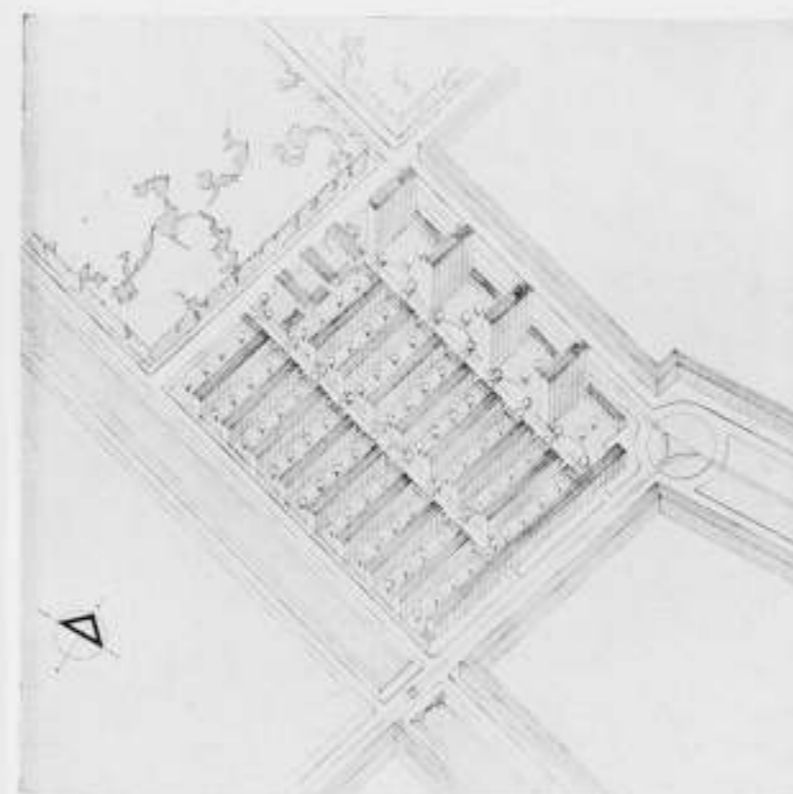
TYPE A-B
BOUWWIJZE 4 HOOG, 6 BEDDEN
NETTO OPPERVLAKTE 65 M²
BRUTO INHOUD 240 M³
AANTAL 112 (B) + 720 = 832
HUUR f 5.72

OPTIMUM

TYPE C
BOUWWIJZE HOOGBOUW 4 BEDDEN
NETTO OPPERVLAKTE 59 M²
BRUTO INHOUD 200 M³
AANTAL 288 = 23.5%
HUURPRIJS f 6.48 + f 1.77 = f 8.25

PRIJSVRAAG GOEDKOOPE ARBEIDERSWONINGEN
MOTTO „OPTIMUM“. ONTW. IR. J. H. VAN DEN BROEK. ARCHITECT B.N.A. TE ROTTERDAM

middelmatige krachten hebben gewerkt. Uit het nogal sober gestelde jury-rapport valt op te maken dat, naar de mening van de jury, dit inderdaad het geval is.

Na bezichtiging van de tentoongestelde ontwerpen geeft het jury-rapport ons echter de indruk dat hetgeen de jury als resultaat van de prijsvraag wenste, niet vooruit ook als een mogelijkheid gezien is.

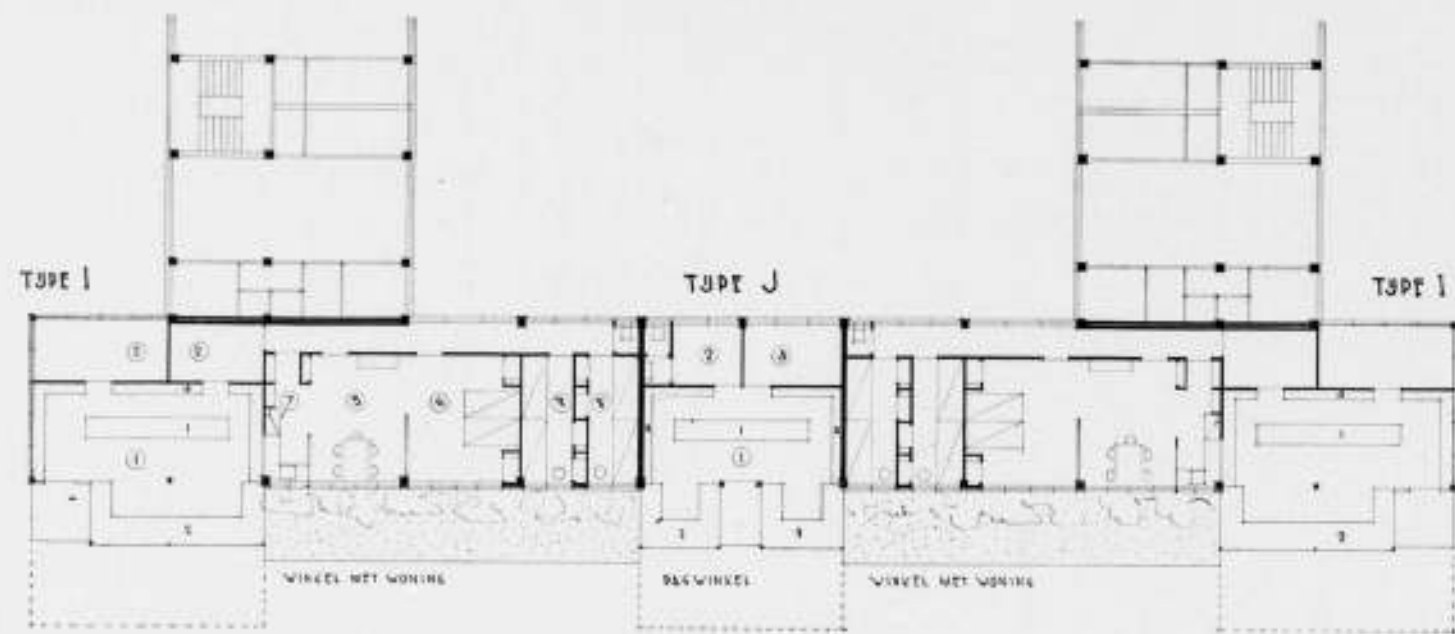
De hierboven gegeven beschouwingen zijn geenszins bedoeld als critiek op de uitschrijvers of jury's. Ten slotte kan een prijsvraag ook uitgeschreven worden voor een vraagstuk waarvan men de mogelijkheid tot oplossing niet ziet. In het programma zal dan echter dienen uit te komen dat men zich daarvan bewust is, opdat niet, door verkeerd gestelde verwachtingen, de prijsvraag een teleurstellend verloop krijgt.

Het onbevredigend eindigen van enige prijsvragen is een gevaar voor het prijsvraag-systeem in 't algemeen en wanneer we van mening zijn dat we dit systeem in onze tijd voor vele gevallen nog niet kunnen missen, dan moet er voor gewaakt worden, dat zo min mogelijk prijsvragen een onbevredigend einde hebben. Hiervoor is nodig dat het gevraagde vooraf duidelijk als mogelijkheid gezien wordt.

Hierop te wijzen was in hoofdzaak de bedoeling van deze beschouwing.

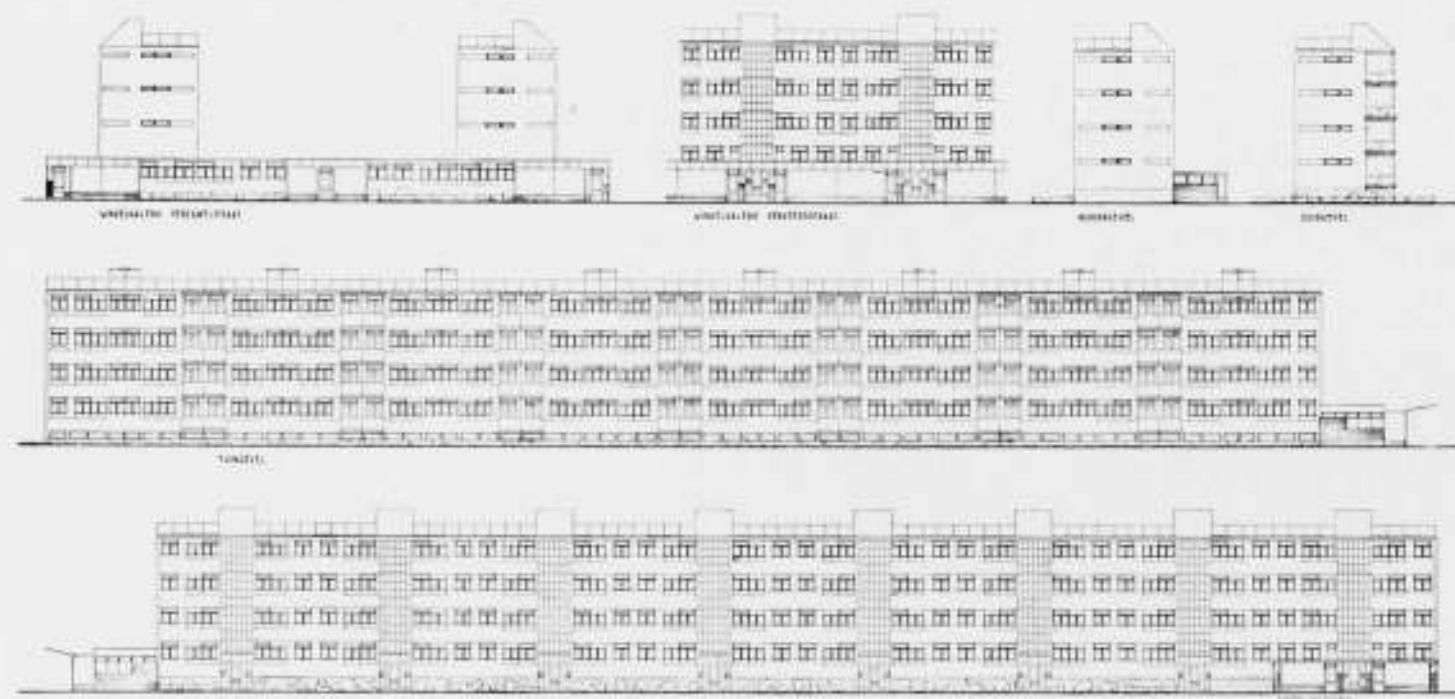
A. E.

*) Bovenstaande plattegronden op grotere schaal werden niet bij de prijsvraag ingezonden.

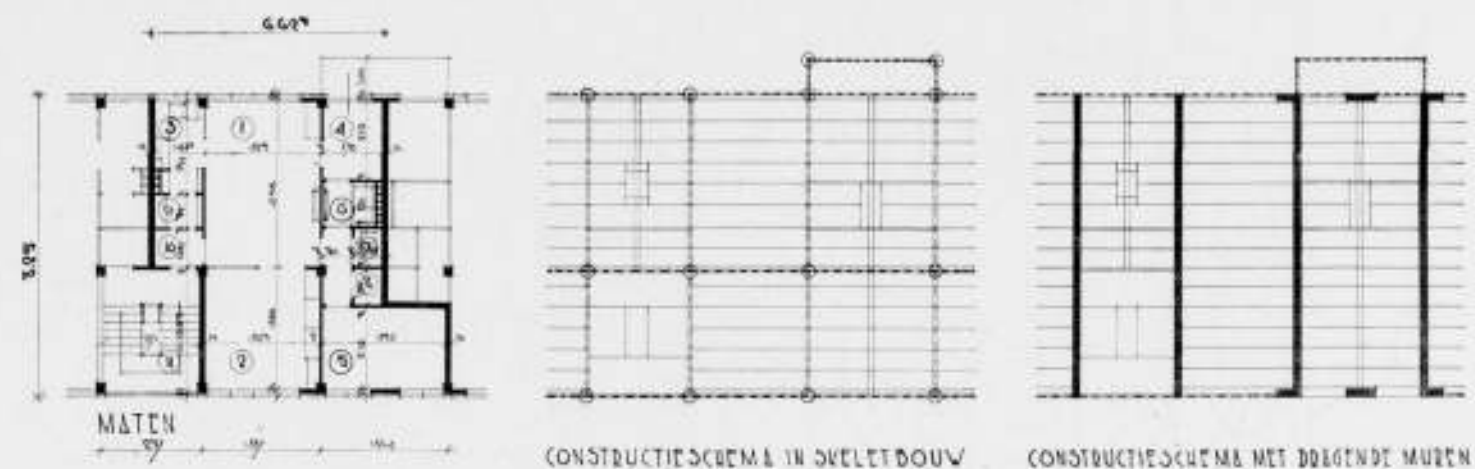

WINKELS VOORZIENELIJK

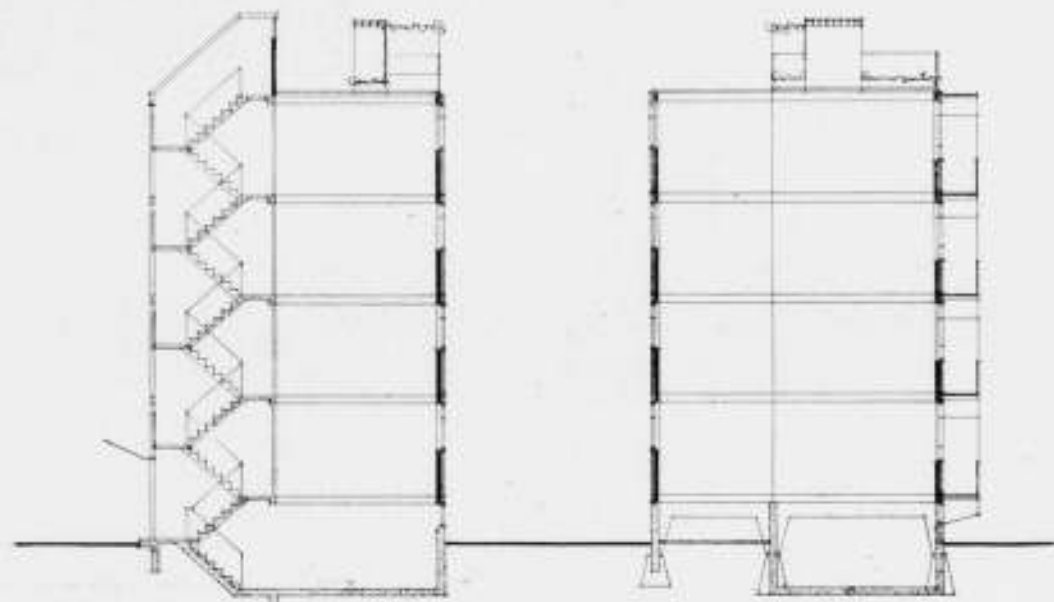
- ① WINKEL
  - ② DEGGING
  - ③ BILJEBODST
  - ④ EFLDROEDDING
  - ⑤ WOONKAMER
  - ⑥ ZIT-SLAAPKAMER
  - ⑦ KUKEN
  - ⑧ SLAAPKAMER
  - ⑨ BADEKAMER
  - ⑩ W.C.
  - ⑪ GEDROEVEDVAST
  - ⑫ HUISDOORVAST
  - ⑬ POSTAAL
  - ⑭ TRAPPENHUIS
- 1 TOEGANG
  - 2 ETALAGE
  - 3 VASTEN BELLINGEN EEL

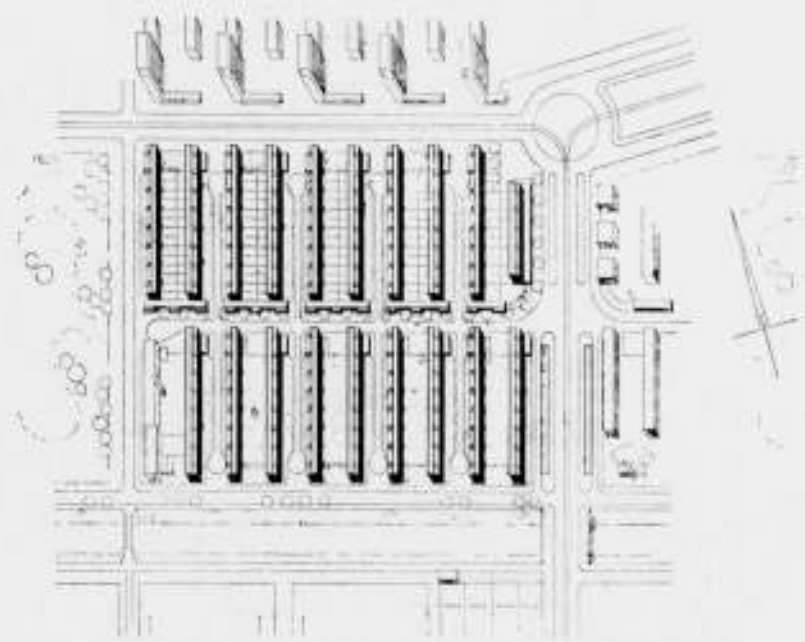
PRIJSVRAAG GOEDKOOPE ARBEIDERSWONINGEN
MOTTO F4,75. ONTW. IN W. VAN TIJEN TE ROTTERDAM

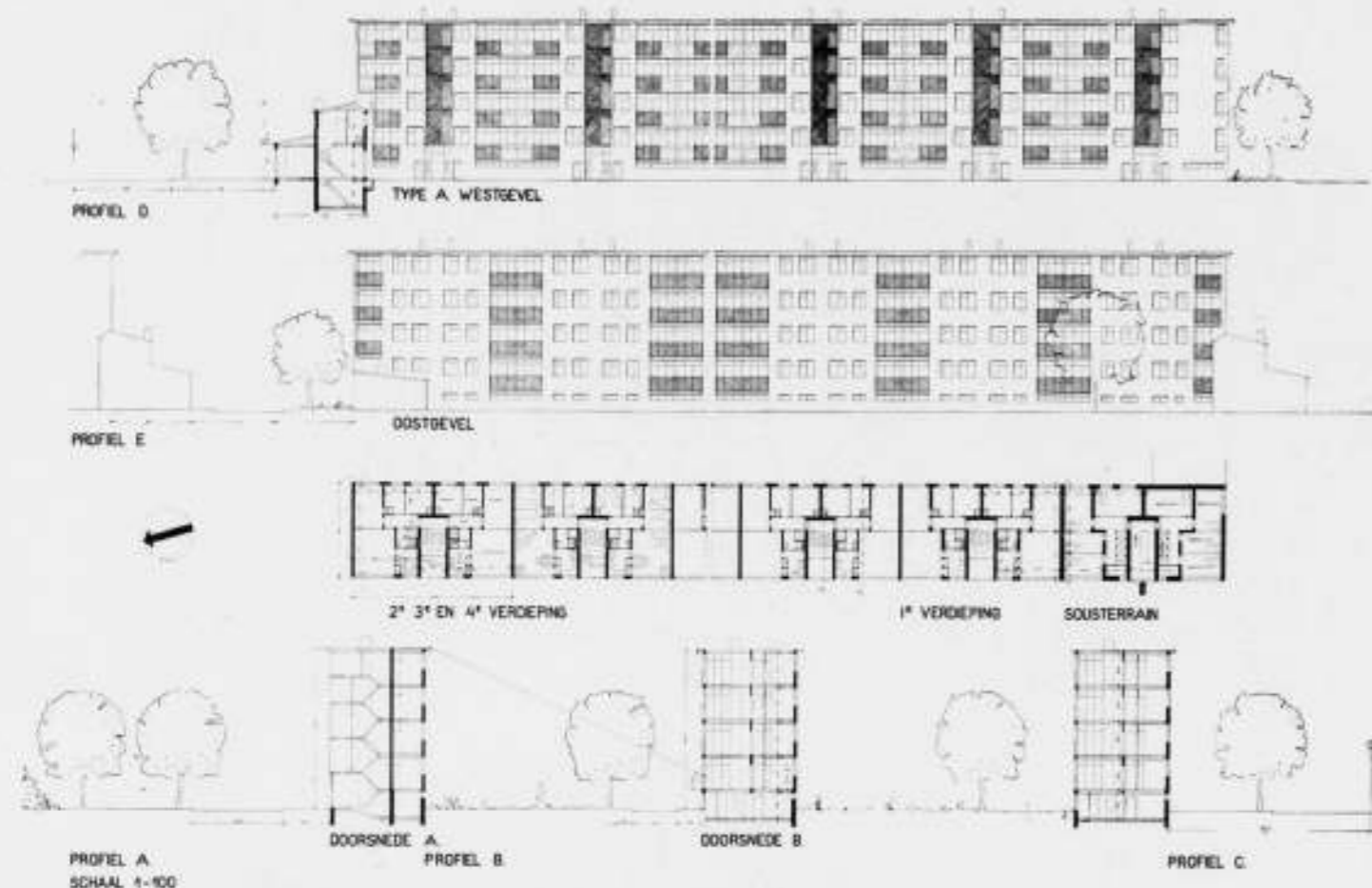
① WOONKAMER	4.55 - 3.05
② ZIT-SLAAPKAMER	3.40 - 2.95
③ KUKEN	2.50 - 1.45
④ SLAAPKAMER	2.10 - 1.70
⑤ SLAAPKAMER	2.10 - 3.40
⑥ BADEKAMER	1.50 - 1.50
⑦ W.C.	1.00 - 0.75
⑧ GEDROEVEDVAST	0.95 - 0.70
⑨ HUISDOORVAST	0.70 - 1.25
⑬ POSTAAL	1.00 - 1.25
⑭ TRAPPENHUIS	3.35 - 0.71

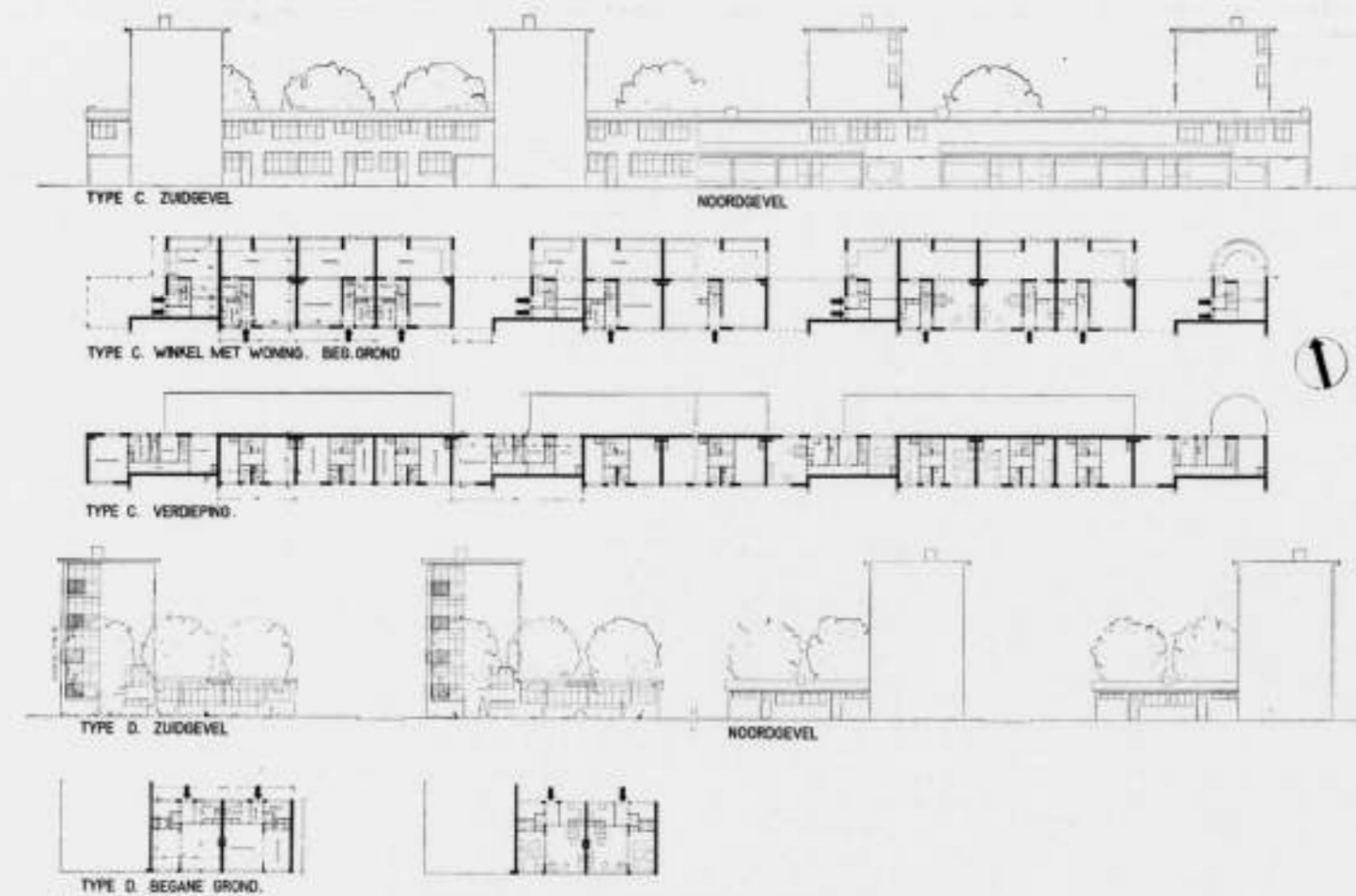
DOORSNED E OVER TRAPPENHUIS EN OVER DE KAMERS

PRIJSVRAAG GOEDKOOPE ARBEIDERSWONINGEN
MOTTO F4,75. ONTW. IN W. VAN TIJEN TE ROTTERDAM

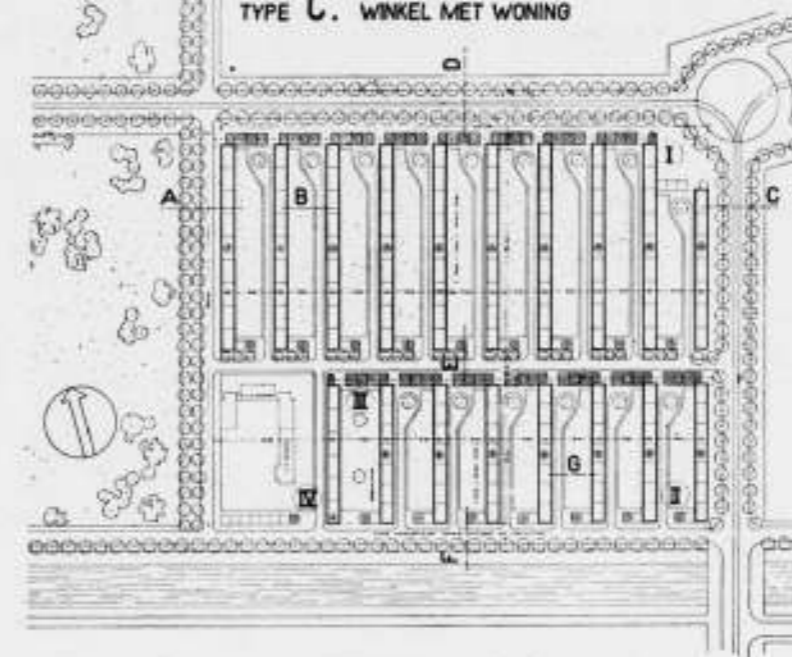

PROFIEL A
SCHAAL 1:100

PRIJSVRAAG GOEDKOOPE ARBEIDERSWONINGEN
MOTTO 1254. ONTW. A. BODON, JOH. H. GROENEWEGEN, CHR. J. F. KARSTEN EN B. MERKELBACH

TYPE A. WONING MET 5 BEDDEN
TYPE B. " " 4 " "
TYPE D. " " 2 " "
TYPE C. WINKEL MET WONING

PRIJSVRAAG GOEDKOOPE ARBEIDERSWONINGEN. MOTTO 1254.
ONTW. A. BODON, JOH. H. GROENEWEGEN, CHR. J. F. KARSTEN
EN B. MERKELBACH

RAPPORT VAN DE JURY INZAKE DE PRIJSVRAAG VOOR GOEDKOOPE ARBEIDERSWONINGEN, UITGESCHREVEN DOOR DE GEMEENTE AMSTERDAM.

Dit rapport heeft een omvang, die verre uitgaat boven de ruimte, die wij er in ons blad voor beschikbaar zouden hebben, zoodat wij van de gebruikelijke methode om zulk een rapport geheel of voor een groot deel af te drukken, moeten afzien. In dit nummer drukken wij de voornaamste teekeningen af van de inzendingen die, zooda op pag. 440 is vermeld, met een premie van f 400 zijn bekroond.

Het rapport bevat een inleiding met de voorgeschiedenis der prijsvraag, het programma, een mededeeling over de werkwijze der Jury, beschouwingen en conclusies van de Jury, met bijlagen.

De Bijlagen I, II en III, bevatten de beoordeelingen van de Jury over de ontwerpen, in de door schifting ontstane groepen. Bijlage IV is een staat van de bouwkosten van woningbouw tot en met 5 verdiepingen.

Bijlage V geeft een zeer uitgewerkte studie over de berekening van de bouwkosten van hoogen bouw met staalskelet, terwijl de laatste bijlage een controlestaat geeft van de uitkomsten van de na de 2e schifting overgebleven inzendingen, met betrekking tot alle factoren, die de exploitatie beïnvloeden.

Uit dit rapport nemen we hier in extenso over datgene, wat medegedeeld wordt over de werkwijze van de Jury, haar beschouwingen en haar conclusie.

Tenslotte vermelden wij nog dat in December van dit jaar bij W. L. en J. Brusse's Uitgevers Maatschappij N.V. te Rotterdam een uitgave zal verschijnen naar aanleiding van de Prijsvraag voor goedkope arbeiderswoningen, waarin een keuze uit de ingekomen ontwerpen wordt opgenomen met een drietal artikelen.

WERKWIJZE VAN DE JURY.

De gehouden prijsvraag is niet uitsluitend een van bouwkundigen aard. Daar in de gestelde opgave voortkomt „goedkope woningen” is de uitkomst der exploitatie-rekeningen uiteindelijk maatgevend; dientengevolge moesten alle in het programma gevraagde bescheiden worden gecontroleerd en nagerekend. Dit werk was door den grooten omvang zeer tijdrovend en heeft, hoewel de jury dat betreurt, ten gevolge gehad, dat de eindconclusie eerst thans kan worden gegeven. Een minder nauwkeurige beoordeeling had uiteraard zeer gemakkelijk kunnen leiden tot een minder juiste conclusie.

Van alle ingezonden plannen zijn nagerekend het juiste aantal woningen, de grondprijs, de afstanden tusschen voor- en achtergevels, de belemmeringshoeken en zijn nagegaan de afwijkingen van de Bouwverordening.

De subcommissie belast met het opstellen van normen voor het narekenen der bouwkosten stuitte speciaal bij den hoogen bouw op groote moeilijkheden, omdat ten aanzien van hoogen bouw in Nederland weinig betrouwbare gegevens verkrijgbaar waren.

Dientengevolge was de Commissie genoodzaakt na zeer uitvoerige berekeningen deze normen af te leiden uit die voor bouw van normale hoogte (zie bijlage IV). Speciaal ten aanzien van de centrale voorzieningen als centrale verwarming, liften, enz. heeft zij uitvoerige Informaties moeten inwinnen, maar ten slotte is het gelukt de normen, zooda in dit rapport afgedrukt, op te stellen, waarmede naar de meening van de jury een juiste basis is verkregen voor een volkomen objectieve beoordeeling van de bouwkosten voor de verschillende plannen.

Omdat, naar de meening der jury, door de opstelling der normen voor de berekening der bouwkosten een leidraad werd verkregen die ook afgescheiden van de gehouden prijsvraag, in de toekomst van praktische waarde kan zijn, werden die normen, aan de samenstelling waarvan een aanzienlijke hoeveelheid arbeid werd ten koste gelegd, aan het jury-rapport toegevoegd.

Bij de eerste schifting vielen van de 92 plannen 34 af en wel de plannen, waarvan bij eerste beschouwing de ontwerpers door het ingezondene blijk gaven het vraagstuk niet te beheerschen of plannen, die dermate groote fouten vertoonden, dat zij zeker niet voor bekroning in aanmerking zouden komen.

De overgebleven plannen werden opnieuw getoetst en bij die tweede schifting zijn afgevallen 18 plannen; deze, alhoewel eenige meerdere kwaliteiten bezittende dan de bij de eerste schifting afgevallene, bleken bij nadere beschouwing en bij globaal narekenen der bescheiden evenmin voor bekroning in aanmerking te kunnen komen.

Na de tweede schifting zijn overgebleven 40 inzendingen. Deze plannen werden in derde instantie volledig onderzocht en alle bescheiden nauwkeurig nagerekend.

Bij dit onderzoek bleven over de volgende 4 plannen met de motto's: Optimum — & — 1254 en f 4,75.

Op grond van den wensch van eenige juryleden waren voorafgaand aan de eindbeslissing alsnog uit de plannen die na de tweede schifting waren overgebleven, de volgende 7 plannen aan een nadere beschouwing onderworpen, t.w. die, ingezonden onder de motto's: Laagbouw — 1472 — Voor morgen — Rationeel — Noord-Zuid — In de breedte en 1444.

Ook bij deze hernieuwde beoordeeling kon echter geen dezer plannen een meerderheid van stemmen verwerven om alsnog aan de 4 bovengenoemde overgebleven plannen te worden toegevoegd.

BESCHOUWING VAN DE INGEDIENDE PLANNEN.

De jury acht zich verplicht haar waardeering uit te spreken over den ernst en de kwaliteit van het werk aan vele inzendingen besteed. Een in alle opzichten geniaal plan is onder de ingediende ontwerpen niet aangetroffen. Het kan zijn dat hoogbegaafde werkers niet aan de prijsvraag

hebben willen of kunnen deelnemen, doch het kan ook een bewijs zijn, hoe ontzaglijk moeilijk en gecompliceerd het vraagstuk is. Door velen is ernstig gestreefd naar een oplossing van het vraagstuk van de goede en goedkope arbeiderswoning, doch daarbij is, naar het oordeel van de jury, door verscheidene inzenders dit doel voorbijgestreefd, eendeels door het vooropstellen van het goedkope — en dientengevolge uit het oog verliezen van het goede — anderdeels door het geven van een aanvaardbare oplossing uit bewoningsoogpunt, waarbij echter de prijs uit het oog is verloren.

In het algemeen zijn de pogingen, om te geraken tot verwezenlijking van het gestelde doel, te verdeelen in de volgende typen van bebouwing:

- Hooge bouw;
- Lage bouw met zeer dichte bebouwing;
- Galerijbouw;
- Rug-aan-rug-bouw en corridorbouw;
- Toepassen van een vijfde woonlaag;
- Bouw in vier woonlagen.

De jury wenscht aan elk van deze bebouwingswijzen, waarbij ook gecombineerde bebouwingswijzen voorkomen, eenige beschouwingen te verbinden, die voortvloeien uit het bestudeeren der ingekomen ontwerpen, zoodat het hierbij weergegevene dus niet bedoeld te zijn een principieele uitspraak over die bebouwingswijzen.

a. Hooge bouw.

De door de inzenders verwachte financiële voordelen van hoogen bouw blijken in werkelijkheid aan de hand van de berekeningen der ingediende plannen niet te bestaan, doordat de voordelen in bepaalde onderdeelen als: erfpacht, betere outfitteering van de woning, worden te niet gedaan door den duurderen bouw en de meerdere exploitatiekosten van de centrale voorzieningen, waarbij speciaal aan de liften moet worden gedacht. Niet uit het oog mag worden verloren, dat de huren, vermeld in kolom 26 van bijlage VI, verhoogd zullen moeten worden met de exploitatiekosten van de centrale voorzieningen.

Dientengevolge acht de jury, aan de hand van de ingediende plannen, hoogen bouw voor de huisvesting van normale arbeidersgezinnen, niet aangewezen.

b. Lage bouw met zeer dichte bebouwing.

Hoewel de jury een meer of minder geslaagde oplossing in lagen bouw toegejuicht zou hebben, stond het wel van te voren vast, dat een oplossing in deze richting door de hooge exploitatielasten onmogelijk zou zijn. Er hebben dan ook slechts twee inzenders in die richting een oplossing gezocht, waarvan slechts één inzending als een ernstige poging mag worden aangemerkt. De inzender hiervan is, zoodat te verwachten was, niet geslaagd en heeft door het dogmatisch vasthouden aan lagen bouw een woningtype geprojecteerd, dat volgens het oordeel van de jury niet aanvaardbaar is.

c. Galerijbouw.

Verscheidene inzenders hebben getracht in deze richting een oplossing te vinden.

In het algemeen kan niet ontkend worden, dat deze bouwwijze, doordat daarbij de afzonderlijke toegangen tot de woningen vervallen, voordelen biedt.

Bij nadere beschouwing der ingezonden plannen is de jury echter tot de conclusie gekomen, dat geen der inzenders er in geslaagd is de nadeelen dezer bouwwijze op te heffen, nl. slechte lichtinval voor de onder de galerij gelegen vertrekken, ten gevolge van de noodzakelijke breedte der galerijen. De bewoonbaarheid heeft te lijden door het verkeer op de galerijen.

Uit de berekeningen is gebleken, dat er geen financiële voordelen aan verbonden zijn. Dit heeft de jury tot de conclusie gebracht, dat de inzenders van plannen in deze bebouwingswijze niet geslaagd zijn.

d. Rug-aan-rug-bouw en corridorbouw.

Hoewel enkele inzenders getracht hebben een oplossing te vinden in deze bouwwijze, meent de jury, na ampele gedachtenwisseling, dat in die richting niet gezocht moet worden.

De bouwwijze is te verwerpen wegens de geringe doorspuikbaarheid en de verminderde gelegenheid tot directe verlichting van verschillende ruimten in de woning en het feit, dat de woning slechts aan één zijde aan de buitenlucht gelegen is.

e. Toepassen van een vijfde woonlaag.

Vooropstellende dat een arbeidersgezin de gemiddeld beschikbare woonruimte in de tot dusver gebouwde woningen dringend noodig heeft, biedt het aanbrennen van de vijfde woonlaag het voordeel dat dezelfde woonruimte met verlagings van de exploitatielasten beschikbaar kan blijven.

Nadeel is, dat de bewoners van de hoogste woonlaag een trap meer moeten beklimmen dan tot dusver hier ter stede gebruikelijk is. Een deel van de leden der jury acht het mogelijk dit bezwaar tot op zekere hoogte te ondervangen door het op intensieve wijze aanbrennen van boodschappenliften en het stellen van hooge eischen aan de situatie, de verlichting en de

inrichting der trappenhuizen. Een ander deel van de jury acht echter het bezwaar van het hooger klimmen hierdoor in geenendeel op te heffen. De meerderheid der jury neigt tot het inzicht, dat naast verschillende oplossingen in gewoon vier-hoog bouw, die leiden tot aanneemelijke huren — behoudens andere bezwaren, die volgens het jury-rapport kunnen bestaan — de bouw in vijf woonlagen zou kunnen leiden tot een aanvaardbare oplossing van den bouw van goede en goedkope arbeiderswoningen. Enige der ingezonden plannen wettigen die conclusie; daar echter tegen die plannen individueel verschillende bezwaren zijn aan te voeren, heeft de jury niet kunnen besluiten tot het toekennen van prijzen aan die plannen.

Aangezien na het uitschrijven der prijsvraag door het dalen der bouwkosten — thans op het peil van vooroorlogische prijzen — en verlaging van sommige lasten reeds lagere huurprijzen zijn bereikt met bouw in vier woonlagen, meent de jury dat, eerst indien onverhoopt de maatschappelijke toestanden den eisch zouden stellen van nog lagere huren, de oplossing gezocht zou kunnen worden in het toepassen van de vijfde woonlaag, zulks natuurlijk met dien verstande, dat de algemeen aanvaarde eischen, gehandhaafd moeten blijven. 1)

f. Bouw in vier woonlagen.

Vele inzenders hebben de oplossing van het vraagstuk gezocht in de richting van den meer convectioneelen bouw in vier woonlagen.

Ten einde hierbij een uitkomst te verkrijgen, die voldoet aan het gestelde doel voor goedkope woningen, hebben velen de oplossing gezocht door beperking van de woonruimte of door het minder juist plaatsen van de trappen in het gebouw of het onderbrengen van slaapvertrekken in een onderhuis.

Deze opvatting heeft aanleiding gegeven dat andere inzenders een oplossing gezocht hebben door woonkamer en keuken in open verbinding met elkaar te brengen of te combineeren.

Weer anderen hebben de oplossing gezocht in een te intensieve benutting van het bouwterrein en zijn daardoor gekomen tot een slecht bebouwingsplan.

Aangezien het gemiddelde woningtype van de arbeiderswoningen van thans reeds minimaal geworden is, acht de jury verwezenlijking van het vraagstuk door de toepassing van deze opvatting, waarvoor al te groote concessies noodig zouden zijn, in het algemeen niet aanvaardbaar.

CONCLUSIE.

De Jury komt tot de conclusie, dat de ingediende ontwerpen aanvaardbare oplossingen van het probleem der goede en goedkope arbeiderswoning niet hebben gegeven. Geen der ingediende plannen kan daarom voor een bekroning in aanmerking komen.

Niettemin bevinden zich onder de inzendingen eenige plannen, die getuigen van een ernstige poging om deze oplossing te benaderen. Om van haar waardeering voor deze plannen blij te geven, besluit de Jury aan elk van de vier overgebleven plannen, nl.:

No.	9, motto: f 4,75	Zie bladz. 27
30	1254	31
46	&	33
72	Optimum	37

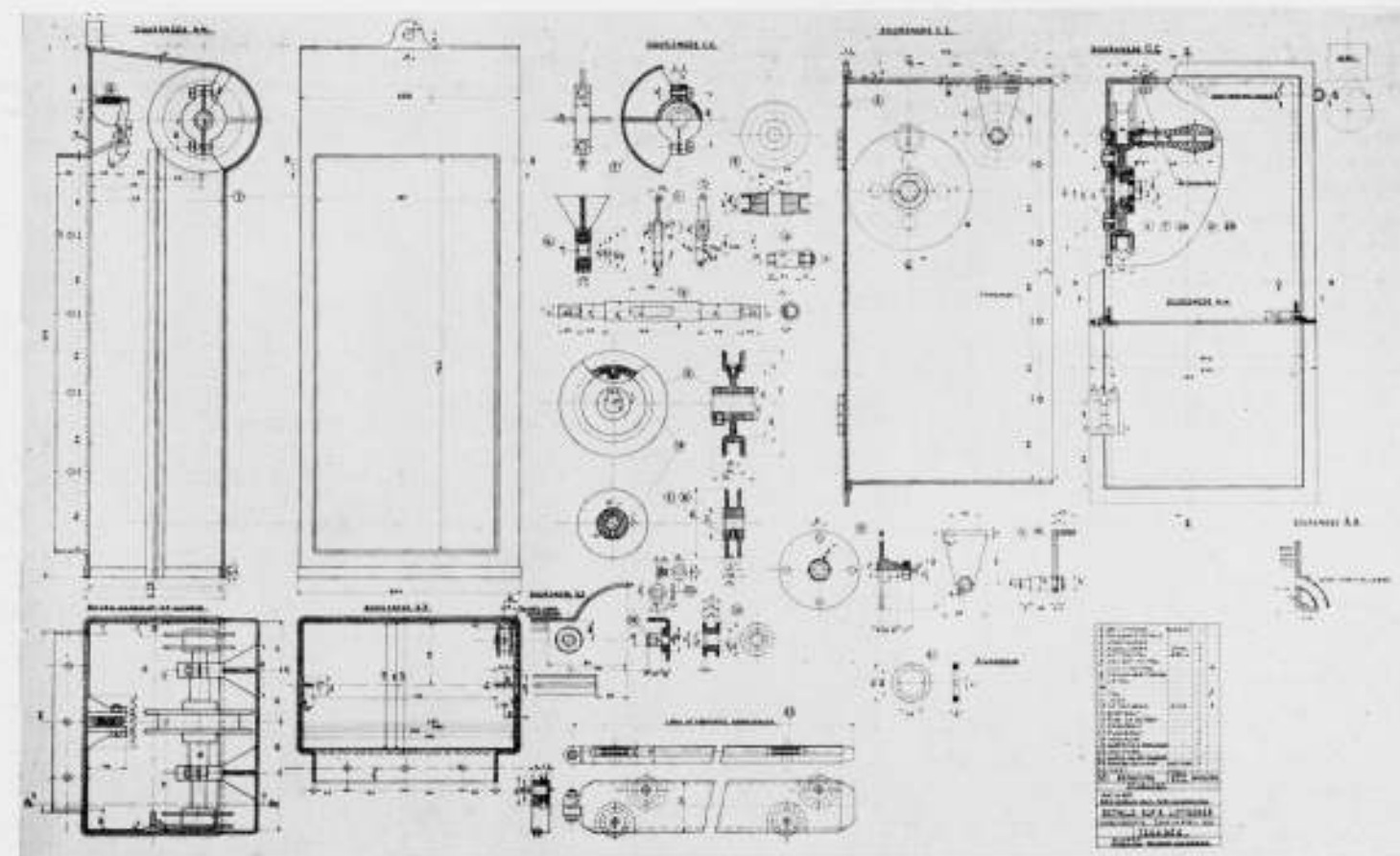
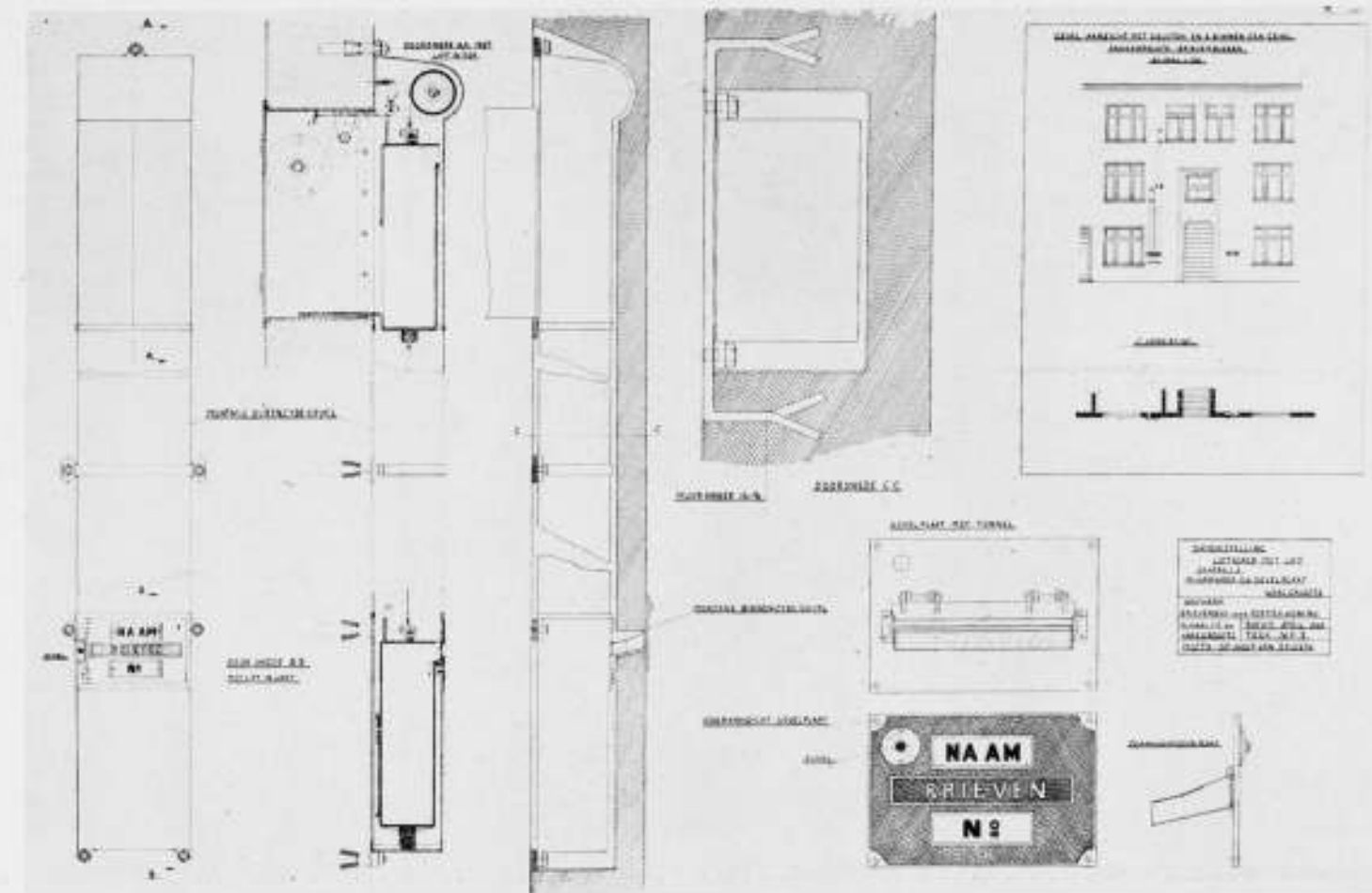
een premie toe te kennen van f 400 (Vierhonderd gulden).

De jury wenscht op het tijdstip, dat zij haar arbeid als geëindigd mag beschouwen, niet na te laten haren bijzonderen dank te betuigen aan de heeren Ir. J. L. Inckel, Hoofdingenieur, Hoofd van afdeling bij den Dienst der Publieke Werken, Ir. L. S. P. Scheffer, Hoofd van de afdeling Stadsontwikkeling en -uitbreiding bij denzelfden dienst, Ir. J. C. van Teylingen, Hoofdingenieur bij het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht, A. Overbosch, Hoofdinspecteur, adjunct-hoofd van afdeling bij den Gemeentelijken Woningdienst en A. W. Zimmerman, Chef van de afdeling Personeel en Algemeene Zaken bij den dienst, voor den vaak uitvoerigen en tijdroovenden en zeer belangrijken arbeid verricht tot voorbereiding van en hulp bij de werkzaamheden van de jury. Ook voor de technische ambtenaren van den dienst der Publieke Werken en den Gemeentelijken Woningdienst, die de vele details hebben moeten berekenen en controleeren, is een woord van dank voor hun hulp stellig op zijn plaats.

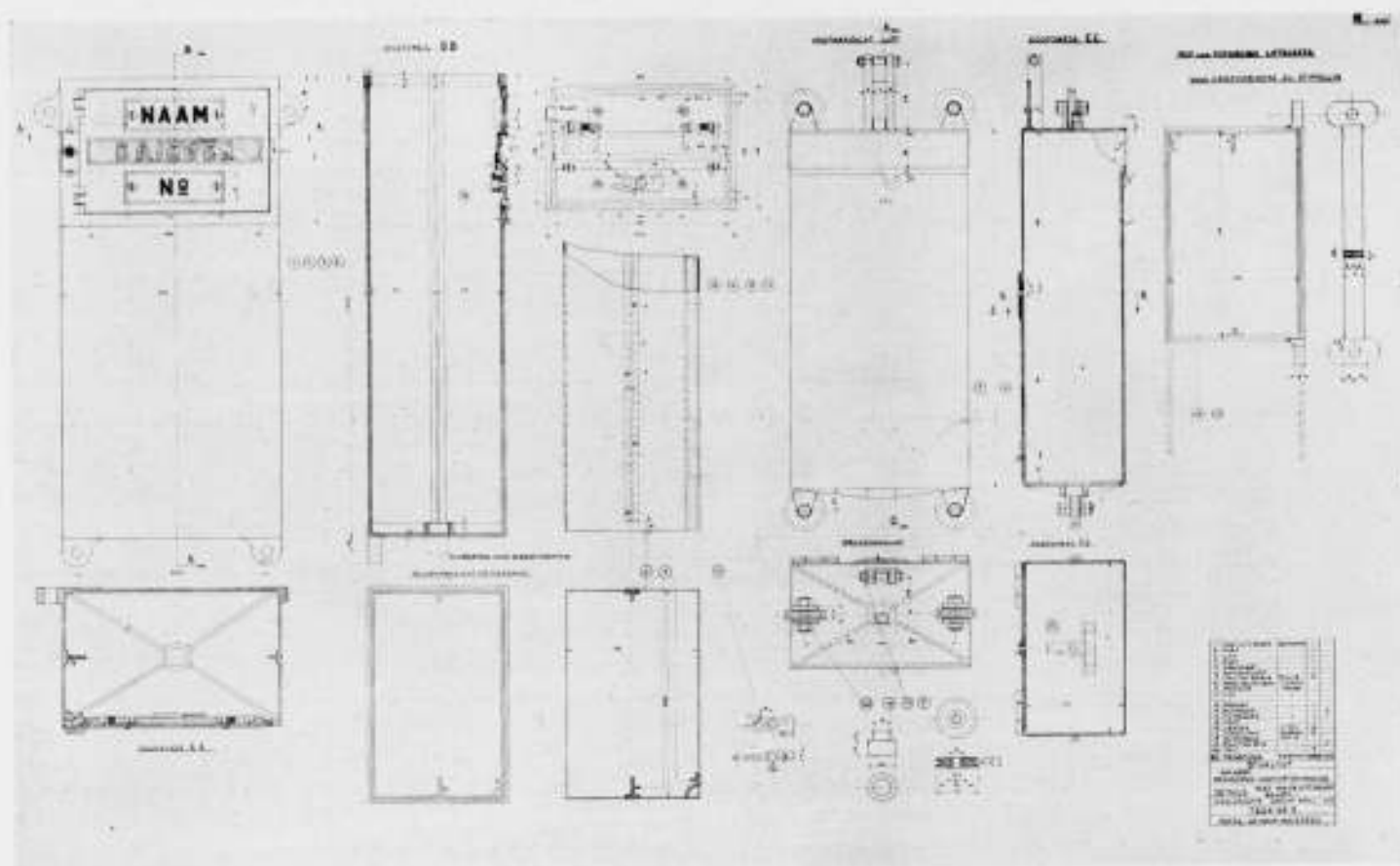
Aldus uiteindelijk vastgesteld in de pleno-vergadering van de jury gehouden 27 September 1935.

De jury van de Prijsvraag voor den bouw van goedkope arbeiderswoningen, Ir. A. Keppler, lid tevens voorzitter; H. A. J. Baanders, lid; Ir. W. A. de Graaf, lid; Mevr. L. C. J. E. van der Pek-Went, lid; J. Th. Peters, lid; Mart. Stam, lid; E. M. Stefels, lid; Ir. A. J. van der Steur, lid; Ir. M. E. H. Tjaden, lid; G. Versteeg, lid; C. Woudenberg, lid; J. L. Flipse, lid tevens secretaris.

1) De juryleden Stefels en Tjaden stellen er prijs op hierbij te verklaren dat zij behoorden tot de minderheid der jury wat betreft deze aangelegenheid.

BEKROOND ONTWERP IN DE PRIJSVRAAG BRIEVENBUSSEN AAN PORTIEKWONINGEN. ONTWERP INGEZONDEN ONDER MOTTO: „OP HOOP VAN ZEGEN“. BLAD I EN 2

BEKROOND ONTWERP IN DE PRIJSVRAAG BRIEFBUSSEN AAN PORTIEKWONINGEN. MOTTO: „OP HOOP VAN ZEGEN”. BLAD 3

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

HET R.K. BOUWBLAD, Jaargang 7, 3 Oct. 1935, No. 5.
Ter opening van deze aflevering schrijft Jan Beerends bij talrijke foto's over den beeldenden kunstarbeid aan het Sanatorium Berg en Bosch. Hier hebben gewerkt de beeldhouwers Andriessen en Termote; er zijn schilderijen van Ninaber v. Eyben en Lode Sengers, en glasramen van Henri Jonas en Ninaber van Eyben. Een voorbeeld voor vele architecten en opdrachtgevers!
Een studie over „Het begrip van het schoone” brengt P. C. Terburg O. P. Dan schrijft Margreet Mayer—van Hóevell over de omgeving van Berg en Bosch bij een paar mooie foto's. Architect Joseph Th. J. Cuypers schrijft

bij de uitvaart van Z. H. Exc. Mgr. Aengenent. Volgen de gewone rubrieken.

HET R.K. BOUWBLAD, Jaargang 7, 17 October 1935, No. 6.
Architect B. J. K. geeft bij plattegronden en teekeningen een scherpe kritiek op het nieuwe beursgebouw te Rotterdam van Arch. J. F. Staal. P. C. Terburg O. P. vervolgt en besluit zijn studie over: „Het begrip van het schoone”.
Jan Beerends bespreekt bij foto's de tentoonstelling van monumentale kunst (Jubileumtentoonstelling) in het Stedelijk Museum te Amsterdam.
Het nummer sluit met de gewone rubrieken. H. C. V.

BOUWACOUSTIEK-DAG.

Op 28 November a.s. wordt door den Bond voor Materialenkennis en de Geluidstichting, in het Laboratorium voor Technische Physica, Mijnbouwplein 11 te Delft, een „Bouwacoustiek-dag” georganiseerd.
Prof. dr. C. Zwikker zal een samenvattend overzicht geven van de belangrijkste vraagstukken op bouwacoustisch gebied en hun oplossing, met demonstraties door de Heeren P. J. Wuyten en J. A. J. Bronkhorst, die respectievelijk zullen bespreken: „De afhankelijkheid en het bepalen van absorptie-coëfficiënten met behulp van de porositeit” en „Het meten van het dempend vermogen van veerkrachtige stoffen tegen laag-frequente trillingen (machinetrillingen e.d.)”.
Architect J. W. Janzen uit Den Haag, zal spreken over „Moelijkheden, welke zich voordoen bij de keuze van acoustische materialen (o.a. bevesti-

ging, decoratieve werking en hygiëne)”, waarna Ir. J. Vermeulen zal spreken over de nieuwe methode ter bepaling van de geluidsverdeling in gehoorzalen.
Er is gelegenheid het noemmaal in het Laboratorium te gebruiken. De kosten hiervan bedragen f 1,—. Zij, die hieraan wenschen deel te nemen, moeten zich vóór 24 November opgeven bij het Secretariaat van de Geluidstichting, Mijnbouwplein 11 te Delft.
Na afloop van de voordrachten bestaat er gelegenheid onder deskundige leiding het acoustisch laboratorium te bezichtigen, alsmede de monsterverzameling.
Belangstellenden, ook zij die geen lid zijn van de organiserende verenigingen, worden opgewekt deze bijeenkomst bij te wonen.

WEDSTRIJD IN DE SCHOONE BOUWKUNST 1935.

Naar wij vernemen is aan den Heer Arthur Staal de gouden medaille toegekend in den wedstrijd in de Schoone Bouwkunst, in de Rijksacademie van Beeldende Kunsten gehouden. De Heer Arthur Staal was de eenige candidaat in den eindwedstrijd.

De tentoonstelling van het werk van den deelnemer met dat van den heer Jan Hul, bekroonde in den wedstrijd in de vrije schilderkunst 1934, gedurende zijn eerste Stipendiumjaar vervaardigd, wordt gehouden in de Rijksacademie van Zondag 17 November tot en met Zondag 24 November van 10 tot 3 uur, Zondags van 1 tot 3 uur. Kosteloos toegankelijk.

PRIJSVRAAG VOOR EEN BRIEFHOOFT, UITGESCHREVEN DOOR HET VICTORIA-HOTEL TE AMSTERDAM

Prijswinnaar is de Heer L. W. C. Gerlach, Reclamateekenaar, te Amsterdam met een ontwerp onder motto: 6 x 7. Expositie der ontwerpen van 484

16—23 Nov. van 10—5 uur, kosteloos in het Victoria Hótel te Amsterdam.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 37 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 23 NOV. 1935 No. 47 DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN MAANDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. Ledenvergadering (najaarsvergadering) van den B.N.A. op Zaterdag 14 December a.s. v.m. 10.30 uur te Amsterdam in „Arti et Amicitia”, Rokin 112.

Agenda:

1. Opening.
2. Notulen.
3. Mededeelingen.
4. Verkiezing van drie bestuursleden.
5. Verkiezing van den Voorzitter van den B.N.A.
6. Verkiezing van leden der permanente commissies.
7. Benoemingen.
8. Voorstel tot wijziging van het contract met het Genootschap Architectura et Amicitia, betreffende het „Bouwkundig Weekblad Architectura”.
9. Begroting voor 1936.
10. Voorstel tot Wijziging van de Statuten en het Huishoudelijk Reglement van den B.N.A.
11. Bespreking van de vraag of het lidmaatschap van den B.N.A. op grond van de statuten van den B.N.A. verenigbaar is te achten met dat van de „Haagsche Architecten Club”.
12. Rondvraag.

Toelichting.

Punt 2. De Concept-notulen van de vorige vergadering van 19 Juli 1935 zijn opgenomen in het nummer van 10 Aug. 1935, No. 32.

„ 4. Over de verkiezing der bestuursleden volgen hieronder de bepalingen omtrent de candidaatsstelling.

Volgens het door de Ledenvergadering vastgestelde rooster, treden dit jaar af de Heeren Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, Voorzitter van den B.N.A., Prof. Ir. G. Diehl, Vice-Voorzitter, W. J. Sandhövel, die niet herkiesbaar zijn. Ingevolge het bepaalde in art. 4 par. 14 van het Huishoudelijk Reglement, laatste wijziging van 23 November 1929, verzoekt het Bestuur aan de Gewestelijke Kringen, candidaten voor te stellen, ter vervulling van de drie vacatures, uiterlijk 30 November a.s.

De betreffende bepaling luidt als volgt:

„De verkiezing van de leden van het Bestuur geschiedt uit een voordracht, bevattende de namen van de candidaatgestelden. Een Gewestelijke Kring, of ten minste 10 leden van den B.N.A. kunnen voor een te vervullen plaats in het Bestuur een candidaat stellen.

Bij geen of onvoldoende candidaatsstelling is het Bestuur bevoegd daarin te voorzien. De namen der candidaten moeten schriftelijk ter kennis van het Bestuur worden gebracht om ze te doen opnemen in het orgaan van den B.N.A. dat verschijnt minstens één week vóór de vergadering.

De candidaatgestelden, welke binnen drie dagen na deze publicatie niet schriftelijk aan het Bestuur te kennen hebben gegeven, dat zij geen candidaat wenschen te zijn, worden geplaatst op de definitieve candidatenlijst, welke op de vergadering ter kennis van de leden wordt gebracht.”

In verband met art. 7 van de Statuten, waarin bepaald is dat drie leden van het Bestuur in Amsterdam gevestigd moeten zijn, moet er bij de candidaatsstelling rekening mede worden gehouden, dat één der drie nieuwe bestuursleden te Amsterdam wonen moet of gevestigd moet zijn.

Punt 6, 7 en 9. De stukken hierop betrekking hebbende zullen in een gecyclostyleerde mededeeling aan de leden worden verstrekt.

„ 10. Dit voorstel is hieronder opgenomen.

„ 8 en 11. De punten zullen op de vergadering door het Bestuur worden ingeleid en toegelicht.

N. B. De in de vorige aankondiging der agenda opgenomen behandeling van het rapport van de Commissie voor de Vaksaneering zal tot de volgende Ledenvergadering worden aangehouden.

Wijzigingen Statuten en Huishoudelijk Reglement (punt 10 agenda).

I. Voorstel tot herziening der Wijzigingen der Statuten en het Huishoudelijk Reglement, van den B.N.A. die bij besluit van de Ledenvergadering van 5 Mei 1934 waren vastgesteld.

A. Statuten.

1. Art. 2 Par. 3 sub m, te doen vervallen.
2. Art. 2 Par. 3 voor „n” te lezen: „m”.
3. Art. 4 Par. 9 bis, 2e alinea te lezen: „Leden, die ten onrechte uitkeering uit het Ondersteuningsfonds genoemd in Art. 2 § 3. sub j hebben genoten enz.”
4. Art. 5 Par. 12. De toevoeging van deze Paragaaf van 5 Mei 1934 te doen vervallen.
5. Art. 6 Par. 13. Den eersten zin te lezen als volgt:
„De contributie der leden bedraagt f. 40,— per jaar, van welk bedrag f. 10,— wordt overgestort in het Ondersteuningsfonds, genoemd in Art. 2 Par. 3 sub j.

6. Art. 19 Par. 36. Voor het in deze par. genoemde „Steunverzekeringsfonds” te lezen „Ondersteuningsfonds”, genoemd in Art. 2 Par. 3 sub j.

B. Huishoudelijk Reglement.

1. Art. 1 Par. 2. De toevoeging volgens besluit 5 Mei 1934 te doen vervallen.

2. Art. 1 Par. 3bis sub b. Voor „Steunverzekeringsfonds” te lezen „Ondersteuningsfonds”.

Art. 3 Par. 13 ter alinea 1 en 2 te doen vervallen.

Art. 3 Par. 13 ter alinea 3. te verplaatsen naar art. 13 Par. 60.

Art. 3 Par. 13 quater. te lezen Art. 3 Par. 13 ter.

II. Voorstel tot wijziging van het Huishoudelijk Reglement, in verband met het vervallen van het Steunverzekeringsfonds uit de Statuten en het Huishoudelijk Reglement.

1. Art. 9 Par. 45 toe te voegen een nieuwe alinea: De Commissie brengt aan het Bestuur verslag uit over het beheer van het Ondersteuningsfonds.

2. Art. 13 Par. 55 2 c te lezen: „uit het bedrag, dat krachtens Art. 6 Par. 13, jaarlijks van de contributie in het Ondersteuningsfonds wordt overgestort”.

3. Art. 13 Par. 56 al. 1 te Lezen: Het Ondersteuningsfonds wordt beheerd door een College van Commissarissen, bestaande uit 3 leden, te weten de Penningmeester van den B.N.A. en 2 leden te benoemen door de Ledenvergadering uit een voordracht van het Bestuur, bevattende twee namen voor elke vacature.

De zittingstijd der leden bedraagt ten hoogste 6 jaren.

Om de 2 jaren treedt een der leden volgens een opgemaakt rooster af en is herkiesbaar.

Het College kiest zich uit zijn midden een Voorzitter en een Secretaris.

Art. 13 Par. 60 nieuwe toe te voegen alinea „5e Een lid wordt terstond en voor altijd door het Bestuur van het lidmaatschap vervallen verklaard, indien hij een onrechtmatige uitkeering verkregen heeft ten gevolge van opzettelijk onjuiste opgave of door opzettelijk verzwijgen van datgene, wat voor de beoordeeling van het verzoek om uitkeering van belang had kunnen zijn.”

Art. 13 Par. 61. De eerste zin te wijzigen als volgt:

Het College brengt ieder jaar vóór 15 Februari jaarverslag uit en zendt een rekening en verantwoording in bij het Bestuur van den B.N.A., dat deze rekening en verantwoording ter controleering in handen stelt van de Commissie van Financiën.

Art. 13 Par. 61 laatste zin: te lezen: „De kosten, vallende op het beheer van het fonds, komen ten laste van het fonds

III. Voorstel tot wijziging van Art. 4 § 22.

Art. 4 Par. 22 te lezen als volgt: „Aan de Bestuursleden, die buiten de plaats wonen, waar de Bestuurs- en Ledenvergaderingen gehouden worden, zal vergoeding van de daaraan verbonden reis- en verblijfkosten worden betaald uit de kas van den B.N.A., volgens door het Bestuur vast te stellen regelen”.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 47
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR, 23 NOV. 1935

I. Schildershuis uit een periode, toen Laren, N. H. nog een cultureel centrum was.

AESTHETISCHE NORMEN EN ARCHITECTONISCHE EVOLUTIE.

Het zal vermoedelijk geen groep kunstenaars duidelijker zijn dan de architecten, dat de abstracta aan evolutie onderhevig zijn en dat in het bijzonder het symbool „schoonheid” zeer sterk evolueert. Wanneer wij in onze steden een studie maken van de gevels der huizen van omstreeks 1890-1900, van de balkons, ramen, deurbekroningen en welke versierbare plekken er verder nog op zoo'n vlak aanwezig zijn, is het verbazingwekkend, de overdaad waar te nemen, die voor een normaal huis met kleine woningen van vier of vijf vertrekken gebruikelijk was en hetgeen zoo'n gevel van dien tijd aan toonrijk is. Alleen wanneer men het aantal werkuren berekent, die dit alles moet hebben gekost, komt men tot de ontdekking, welke geweldige hoeveelheid energie hier is verdaan voor een resultaat van ontstellende wanstaltigheid en — nuttelooheid. Want, wat moeten deze dingen en wie ziet ze? Toch vond men dit alles omstreeks 1900 — schoon. De mensch van 1935, die een instinct voor schoonheid heeft, een intuïtie voor doelmatig en zinrijk bouwen en het juiste gebruik van versiering, kan de schoonheid van

dat vroegere tijdperk in vele opzichten nauwelijks meer verdragen. Wie kan bouwen bepaalt er zich thans toe, het noodzakelijke te nemen en niet meer, zonder de op hol geslagen sierwoede van het vorige tijdperk. De drang naar zakelijkheid en (gevreese term) nuchterheid, plaatst de architecten tegenover het probleem, in plaats van de grove, volkomen uiterlijke versieringsmiddelen tot fijnere over te gaan. In plaats van den bewoner door opgeschroefde, oneerlijke versiering te storen, poogt het nieuwe, niet versierde huis hem door woonbaarheid te fascineren, door zuivere, klare verhoudingen, door ruimtelijke conceptie, die hij misschien in het geheel niet bewust ondergaat en toch vaag en onderbewust als aangenaam ondervindt, door zuivere groepeerings van vlakken, door evenwicht van verhoudingen, kortom: door geestelijke middelen. Het gemis aan overdaad wordt direct opleider tot cultuur, doordat het den architect noopt, materiele effecten door formeele, geestelijke te vervangen, doordat het hem er toe brengt, zijn eigenlijke bekwaamheden in te spannen en

II. Ter wering van gebouwen, gelijk links en rechts op de foto voorkomen, werd 25 jaren geleden het instituut schoonheidscommissie in het leven geroepen. In het midden een specimen van hedendaagsche landhuisarchitectuur, nadat het instituut een kwarteeuw heeft gewerkt.

III. Oude boerderij aan den ingang van het dorp Laren, N. H. Op het terrein van de boerderij verrees een dubbel burgerhuis.

IV. Oude Saksische boerderij te Blaricum, een volkomen „zakelijk” gebouw, genoemd: uitgangspunt van de „landelijke bouwkunst”.

V. Goed, romantisch, met riet gedekt landhuis, dat, niet wat de functionele conceptie, wel wat de uiterlijke vormgeving betreft, uitgaat van de Saksische boerderij.

VI. Romantiek en romantische zakelijkheid van denzelfden bouwmeester.

VII. Het nieuwe bouwen vindt weerklink bij de romantici, maar de overgang is niet altijd gemakkelijk te vinden.

VIII. Vooral de keerzijde van de medaille is verrassend.

IX. Platte daken zijn in strijd met de dogmatiek van de landelijke architectuur: een borstwering als schijnkap is echter een toelaatbaar — en toegelaten — compromis.

actief uit te werken, in plaats van de materie van tool en decoratie te laten spreken. Hoe eenvoudig de toekomstige architectuur ook mag zijn, gezonder dan het meerendeels karakterlooze architectuursurrogaat, dat wij trachten te boven te komen, wordt zij in ieder geval. Voor den oorlog reeds kwamen vele architecten telkens weer op voor een vrijwilligen afstand van de overdaad van versiering en ornamentiek; hetgeen zij nog bijna vergeefs nastreefden is thans realiteit. Nu is het een vrij algemeene vergissing, dat bloeitijdperken van de cultuur onvoorwaardelijk met bloeitijdperken van den rijkdom moeten samengaan. De golven van het geestelijk leven hebben hun eigen gang, onafhankelijk van economische eb en vloed. Zoozeer zelfs, dat men geneigd is tot de veronderstelling te komen, dat hoogtepunten van het geestelijk leven met voorliefde samen vallen met economische depressies en omgekeerd. Het pronkzuchtige keizerlijke Rome liet een tamelijk beschamend geestelijk legaat achter en de geweldige geestelijke praestatie van Duitschland omstreeks 1800 valt in een tijdperk van materiele soberheid. Geld en geest schijnen steeds een zekere antipathie jegens elkaar te hebben.

Zoo zijn, om een voorbeeld te noemen, in het Gooi architectonisch de beste huizen tot heden de oude Saksische boerderijen, welke aanvankelijke bewoners zich bepaalden tot het noodige. Zij gingen uit van hun normale wooneischen en bouwden volgens een uiterst eenvoudig plan hun geheel op de dynamiek van het boerenbedrijf gebaseerde woningen, zij bouwden derhalve volgens een volkomen „zakelijk” principe. Het resultaat was echter tegelijkertijd „aesthetisch” en het lag voor de hand, dat de schilders, die het Gooi in de bloeiperiode van de Haagsche school als werkterrein hadden uitverkoren, deze schoonheid herhaaidelijk in beeld brachten. Zoo kwam deze picturale schoonheid ook zeer sterk te liggen in het bewustzijn van de architecten, die aanvankelijk bij hun ontwerpen voor landhuizen in de eerste plaats uitgingen van het te verwachten aesthetisch effect, aesthetisch volgens hun picturale norm beschouwd. Deze architecten, ofschoon zij uitgingen van zuiver „zakelijke” boerderijen, schilderden als het ware met bouwmaterialen en projecteerden bewust of onbewust hun bouwwerken op een denkbeeldig vlak. Daar zij zich vooral ook het kleurengamma van de schilders uit de traditioneele school eigen maakten, kwam er in de ongunstigste omstandigheden nog iets tot stand, dat „smaakvol” mag worden genoemd. Echter waren deze gebouwen geheel gebaseerd op de uitwendige aesthetische beschouwing met negatie vrijwel van de functioneele wooneischen. Met modulatie van het oude boerenbouwprogramma creëerden de architecten de keurige, met riet gedekte landhuizen, waarin, eenigszins anachronistisch, te midden van Perzische tapijten, naturalistische schilderijen en antieke meubelen, onze tijdgenooten leven. Tegelijk met deze landhuizen ontstond de norm van landelijke architectonische schoonheid, die thans nog vele aanhangers heeft — ofschoon deze norm geheel toevallig en willekeurig is en b.v. met evenveel, misschien zelfs met meer recht het fijne, karakter-volle Zeeuwsche boerenhuis als die norm zou kunnen worden aangenomen. Hoe dit ook zij, de toepassing van deze norm wordt voortdurend moeilijker, doordat deze, reeds wat haar uitgangspunt betreft onzuivere landelijke kunst meer en meer is verwaterd en ernstige degeneratieverschijnselen vertoont, gelijk die op foto XII zichtbaar zijn.

Nu willen sommige architecten terug naar den oorsprong: het zuiver architectonische principe en uitgaande van de functioneele wooneischen, ruimten begrenzen, waarin de mensch van

X. Detail van het vorige landhuis. Romantisch raammotief met zakelijke elementen. Stalen ramen, houten boerenluiken (uitsluitend decoratief) en betonnen lateien verdragen elkaar!

XI. De romantiek zoekt nieuwe paden. Het evenwicht der tegen-deelen in een gevelvlak schijnt echter niet steeds bereikbaar. Ook een ongebroken lessenaardsak is in het Gooi tot heden verboden, maar wanneer men het breekt met twee reeksen dakkapellen is men zeker van de permissie . . . van de commissie.

XII. Te Blaricum leidt de toepassing van de landelijke schoonheidsnorm tot „ongezochte” oplossingen.

XIII. Deze bebouwing van een der hoofdwegen van het dorp Laren, N. H. voldoet aan de eischen van het Gemeentebestuur.

XIV. De „deskundigen“ uit de commissies spreken een eigen taal en ontleenen nu en dan een motief aan het rijk der dieren.

XV. Ook dit valt onder de categorie „schoonheid“.

XVI. Dazelfde deskundige in andere gedaante.
486

onzen tijd kan ademen en leven. Hoe reageeren echter de Gooische gemeentebesturen op deze voornemens tot zuivering van de architectonische opvattingen? Meer dan een architect kreeg een weigering van bouwvergunning — let wel: „o m d a t het bouwplan is te beschouwen als een uiting van het zoogenaamde „nieuwe bouwen“, waarbij de beginselen van de z.g. „nieuwe zakelijkheid“ toepassing hebben gevonden en o m d a t naar de meening van B. en W. bouwplannen van dezen aard groote kans bieden, in een landelijke omgeving van hooge waarde zoowel door vorm als door kleur misplaatst te zijn“. Dergelijke beslissingen verdienen de aandacht, omdat zij, ondanks de goede bedoeling, inbreuk maken op een van de fundamentele vrijheden, die in onze Nederlandsche wetgeving zijn neergelegd, namelijk op de g e e s t e l i j k e vrijheid.

Weinig uitingen zijn zoozeer een uiting van den geest als de architectuur en dus is het volkomen misplaatst en zelfs ontoelaatbaar, op vage en bovendien fictieve gronden bouwvergunningen te weigeren. Wij kunnen de goede intentie en de dikwijls zeer groote preventieve kracht van de schoonheidscommissies erkennen en niettemin de absurditeit van het instituut gelijk van ieder aesthetisch advies inzien. Ten onrechte is „schoonheid“ als norm van beoordeeling van bouwplannen in het maatschappelijk leven ingevoerd; zij behoort evenwel tot de schijn-entia, die normatieve waarde te eenenmale mist en het is onverklaarbaar, dat een op zoo labielen grondslag berustend instituut zulk een taal leven heeft. De bepaling van hetgeen schoonheid is, is niet alleen volkomen subjectief en individueel, maar tevens aan wisseling onderhevig en zeker houdt een aesthetisch oordeel rechtstreeks verband met het stadium van bewustzijn van den beoordeelaar. Verder zijn de abstracta aan verandering onderhevig en hetgeen zich in 1880 als schoonheid manifesteerde is het niet meer in 1935. Daar bovendien ook de gesteldheid van den beoordeelaar voortdurend verandert — voor zoover hij althans een levend individu is — is het oordeel van een commissie een zeer uitzonderlijke uiting van den geest. Daar wij bovendien allen min of meer geneigd zijn te denken in tegenstellingen, dus hetgeen buiten ons bewustzijn ligt uit te schakelen, ligt het voor de hand, dat een oordeel van architecten over architecten gewoonlijk negatief is geladen en de uitvoering van een bouwplan dikwijls niet ten goede komt. Het is echter volkomen ontoelaatbaar, de evolutie van de architectuur, hoewel zij ten volle aan architectonische normen voldoet, eenvoudig stop te zetten. Een gemeentebestuur treedt in gevallen als het hierboven beschrevene, helaas zeer suggestief en eenzijdig in de beoordeeling van architectonische opvattingen en dat behoort niet tot zijn taak; het treedt daarmee buiten zijn bevoegdheid. Ieder, die de afbeeldingen van recente bouwwerken te Laren en Blaricum bekijkt, zal tot de overtuiging komen, dat deze Gooische dorpen, de bakermat van de „schoonheidscommissie“, willen zij nog iets van hun schoonheid redden, aan niets zoozeer behoefte hebben als aan zuivere architectuur. En voor het overige mag het een eminent cultureel belang van ons land worden genoemd, dat niet verstarring in de traditioneele aesthetica, dat niet beklemming van den geest zoozeer overheerscht, dat geheel een generatie van jonge architecten, die gereed staat haar opvattingen te verwezenlijken, wordt verhinderd aan het woord te komen. Dat is volkomen in strijd met de traditie van de geestelijke vrijheid, het erfdeel der vaders, dat, ofschoon het veel misbruikt werd, tenslotte de grondslag is gebleven van onze cultureele ontwikkeling.

Laren (N.H.), 27 September 1935.

H. BUYS.

XVII. Landelijke winkelhuisen te Blaricum.

XVIII. Nog een blijk van belangstelling voor de „landelijke“ bouwkunst in een landelijke omgeving van hooge waarde.

XIX. Jeugdherberg te Blaricum, op een van de markante punten van het dorp. Een gelegenheid voor een goed gebouw verzuimd.

XX. Cocktail van romantiek en zakelijkheid, blijkbaar een synthese van onbewuste verlangens van den opdrachtgever.

XXI. Stalen ramen, befonnen balcon met ijzeren leuning — nog geen nieuwe architectuur. Waarom hier een kap? Antwoord: om de permissie . . . van de commissie.

XXII. Komt er een enkele keer een goed landhuis tot stand gelijk dit, dan ziet men er geen bezwaar in, in de directe omgeving bouwwerken van geheel andere waarde toe te laten.

XXIII. Zoo ontstond naast het boven afgebeelde landhuis dit gebouw, terwijl het toch de taak is van de „commissie“ bouwprojecten te beoordeelen ook in verband met hun omgeving.

XXIV. Een benzinehuisje is een utiliteitsgebouwje — vandaar dat deze korrel zuiveringszout voor de „landelijke architectuur“ kon tot stand komen.

XXV. Dit huis te Blaricum kwam minder vlot tot stand, doordat aanvankelijk van den architect werd gevergd, dat hij zich zou aanpassen aan de „buren“!

XXVI. Zuiver specimen van het nieuwe bouwen; volgens de autoriteiten echter storend en inbreuk makend op den „welstand“.

INTERIEUR MET MEUBELN VAN G. RIETVELD.

WIJ ZIJN IN DE GELEGENHEID HIERBIJ NOG EEN PAAR FOTO'S TE PLAATSEN VAN DE MEUBELN VAN RIETVELD, WELKE HIER IN HET GEDING ZIJN (ZIE PAG. 489)

XXVII. Het „mocht“ te Blaricum nog één keer, uit de overweging, dat het huis op de bouwplaats tóch niet te zien zou zijn. Aan sommige architecten wordt de eisch gesteld, dat zij zullen bouwen, waar men hun huizen niet ziet!

XXVIII. Dit gebouwtje kwam eveneens na groote moeilijkheden tot stand en na wijziging van den dakvorm.

PERMANENTE PRIJSVRAAGCOMMISSIE. JAARVERSLAG OVER 1932-33 EN -34.

In verband met de herziening van de „Algemeene Nederlandsche Prijsvraagregelen“, waarvan de totstandkoming veel tijd gevorderd heeft, werden over de jaren 1932 en '33 geen jaarverslagen uitgebracht. Dat wij deze jaarverslagen thans gelijk met dat van 1934 ontvangen, heeft het voordeel dat we ongezocht een groter tijdvak overzien en ons daardoor een juist beeld kunnen vormen van de gebeurtenissen op het gebied van de prijsvraag in Nederland.

Dat beeld is niet bemoedigend en men moet wel respect hebben voor hen die geheel belangloos bereid blijven zoveel arbeid te verrichten en zoveel tijd beschikbaar te stellen, ondanks de in het verslag vermelde ervaringen.

Want de gedragingen van prijsvraaguitdruisers en prijsvraagdeelnemers en onder deze laatsten ook de leden der constituerende verenigingen, zijn blijkens het verslag dikwijls van dien aard, dat men ze gevoelig onbeleefd of dom of beide kan noemen.

Men heeft te bedenken dat het instituut van prijsvraagregeling in het leven is geroepen om de wantoestanden, welke op het gebied van de prijsvraag heersten, te beteugelen; wantoestanden waarvan de bonafide deelnemers de dupe werden en die een werkelijk succes van prijsvragen in de weg stonden.

De „Algemeene Nederlandsche Prijsvraagregelen“ zijn vastgesteld — en de Permanente Prijsvraagcommissie is benoemd door B.N.A., A. et A., B. en V., V.A.N.K. en N.K.v.B. Dat zijn de grootste en voornaamste verenigingen van beoefenaren van bouwkunst en verwante kunsten. Deze prijsvraagregeling is dus maar geen particuliere liefhebberij doch een belangrijke instelling, waaraan mannen van betekenis hun tijd en hun arbeid schenken.

Het is daarom onbeleefd wanneer men, nadat de commissie alles gedaan heeft om een bepaalde prijsvraag in goede banen te leiden, zelfs na het verkrijgen van een gevraagd advies niets meer van zich laat horen, geen antwoord geeft op herhaald schrijven en nog minder de commissie op de hoogte brengt van het verloop van de betreffende prijsvraag.

Het is daarom dom wanneer men deelneemt of medewerking verleent aan prijsvragen die de goedkeuring van de P.P.C. niet konden verkrijgen.

Dom en onbeleefd beide is het wanneer leden van de constituerende verenigingen zich hieraan schuldig maken. Zij plegen behalve een domheid in 't algemeen, tegen de P.P.C. in het bijzonder een onbeleefdheid door de door deze commissie gegeven adviezen te negeren.

Nu weten we wel dat de omstandigheden, waarin vele van de beoefenaren van bouwkunst of verwante kunsten door aanhoudend gebrek aan arbeid verkeren, zeer deprimerend zijn en aanleiding geven om ook de meest slechte kansen ter verkrijging van opdrachten aan te grijpen. Maar bij enig nadenken moeten ten minste de leden der C.V. toch inzien dat op deze wijze een instelling bedreigd wordt, welke zonder twijfel het belang van alle bovengenoemde beoefenaren dient en thans meer dan ooit nuttig en nodig is.

Het zou te veel plaats vorderen enige van de hiervoren aangeduide gedragingen uit het verslag aan te halen. Wij volstaan er mee het slot van het verslag in z'n geheel over te nemen waaruit voldoende blijkt dat het daaraan voorafgaande niet bepaald getuigt van de discipline en het goede inzicht van de leden der C.V.

„Het spreekt van zelf dat nog tal van prijsvragen van meer of minder belang worden uitgeschreven, waarvan de P.P.C. nimmer, of eerst na afloop ervan iets verneemt, en welker programma uit den aard der zaak niet door haar is goedgekeurd, doch waaraan desniettemin zonder twijfel (al is dit niet altijd bewijsbaar) leden van de C.V. hebben medegewerkt. Het is ook volstrekt niet altijd zeker, dat in die gevallen het programma niet aan de A.N.P. voldoet, maar toch een mogelijke ongerechtigheid op prijsvraaggebied voorkomen kan worden, indien de leden der C.V. minder de hun in de A.N.P. opgelegde verplichtingen negerden en begrepen dat die nalatigheid dubbel in de verkeerde richting werkt, omdat misbruiken op prijsvraaggebied alleen niet bestreden, maar in de hand gewerkt worden; het slechte voorbeeld vindt gauw navolging.

De P.P.C. meent dus andermaal een beroep op de leden der C.V. te mogen doen, haar, meer dan tot nu toe gebruikelijk was, te willen steunen in haar lang niet altijd gemakkelijke taak, door haar zoveel mogelijk in kennis te stellen met alles wat haar kan helpen die taak zo vruchtbaar mogelijk te volbrengen“.

A. E.

„VAKVERROTTING“.

Mijnheer Jan de Meyer, ik heb het nooit zoo durven uitdrukken, maar geroken heb ik het allang; ik bedoel die vakverrotting. Toch rook ik iets anders dan U; ik vond de producten van de „ware martelaren voor de goede zaak“ zoo dood.

Toen ik het voorstel deed, deze vurenhouten meubelen in den handel te brengen, schreef de heer de Leeuw (waarover U gelukkig waardeerend spreekt): We kunnen geen spaanders verkopen; maar, wat is er tegen spaanders?

Vindt U eigenlijk vurenhout niet mooi? lichter dan zijde. Vindt U de structuur niet mooi uitkomen bij machinaal geschaafd hout? (ik bedoel het hout zooals het uit Zweden komt). Afgezaagde koppen hebben iets schilderachtigs.

Veel hout van de zelfde breedte bij elkaar geeft iets rustigs, als de naden duidelijk zichtbaar zijn en de neiging tot hol en rond trekken niet door wanhopige lijmpogingen onderdrukt is.

En dan nog iets: een meubel van edelhout en zuiver ambachtelijk gemaakt, wordt, om het tegen beschadigen en breken te beschermen, verzonden in een krat, lemand, die zoo'n pakket thuis krijgt zegt hoogstens: goed verpakt; maar nog nooit was vastgelegd, dat zoo'n krat een vrije timmermethode vertegen-

woordigt, die recht op het doel afgaat. Met de sobere middelen, waarmee het is samengesteld is het sterker dan z'n edele inhoud. Verder is het licht, vroolijk van kleur en onschuldig aan de zorgenrimpels van onze ambachtslieden.

Daarom moest er eindelijk eens iemand zijn, die het krat verkoos boven het „meubel“.

De meubels zijn geschroefd bedoeld met open naden en liefst ongeschilderd — doch wenscht men een beschermende verflaag, dan wordt ieder plankje afzonderlijk ingesmeerd, zonder plamuren en dan wordt geschroefd; dus geen wegstoppen van naden of schroeven.

Toch kan ik Uw verontwaardiging begrijpen, vooral daar er toch al zoo weinig vakkennis is. Daarom bied ik U vriendelijk aan, als U eens een heel mooi stukje vakwerk te maken hebt, waar U niemand voor kunt vinden, die het zuiver en gaaf genoeg en krimp vrij voor U maken kan, komt U dan eens bij mij, en U zult zien, waarom ik mij de vrijheid mag veroorloven ook een krat mooi te vinden.

RIETVELD, Architect.

489

BOUWKUNST EN VERWANTE KUNSTEN.

De in ons blad aangekondigde Bouwkunst-tentoonstelling, welke in het najaar van 1935 zou worden gehouden in het Stedelijk Museum te Amsterdam, zal worden geopend door Zijne Excellentie den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, op Zaterdag 23 November a.s. des namiddags om 3 uur.

De officieele naam is „Bouwkunst en Verwante Kunsten”, Tentoonstelling georganiseerd door den Tentoonstellingsraad en Verwante Kunsten.

Zij wordt gehouden ter gelegenheid van het 80-jarig bestaan van het Genootschap Architectura et Amicitia.

De tentoonstelling wordt ingericht door den Heer A. Komter. Het groote aantal inzendingen maakte het noodig door verschillende schotten het bestaande wandoppervlak voor expositie aanzienlijk uit te breiden. Deze schotten zijn tevens benut om een doeltreffende circulatie van de bezoekers langs hetgeen tentoongesteld is mogelijk te maken.

Bij het opstellen van het materiaal heeft de gedachte voorgezet door afwisseling in het geëxposeerde het vermoeiende van een tentoonstelling zooveel mogelijk te vermijden.

De entreezaal is tevens de eerezaal, welke zal worden gewijd aan de nagedachtenis en het werk van enkele vooraanstaande architecten die in de afgelopen jaren zijn overleden, te weten: Dr. H. P. Berlage, K. P. C. de Bazel, J. H. Hanrath, M. de Klerk en Ir. J. Duiker.

De tentoonstelling bevat een collectie architectuurfoto's en

teekeningen, zoo uitgebreid, dat men zich met dit materiaal een beeld kan vormen van de Nederlandsche architectuur van onzen tijd.

Voorts wordt een groote collectie beeldhouwwerken, meubelen, textiel, ceramiek, glas in lood, glaswerk en kunstsmeedwerk geëxposeerd.

Het Genootschap Architectura et Amicitia heeft een reeks van 4 lezingen in het Stedelijk Museum georganiseerd, welke tijdens de tentoonstelling, die duurt tot en met 15 December, zal worden gehouden.

Het programma luidt als volgt: Zaterdag 30 November te 3 uur prof. Hans Bernoulli (Bazel): „Die systematische Erneuerung unserer Städte”; Woensdag 4 December te 8.15 uur ir. A. J. van der Steur: „De architect in de tegenwoordige maatschappij”; Maandag 9 December te 8.15 uur ir. H. T. Zwiers: „Waardeeringsgrondslagen in de bouwkunst”; Zaterdag 14 December te 3 uur dr. Josef Gantner (Zürich): „Künstlerische Form und technisches Gesetz in der Architektur”. Introductiekaarten aan te vragen bij het bureau van het Genootschap A. et A., Slaakstraat 9, Amsterdam. Voor zoover de plaatsruimte toelaat, introductie aan de zaal.

Na afloop van de openingsplechtigheid op Zaterdag 23 November om 3 uur zal er gelegenheid bestaan het Bestuur van het Genootschap Architectura et Amicitia geluk te wenschen.

„BOUWACOUSTIEKDAG”.

Op Donderdag 28 November a.s. wordt in het Laboratorium voor Technische Physica, Mijnbouwplein 11 te Delft, een „Bouwacoustiekdag” gehouden.

Het programma luidt:

10.30 uur: Prof. Dr. C. Zwicker: Inleidende voordracht over bouwacoustiek; P. J. Wuite: Demonstratie van het toestel voor het meten van de porositeit van acoustische materialen; J. A. J. Bronkhorst: Demonstratie van het toestel voor het bepalen van de mechanische eigenschappen van trillingdempende stoffen. 12.30 uur: Noenmaal ^o). 13.30 uur: Arch. J. W. Janzen: Moei-

lijkheden bij het bepalen van de acoustische materialen; Ir. R. Vermeulen: Optische methode ter bestudeering van de geluidsverdeling in gehoorzalen met behulp van modellen. Na afloop bestaat er gelegenheid onder deskundige leiding het acoustisch laboratorium te bezichtigen, alsmede de monsterverzameling.

^o) Het noenmaal kan in het laboratorium gebruikt worden. De kosten hiervoor bedragen f 1,—. Hun die hieraan wenschen deel te nemen wordt verzocht dit vóór 24 November aan het Secretariaat der Geluidafdeling, Mijnbouwplein 11 te Delft, mede te deelen.

BOEKBESPREKING.

DE HOLLANDSCHE MOLEN ALS BRANDSTOFLOOZE KRACHTCENTRALE DOOR MIDDEL VAN IJSACCUMULATIE, door A. J. Dekker en C. P. J. Staal.

De kern van dit boekje bestaat uit een beschouwing van of eigenlijk een propaganda voor de zogenaamde „verdekking” van windmolens en een verhandeling waarin de mogelijkheid wordt aangetoond de, op ongeregelde tijden beschikbare windenergie te accumuleren, door deze energie om te zetten in koude.

Het systeem Dekker bestaat hoofdzakelijk uit een verbetering van het profiel van de molenwiek, waardoor de schadelijke luchtweerstand in de richting van de beweging (bij de vliegtuigbouw „Stirnweerstand” genoemd) tot een minimum teruggebracht wordt en ook de luchtverwelling achter de wieken nagenoeg wordt opgeheven waardoor daar een zo groot mogelijk vacuum wordt verkregen.

Deze verbetering van de wiek vorm plus een betere, modernere lagering van de assen betekenen een belangrijke verhoging van het rendement van de bestaande windmolens, waardoor deze weer kunnen concurreren met de electro- of verbrandingsmotoren en aldus voor slopen behoeft worden. Hierom is het de vereniging „de Hollandsche Molen” te doen, wier initiatief geleid heeft tot het ontwerpen van deze verbeteringen.

Nu gaan de schrijvers van dit boekje een stap verder en stellen voor ook de buiten de werktijden voorhanden windenergie te benutten door deze te accumuleren. Zij komen tot de conclusie dat de meest economische accumulatie verkregen wordt door omzetting in koude. Deze koude kan dan weer door een speciaal daarvoor te bouwen motorinstallatie omgezet worden in arbeidsvermogen dat gedurende windstille werkuren de windkracht vangt.

Tot zover de kern van het boekje.

Maar nu slaan de schrijvers verder op hol met het denkbeeld dat door de beschreven verbeteringen, de wind, als nationale bron van energie (symbo-

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 38 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 30 NOV. 1935 No. 48

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN MAANDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102, KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN. MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. Ledenvergadering (najaarsvergadering) van den B.N.A. op Zaterdag 14 December a.s. v.m. 10.30 uur te Amsterdam in „Arti et Amicitia”, Rokin 112.

Agenda:

1. Opening.
2. Notulen.
3. Mededeelingen.
4. Verkiezing van drie bestuursleden.
5. Verkiezing van den Voorzitter van den B.N.A.
6. Verkiezing van leden der permanente commissies.
7. Benoemingen.
8. Voorstel tot wijziging van het contract met het Genootschap Architectura et Amicitia, betreffende het „Bouwkundig Weekblad Architectura”.
9. Begroting voor 1936.
10. Voorstel tot Wijziging van de Statuten en het Huishoudelijk Reglement van den B.N.A.
11. Bespreking van de vraag of het lidmaatschap van den B.N.A. op grond van de statuten van den B.N.A. vereenigbaar is te achten met dat van de „Haagsche Architecten Club”.
12. Rondvraag.

Toelichting.

Punt 2. De Concept-notulen van de vorige vergadering van 19 Juli 1935 zijn opgenomen in het nummer van 10 Aug. 1935, No. 32.

„ 4. Over de verkiezing der bestuursleden volgen hieronder de bepalingen omtrent de candidaatsstelling.

Volgens het door de Ledenvergadering vastgestelde rooster, treden dit jaar af de Heeren Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, Voorzitter van den B.N.A., Prof. Ir. G. Diehl, Vice-Voorzitter, W. J. Sandhövel, die niet herkiesbaar zijn. Ingevolge het bepaalde in art. 4 par. 14 van het Huishoudelijk Reglement, laatste wijziging van 23 November 1929, verzoekt het Bestuur aan de Gewestelijke Kringen, candidaten voor te stellen, ter vervulling van de drie vacatures, uiterlijk 30 November a.s.

De betreffende bepaling luidt als volgt:

„De verkiezing van de leden van het Bestuur geschiedt uit een voordracht, bevattende de namen van de candidaatgestelden. Een Gewestelijke Kring, of ten minste 10 leden van den B.N.A. kunnen voor een te vervullen plaats in het Bestuur een candidaat stellen.

Bij geen of onvoldoende candidaatsstelling is het Bestuur bevoegd daarin te voorzien. De namen der candidaten moeten schriftelijk ter kennis van het Bestuur worden gebracht om ze te doen opnemen in het orgaan van den B.N.A. dat verschijnt minstens één week vóór de vergadering.

De candidaatgestelden, welke binnen drie dagen na deze publicatie niet schriftelijk aan het Bestuur te kennen hebben gegeven, dat zij geen candidaat wenschen te zijn, worden geplaatst op de definitieve candidatenlijst, welke op de vergadering ter kennis van de leden wordt gebracht.”

In verband met art. 7 van de Statuten, waarin bepaald is dat drie leden van het Bestuur in Amsterdam gevestigd moeten zijn, moet er bij de candidaatsstelling rekening mede worden gehouden, dat één der drie nieuwe bestuursleden te Amsterdam wonen moet of gevestigd moet zijn.

Punt 6, 7 en 9. De stukken hierop betrekking hebbende zijn in een gecyclostyleerde mededeeling aan de leden verstrekt.

„ 10. Dit voorstel is opgenomen in de off. meded. in het vorige nummer No. 47.

„ 8 en 11. De punten zullen op de vergadering door het Bestuur worden ingeleid en toegelicht.

N.B. De in een vorige aankondiging der agenda opgenomen behandeling van het rapport van de Commissie voor de Vaksaneering zal tot de volgende Ledenvergadering worden aangehouden.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 48
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR, 30 NOV. 1935

DE OPENING DER JUBILEUMTENTONSTELLING VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA IN HET STEDELIJK MUSEUM TE AMSTERDAM.

Het is Zaterdagmiddag 23 Nov. '35 omstreeks 3 uur. In de groote bovenzaal van het Stedelijk Museum hangt de spanning van een op komst zijnde gebeurtenis.

Het is voelbaar in het gedempte stemmengegons van het groote aantal dooréénwarrelende aanwezigen, een aantal dat steeds aangroeit.

Het is zichtbaar in twee rijen leege en gereserveerde stoelen. Leege stoelen, waarop men niet mag gaan zitten, brengen altijd spanning of verhoogen die merkbaar.

Terzijde van de groote David en Saul die, hetzij hier terloops gezegd, altijd imponeerend werkt, niettegenstaande zijn ietwat theatrale pose, staat een spreekgestoelte met de A. V. R. O.-microfoon ervoor.

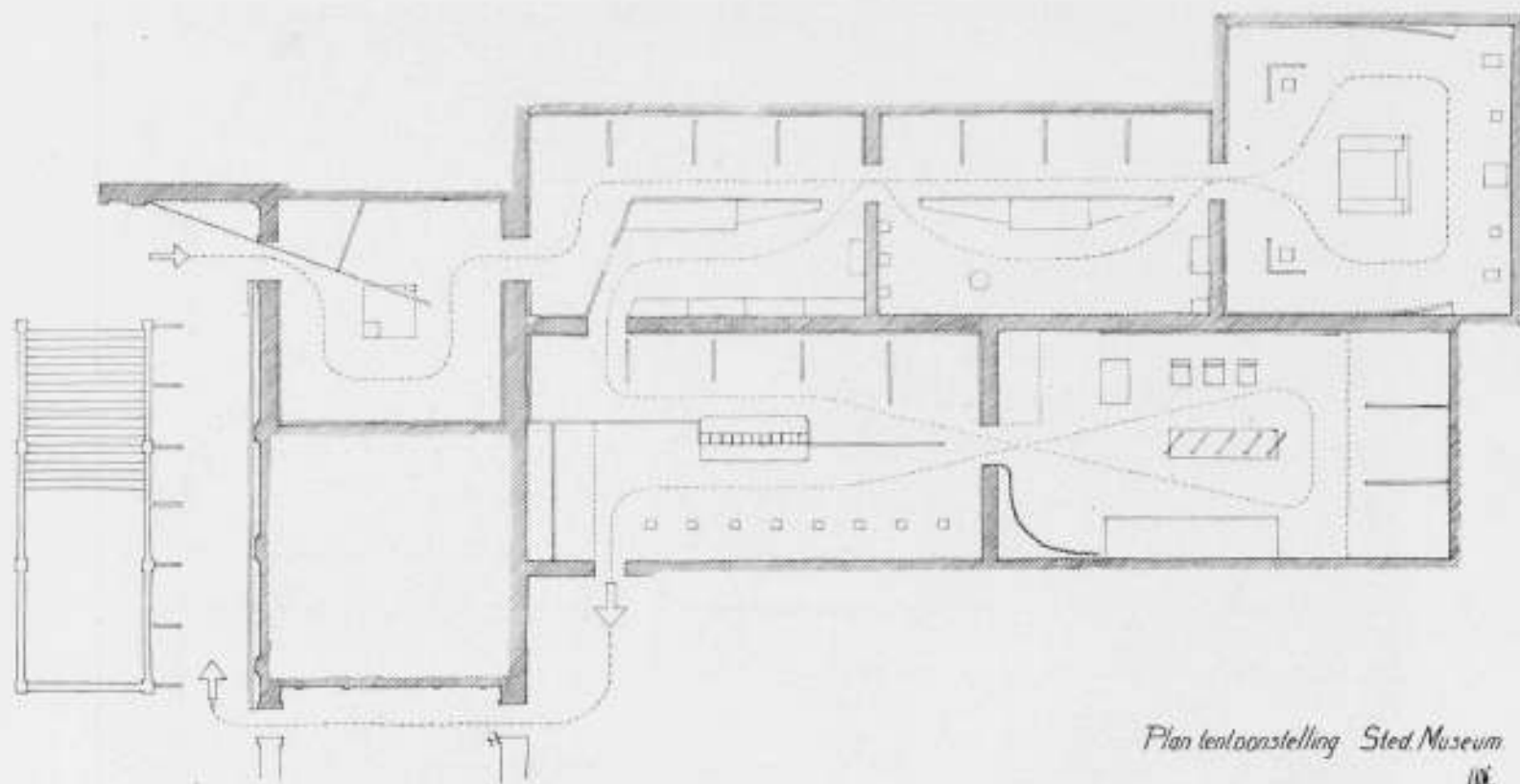
De nieuwe tijd vóór het Oude Verbond. Ook al weer spannend, niet alleen die leege kathedr, maar vooral de microfoon, want wát er gezegd zal worden en hoè het zal worden uitgesproken, ligt straks onherroepelijk vast. Er is geen correctie mogelijk. En nu ik daar zoo al die architecten, beeldhouwers, schilders en

TENTOONSTELLING „BOUWKUNST EN VERWANTE KUNSTEN" IN HET STEDELIJK MUSEUM TE AMSTERDAM

TENTOONSTELLING „BOUWKUNST EN VERWANTE KUNSTEN" IN HET STEDELIJK MUSEUM TE AMSTERDAM

Plan tentoonstelling Sted. Museum

PLATTEGROND VAN DE TENTOONSTELLING „BOUWKUNST EN VERWANTE KUNSTEN” IN HET STEDELIJK MUSEUM TE A'DAM. ARCH. A. KOMTER

kunstnijveren zie rondgaan, handen drukkend, oude bekenden weerziend of nieuwe kennissen makend, is het mij of de oude tijd is teruggekeerd: de tijd, waarin behalve het ideële kunstbelang ook de amicitia de kunstenaars naar de vergaderingen trok.

Het wordt mij nog eens bijzonder bewust, dat jubilea een feestelijke zijde, maar toch ook een meer of min weemoedigen kant hebben. En ik overpeins, hoe men, om dat te beseffen, nog niet eens de onjuistheid behoeft te begaan, van een feestende vereniging met een jubilerenden persoon te vergelijken, voor wien toch b.v. 80 jaren wel iets anders beteekenen dan voor een Genootschap. Niettegenstaande dat, is er toch een verwantschap, want in beide gevallen denkt men, ook al zegt men het niet, aan wat voorbijging en vooral aan wie heengingen.

Het is in zoverre misschien niet zoo vreemd, dat ik bij het betreden van de receptiezaal en mij bewegend door het allengs drukker wordend gewoel en bij het zien van zooveel bekende gezichten, het allereerst moest denken aan hen, die er niet konden zijn, omdat zij ons zijn ontvallen. Ik doel hiermede niet alleen op de vijf overleden architecten, aan wier werk en nagedachtenis de eerste ruimte der expositie is gewijd, maar ook nog aan zoovele anderen, die op hun wijze en naar hunne krachten hebben medegebouwd aan het genootschapsleven, en waarvan verscheidenen den echten ouden amicitiatijd nog hebben gekend en meegeleefd.

Het is een goede gedachte geweest van de inrichters der tentoonstelling om deze te openen met een ruimte, die terugwijst naar hetgeen geweest is of hetgeen had kunnen worden, wanneer niet vroegtijdig een einde was gekomen aan deze arbeidsvreugde en scheppingskracht.

Deze vijf architecten vormen in hun verschillen een overgang van een tijd, die voor vele jongeren al in een onbekend verleden begint terug te wijken, naar hetgeen vandaag nog wordend is. Inzoverre zie ik in deze eerste ruimte nog iets meer dan alleen de evenzeer bedoelde stille hulde aan de nagedachtenis van een aantal bijzondere persoonlijkheden, ik zie er ook een symbool

494

in, n.l. van terugblik en herdenking, een even stilstaan op den weg vooruit en tevens het besef der vergankelijkheid van den enkeling en de continuïteit, en wat nog meer is van den logischen groei van het geheel.

Ik heb mij den geheelen middag niet kunnen losmaken van de gedachte, dat deze jubileumsreceptie voor de oudere leden van Architectura et Amicitia iets anders moest zijn dan voor de jongeren en menigeen zal zich nog eens duidelijker dan ooit bewust zijn geworden hoe snel en grondig alles om ons heen, in het genootschap en ook wel in ons zelf, veranderd is.

Wij doen graag nuchter en verstandig, en wij zijn zelfs nu en dan geneigd eenigszins schamper een gang van zaken te beoordeelen, dat ligt in onzen hedendaagschen aard, maar een tikje weemoed voelen wij toch in een jubileum, omdat het in den grond een terugblik en een inzicht in de noodwendigheid van het gebeuren vordert.

En een terugblik met begrip van hetgeen geschiedt, wekt nooit zonder meer een blij zorgeloozen juichtoon. Architectura et Amicitia heeft het dezen middag kunnen overdenken, dat het 80 jaren lang, in de verschillende vormen, die de onderscheidene jaren meebrachten, op de bres heeft gestaan voor de ideële belangen der architectuur en beeldende kunsten, dat het 80 jaren lang zijn bewogen geschiedenis heeft gebouwd en dat het zijn karakter en zijn „amicitia” geleidelijk andere vormen heeft zien aannemen, zooals ook de architectuur zich wijzigt met den tijdgeest.

Het waardevolle van Architectura et Amicitia is, dat het is meegroeid met de ontwikkeling van den tijd zonder in dwaasheden te vervallen; het is in zijn ouderdom jong en frisch gebleven en staat nog steeds in het zijn eigen doel en karakter vooraan; en het is „algemeen” in den besten zin des woords. Dus nogmaals, niet zonder eenigen weemoed valt dezen middag te bedenken hoe onze tijd, die meer nood dan vreugde, meer haast dan rust, en meer verdeeldheid dan eenheid kent, de behoefte aan vriendschappelijke gezelligheid, en aan gemeenlijke gedachtenwisseling tusschen leden van een vereniging

TENTOONSTELLING „BOUWKUNST EN VERWANTE KUNSTEN” IN HET STEDELIJK MUSEUM TE AMSTERDAM

495

voor een groot deel heeft gedooft. En dat niettegenstaande wij dezen Zaterdagmiddag weer eens in grooten getale bijeen zijn, gezamenlijk luisteren, en kritisch rondzien, oordeelen uitwisselen, prijzen en afbreken en er ons misschien niet ongenoeglijk bij bevinden.

Als de autoriteiten, waaronder Minister Slotemaker de Bruine, de Commissaris der Koningin in Noord-Holland, de Burgemeester van Amsterdam, de chef der afdeling Kunsten en Wetenschappen, worden binnengeleid, en Mr. van Royen, voorzitter van den tentoonstellingsraad, zijn inleiding begint te houden, is er even weer die oude gemeenschappelijke aandacht voor één-zelfde zaak, die allen ter harte gaat.

De spreker memoreert de moeilijkheid van het organiseren van tentoonstellingen bij zoo geringe kunstproductie als onze tijd brengt en spreekt de hoop uit, dat deze tentoonstelling tot een beter en blijvender contact tusschen kunstenaar en samenleving mag voeren.

In het bijzonder memoreert hij de drie inzendingen van de gemeenten Amsterdam en Rotterdam en van den Rijksgebouwendienst.

Dan vraagt spreker aandacht en dank voor allen, die den Tentoonstellingsraad bij de uitvoering der plannen hebben bijgestaan.

„In de eerste plaats onze Jury, de Heeren Tjeenk, van Ravesteijn, Roosenburg, Siebers en Vorkink, voor de architectuur en in samenwerking met de Heeren Mendes da Costa en Van Rijn voor de beeldhouwkunst, de Heeren Wouda en A. H. Jansen voor binnenhuisarchitectuur en meubelen, de Heeren Jessurun de Mesquita en Sjollemma voor decoratieve schilderkunst en grafiek, met de dames van der Mijl-Dekker en Wichmann voor textiel en naaldwerk, met de Heeren van den Hoonaard en Zwollo voor metaal en de Heeren Copier en Rozendaal voor glas en ceramiek.

Zij hebben tezamen het werk van schiften en kiezen en het samenbrengen tot een zinvol verband op conscientieuze en gelukkige wijze tot stand gebracht. Hun arbeid was niet gemakkelijk. Men moet met een Jury medelijden hebben. Zij wil gul zijn met het oog op een rijk resultaat, zij moet sober en streng zijn met het oog op altijd beperkte ruimte en het handhaven van een hoog peil van het werk. Zoo worden de leden heen en weer geslingerd door tegengestelde begeerten. En het resultaat? Te rap is dikwijls het oordeel van den buitenstaander, die onbekend is met materiaal en mogelijkheden. Onze Tentoonstellingscommissie van nabij bekend met den arbeid der Jury is haar grooten dank verschuldigd en spreekt de verwachting uit, dat allen die inzonden, ook die niet of niet ten volle hun hoop op plaatsing zagen vervuld, met ons van de onpartijdigheid en het deskundig inzicht der Jury zullen zijn overtuigd.

Van de Tentoonstellingscommissie, die de tentoonstelling had te organiseren, waren enkele leden in de gelegenheid en bereid meer dan anderen zich met het dagelijksch werk te belasten. Den Heeren Friedhoff, Eibink en van der Steur, bij wie zich de Heer Sandberg op velerlei gebied, met name op dat van de typografische verzorging der drukwerken, op verdienstelijke wijze heeft aangesloten; den collegialen dank van onzen Raad. De inrichter van de Tentoonstelling is de architect A. K o m t e r. Ik twijfel niet of U zult aanstonds de bijzondere opvatting, die hem bij den opbouw der tentoonstelling heeft geleid, begrijpen. Zij getuigt van doelmatigheid, gericht op het tot zijn recht doen komen van elk tentoongesteld werk naar zijn eigen beteekenis en waarde, maar ook van een jongen, opgewekten geest, die het geheel in een fleur van feestelijkheid heeft gebracht. De tentoonstellingsraad is daarover verheugd en brengt hem ervoor een dankbaar eeresaluut.

Ditselfde aan den Heer Hildo Krop, den beeldhouwer, die met het affiche voor deze tentoonstelling weer andermaal bewezen heeft dat hij in het platte vlak de vormen even boeiend weet op

te roepen als uit den steen voor zijn beeldhouwwerk in de ruimte. Ten slotte is het mij een behoefte met dankbaarheid de medewerking te gedenken, die wij wederom van het Gemeentebestuur dat ons de noodige ruimte ter beschikking stelde en van de Directie van dit museum en haar staf mochten ondervinden." De heer van Royen wenscht dan het Genootschap geluk en vervolgt: „Wanneer men zich in de kroniek van A. et A. verdiept blijkt, dat het Genootschap van de stichting af, gedurende al zijne lustra zich heeft bezig gehouden met de belangrijkste onderwerpen, zoowel van theoretisch-aesthetischen als van actueelen aard. En dit met groote energie en met succes. Geen wonder dat dan ook in al die perioden die het Genootschap heeft doorgemaakt, de meest vooraanstaande kunstenaars zich onder zijn leden bevonden, en de hooge geestelijke standing van het Genootschap bepaalden.

Ter kenschetsing van iets meer nabij, slechts twee momenten uit het leven van den tachtig-jarige:

Het eerste zijn geboorte, aldus medegedeeld in de Kroniek voorkomende in het Gedenkboek van 1905 ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan: Het was in het jaar 1855, dat het gebouw der Kunstbroederschap Arti et Amicitias, gelegen op den hoek van Rokin en Spui eene aanmerkelijke vergrooing moest ondergaan. Daarbij was noodig een keet om èn directie èn aannemers eene welkome beschutting te geven.

In die keet zaten de bouwopzichter Frits van Gendt en de medeaannemer Gerrit Moele Bergveld, dikwijls in gezelschap van den architect den heer J. M. Leliman, meermalen genoeglijk te kouten.

De verhalen van den heer Leliman, die vele jaren in het buitenland rondgereisd hebbende, en hun vertellende wat er gedaan werd op kunstterrein vooral bij jonge bouwmeesters, waren oorzaak, dat de eerstgenoemden minder aangenaam gestemd werden, omdat er in ons land nog te veel ontbrak aan de vriendschappelijke beoefening der bouwkunst bij de ouderen in jaren, terwijl de jongeren elkander ternauwernood bij name en arbeid kenden.

Dit was oorzaak dat F. van Gendt en G. Moele Bergveld besloten zich met hunne vrienden te verstaan om deze leemte, zoo het mogelijk was op te heffen. Binnen zeer korten tijd was het plan om eene vereeniging van jonge beoefenaren der Bouwkunst op te richten volvoerd, en werd daaraan de naam gegeven van „Architectura et Amicitia".

En het tweede moment is dat van 1905, toen als voorzitter van het Genootschap, Berlage, tot voor kort onze nester der architectuur, de inleiding hield voor de groote algemeene tentoonstelling waarvan hij het volgende zeide: „deze tentoonstelling is er eene van welke ik verwacht dat ze U een juist beeld zal geven van de wisseling van kunstinzicht, de groote verandering, welke de architectuur in de laatste jaren heeft ondergaan. En nu zijn wel voor het meerendeel de leden van ons Genootschap de dragers van dit nieuwe inzicht, de bewerkers van die groote veranderingen".

Nu na dertig jaren, nu wij weten tot welke hoogten deze evolutie der bouwende kunsten heeft geleid, is er geen schooner lof voor het Genootschap dan deze eenvoudige, maar beteekenis-zware woorden: de leden van het Genootschap, de dragers van het nieuwe inzicht, de bewerkers der groote veranderingen."

En de inleider besluit o.a. met de woorden: „Mijnheer de voorzitter van het Genootschap Architectura et Amicitia, U en Uw medeleden hebben thans de hooge traditie van het Genootschap in handen, dat ook in de dertig jaren die ons van het voorzitterschap van Berlage scheiden zijn cultureele en aesthetische taak met telkens verjongend vuur en élan heeft voortgezet. De tijden zijn, voor onze kunsten in het bijzonder, vol stroomversnelling, vol klippen, vol hooge golven en ijpende vaart.

Het is dan een bezit van groote waarde, dat er vereenigingen zijn met waakzame en vooruit ziende besturen als het Uwe,

die schipbreuk weten te voorkomen en den goeden koers weten te houden."

De voorzitter van het Genootschap, architect Wieger Bruin, dankt den heer van Royen voor zijn toespraak en verzekert dat het Genootschap zijn groote traditie zal hooghouden. Dan betreedt Excellentie Prof. Dr. Slotemaker de Bruine het spreekgestoelte. Zijne Excellentie merkt op dat de massa met architectuur meer aanraking heeft dan met de werken der andere kunsten en toch van de bouwkunst innerlijk eigenlijk verder verwijderd blijft.

Spreker wijst dan op de verdeeldheid in tal van stroomingen, die de kunst van onze dagen kenmerkt, een eigenschap trouwens, die men op vele andere gebieden van menschelijke werkzaamheid evenzeer aantreft.

Deze tentoonstelling nu kan bijdragen tot beter verstaan, tot bescheidenheid met betrekking tot eigen opvatting en voor het publiek tot het overzichtelijk kennis nemen van hetgeen op dit kunstgebied gewrocht wordt.

Deze expositie kan er toe bijdragen, dat het volk de kunst als een kostelijk goed in zijn midden erkent, hetgeen tot verrijking en opheffing van het volksleven kan voeren.

TENTOONSTELLING BOUWKUNST EN VERWANTE VAKKEN IN HET STEDELIJK MUSEUM TE AMSTERDAM.

De Tentoonstelling is geopend tot 16 December a.s. van 10 uur v.m.—3 uur; des Zondags van 12.30—3 uur.

De leden van A. et A. hebben vrijen toegang op vertoon van hun lidmaatschapskaart. De leden van den B.N.A. hebben vrijen toegang. Zij melden zich daartoe bij de controle der Tentoonstelling. Voor de tijdens de tentoonstelling te houden lezingen, ver-

RESTAURATIE VAN DE NIEUWE KERK TE DELFT.

Toen bijna 13 jaar geleden met de restauratie van de Nieuwe Kerk werd begonnen, bestond er geen vermoeden dat er zoo vele onaangename verrassingen te verwachten waren als in den loop der jaren aan den dag zijn getreden.

De teleurstelling begon reeds bij de behandeling van de natuursteenen kolommen in het Koor, dat het eerst onderhanden werd genomen. De kolommen bleken niet gewoon gewit doch met stukken baksteen en een dikke pleisterlaag te zijn omgeven teneinde een afgebrokkelde kern nog eenigszins toonbaar te maken. Door den brand van 1536 hadden deze kolommen zeer veel geleden. Vooral aan de zijde van de middenbeuk waren groote stukken afgesprongen daar de kalksteen (Ledesteen) niet bestand was tegen het vuur van de omlaag gestorte bekapping. Aan de zijde van de kooromgang waren de kolommen iets minder beschadigd, omdat de steenen gewelven den brand daar eenigszins zullen hebben gestuit.

Door deze ervaring geleerd, is er op gerekend dat de kolommen van het Schip der Kerk eveneens een grondige herstelling zouden behoeven, doch dat de beschadiging zoo erg zou zijn als later is gebleken, was een nieuwe tegenvaller. Het schijnt dat de brand hier nog heftiger heeft gewoed dan in het Koor, wat kan worden toegeschreven aan het feit dat niet alleen de middenbeuk, doch ook de zijbeuken enkel met een houten bekapping waren overdekt. De kolommen zijn dan ook aan alle zijden zeer geschonden en vooral het beneden gedeelte heeft veel geleden. Daarom had men het oorspronkelijk basement, waarvan slechts fragmenten te voorschijn zijn gekomen, met een nieuw basement van grootere afmetingen ommanteld. De schacht was rondom aangeklampt en het ornament van de kapitelen bijna geheel uit gips vervaardigd. Ten overvloede had men in den loop der tijden van sommige kolomvoeten groote stukken afgekloofd om meer ruimte te winnen voor de banken en in de

Spreker noemt dan de namen der overleden architecten, die in de eeeruimte herdacht worden en noemt deze tentoonstelling een streven naar piëteit.

Zijne Excellentie verklaart ten slotte de tentoonstelling voor geopend.

Een gezamenlijke rondgang volgt dan met als slot van deze omwandeling een vriendelijk onthaal in een der laatste zalen. Het is dan kwart over vier geworden, de tentoonstelling ver-toont zich nu in kunstlicht en het Bestuur van Architectura et Amicitia recipieert in de groote ontvangzaal, van welke gelegenheid alle aanwezigen gebruik maken om het Bestuur persoonlijk geluk te wenschen.

Dan gaan we weer uit elkaar, en de vraag rijst, wanneer zullen we elkaar weer eens in zoo grooten getale of desnoods in iets bescheidener aantal bijeen zien? Het is niet zoo moeilijk; het Genootschap houdt regelmatig vergaderingen. Laten wij de afgebroken gesprekken daar eens voortzetten!

H. C. VERKRUUSEN.

wijzen wij naar ons bericht hierover in het vorige nummer. De afbeeldingen in dit nummer geven een overzicht der zalen in de volgorde van de looplijn volgens den plattegrond. In het volgende nummer zal een bespreking der tentoonstelling worden opgenomen van de hand van den Heer W. Kromhout Czn.

schacht van de kolommen aan de Noordzijde, groote gaten gehakt voor de moerbalken van een ontsierende galerij.

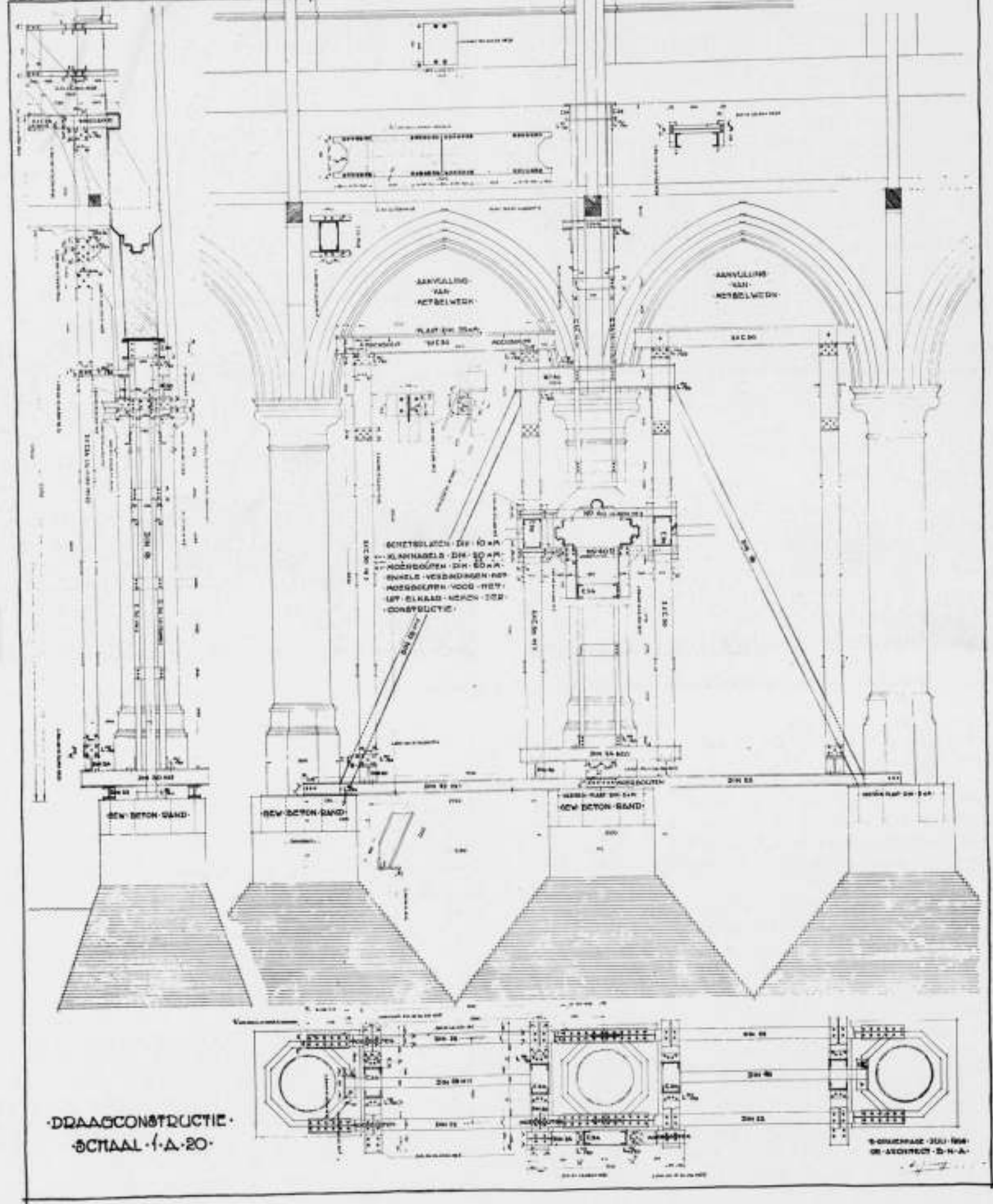
Kortom de kolommen waren zoo zeer beschadigd en hadden door verminkingen zooveel van hun draagkracht ingeboet, dat ingrijpende maatregelen geboden waren. Het aanbrengen van een nieuwe ommanteling zooals met de kolommen van het Koor gedeeltelijk is geschied, waarbij steen voor steen werd afgekloofd om gedeeltelijk door een nieuw stuk steen te worden vervangen, bleek ondoenlijk. Daartoe was de natuursteen te diep weggebrand. Bovendien zou het gevaar kunnen opleveren aan de kolommen te hakken wegens de trillingen die daardoor zouden worden opgewekt.

Er bleef niets anders over dan de kolommen een voor een af te breken en opnieuw op te bouwen. Hiertoe moest echter de zware bovenbouw met de kappen van midden- en zijbeuk, waarvan het gewicht met inbegrip van winddruk gesteld kon worden op rond 100.000 kg per kolom, worden ondersteund.

Deze ondersteuning is verkregen door een geconstrueerd ijzeren stempelwerk, rustende op gewapend betonringen op de fundeering der kolommen.

Gelukkig zijn de fundeeringen der kolommen soliede uitgevoerd en diep aangelegd met breed uitlopende versnijdingen. Tot ongeveer 0,70 m onder den kerkvloer zijn zij vierkant en hebben daar een zijde van ongeveer 1,80 m. Hierop was een kleinere, achtkantige fundeering opgetrokken zoodat een breede versnijding was ontstaan. Op deze versnijding, welke op de smalste zijde ongeveer 20 cm bedraagt, is een gewapend betonring aangebracht als voeting voor de stempelconstructie. Door dezen betonring wordt de belasting wederom over de geheele fundeering verdeeld. Zoodoende is de druk op het metselwerk ongeveer 6,5 kg per cm² geworden. Aan de fundeering behoefde aldus niet te worden gehakt terwijl de geheele hulpconstructie boven het grondwater bleef.

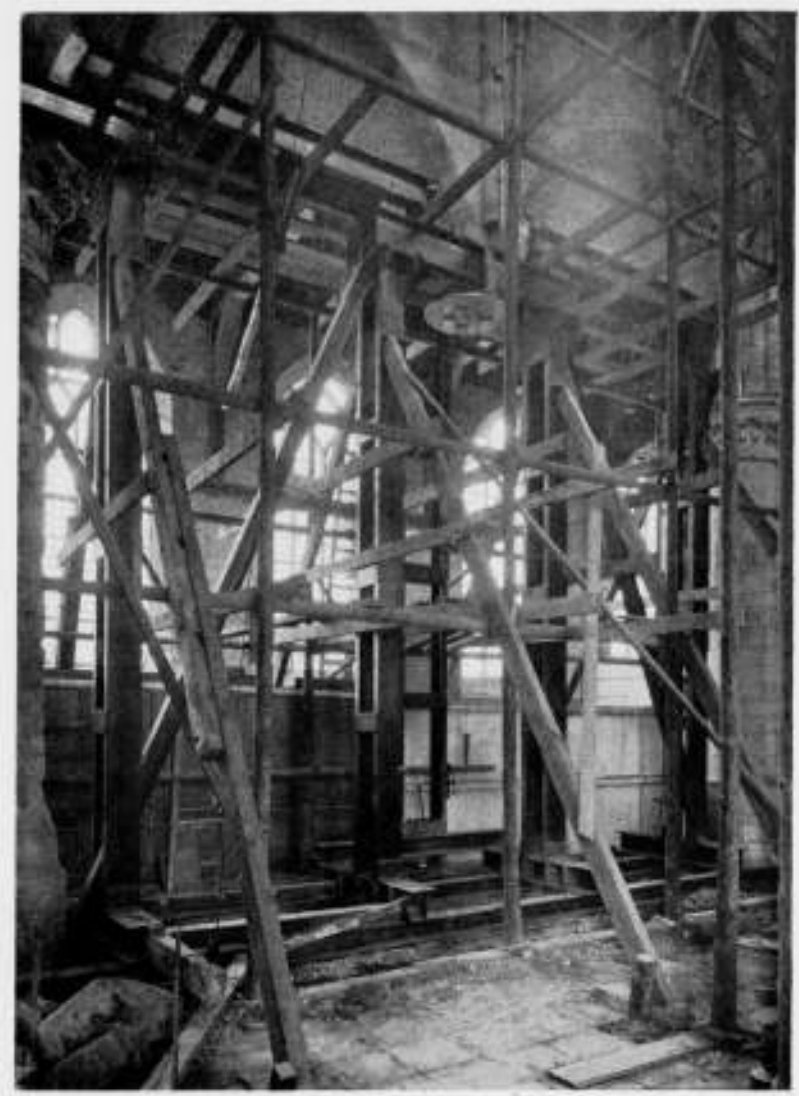

DRAAGCONSTRUCTIE, TOEGEPAST BIJ DE RESTAURATIE VAN DE NIEUWE KERK TE DELFT. ARCHITECT H. v. a. KLOOT MEIJBURG

RESTAURATIE VAN DE NIEUWE KERK TE DELFT ARCH. H. v. a. KLOOT MEIJBURG. B.N.A.

Foto's Rijksbureau Monumentenzorg.

Over deze gewapend betonringen is aan iedere zijde van het basement een D.I.N. No 22 gelegd waarop de stempelconstructie is gesteld. Om afbrokkelen van het beton aan de randen te voorkomen is onder de liggers een ijzeren plaat aangebracht welke niet tot aan de randen van de beton reikt. De belasting op de beton wordt hierdoor maximum 18 kg per cm². De stempelconstructie bestaat uit drie hoofddeelen, te weten:

- Een ondersteuning van de bogen.
- Een ondersteuning van het metselwerk boven de kolom.
- Een ondersteuning van het betonspant en waar zich geen betonspant bevindt van het houten spant van de zijbeuk en van de pilasters tegen den schipmuur.

Op de lengteliggers langs de kolommen zijn korte dwarsliggers gelegd waarop de stijlen van het stempelwerk rusten. Deze zijn samengesteld uit twee gekoppelde U-balken No 30. Over deze stijlen zijn twee U-balken No 30 aangebracht, verbonden door een doorgaande plaat. Hierop is metselwerk opgetrokken dat de afgebrokkelde en ongelijke bogen ter weerszijden van de kolom nagenoeg geheel vult zoodat de voetpunten van de bogen boven de kolom grotendeels zijn ontlast.

Ter ondersteuning van het metselwerk boven de kolom zijn twee N.P.-balken No 40 aan beide zijden tot een diepte van ongeveer 18 cm in het muurwerk ingehakt. Deze balken brengen de belasting direct over op de genoemde ijzeren stijlen en zijn zekerheidshalve er op berekend de volle belasting te kunnen dragen ook indien de boogvullingen de hun toegedachte functie niet zouden vervullen.

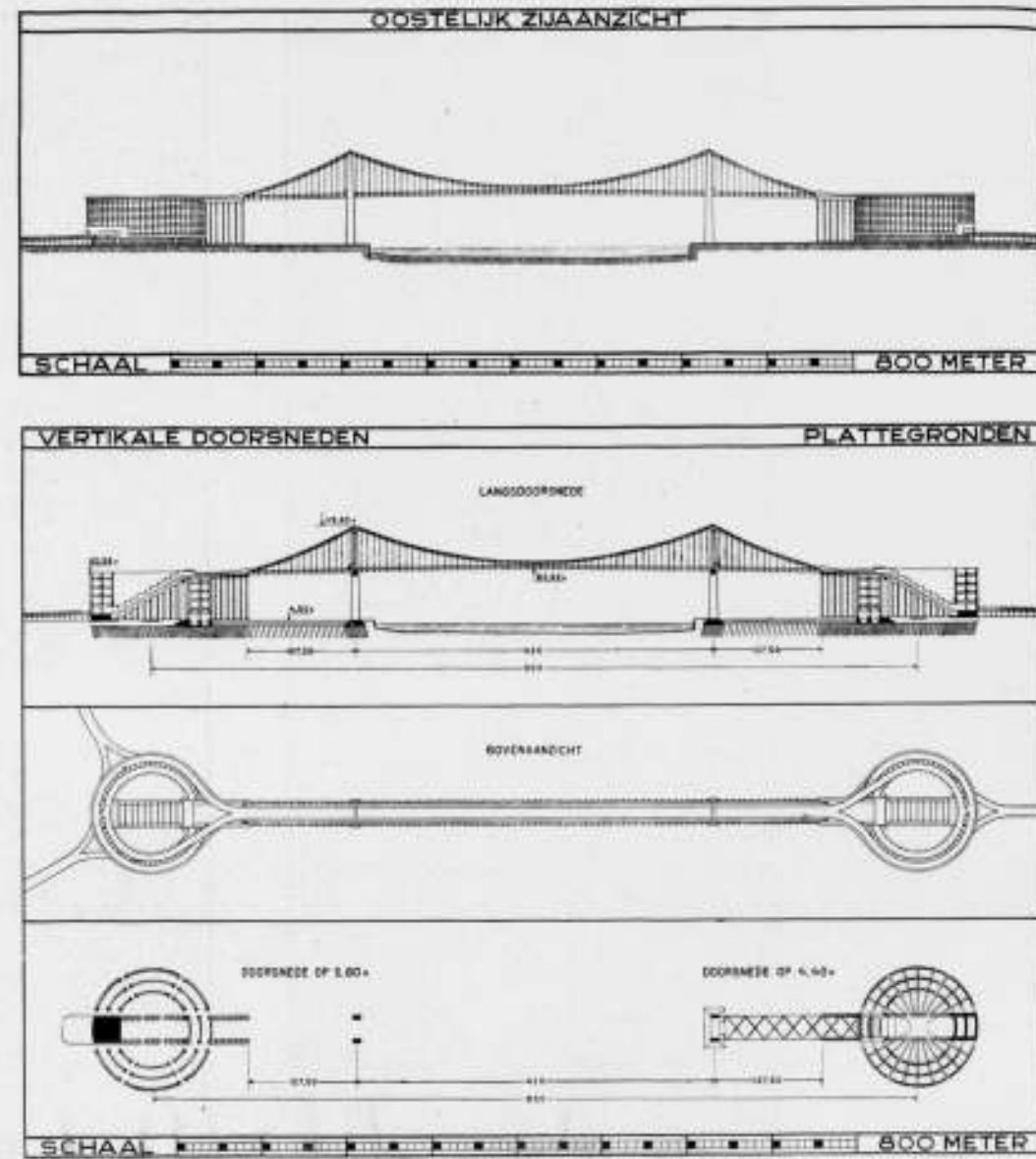
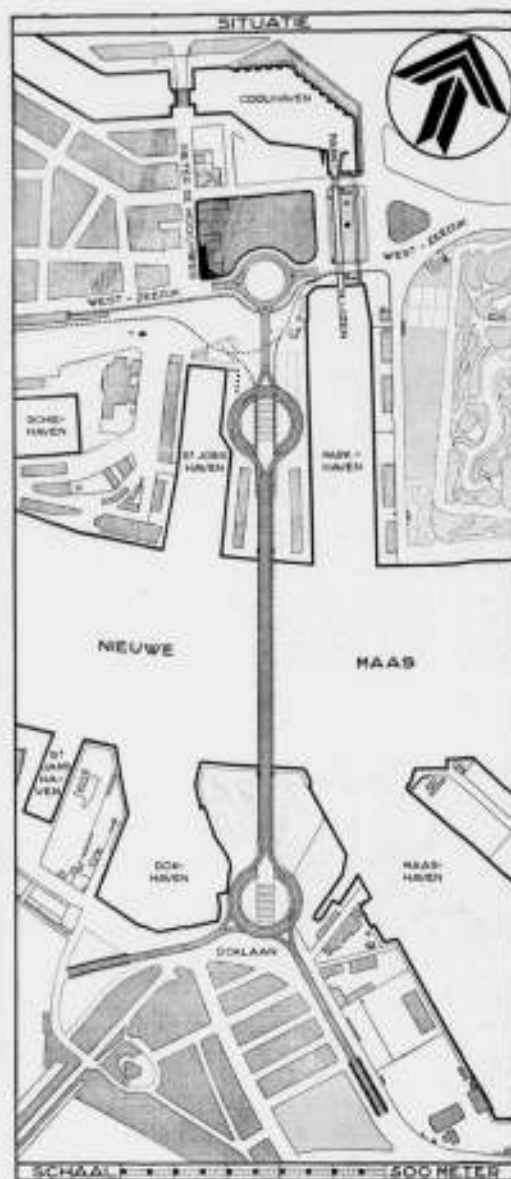
Door het inhakken van deze balken wordt ter plaatse de doornede van het metselwerk met ruim 1/3 deel verminderd waardoor de druk per cm², welke reeds 6 kg bedroeg, aanzienlijk

wordt verhoogd. Mede daarom was het gewenscht eerst de bogen vol te metselen om voldoende ondersteuning te krijgen. Tenslotte is voor dracht van de beton- of houten spanten boven de zijbeuk nog een geconstrueerde ijzeren stijl opgesteld die eveneens op de dwarsliggers over de onderslagbalken rust. Ondanks de groote zekerheid die bij het aanbrengen van het stempelwerk is betracht, werd de kolom niet dadelijk geheel gesloopt, doch boven het kapiteel een laag ter hoogte van ongeveer 6 cm weggenomen en in de aldus gevormde horizontale sleuf wiggen los-vast geplaatst. Op deze wijze kon worden nagegaan of er zettingen optraden daar dan de wiggen zouden gaan klemmen. Gedurende acht dagen is de toestand nauwkeurig gecontroleerd doch niet de minste zetting waargenomen, waarna de kolom is weggebroken.

Bij de afbraak bleek de natuursteen ommanteling en de baksteen aanvulling in een slechten staat te verkeren. De natuursteen was inwendig op vele plaatsen gescheurd, wat op verbrijzeling wijst zoodat deze vaak als puin uiteen viel, terwijl de zachte baksteenkern niet de minste samenhang bezat en met de hand kon worden afgebroken. Onnoodig mag dus de vernieuwing der kolommen geenszins worden genoemd, integendeel, opnieuw vraagt men zich met verwondering af hoe het mogelijk is dat, ondanks de groote gebreken, welke die oude gebouwen vertoonen, zij toch nog stand houden terwijl de grens van het toelaatbare is bereikt zoo niet verre overschreden.

's-Gravenhage, October 1935.

De Architect B.N.A.,
HERM. VAN DER KLOOT MEIJBURG.

ONTWERP VAN EEN OEVERVERBINDING OVER DE NIEUWE MAAS TE ROTTERDAM DOOR Dr. Ir. J. EMMEN.

In den laatsten tijd zijn door den bouw van verschillende bruggen over onze groote rivieren, welke ten deele voltooid, ten deele nog in uitvoering zijn, voor het verkeer in Nederland nieuwe perspectieven geopend, zoodat het vraagstuk van een oeververbinding over de Nieuwe Maas te Rotterdam meer dan ooit actueel is geworden.

Een plan tot den bouw van een tunnel werd indertijd door de Gemeente Rotterdam geraamd op f 20.200.000,—. Daar Dr. Ir. J. Emmen c.i. het vermoeden uitte, dat hij in staat zou zijn een brug te ontwerpen, die belangrijk minder zou kosten, werd hem door den Minister van Waterstaat de opdracht verleend, zijn denkbeelden nader uit te werken. Het resultaat van de studie heeft Dr. Emmen neergelegd in een boek „Ontwerp voor een oeververbinding over de Nieuwe Maas te Rotterdam“, dat bij den uitgever H. J. Paris in Amsterdam is verschenen.

De brug, zooals deze door Dr. Emmen ontworpen werd, is gelegen ten Westen van het Park te Rotterdam. De toegang op den rechter Maasoever bevindt zich tusschen de Maashaven en de St. Jobshaven. Vandaar strekt zich de brug in ongeveer loodrechte richting over de rivier uit, en eindigt op den linker Maasoever tusschen de Dokhaven en de Maashaven.

De hierboven genoemde tunnel is geprojecteerd in iets meer Oostelijke richting; de toegang op den rechter Maasoever bevindt zich op den West-Zeedijk ten Oosten van de Parksluizen, terwijl de toegang op den linker Maasoever ongeveer samenvalt met den Oostelijken toegang van de ontworpen brug.

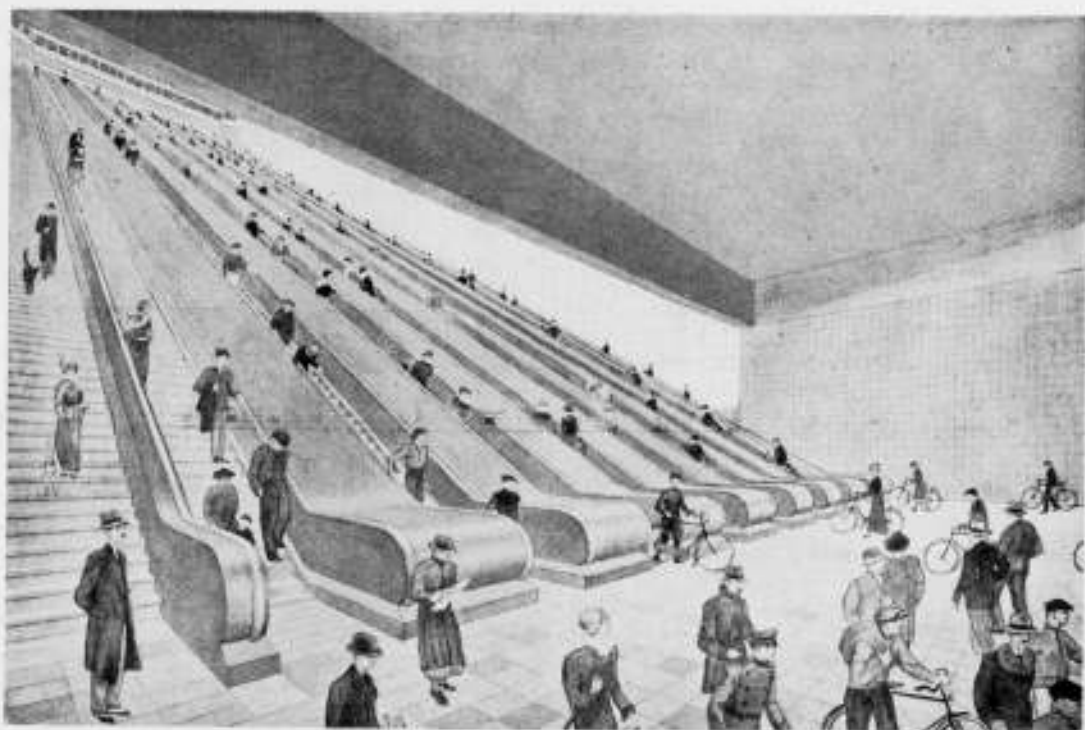
In de hier volgende beschouwing zal eerst een beschrijving van het brugproject, ontleend aan het boek van Dr. Emmen, worden gegeven, terwijl ten slotte eenige opmerkingen in verband met het tunnelplan zullen worden gemaakt.

Bij het ontwerpen van de brug is Dr. Emmen van de volgende beginselen uitgegaan. In de eerste plaats moest de oeververbinding zoodanig zijn, dat het verkeer zoowel te water als te land ononderbroken mogelijk zou zijn;

in de tweede plaats moest worden gezorgd, dat het vrije uitzicht van het scheepvaartverkeer geen belemmering zou mogen ondervinden. In verband hiermede is een hooggelegen vaste brug gekozen, waarvan de steunpunten zich op beide oevers bevinden. Als brugtype werd de kabelhangbrug genomen.

De vrije doorvaart bedraagt ongeveer 60 meter. Om het verkeer, waarvoor gerekend wordt op mechanische tractie en op voetgangers- en rijwielverkeer (paardentraction, handkarren en dergelijke zouden niet toe te laten zijn) op dit hooge niveau te brengen, moesten bijzondere voorzieningen worden getroffen. Te dien einde zijn op beide Maasoovers groote bouwwerken van gewapend beton ontworpen, waar de voertuigen door middel van schroefbanen omhoog gaan. In de ruimte binnen deze schroefbanen is een groot gesloten trappenhuis gedacht, waar voetgangers en wielrijders, door middel van vaste en beweegbare trappen, over een hoogte van 43,50 m kunnen stijgen.

Elk dezer gebouwen, die wij in het vervolg van onze bespreking schroefbaanconstructies zullen noemen, is verbonden met de oplegconstructie voor de zijoverspanning der brug en de verankeringsblokken der draagkabels. Beschouwen wij thans meer uitvoerig de onderdeelen van het project, dan dienen in de eerste plaats de toegangswegen nader te worden besproken. Ontworpen, dat zich bevindt tusschen de Parksluizen en den Pieter de Hoochweg; het middelpunt van dit plein valt ongeveer samen met de as van den West-Zeedijk. Van dit circulatieplein gaat een viaduct onder een helling van 1 op 40 naar de meer Zuidelijk gelegen schroefbaanconstructie. Het viaduct bestaat uit twee verdiepingen. De bovenste baan, ter breedte van 12 m (voor 4 verkeersstrooken) is ontworpen voor het rijverkeer; hieronder bevindt zich het gedeelte, dat bestemd is voor de voetgangers en de wielrijders. Het circulatieplein heeft het voordeel, dat het doorgaande verkeer op den West-Zeedijk hier omheen geleid kan worden (het verkeer in

ONTWERP VOOR EEN OEVERVERBINDING OVER DE NIEUWE MAAS TE ROTTERDAM, DOOR Dr. Ir. J. EMMEN

Oost-Westelijke richting wordt dan onder het viaduct doorgevoerd). Door het circulatieplein iets meer naar het Zuiden te verplaatsen, zou de West-Zeedijk niet onderbroken behoeven te worden, zooals in een variantoplossing is aangegeven; het nadeel ontstaat dan echter, dat verschillende verkeerskruisingen à niveau niet vermeden kunnen worden.

Op den linker Maasoever zijn twee toegangen tot de brug ontworpen. De eene toegang bevindt zich in de Doklaan bij het Karel de Stouteplein; de andere nabij de Oostzijde van de Waalhaven. Het verkeer naar de schroefbaanconstructie wordt hier geleid over viaducten in twee verdiepingen, zooals op den anderen oever.

De schroefbaanconstructies zijn op beide oevers op eendere wijze ingericht. Het stijgend rijverkeer maakt gebruik van een binnenschroefbaan (helling 1:32,2), terwijl voor het dalend rijverkeer de buitenschroefbaan is aangewezen (helling 1:40). Beide schroefbanen hebben een breedte van 7 m voor 2 verkeersstrooken, die bestemd zijn resp. voor het vrachtverkeer (langzame verkeer) en voor het snelverkeer.

Zoowel het stijgende als het dalende verkeer hebben dezelfde draairichting. In het geheel zijn 4,5 rondgangen ontworpen. Op twee plaatsen van elken rondgang zijn tusschen de buiten- en de binnenschroefbanen verbindingsbanen aangelegd, zoodat bij stremming van het verkeer op de brug of bij een ongeval tijdens de stijging voertuigen op eenvoudige wijze naar den

oever terug zijn te leiden. De buiten- en de binnenschroefbanen worden gedragen door kolomrijen.

Zoals hierboven reeds werd vermeld, bevindt zich in de ruimte binnen de schroefbanen een gesloten trappenhuis voor het voetgangers- en rijwielverkeer. Dit verkeer kan gebruik maken van 2 vaste trappen en van 9 roltrappen, die een helling hebben van 30° en 43,3 m hoog zijn. Elke trap is zoowel voor voetgangers als voor wielrijders te gebruiken, terwijl de roltrappen in beide richtingen bewogen kunnen worden. Dit heeft het voordeel, dat de trappen aan het verkeer aangepast kunnen worden. Daar de trappenhuisen gesloten zijn, worden de voetgangers en wielrijders aldaar tegen atmosferische invloeden beschermd.

De trappen komen boven uit op een plateau, dat iets lager is gelegen dan het niveau van de brug; hier vandaan wordt het voetgangers- en rijwielverkeer langs een hellend vlak, onder de banen van het rijverkeer door, op de brug geleid.

Aan de bovenzijde van het trappenhuis bevindt zich, ten behoeve van de controle, een geheel door glas beschermde galerij, die gedeeltelijk is uitgebouwd, zoodat men van hier zoowel het trappenhuis als het verkeer op de brug en het grootste gedeelte van de schroefbanen kan overzien. Deze galerij staat met liften in verbinding met de binnenplaats van de schroefbaanconstructie.

Vermeld kan worden, dat de ruimten onder de schroefbanen en viaducten op de beide oevers tot loodsen ingericht kunnen worden, waardoor ongeveer 24000 m³ bergruimte wordt verkregen.

Wat de schroefbaanconstructie op den rechter Maasoever betreft wordt nog opgemerkt worden, dat het mogelijk is, de St. Jobshaven op volle breedte te laten, indien het niet noodzakelijk wordt geacht, ter weerszijden van de constructie toegangswegen naar het Zuidelijk deel van het terrein tusschen de St. Jobshaven en de Parkhaven aan te brengen. Thans mogen eenige beschouwingen worden gewijd aan de eigenlijke brugconstructie. Zooals reeds vermeld is, werd als brugtype de kabelhangbrug gekozen. De brug heeft vier draagkabels, die twee aan twee zijn opgelegd op een tweetal pylonen van gewanend beton, die zich op elk der beide Maasoovers bevinden op een onderlingen afstand van 420 m. De kabels zijn met een mantel van brons omkleed, zoodat zij tegen atmosferische invloeden zijn beschermd. Onder de kabels bevinden zich inspectiebruggen. De pylonen zijn voorzien van trappen.

Over de geheele lengte van de brug is een breedte tusschen de borstweringen van 23 m aangehouden. In het midden bevindt zich een rijweg van 12 m met 4 verkeersstrooken, waarvan 2 bestemd voor het opgaande en 2 voor het neergaande verkeer. Aan weerszijden van dezen rijweg is een rijwielpad van 3 m breedte ontworpen; tusschen rijwielpad en rijweg is een trottoir, breed 3 m, gedacht. Naast elk rijwielpad bevindt zich een trottoir voor voetgangers, dat een breedte heeft van 2 m.

Omtrent de constructie zij nog het volgende vermeld:

De vloer van de brug met verstijvingsliggers en dwarsliggers is van gewapend beton. Daar de verstijvingsliggers slechts een geringe hoogte hebben (3 m), zijn deze onder den vloer van de brug aangebracht, zoodat er geen gevaar bestaat, dat bij eventuele aanrijdingen de liggers beschadigd worden.

Elke dwaradrager is door middel van 8 kabels aan de hangkabels bevestigd. De verstijvingsliggers zijn zoodanig geconstrueerd, dat deze bij breuk van twee opeenvolgende hangers in staat zijn, de belasting op de overige deelen van de constructie over te brengen.

De pylonen en de schroefbaanconstructies zijn gefundeerd op palen van gewapend beton, die voor een deel als schoorpalen worden uitgevoerd. Gerekend wordt op een draagvermogen van 100 ton per paal. Op den ondergrond wordt gemiddeld een belasting van 5 kg per m² overgebracht. Tusschen de fundeeringen van de pylonen en die van de schroefbaanconstructies zijn twee zware drukkalken aangebracht, zoodat men van een goede werking van de fundeering verzekerd kan zijn.

Bijzondere aandacht is geschonken aan het feit, dat de schroefbaanconstructies, voor zoover deze boven den grond uitsteken, aan vrij belangrijke lengteveranderingen in verband met de temperatuurswisselingen zijn blootgesteld, terwijl de afmetingen der fundeeringen als onveranderd te beschouwen zijn. In verband hiermede is onder de constructie van de eigenlijke schroefbanen een ondersteuning van slingerstijlen aangebracht.

In het boek van Dr. Emmen is een hoofdstuk opgenomen, waarin de berekeningen van de voornaamste onderdeelen van het project uitvoerig zijn vermeld.

De verlichting is zoodanig gedacht, dat lantaarnpalen zooveel mogelijk zijn vermeden. De brug zelf wordt verlicht door lampen, die aan de kabels zijn opgehangen. De verlichting der schroefbanen geschiedt door lampen, die tegen de betonconstructie der bovenliggende rondgangen zijn bevestigd; op den hoogsten rondgang zijn de lampen tegen de middelste kolomrij aangebracht. Op de viaducten bevinden zich lichtmasten.

De totale bouwkosten van het besproken brugproject worden door Dr. Emmen, volgens een gedetailleerde begroting, geraamd op f 13.500.000.— Nu zijn in het plan vereenvoudigingen aan te brengen, die de bouwkosten verminderen. Indien men de doorvaarthoogte zou reduceeren tot ongeveer 45 m boven hoogwater, waardoor de schroefbaanconstructies op ledereen oever met twee rondgangen verminderd zouden kunnen worden, kan een prijsvermindering van ongeveer f 1.000.000.— verkregen worden.

Voorts zijn de eischen, te stellen aan het verkeer van voetgangers en wielrijders, te verminderen, door de totale breedte van trottoirs en rijwielpaden op de brug terug te brengen tot 6 m., door in het geheel

slechts 4 roltrappen toe te passen, en door den toegang voor voetgangers en wielrijders naar de schroefbaanconstructies niet meer over viaducten te leiden. Hierdoor zou een besparing van ongeveer f 1.100.000.— ontstaan. Door het verkeer voor voetgangers en wielrijders geheel te elimineeren, kan op een totale prijsvermindering van f 2.100.000.— gerekend worden. Zoodanig in het begin van deze beschouwing is medegedeeld, was de oorspronkelijke raming voor een tunnel belangrijk hooger. Volgens latere begrotingen blijkt, dat de kosten voor een vierbanigen tunnel, die niet ingericht is voor voetgangers- en rijwielverkeer, veel lager zijn, en waarschijnlijk ongeveer f 15.000.000.— zullen bedragen. Hierdoor is het prijsverschil tusschen het uitvoeren van het brugproject of het tunnelplan niet meer zoo groot. Ook het verschil in totale exploitatiekosten voor beide plannen, welk onderwerp door Dr. Emmen eveneens wordt behandeld, zal waarschijnlijk minder groot zijn, dan de vermelde cijfers aangeven. Het is echter zeker, dat zowel de bouw- als de exploitatiekosten bij een brug lager zullen zijn dan bij een tunnel.

In het kort moge nagegaan worden, welke voor- en nadeelen verder aan het plan van een brug verbonden zijn in vergelijking met het project van een tunnel.

Dr. Emmen noemt als voordeel van een hooge vaste brug ten opzichte van een tunnel, dat het risico, verbonden aan de uitvoering en de exploitatie, bij een brug slechts gering zijn, vergeleken bij een tunnel. Als nadeel van een brug wordt aangegeven, dat het verkeer over een brug blootgesteld is aan regen en wind, in tegenstelling tot het verkeer, dat door een tunnel wordt geleid. Een ander nadeel is, dat de toegangsweg, die het rijverkeer af moet lennen, bij een brugverbinding langer is dan bij een tunnel. Voor het ontwerp, waarbij de schroefbaanconstructies met 4,5 rondgangen zijn ontworpen, bedraagt het verschil in af te leggen weg ten opzichte van het tunnelplan resp. 2850 m en 2100 m, naar gelang van het Oostelijk op van het Westelijk viaduct op den linker Maasoever wordt gebruik gemaakt. Bij een minder hooge brug zijn deze getallen lager.

Het vraagstuk, of voor de oeververbinding over de Nieuwe Maas aan het brugplan, dan wel aan het project van een tunnel in het algemeen belang de voorkeur kan worden gegeven, wordt thans door een commissie, die door de Gemeente Rotterdam is ingesteld, nader bestudeerd. Nadat de Gemeente haar meening zal hebben kenbaar gemaakt, zal door het Departement van Waterstaat worden nagegaan, op welke wijze het probleem tot een oplossing kan worden gebracht.

Hier moede nog vermeld worden, dat het plan van Dr. Emmen, vanuit een architectonisch standpunt bezien, aantrekkelijkheid bezit. De reproducties van de fraaie aquarellen, door den architect Albert L. Oger van het ontwerp gemaakt, die het boek van Dr. Emmen illustreeren, geven een duidelijk denkbeeld van den indruk, dien de brug in haar geheel en in haar onderdeelen na de voltooiing zal maken.

De ontwerper heeft ernaar gestreefd, door een zoo slank mogelijke constructie der brug, deze aan te laten passen aan het utiliteitskarakter van de kranen en andere werktuigen in de havens. Door Dr. Emmen wordt opgemerkt, dat de ontworpen brug aan vele zijden door havens wordt omringd, aan de zijde van de stad gedeeltelijk tegen een spoorwegemplacement aansluit, en dat de verdere stadsbebouwing in de omgeving nog slechts in een bescheiden schaal tot uitvoering is gekomen, waardoor de mogelijkheid bestaat tot een bevredigende aanpassing met de brug. Daar deze ongeveer 260 m verwijderd is van de beplanting van het Park, zal aan het aanzien van het Park geen schade worden gebracht. Volgens de meening van Dr. Emmen is het brugplan aesthetisch volkomen verantwoord.

Wij kunnen hieraan toevoegen, dat Rotterdam, indien het project verwezenlijkt zou worden, in het bezit zal komen van een groot modern bouwwerk, dat een bijzondere plaats in het stadsbeeld zal innemen. Daar bovendien het uitzicht, dat van de brug genoten zal worden, zowel op de rivier en de havens, als op de stad, door de hooge ligging van een groote bekoring zal zijn, zal de brug er zeker toe bijdragen, aan velen de schoonheden van onze eerste havenstad nader te openbaren.

Ir. O. REICH.

De illustraties bij deze bespreking zijn ontleend aan het in den aanvang genoemde, bij den uitgever H. J. Paris verschenen boekwerk.

DE NIEUWE SCHOUWBURG TE ARNHEN.

Naar de bladen hebben vermeld, hebben B. en W. van Arnhem den bouw van den nieuwen Schouwburg opgedragen aan den Heer F. M. A. Brons, wiens ontwerp bij de uitgeschreven prijsvraag met den eersten prijs werd bekroond. De Heer Brons zal zijn ontwerp uitvoeren in samenwerking met

de Heeren Ir. G. J. en A. J. Langhout, architecten te Amsterdam. De Heer Brons zal in verband met de opdracht den Dienst van Gemeentewerken, waar hij als technisch ambtenaar werkzaam was, verlaten.

OFFICIEELE MEDEDELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 39 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 7 DEC 1935 No. 49

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN MAANDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

A. ET A. Het administratie-adres van het Genootschap Architectura et Amicitia is vanaf heden Slaakstraat No. 9. Amsterdam Z. Tel. 27707.

LISTRUM-VERGADERING.

Ledenvergadering op Donderdag 19 December '35 des avonds 8 uur. De vergadering zal gehouden worden op een nog nader aan te geven plaats.

Agenda:

1. Notulen.
2. Openingsrede van den Voorzitter.
3. Voorstel tot het benoemen van den heer P. Vorkink tot erelid van het Genootschap A. et A.
4. Mededelingen en ingekomen stukken.
5. Benoeming van een plaatsvervangend lid voor het college van advies.
6. Vaststelling van de overeenkomst betreffende het B.W.A.
7. Bespreking over de voorgenomen bouw van een raadhuis te Amsterdam.
8. Rondvraag en sluiting.

In verband met het bijzondere karakter van deze vergadering moeten zo mogelijk alle leden van het Genootschap aanwezig zijn.

Wij verzoeken den leden daarom dringend Donderdagavond 19 Dec. voor deze vergadering vrij te houden.

* Voor deze benoeming is, overeenkomstig het reglement van het college van advies, door het bestuur de volgende voordracht opgemaakt:
1. C. J. Blaauw. 2. Ir. D. Roosenburg.

B.N.A. Ledenvergadering (najaarsvergadering) van den B.N.A. op Zaterdag 14 December a.s. v.m. 10.30 uur te Amsterdam in „Arti et Amicitia”, Rokin 112.

Agenda:

1. Opening.
2. Notulen.
3. Mededelingen en Ingekomen Stukken
4. Verkiezing van drie bestuursleden.
5. Verkiezing van den Voorzitter van den B.N.A.
6. Verkiezing van leden der permanente commissies.
7. Benoemingen.
8. Voorstel tot wijziging van het contract met het Genootschap Architectura et Amicitia, betreffende het „Bouwkundig Weekblad Architectura”.
9. Begroting voor 1936.
10. Voorstel tot Wijziging van de Statuten en het Huishoudelijk Reglement van den B.N.A.
11. Bespreking van de vraag of het lidmaatschap van den B.N.A. op grond van de statuten van den B.N.A. verenigbaar is te achten met dat van de „Haagsche Architecten Club”.
12. Rondvraag.

Toelichting.

Punt 2. De Concept-notulen van de vorige vergadering van 19 Juli 1935 zijn opgenomen in het nummer van 10 Aug. 1935, No. 32.

Punt 4. Verkiezing van drie bestuursleden.

De Gewestelijke Kringen hebben de volgende kandidaten gesteld:

Kring Amsterdam, de Heeren: Ir. A. J. van der Steur, F. A. Eschauzier, H. v. d. Kloot Meyburg.
Kring Arnhem, „ H. v. d. Kloot Meyburg, Ir. A. J. van der Steur, C. H. de Bever.
Kring Eindhoven, „ H. v. d. Kloot Meyburg, Ir. A. J. van der Steur, C. H. de Bever.
Kring den Haag, „ H. v. d. Kloot Meyburg, Ir. A. J. van der Steur, C. H. de Bever, Ir. W. P. C. Knuttel.
Kring Haarlem, „ Ir. A. van der Steur, Ir. G. Friedhoff, Ir. H. T. Zwiers.
Kring Hilversum, den Heer: E. Verschuyf.
Kring Leeuwarden, de Heeren: Ir. G. Friedhoff, Ir. H. T. Zwiers, A. R. Witkop Koning.
Kring Maastricht, „ H. v. d. Kloot Meyburg, Ir. A. J. van der Steur, C. H. de Bever.
Kring Utrecht, „ B. T. Boeyinga, Ir. A. van der Steur, Ir. H. T. Zwiers.

Volgens art. 4 par. 14 van het Huish. Reglement worden de kandidaten, die binnen 3 dagen na deze publicatie niet schriftelijk aan het Bestuur te kennen hebben gegeven, dat zij geen candidaat wenschen te zijn, geplaatst op de definitieve kandidatenlijst, welke op de vergadering ter kennis van de leden wordt gebracht.

Punt 6, 7 en 9. De stukken hierop betrekking hebbende zijn in een gecyclostyleerde mededeeling aan de leden toegezonden.

- „ 10. Dit voorstel, opgenomen in de off. meded. No. 47, volgt hierbij ten gerieve van de leden nog eens.
- „ 8 en 11. De punten zullen op de vergadering door het Bestuur worden ingeleid en toegelicht.

Wijzigingen Statuten en Huishoudelijk Reglement (punt 10 agenda).

I. Voorstel tot herziening der Wijzigingen der Statuten en het Huishoudelijk Reglement, van den B.N.A. die bij besluit van de Ledenvergadering van 5 Mei 1934 waren vastgesteld.

A. Statuten.

1. Art. 2 Par. 3 sub m, te doen vervallen.
2. Art. 2 Par. 3 voor „n” te lezen: „m”.
3. Art. 4 Par. 9 bis, 2e alinea te lezen: „Leden, die ten onrechte uitkeering uit het Ondersteuningsfonds genoemd in Art. 2. § 3. sub j hebben genoten enz.”
4. Art. 5 Par. 12. De toevoeging van deze Paragraaf van 5 Mei 1934 te doen vervallen.
5. Art. 6 Par. 13. Den eersten zin te lezen als volgt:
„De contributie der leden bedraagt f 40.— per jaar, van welk bedrag f 10.— wordt overgestort in het Ondersteuningsfonds, genoemd in Art. 2 Par. 3 sub j.
6. Art. 19 Par. 36. Voor het in deze par. genoemde „Steunverzekersfonds” te lezen: „Ondersteuningsfonds”, genoemd in Art. 2 Par. 3 sub j.

B. Huishoudelijk Reglement.

1. Art. 1 Par. 2. De toevoeging volgens besluit 5 Mei 1934 te doen vervallen.
2. Art. 1 Par. 3bis sub b. Voor „Steunverzekersfonds” te lezen: „Ondersteuningsfonds”.
- Art. 3 Par. 13 ter alinea 1 en 2 te doen vervallen.
- Art. 3 Par. 13 ter alinea 3. te verplaatsen naar art. 13 Par. 60.
- Art. 3 Par. 13 quater. te lezen Art. 3 Par. 13 ter.
- II. Voorstel tot wijziging van het Huishoudelijk Reglement, in verband met het vervallen van het Steunverzekersfonds uit de Statuten en het Huishoudelijk Reglement.
  1. Art. 9 Par. 45 toe te voegen een nieuwe alinea: De Commissie brengt aan het Bestuur verslag uit over het beheer van het Ondersteuningsfonds.
  2. Art. 13 Par. 55 2o te lezen: „uit het bedrag, dat krachtens Art. 6 Par. 13, jaarlijks van de contributie in het Ondersteuningsfonds wordt overgestort”.
  3. Art. 13 Par. 56 al. 1 te lezen: Het Ondersteuningsfonds wordt beheerd door een College van Commissarissen, bestaande uit 3 leden, te weten de Penningmeester van den B.N.A. en 2 leden te benoemen door de Ledenvergadering uit een voordracht van het Bestuur, bevattende twee namen voor elke vacature.
Om de 2 jaren treedt een der leden volgens een opgemaakt rooster af en is herkiesbaar.
De zittingstijd der leden bedraagt echter ten hoogste 6 jaren.
Het College kiest zich uit zijn midden een Voorzitter en een Secretaris.
- Art. 13 Par. 60 nieuwe toe te voegen alinea: „5e Een lid wordt terstond en voor altijd door het Bestuur van het lidmaatschap vervallen verklaard, indien hij een onrechtmatige uitkeering verkregen heeft ten gevolge van opzettelijk onjuiste opgave of door opzettelijk verzwijgen van datgene, wat voor de beoordeling van het verzoek om uitkeering van belang had kunnen zijn.”
- Art. 13 Par. 61. De eerste zin te wijzigen als volgt:
Het college brengt ieder jaar vóór 15 Februari jaarverslag uit en zendt een rekening en verantwoording in bij het Bestuur van den B.N.A. dat deze rekening en verantwoording ter controleering in handen stelt van de Commissie van Financiën.
- Art. 13 Par. 61. laatste zin te lezen: „De kosten, vallende op het beheer van het fonds, komen ten laste van het fonds

III. Voorstel tot wijziging van Art. 4 § 22.

Art. 4 Par. 22 te lezen als volgt: „Aan de Bestuursleden, die buiten de plaats wonen, waar de Bestuurs- en Ledenvergaderingen gehouden worden, zal vergoeding van de daaraan verbonden reis- en verblijfkosten worden betaald uit de kas van den B.N.A., volgens door het Bestuur vast te stellen regelen”.

N.B. De in een vorige aankondiging der agenda opgenomen behandeling van het rapport van de Commissie voor de Vaksaneering zal tot de volgende Ledenvergadering worden aangehouden.

Verslag van de Excursie van den B.N.A. naar Museum Boymans te Rotterdam op Zaterdag 16 November 1935.

Het was een gezelschap van 40 à 50 leden van den B.N.A. met hun dames, die door den Heer D. Hannema, Directeur van het Museum Boymans en Ir. A. van der Steur, den bouwmeester, in een der hallen van het Museum Boymans, werden ontvangen.

Na de onderlinge begroetingen gaf de Heer van der Steur een korte uiteenzetting van de distributie van het gebouw aan de hand van den plattegrond, een soort oriëntering.

Daarna begaf het gezelschap zich naar de voordrachtszaal, waar de Voorzitter van den B.N.A., de Heer Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, de dames en heeren welkom heette en zijn verheugenis uitspraak over de groote belangstelling en over het feit, dat de B.N.A.-leden thans in de gelegenheid waren het zeer bijzondere bouwwerk, dat het Museum Boymans is, in oogenschouw te mogen nemen.

Spreker gaf vervolgens het woord aan de Heeren van der Steur en Hannema.

De Heer van der Steur sprak er allereerst zijn erkentelijkheid over uit de B.N.A.-leden tezamen in het Museum te zien en verheelde niet, dat de Heer Hannema en hij dezen dag inderdaad als een feestdag beschouwen.

Spreker hield daarna een voordracht over het tot stand komen van het Museum, in het bijzonder over de wijze waarop de schetsontwerpen zijn ontstaan. Het bouwen en het inrichten van musea is thans uitgroeid tot een speciaal tak van wetenschap, die ook wel museografie wordt genoemd en deze wetenschap bestrijkt een zeer uitgebreid gebied. Toen spreker in 1928 de opdracht kreeg tezamen met den Heer Hannema den bouw van het museum voor te bereiden, zijn zij gaan reizen. Echter niet in den gewonen zin van de studiereizen, waarvan de resultaten in een rapport worden samengevat, dat niemand leest, en waarover ieder meesmuilt. De reis is gebruikt om de in de buitenlandse musea opgedane indrukken te verwerken in een ontwerp.

Toen spreker en de Heer Hannema dus thuis kwamen, brachten zij schetsen mede voor het Museum Boymans, een ontwerp ervoor in embryo. Spreker toonde aan de hand van lantaarnplaatjes dergelijke schetsen, die in hotelkamers en zelfs in spoorwegcoupés op lange trajecten tot stand waren gekomen. Zeer interessante notities, die de visie van de Heeren van der Steur en Hannema op het plan voor het Museum Boymans binnen bepaalde grenzen reeds vrij scherp vast stelden. Het bezoek gold ook meer de impressie die de musea gaven, hun praktische bruikbaarheid enz., dan wel de bouwkundige structuur, waarover natuurlijk in de literatuur gegevens te over zijn.

Als een voorbeeld noemde de Heer v. d. Steur het Museum Carvalet te Parijs, het oude Hôtel Ligneris, waarin Madame de Sévigné woonde, met zijn zeer bijzondere ligging aan een drietal (sedert kort viertal) binnenplaatsen.

Wie dit museum kent, dien zal het inderdaad ook opgevallen zijn hoeveel merkwaardige doorkijken hier te genieten vallen en de indruk, dien zij kregen, is van dien aard geweest, dat ook in Museum Boymans op verschillende manieren van het aardige effect van doorkijken met spelende lichteffecten is gebruik gemaakt.

Vervolgens heeft de Heer van der Steur het verlichtingsprincipe met het schoepenplafond, voor de lezers van het B.W.A. bekend door de uitvoerige studie, die hij er over heeft gepubliceerd, toegelicht, en een en ander verteld over de luchtverversing en de verwarming, waarbij behalve met het publiek ook met de museuminventaris terdege rekening moest worden gehouden.

Hierna was het woord aan den heer Hannema, die in de eerste plaats naar voren bracht, hoeveel musea doolhoven zijn. Hij demonstreerde dit aan het Kaiser Friedrich Museum van Von Ihne te Berlijn, een combinatie van zalen, die inderdaad op den niet georiënteerden bezoeker den indruk van een doolhof maakt: op den bezoeker, die in de vestibule alreeds beduusd heeft gestaan tegenover een meer dan levensgroot ruitersandbeeld op een geweldigen sokkel en hijgend de bordeslooze „Krebstrepe” is opgestrompeld. Inderdaad, het Kaiser Friedrich Museum is wel een voorbeeld om museumgebouwen aan te toonen. Maar misschien had de heer Hannema er — en parenthèses — wel bij kunnen voegen, dat de geweldige rijkdom aan eersterangskunstwerken, die dit museum herbergt, toch ook een kleine vergoeding inhoudt voor de ongemakken die het gebouw „museografisch” geeft. Niettemin, het voorbeeld verduidelijkt als tegenvoorbeeld zeer goed de noodzakelijkheid van een klare distributie zooals die bij het ontwerpen van het Museum Boymans werd voorgestaan. De geheele opzet van het Museum is voor den bezoeker richting-gevend en overal kan men er zich oriënteren, d.w.z. het gebouw is n.l. zoo vervaardigd, dat men de zalen doorlopend, de Kunstperioden chronologisch volgt en daarbij uit iedere zaal of hal een doorkijk heeft op een representatief stuk van de afdeling waar men binnen zal komen. Wanneer men dus eenige notie heeft van kunst en het onderscheid kan zien tusschen een schilderij van Hieronymus Bosch en Jan Sluyters, ziet men al gauw, waar men naar toe moet.

Een volgend onderwerp, dat de heer Hannema aanroerde, was de opstelling der kunstwerken. De huidige musea zijn ontstaan uit de particuliere konstkabinetten, zalen, waarvan de doorgaans slecht verlichte wanden van vloer tot plafond met schilderstukken waren behangen, terwijl de tafels bezaaid waren met rariteiten e.d. De heer Hannema liet daar gemakkelijke voorbeelden van zien.

Het volhangen van musea was tot betrekkelijk recenten tijd gewoonte en spreker toonde daarvan eenige opmerkelijke staaltjes. Thans echter hangen de schilderijen niet meer mannetje aan mannetje, maar ieder kunstwerk krijgt de muurvlakte rond zich die het noodig heeft. De museumdirecties streven er bovendien naar door passende meubelen e.d. in de zalen de goede sfeer te brengen.

Tenslotte bracht de Heer Hannema verschillende zalen en interieurs van het Museum Boymans op het doek, waarbij hij niet alleen gelegenheid vond een voor-wandeling met zijn gasten te maken, maar tevens hun erop te wijzen, hoe aan iedere zaal, door de bedoelingen die de Museumdirectie er mee voor had, bijzondere eischen werden gesteld, en hoe, door samenwerking van Museumdirecteur en architect, die bedoelingen tenslotte goed tot hun recht zijn kunnen komen.

Een hartelijk applaus beloofde beide sprekers voor hun interessante voordrachten.

Hierop nam de Voorzitter van den B.N.A. wederom het woord om den Heer Hannema te huldigen in verband met zijn drie kwaliteiten, die hij heeft tentoongespreid, namelijk als inleider, als museumdirecteur en als bouwheer.

De samenwerking tusschen den architect en den bouwheer is hier ideaal geweest. Dit heeft er toe geleid, dat de Heer Hannema zijn prachtige levenstaak als museumdirecteur kan vervullen in een gebouw, dat zijn bedoelingen het zuiverst benadert en voor den Heer van der Steur heeft deze samenwerking tot resultaat gehad, dat hij het Museum Boymans heeft kunnen maken tot een werk, dat boven onzen lof verheven is.

Spreker huldigde hierna den Heer van der Steur en uitte groote bewondering voor diens werk. Spreker meende te mogen verwachten, dat de Heer van der Steur nog andere belangrijke gebouwen zal maken; daarom zal het Museum Boymans één van zijn levenswerken worden.

Deze woorden werden met luid applaus door de aanwezigen onderstrept.

Hierna volgde de koffiemaaltijd. De Rotterdammers zijn wereldwijd genoeg om zulk een maaltijd tot een evenement op te voeren. Zij kiezen daarvoor een entourage, waarvan de stijl diep wortelt in de traditie en daarbij zooveel overvloedig-licht-doorlatend-bouwmateriaal vertoont, dat zeer modern georiënteerden zich zelfs vrij behaaglijk gevoelen. Wij hadden met wat minder omslag eenvoudig kunnen meedeelen dat de lunch werd gebruikt in de serre van het Parkhotel.

Deze lunch had een zeer bijzonder cachet, aangezien de Burgemeester van Rotterdam, Mr. P. Droogleever Fortuyn, en de Directeur van Gemeentewerken Ir. L. W. H. van Dijk, de uitnodiging van den Kring Rotterdam, hadden geaccepteerd om als gasten mede aan te zitten, terwijl ook de inleiders tegenwoordig waren.

Van te voren werden verschillende leden van den B.N.A. aan den Burgemeester voorgesteld, en het behoeft geen betoog, dat zijn sympathieke geste om op deze wijze kennis te maken met den B.N.A. door alle aanwezigen ten zeerste werd gewaardeerd.

Aan den maaltijd werd een kort woord gesproken door den Heer Buskens, Voorzitter van den Kring Rotterdam, die de tolk van de aanwezigen werd door den Burgemeester te verklaren, dat zijn aanwezigheid in ons midden op buitengewonen prijs werd gesteld.

Spreker sprak de hoop uit, dat uit dit eerste contact met de architecten zou voortvloeien een blijvende erkenning van de taak van den particulieren architect door het Gemeentebestuur, zooals zulks in andere steden, met name Amsterdam, nog meer het geval was dan in Rotterdam.

Alvorens het Museum Boymans weer binnen te gaan, werd een bezoek gebracht aan het Monument de Jongh achter in den tuin van het Museum gelegen. Zoo naderde het gezelschap thans het gebouw van de achterzijde. In de laatste stralen van de zon, die dreigde verduisterd te worden door grauwe wolken, lag daar het Museum, met zijn roodbruin gespannen baksteenwanden en zijn hoogen toren, met zijn in het zonlicht fonkelende bekroning. Het was reeds half drie, toen het gezelschap opnieuw het Museum binnentrad, thans door den hoofdingang. Het is jammer geweest, dat de hemel juist tijdens het bezoek zeer donker werd, waardoor de qualiteiten van het verlichtingssysteem, waarbij men überhaupt licht noodig heeft, niet goed beoordeeld konden worden. In elk geval konden wij met een gerust hart getuigen, dat wij geen last hebben gehad van de felle witte wandvlakken, waarover verschillende kranten wat voorbarig ingezonden stukken hebben opgenomen. De Heer Hannema heeft in zijn inleiding medegedeeld, dat de kleur van den wand in verband met de opgehangen schilderijen experimenteel moet worden vastgesteld. Uit de ervaringen met het licht in het gebouw dezen zomer opgedaan, zal men conclusies trekken en enkele zalen een tint in harmonie met de kunstwerken geven. Het was 4 uur, toen wij in een der benedenzalen, waar een schitterend door kaarsen beschenen buffet stond, officieel ontvangen werden door den Burgemeester van Rotterdam.

De Heer Droogelever Fortuyn heette de aanwezigen welkom in het nieuwe Museum Boymans en verheugde er zich over in elk geval te kunnen constateeren, dat de indruk van de architecten over dit gebouw gunstig is. Dit stemde spreker gelukkig voor de Heeren van der Steur en Hannema, die met veel toewijding en zorg hebben gewerkt om voor Rotterdam een waardig Museum te bouwen.

Ten aanzien van het gesprokene van den Heer Buskens bij den koffiemaaltijd, zou spreker, nu hij tijd heeft gehad om daar nog eens over na te denken, gaarne het volgende willen zeggen.

Er is van nature een band tusschen een Gemeentebestuur en de architecten. Het werk van een architect is van anderen aard dan van een kunstschilder. Leelijke schilderijen bergt men op, op zolder of in een kelder, maar leelijke gebouwen zijn blijvend. Het is dus de zorg voor een Gemeentebestuur om het goede bouwen indachtig te zijn en het streven van de architecten dat daarop gericht is, te waardeeren. Spreker heeft in een vorige functie in Den Haag nauwe relaties gehad met de bouwkunst en heeft daar de bouwkunst lief gekregen en de herinnering er aan zal hem niet loslaten, wanneer het Gemeentebestuur van Rotterdam de mérites van de architecten moet beoordeelen.

Spreker besloot met de beste wenschen voor de volle ontplooiing van de krachten der architecten om den bewoners van Rotterdam de diensten te bewijzen, die zij van de bouwkunst noodig hebben.

Op deze met luid applaus begroete rede, heeft de Voorzitter van den B. N. A. in den volgenden geest geantwoord. Hij wees er in de eerste plaats op, dat de architecten het op buitengewonen prijs stelden, dat de Burgemeester, wiens tijd toch zoo bezet is, gelegenheid heeft gevonden de architecten te ontvangen.

Ten aanzien van het gebouw kon spreker getuigen, dat de indruk van den Burgemeester over de appreciatie zeer juist is geweest. „Inderdaad, wij hebben een geweldige bewondering voor het werk, maar daarnaast ook een even groote waardeering voor het Gemeentebestuur, dat den architect, den Heer Ir. A. van der Steur, in staat heeft gesteld, zulk een werk te kunnen maken en... op deze wijze! Het Gemeentebestuur van Rotterdam heeft zijn volste vertrouwen geschonken aan zijn architect en daardoor is het Museum Boymans geworden een prachtig monument en een waardige manifestatie van den kunstzin van Rotterdam.

Wat de Heer Buskens heeft gezegd, gaat allen architecten ter harte.

De architecten hebben den steun van de Overheid noodig en het is hun wensch, dat de Overheid begripe, dat de architecten een rol hebben te vervullen in de samenleving."

Tenslotte dankte spreker den Burgemeester voor de ontvangst en sprak de hoop uit, dat Rotterdam in zijn ontwikkeling, waarvan de stichting van het Nieuwe Museum Boymans een merkteeken is, verder moge gaan.

„Moge Rotterdam groeien en bloeien tot in lengte van dagen", zoo eindigde spreker zijn met enthousiasme voorgedragen en luid toegejuichte rede.

Hierna volgde nog een gezellige kout rond het buffet, waarna het afscheid kwam.

De excursie naar het Museum Boymans zal de deelnemers en hun dames als een hoog geestelijke en tevens als een oprecht feestelijke ontspanning in herinnering blijven.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUYSSEN, REDACTEUR NR 49
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR, 7 DEC. 1935

J. F. VAN TEEFFELLEN.
ARCHITECT B.N.A.

Voor de derde maal in eenige weken tijds moeten wij mededeelen, dat de kring Rotterdam een van zijn leden plotseling verloor. Aan de excursie naar het Museum Boymans op 16 November had Jan van Teeffelen nog met opgewektheid deelgenomen. Op Dinsdag 26 Nov. gezond en wel van huis gegaan, is hij daar niet meer teruggekeerd: in minder dan 10 uur tijds maakte een hartkwaal, waarvan hij den ernst voor zijn omgeving verborgen had gehouden, een eind aan zijn leven.

Jan van Teeffelen, 58 jaar oud, behoorde tot die groote groep bekende Rotterdamsche architecten, die tegen en omstreeks 1900 aan de Rotterdamsche Academie afstudeerden en daarna in het vak een belangrijke plaats innamen. Hij deelde er de hoogste onderscheiding, de gouden medaille, met een zijner collega's en trad in dienst bij den architect P. G. Buskens. Na zijn vestiging als zelfstandig architect deelde hij in den ruimen opbloei van het bedrijfsleven, waaruit zoovele opdrachten zijn voortgekomen.

De eerbiedwaardige rij van werken, die hij in den loop der jaren uitvoerde, is te lang om hier op te schrijven. Woonhuizen en villa's bouwde hij niet alleen te Rotterdam, maar ook te Hillegersberg, Bergen-op-Zoom, den Haag, de laatste voor den heer Merkes te Rotterdam, thans ingericht tot Gemeentelijk Natuur-Historisch Museum. Zijn meeste werken waren bestemd voor bedrijven en middenstand: fabrieken voor Benedictus,

Jüncker te Rotterdam, den Haag, Groningen, winkelmagazijnen voor Meddens, Wisbrün & Liffmann te Rotterdam, Haarlem, Nijmegen, bankgebouw Laanen te Bergen-op-Zoom, Kantoorgebouw voor de P.N.E.M. te 's Hertogenbosch met Arch. de Nijs. Tenslotte een gansche reeks van gebouwen voor het R.K. openbare leven: huishoudschool aan de Bloklandstraat, Scholen-complex in Charlois met arch. H. C. M. van Beers, scholen en St. Liduina-Gesticht te Hillegersberg (1918) met architect van Holteren. Verder nog een ambachtsschool te Schiedam met arch. Sanders en het Roodhuisje te Woensdrecht. In den lateren tijd had zijn werk zich onder de algemeene inzichten verstrakt: winkelhuis Greve te Rotterdam en zijn ontwerp voor een R.K. kerk te Schiebroek, dat nog in portefeuille lag.

Meer dan door nadrukkelijke vormgeving werd dit werk, dat hij grootendeels persoonlijk verzorgde, gekenmerkt door een warme behartiging van wat hij het belang van zijn principaal achtte.

Onder de collega's in den kring Rotterdam was hij een beminnelijke figuur, die aan een goede collegialiteit groote waarde hechtte. In het R.K. leven nam hij een belangrijke plaats in; daar zal zijn plotseling heengaan als een groot verlies worden onderhouden.

Rotterdam, November 1935.

Ir. J. H. VAN DEN BROEK.

„Het is goed hier dadelijk tegenover te stellen, dat de grootste „en meest noodlottige fout op Kunstgebied wel deze is, dat „men het stoffelijk beginsel, n.l. de techniek, voor het vormend „beginsel houden gaat. . . .

Granpré Molière (Voorwoord Catalogus).

Vóór men de tentoonstellingszalen betreedt, gaat men langs een beginselverklaring, n.l. aan elkander bevestigde gegolfde platen, waarboven een strook metaalgaas is aangebracht, waarop, nauw-leesbaar, in mat-roode letters: tentoonstelling van Bouwkunst . . . etc. Daar onmiddellijk bij, even hard van vorm, een groot blok, fel blauw bekleed, waarop in metalen letters de namen der heengegane meesters: Berlage, de Bazel, de Klerk, Hanrath en Duiker. Daarnaast van elk dezer één foto hunner werken: het Kantoorgebouw te Londen, het landhuis „de Maerle“, de toren van IJselstein, een landhuis en de „Cineac“ te Amsterdam, alle foto's van gelijke grootte, gevat in $\frac{3}{4}$ vuren lijsten, waarvan reeds een met uitgevallen kwast prijkt. Tot zoover de Beginsel-verklaring. Daarna eene overzichtelijke doch te kleine tentoonstelling, ook eene die, als geheel genomen, volstrekt niet in overeenstemming is met het, de zakelijkheid zoo nadrukkelijk aankondigend, begin. Waardoor zij, behoudens te geringe vertegenwoordiging aller krachten, tot zekere hoogte geslaagd mag heeten.

In 1895 werd ook eene tentoonstelling gehouden door A. et A. bij gelegenheid van een lustrum-feest. De zalen van een gebouw in de Plantage werden daarvoor ingericht en vóór men daar binnentrad, moest een open hof doorlopen worden, waarvóór eene decoratieve schutting was geplaatst. Ook deze schutting gaf een beginselverklaring. Ze bestond uit verticaal-aaneengeploegde vuren delen met links een hooger opgaand gedeelte, rechts een omsloten toegang.

In dat linkervak, rekening houdend met de breedte der delen, eene decoratieve schildering, met als hoofdmotief een passiebloem, waaruit opstijgend door uitbreidend lijnbeweg, vrouwe „Architectura“ als uit de bloem geboren werd.

„Zingen is des minnaars“ zegt Granpré Molière, „Kunst is passie“ zeide Een der tachtigers. Maar wat zeggen deze platen? Bij zijne jubilea gaf het Genootschap gewoonlijk een feestnummer uit. Het nummer van 1895 van het Weekblad „Architectura“ gaf als titelblad eene prachtige houtsnede van de Bazel, óók een beginselverklaring op illustratief gebied, eene echter, die zingend kunst gaf.

Het jubileum-nummer, pardon, de catalogus van 1935 geeft een omslag dat óók iets zegen wil. Wat? Mysterie, ik en weet het niet. Maar wacht, daar op de keerzijde, daar staat iets — 80 jaar a et a, zes door elkander buitelandse elementen, waarvan de B, de O en de twee a's van eene bijzondere vindingsrijkheid getuigen, ze zijn n.l. gesneden uit een baksteen-verband, waardoor althans de technische zijde van bouw-kunst gered is. Is A et A, maar dan in kleine letters, ook niet typeerend? Hoe arm, klein en plat is dat alles! Tegen die armelijkheid, kleinheid en pltheid, tegen die obstakels van wanbegrip vocht nu veertig jaren geleden eene gansche generatie van zich sterk gevoelende, kunst-willende jonge kunstenaars met het ongehoorde succes, dat uitwassen als deze nog slechts in provin-

ciale uithoeken hun kop vertoonend. En nu? Moet weer van meet af begonnen worden? Door wie? Door academies, die in scheeve foto's met een opschrift voldoende esthetischen grondslag vinden voor verderen opbouw? Door architecten, die in de toepassing van heracliet, éterniet en tallooze andere „ieten“ het summum zien hunner bemoeienissen en het zingen aan anderen overlaten? Maar door wie dan?

Hildo Krop, die ditmaal de affiche maakte voor de tentoonstelling, teekende een horizontaal-zwevend, élegant jongleerend vrouwenfiguur, „Architectura“, daaronder op een rij drie kunstenaars, die echter hoegenaamd geen notitie nemen van het wonder verschijnsel boven hunne hoofden, hoewel Architectura, niettegenstaande hare moeilijke houding, hun bloemenstrooiend eenige poësie tracht bij te brengen. Zou ook Krop het geval hopeloos inzien?

De eerste zaal is geheel gewijd aan het werk der reeds genoemde overledenen, aan wier nagedachtenis de commissie in dezen vorm eene rechtmatige hulde heeft gebracht.

Van de Bazel zijn Raadhuis ontwerp van Rotterdam, in de bekende verzorgde teekeningen, compleet als architectuur en ornamenteel-decoratieve voltooiing; ook zijn kloek gebouw der Ned. Handelmaatschappij; van Berlage de beurstekeningen, alsmede de diamantbeurs; van de Klerk zijn woningcomplex aan het Spaarndammerplein, (waaronder zijne mooie tekening van het binnenplaats-aspect), zijn academiegebouw met prachtig détail en zijn restauratie-ontwerp van den toren te IJselstein, eene torenbeëindiging die nóg hare wedergade niet vindt in Nederland; van Hanrath eene uitgezochte serie zijner landhuizen en van Duiker eveneens zijn academiegebouw, het Sanatorium te Hilversum, de Cineac te Amsterdam en zijne laatste tekening; een hotel te Hilversum.

Bij de beschouwing van dit, Duiker's werk, moet het opvallen, dat reeds één van het groote Vijftal de nieuwe visie in de bouwkunst inluidde met zijn Sanatorium te Hilversum en, in sterker mate, met zijn „Cineac“ te Amsterdam. Ware Duiker nog in leven, dan zou het werk der overige Vier niettegenstaande de onderlinge verscheidenheid als 'n groote eenheid voor ons staan en zou zijn werk thans nog eene plaats gevonden hebben bij dat der overige inzenders. Nu echter is er als het ware eene verbinding gekomen tusschen deze zaal der herdenking en de andere en wel eene van hypnotischen, verstrekkenden invloed, wijl 't het werk is van een hoogstaand overledene. Nu staan wij voor den arbeid van een apostel, die ons dwingt tot bezinning en tot het luisteren naar zijne intenties. En dan zien we, zijne wijzing volgend, geweldige, nieuwe mogelijkheden, maar eerst na een langen, langen weg vol moeilijkheden. Nóg zitten we in de periode, waarin „de techniek voor het vormend beginsel wordt gehouden“, hetgeen nog jaren zal duren, wijl het in het wezen ligt van elk beginsel, dat het de straffe, stugge zijde vooropstelt en zich keert tegen elke mildering. Dudok, wiens

weg van Hilversum naar Rotterdam, Parijs, den Haag en Schiedam reeds wijst op eene geweldige transformatie in de richting eener verzoening van techniek en vorm, wordt door het simpele feit dezer poging door de straf-principieelen niet als een der hunnen beschouwd, terwijl v. d. Vlucht, vóór alles artiest als Dudok, er wel toe gerekend blijft. Eilieve, van waar dit verschil? Kan het zijn, omdat v. d. Vlucht van stonde af het geheele complex van vragen aan de nieuwe visie verbonden, principieeler inzag en Dudok, naar hunne meening, te vroeg begonnen is met het „zingen des minnaars.“?

Toch zal onomstootelijk de tijd komen, dat begenadigde handen, samenvattend en beheerschend, zich losmakend van de tyrannie van het „technisch vermogen“, na lange jaren van worsteling tusschen visie en verwerkelijking, weder de Bouwkunst zullen geven, waarvan we nu nog te zeer de windselen zien, waarin ze spartelt.

Deze periode van studie, van ontpopping van een deel onzer architectuur is allerminst geschikt voor de wachtende groote vraagstukken en niet zonder bezorgdheid zien we juist nu een vraagstuk opdoemen, welks beantwoording meer gebaat zal zijn door eene recruiteering van krachten uit de thans bereikte architectuur, dan uit die der wordende, welke laatste op haar beurt eerst over vele jaren recht zal hebben op monumentale vastlegging.

Voor eene tentoonstelling, die uitdrukkelijk het publiek bekend wil maken met het werk der architecten, is de hulp der fotografische vergroting een prachtig middel ter mededeeling, hunne gebouwen staan als cinematografisch voor ons, ze worden bijna werkelijkheid. Heel schuchter komt hier en daar nog een geteekende perspectief te voorschijn, doch ook deze zal verdwijnen om eerlang plaats te maken voor de maquette. De mogelijkheden op dit gebied zijn legio, want nu er reeds bouwwerken ontstaan, waarvan de structuur geheel omhuld is door eene glazen-omwanding, kan de maquette zoowel het buiten- als het binnenwerk vertoonen, als slechts binnen lichtjes worden aangebracht, waartoe de minuscule elektrische lampjes alle gelegenheid geven. Reeds is hier een kleine proeve van dezen aard aanwezig. Indien we ons nu met behulp der wetenschap tot menschjes 1 : 10 konden comprimeeren, zouden we het ontzaglijke voorrecht hebben alle droombeelden der architectuur te kunnen binnenstappen, het intérieur volledig in ons op nemen, om, trapopwaartsch gaande, boven op een 1 : 10 dak-tuintje ons te kunnen verpoezen na de 1 : 10 vermoeienissen, die elke tentoonstelling den gewetensvollen bezoeker brengt. Helaas zijn we nog steeds op ware grootte, waardoor het publiek vooral zich eenigen dwang zal moeten opleggen bij de beoordeeling.

Het zou ongepast zijn bij de beschouwing van het tentoongestelde, daarop nog kritiek te willen uitoefenen. Men vergeet niet, dat er reeds eene zeer ernstige schifting heeft plaats gehad door de daartoe aangewezen tentoonstellingscommissie en commissie van toelating, waardoor het tentoongestelde zich vrijmoedig kan aanmelden als het werk der uitverkorenen en de catalogus het kostbare document is geworden, dat men tehuis vrijelijk op zichtbare plaats kon leggen om een iegelijk mededeeling te doen: Ik was daar bij, ziehier mijn naam! (Deze vreugde moet schrijver dezes zich ontzeggen, een lot dat hij met Wijdeveld en enkele anderen deelt).

In het pakhuis-gedeelte van het Museum staat een aandoenlijke serie niet geplaatste foto's en teekeningen, nóg gelegenheid gevende voor een „salon des refusés“, wel een bewijs hoezeer geschikt is en hoezeer men daartoe gedwongen werd door een tekort aan tentoonstellings-ruimte. Buitendien missen we velen, die in de laatste 25 jaren zoo intens medegewerkt hebben aan

de verheffing onzer, laat ik het noemen — Steenen Bouwkunst, d.i. de bouwkunst vóór de infiltrering van den glas-waan, vóór de glas-epidemie, die reeds zulke verwoestingen heeft aangericht. Deze glas-waan introduceert in zijn gevolg nog andere opvattingen, waardoor er eene wezenlijke scheiding is gekomen in onze bouwkunst, n.l. in wat ik reeds noemde de Steenen bouwkunst en het nakomende, waarin we nog kunnen opmerken de veranderde functie van steen. Waar deze tot dusverre — en ook dat heeft eene strijdperiode meegemaakt — zoodanig werd gekozen, dat ze ontvankelijk bleef voor de aanvullende werking van den tijd, m.a.w. dat men Vader Tijd als oppersten colorist erkende, wiens voltooiende medewerking men inriep, wordt door de glas-adepten bij voorkeur een steen gekozen, die elke inmenging van buiten onmogelijk maakt. Het is de liefde geworden voor het jurkje en niet voor het kind, want aan het verband wordt een zorg besteed, alsof het wezen der bouwkunst er van afhangt. Niet meer het warme, groote vlak, doch de koude, berekende techniek, hoog opgestooten, alles overheerschend, moordend alle sentiment.

Het nuchtere doot het détail, met één blik ziet men het geheel en nimmer zullen onze nazaten voor één brokje stilstaan om het van nabij te savouereeren, zooals wij dat steeds nog doen bij het werk onzer voorvaders. Eén meter is gelijk aan honderd meter, tot ééne travée beperkt zich de studie, in één jaar tijd maakt men 'n gebouw waar, bij grooter liefde, jaren mede gemeoid zouden zijn en . . . één honorariumtabel begunstigt dezulken, die met één handomdraai een bouwwerk créeeren. Eene algemeene vervlakkings gaat hiermede gepaard. Stadhuis, beurs, fabriek, warenhuis, academie, volksgebouw, bankinstelling of modemagazijn, ze ondergaan alle hetzelfde tracée: enkele horizontaaltjes, vele verticaaltjes, dáár nog 'n hoogorpartijtje — desnoods doelloos — en dan nog een „accentje“ dat ergens spichtig de lucht trotseert. En het resultaat heet: Bouwkunst, de Koningin der Kunsten!

Maar nog is Holland niet verloren: eene prachtige serie „steenen bouwkunst“ gevende foto's kunnen we op deze tentoonstelling bewonderen. Om dit te constateeren, worde thans eene wandeling gemaakt langs de vele vakken en wanden. De serie wordt geopend door Friedhoff's Raadhuis te Enschedé, zijn Aula, landhuis en van Heutsz-monument, welk laatste zoo uitmuntend het groote plein waarop het werd gesteld, tot vullenden steun geworden is.

Voorts van de Vries de R.K. kerk te Hillegersberg met karakteristieke, eenvoudigen toren; van v. Dongen eene massale kerk te Assen, en van Stevens het typische kerkje in den Wieringermeer-polder.

In het 2de vak goede werken van v. Anrooy, Hartogh (Ar-djoeno“ te Santpoort), Putten's kloostergebouw te den Helder en Veenstra's Jeugdherberg.

In het 3de vak Fokker's villa te Driebergen, de Koningin Emma-school te Zwolle van Meyerink en dan weder eenige kerken: de Gereformeerde te Goes van Rothuizen en daarnaast eene van Boeiinga, straf geometrisch geconcipeerd als vele zijner kerken, met steile topgevels op geringe rechtstanden, groote dakvlakken gevende op welke kruising een spitsje als uit het dak voortgesproten.

Aan den wand tegenover deze vakken: van Ouendag Jr. de Heineken's brouwerij te Amsterdam, 'n stoer gebouw, daarnaast Jan Wils met zijn stadion, het bouwwerk dat, zoo volkomen verdiend, zijn naam vestigde, en het pas in gebruik genomen City-theater tot welke waardeering, wat den gevel betreft, ik me voorshands niet ten volle kan overgeven, al willen de intérieur-foto's me dit in vele opzichten vergemakkelijken.

Dan Vorkink's Muziek-Conservatorium en vacantie-huis „de Born“ te Bennekom, het eerste zoo rustig monumentaal, door zijne prachtige muurvlak-indeeling.

In het 4e vak: de 5e Ambachtsschool te A'dam van v. d. Linden, en van A. J. v. d. Steur het vacantie-huis Bouvigne te Ginneken, twee landhuizen te Heerlen, de vrouwen-arbeidschool te Enkhuizen en het jongensgesticht te A'dam, alle werken van voorname conceptie en zorgvuldige detaillering.

Van Jan de Meyer eene dubbele villa te Loosdrecht, keurig perspectivisch voorgesteld door eene potloodteekening. Daarnaast zijn walkantoor te A'dam van andere opvatting, het open deurtje naar moderner mogelijkheden.

In de tweede zaal Slothouwer's landhuis „de Neude" te Nijkerk, met topgevels en flanken van uitmuntenden baksteen-bouw, met wellicht 'n ietsje te veel aan oude herinneringen.

Van Postma een kloek gebouw te Maastricht, van Middag mooie landhuizen te Hilversum en te Laren, van Jans en Henneke een goed-eenvoudige boerderij te Almelo.

In het 2e vak dezer zaal geeft van Essen zijn Emma-school te Voorburg, frisch en vrolijk zich spiegelen in den stroom, en Lammers zijn Prinses Juliana School in tuindorp Oostzaan. Voorts Roosenburg met een kloekke brug in Twente, een administratiegebouw te Heerlen en — meer pakkend — de uitmuntende sluisbebauwing op den Zuiderzee-dijk. Zeer bijzonder: eene mooie foto van zijn Nederlandsch paviljoen te Brussel, van welk gegeven hij, trots geringe middelen en wellicht juist daardoor, een representatief geheel heeft weten te maken. De toren, hoog uitstekend boven de slankgezuidde, met groot schaduw-gevend luifel-voorsprong voorziene ingangspartij, verheft zich in zijn vierkanten vorm goed passend aan het sterk prismatische lichaam van den bouw, boven eindigend in geestig gevonden, richtig uit den grondvorm zich ontplooiende, tuilvormige bekroning. In hetzelfde vak nog van Buskens zijne zeer goede kerk te Voorburg.

In het 3e vak en daartegenover gestelden wand: v. d. Kloot Meyburg, Wentink, Postel, Berghoef, Eschauzier en Granpré Molière, de eerste vertegenwoordigd door zijne mooie kerk te Eerbeek en door eenige boerderijen; Postel door zijne woningen te Vorden en Gorssel, Wentink door een typische kerk te den Dolder en Berghoef door zijn karakteristiek kweekershuis te Aalsmeer. Van Eschauzier zien we zijn landhuis te Leersum, waarvan een prachtig intiem gedeelte als detailfoto daarneven prijkt, dito te den Dolder en een woonhuis te Rotterdam, in welk laatste hij m.i. niet ten volle „Eschauzier" is gebleven. Van Granpré Molière het sereene woonhuis aan den 's-Gravenweg en de eenvoudige, goede woningen in tuindorp Vreewijk, beide te Rotterdam. Voorts zijn raadhuys te Zwijndrecht.

In het 4de vak Dick Greiner's Hallentheater te Amsterdam en huishoudschool te Haarlem, twee bouwwerken van uiteenlopend karakter, de 1e overhellend naar den Zakelijkheidskant, de 2e meer een baksteen-geheel met zakelijkheidsreminiscensen. Van Westerhout zij vermeld zijn Rijks H.B.S. te Almelo en zijn Diaconessenhuis te Leeuwarden, beide zeer geslaagd.

De looplijn volgend, zooals Komter die trok, komen we thans in de vierkante zaal, waarin het merkwaardige bronzen beeld staat van Johannes den Dooper van Leo Brom en waarin, behalve nog eenig ander beeldhouwwerk en kunstnijverheid, de inzendingen zijn ondergebracht van het Rijk en van Amsterdam en Rotterdam, waarvan het me vergund zij slechts enkele te bespreken, eene inkorting, die niet als gemis aan waardeering mag worden opgevat.

Van deze waardeering moet ik echter uitsluiten het z.g. Torenhuis van het G. E. Bedrijf te Rotterdam, welker opneming ik in de overigens zorgvuldige verzameling gebouwen, die we voor het meerendeel danken aan den tegenwoordigen Gemeentearchitect A. v. d. Steur, niet kan begrijpen. Dit torenhuis, bedoeld als „accent" in het omvangrijke terrein z.g. van Hoboken, is bijna een monstrum van nuchterheid, een vierkant prisma van veertien kantoor-lagen, alle gelijkvormig opelkander ge-

stapeld, zonder éénige poging er iets van te maken. Ziedaar de zakelijkheid in haar onhebbelijksten vorm, streng principieel wellicht, doch geestloos.

En in de Amsterdamsche inzending ontmoette ik 'n klein zwart schaapje, het transformatoren-huisje op het Spui. Is deze kubus niet misplaatst in deze intieme omgeving der Begijnen-hofgevels?

Alvorens deze zaal te verlaten, nog éven 'n blik geworpen op de foto van het forsche gebouw op den O.Z. Voorburgwal te Amsterdam, het tegenwoordige stadhuis, van een baksteen-architectuur, die in het zéér-kritische Amsterdam van heden, niet de erkenning vindt, welke zij m.i. in de toekomst zal oogsten.

Langs twee vertrekken gaande aan de Kunstnijverheid en Sculptuur gewijd, komen we in het laatste gedeelte der Bouwkunst-afdeeling.

Reeds dadelijk: les gros bonnets in de vaderlandsche architectuur: Staal, Dudok en Mertens, van wie enkele inzendingen bijna niet te zien zijn door te hooge vastnageling.

Staal is hier het best vertegenwoordigd door zijn Telegraafgebouw, waarin we de zakelijkheids-idee tot iets schoons zien verwezenlijkt. Van Dudok zij genoteerd zijn mooi Raadhuis te Hilversum en van Mertens het merkwaardige bankgebouw — vooral qua plattegrond — dat hij blijkbaar te Kortrijk in België gaat oprichten. Noode miste ik hier zijn meest geslaagde bouw-werk: de Rott. bank op den Kneuterdijk te 's Hage en iets van de vele kleinere gebouwen in de provincie, waarbij hij zijn architectuur zoo volkomen aan de oude omgeving wist aan te passen. In het 1e vak dezer zaal: Wieger Bruin met gemeentelijke woningen en Posthumus-Meyes' landhuis te Aerdenhout.

In het 2e vak Snellebrand en Eibink: woningen te A'dam met eene profusie van balkonnetjes, die beter tot hun recht komen op de foto van het geheel-overzicht. Voorts een mooi landhuis met rieten dak te Woudenberg van Adriaans en van v. Straaten een paar uitstekende bankgebouwtjes, resp. te Zeist en te Vaals. In het 3e vak Klijnen's merkwaardige school te 's Hage en van Smits en v. d. Linde eenige mooie landhuizen met bijzonderen tuinaanleg. Verder Wouda met twee zeer geslaagde villa's te Wassenaar, uitmuntend fotografisch gerepresenteerd en een vacatiehuis te Ede met flink detail.

Aan den wand tegenover deze vakken: Hardeveld's kerk aan de Kalfjeslaan te A'dam, Jan Baanders' Villa te Dierik, een perspectivisch schetsje van een kerk te Roozendaal door v. d. Laan en Stevens en van Wijdeveld, die alleen reeds in staat zou zijn alle tentoonstellingswanden met zijne teekeningen te vullen — en welke! — één bescheiden vogelvlucht-teekening van een werkgemeenschapsgebouw in Nederland, gedateerd 1935. In het laatste vak: Koldewij's mooi ensemble van zijn school met internaat te Amersfoort en v. Moorsel's zeer geslaagde Karmelitesenklooster te Egmond aan den Hoef.

Bij het doorbladeren van den catalogus bleek me, dat nog veel aan mijne notities ontbrak. Een vernieuwd bezoek bracht me de oplossing: in de zaal met intérieur-foto's der kunstnijverheidsafd. ontdekte ik Buijs' „Volharding" te 's Hage en aan een der wanden van de laatste zaal Kropholler's werk. De afstand is die van een tiental passen, en toch scheidt een oceaan het werk dezer twee mannen, waarvan de één 'n denkbeeldige streep even ver overschrijdt als de ander daar achter blijft.

Van Kropholler zij hier gaarne genoemd zijn kerk te 's Hage en zijn Raadhuis te Waalwijk, beide door mooie foto's voorgesteld. Tenslotte zag ik het laatste gedeelte, door mij aanvankelijk overgeslagen, n.l. den wand en de vakken naast de hoofdtrap, waarbij van Epen's flinke woningbouw: wijlen Meintema's mooi verzorgingshuis te Hilversum; Limburg's Nijhoff-boekhandel, zoo goed gevat tusschen de statige gebouwen op het Voorhout

te 's Hage; Meijers' landbouwschuur te Borssele en zeer goed pakhuis te Amsterdam; Piet Kramer's Bijenkorf (die ik nog steeds met Mertens' bank tot de twee mooiste moderne monumentale gebouwen reken van de Residentie); van Rood's administratiegebouw te Groningen; Blaauw's bekende woning-complexen te Amsterdam en eindelijk in het laatste vak Tjeenk's flatgebouw in de Paulus Potterstraat te Amsterdam, vertegenwoordigd door een geestig-aantrekkelijke perspectivische tekening, die het ontwerp alle recht doet wedervaren.

Van de wandverzameling worde slechts enkele werken gememoreerd:

v. d. Vlucht's fabriek van v. Nelle, door een magistrale foto uitmuntend voorgesteld; Oud's Oud Mathenesse-woningbouw, bijzonderlijk de eene foto waarop een langgestrekte gevel van mooie verdeeling zich voordoet tusschen twee bouwelementen op den voorgrond (zijn protestantsche kerk kan van alles zijn,

doch geen kerk!) en v. d. Broek's woningcomplex in Blijdorp, alle te Rotterdam.

J.I. Zaterdagavond vertoefde ik in „Americain" toevallig in een lichtelijk „de Acht" milieu. Met iets van een „de Acht" stemming — en waarlijk eene prettige, levendige — maakte ik kennis. Deze ontmoeting, gevoegd bij de anti-zakelijkheidsstemming der laatste dagen (waarvan deze bladzijden wellicht te zeer den stempel dragen), bracht me den nacht daarop een zonderlinge fantasmagorie: Dreigend stonden daar acht skeletten om me heen, prachtig van structuur. Toen gebeurde het wonderlijke: een schingestalte kwam spierbundels aandragen, waarmede ze in een oogwenk alle botten overspande, daarover de voltooiende opperhuid, waarna ook ik opstond om met ons tien een rondans te maken. Was dat niet gek?

Voorburg, 2 Dec. '35.

W. KROMHOUT.

JUBILEUM TENTOONSTELLING A. ET A. IN HET STEDELIJK MUSEUM TE AMSTERDAM.

GEORGANISEERD DOOR DEN TENTOONSTELLINGSRAAD
CONSTITUEERENDE VERENIGINGEN: AIT A • BNA • VANK • NKB

HILDO KROP.

Wij herinneren hierbij nog aan de lezingen die, ter gelegenheid van de hierboven genoemde Tentoonstelling, in het Stedelijk Museum worden gehouden.

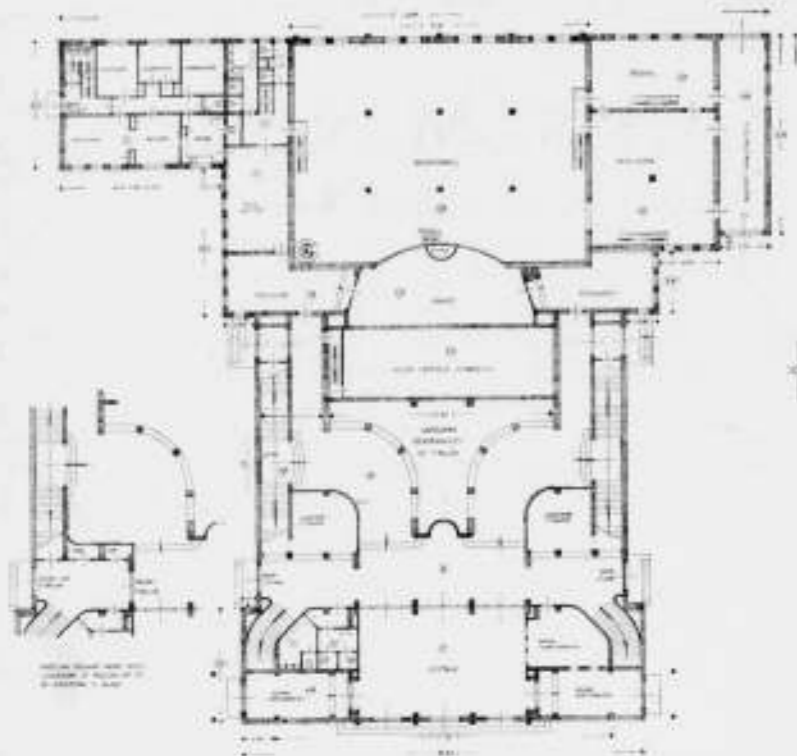
Op Maandag 9 Dec. 8.15 uur zal de heer Ir. H. T. Zwiers spreken over „Waardeeringsgrondslagen in de Bouwkunst".

Op Zaterdag 14 Dec. 3 uur zal Dr. Joseph Gautner uit Zürich een voordracht houden over: „Künstlerische Form und Technisches Gesetz in der Architektur".

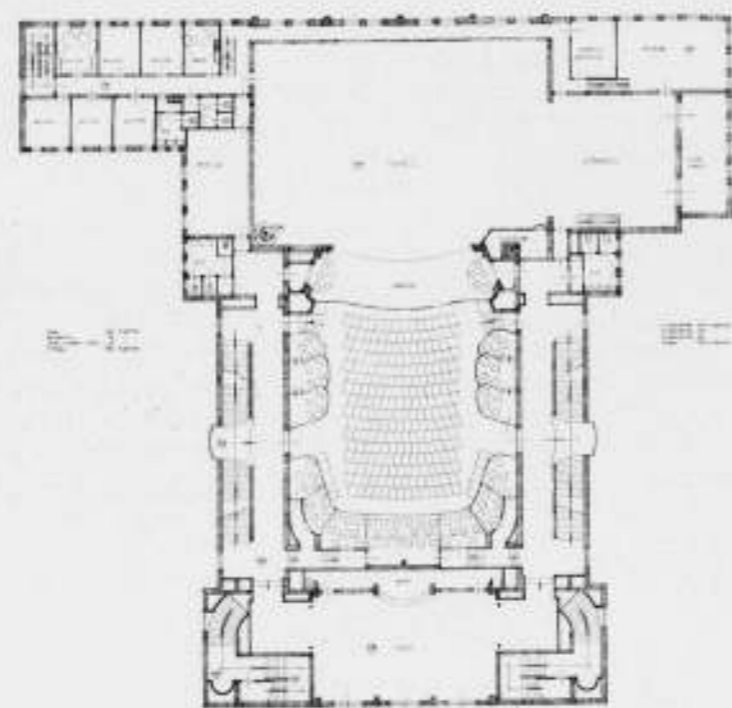
Deze lezingen zijn kosteloos toegankelijk. Wij wekken de lezers van ons blad, die de Tentoonstelling nog niet hebben bezocht, op haar te bezoeken. Er is hier in het Stedelijk Museum een collectie foto's bijeen, op het gebied der Ned. bouwkunst, zooals deze tot op heden toe, hier te lande, nog niet te bezichtigen was.

De leden van het Genootschap „Architectura et Amicitia" en van den B.N.A. hebben gratis toegang tot de Tentoonstelling.

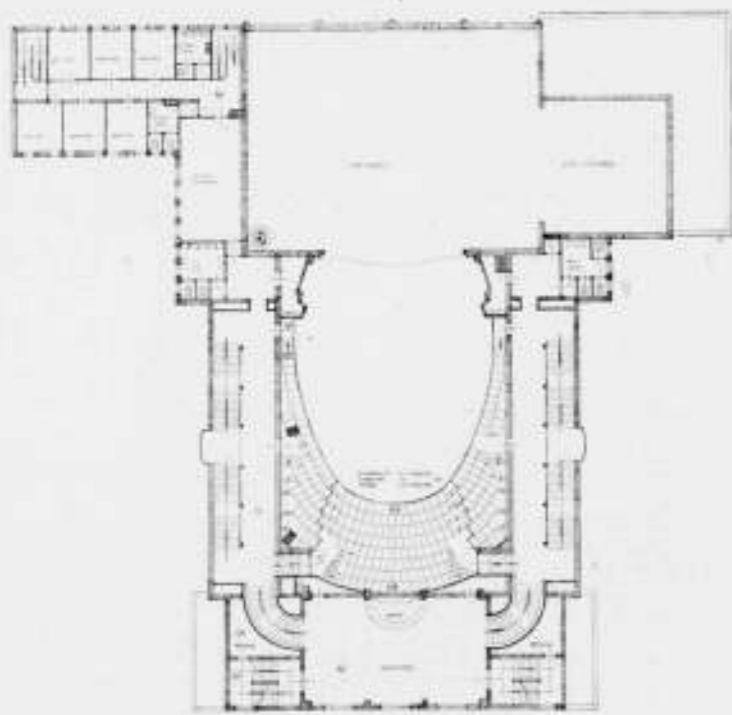
De toegang is zóó geregeld, dat zowel de leden van A. et A. als die van den B.N.A. vrije entree krijgen, wanneer zij zich hier-toe melden bij de cassière van de Tentoonstelling, bovenaan de Hoofdtrap van het Museum. Slechts de belasting ad f 0.04 moet dan worden voldaan.

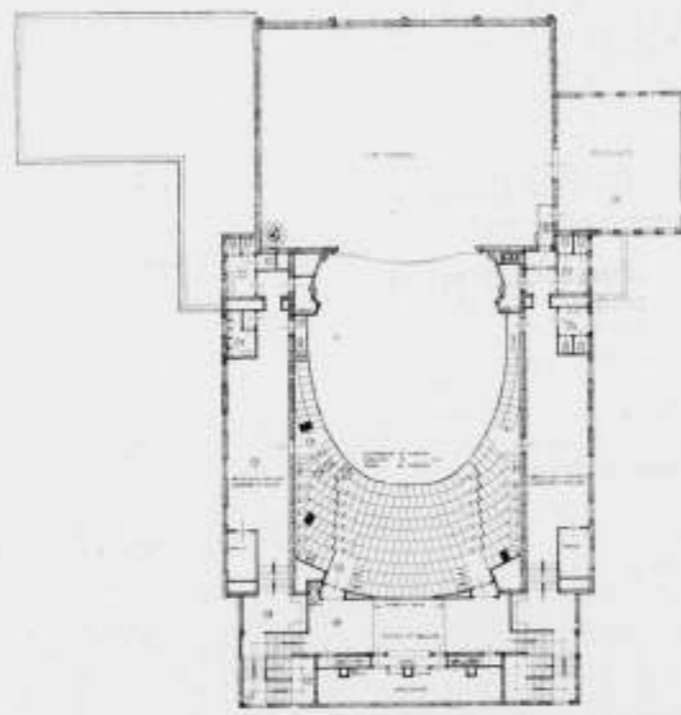
PLAN BEGANE GROND.

PLAN 1e VERDIEPING.

PLAN 2e VERDIEPING.

PLAN 3e VERDIEPING.

ONTWERP VOOR EEN NIEUWEN SCHOUWBURG TE ARNHEM. MOTTO „INTIMO ET FESTIVO”. ONTWERPER IR. G. FRIEDHOFF, ARCH. B.N.A. SCHAAAL 1 A 500.

PRIJSVRAAG VOOR EEN SCHOUWBURG TE ARNHEM.

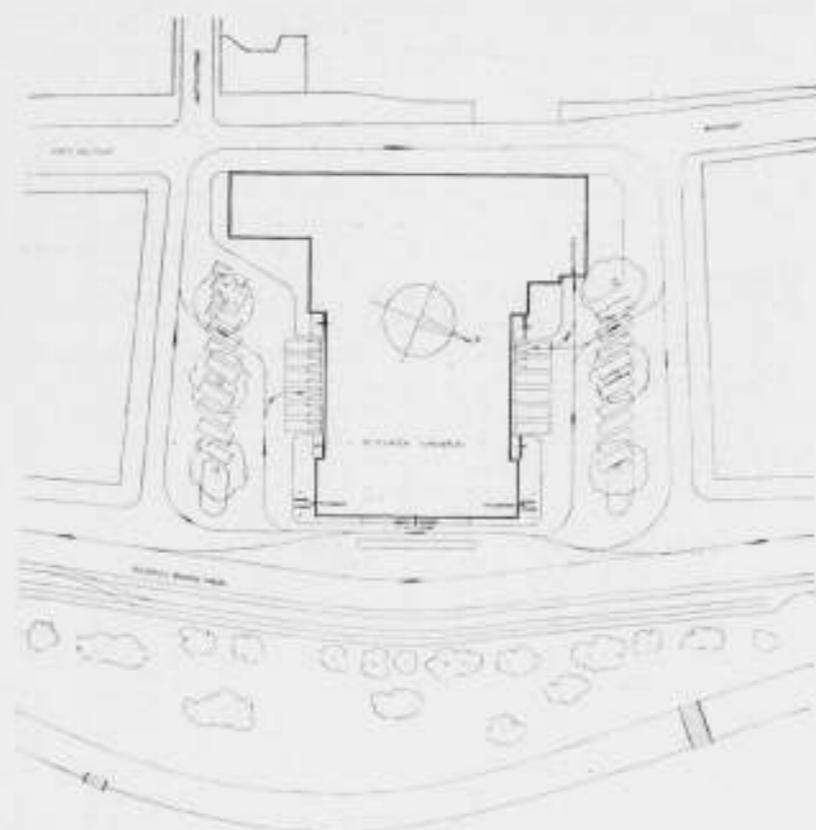
Zoals bekend is, was de deelname tot deze prijsvraag beperkt tot Arnhemse architecten, waarbij door Burgemeester en Wethouders tot het inzenden van een project zijn uitgenoodigd de Heeren Ir. G. Friedhoff te Amsterdam en B. J. Koldewey te 's-Gravenhage. Deze Heeren meenden, in verband met het feit, dat zij speciaal tot deelname aan de prijsvraag zijn uitgenoodigd, verplicht te zijn ook in het openbaar te laten zien, welke plannen door hen zijn ingezonden.

508

Aangezien de tentoonstelling der plannen te Arnhem h.i. in te beperkten omvang daartoe gelegenheid gaf, plaatsten wij op verzoek der beide Heeren hierbij de plannen met de daarbij behorende Memories van Toelichting.

Het plan van den Heer Friedhoff werd ingezonden onder motto: „Intimo et Festivo”, dat van den Heer Koldewey onder motto „Lux”.

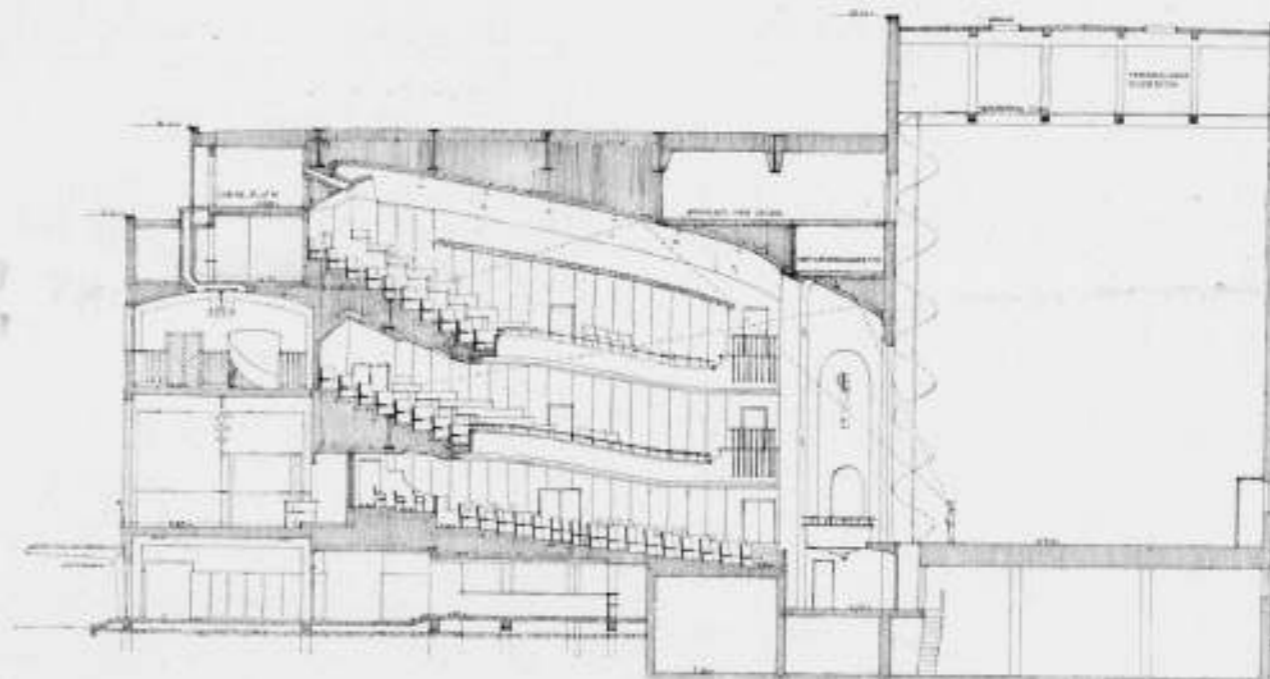
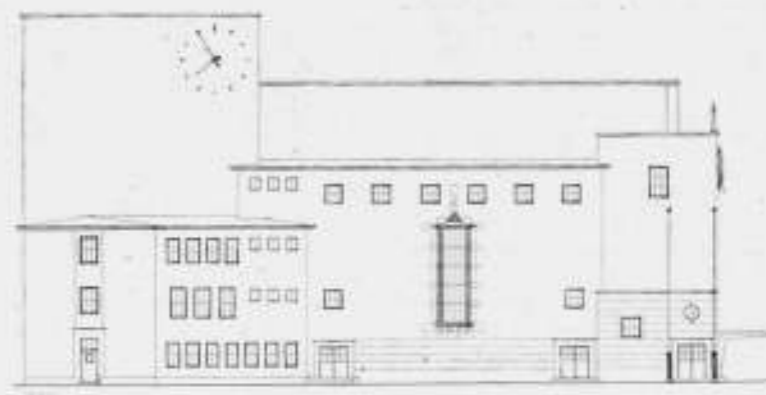
De bespreking van deze plannen in het Jury-rapport vindt men in No. 41 van dezen jaargang.

SITUATIE SCHAAAL 1 A 1000.

GEVELS SCHAAAL 1 A 500.

DOORSNEDE SCHAAAL 1 A 300.

MEMORIE VAN TOELICHTING BIJ HET PLAN ONDER MOTTO: „INTIMO ET FESTIVO”.

Bij de bestudeering van deze prijsvraag kwam de kwestie van het al of niet gebruiken der oude fundeering het eerst naar voren. Daar het kostenvraagstuk zoo uitermate belangrijk wordt geacht, ligt het voor de hand, dat het gebruik van de oude fundeering, hetzij geheel, hetzij gedeeltelijk, een voordeel zal opleveren.

De inzender heeft zich daarom het eerst hierop geconcentreerd en waar het oude plan zeer regelmatig van opzet is, bleek bij de uitwerking van de voorstudies, dat inderdaad veel van de oude fundeering bij een nieuw plan gebruikt zou kunnen worden.

Het gaat in Arnhem niet om een ideaalproject of ideeestudie waarin het theatervraagstuk als probleem wordt onderzocht en getracht moet worden de nieuwste inzichten (zoo die er dan al zouden zijn) te verwezenlijken.

Er wordt een gewone, normale schouwburg verlangd, waar alle soorten goede theaterstukken behoorlijk kunnen worden opgevoerd. Ingrijpende experimenten zijn er in ons land met de bestaande theaters niet mogelijk, zeker zal er dus voor Arnhem geen enkele aanleiding bestaan om een geavanceerd plan, met groote risico's inzake de bruikbaarheid, op te richten.

De tijd was te kort om naast een plan gebaseerd op de oude fundeering, een gelijkwaardige studie te maken van een geheel vrij project, waarvoor de vooruitzichten aan inzender met het oog op de kosten niet gunstig leeken.

Het uitgangspunt bij het ontwerpen was om alle garderobes beneden te projecteeren, waardoor men in het eigenlijke theater komend, zich geheel

509

In de passende kleeding bevindt. Men voorkomt dan tevens, dat in de wandelgangen garderobes worden aangebracht, die nooit in het karakter van deze passen.

Voor het tweede balkon is deze wensch misschien minder belangrijk. Het beklimmen van de vrij hoge trappen met overkleeding heeft voor- en nadeelen. Voor het tweede balkon zal voorts minder „toilet“ gemaakt worden. Daarom heeft inzonder een variant detailoplossing gegeven, waarbij de garderobe voor dezen rang op den beganen grond wordt wegzetelen en de overkleeding geborgen kan worden in de gangen van dezen rang aan kapstokken, door ieder zelf te bedienen, dus zonder garderobe-personeel. Dit is voordeliger en wordt in meerdere theaters met succes toegepast. De vrij komende ruimte op den beganen grond kan dan gevoegd worden bij de wacht- en kleedruimte voor de garderobes der andere rangen. De uitgang naast de garderobe van het tweede balkon is in het oorspronkelijke plan uitsluitend als nooduitgang gedacht. Deze kan bij de variantoplossing een normale uitgang worden.

Het rijverkeer wordt voor den hoofdingang onder de luifel gevoerd; het voetgangersverkeer gaat door de ingangen, welke in het verlengde van de ter weerszijden zich bevindende trottoirs van den Eusebiussingel gelegen zijn. Bij het binnenkomen van de bezoekers blijven van de drie tochtdeuren in de vestibule de beide buitenste gesloten. De middelste alleen is open; hier vindt de controle plaats. Bij het eindigen van de voorstelling gaan alle deuren open.

Getracht is een juiste verhouding te vinden tusschen de afmetingen van de zaal, de wandelgangen, trappen en foyers, zoodanig, dat een geheel van bescheiden afmetingen wordt verkregen, wat de intimiteit van een schouwburg van deze grootte in hooge mate bevordert. Door tegenstelling en afwisseling van deze verschillende ruimten en door de ligging der trappen is een feestelijk circuleren mogelijk gemaakt.

De rookfoyer, die voor alle rangen open staat, is op de scheiding tusschen deze gelegd. Door deze ligging is een afvoer van de verbruikte lucht ook zonder kunstmatige ventilatie zeer eenvoudig en is het uitgesloten, dat er rook in de gangen of zaal zal doordringen, zoodanig maar al te dikwijls in dergelijke gevallen gebeurt. Deuren zijn niet aangebracht, daar deze in de practijk toch steeds open gezet worden en in dit geval geen betekenis hebben.

De moderne opvattingen omtrent de schouwburgzaal naderen de eischen, welke aan een bioscoopzaal worden gesteld. Het „Hof“ theater, waarbij de voorstelling in de zaal minstens even belangrijk was als de voorstelling op het toneel, deed een vorm ontstaan, waarbij veel ondiepe rangen boven elkaar het uitzicht op de zaal hadden en er zeer veel plaatsen waren (vooral aan de zijanten) waarbij het gezicht op het toneel onvoldoende was.

De bioscoopzaal vraagt uitsluitend plaatsen met volkomen vrij gezicht op het doek. Het aspect van de zaal is hier secundair, daar men in het donker komt en gaat en er geen pauzen van eenig belang zijn.

Bij het ingezonden project is getracht een zaal te ontwerpen met de sfeer van het oude theater, gepaard aan het goede zicht van de moderne bioscoopzaal. Het overgrote deel der plaatsen bevindt zich recht tegenover het toneel en slechts een ondergeschikt aantal plaatsen is langs de zijwanden geprojecteerd; door deze tot een enkele rij terug te brengen, hebben deze plaatsen alle uitstekend gezicht op het toneel, terwijl ze den aanblik van de zaal verlevendigen. Van de met een merk aangeduide plaatsen zijn zichtlijnen geconstrueerd, waaruit bleekten is, dat zelfs de minst gunstige plaatsen het toneel nog geheel overzien.

Het plafond is zoo geconstrueerd, dat het acoustisch meewerkt; om deze reden zijn ook de zijwanden van de zaal met triplex bekleed.

De tooneelzijde is overeenkomstig de eischen van een modern toneel opgelost. Ofschoon de architectonische compositie, met het oog op de situatie in eerste instantie de neiging van een symmetrischen achterbouw deed opkomen, is hier ten bate van het gebruik van afgeweken. Alle artiestenkamers zijn bij elkaar gebracht, wat voor het bedrijf zeer gewenscht is. De tooneelmeester is bij het meer technische gedeelte ondergebracht.

Het zijtoneel wordt gevraagd met hooge deuren aan de straatzijde. Dit is bewust nagelaten, alhoewel het met weinig moeite alsnog te doen is. De af- en aanvoer van de decors is hier op andere wijze voorgesteld en wel via een doorrit, die als sluis dienst doet. Hierdoor is het mogelijk de auto's binnen te rijden en te lossen of te laden met gesloten buitendeuren, waardoor de belangrijke afkoeling van de tooneelruimte voorkomen wordt, die anders altijd veel bezwaren van tocht en koude met zich brengt. Waar dikwijls decors worden weggevoerd gedurende de voorstelling, acht inzonder deze oplossing noodzakelijk. De meerdere kubieke ruimte, welke hiervoor benodigd is, is weinig kostbaar en brengt zijn rente zeker op. Verder is het looze gedeelte van de ruimte boven de zaal gedeeltelijk benut voor een atelier, waar decors enz. gerepareerd, eventueel gemaakt kunnen worden. De bergplaatsen zijn ook wat groter dan gevraagd werd, wat inzonder zeer wenschelijk voorkwam. Voor speelruimte ten behoeve van de buffetten is een ruimte gereserveerd achter het buffet van den tweeden rang. Door middel van een liftje zijn de buffetten onderling verbonden.

Verscheidene grotere bergkasten kunnen goed dienst doen voor het opbergen van schoonmaakmateriaal enz.

Constructie.

Als constructieschema is gedacht aan een gecombineerden skelet- en massiefbouw. De uitgebouwde balkons zullen het eenvoudigst in ijzerconstructie worden gemaakt, evenals de kapoverspanningen. De balkons kunnen zoowel ingeklemd worden aan de portalen, die de foyers omvatten, als worden opgelegd op een dwarsdrager, die de — door dwarsmuurtjes verkleinde — zaalbreedte overspant.

De hooge tooneelachterwand, die geheel op zich zelf staat, kan verstijfd worden door beton- of ijzerkolommen. Op vele plaatsen zijn kanalen gespaard voor leidingen en ventilatiekanalen. De ruimte voor de verwarming is centraal gelegen.

Versche lucht voor ventilatie van de zaal kan hoog op het tooneeldak aangezogen worden. Kamers voor zuivering der lucht, voor de ventilatoren enz. kunnen boven het plafond van de zaal geplaatst worden onder de ruimte, die voor de decors gereserveerd is.

Verlichting.

Alle gangen, trappen, foyers enz. hebben dagverlichting; de zaal en het toneel zijn gesloten gehouden.

De avondverlichting is zeer verscheiden naar gelang van de soort en bestemming der ruimte. Enkele van de belangrijkste ruimten zijn als volgt verlicht gedacht:

Vestibule met aaneengesloten lichtstrepen langs het plafond. De garderobe-ruimten iets dergelijks. De gangen langs de zaal krijgen gedeeltelijk zijlicht (wandarmaturen) of plafondlicht. Beide zoo aangebracht, dat een speciaal effect bereikt wordt en het uitstralingslicht langs wanden of plafond gebonden wordt. In de hoofdfoyer kristallen lichtkronen, in de rookfoyers houten armaturen.

De zaal zal voornamelijk door diepstalpers worden verlicht, die in het plafond — in stervormige uitsnijdingen — zijn aangebracht. Daar het plafond hierdoor vrijwel geheel donker zou worden, is dit op zichzelf verlicht gedacht door koofverlichting van matige sterkte, die achter geperst glazen platen wordt verborgen.

Onder de balkons is een verdeckte lichtstrook aangebracht, waardoor deze balkonlijnen worden geaccentueerd.

Materialen.

a. **Uitwendig.** Het geheele gebouw is gedacht in geelgrijze machinale baksteen, waalformaat, met natuursteen banden, enkele deur- en raamomlijstingen en muurafdekking. Voor deze natuursteen komt in aanmerking Beucha graniet, tufsteen of kunststeen, naar gelang van de beschikbare bouwsoort.

De dakbedekking wordt van metaal met twee verschillende muurafdekkingen, naar gelang van de belangrijkheid der bouwmassa's; de voorbouw, de zaal en de tooneelbouw met borstwering muur van boven afgedekt met bovengenoemde steenen muurafdekking; de andere bouwmassa's met overstekende houten gootlijst.

b. **Inwendig.** Gezien de vooropgestelde beperkte bouwsom wordt als vloerbedekking voor het grootste gedeelte linoleum voorgesteld (voor de foyers tegellinoleum). De voor-vestibule en voetgangersingangen met Solenhofer tegels, de wanden met Italiaansch travertijn. De wanden van de garderobe ruimte met betonemaille, de overige wanden van gangen en trappen van schuurwerk met mineraalverf.

Van de zaalwanden worden de zijwanden bekleed met mahonytriplax; de achterwanden met stofbespanning van donkerroode kleur. Het plafond en de tooneelwand, met de loge's d'avant-scènes, roomkleurig geschilderd en evenzoo de voorzijden van de beide balkons. De onderzijden hiervan en de reflecterende schermen van den achterwand in geelgrijze tonen hier en daar het een en ander verlevendigd met wat goud, zoodanig b.v. het randornament rond de tooneelfond enz. De hoofdfoyer uit te voeren in zijplaten, met goudgele stofbespanning; de rookfoyer in gezandstraald eiken- of berkenhout.

De massaverwerking van het geheel is aan de hand van diverse perspectiefstudies zorgvuldig bestudeerd; inzonder heeft getracht de tegenstelling tusschen groote en kleinere massa's, die uit het plan voortvloeiden, op de juiste wijze tegen elkander af te wegen, ten einde een levendig geheel te verkrijgen, waarin deze verschillende onderdeelen elkaar wederzijds in hun waarde steunen.

De tooneelmassa domineert alles. Van de nieuwe brug af komend, zal dit een belangrijk moment in het stadsbeeld worden; een klok zou aan deze zijde goeden dienst kunnen bewijzen; deze is er bij wijze van „voorste!“ ingeteekend.

Ten slotte zij er de aandacht op gevestigd, dat door het opklappen van de lichtdrukken de teekeningen niet geheel zuiver op maat zijn. De in het programma verstrekte maatgegevens zijn alle aangehouden, enkele maten zijn verder op de teekening vermeld.

De kubieke inhoud van het geheel bedraagt 30.330 m³.

MOTTO „LUX“. KORTE TOELICHTING BIJ HET PLAN VOOR DE NIEUWE SCHOUWBURG TE ARNHEM.

Situatie.

De nieuwe Schouwburg heeft ter weerszijden van de hoofdopbouw een open ruimte behouden; hier komen boomen, grasstrooken en pergola's, zoodat het groen van het Plantsoen zich voortzet om het bouwwerk en plaatselijk is doorgetrokken tusschen de bebouwing van de Eusebiussingel. De voorzijde der beide traptorens ligt ongeveer in de rooilijn der huizen; begeeft men zich langs de Singel in de richting van het gebouw dan ziet men aanvankelijk alleen de voorbouw met laaggehouden zijgevel en de daartegen aansluitende pergola, om naberbijkomend de traptorens waar te nemen, als inleiding van de zaalbouw met het aan de achterzijde daaruit opgroeiende tooneelcomplex.

Autoverkeer.

Voor en na de voorstellingen in de Schouwburg kunnen de auto's der bezoekers rondom het gebouw rijden, daarbij al dan niet parkeerplaats kiezende op de gevraagde parkeerstrooken. Voor het gedeelte der Walstraat achter de Schouwburg is éénrichtingverkeer gedacht, mede in verband met de ruimte benodigd voor het lossen en laden der decorstukken enz. Ter plaatse is in verband daarmee ook het trottoir omgelegd.

In- en Uitgangen, Trappen.

In de voorgevel aan de Eusebiussingel bevinden zich vijf deuren naar de centrale Hal. Deze heeft rechts en links een vrij gedeelte, behoorende bij de loketten voor kaartverkoop; hier kunnen zich de rijen vormen van hen die biljetten koopen en houden zich in hoofdzaak de medebezokers op, welke moeten wachten tot de plaatsbewijzen genomen zijn. Op deze wijze blijft de Toegangshal vrij en is vermeden dat het publiek hetwelk zich voor de loketten samendringt de weg verspert aan de overige bezoekers, die zich nu onbelemmerd naar het groote bordes kunnen begeven, waar de controle der toegangsbewijzen plaats heeft.

Van hieraf voeren, wat de Begane Grond betreft, deuren direct naar de Garderobe's en de Zaal, terwijl voor de bezoekers van de Balkons twee trappen naar boven voeren, die zich op 1.92 + P. splitsen in twee armen, één voor het 1e en een voor het 2e Balcon.

Voor het 2e Balcon zijn afzonderlijke Uitgangen geprojecteerd, welke bereikt worden langs trappen die van het bordes op 1.92 + P. naar de straat voeren. Voor de Zaal zijn twee extra uitgangen in de zijgevels aangebracht.

Plaatsen der Toeschouwers in de Zaal en op de Balkons.

Op de Begane grond in de Zaal bevinden zich, incl. de Baignoire's	373 plaatsen
Op de 1e Verd. (1e Balcon)	206 "
Op de 2e Verd. (2e Balcon)	184 "
Samen	763 plaatsen
4 Loge's d'avant scène à 4 pl.	16 "
Totaal	779 plaatsen.

De baignoire's rondom de Zaal hebben fauteuil's, welke in de „normale“ boog der Parterreplaatsen zijn opgesteld; zij staan dus direct op het toneel gericht. Zij liggen op een hooger niveau dan de Zaalplaatsen. Alle stoelen, ook die van het 1e en 2e Zijbalcon staan overigens, enkele uitgezonderd, rechtstreeks op het Toneel gericht, waardoor de bezoekers zonder het geforceerde zijdelings-draaien van het hoofd de voorstelling kunnen volgen, een bezwaar dat het bekende haaksch op de zijwanden der zaal plaatsen van de Zijbalconstoelen met zich medebrengt. Alle fauteuils zijn vast, behalve in de 6 loge's van het 1e Zijbalcon en de loge's d'avant scène.

Nevenruimten.

Bij de kleedkamerafdeeling is een afzonderlijke ingang voor de artiesten geprojecteerd, welke tevens dienst doet voor de leden van het orkest. Door de ligging der betrokken ruimten kunnen Regisseur en Dirigent zich voor de voorstelling gemakkelijk met elkander in verbinding stellen.

Bij het kantoor van den Tooneelmeester is een afzonderlijke ingang vanaf de straat gemaakt, die o.m. dient als toegang voor het Tooneelpersoneel. Ook de Bestuurskamer heeft een eigen buiteningang, zoodat deze gemakkelijk gebruikt kan worden, ook als de Schouwburg gesloten is. Ze wordt direct bediend vanuit de Conciërgewoning. De Noordzijde der conciërgewoning is tegen de Schouwburg aangebouwd, zoodat het zonlicht om het huis heendraait.

Verwarming en Ventilatie.

Behalve bij de vertrekken der woning en enkele andere ruimten zijn de vensters in verhouding tot het vloeroppervlak van kleine afmeting. Een schouwburg wordt bij kunstlicht gebruikt; smalle vensters zijn uit dien hoofde voor een theater karakteristiek; zij zijn hier bovendien praktisch, omdat het schoon te houden oppervlak gering is en omdat zij weinig gordijnen vragen.

Ventilatie en verwarming kunnen geschieden door middel van een acclimatiseeringsinstallatie in hoofdzaak bestaande uit een rondlopend kanaal onder de Zaalvloer, uitgaande van een luchtkamer gelagen bij de Stookruimte en voorzien van een aanzuigkanaal voor zuivere lucht en stijgkanalen naar de Balkons enz. Door roosters in de diverse vloeren komt de geacclimatiseerde lucht in de betrokken ruimten. Afvoer van lucht heeft plaats door roosters, aangebracht in de koven van het plafond, terwijl de ruimte tusschen plafond en kap wordt geventileerd door middel van afzuigkappen geplaatst op het achterdakvlak boven de Tooneelruimte, met bijkomende kanalen loopend boven de snorbodem. Verwarming der nevenruimten met radiatoren.

Kanalen, luchtkamer enz. zijn niet op het plan ingeteekend omdat deze niet direct in het programma zijn genoemd en een definitieve studie hier slechts gegevens van waarde kan verstrekken. Wel is door het kiezen van een ruime afmeting van verwarmingskelder met annexen, zoodmede door het projecteeren van schachten tegen de achterwand der zaal enz. aanbrenging van een acclimatiseeringsinstallatie als een mogelijkheid voorzien. Een minder ideaal verwarmings- en ventilatiesysteem blijft hiernaast denkbaar door middel van radiatoren en ventilatoren in de plafonds.

Opbouw.

De oude fundeering wordt in haar geheel gebruikt vanaf de voorgevel tot aan de voorkant van het toneel. Dit geschiedt direct, bijzakelijk door het aanbrengen van betonconstructies over de oude fundeering, waarop dan de opgaande muren.

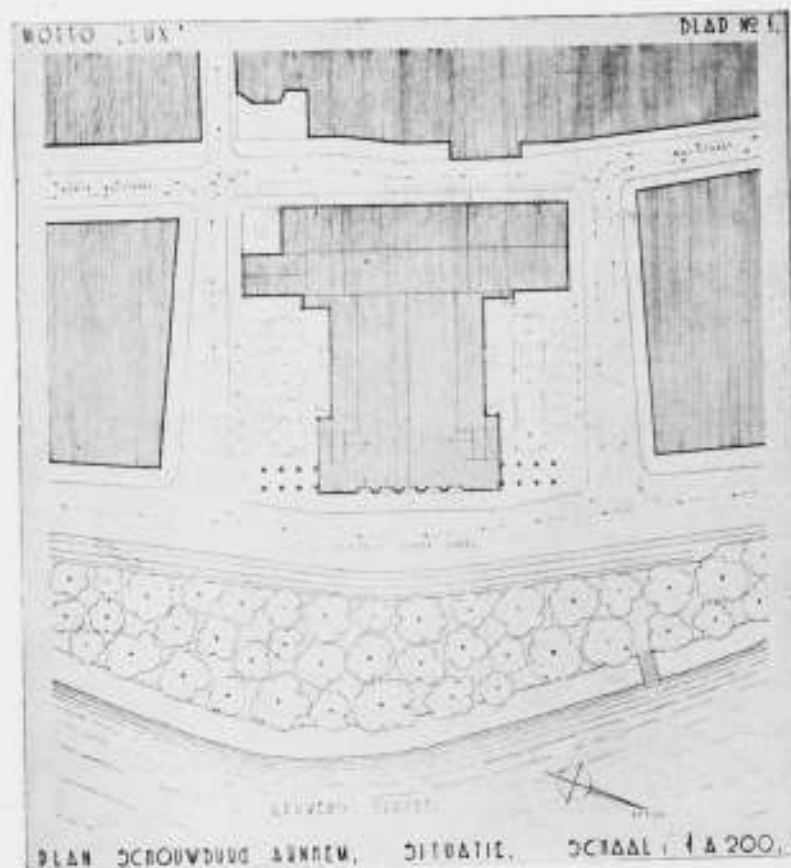
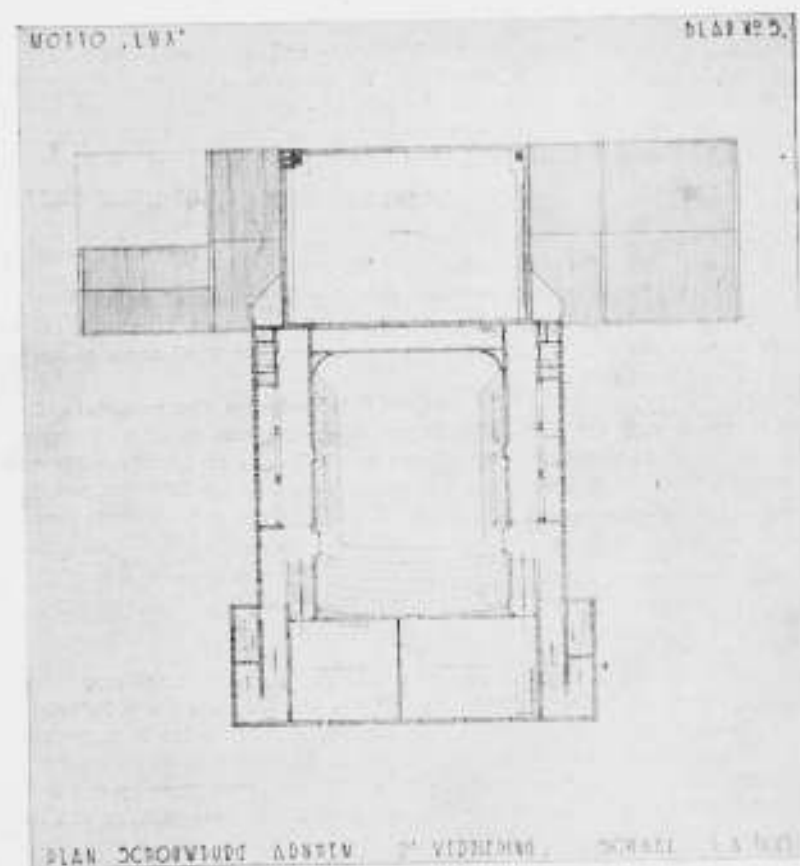
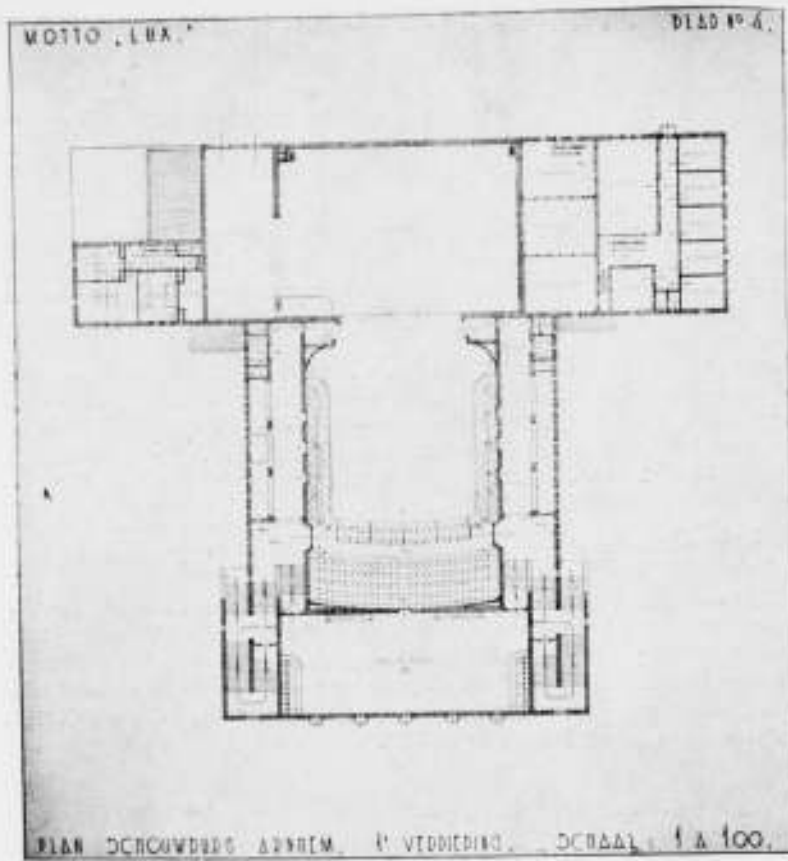
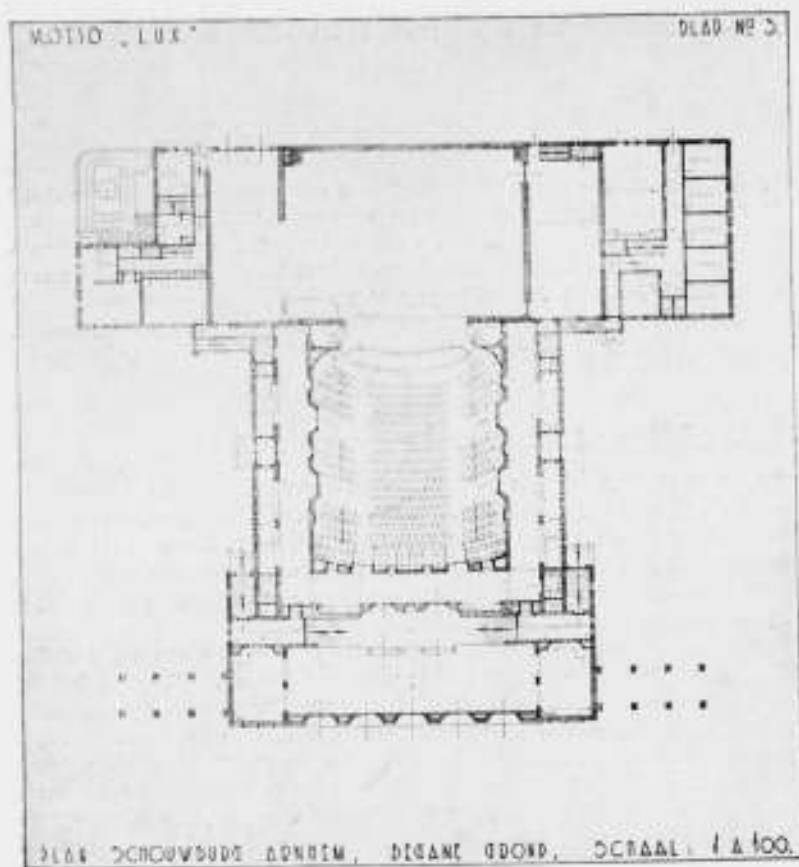
De gevels zijn gedacht in licht-genuanceerde geelgrijze handvormsteen. De natuursteen voor het plint en in de gevels is witte graniet. De buitenraam en deurkozijnen met ramen en deuren van brons of met bronzen platen bekleed, zoo ook de bekleding der metalen balkons en de luifel aan de voorgevel. Goten enz. van rood koper. Dakbedekking: genuanceerde Noorsche leien.

Zaal.

De baksteenwanden bekleed met terracottasteen, afgepleisterd met kalkspecie, doormengd met terracottaslijpsel. De voorzijde der balconbalustraden, de achterwand der zaal en een gedeelte der zijwanden te bespuiten met asbestvezels. Alle vlakken geschilderd in mineraalverf, met monumentale figuren boven en ter weerszijden van de Tooneelopening en op een deel der zijmuren. Het houtwerk der opstanden en tusschenbalustraden van de balkons, baignoire's enz. van blank eikenhout. De fauteuil's van dito houtsoort met Zinnober-kleurige stoffeering van zitting, rugleuning en armstukken. Het metaalwerk op de balustraden, dat der lichtornamenten, zoodmede van de lichtkoven van het plafond mat-verchroomd. Het plafond in stuc op steengas. Vloeren van zaal en balkons belegd met parelgrijs tapijt.

Inhoud.

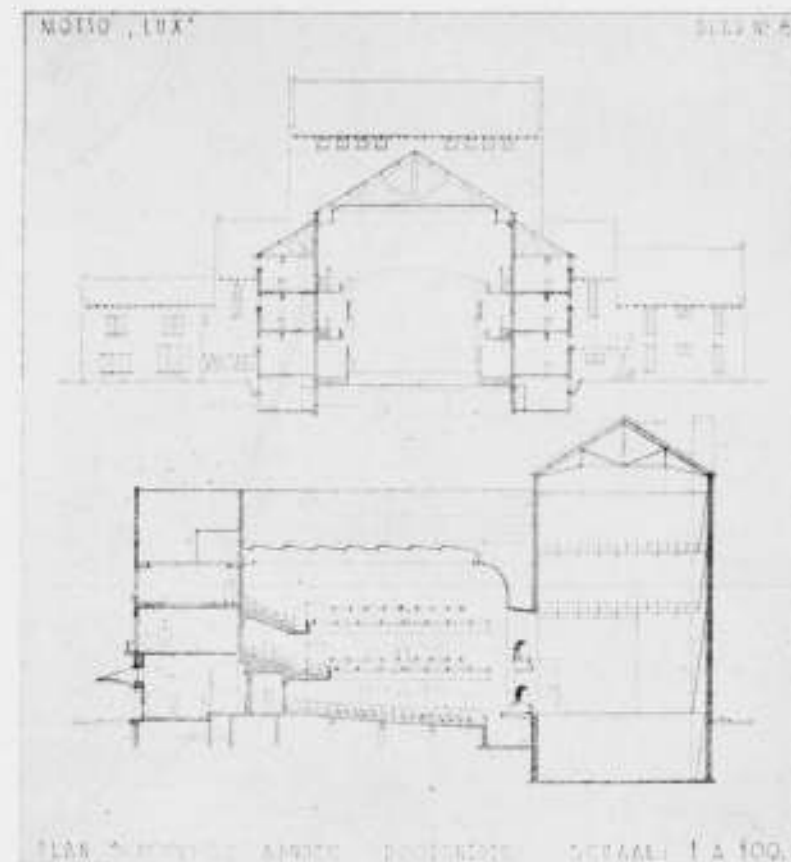
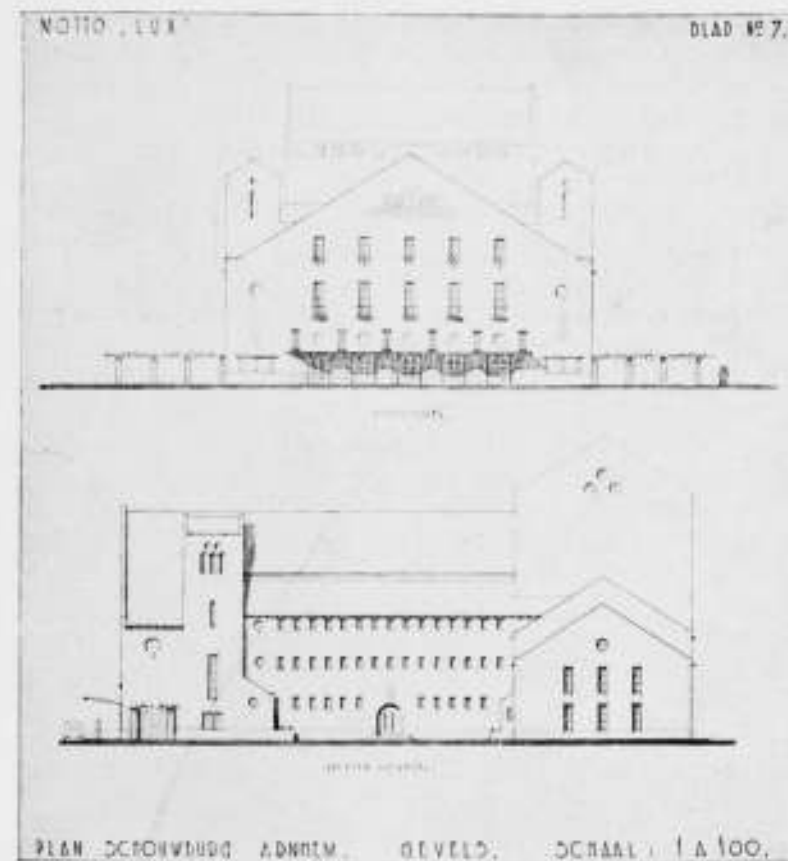
De inhoud van het gebouw bedraagt 27.825 m³, waarbij is gerekend de volle inhoud van de kelders en de kappen. Waar geen kelders komen, ook daar waar oude fundeering gehandhaafd blijft, is de inhoud gemeten vanaf 1 m onder de bestaande grondslag rondom het gebouw. In de 27.825 m³ is 3.525 m³ kapruimte vervat.

(REPRODUCTIE IETS KLEINER DAN SCHAAL 1 : 500).

ONTWERP VOOR EEN NIEUWEN SCHOUWBURG TE ARNHEM. MOTTO „LUX“.

ONTWERPER B. J. KOLDEWEY, ARCHITECT B.N.A.

ONTWERP VOOR EEN NIEUWEN SCHOUWBURG TE ARNHEM MOTTO „LUX“.

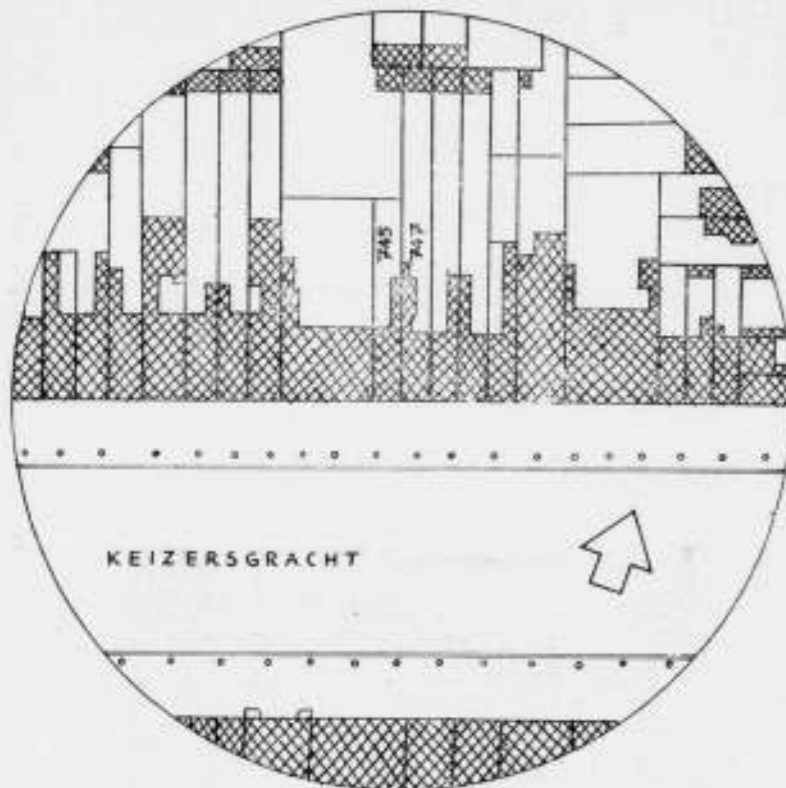
ONTWERPER B. J. KOLDEWEY, ARCH. B.N.A.

ONTWERPSTUDIE No. 7. GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA.

Deelname voor een ieder vrij.
 Onderwerp: Doktershuis aan een Amsterdamse gracht. Een zenuwarts (neuroloog-psychiater) wil bouwen aan de Keizersgracht N.Z. ter plaatse van de bestaande panden 745 en 747, welke door erfenis in zijn bezit zijn gekomen. Het gezin bestaat uit: Dr. A., zijn vrouw, twee zoons resp. 15 en 18, en een dochter 13 jaar oud. Verwacht wordt, dat de kinderen in Amsterdam hun opleiding kunnen krijgen.
 Situatie: Zie tekening en foto waarop bedoelde percelen voorkomen. Breedte van het terrein is 8.90 m. Kruin van de weg is 0.85 m boven hoogste waterstand, peil van de tuin is 0.55 m boven hoogste waterstand. Een witdruk waarop voorkomen de gevels der belendingen op schaal 1 : 50, enige maten en materiaalaanduiding, wordt gratis toegezonden op aanvraag bij het bureau van het Genootschap. Verlangd worden voor de praktijk:
 spreek- en psychische behandelingskamer . . . . . 25 m²
 onderzoek- en behandelingskamer . . . . . 15 m²
 kleedcel . . . . . 2 m²
 wachtkamer. . . . . 15 m²
 (Het is gewenst dat een der woonvertrekken bovendien als wachtkamer kan dienst doen).

w.c.
 Deze groep mag eventueel een aparte ingang hebben, mits deze vanuit de keuken gemakkelijk bereikbaar is. De dokter moet vanuit zijn spreekkamer gemakkelijk en vrij de woonvertrekken kunnen bereiken.
 De inventaris van de spreekkamer zal o.a. moeten bestaan uit: rustbank (hypnose), berggelegenheid voor kaartstelsel, 30 m boekenplanken, schrijfbureau en wasbak.
 De onderzoek- en behandelingskamer zal moeten bevatten:

onderzoekstoel, instrumentenkastje, plaats voor enige apparaten.
 De behandelingskamer liefst op de zon.
 Zo mogelijk in aansluiting aan de behandelingskamer een klein laboratorium, waarin werktafel en stortbak.
 Ergens in een der vertrekken een hoekje waar de assistente de administratie kan voeren (schrijfmachine).
 Verder worden in het huis verlangd:
 een ruime woonkamer, een eetkamer in gemakkelijke verbinding met de keuken. In de nabijheid van deze laatste een koele provisieberg.
 een 2-pers. logeerkamer, slaapkamer voor een inwonende dienstbode, de nodige slaap- en slaap-studeerkamers, badkamer, toilet en berging.
 Verder ruimte voor oliestookinrichting.
 De verdeling dezer ruimten over de verschillende verdiepingen wordt den ontwerper geheel vrijgelaten, zomede de verbinding van huis en tuin en het al of niet gebruiken van een sousterrain. De totale inhoud van het gebouw mag niet meer bedragen dan 1200 m³.
 Gevraagde tekeningen: de nodige plattegronden en doorsneden en de achtergevel op schaal 1 : 100; de voorgevel op schaal 1 : 50. De tekeningen moeten geïnk worden.
 De tekening van de voorgevel moet op de verstrekte witdruk tussen de belendingen geplakt worden, (eventueel direkt getekend). Deze prent kan verduidelijkt worden door kleur of door een korte omschrijving der materialen waarin de gevel gedacht is.
 De tekeningen moeten de constructie van het gebouw op voldoende wijze aangeven.
 Inzending. De inzending geschiedt anoniem. Het handschrift van den inzender mag op de inzending niet voorkomen.

Ongevraagde stukken zoals perspectieven en scheve projecties of stukken van andere behandeling dan de gevraagde, blijven buiten beoordeling. De tekeningen in de rechter bovenhoek te voorzien van een nummer van vier cijfers.

Bij de inzending moeten twee gesloten enveloppen worden gevoegd, voorzien van datzelfde nummer. In de ene — waarop „Naambrief” te vermelden — sluit de inzender zijn naam en adres, in de andere — waarop „Correspondentieadres” te vermelden — sluit hij een adres, door middel waarvan de commissie van beoordeling zich met hem in verbinding kan stellen. Vragen zullen niet worden beantwoord.

Bovengenoemde stukken te zenden aan het Genootschap Architectura et Amicitia, Slaakstraat 9, Amsterdam Zuid, uiterlijk op 7 Januari 1936 voor 14 uur (eventueel blijkens poststempel). **Beoordeling.** De inzendingen, welke voldoen aan de bepalingen van dit programma, worden alle beoordeeld door onderstaande commissie van beoordeling. Deze beoordeling wordt gepubliceerd in het B.W.A., eventueel voorzien van afbeeldingen van enige der ontwerpen.

De commissie heeft het recht de naambrieven van die inzendingen te openen, teneinde de naam der ontwerpers te kunnen publiceren.

Aan de ontwerpers van wie de inzending geheel of ten dele gepubliceerd wordt in het B.W.A., zal een exemplaar van dat nummer gratis worden toegezonden.

In verband met het karakter van ontwerp-studie worden geen prijzen uitgelooft. Het Genootschap heeft achter f 50.— ter beschikking gesteld ter beloning van de beste inzending, ingeval de ontwerper daarvan lid van A. et A. blijkt te zijn.

Alle ontwerpen worden op een Genootschaps-vergadering en zo mogelijk in het openbaar tentoongesteld.

De inzenders, die hun inzending daarna aan hun correspondentie-adres teruggezonden wensen, sluiten daartoe een adresstrook in de enveloppe met „Correspondentie adres”. Overigens kunnen de inzendingen gehaald worden. Zie hiervoor te zijner tijd de mededelingen in het B.W.A.

De commissie van beoordeling:

A. KOMTER.
J. J. P. OUD.
WIEGER BRUIN.

Voor het bestuur van het Genootschap A et A:

WIEGER BRUIN, Voorz.
A. EIBINK, Secretaris.

SPROKKELINGEN.

Opgediept uit een juryrapport van recenten datum, n.l. uit de bepaling van de aesthetische waarde:

Tot verrijking van het vocabulaire van schoonheidscommissies;

Tot verdieping van de kennis omtrent de bepalende factoren in het begrip architectuur;

Ter illustratie van onzen taalrijkdom.

Alzoo:

„De architectuur heeft geen bijzondere verdiensten; heeft iets conventioneels; is logisch van opvatting; is geforceerd door het geringe glasoppervlak; is onrustig en met weinig toewijding behandeld (o, zondaar in dit heiligdom); is conventioneel (hoor het haarfijne verschil); is behoorlijk verzorgd (geverfd en gepoederd, manicure en pedicure); is middelmatig; is goed (houdt dit vast); heeft geen bijzondere verdienste (een loffelijke variatie op middelmatigheid); is beneden het middelmatige (ajakkes); is zeer eenvoudig, doch weinig aantrekkelijk; is niet aantrekkelijk (wellicht nog eenvoudiger?); staat in het teken van de nuttigheid (goed zoo, dat is tenminste één keer iets gesteld tegenover „zakelijk” en het nog zinnellere „nieuwzakelijk”); is eenvoudig (het staat er zoo maar, zonder meer); fabrieksarchitectuur; is onrustig (jammer, onder dokter's handen geven); is verbrokken (ei, ei); de architectonische opzet is geslaagd

(gelukgewenscht!); is eentonig (wat meer jazz invoeren); is dragelijk; is aanvaardbaar; is burgerlijk (foei, en dat voor arbeiderswoningen); is zeer simpel (zou iets zijn voor een gesticht voor zwakzinnigen); verraadt een streven naar monumentaliteit (de lafaard!); is beschaafd (redt deze van verdere ondergang, a.u.b.); is somber (daar heb je het al); is schetsmatig??; is neutraal (geschikt voor de abessyniërs); is niet geslaagd (sic); past in het karakter van hoogbouw; is sober; is in overeenstemming met de opzet:.....Punt.”

Het heeft iets van de zak van Sinterklaas; het zit vol verrassingen. En de uitspraken doen het, elk afzonderlijk. Maar zoiets moet je ook niet achter elkaar zetten, want dan raak je gewoonweg in de war.

Voor verschillende inzenders zou het een schoon reclameobject zijn op een naambord, bijv.: Jan Sprokkelaar, in beschaafde architectuur; of Piet Slotmaker, in conventionele architectuur; Klaas Fijntjes in burgerlijke architectuur; Barend Pot, in monumentaliteit.

Maar, in doodelijken ernst, zou het en voor juryleden en voor andere instanties niet ontzettend gemakkelijk zijn, als wij eens de waardcijfers 1 tot 10 invoerden? Ik heb daar uit mijn jeugd nog zulke prettige herinneringen aan.

G. W.

OFFICIEELE MEDEDELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 40 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 14 DEC 1935 No. 50 DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN MAANDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. INZENDING VAN DECLARATIES.

Het Bestuur verzoekt den leden van den B.N.A., hunne declaraties van kosten over het jaar 1935 te willen inzenden vóór 21 December a.s., aan het Bureau van den B.N.A., Weteringschans 102, in verband met het afsluiten der rekeningen. In het bijzonder wordt voor het bovenstaande de aandacht gevraagd van de leden van den Raad van orde, de commissie van Voorlichting, de commissies van het Werkprogramma van den B.N.A., enz.

A. ET A. Het administratie-adres van het Genootschap Architectura et Amicitia is vanaf heden Slaakstraat No. 9. Amsterdam Z. Tel. 27707.

LUSTRUM-VERGADERING.

Op Donderdag 19 December 1935 in het American-Hotel te Amsterdam. Ingang Leidschekade - Onyxzaal.

Van 7.30 tot 8.30 uur ledenvergadering voor de volgende agendapunten:

1. Opening.
2. Mededelingen.
3. Benoeming plaatsvervangend lid voor het college van advies.

Voordracht van het bestuur voor deze benoeming:

1. C. J. Blaauw. 2. Ir. D. Roosenburg.
4. Vaststelling van de overeenkomst betreffende het B.W.A.
5. Besprekingen over de voorgenomen bouw van een raadhuis te Amsterdam.

Om 8.45 uur precies volgt:

6. Lustrumrede van den voorzitter.
7. Voorstel tot het benoemen van den Heer P. Vorkink tot erelid van het Genootschap.

Daarna zal de heer Paul Huf enige verzen van dichters na '80 zeggen en een proeve geven van Zweedse humor.

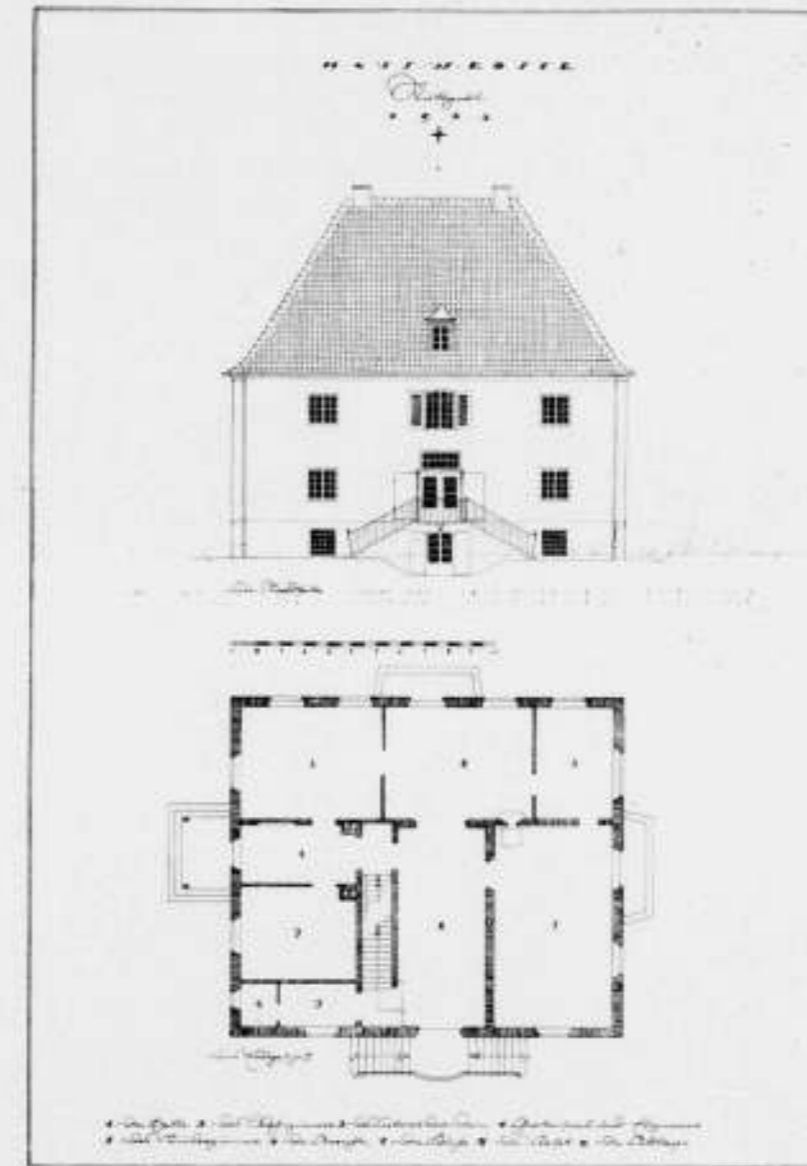
Het Genootschap A et A

nodigt de leden van de Tentoonstellingsraad met hun dames en de dames van de leden uit om deze vergadering na punt 5 dus om 8.30 uur met hun tegenwoordigheid te vereren.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 50
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR, 14 DEC. 1935

PROFESSOR PAUL SCHMITTHENNER.

Indrukken en beschouwingen naar aanleiding van een bezoek.

Schmitthenner's huis ligt boven Stuttgart, breeduit op een vooruitgeschoven ouden wijnberg. 't Werd gebouwd in een landelijk gebied, dat helaas te spoedig in de stadsuitbreiding betrokken werd. Te nabij buurschap gaf aanleiding tot gereserveerdheid; een vleugel werd aangebouwd, hoven werden omheind en de begroeiing werd weelderiger met de jaren, zoodat het huis thans vrijwel verborgen ligt. Wie 't vinden wil, moet zoeken; wie 't vindt zal vreugde beleven aan de schoone gestalte, die een rijke geest aan zijn omgeving vermocht te geven.

Een steil, onaanzienlijk wegje voert langs een tuinmuur, bij een poortje met sierlijke lantaarn moet ge, naar 's lands wijs, bellen

alvorens U de hof ontsloten wordt; dan betreedt ge Schmitthenner's domein.

De voorhof is een koele ruimte, groen beschaduw door wat vruchtboomen. Een bronnetje maakt er de stilte hoorbaar. Het huis bevat een rij van eenvoudige, rechthoekige vertrekken, rythmisch in hun wisseling van licht en van maten: blanke voorruimten, een zonnige tuinkamer, een muziekcabinet, schemerig door de kamerlinde die het venster bedekt en ruime woonkamers. Alle wanden zijn wit of even getint. Ofschoon de kamers laag zijn (2,55 m vrije ruimte) doen ze nergens gedrukt. Door de lichte en klare sfeer laat elke gedaante zich

WOONKAMER IN HET HAUS W. ROSER TE STUTTART.

INTERIEUR IN HET HAUS FISCHER

ARCHITECT PROF. PAUL SCHMITTHENNER

duidelijk onderscheiden, de donkere meubels zoowel als de menschen. De spaarzame details, zooals deurbeslag, traphekjes, profielen hier en daar zijn speelsch en geestig en verleenen het geheel een gave geacheveerdheid.

De meubels hebben elk hun aard; hun kostelijke vormen en genoeglijke kleuren zijn de bindende familietrekken. Door hun bescheiden aantal en afmetingen vormen ze in de vertrekken een zuiver schaalelement, waardoor de ruimte volledig tot haar recht komt.

Het geheel is in zijn zwierige wijdloopigheid hoofsch van allure, de gemoedelijke huiselijkheid wordt er als vanzelf door hoffelijkheid gekruid. Achter het huis ligt de tuin, een groene bergheiling vol vruchtboomen, beneden in een nevel schemert de stad en daar achter staan blauwwazig de bergen. Om het huis tiert een bonte weelde van bloemen.

Schmitthenner, vijftiger thans, stamt uit de Elzas, van de Alemannen. Die afkomst verklaart veel, want de Alemannen waren Germanen die in het grensgebied rijkelijk latijns geïmpregneerd werden. Vandaar wellicht zijn duitsche aard, een innerlijke beweging, gepaard aan een latijnsch gevoel voor maat en vorm, die ge in al zijn uitingen bespeurt.

De hoofdropzet van zijn gebouwen is immer eenvoudig, de platte gronden zijn vrijwel klassiek. En tegelijk bemerkt ge aan alles zijn eerbied voor het leven, dat zich binnen de gebouwen voltrekt. Hier is geen sprake van tirannie, het huiselijk leven vindt er gelegenheid tot groei en ontplooiing. De oogenschijnlijk onbelangrijke verschuivingen in de platte gronden elimineeren het schematische en verleenen aan het plan groote souplesse en rijkere ruimtelijke ontwikkeling. Hier is niet het kader het belangrijkste, maar dat wat omlijst moet worden.

De eerbied voor en de vreugde aan al wat waarlijk leeft blijkt niet alleen uit de wijze waarop Schmitthenner zijn huizen aan hun doel laat beantwoorden, doch tevens uit de wijze waarop hij ze realiseert. Dit toch geschiedt zuiver ambachtelijk en op tal van plaatsen bespeurt ge dat zijn grondige kennis van de ambachten hem constructies en vormen doet kiezen, die den eigenlijken maker, den ambachtsman, deel doen hebben in de vreugde om het goede werk. Zie bijv. de verzorgde onderdeelen, de betimmeringen, de gave meubels en het strakke smeedwerk. Schmitthenner's geschriften treffen door hun sprankelenden geest en hun klaren, beeldenden schrijftrant. Zijn verhalen zijn rijk geschakeerd, 't relaas van een voorval op reis wordt door zijn plastische voordracht en den geciseleerden vorm tot een novellistisch kleinood.

Formalisme en vormelijkheid zijn dezen geest vreemd, intuïtief vat hij overal den levenden vorm. Zelden trof ons de harmonie der dingen zoozeer als op dien zomervond, toen buiten achter het gewemel der takken de sterren en de stadslichten onmerkbaar in elkaar overgingen en binnen bonte verhalen en grappen de ronde deden, terwijl het lamplicht den wijn in de glazen deed flonkeren. Wilt ge een parallel, neemt dan Schmitthenner's huis en Mozart's muziek.

Schmitthenner's gedachten over cultuur, bouwkunst en techniek werden uit zijn geschriften genoegzaam bekend. Toch is het goed daar een en ander uit te releveeren.

Dikwijls wordt hij beschuldigd de techniek te verguizen en te veel naar het oude terug te grijpen. Nu ligt het voor de hand dat iemand, die zoo natuurlijk en aardverbonden is als Schmitthenner, de traditie als bron van geestelijke groeiacht ziet: de architectuur moet steunen op de traditie omdat die de ziel van een volk van eeuw tot eeuw verder draagt. Maar hij voegt eraan toe: traditie is bij het bouwen overname noch verder dragen van den uiterlijken vorm, doch levendhouden en verder ontwikkelen van het wezenlijke. De techniek als middel om tot een doel te geraken wijst Schmitthenner niet af: bouwen is immers zelf techniek. Zijns inziens ligt het gevaar in den technischen geest.

HAUS ROSER TE STUTTART

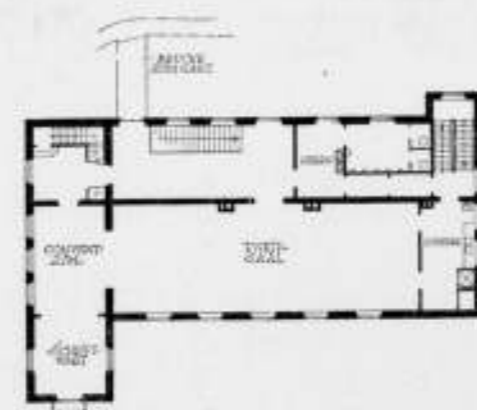
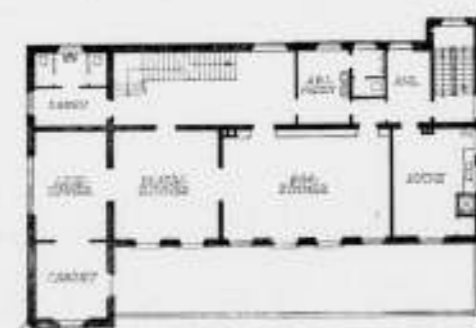
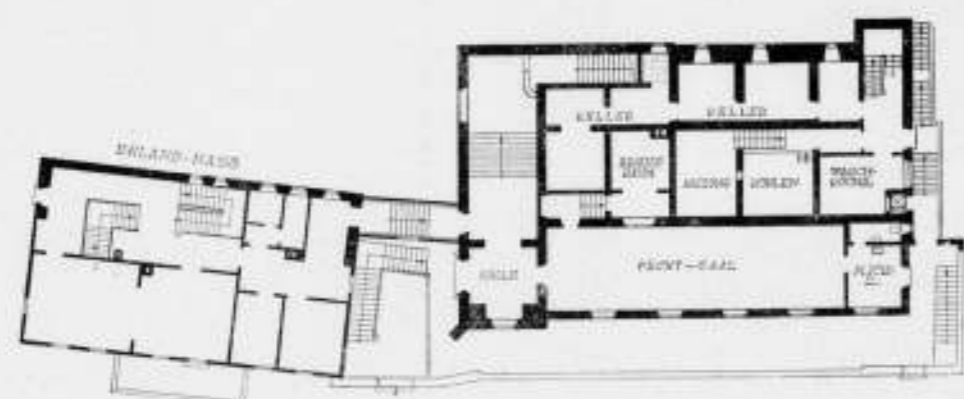
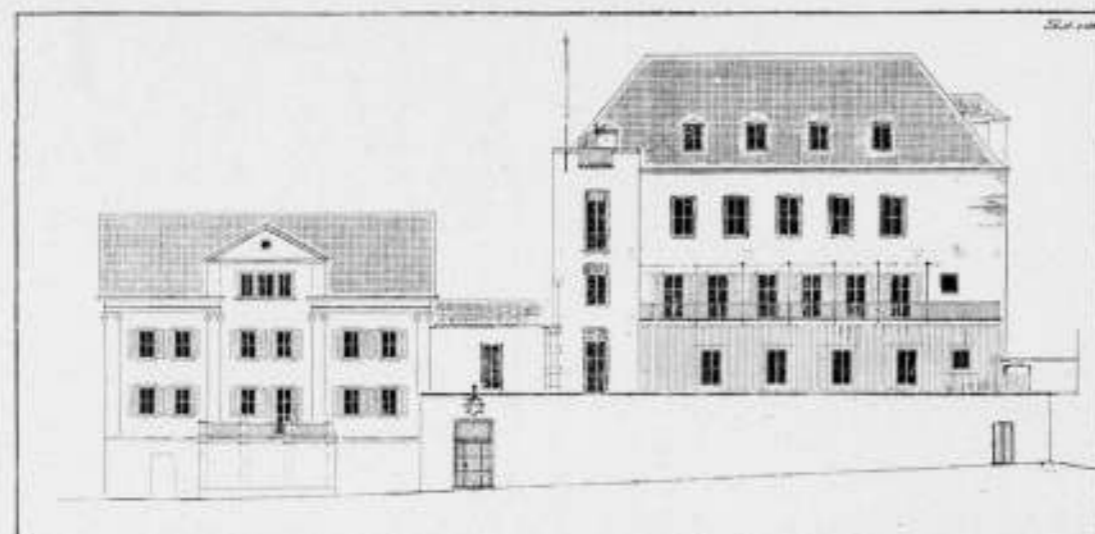

ENTREE HAUS ROSER TE STUTTART

TERRAS HAUS FISCHER

ARCH. PROF. PAUL SCHMITTHENNER

GEVELTEKENINGEN EN PLATTEGRONDEN VAN HET GERMANENHAUS TE TUBINGEN
SCHAAL 1 A 400

die eenzijdig de mensheid beheerscht: door rijkdom in de nieuwe betekenis van kwantiteit, door snelheid die we zoo erg bewonderen en overschatten, door het verkeer dat ons de wereld en al het vreemde te gemakkelijk toegankelijk maakte, zijn wij „überbildet“, terwijl we, aan onze cultuurproducten gemeten, in een voortdurenden toestand van middelmatigheid zijn aangeland. Schmitthenner veroordeelt de techniek alleen in zoverre ze cultuurgevaarlijk is. In een gesprek wees hij op een fraai meubel: menschenhanden hebben 't gemaakt en 't is een cultuurstuk geworden; de cultuur begint waar de arbeid begint. Dient nu de techniek, als gereedschap, om het contact van hoofd en hart met het werkstuk te verinnigen, dan draagt ze bij tot de cultuur; elimineert ze den arbeid, of verbreekt ze het contact, dan

is ze cultuurgevaarlijk. Het elimineeren van den arbeid, eigen aan de techniek, is naast een geestelijke fout (ze leidt tot cultuurloosheid) tegelijk een economische en moreele fout; het geluk voor de massa ligt in het eenvoudig en deugdelijk werkzaam zijn, zooals in een ambacht. Zakelijkheid beschouwt Schmitthenner als iets dat natuurlijkerwijze aan het bouwen eigen is. De praktische functies van een gebouw mogen zeker niet verwaarloosd worden, het zakelijke evenwel tot het wezenlijke of alleen-zaligmakende te verheffen, leidt tot miskening van het wezen der dingen. Het werk van den architect is orde scheppen, orde in een reeks van technische, huishoudelijke en menselijke noodzakelijkheden; deze naar hun samenhang in zinnvolle orde saamgevoegd en in

GERMANENHAUS TE TUBINGEN AANZICHT. KNEIPSAAL, INGANG EN GANG 2e VERDIEPING ARCHITECT PROF. PAUL SCHMITTHENNER

HAUS WALTER TE COLMAR

schoonheid gevormd is bouwkunst. Het nuttige, het praktische, het duurzame zijn allemaal doodnatuurlijk; het menselijke is het beslissende en als dat niet tot zijn recht komt, blijven alle andere zaken onaf.

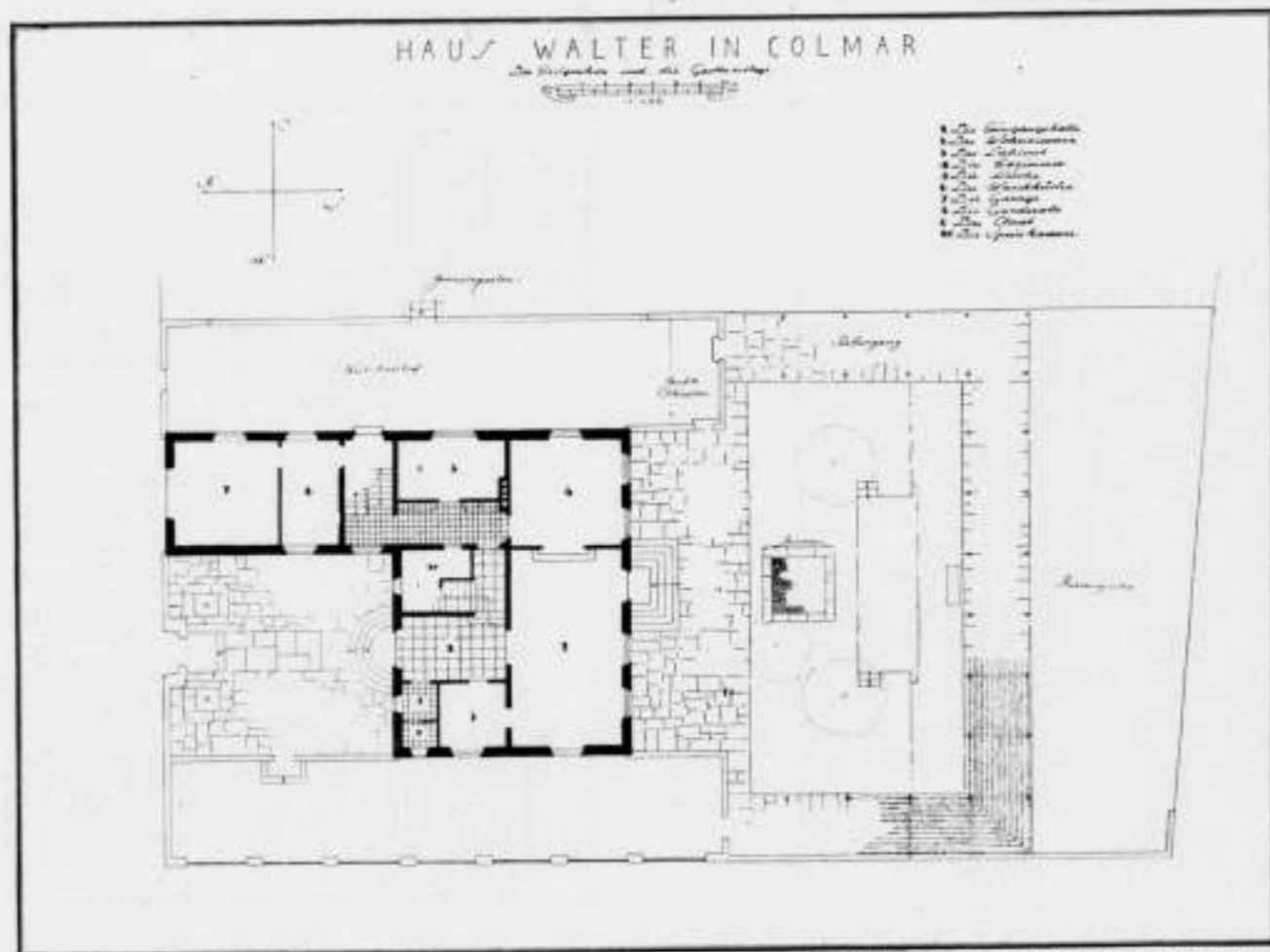
In Schmitthenner voltrekt zich een harmonie van leven en werken. Zijn levenshouding, de beginselen waarnaar hij zijn werk richt, zijn eenvoudig en sterk en hij bezit het vermogen deze in zijn werken duidelijk en immer gevarieerd te vertolken, dank zij een natuurlijke beeldende gave.

Zijn werk kan men zien als den bloesem van een edele plant, de bekroning, een eindfase dus van een lange periode van groei. Maar in den bloesem schuilt het zaad, dat slechts een goeden bodem behoeft om te ontkiemen en uit te groeien tot nieuwe, rijkbloeiende planten. Is ons hart verschaald door den al te zakelijken geest van dezen tijd, dan zal dit zaad ten doode gedoemd zijn. Is in ons de liefde tot het leven en weten wij het onze taak dit leven vast en tegelijk mild mede te vormen, dan zal Schmitthenner's werk ons een lichtend voorbeeld zijn.

J. F. BERGHOEF.

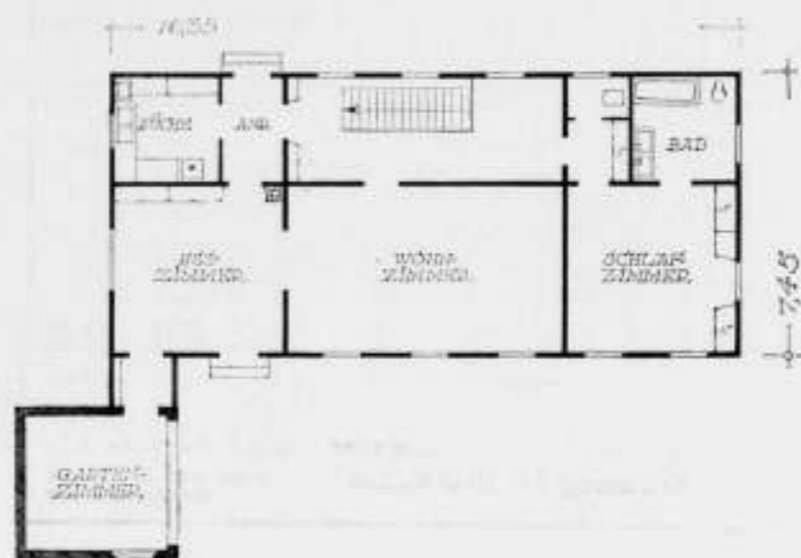
II.

Kinderlijke vreugde en klaarheid van verworven inzicht, ze zijn elkander na verwant: beide belangeloos, beide zuiver, komen ze voort uit den geheelen mensch en geven dat gevoel van diepe, doortintelende vreugde, dat tijdeloos is en toch naar het schijnt nimmer duren kan. De oogenblikken waarop we het deelachtig zijn worden tot merksteenen voor het leven, dat steeds in wisselende strijd verloopt. Maar deze wisselingen, hoezeer ook variërend in heftigheid en golflengte naar aanleg, karakter en omstandigheden komen in dit opzicht overeen: dat de golf-

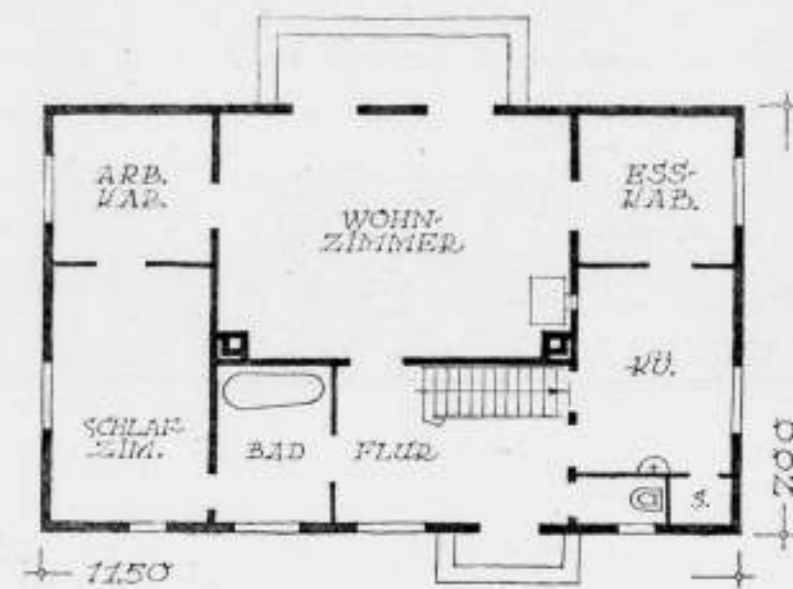

HAUS WALTER TE COLMAR

ARCHITECT PROF. PAUL SCHMITTHENNER

HANS BENZINGER

ERDGESCHOSS

ARCHITECT PROF. PAUL SCHMITTHENNER

HANS KOLB

toppen, oogenblikken van zuivere vreugde, op grooter afstand zijn gelegen naar mate de concentratiekracht geringer en de omvang der vraagstukken grooter wordt; ze liggen verder uiteen voor de samenleving als geheel dan voor den enkeling, in de wereld der verschijnselen verder dan in de wereld van de kunst.

Ligging en hoofdvorm der bouwwerken van Professor Schmitthenner spreken van de wil en de kracht tot inkeer. Het huis ligt op zijn terrein als kern van een in-zich gesloten wereld; verankerd door een reeks van ruimtelijke tuinelementen (Frühlingstgarten, Gartenhof, Staudengarten, Küchenplatz) wekt het associaties op met het beeld van den landedelman, die breeduit is gezeten aan het hoofd van de tafel, te midden van familie en personeel. Dit is niet een sfeer, waar de modieuze vorm als een gril uit het niet ontspringt — hier heeft alles zijn plaats in de kring van natuurlijke groei en gebondenheid; hier worden hoofdsche verfining en gezonde ambachtelijkheid gelijkelijk geëerd en beoefend. Plan, gevels en massa — alle vertoonen het streven naar de gecentraliseerde hoofdvorm, waarbinnen de elementen zelfstandig zijn.

Zoo geeft het plan binnen de vaste geometrische omtrek een reeks van gave ruimten; in het kleinste zoo goed als in het grootste huis treft de ééne overheersende kamer (vgl. de

huizen Kolb en Roser). Zoo ook voert in de gevel één motief de boventoon: nu eens door vrije symmetrische opbouw, dan weer door plaatselijk aangebrachte plastic (balcon, overgroeid terras, beeldhouwwerk).

De massa is immer ongecompliceerd; het schilddak, de geringe plastic van dakvoet en wanden versterken het gesloten en aardverbonden karakter. Eénvoudig en voornam, vergroeit niettemin het bouwblok met het land omdat het met natuurlijke middelen op natuurlijke wijze werd tot stand gebracht.

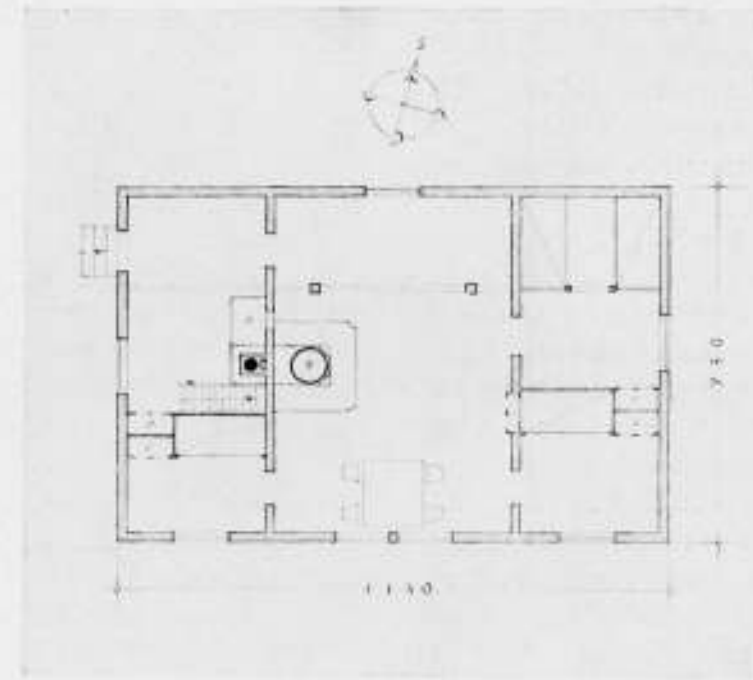
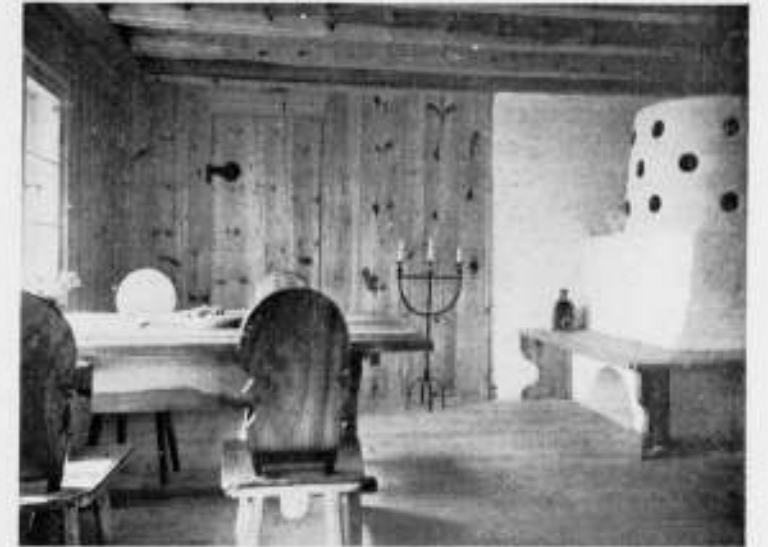
Ge betreedt het huis door een koele ruimte; natuursteenen vloerplaten, geschuurde wanden waartegen reeds een enkel verzorgd meubeltje, doen de herinnering aan de voorhof overgaan in een eerste vermoeden van de sfeer der woonruimten. Deze liggen in het blanke licht breeduit; de meubels zijn er spaarzaam, vóór alles is er de ruimte met haar klare, ietwat verstilde sfeer; bij het zien van een 18e eeuwsch hollandsch schilderij aan één der wanden bemerkt ge hier als daar eenzelfde zoeken naar ruimtelijke wijsheid, en ook eenzelfde vaardigheid om naast de groote hoofdzaken het detail tot in de perfectie te verfijnen.

Want de weinig gelede hoofdvorm, beslissend voor de eerste indruk, blijkt bij nadere beschouwing de achtergrond waartegen een spel van hoofdsche verfining wordt gespeeld. Als de schepel

HAUS DES DEUTSCHTUMS TE STUTTGART 1924
522

ARCHITECT PROF. PAUL SCHMITTHENNER

HUT IN DE BERGEN

ARCHITECT PROF. PAUL SCHMITTHENNER

bij de graanhoop is de kapel in het dak, en de treden tegen de wand: meetmiddel, waardoor het geheel een sprekende grootheid wordt. Maar behalve dit is er het verfijnde spel der contrasten: de beweeglijke zuiverheid van smeedijzer tegen een onbewogen wand, de open muuromsloten hof naast de gesloten bouwmasa, de pittig scherpe meubels in de tonige strakheid der kamers. Zelden krijgt dit spel dramatische kracht — tenzij de grootheid van een oud bouwwerk directe bezieling opwekt (de wand met hoge dakvensters van het Haus des Deutschtums en niet minder de ruimten die bij de vrijmoedige restauratie van het Koninklijk slot in Stuttgart thans worden uitgevoerd) — veeleer is zijn streven gericht op vereeniging der uitersten binnen een sfeer van simpel-oprechte en aardsche gebondenheid. Hierin is hij verwant aan de geest der Biedermeier: maar laten we voorzichtig zijn dit woord te snel uit te spreken; zoo dicht ligt de periode van stijfnabootsing achter ons, dat nóg het vertrouwen wankelt in de gezonde groeikracht van een geest

die op overgeleverde bouwvormen is geënt. Nog schijnt het dikwijls alsof voor een zoodanige kunst geen dieper oordeel mogelijk is dan: het is uit den tijd. Maar wanneer we dan bedenken dat eens een groot man het trotsche woord sprak: „Wij zijn de tijden” — voor zooverre er kracht en inzicht in den mensch leeft is hij vormer van den tijd, zie dan beteekent uit-den-tijd zijn: levensonmacht betoonen.

Voor wie kennis maakt met het werk van Prof. Schmitthenner, zonder door vooroordeelen zichzelf te hebben afgekeerd, voor hem groeit allengs de zekerheid dat hij het werk ziet van een man, die de kracht en de begaafdheid bezit het leven te vormen; die temidden van een wereld die de strijd predikt — maar dan de rauwe strijd die in zijn verbrijzelende woede slechts een gedaante van de dood is — in zijn bouwkunstig spel de strijdigheden bindt tot harmonische eenheid, en zoo iets onthullen kan van het geheim van het Goddelijk spel dat Leven heet.

Ir. J. J. M. VEGTER.

OPEN BRIEF AAN DEN HEER MAX SPEYER.

Geachte Heer Speyer,

Uw nieuwe zakelijkheid (met kunstzinnige inslag), waarvan u sedert enige tijd den volke in „Het Volk” kond doet, heeft u blijkbaar erg uit het lood geslagen.

Immers, blijkens uw artikel in het avondblad van 6 Dec., beziet u het Genootschap A. et A. en de tentoonstelling welke te zijner ere in het Stedelijk Museum gehouden wordt, onder een zeer scheve gezichtshoek.

Ik meen u echter de verzekering te kunnen geven, dat zowel de tentoonstelling als het Genootschap, volkomen recht staan temidden van alle schaeftrekkende- en eenzijdig werkende krachten die onder de beoefenaren van de bouwkunst en de verwante kunsten werkzaam zijn. Het is n.l. de taak van het Genootschap, en die heeft het altijd zo begrepen, om recht te staan en te gaan te midden van die gedifferentieerde krachten en stromingen. Zijn doel is de bouwkunst te bevorderen en niet een bepaalde „richting” onder de beoefenaren daarvan. Zo'n richting is gedoemd weer te verdwijnen, hetgeen uit uw artikel nogal sterk blijkt, en een Genootschap dat zich aan een richting bindt, kan geen 80 jaar worden.

Het is dan ook zó, dat hetgeen u uit het verleden memoreert om

aan te tonen dat het Genootschap thans van het rechte pad is afgeweken, juist het bewijs is dat het nog volkomen gezond op dat pad voortgaat.

Het is daarom in 't geheel geen „toeval” dat het Genootschap op de tentoonstelling de gestorven bouwmeesters Berlage, de Bazal, Hanrath, de Klerk en Duiker eert door hun werk tesamen in één ruimte te exposeren. Ook is het geen toeval dat het merendeel van deze bouwmeesters lid zijn geweest van A. et A. Het Genootschap heeft in hun tijd op de bres gestaan voor hun arbeid, maar let wel, gelijktijdig en gelijkelijk, hoewel hun „richtingen” onderling zeer sterk uiteen liepen. En dat waren nog niet eens de enige „richtingen”. Ik noem u nog de namen Kuipers, v. d. Pek, Paul de Jong en Kromhout, die verschillende stromingen vertegenwoordigden en van wie verscheidenen gelijktijdig een rol in het Genootschap hebben vervuld. Dit was mogelijk doordat men begreep dat de bouwkunst in werkelijkheid slechts bevorderd kan worden door alle bonafide en talentvolle beoefenaren bijeen te brengen en te houden en zó, zonder te zien naar richting of inzicht, gezamenlijk krachtig te staan tegenover hetgeen de ontwikkeling en de juiste beoefening van de bouwkunst zou kunnen schaden. De weg die het Genootschap heeft afgelegd is de resultante van dikwijls zeer

verschillende krachten, die echter tesamen steeds op één doel gericht waren.

Dat A. et A. ook thans ernstige bedoeling heeft om alle kunstenaars van enige betekenis in zijn arbeid te betrekken, daarvan getuigt de tentoonstelling, daarvan getuigt het feit dat in verscheidene gevallen ook zij die geen lid van A. et A. zijn, gevraagd worden een bepaalde functie te bekleden, en daarvan getuigt ook het feit dat werd goedgevonden de inrichting van de tentoonstelling op te dragen aan Arch. Komter, hoewel deze geen lid van A. et A. meer is. Erkend moet worden dat het Genootschap een zeer moeilijke tijd door maakt, maar dit is niet te wijten aan dat het van de juiste weg zou zijn afgeweken en zijn taak uit het oog verloren zou hebben. De oorzaak is, behalve de slechte tijdsomstandigheden, de in alle kringen van onze maatschappij welig tierende splijtzam, die rijkelijk voedsel vindt in de persoonlijke ijdelheid en kortzichtigheid, waardoor het moeilijk wordt mensen van verschillend inzicht en karakter, in één vereniging bijeen te houden om gezamenlijk naar één doel te streven dat boven persoonlijk inzicht, richting of direct persoonlijk belang staat.

Het is ook deze ijdelheid en kortzichtigheid die snel naar de pen doet grijpen om in het openbaar te critiseren en af te breken. Vindt u het overigens niet een beetje raar, Mijnheer Speyer, dat u de vereniging, waarvan u nog lid is, in het openbaar becritiseert? Mij dunkt dat de ledenvergaderingen daar beter geschikt voor zijn.

Uw artikel heeft, hoewel het niet zó onbetekenend is, de zelfde strekking als het artikel van den Heer Merkelbach in „De Nieuwe Groene” van 23 en 30 November.

Het lijkt mij, gezien de houding in uw artikel, normaal wanneer

u hem verzocht lid te mogen worden van „de 8”. U heeft natuurlijk kans dat u afgewezen wordt omdat uw „richting” misschien toch niet precies hun richting is, maar u kunt het proberen. Ik wil verder nog de scheve voorstelling rechtzetten, die u, Mijnheer Speyer, evenals de Heer Merkelbach, geeft, n.l. dat door A. et A. of de Tentoonstellingsraad verzuimd zou zijn de „uitingen van het nieuwe bouwen” op de tentoonstelling een plaats te geven. (Bedoeld wordt natuurlijk het werk van de leden van „de 8”, want buiten hen zijn de voornaamste vertegenwoordigers van het nieuwe bouwen wel degelijk op de tentoonstelling vertegenwoordigd.)

Ik kan u hiertoe mededelen dat de Tentoonstellingsraad ernstige pogingen heeft gedaan (en dat niet voor de eerste keer) om ook het werk van de leden van „de 8” voor de tentoonstelling beschikbaar te krijgen. Zij waren ook wel bereid hun werk hiervoor af te staan maar stelden daarbij eisen, die onmogelijk door de Tentoonstellingsraad ingewilligd konden worden. Onder andere werd geëist dat hun werk als een collectieve inzending van „de 8” op de expositie kenbaar zou zijn en dat de Tentoonstellingsraad / 150 in de kosten van het maken van foto's enz. bij zou dragen. Dit zijn bevoorrechtelingen die zelfs de constituerende verenigingen niet gegeven worden, zij betalen daarentegen een jaarlijks subsidie.

Van de hier genoemde feiten was de Heer Merkelbach op de hoogte, hij gaf dus bewust een verkeerde voorstelling van zaken en de daardoor bij een deel van het publiek gewekte indruk wordt door uw artikel versterkt, terwijl ook verder dat artikel m.i. niet het stempel draagt van de good-will die men in de houding van een lid ten opzichte van zijn vereniging verwachten mag.

Coll. A. EIBINK.

KUENSTLERISCHE FORM UND TECHNISCHES GESETZ IN DER ARCHITEKTUR,

Lezing van Dr. Joseph Gantner voor A. et A.

Deze lezing zal, zoals bekend is, gehouden worden op Zaterdag 14 December te 3 uur, in het Stedelijk Museum te Amsterdam. Daar Gantner niet iedereen bekend zal zijn, moge hier iets over hem worden meegedeeld.

Internationale bekendheid verwierf hij zich met zijn voortreffelijke proefschrift „Grundformen der Europäischen Stadt”, uitgegeven in 1928. Hij behandelt daarin als leerling van Wölfflin het kunsthistorisch bijna onontgonnen gebied van de stede-bouwkunst van één, merkwaardig gezichtspunt. Hij betoogt o.a. dat de onregelmatige en de regelmatige stad van den aanvang af naast elkaar hebben bestaan, dat soms gedurende geruimen tijd de eene vorm overheerschte en de andere terugtrad, dat echter van een evolutie van de eene vorm uit de andere niet gesproken kan worden en ook niet van een regionale of nationale beperking van een van beide vormen.

Gantner heeft zich daarna de kunst van onzen tijd toegewend. In 1932 verscheen zijn „Revision der Kunstgeschichte” samen

met een rede „Semper und le Corbusier”. „Es führt nur eine Brücke von der Gegenwart nach rückwärts: die der Einsicht in die schöpferische Tat. Nicht aber die der Analogie oder gar der Vorbildlichkeit von einzelnen Formen”. Hij vordert van de kunstgeschiedenis het doorlichten van het verleden van het heden uit.

Van 1923—'27 was Gantner redacteur van Das Werk, Zürich, het uitnemende Zwitserse tijdschrift; daarna had hij de leiding van „Das neue Frankfurt und die neue Stadt”, totdat dit jonge blad in 1933 opgegeven moest worden. Sindsdien is hij docent aan de universiteit te Zürich.

Gantner's interesse heeft zich afgewend van de geschiedenis der kunst en zich gericht op het proces van de geboorte der kunst. In het middelpunt zijner belangstelling en studie staat de nieuwe bouwkunst, want „das wichtigste Merkmal unserer heutigen künstlerischen Situation ist die Vorherrschaft der Architektur”.

W. B.

In het begin van de maand Juli stond in verschillende bladen het bericht, dat de Raad van Woudenberg besloten had een nieuw Raadhuis te bouwen. Dit is aanleiding geweest, dat het Bestuur op 26 Juli een adres heeft gezonden aan B. en W. van Woudenberg, waarin er op aangedrongen werd de opdracht in handen te stellen van een bekwaam architect. Om tot de aanwijzing van dien architect te komen, zoo stond er in het adres, staan er verschillende wegen open, zooals een rechtstreeksche opdracht aan een architect, als een prijsvraag, waarvoor verschillende vormen bestaan. Over elk dier vormen werd nog in het adres aangegeven op welke wijze het College zich daarbij van advies kon laten dienen en voor het uitschrijven van een prijsvraag werd verwezen naar den Secretaris van de Permanente Prijsvraag Commissie.

Op dit advies is van het College van B. en W. van Woudenberg taal noch teeken vernomen.

In de vacantiemaanden, waarin ieder rechtschapen Nederlander aan strand of op de hei ligt bruin te branden, en waarin een verhoogde activiteit van een Gemeentebestuur iets bovennatuurlijks wordt, en ziet, in deze maand en wel precies op 6 Augustus, is het Gemeentebestuur van Woudenberg er toe overgegaan een besloten prijsvraag uit te schrijven. De uitnodiging aan de gelukkigen vond plaats in den volgende vorm:

„Hiermede berichten wij U, dat de Raad dezer Gemeente heeft besloten, tot den bouw van een nieuw gemeentehuis in het park alhier ongeveer ter plaatse waar vroeger het huis Laanzicht stond.

Eenige aanwijzingen met betrekking tot den bouw gaan hiernevens. Indien U bereid mocht zijn een ontwerp bouwplan aan ons te zenden verzoeken wij U zulks zoo mogelijk vóór 1-September u.s. te willen doen. Voor de drie ontwerpen die daarvoor in aanmerking komen, zulks ter beoordeling dezerzijds, zal aan de ontwerpers eene tegemoetkoming worden verleend van resp. f 60.—, f 40.— en f 25.—.

Burgemeester en Wethouders van Woudenberg.”

De bedoelde aanwijzingen met betrekking tot den bouw, dus het programma van de prijsvraag, luiden als volgt:

„In het gebouw moet voorkomen een raadsaal met ruimte voor publiek, Secretarie met aangrenzende Burgemeesterskamer, een kamer voor de politie waar tevens de gemeente-opzichter eventuele werkzaamheden kan verrichten, een brandvrije kluis, een arrestantenlokaal, een woning voor den concierge.

Deze laatst mag eventueel ook door uitbouw aan de achterzijde worden verkregen.

Een eventuele stoep voor het gebouw mag niet te hoog zijn.

Desnoods mag daartoe het voorterrein wat worden opgehoogd, waardoor voor de woning van den concierge een sousterrain vermeden kan worden. De voorkeur wordt gegeven aan oud-Hollandschen bouwstijl. De begroeting mag, alles inbegrepen de som van f 18000.— niet te boven gaan”.

U ziet, in der Beschränkung zeigen sich die Meistersinger von Woudenberg. Wij hebben deze kostbare stukken te danken aan een lid van den B.N.A., die, hoe gaarne hij waarschijnlijk strand en hei zou hebben opgeofferd voor het vervaardigen van een ontwerp voor een raadhuis, per omgaande bedankt heeft voor de uitnodiging met de mededeeling, dat het programma niet voldeed aan de in dergelijke gevallen geldende regelen. Toen na de vacantie van deze zaak werd kennis genomen, was de algemeene diagnose: hopeloos. Dit heeft na eenig beraad echter het Bestuur niet weerhouden toch nog B. en W. van Woudenberg op de verkeerde ingeslagen richting te wijzen, in een vorm waarbij iedere kritiek op het programma werd vermeden. Het adres luidt als volgt:

„In aansluiting met ons adres dd. 26 Juli j.l., waarin wij U verzochten het ontwerpen van het nieuwe Raadhuis in Uwe Gemeente op te dragen aan een bekwaam architect, hebben wij de eer U mede te deelen, dat een onzer leden ons in kennis heeft gesteld met de voorwaarden en het programma, dat U voor het verkrijgen van ontwerpen voor het nieuwe Raadhuis hebt opgesteld.

Naar aanleiding daarvan nemen wij thans de vrijheid U er opmerkzaam op te maken, dat naar ons gevoelen dit programma nog geen zins zekerheid geeft, dat een aan de noodige eischen voldoende gebouw zal kunnen worden verkregen.

Wij achten het begrijpelijk, dat U in verband met de geringe bouwsom in het programma de vereischten zoo eenvoudig mogelijk hebt geformu-

leerd, om tegenover de ontwerpers Uw bedoeling, dat het hier om een zeer eenvoudig bouwwerk gaat, tot uitdrukking te brengen.

Op grond echter van onze ervaringen bij het tot stand komen van verschillende openbare gebouwen, vreezen wij dat door de te vage omschrijving Uw bedoeling niet tot haar recht zal komen. Ook zijn de voorwaarden, waaronder U het meedoen aan de meervoudige opdracht hebt uitgeschreven, van dien aard, dat de goede architecten zich van medewerking zullen hebben onthouden, waarmede zeker het belang van Uwe Gemeente gediend zal zijn.

Wij zouden het daarom ten zeerste op prijs stellen, wanneer U de verdere ontwikkeling nog in beraad zoudt willen houden om ons gelegenheid te geven U van advies te dienen over de voorbereiding van zulk een raadhuisbouw, waarbij de kans op een eenvoudige en bevredigende oplossing groter is dan langs den weg dien U, waarschijnlijk onbekend op dit gebied, hebt gemeend te moeten inslaan als de beste.

Tenslotte wijzen wij U er op, dat er een neutraal instituut bestaat, dat adviezen geeft inzake de keuze van een architect.

Hoogachtend,

Het Bestuur van den B.N.A.”

Ook op dit adres heeft ons Bestuur taal noch teeken gehoord.

In het Utrechtsch Dagblad van 22 November komt echter een verslag voor van de Gemeenteraadszitting van Woudenberg van 21 November, waarop de bouw van het nieuwe raadhuis werd besproken en waarbij met 8 tegen 3 stemmen tot aanbesteding werd besloten.

Wij lezen:

„Hierop worden wederom in bespreking gebracht de plannen voor den bouw van een nieuw gemeentehuis. Na een korte besloten vergadering deelt de voorzitter mede, dat door B. en W. wordt voorgesteld tot aanvaarding van het plan A, ontworpen door den architect Pothoven.

Bij den bouw dient het nog gericht te worden op de toekomst. Het plan A voldoet aan alle eischen die redelijkerwijze gesteld mogen worden. De kosten bedragen f 22.000.—. Een tweede plan van denzelfden architect is begroot op f 18.500.—, doch de afmetingen zijn dan natuurlijk veel kleiner en niet gewenscht. Daartusschen bestaat nog een plan van f 20.000.— wat uiteraard ook niet aan die eischen voldoet als het plan A.

De Heer E. Schimmel vindt den gang van zaken niet billijk tegenover de anderen, die zich aan het oorspronkelijk opgegeven bedrag van f 18.000.— hebben gehouden.

De Heer Vermeulen was ter vorige vergadering ook van oordeel, dat het gebouw veel te groot zou zijn. Nu spreker een en ander heeft nagezien is hij tot ander inzicht gekomen. Het gebouw zal zich aanpassen aan de omgeving en de overige bebouwing der gemeente. Het voldoet aan alle eischen. Er is geen sprake van luxe, integendeel het is sober uitgevoerd. Spreker kan zich dan ook niet anders dan voor plan A verklaren.

De Heer van Alphen is er tegen om een bedrag van f 22.000.— te besteden. Hij kan desnoods meegaan met het plan B, dat op f 18.500.— is begroot, als dit beter is dan het plan Baanders.

De Heer Methorst wijst er op, dat destijds werd besloten een bedrag van f 18.000.— als maximum te stellen. De meesten hielden zich hieraan, doch Pothoven komt met een plan van f 22.000.—. Daardoor is de beoordeling onjuist. Volgens het rapport zijn de afmetingen enz. van anderen onvoldoende. Dit zou wel verholpen zijn geweest wanneer zij ook meer hadden kunnen besteden. Dat de raadsaal boven zou komen, zooals bij 't plan Baanders, vindt spreker geen bezwaar. Door het prijsverschil is de beoordeling niet eerlijk. Voor f 18.000.— was reeds een mooi gemeentehuis te krijgen en waarom, vraagt spreker, dan nog f 4000.— meer te besteden. Hij vreest dat men later als het geld der gemeente op is, zal moeten gaan leenen.

De Voorzitter zegt, dat het plan Baanders onvoldoende is. Wanneer die zou vergrooten, dan werden de kosten ook hooger dan f 18.000.—. De Heer Methorst: Ik vind f 22.000.— te hoog voor de gemeente.”

Tot zoover de feiten, waarbij we het gevoelig kunnen laten. De lezers zullen zich zelf wel afvragen of het gehele apparaat van Prijsvraagregelen en P.P.C. ooit eenig moreel gezag — nog afgezien van praktisch resultaat! — zal kunnen doen gelden tegenover Prijsvraaguitgeschrijvers als het Gemeentebestuur van Woudenberg, zoolang architecten van naam met hun uitnodigingen vereerd zijn. „Zeer vereerd”, heet dat officieel. J. P. M.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUYSSEN, REDACTEUR NR 51
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. d. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR, 21 DEC. 1935

Ir. J. DE BIE LEUVELING TJEENK, EERELID VAN DEN B. N. A.

Bij zijn aftreden als Voorzitter van den B.N.A. is de Heer Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk in de Ledenvergadering op Zaterdag 14 December 1935 tot Eerelid van den B.N.A. benoemd.

Toespraak gehouden door den Heer B. T. Boeyinga, Voorzitter van de Kring Amsterdam.

Tot den Voorzitter Tjeenk:

Mijnheer de Voorzitter, zou ik U mogen verzoeken, voor een wijle de voorzittershamer toe te vertrouwen aan Uw linker buurman, Prof. Diehl. Ik ben gemachtigd tot het doen van dat verzoek, doch zoudt U er ook aan willen voldoen, zonder dat ik U direct mijn lastgever noem.

Tot dien buurman:

Professor Diehl, mag ik mij de vrijheid veroorloven, op grond van dezelfde machtiging, U te verzoeken een ogenblik de Voorzittersfunctie te aanvaarden.

Na de wisseling:

Ik dank U beiden zeer voor deze welwillendheid.

Dan tot den tijdelijken Voorzitter:

Mijnheer de Voorzitter, mag ik nu, namens de Kring Amsterdam, hier even het woord hebben.

(Dit wordt verleend, waarna de volgende toespraak tot de vergadering wordt gehouden):

Geachte medeleden. Wij hebben een nieuwen Voorzitter gekozen. De zetel, waarin we zo lange tijd gewoon waren „onzen” Heer Tjeenk te zien, zal nu spoedig door zijn opvolger worden ingenomen. Enerzijds is dat iets heel gewoons. De ene gaat, de ander komt. Een gewone wisseling dus, die ook in onze statuten is voorgeschreven.

Maar... daarnaast is er hier voor ons allen toch wel iets anders dan een gewone wisseling. Bij het verlaten van de voorzitterszetel door den Heer Tjeenk, voelen wij allen, dat daarmede een zeer speciale periode in ons bondsleven wordt afgesloten. Bij de besprekingen, in onze laatste Kringvergadering, over de te stellen kandidaten voor de bestuursverkiezing, overheerste bij ons zeer sterk dit gevoel. Wij meenden dan ook, dat er alle aanleiding was, om hierop onze aandacht even te concentreren. Nu behoef ik in deze vergadering geen groot betoog te houden over de redenen, waarom wij hier tot de erkenning moeten komen, dat het heengaan van Tjeenk iets anders en iets meer betekent, dan een gewone overdracht van functie aan een ander. Het is voor mij onnodig om hier in den brede de verdiensten van den aftredenden Voorzitter te schetsen. Anderen zullen dit ook beter kunnen doen dan ik. Wij allen weten, ook zonder daarover te spreken, wat de Heer Tjeenk voor onze Bond is geweest. Met een toewijding, die boven alle lof verheven is, heeft hij vele jaren de voorzittershamer gehanteerd. Op speciaal verzoek van al onze Kringen werd de duur van zijn voorzitterschap extra verlengd.

Ik wil nochtans hier iets naar voren brengen en zeer kort spreken over: hoe hij werkte, waaraan hij werkte en ten slotte wat daarvoor „het verdiende loon” is.

Hij heeft zich geheel en al gegeven aan dat werk en meer gedaan, veel meer, dan men van een Voorzitter zou mogen eisen. Altijd en overal was hij te vinden voor het werk van de Bond. In alle te behandelen zaken was hij doorkneed. Niets ontging hem. Hij wist altijd alles. Alle souffleurs zijn tijdens

zijn optreden op non-actief gesteld. Niettegenstaande dit, was hij toch allerminst de alleenheerser in de Bond, of een man die langs de weg van diplomatieke handigheden of intrige zijn doel trachtte te bereiken. Hij was altijd voor gezamenlijk overleg te vinden en gaf gaarne gehoor aan allen, die met hem samenwerkten. Hij was een zeer toegankelijk mens, een mens, die zich niet in hoge waardigheid schuil hield.

Dit is een kort beeld van: „hoe hij in zijn werk was”. Moge ik daarna even nagaan, waaraan hij werkte. De hiervoren geschetste geheel belangeloze toewijding aan onze Bond en onze zaak stelde hij allerminst in dienst van een klein en enghartig groepsbelang. Alle klein gedoe, alle enghartig streven, alle gejaag naar kleine voordelen was hem vreemd. Wel stond hij overal op de bres, maar had daarbij toch ten alle tijde het oog gericht op hogere belangen.

Zijn voorzitterschap kenmerkte zich als het voeren van een bewind in grote stijl, waarbij uitsluitend de hoogste belangen als doel bleven gelden.

Dit is voor onze Bond van niet geringe betekenis. Zijn werk is dan ook niet af te meten met cijfers en feiten en niet vast te stellen met een lijst van tastbare resultaten. Het gaat daarbovenuit. Want boven alles heeft hij gewerkt aan verhoging van het peil van onze Bond en het werkprogramma op breder basis gebracht. Hiermede heeft hij de grondslag gelegd voor het verdere werk en zijn opvolgers kunnen op die grondslag het werk verder voortzetten.

Daarom heeft zijn werk ook meer betekenis, dan het alleen dienen van het groepsbelang der architecten.

Bij het streven naar een hogere opvatting van zijn taak, dient de bouwkunstbeoefenaar allereerst de Bouwkunst.

Hij, die bij dit streven zoveel jaren de leiding gaf, diende daarmede dan ook niet in de eerste plaats de belangen van de architecten, maar bovenal die van de bouwkunst, in de ruimste zin des woords.

En vinden wij niet in onze statuten, dat dezulken „als hun verdiende loon” in aanmerking kunnen komen voor bevordering tot Eerelid van onze Bond. (Er wordt reeds geapplaudiseerd).

Vóór ik nu echter met het voorstel kom, om tot die benoeming over te gaan, wil ik met een enkel woord getuigen, allereerst namens onze Kring, waarvan de Heer Tjeenk lid is, maar verder meen ik dit op dit ogenblik ook namens U allen te mogen doen, hoe het ons heeft gegriefd, diep en ernstig gegriefd, dat één der grote bladen er zich voor heeft willen lenen, om hem aan te tasten, juist in datgene waarin wij hem kennen als de meest onaantastbare. Die perscampagne is van te slecht allooi om daarop in te gaan. De waardigheid en integriteit van den persoon van Tjeenk staan te ver boven deze aantijging, om er zelfs maar aan te mogen denken, deze verdachtmakingen te bestrijden.

Wij hebben een ander middel tegen die „vuile laster”. Wij zullen een eigen en zelfstandig getuigenis daartegenover stellen. (Geweldige bijvalsbetuygingen uit de vergadering.)

Daarom, geachte medeleden, op grond van de hiervoor in het kort geschetste overwegingen, wil de Kring Amsterdam aan U het voorstel doen onzen aftredenden Voorzitter te benoemen tot Eerlid van onze Bond. (Luid applaus.)

Zoals U weet, schrijven de statuten voor, dat zo'n voorstel gesteund moet worden door ten minste 25 leden. Wij kunnen ruimschoots aan deze eis voldoen. Uit de andere Kringen hebben wij in een spanne tijds vele spontane bijvalsuitingen ontvangen. Daarnaast hebben wij een groot aantal handtekeningen in enkele dagen in onze Kring verzameld om dit voorstel te steunen.

Deze allen tesamen, mijnheer de Voorzitter, moge ik nu aan het Bestuur aanbieden en ik doe hierbij als Voorzitter namens

P. VORKINK, EERLID VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA.

De Lustrum vergadering van het Genootschap Architectura et Amicitia op 19 December gehouden heeft de Heer P. Vorkink benoemd tot Eerlid van het Genootschap, op grond van diens voortreffelijk werk, in het belang van het Genootschap A. et A. en in dat van de bouwkunst.

onze Kring en verder namens allen, die hun sympathie daarmede betuigen, het voorstel om onzen aftredenden Voorzitter, Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, heden te benoemen tot Eerlid van onze Bond.
Ik dank U wel.

Hierna volgde de aanbieding van de aanbevelingsbrieven en lijsten aan den tijdelijken Voorzitter Prof. Diehl, onder zeer luid en langdurig applaus.

Toen de Voorzitter vroeg of het voorstel kon worden aangenomen, volgde wederom een groot applaus, waarna door hem geconstateerd werd, dat de Heer Tjeenk tot Eerlid was benoemd.

In het volgende nummer zal een korte beschouwing over het nieuwe Eerlid van A. et A. worden opgenomen.

DE REDACTIE.

OVER DE FOTO'S DOOR DE REDACTIE BIJ HET STUKJE VAN DEN HEER RIETVELD GEPLAATST.

Hooggeachte Redactie,

Twee weken, nadat gij mijn stukje „Vakverrotting“ plaatste in No. 44 van ons Weekblad, verscheen een tegenstukje van den Heer Rietveld, geïllustreerd door twee interieurphoto's van zijn werk, met het onderschrift: „Wij zijn in de gelegenheid hierbij nog een paar photo's te plaatsen van de meubelen van Rietveld, welke hier in het geding zijn“. Dit onderschrift nu is niet geheel juist en leidt tot verkeerde overwegingen. De linker-afbeelding is niet ter zake dienende, want dit zijn andere meubelen; met de rechterphoto is dit eveneens het geval, alleen de armstoel en het kleine tafeltje zijn de gewraakte meubelen, doch op de afbeelding te nietig om er over te oordeelen.

De tusschen ons hierover gevoerde briefwisseling werd mij aanleiding te trachten bij de firma „Liberty“ duidelijker photo's van die meubelen, welke mij tot mijn stukje dwongen, te krijgen. Ik had daarbij de gelegenheid die „week-end“ meubelen nogmaals te bekijken. Er staan daar ongeschilderde exemplaren (zooals ze ook worden verkocht), eenvoudig geschilderde, d.w.z. zonder alle bewerkingen van goed schilderwerk te hebben doorlopen, en ook, die volgens de regelen van het schildervak

zijn afgewerkt, dus zooals het in ons vak heet: „door den schilder bijgeschaafd“.

Waren deze „week-end“ meubelen zóó afgewerkt en in de etalage tentoongesteld, dan was mijn pen niet in beweging gekomen. Want zouden wij het niet eens kunnen zijn over de samenstelling der meubelen, ook niet van andere naar hedendaagsche opvatting, dan was mijn artikeltje anders geworden. Dan had ik reeds vroeger den „stijl“ becritiseerd en over de opvatting van samenstelling van houten meubelen veel kunnen zeggen. Ik heb echter het woord van den „alten Fritz“ altijd zoo juist gevonden: „in meinem State kann jeder nach seiner Façon selig werden“. Ieder vogeltje zingt, zooals het gebekt is, laat daarom ieder zijn werk maken naar aard, aanleg, ontwikkeling en . . . vakkennis.

Een beschouwing over „stijl in meubilair“ zou geheel anders van opzet zijn, want daarin zou objectief het goede in vroegere opvatting en het slechte, doch eveneens het goede in hedendaagsche opvatting en ook het slechte „in uitvoering“ moeten worden naast elkaar gesteld en overwogen moeten worden. Dit punt heb ik echter niet aangeraakt. Wil iemand in „krat“-geest gaan werken (krijgen wij dan ook nog „krat“-architectuur?) het zij zoo, maar dan moeten dergelijke meubelen ook ongeschilderd blijven, zich in hun naakte waarheid vertoonen, doch niet een verdoezelend kleedje aantrekken.

Ik herhaal: goed schilderwerk kan elke samenstelling aannemelijk maken, en de naar beneden gehaalde werkmanschap verdoezelen. Dit nu is ook het geval met de mij door „Liberty“ ter beschikking gestelde photo, waarop keurig geschilderde, dus smetteloos uitziende meubelen in een eenvoudig, aantrekkelijk interieur staan. Zij zijn niet bewerkt volgens het procédé, door Rietveld aangegeven in zijn stukje in No. 47 van ons Weekblad. De photo geeft ze in galakleding. Als correctie op de afbeeldingen in No. 47 is de photo dus niet dienstig. Om een juist oordeel te vellen, moeten wij naar „Liberty“ gaan en de meubelen in werkelijkheid zien.

Hoogachtend,

JAN DE MEIJER.

(Discussie gesloten. Red.)

KORTRIJK

BROELBRUG

ZWERFTOCHT DOOR NATUUR EN KUNST VAN BELGIË EN LUXEMBURG.

Wanneer vroeg in het voorjaar een zoele lentewind ons door de haren speelt en de prikkelende geuren van vruchtbare aarde en ontlukend groen op ons komen aanzweven, dan kan het zijn, dat er een verlangen in ons opgaat naar de verte, een behoefte om de deur achter ons te sluiten en te gaan zwerven. Zwerven is het onbekende tegemoet gaan, alleen met de innerlijke zekerheid, dat er wel iets schoons zal te beleven zijn.

Men kan op verschillende manieren reizen; tegenwoordig is het mogelijk uit te trekken met een bon voor een maaltijd, dien men over drie weken in Rome moet gebruiken, in den zak. Dat is ongetwijfeld geriefelijk, maar het is weinig verrassend.

Zwerven is zich spontaan werpen in het onbekende met de heerlijke onbezonnenheid van het betrekkelijk planloze gaan door steden en gehuchten, over bergen en door dalen, langs rivieren en watervallen, een onderzoekstocht in de zich vernieuwende natuur en de eeuwenoude kunst.

En waarom het ver te zoeken als er dichtbij een gebied ligt zoo rijk aan schoonheid van natuur en kunst als Vlaanderen, het overige België en het Groothertogdom Luxemburg.

Nu is de echte zwerver geen sneltreinmachinist en welk tempo men ook kiest, hetzij het loop-, fiets- of autotempo, het moet in die soort nog langzaam zijn, als men werkelijk iets wil zien. Maar als het dan ook zoo gedaan wordt, zullen deze landen voor velen een openbaring kunnen zijn, omdat er zooveel nog onbekende schoonheid in niet of vroeger te vluchtig bezochte plaatsen aan den dag komt.

Als men het goed wil doen schiet men eigenlijk heelemaal niet op, want er is letterlijk overal wel iets te bekijken. Om een enkel voorbeeld te noemen, nog op weg naar België, eenige kilometers voor het Moerdijksche veer. Hier worden de autorijders onveranderlijk bezeten door den waan, dat zij alleen met 100 K.M. snelheid de pont zullen kunnen halen, en daar doen wij wat een echt automensch heelemaal niet past, wij stoppen bij de rietsnijders en wandelen door de broeierig geurende, goudgele massa's riet, die de gebruinde kerels snijden, aan schooven binden en stapelen tot bergen vol vlamvend zonlicht en diepe schaduw en waar zij de door hen noodwendig verstoorte merelnesten verzorgen, waarvan de moeder is weggevlogen. De monsterachtig groote en gulzige bekken der nooit te verzadigen jonge merels worden door de mannen met een kinderlijke goedhartigheid regelmatig van wormpjes en insecten voorzien.

Het leven gaat hier mee met het tempo van de natuur en heeft geen haast. Wij ook niet meer en dat is nu juist het goede begin voor een zwerftocht.

Zoo glijden we dan bedaard Antwerpen binnen. Er zullen wel niet veel kunstenaars zijn, die Antwerpen niet uit eigen aanschouwing kennen. De schoonste herinneringen zullen velen hebben aan de O.L. Vrouwekerk, maar waarschijnlijk minder aan het beeldhouwwerk dat aan den voet van den rechtschen toren is geplaatst en dient om den bouwmeester Jan Appelmans te eeren. Wie dwaalt er niet nog eens graag langs de bron van Quinten

GENT

GRAVENSTEEN

Matsys en door de nauwe oude straatjes achter de markt, langs het prachtige Vleeschhuis met zijn voortreffelijke verzameling nijverheidskunst om dan te eindigen met een modernen tocht, n.l. met de snellift langs de 24 etages van het 87.50 meter hoge torengebouw op de Place de Meir. Hier is vooral het uitzicht op de Schelde met het oude Steen en de havens, en op de groote markt met het raadhuis de moeite waard. Op de Groote Markt is het wilde Brabomonument van den te harts-tochtelijken Jef Lambeaux, vóór de rustige gildehuizen altijd weer een woeste en ongeordende stapeling van vormen. Ik houd niet van nette monumenten in een grasperkje met hekje erom, eventueel met kippenhokkengaaas om hondjes te weren. Maar dit spuitende geval, dat voortdurend in een plas water staat, is toch eigenlijk te rustiek in een zoo strakke omgeving als het 16e eeuwse raadhuis van Cornelis de Vriendt en de middeleeuwsche gildehuizen. Maar de held Brabo, die de hand wegslingert van den door hem gedooden reus Antigonus, was óók een woest heer, evenals de overwonnen vijand, en het overvloedig spuitende water is dan ook eigenlijk als bloed bedoeld, dat uit vele wonden vloeit.

Een der aantrekkelijkste musea van Antwerpen blijft Plantin-Moretus; de sfeer van studie, arbeid, bedrijf en handel is hier op merkwaardige wijze tot een edele eenheid verweven, een indruk die zich niet laat verstoren al weten we, dat Plantin om opdrachten te krijgen wel eens middelen benutte, die bij ons niet gewaardeerd worden.

Het Museum van Antwerpen is een wereld op zichzelf, die in deze reisbeschrijving, die uitsluitend het beeld van stad en natuur betreft, buiten het plan valt, en daarom verlaten we Antwerpen door den nieuwen autotunnel, waarin men met de voorgeschreven rustige snelheid, twee kilometer lang door een blank betegelde, helder verlichte nieuwe zakelijkheid rijdt, een

GENT

ST. BAAFS ABDIJ REFECTORIUM

oplossing, die bij dit zuiver technische werk volkomen op haar plaats is.

En dan rijden we op de eenigszins schokkende wegen het Vlaamsche land binnen, het Vlaamsche land met zijn wuivende korenvelden, sappige weilanden met de fijn oprijnende boomrijen en de pittige molens (zie pag. 540).

In dit weelderige land zijn honderden dorpjes verspreid, Melsele, Beveren-Waes, St. Nicolaas, Lokeren en hoe zij verder mogen heeten. Zij zijn eigenlijk, afgezien van een oude kern met kerk en raadhuis, monsterlijk leelijk en vooral doodelijk suf van sfeer. Maar die oude kern is merkwaardig door het meestal onmetelijke marktplein, dat zich om raadhuis of kerk uitstrekt. Een typisch voorbeeld is b.v. het dorpje Beveren-Waes op blz. 536.

Een eigen karakter heeft in dit opzicht het stadje Lier, waar Felix Timmermans woont. Behalve een groote markt met een prachtig raadhuis uit de 18e eeuw en een rank torentje uit de 14e eeuw is hier een mooi stuk architectuur te vinden in het begijnhof, waaromheen op een stadswal een vorstelijke olmenlaan is geplant. In deze omgeving zien we tal van figuren uit de werken van Timmermans herleven; Simforosa wacht in de olmenlaan op Martinus, den hovenier; Vettigen Teen laat zijn gestolen Madonnabeeldje in de Nethe verzinken; de twaalf populieren vinden wij hier terug, al bemerken we tevens, dat de schrijver ten aanzien van de omgeving nogal eens gefantaseerd of beter gezegd: geïdealiseerd heeft; hetgeen zijn goed recht is als kunstenaar.

Vrij rijk aan belangrijke gebouwen is het op een sterpunt van 5 wegen in een zeer waterrijk gebied gelegen Dendermonde. Reeds in het begin van den oorlog, nog in 1914, viel deze plaats aan den strijd ten offer, zoodat veel wat wij er thans zien herbouw is, zoo b.v. het raadhuis op blz. 540, waarvan alleen

GENT

MIDDELEEWSCH HUIS

KORTRIJK

BEGIJNHOF

GENT

ST. BAAFS ABDIJ

GENT

KORENSTAPELHUIS OP DE GRASLEI

BRUGGE

BRUGGE

ZIGGEVEL ST. JANS HOSPITAAL

het onderdeel van den toren oud is; het overige is in den ouden stijl herbouwd.

Dat herbouwen in den ouden trant, ook van geheele steden, ik denk hierbij in het bijzonder aan Yperen, waarvan geen steen op een anderen is gebleven, is iets, dat ons wel onjuist moet voorkomen.

Toch is het begrijpelijk, dat er na het verlies eener prachtige stad, het innerlijk verzet is geweest tegen het lot en het verlangen naar een daad om het gebeurde ongedaan te maken door het verleden in zijn eigen vorm weer terug te willen roepen.

Nu is het wel eigenaardig hier te bedenken, dat ook in de vroegere eeuwen steden herhaaldelijk werden platgebrand; b.v. in Duitschland Trier, Nördlingen en zoovele andere.

Maar dan herbouwde men in den stijl van den eigen tijd, omdat men eenvoudig een stad noodig had om in te leven en er was een vormenspraak voorhanden.

In Yperen had men te kiezen tusschen den chaotischen kunsttoestand van heden of herbouw naar de oude gegevens. Men had verder het oude kunstcentrum voor den toerist noodig, ook al zal men wel beseft hebben, dat zooiets toch nooit volkomen meer te verwezenlijken is; het wordt altijd min of meer een désillusie. Herbouw, restauratie en in dit geval zelfs volkomen nieuwbouw op dien grond is dan ook geen bouwkunst, die voor de architectuur beteekenis heeft. Yperen maakt dan ook een vreemden indruk; deze nieuwe gothische en renaissance stad kan men niet anders dan met zeer gemengde gevoelens beschouwen. Eenerzijds heeft men bewondering voor de energie, waarmee het 13e eeuwse hallengebouw, wat betreft den linkervleugel en het belfort is herbouwd en waarmee de enorme kathedraal, zij het eenigszins gewijzigd, is herrezen en

de geheele stad weer is opgetrokken, maar men blijft het anderzijds een vreemde sfeer vinden (zie blz. 536).

Eenzelfden indruk maakt b.v. ook de markt van het 30 K.M. van Yperen, nabij de kust gelegen Veurne. Hier is ook een mengsel van oud en nieuw te zien, dat menigeen, wanneer de tijd nog even den tijd heeft gehad met het nieuwe materiaal, op een dwaalspoor zal brengen ten aanzien van deze heerlijk charmante markt.

Na deze uitweiding dwalen wij in de richting van Gent, dat met Brugge tot de rijkste kunststeden van België behoort. De steden moge men dan dood noemen, de vraag is wat meer leeft, hetgeen niet sterven kan omdat het van oneindige beteekenis is, of hetgeen door tijdelijken bloei een grooten materielen voorspoed kent.

Wie het rijk gevulde Byloke Museum doorwandelt ziet nog eens duidelijk wat middeleeuwen en renaissance gepresteerd hebben, alleen al op het gebied van smeedkunst, textieltechnieken, houtbewerking e.d.

Boeiend van architectuur is de oude St. Baafs Abdy met den grootschen refter (blz. 530) en de fraaie poorten en raamopeningen (blz. 531). De beroemde Graslei met o.a. het romaansche (12e eeuwse) koorstapelhuis (blz. 531) zal wel steeds, zoo lang het er nog staat, door zijn stoere en horizontale monumentaliteit imponeren, evenals de burchachtige oude huizen, die er zoovele zijn en waarvan eveneens op blz. 531 een voorbeeld.

Hier en ook b.v. in het machtige Gravensteen (blz. 530) kan men, dank zij solide constructie en edel materiaal, nu nog genieten van de bijzondere schoonheid, die eigen is aan den architectonischen ouderdom.

Het aantrekkelijke van een oud gebouw of zelfs van een ruïne is niet alleen maar de z.g. schilderachtigheid door ver-

weering en afbrokkeling, maar de aantrekkelijkheid van den bouwkunstigen ouderdom ligt in een verdieping van sfeer, die alleen edel materiaal in den tijd gaat vertoonen.

Onze hedendaagsche architectuur is voor een groot deel ingesteld op snelle voltooiing en korteren levensduur, zoodat veel bouwwerken reeds op middelbaren leeftijd sneuvelen en vaak ook zoo bedoeld zijn.

Schuilt hierachter niet, dat de hedendaagsche mensch, ook de architect, overmatig sterk gegrepen is door het feit, dat in technischen zin de toekomst in dezen tijd steeds een open vraag is, zoodat de zich snel ontwikkelende en zich steeds wijzigende technische mogelijkheden voortdurend nieuwe gezichtspunten dreigen te openen, die hetgeen zoo juist als het beste gebracht is, kunnen te niet doen.

Brengt dat overmatig gegrepen zijn door de snelheid van het technische tempo ook niet het geaffecteerde en zelfs excentrieke karakter in veel van het nieuwere werk, dat er even jeugdig uitziet als de modieuze en vreemd aangedane jeugdigen onder de menschen?

Ook onder ons menschen wordt sterk het accent op het jeugdige gelegd, op het jong willen blijven, of als men ouder wordt, jong willen schijnen.

Leven en bouwen met het oog op een inhoud voor den ouderdom raakt uit den tijd.

Bij het beschouwen der werken uit vroegere perioden, die in den geest eener bewuste duurzaamheid zijn ontstaan, krijgt men duidelijk het gevoel van een innerlijk anders gericht geweest zijn.

Eigenlijk is geheel de stad Gent, of men nu de St. Baafskerk, de Nicolaaskerk, het Raadhuis of een oud houten huis daarop aanziet, realisatie van een innerlijke kracht, van een geleidelijk groeiende eenheid, die haar oorsprong vond in een gemeenschappelijke levenshouding. Dat is „stijl” en niet mode, die een oppervlakkige en van buiten af opgelegde, kortstondige eenheid is.

Hetzelfde vinden wij ook en in nog sterkere mate in Brugge, dat meer nog dan Gent een architectonisch geheel is gebleven. In altijd weer boeiende grachtjes en bruggetjes, met de oude gevels, spiegelend in het water, droomt nog iets voort van den grooten tijd, toen Brugge een machtig handelscentrum was. Door Brugge kan men wekenlang dwalen, zonder ooit uitgekoken te geraken; begin een zwerftocht niet in Brugge, want dan is er kans, dat het met den lust tot verder trekken gauw gedaan is. Daarvoor is er hier te veel te zien, aan de stad zelf en in de vele kerken en musea, vooral in het nieuwe schildermuseum, dat nu achter Gruuthuis is gebouwd, en waar de schilderstukken voor het eerst voortreffelijk belicht te zien zijn.

Het is een genot in Brugge rustig, bijna droomend rond te dwalen, langs de oude wallen en stadspoorten, door de nauwe kronkelende straatjes, in de oude godshuizen met hun groote hoven, waar oude vrouwen hun kant klossen, langs het minnewater, door het groote begijnhof, waar de witte huisjes staan te zonnen in de stilte van den hof, naar het Guido Gezelle Museum, het geboortehuis van den dichter, dat nu reeds meer dan 8000 stukken bergt, die op het werk en het leven van den meester betrekking hebben.

Wie de fijne stemming van Brugge heeft genoten, verlangt niet naar de groote stad, ook al weet hij hoeveel schoons er b.v. in Brussel te vinden is. Maar de schoonheid ligt daar teveel verspreid in het groote stadsbedrijf, om met de innerlijke kracht van Brugge te kunnen wedijveren.

De Sint Goedele is een schoone kerk, het raadhuis heeft, niettegenstaande vele herstellingen, nog zijn aantrekkelijk karakter en de geheele markt is er nog een prachtig middelpunt van den ouden rijkdom van gildehuizen. Maar het typee-

rende van de hoofdstad is het kleine wereldstad-karakter, het „klein Parijs” zijn in zijn levendigste oogenblikken, die er eigenlijk beperkt voorkomen.

Wie de steedsche drukte wil ontvluchten, hij ga naar Mechelen waar 's avonds van den machtigen Romboutstoren het carillon zijn klankenstroom komt uitstorten over de stad. Maar dan moet hij het gaan hooren op de juiste plaats en die is, wonderlijk genoeg, niet de groote markt, waar van hetorsch geluid alleen maar een armelijk getinkel overblijft, en waar de honderden bezoekers der restaurants met hun luid gepraat dit overblijfsel van geluid nog overstemmen.

De ernstige muziekliefhebber begeve zich naar de beiaardschool achter de Rombout, waar hij op een stillen hof vriendelijk ontvangen wordt met een stoel bij de groep hoorders, die in den vallenden avond den meesterlijken arbeid van Jef Denijn of Staf Nees, daar hoog in den machtig oprijzenden toren, beluisteren. Hier komt door de eigenaardige accoustische verhoudingen het geluid als een orkest op den hoorder neergolven of het tinkelt fijntjes als vallende pareltjes vanuit den geleidelijk wegduisterenden toren in den stillen hof, waar geen stadsgeluid doorklinkt en geen stem vernomen wordt. Een zeldzaam genot op een warmen voorjaarsavond.

En men vergeet ook de andere kerken in Mechelen niet en late zich de Rubens werken toonen, waarvan er hier zeer schoone aanwezig zijn.

Zwerven wij nu zuidwaarts, dan is Kortrijk een plaats, die wel niet is te vergelijken met Brugge of Gent, maar waar toch enkele belangrijke werken te zien zijn. Zoo'n oude brug met torens, deel van de 14e eeuwse verdedigingswerken der stad, waarvan de ééne helft op blz. 529 gegeven is, roepen nog weer even de gedachte aan duurzaamheid op, en wel met het accent op kracht, die in de middeleeuwen een overwegender plaats innam dan technische vindingrijkheid. De stoerheid van dit utiliteitswerk waardeeren wij uitsluitend aesthetisch, omdat de vindingrijkheid van onze dagen oorzaak is, dat zulk een vrijstaand en niet gecamoufleerd verdedigingswerk, waarvan men de mate van sterkte als het ware kan aflezen en dat alleen in een open strijd beteekenis heeft, thans weinig of geen zin meer heeft, nu men de gevaarlijkste vernietigingsmiddelen eenvoudig onverhoeds uit de lucht kan laten vallen.

Maar is deze schoonheid door den bouwmeester bewust gewild of vanzelf meegegeven in dezen utiliteitsbouw? Wij zouden geneigd zijn het laatste aan te nemen, maar als wij dan bedenken hoe Oosterlingen met een monnikengeduld en met primitief gereedschap hun metalen wapenen damasceerden en hoe hier in het westen kanonnen, werkbanken en de gereedschappen zelf door allerlei versiering en door de vormgeving zelf tot kunstwerken verheven werden, dan zou ik liever aannemen, dat de kunstzin steeds in het menschelijke voorondersteld is, alleen dat deze hogere zin in de ééne periode meer op den voorgrond kan treden dan in de andere. En als dat sterker optreden dan het geval is, wordt er van de kunstzinnige zijde der verschijning zelfstandig werk gemaakt.

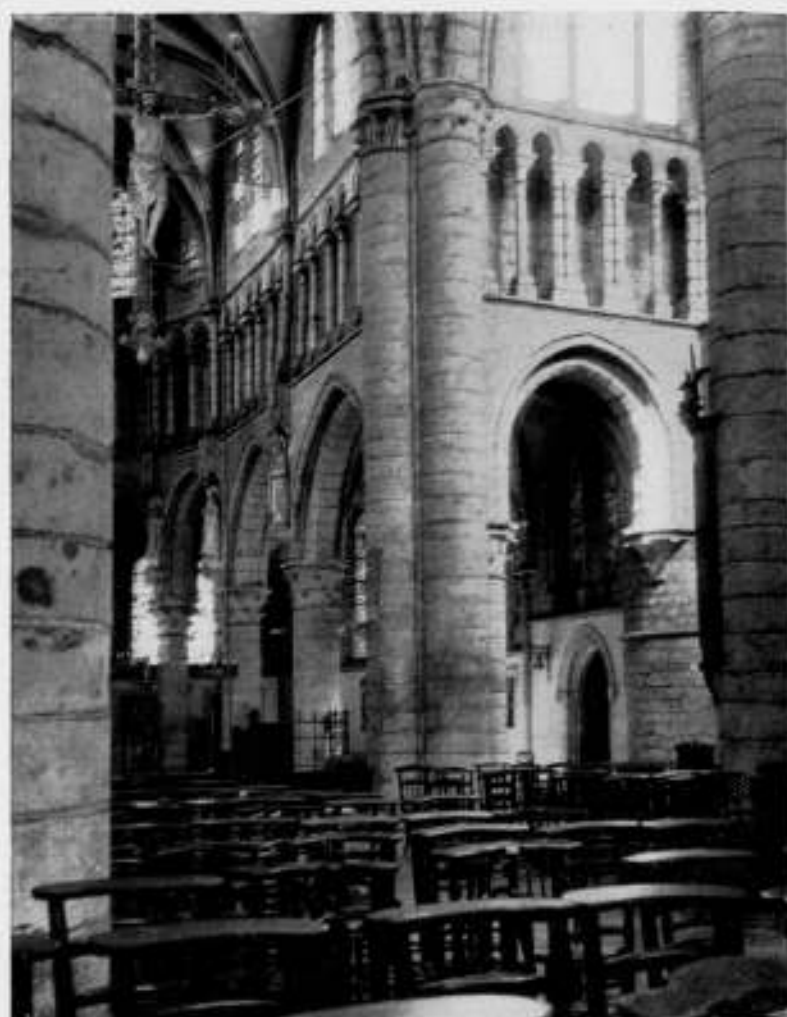
Voor kunstbeoefening zijn noodig: tijd, rust en idealiteit. Deze missen wij in onze dagen; wij hebben haast, zijn nerveus en worden door de tijdsomstandigheden voortdurend op het reëele, op de werkelijkheid aangewezen. De vraag: wát er gebeurt weegt zwaarder, dan het verlangen den zin van al het gebeuren te leeren verstaan.

In het begijnhof van Kortrijk (blz. 531), een der mooiste van België, in de stilte van deze afgeslotenheid, in deze nauwe, met keien belegde straatjes, waar achter de fraaie poortjes in de dikke oude muren de tuintjes en woningen der begijntjes liggen, voelen wij bijzonder ons gejaagd voortstuwen door het leven en zien wij met verwondering, hoe hier het groeien van een bloem, het bewegen van het zonlicht langs een ouden muur en de regelmaat van het gebed een leven kunnen vullen.

UDENAARDEN

S.L. VROUWE VAN PAMELE

UDENAARDEN

O.L. VROUWE VAN PAMELE INTERIEUR

Hoezeer beweegt zich onze tijd in felle tegenstellingen; hier schuilen begijntjes achter dikke muren, en bewegen zich over de tintelende schoonheid der moeilijk begaanbare oude keienstraatjes, ginds suizen auto's over levenloos gladde betonweden langs gebouwen van glas en ijzer, haaks, vlak en glad.

spiegelend gecroomd in de metaaldeelen, als de vliegtuigen, die erover scheren.

Wat wij aan de ééne zijde winnen, verliezen wij aan de andere. Het leven is als een balans; thans is de zijde der zakelijkheid, der verstandige geestelijkheid aan het doorslaan en wordt de

UDENAARDEN
534

RAADHUIS

UDENAARDEN

ST. WALBURGA VAN DE BOERGSHELDE

DINANT.

KATHEDRAAL EN CITADEL.

zijde der gevoelswaarden, der innerlijkheid (met inbegrip van haar tekortkomingen in vernuftigen zin), te licht bevonden. Het zuiverste moment is de evenwichtstoestand, maar die kan nooit lang duren, en is daarom ook niet interessant genoeg. Het leven is niet passief, maar actief, het dynamische drijft

ST. HUBERT.

ABDIJKERK.

ons steeds uit de rust van het evenwicht naar nieuwe emotie. En zoo verlaat ook de hedendaagsche zwerver het rustige begijnhof en gaat naar een andere stad. In Oudenaarden komt hij dan te staan op een reusachtig marktplein tegenover het laat middeleeuwsche raadhuis, tus-

HASTIERE.

ROMAANSCH ABDIJ.

BEAUFORT.

DORPSSTRAATJE.
535

DOORNIK. KATHEDRAAL ZUIDGEVEL.

BEELD AAN DEN NOORDINGANG.

BEELDHOUWERK AAN DEN HOOFDINGANG.

schen 1526 en 1537 gebouwd door van Pede (blz. 534). Dit raadhuis met zijn rijke plastische detaillering staat daar, open aan drie zijden, als een architectonisch prachtstuk op de overigens nogal rommelig aandoende markt en dat komt hoofdzakelijk door de vele reclameborden en aanplakbiljetten, die meer mooie plekken in oude steden bederven.

Maar wat een hoeveelheid plastiek, het is bijna te veel, al is alles in de groote lijnen en indeelingen van het ontwerp beheerscht opgenomen.

Wij hebben tegenwoordig overigens weer veel te weinig plastiek, wellicht door vrees van de architecten voor de arbeidsresultaten der beeldhouwers aan hun werk, en ook omdat veel nieuwe architectuur naar het oordeel der bouwmeesters geen plastiek of smeedwerk verdraagt. Mijns inziens is dit onjuist en vooral waar het betreft kerken, radhuizen en andere open-

bare gebouwen mag niet vergeten worden, dat, al is de menigte ontwikkelder geworden dan in de middeleeuwen, toch nog altijd een rijke plastiek of beschildering een werk van architectuur tot een encyclopaedie van het leven kan maken, hetgeen een eisch is, dien men aan openbare gebouwen zou kunnen stellen en waaraan de bouwkunst zonder de beeldende kunsten niet kan voldoen. Dat hebben de middeleeuwers beter ingezien dan wij.

Oudenaarden is niet groot en vrij gauw bekeken; een van de mooiste gedeelten is de Boergschelde, waaraan de kerk van O.L.V. van Pamele uit de 13e eeuw met voornamelijk interieur (blz. 534) en de S. Walburgakerk met haar 98 meter hoogen toren (blz. 534). Deze middeleeuwsche kerken, spiegelend in het water, maken nog eens weer het belang van waterpartijen in het stadsbeeld duidelijk; en het wordt in dit verband in het

DOORNIK. KATHEDRAAL ZUIDINGANG.

BEVEREN-WAES. MARKT.

YPEREN. HERBOUWDE KATHEDRAAL EN HALLEN.

ARDENNES. DE LESSE TUSSEN MESNIL ST. BLAISE EN CELLES

ARDENNES. TUSSEN BOUILLON EN CORBION.

bijzonder genoemd, aangezien er een plan bestaat om deze Boergschelde te dempen.

Een belangrijk centrum van kunst is Doornik, al ware het alleen maar om de zeer bijzondere kathedraal, een bouw, die in zijn aanvang reeds van de 12e eeuw dateert en in later eeuwen is voltooid.

Een foto op blz. 536 geeft een indruk van de boeiende indeeling en de detaillering van den zuidgevel, waar een interessant gevormd portaal tot de kerk toegang geeft (blz. 536). Merkwaardig zijn de smalle, gerekte beelden, die aan den noordingang tusschen de zuilen staan, eenige boven elkaar en een zeer strakke vormgeving vertoonen (blz. 536).

De oorspronkelijke hoofdingang aan de westzijde is geheel door een lateren voorbouw bedekt; de hier in de middeleeuwen aangebrachte plastieken, die het geheele front bedekken, zijn overigens niettemin het bezichtigen waard (blz. 536). Deze kerk met haar belangwekkende details, mooie glas-in-lood-vensters, en grootschen opbouw met vier geweldige hoektorens en een centralen toren, met haar luchtbogen en prachtige gevels is een der schoonste kathedralen van België.

En wie zou Doornik verlaten zonder de middeleeuwsche pont des trous te hebben gezien, zonder het belfort, het raadhuis, de schilderijencollectie in het Museum en nog zooveel meer in deze aantrekkelijke stad te hebben genoten?

En dan zwerven wij van de steden weg naar de bergen. In Dinant met zijn 13e eeuwse kerk, bevinden wij ons in een kleine bergstad aan de Maas (blz. 535). Dit plaatsje bestaat uit ongeveer 1300 woningen, waarvan er in den oorlog zeker 1200 in elkaar geschoten zijn. Ook de barokke top van de kathedraal werd vernield en weer herbouwd. De 19e eeuwse citadel ligt hoog boven het stadje en is behalve over een rijweg langs een trap van 406 treden te bereiken.

De weg tusschen Dinant en Namen langs de Maas lijdt op gruwelijke wijze van lintbebouwing, aan de overzijde bij de beroemde rots Bayard is het al niet veel beter. Hier is in de

laatste twintig jaren heel wat schoonheid der natuur bedorven. Aan de Maas is overigens veel te genieten; te Hastière ligt aan de Maas een statige romaansche abdij (blz. 535) en even terug in de richting Dinant de badplaats Waulsort in een prachtig zwaarbegroeid berggedeelte van de Maas, waar men alle aantrekkelikheden en malligheden van een kleine badplaats aan een rivier kan beleven.

Het gebied zuidelijk van Dinant, de streek tusschen Mesnil St. Blaise en Celles is een weelderig bergland, doorsneden door de Lesse, met vruchtbare weiden in de dalen en zware bosschen op de hellingen (blz. 537). Hier wordt veel gekampeerd aan de grotere en kleinere stroomen en dat is alles erg genoeglijk en landelijk, vooral als men dat doet in de buurt van een boerderij; alleen kan het dan gebeuren, dat een reusachtige zeug op een onverwacht oogenblik haar kop door de tentopening steekt en aldus op afdoende wijze belet vraagt voor een bezoek, zooals ik dat eens bijwoonde.

Het prachtige in dit bergland is, dat de eenzame natuur-uitgestrektheden plotseling worden afgewisseld door mooie kleine dorpen met dikwijls belangrijke monumenten.

Zoo ligt daar meer oostelijk in den omtrek van La Roche het plaatsje St. Hubert met een zeer oude abdijkerk, die in zijn vroegste gedeelten reeds uit de 9e eeuw stamt en die in later tijd van een barokken voorgevel is voorzien. Men kan van dezen bouwtrant houden of niet, er ligt in die kerk op het pleintje met de fontein er voor toch een charme, waaraan men zich moeilijk kan onttrekken (blz. 535).

Steeds zuidelijker gaande naderen wij het dal van de Semois, een der mooiste stukken van de Belgische Ardennes.

Hier is het centrum voor doorkruisen van het bergland het oude stadje Bouillon. Oude huizen, smalle, hellende straatjes, oude monumentale stadspoorten, een kasteel boven op den berg en een oude hooge brug, waar den geheelen dag henge-laars en hengelaartjes in het snel stroomende water van de Semois hun geluk beproeven en waarbij het aan adviezen niet

VIANDEN.

BURCHT, KAPEL.

ontbreekt en soms een heele groep door kringetjes spuwen de visch naar den angel probeert toe te drijven. Het zijn soms reusachtige exemplaren, die doodstil in het ondiepe water tuschen de rotsen van den bodem liggen.

Wanneer men van Bouillon den stijgenden bergweg naar Corbion neemt en nu en dan terugblijkt, breidt zich een heerlijk landschap in de diepte uit; vooral in den middag, wanneer de zon laag staat en breede schaduwen van de bergen over de weiden strijken is het schouwspel van een groote bekoring (blz. 537). Men zou kunnen blijven doorschrijven over de schoonheden van de natuur der Ardennen, over Houffalise en La Roche,

VIANDEN.

BURCHT, OMGANG KAPEL.

meer noordelijk over Florenville en in het zuiden over Auby, waar het Kennemer Lyceum een vacatiehuis voor zijn leerlingen heeft en waar de wegwijzers soms door den wind of misschien door andere oorzaken een kwart of halven slag om hun as draaien, hetgeen wij tot ons leedwezen moesten constateeren, toen wij over de smalle steenige paden eindeloos waren doorgereden in de verkeerde richting, zonder eenig teeken dat het mis ging dan de te lange duur van den rit. Het is hier alles smal, steil en slecht geplaveid, maar grootsch en ongerept. En dan passeeren wij bijna ongemerkt ergens de Luxemburgsche grens. Wie in het Groothertogdom niet de merkwaardige

VIANDEN, BURCHT VENSTERNIS RIDDERZAAL

VIANDEN.

BURCHT, VIANDEN, BURCHT DOORGANG BYZANTIJSCHES ZAAI.

VIANDEN.

DORPSGEZICHT.

tegen berghellingen gebouwde hoofdstad Luxemburg wil bezoeken en het natuurlijke bergland prefereert, moet naar het noorden trekken, en zal daar dan tal van dorpen vinden, die door hun bekoorlijke ligging of door hun monumenten, maar bovenal door hun omstreken aantrekkelijk zijn. Namen als Echternach, Diekirch, Larochette en Müllertal zijn bekend genoeg. Het is verrassend hoe schilderachtig soms de huizen tegen de trapstraten liggen; een aardig voorbeeld is Beaufort, dat zijn witte huisjes in kleine zijstraatjes hoog laat opklimmen tegen de heuvels, terwijl het dorp zelf reeds enorme niveauverschillen oplevert (blz. 535).

VIANDEN.

HOOFDSTRAAT MET KERK.

Het aantrekkelijkste plaatsje in noordelijk Luxemburg is Vianden, tegen de berghellingen van het dal van de Our gebouwd. Een oud kasteel bekroont een der toppen bij het stadje (blz. 538), iets lager ligt een belfort. In het kasteel van Vianden zijn nog verscheidene mooie architectonische details te bewonderen; b.v. de vensternissen in de groote ridderzaal, bar ontsierd door een hoeveelheid floodlightlampen (blz. 538). Fraai gebeeldhouwde ramen en doorgangen vertoont de z.g. byzantijnsche zaal (blz. 538) en een opbouw met slanke colonetten tegen pijlers, die een gothisch gewelf dragen, vormt de kapel (blz. 538), een omgang met houten kap omringt het bovengedeelte van deze

VIANDEN.

KAPEL BIJ DE KERK.

VIANDEN.

KERKHOF MET KERK.

VIANDEN.

DORPSSTRAATJE.

DENDERMONDE. GEDEELTELIJK HERBOUWD RAADHUIS.

STOLZENBOURG. DORPSGEZICHT.

kapel (blz. 538). Het stadje zelf is verrassend door de schilderachtigheid zijner architectuur; huizen, die op zichzelf niet zonder kritiek bezien kunnen worden, maken in hun verband tot een straatwand in zoo'n ooplopend straatje, als op blz. 539 rechts onder te zien is, een bekoorlijken indruk. Het is hier alles landelijk en natuurlijk; het staat een beetje schots en scheef tegen elkaar, maar het doet het goed (blz. 539 links boven).

Toch zijn er ook wel gave stukken werk zooals het aardige kleine kapelletje uit 1738 (blz. 539 links onder) op het verhoogde pleintje, dat op blz. 539 rechts boven, voor de groote kerk te zien is.

Deze drieënheidskerk dateert van 1252, haar inwijdingsdatum. Victor Hugo, die eenige malen in Vianden verbleef, had zijn woning vlak bij de oude brug over de Our, waar midden op de leuning de beschermheilige der stroomen en bruggen Nepomuk in beeld gebracht is.

Prachtig zijn de omstreken van Vianden; aan de Our en in de

bergen schitterende natuurtafelen en veel mooie kleine dorpen met verrassende monumenten.

Op blz. 540 geven wij de kerk met vrijstaanden toren van het dorpe Stolzenbourg; op blz. 539 een gezicht over de Our met het kerkhof van Vianden en de kerk genaamd: Neukirch, uit 1770.

Van de onmetelijke hoeveelheid kunstwerken en prachtige stukken natuur, die in België en Luxemburg te genieten zijn kon er in de beschrijving van dezen zwerftocht slechts een klein aantal worden opgenomen.

Misschien is dit korte overzicht van een rijk kunstgebied in de donkere dagen omstreeks Oudejaar aanleiding tot het maken van plannen om eveneens in het komende voorjaar of in den zomer eens zwerfend uit te trekken in deze richting.

H. C. VERKRUYSSEN.

N.B. Alle foto's bij dit artikel zijn naar opnamen van den schrijver.

VLAAMSCHE MOLEN.

MOTIE INZAKE PRIJSVRAAG VOOR HET NIEUWE RAADHUIS TE AMSTERDAM

De Bond van Nederlandsche Architecten (B.N.A.) in Ledenvergadering bijeen op Zaterdag 14 December 1935 te Amsterdam, kennis genomen hebbende van de voordracht van Burgemeester en Wethouders inzake het Paleis-Raadhuis vraagstuk, is, zonder zich uit te spreken over de in deze voordracht vervatte principiële kwesties, van meening, dat indien tot het aanvaarden van het Regeeringsvoorstel wordt besloten, voor

het maken der plannen voor het nieuwe Raadhuis als omvangrijk en representatief bouwwerk van nationale beteekenis, een openbare prijsvraag, bestaande uit een ideeën-prijsvraag gevolgd door een eindkamp onder Nederlandsche architecten moet worden uitgeschreven en besluit deze meening ter kennis van den Raad te brengen.

BOEKBESPREKING.

NIEUWERE ARCHITECTUUR. Beknopt overzicht van de historische ontwikkeling van de bouwkunst, door J. J. Vriend. Uitgave: N.V. Uitgeverijmaatschappij „Kosmos“, Amsterdam.

De schrijver beoogt de ontwikkeling der „Nieuwere Architectuur“ te behandelen op zoodanige wijze, dat deze vanaf de opheffing der gilden tot in onzen tijd wordt verklaard. Het is dus geen beknopte architectuurgeschiedenis van de gewone soort, die hij gegeven heeft; zijn doel was anders, en wanneer wij de inleiding van het werkje bekijken, blijkt het duidelijk, dat het hem er hoofdzakelijk om te doen is de tendenzen van de bouwkunst van onzen eigen tijd toe te lichten. Er zijn meer boekjes in onzen tijd geschreven, die beoogen, de kunst van onzen tijd te verklaren. Meestal zijn zij vanuit een zeer sterk in bepaalde richting georiënteerd gezichtshoek geschreven, en als zoodanig als tijdverschijnsel stellig interessant. Als historisch document hebben zij uit den aard der zaak alleen waarde voor den kritischen lezer.

Is het met dit boekje van Vriend ook zoo? Laat ons het eens nader beschouwen. De schrijver meent, dat voor de juiste waardeering van de kunst van onzen tijd de 19e eeuw, waarin, zooals hij in zijn inleiding zegt, „het wetenschappelijk-technisch bouwen werd ingeschakeld in een eeuwenoude, op routine en constructief gevoel berustende bouwtechniek“, juist vanuit dit gezichtspunt moet worden behandeld, en dat een dergelijke behandeling stellig zin heeft, al zijn in de 19e eeuw „bouwwerken, waaraan de maatstaf der absolute Schoonheid kan worden aangelegd, sporadisch tot stand gekomen“.

Ik meen te mogen zeggen, dat deze opvatting zeer zeker niet onjuist is, en tot een interessant studiewerkje kan leiden, als men het in den juiste geest opvat. Maar als men zoelets onderneemt, dient men van te voren in de eerste plaats goed te overwegen, voor wie men zijn werk schrijft. Want dit bepaalt de houding, de begrenzing van den schrijver, en de behandeling der stof.

Het is mij nu niet volkomen duidelijk geworden, voor wie de Heer Vriend zijn werkje heeft bestemd. Hij spreekt in zijn inleiding over de groeiende belangstelling van het leekenpubliek, en bovendien over de jongeren, die de bouwkunde als vakstudie hebben gekozen. Ik heb het gevoel, dat deze laatste categorie toch eigenlijk het lezerspubliek is, waar de Heer Vriend zich toe richt. In elk geval zal de praktijk wel zijn, dat het hoofdzakelijk in handen van de jongere studeerenden zal terecht komen. Deze overweging maakt, dat wij hooge eischen moeten stellen.

Voldoet het boekje nu aan hooge eischen? Ten deele wel, en ten deele niet, naar mijn meening. De inleiding, die spreekt van de bestudeering van de „inschakeling van het wetenschappelijk-technisch bouwen in een eeuwenoude, op routine en constructief gevoel berustende bouwtechniek“, doet meer verwachten dan een hoofdstukje van welgeteld 9 pagina's dat eigenlijk geen enkele gedachte formuleert, die niet al vroeger door anderen op grondiger wijze is behandeld. Ik heb het gevoel, dat de schrijver hier een beetje overheen geloopt is.

En in nog sterker mate geldt dit voor het voorafgaande hoofdstuk, dat een volledig overzicht der historische bouwkunst beoogt te geven, maar eventjes in een omvang van 23 pagina's; let wel vanaf de Egyptenaren tot aan het einde der 18e eeuw! De zevenmijl-stappen, die de schrijver hier moet nemen, doen dit hoofdstuk een bedenkelijk dilettantisch karakter krijgen, dat ik met leedwezen signaleer, vooral omdat het daarbij nog (noodzakelijk gevolg van de behandelingswijze) niet ontkomt aan de generaliseerende gemeenplaats. Dit hoofdstuk had beter achterwege kunnen

blijven, wanneer het in verband met den omvang van het boek niet mogelijk was, de historische kunstperioden beter en grondiger te behandelen. Voor deze materie bestaat toch behoorlijk studiemateriaal genoeg, zou ik meenen.

Zoodra echter de schrijver hoofdstuk IV bereikt, waarin hij begint met de architectuurontwikkeling sinds 1900, stijgt het peil van zijn werk aanmerkelijk. Hij komt hier blijkbaar in zijn element, en geeft in een serie van goed leesbare, kort en overzichtelijk gestelde hoofdstukken een werkelijk zeer goed overzicht van de ontwikkeling der moderne bouwkunst, in zijn verband tot de andere kunsten, het expressionisme, het kubisme, de abstracte kunst-uitingen in hun invloed op de architectuur, en trekt de lijn op m.l. juiste wijze door via de „Stijl“-groep tot in het „Nieuwe bouwen“.

Zijn uiteenzetting van „de Idee van het Nieuwe Bouwen“ is kort en helder; ik constateer met vreugde, dat de schrijver met nadruk de stelling verdedigt, dat de benaming „Nieuwe Zakelijkheid“ niet gelukkig is gekozen en de oorzaak is geweest van veel misverstand. Kort en helder is ook zijn bespreking van de bouwtechnische problemen van onzen tijd; de verschillende moeilijkheden waarmede men bij het toepassen van nieuwere bouwmethoden te kampen krijgt, worden op deskundige en objectieve wijze besproken. Ik meen, dat in deze hoofdstukken de schrijver op zijn best is.

De laatste hoofdstukken zijn gewijd aan de resultaten van de architectuurontwikkeling in de verschillende landen, en hier vinden wij een deel terug van datgene, wat wij in het hoofdstuk over de architectonische ontwikkeling in de 19e eeuw hebben gemist. Het is echter tot Frankrijk beperkt gebleven.

Bij de bespreking van de Nederlandsche hedendaagsche bouwkunst zit in dit boekje een merkwaardige leemte. Het spreekt van de Amsterdamsche School en van het Nieuwe Bouwen, en het streept a.h.w. in het voorbijgaan den Scandinavischen invloed aan. Maar het laat volkomen onvermeld den toch waarlijk de laatste jaren steeds in kracht en effect toegenomen invloed van een figuur als Granpré Molière, en het merkwaardige feit, dat er a.h.w. een vloeiende ontwikkelingslijn is aan te wijzen, die deze figuur verbindt aan de Kropholler-groep. Ik meen, dat van de tentoonstelling in het Stedelijk Museum dit een van de kenmerkende aspecten blijkt te zijn, en ik vind het merkwaardig, dat de Heer Vriend dit blijkbaar niet heeft geconstateerd. Hij zwijgt er althans over en vermeldt zelfs Molière niet. Dit laatste is zelfs geen zwakheid, het is een fout!

Bij Skandinavië constateert de schrijver „een zekere afzijdigheid ten opzichte van de modernste architectuursuitwegen“, die mij verbaast. Als men de laatste jaren geregeld de Scandinavische vaktijdschriften heeft gevolgd, weet men, dat deze mededeeling niet alleen minder juist, maar zelfs volkomen onjuist is. Het is juist zeer merkwaardig om te zien op welk een levende, frische en zuivere wijze speciaal in Zweden de idealen van het Nieuwe Bouwen worden opgenomen. Ik kan den Heer Vriend bepaald aanbevelen, er eens kennis van te nemen.

Als geheel is mijn eindindruk gemengd. Het boekje heeft goede en zwakke punten; moet in elk geval niet zonder kritiek gelezen worden. Dit maakt mijn oordeel ten aanzien van de waarde als studiemateriaal voor jongeren... twijfelachtig. Wie het, met eigen inzicht gewapend, leest, kan er een paar prettige uren mee doorbrengen, want het is goed gesteld en het ziet er plezierig uit; de keuze der afbeeldingen verdient lof, evenals de uitvoering.

v. d. S.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

HET R.K. BOUWBLAD, Jaargang 7, 31 Oct. '35, No. 7. Dit nummer wordt nagenoeg geheel in beslag genomen door een artikel van p.fr. C. A. Terburg O. P., getiteld: „Over Kerkbouwkunst“, waarbij de redactie een inleiding schrijft en mededeelt dat zij Prof. Granpré Molière heeft uitgenoodigd een wederwoord te schrijven. Het artikel van pater Terburg is de woordelijke tekst van een inleiding op het Lit. Congres te Hasselt. Prof. Granpré Molière geeft in dit nummer een uitvoerig wederwoord; de redactie voegt een aantal foto's bij van nieuw-zakelijke gebou-

wen want deze aangelegenheid is de spil, waaromheen zich de strijd beweegt.

Verder herdenkt architect P. G. Buskens bij een portret wijlen architect Albert Otten.

Volgen de gewone rubrieken. De Dagelijksche opzichter klaagt over de slechte plaatsing van Toorop's statie in de kerk te Oosterbeek. Een aardig fotografisch grapje ten slotte is de foto van een kathedraal, genomen midden in het schip met het toestel loodrecht naar boven.

H. C. V.

Bij een aantal foto's van werk van architect Albert Otten, herdenkt arch. H. M. Kraayvanger den overleden bouwmeester.
Een interessant onderwerp behandelt Jan Beerends bij een aantal mooie foto's, n.l.: Inheemsche missiekunst. Merkwaardig is b.v. een Pietà uit de Belgische Congo: een negerpietà dus.
Architect B. Stevens heeft het oude Verwer's hofje achter het Groot Heiligland herbouwd. Eenige goede foto's geven van dit werk een beeld.
V. Haesaert vervolgt: „De inrichting van een parochiekerk, naar het fransch van den Eerw. Heer G. Malherbe.
Het nummer besluit met de gebruikelijke rubrieken.

VOORDRACHTEN VAN DE NEDERLANDSCHE VEREENIGING VOOR CENTRALE VERWARMINGSINDUSTRIE.

De Nederlandsche Vereeniging voor Centrale verwarmingsindustrie organiseerde voor hare leden en genodigden twee voordrachten in de Industriële Club, waarbij als sprekers optraden de Heeren Ir. F. C. J. M. Wirtz Czn., Directeur van het Rijksinstituut voor Brandstoffeneconomie te 's-Gravenhage en de Heer R. P. v. Royen, Directeur der Gemeentewaterleidingen te Amsterdam.

De Heer Ir. Wirtz had tot onderwerp zijner voordracht Schoorsteentrek en schoorsteenkappen. Spreker wees er in zijne causerie op dat in de praktijk door architecten en berekenende verwarmingsfirma's dikwijls grove fouten werden gemaakt bij het ontwerpen, dimensioneren en afwerken van schoorsteenkanaalen voor verwarmingsinstallaties, en ging na welke factoren bij het bepalen van den schoorsteentrek van een goed trekkend schoorsteenkanaal in aanmerking kwamen. Deze waren behalve de hoogte van den schoorsteen de hoeveelheid kubieke meters rookgassen, de hoogte en de omtrek van den schoorsteen, ook de temperatuur van de schoorsteenwanden, het verwachte CO₂ gehalte der rookgassen en de warmtetransmissiecoëfficiënt van den schoorsteenwand.

Spreker vertoonde zeer interessante nomogrammen, waarop deze verschillende gegevens waren aangegeven en waarmede het mogelijk was door het trekken van een stelsel lijnen den schoorsteentrek te berekenen.

Aan het slot van deze interessante wijze van berekening wees spreker er op hoe verkeerd het was de schoorsteenafmetingen te ruim te nemen, ook wat betreft het horizontale verbindingskanaal, omdat de snelheid der rookgassen hierdoor te gering wordt, en van welk groot belang het is sterke afkoeling der schoorsteenwanden te voorkomen, door goede isolatie van den schoorsteen (spouwmuur en projecteering binnenshuis).

In het tweede deel zijner voordracht deelde Ir. Wirtz voor de eerste maal de interessante resultaten mede van proefnemingen, welke door spreker waren genomen in opdracht van de Gaslichting, zulks met toestemming van deze Stichting. Deze proeven waren genomen in den windtunnel van het Laboratorium voor de Luchtvaart, waarbij werden onderzocht ruim dertig verschillende schoorsteenkappen, welke in den handel worden gebracht. Door opstelling in dezen tunnel van deze kappen in verschillende houding was het spreker mogelijk geweest den trek van deze trekkappen bij verschillende invalshoek van den luchtstroom te meten en werd door verschillende polaire diagrammen voor een aantal trekkappen gedemonstreerd, welke kappen goed en welke minder waren. Met groote belangstelling werd het resultaat dezer proefnemingen door de toehoorders gevolgd, omdat hieruit bleek, hoe slechts weinig trekkappen voldoen aan de eischen, welke men aan goede trekkappen mag stellen en het door deze onderzoekingen mogelijk is, de in den handel gebrachte trekkappen een testimonium van deugdelijkheid te verstrekken, zoodat het publiek weet, dat de gekochte trekkappen aan het doel beantwoorden. Het is toch in de praktijk noodzakelijk gebleken, dat de trek van slecht gebouwde schoorsteenen, of schoorsteenen in de onmiddellijke nabijheid van zeer hooge belendende gebouwen, op eene of andere wijze moet worden verbeterd, en hiervoor worden de talloze trekkappen in den handel gebracht.

Na eene discussie over schoorsteenen en schoorsteentrek, waarbij wel zeer goed naar voren kwam hoe dikwijls bij het bouwen van schoorsteenen

OPROEPING CANDIDATEN VOOR HET VOORBEREIDEND EN HET DEFINITIEF EXAMEN VOOR BOUWKUNDIG OPZICHTER B.N.A. 1936.

De Commissie van Onderwijs van den B.N.A., belast met de leiding der bovengenoemde examens, brengt hierbij ter kennis van belanghebbenden dat de aangifte voor deelname aan deze examens in 1936 is opengesteld tot uiterlijk 15 Januari 1936.

Het eerste gedeelte van het Voorbereidend Examen zal worden afgenomen op 9 April 1936, zoo mogelijk in de plaatsen Amsterdam, Rotterdam, Utrecht, Eindhoven, Arnhem en Zwolle.

Architect J. van Dongen Jr. schrijft een geïllustreerd artikel over: „Handwerk en machine“, dat den inhoud geeft van een lezing op de studiedagen 1935 der A.K.K.V. te Huybergen, en niet gunstig uitvalt voor de machine. Lintbebouwing is een belangrijk probleem. A. S. geeft er bij een aantal goede foto's, overgenomen uit het tijdschrift „Wegen“ een artikel over. De religieuze beteekenis wordt bij eenige prachtige foto's uiteengezet door P. Hendrix.

De dagelijksche opzichter bevecht nogmaals de nieuwe zakelijkheid. Tot slot de bekende eindrubrieken.

H. C. V.

verzuimd werd de schoorsteenwanden inwendig glad af te werken, dankte de voorzitter der Nederlandsche Vereeniging voor Centrale Verwarmingsindustrie den spreker voor diens interessante voordracht, die den toehoorders zeker veel nieuws en wetenswaardigs zal hebben geleerd.

In den namiddag hield de Heer R. P. van Royen een causerie over Warmwatervoorzieningen.

Spreker verdeelde de warmwatervoorzieningen in twee soorten: de lokale en de centrale warmwatervoorzieningen, waarbij meerdere tapplaatsen waren aangesloten op één toestel.

Aan de hand van lichtbeelden werden de verschillende aanwärmkrommen voor verschillende warmwatertaptoestellen vertoond en bleek het hoe verkeerd het is, door de groote waterverspilling en ook warmteverspilling, op dergelijke toestellen aan te sluiten veraf gelegen tapplaatsen, terwijl ook bleek hoe het materiaal en de diameters der tapleiding van belang zijn voor het spoedige aanwärm van het gebruikswater.

Spreker demonstreerde door aanwezige apparaten hoe door den Dienst der Gemeentewaterleidingen in groote complexen te Amsterdam het verbruik van warm water op verschillende tijdstippen automatisch werd opgemeten, en deze interessante diagrammen verkondigden behalve de verbruikte hoeveelheid water bij de topbelastingen zelfs de weersgesteldheid op een Zondagmiddag, omdat het diagram meer toppen vertoonde bij slecht weer. Deze opmetingen zijn van groot nut voor den ontwerper van de warmwatervoorziening, omdat gebleken is, dat de berekening der buisdiameters dikwijls veel te royaal is.

Sprekende over de warmwatervaten, welke naam de inleider prefereert boven het woord boiler, constateert spreker, dat tegenwoordig als materiaal veel koper wordt gekozen, en, hoewel de aanschaffingskosten hooger zijn, is deze uitvoering te verkiezen boven gegalvaniseerd ijzer, omdat de galvanisatie inwendig dikwijls veel te wenschen overlaat. Ook de nieuwere doorstroomapparaten, welke voordeelen hebben boven de normale warmwatervaten met inwendigen spiraal of uitwendigen verwarmingsmantel werden besproken.

Uit zijn rijke ervaring vertelde de spreker veel wat voor de aandachtige toehoorders nieuw en wetenswaardigs was, en een tweede namiddag zou gemakkelijk kunnen worden gevuld met de ondervindingen op het gebied van corrosie, welk onderwerp door spreker even werd aangevoerd.

Aan het einde van zijn voordracht toonde de Heer van Royen aan de hand van de vele aanwezige modellen hoe het materiaal koper voor koud- en warmwaterleidingen langzamerhand het tot nu toe gebruikte materiaal (lood, compositie en gegalvaniseerd ijzer) gaat vervangen, hetgeen voornamelijk is te danken, behalve aan de lage koperprijzen, aan de speciale koperen fittings, welke in den handel worden gebracht, en werden met name genoemd de capillaire solderfittings, welke goedkoop zijn en aan de hoogste eischen voldoen. Door een model werd de capillaire werking van eene dergelijke solderfiting aangetoond.

Met groote belangstelling werd ook deze voordracht, eveneens toegelicht met lichtbeelden en modellen, door de aanwezigen gevolgd; de voorzitter dankte den Heer van Royen voor de mededeelingen uit spreker's rijke ervaringen.

Het tweede gedeelte van het Voorbereidend Examen en het Definitief Examen zullen worden afgenomen te Utrecht en vangen aan op Maandag 27 April 1936.

De aangifte moet geschieden op een daarvoor bestemd formulier, met het programma en de voorwaarden kosteloos verkrijgbaar aan het Secretariaat der Examens te Amsterdam, Weteringschans 102.

RECTIFICATIE.

Bl. 500, 2e kolom, 22e regel e.v. moet luiden: Als toegang tot de brug op den Rechter Maasoever is een circulatieplan ontworpen, dat zich bevindt 542

tusschen de Parksluizen en den Pieter de Hoochweg; bl. 502, 1e kolom, 22e regel: een trottoir, breed 3 m moet zijn: een trottoir, breed 0,50 m.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 41 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 28 DEC. 1935 No. 52

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN MAANDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. Concept Notulen van de Ledenvergadering op 14 December 1935 in Gebouw Arti et Amicitia te Amsterdam.

Het Bestuur is voltallig aanwezig; de presentielijst wordt geteekend door 67 leden en 1 asp.-lid.

Rond half elf opent de Voorzitter, de Heer Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, de vergadering en verzoekt den aanwezigen op te staan.

Wederom, aldus spreker, heeft de Bond zware verliezen geleden door het overlijden van niet minder dan drie leden, allen behorende tot den kring Rotterdam, die daardoor wel zeer getroffen is. Het zijn de Heeren Albert Otten, H. A. Reus en J. van Teeffelen. De overledenen waren allen vooraanstaande leden van den B.N.A. en hoogstaande collega's. De Heer Albert Otten, dien spreker nog op de vorige ledenvergadering te Utrecht met zijn 60en verjaardag mocht gelukwenschen, heeft persoonlijk zeer veel voor den Bond gedaan. Zijn kenmerkende eigenschap was, dat men altijd op hem rekenen kon. Toen hij lid van de Redactie was, heeft hij ook deze functie, die hem veel tijd kostte, punctueel en met veel succes vervuld.

De Heer H. A. Reus was een sieraad van den architectenstand. Hij had zijn vak oprecht lief en beoefende dat op rustige, waardige en voorbeeldige wijze.

De Heer J. van Teeffelen, dien wij nog allen de hand mochten drukken bij het bezoek aan het Museum Boymans, was een architect, die om zijn collegiale houding, algemeene achting genoot onder zijn mede-architecten.

Na deze herdenking deelt de Voorzitter mede, dat sinds de vorige vergadering lid is geworden de Heer H. B. v. Broekhuizen, te Hengelo. De Heer v. Broekhuizen kon echter tot zijn spijt niet aanwezig zijn.

De Voorzitter installeert hem niettemin als lid en spreekt de hoop uit, dat de heer v. Broekhuizen krachtig moge medewerken aan het bevorderen van de belangen van den B.N.A. in Twente.

In verband met deze toelating deelt de Voorzitter mede, dat zich in den loop van 1935, niet minder dan 62 architecten hebben aangemeld voor het lidmaatschap van den B.N.A., waarvan slechts een deel het tot een officieele aanvraag heeft laten komen. Daarvan zijn er tusschen 7 lid geworden, wel een bewijs dat de toelating tot den B.N.A. inderdaad serieus geschiedt.

Notulen.

De notulen van de vorige ledenvergadering, in concept in de off. mededeelingen van 10 Aug. 1935 no. 32 opgenomen, worden goedgekeurd.

Mededeelingen.

De Voorzitter deelt mede, dat het Bestuur om 2 redenen heeft moeten besluiten, de behandeling van het rapport van de Commissie van de Vaksaneering uit te stellen. Ten eerste heeft een bespreking van het rapport in het Bestuur er toe geleid de commissie nog eenige redactionele wijzigingen in het rapport voor te stellen, doch de hoofdreden is, dat de behandeling van het rapport een langere discussie zal vorderen dan mogelijk is op deze vergadering te houden. Vervolgens deelt de Voorzitter mede, dat na de excursie naar den Wieringermeerpolder besloten is bij den Minister van Waterstaat een audientie aan te vragen om aan Z. E. de inzichten van den Bond kenbaar te maken betreffende de bebouwing van den Z. O. Polder van de Zuiderzee.

De heer v. Epen is van oordeel, dat zooveel mogelijk de particuliere architecten ingeschakeld moeten worden. De Voorzitter beaamt, dat dit inderdaad de bedoeling is.

Tevens zal bij den Min. van Waterstaat er op aangedrongen worden werken, die door het Werkfonds worden gefinancierd, zooveel mogelijk te doen uitvoeren onder de leiding van particuliere architecten.

Wat voorts de werkverruiming voor den architect betreft, wijst spreker op de pogingen in het Bestuur om de betimmering en inwendige verzorging van het nieuwe mailschip van de Holland-Amerika Lijn te doen geschieden door of onder leiding van een bekwaam architect.

Vervolgens deelt de Voorzitter mede van den Min. van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen te hebben vernomen, dat hij na de behandeling van de begroting de zaak van de titelbescherming van den architect zal bestudeeren, zich echter ten aanzien van deze materie geheel onafhankelijk acht van hetgeen zijn voorganger daarbij voorstond.

Een nieuw onderwerp, door den Kring Amsterdam naar voren gebracht, is de instelling van een perscommissie van den B.N.A. Inderdaad is het geven van goede publiciteit aan hetgeen de B.N.A. voorstaat, zeer wenschelijk, maar aan deze publiciteit zitten ook gevaren vast. Tegen-critiek van andere vereenigingen ligt voor de hand. De moeilijkheid zal zijn den goeden persoon te vinden, die de noodige begaafdheid voor dit werk heeft.

De heer v. Epen juicht het idee ten zeerste toe. Laat de commissie onafhankelijk zijn van den B.N.A. Deze kan dan protesteeren of bijvallen, al naar gelang.

De Voorzitter merkt op, dat het juist de bedoeling is een perscommissie van den B.N.A. in te stellen, dus afhankelijk van den B.N.A.

De heer Bot licht het voorstel van den kring Amsterdam summier toe. De bedoeling is door middel van deze commissie in de pers aandacht te wijden aan gebeurtenissen op bouwkundig gebied. Mits goed gesteld, zullen de Redacties de artikelen zeker opnemen. Het Bestuur heeft reeds te veel bemoeiingen voor deze extra taak, met het oog daarop stelt de kring een aparte commissie voor. Wij komen vaak achteraan in de pers. De commissie kan dit verhelpen. De Voorzitter wijst er op, dat de autoriteiten liever een gefundeerd en goed advies hebben, dan één dat de sporen draagt van den haast, welke er mee gemaakt is om het op te maken en te verzenden.

De heer Bot antwoordt hierop dat het goed en tevens snel zal moeten gaan.

Ingekomen stukken.

Ingekomen is een schrijven van den Kring Amsterdam, waarin, met betrekking tot de Paleis-Raadhuis kwestie de aanneming van een motie wordt voorgesteld waarin de noodzakelijkheid wordt uitgesproken een openbare prijsvraag onder de Nederlandsche architecten uit te schrijven, waarbij ook de overdracht van het Paleis aan het Rijk en de werkverruiming wordt aangestipt.

De Voorzitter merkt op, dat de motie er een is waarin vele punten naar voren worden gebracht.

Het Bestuur meent echter, dat het beter zal zijn alleen te spreken over de prijsvraag, en dat de B. N. A. zich buiten de overdrachtskwestie van het gebouw houdt.

De heer Boeyinga geeft te kennen, dat de kring Amsterdam gaarne met de zienswijze van het Bestuur accoord gaat.

De heer Roobol vraagt of het niet wenschelijk zal zijn, de ideeën-prijsvraag naar voren te brengen, die dan gevolgd moet worden door een engeren eindkamp.

De Voorzitter wijst er op, dat zulk een trapsgewijze prijsvraag thans een samengestelde prijsvraag heet. Een en ander kan z.i. uitgedrukt worden in de motie.

De vergadering neemt hierna bij acclamatie het besluit in een motie het houden van een openbare prijsvraag voor het nieuwe Raadhuis naar voren te brengen.

De Secretaris zal den tekst van de motie opstellen.

De heer v. Moorsel vraagt of de uitspraak niet in strijd is met een vroeger genomen besluit, dat de voorkeur in de eerste plaats aan een directe enkelvoudige opdracht wordt gegeven.

De Voorzitter antwoordt hierop, dat dit alleen in 't algemeen geldt, maar voor bijzondere gevallen, die zich daartoe leenen, kan men natuurlijk anders besluiten.

De heer Roobol vraagt of 't de bedoeling is de prijsvraag nationaal te doen maken.

De Voorzitter antwoordt bevestigend.

De heer Bruin acht het noodig bij den Raad argumenten naar voren te brengen voor het oordeel, dat in dit geval een prijsvraag de beste waarborgen biedt voor een goede oplossing.

De heer v. Epen is voor een spontane uiting. Daarna kan de argumentatie volgen.

De heer Roobol raadt aan de motie vóór Woensdag ter kennis te brengen van de Raadsleden.

De vergadering gaat hiermede, na eenige discussie, accoord.

De heer Posthumus Meyjes vraagt of de architecten het allemaal eens zijn over de kwestie der overdracht.

De heer Bilderbeek stelt voor in de motie uit te drukken, dat we de overdracht buiten beschouwing laten.

De vergadering gaat hiermede accoord.

De Voorzitter behandelt hierna de door den Kring Amsterdam gevraagde machtiging om deze zaak verder te behandelen. Hij is van oordeel dat deze zaak van nationaal belang is, zoodat het beter is dat het Bestuur haar leidt.

De heer Boeyinga deelt mede dat van voldoende enthousiasme is gebleken om de zaak aan den B.N.A. te laten.

Verkiezing van 3 bestuursleden, in de plaats van de aftredende heeren Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, Prof. Ir. G. Diehl en W. J. Sandhóvel.

De Voorzitter deelt mede, dat de heeren Ir. G. Friedhoff en Ir. W. P. C. Knuttel bedankt hebben voor een candidatuur.

De definitieve kandidatenlijst luidt aldus: C. H. de Bever, B. T. Boeyinga, F. A. Eschauzier, H. v. d. Kloot Meijburg, Ir. A. v. d. Steur, Ir. A. J. v. d. Steur, E. Verschuyf, A. R. Wittop Koning en Ir. H. T. Zwijs.

Bij de stemming worden uitgebracht: 53 biljetten, waarvan 1 in blanco, dus 52 geldige biljetten, met 156 stemmen. Daarvan verkrijgt: de heer Ir. A. J. v. d. Steur 49 stemmen, H. v. d. Kloot Meijburg 35, C. H. de Bever 27, Ir. H. T. Zwijs 13, F. A. Eschauzier 11, B. T. Boeyinga 9, E. Verschuyf 9, A. R. Wittop Koning 2 en Ir. A. v. d. Steur 1 stemmen.

Gekozen zijn dus de heeren Ir. A. J. v. d. Steur, H. v. d. Kloot Meijburg en C. H. de Bever.

De heeren v. d. Steur en de Bever, ter vergadering aanwezig, verklaren hunne benoeming aan te nemen.

Verkiezing van den Voorzitter van den B.N.A. uit het voltallig bestuur.

Bij de stemming werden uitgebracht 67 geldige stemmen, waarvan op den heer Meijburg 47, op den heer v. d. Steur 12, op den heer Westerhout 5, op den heer Posthumus Meyjes 2 en op den heer v. Hardeveld 1.

Gekozen is dus de heer H. v. d. Kloot Meijburg met groote meerderheid.

De vergadering bekrachtigt deze benoeming met luid en langdurig applaus en besluit den heer Meijburg, die afwezig is, een felicitatie-telegram te zenden.

Verkiezing leden permanente Commissies.

Tot lid van den Raad van Orde wordt bij acclamatie herkozen de heer P. G. Buskens, aftredend lid; van het college voor het Ondersteuningsfonds het aftredende lid J. H. de Roos; van de Commissie van Financiën het aftredende lid Th. J. Lammers.

In de plaats van den heer M. Meijerink, wordt in de Commissie van Financiën gekozen de heer L. Drewes met 55 stemmen, tegen den heer J. Zuidema 8 stemmen.

Tot lid van de Commissie van Redactie wordt gekozen de heer Ir. J. H. v. d. Broek met 40 stemmen tegen den heer Ir. A. Siebers met 25 stemmen.

Tot lid van de Commissie van Geschieden 1932 worden herkozen de heeren P. G. Buskens, A. Kool en W. J. Sandhóvel met respectievelijk 44, 36 en 41 van de uitgebrachte stemmen.

Tot plaatsvervangende leden van de Commissie van Voorlichting 1936, worden gekozen:

in de 1e vacature: de heer Ir. H. T. Zwijs met 31 stemmen, (H. v. d. Kloot Meijburg 7 en C. J. Blaauw 9 stemmen);

in de 2e vacature: de heer J. H. de Herder met 25 stemmen, (H. M. Kraaijvanger 14 en Ir. J. Leupen 8 stemmen);

in de 3e vacature: Prof. N. Lansdorp met 26 stemmen (Ir. S. Friedhoff 21 en Jan de Meijer 1 stem).

Tot plaatsvervangend lid van het College van Advies 1936, wordt gekozen de heer Wieger Bruin met 30 stemmen, tegen den heer Ir. H. F. Mertens 17 stemmen.

Benoemingen.

Benoemd wordt tot lid van de Permanente Prijsvraag Commissie de heer Ir. H. Thunnissen met 31 stemmen tegen 9 stemmen op den heer H. M. J. H. Kraaijvanger.

Tot lid van de Ned. Sectie van het C. P. I. A. wordt bij acclamatie herkozen de heer J. F. Staal: tot lid van den Tentoonstellingsraad wordt bij acclamatie herkozen de heer Ir. G. Friedhoff.

8. Voorstel tot wijziging van het contract met het Genootschap Architectura et Amicitia, betreffende het „Bouwkundig Weekblad Architectura“.

De Voorzitter deelt mede, dat de hoofdpunten van deze wijziging alreeds medegedeeld zijn in het verslag van den secretaris over de Bestuursvergaderingen.

De oorspronkelijke opzet van de fusie in 1926 was volkomen gelijkwaardigheid, ook in finantieel opzicht. Tengevolge van de bezuinigingsnoodzakelijkheid bij het Genootschap A et A, moest in de laatste jaren de subsidie van dat genootschap verminderen, waardoor ook de subsidie van den B. N. A. eveneens lager moest worden. Hoewel dit op het peil van het blad, dank zij door de Redactie ingevoerde bezuinigingen, nog geen directen invloed heeft gehad, moesten er toch voor de toekomst maatregelen onder het oog worden gezien.

In de nieuwe overeenkomst is de gelijkwaardigheid behouden ten aanzien van de redactionele leiding. Wat de subsidies betreft, deze zijn afhankelijk gesteld van het aantal leden, d.w.z. beide vereenigingen betalen een vast bedrag per jaar van f 400.—, vermeerderd met een bedrag van f 3,50 per lid per jaar.

Het totale bedrag der inkomsten vermindert hierdoor weliswaar, maar er is besloten de beide functies van redacteur op te heffen, en den Directeur van den B.N.A. tot Secretaris der Redactie te benoemen. Voor deze regeling is dank verschuldigd aan de groote medewerking van de zijde van het Bestuur van A et A om tot een oplossing te komen.

Een moeilijk punt was voorts nog punt 6 van het contract, dat de wijze van uit elkaar gaan regelt.

Hierbij wordt thans het standpunt van wederkerige rechten ingenomen, dat geredigeerd is in een juridische clause.

Door de in te voeren regeling zal de B.N.A. toe kunnen met een bedrag van f 1500.— op de begroting van 1936.

De heer Ir. Fokker vraagt of ook aan de medewerking van de V.A.N.K. is gedacht.

De Voorzitter deelt mede dat de moeilijkheid van de onderhandelingen het niet mogelijk maakte daarin ook de toetreding van de V.A.N.K. te betrekken. Het is echter zeer wel mogelijk, als blijkt, dat de huidige regeling goed functioneert, de oude plannen omtrent samenwerking met de V.A.N.K. nader onder het oog te zien.

De vergadering keurt bij acclamatie de nieuwe regeling met het Genootschap Architectura et Amicitia betreffende het Weekblad goed.

Begroting 1936.

De voorzitter geeft het woord aan den Penningmeester. Deze verklaart zich bereid eventuele vragen te beantwoorden. De heer Munnik vraagt waarom de post van f 100.—, voor het Ondersteuningsfonds is geschrapt.

De Penningmeester licht toe dat vroeger, toen het Ondersteuningsfonds geen andere inkomsten had dan de renten van het fonds, de B.N.A. het fonds jaarlijks subsidieerde met een bepaald bedrag. Nu echter alle leden jaarlijks f 10.— aan het Fonds bijdragen, kan deze post gevoeglijk vervallen.

De heer Munnik dankt voor deze verklaring, waarmede hij zich volkomen vereenigt.

De heer Buskens vraagt waarom het batig saldo van 1934 ad f 111,66⁷ niet op de begroting 1936 is overgenomen.

De Penningmeester deelt mede dat hem bleek dat het batig saldo van 1933 ook niet op de begroting van 1935 is overgebracht. Niet wetende of dit voorkomt uit een bepaalde, door de ledenvergadering gewenschte methode, heeft spreker zich gehouden aan hetgeen de ledenvergadering, blijkens het goedkeuren van de begroting, wenschte. Mochten er bezwaren tegen zijn, dan kan in den vervolge de inderdaad gebruikelijke methode, om de saldi over te nemen, weer worden gevolgd. Een voordeel van het niet-opnemen is inmiddels dat de begroting niet wordt geflatteerd, men kan het beschouwen als een safe-stelling.

Mr. Rosenboom is van oordeel dat een batig saldo ten goede moet komen aan het direct volgende jaar.

De Voorzitter merkt op dat dit neerkomt op de thans gevolgde methode, want het bedrag, nog onbekend, kan niet op de begroting van het direct volgende jaar worden opgenomen. De vergadering is van gevoelen dat het het beste is de oude tot 1934 gevolgde methode aan te houden.

De heer Buskens deelt mede, namens den kring Rotterdam, dat waar de H.O. van de leden steeds minder wordt, omdat de leden steeds minder inkomen hebben, de salarissen niet onverzwakt gehandhaafd dienen te worden. De kring stelt voor om den post salarissen onder het oog te zien, wanneer uit de H. O. 1936 mocht blijken, dat de leden van den B.N.A. niet in staat zijn de gevraagde inkomsten op te brengen.

De Voorzitter kan zich hier mede vereenigen en het Bestuur zal met deze opmerking rekening houden. De begroting wordt hierna goedgekeurd.

Hierna vraagt de heer Boeyinga het woord en verzoekt den Voorzitter voor een wijle den Voorzittershamer toe te vertrouwen aan den Vice Voorzitter Prof. Diehl. Spreker deelt mede gemachtigd te zijn tot het doen van dit verzoek. Nadat Prof. Diehl den voorzittershamer heeft overgenomen, en verklaard te hebben het zeer op prijs te stellen op het allerlaatste oogenblik de functie van waarnemend Voorzitter, die hem onder het voorzitterschap van den heer Tjeenk nooit beschoren is geweest te bekleeden, verleent hij het woord aan den heer Boeyinga.

Deze dankt de beide heeren voor de verleende welwillendheid en spreekt hierna als volgt:

Geachte medeleden. Wij hebben een nieuwen Voorzitter gekozen. De zetel, waarin we zo lange tijd gewoon waren „onzen“ Heer Tjeenk te zien, zal nu spoedig door zijn opvolger worden ingenomen. Eenerzijds is dat iets heel gewoons. De eene gaat, de ander komt. Een gewone wisseling dus, die ook in onze statuten is voorgeschreven.

Maar... daarnaast is er hier voor ons allen toch wel iets anders, dan een gewone wisseling. Bij het verlaten van de voorzitterszetel door den heer Tjeenk, voelen wij allen, dat daarmee een zeer speciale periode in ons bondsleven wordt afgesloten.

Bij de besprekingen, in onze laatste Kringvergadering, over de te stellen kandidaten voor de bestuursverkiezing, over-

heerste bij ons zeer sterk dit gevoelen. Wij meenden dan ook, dat er alle aanleiding was, om hierop onze aandacht even te concentreren.

Nu behoef ik in deze vergadering geen groot betoog te houden over de redenen, waarom wij hier tot de erkenning moeten komen, dat het heengaan van Tjeenk iets anders en iets meer betekent, dan een gewone overdracht van functie aan een ander. Het is voor mij onnodig om hier in den brede de verdiensten van den aftredenden Voorzitter te schetsen. Anderen zullen dit ook beter kunnen doen dan ik. Wij allen weten ook zonder daarover te spreken, wat de heer Tjeenk voor onze Bond is geweest. Met een toewijding, die boven alle lof verheven is, heeft hij vele jaren de voorzittershamer gehanteerd. Op speciaal verzoek van al onze Kringen werd de duur van zijn voorzitterschap extra verlengd.

Ik wil nochtans hier iets naar voren brengen en zeer kort spreken over: hoe hij werkte, waaraan hij werkte en ten slotte wat daarvoor „het verdiende loon“ is.

Hij heeft zich geheel en al gegeven aan dat werk en meer gedaan, veel meer, dan men van een Voorzitter zou mogen eisen. Altijd en overal was hij te vinden voor het werk van de Bond. In alle te behandelen zaken was hij doorkneed. Niets ontging hem. Hij wist altijd alles. Alle souffleurs zijn tijdens zijn optreden op nonactief gesteld. Niettegenstaande dit, was hij toch allermint de alleenheerser in de Bond, of een man die langs de weg van diplomatieke handigheden of intrige zijn doel trachtte te bereiken. Hij was altijd voor gezamenlijk overleg te vinden en gaf gaarne gehoor aan allen, die met hem samen werkten. Hij was een zeer toegankelijk mens, een mens, die zich niet in hoge waardigheid schuil hield.

Dit is een kort beeld van: „hoe hij in zijn werk was“. Moge ik daarna even nagaan, waaraan hij werkte. De hiervoren geschetste geheel belangelooze toewijding aan onze Bond en onze zaak, stelde hij allermint in dienst van een klein en enghartig groepsbelang. Alle klein gedoe, alle enghartig streven, alle gejaag naar kleine voordelen was hem vreemd. Wel stond hij overal op de bres, maar had daarbij toch te alle tijde het oog gericht op hogere belangen.

Zijn voorzitterschap kenmerkte zich, als het voeren van een bewind in grote stijl, waarbij uitsluitend de hoogste belangen als doel bleven gelden.

Dit is voor onze Bond van niet geringe betekenis. Zijn werk is dan ook niet af te meten met cijfers en feiten en niet vast te stellen met een lijst van tastbare resultaten. Het gaat daar bovenuit. Want boven alles heeft hij gewerkt aan verhoging van het peil van onze Bond en het werkprogramma op breder basis gebracht. Hiermede heeft hij de grondslag gelegd voor het verdere werk en zijn opvolgers kunnen op die grondslag het werk verder voortzetten.

Daarom heeft zijn werk ook meer betekenis, dan het alleen dienen van het groepsbelang der architecten.

Bij het streven naar een hogere opvatting van zijn taak, dient de bouwkunstbeoefenaar allereerst de Bouwkunst. Hij, die bij dit streven zoveel jaren de leiding gaf, diende daarmede dan ook niet in de eerste plaats de belangen van de architecten, maar bovenal die van de bouwkunst, in de ruimste zin des woords.

En vinden wij niet in onze statuten, dat dezulken „als hun verdiende loon“ in aanmerking kunnen komen voor bevordering tot Eerlid van onze Bond. (Er wordt reeds geapplaudiseerd).

Vóór ik nu echter met het voorstel kom, om tot die benoeming over te gaan, wil ik met een enkel woord getuigen, allereerst namens onze Kring, waarvan de Heer Tjeenk lid is, maar verder meen ik dit op dit oogenblik ook namens U allen te mogen doen, hoe het ons heeft gegriefd, diep en ernstig gegriefd, dat één der grote bladen er zich voor heeft willen lenen, om hem aan te tasten, juist in datgene waarin wij hem kennen als de meest onaantastbare. Die perscampagne is van te slecht allooi, om daarop in te gaan. De waardigheid en integriteit van de persoon van Tjeenk staan te ver boven deze aantijging, om er zelfs maar aan te mogen denken, deze verdachtmakingen te bestrijden. Wij hebben een ander middel tegen die „vuile laster“. Wij zullen een eigen en zelfstandig getuigenis daartegenover stellen. (Geweldige bijvalsbetuigingen uit de vergadering).

Daarom, geachte medeleden, op grond van de hiervoor in het kort geschetste overwegingen, wil de Kring Amsterdam aan U het voorstel doen, onzen aftredenden Voorzitter te benoemen tot Eerlid van onze Bond. (Luid applaus).

Zoals U weet, schrijven de statuten voor, dat zoo'n voorstel gesteund moet worden door ten minste 25 leden. Wij kunnen ruimschoots aan deze eis voldoen. Uit de andere Kringen hebben wij in een spanne tijds vele spontane bijvalsbetuigingen ontvangen. Daarnaast hebben wij een groot aantal handtekeningen in enkele dagen in onze kring verzameld om dit voorstel te steunen.

Deze allen tesamen, mijnheer de Voorzitter, moge ik nu aan het Bestuur aanbieden en ik doe hierbij als Voorzitter namens onze Kring en verder namens allen, die hun sympathie daarmede betuigen, het voorstel om onzen aftredenden Voorzitter, Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk heden te benoemen tot Eerlid van onze Bond. Ik dank U wel.

Hierna volgde de aanbieding van de aanbevelingsbrieven en lijsten aan den tijdelijken Voorzitter Prof. Diehl, onder zeer luid en langdurig applaus der vergadering.

Toen de Voorzitter vroeg of het voorstel kon worden aangenomen, volgde wederom een groot applaus, waarna door hem geconstateerd werd, dat de Heer Tjeenk tot Eerlid was benoemd.

De Heer Ir. Tjeenk neemt hierna het woord, en geeft in enkele bewoordingen uiting aan zijn groot gevoel van erkentelijkheid wegens de hooge onderscheiding, die hem ten deel is gevallen. Het valt spreker eenigszins moeilijk op den uitgesproken lof in te gaan, maar hij is blij dat hetgeen hij voor den B.N.A. heeft gedaan, zoo wordt gewaardeerd. Spreker heeft zijn voorzitterschap steeds als een zeer verantwoordelijke taak beschouwd.

Niet steeds heeft spreker het gevoel gehad dat het vlotte en vooral in de laatste jaren waren er wel wolken aan den hemel. Maar spreker gaat heen, met groote dankbaarheid voor het vertrouwen en den steun, die hij heeft ondervonden. Het genoten vertrouwen was hem alles, gaf hem de zekerheid dat de zaak op een hooger plan kan worden gebracht. Zijn voorzitterschap beschouwt spreker als een van de alleraangenaamste perioden uit zijn leven en dezen bijzonderen dag zal hij steeds in blijde herinnering bewaren.

De Heer Ir. Tjeenk betuigt daarna zijn grooten dank aan de bestuursleden, met wie hij in een voorbeeldige eendrachtigheid heeft samengewerkt aan het groote doel: de Bouwkunst in den B.N.A. te dienen.

Ten slotte dankt spreker voor de fraaie bloemenhulde hem ter vergadering gebracht. (Applaus).

Hierna wordt pauze gehouden.

Na de pauze richt de Voorzitter zich allereerst tot de beide afgetreden Bestuursleden, Prof. Ir. G. Diehl, die vice-voorzitter was en den Heer W. J. Sandhövel, om deze in warme bewoordingen, onder applaus der vergadering, te danken voor het vele werk, dat zij in het belang van den B.N.A. hebben gedaan.

Vervolgens leest de Voorzitter de motie voor, door het Bestuur in de pauze opgesteld inzake het nieuwe Raadhuis te Amsterdam.

De motie luidt:

MOTIE.

De Bond van Nederlandsche Architecten (B.N.A.) in Ledenvergadering bijeen op Zaterdag 14 December 1935 te Amsterdam, kennis genomen hebbende van de voordracht van Burgemeester en Wethouders inzake het Paleis-Raadhuis vraagstuk, is zonder zich uit te spreken over de in deze voordracht vervatte principiële kwesties, van meening, dat indien tot het aanvaarden van het Regeeringsvoorstel wordt besloten, voor het maken der plannen van het nieuwe Raadhuis als omvangrijk en representatief bouwwerk van nationale betekenis een openbare prijsvraag, bestaande uit een ideeënprjjsvraag, gevolgd door een eindkamp onder Nederlandsche architecten moet worden uitgeschreven en besluit deze meening ter kennis van den Raad te brengen.

De Voorzitter deelt mede dat het Bestuur het in den gestelden vorm niet noodig acht, de strekking te motiveeren.

De vergadering keurt de motie met algemeene stemmen goed.

Punt 10. Wijziging Statuten en Huish. Reglement.

De Voorzitter deelt mede, dat de wijziging een noodzakelijk gevolg is van het besluit van de ledenvergadering te Haarlem om niet mede te gaan met het Staunverzekeringsfonds, maar voor de middelen tot ondersteuning zelf te zorgen door versterking van het eigen Ondersteuningsfonds. Voorgesteld is de bijdrage hiervoor per lid en per jaar te houden op f 10.

De vergadering gaat hiermede accoord.

Mr. Rosenboom stelt voor in art. 4 § 9bis, 2e alinea in plaats van het voorgestelde, te doen lezen:

„Leden die willens en wetens ten onrechte uitkeering uit het ondersteuningsfonds hebben genoten, enz.“ De vergadering neemt dit amendement alsmede de bestuursvoorstellen aan.

Vervolgens vestigt de Voorzitter de aandacht op de wijziging van art. 4 § 22 H.R., die ten doel heeft dat de Bestuursleden ook de onkosten die zij maken ten dienste van Ledenvergaderingen, zullen kunnen declareren.

Ook hiermede gaat de vergadering accoord.

Punt 11. Bespreking van de vraag of het lidmaatschap van den B.N.A. op grond van de statuten van den B.N.A. vereenigbaar is te achten met dat van de Haagsche Architecten Club.

De Voorzitter deelt mede dat op de ledenvergadering te Haarlem werd geconcludeerd dat de H.A.C. een speciale vakvereeniging is op een beperkt gebied en dat de consequenties nader onder het oog dienen te worden gezien. Het Bestuur heeft nu als eenige consequentie onder het oog gezien dat het gelijktijdige lidmaatschap van B.N.A. en H.A.C. niet mogelijk is en zulks bericht aan de leden van den Kring Den Haag. Deze vonden het niet goed, dat het Bestuur deze consequentie trok en verzochten dit aan de ledenvergadering over te laten.

Het Bestuur ging hiermede accoord, maar blijft bij zijn meening dat gelijktijdig lidmaatschap niet mogelijk is.

De heer Roosenburg acht het niet juist, gezien de resultaten die bereikt zijn, het contact direct af te breken. Spreker stelt daarom voor in een motie uit te spreken, dat de lidmaatschappen inderdaad onvereenigbaar zijn, dat dus een modus moet worden gevonden, waarbij de bereikte resultaten niet te niet worden gedaan.

De heer Ir. v. d. Broek ziet het groote resultaat dat met de H.A.C. is bereikt, in de samenstelling van de honorarium regeling met de bouwers en het daarop gebaseerde contract: alleen het feit daarvan en niet de mérites.

Men moet deze regeling nu toetsen aan de praktijk. Daarom mag op dit oogenblik het contact niet worden verbroken. Laten de Haagsche architecten, nu de H.A.C. een vakvereeniging is, trachten zich opnieuw te vereenigen, met het uitsluitende doel, de hon. regeling met de bouwers te behouden.

De Voorzitter merkt op, dat men in Den Haag ontstemd is geweest over het optreden van het Bestuur, maar dit was een gevolg van het feit, dat men in een arbitrage commissie, genoemd in de overeenkomst met de bouwers, een architect B.N.A. tot voorzitter wilde hebben. Toen moest het Bestuur wel beslissen.

Ons bezwaar gaat tegen het feit dat de H.A.C. een vakvereeniging is. In Rotterdam wordt getracht de zaak veel gunstiger te regelen. De architecten regelen daar uitsluitend het honorarium, maar niet het vraagstuk van den architect bij de werken van bouwers. Spreker adviseert het voorstel van den Heer v. d. Broek te bespreken.

De Heer Roosenburg deelt mede dat het niet zoo eenvoudig gaat, voor de H.A.C. te benaken en individueel op te treden, want het contract is afgesloten tusschen de H.A.C. als vereeniging met Ver. Onderneming en Vrijheid.

Persoonlijke deelname is uitgesloten. Wil men het besluit handhaven, laat men dan daaraan vooraf de mogelijkheid onderzoeken om tot een andere oplossing te komen.

De Heer Buskens licht, wat de Rotterdamsche regeling betreft, toe dat er geen contract met de bouwers is. Alleen een contract tusschen hen die voor de bouwers werken. Deze laatste hebben de regeling te aanvaarden, willen zij met goede krachten werken.

De heer Lammers wijst er op dat zulk een regeling ook te Amsterdam heeft bestaan. Amsterdam echter is al verder dan Rotterdam. De regeling is nl. al weer ter ziele.

De Heer Bot is teleurgesteld over de toelichting van het Bestuur. In Haarlem is de onvereenigbaarheid uitgesproken. Maar het was de taak geweest als gevolg daarvan de belangen der Haagsche leden zoo veel mogelijk te sauveeren. Het voorstel Roosenburg is z.i. niet te aanvaarden, want tegelijk lid zijn van B.N.A. en H.A.C. gaat niet. Wat de Heer v. d. Broek wil, is ook niet mogelijk. Het eenige is, dat het Bestuur ziet te bereiken, dat er tusschen de Haagsche leden van den B.N.A. en Onderneming en Vrijheid eenzelfde overeenkomst tot stand komt als tusschen de H.A.C. en O. en Vr. gesloten is. Het is de schuld van den B.N.A. dat de Haagsche leden in een impasse zijn geraakt. De B.N.A. heeft te ver willen grijpen, maar in werkelijkheid gaan de praktische mogelijkheden niet zoo ver. De L.B. moet onmiddellijk verlaten worden, want daardoor kwamen de leden in moeilijkheden.

De Heer Ir. Fokker wil er even op wijzen, dat het zwaartepunt van de zaak ergens anders ligt dan men hier denkt. Het voornaamste punt van de overeenkomst is het elkaar wederkeerig geven van opdrachten. Als de Haagsche leden nu hun lidmaatschap van de H.A.C. opzeggen, zijn zij automatisch van opdrachten verstoken.

De heer Munnik sluit zich aan bij het voorstel Bot.

De Voorzitter heeft den indruk dat het beter zal zijn, eerst voor de H.A.C. te bedanken, en dan te zien een andere regeling te verkrijgen. Wat de schuld kwestie betreft, verschilt spreker van inzicht met den heer Bot. Laten de Haagsche architecten zelf de consequentie onder het oog zien en met hun voorstellen bij het Bestuur komen.

Ir. v. d. Broek acht het noodig, dat de Haagsche leden op dit moment lid blijven van de H.A.C.; ze uit de H.A.C. te drijven en ze te verzoeken een regeling te treffen, is niet verenigbaar. Eerst een oplossing zoeken en dan uittreden. De Voorzitter stelt dan de vergadering voor zich er over uit te spreken dat de Haagsche leden zoo spoedig mogelijk tot een regeling komen, om dan uit de H.A.C. te treden.

Prof. Diehl zou er veel aan hechten, dat de onverenigbaarheid der lidmaatschappen niettemin principieel hier werd uitgesproken. De mogelijkheid, den Haagschen leden gelaten, dan tot een andere regeling te komen, wordt dan een concessie. Mr. Rosenboom raadt aan een uitersten datum vast te stellen om te bedanken voor den B. N. A. of voor de H. A. C. De Heer Bot kan zich vereenigen met de limitaering van den tijd, doch het Bestuur moet de zaak aanpakken, daaruit alleen is de noodige kracht tegen de bouwers te putten.

De Heer Roosenburg is tegen directe uitspraak der onverenigbaarheid. Het geldt hier geen zaak voor de H. A. C. leden maar voor alle leden van den B.N.A. De vraag is, moeten de architecten bij de bouwnijverheid betrokken worden, en moeten ze probeeren er bij te komen. Dit contract is een begin. Wanneer we het verbreken, verbranden wij onze schepen achter ons.

De Heer Roobol vraagt zich af of de zaak niet eens breder bekeken kan worden. Spreker wil voor de Haagsche leden graag clementie bepleiten. Het vraagstuk der bouwerij staat in een geheel nieuw gezichtspunt.

De Heer Baarda vindt den Heer Buskens optimistisch, wanneer hij op de saamhoorigheid van de architecten te Rotterdam individueel bouwt. Maar niemand kan de kracht van de overeenkomst van de H. A. C. ontkennen. Spreker stelt de Haagsche regeling als voorbeeld van de andere kringen.

De Voorzitter protesteert tegen hetgeen de Heer Baarda zegt. De H. A. C. heeft niets van het vraagstuk, waar het om gaat, opgelost. Spreker betreurt het dat geen der leden in den kring Den Haag heeft ingezien, dat zij met de getroffen regeling de belangen van den geheelen B. N. A. hebben geschaad want de basis is veel en veel te laag. Wat betreft den raad van den heer Roobol om de zaak eens op een breder basis te bekijken, deelt spreker mede dat de B.N.A. jaren lang aan het vraagstuk in zijn geheel is bezig geweest. De heer Baarda is van gevoelen dat de Voorzitter hem niet begrepen heeft. Het gaat er niet om een tabel te maken, maar wie zal er zich aan houden. Welnu, dat is in Den Haag thans betrouwbaar.

Mr. Rosenboom is van meening dat men door een uitspraak de zaak veel moeilijker maakt. De mogelijkheid bestaat, om de H. A. C. te vervormen.

Prof. Diehl begrijpt niet dat het de onderhandeling kan bemoeilijken. De uitspraak der onverenigbaarheid toch is juist het enige argument, dat voor een herziening der overeenkomst aan te voeren is. Men staat sterker als er een uitspraak is.

Hierna wordt tot stemming overgegaan, over de in de agenda gestelde vraag. Het blijkt dat alle aanwezigen de vraag ontkennend beantwoorden, zoodat dan uitgesproken is dat het lidmaatschap van den B.N.A. niet verenigbaar is met dat van de H.A.C.

De Voorzitter stelt hierna voor dat het Bestuur met de H.A.C. leden van den kring Den Haag zoo spoedig mogelijk naar een oplossing zal zoeken vóór een bepaalden datum.

De vergadering gaat hiermede accoord en bepaalt, na eenige discussie, dat de oplossing binnen 6 maanden moet zijn geschied.

Rondvraag.

De heer Bunders bespreekt de critiek in het B.W.A. op een boekwerkje van den heer Feenstra, dat hij echter nog niet gelezen heeft. Hij vindt den toon van de critiek echter onjuist. De critiek moet steeds welwillend blijven.

De Voorzitter deelt mede deze opmerking aan de redactie te zullen overbrengen.

De Heer Ir. Rosenburg acht de contributie voor de aspirantleden te hoog. Daardoor kunnen jonge architecten niet contact krijgen met den B.N.A. De Voorzitter deelt mede dat deze zaak de aandacht heeft van het bestuur. De moeilijkheid is gelegen in het feit dat men geen tekenaars adsp.lid moet maken. Men moet dus van de jonge personen met redelijkheid kunnen verwachten dat ze architect zullen worden.

De Heer van Epen deelt mede dat een collega die zonder werk was, en in zijn onderhoud tracht te voorzien door den verkoop van een door hem zelf geconstrueerden aanhangwagen aan auto's, uit den B.N.A. is gezet. Het bestuur dient in dergelijke gevallen anders op te treden.

De Voorzitter deelt mede, dat de zaak geheel anders is. Het bewuste lid zond een circulaire rond, waarin hij onder vermelding van zijn kwaliteit architect B.N.A. op aanhangwagens voor auto's de aandacht vestigde. Het bestuur heeft gemeend hem hierover inlichtingen te moeten vragen. Als antwoord daarop bedankte het lid per omgaande. Het bestuur meende toen, dat, als een lid zoo weinig op het lidmaatschap prijs stelt, niet aangewezen te zijn er op aan te dringen hem in den B.N.A. te behouden.

De Heer v. Epen zegt dat de zaak voor hem hiermede een geheel ander aspect heeft gekregen en dankt voor de inlichting. Hierna brengt de Voorzitter dank aan alle aftredende leden, die in de commissies hun tijd en moeite aan den B.N.A. hebben besteed (applaus).

Ten slotte dankt de Voorzitter nogmaals voor den ontvangen steun bij zijn taak, en de hem verleende onderscheiding, benevens de bloemenhulde, die hem dezen dag tot een feestdag hebben gemaakt.

Hij sluit hierop de vergadering.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUYSSEN, REDACTEUR NR 52
A. EIBINK, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, IR. A. J. v. b. STEUR, T. HAAKMA WAGENAAR, 28 DEC. 1935

DE BENOEMING VAN P. VORKINK TOT EERELID VAN A. ET A.

Op Donderdag 19 December hield het Genootschap A. et A. een bijzondere vergadering ter viering van het 16e lustrum. Na een zakelijke voor-vergadering hield de voorzitter een „lustrum-rede” voor leden en genoodigden en daarna richtte hij zich ongeveer als volgt tot de vergadering en den heer Vorkink. Wij komen nu tot punt 7 van de agenda — want dames en heeren, wij vergaderen nog.

Dat dit bestuursvoorstel zonder voorkennis van den heer Vorkink op de agenda is geplaatst, zal U niet verwonderen. Hadden wij hem erin gekend, dan zou hij denkelijk zoo geprotesteerd hebben, dat wij misschien wel voor zijn bezwaren gewicht zouden zijn.

Want dit is een van Vorkink's deugden: zijn bescheidenheid, zijn onzelfzuchtigheid. Dat wil niet zeggen, dat hij niet zou weten wat hij waard is en zich niet zou doen gelden. Integendeel: zelfkennis is Vorkink een groote kracht. Maar hij doet zijn werk zonder ophef, vraagt geen aandacht voor zijn persoon. Het vele, dat hij deed en doet voor A. et A., de bouwkunst en het bouwvak, verrichtte hij onzelfzuchtig ter wille van de zaak, die hij dienen wil. Als hij voor iets opkomt, dan doet hij dat niet half, maar geeft zich geheel. Soms, in een discussie loopt hij zoo warm, dat hij overkookt. Dat is altijd een genot om aan te hooren en te zien, want als hij fel wordt, dan is het altijd voor iets goeds en tegen iets minderwaardigs: kleinheid, domheid, willen misverstaan, etc. etc.

Zijn oordeel is ongemeen scherp, d.w.z. klaar en juist, want met een groote intelligentie ziet, doorziet hij de menschen en hun drijfveeren, hun motieven. Daarbij wordt hij geleid door een zeer sterk rechtsgevoel.

U houdt er niet van, Mijnheer Vorkink, om in het zonnetje gezet te worden, maar U zult moeten gedoogen, dat ik hier — ter motiveering van ons voorstel! — U en Uw verdiensten tracht te schetsen.

Wat Vorkink lange jaren voor A. et A. heeft gedaan, is niet gering, en dat hij nu bijna 20 jaar als bestuurslid onverflauwd voor de belangen van A. et A. is opgekomen, is een bewijs uit het ongerijmde, dat A. et A. en zijn streven waard zijn gediend te worden.

Nagenoeg 20 jaren is Vorkink thans bestuurslid en penningmeester; het geldelijk beheer van het Genootschap had in geen beter handen kunnen zijn. De bijkans voortdurende financieele verwickelingen en transacties betreffende de uitgave van „Wendingen” bijv. hebben steeds voor een groot deel door Vorkink een gunstige en redelijke oplossing gevonden. Aan zijn wijs beheer is het te danken, dat de tentoonstelling en de lezingen gehouden zijn kunnen worden! (Hartelijk applaus.) Daar hebben niet slechts wij hem voor te danken, maar dient heel architectonisch Nederland hem erkentelijk te zijn.

Voor tal en tal van functies heeft Vorkink zich laten vinden. Ik herinner aan de laatste, aan zijn werk voor nieuwe fundeering van het H.B.O. Ik denk nu ook aan de onderhandelingen over de fusie van Architectura en Bouwkundig Weekblad en de recente besprekingen over een nieuwe overeenkomst betref-

fende de uitgave van het B.W.A. Het was voornamelijk Vorkink, die met voortreffelijke vondsten deze hachelijke zaak tot een goed einde wist te brengen.

En buiten A. et A.?

In de Amsterdamsche Schoonheidscommissie, waaruit hij on-tijdig is heengegaan, nam hij door zijn objectief, klaar en wijs oordeel een eervolle plaats in.

Als Voorzitter van de Commissie van Onderwijs van den B.N.A. en in een andere, die de positie van den architect onder het oog zag en gezondmaking van het bouwvak beoogde, heeft Vorkink veel en goed werk gedaan voor het v.a.k. Voor zuivere verhoudingen in het bouwvak en verheffing ervan door goed onderwijs is hij steeds opgekomen. Velen zijn hem als docent aan de afdeling Bouwkunde der voormalige Kunstnijverheidsschool te Haarlem, dankbaar voor wat hij hun daar gegeven heeft, voor de gezonde grondslagen, die hij daar voor hun bouwkundige en architectonische ontwikkeling heeft gelegd. Vorkink heeft als vakman een gezag als weinig anderen, en respect en genegenheid heeft hij zich als vakman en als mensch verworven van alle zijden, ongeacht richtingen in de architectuur.

Er zijn weinigen in onze bouwwereld, Mijnheer Vorkink, die een respect en genegenheid genieten als U, van jong en oud. Vorkink als architect. Wij kennen van hem woningbouwcomplexen in verschillende plaatsen, die goed zijn, huizen van jaren her, die nog altijd waard zijn gezien te worden, omdat zij gebouwd zijn door iemand die geestelijk even goed gefundeerd is, als zijn bouwwerken het constructief zijn. Zijn koloniehuis aan zee, zijn vacatieverblijf „De Born” in de bosschen, zijn conservatorium in Amsterdam-Zuid, zij zijn voortreffelijk berekend op hun gebruik en fijn van geest, maar gereserveerd als hun maker. En zoo winnen ook zij steeds bij nadere kennisgeving. Een plattegrond als die van „De Born” doet zien, dat hij met zijn tijd mee groeit en zich het fundamenteel goede in het nieuwe weet eigen te maken. Vorkink is een knap architect. Was hij een minder scrupuleus en plooibaarder mensch, dan zouden wij meer en grooter werk van hem kennen. Van der Steur heeft in zijn lezing „De architect in de tegenwoordige maatschappij” als eerste vereischten voor den architect genoemd: vakbekwaamheid en moraliteit. Vorkink heeft deze als weinig anderen.

Mijnheer Vorkink, wij weten dat U wars bent van eerbetoon en van holle woorden ook. Maar wees ervan overtuigd, dat wat ik hier namens het bestuur gezegd heb, woord voor woord gemeend is.

En thans verklare de vergadering of zij Piet Vorkink, na al wat hij voor A. et A. en voor de bouwkunst heeft gedaan, ter gelegenheid van dit lustrum van ons Genootschap tot eere-lid wil benoemen.

Hierop volgde een applaus, dat aan duidelijkheid niets te wenschen overliet, zoodat de voorzitter hem daarop benoemd kon verklaren en begroeten als eere-lid van het Genootschap.

VERSLAGEN DER TIJDENS DE JUBILEUMTENTONSTELLING VAN A. ET A.
IN HET STEDELIJK MUSEUM GEHOUDEN VOORDRACHTEN.

Wij laten aan deze 4 verslagen, ter wille eener goede documentatie, de „Inleiding” voorafgaan, welke de Heer Prof. Ir. Granpré Molière voor den Catalogus der Tentoonstelling heeft geschreven. Red.

„Cantare amantis est”
Augustinus.

Zingen is des minnaars. Dit is het geheim van de kunst; de liefde is de meest verborgen en meest openbare bron van alle kunst. „Wat op 's harten grond leit, dat welt me naar de keel”. Dit is de eerste reden van de kunst; het is niet de enige, maar het is de eerste reden en rechtvaardiging van alle kunst. De liefde is een verenigende kracht. Zij bewerkt het innerlijk woord; en dit roept om een uiterlijk woord; en dit om een hoorder. In een en dezelfde liefde bemint de kunstenaar zijn beeld, zijn doel en zijn hoorder. Alle vermogens van zijn ziel gaan op in het ene beeld; de veelheid van stoffelijke dingen wordt één door zijn bevel, en alle vermogens van den beschouwer gaan uit in éne vervoering. En zo wordt alles verenigd en geordend. Want alle dingen zijn voorwerp van de kunst. De liefde is enigszins het geheel der dingen; al wat tastbaar is met de handen, en zichtbaar voor de ogen, al wat voorstelbaar is in de verbeelding en verstaanbaar in het verstand; de gehele wereld buiten ons en de gehele cosmos in ons; al wat begeerd wordt in de zinnen en bemind wordt in de geest — het is alles stof van de kunst.

De weg van de geest naar de stof is een weg van de geest naar de geest. De ene weg mag langer, de andere korter zijn; maar er is geen arbeid, die opgaat in het niet. Wel is een blik van de ogen meer dan een woord; en een woord meer dan een schrijver; en een schrijver meer dan een schilderij; en dit meer dan een ets; en dit meer dan een gedenksteen; en dit meer dan een woonhuis; en dit meer dan een fabriek; en dit meer dan een werktuig; wel is er rangorde in de kunst; maar alles spreekt zijn eigen woord; alle zijn een teken; zij alle zijn meer dan het nut alleen. Er is nuttige kunst, maar er is er geen die dit is zonder meer; de geest kan zijn adel niet geheel afleggen; elke beweging in de ziel begint met de liefde; en de mens, die bezielde stof is, kan zich niet weerhouden, het licht van de geest te doen uitstralen tot in de uit hoeken van zijn domein. De liefde kan bekoelen — en ze is helaas bekoeld — maar nooit zal ze zozeer verhitten, dat het verstand geheel verlaaft in dienst van de stof. En och, al zou dit mogelijk zijn, dan nog zou de beschouwer een hemelijke blik van bewondering niet kunnen weerhouden voor wat de geest geordend heeft in de dode stof.

Men heeft zich in onze dagen geweld aangedaan, om de schoonheid te miskennen ten gerieve van het nut; men heeft gemeend, dat de kunst geen liefde, en het nut geen schoonheid vereiste. Herhalen we het daarom met nadruk: het rijk van het maken is het rijk van de schoonheid; en de schoonheid is de zang van hem die bemint.

De kunst is er niet alleen om de ziel te verruimen, maar ook om er van te leren. Waarom nu de tentoonstellingen bezoeken? Wellicht om een verzet; om een ontroering; om een genot; wellicht ter beschaving of verheldering van inzicht. Maar we zoeken er toch meer; tenslotte zoeken we antwoord op een geheime vraag: „Wachters, hoe ver is het met de nacht?” Kunstenaar, wat aanschouwt gij? Uw liefde maakt uw schreden licht; gij ijlt ons vooruit. Waar gaat ge heen; en waarheen moeten wij u volgen?

Het is niet de eigen taak van de kunst, om te leren; maar het is zeker niet tegen haar natuur, dat ze ons veel leert. De kunst is, volgens Aristoteles, waarachtiger en wijsgeriger dan de geschiedenis, omdat ze meer het wezen geeft; de geschiedenis

beschouwt wezenlijk het verleden; maar de verleden kunst is nog tegenwoordig, en de tegenwoordige kunst wijst naar de toekomst. En daarom drijft ons, mensen uit de overgang, een geheime onrust naar de kunstzalen.

Wat heeft deze tentoonstelling ons te zeggen?

Wanneer we de eenheid in de verscheidenheid der richtingen willen verstaan, dan is het nodig afstand te nemen. Wanneer we de ogen willen doen gaan over onze gehele kunst-cultuur, dan zal een maatstaf moeten worden aangelegd; en de maatstaf zal datgene zijn, wat de kunstenaars achtereenvolgens hebben bemind en uitgebeeld.

Het is de natuur van de liefde om te groeien, want, zegt Johannes van het Kruis, „het loon van de liefde is niets anders — en de ziel kan ook niets anders verlangen — dan grotere liefde, totdat ze de volmaakte liefde bekomt”. Ze gaat in haar ontwikkeling van het deel naar het geheel; d. i. van het zinnelijke naar het geestelijke; van de eigen liefde naar de algemene liefde; van de schepselen naar den Schepper; en van de liefde tot God in de schepselen tot die voor de schepselen in God, tot de stille inwendige liefde-blik van de mystiek. In deze liefde is geen plaats meer voor de haat, omdat ze alles insluit; en geen verdeeldheid meer, omdat ze alles verenigt. Maar wanneer de liefde daarentegen bekoelt, dan gaat ze dezelfde weg in een omgekeerde zin, en omdat dit tegen haar natuur is, geeft het een onbeschrijflijke verwarring.

Zien we nu dan door de ogen van de kunst naar de loop der eeuwen, dan schijnt het wel, dat ze aanvankelijk spoedig is ontbloeid, en daarna langzaam ingezonken; en dit schijnt zich te voltrekken tot op de drempel van deze tijd.

Beschouwen we dan dit verloop.

Het innerlijke woord van onze eerste kunst was: God.

De dichtkunst ving immers aan met de mystiek, en de muziek met het gebed; de wetenschap begon met theologie en metafysica; de bouwkunst is aangevangen met het Godshuis, de toegepaste kunst met de Gods-openbaring, de Gods-gemeenschap, de Gods-kinderen; deze kunsten waren gericht op God, verenigd in God, en zozeer vervuld van het goddelijke, dat Berlage eens getuigde, dat deze werken „door God zelf gebouwd schijnen”.

Dan daalt de blik, en de liefde wordt verkoeld. In den heilige gaat men den mens zien, en van den mens zijn kleed, zijn lichaam, zijn huis, zijn staat, zijn stad; het doel van de kunst wordt menselijke luister, menselijke eer, menselijke liefde, menselijke wijsheid, menselijke kracht, menselijk heimwee, menselijke genieting en menselijke smart.

Het innerlijke woord van de Renaissance is: de mens.

Dan daalt de blik naar de aarde, en de liefde naar de benedenvertrekken van de ziel. In den mens gaat men het dier beschouwen, zijn nooddrift, zijn instincten, zijn hartstochten, zijn begeerte en zijn vrees; men gaat in hem het roofdier zien, en de sexualiteit, die naar een juiste uitspraak van Aristoteles, de gehele dierlijke ziel is; het doel van de kunst wordt de productie, de reclame, de natuur-beheersing, de bewapening en de pornografie. Het innerlijk woord van de 19e eeuw is: de nooddrift.

Afgezien van alle aanvankelijke tekortkomingen en alle tussentijdse verheffingen, schijnt dit de grote tragische lijn te zijn, waarlangs de kunst zich door de eeuwen heeft bewogen tot op de drempel van de nieuwe tijd. Van een „gedempte muziek, waar het hart naar luistert”, is de kunst klaterend schaterend

en voornamelijk geworden, en daarna is ze overstemd door het gedreun der werktuigen. Van het algemene is de liefde gedaald naar het ondergeschikte; van het onvergankelijke naar het vergankelijke; van hetgeen boven den mens is naar hetgeen beneden hem is. Van de eenheid naar de verwarring.

„Mijn naam is legio, want wij zijn velen”.

Waar het universalisme ophoudt, verbreekt niet alleen de orde in de wereld, maar ook de eenheid in de ziel zelve. De verscheidene kunst-richtingen van de 19e eeuw zijn een beeld van de afzonderlijke vermogens van de ziel; te zamen maken ze onder leiding van de liefdevolle wijsheid de kunst uit; afzonderlijk zijn ze wel in staat te verrassen en te verbazen, maar niet om een schoon geheel voort te brengen. Het is dan het zinnelijk geheugen, dat het naturalisme en eclecticisme vertegenwoordigt; de zinnelijke verbeelding, die van buiten bewogen het impressionisme, van binnen uit gedreven het expressionisme doet ontstaan; de algemene zin is in verband te brengen met het cubisme, en de zinnelijke hartstochten veroorzaken het sensualisme; het is eindelijk de zetel van de kunst zelve, het verstand, dat door zijn brein en dienaren verlaten, in het rationalisme moet vervallen en daartegenover de uiterlijke vermogens van hand en werktuigen, die het virtuosendom en de mechanisering ten gevolge hebben. En dit alles scherp gescheiden, of willekeurig vermengd, stuitend lomp of uiterst verfijnd, verzakt tot het kinderachtige of opgezweept tot het barbaarse, wereldvreemd of aan de wereld verkocht, tot een onontwarbare chaos, en in de ziel, en in de kunst, en in de maatschappij.

De algemene drijfveren echter zijn begeerte en vrees; en het wachtwoord is de nooddrift; en haar wapenen zijn het rationalisme en de mechanisering; en in het brandpunt staat dus de techniek, als een schijnbaar eenheidsgevend beginsel van deze tijd. Wanneer het slechts mogelijk was, de werktuigen tot een doel te maken, en alles uit te bannen, wat daaraan vreemd is, de grote wijde natuur, de liefde in de harten en de zelfstandigheid in de massa, dan zou men moeten erkennen, dat onze tijd een wonderbare eenheid heeft herwonnen. Maar zo is het niet; het is geen eenheid, maar een omkering van waarden, een toppunt van ontreddering; zodra men de techniek als een goed op zich zelf gaat zien, als een wezen met een ziel, als een stijlvormend beginsel, dan is men waarlijk dieper dan ooit vervallen in bijgeloof en afgoderij. Orde heerst er alleen in de fabrieken; maar scheiding is er tussen den ontwerper en zijn werk; tussen hem en zijn medewerkers; tussen de medewerkers onderling; tussen deze allen en de gebruikers; en tussen hun vruchten en de behoeften van den mens. Er is maar één scheiding, maar die is dodend; het is de scheiding van natuur en kunst, van wortel en stam. Nors, nietig en verkleumd staan de vruchten van rationalisme en mechanisering, onze nieuwe bouwkunst, in de lieve, zachte natuur, onder de hoge, wijde luchten, als getuigenissen van de opperste verwarring en nood.

Thans schijnt het wel, dat de ontkenning nabij is.

„Oud is de mens, die in vrees leeft
jong is hij die leeft in de liefde”.
Augustinus.

We gaan nu spreken over de wedergeboorte in onze dagen. Daaraan kan men geen recht doen, zolang men de diepte en de duur van de voorafgaande inzinking niet heeft verstaan. Haar einde is de geestelijke dood, n.l. de kloof van natuur en cultuur; de wedergeboorte daartegenover is de overwinning van de natuur; dat is het algeheel begrip en de algehele liefde voor de natuur, dat is voor God. Het is niet alleen waar voor landbouw en geneeskunst, dat de natuur wortel en doel is; dit is waar voor alle kunst, ook voor de eerste, of schone kunst; dit is waar voor alle cultuur, dus ook voor economie en politiek, die hun maat en

richtsnoer in het natuurdoel vinden, n.l. in de zedenwet; het is ook waar voor de religie, al rijkt ze dan boven de grenzen der geschapen dingen uit. Dit is de eerste waarheid van alle practijk; deze eenvoudige waarheid was verloren; maar ze is terug gevonden; ze herleeft, er is het kenmerk van „den nieuwen mens”, die hieruit, als uit een rotsvaste grondslag, zijn kracht, zijn streven en zijn hoop en zijn liefde put.

De nieuwe mens is de universele mens, die niets van de natuur noch haar Schepper haat, die zich niet beperkt tot zichzelf, zijn kring, zijn stand, zijn klasse, zijn ras of natie; die niet streeft naar een denkbeeldige, van de eeuwige wetten vervreemde cultuur; maar die in zijn hart het heimwee draagt naar de liefde tot al wat bestaat en in zijn verstand naar al wat wezen heeft. Lang en aanvankelijk verborgen zijn deze dingen voorbereid; maar nu worden ze openbaar, als een revolutie in de cultuurgeschiedenis, zoals er nog geen geweest is. En ook in ons kleine land, en ook op het terrein van de kunst hebben de zware, bronzen klokken van een grote algemene, natuur-verbonden kunst weer voor het eerst sinds eeuwen geklonken. Aan personen als Berlage, van Gogh, Toorop, Henriette Roland Holst, om enkelen te noemen, hoe verschillend ook, is toch één ding gemeen: een honger naar een alles omvattende schoonheid in de schepping, en naar het mysterie van de ongeschapen Schoonheid, die ze weerspiegelt.

Daarmee is de revolutie in de kunst ingeluid, de strijd op leven en dood tussen ontbinding en opstanding; alle kunstenaars hebben daar meer of minder deel aan; zij worden geslingerd en gehavend, beurtelings overwinnaar en overwonnen.

Daar komt dat wonderlijke, aantrekkelijke en afstotende, het sprankelende en dorre, het adembeklemmende en triomfantelijke van onze hedendaagse kunst vandaan.

„Het is de natuur eigen, altijd met het beste te beginnen”.

Wat Aristoteles heeft opgemerkt voor de natuur, geldt ook voor wat natuurlijk is in afgeleide zin, n.l. voor de kunst. Zo is onze oude kunst begonnen, en zo is het ook dat ze zich thans herstelt. Men kan over het werk van dr. Cuypers verschillend oordelen, maar het mag niet voorbij gezien worden, dat zijn bouwprogramma universeel was; n.l. een bouwen door en voor de gehele gemeenschap, geworteld in de overlevering en gericht op God.

Van dit werk valt het evenwel op, dat het wel zeer volkomen is, maar ook zeer dor; het is nog maar een geraamte van wat komen moet; het herinnert ons aan de droom van den profeet Ezechiël: „Er ontstond gedruis, en zie, beweging; en beenderen naderden tot beenderen, elk tot zijn gewicht”. Dan vervolgt het echter: „En zie, daarop kwamen er spieren en vlees, en een huid werd erover getrokken”. Het is niet moeielijk, om hierbij te denken aan degenen, die het werk van Cuypers hebben aangevuld, aan Berlage, de Bazel en de Klerk. „Maar — gaat dan de geschiedenis voort — er was nog geen geest in”. Want meer dan dicht- of schilderkunst onderstelt de bouwkunst een levende gemeenschap als grondslag en doel van zijn werk, en als hartslag een levende traditie; maar die hadden ze niet.

Zeker zouden we, door het voorbijzien van dit tekort, aan de werken van deze meesters en grondleggers de profetische kracht ontzeggen, die ze ongetwijfeld bezitten. Hun werken kwamen in zeker opzicht te vroeg, zoals dat van Morris voor de nijverheid, dat van de Nazareërs voor de schilderkunst, en dat van Howard voor de stedebouw; dit alles kon bezwaarlijk ontkiemen, omdat het seizoen nog niet was aangebroken.

Daarna keerde het oude terug. Na deze eerste bazuinstoten scheen alles weer in de gewone banen van de minste weerstand voort te gaan, naar de verdere verstoffelijking en industrialisering van nijverheid en bouwkunst, naar die schijnbaar abstract gemechaniseerde stijl. Maar laten we ons in ons oordeel hoeden voor eenzijdigheid; wanneer eertijds bouwwerken werden ver-

nield, steden verwoest, volkeren onderworpen, dan werden de nieuwe monumenten op dezelfde plaatsen, met dezelfde bouwstoffen, heel vaak ook met behulp van dezelfde bouwvormen weer opgericht. Onze revolutie is een geestelijke; de wezenlijke vernieuwing zal komen — wanneer ze komt — van de geest; maar materieel zullen we weer, zoals onze voorgangers op het wereld-toneel, gebruik maken van de dode stof die de oude beschaving ons als een erfgoed heeft gelaten, voor ons is dat o.a. haar techniek. Achter deze fabelachtige ontplooiing van de mechanische techniek zal men niet alleen de laatste inspanning van een instortende wereld-orde moeten zien; daarachter staat óók „het heimwee naar den nieuwen mens“; in de spiegel van het bewogen watervlak kunnen we zijn beeltenis slechts verwrongen herkennen; maar ook hier is de verachting voor de al te nauwe grenzen, voor het subjectivisme, voor de versleten vormen van voorheen, en het verlangen naar beheersing en dienstbaarheid aan de natuur.

Het is goed hier dadelijk tegenover te stellen, dat de grootste en meest noodlottige fout op kunstgebied wel deze is, dat men het stoffelijk beginsel, n.l. de techniek voor het vormend beginsel

DIE SYSTEMATISCHE ERNEUERUNG UNSERER STÄDTE. PROF. HANS BERNOULLI, BASEL.

An der Jahresfeier eines Architektenvereins ist es wohl angebracht, neue Pläne, neue Absichten aufzurollen, neue Ziele zu stecken, weiter, viel weiter als wir es bisher unseren Kräften zugetraut hatten.

Wir stellen uns vor das Problem einer systematischen Erneuerung unserer Städte.

Die müden, resignierten Einreden, dass heute wohl keine Städte mehr erweitert oder erneuert würden, dass es ja kaum mehr möglich sei, den auf uns gekommenen Bestand zu erhalten, dürfen wir gern übergehen: Die trübe Stimmung steigt aus dem Sumpf einer Wirtschaftskrise, eines Geschöpfes verfehlter Kreditpolitik. Durch eine gesunde Kreditpolitik muss und wird in Kürze die Stagnation überwunden werden. Mehr noch: Im Moment, da die Kreditpolitik die Höhe der heutigen Technik erreicht hat und fortan mit der Entwicklung der Technik Schritt hält, eröffnet sich vor uns das Planum unbegrenzter Möglichkeiten.

Das einzelne Haus, das wir heute bauen — es mag so modern und intelligent als nur irgend ausdenkbar geplant und ausgeführt sein — ist nach zwanzig Jahren unmodern; nach vierzig Jahren vielleicht noch brauchbar; nach sechzig Jahren aber reif zum Abbruch.

Aber es wird nicht abgebrochen: Man behilft sich, man baut um, man erneuert, man richtet den Bau für andere Zwecke her. Denn die Rente von gestern ist die Grundlage des Preises von heute. Solange das Haus noch irgend dient, repräsentiert es einen Wert und kann nicht verschwinden. So geht es mit der grossen Masse aller Bauten. Nur wo die Ausbeutungsmöglichkeit so gross ist, dass der Ankaufspreis des Hauses zum Terrainwert geschlagen werden kann, ist der Abbruch möglich, nur da kann ein alter Bau durch einen neuen ersetzt werden! Und dann in Fällen äusserster Not: Wenn ein verwahrlostes Quartier eine ganze Stadtgegend bedroht mit seiner Bauqualität und seinem üblen Aussehen, so wird zu einer „Sanierung“ geschritten, die in der Regel die Stadt sehr teuer zu stehen kommt. Wenn es schon sehr schwer fällt, ein einzelnes Haus auszuwechseln, so ist das natürlich in vermehrtem Mass der Fall bei einem ganzen Block, oder gar bei einem

houden gaat; en dat in deze onzekere tijden niets zozeer de vooruitgang of zelfs het voortbestaan van de westerse cultuur bedreigt, dan dat men in een bijgelovig ontzag voor het menselijk kunnen, het technisch vermogen tot tiran over de wereld uitroept. Maar wat tot heersen niet is geschapen, is het wel tot de dienst. Wanneer we tot vernieuwing in de cultuur mogen geraken, dan zal het zijn door het liefdevol en begripvol verzamelen van alle bouwstenen, die nog zo jammerlijk liggen verspreid; we zullen die hebben te toetsen aan het ons door de natuur gegeven, alle mensen-eeuwen omvattende bouwplan der cultuur, en we zullen daaraan nederig en geduldig, op de grondslagen der vaders hebben voort te bouwen, tot we geroepen worden tot de rust.

Wat de toekomst geven zal, weten we niet, en kunnen we niet weten; het is ook niet nodig; het is voldoende te erkennen, wat ze van ons vraagt. Deze tentoonstelling, die als 't ware moment-opnamen geeft van een der grootste worstelingen op het wereld-toneel, moge tot deze erkenning dan het hare bijdragen. Fiat lux!

M. J. GRANPRÉ MOLIÈRE.

ganzen Viertel. Und doch ist die Erneuerung eines ganzen Viertels nicht minder nötig, als die Auswechslung eines einzelnen Hauses:

Jede Zeit baut in ihrer Weise das Bestmögliche, das bestmögliche Haus, das bestmögliche Quartier. Aber wie die Auffassung vom bestmöglichen Haus sich wandelt, so ändert sich auch der Begriff vom bestmöglichen Quartier. Die Baugevierte der vergangenen Generation sind von viel kleineren Abmessungen als die Baugevierte von heute. Und heute schon zeichnen sich in Idealprojekten Zusammenhänge ab, die weit über das heute Uebliche hinausgehen: Wir schreiten vor zu immer grösseren absoluten Massen und streben nach immer grösseren Zusammenhängen. Solche weitausgreifende Formationen lassen sich — bei günstigen Vorbedingungen — auf Neuland ohne weiteres verwirklichen. Aber derartige weite Hofbezirke, systematische Reihungen, sinnreiche Kombinationen von hohen und niederen Bauten in mehrfacher Wiederholung sollten auch an die Stelle der alten, überjäherten, baufälligen Häuser treten.

Unsere Städte sollten immerdar bewohnbar und jung erhalten werden, in all ihren Quartieren — von der Besonderheit der eigentlichen „Altstadt“ ist hier nicht die Rede — sie sollten sich in grossen Rhythmen erneuern. So wie der Wald bezirksweise geschlagen wird und die Blössen sofort wieder aufgeforstet werden, so sollten unsere Städte systematisch quartierweise erneuert werden. Im Interesse der Hygiene, im Interesse der Bewohnbarkeit, im Interesse der Schönheit und des Ansehens der ganzen Stadt.

So schwer wie uns die Erneuerung eines aus hunderten von Privatparzellen bestehenden ungleichmässig bebauten Quartiers vorstellen können — auf der Grundlage des Erbbaurechts ist ein derartiges Vorgehen ohne weiteres denkbar. Nach einem Generalplan ist die allmähliche Erneuerung der Stadt, der sukzessive Neuaufbau der einzelnen Quartiere vorzusehen. Die Termine des Neuaufbaus sind in den Pachtterminen der Erbbaupachtverträge gegeben. Jeder des sechs oder acht Sektoren einer Stadt ist in zwölf Quartiere eingeteilt, von denen alle fünf Jahre eines niedergelegt und neu aufgebaut wird. Der Neuaufbau immer nach den besten und sorgfältigsten Ueber-

legungen seiner Zeit. Wo die Stadtgemeinde den Boden zu Eigentum besitzt und die Baugründe in Erbpacht ausgibt, kann und muss sie an die Ueberbauung die höchsten Anforderungen stellen.

Mit der Erbpacht auf öffentlichem Grund und Boden ist auch die sonst unlösbare Frage der Amortisation und des Preises der alten Bauten gelöst: Wenn bei Ablauf der Pacht das Gelände wieder der Stadt zufällt, so fällt auch der auf dem Gelände errichtete Bau an die Stadt. Als Entschädigung für den Bau wird die Stadt nach dem Vorbild der Stadt Wien einen Fünftel des alsdann geschätzten Bauwerts dem bisherigen Eigentümer ausrichten, mehr nicht. Die Häuser werden damit automatisch bis auf einen Fünftel ihres Bauwerts amortisiert. Die Entschädigung wird mit aller Wahrscheinlichkeit durch das Steigen der Grundrente ausgeglichen, sodass die Stadt das freigewordene Gelände für den Wiederaufbau anbieten kann ohne jeden Verlust. Also ein Prozess, in dem alle drei Partner, die Stadt, der alte Besitzer, der neue Besitzer vollständig auf ihre Rechnung kommen.

Wo das Erbbaurecht bereits eingeführt und eine Rückfall von Bauland und Bauten an die Stadt vorgesehen ist, bedarf es höchstens noch eines Ausgleichs der Termine, um eine Systematische Auswechslung der Bauten herbeizuführen. Wo aber eine Bebauung auf einer Grosszahl von Einzelparzellen vorliegt, ist der Rückkauf des ganzen Terrains unerlässlich, des Terrains

wohlverstanden, nicht aber der Bauten. Mit den Eigentümern der Bauten werden Pachtverträge abgeschlossen, die quartierweise auf dieselben Termine lauten, damit auch hier eine geordnete quartiersweise Erneuerung stattfinden kann.

Der Rückkauf des bebauten Terrains erfolgt gegen Ausgabe von verzinslichen Titeln; die Verzinsung ist der Stadt möglich durch die vom Eigentümer des Baus zu leistende Rente; der allmähliche Rückkauf der Titel wird ermöglicht durch eine — der allgemeinen Lage entsprechende — allmähliche Steigerung der Grundrente. So kann auch in Quartieren, die jeder Ordnung zu spotten scheinen, das grosse Werk der Erneuerung durchgeführt werden.

Es muss die Vorstellung sich einleben, dass eine Stadt, wie irgend ein anderer lebender Körper, sich ständig erneuern muss. Dass jede Generation ihr Bestes zum Aufbau der Stadt soll bieten können. Dass es eines grossen Gemeinwesens unwürdig ist, diese Erneuerung einem langwierigen Absterbeprozess zu überlassen, mit all seinen hässlichen Begleiterscheinungen. Mit dem Entschluss, eine systematische Erneuerung anzubahnen und durchzuführen, wird der Architektenschaft in grossen rhythmischen Abständen Gelegenheit geboten, Idealvorstellungen in's Werk zu setzen, die sich zum Gesamtbild zusammenschliessen eines in vollem Leben stehenden starken und schönen Gemeinwesens.

VERKORT VERSLAG VAN DE VOORDRACHT VAN Ir. A. J. VAN DER STEUR: DE ARCHITECT IN DE TEGENWOORDIGE MAATSCHAPPIJ.

Spr. begint met uiteen te zetten, dat om de positie van den architect in de maatschappij te begrijpen, men eerst moet weten, wat een architect is. Het publiek, naar een dergelijke definitie gevraagd, zal geneigd zijn te zeggen, dat een architect iemand is, die er zijn beroep van maakt, te bouwen. Deze definitie is niet onjuist, maar onvolledig, want zij dekt ook een aantal andere beroepen, die met het bouwen te maken hebben. Wat is dan het eigenlijke kenmerk van den architect? Zijn kunstenaarschap? Het is het bij een werkelijk volwaardig architect ongetwijfeld, maar ook de op deze wijze aangevulde definitie is onvolledig. En de definitie, die den nadruk legt op het kunstenaarschap, heeft voor ons het gevaar van den schroom, die het gewone publiek bevangt ten aanzien van een kunstenaar. Men is veelal bang voor een „artist“.

Of de architect in zijn verhouding tot zijn opdrachtgever zijn kunstenaarschap weet te doen gelden in een volledig dienende overgave aan zijn opdracht, hangt af van de mate van zijn vakmanschap. Spr. onderscheidt voor dit vakmanschap vier eischen, waaraan de architect moet voldoen:

- 1e. architectonisch vermogen;
- 2e. technische kennis;
- 3e. zakelijk inzicht;
- 4e. voldoende geestelijke soepelheid om de wenschen van zijn opdrachtgever te kunnen begrijpen en te helpen opbouwen en vervolledigen tot een bouwprogramma.

Spr. acht dezen laatste eisch zeer belangrijk; juist hiervoor wordt in de meeste gevallen de hulp van den architect door den opdrachtgever gezocht.

Hieruit blijkt, dat de taak van den architect volop en direct contact heeft met het maatschappelijke leven. Want behalve een kunstenaar is de architect ook: beoefenaar van een vrij

beroep, op de wijze van een dokter, een advocaat of een accountant.

Uit het karakter van een vrij beroep volgt het kenmerk, dat de opdrachtgever hem vrij kiest, en dat elk ingrijpen van den architect zelf in de keuze, onzuiver is. Want het specifieke kenmerk van elk vrij beroep is zijn vertrouwens karakter. Dit beteekent, dat de architect een vrij en onafhankelijk raadsman van zijn opdrachtgever moet zijn, hetgeen zich o.m. daarin uitspreekt, dat hij alleen door zijn opdrachtgever moet worden gehonoreerd, zoodat hij tegenover alle aannemers, onderaannemers, leveranciers enz., volkomen vrij staat. Het publiek begrijpt dit in het algemeen niet; spr. schrijft dit hieraan toe, dat zoovele zwakke broeders, die zich ten onrechte „architect“ noemen, zich aan dezen regel niet houden; hij is echter van meening, dat wanneer het publiek het wel begreep, en van den architect in zijn vakuitoefening duidelijk en onomwonden integriteit eischte, wij aan het begin zouden staan van een werkelijke saneering van ons vak!

Spr. wijst erop, dat mannen als Dr. Berlage, de Bazal, Hanrath, van der Pek, Paul de Jongh, van Coor, en vele anderen het standpunt van de hoogheid van het vrije en onafhankelijke beroep, zoodals dit is neergelegd in den Eerecode van den B.N.A., principieel hebben gesteld en dat als gevolg daarvan er in ons land althans een kern van vakgenooten aanwezig is, die het vak op de juiste wijze uitoefenen.

Het valt te betreuren, dat deze architecten, procentsgewijze, in ons land maar een kleine hoeveelheid opdrachten krijgen. Spr. wil dit verschijnsel trachten te verklaren aan de hand van een korte historische beschouwing van de ontwikkeling van het architectenberoep.

In den gildentijd bestond het architectenberoep als afzonderlijke

functie van het bouwvak nog niet; zelfs architecten uit den Renaissance-tijd, zooals Lieven de Key en Hendrick de Keyser, waren nog min of meer „meester-steenhouwers”, welke in het ambachtelijke gildenverband waren opgenomen. In ons land was Jacob van Campen eigenlijk de eerste architect in den zin, zooals wij dat woord tegenwoordig opvatten. De ontwikkeling van het architectenberoep, los van het gildenverband, is in ons land langzaam geweest; eerst tegen het einde van de vorige eeuw vormt zich het beroep in den zin van een vrij en onafhankelijk adviseurschap van den opdrachtgever. Het is, in dezen zin, dus in ons land nog betrekkelijk jong.

Wil men de wijze, waarop de architect in zijn maatschappelijke positie en denkwijze in het huidige leven staat, goed begrijpen, dan zal men de algemeene geestelijke en maatschappelijke tendenzen van onzen tijd tevens moeten beschouwen. Spr. doet dit aan de hand van eenige citaten uit het rapport van de „Studie-commissie inzake het werk van onvoldoende bekwaame bouwkundigen op het terrein van den architect”. Hij schetst in de eerste plaats, hoe na de verdwijning der gilden de gewijzigde maatschappelijke verhoudingen het verval van de vakbekwaamheid en het verdwijnen van de ambachtelijke normen hebben bevorderd. En spr. is van meening, dat er een onverbrekelijk verband bestaat tusschen de vakbekwaamheid van den architect en zijn moraliteit, aangezien de architect zich alleen dan met een gerust geweten als vrij en onafhankelijk raadsman van zijn opdrachtgever kan aandienen, als hij weet, dien opdrachtgever behalve vrijen en onafhankelijken, ook goeden raad te kunnen geven, m.a.w. als hij zijn vak verstaat. Spr. meent dan ook in het vervolg van zijn betoog den nadruk te kunnen leggen op de vakbekwaamheid, omdat deze, in groote lijn gezien, alles in zich sluit.

Spr. poneert de stelling, dat de maatschappelijke strijd van den architect in onzen tijd is die tegen de onbevoegden; het architectenberoep dreigt technisch, maatschappelijk en moreel, aan de onbevoegden te gronde te gaan.

Aan de hand van een tweede citaat uit het bovenvermelde rapport betoogt spr., dat de maatschappelijke en geestelijke tendenzen van onzen tijd het gebrek aan onderscheidingsvermogen van het publiek hebben verzwakt, en tegelijk de mededinging der minder bevoegden hebben versterkt. En door het geringe onderscheidingsvermogen van het publiek strekt deze stand van zaken tot aanmerkelijke schade van het aanzien van den architectenstand in zijn geheel.

Nogmaals aan de hand van eenige uitvoerige citaten uit hetzelfde rapport schetst spr. de opkomst van de commercieele particuliere bouwnijverheid, welke een beheerschende positie in het bouwvak is gaan innemen. De architect, die in den beginne hier geheel buiten stond, is sinds omstreeks 1920 in dezen arbeid betrokken geworden als ontwerper, veelal alleen van het uitwendige, hetgeen groote gevaren voor de goede ontwikkeling van het bouwvak in zich sluit. Er komt een noodlottige scheiding tusschen ontwerp en uitvoering, tusschen het in- en uitwendige van een bouwwerk, het architectonisch denken en voelen moeten door dezen toestand, waarbij de architect een z.g. „gevelartiest” wordt, noodzakelijkerwijze onvolledig worden ontwikkeld. Dit gevaar wordt nog ernstiger, wanneer de eigenbouwer de hulp inroept van den onvolwaardigen kracht, hetgeen hem wordt mogelijk gemaakt, doordat zoowel vele schoonheidscommissies als de meeste diensten van bouw- en woningtoezicht de onbekwame krachten steunen door correcties in hun werk aan te brengen. Spr. wijst er met nadruk op, dat dit laatste euvel sterk toeneemt, en dat het wordt bevorderd door de steeds voortschrijdende detaillering der bouwverordeningen, die zoodoende ware

handboeken voor het bouwen worden, steun en stut voor ondeskundige ontwerpers. De meening, dat hierdoor opvoedend werk ten bate van het bouwvak wordt verricht, wijst spr. af; hij is van meening, dat omgekeerd de onkunde en het gemis aan verantwoordelijkheidsbesef erdoor worden bevorderd.

Spr. constateert dat deze beide kwalen: gebrek aan kunde en gebrek aan verantwoordelijkheidsbesef de groote gebreken van den huidige toestand in het bouwvak zijn. Hieruit volgt, dat sanering van het bouwvak alleen kan volgen uit maatregelen, welke erop gericht zijn, zoowel de bekwaamheid als het verantwoordelijkheidsbesef van de beoefenaren van het beroep te bevorderen. Ten aanzien van het architectenberoep leidt deze gedachte naar de wettelijke bescherming van den architectentitel of het architectenberoep.

Over de wettelijke bescherming van den architectentitel zijn vele wanbegrippen in omloop, welke hun oorsprong vinden in een zeker wantrouwen en die zich baseeren op de opvatting, dat de architecten hiermede niet anders beoogen dan een groepsbelang.

Spr. zet uiteen, dat de onbevredigende toestanden in het bouwvak door repressieve maatregelen als bouwverordeningen, schoonheidscommissies e.d. niet kunnen worden verbeterd, en dat, als er niets gebeurt, in het bouwvak niets anders kan worden verwacht dan een kwalitatieve achteruitgang, die in strijd is met het algemeen belang. Dit is de considerans van de wettelijke bescherming van den architectentitel, maar ook die van de wettelijke bescherming van het architectenberoep. Tusschen beide vormen van bescherming bestaat echter een groot en principieel verschil. De beroepsbescherming is de verst strekkende vorm; zij beoogt het scheppen van een door het Rijk verleende bevoegdheid tot beroepsuitoefening, gegrond op een examen, en met uitsluiting van al diegenen, die aan dat examen niet hebben voldaan. Een dergelijke bescherming beteekent een zekere bevoorrechtiging van de beschermde groep, die alleen moreel verdedigbaar is, als zij door het algemeen belang geboden wordt. Dit maakt het verklaarbaar, dat de beroepsbescherming tot heden alleen is verwezenlijkt in de geheel of half dictatoriaal geregeerde landen, zooals Italië, Duitschland, Oostenrijk, Hongarije en Polen, omdat de beoording van het algemeen belang daar door het centrale gezag geschiedt en de beroepsbescherming volledig past in het systeem van de corporatieve opbouw van den staat uit de beroepen. Dit beteekent ook, dat in de parlementair geregeerde landen de beroepsbescherming een veel moeilijker wending zal hebben door te maken, aangezien zij hier moet steunen op een algemeene aanvaarding van de wenschelijkheid ervan: een algemeene erkenning van het publieke belang, dat door de beroepsbescherming wordt gediend. Hoewel de geesten in de laatste jaren voor een dergelijke gedachte ongetwijfeld meer toegankelijk zijn geworden dan vroeger, valt het te betwijfelen, of het inzicht binnenkort al zoodanig gemeengoed zal zijn geworden, dat er aan invoering van beroepsbescherming kan worden gedacht.

De titelbescherming is een vorm van bescherming, die niet anders beoogt dan het stellen van een van Rijkswege gesanctioneerde norm voor den architectentitel, die dus alleen op grond van gebleken bekwaamheid kan worden gevoerd. Deze bevoegdheid, die den vakman voor het publiek herkenbaar maakt naast den onbevoegde, sluit echter dezen laatste niet uit van het indienen en uitvoeren van bouwplannen.

Hoewel de meningen over het werkelijke effect van een dergelijke bescherming onder de architecten nogal uiteenloopen,

kan men zeggen, dat de meerderheid der architecten er wel verbetering van verwacht, zij het dan ook pas op den langen duur. De maatregel is niet denkbaar zonder overgangsbepalingen, waardoor voorloopig nog een groot aantal niet volledig bevoegden den titel zullen mogen voeren. Spr. ziet echter twee belangrijke voordeelen in de titelbescherming:

- 1e. het afsluiten van den ongebreidelde toevloed van onbekwamen;
- 2e. het van Rijkswege uitgeoefende disciplinaire toezicht op de ingeschreven architecten.

Van het sub 2e. genoemde verwacht spr. een verhooging van het verantwoordelijkheidsbesef, die beter werkt dan de repressieve controle van bouwtoezicht, die alsdan zich zeer zeker zou dienen te bepalen tot het terugwijzen, zonder meer, van alle bouwvoorvragen waaruit onvoldoende vakkennis blijkt.

Spr. meent, dat, al moge de titelbescherming ook zeker iets ten goede kunnen uitwerken, tenslotte de beroepsbescherming, als de tijd ervoor rijp is, de eenige volledige oplossing voor verbetering van de toestanden in het bouwvak zal blijken te zijn. Waarschijnlijk zal het bij de beroepsbescherming van den architect wel niet kunnen blijven, aangezien de architect nog maar een klein deel van het geheele bouwvak vertegenwoordigt, en de misstanden van onbevoegdheid, onjuiste beroeps-handelingen, vrijbuitery op elkanders terrein e.d., in overeenkomstige vormen in meerdere of mindere mate ook in de

VERKORT VERSLAG VAN DE VOORDRACHT VAN Ir. H. T. ZWIERS: WAARDEERINGSGRONDSLAGEN IN DE BOUWKUNST.

Spreker begon met uiteen te zetten, hoe publiek en bouwkunst van elkaar zijn vervreemd en hoe beide veelal een werkelijken ondergrond missen voor hun oordeel en voor hun werk, hij meende dat de weg tot een juist inzicht niet gaat via een der vele, in de laatste jaren aangeheven leuzen, en dat ook de min of meer populaire weg der plaatjes-verzamelingen-met-een-inleidend-woord geen mogelijkheid biedt om tot het wezen van de bouwkunst en tot den grondslag van onze mate van waardeering daarvan door te dringen. Spreker wees op de gevaren van een te sterk analytisch onderzoek.

Vooropgesteld werd, dat in beginsel het o o r d e e l over bouwkunst van leek en vakman op dezelfde grondslagen berust en dat er tusschen beiden hoogstens een gradueel verschil in routine kan bestaan.

Daarna volgde een algemeene beschouwing over ons waarnemen der dingen, over de beteekenis van waarnemen, van de waarneming en van het waargenomene, waarbij een aantal beelden, ontleend aan den Duitschen psycholoog-phylosoof professor Th. Lipps (1851—1914) werd ter sprake gebracht. Vervolgens behandelde spr. de ontwikkeling van verschillende kunsttheorieën in de 18e en 19e eeuw, die vaak al te zeer den nadruk legden op een verafzonderlijking van de kunst-in-het-algemeen tot een on-reële, buiten de directe menselijke behoefte liggende werkzaamheid en vergeleek deze positie met de twijfelachtige eerepositie van het Hoogere, waartoe feitelijk kunst, wetenschap, religie en wijsbegeerte zijn verbannen. Waardoor deze cultuurgebieden weliswaar boven, maar daarmee in feite b u i t e n het dagelijksch leven zijn gesteld. Een en ander

andere bouwvakberoepen voorkomen, en de hooghouding van het peil van vakmanschap over de geheele linie te wenschen laat.

De bestudeering van de mogelijkheden eener sanering van het geheele bouwvak is nog slechts in haar begin, en zij zal niet tot resultaten kunnen voeren zonder overleg met de organisaties in de andere bouwvakberoepen. Zonder twijfel moeten voor ons als leidende gedachten bij de sanering gelden:

- 1e. verhooging van het peil van het vakmanschap;
- 2e. verhooging van het moreele peil van het bouwvak, twee dingen, waarvan de samenhang door spr. ten aanzien van het architectenvak met nadruk is vooropgesteld. Bij nadere detaillering kan nog worden gezegd, dat hiermede ook samenhangt een juiste definiëering en begrenzing van de arbeidsvelden der verschillende beroepen, omdat het „zwalken van het eene beroep in het andere” doorgaans gevolg is van onvoldoende vakkennis en verwording van de goede gebruiken tot gevolg heeft. Zoodat dus een ordening van het bouwvak, welke, op grond van de vakbekwaamheid en ter bevordering daarvan, de beroepen begrenst en het moreele peil der vakbeoefening verhoogt, geacht mag worden te zijn in het algemeen belang.

Spr. meent, dat als motto boven elke regeling, die een sanering van het bouwvak beoogt, behoort te staan: „vakbekwaamheid” en „moraliteit”.

werd toegelicht met uitspraken zoowel op het gebied van de kunst, als op dat van de wetenschap verkondigd.

Uitvoerig ging spreker vervolgens in op verschillende theorieën, die alleen vanuit het objekt van waarneming werden opgebouwd en op de theorieën, die in de kunst alleen het zintuigelijk-aangename als basis van waardeering namen; daarna werden nader besproken de theorieën van Fochner, Lipps e.a. en de ideeën ontwikkeld in het college Aesthetica van professor Heymans. Spreker knoopte aan deze beschouwing vast een uitspraak van professor Granpré Molière, waarbij deze zegt, dat aanvankelijk het innerlijke woord van de kunst was: God, daarna: de mensch en tenslotte: de nooddrift, de directe nuttige behoefte, om vervolgens te wijzen op de teekenen van kentering, die niet alleen op het gebied van de kunst zich met betrekking tot dezen n e e r g a n g van doelstelling vertoonden. Hij wees daarbij op de speciale positie van de bouwkunst, die van nature, in letterlijken en overdrachtelijken zin, zich kenmerkt door een zekere traagheid. Zij gaat niet aan het maatschappelijke leven vooraf maar v o l g t uit haar aard eerst langzamerhand. Zoo moeten wij voorzichtig zijn met snel-wisselende aspecten, die de on-bepaaldheid, de richtingsloosheid van den tijd kenmerken, maar die in hun werkelijke beteekenis vaak ver overschat worden. Mede uit de natuurlijke traagheid van de bouwkunst verklaarde spreker dat eenzijdig technisch-rationalistische theorieën, die op de wetenschap reeds sinds langen tijd hun stempel hadden gedrukt, waar de wetenschap zelfs reeds voor een groot deel overheen is, eerst in onze dagen in de bouwkunst tot volle ontwikkeling schijnen te zullen komen.

Uitdrukkelijk waarschuwd spreker voor den terugslag, die onvermijdelijk zal zijn wanneer men doorgaat met de volmaaktheid van het z.g. wetenschappelijke bouwen te intimideeren, een terugslag, die niet minder heftig zal zijn, dan die, volgende op een periode van overschatting van de uiterlijke vorm-verschijning.

Spreker eindigde zijn betoog vóór de pauze met een nadere uitwerking der verschillende theorieën, daarbij komende tot de stelling, dat alle associaties, die het waargenomene i.c. het bouwwerk bij ons opwekt, in wezen zijn terug te voeren tot één vraag, de vraag hoe het waargenomene zich verhoudt tot het leven, tot tijdelijkheid en eeuwigheid, tot den mensch en tot de natuur.

Na de pauze werd deze stelling nader ontwikkeld.

Spreker benaderde daarbij allereerst zijn onderwerp van de zijde van het algemeen gangbare begrip „verhouding”, dat al te veel slechts in den zin van geometrische verhouding wordt opgevat en als zodanig als grondslag voor de bouwkunst op grenzeloze wijze wordt overschat. Spreker vroeg zich allereerst af of de betekenis van de verhouding niet al te vaak wordt verward met die van herhaling, eenheid van verhouding of geordende veeleerheid; hij wees er op dat elke geometrische verhouding in de bouwkunst belachelijk wordt wanneer zij buiten de natuurlijke orde der dingen valt (b.v. het anders dan horizontaal of vertikaal plaatsen van een opzichzelf „fraaie” rechthoekverhouding) of buiten de natuurlijke grootte der dingen (waarneembaarheidsgrenzen-verhouding tot de menselijke „schaal”).

Zijn reeds deze overwegingen voldoende om aan de geometrische verhouding zelf een niet al te groote betekenis te hechten, daarbij komt nog, dat in het bouwwerk geen verhouding zich zelf blijft en geen verhouding op zichzelf blijft. Zoo werd gewezen op de onmogelijkheid de vlakke geometrische verhouding zoo waar te nemen als zij is (optische correcties) op het steeds gebonden zijn aan andere verhoudingen in ruimte en volumen, waaruit de prioriteit van ruimteverhouding en relief t.o.v. de vlakverhouding als typische verschijnselen van de driedimensionale bouwkunst werden ontwikkeld. Ook de „verhoudingen” van kleur, van licht en schaduw, de onderlinge verhouding van opeenvolgende ruimten en volumen zijn belangrijker dan de geometrische verhoudingen. Aan de gedachten-associaties van geordende veel-eenheid, van natuurlijke richting, natuurlijke schaal en aan optische waarnemingsfactoren worden dan deze „verhoudingen” andere associaties toegevoegd: sfeer, expressie, doelmatigheid enz.

Vervolgens ontwikkelde spreker uit de stelling, dat niet alleen in het bouwwerk géén verhouding op zichzelf blijft, maar ook dat het bouwwerk door de verbondenheid aan plaats niet waar te nemen is zonder omgevende bebouwing en natuur, die noodzakelijk mee in de waarneming en dientengevolge in de waardebeoordeling worden betrokken met de aan de waarneming verbonden associaties van het traditionele in den zin van het plaats- en klimaat-eigene, tegelijk met de associaties van het tijd-eigene.

Opmerkelijk was de stelling, dat in een vlak land als het onze bij de waarneming van het bouwwerk in de verhouding tot de omringende natuur het silhouet van het bouwwerk een veel belangrijker betekenis heeft, dan in bosch- en berg-landschap.

Tevens werden besproken de grenzen van verhouding, de grenzen van appreciatie met betrekking tot natuurlijke eenheid en natuurlijke gedifferentieerdheid (eentonigheid tegenover ón-geordendheid) en de associaties van bruikbaarheid en doelmatigheid, die aan de waarneming van opeenvolgende ruimten, van ruimte-indeeling, lichtverhoudingen e.d. inhaerent zijn.

In verband met het feit, dat wij tegenwoordig al te zeer geneigd zijn aan te nemen, dat het doelmatig-rationele vanzelf

tot den eenig-juisten verschijningsvorm leidt, achtte spreker het noodig te trachten zijn onderwerp ook nog eens alleen van deze zijde te benaderen, er daarbij op wijzende, dat materiaal en constructie middel zijn en geen doel en dat de uitspraak, dat deze den vorm zouden bepalen onjuist is. Uitvoerig besprak hij de toepassing van den natuursteen als constructie-materiaal om daarbij aan te toonen hoe dit voor overspanningsdoeleinden slechts in beperkte mate bruikbare materiaal alleen boven zekere grenzen (geweldebouw) in mindere of meerdere mate vorm-bepalend gaat worden, dat echter deze grenzen voor de meeste materialen en bij de meeste bouwwerken zelden worden bereikt en dat bovendien in de meeste perioden van de geschiedenis, waarin de geweldebouw toepassing vond ander overspanningsmateriaal aanwezig was. Men heeft de gewelven dus niet alleen moeten maken, maar ze evenzeer willen maken.

Maar ook als men aan materiaal en constructie geen dwingende vorm-bepalendheid toekent, dan nog blijft een innige verhouding tusschen deze en het bouwwerk bestaan. Het kennelijk constructief ondoelmatige en het kennelijk constructief onevenwichtige zijn ons, als tegen het leven en tegen de natuur gericht, voorwerp tot gebrek aan waardeering. In dezen zin vragen wij van de constructie kennelijke economie d.i. juiste evenredigheid der samenstelling, niet echter in den zin van een economie van het grootst mogelijke resultaat bij de kleinst mogelijke prestatie; er is veel wat in den aanvang in dit opzicht economisch lijkt, maar op den duur al te „economisch” blijkt.

En juist voor het bouwwerk zijn de associaties van duurzaamheid onverbreekbaar verbonden met materiaal en constructie. Met deze komen weer de factoren van plaatselijke gesteldheid (klimaat) e.d. naar voren. Alles wat tegen de duurzaamheid is gericht, voelen wij (naar den aard van het bouwwerk) als kennelijke on-doelmatigheid.

Spreker onderscheidde vervolgens de materialen naar den aard van hun kennelijken weerstand tegen aantasting door den tijd, waarbij hij het verweeren als een beeld van het zich verweeren kenschetste, om vervolgens het begrip „doelmatigheid” nader in beschouwing te nemen, waarbij hij dit begrip in den ruimsten zin nemende, al datgene doelmatig en zakelijk noemde, wat ter zake dienende is. Ook een juist andere dan zuiver materiele „behoefte”. Ziet men de „behoefte” in dezen ruimeren zin, dan is er geen reden om te wanhopen aan een mogelijken opgang in de doelstelling der bouwkunst: niet alleen de technische en zakelijke doelmatigheid zullen dan echter moeten worden bestreefd, maar ook de innerlijke en uiterlijke doelmatigheid (sfeer en expressie) van het bouwwerk. Vereischte is dat de doelmatigheid verstaanbaar moet zijn: bloote zichtbaarheid van b.v. materiaal en constructie, is daartoe geen voorwaarde, wel de voelbaarheid, de klaar-blijkelijkheid. In den zin van „naaktheid” hebben echter de z.g. „eerlijkheid” en „zuiverheid” géén zin en zijn zij uitvindingen van een eenzijdig technisch-rationalisme.

Spreker merkt tenslotte op, dat óók wanneer wij uitgaan van doelmatigheidsoverwegingen de grondslag van ons oordeel gelegen blijft in de vraag hoe de houding en de verhouding zijn van het bouwwerk tegenover het leven, die zich demonstreeren in het ontstaan van het werk en het vergaan evenzeer als in het zijn ervan.

Spreker eindigde zijn voordracht met de opmerking, dat er evenmin een „schoone” als een „zakelijke” bouwkunst bestaat en met het uitspreken van de hoop een klein steentje te hebben mogen bijdragen tot dat wat professor Granpré Molière in zijn inleiding tot den catalogus der Architectententoonstelling als voorwaarde stelt voor een denkbare vernieuwing in de cultuur n.l. „het verzamelen van alle bouwsteenen, die nog zoo jammerlijk liggen verspreid”.

KUENSTLERISCHE FORM UND TECHNISCHES GESETZ IN DER ARCHITEKTUR.

Zusammenfassung des Vortrages von Dr. Joseph Gantner, Dozent an der Universität Zürich, von 14. Dezember 1935.

I.

Die Beschäftigung mit der Frage der Abgrenzung zwischen der künstlerischen Form und dem technischen Gesetz ist so alt wie die Reflexion über die Architektur. Die Perioden der historisierenden Besinnung neigen mehr zur Betonung der Form, diejenigen der Regeneration mehr zur Hervorhebung der technischen Gesetze. Die Architektur der jüngsten Vergangenheit und Gegenwart gehört zu den interessantesten und konsequentesten Regenerationsprozessen in der Geschichte der Baukunst, in ihr tritt deshalb der Anspruch auf die alleinige Geltung der Technik im weitesten Sinne — dazu gehören auch die soziologischen Gegebenheiten der staatlichen und religiösen Gemeinschaftsbildung — mit besonderem Nachdruck auf. Eine Schrift des spanischen Architekten Rubio i Tuduri von 1931 versucht, die Komponenten reinlich zu trennen: alles Technische am Bauwerk als „Actar”, alles Künstlerisch-Formale als „Architektur” im engern Sinne zu bezeichnen.

Der Referent lehnt diese scharfe Trennung ab. Sie entspricht zwar einer psychologisch interessanten Haltung der gesamten modernen Kunst, die sich vorübergehend in der Malerei auf die reine Abstraktion, in der Architektur auf die reine Technik, in beiden Gebieten also auf ihre Urelemente zurückgezogen hat. Aber so wie für den Maler letzten Endes der „Dialog mit dem Betrachter” und damit die Gegenständlichkeit der Darstellung unentbehrlich ist, so ist in der Architektur die künstlerische Form dem Gestaltungsprozess überhaupt immanent. Denn von Anfang an ist die Architektur, d.h. jede Art des „Bauens” das sichtbarste und bedeutungsvollste derjenigen Werke, mit denen der Mensch ein rationales, sprechendes Gebilde dem ewig irrationalen, schweigenden Gebilde der Natur gegenüberstellt. Künstlerische Form wird nicht als ein mehr oder weniger willkommenes Plus angehängt, nachdem die technischen Voraussetzungen erfüllt sind, sondern sie schmilzt von Anfang an mit den technischen Gegebenheiten, und das in einem Grade, der natürlich individuell, d.h. von der Begabung des Architekten abhängig ist.

II.

Die Lichtbilder suchten diese These nach drei Gesichtspunkten zu verdeutlichen.

„BOUWACOUSTIEKDAG” TE DELFT.

Op Donderdag 28 November l.l. werd in het Laboratorium voor Technische Physica te Delft door de „Geluidstichting” en den Bond voor Materialenkennis een „Bouwacoustiekdag” georganiseerd, welke ten doel had belangstellenden nader te doen kennis maken met hun streven en werken.

Na een openingswoord, uitgesproken door Prof. Dr. A. D. Fokker, hield Prof. Dr. L. Zwicker een inleidende voordracht over „Bouwacoustiek”.

Aan de hand van een schema gaf spreker een overzicht over de verschillende acoustische vraagstukken, die met de bouwpraktijk samenhangen.

Voor de studie der geluidisolatie moet scherp onderscheiden worden luchtgeluid en contactgeluid. Wanneer een muur optreedt als isolatie van het luchtgeluid, is zijn gewicht per m² de belangrijkste factor. Daarnaast spelen echter een groote rol

1. In einer Uebersicht über die Entwicklung der Stadtbaukunst von den schematischen Plänen der römischen Lager (die eine ganz eindeutige Formulierung eines Baugesetzes darstellen) bis zu den theoretischen Stadtplänen der modernen Russen wurde gezeigt, wie der scheinbar rein technische Lagerplan über den Klosterplan langsam zur Stadt wird, bei diesem Werdegang das wichtige Element der Kirche in sich aufnimmt, aus ihm die stärksten Antriebe zur Bildung künstlerischer Formen empfängt und schliesslich, in den russischen Plänen, dieses Element wieder verliert und damit auf die biologische Stufe des Lagerplans zurückkehrt.

2. Nach einer kurzen Schilderung der verschiedenen Inkorporationen, die der Sakralbau vor seiner Verwendung im Christentum erfahren hatte, wurde an einer Einzelheit erläutert, wie aus einem zunächst rein technischen Prozess das Spiel künstlerischer Formen sich entwickelt und wieder abklingt: an der Bildung des romanischen Kapitells an der Stelle, wo Bogen und Säule zusammentreffen, wo also der romanische Architekt ein Gebilde „grösster architektonischer Vernunft” (Pinder) erfindet, um dieses Zusammentreffen zweier Kräfte zu verdeutlichen, das kurz darauf in der Spätgotik wieder in den allgemeinen vertikalen Strom eingezogen wird und verschwindet.

3. Die Geschichte der Architektur kennt zwei Schöpfungen, an denen die Verschmelzung der künstlerischen Form mit den technischen Gesetzen vollkommen organisch erfolgt ist: der griechische Tempel und die gotische Kathedrale. Beide sind denn auch für die Bildung einer architektonischen Tradition entscheidend geworden, bis zu dem Grade, dass diese Tradition selbst als ein soziologisch bestimmtes Gesetz auf die Entwicklung der einzelnen Bauaufgaben des 19. und 20. Jahrhunderts Einfluss gehabt hat. An dem Prozess der langsamen Loslösung der modernen Architektur von diesen Formen der Tradition wurde schliesslich der verschiedene biologische Standort mehrerer führender Architekten der Gegenwart dargestellt: Tessenow, Poelzig, Gropius, Perret, Garnier, Le Corbusier u.a. Die verschiedenartige Lösung gleichbleibender Aufgaben — Kirchen, Schulgebäude, Rathäuser — sowie die Hinwendung zu neuen, in der Vergangenheit unbekannteren Aufgaben — Fabriken, Warenhäuser — zeigt die langsame Umlagerung der künstlerischen Talente, die sich in den letzten dreissig Jahren abgespielt hat und sich in Perioden der Umlagerung und Umwertung immer abspielen wird.

eenerzijds het optreden van lekken, kieren, naden, die buitengewoon ongunstig werken op de gehoorigheid en anderzijds het construeeren van een spouw, die in het algemeen gunstig werkt op de luchtgeluidisolatie.

De bestrijding van de voortplanting van contactgeluid moet in de eerste plaats geschieden door volkomen onderbreking van de bouw-onderdeelen door een zachte laag, die veerende of dempende eigenschappen moet hebben.

Bij de studie van de zaalacoustiek treden als de belangrijkste punten naar voren de galm, de geluidsverdeling en de echo's. Een gelijkmatige geluidsverdeling en het vermijden van echo's wordt verkregen door een juiste vormgeving van zaalmuren, zaalplafond en van een eventueel aanwezigen klankkaatsers boven het hoofd van den spreker.

De galm wordt beheerscht door het aanbrengen van de juiste

hoeveelheid geluid-absorberende stoffen aan den wand. Spreker ging iets dieper in op de fysische oorzaken van de geluidabsorptie en legde er den nadruk op, dat naast de porositeit ook het meêtrillen van de wandpaneelen van grooten invloed is op den galmduur.

Vervolgens gaf de heer P. J. Wuite een demonstratie van het toestel voor het meten van de porositeit van acoustische materialen.

De geluidsabsorptie door acoustische materialen wordt in hoofdzaak door twee oorzaken bepaald. In de eerste plaats wordt door het opvallend geluid het materiaal in trilling gebracht. Hierbij treedt een inwendige wrijving in de vezels op en een deel der geluidsenergie wordt daarom gebruikt om deze wrijving te overwinnen en het materiaal in trilling te houden. Is de massa van het materiaal groot, zooals b.v. bij steenen muren het geval is, dan zal de trilling van het materiaal gering zijn en is de geluidsabsorptie hoofdzakelijk te danken aan de porositeit. Valt een geluidsgolf op een poreuze stof, dan zullen zich in de poriën kleine geluidsgolftjes voortplanten. De in de poriën trillende lucht ondervindt hierbij een wrijving tegen de wanden der kanaaltjes, waardoor de trillingsenergie van de golfjes wordt uitgeput en in warmte omgezet.

Of de wrijving groot of klein is, hangt af van den specifieke weerstand van het materiaal, d.w.z. de weerstand dien men moet overwinnen om per seconde en per m² een zekere hoeveelheid lucht door het materiaal te persen. Is de specifieke weerstand groot, zijn dus de poriën klein, dan dringt het geluid niet in de poriën door en vindt er dus geen absorptie plaats. Dit is ook het geval wanneer de poriën door een verlaag worden afgedekt of, zooals bij vele materialen voorkomt, wanneer bij het persen tijdens de fabricage het oppervlak dicht wordt gedrukt.

Indien echter de weerstand te klein is, loopen de golfjes ongehinderd door het materiaal heen, worden aan den achterkant gereflecteerd en treden aan den voorkant vrijwel onverzwakt weer uit. Dan treedt er dus geen absorptie op.

Het is uit de desbetreffende proeven gebleken, dat de specifieke weerstand bij de tegenwoordig in den handel zijnde materialen te groot is. De gemiddelde poriën-diameter is hierbij voor ongeveer alle materialen gelijk aan 8/100 mm. Voor een betere absorptie zouden de poriën ongeveer 0.3 moeten zijn. In het meten van den specifieke weerstand heeft men dus een middel om het gedrag van acoustische materialen ten opzichte van de poriën-absorptie te controleren.

Tenslotte demonstreerde spreker het door hem ontworpen toestel tot meting van den specifieke weerstand.

De derde spreker, Ir. C. Boot, behandelde de geluidisolatie van houten paneelen in verband met de dikte.

Rayleigh heeft ± 1880 de eerste formule voor de geluidisolatie gegeven. Bij het onderzoek van geluidisolerende materialen werden echter aanzienlijke afwijkingen gevonden. Bij toenemende dikte n.l. werd het isolatiecijfer soms kleiner in plaats van grooter. Oorzaak hiervan is stijfheid van den wand.

Spreker geeft een algemeene formule voor geluidisolatie en toont de verwaarloozingen, welke Rayleigh heeft ingevoerd. Indien de formule volledig uitgewerkt wordt komt een kromme te voorschijn welke een uitgesproken maximum en een minimum vertoont. Deze kromme is voor berkentriplex experimenteel gevonden. Ook voor andere materialen is een bevestiging aangetoond.

Het belang van dit onderzoek is, dat aangetoond is dat bij gebruik van eenzelfde materiaal een kritische dikte is aan te wijzen waarbij de geluidisolatie het gunstigste is. Maakt men den scheidingswand dikker, dan zal het isolatiecijfer niet meer toenemen, doch eerder afnemen, terwijl de bouwkosten ver-

groot worden. Slechts bij groote dikten, die echter veelal buiten de toepassingsmogelijkheid liggen, neemt het isolatiecijfer weer toe. Dit is b.v. het geval bij steenen muren van 1½ en 2 steen dik.

Na de pauze werden door architect J. W. Janzen de moeilijkheden bij het bepalen van de keuze van acoustische materialen en constructies uitvoerig besproken.

Volgens spreker hebben alle bouwmaterialen naast hun bouwtechnische ook acoustische eigenschappen.

De kennis van de acoustische eigenschappen is voor goed bouwen van niet minder gewicht dan de kennis van bijv. de mechanische eigenschappen.

In groote lijnen staat theoretisch vrijwel vast, op welke grondslagen de acoustische eigenschappen van de bouwmaterialen berusten. In de praktijk zijn nog talrijke vraagstukken op te lossen.

In samenwerking met de Geluidstichting ligt voor den Bond voor Materialenkennis op dit gebied nog een zeer belangrijk arbeidsveld open.

De acoustische eigenschappen van bouwmaterialen zijn te verdeelen in:

1. Isoleerend vermogen tegen luchtgeluid;
2. " " " " contact-geluid;
3. absorberend vermogen van luchtgeluid.

Voor 1 is gunstig groot gewicht en luchtdichtheid; voor 2 groote elasticiteit en groote inwendige wrijving (damping); voor 3 groote porositeit en groote damping.

Deze eischen zijn onderling tegenstrijdig en komen bovendien vaak in conflict met de overige eischen die aan bouwconstructies gesteld worden of waaraan kan worden voldaan.

Zoo is de gewichtseisch in strijd met het normale streven tot een zoo licht mogelijke constructie.

Voor het verkrijgen van een nog maar zeer matige isolatie tegen luchtgeluid (nl. 50 decibels) is voor een massieven wand een gewicht noodig van ruim 400 kg/m² of ongeveer het gewicht van een afgepleisterden steensmuur.

Veel betere isolatie is te bereiken door twee muren van de halve dikte, mits deze absoluut vrij van elkander blijven en ook de fundeeringen geheel gescheiden blijven. Bij doorvoering van dit principe komt men in de bouwpraktijk voor groote moeilijkheden te staan, doordat het noodig is de fundeeringen in horizontalen zin op vrij groote afstanden van elkaar te houden. Dit maakt overkragende constructies noodig, waarin groote spanningen kunnen optreden. (Zoo o.a. bij de AVRO-Studio, momenten van 200 meter ton).

Een ander, in Amerika gevolgd, principe van stijf geconstrueerde doozen, welke veerend aan het geraamte worden opgehangen, is voor kleinere ruimten nog wel uitvoerbaar, bij grootere is de vrije fundeeringmethode eenvoudiger.

Ook oplegging op staalveeren, kurk en vilt komen in aanmerking. Hieraan zijn verschillende bezwaren verbonden. Vooral opleggingen op kurk en vilt kunnen tot teleurstellende resultaten leiden.

Bij den bouw blijkt het voorts zeer moeilijk de spouw geheel vrij te houden van daarin vallende specis, enz.

Een middel daartegen is het opvullen van de spouw met een of ander gemakkelijk samendrukbaar materiaal. Hiervan zijn verschillende soorten in den handel. De isolatiewaarde van de constructie wordt in den regel geringer dan bij de open spouw, terwijl gevaar bestaat, dat de vulstof door inzakken enz. bruggen tusschen de beide muren gaat vormen.

Een punt van groote zorg is voorts de wijze waarop door-gangen in muren, welke volgens het spouwprincipe gebouwd zijn, moeten worden uitgevoerd om een behoorlijke afdichting zonder contactvorming te verkrijgen.

Bij de geluidisolatie van lichtgewicht constructies als drijfsteen enz. speelt de afdeklaag een groote rol.

In de praktijk is het zeer moeilijk dergelijke wanden scheurvrij en luchtdicht te houden, waardoor de isolatiewaarde zeer ongunstig wordt beïnvloed.

Hetzelfde geldt ook van de gebruikelijke vloer- en plafond-constructies. Bovendien moet hier gezorgd worden voor een voldoende afisolering tegen contactgeluid. Vergroting van het eigen gewicht zal noodig zijn en verbetering van de oplegging van den vloer.

Hieraan zijn kosten verbonden, die echter in verband met de grotere woonbaarheid alleszins gemotiveerd zijn te achten. Ten slotte geeft nog de keuze van acoustische materialen ten behoeve van de verbetering van de acoustiek van zalen nog vele moeilijkheden.

Een goede acoustiek is afhankelijk van een goed absorptie-spectrum.

De meeste materialen hebben een sterke stijging van de absorptie-kromme voor de hoogere tonen. Daarom moet zorgvuldig afgewogen worden met welke materialen de verlangde absorptie kan worden bereikt.

Voorts moeten de acoustische materialen voldoen aan een aantal bouwtechnische eischen. Hieraan voldoen slechts weinige der tegenwoordig in den handel zijnde materialen geheel. Er wordt echter ijverig gezocht, zoodat te verwachten is, dat hun aantal zal vermeerderen.

In de praktijk doen zich nog andere moeilijkheden voor in verband met de plaats, waar acoustische materialen aangebracht kunnen worden. Hierdoor wordt de keuze van het te gebruiken materiaal vaak zeer beperkt. Door een anderen vorm kan hiervoor dikwijls een oplossing worden gevonden. Dit raakt tenslotte de architectonische vormgeving. Een goede keuze van de acoustische materialen kan alleen geschieden met begrip van de eischen zoowel van acoustiek als architectuur.

FLOODLIGHT EN DE GEDACHTE DER CONTRASTWERKING.

In een onzer groote dagbladen lees ik: „..... en baadde het gebouw in den fellen schijn van het floodlight, die de details van de architectuur door de contrastwerking nog beter deed uitkomen dan overdag in het zonlicht”. Deze zinspeld heeft mij getroffen; er ligt een geniale gedachte in. Dat de zon onvoldoende wordt voor de kunstwerken, die in het natuurlijke licht thuis behooren is al zoo bekend, dat daarover niemand meer spreekt. Maar beseft men wel goed de reusachtige draagwijdte van de gedachte, om de contrasten, die een kunstenaar in zijn werk als de juiste aangevoeld heeft, niet te accepteren? We zeggen voortaan eenvoudig: dat nemen we niet, we gaan je contrasten vergroeten, tenminste op bijzonder feestelijke dagen; voor de rest blijf je maar bij je eigen opvatting met je aftandache natuurlijke licht.

We lezen dan weldra b.v. het volgende bericht in de bladen: „De schilderijtentoonstelling was op dezen grooten feestdag ook 's avonds geopend, de zalen baadden in een zee van licht. Maar het bijzondere was dat de directie op de geniale gedachte was gekomen om door bepaalde filters voor de lampen (waarop reeds octrooi is aangevraagd) het werk der kunstenaars in een geheel nieuw licht te doen verschijnen. Het eigenaardige was n.l. dat de contrastwerking enorm versterkt werd; het z.g. clair-obscur, dat wij nu al jaren kennen (Rembrandt o.a. werkte er zelfs al mee) werd gewoonweg wit-zwart. Het was een ongedacht succes. Maar dat was nog niet alles; door de eigenaardige samenstelling der filters, waardoor sommige kleuren onderdrukt en andere versterkt werden, kwamen er geheel nieuwe kleurcombinaties in de schilderijen aan het licht en men vroeg zich met verwondering af, hoe het mogelijk was, dat men die combinaties en contrasten bij daglicht nooit had opgemerkt en men concludeerde, dat men eigenlijk nu pas voor het eerst de schilderijen goed had gezien. Het publiek was opgetogen.

De directie zal voortaan bij feestelijke gelegenheden van de filters gebruik maken. Met het oog op het dan te verwachten drukke bezoek, deelt de directie mede, dat aledan voor een goede circulatie en ventilatie zal worden gezorgd”.

En een anderen dag lezen we:

Ten slotte voerde Ir. R. Vermeulen het woord en verklaarde op duidelijke wijze de optische methode ter bestudeering van de geluidsverdeling in gehoorzalen met behulp van modellen.

Aan de hand van de aanwezige modellen van de Philips' gehoorzaal te Eindhoven, demonstreerde Ir. Vermeulen zijn betoog.

Onder bepaalde voorwaarden worden lichtstralen en geluidsgolven op overeenkomstige wijze gereflecteerd. Maakt men van een zaal een model op verkleinde schaal met spiegelende wanden en waarin de geluidsbron vervangen is door een lamp, dan kan men aan de verlichting van een matglazen plaat, ter plaatse van het publiek de verdeling van de geluidsintensiteit bestudeeren. Dit geldt meer in het bijzonder voor de hooge frequenties, welke voor de verstaanbaarheid van het gesproken woord van belang zijn. Enkele modellen volgens dit beginsel werden gedemonstreerd, waarbij op verschillende bijzonderheden gewezen werd. Opvallend was, dat in tooneelzalen het meeste geluid het publiek niet langs directen weg bereikt, doch via een reflectie aan het plafond.

Na de voordrachten werden de aanwezigen in de verschillende laboratoria rondgeleid.

Het lijkt mij niet overbodig de aandacht te vestigen op de belangrijkheid van het werk van de „Geluidstichting”, welke zich ten doel stelt de behandeling van geluidsvraagstukken in den meest uitgebreiden zin des woords.

Hieronder ressorteert ook het zoo belangrijke onderdeel „bouwacoustiek”.

Door de afdeling „Loonmeetdienst” worden bouwmaterialen en constructies acoustisch onderzocht. Door haar worden aan de opdrachtgevers attesten verstrekt.

Prof. N. LANSDORP.

De geniale gedachte van de geachte directie van ons schilderijmuseum om contrastwerkingen te versterken reikt veel verder dan deze directie heeft kunnen vermoeden.

Het auditorium bij het laatste concert, waar onze groote violist als solist optrad, heeft dat tot zijn ontroering kunnen bespeuren.

Men was n.l. op de geniale gedachte gekomen om naast den violist een luidspreker op te stellen, die via een microfoon en versterkerinstallatie tegelijk met den violist het geluid weergaf. Maar nu was het moede, dat deze luidspreker de contrasten die de violist in zijn spel legde dermate versterkte, dat de pianissimi klonken als fluisteringen van een baby en de fortissimi als een orkaan de zaal werden ingeslingerd. Er waren oogenblikken dat men eenigszins angstig naar de vensters keek, sommigen gingen zelfs naar boven kijken, maar dat kan ook door een hemelsche atemming gekomen zijn.

Het was waarlijk een openbaring, en iedereen was het er over eens, dat men nu eigenlijk pas onzen grooten artiest had hooren spelen.

De directie is voornemens voorzichtige proeven te nemen met het gehele orkest; zij zal dan tegelijk bouw- en woningtoezicht bij het proefspelen uitnodigen en de geneeskundige dienst en brandweer zullen zich in den tuin opstellen.

Men kan niet voorzichtig genoeg zijn, vooral met het oog op afgunstige kwaadsprekerij.

Een moeilijkheid is nog wel de octrooikwestie. Er zijn besprekingen gaande tusschen de beide directies en den genialen uitvinder der contrastversterker hoe het eigenlijk met die rechten zit.

Mischien is er wel een firma, die een octrooi op alle verlichtingen en geluidsvoortbrenging heeft en dan zijn de uitvinders van het contrast voor licht en geluid er nog niet gelukkig aan toe. Het zou ons oprecht voor hen spijten.

Vooronderstellende dat de octrooimoeilijkheden een oplossing zullen vinden heeft de directie besloten tenminste bij bijzonder feestelijke gelegenheden de prestaties van solisten met contrastversterking ten gehore te laten brengen. Er waren alleen nog enkele klachten, dat de apparatuur eenigszins

hinderlijk zichtbaar was, daar vielen enkele schilderijenliefhebbers ook over ten aanzien van die lampfilters en wij meenen dergelijke opmerkingen ook wel eens gehoord te hebben over de schijnwerpers voor de contrastwerking bij floodlight. Wij verslaggevers moeten met de hand op het hart verklaren, dat wij het spijkers op laag water zoeken vinden, want al die bollen en kastjes verspreid over een kathedraal of raadhuis vormen toch óók een contrast met het gebouw, wat wil men dan eigenlijk meer, maar niettemin

BOEKBESPREKING.

DIE CLAPEYRONSCHE GLEICHUNG ALS GRUNDLAGE DER RAHMENBERECHNUNG door Dipl.-Ing. Georg Ehlers VDI. Prijs: R.M. 1.80.

Dit boekje, slechts 28 pagina's groot, is een verbeterde herdruk van een artikel uit de Deutsche Bauzeitung, jaargang 1918.

Volgens den uitgever is het bedoeld voor ingenieurs en „Hochhaus-Architekten“.

De vergelijking van Clapeyron, ook wel genoemd de 3-momenten-stelling, geeft in zijn meest toegepaste vorm de berekening van doorgaande liggers op meer dan 2 steunpunten. Hier wordt deze vergelijking echter gebruikt voor allerlei soorten van raamconstructies, waarbij dan de hoeken der ramen als steunpunten worden beschouwd.

Met appreciatie voor de wijze waarop verschillende raamspannen hier zijn berekend en met waardering voor de statische kennis van architecten, menen wij toch, dat zij slechts met inspanning de hier gegeven formules

zal daarin, naar de directies mededeelen, voorzien worden. De apparatuur zal een bescheiden plaats innemen en de fitters moeten dus nu maar eens ophouden met tegen die bollenboel aan oude gebouwen te protesteeren. Het komt er toch maar op aan, wat er uitkomt. En wat dat betreft, wij zijn ervan overtuigd, dat duizenden en nog eens duizenden door deze geniale vindingen ontroerende en gelukkige oogenblikken zullen doorleven.

H. C. VERKRUYSSEN.

zullen toepassen. Dit vereist vrij veel kennis van statisch-onbepaalde constructies.

In dit verband zij het ons vergund te wijzen op de bekende „Rahmenformeln“ van Kleinlogel, welke meer direct voor praktisch gebruik geschikt zijn en vooral op de sedert enige jaren bekend geworden methode van den Amerikaan Prof. Hardy Cross, voor het berekenen van veelvoudig statisch-onbepaalde constructies, zoals skeletbouw. Laatstgenoemde berekeningswijze is een methode van opvolgende benadering, waarbij men met betrekkelijk weinig cijferwerk een skelet kan berekenen en waarbij, in tegenstelling met andere methoden, een duidelijk inzicht wordt verkregen in hetgeen men doet. Deze methode-Cross is te beschouwen als een zeer belangrijke vinding op dit terrein en is wel beschreven als „a flight of imagination, amounting to pure poetry“.

Ir. G. J. MEYERS.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

HEEMSCHUT, 12e Jaargang No. 9, Sept. '35.

Het nummer wordt ingeluid met: „Wat Heemschut's aandacht had“. A. Bicker Caarten bespreekt: „Het euvel van schuithuizen en zomeroprekjes“. Volgt het verslag van de werkzaamheden van de commissie W. I. L., de weg in het landschap van Mei 1934 tot Juni 1935, door den secretaris H. Cleynert. Hierna een foto van het Schultenhuis te Diever, dat gerestaureerd moet worden.

Zomerhuisjes (lees: ketendorp) is een onderwerp dat A. K. behandelt naar aanleiding van een dergelijk geval op Ameland. De 5 bijgevoegde foto's toonen wel, dat het nogal bar is.

Ten slotte een foto van het huis „de gouden Sonne“, Lange Delft H. 3 te Middelburg, dat de vereniging „Hendrick de Keyser“ in 1934 verwierf.

H. C. V.

HEEMSCHUT 12e Jaargang No. 10, 1935.

A. K. geeft een voorloopig verslag van den 10den monumentendag met foto's van J. R. Koning.

Dr. Jac. P. Thyse schrijft bij een foto over de Jeneverbes.

De kerkvloeren als genealogische gedenkteekenen behandelt bij 2 foto's Mr. J. Belonje.

Tenslotte volgen 2 foto's over: „Beteugeling der lintbebouwing“, met aankondiging van een vergadering over deze aangelegenheid.

H. C. V.

MODERNE BAUFORMEN, December-nummer.

De National Sozialistische Schulungsbund Erwitte in Westfalen. Erwitte is een Renaissance-Slot dat zich voor het doel wel leent. De op menig punt interessante publicatie beslaat meer dan 30 pagina's.

De rest van het nummer is gewijd aan Hammerplastiken van Hermann Gross en aan talrijke villa's en intérieurs.

DER BAUMEISTER, December-nummer.

Een rank en blank landhuis van Arch. Kichener te Stuttgart. Blanke en ranke andere gebouwtjes en dan krijgen we het hoofdartikel over de „Altstadtgesundung“ van Eger, een volledig doorwerkte studie van den Zivilingenieur Otto Schütz. Talrijke technische teekeningen voltooien dit nummer.

J. P. M.

CURSUS BETONCONTROLE.

Deze cursus, die in vorige jaren met veel succes te Amsterdam, Rotterdam, Utrecht en 's-Gravenhage is gegeven, beoogt het brengen van meer kennis omtrent de samenstelling en de controle van betonmengsels.

De cursus zal ditmaal nogmaals gehouden worden te Amsterdam en wel in de 4de Ambachtsschool, Postjesweg 1, op 6, 7, 10, 13, 14, 16 en 17 Januari a.s. des avonds van 7 tot 9 uur.

Als leiders zullen wederom optreden Ir. N. J. Rengers, hoofd van het laboratorium van het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht te 's-Gravenhage en Ing. J. A. Zwolsman, ingenieur bij de Bouwpolitie en den Woningdienst te Rotterdam.

Na de theoretische behandeling van de stof zullen een paar avonden aan praktische oefeningen besteed worden.

Het cursus-geld is gesteld op f 10.— (voor leerlingen van scholen op f 5.—), terwijl de kosten van aanschaffing van het boekje „Samenstelling en Controle van Betonmengsels“ f 1.50 bedragen.

De aanschaffing van dit boekje is voor het goed volgen van den cursus zeer gewenscht, terwijl het aanbeveling verdient, dit vooraf door te lezen. Aan hen, die den cursus gevolgd hebben, wordt daarvan een door het Bestuur der Betonvereniging geteekend bewijs verstrekt.

Voor inlichtingen wende men zich tot den secretaris-penningmeester, den Heer Ir. G. J. Meyers, Keizersgracht 262, Amsterdam.

OPROEPING CANDIDATEN VOOR HET VOORBEREIDEND EN HET DEFINITIEF EXAMEN VOOR BOUWKUNDIG OPZICHTER B.N.A. 1936.

De Commissie van Onderwijs van den B.N.A., belast met de leiding der bovengenoemde examens, brengt hierbij ter kennis van belanghebbenden dat de aangifte voor deelname aan deze examens in 1936 is opengesteld tot uiterlijk 15 Januari 1936.

Het eerste gedeelte van het Voorbereidend Examen zal worden afgenomen op 9 April 1936, zoo mogelijk in de plaatsen Amsterdam, Rotterdam, Utrecht, Eindhoven, Arnhem en Zwolle.

554

Het tweede gedeelte van het Voorbereidend Examen en het Definitief Examen zullen worden afgenomen te Utrecht en vangen aan op Maandag 27 April 1936.

De aangifte moet geschieden op een daarvoor bestemd formulier, met het programma en de voorwaarden kosteloos verkrijgbaar aan het Secretariaat der Examens te Amsterdam, Weteringschans 102.